TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT VII

ANKARA 1955 — MAARİF BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ HEYETİ

YEDİNCİ CİLDDE YAZILARI BULUNANLAR

Türker ACAROĞLU, Prof. Dr. Rasim ADASAL. Abdullah AKER, Doç. Dr. Şahin AKMAN, Prof. Dr. Bekir ALKAN, Cemâl ALPMAN, Cevat Memduh ALTAR, Prof. Dr. Şinasi ALTINDAĞ, Prof. Dr. Kâzim ARAS, Kur. Alb. Sadık ATAK, Muhtar ATAMAN, Muzaffer ATİK, Doç. Dr. Haydar BAĞDA, Veysel BAKAN, Doç. Dr. Muhtar BAŞOĞLU, Hikmet BAY'ER, Doç. Dr. Bahattin BAYSAL, Dz. Yrb. Fahir BELGİN, Fazıl BENGİSU, Dz. Alb. Saim BESBELLİ, Ord. Prof. Dr. Kadri BİLGEMRE, Muhsin BİRAY, Prof. Pertev BORATAV, Doç. Dr. Bedia BOZKURT, Yük. Zir. Müh. İhsan BOZYİĞİT, Yük. Elek. Müh. Saip DEVELİ, A. DİLÂÇAR, Rrof. Dr. Muhittin DİLEMRE, Rüstem DUYURAN, Doç. Dr. Orhan DÜZGÜNEŞ. Dr. János ECKMANN, Dr. Recep EGEMEN, Refik EPİKMAN, Dr. Yavuz ERBOÇAK. Doç. Dr. Enis ERDİK. İzzet ERKSAL, Doç. Dr. Recai ERMİN, Doç. Dr. Celâl ERTUĞ, Doç. Dr. Adnan ERZİ, Abdullah EVRENOS, Doç. Dr. Semavi EYİCE, Doç. Dr. Hicri FİŞEK, Hüseyin GÖNÜLTAŞ, Prof. Dr. Süreyya ÖGRDÜREN, Hv. Yzb. Şinasi GÖREN, Kemal GÜNGÖR, Prof. Nusret HIZIR, Abdülkadir İNAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK. Ruşen KAM, Doç. Dr. Bâki KASAPLIGİL, Yük. Metal. Müh. Halil KAYA, Cahit KINAY, Dr. Demirtaş KOCAÇİTAK, Dr. H. Kristinus, Yük. İnş. Müh. Muhittin KULİN, Faruk KURTULUŞ, Prof. Dr. Kâmile MUTLU, Rauf NASUHOĞLU, Doç. Dr. Selâhattin OKAY, Prof. Tayyip OKİÇ, Prof. Nail ORAMAN, Prof. Hasan Şükrü OYTUN, Dr. Dilhan ÖGE, Dr. Bahaeddin ÖGEL, Dr. Bâki ÖĞÜN, Doç. Yaşar ÖNEN, Vedat ÖRS, İbrahim ÖZTOPÇU, M. Emin RESULZADE, Mehmet SANDIKÇIOĞLU, Doç. Ferruh SANIR, Ahmet Adnan SAYGUN, Dr. Mesude SEREN, Dr. Niyazi SEZEN, Cevdet Kudret SOLOK, Ziya SOMAR, Ord. Prof. Dr. Z. STARY, Kemal Sahir SUNAR, Dr. Faik SUNGU, Dr. Faruk SÜMER Yük. Kim. Müh. Adnan ŞENER, Doç. Dr. Atıf ŞENGÜN, Prof. Dr. Celâl TARIMAN, Esat TEKELİ, Prof. Dr. Sait TEKELİ Dr. Fethi TEVETOĞLU, Cemâl TURAL, Doç. Dr. Cengiz ULUÇAY, Faik Reşit UNAT, İsmail YALMAN, Dr. Suavi YALVAÇ, Fethi YÜÇEL.

B

BİTKİ HASTALIKLARI, hayat olayları seyrinin bütün bitkiyi veya bazı kısımlarını tehlikeye düşürecek kadar, normalden uzaklaşması halleri veya pek kısa olarak bitkinin hayatında tabiî dengenin bozulmaları. Vücudunda ki birbiriyle ilgili olaylardan biri bozularak, bitkiyi hastalandırırsa, öbür olaylar çok defa normal devam edemez. B. H. bilimine *fitopatoloji* (phytopathologie) denir. B. H. bilimi yalnız kültür bitkilerinin hastalıklariyle ilgilenir.

B. H. nın tarihçesi: Oldukça eskidir. İnsanlar, kültür bitkilerini yetiştirmeğe başlıyalı beri, B. H. ile savaşmak zorunda kalmışlardır. Eski zamanlarda bugünkü savaş usullerinin hiçbiri bulunmadığından, insanlar, bu yolda boş inançlardan, yani kurban kesmekten, dua etmekten yardım ummuşlardır. Bir müddet pratik çareler arayıp, bitki yara ve çürüklerini bazı maddelerle iyi etmeğe başlamışlar, meselâ buğday sürme hastalığına karşı tohumluğu göztaşı eriyiği ile ilâçlamışlar bağ mildiyu hastalığına karşı bir tesadüf eseri olarak Bordeaux bulamacı denilen göztaşı-kireç eriyiğini bulup uygulamışlardır. B. H. bilimi ancak XIX. yüzyılda zooloji, botanik biyoloji, kimya, fizik gibi bilim dallarının ilerlemesiyle kurulmuştur. Hastalıkların mahiyeti, sebepleri incelenmiş, çeşitli savaş usulleri ve yeni ilâçlar bulunmuştur. İlk B. H. ders kitabı 1858 yılında Julius Kühn tarafından Berlinde yayımlanmış, daha sonra bazı memleketlerde birçok eserler meydana getirilmiştir. Bugün bu alanda pek çok çalışmalara, yeni buluşlara, yayımlara, yeni ilâçlara ve tedavi usullerine raslanmaktadır.

B. H. konusu şu bölümlere ayrılır: 1. Hastalık belirtileri, 2. Hastalık sebepleri, 3. Hastalık olayları, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, 4. B H. nın ekonomik önemi, 5. B. H. nın teşhisi ve incelenmesi, 6. B. H. na ve zararlarına karşı savaş metodları.

1. **Hastalık belirtileri:** Hastalanmış bir bitki veya onun bir kısmı, sağlam bir bitkiye göre bazı değişiklikler gösterir. Rengi ve şekli değişir bitki kurur, solar, çürür, yara ve akıntılar meydana gelir. Bu çeşit değişikliklere *hastalık belirtisi* (symptome) denir.

Hastalığın kesin olarak teşhisi için hastalık belirtilerini iyi incelemelidir. Başlıca B. H. belirtileri şunlardır: 1. Solgunluk veya pörsüme, 2. Renk değişiklikleri, 3. Bitki ve organların ölmesi, 4. Şekil değişiklikleri, 5. Yaralar, 6. Akıntılar, 7. Baş hastalık belirtisi olan asalaklar (parazitler).

1. *Solgunluk veya pörsüme*: Hücre ve dokulardaki su basıncının yokluğu veya azlığı ile bitkinin veya organlarının pörsümesidir. Bu hal devam ederse bitki solar. Pörsüme en çok yaz mevsiminde, otsu bitkilerde görülür. Bundan başka kuraklıktan, iletken dokuların tıkanmasından, bitkinin veya toprağın donmasından, susuzluktan, köklerin hastalanmasından v. b. sebeplerden de ilerigelir. Solgunluk belirtisi görülen bitkilerde yaprakların rengi açılır, sonra bunlar pörsür, kurur veya çürür, yahut vaktinden önce dökülür. Odunlaşmış sap, filiz ve dallarda da bazen pörsüme, kuruma ve çürümeler meydana gelir. Solgunluk, geçici veya süreklidir. Geçici ise, sebebi ortadan kalkınca, bitki normal haline girer. Sürekli ise, sebebi giderilmiş olsa bile, normal haline dönemez. Solgunluk, genel olarak, başka bitkilere bulaşmaz, lâkin bulaşan solgunluk belirtileri de vardır (Levha I, res. 1).

2. *Renk değişiklikleri*: En çok görülen hastalık belirtisidir. Bitkinin tamamı veya bir kısmı rengini değiştirir ve bu hal, dıştan bakılınca kolayca anlaşılır. En çok görülen klorofil maddesinin azalmasiyle meydana gelen *sarılık* (chlorose) hastalığıdır. Bu hastalığın diğer sebepleri şunlardır: toprağın fazla sulu olması, oksijen azlığı, don etkisi, virus hastalıkları, köklerin etkilerini durduran çeşitli sebepler, azot ve ışık noksanlığı. Anormal madde değişimiyle bitkilerde fazlaca antosiyan (anthocyane) maddesi toplanarak hububat, üzüm asması, şerbetçiotu, fındık, kayın ve diğer bitkiler kırmızı renk alır. Diğer renk değişiklikleri *beyazlaşma* (albinisme), *süt parlaklığı* v. b. dır. Beyazlaşma klorofilin kaybolmasından, süt veya kar parlaklığı da yapraklarda çeşitli asalakların etkileriyle boşalan bitki hücreleri içine dolan havanın, aydınlığı yansıtmasından (réflexe) ileri gelir.

Panaşür (panachure): Yaprakların alaca renkli olmasıdır. Yeşil renkli yaprağın üzerinde oldukça düzenli beyaz veya sarımtırak lekeler yahut şeritler meydana gelir. Sebebi, klorofil azlığı veya yokluğudur; bu vasıf da kalıtsaldır. Buna süs bitkileri, ağaççıklar ve yabancı otlarda raslanır. *Mozaik hastalığı*nda ise yaprak üzerindeki açık veya koyu renkli lekeler birbirine karışır yaprak, dalgalı ve kıvrık olur. Bitkilerde *esmerleşme* (nécrose), dokuların ölmesiyle ölü hücrelerin depo edilmesinden, *siyahlaşma* (mélanose) ise don enfeksiyon hastalıkları, yaralar, zehirlenme v. b. sebeplerle dokularda siyah renkli maddelerin toplanmasından ileri gelir. Siyahlaşma, bakla, patates ve diğer bitkilerde görülür (Lev. I, res. 2).

Lekeler: Bitkilerin çeşitli organlarında yer yer görülen sınırlı değişik renklerdir (Lev. I, res. 3, 4, 5). Lekelerin başlıca sebepleri şunlardır: dolu, don, fizyolojik olaylar, sürtünme, güneş çarpması, asalakların (bakteri, mantar v. b.) etkileri fena püskürtme ilâçları, fabrika dumanları, magnezyum, potasyum veya diğer bazı kimya maddelerinin noksanlığı.

Fizyolojik sebeplerden ilerigelen lekeler ufak ve koyu renklidir. Dolu lekeleri önce açık, sonra esmer olur. Püskürtme ilâçları bitkinin dokusunu bozar. Lekeler en çok asalak mantar, sonra da bakteri ve böceklerin zararlarından ilerigelir.

3. *Bitki ve organların ölmesi*: Ölüm, çoğu renk değişimi ve solmadan sonra meydana gelir. Hücrelerin duvarları buruşur, içlerindeki maddeler esmerleşir veya boşalır. Dokular, organlar veya bütün bitki vücudu, hayatını kaybeder, organlar kurur, çürükler (Lev. IV, res. 4) meydana gelir. Bitki ve organları öldüren sebeplerin başlıcaları şunlardır:

uygun olmıyan iklim (hava) olayları, bitkilerin beslenmesine uygun gelmiyen bazı toprak özellikleri, kuraklık, şiddetli sıcaklar, bitkilerde madde değişimi bozukluğu, asalak mantar, bakteri, hayvan ve böceklerin etkileri. . . Topraklar bol güneşten kurur veya ısı çok düşük olursa, yahut ağaçlar iyi besin alamazlarsa yapraklar kuruyup düşerler. Yaprak kurumasının başka bir sebebi de asalakların etkileridir. Çiçekler, meyvalar, kuraklıktan, böcek zararlarından, madde değişimi bozukluğu v. b. sebeplerden dökülürler. Kurumalar bitki veya organların ölmesinden ilerigelir. Bunun başlıca sebebi asalaklarla kuraklıktır. Soğuklar, zehirli gazlar, asalakların fazla etkileri de yaprakları kurutur. Filiz uçlarının kuruması, böcek ve mantar salgınlarından, kuraklıktan soğuktan, bazan da yıldırım çarpmasından ilerigelir. Çürümelerin başlıca sebebi, asalak ve saprofit mantarlar ve bakteriler, böcekler, uygun olmıyan iklim şartlarıdır. Dış şartlara ve sebeplerine göre, çürümeler, yaş cürüklük ve kuru çürüklük olarak ikiye ayrılır. Yaş çürüklükleri çok defa bakteriler, kuru çürüklükleri ise mantarlar (Lev. IV, res. 2) yaparlar. Çürümeler. yeni çimlenmiş filizler, fide, filiz ve gövdenin dip tarafları, kökler, tomurcuklar, çiçekler, yumrular, soğanlar v. b. gibi bitkilerin belirli organlarında meydana gelirler.

4. *Şekil değişiklikleri*: Bitkilerin normal dış şekillerinden sürekli olarak ayrılmasıdır. Bitkiler anormal olarak hızlı, fazla gelişir veya gelişmesi durarak biçimsiz şekiller alır. Bitki hücrelerinin aşırı derecede üremesi neticesi azgın büyümeler, dokulara fazla su girmesinden, havanın çok nemli olmasından ilerigelir. Bundan dolayı bitki ve organların bazı kısımları şişer, dal ve gövdelerin kabukları çatlar, bazan dallar kurur, kabuktaki mercimek hücreleri (lenticelle) ve yapraklar şişerler.

Cüce veya bodur büyüme (Nanisme): Aşırı büyümenin tersine olarak, bitkinin, tamamı veya organlarından birinin normalden fazla gerilemesidir. Bodur bitki, çiçek ve meyva verebilir. Bodur büyüme çoğu besin maddeleri nin noksanlığından ilerigelir. Meselâ, çorak topraklarda yetişen hububat birkaç santimetre yükselir, küçük kalan başaklarından da pek az tane elde edilir.

Körelme (dumura uğrama): Besleme ve yetişme şartlarının yetersizliği yüzünden bitkinin normal olarak serpilip gelişememesi, küçük kalması ve ürün vermemesidir. Körelme, çoğu, besinleri asalakların almasından ve doku teşekkülünün gerilemesinden ilerigelir. Meselâ canavarotu (orobanche) denilen çiçekli asalaklar, bakla köklerinde yaşar, besinlerini alarak onları boğar, körelmesine ve ürünsüz kalmasına sebebolur. Çok şiddetli pas (kınacık) hastalığına yakalanmış buğday taneleri de gelişemez.

Bitki kanserleri: Pek karışık hastalık belirtisidir. Kanser; kök, gövde veya dalların dokularında don, yara, asalak mantarlar (meselâ Nectria), bakteriler veya elma pamuklu biti (Eriosoma lanigerum) gibi böceklerin etkisiyle meydana gelen kabartı (tümör) veya şişkinliklerdir. Şekilleri çok defa belirli değildir. Kanser yaralarını kapatacak dokular sürekli olarak bozulduğundan kanserli kısımlar kapanıp iyi olmaz ve dolaşımı da yapılmaz (Lev. I, res. 6).

Bitki urları (Cecidium): Bitkilerin dokularında asalakların meydana getirdiği şekil değişiklikleridir. Urların diğer adları yumru, mazı veya gal'dir. Urların teşekkülü kısaca şöyle açıklanır: asalakların bitkilerde yaptığı irkilme (irritation) dolayısiyle bitkilerin belirli hücreleri, dokuları veya organları aşırı derecede gelişir, kalınlaşır, kısalır veya uzar, bazan belirli doku ve organların gelişmesi durur veya ağırlaşır. Gelişme anormal olur, bitki hücrelerinin fazla gelişmesi sebebi bir nazariyeye göre asalakların salgılarından ilerigelir. Bu salgıların gelişmeyi hızlandırdığı kabul edilmektedir. Urlar daha çok çiçekli bitkilerde olur. Meşe ağaçlarındaki urların bileşiminde çok tanen bulunur. Ur ile kanser arasındaki fark kesin değildir. Bazı kanserler ur sayılır. Ur yapan asalaklar bakteri, mantar, hayvan ve böceklerdir. Bakteri urlarına Bakteriocecidium, mantarların urlarına Mycocecidium, hayvan ve böceklerin yaptığı urlara Zoocecidium denir (Lev. I, res. 7, 8). Urların kültür bitkilerine zararı çoktur, faydaları da vardır. Bunlar eskiden hekimlikte ve boya maddeleri imalinde kullanılmıştır. Urların bileşimindeki tanen maddesi tabaklıkta kullanılmaktadır. Zararlı urların başlıcaları şunlardır: köklerde Nematod ve bakteri urları, zeytin dalı veremi, üzüm asması, yaprak ve köklerinde filoksera urları, birçok bitkilerin yaprak, tomurcuk ve filizlerinde Erinoz (Eriophyes) hastalıkları, mısır rastığı, erik meyvalarında çanta veya bademcik hastalığı, bazı ağaç dallarının fazla sürgün vermesiyle meydana gelen cadısüpürgesi gibi.

5. *Yaralar*: Bitki ve organlarında dış etkilerle meydana gelir. Başlıca sebepleri şunlardır: insan, hayvan, böcek, don, dolu, yıldırım, asalakmantar ve bakteriler... Yaraların şekli, rengi sebeplerine göre özellikler gösterir. Bu bakımdan yara sebebini bulma kolaylaşır. Meselâ, tavşanlar, bitki kabuklarını kemirerek odun kısmı üzerinde birbirine yakın ve uzunlamasına çizgiler açarlar. Sümüklü böceklerin, salyangozların gezdiği ve kemirdiği yerlerde sümüğümsü parlak izler bulunur. Yaralar, böceklerin ağız tiplerine göre değişir. Çekirge, kelebek tırtılları, kınkanadlı böcekler, bitkileri kemirir, püseron (yaprak biti), süne gibi emici böcekler de delerler. Kabuk böcekleri ağaçlarda kabuk ile odun arasında yazı şeklinde galeriler açarlar. Nectria mantarları açık kanser yaraları, karaleke (benek) hastalığı yapan Venturia mantarları armut dallarında uyuz ve sıraca yaparlar. Bakteriler köklerde kanser hastalığına sebebolur. Dolu yaraları (Lev. I, res. 9) koyu renklidir, kenarları düzgün değildir. Don yaraları ağaç kabuğunda uzunlamasına bulunur, yıldırımlar ağaç kabuğunu bozar ve düzensiz şekilli yaralar açar. Bitkilerde yaralara karşı iyileşme reaksiyonu vardır. Bu bakımdan yaralar bir müddet sonra kallus (iyileştiren paranşim dokusu) tabakası veya zamklı maddeler yardımiyle kapanır, iyileşir, yara kapanmazsa kurur veya asalakların bulaşmasiyle çürümeğe başlar.

6. *Akıntılar*: Bitkilerde türlü sebeplerden ilerigelen sulu, sümüklü sıvılara akıntı veya salgı denir. Kesilmiş yaralardan özsuyu akıntısı çıkar. Yaralanmış, budanmış üzüm asmalarından akan sıvılara her zaman raslanır. Bazı bitkilerin stomat (gözenek) hücrelerinde, yaraların üzerinde nemli havalarda ve sabahleyin küçük su damlacıkları görülür. Akıntıların içinde bakteri, mantar veya ufak böcekler bulunursa, bunların etkileri dolayısiyle akıntı sümüğümsü bir hal alır, rengi de beyaz, esmer veya kırmızımtırak olur. Bitkilerin yaprak, filiz ve diğer kısımları üzerinde beslenen püseron, kabuklu bit (Cochenille) ve benzeri sokucu - emici böceklerin bitkilerden emdikleri özsuların bir kısmı, dışarı akarak bitkiler üzerine şekerli (balımsı) ince bir tabaka halinde yayılır, fazla ise yere damlar. Bu şekerli sıvılar, seyrek olarak su noksanlığından ve yüksek ısıda madde değişimi bozukluğundan ilerigelir. Karıncalar, bu sıvıları istekle arayıp yerler ve bu maddelerden faydalanmak maksadiyle püseronları gıcıklar ve düşmanlarından korurlar.

Karaballık (Fumagine): Adı geçen ballı veya şekerli sıvılar üzerine, beslenmek ve üremek amaciyle üşüşen mantar, spor ve miselleri, bitkilerin bu kısımlarını esmer, koyu yeşil veya kara renkli ince bir tabaka halinde örter. Bitki kurumlu bir is gibi görünür. Bu duruma karaballık denir. Karaballıklı yaprak, filiz veya meyvaların solunumuna engel olur. Bundan dolayı karaballık sebeplerini gidermek gerekir.

Zamk akıntıları (Gummose): Hücre zarının erimesiyle meydana gelen sulu, esmerimsi veya kahverengi yapışkan kovu sıvılardır. Zamk, çoğu, yaralardan sızar. Zayıflamış kaysı, şeftali, kiraz ve vişne ağaçlarının dal ve gövdelerinde, yara olmadan da, zamk akıntıları görülür. Bunlar, asalakların etkisiyle veya madde değişim bozukluğu neticesi de meydana gelir.

Reçine akıntısı: Çamgillerin normal dokularında bulunan reçine kanallarından dışarı akan sıvılardır.

Kudret helvası (Manne): Sıcak ve bazen mutedil memleketlerde bir kısım ağaçların üzerinde yaraların veya böceklerin etkisiyle meydana gelen ve hava temasında sertleşen şekerli akıntılardır. Kudret helvası arasıra yurdumuzun bazı bölgelerinde görülür. Bu maddeyi insanlar da yer, hekimlikte de kullanılır.

7. *Baş hastalık belirtisi olan asalaklar (parazitler)*: Bunlar asıl hastalık belirtileri yaparlar. Ü bitken (Epiphite) ler gerçek asalak değildir toprakta yaşamaz. Türlü ağaçların dal ve gövdeleri üzerinde, çoğu havası nemli ve yağmuru bol iklimlerde bulunur. Vücutlarında su depo edebilecek tertibat vardır. Mutedil memleketlerdeki üsbitkenler ağaç yosunlarıdır; üzerinde yaşadıkları ağaçlara bazan zarar verirler. Asalaklar bitkilerde önemli zararlar yaparlar (bk. aşağıda Canlı hastalık sebepleri).

II. **Hastalık sebepleri** (Etiologie): Hastalıklar türlü görüşlere göre, birçok gruplara ayrılır. En uygun görülen gruplar şöyle sıralanabilir: 1. İç hastalık sebepleri. 2. Cansız hastalık sebepleri (parazitten olmıyan hastalıklar), 3. Canlı hastalık sebepleri (parazitten olan hastalıklar veya enfeksiyon hastalıkları). 4. Virus hastalıkları (Bunlardan iç hastalıklar ve cansız hastalık sebeplerine fizyolojik hastalıklar, canlı hastalık sebeplerine parazitten olan hastalıklar, cansız hastalık sebeplerine parazitten olmıyan hastalıklar da derler. Bazı yazarlara göre virus hastalıkları canlı hastalıklar grupuna girer).

1. *İç hastalık sebepleri* (İç faktörlerden ilerigelen hastalıklar): Bazı bitkilerin vücut yapılarında bulunan hastalıkların başlıca sebepleri şunlardır: bitki tür veya ırkları arasında melezleme (tesalüp) veya mütasyon ile hücre çekirdeklerinde anormal gen'lerin meydana gelmesi; embriyon hücrelerinde anormal plazma (Plasma) teşekkülü: çekirdeklerde öldürücü (léthal) gen'lerin bulunması; bazı virus hastalıkları; hastalıklara karşı kalıtsal istidat v. b.. Ana bitkiden tohumlarla bulaşan asalak hastalıkları ve virus hastalıkları iç hastalıklardan değildir. İç hastalıkların sebepleri üzerine incelemeler azdır

Başlıca iç hastalık belirtileri: Embriyonun gelişmesinde bozukluklar olur, bazı sebeplerden tohumluklar çimlenemez, dış sebeplerin hiçbir etkisi olmadan fideler, bazı hücrelerle hücre grupları ölürler. Bitkiler bodur kalır: zayıflama ve beyazlaşma görülür. sarılık hastalığı meydana gelir (bunun başka sebepleri de vardır), çiçekler vaktinden önce dökülür. Çiftleşme organlarında bozukluk olur. İç faktörlerden ilerigelen hastalıklar bulaşıcı değildir ve bunlarla savaşmak da imkânsızdır.

2. *Cansız hastalık sebepleri* (Parazitten olmıyan hastalıklar): Cansız (abiotique) hastalık sebepleri iki kısma ayrılır: a) İklim ve atmosfer faktörleri, b) Toprağın bitkilere etkisi (özellikleri ve besin maddeleri). Cansız hastalık faktörleri veya fizyolojik hastalıklar, B. H. nda önemli rol oynar, çünkü önce bitkileri hastalandırır, zayıflatır veya öldürür, sonra zayıflamış bitkilere asalaklar saldırır, onları kolayca öldürürler.

a) *İklim ve atmosfer faktörleri*: Isı, nem, yağmur, sis, dolu, don, kuraklık rüzgâr, ışık v. b.. En önemlisi ısı ile nemdir. Genel olarak nemli ve yağmurlu geçen yıllarda bakteri ve mantar hastalıkları, kurak yıllarda ise böcek zararları artar.

Isı: Her bitkinin yaşamasına uygun ısı derecesi vardır. Buna optimal yüksek dereceye maksimum (maximum), düşük dereceye minimum denir. Isı derecesi çok artar veya çok düşerse bitki zarar görür; yükseldikçe solunum. terleme (transpiration) ve özümleme (assimilation) yükselir, terleme çok artınca solgunluk hastalığı başlar. Yazın ısı derecesi maksimumu aşarsa hücre protoplazması pıhtılaşır, bitki de ölür. Bu derece, tohumlar için $+52^\circ$ C, diğer bitkilerde bundan azdır Fazla sıcaklık dolayısiyle yazın ağaçlarda güneş çarpması. filiz, körpe yaprak, üzüm tanesi. biber, domates ve diğer sebzelerde kavrulma, yanma, dal ve gövdelerde lekeler meydana gelir. Isı derecesi minimumdan aşağı düşerse soğuk zararları ortaya çıkar. Sıcak iklim bitkilerinde, soğuğun zararı, ısı sıfırın üstünde iken başlıyabilir; tütün, salatalık ve fasulye bitkileri $+2$ - $+4^\circ$ C soğuktan bozularak solar, zira kökleri bu derece'erde etkiden kalmıştır. Bazı orman bitkileri sıfırdan çok düşük derecelere dayanabilirler. Soğuk ve donlarda otsu bitkiler odunumsu bitkilerden, yapısında bol su bulunan bitkiler de suyu az bulunanlardan daha çok zarar görürler.

Hava ve toprakta ısı sıfırın altına düşerse bitkilerde genel olarak don zararı başlar. Bitkilerin donması karışık bir olaydır; soğuk yavaş yavaş fazlalaşırsa hücre içindeki sular dışarı çıkarak hücre-arası boşluklara girer ve burada buz haline geçer. Soğuk birdenbire artarsa sular hücrenin içinde iken buz olur. Her iki halde de bitkinin donması gerekir. Fakat hücre suyunun soğuktan azalmasiyle hücre içinde değişmiyen kimya olayları meydana gelir veya buz kristalleri hücre zarını yırtarsa bitkiler donarak ölürler. Donmuş bitkileri yavaş yavaş sıcak yere getirmelidir; birdenbire sıcağa gösterilirse derhal ölürler. Don olayının meydana gelmesi için soğuk mevsimlerde güneş battıktan sonra ısının düşmesi gece havanın bulutsuz ve sakın olması lâzımdır. Böylece toprak fazla ısısını kaybeder ve üzerindeki hava tabakası soğur, ısı da çok düşerek bitkiler gece yarısından sonra donmağa başlar. Toprağı örten kar tabakası, havadaki koyu sis ve dumanlar, dona engel olur.

Donların bitkilerde yaptığı zararların başlıcaları şunlardır: Hububat yapraklarının uçları beyazlaşır, sonra kurur, meyva ağaçlarının çiçeklerinde yumurtalık ve ipçikler siyahlaşır (çiçek tozları [pollen] donlara dayanıklıdır), filiz uçları ve bazen yapraklar kurur. Odunlaşmış bitkilerde kabuk yırtılır, don zırhı denilen uzunlamasına şeritler meydana gelir, sonra kabuk parçalanır (Lev. I, res. 10, 11). Patates yumruları içinde yer yer siyahlıklar olur ve yumrular çürürler. Don yüzünden bitkiler zayıflıyacağından birçok asalaklar bitkilerin zararına olarak ürer donların etkisiyle açılan yaralardan giren bakteri ve mantarlar bitki-

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

1. Solgunluk hastalığına tutulmuş bir hıyar bitkisi, 2. Japon beyaz ispiri yapraklarında alaca renk (panaşür) hastalığı, 3. Pamuk yaprağında köşeli leke hastalığı (Pseudomonas malvacearum), 4. Çilek yaprağında beyaz leke hastalığı (Mycosphaerella fragariae), 5. Kereviz yaprağında leke hastalığı (Septoria apii), 6. Elma ağacı dal kanseri (Nectria galligena), 7. Meşelerde çeşitli *cynips* böceği urları (Zoocecid'lerden), 8. Hıyar köklerinde *Heterodera marioni* solucanı urları (Zoocecid'lerden), 9. Söğüt dallarında dolu yaraları, 10. Akçaağaç gövdesinde don şeridi, 11. Armut dalı kabuğunda don plakları.

leri hastalandırır. Üç mevsimde don olur: Birincisi sonbaharın erken donlarıdır. Bitkiler bu mevsimde kış uykusu başlamadan önce donlardan zarar görürler. Bu sırada kışlık sebzeler ve bazı ağaçlar donarlar. İkincisi kış donlarıdır. Ağaçlar kış uykusunda olduklarından zararı çok önemli sayılmaz. Fakat ısı çok düşerse bazı ağaçlar tamamiyle donar, buna şiddetli kış soğuklarında memleketimizde de raslanır. Kış donlarına karşı dayanıklı ağaç çeşitleri yetiştirmelidir. Üçüncüsü ilkbaharın erken donları olup çok tehlikelidir. Buna daha çok Mart ortası veya sonlarından Mayıs ortalarına kadar geçen zaman içinde raslanır. Çiçekler, ufak meyvalar, bazen bütün meyva ürünleri yok olur. Zarar erken çiçek açan meyva ağaçlarında daha çok görülür. İlkbahar donları zaman zaman yurdumuzun üzüm asmaları ve meyva ağaçlarında çok zarar yapar. Don zararlarından korunmak için alınacak tedbirler çoktur. Bunların esası yapma sis meydana getirmek, serlerde bitkileri ısıtmak ve soğuk rüzgârlara karşı çit, duvar v. b. engeller kurmak, toprağı çapalamak, yabancı otları yok etmek, toprakta su bilânçosunu düzeltmek, sonbahara doğru geç ve lüzumsuz sulamalardan vazgeçmek, fide yastıklarının üzerini kapatmak, donlara dayanıklı bitki çeşitlerini yetiştirmek v. b..

Nemlilik: Bitkilerin bünyesinde fazla miktarda su bulunur (% 60 - 96). Bitkiler suyu yağmurdan, hava neminden, sisten, kardan, doludan ve topraktan sağlarlar. Suyun, nemin azlığı veya yokluğu yüzünden kuraklık zararı meydana gelir. Bitkiler kuraklık ve fazla nemden hastalanırlar. Hava ısısı ile nemi arasında tersine orantı vardır; hava sıcaklığı artınca nem azalır, nem artınca sıcaklık düşer. Her bitki çeşit ve türlerinin su ihtiyaçları da başka başkadır. Fazla nemli yıllarda bakteri ve mantar hastalıkları artar. Nemin azlığı (kuraklık) da bitkilere zarar verir. Nem fazla olunca terleme durur, mercimek hücreleri (lenticelle) şişer ve bu yüzden bitki iyi hava alamaz. Fazla nemde dokular bozulup çatlıyabilir, içeri giren asalaklar, çürükçül(saprophite)mantarlar bitkiyi hastalandırır ve çürükçükler meydana gelir. Yurdumuzda pamuk kozası ve türlü meyva çürüklükleri, karaballık hastalığı, nemli yıllarda meydana çıkarlar. Fazla nemli ağır killi topraklarda, bitki, kökleri hava alamadığı için beslenemez, yaprakları sararır. Böyle topraklarda yetişen bitkilerde sarılık, kök çürüklüğü hastalıkları (incir, üzüm asması, taşçekirdekli meyvalarda) meydana gelir.

Kuraklık: Su noksanlığından ilerigelir. Memleketimizde kuraklık, ısı faktörlerinden daha önemlidir, bazı yıllarda çok zararı olur. Sıcaklıkla birlikte meydana gelirse zararı daha büyüktür. Kuraklık uzun sürerse bitkiler yeteri kadar su almaz, özümleme de olmaz, besin maddeleri erimez, bitkinin beslenmesinde aksaklıklar baş gösterir: yaprakları solar, buruşur, kurur. Yazın fazla kuraklıktan üzüm asmalarının, bazı ağaçların yaprakları dökülür, bazı bitkilerin filiz uçları kurur, çiçekleri, ufak meyvaları düşer, fidanlar kurur, ağaçlar zayıflar, meyvalar sertleşir, bitkiler bodur kalır. Hele hububatın çiçeklenme ve tane bağlama sırasındaki kuraklık çok tehlikelidir; ürün azalır, kalitesi de düşük olur. Orta Anadolu hububatında kuraklık bazı yıllarda çok zararlı olur. Sebzeler de kuraklıktan zayıflar, solar, kururlar. Kuraklık yüzünden Thrips, kırmızı örümcek gibi bazı asalaklar da hızla üreyip yayılırlar. Kuraklığa karşı iklime alışmış bitkiler yetiştirmeli, toprağı sulamalı, kuru ziraat usulü (Dry farming) tatbik etmeli, toprak ürünlerini sigorta ettirmelidir.

Yağmur, sis, dolu, kar, ışık, rüzgâr, havadaki kimya maddeleri faktörlerinin de bitki sağlığına ve hastalıklarına etkileri vardır:

Yağmur ve kar: Yağmurun azlığı veya çokluğu bitkilerin hastalanmalarına sebebolur. Sağanak halindeki yağmurlar, seller, bitkilerin diplerindeki toprakları aşındırır, köklerini söker, ekili tarlalar ve sebze bahçeleri su altında kalarak harabolur. Kar, genel olarak su kaynağı olduğu ve donları önlediği için ziraate faydalıdır. Ağaçlar üzerinde fazlaca toplanırsa dallarını kırar; silkeleyip bitkileri zarardan kurtarmalıdır.

Sis ve çiğ: Kurak zamanlarda bitkilerin su ihtiyaçlarını giderdiğinden faydalı, fakat bazı asalak, mantar ve bakteri sporlarının çimlenmesine, üremesine yardım ettiğinden zararlıdırlar. Bağlarda mildiyu, elma ve armutlarda kara leke (Fusicladium) hastalığı yapan mantarların sporları sis, çiğ ve yağmur damlaları yardımı ile çimlenip gelişirler.

Dolu: Bitkilere çok zarar verir, ağaçların, sebzelerin yapraklarını deler, yırtar, gövdelerinde yaralar açar, başakların tepe kısmını bozup beyazlaşmasına sebebolur. Hububat saplarını yatırır ve kırar. Çiçekleri, ağaç dallarını bozar. Doludan zarar gören yerlere üşüşen asalaklar, çürükçüller, hastalık yaparlar. Dolu tütüne, pancara, bazı sebzelere, üzüm asması çiçek, filiz ve yapraklarına çok zarar verir. Bu zararlara karşı bitkileri, ürünleri sigorta ettirmelidir.

Işık: Güneş ışığı her şeyden önce klorofilli bitkilerin büyümesi için en lüzumlu faktör sayılır. Işık fazla veya noksan olursa bitkilerde hastalık meydana gelir. Gölgede yetişmeğe alışmış bitkiler bol ışığa çıkarılınca klorofil maddesi ve özümleme azalır; bitki. sarılık hastalığına da yakalanabilir. Bol ışığa alışmış bitki de az ışık gören yerde yetiştirilirse solgunluk hastalığına tutulur. Çok sık hububat, sebze ve ağaçlar, yeteri kadar ışıktan faydalanamadıkları için, zayıf bünyeli, uzun boylu olurlar ve az ürün verirler. Sık bitkilerde bazı böcekler (kabuklu bitler gibi) çok zarar yaparlar.

Rüzgâr: Kuvvetli esen rüzgârlar dalları kırar, yaralar, bazen de bitkileri kökünden sökerler. Sam yeli denilen sıcak ve kuru rüzgârlar, yazın bitkilerin (üzüm asması, sebze v. b.) çiçeklerini, körpe yapraklarını kuruturlar. Rüzgâr her zaman aynı istikametten eserse ağaç gövdeleri ve dalları iğri büyür. Rüzgârların sürüklediği ince tozlar yaprak ve filizlere serpilerek onların solunumunu güçleştirir. Rüzgârların daha önemli zararları, hastalık verici sporları, yaprak bitlerini, thrips, kelebek, sivrisinek v. b. böcekleri etrafa, hattâ çok uzak yerlere yayıp bulaştırmalarıdır. Yıldırım, bitkilerin kabuk ve odun kısımlarını parçalar.

Havadaki kimya maddeleri, büyük şehirlerde ve fabrikalar çevresinde meydana gelen gazlar, dumanlar, havaya karışarak rüzgârla dağılır, bitkilere zarar verir. Başlıcaları kükürt dioksid (SO_2), klor, amonyak, asid klorhidrik gazları, katran ve asfalt buğularıdır. En tehlikelisi yapraklarda leke yapan kükürt dioksid gazıdır.

Bitki korumada kullanılan püskürtme ilâçlar da, iyi hazırlanmaz, zamanında kullanılmaz veya çok koyu olursa, bitkileri yakarlar(Lev. II, res.1). Çok koyu bordo (Bordeaux) bulamacı, şeftali yapraklarını, tohum ilâçlamada kullanılan göztaşı eriyiği, koyu olursa, tohumları yakar, günün en sıcak saatlerinde bağlara serpilen toz kükürtler zarar yapar. Bazı savaş ilâçları da yeni çimlenmiş bitkileri bozar veya bazı bitkilerin büyümesini geciktirir.

b) ***Toprağın bitkilere etkisi***: Toprağın bitkilere etki

yapan faktörleri şunlardır: fizik ve kimya bakımından bünye ve özellikleri, bilhassa besin maddeleri azlığı ve çokluğu. toprak reaksiyonu (P. H. derecesi) v. b.

Toprağın fizik bünyesinin bitkilere etkisi: Toprağın fizik bünyesi, yani ısı, su hava kapasitesi, bitkilere tesir eden önemli faktörlerdir. Kumsal topraklar su tutmadığından bitkiler kuraktan çok zarar görür. Ağır killi topraklarda ise, tersine olarak, fazla su tuttuklarından hava az dır, bu bakımdan havasız gelişen bakteriler mantarlar çok ürerler. Havasızlıktan bitkilerde boğulma ve kök çürüklüğü hastalıkları meydana gelir. Taban suyu yüksek ise bitkiler kökleri derinlere gidemediği için, kuru ve sıcak aylarda çok zarar görür Toprakta fazla su bulunduğu zaman bitkilerde sarılık hastalığı, köklerde çatlama, toprak üstü kısımlarında zamk hastalığı meydana çıkar. Toprakta su az ise otsu bitkiler solar, meyvalar gelişemez, hububatın başakları beyazlaşır ve tane bağlamaz, bazı ağaçların filiz uçları kurur ve diğer çeşitli hastalıklar, zayıflamalar başgösterir. Toprağa çok derin dikilmiş fidanların gövde kısmı, ağaçların kökleri ve toprakta kalan gövdeleri çürür, derince dikilmiş turunçgil ağacı yapraklarında ayrıca damar sarılığı meydana gelir. Bitki sağlığı bakımından toprağın fizik bünyesinde kireç, bazı topraklarda da humuslu maddeler bulunmalıdır.

Toprağın kimya bünyesinin bitkilere etkisi: Bitkiyi beslemeğe yarıyan kimya maddeleri bunların bileşikleri, azlığı veya çokluğu ile toprağın reaksiyonu, kimya bünyesini meydana getirir Bitkilerin topraktan beslenmek için aldığı maddeler, azot, fosfor, potas, demir, kireç, magnezyum ve kükürt, pek az olarak da başka maddelerdir: bu maddelerin en önemlileri azot, fosfor ve potastır. Bunlar noksan olursa toprağa gübre halinde verilir. Bunlardan birinin azlığı, yokluğu veya fazlalığı bitkiyi hasta edebilir Ürün mıktarı topraktaki en az besin maddesi miktarına bağlıdır (ziraatte minimum kanunu). Toprakta azot bileşikleri az ise bitki küçük kalır, yaprakları sararır, solar, ürün vermez: çok ise bitki fazla gelişeceğinden yaprak ve filizleri artar. Lâkin çiçekleri, meyvaları ve kuraklığa dayanıklılığı azalır. Kireç az ise kökler hastalanır; fazla ise bağ ve meyva ağaçlarında sarılık hastalığı olur. Potas bileşikleri az ise bitkinin bünyesi gevşek kalır; dona dayanma kabiliyeti azalır; hububat pas (kınacık) hastalığına yakalanır. Yine potas noksanlığı yüzünden bazı bitkilerde yaprak kıvrılması, yaprak lekeleri meydana gelir (Lev. II, res. 5) veya bitkiler iyi gelişemezler. Demir ve magnezyum az ise, klorofil teşekkül edemiyeceğinden, bitki, sarılık hastalığına yakalanır. Fosfor bileşikleri az ise hücrelerle dokular ve çiçeklerle meyvalar gelişemez. ürün miktarı çok azalır. Çinko bileşikleri az ise turunçgil yapraklarında lekeli kloroz, bor az ise şeker pancarlarında öz ve kuru çürüklük hastalığı meydana gelir (Lev. IV, res. 2). Bu hastalık 1939 da Alpulluda önemli zarar yapmıştır. Toprakta besin maddeleri çok fazla ise toprak suyunun kesafeti azalır. Böyle topraklarda pamuk, şeker pancarı, kereviz, ıspanak gibi köklerinde emme kuvveti fazla bitkiler gelişir. Toprakta soda maddesi fazla ise bitkiler gelişemez ve çok zarar görür.

Bitkilerin yetişmesinde toprak reaksiyonu (Toprağın P. H. derecesi): Bilindiği üzere P. H 7 ise toprak reaksiyonu nötr, 7 den fazla ise alkalik, 7 den az ise asid karakterlıdir. Nötr reaksiyonlu topraklar birçok bitkilerin gelişmesine elverişlidir. Bazı bitkiler asid, bazıları alkalik reaksiyonlu toprakları isterler. Patates, çay, çavdar ve bazı bitkiler asid veya hafif asid reaksiyonlu toprakları, şeker pancarı, buğday, arpa, yonca, darı ve bazı diğer bitkiler alkalik reaksiyonlu toprakları severler. Fakat her bitki türü veya çeşidinin gelişmesine uygun toprak reaksiyonları başka başkadır. Alkalik toprakları seven bitkiler asid reaksiyonlu topraklarda hastalığa yakalanırlar. Yüksek alkalik reaksiyonlu topraklar da bitkilerin sağlığı için iyi değildir. Toprak reaksiyonları bazı asalakların gelişmesi için uygun ve dolayısiyle bitkiler için zararlıdır. Meselâ, ipsiler(Nématodes) hafif asid reaksiyonlu toprakları sever ve böyle topraklarda yetişen bitkilere zarar verır. Lâhana ve diğer haçlılar (Crucifera) köklerinde ur yapan *Plasmodiophora brassicae* mantarı asid reaksiyonlu topraklarda bunun tersine olarak birçok fideleri öldüren *Pythium de baryanum* mantarı da alkalık reaksiyonlu topraklarda üriyerek çok zarar yaparlar.

3. *Canlı hastalık sebepleri*: Buna parazitli (asalaklardan ilerigelen) veya enfeksiyonlu hastalıklar da derler. Hastalık etmenlerinin çoğu canlılardır. Asalağın, üzerinde yaşadığı bitkiye konukçu denir. Asalak, bitki üzerinde yaşıyorsa dış asalak, içinde yaşıyorsa iç asalaktır. Sağlam konukçularda yaşıyan asalaklara gerçek veya asıl asalak, zayıflamış konukçularda yaşıyanlara tâli veya fakültatif asalak derler. Bunların içinde konukçu bitkilere çok zarar verenleri asıl asalaklardır Yaralardan konukçu bitkiye girenlere yara asalağı, besinlerinin bir kısmını üzerinde yaşadığı konukçudan alanlara yarı asalak (ökseotu gibi) denir. Asalaklar bir konukçu tür veya bunun ırkı üzerinde yaşıyorsa monofaj (Monophage), birkaç tür üzerinde yaşıyorsa polifaj (Polyphage) dır. Savaş bakımından bu nokta önemlidir. Polifaj bir asalağın bütün konukçularını arayıp tanımak lâzımdır. Asalakların ırklara ayrılması hali, bunlara dayanıklı bitki çeşitleri yetiştirmek bakımından çok önemlidir, zira bir yerde herhangi bir asalağın zararına dayanıklı bir bitki çeşidi, başka bir yerde bu asalaktan meydana gelen ırklara dayanıklı olmıyabilir Bunu dayanıklı bitki çeşitleri yetiştirmede göz önünde tutmalıdır. Bitki asalaklarının da asalakları vardır. Buna *hyperparasite* denir. Bitkilerde hastalık yapan asalaklar veya canlı hastalık sebepleri dört kısma ayrılır: a) Bakteri hastalıkları, b) Mantar hastalıkları, c) Yüksek asalak bitkiler. d) Hayvan asalaklar.

a) *Bakteri hastalıkları*: Bitkilerde hastalık yapan bakteri türleri, bölüngen mantarlar = bakteriler (Schizomycetes) sınıfından (b. bk.) *Pseudomonas* cinsine bağlıdırlar. Bakterilerin bitkilerde yaptığı hastalık belirtileri, çürüklükler, lekeler, urlar, kanser, solgunluk hastalıkları v. b. dir. Bakteriler bitkilere yağmur, rüzgâr, böcek salyangoz, hastalıklı bitki ve fidanlar veya toprak vasıtasiyle bulaşırlar. Bakteriler bitkilerin vücuduna gözeneklerden, kovucuklardan, yaralardan ve başka yerlerden girerler. Bakteriler 50 den fazla bitki türünde hastalık (bactériose) yaparlar.

Yurdumuzda önemli bitki bakteri türleri ve hastalıkları şunlardır:

Pseudomonas tumefaciens: Meyva, fidan ve ağaçları, sebze. şeker pancarı ve diğer bazı bitkilerin köklerinde (Lev. II. res. 4), üzüm asması gövdesinde kanser hastalığı; *P. malvacearum*: pamuklarda köşeli yaprak leke hastalığı; *P. savastanoi*: zeytin dallarında verem, *P. tabaci*: tütün yapraklarında vahşi ateş denilen hastalığı yaparlar (Lev. II, res. 2). Bunlardan başka fasulya, susam yapraklarında, patates yumru ve saplarında hastalık yapan türler de vardır.

Genel savaş metodları: Bakteriler bitki dokusu için-

1

2

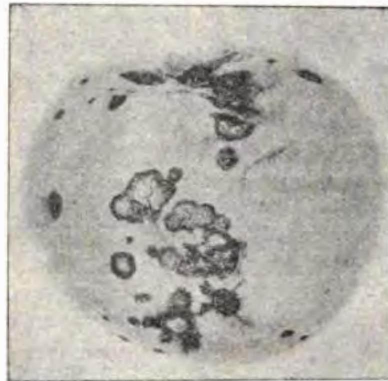

3

4

5

6

7

8

9

1. Elma yaprakları üstünde bakırlı ilâçların yaptığı püskürtme zararları, 2. Tütün yapraklarında vahşi ateş hastalığının belirtisi (Pseudomonas tabaci), 3. Üzüm asmasında antraknoz hastalığının tane, yaprak ve çubukta belirtisi, etmeni (Gleosporium ampelophagum), 4. Elma fidanlarında kök kanseri veya uru etmeni (Pseudomonas tumefaciens), 5. Tütün yaprağında potas noksanlığı belirtisi, 6. Dallarında cadı süpürgesi (Taphrina cerasi) bulunan bir kiraz ağacı, 7. Elma yaprağında kara leke veya benek hastalığı belirtisi, etmeni (Venturia inaequalis), 8. Elma meyvasında kara leke veya benek hastalığı belirtisi (Venturia inaequalis), 9. Armut meyvasında kara leke veya benek hastalığı belirtisi (Venturia inaequalis).

de yaşadıklarından doğrudan doğruya savaş yapılamaz Koruyucu çare olarak tohumluk ve toprak dezenfeksiyonu, sistematik bitki nöbetleşmesi, hastalıklı bitki ve organlarının yok edilmesi, bakteri hastalıklarını bulaştıran böceklerle savaş ve şiddetli bitki karantinası gibi tedbirlere başvurulur.

b) *Mantar hastalıkları*: Bakteriler dışında bitki asalaklarının en çoğu mantarlar şubesine girer. Bakterilerle çiçekli asalak bitkiler, sayıca daha azdır. Mantarlar beslenip gelişmek için emici organlarını (Haustorium) konukçu bitkilerin hücreleri içine veya hücreleri arasına sokarlar.

Bunların önemli türleri ve yaptıkları hastalıklar şunlardır:

Aktinomiçet (b. bk.; Actinomycetes) sınıfından *Actinomyces alba*: Şeker pancarında kel ve uyuz hastalığı yapar. Yumrunun üst kısmında kabuk sertleşir, çatlar ve pul pul kalkar. Burası boğumlanarak kemer şeklini alır.

İlkel mantar (Phycomycetes) sınıfından *Rhyzopus nigricans*: Meyva çürüklükleri yapar. *Olpidium* fideleri yatırır ve çürütür. Mukor (*Mucor*), türleri pamuk kozalarını çürütür. *Peronospora* (*Plasmopara*) *viticola*, üzüm asmalarında mildiyu hastalığı yapar; yaprak, çiçek, filiz ve tanelerde beyaz gri lekeler olur, zararı önemlidir. Diğer *Peronospora* türleri soğan, bezelye, şeker pancarı, haşhaş, yonca, anason v. b. bitkilerde mildiyu hastalığı yaparlar. *Albugo candida*, lâhana, turp ve benzeri bitkilerde beyaz pas hastalığı, *Plasmodiophora brassicae*, lâhana köklerinde ur yapar. *Pythium de baryanum*, rutubetli topraklarda, sebze, tütün, şeker pancarı, fide köklerini çürütüp bozar.

Asklı mantarlar (Ascomycetes) sınıfından eşeyli *Taphrina deformans* şeftali yaprak kıvırcıklığı, *T. pruni* erik meyvalarında çanta veya cep hastalığı, *T. cerası* kiraz ve diğer taş çekirdeklilerde cadısüpürgesi yapar (Lev. II, res. 6). *Erysiphaceae* familyasına bağlı külleme mantarı türleri bağlarda ve birçok bitkilerde külleme hastalığına sebebolur; bağ küllemesine sebebolan *Uncinula necator* (*oidium tuckeri*) çok zararlıdır, yaprak, salkım ve filizler üzerinde, un serpilmiş gibi, beyaz bir küf tabakası meydana getirir. Bunlar kıvrılır, kurur, taneler çatlar. *Aspergillus* ve *Penicillium* türleri pamuk kozalarında, incir, limon ve diğer meyvalarda ve çeşitli besin maddeleri üzerinde yeşil küf hastalıkları yaparlar. *Nectria* mantarları meyva ve orman ağaçları dallarında kanser yaraları, *Rosellınia necatrix* mantarı, incir, diğer meyva ve orman ağaçlarında kök çürüklükleri meydana getirirler. *Mycosphaerella* türleri, meyva ağaçları ve sebzelerin yapıraklarında türlü renk ve şekillerde lekelerin meydana gelmesine sebebolurlar. *Venturia* (*Fusicladium*) türleri, elma, armut yaprak ve meyvalarında kara leke veya benek (Lev. II, res. 7, 8, 9) ve dallarında sıraca hastalığı yaparlar. *Sclerotinia* (*Monilia*) türleri taş ve sert çekirdekli meyvaları (kayısı, kiraz, erik, elma, armut) buruşturup kurutur ve esmerleştirir (mumya hastalığı), çiçek ve filizleri bozup kuruturlar (Lev. V, res. 1-11).

Bazidli mantarlar (b. bk.; *Basidiomycetes*) sınıfından *Uredinales* takımına bağlı türler hububat ve diğer bitkilerde pas (= kınacık) hastalığı yaparlar (Lev. VI, res. 4), bu mantar türlerinin sporları ve spor yatakları yaprak ve saplar üzerinde pas renginde ufak veya geniş, yuvarlak veya uzunca lekeler meydana getirirler Hububat pas hastalığı yurdumuzda çok önemlidir. Bazı pas mantarlarının sporları gelişmelerini iki bitki türü üzerinde tamamlar. Buna en iyi misal kara pastır. Bu mantarın *Spermogonium* ve *Aecidiospor*ları kadın tuzluğu (beris[1] bitkisinde *Uredospor* ve *Teleutosporları* hububat bitkilerinde gelişirler. Armutlarda memeli pas hastalığı ilkbaharda yaprakların üzerinde yuvarlak sarı lekeler, alt yüzünde kırmızı sert kabartılar halinde görülür. Bu kabartılarda ufak meme şeklinde sivilceler vardır. Bu mantar, hayat devresini armut ve ardıç ağaçlarında tamamlar. Soğan, ayçiçeği, fasulya, bakla, bezelye, nohut yonca, pancar, meyva ağaçları, gül ve diğer bitkiler de pas hastalığına tutulurlar (Lev. III, res. 1).

Ustilaginales takımına bağlı türler hububatta sürme (= kör) ve rastık hastalıkları yaparlar (Lev. VI, res.2, 3, 5 - 14), tane ve başaklar koyu kömürleşmiş gibi görünen bir toz kütlesi haline geçerler. Bu tozlar mantarın sporlarıdır. Sürme hastalığında tanelerin kabuğu ve şekli bozulmaz, parmaklar arasında ezilince siyah renkli, fena kokulu bir toz yığını görülür. Açık rastık hastalığında ise başağın ve tanenin şekli bozulur. Kapalı rastıkta ise tanenin şekli bozulmadığından bu gibiler sürme hastalığına yakalanmış tanelere benzerler. *Tilletia* türlerinin buğdaylarda yaptığı sürme (kör) hastalığı yurdumuzda çok önemlidir. Bu hastalığa karşı savaş yapılmazsa yıllık zararı yüz milyon lirayı aşar.

Ustılago türleri hububatta rastık denilen hastalıkları meydana getirirler. Mısır rastığı (Lev. III res. 2) bu bitkinin çiçeklerinde veya diğer kısımlarında meydana gelen içi siyah spor tozlariyle dolu, bir yumruk veya çocuk başı kadar iri şişkinlikler veya torbalar halinde kendini gösterir. Buğday rastığında başaklar tozlu siyah kahverengini alır. Taneler bozulmuştur Arpa ve yulaf açık rastığı (Lev. VI, res. 9, 10, 11-14) belirtisi buğday rastık hastalığına, kapalı rastık hastalıkları da buğday sürme hastalığına benzerler. Darı rastık hastalıklarında çoğu zaman çiçek salkımları bozulur.

Hymenomycetineae takımına bağlı hastalık yapan birçok türlerden *Rhizoctonia* mantarları toprakta yaşar ve birçok fidelerin yatmasına sebebolur. *Stereum purpureum* mantarı meyva ağacı yapraklarında sütparlaklığı, *S. hirsutum* mantarı üzüm asmaları gövdelerinde eska (kavlana) hastalığı, *Polyporus* mantarları meyva ve orman ağacı gövdelerinde çürüklükler, *Armıllaria* türleri meyva ve orman ağaçlarında kök çürüklüğü yaparlar.

Tamamlanmamış mantarlar *Fungi imperfecti* sınıfından spor şekilleri ve gelişme dönemleri iyi veya hiç bilinmiyen mantarlar bu sınıfa bağlanmıştır: *Phoma betae* şeker pancarı fidelerinde kök yanıklığı yapar ve fideler ölürler, *Macrophomina phaseoli* polifajdır, birçok sebze, pamuk, tütün, patates ve diğer bitkilerin gövde ve köklerinde leke ve çürüklük yapar, fideler ölür, bitkiler solar. Limonlarda uçkurutan (Mal secco) hastalığını meydana getiren *Deuterophoma tracheiphila* mantarı güney bölgesinde limon ağaçlarının taze sürgünlerini ve dallarını tepeden aşağı doğru kurutarak büyük zararlar yapar. *Phyllosticta* türleri çay, tütün, elma ve diğer bitkilerin yapraklarında ufak yuvarlak lekelerin teşekkülüne sebebolur. *Ascochyta* türleri bakla, bezelye, yonca ve diğer bitkilerin yaprak, gövde ve diğer yerlerinde siyahlaşma (antraknoz, kömürleşme) hastalığı, *Septoria* türleri kereviz, buğday, domates, patlıcan, maydanoz yaprak ve gövdelerinde türlü renklerde lekeler meydana getirir. *Gloeosporium ampelophagum* üzüm asmalarında kömürleşme hastalığı (yaprak, filiz, dal ve salkımlarda derince siyah yuvarlak leke ve yaralar ve kanserler) (Lev. II, res. 3), *Colletotricum* türleri keten, soğan, turunçgiller, yonca, kavun, karpuz ve diğer bitkilerin birçok

1. Erik yapraklarında pas (Puccinia pruni - spinosae), 2. Mısırda rastık torbaları: a) Kök boğazında, b) Sap boğumları arasında, c) Koçanda, d) Erkek çiçekte, 3. Antep fıstığı yaprak ve taze meyvalarında *Phleospora pistaciae* lekeleri, 4. Yonca güvdesine sarılmış küskü: (Cuscuta), 5. Ökseotu (Viscum album), 6. Yonca köklerinde gelişen canavarotu (Orobanche).

yerlerinde türlü renk ve şekillerde leke ve çürüklükler, *Botrytis* türleri üzüm tanelerinde kurşunî küf (Lev. IV, res. 3), bakla yapraklarında siyah noktalar halinde lekeler, *Phleospora pistaciae* mantarı, antepfıstığı yaprak ve taze meyvaları üzerinde ufak siyah nokta gibi lekeler yaparlar (Lev. III, res. 3), *Verticillium* ve *Fusarium* cinslerine bağlı mantarların misalleri, sebze. pamuk susam, keten, anason. domates ve diğer bitkilerin su borularını tıkıyarak solgunluk hastalığına sebebolurlar. *Alternaria* türleri saprofit veya fakültatif asalaklardan olup patates, pamuk ve diğer bitkilerde ve fidelerde kuru çürüklük hastalıkları meydana getirirler. *Clasterosporium carpophilum* mantarı kayısı ve diğer benzeri meyva ağaçlarının yaprak ve meyvalarında ufak, yuvarlak, esmer, kabarık lekeler yapar, yaprağın lekeli kısımları delinir. *Piricularia oryzae* mantarı çeltiklerin kök boğazında ve saplarının boğum yerlerinde siyahlık meydana getirir. *Cycloconium oleaginum* mantarı zeytin yapraklarında ve meyvaları üzerinde ilkbaharda yuvarlak esmer lekeler yaparlar, yapraklar ve meyvalar yazın dökülür, zararı rutubetli yerlerde pek fazladır. *Sclerotium* türleri birçok bitkilerin kökünde, kök boğazında, soğan ve şeker pancarları yumrularında çürüklükler meydana getirir.

c. *Yüksek asalak bitkiler*: Bunlar çiçekli bitkiler (Angiospermae) şubesine bağlıdırlar. Asalak çiçekli bitkilerin türleri asalak mantarlar kadar zengin değildir; ekonomik önemi de azdır.

Ökseotu (Viscum album) bir yarı asalaktır (Lev. III, res. 5). Diğer adı burç'tur. Yaprağı yeşil ve etli, meyvaları beyaz ve yuvarlaktır. Köklerini bazı meyva ve orman ağaçlarının gövde ve dalları içine sokarak özsu ile beslenir, yeşil yapraklariyle havadaki karbon dioksidden de faydalanır. Başlıca konukçuları elma, armut, badem, erik, kiraz, vişne, kayısı, zeytin, çam v. b. dir. Konukçu ağaç ve dalları zayıflatır, bazen kurutur. Beyaz yuvarlak meyvasını (tohum) ağaçlara kuşlar bulaştırır. Ökseotuna yakalanmış ince dalları kesmek, kalın dal ve ağaçlarda ise bunları köklerinin uzandığı yere kadar oyup çıkarmalıdır

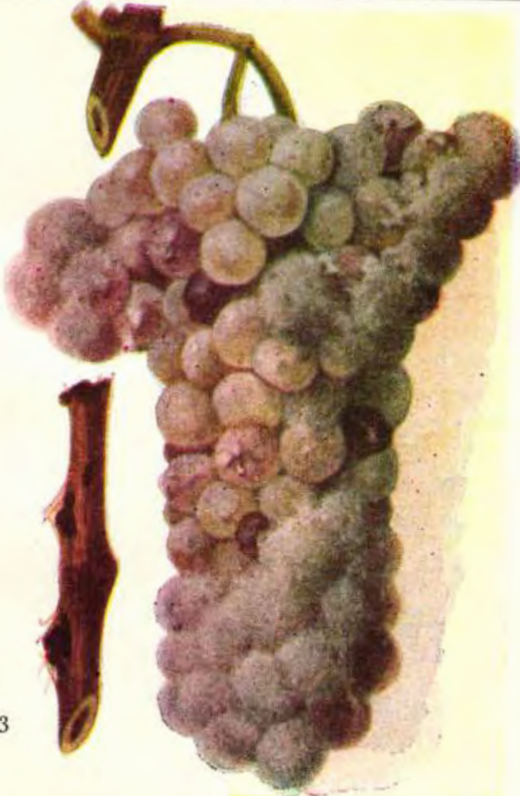
Küsküt (Cuscuta, cin saçı, verem otu): Tam asalaktır (Lev. III, res 4). Çiçekleri kırmızıdır. Gövdesi ince olup konukçu bitkilere sarılarak büyür. Emici organlarını konukçu bitkilerin içine sokarak özsuyu emer, bunları boğar, zayıflatır. Tohumları toprak içinde yıllarca hayatta kalır. Zararı yonca, tütün, keten, pancar, üzüm asması ve diğer bitkilerdir. Çare: Çiçek açmadan önce küskütleri yok etmeli, tohumları karışmış ise toprak, uzun zaman küsküt kaynağı olur. Yonca tohumlariyle karışmış küsküt tohumlarını ayırıp temizlemek için özel alet ve makineler vardır.

Canavarotu (Orobanche, kızıl ot, cehennem çiçeği). Yapraksızdır, çiçekleri kırmızıdr. Tam asalak olarak yaşar (Lev. III, res. 6). Tohumları toprakta yıllarca kalır, emici kök organlarını bakla, tütün, şeker pancarı ve diğer bitkilerin kökleri içine sokarak özsuyu emer, konukçu bitkiler gelişemez, zayıflar ve kurur. Çare: Canavar otlarını çiçek vermeden önce söküp yakmalı, bulaşık topraklar birkaç yıl boş bırakılmalıdır.

d. *Hayvan asalakları*: Kültür bitkilerinin hayvan asalakları (veya hayvan zararlılar) pek çoktur ve bunların en büyük kısmı böceklerdir, bunların sistematiği, vasıfları, zarar şekilleri ve savaşlarına ait etraflı bilgi için özel zooloji ve entomoloji literatürlerine başvurulmalıdır. Hayvan asalakların başlıca grupları memeli ve kemirici hayvanlar,

1. Lâhana yaprağında kelebek tırtıllarının yaptığı tahribat: a) Lâhana kelebeği (Piers brassicae) dişisi, tırtılları, krizalit ve yumurtaları. b) Plutella cruceferarum: güvelerden olan bu kelebeğin tırtılları, yaprağı alt yüzünden kemirirler. 2. Şeker pancarında öz ve kuru çürüklük. 3. Üzüm salkımlarında kurşunî leke, amili (Botrytis cinerea). 4. Domates meyvalarında çeşitli parazit mantarların yaptığı çürüklükler.

Meyvalarda Monilya mantarının yaptığı hastalıklar :

1. Kiraz dalında mumya hastalığına yakalanmış olgun ve ham meyvalar. 2. Üst kısmı monilya mantarı tarafından kurutulmuş kiraz dalı. 3. Şeftali dalında bir sağlam ve bir mumya hastalıklı meyva. 4. Erik dalında mumya hastalığına yakalanmış bir erik meyvası. 5. Monilya mantarlariyle mumyalaşmış erikler. 6. Monilya hastalıklı bir armut. 7. Monilyaya yakalanmış bir elma dalı. 8. Üzerinde büyük monilya lekeleri bulunan bir elma. 9. Monilya tarafından çürütülerek siyahlaşmış bir elma. 10. Monilya tarafından mumyalaştırılmış bir elma. 11. Bir elma mumyasında, monilya mantarının teşekkül eden çanak biçimindeki meyvaları.

1. Sağlam buğday başağı, 1a) Sağlam buğday taneleri. 2. Kışın sürme mantarları ile (Tilletia tritici) enfekte olmuş buğday tohumlarından meydana gelen olgunlaşmamış başak (bunların kavuzları mavi renklidir), 2a) Sürmeli buğday taneleri. 3. Olgunlaşmış sürmeli buğday başağı. 4. Buğdayda pas (kınacık): 4 A. Sarı pas (Puccinia glumarum) ve uredo spor (yaz spor), teleuto spor (kış spor) ları. 4 B, C. Kara pas (Puccinia graminis), yaz ve kış sporları ile beraber. 5-6. Buğday rastığı (Ustillago tritici). 7-8. Arpa sert veya kapalı rastığı (U. hordei). 9-10. Yulaf açık rastığı (U. avenea). 11-14. Arpa açık rastığı (U. nuda).

kuşlar, böcekler, yumuşakçalar, ipsiler (Nématodes), kırmızı örümcek ur yapan akarlar (Acar) v. b. dir.

Hayvan asalakların bitkilerdeki zarar şekilleri çok değişir Bunlar bitki ve organları bir kısmını veya tamamını yiyerek yok ederler (Lev. IV, res. 1). Kabuk ve odun kısımlarını kazırlar soyarlar, bitkilerin türlü kısımlarını çiğneyip kemirirler, bitki içinde yara ve oluk açarlar. Bitkileri delerek özsuyu emerler. Ur ve şişkinlik yaparlar. Emici böcekler virus hastalıklarını yayarlar. İnsanların da türlü şekillerde kültür bitkilerine zararları vardır.

4. *Virus hastalıkları* (virus, zehir veya salgı): Viruslar (b. bk), insan, hayvan ve bitkilerde hastalık yaparlar. Bitkilerdeki Virus hastalıkları yeni bir bilim dalı olup başlıca belirtileri şunlardır: renk değişmeleri, esmerleşme klorofilin bozulması veya azalması, mozaik hastalığı (yapraklarda birbirine karışmış renkler, hafif yaprak kabarması ve kıvrılması), fıliz ve yaprakların küçülerek rozet şeklini alması dallarda boğum aralarının kısalması, yaprak kıvrılması, gelişmede durgunluk v. b. dir. Hasta bitkilerde ürün azalır, bu hastalığın tedavisi de mümkün değildir. Virus hastalıkları her şeyden önce yaprak biti ve diğer sokucu - emici böceklerle, sonra hastalıklı bitkilerde alınan aşı kalemleriyle, hasta bitkilerin sağlamlarına temasiyle v. b. sebeplerle bulaşırlar. Tohumluk ve toprak ile bulaşma pek seyrek olur. Yurdumuzda bu hastalıklar yeni incelenmeğe başlanmıştır Şimdiye kadar şu bitkilerde görülmüştür: fasulye, bakla, bezelye, yonca, şeker pancarı, tütün, patates, şeftali. erik incir v. b. Fransa bağlarında son yıllarda görülen bulaşık soysuzluk hastalığının (omcaların küçük kalması, boğum aralıklarının kesilmesi) sebebi de virus sanılmaktadır.

Çare: Virus ve mozaik hastalığına yakalanmış bitkilerin tedavisi mümkün olmadığından hastalığın bulaşmasını önlemek maksadiyle sokucu-emici böceklerle savaş hastalıklı bitkilerin yok edilmesi, hasta bitkilerden çelik ve aşı kalemi alınmaması, hastalığa dayanıklı çeşitlerin yetiştirilmesi ve sıkı bitki karantina tedbirlerine baş vurulması tavsiye olunur.

III. **Hastalık olayları, bulaşıcı ve salgın hastalıklar:** Birçok hastalık sebeplerinden biri veya birkaç tanesi, bir bitkide hastalık meydana getirir. Hastalıklar bitkinin vücut yapısında ise buna *patolojik anatomi*, doku veya organlarının görevine ait ise buna *patolojik fızyoloji* denir. Bitkilerdeki bu hastalık olayları, insanlardaki hastalık olayları kadar, iyi incelenmemiştir.

Bitkilerde patolojik anatomiye ait misaller: Hastalık hücre. doku veya organlarda olur. Hücreler şişer veya küçülür, esmerleşir, çekirdekleri bozulur, klorofil azalır veya kaybolur, hücre zarı erir veya kalınlaşır. Dokular esmerleşir, renkleri değişir, mercimek hücreleri şişer, iletken dokular tıkanır veya esmerleşir veya bozulur. Organlar körelir veya fazla gelişir, solgunluk hastalığına yakalanır, esmerleşir, bazı organlarda urlar ve kanser yaraları meydana gelir.

Bitkilerde patolojik fizyoloji: Bitkilerde anormal fizyolojik olaylar patolojik anatomiye göre daha az bilinmektedir. Çoğu, her iki olay bir bitkide birlikte görülür. Misaller: Hücre zarı bazı maddeleri içeri alamaz veya pek fazlasını alır, protoplazma pıhtılaşır, tohumlar iyi çimlenemez. Fosfor noksan ise çiçek ve meyvalar gelişemez, zehirli maddeler solunuma engel olur. Klorofil yoksa özümleme sekteye uğrar ve bitki beslenemez. Bitki yeteri kadar su alamazsa embriyon hücreleri, doku ve organlar gelişemez, birçok bitkilerde çok tehlikeli kuraklık baş gösterir (sebze, hububat v. b.).

Bulaşıcı hastalıklar veya enfeksiyon hastalıkları: Hastalıkların çoğu, tek veya çok hücreli canlıların bitkilere bulaşmasiyle meydana gelir. Bulaşma, hava, rüzgâr, su, böcek, toprak, doğrudan doğruya temas ile olur veya diğer sebeplerden ilerigelir. Hastalık sebepleri bitkileri her zaman hasta edemez. Birçok bitki tür ve çeşitleri, hastalıklara dayanıklı veya bağışık(immune) tır. Hastalığın meydana gelmesi için hastalık sebebinin, konukçu bitkinin dayanıklığını veya bağışıklığını yenmesi lâzım gelir. İnsan ve hayvanlarda olduğu gibi bitkilerde de hastalıklara karşı koruyucu maddeler (antikorlar) vardır.

Enfeksiyon hastalıkları dört safhada meydana gelir. Birincisi hastalık sebebinin ulaşmasıdır. Bu vasıtalar su, rüzgâr, hava, toprak, hastalık yapan sporlar, insan, hayvan, böcekler v. b. dır. İkincisi bulaşmadır. Birçok yollardan bitkilerin türlü yerlerine gelen hastalık sebebinin bitki vücuduna girmesi, çimlenmesi ve üremesi gerekir. Hastalık sebepleri bitkilere yaralardan, gözenek kovucuklardan, çiçek ve tepecikten, epidermis ve diğer yerlerden girerler. Yukarıda söylendiği gibi hastalık sebebi, hastalık yapmağa güçlü ve bitki de hastalığa elverişli olmalıdır. Üçüncüsü kuluçka dönemidir, hastalık sebebinin konukçu bitkiye ulaşması ve bulaşmasiyle hastalık belirtisinin meydana çıkmasına kadar geçen zamandır. Bu zaman her asalak ve her bitki türü için başka başkadır ve ısı ile de ilgilidir. Dördüncüsü hastalık belirtisi ve hastalığın seyridir. Hastalık sebebinin konukçu bitkiye bulaşmasından sonra, bitki hastalığa istidatlı ise hastalık sebebi çimlenir, ürer, yayılır ve hastalık belirtisi de başlar, seyrine devam eder, hasta bitkide solgunluk, renk ve şekil değişmeleri, esmerleşme, siyahlaşma, kuruma, anormal gelişmeler, gerileme ve diğer belirtiler görülür ve devam eder. Hasta bitkiler insan ve hayvanlarda olduğu gibi kısa veya uzun bir müddet sonra ya iyileşir veya zayıflar, kurur veyahut ölürler.

Salgın hastalıklar (Epidémie): Salgın hastalıklar insan ve hayvanlarda olduğu gibi bitkilerde de zaman zaman belirli bölgelerde birdenbire kütle halinde meydana gelirler. Salgınların meydana gelmesi, devamı, şiddeti yayılışı ve sona ermesinde bazı özel şartlar, kurallar vardır. Bunları lâboratuvarda, dışardaki iklim şartlarını da göz önünde tutmak şartiyle, inceleyip salgının çıkışını önceden kestirerek tehlikelere karşı tedbirler alınabilir. Salgınların birçok sebeplerinden en önemlisi, uygun iklim şartlarıdır. Tabiatta salgın lüzumludur Yoksa kısa zamanda canlılar yeryüzünü doldururdu. Fakat canlıların fazla çoğalmasını azaltan birçok faktörler vardır. Bundan dolayı salgınlar her zaman meydana gelmezler, ancak uygun şartları bulunca görünürler. Kültür bitkilerinde zaman zaman meydana gelen salgınlar çok fazla ziyanlara sebebolduğundan bu salgınlarla savaşmak, tedbir almak gerekir.

IV. **B. H. nın ekonomik önemi:** Zararlı hayvan, böcek, bakteri, mantar, uygun olmıyan iklim ve toprak faktörleri ve diğer sebepler yüzünden insan ve hayvanların beslenmesinde en büyük payı olan birçok kültür bitkileri hastalanır, zayıflar, kurur ve ölür, ürünlerin kalitesi bozulur, miktarı azalır; ziyanın iktisadi önemi büyüktür. Amerikalı bir yazarın haklı olarak belirttiğine göre, insanlar ektiğini değil. hastalık ve böceklerden artanları biçerler. Büyük ölçüdeki hastalıklardan. böcek ziyanlarından ve salgınlardan yalnız bir memleket değil, birçok memleketler

zarar görür ve ortaya millerlerarası meseleler çıkar. Dünyadaki bitki ürünleri ticaretinde aksaklıklar olur. Bazı memleketlerde önemli hastalık ve böceklerin yaptığı ziyanların para olarak karşılığı her yıl hesaplanır, önemi belirtilir ve buna göre tedbirlere başvurulur. Memleketimizde hastalık ve böceklerin kültür bitki ve ürünlerinde yaptığı yıllık zarar miktarı üzerine istatistik bilgimiz yoktur fakat bu hususta zaman zaman tahminli kıymet ve rakamlara raslanmaktadır; 1931 yılında yayımlanan Türkiye Birinci Ziraat Kongresi raporlarına göre türlü hastalıklar, zararlı hayvan ve böcekler, her yıl bitki ürünlerimizin hemen hemen yarısını yok ederler. Buğday sürme ve pas hastalıkları ile birçok tarla bitkilerindeki çekirgelerin zararları en başta gelir. Birinci Dünya Harbinde Batı Anadoluda, salgın halindeki Fas çekirgeleri, yalnız 1916 yılında 200 000 ton hububat ve 150 000 ton baklagiller ve ürünlerini yok etmiştir. Sarı pas hastalığı 1936 yılında buğday ürününün % 50 sini yok etmiştir. Bu zararın bedeli Gassner'e göre 100 milyon lira tahmin edilmiştir. Buğdaylardaki sürme hastalığının yıllık zararı, savaş yapılmazsa aşağı yukarı 150 milyon liradır. Süne böceğinin 1943 yılında hububattaki zararı güneydoğu illerinde aşağı yukarı 5 milyon lirayı bulmuştur. Bağlarda külleme, mildivu, elma ve armutlarda kara leke (Fusicladium), pamuklarda koza çürüklüğü ve yaprak lekeleri, sebzelerde solgunluk, yaprak lekeleri ve fide çürüklüğü, şeker pancarında Cercospora meyva fidanlarında kök kanseri, incirlerde ve diğer bitkilerde kök çürüklüğü, zeytinlerde Cycloconium, patateste solgunluk ve Virus hastalıkları, limonlarda uçkurutan (Mal secco), hububat ve diğer bitkilerde yabancı otlar, üzüm asması, meyva ağaçlarında ve turunçgillerde don, birçok bitkilerde kuraklık, seller ve dolu, zaman zaman çok zarar yaparlar. Hastalıklarla, zararlı hayvan ve böceklerin kültür bitki ve ürünlerinde yıllık ziyanının bedeli, hiç tedbir alınmaz ve savaş yapılmazsa, bir milyar lira tahmin edilebilir. Bu zararı önlemek için her yıl devlet eli ve yardımiyle ve halk tarafından hastalık, zararlı hayvan ve böceklere karşı savaşlar yapılmakta ve birçok tedbirler alınmaktadır.

V. **B. H. nın teşhisi ve incelenmesi:** B. H. nda tedaviden önce hastalığın bilim metodlariyle teşhisi lâzımdır. Hastalıkların sebepleri, seyri, yayılışı, hastalıklara dayanıklı bitki tür ve çeşitleri, hastalığın bulaşma ve salgınlaşması üzerine inceleme ve araştırmalar, ilâçların etkileri üzerinde denemeler yapılır. Hastalıkların teşhisi lâboratuvarda örnekler üzerinde veya hastalığın bulunduğu tarla ve bahçelerde olur. Muayene ve inceleme sırasında hastalık belirtileri, yayılışı, şiddeti zarar derecesi, dayanıklı çeşitler, ekim hataları, iklim faktörlerinin hastalıkla ilgisi v. b. göz önünde tutulur. Lâboratuvar incelemelerinde hastalık teşhisi ve muayenesinde kullanılan başlıca vasıtalar şunlardır: mikroskop, bunoküler, lup otoklav, termostat agar ortamları, bazı kimya maddeleri, ustunç takımı, cam kutular v. b. Hastalık sebebinin teşhis ve incelemesinde faydalanılan metodların başlıcaları: nemli hücre, asılı damla, sâf kültür (üretme) metodları- çeşitli mikroskopik preparatların yapılışı v. b. Hastalık sebebinin ısı ve nemlilikle ilgisi termostat içinde incelenir. Biyolojisine ait müşahedeler için çeşitli enfeksiyon denemeleri ve hastalık çıkan mahalde araştırmalar yapılır.

VI. **B. H. na ve zararlılarına karşı savaş metodları:**

Bitki koruma: insan ve hayvan hekimliğinde olduğu gibi, bitkilerde de birçok sebeplerden ilerigelen hastalıkları önlemek ve hastalık meydana çıktıktan sonra bitkileri iyileştirmek amacı ile alınan bütün tedbirleri içine alır. Hastalığı, meydana çıkmadan önce önlemek, hastalıkla yapılacak savaştan daha kolaydır. Bitki korumada alınacak başlıca tedbirler şunlardır:

1. Kültür tedbirleri,
2. Hastalıklar karşısında dayanıklı ve bağışık çeşitlerin yetiştirilmesi,
3. Teknik savaş (a. Fizikçe, b. Kimyaca),
4. Bitki ve ürünler için karantina tedbirleri; bitkileri zararlı hayvan ve böceklerden korumak için her memleketin kendine göre kanunları, tüzükleri, bitki koruma teşkilâtı ve kurumları vardır.
5. Biyolojik savaş; çeşitli bitkilerde zararlı böcekleri, mantarları öldürmek için, bunların düşmanları asalakları olan başka organizmleri (canlıları) yetiştirilerek kullanılır. Biyolojik savaşın yapılabilmesi için düşman ve asalaklar üretilir, yok ise dışardan getirtilerek, zarar olan yerlere salıverilir. İlk önce Amerikada daha sonra diğer birçok memleketlerde uygulanan biyolojik savaş zor bir iştir; çok bilgi ister, başarı imkânları da azdır. Lâkin başka savaş usulleriyle öldürülemiyen bazı böceklere karşı, bugün başarılı neticeler verdiğinden biyolojik savaşa başvurulmaktadır. Yurdumuzun bazı yerlerinde de biyolojik savaş yapılmakta, meselâ turunçgillere zarar veren torbalı koşnıle (icerya) karşı gelin böceklerinden Novius cardinalis, dut koşniline (Diaspis) karşı Prospaltella berlesei kullanılmaktadır.

Genel olarak, biyolojik savaşta rol oynıyan türlerin başlıcaları, mantarlar, bakteriler, asalak solucanlar, avcı ve asalak böcekler, kuşlar ve memeli hayvanlar grupuna girerler.

BİTKİ SETLERİ, nehir kıyılarından büyük kesekler halinde koparılıp sürüklenen bitkiler kümesi. Küçük adacıklar halinde sürüklenen bu bitki kesekleri, Amazon ve Nil nehirlerinde olduğu gibi, zaman zaman nehri tıkıyabilir ve su basmalarına sebebolurlar.

BİTKİ TOPLULUĞU (Eski Terim: *Tecemmuat-ı nebatiye*, Fr. *Association végétale*, Alm *Pflanzenassoziation*), belirli bir flora terkibi gösteren, bir bölgenin türlü şartlarına uymuş olan ve birtakım bitkilerin hâkim durumda bulunduğu bir bitki örtüsü. Meselâ kayın ormanı, meşe ormanı çam ormanı gibi. Mütecanis bir görünüşü olan ve belirli bir yetişme şekli gösteren bitki topluluklarına da «bitki formasyonu» denir. Meselâ geniş yapraklı orman, iğne yapraklı orman, tropika yağmur ormanı, çalılık bozkır, bozkır gibi. Bk. BİTKİ COĞRAFYASI.

BİTKİ YETİŞTİRMESİ, çeşitli bitki ürünleri elde etmek amaciyle kültür bitkilerinin gelişme ve yetişmelerini açıklıyan ve bunu sağlıyacak tedbirleri arayıp bulan bir bilim kolu. Kültür bitkileri tarla ve bahçe kültür bitkileri olmak üzere, iki kısma ayrılır. Tarla kültür bitkilerinin ziraatteki önemi çok olduğundan, B. Y. terimi, doğrudan doğruya tarla kültür bitkilerinin yetiştirilmesi şeklinde bir anlam kazanmıştır.

B. Y. genel ve özel olmak üzere iki kısma ayrılır. Genel kısım tarla ziraatinin genel prensiplerinden bahseder. Bu kısmın konusu içine iklim, toprak, toprak işlemesi tohumluk gübre ve gübreleme v. b. girer. Özel kısım ise her bitkiyi birer birer ele alarak bunların yetiştirilmesindeki özellikleri inceler.

Tarla kültür bitkileri, kısmen botanik özelliklerindeki benzerlik, kısmen de yetiştirilme maksatlarındaki beraberlik bakımından sekiz grupa ayrılır:

1. *Hububat*: Buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, darı, çeltik, kuşyemi v. b.
2. *Baklagiller*: Bakla, fasulya, nohut, bezelye, mercimek, börülce v. b.
3. *Lif bitkileri*: Pamuk, keten, kenevir v. b.
4. *Yağ bitkileri*: Susam, haşhaş, yerfıstığı, ayçiçeği, hintyağı, soya, kolza v. b.
5. *Kök ve gövde bitkileri*: Patates, yerelması, şeker pancarı, yem pancarı v. b.
6. *Yaprak ve koku bitkileri*: Tütün, tömbeki, anason, kimyon, şerbetçiotu v. b.
7. *Yem bitkileri*: Yonca, korunga, tırfıl, fiğ, burçak, mürdümük, yem bezelyesi v. b.
8. *Tarla sebzeciliği*: Kavun, karpuz, kabak, havuç, lâhana, soğan v. b.

Bitki ıslahı, verimi artırmak, kalitesi daha yüksek ürün elde etmek için yapılan bir seçme işi. Seçme, ya memleket çeşitleri arasından veya dış memleketlerden getirilenler arasından yapılır, yahut ayrı çeşitlerdeki vasıfları, iyi vasıfları bir araya toplamak için iki çeşidi melezliyerek elde edilen döller arasında yapılır. Seçme iki türlü olur: tek seçme, toptan seçme. Maksada en uygun olanı tek seçmedir.

BİTKİ ZEHİRLERİ, bitkilerin çiçeklerinde, yapraklarında, saplarında kabuklarında, tohumlarında, köklerinde bulunan, insan ve hayvan organizması üzerine zehirli tesir icra eden, alkaloid, glikozid, saponin, eterli yağ, acı madde, organik asid ve anorganik element'ler gibi maddeler. Bk. ALKALOİD.

Bitki alkaloidleri: Pek ziyade zehirli veya kuvvetli fizyolojik ve farmakodinamik etkisi olan, bileşiminde azotlu, baz karakterli asidlerle tuzlar meydana getiren belli organik maddelerdir. Her nevi bitkide alkaloid miktarı kültürle yükseltilebilir (kınakına ağaçları ve haşhaş bitkileri gibi).

Terkiplerinde azot olan bu bazların alkalilere benzer özelliklerinden ötürü hepsine birden *alkaloid* adı verilir. Bunların bazlıkları çok defa halka şeklinde birleşmiş azottan ilerigelir. Meselâ baldıran (Conium maculatum) zehiri olan *koniin*, buna güzel bir örnektir. Bu maddeler birçok bitkilerde, en çok da ikiçenekliler (dicotylédones) de, her bitkinin de çeşitli organlarında bir veya birkaç tane bulunabilir. Bazı bitkiler alkaloidlerce çok zengindir. Çeşitli alkaloidler bakımından en zengin olan bitkiler Solanaceae ve Papaveraceae familyalarıdır. Alkaloidler bitkilerde serbest halde bulunmazlar, hususî birtakım asidlerle tuzlar teşkil etmişlerdir. Meselâ afyon alkaloidleri afyonda bulunan mekon asidi ile, kınakına kabuklarında bulunan kinin alkaloidi *china* asidi ile birleşmişlerdir.

Bitki alkaloidlerinin bir kısmı, bilinen en tesirli cisimler arasındadır. Bu alkaloidlerden birçokları küçük dozlarda belli hücreler üzerine tamamiyle «flektif» tesir yaparlar. Meselâ kargabüken (Strychnos) in alkaloidi olan striknin omuriliğe, afyonun etken alkaloidi olan morfin ise daha çok beyine tesir eder.

Bitki alkaloidlerinin birçoğu hayvan organizması üzerine fizyolojik bir tesir yapar, çoğu, hasta insana veya hayvana az miktarda verilince pek mükemmel ilâç olduğu halde biraz fazlası şiddetli zehir gibi zehirlenmeye sebebolur.

En önemli bitki alkaloidleri:

1. Striknos (Strychnos) alkaloidleri: a) Striknin, b) Brusin.

Ikisi de merkez sinir sistemi üzerine, en çok da omuriliğe tesir eder.

2. Afyon alkaloidleri: a) Morfin, b) Kodein, c) Tebain, d) Narkotin, e) Papaverin.
3. Parasempatik sinir sistemini uyaran alkaloidler: a) Pilokarpin, b) Arekolin, c) Fisostigmin (Physostigmin), d) Muskarin.
4. Parasempatik sinir sistemini felce uğratan alkaloidler: a) Atropin, b) Skopolamin.
5. Sempatik sinir sistemini uyaran alkaloid: a) Efedrin.
6. Sempatik sinir sistemini felce uğratan alkaloidler: (Çavdarmahmuzu): a) Ergometrin, b) Ergotoksin, c) Ergotamin.
7. Kapillar zehri olan alkaloidler: a) Kolşizin, b) Emetin.
8. Sempatik sinir boğumlarına özel tesiri olan alkaloid: nikotin.
9. Duygu sinirleri üzerine özel tesiri olan alkaloid: kokain.
10. Genel protoplazma zehiri: kinin.

Bitki glikozidleri: Bitkiler dünyasında çok yaygın olan, genel olarak azotsuz maddelerdir. Bu maddeler, su ile kaynatılınca, sulu asidlerin veya alkalilerin yahut mayaların (Enzym) tesiriyle şekere veya birçok tesirli cisimlere parçalanırlar. Glikozidler birçok bitkilerde, kendilerini parçalıyan mayalarla birlikte bulunurlar. Bitkilerde pek fazla raslanan glikozidler, bitkinin bütün kısımlarında, en çok da kök, yaprak, tohum gibi belli organlarında toplanmışlardır. Crucifereae, Scrophulariaceae, Caryophyllaceae, Rosaceae ve Fricaceae gibi bazı bitki familyaları, glikozidlerden yana zengindirler, içlerinde biıbirine yakın, akraba glikozidler bulunur. Glikozidlerin çoğu bileşimlerinde yalnız karbon, oksijen ve hidrojen bulunursa da, bazan hardaldaki sinigrin glikozidi gibi glikozidler azotu da bulunur. Katı, uçucu olmıyan, en fazla billûrlaşabilen organik bileşimlerdir. Sulu asidlerle, alkalilerle veya mayaların etkisiyle, veya su ile kaynatmakla ayrışırlar. Ayrışma ürünü olmak üzere şeker nevileri (çoğu zaman glikoz) ile genin (Aglykon) denilen alkol, fenol veya aldehid v. b. meydana getiren bir sınıf bitki maddelerine «glikozid» denir. Şu halde glikozidler, şekerlerle alkollü veya fenollü hidroksil gruplarını taşıyan bileşiklerdir. Gerçek glikozidler, hidrolitik parçalanma ile glikoz verirler, bundan ötürü de adlarını glikozdan almışlardır. Glikoz yerine galaktoz (Galactose), ramnoz (Rhamnose) gibi başka hekzozlar da bulunur. Nihayet ayrışma ile hususî şekerler meselâ dijitoksoz (Digitoxose) verenler de vardır. Dar mânada yalnız glikoz veren bileşiklere glikozid denilirse de şeker veren bütün bileşikler bitki glikozidleri adı altında toplanır.

Her glikozidin farmakoloji tesiri çok değişiktir, bununla beraber aynı gruplarda adı geçen glikozidlerin tesiri hemen hemen birbirinin aynıdır; kalb üzerine özel tesiri olan dijitalis, strofantus ve adasoğanı glikozidleri gibi. Bazı glikozidler glikozid halinde tesirli değildirler, meselâ hardalda bulunan sinigrin glikozidi, ancak Mirosin mayasının etkisiyle su alarak glikoza, allil hardal ruhuna ve potasyum bisülfata ayrıştıktan sonra allil hardal ruhiyle farmakolojik tesirini yapabilir.

Diğer glikozidler ise, glikozid halinde tesirlidirler. Meselâ dijitalis glikozidlerinde şekerden âri parçalanma mahsulleri (bunlara genin [Aglykon] denir) glikozide nispetle çok az tesirli veya büsbütün tesirsizdir.

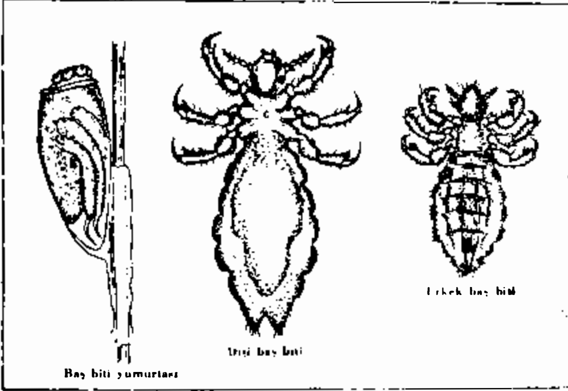
Bitki glikozidlerinde ilâç olarak kullanılanlar: dijitalis glikozidleri, strofantin (Strophantin), skillaren (Scillarène), adonidin, konvallamarin, amigdalin, sinigrin gibi glikozidlerdir.

BİTLER, böceklerin korodensia (Corrodentia) takımının sifunkulata (Siphunculata = Anoplura) alt-takımından kanadsız (bk. APTERA) küçük hayvanlar (2 - 3 mm). 16 kadar cinsi ve 60 kadar türü vardır. Bunlar yalnız memeli hayvanların derisinde parazit olarak yaşarlar ve kan emerler. Koyunlarla insanlar dışında, her memelide belli bir türü yaşar. Koyunlarda bir cinsin iki ayrı türü, insanlarda ise iki ayrı cins bulunabilir.

B. in gelişmeleri doğrudan doğruya (ametabol) dır. Yani yumurtadan çıkan yavrular, vücut büyüklüğü ve gonadlar bir yana, tamamiyle ergın B. e benzerler.

B. in yumurtalarına halk arasında sirke denir. Yapışkan bir madde ile saçlara yapışan yumurtalardan, aşağı yukarı, iki hafta sonra yavru B. meydana gelir, iki hafta veya 18 gün sonra erginleşirler. B. in ayaklarının ucunda çengeller vardır; bu çengellerle saçlara sarılırlar ve böylece bulundukları yerlerden kolay kolay ayrılmazlar.

Phthirus'lar hiçbir hastalık taşımadıkları halde, Pediculus'lar lekeli hummayı (tifüs) bulaştırırlar.

B İ T L E R

İnsan B. i, bulundukları bölgeye göre adlandırılır: 1. *Baş biti* (Lat. *Pediculus humanus capitis*), beyaz renkli yumurtalarını (sirkeleri) saçlara yapıştırır. En beğendiği bölge, kulak arkalarıdır. Sirke, içindeki larva çıktıktan sonra da saçlarda kalır. Rengi, üzerinde yaşadığı insanın rengine benzer. Zencilerde siyaha yakın, Çinlilerde Japonlarda sarımtırak, kırmızı derililerde portakal, Avrupalılarda hafif esmer renktedir. Erkek bitin uzunluğu 1 - 1,5, dişininki 1,8-2 mm dir. Karnı yedi halkalıdır, esmer - siyah görünüştedir. 2. *Elbise veya vücut biti* (Lat. *Ped. hu. corporis - P. vestimenti*), az daha büyüktür. Uzunlukları, erkeklerde 2-3, dişilerde 3-3,5 mm dir. Vücut üzerinde yalnız kan emecekleri sırada bulunurlar. Yumurtalarını çamaşırların liflerine ve vücut kıllarına bırakırlar. 3. *Kasık biti* (b. bk. ; Lat. *Phthirus pubis*), umumiyetle kasık kıllarında bulunmakla beraber, bazen koltukaltı kıllarında, kaş ve kirpiklerde de raslanır.

Bitle geçen hastalıklar: Tifüs (b. bk.), *febris recurrens* yani hummayı râcia (b. bk.), beş gün humması veya siper humması (b. bk.) dır. Bu üç hastalığa ait mikro-organizmlerin, bit ısırması ile geçmediği anlaşılmıştır. Bunlar bitin boşaltımıyle birlikte deriye bulaşırlar ve bitin tırmalayışına karşı insan, vücudunu kaşıyıp ovalayınca açılan ufacık sıyrıklardan girerler.

Bitle savaş: Bitli insanları, çamaşır, elbise, eşya ve yerleri temizlemekle olur. Bunun için umumî böcek temizleme metodlarından faydalanılır. Baş biti ve sirkelerini yok etmek için en tesirli çare, saçları ince dişli madenî bir tarakla iyice taramak veya sıfır numara makine ile tıraş etmektir. Vücut ve kasık B. inden kurtulmak için çare, sıcak bir banyodan sonra vücudun bütün kıllı yerlerini temizlemek, vazelin, lanolin ve % 25 ksilol(xylol)lü bir merhemle ovmaktır. B., merhem sürülmüş deri üzerinde gezemezler ve onu ısıramazlar. Aynı maksatla % 2 nispetinde krezol de kullanılabilir Bit, krezol ve sabun eriyiğinde 1/2 saatte, süblimede 1/2 saatte, 3/100 fenik asidde daha çabuk ölür. Etüv bulunamazsa, çamaşırlar krezol eriyiğine batırılmalı ve elbiseler, dikiş yerleriyle büklüm yerlerine çok dikkat edilmek üzere, sıcak bir ütü ile ütülenmelidir. Yüksek tazyikli subuharı ile çalışan etüvlerde 60-80° C da yarım saatte yumurta ve yavşakları ile bütün B. ölürler. Kaynar, bilhassa sodalı suda ve subuharında da derhal ölürler. 90° C lık kuru hararet, kürk, deri, her çeşit elbiseyi, kâğıt v. b. nı hiç bozmadan sterilize eder. İyice kapalı bir odada, her m^3 için 50 gr hesabiyle kükürt tozunun alkolle ıslatılarak yakılmasından çıkan kükürtlü asid buharı, bit ve yumurtalarını 1-2 saat içinde öldürür. Çamaşırlar, yıkandıktan sonra D. D. T. (b. bk.) nin eriyiği veya tozu ile doygun hale getirilmekle, askerî birliklerde veya diğer sıkışık insan topluluklarında, en uygunsuz şartlarda bile, bitlenmenin önüne geçilmiştir. D. D. T. pudraları, bitleri 24 saatten kısa bir zamanda öldürür.

(Bot. ve Zir.), çeşitli bitkilerde asalak olarak yaşıyan ufak vücutlu, kanadlı, kanadsız, ağızları sokucu, emici veya kemirici, çeşit renkli, çeşitli familyalara bağlı böceklere verilen ad.

Bitki B. i (Sistematiğe göre = Phytophtires), gagahortumlu böcekler (Rhynchota) takımına bağlı bir alttakımdır. Çeşitli bitkilerin yapraklarında, filizlerinde, dallarında, gövdelerinde, bazan köklerinde yaşarlar, özsuyu emerler. Bazı türleri bitkilerde ur (gal) yaparlar. Mozaik hastalığını bir bitkiden ötekine ulaştırırlar, bitkileri zayıflatırlar. Salgın halinde olunca filizleri, yaprakları ve fidanları kuruturlar. Emdikleri şekerli suyun bir kısmını harcayıp büyük bir kısmını vücutlarından dışarıya çıkartarak yaprakları, filizleri ıslatırlar. Karıncalar bu şekerli suları emerler. Birçok türleri, vücutlarından beyaz toz gibi mumlu maddeler, pamuk gibi beyaz iplikler salarlar. Bitki B. i. bütün dünyaya yayılmıştır. Tek başına veya toplu olarak yaşarlar. Vücutları nazik ve ufaktır. Boyları birkaç milimetredir. Emici hortumları üç boğumludur. Renkleri çok değişiktir. Kanadları iki çift olup damarları azdır. Tamamiyle kanadsızları ve aynı türe bağlı kanadlı ve kanadsız olanları da vardır. Üremeleri partenogenez (tenasülü bikrî) veya eşeylidir. Canlı yavru doğuran türleri de bulunur. Kısa bir zaman içinde pek çok döl verirler. Kışı yumurta. larva veya ergin halinde geçirirler. Pek çok düşman ve asalakları vardır.

Savaş usulleri çoktur, genel olarak nikotinli, sabunlu sular kullanılırsa da, savaşın incelikleri ve özellikleri, bu B. in çeşitlerine göre değişir. Bitki B. inin başlıca familyaları şunlardır: yaprak pireleri (b. bk. ; Psyllidae), alevro-

dide (b. bk.; Aleurodidae), yaprak B. i (b. bk.) veya püseron (b. bk.) [puseron] lar (Aphididae), kabuklu bitler (b. bk.) veya koşnil [cochenille] ler (Coccdae).

BİTLİS, Doğu Anadoluda, Van gölünün güneybatı kıyısındaki Tatvana 23 km uzaklıkta bir şehir. Nüfusu 11 150 (1950) dir. Denizden yüksekliği 1 550 m. Doğu Anadolunun bu orta büyüklükteki şehri Doğu Toros yüksek sıradağlarının başlıca geçit yerlerinden biri olan B. vâdisinin iki yakasında kurulmuştur. Bu bakımdan Diyarbakır çevresi ile Güneydoğu Anadoluyu, Van gölü çevresi ve Aras ırmağı boyuna bağlıyan yolların geçebileceği önemli bir uğrak yerindedir.

Karşılıklı yüksek tepeler arasında, B. çayı boyunca uzanan bu vâdi [burada Dîdebân (gözcü, bekçi) adı verilmektedir.], kıvrımlı Paleozoik tabakalar ve kristalin şistler arasında derin ve geniş bir şekilde açılmış ve Nemrut

Bitlisten bir görünüş

yanardağının Tersiyer sonu - Kuaterner başındaki püskürmeleriyle, yarı yerine kadar lav ve tüflerle dolmuştur. Lav akıntısı, bu eski vâdi içinde güneye doğru 20 km lik yer boyunca ilerlemiş, geçtiği çukur yerleri doldurmuş, bugünkü B. şehrinin 3 km güneyinde sona ermiştir. İşte püskürmelerle bir dolgu yeri olan bu eski vâdi, yeniden akarsuların yerleşebileceği uzun bir çukurluk meydana getirmiş, bu defa B. deresi ve kolları tarafından derin bir şekilde oyulmuştur. Bunun sonunda lav örtüsünün düzce olan yüzü ortada iki yanı derelerle oyulmuş uzunca sırtlar biçiminde kalmış, yamaçlarda ise yer yer sekileri andıran dar ve uzun düzlükler belirmiştir. İşte bu vâdi boyunca uzunlamasına büyümüş bulunan B., bu parçalanmış volkanik yerde lav ve tüf tanıktepe ve yan düzlüklerinin üstünde kurulmuş, yamaçlara doğru da amfiteatr biçiminde serpilmiştir.

B. ten geçen yollarla başlıca kollarını yüzyıllarca gözaltında tutmuş olan B. kalesi, işte bu vâdide, B. çayının kollarından Kümüs ve Rahva derelerinin açtıkları derin vâdiler arasındaki bir sırt üzerinde yapılmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına kadar B. beylerinin elinde bulunmuş ve kervanlara, ancak kendi menfaatlerinin sağlanması şartiyle yol vermiş olan bu tahkimli kale, beylik idaresinin tamamiyle kaldırıldığı 1894 ten beri terk edilmiş, bugün çok yeri yıkılmıştır.

B i XVII. yüzyıl ortasında görmüş olan Evliya Çelebi, kale içinde 300 ev bulunduğunu, burasının yarı yarıya han sarayı ile kaplandığını kaydetmiştir; surları bu derece sağlam olmıyan aşağı kalede ise, iki başı demir kapılı bir çarşı, bir bedesten ve pazar yeri ile birkaç yüz ev bulunduğunu bunun dışında kalan 17 mahallede de, toprak damlı bahçeli, birkaç katlı 5 000 ev olduğunu belirtmiştir.

Bugün şehrin düz ve toprak damlı taş evleri (yapı işinde en çok volkan tüflerinden kesilmiş yonu taşları kullanılır), meyvalıklar ve kavak, söğüt ağaçlariyle örtülü yeşil vâdi tabanlarından, çıplak yamaçlara doğru birbiri üstünde sıralanmış güzel görünüşlü birçok taş köprülerle birbirine bağlanmış olan mahalleler, vâdi boyunca yer yer dizilmiş, böylece B., ana çizgileriyle uzunlamasına büyümüştür.

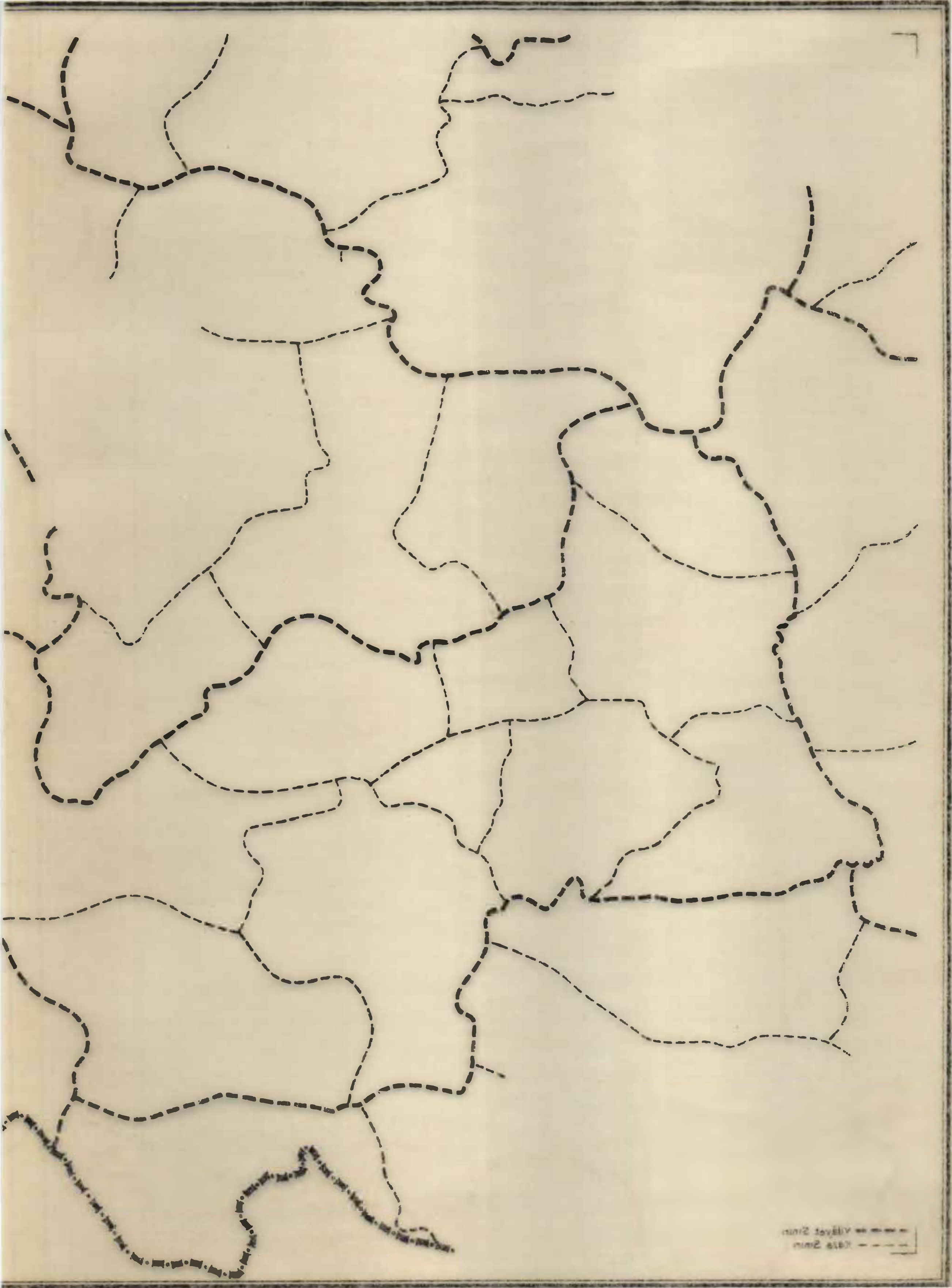
Dağlar arasında suyu ve yeşillikleri bol bir şehir olarak Amasyayı andıran B., eskiden beri seyyahların hayranlığını uyandırmış, sularının bolluğu ve iyiliği, görünüşünün güzelliği, uzun uzun övülmüştür. Seyyahlara göre, XIX. yüzyıl ortalarında B., canlı bir ticaret şehriydi; gölgeli sokakları, sağlam yapılı hanları, kubbeli hamamları vardı, her mevsimde akan dereleri üstünde zarif birçok köprüler sıralanmıştı. Bu arada Kotschy (1859), şehri «muhteşem B.» diye vasıflandırmış, cazip ve romantik bir yol uğrağı olarak göstermiştir. Bu sıralarda B., yerli sanatları (tabaklık, dericilik, sahtiyancılık, mumculuk, yağcılık, boyacılık, dokumacılık, ayakkabıcılık, kuyumculuk, dülgerlik, bakırcılık) gelişmiş bir ticaret merkezi, türlü bölgeleri birbirine bağlıyan kervan ve mekkârelerin geçtiği yol boyunda, uzak çevresinden toplanıp getirilen malların (mazı, kitre, ceviz uru, cehri, tütün, bal, balmumu, deri, canlı hayvan ...) ihracedildiği bir ticaret ve transit şehri özelliği göstermiştir. Yine bu sıralarda İrandan gelen mallar (pamuk, kayısı, kişmiş üzümü, halı, gezi denilen İran ipeklileri..) B. üzerinden Haleb'e giderdi.

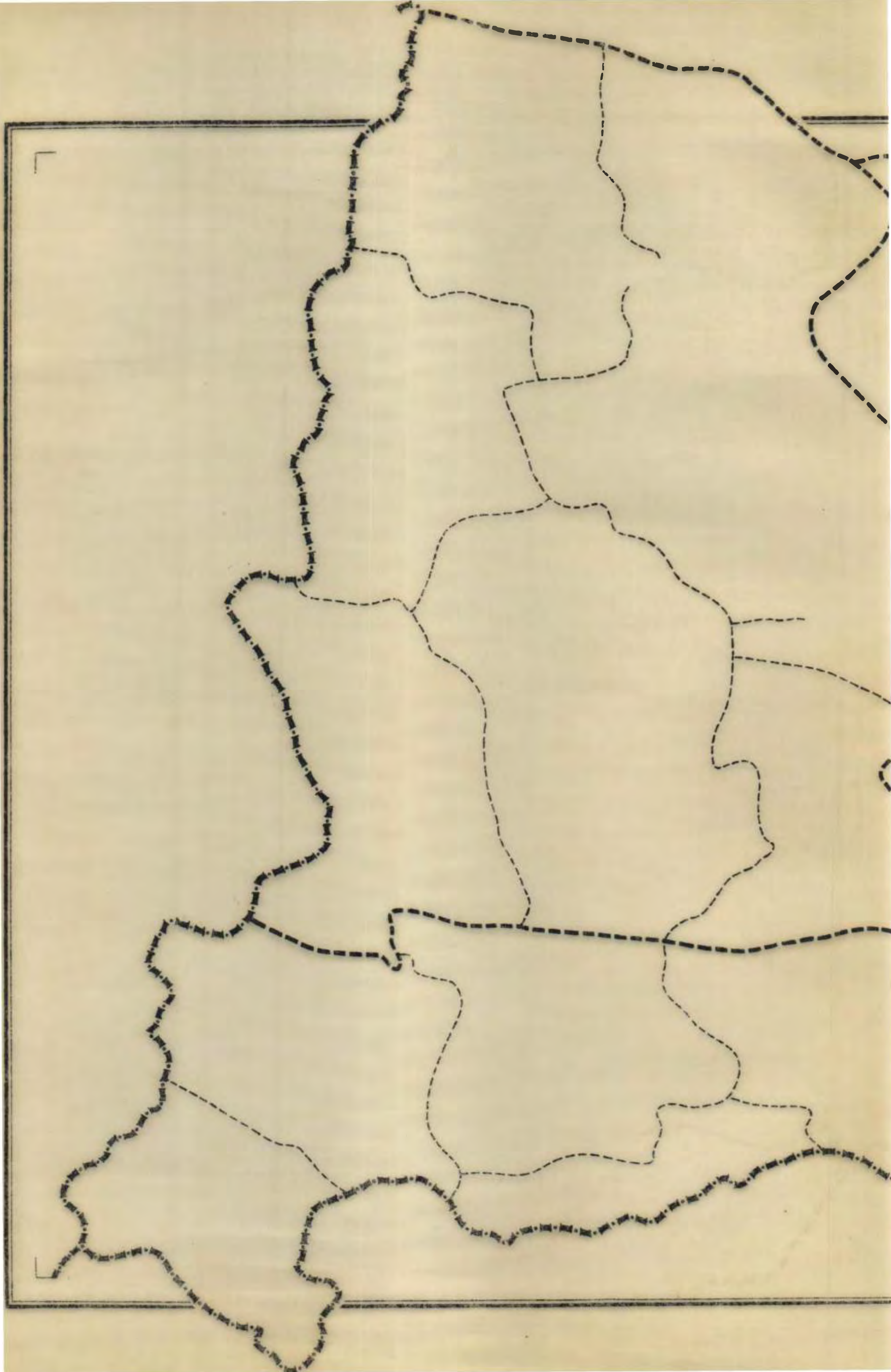
Bu devirden sonra, araya giren harb yılları (hele Birinci Dünya Harbi) sırasında B., küçülmüştür. XIX. yüzyılda buraya gelen seyyahların, yabancı konsolosların ve mahallî idarelerin verdikleri nüfus sayıları biribirini tutmamakta ise de, bu yüzyılın ilk yarısında nüfusun 12 000-20 000 olduğu (Kinneir'e göre 12 000 [1814], Brant'a göre 15-18 000 [1838]), fakat ikinci yarısında nüfusun arttığı ve 30 000 - 40 000 arasında değiştiği (Müller Simonis ve Hyvernat'a göre 30 000 [1888], Nolde'ye göre 36 000 [1891], Cuinet'ye göre 38 600, Lynch'e göre 30 000 [1898] 1310 vilâyet salnamesinde merkez kazası için verilen rakamlara göre 44 000) anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Harbinde ve sonraki yıllarda B. çok zarar görmüş, halkın yarıdan çoğu yerini yurdunu, malını mülkünü bırakak düşman istilâsından uzak yerlere göç etmiş, şehrin çok yeri yıkılmış, harb yılları büyük yoksulluk içinde geçmiş, Anadolunun türlü yerlerine dağılmış olan halkın çoğu harbden sonra da B. e dönmemiş, bu yüzden şehir eski nüfusunu

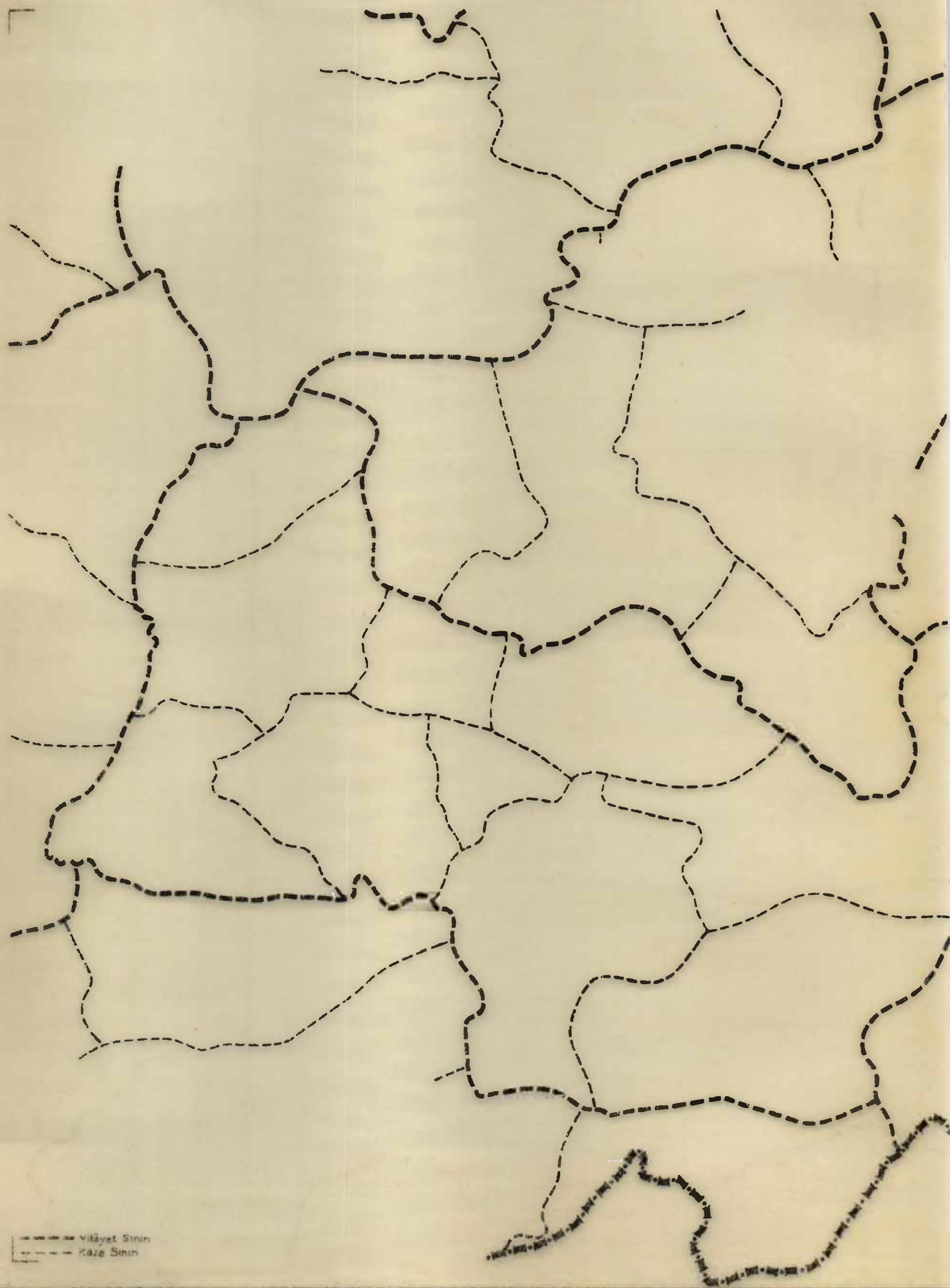

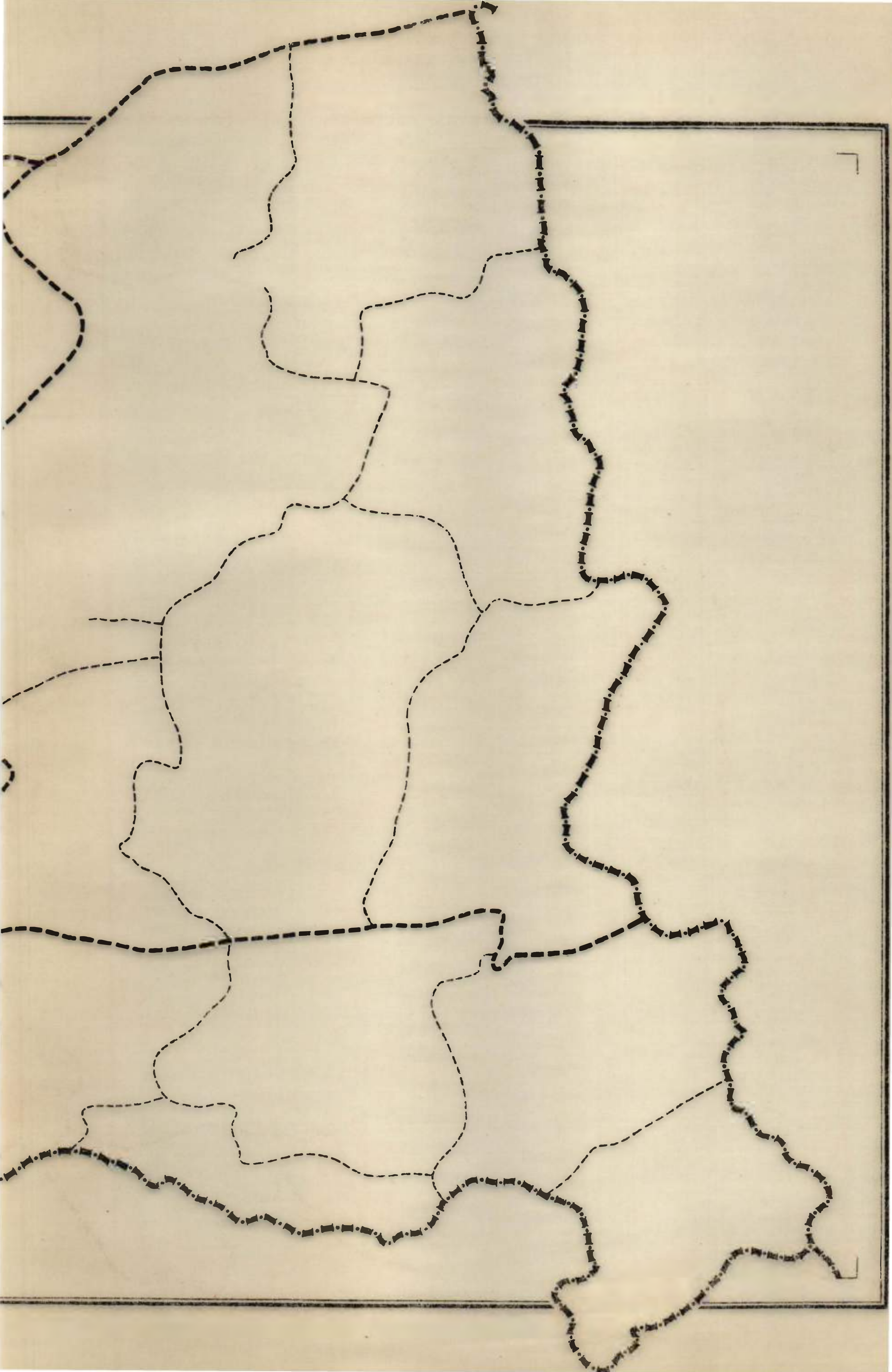
Maarif Basımevi

Tendürek Da.
Çaldıran
Muradiye
Erciş
Kocapınar
Medavank Br.
Ocubal Br.
Eskiköy Br.
İskele Br.
Timar
Erçek G.
Erçek
VAN
Gevaş
Gürpınar
Hoşap
Özalp
Saray
Kotur
Başkale
Dilmaç
Çatak
Vastıran Dağları
Yüksekova
HAKKÂRİ
Beytişebap
Bajirge
Şemdinli
Çukurca
I
R
A
K
39
38
30'
44

Vilâyet Sınırı
Kaza Sınırı

ve iktisadî şartlarını bulamamış, sönükleşmiştir. 1927 nüfus sayımında B. te 9 050, 1935 te 9 994. 1940 ta 12 002, 1945 te 10 779, 1950 de ise 11 150 nüfusun bulunduğu anlaşılmıştır.

B., yavaş yavaş kalkınma yoluna girmiştir. Şehirde bir un fabrikası, Tekel idaresine bağlı ve 150 işçisi bulunan bir tütün atölyesi (Samsun tütünü derecesinde iyi olan ve Mutki çevresinde yetiştirilen B. tütününden «Doğu Sigarası» adiyle ucuz fakat iyi bir sigara nev'i bu atölyede yapılmaktadır), elektrik işletmesi, Ziraat Bankası şubesi vardır. Şehrin fennî hartası İller Bankasınca yapılmış olup, imar plânı da vardır. Mahalleleri, 23 taş, 2 tahta köprü ile birbirine bağlanmıştır. Şehirde küçük bir park 62 hektarlık bir fidanlık, çeşitli sular ve 50 kadar çeşme bulunmaktadır. Gülcebulak maden suyu, kum düşürücü bir içme suyudur. B. in su tesislerine ait projeler yapılmaktadır. B. de 1947-1948 yıllarında elektrik tesisleri yapılmıştır. 187 beygir gücünde olan bu hidrolik enerji kaynağiyle şehre gece gündüz cereyan verilmektedir. Şehirde 20 yataklı bir hastahane, 4 doktor, belediye yardımiyle yeni açılmış bir eczahane vardır. B. de orta okul, 5 ilkokul, 2 otel, 1 gazino, 2 lokanta, 5 fırın, sinema ve spor alanı bulunmaktadır. Şehirdeki tarihî eserler arasında kale, camiler(Ulucami, Şerefiye camii . . .), medreseler (Gökmeydan medresesi), hamam ve çarşı (Husrevpaşa hamamı ve çarşısı), köprüler vardır. Şehir içinde ve yakın çevresinde birçok şifalı sular (maden suları, ılıca), şehrin 25 km kuzeyinde önemli bir turistik yer olabilecek Nemrut krateri ve gölü bulunmaktadır.

Dağlar arasına sıkışmış, yüksekliği de fazla olan B. in iklimi, türlü hususiyetler gösterir. Kışlar uzun sürer, bahar çabuk geçer, uzunca süren bir yaz ile, belirsiz bir güzden sonra, ekim ortalarında yeniden kış başlar. 6 ay kadar süren kış mevsiminde kar yavaş yavaş ve çok yağar, kar kalınlığının 1 - 2 metreyı geçtiği sık sık görülür, hattâ 10 km kuzeyindeki Rahva düzlüğünde etraftan savrulan karlar telgraf direklerini örtecek kadar birikir. Bu tipili yerden geçişi kolaylaştırmak için, içinde bekçi bulunan ve her biri 500 - 1 000 metre aralıklı, «cankurtaran kulübeleri» yapılmıştır. Kar örtüsü Aralık başından Nisan sonuna kadar hiç kalkmaz, zaman zaman boğucu tipiler olur bu sıralarda şehrin yakınına kadar kurtların sokulduğu görülür. Dık çatılı yapılmamış olan kiremitli damlar, karın ağırlığından, eridiği zaman da kiremitleri kaydırmasından ötürü, ancak bir iki kış dayanabilirler. Bu yüzden, B. çevresinde kil işleri ve bu arada çömlekçilik çok yaygın olduğu halde kiremitçilik gelişememiş, evlerin çoğu, eskiden olduğu gibi, toprak damlı olarak kalmıştır. Uzun süren kış ayları içinde B., âdeta kendi içine kapanır. Kısa süren baharda (Mayıs) çevresi birden yeşerir. Bu mevsimde bol yağmur yağar. B. te kurak geçen yaz mevsimi de serin olur, arasıra gündüzleri fazla sıcaklar görülür.

B. deresi, kaynaklarını kuzeydeki dağlardan (2 000 2 500 m) ve Rahva düzlüğünden alır, yanlardan gelen kollarla büyür. Suların en kabarık olduğu zaman, Nisan ortasından Haziran sonuna kadar süren zamandır (sular 1 m kadar yükselir), sonra çekilmeğe başlar, Ağustos sonunda çok azalır.

Bugün de B., komşu illerin çeşitli yerlerinden gelen malların alınıp satıldığı, yahut toplanarak başka yerlere gönderildiği, bir ticaret ve pazar şehridir. Gerçekten, Bulanık, Malazgirt, Patnos, Tatvan, Van ve çevrelerinden buraya buğday, yağ, yapağı, yün, deri, bal, ceviz gelir; bunlar ya B. de satılır yahut Diyarbakır yoliyle İstanbula, ikinci derecede de Mersine gönderilir. Huyut bucağı ile Muş köylerinde yapılan çanak, çömlek gibi eşyalar B. te satılır. Yakın çevresinin dağlık, ekilebilir topraklarının az olması, B. halkının, eskiden beri, ticarete atılmasına Fırat-Dicle boyundan Karadenize, Arpaçayından İç Anadoluya kadar uzanan geniş bölgelerde ticaret yapmalarına yol açmıştır. Eskisi kadar olmamakla beraber, bugün de B. te alışveriş canlıdır. Çevresinde halkın bir kısmı hayvan yetiştirmekle geçimini sağlar. Bol miktarda ve iyi cins yağ elde edilir. Bu bölgede Şemdinliden sonra en çok, en iyi cins bal yetiştiren yer B. tir. B. in «otlu peynir» i (içerisine kokulu ve vücuda yarıyan otlar, yeşil iken karıştırılır) birçok yerlerde aranır ve yılda 30 bin teneke kadar ihraç olunur. B. te yetişen meyvalar arasında armut ve dut eskiden beri tanınmıştır. Mutki çevresinde yetiştirilen iyi cins «B. tütünü» uzak bölgelere de gönderilir. B. çevresinde tahıldan buğday mahsulü başta gelirse de, ihtiyacı karşılıyamadığından, çevredeki ovalık yerlerden buğday getirtilir. Şehirde eski sanatlardan hemen hiçbiri kalmamış, dokumacılık da sönmüştür. Yalnız halk, tezgâhlarda ihtiyacı kadar, çizgili yün kumaşlar dokumaktadır.

Dağ sıraları arasında önemli bir geçit yerinde bulunduğu halde B., eski kervan ve mekkâre yollarının değeri kalmadığı için, ulaşım bakımından sönmüş, şimdiki ana yollardan da uzak düştüğünden oldukça sapa kalmıştır. Bugün B. e en yakın demiryolu istasyonu, güneybatıdaki Kurtalandır. Son yıllarda yapılmış olan şoseden, iyi havalarda, 6 saatte B. e gidilebilir. Yol boyunda, yer yer görülen kaynaklar yanında, birkaç km de bir, «çardak» lar kurulmuş, böylece basit konak yerleri yapılmıştır. B., araba yolu ile Van gölü kıyısındaki Tatvana, bu yoldan ayrılan bir kolla da Muşa bağlıdır. Ancak, B. in eski canlılığını biraz bulabilmesi için, Genç-Muş Tatvan demiryolunun bitmesi, bu yola iyi bir yolla bağlanması gerekir.

B halkı temiz giyinişli. görgülü insanlardır. Kendi tezgâhlarında dokudukları çizgili bir nevi yün kumaştan pantolon ile kısa kollu bir çeşit ceket, «harik» adı verilen üstü keçi kılından, altı kendirden örülmüş hafif ve sağlam bir çeşit ayakkabı giyerler. B. ve çevresi, tarih ve folklorca çok zengindir.

Tarih: B. in ne zaman kurulduğu ve bu şehre B. adının ne suretle ve ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Büyük İskenderin, şehrin bulunduğu yeri beğenip, burada zaptedilmez bir kale kurmayı subaylarından Badlis adlı birine emrettiği yolunda bir söylenti vardır. Yine bu söylentiye göre bu subay, burada sağlam bir kale yaptırmış ve kaleyi görmeğe gelen İskendere, kale kapıları açılmamıştır. Buna kızan İskender, kaleye zorla girmek istemiş, fakat kaleyi bir türlü zaptedememiştir. Zafer ümidini kaybedip döneceği sırada kale komutanı kale kapılarını açtırmış ve İskendere, emri üzerine böyle zaptedilmez bir kale kurmuş olduğunu bildirmiştir. Bu halden çok memnun kalan İskender de kaleye, bu komutanının adını vermiştir.

Ermeni tarihinde önemli yeri olan B. (Bałeş) te M. Ö. III. - IV. yüzyıllarda bir kale kurulduğu ve B. kalesinin birkaç defa yıkılıp yeniden yapıldığı zannedilmektedir. Arap tarihçileri ve seyyahları B. hakkında, birbirine uymıyan bilgiler vermişlerdir. Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi de B. hakkında geniş bilgi vermiştir.

B. in Müslümanlar tarafından ne zaman ve nasıl alın-

dığına dair Ermeni tarihlerinde bilgi yoksa da, İslâm tarihçileri, B. in halife Ömer zamanında haraca bağlandığını söylemektedirler. Fakat bu durum, çok sürmemiş ve şehir, Doğu Anadolu şehirleri gibi. Müslümanlar arasındaki iç kavgalar yüzünden yeniden Bizanslılara bağlanmıştır. Muaviyenin tekrar idaresi altına aldığı B., daha sonraki karışıklık devrinde yine İslâm dünyasından ayrılmış, sonra Abdülmelik'in kardeşi Muhammed b. Mervan tarafından alınarak Elcezire valiliği topraklarına katılmıştır. B. ve dolayları Elcezire valiliğine bağlı olan Diyarbekir âmilliğinin bir kalesi olarak kalmıştır. X. yüzyılda Bizanslıların yukarı Fırat bölgesini geri almaları. Murat nehri bölgesin de de ilerlemeleri üzerine B. ve Ahlat şehirleri Abbasîlerle Bizanslılar arasında sınır şehirleri olmuştur. XI. yüzyılda başlıyan Selçuklu istilâsından sonra B. ve dolayları, Türk boylarının uğrağı olmuş ve bu bölgede birçok Türkler yerleşmiştir. Selçukluları metbu tanıdığı için önceleri Diyarbekir âmilliğine bırakılan B., 1084 yılında Diyarbekir emîrliğine getirilen ve Arapların son emîri Mervanoğullarını ortadan kaldırmak görevi de kendisine verilmiş olan Fahrüddevle Mehmed b. Cuheyr, Diyarbekir emîrliğinin bütün topraklarını almış ve bu yerleri kendi adamlarına dağıtmıştır. Bu arada B. i de komutanlarından Dilmaç oğlu Mehmede vermiştir. Mehmedden sonra B. emîri olan Hüsamüddevle Yeltiğin, Erzen ve dolaylarını da alarak topraklarını genişletmiştir (1100). B. emîrleri. Diyarbekir emîri Artukoğullarının emrinde haçlı seferlerine ve Gürcü savaşlarına katılmışlardır. Yeltiğin'in yerine geçen oğlu Togan Arslan, Emîr İlgazî komutasındaki kuvvetlere katılarak hem Haçlılarla, hem de Gürcülerle çarpışmış ve Aras kıyısındaki Dvin şehri de kendisine verilmişti. Emîr Togan Arslanın ölümünden (1134) sonra, yerine geçen oğlu Kutsî de Ahlat emîrleri ile birlikte Gürcülerle savaşmıştır. Musul ve Haleb emîri Atabeg Zengi, Ahlat'tan dönerken B. i almak için kuvvet göndermiş fakat Kudsî 10 000 dinar vererek şehri kurtarmıştır. Kudsî'den sonra yerine geçen kardeşi Yakut Arslan da az sonra ölmüş (1145) ve yerine Atabeg Zengi'nin karargâhında bulunan kardeşi Fahreddin Devletşah geçmiştir. Ani önünde Fahreddin ordusunu yenen Gürcüler, Dvin şehrini yakıp yıkmıştır. Fah reddin Devletşah 1163 yılında, İran Selçukları hükümdarı Arslan Şah'ın Gürcülerle yaptığı savaşlara katılmış ve savaşın kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Devletşahın 1202 yılına kadar yaşadığını söyliyen Kadı Ahmet Nigidî, B. in aynı yıl içinde Ahlat hükümdarı Seyfeddin Beytimur tarafından alındığını da bildirmektedir. Beytimur'un 1193 te öldüğü, B. i ise 1192 de aldığı bilinmektedir. B. in Ahlat emîri eline geçmesi üzerine Togan Arslan soyu da denilen Dilmaç ailesi bir müddet daha Erzen bölgesinde hâkim olmuştur. Ahlat emîrliği, Eyyubîlerin eline geçince (1207) B. de, Ahlat'ta hüküm süren Melik Evhad Necmeddin Eyyub'un ve daha sonra, yerine geçen kardeşi Melik Eşref Muzaffereddin Musa'nın emrinde kalmıştır. Celâleddin Harezmşah'ın Ahlat'ı kuşatıp alması ve yıkması (1299), bundan sonra da Moğolların bu şehri yakıp yıkması, bu önemli Türklük kalesini ve bilim ocağını söndürmüştür. Ahlat bu felâketler sonunda çökerken Van ve B., birer bilim merkezi olarak gelişmişlerdir

Moğol istilâsından sonra B. tarihi karışık ve karanlık bir durum almıştır. İranda kurulan Moğol devletinin yıkılmasından sonra Van gölü bölgesine Karakoyunlular, B. e de Şerefoğulları hâkim olmuşlardır. Bu soydan gelip XVI. yüzyılda B. emîri bulunan Şeref Han, kendi soyunun Eyyûbîler'den geldiğini iddia etmiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısında B. te emîr olan Abdullah Han da kendi soyunun Abbasîlere dayandığını ve Evhad Sultandan geldiğini Evliya Çelebiye bildirmiştir.

Evliya Çelebinin verdiği bilgiye göre, seferde B. hanı, Van emîri ile birlikte Osmanlı ordusuna katılırdı. Han B. e giren kervanlardan baç alırdı. Osmanlı hükümdarı II. Murat, Muş ovasının vergisini de, yaşadığı müddetçe almak üzere, Hana bırakmıştı. Aksak Timura ve soyuna dair 1392 yılında yazılan kitaplarda, B. emîri Hacı Şerefin Timura bağlı olduğu anlatıldığı gibi, 1409 yılı kroniklerinde de kendisinden sonra B emîri olan oğlu Şemseddinin Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusufun emrine girdiği ve 1421 yılında Şahruh'un yaptığı doğu seferinde ona hürmetlerini sunduğu bildirilmektedir.

B. emîrliği Karakoyunlulardan sonra, Akkoyunlulara bağlanmış, daha sonra Safevîlere geçmiş, sonunda Yavuz tarafından Osmanlı sınırları içine alınmıştır. B ve dolaylarında önceleri Hanefî mezhebi yayılmışken Eyyubîlerden sonra Şâfiî mezhebi, daha sonra da Nakşibendî tarikatı kuvvetlenmiştir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda B. te birçok medrese bulunduğunu bildirmekte ve buralarda yetişen bilginler hakkında bilgi vermektedir. Tarikatçılık bu bölgede tekkeler kaldırılıncaya kadar (1924) kuvvetle yaşamıştır.

Tarihçi İdris-i Bitlisî, Şeref Han ve torunu Abdul Han, B in yetiştirdiği ünlü bilginlerdendir «Islâm Ansiklopedisi».

BİTLİS İLİ, Van gölünün batı kıyılarından Dicle ırmağına. Hakkâri dağlarının batı bölümünden Bingöl dağı eteklerine kadar uzanan ve yüzölçümü 30 000 km² (XIX. yüzyılın son yılları) olan eski Bitlis vilâyetinin sancakları (Bitlis, Muş Siirt), Cumhuriyet devrinde ayrı vilâyetler haline konulmuştur. Fakat 1 929 da B., bir kaza halinde Muş vilâyetine bağlanmış ise de 1 936 da yeniden vilâyet olmuştur.

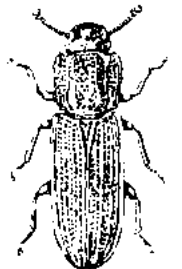
Bugünkü B. in yüzölçümü 6 939 km², nüfusu 88 422 (1950) dir. Merkez ilcesinden başka Adılcevaz, Ahlat, Hizan, Mutki. Tatvan ilceleri vardır. B merkez ilcesinin yüzölçümü 1 314 km², nüfusu 30 970 (1950) dir. Merkez bucağından başka Çukur. Narlıdere, Simek, Şetek bucakları ile merkez ilcesine bağlı 90 köy vardır.

BİTLİSÎ: bk. İDRİS-İ BİTLİSÎ.

BITOLJ: bk. MANASTIR.

BITOLJ OVASI: bk. MANASTIR OVASI.

BİTOMA, kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin kolidiide (Colydiidae) familyasından bir cins. Vücutları küçük, uzun ve yassıdır. Ağaçların kabukları altında yaşar Bunlardan *B. crenata* Avrupada bulunur. *Scolytus* cinsinden çeşitli böceklerin larvalarını yer.

BİTOMA

BİTON (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan matematikçisi ve yazarı. Pergamon (Bergama) kıralı I. veya II. Attalos'a ithaf ettiği *Kataskeuai polemikōn organōn kai katapeltōn* (Savaş makineleri ile mancınıkların yapısı) adlı eserinden yalnız bazı kısımların hulâsası bize kadar gelmiştir.

BİTON İLE KLEOBİS, Yunan mitolojisinde geçen Argoslu iki kardeş. Hera'nın bir rahibesi olan Gydıppe'nin oğullarıdır. İki kardeş Argos'ta Hera bayramının kutlandığı sıcak bir günde, öküzleri olmadığı için kendilerini arabaya koşarak, annelerini tozlu topraklı yollardan 45 stadion mesafedeki Hera tapınağına götürmüşler. Orada ibadete gelen Argos'lu erkekler bu iki gencin gücünü, kadınlar da böyle iki oğulu doğuran bahtiyar anayı övmüşler. Bu ünden pek duygulanan ana oğulları için bir ölümlüye verilebilecek en büyük saadeti tanrıdan dilemiş. Dualar bitip kurbanlar kesildikten sonra iki genç tapınakta uyuyakalmışlar, bir daha da hiç uyanmamışlar. Böylece ölümün en büyük bahtiyarlık olduğunu anlıyan Argos'lular bu iki gencin heykelini yaptırarak Delphoi tapınağına sunmuşlar.

Arkeoloji: Argoslu sanatkâr Polymedes'in VI. yüzyıl başlarında Paros mermerinden yaptığı Biton ve Kleobis heykelleri. Yunan sanatında büyük mermer heykelciliğinin ilk örnekleridir. 1893-94 Delphoi kazısında eleğeçip bugün Delphoi müzesinde bulunan bu ikizlerin heykelleri, gerek Yunan büyük plâstik sanatının en eski örneklerinden olması, gerekse Mısır sanatının Yunan sanatına olan büyük tesirlerini göstermesi bakımından, sanat tarihinde önemli bir yer almaktadır. Bu iki heykelden sağlam vaziyette olanı Menfis'li Mikerinos heykeli ile karşılaştırılırsa, aradaki uzun zaman farkına rağmen, her ikisinin hareket bakımından birbirine çok benzedikleri derhal fark edilir. Bir ayağın ileri atılışı, kapalı parmaklarla kalçalara yapışık duran eller, vücuda bir üçgen manzarasını veren geniş omuzlara rağmen ince uzun olan şematik, fakat atletik gövde her iki heykelde de aynıdır.

BITONTO, İtalyanın güney bölümünde, *Adria* denizi kıyısından 7 km içeride bir şehir. Nüfusu 34 400 (1948) dür. Burası eski çağda Yunanlıların bir yerleşme mahalli idi. B., geniş ve verimli bir ziraat bölgesinin merkezidir. Bağcılık ve zeytincilik önemli yer tutar.

BİTOT LEKELERİ, Fransız hekimlerinden **Pierre Bitot** (1822-1888) nun adiyle anılan lekeler. B. L., az ve eksik gıda alanlarda, bilhassa A vitamini noksanlığı dolayısiyle, xerosis denen konjonktivanın kurumasından ileri gelen hastalıkta görülür. Daha çok göz yuvarlağı üzerindeki konjonktivada görülen küçük üçgen ş klinde, mat sedef rengine yakın renkte ve üzerinde sabun köpüğüne benziyen zerreler bulunan lekelerdir.

BİTOTREFES (Bythotrephes), kabuklular (Crustacea) ın yaprak ayaklılar (Phyllopoda) takımının su pireleri (Cladocera) alt takımından, polifemide (Polyphemidae) familyasından bir cins. *Bythotrephes longimanus*, İskandinavya, Avusturya ve İsviçre göllerinin derinliklerinde yaşar. Gözleri büyük, birinci çift ekstremiteleri çok uzundur. Kabuk, vücudu ve ekstremiteleri örtmez, yalnız kuluçka boşluğunu meydana getirir. Vücutlarının nihayetinde 3 mm uzunluğunda bir dıken vardır.

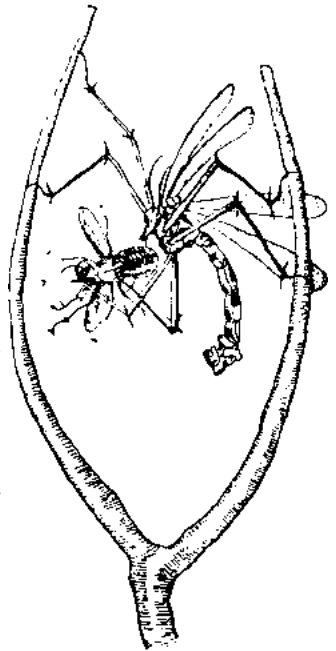
BİTPAZARI, Osmanlı devrinde ve şimdi Türkiyede kullanılmış eşyanın alınıp satıldığı belli yer. Ancak büyük şehirlerde bulunan B ları daimî bir çarşı halindedir. Buralarda elbise, palto, ayakkabı ve hattâ çamaşır gibi giyim eşyası, sandalye, masa, soba gibi her çeşit ev eşyası, çeşitli aletlerle alet parçaları alınıp satılır. Herhangi bir kimse, paraya ihtiyacı olunca gözden çıkardığı veya işine yaramıyan eşyasını B. na götürerek satar. Yenisini almaya gücü yetmiyenler de burada, dükkân sahibinden veya şimdi koltukçu denilen seyyar satıcıdan, istediği kullanılmış eşyayı ucuz fiyatla satın alırlar. B. ndaki dükkân sahibi ve koltukçular, satacakları malları, daha çok sokak sokak dolaşarak başta elbise olmak üzere, her türlü kullanılmış eşya satın alan eskiciler (b. bk.) den alırlar. B. ları, çaldıkları eşyaları ellerinden çıkarmak veya daha çok taşradan gelenlerin paralarını çalmak istiyen hırsızların uğrak yeri sayıldığı için, polisin sıkı kontrolu altında bulunmaktadır. Birçok tanınmış hırsızlar, cinayet işliyenler, buralarda polisin eşyalar üzerinde bulduğu ipuçları ile yakalanmışlardır.

Osmanlı devrinde, Anadolu ve Rumelinin büyük şehirlerinde B. ları bulunmakta idi. Devlet, buralarda alışveriş edenlerden belli vergiler alırdı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda resmî yazılarda ve edebiyat dilinde bugün olduğu gibi B. denildiği ve yazıldığı halde, son yüzyıllarda *batpazarı* olarak yazılmış ve hattâ bu şekilde söylenmeğe başlanmıştır. Buradaki *bat* sözünün kökü ve anlamı kesin olarak bilinemiyor, Arapça olup «kesin», «son» anlamına geldiği, Osmanlı yazarlarınca *bit* yerine kullanıldığı sanılmaktadır.

İstanbuldaki meşhur B., Kapalıçarşının Beyazıt camiine karşı olan tarafında bulunmaktadır. Pazarın giyim eşyası satılan kısmı ise çarşının içindedir. Sandalye, masa, karyola ve çeşitli aletlerin satıldığı kısmı ise Kapalıçarşı ile Sahaflar çarşısı arasındadır.

BİTRUCİ, el-B truci, Nureddin Ebu İshak (XIII. yüzyıl), Endülüs astronomi bilgini. İbn Tufeyl'in öğrencisidir. Avrupalılarca Alpetraguis adı ile tanınır. *Kitab'ül heyeti* Latin ve İbranî dillerine tercüme edilmiştir.

BİTTAKUS (Bittacus), kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin, panorpate (Panorpatae) takımının bittakuside (Bittacusidae) familyasından bir cins. Bu cinsin bir türü olan *Bittacus italicus* (*tipularius*) Avrupada yaşar. Ayakları sivrisineğin ayakları gibi ince uzundur. Kanadları dar ve sarımsıdır. Boyu 26 mm dir. Başı gaga şeklinde uzamıştır. Uzun ön bacaklariyle bir saza asılır ve arka bacaklariyle avlarını yakalarlar. Şayet bir sinek, yakınından uçacak olursa, böyle bir anı bekliyen B., derhal dikenli arka bacağı ile sineği yakalar, ve ağzına götürür. Gaga gibi uzamış başını gözlerinin hizasına kadar sineğin içine sokar ve onu emer. Larvaları rutubetli topraklarda yaşar.

BİTTAKUS

BITTEL [*bitıl*], **Kurt** (doğ. 1907), Alman arkeolog ve tarihçisi. Heidenheim (Württemberg) da doğmuştur. 1930 da Marburg üniversitesinde doktorasını yaptıktan sonra, aynı yılda, Frankfurt am Main'daki Roma-Germania arkeoloji komisyonunda ilmî yardımcı olarak çalışmış, 1931 de Anadoluda arkeoloji kazılarına başlamıştır. Alman Arke-

oloji Enstitüsü (Deutsches Archäologisches Institut) nün İstanbuldaki şubesini 1937-1946 yılları arasında idare etmiştir. 1907 de H. Wickler tarafından başlanmış olan Hitit başşehri Hattuşaş (Boğazköy) kazılarını, B. 1931 de esaslıca ele alarak, 1939 yılına kadar verimli bir şekilde devam ettirmiştir. Bilhassa Büyük Kale üzerinde teksif edilen çalışmalardan çok kıymetli eşya, malzeme ve bilgi elde edilmiştir. İkinci Dünya Harbinde kesilen bu çalışmalardan sonra, B. 1946 da Tübingen üniversitesinde profesörlüğe tâyin edilmiş, 1951 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi eski Önasya tarihi ordinaryüs profesörlüğüne çağırılmış, 1952 yılı yazında Boğazköy kazılarını yine ele almıştır. Aynı zamanda Tarihöncesi arkeologu da olan B., 1931 de Ankara gazhanesinin batısında bulunan bir taşocağından, paleolitik çağa ait, mavimsi çakmaktaşından aletler meydana çıkararak Anadolunun tarihöncesi tarihine değerli bir yardımda bulunmuştur. Türkiye maarifi ve Alman Doğu Cemiyeti(Deutsche Orientgesellschaft)ile işbirliği, ve 1948 yılına kadar Ankara üniversitesinde Hititoloji profesörü olan H. G. Güterbock'la da elbirliği yapan B. ın başlıca eserleri şunlardır: *Die Kelten in Württemberg* (W. de Keltler) [1934], *Prähistorische Forschung in Kleinasien* (Anadoluda prehistorik araştırma) [İstanbul 1934], *Die Felsbilder von Yazılıkaya* (Yazılıkayadaki resimler) [İst. 1934] *Boğazköy, Neue Untersuchungen der hethitischen Hauptstadt* (B., Hitit başşehrinde yeni araştırmalar) [H. G. Güterbock'la birlikte, Berlin Akad., 1935], *Boğazköy, Die Kleinfunde der Grabungen 1906-1912* (B., 1906-1912 kazılarından çıkan ufak buluntular) [Leipzig 1937], *Die Ruinen von Boğazköy* (B. harabeleri) [Leipzig 1937], *Ergebnisse der Grabung von Demirci-Hüyük* (D.-H. kazılarının verimleri) [H. Otto ile birlikte, Berlin 1939]. *Yazılıkaya, Architektur, Felsbilder, Inschriften und Kleinfunde* (Y., mimarî, kayadaki resimler, kitabeler ve ufak buluntular) [R. Neumann ve H. Otto ile birlikte, Leipzig 1940], *Kleinasiatische Studien* (Anadolu etütleri) [İst. 1942]. B., kısmen H. G. Güterbock'la birlikte, Boğazköy kazılarının ilk raporlarını 1932-1939 yılları arasında «Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft» dergisinde yayımlamıştır (cilt 70-78). Başka dergilerde de türlü yazıları vardır.

BITTERFELD [*bitırfelt*], Almanyanın Halle bölümünde sanayi merkezi. 1945 e kadar Prusyaya, 1946-1952 yıllarında Sachsen-Anhalt'a bağlı idi. Nüfusu 25 000(1948). B., Mulde nehrinin aşağı bölümü kenarında, demiryolu kavşağındadır. Çevresinde linyit yatakları, şehirde kimya sanayii, toprak eşya, makine fabrikaları vardır.

BITTNER [*bitnır*], **Alexander** (1850-1902), Avusturyalı jeolog. Friedland (Bohemya) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1897 den itibaren Viyanada İmparatorluk Jeoloji Kurumunun başjeologu olmuştur. Alp dağları jeolojisiyle paleontoloji çalışmalarına değer verilmektedir.

BITTNER [*bitnır*], **Julius** (1874-1939), Avusturyalı bestekâr. Viyanada doğmuş, yine orada ölmüştür. Yargıç olarak çalışan (1920 ye kadar) ve ikinci bir meslek olarak musiki ile de uğraşan B., koro parçaları, şarkı (chant) lar ve kendi yazdığı metinler üzerine halkça sevilen operalar bestelemiştir. Bunların en tanınmışları şunlardır: *Der Musikant* (Musikici) [1910], *Der Bergsee* (Dağ gölü)[1911], *Das höllisch Gold* (Cehennemden gelen altın) [1916], *Das Rosengärtlein* (Gül bahçeciği) [1923 ve 1928], *Mondnacht* (Mehtaplı gece) [1928].

BITTNER [*bitnır*], **Konrad** (doğ. 1890), Alman filologu. Çekoslovakyanın Německy Brod (Alm. Deutschbrod) şehrinde doğmuştur. Germanistik ve İslâvistik sahalarında ihtısasını yaptıktan sonra, 1930 da Prag Alman üniversitesi tedris heyetine katılmış, aynı zamanda *Germanoslavica* adlı dergiyi kurarak, Alman-İslâv kültür münasebetleri sahasındaki araştırmalarına devam etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte des Volksschauspiels von Doktor Faust* (D. F. halk sahne oyununun tarihi) [1922], *Die Faustsage im russischen Schrifttum* (Rus edebiyatında Faust efsanesi) [1925], *J. D. Herders Geschichtsphilosophie und die Slawen* (J. D. H. in tarih felsefesi ve İslâvlar) [1929], *Slavica bei G. W. Leibniz* (G. W. L. te İslâv unsurları) [1930].

BITTNER [*bitnır*], **Maximilian** (1869-1918), Avusturyalı dilci ve müsteşrik. Viyanada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Viyana üniversitesinde yetiştikten sonra bu üniversitenin öğretim kuruluna katılmış ve birkaç yıl içinde Doğu dilleri ordinaryus profesörlüğüne yükselmiştir. Aynı zamanda, Viyana Konsolosluk Akademisi (Konsular-Akademie) nde Türkçe, Farsça ve Arapça okutmuştur. Viyana İlimler Akademisi üyelerindendi. Başlıca çalışması, bizde Himyerî denilen Güney Arapça (Meʿin ve Sebaʿ) nın bugünkü kalıntıları üzerindedir. Bu sahada, *Studien zur Laut- und Formenlehre der Mehri- Sprache* (Mehrî dilinin fonetiği ve grameri üzerinde incelemeler) [5 kısım, Viyana Akad., 1910-1915], *Vorstudien zur Grammatik und zum Wörterbuche der Soqotri-Sprache* (Sokotra dili grameri ve sözlüğü üzerinde ihzarî çalışmalar) [Viyana Akad., 1914], *Studien zur Shkhauri-Sprache* (Şhavrî dili üzerinde incelemeler) [4 fasikül, Viyana Akad., 1915-1917] adlı eserleri vardır. *Die heiligen Bücher der Jeziden* (Yezidîlerin mukaddes kitapları) [Viyana Akad., 1913] başlığı altında, Yezidîlerin, Arap alfabesinden mülhem ve Yezidî denilen gizli alfabe ile (örnek için bk. ALFABE, örnekler levhası) ve Kürtçe-Arapça olarak yazılı din kitaplarını yayımlamıştır (metin, transkripsiyon, Alm. tercüme, notlar, gramer ve lûgatçe). Türkoloji sahasında, *Der Einfluss des Arabischen und Persischen auf das Türkische* (Arapça ile Farsçanın, Türkçe üzerindeki tesiri) [Viyana Akad., 1900] adlı eseri ile tanınmıştır.

BİTTOR'LAR (Yun. *Bittores*) [VI. yüzyıl], Bizans tarihçisi Agathias'in eserinde geçen bir Hun kavmi (bk. L. Dindorf: *Historici Graeci minores*, II, Lipsiae 1871, s. 201). B. ın, Jordanes'in eseri (Th. Mommsen: *Jordanis Romana et Getica*, Berlin 1882, s. 128) nde anılan Bittugur'lar (Lât. *Bittugures*) ile aynı olduğu sanılmaktadır.

BİTTUGURLAR (Agathias'ta *Bittores*, Jordanes'te *Bittugures*), V. yüzyıl ortalarında adı geçen, Hun ve Bulgar Türk (Ogur) unsurlarından meydana gelen bir kavim. Attilâ oğullarından Dengizihin idaresinde Karadenizin kuzeybatı kıyı bölgesinde yaşıyan bu kavim, 469 da Bizanslılar tarafından yenilerek dağılmıştır. Bk. DENGİZİH.

BITUITUS veya **BETULTUS, BETUITUS** (M. Ö. II. yüzyıl sonu), Arvernlerin kıralı, kıral Luerius'un oğlu ve halefi. Harbe 200 000 savaşçı gönderebilecek kadar kuvvetli olduğu söylenir. Kırallığı, Strabo'na göre, Pirenelerden Ren'e ve Narbo'dan Atlantik kıyısına kadar uzanıyordu. M. Ö. 112 de Allobrog-Roma harbinde Allobrogları desteklemiş, fakat Roma konsülü Quintus Fabius Maximus tarafından yenilip esir edilerek Romaya gönderilmiş, sonra Roma civarında Alba Longa'ya sürülmüştür. Bundan sonra Arvern İmparatorluğu dağılmıştır.

BITURIGL'ER (Lat. *Bituriges*), Galliada Aquitania bölgesinde kalabalık bir Kelt kavmi. Rivayete göre, M. Ö. 600 sıralarında B. in bir zümresi İtalyaya göç ederek Milanoyu kurmuştur. Başlıca iki kabilesi vardı: 1) *Bituriges Cubi*. Liger (Loire) kavsinin köşesinde oturmuşlardır. Başşehirleri Avaricum (şimdi Bourges) idi. 2) *Bituriges Vivisci*. Aşağı Garumna (Garonne) boyunca yaşıyan bu kabilenin başşehri Burdigala (şimdi Bordeaux) idi. Madencilikle meşhur olan B., M. Ö. 52 de Caesara yenilerek Roma hâkimiyeti altına girmiştir. Plinius'a göre B., *liberi*, yani bir dereceye kadar muhtar idiler.

BİTURUS (Byturus), kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin bituride (Byturidae) familyasından bir cins. Bu cinsin bir türü olan *Byturus aestivus*un vücudu 3,5 - 4 mm uzunluğunda olup üzeri sarı tüylerle örtülüdür. Yaz aylarında çiçekler üstünde görülür.

Biturus

BİTÜM (daha çok «bitümler» şeklinde kullanılır; Lat. *bitumen* ve çoğulu *bitumina*; Batı dillerinde *bitume*, *bitumen*; kelimenin aslı: *pix tumens* = kaynıyan, fıkırdıyan zift), geniş anlamıyle, yerkabuğunu meydana getiren külteler içinde tabiî halde raslanan, terkibinde daha ziyade karbon ve hidrojen bulunan yanıcı, esmer siyahımtrak renkli, katı (ozokerit, asfalt), sıvı (petrol), gaz (tabiî gaz) halindeki madde. Bu maddenin kendisine mahsus kokusu vardır ve isli bir alevle yanar.

B., kumlar arasında, kalkerler (B. lü kalker) ve şistler (B. lü şist) içinde bulunur. B. lü kalkerler, Filistinde Lut gölü kıyılarında ve Halil'ür-Rahman yakınında çoktur. Siyahımtrak renkte olanlarına Araplar «Hacer-i Nebi Musa», Avrupalılar «Lut gölü taşı» adını verirler. Terkibinde % 25 kadar B. bulunan bu taş, yanabilir, bununla vazo gibi süs eşyası da yapılır. B. lü şistler, bazan kilsli, bazan da balçığı andıran bir özellikte olup içinde % 20 B. bulunabilir (Türkiyede İzmitin Bahçecik köyü yakınında, Bilecik. Gevye çevrelerinde, Çekmecelerin batısında bunlardan vardır). Bu taşlar sürtme ile yahut kibrit alevinde koku çıkarır, damıtma (taktir) yolu ile de nafta benziyen bir çeşit yağ elde olunur. Anadolunun bazı taraflarında köylülerin bu taşları yakacak gibi kullandıkları olur. Bazı yerlerde derinlerden gelen sıcak sular, B. lü kütleler arasından geçerken bir kısım B. ü eritip birlikte sürükler, yeryüzüne bir B. kaynağı halinde çıkar, bir gölün yahut denizin sularına karıştığı da olur. Bu halde suya dokunan B. katılaşarak suyun üstünde yüzer (Lut gölü ve Hazar denizinde olduğu gibi).

B. lerin çoğu organik menşeli olup, bir kısmı da anorganiktir ve püskürmelerle ilgilidir (Lut gölü çöküntü alanının kenarlarında, Fransanın bazı yerlerinde B., yer yer kırıklar arasından, Kaliforniya'nın eski Volkan kraterleri ve gayzer çukurluklarından çıkar, lav gibi akar).

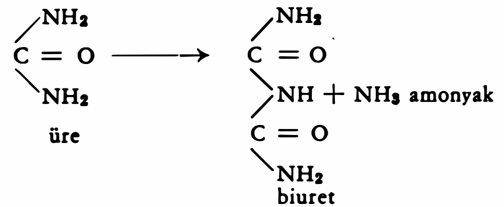
B. ün, aşağı yukarı M. Ö. 3500 den beri bilindiği Sümer yapılarındaki arkeoloji buluntularından anlaşılmaktadır. Buralarda B. yapıştırıcı bir madde (harç) olarak kullanılmıştır. Babil devrinde (M. Ö. 700-500) B. ün bazı çeşitleri, yüksek yapılarla suyolu, kanal ve yol yapılmasında harç olarak kullanılmıştır. Yine Milâttan çok önce Yahudiler, Lut gölünün B. ve asfaltlarını çıkararak, mumyalama işinde kullanılmak üzere, Mısırlılara ve Suriyelilere satmışlardır. Yapıştırıcı ve çok plastik bir madde oluşu dolayısiyle bugün de türlü sanayi kollarında ve yol yapımında, yapılarda kullanılmaktadır. Mastix adı verilen madde içinde % 15-25 B. vardır, katran (temizlenmiş Trinidad asfaltı ile parafin yağının karıştırılmasından meydana gelen madde) ve âdi asfalt kalkerinden yapılır, yaya kaldırımları için asfalt olarak kullanılır. Ufaltılmış asfalt kalkerleri % 10 kadar B. ile birlikte ezilirse yol yapılmasında elverişli bir malzeme olur. Bk. PETROL, ASFALT, OZEKERIT, NAFT.

Katı B. lerin karakteristik vasfı, erime ve karbon disülfürde geniş ölçüde çözülebilmesidir. Pirobitümler, akraba olmakla beraber, B. lerden farklıdır. Bazı katı maddeler grupu olan piroblerin karakteristik vasfı erimezlik ve çözülmezlik olmakla beraber, ısı ile çözülürlük ve fizik vasıfları bakımından B. lere benziyen maddeleri doğurur, veya bunlara çevrilirler.

BİTVİRAN, Urfa ilinin Siverek kazasının Bucak nahiyesine bağlı köy. Nüfusu 536 (1950) dır.

BITZIUS [*bitsius*], **Albert** (1797 - 1854), İsviçreli romancı. Morat'da doğmuş, Emmen Kral'da ölmüştür. İlâhiyat tahsil etmiştir. 1832 den ölünceye kadar yukarı Emmen Hrol'de Lützelflüh köyünde papazlık etmiştir. İlk eseri *Bauernspiegel* (Köylü aynası) 1837 de yayımlanmıştır. Bu kitapta B., **Jeremias Gotthelf** adı ile (sonradan daha çok bu takma adla tanınmıştır) kendi hayatını anlatır. Bu kitapta Bern kantonunun, bilhassa Emmenthal'in canlı bir tablosu çizilmiş, köy hayatı bütün sadeliği ile, boşluğu ile, tabiate olan ilgisi ile anlatılmıştır. En tanınmış romanı *Oli der Knecht* (Hizmetkâr Oli) [1841] tir. *Oli der Pächter* (Müstecir Oli) ve *Geld und Geist* (Para ve ruh) [1842] adlı eserleri de tanınmıştır. Bunlardan başka günün politika meselelerini anlatan *Jakobs, der Handwerkgeselle* (Kalfa J.), *Wanderungen durch die Schweiz* (İsviçrede dolaşmalar) [1847], *Zeitgeist und Berner Geist* (Çağın ruhu ve Bern ruhu) [1852], köylü ile çiftlik sahipleri arasındaki geçimsizlikleri anlatan *Erlebnisse eines Schuldenbaurs* (Borçlanmış bir köylünün başından geçenler) [1854] ve *Käthi die Grossmutter* (Büyük anne K.) [1847] gibi romanları da vardır. B., birçok küçük hikâye de yazmıştır.

BİÜRE (Fr. Biuret; *bi-* = iki + *uret*; *urée* = üre) toz halinde ürenin 150 - 160° ye kadar yavaş yavaş ısıtılması ile iki molekül üreden bir molekül amonyak ayrılarak meydana gelen bir amid.

B., suda erir. Çözeltisi kuvvetli alkalik ortamda bakır II tuzlariyle koyu menekşe bir renk verir. Bu rengi veren madde, bakırın kompleks bir tuzudur. Buna B. reaksiyonu denir. B. reaksiyonunu (alkalik ortamda $CuSO_4$ ile menekşe renk) üreden başka molekülünde peptid bağı (-CO-NH-) veya amid bakiyesi ($-CO-NH_2$) bulunan bileşikler de verirler.

B. reaksiyonunun yapılışı: bir deney tüpüne 2cc pro-

Bitümlerin sınıflanması

B İ T Ü M L E R			
Akar petrol	Tabiî, madenî «mumlar»	Tabiî asfaltlar	Asfaltitler
Parafin esaslı	Ozokerit (tasfiye olduk tan sonra «cérésine» adını alır)	Sâf, katı B. den başlayıp çok miktarda kum, kil v. b. maddelerle karışık B. lere kadar	Gilsonit
Karışık	«Montan mumu» turbdan çıkarılır		Parlak zift
Asfaltik esaslı			Grahamit
			Karakteristık vasıf: asfaltlardan daha yüksek bir erime noktasının bulunması

P İ R O B İ T Ü M L E R	
Asfaltik pirobit	Asfaltik olmıyan pirobitler
Elaterit	Toprak kömürü (turb)
Wurtzilit	Linyit
Albertit	Bitümlü kömür
İmpsonit	Antrasit kömürü
Oil shale	
Erimez ve çözülmez petrol türevleri	Erimez ve çözülmez, nebatî madde türevleri

tein çözeltisi üzerine, 1 cc sodyum hidroksid çözeltisi konarak ortam alkali yapılır. Sonra % 1 bakır sülfat çözeltisinden damla damla ilâve edilir. Her damlada tüp çalkalanır. Önce bir menekşe rengi meydana gelir. Bundan sonra renk yavaş yavaş maviye döner.

BİUS, kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin, tenebrionide (Tenebrionidae) familyasından bir cins. Kuzey yarımküresinde bulunur. Vücutları küçüktür. Çürümüş ağaç kabukları içinde yaşar.

BİVA, BİWA, lavta veya mandoline benziyen ve mızrapla çalınan telli bir Japon çalgısı. Sapın parmak basacak kıs nı beş bölüme ayrılmıştır.

BİVA GÖLÜ (Japonca Biva-ko, Biwa-Ko Omi de denir), Hondo adasında Japonyanın en büyük gölü. Yüzölçümü 910 km², en derin yeri 100 m dir. Bu göl, bir kanal tüneli yoliyle Kiyoto'ya bağlanmıştır.

BİVALVİA (Lat. *bi* = iki, çift + *valvo* = kapı kanadı), karşılıklı kapanan iki kabuğundan dolayı midyelere (Lamellibranchiata) verilen bir ad.

BIXIO [*biksio*], **Girolamo Nino** (1821 - 1873), İtalyan denizcisi ve generali. Jacques Alexandre B. nun kardeşidir. Cenova'da doğmuş, Açin(Sumatra) de ölmüştür. Bağımsız bir tabiatte olan B. yu, ailesi zorla krallık donanmasına sokmuştur; 1845 te de ticaret filosuna girmiş, 1847 de Cenova'da vatansever gençliğin şeflerinden biri olmuştur. Önce Venedikte Piemonte ordusunda çalışmış, sonra Garibaldi'nin Romada hazırladığı kuvvetlere, 1848 de millî harekete katılmış, Romada ağırca yaralanmıştır (1849). Bundan sonra B., 10 yıl müddetle yeniden ticaret filosunda hizmet görmüştür. Fakat 1859 da Avusturya ile harb başlayınca, Alp Avcıları tabur komutanı olarak Garibaldi'nin yanında yer almıştır. 1860 ta Sicilyada Mille seferine katılmış ve Reggio'nun alınmasında hizmeti görülmüştür. Volturno savaşında gösterdiği tâbiye yenilikleri takdir edilmiş ve Garibaldi kendisine korgeneral rütbesini vermiştir. B., 1866 savaşında da takdir edilmiş, 1870 te Civitá Vecchia'yı almış ve Cadorna'nın Romayı almasına yardım etmiştir (20 Eylûl). 13 Haziran 1871 de senato üyesi tâyin edilen B., istirahatı istememiş, bir gemi donatarak Sunda adalarına gitmiştir. B., Sumatra adasında koleradan ölmüştür.

BIXIO [*biksio*], **Jacques Alexandre** (1808-1865), İtalyan menşeli Fransız bilgini ve politika adamı. Eski Apennins eyaletinde Chiavari'de doğmuş. Pariste ölmüştür. 1830 yılına doğru Fransaya giderek, hekimlik doktorasını vermiş ve Temmuz ihtilâline katılmıştır. 1831 de Buloz ile birlikte «Revue des Deux Mondes» u kurmuş, *La Maison rustique du XIX e siècle*i yayımlamış ve Barral ile beraber «Journal d'agriculture pratique et de jardinage» ı kurarak 11 yıl idare etmiştir (1837-1848). «National» ın redaktörü olan B., 1848 ihtilâli ile sona eren reform savaşına katılmış ve Torino mahkemesine gönderilmiştir. Doubs departmanı tarafından, önce kurucu, sonra da teşriî meclislere mebus seçilmiştir. Haziran günlerinde Cavaignac'a yardım etmiş, birkaç gün de Prince-Président'in vekili olmuş (20 29 Aralık 1848), Thiers ile yaptığı şiddetli mücadele kendisine büyük şöhret sağlamıştır. Hükümet darbesinde tevkif edilen, fakat sınır dışına çıkarılmıyan B., «Librairie agricole» u kurmuş, «Crédit mobilier» nin başına geçmiştir.

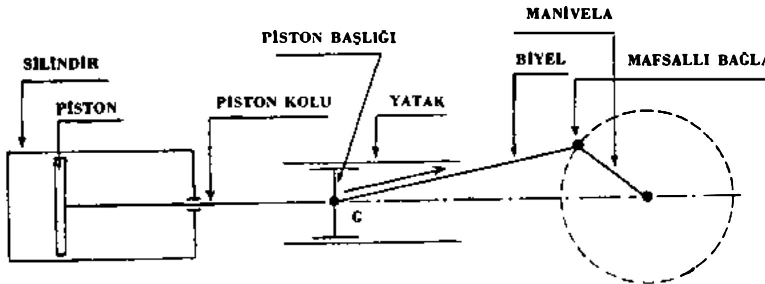
BİYA (Türk. *Biy* = bey), Sibiryada nehir. Altay dağlarının kuzeyindeki Teletsk (Türk. *Tölös*) gölünden doğar ve Kutun (= Kadın) ırmağı ile birleşerek Biisk'in aşağısında Ob nehrini meydana getirir.

BIYABANAK, İranda, Horasan'ın güneybatısında vâhalar grupu. Yollar kavşağındadır. Merkezi olan Hur (Khur, Chur) 2 000 (İranlı ve Arap) nüfusludur.

BİYAKENİYUM (Biachaenium), iki buğdaysı meyvanın (akène) yanyana bulunması. Meselâ yapışkanotu (Galium aparine) nun meyvası.

BİYALA (bazı kaynaklarda Biala), Mısırda, Gabiye eyaletinde, El-Mansuranın 65 km kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 16 000 dir.

BİYEL (Bielle), manivelâ sistemi, bir gidip-gelme hareketini, bir dönme hareketine çeviren mekanik tertip. Hareket naklinde çok kullanılan bu tertip, bütün pistonlu makine ve motorlarda (buhar makinesi, patlamalı motorlar, pistonlu pompalar) bulunan mekanizmadır. Makinenin piston kolu, düz bir yatak (G) içinde (glissière) bir gidip-gelme hareketi yapar. Bu piston koluna mafsallı olarak bağlanmış uzun çelik çubuk B. dir (bk. şekil). B. in öteki ucu yine mafsallı olarak manivelâ denilen küçük bir çubuğa bağlıdır. Manivelâ, serbest kalan ucu bir tekerleğin (veya bir makine milinin) merkezine gelecek şekilde bir tekerleğe tutturulmuştur; şöyle ki, B. in pistona bağlı ucu gidip geldikçe manivelâ ve ona tutturulmuş bulunan tekerlek (veya makine mili) bir dönme hareketi yapar.

Biyel manivelâ sistemi

BİYOBLAST (Bioblast), R. Altmann (1890) a göre, hücre içerisinde, canlılık belirtilerinin son bulduğu bir çeşit elementar küçük organizmalara verilen ad (Granula teorisi). Bu zata göre, hücre (keza hücre çekirdeği ve sitoplazma), bazı bakımlardan mikroorganizmalar gibi sayılan B., kolonilerinden meydana gelen bir topluluktur. Bazı tabiatçılar, bu elementar parçalar için Biyofor (b. bk.). Biyogen (b. bk.), Plasdidul, Pangen, Plasom gibi terimler de kullanmışlardır.

BİYOCOĞRAFYA (Biogéographie; Yun. *bios* = hayat, *gē* = yer, toprak; *graphein* = yazmak, tasvir etmek), canlı varlıkların yeryüzündeki dağılışını ve bu dağılışın sebeplerini araştıran bilim dalı. Hayvanlar coğrafyası, bitkiler coğrafyası adlariyle anılan iki kola ayrılır. Bir bakımdan Beşerî coğrafya (b. bk. Anthropogéographie) da B. nın bir bölümüdür. Bk. COĞRAFYA.

BİYODİNAMİK (Biodynamique; Yun. *bios* = hayat, *dynamis* = kuvvet), organizmaların aktif ve vital fenomenlerinden bahseden, yani bunların yaşama faaliyetleri sırasında gösterdikleri dinamik kabiliyetleri (enerjik değişmeleri) inceliyen bilim kolu. Biyostatik (b. bk.) ın zıddıdır. Ayrıca bk. BİYOFİZİK, BİYOKİMYA.

BİYOELEMENTLER (Bioéléments), canlının vücut yapısına iştirak eden kimyasal maddelere verilen ad. B. in en mühimleri: karbon, hidrojen, oksijen, azot, kükürt, fosfor, klor ve metallerden sodyum, potasyum, kalsiyum, magnezyum, demir, biyolojik katalizör etken olan iyot, fluor, bakır, manganez, çinko ve kobalttir.

BİYOFİTUM (Biophytum), ekşiyoncagiller (Oxalidaceae) familyasından, Amerika, Asya, Afrikanın sıcak bölgelerinde 50 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. B., bileşik yapraklı otsu bir bitkidir. Akşam olunca yapraklarını aşağı doğru sarkıtarak uyku durumuna geçer. *Biophytum sensitivum* türü, uyartıldığı zaman süratle, önce yaprakcıklarının birbiri yanına gelerek kapanması, sonra hepsinin aşağı doğru sarkması sebebiyle okullarda deney bitkisi olarak çok yetiştirilir.

BİYOFOR (Biophore; Yun. *bios* = hayat, *phorein* = taşmak). Alman biyologu A. Weismann tarafından ortaya atılan bir biyoloji terimi. Organizmanın canlı bir küçük madde parçası ve teorik olarak, supramoleküler en küçük Vital birim. Bu terim R. Altmann'ın *bioblast*, H. De Vries'in *pangen*, J. V. Wiesner'in *plasome*, ve M. Verworn'un *biogen* şeklinde adlandırdıkları terimlerin karşılığıdır. Bk. BİYOBLAST, BİYOGEN.

BİYOFİZİK (Biophysique), en geniş mânada, fizik metodlarının biyolojiye tatbikini inceliyen bilim dalı. Fizikten faydalanan bilim dalları arasında en başta jenetik ve fizyoloji anılabilir.

1. Atom fiziğinde elde edilen ilerlemeler jen (gène) ve kromozom (chromosome) değşinim (mutation) lerini daha derinliğine araştırmaya imkân vermiştir. İlk defa olarak H. J. Müller, 1927 de X ışınlarının, jen ve kromozom değşinimlerini meydana getirdiğini keşfederek «Işın jenetiği» veya «Radyojenetik» (Radiogénétique) denilen ve henüz başlangıç halinde bulunan yeni bir bilim dalının meydana gelmesine yol açmıştır.

X ışınlarından başka diğer kısa dalgalı ışınların da (radyonun α ve γ ışınları ve ültra-viyole ışınları) jen ve

kromozom yapısını değiştirdiği anlaşılmıştır. X ışınları ile elde edilen değşinimlerden hangilerinin jen (kromozomun belirli bir lokusunda meydana gelen değişiklik), hangilerinin kromozom değşinimleri (kromozom üzerindeki jenlerin sırasının değişmesi: inversiyon, translokasyon v. b.) olduğunu anlamaya yarıyan jenetik metodlar bulunmuştur. X ışınları ile *Drosophila*da meydana gelen değşinimlerin pek azı jende, çoğu kromozomda görülür.

Radyojenetik değşinimler meydana gelirken jene, bir ışın mı, yoksa daha fazla ışın mı düşmelidir, sorusunu ortaya atmıştır. Bu tatbik edilen ışın miktarından ve meydana gelen tesirden (değşinim sayısından) hesaplanılabilir. Yapılan incelemeler jen ve kromozom değşinimlerinin bir tek isabetle açıklanabileceğini göstermiştir. Inversiyon ve translokasyon gibi büyük kromozom değşinimlerinin birden fazla isabetle meydana geldiği görülmüştür.

Fizik görüşüne göre, jen değşinimi büyük bir molekül içinde bir iyonlaşma sayılabilir. İyonlaşma jen yapısının değişmesi için lüzumlu enerjiyi sağlar. Bu bakımdan jenin büyük bir molekül yahut küçük bir misel olduğu düşünülür. İki veya daha fazla ışın isabetine ihtiyaç gösteren büyük kromozom değşinimlerinin de, jen değşiniminden farklı olmakla beraber, bir iyonlaşma neticesinde meydana geldiği kabul edilmektedir. Kısa dalgalı ışınların tesiriyle olan değişiklikler, deneyle laboratuvarda elde edilmiştir. Tabiatta ve kendiliğinden meydana gelen değşinimler, kozmik ışınlarla açıklanamaz. Bu ışınlar müşahede edilen değşinimlerin ancak 0,1 % kısmını açıklamağa yeter.

Işın jenetiğinde görülen ilerlemeler, ışınların tesiriyle meydana gelen bazı basit olayları anlamaya yardım eder: virüslerin faaliyetinin durması ve bakterilerin ölmesi gibi. Virüsler, büyük bir protein (nukleoprotein) molekülünden ibarettir ve bunlar jenlere benzetilir. Bakterilerde ışınlara karşı duygulu olan 1000 kadar bölge vardır. Bu bölgelerden bir tanesine isabet kaydedilmesi ölümü, daha doğrusu bölünme kabiliyetinin kaybolmasını meydana getirebilir. Bu duygulu bölgelerin jen karakterinde olduğu sanılmaktadır.

2. Fizik metodları, fizyolojide, tıpta geniş ölçüde kullanılmaktadır. Bir canlının organlarını, ödevlerini fizik bakımından araştırma, hayat olaylarının daha iyi kavranmasına imkân vermiştir. Bu alanda sinir ve kas fizyolojisi en başta anılabilir. Gayet hassas ve doğru olan alıcı ve kaydedici aletlerin bulunması bu alanda bir dönüm noktası olmuştur. Duygulu galvanometre ve modern termoiyonik amplifikatörlerle, sinir ve kaslarda meydana gelen en ufak bir enerji değişmesi, bu, elektrik değişikliği şeklinde ise, tesbit edilebilir. Böylece sinir, beyin veya kalb faaliyeti üzerinde (elektrokardiyogram) bir teşhis yapılabilir.

Kısa dalgalı ışınlar da tedavide (radyoterapi) kullanılır. Işınların hücrelere nasıl tesir ettiği bütün safhaları ile bilinmemektedir. Bununla beraber bu tesir, emilen enerjiden meydana gelen ısıya, yahut ışınların hücre atomları üzerine iyonlaştırıcı (yukarda anılan değşinimlerde olduğu gibi) bir tesir yapmasiyle açıklanabilir.

BİYOGEN (Alm. Biogen) bazı biyologların (M. Verworn 1895) canlı plasmada bulunduğunu kabul ettikleri en küçük canlı bireylere verdıkleri ad Bk. BİYOBLAST ve BİYOFOR.

BİYOGRAFYA (Fr. Biographie; Yun. *bios* = hayat, *graphein* = yazmak), bir şahıs hayatının yazılı tarihi. B., bir taraftan, tarihin ırklar ve insan toplulukları ile değil de fertlerle uğraşan kısmı, öbür taraftan da edebî nevilerden biridir.

Genel olarak B.: B. kelimesi, terim olarak, XVII. yüzyıl öncesine kadar kullanılmış değildir. Kelimenin esası Yunanca unsurlardan meydana gelmiş olduğu halde, Yunanlıların klâsik devrinde bu terkipte bir kelimeye raslamıyoruz. Avrupada B. kelimesi ilk olarak John Dryden tarafından 1683 te kullanılmış, 1721 de de Fransızcada görünmeğe başlamıştır. Adı epey yeni olmakla beraber, aslı ve esası çok eskidir.

B. ile ilgili bulunan ve çok kere onun bir alt-bölümü sayılan başlıca tür, *otobiyografya* (b. bk., autobiographie) dır. Bunda yazar, bir başkasının hayatını değil, kendi hayatını tasvir eder. Kendi hayatını anlatma prensipine bağlı olan şu tâli türler de vardır: *itiraflar* (confessions), *hâtıralar* (b. bk., mémoires), *anışlar* (réminiscences), *günlük hâtıralar* (journal, İng. diary), ve bir şahsın ölümünden sonra yayımlanan *mektuplar* (lettres)ı, umumiyetle vesika olarak kullanılmak üzere, ilgili şahsın kendisine yazdırılan kısa *tercüme-i hal* (Lat. curriculum vitae, Alm. Lebenslauf) de otobiyografya çeşidine bağlı bulunmaktadır.

Asıl B., bir şahıs hayatının bir başkası tarafından yapılan tasviridir. Bir şahsın hayatı türlü maksatlarla, türlü bakımlardan hikâye edilebilir: objektif tasvir, tahlil ve tefsir, tenkid, medih (panégyrique), müdafaa (apologie), mukayese, ihtısası veya devir ve zamanı içinde onu belirtme, v. b. Bu tasvirde tutulan yol ve kullanılan üslûp, kuru *vakayiname-biyografya* (İng. chronicle-biography)dan *romanlaştırılmış biyografya* (Fr. vie romancée) ya kadar çeşitlenebilir (bu terimler, *film-biyografya*, *psikografi* v. b. için aşağıya bk.). Klâsik B., bunun ortalamasıdır. Tarihî şahısları başlıca konu alan destan, roman ve piyesler, objektif B. nın değil, muhayyileye dayanan yaratıcı edebiyatın malı sayılır. Klâsik B. nın ideal şekli de, bir şahıs hayatının, onu iyi tanımış ve takibetmiş olan bir çağdaşı tarafından birinci elden yazılmış olanıdır; bunun en tipik misali, XVIII. yüzyıl İngiliz ediplerinden Dr. Samuel Johnson'ın 21 yıllık arkadaşı ve hayranı James Boswell tarafından 28 yılda meydana getirilen *Life of Samuel Johnson, LL. D.* (Dr. S. J. ın hayatı) [1791] adlı meşhur eserdir, ki B. sanatının şaheseri sayılır. Bu gibi eserlerde görülen perspektif eksikliği, kaçınılmaz bir kusurdur; değerlendirmede isabetsizlikler olabilir. Buna karşılık, bir şahsın, onu doğrudan doğruya tanımamış biri tarafından yıllar, hattâ yüzyıllar sonra meydana getirilen B. sı perspektif bakımından üstün, fakat birinci elden bilgi bakımından zayıf olur. Bir şahsın B. sını yazmak için bazen güvenilir pek az malzeme bulunabilir; o zaman gereken malzemeyi derleme işi ilmî ve filolojik bir araştırma şeklini alır, netekim Sir Sidney Lee, *Life of William Shakespeare* (W. Sh. in hayatı) [1898]i yazabilmek için böyle bir araştırma ve toplama yapmak mecburiyetinde kalmıştır. B. için, ilgili şahsın mektuplarını da kullanmak, XIX. yüzyılda bulunmuş bir usuldür; ilk defa en iyi bir şekilde, XVIII. yüzyıl İngiliz şairi Thomas Gray'ın biyografı Wm. Mason tarafından *Life of Gray* (G. in hayatı) [1774] adlı eserde kullanılmıştır.

Tek bir şahsın hayatını tasvir eden B. çeşidi olan *şahıs B. sı* (biographie individuelle) nın daha birçok tâli bölümleri vardır. Bir şahsın herhangi bir tarafını veya hayatının herhangi bir safhasını ana çizgileriyle tasvir eden kısa B. lar çok kere *portre*(portrait), *sima*(figure), *profil* (profil), *fıkralı B* (biographie anecdotique) gibi adlar taşır, meselâ Sainte-Beuve'ün *Portraits contemporains* (Çağdaş portreler)

[1846]i ile Ch. Diehl'in *Figures byzantines*(Bizanslı simalar) [2cilt 1906-1908] i ve J. I. Brusson'un *Anatole France en pantoufles*(Terlikli A. F.)[1924]ı gibi. Birinin ölümünden az sonra, ana çizgileriyle hayatını anlatan, daha ziyade meziyetlerini belirten ve ağıt havası içinde yazılan kısa B. lara *nekroloji* (nécrologie, İng. obituary)denir. Bir sanatkârın veya ilim adamının hayatını, onun tekniği ve ihtısasının teferruatiyle birlikte anlatan *teknik B.* (biographie technique; meselâ O. Jahn'ın *W. A. Mozart* [4 cilt, 1856-1859] ı, M. Karasowski'nin *Fr. Chopin* [2 cilt, 1877] i ve A. F. G. A. Woltmann'ın *Holbein* [1874] ı gibi) çeşidi de vardır. Avrupada, azizlerin hayatını anlatan B. çeşidine *hajiyografi* (b. bk., hagiographie), Hıristiyan şehitlerinin hayatını hikâye eden çeşidine de *martiroloji* (martyrologie) adı verilir; bunların birden fazla şahsı ele alan çeşitleri umumiyetle *acta sanctorum* (azizlerin amelleri, meselâ 1653 te Bollandistler tarafından yazılan eser) ve *acta martyrum* (şehitlerin amelleri, meselâ Th. Ruinart'ın 1689 da yayımladığı eser) başlıklarını taşır. Ortaçağda umumiyetle *gesta* (ameller, başarılar, Fr. geste) adı altında yayımlanan vakayiname ve tarih kitapları da yer yer biyografık vasıf taşımaktadırlar, meselâ VI. yüzyıldaki *Gesta Francorum* (Frankların amelleri) da ve XII. yüzyıldaki *Gesta Danorum*(Danimarkalıların amelleri) da olduğu gibi. *Biyo-bibliyografya* (bio-bibliographie) bir yazara ait şahsî bir bibliyografya veya şahsî bibliyografyalar serisidir; bunun güzel bir örneğini M. Arnim'in *Internationale Personalbibliographie 1850-1935* (Milletlerarası şahsî bibliyografya, 1850 1935) [1936] adlı eseri teşkil eder.

Şahıs B. sı çeşitlerine karşılık, birçok şahısların B. larını veren *genel B.* (biographie générale) vardır. Umumiyetle alfabetik veya sistematik bir *B. sözlüğü* (dictionnaire biographique) şeklinde olan genel B., bütün zamanlara ve milletlere ait şahısları içine aldığı zaman *cihanşümul B.* (biographie universelle), tek bir millete mahsus olduğu zaman *millî B.* (biographie nationale), memleketin bir bölgesine sınırlandığı zaman *bölge B. sı* (biographie régionale), belli bir sınıfı veya ihtısas kolunu ele aldığı zaman *hususî B.*(biographie spéciale), yalnız çağdaş kimseleri konu aldığı zaman da *çağdaşlar B. sı* (biographie de contemporains) adını alır; bu sonuncunun kısa şeklini, «kim kimdir?» (İng. who's who) tipindeki B. kitapları ve rehberlerinde görürüz; B. çeşitlerinden misaller için aşağıya bk. *Şecere* veya *ensab* şeklinde B. (généalogie), başlı başına bir çeşit teşkil eder.

Biyografyacılık sanatı olan *biyografik* (Alm. Biographik) umumiyetle tarihçiliğin bir şubesi sayılır. Esasen tarih ile B., ancak yeni zamanlarda birbirinden ayırdedilmeye başlamıştır. Plutarkhos da dahil, eski yazarların B. ya tarihten ayrı bir edebiyat şubesi göziyle bakmış olmaları pek az muhtemeldir. Onlar için bir şahsın B. sını yazmak, ibret maksadiyle, o şahsın belirli bazı faziletlerini övme veya günahlarını sayma vesilesi olmuştur. Buna göre B. nın, bir şahsiyetin hayat yolculuğu sırasındaki maceralarının gerçeğe uygun bir tasviri olarak tarifi çok modern bir kavramdır. Daha önceki zamanlarda, tarif olunan şahıs, ya felsefî, ya tarihî görüşle tasvir olunurdu.

Gerçek B., ne bir felsefe kitabı, ne de kalem kavgasında kullanılmak için yazılmış bir broşürdür. Hayatı yazılan şahsın zamanına ve çağdaşlarına ait bir tarihçe de değildir, çünkü bir adamın zamanı gereği gibi tasvire kalkışılırsa, o adamın kendisi önemini mutlaka kaybeder. Bir B. bir tek adama ait olmalıdır. Buna göre, eski B. cıların güttüğü belâgat maksadından, şimdiki B. cılarca da gözetilmesi gereken tek nokta, bahis konusu adamın hareket ve sözlerinin, zamanın askerî, mânevî ve sosyal zihniyeti üzerine aksettirdiği ışıktır. Fahat bu yolda da fazla ileri gidilmemelidir, çünkü B. nın kahramanının çağdaşları üzerinde yaptığı tesiri belirtme kaygısı, kahramanın zekâ ve dehasını olduğundan büyük göstererek kabahat ve zaıflarını örtmeye götürebilir. Eski büyük adamlar B. larında, yazarın metodu da bu idi. Olaylar, bu büyük maksada uymayınca, dikkate alınmaz, düzeltilir veya değiştirilirdi, çünkü yazının asıl maksadı «bir ders vermek», belirli bir temayülü ve hareket tarzını parlak bir şekilde yükselterek göstermek idi. Bunun böyle oluşu, Eski ve Orta çağlarda yazılmış B. ların çoğuna inanmamızı imkânsız kılmaktadır. Meselâ, Suetonius'un, Roma imparatorlarını, kendilerine karşı garez telkin etmeğe çalışarak, olduklarından daha fena tasvir etmiş olması ihtimali vardır. Zamanımızda ferdî hayat daha çok kendi çerçevesi içinde, kendini çeviren umumî şartlardan sıyrılmış olarak incelenmektedir.

Eski Doğu: Eski Doğu milletleri, terimin dar anlamında B. yı bilmiyorlardı. Böyle olmakla beraber, bu milletlerden kalan tarihî yazıt ve vakayinamelerde, arasıra B. yı andıran bazı vasıflar görülmektedir. M. Ö. üçüncü binyıldan başlıyarak Sumerlilerde, meselâ Lagaş krallarından Ur-nina'nın tabletleri, I. Eannatum'un akbabalı zafer taşı, Entemena ile Urukagina'nın yazıtları ve hele Gudea'nın iki silindir üzerine yazdırdığı büyük tapınak anıtı, bu vasıfta olan belgelerdir. Mısırda, III. Tuthmosis Mageddo'da Suriye krallarını (M. Ö. 1457), II. Rameses Kadeşte Hitit kralı Muwattalis'i (M. Ö. 1286), Mer-en-ptah da çölde Libyalıları (M. Ö. 1230) mağlubettikten sonra yazdırdıkları zafer anıtlarında, B. malzemesine de raslanmaktadır. Aynı şey Eski Babil devrinde, M. Ö. üçüncü binyıldan itibaren, Akkad kralları Sargon ile Naramsin, Babil kralı büyük Hammurabi, Yeni Babil devrinden de, M. Ö. VII. yüzyıldan başlıyarak II. Nebukadnezar, Nabunaid ve umumiyetle büyük «Babil Kronikleri» için söylenebilir. Tarihî yazıtlarda Babillilerin dağınık üslûbuna karşılık, Asurlularda kalıplaşmış şekiller görüyoruz. Bunlarda, yıllık, harb tarihi, ve övgü olmak üzere üç tür vardı. Eski Asur devrinden M. Ö. ikinci binyıldan başlıyarak, I. Salmanasar'ın, I. Tiglath-pileser'in, II. Asurnazirpal'ın, II. Salmanasar'ın, III. Adad-nirari'nin, Yeni Asur devrinden de M. Ö. VIII. yüzyıldan itibaren III. Tiglath-pileser'in, Sargon'un, Sennakerib'in, Asarhaddon'un ve Asurbanipal'ın tarihî yazıtları, bunların misalidir. Elam krallarından, meselâ Şutruknahhunte (M. Ö. 1200) ile Kutirnahhunte'nin, Mitanni kralı Tuşratta'nın (M. Ö. XV. yüzyıl), Urartu krallarından İspuini (M. Ö. IX. yüzyıl) ile III. Sarduris'in (M. Ö. VIII. yüzyıl), Eski İranlılardan da, M. Ö. VI. yüzyıldan başlıyarak Kyros, Dareios, Xerxes gibi kralların türlü yazıtları ve umumiyetle, Mısırda Tell-el-Amarna evrak hazinesindeki çeşitli malzeme de bunlara eklenebilir. Misal olarak sayılan bu yazıtlarda, hükümdarlar kendileri konuştuğu için, belirен vasıf, B. dan ziyade otobiyografi vasfıdır Fakat Hititlerde asıl B. nın çekirdeklerine raslanmaktadır. Eski Hitit devrinde, Kussara kralı Anitta'nın M. Ö. 1900 yıllarına ait olan ve devletini nasıl genişlettiğini anlatan yazıtı otobiyografik ise de, Yeni imparatorluk zamanında II. Mursilis (M. Ö. 1350 sıraları), kendi zamanına ait

olanlardan başka, babası Suppiluliuma'nın devrine ait yıllıkları da yazdırmakla, otobiyografyadan B. ya geçmiştir.

Bu biyografi vasfı Suriye ile Filistinde de görülüyor. Orada, Moab kıralı Meşa'nın zafer yazıtı (M. Ö. 850 sıraları). Fenikelilerden, M. Ö. V. yüzyıldan itibaren Gebal kıralı Yehawmilk ile Sidon kıralı Eşmunazar'ın, Aramîlerden de, M. Ö VIII. yüzyılda Ye'di kıralı Panamu ile oğlu Sam'al kıralı Bar-rekub'un kendi adlarına yazdırdıkları mezar yazıtları otobiyografi sayılmalıdır; fakat Bar-rekub'un, babası adına diktirdiği heykelde bulunan yazıt tamamiyle B. vasfını taşımaktadır. Nabatî, Tedmürî ve Cahiliye devrine ait Eski Arap yazıtlarında da her iki çeşitten vasıflar görülebilir.

İbranilerde B., başlıca, *Ahd-ı Atik*te ve sonraki din kitaplarında toplanmış bulunuyor. B. lardan bazısı kısmen efsaneye, kısmen de tarihe dayandığı gibi, bazısı da ahlâk ve felsefe dersi vermek maksadiyle icadedilmiş bulunuyor. *Tōrāh* (Tevrat) nın ilk kısımlarında, bilhassa *Bērēşit* (Tekvin) kitabında, İbranilerin «atalar B. sı» vardır: Abrāhām, Yiṣḥag, Ya'ḳōb, Yōsēph, bunu takibeden kitaplarda da Mōşeh. *Yehōşūa*dan sonra, *Şophetīm* kitabı, İsrail hakimlerini, *Şemūēl, Mlāḳim, 'Ezrā* kitapları da kıralları (Dāwid, Şelōmōh, v. b.) anlatır; bunlarda hikâyenin çok kere tam bir şecere B. sı şeklini aldığı görülür. *Nebhī'īm* grupunda peygamberler (Yeşa'yāh, Yirmeyāh, Yeḥezgēl, Dāni'ēl, Yōnāh, v. b.) ele alınmıştır. *Rūth, Estēr, İyyōbh, Yehūdhīth, Tobhīyah* gibi yazıları, yarı tarihî yarı edebî «ibret B. ları» olarak kabul etmek doğru olur; buna karşılık *Makkābī*lerin (M. Ö. II. yüzyıl) B. sında kahramanlık unsurları görülür. *Ahd-ı Atik*ten sonraki Talmūd devrinde, tefsir kitabı olan *Midrāş*ların *Haggādāh* kısmına, hikâye şeklinde efsanevî - tarihî B. unsurları girmiştir.

Hindistanda B., efsaneye, destana, din ve tarihe karışmış bulunuyor. Hindistanın iki büyük millî epopesi olan *Mahābhārata* ile *Rāmāyaṇa*da yarı efsanevî yarı tarihî olaylara dayanan destanî - biyografik malzeme vardır: Pāndu kardeşlerin kahramanlıkları, Rāma'nın maceraları gibi. M. Ö. III yüzyılda yaşamış olan Magadha kıralı büyük Aśoka'ya ait B. bilgileri, Buddhistik Sanskritçe *Aśoka avadāna*da ve her ikisi de Pāli dilinde yazılmış olan *Dīpavaṃsa* ile *Mahāvaṃsa* adlı eserlerde buluyoruz. M. S. IV. yüzyıla ait bir Pāli kroniği olan *Dīpavaṃsa*da Buddha (M. Ö. VI. yüzyıl) ya ait B. malzemesi de vardır. Buddha'nın gerek *pabbajjā* denilen «inziva», gerek *bodhi* denilen «uyanma» yıllarına ait bilgiler, *Dīgha, Majjhima, Khuddaka* ve *Cullavagga* gibi Pāli dilindeki kanonik eserlerde serpili bulunmaktadır. Kanonik olmıyan eserlerden *Jātaka*nın Pāli dilinde yazılı *Nidānakaṭhā* adlı giriş kısmında (M. S V. yüzyıl) da Buddha'ya ait B bilgileri verilmiştir. Buddha B. sına ait Sanskritçe eserlerden *Mahāvastu* (M. Ö. II. yüzyıl), *Lalita-vistara* ile bir epope olan *Buddhacarita* (her ikisi de M. S. II. yüzyıl), ve son yıllarına ait olmak üzere de *Mahā-parinibbhāna-sutta* anılabilir. Hind B. sının önemli başka bir konusu da, yine dini olmak üzere, Hinduizm'in Cainizm (Jainism) denilen tarikatını kuran Vardhamāna Mahāvīra'dır (M. Ö. VI. yüzyıl). Bunun B. sı, tarikatın *Cheda-sūtra* denilen eserler grupundan olup, ruhban sınıfı için yazdırılmış olan *Kalpasūtra*da verilmiştir. Cainizmin en popüler eseri olan bu kitapta, Mahāvīra'dan başka, müridi Indrabhūti Gautama'nın ve haleflerinin B. ları da yer alır. Kanonik eserlerden *Aṅga*larda, daha birçok menkıbevî B. lara da raslanmaktadır.

Çinde de B. nın başlangıcını efsaneye kadar izlemek çok kolaydır. Memleketin 5 meşhur klâsiğinden biri olan *Şu King* (Shu King = Tarih kanonu) de bu çeşit B. ların başlıcaları toplanmış bulunmaktadır: Yao (ölm. M. Ö. 2258), Shun, Yü adlı imparatorlardan, M. Ö. VIII. yüzyıldaki Wu'ya kadar. En eski devirlerde her imparator, «sol» ve «sağ» olmak üzere, iki vakanüvis (t'ai-shi) seçerdi. Bunlardan birincisi imparatorun icraatını («İlk ve Sonbahar» adı altında), ikincisi de sözlerini (*Shu King* başlığı ile) kaydederdi. M. Ö. VI.-V. yüzyıllarda, Kung-fu-tse (Conficius) nın *Ch'un Ts'iu* (İlk ve Sonbahar) adlı eseri, Lu eyaletinin yıllıkları olup, B. malzemesine de yer vermektedir. Bu eseri kısmen şerh ettikten sonra, başka bir eyaletin de yıllıklarını veren *Tso Chuan* için de aynı şey söylenebilir. Çinde B. (chuen ki), tarih (shih) türünün başlıca bir dalı sayılır. Bu türün kurucularından sayılan Ssū-ma Ch'ien (M. Ö. II. yüzyıl) *Shik ki* (Tarihî kayıtlar) adlı eserinin beşinci kısmını B. ya ayırmış ve «Sarı imparator» denilen efsanevî şahıstan Han devrine kadar bütün imparatorları bu esere almıştır. Çin tarih - B sının klâsiği sayılan bu eser örnek alınarak, daha 26 sülâle için ayrı ayrı tarih - B. lar meydana getirilmiştir. Bunlardan biri M. S. I yüzyılda Pan Ku'nun derleme ile meydana getirdiği *Ts'ien Han Shu* (Eski Han sülâlesi kitabı), bir başkası da XI. yüzyılda Ssū-ma Kuang'ın telif ettiği *T'ung Chien* (Tarih aynası)dır. M. Ö. IV. yüzyıl ile M. S. 960 yılı arasında belirmiş olan şahısları ele alan bu son eser, XII. yüzyılda filosof Chu Hsi tarafından yeniden işlenmiştir. Çinde şahıs B. larından başka toplu B. lar ve din adamları, devlet adamları, edipler, matematikçiler gibi gruplar için ayrı ayrı ihtısas ve grup B. ları da meydana getirilmiştir. M. Ö. I. yüzyılda Liu Hiang'ın *Kulie nın chuan* (Eski zamandaki faziletli kadınların B. ları)ı, bunların klâsik bir misalidir. Kung-fu-tse'nin yukarıda anılan eseri Tso Ch'iu-ming, Kung-yang, Bu-liang v. b. ları tarafından tefsir edilmiş, ve tek bir şahsı (imparator, edip, memur v. b) veya toplu olarak bir grupun B. sını veren bu monografilere *lien-chuan* (konular intikali) adı verilmiştir. *Pien-nien* ve *nien-pu* denilen B. çeşidinde de meşhur adamların başından geçenler yıl yıl ve ay ay anlatılmıştır. Kronik B. larda olduğu gibi, Kore ve Japonyada da B., umumiyetle bu şekilde gelişmiştir.

Klâsik Çağ: Antik dünyada B. oldukça geç ortaya çıkmış bir edebî nevidir. B. nın amacı ve özel konusu olan insan, üyesi bulunduğu kabîle, cemiyet veya millete organik bir şekilde bağlı kaldığı müddetçe ve kendisinin basit bir fert olduğu şuuruna ermedikçe, B. nın meydana gelmesi için saha yoktur. Ölmüş kahramanlar ve dostlar hakkındaki ağıtlar, yenenler hakkındaki zafer destanları, kıral ve hükümdarlar hakkındaki methiyeler ve cenaze övgüleri artık ilerlemiş bir fert şuuruna delâlet eder. Bununla beraber efsaneyi gerçekten ayırmağa çalışan tarih şuuru ancak M. Ö. IV. ve V. yüzyıl sıralarında Anadoluda gelişmiştir. Daha sonra bu yolda eser verecek olanlar ilhamlarını, Hellenizme has ferdiyetçi akımların temsilcisi Aristo'nun *Peri poiētōn* (Şairler hakkında) adlı dıyoloğu ve *Athēnaiōn politeia* (Atinalıların devleti) adlı eserindeki esaslardan almışlardır. Edebî B. yı, Aristo'dan sonra gelen Tarentum'lu Aristoksenos kurmuştur.

İskenderiye B. cıları, çalışmalarını ediplere hasretmişlerdir. Bu gibi B. lar ya bir yazarın eseri için giriş yerini tutmuş veya bu edebî nev'in temsilcileri hakkında bilgi vermek için kullanılmıştır. Yunan edebiyatının meşhur B. ları sırasiyle M. S. I yüzyılda Plutarkhos'un *Bioi paralîeloi* (Paralel hayatlar); daha sonra Philostratos'un *Ta es ton Tyanea Apallōnion* (Tyana [Kemerhisar]lı Apollonius'un hayatı) [III. yüzyıl] aynı yazarın *Bioi Sophistōn* (Sofistlerin hayatı); III. yüzyılda: Diogenes Laertios'un *Philosophōn biōn kay dogmatōn synagōgē* (Filosofların B. ları ile öğretilerinin külliyatı) [10 cilt]; IV. yüzyılda: Sardeis'lı Eunapios'un *Bioi Sophistōn* (Sofistlerin hayatı)[396 dan sonra]dur. Bunlardan Plutarkhos'un «Paralel hayatlar» adlı eseri, dünya edebiyatının en sihirli, en güzel B. larındandır. Eser, 46 Yunanlı ve Romalının mukayeseli B. sından meydana gelmiştir.

Romada ferde gösterilen ilgi çok eskidir. Ziyafetler münasebetiyle okunan manzumeler (*carmina convivialia*), ölmüş bir kişinin şerefine söylenen methiyeler (*laudatio funebris*) ve şarkılar (*nenia*), meşhur devlet adamları ve bunların icraatı hakkında kaleme alınan övgü yazıları (*elogia*), ataların resimleri ve realist portreler, bu yolda bilgi vermektedir. Roma âleminde B. bolluğu, bundandır. Yunan dünyasında olduğu gibi burada da teşebbüs, ferdiyetçiliğin en verimli çağında yapılmıştır. Varro'nun *Hebdomades* (Haftalar) adlı eseri, yani seçkin adamların yazılı portreleri, millî geleneklere dayanır. Varro, daha önce yazdığı *De poetis* (Şairler hakkında) başlıklı eserinde tam anlamıyle ilmî bir araştırma yapmıştır. İlk Roma B. ları, İskenderiye B. sı tarzındadır. Cornelius Nepos da Varro'nun yolunu tutmuştur *De viris illustribus* (Meşhur adamlar hakkında) adlı eserinde bazan Romalılar Yunanlılarla birlikte görünürler. Bu, B. nın, esasında o çağ edebiyatında, hele Cicero'da sık sık ortaya atılan bir fikir, yani Roma büyüklüğünü Yunan büyüklüğü ile ölçme fikri vardır. Paralel B. ların kökü işte bu fikirdir. Biraz önce andığımız Plutarkhos'un meşhur eseri de bu anlayışın muhsullerindendir. Gaius Tranquillus Suetonius, *De viris illustribus* (Meşhur adamlar hakkında) adlı eseriyle edebî B. nev'i için bir örnek vermiş, *De vita Caesarum* (Caesar'ların hayatı hakkında) u ile de ilmî bir şekilde hazırlanmış siyasî B. yı yaratmıştır. Tacitus, *Agricola*sı ile methiyeye kaçan özel bir B. nev'inin parlak örneğini vermiştir. Batı edebiyatında Suetonius tarzında edebî ve siyasî B., Petrarca'ya kadar devam eder.

Ortaçağ: Ortaçağ insanının zihniyeti, bir ruhun iç gelişmesini, mücadelesini inceliyen ve tasvir eden B. yı vermekten çok uzaktır. Bununla beraber B. lar eksik değildir. Ortaçağ edebiyatı, hususiyle azizler, piskoposlar ve manastır ulularının B. ları bakımından çok zengindir. Dominico Cavalca (ölm. 1342) nın İtalyancaya çevirdiği *Actus Beati Francisci* (Mutlu Franciscus'un işlemleri); *Fioretti di San Francesco* (Aziz Franciscus'un çiçekçikleri)[XIV. yüz yıl]; *Vitae Sanctorum Patrum* (Aziz pederlerin B. ları) aslında, ibret dersleri vermek amaciyle meydana gelmiş B.-lardır. Laiklerin B. ları da vardır: *Gesta Berengarii imperatoris* (İmparator Berangarius'un icraatı) [915-924 arasında) ve Wipo'nun *Gesta Chuonradi* (II. Konrad'ın icraatı) [1048 veya 1049] gibi. Feodalitenin büyük ölçüde gelişmesi çağında, beylerin çoğu, ya kendilerinin yahut atalarının B larını yazdırmışlardır. *Gesta Guillelmi Conquestoris* (Fatih William'ın icraatı) [takr. 1071 veya 1072], *Gesta Roberti Wiscardi* (Robert Guiscard'ın icraatı) [1111 den önce] bu çeşit eserlerdendir. Ortaçağ B. sında fert, tek kişi kavramı yoktu. Bu gibi eserler, dinî, ahlâkî, siyasî ve edebî bakımlardan ve vesikalık malzemenin az olduğu hallerde tarih için kaynak vazifesini görmeleri yönünden değerli sayılmakla beraber modern B. kavramından çok uzaktılar.

İslâm Dünyası: Araplarda B., Peygamberlerin, eshabın, tâbiînin, halifelerin, enbiya ve evliyanın, hadîs hâfızlarının, melik ve sultanların, ediplerle ilim adamlarının tercümei halini veren ve siyer, magazi (gaza kitabı), men kıbe, kısas tabakat, fihrist, mecalis, vefeyat, ensâb, şecere, tezkere, tuhfe, sicil gibi adlarla anılan türler şeklinde gelişmiştir; bunlarda «künye» esastır. Araplar, B. sanatının esasını İranlılardan almış olmakla beraber, bu türü bir ilim haline getirerek *ilm'ür-rical* şeklinde medreselere sokmuşlardır. Toplu B. nın başlıca şekli olan *tabakat* (= sınıflar, nesiller), bir sınıfı ele alarak ilmin ne şekilde tabakalanmasını, yani kim kimin hocası veya talebesi olduğunu anlatır. Arap B. sında Avrupa kalıpları karşılığı olan birçok çeşitlerden (genel B., bölge B. sı, ihtısas B. sı, gruplar B. sı, çağdaşlar B sı, nekroloji, v. b.) başka, orijinal kalıplara da raslanmaktadır, meselâ «Mehmetler B. sı», «körler B. sı», «tekgözlüler B. sı», «göz hekimleri B. sı», «mezarlık B. sı» gibi. Cahiliye devrinde B. Araplarda mezar yazıtı, hamasî şiir ve destanî halk masalı şekilleriyle başlamış ve ilk konulardan biri Zeynep (= Palmyra [Tedmür] kıraliçesi Zenobia) olmuştur. Emevîler devrinde, Muaviye tarafından Yemenden Şam'a davet edilen iki Himyerî edip, Arap B sının esaslarını kurmuş, bunlardan Abîd bin Şariye Yemen kırallarından ve Peygamberden bahseden *Kitab'ül-mülûk ve ahbar'ül-maziyeyi*, Veheb bin Münebbih de sıra ile *Kitab'ül-magazi, Kitab'ül-fütuh* ve *Ahbar'ül-enbiya* adlı eserleri vermiştir. Aynı devirde, Ezdî'den Hüseyin bin Ali ile Ebu Ubeyd'in B. ları, Zuhrî'den de ikinci bir *magazi* elde bulunuyor. Klâsik çağa (750-1000) geçerken «İmam'ül-magazi» denilen Esedî'nin meşhur *magazi*si ile karşılaşılır. İbni İshak'ın *Kitab-ı siret-i resulullahı* ile *Kitab'ül-mebde ve kısas'ül-enbiyası* bu devrin klâsikleri arasındadır ve bize İbni Hışam vasıtasiyle geçmiştir. Vakıdî, *magazi*sinde Peygamberin fütuhatını yeniden ele almış, talebesi olan Zuhrî de Peygamberin, eshabın ve halifelerin B. sını veren ve *ilm'ür-ricâl*ın esası olan *Kitab'üt-tabakât-ül kebîri* yazmıştır. İbni Kuteybe'nin *Uyun'ül-ahbarı* ve bir «ıhtısas B. sı» olan *Tabakat'üş-şuarâ*sı ile Zübeydî'nin *Tabakat'ün-nahviyyunu* da bu devrin malıdır. B. da klâsik çağ, Ebül Ferec-i İsfahanî'nin şairleri konu alan meşhur *Kitab'ül-agânisi* (20 cilt), Ebu Osman ve Ebu Bekir Halidî kardeşlerin *Ebu Temmâm* monografisi İranlı Sa'alibî'nin şairler B. sı olan *Yetimet üd-dehr* (zeyli: Beherzî: *Dünyat'-ül-kasr*)i, ve Ebül Ferec-i Bağdadî'nin edipler biyo-bibliyografyası olan *Kitab'ül-fihristi* ile kapanır. İrandan, Taberî'nin, birçok B. ya yer veren büyük *Tarih'ül-resul ve'l mülûk* adlı yıllıkları ile İsa-ül Kehhal'in göz hekimlerinin B. larını da veren *Tezkiret'ül-kehhalîn*'i de Klâsik çağın malıdır. Klâsik-sonrası yılları (1000-1158), çeşitli B. eserleriyle doludur; konu bakımından Türk büyükleri ön safta gelir. İranlı Utbî, *Kitab'ül-Yeminî*sinde Gazneli Mahmudu; İmameddin-i İsfahanî, *Kitab'ül-feth'ül-Kussî fi'l-feth'il Kudsî*-sinde Salâheddin-i Eyubîyi, *Kitab-ı nusret'ül-fetre ve usret' ül-katre*sinde de (Şirvanî'nin Farsçasından hulâsa ederek) Selçuklu Sultanları ve bunların vezirlerini konu almıştır. Halebî'nin *Kitab'ün-nevâdir'üs-sultaniye ve'l mehâsin'ül-Yu-*

*sufiyes*inde yine Salâhaddin-i Eyubîyi, Ebu Şâma'nın *Kitab' ür-ravzateyn fi ahbar'id-devleteyn*inde Sultan Nureddinle Salâheddini, Şerefeddin-ül Ensarî'nin *Tarih'ül-Azizî*sinde de Salâheddinin kardeşi olan Melik'ül-Azizin B. sı görülür. İmam'ül-Mehdînin B. sı Şerefeddin Yahya. Melik-i Nâsır'ınki de oğullarından biri tarafından yazılmıştır. Ebü'l-Fazl'ın *Siret'üs-sultan'ül melik'üz Zâhir Baybars*ından sonra, anonim bir yazar da Kalâvun'un B. sını vermiştir. İranda Utbî'nin halefi olan Nesevî *Sîret'üs-Sultan Alâeddin Menküberti*yi yazmıştır. İbni Munkız'ın Haçlı Seferleri zamanında yazdığı *Kitab'ül-itibar*, bir otobiyografyadır. Aynı devirde Hemedanî, Sacidî, Tulunî, İhşidî, Fatimî, Abbasî, Ubeydî, Murabıt, Muvahhid gibi birçok sülâle tarihlerinden başka (bu arada: İsfahanî'nin *Zübdet'ün-nusre ve nuhbet'ül-usre* [İmameddin'den alınma], Hüseynî'nin de *Zübdet'üt-tevârih* [Tuğrul'a kadar olan kısmı İmameddin'den, Atabeg'e kadar olanı orijinal] adlı Selçuklular tarihi; ayrıca İbnül Adim ile İbnül Amid'in Atabegler B. sı), birçok «gruplar B. sı» görülür. Başlıcaları şunlardır: İbni Sâbî: *Kitab'ül-ayan ve'l emasil* (Halife Muktedir'in 3 vezirinin B. sı): Sâbî'nin oğlu Gars'ün-Ni'me: *Rüsum-u dar'ül-hilâfe*; Ebül İshak Firuzabadî: *Tabakât'ül-fukahâ*; Hâfız-ı İsfahanî: *Kitab-ı siyer'üs-selef*; Beyhakî: *Tarih-i hükemâ'ül-İslâm* (Sicezî'nin *Sivan'ül-hikmet*inin zeyli); Ebu Ali-i Bagdadî: *Zeyl'üz-zeyl* (şairler B. sı); Kurtubî: *Kitab'ül-eşrâf*; Ebül Maalî: *Tabakât'üş-şuarâ*; Ebül Ali-i Kıftî: *Kitab-ı ihbar'ül-ulema bi ahbar'ül-hükema, Kitab-ı ahbar'ün-nahviyyun* (Zehebî'den) ve *Kitab'ül-Muhammedin min'üş-şuarâ ve eşarühüm* (Mehmet adlı şairler, baba adlarına göre); Useybî: *Kitab-ı uyûn' ül-enbâ fi tabakât'ül-etıbba*; Ensarî: *Nüzhet'ül-elibba fi tabakât'ül-üdebâ*; Endülüslü Abdülmelik-i Merakeşî: *Kitab' ül-tekmîle* (büyük genel B.); Bahaeddin İbni Hallikan: *Kitab'üt-tarih'ül-ekber fi tabakât'ül-ülema ve ahbârühüm.* Aynı çağa, Esferayini'nin *Nur'ül-ayn fi meşhed'il-Hüseyin* adlı Kerbelânamesi, Buharî'nin *Ensab'ül-Ebu Talîbi*, Sem'anî'nin *Kitab'ül-ensâbı*, Necasî'nin *Kitab'ur-ricali*, Melik Mansur'un *Ahbar'ül-mülûk*ü, Yakut'un *İrşad'ül-erib ilâ marifet' ül-edibi*, İranlı Kazvinî'nin de şehirlere göre B. kitabı olan *Asâr'ül-bilâdı* da girer. Mısır ile Suriyede, Moğol hâkimiyetinden Osmanlı fethine (1517) kadar süren devirde de B., hızını kaybetmemiştir. Bedreddin-i Halebî, Zemlekânî, Endülüsî, Kinanî, Abdullah Hazrecî. İmameddin Amirî, Kastelânî gibi şahıslar, Peygamberin B. sı ile meşgul olmuşlar, başkaları Memlûk büyüklerini ele almışlardır, meselâ İbni Askılânî, Baybars'ı; Sücaî, Nâsır'ı; Mehmed bin Akîl ile Mehmed bin Sesarre, Berkuk'u; Ebül Baka, Kayıtbaî'yi. Bu arada İbni Arabşah'ın *Acâib'ül-makdur fi nevâib'it Timur*unu, Kadı Şuhbe el Esedî'nin *Ed-dürr-üs-Semîn fi menâkıb-i Nureddin*ini (Salâheddin'in efendisi, Şam Atabegi Mahmud bin Zengî), Hasan İbni Arabşah'ın da Nabluslu zalim İbrahimi konu alan *İzah'üz-zulm ve beyan'ül-udvan fi tarih'in Nabulüsî'ül hâric'ül hayvan*ını ayrıca anmak gerekir. Grup B. larının başlıcaları şunlardır: Safedî: *El-vefi bi'l vefeyat* (50 cilt, alfabetik), *Ayân'ül-usr ve avân'ün-nasr* (XIV. yüzyıl büyükleri). *Nakt'ül-himyan fi nüket'ül-ümyan* (körler B. sı), *Kitab'üş-şuur bil ûr* (tek gözlüler B. sı); Muvaffakeddin: *Mürşid'üz-zuvâr ilâ kubur'ül-ebrâr* (Kahire yakınında Mukattem tepesinde gömülü olanların B. sı); El Birzalî ile talebesi Rafî, ayrıca da Balî ve İzzeddin-i Hüseynî birer *vefeyat*; Ebül Hasan-ı Nâsırî: *Kitab'üd-dürr'ül muntahab fi tekmilet-i tarih-i Haleb* (Haleb meşhurları B. sı); Sehavî: *Ed-dev'ül-lâmî fi ayan'il-karn'it-tâsî* (XV. yüzyıl büyükleri), *El-kevkeb'ül-mudi'* (XV. yüzyıl bilginleri), *El-ilân bi't-tenbîh limen zemme ehl'üt-tevârîh* (tarihçiler B. sı); Edfüsî: *Ettalî'üs-saîd'ül-câmi li esma-i nuceba'üs-Saîd* (Bilginler B. sı), *El-bedr'üs-sâfir ve tuhfet' ül-mesâfir* (XIII. yüzyıl büyükleri); Zehebî: *Tabakat'ül-huffâz* (hadîs hâfızları), *Tabakat'ül-kurra*; 561 eser sahibi Suyutî: *Tabakat'ül-müfessirîn* ile *Tabakat'ün-nahviyyun ve'l lûgaviyyun.*

İranda, İslâmdan önce de B. vasıflarını taşıyan bazı eserlere raslanmaktadır. Eski İran devrinden (Eski Farsça için yukarıya bk.) kalan *Avesta*da Zarathustra'ya ait bilgiler vardır. Sasanîlerde, *Kār-nāmak i Artahşer i Pāpākan* denilen Pehlevice yazı, Erdeşir hakkında destanî-biyografik bir eser sayılabilir. Süleymaniye yakınında, Paikuli (şimdi Haciabad) de bulunan yazıt da tarihî-biyografiktir. I. Husrev-III. Yezdicerd zamanında (VI. - VII. yüzyıllar), Danişver'in nezaretinde yazdırıldıktan sonra İslâm devrinde Dakikî tarafından Pehleviceden Yeni Farsçaya çevrilmek istenilen *Hvātāy-nāmak* (= Hüdaname)ın başarılmış şeklini Firdevsî'nin *Şehname*sinde görüyoruz. Esedî'nin *Gerşaspname*sini, Nizamî'nin de *İskendername*sini bu arada saymak gerekir. Bunlarda İran kırallarından başka İskenderin B. sı da efsanevî-destanî bir şekilde anlatılmıştır. Zaten sonuna kadar, Araplarda olduğu gibi İranlılar da «şahıs B. sı» hep tarih türüne karışmış bulunuyor. Gaznevî devrinde İran edebiyatında Arapça da kullanılmağa başladığı için, İrana ait birçok tarih ve B. eserlerine bu dilde raslanır (yukarıya bk.). Taberî'nin annalleri X. yüzyılda Bel'amî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. XI. yüzyılda açılan Selçuklu devrinde yazılan tarihlerde Türk büyükleri hakkında bilgiler vardır: Gerdizî'nin *Zeyn'ül-ahbârı*, Nizam'ül-Mülk'ün aynı zamanda bir siyasetname de olan *Siyer'ül-mülûk*ü, Beyhakî'nin *Tarih-i Beyhakî*si, Ravendî'nin *Râhat'üs-sudur*u, ve XII. - XIII. yüzyıllara ait anonim *Mücmel'üt-tevarîh* adlı eser gibi. Aynı devirde Hatunî, *Menakıb'üş-şuarayı*; İsmaililerden Nâsır-ı Husrev, *Divan*ının giriş kısmında kendi uydurma otobiyografyasını; Nizamî-i Aruzî biyografik *Çahar makaleyi*; Sufî şeyhi Ferideddin Attar, *Tezkiret'ül-evliyayı*; Mehmed bin el Münevver, *Esrar'üt-tevhîd fi makamât'iş-Şeyh Ebu Sa'idi* yazmışlardır; Şirvanî'nin Selçuk tarihi de XII. yüzyıla aittir. 1220 de başlıyan Moğol devrinde. Cüveynî *Tarih-i Cihan-gûşa*sında Çingiz'in B. sını, Minhac-ı Sirac Cüzcanî (*Tabakat-ı Nâsırî*), Reşideddin (*Cami'üt-tevârih*), Vessaf (*Tecziyet'ül-emsâr ve tezciyet'ül-asâr*), Hamdullah Müstevfî (*Tarih-i güzide*) gibi tarihçiler de İlhanlı büyüklerin B. larına yer vermişlerdir. Ahmed-i Tebrizî'nin *Şehinşahname* (veya *Çingizname*)si ile Nurullah ibni Şemseddin'in *Gazanname*si de bu grupa girer. Avfî, şairler B. sı olan *Lübab'ül-elbâbı*, Benaketî (*Ravzat-ü ul'il elbab fi tevarih-i ekâbir ve'l ensâb*) ile Mehmed Şebankârî (*Mecma'ül-ensâb*) ekâbir ve ensaba hasredilmiş eserleri, Süllemî de *Tabakat-ı sufiyes*iyle, buna ilâveten Hasan-ı Sabbah'ı konu alan *Sergüzeşt-i seyyidna* adlı eser, ayrı bir grup meydana getirir. 1387 de açılan Timur devrinde, ön safta Yezdî'nin ve Nizameddin-i Şamî'nin aynı adı taşıyan *Zafername*lerini, Abdürrezzak-ı Semerkandî'nin de Timur oğullarını ele alan *Matla'üs-sa'deyn*ini buluyoruz. Fasihî'nin *Müemeli* hem tarih, hem B. hulâsasıdır. Hoca Lûtfullah'ın *Zübdet'üt-tevarîh* (veya *Mecma'üt-tevarîh'üs-sultanî*)i, Şehrizurî'nin *Nüzhet'ül-ervâhı* ve anonim bir *Firdevs'üt-tevarîh* de bu devrin malıdır. Asıl biyografik eserlerden, Emir Devletşah'ın *Tezkiret'üş-şuarâ*sı, Molla Ca-

mi'nin de *Nefehat'ül-üns*ü Türkmen devrine girer. 1501 de, adına nisbetle Safevî sülâlesi kurulan Şeyh Safiyeddin'in B. sı (*Safvet'üs-Safa* bu devrin başında yer alır. Mirhond'un *Ravzat'üs-Safa*sı, XVII. yüzyıldan da *Nesebname-i Silsile-i Safeviye* de Safa adınadır. *Ahsen'üt-tevarîh* te ilk Safevî hükümdarlarının, İskender Münşî'nin *Tarih-i alemara-i Abbasî*sinde de I. Abbas'ın B. sı vardır. Ahmed Razî'nin *Heft ıklim*inde bölgelere göre B. yapılmış, Kadı Nasrullah-ı Şuşterî'nin *Mecalis'ül-mü'minîn*in de Şiî şairlere yer verilmiş, Hondemir'in *Habîb'üs-siyer*i de İsmail Safevî için yazılmıştır. Ebülgazi Sultan, Hüseyin'in *Mesalis'ül-uşşâkı*, nevine mahsus açık saçık bir eser sayılır. XVI. yüzyılda Ebülfazl Allâmî'nin Hindistana ait büyük *Ekbername*si görülüyor. XVIII. yüzyıldan, Muhammed Mehdî'nin *Tarih-i Nadirî*sini, XIX. yüzyıldan da Şiî büyüklerinin B. larını içine alan *Nücum'üs-semâ* adlı eserle Rıza Kulî Han'ın *Mecma'ül-fusahâ*sını anmak gerekir.

Yeniçağ: *Şahıs B. sı*: Gerçek B. anlayışı, ancak yazarın düpedüz şahıs üzerinde durmasiyle, bütün düşünüş ve görüş tarzı değişince kendine göre faaliyet ve hayat kanunları olan insana dönmesiyle başlar. Ortaçağ zihniyetine has, «iyi» ve «kötü» yü ayırma maksadını güden ahlâkî endişe kalkar. Ancak Boccaccio'nun *Vita di Dante*(Dantenin hayatı) [1360, ilk bas. 1899] veya Petrarca'nın otobiyografisi gibi modern psikolojik araştırmayı müjdeliyen otobiyografik eserlerde hayatı anlatılan şahıs, canlı olarak karşımıza çıkar. Bu sıralarda İtalya, genel olarak, tarihçilikte olduğu gibi B. da da Avrupanın bütün kültür milletleri için *magistra studiorum* (ilim öğretici) idi. Bu bakımdan da Humanizma, modern çağın başarılarını müjdelemiştir.

Yeni çağda başlıca memleketleri ele alacak olursak, baş yeri, bu türün en çok gelişmiş olduğu İngiltereye vermek gerekir. B.. İngilterede Anglosakson devrinde hajiyografi şeklinde gelişmeğe başlamış ve Asser'ın *Alfred* (IX. yüzyıl)i ile lâik B. örneğini vermiştir. Rönesans devrinde B. yı, İngilterede yerleşmiş bir edebî tür olarak görüyoruz. J. Foxe'un asıl başlığı *History of the Acts and Monuments of the Church* (Kilise amel ve anıtlarının tarihi) [1563] olan, fakat daha çok *The Book of Martyrs* (Şehitler kitabı; daha önce Latince olarak 1559 da Basel'da *Rerum in Ecclesia gestarum... commentarii* adiyle çıkmıştır) adiyle tanınan eseri ile büyük humanist Th. More'un, damadı Wm. Roper tarafından yazılan B. sı bu devrin başlıca verimleridir. XVII. yüzyıl, G. Cavendish'in *Life of Cardinal Wolsey* (1631) sinden başka, bize B. kolleksiyonu şeklinde iki eser de vermiştir: Th. Fuller'ın *Lives of the Worthies of England* (İngiltere fâzıllarının hayatı) [1661] ile I. Walton'ın *Lives* (Hayatlar) [1640-1678] denilen eseri ki ayrı ayrı tarihlerde çıkan 5 B. nın birleştirilmiş şeklidir. XVIII. yüzyıldaki en parlak B. eserleri Dr. S. Johnson'ın ve Th. Gray'in yukarıda anılan B. larıdır. Johnson kendisi de B. ile uğraşarak 52 şairin B sını içine alan *Lives of the Poets* (Şairlerin hayatı) [10 cilt, 177 -1781] adlı eseri yazmıştır. Romantizm devrinde W. Scott, buna bir nazire sayılabilecek *Lives of the Novelists* (Romancıların hayatı) [1828]i meydana getirmiştir. R. Southey'nin *Life of Nelson* (Amiral N. ın hayatı) [1813] adlı eseri, kısa B. nın şaheseri sayılır. Th. Moore'ın *Byron* (1830) ı, J. Lockhart'ın *Burns* (1828)ı ile *Walter Scott* (7 cilt, 1837-38)ı, J. Forster'ın *Goldsmith* (1848) i ile *Dickens* (2 cilt, 1872-1874)ı, E. Gaskell'in *Charlotte Brontë* (1857) si. J. W. Cross'ın yukarıda anılan *George Eliot*'ı, E. Dowden'ın *Shelley* (1886)si, G. K. Chesterton'ın *Dickens* (1902)ı, Sir Sidney Lee'nin yukarıda adı geçen *Shakespeare*i ile beraber, büyük edipleri ele alan meşhur B. lardır. Buna karşılık, D. Masson'ın *Milton* (8 cilt, 1859-1880) ı, hacmine rağmen, tenkid götürür bir B. sayılır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, belli başlı İngiliz ediplerinin B. larını birer cilt halinde veren ve muhtelif yazarların kaleminden çıkan *English Men of Letters* (İngiliz edipleri) serisi meydana getirilmiştir. Th. Carlyle'ın *Schiller* (1824)i, *Oliver Cromwell* (1845)i ve *Frederick the Great* (Büyük Friedrich) [6 cilt, 1858-1865]i, aşırı romantik ferdiyetçiliğe ve «kahramanlar kültü»ne dayanan B. lardır. Lord J. Morley'nin *Gladstone* (1903)i, G. E. Buckle'ın *Disraeli* (6 cilt, 1910, 20) si, Sir Winston Churchill'in de kendi dedelerinden meşhur bir generalin hayatını tasvir eden *Marlborough* (4 cilt, 1933-1938) su, siyaset adamlariyle askerlerin B. larıdır. Sir Edmund Gosse, *Father and Son* (Baba ile oğul) [1907], H. Nicholson da *Byron*: *the Last Journey* (B., son seyahat) [1924] adlı eseriyle «kısmî portre» (İng. partial portrait) denilen B. nın birer misalini vermişlerdir. A. W. Thayer'ın *Life of Ludwig van Beethoven* [3 cilt, 1866-1879]i de, ilgili şahsın mesleğini ikinci plâna bırakarak, onun tercümei halini âdeta bir vakayiname şeklinde veren «kronik-biyografya» (İng. chronicle-biography) nın bir örneği sayılır. Birinci Dünya Harbinden sonra Lytton Strachey, klişeleşmiş olan klâsik B. sanatında bir devrim yaparak «romanlaştırılmış B.» nın temellerini atmıştır. Dört şahsın (Cardinal Manning, Florence Nightingale, Arnold of Rugby, General Gordon) B. sı olup 1918 de çıkan *Eminent Victorians* (Victoria devrinin seçkin simaları) adlı eserinin önsözünde, Strachey metodunu şöyle hülâsa etmiştir: «teferruatı kölecesine birer birer hikâye etmekten kaçınmak, konuyu beklenmedik noktalarda didiklemek, o zamana kadar akla gelmemiş olan karanlık köşelere anî olarak ışıldağı çevirivermek». Yazar, bu metodunu *Queen Victoria* (Kıraliçe V. [1921], *Elizabeth and Essex* (E. ile Essex kontu) [1928] gibi eserlerinde de başarı ile kullanmıştır.

Amerikada W. Irving, *History of the Life and Voyages of Christopher Columbus* (Ch. C. un hayatının ve seyahatlerinin tarihi) [1828], *Mahomet and His Successors* (Muhammed ve halefleri) [2 cilt, 1849-1850] ve *George Washington* (5 cilt, 1855-1859) adlı eseri ile Amerikan B. araştırmaları geleneğini yaratmıştır. R. W. Emerson, *Representative Men* (Temsilci insanlar: Eflâtun, Swedenborg. Montaigne, Shakespeare, Napoléon, Goethe) [1850] i ile Carlyle'ın «aristokrat kahraman» larının bir nevi «demokrat» naziresini meydana getirmiştir. 1912 yılında G. Bradford, bir şahsın hayatını uzun uzadıya anlatmaktansa, onun en esaslı ve devamlı vasıflarını bir portre şeklinde canlandırmakla yeni bir çığır açmıştır. Bradford «psikografi» (İng. psychography) dediği bu metodu ilk defa *Lee, the American* (Amerikalı L.) [1912] adlı eserinde kullandıktan sonra, *Confederate Portraits* (Konfederasyon taraftarları portreleri) [1914], *Union Portraits* (Birlik taraftarları portreleri) [1916] başlıkları altında, Amerikan Ayrılma Harbinde sivrilmiş olan simaların «psikograf»larını çizmiştir. B., Amerikada da çok gelişmiş türlerden biridir. İngilteredeki *English Men of Letters* serisinin modeli üzerinde, C. Dudley Warner tarafından *American Men of Letters* serisi ayrıca anılmalıdır.

Columbia üniversitesi tarafından 1917 den beri her yıl verilmekte olan Pulitzer mükâfatlarından biri de B. ya ayrılmıştır. Mükâfat kazanmış olan eserler arasında W. B. Bruce: *Benjamin Franklin* (1918), E. Hol'oway: *Whitman* (1927) ile C. Van Doren: *Benjamin Franklin* (1939) göze çarpar. C. Sandburg'ın *Abraham Lincoln* (6 cilt, 1926-1939) ı, aynı serinin tarih mükâfatını kazanmıştır. Bunların yanıbaşında, G. Nicolay ile J. Hay'in *Abraham Lincoln* (10 cilt, 1890), Amy Lowell'in *John Keats* (1925), Türk tarihinden de Harold Lamb'in *Genghis Khan* (Çingiz Han) [1927] ile *Tamerlane* (Timur) [19.8], F. D. Downey'nin *The Grande Turke: Suleyman the Magnificent* (Kanunî Sultan Süleyman) [1929], büyükelçi Ch. H. Sherrill'in de *A Year's Embassy to Mustafa Kemal* (M. K. nezdinde bir yıllık elçilik) [1934] adlı eserini ayrıca anmak gerekir.

Fransada şahsî B. büyük bir edebî tür olmamış, daha çok biyografik sözlükler üzerinde çalışılmıştır. Biyografik eserlerin çoğunda da, asıl tercümei hal ikinci plâna bırakılarak, tenkid ve edebî tahlile veya sanat tenkidine doğru gidilmiş, bazen de İngiliz B. larında görülen mufassal ve derin tahlille hikâyeye karşılık, sathî portrelere yer verilmiştir. Fransız B. sı tarihçilerle edip ve sanatkârlar arasında müşterek bir tür olmuş ve şahsın, hayatından ziyade sanatına, ihtısasına, devir ve muhitine önem verilmiştir. Fransız B. sanatının kurucularından biri olan J. de Joinville'in *Histoire de Saint Louis* (St. L. nin hayatı) [1309] sinden Voltaire'in *Histoire de Charles XII* (XII. Karl'ın tarihi) [1731] u ile *Le Siècle de Louis XIV* (XIV. L. yüzyılı) [1751] una, ve bize daha yakın olarak, F. Masson'un *Napoléon et sa Famille* (N. ve ailesi) [13 cilt, 1896-1919] ine, G. Paris'nin *François Villon* (1900) una, J. Bainville'in *Napoléon* (1932) u ile *Bismarck* (1932) ına, P. de Nolhac'ın *Marie Antoinette* (1889) i ile *Louis XV et M me de Pompadour* (XV. L. ile M me de P.) [1904] ına, E. Lavisse'in *Louis XIV* (1905) u ile *Le Grand Frédéric* (Büyük Friedrich) [2 cilt, 1891-1893] ine, G. Hanotaux'nun *Cardinal de Richelieu* (3 cilt, 1893-1904) süne P. Champion'un *François Villon, sa vie et son temps* (Fr. V., hayatı ve zamanı) [1913] ına, M. Reclus'nün *Monsieur Thiers* (1929) ine, O. Aubry'nin *Napoléon III* (1930) sı ile *Impératrice Eugénie* (1933) sine, J. Calmette'in de *Charlemagne, sa vie et son oeuvre* (Büyük Karl, hayatı ve eseri) [1945] üne kadar sıralanan eserler, türlü ölçülerde, bu vasfı taşımakta, Fransız B. larının çoğunda «. . . ın hayatı ve zamanı» veya «. . . hayatı ve eserleri» kaydı görülmektedir, ki B. nın dar anlamını aşmak demektir. Sainte-Beuve'den L. Pierre-Quint ve R. Fernandez'e kadar modern ediplerin ele aldığı şahısların B. sında daha çok, bazen de sadece, edebî tenkid yapılmıştır. İngilteredeki *English Men of Letters* (yukarıya bk.), sistemine göre meydana getirilen *Les Grands Ecrivains de France* (Büyük Fransız yazarları) serisi de, B. dan daha çok tenkidî edebiyat tarihi alanına girer. Bu arada. E. Renan'ın *Vie de Jésus* (İsanın hayatı, Tür. ter. 1945) [1863] sü, tenkide, filolojiye ve tarihe dayanan meşhur bir B. dır. Din adamlarından P. Sabatier'nin *Saint François d'Assise* (1893) i de B. çerçevesi içerisinde yazılmıştır. H. Longnon (*P. de Ronsard, essai de biographie*, 1912), A. Boschot (*La vie de Berlioz*, 1920), F. Porché (*La vie douloureuse de Baudelaire*, 1927), A. Fabre-Luce (*La vie de B. Constant*, 1939), H. Mondor (*La vie de Mallarmé*, 1942) gibi yazarlar da B. esaslarına sadık kalmışlardır. Buna karşılık, meselâ Ch. Andler'in *Nietzsche* (6 cilt, 1920-1931) si felsefî bir etüd, P. Colombier'nin *Dürer* (1927) i ile *Poussin* (1931) i de birer sanat tahlilidir. R. Rolland'ın *Beethoven* (1903), *Michel-Ange* (1905), *Tolstoi* (1911), *Gandhi* (1924) serisi, «iyilik için ıstırap çeken ruhlar» ı hikâye eder. Birinci Dünya Harbinden sonra André Maurois, İngiliz Lytton Strachey (yukarıya bk.) nin izinden yürüyerek, Fransız B. sanatında yeni bir çığır açmış ve «biographie romancée» (romanlaştırılmış B.) türünü o memlekette yerleştirmiştir. *Aspects de la biographie* (B. nın safhaları) [1928] adlı eserinde, Maurois B. yı sanat, ilim ve ifade vasıtası olarak ele almış, modern B. nın esaslarını gerçeğin araştırılması ile şahsın kompleksinde bulmuş ve B. nın vazifesi «ana hatlarını bozmadan, tarihî bir şahsiyeti yeniden teşkil etmek» tir demiştir. Maurois'ya göre tarihî bir şahıs üç şekilde takdim edilebilir: 1. yiyen, içen, uyuyan ve düşünen insan olan *homo sapiens* olarak; 2. romancının muhayyilesinden çıkan bir *homo fictus*, yani muhayyel insan olarak; 3. bunların bir nevi ortalaması olan *homo biographicus*, yani ana şekli bozulmadan yeniden şekillendirilmiş bir hayat olarak, ki hakikî, «biyografik insan» dır. Müellifin *Ariel ou la vie de Shelley* (A. veya Sh. nin hayatı) [1923] sinden *Lélia ou la vie de George Sand* (L. veya G. S. ın hayatı) [1952] ına kadar, B. eserleri bu tarzda yazılmış «romanlaştırılmış B.» lardır. Fransada «Ames et Visages» (Ruhlar ve simalar), «Vie des Hommes Illustres» (Meşhur adamların hayatı), «Les Vies Privées» (Hususî hayatlar) gibi genel başlıklar altında meydana getirilen B. kolleksiyonlarında, Fransız ve dünya meşhurlarından yüzlerce insanın hayatı birer ciltte hikâye edilmiştir. Bu serilerden birinde de, başlık olarak, hayatlar birer tipik sıfatla vasıflandırılmış bulunmaktadır, «La vie orageuse de. . .» (. . . ın fırtınalı hayatı). «La vie raisonable de . . .» (. . . ın makul hayatı) v. b. gibi. Türklüğü ilgilendiren B. lardan, M. Brion'un *Attila* (1928) sı, F. Grenard'ın *Gengis-Khan* (Çingiz Han) [1935] ı, R. Grousset'nin de *Le Conquérant du Monde: Gengis Khan* (Dünya Fatihi Çingiz Han) [1944] ı örnek olarak gösterilebilir.

Alman B. sanatında bu millete vergi olan spekülâtif temayül belirmiştir. Almanlar, şahsın bütünlüğünü göz önünde tutmakla beraber, şahsiyetin tecessümü olan ideal değeri belirtmeğe çalışmışlardır. XIX. yüzyıl başında W. v. Humboldt'un büyük *Schiller* (1830) B. sı ile Fr. Schlegel'in yarıda kalmış *Goethe* (1797) B. sı bu yolda verilmiş eserlerdir. L. v. Ranke, *Historisch - biographische Studien* (Tarihî-biyografik araştırmalar) [1877] inde, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (Dinî reform çağında Almanya tarihi) [6 cilt, 1839 - 1847] deki biyografik profillerde, *Römische Päpste* (Roma papaları) [3 cilt, 1834 - 1839] ve *Fürsten und Völker von Sudeuropa im 16. und 17. Jahrhundert* (XVI. ve XVII. yüzyıllarda Güney Avrupada hükümdarlar ve kavimler) [1. cilt 1827, *Die Osmanen und die spanische Monarchie* = Osmanlılar ve İspanya monarşisi] gibi eserlerinde, tarihe sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır; *Friedrich der Grosse, Friedrich Wilhelm IV.: zwei Biographien* (Büyük Friedrich, IV. Fr. W.: iki biyografya) adlı eserinin ise B. vasıfları çok daha kuvvetlidir. J. G. Droysen'in *Geschichte Alexanders des Grossen* (Büyük İskender tarihi, Türk. terc. 1945 - 1946) [1833] adlı eserinin merkezinde milliyet meselesi vardır. Th. Momsen'in *Römische Geschichte* (Roma tarihi) [cilt 1-3, 1854-1856, cilt 5, 1885; cilt 4 yazılmamıştır] hâkim olan Caesar figürü Hegel ideolojisinin çerçevesi içinde kurulmuştur. H. v. Treitsch-

ke'nin *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* (XIX. yüzyıl Alman tarihi) [5 cilt, 1879 - 1894] ine alınan ve *Historisch - politische Aufsätze* (Tarihî - siyasî makaleler) [4 cilt, 1886 - 1897] sinde toplanan B. lar da Hegel fikrine göre düzenlenmiştir. R. Haym'ın *Hegel und seine Zeit* (H. ve zamanı) [1857], *W. v. Humboldt* (1856), *Schopenhauer* (1864) ve *Herder* (2 cilt, 1877 1880) adlı eserlerinde, figürler, hep ideal kuvvetlerin tecessümleri olarak çizilmiştir. D. F. Strauss'un, zamanında önemli sayılan ve sonra E. Renan'ın *Vie de Jésus*'ü ile mukayese edilen *Das Leben Jesu* (İsanın hayatı) [2 cilt, 1835 - 1836] adlı eseri bugün itibardan düşmüş gibidir; buna karşılık aynı müellifin *Ulrich von Hutten* (3 cilt, 1858 - 1860) ı, bir kahraman B. sı olarak değer kazanmıştır. Pozitivizmin parlak devrinde, tarih araştırmalarının daha çok muhit tetkikine, kütle psikolojisine ve büyük sosyal hareketlere doğru yönelmesi gerektiği göründüğü zaman bile, Alman B. sı. aksine olarak idealizmi elden bırakmıyarak ferdin değerini belirtmeğe çalışmıştır. Bu akıma uyarak, meselâ felsefeci W. Windelband *Platon* (Eflâtun) [1900], felsefeci Kuno Fischer *Kants Leben* (K. ın hayatı) [1860], edebiyat tarihçisi E. Schmidt *Lessing* (2 cilt, 1884 - 1892), klâsik filolog U. v. Wilamowitz - Moellendorf *Sappho und Simonides* (S. ile S.) [1913], *Platon* (Eflâtun) [2 cilt, 1919], *Pindaros* (1922), hususiyle de felsefeci W. Dilthey *Schleiermachers Leben* (Sch. ın hayatı) [1. cilt 1870] ve *Jugendgeschichte Hegels* (H in gençlik hayatı) [1905] adlı eserlerinde ferdiyetçi kalmışlardır. A. Bettelheim tarafından yayımlanan *Führende Geister* (Önder ruhlar) [1890 dan itibaren] kolleksiyonu da bu esasa dayanır. Edebiyat tarihçisi Fr. Gundolf, *Goethe* (1916), *Shakespeare* (2 cilt, 1928), *Stefan George* (1920), *H. v. Kleist* (1922), *Cäsar. Geschichte seines Ruhms* (Caesar. Şöhretinin tarihi) [1924], *Paracelsus* (1927) gibi eserlerinde Nietzsche'ye dayanmış, E. Bertram, H. Hefele ve E. H. Kantorovicz gibi edebiyat tarihçileri de onun izinden yürümüşlerdir. Birinci Dünya Harbinden sonra, İngiliz L. Strachey'nin Amerikalı G. Bradford'un ve Fransız A. Maurois'nın muadili olarak Alman B. sanatında yeni çığırı açan Emil Ludwig olmuştur. Büyük ve tipik tarihî şahsiyetleri ele alarak, onların bir nevi ruh tahlillerini yapmış ve vesikalara dayanarak, bu hayatların mukadderatında onların ruhî yaşayışlarının rol oynadığını göstermek istemiştir. Tarihî unsura beşerî unsuru katarak, hareket ve fiillerden ziyade şahsî mizaca, iç yaşayışa, iç tepkilere önem vermiştir. Bundan dolayı, Ludwig'in B. ları birer filme benzediği için bu tarz B. ya «film-B.» denmiştir. Müellifin *Goethe* (2 cilt, 1920), *Napoléon* (1925), *Bismarck* (1926) *Der Menschensohn* (İnsan oğlu = İsa) [1928], *Michelangelo* (1930) gibi eserleri bu metoda göre yazılmış B. lardır. Almanyada tarihî vakalara objektif olarak sımsıkı bağlı bir şekilde yazılan klâsik B. lara alışmış olan tenkidciler, Ludwig'in bu metoduna şiddetle itiraz etmişler (bk. meselâ, W. Mommsen: *«Legitime» und «illegitime» Geschichtsschreibung* = «Meşru» ve «gayrimeşru» tarihçilik, 1930), Ludwig de *Historie und Dichtung* (Tarih ve şiir) [1929] adlı yazısında, *historische Belletristik* (tarih alanında güzel yazı sanatı) denilen bu türü müdafaa etmiştir. Almanyada W. Hegemann, P. Wiegler gibi yazarlar da bu çığırda B. lar vermişlerdir. S. Zweig, bu çığırdan pek uzak olmıyarak, *Drei Meister* (Üç üstat: Balzac, Dickens, Dostoevskiy) [1920] ile *Der Kampf mit dem Dämon* (İfritle savaş: Hölderlin, Kleist Nietzsche) [1924] adlı eserlerinde B. ya lirizmle beraber Freud teorilerini karıştırmıştır; aynı lirizmi *Romain Rolland* (1920) da, *Marie Antoinette* (1932) te, *Erasmus* (1934) da da buluyoruz. Alman B. sında, Türklüğü ilgilendiren eserlerden D. v. Mikusch'un *Gasi Mustafa Kemal* (1929) i, F. Rössler'in *Kemal Pascha* (1934) sı, H. Froembogen'ın *Kamal Atatürk* (1935)ü, H. Melzig'in *Kamâl Atatürk* (1937) ü ile *Timur* (1940)u, F. Babinger'ın da *Mehmed der Eroberer und seine Zeit* (Fatih Sultan Mehmet ve zamanı) [1953] i misal olarak gösterilebilir.

İtalyada B., oldukça gelişmiş bir türdür. Ortaçağ B. sanatının geleneği orada Humanisma ve Rönesans devirlerinde devam etmiş ve azizlerin, papaların, prenslerin, meşhur siyaset adamlarının yazarların, sanatkârların ve ilim adamlarının B. ları *elogi* (övgüler), *ritratti* (portreler), *medaglioni* (madalyalar), *Vita di* . . . (. . . ın hayatı) ve benzer başlıklar altında yayımlanmıştır. G. Villani'nin *Nuova Cronica* (Yeni vakayiname) [1346] sındaki Dante B. sı, G. Boccaccio'nun yukarıda anılan *Vita di Dante* (1364) sinden başka Latince olarak yazdığı *De claris mulieribus* (Meşhur kadınlar hakkında) [bas. 1473] adlı eseriyle Petrarca'nın yine Latince olan *De viris illustribus* (Meşhur erkekler hakkında) [bas. 1476] u, V. de Bisticci'nin *Vite di uomini illustri* (Meşhur adamların hayatı) [1482], B. S. Platina'nın *Vitae summorum pontificum* (Papaların B. ları) [1474], daha sonraki çağlarda da V. Viviani (1690) ile G. B. Nelli (2 cilt, 1793) nin *Galileo Galilei* adlı eserleri buna misal olarak gösterilebilir. G. B. Manso (1618), P. A. Serassi (1785; bas. 2 cilt, 1858) ve A. Solerti (3 cilt, 1895), Tasso'nun birer B. sını (*Vita di Torquato Tasso*) vermiş, C. Balbo (1839), N. Zingarelli (1906), T. Gallarati-Scotti (1922) Dante'yi (*Vita di Dante*) ele almışlar, G. L. Passerini de bu Dante B. larının incelemesini (*Le vite di Dante*, 1917) yapmıştır. Edebiyat tarihçisi F. de Sanctis, ayrıca bir *Petrarca* (1869) vermiş, E. Donadoni de büyük edipleri incelemiştir (*Ugo Foscolo*, 1910; *Antonio Fogazzaro*, 1913; *Torquato Tasso*, 2 cilt 1920). Edipler B. sından G. Pecchio (1830) ile G. Chiarini'nin (1910) *Ugo Foscolo*ları. G. Giusti'nin *Parini* (1846) si, C. Cantù'nun *Monti* (1879) si, E. Bertana'nın *Alfieri* (2. bas. 1904) si, G. Chiarini'nin *Giacomo Leopardi* (1905) si ile *Giosuè Carducci* (1907) si, G. Papini'nin *Carducci* (1918) si, T. Gallarati-Scotti'nin de *Fogazzaro* (1920) su bu arada anılabilir. V. Fornari (3 cilt, 1869-1893), R. Bonghi (1889) ve Kardınal A. Capecelatro (yeni bas. 1915), İsanın, sırasiyle aranevî, rasyonalist ve ortodoks birer B. sını (*Vita di Gesù Cristo* = Mesih İsanın hayatı) vermişlerdir. Tarihçi P. Villari'nin *Storia di Girolamo Savonarola e de suoi tempi* (G. S. ve zamanının tarihi) [2 cilt, 1859-61] ve *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi* (N. M. ve zamanı) [3 cilt, 1877-1882] adlı eserleri İtalyan B. sanatının şaheserleri arasındadır; bu sıraya O. Tommasini'nin *Vita e gli scritti di Niccolò Machiavelli* (N. M. nın hayatı ve eserleri) [2 cilt, 1883-1911] sini de katmak gerekir. Tarihî ve siyasî B. alanında C. De Lollis *Cristoforo Colombo nella legenda e nella storia* (Menkıbe ve tarihte Christophorus Columbos) [1892], G. Massari *Conte di Cavour* (1872) ile *Vittorio Emanuele II* (1878), R. Bonghi *Ritratti contemporanei*: *Cavour, Bismarck, Thiers* (Çağdaş portreler: C., B., Th.) [1879], G. Guerzoni *Garibaldi* (2 cilt, 1882) adlı eserleri yazmış, F. D. Guerrazzi di *Lo assedio di Roma* (R. nın muhasarası) [1863 - 1865] adlı ciltle başladığı İtalya tarihinde, Andrea Doria v. b. şahısların bir Plutarkhos fırçasiyle çizilmiş portreleri-

ni vermek istemiştir. Birinci Dünya Harbinden sonra, G. Papini'nin yazdığı *Storia di Cristo* (İsa tarihi) [1921] İtalyan B. sında önemli bir yer alır.

İspanyadan, bu memleketin Plutarkhos'u sayılan F. Pérez de Guzman'ın bir B. lar kolleksiyonu olan *Generaciones, semblanzas y obras* (Nesiller, benzeyişler ve eserler) [1400 sıraları] adlı eseri, J. E. Quintana'nın *Vidas de Españoles Célebres* (Meşhur İspanyolların hayatı) [3 cilt, 1807-1833] i, M. Menéndez y Peláyo'nun *Calderón y su teatro* (C. ve piyesleri) [1881] su, Bonilla y San Martin'in *Cervantes y su obra* (C. ve eserleri) [1916] sı, A. Castro'nun *Vida de Lope de Vega* (L. de V. nın hayatı) [1919] sı ve bilhassa S. de Madariaga'nın *Cristóbal Colón* (Christophorus Columbus) [1940] u ile *Hernán Cortés* (1942) i, B. tarihinde unutulmaz eserlerdir. İskandinav edebiyatında, meşhur tenkidci Danimarkalı G. Brandes, *Hovedströmninger i det 19. Aarhundredes Literatur* (XIX. yüzyıl edebiyatında başlıca cereyanlar) [6 cilt, 1872-1890] adlı eserinde tahlil ve tenkidle birlikte biyografik malzeme de vermiş, ayrıca birçok monografiler de meydana getirmiştir. Norveçte Ch. Collin'in *Bjørnson* (2 cilt, 1902-1907) u, G. Gran'ın *H. Ibsen, liv og vaerker* (H. I., hayatı ve eserleri) [1918]ı, J. Schreiner'ın da *Olav den hellige*(Aziz O.) [1929] si, klâsik B. lar sayılır. İsveçte A. Friis'in *Drottning Christina of Sverrig* (İsveç kıraliçesi Kristina) [1896] i, H. Schück'ün *Drottning Kristina* (Kıraliçe K.) [1902] sı, H. Hjärne'nin *Karl XII* (1902) si, Key-Åberg'yin *Konung Karl XII* (Kıral XII. K) [1918]si, A. Munthe'nin de *Karl XII* (3 cilt, 1924-1927) si, siyasî B. lar arasındadır. Polonyada A. Choloniewski *Tadeusz Kościuszko* (1902), Sz. Askenazy de *Książę Józef Poniatowski* (Prens J. K.) [1904] adlı eseriyle birer kahraman B. sı vermişlerdir. Rusyada N. Barsukov'un *Jizń i trudı M. P. Pogodina* (M. P. P. nın hayatı ve eserleri) [22 cilt, 1888-1900]sı bir B. şaheseri sayılır. XIX. yüzyılın sonuna doğru, F. Th. Pavlenkov'un 200 cilt kadar tutan *Jizń zameçatelnıḫ lüdey* (Meşhur adamların hayatı) adlı kısa B. lar serisi de tanınmış eserler arasındadır. Edipler B. sından, V. Veresaev'in *Aleksandr Puşkin* (2. bas. 1932)i, siyasî B. lardan da, bizi yakından ilgilendiren, V. V. Bartold'un *Ulug bek i ego vremya* (U. Bey ve zamanı; Türk. terc. 1936)[1918] sı ile B. İ. Vladimirtsov'un *Jizń Çingis Ḫana* (Çingiz Hanın hayatı) [1922] adlı eseri misal olarak anılabilir. B. sanatı başka memleketlerde de aşağı yukarı aynı yollardan ilerliyerek gelişmiş olup bugün aynı yenilikleri göstermektedir. Rumen Valeriu Marcu'nun bugün André Maurois ve Emil Ludwig tarzında B. lar yazması bunun bir misalidir.

Genel B.: Şahsî, yani tek kişiyi alan B. çeşidinin zıddıdır. İki üç kişiyi veya on binlerce insanı ele alabilen bu çeşit B. nın en çok gelişmiş olan şekli, «cihanşümul» B. sözlüklerinde görülür. «Millî B.», «bölge B. sı», «gruplar B. sı», «ihtısas B. sözlükleri», «çağdaşlar B. sı», bunun öbür bölümleridir. Bunlar, edebî değer bakımından da türlü şekillerde derecelenir. Meselâ, B. sözlüklerinde umumiyetle edebî zevk aranmaz; onlar daha ziyade tarihî araştırmalara ve filolojiye dayanır, bazısı da birer kuru katalog şeklini alır.

Gruplar B. sı ve ihtısas B. sözlükleri: Aristo'nun *Peri poiēton* (Şairler hakkında)u, Roma devrinde de meselâ Varro'nun *De poetis* (Şairler hakkında)i, Suetonius'un *De viris illustribus* (Meşhur erkekler hakkında)u ile *De vita Caesarum* (Caesar'ların hayatı hakkında)u gibi eserler, «gruplar B. sı» nın başlangıcı sayılabilir. Plutarkhos'un *Bioi paralēloi* (Paralel hayatlar) u da, B. da birden fazla şahsı ele alma teşebbüsünün en eski örneklerinden biridir. Ortaçağ Avrupasında gelişen toplu hajiyografiler, yani «azizler B. sı» (*Acta sanctorum* veya *Vitae sanctorum* gibi), bu türün devamıdır. «Meşhurlar B. sı» Rönesans devrinde papa, hükümdar, asker, âlim ve sanatkârlara da teşmil edilince, hakikî bir «gruplar B. sı» meydana gelmiştir. Bunlardan bazı İtalyanca örnekler, İngilizceden de Johnson'ın şairleri, Sir Walter Scott'ın da romancıları ele alan eserleri görüldü. Fransızcadan, P. de Brantôme'un *Vies des hommes illustres et des grands capitaines*(Meşhur adamlarla büyük kumandanların hayatı) [4 cilt, 1666], *Vies des dames illustres* (Meşhur kadınların hayatı) [1665] ve *Vies des dames galantes* (Hafifmeşrep kadınların hayatı) [1666] adlı eserleri «gruplar B. sı» nın meşhur örneklerindendir. «Gruplar B. sı», genel olduğu gibi, millî veya bölgeye göre de olabilir; bazısı edebî, bazısı da ilmî büyük değer taşıyabilir. Meselâ G. Vasari'nin *Delle vite dei più eccellenti pittori, scultori e architetti italiani* (En seçkin İtalyan ressam, heykeltıraş ve mimarlarının hayatı hakkında) [1550; mufassalı 1568]si, cihan edebiyatının klâsikleri arasındadır. B. Baldi'nin aynı yüzyılda (1590 sıraları) yazdığı *Vite dei matematici arabi* (Arap matematikçilerinin hayatı) [bas. 1874]si ile *Vite dei matematici italiani* (İtalyan matematikçilerinin kayatı) [bas. 1887]si, ikinci plânda yer alan «ihtısas B. ları» dır. Bize daha yakın bir devirde, S. Smiles'ın *Lives of the Engineers* (Mühendislerin hayatı) [3 cilt, 1861-1862]i, hele Agnes Strickland'in *Lives of the Queens of England* (İngiltere kıraliçelerinin hayatı) [12 cilt, 1840-1848]i, İngiliz edebiyatı tarihine mal edilmiştir. Almancadan, J. Ch. Poggendorf'ün *Literarisch-biographisches Handwörterbuch für Mathematik, Physik, Chemie und verwandte Wissenschaften* (Matematik, fizik, kimya ve bunlara bağlı ilimler için edebî biyografik el sözlüğü) [5 cilt, (1863-1891; ilâve cildi 1939, başlığı: *Biographisches Wörterbuch zur Geschichte der exakten Wissenschaften* = Tam ilimler tarihi sahasında biyografik sözlük] ı ile A. Hirsch - E. Gurlt - J. L. Pagel'ın çıkardıkları *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärtzte aller Zeiten und Völker* (Bütün devir ve milletlerden meşhur hekimlerin B. sözlüğü) [6 cilt, 1884 - 1888; ilâve olarak: J. L. Pagel: *Biographisches Lexikon hervorragender Ärtzte des 19. Jahrhunderts* (XIX. yüzyılın meşhur hekimlerinin B. sözlüğü, 1901] adlı eser, ilim tarihinin değerli verimlerindendir. Sir G. Grove'un *Dictionary of Music and Musicians* (Müzik ve müzikçiler sözlüğü) [5 cilt, 1879-1885; 3. bas. 6 cilt 1952]ı, bunun Fransızca muadili sayılan F. J. Fétis: *Biographie universelle des musiciens* (Dünya müzikçileri B. sı) [6 cilt, 1860-1864; A. Pougin'in 2 cilt ilâvesi 1878-1881], ayrıca E. Benezit'in *Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs* (Ressam, heykeltıraş, desinatör ve gravürcüler sözlüğü) [yeni bas. 1948 ve devamı; 1953 e kadar 6 cilt] ü, ve hele Almancada U. Thieme-F. Becker tarafından çıkarılan *Allgemeine Lexikon der bildenden Künstler* (Plâstik sanatkârlarının umumî sözlüğü) [1907 ve devamı M harfine kadar 24 cilt] adlı muazzam eser, güzel sanatlar alanında başlıca müracaat kitaplarındandır. Bu «gruplar B. sı» ve «ihtısas B. sözlüğü» nevinin verimleri pek çoktur; âlimlerden (meselâ

Chambers's Dictionary of Scientists = Ch. âlimler sözlüğü, 1952) balet artistlerine (meselâ G. Davidson: *Ballet Biographies* = Balet B. ları, 1952) kadar çeşitlenebilir. Bunlardan bazıları da, her şahıs hakkında birkaç satırlık bilgi veren birer rehber değerindedir, meselâ *Kürschners Literaturkalender* (K. in edebiyat yıllığı) [1879 dan itibaren], *Kürschners Gelehrtenkalender* (K. in âlimler yıllığı) [1925 ten itibaren] gibi; bk. aşağıda «çağdaşlar B. sı».

Bölge B. sı: Aristo'nun *Athēnaiōn politeia* (Atinalıların devleti) sı gibi Eskiçağda yazılmış bazı eserler bir tarafa bırakılacak olursa, «bölge B. sı» nın Rönesans devrinden beri gelişmiş bir tür olduğu söylenebilir. Bunun en eski misallerinden birini XIV. yüzyılda Filippo Villani'nin yazdığı seçkin Floransalıların B. larında görüyoruz. Öbür başlıca örnekler arasından şunlar seçilebilir: G. B. Passeri: *Vite dei pittori, scultori ed architetti che hanno lavorato in Roma dal 1641 fino al 1673* (1641 den 1673 e kadar Romada çalışmış olan ressam, heykeltıraş ve mimarların hayatı[yaz. 1673, bas. 1772]; De Serviez: *Hommes illustres de Languedoc* (L. lu meşhur adamlar) [1723]; Stumpf: *Denkwürdige Bayern* (Anılmağa değer Bavyeralılar) [1865]; Chambers: *Biographical Dictionary of Eminent Scotsmen* (Meşhur İskoçyalıların B. sözlüğü) [3 cilt, 1868-1870].

Cihanşümul B. sözlükleri: Bu türün çekirdeğini, Eskiçağda, İskenderiye ekolünün ansiklopedi ve filoloji eserleriyle Miletos'lu Hesykhios'un *Onomatologos* (Terimci) u, ve Photeios'un *Bibliothēkē* (Kütüphane) si, Stephanos Byzantios'la Suidas'ın ansiklopedileri gibi büyük Bizans kolleksiyonlarında aramak gerekir. Batı dünyasında bu tür, «has isimler sözlüğü» (mitoloji, insan ve yer adları) olarak başlamış, sonra mitolojiyi de içine alan «tarih sözlüğü» şeklini almış, nihayet yalnız insan adlarını alan bugünkü «B. sözlüğü» kalıbına girmiştir. İlk örneklerden biri, bu türün gelişmesinde başlıca rolü oynamış olan Fransızlarda görülür: Estienne, veya Latinleştirilmiş adiyle R. I. Stephanus'un *Dictionarium nominum proprium* (Has isimler sözlüğü) [1541] u. İsviçreli K. Gesner'ın Latin, Yunan ve İbrani dilleri üzerine çıkardığı *Bibliotheca universalis* (Cihanşümul kütüphane) [4 cilt, Zürich 1545 - 1549] adlı eser, ilk hakikî cihanşümul B. sözlüğü sayılır. C. Stephanus'un *Dictionarium historicum* (Tarih sözlüğü) [1553] ile Verdier de Vauprivas'nın *Prosopographia* (Simalar tarifi) [Lyon 1573] sı, kendi nevilerinin öncüleri arasındadır. Modern dillerde, D. de Juigné - Broissonière'in 1644 teki tecrübesinden sonra, ilk eseri L. Moréri *Grand dictionnaire historique et géographique* (Büyük tarih ve coğrafya sözlüğü) [1674] i ile vermiştir, ki P. Bayle'in 1696 da çıkardığı meşhur *Dictionnaire historique et critique* (Tarihî ve tenkidî sözlük) inin esasını teşkil eder. J. B. Ladvocat'nın *Dictionnaire historique et portatif des grands hommes* (Büyük adamlara ait portatif tarih sözlüğü) [1752, son bas. 1821-1822; ilâvelerle Alm. terc. 1760 ve devamı] sı, mitoloji isimlerini atarak yalnız şahıs adlarını almıştır. XVIII. yüzyılda çıkan bu nevi Fransızca sözlüklerden, L. M. Chaudon'un *Dictionnaire historique et portatif* (4 cilt 1766; yeni bas. A. F. Delandine tarafından, 13 cilt 1804 - 1805; son bas. 27 cilt 1821-1823; İtal. terc.: *Nuovo dizionario istorico* = Yeni tarihî sözlük, 23 cilt 1796) i ile F. X. de Feller'in *Dictionnaire historique* (1781 - 1784; yeni bas.: *Biographie universelle* = Cihanşümul B., 1848 - 1856) i ayrıca anılmalıdır. XIX. yüzyılda, bu alanda şöhret kazanan ilk eser, J. F. ve L. G. Michaud'nun *Biographie universelle* (52 cilt 1810 - 1828; yeni bas. mitolojisiz 45 cilt 1842 - 1865; İtal. terc.: *Biografia universale antica e moderna* = Eski ve yeni cihanşümul B., 77 cilt 1822 - 1841, bitmemiştir] idir. Bundan sonra J. Ch. F. Hoefer'in *Nouvelle biographie universelle* (Yeni cihanşümul B.) [46 cilt 1852 - 1866; 10. ciltten sonraki adı: *Biographie générale* = Umumî B.] i gelir. A. Jal. *Dictionnaire critique de biographie et d'histoire* (Tenkidî B. ve tarih sözlüğü) [1867] adlı eseriyle, benzeri sözlüklerin tenkidini ve tashihini yapmıştır. Almanlar, Gesner'ın yukarıda anılan eserlerinden ve J. Buddeus'un *Allgemeines historisches Lexicon* (Umumî tarih sözlüğü) [1709] undan sonra bu alanda büyük bir eser vermemiş, daha çok «ihtısas B. sözlüğü» ve «Millî B.» üzerinde çalışmışlardır. İtalyanlar da A. De Gubernatis'in *Dizionario biografico* (B. sözlüğü) [1880]su ve öbür eserleriyle, «ihtısas B. sı» ve «çağdaşlar B. sı» türlerini geliştirmişlerdir. Buna karşılık, İngilizcede bu çeşit birçok eser buluyoruz. Başlıcaları şunlardır: A. Chalmers: *General Biographical Dictionary* (Umumî B. sözlüğü) [32 cilt, 1812 - 1817], Rose: *New General Biographical Dictionary* (Yeni umumî B. sözlüğü) [12 cilt, 1829-1847], *Chambers's Biographical Dictionary* (Ch. ın B. sözlüğü) [1897; en son bas. 1947], J. A. Hammerton: *Concise Universal Biography* (Muhtasar Cihanşümul B.) [1935], Amerikada da *The Century Cyclopedia of Names* (C. isimler ansiklopedisi) [1894] ile *Webster's Biographical Dictionary* (W. ın B. sözlüğü) [1943, 1948].

Millî B. sözlükleri: Bu alanda, kronoloji bakımından ilk yeri İsveçliler almakta, türü geliştirme bakımından da İngilizlerle Amerikalılar ve Almanlar başta gelmektedir. Rönesans devrinden beri, meşhur adamları toplu olarak B. konusu yapan eserlerden bazısı, hakikî «Millî B.» nın başlangıcı sayılabilir; misalleri yukarıda gösterilmiştir. XVIII. yüzyılda, J. Du C.d'Auvigny'nin *Vies des hommes illustres de la France* (Fransa meşhurlarının hayatı) [27 cilt, 1739-1757] ı, Wm. Oldys'in *Biographia Britannica* (İngiltere B. sı) [6 cilt, 1747 - 1753] sı, A. H. Fr. Schlichtegroll'un *Nekrolog* (Yeni ölenlere methiye) [1791 - 1806], F. A. Schmidt'in de *Neuer Nekrolog* (Yeni nekrolog) [30 cilt, 1824-1856] adlı serisi ve XIX. yüzyılda İngilterede çıkan *Annual Biography and Obituary* (Yıllık B. ve ölülere methiye) [1817-1837] gibi eserler de büyük «Millî B.» nın gelişimi tarihinde birer merhaledir. «Millî B.» da İsveçi kıdemli saymak âdet olmuşsa da, bu alanda Amerikaya da bir pay ayırmak doğru olur, çünkü, J. Sparks tarafından idare edilen *Library of American Biography* (Amerikan B. sı kütüphanesi) [25 cilt, 1834-1838 ve 1844-1847] adlı eser, B. sözlüğü olmamakla beraber, Millî B. lar serisi karakterini taşımaktadır. Avrupa milletlerine ait başlıca Millî B. sözlükleri, memleket adlarının alfabe sırasına göre şunlardır:

Almanya: L. v. Ranke ile J. Döllinger tarafından kurulan (sonraki idarecileri: R. v. Liliencron ile F. x. Wegele) ve Bavyera Akademisince idare edilen *Allgemeine deutsche Biographie* (Umumî Alman B. sı) [55 cilt, 1875-1910 ı indeks cildi 1912; içinde 27 000 kadar madde vardır]; bunun devamı: A. Bettelheim: *Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog* (B. yıllığı ve Alman nekrologu) [1897-1917] ve *Das Deutsches biographisches Jahrbuch* (Alman B. yıllığı) [1925-1933]; H. Rössler ile G. Franz: *Biographisches Wörterbuch zur deutsche Geschichte* (Alman tarihine ait B. sözlüğü) [1952 den itibaren]. Ayrıca;

W. Andreas ile W. v. Scholz: *Die grossen Deutschen* (Alman büyükleri) [5 cilt + 1 resim cildi 1935 - 1937].

Amerika: J. G. Wilson ile J. Fiske: *Appleton's Cyclopedia of American Biography* (A. firmasının Amerikan B. sı ansiklopedisi) [7 cilt, 1888-1907]; F. S. Drake: *Dictionary of American Biography* (Amerikan B. sözlüğü) [1872]. Büyük eser olarak: *National Cyclopedia of American Biography* (Millî Amerikan B. sı ansiklopedisi) [24 cilt, 1892-1933; ilâveleri devam etmektedir, 26. cildi 1950 de]; devamı: *Current Biography* (Carî B.) serisi; İngilizlerin *Dictionary of National Biography* (aşağıya bk.) sinin örneğine göre, American Council of Learned Societies tarafından idare edilen *Dictionary of American Biography* (Amerikan B. sı sözlüğü) [21 cilt, 1928-1937; 3. bas. cilt 1-11, 1946; içinde 15 000 madde vardır].

Avusturya: C. v. Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* (Avusturya İmparatorluğunun B. sözlüğü) [60 cilt, 1856 1891]; devamı: A. Bettelheim: *Neue österreichische Biographie* (Yeni Avusturya B. sı) [8 cilt, 1923 1935].

Belçika: *Biographie nationale* (Millî B.) [28 cilt, 1866-1944]

Danimarka: C. F. Bricka: *Dansk biographisk lexicon* (Danimarka B. sözlüğü; Norveç dahil) [19 cilt, 1887-1905; yeni bas. 26 cilt ve ilâveler 1933 1944].

Fransa: *Dictionnaire de biographie française* (Fransa B. sözlüğü) [1933 ten itibaren; cilt 5, 1951 de]

Holânda: A. J. van der Aa: *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* (Holânda B. sözlüğü; Belçika ile Luxemburg dahil) [21 cilt, 1852-1878]: Ph. Chr. Molhuysen ile P. J. Block: *Nieuw nederlandsch biografisch woordenboek* (Yeni Holânda B. sözlüğü) [10 cilt, 1911-1937]

İngiltere: Sir Leslie Stephen ile Sir Sidney Lee ve devamcıları: *Dictionary of National Biography* (Millî B. sözlüğü) [63 cilt ve 5 ilâve cildi, 1888-1911, 3 ilâve cildi daha 1927 1949; standard bir şaheser olarak tanınmıştır. içinde 50 000 kadar madde vardır, şimdi Oxford üniversitesine geçmiştir].

İspanya: Bu türden büyük bir eser yoktur.

İsveç: W. F. Palmblad: *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige Svenske män* (Meşhur İsveçliler B. sözlüğü) [23 cilt, 1835 1837 + 10 cilt 1857-1892]; S. J. Almqvist ile B. Boethius: *Svenskt biographiskt lexikon* (İsveç B. sözlüğü) [1917 den itibaren, D harfine kadar 10 cilt].

İsviçre: M. Godet ile H. Türler: *Dictionnaire historique et biographique de la Suisse* = *Historisch-biographisches Lexikon der Schweiz* (İsviçre tarih ve B. sözlüğü) [Neuchâtel 7 cilt + 1 ilâve, 1921-1934]; devamı: *Neue Schweizer Biographie* (Yeni İsviçre B. sı) [Basel, 1938 den itibaren].

İtalya: A. C. Tossi: *Enciclopedia biografica e bibliografica italiana* (İtalyan B. ve bibliyografya ansiklopedisi) [1936-1947; durmuştur].

Norveç: E. Bull: *Norsk biografisk leksikon* (Norveç B. sözlüğü) [1922 den itibaren, M harfine kadar 9 cilt].

Polonya: *Polski stownik biograficzny* (Polonya B. sözlüğü) [1935 ten itibaren; şimdiye kadar 6 cilt].

Rusya: Bantış-Kamenskiy: *Slovar' dostopamyatnıh lüdey russkoy zemli* (Rus topraklarında yaşamış olan kayda değer insanların sözlüğü) [8 cilt, 1836 1847]; *Russkiy biografiçeskiy slovar'* (Rus B. sözlüğü) [25 cilt, 1896-1918; bitmemiştir]; J. M. Kaufman: *Russkiy biografiçeskiy i bibliografiçeskiy slovar'* (Rus B. ve bibliyografya sözlüğü) [1950].

Doğu için Beale'in *Oriental Biographical Dictionary* (Doğu B. sözlüğü) [Kalkutta 1881; yeni bas. Keene tarafından. Londra 1894] si vardır.

Çağdaşlar B. sı: Sınıflamada, B. türünün iç bölümleri arasında geçişme olabildiği gibi, «çağdaşlar B. sı» nın bir kısmı da, yine bu vasfı kaybetmemek şartiyle, «cihanşümul B. sözlüğü», «ihtısas B. sözlüğü» ve «millî B.» çeşitleri içine sokulabilir. Meselâ, B. türünün bu çeşidini en çok geliştirmiş olan Fransızlardan Rabbe ve V. de Boisjoin'ın *Biographie universelle des contemporains* (Cihanşümul çağdaşlar B. sı) [15 cilt, 1826-1830]i ile L. G. Vapereau'nun *Dictionnaire universel des contemporains* (Cihanşümul çağdaşlar sözlüğü) [1858, 6 bas. 1893-1895]i, «cihanşümul B» sınıfına girebilir, buna karşılık meselâ C. E. Curinier'nin *Dictionnaire national des contemporains* (Millî çağdaşlar sözlüğü) [5 cilt, 1899-1905]i, Nath Imbert'in *Dictionnaire national des contemporains* (3. bas. 1939)i, J. Galtier - Boissière'in *Dictionnaire des contemporains* (1950)i, ve ayrıca *Dictionnaire biographique français contemporain* (Çağdaş Fransız B sözlüğü) [1950] adlı eser, hep «millî B» vasfını taşımaktadır; E. Joseph'in *Dictionnaire biographique des artistes contemporains* (Çağdaş sanatkârlar B. sözlüğü) [3 cilt, 1930]i de bir «ihtısas B. sözlüğü» sayılabilir. İtalyancada bu alanda en çok tanınmış olan eserler, E. De Tipaldo'nun *Biografia degli Italiani illustri del sec. XVIII e dei contemporanei* (XVIII. yüzyıl meşhur İtalyanlar ve çağdaşlar B. sı) (10 cilt, 1834-1845] sinden sonra, A. De Gubernatis'e aittir: *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei* = Çağdaş yazarlar B. sözlüğü [1880], *Dictionnaire international des écrivains du jour* = Bugünkü yazarlara ait milletlerarası sözlük [1888-1891], *Dizionario degli artisti italiani viventi* = Yaşıyan Italyan sanatkârları sözlüğü [1889-1892], v. b.). Bu alanda Almancadan *Unsere Zeitgenossen* (Çağdaşlarımız) [1903 ten itibaren], *Deutsches Zeitgenossenlexikon* (Alman çağdaşlar sözlüğü) [1905 ten itibaren] ve *Österreicher der Gegenwart* (Çağdaş Avusturyalılar) [1951 den itibaren] gibi eserler anılabilir. İngilterede bu tür pek gelişmemiştir; *Men and Women of the Time* (Çağdaş erkek ve kadınlar) bu sahada en tanınmış eserdir.

Günlük B. veya «Kim kimdir?»: Bu, «çağdaşlar B. sı» çeşidinden gelişmiş modern bir alt-bölümdür. Birer - bazen hacımlı - rehber sayılabilen bu kitaplardan maksat, hayatta olan ve her alanda kalburüstü insanların birkaç satırlık B. sını adresiyle birlikte vermektir. Bu kitaplar umumiyetle «Kim kimdir?» (İng. who's who), «bu kimdir» (Alm. wer ist's?), «kimsiniz?» (Fr. qui êtes-vous?) gibi başlıklar taşır; bu adı, türü 1848 de icadeden İngilizler koymuştur. Bunlar, aynı zamanda «millî B.» vasfını da taşıdığı için, bugün hemen her memleketin bir «kim kimdir?» i vardır; ve çoğunun her yıl yeni basımı çıkar. Başlıcaları şunlardır: *Who's Who* (İngiltere. 1848 den itibaren her yıl, tamamlanan eski sayıları *Who Was Who* = Kim kimdi?) *Who's Who in America* (Amerika, 1899 - ....), *Who's Who in Canada* (Kanada, 1910-....), *Wie is dat?* (Holânda, 1902-....), *Wer ist's?* (Almanya, 1905-....; 1951 den sonra *Wer ist wer?* başlığı ile), *Qui êtes vous?* (Fransa, 1906-....), *Chi è?* (İtalya, 1908-....), *Bloa Bog* (Danimarka, 1910-....), *Vem är det?* (İsveç, 1912-....), *Wer ist wer?* (Avusturya, 1931-....), *Hvem er hvem?* (Norveç, 1934-....), *Vem och vad* (Finlandiya, 1941 - ....), *Quien es quien?* (Arjantin, 1940-....), *Who's Who*

in Switzerland (İsviçre, 1952; ayrıca: *Schweizer Zeitgenossenlexikon* = Çağdaş İsviçreliler sözlüğü, 1921), *Who's Who in Latin America* (Latin Amerika, 1935-....), *Who's Who in Central and East Europe* (Merkezî ve Doğu Avrupa, 1935-....), *Who's Who in Japan* (Japonya, 1912-....), *Who's Who in China* (Çin, 1930-....), *The Anglo-African Who's Who* (Afrika, 1905-....), milletlerarası olarak da *The International Who's Who* (1910; 14. bas. 1950), *World Biography* (Dünya B. sı, New York, 4. bas. 1948; 1. bas. = *Biographical Encyclopedia of the World*). Bu türün *Who's Who on the Screen* (Sinemada kim kimdir), *Dancer's Who's Who* (Balette kim kimdir) gibi ihtısas kolları da vardır.

Bibliyografya: Sir Sidney Lee: *Principles of Biography*, 1911. W. C. Cross: *An Outline of Biography*, 1924. A. Maurois: *Aspects de la Biographie*, 1930. J. Romein: *Die Biographie*, 1948. D. A. Stauffer: *The Art of Biography in the 18th Century England*, 1941. H. Nicholson: *The Development of English Biography*, 1928. E. H. O'Neill: *History of American Biography*, 1935. E. M. Oettinger: *Bibliographie biographique universelle*, 1850, 2. bas. 1866 G. Schneider: *Handbuch der Bibliographie*, 4. bas. 1930. R. Dimpel: *Biographische Nachschlagewerke*, 1922.

Türklerde B.: Doğuda, Türk dilinin en eski anıtları olan Orhon yazıtları, aynı zamanda en eski Türk B. larıdır. Kök-Türkçede, *Kül Tigin* (732) ve *Bilge Kağan* (735) anıtlarını yazdıran Yoluğ Tigin'i, en eski Türk biyografyacısı olarak tanımak doğru olur. Aynı yüzyılda vezir *Tonyukuk*un adına dikilen anıttaki yazı da bu grupa girer. Uygurcada bu alanda en önemli eser olarak, Huei-li tarafından yazılan ve «Batı memleketleri»ni yani Türk ilini dolaşan Çin seyyahı Hiuen-Tsiang'ın B. sı olan *Ta-tsʻü-ên-ssŭ-san-tsang fa-shî chuan* adlı eserin tercümesi vardır. Tarihî-efsanevî şahsiyetler hakkında biyografik malûmat ihtiva eden halk destanlarından, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgaat'it-Türk* (1074) ünde zikredilen *Alp Er Tunga*, ve *Şu* menkıbeleriyle XV. - XVI. yüzyıl Uygur rivayeti ile bize erişen *Oğuz Kağan* destanı da konu itibariyle İslâmdan önceki devirlere aittir. İslâm devrinde Türk B. sı siyer, menkıbe, tezkere ve şecere şekillerinde kendini gösteriyor. Fahreddin Mübarekşah'ın Farsça yazılı *Şecere-i Ensâbı* (XII. yüzyıl), Ali'nin 1233 yılına ait olan *Kıssa-i Yusuf*u, Harezm devrinden de Kadı Nasreddin Rabguzi'nin 1311 yılında meydana getirdiği *Kısas-ı Enbiya*, bunun misalleridir. 1436 da Farsçadan Uygur harfleriyle Doğu Türkçesine çevrilen *Tezkere-i Evliyay*ı da bu arada saymak gerekir. Ali Şir Nevaî'nin, edipler B. sı olan *Mecâlis'ün-Nefâis*i (1490), Hindistanda Babür'ün otobiyografik *Babürname*si (1525 sıraları), Ebülgazi Bahadır Hanın da 1660 yıllarına ait *Şecere-i Türkiye*si ile *Şecere-i Terakime*si Çağatay edebiyatının klâsikleri arasındadır; bu son iki eser tarihî-destanî olup içinde birçok B. malzemesi de vardır (Farsça yazılmış *Ekbername* için yukarıya bk.). Mehmet Salih Harezmî'nin Özbeglerden Maveraünnehr fâtihi Şeybanı Hanın seferlerini terennüm eden *Şeybaniname*si (1500 sıraları) de destanî bir B. sayılır. Karahanlılar (XI. yüzyıl) destanı olan *Satuk Buğra Han*, XVIII. yüzyılın bozuk Çağataycasiyle yazılıdır. Bu arada, her ikisi de Kıpçak lehçesinde yazılmış olan anonim *Çingizname* ile *Tarih-i Aksak Timur*u, ayrıca *Seyt Batal* (Seyyid Battal Gazi) gibi biyografik halk destanlarını da anmak gerekir. Kırgızlardaki büyük *Er Manas*, Kazakçadaki *Er Targın* (Moğol devri) ve yine Moğol devrine ait Kıpçak Türkçesiyle zaptedilen *İdige* destanı (Türkmen, Kazak, Başkurt, Noğay, ve Tobol rivayetleri), Altaylıların *Kangza Biy*i (XVIII. yüzyıl sonu), Azerî Türkçesinden de *Köroğlu* ve *Aşık Garip* gibi destanlar da bu grupa dahildir.

Türkiyede B.: Bizde B., bazı batı memleketlerinde olduğu gibi, bütün vasıflariyle gelişmiş bir tür olmaktan uzaktır. Arap B. türlerine yaklaşan örnekler de azdır. Daha çok tarihler, tezkereler içinde yer almaktadır.

Selçuklular zamanında, XIII. yüzyılda, Hoca Dehhanî'nin, ele geçmemiş olan 20 000 beyitlik *Selçuklular Şehnamesi* Farsça yazılmış bir destanî B. eseri olsa gerektir. İlk Selçuk akınları sırasında Anadoluya yerleşerek Danişmendliler Devletini kuran Danişmend Ahmed Gazi ile arkadaşlarının hahramanlıklarını anlatan *Danişmendname* de bir destanî B. sayılabilirse de ele geçmemiştir. Son Selçuk hükümdarlarından İzzeddin Keykâvus, ibn Âlâ adlı tanınmış bir yazara, Osmanlı padişahı II. Murat da Arif Ali adlı birine *Danişmendname* adiyle birer eser yazdırmışlardır. Eserin ayrı ayrı ellerde birçok yazma nüshaları olduğu gibi 1577 de kopya edilmiş temiz bir nüshası da Paris Millî Kütüphanesinde bulunmaktadır. Arap B. türleri arasında büyük bir yer alan, ayrıca ders olarak medreselerde de okutulan *siyer* eserleri Türklerde de epey gelişmiştir.

Osmanlı devrinde Tanzimata kadar görülen B. veya onu andırır eserlerin başlıcaları şöyle bir tablo göstermektedir:

XIV. yüzyılda B. alanında Ahmedî'nin önemli bir yeri vardır; konusu Nizamî veya Firdevsî'den alınmış olan *İskendername*si bir nevi özel B. dır. Büyük İskenderin hayatını, icraatını anlatan bu eserde çeşitli rivayetlere, destanlara da yer verilmiştir. Bizdeki öbür *İskender-name*ler de aşağı yukarı aynı vasıfları taşımaktadır. Ahmedî'nin, I. Muradı tanıdıktan, Yıldırım Bayezidin şehzadeliğini, padişahlığını, ölümünü görüp Timurla tanıştıktan sonra yazdığı manzum *Dasitan-ı tevârîh-i mülûk-i âl-i Osman*, hem B. karakteri, hem de Türkçe ilk tarih kitabı olması bakımından bir önem taşımaktadır. Ahmedî'nin kardeşi Hamzevî, Muhammed Peygamberin amcası Hamzanın hayatını, kahramanlıklarını 40 ciltten fazla tutan *Hamzaname* adlı büyük eserinde anlatmıştır. Birçok kısımları hayalî olan bu eser, bir çeşit romanlaştırılmış B. sayılabilir. Bu eserin, kış geceleri, Yeniçeri ortalarında okunduğu söylenir.

XV. yüzyılda Süleyman Çelebî'nin yazdığı *Mevlid*, Muhammed Peygamberin doğumunu, mi'racını, ölümünü şiirli, heyecanlı, sade Türkçe ile terennüm etmesi bakımından dini-destanî B. sayılabilecek değerli, kendi alanında tek eserdir. Yine XV. yüzyılda vakanüvis Beyatî Şeh Mahmudun Osmanlı hanedanını anlatan ve Cem adına yazdığı *Câm-ı Cem âyin* adlı eseri bir tarihçe B. olarak anılabilir. Aynı devirde vakanüvis Bahtiyarzade Hüseyin Çelebinin tirendaz (ok atan) ların hal tercümelerini veren *Tühfet'ül-Hasîb* adlı eseri de bir dereceye kadar kısmî bir grup B. sıdır. Böylece bu yüzyıldan itibaren B. ile ilgili eserlerin yukarda geçen örneklere benzediği, ancak sultanların sayısı çoğaldıkça rivayetlerden, hayalî menkıbelerden epey sıyrılarak gerçeğe yakın bir tarih karakteri taşıdığı görülmektedir. Başta bu çeşit tarihî B. olmak üzere bir kişinin hayatını, menkıbelerini, biraz da hayal

karıştırarak anlatan özel destanî B., şairleri, bilginleri ve meslek erbabını ele alan grup B. sı çeşitleri de belirmeye başlamıştır. Yüzyılın en önemli tarihî B. ları arasında adsız *Tevarih-i âl-i Osman, Âşık Paşazade tarihi,* Yazıcıoğlu Alinin *Selçuknamesi,* Sarı Kemalin II. Bayezid adına yazdığı manzum *Selâtînnamesi,* Enverî'nin Mahmut Paşa adına yazdığı *Düsturname-i Enverîsi* sayılabilir.

XVI. yüzyılın başlarında, İdris-i Bitlisî, XIII. yüzyıl geleneğine dönerek Farsça yazdığı *Heşt Bihişt*inde ilk 8 Osmanlı padişahının hayatlarını, icraatını anlatmıştır. Oğlu Ebül Fazl Mehmet Efendinin bir zeyil yazdığı bu tarihî B., daha sonra I. Mahmudun emriyle Vanlı Abdülbakî Sadiye tercüme ettirilmiştir. Bu yüzyılda Âlinin *Menâkıb-i hünerverânı* bir gruplar B. sı örneğidir. Bu eserde türlü hattatların, müzehhiplerin, musavvirlerin, mücellitlerin hayatları anlatılmaktadır. Müçtehit, imamların hal tercümeleriyle içtihatlarını tanıtan Lûtfî Paşanın *Hulâsat'ül-ümmet fi marifet'ül-eimmesi,* Lûtfînin *Tezkiret'üş-şuarâsı,* Sehînin *Heşt-Bihişt*i (bu eser Ali Şîr Nevaî'nin *Mecalis'ün-Nefaisi* taklidedılerek yazılmıştır) tarihî gruplar B. sı örnekleridir. Bu yüzyıl içinde İbn Kemal'in *Tabakat'ül - müctehidîni,* Ak Şemseddinzade Mehmedin *Tabakat-ı fukahâ-yı Hanefiyesi* Araplarda orijinal bir B. çeşidi olan Tabakatı andırır eserlerdir. III. Murat devri bilginlerinden Lokman, B. alanında önemli bir yer alır. *Kıyafet'ül-İnsaniye fî Şemâil'ül-Osmaniye* adlı eseri, başında kıyafet üzerinde bilgiler veren kısmı bir yana, padişahların icraatından başka şahsî vasıflarını, ayrıca resimlerini de vermesi bakımından B. özelliği daha belirgin olan bir eserdir. Yine Lokmanın Yavuzla Kanunînin hayatını anlatan *Hünernamesi,* II. Selimi anlatan *Selimşahnamesi,* II. Muradı anlatan *Şehinşahnamesi* övgü tarafı kuvvetli özel B. eserleri sayılabilir. Lâtifî ve Sehî'den sonra tezkere nevinde yazılmış olan eserlerden Hasan Çelebî'nin *Kınalızade tezkeresi,* Aşık Çelebî'nin gruplar B. sı sayılabilecek *Meşâhir'üş-Şuarâsı,* Ahdî'nin Bağdadlı şairleri tanıtan ve bir bölge B. sı olan *Gülşen-i Şuarâsı* anılabilir.

XVII. yüzyılda Naimanın *Ravzat'el - Hüseyn fî Hulâsatü Ahbar'el-Hafikîn* adlı tarihi (bas. 1734), Kâtip Çelebinin *Keşf'üz-zunûn* ve *Cihannüma* eserleri yanında ikinci derecede kalmakla beraber B. karakteri olan *Takvim'üt-tevârîh* (bas. 1733)i, Şârihülmenarzade Ahmet Efendinin *Vakayinamesi,* Peçevî'nin tarihi gibi eserler B. yaya dokunmaları bakımından anılmağa değer. İbrahim Erzurumî'nin *Tarih-i mülûk-i Rum-û Efrenc* adlı önemli eseri bir bakıma bir gruplar B. sıdır. IV. Muradın hayatını anlatan manzum *Şehinşahnamesi* ise övgü tarafı fazla bir özel B. yı andırır. Hüseyin Efendinin *Tarih-i sülâle-i Köprülüsü,* Mehmed bin Rumînin, yüzlerini görüp meclislerinde bulunduğu padişahların, vezirlerin, bilginlerin, şairlerin hal tercümelerini içine alan *Tarih-i âl-i Osmanı,* Ahmed bin Yusuf Karamanî'nin *Menâkıb-i ulemâsı* gruplar B. sını andıran eserlerdendir. Rıyazî Mehmet Efendinin *Riyaz'üş-şuarâsı,* Faizînin *Zübdet'ül-eş'âr* adlı, Kafzade tezkeresi, Bursalı Âsımın *Faiz tezkeresi*ne zeyl olarak yazdığı *Zeyl-i zübdet'ül-eş'ârı* yine bu çeşit eserlerdir.

XVIII. yüzyılda çeşidi değişmemekle beraber, Araplarla, din adamlariyle ilgili eserlere raslanmaktadır. Bu yüzyılın ilk yarısında Türklerde ilk matbaanın kuruluşu ile beraber önemli kitaplar basılmaya başlanmıştır. Basılan bu kitapların basılış tarihleri, adları kere içinde gösterilmiştir. Öbürleri yazma olan kitaplardır. İbrahim Vahdî'nin *Tezkiret'üş-şuarâsı,* Arap şairlerinin hal tercümelerini verir, *Tuhfet'ül-Elbâb fî Hilyet'ül-Enbiyai ve'l-Eshab* adlı eseri peygamberlerle sahabeleri tanıtması bakımından Arap B. eserlerini andırır. Lûtfizade Hasan Mürtezanın *Gülşen-i Hulefâsı,* ayrıca bu eserlerin zeyli olup Bağdad valilerinin hal tercümelerini anlatan *Devhat'ül-vüzerası,* yine Bağdad çevresinde gömülü velîlerin hal tercümelerini veren *Câmi'ül-Envâr fî Menâkıb'ül-Ahyârı,* bölgeler, gruplar B. larını andırır eserlerdendir. Bursalı Emirzade İsmail Belîğ Efendinin Bursada gömülü padişahların, şehzadelerin, vezirlerin, din adamlarının, bilginlerin, şairlerin, sanat adamlarının hal tercümelerini veren *Güldeste-i riyaz-ı irfan ve vefiyat-ı Danişverân-ı Nâdiredânı* bu çeşit eserlerin daha geniş bir örneğidir (Bursalı şair Eşref, bazı ilâvelerle bu eseri bastırmıştır, 1889). Üşşakîzade İbrahim Hasîb'in *Şekâyik-i Numaniye* zeyli ile *Siyer-i Nebî*si, Hacı Kasımzade Rıza'nın Kırım hanlarından bahseden *Seb-ü seyyar fî Ahbâr-i Mülûk'üt-Tatarı,* Viyana ve Berlin sefirliklerinde bulunmuş Resmî Ahmet Efendinin reisülküttapların hal tercümelerini veren *Halifet'el-rüesâ* (1878) sı ile darüssaade ağalarının hal tercümelerini veren *Hamîlet'ül-Küberâsı,* Safaî'nin 500, Salim tezkeresiyle bunun zeyli olan Ramiz Efendinin 400 kadar şairi içine alan tezkereleri, çoğu grup B. larını andırır eserlerdir. Esrar Dedenin Mevlevî şairleri hakkındaki tezkeresi, bir zümre B. sı sayılabilir. Naima tarihinin devamı olan Raşid (1740), bunun da devamı sayılan Çelebizade Asım (1740) tarihleri, Fındıklılı Mehmet Ağanın *Silâhdar tarihi* (1. bas. 1928), daha öncekiler gibi, kısmî B. yı içine alan tarih eserleridir. Abdürrezzak Efendinin Eyyub Camii civarına gömülmüş olan bazı kimselerin mezarlarını kolayca bulmaya yarar düşüncesiyle yazdığı *Şerh'es-Sudur fî ravzat'ül-kubûr*u ile din adamlarına ayırdığı *Tuhfet'ül-Ahbab, Tuhfet'ül-İhvan, Hediyyet'ül-Esdıka, Tuhfet'üs-Sürur* adlı eserleri bir bakımdan grup B. larına, *Menâkıb-i Şeyh Cemaleddin İshak Karamanî*si ise, yalnız bir kişiyi ele aldığı için özel B. ya benzetilebilir. İsmail Ziyaînin babası için yazdığı *Tarih-i Hâkimoğlu Ali Paşası* özel B. çeşidine en çok yaklaşan, bu yolda ilk örneklerden sayılabilecek bir eserdir.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar yazılan B. yı andıran eserlerde de daha önceki yüzyılların bir bakıma dağınıklığı, bir bakıma toplamacılığı göze çarpar. III. Selimin çağdaşı Hasan İzzetin başta Yusuf Ziya Paşa olmak üzere birçok devlet adamının hal tercümelerini veren *Ziyanamesi,* Süleyman Faik'in *Devhat'ül-Meşâyih* ve *Safinet'ür-Rüesâ* zeyilleri, Hafız Hüseyin bin İsmail Ayvansarayî'nin İstanbul ve civarındaki camileri, mesçitleri, tekkelerle zaviyeleri yapanlarla hatîrelerinde gömülü olanların hal tercümelerini veren *Hadikat'ül-cevâmi* (1864) adlı eseri ile, *Tercemet'ül-meşâyihi*ni, Karslızade Cemaleddin Mehmet Efendinin Osmanlı tarihi ile tarihçileri hakkında bilgiler veren *Âyine-i Zurafâ* (daha sonra *Osmanlı tarih ve müverrihleri* adiyle 1896 da basılmıştır.), vakanüvis Esat Mehmet Efendinin bir çeşit edibler tezkeresi sayılan *Bağçe-i Safaenduzu* grup B. ları arasına sokulabilir.

Tanzimatla başlıyan devrede birçok alanlarda olduğu gibi tarih ve B. ile ilgili eserlerde de bir ikilik göze çarpmaktadır: bir yandan İslâm kültürü çığırı devam etmiş, bir yandan da batı kültürü tesiri ile yeni bir çığır açılmıştır. Eskiyi devam ettirenler arasında Molla Mehmet Emin Efendi yeni harekete şuurlu bir tepki göstererek İslâm büyükleri, bilginleri üzerinde çeşitli eserler yazmıştır. İmam ve hafızları anlatan *Silsile-i Eimme-i Kurrâ* adlı eseri ile Nakşî ve Halvetî tarikatları zincirlerini belirten *Hadîkat'el-*

Riyahin', Halid bin Zeyd'ül-Ensarî'nin menkıbelerini içine alan *Menâkıb'ül-Halidiyesi*, 1591 tarihinden itibaren selâtin camilerindeki kürsü şeyhlerinin hal tercümelerini veren *Gülşen-i Meşâyih-i Selâtin*i ile bilginlerin kısa hal tercümelerini ve padişahlarla vezirlerin listelerini içine alan *Mecmua-i Vefiyatı*, çoğu grup B. ları sayılabilecek değerli eserlerdir. Rifat Ahmet Efendinin *Devhat'ül-Meşayih*i (şeyhislâmların hal tercümelerini verir), *Devhat'ün-Nukabâ*sı (nakibüleşrafların hal tercümelerini verir), *Vird'ül-Hadâik*ı (bazı sadrazamların hal tercümelerini verir), *Ravzat'ül-Aziziye*si (peygamberlerin, imamların, İslâm ve Osmanlı hükümdarlarının, sadrazamların, kaptan paşaların, Mısır Hidivlerinin hal tercümelerini verir), yine bu çeşit B. eserleri sayılabilir. Şemî Mehmet Mollanın *Esmâr'ül-Hadâik* (1851)ı, Osmanzade Ahmet Taıb'in *Hadikat'ül-Vüzerâ* (1271)sı da böyle eserlerdendir. Abidin Efendinin *Muhazaratı*, birçokları yanında Ragıp Paşanın uzunca bir hal tercümesini vermesi bakımından önemli bir eserdir. Ali Suavi'nin *Uleması* (bilginlerin hal tercümelerini verir) gerek ilmî, gerekse grup B. sı özelliklerini daha tam olarak taşıması bakımından bir örnektir. Mehmet Süreyyanın *Sicill-i Osmanî* veya *Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye*si (4 cilt 1890) devlet memuru olarak ölenlerin basit hal tercümelerini veren bir gruplar B. sıdır. Ahmet Cevdet Paşanın, kendi adını taşıyan tarihi (1. bas. 1854) ile *Kısas-ı Enbiya* (1. bas. 1892)sı, benzerleri arasında örnek bir tarihî B. eseri sayılacak değerde, dil bakımından da yeni çığıra sokulabilecek büyük eserlerdir.

Tanzimatla başlıyan yenilik edebiyatı içinde, B. da başka türler arasında yer almış, her türün tam tarifli örnekleri görülmemekle beraber, Batı tesirleri bu alanda da kendini göstermeğe başlamıştır. Hemen bütün İslâm B. eserlerinde adı geçen kimselerin sadece ölüm tarihleri bildirilmiştir. Ölüm yılları da, çoğu, hicrî tarihe göre yazılan mezar taşı tarihleriyle, ebced hesabiyle değerlendirilen mısralardan çıkarılmıştır Bizde çeşme ve mezar taşları üzerin deki kitabeler bir çeşit kısa B. lardır. Bu yolda en karakteristik örnek 1878 de ölen Abdullah Ramiz Paşa (b. bk.)-nın mezar taşıdır. Tanzimat yazarları da, Batıdan birçok tesirler almakla beraber. yine de ilk B. eserlerinde İslâm-Türk hükümdarlarını, şairlerini ele alıp incelemişlerdir. Namık Kemalin *Evrak-ı Perişan* (1881) adı altında *Salâhaddin-i Eyyubi, Fatih, Yavuz Sultan Selim* ve *İlhanlı emîri Nevruz*u içine alan B. ları ile Recaîzade Mahmut Ekrem'in *Kudemadan birkaç şairi*, Ebuzziya Tevfik'in «Kütüphane-i Meşâhîr» adı ile başlayıp «Kitaphane i Ebuzziya» adı ile devam ettirdiği cep kitapları serisinde İbn Sina (1881), Harunreşit (1882) yanında Napolyon (Napoléon) [1881], Gutenberg (1881). Benjamin Franklin (1881), Diyojen (Diogenes) de yer almaktadır. Bu kitaplar, çoğu Batı kaynaklarından kısaltılarak alınmış toplanmış bilgiler vermek le beraber, belki biraz da bunun için bir yandan Batı kül türünü tanıtıp yayan eserler, bir yandan da asıl anlamı ile B. ların başlangıcı sayılabilir. Ahmet Mithat Efendinin intihar eden arkadaşı için yazdığı *Beşir Fuadı*, Fatma Aliye Hanımın babası için yazdığı *Cevdet Paşa ve Zamanı* (1913), artık iyiden iyiye gelişmeye başlıyan B. nın başarılı örneklerindendir. XX. yüzyılın başlarında öbür edebıyat türlerinde görülen dil, üslûp, duyuş farkları, B. da da kendini göstermeğe başlamıştır Yazarlar, ele aldıkları büyüğü gelişigüzel, alabildiğine övme, dağınık, temelsiz değer hükümleri verme alışkanlığından sıyrılarak, şahsiyetin her yönünü inceleyip açıklamağa çalışmaktadırlar. Zamanla birçok Batı memleketlerinde olduğu gibi, eserler metodlu bir şekilde incelenerek aşağı yukarı bir B. monografya karakteri göstermektedir. Bu çeşit özel B. eserlerinin başlıcaları şunlardır: Ahmet Lûtfullahın *Hayat-ı Hazreti Muhammed* (3 cilt, 1916), Ahmet Müfidin *Tepedelenli Ali Paşa* (1908), Ali Haydar Mithatın *Mithat Paşanın Hayat-ı siyasiyesi, Hidematı. Şehadeti* (1906), Ali Saidin *Sultan Abdülhamid Hanın hayatı* (1922), Ali Seydinin *Alemdar Mustafa Paşa* (1913), Ahmet Refikin *Demirbaş Şarl* (XII. Karl) [1916]. *Kabakçı Mustafa* (1915), *Lamartin* (Lamartine) [1925] *Sokullu* (1924), *Sultan Cem* (1923), *Sultan Mehmed Han hâmis hazretleri* (1908), Efdaleddin'in *Abdurrahman Şeref Efendi, Hayat-ı resmiye ve hususiyesi* (1927), İsmail Hakkı ve Alı Reşadın birlikte yazdıkları *Bismark, Hayat-ı hususiye ve siyasiyesi* (1904), İsmail Hakkının *Siyer-i nebeviye* (1916). Hakkı Kılıçoğlu nun *Peygamberler dedesi İbrahim* (1926). Mehmet Salâhaddinin *Bir Türk Diplomatı: Mustafa Reşid Paşa* (1888), Ali Rıza Seyfinin *Barbaros Hayreddin* (1910), Vahînin *Bursalı Tahir Bey* (1918), M. Eminin *Silistre kahramanlarından Rifat Paşa* (1911). Şerefeddin Yaltkayanın *Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin* (1924). Ziya Hayrin n *Bârika-i teessür: Hayrı Paşanın Terceme-i hali* (1909), bu çığırın belli başlı örneklerindendir Peyami Safanın her biri küçük bir kitap olan *Büyük halaskârımız Mustafa Kemâl Paşa, Değerli kumandanlarımızdan Yakub Şevki Paşa, Fevzi Paşa, Güzide serdarımız Ali Fuad Paşa ve pederi merhum İsmail Fazıl Paşa, Güzide serdarlarımızdan Muhiddin Paşa, İsmet Paşa, Muhterem Heyet-i vekile reisimiz Rauf Bey, Refet Paşa* adlı eserler de bu arada anılmağa değer.

Genel B. özelliğinde olup da yine yeni çığırda sayılabilecek Ali Kemalin *Rical-i ihtilâl* (1913), Ali Muzafferin *Terâcim-i ahval-i meşâhir yahut zamanımızın Osmanlı üdeba ve muharririni* (1901), Ahmet Refikın *Âlimler ve sanatkârlar* (1924), *Bizans imparatoriçeleri* (1904), *Büyük adamlar* (1923), *Köprülüler* (1915), *Meşhur Osmanlı kumandanları* (1902) *Tesâvir-i rical* (1915), Besim Atalayın *Türk büyükleri veya Türk adları* (1923). Celâl Burhaneddinin *İngiliz rical-i siyasiyesi* (1919), Cemaleddinin *Osmanlı tarih ve müverrihleri* (1898), Osman Nuri Erginin *İstanbul şehreminleri* (1927), Mehmet Enisinin *Tarihte güzel kadınlar* (1925), Mehmet Zekinin *Maktül şehzadeler* (1920), Tahirin *Meşhur Kumandanlar* (1886) adlı eserleri de bu grupa katmak gerektir.

Bu sıralarda yabancı yazarlar tarafından yazılarak Türk yazarlarınca tercüme edilen bazı B. eserleri de vardır. Cornelius Nepos'ın yazarak Mehmet Tahir tarafından tercüme edilen *Meşhur kumandanların terceme-i ahvali* (1886), Constance Peduique'in yazarak kimin tercüme ettiği belli olmıyan *Muhabbet meliki Hazreti İsa'nın hayatı* (1927), M. Nahıdinin Ernest Renan'dan tercüme ettiği *Hayat-ı Yesuf* (1914), ve Alexandre Weil'den tercüme ettiği *Hayat-ı Musa* (1914) böyle eserlerdendir.

Ahmet Rasimin *Matbuat tarihine medhal: İlk büyük muharrirlerden Şinasî* (1927), Latin alfabesinin kabulüne yakın çıkmış olan en başarılı bir özel B. monografya örneği sayılabilir. Buraya kadar anılan eserler Arap harfleriyle basılmış olup yeni harflerin kabulünden sonra diğer alanlarda olduğu gibi her çeşit B. eserlerinin de yıldan yıla arttığı görülmektedir. Şüphe yok ki bunların çoğu tam vasıflı B. değil de, tarihî vakalarla karışık B. monografya, antoloji, edebî tahlil çerçevesi içinde kalmaktadır. Adına göre B.

sayılması gereken birçok eserler de, gazetelerde tefrika edildikten sonra kitap halinde basılmıştır. Ama çoğu romanlaştırılmış B. tarifi içine bile girmez. Bunların dışında hemen hemen her alanda değerli eserlere de raslanmaktadır. Bu arada gençlik yayımlarından küçük hacımda B. eserleri de büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu arada Hasan Cemilin *Napolyon Bonapart* (Napoléon Bonaparte) [1929] ı, Ahmet Refikin diğer benzer eserleriyle *Mimar Sinan* (1929) ı, Galip Atanın *Pastör* (Pasteur) ü, Kâmuran Şerifin *Kleopatra* (1931)sı, yine Ahmet Refikin *Büyük İskender* (1931)i, *Büyük Frederik* (Friedrich) [1931] i, bu türe giren ve bir özel B. eseri sayılabilen Kemaleddin Şükrünün 1932 de basılan Millî Kütüphane tarih serisi yayımlarından *Barbaros kardeşler, Harunurreşid, Kemal ve Burak Reisler, Kılıç Ali Paşa* gibi küçük eserler de vardır. Fuad Gücüyenerin yine gençlik kütüphanesine kazandırdığı ve 1945 ten beri yazdığı *Hazreti Ömer, Kanunî Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Hazreti Ali* gibi küçük B. eserleri de anılabilir. Bu grupa Mehmet Zeki Pakalının *Ahmet Vefik Paşa* (1942), *Safvet Paşa*, (1943) *Hüseyin Avni Paşa* (1941), *Mahmut Nedim Paşa* (1940), *Midhat Paşa* (1940) ve bir grup B. sı sayılan *Tanzimat maliye nazırları* (1940) adlı eserleri de katmalıdır. Yine küçük hacımda Churchill, Stalin, Mussolini gibi birtakım B eserleri ile Şakir Ülkütaşırın *Kâşgarlı Mahmut, Cevdet Paşa* (1945), *Babur Şah* (1944) *Uluğ Bey* (1946) özel B., *Meşhur Türk İmparatoriçeleri* de grup B. si çeşidi sayılabilir.

Özel B. türüne göre daha hacımlı eserlerden Hüseyin Namık Orkunun *Atillâ ve oğulları* (1933), İbrahim Alâeddinin *Süleyman Nazif* (1933) i, Yüsüf Osmanın *Mete* (1933) si, Hamdi Aksekinin *Hazreti Muhammed* (1934) i; Fevzi Kurtoğlunun *Barbaros Hayreddin Paşa* (1935) sı, *Kılıç Ali Paşa* (1935) sı, *Turgut Paşa* (1935) sı, Abdülbaki Gölpınarlının bir B. monografya olan *Yunus Emre* (1936) si, İsmail Hakkı Uzunçarşılının *Sadrazam Halil Hamid Paşa* (1936) sı, Server İskit'in *Agâh Efendi* (1937)si, Faruk Nazifin *Tevfik Fikret* (1937) i sayılabileceği gibi 1937 de Türk Tarih Kurumu yayımları arasında çıkan büyük eser *İbni Sina* anılabilir.

Atatürkü birçok cepheleriyle ele alıp inceliyen çok sayıda eserlerin hemen hepsi B. özelliği taşımakla beraber bu alanda tam tarifine uygun özel B. lar azdır. Yabancı yazarların Atatürk hakkında yazdığı eserlerin de pek azı Türkçeye çevrilmiştir (bk. ATATÜRK, Bibliyografya). Bizde yazılanlardan birkaçı şunlardır: Genel Kurmay Harb tarihi Encümeni tarafından hazırlanan *Atatürk* (1939), Ankara Halkevi neşriyatından *Atatürk* (1939). Cevad Abbasın *Atatürkün zengin tarihinden birkaç yaprak* (1939), M. Turhan Tanın *Atatürk* (1939), yine Atatürkle ilgili İhsan Sungunun *Atatürkün babası Ali Rıza Efendi ve mensup olduğu Selânik Asakiri Milliye taburu* (1939), Yakup Kadri Karaosmanoğlunun *Atatürk*(1946), Ali Fuad Erdenin *Atatürk* (1952) adlı eserleri.

Gün geçtikçe zenginleşen özel B. bölümüne giren başlıca eserler şunlardır: Melek Celâlin *Reis'ül-hattâtîn Kâmil Akdik* (1938), A. Caferoğlunun *Kâşgarlı Mahmud* (1938), Midhat Cemal Kuntayın *Mehmet Akif* (1939), Eşref Edibin *Mehmed Akif* (1939 - 1940), Ziya Şakirin *İsmet İnönü* (1939), Cemal Kutayın *Celal Bayar* (2 cilt, 1939), İsmail Hakkı Uzunçarşılının *Vezir Hakkı Mehmet Paşa*, Necib Fazıl Kısakürek'in *Namık Kemal* (1940), Hilmi Ziya Ülken ile Kıvameddin Burslan'ın yazdıkları *Farabî* (1940), Hilmi Ziya Ülken ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlunun birlikte yazdıkları *İbni Haldun* (1940), Akdes Nimet Kuratın *İsveç Kıralı XII. Şarlın hayatı ve faaliyeti* (1940), İsmail Hakkı Uzunçarşılının *Cezayirli Gazi Hasan Paşaya dair* (1942), *Meşhur Rumeli âyanından Tirsinikli İsmail Yılıkoğlu Süleyman ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa* (1942), *Midhat Paşa ve Taif mahkûmları* (1950), Hüseyin Cahit Yalçının *Talât Paşa* (1943), Enver Behnan Şapolyonun *Mustafa Reşit Paşa* (1943), Ziya Şakirin *Çırağan sarayında 28 sene: V. Muradın hayatı, Osmanlı saraylarında Cinci Hoca, II. Sultan Hamid*; 1944 te yayımlananlardan: Ömer Rıza Doğrulun *Ekber: bir Türk Dâhisi*, Midhat Cemal Kuntayın *Namık Kemal* (2 cilt), Ahmet Hamdi Tanpınarın *Tevfik Fikret*, Mustafa Asım Köksalın *Peygamberimiz*; 1945 te yayımlananlardan: Fevziye Abdullahın *Mehmet Akif*, Kandemirin *Şehid Enver Paşa Türkistanda*; Halkevleri neşriyatından: *İsmet İnönü. Biyografi*; 1946 da yayımlananlardan: Midhat Cemal Kuntayın *Sarıklı ihtilâlci Ali Suavî*, Süleyman Gökçenin *Mareşal Fevzi Çakmak*, Tarık Mümtaz Göztepenin *İmam Şâmil-Dağıstan arslanı*, S. Sertelin *Tevfik Fikret: İdeolojisi ve felsefesi*, Fuat Köprülünün *Fuzulisi*, Cavid Baysunun *Hacce Sultan*; 1947 de yayımlananlardan: Kenan Akyüzün *Tevfik Fikret*, Mesud Cemilin *Tanburi Cemilin Hayatı*, Osman Turanın *Şemseddin Altın aba vakfiyesi ve hayatı*; 1948 de yayımlananlardan: Mehmet Kaplanın *Namık Kemal*, Kandemirin *Kâzım Karabekir*, Midhat Cemal Kuntayın *Mehmet Akif*, Kadircan Kaflının *Midhat Paşa*, İbrahim Hakkı Konyalının *Mimar Koca Sinan*, Melek Celâlın *Şeyh Hamdullah*, Ali Nihat Tarlanın *Mevlâna Celâleddin-i Rumî*; 1949 da yayımlananlardan: Abdülkadir Karahanın *Fuzulî*, Kâzim Nami Durunun *Ziya Gökalp*, Mehmet Figanînin *Hazreti Muhammed ve İslâm gazaları*; 1951 de yayımlananlardan: Mehmet Emin Erişirgilin *Bir Fikir adamının romanı (Ziya Gökalp)*, Fethi Tevetoğlunun *Müftüoğlu Ahmed Hikmet*, Mehmet Emin Resulzadenin *Azerbaycan şairi Nizamî*, Abdülbaki Gölpınarlının *Mevlâna Celâliddin-i Rumî*; 1952 de yayımlananlardan: Fevziye Abdullahın *Ziya Gökalp*, Samih Nafiz Tansunun *Hazreti Muhammedin hayatı*, Süheyl Ünverin *Ressam Nigârî* (1946), *Ressam Nakşî* (1949), *Ressam Levnî* (1949), *Hekimbaşı ve hattat Kâtipzade Mehmet Refi*; İstanbul fethinin 500 üncü yıldönümü dolayısiyle 1953 yılında Fatih için çıkan çeşitli eserler arasında Salâhaddin Tanselin *Fatih Sultan Mehmeti* ile Ekrem Reşad Koçu ve Ziya Şakirin aynı adı taşıyan eserleri de anılabilir. Falih Rıfkı Atayın Ali Suavi'nin hayatını, fikirlerini anlatan *Baş veren bir inkılâpçı* (1954) adlı eseri bu türün yeni örneklerindendir. Bu eserlerin çoğu B. ya dokunmakla beraber, daha çok monografya özelliği taşımaktadır.

Genel B. eserleri arasında İbrahim Alâeddin Gövsanın 4 ciltlik *Meşhur Adamlar, hayatları ve eserleri* (1933 - 1936) bu tipin örneklerindendir.

Grup B. ları sayılabilecek başlıca eserler şunlardır: Vasfi Mahir Kocatürkün *Osmanlı Padişahları* (1932), Fevzinin *Deniz kahramanlarımız* (1931), Ahmet Refikin *Fransız müverrihleri* (1932), Sadeddin Nüzhetin *Bektaşi şairleri* (1930), İbnül Emin Mahmut Kemal İnalın *Son asır Türk şairleri* (12 cilt, 1930-1942), İbrahim Alâeddinin *Elli Türk Büyüğü*, Nurullah Berkin *Türk Heykeltraşları* (1937), Süleyman Kâni Ertemin *Türk Kemankeşleri* (1938), M. Ali Aynînin *Türk Ahlâkçıları* (1939), Sadeddin Nüz-

hetin *Türk Şairleri* (2 cilt, 1939), Sami Yitikin *Ressamlarımız* (1940), Murat Urazın *Türk Edip ve şairleri, Kadın şair ve Muharrirlerimiz* (1940), İbnül Emin Mahmut Kemal İnalın *Osmanlı devrinde son sadrâzamlar* (1940 ve devamı), Adnan Adıvarın *Osmanlı Türklerinde ilim* (1943), Ziya Şakirin *Tâlât, Enver, Cemal paşalar* (1943), A. Mededin *Sahnemizin değerleri* (1943), Ömer Köprülünün *Osmanlı Devletinde Köprülüler* (1943), İbrahim Alâeddin Gövsanın *Türk Meşhurları ansiklopedisi* (1945), Ferda Kocaçimenin *İkinci Cihan Harbinin meşhurları* (1945), Hüsameddin Egenin *Musikicilerimiz* (1948), S Pertev Boyarın *Türk Ressamları* (1948), Dr. Fethi Erdemin *Türk hekimleri* B. sı (1948).

Ziya Atakökün *Antalya âlimleri* (1939), Ahmet Faik Türkmenin *Hatay şairleri* (1939). Kerim Fratın *Urfa kahramanları* (1944), Halis Turgut Asarkayanın *Tokat vilâyeti meşhurları* (1949), bölge B. ları sayılabilecek eserler arasındadır.

Son yıllarda Feridun Fazıl Tülbentçinin *Serhatlerin çocuğu Yıldırım Bayezid, Barbaros Hayreddin geliyor, Yavuz Sultan Selim ağlıyor* gibi romanlaştırılmış B. eserleri de görülmeğe başlamıştır. Daha önce yayımlanan M. Turhan Tanın *Safiye Sultanı* ile Nizameddin Nazifin *Karadavudu* da bu türden sayılabilir.

Varlık Yayınevinin «Türk klâsikleri» ve «Dünya klâsikleri» adlı iki seri halinde çıkarmakta olduğu kitaplar da büyük yazarların B. larını kısaca verip daha çok eserleri, fikirleri üzerinde duran yayımlar arasında anılabilir.

Yeni harflerin kabulünden beri Batı yazarlarının birçok B. eserleri de dilimize çevrilmekte, bizde de bu türün gelişmesine yardım etmektedir. Bu gibi eserler arasında Plutarkhos ve Tacitus'tan dilimize çevrilen B. larla bu türün klâsik yazarları sayılan Emil Ludwig ve André Maurois'nın eserleri başta gelmektedir. Çoğu tercüme B. lar büyük din ve devlet adamlarının hayatını inceliyen kitaplar arasından seçilmiştir. Yalnız Millî Eğitim Vekâletinin son yıllarda «Klâsikler için yardımcı eserler serisi» adı altında yayımladığı B. - monografyalar, bazı eserleri daha önce tercüme edilmiş klâsik yazarları tanıtan her bakımdan örnek sayılabilecek eserlerdir.

B. ya dokunan eserler arasında çeşitli ansiklopediler de önemli bir yer almaktadır. 1945-1949 yılları arasında yayımlanan *Aylık ansiklopedi,* Millî Eğitim Vekâletince 1941 den beri yayımlanmakta olan *İslâm Ansiklopedisi,* 1946-1950 arasında yayımlanıp yarım kalan Reşad Ekrem Koçunun *İstanbul Ansiklopedisi* gibi. Yeni çıkmağa başlıyan *150 yılın Meşhurları Ansiklopedisi* ise, bir B. sözlüğü sayılabilir.

1937 den beri Türk Tarih Kurumunun yayımladığı *Belleten*lerdeki biyografik makaleler, monografiler arasında Afet İnanın *Piri Reisi*, Fuat Köprülünün *Yıldırım Bayezidin esaret ve intiharı,* İsmail Hakkı Uzunçarşılının *Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütalâa,* Hikmet Bayurun *Atatürk*ü başlıca örneklerdir. Türkiyat Mecmuası, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi, Tarih Semineri dergisi, Tarih Vesikaları dergisi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Resimli Tarih Mecmuası, Tarih Dünyası gibi eski yeni mevkuteler de bu türün gelişmesine yardım eden eserler arasında sayılabilir.

BİYOJENETİK ANA KANUNU (Fr. Grande loi biogénétique, Alm Biogenetisches Grundgesetz), Ernst Haeckel'in 1866 da kurduğu bir gelişme kanunu. Bu Alman bilginine göre: «Ferdin (individu) gelişmesi (ontogénie), kalıtım ve intıbak kanunlarına bağlı olarak, o ferdin atalarındaki gelişmenin (phylogénie), yani ecdat zincirini teşkil eden ecdatlarının inkişaflarının kısa ve hızlı bir tekrarlanışıdır». Kısacası, ontojeni, filojeninin kısa bir tekrarıdır. Yani organizma, ontojenez (ontogénèse)i (ferdî gelişmesi) sırasında, daha alçak filojenetik gelişme basamaklarından geçer. Meselâ balıklardaki solungaç yarıklarının yüksek omurgalı hayvanların embriyolarında görülmesi, sonuncu grup hayvanların, balıkların gelişme devrelerinden geçtiğini gösterir. K. C. Schneider (1902) biyojenetik ana kanunu şöyle ifade eder: «Her organizmanın ontojenezi, basitten karmaşığa doğru giden bir ilerleme gösterir, bu sırada birçok vakalarda ilkel filojenetik gelişme devreleri tekrar edilir. Fakat bazı hallerde de yüksek filojenetik devrelere kadar ileri gidilebilir ve sözü geçen filum (phylum)un filojenetik kalıtım vasıfları asla bozulmaz». Böylece, çok defa ferdin gelişme devrelerinden, o ferdin atalarının çeşitli ve birbirini kovalıyan nesillerinin (döllerinin) vasıfları hakkında bir fikir edinilebilir. Fakat bir ferdin ontojenisine, yüzde yüz o ferdin filojenisinin bir aynası diye bakılmamalıdır. Bu bakımdan bunu bir kanun çerçevesi içerisine almak bile doğru olmasa gerektir. Belki de birçok defalar için tam olarak muteber olmıyan «biyojenetik kaide» denebilir. Meselâ embriyo ve larvalar dahi bağımsız organizmalardır ve doğrudan doğruya dış şartlara uymak kabiliyetini taşırlar. Birçok geçici larva organları, embriyoların yumurta zarları v. b., bağımsız intıbakların neticeleridir. Bundan dolayı Haeckel sâf formda görülen tekrara palinjenez (palingénèse), gelişme müddeti içinde intıbak dolayısiyle meydana gelen ikinci derecede değişiklikler gösteren bir gelişmeye de senojenez (coenogénèse) demiştir. Yeni gelişme tarihinin başlıca ödevlerinden biri kalıtıma dayanan palinjenetik belirtilerle bağımsız intıbaktan meydana gelme senojenetik belirtileri birbirinden ayırdetmesini öğretmektir. Bu kanunun temel fikirleri, çok daha önceleri ele alınmıştır: nitekim J. F. Meckel, 1821 de «embriyonun gelişmesi ile hayvanlar âleminin gelişmesi arasındaki benzerliğe», K. E. Baer 1828 yılında «ferdî değişim ile hayvan sıralarının değişimi arasında bir paralellik bulunduğuna» işaret etmiştir; hattâ Fritz Müller 1864 te kanunun sözünü etmişse de, kanunu asıl kuran Haeckel olmuştur. İngilizler buna rekapitülasyon (récapitulation) teorisi derler.

(Psikanaliz): İsviçreli ruh hastalıkları hekimi C. Jung'un görüşlerine dayanan bir kanun. Okullar olmasa da çocuklar kendi başlarına bırakılsa her halde geniş ölçüde bilgisiz kalır ve iptidaî bir topluluk meydana getirirler. Tam budala olmasalar da, zekâları içgüdü seviyesini aşamaz. Böylece hayat da, çok aşağı bir kültür basamağında başlıyacağına göre, iptidaî ırkların hayatından pek farklı olmıyacaktır. Ruhun B. kanununa göre nev'in gelişme tarihi, ferdin rüşeym gelişmesi içinde tekrarlanır. Böylece insan bir dereceye kadar iptidaî zamanların teşrih şekillerini geçirir. Bu kanun, ruh gelişmesi için de muteberdir. Çocuk, şuurdışı ve hayvanî halden, şuurlu ve medenî hayata geçer.

BİYOJENİK PSİKOZ (Fr. Psychose biogénique), normal olarak şahsiyetin teşekkülünde rolü olan hayat denemelerine karşı gayritabiî reaksiyonlar grupuna verilen

ad. Bunlar intıbaksızlık bozukluklarıdır. Craig ve Briston'a göre erken bunama, mani- melankoli, paranoia-parafrenia gibi ruh hastalıkları bu grupa girer.

BİYOKİMYA (Fr. Biochimie). hayat belirtilerinin temeli olan kimya reaksiyonlariyle canlıların kimyaca terkibini inceliyen bilim kolu B., biyoloji meselelerinin aydınlatılması için, anorganik, organik kimya ve fiziko-kimya metodlarını kullanmakla kalmaz; aynı zamanda fizyoloji ve mikrobiyoloji gibi biyoloji bilim dallarının metodlarından da faydalanır.

Aerob organizmaların oksijene ihtiyaçlarının Lavoisier tarafından aydınlatılması gibi bazı mühim B keşifleri daha önce yapılmış olduğu halde, B., ancak XIX. yüzyıl ortalarında müstakil bir bilim kolu olarak kurulabilmiştir. 1842 de J. v. Liebig. o zamanki B. bilgilerini *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Physiologie und Pathologie* (Kimyanın fizyoloji ve patoloji'de kullanılışı) adlı kitabında bir araya toplamış, böylece B. nın temelini kurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında B., en başta canlıların esas yapı taşlarının tarifini ve kimyaca yapılarının incelenmesini ele alabilmiştir. XX. yüzyılın başlarında, E. Fischer'in, şekerlerle proteinlerin yapısını aydınlatması, B. nın bu ilk devrinin en parlak neticesi olmuştur. İlk fermentler bulunduktan sonra da bu yolda geniş ölçüde araştırmalara başlanmış ve yeni yeni gelişmeler görülmüştür. Kısa bir zaman sonra ilk vitaminlerle hormonlar da bulunmuş, 20 yıl içinde hem vitamin, hem de hormon bilgisi başlıbaşına birer bilim kolu haline getirilmiştir. Biyoloji incelemelerinde bazen çok ufak madde miktarları ile çalışmak gerektiğinden, Birinci Dünya Harbinden sonraki yıllarda bulunan mikroanalitik metodlarla binde bir gram gibi gayet az miktarlarla dahi karmaşık analizler yapılabilmektedir. Bu metodlar, umumî kimyada olduğu gibi hekimliğin gelişmesinde de büyük rol oynamışlardır. Böylece şeker, non-proteik azot gibi teşhiste bugün çok önemli olan birçok maddelerin gayet küçük kan miktarlarında tâyini mümkün olmuştur.

Son yıllarda penisillin'in ve diğer antibiyotiklerin keşfi ile ilgili olarak, mikroorganizmaların B. sındaki araştırmalar da çok genişlemiştir. Aynı zamanda atom araştırmaları neticesinde izotopların B. da da kullanılabilmesi şimdiye kadar çözülemiyen birçok mühim meselelerin aydınlatılmasına ve metabolizma bilgisinin büyük bir hızla ilerlemesine yardım etmiştir. B. nın umumî biyoloji, tıp, eczacılık ve gıda maddeleri bilgisi için de önemli olması, bu yoldaki yayımların, şimdiye kadar hiçbir bilim kolunda görülmemiş bir şekilde genişlemesine sebebolmuştur. Başlıbaşına birçok B. dergileri çıkarıldığı gibi, başka bilim dalları dergilerinde de B. ile ilgili çalışmalar yayımlanmaktadır. 1942 de yayımlanan B. çalışmalarının sayısı 7 500 kadar olduğu halde, bu rakam 1947 de 9 000 e ve 1952 yılında ise 15 500 e kadar yükselmiştir.

B., başlıca iki büyük çalışma alanına ayrılabilir: 1. Yapı; yani morfolojik çalışma yönü, canlıları meydana getiren kimya maddelerini tarif eder ve bu maddelerin yapısını aydınlatmağa çalışır. Anatomi vücudu teşkil eden organların şeklini, göz veyahut mikroskopla görülebilen yapılarını incelediği gibi, B. nın bu çalışma yönü, canlı maddenin mikroskopla görülemiyen, molekül ölçüsündeki yapısını inceler. 2. Canlılardaki kimya reaksiyonlarını inceliyen yöndür. Fizyoloji nasıl organların uzviyetteki fonksiyonlarını inceliyorsa, B. nın bu çalışma yönü de canlıları teşkil eden kimya maddelerinin biyoloji fonksiyonlarını inceler.

Canlı organizmaları meydana getiren hücreler, biteviye değişen gayet karışık bir kimya sistemidir. Bu sistem içinde, anorganik tuzlar ve fazla miktarda su ile birçok organik maddeler vardır. En çok bulunan organik maddeler proteinler, karbonhidratlar ve lipidlerdir.

Proteinler: Hücrenin en mühim organik yapı taşı olup bilhassa çekirdek, protoplazma ve zarının esas kısımlarını meydana getirir. Proteinler çok büyük moleküllü azotlu maddelerdir; 20 den fazla çeşitte aminoasidin yüzlerce molekülünün birbiriyle zincir şeklinde birleşmesiyle kurulmuşlardır. Her protein cinsinde farklı bir nispette bulunan bu aminoasidler farklı bir sıra güderek birbirleriyle birleşirler ve meydana gelen ip şeklindeki protein molekülleri çeşitli biçimlerde bükülebilirler. Bunun için sonsuz sayıda protein çeşitleri olabilir. Her hücrede bunların birçokları vardır, terkipleri de organdan organa değişir. Demek ki, insan organizması binlerce protein nev'inden yapılmıştır. İnsanların, hayvan, bitki ve mikroorganizma cinslerinin proteinleri, nev'e göre bir yapı da gösterirler. Bu sebepten organizma hücreleri, besinlerle alınan proteinleri, alındıkları gibi kullanmazlar. Bunlar önce mide ve barsaklarda parçalanır, ancak bu parçalanma ile meydana gelen ve bütün canlılarda aynı olan aminoasidler emilir, kana geçer ve çeşitli organların hücreleri tarafından hususî proteinlerin yapılmasında kullanılır. Aynı zamanda hücrelerdeki proteinler devamlı olarak parçalanır ve meydana gelen aminoasidler yıkılır. Aminoasidlerdeki azotun en büyük kısmı üre halinde idrarla çıkarılır.

Karbonhidratlar: Şekerler, şeker türevleri ve (nişasta, sellüloz gibi birçok şeker molekülünün yoğuşması ile meydana gelen) polisakkaridler, *karbonhidrat* adı altında toplanır. Yeşil bitkiler karbonhidratları, ışık enerjisinin yardımı ile, havadan alınan karbondioksidden yaparlar. Bu sebeple karbonhidratlar yeşil bitkilerde nispeten fazla miktarda bulunur. Bitkilerden elde edilen besinlerin çoğunda fazla bulunan nişasta, sindirim sonunda bir şeker olan glikoza parçalanır ve glikoz emilerek kana geçer. Kanda fazlalaşan bu glikozun bir kısmı, karaciğerde bir polisakkarid olan glikojene çevrilip depo edilir. Kandaki glikoz seviyesi düşünce, karaciğerdeki bu glikojen parçalanarak meydana gelen glikoz kana geçer, böylece kanın glikoz seviyesi sabit kalır. Hücreler glikozu kandan alarak laktik aside çevirirler, bu da en son karbondioksid ve suya oksidlenir. Glikozun yıkılma reaksiyonları organizmanın en mühim enerji kaynaklarından biridir.

Yağlar ve fizik özellikleri bakımından yağlara yakın olan maddeler, *lipid*ler adı altında toplanır. Lipidlerin organizmada başlıca iki görevi vardır: bir kısmı, proteinlere bağlı olarak, hücrelerin yapı unsurlarından birini teşkil ederler (hücre lipidleri). Meselâ hücre zarlarında, proteinle beraber, lipidler de bulunur. En başta fosfatidler, kolesterol ve sinir sisteminde fazla miktarda bulunan serebrozitler, lipidlerin bu grupundandır. Lipidlerin başka bir grupu olan yağlar ise fazla miktarda enerji taşıyan bir yedek maddedir. Protein ve karbonhidratların organizmada yıkılması sırasında gram başına aşağı yukarı 4. 1 kalori düştüğü halde, 1 gram yağın karbondioksid ve su halinde oksidasyonu ile organizma 9. 3 kalori kazanmaktadır. Besinlerdeki yağlar emilmeden önce, sindirim fermentleri tarafından, yağ asidlerine ve gliserol'a parçala-

nır. Bu parçalanma ürünleri, barsak duvarlarını meydana getiren hücrelerde, yeniden yağlara dönüşerek lenf ve kan vasıtasiyle karaciğere ve yağ depolarına geçer. Canlılarda protein, karbonhidrat ve lipidlerden başka, daha birçok organik maddeler vardır. Bu maddelerin en önemlilerinden biri, hücrelerin çoğalması için gerekli olan ve bilhassa hücre çekirdeklerinde bulunan nukleik asidlerdir.

Organik maddelerin teşekkülü, birbirine çevrilmesi, en sonra da yıkılması, sağlam organizmada gayet düzenli bir şekilde cereyan eder. Bu olaya metabolizma denir. Besinlerle alınan organik maddelerin büyük bir kısmı, metabolizma neticesinde, karbondioksid ve su halinde oksidlenir. Bu oksidlenme için lâzım olan oksijen, solunum havası ile akciğerlere girer ve kana geçerek alyuvarların (érythrocyte'lerin) kırmızı boya maddesi olan hemoglobine bağlanır. Kan dolaşımı ile bütün organlara giden oksijen, organların hücreleri tarafından, besin maddelerinin oksidlenmesi için kullanılır. Böylece meydana gelen karbondioksid, kan vasıtasiyle akciğerlere nakledilerek solunumla çıkarılır.

Organik maddelerin hücrelerde yıkılması ve oksidlenmesi, birçok ara reaksiyonlardan geçen gayet karışık bir olaydır. Bu ara reaksiyonların her biri belli bir madde, yani bir ferment yardımı ile olur. Her hücrede yüzlerce çeşitli kimya reaksiyonu olduğundan, bu hücreler içinde birçok çeşitli fermentler de bulunur (hücre fermentleri). Bazı fermentler ise besinlerin sindirim organlarında parçalanmasını sağlarlar (sindirim fermentleri). Meselâ besindeki proteinler, midenin çıkardığı pepsin ve pankreasın çıkardığı tripsin fermentlerinin tesiriyle parçalanmaktadır. Besinlerdeki nişasta, tükürük ve pankreas ifrazında bulunan amilaz fermentinin etkisi ile glikoza çevrilir. Besindeki yağlar ise, pankreas ifrazındaki lipaz fermenti yardımı ile parçalanırlar. Mikroorganizmaların da çok tesirli ferment sistemleri vardır. Şekerin maya ile alkole çevrilmesi, sanayide çok önemli bir ferment olayıdır. Yoğurdun, turşuların elde edilmesinde, hayvan derilerinden kösele yapılmasında da ferment olaylarının büyük bir rolü vardır.

Birçok metabolizma olayları için ferment olmıyan bazı etkili maddeler de lâzımdır. Ferment olan veya olmıyan bu gibi etkili maddelerin bir kısmı, insan ve hayvan organizmasında, besinlerle alınan protein, karbonhidrat ve yağlardan yapılabildiği halde, etkili maddelerin diğer bir kısmı yalnız bitkilerde ve bazı mikroorganizmalarda meydana gelebilir. İnsan ve hayvanlar bu maddeleri, kendileri yapamadıkları için, besinleriyle almak zorundadırlar.

Protein, karbonhidrat ve yağ gibi besin maddelerinden başka, alınması gerekli olan bu hususî organik gıda maddelerine *vitamin* denir. Vitaminlerden biri yeter miktarda alınmazsa, bu vitaminin eksikliği için karakteristik olan belli bir hastalık meydana gelir. Bu gibi hastalıklara avitaminoz denir ve eksik olan vitaminin verilmesiyle tedavi edilebilir.

Bir organın fonksiyonu için lâzım olan etkili maddelerden bazıları ise organizmada meydana gelebilir, fakat tesir gösterdikleri organda değil, başka bir organda teşekkül ederler. İşte bir organda meydana gelen ve çoğu kan yolu ile başka bir organa geçen bu gibi etkili maddelere *hormon* denir. Hormonları yapan organlara hormon veya endokrin organları denilir. İnsan organizmasında birçok endokrin organ vardır ve bunlar birbiriyle iş birliği ederek organizmanın bütün fonksiyonlarının düzenli bir şekilde yapılmasını sağlarlar. En mühim hormonlar arasında, tiroid bezinin hormonu, pankreasın Langerhans adacıklarında meydana gelen insulin, böbrek üstü organının iliğinde teşekkül eden adrenalin ve aynı organın kabuğunda meydana gelen (desoksi kortikosteron, kortizon gibi) kortikoid hormonlar sayılabilir. Tenasül organlarında meydana gelen hormonlar, erkekle kadın fizik ve psişik karakterleri üzerine tesir ederler. Hipofiz guddesinde meydana gelen hormonlardan bazıları vücut organları üzerine doğrudan doğruya tesir ettikleri halde, hipofizin diğer bazı hormonları tiroidea, böbrek üstü gibi diğer hormon organlarının faaliyetlerini uyarırlar. Böylece hipofiz, bütün endokrin sistemi idare eder, hayatın biteviye değişen ihtiyaçlarına göre ayarlar.

Organizmaya giren ve enfeksiyon hastalıklarını meydana getiren mikroorganizmalara karşı savaşmada, vücudun birkaç kimya silâhı vardır. Mikroorganizmaların meydana getirdikleri cinse has proteinler, infekte olan insanın kanına geçtikten birkaç gün sonra, kanda bunları çöktüren spesifik proteinlerin (antikorların) bulunduğu görülmektedir. Antikorların teşekkülünü temin eden maddelere antigen denir. Bazı salgın hastalıkların geçirilmesinden sonra aynı hastalığa karşı görülen bağlaşıklık, kanda bulunan bu antikorlar sayesinde olur. Antikorlar ve bunların salgın hastalıkların teşhis ve tedavisinde oynadıkları rol, ayrı bir ilmin (immunoloji [immunologie] = immunité kimyası) konusudur.

Mikroorganizmalar arasındaki hayat mücadelesi de kimya maddeleri vasıtasiyle olur. Bazı mikroorganizmalar, bunlara rekabet eden başka bir mikroorganizma cinsi için zehirli olan bir madde çıkararak, üreme çevrelerindeki besin maddelerini kendilerine sağlamağa çalışırlar. Muayyen bir mikroorganizma için zehirli, başka canlılar için (bu arada insan için de) nispeten zehirsiz olan bu gibi maddelere, *antibiyotik* (antibiotique)ler denir. Küf mantarlarından elde edilen ve birçok patogen bakterileri öldüren (bakteriyosid [bactériocide]) veya faaliyetlerine mani olan penisillin ve başka birçok antibiyotikler (streptomisin, kloromisetin, oreomisin, terramisin, neomisin v. b.) enfeksiyon hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır. Bunlar ekseriyetle bakterileri tam öldürmeyip faaliyetlerini azaltmak ve üremelerine mani olmak suretiyle hayatiyetlerini durdurdukları için *bakteriyostatik* (bactériostatique) de denilmiştir.

B. nın mikrobiyoloji ile ortak olan başka bir çalışma alanı da virüslerin keşfi ile açılmıştır. Virüsler bilhassa protein ve nukleik asidlerden ibaret olan taneciklerdir. Boyutları bakterilerden çok daha küçük olduğu halde, gene bakteriler gibi kendiliğinden çoğalabilir ve bazıları, insan, hayvan ve bitkilerde salgın hastalıkları meydana getirirler. Diğer taraftan bazı virüsler, bir kimya maddesi gibi, billûri bir şekilde elde edilebilir. Bazıları ise protein molekülleri kadar küçüktürler. Canlılar âleminin tam sınırında bulunan virüslerin, canlı bir organizma mı, yoksa sadece bir kimya sistemi mi olduğu meselesi henüz tamamiyle aydınlatılmış değildir.

B., hayat sırrını kimya yolu ile açıklamaktan henüz çok uzaktadır; belki bu hedefine hiçbir zaman erişemiyecektir. Bununla beraber B. daki keşifler, tıpta ve halk sağlığının sağlanmasında çok önemli neticeler meydana getirmiştir.

BİYOKLİMATOLOJİ (Bioclimatologie), canlı varlıkların ve beden yapılarının iklim ile olan bağlılığını ve

hususiyle iklim münasebetlerinin (toprağın hususiyetleri dâhil) coğrafî yayılış ve yaşayış tarzı üzerindeki tesirlerini araştıran bilim dalı. Bk. KLİMATOLOJİ, METEOROPATOLOJİ.

BİYOKOLLOİD (Biocolloïd), yumurta akı ve gluten gibi, organik menşeli kolloid (b. bk.) madde.

BİYOKOR (Biochore; Yun. *bios* = hayat, *khōra* = memleket, bölge), hayvan coğrafyası tarafından müştereken tâyin ve karakterize edilen biyolojik bölgelere, başka bir deyimle dünyanın tabiî hayat bölgelerine verilen ad (Koppen 1901). Fakat bazı yazarlar (Raunkiaer, 1908) bu terimi, hayat şartları aynı olan ve bundan dolayı genel çizgileriyle gelişme şekilleri bakımından aynı nispette *végétationa* katılan bir sınır, kısaca bir çeşit isoterm anlamında kullanırlar.

BİYOKRONİK DENKLEM (Yun. *bios* = hayat, *khronos* = zaman), bir organizmanın ana vasıflarının (mütasyonlarının) sayısı ile, o organizmanın atalarında görülen ve birbirini kovalıyan iki mütasyonu arasındaki ortalama zaman müddeti çarpımı, biyolojık zaman. Şu halde mütasyonların sayısına M, ortalama zamana OZ, biyolojik zamana = BZ denirse, B. D., M × OZ = BZ şeklinde yazılır.

BİYOLİT (Biolithe; Yun. *bios* = hayat, *lithos* = taş), canlıların (hayvan, bitki) kalıntılarından meydana gelmiş bulunan külteler. Tebeşir, diyatomeli şist, maden kömürü gibi. Bk. TORTUL KÜLTELER.

BİYOLOJİ (Biologie; Yun. *bios* = hayat, *logos* = mebhas, bahis), canlı organları inceliyen bütün bilim dallarını içine alan bilim. B., fizyoloji gibi hayat olaylarının mekanizmasını araştırır. Ancak fizyolog, ortamından ayırdıktan sonra hayvanın ödevlerini birer birer inceler. Halbuki biyolog, canlıları ortamları içinde inceler.

B., incelediği canlıların mahiyetine göre sınıflandırılabilir: Botanik (Botanique) bitkileri, Bakteriyoloji (Bactériologie) bakterileri, Zooloji (Zoologie) hayvanları inceler. Bunlar tabî dallara ayrılabilir: Protozooloji (Protozoologie) bir hücreleri, Entomoloji (Entomologie) böcekleri inceler.

B., araştırma sahalarının konularına göre de sınıflandırılabilir: Morfoloji (Morphologie) şekli, Fizyoloji (Physiologie) ödevleri, Ekoloji (Écologie) ortam münasebetlerini, Jenetik (Génétique) kalıtımı inceler.

Burada organizmaların genel problemleri botanik, bakteriyoloji veya zooloji bakımından ziyade B. bakımından incelenmiştir.

Canlı maddenin özellikleri: Canlı organizmaların vücutlarını teşkil eden madde, canlı madde olarak alınabilir.

1. Canlı maddenin kimyaca analizini yapmak için, şüphesiz onu öldürmek lâzımdır. Bir organizma, ölünce kütlesi değişmez. Böylece analiz bize onun içinde bulunan elementleri gösterir. En çok raslanan element hidrojendir, bundan sonra oksijen gelir; çoğu zaman her ikisi birleşerek suyu meydana getirir. Bunlardan sonra karbon ve azot gelir. Bir organizmadan, 105° de kurutulduktan sonra, elde edilebilen su miktarı çok değişiktir, fakat genel olarak canlı ağırlığının % 50 ile % 90 arasında değişir.

Canlı madde içinde bulunan elementler, genel olarak, aşağıda gösterilen gruplara ayrılır: Su dağıtıcı ortamı teşkil eder. Organik yapı elementleri, organizmaların başlıca organik bileşimlerini teşkil eder, bunlardan hidrojen, oksijen, karbon, azot, kükürt, fosfor ve daha az miktarda olmak üzere klor, brom, iyod sayılabilir.

Su mübadelesi ve elektrik olaylarını ayarlıyan elementler: hidrojen, sodyum, potasyum, magnezyum, kalsiyum, klor, SO_4 halinde kükürt, HCO_3 halinde karbon, katiyon halinde oksijen gibi.

İskelet elementleri sert, cansız yapıları teşkil eder: silis, kalsiyum, magnezyum gibi. Organik yapı elementleri (hidrojen, oksijen, karbon, azot ve kükürt) sellüloz, kitin ve keratinde olduğu gibi iskelet materyelini de teşkil edebilir.

Biyokatalitik elementler, organik bileşimlere bağlı olarak bulunur. Bunlar organizmanın kataliz olaylarında rol oynar. Bu elementler şunlardır: demir, manganez, bakır, çinko, kalsiyum magnezyum, alüminyum, molibden ve vanadyumdur.

Ödevi bilinmiyen elementler: lityum, rubidyum, sezyum ve daha bazı ender elementler.

Her hangi bir elementin bir organizmada çok veya pek az miktarda bulunuşu, onun fizyolojik önemi ile ilgili sayılamaz. Memelilerin karaciğerinde en az raslanan element kobalttir Bununla beraber bugün bu elementin ödevi bilinmektedir. Kobalte nispetle çok daha fazla miktarda bulunan rubidyumun fizyolojik önemi pek azdır.

2. Bir organizmanın bileşim bakımından analizi yapıldığı zaman çok sayıda, nispeten basit maddeler elde edilir. Fakat canlı maddenin büyük bir kısmını polimerize (b. bk.) olmuş organik bileşimler teşkil eder. Bunlar sulu bir elektrolit çözeltisi içinde kolloid halinde bulunur. Polimerize olan maddelerin başında proteinler gelir.

Canlılardan elde edilen bileşim sayısı pek fazladır. Nispeten basit bileşimler organizma içinde daima birçok değişimlere uğrar, buna madde değişimi veya metabolizma denir (bk. BİYOKİMYA).

3. Metabolizma veya madde değişimini enzimler meydana getirir. Aslında bir enzim, özel bir reaksiyonu çabuklaştırabilen organik bir katalizördür. Elde edilen bütün enzimler proteindir. Prostetik grup denilen özel gruplar proteine bağlı olarak bulunur. Prostetik grup içinde biyokatalitik elementlerden biri (Fe, Mn, Cu, Zn, gibi) bulunabilir. B_1 (tiyamin), B_2 (riboflavin) gibi vitaminlerin biyolojik önemi, çeşitli enzimlerde prostetik grupun esaslı bir kısmını teşkil etmesinden ileri gelir. Yakın zamanlara kadar enzimlerin canlı maddenin ufak bir kısmını teşkil ettiği sanılıyordu. Fakat son zamanlarda yapılan araştırmalar miyozin (kasın büyük bir kısmını teşkil eden protein) veya homoglobinin (solunum pigmenti) enzimlerden farksız olduğunu göstermiştir.

4. Bütün biyolojik faaliyetlerin yanında elektrik olayları meydana gelir. Elektrokardiyografi, tıbbî diyagnozlarda her gün kullanılır. Genel olarak bütün hayvan ve bitkilerin elektrik enerjisi kaynağı olduğu sanılmaktadır. Bu, hiç de şaşılacak bir şey değildir. Çünkü elektrolit taşıyan her hangi bir sistemde, genel olarak, hafif bir elektrik potansiyel farkı görülür. İki elektrolit eriyiği bir zar ile ayrılırsa, aralarında bir potansiyel farkı meydana geleceğine şüphe yoktur. Bu fark yeter derecede hassas bir potansiyometre ile ölçülebilir.

5. Canlıların yaşıyabilmesi için devamlı bir enerji kaynağına ihtiyaç vardır. Her hangi bir organizma için nazarî olarak iki enerji kaynağı bulunur: canlının bileşimine giren maddelerin parçalanmasından meydana gelen kimya

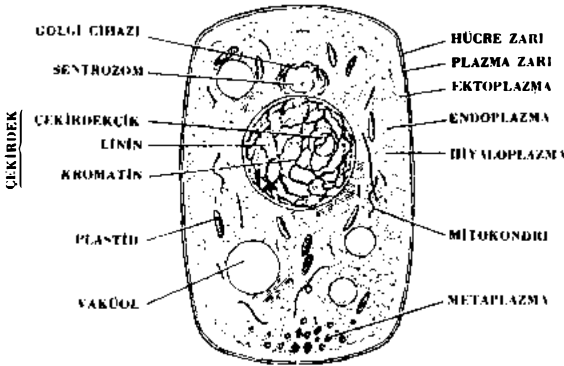
enerjisi. ışınlardan alınan ışınım enerjisi. Genel olarak yeşil bitkiler ve bazı renkli bakteriler ışınım enerjisini kullanır; bunlara ototrof canlılar denir. Diğer bütün canlılar, yeşil bitki ve renkli bakterilerin fotosentez ürünlerinden doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak faydalanır; bunlara heterotrof canlılar denir.

Canlıların yapısı: Bütün canlılar hücrelerden yapılmıştır. Canlılar şekil ve özellikçe epey farklı olmakla beraber, hücreleri, pek az değişiklik gösterir. Bir tek hücreden yapılmış canlılar vardır: protozoalar, bir hücreli algler ve bakteriler. Diğer bütün canlılar birçok hücrelerden yapılmıştır.

Bir hücre, sitoplazma denilen, pelte kıvamında, saydam ve heterojen bir kütleden yapılmıştır. Sitoplazmanın ortasında, ışığı daha fazla kıran, bu yüzden de daha parlak görülen yuvarlak bir cisim bulunur, buna çekirdek (nucleus, Fr. noyau) adı verilir. Bazı biyologlar sitoplazma ve çekirdeğin ikisine birden protoplazma adını verirler. Bu terim yavaş yavaş terk edilmektedir.

Mikroskop altında sitoplazmada şu kısımlar ayırdedilebilir (bk. şekil):

a. Vaküoller: sıvı halinde besin maddelerini veya boşaltım maddelerini taşır.

Hücre şeması

b. Yedek maddeler, yahut metaplazma.

c. Bir haylı farklılaşmış elementler: mitokondriler, Golgi cihazı bitkilerde plastidler.

Sitoplazma bir zar ile çevrilmiştir. Bu zarın mahiyeti birçok tartışmalara yol açmıştır. Bu, organizmadan organizmaya ve aynı bir organizmada gelişme safhasına göre değişebilir. Bazı canlılarda bu zarın dış tarafında ikinci bir zar vardır: böceklerdeki kitin zarı, bitkilerdeki sellüloz zarı gibi.

Çekirdeğin etrafında da bir zar, içinde ise çok defa kendisinden daha parlak görünen ufak bir cisim vardır, buna çekirdekçik (nucléole) denir. Çekirdek, çekirdek özü (nucléoplasme) denilen bir sıvı taşır. Çekirdek özü içinde linin denilen ve ince iplikçiklerden yapılmış bir ağ görülür. Çekirdek içinde çeşitli yerlerde bazik boyalarla gayet iyi boyanan nispeten büyük tanecikler görülür. Bunlar kromatin denilen maddeden yapılmıştır. Kromatin aslında bir nükleoproteindir: bir hayli polimerize olmuş desoksiriboz nükleik asidin protein ile birleşmesinden meydana gelmiştir (bk. SİTOLOJİ [Cytologie]).

Çekirdeğin içindeki kromatinden meydana gelen kromozomların kalıtsal karakterleri taşıdığına şüphe yoktur. Bu sayede ana hücrelerin taşıdığı vasıflar oğul hücrelere geçebilir. Genel olarak sitoplazmada metabolik olayların geçtiği kabul edilir.

Hücre fizyolojisi, son zamanlarda kültür ve mikrodiseksiyon tekniklerinin gelişmesiyle çok ileri gitmiştir.

Hücre kültürü: Bakterilerin uygun bir ortamda, meselâ et suyu içine konduğu zaman, çoğaldığı bilinmektedir. Böylece bu küçük organizmaların gelişmesi incelenip bu canlılar üzerine tesir eden fizik ve kimya etkenleri tâyin edilebilir.

Bazı hücrelerin organizma dışında belirli bir müddet yaşıyabilecekleri uzun zamandır bilinmektedir (serom içinde muhafaza edilmiş olan akyuvarlar gibi). Ancak 1910 da T. M. Burrows ve Alexis Carrel'in buluşları sayesinde kültür tekniği bir hayli ilerlemiştir: doku hücreleri, bilhassa embriyo dokusu hücreleri, uygun besin şartları içinde, in vitro çoğalabilir. Bu kültürlerde hücre metabolizması neticesinde meydana gelen boşaltım maddeleri alınır, bakterilerin üremesine engel olunur ve embriyo dokularından elde edilen ve trefon denilen maddelerle bölünme sağlanırsa, bunlar sonsuz olarak korunulabilir. Böylece Carrel'in 1912 yılının Ocak ayında, piliç embriyosunun miyokard'ından (kalb kas dokusu) yaptığı kültür, bugün hâlâ ilk günlerindeki gibi çoğalmaktadır. Halbuki kültürü yapılan piliç en iyi şartlar içinde çoktan ölmüş olurdu (1922 yılına doğru). Şu halde, serbest olarak yetiştirilen hücre ölmez.

Bu teknik sayesinde birçok incelemeler yapılabilmiş, bilhassa mikroskopun en büyük objektifi ile görülemiyen gayet küçük mikropların ultra-viruslerin, kanserli hücrelerin kültürleri yapılmıştır.

Mikrodiseksiyon: Büyüteç ve bilhassa mikroskopun keşfinden sonra hücrenin bütün ayrıntılarını görmek mümkün olmuştur. Fakat büyütme oranı yükselince, mikroskop altında en ince diseksiyon iğneleriyle dahi çalışmava imkân kalmamıştır. Bu, ufak bir kuşun diseksiyonunu, büyük bir gemi direği ile yapmaya benzer. Bu zorluğu önlemek için camdan gayet ince iğneler yapılmıştır. Bunlar objektif altına tutturularak, vidalar ile hareketleri sağlanmıştır. Böyle gayet ince cam iğneleri tam bir isabetle hareket ettirilebilir. Bu metod sayesinde hücreyi, protozoaları ve mikroorganizmaları incelemek, bir müddet alıştıktan sonra çekirdeği çıkarmak, yahut yerinde bırakarak yaralamak, aynı şekilde gayet ince pipetler ile hücre içine bazı maddeler şırınga etmek mümkün olmuştur. Böylece hücrenin içindeki reaksiyon ve bazı kimya bileşiklerinin tesiri öğrenilebilmektedir.

Çekirdeğin önemi: Çekirdeksiz hücre yoktur. Bakteri ve bazı yosunlar çekirdeksiz görünürse de, gerçekte çekirdekleri birçok parçalara ayrılmıştır. Zaten çekirdeksiz bir hücre yaşamaya devam edemez. Büyük hücreleri mikroskop altında bölerek, çekirdekli ve çekirdeksiz olmak üzere iki parçaya ayırmak mümkündür. Çekirdekli kısım yaşamaya devam eder ve kendisinde eksik olan parçayı tekrar meydana getirir. Çekirdeksiz kısım bir müddet yaşadıktan sonra parçalanarak mahvolur. Deneylerin meydana koyduğu bu hakikatler uzun zamandan beri bilinmektedir.

Sitoplazma ve çekirdek arasında fizyolojik bağların bulunduğuna şüphe yoktur. Bir mikrodiseksiyon cihazı ile bir hücrenin çevresine iğne batırılırsa, çekirdeğin de yaralandığı görülür.

Bir hücre çalışmağa başlayınca, çekirdeğin yapısı değişir; bazı bez hücreleri salgılamağa başlayınca, çekirdek, salgının meydana geldiği bölgeye yaklaşır.

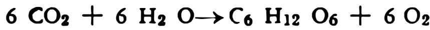
Şu halde, sitoplazma ile çekirdek arasında gerçek bir simbiyoz vardır; hücre hayatı, her ikisinin varlığına bağlıdır. Bilhassa hücre sentezlerinde çekirdeğin önemli bir rol oynadığı sanılmaktadır.

Çekirdek içindeki kromatinin kalıtım olaylarında birinci derecede rol oynadığına şüphe yoktur. Bk JENETİK.

Biyosfer (b. bk.): Bugün güneş sistemi üyeleri içinde, dünyadan başkası üzerinde hayat olduğu sanılmamaktadır. Dünyada canlıların raslandığı bölgeye biyosfer denir. Biyosfer diklemesine atmosfer içinde 10000 m ye kadar yükselir; bu yükseklikte bakteriler ve mantar sporları bulunmuştur. Yüksek dağlar civarında, bilhassa Everest tepesinde, kuşların 8200 m de uçtukları görülmüştür. Kara hayvanları Everest tepesinde 6200 m ye kadar çıkarlar; bu yükseklikte cinsî bakımdan olgunlaşmamış sıçrıyan örümceklere raslanmıştır. Aksi yönde, biyosfer okyanuslarda 5000 m ve karada toprak yüzeyinin birkaç yüz metre derinliğine kadar gider. Maden ocaklarında yeni meydana çıkmış kayalardan sızan sularda bakteriler görülmüştür; bunların petrol içinde ve pek derinlerde yaşadığı sanılmaktadır. Yeşil bitkilerin raslandığı en fazla yükseklik, bakteri ve hayvanlara nispetle daha düşüktür; Everest bölgesinde *Delphinium glaciale* denilen bitkinin raslandığı en fazla yükseklik 6200 m dir. Halbuki denizde yaşıyan yosunlar ender olarak birkaç yüz metreden daha aşağıda bulunur.

Şu halde biyosferde canlıların dağılışı garip bir manzara gösterir. Ototrof organizmalarla geçinen heterotrof organizmalar, yeşil bitkilerin ulaşamadıkları yükseklik veya derinliğe kadar gider. Heterotrof canlıların daha fazla derinlikte bulunması, bitkilerden meydana gelen organik malzeme parçalarının dibe çökmesi ile açıklanır. Hayvanların daha fazla yükseklikte bulunması belki şu şekilde açıklanabilir: pollen tanecikleri gibi gayet ufak organik parçacıklar rüzgâr ile yukarı doğru taşınır. Bunlar *Collembola* denilen ufak böcekler için iyi bir besin teşkil eder, Everest'te bulunan örümcekler de bu böceklerle geçinebilir.

Biyosferde enerji çevrimi: Güneşten gelen ışınların bir kısmı yeşil bitkilerin meydana getirdiği çeşitli organik bileşimler için kimya enerjisi kaynağı teşkil eder. Esas fotosentetik reaksiyonlar, ancak klorofil denilen pigment olduğu zaman mümkündür (bk. FOTOSENTEZ). Bu reaksiyonlar, şu şekilde ifade edilebilir:

$$6\,CO_2 + 6\,H_2O \rightarrow C_6H_{12}O_6 + 6\,O_2$$

Karbon dıoksid Su Glikoz Oksijen

Oksijenin, fotosentezde ilk ürün olarak meydana geldiğine dair bilgimiz kesin değildir. Bundan başka erguvan ve yeşil renkteki fotosentetik bakterilerin bu tip reaksiyonlar meydana getirdiği, fakat her zaman oksijen saçmadıkları bilinmektedir.

Yeşil bitkinin kendi kendine yeterliği: Yeşil bitkilerin yalnız anorganik bileşim bulunan bir ortamda ve aydınlıkta büyüyebildiği bilinmektedir. Yeşil bitki için tam bir ortamın su, oksijen, CO_2, anorganik olarak bağlanmış azot (amonyak yahut nitrat), fosfat, sülfat, potasyum, magnezyum ve eser halinde diğer bazı elementleri (Fe, Mn, B, Cu Zn, Mo) ihtiva etmesi lâzımdır. Hiç olmazsa bazı hallerde Ca, Na, Cl, Si ve Al lüzumludur. Birçok hallerde organik karbon bileşimine ihtiyaç yoktur.

Hayatın kaynağına dair teoriler: Mademki yeşil bitki kendi kendine yeter ve bütün hayat mahvolmuş olsaydı, dünyayı şimdiki gibi kaplıyabilirdi, şu halde ilk organizmanın, yalnız anorganik bileşimleri bulunan bir ortamda yaşıyabilecek olan fotosentez kabiliyetli bir organizma olduğu düşünülebilir. Fakat fotosentez yapabilme kabiliyeti hazırlanmış bir kimya mekanizmasının varlığını gerektirir ki, bu da özel bir yaratılış fikrini kabul etmekle olur. Böylelikle problem, bilim alanından ayrılmış olur. Aksi tezde organik bileşimlerin yavaş gelişimi kabul edilir. Bu bileşimlerden bazıları diğerlerinden meydana gelen ve gelişmekte olan sistemlerin besinini teşkil eder. İkinci teorinin karşılaştığı başlıca zorluk organik maddenin gelişimi için gerekli enerji kaynaklarının mahiyetidir. A. I. Oparin'e göre bu enerji kaynağı ısıdır. Başlangıçta fevkalâde sıcak olan dünyanın bir kısım enerjisi, ısı şartları elverinceye kadar, kimyasal halde birikir. Bu ilim adamına göre, yüksek derecede ısıtılmış buharın demir karbür üzerine tesiriyle meydana gelen hidrokarbonlar sentez zincirinin başlangıç noktasını teşkil edebilir. Bu görüş modern jeokimya bilgisine tamamiyle uymaz. Z. B. S. Haldane'e göre, canlı maddenin gelişiminden önce klorofiline ihtiyaç göstermiyen fotokimya reaksiyonları olmuştur. Bu reaksiyonların mahiyeti dünyanın ilk atmosferinin mahiyetine bağlı olan reaksiyonlardır; bunlar da faraziyeden ileri geçmez.

Bitkiler, Bakteriler ve Hayvanlar: Bitkilerde (kamçısı olan bir hücreliler bir yana) hayvanlardan farklı olarak, kendi kendine hareketi sağlıyan kas dokusu yoktur. Bundan başka bitki hücrelerinin etrafında selüloz zarı, genel olarak yeşil pigmente, yani klorofil de bulunur. Bütün hayvanlarda hareketi sağlıyan özel mekanizmalar vardır ve sellüloz asla bulunmaz. Resif teşkil eden mercanlarda olduğu gibi bazı hayvanlarda görülen fotosentez mekanizması, onların dokularında simbiyoz halinde yaşıyan bir hücrelilerden ileri gelir Çok hücreli hayvanlar ile bitkiler arasında, cinsî çoğalmaları bakımından da fark vardır. Bütün bitki ve hayvanlar çeşitli gruplara ayrılmıştır. Bitkiler 6, hayvanlar 25 kadar büyük grupa veya filuma ayrılmışlardır.

Bir hücrelilere gelince: Bunlardan 3 grupun (rizopoda, siliata ve sporozoa) hayvan bir hücreliler olduğuna şüphe yoktur. Dördüncü grup yani flagellatlar (kamçılı bir hücreliler) içindeki türlerden bir kısmı, beslenme ve hücre zarı bakımından bitkilere, diğer kısmı ise bir veya her iki bakımdan hayvanlara benzer. Bu bakımdan flagellatlarda hayvanlar ile bitkiler arasındaki fark tamamiyle indîdir.

Bitkilerin en basit grupu olan tallofitler iki kısma ayrılır: yosunlar ve mantarlar. Yosunlar birçok bakımdan bir hücreli hayvan olan flagellatlara yakınlık gösterir. Aynı şekilde bakterileri de mantarlardan ayırmak güçtür. Bir bakteriyi tarif etmek kolay değildir. Genel olarak bu terim parazit ve saprobiyant (yani diğer organizmaların meydana getirdiği serbest organik madde üzerinde yaşıyan) bir hücreliler için kullanılır. Hücre etrafında sellüloz zarı yoktur, fakat başka tipte birçok zarlar bulunabilir. Bakterilerin çekirdeği yoktur ve genel olarak saklı bir çekirdeği olmadığı sanılmaktadır. Bir kısım bakteriler fotosentez yapar.

Virüsler: 1892 de D. İvanovskiy [Iwanowsky] tütünde mozaik hastalığını meydana getiren âmilin, gözle görülen bakterileri tutmaya yarıyan filtreden geçtiğini göstermiştir. Süzülen kısımdan ufak bir miktar, sağlam bir bitkiye aşılanırsa, bu hastalığın âmili canlı parazit bir organizma gibi ev sa-

hibi içinde çoğalır. Bundan sonra bir kısım bitki ve hayvan hastalıklarının virüsler tarafından meydana getirildiği gösterilmiştir. 1935 te ve daha sonra virüslerin, konak organizmanın dışında, kristal hale gelebilen proteinler olduğu gösterilmiştir. Kimya bakımından bunlar nukleoproteindir; fakat bileşimlerine giren nukleik asid, çekirdekte bulunan nukleik asidden (dezoksiriboz nukleik asid) farklıdır. Hayvanlarda hastalık meydana getiren virüslerin çoğu daha karışık yapılıdır ve bunlar bakterilere benzetilir. Bundan dolayı virüsler ültra-mikroskopik organizmalar sayılır. Bununla beraber virüslerden hiçbirini, daha önce içinde bulunduğu bakteri veya yüksek organizmaların hücreleri dışında çoğaltmak mümkün değildir. Bu yüzden bu sınıf gerçek organizmalar sayılamaz. Fakat virüslerin canlı ile cansız arasında bir köprü olduğuna şüphe yoktur. Virüslerin, kromozom içinde bulunan genler gibi, X ışınlarının tesiri altında mutasyona uğraması dikkate değer.

Biyolojik bilimler: *Morfoloji*: Bu bilim dalı, hayvanların, dokuların (Histoloji, Fr. Histologie) ve hücrelerin (Sitoloji, Fr. Cytologie) şeklini inceler. Elektron mikroskopu ve X ışınlarının morfolojik incelemelerde kullanılmasiyle mikroskopik yapıdan başka molekül yapısı hakkında da bazı bilgiler elde edilmiştir. Bu araştırmalar lif halindeki protein moleküllerinin ültra-mikroskopik morfolojide meselâ kas dokusunda, önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Yalnız başına morfoloji, ortaya birçok sorular atar, fakat onları cevaplandırmaz. Morfoloji, karşılaştırmalı, fizyolojik yahut gelişimli olduğu zaman bir mâna taşır.

Taksonomi (Taxonomie): Karşılaştırmalı morfoloji belirli sayıda esaslı yapı plânlarının varlığını gösterir. Bu plânlar içinde birçok değişiklikler olabilir. Bununla beraber fert toplulukları fevkalâde bir örnek topluluklar ortaya çıkarmağa meyleder ve bunlar yüksek organizmalarda aralarında çiftleşebilen birlikler meydana getirir. Fertlerin sınıflandırılmasına ve yeni bulunan tiplerin bunlar içine sokulmasına taksonomi veya sistematik denir. Yüksek bitki ve hayvanların sınıflandırılmasında esas olan karakterler iyice tesbit edilmişse de, bu iş, henüz bitmiş değildir. Okapi (zürafalar) ve büyük Panda (Carnivora)gibi memelilerin nispeten yakın zamanlarda keşfi, büyük hayvanların ücra yerlerde bilinmeden nasıl yaşıyabileceğini göstermiştir. Yine açık denizlerde, nesli jeolojik devirlerde tükenmiş sanılan balık ve mürekkep balığı türlerinin bulunması anılmağa değer. Bundan başka bu araştırmalar gruplar arasında yeni yeni akrabalıkları (affinité) ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber taksonominin tek hedefi yalnız yeni türler ve yeni akrabalıklar bulmak değildir. Modern taksonomistler türün mahiyeti ve nasıl meydana geldiği problemi ile daha fazla ilgilenmektedirler.

Embriyoloji (Embryologie): Bu bilim dalı canlıyı bir tek hücreden başlıyarak, gelişinceye kadar inceler. Gelişme sırasında hücre bölünmesi ve hücrelerin vücudun çeşitli doku ve organlarını kuracak şekilde farklılaştığı görülür. Embriyonun gelişmesi sırasında görülen ve bir sıra içinde geçen olaylar, Aristo'dan bugüne kadar birçok biyologların ilgisini çekmiştir. Fakat geçen yüzyılda yapılan bütün araştırmalara rağmen bu olayları anlamak henüz çok güçtür. Normal olarak yüksek hayvan ve bitkilerde gelişme olayı, dişinin meydana getirdiği yumurta ile erkeğin meydana getirdiği spermatozoonun birleşmesinden sonra başlar. Birleşme yahut döllenmede spermatozoon veya erkek cinsî hücrenin iki görevi vardır. Erkek hücre yumurta içine girmekle onu bölünmeğe sevk eder. Bununla beraber yumurtanın bölünmesi için her zaman erkek hücre tarafından uyarılmasına ihtiyaç yoktur. Döllenmemiş olan bazı yumurtalar partenojenetik olarak gelişebilir. Bazı hallerde fizik veya kimya âmillerinin etkisi altında yumurta döllenmeden, deney yolu ile, geliştirilebilir. Çoğu yumurtalar ve hemen bütün erkek hücreler meydana gelirken kromozom sayısı yarıya iner. Erkek hücrenin ikinci görevi, döllenmiş yumurta içindeki kromozom garnitürünü eski sayısına çıkarmaktır.

Şu noktayı da belirtmek gerekir ki hiç olmazsa yüksek hayvanlarda yumurta hücreleri, hayvanın vücudunu kuran öbür hücrelerden farklıdır; birinciler tür için gerekli olan bütün hücre tiplerini meydana getirebilir. Çoğu hallerde ergin vücut hücresi bunu yapamaz. Bununla beraber bu iki çeşit hücre arasındaki fark o kadar kesin değildir. Çünkü birçok hayvanlar kaza ile veya deney sırasında kaybettikleri kısımların bazılarını tekrar meydana getirebilir. Gelişme sırasında embriyo hücrelerinin vücudun çeşitli kısımlarını meydana getirme kabiliyeti gitgide azalır. Bu azalma, acaba, yumurtanın gelişmesi sırasında mı olur, yoksa bölünen hücrelerden bir grup öbürlerinden ayrılarak cinsî bir plazma teşkil eder ve bu plazma bütün kabiliyetleri saklıyarak, daha sonra cinsî hücreleri mi meydana getirir? August Weismann'a göre cinsî plazma birbirini kovalıyan döllerde devam eder ve soma hücrelerinden ayrılan bu cinsî hücreler ölmez. Bu probleme şimdiye kadar kesin bir cevap verilememiştir.

Bütün çok hücrelilerde yumurta bölünerek blastula meydana gelir. Blastula daha sonra iki tabakalı gastrulayı meydana getirir. Bir müddet sonra gastrulada ön- arka, sırt ve karın kutuplaşması görülür. Omurgalılarda ve ekinodermlerde kutuplaşmadan hemen sonra belirli bir gelişme görülür, yani embriyonun belli kısımları belirli dokuları meydana getirir. Diğer birçok hayvanlarda belirli gelişme çok daha erken başlar. Omurgalılarda görülen belirli gelişme XX. yüzyıl başında Hans Spemann'ın araştırmaları sonunda meydana çıkmıştır. Bu bilginin gastrula üzerinde meydana çıkardığı düzenleyici merkez, embriyonun başka bir yerine aşılanırsa, orada ikinci bir embriyon meydana gelir. Daha sonra yapılan araştırmalar düzenleyici merkezin kimya bakımından sterollere benziyen bir madde salarak böyle bir tesiri meydana getirdiğini göstermiştir.

Gelişmenin ileri safhalarında, ikinci ve üçüncü derecedeki düzenleyici merkezlerin mahallî gelişmeler meydana getirdiği gösterilmiştir (bk. EMBRİYOLOJİ).

Jenetik: Rahip Gregor Mendel, nohut üzerinde klâsik olan deneylerini 1865 te yayımlamıştır. Ancak bu deneylerin derin mânası 1900 yılına kadar gözden kaçmıştır. Bu tarihte diğer araştırıcılar, Mendel'in sonuçlarını kuvvetlendirmişler, böylece unutulan travay tekrar keşfedilmiştir. Daha sonra aynı prensipler hayvanlara da yayılmıştır.

Mendel'in sonuçları kısaca şöyle ifade edilebilir: uzun bir nohut kısa bir nohutla çaprazlanırsa, meydana gelen dölün hepsi uzundur. Bu melezler aralarında birleştirilirse, meydana gelen dölün aşağı yukarı üç tanesi uzun, bir tanesi kısa olur. Uzun melezler, başlangıçta kullanılan uzun stok ile geri çaprazlanırsa hepsi uzun olur. Geri çaprazlama kısa stok ile yapılırsa, aşağı yukarı bir uzun bir kısa elde edilir. Bugün kalıtımın genel şeması

gen denilen bir çift faktöre bağlı olarak açıklanır. Her fertte bu çiftin bir tanesi ana veya babadan gelir. Alınan misalde, uzun genin (T) bulunduğu hallerde, bitki uzundur; kısa nohutta çiftin her iki geni (t) de kısadır. Uzuna dominant, kısaya resesif denir. Gametler meydana gelirken her iki gen ayrılır. Şema olarak şu şekilde gösterilebilir (aşağıya bk.).

Uzun fertlerden hangilerinin sâf homozigot TT ve hangilerinin heterozigot olduğu deneylerle gösterilebilir.

1902 - 1903 yıllarında birkaç jenetikçi, ayrı ayrı şu fikri ortaya atmıştır: redüksiyon bölünmesinde kromozomların dağılışı, Mendel faktörlerinin dağılışına uyar. Buna göre, bir vasfı meydana getirecek olan gen çifti (alel genler) homolog olan ve bölünme sırasında birbirinden ayrılan kromozomlar üzerinde yer alır. Daha sonra bir çeşit sirke sineği *Drosophila melanogaster* üzerinde yapılan araştırmalar, bu hipotezin doğruluğunu göstermiştir. Nihayet başlangıçta ayrı ayrı çalışan genetik ile sitoloji arasında kurulan iş birliği çok iyi sonuçlar vermiştir (bk. JENETİK, SİTOLOJİ).

Evrim (Evolution, Transformisme): XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar tabiiyecilerin büyük çoğunluğu türlerin değişmez olduğunu kabul ediyordu. Evrim teorisi, yani bugün yaşıyan muhtelif türlerin, uzun jeolojik devirler sırasında yapılışı daha basit türlerden meydana geldiği fikri, bu yüzyılda başlamış değildir. Bu fikri, az çok açık bir şekilde, daha önce tabiiyeci ve filosoflar, ortaya atmıştır. Hattâ bazı eski Yunan filosoflarının düşüncelerinde bile evrim fikrine raslanır. Fakat ilk olarak J. B. de Lamarck 1809 da, evrim teorisini bütün canlı dünyayı içine alan mantıklı, derli toplu bir sistem halinde ortaya atmıştır. Tamamiyle nazarî olan Lamarck sistemi içinde birçok aşırı düşünceler de bulunduğundan, fikirleri zamanında fazla benimsenmemiştir. Evrim fikirlerinin zaferi Charles Darwin ile başlar. Darwin'in bütün hipotezi *The Origin of Species* (Türlerin menşei) [1859] adlı eserinde incelenmiştir. Bu bilginin sistemi tabiî bilimlerin bütün dallarından alınan birçok olaylarla desteklenmiş olduğundan derhal birçok taraftar kazanmıştır. Ancak bu devirden sonradır ki, Lamarck'ın fikirlerine lâzım gelen önem verilmiştir.

XX. yüzyılın başlangıcı evrim teorisi için bir dönüm noktası olmuştur. Jenetik alanındaki gelişmeler ve mütasyonlar hakkındaki araştırmalarla, evrim problemi nazariye alanından çıkmış, deneyle araştırma alanına girmiştir. Bugün türlerin evrimi olayı bütün tabiiyecilerce kabul edilir. Fakat bu olayın sebepleri ve mekanizması henüz tartışılmaktadır.

Fizyoloji: En basit organizmaların fizyolojisi üzerinde yapılan araştırmalar hemen hemen tamamiyle biyokimya bakımından yapılan incelemelerdir. Genel fizyoloji, daha ziyade hücre fizyolojisi sayılabilir. Hücre metabolizması üzerinde yapılan araştırmalar, enzimler tarafından katalize edilen bazı reaksiyon tiplerinin, birbirinden çok farklı organizmaların protoplazmasında cereyan ettiğini göstermiştir. Bütün organizmaların metabolizma faaliyetini belirten müşterek bir reaksiyonlar serisinin bulunduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber şu veya bu türde müşterek reaksiyonlar serisinde bazı ufak tefek farklar görülebilir. Meselâ canlılar için enerji kaynağı olan anaerobik glikolizde olduğu gibi bu reaksiyonların en değişik şekilleri serbest yaşıyan bakterilerde görülür. Bakteriler, biyokimya bakımından fevkalâde ihtısaslaşmış canlılar olarak ele alınabilir.

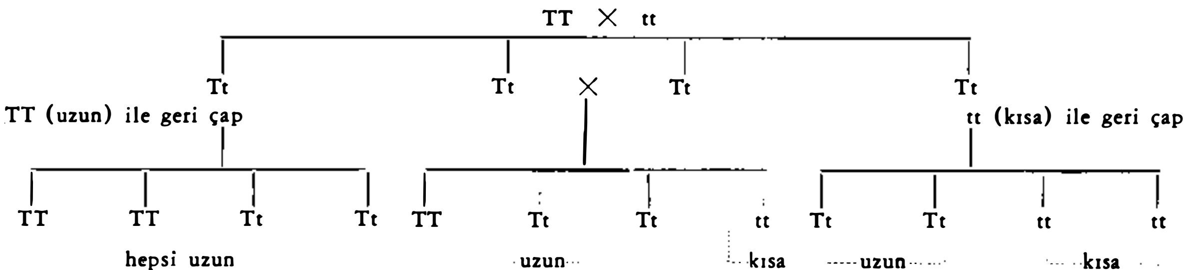
Bakterilerin hareketi genel olarak elektrostatik ve molekül kuvvetlerinin tesiri altında olur. Daha büyük bir hücreliler, dış ortamda meydana gelen değişikliklere yöneltilmiş hareketlerle cevap verebilir. Bir hücrelilerde bile dış ortamdan gelen bir uyarmanın alındığına, iletildiğine şüphe yoktur. Bunlar da uyarmaya göre, reaksiyon mekanizması canlının hareketinde veya başka faaliyetinde gerekli değişikliği yapar. Bir hücrelilerde alıcı organeller, yeşil flagellatlardaki stigma bir yana, belirli değildir. Bütün dış yüzeyin alıcı organel olarak vazife görmesi ihtimali vardır. Bir hücrelilerin reaksiyon organellerine en iyi misal siller ve kamçılardır. Böylece çok hücreli hayvanlarda görülen sistem, bir tek hücre içinde de düşünülebilir. Çok hücrelilerde duygu organları, sinir sistemi ve reaksiyon organları (kas, bez ve elektrik organları) vardır.

Yüksek bitkilere tesir eden uyaranlar genel olarak sabittir (yer çekimi gibi). Bitkinin buna karşı tepkisi büyüme şeklinde belirir. Bu uyarımın mahiyeti ne olursa olsun, sitoplazma köprülerinin bulunduğu yerde bir hücreden öbürüne geçtiği şüphesizdir. Uyarmanın sitoplazmik ileticiler tarafından taşınması, organizmanın muhtelif kısımları için tek koordinasyon vasıtası değildir. Organizma içinde bir sıvı dolaşımı olduğu zaman, bu koordinasyon hormonlar veya kimya maddeleri vasıtasiyle olur. Yüksek bitkilerde oksin hormonu; böceklerde deri değişmesini, metamorfoz ve diğer olayları ayarlıyan hormon gibi; omurgalılarda zengin gin bir hormon sistemi vardır.

Fizyolog, basit organizmalardan daha karışık yapılı olanlarına geçerken, hücre faaliyetleri arasındaki koordinasyon gitgide önem kazanır. Bu koordinasyon insanlarda en yüksek noktasına çıkar, insanın sinir sistemi, yapı ve ödev bakımından en karmaşık olarak görülür (bk. FİZYOLOJİ).

Tarihçe: B. kelimesini ilk defa olarak S. T. Treviranus (1776 - 1837), *Biologie oder die Philosophie der lebenden Natur* (Göttingen 1802-1822) adlı eserinde ortaya atmıştır. J B. de Lamarck (1744-1829) *Hydrogéologie* (Paris 1802) adlı kitabında bu terimi kabul etmiş ve yaymıştır. Daha sonra Sir William Lawrence (1783-1867) *On the Physiology, Zoology and Natural History of Man* (London 1819) adlı eserinde bu terimi kullanmıştır.

B. nin menşei, öbür bilim dalları gibi, eski Yunanlılarda bulunabilir Alkmaion, M. Ö. 500 sıralarında, hayvanların yapıları, örf ve âdetleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Bundan sonra optik siniri, burundan kulağa gi-

den boruyu (Eustachius borusu) tasvir etmiş ve embriyo gelişmesi üzerinde bir inceleme başlangıcı yapmıştır. Yine M. Ö V. yüzyılda, Hippokrates, kolleksiyonunda hayvanları sınıflandırmayı denediği görülebilir.

M. Ö. IV. yüzyıla kadar B. bilimleri hakkındaki bilgimiz parça parça olduğundan, Aristo'ya (M. Ö. 384-322) kadar tam biyoloji çalışmalarına raslamıyoruz. (Aristo'nun biyolojik çalışmaları için bk. ARİSTO). Bunlardan bazıları B den ziyade felsefe alanına girer. Aristo, bilhassa hayvanların hayatları, örf ve âdetleri hakkında, parlak gözlemler yapmıştır. Yapıları ve kısımların görevleri hakkında yaptığı incelemeler pek önemli değildir.

Aristo'dan sonra eski B.: Aristo'nun talebesi Theophrastos (M. Ö. 380 - 287) daha çok botanik üzerinde çalışmıştır. Theophrastos, öbür eski bilim adamları gibi, teknik terimler ihtiyacını şiddetle duymuştur. Daha sonra Dioskorides (Pedanios) ve Galenos'u anabiliriz. Galenos'un fizyoloji ve pataloji araştırmaları, tamamiyle hayale dayanır. Ama anatomi araştırmaları önemlidir. Onun literatüre soktuğu bazı terimler bugün hâlâ kullanılmaktadır. Omuriliğin anatomisi ve görevleri üzerinde yaptığı incelemeler XIX. yüzyılda daha iyi anlaşılmıştır.

Ortaçağ: Ortaçağda B. bilimlerinde görülen karanlık, eski Yunan eserlerinin Arapçadan Latinceye tercümesinden sonra biraz azalmıştır. B. için en önemli eserler Aristo'nun eserleri idi. Daha sonra Galenos'un bazı fizyolojik eserleri de Latinceye tercüme edilmiştir. Rönesans devri sanatkârları, eserleri arasında hayvanların ve bitkilerin doğru resimleriyle insan vücudunun yapısını çizmişlerdir. Matbaacılığın keşfinden sonra modern mânada ilk B. kitaplarını Almanyada botanikçiler çıkarmıştır.

XVI. yüzyılın sonuna doğru B. nin bütün önemli dalları - anatomi, fizyoloji, botanik. zooloji - ayrılmış ve esaslı ilerlemeler göstermişlerdir. Bu arada Hieronymus Fabricius(1537-1619), ilk embriyoloji incelemelerini yapmış, bundan başka venaların valvüllerini ve gözün yapısını tasvir etmiştir. Talebesi William Harvey (1578-1657), büyük ve küçük dolaşım sistemlerini bulmuştur. Marcello Malpighi (1628-1694), Harvey'nin göremediği kıl damarları dolaşım sistemini tasvir etmiş ve embriyoda, bir balığın solungaç damarlarına karşılık olan çift damarları göstermiştir. Malpighi'nin asıl çalışmaları bitkiler anatomisi üzerinedir.

Canlıları sınıflandırma teşebbüsleri: Canlıları sınıflandırmak istiyen bilginler arasında Gaspard Bauhin (1550-1624) ve John Ray'i (1627-1705) anabiliriz. Fakat sistematikçilerin en büyüğü şüphesiz İsveçli C. Linné'dir (17(7-1778). Linné, bilinen bütün hayvanları, bilhassa bitkileri önce bir sınıf, sonra bir ordo, daha sonra bir cins ve nihayet bir tür içine sokmasını bilmiştir. Sisteminin ana çizgileri bugüne kadar kalmıştır.

Karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji: İnsan anatomisi André Vésale'in yayımladığı monografide (1543) incelenmiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda hayvanların diseksiyonu yapılmış ve insanla mukayese edilmiştir. W. Harvey, büyük ve küçük dolaşım sistemlerini keşfettikten sonra, dolaşımı karşılaştırmalı olarak çeşitli hayvanlarda incelemiştir.

XVIII. yüzyılda karşılaştırmalı anatomi, John Hunter (1728-1793) sayesinde daha fazla ilerlemeler göstermiştir. Bu operatör 500 den fazla hayvan ve birçok bitki türlerinin anatomisini incelemiştir.

Georges Cuvier (1769-1832) karşılaştırmalı incelemeler alanında bir okul kurmuştur. *Le règne animal* (Hayvanlar ülkesi) adlı eseri bu alanda zamanımıza kadar gelen en esaslı kitaplardan biridir. Johannes Müller (1801-1858), bez ve kıkırdak dokularının anatomisini meydana koymuş, bağ dokularını bir grup içinde toplamıştır. Hayvan ve bitkilerin hücrelerden yapıldığı fikrini, yani hücre teorisini, M. J. Schleiden 1838 de, Theodor Schwann 1838-1839 yıllarında ortaya atmışlardır. «Histoloji» terimini ilk defa Richard Owen (1845) kullanmıştır.

XVII. yüzyılın ortasına kadar bütün eski tabiiyeciler hiç olmazsa basit organizmaların kendi kendine döl yapabileceğini kabul ediyordu. İlk defa olarak Francesco Redi (1626-1697), et üzerinde meydana gelen sinek larvalarının bir önceki döl tarafından bırakılan yumurtalardan ileri geldiğini göstermiştir.

XVIII. yüzyılda mikroskopla gözlemin yayılmasından sonra, kendi kendine döl konusu tekrar tartışılmağa başlanmıştır. John Turberville Needham mikroskopik organizmaların kendi kendine meydana gelebileceğini ileri sürmüş (1748), rahip L. Spallanzani ise (1729-1799) bunun doğru olmadığını ispata çalışmıştır. Bu tartışma 1859 yılına kadar sürmüştür. Nihayet Pasteur'ün 1861 de yayımladığı inceleme serisi, dölün kendi kendine meydana gelemiyeceğini kesin olarak göstermiştir.

Biyoloji bilimlerinde modern safhaya geçiş: 1860 tan sonra 20 yıl içinde canlıların mahiyeti hakkındaki görüş tamamiyle değişmiştir. Bu değişikliğe sebep olan buluşlar, kısaca şunlardır. 1. Hayvanlarda ve bitkilerde çoğalma tarzının aslında aynı oluşu, 2. Hayvanlarla bitkileri meydana getiren canlı maddenin aslında aynı oluşu, 3. Beslenme ve solunumun bütün canlılarda aslında aynı oluşu, 4. Canlıda geçen olayların yalnız hücre içinde geçmesi, 5. Bilimsel tecrübelerin gösterdiği nispette, bütün canlıların öbür canlılardan meydana gelmesi.

Bu sonuç ve temayüllerin birleşmesinden sonra biyoloji alanında o kadar değişiklikler olmuştur ki, bu bilim dalının yeni bir devre girdiği söylenebilir.

XX. yüzyıl B. si, XIX. yüzyıl sonunda beliren ana yolundan bugüne kadar ayrılmamıştır. XX. yüzyılda B. bilim dallarındaki başlıca cereyanlar şunlardır: a. Türlerin geniş nispette incelenmesi (taksonomi ve sistematik), b. Canlıların fizik, fizyoloji ve biyoloji toplulukları (ekoloji) ve bilhassa popülasyon problemleri, c. Cinsî çekirdeklerin fenotip karakterleri ile ilgili durumunu inceliyen jenetik bilim dalının gelişmesi ve birtakım kollara ayrılması, ç, Fizyolojik araştırmalar, ödevlerin birbirine ne kadar bağlı olduğunu gösterdiğinden, organizma bir bütün sayılmağa başlanmıştır, d. Virüsler üzerindeki çalışmalar hayat hakkındaki görüşümüzü karışık bir hale sokmuştur.

BİYOLOJİ İSTASYONU (Fr. Station biologique), yaşayışlarının kavranması güç olan bazı hayvanları, bitkileri yerinde incelemek üzere, tabiat çevrelerine yakın yerlerde kurulan enstitülere veya laboratuvarlara verilen ad. Deniz, derin deniz, tatlı su, çöl, mağara ve balta girmemiş orman organizmalarını, kuşlar âlemini araştırmak gibi ayrı faaliyetler ve maksatlar için çeşitli B. İ. ları vardır.

En eski B. İ. ları, Fransada, Concarneau (1859), İtalyada, Napoli (Stazione Zoologica, 1872), Amerika Birleşik Devletlerinde Woods Hole (1884) ve Helgoland adasındaki (1892) deniz istasyonlarıdır.

Bizde, Boğaziçinde Baltalimanında, İstanbul Üniversitesi Zooloji Enstitüsünün bir kolu olarak çalışan aynı zamanda Ekonomi ve Ticaret Vekâletine bağlı Hidrobiyoloj

Enstitüsü, Boğazın, Marmaranın ve başka denizlerimizin organizmasını, sularının fizik ve kimya durumlarını inceliyen bir B. İ. olarak kabul edebiliriz.

BİYOLOJİK ANA FORMLAR, bitkilerin vejetasyon (végétation) formları veya tipleri. Subitkileri, karabitkileri, çürükçüller veya asalaklar gibi birçok B. A. F. a ayrılır. Bu ana formlar da, meselâ karabitkileri tekrar mantarlar, yosunlar, ağaçlar, ağaççıklar, otlar v. b. gibi, ikinci derecede B. A. F. a bölünürler. İşte yaşama ve şekil gibi çeşitli yönlerden yapılmış bölünmelerdeki formlara, biyolojik formlar denir.

BİYOLOJİK SPEKTRUM, bir bitey'i (flore) teşkil eden ana formların nispetlerini yüzde olarak gösteren rakamlar cetveline verilen ad.

BİYOLOJİK TÜRLER: bk. TÜR.

BİYOLOJİK ZAMAN: bk. BİYOKRONİK DENKLEM.

BİYOLÜMİNESANS (Bioluminescence), canlı organizmaların ışık çıkarması. B., en çok deniz hayvanları arasında yaygındır. Her hayvan şubesinden birçok deniz hayvanları ışık çıkarma kabiliyetindedirler. Buna karşılık tatlı sudakilerde B. a hiç raslanmamıştır. Karada yaşıyanlardan da yalnız birkaç eklembacaklıda (Arthropoda), bilhassa kınkanadlılar (Coleoptera) dan, meselâ ateşböceklerinde (Lampyris) ve tropik Amerikada yaşıyan kukuho (Cucujo) da görülür. Kukuhonun ışığı oldukça kuvvetlidir. Birkaçının çıkardığı ışık altında rahatça gazete okunabilir.

Birhücreliler arasında noktiluka (Noctiluca miliaris) denilen ve plankton halinde yaşıyan mikroorganizmalar gece deniz yüzünde parıldamalar halinde kendini gösteren yakamoz olayına sebebolurlar.

Çokhücrelilerden medüzler, polipler, solucanlar, kabuklular, mürekkep balıkları, tunikatlar ve balıklar arasında parıldayan birçok formlar bulunur.

B. ın aşağı organizmalarda oynadığı rol anlaşılmıyor. İhtimal bunlarda ökolojık bir değeri yoktur; buna karşılık yüksek organizmalarda B., avı celbetmeye, korunmaya (meselâ bazı derin deniz mürekkep balıklarında mürekkep yerine parlama organları kullanılır), eşlerini veya soydaşlarını ikaz etmeye veyahut da çevrelerini aydınlatmaya yaramaktadır.

Hayvanların ışık çıkarması (şimiolüminesans, b. bk.; chimioluminescence) denilen ve O_2 in varlığına ihtiyaç gösteren bir oksidasyon sonucudur. Fakat bu kimyasal olayda CO_2 ve sıcaklık meydana gelmez, kullanılan enerji tamamen ışığa çevrilir (soğuk ışık). Halbuki modern tekni in sırf ışık elde etmek için imal ettiği elektrik lâmbaları aldıkları enerjinin ancak % 3 ünü ışık halinde verebilmekte, % 97 sini ısıya çevirerek kaybetmektedir. Bu bakımdan B., insanlar tarafından henüz taklit edilemiyen ideal ışık kaynağıdır.

Ateşböceği: solda sırttan, sagda karın tarafından görünüşü (karın halkalarında parlama organları bulunur).

B. ın teferruatı hakkında bilgimiz henüz noksandır. Yalnız ışık çıkaran bazı hayvanlarda lüsiferin (lucifétine) denilen bir parlama maddesiyle bunu oksitleyen lüsiferaz (luciférase) enziminin bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu iki madde birbirleriyle karışınca parıldama hasıl olmakta, bu esnada oksitlenen lüsiferin, ışık fasılalarında, redüksiyon suretiyle tekrar eski durumuna dönmektedir. İhtimal aynı olay, bütün B. olaylarında geçmektedir.

Çokhücreli hayvanlarda ışık, deri üzerine serpili bez hücreleri tarafından veya bu iş için hayvanın vücudunda teşekkül etmiş karışık yapılı parlama organları tarafından elde edilir. Hayvanların bazıları parlama maddelerini bizzat kendileri yaparlar. Bazıları da ışığı, parlama organlarında sembiyont olarak yaşıyan ışık bakterileri sayesinde kazanırlar. Sonuncu halde ışık bakterileri ana hayvan tarafından yumurtalarına enfekte edılmek suretiyle dölden döle geçirilir.

Çürümekte olan ağaç gövdelerinde, yiyecek dolabında saklanan balıklarda görülen parıldamalar da ışık bakterileri tarafından meydana getirilen bir B. dır.

BİYOM (Biome), insan da dahil olmak üzere, geçmişte belli bir yerde, birbirini takip etmiş olan klimatik ve biyolojik şartlar altında gelişen hayat toplulukları.

BİYOMATEMATİK (Biomathématique), biyolojik fenomenlerin matematik bakımından incelenmesi; bk. BİYOMETRİ.

BİYOMETRİ (Biométrie; Yun. *bios* = hayat, *metrein* = ölçmek), genel olarak canlıların - bazı yazarlara göre yalnız hayvanların - ölçülmesinde kullanılan matematik metod. Fakat bu tarife göre, canlıların ancak boy, kafatası çevresi v. b. uzunluk ölçüleri ile ölçülebilen kısımları, B. metodları ile araştırılabilecek, sayı ve ağırlık ölçüleri kullanılamıyacaktır. Halbuki bir insanın boyu ile ağırlığı arasında bir nispet aranabilir, yahut bir hayvan grupu içerisinde belli bir karakterin ne nispette bulunduğunu bılmek gerekir, veya yeni dölde, meselâ balık, kelebek gibi hayvanlarda, erkek ve dişi fert sayısını veya her hangi bir karakteri taşıyan fertleri sayarak, bunların beklenen nispetten az veya çok meydana geldiklerini tesbit ederek birtakım ilmî sonuçlara varmak istenir. Bütün bu hallerde yine matematik metodlara başvurulur. Bu metodlar, aslında uzunluk ölçülerinde kullanılanlardan farklı değildir. Buna göre tarifi biraz genişleterek canlıları veya canlılık olaylarını, sayma, ölçme, tartma ile yani matematik metodlar kullanarak inceleyip değerlendirmeye B. demek yerinde olur. Çünkü, ancak böyle matematik metodlarla değerlendirmeden sonradır ki, canlılar veya canlılık olayları hakkında kesin bir hükme varılabilir. Canlılar da, canlılık olayları da hep birbirinin aynı değildir. Meselâ bir fasulye bitkisinin verdiği birkaç yüz tane tartılınca hep aynı ağırlık elde edilemediği gibi, bir balığın yumurtalarından çıkan yetişmiş balıkların boyu da, hep aynı büyüklükte değildir, v. b. Aynı fertten gelen fertler arasında böyle farklar bulunursa, başka başka fertlerden gelmiş ve başka başka yerlerdeki fertler arasında da bu farklar çok daha büyük olur. Böyle olunca fert grupu (kollektif) içinde ölçtüğümüz fertlerin hep-

sini içine alacak bir değer bulmak gerekir. Bu değer, değişim (variation) istatistiği metodu ile bulunan ortalama değerdir. Başka başka fert gruplarına veya canlılık olaylarına ait ortalama değerlerin karşılaştırılması, bunların aynı veya farklı olduklarını gösterir.

Fertlerde değişim, ya nöbetleşe (alternatif) olur, -yani bir fertte bir karakter ya bulunur veya bulunmaz- yahut belli bir karakter fertlerde değişik derecelerde görülür ki, buna kararsız değişim denir. Birinci halde araştırılan fertler iki grupa ayrılır. İkinci halde ise birbirinin aynı olan çok sayıda fert grupları teşekkül eder.

Bazan araştırmada bir karakter değil de iki veya daha fazla karakter birlikte ölçülür; birisinin fazlalaşması veya fazla gelişmesi ile diğerinin azalıp çoğalması veya fazla gelişmesi arasında bir ilgi bulunup bulunmadığı tesbit edilir. B., kalıtım içerisine de girmiştir. Meselâ kalıtımda da yeni dölde ne nispette erkek ve dişi fertlerin veya belli bir karakteri taşıyan fertlerin meydana geleceği, beklenilen nispette meydana gelmiyorsa, burada hangi faktörlerin etken olabileceği kalıtım istatistiği denilebilen matematik metodlarla tâyin edilir. Belli bir bölgede yaşıyan belli bir hayvan veya bitki türü, topluluğu içerisinde belli tiplerin azalıp çoğalmasını veya yeni meydana gelmiş bir faktörün yayılmasını araştıran topluluk istatistiği de yine B. tarifinin içerisine girer. Buraya kadar B. sözünün, çok geniş anlamda kullanılabileceği görülmektedir.

Eskiden beri canlıları ve canlılık olaylarını karşılaştırabilmek veya elde edilen sonuçların aynı veya başka olduğunu tesbit edebilmek için çeşitli basit ve karışık matematik metodlar kullanılmıştır. Her metod araştırılan objenin şekline göre değişir. Meselâ alternatif tiplerde yüzde nispetlerini bulmak çok defa iyi neticeler verdiği halde, diğer hallerde mutlaka ortalama değeri ve onun yanlış nispetini tesbit etmek gerekir. Ortalama değerin bulunması da prensipte aynı olmakla beraber yalnız bir, iki ve daha fazla karakterler bakımından değişiklik gösteren fert gruplarında, kalıtımda, veya kan gruplarında v. b. bazı değişikliklere uğrar. Bk. ANTROPOMETRİ.

BİYONOMİ (Bionomie), tecrübeye dayanarak incelemeler yapan ökoloji (b bk.; écologie) koluna verilen ad.

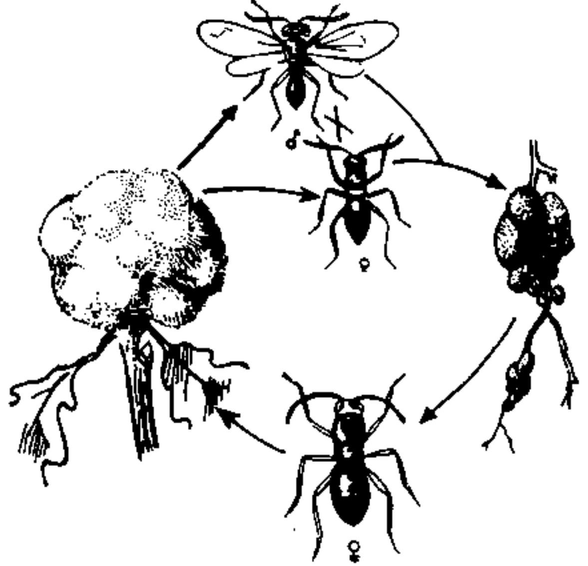
BİYOPLAST (Alm. Bioplast; Yun. *bios* = hayat, *plastos* = kalıplanmış, şekillenmiş), canlı bir birim halinde ve şekillenme kabiliyetinde olan bir biyoplazma parçası. Biyolojide artık kullanılmıyan bu terim aşağı yukarı *hücre*nin karşılığıdır.

BİYOPLAZMA (İng. Bioplasm; Yun. *bios* = hayat, *plasma* = kalıplanma, şekillenme), İngiliz fizyologu L. S. Beale tarafından, şekillenebilen ve üriyen canlı protoplazmaya verilen ad.

BİYOPSİ (Yun. *bios* = hayat, *opsis* =görme, görünme; manzara) bilhassa tıpta teşhis için canlı organlardan küçük bir parçanın alınıp mikroskopik yapısının incelenmesi. Çeşitli teşhis vasıtalariyle mahiyeti anlaşılmıyan, yara, ur, şişlik v. b. yerlerden, hasta hayatta iken parça kesilir, canlı halini muhafaza etmesi için çeşitli reaktiflerden geçirilir, mikronlar inceliğinde kesilip, özel boyalarla boyanır ve mikroskopla bakılır. Böylece parçanın alındığı hasta organın dokusu hakkında kesin bir fikir elde edilerek orada verem, kanser veya diğer bir hastalık olup olmadığı anlaşılır. B. yapılması için gerekli müddet, birkaç gün ise de, yarım saate de indirilebilir ve meselâ ameliyat sırasında alınan B. parçası, acele metodla incelenir. elde edilen netice, hasta henüz masada iken bildirilerek, operatöre yardım edilmiş olunur.

B. parçası bütün iç ve dış organlardan bıçakla kesilerek alındığı gibi karaciğerden, dalaktan ve kemik iliğinden, ameliyat yapmaksızın, trokar denilen bir aletle de alınabilir. Başlıbaşına bir doku olan, kanın muayenesi de B. mahiyetinde sayılırsa da, bu terim, yalnız diğer organlar için kullanılmaktadır.

BİYORİZA (Biorrhiza; Yun. *bios* = hayat, *rhiza* = kök), böceklerin, zarkanadlılar (Hymenoptera) takımının mazı meydana getiren yabanarıları sinipide (Cynipidae) familyasından bir cinsin adı. Dişilerde karın nihayetinde bir yumurtlama borusu (terebra) bulunur. Meşe ağaçlarındaki dalların uçlarında yumruk büyüklüğünde süngere benziyen çok odacıklı mazıları (Şek., solda) *Biorrhiza pallıda* adındaki bir yabanarısı yapar. İlkbahar başlangıcında soluk yeşil veya beyazımsı renkte olan mazılar yavaş yavaş kırmızılaşır ve Temmuz ayında tamamiyle olgunlaşırlar. Bundan sonra mazının içinde gelişmiş olan yabanarılarının her iki cinsi de mazıyı delerek dışarı çıkarlar. Bu arada mazı birdenbire pörsür, süngere benzer ve rengi de bozulur. Bu yabanarılarının erkekleri daima kanadlıdır (Şek., yukarıda).

BİYORİZA
Solda: domurcuk mazısı; yukarıda: kanadlı erkek B., kanadsız dişi B.; sağda: kök mazısı; altta: partenojenez dişi.

Dişilerinin ise kanadları çoğu körelmiştir, veya tamamiyle kanadsızdır (Şek., yukarıda). Renkleri sarımsı, karınları kahverengidir. Döllenen dişi toprağa girer ve yumurtalarını meşenin ince kökleri içine bırakır. Buralarda yuvarlak. nohut, bazen kiraz büyüklüğünde tek odalı ve bir üzüm salkımını andıran kök mazıları meydana gelir (Şek., sağda). Bu yuvarlak kök mazıları içindeki yumurtalar döllenmeden doğrudan doğruya gelişerek kanadsız dişileri (Şek., altta), *Biorrhiza apterayı* meydana getirirler. Kırmızımsı kahverengi - sarı renkli ve 5 mm boyundaki bu kanadsız dişiler kış ortasında gelişmelerini bitirdiklerinden kök mazılarından çıkarak soğuğa, kara bakmadan (soğuğa son derece dayanırlar) uzun bacak-

lariyle yavaş yavaş meşe ağacının gövdesine, oradan da dallarına tırmanarak döllenmemiş yumurtalarını dal üçlarındaki tomurcukların veya yan yaprak tomurcuklarının içine bırakırlar. Bu tomurcuklardan ilkbaharda süngere benziyen çok odacıklı mazılar meydana gelir.

BİYOSENOZ (Biocénose; Lat. Biocœnosis; Yun. *bios* = hayat, *koinos* = müşterek, umumî), bir biyotop (b. bk.) taki organizmaların (hayvan ve bitkiler) hepsine birden verilen ad. B. daki bütün organizmalar ya doğrudan doğruya veya dolayısiyle birbirine bağlıdır. Meselâ belli bir B. da ilk önce bitkiler organik maddeleri hazırlarlar, bazı hayvan türleri bitkilerle geçinirler, bunlarla da etyiyen hayvanlar beslenirler. Bitki ve hayvan ölüleriyle metabolizma artıklarında yaşıyan birçok bakteriler, bunları yeniden bitkilere geçebilecek ham maddeler haline getirirler. Bu şekildeki B., kendi başına yaşıyabilir (biocénose autarchique), yeşil bitkilerin yaşamadığı bölgelerdeki (denizdipleri, mağaralar) B. lar., kendi başlarına yaşıyamazlar (biocénose xénarchique). Bunlara başka B larda hazırlanan besinler nakledilir.

Bir biyotopta hayat şartları değiştikçe B. u teşkil eden canlılar arasındaki münasebetler, üreme, besin almada rekabet ve ölüm nispeti gibi dengeli bir şekilde yeniden ayarlanır. Meselâ bir yıl yağmurlar erken başlar ve tavşan yavrularının çok sayıda ölmesine sebebolursa bitkiler de bundan zarar görerek azalırlar.

BİYOSFER (Biosphère; Yun. *bios* = hayat, *sphaira* = top, küre), jeolojide yerküresinin umumiyetle içten dısa doğru ayrılmış olduğu barisfer (b. bk. erimiş ateşküre, barysphère), litosfer (b. bk. taşküre, lithosphère), hidrosfer (b. bk. suküre, hydrosphère), atmosfer (b. bk. havaküre, atmosphère) lerden son üçü arasında yer alan ve yerin büyük kısımlarını kaplıyan farazî kabuk, canlılar küresi. B., bitki veya hayvan oldukları kestirilemiyen mikroskopik uzviyetlerden başlıyarak, varlığı çok daha belirli olan deniz ve kara bitkilerini, hayvanlarını içine alır. Bazı hallerde, denizlerde yaşıyan binbir çeşit hareketli veya hareketsiz bitkilerle hayvanlar, oldukça sığ yerlerde geniş alanlar kaplar; bunların uzvî olan veya olmıyan (kalker veya silis) artakalanları kalın, devamlı tabakalar meydana getirir. Hayvanî (zoojen) olan bir kısım teşekküller, mercanların meydana getirdikleri resifler halinde kendini gösterir ve geniş alanlar kaplarlar. Fazla miktarda kabuklu deniz hayvanının bir arada birikmesi de hayvanî kalkerleri meydana getirir. Gene iç göllerde veya sığ deniz kıyılarında biriken veya bataklıklarda meydana gelen bitki örtüleri de zamanla geniş ve kalın kömür tabakaları meydana getirirler. Eski jeolojik çağlarda meydana gelen bu gibi uzvî kabuk tabakaları *ölü B.*, denizlerle karalarda yaşamakta olan canlılar topluluğu ise *canlı B.* dir. Bk. YERYUVARLAĞI ve BİYOLOJİ, Biyosfer.

BİYOSLAR (Biose), molekülünde 2 atom oksijen bulunan basit karbonhidratlar. Glikolaldehid: $C_2H_4O_2$ gibi.

BİYOSTATİK (Biostatique; Yun. *bios* = hayat, *statikos* = durduran, kaim kılan), organizma yapısını statik olarak fonksiyonları bakımından inceliyen bilim kolu. Biyodinamik (b. bk.)ın zıddı. Ayrıca bk. BİYOFİZİK ve BİYOKİMYA.

BİYOTA (Biota), mazı (Thuja) cinsinin iki alt cinsinden biri (diğeri: Euthuja). B. alt cinsinde bulunan türlerin tohumları kanadsız, kozalakların meyva yaprakları diğer alt cinstekilere nispetle daha etlimsidir. Yurdumuzda bahçelerde çok yetiştirilen şark mazısı (Thuja orientalis) bu alt cinstendir.

BİYOTİK POTANSİYEL (Potentiel biotique), bir organizmanın, en iyi veya en kötü şartlar altında, hayatını idame ettirebilme ve soyunu üretebilme kudreti ve hayatiyet ölçüsü.

BİYOTİK SÜKSESSİYON (Succession biotique), bitki coğrafyasında kullanılan bir terim Bitki formasyonlarının tabiî değişmelerinin (succession'lar), biyotik faktörlerin etkileri altında olmasıdır. Eğer tabiî formasyon değişmelerine bitkilerin yetiştikleri mahal sebebolursa, *topik süksessiyonlar* denir.

BİYOTİP (Biotype; Yun. *bios* = hayat, *typos* = şekil, kalıp), dış görünüşleri (fenotipi) farklı olsa da kalıtım faktörleri (genleri = genotipi) eş değerli (isogen) fertlerin topluluğunu ifade eden bir kalıtım (jenetik) terimi. Meselâ, bir tek fasulye tohumundan üriyen tohumlar, içlerinde eşit kalıtım faktörleri bulunduğundan. bir B. meydana getirirler. Bu B. in bütün fertleri (yani tohumlar), teşekkülleri sırasında elverişli dış şartlardan (ışık, besin, su . . .) aynı nispette faydalanamıyacakları için, dış görünüşleri (boy, ağırlık) birbirinden farklı olabilir.

BİYOTİPOLOJİ (Biotypologie), hekimlikte, ferdiyeti belirtmek gayesiyle, biyotip (b. bk.) e dayanılarak yapılan bir araştırma esası. İtalyan hekimi Nicola Pende'ye göre, B. nin gayesi, hastalığın diyagnostiğini yapmadan önce, insanın diyagnostiğini yapmaktır. Bu gayeye erişmek için her cins bilgiden faydalanır: morfoloji bilançosuna dayanmakla yetinmez; aynı zamanda veraseti, mizacı (yani endokrino-vejetatif hali, kan grupunu, metabolizmayı), karakteri (içgüdü hayatını, hassaslığı, irade kuvvetini, ahlâki bilgilerini), nihayet zekâyı inceler.

Buna göre, konstitüsyon (constitution) ve tamperaman (tempérament) kelimelerinin mânasını kesin bir şekilde ifade etmek imkânı bulunmuştur. Konstitüsyon, bedenin yapısı, veraset şartları ve kısaca ferdin statik unsurları demektir. Tamperaman ise ferdin dinamik karakterlerini temsil eder, ki bunlar bedenin hümöral (hıltî) durumuna ve bilhassa endokrino-vejetatif duruma ve psikofizyolojik davranışa (comportement) bağlıdır.

Bu bilgiler epey karışık olmakla beraber, gerek önleyici (médecine préventive), gerek sağaltıcı hekimlikte (méd. curative) çok büyük bir rol oynar.

B. sahasında soy verasetinin akisleri görülür. İnsan, hastalıklara olan istidatını ve bunlara karşı mukavemetini tesbit eden biyolojik sıra (lignée) nın bir üyesidir. Bu ana hakikati hekimlik bir zaman unutmuştu; şimdi ise yeniden bunu ön plâna almaktadır.

BİYOTİT (Biotite), magnezyumlu, demirli siyah mika. Kimyaca terkibi, $K(Mg, Fe^{II})_3 \cdot (OH)_2 [(Al, Fe^{III}) Si_3 O_{10}]$ dir. B., mika soyundaki minerallerin en yaygını olup, monoklin, psödo-heksagonal bir teşekkül gösterir, bir yöne doğru kolayca ayrılabilir ve yaprak yaprak, pul pul dağılır. Rengi, koyu esmer ile siyah arasında değişir, bazan yeşilimtırak olduğu görülür. Sertliği 2,5 - 3 tür. B., püskürük kültelerin çoğunda, hususiyle granit, mikalı siyenit, mikalı diyorit, porfir, trahit'in içinde bulunur. Gnays ve mikaşistler içinde de yer tutar. Kolay yıprandığı için tortul

külteler içinde daha az, fakat kontakt-metamorfize olmuş hornfels'lerde daha çok bulunur. Külteler içinde ışığın vurmasiyle parıldar, böylece amfibolden ayırdedilebilir. B., çözülerek terkibine su alır ve yeşil renkli klorit'e çevrilir. İçinde potasyum bulunduğu için toprak teşekkülünde önemli yeri vardır.

BİYOTOP (Biotope; Yun. *bios* = hayat, *topos* = yer), kendi sınırları içinde ortam şartları aynı, belli hayvan ve bitki gruplarının yaşamasına elverişli olan küçük veya büyük hayat alanları. Meselâ çöller, açık denizler, kıyılar, göller, nehirler v. b. gibi. Bunlar fizik ve kimya bakımından çeşitli ortam şartları olan ve belli canlıların yaşamasına uygun bulunan birer B. tur.

BİZANS EDEBİYATI, Bizans devrinde, yani Büyük Konstantinos'tan (324) İstanbulun fethine (1453) kadar Rumca yazılan edebiyat. Evvelce İustinianos'a kadar (527) süren devre antik edebiyat içine alınırdı. Halbuki Roma İmparatorluğunun, hususiyle batı kısmının siyasî, dinî, edebî ve medenî hayatının gelişmesi gözden geçirilecek olursa, pagan Yunan-Roma devrine karşılık Hıristiyan Bizans çağının Büyük Konstantinos saltanatından başlatılması gerektiği anlaşılır. Konstantinos saltanatı, şüphesiz, millî hayatın en mühim sahalarında yeni bir devir açmıştır. Fakat antik geleneğin devlet ve fikir hayatı üzerine tesir yapmakta devam ettiği de muhakkaktır. Kültür ve edebiyatta, meselâ siyasette olduğu kadar âni bir değişiklik seyrek görülür. Bizansta da, Hıristiyan kültürü siyasî, hususî ve ahlâkî hayatta tam mânasiyle yerleşinceye kadar birkaç asır geçmiştir. Paganlığın son kalıntıları ancak VI.-VII. yüzyılda kaybolmuş, antik fikrin son kalesi olan Atina üniversitesi 529 a kadar devam etmiştir. B. E. nın müstakil gelişmesi bakımından çok mühim olan devlet hayatının Grekleşmesi, ağır yürüyordu. Gerçek ilk Yunan imparatoru, I. Tiberios Konstantinos (578-582) idi. Devlet, ancak VII. yüzyılda tamamiyle Yunan karakteri alabilmiştir.

Bizans İmparatorluğunun doğu eyaletleri elden çıkıncaya kadar bu eyaletler kültür ve edebiyatta bir dereceye kadar bağımsızlıklarını korumuşlardır. Fakat Mısır, Filistin, Suriye ve Ermenistan kaybedildikten (VII. yüzyıl) sonra, bütün edebî ve fikrî hayat İstanbulda toplanmıştır. Edebiyatla ilgili olan ve fikrini açıkça söylemeğe cesaret eden münevver taşra orta tabakası yoktu. Bunun için B. E. her şeyden önce bir şehir edebiyatıdır. Taşra hayatından ve tabiattan binde bir ilham almış, ama başşehir ve saray hayatının en ehemmiyetsiz hâdiselerini bile aksettirmiştir.

B. E. bir dereceye kadar Hellenistik edebiyatın devamı sayılabilir. Her iki edebiyatta, şekle fazla ehemmiyet verme, antik yazarlar taklidederek güzel dili arama, aşırı belâgat ve diyalektik, basit ifade yerine tasannu ve ıtnap gibi birçok müşterek vasıflar vardır. Mitolojik telmihlere ve antik tarihe, Hıristiyan konulu eserlerde bile geniş bir yer ayrılmıştır. Aleksandreia (İskenderiye)da olduğu gibi Bizansta da, uzun manzumelerden başka bilhassa hafif şiirler, peyzajların veya sanat eserlerinin tasvirleri, pagan veya Hıristiyan konular üzerinde aşk ve cenaze epigramları çok sevilmekte idi. Bununla beraber B. E. taklitçi bir edebiyat değildir. Antik süslü şekil altında yeni fikirler görülür. Şekilce pagan olan B. E. ruh bakımından Hıristiyandır. Kilise Babalarının, Bizans düşünüşü üzerinde derin tesirleri olmuştur. Bizans yazarlarının çoğunda *Kitab-ı Mukaddes*in bilinmesi, antik eserlerin bilinmesi kadar mühimdir. Bundan başka B. E. birçok ekzotik hikâyeleri, Hindistan, İran ve Suriye efsanelerini, hattâ Arap türkülerini kendine mal etmiş, varlığının son yüzyıllarında da bazı Batı eserlerini adapte etmiştir. Bundan başka B. E. nın birçok orijinal tarafları da vardır. Birçok yazarlar, içinde yaşadıkları cemiyetin çekici tasvirlerini vermiş, ritmik şairler ise âlim şairlerin uzun zaman kıymet vermedikleri yeni bir şiir nev'ini meydana getirmişlerdir.

Bizans ediplerinin kullandıkları dil, konuşma dili değil, Aleksandreia (takr. M. Ö. 300 - M. Ö. 31) ve Roma devrinde (M. Ö. 31 - M. S. 324) meydana gelip ağızların üstünde kalan müşterek yazı dili (Yun. *koinē*)dir. Bu, halkın anlamadığı ve yazarların bile günlük hayatta kullanmadıkları uydurma bir dildi. Ancak halk dilinin hor görülmesine rağmen bu dilin az çok tesiri altında kalan yazarlara her devirde raslanırdı. Latin istilâsından sonra ise bu dille yazılı mühim eserler de meydana getirilmiştir.

Kuruluş ve ilk yükseliş devri (324 - 641). Bizansın kurulması ve Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabulü ile eski pagan edebiyat birden bire ortadan kalkmamıştır. Hattâ IV. yüzyılda bu edebiyatta canlı bir faaliyet görülmektedir. Fakat Hıristiyan düşünüşü çok geçmeden edebiyatta da antik dünya görüşünü alt etmiş; yeni edebiyat İustinianos (527 - 565) zamanında ilk parlak devrini geçirmiş, sonra gerilemeğe yüz tutmuşsa da Herakleios (610 - 641) zamanında yeniden hız almıştır.

Bu devirde İstanbul edebiyatın merkezi olmakla beraber, bazı Anadolu Suriye, Filistin ve Mısır şehirlerinde de canlı bir edebî faaliyet görülür.

Roma, Hıristiyan ve Doğu unsurlarının birbirine karışması ve Yunan dilinde görülen şümullü değişikliklerle B. E. nda yeni konular, neviler şekiller meydana gelmiştir.

Laik şiirin, bütün B. E. tarihinde, bilgince bir karakteri vardı. Şairler, samimî hisler yerine, tarih, hukuk, ilim, teoloji konularını terennüm etmiş veya her çeşit nesir eserleri nazma çevirmişlerdir.

Bu devrin ilk mühim şairi, V. yüzyılda Panopolis (Mısır) te yaşıyan Nonnos'tur. *Dionysiaka* (Dionysos hikâyesi) adiyle Yunan tanrısı Dionysos'un Hindistan seyahati hakkında büyük bir destan yazmıştır. Daha sonra Hıristiyanlığı kabul eden Nonnos, *Yuhanna İncili*ni tasannulu bir üslûpla nazma çevirmiştir. Mitolojik destanda Nonnos'un birçok takipçisi vardır. Bunların en kabiliyetlisi, üstadı gibi kendisi de Hıristiyanlığı kabul eden Musaios (VI. yüzyıl) tur. *Ta kath' Hērō kai Leandron* (Hero ve Leandros hikâyesi) adlı aşk destanı, ince, samimî edasiyle her çağda büyük bir rağbet görmüş, birçok Avrupa dillerine çevrilmiş veya adapte edilmiştir. Tarihçi Agathias (536 - 582), gençliğinde şiirle uğraşmıştır. Şiirlerinden *Daphniaka* (Daphnis hikâyeleri) adlı kısa, açık saçık hikâyeleri anılmağa değer. 100 kadarı kendisinin olmak üzere çağdaş şairlerin epigramlarını içine alan *Syllogē neōn epigrammatōn* (Yeni epigramlar külliyatı) adlı eseri de mühimdir. İustinianos'un saray adamlarından Paulos Silentiarios, Agathias'tan daha değerli bir şairdir. 78 epigramı ve 3 uzun tasvirî manzumesi (2 tanesi Ayasofya hakkında) bize kadar gelmiştir. 560 sıralarında yazı yazan Aristainetos, manzum mektubun başlıca temsilcisidir. *Erōtikai epistolai* (Aşk mektupları) adlı eserinde 50 kadar kısa aşk hikâyesi vardır. Herakleios çağının en seçkin şairi Georgios Pisides'tir. Epigramlardan başka tarihe, felsefeye, teolojiye ve Hıristiyan dogmasına ait şiirleri vardır. Tarih manzumele-

rinde Herakleios'un İran seferinin bazı hâdiselerini terennüm etmiştir. Bir manzumesi de İstanbulun 626 da Avar ve Sasanîler tarafından kuşatılmasını ve kurtuluşunu anlatır. Tasannulu üslûbuna rağmen bu manzume mühim bir kaynaktır (müellife göre Avarlar, Türklerin bir dalıdır). *Tekvine*, Kilise Babalarının *Kitab-ı Mukaddes* tefsirlerine v. b. eserlere dayanarak dünyanın yaratılışını hikâye eden *Heksaēmeron* (Altı gün) adlı büyük manzum eseri Bizansta fevkalâde bir başarı kazanmıştır.

Bütün bu âlim şairler, hecelerin uzunluğu ve kısalığı esası üzerine kurulmuş antik vezinleri kullanmışlardır. Halbuki daha Bizans devrinden önce, Yunan dilinde esaslı değişiklikler olmuş: uzun vokaller kısalmış, diftonglar monoftonglaşmıştı. Modern Yunancada olduğu gibi Bizans Rumcasında da vurgusuz vokaller kısa, vurgulu vokaller ise uzundu. Bu şartlar içinde eski vezinlerin kullanılması, dilin zorlanmasından başka bir şey değildi. Bunun için Bizans şiirinde hece vezni kabul edilmiştir. Bunun muhtelif tarihlerde meydana gelmiş iki çeşidi vardır: 1) *Stikhos politikos* (şehir mısraı, yani yalnız âlimlerin bildikleri antik aruza karşılık herkesin anlıyabildiği ve kullandığı bir vezinle yazılmış mısra): hece sayısı, ritim ve vurgu üzerine kurulan ve çoğu 15 heceli olan bu mısrada vurgu cüzlerin ikinci hecesindedir, takti ise sekizinci heceden sonra gelir (· ⊥ | · ⊥ | · ⊥ | · ⊥ ‖ · ⊥ | · ⊥ | · ⊥ | · veya —). Kıtalarda mısraların hece sayısı her zaman aynıdır. VI. yüzyıldan itibaren izlerine raslanan stikhos politikos X. yüzyıldan başlıyarak laik şiirde umumileşmiştir. 2) Yalnız ilâhilerde kullanılan *stikhos rhytmikos* (ritmik mısra): hece sayısı, vurgu ve melodi üzerine kurulan bu mısrada belli cüzler yoktur, kıtadaki mısraların hece sayısı da değişiktir. Ritmik şiir (*ōdē*) in yine iki nev'i vardır: a) Eşit kıtalardan meydana gelen *kontakion* («bastoncuk»; bu ad, üzerine ilâhinin metni yazılan parşömen tomarının sarılmış bulunduğu bastoncuktan gelir); b) kuruluşu birbirinden farklı kıtalardan ibaret olan *kanōn* (düzen). Ritmik şiirde kafiye, nakarat (*ephymnion*) ve akrostiş (b. bk.) kullanılmıştır.

Ritmik şiir, kökü II. yüzyıla kadar uzanırsa da, asıl Bizans devrinde gelişmiştir. Bizans *melōdos* (ritmik şair)-larının en önemlisi Romanos'tur. Emessa (Humus) da doğmuş, Beyrutta papazlık yaptıktan sonra Anastasios (491-518) zamanında İstanbula gelmiş, İustinos ve İustinianos zamanında da burada yaşamıştır. Romanos çok verimli bir şairdir. İlâhileri, belâgatten uzak, basit bir dille derin bir iman ifade eden kontakionlardır. Hususiyle Noel ilâhisi çok meşhurdur. Romanos'un, ilâhi şiiri üzerine büyük tesiri olmuştur. İstanbulu 626 da Avar ve Perslerden, 677 ve 718 de ise Araplardan kurtardığı için Meryem Anaya teşekkür maksadiyle Ortodoks kiliselerinde hâlâ okunan *Hymnos akathistos* (Ayakta okunan ilâhi) un ilk şekli büyük bir ihtimalle bu devirde meydana gelmiştir. Müellifi belki patrık Sergios'tur. Bu meşhur ilâhinin ikinci kısmı Romanos'un Pentekoste (Paskalyadan 50 gün sonra gelen bayram) ilâhisinin hemen hemen aynıdır.

Hitabette, Hermogenes (M. S. II.-III. yüzyıl) ve onun izinden giden Aphthonios (III. yüzyıl) tarafından tesbit edilen kaide ve usullere uyulmuştur. Buna göre, hitabetin *enkomion* (imparatoru öven nutuk), *epitaphion* (cenaze va'zı), *parainesis* (hükümdarın vazifeleri hakkında yazı), *ekphrasis* (şehirlerin, dağların, denizlerin, nehirlerin, anıtların, binaların v. b. tasviri) ve mektup gibi başlıca nevileri vardı. IV. yüzyılda Atinada, İstanbulda, İznikte, İzmitte ve Antakyada hitabet öğretmenliği yapan Libanios (314-391) antik belâgat sanatının son temsilcisidir. Kendisi pagandı. İlk Hıristiyan hitabet mektebi V. yüzyılda Gazzede kurulmuştur. Müdürü, imparator Anastasios, İustinos ve İustinianos'un çağdaşı Prokopios aynı zamanda teologdu. Prokopios, mitolojik misaller yerine *Kitab-ı Mukaddes*ten iktibaslar koymuştur. Halefi Khorikios bu metoda devam etmiş ve Bizans hitabet öğretmenleri üzerinde büyük tesiri olmuştur. Ayasofya diyakosu ve İustinianos'un mürebbisi Agapetos ise, İustinianos tahta çıktığı zaman, eski talebesi için Hıristiyan hükümdarlarının dinî, ahlâkî ve siyasî vazifeleri hakkında çok ilgi çekici bir eser kaleme almıştır. *Ekthesis kephalaiōn parainetikōn pros basilea İustinianon* (İmparator İustinianos için öğütler) adını taşıyan bu eser, yüzyıllar boyunca çok sevilmiş, birçok Avrupa dillerine de tercüme edilmiştir.

IV. yüzyıldan itibaren dinî hikâyeler sahasında aziz biyografileri, değişik konuları sebebiyle, ayrı bir edebî nevi olarak gelişmiştir. Bu gibi eserlerde çok defa çevre ve karakterin ince tasvirleri, maceralar, aşk ve cinayet motifleri, fantastik tafsilât, yani aşağı yukarı modern romanda da aradığımız noktalar vardır. Ayrıca ahlâk meselelerine de geniş bir yer verilmiştir. Bu biyografilerde Bizans cemiyetinin bütün tabakaları ve bütün hayat şartları temsil edilmiştir. Vaka, bazan imparator sarayında, İstanbul sokaklarında, taşra şehir ve kasabalarında, çiftliklerde veya manastırlarda geçer. Nihayet, hususiyle IX. yüzyıldan itibaren, bu eserlere roman gibi macera hikâyeleri konmuştur. *Binbir Gece Masalları*nda veya serseri (picaro) romanlarında olduğu gibi, aziz biyografilerinde de her yeni şahıs hikâyeye kendi maceralarını da katar. Asıl konu ile ilgisi olmıyan bu kısımlar tam bir küçük hikâyedir.

Bu devirde birçok hagiograf (aziz biyografisi yazan) lar yaşamıştır. Bunlardan Skythopolisli Kyrillos (takr. 514-557 den sonra), İoannes Moskhos (VI.-VII. yüzyıl) ve Kudüs patriği Sophronios (ölm. 638) anılmağa değer.

Bizansta *İncil*in apokrif (bk. APOKRYPHLER) hikâyeleri her devirde büyük bir zevkle okunmuştur. Buna karşılık *Tevrat*ın apokrifleri Bizansta az rağbet görmüştür. II. yüzyıldan kalma *Yakup İncili*nin ilâvesi olarak. V. yüzyılda yazılmış *Zekeriya İncili*, *İsanın Çocukluğu İncili* ve *Nikodemos İncili* Bizansta meydana gelen apokrif hikâyelerin en tanınmışlarıdır. Bu hikâyeler, ikonografi (mukaddes resim sanatı) üzerinde de mühim tesirler bırakmıştır.

Antik çağın sonlarına doğru meydana gelen mensur roman, Bizansta da çok sevilmiştir. Bu romanlarda başkahramanla sevgilisinin aşkı ve bu aşkın engelleri anlatılır. Tamamiyle romantik olan bu eserlerde karakter tasviri yoktur. Heliodoros'un *Theagenes ile Kharikleia* [III. yüzyıl]sı ve Akhilleus Tatios'un *Leukippe ile Kleitophon* [IX. yüzyıl]u bu gibi eserlerin en tanınmışlarıdır. Pagan dünya görüşüne rağmen bu iki roman Bizansta büyük rağbet görmüş ve Bizans romanları için örnek olmuştur. Ancak Bizanslılar daha çok manzum romanları tutmuşlardır.

Durgunluk devri (641-850). Bundan önceki bolluk devrinden sonra B. E. nda iki yüzyıl süren bir durgunluk ve verimsizlik devri gelir. Laik edebiyatta hemen hemen anılmağa değer hiçbir eser meydana gelmemiştir. İkonoklâzm

(726 - 842) yalnız mukaddes resimleri yok etmemiş, edebî faaliyet için de zararlı olmuştur.

Kilise şairlerinden Girit başpiskoposu Andreas (660-720) *kanōn*u icadetmekle ritmik şiire daha büyük bir serbestlik sağlamıştır. 250 kıtalık *Ho megas kanōn* (Büyük kanon)unda Romanos'u taklidetmiş, fakat onun ifade basitliğine, inceliğine erişememiştir. VIII yüzyılda Kudüste Aziz Sabbas manastırı keşişlerinden büyük din âlimi İoannes Damaskenos ve dostu Kosmas başarılı kanonlar yazmışlardır. Her ikisinin üslûbu tasannuludur. Ayrıca İoannes bazı kanonlarda antik vezni kullanmıştır. İstanbulda Studios manastırı reisi Theodoros Studites (759-826), teoloji eserleri, 550 kadar mektupla birçok ilâhiler yazmış, fakat daha çok çeşitli konulardaki epigramlariyle şöhret kazanmıştır. Manastır hayatının adamlarını, günlük hâdiselerini canlandıran epigramları tamamiyle yeni ve orijinaldir. B. E. nın biricik kabiliyetli kadın şairi Kasia veya İkasia (doğ. 810 sıralarında) da bu devirde yaşamıştır. 830 da imparator Theophilos'un nişanlı namzetleri arasında bulunuyordu. Hazırcevaplığı yüzünden imparatorun kendisini seçmemesi üzerine Kasia bir manastır kurmuş ve oraya çekilmiştir. Eserleri arasında ilâhiler ve epigramlar vardır. İstanbul diyakosu, sonra IX. yüzyıl başlarında Nikaia (İznik) metropoliti İgnatios, *Stikhoi eis ton Adam* (Âdem hakkında mısralar) adlı manzumesinde diyalog şeklini kullanmıştır. Ancak *Tetrastikha eis mythus Aisōpikus* (Aisopos masalları hakkında dörtlükler) adiyle nazma çevirdiği Aisopos masalları bu eserinden daha tanınmıştır.

İkonoklâzm devrinde en çok gelişen edebiyat nev'i hagiografi idi. Halk, mukaddes resimler uğrunda savaşanları, ölenleri «aziz» saydığı için, bunların hayatı hakkında sayısız biyografiler meydana getirilmiştir. Bu arada keşiş biyografileri ayrı bir grup meydana getirir. Bu eserler Bizans keşişliği, kilisesi ve kültür tarihi bakımından çok mühim kaynaklardır.

Klâsik devir (850-1204). B. E., iki yüzyıldan fazla süren durgunluk devrinden sonra yeni bir parlak devre girmiştir. IX. yüzyılın ikinci yarısı bir dereceye kadar hazırlık devresi sayılabilir. Caesar Bardas zamanında İstanbul üniversitesinin yeniden kuruluşu (863) ile antik klâsik edebiyata karşı büyük bir hayranlık uyanmıştır. Antik ve ilk Bizans müelliflerinin unutulmağa başlanan eserleri büyük bir gayretle toplanarak incelenmiş ve bu eserlerin hulâsalarını toplıyan büyük ansiklopediler meydana getirilmiştir. Bu eserlerden bilhassa İstanbul patriği Photios'un *Myriobıblon* (Bin kitap) [IX. yüzyıl sonları]u ve *Suidas* adiyle tanınan ansiklopedi (1000 sıralarında) edebiyat tarihi bakımından çok mühimdir. Bu parlak devir bütün Makedonya sülâlesi çağı boyunca devam etmiştir. Kısa süren bir durgunluktan sonra Komnenoslar zamanında fikir hayatında kuvvetli bir yenileşme olmuş ve Bizanslılarda antik edebiyata olan bağlılık bir kat daha kuvvetlenmiştir. Aşırı klâsiklik hayranlığı neticesinde klâsik Yunancanın taklidi moda haline gelmiş ve yazı dili, bilhassa XII. yüzyılda, yalnız halk için değil, aydınlar için de anlaşılmaz bir hale gelecek kadar arkaik olmuştur. Bu durum, halk dilinin yazı dili haline yükselmesini güçleştirmiş, edebiyata da sunîlik damgasını vurmuştur. Bu devir yazarları gerçek humanistlerdi: bütün edebî neviler ve şekillerle ilgilenmişlerdir.

Bu çağda epigram, didaktik ve allegorik şiir ve türlü vesilelerle yazılmış manzumeler çok sevilmekte idi. 900 den önce, saray adamlarından Konstantinos Kephalas, kendi epigramlariyle başka şairlerin epigramlarından bir külliyat hazırlamıştır. Bunun düzeltilmiş ve genişletilmiş yayımı olan *Anthologia Palatina* (Palatina antolojisi) [980] 3 700 epigramı içine alır (bu meşhur antoloji 1606 da Palatina Seçmen Prensliği kütüphanesinde keşfedilmiş, adını bundan almıştır). III. Mikhael (856 - 867) in çağdaşı filozof Leon, büyük filozoflar hakkında yazdığı epigramlariyle tanınmıştır. İmparator VI. Leon Sophos (886-912) epigramlar (Roma ayları v. b. hakkında), devletin hazin durumu hakkında şiirler «sabah şiirleri» (*ōdaria heōthina*) ve «yengeç şiirleri» (Yun. *karkinoi*, yani soldan önden, gerek sağdan okunarak aynı mânayı veren mısralar) yazmıştır. Kendisinden sonra gelecek imparatorlar, patrikler ve devletin geleceği hakkındaki kehanetleri (*khrēsmoi*) Bizansta büyük rağbet görmüştür. İstanbul diyakosu Theodosios, *Halōsis tēs Krētēs* (Giridin fethi) [961 den az sonra] adiyle Bizanslıların Giritte ve Suriyede Araplara karşı kazandıkları zaferleri terennüm etmiştir. İoannes Kyriotes Geometres (X. yüzyıl) çok verimli bir muharrirdir. Ehemmiyet bakımından laik epigramları (antik yazarlar. Kilise Babaları, mitoloji sanat eserleri, mezar kitabeleri v. b.) ve II. Nikephoros Phokas (963-969) saltanatının hâdiselerini konu olarak alan manzumeleri başta gelir. Meryem Ana hakkındaki dört uzun ilâhisi (*khairetismoi*) de anılmağa değer. Saray kâtibi, sonra Paphlagonia valisi Khristophoros Mytilenes (takr. 1000-1050) en iyi Bizans şairlerindendir. Türlü vesilelerle yazdığı şiirleri, epigramları (karınca, örümcek, serçeler; dinî konular, sanat eserleri v. b.), evinin rahatını bozan fareler aleyhinde şakalı bir manzum ithamnamesi ve manzum bir *Synaksarion* (yılın her günü için aziz ve şehir biyografileri) u vardır. Büyük âlim ve devlet adamı Mikhael Psellos (1018-1078) ilim (teoloji, felsefe, tıp, fizik, matematik, astronomi, hukuk, filoloji, gramer, tarih) eserlerinden ve hitabet yazılarından başka şiirle de uğraşmıştır. Manzumeleri arasında didaktik şiirler, hicviyeler (Yakobos adında bir keşiş aleyhinde kanon şeklinde yazdığı hicviyesi tanınmıştır) ve çeşitli vesilelerle meydana gelen şiirler vardır. IX. Konstantinos Monomakhos (1042 - 1055) zamanında yaşıyan Eukhaita metropoliti İoannes Mauropus Eukhaites de seçkin bir âlim ve şairdi. 77 mektubu, birkaç va'zı ve bir nutkundan başka çok sayıda epigramları (sanat eserleri, mukaddes resimler, azizler, Kilise Babaları v. b. hakkında), muhtelif vesilelerle yazdığı uzunca şiirleri, kötü şairler, imparator ve İstanbul patriği aleyhindeki hicviyeleri, muammaları, ritmik ilâhileri v. b. bize kadar kalmıştır. Birkaç şiirinde kendi hayatını anlatır. Manzum bir etimoloji lûgati de onun eseri olarak gösterilir.

I. Aleksios Komnenos (1081-1118) un çağdaşı Philippos Monotropos allegorik şiirin başlıca temsilcisidir. *Dioptra* (Ayna) [1095] adlı 7 000 kadar mısralık meşhur allegorik manzumesinde, diyalog şeklinde, ruh ile bedenin tartışmasını anlatır. Kendi ruhuna öğütleri eiçine alan *Klauthmoi* (Şikâyetler) adlı başka, daha küçük bir allegorik şiiri konu bakımından *Dioptra*ya bağlanır, ancak diyalog şekli bırakılmıştır. Fakirliği yüzünden Ptokhoprodromos (Dilenci Prodromos) da denilen Theodoros Prodromos (XII. yüzyıl), tufeyli saray şairi tipidir. Ayyaşlığı, tembelliği yüzünden geçimini sağlıyamadığından, II. İoannes'e, I. Manuel Komnenos'a ve başka hamilerine, kendisine yardım etmeleri için durmadan yalvaran, nihayet bir manastıra çekilerek Hilari on adiyle keşiş olan, fakat burada da sefalet için-

de yaşamak zorunda kalan Prodromos'a birçok eserler mal edilmektedir. Bunlar arasında hem âlim şairlerin kullandıkları arkaik dille, hem halk diliyle yazılmış her türlü manzum ve mensur eser vardır. Bu bakımdan, bir değil, fakat aynı zamanda yaşayıp aynı adı taşıyan iki kişi akla gelebilir. Prodromos'un manzum eserlerinden Heliodoros tesirini gösteren *Ta kata Rhodantēn kai Dosiklea* (Rhodante ile Dosikles hikâyesi) [manzum aşk ve macera romanı], *Galeomyomakhia* (Kedi ile farenin savaşı) [dramatik parodi], *Kata philopornu graos* (Şehvet düşkünü kocakarı aleyhine) [hicviye], *Kata makrogeneiu gerontos* (Uzun sakallı ihtiyar aleyhine) [hicviye] ve *Stikhoi eis dōdeka mēnas* (On iki ay üzerine mısralar) [allegorik şiir] anılmağa değer. Bundan başka yardım umduğu zatlara muhtelif vesilelerle yazdığı sayısız manzumeleri, ilâhileri, dinî ve laik epigramları, muammaları, mezar kitabeleri ve pek çok mensur eserleri (aş. bk.) vardır. XII. yüzyılın büyük polihistoru İoannes Tzetzes (takr. 1110-1180), antik yazarların (Homeros, Hesiodos, Aristophanes, Oppianos, Porphyrios v. b.) eserleri hakkında meydana getirdiği mensur ve manzum tefsir ve haşiyelerden başka mektuplar ve birçok didaktik şiirler yazmıştır. Bu şiirlerden *Biblos historiōn* (Tarihler kitabı) filoloji ve tarih bilgilerini içine alan muazzam bir didaktik manzumedir. Bugün ilk yayımcısı Gerbel'in verdiği (1546) *Khiliadlar* (Binler) adiyle tanınmaktadır. *Hypothesis tu Homēru allēgorētheisa* (Homerosun allegorik esası) adlı iki uzun didaktik manzumesinde Homeros destanlarındaki mitolojiye allegorik bir mâna vermiştir. İmparator Manuel'in ölümü (1180) hakkındaki şiiri de dikkate değer. 91 «merdivenli mısra» (*stikhos klimakōtos*) dan meydana gelmiştir. Bu ad, mısraı kapatan kelimenin, sonraki mısraın başında tekrarlanmasından alınmıştır.

XII. yüzyılın ikinci yarısında, Prodromos'un yukatda anılan *Rhodante ile Dosikles*ini örnek tutarak Niketas Eugenianos da *Ta kata Drosillan kai Khariklea* (Drosilla ile Kharikles hikâyesi) başlıklı manzum bir roman yazmıştır.

Ritmik ilâhi şiiriyle bu devirde de uğraşılmış. ancak XI. yüzyılda bu şiir, kuvvetini, tazeliğini tamamiyle kaybetmiştir.

Bizanslıların meşhur millî destanı olan *Basileios Digenes Akritas*ın konusunu IX. - X. yüzyıl Bizans-Arap savaşları ve hususiyle *akritas* denilen Bizans hudut muhafızlarının Müslümanlara ve eşkıyalara karşı cenkleri teşkil eder. Bir Arap emîri ile bir Rum kızının evlenmesinden doğan Digenes (Yun. = iki menşeli) Akritas, gönül verdiği bir strategos (askerî vali) un kızı olan Eudokia'yı kaçırır ve onunla evlenir. Digenes, memleketi eşkıyalardan kurtarır ve şöhreti pek çabuk yayılır. Bir Arap prensesiyle de seviştikten sonra Eudokia'ya döner, onu bir ejderha ve bir aslandan kurtarır. Daha birçok maceralardan sonra hayatının son kısmını Fırat kıyısındaki sarayında Eudokia ile birlikte geçirir. Bir avdan sonra yaptığı soğuk banyodan hastalanır ve ölür. Eudokia da aynı gün öiür. Adı bilinmiyen şair, eserini meydana getirmek için, *tragudia* (halk türküsü) lardan ve kroniklerden de faydalanmıştır.

Bizans edebiyatının bize kadar gelen biricik temaşa eseri *Khristos paskhōn* (Istırap çeken İsa) adını taşır. X. veya XI. yüzyılda, adını bilmediğimiz bir âlim şairin meydana getirdiği bu manzum piyes, *İnci*'e ve apokrif hikâyelere dayanarak, İsanın ölümünü anlatır. Şair, antik vezni ve şekli kullanmakla kalmamış, esirinin üçte birini Euripides'in, Aiskhylos'un, Lykophron'un v. b. Yunan dram yazarlarının eserlerinden aynen iktibas etmiş, yalnız antik adlar yerine İsa, Meryem v. b. adlarını koymuştur.

XII. yüzyılın ikinci yarısında Eustathios Makrembolites, Akhilleus Tatios'un romanını örnek alarak, *Ta kath' Hysminēn kai Hysminian* (Hysmine ile Hysminias hikâyesi) adında mensur bit roman yazmıştır. Hysminias, gönül verdiği Hysmine'yi kaçırır. Bir fırtına sırasında kız denize atılır, delikanlı ise korsanlar tarafından köle olarak satılır. Uzun maceralardan ve iffet tecrübelerinden sonra âşıklar hürriyete kavuşarak evlenirler. Bu romanın dili gayet tasannuludur.

En meşhur Bizans hagiografı Symeon Metaphrastes (Mütercim) XI. yüzyılda eski aziz biyografilerini toplıyarak münevver tabakanın zevkine göre yeniden işlemiştir. Büyük bir başarı kazanmış olan bu eser, pek çok defa istinsah edilmiştir. XI. yüzyıldan sonra hagiografi eski canlılığını kaybetmiş ve bu edebî nevide anılmağa değer bir eser meydana getirilmemiştir.

Hitabet nevileriyle uğraşanların sayısı bu devirde de büyüktür. Kütle arasından yalnız birkaç sima sivrilir. Meşhur İstanbul patriği Photios (827 den önce - takr. 893), yukarda adı geçen *Myriobiblon* (Bin kitap) veya *Bibliothēkē* (Kütüphane) adlı edebiyat ansiklopedisinin gösterdiği gibi, antik edebiyatı iyi biliyordu. Vaızlarında dinleyicilere tesir etmede ve çağın hâdiselerinden ibret dersleri çıkarmada ustadır. Rusların İstanbul üzerine yaptıkları hücum hakkındaki iki va'zı, bu hâdisenin başlıca kaynakları arasındadır. Talebesi Niketas Paphlagon (ölm. takr. 890) da seçkin bir vaizdi. Psellos (yuk. bk.) dahi meslekten yetişme bir belâgatçı idi. XII. yüzyılın en verimli belâgatçısı Nikephoros Basilakes bilhassa Eflâtun ve Marcus Aurelius'un yazılarını araştırmıştır. Eserleri arasında bütün hitabet nevileri vardır.

Hicviyede Bizanslıların başlıca örneği, Lukianos'un eserleridir. Öyle ki Lukianos tarzında birçok eser meydana getirilmiştir. *Philopatris* (Vatansever) [969] adlı diyalog da böyle bir eserdir. İçinde, Hıristiyanlığı henüz kabul etmiş paganlar konuşur ve Nikephoros Phokas saltanatı hâdiselerine telmihlerde bulunurlar.

«Altdünya seyahatleri» de Lukianos tesirini gösterir. XII. yüzyılın ortalarında meçhul bir şairin kaleme aldığı *Timariōn ē peri tōn kath' autōn pathēmatōn* (Timarion veya onun başından geçenler hakkında) adlı diyalogda, Timarion, başından geçenleri Kydion'a anlatır: Timarion, Selânikte iştirak ettiği yortudan sonra İstanbula dönerken yolda hastalanır ve kendisini ölü sanan «ölü götürücüleri» onu Hades (altdünya)e götürürler. Burada Timarion birçok meşhur Bizanslılara raslar. Mahkemeye verildikten sonra serbest bırakılır ve dünyaya çıktıktan sonra Hadeste gördüğü Bizanslıları adamakıllı çekiştirir.

Theodoros Prodromos'un, Lukianos tarzında yazdığı *Biōn prasis poiētikōn kai politikōn* (Şair ve siyasetçi hayatlarının artırma ile satılışı) adlı mensur diyalogu da satirik bir eserdir. Zeus ve Hermes meşhur Yunanlılardan Homeros'u, Aristophanes'i, Hippokrates'i v. b. artırma ile sattıkları sırada bir taraftan satıcılarla satılanlar, diğer taraftan satılanlarla alıcılar arasında bir diyalog yapılır.

Son devir (1204-1453). Bizans İmparatorluğunun gittikçe kötüleşen durumuna rağmen B. E. bu devirde de parlaklığını muhafaza etmiştir. Edebiyatın bütün dallarında büyük bir canlılık görülmektedir. Bir yandan önceki devrin klâsik geleneği devam ederken, öte yandan, hususiyle Frenk hâkimiyeti altındaki yerlerde, Batı edebiyatından

konular alınıp Bizans zevkine göre işlenmiştir. Önceki yüzyıllarda yazı dili olarak pek az kullanılan halk dilinin bu devirde edebiyatta gittikçe daha geniş bir yer tuttuğu görülür.

Manzum edebî nevilerden epigram büyük rağbet görmekte devam etmiştir. Öyle ki Maksimos Planudes (1260-1310) *Anthologia diaphorōn epigrammatōn* (Çeşitli epigramlar antolojisi) ismiyle yeni bir epigram kolleksiyonu meydana getirmeyi faydalı bulmuştur. Büyük bir başarı kazanan bu antoloji, XV. yüzyıldan sonra, *Anthologia Planudea* (Planudes antolojisi) adiyle birkaç defa bastırılmış ve birçok Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Bu devrin başlıca epigramcısı, Manuel Philes (takr. 1275-1345) tir. Karakter bakımından Theodoros Prodromos'a bağlanır. Her ikisi, dilenci-tufeylî şair tipidir. O da epigramlarının çoğunda yiyecek için büyüklere yalvarır. En verimli Bizans ediplerinden olan bu şair, epigramdan başka tabiat ilimlerine ait manzumeler (hayvanlar, bitkiler hakkında), manzum diyaloglar (bunlardan *Anthrōpos dialegomenos meta psykhēs* [Ruhu ile konuşan adam] adlısı anılmağa değer), ilâhiler v. b. şiirler yazmıştır. Bugün artık elde bulunmıyan eski sanat eserleri hakkındaki tasvirî manzumelerin (*ekphrasis*ler) sanat tarihi bakımından ayrı bir kıymeti vardır. Manuel Holobolos (XIII. yüzyılın ikinci yarısı) keşiş ve vaizdi. Stikhos politikoslarla yazdığı dinî şiirlerinin çoğunda imparatorları tasannulu bir dille över. İambos (. -) vezinli küçük ilâhileri bunlardan daha tabiî ve tazedir. Mensur eserleri arasında tefsirler ve mektuplar vardır. Konstantinos Anagnostes (XIII. yüzyıl) manzum bir teşekkürname kaleme almıştır. Oğluna veya öğrencisine hitaben halk diliyle yazılmış bir manzume de ona mal edilir. Bu doğru ise, Prodromos ve Glykas'la birlikte Anagnostes bilgin dili yanında halk dilini de yazı dili olarak kullanan ilk Bizans ediplerindendir.

Ritmik ilâhi şiiriyle, Holobolos ve Philes'ten başka, kilise tarihçisi Nikephoros Kallistos Ksanthopulos (takr. 1256-1317) da meşgul olmuştur.

XIV. yüzyıl başlarında, İstanbulda yaşıyan Meliteniotes (Malatyalı) ailesinden bir şair (küçük adı bilinmiyor), *Eis tēn Sōphrosynēn* (Hikmet hakkında) başlığiyle uzun bir allegorik şiir meydana getirmiştir. Gayet güzel bir bakire olarak düşünülen Sophrosyne (Hikmet), şairi, fantastik hayvanlarla ve başka engellerle kesilen bir yoldan parlak bir köşke götürür. Bu köşkü çevreliyen bahçenin duvarları, eski Yunan tanrı ve kahramanlarının ve *Tevrat*taki peygamber ve meşhur adamların heykelleriyle süslenmiştir. Şaire göre, engeller fazilete götüren yoldaki pusuların, bahçe ise cennetin sembolüdür. Üslûbu son derece tasannulu olan bu eserde o çağın bütün bilgisi toplanmıştır. Allegorik şiirin başka bir temsilcisi, II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) zamanında yaşıyan büyük polihistor Theodoros Metokhitestir. İlmî eserlerden, hitabet yazılarından ve mektuplardan başka bu devirde artık pek kullanılmıyan antik heksametron (b. bk.) vezniyle 20 uzun manzume meydana getirmiştir. Bunlar arasında *Peri tu mathēmatiku eidus tēs philosophias kai malista peri tu harmoniku* (Felsefenin matematik ve bilhassa harmonik şekli hakkında) adlı allegorik-didaktik eseri dikkate değer.

İstanbul Haçlıların istilâsına uğradıktan (1204) sonra Frenk hâkimiyeti altına giren yerlerde Batı, hususiyle Fransız ve İtalyan şövalye edebiyatının tesiri altında birtakım manzum hikâyeler meydana gelmiştir. Müellifler arkaik dili veya halk diline yakın bir dili ve stikhos politikosu kullanırlar. Halk edası taşıyan bu eserler, konu bakımından üç grupa ayrılır:

a. Şövalye destanları. Başlıcaları şunlardır:*Ho presbys hippotēs* (İhtiyar şövalye). Vakası kıral Arthur'un sarayında geçen bu destan *Gyron le Courtois* (Saray adamı Gyron) [XII. yüzyıl sonu] adlı Fransız mensur şövalye hikâyesinin kısaltılmış tercümesidir. *Belthandros ile Khrysantza*: Rum kıralının oğlu Belthandros, Eratokastron (Aşk kalesi) da hapsedilmiş prenses Khrysantza'yı kurtarır ve sayısız maceralardan sonra onunla evlenir. Bu destanda Frenk ve Bizans kültürü acayip bir şekilde karışmıştır. Şahısların isimlerinden bazıları Fransızca (mes. *Belthandros* = Bertrand, *Rhodophilos* = Rodolphe), bazıları da Rumcadır (mes. *Khrysantza*). *Lybistros ile Rhodamne* [XIV. yüzyıl]: Libandros (Frengistan) prensi Lybistros'un ve Hindistan prensesi Rhodamne'nin aşk hikâyesi olan bu destan, *Belthandros ile Khrysantza*ya çok benzer. *Kallimakhos ile Khrysorrhoe*: Kallimakhos adında bir prens, Drakontokastron (Ejderha kalesi) da bir ejderhanın esiri olan prenses Khrysorrhoe'yi kurtarır ve onunla evlenir. Müellifi belki Palaiologos prenslerinden Andronikos'tur. *Phlorios ile Platziaphlora* [XIV. yüzyılın ikinci yarısı veya XV. yüzyıl başı]: Müslüman emîrzadelerinden Phlorios'un ve bir «Katolik» prensesi Platziaphlora'nın aşkını anlatan bu destan, İtal. *Cantare di Fiorio e Biancifiore* (F. ile B. destanı)nin adaptasyonudur. Müellifi ya bir Gasmul (bir Frenk erkeği ile Yunan kadınının evlenmesinden doğan kimse) veya Rumlaşmış bir Frenktir. *İmberios ile Margarona* [XV. yüzyılın ilk yarısı]: Fr. *Pierre de Provence et la belle Maguelonne* (P. de P. ile güzel M.) manzum romanının Rumcaya adaptasyonudur.

b. Antik konular. Konstantinos Hermoniakos, Epeiros despotu II. İoannes Komnenos (1323-1335) un emriyle, Homeros destanlarını çağın zevkine uydurarak *İlias* adında yeni bir destan meydana getirmiştir. Bu eser anakronizmlerle doludur: mes. eski Yunan kahramanı Akhilleus, Macar ve Bulgarlardan toplanan bir orduya kumanda eder; Troia kadınları Davut peygambere dua ederler v. b. Bununla beraber Bizansta çok sevilmiştir. XIV. yüzyıla ait *Akhilleis* (Akhilleus hikâyesi) destanında da aşağı yukarı aynı şey görülmektedir. Adı bilinmiyen başka bir şair, Fransız şairi Benoît de Sainte-Maure'un *Roman de Troie* (Troia hikâyesi)sını *Polemos tēs Trōados* (Troia savaşı) [XIV. yüzyıl] adiyle Rumcaya adapte etmiştir. 1388 de istinsah edilen *Diēgēsis tu Aleksandru* (Büyük İskender hikâyesi) Bizansta büyük bir rağbet görmüş, XV. yüzyılda Sırpçaya çevrilmiş, bazı epizotları da, İskender bir Bizans imparatoru şeklinde gösterilerek, vazolar üzerinde tasvir edilmiştir.

c. Millî destanlardan *Khronikon Moreōs* (Mora kroniği) [1333-1346 arasında], ayrıca çok kıymetli bir tarih kaynağıdır. Mora Frenk hâkimiyeti (1204-1292) hâdiselerini anlatan bu manzum hikâye, Bizans ve Ortodoksluk aleyhtarı bir Frenk veya bir Gasmul tarafından Fransızca kelimelerle ve bizantinizmlerle karışık halk diliyle meydana getirilmiştir. Belisarios (b. bk.) efsanesi de son şeklini bu devirde almıştır. İftiraya uğrıyarak İustinianos'un emriyle gözlerine mil çektirilen ve hayatını dilencilikle kazanan Belisarios efsanesi, Batıda önce Grégoire de Tours tarafından kaydedilmiş, sonra Bizansta Georgios Kodinos'un *Patria Kōnstantinupoleōs* (İstanbulun menşei)

[X. yüzyıl sonu] adlı coğrafya eserine ve Tzetzes'in *Khiliadları*na da geçmiştir. Nihayet Emmanuel Georgillas Limenites bu efsaneyi *Historikē eksegēsis peri Belisarıu* (Belisarios hakkında tarihî izah) adiyle destan şeklinde işlemiştir.

Bu devirde hitabette, bilhassa imparator II. Theodoros Laskaris (1254 1258), tarihçi Georgios Akropolites (1217-1282), Nikephoros Gregoras (1 95-1359 dan sonra), imparator II. Manuel Palaiologos (1391-1425). büyük filozof Gemistos Plethon (ölm. 1452), seçkin humanist Bessarion (1395 1472) ve Fatihin 1454 te İstanbul patriği olarak tanıdığı Georgios Gennadios Skholarios göze çarpmaktadır. Bunların nutuk ve vaızlarında kıymetli tarih bilgileride vardır.

B. E. nın en seçkin mektup yazarı Demetrios Kydones (ölm. 1400) tir. İmparator VI. İoannes Kantakuzenos'un dostu ve nazırı olan bu zatın samimî bir eda taşıyan mektupları, çağının canlı tablosunu da vermektedir. İki *symbuleutikos* (öğüt nutku)unda Bizanslıları Batılılarla birleşerek Türklere karşı koymağa davet eder.

Hicviyede başta gelen II. Theodoros Laskaris'in kendisini evlenmeğe zorlıyanlara karşı yazdığı nutku; *Komōdia eis ton bagiulon autu*(Mürebbisi aleyhinde hicviye) adlı satirik yazısı ve katıra binmiş olarak kendisini tumturaklı bir nutukla karşılıyan Philadelphia (Alaşehir) belediye reisi hakkındaki eğlenceli yazısı ince nüktesiyle dikkati çeker.

Lukianos tarzında yazılmış satirik «altdünya seyahatleri» nden *Epidēmia Mazari en Hadu* (Mazaris'in Hades seyahati) [1414] II. Manuel Palaiologos sarayındaki entrikaları açığa vurur ve imparatora Moralıların alçaklığını anlatır. İstanbulda bir salgın sırasında ölen Mazaris, Hades (altdünya)e götürülür, burada imparatorun kâtibi Manuel Holobolos'la görüşür ve kendisine sarayda olup bitenleri anlatır. Holobolos, Mazaris'e dünyaya dönüp Moraya çekilmesini tavsiye eder. Mazaris Moraya gider, burada çok kötü bir durumla karşılaşır ve rüyasında görünen Holobolos'a Moralıların alçaklığından şikâyet eder. Bu hicviyeyi imparatorun maiyetindekilerden biri yazmış olacaktır. Belki adı da gerçekten Mazaris'tir.

Halk dilinde edebiyat: Bizansta hiçbir zaman halk diliyle büyük manzum eser meydana getirilmemiştir. Fakat *tragudia* denilen küçük halk türküleri eskiden beri vardı. Bunlar arkaik dile çevrilerek ritmik manzumelere ve *Digenes Akritas* destanına alınmıştır.

XII. yüzyıldan itibaren halk diliyle yazılmış didaktik, satirik ve lirik şiirlere, ata sözlerine, hikâyelere v. b. raslanır. Bu eserlerin çoğunun müellifi hem arkaik dili, hem halk dilini kullanan ediplerdir. Bu ediplerin ilki belki XII. yüzyılda yaşıyan Mıkhael Glykas'tır. I. Manuel Komnenos'a hitaben yazdığı bir manzumede, bir iftira neticesinde atıldığı zindandan çıkarılmasını rica eder. Theodoros Prodromos'un da Komnenoslara yalvaran dört uzun manzumesi halk diliyle yazılmıştır (kendi kılıbıklığı hakkında ve iki manastır başı aleyhinde hicviyeler).

Didaktik şiirlerden *Didakhē Solomōntos peri tu autu hyiu Roboam* (Süleymanın, oğlu Roboam'a dersleri) adlısı Bizansta büyük rağbet görmüştür. Çeşitli yazmalara göre müellifi, II. İoannes Komnenos'un 1142 de ölen oğlu şair Aleksios veya Spaneas'tır. Bulgaristan başpiskoposu İoannes Kamateros'un *Peri zōdiaku kyklu* (Zodyaklar hakkında) adlı astrolojik manzumesi de bu grupa girer.

Ediplerin kaleminden çıkma parodilerden, kilise âyininin parodisini yapan *Akoluthia tu spanu* (Kösenin âyini) [XIV. yüzyıl] ve mukaddesatla alay eden *Philosophia krasopatera* (Şarabın babasının felsefesi) çok açık saçık bir dille yazılmıştır. Daha az müstehcen, fakat yine oldukça kaba manzumeler de seyrek değildir. *Peri gerontos na mē parē koritsi* (Genç kızla evlenmemesi için öğütler verilen ihtiyar hakkında) [XIV. yüzyıl sonu] veya Stephanos Sakhlikes'in otobiyografisine [XV. yüzyılın ikinci yarısı] alınan ve Girit fahişelerinin hayatını realist bir şekilde tasvir eden manzum hicviye, bu çeşit eserlerdendir. Hangi yüzyılda yaşadığı belli olmıyan Bergades adlı bir şair ise, *Apokopos* (Akşam paydosu) başlıklı manzumesinde, rüyasında yaptığı bir Hades seyahati dolayısiyle, ölüleri unutanlarla alay eder.

İran yoliyle Hindistandan Avrupa halk edebiyatına geçen birçok masal ve efsaneler halk diline de tercüme veya adapte edilmiştir. *Sındbadname*nin mensur adaptasyonu olan *Syntipas* [XI yüzyıl], Symeon Seth'in hazırladığı mensur *Kelile ve Dımne* tercümesi olan *Stephanites ile İkhnelates* [1080 sıralarında] ve *Barlaam ile İoasaph* (b. bk.) bu gibi eserlerin en tanınmışlarıdır. Arapların akınları neticesinde bütün servetini kaybettikten sonra bir prense köle olarak satılan Leon'un prense, mücevherlerinin sahte, nişanlısının Müslüman menşeli ve kendisinin de meşru sandığı babasının değil, aslında bir uşağın oğlu olduğunu nasıl açıkladığını ve prensin onu her defasında nasıl mükâfatlandırdığını anlatan manzum *Ptokholeon* (Dilenci Leon) *hikâyesi* [XII. yüzyıldan önce] nin kökü de Doğudadır. Maksimos Planudes'e mal edilen ve Aisopos masallarına giriş vazifesini gören mensur *Aisopos biyografisi* ise, İbranca *Hakîm Akir* efsanesinden faydalanılarak meydana getirilmiş daha eski bir Rumca hikâyeden alınıp işlenmiştir.

Öte yandan antik mitoloji de halk edebiyatı üzerinde tesirler bırakmıştır. Meselâ «altdünya seyahatleri» nde hâlâ eski kayıkçı rolünü muhafaza eden Kharon, halk şarkılarında birbirinden farklı kılıklara girmiştir. Kharos adı altında Ölümle aynı kişi sayılmıştır; Digenes Akritas'la da savaşır, fakat onu yenemez. Nihayet Hıristiyanlaşarak Allahın, insanları tövbeye davet eden habercisi olmuştur.

Bibliyografya: K. Krumbacher: *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, Münih 1890, genişletilmiş ikinci baskı 1897; K. Dieterich: *Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Litteratur*, Leipzig 1902, ikinci baskı 1909; K. Krumbacher: *Die griechische Litteratur des Mittelalters*, Leipzig-Berlin 1912 (üçüncü baskı); G. Montelatici: *Storia della letteratura bizantina*, Milano 1916; N. Iorga: *La littérature byzantine, son sens, ses divisions, sa portée*, «Revue historique du Sud-Est Européen» de, cilt II (1925), s. 370-397; İ. P. Vutieridis: *Syntomos historia tēs neoellēnikēs logotekhnias (1000 - 1930)*, Atina 1930, ikinci baskı 1933; İ. P. Vutieridis: *Epitomos historia tēs byzantinēs logotekhnias*, Atina 1935; Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Budapeşte 1942; F. Dölger: *Die byzantinische Dichtung in der Reinsprache*, «Handbuch der griechischen und lateinischen Philologie» de cilt III, 1, Berlin 1948; L. Bréhier: *La civilisation byzantine*, Paris 1950, s. 317-419 (La littérature byzantine).

BİZANS HUKUKU, Bizans İmparatorluğundaki hukuk sistemi. B. H. Roma hukukundan türemiştir. Romada yalnız hususî kanun kodeksleri vardı. Bizanslılar, tedvin usullerini Roma hukukçularından öğrenmiş, Roma kodeksleri örneğine göre, birtakım resmî ve hususî kanun külliyatları meydana getirmişlerdir.

B. H. nun gelişmesinde ilk merhale, II. Theodosios zamanında yayımlanan *Codex Theodosianus* (Theodosios kanun kolleksiyonu) [438] tur. Büyük Konstantinos'tan, yani 312 den 438 e kadar imparatorların çıkardıkları fermanları toplıyan bu eser, H. B. nda sağlam bir temel olmuştur. Bu, o zamana kadar resmî bir kanunname bulunmamasından doğan hukukî kararsızlığı sona erdirdiği gibi, Hıristiyan imparatorların fermanlarına kanun vasfını vermek bakımından da, önemli bir ilerleme sayılabilir.

Roma hukukunun tedvini I. İustinianos zamanında gerçekleşmiştir. Tribonianos idaresinde bir hukukçular heyeti, *Codex Theodosianus*tan, Diocletianus zamanının *Codex Gregorianus* ve *Codex Hermogenianus* adlı hususî kanun kolleksiyonlarından faydalanarak, Hadrianus zamanından beri çıkarılan ve yürürlükte olan imparator fermanlarını toplamıştır. Önce 529 da, sonra genişletilerek 534 te *Codex Iustinianeus* (İustinianos kanun kolleksiyonu) adiyle ortaya konan bu eser, örneklerinden daha üstün olmakla beraber, önceki yüzyılların çalışmalarına dayanıyordu. Buna karşılık 533 te yayımlanan *Digesta* (Bölümlere ayrılan eser) veya *Pandekta* (Her şeyi içine alan eser), ilk defa olarak, Roma hukuk bilginlerinin çok kere birbirini tutmıyan fikirlerini bir sistem içinde toplamak bakımından, tamamiyle yeni bir eserdir. *Codex*le *Digesta*nın hulâsası olan *Institutiones* veya *Instituta* («Kurallar» = Hukuk bilgisine giriş) [533], resmî bir hukuk ders kitabı vazifesini görmüştür. Bu üç eser Latince, İustinianos'un *Codex*ten sonra yayımladığı fermanları toplıyan *Novellae* (Yun. *Nearai* = ek kanunlar, noveller) ise Yunanca yazılmıştır. İustinianos'un bu dört hukuk eserine, toplu olarak, *Corpus iuris civilis* (Medenî hukuk külliyatı) adı verilir.

Bizans hukukçularının tedvin ettikleri Roma hukuku, merkeziyetçi Bizans devletini hukuk alanında da birliğe kavuşturmuştur. Bu hukuk, fevkalâde bir vuzuhla, bütün devlet ve tebaa hayatını kucaklıyordu. Bununla beraber, *Corpus iuris civilis,* Roma hukukunun aynı değildir. Zira Bizans hukukçuları, devrin içtimaî şartlarına, Hıristiyan ahlâkına ve Hellenleşmiş Doğunun örf ve âdetlerine uygun bir hale getirmek için, Roma hukukunda birçok değişiklikler yapmışlardır. Hıristiyanlığın tesiri, en çok aile hukukunda göze çarpar. Fakat Hıristiyan dogmasına sıkı bağlılık yüzünden, Hıristiyan olmıyanlar hoş görülmemiş, bu sebeple, İustinianos kanunlarında bütün insanların hürriyet ve eşitliğini ilân eden yüksek düşünüş, pratik hayatta her zaman tatbik edilmemiştir.

Corpus iuris, Bizans hukuk gelişmesinin temelidir. Batı Avrupa da, XII. yüzyılda, Roma hukukunu bu eserle tanımıştır. *Corpus iuris,* Batının hukukî ve siyasî görüşlerinin teşekkülü bakımından pek önemli bir rol oynamış, hattâ bugüne kadar bütün Avrupa hukuk gelişmesinde başlıca unsur olarak kalmıştır.

İustinianos'un *Corpus iurisi,* Makedonya hanedanı devrine kadar yürürlükte kalmış, Latince yazılmış ciltleri Yunancaya çevrilmiş ve bütün eser hakkında sayısız tefsirler, şerhler yazılmıştır. Bu arada kanun yapma faaliyeti durmamış; VII. yüzyılda, II. İustinianos'a atfedilen *Nomos geōrgikos* (Ziraat kanunu) tan başka *Nomos stratiōtikos* (Askerî ceza kanunu) ve *Nomos Rhodiōn nautikos* (Rodosluların deniz kanunu) gibi yeni kanunnameler çıkarılmıştır.

İustinianos kanunlarında ilk ciddî değişiklikler, III. Leon ile V. Konstantinos adına yayımlanan *Eklogē tōn nomōn en syntomō* (Kanunlardan seçilmiş kısa parçalar) [726] adlı kanunname ile yapılmıştır. Yürürlükteki en önemli ceza ve medenî hukuk kaideleri külliyatı olan *Eklogē,* yargıçlar için hazırlanmış pratik bir hukuk el kitabıdır. *Corpus iuris*e dayanmakla beraber, onun doğrudan doğruya bir hulâsası olmayıp, eski hukukun «daha büyük insan sevgisi bakımından düzeltilmesi» (*epidiorthōsis eis to philanthrōpoteron*) olarak gösterilmiştir. Gerçekten *Eklogē,* İustinianos hukukundan birçok noktalarda ayrılır: meselâ anne ve çocuk haklarını baba hakkı aleyhine enikonu genişletmekte ve evliliği de eskisinden daha iyi korumaktadır. Ceza hukukunda yapılan değişiklikler de dikkate değer: *Eklogē, Corpus iuris*te bulunmıyan ve eski ölüm cezası veya para cezası yerine verilen burnun, dilin ve ellerin kesilmesi, gözlerin kör edilmesi, saçların yakılması v. b. gibi korkunç beden cezaları tavsiye eder. B. H. tarihinde büyük yeri olan *Eklogē,* İslâvcaya çevrilerek, İslâv milletlerinin hukuku üzerinde de kuvvetli bir tesir bırakmıştır.

Makedonya hanedanı devri, B. H. nun gelişmesi bakımından, İustinianos devri kadar önemlidir. Bu devirde kanunların Yunanca olarak yeniden tedvini ve umumiyetle hukuk araştırmalarının yeniden doğması göze çarpar. Yeni cereyan, bu hanedanın kurucusu I. Basileios'la başlar. Bu imparator, İustinianos'un hukuk eserlerini yeniden gözden geçirip daha sonraki kanunlarla tamamlıyarak, muazzam bir kanun kolleksiyonu meydana getirmek istemiştir. İmparatorun *Anakatharsis tōn palaiōn nomōn* (Eski kanunların temizlenmesi) adını koymak istediği bu büyük eser, gerçekleşememişse de, malzemesi VI. Leon Sophos'un meydana getirdiği *Ta Basilika* (Basilikler; *basileus* [= imparator] kanunları) ya alınmıştır. *Anakatharsis* yerine daha küçük iki kanunname çıkarılmıştır. Bunlardan biri *Ho prokheiros nomos* (Kanun el kitabı) veya sadece *Prokheiron* (El kitabı) adını taşır. 870 - 879 arasında ortaya konan bu eser, 40 kitap (= bölüm) içinde, en mühim âmme ve medenî hukuk kaidelerini topluyordu. Başlıca kaynağı, *Institutiones*in Yunanca tercüme ve şerhleri idi, fakat bilhassa miras ve âmme hukuku bahislerinde *Eklogē*den de çok faydalanmıştır. *Prokheiron,* Bizansta çok kullanılmış ve imparatorluğun sonuna kadar yürürlükte kalmış; ayrıca, İslâvcaya tercüme edilerek Bulgarlar, Sırplar ve Ruslar tarafından da çok tutulmuştur. Basileios, 879 dan sonra, *Epanagōgē tu nomu* (Kanunun açılması) adiyle ikinci bir kanunname ortaya koymuştur. Tasarlanan büyük kanun kolleksiyonuna giriş diye düşünülen bu eser, *Prokheiron* malzemesinin büyük bir kısmını içine almakta, evlenme hukukunda da kaynak olarak *Eklogē*yi kullanmaktadır. Buna karşılık imparatorun, patriğin ve başka sivil ve ruhanî yüksek mevki sahiplerinin haklariyle, vazifeleriyle ilgili bölümleri tamamiyle yenidir. Buna göre devlet ve kilise organizması, sayısız kollardan meydana gelen bir birlik olup *oikumenē* (mamure) nin iki başı, yani imparator ile patrik, sıkı, içli dışlı iş birliği ile insanlığın iyiliği uğrunda çalışmalıdırlar. Bu dualizm doktrininin müellifi, belki, o sıralarda patriklik eden Photios'tur.

I. Basileios zamanında başlıyan İustinianos hukukunun yeniden işlenmesi yolundaki çalışmalar, VI. Leon So-

phos'un *Basilikler*inde tamamlanmıştır. 60 kitaba (= bölüme) ve 6 cilde bölündüğü için *Heksēkontabiblos* (Altmış bölümlük eser) veya *Heksabiblos* (Altı ciltlik eser) adiyle de anılan *Basilikler*, Ortaçağ Bizansının en büyük kanun kolleksiyonu olup bütün kilise, âmme ve medenî hukuk kaidelerini bir araya topluyordu. Başlıca kaynakları, *Codex Iustinianeus, Digesta, Novellae,* daha az ölçüde *Institutiones*; II. İustinos ve I. Tiberios ek kanunları, bazı bahislerde de *Prokheiron* idi. Ancak, I. Basileios'un hukukçuları gibi VI. Leon'un hukukçuları da *Corpus iuris*in Latince metnini değil, Yunanca tercüme ve şerhlerini kullanmışlardır. *Basilikler*, Yunanca yazılmıştır. Tertibi, *Corpus iuris*ten daha açıktır; çünkü aynı konuyu ilgilendiren bütün bilgileri bir yerde, *Corpus iuris* ise eserin çeşitli bahislerinde dağınık olarak vermektedir. *Basilikler*, Ortaçağ Bizans hukuk ilminin temeli olmuş, metni üzerinde çok geçmeden tefsir ve şerhler yazılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi «eski şerhler» (*skholia palaia*), VII. Konstantinos zamanına kadar çıkar. «yeni şerhler» (*skholia nea*) veya «yeni paragraflar» (*neai paragraphai*) ise XI. - XIII. yüzyıllarda yapılmıştır. XII. yüzyılda hukuk bilginlerinden Patzes, *Basilikler*in indeksini hazırlamıştır. *Tipukeitos* (Yun. *ti pu keitai* = ne nerede bulunur) adiyle tanınan bu indeksin yardımiyle *Basilikler*in bize kalmıyan kısımları hakkında da bilgi edinilebilir.

Basilikler geçmişi temsil ediyordu; redaksiyonunu yapan hukukçular, sadece metinleri düzenleyip bölüm başlıklarını koymakla yetinmişlerdir. Bu devrin hukuk gelişmesi, VI. Leon'un 113 fermanını bir araya getiren *Hai tōn nomōn epanorthōtikai anakatharseis* (Eski kanunların düzeltilmesi ve temizlenmesi) adlı ek kanunlar (noveller) kolleksiyonunda görülür. İmparator, kanun yapma ve devrin ihtiyaçları arasında ahenk yaratma maksadiyle, eski kanunlardan tatbik olunamaz hale gelmiş olanları bu külliyata almamış, aynı zamanda örf ve âdetlere kanun kuvvetini vermiştir. Leon novellerinde imparator kudretinin mutlak olduğu fikri hâkimdir: Tanrının sevgilisi olan imparator, bütün devlet idaresinin başı, en yüksek ordu komutanı, en yüksek yargıç ve tek kanun koyucu, kilisenin ve Ortodoks dininin koruyucusudur. Kararları kesindir ve yaptığı kanunlar Tanrının ilhamlarıdır. Gerçi o da kanunlara uymak zorundadır; ancak, adaleti göz önünde tutmak şartiyle, yeni kanunlar yapmak ve eski kanunları kaldırmak hakkı vardır. İmparatorun kudreti yalnız din alanında sınırlandırılmıştır. Zira imparator, laik olduğu için, kilisenin sadece koruyucusu olabilir, başkanı olamaz. Kilisenin başkanı, İstanbul patriğidir. İmparator, patriği doğrudan tâyin eder, kanun yapıcı olarak kilise idaresine karışırsa da, tâyin, hele azil, din adamlarının rızasına bağlıdır. İmparator, seleflerinden farklı olarak, ruhanî meclislerin kararlarını değiştiremez, kaldıramaz. Kilise hayatında en yüksek makam, ruhanî meclistir; din meselelerinde yalnız o karar verebilir.

Böylece, imparator kudretini sınırlandıran cismanî âmiller, önemini kaybetmişse de, imparatorun kudretiyle birlikte kilisenin kudreti de artmıştır.

VI. Leon'un kanun kitapları, hukuk araştırmalarına büyük bir hız vermiştir. Bunu, X. yüzyılda meydana getirilen hukuk el kitapları da gösterir. Bu gibi eserlerden *Eklogē*nin yeni tertibi olan *Epitome legum* (Kanunlar hulâsası) [920], *Synopsis maior* (Büyük hulâsa) ve İstanbul yargıçı Eustathios Romanos'un mahkeme kararlarını içine alan *Peira* (Tecrübe) [1034 ten sonra] en başta anılmağa değer. Hukuk araştırmaları, II. Basileios zamanında kısa bir durgunluk devri geçirdikten sonra, IX. Konstantinos Monomakhos zamanında tekrar açılan (1045) hukuk okulu ile yeniden hızlanmıştır. Ama, bundan sonra orijinal eserler yerine, daha çok mnemoteknik el kitapları meydana getirilmiştir. X. Konstantinos (1059-1067) zamanında hukuk hocalığı eden Konstantinos Garidas'ın alfabe sırasına göre düzenlediği *Liber de actionibus* (Muameleler kitabı) ve Psellos'a mal edilen ve iambos (· —) vezniyle yazılan 1046 mısralık *Synopsis legum* (Kanunlar hulâsası) [XI. yüzyıl] bu çeşittendir. Tarihçi Mikhael Attaleiates'in VII. Mikhael (1072-1078)in emriyle hazırladığı hukuk kitabı, tamamiyle *Basilikler*in tesiri altındadır. Nikaia İmparatorluğunda da birçok hukuk eserleri yazılmıştır. Bunlar arasında *Synopsis minor* (Küçük hulâsa) [XIII. yüzyıl] önemlidir.

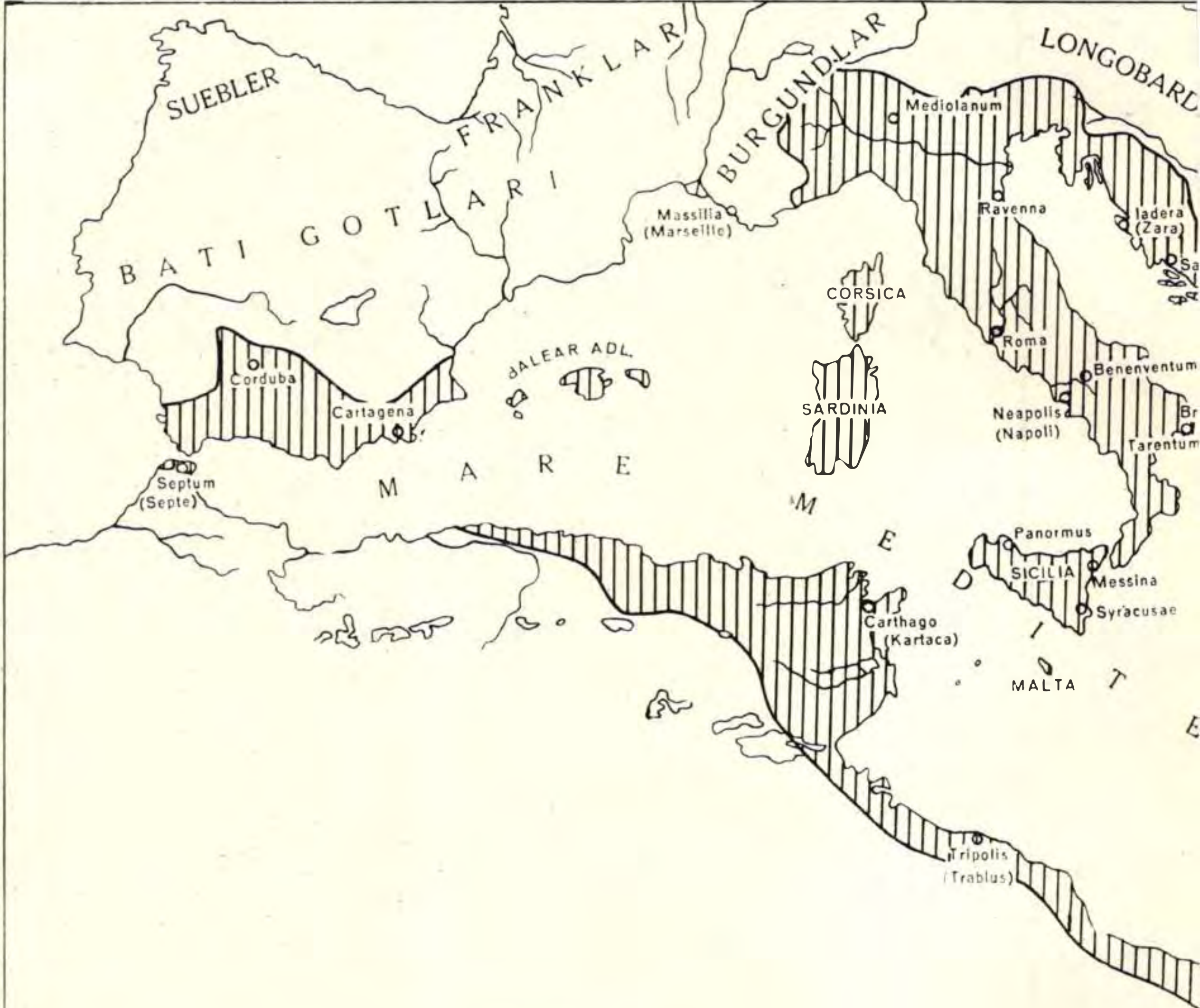
Bizans İmparatorluğunun son devrinden kalma en önemli hukuk eseri Konstantinos Harmenopulos'un *Promptuarium* (El kitabı) veya *Heksabiblos* (Altı bölümlük eser) [1345] tur. Medenî ve ceza hukuku el kitabı olan bu eserin başlıca kaynağı, *Prokheiron*dur; fakat bunu tamamlamak için *Synopsis maior, Synopsis minor, Epanagōgē, Eklogē*, Leon novelleri, *Peira* v. b. gibi hukuk kitaplarından da faydalanılmıştır. Harmenopulos'un kompilâsyonu tutulmuş, Bizans İmparatorluğu dışında da yayılmıştır. Bunun gibi, Matthaios Blastares'in *Syntagma tōn theiōn kai hierōn kanonōn* (İlâhî ve mukaddes kanunlar kitabı) [1335] adlı alfabe sıralı kanun külliyatı da tutulan bir eserdi; çok geçmeden Sırp kıralı Stepan Dušan'ın emriyle Sırpçaya tercüme edilmiştir. Bununla beraber bu kompilâsyonlar, içine aldıkları malzemenin büyük kısmı eskimiş olduğu için, XIV. yüzyıl hukuk durumunun kaynağı olarak ancak tenkidden geçirilerek kullanılabilir.

Bibliyografya: J. A. B. Mortreuil: *Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient, depuis la mort de Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en 1453*, 3 cilt, Paris 1843-1846; C. E. Zachariae a. Lingenthal: *Ius Graeco-Romanum* (metinler), 7 cilt, Leipzig 1856-1884; C. W. E. Heimbach: *Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und in der Neuzeit*, «Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und der Künste» de Leipzig 1868-1869, kısım 86a, s. 191-471, kısım 87a s. 1-106; K. E. Zachariä von Lingenthal: *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, Berlin 1892 (3. bas.); P. Collinet: *Byzantine legislation from the death of Justinian (565) to 1453*, «The Cambridge Mediaeval History»de. cilt VI, Cambridge 1923, s. 706-893; A. Albertoni: *Per una esposizione del Diritto bizantino con riguardo all'Italia*, Imola 1927; P. J. Zepos: *Ius Graeco-Romanum* (metinler), 8 cilt, Atina 1931; Fr. Dölger — A. M. Schneider: *Byzanz*, Karl Hönn'ün yayımladığı «Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe»de, cilt V, Bern 1952, s. 32-36, 222-224 (1938-1950 yıllarında Bizans laik hukuku hakkında çıkan eserler bibliyografyası).

BİZANS İMPARATORLUĞU, 395 te ikiye bölünen Roma İmparatorluğunun doğu kısmında kurulmuş ve 1453 te İstanbulun Türkler tarafından zaptiyle ortadan kalkmış bir devlet.

Doğu İmparatorluğu, Doğu Roma İmparatorluğu veya kısaca Bizans adı da verilen B. İ., Hıristiyanlaşmış Roma İmparatorluğundan başka bir şey değildir. Roma devlet teşkilâtı, Hellenistik Yunan kültürü ve Hıristiyan dini, Bizans gelişmesinin başlıca kaynaklarıdır. Bu üç un-

1025 sıralarında Bizans themaları
1025 sıralarında Bizans sınırları
1025 ten sonra Bizans İmparatorluğuna bağlanan topraklar
OPSİKION . . . thema adaları
MACARİSTAN
Tuna
Tisa
Drava
Sava
DALMATIA
SİRMİUM
Sirmium
Singidunum (Belgrad)
Zara
Ragusa
Vidin
Nikopolis (Niğbolu)
Tuna
Silistria
Pliska
Varna
Ras
Niş
PARİSTRİON
Tirnovo
BALKAN
Ankhialos
Sardika (Sofya)
İşkodra
Prizren
BULGARIA
Strymon
Vardar
Meriç
Philippopolis
MAKEDONIA
Hadrianopolis
Bulgarophygon (Babaeski)
Konstantinopolis
Dyrrhakhion
DYRRHAKHION
Ohri
Prilep
Bari
Taranto
Brindisi
İTALYA KATEPANLIĞI
STRYMON
THESSALONIKE
Thasos
Kallipolis
THRAKIA
Herakleia
Kastoria
NİKOPOLİS
KEPHALLENIA
Lemnos
Abydos
ABYDOS
Kyzikos
OPSIKION
OPTIMATON
Nikomedeia
Nikaia
BUKELLARION
Sangarios
Amastris
Herakleia
PAPHLAGONIA
Sinope
Trapezus
KHALDİA
Koloneia
KOLONEIA
THEODOSİOPOLİS
İBERİA
1045 ten itibaren
Dvin
Theodosiopolis (Erzurum)
Arakses (Aras)
VASPURAKAN
Adramyttion
Lesbos
Pergamon
THRAKESİON
AIGAION PELAGOS
KHİOS
HELLAS
Thebai
Euboia
Athenai
Korinthos
PELOPONNESOS
Kephallenia
Zakynthos
Messina
Syrakusai
Andros
Samos
SAMOS
Smyrna
Sardeis
Ephesos
Miletos
Naksos
Kos
Dorylaion
Ankyra
KHARSİANON
Sebasteia
SEBASTEIA
Tephrike
MESOPOTAMIA
TARON
Amorion
KAPPADOKIA
ANATOLİKON
Maiandros
Halys (Kızılırmak)
Kaisareia
LYKANDOS
Melitene
MELITENE
Martyropolis (Meyyafarikin)
Arabissos
Germanikeia
PAREUPHRATIDAI POLEIS
1032 den itibaren
Amida
Tigris (Dicle)
Ikonion
Tyana
Edessa (Urfa)
Nisibis (Nusaybin)
Musul
Harran
Anazarbos
TELUKH
Telukh (Dülükbaba)
Mopsuestia
Adana
Tarsos
KİLİKİA
KİBYRAİOTON
Attaleia
SELEUKEIA
Seleukeia
Antiokheia
Aleppo (Halep)
Euphrates (Fırat)
ANTIOKHEIA
Laodikeia
KRETE
KYPROS
Tripolis
Emesa
Beyrut
Sidon
Damaskos (Şam)
Ioannes Tsimiskes'in işgal ettiği yerler (975)
Akkon
Kaisareia
Kudüs
KHERSONESOS
Khersonesos
KAFKASLAR

I. İustinianos zamanında (565 sıralarında) Bizans İmparatorluğu

İustinianos'tan önce Bizans toprakları

İustinianos'un işgal ettiği topraklar

0 200 400 600 km

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

ANTLAR
AVARLAR
GEPİDLER
ALANLAR
ISLAVLAR
ABASGLAR
Kheısonesos
Sirmium
Viminacium
Dorostolon (Silistre)
T u n a
PONTOS EUKSENIOS
LAZİKA
İBERİA
Gandzak (Gence)
Naissus (Niş)
Nikopolis
Odessos (Varna)
Sardica (Sofya)
Konstantinopolis (İstanbul)
Khalkedon (Kadıköy)
Herakleia (Ereğli)
Amastris (Amasra)
Sinope (Sinop)
Amisos (Samsun)
Trapezus (Trabzon)
Tibion (Dvin)
Philippopolis (Filibe)
Hadrianopolis (Edirne)
Koloneia (Şebin Karahisar)
Arakses (Aras)
Thessalonike (Selânik)
Berrhoia
Nikomedeia (İzmit)
Sebasteia (Sıvas)
Tephrike (Divriği)
Van gölü
Kyzikos
Prusa (Bursa)
Ankyra (Ankara)
Abydos
Dorylaion (Eskişehir)
Melitene (Malatya)
Martyropolis (Meyyafarikin)
Adramytton
Pergamon (Bergama)
Amorion
Germanikeia (Maraş)
Amida (Diyarbakır)
Thebai
Smyrna (İzmir)
İkonion (Konya)
Edessa (Urfa)
Dara
Nisibis (Nusaybin)
Korinthos
Athenai
Ephesos
Adana
Mopsuestia (Misis)
Tarsos
Euphrates (Fırat)
Tigris (Dicle)
İMPARATORLUĞU
S A S A N İ
Attaleia (Antalya)
Seleukeia (Silifke)
Antiokheia (Antakya)
Laodikeia
KYPROS
Tripolis (Trablus)
Emesa (Humus)
KRETE
Ktesiphon (Medain)
Sasanî hâkimiyetinde Lahim Arapları
Berytos (Beyrut)
Damaskos (Şam)
Sidon
Tyros
Kaisareia
R A N E U M
Hierosolyma (Kudüs)
Bizans hâkimiyetinde Gassaniler
Aleksandreia (İskenderiye)
Heliopolis
Memphis
AIGYPTOS
Oksyrynkhos
Panopolis
Ptolemais
SINUS ARABICUS
Oasis Thebana
Philae

Latin Hâkimiyeti Devri
1214 sıralarında Latin İmparatorluğu memleketleri
Venedik hâkimiyetindeki topraklar (Ven.)
1214 sıralarında Nikaia (İznik) İmparatorluğu
1214 sıralarında Epeiros Despotluğu
1230 dan önceki Bulgar Çarlığı
İoannes Batatzes (1222-1254)in işgal ettiği yerler
Teodoros Angelos (1215-1230)un " " "
Çar II. Ivan Âsen (1218-1241) In " " "
0 50 100 150 200 250 km
SIRBİSTAN
BULGARİSTAN
KARADENİZ
AKDENİZ
EPEIROS DESPOTLUĞU
SELÂNİK KRALLIĞI
ATİNA DUKALIĞI
AKHAIA DUKALIĞI
LATİN İMPARATORLUĞU
NİKAİA İMPARATORLUĞU
ANADOLU SELÇUK DEVLETİ
Tuna
Meriç
Vardar
Sangarios
Rhyndakos
Maiandros
Tırnovo
Varna
Sardika
Prizren
Üsküp
İşkodra
Mesembria
Ankhialos
Develtos
Sinop
Amastris
Filibe
Dyrrhakhion (Ven)
Prilep
Hadrianopolis (Edirne)
Didymoteikhos
Tzurulon
Konstantinopolis
Herakleia
Herakleia (Ven.)
Rhaidestos (Ven.)
Nikomedeia
Nikaia
Kyzikos
Lampsakos
Pegai
Prusa
Abydos
Kallipolis (Ven.)
Semendirek
Taşoz
Serez
Thassalonike (Selânik)
Kastoria
Avlona
Butrinto
Korfu
Arta
Larissa
Limni
Ankara
Adramyttion
Midilli
Pergamon
Neopatras
Eğriboz
Naupaktos
Negropolis
Kefalonya
Patras
Athenai
Zanta
Korinthos
Argos
Andros
Magnesia
Nymphaion (Nif)
Smyrna
Sakız
Ephesos
Sisam
Miletos
Antiokheia
Konya
Mistra
Hierakion
Modon (Ven)
Koron (Ven.)
Monemvasia
Naksos
İstanköy
Antalya
Rodos
Karpatos
Girit
Kandia
Kıbrıs (Lusignan'lar hâkimiyetinde)

surdan meydana gelen Bizans devleti, Roma devletinin devamıdır. *Byzantinos* (Bizanslı) tâbiri ancak sonradan ortaya çıkmış, bunu hiçbir zaman kullanmıyan Bizanslılar kendilerini her zaman *Rōmaios* (Romalı; Türkçe *Rum* ismi bundan gelir) diye adlandırmışlar, Bizans imparatorları da kendilerini Roma *caesar*larının mirasçıları saymışlardır.

Kendini Roma İmparatorluğunun mirasçısı olarak gösteren B. İ., dünyada tek imparatorluk olmak istemiş; vaktiyle *orbis Romanus* (Roma dünyası) içinde iken sonra *oikumenē khristianē* (Hıristiyanlık dünyası) ye giren bütün memleketler üzerinde hâkimiyet hakkı iddia etmiştir. Hakikî vaziyet bu iddiaların gerçekleşmesine imkân vermemiş olmakla beraber, Bizans düşünüşüne göre, bu memleketler hukuk bakımından Bizansa eşit sayılmazdı. Bizanslıların tasavvuruna göre, bu devletler hiyerarşisinin başında, «Roma imparatoru» ve «Hıristiyan *oikumenē*si reisi» olarak, Bizans imparatoru bulunması lâzımdı. Bu üstünlük fikri, Bizans politikasının mihveri olmuştur.

Bizans, ideolojik ve siyasî sebeplerle Roma mirasçılığı fikrine bağlı kalmışsa da, zamanla Roma esasından gittikçe ayrılmıştır. Bir yandan dil ve kültür alanında Yunancanın hâkim bir mevki kazanması ve hayatın gittikçe ruhanîleşmesi, öte yandan da iktisadî, içtimaî ve siyasî gelişme, çok geçmeden tamamiyle yeni bir devlet sistemi meydana getirmiştir. Bizans devletinde kuvvetli bir dinamizm göze çarpar. Tarih gelişmesinin sonunda, adından ve birtakım geleneklerden başka, Roma ile hiçbir ortak noktası kalmamıştır.

Tarih: *İstanbulun başşehir ilân edilişinden İustinianos devrine kadar* (330-527): Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinin siyasî olduğu kadar, etnik, kültürel ve sosyal sebepleri de vardı. Aynı kanunlara bağlı olmasına ve aynı şekilde idare edilmesine rağmen, Roma İmparatorluğunun batı ve doğu kısımları arasında M. S. I. yüzyıldan itibaren düşünüş ve temayüller bakımından ayrılık belirtileri görülmeğe başlamıştır. Gerçekten, Latin Batı ve Helenistik Doğu hiçbir siyasî vasıta ile birleştirilemiyen iki âlemdi. Batıda pratik Roma düşünüşü, Doğuda spekülâtif Yunan ve İskenderiye ruhu hâkimdi. Bu ayrılık zamanla artmış ve siyasî hayatta da kendini göstermişti. Nitekim Diocletianus (hük. 284-305), anayasayı ıslah ederken, iktidarın iki imparator arasında paylaşılmasını uygun görmüş, Maximianus'u kendisine saltanat ortağı yapmış ve imparatorluğun batı ve doğu kısmı arasında bir sınır çizerek, batı kısmını ortağına bırakmış, kendisi ise doğu kısmını alarak hükümet merkezini Nikomedeia (İzmit) da kurmuştur. Halefi Büyük Konstantinos (hük. 306-337), rakîpleriyle hesaplaştıktan sonra, imparatorluğu birliğe kavuşturmuş, hükümet merkezini de Romadan eski bir Yunan ticaret şehri olan Byzantion (Bizans. İstanbul) a nakletmiştir. Konstantinos'a bu hareketi yaptıran sebepler iyice bilinmemektedir. Fakat öyle anlaşılıyor ki, imparator iki dünyanın birleştiği noktada büyük bir Latin merkezi kurmak ve hükümeti büyük strateji önemi olan bir yere nakletmekle, imparatorluğun birliğini tehdideden dış ve iç düşmanlara karşı savunmayı kolaylaştırmak istemiştir. Byzantion 11 Mayıs 330 da parlak bir törenle başşehir ilân edilmiştir. Nova Roma (yeni Roma) veya imparatorun şerefine Konstantinopolis (Konstantinos şehri) diye de adlandırılan yeni başşehrin kurulması, hemen hemen Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabulü (313) ile aynı zamana raslar. Bizans, Hıristiyanlığın anıtlariyle süslenmiş ve şehirdeki putperest tapınakları yıkılmıştır. İmparator, Bizansı ve doğu eyaletlerini, Romayı örnek tutarak yeniden teşkilâtlandırmış ve Latinliğini belirtmek için Romadan ve İtalyadan Senatus'la birlikte birçok asîl aileleri buraya çağırmış ve Latincenin resmî dil olarak kullanılmasını emretmiştir. Bununla beraber Bizans bir Yunan şehri kalmış; ticarette, ilimde. sanatta ve her şeyden önce kilisede, Yunanca kullanılmıştır.

Konstantinos'un halefleri, Bizansta kalmakla beraber, Roma İmparatorluğu birliği fikrinden vazgeçmemişlerdir. Ancak Büyük Theodosios'un ölümünden (395) sonra imparatorluk iki oğlu arasında bölünmüş ve büyük oğlu Arkadios'a, merkezi Bizans olmak üzere doğu, küçük oğlu Honorius'a da merkezi Ravenna olmak üzere batı kısmı düşmüştür. Böylece 395 te kesin olarak kurulan Doğu Roma İmparatorluğu bugünkü Arnavutluk'un kuzey parçasını, Dalmaçya ve Bosna'nın Drina ırmağından batıya düşen kısmı dışında, Tunaya kadar bütün Balkan yarımadasını, Ege adalarını, Girit, Kıbrıs, Anadolu. Suriye, Filistin ve Mısır ile Küçük Sirt körfezine kadar Kuzey Afrika kıyı bölgesini içine alıyordu. Bu topraklar coğrafya bakımından Batı Roma topraklarından daha elverişli ve Bizans da akınlardan kendini koruyacak kadar kuvvetli olduğu için Doğu Roma İmparatorluğunun ömrü Batı Roma devletinden bin yıl fazla sürmüştür.

Kavimler Göçü yeni kurulan B. İ. için büyük bir tehlike olmuşsa da Bizans sarayı ustaca siyasetiyle bunu savuşturmayı bilmiştir. Arkadios (hük. 395-408) zamanında Makedonya ve Yunanistanda yerleşmiş olan Gotlar Batıya gönderilmişlerdir. II. Theodosios (hük. 408-450) zamanında ise Hun Türkleri Bizans İmparatorluğu için yeni ve çok tehlikeli bir düşman olarak ortaya çıkmış, fakat Bizanslılar para vererek barışı sağlamışlardır (bk. ATTİLÂ: Tarihte A.). Bu sıralarda din kavgaları da yeni imparatorluğu iyice sarsmıştır: Hıristiyan dini İsanın tanrılığını ileri sürmüştü. Nikaia (İznik) ruhanî meclisinde ise Baba, Oğul ve Ruhulkudüs'ten ibaret üçüzlü bir tanrı sistemi kabul edilmişti (325). Fakat teologların birçoğunu bu hal çaresi tatmin etmemiş, bunlar İsada insan ve tanrı tabiatının ne şekilde birleştiğini tartışmağa başlamışlardır. İstanbul patriklerinden Nestorios (Nestur), İsadaki tanrılık ve insanlık cevherinin birbirinden ayrı iki varlık olduğunu ileri sürmüş ve İsanın insanlığına fazla değer vermiştir. Nestorios'a karşı önce İskenderiye patriği Kyrillos ile papa Coelestinus cephe almışlardır. Din kavgalarına son vermek için Theodosios, Ephesos (Akıncılar [Ayasuluk]) ta bir ruhanî meclis toplamış ve burada Nestorios ile taraftarları aforoz edilmişlerdir. Fakat az sonra, İsada yalnız bir tanrı tabiatının var olduğunu ileri süren Monofisism (Yun. *monos* = tek, bir, *physis* = tabiat) ortaya çıkmıştır. İstanbul patriği ve papa, Monofisismi reddetmişlerse de Theodosios bunu Ortodoks bir doktrin olarak kabul etmiş (449) ve böylece son derece ağır bir dinî buhran yaratmıştır. Theodosios'un başardığı büyük işler arasında İstanbul Hıristiyan yüksek okulunun kurulması, Büyük Konstantinos'tan beri imparatorların çıkardıkları kanunların *Codex Theodosianus* (Theodosios kanun dergisi) [438] adı altında toplanması ve İstanbulun yeni surlarla çevrilmesi sayılabilir.

Theodosios çocuksuz ölmüştür. İhtiyar kızkardeşi Pulkheria (hük. 450-453), Trak aslından seçkin bir general olan Markianos'la evlenmiş ve onu imparator ilân ettirmiştir. Markianos (hük. 450-457) tahta çıkınca Attilâ

kendisini yıllık vergiyi ödemeğe davet etmiş, fakat imparator bunu reddetmiştir. Ancak Attilâ'nın ölümü ve Hun İmparatorluğunun dağılması, Bizanslıları Hun tehlikesinden kurtarmıştır. Bundan sonra Ortodoks düşünüşlü Markianos, selefi zamanından beri devam eden dinî anlaşmazlıklara son vermek istemiş; 451 de Khalkedon (Kadıköy) da topladığı ruhanî meclis, Monofisismi kötüliyerek, taraftarlarını mahkûm etmiştir. Khalkedon kararı Bizans tarihinde çok önemlidir. Çünkü Bizans hükümeti Monofisisme cephe almakla ahalisinin büyük bir kısmı Monofisit olan doğu eyaletlerini, en başta Suriye ve Mısırı kendinden uzaklaştırmıştır. Suriye ve Mısırdaki kargaşalıklar ve yerli halkın Bizanstan nefreti, bu zengin ve medenî ülkelerin, VII. yüzyılda önce Sasanîlerin, sonra Arapların eline geçmesini kolaylaştırmıştır.

Markianos ve halefi İllyrialı I. Leon (hük. 457 - 474) zamanında Got meselesi tekrar ortaya çıkmıştır. Got komutanlarından Aspar, sarayda Got üstünlüğünü yeniden kurmağa çalışmış, fakat Leon başşehirde konaklamakta olan İsaurialıların yardımiyle onu ortadan kaldırmıştır. Aspar ve yakınlarından birçoğunun öldürülmesi ile Bizans sarayında Got nüfuzu sona ermiştir. Leon, kızını İsauria kabîle başkanlarından Zenon ile evlendirmiştir.

I. Leon ölünce (474) tahta altı yaşındaki torunu II. Leon (hük. 474) çıkmıştır. II. Leon, babası Zenon ile ortaklaşa saltanat sürmüş, az sonra ölmesi üzerine Zenon (hük. 474 - 491) tek başına imparator olmuş ve çok geçmeden taht dâvacısı olarak İstanbulu alan Basiliskos (hük. 475 - 477) u devirmiştir. Zenon zamanında İtalyada Germen ordu komutanlarının nüfuzu son derece artmıştı. Bunlardan Odoakar 476 da son Batı Roma imparatoru Romulus Augustulus'u devirmiş, sonra Senatus adına Bizansa bir heyet göndererek, Zenon'dan İtalya idaresinin kendisine bırakılmasını istemiştir. Odoakar, bu isteği kabul edilince, bağımsız bir hükümdar gibi davranmağa başlamıştır. Buna razı olmıyan Zenon, Odoakar üzerine Doğu Got kıralı Theodorik'i göndermiş, Theodorik Odoakar'ı yenmiş ve Zenon'un ölümünden sonra, merkezi Ravenna olmak üzere, bir Doğu Got kırallığı kurmuştur.

Zenon, önemli bir iç mesele olan din anlaşmazlığını ortadan kaldırmak maksadiyle, *Henōtikon* (Birleştirici) [482] adlı bir uzlaştırma fermanı yayımlamıştır. Fakat bu ferman Ortodoksları da, Monofisitleri de tatmin etmediği gibi, papanın da protestosuna uğramıştır. Böylece *Henōtikon*, barışı sağlıyacağına, gerginliği bir kat daha artırmış ve Doğu ile Batı kiliseleri arasında 518 e kadar süren ilk ayrılığa (Yun. = *skhisma*) sebebolmuştur.

Zenon'un ölümünden sonra karısı Ariadne saray muhafızlarından Anastasios ile evlenmiştir. I. Anastasios (hük. 491-518) zamanında İslâvlar ve Bulgar Türkleri Trakya, Makedonya ve Tesalya'ya akınlar yapmışlardır. Doğuda Sasanîler 502 de Theodosiopolis (Erzurum) i ve az sonra Amida (Diyarbakır) yı zaptetmişlerse de Bizanslılar bu yerleri geri almışlardır. İran sınırında Dara (Mardin ili) istihkâmının kurulması bu zamana raslar. Anastasios zamanında da din kavgaları devam etmiş; imparator, İstanbul patriğine verdiği söze rağmen, Monofisit bir politika gütmeğe başlamış ve bu hareketiyle büyük karışıklıklara yol açmıştır.

Anastasios'un ölümünden sonra tahta çıkan I. İustinos (hük. 518-527) bir saray muhafız kıtası komutanı idi. İustinos, Ortodoks doktrinini kabul etmiş, papa ile barışmış ve böylece Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki anlaşmazlık sona ermiştir (518).

İustinianos ve ilk halefleri devri (527-610): İustinos'a yeğeni I. İustinianos (hük. 527-565) halef olmuştur. İustinianos'un uzun hükümdarlığı Bizans tarihinin ilk parlak devridir. Bu imparator, eski Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak ve onu siyaset, din ve kanun bakımından birlik altına almak istemiştir. Bu işte yardımcısı azimkâr karısı Theodora idi. İstanbulda kopan Nika ayaklanması (b. bk.) bastırılıp (532) Sasanîlerle «ebedî barış» yapıldıktan (532) sonra önce Kuzey Afrikada Vandal Kırallığı fethedilmiş (533-548), sonra İtalyada Ostrogot (Doğu Got) Kırallığına son verilmiştir (535-554). İustinianos İspanyayı da almak için bir deniz seferi açmış, fakat bu memleketi ellerinde tutan Vizigot (Batı Got)ların dayanması karşısında, İber yarımadasının yalnız Akdeniz kıyısındaki bir parçası alınabilmiştir (550). İustinianos'un yaptığı bu uzun harblerle Bizans İmparatorluğu iki misli genişlemiş, bu arada Dalmaçya, İtalya, Sicilya, Sardinya, Korsika, Balear adaları, İspanyanın güneydoğusu ve Kuzey Afrikanın bir kısmı (bugünkü Cezayir ve Tunusun doğu parçası) Bizans İmparatorluğuna katılmış ve Akdeniz yeniden bir Roma gölü haline gelmiştir. Bununla beraber, imparatorun ilk plânları gerçekleşmemiştir. Çünkü Cebelitarık boğazından Fırata kadar uzanan bu koca imparatorluk, eski Roma İmparatorluğunun bazı bellibaşlı parçalarını içine almıyordu. Sonra, işin güç tarafı, bu memleketleri zaptetmek değil, elde tutmaktı. Halbuki Bizansın kuvveti buna yetmezdi. Bundan başka İranlılara ve kuzeyden gelen Türk ve İslâvlara karşı çetin savunma savaşları yapmak zorunda kalmıştı.

Filhakika «ebedî barış»a rağmen Sasanî hükümdarı I. Ḫoşru (Hüsrev; hük. 531-579) Ostrogotlarla anlaşarak Suriyeyi almış ve Antakyayı yakıp yıkmıştı (540). İustinianos batıda meşgul olduğu için, Ḫoşru ile büyük bir para karşılığında beş yıllık bir mütareke yapmak (545), sonra barışı sağlıyabilmek için, ona, yıllık vergi vermeğe razı olmak zorunda kalmıştı (562).

Ayrıca, yine bu devirde İslâvlar hemen hemen her yıl Tunayı geçmiş ve Bizans topraklarının içerlerine sokulmuşlardır. Bizans orduları bu akınlara kesin olarak son veremedikleri için, İslâvların bir kısmı Balkan yarımadasında yerleşmiştir. İslâvlardan başka, Gepidler ve Kuturgurlar da Balkan yarımadasının kuzeyini ele geçirmişlerdir. 558-559 kışında Kuturgurların yaptıkları büyük akın püskürtülmüştür. Bu hâdiseler sırasında Doğu Avrupada yeni bir Türk kavmi olan Avarlar görünmüştür. İustinianos, Kuturgurlara karşı kullanmak ümidiyle, Avarlarla 558 de bir ittifak yapmıştır (bk. AVARLAR 1: Tarih).

Kilisenin, hükümetin elinde kuvvetli bir silâh olabileceğine inanan İustinianos, kiliseyi hükmü altına almağa çalışmış, aynı zamanda devlet ve kilise başkanı olarak, din meselelerini de devlet işleri imiş gibi kararnamelerle yürütmek istemiştir. Bir yandan imparatorluğun batı kısmını, en başta papayı kazanmak için *Henōtikon*dan vazgeçmiş, öte yandan Theodora'nın kayırdığı Monofisitlerin gönlünü almak için Khalkedon ruhanî meclisinin Monofisit aleyhtarı kararlarını hükümsüz saydırmıştır. İustinianos'un itibarı o kadar büyüktü ki, İstanbul ruhanî meclisi (553) imparatorun görüşlerini Ortodoks doktrini olarak kabul etmiş, hattâ papa bile bunlara boyun eğmiştir. Bununla beraber yine beklenilen netice elde edilememiş; Suriye, Filistin ve Mısır Monofisitleri İustinianos doktrinine karşı cephe almışlardır.

Devlette yalnız tek bir mezhebin bulunabileceği kanaatinde olan İustinianos, putataparları, Yahudileri ve bâtıl mezhepçileri ya zorla Hıristiyan yapmış, yahut yok etmiştir. 529 da putataparlığın son kalesi olan Atina felsefe okulunu kapatmış ve hocaları kovmuştur.

İustinianos adalet sahasında da birlik kurmak istemiş, bunun için eski Roma kanunlarını ve kendisinden önceki imparatorların emirnamelerini toplatıp *Codex Iustinianus*u hazırlatmıştır (529). Bütün imparatorluk için tatbiki mecburî olan bu kanunnameden sonra *Digesta* veya *Pandectae*, *Institutiones* ve *Novellae* adlı kanunlar külliyatları çıkarılmıştır.

Iustinianos'un imar işlerine de meraklı olduğunu memleketin her yerinde yapılan binalar gösterir. Bunlar arasında en önemlisi, İstanbulda Ayasofya kilisesidir.

İustinianos'un yarattığı parlak devir uzun sürmemiştir. II. İustinos (hük. 565-578) zamanında Longobardlar İtalyanın büyük bir kısmını işgal etmişlerdir (568). Yalnız Sicilya, Güney İtalya, Napoli, Roma ve Ravenna elde tutulabilmiştir. Bu sıralarda Hazar Denizi civarında görünen Kök-Türklerden Bizansa bir heyet gelmiştir. İranı başlıca düşman sayan Kök-Türkler, Çin-Bizans ipek ticaretinde iki memleket arasında aracı olmak ve bu ticaretten İranı faydalandırmamak için Bizanslılara bir teklifte bulunmuşlardır. İrana karşı bir Kök-Türk-Bizans ittifakı da düşünülmüştür. Bu görüşmeler tam bir ittifak akdi ile neticelenmemişse de İran-Bizans münasebetlerinin gerginleşmesine sebebolmuştur. İustinos'un Sasanîlere yıllık vergiyi ödemekten kaçınması üzerine I. Ḫoşru tekrar düşmanca hareketlere başlamış ve sınır yakınında çok önemli bir tahkimli yer olan Dara'yı zaptetmiştir (572). Durumu güçleşen İustinos, muhafız kıtası komutanı Tiberios'un yardımını istemek zorunda kalmıştır. I. Tiberios (hük. 578-582) İranlılara karşı başarı ile savaşmış, komutanı İustinos Melitene (Malatya)de Ḫoşru'yu yenmiş, Irana girmiş ve Sasanî başşehri Ktesiphon (Medain)a yaklaştığı sırada Ḫoşru ölmüştür (579). Maurikios (hük. 582-602) da Sasanîlere karşı başarılı seferler yapmış ve Sasanî ülkesinin batı kısmını (bugünkü Doğu Anadolu) B. İ. na katmış (591), sonra bütün kuvvetiyle Avarlara karşı yürüyerek Macaristanda Tisa kıyısında Avar kağanı Bayan'ı bozguna uğratmıştır (601). Maurikios zamanında yapılan en mühim işlerden biri de batıda iki eksarklığın kurulmasıdır. Maurikios İtalyanın savunmasını kolaylaştırmak için, buradaki Bizans idaresinin başına eksark (eksarkhos) adını taşıyan bir askerî vali getirmiş, bütün askerı ve sivil kudreti bunun eline vermiştir. Eksark, Ravenna'da oturduğu için Bizans idaresinde bulunan İtalya «Ravenna Eksarklığı» adını almıştır. Aynı zamanda Afrikada kurulan «Afrika Eksarklığı» veya «Kartaca Eksarklığı» teşkilât bakımından Ravenna Eksarklığından farksızdı.

Maurikios'un saltanatına bir askerî isyan son vermiştir. Âsilerin imparator ilân ettiği yüzbaşı Phokas (hük. 602-610) İstanbula girerek Maurikios'la taraftarlarını idam ettirmiştir. İran kıralı II. Ḫoşru Maurikios'un öcünü almak bahanesiyle, Suriye ve Mezopotamyayı işgal etmiş, hattâ Sasanî atlıları Kadıköye kadar sokulmuşlardır. Aynı zamanda Avarlar da imparatorluğa saldırmışlardır. Phokas'ın düşmanlara karşı güttüğü başarısız siyaset ve durumu kurtarabileceğini ümidettiği kanlı tethiş usulü, Afrika eksarkı Herakleios'un ayaklanmasına sebebolmuştur. Mısır da Herakleios'a katılınca, vali bir donanma ile İstanbula doğru yürümüştür. İstanbul halkı Herakleios tarafına geçmiş, Phokas idam edilmiş ve Herakleios tahta çıkmıştır.

Herakleios sülâlesi devri (610-717): Herakleios (hük. 610-641) kabiliyetli ve faal bir imparatordu. Tahta çıktığı sırada, imparatorluk son derece kötü bir durumda bulunuyordu. Doğuda Sasanî, kuzeyde Avar ve İslâv tehlikesi imparatorluğu tehdidediyoı; memlekette anarşi hüküm sürüyordu. 611 de Sasanîler Suriyeyi fethetmeğe girişmiş, çok geçmeden Antakya, Apameia, Şam, Kaisareia şehirlerini, 614 te de Kudüsü almış, şehri yerle bir etmiş ve İsanın haçını zafer alâmeti olarak Ktesiphon'a götürdükten sonra Kadıköye kadar gelmişlerdi. 619 da Mısır da istilâ edilince Herakleios, vakit kazanmak için, Sasanîlere vergi vermeyi kabul etmiştir. Bunun üzerine Sasanîler geri çekilmişlerdir. Fakat 622 de yeniden başlıyan harbde Herakleios, İstanbula saldıran müttefik İran ve Avar kuvvetlerini geri püskürttükten sonra (626) Sasanîleri Ninive'de fena bir bozguna uğratmıştır (627). Ancak II. Ḫoşru'nun ölümü (628) ve bundan sonra İranda çıkan karışıklıklar barışı sağlamıştır. Bizanslılar, elden gitmiş olan eyaletleri geri almış, İsanın haçını da büyük bir törenle Kudüse geri götürmüşlerdir. Buna karşılık batı eyaletlerini korumak mümkün olmamıştır. İspanyadaki topraklar yeniden Vizigotların eline geçmiş, İtalyada Longobardlar ilerlemiş, Balkanlarda, Tunanın güneyinde bazı topraklar Islâvların eline geçmişti. Fakat Bizans için en büyük tehlikeyi Araplar teşkil etmiş ve Halife Ömer'in orduları Bizans topraklarına yürüyerek Suriye, Fenike (634-639) ve Mısırı ele geçirmişlerdir (640).

Herakleios'tan sonra oğlu III. Konstantinos (hük. 641) yalnız birkaç ay hükümdarlık etmiş, ölümünden sonra saltanat ortağı ve Herakleios'un ikinci karısından doğan oğlu Herakleionas veya Heraklonas (hük. 641) annesiyle birlikte kovulmuş ve Konstantinos'un oğlu Konstas tahta çıkmıştır. II. Konstas (hük. 641-668) ın bütün hükümdarlığı Araplarla yapılan savaşlarla geçmiş, fakat Arapları durdurmak mümkün olmamıştır. Doğu Anadolu, Kyrenaika, Afrika eyaleti (647) ve Kıbrıs elden gitmiş, Bizans filosu Lykia açıklarında yokedilmiş (655) ve başşehir yolu düşmana açılmıştır. İstanbul, ancak Araplar arasında çıkan hilâfet kavgaları yüzünden kurtulabilmiştir.

Bu sıralarda eyalet teşkilâtı değişmiş, eski eyaletler yerine *thema* adı verilen ve eksarklıklara benziyen askerî idare bölgeleri kurulmuştur. *Stratēgos* (askerî vali) themanın bütün askerî ve iktisadî kuvvetine tasarruf hakkı almış; düşman bir themaya saldırdığı zaman, İstanbuldan yardım gelmesini beklemeden, bir eyaletin bütün kuvvetini toplıyarak savunmayı teşkilâtlandırmak mümkün olmuştur. Bizans İmparatorluğu Emevî ordularına ancak bu yeni teşkilâtla karşı koyabilmiştir.

II. Konstas doğuda Arapları geri atmaktan ziyade İtalya ve Sicilyayı tutmağa çalışmış, bunun için hükümdarlığının sonuna doğru hükümet merkezini Syrakusai'a nakletmiş ve bir isyan sırasında öldürülmüştür. Oğlu IV. Konstantinos Pogonatos [= Sakallı] (hük. 668-685) zamanında İstanbul ilk defa olarak Araplar tarafından kuşatılmıştır (673). Kyzikos (Belkıs) limanını üs olarak kullanan Araplar, birkaç yıl, daha çok yaz aylarında, İstanbula hücum etmişler, fakat şehrin tahkimli surları ve Rum ateşi yüzünden netice alamamışlardır. Bunun üzerine 677 de Arap filosu geri çekilmiş ve Pamphylia (Antalya) açıklarında şiddetli bir fırtınaya tutularak yok olmuştur. Bunun üzerine Emevî halifesi Muaviye, Anadolu savaşlarında da büyük bir başarı elde edilemeyince Bizanslılarla otuz yıllık bir barış yapmıştır (678).

Bu sıralarda imparatorluğun kuzey sınırında Onogur (Bulgar) Türklerinin görünmesi çok mühim bir hâdise olmuştur. Azak Denizinin doğu kıyısı ile Kuban arasında kurulmuş olan Bulgar devletinin, Hazar devletinin baskısı altında, 642 de dağılması üzerine Bulgarların bir kısmı Asparuḫ'un önderliği altında Don ve Dnepr'i aşarak Aşağı Tunaya inmiş (bk. BAYAN 2), sonra biraz daha güneye ilerliyerek, Bizansın Scythia Minor (Dobruca) eyaletine yerleşmiştir (679). İmparator, Bulgarlara karşı bir sefer yapmış (679), fakat yenilince Bulgarlara vergi vermek ve yerleşmeleri için Tuna ile Balkan sıradağı arasındaki bölgeyi bırakmak zorunda kalmıştır. İmparatorun tanıdığı yeni Bulgar devleti, Bizans için çok tehlikeli bir komşu olmuştur.

En güç zamanlarda imparatorluğu savunabilen Herakleios sülâlesi korkunç hâdiseler içinde sona ermiştir. II. İustinianos (hük. 685-695 ve 705-711) un zulüm idaresine karşı general Leontios bir isyan çıkarmıştır. Bu isyan sırasında burnu kesilen imparator (Rhinotmetos «burnu kesik» lâkabı bundandır) Kırıma kaçmıştır. Yerine imparator ilân edilen Leontios (hük. 695-698) zamanında Kartaca ile birlikte Afrika eyaleti kesin olarak Arapların eline geçmiştir. Leontios'u kovan Apsimar, II. Tiberios (hük. 698-705) adiyle tahta çıkmış, fakat Bulgarların yardımiyle geri dönen İustinianos kendisini tahttan indirmiş, düşmanlarından kanlı bir öç almış, sonunda kendisi de öldürülmüştür. Philippikos veya Bardanes (hük. 711-713), II. Anastasios (hük. 713-715) ve III. Theodosios (hük. 715-717) zamanında Araplar Galatia (Ankara bölgesi) ve Pergamon (Bergama) a kadar ilerlemişlerdir. Bunun üzerine Anatolikon theması strategosu Leon, Armeniakon theması strategosu ile birleşerek, Arapları geri atmış, sonra İstanbula girerek III. Leon adiyle imparator ilân edilmiştir.

İsauria ve Phrygia sülâlesi. Resim kırma savaşı (İkonoklazm) (717-867): Bizans tarihinde III. Leon (hük. 717-741) un kurduğu İsauria sülâlesinin mühim bir yeri vardır. Leon tahta çıktığı zaman memlekette karışıklık hüküm sürüyordu. Disiplin, güvenlik ve hükümdara sadakat yoktu. Halk büyük bir sefalet içindeydi. Sayısı artan ve vakıflar sayesinde zenginleşen manastırlar halk üzerinde sınırsız bir otorite kazanmış, dindarlık soysuzlaşmıştı. Büyük bir taassuba düşen halk, din resimlerine taparcasına saygı gösteriyordu. Hıristiyanlık âdeta putataparlığa dönmüştü. Leon, İstanbulu kuşatan Arapları kovduktan (718) sonra, devletin çöküşünü durdurma işini azimle ele almış, bu arada themaları küçülterek strategosların kudretini azaltmış, orduyu tekrar disipline sokmuş, küçük mülk sahiplerini zenginlere karşı korumuş, yeni bir kanunname (*Ekloga*) yayımlamıştır. Fakat en önemli işi, 726 da çıkardığı fermandır. Leon bu fermanla din resimlerine saygı göstermeyi yasak edip kiliselerde ve halka mahsus yerlerde bulunan mukaddes resimleri kaldırtmıştır. İmparatorun gayesi, şüphesiz, manastırların nüfuzunu kırmaktı. Bu ferman, Bizanslıları resim kıran (ikonoklast) ve resimlere saygı gösteren (ikonodul) ler diye iki grupa ayırmış, devlet ile tahtı sarsan ve yüz yıldan fazla süren resim kırma (ikonoklazm) savaşına yol açmıştır. Bu ferman yüzünden papa ile imparatorun arası açılmış, bundan faydalanan Longobardlar Ravenna Eksarklığına saldırıp Ravenna'yı almışlardır (751). İkonodulların Kopronymos (= Adı pis) diye andıkları V. Konstantinos (hük. 741-775) ve oğlu IV. Hazar Leon (hük. 775-780) zamanında resim savaşı şiddetle devam etmiştir. Konstantinos Arap ve Bulgarlarla başarı ile savaşmıştır. Leon'dan sonra on yaşındaki oğlu VI. Konstantinos (hük. 780-797) imparator olmuş, fakat devleti onun yerine saltanat düşkünü annesi Eirene (İren, hük. 780-802) idare etmiştir. Eirene, yedinci Nikaia (İznik) ruhanî meclisinde (787) resimlere saygıya izin vermiş ve kilise mensuplarını memnun etmiştir. 797 de oğlunun gözlerine mil çektirmiş ve başhazinedar Nikephoros tarafından tahttan indirilinceye kadar beş yıl daha hükümdarlık etmiştir. Nikephoros (hük. 802-811) Araplarla defalarca başarısız savaşlardan (802-807) sonra 811 de Bulgarlarla yaptığı savaşta öldürülmüştür. I. Mikhael Rhangabe (hük. 811-813)nin zayıf saltanatından sonra, azimkâr V. Leon (hük. 813-820) tahta çıkar çıkmaz, Çar Krum'un komutasında İstanbula kadar sokulan Bulgarları yenip barışa zorlamış (814), resimleri tekrar yasak ederek manastırları kapatmış ve bunların mallarına el koymuştur. Fakat çok geçmeden bir isyan sırasında öldürülmüştür. Bu isyanı idare eden ve II. Mikhael Traulos [= Kekeme] (hük. 820-829) adiyle tahta çıkan ordu komutanı Phrygia sülâlesini kurmuştur. Mikhael, din resimlerine saygı gösterenleri hoşgörürdü. Eski komutanlarından Nikephoros'un ayaklanmasını bastırmış, fakat Arapların Girit'i zaptetmelerine ve Sicilyaya yerleşmelerine engel olamamıştır (827). Oğlu Theophilos (hük. 829-842) ikonodullara karşı yeni bir ferman çıkarmıştır (832). Zamanında ticaret, sanayi, ilim ve sanat iyiden iyiye gelişmiştir. Ölümünden sonra karısı Theodora (hük. 842-856) küçük yaştaki oğlu III. Mikhael'in yerine hükümdarlık etmiş, 842 de resim ibadetini tamamiyle serbest bırakmıştır. Kardeşi Bardas, sefih bir hayat süren III. Mikhael (hük. 856-867) yerine idareyi ele almıştır. Bu arada Arapların baskısı kuvvetlenmiş, yeni bir düşman olarak Ruslar da İstanbula kadar ilerlemişlerse de, bir fırtına Rus filosunu yoketmiştir (865). Mikhael'in gözdesi Makedonyalı Basileios 866 da Caesar Bardas'ı bertaraf ettikten sonra 867 de efendisini öldürtmüş ve kendini imparator ilân ettirerek Makedonya sülâlesini kurmuştur.

Makedonya sülâlesi zamanında imparatorluğun parlak devri (867-1056) *ve gerileyiş* (1056-1081): Makedonya sülâlesi zamanında B. İ. ikinci parlak devrini yaşamıştır. Devlet, gerek iktisadî, gerek askerî bakımdan kuvvetliydi. İlim ve sanat hareketleri gelişmiş, Bizans kültürü bu devirde tamamiyle kurulmuştur. Siyasî gayelerini büyük bir gayretle gerçekleştiren I. Basileios (hük. 867-886) devleti sağlamlaştırmış, seleflerinden farklı olarak Araplara karşı bir saldırma politikası gütmüş, Paulikianlar (b. bk.) ı yoketmiş ve Bizans topraklarını doğuya doğru genişletmiştir. Oğlu VI. Leon (hük. 886-912), babasının ele aldığı *Codex Iustinianus*un yeniden işlenmesini tamamlamıştır (bk. BASİLİKLER). İlim sevgisi kendisine Sophos (= Hakîm) lâkabını kazandırmıştır. Fakat Çar Simeon'un idaresindeki Bulgarların ve diğer taraftan Arapların saldırışlarını durduramamıştır. Araplar 904 te Selânik'i zaptedip yağma etmişlerdir. Kardeşi Aleksandros yalnız bir yıl hükümdarlık etmiştir (912 913). Leon'un oğlu VII. Konstantinos Porphyrogennetos (hük. 913-959) seçkin bir tarihçi ve ilim hareketlerini destekliyen bir hükümdardı. İdareyi uzun zaman kaynatası I. Romanos Lekapenos (hük. 920-944)a bırakmış, fakat o da oğulları tarafından tahttan indirilince, tekrar yalnız başına idareyi ele almıştır (945). Halefi, oğlu II. Romanos (hük. 959-963)tur. Ölümünden sonra, dul karısı Theophano'nun evlendiği II. Nikephoros Phokas (hük. 963-969), Romanos'un küçük yaştaki çocukları Basileios

ve Konstantinos yerine saltanatı üzerine almıştır. Seçkin bir general olan Nikephoros Phokas, Suriye bölgesinde Hamdanîlere karşı birçok zaferler kazanmış, Girit'i zaptetmiş (961), Halep'i ve diğer birçok şehirleri geri almıştır. Karısının desteklediği bir isyan sırasında öldürülmesinden sonra tahta geçen I. Ioannes Tsimiskes (hük. 969-976) in saltanatı, Arap, Bulgar ve Ruslarla yapılan başarılı savaşlarla geçmiştir. Kendisine II. Romanos'un oğlu II. Basileios (hük. 976-1025) halef olmuştur. Kardeşi VIII. Konstantinos (hük. 976-1028), saltanat ortağı olmakla beraber, devletin idaresine karışmamıştır. En büyük Bizans imparatorlarından biri olan Basileios'un başlıca başarısı, Bulgar devletinin ortadan kaldırılmasıdır (1014, 1018). Bu münasebetle 14 000 Bulgar esirinin gözlerine mil çektirdiği için kendisine Bulgaroktonos (= Bulgar kıran) lâkabı verilmiştir. Saltanatı zamanında, başarılı savaşlarla epey büyümüş olan B. İ., Istria'yı, Tuna-Drava çizgisine kadar bütün Balkan yarımadasını, Anadoluyu, Armenia'yı, Suriyenin kuzey kısmını, Kıbrıs'ı, Girit'i ve Güney İtalyayı içine alıyordu. Ölümünden sonra gerileme başlamıştır. VIII. Konstantinos'un kızı Zoe (hük. 1042) üç kocasını, yani III. Romanos Argyros (hük. 1028 - 1034), IV. Mikhael Paphlagon (hük. 1034-1041), IX. Konstantinos Monomakhos (hük. 1042-1055) ve oğlu V. Mikhael Kalaphates (hük. 1041-1042)i tahta çıkarmıştır. Bu imparatorlar zamanında Normanlar Güney İtalyayı almış, Tuna istikametinden Peçenekler saldırmış, Doğu Anadoluda ise Oğuz Türkleri B. İ. üzerine ilk akınlarına başlamışlardır.

Resim mücadelesi sona erince, Makedonya sülâlesi zamanında devlet ve kilise gittikçe daha sıkı bir şekilde birleşmiş, imparator kilisenin mutlak başkanı, İstanbul patriği de din işleri vekili sayılmağa başlanmıştır. Papa artık Doğu devlet kilisesinin başı olamazdı. İmparatorların papa ile her şeyden önce İtalya eyaletleri bakımından önemli olan münasebetleri, İtalya elden gidince, değerini kaybetmiştir. İşte bu hal 1054 te Batı ve Doğu kiliselerinin temelli ayrılmasına sebebolmuştur.

Bu devirde, ordu partisi ve toprak sahibi aristokrasinin kırtasiyeci merkezî hükümete karşı açtığı savaş göze çarpar. Zoe'nin kızkardeşi Theodora (hük. 1042 ve 1055-1056) 1056 da saray partisi namzedi Mikhael Stratiotikos'u kendine halef seçmeğe mecbur edilmiştir. Theodora'nın ölümü ile Makedonya sülâlesi sönmüş ve VI. Mikhael Stratiotikos (hük. 1056-1057) tahta çıkmış, fakat bir yıl sonra Anadolu ordusu, toprak sahibi aristokratlardan olan ve Türklere karşı yaptığı savaşlarda şöhret kazanan I. İsaakios Komnenos (hük. 1057-1059)u tahta geçirmiştir. Bu imparator, devlet hazinesini düzeltmiş fakat iki yıl sonra saltanatı X. Konstantinos Dukas (hük. 1059-1067)a bırakmak zorunda kalmıştır. Konstantinos ordu ile, askerî meselelerle ilgilenmezdi. Halbuki Peçenek ve Uzların kuzeyde, Selçukluların da doğuda tehlikeli bir ileryeyişi yüzünden imparatorluğu savunabilecek bir hükümdara ihtiyaç vardı. Konstantinos ölünce, askerî parti, dul imparatoriçe Eudokia'yı Kappa- dokialı general Romanos Diogenes'le evlenmeğe zorlamış- tır. IV. Romanos Diogenes (hük. 1068-1071) tahta çıktığı sırada Selçuklu orduları bütün Anadoluyu tehdidediyordu. İyi bir teşkilâtçı olan Romanos Diogenes, imparatorluğun bütün kuvvetini doğuda Selçuklularla yapılacak savaş için toplamış, fakat 26 Ağustos 1071 de Malazgirt ovasında Alp Arslan'a yenilmiş ve esir düşmüştür. Bu zaferden sonra Türklerin ilerleyişine karşı koyacak kuvvet kalmamıştır. Selçuklu Sultanının serbest bıraktığı imparator, esareti sırasında, tahttan indirilmiş, İstanbula dönünce kör edilmiş ve az sonra ölmüştür. Halefi VII. Mikhael Parapinakes (hük. 1071-1078) bilgin, edebiyatı sever bir hükümdardı; fakat askerliğe en küçük bir temayülü bile yoktu. Bunun için askerî parti kendisini çekilmeğe mecbur etmiş ve yerine Anatolikon theması strategosu III. Nikephoros Botaneiates (hük. 1078-1081)i tahta çıkarmıştır. Faktat o da selefinin talihine uğramıştır. Bu arada partiler mücadelesinde eski imparator İsaakios Komnenos'un yeğeni Aleksios Komnenos tahtı ele geçirmiş ve 30 yıllık karışıklığa son vermiştir. Komnenoslar sülâlesinin iktidar mevkiine gelişi askerî parti ve büyük arazi sahiplerinin yeni bir zaferi olmuştur.

Komnenos ve Angeloslar devri (1081-1204): Komnenoslar zamanında Bizans, itibarını ve nüfuzunu yüz yıl daha muhafaza edebilmiştir. Bu sülâleden ilk üç imparatorun saltanatı Bizansın üçüncü ve son parlak devridir. I. Aleksios Komnenos (hük. 1081-1118) tahta çıktıktan az sonra batıda Norman tehlikesi belirmiştir. Robert Guiscard ve oğlu Bohemonde, Epeiros'a bir çıkartma yapmış, Dyrrakhion (Dıraç)u almış ve Aleksios'un komuta ettiği Bizans ordusunu bozguna uğratmışlardır. Aleksios, daha çok Venediklilerin yardımiyle Normanları Balkanlardan geri atmış (1085), sonra Peçenekleri yenmiştir (1091). Bu yardıma karşılık Bizanslılar Venedik tüccarlarına geniş imtiyazlar verince İstanbulda ayrı bir Venedikli mahallesi kurulmuştur. Bu arada kıyıda birkaç tahkimli yerden başka bütün Anadolu, Selçukluların eline geçmişti. B. İ., bu ağır durumdan ancak Haçlılar sayesinde kurtulabilmiştir. Aleksios, İstanbul önüne gelen Birinci Haçlı reisleriyle, Anadoluda alacakları yerleri kendisine bırakmak üzere bir antlaşma yapmıştır. Haçlılar 1097 de Nikaia (İznik)yı alıp imparatora vermiş, Dorilaion (Eskişehir) da I. Kılıç Arslan'ı yendikten sonra Anadolu üzerinden Suriyeye doğru ilerlemişlerdir. Bizansın düşmanı olan Bohemonde, antlaşmaya aykırı olarak, Haçlıların zaptettikleri Antiokheia (Antakya) da bir Latin devleti kurmuştur. Aleksios Batı Anadoluya girmiş, sonra Selçuklulardan Bithynia ve Pamphylia bölgelerinin büyük bir kısmını geri almıştır (1116). Oğlu II. İoannes Komnenos (hük. 1118-1143), babasının politikasına devam ederek, Selçuklulardan Anadolunun güneydoğu bölgesini geri almış, Peçeneklere kesin bir darbe indirmiş (1122), Haçlıların Kilikia'da kurdukları Ermeni devletini işgal etmiş (1137) ve Antakya Hıristiyan prensi ile yıllarca savaşmıştır. Oğlu I. Manuel Komnenos (hük. 1143-1180) bu savaşa devam etmiş (1144-1145) ve Selçukluların zararına olarak Bizans topraklarını doğuya doğru genişletmiştir (1147). Bu sıralarda Bizansın en tehlikeli düşmanı Normanlardı. Bunlar Korfu'yu zaptetmiş ve bir çıkarma yaparak Korinthos'la Thebai'yi yakıp yıkmışlardı. Manuel, Normanlarla meşgul olduğu için, İkinci Haçlı ordusunun Bizans topraklarından geçmesine müsaade etmişse de Haçlıların savaşlarına katılmamış, hattâ bunların Anadoluda yok oluşu kendisini memnun etmiştir. Bununla beraber Haçlılarla iyi münasebetlerini devam ettirmiş ve geri dönen Alman imparatoru III. Konrad ile Normanlara karşı bir ittifak yapmıştır (1148). Venedik'in yardımiyle Normanları Yunanistandan atıp Korfu'yu geri almışsa (1149) da Brindisi'de bozguna uğramış (1156), böylece Güney İtalyada Bizans hâkimiyetini yeniden kurma ümit-

leri boşa çıkmıştır. Sonra Anadoluya dönerek Kilikia Ermenilerinin ayaklanmasını bastırmış (1158-1159), Halep emîri Nureddin Zengi (1159) ve II. Kılıç Arslan'la barış yaptıktan (1161) sonra hâkimiyetini Macarlara da kabul ettirmeğe çalışarak Dalmaçya'yı ve Güney Macaristanın Szerémség (Tuna-Sava köşesi) bölgesini işgal etmiş (1162-1165), Sırbistan kıralı Stepan Nemanja'yı kendisine tâbi kılmıştır (1172). I. Manuel kendini yeter derecede kuvvetli sanınca, Türk dostluğunu bozarak, Anadoluya saldırmağa kalkışmış, fakat Myriokephalon (Düzbel)da korkunç bir bozguna uğramıştır (1176). Bundan sonra Bizanslıların Anadoluyu ele geçirme ümidi tamamiyle kırılmıştır. I. Manuel Bizansın son büyük hükümdarıdır. Saltanatının sonuna doğru B. İ., Dalmaçyayı, Bosnayı, Tunanın güneyinde Balkanları, Anadolunun batı kısmı ile kuzey ve güney kıyı bölgesini, Kıbrıs ve Giriti içine alıyordu. Bununla beraber imparatorluğun temeli çürüktü ve çöküş önüne geçilmez bir hal almıştı. Manuel'in ölümünden sonra tahta geçen küçük yaştaki oğlu II. Aleksios Komnenos (hük. 1180-1183)u saltanat ortağı I. Andronikos Komnenos (hük. 1183-1185) öldürtmüş, bunu da II. İsaakios Angelos (hük. 1185-1195) tahttan indirerek Angelos sülâlesini kurmuştur. İsaakios, Selçukluların saldırışlarına dayanmış, Normanların Yunanistanda işgal ettikleri toprakları geri almış, fakat Petır Asen'in kurduğu ikinci bağımsız Bulgar devletini tanımak zorunda kalmıştır (1188). Kardeşi III. Aleksios (hük. 1195-1203) bir isyan çıkararak onun saltanatına son vermiştir. İsaakios'un oğlu Aleksios, Batıya kaçarak, Zara'da dördüncü sefere çıkmak üzere toplanan Haçlılara başvurmuş ve babası için yardım istemiştir. Haçlılar Aleksios'la birlikte 24 Haziran 1203 te İstanbul önüne varmış, 18 Temmuzda şehre girerek İsaakios'u ve IV. Aleksios (hük. 1203-1204) adiyle oğlunu tahta çıkarmışlardır. Fakat Latinlerin baskısı yüzünden İstanbul halkı ayaklanmış, İsaakios'la oğlunu kovmuş ve V. Aleksios Dukas Murtzuphlos (hük. 1204) u imparator ilân etmiştir. Bunun üzerine Haçlılar İstanbulu zaptetmiş (13 Nisan 1204) ve yağmalamışlardır.

İmparatorluğun parçalanması. İznik İmparatorluğu (1204-1261): İstanbul alındıktan sonra, önceden hazırlanan bir plâna göre, şehir ve imparatorluk toprakları Haçlılar arasında paylaşılmıştır. İstanbul merkez olmak üzere bir Latin İmparatorluğu (b. bk.) kurulmuş ve imparator seçilen Flandria kontu Baudouin, İstanbulun sekizde beşini, Güney Trakyayı, İstanbul boğazı, Marmara ve Çanakkale boğazı kıyı bölgesini, Midilli, Sakız ve Sisam adalariyle daha birkaç adayı almıştır. İstanbulun alınmasını en çok istiyen Venedik docu Enrico Dandolo'ya Ayasofya ile birlikte şehrin sekizde üçü, Adriya kıyısında Dyrrhakhion (Dıraç) ve birkaç liman, İon adaları, Ege adalarının çoğu, Eğriboz, Girit, Mora'da bazı yerler, Trakyada birkaç şehir ve liman, Gelibolu yarımadasında bazı yerler verilmiştir. Böylece Venedik geniş bir sömürge imparatorluğu kurmuştur. Ayrıca Bonifacio di Monferrato, Selânik kıralı sanını almıştır; onun kırallığı Selânik ve civarından başka Tesalyayı, Makedonyayı ve Kuzey Yunanistanı içine alıyordu. Selânik Kırallığının güneyinde Atina-Thebai Baronluğu (daha sonra Dukalığı) ve Morada Akhaia Prensliği kurulmuştur. Dandolo'dan başka bütün bu ülkelerin hükümdarları İstanbul Latin imparatorunun tâbileri olmuşlardır.

B. İ. nun geri kalan kısımlarında da Rum devletleri meydana gelmiştir. I. Andronikos Angelos'un Gürcistana sığınmış olan torunu Aleksios, 1204 Nisanında Trabzonu işgal etmiş ve Karadeniz kıyısında küçük bir devlet kurmuştur. Daha sonra Trabzon İmparatorluğu adını alan bu devlet Türklerle sık sık savaşmak zorunda kalmıştır. Balkanların batı kısmında Mikhael Angelos, başşehri Arta olan Epeiros Despotluğunu kurmuştur. Kardeşi ve halefi Theodoros Angelos, Selânik'i (1222) ve Edirneyi zaptederek (1225) devletini Adriya Denizinden bu bölgeye kadar genişletmiş, fakat Klokotnitsa (Edirne ve Filibe arasında)da Bulgar çarı II. İvan Asen'e yenilerek esir düşmüştür (1230). Devleti Bulgar hâkimiyeti altına girmiş, fakat Selânik ve Tesalya Theodoros'un kardeşi ve çarın damadı Manuel'in elinde kalmıştır.

Bu Rum devletleri içinde, Bizansı devam ettiren, İznik İmparatorluğudur. Kurucusu I. Theodoros Laskaris (hük. 1204-1222) ustaca bir siyasetle devletini Marmaradan Sakarya ve Menderese kadar genişletmiştir. Damadı ve halefi III. İoannes Dukas Batatzes (hük. 1222-1254), Batı Anadolu kıyısı önündeki adaları Latinlerden aldıktan sonra, ordusu ile Avrupa kıyısına ayak basmış ve Bulgarların yeni ele geçirdikleri topraklar ile Selânik devletini işgal etmiştir (1246). Ölümünden sonra Bulgarlar kaybettikleri toprakları geri almışlardır; fakat Batatzes'in oğlu II. Theodoros Laskaris (hük. 1254-1258), Bulgarlara ağır bir darbe indirerek, eski sınırı korumuştur. Yerine geçen küçük yaştaki oğlu IV. İoannes Laskaris (hük. 1258-1261) i general Mikhael Palaiologos bir hükümet darbesiyle uzaklaştırmış, 1259 da müttefik Akhaia Latin ve Epeiros Rum kuvvetlerini Pelagonia'da yenerek, Epeiros Despotluğunu tâbiiyeti altına almış, 1261 de ise İstanbula girerek Latin İmparatorluğuna son vermiştir.

Palaiologos sülâlesi. Bizansın çöküşü (1261-1453): VIII. Mikhael Palaiologos (hük. 1261-1282)un kurduğu Palaiologos sülâlesi son Bizans sülâlesidir; mensupları arasında azimli ve tedbirli hükümdarlar vardı. Ancak, bunlar gittikçe çoğalan güçlükleri yenebilecek kudrette olmadıkları için Bizansın çöküşüne engel olamamışlardır.

Mikhael, İstanbulu Latinlerden geri aldığı zaman, B. İ. yalnız İstanbul ile Trakyayı, Selânik ile Makedonyanın bir kısmını, birkaç adayı ve Anadoluda eski İznik İmparatorluğu topraklarını içine alıyordu. Devletini Avrupada genişletmeğe çalışan Mikhael, Pelagonia savaşında esir aldığı Akhaia prensini serbest bırakması karşılığında Mora'da Mistra, Monembasia, Maina ve Hierakion'u almıştır (1262). Bu arada, 1266 da Napoli ve Sicilya Kırallığını elde eden Charles d'Anjou Bizans için yeni ve çok tehlikeli dir düşman olarak ortaya çıkmıştır. Son Latin imparatoru II. Baudouin, bütün haklarını Charles d'Anjou'ya bırakmış (1267), Charles da Bizansı istilâya kalkışarak hâkimiyetini, ilkönce Epeiros'a kabul ettirmiştir (1273). Bu durum karşısında Mikhael, Bizanslıların itirazlarına rağmen Charles'a karşı papanın yardımını sağlamak ümidiyle, Lyon ruhanî meclisinde Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesini kabul etmiştir (1274). Mikhael, Charles'ı Berat (Arnavutluk)ta yenmişse de (1281) Bizansı tehlikeden ancak 1282 de Sicilyada çıkan ve Charles'ı kovan ayaklanma kurtarmıştır.

Mikhael zamanında B. İ. nu doğudan bir tehlike tehdidetmiyordu. Kösedağ meydan savaşında (1243) Moğollara yenilen Anadolu Selçukluları, İlhanlıların hük-

mü altına girmişlerdi. Mikhael, İlhanlı Moğol hükümdarı ile iyi münasebetler kurmağa muvaffak olmuş, fakat bu dostluk Mısır Memlûk İmparatorluğu yüzünden devam etmemiştir. İlhanlılar Mısır ve Altın Ordu'nun düşmanı oldukları için, bu iki memleket arasındaki yolu kapatmışlardı. Mısır sultanı Baybars, Mısır gemilerinin Boğazlardan geçmesi için müsaade istediği zaman Mikhael, İlhanlılarla dostluğunu bozmak istemediği için, geciktirici cevaplar vermiş, bunun üzerine Altın Ordu hanı Berke'nin generali Nogay, Bulgarlarla birleşerek, Bizans üzerine yürümüştür. Bizans ordusunun yenilmesi üzerine Mikhael, Mısır-Altın Ordu ittifakına katılmak zorunda kalmış, sonra bir kızını Nogay'la evlendirerek, Nogay'ın yardımını sağladıktan sonra Bulgarları yenmiştir.

Bu sırada devletin malî durumu son derece bozulmuştu. Hemen hemen bütün ticaret Cenevizlilerin eline geçmişti. Mikhael, Cenevizlilerin yardımı karşılığında bunlara eski geniş ticarî imtiyazlarını geri vermiş ve hattâ Ceneviz tüccarlarına Galata mahallesini ayırmıştır. Cenevizliler bu imtiyazlarını daha sonraki imparatorlar zamanında da muhafaza ederek Bizansı iktisadî hâkimiyetleri altında tutmuşlardır.

Mikhael'in oğlu II. Andronikos (hük. 1282-1328) ve bunun torunu III. Andronikos (hük. 1328-1341) zamanında Bizans, Anadoluda Osmanlı Türkleri ve Balkanlarda Sırplar olmak üzere iki yeni ve kuvvetli düşmanla karşılaşmıştır. Bunlar da Charles d'Anjou gibi Bizansı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Charles'ın plânı, yukarda görüldüğü gibi, suya düşmüştü. Fakat XIV. yüzyılda Sırp hükümdarı Stepan Dušan büyük bir İslâv devleti kurmayı başaracak gibi görünüyordu. Sonunda bu plânın gerçekleştirilmesi, XV. yüzyıl ortasında, Türklere nasip olmuştur.

Osmanlı devleti kurulunca (1299) topraklarını Bizans aleyhine olarak genişletmeğe koyulmuş, Anadoluya gönderilen Bizans kuvvetleri daima yenilmiştir. 1302 de II. Andronikos'un oğlu ve saltanat ortağı IX. Mikhael (hük. 1293-1320) bizzat Türkler üzerine yürümüş, fakat yenilmiş ve Bizanslılar Bergama, Kyzikos (Belkıs) ve Biga'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine II. Andronikos, Roger de Flor (bk. ALMOGÁVARLAR) un komuta ettiği on bin kişilik Almogávar (Katalan) ücretli kıtasını Bizans hizmetine almıştır. Almogávarlar, Germiyan oğullarının kuşattıkları Philadelpheia (Alaşehir) yı kurtarmış ve birkaç yeri almış, fakat Roger'in Bizanslılar tarafından öldürülmesi üzerine, memleketi yağma ederek, Yunanistana çekilip Atina-Thebai Dukalığı yerinde bir Almogávar devleti kurmuşlardır (1311-1379). Bu arada Osman Gazi ve Orhan Gazi başlıca Bizans şehirlerini zaptetmişlerdir. 1326 da Prusa (Bursa) Osmanlı devletinin başşehri olmuştur. III. Andronikos öldüğü zaman (1341) Bizanslıların Anadoludaki toprakları artık tamamiyle Osmanlıların eline geçmiş bulunuyordu.

Diğer taraftan XIII. yüzyıl sonlarında Balkanlarda Bizanslıların elinde yalnız Trakya ve Selânik'le birlikte Güney Makedonya vardı. Tesalya, Epeiros ve Arnavutluk, Bizans imparatorunu kâh tanıyor kâh tanımıyordu. Buna karşılık Mora'da VIII. Mikhael, Lakonia ve Arkadia'yı Frenklerden geri almış, fakat Pale (Maltepe) harbinde Orhan Bey tarafından korkunç bir bozguna uğratılmıştır. Mora'nın geri kalan bölgelerinde ve Orta Yunanistanda Latinler hüküm sürüyorlardı. Ege adalarından yalnız kuzeyde ve kuzeydoğuda birkaç tanesi Bizansın elindeydi.

Osmanlı tehlikesiyle aynı zamanda Balkanlarda Sırp tehlikesi büyümüş; Latin İmparatorluğunun çöküşünden (1261) sonra Sırp devleti Balkanlarda en mühim kuvvet olmuştur. İhtiyar ve genç Andronikos arasında çıkan iç harbde Sırplar II. Andronikos'un, Bulgarlar da III. Andronikos'un tarafını tutmuşlardır. Sırpların 1330 da Velbužd (şimdiki Köstendil, Bulgaristan) da Bulgarlar üzerinde kazandıkları zaferden sonra, Sırbistan tahtına çıkan Stepan Dušan (hük. 1331-1355) da Osmanlıların başarılarından faydalanarak, daha III. Andronikos'un ölümünden (1341) önce, Kuzey Makedonyayı ve Arnavutluğun büyük bir kısmını fethetmiştir.

III. Andronikos ölümünden az önce İoannes Kantakuzenos'u naipliğe ve aynı zamanda küçük yaştaki oğlu V. İoannes (hük. 1341-1391) in vasîliğine tâyin etmişti. Fakat büyük amiral Apokaukos ve ana imparatoriçe Savoie'lı Anna (Anne de Savoie) kendisini uzaklaştırmağa çalışmışlardır. Bu yüzden Palaiologoslar ve İoannes Kantakuzenos'un taraftarları arasında çıkan iç harb, devleti fena halde sarsmıştır. Kantakuzenos 1347 de İstanbula girmeğe muvaffak olunca, VI. İoannes Kantakuzenos (hük. 1347-1354) adiyle ve V. İoannes'in saltanat ortağı olarak taç giymiştir. Bu arada Stepan Dušan, hemen hemen bütün Makedonyayı almış ve İstanbulu elde etmek için büyük gayretler sarfetmiştir. Bunun üzerine, Kantakuzenos, Türklerden yardım istemiştir. Bir Türk ordusu Balkanlara geçmiş ve Sırpları yenmiştir (1353). Fakat bundan sonra Bizans üzerinde bir nevi Türk himayesi kurulmuştur. Kantakuzenos, çok geçmeden, umumî hoşnutsuzluk karşısında, tahttan ayrılmış ve keşiş olarak Aynaroz'a çekilmiştir.

Türkler, Geliboluda yerleştikten (1354 - 1356) sonra Balkanlarda fütuhata devam etmişlerdir. İstanbul civarında birçok tahkimli yerler işgal edilmiş, Edirne (1361) ve Filibe (1363) gibi önemli merkezler alınmış, Osmanlı devletinin merkezi Edirneye nakledilmiştir. Böylece İstanbul yavaş yavaş iki taraftan Türklerin eline geçen yerlerle çevrilmiştir. Bu durumda V. İoannes İtalya ve Fransaya giderek Batı hükümdarlarından boş yere yardım istemiş, hükümdarlığının sonlarına doğru Türklere yılda 30 bin duka vergi ile icabında on iki bin kişilik bir kuvvet vermeyi kabul etmiştir. Yerine geçen oğlu Manuel Anadolu seferlerinde maiyetinde bulunduğu Yıldırım Bayezit'ten izin almadan İstanbula geldiğinden şehir ilk defa olarak Osmanlı Türkleri tarafından kuşatılmıştır (1391). Yedi ay devam eden bu kuşatma sonunda Manuel eskisinden daha fazla bir vergi vermeyi kabul etmiş ve İstanbulda bir Türk mahallesi kurulmasına razı olmuştur. Manuel (hük. 1391-1425), babasının yaptığı gibi, Batıdan yardım istemiş, fakat Macar kıralı Zsigmond'un idaresinde yardımına koşan büyük Haçlı ordusu, Niğbolu'da Yıldırım Bayezıt tarafından yenilmiştir (1396). Haçlı seferinin Manuel'in kışkırtması ile yapıldığını bilen Bayezit İstanbulu 1399 da ikinci defa kuşatmış, fakat Timur'un Anadoluya hücumu, şehrin alınmasına engel olmuştur. Ankara savaşından sonra Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarından faydalanan Manuel birtakım önemli yerleri geri almağa ve Mora'da Bizans hâkimiyetini sağlamağa muvaffak olmuşsa da II. Murat ile bozuşması Türklerin İstanbula yaptıkları yeni ve büyük hücuma sebebolmuştur (1422). Şehrin surları bu sefer dayanmış, fakat Türkler fütuhata devam etmişlerdir. Öyle ki, Manuel'in ölümünden sonra oğlu VIII. İoan-

nes (hük. 1425-1448) II. Murat ile barış yaptığı zaman, B. İ. yalnız İstanbul ve civarından, Karadeniz kıyısında Ankhialos (Ahyolu) ve Mesembria (Misevri) şehirlerinden ve Mora'da Mistra Despotluğundan ibaretti. Selânik kısa bir müddet için Venediklilerin eline geçmiş, fakat 1430 da Türkler tarafından alınmıştı.

Türklerin Balkanlarda hızla ilerleyişi Batıyı korkutmuş, papa IV. Eugenius Hıristiyan devletlerini Türklere karşı yeni bir Haçlı seferine davet etmiş, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesini bildiren antlaşmayı imzalamak için imparator İoannes Floransa ruhanî meclisine kendisi gitmiştir (1439). Macar kıralı Ulászló bir Haçlı ordusu başında Türkler üzerine yürümüş, fakat Varna'da yenilmiş, savaşta ölmüştür (1444). Bundan sonra Bizanslılar Batının yardımından artık ümit kesmişlerdi.

VIII. İoannes'in ölümünden sonra kardeşi IX. Konstantinos (hük. 1448-1453) iktidarı ele aldığı zaman B. İ. diye sadece İstanbul ile civarı ve Mora'nın bir kısmı kalmıştı. Genç padişah II. Mehmet tahta geçer geçmez İstanbulun alınması için kesin kararını vermiş, Karadenizden gelebilecek gemilere yolu kapatmak için Rumeli hisarını yaptırmıştı (1452). Diğer taraftan Konstantinos da mukavemete hazırlanıyor, Papanın ve Batının yapacağı yardıma da güveniyordu. Fakat askerî yardım yerine, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesini kutlamak üzere Rum menşeli bir Katolik kardinali gelmişti. Şehirde yaşıyan Venedikli ve Cenevizliler de savunmaya katılmışlardı. Bilhassa bir Cenevizli ücretli kıtası komutanı Giovanni Giustiniani'ye büyük ümitler bağlanmıştı. Birçok savaşlarda kendini gösteren Giustiniani, iki büyük gemi ve 700 ücretli ile gelmişti. Fakat 7 Nisan 1453 te başlıyan kuşatma 29 Mayıs 1453 te şehrin düşmesiyle sona ermiş ve son Bizans imparatoru Konstantinos surlarda savaşırken ölmüştür.

İstanbulun zaptiyle B. İ. ortadan kalkmıştır. 1460 ta Mistra Despotluğu, 1461 de ise Trabzon Rum İmparatorluğu da Osmanlı devletine katıldıktan sonra Rumların elinde hiç toprak kalmamıştır.

Bizans imparatorları

Theodosios sülâlesi (379 - 457)

379 - 395	I. veya Büyük Theodosios
395 - 408	Arkadios
408 - 450	II. Theodosios
450 - 453	Pulkheria
450 - 457	Markianos

Leon sülâlesi (457 - 518)

457 - 474	I. Leon
474	II. Leon
474 - 491	Zenon
475 - 477	Basiliskos (taht dâvacısı)
491 - 518	I. Anastasios

İustinianos sülâlesi (518 - 602)

518 - 527	I. İustinos
527 - 565	I. İustinianos
565 - 578	II. İustinos
578 - 582	I. Tıberios Konstantinos
582 - 602	Maurikios

***

602 - 610	Phokas

Herakleios sülâlesi (610 - 711)

610 - 641	Herakleios
641	III. Konstantinos
641	Herakleionas veya Heraklonas
641 - 668	II. Konstas
668 - 685	IV. Konstantinos Pogonatos
685 - 695	II. İustinianos Rhinotmetos (ilk defa)

***

695 - 698	Leontios
698 - 705	II. Tiberios

***

705 - 711	II. İustinianos Rhinotmetos (ikinci defa)

***

711 - 713	Philippikos veya Bardanes
713 - 715	II. Anastasios
715 - 717	III. Theodosios

İsauria veya Suriye sülâlesi (717 - 802)

717 - 741	III. Leon İsauros
741 - 715	V. Konstantinos Kopronymos
775 - 780	IV. Leon Khazaros
780 - 797	VI. Konstantinos
780 - 802	Eirene

***

802 - 811	I. Nikephoros
811	Staurakios
811 - 813	I. Mikhael Rhangabe
813 - 820	V. Leon

Phrygia veya Amorion sülâlesi (820 - 867)

820 - 829	II. Mikhael Traulos
829 - 842	Theophilos
842 - 856	Theodora
856 - 867	III. Mikhael

Makedonya sülâlesi (867 - 1056)

867 - 886	I. Basileios Makedon
886 - 912	VI. Leon Sophos
912 - 913	Aleksandros
913 - 959	VII. Konstantinos Porphyrogennetos
920 - 944	I. Romanos Lekapenos veya Lakapenos
944 - 945	Stephanos ve Konstantinos (I. Romanos'un oğulları)
959 - 963	II. Romanos
963 - 969	II. Nikephoros Phokas
969 - 976	I. İoannes Tsimiskes veya Tzimiskes
976 - 1025	II. Basileios Bulgaroktonos
976 - 1028	VIII. Konstantinos
1028 - 1034	III. Romanos Argyros
1034 - 1041	IV. Mıkhael Paphlagon

Bizans imparatorları

1041 - 1042	V. Mikhael Kalaphates
1042	Theodora (ilk defa) ve Zoe
1042 - 1055	IX. Konstantinos Monomakhos
1055 - 1056	Theodora (ikinci defa)

***

1056 - 1057	VI. Mikhael Stratiotikos
1057 - 1059	I. İsaakios Komnenos

Dukas sülâlesi (1059 - 1081)

1059 - 1067	X. Konstantinos Dukas
1067 - 1071	IV. Romanos Diogenes
1071 - 1078	VII. Mikhael Dukas Parapinakes
1078 - 1081	III. Nikephoros Botaneiates

Komnenos sülâlesi (1081 - 1185)

1081 - 1118	I. Aleksios Komnenos
1118 - 1143	II. İoannes Komnenos
1143 - 1180	I. Manuel Komnenos
1180 - 1183	II. Aleksios Komnenos
1183 - 1185	I. Andronikos Komnenos

Angelos sülâlesi (1185 - 1204)

1185 - 1195	II. İsaakios Angelos (ilk defa)
1195 - 1203	III. Aleksios Angelos
1203 - 1204	II. İsaakios (ikinci defa) ve IV. Aleksios Angelos

***

1204	V. Aleksios Dukas Murtzuphlos

Laskaris ve Batatzes sülâlesi (1204 - 1261)

1204 - 1222	I. Theodoros Laskaris
1222 - 1254	III. İoannes Dukas Batatzes
1254 - 1258	II. Theodoros Dukas Batatzes Laskaris
1258 - 1261	IV. İoannes Dukas Batatzes Laskaris

Palaiologos sülâlesi (1261 - 1453)

1261 - 1282	VIII. Mikhael Palaiologos
1282 - 1328	II. Andronikos Palaiologos
1293 - 1320	IX. Mikhael Palaiologos
1328 - 1341	III. Andronikos Palaiologos
1341 - 1391	V. İoannes Palaiologos
1347 - 1354	VI. İoannes Kantakuzenos
1376 - 1379	IV. Andronikos Palaiologos
1390	VII. İoannes Palaiologos
1391 - 1425	II. Manuel Palaiologos
1425 - 1448	VIII. İoannes Palaiologos
1448 - 1453	XI. Konstantinos Palaiologos

Bibliyografya: Charles Le Beau: *Histoire du Bas-Empire*. M. De Saint Martin – M. Brosset neşri, 21 cilt, Paris 1824-1836 (eski olmakla beraber en mufassal Bizans tarihi); Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. J. B. Bury neşri, 7 cilt, London 1896-1900, yeni bas. 1923; George Finlay: *History of the Byzantine Empire from 716-1057*, London 1856 (2. bas.); A. A. Vasiliev: *History of the Byzantine Empire*, 2 cilt, Madison 1928-1929, Fransızcası: *Histoire de l'Empire Byzantin*, 2 cilt, Paris 1932, 1. cildinin Türkçesi: *Bizans İmparatorluğu tarihi* (Çev.: Arif Müfid Mansel), Ankara 1943; Ch. Diehl: *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris 1934, Türkçesi: *Bizans İmparatorluğu tarihi* (Çev.: Cevdet R. Yularkıran), İstanbul 1939; K. Amantos: *Historia tu Byzantinu Kratus*, 2 cilt, Atina 1939, 1947; G. Ostrogorsky: *Geschichte des Byzantinischen Staates* («Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft»ta, kısım I, cilt 2), München 1940, 2. bas. 1952 (mühimdir); P. Lemerle: *Histoire de Byzance*, Paris 1943; L. Bréhier: *Le monde byzantin. Vie et mort de Byzance*, Paris 1948; R. Grousset: *L'Empire du Levant*, Paris 1949.

İdare bölgeleri: B. İ., kurulduğu zaman, 2 *praefectura*ya, 7 *dioecesis* (dioikēsis)e ve 60 *provincia* (eparkhia)ya bölünmüştü:

B. İ. nun bu eyalet teşkilâtı Herakleios (610-641) ve halefleri zamanında esaslı bir değişikliğe uğramıştır. Eski praefectura, dioecesis ve provincialar yerine *thema* adı verilen ve Ravenna ile Kartaca eksarklıklarına (bk. Tarih) benziyen bir çeşit askerî idare bölgeleri kurulmuştur. Aslında «savunması ile vazifelendirildiği bölgede temelli yerleşen garnizon» mânasına gelen themalarda kıtalar yerleştirilmiş ve askerlere toprak dağıtılmıştır. Askerî mülkler (*stratiōtika ktēmata*) babadan, büyük oğula geçerdi, sahibi de askerlik yapmakla ödevliydi. Themanın başına askerî vali olarak getirilen *stratēgos*, themanın bütün askerî ve iktisadî kuvvetinden faydalanma hakkını kazanmış ve düşman themaya saldırınca, merkezden yardımın gelmesini beklemeden, savunmayı teşkilâtlandırabilmiştir. Thema, daha küçük idare bölgesi olarak *turma* veya *topotērēsia*lara bölünmüştü.

Herakleios'un Anadoluda ve Ege adalarında kurduğu ilk themalar, Opsikion (Lat. *obsequium* = yardım), Anatolikon, Armeniakon ve Karabisianon themaları idi. Bu sıralarda aşağı yukarı Silifke - Divriği - Hopa - Kemalpaşa çizgisinin doğusunda Sasanî işgali altında bulunan topraklarda ve Balkan yarımadasında themalar kurmak mümkün değildi. Fakat düşmandan geri alınır alınmaz, bu topraklarda da themalar kurulmuştur.

Herakleios'un halefleri zamanında themalar müessesesi gelişmekte devam etmiştir. IV. Konstantinos (668-685) zamanında Bulgarlara karşı Thrakia theması, II. İustinianos (685-695) zamanında da Yunanistanın orta kısmını içine alan Hellas theması meydana getirilmiştir.

III. Leon (717-741) ve halefleri, strategosun imparator için ciddî bir tehlike olabilecek şekilde büyüyen kudretini kırmak maksadiyle, themaları küçültmüşlerdir. Leon, Anatolikon themasının batı kısmında Thrakesion adiyle yeni bir thema kurmuş, oğlu V. Konstantinos (741-775) ise Opsikion themasını ikiye bölerek Sangarios (Sakarya)un doğusundaki kısmında Bukellarion ve bunun kuzeybatısında Optimaton themasını meydana getirmiştir. Önce bütün deniz kuvvetlerini içine alan Karabisianon theması, ikiye ayrılmış: Lesbos (Midilli) ve Khios (Sakız) adaları Aigaion Pelagos (Ege denizi), Anadolunun güney sahil bölgesi ve buradaki adalar da Kibyraioton ismiyle yeni birer thema olmuşlardır (710-732 arasında).

Balkan yarımadasında Thrakia ve Hellas themalarından sonra, VIII. yüzyılda Makedonia ve Peloponnesos (Mora) themaları, IX. yüzyılın ilk yıllarında İon adalarını içine alan Kephallenia theması, biraz sonra da Thessalo-

B. İ. İDARE BÖLGELERİ

Praefecturalar	Dioecesisler	Provincialar	Provincia merkezleri
Illyricum	Dacia	Moesia I (= Prima) veya Superior	Viminacium (Kostolac)
		Dacia I veya Ripensis	Ratiaria (Aıčer)
		Dacia II (=Secunda) veya Mediterranea	Sardica (Sofya)
		Dardania	Scupi (Üsküp)
		Praevalitana	Scodra (İşkodra)
	Macedonia	Macedonia I veya Parva	Thessalonica (Selânik)
		Macedonia II veya Salutaris	Stobi (Pustogradsko)
		Epirus Nova	Dyrrhachium (Dıraç)
		Epirus Vetus	Nicopolis
		Thessalia	Larissa
		Achaia	Corinthus
		Creta (Girit)	Gortyna
Oriens (Doğu)	Thracia	Scythia Minor	Tomi (Constanța)
		Moesia II veya Inferior	Marcianopolis (Preslav)
		Thracia	Philippopolis (Filibe)
		Haemimontus	Hadrianopolis (Edirne)
		Rhodope	Traianopolis (Dedeağaç yakınında)
		Europa	Heraclea (Marmara Ereğlisi)
	Asiana	Hellespontus	Cyzicus (Belkıs)
		Asia	Ephesus (Akıncılar)
		Insulae (Adalar)	Rhodus (Rodos)
		Lydia	Sardes (Sart)
		Caria	Halicarnassus (Bodrum)
		Lycia	Telmessus (Fethiye)
		Phrygia Pacatiana	Laodicaea (Goncalı)
		Phrygia Salutaris	Synnada (Şuhut)
		Pisidia	Antiochia (Yalvaç)
		Pamphylia	Attalia (Antalya)
		Lycaonia	Iconium (Konya)
	Pontus	Bithynia	Nicomedia (İzmit)
		Honorias	Claudiopolis (Bolu)
		Paphlagonia	Amastris (Amasra)
		Helenopontus	Amasia (Amasya)
		Pontus Polemoniacus	Neocaesarea (Niksar)
		Galatia I	Pessinus (Balahisar)
		Galatia II veya Salutaris	Ancyra (Ankara)
		Cappadocia I	Caesarea Eusebia (Kayseri)
		Cappadocia II	Tyana (Kemerhisar)
		Armenia I	Sebastea (Sivas)
		Armenia II	Melitene (Malatya)
	Oriens	Isauria	Seleucia (Silifke)
		Cilicia I veya Campestris	Tarsus
		Cilicia II veya Aspra veya Trachea	Anazarba (Anavarza)
		Augusta Euphratensis	Hierapolis (Münbiç)
		Syria Salutaris	Apamea (Kal'at - el - Mudik)
		Syria Consularis	Antiochia (Antakya)
		Mesopotamia	Amida (Diyarbakır)
		Osrcëne	Edessa (Urfa)
		Phoenicia Maritima	Berytus (Beyrut)
		Phoenicia Libanensis veya Salutaris	Damascus (Şam)
		Arabia	Bostra
		Palaestina I	Caesarea
		Palaestina II veya Salutaris	Petra
		Cyprus (Kıbrıs)	Constantia
	Aegyptus	Cyrenaica	Cyrene
		Libya	Paraetonium
		Aegyptus	Alexandria (İskenderiye)
		Augustamnica	Pelusium
		Arcadia	Memphis
		Thebais	Antinoë

nike (Selânik) theması kurulmuştur. Thessalonike themasının kurulmasiyle de yalnız adı olan Illyricum praefecturasına resmen son verilmiştir.

Theophilos (829-842), themaları yeniden teşkilâtlandırmıştır. Onun kurduğu yeni themalar arasında Paphlagonia (valisinin unvanı o sıralarda: *katepanō* = yüksek şef) ve Khaldia (merkezi: Trapezus) themaları vardı. Birincisi Bukellarion themasının kuzeydoğu köşesini, ikincisi de Armeniakon themasının kuzeydoğu kısmını içine alıyordu. Aynı zamanda Kırımın güney kıyı bölgesinde Khersonesos themasının kurulmasiyle Bizansın Karadenizdeki askerî durumu iyice kuvvetlenmiştir. Biraz sonra Armeniakon ve Anatolikon themalarından ayrılan dağlık bölgede, Arap sınırı boyunca, Kharsianon, Kappadokia ve Seleukeia (Silifke) *kleisura* (= dağ geçidi) ları adiyle üç yeni askerî idare bölgesi kurulmuş; daha sonra bunlar da thema olarak teşkilâtlandırılmıştır. Dyrrhakhion (Dıraç) ve Krete (Girit) themalarının da Theophilos zamanında kurulmuş olması ihtimali vardır Dalmatiada ve birkaç kere sahip değiştiren Kypros (Kıbrıs) ta da bir *arkhōn* komutasında ayrı garnizonlar vardı. Ravenna eksarklığı elden gittikten (751) sonra Sicilya, Calabria'yı da içine alan bir askerî komutanlığın merkezi olmuştur. IX. yüzyıl başında bu topraklar ayrı bir thema teşkil ediyordu. Strategosun başkarargâhı Syrakusai (Siragöze) da idi, fakat Sicilya Arapların eline geçtikten (827) sonra Reggio'ya nakledilmiştir.

Theophilos öldüğü zaman (842) B. İ. nda, 9 u doğuda, 8 i batıda olmak üzere 17 thema vardı. Bu sayı VI. Leon (886-912) zamanında 25 e, Konstantinos Porphyrogennetos (913-956) zamanında da 29 a yükselmiştir. I. Basileios (867-886) tan I. Romanos Lakapenos (920-944) a kadar Araplarla yapılan başarılı harbler neticesinde elde edilen yeni topraklarda, yeni sınırları savunabilmek için, VI. Leon zamanında Sebasteia (Sivas), Lykandos ve Mesopotamia (Batı Fırat ve Murat ırmakları arasındaki bölge), Romanos Lakapenos zamanında da Samosata (Samsat) ve Theodosiopolis (Erzurum) themaları kurulmuştur. İtalyada önce Longobardia ve Calabria themaları meydana getirilmiş, sonra bunlar Italia theması adı altında birleştirilmiştir (965). Bu themanın valisine 975 te katepano (Latince kroniklerde *catapan*) unvanı verilmiştir.

II. Basileios (976-1025) da fethettiği topraklarda birtakım yeni themalar kurmuş, eski ve yeni themaların bazılarını katepanlığa, hattâ dukalığa çıkarmıştır. Öldüğü zaman (1025) B. İ. nu meydana getiren thema, katepanlık ve dukalıklar şunlardı:

1. İtalya ve Balkanlarda: Italia katepanlığı, Dalmatia, Sirmium, Paristrion veya Paradunavon (merkezi: Silistria; daha sonra katepanlık, arkasından dukalık olmuştur), Dyrrhakhion dukalığı, Bulgaria (merkezi: Üsküp; katepanlık ve dukalık diye de anılır), Makedonia, Kephallenia, Nikopolis, Hellas, Peloponnesos, Thessalonike dukalığı, Strymon, Thrakia.

2. Ege denizinde ve Akdenizde: Aigaion Pelagos, Khios, Samos (Sisam), Kypros.

3. Anadoluda: Optimaton, Bukellarion, Abydos, Opsikion, Thrakesion, Anatolikon, Kappadokia, Paphlagonia, Armeniakon, Kharsianon, Sebasteia, Khaldia, Koloneia (Şebin Karahisar), Theodosiopolis, İberia, Vaspurakan, Taron, Mesopotamia, Melitene, Pareuphratidai Poleis (= Fırat boyu şehirleri), Samosata, Telukh (Dülükbaba), Lykandos, Antiokheia, Kibyraioton, Seleukeia, Kilıkia. Bu themalardan sınır boyundakileri büyük bir önem kazanmış, Antiokheia ve daha sonra Mesopotamia themaları dukalığa, Vaspurakan ve İberia ise katepanlığa çıkarılmıştır.

4. Kırımda: Khersonesos.

II. Basileios'un ölümünden sonraki çöküş devrinde (1025-1081) themalar askerî karakterini kaybetmiş, strategosun kudreti iyice azaltılmış, hattâ themaların çoğu strategos değil, daha küçük rütbeli *duks* tarafından idare edilmiştir. Thema teşkilâtının gevşemesi, devlet nizamının çözülmesine yol açmıştır. Komnenoslar ve bilhassa Angeloslar zamanında, vaktiyle Bizans idaresinin ve savunma sisteminin belkemiği olan themaların yalnız adı kalmıştır. XII. yüzyıl sonunda, imparatorluk çok küçülmüş olmakla beraber, themaların sayısı 84 e yükselmişti. (Themaların takribî yeri hakkında bk. harita 2.).

Anayasa: B. İ. mutlakıyetçi bir monarşi idi. Fiilen ve hukukan bütün iktidarın kaynağı ve merkezi olan imparatorun, Tanrı iradesiyle hükümdarlığa çıkarılan üstün bir insan olduğuna inanılırdı. Şahsı mukaddes (*hagios* =aziz ve *theios* = ilâhî) idi. Kendisine karşı yapılan herhangi bir saygısızlık veya tecavüz ölümle cezalandırılırdı. Unvanları ilk zamanlarda *augustus* (Yun. *augustos, sebastos* = haşmetli), *semper augustus* (Yun. *aeisebastos* = her zaman haşmetli), *dominus* (Yun. *kyrios* = efendi), *despotēs* (mutlak hâkim), *autokratōr* (tek başına hükümdar), Herakleiostan sonra *basileus* (asıl mânası «kıral», sonra «imparator»), *pistos basileus* veya *pistos en Khristō basileus* (İsaya inanan imparator), *basileus Rōmaiōn* (Romalıların imparatoru) idi. İmparator tahta çıkarken, Romalılardan kalma bir âdete göre, önce ordu tarafından kalkan üzerinde havaya kaldırılır, sonra İstanbul patriği kendisine Ayasofyada taç giydirirdi. Bilinmiyen bir tarihten, galip bir ihtimalle XII. yüzyıldan itibaren ise, patrik ayrıca imparatorun alnına mukaddes merhemle bir haç işareti de koyardı.

mparatoriçe (*sebastē* = haşmetli, daha sonra *basilis*, *basilissa* = kıraliçe, *autokratorissa* = tek başına hükümdarlık eden) devlet idaresinde mühim bir rol oynuyordu. Nitekim küçük yaştaki oğlu yerine imparatorluğu kendisi idare etmek, hükümet işlerine karışmak veya gerekince iktidarı ilk kocasından sonra ikinci kocasına bırakma hakkı hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır.

Roma İmparatorluğunda olduğu gibi Bizansta da taht mirasçılığı kanunla tesbit edilmiş değildi. İlk zamanlarda imparatorlar sülâle kurmaya fazla önem vermemişlerdir. Sülâle fikrinin kuvvetlenmesi ancak Makedonya sülâlesinin ve lejitimizm doktrininin kurucusu I. Basileios ile başlar. İmparator, kendisinden sonra tahta geçirmek istediği kimseyi saltanat ortaklığına tâyin edebilirdi. Taht mirasçısı namzedi daha imparatorun sağlığında taç giyer, imparator gibi resmî olarak *basileus*, resmî olmıyarak da *deuteros basileus* (ikinci imparator) veya *mikros basileus* (küçük imparator) unvanını taşır, paralar üzerine çok defa onun resmi de konulur ve kanunlarda imparatorun adı ile birlikte çok defa onun adı da anılırdı. Bununla beraber saltanat ortağının iktidarı, imparatorun iktidarından daha azdı.

Devlet idaresi: Bizansta bugünkü hükümetlere benzer bir teşkilât yoktu. Merkez idare, saray memurları ile sivil ve askerî memurlardan toplanma kırtasiyeci bir memur aristokrasisinin elinde idi. Saray memurları ile en yüksek sivil ve asker memurları, imparator, maiyetindekiler arasından kendisi tâyin ederdi.

İmparator yanında, danışma organları olarak, şu müesseseler vardı:

1. Senato (Yun. *synklētos* veya *sbulē*). Roma *senatus*u örnek tutularak Büyük Konstantinosun İstanbulda meydana getirdiği senato, devlet hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bazı kanunlar, yayımlanmadan önce, senatoda okunurdu. Fakat senatonun da kanun tasarıları hazırlamak ve imparatora sunmak hakkı vardı. İmparator da bunlara kanunluluk verebilirdi. Yine senatonun en önemli bir yetkisi de, yeni imparatoru seçmek ve tanımak hakkı idi. İmparator, halefini önceden tâyin edip de saltanat ortaklığına yükseltirse, senatonun tanıması, sadece bir şekil meselesi idi. Fakat böyle bir şey yapılmamışsa, yeni imparatoru senato ve ordu başkomutanlığı seçerdi. Senato, Fatih Mehmedin elçilerini kabul ettiği ve Türk ültimatomunu reddettiği son toplantısını, imparatorun başkanlığında, 3 Nisan 1453 te yapmıştır.

2. Senatodan başka, imparatora daha yakın olan *sacrum consistorium* (Yun. *hagion konsistōrion* = mukaddes şûra) bir nevi saray şûrası vazifesini görmüştür. Daimî üyeleri (*comites consistorii*), merkez idarenin en yüksek memurlarından idi. Bazen görüşmelere consistorium üyelerinden başka senatorlar da çağrılırdı. Üyeler, imparatorun huzurunda, ayakta durmak (*consistere*) zorundaydılar (*consistorium* adı bundan alınmıştır). Toplantıların adı *silentium* (Yun. *silēntion* = sessizlik, sükût), senatorlar da hazır bulundukları takdirde, *silentium et conventus* (sessizlik ve toplantı) idi. Daha sonra silention, daimî bir kurul olmaktan çıkmış ve ancak önemli bir devlet veya kilise işini görüşmek gerekince imparatorun toplantıya çağırabildiği bir meclis haline gelmiştir. Konsistorion da törenler münasebetiyle yüksek memurların sarayda görünmeleri mânasını almıştır.

3. Genel toplantılar. Bütün halkın veya yalnız temsilcilerinin bulundukları toplantılarda imparator doğrudan doğruya halkla temas ederdi. Bu toplantıların yeri bazen Hippodromos (At meydanı) idi. Başlıca gaye, imparatorun istediklerini halka bildirmek veya propaganda yapmaktı. Aynı zamanda imparator halk efkârını öğrenmek, halk da şikâyetlerini, dertlerini imparatora bildirmek fırsatını bulurdu.

Merkez idarenin en nüfuzlu memuru, *magister officiorum* (Yun. *magistros tōn ophphikiōn* = daireler âmiri) idi. Aşağı yukarı bugünkü içişleri ve dışişleri vekillerinin vazifesini gören bu başmemurun, bütün resmî daireler (*scrinia*), saray muhafız kıtaları (*scholae palatinae*), sınır muhafaza kıtaları (*limitanei*), emniyet ve posta (*cursus publicus*) üzerinde kontrol hakkı vardı. Yabancı elçilerin kabulü ve umumiyetle yabancı memleketlerle olan münasebetlerin idaresi de onun vazifelerindendi. Emrinde çalışan *agentes in rebus*, ulak ve hafiye olarak eyaletleri gezer, memurların çalışmasını teftiş eder ve halk efkârını yoklarlardı. Magister officiorumdan sonra en mühim memur olan *quaestor sacri palatii* (mukaddes saray idare âmiri) adalet işlerine bakar, imparator fermanlarını hazırlar ve parafe ederdi. Maliye işlerinin idaresi *comes sacrarum largitionum* (hazine müdürü) ile *comes rerum privatarum* (devlet arazileri müdürü) arasında bölünmüştü. Birincisinin adı, imparatorun bazı münasebetlerle askere dağıttığı *largitiones* (hediyeler) ten alınmıştır. Hazineye para olarak ödenen vergi ve resimler, ticaret, endüstri ve darphane onun kontrolu altında idi. Comes rerum privatarum devletin büyük mülkleriyle imparatorun hususî hazinesi (*res privatae*) ni idare ederdi. Saray memurları başında *praepositus sacri cubiculi* (mukaddes yatak odası başı, yani başmabeyinci) bulunuyordu. Hemen hemen sadece hadımlardan seçilen bu başmemurun, hükümdarla çok sıkı bir münasebette bulunduğu için, büyük bir nüfuzu vardı. Vekiline *primicerius sacri cubiculi* denirdi. Aslında saray muhafız kıtası komutanı ve magister officiorum'un ası olan *kuropalatēs*, hükümdarın emniyetinden sorumlu idi.

İki praefectura başında bulunan *praefectus praetorio*, imparatorun vekilleri idiler. Bunlardan *praefectus praetorio per Orientem* (Doğu eyaleti valisi) İstanbulda, *pr. pr. per Illyricum* (Illyricum valisi) ise Selânikte oturuyordu. Büyük Konstantinos, aslında eyaletin bütün sivil ve asker kuvvetine buyuran praefectusların askerlik yetkisini kaldırmış ve *magister militum* (ordu komutanı) lara vermiştir. Böylece eyaletin en yüksek sivil memuru sayılan praefectus, eyaletin idare ve düzenlik işlerini denetler, *annona* (mahsul olarak ödenen arazi vergisi) nın toplatılmasına bakar, bunun gelirinden askerlerinin ücretini ve bütün ordu masraflarını öderdi. Ayrıca yargıtay başkanı olarak karar verirdi. Dioecesisler başında bulunan *vicarius*lar, praefectusun temsilcileri olmakla beraber, doğrudan doğruya imparatora da rapor gönderebilirler, imparator da vicariuslar ve provincia valileri ile doğrudan doğruya temas edebilirdi. Böylece karşılıklı bir kontrol sistemi kurulmuştu. Doğu praefectusunun makamı İstanbulda olmakla beraber, başşehrin idaresi onun elinden çıkarılmış ve *praefectus Urbi* (Yun. *eparkhos tēs Poleōs* = İstanbul şehri valisi) ye verilmişti. Başşehrin hayatında her zaman önemli bir rol oynıyan şehir praefectusu, senato başkanlığından başka, adalet işlerine bakar, asayiş ve güvenliği korur ve yiyeceği sağlardı. İstanbulun bütün iktisat hayatı, ticaret ve endüstrisi onun kontrolu altında idi.

Herakleios zamanında başlıyan reformlarla idare teşkilâtında önemli değişiklikler yapılmıştır. O zamana kadar birkaç büyük memur tarafından görülen işler, bölünerek, doğrudan doğruya imparatora karşı sorumlu olan daha çok sayıda memura verilmiştir. Magister officiorum, magister militum ve praefectus praetorioluk kaldırılmıştır. 700 sıralarında meselâ magister officiorumun vazifeleri *logothetēs tu dromu* («yol müfettişi», yani posta işleri, dışişleri müfettişi), *domestikos tōn skholōn* (saray muhafız kıtaları komutanı), *quaestor* (daireler başmüfettişi), *ho epi tōn deēseōn* (dilekçeler kalemi âmiri) ve *ho epi tēs katastaseōs* (başteşrifatçı) arasında bölünmüştü. Praepositus sacri cubiculi'nin vazifeleri de birçok memurlara dağıtılmıştı. Bunlar arasında bilhassa *parakoimōmenos* (imparatorun yatak odası yanında yatan mabeyinci) ve *prōtovestiarios* (imparatorun hususî vestiyeri ve buna bağlı hususî hazinesi müdürü) büyük bir önem kazanmışlardır. Saray memurlarından *prōtoasēkrētis* (saray kalemi müdürü) ile *ho epi tu kanikleiu* (saray kâtibi) nun da büyük itibarları vardı.

Themalar kurulunca praefectus praetoriolara lüzum kalmamıştır. Themalarda sivil idare reisi *anthypatos* (proconsul), IX. yüzyılın ikinci yarısından sonra *prōtonotarios* (eski prokonsulluk kalemi şefi) idi.

Logothetes tu dromu'nun nüfuzu, gittikçe artmış ve X. yüzyılda hemen hemen bir başvekil yetkisi almıştır. Aslında imparatorun hususî hazinesi müdürü olan *sakellarios* maliye vekilliğine kadar yükselmiştir. *Khartularios*

tu sakelliu devletin altın stokuna, *khartularios tu vestiariu* ise devletin diğer mallarına bakardı. VII. yüzyıldan başlıyarak maliye müdürleri olarak *logothetēs tu geniku* (arazi vergileri, su yolları, madenler müfettişi), *log. tu stratiōtiku* (ordu iaşesi müfettişi) ve *log. tu idiku* (ordu teçhizatı ve devlet imalâthaneleri müfettişi) iş görmüşlerdir.

İmparatorluğun son zamanında sivil idarede merkezileştirmeye doğru gidiliyordu. Bu devir yüksek memurlarından bütün maliye işleri ve sivil idare reisi olan *logothetēs tōn sekretōn* (daireler müfettişi) adı ilk defa 1081 de geçmektedir. İsaakios Angelos (1185-1195) tan itibaren *megas logothetēs* (büyük log.) adını alan bu başmemur, imparatorluğun sonuna kadar bir başvekil rolünü oynamıştır.

Yüksek sivil memurlara ve ordu şeflerine, rütbelerine göre, şeref unvanlarıı vermek âdetti. Aslen nezaketen verilen bu unvanlar, IV. yüzyıldan itibaren memurluklara bağlanmıştır. İlk zamanlarda kullanılan *illustris* (Yun. *endoksos, illustrios* = izzetlü), *spectabilis* (Yun. *periblepτos* = etraftan görülür, insanların bakışlarını çeken), *clarissimus* (Yun. *lamprotatos* = en parlak) gibi en yüksek unvanlar, imparatorlar tarafından daha küçük memurlara da verildikleri için, çok geçmeden değerlerini kaybetmiş ve bunların yerine gittikçe daha şatafatlı unvanlar uydurulmuştur. Meselâ I. Aleksios (1081-1118) zamanında artık *sebastos* (haşmetli), *prōtosebastos* (haşmetlilerin ilki), *panhypersebastos* (herkesten ziyade haşmetli), *sebastohypertatos* (en haşmetli ve en yüksek), *pansebastohypertatos* (herkesten çok haşmetli ve yüksek), *prōtopansebastohypertatos* (herkesten çok haşmetlilerle yükseklerin ilki) v. b. gibi unvanlar kullanılmıştır.

Adalet: İmparator en yüksek yargıçtı. Yalnız onun adına adalet dağıtılabilirdi. XIV. yüzyıl başlarına kadar en yüksek mahkeme, imparatorun kendi idaresindeki imparatorluk mahkemesi (önce *consistorium principis*, I. Basileios'tan itibaren *basilikon kritērion* veya *bēma* = tribün) idi. Üyeleri yüksek memurlardan seçilirdi. Vatan hainliği ve cinayet gibi suçlarda bidayet mahkemesi vazifesini yapar, hukuk dâvalarında ise istinaf ve temyiz mercii olarak iş görürdü. Bu mahkemeden başka, yüksek daire âmirlerinin (magister officiorum, praefectus praetoriolar, sonra strategoslar v. b.) idare ettikleri mahkemeler ve ayrıca şehirlerde birçok ilk mahkemeler vardı. Yargıçlardan hukuk bilgisi istenirdi. Mahkemelere belli sayıda avukatlar (*synēgoroi*) ve noterler (*tabullarioi*) bağlı idiler.

Palaiologoslar zamanında adalet işi çok bozuktu. XIV. yüzyılda imparatorlar sivil dâvaların görülmesiyle çok defa yüksek mevki sahiplerini, askerî şefleri, bazen de piskoposları vazifelendirirlerdi. Fakat umumî ahlâk çok düşük olduğu için, bu şahısların tarafçılığı ve rüşvetçiliği yüzünden şikâyetlerin sonu gelmiyordu. III. Andronikos, adaleti merkezleştirerek, bütün mahkemeler üs tünde yüksek bir mahkeme kurmuştur (1329). Bu mahkemeye tâyin edilen dört yargıça *katholikoi kritai tōn Rōmaiōn* (Romalıların umumî yargıçları) denirdi. Daha sonra, İstanbul mahkemesine bağlı olmak üzere, Makedonyada, Mora ve Kıbrısta da birer umumî mahkeme kurulmuştur. Bunlara da dörder *katholikos kritēs* (umumî yargıç) tâyin edilirdi.

Cezalar, Hıristiyanlığın tesiri altında bir müddet biraz hafiflemişse de, bilhassa İsauria sülâlesi zamanından itibaren yeniden ağırlaşmıştır. Çarmıha germe cezası kaldırılmıştır. İdam yerine çok defa ellerin, kulakların dudakların veya başka uzuvların kesilmesi veya gözlerin kör edilmesi ile yetinilmiştir. Soruşturmada işkenceye de başvurulurdu. Zindanlar yalnız idamdan önce mahkûmları veya yargılanmadan önce sanıkları hapsetmek için kullanılırdı. Suçlular, cezalarını çekmek için, çoğu zaman sürgüne veya bir manastıra gönderilmiştir. Son yüzyıllarda daimî hapishaneler de kurulmuştur.

Ordu: Bizans kuvvetinin temeli, sağlam bir şekilde teşkilâtlandırılmış olan ordu idi. Bu ordu, üstünlüğünü ve başarılarını yüzyıllar boyunca yaptığı tecrübelere dayanan harb fennine ve yeni düşmanların tâbiyesine uyma kabiliyetine borçlu idi. Bizans askerî müesseselerinin temelleri sarsılmağa başlayınca devlet de gerilemeğe başlamış, sonunda yıkılmıştır.

Diocletianus ve Büyük Konstantinos'un reformlarına göre ordu iki kısımdan ibaretti: 1. sınır muhafaza kıtaları (*limitanei*, Lat. *limes* = sınır), 2. müteharrik ordu (*exercitus comitatus* = imparatorun veya başkomutanın yanındaki ordu). Bu sonuncunun seçme erattan toplanma kısmı saray muhafız kıtası (*scholae palatinae*) idi. Bizans ordusu hemen her zaman gönüllü ücretlilerden, en çok da yabancı ücretlilerdendi.

Ordunun başında ilk zamanlarda üç *magister militum* (askerlerin âmiri) vardı: *magister peditum* (piyade başkomutanı), *magister equitum* (süvari başkomutanı) ve başşehirde oturan *magister militum praesentalis* (Lat. *praesens* = hazır bulunan). İustinianos zamanında yüksek asker şeflerin sayısı 10 a yükselmiştir. Bunların ikisi *praesentalis* veya *in praesenti* unvaniyle İstanbulda oturuyordu ve başşehri savunmakla ödevliydi. Mag. militumların doğrudan doğruya madunlarına *dux* (komutan) denirdi. Dux bir veya birden fazla provincia'nın asker valisi idi.

Tâbiye birliği piyadede *numerus* (Yun. *arithmos* = sayı), süvaride *vexillatio* (Yun. *bandon* = bayrak) idi. 300-500 erden meydana gelen ve bir *tribunus* (Yun. *stratēlatēs*)un komutasında bulunan numerus, *centenarius* (yüzbaşı) un komuta ettiği *centuria* (Lat. *centum* = yüz) lara bölünmekte idi.

V. yüzyıl başında Bizans ordusunun mevcudu 550-000 kadar tahmin edilmektedir. Fakat Bizans ordusu bu rakama hiçbir zaman erişmemişti. Belisarios (b. bk.) Vandal Kırallığını 15 000 askerle yıkmıştır. Agathias'a göre, İustinianos zamanında silâh altında 150 000 kişiden fazla değildi. X. yüzyılda ordu 120 000 idi.

VII. yüzyılda B. İ. nun askerî eyaletlere bölünmesiyle (yuk. bk.) ordu teşkilâtında da esaslı değişiklikler yapılmıştır. Suriye, Mısır ve Afrika elden gittik en sonra, bu eyaletleri savunacak kuvvette olmıyan sınır muhafaza kıtaları (*limitanei*) da ortadan kalkmıştır. Yeni teşkilâta göre ordu, şu unsurlatdan toplanmıştı: 1. eski comitatus ve saray kıtalarının birleştirilmesiyle meydana gelen *tagma* (tabur) lar; bunlar İstanbulda ve civarında yerleştirilen daimî orduyu teşkil etmekte idiler; 2. eyalet garnizonlarındaki *thema*lar (eyalet kıtaları). (*Thema* kelimesinin ikinci mânası = askerî eyalet.) Themanın başkomutanı, aynı zamanda askerî eyaletin valisi, *stratēgos* idi. Thema, *bandon* (bayrak) adı verilen tâbiye birliklerine bölünmüştü. Bunlardan *moira* (parça) veya *drungos* (müfreze; komu-

tanları: *moirarkhos* veya *drungarios*), üç moiradan da *turma* veya *meros* (kısım; komutanı: *turmarkhos*, *merarkhos*) meydana geliyordu.

Muntazam ordu yanında çeteler de vardı. Çoğu zaman sınır halkından toplanan çeteciler (*kursöres*, *trapezitai*) düşmanın hareketlerini yoklıyarak küçük düşman gruplarına saldırırlardı.

Silâh olarak yay, mızrak, kılıç ve çeşitli savaş baltaları kullanılırdı. Önce yalnız deniz savaşlarında kullanılan ateş i Rumî (b. bk.) den şehir kuşatmalarında da başarı ile faydalanılırdı. Ayrıca taş fırlatma makineleri (*alakatia manganika* = mancınıklar) de büyük gelişmeler göstermiştir.

Yaralılar atlı sıhhiye erleri (*deputatoi*) tarafından toplanırdı. Bunlara askerî hekimler bakardı.

Her birliğin, asker azizlerin figürleri veya imparatorun atlı resmi ile süslenmiş bayrak (*bandon*)ları vardı. Savaşta askerleri bayrak etrafına toplamak ve hücum işaretini vermek vazifesinden dolayı bayraktar (*draconarius*) ın rolü çok mühimdi.

Bizansta XII. yüzyıla kadar müşterek ordu başkomutanlığı yoktu. Harb zamanında bu işle, yararlı bir subay, imparatorun güvendiği bir adam veya imparator ailesinden birisi vazifelendirilirdi. Başkomutanlık ancak İoannes Komnenos (1118-1143) zamanında kurulmuştur. Başkomutana *megas domestikos* (büyük d. = mareşal) denirdi.

İmparatorluğun son devrinde (XII.-XV. yüzyıllar) eski kadrolar devam etmiş, ancak bunların doldurulması gittikçe güçleşmiştir. II. Basileios'un küçük mülkü koruyan kanununu Romanos Argyros kaldırınca(1028), küçük askerî mülkler de çok geçmeden büyük arazi sahiplerinin eline geçmiştir. Böylece, yüzyıllar boyunca Bizans ordusuna asker sağlıyan askerî mülkler ortadan kalkınca, B. İ. eskisinden daha çok sayıda yabancı ücretli tutmak zorunda kalmıştır. İmparatorlar buna *pronoia* adı verilen askerî timarlarla çare bulmayı denemişlerse de çöküşü durduramamışlardır. Orduda, sert cezalara rağmen, ücretlerin zamanında ödenmemesi yüzünden, sık sık ayaklanmalar olmuştur. Hattâ ücretliler savaş sırasında düşman tarafına geçmekten de çekinmemişlerdir.

Donanma: Arap fütuhatından önceki yüzyıllarda B. İ. nun daimî bir donanması yoktu. 532 de Kartaca'nın fethiyle Vandalların deniz kuvveti yok edilmiştir. Bu tarihten VII. yüzyıl ortalarına kadar denizlerde ciddî bir düşman yoktu. Fakat 649 da Akdenizde ilk Arap filosu görününce, durum birdenbire değişmiş ve Bizans deniz kuvvetlerinin esaslı şekilde yeniden teşkilâtlandırılması gerekmiştir.

VII. yüzyılda yapılan reformlar themaların kurulmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Önce bütün deniz kuvvetleri Karabisianon (Yun. *karabos* = bir çeşit gemi) theması adı altında birleştirilmiş iken, III. Leon (717-741) zamanında ikiye bölünmüştür: 1. İstanbul donanması (buna *basilikoploimon* = imparatorun donanması da denirdi), 2. deniz themaları (Aigaion Pelagos, Kibyraioton) donanması. Birincisine bağlı birlikler İstanbul ve Çanakkale boğazları, Dyrrhakhion, Dalmatia kıyıları ve Sicilya boğazı gibi strateji bakımından mühim noktalarda yerleştirilmiştir. Başkomutanı, *drungarios tu ploimu* (başamiral) idi. X. yüzyılda bu donanma 3 veya 5 *dromon* (harb gemisi) dan meydana gelen birliklere ayrılmıştı. Bunlara komuta eden *comes* veya *navarkhos* (tuğamiral) lar emirleri doğrudan doğruya drungariostan alıp kaptan (*prōtelatēs* = başbahriyeli) lara ulaştırırlardı. Deniz themalarının mevcutlarını birleştiren taşra donanmasının teşkilâtı kara ordusunun thema ve tagma teşkilâtına uygundu.

Deniz eratı, deniz themalarında yerleştirilmiş askerî mülk sahiplerinden, yabancı göçmenlerden (en çok Lübnan Mardait'lerinden) ve yabancı ücretlilerdendi.

Bu şekilde teşkilâtlandırılan deniz kuvvetleri ve ateş-i Rumî B. I. na deniz hâkimiyetini sağlamıştır. XI. yüzyılda başlıyan çöküş devrinde I. Aleksios Komnenos (1081-1118), deniz kuvvetlerini yeniden kurarak, *basilikos stolos* (imparatorluk donanması) adiyle tek bir donanma meydana getirmiştir. Bunun başkomutanı *megaduks* (büyük amiral), doğrudan doğruya madunları da *megas drungarios* ve *amēralios* (amiral) olmuşlardır. Fakat donanmada gerileme devam etmiştir. II. Andronikos (1282-1328), tasarruf olsun diye, donanmayı kaldırdığından deniz hâkimiyeti İtalyan cumhuriyetlerine (Venedik, Cenova) geçmiştir. III. Andronikos 1328 de büyük gayretlerle bir donanma kurmuşsa da, ölümünden (1341) sonraki iç harbde bu da yok olmuştur. İstanbulun kuşatılması zamanında Halice sığınan imparatorluk donanması 5 gemiden ibaretti. Bunlardan 4 tanesi de ücretle tutulan Ceneviz gemileri idi.

Ekonomi: B. İ. bir ziraat memleketi idi. Köylülerin bir kısmı serbest, bir kısmı da serfti. İlk yüzyıllarda toprakların önemli kısmı büyük arazi sahiplerinin elinde iken, ikonoklazm zamanında büyük arazilerin bir kısmı küçük mülk sahiplerine (serbest köylülere) verilmiş, aynı zamanda themaların kurulmasiyle 60 000 küçük askerî mülk de vücuda getirilmiştir. Makedonya imparatorları askerî, siyasî (büyük arazi sahiplerinin kudretinin azaltılması) ve malî sebeplerle (vergilerin toplatılması küçük çiftçilerden daha kolaydı) küçük araziyi kanûnlarla korumuşlarsa da Romanos Argyros bu kanunları kaldırmıştır. Serbest köylü, ağır vergilerin, angarya ve çeşitli mükellefiyetlerin yüküne dayanamadığı için, toprağını satıp bir büyük arazi sahibinin veya bir manastırın serfi olmuştur.

B. İ. nda en çok tahıl, üzüm, meyva, ilâçlık ot ve pamuk yetiştirilirdi. Arıcılık çok ileri idi. Bal, şeker yerini tutuyordu. At, sığır, manda, keçi, koyun ve domuz çoktu. Toprak mahsullerinin mübadelesini iyi deniz ve kara yolları kolaylaştırmıştır. Ziraatin, tabiî, hem iyi hem kötü devreleri vardı. Ancak devletin başlıca gelir kaynaklarından birinin arazi vergisi (öbürü: gümrükler) olduğu düşünülecek olursa, Bizans ziraatinin umumiyetle gelişmiş ve kârlı bulunduğu anlaşılır. Bununla beraber köylünün durumu iyi olmaktan uzaktı.

Bizans sanayii alelâde istihlâk eşyalarından başka lüks eşyaları istihsal etmiştir. Devlet kontrolu bu eşyaların iyi kalitesini sağladığı için, Bizans malları hariçte de rağbet görmüştür. Ketencilik, kumaşçılık, halıcılık (bu, Mısır ve İrandan gelmiştir), ipekçilik (ipek böceğinin yumurtalarını Çinden Bizansa, ortası oyuk bir değnek içinde, 552-554 sıralarında iki rahip getirmişti), işlemecilik, dokuma boyacılığı, tunççuluk, kuyumculuk, minecilik, camcılık ve fildişi işçiliği en ileri sanayi kolları idi. Her endüstri kolu ayrı ayrı loncalar halinde teşkilâtlandırılmıştı. Bunlar, bir çeşit tekelden faydalanmakla beraber, sıkı bir devlet kontrolu altında idiler.

Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki bütün mühim kara ve su yolları Bizans topraklarından geçtiği için, B. İ. yüzyıllar boyunca dünya ticaretinde esaslı bir rol oynamıştır. Devlet, XII. yüzyıla kadar, ticareti de kontrol

altında tutmuştur. Prensip itibariyle ithal tahditleri yoktu. İhracı yasak olan mallar umumiyetle şunlardı: 1. tören giyimleri, 2. yerli endüstrinin muhtaç olduğu hammaddeler, 3. tuzlu balık 4. altın. Bazen takas ticareti de yapılmıştır. Bizansın büyük bir ticaret filosu da vardı. XII. yüzyıldan itibaren Bizans milletlerarası ticaretteki önder rolünü kaybetmiş, bu, İtalyan tüccar cumhuriyetlerinin eline geçmiştir. B. İ., aldığı ödünç paralar karşılığı, bu cumhuriyetlere, bilhassa Venedik ve Cenova tüccarlarına geniş imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Bunlar İstanbulda küçük birer devlet şeklinde teşkilâtlandırılmış koloniler kurmuşlardır.

Maliye: B. İ. Diocletianustan I. Aleksios Komnenos'a kadar süren 800 yıl içinde malî iflâs nedir bilmezdi. Bu eşsiz kararlılığı sağlam parasına borçlu idi. Bizans para sistemi altın monometalizmi üzerine kurulmuştu. Para birimi altın *solidus*, Yun. *nomisma* idi. Bu, 4,52 - 4,61 gr altın ihtiva etmekte idi. Bir nomismada 12 gümüş *miliaresion*, 1 miliaresionda 2 gümüş *keration* veya 24 bakır *phollis* vardı. XI. yüzyıl sonlarında Bizans parasının kıymeti düşürülmüş ve *hyperpyron* (parlak kırmızı) adiyle yeni bir altın para tedavüle çıkarılmıştır. Ancak sonunda hyperpyron da kıymetini kaybetmiştir. VIII. İoannes (1425 - 1448) artık altın para bastırmaktan da vazgeçmiş, yalnız gümüş ve bakır paralar bastırmıştır.

Bizans bütçesinin giderleri arasında millî savunma masrafları (asker ücretleri, istihkâmların yapılması ve bakımı, silâhlar) önemli bir yekûn tutardı. Buna zaman zaman komşu kavimlere verilen haraçlar da katılmalıdır. Sivil idare de çok masraflı idi. Girift idare mekanizması için kalabalık bir memur kütlesi lâzımdı. Devlet memurlarına verilen maaş üç çeşitti: 1. *sitēresion* (erzak olarak ödenen maaş), 2. *roga* (para olarak ödenen maaş) ve 3. giyim eşyaları. Bunlardan ikincisi ve üçüncüsü yılda bir yüksek memurlara doğrudan doğruya imparator, öbür memurlara da parakoimomenostan dağıtırdı. Binlerce memur, hadım, hizmetçi ve muhafız çalıştıran saray ile bu sarayda verilen parlak ziyafetler ve törenler çok pahalıya mal olmuştur.

Devlet gelirlerinin başlıca kaynakları, devlet fabrika ve arazilerinin gelirlerinden başka, vergi ve gümrükler idi. Başlıca vasıtasız vergiler şunlardı: 1. arazi vergisi; her köy bir malî birlik olduğu için verginin ödenmesinden bütün köy sorumlu idi (bu usule *epibolē* denirdi), 2. otlak ve hayvan vergisi, 3. şahsî vergi (*capitatio*); bu, sonradan ocak vergisi (*kapnikon*)ne çevrilerek şehirlilerden de alınırdı, 4. şehirlilere tarh edilen *khrysargyron* (bu, I. Anastasios zamanında kaldırılmıştır), mahiyeti pek belli olmıyan *aērikon*, miras vergisi v. b. Çeşitli vasıtalı vergiler de daha çok şehir halkına yükleniyordu. Hem ithal, hem ihraç malları gümrüğe tâbi idi. Gümrük (*kommerkion*) umumiyetle % 10-12 idi. Bizans ticareti çok gelişmiş olduğu için gümrükler devlete muazzam bir gelir sağlardı. Ancak son yüzyıllarda İtalyan cumhuriyetlerine verilen çeşitli gümrük indirmeleri, muafiyetleri bu geliri asgariye düşürmüştür.

Vergiler XIV. yüzyıl ortalarına kadar muntazam tahsil edilebilirdi. Bu tarihten sonra buna da imkân kalmamıştır. Gelirler azalmış, giderler ise çoğalmıştır. İmparatorlar Venedikten borç para almaktan başka çare bulamamışlardır. Bu borçlar hiçbir zaman geri ödenmemiş, ve devlet maliyece iflâs etmiştir.

Bibliyografya: Tarih bölümünde gösterilen eserlerden başka: H. Gelzer: *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, «Abhandlungen der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Phil. -hist. Klasse» de, cilt XVIII, no. 5, Leipzig 1899; Ch. Diehl: *L'origine du régime des thèmes dans l'Empire byzantin*, «Études Byzantines» de Paris 1905, s. 276-292; E. Honigmann: *Die Ostgrenze der byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*, Bruxelles 1935; St. Runciman: *Byzantine Civilisation*, London 1933, Fransızcası: *La civilisation byzantine*, Paris 1934; N. H. Baynes - H. St. L. B. Moss: *Byzantium. An Introduction to East Roman Civilisation.* Oxford 1948; L. Bréhier: *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris 1949; L. Bréhier: *La civilisation byzantine*, Paris 1950 (bilhassa s. 149-230); Jack Lindsay: *Byzantium into Europe*, London 1952.

BİZANS MUSİKİSİ: 1. dar anlamda, Bizanslıların dinî ve laik musikisi; 2. geniş anlamda, Grek Ortodoks mezhebini kabul eden milletlerin kilise musikisi (bk. KİLİSE MUSİKİSİ). Bizans teşrifat kitaplarına göre, saray törenlerinde taganniye musiki aletleriyle refakat etmek âdetti. Bununla beraber, Bizans sazlı musikisinden bize kadar hiçbir örnek gelmemiştir.

Dinî musiki: B. M. nin bize, litürjik musiki dışında pek az eseri kalmıştır. Bu musiki eski Yunan musikisinin devamı değildir; fakat bir dereceye kadar Doğu (Yahudi, Süryani) geleneklerine dayanır. Ayrıca Gregorius tarzı (Gregoryen) taganni ile de bazı müşterek noktaları vardır. B. M. tek sesli (monofonik) ve diyatonik (seslerle yarım seslerin tabiî sırasını güden) tir. Musiki aletleriyle refakat edilemezdi. Yunan musikisi gibi armonisiz olup yalnız melodik ve ritmikti. Ancak Bizans melodileri, antik melodilerden daha çeşitli idi.

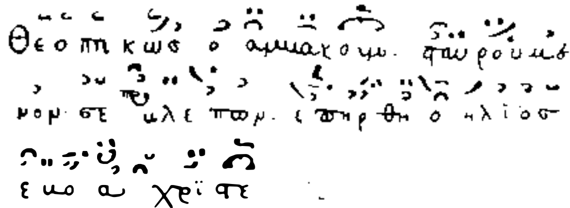
Bizans ton sisteminde sekiz perde (*ēkhos*) vardı. Bunlardan dört tanesi esas perde (*kyrios* veya *authentēs ēkhos*), dört tanesi de tâli perde (*plagios ēkhos*) idi. Litürjik metinlerin okunmasını kolaylaştırmak için, IV. yüzyıldan itibaren «ekfonetik» (Yun. *ekphōnēsis* = telâffuz) işaretler (okuma işaretleri) kullanılmıştır. Bu işaretler melodiyi değil, sadece sesin tizlik veya pestliğini, yahut da bildirme, soru, nida gibi noktaları gösterirdi. Sonra biraz daha işlenmiş olan bu işaretlerin gerçek mahiyeti iyice anlaşılamamıştır. En çok raslanan ekfonetik işaretler şunlardır: /, //, \, \\, +, ∼. Bu işaretler kelimenin, ibarenin veya cümlenin hem başına, hem sonuna konurdu, meselâ: //*Tauta*//· *en Bēthania egeneto*\\· *heran tu İordanu*\\ (*İncil*den bir cümle; mânası: Bunlar Bethania'da, Ürdün'ün ötesinde geçmiştir).

IX. yüzyıldan itibaren daha gelişmiş bir notasyona raslanır. Alfabe harflerinden yapılmış yeni perde işaretlerine *neuma* (baş işareti) adı verilir. Neumalar, ekfonetik işaretlerden farklı olarak, sesin tizlik veya pestliğini değil, ses aralıklarını gösterirdi. Başlangıç perdesinin, *martyrion* (şehadet) denilen ayrı bir işareti vardı. Neumalar, *sōma* (beden, vücut) ve *pneuma* (ruh) olmak üzere, başlıca iki grupa ayrılmıştı. Somalar bir sesin bir derece çıkışını veya inişini, pneumalar ise bir üçlü (tierce) veya bir beşli (quinte) aralığını gösterirdi. Dörtlü (quarte) veya altılı (sexte) aralıkları, bir somanın bir pneumaya ilâvesiyle ifade olunurdu. Sekiz somadan altısı, yani *oligon* (az), *okseia* (keskin), *petastē* (yayılmış), *dyo kentēmata* (iki

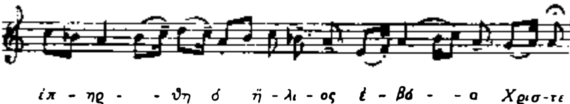
delme), *pelaston* (yaklaştırılmış), *kuphisma* (hafifletme) bir derece tiz sesi; *apostrophos* (apostrof) ve *dyo apostrophoi* (iki apostrof) ise bir derece daha pest sesi işaretlerdi. Pneumalardan *kentēma* (delme) bir üst üçlü, *hypsēlē* (yüksek) bir üst beşli aralığının; *elaphron* (çabuk) bir alt üçlü ve *khamēlē* (yavaş) bir alt beşli aralığının gösterilmesi için kullanılırdı. Bundan başka *ison* (eşit, aynı) iki aynı sesin, *aporrhoē* (akış) de iki ikilinin (seconde) birbiri arkasından geldiğini gösteren işaretlerdi. Perdenin temposunu ve kuvvetini ifade eden *megala sēmadia* (büyük işaretler) veya *megalai hypostaseis* (büyük esaslar), önceki işaretler üstüne kırmızı mürekkeple yazılırdı. Yukarda anlatılanlara göre, meselâ *re mi sol sol la fa sol re* melodisi, Bizans notasyon sisteminde, şu aralıklar sırasiyle ifade olunabilirdi: (*re* başlangıç sesi) *ikili üçlü ison* (eşit) *ikili* (—)*üçlü ikili* (—)*dörtlü* (— işareti inen aralığı gösterir).

Bizans notasyonunun gelişmesinde üç devre vardır: 1. Eski devre (950-1200); 2. Orta devre (1100-1450); 3. Bizanstan sonraki devre (1400-1821). Madytos arşimandriti Khrysanthos'un 1821 de meydana getirdiği yeni Yunan notasyonu, Bizans notasyonunun basitleştirilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

İlk zamanlarda dinî musiki, ritmik ilâhi şiiri (*ōdē*) ile sıkı sıkıya bağlı idi (bk. BİZANS EDEBİYATI). İlâhi şairleri (*melōdos*ları) aynı zamanda besteciydiler. Emessa'lı Romanos (V.-VI. yüzyıl), Giritli Andreas (ölm. 740) ve Şamlı İoannes (İoannes Damaskenos; VIII. yüzyıl) en tanınmış melodoslardır. IX. yüzyılda şiir, musikiden ayrılmağa başlamıştır. *Hymnographos* (ilâhi yazarı) un artık mutlaka besteci olması şart değildi. Daha sonraki bestecilere *melurgos* veya *maistōr* (üstat) denirdi. Athos (Aynaroz) keşişlerinden İoannes Kukuzeles (XIV. yüzyıl) en seçkin melurgos sayılır. Besteciler yanında, Mikhael Psellos (1018-1078), Georgios Pakhymeres (1242- takr. 1310) ve Manuel Bryennios (XIV. yüzyıl) gibi bilginler, musiki teorisi ile de uğraşmışlardır. Ancak musiki çalışmaları, daha çok eski Yunan musiki teoricilerinin eserlerine dayandığı için, amelî B. M. bakımından önemli değildir; fakat B. M. nin anlaşılması bakımından Hagiopolites'in eseri (Paristeki yazması XIII. yüzyıl sonuna aittir) ve *papadikē* adı verilen musiki risaleleri önemlidir.

Bizans notasyonundan bir örnek (Grotta ferrata yazması, İtalya) ve bugünkü notalara çevrilmiş şekli

Laik musiki: Hagiopolites'e göre, laik musiki (*āsma*) de sekiz esas perdeden başka, dört orta perde ve dört modülâsyon (*phtora*) da vardı. Laik şarkıların, halk arasında olduğu gibi, imparatorla ilerigelenlerin saraylarında da büyük rağbet gördüğü, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Laik musiki hakkındaki bilgilerimiz azdır. Bize kadar gelen az sayıda yadigârları, imparator şerefine söylenen ritmik ve melodik gösteri formülleri (aklamasyonlar) ile *polykhronion*lar (uzun ömür dilekleri) dır.

Musiki aletleri: Gerek dinî, gerek laik törenlerde en büyük rolü oynıyan musiki aleti, org (*organon* = alet) idi. Bunun başlıca iki çeşidi vardı: 1. *megiston organon* (büyük org); 2. *kheirographon* veya *aulētikon organon* (el orgu, elle taşınabilir org). Org, bir orkestra aleti idi, taganniye refakat için kullanılmazdı. Orgdan başka birtakım yaylı ve nefesli musiki aletleri de vardı: *kithara* (kitara), *barbiton* (bk. BARBAT), *psaltērion* (harp), flüt, fildişi boru v. b. gibi. İstanbulda Atmeydanı (Sultan Ahmet Parkı) nda I. Theodosios dikilitaş (obalisk)ı kaidesinin Sultan Ahmet camiine bakan yüzünde, imparatorun huzurundaki dans sahnesini gösteren kabartmada bir Bizans orkestrası tasviri bulunuyor ki, burada birbirinden farklı tipte iki org, bir çifte flüt ve bir Pan flütü görülmektedir.

Bibliyografya: H. Tillyard: *Byzantine Music and Hymnography*, Londra 1913; aynı müellif: *Handbook of the Middle Musical Notation*, Kopenhag 1935; Th. Gérold: *La musique au moyen âge*, Paris 1932; Hoeg Carsten: *La notation ekphonétique*, Kopenhag 1935; aynı müellif: *Du nouveau sur la musique byzantine. L'Octoechos*, «Actes des Congrès Internationaux des Études Byzantines»de, VII, Brüksel 1948; O. Tiby: *La musica bizantina*, Milano 1938; L. Tardo: *L'antica melurgia bizantina*, Grottaferrata 1938; E. Wellesz: *A History of Byzantine Music and Hymnology*, Oxford 1949; H. Carsten - H. J. W. Tillyard - E. Wellesz: *Monumenta Musicae Byzantinae* (1935 ten beri Bizans musiki yazmalarının yayımı).

BİZANS SANATI, Bizans İmparatorluğunda yaşamış olan sanat. Roma İmparatorluğunun devamı olan Bizans İmparatorluğu, sanatta da Roma sanatının mirasçısı olmuştur. Fakat Bizans devletinin, çeşitli kültür izlerini taşıyan memleketleri içine alan coğrafî durumu, bir taraftan da resmî olarak kabul edilen Hıristiyanlık, bu sanata yeni unsurların, yeni duyguların girmesini sağlamıştır. Kökü eski Yunan sanatına dayanan Hellenistik ve Roma sanat gelenekleri, Anadolu yoliyle gelen İran, Suriye ve Mısır sanatlarının az veya çok tesirleri altında yeni şekillere bürünmüş ve Bizanstaki çeşitli cereyanlara da uyarak B. S. özellikleri taşıyan bir sanat doğmuştur. Bizans mimarisi, hem tuğlanın, hem de tuğla ile taşın birlikte kullanıldığı yapı tekniğini benimsemiş, bir taraftan da tonoz ve kubbeye ayrı bir önem vermiştir. Düzgün kesme taş yapı sanatı, en çok eyaletlerde, Anadolu, Suriye ve Kuzey Afrikada, tuğla yapı sanatı ise İstanbulda, Anadolunun başka kısımlarında, Makedonyada, Yunanistanda, en fazla, dış cephelerin süslenmesinde kullanılmıştır. Tekniklerine, mahiyetlerine göre, mozaik, fresko, minyatür ve ikona (Yun. *eikon* = resim) olmak üzere başlıca dört grupa ayrılan Bizans duvar, kitap ve levha resim sanatı ise Hıristiyanlığa dayanan bir öz ile birlikte kökü hem Hellenistik ve Roma, hem de Doğu sanatlarından gelen, birincisine Aleksandreia (İskenderiye), diğerine ise Antiokheia (Antakya) mektebi adları verilen değişik iki üslû-

bun tesirleri arasında kurulmuş ve bu iki ayrı zevk ve görüş, B. resim sanatında sonuna kadar kalmıştır. Plâstik sanatta B. S., büyük heykeltıraşlığa fazla önem vermemiş olmakla beraber, tezyinî ve küçük plâstikte hayli eser meydana getirmiş ve hele fildişi oyma işlerinde haklı bir şöhrete erişmiştir. B. S. nın, en çok saray tezgâhlarında meydana getirilen çeşitli sanayi sanatlarında da faaliyet göstermiş olduğu zengin örneklerden anlaşılmaktadır.

Kuruluşundan ikonok âzma kadar B. S. (330-726). B. S. nın başında IV. – V. yüzyılları kaplıyan ve antik sanatın sonu olan kısa geçiş devresinde Roma sanatı, henüz ana karakterini kuvvetle muhafaza etmekte ve bunların B. S. na süzülmesini sağlamaktadır. B. S. nın V. yüzyılın son larından 726 ya kadar süren birinci parlayış devresi, en çok İustinianos (527 - 565) zamanında büyük çapta, çok sayıda eserler yapılmış olduğundan onun adı ile de anılır. Bu devre, Hellenistik ve Roma sanatı geleneklerine bağlı motifleri kullanmağa veya geliştirmeğe devam etmekle beraber, Doğudan gelen bazı sanat ve duyuş unsurlarının da tesirlerinden kaçınamamıştır. B. S. nın geçiş safhası ile ilk devresinde mimaride, kökleri antik sanata dayanan başlıca iki ana bina tipiyle karşılaşılır. Birincisi, umumiyetle iki sıra paye veya sütun dizisi ile üç sahına ayrılmış olan, ahşap çatı ile örtülü bazilika (b. bk.), diğeri ise çoğu hallerde kubbe ile örtülü merkezî plânlı rotunda (b. bk.) dır. İstanbulda İoannes Studios kilisesi (İmrahor camii, 463) nin, üstü ahşap çatılı üç sahınlı bazilika tipinin sade ve sâf bir nümunesi olmasına karşılık, Selânikte Panagia Akheropoitos (eski Eski Cuma camii, V. yüzyıl), Ravenna'da Sant'Apollinare Nuovo (515 - 545) ve Sant'Apollinare in Classe (534-549) kiliseleri, sahınları ayıran sütunların üzerinde kemerlerin sıralanması ve sütun başlıkları üstünde birer üzengi başlığının bulunması bakımından V. ve VI. yüzyılın mükemmelleşmiş bazilikalarına örnektirler. Selânikte 412 de yapılan, fakat çok tamir ve değişiklik geçirmiş olan Demetrios kilisesi (eski Kasımiye camii), beş sahınlı büyük bazilikalara, Kavala yakınında Philippi'deki VI. yüzyıl başlarında yapılmış «A bazilikası» olarak gösterilen bina (Direkler) ise mihrap önünde ufkî bir sahnı olan transeptli bazilikalara örnek sayılırlar. Payeler ile ayrılmış sahınları tonozlarla örtülü olan, Konya civarındaki Binbirkilise bazilikaları ayrı bir tiptir; düzgün, temiz taş işçiliği ile kökü çok eski Önasya mimarisine dayanan, değişik mimarî özellikler taşıyan Suriye bazilikaları (Ruveyha, Turmanin, Kalb Luze, Kalat Seman) ise mahallî bir mektebin eserleri olarak kabul edilir. Kökü türbe ve hamam mimarisine dayanan merkezî plânlı binaların, Ravennadaki Ortodokslar vaftizhanesi (430) gibi sekiz köşeli dış duvarlar üzerine oturtulmuş tek kubbeli basit nümunelerinden başka, Anadoluda İsaura (Bozkır) veya İstanbulda Sergios ve Bakkhos (Küçük Ayasofya camii, 526-530) kiliselerinde olduğu üzere, kubbeyi veya ahşap örtüyü dış duvarlara değil, fakat ortada bir çember halinde sıralanan sütun ve payelere bindiren daha mükemmelleşmiş örnekleri de vardır. Aynı tipin az veya çok değişik olarak bu devrede Filistinde Garisim (V. yüzyıl sonu) Ezra, Bosra ve Gerasa (VI. yüzyıl), İtalyada Ravenna'da San Vitale (536-547) kiliselerinde tatbik edilmiş olması, çok revaç bulduğunu gösterir. B. S. nın ilk devresi başlarında Anadoluda, bazilika ve merkezî plânlı bina tiplerinin kaynaştırılması sonunda kubbeli bazilika tipi doğmuş olup, en eski örneklerinden biri Silifke yakınındı Meryemlikte başka bir örneği ise Kocakalesindeki kilisedir ki, ikisi de V. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Anadolulu iki mimarın İstanbulda 532-537 yılları arasında yaptığı Ayasofya (b. bk.)da da bu sistem daha ölçülü olarak tatbik edilerek, aslında bir bazilika olan bu muazzam binanın orta sahınının üzeri büyük bir kubbe ve iki yarım kubbe ile örtülmüştür. B. S. nın bu devresinde başka mimarî tipler daha vardır ki, biri başlıca örnekleri İstanbulda Havariyun, Ephesos'ta İoannes (VI. yüzyıl) kiliseleri olan, eşit çapta kubbelerle örtülü serbest haç plânıdır; diğeri ise sarayların merasim salonları mimarisinden dinî mimariye geçen trikonkhos, yani yonca biçimindeki plândır. Bu son tipin örnekleri de Kudüste İoannes kilisesi ile Mısırda Sohag'da V. yüzyıl ortalarında yapılmış Deyr'el-Abyad ve Deyr'el-Ahmar kiliseleridir. B. S. nın ilk devresi sivil mimarisi hakkında ancak Suriyedeki bazı binalarla ve İstanbulda Sultanahmet civarındaki bazı saray kalıntılariyle bir fikir edinilmektedir. İstanbulun bir hendek ile iki sıra burçlu duvardan ibaret üç kademeli kara tarafı surları (413 ve 447), tertip tarzındaki ustalık ve malzemenin ahenkli kullanılışı bakımından, o devir tahkimat mimarisinin bir örneği olduğu gibi, ayrıca bir sanat eseri değeri de taşımaktadır. Gene bu devirde, en çok da İstanbulda açık veya kapalı birçok su sarnıçları yapılmıştır, en büyükleri, Karagümrük, Altımermer ve Sultanselim açık sarnıçları ile 336 sütunlu Yerebatanla 212 sütunlu Binbirdirek kapalı sarnıcıdır.

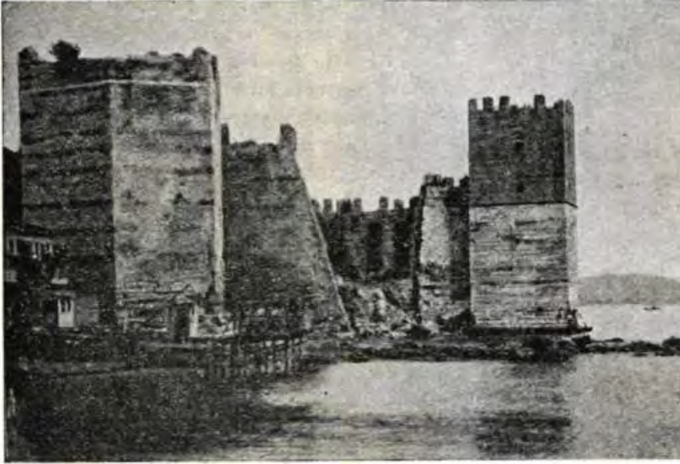
B. resim sanatı başlangıcının en zengin döşeme mozaikleri koleksiyonu Antakyada ve Filistinin çeşitli yerlerinde bulunmaktadır. İstanbulda Büyüksaray (b. bk.) yerinde meydana çıkarılan döşeme ise, zengin çerçevesi ve dağınık, cazip, profan motifleri ile V. yüzyılda hâlâ Hellenistik örneklere bağlı kalındığını göstermektedir. Zaten antik resim geleneğinin B. resim sanatında yaşadığı, seyirci üzerinde yalnız şekil mükemmelliği ve kompozisyon güzelliği ile tesir eden mozaik eserlerinde, meselâ Ravenna'daki Galla Placidia türbesi ile Sant'Apollinare Nuovo ve San Vitale kiliselerinin bazı mozaiklerinde görüldüğü gibi, Selânikteki Georgios (eski Ortacı camii, V. yüzyıl), Demetrios, Panagia Akheropoitos ve Hosios David (eski Suluca camisi, VI. yüzyıl) kiliselerinin duvar, kemer ve mihrap yarım kubbelerindeki tezyinî veya insan tasvirli, âdeta Pompei freskolarını andıran canlı renkli mozaik eserlerde de görülmektedir. Fakat gene Ravenna'da San Vitale kilisesinin karşılıklı iki duvarını süsliyen ve bir adak sunma töreni sırasında İustinianos ve karısı Teodora'yı maiyetleri ile birlikte tasvir eden iki büyük mozaik kompozisyonda, Doğunun şatafatlı ifade ve frontal tertip tarzının artık Bizans resim sanatına da girdiği görülmektedir. Bu devrenin fresko sanatı hakkında ise, ancak Romada Santa Maria Antica kilisesindeki freskolardan bir fikir edinilebilir. Resim sanatının minyatür eserlerinden, profan konulu Vivana Dioskurides'i (524) ve dinî konululardan Viyana Genesis'i (Tekvin kitabı, V. yüzyıl) ile Vatikan Yeşu tomarı (VII. yüzyıl) nın müşterek vasıfları, minyatürlerinde hem kompozisyon, hem de motiflerin seçilmesinde Hellenistik karakteri kuvvetle belli etmeleridir. Bizans minyatür sanatının Doğudan gelme tesirlerden kurtulamadığını, VI. yüzyılda Yakın Doğuda meydana getirilen ve erguvanî varaklara yazılan Rossano ile Sinop İncillerinin minyatürleri ispat ederler. Bu devre ikonalarından Sina'da bulunan bazı nümuneler, natüralist ifadeleri ve teknikleri ile Mısırda Fayum'da bulunan Hellenistik portrelere doğrudan doğruya bağlanmaktadırlar.

1

2

3

4

5

6

1. Konstantinos Porphyrogennetos sarayı (Tekfur Sarayı, İstanbul), 2. Aphendiko manastırında Pantanassa kilisesi (Sparta yakınında Mistra, Yunanistan), 3. II. Basileios ve VIII. Konstantinos kulesi (Mermer Kule, İstanbul), 4. Hagioi Apostoloi (Aziz Havariyun) kilisesi (Selânik), 5. San Marco (Venedik), 6. Hagios Theodoros bazilikası (Atina, XI. yüzyıl).

1

2

3

4

1. San Marco kilisesinin içi (Venedik, XI. yüzyıl), 2. Meteora kilisesi kubbesinin içi (Meteoron manastırı, Meteora, Yunanistan), 3. Daphni manastırındaki kilisenin içi (Atina yakınında, Daphni), 4. Hagios Demetrios bazilikasının içi (Selânik).

B. S. nın başındaki geçiş safhası sırasında revaçta olan plâstik sanatlar yavaş yavaş eski önemini kaybetmiştir. Markianos (450 457)u tasvir ettiği tahmin olunan Barletta heykeli ile İustinianos'un Ayasofya önünde duran ve ancak eski bir resmi sayesinde tanınan atlı heykeli, nihayet İstanbul müzesindeki büyük melek kabartması, teknik ve ifade bakımından bu sanat kolunda bir gerileme olduğunu açıkça göstermekle beraber, Milano müzesindeki Teodora başı, çeşitli tiplerdeki birçok lâhit, küçük heykeller, mermerden bazı kilise eşyaları küçük plâstiğin tamamiyle ölmediğini ispat etmektedir. Bir yandan da mimariye yardımcı olarak mermer tezyinat ayrıca gelişmiş, şaheser örneği Ayasofyanın sepet biçimli başlıkları olan gayet zengin, öncekilerden değişik sütun başlıkları ve korkuluk levhaları ile silmeler ortaya çıkmıştır.

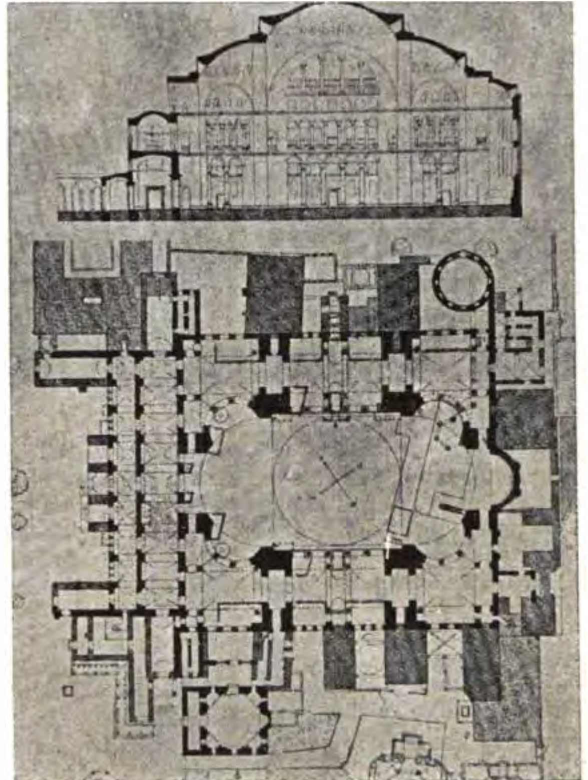
B. S. ilk devrede sanayi sanatları alanında birçok eserler vermiştir. Bunlardan fildişi oyma işleri Romanın diptikhon (ikizli levha)ları sayesinde V. - VI. yüzyıllarda B. S. na geçmiştir. Louvre'daki Barberini levhasında veya melek Mihail'i tasvir eden fildişi levhada Hellenistik üslûbun hâkimiyeti görülür. Yusuf ve İsanın hayatlarından birçok dinî sahneleri canlandıran fildişi levhalar ve Doğu tesirlerine bağlanan tezyinî çerçevelerle kaplanmış olan Ravenna'daki Maksimianos (546 553) koltuğunda, Bizans fildişi işçiliği en değerli anıt eserlerinden birini ortaya koymuştur. Doğunun lüksünü, ihtişamını benimsiyen B. S., dokuma sanatı eserlerinde gayet kuvvetli İran-Sasanî, bunun yanında da Mısırın Kopt sanatlarının tesirleri altında kalmıştır. Hemen hepsi Avrupa müze ve kilise hazinelerinde bulunan bu Bizans dokumalarında, doğrudan doğruya veya madalyon halindeki çerçevelerin içlerinde üslûplaştırılmış vahşi hayvanlar, mitolojiden alınma sahneler, ejderler, gayet canlı renklerle dokunmuştur. Kabartmalarında her iki üslûbun izlerini taşıyan, Romada Santa Sabina kilisesinin ağaç kapı kanadlarından (VI. yüzyıl) başka, Kıbrısta Kerynia'da bulunan gümüş tabaklar, ağaç ve maden işlerinin de B. S. nda yer aldığını göstermektedir. Bu devrede ihtimal Doğudan gelen tesirler ile Bizans güzel sanatlarına altın mine işleri de girerek, büyük resim sanatının vasıfları bu küçük eserlere de aksettirilmiştir. Papa III. Leo (795 - 816) nun Romada Sancta Sanctorum'daki haçı, kuvvetli Doğu tesiri taşıyan altın-mine işlerine bir örnektir.

İkonoklâzmdan Latin hâkimiyetine kadar B. S. (726 1204). B. S. nın ilk devresi, siyasî ve askerî gerilemeler ile beraber 726 da ortaya çıkan ve kiliselerin dinî resimlerle süslenmesini yasak eden bir cereyan ile sarsıntı geçirmiş ve bu hal, kısa bir ara ile 842 ye kadar sürmüştür. İkonoklâzm (resim kırma) adı verilen bu cereyan sırasında Hellenistik ve hattâ İslâm sanatının tezyinî unsurları kullanılarak dinî olmıyan bir süsleme tarzının meydana getirilmesi, ikonoklâzm taraftarlarının sanat düşmanı olmadıklarını gösterir. Bu devirde kiliselerin sadece haç resimleri ile süslenmesine müsaade edilmiştir. İhtimal Bizanslı ustaların, bu sıralarda Şamda Emeviye, Kudüste Aksa camilerinde ve Suriye çölünde Kuseyr Amra kasrında yaptıkları mozaik ve fresko resimler, B. S. nda kuvvetle yaşıyan Hellenistik geleneğin akislerini taşıdıkları ve ikonoklâzm sırasındaki Bizans resim sanatı hakkında fikir edinilmesini sağladıkları için ayrıca önem taşımaktadır. B. S. nın, ikonoklâzmın 842 de temelli ortadan kalkmasiyle başlıyan ikinci devresi ise 1204 de Latinlerin İstanbulu almasiyle kapanmıştır. Makedonyalı ve Komnenos sülâleleri zamanına raslıyan bu devrede B. S., Kilisenin ikonoklâzmı yenmesiyle yeni bir yön almış ve sanat, önceki devirdeki hürriyetini kaybederek Kilisenin kuvvetlenen hâkimiyeti altında belli, sert nizamlara bağlanmak zorunda kalmıştır. Bizans sanatkârları, sınırlamalara, daima sembolik bir özün ön plâna alınmasına rağmen antik sanat geleneklerini büsbütün unutmamışlar, bunu şekillerin işlenişinde ispat etmişlerdir. Fakat bu devrede, İstanbulun saray ve aristokrat çevrelerince tutulan ve antik geleneklere bağlı sanat çığırı karşısında, eyaletlerdeki manastırlarda gelişen ve va'zedilen kanun ve nizamların çerçevesini aşmıyan başka bir sanat çığırının da yaşadığı bir gerçektir.

B. S. ikinci devresinin mimarisinde ufak ölçüler hâkim olmakla beraber, dış çizgilerin zarif ve nispetlerin ahenkli olmasına önem verilmiştir. Kubbeli bazilika tipinin gelişmesi sonunda doğduğu tahmin olunan ve önceki devrede İstanbulda Hagia Eirene (eski Askerî Müze), Selânikte Ayasofya kiliselerinde bir dereceye kadar tatbik edilen yeni bir bina tipi, bu devrede Bizans kilise mimarisinde ön plâna geçmiştir. Yunan haçı plânı denilen bu tipe göre, dört kolu eşit bir haç şeklinde olan kilisenin dört köşesinde birer höcre bulunduğundan, haç kilisenin dış duvarlarının teşkil ettiği bir dik dörtgenin içine tersim edilmiş olmaktadır ki, bu tip serbest haç plânlı binalardan bu noktada ayrılır. Haçın her kolunun üstlerinde birer beşik tonoz, kollarının tam ortada kesiştikleri yerde ise, pencereli yüksek bir kasnağı olan ve dört binginin yardımiyle dört desteğe dayanan küçük bir kubbe bulunmaktadır. İstanbulda 850 ye doğru yapılan, fakat zamanımıza kadar gelmiyen Nea kilisesi, bu tipin anıt örneğiydi. İstanbulda, Kalenderhane ve Atik Mustafa Paşa camii adlarını taşıyan eski Bizans kiliselerinde görüldüğü gibi, başlangıçta hayli kaba bir şekilde tatbik edilen bu tip, sonraları mükemmelleştirilerek iç çizgilerin daha incelmesi ve hafiflik kazanması sağlanmıştır ki, bu ikinci safhada kubbe, Kalenderhane camiinde olduğu gibi ağır, masif köşe duvarlarına değil, ayrı ayrı paye veya sütunlara bindirilmiştir. İstanbulda Myralaion (Bodrum camii, X. yüzyıl), Theodoros (Vefa-Kilise camii, X.-XI. yüzyıl),Pantepoptes (Eski İmaret camii, XI. yüzyıl); Atinada hepsi XII. yüzyılda yapılmış Theodoros, Kapnikarea ve Küçük Metropolis; Selânikte Panagia Khalkeon (eski Kazancılar camii, 1028), Hagia Pantaleimon (eski İshakiye camii, XII. yüzyıl) kiliseleri bu tipin sayısız denecek kadar çok misallerindendir. Bu devirde büyük kiliselerin ancak ufak çapta bitişik kiliselerden meydana getirildiğini gösteren karakteristik bir örnek de, XII. yüzyıl ortasında İstanbulda Komnenos sülâlesinin yaptırdığı Pantokrator manastırı kilisesi (Zeyrek camii) dir. Yapılması kolay olmakla beraber ancak küçük kilise binalarına uygun düşen bu tipin hâkimiyetinden kurtulmak için, XI. yüzyılın başlarından itibaren, nispeten daha geniş çapta bir kubbe inşasını sağlıyan sekiz istinatlı yeni bir kilise tipi daha ortaya atılmıştır ki, başlıca nümuneleri, Fokis'te Hosios Lukas (XI. yüzyıl başı?), Sakız adasında Nea Moni (XI. yüzyıl ortası), Atinada Likodemos (1044 e doğru), Peloponezde Khristianu (XI. yüzyıl sonları), Atina civarında Daphni (XI. yüzyıl sonları) kiliselerinde görüldüğüne göre, bu tipin en çok Güney Yunanistan ve Adalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. B. S. nın bu devresinde, ilk devre bina tiplerinin de bazen hatırlandığını, Makedonyada Ohri'd ki Ayasofya bazilikası (XI. yüzyıl), veya Selânikteki Profetis Elias (eski Eski Saray camii, XIII. yüzyıl) trikonkho su

ispat etmektedir. Gene bu devirde, İstanbulda Ayvansaray sırtlarında surlara bitişik Blakhernai (b. bk.) bölgesinde birçok köşkleri, binaları olan bir saray kurulmuştur. Bu sarayın bir kalıntısı olan Tekfur sarayı, dış duvarlarını süsliyen geometrik taş ve tuğla tezyinatı ile Roma mimarî geleneğinin devamına işaret etmektedir.

İkonoklâzm cereyanına karşı Kilisenin zafer kazanması, Bizans resim sanatının bir dereceye kadar Kilise nizamlarının hâkimiyetine girmesi neticesini vermiştir. Resimde seyirci üzerinde tesir bırakması istenilen şey, şekil güzelliğinden fazla, tasvir edilen sahnenin konusu idi. Duvar resimlerinde artık zemin teferruatı kaybolmuş, bunun yerini tek renkli, umumiyetle yaldızlı zemin almıştır. Her ne kadar İstanbul mektebinin bazı duvar resimlerinde antik resim geleneği çizgilerin, renklerin kullanılışında, hareket motiflerinde görülmekte ise de, kompozisyonlar sabittir, her resim de kilise içinde belli bir tertibe göre yer alır. Zaten bu devrin kilise mimarisinde belli bir tipin yerleşmesi, bu tipin yeni resim anlayışına gayet uygun olmasından ileri gelmektedir. Bu devrede kurulan esaslara göre, kubbe göğü, mihrap Yeryüzü Kilisesini ve İsanın oluş esrarını, asıl ibadet yeri olan naos kısmı ise yeryüzünü temsil ediyordu. Kubbenin içinde, ortada Tanrı ile İsanın birleşmiş görünüşü olan Pantokrator ve etrafında dört melek, kubbe kasnağında havari ve Tevrat peygamberleri, mihrap yönünde apsis yarım kubbesi içinde, niyaz eder vaziyette Theotokos (Tanrıyı [= İsayı] doğuran) Meryem, alt kısımlarda litürjik akşam yemeği ve İsayı müjdeliyen peygamberler, martir ve Kilise Babaları; bu kısmın tonozunda da ilâhî tahtın hazırlanışı tasvirlerinin yer alması gerekiyordu. Kubbe bingilerinin satıhlarında da yeryüzü ile kutsal âlem arasında köprü vazifesini gören *İncil* yazarlarının resimleri mutlaka bulunurdu. Naos'un duvarlarında da Hıristiyanlığın on iki büyük yortusunu tasvir eden Tebşir, Doğum, Mabede takdim Vaftiz, Suretin değişmesi (Metamorphosis), Lazaros mucizesi, Kudüs'e giriş, Çarmıha gerilme, Diriliş. Göğe çıkış, Pentekoste ve Meryemin ölümü (Koimesis) sahneleri ile birlikte, martirlerin resimleri, bu kısmın batı duvarında da mahşer ve ruhların tartılması tasviri yer alıyordu. Meryemin hayatını belirten sahneler ise, kilisenin önholünde, narteks kısmında duvar ve örtüleri kaplıyordu. Bu devrede yapılan kiliselerden Hosios Lukas, Nea Moni, Daphni ve mozaikleri Bizanslı ustalar tarafından yapılan Kiev'deki Sofiskiy Sobor (1047-1054) kiliseleri, işte bu resim programını tam denebilecek şekilde muhafaza edebilmiş olan misallerdir. Daphni mozaiklerinde, antik sanat üslûbunun, ahenkli gruplar, mükemmel çizgiler, güzel tipler ve zarif elbise kıvrımlarında yaşamasına karşılık, Nea Moni ve Sofiskiy Sobor mozaikleri daha ziyade kilise nizamlarına bağlı hiyeratik-manastır ekolunun izlerini taşırlar, Hosios Lukas mozaikleri ise her iki ayrı zevkin birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Bu devrede nizamî serilerin dışında tek tek mozaikler de yapılmıştır ki, en önemlisi, İstanbulda ikonoklâzm cereyanının kapanmasından sonra Ayasofyada yapılanlardır. Bunların arasında üst galeride bir duvarı süsliyen İsa, Meryem ve İoannes grupu (XII. yüzyıl) renk ahengi, teknik mükemmellık, gölgeleri belirten renk nüansları ve ifade kudreti bakımından, yüzyıllardan beri yaşıyagelen geleneğin her şeye rağmen canlı kalabildiğini gösterir. Gene buradaki XI.-XII. yüzyıllarda imparator mozaikleri, işleniş titizliği ve hayret verici portre doğruluğu bakımından ayrı bir değer taşımaktadırlar. B. S. nın bu devresindeki fresko sanatı eserlerinin nümunelerinden en önemlisi, Üsküp yakınında Nerez'deki Pantaleimon manastırı kilisesinde (1164) olanlardır. Bu resimlerde bazı hareketlerde antik motifleri görülmekle beraber kuvvetli bir hiyeratik manastır ruhu göze çarpmaktadır. Rusyada Bizanslı ustaların süslediği Nereditsa, Vladimir kiliseleri (XII. yüzyıl sonu) freskoları, bu devrede B. S. nda görülen iki cereyanın da izlerini taşırlar. Bizans resim sanatının en zengin fresko örnekleri, Ürgüp-Niğde dolaylarındaki mağara manastır ve kiliselerinin IX.-XI. yüzyıllarda yapılan duvar resimleridir. Bunlarda, meselâ Tokalı kilise I de görülen popüler, iptidaî, basit, yeknesak, âdeta Mısırdaki Kopt resimlerinin havasını taşıyan bir mahallî üslûbun yanısıra, X. yüzyılda İstanbuldan gelen ve misaline Tokalı kilise II de raslanan, daha olgun bir üslûp da görülür; buna, Batı Anadoluda Miletos yakınındaki Latmos (Beşparmak dağı) duvar resimlerinde de raslanır. İkonoklâzm cereyanının sonunda manastırların duyuş ve görüşünün ağır basması yüzünden sanatta meydana gelen değişiklik, minyatürde de kendisini belli etmiştir. Bir manastırda yapılmış olan Kludov *Mezmurlar* elyazmasının (IX. yüzyıl), konturları fırça vuruşları ile belirtilmiş, şeffaf renkli minyatürlerinde canlı bir realizm ve karikatürü andıran bir nükte temayülü dikkati çekmektedir. Halbuki aynı devrede Hellenistik sanat geleneği, manastırlar dışında, bilhassa saray için çalışan sanatkârların eserlerinde yaşamak imkânını bulabilmiş, X.-XI yüzyıllarda konuları dinî olmıyan Nikandros veya Oppianos gibi, yahut Pariste 139 numaralı *İlâhiler* veya Nazianzos'lu Gregorios'un vaızları gibi muhteşem elyazmalarının minyatürlerinde en ince teferruatına kadar antik motif ve kompozisyonlarının tatbik edilmesi şeklinde kendini göstermiştir. II. Basileios için yazılan ve sekiz sanatkâr tarafından resimlendirilen

Hagia Sophia kilisesi kesiti ve plânı (Aya Sofya, İstanbul)

1

2

3

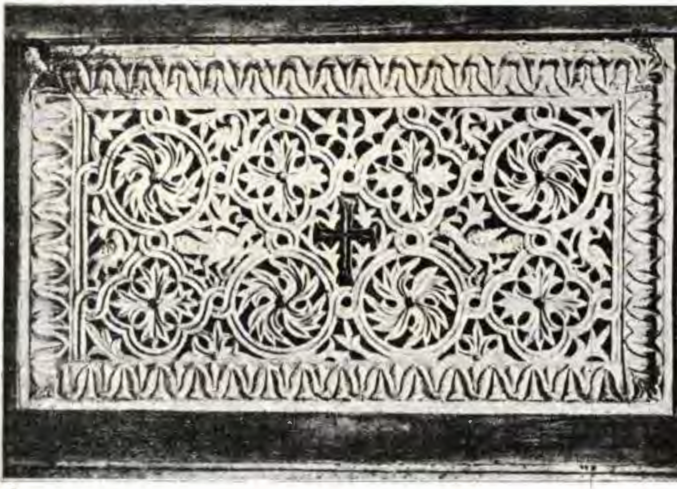

4

1. İmparator İustinianos mozaiği (San Vitale bazilikası, Ravenna), 2. Monreale katedrali mihrabı mozaikleri (Sicilya, XII. yüzyıl), 3. Dokhiarion kilisesi freskolarından (Aynaroz [Hagion Oros] manastırı, XIV. yüzyıl), 4. Khristos Soter (Khora manastırı [Ka'riye Camii, İstanbul]) mozaiklerinden

Menologion (Azizler takvimi) un minyatürlerinin, şekil işlenişi bakımından antik üslûbuna bağlı olmakla beraber altın mine işlerinin tesirine bağlanan kuvvetli tezyinî unsurlar taşıdığı da dikkati çekmiştir ki, bu nokta, III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) için yazılan İoannes Khrysostomos vaızları elyazması minyatürlerinde de görülür. Bu devreden kalma 352 minyatürlü bir *Oktateukhos* (*Tevrat*ın ilk sekiz kitabı) İstanbulda Topkapı sarayı kitaplığında bulunmaktadır. İkonalar arasında Vladimirskaya adını taşıyan ve 1155 te Bizanstan Rusyaya götürülen Meryem ikonası en önemli olanıdır. Bir dereceye kadar Fayum portrelerini hatırlatan bu ikonada empresyonist bir üslûp hâkimdir.

İkonoklâzm cereyanı ortasındaki kısa aralıkta, 787 de toplanan bir konsilde heykel sanatının resmen Kilisece yasak edilmesine rağmen plâstik sanatların büsbütün ölmediğini, X. yüzyılda Gülhane Meryemi mermer kabartması ispat etmektedir. Bu eser bilhassa elbise kıvrımlarının işlenişindeki titizlik ve ahenk bakımından antik kabartma sanatına bağlanmaktadır. Bu devrede bazı profan kabartmalar da yapılmıştır.

Bu devrede fildişi işleri de çok rağbet bulmuştur. Bu sanat, sayıları epey fazla olan birtakım sandukçelerin (meselâ Londrada Veroli sandukçesi) dış yüzlerini, hipodrom, av, mitoloji ve harb sahneleri ile süsliyen fildişi levhalarda kendisini göstermek imkânını bulmuştur. Ön-

1

2

3

4

7

5

6

9

8

1. Oymalı bölme (Millî Müze, Ravenna), 2. Piskopos San Massimiano kürsüsü (Ravenna, VI. yüzyıl), 3. Gümüş tabak (IV. yüzyıl), 4 Su mermerinden patena [= kuddas ayininde kullanılan bir tabak] (San Marco kilisesi hazinesi, Venedik), 5. San Michele kilisesinin tunçıan kapısı (Monte S. Angelo, İtalya), 6 İsa tarafından Romanos ile Eudokia'nın taçlandırılması (fildişi, XI. yüzyıl, Millî Kütüphane, Paris), 7. Oymalı bölme (Torcello katedrali, İtalya), 8. Salerno katedrali kürsüsü, 9. Sütun başlığı (San Marco, Venedik)

ceki devrenin başlarında görülen diptykhonlar ise yerlerini dinî konulu fildişi levhalara bırakmışlardır. İsanın taç giydirdiği IV. Romanos (1068-1071)la karısını tasvir eden levhada İsa figürünün, öbür kişilerin donukluğuna aykırı düşmekle beraber olgun bir sanat havası vardır. Louvre'dakî Harbaville triptykhon (üçüzlü levha)u gibi, IX. - XI. yüzyıllarında yapılma daha birçok fildişi levhalar hep aynı üslûp ve zevkin izlerini taşımaktadırlar.

B. S. nın ikinci devresi sanayi sanatlarında, hele tunç kapı kanadları üzerinde çok çalışılmış, İtalyadan yapılan siparişler üzerine XI. yüzyılda İstanbulda, üzerleri kabartmalı ve gümüş kakmalı birtakım kapı kanadları dökülmüştür. Bunların en parlak bir örneği, İtalyada Amalfi kilisesinde bulunur, üzerindeki kabartma panolarda, dökümün bütün güçlüğüne rağmen, kabartmalar, bir resim veya mine işi gibi göze çarpar. Bu devrenin maden işleri arasında dövme gümüşten ikona ve mukaddes eşya mahfazaları da önemli bir yer alır. Limburg stavroteki (mukaddes haç parçası mahfazası) altın-mine işçiliğinin X. yüzyılda bir şaheseri olup altın üzerine, kıymetli taşlarla bezenmiş çerçeveler içinde İsa ve havarilerini tasvir eden ve devrin en iyi minyatürleri ayarında olan küçük mine panolarla süslenmiştir. Esztergam (Macaristan) stavroteki aynı tipin başka bir XII. yüzyıl örneğidir. İstanbulda XI. yüzyılda meydana getirilen ve Macaristana giden altın-mine tezyinatlı Monomakhos ve Hagios Stephanos (Mac. Szent István) taçları ise bugün tamam bir halde kalmadığı gibi değerce de önceki eserlerden daha zayıf görülmektedir. Bu devrede saray tezgâhlarında dokunan kumaşlar da, önceki devirde olduğu gibi, gene Doğu tesirlerine bağlı kalmağa devam etmişlerdir.

Latin hâkimiyetinden İstanbulun fethine kadar B. S. (1204-1453). Latinlerin İstanbulu yağma etmesiyle, yakıp yıkmasiyle B. S. nın ikinci devresi kapanmiş, ama bir müddet sonra (1261) Bizans İmparatorluğu şehri tekrar ele geçirince başlıyan üçüncü devre 1453 e kadar sürmüştür. Palaiologos sülâlesi zamanına raslıyan bu devreye Palaiologoslar devri sanatı da denir. Latin istilâsı sonunda eyaletlerde kurulan, Trabzon, Mistra gibi küçük prensliklerde de bu devirde birtakım sanat hareketleri

Hagia Eirene kilisesi (bizde eskiden Askerî Müze, İstanbul)

doğmuştur. Bu devrenin resimde başlıca vasfı, çeşitli ekollerin ortaya çıkması, ayrıca da kuvvetli bir humanist üslûbun doğuşu olmuştur.

B. S. bu devrede önceki devrenin mimarî özelliklerini geliştirmek imkânını bulmuş, Yunan haçı plânı muhafaza edilmekle beraber bütün çizgilerin incelmesine, dış cephelerin geometrik motifli tuğla tezyinatı ve kör kemerler ile süslenmesine, kubbe kasnaklarının kıvrımlı, yüksek bir görünüş almalarına önem verilerek binaların renkli ve hareketli bir manzara elde etmeleri sağlanmıştır. Selânikteki Havariyun kilisesi (eski Soğuksu camii, XIII.-

Hagia Eirene kilisesinin içi (İstanbul)

XIV. yüzyıl) nde, İstanbulda Theodoros kilisesinin bu devirde eklenen önholünde bu özelliklerin hepsi görülmektedir. Gene İstanbulda Pammakaristos (Fethiye camii) ve Lips (Fenarî İsa camii) manastırları kiliselerinin bu devrede yapılan kısımlarında orta, yani naos kısmının yükseltilmesi, etrafına da dehlizler yapılması, Yunan haçı plânının hâkimiyetinden kurtulma yolunda yeni bir tipin belirtisidir. Eski trikonkhos tipi bu devrede de İstanbulda Panagiotissa (XIII. yüzyıl sonu) ve Heybeliadada Panagia (XV. yüzyıl) kiliselerinde kullanılmıştır. Trabzon Prensliği mimarisinde, buradaki Ayasofya, en çok da Panagia Khrysokephalos (Orta Hisar camii) kiliselerinde görülen aşırı derecede bir ileriye uzama temayülü, bu binalara, birinci devrenin kubbeli bazilikalarını andıran bir görünüş kazandırmıştır. Mora'daki Mistra şehrinde XIV. - XV. yüzyıllarda yapılan kiliselerde ise her tipten örneklere raslanmaktadır. Fakat bu şehir, daha çok saray ve ev mimarisi hakkında bir fikir vermesi bakımından önemlidir. Batı Yunanistanda Arta'da Parigoritissa kilisesi (XIII. yüzyıl sonu) bir saray cephesini andıran dış görönüşü ve normal tiplerden ayrılan cüretli iç mimarisi ile bu devrin yenilik arıyan sanat temayüllerine kuvvetli bir nümune teşkil etmekte, önceki devrin sonlarına doğru gelişmeğe başlıyarak bu devrede zenginleşen Aynaroz manastırlarında ise, trikonkhos plân tipinin hâkimiyeti fark edilmektedir.

Bu son devrenin Bizans resim sanatının mozaik alanında meydana getirdiği en güzel eserler. İstanbulda Khora manastırı kilisesi (Kariye camii) nin XIV. yüzyılda yapılan kısımlarında görülür. Meryemin, İsanın hayatları ile mucizelerini ve azizleri tasvir eden bu mozaiklerin en

belirgin vasıfları, sanki günlük hayattan alınmış canlı tablolar olmaları ve kompozisyonlarında derinliği veren manzara ve mimarilerin tekrar belirmesidir. Aynı üslûpta başka mozaiklerin gene İstanbulda Pammakaristos ve Theodoros kiliselerinde bulunması, bu yeni cereyanın tek kalmadığını gösterir. Bizans devleti fakirleşince bu devrede

Kemer ve sütun başlığı (Hagia Sophia, İstanbul)

fresko resim sanatı üstün tutulmuş, bu yolda başlıca iki ayrı resim ekolünün olduğu anlaşılmıştır. Doğunun realist, dramatik üslûp ve friz halindeki kompozisyonu ile İtalyan resim sanatının hareket motiflerini kaynaştıran Makedonya resim ekolü, en fazla XIV. yüzyılda yayılmış ve Mistra'daki Metropolis ile Aynarozda, Vatopedi ve Khilandari manastırlarında, Yugoslavyadaki kiliselerin duvar resimlerinde yer almıştır. Kuvvetli bir renk bilgisine dayanan ve Bizans idealizmine daha bağlı kalan Girit ekolü ise İstanbulda hâkim olan üslûba bağlanmakta, tesirlerini Mistra'da Peribleptos (XIV. yüzyıl), Pantanassa (XV. yüzyıl) kiliselerinde, Bizansın çökmesinden sonra da XVI. yüzyılda Aynarozda Lavra, Dionysiu ve Dokhiariu manastırlarındaki freskolarda göstermektedir. İkona alanında ise, Girit ekolü kendini göstermiş ve bu sanat kolu, yavaş yavaş önceki devrin dar çerçevesi içine kapanıp kalmıştır. Buna karşılık antik çağ sevgisinin tekrar canlanması üzerine meydana getirilen elyazmalarının çoğu, antik metinler ve profan konulu eserlerdir. Fakat bunları süsliyen minyatürlerde önceki devrin haşmeti bulunmamakla beraber, realist ve canlı bir ifade vardır. Madriddeki Skylitzes tarihi (XIV. yüzyıl)ni başka başka sanatkârlar süslediğinden, bazı minyatürleri canlı ve realist, bazıları ise soğuktur. Umumiyetle bu devir minyatürleri, itinasız, acele çizilmiş çizgileriyle, ahenksiz renkleriyle göze çarpar.

B. S. nın son devrinde dokumalarda hâlâ eski gelenek yaşamakla beraber, işlemeli, dinî sahnelerle süslü kumaş ve örtüler de yapılmıştır. Büyük Karl'ın gömleği denen, XV. yüzyıldan kalma elbise, gümüş. altın tellerle işlenmiştir. Khora kilisesi mozaiklerindeki yeni resim üslûbunun izleri «Selânik epitaphios'u» adı verilen, XIV. yüzyıldan kalma örtünün işlemelerindeki renk ahenginde ve çizgi güzelliğinde bulunabilir. Bu devrede artık fildişi işleri kalmamışsa da, bazı tahta oyma işleri yapılmıştır ve Yugoslavyada Ohri kilisesinin oymalarında, mitolojiden alınma motifler ile birlikte atlı azizler de tasvir olunmuştur. II. Manuel Palaiologos (1391-1425) un Aynarozda Vatopedi manastırındaki kupası ejder şeklindeki bir çift kulpu ile olgun bir zevkin mahsulüdür. Nihayet bu devrenin maden işlerine bir örnek olarak da Vatopedi kilisesinin, kabartmalarla süslü tunç kapı kanadları gösterilebilir.

B. S. nın dışarıdaki tesirleri: B. S.. daha ilk devresinde, başka kültür çevrelerinin sanatlarına da tesir etmiştir. İkonoklâzm cereyanı sırasında B. S. bir müddet İslâm sanatına nüfuz etmek imkânını bulmuş, fakat İslâm sanatı da elyazma tezyinatında veya saray mimarisinde B. S. na tesir etmiştir. En eski bazı İslâm minyatürleri, Atinada bulunan kûfî yazılı mermer levhalar, Yunanistan kiliselerinin kûfî harflerle meydana getirilen dış tuğla süslemeleri, X.-XI. yüzyıllarda da bu iki taraflı tesirlerin devam ettiğini göstermektedir. Fakat bu tesirler, sonraki yüzyıllarda hemen hemen tamamiyle ortadan kalkmıştır. B. S., Doğuda, en çok da Kafkasyada Ermeni ve Gürcü sanatları ile devamlı temaslarda bulunmuş, hele mimari alanında fikir alıp vermeler görülmüştür. B. S. nın en kuvvetli, en devamlı tesiri, Ortodoks çevrelerin sanatında görülür. Rusya, X. yüzyılda Bizansın kültür nüfuzu altına girmiş, dinî binalar, umumiyetle Bizanslı ustalara yaptırılmış, süsletilmiştir: Kiev'de Deyatinaya kilisesi (989-996). Nereditsa, Pskov, Stara Ladoga, Vladimir ve bilhassa Kiev'de Sofiskiy Sobor (1017-1037) kiliseleri, Novgorod eyaletindeki çeşitli freskolar. Bizans üslûbunun Rus sanatındaki izleri

Bizans kumaşı (Ravenna müzesi, İtalya)

uzun zaman yaşamış, Rus ikonaları ise B. S. nın mirasçısı olmuşlardır. B. S. Balkanlarda Bulgar mimarisinde ve tezyinatında da kuvvetle kendisini belli eder. Bu mimaride Bizans tipleriyle inşaat usulleri kullanılmıştır, ayrıca, Sofya yakınındaki Boyana kilisesi (1259) freskolarında Bizans resim sanatının da açık, kuvvetli tesirleri göze çarpar; o kadar ki, bunlar o devirdeki Bizans freskolarının temsilcisi sayılırlar. Yugoslavyada, XIII. - XIV. yüzyıllarda yapılan Milesevo, Sopočani, Dečani. Studenica, Nagoričino, Gračanica, Lesnovo kiliseleri ile Rumanyada Curtea de Argeş ve Kuzey Moldavya kiliseleri ya mimarileri veya duvar resimleri bakımından B. S. tesirlerine bağlanan eserlerdir. Bir ara Bizans eyaleti olan, Bizans ile kültür münasebetlerini uzun zaman sürdüren İtalya, Amalfi, Salerno, Monte Sant'Angelo kiliselerinin İstanbuldan gelen tunç kapı kanadları ile bu yakın ilgisini göstermiş, Monte Cassino manastırı (XI. yüzyıl) ile Roma kiliselerinin XII. - XIII. yüzyıllar mozaikleri, bu ilginin diğer alanlarda da görüldüğünü ispat etmiştir. Kuzey İtalyada Venedikte San Marco kilisesi (XI. yüzyıl) İstanbuldaki Havariler ve Ephesos'taki İoannes kiliselerini andıran mimarisi ve mozaiklerinin büyük bir kısmı ile doğrudan doğruya B. S. na bağlanmakta, bazı üslûp değişikliklerine rağmen bu nokta, Torcello ve Sicilyada Martorana (1143), Cefalu (1148) kiliselerinde de kendisini belli etmektedir. Bu yüzyıllarda gezgin Bizanslı ustaların İtalyada çalıştıkları muhakkaktır. Aquilea kilisesi mahzeni ile Sant'Angelo in Formis'teki duvar resimlerini de bu ustaların yapmış olması mümkün görülmekte, Sicilyada Palermo'da Cappella Palatina (1192) ve Monreale (1182) kiliselerindeki mozaiklerin ise Bizans tipleri ile mahallî Sicilya üslûbunun ortak karakterini taşıdığı bilinmektedir. Doğrudan doğruya İtalyan sanatı içinde de B. S. nın izleri bulunmuştur. Ortaçağ İsviçre freskolarına ve Alman elyazma minyatürlerine giren B. S. tesirleri, Utrecht Mezmurlar kitabı (IX. yüzyıl) veya Edwin elyazması (XII. yüzyıl) gibi eserler ile Batı Avrupaya ve hattâ İngiltereye atlamış, mimaride ise en çok Fransız Roman üslûbunda kendisini belli ederek, Güney Fransada Périgord'daki Saint Front de Périgueux (XI. yüzyıl) kilisesinin İstanbuldaki Havariler kilisesinin bir benzeri olan şeklinde ve inşaatında kendisini göstermiştir.

Bizans el yazması ve minyatürü

Bibliyografya: N. H. Baynes ile H. Moss: *Byzantium*, Oxford 1948 (umumî bilgiler ve bibliyografya); C. Diehl: *Manuel d'art byzantin*, Paris 1925-1926; O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Potsdam 1913 ve zeyli, 1939; P. Schweinfurth, *Byzantinische Form*, Berlin 1943; O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archeology*, Oxford 1911; O. M. Dalton, *East Christian Art*, Oxford 1925; J. A. Hamilton, *Byzantine Architecture and Decoration*, London 1933; I. Ebersolt, *La miniature byzantine*, Paris ve Bruxelles 1926 J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1934; C. Diehl, *La peinture byzantine*, Paris 1933 ve L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Paris 1936; A. Grabar, *La peinture byzantine*, «Skira» serisinde, Genève 1953 (Bizans resim sanatı eserlerinin renkli reprodüksiyonları).

BİZANSLILARDA İLİM, Bizanslıların en çok uğraştıkları ilim kolları şunlardır:

Felsefe: Bizans felsefesi antik geleneklere sıkı sıkıya bağlıdır. Yunanlılar, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra bile, antik düşünüşü tamamiyle bırakmamışlardır. Böylece Bizans felsefesi, Hellen felsefesine dayanan Hıristiyan düşünüşünün tecellisinden başka bir şey değildir. Bizans felsefesinin bin yıllık tarihi birbirinden oldukça farklı iki devreye bölünür. IV. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar felsefe, dogmaya bağlıdır; vazifesi, ilâhî vahyi akla da kabul ettirmektir. IX. yüzyıl sonlarından itibaren ise felsefe, dogmadan ayrılıp başlıbaşına bir disiplin olarak gelişmiştir.

Felsefe ve dogma (IV. - IX. yüzyıl). IV. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar felsefe, ya pagan (Atina üniversitesi, filosof Proklos [410-485]) veya Hıristiyan yüksek mekteplerinde (en meşhuru Gazze mektebi, filozof Aineias [takr. 450-534], rhetor ve filozof Prokopios [VI. yüzyıl]) okutulmuştur. İmparatorların fermanlarına rağmen pagan Yeni-Eflâtunculuk, eski kuvvetini kaybetmemiş, hattâ Iulianus (361 - 363) tan sonra, kendine has kültü ve âyini olan yeni bir mezhep olarak teşkilâtlanmağa çalışmıştır; fakat bu, artık ilerisi olmıyan bir felsefeydi.

Bu ilk yüzyıllarda Hıristiyan felsefesi teolojiden pek ayrılmıyordu. VI. yüzyıl sonlarının en seçkin filozofu, İskenderiye üniversitesi hocalarından İoannes Philoponos'tur. Aslında pagandı, fakat spekülâsyona daha elverişli saydığı Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Hıristiyan dogmasının tefsirinde Aristo mantığından ve kategorilerinden faydalanmıştır. *Kata Proklu peri aidiotētos kosmu* (Proklos'a karşı dünyanın ebedîliği hakkında) adlı eserinde Eflâtunun Musa peygamberden ilham aldığını söyler. *Peri kosmopoiias* (Dünyanın yaratılışı hakkında) adlı *Tekvin* tefsirinde, insan ruhunun ve meleklerin cisimsiz olduklarını ispat için

Aristoya başvurmuştur. *Diaitētēs* (Hakem) balıklı eserinde de, Aristonun cevherler ve fertler hakkındaki doktrinini Ekanim-i Selâseye tatbik ederek, Baba, Oğul ve Ruhulkudsün ayrı üç şahıs olduğu tezini ileri sürmüş, böylece, kilisenin bâtıl ilân ettiği Triteizm (üç ilâhlık)i savunmuştur. Ortodoks skolâstiğinin müjdecilerinden sayılan Philoponos'un tesiri büyük olmuştur.

Atinada havari Paulos'un va'zının tesiri altında Hıristiyanlığı kabul eden Areopagos (b. bk.) âzası Dionysios'un (*Ahd-i Cedit*, Havarilerin işleri XVII, 34) adı altında geçen ve Proklos tesirini gösteren *Peri uranias hierarkhias* (Semavî hiyerarşi hakkında). *Peri ekklēsiastikēs hierarkhias* (Kilise hiyerarşisi hakkında), *Peri theiōn onomatōn* (İlâhî isimler hakkında) ve *Peri mystıkēs theologias* (Mistik teoloji hakkında) [V. yüzyıl sıralarında] adlı eserler, Yeni-Eflâtunculuğun Bizans felsefesinde yerleşmesine çok yardım etmiştir. İlk defa VI. yüzyıl ortalarında Skythopolis (Filistinde Betşean) piskoposu İoannes'in tefsir ettiği bu eserlerdeki doktrinler, her şeyden önce, Maksimos Homologetes (Lat. Maximus Confessor, 580-662) yoliyle Bizans mistik teolojisine mal olmuştur. Bu eserlerden ilham alan Maksimos'a göre, Allahla insan ruhunu akıl (*nus*) değil, tahaddüs (*logos*) birleştirir. Ancak çilekeşlik ve insan ruhunda her türlü muhakemeyi kaldıran Allah lûtfu insana Allah içinde yaşamayı sağlıyabilir. Maksimos'tan önce yaşıyan İoannes Klimaks (takr. 529-605)ın mistisizmi ise Pseudo (Sahte) - Dionysios'tan müstakildir. *Klimaks* (Merdiven) başlıklı eserinde insanın *apatheia* (duymazlık) ve *hēsykhia* (sükûn)ya erişebilmesi için tutulması gereken yolları gösterir. Eflâtunun filozoflara tavsiye ettiği ölümü düşünmenin, keşişlerin başlıca işi olması gerektiğini söyler.

Bu devirde mistisizm manastırlardan daha çıkmamıştı. Teologlar, hakikati muhakeme yoliyle öğrenmeğe çalışıyorlardı. Khalkedon (Kadıköy) ruhanî meclisi (451) kararlarını savunanlardan Leontios Byzantios (485-542), diyalektiği ile Ortodoks dogmasının kuruluşuna yardım etmiştir. Aristonun mantığından ve Porphyrios'un *Kategoriler* hakkındaki tefsirlerinden faydalanmakla beraber, Aristoculuğu tamamiyle şekildedir. Philoponos'la birlikte Bizans skolâstiğinin kurucusudur. En seçkin Bizans skolâstiği İoannes Damaskenos (VIII. yüzyıl), her şeyden önce, teologdur. Yunan felsefesini iyi bilir, ancak onunla dogmaları aydınlatmak bakımından ilgilenir. Ona göre, hakikatı Allah, vahiyle vermiştir; insanın vazifesi bu hakikatı kavrama vasıtalarını bulmaktır. *Pēgē gnōseōs* (Bilginin kaynağı) adlı büyük eserinin *Ekdosis akribēs tēs orthodoksu pisteōs* (Ortodoks dininin titizce izahı) başlığını taşıyan üçüncü bölümü, Ortodoks dogmalarının tam ve mufassal el kitabıdır. Doğu kilisesinin bundan sonraki savunucuları için bu *Ekdosis* başlıca kaynak olmuştur.

Bağımsız felsefe (IX. yüzyıl sonu- XV. yüzyıl ortası). Bağımsız Bizans felsefesine doğru ilk adımları, Bardas'ın yeniden kurduğu (863) İstanbul üniversitesi hocalarından daha sonra gelen İstanbul patriği Photios (takr. 827 takr. 893) atmıştır. Photios, derslerinde daha çok mantık ve diyalektikle uğraşmış ve talebeleri için bu ilimlere ait eserler meydana getirmiştir. Eserlerinde her şeyden önce mitolojiyi gördüğü için, Eflâtun'la Yeni - Eflâtunculara Aristoyu tercih etmiştir. Müstakil Bizans felsefesi Mikhael Psellos (1018-1078)la başlar. Bu çok cepheli âlim, her şeyden önce, filozoftur. Psellos'a göre, öğretim Aristonun mantığı ve fiziği ile başlamalı, bu eserlerle felsefe düşünüşünün temeli atılmalı, metafizik araştırmalarına bundan sonra geçilmelidir. Ancak metafizik bilgisi artık Aristodan değil, Eflâtun, Plotinos ve Proklos'un eserlerinden öğrenilebilir. Nihayet bu tetkikler Mısır, Kalde ve Suriye felsefesiyle tamamlanmalıdır. Psellos'un gayesi, bütün disiplinleri, hattâ gizli ilimleri büyük bir sentez içinde birleştirmektir. Psellos metafiziği, evrensel illiyet ve determinizm prensipine dayanır. Her varlığın, her hâdisenin bir sebebi vardır, nihayet son sebep olan Allaha kadar gidilir. Öğrenilmesi gereken bu sebeplerin çoğu bizce tanınamaz, akıl yoliyle bütün ilâhî varlığa yaklaşmak ve bütün tabiatı kavramak mümkün değildir. Nesneler yalnız sezişle doğrudan doğruya kavranılabilir. İstanbul patriği ve Psellos'un dostu İoannes Ksiphilinos (ölm. 1075) Aristocu idi ve Psellos'u hellenizmle, yani paganlıkla suçlandırmıştır. Halbuki Psellos, Eflâtunda Hıristiyanlığın müjdecisini görmüştür. Eflâtunculuğun Bizansta ilk büyük temsilcisi olan Psellos üzerinde belki hocası İoannes Mauropus'un tesirleri olmuştur. Daha sonra Eukhaita piskoposluğuna getirilen Mauropus, bir epigramında, doktrinleri *İncile* çok yakın olan Eflâtuna ve Plutarkhos'a cennette yer ayırması için İsaya yalvarır.

Psellos'un talebesi ve İstanbul üniversitesinde halefi (1077 sıralarında) İoannes İtalos, Aristo, Eflâtun ve Yeni-Eflâtunculuk felsefesi, en çok da diyalektik okutmuştur. Ona karşı açılan bâtıl mezhepçilik dâvası, kendisinin Yeni-Eflâtunculuğu hemen hemen olduğu gibi öğrettiğini ve Hıristiyan dogmalarını açıklamak için Yeni-Eflâtuncu doktrinlerden faydalandığını gösterir. Kilise Babalarına değil de Yeni-Eflâtunculara bağlanan İtalos, Eflâtun idealariyle maddenin ebedîliğine ve tenasühe inanmış, İsanın, Meryem Ananın ve azizlerin mucize ve kerametlerini inkâr etmiştir. Kendisine göre, yaratılmamış ve kavranılmaz bir varlık vardır. Plotinos gibi, «Allah» adını vermekten kaçındığı bu varlığı «Bir» diye adlandırmaktadır. Böylece İtalos, felsefeyi teolojinin baskısından kurtarmış, ancak terimleri karıştırarak, Hıristiyan dogmalarını Yeni-Eflâtuncu metafizikle açıklamağa çalışmıştır.

İtalos'un talebelerinden Nikaia metropoliti Eustratios (takr. 1050-1120), Yeni-Eflâtuncu felsefeyi Hıristiyan görüşüne göre açıklamak için Aristo mantığını kullanır. Felsefe yazıları Batı iskolâstikleri arasında da büyük ilgi uyandırmıştır. Latinceye çevrilen Aristo tefsirlerinden Albertus Magnus ve Aquinolu St. Thomas da faydalanmışlardır.

İstanbulun Latinlerce fethinden (1204) sonraki devirde Bizans felsefesinde Batı skolâstiğine dayanan ve Yeni-Eflâtunculuğa muhalif olan Ortodoks skolâstiği hâkimdi. Nikaiada Nikephoros Blemmydes (1197-1272) felsefe hocalığı etmiştir. Talebeleri arasında, daha sonraki devlet adamı ve tarihçi Georgios Akropolites ve gelecek imparator II. Theodoros Laskaris de vardı. Blemmydes teolog ve çok cepheli bir âlimdi. *Eisagōgikē epitomē* (Küçük giriş) adlı eseri Bizans filozoflarının çok kullandıkları bir el kitabıdır. Küll ler meselesinde realizmle nominalizmi birbiriyle bağdaştırmağa çalışan Blemmydes, cins ve nevilerin, dünyada şekil almadan önce, Allahın fikrinde var olduğunu farz etmiştir.

II. Theodoros Laskaris edebiyat, matematik, fizik ve teolojiden başka felsefe ile de uğraşmıştır. Ona göre, kâinatta görülen birliğin ve bütün varlıkların müşterek esası, tabiattır.

XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başı Bizans felsefesine hâlâ Aristo felsefesi hâkimdir. Tarihçi Georgios

Pakhymeres (1242 - takr. 1310) Aristo felsefesini toplu bir eserde tanıtmıştır. Sophonias adlı bir keşiş de Aristo eserlerinin parafrazını yapmıştır. VIII. Mikhael (1261-83) ve II. Andronikos (1283-1328) zamanında yüksek saray memurluklarında bulunan Nikephoros Khumnos, Eflâtuna, Yeni-Eflâtunculara ve aşırı Aristoculara hücum etmiştir. Bu hücumların merkezinde madde, cevher ve küllîler meselesi vardı.

II. Andronikos zamanında büyük logotheteslik (içişleri bakanlığı) yapan Theodoros Metokhites (1260 - 1332), ansiklopedi bilgisi ve geniş kültürü olan bir adamdı. Yeni bir felsefe sistemi kurmamakla beraber, metafizik meselelerden kaçınmıyan humanist felsefeyi temsil eder. Eflâtuna ve Aristoya karşı aynı ölçüde hayranlık duyan bu filozofun, daha çok Latince *Miscellanea* (Muhtelit şeyler) adiyle anılan *Hypomnēmatismoi* (Şerhler) adlı başlıca eseri bir çeşit felsefe ansiklopedisidir. Metokhites, Aristo metafiziğini mahkûm eder. Aristoya üstün tuttuğu Eflâtunun matematik teorisini takdirle anar. Metokhites'e göre, matematik müspet bir ilim kolu olduğu için, hakikatin anlaşılmasını sağlar.

Metokhites'in talebesi Nikephoros Gregoras (1295-1359/1360) da bir felsefe sistemi kurmaya kalkışmamıştır. Ancak seçkin bir humanist olduğu için ilimle, en çok da Eflâtun felsefesiyle ilgilenmiştir. Diyaloglarında Eflâtunu örnek tutmuştur. Düşünüşte *a priori* metodu, yani istidlâli kullanır. Tecrübeyi aklın kontrolundan geçirmek şartiyle istikranın faydasını da kabul eder. Ancak akıl, yanılmaz olmadığı için, kendi kudretiyle nesnelerin özünü kavrıyamaz. Böylece Gregoras, görünür nesnelerden en yüksek ideaya kadar yükselmek imkânını kabul eden Eflâtun diyalektiğini bırakmıştır. Bunun sebebini, aklın yanılmazlığından şüphelenen Hıristiyan dininde aramalıdır.

Bu sıralarda Bizans felsefesinde mühim bir hâdise olmuştur. Seminara (Sicilya) da doğan Barlaam adlı bir keşiş 1328 de Yunanistana giderek Yunanca öğrenmiş ve 1330 sıralarında İstanbula gelip VI. İoannes Kantakuzenos tarafından bir manastırda teoloji okutmakla vazifelendirilmiştir. Batı skolâstiğinin temsilcisi olan Barlaam, Nikephoros Gregoras'ı kıskanarak, onu alenî bir münakaşaya davet etmiş, fakat münakaşada yenilmiş ve utancından Athos (Aynaroz) manastırına çekilmiştir. Burada klâsik araştırmalara ve skolâstiğe düşman olan mistikler çevresiyle karşılaşan Barlaam, «hesykhast» (*hēsykhastēs* = münzevî) denilen bu mistikleri tenkidden kendini alamamış, böylece kiliseyi ve devleti sarsan uzun bir fikir savaşına yol açmıştır.

Felsefeden uzak kalan manastırlarda, yüzyıllardan beri, Maksimos Homologetes geleneğine bağlı olan mistisizm hâkimdi. İstanbulda Studios manastırı keşişi, sonra Mamas manastırı başı Symeon Neos (950-1022) en büyük Ortodoks mistiklerindendir. Ona göre, yalnız murakabe hayatı insana sükûn sağlar ve Allahı kavramak imkânını verir. Talebesi Niketas Stethatos (Lat. Pectoratus) da tanınmış bir mistiktir. *Kephalaia praktika* (Pratik baplar) adlı yazısında *apatheia* (duymazlık) ya götüren üç merhaleyi tanıtır.

XII. yüzyılda Tur-i Sina manastırı keşişlerinden Gregorios Sinaites, Aynaroz keşişlerine *hēsykhia* (sükûn) doktrinini ve Doğu keşişlerinin dua usulünü öğretmiştir. Buna göre, keşiş, başını öne eğerek devamlı şekilde göbeğine bakmak, ancak nefes almak ve durmadan İsa adını söylemekle ruh kuvvetlerinin toplandığı kalbin yerini aramalıdır. Bu usulle keşiş doğrudan doğruya Allahla birleşir. Bu şekilde dua edenler, Thabor dağında havarilerin de gördükleri, Allahın cevherinden ayrı, yaratılmamış olan ve tarif edilemez bir sevinç veren ışığı görürler.

Barlaam, hesykhastların bu dua usulünü sert bir şekilde tenkid etmiş, bunların başı Gregorios Palamas'a çok hücum etmiştir. Hesykhastlara göre, Hıristiyan hayatının en yüksek mertebesi *hēsykhia*dır. Barlaam ise Hıristiyanlığın gerçek din olduğunun, antik Yunan felsefesinden hareket ederek, muhakeme yoliyle ispat edilebileceğini söylemiştir. Mistisizm, yanılma kaynağıdır. Barlaam'ın en çok tenkid ettiği nokta, hesykhastların «yaratılmamış ışık» doktrinidir. Allahı görme, bilgiden başka bir şey değildir. Bunu ise Pythagoras, Eflâtun ve Aristo felsefesini araştırmakla elde edebiliriz. Felsefeyi bilen, hakikati bilir; hakikati bilen de Allahı bilir. İnsan ilâhî özü göremez, onu ancak tecellilerinde kavrıyabilir. Yaratılmış ve cismanî gözlerle görülen Thabor ışığı da böyledir.

Palamas, hesykhiacılığı savunmak için 60 tan fazla yazı kaleme almıştır. Palamas'a göre, murakabe, Allahın varlığının biricik delilidir. Yalnız ilâhî lûtfa erenler, Allahı anlayıp görebilirler.

Böylece Asya mistisizminin mahsulü olan hesykhiacılık, esasında, hellenizmi, en başta da humanizmi inkâr etmiştir.

Bizans mistisizminin son büyük temsilcisi, Nikolaos Kabasilas'tır. İç harb (1341-1355) sırasında İoannes Kantakuzenos tarafını tutmuş, nihayet Selânik başpiskoposluğuna getirilmiştir. *Peri tēs en Khristō zōēs* (İsa içinde yaşama hakkında) ve *Hermēneia tēs theias leiturgias* (İlâhî âyinin izahı) adlı eserleri Bizans mistisizminde yeni bir çığır açmıştır. Nikephoros Gregoras'a muhalif olan Kabasilas, Hesykhia savaşında Palamas tarafını tutmakla beraber, yaratılmamış ışık doktrinini kabul etmemiş, böylece hesykhastlardan kesin olarak ayrılmıştır. Kabasilas'ın mistisizmi, Maksimos Homologetes ve Symeon Neos mistisizmine bağlanan pratik bir mistisizmdir: insan, ahrette kendisini İsa (Allah) ile birleştirecek olan kâmil hayata sağlığında faziletlerle, dua ve murakabe ile başlamalıdır. Kabasilas, ilmi reddetmemiş, hattâ azizlerde ilmin olmayışını kusur saymıştır.

Bizans felsefesi tarihinin son elli yılı humanizmin zafer devridir. Bu cereyanın başlıca temsilcisi, sonradan Plethon adını takınan Georgios Gemistos (ölm. takr. 1452) tur. (Platon = Eflâtun adını andıran *Plēthōn* ismi *Gemistos*un sinonimi olup mânası «dolu»dur.) İstanbulda doğan Plethon, 1362 den itibaren bir müddet Edirnede Osmanlı sarayında kaldıktan sonra Mistra'ya gitmiş ve despot II. Theodoros Palaiologos'un himayesi altında bir felsefe mektebi idare etmiştir. Bizans İmparatorluğunun sıkıntılarının sebebini Bizanslıların hellenizmden ayrılışında gören Plethon, eski geleneklere göre devletin, cemiyetin ve terbiyenin düzeltilmesini tek kurtuluş çaresi olarak göstermiş; II. Manuel'e ve despot Theodoros'a birer muhtıra da göndermiştir.

Psellos, Yeni - Eflâtuncular ve Proklos felsefesinden faydalanan Plethon, cemiyet, siyaset, ahlâk ve din reformlarını *Kanunlar* adlı eserinde tanıtmaktadır. Plethon, Hıristiyanlık yerine yeni bir din koymak istiyor. Onun doktrinine göre, kâinat ilk prensip olan Zeus'tan çıkmış olup onunla birlikte ezelîdir ve aralarında zaman değil, illiyet münasebeti vardır. Yani Zeus, iradesini değiştiremez. Her şey *heimarmenē* (kader) ile Zeus'un iradesine bağlıdır. Kâinatta tanrılar feleğinden sonra, tanrılar gibi cisimsiz ve

ölmez, fakat yanılır ruhlar ve demonlar sınıfı, nihayet ruhu, bedeni olan insanlar gelir. Bunlar tanrılara benzemeğe çalışmalıdırlar. İdealarıtemsil eden tanrılar mücerret mefhumlar değil, şahıslardır. Plethon felsefesi, İamblikos ve Proklos felsefesi gibi, kendi ibadeti, merasimleri ve bayramları olan yeni bir mezheptir.

Plethon bu romantik tasarısiyle eskiçağ paganlığını diriltmek hayalinde idi. Bu yeni paganlık, tabiî, kilisece reddedilmiş ve patrik Gennadios Skholarios, *Kanunları* ateşe attırmıştır. Fakat felsefeciler, Plethon'a Eflâtunu savunan ve Aristo ile skolâstiğe muhalif bir filozof gözü ile bakmışlardır.

Tarih: Bizans ilminin en mühim kolu olan tarihçilik, antik çağın mirasıdır. Yeni şartlara uyarak İstanbulun fethine kadar kesintisiz devam eder. Her yüzyılda hiç olmazsa birer kronikçi veya tarihçi yetiştiği için, Bizans tarihinin bilinmiyen devirleri yoktur. Yalnız VII. yüzyıl sonu ve IX. yüzyıl başlangıcı arasında bir gedik vardır. Bu devir kronikleri kaybolmuş, fakat hulâsaları daha sonraki eserlerle bize kadar gelmiştir.

Değeri çok büyük olan Bizans tarih eserleri, İmparatorlukla temasta bulunan birçok kavimler hakkında biricik kaynaklarımızdır. Bu kaynakların, Türk tarihi bakımından da birinci derecede önemi vardır. Bizans bin yıllık tarihi boyunca, Türklerle boyuna ya savaş veya barış münasebetlerinde bulunmuştur. Bu Bizans tarihî eserlerinden Hunlar, Avarlar, Şaragurlar, Ogurlar, Onogurlar, Kuturgur (= Uturgur) lar, Sabır (Suvar) lar, Hazarlar, Peçenekler, Kumanlar, Uz (= Oğuz) lar v. b. gibi Türk ve sair kavimler hakkında kıymetli bilgiler elde edilmektedir.

Bizanslılar, umumiyetle, temasâ geldikleri yabancı kavimlerle, yalnız siyasî bakımdan değil, onların yaşayışı bakımından da çok yakından ilgilenmişlerdir. Bundan başka tesbit ettikleri kavim, şahıs ve yer adları ve başka kelimeler, bize kadar yazılı dil yadigârları gelmemiş olan kavimlerin dili hakkında da fikir vermektedir.

Bizans tarih eserlerinin, belli bir çağın tarihini kucaklıyan tarih monografisi (*historia, historikon*). cihan kroniği (*khronographia, khronikon, synopsis historikē*) ve kilise tarihi (*ekklēsiastikē historia*) olmak üzere başlıca üç tipi vardır.

Bizansta en çok sevilen tarih monografisi, daha antik çağda meydana gelmişti. İmparatoru, sarayı ve hükümeti ilgilendiren hâdiseler eserin ruhu olup daha sonra harbler anlatılır. Yazarlarının çoğu meslekten yetişme tarihçi değil, anlattıkları hâdiselere doğrudan doğruya katılmış veya hiç olmazsa bunları yakından görmüş ve saray arşivlerinden de faydalanmak imkânını bulmuş kimselerdir. Başlıca hususiyetlerinden birisi de, tarafsızlıktır. Bu eserlerin okuyucuları, her şeyden önce, yüksek tabakadandı. Pragmatik metodu, yani hâdiselerin sebeplerini araştırma usulünü güden yazarlar, antik tarihçilerin, en başta da Herodotos, Thukydides, Ksenophon ve Polybios'un eserlerini örnek tutmuşlar, bu eserlerin dilini, tertibini ve anlatma tarzını taklidetmişlerdir. Bunlar, arkaikleştirme temayüllerinden dolayı, antik edebiyatta sözü geçen milletlerin adlarını, topraklarında yeniden görünen milletler için tercihan kullanmakla (mes. Hunlar = İskitler; Selçuklular = Persler; Osmanlılar = Hunlar, Persler, İskitler v. b.) kalmamış, «topos» (yer) adı verilen antik etnografya tasvirlerini de bu yeni milletlere tatbikten kaçınmamışlardır.

Hıristiyan tarihçiliğinin mahsulü olan cihan kroniği, Yunan ve Roma tarihine Doğu milletlerinin, hususiyle Yahudilerin tarihini de katar. Dünyanın yaratılışından başlanarak, *Tevrat*taki Yahudi tarihinden sonra Büyük İskender, Doğu milletleri, Roma imparatorları, nihayet kısaca Bizans imparatorları tarihi anlatılır. Keşişler ve halk için yazılan bu eserleri daha çok keşişler yazmıştır. Bunlar, her şeyden önce, hâdiseleri titiz bir zaman sırasına göre anlatmağa çalışırlar. Kaynakları, ya daha eski kronikler veya tarih eserleridir. Bunları, kopya ederek, eserlerine alırlar.

Parlak devri IV. - VI. yüzyıla raslıyan kilise tarihi, her şeyden önce, kiliseyi ilgilendiren hâdiseleri anlatmakla beraber, çok defa Bizansın siyasî tarihi ve komşu milletlerin tarihi hakkında da kıymetli bilgiler verirler.

Bizans tarihçiliği kilise tarihi ve cihan kroniği ile başlamıştır. Her iki nev'in kurucusu da, Eusebios (265 329)tur. Eusebios, *Ekklēsiastikē historia* (Kilise tarihi) sında, hâdiseleri İsanın doğumundan Büyük Konstantinos'un Licinius üzerinde kazandığı zafere (324) kadar anlatmıştır. Bu eserin devamını Sokrates (380-440), Sozomenos (ölm. takr. 450), Philostorgios (takr. 368-433) ve Kyrrhos (Kuzey Suriye) piskoposu Theodoretos (393 457) yazmışlardır. Bu son dört tarihçinin eserinde Hunlar hakkında da dikkate değer bilgiler vardır. Antiokheialı Euagrios (536 - takr. 600), kilise tarihini meydana getirmek için, bugün elde bulunmıyan birçok tarih eserlerinden faydalanmıştır. Eserinde Hun, Sabır ve Avarlara ait bilgiler verdikten başka Kök-Türkleri de anar. Kilise tarihçilerinden Nikephoros Kallistos Ksanthopulos (takr. 1256-1317) un da adı anılmağa değer. 610 yılında kalan kilise tarihi Eusebios, Sokrates, Sozomenos, Philostorgios, Theodoretos ve Euagrios'un eserlerine dayanan ve bugün elde bulunmıyan X. yüzyıla ait bir derlemenin yeniden işlenmiş şeklidir. Ksanthopulos Hun, Avar, Kök-Türk, Sabır, Onogur ve Eftalitler hakkında kaynaklarında bulduğu bilgileri tekrarlamıştır.

Eusebios'un *Khronographia* (Cihan kroniği) sı, hâdiseleri dünyanın yaratılışından başlıyarak yıl yıl anlatır. Süryani asıllı İoannes Malalas (takr. 491-578) ın *Khronographia*sı, dili ve anlatma tarzı bakımından tamamiyle halkçıdır. Dünyanın yaratılışından 563 e kadar bütün cihan tarihini içine alan bu kronik, Hun, Bulgar Türk, Sabır ve Avar tarihi bakımından kıymetlidir. Malalas, büyük kütlenin zevkini okşamak için, eserinde efsane, fıkra ve dedikodulara geniş bir yer ayırmıştır. İoannes Antiokheus (VI. - VII. yüzyıl)un cihan kroniği, Âdemden Herakleios'un tahta çıkmasına (610) kadar devam eder. İçinde Hunlara, Bulgar Türklerine ve Sabırlara ait dikkate değer kayıtlar vardır. *Chronicon Paschale* (Lat. = Paskalya kroniği) ismiyle tanınan eser, Âdemden 629 a kadar süren bir kroniktir. Adı bilinmiyen yazar, Herakleios (610-641) zamanında yaşamıştır. Hemen hemen bir kompilâsyondan başka bir şey olmıyan ve halkçı özelliği dolayısiyle Bizansta çok sevilen bu eser, Hunlara dair verdiği bilgileri başka eserlerden almıştır. Yalnız Avar tarihi hakkındaki kayıtları, doğrudan doğruya yazarın topladığı haberlere dayanır. Avarların İstanbulu kuşatması (626) etraflıca anlatılmıştır. Georgios Synkellos (ölm. 810/11), kroniğinde M. S. 284 e kadar olan hâdiseleri hikâye eder. En seçkin Bizans kronikçisi, Theophanes(ölm. 818)tir. *Khronographia*sında, dostu Synkellos'un eserine devam ederek 813 e kadar süren hâdiseleri yazmıştır. Bizansta büyük rağbet gören ve daha sonraki kronikçiler üzerinde derin tesirler yapan bu eser, Hun, Bulgar Türk ve

Kök-Türk tarihi için en kıymetli kaynaklardan biridir. Avar, Hazar ve Bulgar Türklerinin hayatı ve âdetlerine dair verdiği bilgiler de gayet mühimdir. Theophanes'in eserinin devamı olan ve *Theophanes continuatus* (Lat. = Th. in devamı) adı verilen eser, imparator Konstantinos Porphyrogennetos (913-59)un emriyle hazırlanmış, sonra 961 e kadar olan hâdiseleri anlatan kısımı da tamamlanmıştır. Yazarların adları bilinmiyor. Bu eser Macarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Kök-Türkler hakkındakıymetli kayıtları içine alır. İstanbul patriği (806 815) Nikephoros (ölm. 829)un *Khronographikon syntomon* (Kısa kronik) adında bir cihan kroniği ve *Historia syntomos* (Kısa tarih, Lat. ismiyle *Breviarium*) adında, 602-769 yılları hâdiselerini içine alan başka bir eseri vardır. Bu sonuncu eser, Avar, Hazar, Unogundur (= Onogur) ve Kotrag (= Kuturgur = Uturgur) gibi Türk v. b. kavimlerin tarihi bakımından kıymetli bir kaynaktır.

Theophanes ve Nikephoros'un eserleri, şüphesiz, aydın okuyucular için yazılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren bazı kronikler halkçılıktan ayrılarak, tarih monografilerinin seviyesine yaklaşmışlardır. Kronikle tarih monografisi arasında bir geçiş teşkil eden Skylitzes ve Zonaras'ın eserleri bu gelişme için örnek olarak gösterilebilir. Yüksek saray memuru İoannes Skylitzes (XI. yüzyılın ikinci yarası), 811-1057 yılları tarihini içine alan *Synopsis historiōn* (Tarihlere toplu bir bakış) adlı eserinin malzemesini başka eserlerden olduğu gibi iktibas etmiştir. Eserinde Hazarlar (Hazar istihkâmı Sarkel'in inşası, Hazar memleketinin 1016 da Bizans tarafından işgali), Kök-Türkler, Selçuklular (Selçuk devletinin kuruluşu, Selçuk-Bizans münasebetleri) ve Peçenekler (menşeleri, yaşayışları, âdetleri, teşkilâtları, Bizans-Peçenek harbleri) hakkında pek çok kıymetli kayıtlar toplamıştır. Adı bilinmiyen bir yazar, Skylitzes'in eserinin devamı olarak 1078 e kadar olan hâdiseleri yazmıştır. Bu eserde de, Selçuk-Bizans münasebetlerine (Malazgirt muharebesi) dair bazı önemli bilgiler vardır. XII. yüzyılın ilk yarısında yaşıyan İoannes Zonaras da yüksek bir saray memuru idi. Dünyanın yaratılışından 1118 e kadar süren *Epitomē historiōn* (Tarihlerin hulâsası) adlı kroniği, bütün Bizans kroniklerinden üstündür. Zonaras, eski kronikleri hulâsa etmekle yetinmiyerek, ciddî kaynak araştırmaları da yapmıştır. Bunun için eseri, malzeme bakımından, diğer kroniklerden zengindir Bununla beraber, muhtelif Türk kavimlerine ait olan bol malzemesinin ehemmiyetli bir kısmı, bilinen başka kaynaklarda da vardır. Zonaras, *Synagogē lekseōn* (Kelimeler külliyatı) adiyle bir ansiklopedi de meydana getirmiştir. Bu eserde Hun, Bulgar-Türk, Peçenek ve Macar adlarının açıklamaları dikkate değer.

Cihan kroniklerine muvazi olarak, antik tarzda tarih monografileri, Bizansın kuruluşundan çöküşüne kadar kesintisiz bir sıra meydana getirir. Sırayı açan, Priskos (V. yüzyıl) tur. Rhetor, saray memuru ve diplomat olan Priskos, 448 de Attilâ nezdine giden Bizans elçilik heyetinde bulunmuştur. Yalnız bazı parçaları elde bulunan *Historia Byzantiakē kai ta kat' Attēlan* (Bizans tarihi ve Attilâ hikâyesi) adlı eseri Hun tarihi, Attilâ ve harbleri hakkında başlıca kaynaktır. İnce bir müşahede kabiliyeti olan. Priskos, Hunların memleketi, âdetleri, yaşama tarzı, dili, akraba, kabîle ve yabancı milletlerle olan münasebetleri, Attilânın karakteri, sarayı, hakkında çekici tasvirler vermiştir. Attilânın Bizans elçilik heyeti şerefine verdiği ziyafet hakkındaki tasviri meşhurdur (bk. ATTİLÂNIN ZİYAFETİ). Priskos, Avar, Sabır, Şaragur, Urog (= Ogur) ve Onogurların 463 sıralarındaki göçlerine dair de çok değerli bilgiler vermiştir. Belisarios'un hususî kâtibi Prokopios(ölm. 562 den sonra) üç mühim eser meydana getirmiştir: *Hyper tōn polemōn logoi* (Harbler üzerine bahisler) veya sadece *Historiai* (Tarihler), *Historikon* (Tarih) adlısı İran, Vandal ve Got seferlerinden bahseder. *Anekdota* (Yayımlanmamış şeyler) veya Lat. adiyle *Historia arcana* (Gizli tarih) başlıklı eserinde İustinianos, Theodora ve bazı saray adamlarını çok sert bir dille tenkid etmiştir. *Peri ktismatōn* (Binalar hakkında Lat. *De aedificiis*) adını taşıyan üçüncü eseri ise, İustinianos zamanında Bizans İmparatorluğunda yapılan inşaatı tanıtır. Güvenilir bir tarihçi olan Prokopios, Türk tarihiyle ilgili birtakım kıymetli bilgiler de (Attilânın İtalya seferi, Hunların Bizans topraklarına akınları; Utigurlar, Kutrigurlar; Pers, Vandal ve İtalya seferine katılan Hun müttefik kıtaları; Hun kabîlelerine ait etnografik tasvirler v. b.) bırakmıştır. Agathias (takr. 536-582)ın, 552-558 yılları tarihini içine alan *Peri tēs İustinianu basileias* (İustinianos saltanatı hakkında) adlı eseri, Prokopios tarihinin devamı sayılır. Agathias, Prokopios kadar kuvvetli bir tarihçi değildir. Eserinde Hun-Türk kavimleri hakkında birçok kıymetli kayıtlara (Bizans müttefiki Sabır ve Hunlar, Bittor denilen Hun kabîlesi, 552 İtalya-Got harbinde Bizanslıların tatbik ettikleri Hun savaş tarzı, Onogurıs istihkâmı; Utigur ve Kutrigur tarihi; Kök-Türk ve Avarların saçı v. b.) raslanır. Hassa subaylarından Menandros (VI. yüzyıl), *Historiai* (Tarihler) adlı eserinde, imparatorluk tarihine, Agathias'ın bıraktığı 558 yılından 582 ye kadar devem etmiştir. Yalnız bazı parçaları bize kadar gelen eseri, ilk Avar-Bizans ve ilk Kök-Türk-Bizans münasebetleri (568 de Bizansa gelen Kök-Türk elçilik heyeti, 569 da Zemarkhos'un ve 576 da Valentinos'un Kök-Türk kağanı nezdine giden Bizans elçilik heyetleri), Sabır Türklerinin yurtları v. b. hakkında verdiği bilgiler sebebiyle fevkalâde kıymetlidir. Herakleios (610-641) zamanında yüksek bir memurlukta bulunan Theophylaktos Simokattes, *Historiai* veya *Oikumenikē historia* (Umumî tarih) başlıklı eserinde, imparatorluk tarihinin devamı olarak, Maurikios saltanatı (582-602) tarihini yazmıştır. Yapmacıklı üslûbuna rağmen güvenilir, tarafsız bir tarihçidir. Eseri, Avar tarihinin 583 ten 602 ye kadar süren devresi için başlıca kaynaktır.

İkonoklâzm devrinde (726-842) imparatorlar tarihinde görülen gedik, Theophanes'in kroniği ve devamı olan *Theophanes continuatus*la kapatılmıştır.

X. yüzyılın en seçkin tarihçisi, imparator Konstantinos Porphyrogennetos (hük. 913-959) tur. Bu sanat ve edebiyatsever hükümdarın zamanında Bizans fikir hayatı parlak devrini yaşamıştır. Bu imparatorun kendi idaresi altında, bir bilginler heyeti, önemli antik ve ilk Bizans eserlerinden ihtısas sahalarına göre 53 büyük hulâsalar kolleksiyonu meydana getirmiştir. Çoğunun adı bile kalmamış olan bu kolleksiyonlardan *Peri presbeiōn* (Elçilik heyetleri hakkında, Lat. *Excerpta de legationibus*) adlısı, Priskos, Menandros v. b. tarihçilerin eserlerinin hulâsalarını bize kadar getirmiş olmaları bakımından çok mühimdir. İmparatorun kendi eserleri arasında Lat. *De administrando imperio* (Devletin idaresi hakkında) diye anılanı, Peçenekler, Uz (Oğuz) lar, Hazarlar, Alanlar, Bul-

garlar, Ruslar ve yazarın «Türk» diye adlandırdığı Macarlar hakkında gayet mühim bilgiler vermektedir. *Historikē diēgēsis tu biu kai tōn prakseōn Basileiu* (I. Basileios'un hayatının ve icraatının tarihî hikâyesi), *De ceremoniis aulae byzantinae* (Lat. = Bizans sarayının merasimleri hakkında) ve *Peri tōn thematōn* (Askerî eyaletler hakkında) adlı eserleri de ehemmiyetlidir.

II. Basileios'un Bulgaristan seferine (986) katılan Leon Diakonos, *Historia*sında Konstantinos Porphyrogennetos'un ölümünden (959) İoannes Tzimiskes'in ölümüne (976) kadar geçen hâdiseleri yazmış, sonra bunlara Bulgaristan seferi tarihini ilâve etmiştir. Eserinde Peçenekler hakkında kısa bir karakter tasviri vardır. Meşhur polihistor Mikhael Psellos (1018 - 1078) un, 12 imparator saltanatını içine alan *Khronographia*sı, Leon Diakonos'un *Historia*sının devamıdır. Yüksek memurluklarda bulunan yazar, bilhassa saray halkının icraatiyle ilgilenmiştir. Yüksek devlet adamı Mikhael Attaleiates (XI. yüzyıl), *Historia*sında 1034-1079 yıllarına ait hâdiseleri anlatır; Selçuk-Bizans savaşlariyle etraflı bir şekilde uğraşır. 1197 de Anna Komnene ile evlenen Nikephoros Bryennios (1062 - 1138), kayın validesi Eirene Dukas'ın ricası üzerine, *Hylē historias* (Tarihin malzemesi) adiyle bir çeşit aile kroniği meydana getirmiştir. Eser 1070-1079 hâdiselerini anlatmaktadır Selçuk devletinin yayılış sahasına ve Selçuk - Bizans savaşlarına ait kayıtları mühimdir. Anna Komnene (1083 - takr. 1148), *Aleksias* (Aleksios hikâyesi) [1138] ında, babası I. Aleksios Komnenos'un hâtırasını ebedîleştirmiştir. Methiye, tarih ve şahsî hâtıraların karışığı olan bu eser, 1069 - 1118 devresi hâdiselerini içine alır. Bu, ayrıca, XI. yüzyılın ikinci yarısına ait Peçenek, Oğuz ve Kuman tarihinin başlıca kaynağıdır. Anna Komnene, dili arkaikleştirme cereyanının en tanınmış temsilcisidir. *Aleksias*ın devamını, hâdiselerin bir kısmına doğrudan doğruya katılmış kimseler yazmışlardır. İoannes Kinnamos (XII. yüzyıl) un *Epitomē* (Hulâsa) si 1118 - 1176, Nikephoros Khoniates (ölm. 1210 - 1220 arasında) in *Khronikē diēgēsis* (Kronik hikâyesi)i ise, 1118-1206 yıllarını içine alır. Sonuncu eser, Bulgar, Peçenek, Kuman ve Macar tarihi için de gayet mühim bir kaynaktır. Nikaia imparatorlarının tarihçisi Georgios Akropolites (1217 - 1282) in *Khronikē syngraphē* (Kronik eseri) si 1203 ten İstanbulun geri alınmasına (1261) kadar devam eder. Güvenilir bir kaynak olan bu eserde Bulgar, Selçuk, Kuman ve Macar tarihi bakımından mühim kayıtlar vardır. Georgios Pakhymeres (1242 - takr. 1310), *Syngraphikai historiai* (Tarih hikâyeleri) adiyle 1261 - 1308 devresi tarihini yazmıştır. Eserinde Mısır Kölemenleri, Moğol, Tatar, Bulgar, Selçuk ve Osmanlı tarihi için zengin malzeme vardır.

XIV. yüzyıl Bizans tarihini, bu çağın en seçkin adamlarından Nikephoros Gregoras ve İoannes Kantakuzenos ele almışlardır.

Nikephoros Gregoras (1295 - 1359/60) her şeyden önce bilgin ve filozoftur. *Historia Rōmaikē* (Bizans tarihi) adlı büyük eserinin sahası 1204 ten 1359 a kadar sürmektedir. Yazarın yaşadığı çağa ait kısım çok geniş yazılmıştır ve şahsî hâtıralara benzemektedir. Bu eserden Bulgar, Selçuk ve Osmanlı tarihi için de zengin malzeme çıkarılabilir. VI. İoannes Kantakuzenos (hük. 1347 - 1354), tahttan feragatinden sonra kaleme aldığı *Historia*sında 1320-1356 hâdiselerini hikâye etmektedir. İcraatını haklı göstermek için bazı hâdiseleri sükûtla geçmiştir. Gregoras'ın aşırı arkaikleştirici üslûbuna karşılık, Kantakuzenos daha canlı bir dil kullanmıştır. Eseri, XIV. yüzyıl Türk, hususiyle Selçuk, Kölemen ve Osmanlı tarihi bakımından kıymetli bir kaynaktır.

XV. yüzyılda Galata, sonra Midilli Cenevizli ailelerinin hizmetinde bulunan Dukas, halk diliyle bir tarih eseri meydana getirmiştir. Girişte, Âdemden 1204 e kadar cihan tarihini gözden geçirdikten sonra, 1391 e kadar Osmanlı tarihini, bundan sonra son üç Bizans imparatoru saltanatını ve İstanbulun fethini, nihayet Midillinin fethine (1462) kadar olan hâdiseleri anlatır. İstanbulun fethinden sonra Türklere esir düşen, fakat kaçmağa muvaffak olan saray adamı Georgios Phrantzes (1401 - 1478), 1478 de Korfu manastırında, dostlarının ricası üzerine, Palaiologos hanedanı tarihi (1258-1477) hakkında *Khronikon* (Kronik) adında bir eser meydana getirmiştir. Kibar bir Atina ailesinden olan Laonikos Khalkokondyles veya Khalkondyles (takr. 1432 - 1490), 1298 - 1463 hâdiselerini içine alan *Apodeikseis historiōn* (Tarih delilleri) adlı eserinin mihverini Osmanlı tarihi teşkil etmiş; Türklerin, Bizans devletini adım adım nasıl yıktıklarını ve büyük devlet haline nasıl geldiklerini göstermiştir. Eserinde Bizans tarihinin belli bir devrini ele almış değildir. İmroz adasında kibar bir aileden doğan ve sonra Türklerin hizmetine giren Mikhael Kritobulos (XV. yüzyıl), *Historiai* başlıklı eserinde 1451-1467 devresi tarihini yazmıştır. Fatihe ithaf edilen bu eser, İstanbulun fethiyle ondan sonra gelen zamanın tarihi için mühim bir kaynaktır. P. Karolides tarafından hazırlanan Türkçe tercümesi 1912 de İstanbulda çıkmıştır.

Coğrafya: Zengin tarih edebiyatına karşılık Bizans coğrafyası, çok ihmal edilmiştir. Bizanslıların coğrafya sahasındaki faaliyeti, daha çok pratik gayelere yarıyan yol kılavuzları veya buna benzer eserlerden ileri geçememiştir.

Seyahatnamelerin çoğunu tüccarlar yazmıştır. İustinianos (527-565) zamanında yaşıyan Aleksandreialı Kosmas İndikopleustes (= Hindistan seyyahı) de bir tüccardı. Keşiş olmadan önce, tüccar olarak Arabistanı, Habeşistanı ve Seylânı gezmiş, fakat lâkabına rağmen Hindistanı görmemiş, bu memleket hakkındaki bilgilerini başka seyyahlardan işitmiştir. Tur-i Sina manastırına çekildikten sonra *Khristianikē topographia* (Hıristiyan topografisi) [534-547 arasında] adiyle büyük bir coğrafya eseri meydana getirmiştir. Bu eserde garabetlere ve fantastik hikâyelere geniş bir yer ayrılmıştır.

Pratik eserler arasında patriklikler ve piskoposluklar listelerinden, kilise idaresi faydalanmıştır. Bu gibi listeler zaman zaman yayımlanmıştır. İustinianos'un çağdaşı Hierokles, *Synekdēmos* (Yol arkadaşı) [535 ten önce] adlı istatistik eserinde Bizans İmparatorluğunun 64 eyaletini ve 912 şehrini tasvir etmiştir. Phokas (602-610) zamanında Georgios Kyprios, *Synekdēmos*a benzer bir eser yazmıştır. Daha sonra bu esere, kilise idaresi hakkında bilgiler de ilâve edilmiştir.

Yolcular ve denizciler için hazırlanan yol kılavuzlarında ve portolanlarda şehirler, limanlar ve adalar arasındaki mesafeler *stadion* (= 177,6 m) larla gösterilmiştir. Bu gibi eserlerin en iyisi, *Stadiasmos ētoi periplus tēs megalēs thalassēs* (Stadion hesabı veya Akdeniz sahilleri boyunca seyahat) adını taşır.

Yunan harfli Bizans haritaları bize kadar gelmemiştir. Halbuki *Synekdēmos* gibi eserler, bize, Bizansta haritalar olduğunu tahmin ettirir. Trabzonlu Georgios Amerutzes, Fatih için, Ptolemaios'un coğrafya eserine dayanan bir dünya haritası hazırlamıştır. Ancak bu haritada isimler Arap harfleriyle yazılmıştır.

Mukaddes Yeri ziyaret eden hacılar için de çeşitli yol kılavuzları vardı. Bunların en eskisi, Epiphanios isminde bir keşişin *Diēgēsis eis typon periēgētu peri tēs Syrias kai tēs hagias poleōs kai tōn en autē hagiōn topōn* (Suriye, Kudüs ve bu şehirdeki mukaddes yerler kılavuzu) [820 den önce] adlı küçük eseridir. Bu kılavuz, Filistinin Ortaçağ topografisi ve tarihi bakımından mühimdir. Andreas Libadenos (XIV. yüzyıl) un *Periēgētikē historia* (Rehber) sı İstanbuldan Mısıra ve Filistine, buradan da İstanbula ve Trabzona seyahat edenler için bir yol kılavuzudur.

İstanbul tarihi, topografisi ve âbideleri hakkında *Patria Kōnstantinupoleōs* (İstanbulun menşei) adlı çok mühim bir eser bize kadar gelmiştir II. Basileios (976-1025) zamanında meydana gelen ve I. Aleksios Komnenos (1081-1118) zamanında yeniden işlenen bu eser, daha sonra yaşıyan Georgios Kodinos'un sayılmıştır. Nikephoros Blemmydes (1197-1272) in *Geōgraphia synoptikē* (Coğrafya el kitabı) adlı eseri de anılmağa değer. Bu kitabın büyük kısmı, Dionysios Periegetes'in eserinin parafrazıdır.

XIV. yüzyıla ait bir kayda göre, Bizanslılar pusula (*magnētikē pyksis*) yı biliyorlardı.

Tıp: Bizans hekimleri, bilgilerini, antik çağ büyük hekimlerinin, en başta da Hippokrates ve Galenos'un eserlerinden almışlardır. Bizans hekimleri, pratik hayatın zoru ile hesaba kattıkları tecrübeyi antiklerin nazariyelerine uydurmakla yetinmişlerdir. Hekimin işi, teşhisten, hastalık belirtilerini tanımadan ve ilâçları kullanmadan ileri geçmemiştir.

İlk tanınmış Bizans tıp müellifi, Pergamonlu Oribasios (325-453), Hippokrates ve Galenos'a dayanarak *Epitomē tōn iatrikōn theōrēmatōn* (Tıp nazariyelerinin hulâsası) adiyle büyük bir tıp ansiklopedisi meydana getirmiştir. VI. yüzyılın en seçkin tıp bilgini Tralleis (Aydın)li Aleksandros (525-605), toplu bir patoloji kitabı yazmıştır. İustinianos'un saray hekimi Amida (Diyarbakır) lı Aetios da *İatrikē* (Tıp ilmi) adlı tıp ansiklopedisinde en çok Galenos'a dayanmış, fakat kendi görüşlerini de ilâve etmiştir. Hususiyle oftalmolojiye ait kısmı kuvvetlidir. Aiginalı Paulos (VII. yüzyıl)un tıp el kitabı cerrahîde bazı yeni fikirleri içine alır. Herakleios (610-641) zamanında Theophilos Protospatharios'un *Peri tēs tu anthrōpu kataskeuēs* (İnsan vücudunun yapısı hakkında) adlı eseri ve ateş hakkında bir yazısı anılmağa değer.

İki yüzyıl süren durgunluk devrinden sonra Theophilos (829-842) zamanında Leon adlı bir iatrosophistes (doktor) *Synopsis iatrikē* (Tıbba toplu bir bakış) başlığı altında bir kitap yazmışsa da, tıpta ancak X. yüzyıldan itibaren daha canlı bir faaliyet görülür. Konstantinos Porphyrogennetos'un emriyle Theophilos Nonnos. Oribasios'un yukarda adı geçen tıp ansiklopedisinden bir hulâsa hazırlamıştır. Fakat yine bu yüzyıla ait *Hippiatrika* (Baytarlık) adlı veteriner el kitabı, Nonnos'un eserinden daha mühimdir.

X. yüzyıldan itibaren Arap tıbbının Bizans tıbbı üzerine tesiri görülmeğe başlamıştır. X. yüzyıl sonunda veya XI. yüzyıl başında Abu Cafer Ahmed b. İbrahim b. Hâlid el-Cezzar (ölm. 1004) ın *Zâd'ul-musâfir* adlı eseri *Ephodia tu apodēmuntos* (Yolcunun nevalesi) ismiyle Rumcaya tercüme edilmiştir. XI. yüzyılda *Kelile ve Dimne*nin mütercimi Symeon Seth, *Peri trophōn dynameōn* (Gıda maddelerinin kuvvetlerine dair) adında küçük bir eser yazmıştır. XIII. yüzyıl sonunda, aktuarios (saray hekimi) Nikolaos Myrepsos (= Melhemci), Arap kaynaklarından faydalanarak, bir reçete kitabı hazırlamıştır. Batı tıbbı üzerine büyük tesir yapan bu eser, XVII. yüzyılda Paris üniversitesi tıp fakültesi tarafından *Codex pharmaceuticus* (İlâç kodeksi) olarak tanınmıştır. III. Andronikos (1328-1341) zamanında aktuarios İoannes, tıp kitabında Galenos doktrinlerini reddederek Arapların nazariyelerini ve kendi müşahedelerini ortaya koymuştur.

Bu az çok ilmî eserlerden başka, halk için, *iatrosophia* (hekimlik bilgisi) denilen tedavi ve ilâç kitapları, reçete kolleksiyonları v. b. vardı. Bunlarda hurafelere ve üfürükçülüğe geniş bir yer ayrılmıştır.

Bizans hekimlerinin bilgisizliğini Anna Komnene'nin, babası Aleksios'un hastalığından bahseden şu sözleri aydınlatır: «Her hekim kendi teşhisine uygun başka bir tedavi emretmiştir. Fakat hiçbiri imparatorun hastalığının sebebini tesbit edemeyince nihayet imparatoru hacamat etmişlerdir. Bu ise hastalığı hafifleteceğine hastayı zayıflatmıştır.»

Matematik ve astronomi: XIII. yüzyıla kadar Bizanslılar bu iki ilim kolunda hemen hemen hiçbir orijinallik göstermemişlerdir. Aleksandreia üniversitesi hocalarından Theon (IV. yüzyıl), Malkhos (V. yüzyıl), Diophantos (V. yüzyıl) ve İoannes Philoponos (VI. yüzyıl), Eukleides'in, Gerasalı Nikomakhos'un ve Ptolemaios'un matematik eserlerini yorumlamışlardır. Kyrene piskoposu Synesios (takr. 370-413), usturlabı mükemmelleştirmiştir. Philoponos'un da usturlap hakkında bir yazısı vardır. Ayasofya mimarlarından Tralleis (Aydın) li Anthemios, tutuşturucu aynalar hakkında bir risale yazmıştır. Askalonlu Eutokios, Arkhimedes'in ve Apollonios'un eserlerini yorumlamış ve Eukleides'e dayanan bir geometri kitabı meydana getirmiştir. Aleksandreialı Stephanos'un *Diasaphēsis eks oikeiōn hypodeigmatōn* (Burç işaretleriyle izah) adlı eseri astronomi ve astroloji meseleleriyle uğraşır.

VII. veya VIII. yüzyılda meydana getirilen *Panopolis* (Mısırda Ahmin) *hesap kitabı*, Bizanslıların hesap usulünü göstermek bakımından anılmağa değer.

Palaiologoslar zamanında matematik ve astronomi çok gelişmiştir. Âlimler, eski eserleri yorumlamakla kalmıyarak, yeni nazariyeler ileri sürmüşlerdir. Bu inkişafta Arap ilminin büyük payı vardır.

Nikaiada Nikephoros Blemmydes (1197-1272), imparator İoannes Batatzes'e hitaben yazdığı astronomik şiirinde, imparatoriçe Eirene'nin ölümünü (1241) 3 Haziran 1239 da vuku bulan güneş tutulmasiyle birleştirmiştir. Maksimos Planudes (1260-1310), *Psēphophoria kat' İndus* (Hindulara göre hesap usulü) adlı kitabında Hindulardan alınan sıfırı ((*tziphra*) ve Arap rakamlarını ilk olarak kullanmıştır. Talebesi Manuel Moskhopulos, dairenin dörtgenleştirilmesi hakkında bir risale yazmıştır. XIII. yüzyıl sonu veya XIV. yüzyıl başında Trabzon sarayında hekimlik yapan Gregorios Khioniades, meslektaşı Georgios Khrysokokkes'le birlikte İranı gezmiş ve bazı Farsça matematik ve astronomi kitaplarını Rumcaya çevirmiştir. Ayrıca *Eksēgēsis eis tēn syntaksin tōn Persōn* (Perslerin matematiği üzerine tefsir) adında bir eser meydana getirmiştir.

Astroloji hayallerinden sıyrılan ilmî astronominin ilk temsilcisi, II. Andronikos (1282-1328) zamanında yaşıyan Theodoros Metokhites'tir. Metokhites, musiki teorisiyle uğraşırken, seslerin ritmi ve yıldızların hareketleri arasında bir benzerlik görmüştür. Astronomi eseri, *Stoikheiōsis epi tē astronomikē epistēmē* (Astronomi ilminin unsurları) adını taşır. Bu eserde, bazı kilise adamlarına karşı, astronominin dinle alâkası olmadığı tezini savunur.

Talebesi Nikephoros Gregoras (1295-1359/60) da astronomiyi, astroloji ile karıştıranlara karşı savunur: *Peri tōn hybrizontōn tēn astronomian* (Astronomiyi tahkir edenler hakkında). *Pōs dei kataskeuazein astrolabon?* (Usturlap nasıl kurulmalıdır?) adlı risalesi Philoponos'un usturlap üzerindeki yazısından daha mufassaldır. Güneş ve ay tutulmasının hesabı ve takvim reformu ile de uğraşan bu âlim, Paskalya yortusunun sabit bir güne konmasını tavsiye etmiştir. Theodoros Meliteniotes (XIV. yüzyıl ortaları) de seçkin bir astronomdur. *Astronomikē tribiblos* (Astronomi hakkında üç kitap) adlı büyük eseri, Ptolemaios, Theon ve İran astronomlarının eserlerine dayanır. Ona göre, astronominin vazifesi, yıldızların hareketlerini önceden hesabedebilme usulünü öğretmektir. Bu hareketlere dayanan başka türlü kehanetler, yani astroloji, boş ve saçmadır. Böylece, Metokhites'in sağlam astronomi doktrinleri üstünlük kazanmışsa da, Bizans astronomisi Ptolemaios astronomisini pek aşamamıştır.

Simya: «Mukaddes sanat» (*hiera tekhnē*) diye anılan bu ilim kolu, bir madenin başka bir maden haline gelebilmesi inanışına dayanıyordu. Mısır menşeli simya M. S. III. yüzyılda Romalılarda ve Yunanlılarda da yerleşmiştir. İlk tanınmış Bizans simyageri, Panopolisli Zosimos (IV. yüzyıl sonu) tur. V. yüzyılda Olympiodoros'u anabiliriz. Bu simyager Mısırı ve Nubyayı gezmiş ve bütün simya ilminin Phile'de İsis mâbedinin duvarlarındaki hiyerogliflerle tasvir edilmiş bulunduğunu söylemiştir. Bizansta, simya ile uğraşanlara her devirde raslanmışsa da, VI. yüzyıldan itibaren buna pratik bir ehemmiyet verilmemiştir. XI. yüzyılda Mikhael Psellos'un altın imali meselesini ele alan mektubu (*Peri khrysopoiias* = altın imaline dair) dikkate değer.

Simya, VI. yüzyılda Bizanslılardan Suriyelilere, bunlardan da Araplara, Araplar vasıtasiyle de Batı Avrupalılara geçmiştir.

Tabiat bilgisi: Zooloji, botanik ve mineraloji Bizansta hiçbir zaman ilim sayılmazdı. Bu konuları ele alanlar ya garabetleri araştırmış veya pratik gayeler gütmüşlerdir. V. yüzyılda Gazzeli Timothaios, Ktesias ve Arrianos'a dayanarak, Hindistan hayvanlarını tasvir etmiştir. İlk şekli M. S. II. yüzyıla kadar uzanan ve gerçek veya hayal hayvanlardan bahseden *Physiologos* (Tabiat araştırıcısı) adlı kitap, Bizansta pek büyük rağbet görmüş, halk diline ve nazma da çevrilmiştir. En eski Rumca şekli 630 sıralarında çıkmıştır. Doğan, kümes hayvanı ve köpek yetiştirilmesi üzerindeki kitapların sayısı pek çoktur. Bunlar tamamiyle pratik maksatlarla yazılmıştır.

Botanik, Bizanslıları nebatların ve meyvaların pratik hayattaki kullanılışı bakımından ilgilendirmiştir. Anılmağa değer botanik kitapları yoktur. Tarih ve coğrafya eserlerinde, nebatlar hakkında dağınık düşüncelere raslanır.

Bizanslılar madenlere sihirli kuvvetler atfetmişlerdir. Mikhael Psellos'un adını taşıyan *Peri lithōn dynameōn* (Taşların kuvvetleri hakkında) adlı eser bunu açıkça gösterir.

Filoloji: *Gramer:* Bizanslıların gramer çalışmaları, umumiyetle, antik eserlerin hulâsalarından veya bunların genişletilip yeniden işlenmesinden ileri geçememiştir. Dionysios Thraks'ın grameri Bizans gramerciliği üzerine kuvvetli bir tesir yapmıştır. Bizanslılar, her şeyden önce, vurgu ve imlâ meseleleriyle ilgilenmişlerdir. Morfolojiye daha az ehemmiyet verilmiş, sintaks ise hemen hemen hiç ele alınmamıştır. İmlânın ehemmiyetinin artması, antik Yunancaya nispetle, Bizans Rumcasının telâffuzunda meydana gelen esaslı değişikliklerle izah edilebilir. Telâffuz ve imlâ arasındaki farklar arttığı nispette, imlânın bilinmesi, gittikçe ehemmiyet kazanmıştır.

VI. yüzyılda gramer üzerindeki çalışmalarda, pek az da olsa, bir orijinallik görülür. İoannes Philoponos, teoloji ve felsefeden başka, gramerle de uğraşmıştır. Gramer üzerindeki yazılarından *Tonika parangelmata* (Vurgu hakkında talimat) ve Ortaçağda büyük rağbet gören *Peri tōn diaphorōs tonumenōn kai diaphora sēmainontōn* (Farklı bir şekilde vurgulandırılan ve farklı mânalara gelen kelimeler hakkında) adlıları anılmağa değer. İoannes Kharaks, Herodianos'un, *Peri orthographias* (İmlâ hakkında) adlı eserini hulâsa etmiştir. Yine VI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve İstanbul Üniversitesinde hocalık etmiş olan Georgios Khoiroboskos (= Domuz çobanı), en seçkin gramercilerdendir, prozodi, imlâ, isim, fiil v. b. hakkında eserler yazmıştır.

IX. yüzyıl başında Theognostos, 1003 kaideden ibaret bir imlâ kılavuzu yazmıştır. Serrae (Makedonya) piskoposu Niketas (IX. yüzyıl sonu), *Stikhoi peri grammatikēs* (Gramer hakkında mısralar) adlı didaktik manzumesinde imlâ ve morfoloji meselelerine de dokunmuştur. Korinthos metropoliti Gregorios (asıl adı: Pardos; XII. yüzyıl sonu veya XIII. yüzyıl başı), *Peri tōn idiōmatōn tōn dialektōn* (Lehçelerin hususiyetleri hakkında) adlı eseriyle tanınmıştır. II. Andronikos (1283-1328) zamanında yaşıyan ve 1319-20 de İstanbul patrikliğinde bulunan İoannes Glykys, *Peri orthotētos syntakseōs* (Doğru sintaks hakkında) adı altında oldukça büyük bir sintaks yazmıştır. Girişte dilin menşeini ve gelişmesini inceler.

Lûgatler: Daha Roma devrinde meydana getirilen Philoksenos'un Latince - Yunanca ve Kyrillos'un Yunanca-Latince sözlüğü Bizanslılar tarafından da kullanılmakta idi. Birçok müellifin müşterek eseri olan *Suidas ansiklopedisi*nde (1000 sıralarında) kelime izahları da vardır. Aleksandreia patriği Kyrillos'un adı altında geçen *Lekseōn synagōgē kata stoikheion* (Alfabetik kelimeler kolleksiyonu) adlı alfabetik lûgatin hangi yüzyılda yazıldığı belli değildir.

X. - XI. yüzyılda Bizansta canlı bir lûgatçilik ve gramercilik faaliyeti görülür. Klâsik eserlerin ve *Kitab-ı Mukaddes*in anlaşılmasını kolaylaştırmak için çeşitli sözlükler ve gramer izahları meydana getirilmiştir. Bu gibi eserlerden *Peri syntakseōs. Poia tōn rhēmatōn genikē kai dotikē kai aitiatikē syntassontai ?* (Sintaks hakkında. Hangi fiiller genitif, datif veya akkuzatif isterler ?) adlı alfabetik sintaks kitabı, verdiği bol örnekler sebebiyle mühimdir. *Synagōgē lekseōn khrēsimōn ek diaphorōn sophōn te kai rhētorōn pollōn* (Muhtelif âlimlerin ve birçok hitabet hocalarının eserlerinden taranan faydalı kelimeler külliyatı) adlı büyük lûgat ise, Yunan stilistiği ile uğraşanlar için bir müracaat kitabıdır.

Lûgatler arasında etimoloji sözlükleri ayrı bir grup teşkil eder. Tabiî, bu eserlerde bugünkü mânada bir etimoloji aramak boşunadır. Bizanslılar, etimoloji sahasında, antik Yunanlılara nispetle hiçbir ilerleme göstermemişlerdir. Bu sözlüklerdeki etimolojiler tamamiyle hayal mahsulleridir. En tanınmış Bizans etimoloji lûgati, *Etymologikon mega* (Büyük etimoloji sözlüğü) [X. yüzyılın ikinci yarısı] adını taşır.

Harb fenni: Bizansta harb fenni çok ileri gitmiş olmakla beraber, harb fenni edebiyatı orijinal eserler bakı-

mından fakirdir. Bizanslılar burada da antik yazarların eserlerinden yaptıkları hulâsa ve tefsirlerle yetinmişlerdir. Konstantinos Porphyrogennetos zamanında hazırlanan *Peri stratēgēmatōn* (Harb tedbirleri hakkında), böyle bir hulâsalar külliyatıdır.

Orijinal eserlere gelince imparator I. Anastasios (491-510) zamanında ordu komutanlığında bulunan Urbikios, bir strateji eseri yazmış ve imparatora, barbar atlılara karşı nakledilir hücum sehpaları (*kanones*) nın kullanılmasını tavsiye etmiştir. Urbikios, yabancı kavimlerin savaş tarzından da bahseder. Biraz sonra Maurikios adında bir yazar, *Stratēgikon* (Strateji) başlığı altında, 12 *logos* (bahis) lu, mühim bir eser meydana getirmiştir. Antik harb fenni eserlerinden ve Urbikios'un kitabından da faydalanan yazar, ordu teşkilâtı, askerlerin talim ve terbiyesi, disiplini, savaşta, pusuda, akın ve kuşatma sırasında alınacak tedbirler hakkında talimat verdikten sonra, XI. bahiste Perslerin, «İskitlerin, yani Avarların, Kök-Türklerin ve bunlarınkilere benzer âdetleri olan diğer Hun kavimlerinin», Frankların, Longobardların, İslâv ve Antların savaş usulünü inceden inceye tanıtır. Yazar, «Hun kavimleri» ile, her şeyden önce, VI. yüzyıl ortalarında Bizanslılarla şiddetli savaşlar yapmış olan Kutrigurları kastetmektedir. Maurikios'un eseri, Türk tarihi bakımından gayet kıymetli bir kaynaktır.

En mühim Bizans strateji eseri, imparator VI. Leon Sophos (886-912) un *Ta en polemois taktika* (Harb tâbiyesi) [904 sıralarında] sıdır. Tamamiyle pratik gayeler güden müellif. 20 *diataksis* (tasnif)e bölünen bu harb fenni el kitabında, eski harb fenni ve tarih eserlerinden pratik bakımdan faydalı ve lüzumlu bilgileri toplamıştır. Söylememekle beraber, başlıca kaynağı, Maurikios'un *Stratēgikon*udur. Ancak bu eseri yeni şartlara göre değiştirmiş, eskimiş bahisleri atmış, yeni bilgiler ilâve etmiştir. Harb tâbiyesinin mahiyetini ve ehemmiyetini belirttikten ve ideal kumandanın vasıflarını sıraladıktan sonra, ordunun teşkilâtı, teçhizatı, talim ve terbiyesi, disiplini, kamp kurma, muharebe nizamı üzerinde durur; meydan muharebesinde, kuşatma sırasında ve deniz savaşında tatbik edilecek tâbiyeyi tanıtır. XVIII. *diataksis*te yabancı kavimlerin, yani Arapların, Bulgarların, Macarların (bunlara «Türk» adını veriyor), İranlıların, Frankların, Longobard ve İslâvların savaş usulünden ve âdetlerinden bahseder. Leon'un *Problēmata* (Meseleler) adında başka bir tâbiye eseri de vardır. Gençliğinde yazdığı bu eserde, Maurikios'un eserini sualler ve cevaplar şeklinde işlemiştir.

Bibliyografya: M.Berthelot: *La chimie au Moyen Age*, 3 cilt, Paris 1893; I. Bloch: *Byzantinische Medizin*, Berlin 1902; Karl Krumbacher: *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, Münih 1897 (ikinci baskı); Gyula Moravcsik: *Byzantinoturcica I. Die Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Budapeşte 1942; [Gyula] Moravcsik: *Türk tarihi bakımından Bizans kaynaklarının ehemmiyeti*, İstanbul 1937; Paul Tannery: *Mémoires scientifiques IV. Sciences exactes chez les Byzantins* (neşreden: J. - L. Heiberg), Paris 1920; Basile Tatakis: *La philosophie byzantine*, Paris 1949 (Emile Bréhier: *Histoire de la philosophie I. L'Antiquité et le Moyen Age*, Paris 1948 adlı eserin ikinci ilâve cildi); Vladimir Valdenberg: *La philosophie byzantine au IVe et Ve siècles*, «Byzantion» da, cilt IV (1927-1928), s. 237-268.

BİZANTİNOLOJİ (Fr. Byzantinologie, Alm. Byzantinistik), Bizans medeniyetinin çeşitli görünüşlerini araştırma ilmi. Bu ilim, kaynaklarla ilgilendiği gibi, Bizans medeniyetinin, tarih, edebiyat, filoloji, topografya, arkeoloji, sanat tarihi, musiki, hukuk, teoloji ve folklor varlıklarını tesbit edip problemleri cevaplandırmakla da ilgilenir, ayrıca bu medeniyetin başka kültür çevrelerine olan tesirlerini de inceler.

B., Batı ilim dünyasının Yunan diline karşı duyduğu ilgi dolayısiyle Hümanisma devrinde bazı metinlerin yayımlanmasiyle başlamıştır. Bu yoldaki çalışmaların ilk defa olarak temelini atan Alman H. Wolf (1516-1580) olmuştur. B., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Almanyada W. Holzmann, D. Hoeschel, J. Leunclavius, Fransada D. Petau. Holândada B. Vulcanius, J. Meursius, İtalyada Katolik Yunanlılardan N. Alemannus ve L. Allatius tarafından çeşitli Bizans tarih ve hukuk kaynaklarının Latinceye çevrilip yayımlanmasından ileri geçmemiştir. Bu devrede Bizans arkeolojisi üzerinde de çalışmalara başlanmış, Fransız seyyahı Pierre Gylli (Gyllius) (1490-1555), İstanbulun ve Boğaziçinin Bizans zamanındaki eski eserlerine dair iki kitap yazmıştır (*De topographia Constantinopoleos*, Lyon 1561; *De Bosporo Thracio*, Lyon 1561). Fransız bilgini Charles Dufresne du Cange (1610-1688), umumiyetle B. nin asıl kurucusu olarak kabul edilmektedir. Du Cange'ın yazmış olduğu *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français* (Paris 1657), ve *Historia byzantina* (Paris 1680) müşterek adı altında yayımlanan Bizans aileleri (*Familiae augustae byzantinae*) ile İstanbulun tarihi ve eski eserlerine dair (*Constantinopolis christiana*) etüdleri ve *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* (yeni bas. Paris 1943) adındaki Bizans terimleri sözlüğü, bugün dahi değerlerini kaybetmiyen büyük çapta eserlerdir. Du Cange ile başlıyan B., önce kaynakların yayımlanıp umumî etüdlerin meydana çıkmasını sağlıyan uzun bir hazırlık devresi geçirmiş ve nihayet, XIX. yüzyıl sonlarına doğru A. Rambaud'nun Konstantinos Porphyrogennetos hakkındaki araştırması (Paris 1870), K. Krumbacher'in büyük Bizans edebiyatı tarihi (aş. bk.; ilk bas., Münih 1891) gibi eserlerin yayımlanması, Avrupa üniversitelerinde B. derslerinin başlaması ve B. kürsülerinin kurulması ve nihayet bu arada müstakil B. dergilerinin doğması ile doğrudan doğruya bir ilim halini almıştır.

B. nin hazırlık devresi (1645-1870): 1. *Kaynakların yayımlanması*: Fransa kıralı XIV. Louis'nin himayesi ile Louvre'daki devlet basımevinde, devrin Fransız ve yabancı bilginlerinin yardımiyle o zamana kadar bilinen bütün Bizans tarih kaynaklarının bastırılmasına karar verilmesi üzerine, B., müspet ve programlı olarak başlamıştır. Önce Ph. Labbe (1607-1667) sonraları Du Cange'ın idaresi altında J. Goar, Ch. A. Fabrot, L. Allatius, P. Poussine, C. Maltrait, F. Combéfis, A. Banduri tarafından haşiyeler yazılarak, *Byzantinae historiae scriptores varii* adı altında bu külliyat 1645-1711 yılları arasında 42 cilt (ciltleniş vaziyetine göre cilt sayısı değişmektedir) halinde yayımlanmış ve Louvre külliyatı olarak tanınmıştır. Aynı külliyat, pek az eklemeler, fakat birçok baskı yanlışları ile 1721-1733 te 23 cilt halinde Venedikte de yeniden bastırılmıştır. Umumiyetle Louvre külliyatına, sonraları yayımlanan bazı Bizans metinleri ile, A. Banduri'nin *Imperium Orientale* veya M. Lequin'in *Oriens Christianus*

gibi etüdleri de ilâve olunmaktadır. L. Cousin (1627-1707), belli başlı Bizans tarihçilerinin eserlerini Fransızcaya çevirmiş ve *Histoire de Constantinople* (Paris 1672 - 1674) adı altında 8 cilt olarak yayımlamıştır. Geçen yüzyılın başlarında Berlin İlimler Akademisi de, önce B. G. Niebuhr, sonraları I. Bekker, L. Schopen ve W. Dindorf'un idaresindeki bir heyete, eski Bizans metinlerinin Latince tercümeleri ve gerekli haşiyeleri ile yeniden yayımlanmasını havale ettiğinden, *Corpus scriptorum historiae byzantinae* adı ile 1828-1879 yılları arasında 49 ciltlik (50. cilt 1897 de basılmıştır) yeni bir külliyat meydana getirilmiştir. Her cildi aynı evsafta olmıyan bu külliyat, Bonn'da basıldığından, kısaca Bonn külliyatı olarak da tanınır. Dinî ve profan Bizans kaynaklarını içine alan ve Migne tarafından *Patrologia Graeca* adiyle 1857 - 1866 da 161 cilt olarak yayımlanan külliyat ise, içindeki yeni metinler bakımından B. e faydalı olmakla beraber, içindekilerin büyük bir kısmı, Louvre ve Bonn baskılarının ayniyle tekrarıdır. Nihayet Miklosich ve Müller tarafından *Acta et diplomata graeca medii aevi* (Viyana 1860-90,5 cilt) de birçok dinî ve profan Bizans belgeleri yayımlanmıştır.

2. *Umumî ve hususî etüdler*: Kaynakların yayımlanmasiyle birlikte, Bizansla ilgili araştırmalar da başlamıştır ki, bunların en başında umumî Bizans tarihleri gelmektedir. Bu yoldaki ilk teşebbüs Ch. Lebeau'nun *Histoire du Bas-Empire* (Paris 1757-1784, 30 cilt) adını taşıyan ve tarih olaylarını tenkidsiz olarak sıralıyan kompilâsyonunda yapılmıştır (Brosset ve Saint Martin'in notları ile 3. baskısı, Paris 1824-36, 21 cilt). E. Gibbon'un *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Londra 1776-1788, 6 cilt) inde, daha kuvvetli bir tarih anlayışı görülmekle beraber, gene de yazarın kendi sempatileriyle temayüllerinin aşırı derecede yer aldığı görülür (en iyi baskısı Bury'nin notları ile, Londra 1896 dan itibaren, 7 cilt). G. Finlay'in Yunanistan tarihinin (*A History of Greece*, Oxford 1877, 7 cilt) beş cildini kaplıyan Bizans tarihi kısmı ise, yazar, romantik bir Yunan hayranı olduğundan, objektif değildir. Arşiv belgelerine dayanılarak yazılan ilk Bizans tarihi, K. Hopf'un meydana getirdiği *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* (Leipzig 1867-68, 2 cilt) tır ve Ersch ve Gruber Ansiklopedisi külliyatında yayımlanmıştır. K. Paparrhegopulos'un yazdığı *Historia tu Hellēniku ethnus* (Atina, 1860-77, 5 cilt)ta da milliyetçi bir temayül hâkimdir. Bu devirde E. de Muralt tarafından yazılan Bizans tarihi kronolojisi (*Essai de chronographie byzantine*, Petrograd 1855-1871, 2 cilt) ise yanlışlarına rağmen, bu alanda hâlâ biricik eser sayılmaktadır. Bu umumî etüdlerden başka hele XIX. yüzyıl içinde belli bazı konular üzerinde de araştırmalar ve yayımlar yapılmıştır. İkonoklastlar hakkında F. C. Schlosser (1812), Mora (1830-36) ve Trabzon (1827-43) hakkında P. Fallmerayer, Filistin hakkında (1869) A. Couret, Komnenoslar hakkında (1811) F. Wilken, Herakleios hakkında (1869) L. Drapeyron, İstanbulun fethi hakkında M. Stasyuleviç (1854) ve A. D. Mordtmann (1858), Bizansın Rusyaya tesirleri hakkında A. Mençikov (1849), Kilise tarihi hakkında J. M. Neale (1847 50) ve A. P. Stanley (1862), İkonoklastlar ve iki kilisenin ayrılması hakkında (1677 - 1679) L. Maimbourg, Bizans din ve fikir hayatının en önemli şahsiyetlerinden Photios hakkında L. Hergenröther (1867 - 69) tarafından eserler yazılmıştır. E. A. Sophokles yeni bir Bizans terimleri sözlüğü (1870), de Mortreuil ise büyük bir Bizans hukuku tarihi (1845-47) yayımlamış, ayrıca A. Mommsen tarafından Hıristiyan Atina (1868), J. von Hammer (1822), Patrik Konstantios (1824) ve S. Byzantios (1851-69) tarafından Bizans - İstanbul hakkında etüdler yayımlanmıştır. Kaynakların ve belgelerin topluca elde bulunması yüzünden bu devrede tarih, hukuk ve filoloji çalışmaları, bir dereceye kadar başarılı neticelere ulaşabilmiş, fakat arkeoloji ve sanat tarihi ilerlemeleri çok daha zor olmuştur. Nitekim F. W. Unger'in yazdığı ilk Bizans sanatı tarihi (1865-68) hiçbir başarı elde edememiştir. Ch. Texier ve R. Pullan'ın Bizans mimarisi(1864), J. Labarte'ın sanayi sanatları (1864-1866) hakkındaki umumî eserlerinden başka, çeşitli bölgelerdeki Bizans anıtları hakkında da etüdler yapılmıştır. Yunanistandaki kiliselere dair(1842) A. Couchaud, Filistin (1860) ve Suriye (1865) hakkında M. de Vogüé, İstanbulda Ayasofya hakkında G. Fossati (1852) ve W. Salzenberg (1854), Büyük Bizans sarayına dair J. Labarte (1861) bu çeşit eserler vermişlerdir. Bizans sanatının Fransaya olan tesirleri ise F. de Verneilh (1851) ve İspanyol sanatına olan tesirleri de José de Los Reos'un (1861) eserlerinde incelenmiştir. Bugün dahi ihmal edilen Bizans epigrafyası hakkında da bu devirde bazı araştırmalar yapılmış ve A. Dethier ile A. D. Mordtmann İstanbul kitabelerini yayımlamışlardır (1864). Buna karşılık, Avrupadaki kolleksiyonların bu alandaki zenginlikleri dolayısiyle, nümizmatik araştırmaları büyük bir gelişme göstererek, A. Banduri (1718), F. de Saulcy (1836) ve bilhassa J. Sabatier (1862) Bizans sikkeleri hakkında umumî veya F. de Pfaffenhofer'in Trabzon sikkelerine dair etüdü (1847) gibi daha dar çerçeveli eserler yayımlamışlardır.

B. nin ilmî devresi (1870 ten bugüne kadar): 1. *Kaynaklar, umumî ve hususî araştırmalar*: Birinci devrede başlıca kaynaklar yayımlanmış olduğundan böyle büyük bir işe tekrar girişilmemiş, fakat daha dar çapta metin külliyatları bastırılmıştır. K. Sathas'ın *Mesaiōnikē Bibliothēke* (Venedik 1872-1894, 7 cilt), Leipzig'de Teubner yayınevinin *Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana*, Pariste Belles Lettres yayınevinin *Collection byzantine* adı altında meydana getirdikleri seriler içlerinde yeni birtakım metinler bulunmakla beraber, büyük külliyatlardan sayılmazlar. Fakat buna karşılık, dünyanın çeşitli köşelerine dağılmış olan Bizans elyazmalarının düzgün katalogları hazırlanmış, O. Seeck (1919) ve F. Dölger (1924-32) İmparatorluk belgelerinin, V. Grumel de İstanbul patrikhanesi belgelerinin (1932 den beri) listelerini ve yine F. Dölger, bazı belgelerin faksimilelerini (1931) yayımlamıştır.

B. nin ikinci devresinde yazılan umumî tarihler arasında, J. A. Kulakovskiy'in ancak 717 tarihine kadar olan olayları içine alan *İstoriya Vizantii* (Kiev 1910-1915, 3 cilt) ile F. İ. Uspenskiy'in *İstoriya vizantiyskoy imperii* (Petrograd, 1914-1927, 2 cilt) adlı eserleri, muhtelif sebeplerle B. e karşı hususî bir ilgi gösteren Rus bilginlerinin bu yolda başlıca tecrübeleridir. A. A. Vasilyev'in önce Rusça (*Lektsii po istorii Vizantii*, Petrograd 1917-1926, 2 cilt), sonra ilâvelerle İngilizce ((*History of the Byzantine Empire*, Madison 1928-1929, yeni bas. 1952 de) ve daha da genişletilerek Fransızca da yayımlanan (*Histoire de l'Empire byzantin*, Paris 1932, 2 cilt, bu baskının ilk cildi Türkçeye de çevrilmiştir, Ankara 1943) umumî Bizans tari-

hi, pek sathî bazı zayıf taraflarına rağmen, modern tarih metoduna göre yazılmış ilk eser olması bakımından, ayrı bir önem taşımaktadır. Bu alanda şimdiki halde yazılmış en mükemmel kitap, G. Ostrogorsky'nin *Geschichte des byzantinischen Staates* (Münih 1940, ikinci ilâveli bas. 1952) adındaki tarihidir. Bu yolda başka bir tecrübe de K. Amantos'un *Historia tu Byzantinu Kratus* (Atina 1939-1947, 2 cilt) udur. B. nin XIX. yüzyıl sonlarından itibaren önem kazanması üzerine dünya tarihleri içinde de Bizans tarihi daha geniş bir yer almağa başlamıştır. E. Lavisse ve A. Rambaud'nun *Histoire générale*; *Cambridge Medieval History*, en son olarak da G. Glotz idaresindeki *Histoire du Moyen Âge*da Bizans tarihine ayrılan büyük kısımlar, bunu göstermektedir. Bizansın belli bir devrini anlatan tarihler arasında, J. B. Bury (1889, 1912), E. Stein (1928) ve P. Goubert'in (1951) çalışmaları, kısa popüler tarihler arasında Ch. Diehl (ilk baskısı 1919) ve medeniyet tarihi hakkında C. Hesseling (1907), N. Turchi (1915), Diehl (1919), K. Roth (1919), S. Runciman (1933), tarafından yazılan eserler vardır. Son yıllarda Bizans medeniyetini bütün cepheleri ile tanıtan iki önemli eser daha yayımlanmıştır ki, birincisi, N. Baynes ile H. Moss'un eseri (*Byzantium* 2. bas. 1949), çok daha büyük çapta olan ikincisi ise L. Bréhier'in eseridir (*Le Monde Byzantin*, Paris 1947-1950, 3 cilt). Bu devirde birçok monografyalar da meydana getirilmiştir. Bunlar arasında A. Rambaud, G. Schlumberger, Ch. Diehl, A. Vogt, A. Pernice, J. B. Pappadopoulos, F. W. Holmes, F. Cognasso, G. Buckler, S. Runciman, W. Schubart ve A. A. Vasiliev (*Vasilyev*) in eserleri en başta anılabilir. Bizansın dünya siyasetindeki mevkii K. Neumann (1894), dış münasebetlerinden de Franklarla olanı A. Gasquet (1888), Almanlarla B. Mystakides (1891), İtalya ile J. Gay (1904), Papalıkla W. Norden (1903), Sırplarla St. Stanojević (1906), F. Dvornik (1926), Ermenilerle J. Laurent (1919), Araplarla A. A. Vasilyev (1935), Selçuklularla J. Laurent (1911, 1913, 1919) ve Osmanlılarla H. A. Gibbons (1916) ve M. Silberschmidt (1923) tarafından araştırılmış, İstanbulun 1453 te fethini de E. Pears (1903) yeniden yazmıştır. Çeşitli bölgelerdeki Bizans idaresine dair Ch. Diehl, L. M. Hartmann (İtalya); M. Gelzer, J. Maspero, G. Rouillard (Mısır). O. Tafrali, A. Bon, D. A. Zakythinos (Yunanistan), Diehl (Afrika), Akulian, Lehmann - Haupt (Ermenistan), A. Gardner (İznik), F. İ. Uspenskiy, W. Miller (Trabzon) in araştırmaları vardır; iç idare hakkında H. Gelzer, ticaret ve iktisat hakkında da W. Heyd. G. J. Bratianu, G. Ostrogorsky, B. Pançenko, Zakythinos, C. Macri, G. Zoras, A. Ferradou, A. Stöckle, G. Testaud, G. Rouillard araştırmalar yapmışlardır. Bizans devletinin umumî coğrafyası A. Philippson (1939), Bizans zamanında Anadolu ise W. Ramsay (1890), V. Schultze (1922-26) ve E. Honigmann (1935)in eserlerinde ele alınmıştır. Umumî Bizans kilise tarihi, M. Gedeon, Andreev, L. Oeconomos, Metropolit Seraphim ve bilhassa J. Pargoire (1905) tarafından incelenmiş, ikonoklâzm hakkında K. Schwarzlose ve G. Ostrogorsky'nin etüdleri yayımlanmıştır. Bizans hukukunu etraflıca, Zachariä von Lingenthal (1892), edebiyatını ise K. Krumbacher (1891, çok genişletilmiş ikinci baskısı 1897) tanıtmış, bu son alanda Montelatici, O. Bardenhewer, ve hilhassa Gy. Moravcsik (*Byzantino turcica*, 2 cilt, 1942-1943)in büyük çapta eserleri ortaya çıkmıştır. Bizans şiiri, G. Soyter, T. Nissen, F. Dölger, romanları O. Schissel, dinî tiyatrosu, Della Pina, V. Cottas; felsefesi, B. Tatakis; Bizansta yüksek öğretim, F. Fuchs, J. M. Hussey; tıp ve müspet ilimleri, G. Sarton, Jeanselme, P. Diepgen, A. P. Kuses tarafından araştırılmıştır. Bu devrede en fazla arkeoloji ile sanat tarihi gelişmiştir, İtalyada Diehl, Bertaux, Afrikada Gsell, Yunanistanda Millet, Letourneau, Sotiriu ve Orlandos, Anadoluda Ramsay ve Bell, Wulff, Strzygowski. Rott, Jerphanion, Suriyede Princeton üniversitesi, Filistinde Crowfood, Monneret de Villard, İstanbulda Millingen, Ebersolt, Schneider, Wiegand, Swift Whittemore, v. b. tarafından araştırmalar yapılarak birçok eserler yayımlanmış, Kondakov, C. Bayet, Diehl, O. Wulff, O. M. Dalton, J. Strzygowski, Talbot Rice, A. Choisy, P. Schweinfurth, W. Zaloziecky, O. Demus ve A. Grabar umumî Bizans sanatı tarihleri yazmışlardır. Eski İstanbul topografyası Mordtmann, J. Pargoire, A. M. Schneiderve R. Janin (1950) tarafından incelenmiştir. Bizans nümizmatiği N. Wroth, Bizans kurşun mühürleri ise G. Schlumberger'in eserleriyle etraflıca tanıtılmış, Bizans musikisi A. Gastoué, H. Riemann, J. B. Thibaut, G. Heatherley ve bilhassa E. Wellesz'in çalışmalariyle B. çerçevesi içindeki yerini alabilmiştir.

2. *B. dergileri*: B. ile ilgili yazılar bir müddet başka alanların dergilerinde yayımlanmış veya İstanbul Rum Edebiyat Cemiyetinin 1861 den 1921 e kadar çıkan *Hellēnikos Philologikos Syllogos* dergisi gibi içinde her alanda yazıların bulunduğu bir organda yer almıştır. Doğrudan doğruya B. ile ilgili dergilerin en eskisi, en devamlısı, K. Krumbacher'in 1892 de kurduğu (önce Leipzig'de, şimdi Münih'te yayımlanmakta) *Byzantinische Zeitschrift*tir. V. G. Vasilyevskiy idaresinde 1894 te Petrograd'da kurulan *Vizantiyskiy Vremennik* ise 1928 den 1946 ya kadar süren uzun bir aralıktan sonra 1947 de yeniden çıkmağa başlamıştır. İstanbuldaki Rus Arkeoloji Enstitüsünün organı olarak müdür F. İ. Uspenskiy'in idaresinde 1895 te çıkmağa başlıyan *İzvestiya Arḫeologiçeskago İnstituta v Konstantinopole* 1914 e kadar devam etmiş ve içinde B. ye büyük bir yer verilmiştir. Rus idaresi zamanında Estonyada Dorpat (Tartu) ta da V. E. Regel tarafından 1915 ten 1917 ye kadar *Vizantiyskoe Obozrenie* adında bir yıllık yayımlanmıştır. İstanbulda Assomption rahiplerinin 1897 den itibaren yayımladıkları *Echos d'Orient*, hemen hemen bir B. dergisi olmuş, nitekim enstitünün Bükreşe naklinden bir müddet sonra, 1943 te *Études byzantines*, 1946 dan itibaren de *Revue des Études byzantines* adını almıştır. *Byzantis* adiyle 1909 da Atinada yayımlanan derginin ancak iki fasikülü çıkabildiği halde, Birinci Dünya Harbinden sonra B. dergileri büyük bir hızla çoğalmağa başlamıştır. Bunların başlıcaları: N. Bees tarafından 1920 den itibaren Berlinde, 1926 dan itibaren de Atinada çıkan ve 1940 ta kapanan *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*; Bizans Araştırmaları Kurumunun 1924 ten beri Atinada yayımladığı *Epetēris tēs Hetaireias Byzantinōn Spudōn*; 1925 te H. Grégoire'ın idaresinde Brükselde kurulan *Byzantion*; S. G. Mercati idaresinde 1925-1940 yılları arasında Romada çıkan *Studi Bizantini e Neoellenici*; 1925 ten beri önce Prag, sonraları da Belgradda yayımlanan *Seminarium Kondakovianum*; 1929 dan beri yine Pragda çıkan *Byzantino-Slavica*; 1935 ten beri A. Orlandos tarafından Atinada yayımlanan *Arkheion tōn Byzantinōn Mnēmeiōn tēs Hellados*; Amerikanın Harward üniversitesine bağlı bir enstitü tarafından 1941 den beri

yayımlanan *Dumbarton Oaks Papers*, Amerikan Bizans Enstitüsünün organı olarak 1946 dan beri çıkan *The Bulletin of the Byzantine Institute*, W. Sas-Zaloziecky idaresinde Avusturya Bizans Araştırmaları Kurumunun 1951 den beri yayımladığı *Jahrbuch der Österreichischen - Byzantinischen Gesellschaft*. Ayrıca birçok memleketlerin tarih, sanat, arkeoloji, filoloji, coğrafya ve teoloji dergilerinde çıkan B. ile ilgili yazıların tam ve toplu bibliyografyasını yapma vazifesi *Byzantinische Zeitschrift*e verilmiştir.

3. *B. kongreleri*: B. nin ilerlemesinde büyük bir rol oynıyan milletlerarası Bizans araştırmaları kongrelerinin birincisi Bükreşte (1924), ikincisi Belgradda (1927), üçüncüsü Atinada (1930), dördüncüsü Sofyada (1933), beşincisi Romada (1936) toplanmış, altıncısı, 1939 da Cezayirde yapılması kararlaşmış ve bütün hazırlıklar tamamlanmışken, harbin çıkması üzerine, toplanamamıştır. Harbden sonra altıncı kongre Pariste (1948), yedincisi Brükselde (1948), sekizincisi Palermo'da (1950), dokuzuncusu Selânikte (1953) toplanmıştır. Bu kongrelerin çeşitli seksiyonlarında verilen tebliğlerle varılan kararlar ayrıca yayımlanmıştır.

4. *B. öğretimi*: Batı üniversitelerinde ilk olarak Bizans filolojisi dersleri programlarda yer almıştır. 1888 de Leipzig üniversitesinde Bizans filolojisi dersleri vardı. Fakat ilk B. kürsüsünü kuran Münih üniversitesi olmuş, 1892 de K. Krumbacher, bu Bizans filolojisi kürsüsünün başına getirilmiştir. Sonra Sorbonne'da (1892), Leyden (1893), Petrograd (1893), Budapeşte (1895) üniversitelerinde yine B. kürsüleri kurulmuş, ders veya konferansları başlamıştır. İlk B. seminerleri Uppsala (1898) ve Münih (1898)te, ilk Bizans tarihi kürsüsü ise 1899 da Sorbonne'da kurulmuş, yine bu sıralarda Graz üniversitesinde Bizans sanatı dersleri başlamıştır. Bugün dünyanın başlıca üniversitelerinde B. kürsü ve dersleri bulunmakta, ayrıca bazı enstitüler de kitaplık ve kolleksiyonları ile araştırmalara faydalı olmaktadırlar.

Türkiyede B.: Bizans kaynaklarından dilimize çevrilenler pek azdır. Kâtip Çelebinin tercüme ettiği Khalkokondyles tarihi kaybolmuş, Tarih-i Osmanî Encümeni adına P. Karolides'in hazırladığı Kritobulos tarihi (1912) ise modern ilmî ihtiyaçları karşılamamaktadır. Türkiyede B. daha fazla İstanbul tarihi ve arkeolojisi araştırmaları yoliyle başlamış olup Patrik Konstantios'tan tercüme edilen *Heyet-i Sabıka-ı Konstantaniye* veya G. Schlumberger'den çevrilen muhtelif kitaplardan başka, İstanbulun fethi, Türk-Bizans münasebetleri ve İstanbul arkeolojisi hakkında Muhtar Paşa, Ahmet Refik (Altınay), C. Esat (Arseven), Mehmet Ziya, Mehmet Raif, telif eserler de yayımlamışlardır. M. Fuat Köprülü'nün Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesirleri hakkındaki büyük etüdü (1931), A. Nimet Kurat'ın Peçenekler ve Çaka hakkındaki araştırması, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Türk Tarih Kurumu tarafından muhtelif yerlerde Bizans eserlerinde yapılan kazıların raporları, çeşitli şahsî araştırmaların neticelerini bildiren yazılar, Türkiyede B. nin hayli geç başlamakla beraber gelişme yolunda olduğunu gösterir. İstanbul Arkeoloji Müzesindeki oldukça zengin bir Bizans seksiyonundan başka 1935 ten beri Ayasofya bir Bizans müzesi olarak açılmış olup sanat tarihi bakımından önemli bazı kiliseler de buraya bağlanmıştır. İstanbulda Bizans elyazmaları pek fazla sayıda olmamakla beraber, Topkapı Sarayı Kitaplığında, Patrikhanede (Fener), Heybeliada Rum Papaz Okulunda bazı önemli nümuneler bulunmaktadır. Rus Enstitüsü ile Assomptioniste'lerin kitaplıklarının İstanbuldan ayrılmasından sonra içinde modern B. yayımları bulunan zengin bir kitaplık kalmamıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesinde, Alman Arkeoloji Enstitüsünde, Patrikhane ve İstanbul Üniversitesi kitaplıklarında B. ile ilgili başlıca kitap ve dergilerin bir kısmı bulunabilir. B. öğretimi ilk olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde başlamış ve 1941 den 1945 e kadar Prof. S. Runciman, Bizans tarihi ile sanat tarihi dersleri vermiştir. Aynı dersleri 1950 den beri de Prof. P. Schweinfurth okutmaktadır.

Bibliyografya: Ch. Diehl'in *Études Byzantines* (Paris 1905) adındaki kitabının *Les études byzantines en France au XIX e siècle* ve *Les études d'histoire byzantine* adını taşıyan yazıları; E. Gerland, *Studium der byzantinischen Geschichte*, Atina 1934. N. Baynes ve L. B. Moss, *Byzantium*, Oxford 1949 (2. baskı) s. 392-421 de başlıca B. yayımlarının bibliyografyası vardır. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, Münih 1897 (2. baskı) s. 1068-1144 te 1897 ye kadar çıkan B. yayımlarının geniş ölçüde bibliyografyası bulunmakta, daha sonraki yayımlar ise *Byzantinische Zeitschrift*de her yıl bildirilmektedir. Harb yıllarındaki yayımlar, Association des Études Byzantines, *Dix années d'études byzantines* (Paris 1949) ve F. Dölger—A. M. Schneider, *Byzanz* (Bern 1952) da toplu surette tanıtılmışlardır.

BIZERTE [*bizęrt*] (Bizerta), Tunus'un kuzey kıyısında liman ve tahkimli şehir. Nüfusu 35 000. B., Afrika ile Sicilya arasındaki deniz yoluna hâkim bir noktada, 16 km uzunluğunda ve 110 km² yüzölçümünde bir göl ile deniz arasındadır. Önemli bir harb ve taşın limanıdır. Limanının kumla dolması XIX. yüzyıldan itibaren değerini kaybetmesine sebep olmuş ise de, Fransız himayesine girdikten sonra (1881), deniz ile göl arasında en büyük gemilerin bile geçebileceği bir kanal açılmış, liman yapılmış, gölün kıyılarında büyük tesisler vücuda getirilmiş, denizden 15 km uzakta bulunan Sidi Abdullah'ta bir tersane kurulmuştur. İkinci Dünya Harbinde Alman ve İtalyan kuvvetleri, B. çevresinde İngiliz, Amerikan ve Fransız kuvvetleri tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır (1943).

Tarih: eskiden Fenike sömürgesi olan Hippo-Diarrhytus (bazı kaynaklarda Hippo-Zarytos) un yerinde kurulmuştur. Önce Kartacalılar elinde bulunan B., sonraları, Augustus zamanında Roma sömürgesi olmuştur. B. nin kalelerini Vandallar yıkmışlardır. Şehir 662 yılında Arapların eline geçmişse de, bir müddet sonra tekrar Bizanslılar tarafından alınmış, sonunda Hasan b. el-Numan, B. yi kesin olarak Emevîler Devletine katmıştır. B., bu akınlar ve savaşlar yüzünden harap olmuş, fakat az zamanda yeniden kalkınmıştır. Arap istilâsından sonra B. nin gelişmesi daha hızlanmış, şehir cami ve çarşılarla süslenmiş, surlarla çevrilmiştir. Bu devirde B. el-Verd'ül-Lahmî adında bir Arap türedisinin eline ve 1160 yılında da Abd'ül-Mümin'e geçmiştir. 1203 yılında B. ye Murabıtlar hâkim olmuşlardır. Endülüsten gelen göçmenler B. nin yakınında Endülüs kasabası adlı bir mahalle kurmuşlardır. XV. yüzyıldan başlıyarak B. de korsanlık gelişmeğe başlamıştır. 1516 yılında bir Fransız-Ceneviz donanması şehri almak istemiş, fakat alamamıştır. Barbaros Hayrettin, Tunusu aldığı zaman (1534) B. halkı Hafsilerden kaçarak ona katılmıştır. Bundan sonra B. ve dolayları kısa bir zaman için V. Karl'ın eline geçmiş, sonra yine kısa bir müddet İspanyollar buraya hâkim olmuşlardır. 1572 yılında Türkler burasını kesin olarak almışlardır. XVII. yüzyılda B. de kor-

sanlık ilerlemiş ve korsanlar Sicilya, Güney İtalya kıyılarını vurmuşlardır. XIX. yüzyılda liman kumla dolmuş ve B. sönmüştür. 1881 yılında B. Fransanın eline geçmiştir.

BIZET [*bizẹ*]. Fransada, bilhassa Brioude ve Cantal'da, Puy de Dôme güneyinde ve yukarı Loire dolaylarında yetiştirilen yerli bir koyun ırkı. B. koyunlarının renkleri gridir (Bizet-gri). B. lerin başları gövdelerine kıyasla daha koyu renklidir. Alından burnun ucuna kadar inen beyaz renkli akıtma karakteristiktir. Koçların boynuzları kuvvetli, büyük, helezonidir. Dişilerinin canlı ağırlığı 35 kg kadardır. B. ler ortalama olarak 1,5 kg yapağı verirler; yapağıları az yağıltılıdır. Etleri makbuldür; bilhassa Pariste çok rağbet görmektedir.

B I Z E T

BIZET [*bizẹ*], **Georges** (1838-1875; asıl adı: *Alexandre César Léopold B.*), ünlü Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Paris civarında Bougival'de ölmüştür. Bir şan öğretmeninin oğlu olan B., 9 yaşında konservatuvara girmiş, orada 10 yıl içinde birçok mükâfatlar kazanmıştır. B., Offenbach'ın açtığı bir operet müsabakasını Lecoq'la birlikte kazandıktan sonra, 1857 de *Le Docteur Miracle* adlı bir eserle Roma Büyük Mükâfatını da kazanmıştır. 1860 ta Romadan *Don Procopio* adlı bir İtalyan komik operası, iki senfoni, *La chasse d'Ossian* (O. ın av cılığı) adlı bir uvertür, *La guzla de l'émir* (Emîrin guzla [b. bk.] sı) adlı bir komik opera göndermiştir. 1863 te Parise dönünce *Les Pêcheurs de Perles* (İnci avcıları) adlı büyük operayı meydana getirmiştir. Bu eser, tıpkı 1867 de yazdığı *La jolie Fille de Perth* (Perth'li güzel kızı) gibi, halkça soğuk karşılanmıştır. 1872 de yazdığı bir perdelik *Djamileh* (Cemile) adlı eseri pek başarı kazanamamıştır. Bununla beraber B., halkın soğuk davranışından da asla yılmamış ve tiyatrodan vazgeçmemiştir. Az zaman sonra Alphonse Daudet'nin *Arlésienne* (Arles kızı) adlı dramını bestelemiştir. Bu eserin bazı parçaları, bestecinin adını geniş ölçüde tanıtmıştır. 1875 te genç üstadın şaheseri olan 4 perdelik *Carmen* operası yayımlanmıştır. Fakat B., tam kendisinden büyük şeyler ümidedilmeğe başlandığı bir anda, bir kalb hastalığı sonunda hayata gözlerini yummuştur. Yukarda sayılan eserlerinden başka, *Vasco de Gama* adlı bir senfoni, *Jeux d'enfants* (Çocuk oyunları) adlı bir orkestra süiti, bir *Marche funèbre* (Cenaze marşı), 40 kadar melodi, piyano için de 3 000 kadar şarkı transkripsiyonu yazmıştır.

Georges BIZET

BİZMUT (Bismuth), kimya elementi, metal; formülü: Bi. Atom ağırlığı 209,00, çekirdek reaksiyonları ile 210, 211, 212 ve 214 atom ağırlığındaki izotopları da elde edilebilmiştir. Periyotlar cetvelindeki sıra numarası 83 tür. II, III, ve V. değerlidir. En dayanıklı olan, en çok raslanan bileşikleri III. değerli bileşikleridir. B., kırmızımtırak beyazımsı parıltılı, gevrek ve havada bozulmıyan bir metaldir. Kristal bir yapısı vardır. Kristalleri romboedrik sistemdendir. Öz ağırlığı 9,8 gr/cm^3 dür. 271° de ergir, 1420° de kaynar, sertliği 2.5 tur. Ârî haldeyken pek gevrek bir metal deǧildir. Gevrekliğini, elemente iz halinde karışmış bulunan başka maddeler vermektedir. B., gümüş, kurşun, civa, bakır, kalay, altın ve plâtin metalleri ile kolaylıkla alaşım yapar. B. un ve birçok alaşımları (meselâ Woods-metal) nın genişleme katsayıları negatiftir, yani soğutuldukları zaman bir miktar genişlerler. Antimuvan, galliyum ametalleri ile Mg_2Sb (magnezyum antimuvan) ve Mg_2Sn (magnezyum kalay) bileşikleri de aynı özelliği gösterirler. B. un elektrik iletgenliği çok düşüktür. Gümüşünkinin ancak % 1,37 si kadardır. Bu, B. un da antimuvan gibi, % 100 bir metal karakteri taşımadığını gösterir. B., kızıl derecede mavimtırak bir alev ile yanarak sarı renkte Bi_2O_3 (bizmutoksit) teşkil eder. Toz halindeyken klor ile, ısı ve ateş çıkararak birleşir. B., sıcakta brom iyod, kükürt, selen ve tellür ile de birleşir. İçinde erimiş halde oksijen bulunmıyan su, âdî sıcaklıkta B. a tesir etmez. Tuz asidi ile sülfürik asit de B. a tesir etmez. Buna karşılık B. u nitrik asitte ve kıral suyu (eau régale) nda kolaylıkla erir, $Bi(NO_3)_3$ ve $BiCl_3$ meydana getirir. 1947 ve 1948 yıllarında Kaliforniyadaki büyük siklotrondan elde edilen 200 milyon V luk döyteron (deuteron) lar ile B. çekirdekleri parçalanmıştır. Bu parçalanma sonucunda radyoaktif özellikte olmak üzere kalsiyum, demir, nikel, kobalt, çinko, arsenik, rubidyum, stronsiyum, iterbiyum, zirkonyum, molibden, ruteniyum, gümüş, palladiyum, kadmiyum, tellür, antimuvan, iyot, baryum ve seryum metallerinin bir karışımı elde edilmiştir. 1950 yılında Sugarman B. atomlarının çekirdeklerini 4 saat müddetle Röntgen ışınları tesiri altında bırakarak 14 radyoaktif B. izotopu elde etmiştir.

Bulunuşu: B., tabiatta en az raslanan elementlerdendir. Dünya kabuğunun 16 km kalınlığındaki en üst katmanında % 3, 4. 10 - 6 kadar bulunduğu tahmin edilmektedir. B. tabiatta plâtin, uraniyum veya tantaldan daha az bulunmaktadır. Tabiatta serbest olarak ve bileşikler halinde bulunur. Bu bileşikler arasında B. sülfür (Bi_2S_3) ile B. trioksit (Bi_2O_3) en önemlileridir. Büyük B. yataklarına Peru, Meksika, Bolivya ve Avustralyada raslanır.

Elde edilmesi: B., oksit halindeki filizlerinin potalarda kömür ile ısıtılarak indirgenmesi yolu ile elde edilir ($Bi_2O_3 + 3C \rightarrow 2\,Bi + 3\,CO$). Sülfür halindeki filizlerinin demir ile ergitilmesinden de elde edilir ($Bi_2S_3 + 4\,Fe \rightarrow 2\,Bi + 3\,FeS$). Bu suretle elde edilen ham B., elektrolitik yoldan sâf hale getirilir. 1946 da dünya B. istihsali 1040 tonu bulmuştur. Bu miktarın 1/3 ü Peruya (343 ton), 1/4ü Birleşik Amerikaya (250 ton), 117 tonu Kanadaya, 83 tonu Meksikaya ve 37 tonu Bolivyaya düşmektedir. 1949 ortalarında B. un kilosunun fiyatı 1 lira kadardı.

Kullanıldığı yerler: B. metal olarak teknikte önemli bir yer tutmamıştır. Bazı ergime derecesi düşük alaşımların (meselâ Wood alaşım: B., kurşun, kalay, kalsiyum) elde edilmesinde kullanılır. Özel maksatlar için kullanılan ve kolay eriyen bir B. lehim alaşımının bileşimi de 53 kısım B., 32 kısım kurşun ve 15 kısım kalaydan ibarettir. 96° de ergir. Bu türlü alaşımlar elektrik iletgenlerinde

sigorta olarak veya yangın tehlikesini haber vermekte kullanılmaktadır. Katılaştığı zaman biraz genleşen B., böylece kalıpların en ince kısımlarını da doldurabildiğinden, kurşun, kalay ve kadmiyumla alaşım halinde olarak basımevlerinde kullanılır. B. ıtriyatçılıkta da kullanılmaktadır.

Tıpta kullanılışı: Antisifilitik ilâçlardan olan B. mürekkeplerini kullanmağı ilk düşünen Alman doktoru W. Balzer'dir. 1916 da Santon ve Robert, Na ve K bizmutotartarat kullandılar. Sazerac ve Constantin Levaditi tavşanların frengisini B. ile iyileştirdiler.

Frengide kullanılan bizmutlu bileşikler dört sınıftır:

1. B. madeni, çok ince toz halinde yağda veya glikoz çözeltisinde asılı halde (suspension olarak) şırınga edilebilir. Neo-trepol, bismuthal ve kolloid halinde B. ihtiva eden İonoid, Colmuthal, Bismuthoidal bu sınıf ilâçlardandır.

2. Organik bizmutlular: sodyum ve potasyum *Tartro-bismuthate*, *Na bismuthyltartrate*, *Bismuth cacodylate*, *Aside oxy-bismuth benzoïque*, *Bismuth oléate*, *Bismuth palmitate*, *Bismuth hexahydrobenzoate*, *Bismuth camphocarbonate* bu sınıfı teşkil eden ilâçların esas unsurlarıdır.

3. Anorganik bizmutlular: *bismuth hydroxyde*, *bismuth iodure*ün teşkil ettiği ilâçlardır.

4. Bizmutlu ve alkaloidli bileşikler: *Iodobismuthate de quinine*in müstahzarlarıdır.

Fizyolojik tesiri: Suda erimiyen B. karbonat gibi bizmutlular, içeriden alındığı zaman hiç sindirilmezler. Sindirim organlarının röntgen muayenelerinde bol miktarda Bi (NO_3) 3 verilir. Ağır olan B. röntgen ışınlarını şiddetle soğurduğu için sindirim borusunun radyografisinin alınmasını mümkün kılar. Eriyen bizmutlular ağızdan verildiği zaman soğurulurlar. Geniş yaralara konan erimez bizmutlular az çok kana geçer. Yanıkların fazla B. sunitrat ile tedavisinde zehirlenmeler görülür. Bununla beraber B. sindirim organları için bir antiseptik olarak BiO (NO_3) tuzu halinde hâlâ kullanılmaktadır.

B. la zehirlenme: kusma, baş ağrısı, baş dönmesi, titreme, sıcaklık düşmesi, kalb zayıflığı belirtileri görülür. Karaciğer üzerine tesir ederek bizmut hepatitisi yapabilir. Ağır hallerde kalb durmasiyle ölüm vukua gelebilir.

B. zehirlenmesi, mide yıkamaları, kan verme, oksijen inhalasyonu ile tedavi edilir. Vücuda Trendelenburg vaziyeti (b. bk.) verilmesi, kol ve bacakların hareket ettirilmesi, venöz kanın kalbe dönmesini kolaylaştırır.

B. analitik olarak suda erimiyen sülfürü $(Bi_2 S_3)$ veya karbonatı $[Bi_2 (CO_3) 3]$ halinde çöktürmek süretiyle tanınır.

Tarihî bilgi: B. hakkında en eski bilgiyi Alman mineralogu Georg Agricola (1494-1555) ile Theophrastus Paracelsus (1493-1541) vermektedir. B. un XV. yüzyılda bulunduğu tahmin edilmektedir. Ancak ilk zamanlar B. u çok defa antimuvan, kalay ve çinko ile karıştırmışlardır.

BİZMUT SUKARBONAT, $(Bi O)_2 CO_3$, beyaz sarımtırak, kokusuz ve lezzetsiz bir tuz. Suda ve alkolde erimez. Biraz su ile çalkalandıktan sonra birkaç damla sodyum sülfür eriyiği ile esmer siyah renk alır ve üzerine hidroklorik asit konunca karbon dioksit çıkarır.

Bu özelliği mide hastalıklarında mide asidi fazlalığı (hiperkloridri) nı gidermekte kullanılmasına sebep olur. Sindirim sisteminin röntgen muayenelerinde de kullanılır. Bunun için 50-100 gr B. S. bir kâse yoğurt ile karıştırılıp içirilir.

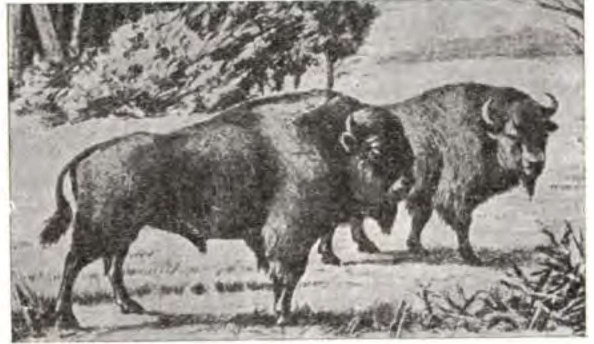
BİZMUT SUNİTRAT, BiO (NO_3), beyaz, kokusuz, tatsız, ince billûrlu bir tuz. Suda ve alkolde erimez. Hava temasında kolaylıkla nitrös tuzlarına çevrilir. Sindirim organları antiseptiği olarak çok kullanılır ve mide ülserinde günde birkaç defa 0,5-1 gr alınabilir; ülserlerin mide asidi tarafından tahriş edilmesini önler. Dışardan yara ve yanıklara sürülen bazı merhemlerin hazırlanmasında kullanılır. Bundan başka sindirim organlarının radyografisini almak için bu organları x ışınlarına karşı donuk hale getirmek gerekir. Bu ise hastaya B. S. lı bulamaç vermekle olur.

BİZMUTİN, uzun ince sütuncuklar halinde, rombik sistemde billûrlaşan veya açık kurşuniden sarıya kadar parlak çizgili bir kütle meydana getiren mineral. Sertliği 2-2,5 ve öz ağırlığı 6,4-6,6 dır. Kimyaca bileşimi $Bi_5 S_3$ olup % 81,2 si bizmuttur. Sıcak nitrik asitte kolayca erir ve bizmut nitrat meydana getirir ki, bu da, bol suda bulanır. Saksonya, Bohemya, Cornwall ve Bolivya'da bulunur.

BİZMUTİT, bizmut mineralleri familya tipi.

BİZMUTOL, bizmutfosfat ile sodyumsalisilat karışımı. Toz halinde antiseptik olarak kullanılır.

BİZON (Bison), memelilerin toynaklılar (Ungulata) takımının çiftparmaklılar (Artiodactyla) alt-takımından, boynuzlular (Bovidae) familyasından bir cins. Geviş getirirler (Ruminantia). B. ların başları oldukça büyük ve geniş kuvvetli boynuzları kısa ve kıvrık, alınları çıkıntılı ve geniştir. Boynu ile sırtı arasında kambur şeklinde çıkıntı vardır. Derileri sık kıllarla kaplıdır. B. ların biri Avrupada(*B. europaeus*, *Bos bonasus*), diğeri Kuzey Amerikada(*B. americanus*) yaşıyan iki türü vardır.

Avrupa Bizonu

B. bonasus (Avrupa B. u): Büyük çenelidir. Vücut yüksekliği sırtındaki kamburla biklikte 2 m 30 cm dir. Uzunluğu 3 metreden fazladır. Ağırlığı 500-700 kilo arasındadır. Bunlar eskiden Orta Avrupa ormanlarında bol miktarda yaşamakta iken bugün yalnız Litvanyada Białowieża ormanı (b. bk.) ile Kafkasyanın bazı ormanlarında bulunmaktadır. Avrupanın diğer bölgelerinde ise yabani olarak yaşıyan nesli tükenmiştir. Hayvanat bahçelerinde yetiştirilmektedir.

B. americanus, *Bos bison* (Amerika B. u): Kuzey Amerikada yaşar. Yeni dünya memeli hayvanlarının en büyüğüdür. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Mississippi'nin doğu ve batı bölgelerindeki otlaklarda kalabalık sürüler halinde yaşamakta idi. Fakat Avrupadan Amerikaya göç edenler bu hayvanları çok fazla öldürdüklerinden 1890 tarihlerine doğru nesilleri hemen hemen tüken-

Amerika Bizonu

mek üzere idi. Bugün B. lar, nesli tamamiyle tükenmesin diye, özel paıklarda yetiştirilip korunulmaktadır. Amerika B. larının boyları 2,70 - 3 m arasında, yükseklikleri 1,70 - 1,90 m olup ağırlıkları 600 - 1000 kg arasında değişmektedir. Dişileri erkeklerine nazaran daha küçük yapılıdır.

BIZOT [*bizọ*], Cezayirde Kosıantin (Constantine) departmanına bağlı bir idare bölümü ve şehir. Nüfusu 11 766 dır.

BJARM [*byarm*] veya **BİYARM'LAR**: bk. BİARM'-LAR.

BJEDUḪ, Kuzey Kafkas dillerinin Batı veya Abasg-Kerket bölümüne giren Adıge (Çerkez) dilinin Batı veya Bozkır Adıge'si veya K'aḫı (asıl Çerkez) denilen kolundan bir lehçe (öbür kol: Yukarı Adıge veya Kabarday [Kaberdey]). 1864 muhaceretinden evvel, Kafkaslarda, Kuban nehrinin ayaklarından olan Pşiş çayı sahillerinde, Şapsug Çerkezlerinin kuzeyinde konuşulurdu. Kol içerisinde akrabaları Şapsug, Ḫak'aç, Abzaḫ (veya Abadzeḫ), K'emirgoy (veya Temirgoy) v. b., kısmen de Besleney (Besleneg) lehçeleridir. Bunlar arasında B. a en yakın olanı K'emirgoy'dur. Her iki lehçede de, Şapsug lehçesindeki k ve g ön-damak seslerine karşılık sırasiyle ç ve c sesleri bulunur. Bk. ABASG - KERKET DİLLERİ, ADİGE, dil, ve ÇERKEZ DİLİ.

BJẸRKNES, Vilhelm Firman Koran (1862-1951), Norveçli fizikçi. Osloda doğmuş ve orada ölmüştür. 1926 da aynı şehirde profesör olmuştur. Hidrodinamikte önemli buluşları vardır. Meteorolojide Bergen okulu denilen sistemin kurucusudur. Bu sistem, siklonlarla ilgili bir dalga nazariyesine dayanır. Oğlu **Jakob Aall Bonnevie B.** (doğ. 1897), 1946 da Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlığına alınmış, Bergen (1931 - 1940) ve Kaliforniya (1940 tan beri) üniversitelerinde meteoroloji profesörü olmuştur.

BJERREGAARD [*byẹrregırd*], **Henrik Anker** (1792-1842), Norveçli yazar. Osloda doğmuş, yine orada ölmüştür. Norveçin ilk millî marşı olan *Sönner av Norge* (Norveçin oğulları) [1820] başlıklı şiiri yazmış olmakla tanınmıştır.

BJERRUM [*byẹrrum*], **Jannik Peterson** (1851 - 1920), Danimarkalı göz hekimi. 1899 da yayımladığı kendi ismiyle *Bjerrum scotomu* diye anılan mevziî körlük hakkında bilgi vermiştir. Bu hastalık, görme alanı içinde pala veya orak şeklinde bulunur.

BJÖRKMAN [*byọ̈rkman*], **Walther** (doğ. 1896), Alman İslâmisti, Türkologu ve Arabisti. Lübeck'te doğmuştur. 1919 da Kiel üniversitesinde doktorasını yaptıktan sonra Hamburg üniversitesine asistan olarak girmiş, 1927 de de yine Hamburg'da İslâmistik doçenti olmuştur. 1929 da Berlin üniversitesinde İslâm filolojisi doçentliğinde, aynı üniversitenin Dış Yüksek Okulu (Ausland - Hochschule) nda da Arapça ve İslâmistik öğretmen ve profesörlüğünde bulunmuş ve üniversitenin Doğu Dilleri Semineri dergisi (*Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen* = *MSOS, Abt. 2*) nin İslâm kısmını idare etmiştir. 1944 te Breslau (şimdi: Wrocław) üniversitesinde Türkoloji profesörü olmuş, bir aralık Uppsala üniversitesinde (1948 - 1953) Türkoloji okuttuktan sonra da 1953 te Ankara üniversitesi Klâsik Şark Dilleri profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Ofen zur Türkenzeit* (Türkler devrinde ocak) [1920], *Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Ägypten* (İslâm devrindeki Mısır devlet tahrirat kalemi tarihine yardımcı malzeme) [1928], *Hochshulreformen im neuen Orient, Türkei und Ägypten* (Yeni Doğuda, Türkiyede ve Mısırda yüksek okul ıslahatı) [MSOS, 1931], *Die schwedisch - türkischen Beziehungen bis 1800* (1800 yılına kadar İsveç - Türkiye münasebetleri) [«Festschrift G. Jacob» da, 1932], *Schwedisch - türkische Beziehungen seit 1800* (1800 den beri İsveç - Türkiye münasebetleri) [MSOS, 1932], *Zusammenfassende Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte des islamischen Orients* (Doğudaki İslâm âleminin muasır tarihine ait toplu yayımlar) [«Die Welt des Islams» ta, 1932], *Die Haschimiten* (Haşimîler) [«Arabische Führergestalten», 1944], *Eine türkische Briefsammlung aus dem 15. Jahrhundert* (XV. yüzyıla ait Türkçe bir mektup kolleksiyonu) [«Documenta Islamica Inedita»da, 1952], *Die frühesten türkisch - ägyptischen Beziehungen im 14. Jahrhundert* (XVI. yüzyılda en eski Türk - Mısır münasebetleri) [«Fuad Köprülü Armağanı», 1953], *Der Aufenthalt des Prinzen Cem in Ägypten 1481 - 1482* (1481 - 1482 de Cem Sultan'ın Mısırda bulunuşu) [«Zeki Velidi Togan Armağânı», 1954]. «Enzyklopädie des Islam» da ve türlü dergilerde İslamistik'e ve bilhassa Mısır, Irak, Suriye ve Lübnan'ın günümüzdeki maarifine ve siyasî tarihine ait birçok makaleleri vardır.

BJÖRKÖ [*byọ̈rkö*], Finlandiyada Viipuri (şimdi Sovyetler Birliğinde Vıborg) şehrinin dış limanı olan Koivisto'nun İsveççe adı. Burada 24 Temmuz 1905 te kayzer II. Wilhelm ile çar II. Nikolay arasında, İngiltereye karşı bir koalisyon mahiyetinde olan ve Fransanın da iştirakini göz önünde bulunduran karşılıklı bir savunma antlaşması imzalanmıştır. Fakat Almanya şansölyesi Bülow ile Rusya dışişleri vekili Lambsdorff bu antlaşmanın sorumluluğunu kabul etmedikleri için, antlaşma neticesiz kalmıştır. Bk. KOIVISTO.

BJÖRKQUIST [*byọ̈rkvist*], **Manfred** (doğ. 1884), İsveçli pedagog ve kilise adamı. Gidea (Ångermanland) da doğmuştur. İşçi, talebe ve memurlar için bir halk üniversitesi, gimnaz ve dinlenme yurdu olan Sigtuna vakfının kurucusu ve müdürüdür.

BJÖRNEBORG [*byọ̈rnıbor'y*], Finlandiyada Pori limanının İsveççe adı. Bk. PORI.

BJØRNSON [*byọ̈rnsın*], **Bjørnstjerne** (1832-1910), Norveçli tiyatro yazarı, romancı ve şair. Kvikne (Øster-

dalen) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir Protestan rahibinin oğludur. Molde orta okulunda ve Christiania (şimdi Oslo) üniversitesinde okumuştur. 1852 den itibaren üniversitede okurken, gazetelerde bilhassa tiyatro tenkidleri ve hikâyeler de yazmıştır. B., tenkid yazılarında Norveç tiyatrosunun Danimarka nüfuzundan kurtulması fikrini savunmuştur. 1857-1859 yıllarında Bergen'de tiyatro müdürü ve Christiania'da «Aftenbladet» gazetesinin redaktörü olarak çalışmış, 1860 ta Romaya gitmiştir. Üç köylü hikâyesiyle meşhur olmuştur: *Synnøve Solbakken* [1857], *Arne* [1858] ve *En glad gut* (Mesut bir delikanlı) [1860]. Aynı zamanda şu millî kahramanlık dramlarını da yayımlamıştır: *Mellem slagene* (Muharebeler arasında) [1857], *Halte Hulda* (Topal Hulda) [1858], *Kong Sverre* (Kıral Sverre) [1861], *Sigurd Slembe* (Sigurd Slembe [Piç S.]) [1862, triloji] ve ayrıca *Småstycker* (Küçük hikâyeler) [1860].

B. BJØRNSON

B., 1865-1867 yıllarında Christiania tiyatrosunu idare etmiş, 1866 dan itibaren de «Norsk Folkeblad» gazetesini çıkarmıştır. Bir zaman da, Kopenhag'da çıkan «For Ide og Virkelighed» (Fikir ve hakikat için) dergisi redaktörlerinden biri olarak çalışmıştır. Birkaç yıl güneyde yaşadıktan sonra, 1875 te Norveçe dönerek Gudbrandsdal'da Aulestad çiftliğini satın almıştır. Bu arada birçok şiirler, vatan şarkıları *Jeg vil værge mit Land* (Yurdumu savunacağım) [1868], *Norsk Sjømandssang* (Norveç denizci şarkısı) [1868], tarihî destanlar, çağdaş portreleri ve başka yazılar vermiştir. Bütün bu yazılar, B. ı Norveçin o zamanki lirik şairlerinin en önemlileri arasına koymuştur. Bu devrede yazdığı büyük eserlerden şunlar sayılabilir: *Jernbanen og kirkgården* (Demiryolu ve mezarlık) [1866, hikâye], *Fiskerjenten* (Balıkçının kızı) [1868, hikâye], *Brudeslåtten* (Düğün marşı) [1873, hikâye], *Magnhild* [1877, hikâye], *Maria Stuart i Skotland* (M. S. İskoçyada) [1864, romantik dram], *De nygifte* (Yeni evliler) [1865, komedi], *Sigurd Jorsalfar* (Haçlı S.) [1872, kahramanlık dramı], *Redaktøren* (Redaktör) [1857, realist bir dram], *En fallit* (Bir iflâs) [1875, yazarın adını meşhur kılan sosyal dram], *Kaptejn Mansana* (Yüzbaşı M.) [1875, Garibaldi savaşlarından bir hikâye], *Kongen* (Kıral) [1877, polemik dramı], *Digte og sange* (Şiir ve şarkılar) [1870; 1880 ve 1890 da daha geniş ölçüde tekrar basılmıştır], *Arnljot Gelline* [1870, aşk şarkıları şeklinde bir destan]. 1865 ile 1870 arasında B., Grundtvig (b. bk.) cilik hareketine katılmış, Danimarka, İsveç ve Norveçte halk üniversiteleri kurdurmak maksadiyle konferanslar vererek ve gazetelerde yazılar yazarak mücadele etmiştir. Fakat B. ın, İslandanın hürriyeti, Norveçin ruhan Almanyaya yaklaşması ve İsveçten ayrılarak bir Cumhuriyet kurması ve 1880 e doğru Darwinizm ve pozitivizm için savaşları, onu eski arkadaşlarından ayırmıştır. B., siyasî fikirlerinden dolayı 1872 de Almanyaya sığınmak zorunda kalmış ve temelli olarak ancak 1882 de Norveçe dönebilmiştir. Bundan Sonra B., tezini kuvvetle belirten romanlar, dramlar yazmış, Norveç ve Amerikada (1880) siyaset, toplum, ahlâk ve dil meseleleri üzerinde konferanslar vermiştir. Bu yıllarda yazdığı eserleri arasında en önemlileri şunlardır: *Salmer* (Mezmurlar) [1880, pozitivist-evolüsyonist şiirler], *Støv* (Toz) [1882, roman], *Det flager i byen og på havnen* (Şehir ve deniz üzerinde bayraklar) [1884, veraset ve eğitim hakkında bir roman], *På Guds veie* (Tanrının yollarında) [1889, aynı konuda, en çok tanınmış olan romanlarından biri], *Mor's hænder* (Annenin elleri) [1892, hikâye], *Absalon's hår* (A. un saçı) [1894, roman], *Nye fortællinger* (Yeni hikâyeler) [1894], *Mary* [1906, roman], *Leonarda* [1879, sosyal dram], *Det ny system* (Yeni sistem) [1879, hicivli dram], *En handske* (Bir eldiven) [1883, sosyal dram], *Over ævne* (Kuvvet üstü) [1. kısım 1883, 2. kısım 1895, mistik ve sembolik büyük bir dram], *Geografi og kjærlighed* (Coğrafya ve aşk) [1885, komedi], *Paul Lange og Tora Parsberg* (P. L. ile T. P.) [1898, siyasî dram], *Laboremus* (Çalışalım) [1901, dram], *På Storhove* (S. de) [1902, dram], *Daglannet* (Dag malikânesi) [1904, dram], *Når den ny vin blomstrer* (Yeni şarap tahammur ettiği zaman) [1909, dram].

B. ın eserleri birçok dillere tercüme edilmiş, kendisi de 1903 te Nobel Edebiyat Mükâfatını kazanmıştır.

Şair olarak B., şekil vermede büyük bir kudret göstermiştir. Siyaset ve din propagandacısı olarak radikal, ahlâkçı olarak da muhafazakârdır. Zamanının en büyük hatiplerinden biridir de. Dreyfuss dâvası üzerine, ezilen milletlerden yana ve dünya barışı uğruna birçok gazetelerde yazılar yazmıştır. Ölümünden sonra *Artikler og Taler* (Gazete yazıları ve konuşmalar) başlığı altında (2 cilt, 1912-1913) bir eseri çıkarılmıştır. *Aulestad breve* (A. mektupları) [1911], *Grotid* (Filizlenme zamanı) [2 cilt, 1912], *Brytningsår* (Kargaşa seneleri) [2 cilt, 1921] başlıkları altında üç mektup kolleksiyonu yayımlanmıştır. Oslo ile Bergen'de heykelleri vardır.

B., Henrik Ibsen'le birlikte, Norveç edebiyatının dünya çapındaki büyük simalarındandır. Her ikisi de, Ivar Aasen (b. bk.) tarafından canlandırılan ve şimdi Norveçin resmî ve edebî dili olan (Nynorn) millî Norveç köylü ve halk dili (Landsmål, b. bk.) nden hoşlanmıyarak Danimarka-Norveç devlet dili (Rigsmål, b. bk.) ni kullanmışlardır.

BK, Berkelium (b. bk.) un kimyasal sembolü.

BLABERA, böceklerin (Insecta) düzkanadlılar (Orthoptera) takımının, Blattidae (b. bk.) familyasından bir cins. Orta ve Güney Amerika ile Antil'lerde yaşarlar. Zahire ve diğer gıda maddelerini kemirirler. Bu cinsin tropik bir türü olan *B. giganteanın* menşei Brezilya ve Guyana'dır. Boyu 6 cm dir.

BLABERA

BLACHÈRE [*blaşēr*], **Régis** (doğ. 1901), Fransız Doğu bilgini ve Arabisti. Pariste doğmuştur. Pariste Wm. Marçais ile M. Gaudefroy-Demombynes'in yanında yetiştikten sonra Arap dili agrégé'si olmuş, 1935 te de Yaşıyan Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales Vivantes) nda, Gaudefroy-Demombynes'in halefi olarak Edebî Arapça profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Quelques détails*

sur la vie privée du Sultan mérinide Abu'l-Hasan (Merinî Sultanı Ebül Hasan'ın şahsî hayatına dair bazı teferruat) [«Mémoire Basset» de, 1928], *Le poète arabe Al-Mutanabbi et l'Occident Musulman* (Arap şairi El Mutenebbi ve Batı Müslüman âlemi) [«Revue des Études Islamiques» te, 1929], *Ibn Marzuk al-Hatib at-Tilimsani: Al Musnad as-Sahih al-hasan* (İbni Merzuk'ül Hatib'it-Tilimsenî'nin Madrid'deki Escurial müzesinde bulunan «El Müsned'üs-Sahih'ül-hasan» adlı yazmasının neşri) [1931], *Extraits des principaux géographes arabes du moyen âge* (Belli başlı Ortaçağ Arap coğrafyacılarından parçalar) [1932], *Grammaire de l'arabe classique*(Klâsik Arapçanın grameri) [M. Gaudefroy-Demombynes ile birlikte, 1937, 2. bas. 1952], *Eléments de d'arabe classique* (Klâsik Arapçanın esasları) [1939], *Arabe littéral* (Edebî Arapça) [«Cent-cinquantenaire de l'École des Langues Orientales Vivantes» ta, 1948], *Exercices d'arabe classique* (Klâsik Arapça alıştırmaları) [M. Ceccaldi ile birlikte, 2. bas. 1952], *Le problème de Mahomet. Essai de biographie critique* (Muhammed Peygamber meselesi. Tenkidî biyografya denemesi) [1952], *Histoire de la littérature arabe, I.* (Arap edebiyatı tarihi I.) [1952].

BLACK [*blæk*], **Eugene R.** (doğ. 1898), Amerikalı bankacı. Atlanta (Georgia) da doğmuştur. Georgia üniversitesinde okuduktan sonra, 1919 - 1933 yılları arasında Atlanta'daki Chase-Harris, Forbes Corp. şirketinde çalışarak 1933 te aynı şirketin müdür muavinliğine getirilmiştir. Aynı yılda New York'taki Chase National Bank'in ikinci müdür muavini olmuş, 1937 de birinci müdür muavinliğine geçmiştir. Bundan sonra B., 1944 yılında Birleşmiş Milletlerin Bretton Woods'da toplanan para ve maliye konferansında kurulması karar altına alınan ve merkezi Washington'da olmak üzere 1946 da faaliyete geçen Milletlerarası Kalkınma ve Gelişme Bankası (International Bank for Reconstruction and Developement; kısaca «Dünya Bankası» [World Bank)nın Amerika Birleşik Devletleri murahhası ve idare meclisi reisi olmuş (1947), sonra müdürlüğe geçmiştir.

BLACK [*blæk*], **Joseph** (1728 - 1799), İskoçyalı kimyacı. Bordeaux'da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. 1756 da Glasgow'da anatomi ve kimya profesörü olmuştur. 1757 de kalker magnezyum kızartılınca karbon dioksid gazı çıktığını ve görülen ağırlık kaybının da bundan ileri geldiğini ispat etmiştir. «Sabit hàva» adını verdiği bu gazın potas kostik tarafından yutulduğunu, sonunda bu maddenin yakmaz potas haline geldiğini göstermiştir. B., maddelerin kimyaca gelişmelerinde ağırlık değişikliğine dikkat eden ilk kimyacıdır. Soluk verme ile çıkarılan havada karbon dioksid bulunduğunu ispat etmiş, sonra saklı ısıyı da keşfetmiştir. Bıraktığı yazılardan *Lectures on the Elements of Chemistry* (Kimyanın esasları hakkında dersler) [1803] adlı 2 ciltlik bir eser çıkarılmıştır.

BLACK [*blæk*], **William** (1841 - 1898), İskoçyalı romancı. Glasgow'da doğmuş, Brighton'da ölmüştür. Resim tahsil etmiş, fakat bu sahada az muvaffak olmuştur. Bunun üzerine gazetecilik hayatına atılarak «Morning Star» da yazılar yazmış ve 1866 da Avusturya ve Prusya arasındaki harbde bu gazetenin harb muhabirliğini yapmıştır. Bundan sonra «Daily News» yazarları arasına katılmıştır. İlk romanları ilgi uyandırmamış, fakat *In Silk Attire* (İpekler içinde) [1869] ve *Kilmeney* [1870] oldukça başarı kazanmıştır. Bununla beraber, ölümüneden sonra da devam edecek olan romancı şöhreti, *A Daughter of Heth* (H. kızı) [1871] romaniyle başlamıştır. B., İskoçya manzaralariyle insanların tabiat içerisindeki hayatlarını canlandırmada büyük başarı göstermiştir. Yazdığı birçok romanlar arasında şunlar anılmağa değer: *The Strange Adventures of a Phaeton* (Bir faytonun garip maceraları) [1872], *A Princess of Thule* (Bir İslanda prensesi) [1874], *Macleod of Dare* (Dare'li M.) [1878], *White Wings* (Beyaz kanadlar) [1880], *Shandon Bells* (Sh. çanları) [1883], *White Heather* (Beyaz fundalık) [1885], *In Far Lochaber* (Uzak L. de) [1888], *Highland Cousins* (Highland'larda yaşıyan kardeş çocukları) [1894], *Wild Eelin* (Yaban E.) [1898]. B. a bir anıt olarak Duart Point (Sound of Mull)de 1901 de bir fener dikilmiştir.

BLACK RIVER [*blæk rivır*; İng. = kara ırmak], Amerika Birleşik Devletlerinde ırmak adları: 1. Birçok çağlıyanlardan geçerek Ontario gölüne dökülen bir ırmak. Uzunluğu 200 km. B., Adirondack dağlık yöresinden kaynağını alır, Watertown yakınında göle dökülür.

2. Missouri ve Arkansas topraklarından geçen ve Mississippi'ye karışan bir ırmak. Uzunluğu 640 km. 160 km-lik bölümü gemi işlemesine elverişlidir.

BLACK - BOTTOM [*blæk bɔtım*; İng. = kara dip], bir dans çeşidi. Bu komik ve taklitli dans, Amerikada çıkmıştır. Amerika zencilerinden 1926 da Avrupa salonlarına geçen B. - B., bir çeşit fox - trot (ragtime; b. bk.) senkoplu ritminin tekrarı olmakla beraber, oynıyanların adım

BLACK - BOTTOM

atışları, vaziyetleri, zencilerin çamurlu bir dereden geçişinin taklididir; sanki çamura batan ayaklar, kurtarılıyormuş gibi ağır ağır oynatılarak dans edilir. Amerikada önce yalnız sahnede oynanan bu dansı, Parisli bir profesör, bazı Charleston adımları karıştırarak, bir salon dansı haline getirmiştir.

BLACKBURN [*blækbırn*], İngilterenin Lancashire kontluğunda bir endüstri şehri. Nüfusu 111 200 (1951). Manchester şehrinin kuzeyinde bulunan B. de pamuklu, kalikot (çirişli pamuk bez), muslin dokumacılığı ile demir endüstrisi gelişmiştir.

BLACKETT [*blæket*], **Patrick Maynard Stuart** (doğ. 1897), İngiliz fizikçisi. Londrada doğmuştur. Kozmik ışınlar alanındaki çalışmalarından dolayı 1948 Nobel Fizik Mükâfatını almıştır. İngiliz donanmasında hizmet ettikten (1914 - 1919) sonra, öğrenimini tamamlamak üzere Magdalene College (Cambridge)e yazılmış, nihayet Londradaki Birkbeck College (1933 - 1937) ve Manchester üniversitesinde fizik profesörü olmuştur (1937).

Atomun transmütasyonunu fotografa çeken ilk fizikçidir. Positron (positif elektron)u bulanlardan da biridir. Bunun

için 1940 ta Royal Society'nin madalyasını almıştır. Meson (b. bk.) denilen elektrik partikülleri üzerinde çalışmıştır. 1945 te atom bombası çalışmalarına katılmıştır.

Royal Society üyelerindendir. Birçok bilim yazıları arasında en başta anılmağa değeni *The Military and Political Consequences of Atomic Energy* (Atom enerjisinin askerî ve siyasî sonuçları) [1948] dir.

P. M. S. BLACKETT

BLACK-FACED [*blæk feyst*], yüzleri koyu renkli bir İngiliz koyun ırkı. Türk zootekni literatürüne siyah başlı kısa yapağılı İngiliz et koyunları olarak geçmiştir. Ayakları da koyu renkli olan B.-F. ler, en çok etleri için yetiştirilir. Bu koyunlar, çabuk büyüyüp erken olgunlaşırlar; semirme kabiliyetleri fazladır, kas telleri arasında yağ biriktiği için etleri gevrek ve lezzetlidir. B.-F. ler yine İngilterede yetiştirilmekte olan beyaz başlı, uzun yapağılı koyun ırklarından (Lincoln, Leicester, Cheviot, Ramney, v. b.), umumiyetle, daha küçük yapılıdırlar. Bununla beraber, en küçük B.-F. ırkı olan Southdown'larda bile dişiler ortalama 57. koçlar 80-100 kg ağırlığındadır. B.-F. ırklarının en büyüğü olan Oxford'larda ise, koyunlar ortalama 90, koçlar 115-135 kg ağırlığındadır. B.-F. ın yapağısı, beyaz başlı koyunların yapağısından daha kısa (5-10 cm), daha az parlak, fakat daha incedir. Bunlar. büyüklüklerine göre 2,3-5,4 kg arasında yapağı verirler. Iklime uyma kabiliyetleri daha fazla, vücut yapıları da daha sağlam olan bu koyunlar, dünyanın başka yerlerine de yayılmışlardır.

B.-F. koyun ırklarının başlıca tipleri şunlardır: Southdown, Shropshire, Hampshire, Suffolk ve Oxford.

BLACKFOOT [*blækfut*; İng. = siyah ayak], Amerika yerli dillerinin Kuzey Amerika bölümünün Algonkin ailesinden bir dil. Yerli adı Siksika (< *siksinam* = siyah + ka [< *okkaç*] = ayak) dır; bu isim B. halkına, siyaha boyanmış ayakkabı giydiklerinden dolayı verilmiştir. Bu dil, Algonkin ailesinin Ova veya Atlantik grupunun Batı bölümüne bağlı olup grup içerisinde başlı başına bir alt-grup meydana getirir. Kanadanın batı kısmındaki Alberta bölümünün güney kısmı ile Amerika Birleşik Devletlerinin Monta bölümünün kuzey kısmında, yani Kayalık Dağlar (Rocky Mountains)ın Büyük Ova (Great Plains) nın kuzeybatısına düşen eteklerinde, Kuzey Saskatchewan nehrinden Yellowstone nehrine kadar yayılan bir sahada 10 000 kişi tarafından konuşulur. Başlıca üç lehçesi vardır: doğuda asıl Blackfoot, kuzeybatıda Kaina veya Blood (= kan), güneyde de Piegan veya Pikuni. Bu lehçeleri konuşanların, eski bir devirde doğudan, Superior gölünün etrafındaki ormanlıklardan batıya doğru göç etmiş olmaları tahmin edilmektedir. Şimdiki komşuları şunlardır: doğuda, aynı aileden olan Cree; güneydoğuda, ailenin Arapaho alt-grupundan Atsina veya Gros-Ventre (= büyük karın) lehçesi; kuzeyde Na-Dene ailesinin Athapaska bölümü; batıda da Salish ailesi. Bk. ALGONKİN ve KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

BLACKFOOT Tipi (kadın)

BLACKFOOT [*blækfut*], Amerika yerlileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Siou (Syu) ailesinin Dakota-Assiniboin kolunun Teton-Dakota grupundan bir lehçe. Teton (yerli dilde: Lakota; öbür gruplar Dakota ve Nakota adlariyle ayrılır) dili içindeki akrabaları Brulé, Oglala, Miniconjou, Sans Arc, Two Kettle ve Hunkpapa lehçeleridir. Bu lehçeyi konuşan oymak, Amerika Birleşik Devletlerinde, eskiden Missouri nehrinin kuzeydoğusunda bulunuyordu. XVIII. yüzyılda bu nehri geçerek, şimdi Güney Dakota denilen bölümde yerleşmişlerdir. Bu lehçe, Algonkin ailesinden olan öbür Blackfoot dili ile karıştırılmamalıdır. Bk. DAKOTA ve SIOU.

BLACKHEAD: bk. KARABAŞ HASTALIĞI.

BLACK-HOLE [*blæk houl*; İng. = siyah delik], Kalkuttadaki William kalesi zindanlarından birisine verilen ad. 1756 da Bengal valisi Sirac-üd-Devle kaleyi alınca 146 Avrupalı esiri 20 Haziran gecesi kalenin, her köşesi yirmi ayak olan dörtköşe bir mahzenine istif etmiş, ertesi günü bunlardan ancak 33 tanesi hayatta kalabilmişti. Bu korkunç zindandan, tarihçi James Mill'in de açıkladığı üzere, Kalkuttadaki Britanya idarecileri sivil suçluları hapsetmek üzere faydalanmışlardır.

BLACK-HORSE [*blæk hors*; = kara at], ağır yük taşımada kullanılan İngiliz at cinsi. Aslı Suffolk-Norfolk kontluklarından gelen bu cinsin daha fazla yayılmış adı *Shire-horse*dur.

BLACKIE [*blæki*], **John Stuart** (1809-1895), İskoçyalı yazar ve bilgin. Glasgow'da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Marischal College (Aberdeen)de, Edinburgh üniversitesinde ve Almanya (Berlin ve Göttingen) da tahsil etmiştir. 1834 te Avukatlar Fakültesine kabul olunmuştur. Aberdeen'de Latince öğretmenliği (1841-1852), Edinburgh üniversitesinde Yunanca öğretmenliği (1852-1882) etmiştir. Öğretim reformunda ve İskoçya üniversitelerinin yeniden kuruluşunda, Edinburgh üniversitesinde bir Keltçe kürsüsünün açılmasında büyük hizmetleri görülmüştür. Siyasette bağımsız radikal idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Faust* (1834), *Aeschylus* (Aiskhylos) [1850], *The Iliad* (İlias) [1866] (bu üç eser tercümedir); *Homer and the Iliad* (Homeros ve İlias) [1866], *Four Phases of Morals* (Ahlâkın dört safhası) [1871]. *Horae Hellenicae* (Yunanistanda geçirilen saatler) [1874], *Language and Literature of the Scottish Highlands* (İskoçya Highland'lerinin dil ve edebiyatı) [1876], *Scottish Highlanders and the Land Laws* (İskoçya Highland'lileri ve toprak kanunları) [1885], *Life of Burns* (Burns'ün hayatı) [1888], *Scottish Song* (İskoçya şarkısı) [1889], *Christianity and the Ideal of Humanity* (Hıristiyanlık ile insanlık ideali) [1893]. Ayrıca birkaç cilt tutan şiirler, tercüme şiirler yayımlamıştır.

BLACKLOCK [*blæklɔk*], **Thomas** (1721-1791), İskoçyalı «kör şair». Annam (Dumfriesshire) da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. On iki yaşında manzumeler yazmağa başlamış, 1746 da şiirlerini toplayıp *Poems* (Şiirler) ismiyle yayımlamış, bu külliyat, büyük bir başarı kazanmıştır. 1759 a doğru kendini din hizmetine, en çok da öğret-

menliğe vermiştir. Robert Burns'ü şiirde sebat etmesi için teşvik etmiştir. İlâhiyat meseleleri üzerinde de yazılar yazmıştır.

BLACKMORE [*blækmour*], **Richard Doddridge** (1825-1900), İngiliz şairi ve romancısı. Longworth (Berkshire) ta doğmuş, Teddington'da ölmüştür. Yazı hayatına, Melanter takma adiyle yayımladığı *Poems by Melanter* (Melanter'in şiirleri) [1854] adlı kitabı ile başlamıştır. *Lorna Doone, a Romance of Exmoor* (L. D., bir E. romansı) [1869; 1952 de filme alınmıştır; Türk. terc *Lorna*, 1953], *The Maid of Sker* (S. kızı) [1872] ve *Springhaven* [1887] adlı tarihî hikâyeleri büyük bir rağbet görmüştür. Diğer eserlerinden *The Fate of Franklin* (Fr. in âkıbeti) [1860] adlı epopesi de anılmağa değer. B. Vergilius'un *Georgica* adlı didaktik manzumesini İngilizceye çevirmiştir (1862, tam olarak 1871). B., duygularını ustaca ifade edebilen, yaratmada üstün kabiliyet gösteren bir yazardır. Tabiatın canlı, şiirli taraflarını güzel bir üslûpla tasvir etmiştir.

R. D. BLACKMORE

BLACKMORE [*blækmour*], **Sir Richard** (1650 - 1729), İngiliz hekimi ve edibi. Corsham'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. III. William'ın hekimi olmuştur. Bazı tıp eserleriyle birçok şiirler yazmıştır; *Creation* (Yaratılış) [1712] adlı manzum eseri anılmağa değer.

BLACKPOOL [*blækpūl*], İngilterede, İrlanda denizi kıyısında, Lancashire kontluğunda bir şehir. Nüfusu 147 100 (1951). İşlek bir liman olan B., Batı İngilterenin çok rağbet gören plâj şehridir.

BLACKSTONE [*blækstın*], **Sir William** (1723 - 1780), İngiliz hukukçusu. Londrada doğmuş, yine orada ölmüştür. Oxford'da hukuk tahsil etmiş, 1733 te de İngiltere anayasası ve kanunları hakkında bir kurs açmıştır. 1758-1766 yıllarında İngiliz âmme hukuku profesörlüğü yapmıştır. Oxford'da verdiği derslerden meydana gelen *Commentaries on the Laws of England* (İngiltere kanunları üzerinde açıklamalar) adlı eseri, klâsik bir eser olmuştur (Oxford 1765-1768). Sonradan tekrar tekrar basılan, en iyi metni de Stephan tarafından hazırlanarak 1886 da Londrada çıkarılan bu eser, bugün bile İngiliz hukukunda, en başta da anayasa meselelerinde bir ana kitap sayılmaktadır. Öbür eserleri şunlardır: *Tracts, chiefly relating to the Antiquities and Laws of England* (İngilterenin başlıca eski müesseseleriyle, kanunlariyle ilgili yazılar) [2 cilt. Londra 1762, en iyi baskısı 1771, Almanca, Bremen 1779], *Analysis of the Laws of England* (İngiliz kanunlarının tahlili) [Oxford, 1754]. Birçok defa basılan ve İngiliz hukukunun bir ansiklopedisi sayılan bu eserin en yeni baskısı, Dickson tarafından Londrada 1880 de çıkarılanıdır.

BLACQUE [*blak*] **BEY**: 1. **Alexandre Blacque** (ölm. 1836), Osmanlı Devleti tarafından «Takvimi Vakayi» (b. bk.) adı ile çıkarılan ilk resmî gazetenin Fransızca olarak yayımlanan «Le Moniteur Ottoman» (b. bk.) adlı baskısının kurucusu ve yazarı. Fransızdır. XVI. Louis'nin savunmasında bulunduğu için Terreur devrinde Fransadan ayrılmak zorunda kalarak Türkiyeye göç eden ve İzmirde yerleşen bir avukatın oğludur. Mora ayaklanması (b. bk.) sırasında İzmirde Roux adında bir Fransız tarafından çıkarılan haftalık «Le Spectateur Oriental» gazetesinin önce yazarları arasında bulunmuş, bir müddet sonra da sahibi olmuştur. Gazetesinde Türkleri, Avrupalılara karşı savunmağa, Rusyanın teşvikiyle Yunanlıları himaye eden Avrupa politikasının Doğudaki Fransız menfaatlerini nasıl baltaladığını göstermeğe çalışmıştır. Bununla birlikte Rus elçisinin teşvikiyle Fransız elçiliğinin devamlı müdahale ve tazyikine uğramakta idi. Hattâ, yine bu tesirle, gazete, Osmanlı hükümeti tarafından bir ay kadar kapatılmış, Navarin Vakası (b. bk.)ndan sonra tekrar çıkmağa başlamıştır. Türkiye - Fransa arasında siyasî münasebetler kesildikten (28 Ekim 1827) sonra hiçbir resmî sıfat ve yetkisi kalmadığı halde İzmirde bulunmakta olan eski Fransız konsolosu tarafından Urla'daki Fransız gemilerinden getirtilen bir müfreze askerle bu yolda yayıma devam eden B. ın matbaası zaptedilmiş (31 Aralık 1827), kendisi Holânda Konsolosluğuna taşınmış, fakat çok geçmeden «Journal de Smyrne» adiyle yine haftalık ikinci bir gazete çıkarmağa başlamıştır (Ocak 1828). Yazıları Rusya siyaseti aleyhinde olduğu için, İstanbuldaki Rusya elçisi Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüste bulunarak (1830) bu gazetenin de kapatılmasını istemiş, bir yandan da Fransız elçisi B. ı tehdide başlamıştır. Böylece yalnız başına Avrupaya karşı Türklerin hakkını çekinmeden savunan B., II. Mahmudun gözüne girmiş ve bu yolda faydalı olabileceğini göstermiştir. Padişahtan Osmanlı Devleti adına Fransızca bir gazete çıkarmak teklifini alınca, gazetesini bir başkasına devretmiş, hükümetçe satın alınan matbaasını da naklederek İzmirden İstanbula gelmiş ve devletçe çıkarılacak ilk resmî gazetenin, yani «Takvimi Vakayi»in Fransızca baskısı olan «Le Moniteur Ottoman» ın yazarlığı ile vazifelendirilmiştir. 1 Kasım 1831 de «Takvimi Vakayi»ile birlikte çıkmağa başlıyan bu gazeteyi muntazam bir şekilde haftalık olarak yayımlamağa devam etmiştir. «Blâk Bey» adı ile Osmanlı Devleti memurları arasına katılan ve devrin ancak büyük hizmeti görülen kimselerine padişah tarafından verilen iftihar nişanı (b. bk.) ile de mükâfatlandırılan B., zamanla II. Mahmudun daha çok teveccühünü kazanmış ve 1836 ilkbaharında hastalığını tedavi ettirmek üzere Fransaya giderken Maltada ölmüştür. Kendisinin Ruslar veya İngilizler tarafından öldürtüldüğü hakkındaki söylentilerin şüpheli olduğu, İstanbul Fransız Elçiliği arşivindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. II. Mahmut, bu ölümden çok müteessir olmuş, B. ın ailesine para yardımında bulunduğu gibi, iki oğlunun hükümet hesabına tahsillerini sağlamış, kendilerine ayrıca aylıklar bağlatmıştır. Bk. aşağıdaki maddeye.

2. **Edouard Blacque** (1824-1895), Osmanlı Devletinin Amerika Birleşik Devletlerine yolladığı ilk elçi. Aslı Fransızdır ve Alexandre B. ın oğludur. Öğrenimini Osmanlı hükümeti hesabına Fransada Saint Barbe okulunda yapmış, ilk önce liman odası tercümanlığına tâyin edilmiş, 1845 te hükümet tarafından yarı resmî olarak çıkarılmağa başlanan «Courier de Constantinople» adlı gazetenin yedi yıl yazarlığını etmiştir. 1852 de gönderildiği Paris Elçiliği başkâtipliğinde yedi yıl, Napoli konsolosluğunda beş yıl bulunduktan sonra, 1866 da Amerika Ayrılık Harbinin sonunda Osmanlı Devleti tarafından Washington'da ilk defa açılan elçiliğe tâyin edilmiş ve Türkiye ile Amerika

arasında başlıyan siyasî ve iktisadî münasebetlerin kurucusu olarak yedi yıl bu vazifede kalmıştır. Amerikadan döndükten sonra bir müddet açıkta kalan B., 1876 da V. Murat zamanında Sadrâzam Mütercim Rüştü Paşa tarafından matbuat müdürlüğüne (bk. BASIN, YAYIN VE TURİZM) getirilmiştir. Bir müddet bu işte kalıp Abdülhamidin arzu ettiği şekilde matbuat üstünde bir baskı yapamıyan B., Mithat Paşa memleketten uzaklaştırıldıktan sonra bu vazifeden alınmıştır. Pek az bir zaman için Şûra-yı Devlet üyeliğinde bulunduktan sonra 1878 de Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürlüğüne tâyin edilmiştir. Bu vazifede ilk defa on iki yıl, Bükreş elçiliğinden sonra ikinci defa da üç yıl bulunmuş ve İstanbulun Beyoğlu bölgesinin belediye işlerinde faydalı hizmetler görmüştür. B., Fransızcadan başka İngilizce ve İtalyancayı da çok iyi bilirdi. Bâlâ rütbesine kadar yükselmiş; Türklerin ve yabancıların verdiği birçok nişanlarla babasına II. Mahmut tarafından verilen iftihar nişanını taşımak yetkisini kazanmıştı. B. bilgili, ince bir devlet memuru olarak tanınmış ve sevilmiştir.

BLACKWELL [*blækwel*], **Elizabeth** (1821 - 1910) ve **Emily** (1826-1910), İngiliz - Amerikalı iki doktor kızkardeş. İlk kadın doktor olarak çalışmak şerefini kazanmışlardır. İkisi de İngilterede Bristol (Counterslip) de doğmuş ve 1832 de Amerikaya göç etmişlerdir.

1844 te Philadelphia ve New York City tıp fakültelerine kabul edilmiyen Elizabeth, hususî olarak takdire değer bir çalışma yapmış ve 1847 de Western New York'taki Geneva tıp okuluna girmiş, 1849 da diplomasını alarak yeni zamanın ilk kadın doktoru olmuştur. E. B., ihtısasını Londrada St. Bartholomew hastahanesinde yapmıştır.

Emily B. ise, New York'ta Bellevue hastahanesinde, Cleveland, Ohioda Western Reserve University'de, Edinburgh (İskoçya) da ve Pariste çalışarak tıp tahsilini tamamlamıştır.

1857 yılı Mayısında iki hemşire New York'ta The New York Infirmary for Women and Children adlı kadın ve çocuk kliniğini kurmuşlardır. Bu klinik, kadınların kurup idare ettiği bu çeşit kurumların ilkidir. 1868 de de, kızların tıp tahsili görebilecekleri The Women's Medical College of the New York Infirmary'yi kurmuşlardır. Bu tıp kolleji, sonraları Cornell Medical College ile birleşti.

Elizabeth B., 1869 dan sonra Londrada yaşamış, Londra Millî Sağlık Cemiyetinin ve 1875 ten 1907 ye kadar nisaiye profesörlüğünü ettiği Londra Kız Tıp Okulunun kurulmasına yardım etmiştir. E. B., 31 Mayıs 1910 da Hastings'de ölmüştür. E. B. nin başlıca eserleri şunlardır: *The Physical Education of Girls* (Kızların bedenî terbiyesi) [1852], *Pioneer Work in Opening the Medical Profession to Women* (Tıp mesleğini kadınlara açmak hususunda öncü mesaisi) [1895].

BLACKWOOD [*blækwud*], **William** (1776 - 1834), İskoçyalı kitap yayımcısı. Edinburgh'da doğmuştur. B., Edinburgh'da kitapçı çıraklığı ile işe başlamış, Glasgow ve Londrada çalışmış, sonra 1804 te Edinburgh'a kitapçı olarak yerleşmiş, en çok da eski kitaplarla uğraşmıştır. 1811 de yayım işine başlamış, 1817 de «Blackwood's Magazine» dergisini çıkarmıştır. Bu değerli edebiyat dergisi, kısa zamanda tutunmuş, B. un etrafına toplanan seçkin yazarların çalışmalariyle şöhretini devam ettirebilmiştir. Bu ünlü yazarların başlıcaları şunlardır: Wilson (Christopher North takma adı ile yazmıştır), Dr. Moir (Delta), De Quincey, Galt, Maginn, Thomas Aird, Hogg. Michael Scott'un *Tom Cringle's Log* (T. C. in kulübesi) adlı eseri ilk olarak, başka bir başlık altında, «Blackwood's Magazine» de çıkmıştır. B., ölünceye kadar firmanın başmüdürü olarak kalmış, idare ve yazı işlerini kendisi görmüştür. Ölümünden sonra yerine oğulları geçmiştir.

BLACKWOOD RIVER [*blækwud rivır*], Avustralyanın güneybatı bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 560 km; 80 km lik bölümü gemi işlemesine elverişlidir.

BLAEU [*blau*], **Bläu, Blauw,** Holândalı matbaacı ve bilgin ailesi:

1. **Jan B.** (ölm. 1679) 2. nin oğlu. Amsterdam'da doğmuştur. Kardeşi Cornelius (1650 de ölmüş) ile birlikte Amsterdam'da bir basımevi idare etmiş ve başka eserler arasında *Atlas Magnus* (Büyük Atlas) [11 cilt, 1650-1662]u çıkarmıştır.

2. **Willem Janszoon B.** (1571 - 1638), matematikçi, coğrafyacı ve astronomi bilgini, 1. nin babası. Alkmaar'da doğmuş Amsterdam'da ölmüştür. Yer ve Gök küreleriyle hartalar çıkarmıştır. Başlıcası *Atlas novus* (Yeni Atlas)tır.

BLAFFARD [*blafār*], sonradan Fransa kıralı olan VII. Charles'ın prens iken bastırdığı 20 akçalık, ayarı bozuk bir çeşit para.

BLAGDEN [*blægdın*], **Sir Charles** (1748-1820), İngiliz hekimi. Londrada doğmuş, Paris yakınında Arcueil'de ölmüştür. 1784 te Royal Society üyesi olmuş, 1789 da da Paris Académie des Sciences'ın muhabirliğine seçilmiştir. Hayatının büyük bir kısmını ordu hizmetinde geçirmiştir. İlmî araştırmalar yapmış, tarih ve arkeoloji ile de uğraşmıştır.

Blagden kanunu: bir kimya kanunu. Buna göre, bir tuz için, donma noktasının düşüşü, çözültünün yoğunluk derecesiyle, yani çözülen maddenin miktariyle orantılıdır.

BLAGODAT, Sovyetler Birliğinde, Ural dağlarının orta kısmında, Sverdlovsk şehrinin batısında, münferit bir dağ (353 m). Buradan çıkan ve % 42 - 63 nispetinde demir ihtiva eden magnetit cevherleri, güneybatısında bulunan Nijni Tagil' şehrindeki maden ergitme fırınlarına gönderilir.

BLAGOEVGRAD (1947 ye kadar: *Gorna Djumaya* [= Yukarı Cumaa]; krş. kuzeydoğu Bulgaristandaki *Eski Djumaya* [= Eski Cumaa], şimdi *Tŭrgovişte*): 1. Batı Bulgaristanda, Yugoslav sınırı yakınında, Bulgar Makedonyasının en önemli şehri. Sofya idare bölümündedir. Nüfusu 14 000 (1951), denizden yüksekliği 351 m. Rila dağlarının güneyinde, Pirin sıradağların batısında, yukarı Struma vâdisinde ve Sofya-Petriç demiryolu üzerindedir. Maden suları ve tütün sanayii vardır.

2. 1947-1952 yılları arasında Bulgaristanın 14 (sonra 12) idare bölgesi (okrăg) nden biri. Eski Sofya idare bölümü (oblast)nden ayrılmıştı. Yüzölçümü 3629 km², nüfusu 252 200. İdare merkezi: B. şehri. Bu bölge şimdi tekrar Sofya bölgesi ile birleştirilerek, memleketin ayrıldığı 9 bölüm (oblast) den biri meydana getirilmiştir.

BLAGOVEŞÇENSK, Doğu Sibiryada Sovyet Rusyanın Amur bölgesinin merkezi. Nüfusu 59 000 (1939). 1856 da kurulmuş bulunan B. in çevresinde un fabrikaları ile kömüre dayanan endüstri vardır. Pazar yeridir.

BLAHOSLAV, Jan (1523-1571), Çek humanisti ve din adamı. Wittenberg (Almanya) de Luther'in vaızlarını dinliyen, sonra Basel'de teoloji öğrenen B., 1555 ve 1557 de Bohemya Kardeşleri Birliği (b. bk.) tarafından vazife ile Viyanaya II. Maximilian'ın nezdine gönderilmiş, 1557 de Birliğin piskoposları arasına seçilmiş ve ölünceye kadar bu vazifesinde kalmıştır. Başlıca eserleri: İncil tercümesi [1565]; bu tercüme daha sonra Bohemya Kardeşleri Birliğince yayımlanan ve *Kralická Bible* (Kralice [yer adı] Kitab-ı Mukaddesi) adiyle tanınan Kitab-ı Mukaddes tercümesine alınmıştır; Bohemya Kardeşleri mezhebinin mufassal tarihi olan *O původu Jednoty Bratské a řádu v ní* (Kardeşler Birliğinin menşei ve nizamı hakkında). Diğer eserlerinden, 700 parçayı içine alan ilâhi külliyatı, musiki hakkında bir risalesi, *Filippika proti misomusům* (Musalar [= ilim ve sanatlar] aleyhtarlarına karşı nutuklar) [1567] u ve bir Çekçe grameri [1571; bas. J. Jireček, 1857] anılmağa değer.

BLAID [*bled*], Bask memleketlerinde oynanan bir cins el topu oyunu. Top, «chistera», çıplak el ayası veya «palu» denilen bir tahta raketle duvara doğru fırlatılır.

BLAINVILLE [*blẽvil*], **Henri Marie Ducrotay de** (1777-1850), Fransız tabiat bilgini. Arques'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. 27 yaşına kadar ilimle uğraşmış, bir gün ünlü bilgin Cuvier'den dinlediği bir ders ona tabiiye yolunu tutturmuştur. B., iki yıl sonra tıp doktorasını vermiş ve hemen, Collège de France'ta ve Tabiat Bilgisi Müzesinde Cuvier'ye vekâlet etmeğe başlamıştır. Anatomi ve zooloji profesörü olmuş (1812) ve hocasının fikirlerini tam bir serbestlikle tenkidetmiştir. B., İlimler Akademisinde Lacépède'in yerine seçilmiş (1825), Museum'da conchyliologie (sedefler ilmi) kürsüsüne (1830), Cuvier'nin ölümü üzerine de, boşalan mukayeseli anatomi kürsüsüne tâyin edilmiştir (1832). Başlıca eserleri şunlardır: *Manuel de malacologie et de conchyliologie* (Yumuşakçalarla sedefler bilgisi el kitabı) [1825], *Prodrome d'une nouvelle distribution du règne animal* (Hayvanlar âleminin yeni taksimine giriş) [1816], *De l'organisation des animaux* (Hayvanların organlaşması hakkında) [1822], *Ostéographie* (Kemik tarifi) [1839], *Physiologie générale et comparée* (Genel ve karşılaştırmalı fizyoloji), *Principes fondamentaux de zoologie* (Zoolojinin esas prensipleri). Çok önemli bir eser olan *Ostéographie*yi tamamlıyamamıştır. *De l'organisation des animaux* adlı eseri de yarım kalmıştır.

BLAIR [*blēr*] (Port Blair), Hind Okyanusundaki Andaman ve Nikobar adalarının başşehri. Nüfusu 17 300. B., Güney Andaman adasının doğu kıyısında işlek bir limandır.

BLAIR [*blær*], **Hugh** (1718 - 1780), İskoçyalı din adamı ve yazar. Edinburgh'da doğmuş, yine orada ölmüştür. 1742 de Edinburgh'da vaiz, 1759 da da aynı şehir üniversitesinde şiir ve belâgat profesörü olmuştur. Hoca iken yazdığı *Lectures on Rhetoric and Belles-Lettres* (Belâgat ve edebiyat dersleri) [1783] adlı eserinde romantizm hareketini savunmuştur. B., bu eserde şairden tabiîlik ve ferdîlik ister ve Homeros'u ideal olarak gösterir. *Critical Dissertation on the Poems of Ossian* (Ossian'ın şiirlerine dair tenkidli araştırma) [1763, Almanca 1785] adlı eserinde bu şiirlerin aslına uygunluğunu savunmuştur. Dar bir presbiteryanizm damgası taşıyan, açık ve şiirli bir dille yazılmış olan *Sermons* (Vaızlar) [1777-1801] ı B. in biyografyasiyle birlikte Finlasyon tarafından yayımlanmış, Almancaya da çevrilmiştir (1781-1802).

BLAIR [*blær*], **Robert** (1699-1746), İskoçyalı şair ve rahip. Edinburgh'da doğmuştur. 1731 de kendisine Athelstaneford (Doğu Lothian) da bir mülk hediye edilmiştir. Başlıca eseri, 800 e yakın kafiyesiz mısradan meydana gelen *The Grave* (Mezar) [1743] şiiridir. William Blake tarafından resimlerle süslenen bu kitabın bazı yerlerinde güzel tasvirler bulunmakta ise de, bazı yerleri hemen hemen günlük dille yazılmıştır. B., 1728 de William Law'nın hâtırasına ithaf ettiği bir şiir de yayımlamıştır: *Poem dedicated to the Memory of William Law.*

BLAKE [*bleyk*], **Joseph Augustus** (1864 - 1937), Amerikalı operatör. San Francisco'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Tahsilini Yale ve Columbia üniversitelerinde tamamlıyan B., 1903 ten 1913 e kadar Columbia üniversitesinin Tıp ve Cerrahî Kollejinde hariciye profesörlüğü etmiştir. Birinci Dünya Harbinde, Amerikan Kızılhaçının Fransadaki askerî hastahanesini idare etmiş, harbden sonra New York'un muhtelif hastahanelerinde vazife görmüştür.

Başlıca mühim eseri *Gunshot Fractures of the Extremities* (Kurşunla vurulma neticesi etraf kemiklerinin kırıkları) [1918] adını taşır.

BLAKE [*bleyk*], **Robert** (1599 - 1657), İngiliz amirali. Bridgwater (Somerset) de doğmuş; deniz üstünde, gemide ölmüş, Westminster'da gömülmüştür. Bir ticaret adamının oğlu olan B., zamanının siyaset ve din münakaşalarına heyecanla katılmış ve bu yolda sağladığı şöhret parlâmentoya seçilmesine sebeb olmuştur (1640). İç savaşlarda da kendini göstermiş; önce Taunton'un alınmasında, sonra da savunmasındaki başarıları ile meşhur olmuş ve Cromwell, kendisini amiral tâyin etmiştir (1649). Prens Rupert'ın donanmasını yenmiş (1651); Tromp, Ruyter ve Cornelius de Witt gibi ünlü Felemenkli denizcilere karşı başarı ile savaşmış; papayı, Toscana dukasını, Malta şövalyelerini İngiliz Commonwealth'ini tanımak ve bu devlete haraç vermek zorunda bırakmıştır (1655). Cadix'i kuşatmış, Santa Cruz'da Tenerife'de İspanyol filosuna karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu savaştan sonra Plymouth'a dönerken iskorbütten ölmüştür.

Robert BLAKE

B., İngiliz bahriyesinin en büyük amirallerinden biri olup şiirlerde terennüm edilmiştir.

BLAKE [*bleyk*], **William** (1757 - 1827), İngiliz şairi ve gravürcüsü. Londrada doğmuş ve orada ölmüştür. Resme karşı küçük yaşta kabiliyet göstermesi üzerine, 10 yaşında iken Strand'daki resim okuluna gönderilmiş; daha sonra, bir gravürcünün yanında çırak olarak çalışmış (1771 - 1778); 21 yaşında kendi başına gravürcülükle hayatını kazanmağa başlamıştır. Çıraklığı sırasında, ustası, kendisini anıtların resimlerini yapmak için Westminster Abbey'ye göndermiş; bu yıllarda yakından incelediği gotik sanatın kuvvetli etkisi altında kalmıştır. 1780 de Royal Academy'de açtığı resim sergisi büyük bir başarı kazanmış; 1782 de Catherine Boucher ile evlenmiş; karısı, resim işlerinde kendisine yardım etmiştir. 1784 te bakırı kezzapla hakketmek

usulünü bulmuştur. B., daha küçük yaştan beri şiirle de uğraşıyordu. 12 ile 20 yaş arasında yazdığı ilk şiirlerini, bir arkadaşı *Poetical Sketches* (Şiir krokileri) [1783] adiyle küçük bir cilt halinde bastırmışsa da, ilgi çekmemiştir. B., şiirlerini bakır üzerine işlenmiş gravürlerle süsliyerek bastırmayı düşünmüş ve *Songs of Innocence* (Mâsumluk şarkıları) [1789]i baştan başa resimli olarak yayımlamıştır.

Bundan sonra yayımladığı şiir kitapları *The Book of Thel* (Th. in kitabı) [1789], *The Marriage of Heaven and Hell* (Cennetle cehennemin evlenişi) [1790], *Songs of Experience* (Tecrübe şarkıları) [1794], *Vision of the Daughters of Albion* (Albion kızlarının hayali) [1793], *The Book of Urizen*(Urizen'in kitabı) [1795]. *The Song of Los* (L. un şarkısı) [1795], *The Book of Ahaniah* (Ahaniah'nın kitabı) [1795], *Jerusalem* (Kudüs) [1804], *Milton* [1804] v. b. dir. Şiir alanında ilkin lirik eserler yazan B., kendini gittikçe mistisizme kaptırmış, son eserlerini tamamiyle sembolik ve tasvirli unsurlarla doldurmuştur. *Songs of Innocence* ve *Songs of Experience*de lirizm, *The Marriage of Heaven and Hell*, *Jerusalem* ve *Milton*da mistisizm hâkimdir. B., İngiliz pre-romantisizmin en büyük şairleri arasındadır.

William BLAKE

1793-1800 yılları, B. için, gravürcülük alanında da çok verimli ve başarılı olmuştur. 1800-1803 te Felpham (Sussex)da bir köy evine çekilerek çalışmış, Londraya dönünce kendini büsbütün resim ve gravüre vermiştir. 1808 de açtığı sergide Chaucer'in *Canterbury Tales* (C. masalları) için yaptığı 16 resim teşhir etmiştir. Bu sergi pek dikkati çekmemekle beraber, B., tuttuğu yoldan ayrılmamış ve pek çok eser vermiştir. *Inventions to the Book of Job* (Eyup kitabına uydurmalar) [1821), *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet) [1822] bunlar arasındadır. Son olarak, Dante'nin *Divina Commedia* (İlâhî komedya)sı için hazırladığı 100 resimden 7 tanesinin gravürünü tamamlıyabilmiştir. Sonraki şiirlerinde olduğu gibi gravürlerinde de mistik ve metafizik bir hava hâkimdir. Ressam olarak realiteyle hiç ilgilenmemiş, konularını çoklukla İncil'den, Shakespeare, Milton v. b. gibi yazarların eserlerinden almıştır. Hiçbir zaman canlı model üzerinde çalışmamış; gözlemden kaçmak, yalnız hayal ile çalışmak metodu üzerinde durmuştur. Onun içindir ki, B. in eserlerini, ayrıntılarındaki doğruluk bakımından değil, renk ve hayal vasıfları bakımından incelemek gerekir. Çağdaşları üzerinde çok az etkisi olmuş, ölümünden sonra uzun zaman unutulmuş, günümüzde daha iyi takdir edilmiştir.

W. BLAKE: «Merhamet»

BLAKESLEE [*blẹyksli*], **Albert Francis** (doğ. 1874), Amerikalı botanikçi ve jenetik uzmanı. Genesco (New York) da doğmuştur. Harvard üniversitesinde yetişmiş, aynı üniversite ile Connecticut Ziraat Kollejinde ve Carnegie Enstitüsünde vazife almıştır. Başlıca jenetik alanında çalışarak, ekmek küfündeki üreme esasını keşfetmiştir. *Datura* bitkisinin coğrafî yayılımı üzerindeki araştırmaları sayesinde kromozomların faaliyeti, jenetik denge ve umumiyetle evrim hakkındaki bilgileri artırmıştır. B., poliployit (polyploïde) bitki elde etmek, yani bitki hücrelerindeki kromozom sayısını artırmak için, ilk olarak, kolşisin (colchicine) alkaloidini kullanmıştır.

BLAKHERNAİ (Yun. *Blakhernas*, sonraları *Blakhernai*, Lat. *Blachernae*, Fatih vakfiyesinde: Aya Vlaherne), Bizans devrinde İstanbulun 14. bölgesi. Bugünkü mahalle taksimatına göre, kısmen Avcı Bey, Molla Aşkî ve Atik Mustafa Paşa mahallelerini içine alan ve Edirnekapıdan Halice inen yamacın kuzeydoğusunda bir parçadır. B. adının, eskiden bataklık olan bu bölgedeki *blakhna*, yani eğrelti otlarının çokluğundan veya kıyısında o zamanlar *lakhernai*, yani palamut balığının bol bol tutulmasından veya Dionysios Byzantios'a göre Blakhernas adında bir Thrak şefin adından geldiği iddia edilmektedir. Bu izahların hiçbiri tatmin edici olmamakla beraber, sonuncusu akla en yatkın olanıdır.

Esasında Balat yakınından Kosmidion, yani Eyuba kadar uzanan, fakat sonraları sınırı daraltılan B. bölgesi, eski bir yerleşme yeri olup başlangıçta İstanbula komşu, ayrı bir şehir olarak gelişmiştir. I. Konstantinos'un yaptırdığı surların 1 km kadar uzağında bulunan ve etrafı surla çevrili olan bu şehirde, en son olarak 423-444 tarihleri arasında yazılan *Notitia Urbis* adındaki İstanbul mahalleleri risalesine göre V. yüzyıl başlarında bir kilise, bir saray, bir nymphaeum (nympha'lar tapınağı), bir hamam, bir tiyatro, bir lusorium (stadyum), iki büyük direkli cadde, 167 ev v. b. bulunmakta idi. En son tahminlere göre B. Tekfur sarayı - Mumhane - Anemas zindanı denen kule ve mahzenler-Lonca-Hagios Demetrios kilisesi-Tekfur sarayı arasını kaplıyan alanda bulunuyordu. B. nin ilk surundan bugün pek az iz kalmıştır. Evler arasında raslanan mazgalsız bazı duvarlar ise, ihtimal burada sonraları yapılan büyük saray kompleksinin teras duvarlarıdır. İstanbul, II. Theodosios zamanında B. ye kadar büyütüldüğü ve şehrin hâlâ duran kara tarafı surları yapıldığı zaman, bu surlar Tekfur sarayı yakınında B. surları ile birleştirilmiş ve böylece hem B. nin şehir içine alınması, hem de surların Halice kadar inmeleri sağlanmıştır; B. nin kuzey ve doğu tarafındaki surlar ise, artık lüzum kalmadığından, ortadan yok olmuşlardır. Böylece şehrin bir mahalle veya bir bölgesi

haline gelen B., eskiden müstakil bir şehir olduğunu hatırlatan site hukukundan (lıbera civitas) V. yüzyılda yalnız eski idare sisteminin yürürlükte olması imtiyazını muhafaza ediyordu.

B. nin Haliç kıyısındaki ucu, kısmen surlar dışında olduğundan, 626 da şehri kuşatan Avarlar tarafından tahrip edilmişti. Bu kısmı ve Meryem'in maphorion, yani elbisesini muhafaza ettiği için Bizanslılarca ayrı bir önemi olan buradaki kiliseyi korumak üzere, B. surları 627 de İmparator Herakleios tarafından genişletilmiş ve daha sonraları da 813 te V. Leon bunları yeni ilâvelerle sağlamlaştırmış olduğundan bugün ortasında Toklu Dede türbesi bulunan, beş kuleli kale meydana gelmiştir. B. surlarının yukarı kısımları ise I. Manuel Komnenos ve II. İsaakios Angelos'un bazı ilâveleriyle XII. yüzyılda sağlamlaştırılmıştır. Arazinin meyilli oluşu yüzünden hendek yapılamadığından, 1453 e kadar buradaki sur duvarları devamlı olarak onarılmıştır. Bizans başkentinin en kutsal yerlerinden birisi olan Theotokos tōn Blakhernōn kilisesi V. yüzyıl sonlarında İmparatoriçe Pulkheria tarafından inşa ettirilmiş ve I. Leon, o sıralarda Kudüs'ten getirilen maphorion'u muhafaza için, 473 te burada Soros adında bir ek binadan başka, esas kiliseyi de tezyin ettirmiş, ayrıca imparatorlar için de mukaddes bir havuz yaptırmıştır. Sonraki devirlerde tamir gören ve tezyinatı zenginleşen bu kilise, 1070 te yanmış ise de, büyük bir ihtimalle derhal yeniden inşa edilmiş, nihayet 29 Şubat 1434 te bir tedbirsizlik sonunda tekrar yanmış ve ortadan kaybolmuştur. İçine sığınanlara dokunulmazlık hakkı sağlıyan bu kilisede 1030 dan 1204 e kadar önünde büyük dinî âyinler yapılan bir Meryem (Thetokos Blakherniotissa) resmi bulunuyordu. Şehrin palladion'u, yani koruyucusu olduğuna inanıldığından bu resmin ve içinde olduğu kilisenin bilhassa muharebeler sırasında önemi çok büyüktü. Daha fetihten önce yok olduğundan, çok büyük ölçüdeki bir bazilika şeklinde olan bu binanın şekli hakkında ancak kaynaklarda verilen bilgilerden bir fıkir edinilmektedir. Kilise, yakınındaki saraya bir galeri ve bir merdiven vasıtasiyle bağlanmıştı. Hagia Soros adı verilen ve içinde Meryem'in elbisesi, başörtüsü ve kuşağının bir parçası muhafaza edilen yuvarlak şapel de, kilisenin bitişiğinde olmakla beraber saraya kapalı bir yol ve bir merdivenle bağlı idi. İmparatorlara mahsus havuz ise, kubbeli yuvarlak bir salonun ortasında idi. Bu binaların her üçünde de muhteşem bir mozaik tezyinatı bulunuyordu. Bugün aynı yerde, aynı adı taşıyan modern küçük bir kilise ile, halkın şifalı hassalarına inandığı bir ayazma (b. bk) vardır.

B. sarayının esası ise, ihtimal, V. yüzyılda burada olduğu bilinen triklinos'a dayanmaktadır. Bir ibadet yeri ile bir kabul salonu, bir de yatak odası olan bu triklinos'ların sayısı bir müddet sonra dörde çıkarılmıştır ki, bunlar Soros, Danubios Anastasios ve Okeanos triklinos'ları olarak tanınırlar. XI. yüzyıl sonlarında B. de saraylar olduğu bilinmektedir. İmparator I. Aleksios Komnenos, surlara bitişik veya yakın olarak yaptırdığı, kale gibi müstahkem bir sarayda Birinci Haçlı Seferi başkanlarını kabul etmiş, ve buranın zenginlik ve ihtişamı ile gözlerini kamaştırmıştır. Aleksiakos basilikos triklinos (Aleksios'un imparatorlara mahsus triklinos'u) adı verilen bu sarayın, şimdi üzerinde Ivaz Efendi camiinin bulunduğu terasta yükseldiği tahmin edilmektedir. İmparator I. Manuel Komnenos da, burada devrin tarihçilerinin, seyyahlarının iç ve dış ihtişamını anlattıkları, hattâ B. yamacının şehre hâkim bir yerinde, dünyada eşi olmadığı bildirilen bir saray yaptırmıştı. Nihayet II. İsaakios Angelos da surlara bitişik olarak ve içinde oturma odaları olan bir kule inşa ettirmiştir. Bunun Ivaz Efendi camiinin kuzeyindeki kule olduğu sanılmaktadır. B. sarayından bugün birçok duvar, mahzen kalıntıları ile, Anemas zindanı (bk. ANEMAS KULESİ) denen surlara bitişik büyük bir mahzen ve eski adı henüz tesbit edilemiyen Tekfur sarayı (b. bk.) adındaki üç katlı bir bina harabesi durmaktadır.

Ayvansarayda bugün Atik Mustafa Paşa camii adını taşıyan ibadet yerinin, 1059 da I. İsaakios Komnenos'un yeniden yaptırdığı Hagia Thekla kilisesi olduğu tahmin edilmekte, 1928 den beri ancak bir duvarı kalan Toklu Dede mesçidinin ise, eski bir şapel olduğu bilinmekle beraber Bizans devrindeki adı tesbit edilememektedir. Fetihten sonra VII. - VIII. yüzyıllardaki Arap akınları ile ilgili birçok efsanelere dayanılarak, birtakım sahabe mezarlarının B. mıntıkasında olduklarına inanılmış ve bunlar için türbe ve mezarlar yapılmıştır.

Bibliyografya: J. B. Papadopoulos, *Le palais et les églises des Blachernes,* Atina 1928; A. M Schneider, *Die Blachernen,* «Oriens» dergisi, c. IV (1951), s. 82 - 120; F. Dirimtekin, *14. mıntıka (Blachernae), Surlar, saraylar ve kiliseler,* «Fatih ve İstanbul» dergisi, c. I (1953), s. 193-222.

BLAKHERNİTES, Mikhael ve Symeon (X. yüzyıl), Bizans ressamları. Hayatları hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. Başka altı ressam ile birlikte, İmparator II. Basileios (hük. 976-1025) un emriyle, azizler biyografileri hakkında bir kitabı resimlerle süslemişlerdir. Şimdi Vatikan kütüphanesinde saklanan ve *Basileios menologionu* veya *Vatikan menologionu* (Yun. *mēnologion* = kilise takvimine göre sıralanan azizler biyografileri) adiyle tanınan bu eserdeki resimler, Bizans minyatür ressamlığının en seçkin örneklerindendir.

BLAKSTONİYA (Blackstonia), karanfilgiller (Caryophyllaceae) familyasından, Akdeniz bölgesinde 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkiler *Centaurium* cinsine çok benzerler. Yurdumuzda Güney ve Batı Anadolu bölgelerinde *B. perfoliata* ve *B. serotina* türleri yabani olarak yetişmektedir.

BLAKSTONİYA
a, b, c) türlü tipler, d) çiçek, e) meyva

BLAKUS (Blacus), böceklerin zarkanadlılar takımının brakonide (Braconidae) familyasına bağlı, Avrupada kınkanadlılar ve çiftkanadlılar üzerinde parazit olarak yaşıyan ufak bir cins.

BLAMONT [*blamō̃*] **François Colin de** (1690 - 1760), Fransız bestecisi. Versailles'da doğmuş, gene orada ölmüştür. XV. Louis'nin musiki nâzırı olmuştur.

Les fêtes grecques et romaines (Yunan ve Roma bayramları) [1728], *Le caprice d'Erato* (Erato'nun kaprisleri) [1730], *Endymion* [1731], *Les caractères de l'amour* (Aşkın karakterleri) [1738], *Les amours du printemps* (İlkbahar sevdaları) [1739], sarayın isteği üzerine *Zéphire et Flore* (Zephyros ile Flora), yeğeni de Bury ile birlikte *Jupiter vainqueur des Titans* (Devleri yenen Iupiter) ve *Les fêtes de Thétis* (Thetis bayramları) operalarını yazmıştır. Kantatlar, moteler, kimi ciddî, kimi hafif beş musiki külliyatı yayımlamıştır.

BLANC [*blã*], **Auguste Alexandre Philippe Charles** (1813-1882), Fransız sanat tenkidçisi. Castres'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1845 yılında *Histoire des peintres français au XIXe siècle* (XIX. yüzyıl Fransız ressamları tarihi) adlı bir yayıma başlamıştır. 1848 ihtilâlinde güzel sanatlar idaresinin başına geçirilmiştir. 1850 de bu görevinden ayrılmış ve aıkadaşları ile birlikte 26 yıl süren bir çalışma ile *L'histoire des peintres de toutes les écoles* (Bütün okullar ressamlarının tarihi) [14 cilt 1876] adlı büyük bir biyografi serisi hazırlamıştır. Holânda, Fransa, Umbria, Roma ve Venedik okulları ressamlarının monografilerini yazmıştır. Bundan başka şu eserleri önemlidir: *L'œuvre de Rembrandt* (R. ın eseri) [1853], *Grandville* [1855], *Les trésor de l'art à Manchester* (Manchester'de sanat eserleri) [1857], *Le trésor de la curiosité* (Merakın hazinesi), *Lœuvre complet de Rembrandt* (R. ın bütün eserleri), *Catalogue raisonné* (İzahlı katalog) [1859 - 1863], *La grammaire des arts du dessin* (Desen sanatları grameri) [1867], *Ingres, sa vie et ses ouvrages* (I., hayatı ve eserleri) [1870], *Le cabinet de M. Thiers* (Th. in kolleksiyonu) [1871], *L'art dans la parure et dans le vêtement* (Süsleme ve giyimde sanat) [1875], *Les artistes de mon temps* (Çağımın sanatkârları) [1876], *Voyage de la haute Egypte* (Yukarı Mısır yolculuğu) [1876], *Grammaire des arts décoratifs* (Dekoratif sanatlar grameri) [1881]. «La gazette des beaux arts» (Güzel sanatlar gazetesi) adlı bir dergi çıkarmıştır. 1869 yılında Güzel Sanatlar Akademisine seçilmiş, sonra Collège de France'a estetik profesörü tâyin edilmiştir.

BLANC [*blã*], **Jean Joseph Louis** (1811 - 1882), Fransız sosyalist yazarı ve siyaset adamı. Madrid'de doğmuş ve Cannes'da ölmüştür. İlk çalışmalarına, 1830 da Pariste edebiyatla başlamış, daha sonra gazetecilik hayatına atılarak birçok gazetelerde başyazarlık yapmıştır. Genç yaşta iken yayımladığı *Organisation du travail* (Çalışmanın teşkilâtlandırılması) adlı eseri, işçiler arasında büyük akisler yaratmıştır. B., bu eserinde, her insanın çalışmaya hakkı olduğunu, cemiyetin herkese iş bulmakla görevli bulunduğunu belirtmiş, cemiyeti temsil eden devletin fakir tabakayı düşünmesini ve her sanat dalı için atelyeler kurmasını belirtmiş, birtakım iktisadî sıkıntıları gidermek üzere de devlet eliyle istihsal kooperatiflerinin kurulmasını ileri sürmüş, bu kurumların hususî teşebbüs ve serbest rekabet sistemini yenmesini istemiştir. Tarih eserlerinin temelinde de sosyal demokrasi fikirleri vardır: *Histoire de dix ans 1830 - 1840* (1830 - 1840'a kadar on yılın tarihi) [5 cilt, 1841 - 1844], *Histoire de la Révolution française* (Fransa İhtilâli tarihi) [12 cilt, 1847-1862]. *Dix années de l'histoire d'Angleterre* (İngiltere tarihinin on yılı) [10 cilt, 1879-1881]. B., bu fikirlerini sırf yazar olarak değil, güttüğü politikada da temsil etmiştir. 1848 ihtilâlinin patlamasından sonra geçici hükümette üye ve İşçi Komisyonunun başkanı olmuştur. Az sonra Belçikaya kaçmak zorunda kalmış, 1854-1870 yıllarını Londrada geçirmiştir. 1871 de Millî Meclis üyesi olmuş ve Komüne karşı savaşmıştır. 1876 dan sonra milletvekilliğine seçilerek Radikal Partiye girmiştir.

BLANC [*blã*], **Ludwig Gottfried** (1781 - 1866), Alman Romanisti ve Dante mütehassısı. Berlinde doğmuş, Halle'de ölmüştür. Aslı Fransızdır. Önce siyasete karışmış, 1811 - 1813 yıllarında hapsedilmiş, sonra 1833 te Halle üniversitesinde Roman dilleri profesörlüğüne getirilmiş; ayrıca, 1838 de de aynı şehrin katedraline vaiz tâyin edilmiştir. Dilcilik alanında *Grammatik der italienischen Sprache* (İtalyan dili grameri) [1844] adlı eseriyle tanınmıştır; bu kitapta, İtalyan dilinin gelişme tarihi ana hatlariyle ilk defa tesbit edilmiştir. Büyük bir Danteci olarak tanınan B. ın bu alandaki eserleri şunlardır: etüt olarak *Dante Alighieri* (1832), *Vocabolario Dantesco o Dizionario critico e ragionato della Divina Commedia* (Dante'nin kelime hazinesi veya Divina Commedia'nın tenkidî ve muhakemeli sözlüğü) [Leipzig 1852, İtal. terc. 1859], *Divina Commedia*nın Almancaya tercümesi, notlarla birlikte (Halle 1864).

BLANC DE BALEINE ([*blã dı balēn*] (Lat. Cetaceum veya Spermaceti), memleketimizde *balıknefsi* adı ile tanınan, balinaların ve başlıca *Physeter macrocephalus Lacepède* (Physeteridae) in başlarındaki boşluklardan çıkarılan yağlı madde. Eter, kloroform, karbon sülfür ve kaynar alkolde erir. B., bilhassa Kold krem (cold cream) yapmada kullanılır.

BLANCA DE BORBÓN [*blanka de borbon*] (Fr. Blanche de Bourbon) (1338? - 1361), Castilla kıraliçesi. Bourbon dukası I. Pierre'in kızı. 1353 te Castilla kıralı Pedro el Cruel (Zâlim P.) ile evlenmiş, fakat çok geçmeden kıral, B. dan ayrılıp eski sevgilisi Maria de Padilla'yı tekrar yanına almıştır. Kaçma teşebbüsünden sonra kocasının eline düşen B., önce Toledo'da, sonra Medinasidonia'da hapsedilmiştir. B. nun kıralın emriyle zehirlendiği zannedilmektedir.

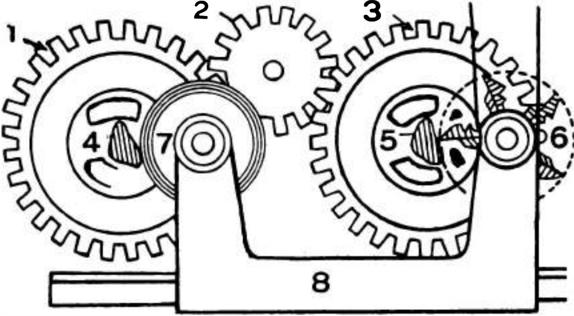
BLANCA DE NAVARRA [*blanka de navarra*]: 1. (İt. Bianca di Navarra) (1385? - 1441), Navarra kıralı III. Carlos el Noble (Asîl C.) nin kızı. 1404 te Sicilya kıralı Martino d'Aragona (Martin de Aragón) ile evlenmiştir. Kocası 1409 da ölünce B., 1420 de II. Juan de Aragón ile evlenmiş ve idareyi onunla paylaşmıştır. Don Carlos de Viana'nın ve II. B. de N. nın anasıdır.

2. (1424 - 1464), Aragón kıralı II. Juan ile I. Blanca de Navarra'nın kızı. Olite'de doğmuştur. 1440 ta Castilla kıralı IV. Henriquez ile evlenmiştir. B. nın çocuğu olmadığı için, 14 yıl beraber yaşadıktan sonra kıral kendisini boşamıştır. Yerini almak istiyen Foix kontesi tarafından zehirlendiği yolunda bir söylenti vardır.

BLANCHARD [*blãşar*], **François** (1753 - 1809), Fransız havacısı. Petit - Andelys (Eure departmanı)te doğmuş, bir hava yolculuğu sırasında felce tutularak ölmüştür. 1785 te Amerikalı J. Jeffries ile birlikte bir balonla Manş denizini geçmiş, ilk defa Montgolfier'nin yaptığı paraşütü kullanmış, bunu kendisinin bulduğunu iddia etmiştir. 1807 ye kadar 766 başarılı yolculuk yapmıştır.

BLANCHARD [*blænçırd*], **Thomas** (1788 - 1864). Amerikalı mucit. Sutton (Worcester County, Massachusetts) de doğmuş, Boston'da ölmüştür. Kardeşiyle birlikte el ile raptiye yaparken, dakikada 500 tane ve daha mükemmel raptiye çıkaran bir makine icadetmiştir. Daha sonra namlu yapan bir hadde makinesi, bir dipçik yapma makinesi de icadetmiş, bunu zamanla geliştirerek 13 çeşit makinenin yerini tutan ve türlü eşya yapmağa yarıyan bir makine haline getirmiştir. B. ray, lokomotif ve kuvvetli bir akıntıya karşı hareket edebilecek tekneler üzerinde de çalışmıştır. Zarf kesip katlıyan bir makine, buharla işliyen bir vagon (lokomotiflerin henüz kullanılmadığı bir zamanda), ağır keresteyi bükmek için bir usul de icadetmiştir.

Blanchard torna tezgâhı: Belli bir modele göre, yuvarlak ve düzgün olmıyan şekillerde eşya (tekerlek is-

Blanchard torna tezgâhı: 1, 2, 3 No. lı çarklar, 4 No. lı modele ve 5 No. lı işe hareket temin ederler. 7 No. lı çarkın hareketi, model tarafından idare edilir. Bu çark, 8 No. lı bağlama tertibatı ile dönen 6 No. lı çarkları kontrol eder.

pitleri, tüfek dipçikleri, ayakkabı kalıpları, tekerlek parmakları, v. b.) yapmağa yarıyan bir çeşit kopya tornası. Model ve iş, paralel eksenler üzerinde aynı yönde ve aynı hızla dönerler. İş, hızla dönen çakı tarafından kesilerek şekillendirilir. Bu çakının durumu, modelin şekline göre değişir. Bu husus, model üzerinde yavaş hareket eden bir kopya çarkı vasıtasiyle sağlanır.

BLANCHE [*blãş*], **August** (1811-1868), İsveçli yazar. Stockholm'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Bir müddet memurluk etmiş, sonra kendini edebiyata vermiş, 1859 da millî meclise üye seçilmiştir. Çok beğenilen komedyalar, farslar yazmıştır. Bunların çoğunda yabancı yazarları taklidetmiştir: *Hittebarnet* (Sokakta bulunmuş çocuk) [1847], *Ett resande teatersällskap* (Bir gezici tiyatro trupu) [1848]. Ciddî dramlar da yazmıştır: *Läkaren* (Hekim) [1845] ve *Engelbrecht* [1846]. Eugène Sue'yü taklidederek yazdığı heyecanlı romanları arasında *Sonen af söder och nord* (Güney ile kuzey oğlu) [1851] anılmağa değer. B. ın en özlü eseri, mizahla, duyguyla dolu olan *Taflor och berät, telser Stockholmslifvet* (Stokholm hayatından tablolar ve hikâyeler) [1845] le hayatının son yıllarında çıkardığı buna benzer hikâyelerdir. Eserleri *Samlade arbeten* (Toplanmış eserler) adı altında yayımlanmıştır [1870-1877].

BLANCHE [*blãş*], **Jacques Emile** (1861 - 1942), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, Offranville (Seine-Inférieure) de ölmüştür. Doktor Antoine Emile Blanche'ın oğludur. Ressam Gervex ve Humbert'in yanında çalışmıştır. Tabloları, bazı XVIII. yüzyıl İngiliz açık hava portre ressamlarının güzel parklarda yapılmış figürlü resimlerini andırır. Başlıca eserleri arasında Ressam Thaulow ve çocukları, Madam Barrès, İgor Stravinskiy'in ayakta portresi, Madam Bizet vardır. 1900 milletlerarası sergisine ve sonra da 1901, 1902, 1903, 1904 sergilerine portre resimleriyle katılmıştır. B., ayrıca çeşitli kitaplar da yayımlamıştır. Bunlardan *Études et portraits* (Etüt ve portreler) [1912] adlı eserinde ressam Manet hakkında dikkate değer bir etüt bulunmaktadır. Ayrıca da *Cahiers d'un artiste* (Bir sanatçının not defterinden) [1915], *Propos de peintre: de David à Degas* (Ressamın sözleri: David'den Degas'ya kadar) [1919] adlı kitapları da yayımlamıştır.

J. E. BLANCHE

J. E. BLANCHE: «Ressam Thaulow ve ailesi»

BLANCHE D'ARTOIS [*blãş dartua*], Navarre kıraliçesi. Fransa kıralı IX. Louis'nin kardeşi, Artois kontu I. Robert ile Mahaut de Brabant'ın kızı. İlk olarak kıral Henri de Navarre, sonra Edward of Lancaster ile evlenmiştir. İlk kocasından olan kızı Jeanne, Fransa kıralı Philippe le Bel (Güzel Philippe) in karısıdır.

BLANCHE DE BOURGOGNE [*blãş dı burgoñ*] (1296?-1326), Bourgogne saray kontu (comte palatin, Pfalzgraf), IV. Otto ile Artois kontesi Mahaut'nun kızı. La Marche kontu Charles ile evlenmiş, kocası IV. Charles le Bel (Güzel Charles) adı ile Fransa kıralı olmuştur. 1314 te görümcesi Marguerite ile birlikte zina işlediği sabit olunca Gaillard kalesine kapatılmıştır. 1322 de boşandıktan sonra rahibe olmuş ve Manbuisson manastırında ölmüştür.

BLANCHE DE CASTILLE [*blãş dı kastiy*] (İsp. Blanca de Castilla) (1185-1252), Fransa kıraliçe ve naibesi, Castilla kıralı IX. Alfonso ile İngiltere kıralı II. Henry'nin kızı Eleanor'un kızı. Palencia'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransa kıralı Philippe Auguste ile İngiltere kıralı John Lackland B. nın amcası arasında imzalanan Goulet antlaşması (22 Mayıs 1200) sonunda, Blanca, Pont-Audemer'de Fransa kıralının büyük oğlu ile evlenmiştir. VIII.

Louis adı altında Fransa kıralı (1223-1226) olan kocası ölünce yerine geçen 12 yaşındaki IX. Louis zamanında Fransa, bir derebeyler ayaklanması arifesinde bulunuyordu. Capet sülâlesinin değişmez bir geleneğine göre «baillistre» unvanı ile idareyi eline alan B., enerjisi sayesinde tehlikeyi savuşturmuş ve oğluna barış içinde bir memleket bırakmıştır. Albigensler (b. bk.) harbine son veren Paris antlaşması (1229) Capet sülâlesine Güney Fransada çok geniş topraklar (Languedoc) kazandırmıştı. B. ölünceye kadar çok önemli bir siyasî rol oynamakta devam etmiştir. Anasının boyunduruğundan bir türlü kurtulamıyan IX. Louis, Haçlı seferine çıkınca, B., tekrar bütün hükümet işlerini eline almıştır. B., kurmuş olduğu Maubuisson manastırında gömülüdür.

BLANCHE DE FRANCE [*blāş dı frās*]: 1. Fransa kıralı IX. Louis ile Marguerite de Provence'ın kızı. Yafa (Suriye) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Castilla kıralı X. Alfonso'nun oğlu Fernando de la Cerda ile evlenmiş, 1275 te dul kalınca Fransaya dönmüştür.

2. (1328-1393), Fransa kıralı IV. Charles le Bel (Güzel Charles) ile ikinci karısı Jeanne d'Evreux'nün kızı. Vincennes'de doğmuştur. 1345 te Orléans dukası Philippe ile evlenmiştir.

BLANCHE DE NAVARRE [*blāş dı navār*] (İsp. Blanca de Navarra) (1349-1398), Fransa kıraliçesi, Navarre kıralı III. Felipe ile Jeanne de France'ın kızı. 1349 da Fransa kıralı VI. Philippe ile evlenmiş, kocası ertesi yıl ölmüştür. B., zengin bir elyazması kolleksiyonu bırakmıştır.

BLANCHET [*blāşe*], **Emile Robert** (1877-1943), İsviçreli piyanist ve besteci. Lausanne'da doğmuş, Pully (Lausanne)de ölmüştür. Weimar'da Busoni'nin talebesi olmuştur. 1904 ten itibaren Lausanne ve Pariste musiki profesörlüğü etmiş, Fransa ve İsviçrede konserler vermiştir. Piyano ve orkestra için bir konser parçasından başka birçok piyano parçaları, bazı değerli etütler ve oda musikisi parçaları bestelediği gibi, alpinizm hakkında da birkaç eser yazmıştır.

BLANCO FOMBONA [*blanko fombona*], **Rufino** (1874-1944), Venezuelalı şair, makaleci, romancı ve siyaset adamı. Caracas'ta doğmuş, Buenos Aires'te ölmüştür. Latin Amerikanın İspanyol dılindeki edebiyatında *modernismo* denilen çığırın ve Portekizce konuşulan Brezilyaya ve bütün Latin Amerikaya yayılmış olan *americanismo* veya *criollismo* (b. bk., = kreolculuk, yani Amerika kültürünün İndianizm, İberizm ve Europeanizmin sentezi üzerine kurulmasını isteme) kültür hareketinin önderlerindendir. Venezuelada siyaset işlerine karışmış, sık sık hapse girmiş, 1910 dan itibaren de 25 yıl kadar Fransa ile İspanyada yaşamış ve bu vesile ile Latin Amerika edebiyatını Avrupalılara tanıtmıştır. 1914 te Madrid'de yerleşerek bir yayımevi kurmuştur. Hayatla şiiri bir hareket olarak tanıyan B. F., siyaset ve din adamlarını, ayrıca da Amerika Birleşik Devletlerinin o zamanki siyasetini hicvetmiştir. Şiirleri, bilhassa *Cantos de la prisón y del destierro* (Hapishane ve sürgün şarkıları) [1911], romanlarından (*El hombre de hierro* = Demir adam, 1905; *El hombre de oro* = Altın adam, 1916) üstün olmakla beraber, B. F. nın en kuvvetli eserleri edebî deneme (Fr. essai)leridir. Bunlardan *La evolución política y social de Hispanoamérica* (İspanyol Amerikasının siyasî ve içtimaî tekâmülü) [1911] ile *El modernismo y los poetas modernistas* (Modernizm ve modernist şairler) [1929] ayrıca anılmağa değer. *Cuentos de poeta* (Şair hikâyeleri) [1900], *Cuentos Americanos* (Amerikan hikâyeleri) [1904], *Tragedias grotescas* (Grotesk facialar) [1928] ve *El secreto de la felicidad* (Saadetin sırrı) [1932] da tanınmış eserleri arasındadır.

BLANCO [*blanko*] **BURNU** (Cap Blanco, Cap Blanc), Kuzey Afrikada Bizerte yakınında dağlık bir burun ve Afrikanın en kuzey noktası.

BLANCS DE CHINE [*blā dı şin*; Fr. = Çin beyazları], beyaz veya fildişi renkli kalın bir mine ile kaplı bir nevi Çin porseleni. Ekseriya Fukien ilinden gelir.

BLANCS PÈRES [*blā pēr*] (Fr. = beyaz pederler) veya **AFRİKA NOTRE-DAME MİSYONERLERİ**, Kardinal Lavigerie tarafından 1868 de kurulmuş bir Katolik ruhanî tarikatı. Gayesi, Afrikanın ekvator bölgelerini hıristiyanlaştırmaktır. Bugün 133 bölgede 485 misyoner vardır. Arapların beyaz kıyafetlerini taşırlar.

BLANDFORDİYA (Blandfordia), zambakgiller (Liliaceae) familyasından, Avustralyanın bataklık ve dağlık bölgelerinde 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin kökleri kalın, yaprakları uzunca ve sert, çiçekleri dal uçlarında ve salkım durumundadır. *B. grandiflora*, *B. Cunninghamii*, *B. flammea*, *B. aurea*, *B. nobilis* gibi bütün türleri güzel çiçeklerinden ötürü soğuk serlerin gölgeli yerlerinde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BLANDIN [*blādē*] veya **BLANDIN-NUHN** [*nūn*] **BEZLERİ**, dilin ucu yakınında, serozite (sérosité) si olmıyan veya karışık bezlere verilen ad Fransız operatörü Philippe Frédéric Blandin (1788-1849) ile Alman anatomisti Anton Nuhn (1814-1889)un adlarına izafe edilmiştir.

BLANDINA (ölm. 177), Katolik azizesi. Galliada Lugdunum (bugün Lyon) şehrinde cariye idi. Hıristiyanlıktan vazgeçmediği için haça gerildikten sonra boğalara parçalatılarak öldürülmüştür. B., hizmetçilerin koruyucusu sayılır. Yortusu 2 Haziranda kutlanır. Resim ve heykellerinde görülen alâmetleri ağ ve boğadır.

BLANDRATA: bk. BIANDRATA.

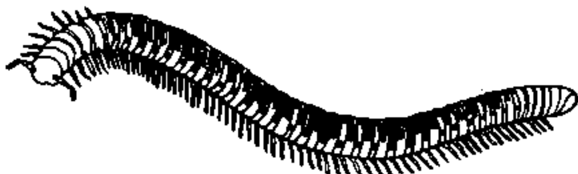
BLAND-SUTTON [*blænd sʌtın*], **Sir John** (1855-1936), İngiliz operatörü ve yazarı. Enfield Highway (Middlesex) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Tıp tahsilini Middlesex'te tamamlıyan B., Londra hayvanat bahçelerinde hayvan patolojisi üzerinde araştırmalar yapmış, daha sonra kadın hastalıkları cerrahisinde mühim ilerlemeler sağlamıştır. 1912 de «Sir» unvanını kazanmış, 1925 te baronet'liğe yükselmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Evolution and Disease* (Tekâmül ve hastalık) [1890], *Diseases of Women* (Kadın hastalıkları) [1897], *Surgery of Pregnancy and Labour, complicated with Tumors* (Tümörlerle ihtilât yapan hamilelik ve doğum cerrahisi) [1901], *Man and Beast in Eastern Ethiopia* (Doğu Habeşistanda insan ve hayvan)[1911], *Fibroids of the Uterus* (Rahimde fibroidler) [1913], *The Story of a Surgeon* (Bir cerrahın hikâyesi) [1930], *Men and Creatures in Uganda* (Ugandada insanlar ve mahlûklar) [1933].

BLANE [*bleyn*], **Sir Gilbert** (1749-1834), İskoçyalı doktor. Blanefield (Ayrshire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Edinburgh üniversitesinde tahsilini bitirdikten

kısa bir müddet sonra Londraya gelmiş ve Lord Rodney'-nin hususî doktoru olmuştur. Denizcilerin diyetleri üzerinde incelemeler yaparak onların sıhhatleri için mühim tedbirler ortaya atmıştır. B., 1795 te iskorbüt hastalığına karşı en iyi koruyucu tedbirin limon suyu içmek olduğunu tavsiye etmiştir. 1812 de kendisine baronet unvanı verilmiştir.

BLANGINI [*blancîni*], **Giuseppe Marco Maria Felice** (1781 1841), İtalyan besteci, ünlü tenor. Torino'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 9 yaşında iken Torino katedralinin koro okuluna girmiştir. Padre Martini'nin öğrencisi olan Abbate Ottani'nin öğrencisidir. B., 1799 da Parise gitmiş, orada kısa zamanda besteci ve musiki öğretmeni olarak şöhret kazanmıştır. 1802 de Della Maria'nın bitmemiş operası *La fausse duègne* (Yalancı dadı)i bitirmekle görevlendirilmiş, 1803 te *Chimère et réalité* (Hulya ve hakikat) adında bir opera yazmıştır. 1806 da Grand Opéra için *Nephtali ou les Ammonites* (N. ve A. ler) adlı bir opera meydana getirmiştir. 1805 te München'e çağırılmış, orada *Encore un tour de caliphe* (Yine bir halife oyunu) adlı operayı sahneye koymuş ve *Inez de Castro* (ad) ile *Les fêtes Lacédémoniennes* (Lakedaimon şenlikleri) operalarını yazmıştır. Fakat bunlar oynanmamıştır. 1806 da Napoléon'un kızkardeşi Prenses Pauline Borghese, onu orkestra şefi, 1809 da da Kıral Jérôme, Cassel'de musiki genel müdürü tâyin etmiştir. B., 1811 de, Cassel'de *Le sacrifice d'Abraham* (İbrahimin kurbanı) ile *L'amour philosophe* (Filozof aşk)u, Pariste Théâtre Feydeau'da da *Les femmes vengées* (İntikamı alınan kadınlar)yi oynatmıştır. 1814 te Parise dönmüş: 1816 da Konservatuvarda şarkı öğretmeni, 1817 de de kıral orkestrası başkanı (surintendant de la chapelle du roi) olmuştur. Parisin bütün yüksek topluluğu, en başta da Faubourg St. Germain (asılzadeler semti) de oturanlar, ondan ders almak istiyordu. Talebelerinin kendi eliyle hazırladığı listesinde 3 kıraliçe, 12 prenses, 25 kontes görülür. B., yorulmak bilmez bir opera bestecisi idi. Pariste ilgi uyandıran ilk operası, Cherubini ve Carafa ile birlikte meydana getirdiği *La Marquise de Brinvilliers* (B. markizi) [1831] olmuştur. 174 romance'ı bütün bir nesil tarafından çılgınca alkışlanmıştır. Arkadaşı Maxime de Villemarest, B. nin otobiyografyasını şu başlık altında yayımlamıştır: *Souvenirs de B., maître de chapelle du Roi de Bavière* (Bavyera kıralının orkestra şefi B. nin hâtıraları) [Paris 1834].

BLANİULUS, eklemli bacaklılar (Arthropoda) şubesinin kırkayaklar (Myriapoda) sınıfının Diplopoda takımının yulide (Julidae) familyasına bağlı bir cins. Her yerde raslanan tür *B. guttulatus*tur. Vücudu ince uzun, silindir şeklinde olup 4755 halkaya ayrılmıştır. Her bir halkada iki çift ayak bulunur. Rengi sarı beyazdır; iki tarafında sıra sıra, uzunlamasına kırmızı esmer lekeler vardır. Bu lekelerin içi kırmızı ve yakıcı bir sıvı ile doludur.

BLANİULUS

Antenleri oldukça uzundur, gözleri yoktur. Boyu 9-18 mm arasındadır. Dokunulursa vücutları hemen kıvrılır. Toprakta yaşarlar, çürümüş bitkileri, ufak hayvan ve böcekleri, arasıra canlı bitkileri yerler. Yeni çimlenmekte olan ve çimlenmesi gecikmiş pamuk, susam, şeker pancarı, ekin, yer çileği, fasulye, bezelye, hıyar, lâhana v. b. sebze tohum ve filizlerinde bazen önemli zararlar yaparlar. Patates, pancar gibi yumruları delip içine girerler.

Çare: Dekar başına 30 kilo olarak toprağa yanmış kireç tozu karıştırılır. Ufak işletmelerde bunları, toprağa gömülen patates, pancar dilimleri ile avlamak mümkündür.

BLANK (Blanque; İtal. *bianca* = beyaz), bir çeşit iskambil oyunu. Şöyle oynanır: 52 kâğıdın her biri ayrı ayrı kılıf veya zarflara konulduktan sonra, düşük kıymetli yanı «beyaz» bir kâğıt çeken oyuncu kaybeder. Bir birli veya resimli kâğıt çeken oyuncu ise kazanır. Kaybeden oyuncu «beyaz yapar» (fait blanque).

Alem ve vecizeler B. ı (Blanque des enseignes et des devises), eski bir aile oyunu: bazı sayfaları beyaz, bazıları da vecizelerle süslü bir kitap gelişigüzel açılır. Beyaz sayfa açan oyuncu kaybeder, açmıyan kazanır.

BLANK VERSE [*blænk vırs*; İng = beyaz, yani boş (kafiyesiz) mısra], kafiyesiz mısralar kullanılan bir nazım şekli. Bunu Avrupada ilk olarak İtalyan ediplerinden G. Trissino, *Sofonisba* (1515) adlı trajedisinde kullanmıştır. Ondan on yıl sonra, *Le api* (Arılar) manzumesinin müellifi G. Rucellai bu çeşit nazma «verso Etrusco dalle rime sciolto» (kafiyelerden kurtarılmış Etrusk şiiri) dediği için, İtalyancada *versi sciolti* (bağı çözülmüş, serbest mısralar) tâbiri kabul edilmiş ve bu esas İtalyan dramatik şiirinde, kafiyeli Fransız nazmının baskısı bu memlekette kuvvetleninceye kadar kullanılmıştır. Ariosto'nun komedileri, Tasso'nun *Aminta*sı (1573), Guarini'nin de *Pastor fido* (Sadık çoban) [1590] su, bunun başlıca misalleridir.

İngiliz şairlerinden Surrey kontu Henry Howard, 1557 de Vergilius'un *Aeneis* adlı epopesinin bazı kısımlarını kafiyesiz olarak İngilizceye çevirmiştir. O devirdeki münekkidlerin «acayip» sıfatiyle vasıflandırdıkları bu nazmın şekli, İngiliz sahne yazılarında ilk olarak 1562 de Sackville ve Norton'un *Gorboduc* adlı trajedisinde kullanılmış ve Nashe adında diğer bir İngiliz dramaturgu bu nazmı 1589 da *blank(e) verse* şeklinde adlandırmıştır. En çok İngilterede tutunan ve gelişen B. V., İngiliz dramatik ve epik şiirinde muntazaman kullanılan nazım şeklidir. İtalyanların «versi sciolti» sinde mısra 11 heceden teşekkül ettiği halde, İngiliz B. V. ında hece sayısı 10 dur; vurgu, ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — (iambic pentameter) şeklinde, çift sayılı hecelere isabet eder; «unrhymed heroic» (kafiyesiz «heroic» [kahramanlık destanı nazmı] değerindedir; asıl «heroic», yani «heroic couplet» [destanî beyt] kafiyelidir); şiir gayrı muayyen sayıda mısralardan müteşekkil kıtalara ayrılabilir. İngiliz dramında B. V. ın ilk değerli örneğini Ch. Marlowe'nun *Tamburlaine* (Timurlenk) [1589] adlı piyesinde görürüz. B. V. daha büyük bir maharetle Shakespeare'in dramlarında kullanılmış, İngiliz dramatik şiiri hece sayısı ile vurguya (vers rythmiques) dayanmış ve dramın akışı serbest hareket edebilmiştir. Shakespeare'den sonraki dramaturgların elinde B. V. zayıflamış, bazılarında nesire yaklaşmış, Elizabeth devrinden sonra, bilhassa Dryden'ın gününde, Fransız edebiyatının kuvvetli tesiri ile İngiliz dramatik şiirinde kafiye kabul edilmiştir. Restorasyon devrinden sonra, B. V.

yeniden canlanmış, Otway'in, Lee'nin, hattâ Dryden'ın piyesleri bu nazımla yazılmıştır. B. V. ın İngiliz epik şiirindeki en güzel örneğini, Milton'ın *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet) [1667] u teşkil eder. XVIII. yüzyılda B. V. İngiliz tasvirî şiirinde de kullanılmıştır. Thomson'in *The Seasons* (Mevsimler) [1726 - 1730] ı, Young'ın *Night Thoughts* (Gece düşünceleri) [1742-1745] u ve Cowper'ın *The Task* (Vazife) [1785] ı, bunun ileri gelen örnekleridir. XIX. yüzyılda Wordsworth (*The Prelude* = Prelüd, 1850), Coleridge (*Fears in Solitude* = Yalnızlıkta korku, 1798), Keats (*Hyperion*, 1818-1819), Tennyson (*Idylls of the King* = Kıralın idilleri, 1842-1885), Browning (*The Ring and the Book* = Yüzükle kitap, 1868 - 1869), Swinburne (*Atalanta in Calydon* = A. Kalydon'da, 1865), Amerikada da Bryant (*Thanatopsis* = Ölüm görüntüsü, 1821) ve başka şairler B. V. ı geniş ölçüde kullanmışlardır.

Almanyada B. V. (Alm. Blankvers) ilk olarak sahne yazılarında Elias Schlegel (*Kanut*, 1745) tarafından kullanılmış, Wieland (*Lady Johanna Gray* = Lady Jane G., 1758) bunu daha esaslı bir şekilde ele almış ve von Brawe (*Brutus*, 1768) den sonra Lessing'in *Nathan der Weise* (Akıllı N., 1779) adlı piyesi ile B. V. Alman dramatik şiirinde yerleşmiştir. Alman epik şiirinde de B. V., Bürger (Homeros tercümesi, 1776), Liliencron (*Poggfred*, 1896) ve başkaları tarafından muvaffakiyetle kullanılmıştır.

Fransızlarda *vers blancs* denilen bu nazım şekli, Jodelle'in (1553), de Baïf'in (1565; nazmı, kafiyesiz olarak hece uzunluğu-kısalığı [vers mesurés] üzerine kurma teşebbüsü ki şairin kafiyeli olan ve «vers baïtin» denilen ikinci bir icadından farklıdır), N. Rapin'in (XVI. yüzyıl), Voltaire'in (XVIII. yüzyıl) teşebbüslerine rağmen tutunamamıştır. Günümüzde Paul Fort'un«vers blancs»lı «verset» leri ayrı bir hususiyet taşır. Kafiyesiz fakat muntazam vezinli olan «vers blancs»ı, yeknasak vezni olmıyan «vers libres» (serbest nazım) dan ayırt etmek gerekir. Yine günümüzde Paul Claudel'in daha ziyade ritme ve assonans (b. bk.) a dayanan «verset» leri, nevine mahsus bir nazımla yazılmıştır. Bunlar ve hepsi için bk. NAZIM.

BLANQUI [*blạki*], **Louis Auguste** (1805 - 1881), Fransız politika adamı. Puget-Théniers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Genç yaşta Carbonarisme adlı gizli siyasî bir derneğe girmiştir. 1830 yılından sonra en aşırı cumhuriyetçilerin başında Temmuz monarşisine karşı şiddetle savaşmış ve hayatı birbirini kovalıyan suikastlarla, mahkûmiyetlerle geçmiştir. 1839 yılında Mont-Saint-Michel'e kapatılmış, orada çok sıkı bir hapishane hayatı geçirmiştir. Şubat ihtilâlinde de en aşırılar arasında bulunmuştur. On yıl mahkûmiyetle Belle-Ile'e hapsedilmiştir. Commune'e katılmış ve kalebentlik cezasına çarptırılmış, cezasını Clairvaux'da çekmiştir. Affedildikten sonra, seçilme yeterliği olmadığı halde Bordeaux'dan mebus seçilmiştir. *Ni Dieu ni Maître* (Ne Allah ne de efendi) adiyle bir gazete çıkarmıştır. Uzak gayesi komünizmi andırır. Bir ihtilâl ile burjuva sınıfının mallarını elinden alıp halk hâkimiyetine dayanan bir hükümet kurarak bu gayeye erişmek istemiştir. Başlıca eseri: *Critique Sociale* (Cemiyet tenkidi) [2 cilt, bas. 1885].

BLANTYRE [*blẹntayr*], Orta Afrikada, Büyük Britanya İmparatorluğuna bağlı Nyasaland'ın başşehri. Nüfusu 6 000 (1935); bunun % 10 kadarını beyazlar teşkil eder (693 Avrupalı [1945]). Bir misyoner merkezi olan B., bu bölgenin araştırıcısı olan Livingstone (b. bk.) un doğduğu yere göre adlandırılmıştır.

BLANUS, kertenkelelerden amfisbenide (Amphisbaenidae) familyasından bir cins. 3 türü vardır. Bunlardan *B. cinereus* Portekiz, İspanya, Fas ve Cezayir gibi Batı Akdeniz memleketlerinde; *B. strauchii* Türkiye, Suriye, Lübnan, Filistin ve Yunanistanı içine alan Doğu Akdeniz memleketlerinde yaşar; *B. aporus*un ise, şimdiki kayıtlara göre yalnız Türkiyede bulunduğu bilinmektedir. Tamamiyle yer altında yaşamağa alışmış olan bu hayvanlar, ilk bakışta solucanı andırır. Bacakları yoktur. Kertenkelelerin çoğunda iyice görülen gözlerle kulak açıklıkları da bu hayvanlarda dumura uğramıştır. Vücut üzerinde iyi gelişmemiş pullar, halkalar halinde sıralanmış olduğundan, hayvan dış taraftan segmentlere ayrılmış gibi gözükür. Hareket tarzları da solucanınkine benzer: hem öne, hem geriye doğru düz istikamette hareket edebilirler. Esas gıdalarını küçük böcekler ve kurtlar teşkil eder.

BLAPS, kınkanadlı böceklerin tenebriyonide (Tenebrionidae) familyasına bağlı bir cins. Yurdumuzun bazı yerlerinde bu böceklere *karafatma* derler. Rengi koyu kara ve donuk, boyu 2-3 cm dir. Kanadları ortada birbiriyle kaynaşmıştır. Ucu ufak kuyruk şeklini alır. Başı ufak, ayakları uzundur. Aydınlıktan kaçarlar. Geceleri veya gündüzün karanlık, izbe, nemli ve küflü yerlerde dolaşırlar. Mutfak, hamam, kiler, ambar, lokanta, eski bina ve benzeri yerlerde her türlü besin maddelerini, çürümüş, bozulmuş bitki parçalarını, ölü ve canlı böcekleri yerler. Birçok hastalıkları bulaştırabilirler. Yürürken ses çıkartırlar. Böcekler, kışı ergin halinde toprakta, taşların arasında, deliklerde ve benzeri yerlerde geçirirler. Etkileri ilkbaharda başlar. Dişi ve erkekleri fena kokulu pis bir su salgılarlar. Bu suyun bezleri anus çevresindedir. Böceğin larvaları esmer ve silindir şeklindedir. Boyu 3,5 - 4,5 cm dir. Erginleri gibi beslenirler, daha ziyade sert maddeleri yerler. Bu cinsin yeryüzünde 100 kadar türü vardır, yurdumuzda şimdiye kadar 14 türü bulunmuştur. Korunma çareleri için bk. HAMAM BÖCEKLERİ.

Blaps mortisaga

BLARİNA, memelilerin böcek yiyenler (Insectivora) takımının sivri fareler (Soricidae) familyasından bir cins. Kuyrukları kısa kulakları çok küçüktür. Kuzey ve Orta Amerikada yaşarlar. 17 türü bilinmektedir.

BLASCHE [*blạşe*], **Bernhard Heinrich** (1766 - 1832), Alman pedagogu. Jena'da doğmuş, Waltershausen (Gotha yakınında) da ölmüştür. Meşhur Salzmann'ın okulunda 14 yıl elişleri hocalığı yapmıştır. B., çocuk elişlerini hem teori, hem pratik bakımdan geliştirmiştir. Başlıca eseri *Grundsätze der Jugendbildung zur Industrie als Gegenstand der allgemeinen Menschenbildung* (Genel bakımdan insan yetiştirmenin bir konusu olarak, gençliğin endüstriye yetiştirilmesinin esasları) [1804]dur.

BLASCHKE [*blạşke*], **Wilhelm** (doğ. 1885), Avusturyalı matematikçi. Graz'ta doğmuş, Prag teknik üniversitesinde profesörlük etmiş, 1919 dan beri Hamburg'ta yerleşmiştir. Çalışma alanları dokum (nesc) lar geometrisi, diferansiyel geometri, integral geometri ve kinematiktir. Başlıca eserleri şunlardır: *Differentialgeometrie* (Diferansiyel geometri) [3 cilt, 1921-1929, I. cildin 4. bas. 1945], *In-*

tegralgeometrie (Entegral geometri) [1935, 2. bas. 1936], *Einführung in die Differentialgeometrie* (Diferansiyel geometriye giriş) [1950], *Mathematik und Leben* (Matematik ve hayat) [1952].

BLASCO IBÁÑEZ [*blasko ivañeth*], **Vicente** (1867-1928), İspanyol romancısı ve siyaset adamı. Valencia'da doğmuş, Fransada Menton'da ölmüştür. Çok genç yaşta liberal fikirler edinen B., 1889 yılında bir ihtilâl teşebbüsüne girişmiş ve Parise kaçmak zorunda kalmıştır. 1891 yılında İspanyaya dönmüş, «El Pueblo» (Halk) gazetesini çıkarmıştır. On yıl bütün gayretiyle kendini bu gazeteye vermiş, sonra Valencia'dan mebus seçilmiş, parlâmentoda kuvvetli hitabeti ve cüreti ile kendisini göstermiştir. 1910 yılında Arjantinde Rio Negro nehri kenarında Cervantes ve Nueva Valencia adlarında iki koloni çiftliği kurmuşsa da bunları iktisadî güçlükler yüzünden işletememiştir. Birinci Dünya Harbi başlayınca *Historia de la Guerra Europea* (Avrupa harbi tarihi) adlı meşhur eserini yazmış ve eserinde Fransızlara olan dostluğunu belirtmiştir. Bundan sonra harb romanları yazmış ve bu eserler kendisine servet ve bütün dünyada pek büyük bir şöhret sağlamıştır. Washington üniversitesi B.e doctor honoris causa (fahrî doktor) unvanını vermiştir. B., Birleşik Amerikada uzun bir seyahat yaparak birçok konferanslar vermiş ve bu konferanslara misli görülmemiş bir ücret ödenmiştir. Sinemalarda oynanan eserleri de kendisine büyük bir servet kazandırmıştır. B., 1923 yılında dünya gezisine çıkmış ve sonunda *La vuelta al mundo de un novelista* (Bir romancının dünya seyahati) [2 cilt, 1924] adlı parlak eserini yazmıştır. Kıral XIII. Alfonso'ya yaptığı hücumlar dolayısiyle İspanyada yaşıyamamış ve ömrünün son yıllarını Mentone'daki villasında geçirmiştir.

V. BLASCO IBÁÑEZ

İspanyol edebiyatında, ilk devrinde taklidedilmez millî bir romancı olarak parlıyan B., sonra bu dar çerçeve içinden çıkmış, bütün insanlığa mal olan bir yazar olmuştur. Şekil bakımından, B. çağdaş İspanyol dilinin en dikkate değer kurucularından biri olmuş ve bu dile görülmemiş bir kudret ve yumuşaklık vermesini bilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Arroz y tartana* (Pirinç ve tarida) [1894], *Flor de mayo* (Mayıs çiçeği) [1895], *La barraca* (Baraka) [1898], *Cuentos valencianos* (Valencia hikâyeleri) [1896 ve 1900], *Entre naranjos* (Portakal ağaçları arasında) [1900], *Cañas y barro* (Kamışlarla çamur) [1902], *La catedral* (Ana kilise) [1903], *El intruso* (Tufeyli) [1904], *La bodega* (Bodrum) [1905]. *La horda* (İnsan sürüsü) [1905], *Sangre y arena* (Kan ve kum; Türk terc. Kanlı meydanlar, 1940) [1908], *Los cuatro jinetes del Apocalipsis* (Apocalipsin dört süvarisi) [1916], *Mare nostrum* (Bizim deniz; Türk terc. 1944) [1918], *Los enemigos de la mujer* (Kadın düşmanları) [1919], *Paraíso de las mujeres* (Kadınların cenneti) [1922], *La Maja desnuda* (Şıklığa özenmiş çıplak kadın) [1906], *Los muertos mandan* (Ölüler emrediyor) [1909], *El papa del mar* (Denizin papası) [1925], *El caballero de la Virgen* (Meryem ananın şövalyesi) [1929].

BLASIUS [*blāziüs*], **Matthieu Frédéric** (1758-1829), Fransız bestekârı. Lauterburg (Alsace) da doğmuş. Versailles'da ölmüştür. Keman, klârinet ve bason (basson) öğrenmiştir. Cumhuriyet Muhafızları (Garde Républicaine) komutanı ve sonradan Opéra Comique orkestra şefi ve Paris konservatuvarında nefesli sazlar öğretmeni olmuştur. 1816 da emekliye ayrılarak Versailles'a çekilmiştir. Askerî bandolar için bir hayli parçalar bestelemiştir; ayrıca iki opera, keman ve çeşitli nefesli sazlar için konçertolar, yaylı saz kuvartetleriyle çoğu nefesli sazlar için dueto ve triolar, keman sonat ve sonatinaları yazmıştır. Çok çalışkan bir sanatkâr olan B., bir *Nouvelle méthode pour la clarinette* (Klârinet için yeni metod) [1796] yazmıştır. B. ün keman sonatlarından biri Alard'ın *Maîtres classiques* (Klâsik üstatları) inde yayımlanmıştır.

BLASKOWITZ [*blaskovits*], **Johann** (1883-1946), Alman generali. Peterswalde (Doğu Prusya) de doğmuş, Nürnberg'de ölmüştür. 1914 te yüzbaşı olarak 3. Baden alayında harbe katılmıştır. Sonradan mareşalliğe kadar yükselen Paulus da teğmen rütbesiyle bu alayda bulunuyordu. B. harbde, genel kurmay başkanının yanında çalışmıştır. 1920 de Reichswehr'e geçmiş, 1921 de tabur komutanı, 1926 da yarbay, 1929 da da albay olmuştur. 1930 da Konstanz'ta 14. piyade alayının komutasını ele almıştır. 1932 de tuğgeneral, 1935 te de tümgeneral olmuş ve Stettin'deki 2. askerî bölgenin komutanlığını yapmıştır. 1936 da korgeneral olmuş ve 5. kolordunun başına geçmiştir. 1939 da orgeneralliğe yükselerek Çekoslovakyadaki Alman işgal kuvvetlerinin komutanlığına tâyin edilmiştir.

Polonya seferinde, VIII. ordu komutanı olarak 27 Eylûl 1939 da Varşovanın teslimini Polonya komutanı ile müzakere etmiştir. Bundan sonra Polonyadaki Alman kuvvetlerinin başkomutanlığını eline almış, 1940 ta Batı cephesinde, VIII. orduya komutanlık etmiş, 1941 de Doğu cephesine geçmiş, Haziran 1944 te tekrar Batı cephesine dönerek, Loire'ın ağzından Bidassoa'ya kadar uzanan Alman ordusunun başına geçmiştir.

1945 te Holândada Termeuzen-Maestrich cephesini tutan B. ordusunun komutanı olmuş, 5 Mayıs 1945 te Kanadalı general Foulkes, onu önce gerilemek, sonra da Wageningen'de teslim olmak zorunda bırakmıştır. B., esir olarak Nürnberg'de hapsedilmiş ve 5 Şubat 1946 da bir kaza sonunda ölmüştür.

BLASS [*blas*], **Friedrich Wilhelm** (1843-1907), Alman klâsik filologu. Osnabrück'te doğmuş, Halle'de ölmüştür. 1876 da Kiel'de, 1892 de de Halle'de profesör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Die griechische Beredsamkeit von Alexander bis auf August* (Büyük İskender'den Augustus'a kadar Yunan belâgati) [1865], *Die attische Beredsamkeit* (Attike belâgati) [3 cilt, 2. basım, 1887-98], Lysias ile İsaios bir yana, eski Atinalı hatipleri, Aristo'nun *Politeia tōn Athēnaiōn* (Atinalıların devleti) ve Bakkhylides'in metinlerini yayımlamıştır; Plutarkhos'un sekiz biyografyasına, Aiskhylos'un *Khoephoroi* ve *Eumeneides*ine şerhler yazmıştır; Eski Atina nesrinin ahengi, *Ahd-i Cedid* dilinin grameri (1888), Yunancanın telâffuzu (3. basım, 1888) hakkında birçok yazıları vardır. Bu son eserinde etasisimi (b. bk.) savunmuştur. Paleografya, kitap imali, epigrafya, hermeneutik (kutsal kitapları ve eski metinleri tefsir ilmi) ve tenkid hakkında da yazıları vardır.

BLASTARES, Matthaios (XIV. yüzyıl), Bizanslı hukukçu. Selânikte keşişlık yapmıştır. Başlıca eseri *Syntagma kata stoikheion* (Alfabetik kanunname) adını taşır. Lâik ve ruhanî kanunları içine alan bu meşhur külliyat, yüzyıllar boyunca büyük rağbet görmüş, Rum halk diline ve çeşitli İslâv dillerine çevrilmiş ve XVIII. yüzyıla kadar Rum İslâv Ortodokslarının başlıca kilise kanunnamesi olarak kullanılmıştır.

BLASTENİYA (Blastenia), askılı likenlerden kaloplakase (Caloplacaceae) familyasından, 114 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BLASTODAKNA (Blastodacna), kelebekler takımının elahistide (Elachistidae) familyasına bağlı bir cins. Bazı sistematikçiler bunu kozmopterigide (Cosmopterygidae) familyasına bağlarlar. Önemli türü *Blastodacna putripennella* ufak bir güvedir. Birinci çift kanadı esmer gri olup üzerinde beyaz sarı lekeler bulunur. Alt kanadının tüyleri çoktur. Yumurtalarını elma yapraklarına koyarlar. Çıkan tırtıllar bir yıllık sürgünleri delip içine girer, gözlerin diplerini oyarak çoğunu bozar. Tırtılın zarar yaptığı yerlerde kanser gibi yaralar meydana gelir ve filizler, zedelenen yerlerden kolayca kırılır. Kışı filizlerin içinde geçiren tırtıllar ilkbaharda yeni sürgünlere geçer, özlerini kemirerek sürgünleri, yaprakları soldurur, kurutur. Tamamiyle geliştiğinde tırtılın boyu 13 mm dir. Rengi sarı beyaz, başı, ensesi, karnın son halkasının üstü ve göğüs ayakları esmerdir. Tırtılın pek çok asalakları vardır, bazı yıllarda % 50 sini öldürür.

Kesin bir savaş usulu yoktur. İlkbaharda yaprağı solmuş sürgünleri kesip yok etmelidir.

BLASTODAKNA
Sağda: tırtıl

BLASTODERM: bk. BLASTOMER.

BLASTODİNİYASE (Blastodiniaceae), dinoflagellate (Dinoflagellatae) takımından bir bitki cinsi.

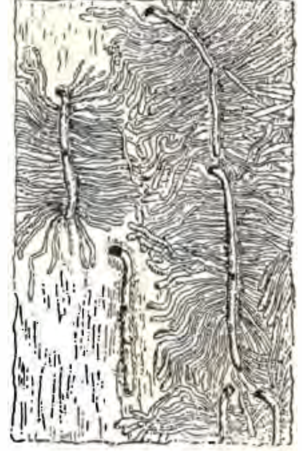
BLASTOFAGA PSENES (Blastophaga psenes) [ilek sineği], zarkanadlı böcekler takımının kalsidide (Chalcididae) familyasına bağlı bir tür. Bazı sistematikçiler bu türü agaontide (Agaontidae) familyasına bağlarlar. Böcek Akdeniz çevresinde yaşar, halk arasında yanlış olarak *ilek sineği* derlerse de sinek olmayıp ufak bir arıdır. Bazı kitaplarda incir arısı da denmektedir. Bunlar, İzmir ve Aydın çeşidi incirlerin çiçeklerinde döllemeyi sağladıkları için çok önemlidir. Bu olaya *ilekleme* (Caprification)denir. Dişi arının beyaz uzun iki çift kanadı, nokta ve petek gözleri vardır. Anteni ve yumurtlama borusu uzundur. Vücudu kara, başı esmerdir. Erkeklerin kanadı ve gözleri yoktur. Anteni de kısadır. Vücudu tıknaz, rengi açık sarı, ayakları kalındır, kaplumbağaya benzer. İlek sineklerinin boyları 2-3, kalınlığı 1 mm dir. Larvaları incir içinde beslenir ve kışlar. Normal iklim şartlarına göre erkek incirlerin üç meyva mahsulüne paralel olarak ilek sineği de yılda üç döl verir. Erkeği kanadsız olduğundan incir meyvası içinde kalır. Dişileri kanadlı olduğu için incirden incire dolaşır ve çiçeklerin döllenmesini sağlar.

Blastofaga psenes
üstte: erkek, altta: dişi

BLASTOFAGUS (Blastophagus; Yun. *blastos* = filiz, *phagein* = yemek) veya **MİYELOFİLUS** (Myelophilus; Yun. *myelos* = özsuyu, *philein* = sevmek), kınkanadlı böcekler takımının kabuk böcekleri (Scolytidae = Ipidae) familyasına bağlı bir cins. İki türü vardır. Birincisi büyük orman bahçıvanı denilen *B. piniperda*, ikincisi küçük orman bahçıvanı denilen *B. minor*dur. Her ikisi de çam filizlerini kemirip yere düşürdüklerinden dolayı halk arasında orman bahçıvanı olarak bilinmektedir. Büyük orman bahçıvanı 3,5 - 4 8 mm boyunda kara veya esmer kırmızı bir böcektir. Çamların gövdesinde kabuk ile odun arasında uzunlamasına derince, bir kollu galeriler açarlar. Filizlerin içini kemirip oyduklarından filizler kurur ve düşer. Larvaları beyaz, ayaksız ve tombulcadır. Açtıkları galeriler ana böceğin açtığı galeriye dikey ve birbirine yakındır. Küçük orman bahçıvanı 2,5 - 4,5 mm dir. Kanadları kırmızı esmer, bazan da karadır. Çamların gövde ve dallarında kabuk ile odun arasında açtıkları ana galeriler enine ve çift kolludur. Bunlar, özsuyun geçişini güçleştirdiğinden ağaç zayıf-

BLASTOFAGUS
Solda: Blastofagus piniperda (Büyük orman bahçıvanı), Sağda: Blastofagus minor (Küçük orman bahçıvanı) denilen böceklerin çam ağacı gövdesinde açtığı delik ve galeriler

Blastofagus piniperda veya Blastofagus mima böceklerinin çam filizi içinde açtığı galeri (d) ve reçine toplanmış giriş deliği(c)

lar ve kurur. Filiz ve dalların içini oyarak kurutur, yere düşmesine sebebolurlar. Larvaları büyük orman bahçıvanı larvasına benzer. Ana galeriye dikey ve birbirine yakın galeriler açarlar. Her iki böceğin ağaçlarda açtığı giriş, çıkış, uçuş ve havalanma delikleri yuvarlak, çapları 2,25 mm dir. Bunların, kabuk üzerindeki görünüşleri kalbura benzer.

Çare: Hastalıklı, zayıf ağaçları çıkarmalı veya kuvvetlendirmeli. Küçük orman bahçıvanı, filizlerin içinde kışladığından yere düşmüş filizleri ve dalları toplayıp yakmalı. İlkbaharda böcekleri yakalamak için tuzak ağaçlar hazırlamalı, bunlara uçup gelen böcekler üredikten sonra, larvaları henüz krizalit haline geçmeden ağaç kabuklarını çarşaf veya bezler üzerinde soyup yakmalıdır (tuzak ağaç usulü).

BLASTOİDEA, derisidikenlilerin (Echinodermata), Birinci zamanda (Paleozoik) yaşamış hayvanlarını içine alan bir takımın adı. Bu takımdaki hayvanlar kısa saplı veya sapsızdır. Vücutları beş ışınlı bir armut veya tomurcuk şeklindedir ve kalsiyum karbonattan yapılmış plâklarla kaplıdır. Kısa saplariyle veya aboral (ağız tarafının karşısı) taraflariyle vücutlarını deniz diplerine tesbit ederler. Ağız açıklığı üst tarafta ve ortadadır. Kolları yoktur. Ağız 5 ambulakral saha ile çevrilmiştir. Fosilleri Avrupada pek seyrek bulunmuştur. Daha ziyade Amerikanın Silur, Devon en çok da Karbon devirleri tabakaları arasında raslanmaktadır Misal: *Pentremites florealis.*

a

b

c

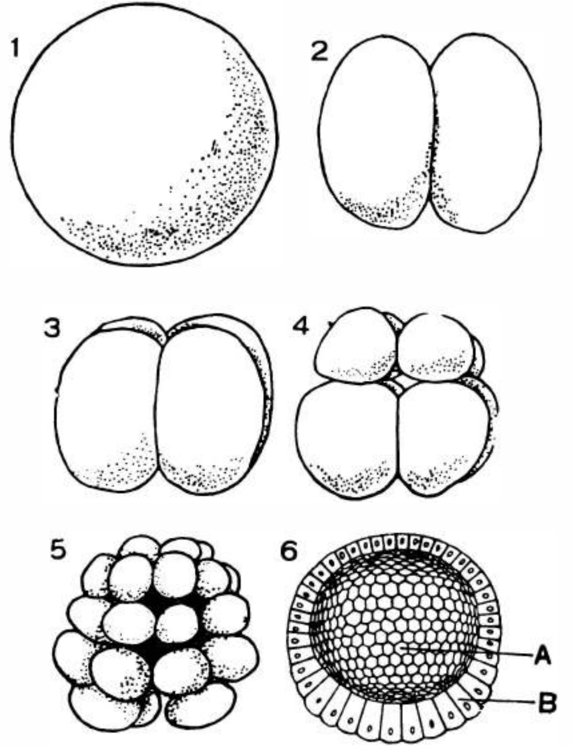
Blastoidea

a. yandan, b. üstten (oral: ağzının bulunduğu taraf) c. alttan (aboral: ağzının bulunduğu tarafın mukabil görünüşü)

BLASTOJENEZ (Blastogénèse) tomurcuklanma ile, yani eşeysiz olarak ana fertten yeni fertlerin meydana gelmesi olayı. B., bazı solucanlarda, koloni meydana getiren hayvanların çoğunda (b. bk. süngerler, polipler, briyozoa, assidia) görülür.

BLASTOKLADİYASE (Blastocladiaceae), yosunmantarları (Phycomycetes) sınıfından küçük bir bitki familyası.

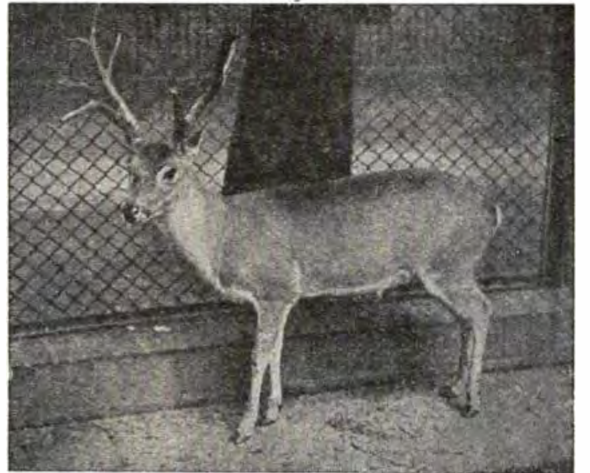
BLASTOMER (Yun. *blastos* = filiz, tohum, *meros* = parça), döllenmiş yumurtanın bölünmesi ile meydana gelme hücrelere, embriyonal hayatın gastrula safhasına kadar verilen ad. Yumurta aşılandıktan sonra, birine hayvanî, öbürüne nebatî denilen ve iki kutbundan geçen bir kesitle önce ikiye ayrılarak iki B. meydana gelir (şekil 2). Bunun ardından yine her iki kutuptan geçen, fakat birincisine dik bir kesitle dörde (şekil 3) ve daha sonra her ikisine dik ve ekvatordan geçen yahut ekvatora paralel üçüncü bir kesitle bölünerek sekiz B. meydana gelir (şekil 4). Bu bölünme devam ederek nihayet dut manzarasında, üzeri pürtüklü bir teşekkül meydana çıkar (Morula safhası, şekil 5). Bazı hayvan cinslerinde bu safhanın B. leri birbirine eşit, başka cinslerde ise büyüklü küçüklüdür. B. lerin küçük olanları hayvanî kutupta bulunur, bunlara *mikromer* (micromère) denir. Büyük olan nebatî kutuptaki B. lere *makromer* (macromère) denir. Morula safhası denilen dut şeklindeki bu teşekkülün ortası eriyip bir boşluk meydana gelir (şekil 6 A). Boşluğa *blastosöl* (blastocoele) ve bu safhaya *blastula* denir (şekil 6). B. ler bu safhada boşluğun etrafını çevrelerler. Bu suretle blastosöl etrafında teşekkül eden ekseriya bir tabakalı deriye de *blastoderm* denir (şekil 6 B).

1. Döllenmiş yumurta, 2, 3, 4. İkili dörtlü ve sekizli blastomerler, 5. Morula, 6. Blastula, 6 A Blastosöl, 6 B Blastoderm

BLASTOPOR (Blastopore): bk. GASTRULA.

BLASTOSEROS (Blastoceros), memelilerin toynaklılar (Ungulata) takımından, çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımının geyikler (Cervidae) familyasına bağlı bir cins. Geviş getirir (Ruminantia). Bu cinsin tipik bir türü Pampa geyiği (*B. campestris*) dir. Güney Amerikada yaşar. Karaca büyüklüğünde ve rengindedir. Gözlerinin etrafı halka şeklinde beyazdır.

BLASTOSEROS

BLASTOSÖL (Blastocoele): bk. BLASTOMER.

BLASTOSPORASE (Blastosporaceae). yeşilsuyosunların (Chlorophyceae) dan küçük bir bitki familyası.

BLASTOSTİL (Blastostyle), hidrozoa (Hydrozoa) polip kolonilerinde üreme poliplerine verilen ad. Bu poliplerin, koloninin diğer poliplerinden farklı olarak ağız ve tentakülleri yoktur. Buna karşılık «gonophore» denilen medüz şeklinde eşeysel tomurcukları vardır. Bk. OBELIYA.

BLASTULA: bk. BLASTOMER.

BLATELLA: bk. HAMAM BÖCEKLERİ.

BLATTA: bk. HAMAM BÖCEKLERİ.

BLATTİDE (Blattidae): bk. HAMAM BÖCEKLERİ.

BLATTİYASE (Blattiaceae), sonneratiyase (Sonneratiaceae) bitki familyasına verilen diğer bir ad.

BLATTODEA, böcekler (Insecta) den, düzkanadlılar (Orthoptera) takımının bir alt takımı. B. ların vücutları yassı, başın bir kısmını örten protoraks'ları geniş, antenleri uzun, ayakları kuvvetli, koşmağa elverişli, tarsus (ayak) ları beş boğumlu, ön kanadları büyüktür. Bazan arka kanadla birlikte ön kanadlar her iki cinste de bulunmıyabilir. Renkleri koyu kahverengidir. Çoğu türleri gece hayvanlarıdır. Gündüzleri karanlık yerlerde saklanırlar. Birçok türleri dünyanın her tarafına yayılmıştır. Sıcak, nemli yerleri severler. Fazla miktarda bulundukları zaman değirmen ve fırınlarda, evlerin mutfaklarında büyük zararlara sebebolurlar. Dişiler yumurtalarını sert bir kapsül içinde bırakırlar. Bir kapsülün içinde 7 - 10, hattâ bazan 40 kadar yumurta bulunabilir.

BLAU [*blau*], **Otto Hermann** (1828-1879), Alman hariciyecisi ve müsteşriki. Nordhausen'da doğmuş, Odessa'da ölmüştür. Kuzey Almanya hariciyesine girerek Yakındoğuda konsolosluk ve ataşeliklerde bulunmuş, bu arada Türkiyeye de gelerek Osmanlı devletinin Mısır, Suriye, Irak, Doğu Anadolu, Rumeli, Bosna gibi bölgelerinde konsolos ve başkonsolos olmuştur. Doktorluk pâyesini kazanan, ve Alman Doğu Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) nin üyesi olan B., gezdiği bölgelerde arkeoloji, dil, yazı ve genel olarak filoloji meseleleriyle ilgilenmiş ve cemiyetin dergisinde (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft=ZDMG) 1849 dan itibaren ölümüne kadar yüze yakın makale ve not yazmıştır. İlk uzunca yazısı *Über das numidische Alphabet* (Numidia Alfabesi hakkında) [ZDMG, cilt 5, 1851] başlığını taşır. Ele aldığı öbür konuların başlıcaları şunlardır: Fenike yazısı, Nabatî kitabeler, Malta'daki Arapça kitabeler, Lykia kitabeleri, İpsambul'daki Mısır kitabeleri; Fenike, Eski Fars, Samerra, Emevî ve umumiyetle İslâmî sikkeler; Fenike musikisi; Aramî-Farisî mühürler; İbranî tarihi, Suriye tarihi, Arsakit İran tarihi; Arapça kabîle adları, Arapça efsaneler, Arapça *Barlaam ve Iosaphat* tercümesi; Doğu Anadolu (ayrıca, cemiyetine Erzurumdan ve Trabzondan tetkik mektupları göndermiştir) yer adları; Arnavut dili; Á. Vámbéry'nin tetkik gezileri, v. b. ki, bunların çoğu, bugün, ilim bakımından pek değerli sayılamaz. *Blumenlese aus Niʿmetullah Širwânî's Reisegarten* (Nimetullah Şirvanî'nin gezi bahçesinden [*Bostan-üs-seyahat*] güldeste) [ZDMG. cilt 16, 1862] ile *Über Niʿmetullah's persisch-türkisches Wörterbuch* (Nimetullah'ın Farsça-Türkçe sözlüğü hakkında) [ZDMG, cilt 31, 1877], *Griechisch-türkische Sprachproben aus Mariupoler Handschriften* (Mariupol el yazmalarından Karamanlı Türkçesi örnekleri) [ZDMG, cilt 28, 1874], *Über die griechisch-türkische Mischbevölkerung von Mariupol* (Mariupol'un karışık Rum-Türk [= Karamanlı] ahalisi hakkında) [ZDMG, cilt 28, 1874], *Über Volkstum und Sprache der Kumanen* (Kuman'ların etnik mensubiyeti ve dili hakkında) [ZDMG, cilt 29, 1876], *Streifzüge durch Constantinopolitanische Handschriften* (İstanbul el yazmalarının içinde bir gezi) [ZDMG. cilt 7, 8 1853-1854] ayrıca anılmağa değer. B., O. Böhtlingk'in 1851 de yayımlanan Yakut Türkçesi grameri (*Über die Sprache der Jakuten*) nden mülhem olarak, dergisinde *Turanische Wurzelforschungen: 1. die Correlativa tuoq; suoq = yoq; čoq* (Turan kelime kökleri üzerinde araştırmalar: 1. Yakutça *tuoq*; *suoq*: Türkiye Türkçesi *yok*; *çok* karşılıkları) [ZDMG, cilt 20, 1866] başlıklı bir inceleme yayımlamış, bu yazı Macar dilcilerinden J. Budenz tarafından tenkidedilmiştir («Nyelvtudományi Közlemények» dergisinde, cilt 6). B. nın en çok tanınan ve hakikaten ilmî değeri bulunan eseri Bosna Türkçesi hakkındadır. *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (Bosna Türkçesi yadigârları) [«Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes» serisi, Leipzig 1868] adını taşıyan bu eser, şu üç bölümü ihtiva etmektedir: 1. XVII. yüzyıl Boşnak şairi Uskufî'nin *Potur Şahıdiyye* adlı eseri, 2. Bosna Türkçesinde mükâleme, darb-ı mesel ve şarkılar, 3. *Abdüsselâm* veya Bosna Türkçesi lûgatçeleri. Bk. BOŞNAK DİLİ.

BLAUD HAPLARI (Kodeks) [Lat. Pilulae Ferratae Blaudii, Fr. Pilules de Blaud], Fransız doktoru Pierre Blaud (1774 - 1858) tarafından terkibedilip demir noksanlığı yüzünden meydana gelen anemi vakalarında kullanılan ilâç. Ferrosulfat, potasyum karbonat ve şeker ile yapılır. Her hapta 0,028 gr kadar demir vardır. Günde 5 - 10 tane alınabilir. Taze yapılıp kullanılması lâzımdır.

BLAUDOS, eski Anadolunun Mysia bölgesinde bir kasaba. Sındırgının kuzeydoğusundaki Hisarköyde görülen hamam ve diğer bazı kalıntıların B. a ait oldukları tesbit edilmiştir.

BLAUMANIS, Rudolf (1863 - 1908), Letonyalı yazar. Ergli (Letonya) de doğmuş, Finlandiyada ölmüştür. Letonya yenileşme hareketinin öncülerindendir. Kısa hikâye ve dramlarında her hangi bir temayüle kapılmadan Letonya halkının hayatını tasvir etmiştir. En çok tanınmış olan dramı, *Indrani* (Hindliler) başlığını taşır. Toplanmış yazıları Mitau'da (1909 - 1914) ve yazarın A. Birkert tarafından yazılmış biyografyasiyle birlikte Riga'da (1923 - 1928) çıkmıştır. Hikâyeleriyle sahne yazılarından birçoğu Almancaya ve İngilizceye tercüme edilmiştir.

BLAUNDOS, eski Anadoluda Lydia (b. bk.) sınırına yakın bir Phrygia şehri. Bir yazıtta «Makedonyalı Blaundoslular» denildiğine göre, bu şehrin de, birçok benzerleri gibi, Diadokhoslar zamanında kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. B. şehrinin kalıntıları, Eşme ilcesinin güneydoğusundaki Sülünlü (Süleymanlı) köyü yanında bulunmaktadır. Şehir, etrafı derin vâdilerle çevrili düz bir burun üzerinde kurulmuştu. Hariçle irtibat, ancak kuzeyinde bulunan ve iki tarafındaki dört köşeli kulelerle korunan bir kapı vasıtasiyle temin edilebiliyordu. Bugün kapı ve kuleler hemen hemen tam olarak durmaktadır. Kapının dış tarafındaki meydanlıkta İon nizamında inşa edilmiş bir tapınakla diğer bazı yapıların kalıntıları vardır. Kapıdan girince sol tarafta Priene (b. bk.) deki gibi yalnız bir

tarafında oturma sıraları olan bir stadyum, bunun kuzeyinde, şehir sahasının hemen ortasında, 7,60 m genişlik, 14,20 m uzunlukta ve İon nizamında yapılmış «Claudius tapınağı» nın kalıntıları ve diğer bazı duvar harabeleri görülmektedir. Şehrin tiyatrosu güneydeki dik yamaçta kurulmuştu. Sahne kısmı tamamiyle yıkılmış ise de, oturma sıralarının birçoğu yerli yerinde durmaktadır.

B. da şimdiye kadar bilim kazıları ve sistemli araştırmalar yapılmamış, yalnız toprak üzerindeki kalıntılar tesbit edilmiştir.

BLAVATSKAYA, Elena Petrovna, İngilizce adı **Helena Petrovna Blavatsky** (1831 - 1891), Rus ve İngiliz-Amerikan kadın yazarı, modern teozofi sisteminin kurucusu. Ekaterinoslav (Güney Rusya) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Rusyada yerleşmiş bir Alman asılzadesi olan general Alexis von Hahn (Rus. Gan) ın kızı idi. 17 yaşında iken 60 yaşındaki baron Blavatskiy ile evlenmiş, fakat birkaç ay sonra kocasından boşanmıştır. Bundan sonra uzun seyahatlere çıkarak Batı Avrupayı, Kanadayı, Amerika Birleşik Devletlerini, Meksikayı, Suriyeyi, Mısırı, Hindistanı, Seylânı ve Orta Asyayı gezmiştir. Bu seyahatleri sırasında okültizmle uğraşan ve Doğunun çeşitli mistik doktrinlerini öğrenen B., 1864 te Amerikada yerleşmiş ve 1875 te New Yorkta ispritizma ile ilgilenen birkaç tanınmış kişi ile birlikte Teozofi Kurumu (İng. Theosophical Society) nu kurmuştur. Bu kurumun başlıca gayeleri şunlardı: 1. insanların dünya kardeşliğinin kurulması; 2. eski ilim, felsefe ve dinlerin araştırılması ve tanıtılması; 3. tabiat kanunlarının araştırılmasiyle insan içinde gizlenen ilâhî kuvvetlerin geliştirilmesi. Teozofi Kurumunun kullandığı terminoloji, Brahman ve Buddhist edebiyatından alınmıştır. B. nın teozofisi eski Mısır ve Hind felsefesinin, kabalistik, okültist doktrinlerin ve modern ispritizmanın acayip bir halîtasıdır. 1879 da tekrar Hindistana giden B., Madras'ta çok canlı bir teozofi propagandası yapmış ve Hindistanın başlıca şehirlerinde teozofi kurumları meydana getirmiştir. Taraftarlarının mucize saydıkları gösterileri, zamanında olağanüstü sayılmışsa da, hakikatta hokkabazlıktan başka bir şey değildi. B. nın ölüm günü (8 Mayıs) teozoflarca «Beyaz Lotus Günü» olarak kutlanır. Öldüğü zaman 100 000 kadar taraftarı vardı. Başlıca eserleri: *Isis Unveiled* (Peçesi açılmış Isis) [New York 1877], *The Secret Doctrine, the Synthesis of Science, Religion and Philosophy* (Gizli doktrin; ilim, din ve felsefenin terkibi) [Londra 1888], *The Key to Theosophy* (Teozofi için anahtar) [Londra 1891]. Seyahat intıbalarını içine alan Rusça kitaplarından *İz peşçer i debrey İndostana* (Hindistanın mağara ve balta girmemiş ormanlarından) [Moskova 1883] adını taşıyan anılmağa değer.

BLAVET [*blavẹ*], **Michel** (1700 - 1768), Fransız bestekârı ve flütçüsü. Besançon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste Lewis dukasının, Prusya veliahdi Prens Friedrich'in ve yine Pariste Clermont kontunun hizmetinde bulunmuş, Paris Operası orkestrasında da çalışmıştır. Clermont kontu için birkaç opera yazmıştır. Ayrıca ilk Fransız komedi operalarından birini, baleler, birkaç flüt sonatı kolleksiyonu, 2 flüt veya keman için duettolu sonatlar ve iki kitap halinde flüt veya keman havaları yazmıştır. B., iyi basson da çalardı.

BLAYDON [*blẹydin*], İngilterenin Durham kontluğunda bir endüstri şehri. Nüfusu 33 000. B., Tyne ırmağı kıyısındadır; çevresinde kömür işletmeleri vardır.

BLAZE [*blāz*], **François Henri Joseph** [takma adı Castil-Blaze] (1784-1857), Fransız yazarı ve bestekârı. Cavaillonda doğmuş, Pariste ölmüştür. B., 1799 da hukuk tahsil etmek üzere, Parise gönderilmiş, fakat orada Konservatuvara devam ederek husuŝî harmoni dersleri almıştır. Sonra Vaucluse'de kaymakamlık etmiş, başka memuriyetlerde de bulunmuştur. 1820 de istifa ederek *De l'opéra en France* (Fransada opera) [2 cilt, 1820] adlı eserini yayımlamak için ailesiyle birlikte Parise gelmiştir. B., sürekli şöhretini başlıca bu tenkidî esere borçludur. Yazdığı romanslar arasında *Roi René* (Kıral R.) parçası haklı bir başarı kazanmıştır. Birkaç dinî musiki ve oda musikisi parçası, bir opera, iki de komik opera yazmışsa da bu yolda büyük bir başarı elde edememiştir. Yayımladığı *Chants de Provence* (Provans türküleri) adlı bir türkü kolleksiyonu daha büyük bir değer taşımaktadır.

BLAZE DE BURY [*blāz dī bürị*], **Henri** (1813-1888), Fransız yazarı. Avignon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Musiki ve tiyatro bilgini François Henri Joseph B. ın oğludur. Alman fikir hayatını, şiirini ve musikisini Fransada tanıtmıştır. 1840 ta Goethe'nin *Faust*unu Fransızcaya çevirmiş ve Hans Werner takma adı ile «Revue des deux mondes» da yazılar yazmıştır. Bu yazılar, sonradan bir araya toplanarak şu eserler meydana getirilmiştir: *Écrivains et poètes d'Allemagne* (Alman yazarları ve şairleri) [2 cilt, 1846] *Les poésies de Goethe* (Goethe'nin şiirleri) [1843], *Les écrivains modernes de l'Allemagne* (Almanyanın modern yazarları) [1868], *Les maîtresses de Goethe* (Goethe'nin sevgilileri) [1872]. Ayrıca şu eserleri de yazmıştır: *Les musiciens contemporains* (Çağdaş bestekârlar) [1856], *Musiciens du passé, du présent et de l'avenir* (Geçmişin, bugünün ve geleceğin bestekârları) [1880] (bu son eserde eskiden yerdiği Richard Wagner'i övmek hakbilirliğini göstermiştir), *Goethe et Beethoven* (G. ile B.) [1892], *Mes études et mes souvenirs*: *Alexandre Dumas* (İncelemelerim ve hâtıralarım: A. D.) [1885].

BLAZER [*blẹyzīr*: İng. *to blaze* = alev saçmak], yollu ve parlak renkte, kısa ceket. Genç erkekler, kızlar, plajlarda, sayfiyelerde fanilâ veya örme B. giyerler.

BLAZER

BLAZNAVAC [*blạznavaṭs*], **Milivoje Petrović** (1824 - 1873), Sırp generali. Blasnava'da doğmuş, Belgrad'da ölmüştür. Prens Miloš Obrenović'in gayrimeşru oğlu olduğu sanılmaktadır. 1849 da Macaristanla yapılan harbe katılmış, 1865 te harbiye nazırı, Prens Mihajlo'nun katlinden (1868) sonra da birinci naip olmuştur. B., 1869 tarihli liberal anayasa ile Obrenović hanedanını tahta bağlamak istemiş, 1872 de başvekil olmuştur. Hükûmeti, Balkan milletleri arasında Sırbistanın itibarını sarsmıştır.

BLE, Sudan - Guinea dil ailesinin Niger - Senegal grupundan bir dil. Fransız Batı Afrikasının Yukarı Volta bölümünün güneybatı kısmında, Bobo - Diulasso şehri civarında konuşulur. Yakın akrabaları, bunun gibi Volta gru-

punun içinde birer adacık halinde konuşulmakta olan Sembla, Uara ve Natioro dilleridir. Bk. NİGER-SENEGAL DİLLERİ.

BLECH [*bleḫ*], **Leo** (doğ. 1871), Alman bestekârı. Aachen'da doğmuştur. Humperdinck'ın talebesi idi. 1899 da Pragdaki Alman tiyatrosu orkestra şefliğine seçilmiştir; 1906 da Berlin Königliche Oper (Kırallık Operası) in orkestra şefi olmuş, 1913-1923 te aynı kurumda genel musiki direktörü (Generalmusikdirektor), 1924 te Grosse Volksoper (Büyük Halk Operası) de, 1926 da da Berlin Staatsoper (Devlet Operası) de orkestra şefi olmuştur. Bestelediği eserler: türküler (*Lied*), piyano için parçalar, senfonik şiirler, koro eserleri; tutunan operaları: *Das war ich* (Bu bendim) [1920], *Alpenkönig und Menschenfeind* (Alp dağları kıralı ve insan düşmanı) [1903], *Aschenbrödel* (Kül kedisi) [1905], *Versiegelt* (Mühürler) [1908], opereti: *Die Strohwitwe* (Kocası seyahate çıkmış kadın) [1920].

BLECHEN [*blẹḫîn*], **Karl** (1798-1840), Alman ressamı ve gravürcüsü. Cottbus'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Büyük manzara ressamıdır. C. D. Friedrich'in üslûbunu taklidetmekle işe başlamış, sonra demir inşaatının ve fabrikalarının sihrini keşfederek bunları sanat âlemine sokmuştur. Bazı eserlerinde romantizme, bazılarında realizme yer vermiştir. Başlıca eserleri Berlindedir.

BLEDA, ötücü kuşlar (Passeres) takımının, Arap bülbülleri (Pycnonotidae) familyasından bir cins. Orta büyüklükte ve sarımsı renkte olan bu cinsin, Afrika ve Hindistanda yaşıyan 32 türü bilinmektedir.

BLEDA, İlkçağda ün almış birkaç kişinin adı:

1. **B.** (hük. 434-445), Hun Türk hükümdarı. Hun başbuğu Muncuk'un oğlu ve Attilâ'nın kardeşidir. Adı Bizans kaynaklarında *Blēdas*, *Blidas*, *Bdelo*, *Bdella*, Jordanes ile Marcellinus Comes'in Latince eserlerinde *Bleda*, Alman efsanesinde *Blödel* (*Bloedel*), *Blödelin*, *Blödellin*, Macar efsanesinde ise *Buda* şeklinde geçmektedir. B., Got menşeli bir isimdir.

B. nın doğum tarihi bilinmiyor. Attilâ'nın doğumundan, yani 400 yılından önce doğmuş olduğu sanılıyor. Amcası Ruga (veya Rua, Rugila)nın ölümünden (434) sonra kardeşi Attilâ ile birlikte hükümdarlık etmiştir. Kuvvetli bir ihtimale göre, B. nın idare ettiği kısım Hun İmparatorluğunun batı bölümü idi; Attilâ ise imparatorluğun Bizans sınırına dayanan doğu parçasında hüküm sürüyordu. B. ile Attilâ, tahta çıkınca, Bizanslılarla Margus (şimdi Yugoslavyada Tuna kıyısında Smederevo, Türkçesi Semendire)ta bir barış antlaşması imzalanmış, sonra Hun İmparatorluğu içindeki çeşitli kavimler arasındaki gevşek bağları sağlamlaştırarak kuvvetli bir merkezî idare meydana getirmeğe çalışmışlardır (bk. ATTİLÂ, Tarihte A.). Fakat iktidarın bu şekilde bölünmesi, B. ile Attilâ arasında sürekli kavgalara, sonunda da B. nın Attilâ tarafından öldürülmesine sebebolmuştur. Eski kaynaklar bu kanlı hâdise hakkında çok kısa bilgi vermektedir. Meselâ Got tarihçisi Jordanes'te sadece şöyle denilir: «Attilâ, kardeşi B. ile birlikte hükümdarlık etmeğe başlamışsa da, plânlarını gerçekleştirebilmek için, iktidarını kardeş öldürmekle artırmış ve B. yı öldürdükten sonra bütün Hun İmparatorluğunun idaresini ele almıştır.» Marcellinus Comes bu cinayeti Jordanes'ten de kısa bir şekilde anlatır: «Hunların kıralı B. yı kardeşi Attilâ'nın hileleri yok etmiştir.» 448 de Attilâ nezdine giden Bizans elçilik heyeti üyelerinden tarihçi Priskos'un B. adını birkaç defa andığı, hattâ arkadaşlariyle birlikte bir defa B. nın bir karısının evinde misafir kaldığı halde, bu hâdiseden hiç bahsetmemesi dikkate değer.

Eski kaynaklara göre B., Attilâ'nın aksine, neşeli bir adamdı. Hayatın hoş taraflarını daha çok sever, hükümdarlık vazifesini ise ağır bir yük sayardı. Attilâ'yı saltanat ortağı olarak yanına almasının sebepleri arasında bu karakteri de rol oynamış olsa gerektir. Priskos'un anlattığına göre, Hunların eline geçen harb esirleri arasında Zerkon adında bir Arap soytarısı da vardı. Bunu hemen hükümdarların sarayına göndermişlerdi. Attilâ, Zerkon'dan nefretle yüz çevirmiş, B. ise onun Arapça, Latince, Gotça ve Hunca kelimelerle karışık, garip konuşmasını çok eğlenceli bulmuş; bunun için onu yanında tutmuştur. Bir gün soytarı kaçmış, fakat yakalanarak B. ya geri gönderilmiştir. B., niçin kaçtığını sorunca Zerkon'un bir kadın istediği cevabı üzerine, kahkahayı basmış ve hemen başkadınının bir nedimesini seçip Zerkon'a vermiştir. B. nın ölümünden sonra Attilâ, soytarıdan kurtulmak için, onu Aetius'a vermiş, Aetius ise onu eski efendisi Bizans generali Asparios'a geri göndermiştir. Bu hikâye B. ile Attilâ arasındaki büyük ruh tezadını açıkça gösterir.

B., Avrupa kavimlerinin efsanelerinde Attilâ kadar yer almamıştır. Alman kahramanlık destanı olan *Nibelungenlied* (Nibelung destanı) de B. adına şu yerde raslanır: Kriemhild, Etzel (Attilâ) ile evlenmeğe razı olduktan sonra, Tuln'daki sarayına, kendisini yeni kıraliçe olarak selâmlamak için 24 ecnebi hükümdar gelir. Bunlar arasında Etzel'in kardeşi Blödel (Bleda) de bulunur. Düğün Viyanada yapıldıktan sonra, düğün alayı Etzel'in başkenti Etzelnpurc (Etzelburg = Attilâ kalesi, yani Budin) a varır. Kriemhild, öldürülmüş olan kocası Siegfried'in öcünü almak için, Burgund (Nibelung)ları Etzel'in sarayına davet eder. Kıraliçenin plânlarından hiç haberi olmıyan Etzel, davetlileri ve bunlar arasında Siegfried'in kaatili Hagen'i büyük bir misafirseverlikle kabul eder. Kriemhild, plânları için Blödel'in yardımını sağladıktan sonra Burgund'lar ile Hunlar arasında kanlı savaş başlar; bunun ilk kurbanı Blödel olur.

B., Macar efsanelerinde daha etraflı bir yer almaktadır: Érd veya başka bir efsane şekline göre Kádár soyundan olan Buda (Bleda), Bendeguz (b. bk.)un oğlu ve Etele (Attilâ) ile Keve (veya Reuva)nin kardeşi ve yedi Hun başbuğundan biridir. Romalılarla yapılan Cesumaur (şimdi Avusturyada Zeiselmaur) meydan savaşında Hun başbuğları öldükten sonra Buda ve Etele, Hun İmparatorluğunu aralarında bölüşmüşlerdir: Tisa ırmağından Don ırmağına kadar uzanan doğu kısmını Buda, batı kısmını ise Etele almıştır. Etele Batı kavimleriyle savaştığı bir sırada Buda, kardeşiyle yaptığı anlaşmayı bozarak, başkarargâhını Sicambria (Aquincum, b. bk., yani Eski Budin) da kurmuş ve kendi adına bağlıyarak buraya «Budavára» (Mac. Buda kalesi, yani Budin) adını vermiştir. Bunun için, memlekete dönen Etele, Buda'yı öldürüp cesedini Tuna'ya attırmış ve Sicambria'nın «Etele kalesi» diye adlandırılmasını emretmiştir. Almanlar, bu emre itaat ederek, Sicambria'yı «Etzelburg» (Attilâ kalesi) diye adlandırır, fakat yasağa aldırış etmiyen Macarlar buraya bugün de «Budavára» derler (bk. ATTİLÂ, Efsanelerde A., Macar efsanelerinde A. ve ATTİLÂ'NIN BAŞKENTİ). Macar-Hun efsanelerinde B. nın öldürülmesi için başka bir sebep de gösterilmiştir. Buna göre Etele'nin gittikçe

artan itibar ve iktidarını kıskanan Buda, kardeşi düşmanla savaştığı sırada, onun sarayından, sahibine dünya hâkimiyetini sağladığı sanılan «Tanrı kılıcı» (bk. ATTİLÂ, Efsanelerde A., Hun efsanelerinde A.)nı çaldırtır. Bunu haber alan Etele, hemen savaşı bırakıp memlekete döner ve sihirli kılıcı geri almak için Buda'nın sarayına gider. Kardeşler arasında başlıyan kavgada Buda, Tanrı kılıcını çekip kardeşinin üzerine yürür, fakat elinde bu kılıç sihirli kuvvetini kaybederek bayağı bir kılıç haline gelir. Etele de kardeşini öldürür ve Tanrı tarafından kendisine verilmiş olan mukaddes kılıcı geri alır (bk. BUDA HALÁLA).

B. hikâyesi Macar edebiyatında birçok defa ele alınmıştır. Bu konuda meydana getirilen eserlerden şunlar anılmağa değer: Bessenyei György: *Buda tragédiája* (Buda'nın tragedyası) [dram, 1773] ve bu eserin yeniden işlenmiş şekli olan *Attila és Buda tragédiája* (Attilâ ile Buda'nın tragedyası) [dram, 1787]; Demeter János: *Buda* [dram, 1795]; Vajda Péter (ölm. 1846): *Buda halála* (Buda'nın ölümü) [dram, bas. 1867]; Fábián Gábor: *Buda haragja* (Buda'nın öfkesi) [bitirilmemiş destan, 1876] ve bilhassa Arany János: *Buda halála* (b. bk.) [destan, 1864]. Bk. ATTİLÂ, Edebiyatta A.

2. **B.** veya **Blidin,** Doğu Got kıralı Totila (hük. 541-552) nın ordusunda hizmet gören seçkin bir Doğu Got komutanı. Totila'nın çok güvendiği bu adam, Floransa'nın kuşatılmasında büyük yararlıklar göstermiştir.

3. **B.** (V. yüzyıl), bir Got Areiosçu (bk. AREİOSÇULUK) piskoposu. İsmi Bizans tarihçisi Priskos'ta görülen bu zat hakkında elimizde fazla bilgi yoktur.

BLED-EL-CERİD (Arap. = palmiyeler ülkesi), Tunus'un batıgüneyinde vahalar bölgesi. Tozeur, Nefta, El Oudiane ile El-Hamma, vahalarını içerisinde toplar. Burada 1 milyon kadar hurma palmiyesi vardır.

BLED - GUEFRA [*bled gefra*], Cezayirde Constantine vilâyetinde, Mahouna dağlarında yaşıyan 8 350 nüfuslu bir kabîle.

BLEDİUS, kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin, stafilinide (Staphylinidae) familyasından bir cins. Oldukça küçük vücutlu olup kumlar içine oydukları kanallarda yaşarlar. Dünyanın her tarafına, en çok da Avrupaya yayılmışlardır.

BLEEK [*blēk*], **Wilhelm Heinrich Immanuel** (1827-1875), Alman dilci ve Afrikanisti. Berlinde doğmuş, Cape Town (Güney Afrika) da ölmüştür. Bonn ve Berlin üniversitelerinde Samî dilleri okumuş, sonra Kıptîceyi ele alarak, bunun vasıtasiyle Afrika ve hususiyle Güney Afrika dillerine geçmiştir. 1851 de Bonn'da yayımlanan doktora tezi (*De nominum generibus linguarum Africae Australis, Copticae, Semiticarum aliarumque sexualium*), Güney Afrika (Hottentot), Hamî (Kıptî) ve Samî dillede isimlerdeki cins farkını ve 3. şahsa ait daha başka sonekleri ilk olarak ele almış ve Hottentot dilinin kuzeyden geldiğini iddia etmiştir. B., 1854 te Afrikaya giderek Niger bölgesinde dolaşmış, ertesi yıl Natal'da Kaffraria bölgesindeki Kafir (Kaffir veya Xosa) dilini incelemiş, 1856 yı Cape Town'da geçirmiş ve Avrupaya yaptığı bir seyahattan sonra 1859 da bu şehirde yerleşerek resmî tercüman olmuş, 1860 dan itibaren de bu koloninin büyük kütüphanesini idare etmiştir; bu kütüphanedeki kitapları *The Library of His Excellency Sir George Grey* (S. E. Sir G. G. in kütüphanesi) [3 cilt, 1858-1863] adlı eserinde tarif etmiştir. «Afrikanistiğin babası» unvanını kazanan B., dilcilik tarihinde ilk olarak Bantu dilleri (b. bk.) tâbirini kullanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vocabulary of the Mozambique Language* (M. dili lûgatçesi) [1856], *Handbook of African and Polynesian Philology* (Afrika ve Polinezya filolojisi el kitabı) [2 cilt, Cape Town ve Londra 1858-1863], bilhassa Bantu dilleri için önemli olan *Comparative Grammar of the South African Languages* (Güney Afrika dillerinin mukayeseli grameri) [2 cilt, 1862-1869], *Über den Ursprung der Sprache* (Dilin menşei hakkında) [Weimar 1868, E. Haeckel'in önsöziyle; İng. terc. *Origin of Language*, Londra 1869], *Grimm's Law in South Africa* (Grimm kanunu Güney Afrikada) [«Transactions of the Philological Society» de, Londra 1873-1874], Hottentot folkloruna ait *Reynard the Fox in South Africa or Hottentot Fables and Tales* (Tilki masalı Güney Afrikada veya Hottentot masal ve hikâyeleri) [1864] adlı eserinden sonra, Buşman folklorunu da ilk olarak ele almış ve şu eserleri yayımlamıştır: *A Brief Account of Bushman Folklore* (Buşman folklorunun kısaca tarifi) [1875], *Specimens of Bushman Folklore* (Buşman folkloru örnekleri) [ölümünden sonra L. C. Lloyd tarafından çıkarılmıştır, Londra 1911].

BLEFARADENİT (Blépharadénite), BLEFAROFİMOZİS (Blépharophymosis) BLEFAROFTALMİ (Blépharophtalmie), BLEFAROKALAZİS (Blépharochalasis), BLEFARO - KONJONKTİVİT (Blépharo-conjonctivite), BLEFAROPLASTİ (Blépharoplastie), BLEFAROPLEJİ (Blépharoplégie) BLEFAROPTOZ (Blépharoptose), BLEFAROSTENOZ (Blépharosténose): bk. GÖZ KAPAĞI HASTALIKLARI.

BLEFARİS (Blepharis), akantase (Acanthaceae) familyasından, Akdeniz bölgesinde 70 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BLEFARİS (Blepharis): 1. kemikli balıklardan, yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alt takımının, uskumrular (Scombridae) familyasından bir cins. Vücudu yanlardan basıktır. Şekli bir eşkenar dörtgene benzer. Bir sıra dikenle başlıyan sırt ve anus yüzgeçlerinde uzun ışınlar vardır. Hind Okyanusunda yaşar.

BLEFARİS

2. böceklerden (Insecta), düzkanadlılar (Orthoptera) takımının, mantide (Mantidae) familyasından bir cins. Bu cinsin bir türü olan *B. mendica*ya Kuzey Afrikada çok raslanır.

BLEFARİT (Blépharite; Yun. *blepharon* = göz kapağı), göz kapakları kenarlarında kronik bir yangı. Kepekli ve ülserli şekilleri vardır. Kepekli B. ler (blepharitis squamosa) de kapak kenarları kırmızı ve şiş olup kirpik dipleri beyazımtırak kepeklerle örtülüdür. Bunlar kaldırılınca yerleri kırmızı renkte görülür. Kirpikler kolayca dökülse bile, kökleri bozulmadığı için yenileri çıkar. Ülserli B. ler (blepharitis ulcerosa) de kapak kenarları sarı kabuklarla örtülür ve kirpikler demetler halinde birleşir. Kabuklar kaldırılınca yerlerinde kanıyan yaralar görülür. Kirpik kökleri de iltihaplandığı için dökülen kirpikler yeniden çıkamaz.

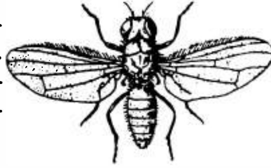
B., göz kapaklarında kaşınma, yanma ve gözde sulanma husule getirerek hastayı rahatsız eder. Daha ziyade çocuklarda ve gençlerde görülür. Kansızlık, tüberküloz, kızamık ve fena beslenme, B. e sebeb olabilir. Toz, duman, uykusuzluk, gözlerdeki refraksiyon bozuklukları (miyopi, hipermetropi, astigmatizma) B. in meydana çıkışını kolaylaştırır.

Tedavi uzun sürer. Vücudu kuvvetlendirmek, gerekirse uygun gözlük vermek ve gözleri tozdan dumandan korumakla B. sebeplerini ortadan kaldırmak lâzımdır. Lokal olarak kepekli B. lerde hafif antiseptik merhemler, ülserli B. lerde ise sülfamit ve penisilin merhemlerinden faydalanılır.

BLEFARIZMA (Blepharisma), bir hücreli (Protozoa) hayvanlardan, siliatlar (Ciliata) sınıfının heterotrika (Heterotricha) takımından bir cins. Bu cinsin bazı türleri tatlı sularda, bazıları ise denizlerde yaşar.

BLEFAROBLAST (Blepharoblast), bir hücreli (Protozoa) hayvanlarda sitoplazma içinde ve kamçı (flagellum) nın başlangıç kısmında bulunan ve nukleus (çekirdek) boyalariyle kuvvetle boyanan küçük bir cisim. Kamçının teşekkülü, büyük bir ihtimalle, B. tan başlar.

BLEFAROPTERA (Blepharoptera), böceklerden (Insecta) ikikanadlılar (Diptera) takımının sapromizide (Sapromyzidae) familyasına bağlı bir cins. Duyargaları (anten) kısadır (Brachycera). Avrupada yaşar. Çürümüş ağaçlar içinde gelişir.

BLEFAROPTERA

BLEFAROSERA (Blepharocera), böceklerden (Insecta) ikikanadlılar (Diptera) takımının blefaroseride (Blepharoceridae) adlı küçük bir familyasına bağlı bir cins. Duyarga (anten) ları (Nematocera), ayakları ve kanadları göze çarpacak kadar uzundur. Göz yapısı çok gariptir. Her iki petek gözünün üst ve alt kısımları birbirinden farklıdır. Üst kısımdaki tek gözler (faset'ler) büyük, alt kısımdakiler ise küçüktür. Gündüz, gözlerinin alt kısmiyle, alaca karanlıkta ve geceleyin ise büyük tek gözlerinin bulunduğu üst kısmiyle görürler. Bu durum, hele dişileri için çok uygundur. Bunların çeneleri de kuvvetlidir. Avları olan her cins küçük sinekleri uçarken yakalarlar ve küçük parçalara ayırdıktan sonra emerler. B. ların, görünüşleri çok garip olan larvaları suda yaşar. Yassı vücutlarını, karın taraflarındaki vantuzlariyle su içindeki taşlara yapıştırırlar.

BLEFAROSPAZM (Blépharospasme), spazm neticesi göz kapaklarının devamlı veya arada bir kapanması. Devamlı kapanış (tonik B.) çok defa göz iltihaplarında görülür. Ağır vakalarda göz kapaklarında, yanak ve alın derisinde kırışıklıklar meydana gelir. Arada bir kapanış (kronik B.) göz kırpma hareketlerinin sıklaşması şeklinde görülür. Konjonktivit ve göz yorgunluklarından ileri gelebilir. B., sebebi ortadan kaldırılarak tedavi edilir.

BLEHNUM (Blechnum), eğreltiotlarının (Filicinae), polipodiyase (Polypodiaceae) familyasından bilhassa tropik bölgelerde 60 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve yelpaze şeklinde bileşik yapraklı olan bu bitkilerin, *B. brasiliense*, *B. gibbum*, *B. discolor*, *B. Moorei*, *B. occidentale*, *B. spicant* gibi birçok türleri, güzel yapraklarından dolayı, oda ve camekânlarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Yurdumuzda gölgeli, sulu hendek ve kaya diplerinde Blechnum spicant türüne çok raslanır.

BLEHNUM

a. Bir tek yaprakcığın alttan görünüşü, b. Yaprakcığın yatık kesiti, alt kısımdaki çıkıntılar spor keseleridir

BLEHRUS (Blechrus), kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin karabiide (Carabiidae) familyasından bir cins. Vücudu siyah ve parlaktır. Avrupa ve Akdeniz bölgesinde yaşar.

BLEI [*blay*], **Franz** (1871-1942), Alman yazarı. Expressionnisme'in temsilcilerindendir. Viyanada doğmuş New York'ta ölmüştür. 1925 te Berlinde yerleşmiş ve burada bir müddet aktörlük de yapmıştır. Alman ve yabancı yazarlar hakkındaki etütlerinden, tercümelerinden (Barrès. Claudel) başka hikâyeler ve erotik şiirler yazmıştır. Diğer eserleri: *Das grosse Bestiarium der modernen Literatur* (Modern edebiyatın büyük hayvanat bahçesi) [1922], *Menschliche Betrachtungen zur Politik* (İnsanın politika hakkındaki düşünceleri) [1917], *Vermischte Schriften* (Çeşitli yazılar) [6 cilt, 1911 - 1913].

BLEIBTREU [*blayptroy*], **Carl** (1859 - 1928), Alman şairi. Ressam Georg B. (1828 - 1892) un oğludur. Berlinde doğmuş, Locarno'da ölmüştür. 1884 te «Kleines Tageblatt» (Küçük Günlük Gazete)ı, 1885 te de «Schalk» (Açıkgöz)ı, 1886 - 1888 de «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes» (Millî ve yabancı edebiyat dergisi) i, 1888 - 1890 da da M. G. Conrad ile birlikte «Die Gesellschaft» (Cemiyet) dergisini idare etmiştir. Gerek *Revolution der Literatur* (Edebiyat ihtilâli) [1885] başlıklı program beyannamesinde, gerek adları anılan hikâyelerinde yeni Fransız, Rus ve İskandinav şiirinin ve bilhassa Byron, romantizm ve Sturm und Drang cereyanının tesirlerini göstermek tedir. Hikâyeleri şunlardır: *Gunnlaug Schlangenzunge* (Yılan dilli G.) [1879] *Traum aus dem Leben des Dichterlords* (Şair lord'un hayatından bir rüya) [1880], *Kraftkuren* (Kuvvet tedavileri) *Der Nibelungen Not* (Nibelungların sıkıntısı) [1884], *Schlechte Gesellschaft* (Fena arkadaşlık) [1885], *Grössenwahn* (Megolomanya) [1888]. Bu verimli yazarın savaş sahnelerini A. von Boguslawski, F. Hoenig ve başka askerî yazarlar övmüşler, biraz da tenkid etmişlerdir. Bu savaş sahneleri şunlardır: *Dies irae* (Mahşer) [1882], *Napoleon bei Leipzig* (Leipzig'de Napoléon) [1885], *Aspern* (A. Muharebesi) [1902]. Shakespeare hakkındaki yazılarında (1907 ve 1923) B., Shakespeare'in sayılan piyeslerinni asıl yazarı olarak Kont Roger Rutland'ı göstermiştir. B., 1911 de bir *Geschichte der deutschen Literatur* (Alman edebiyatı tarihi) de yayımlamıştır.

BLEIBTREU [*blaypiroy*], **Georg** (1828 - 1892), Alman harb ressamı. Xanten'de doğmuş, 1858 de yerleştiği Berlinde ölmüştür. Theodor Hildebrandt'ın talebesidir. İstiklâl harbi sahnelerini canlandırmıştır. Şu eserleri anıl-

mağa değer: Katzbach savaşı (1857), Prens Ferdinand von Brunswick Krefeld savaşında (1858), Königgrätz savaşı.

BLEICHSTEINER [*blayhştaynîr*], **Robert** (doğ. 1891), Avusturyalı dilci, etnograf ve Kafkasolog. Viyanada doğmuştur. Viyana üniversitesinde yetişmiş, Etnografya Müzesinde yardımcı, sonra da Viyana üniversitesinde doçent ve profesör olmuştur. Başlıca eserleri Kafkas dilleri sahasındadır: *Überblick über kaukasische Völker und Sprachen* (Kafkas halk toplulukları ve dillerine bir bakış) [«Berichte des Forschungsinstituts für Osten und Orient» te, II, 1918], *Kaukasische Forschungen I. Georgische und mingrelische Texte* (Kafkasoloji araştırmaları I. Gürcîce ve Mingrelce metinler) [Viyana 1919], *Die kaukasische Sprachgruppe* (Kafkas dilleri grupu) [«Anthropos» dergisinde, 1913], *Handbuch der Kaukasuskunde* (Kafkasoloji el kitabı) [1943 te yarıda kalmıştır]. *Zum Protochattischen* (Proto-Hatti dili hakkında) [«Berichte des Forschungsinstituts für Osten und Orient»te, III 1923], *Beiträge zur Kenntnis der elamitischen Sprache* (Elam dili bilgisine yardımcı malzeme) [«Anthropos»ta, 1928] ve *Die Subaräer des alten Orients im Lichte der Japhetitenforschung* (Eski Doğunun Subartuları Yafetit araştırmaları ışığı altında) [W. Koppers'ın «Festschrift W. Schmidt» inde, Viyana 1928], *Die werschikisch-burischkische Sprache* (Verşik-Buruşaski dili) [«Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik» te, I, 1930] gibi eserlerinde, linguistiği antropoloji esaslarına göre inceliyen Viyana ekolünün bir üyesi olarak ve daha başka bazı dilcilere uyarak, Eski Ön-Asya dillerinden birçoğunu Kafkas dillerine bağlamak istemiştir. W. Heissig ile birlikte, *Wörterbuch der heutigen mongolischen Sprache* (Bugünkü Moğol dilinin sözlüğü) [Viyana-Pekin 1941] adlı eseri de çıkarmıştır.

BLEKINGE, Güney İsveçte bir yöre. Yüzölçümü 3039 km², nüfusu 145 700 (1950). B., Baltık Kalkanının güney kenarıdır, yer yer buzultaşlarla da örtülü olduğundan ekilen, hayvan yetiştirilen bölgelerle ormanlık çevreleri vardır. Başlıca şehirleri Karlskrona ve Ronneby'dir.

BLEMMY'LER veya **BLEMY'LER** (Yun., Lat. Blemmyes, Blemyes), eskiden Nil ile Kızıldeniz arasında ve bir zaman da başkenti Talmis olan Aşağı Nubya'da yaşamış olan Hamî asıllı göçebe bir millet. B. Yukarı Mısırı da sık sık rahatsız etmişler ve Aurelianus ve Probus idareleri altında birkaç kere mağlup edilmişlerdir. Diocletianus, bunlara karşı bir savunma tedbiri olarak M. S. 296 da Nil vâdisinde bir Nubyalı aşireti yerleştirmiş ve aynı zamanda B. e bir vergi vermeyi taahhüdetmiştir. VI. yüzyılda B. hâlâ pagan idiler: Mısır tanrılarına tapındıkları gibi güneşe insan kurban ederlerdi. 545 te B. in Philae adasında kullandıkları tapınak kapatılmıştır. B. in şimdiki Beca (b. bk.)ların cedleri olması muhtemeldir.

DİL. Klâsik çağlarda Blemmy'ler (Blemmyes) adiyle tanınan halk, umumiyetle, Hamî-Samî-Kuşî ailesine giren Hamî dillerin Kuşî bölümüne bağlı Beca (yerli dilde: Bedawye) dilini konuşmuşlarsa da, bu dilin hangi lehçesini kullandıkları kesin olarak bilinememektedir. Yazılı vesikalar da yoktur. Bu meçhul lehçenin, Beca dilinin Kuzey veya Merkez lehçeleri grupundan olması muhtemeldir. Bk. BECA.

BLEND (Blende), yarı maden, saydam, yarı saydam özellikleri gösteren, az sert ve kolay ayrılabilen bazı kükürtlü minerallere verilen ad. Bk. ÇİNKO.

BLENHEIM [*blenhaym*] (Alm. Blindheim), Bavyera'da bir köy. Nüfusu 800 dür. Tunanın sol kıyısında, Höchstädt'e yakın ve onun altındadır. Tarihte anılmasının biricik sebebi, orada Tallard'ın komutası altındaki Fransız ve Bavyeralıların, Prens Eugen'in komutası altındaki Avusturyalılarla müttefikleri Marlborough dukasının komutası altındaki İngilizler tarafından 13 Ağustos 1704 te yenilmesidir. Fransız ve Bavyeralılar bu muharebede 30 000 ölü, yaralı ve esir vermiş, müttefikler ise ancak 12 000 er kaybetmiştir. Bu muharebeye yalnız İngilizler B. adını verir, kıta milletleri ise, Höchstädt muharebesi derler.

BLENHEIM PARK [*blenhaym park*], Marlborough dukasının, Woodstock (Oxfordshire) civarındaki sarayı. Kıraliçe Anne, bu sarayı, kazanmış olduğu Blenheim muharebesinin mükâfatı olarak Marlborough'a bağışlamıştır. Zaten B. P., mükâfatın bir kısmı olan Woodstock kıral mülkü (royal estate) içersinde bulunur. Sarayın mimarı Sir John Vanbrugh'dur. Mimarın yüksek kabiliyeti, 105 m cephesi olan bu sarayın ihtişamında, sağlamlığında göze çarpmaktadır. Parkın yüzölçümü 4 km², çevresi de 19 km uzunluğundadır. Ağaçların, Marlborough askerlerinin Blenheim'deki duruşuna uygun bir şekilde dikilmiş olduğu söylenir. Glyme ırmağı sunî bir göl meydana getirir, bir de köprüsü vardır.

BLENHEIM SPANIEL [*blenhaym spænyıl*], «King Charles» denilen cinse benzemekle beraber kulakları daha kısa ve rengi başka olan bir çeşit küçük İspanyol köpeği. Tüyleri beyaz olup kahverengi ve kırmızı beneklidir. Adını ilk türediği Marlborough dukasının Blenheim malikânesinden almıştır.

BLENIO (Val Blenio), İsviçrenin Tessin kantonunda, Tessin ırmağının 20 km uzunluğundaki bir kolunun vâdisi. Yüzölçümü 389 km², nüfusu 5 700 (1941) dür. Buradan Brenno çayı geçer. Çelikli kaplıcaları ve maden suları vardır. Hayvancılık ve çikolata imalâtı başlıca geçim kaynağıdır. Bu vâdi boyu Prehistoryadan beri iskân sahası olmuştur. Eski eserleri vardır.

BLENNERHASSET [*blenîrhaset*], **Charlotte, Lady** (1843-1917), Alman kadın yazarı. München'de Leyden kontesi olarak doğmuş, yine orada ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Frau von Staël* (Madame de St.) [3 cilt, 1887-88], *Talleyrand* (1894), *Gabriele d'Annunzio* (1901), *Chateaubriand* (1902), *Königin Marie Antoinette* (Kıraliçe M. A.) [2. bas. 1907], *Kardinal Newman* (1904), *Maria Stuart* (1907); 1919 da B. ın *Literarhistorische Aufsätze* (Edebiyat tarihi üzerine yazılar) adında bir eseri çıkmıştır.

BLENNİİDE (Blenniidae), kemikli balıkların, yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alt takımından bir familyanın adı. Bu familyadaki balıkların vücutları uzun, başları büyük, derileri kaygın ve çıplaktır veya küçük pullarla kaplıdır. Çenelerinde düzgün bir sıra halinde sık ve uzun dişler vardır. Sırt yüzgeçleri, sırtın uzunluğunca devam eder. Karın yüzgeçleri, boynun altındadır, bazan da bulunmıyabilir. Tatlı sularda ve denizlerde yaşarlar. Bazıları vivipar'dır (yani yavrularını canlı olarak doğururlar), Kuzey deniziyle Baltık denizinde yaşıyan *Zoarces viviparus* gibi. Küçük balıklar ile omurgasız deniz hayvanlarını (midye ve deniz kurtları) yerler. Büyük vücutlu türleri yenir.

BLENNİUS, kemikli balıklardan, yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alt takımının, blenniide (b. bk.) familyasına bağlı tipik bir cins. Kuzey yarımküresinde yaşıyan bu balık cinsinin çok sayıda türleri vardır. Çoğu deniz balıklarıdır. Fakat tatlı sularda da yaşıyanları vardır. Kıyılarda kayalar arasında bulunur. Yumurtalarını

B L E N N İ U S

taşların altına yapıştırır. Denizde yaşıyanlara misal: *B. gattorugine* (Horozbina), *B. pholis*. Tatlı sularda (az ceryanlı nehirlerde) yaşıyanlara misal: *B. cagnota*, *B. vulgaris* (göllerde yaşar). Etleri yenir.

BLENNOKAMPA PUZİLLA (Blennocampa pusilla) [gül sigara böceği], zarkanadlı böcekler takımının yaprak arıları (Tenthredinidae) familyasından bir tür. Yayılış alanı Avrupa ve Asya kıtalarıdır. Böcek, 4 mm boyunda ufak bir arıdır. Rengi kara, kanadları hafif islidir. Mayısta uçar, yumurtalarını gül yapraklarının alt yüzüne koyar. Çıkan larvaları yaprağın dokusunu yer ve yaprakları, kenarlarından arkaya doğru paralel olarak orta damar istikametinde sigara gibi kıvırır. Bir yaprakta bir veya iki larva bulunur. Temmuzda tamamiyle gelişir. Boyu 8-9 mm dir. Rengi önce beyaz, sonra açık sarıdır. 22 ayağı vardır. Başı esmer, gözleri kara, karnı kıvrıktır. Yazın toprağa inerek birkaç cm derinlikte ve 3 cm uzunluğunda bir koza içinde kışlar. İlkbaharda krizalit, sonra da ergin olup uçar. Larvaları, güllerden başka böğürtlen ve ahududu yapraklarına da zarar verir.

BLENNOKAMPA PUZİLLA
Tırtılının kıvırdığı gül yaprakları

Çare: Yapraklara, ilkbaharda, böcek, henüz zarar vermeğe başlamadan önce arsenikli veya D. D. T. li ilâçlar veya % 1 oranında nikotin bulamaçları püskürtmeli, kıvrılmış yaprakları, erkenden toplayıp yakmalıdır.

BLÉRIOT [*blēriọ*], **Louis** (1872-1936), Fransız havacısı. Cambroi'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Ecole Centrale des Arts et Métiers (Merkez Zanaat Okulu) de mühendislik tahsil etmiştir. Uçaklarla genç yaşta ilgilenmeğe başlamış, 1906 da Issy-les-Moulineaux'da Fransanın ilk uçak fabrikasını kurmuştur. 1908 de, yalnız iki merhalede, plânını çizip yaptığı uçakla 97 km yol almıştır. 25 Temmuz 1909 da Manş'ı ilk geçen havacı olarak Calais'den Dover'e uçmuştur. Bu uçuş, uçakçılık tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. B., 275 kg ağırlığındaki uçağı ile, 22 beygir kuvvetinde bir motorla 31 millik bir mesafeyi 37 dakikada almıştır. Bu başarı ile daha sonraki uçuşları B. ya dünya ölçüsünde bir şöhret sağlamıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında fabrikası, birtakım askerî makineler yapmıştır. Harbden sonra, ölünceye kadar, hemen hemen sadece adını verdiği uçak üzerinde çalışmış, birçok değişiklikler yapmıştır.

L. BLÉRIOT

L. Blériot Manş denizini geçtikten sonra

İddiasına göre 10 000 uçak yapmış ve 200 model çizmiştir.

BLÉRY [*bleri̥*], **Eugène** (1805 - 1887), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Fontainebleau'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Gravür sanatını Fransada tekrar canlandırmıştır. Kendi resimlerini veya doğrudan doğruya tabiata göre bitki ve manzara etütlerini gravür haline getirmiştir. Barbizon ressamlar grupu ile yakından ilgilenmiş, Charles Méryon'un hocası olmuştur. Bütün eserleri Pariste Cabinet des Estampes'tadır.

BLES, David (1821 - 1899), Holândalı ressam. Lahey'de doğmuş, yine orada ölmüştür. Cornelis Kruseman'ın ve Pariste Robert-Fleury'nin talebesi olmuştur. Eski Holândalı ressamları model alarak humoristik-realist hayat tabloları ve salon tabloları yapmıştır: «Musiki meraklıları» [1844], «Teselli bulmuş dul» [1858], «Muzaffer Holânda» [1877].

BLES, Herri (Hendrik) met de (takr. 1510-takr. 1550), Holândalı ressam. Bouvignes (Namur civarında) veya Dinant'ta doğmuş, ihtimal Liége (Loik) de ölmüştür. İmza olarak kullandığı cin resminden dolayı İtalyada iken kendisine «Civetta» adı verilmiştir. Önce, uzun zaman İtalyada çalışmış ve Joachim Patinir'i örnek alarak hayalî kayalarla, şehirlerle ve çok büyük ağaçlarla süslü peyzajlar yapmıştır. Renkleri fevkalâde parlaktır. Başlıca tabloları Amsterdam, Anvers, Dresden, Hamburg müzelerindedir.

BLESBOK (Blessbock = Damaliscus albifrons), memelilerin toynaklılar (Ungulata) takımından, çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımının, boş boynuzlular (Bovidae) familyasına bağlı küçük bir antilop. Geviş getirir (Ruminantia). Alnının küçük bir bölgesi ile yüzü beyazdır. Afrikanın güneyinde, Transvaal'ın, Kap'ın kuzeyindeki düzlüklerde yaşar.

BLESSINGTON [*blęsingtîn*], **Marguerite, Countess of** (genç kızken soyadı: **Power**; 1789-1849), İngiliz yazarı. Knockbrit (İrlanda) da doğmuş Pariste ölmüştür. Cenova'da (1823) Byron ve başka edebiyatçılarla temasta bulunmuş, sonra 1829 a kadar Pariste oturmuş, arkasından Kensington'daki Gore House adlı malikânesinde yaşamıştır. Eserlerinden *The Magic Lantern* (Projeksiyon lâmbası) [1822] adlı seyahat hâtıraları, *The Victims of Society* (Cemiyet kurbanları) [1837] v. b. gibi sosyete romanları, şiirleri önemli değil ise de şu iki eseri şöhret kazanmıştır: *Conversations with Lord Byron* (Lord B. ile konuşmalar) [1832], *Thoughts and Reflections* (Fikir ve düşünmeler) [1859].

BLEST GANA, Alberto (1830-1920), Şilili romancı ve diplomat. İspanyada okuduktan sonra memleketine dönerek önce Colchaguyan ili valisi, sonra milletvekili (1870), daha sonra Londra ve Paris elçisi olmuş, uzun yıllar bu iki başkentte yaşamıştır. Şili edebiyatında romancılığın başlangıcı olan eserleri, örf ve âdetlerin ince tasviri ve ilgi çekici hikâyeleri göze çarpmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *La aritmética en el amor* (Aşkta hesap) [1860], *Martın Rivas* (isim), *Durante la Reconquista* (Tekrar fetih sırasında) [belki de şaheseridir], *Los transplantados* (Yerlerinden çıkarılanlar) [1904], *El loco del Estero* (Haliç delisi) [1909].

BLETİLLA (Bletılla), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, Japonya, Çin ve Formozada 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi *B. striata, B. Chinensis* gibi bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BLETİYA (Bletia), salepgiller (Orchidaceae) familyasından, tropik Amerikada 20 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. *B. campanulata, B. catenulata, B. verecunda* gibi bazı türleri, güzel çiçeklerinden dolayı saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BLEU DE GASCOGNE (Köpek): bk. GASCOGNE.

BLEULER [*blöylîr*], **Eugen** (1857-1939), İsviçreli ruh hekimi. Zürich yakınında Zollikon'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1898-1927 yılları arasında Zürich üniversitesinde profesör, Burghölzli hastahanesinin de müdürü idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Dementia praecox oder Schizophrenia* (Erken bunama veya ruhî yarılma)[1911], *Das autistisch-undisciplinierte Denken in der Medizin* (Hekimlikte içe dönük- disiplinsiz düşünme) [1919], *Lehrbuch der Psychiatrie* (Ruh hastalıkları ana kitabı) [1920], *Die Psychoide als Prinzip der organischen Entwickelung* (Organik gelişmenin prensibi olarak psikhoid) [1925]. Bilhassa erken bunamadaki içe dönüklük (autisme) ve ruhî yarılma (schizophrénie) anlamlarını bulmakla beynelmilel şöhret kazanmıştır.

BLEULER-WASER [*blöylîr vązır*], **Hedwig** (1869-1940), İsviçreli kadın yazar. Eugen B. in karısı. Zürich'te doğmuş, Zollikon'da ölmüştür. Kocası ile birlikte antialkolizm uğrunda çalışmıştır. Piyesler, çocuk piyesleri, ayrıca İsviçre fikir hayatiyle ilgili yazılar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Ulrich Hegener* (1901), *Nesthock und Wandervogel* (Yuvada oturan ve gezen yavru kuşlar) [1913], *Die Dichterschwestern Regula Keller und Betsy Meyer* (Kadın şair kızkardeşler, R. K. ile B. M.) [1919], *Lenzbub kommt* (İlkbahar-oğlan geliyor) [1920; Ernst Kreidolf'un resimleriyle], *Die Blaue Blume* (Mavi çiçek) [1926], *Engelchens Erdenjahr* (Melekçiğin yeryüzündeki yılı) [1926].

BLEYER, Jakab (1874-1933), Macar bilgini ve siyasetçisi. Macaristanın Bácska bölgesinde Cséb (şimdi Yugoslavya) de doğmuş, Peşte'de ölmüştür. 1908 de Kolozsvár (şimdi Transilvanyada Cluj), 1911 de de Peşte üniversitesi Alman Filolojisi profesörlüğüne getirilmiş; 1917 den itibaren Macaristan Almanlarının sözcülüğünü etmiş; 1919-1920 yıllarında millî azınlıklar vekili, 1926 da da Parlâmento üyesi olmuştur. 1928-1933 yıllarında «Deutsch-Ungarische Heimatblätter» (Alman-Macar Yurt Gazetesi) redaktörlüğünü yapmıştır. Başlıca eserleri: *A magyar hún-monda germán elemei* (Macar-Hun efsanesinde Germen unsurları) [1905], *Hazánk és a német philologia a XIX. Század elején* (Vatanımız «= Macaristan» ve XIX. yüzyıl başında Alman filolojisi) [1911], *Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt* (Frankfurt Federal Meclisinde Fr. S.) [1913], *Das Deutschtum in Rumpfungarn* (Küçülmüş Macaristanda Almanlar) [1928].

BLIAUT [*bliọ*], veya **BLIAUD** (eski şekli: *Blialt* ve *Bloy*), IX. yüzyıl ortasından XII. yüzyıl sonuna kadar, kadınların da, erkeklerin de giydiği kollu yün veya ipek gömlek. Bel kısmı bir kuşakla sıkılır, kollar ise erkeklerde bileklerde sıkılır, kadınlarda da bazen ellere doğru genişlerdi. XII. yüzyılda bu elbise bir talarium (talaire) haline getirilerek kolları bol yenlerle süslenmiştir. Daha sonra bir çeşit bluz şeklini alan B. yu yalnız çocuklar ve köylüler giymiştir. München'de İmparator II. Heinrich'in beyaz damasko kumaşından bir B. su saklanmaktadır.

BLICHER [*bliķîr*], **Steen Steensen** (1782-1848), Danimarkalı şair ve halk rehberi. Viborg civarında Vium'da doğmuş, Spentrup'ta rahip olarak ölmüştür. Mahrumiyetler içinde, bahtsız geçen bir hayat sürmüştür. Ossian'ı tercüme ettikten [2 cilt, 1807-1809] sonra romantizmden vazgeçerek pek orijinal bir realizme yönelmiştir. Küçük hikâyeleri sert Jylland tabiatının tesirleriyle doludur. Romantik ve tarihî bir çerçeve içinde, fakat realist ve intıbalar bakımından zengin bir üslûpla, Jylland'lı rahip, öğretmen, köylü ve çingenelerden sık sık bahseder. Jylland ağziyle yazılmış başlıca eseri *E Bindstouw* (Örme odası) [1842] adını taşır. Kısa hikâyeleri 1905 ten itibaren, şiirleri de 1870 te topluca çıkarılmıştır.

BLİDA (Arap. Büleyde, Bulayda «küçük şehir»), Kuzey Cezayirde bir şehir Nüfusu 61 600 (1948) dür. B., Atlas dağlarının eteğinde, Mitica ovasının güney kıyısındadır. Portakal bahçeleri arasında, Ved-ül-Kebir boyunda gelişmiş bulunan B., Cezayirin en güzel görünüşlü şehirlerindendir.

BLIGH [*blay*], **William** (1753-1817), İngiliz amirali. Tyntan'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Adı, daha çok *Bounty* gemisindeki ayaklanma dolayısiyle geçmektedir. Cook'un ikinci yolculuğuna suvari (sailing master) olarak katılmıştır. Bu yolculukta Tahiti'de ekmekağacı bulunmuş, B. e de «Bread-fruit B.» lâkabı verilmiştir. Bir müddet sonra, *Bounty* gemisinin kaptanı olarak, ekmekağacını Antil adalarına sokmak maksadiyle tekrar Tahiti'ye gönderilmiştir. 6 ay kadar orada kalmış, Antil adalarına gitmek üzere yola çıkınca tayfalar ayaklanmış, B. ile subaylarını bir sandala indirip bırakmışlardır. Onlar da açık sandallariyle 4000 mil yol alarak Timor'da karaya çıkabilmişlerdir. B., 1790 da İngiltereye dönünce *Providence*in

kaptanı tâyin edilmiş, en sonra evvelki plânını gerçekleştirmiştir. 1797 de Nore'da kopan ayaklanmada hazır bulunmuş, daha sonra Duncan'ın komutası altında Camperdown savaşına katılmıştır. Kopenhag savaşında da kendini göstermiştir. 1805 te Avustralyada Yeni Güney Gal (New South Wales) valiliğine tâyin edilmiştir. Sert idaresi yüzünden bir ayaklanma başgöstermiş, kendisi de iki yıl müddetle hapsedilmiştir. 1811 de B., İngiltereye dönerek önce tuğamiralliğe, sonra da oramiralliğe yükselmiştir. Eseri: *Voyage to the South Sea* (Güney Denizine yolculuk) [1792].

BLİGİYA (Blighia), sapindase (Sapindaceae) familyasından sıcak memleketlerde 3 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bir ağaç olan *B. sapinda* türünün meyvaları üzerindeki etlimsi kısmı, Batı Hindistanda yenir (buna Aki, Akee adı verilir).

BLİKSA (Blyxa), hidrokaritase (Hydrocharitaceae) familyasından Afrika ve Asyada 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BLIND [*blint*], **Karl** (1826-1907), Alman siyaset adamı. Mannheim'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1848 de Baden'de kopan cumhuriyetçi ayaklanmalara katılmış. Struve ile birlikte Staufen'de yakalanarak hapse mahkûm edilmiş, fakat Mayıs 1849 da serbest bırakılmış. Baden İhtilâlci Hükümetinin temsilcisi olarak Parise gönderilmiştir. Fransadan kovulmuş, önce Bruxelles'e, sonra da Londraya gitmiştir. Burada yazar olarak demokrasi ve milliyetçilik yolunda çalışmıştır. Üvey oğlu Ferdinand Cohen-Blind, 7 Mayıs 1866 da Bismarck'a karşı başarısız bir suikasttan sonra hapishanede kendini öldürmüştür.

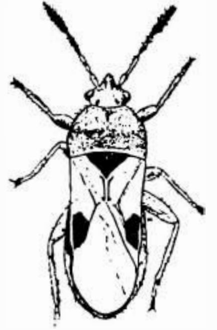
BLIND [*blint*], **Mathilde** (asıl soyadı: *Cohen*) (1841-1896), İngiliz kadın şairi. Mannheim'da doğmuş, iki yaşında iken geldiği Londrada ölmüştür. *The Prophecy of St Oran* (Aziz Oran'ın kehaneti) [1881], *The Heather on Fire* (Yayan funda) [1886], ve *The Ascent of Man* (İnsanın yükselmesi) [1889] adlı şiir kitaplarından başka George Eliot'nun ve Madame Roland'ın (1886) biyografyalarını yazmış, Dr. Fr. Strauss'un *Der alte und der neue Glaube* adlı eserini *The Old Faiths and the New* (Eski ve yeni inanç) [1873 1874] adiyle, Maria Başkirçev'in hâtıralarını da *Memoirs of Marie Bashkirtseff* (M. B. hâtıraları) [1890] ismiyle İngilizceye çevirmiştir.

BLİNDİYA (Blindia), seligerase (Seligeraceae) familyasından 26 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. *B. acuta* yüksek dağlarda ağaç bölgesinin üst kısmında yetişir.

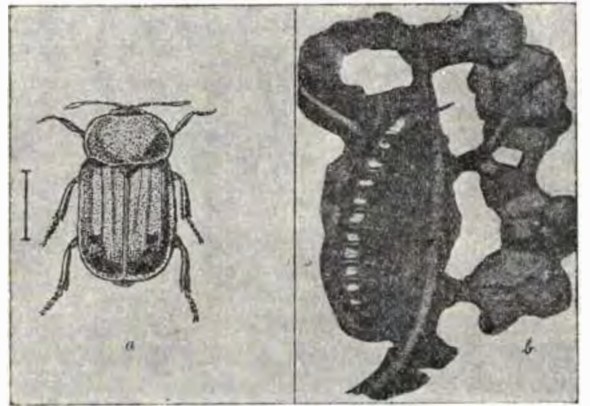
BLISS [*blis*], **Sir Arthur** (doğ. 1891), İngiliz bestekârı. Barnes(Londra) de doğmuş, Cambridge üniversitesinde Charles Wood'un idaresi altında musiki tahsil etmiş, Stanford ve Vaughan Williams'ın idaresi altında Royal College of Music'te de okumuştur. 1922 de Salzburg'da çalınan *Rout* (Bozgun) adlı parçası, ona, Avrupada şöhret kazandırmıştır. Bundan sonra yazdığı *Rhapsody* (Rapsodi) [1923] si de başarı kazanmıştır. *Colour Symphony* (Renk senfonisi) [1922] adlı eserinde, modern üslûpta olmakla beraber, Fransız bestekârı Honegger'in de tesiri görülmektedir. *Morning Heroes* (Sabah kahramanları) adlı koro senfonisi 1930 da tamamlanmıştır. Sonraki eserleri şunlardır: klarinet kenteti (1932), piyano konçertosu (1939), yaylı saz kuarteti (1941), film musikileri, *Things to Come* (Gelecek şeyler) [1935], *Conquest of the Air* (Havanın fethi) [1939]. Bundan başka *Checkmate* (Mat) [1937], *Miracle in the Gorbals* (Kuş yavrularında mucize) [1944] ve *Adam Zero* (ad) [1946] adlı baleleri de anılmağa değer. B., 1940 ta Kaliforniya üniversitesine musiki profesörü olarak tâyin edilmiş, bundan sonra da B. B. C. nin musiki müdürlüğünü yapmıştır. 1950 de kendisine «Sir» unvanı verilmiştir.

S. Arthur BLISS

BLİSSUS, böceklerin, gagalı hortumlular (Rhynchota) takımından tahtakuruları (Hemiptera) alt takımının ligeide (Lygeidae) familyasına bağlı bir cins. Avrupa ve Kuzey Amerikada yaşar. Bu cinsin bir türü olan *B. leucopterus* Orta Amerikadan Kanadaya kadar yayılmıştır. 3 mm uzunluğunda, siyahımsı renkte ve beyaz kanadlıdır. Ekinler için son derece zararlı bir hayvandır. Bunların dişileri ilkbaharda 500 kadar yumurta yumurtlar. Yumurtalardan çıkan yavrular o kadar çabuk gelişirler ki, yaz ortasında bunlar da yumurtlarlar. Gelişmelerinin her safhasında buğday, mısır v. b. ekinleri, saplarını delerek emdiklerinden, az çok veya tamamiyle kuruturlar. B. lar, şiddetle savaşıldığı halde, Amerikada ekinlere yılda aşağı yukarı 2 milyon dolarlık bir zarar verirler.

BLİSSUS

BLİTOFAGA (Blitophaga, Yun. *bliton* = bitki, *phagein* = yemek) [pancar leş böcekleri], kınkanadlı böcekler takımının silfide (Silphidae) familyasına bağlı bir cins. Avrupa ve Asya kıtalarına yayılmıştır. 100 kadar türü vardır. Bunlardan *B. undata* ile *Silpha obscura* türleri, daha çok orman ve fundalıklara yakın yerlerde, yumuşak, humuslu topraklarda yaşarlar. Renkleri kara, vücutları yassı, boyları 9-17 mm dir. Kanadları üzerinde uzunlamasına çizgiler bulunur. Kışı toprak içinde geçirir, Mayısta çıkarlar. Yabani ot ve şeker pancarı yaprağı yerler. Larvaları tespihböceğine benzer, vücudu boğumlara ayrılmıştır, yassı-

B L İ T O F A G A

Pancar leş böceği ve larvası: a. ergin, b. larva ve pancar yaprağında yaptığı ziyan

dır, boyları 10-20 mm dir. Renkleri kara ve donuktur. Pancar yapraklarını kemirirler, orta ve kenarlarında yara ve delikler açarlar. Zararları erginlerinkinden çoktur.

Çare: Tarlayı iyice çapalıyarak yabani otları yok etmeli. Böcek ve larvaları görülünce, yaprakları iyice ıslatarak % 1 nispetinde kurşun arseniat veya D. D. T. ve Gameksan ilâçlarının bulamaclarını püskürtmelidir.

BLİTUM (Blitum), ıspanakgiller (Chenopodiaceae) familyasından bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin *B. virgatum*, *B. vulgare* gibi bazı türleri yurdumuzda dere, hendek kenarlarında yabani olarak yetişmektedir.

BLIXEN - FINECKE [*bliksīn fineke*], **Karen, Barones** (doğ. 1885), Danimarkalı kadın yazar. Rungsted'te doğmuştur. *Isak Dinesen* takma adı ile yazmıştır. Hayal gücünün kuvvetini gösteren hikâyeleri dışında Afrika tabiatını, hayvan ve insan hayatını canlandıran yazılar yazmış, Zenci ruhunu derinliğine tanıyıp incelemede büyük bir kabiliyet göstermiştir. Eserleri: (İng.) *Seven Gothic Tales* (Yedi Got hikâyesi) [New York ve Londra 1934], (Dan.) *Syv fantastiske Fortaellinger* (Yedi hayal hikâyesi) [Kopenhag 1935], (İng.) *Out of Africa* (Afrikadan) [New York ve Londra 1937], (Dan.) *Den afrikanske Farm* (Afrika çiftliği) [Kopenhagen 1937], (İng.) *Winter's Tales* (Kış hikâyeleri) [New York ve Londra 1942], (Dan.) *Vinter-Eventyr* (Kış hikâyeleri) [1942].

BLİZMUZ (Blysmus), buğdaygiller (Gramineae) familyasından, birkaç türü yetişen bir bitki cinsi.

BLOCH [*bloḫ*], **Carl Heinrich** (1834-1890), tarihî tablolariyle tanınmış Danimarkalı ressam. Kopenhag'da doğmuş, orada ölmüştür. 1859-1865 yılları arasında İtalyada tahsil etmiş, 1883 te Kopenhag Akademisinde profesör olmuştur. İlk eserlerinde Danimarka, sonraları İtalyan halkının hayatını parlak renklerle tasvir eden B., 1863 te, «Zindanda Simson» (Kopenhag müzesinde) adlı tablosu ile tarih ressamlığına başlamış, bu alanda memleketinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Başlıca eseri, «Zindanda II. Christian» (Kopenh. müzesinde) dır. Büyük bir titizlikle işlenmiş tablolarında akademi karakteri göze çarpar, daha çok anekdot ayrıntıları yer alır.

BLOCH [*bloḫ*], **Ernest** (doğ. 1880), İsviçreli bestekâr. Cenevrede, Yahudi ana babadan doğmuştur. Önce Jacques Dalcroze'un öğrencisi olarak çalışmış, sonra Bruxelles'de Ysaij'nin, Frankfurt'ta da Iwan Knorr'un öğrencisi olmuştur. Paris Opéra Comique'inde 1910 da oynanan *Macbeth* [1903] operasına çoğu tenkidciler, ihtilâlci bir eser gözü ile bakmışlardır. 1910 da İsviçrede orkestra konserleri idare etmiş ve Birinci senfonisini yaratmıştır. 1913 te New York'taki David Mannes Musiki Okuluna öğretmen olarak girmiş ve 1924 te Amerikan vatandaşlığına geçmiştir. 1920 de Cleveland Musiki Enstitüsünün kurucusu ve başkanı (1925 e kadar) olmuştur. 1925-1930 yıllarında San Francisco Musiki Konservatuvarını idare etmiştir. B., modern bestekârlar arasında pek orijinal bir şahsiyettir. Musikisi yüksek derecede polikromatiktir; bazen de barbar, hattâ kakofonik olur, fakat kendisine göre bir trajik ihtiras taşır. Eserleri: Senfonik şiirler: *Vivre et aimer* (Hayat ve sevgi) [1900], *Hiver-Printemps* (Kış-İlkbahar) [1905], orkestra için *Trois Poèmes Juifs* (Üç Yahudi şiiri) [1913], *Israel* (senfoni), *Schelomo* [bir Yahudi rapsodisi, 1925], ilk defa 1938-1939 da çalınan bir keman konçertosu. Bunlara, başka eserleri arasında, *America* başlıklı bir senfoni, bir viola ve piyano süiti, bir keman sonatı, bir piyano sonatı ve bir conçerto grosso katılabilir.

BLOCH [Alm. *bloḫ*, İng. *blɔk*], **Felix** (doğ. 1905), Amerikalı fizikçi. Aslen İsviçreli olup Zürich'te doğmuştur. Zürich Teknoloji Enstitüsünde okuduktan sonra, Almanyaya geçerek 1928 de Leipzig üniversitesinde doktorasını yapmıştır. Hitler devrinde Almanyadan uzaklaşmak zorunda kalmış, önce Roma'daki Rockefeller Foundation'da çalışmış, 1934 te de Amerikaya geçerek Kaliforniya'daki Stanford üniversitesinde profesör olmuştur. 1939 da Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlığına alınmıştır.

Felix BLOCH

İhtısası atomistik sahasında olup «çekirdek endüksiyonu» (induction nucléaire) denilen yeni bir tekniği ortaya koymuştur. Bu teknik, neşredilen dalgaları ölçmek suretiyle, atom çekirdeğinin içindeki magnetik alanı incelemeği mümkün kılmıştır. B. ile Amerikalı fizikçi Edward Mills Purcell 1952 de Nobel Fizik Mükâfatını paylaşmışlardır.

BLOCH [*bloḫ*], **Iwan** (1872-1922), Alman doktoru, modern cinsiyet bilgisinin kurucusu. Delmenhorst (Oldenburg) ta doğmuş, Charlottenburg'ta ölmüştür. Berlinde deri ve cinsiyet hastalıkları mütehassısı olarak çalışmış, eserlerinde cilt hastalıkları ve frengi bilgisini ve medeniyet tarihini, en çok da cinsiyet hayatını patoloji, antropoloji, kültür tarihi bakımlarından ele alıp incelemiştir. Eserleri: *Der Ursprung der Syphilis* (Frenginin menşei) [2 cilt, 1901 ve 1911; frenginin Amerikadan geldiği faraziyesini savunur], *Beiträge zur Ätiologie der Psychopathia sexualis* (Cinsî sinir hastalığının sebepleri hakkında araştırmalar) [1903], *Das Sexualleben unserer Zeit* (Zamanımızda cinsî hayat) [10-12. baskı 1919], *Die Praxis der Hautkrankheiten* (Deri hastalıklarının tedavisi) [1908], *Die Prostitution* (Fuhuş) [Kendisinin çıkardığı *Handbuch der Sexualwissenschaft* (Cins bilgisi el kitabı) ın I. cildi].

BLOCH, Jean-Richard (1884 - 1947), Fransız yazarı. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. İlk romanlarında Yahudilerle uğraşmıştır. Dramları ile halkı kazanmağa çalışmıştır. Daima solcu olan B., son yıllarında komünist olmuştur. Başlıca yazıları şunlardır: *Lévy* [1912], *. . . et Cie* (. . . ve şerikleri) [1918], *Essais pour mieux comprendre mon temps*: *Carnaval est mort* (Zamanımı daha iyi anlamak için kalem denemeleri: Karnaval ölmüştür) [1920], *Destin du siècle* (Yüzyılın alın yazısı) [1931], *Offrande à la politique* (Siyasete adak) [1933], *Naissance d'une culture* (Bir kültürün doğumu) [1936], *A la découverte du monde connu*: *Sur un cargo* (Bilinmiş dünyanın keşfine doğru: bir kargobot üzerinde) [1924], *La nuit kurde* (Kürdistan gecesi) [1925]. Sahne eserleri şunlardır: *Le dernier Empereur* (Sonuncu İmparator) [1926], *Forces du monde* (Dünyanın kuvvetleri) [1927], *Toulon* [1944]. Si-

yasî eserleri şunlardır: *Espagne! Espagne!* (İspanya! İspanya!) [1936], *Moscou Paris* (Moskova-Paris) [1947], *L'homme du communisme, portrait de Staline* (Komünizmin adamı, S. in portresi) [1949].

BLOCH [*blok*], **Jules** (1880 - 1953), Fransız dilci, İndolog ve Dravidologu. Pariste doğmuş, Sèvres (Seine) de ölmüştür. İndolog Sylvain Lévi ile İndogermanist A. Meillet'nin yanında yetiştikten sonra, 1921 - 1937 yılları arasında Pariste, Yaşıyan Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales Vivantes) nda modern Hind dilleri profesörlüğüne getirilmiş, 1937 de Collège de France'ta Sanskritçe profesörü olmuştur. École Pratique des Hautes Études'de müdürlüğü, Paris Dil Kurumu (Société de Linguistique de Paris)nda da sekreterliği vardır. Doktora tezi olan *La formation de la langue marathe* (Marāṭhī dilinin teşekkülü) [1920]ı hazırlamak üzere Hindistanda bulunduğu zaman, bu dile komşu olan Drāvīḍī dilleriyle de ilgilenmiştir. Her iki sahadaki başlıca eserleri şunlardır: *Sanskrit et dravidien* (Sanskritçe ile Dravidce) [«Bulletin de la Société de Linguistique de Paris»de, 1924], *Langues dravidiennes* (Drāvīḍī dilleri) [A. Meillet ile M. Cohen'in «Les langues du monde» adlı eserinde, Paris 1924; 1952-1953 teki 2. basımında: *Le dravidien, Le bourouchaski*, ve *L'andaman* bölümleri], *Some Problems of Indo-Aryan Philology* (Hind-Arya filolojisinin bazı meseleleri) [Londra 1930], *L'indo-aryen, du Veda aux temps modernes* (Veda devrinden günümüze kadar Hind-Arya dili) [1934], *Les littératures de l'Inde* (Hind edebiyatları) [«Encyclopédie Française»de, cilt XVII, 1936], *Structure grammaticale des langues dravidiennes* (Drāvīḍī dillerinin gramatikal yapısı) [1946], *Préfixes et suffixes en Andaman* (Andaman dilinde ön- ve son-takılar) [«Bulletin de la Société de Linguistique de Paris»de, 1949].

BLOCH [*blok*], **Marc** (1886-1944), Fransız tarihçisi. 1904 ten 1919 a kadar Sorbonne'da Roma tarihi profesörü olan Gustave B. un oğludur. Lyon'da doğmuş. Trévoux'dan Saint-Didier-de-Formanes'a giden yolun üzerindeki Les Roussilles denilen yerde 16 Haziran 1944 te Almanlar tarafından kurşuna dizilmiştir. Lucien Febvre ile birlikte «Annales d'Histoire Économique et Sociale» (İktisadî ve ictimaî tarih yıllıkları) [1929] dergisini kurmuştur. 1936 dan 1939 a kadar Sorbonne'da iktisadî tarih profesörlüğü yapmıştır. 1940 ta Clermont-Ferrand'a taşınmış olan Strasbourg Fakültesine dönmüş ve sonradan Montpellier Fakültesine geçmiştir.

B., 1920 de Capet sülâlesinin kölelik siyaseti hakkındaki tezini savunduktan sonra, 1924 te *Les rois thaumaturges* (Sihirbaz kırallar) başlığı altında bilhassa Fransa ve İngilterede kırallığa atfolunan tabiatüstü karakter hakkında bir araştırma yayımlamıştır. Bundan sonra yayımladığı: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* (Fransa köyleri tarihinin orijinal karakterleri) [1931] adlı eserle eski konusuna tekrar dönmüştür.

Ortaçağ Avrupa iktisadı hakkında hazırlamakta olduğu büyük bir araştırmanın ancak *La société féodale* (Derebeylik cemiyeti) başlıklı iki cildi yayımlanmıştır [«L'évolution de l'humanité» (İnsanlığın gelişmesi) adlı kolleksiyonda, 1939].

BLOCH [*blok*], **Oscar** (1878-1937), Fransız dilci ve dialektolog. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Paristeki École des Hautes Études profesörlerindendi. Birinci Dünya Harbinde Vosges bölgesinde bulunduğu zaman Fransızcanın buradaki ağızlarını incelemekle şöhret kazanmıştır: *Les parlers des Vosges méridionales. Étude de dialectologie* (Güney Vosges ağızları. Bir dialektoloji incelemesi) [1917], *Atlas linguistique des Vosges méridionales* (Güney Vosges dil atlası) [1917], *Lexique français-patois des Vosges méridionales* (Güney Vosges ağzı lûgatçesi) [1917], *La pénétration du français dans les parlers des Vosges méridionales* (Fransızcanın Güney Vosges ağızlarına nüfuzu) [«Bibliothèque de l'École des Hautes Études»de, 1922]. Önemli başka bir eserini de etimoloji sahasında vermiştir: *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Fransızcanın etimolojik sözlüğü) [W. v. Wartburg'un yardımiyle, 2 cilt, Paris 1922; 2. bas. 1 cilt, 1950].

BLOCHET [*bloşę*], **Edgard** (1870-1937), Fransız paleograf-kütüphanecisi, dilcisi ve müsteşriki. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. İslamistik sahasında yetişmiş, ve bilhassa Türkçe, Farsça, Arapça el yazmaları üzerinde çalışmıştır. Paristeki Bibliothèque Nationale'in yazmalar bölümü müdür muavinliğini yapmış ve burada başlıca şu katalogları meydana getirmiştir: *Catalogue des manuscrits mazdéens* (Mazdeizme ait yazmalar katalogu) [1900], *Catalogue de la collection de manuscrits orientaux: arabes, persans et turcs, formée par Charles Schefer* (Ch. Sch. tarafından meydana getirilen Doğu dilleri, yani Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalar kolleksiyonu katalogu) [1900], *Catalogue des manuscrits persans* (Farsça yazmalar katalogu) [1905], *Catalogue des manuscrits arabes, persans et turcs de la collection J. A. Decourdemanche* (J. A. D. kolleksiyonundaki Arapça, Farsça ve Türkçe yazmaların katalogu) [1909], *Catalogue des manuscrits arabes des nouvelles acquisitions, 1884-1924* (1884-1924 yılları arasında son olarak edinilen Arapça yazmaların katalogu) [1925], *Catalogue des manuscrits turcs* (Türkçe yazmalar katalogu) [2 cilt, 1932-1933]. Bunlardan başka, aynı sahaya ait şu eserleri de vardır: *Inventaire et descriptions des miniatures des manuscrits orientaux* (Doğu yazmaları minyatürlerinin demirbaşı ve tarifi) [«Revue des Bibliothèques»te, 1898], *Les écoles de peinture en Perse* (İranda resim ekolleri) [«Revue Archéologique»te, 1905], *Peintures de manuscrits arabes à types byzantins* (Bizans tipinde Arap el yazmaları resimleri) [«Revue Archéologique»te, 1907], *Inventaire de la collection de manuscrits musulmans de J. A. Decoudemanche* (J. A. D. ın kolleksiyonundaki İslâmî el yazmaları demirbaşı) [«Journal Asiatique»te, 1916], *Notices sur les manuscrits persans et arabes de la collection Marteau* (M. kolleksiyonundaki Farsça yazmalar hakkında mütalâalar) [Paris Akad., 1923].

Filoloji sahasında B., başlıca şu yazıları ile tanınmıştır: *Liste géographique des villes d'Iran relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes* (İranın Mısır ve Asur filoloji ve arkeolojisiyle ilgili şehirlerinin coğrafî listesi) [«Recueil de Travaux»da, 1895), *Textes pehlvis inédits relatifs à la religion mazdéenne* (Mazdeizmle ilgili ve yayımlanmamış Pehlevî metinleri) [«Revue de l'Histoire des Religions»da 1895], *Textes pehlvis historiques et légendaires* (Tarih ve efsane ile ilgili Pehlevî metinleri) [«Revue Archéologique»te, 1896], *Études de grammaire pehlvie* (Pehlevî grameri

üzerinde incelemeler) [Paris, tarihsiz], *Lexique des fragments de l'Avesta publiées par J. Darmesteter* (J. D. tarafından yayımlanan *Avesta* parçalarının lûgatçesi) [1901], *L'ascension au ciel du prophète Mahomet* (Muhammed Peygamberin miracı) [«Revue de l'Histoire des Religions»da, 1899], *Le culte d'Aphrodite-Anahita chez les Arabes du paganisme* (Cahiliye devrindeki Araplarda A.-A. kültü) [1900], *Le messianisme dans l'hétérodoxie musulmane* (İslâm itizalinde mehdilik) [1903], *Études sur l'ésotérisme musulman* (İslâm batınîliği üzerinde incelemeler) [1903], *Études sur le gnosticisme musulman* (İslâm gnostisizmi üzerinde incelemeler) [«Rivista degli Studi Orientali»de. 5 kısım, 1908-1913], *Introduction à l'histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-Din* (F. Reşideddin'in Moğol tarihine giriş) [Leyden-Londra 1910], *Le nom des Turks* (Türklerin adı) [«Revue de l'Orient Chrétien»de, XXVI, 1927 1928, s. 180-207].

BLOCK SENDROMU, kadınlarda bülûğ ile âdetten kesilme dönemleri arasında beliren bir sendrom. Uykusuzluk, melânkoliye meyil, ağlama nöbetleri, sinirlilik, huysuzluk, cinsî duygularda artma, deride yer yer pigman değişiklikleri bu sendromun belli başlı belirtileridir.

BLOCKSBERG [*blǫksberg*], Alman halkı arasında Brocken dağının yaygın adı. Halk inanışına göre bu dağın üstünde Walpurgis gecesinde büyücü kadınlar toplanır ve şeytanlarla oynarlar. Bu toplantılar hakkında XVI. ve XVII. yüzyılda birçok eserler meydana getirilmiştir. Bunlardan en çok Johannes Prätorius'un *Blockesberges Verrichtung* (B. deki icraat) [1668] adlı eseri anılmağa değer. B. hikâyesi Goethe'nin *Faust*unda da yer almıştır.

BLOCUS CONTINANTAL: bk. KITA ABLUKASI.

BLODGETT [*blǫcet*], **Katharine Burr** (doğ. 1898), Amerikalı kadın kimyacı ve fizikçi. Schenectady (New York)de doğmuştur. Amerikada Bryn Mawr kollejini bitirdikten sonra İngiltereye geçerek Cambridge üniversitesinde doktorasını yapmıştır (1926). 1918 de fizikçi olarak General Electric Company'ye girmiş ve sonradan Nobel mükâfatını kazanan Irving Langmuir'le birlikte tungsten telleri ile tek moleküllü katmanlar üzerinde çalışmıştır. «Satıh kimyası» (İng. surface chemistry) uzmanı olan B., yansıma (réflexion)yı azaltarak ışığın iletimini (transmission) artırmak maksadiyle, camın yüzünü baryum stearat ile kaplamış (1939), böylece de «görünmiyen», yani yansımıyan camı icadetmiştir.

BLOEM [*blūm*], **Jakobus Cornelis** (doğ. 1887), Holândalı şair, tenkidci. Oudshoorn'da doğmuştur. Önce adliye memuru idi. İnce duygulu kalem denemeleri, nükteli özdeyişler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Het Verlangen* (İstek) [1921], *Media Vita* (Ömrün ortası) [1931], *Over poëzie* (Şiir hakkında) [1942], *Verzamelde gedichten* (Toplanmış şiirler) [1947].

BLOEM [*blöm*], **Walter** (1868-1951), Alman yazarı. Elberfeld'de doğmuş, Lübeck'te ölmüştür. Millî görüşe bağlı orta sınıf hayatı üzerinde yazdığı romanlar, çok tutunmuştur. Başlıca eserleri: *Der krasse Fuchs* (Kaba tilki) [1906], *Das eiserne Jahr* (Demir yıl) [1911], *Volk wider Volk* (Halka karşı halk) [1912], *Die Schmiede der Zukunft* (Geleceğin yapıldığı demirci dükkânı) [1913], *Gottesferne* (Tanrının uzaklığı) [1920], *Brüderlichkeit* (Kardeşlik) [1922], *Teutonen* (Tötonlar) [1926] *Der Weltbrand*(Dünya yangını)[2 cilt, 1923-1925; Birinci Dünya Harbinin halk için yazılmış bir tarihi].

BLOEMAERT [*blūmārt*], **Abraham** (1564-1651), Holândalı ressam ve gravürcü. Dordrecht'te doğmuş, Utrecht'te ölmüştür. 16 yaşında Parise gitmiş (1580), orada üç yıl çalışmıştır. Bir müddet de Amsterdam'da kaldıktan sonra yine Utrecht'e dönmüş ve 1628 e kadar burada yaşamıştır. Büyük bir kolaylıkla yapılmış desenlerinden çok tabiattan yaptığı eserlerinde yarı İtalyan, yarı Holânda karakteri taşıyan süslü bir üslûp göze çarpmaktadır. B., portre, mitoloji ve din konuları, manzara gibi çeşitli tarzlar üzerinde çalışmış, kurucusu sayılabileceği Utrecht mektebine büyük tesirleri olmuştur. Louvre, Grenoble, Berlin, Münih, Dresden, La Haye, Utrecht, Rotterdam, Viyana, Braunschweig, Kopenhag, Stockholm ve daha birçok müzelerde eserleri vardır. Eserleri arasında şunlar vardır: «Sancta Monica» (Amiens), «Mısırda istirahat» (Amsterdam), «İsa'nın doğuşu», «Sahrada vaız veren St. Iohannes» (Braunschweig), «St. Hieronymus», «Çobanların tapınışı» (Oslo), «Çocuklarının ölümüne ağlıyan Niobe» (Kopenhag), «Kendi portresi» (Offici müzesi, Floransa).

BLOEMEN [*blūmın*]: 1. **Jan Frans van** (1662-1749), Flaman manzara ressamı ve gravürcüsü. Anvers'te doğmuş, Romada ölmüştür. Pieter van B. nin kardeşidir. Önceleri Anvers'te hocası Antoine Goubau'nun yanında çalışmış, daha sonra da Romada (1681) ünlü Fransız manzara ressamı Claude Lorrain'in ve Gaspard Dughet'nin tesiri altında kalmıştır. Manzaralarındaki incelik, resimlerine işlediği uzaklıkların yarattığı derin tesir dolayısiyle «Orizzonte» (İtal. = ufuk) adiyle anılmıştır. B., daha çok İtalya manzaraları, Tivoli civarındaki şelâlelerin resimlerini yapmıştır. Fresko resimleriyle de ilgilenmiş, kısa zamanda kendini tanıtarak Roma saraylarına, en başta Corsini sarayına, çoğu Roma manzaraları olmak üzere, dekoratif birçok resimler yapmış ve San Luca akademisi üyeliğine seçilmiştir. Eserleri arasında «İki İtalyan manzarası» (Budapeşte), «Irmak ve şelâleli manzara» (Madrid), «Dağlık manzara» (Ermitage, Petersburg), «Nalbant» (Cenevre) en çok anılmağa değer. Bundan başka Louvre, Berlin, Dresden, Kopenhag, Viyana, Stockholm müzelerinde eserleri vardır.

Jan ve Pieter van B. in bir kardeşi de **Norbert van B.** (1670-1740) dir. Anvers'te doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Pieter van B. nın talebesidir.

2. **Pieter van** (1657-1720), Flaman ressamı. Anvers'te doğmuş, gene orada ölmüştür. Harb ressamı Simon van Douw'un talebesidir. Kısa bir zaman Anvers'te hocalık etmiştir. Sonra Romaya giderek yirmi yıl çalışmış, orada «Standaard» takma adını almıştır. Anvers'e dönünce (1694) açtığı atelyede birçok talebeler yetiştirmiştir. B., hoş renklerle, fakat biraz donuk olarak işlenmiş resimlerinde kır hayatını, hayvanları, figürlü İtalya manzaralarını, harb ve pazar sahnelerini canlandırmıştır. Avrupanın başlıca müzelerinde birçok desenleri vardır. Şu eserleri anılmağa değer: «Suvarilerin mücadelesi» (Oslo), «Nalbant» (Kopenhag), «Roma harabelerinde hayvan pazarı» (Dresden), «Derede atlar» (New York), «Bir köy evi avlusunda İtalyan çobanları» (Hannover).

BLOEMFONTEIN [*blūmfonteyn*], Güney Afrika Birliğinde, Bur yüksekelinde Oranje Serbest Devletinin ve B. yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 64 200. Modder nehri üzerinde yün ticareti merkezidir. Üniversitesi vardır.

BLOESCH [*blöş*], **Hans** (1878 - 1945), İsviçreli yazar. Bern'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Stadt-und Hochschulbibliothek (şehir ve üniversite kitaplığı) in müdürü olmuştur. Canlı hikâyeler, güney memleketlerine ait seyahat tasvirleri, kültür ve edebiyat tarihi üzerine eserler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: L. Brieger ile birlikte: *Das junge Deutschland in seinen Beziehungen zu Frankreich* (Fransa ile münasebetlerinde «Genç Almanya» yazarları) [1903], *Mein Rom* (Romam) [1908]; R. Hunziker ile birlikte: *Kritische Gesamtausgabe von J. Gotthelfs Werken* (J. G. in eserlerinin tenkidli tam baskısı) [1911 ve sonraki yıllarda], *Geschichte der Berner Musikgesellschaft 1815-1915* (Bern musiki birliğinin tarihçesi 1815-1915) [1915], *Tunis* (Tunus) [1916], *Römisches Fieber* (Roma harareti) [1918, hikâye], *Kulturgeschichtliche Miniaturen aus dem alten Bern* (Eski Bern'in kültür tarihi minyatürleri) [1923], *Ein Jahrhundert deutscher Erstausgaben 1750-1880* (Bir yüzyıl boyunca Almanca eserlerin ilk basımları, 1750-1880) [1925], *Hellas* (Yunanistan) [1926], *700 Jahre Bern* (700 yıl boyunca Bern) [1931].

BLOIS [*blua*], Orta Fransada Loir-et-Cher yönetim bölümünün merkezi. Loire nehrinin kenarındadır. Denizden yüksekliği 76 m dir. Nüfusu 26 000 (1946). Bisküvit, çikolata ve eldiven fabrikaları vardır. Şarap ticareti merkezidir. Mimarî eserleri ve bu arada şehre hâkim bir noktada bulunan bir şatosu ile tanınmıştır.

BLOIS [*blua*], eski Blois şehrinin tam ortasında, Loire nehrine hâkim tepe üzerine yapılmış şato. Şatonun en eski kısımları XIII. yüzyılda Châtillon kontu ve XV. yüzyılda Orléans dükü tarafından yaptırılmıştır XII. Louis, büyük bir daire yaptırmış, I. François buna bir kanad ekletmiştir. XVII. yüzyılda Gaston d'Orléans, şatoyu baştan başa tamir ettirmeğe girişmiş, fakat bu tasarısını gerçekleştirmeğe zaman bulamamıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda şatoyu, önce şehrin valileri, sonra İhtilâlciler, ve bu şatoyu bir kışla, bir baruthane olarak kullanan istihkâm alayı yağma etmiş, yakıp yıkmışlardır. Tarihî anıtlar arasında yer alan şato, 1845 yılından 1870 yılına kadar mimar Duban tarafından tamir edilip eski haline getirilmiştir.

BLOK (İzabecilikte): kare, daire veya altı köşe kesitli haddeden geçirilecek veya dövülecek madenî kitle (kütük de denilir).

(Jeol.): İri kaya parçası.

(Makine): Palangalarda ipleri bir istikametten diğerine geçirmeye yarıyan makara göbeği.

(Şehircilik): Cadde ve sokaklarla çevrili bitişik ev grupları (bazen ısıtma sistemleri de müşterektir).

(İnşaat): Temel kitlesi. Kışla, hastahane gibi büyük binalarda yapının bir bölümü.

BLOK, Aleksandr Aleksandroviç (1880 - 1921), Rus sembolist şairi. Petersburgda doğmuş ve orada ölmüştür. Küçük yaşta iken kaybettiği babası, Varşova üniversitesi profesörü A. L. Blok'tur. Önce Petersburg üniversitesinde hukuk tahsil etmiş, sonra tarih - filoloji fakültesini bitirmiştir (1906). Tanınmış kimyacı L. D. Mendeleev'in kızıyle evlenmiştir. Önce aktör olmak istiyen B., 18 yaşından itibaren ilk ciddî yazılarını vermeğe başlamıştır. Rus filozof ve şairi Vladimir Solovëv'un kuvvetli tesirini gösteren ilk şiirleri mistik romantizmle doludur. Rus sembolist şairi Andrey Belıy (b. bk.) ile tanışarak sembolizm cereyanına kapılmıştır. *Stıhi o prekrasnoy dame* (Güzel hanım hakkında şiirler) [1904] adlı ilk şiir kitabını sembolistler iyi karşılamamıştır. B. un şöhretini sağlıyan eserleri, *Balaganşçik* (Soytarı) adlı, 1906 da oynanan lirik dramı ile *Neçayannaya radost'* (Beklenilmedik sevinç) [1907] adlı ikinci şiir kitabıdır. 1917 Rus ihtilâline katılan B. un, ihtilâli öven ve birçok dillere çevrilen *Dvenadtsat'* (On ikiler) [1918] adlı büyük sembolik manzumesi Rusya dışında da en çok tanınan eseridir. Diğer şiir kitaplarından *Pesnya sud'bı* (Alınyazısının şarkısı) [dramatik şiir, 1907], *Zemlya v snegu* (Kar içinde toprak) [1908], *Na pole Kulikovom* (Kulikov ovasında) [vatan şiirleri, 1908], *Noçnıe çası* (Gece saatleri) [1911] anılmağa değer. Eserlerinin toplu yayımları: *Sobrannıe soçineniya* (Toplanmış eserler) [9 cilt, Berlin 1923], *İzbrannıe stıhotvoreniya* (Seçme şiirler) [Leningrad 1925], *Neizdannıe stihotvoreniya* (Yayımlanmamış şiirler) [1897-1919 yıllarında yazdığı şiirler, Leningrad 1926].

BLOK, Petrus Johannes (1855-1929), Holândalı tarihçi. Den Helder'de doğmuş, Leyden'de ölmüştür. 1884 te Groningen'de, 1894 te Leyden'de Holânda tarihi ve umumî tarih profesörü olmuştur. Eserleri şunlardır: *Een Hollandsche stad in verschillende tijden* (Çeşitli zamanlarda bir Holândalı şehir = Leyden) [1883, 2. baskı, 4 cilt, 1910 - 1918], *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (Holânda halkının alınyazısı) [1892, 3. baskı, 4 cilt, 1924 - 1926], *Verspreide studiën* (Çeşitli incelemeler) [1903], *Willem de Eerste van Oranje* (Oranje'lı I. Willem) [2 cilt, 1919 - 1920], *Frederik Hendrik* (ad) [1925], *Michiel Adriaanszoon de Ruyter* (ad) [1928].

BLOK MOTORU: bk: MOTOR.

BLOK SİSTEMİ (Demiryolu), çift hatlı demiryollarında iki istasyon arasında arka arkaya katar işletmede kullanılan işaret ve emniyet tertibatı.

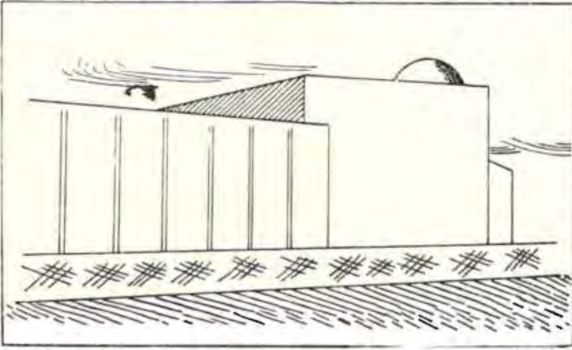
BLOKAJ (Blocage) [Yol], yol kaplaması altına sivrice taşlarla yapılan temel. Taşların yüksekliği 15 - 20 cm, eni boyu 15 - 25 cm dir. Taşlar yan yana elle dizilir, sivri uçları kırılır ve araları küçük parçalarla sıkılanır.

BLOKE ETME (Fr. Blocage) [Mal.], kambiyo muamelelerinde bir paranın istenildiği şekilde kullanılmasının yasak edilmesi, hükümetin müsaadesi olmadan kullanılmaz hale getirilmesi. «Şu paralar blokedir», «blokaja tâbidir» demek, bu paralar serbestçe kullanılamaz mânasına gelir. Meselâ Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 20.II. 1930 tarihli ve 1567 sayılı kanunun uygulama suretini gösteren kararnameye göre, Türkiye dışında yerleşmiş gerçek ve özel kişilerin Türkiyedeki mallarından elde ettikleri gelirleri veya bu malları satılırsa bunların bedelleri. yine Türkiyeye getirmiş oldukları sermayelerden elde edilen kazançları ve Türk parasiyle Türkiyede olan alacakları «bloke» dir. Yani bu paraları sahipleri serbestçe kullanamazlar. Bunları Türkiyede tahsil ettikleri zaman bir ay içinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına yatırmak zorundadırlar. Sahipleri bu paraları, Maliye Vekâletinin izniyle ve hükümetçe teşebbüs edilecek Türk mallarının satın alınıp yabancı memleketlere ihracında kullanabilirler. Böylece bloke sayılan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına yatırılan paralar, Türk malı satın alınıp ihracedildikçe bloke olmaktan kurtulmuş olur ki, buna da yine malî bir terim olarak Türkçeye geçmiş bir tâbirle «deblokaj» yani blokajın kaldırılması denir. Nitekim bu tâbir (Fr. *déblocage*), yukarda işaret edilen kararnamede de kullanılmıştır.

BLOKHAVZ, (Alm. Blockhaus, İng. Blockhouse), eski yapı tarzında kaba yontulmuş ağaçlardan kurulma basit, tek katlı yapılara verilen ad. Avcı kulübeleri, dağ sığınakları gibi bu çeşit küçük yapılara bugün de ağacı bol olan memleketlerde çok raslanır.

(Ask.) : B., eski bir askerlik terimidir, bugün de kara harbinde, bir savunma hattında veya bir müstahkem mevkide bulunan çeşitli tahkim tesislerinden her birine bu ad verilir (Fr. ouvrage). Küçük bir istihkâmı, belli bir bağımsız kumandası olan bu tesisler (tarassut kuleleri, makineli tüfek kuleleri, hafif, orta ve büyük çaptaki top kuleleri, cephanelikler ve müştemilâtı), piyade mevzilerindeki nöbet ve sığınma mahalleridir. İkinci Dünya Harbinden bu yana ordumuzda *korugan* adı verilen bu tesisler genişledikçe, içine aldıkları silâh, cephane, mürettebat gibi ihtiyaçların miktarı da artar.

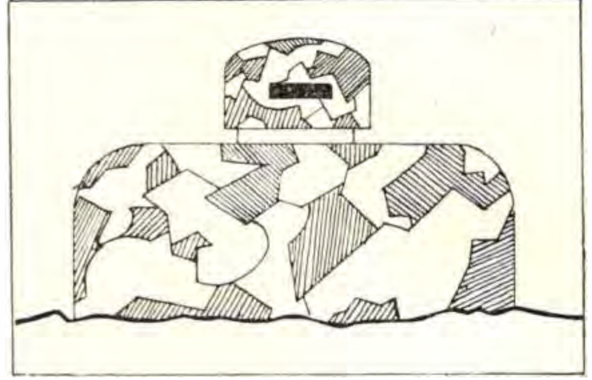
Bu tesislerin en eski şekli (prototipi) *palango* (b. bk.) lardır ve ilk defa Türklerden Macarlara, daha sonra da Almanlara geçmiştir. İlk B. ları da bunlar yapmışlardır. II. Friedrich zamanında kullanılan B. lar, Avrupada umumileşmiş, hattâ İngilizler tarafından Amerika İstiklâl Harbi sıralarında da kullanılmıştır. Daha sonraları ahşap olarak Güney Afrika savaşlarında (1899 - 1902) İngiliz ordusunca kullanılmıştır. Sonradan toprak tabakaları ve kum torbalariyle daha dayanıklı bir hale getirilmiş, Birinci Dünya Harbi öncesinden başlıyarak geliştirilmiş, betondan, sonra da çelikten yapılmağa başlanmıştır. Tarassut, makineli tüfek, tanksavar ve küçük çaptaki top kuleleri umumiyetle betondan yapılır, büyük çaptaki top kulelerinin tavan ve yanları zırhla kaplanır. Kulelerin, kullanılan tâbiye sistemine göre, belli istikametlere açılmış, çevrilmesine imkân veren mazgallar içindeki silâhların her yana veya belli bir ateş açısı (tevcih kavsi) ile dönen top kuleleri de

Ren kıyısında bir blokhavz

vardır. Kazamatlarda ise silâhlar, kule gibi bir noktada toplanmaz, daha ziyade uzunlamasına bölmeler içinde bulunur. Orta ve ağır topları olan kulelerde, mesafe ölçme aletleri, kumanda cihazları, cephanelik, havalandırma, aydınlatma, soğutma makineleri ile oturma yerleri de vardır. İkinci Dünya Harbinde Fransızların Maginot, Almanların da Siegfried hatları ile Birinci Dünya Harbinde Liége, Namur ve Verdun istihkâmları, bu çeşit ayrı ayrı tesislerden meydana gelme tahkimattır. Birçok memleketlerde olduğu gibi bizde de savunma hatları bu tarzda yapılmıştır.

Deniz harbinde B.: Bahriyede B. terimi kullanılmamakla beraber bu çeşit tesisler vardır, harb gemilerinde ve kıyı savunmasında olmak üzere ikiye ayrılabilir.

Gemilerdeki kumanda kuleleri (zırhkule de denir), ağır ve orta çaptaki top kuleleri (taretler), denizüstü hedeflerine ve uçaklara karşı atışların idare edildiği ateş idare yerleri de birer B. dır. Kumanda kulelerinde pusula, dümen dolabı, makine telgrafları, muhabere boruları, küçük telsiz cihazları ve çeşitli tarassut aletlerinin bulunduğu gibi, bazen ikinci bir bölmesinde de ateş idaresini sağlıyan mesafe ölçme aletleri, topların yan ve irtifa bakımından çevrilmesine yarıyan elektrik aletleri ve çeşitli emir ve kumanda cihazları da bulunur. Bu kulelerin zırh kalınlığı, meselâ İkinci Dünya Harbinde Japonların kullandıkları

Kamuflajlı blokhavz

64 000 tonluk büyük savaş gemilerinde, 60 cm yi bulur. Ağır ve orta çaptaki top kuleleri, belli bir ateş açısiyle dönen üst tabladan ve aşağıya cephaneliklere kadar uzanan alt kısımdan ibarettir. Üst tabla içinde 2-4 topla teferruatı, mesafe ölçme aletleri, mermi ve hartuç arabaları, tomarlama (mermi ve hartucu namlı içine sürme) makineleri ve cephane asansörlerinin yukarı uçları bulunur. Alt kısımda, tareti döndüren ve namlılara hareket veren makineler, mermi, hartuç, funya ve tapa daireleri, havalandırma ve soğutma makineleri ve lüzumunda cephanelikleri su ile dolduran tertibat vardır. Bu kuleler, hemen hemen karadaki büyük top kulelerinin aynıdır. Nitekim gemilerden çıkarılan bu taretlerin olduğu gibi karaya yerleştirildikleri çok görülmüştür. Eskiden orta çaptaki toplar, geminin iki bordası (yanları) boyunca, tıpkı karada olduğu gibi, kazamat adını taşıyan dairelere konurken modern gemilerde bunlar da taretler içine alınmıştır. Ateş idare yeri de, bazı kumanda kulelerinin ikinci bölmesinde bulunan ve yukarda adı geçen alet ve teçhizatı taşıyan bir çeşit B. dır. Ağır taretlerle kumanda kuleleri geminin omurga hattı (başla kıçı birleştiren hat) üzerinde bulunur, orta taretler ve atış idare yerleri bordalarda da bulunabilir. Taretleri kaplıyan zırhların kalınlığı, ortalama topun çapına eşittir. Böylece bir harb gemisine, birçok B. ları olan bir müstahkem mevki gözüyle bakılabilir.

Kıyı savunmasındaki B. larda da, bir kara savunma hattındaki veya müstahkem mevkideki aynı tesisler vardır. Almanların İkinci Dünya Harbinde Manş denizi ve Atlantik kıyılarında yaptıkları «Batı duvarı» da bu nevidendir. Ayrıca Fransada kurdukları deniz üslerinde denizaltı gemilerini hava hücumlarından korumak için yaptıkları beton kalın sığnaklar da, ilk olarak bu harbde raslanan orijinal B. lardır.

BLOMBERG, Barbara (takr. 1527-1597), Regensburg'lu bir Alman orta sınıf kızı. 1546 da Regensburg'ta toplanan Reichstag esnasında V. Karl'ın sevgilisi, sonra da, İnebahtı (Lepanto) deniz muharebesinde Türklerle karşılaşan müttefik Avrupa donanmasını idare eden Juan d'Austria'nın anası olmuştur.

BLOMBERG [*blumber'y*], **Eric Axel** (doğ. 1894), İsveçli şair. Stockholm'da doğmuştur. Şekilde, dilde büyük bir titizlik göstererek lirik şiirler yazmıştır. Başlıca şiir kitapları: *Jorden* (Yer) [1920], *Den fångne Guden* (Esir edilmiş Tanrı) [1927], *Nattens ögon* (Gecenin gözleri) [1943].

BLOMBERG [*blumber'y*], **Harry** (1893-1950), İsveçli lirik şair ve hikâyeci. Strängnäs'te doğmuş, Borlänge'de ölmüştür. Lirik şiirlerinde retorik-içtimaî unsurlar Kuzey tabiatının mânevî tesirleriyle kaynaşır. Sonradan yazdığı hikâyelerde dinî düşünceler hâkimdir. İsveçli sömürgecilerin Güney Rusyadaki yaşayışını anlatan *Babels älvar* (Babil ırmakları) [1928] başlıklı romanı, büyük bir değer taşımaktadır. Lirik şiir toplamaları şunlardır: *Kap Horn* (ad) [1920], *Jorden och Jaget* (Yer ve benlik) [1924], *Under skyarna* (Bulutlar arasında) [1930], *Vi på jorden* (Yer yüzünde bizler) [1940], *Skrifter* (Yazılar) [6 cilt, 1937].

BLOMBERG, Werner Eduard Fritz von, Baron (1878-1946), Alman feldmareşali. Stargard'da doğmuş, Nürnberg'de ölmüştür. Meslek hayatının ilk kısmında bir piyade alayında hizmet ederken harb akademisi derslerine devam ettikten sonra 1914-1918 harbine kurmay subayı olarak katılmıştır. Harbden sonra Millî Savunma Vekâletinde Almanyanın silâhsızlandırılması işinde çalışmıştır. Reichswehr Kurmayında, 1936 ya kadar ordunun talim ve terbiye işlerini idare etmiştir. Rütbesi o zaman albay idi. 1927 den itibaren Milletler Cemiyetinde Alman heyetinde ve sonra 1932 de silâhsızlanma konferansında çalışmıştır. Königsberg'de tümgeneral olarak 1. Tümen komutanlığını yapmıştır.

W. v. BLOMBERG

Birinci Dünya Harbinden sonra B., general von Fritsch ile birlikte Versailles antlaşmasına aykırı olarak gizli bir Alman ordusu kurma işinde çalışmıştır.

Hitler idareyi eline alınca (30 Aralık 1933), Nasyonal Sosyalistlere karşı iyi duygular besliyen B., Millî Savunma Vekili (Reichswehrminister) olmuştur. Almanyanın yeniden silâhlanmasını idare etmiş, Ağustos 1934 tarihli bir kanunla Führere bağlı bütün orduların başkomutanı olmuştur. Nisan 1936 da «sanki zaferle biten bir seferden dönmüş gibi» B., feldmareşal olmuş, 1938 de bazı entrikalar sonunda «geçmişi şüpheli» bir kadınla evlendiği için emekliye ayrılmış ve bir yıl Almanya dışında yaşamıştır. İkinci Dünya Harbinde kendisine hiçbir komutanlık verilmiyen B., 1946 da kalb krizinden ölmüştür.

BLOMFIELD [*blumfiild*], **Sir Arthur William** (1829-1899), İngiliz mimarı. Rugby ve Trinity College (Cambridge) de okumuştur. 1861 de Mimarlar Birliği (Architectural Association) başkanlığına tâyin edilmiştir. İngiltere Bankası mimarı olarak bu kurumun Fleet Street'teki mahkeme işleri bölümünün plânını çizmiş ve inşa etmiştir. Başka eserleri arasında şunlar sayılabilir: Southwark'taki St. Savior Kilisesinin iç kısmının yenileşmiş gotik üslûbunda yeniden inşası, King's School (Chester), Charterhouse'daki müze (godalming), Royal College of Music (Kırallık Musiki Okulu), St. Barnabas Kilisesi (Oxford).

BLOMMAERT [*blǫmmārt*], **Jonkheer Filips Marie** (1809-1871), Flaman bilgin ve yazarı. Gent'te doğmuş, yine orada ölmüştür. Flaman dili uğrunda ilk savaşanlardandır. *Aenmerkingen over de verwaerloozing der nederduitsche tael* (Flaman dilinin ihmali hakkında düşünceler) [1834] adlı eseriyle tanınmıştır. Flamanların millî bağımsızlıkları uğrunda da savaşmıştır. Bu yolda, eski Flaman edebî eserlerini yayımlamakla da büyük hizmeti dokunmuştur. Bunların en önemlileri şunlardır: *Oudvlaemsche gedichten der XII, XIII en XIV eeuwen* (XII., XIII., XIV. yüzyıllarda eski Flaman şiirleri) [3 cilt, 1838, 1841, 1851], *Kronyk van Vlaenderen vant jaer 580 tot 1647* (580 yılından 1647 ye kadar Flandriya vakayinamesi) [1839], *De Grimbergsche oorlog* (Grimberg Harbi) [Ph. Serrure'le birlikte, 1852-1854]. Tercümeleri şunlardır: *De Nevelingen* (Nibelung'lar) [1840-1842], *De Edda* (Edda) [1842-1843], *Einhard, leven en wandel van keiser Karel den Groote* (E., İmparator Büyük Karl'ın hayatı ve tavr-ı hareketi) [1849], *Voluspa* (ad) [1851]. Tarih alanındaki en önemli eseri şudur: *Aloude geschiedenis der Belgen of Nederduitschers* (Belçikalı veya Flamanların en eski tarihi) [1849].

BLOMSTRANDİN (Blomstrandine), bir maden. Kahverengi-siyah ortorombik billûrlar halinde raslanan, bir itriyum (yttrium), uranyum ve diğer nadir metaller titanokolumbatı'dır. İsveçli kimyager ve mineralog Christian Wilhelm Blomstrand (1826-1897) ın adına izafe edilmiştir.

BLONDE [*blõd*; Fr.: = sarışın], bir çeşit iğli tentene (dantelâ). İlk zamanlarda ham ipekten yapıldığı için B. (sarışın) adı verilmiştir. XVI. yüzyılda buna *bisette* (esmercik) tentenesi, sonra da, Bergen-op-Zoom şehrinin 1747 de Fransızlar eline geçişinin hâtırasını ebedileştirmek için, Bergen-op-Zoom tentenesi denilmiştir. B., bugün hemen hemen yalnız siyah ve beyaz renklerde, meselâ *guipure de Flandre* adını taşıyan ve ayrı ayrı parçalar halindeki tenteneden farklı olarak, şerit (bande-fleur) ve ağ ile birlikte, tek parça halinde işlenir. Ağ ince bir ipekten, çiçekler ise daha kaba ve az burulmuş bir ipekten yapılmıştır. Marie Antoinette bu çeşit tenteneyi çok severmiş. İspanyol tarzında yapılmış B. un ağın şeffaflığı üzerinde kuvvetle beliren geniş ve atlas gibi parlak çiçekli motifleri vardır. Gerek Avrupa, gerek Amerikada İspanyol ırkından kadınların ananevî elbisesi olan mantilla, daha çok B. dan yapılır. Barcelona ile Bayeux, güzel mantilla fabrikasyonlariyle ün kazanmıştır. Fransada B., Le Puy, Bayeux, Caen, Chantilly ve Mirecourt gibi tentene endüstrisinin bazı merkezlerinde siyah ipekten yapılır.

BLONDEEL [*blǫndēl*], **Lancelot** (1496-1561), Flaman ressamı, grafikçisi ve mimarı. Poperinghe'de doğmuş, Bruges (Brugge)de ölmüştür. Flandriya Rönesansının en önemli sanatkârlarındandır. Çizdiği halı motifleri, tahta yontma eserleri, cam üzerine tabloları, mezar taşları ve heykelleriyle bir üslûp yaratıcısı olarak tanınmıştır. Başlıca eserleri: Bruges (Brugge) loncaları için kilise bandıraları (Brugge'de), bir azizin şehadetini tasvir eden bir manzara (Amsterdam müzesi).

BLONDEL [*blõdęl*], **André Eugène** (1863-1938), Fransız fizikçisi. Chaumont'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Alternatif akımların grafikle incelenmesi için 1893 te osilograf (b. bk.) ı bulmuştur. Yüksek frekanslı alternatorlar ve Hertz dalgaları üzerinde çalışmaları vardır. 1913 te Fransız Bilim Akademisine alınmıştır.

BLONDEL [*blõdęl*], **François, Sieur des Croisettes** (1617-1686), Fransız diplomat ve mimarı. Ribemont (Aisne) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Saint-Denis kapısını inşa etmiş ve mimarlık üzerinde bazı değerli eserler yayımlamıştır: *Cours d architecture* (Mimarlık dersleri) [1675], *Nouvelle manière de fortifier les places* (Şehirlerin tahkiminde yeni bir usul) [1685].

BLONDEL [*blõdęl*], **Jacque François** (1705 1774), Fransız şehir mimarı ve mimarlık tarihi yazarı. Rouen'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Mimar Jean François Blondel'in talebesi ve yeğenidir. 1729 da Parise gelen B., orada bir mimarlık mektebi açmış (1739) burada verdiği derslerle büyük bir şöhret kazanmış, kırallık mimar akademisi üyeliğine seçilmiş (1756), az sonra da bu akademinin profesörlüğüne getirilmiş ve ömrünün sonuna kadar burada çalışmıştır. XV. Louis üslûbu diye anılan hareketin aşırılıklariyle mücadele etmiş olan B., bu üslûbun yerine XVI. Louis üslûbunu yerleştirmeğe çalışmış ve Rokokoya karşı olan klâsik tepkiyi savunmuştur. Birçok nutukları ve muhtelif yerlerde çıkmış olan hâtıralarından başka *De la distribution des maisons de plaisance* (Sayfiye evlerinin tevzii hakkında) [2 cilt, Paris 1737] adlı eseri anılmağa değer.

BLONDEL [*blõdęl*], **Maurice** (1861-1949), Fransız filozofu. Dijon'da doğmuş, Aix-en-Provence'ta ölmüştür. Ollé-Laprune'ün talebesi olan B. bir Hıristiyan düşünürüdür. Başlıca ilgisi, teorik düşünüş ile aksiyon arasındaki münasebettir. «Annales de philosophie chrétienne» (Hıristiyan felsefesi yıllığı) adlı dergide, 1906 da çıkardığı, fikirlerinin tanınması bakımından çok önemli bir yazıda, felsefenin, gelecekleri üzerine huzursuzluk içinde eğilmiş ruhlarla beslenmiş olduğunu, fakat içgüdüsü dolayısiyle teemmüllü olduğundan, sebeplere ve şartlara da yöneldiğini, üzerimizde karışık bir tesir bıraktığını, biraz ilim, biraz da hayat olmasına rağmen ikisinden biri olmadığını, aksiyon ile teorik düşünce (spekülâsyon) arasındaki münasebetin iyi belirtilmediğini, çünkü aksiyonun kendisi ile aksiyon hakkındaki fikrimizin birbirine karıştığını, pratik bilgi ile pratik bilgi hakkındaki şuurun da biribirine karıştırıldığını ileri sürmektedir. Bu düşünceler onun, en önemli eseri olan *L'Action. Essai d'une critique de la vie et d'une science de la pratique* (Aksiyon. Hayatın bir tenkidi ile pratiğin bir ilmi üzerinde deneme) [1893] adlı kitapta anlatılmaktadır. Aksiyon, kudret ile irade arasında bir denge (muvazene) sizlikten doğar, çünkü kudretimiz, irademizden aşağıdır. Aksiyon, bozuk dengeyi yeniden kurmak ister, ve bu tamamiyle elde edildikten sonra sona ermesi gerekir. Bu, aksiyonun kendisi için ortaya koyduğu bir iç diyalektiktir: aksiyon, kendisine bir gaye seçer, bu gayenin yetersizliğini yaşayınca da daha doyuructu bir gaye arar ve hiçbir zaman. müşahhas faalıyet alanlarında doymaz. Neticede doymamış iradenin sebebolduğu insanî huzursuzluk meydana çıkar. Şüphecilik, estetizm ahlâk-dışıcılık(immoralisme) gibi şeyler, hep bu huzursuzluğu gidermek için boş gayretlerdir. Böylece irade iki yoldan birini seçmek zorundadır: ya tecrübenin verilerine bağlanıp kudretsiz kalmaya mahkûm olmak, yahut da eşyadan yüz çevirip Katolikliğe bağlanmak.

Bu ve buna benzer öğretiler, dinde, yüksek hakikatlerin bildirilmesi değil de, aksiyon ihtiyacında bulunan insanı tatmin vasıtası gördüklerinden, bütün dindarlıklarına rağmen Papa X. Pius tarafından mahkûm edilmiştir. Papalık, bu gibi Hıristiyan felsefelerine modernist vasfını takmıştır. «Dört B. lerden biri» (soy adları B. ile başlıyan çağdaş Fransız filosofları: Boutroux, Bergson, Brunschvicg, Blondel) denilen B. in öbür tanınmış eserleri: *La pensée* (Düşünce) [2 cilt, 1934], *L'Etre et les êtres* (Var olan ve varlıklar) [1935], *L'action* (Faaliyet) [2 cilt, 1936-1937], *La philosophie et l'esprit chrétien* (Hıristiyan felsefe ve ruhu) [2 cilt, 1944-1946], *Exigences philosophiques du christianisme* (Hıristiyanlığın felsefî ihtiyaçları) [1950].

BLONDEL DE NESLE [*blõdęl dı nęl*] veya **NÉELE** [yani bir ihtimale göre doğum yeri olan Noyelles] (XII. yüzyıl), Pikardiya (Picardie)lı halk şairi. Yazdığı 30 kadar türkü bugün bilinmektedir (L. Wiese'in tenkidli baskısı, 1904). İngiltere Kıralı Aslan Yürekli I. Richard'ı, Dürnstein kalesindeki hapishanesinde, sırf kıralın ve kendisinin bildiği bir türkü ile bulan efsanevî ozan Blondel'in bu B. ile ancak adı birdir. Bu efsanenin kaynağı Reims Kroniğidir (XIII. yüzyılın ikinci yarısı). Bunu Wailly, Pariste 1876 da çıkarmıştır. Halk şairi Blondiaus ve Kıral Richard'ın türküleri (*Les œuvres de B. de Néele* (B. de N. in eserleri) [1862] adı altında Tarbé tarafından çıkarılmıştır)nde bu efsane geçmez. Bu efsane, Madame Valandon'un bir romanına (1705), libretosu Sedaine'in ve musikisi Grétry'nin *Richard Coeur de Lion* (Aslan Yürekli R.) [1784] adlı bir operasına ve Félix Dahn'ın bir şiirine (1857) de temel olmuştur.

BLONDIN [*blõdẽ*], **Charles** (bazılarına göre: Jean François), asıl adı **Gravelet** (1824-1897), Fransız akrobatı. Saint-Omer (Pas-de-Calais)de doğmuş. Londrada ölmüştür. Henri B. ip cambazları ailesi üyelerindendir. 30 Haziran 1859 da gergin bir halat üzerinde Niagara şelâlesini, ortasında durarak bir omlet pişirip yedikten sonra geçmiş bununla da büyük bir şöhret kazanmıştır.

Blondin'ın Niagara uçurumu üzerinden geçişi

BLOOD [*blad*; İng. = kan], Amerika yerlileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Algonkin ailesine bağlı Blackfoot dilinin bir lehçesi. Kanada'da Alberta bölümünün güney kısmında, Kayalık Dağlar (Rocky Mountains)ın doğu eteklerinde konuşulur. Memleket Fransız idaresinde iken bu lehçeyi konuşanlara «Gens du Sang» (= kan adamı) denirdi; İngilizce ad, bunun tercümesidir. Blackfoot dilinin kuzey bölümünü teşkil eder (öbür lehçeler: merkezde asıl Blackfoot; güneyde de Piegan). Bk. BLACKFOOT 1.

BLOOD HOUND [*blad haund*], bugün yaşıyan köpek ırklarının en eskilerinden biri. Saint-Hubert köpeklerinden İngilterede elde edilmiş olan bu köpeklere, avda yaralı geyikleri kan izlerinden kovalıyabildikleri için

blood hound (= kan köpeği) adı verilmiştir. B. H. lar, yaralanmış soyguncuları kovalama işinde de başarı ile kullanılmışlar ve böylece ilk polis köpeği olarak tarihe geçmişlerdir. Bugün hemen hemen sadece polis köpeği olarak kullanılmaktadırlar. Renkleri siyah-bej, kırmızı-bej ve sarı-kahverengidir, kılları çok kısadır. Koyu renklilerde bazen siyah lekeler de bulunabilir. B. H. lar iri, ağır ve kuvvetli olmakla beraber, kaba bir köpek değildirler, tersine olarak kibar, duygulu, pek ağır, bencil ve üzgün

BLOOD HOUND

bakışlı köpeklerdir. Başka köpeklerle dalaşmayı sevmezler. Göz kapakları fazla sarkık ve alın kısmı derisi de çok gevşek ve kırışık olduğu için, gözleri, çukurları içinde âdeta kaybolmuş gibi görünür.

B. H. lar, umumiyetle 35-50 kg ağırlığında ve 60-65 cm yüksekliğindedirler.

BLOOMFIELD [*blūmfild*], Amerika Birleşik Devletlerinden New Jersey'de şehir. Nüfusu 49 300 (1950). Elektrik endüstrisi merkezidir. Pirinç döküm ve haddehaneleri vardır; yün eşya, şapka ve kundura işçiliği ileridir.

BLOOMFIELD [*blūmfild*], **Leonard** (1887-1949), Amerikalı dilci. Chicago'da doğmuş, New Haven'da ölmüştür. Harvard ve Chicago üniversitelerinde okuduktan sonra sırasiyle Illinois (1913-1921), Ohio devlet üniversitesiyle (1921 - 1927), Chicago (1927 - 1940) ve Yale (1940 1949) üniversitelerinde profesör olmuştur. Asıl ihtısası Germanistik olmakla beraber, en önemli eserlerini genel lingüistik sahasında vermiş ve dil incelemelerinde yazılı vesikalardan daha ziyade konuşulan dilin esas alınmasını, gramerde de şeklin ifade ettiği mânaya değil, asıl şekle dayanılmasını istemiştir. Başlıca eseri *Introduction to the Study of Language* (Dil incelemesine giriş) [1914] adını taşır ki ikinci basımda *Language* (Dil) [1933] şeklini almıştır. Yine genel lingüistiğe ait *Linguistic Aspects of Science* (İlmin lingüistik veçheleri) [1939] adlı eserinden başka, Filipin (*Tagalog Texts with Grammatical Analysis*, 1917 = Tagalog metinleri, gramatikal tahlille beraber), Amerika Kızılderili dilleri (*Menomini Texts*, 1928 = M. metinleri; *Plains Cree Texts*, 1934 = Ova Cree dili metinleri) üzerinde de çalışmaları vardır. B., behaviorizm (b. bk.) psikolojisinden doğan Amerikan «mekanistik» (İng. mechanistic; zıddı: mentalistic) dil nazariyesini, ekol şefi olarak geliştirmiş ve genç Amerikan dilcileri üzerinde kuvvetli etki yapmıştır.

BLOOMFIELD [*blūmfild*], **Maurice** (1855 1928), Amerikalı dilci ve Sanskritist. Avusturyada Bielitz (şimdi Polonyada Bielsko) te doğmuş, San Francisco'da ölmüştür. Genç yaşta, 1859 da Amerikaya göç ettikten sonra, Chicago ve Johns Hopkins (Baltimore) üniversitelerinde okumuş. 1881 - 1920 yıllarında Baltimore'da Sanskritçe profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Hymns of the Atharvaveda* (A. ilâhileri) [1897], *The Atharvaveda and the Gopatha - Brahmana* (A. ile G. - B.) [«Grundriss der indoarischen Philologie»de II, lb, 1889], *The Kashmirian Atharvaveda* (Keşmir A. sı) [R. Garbe ile birlikte, 3 cilt, 1901], *A Vedic Concordance* (Veda'lar uyuşma cetveli) [1906], *The Religion of the Veda* (Veda dini) [1908], *Rigveda Repetitions* (Rigveda tekerrürleri) [2 cilt, 1916].

BLOOMFIELD [*blūmfild*], **Robert** (1766 - 1823), İngiliz şairi. Honington'da doğmuş, Shefford'da ölmüştür. Londrada kunduracılık yapmıştır. Atelyesinde çalışırken büyük başarı kazanan *The Farmer's Boy* (Çiftçinin çocuğu) [1800] adlı şiirini yazmıştır. Daha sonra *Rural Tales* (Kır hikâyeleri) [1802], *Wild Flowers* (Yabanî çiçekler) [1806], *The Banks of The Wye* (Wye sahilleri) [1811] adlı eserlerini yayımlamıştır. B., yarı kör, sefil bir halde, marazî bir öfke içinde ölmüştür.

BLOOMINGTON [*blumingtın*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinden Illinois'da şehir. Peoria'nın 56 km güneydoğusundadır. Nüfusu 44 000 (1950). Demiryolu fabrikası ve üniversitesi vardır. Demiryolları kavşağındadır. Çevresinde kömür yatakları, yüksek fırınlar, makine ve diğer maden endüstrisi vardır.

2. Amerika Birleşik Devletlerinden Indiana'da şehir. Indianapolis'in 80 km güneybatısındadır. Nüfusu 28 100 (1950). Tabakhaneleri, un fabrikaları, hızarları, devlet üniversitesi (1820 de kurulmuştur) ve rasathanesi vardır.

BLOTELING veya **BLOOTELING** [*blōteling*], **Abraham** (1640 - 1690), Felemenkli bakır gravürcüsü. Amsterdam'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Cornelis van Dalen'ın talebesidir. Önce Amsterdam'da, sonra 1672 - 1678 yıllarında Londrada portre gravürcülüğü etmiştir. Başlıca portreleri şunlardır: Frans Hals, G. Flinck, G. van den Eeckhout, Amiral C. Tromp. Mezzotinto usulü ile gravür serileri de vardır; başlıcaları şunlardır: «Variae leonum icones» (Çeşitli arslan resimleri) [Rubens'in resimlerine göre], «Amstel Gesichjes» (A. manzaraları) [Jakob van Ruisdael'ın resimlerine göre].

BLOUNT [*blant*] veya **BLUNT, Edward** (doğ. 1565 ?), tanınmış İngiliz yayımcısı. Birçok yazarlara göre, Shakespeare'in birinci folio (büyük boyda kitap) su sayılan *Mr. William Shakespeare's Comedies, Histories and Tragedies. Published according to the true Originall Copies* (B. William Shakespeare'in komedi, tarihî piyes ve trajedileri. Gerçek asıl nüshalara göre yayımlanmıştır) [1623] adlı eseri Isaac Jaggard'la birlikte yayımlamıştır. Bu eser, John Heming (ölm. 1630) ve Henry Condell (ölm. 1627)in kontrolu altında çıkmıştır; ikisi de Globe tiyatrosunda Shakespeare ile meslek arkadaşlığı etmiştir. Yayımladığı en önemli eserler arasında şunlar sayılabilir: Giovanni Florio'nun İtalyanca - İngilizce sözlüğü ve aynı yazarın Montaigne tercümesi; Marlowe'un *Hero and Leander* (H. ile L.)ı. Bazı tercümeleri de vardır.

BLOUNT [*blant*], **Charles** (1654-1693), İngiliz deist filozofu. Upper Holloway'de doğmuştur. Doğuya yaptığı bir yolculuk hakkında bir eser çıkaran Sir Henry B.un oğludur. *Anima Mundi* (Dünyanın ruhu) [1679] adlı eseri, şüpheciliği dolayısiyle tenkide uğramış ve Londra piskoposunca yasak edilmiştir. En iyi bilinen eseri şudur: *Two First Books of Philostratus Concerning the Life of Apollonius Tyaneus* (Ph. un, Tyana [Kemerhisar] lı A. un hayatına dair ilk iki kitabı) [1680].

BLOUNT [*blant*], **Sir Thomas Pope** (1649-1697), İngiliz yazarı. Sir Henry B.un en büyük oğlu, Charles B. un kardeşi. Upper Holloway'de doğmuş, II. Charles'ın son iki parlâmentosunda St. Albans kasabasını temsil etmiştir. İhtilâlden ölümüne kadar St Albansshire'inin şövalye (Knight) liğini yapmıştır. 1679 da baronetliğe yükseltilmiştir. Kendisi kullanmak üzere bir sözlük olarak hazırladığı *Censura celebrorum authorum* (Meşhur müelliflerin tenkidi) [1690] başlıklı eseri, birçok ünlü yazarların birbirleri için söylemiş oldukları sözleri zaman sırasına göre toplamıştır. Bu eser Cenevrede, 1694 te basılmıştır. Modern dillerdeki bütün nakiller Latinceye tercüme edilmiştir. Eser 1710 da tekrar basılmıştır. Öbür eserleri şunlardır: *A Natural History, containing many not common observations extracted out of the best modern writers* (En iyi modern yazarlardan seçilmiş orijinal müşahedeleri içine alan tabiat bilgisi) [1693], *De re poetica, or Remarks upon Poetry, with Characters and Censures of the most considerable Poets* (Şiire dair veya şiir üzerine düşünceler; en dikkate değer şairlerin karakterleri ve onlar hakkındaki tenkidlerle beraber) [1694], *Essays on Several Occasions* (Çeşitli fırsatlardan meydana gelme denemeler) [1692]. Bu eseri, B. a orijinal bir yazar değerini verdirmektedir. Her sayfasında bilgiçlik, basmakalıplık düşmanlığı belirmekte bu da esere bugüne bugün ilgi çekici bir karakter kazandırmaktadır.

BLOUNT [*blant*], **Thomas** (1618-1679), İngiliz antikacısı. Bordesley (Worcestershire)de doğmuş, Orleton'da ölmüştür. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Katolik olması, hukuk mesleğinde ilerlemesine engel olmuştur. Orleton'daki malikânesine çekilip hukuk çalışmalarına devam etmişse de, bu yolda meslekî bir maksat gütmemiştir. Eserleri arasında şunlar anılmağa değer: *Glossographia* (Dilcilik), bu esere, edebiyatla ilgili antikacılar bugün de kıymet vermektedir. *Nomolexicon* (Kanun lûgati) hukuk tâbirlerini toplıyan bir lûgat. *Fragmenta Antiquitatis* (Eski eserlere dair parçalar). *Boscobel* adlı eseri, biyografyasiyle beraber 1894 te çıkmıştır.

BLOUNT [*blant*], **William, Baron Mountjoy** (ölm. 1534), İngiliz devlet adamı ve bilginler koruyucusu. Erasmus'u İngiltereye getirmiştir. İrlanda ayaklanmasını ezen (1603) Devonshire kontu ve Mountjoy baronu Charles B. (1563-1606) ın büyük babasının babasıdır.

BLOW [*blou*], **John** (1649-1708), İngiliz bestekârı. Kıral Kilisesi (Chapel Royal) nin ilk koro oğlanlarından biri olmuştur. Sonradan yine bu kurumun orgculuğuna tâyin edilmiştir. 19 yaşında iken musiki doktoru unvanını kazanarak Westminster Abbey'de orgcu olmuştur (1668). 1678 de Canterbury'de fahrî musiki direktörlüğüne getirilmiş, 1679 da yerine Purcell geçmişse de Purcell'in 1695 te ölmesinden sonra, B. tekrar aynı yere getirilmiştir. 1687 den 1693 e kadar St. Paul kilisesinin koro başkanlığını da yapmıştır. B., büyük kilisenin açılışında söylenen *I was glad when they said unto me* (Bana söylenince sevindim) sözleriyle başlıyan ilâhinin musikisini yazmıştır.

BLOWITZ [*blovits*], **Henry Georges Stephan Adolphe Opper de** (1825-1908), Fransız gazetecisi. Avusturyada Blowitz şatosunda doğmuş, Pariste ölmüştür. Çok genç yaşta Fransaya gelmiş, liselerde Almanca okutmuş, sonra gazetecilik yapmış ve 1870 te Fransız tabiiyetine girmiştir. 1871 de Thiers ile tanışmıştır. 1871 Temmuzunda «Times» muhabiri, 1874 te bu gazetenin Paris başmuhabiri olmuştur. Avrupanın en büyük siyaset adamlariyle mülâkat yapmak usulünü ilk defa o kurmuştur.

BLOY [*blua*], **Léon** (1846-1917), Fransız yazarı. Périgueux'de doğmuş, Bourg-la-Reine'de ölmüştür. Parise gitmiş, Barbey d'Aurevilly ile birleşmiş, «Figaro» da, sonra «Gil Blas» v. b. gazetelerde onunla birlikte çalışmış ve *Les propos d'un entrepreneur de démolitions* (Bir yıkma müteahhidinin sözleri) [1884] adlı eserini çıkararak kendini tanıtmıştır. Bu eserde gözde olan edebî şahsiyetlere şiddetle hücum etmiş, dokunaklı ve çok sert bir üslûp kullanmıştır. B. nın bundan sonra yazdığı eserler arasında şunlar önemlidir: *Le révélateur du globe, Christophe Colomb et sa béatification future* (Yer yuvarlağının keşifçisi C. C. ve gelecekte azizler sırasına çıkarılması) [1884], *Le désespéré* (Ümitsiz) [1887], *Un brelan d'excommuniés* (Aforoz edilenlerin bir iskambil oyunu) [1888], *Le salut par les Juifs* (Yahudilerden gelen selâmet)[1892], *Histoires désobligeantes* (Hatır kırıcı hikâyeler) [1894], *Sueur de sang* (Kan teri) [1896], *La femme pauvre* (Fakir kadın) [1897]. B. nın, içinde çağdaşları hakkında çok iğneli, dokunaklı yazılar bulunan eserleri de şunlardır: *Le mendiant ingrat* (Nankör dilenci) [1898], *Mon Journal* (Gazetem) [1904], *Quatre ans de captivité à Cochons-sur-Marne* (C. -sur- M. da dört yıllık esaret) [1906], *L'invendable* (Satılamaz)[1909], *Le Vieux de la Montagne* (M. ihtiyarı) [1911], *Le pélérin de l'Absolu* (Mutlağın yolcusu) [1914], *Au seuil de l'Apocalypse* (Apokalypsis'in eşiğinde) [1916]. Bunlardan başka B. nın şu eserleri vardır: *Je m'accuse* (Kendimi suçlandırıyorum) [1900], *Exégèse des lieux communs* (Umumî fikirlerin açıklanması) [1902], *Les dernières colonnes de l'Eglise* (Kilisenin son destekleri) [1903]. Ateşli bir Katolik olan B., bu sonuncu eserinde Katolik Kilisesinin Brunetière, Huysmans, Bourgets v. b. gibi müdafilerine çatmaktadır. *Belluaires, et porchers* (Vahşi hayvan mürebbileri ve domuz çobanları) [1905], *Le sang du Pauvre* (Fakirin kanı) [1909], *Dans les ténèbres* (Karanlıkta) [1918] adlı eserleri de anılmağa değer.

BLÖDEL, BLOEDEL veya **BLÖDELIN, BLÖDELLIN,** Hun Türk hükümdarı Bleda'nın Alman efsanelerinde kullanılan adı. Bk. BLEDA I.

BLUDOV, Dimitriy Nikolayeviç, Kont (1785-1864), Rus devlet adamı. Romanovka (Vladimir vilâyeti) da doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. I Nikolay'ın idaresi zamanında, 1837 de içişleri nazırı, 1839 da da adalet nazırı olmuş ve Speranskiy'nin başladığı kanun tedvini işini tamamlamıştır. II. Aleksandr'ın liberal ıslahatına yardım etmiş ve 1861 de devlet şûrası başkanı olduğu bir zamanda köylülerin kurtuluş manifestosunu imzalamıştır.

BLUE JEANS [*blu cinz*; İng. *blue* = mavi, *jean* = bir nevi kumaş], Amerikada tuvil (İng. twill [= ikili]; atkı ipliği çözgü ipliklerinden birini altında, ikisini

de üstünde bırakmak suretiyle dokunan ve diyagonal bir doku manzarasını veren kumaş) cinsinden olan ve *jean* (< Fr. *Gênes* = Cenova, yani Cenova kumaşı) denilen pamuklu, koyu mavi (İng. navy blue = donanma mavisi) renkte, kabaca bir kumaştan yapılmış spor pantolon. İlkin kovboy (cowboy), köylü ve işçilerin giydiği bu pantolon çeşidi, gitgide şehirlerde de kullanılmağa başlamış ve moda haline gelerek, İkinci Dünya Harbi sıralarında Avrupaya ve bu arada memleketimize de girmiştir. Erkek, kadın ve çocuk B. J. leri vardır. Umumî vasıfları arasında şunlar göze çarpar: bacaktan yukarı kısmı bedene iyi yapışır; bacaklar dar ve aşağıya kadar aynı endedir; pantolonun aslı manşet (manchette, İng. cuff) siz ise de paçalar geniş bir veya iki kıvrımla yukarıya sıvanır; kumaşın ters yüzü, içi açık mavi ile karışık beyaz renktedir; kadınlarda manşete çok kere dıştan ekose astar konur, bu takdirde ekose bluz da giyilir; pantolonda astar ve düğme kullanılmaz; kemer bir çıt-çıt (Fr. bouton pression, İng. snap fastener) la sıkılır, kadınlarda ayarlanabilen kemerler de vardır, çocuklarda lâstik büzgü de kullanılır; dikişler üstten, kırmızı iplikle ve çifttir; belde, aynı kumaştan, kalın ve «overlock» makinesinin sarma dikişiyle tutturulmuş bir kemer vardır; önü fermuar (fermoir, İng. zipper fly) la kapanır, kadınlarda fermuar iki yandandır; arkada ve önde ikişer cep vardır; arka cepler aplike (appliqué), ön cepler ağzı açık, kesik ve içeriye doğru verev şekildedir; erkekler solda, işçi tulumlarında olduğu gibi, bir bacak cebi de bulundurabilirler; cepler, köşelerinden bakır zımba ile tutturulmuştur; kadınlarda cep nahiyesi çok kere çift dikişle işaret edilmiş olur; kumaş sanforize (İng. Sanforized = yıkandıktan sonra çekmiyen) olduğu için, sıcak su ile de yıkanabilir; umumiyetle ön kırma ütüsü yapılmaz ve kullanılmış hissi verilir. Klâsik B. J. böyle ise de, şimdi «denim» (< Fr. *serge de Nîmes* = Nîmes serji) denilen «diril» (İng. drill [= üçlü]; atkı ipliği çözgü ipliklerinden birini altında, üçünü de üstünde bırakmak suretiyle dokunan kumaş) den, veya «dungaree» (< Hindî *dugrı*) denilen, çadır ve yelken bezine benziyen kaba Hind pamuklusundan, hattâ kadifeden de yapılmaktadır. Avrupada maviden sonra siyahları ve daha başka renkleri de moda olmuştur. Binici (riding jeans), incelmiş (slim jeans = kadınlara mahsus zarif ve nazik jeans) v. b. çeşitleri de bulunan jeans, spor pantolonları grupuna girer; kadınlara mahsus olanlardan, İng. culottes denilen, iki bacağa ayrılmış etek (jupe - culotte) dize veya baldıra kadar inen manşetli veya manşetsiz «balıkçı pantolonu» (Fr. pêcheur, İng. pedal pushers), aşağıya doğru gitgide daralıp sivrilen ve baldırda manşetli veya manşetsiz olarak birer bağ, düğme veya fiyonga ile (İng. cuff trim) tutturulan «sivri pantolon» (İng. tapered pants), kadınlarda türlü renklerde ve umumiyetle manşetsiz olan spor pantolon (İng. slacks) ve bunun mayo uzunluğunda olan şort (İng. shorts) çeşidi, bu grupun başlıca örneklerindendir. Bk. PANTOLON.

Blue jeans (kadın için)

BLUE [*blū*] **NOTALARI**: bk. BLUES.

BLUEFIELDS [*bluſiıldz*] (Blewfields), Orta Amerikada, Nicaragua'da Moskito körfezine açılan B. denizkulağı kıyısında liman. Nüfusu 10 290. Hindistancevizi ve muz ihraç yeri, 1912 den beri deniz üssüdür.

BLUES [*blūz*; İng. maviler], bir çeşit caz (jazz) müziği. Kelimenin aslı, «mavi ifritler» mânasına olan İng. *blue devils*ın kısaltmasıdır. Halk inanışına göre, «delirium tremens» halinde sayıklıyan sarhoşlara görünen bu mavi ifritler insana hüzün getirdiği için, B., XX. yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletlerinin güney kısmındaki Zenci işçiler arasında, ağır iş ve aşk hüznünü dile getiren yanık halk şarkılarına ad olmuştur. Aslında şarkıdan ileri geçmiyen tipik B. un güftesi, üçüncü mısraı birincinin tekrarı olan üçer mısralık kıtalardan ibarettir. 4 - 4, çoğu zaman «alla breve» (2/2) taktlı, temposu da ağır ve senkoplu olan müziğinin bir özelliği de, perde bakımından gamın en çok 3. (ve 7.) tonunda majör ile minör arasında değişmesidir.

1909 yılında Amerikadaki Memphis şehri belediye seçimlerindeki propaganda orkestralarından birinde Zenci bestekâr W. C. Handy ilk defa olarak bu çeşit şarkıyı (*Memphis Blues*) Amerika halkına yakından tanıttıktan, bu arada *blues* orkestrasının desteklediği aday da belediye başkanı seçildikten sonra B., müzikhol ve vodvil sahnelerinde de görünmeğe başlamış, çeşnisini değiştiren B. a hiciv ve komiklik unsurları da karışmıştır; zaten gerçek B. da sızlanış, daima iyimser ve şakacı bir felsefe havası

1st & 2nd Fl.
3rd Fl. or Picc.
1st & 2nd Ob.
E. H.
1st Cl. B♭
2nd Cl. B♭
Bass Cl.
Bass'ns.

G. Gershwin: *Rhapsody in Blue*dan bir parça (tahta nefesli sazlar kısmı)

içinde yapılır. W. C. Handy'nin *Memphis Blues* (1912), *St. Louis Blues* (1914) ve *Beale Street Blues* (1917; ayrıca *Limehouse Blues*, *St. James Infirmary Blues* v. b.)u ile şarkıda kalmayıp orkestra müziği şekline de giren B., en çok 1920 yıllarında rağbet görmüş, bir caz dansı (adım ikili takta uyar, vücut 1/4 döndükten sonra, ayak yana basar) haline getirilmiştir. J. A. Carpenter, *Krazy Kat* (1921) iyle B. u balete sokmuş; G. Gershwin'in, caz şefi P. Whiteman'in idaresinde New York'ta çalınan meşhur *Rhapsody in Blue* (1924)siyle B., senfoni müziği derecesine yükselmiş, daha sonra sinema konusu da olmuştur. Amerikada B. devam ederken (L. Gruenberg, Duke Ellington v. b., ayrıca solist L. Armstrong) 1925 yıllarında Avrupa da ona kapılarak birçok atonal müzik bestecileri, D. Milhaud, hattâ G. Pierné gibi yaşlı bir besteci, eserlerinde ona yer vermişlerdir; en parlak örnekleri Avusturyada ve Almanyada, E Křenek'in *Jonny spielt auf* (1927), K. Weill'ın da *Dreigroschenoper* (1928) adlı caz operalarında görülür.

B. un, caza getirdiği en önemli yenilik, gamın ekseriya 3. ve 7. tonlarındaki karışıklıktır. Bundan dolayı bu gibi vuzuhsuz tonlara *blue* [*blū*] *notaları* veya tonları (İng. *blue notes*) denir; bk. CAZ.

B. un gelişmiş şeklinde, gerek güfte, gerek beste bakımından irticalle tulûata geniş yer verilmiştir. Piyanoda basit bir B. melodisini darbeli ve hâkim bir bas temposu ile ve basa cevap olarak uydurma süslemelerle çalma tarzına *boogie woogie* [bugi vugi] denir; ayrıca bk. RAGTIME, HOT, SWING ve CAZ(Jazz). B. un tarihçesi için bk. W. C. Handy: *Blues: an Anthology* (1926) ve otobiyografik *Father of the Blues* (1941).

BLUHME [*blūme*], **Christian Albrecht** (1794-1866), Danimarkalı devlet adamı. Kopenhag'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1851 - 1854 yıllarında dışişleri nazırı; 1852-1853 ve 1864 1865 yıllarında hükümet başkanı olmuştur. 1864 te Prusya ve Avusturya ile Viyana barışını akdetmiştir.

BLUM, Ernest (1836-1907), Fransız tiyatro yazarı. Pariste doğmuş, gene orada ölmüştür. Paris sahneleri için piyes yazmış ve daha çok başka yazarlarla birlikte çalışmıştır. 1879 dan itibaren daima Raoul Toché (1895 te ölmüştür) ile beraber çalışarak çok neşeli komedyalar, peri ve sihirbazlık piyesleri yazmıştır. En sevilenleri şunlardır: *La lanterne magique* (Sihirli fener) [1865], *Cendrillon* (Kül kedisi) [1866]. Acıklı ve korkunç tesirlere dayanan dramlar da yazmıştır, meselâ: *L'espion du roi* (Kıralın casusu) [1876], *Rose Michel* (ad) [1877].

BLUM, Karl Ludwig (1786-1844), Alman bestekârı ve piyes yazarı. Berlinde doğmuş, yine orada ölmüştür. Aktör olarak işe başlamış, sonra şarkıcı, 1822 de de Berlin Kırallık Operası rejisörü olmuştur. Musiki aletleri için parçalar, şarkılar, şarkılı oyunlar ve operetler yazmıştır. Fransız, İngiliz ve İtalyan piyes konularını Alman sahnesi için hazırlamış ve vodvili Almanyaya sokmuştur.

BLUM, Léon (1872 - 1950), Fransız yazarı ve siyaset adamı. Pariste doğmuş, Jouy-en - Josas (Seine-et-Oise) ta ölmüştür. Charlemagne ve IV. Henri liselerinde okumuştur. 1895 te Danıştayda dilekçeler kalemi âmiri (maître de requêtes) olmuştur. Bir yandan da «Gil Blas», «L'Humanité», «Le Matin» ve «Comoedia» gazetelerinde tenkid yazılarıyazarak şöhret kazanmıştır. Dreyfuss işinde Jaurès ile birlikte savaştıktan sonra 1899 da Sosyalistlere katılmıştır. Bir tenkid eseri olan *Nouvelles conversations de Goethe avec Eckermann* (G. nin E. ile yeni konuşmaları) adlı yazısı, yazarın adı bildirilmeksizin, 1901 de çıkmıştır. 1919 da Seine milletvekili seçilmiştir. Ruhr'un işgaline şiddetle karşı koyduktan sonra, 1924 başında Cartel des Gauches (Sol partiler topluluğu) nun kuruluşuna yardım etmiş, bu toplulukla birlikte Poincaré ve Millerand'ı düşürmüştür. 1924-1925 Herriot hükümeti zamanında Sosyalistlerin gerçek önderi, 1936 da başvekil olmuştur. İdaresi zamanında şiddet taraftarı birkaç birlik dağıtılmış, birçok ıslahat yapılmıştır. 1937 de çekilmiş, fakat 1938 de tekrar birkaç hafta için başvekil olmuştur. 1940 ta Fransanın düşmesi ve Almanların işgali üzerine B. yakalanmış, 1944 te Almanyaya götürülmüştür. Aynı yılın Mayısında Müttefik ordular tarafından kurtarılmış, Félix Gouin hükümeti kurulunca (Ocak 1946) B. a büyükelçilik unvanı verilmiş, Birleşik Amerika Devletlerinde ve başka memleketlerde çalışacak malî ve iktisadî heyetlerin başkanlığına getirilmiştir. Yeni Fransız anayasası için yapılan Ekim Referendum'undan sonra sırf Londrayı ziyaret için geçici başvekil olmuş ve orada İngiliz-Fransız İttifakının temelini atmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le livre de mes amies* (Kadın arkadaşlarımın kitabı), *Eliane* (ad), *En lisant* (Okurken) [1903], *Au théâtre* (Tiyatroda) [1905-1911], *Du mariage* (Evlenme hakkında) [1907], *Stendhal et le Beylisme* (S. ve Stendhalcılık) [1914], *L'exercice du pouvoir* (Hükümeti idare) [1937], *A l'échelle humaine* (İnsan ölçüsünde) [1945].

Léon BLUM

BLUM, Robert (1804 - 1848), Alman edebiyat ve siyaset adamı. Köln'de doğmuş, Viyanada kurşuna dizilmiştir. Basit bir işçi iken okumuş, kendini yetiştirmiş ve edebî değeri olmıyan piyesler yazmağa başlamıştır. 1848 yılında Frankfurt meclisine mebus seçilmiş, Viyana ayaklanmasını hazırlıyanlardan biri olmuş, fakat, şehrin tekrar ele geçmesinde hapsedilmiş ve kurşuna dizilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Allgemeines Theaterlexikon* (Umumî tiyatro ansiklopedisi) [7 cilt, 1839 - 1842], *Vorwärts* (İleri) [5 cilt, 1843 - 1847], *Volkstümliches Handbuch der Staatswissenschaften und Politik* (Halk için siyasî bilgiler ve politika el kitabı) [2 cilt, 1848 - 1851]. Nutuk ve makaleleri *Ausgewählte Reden und Schriften* (Seçme nutuklar ve yazılar) [1880] adı altında H. Nebel tarafından yayımlanmıştır.

BLUMAUER [*blumauır*], **Aloys** (1755 - 1798), Alman Scarron adiyle tanınan şair. Steyr (Avusturya) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1772 de Jesuit papaz okuluna girmiş, sonra sırasiyle farmason, sansör, nihayet kitapçı olmuştur (1793). Wieland ile Bürger'in taklitçisi olan B., bilhassa *Abenteuer des frommen Helden Aeneas* (Dindar kahraman Aeneas'ın maceraları) [2 cilt, 1783 - 1786] adlı eseriyle şöhret kazanmıştır. Roma şairi Vergilius Maro'nun meşhur *Aeneis* adlı epopesinin kaba ve yer yer açık saçık parodisi olan bu eserde aydınlık fikirlerini savunmuştur.

BLUMBERG ARAZI, kâşifi olan Alman operatörü Moriz Blumberg (doğ. 1873) in adiyle tanınan bir hastalık belirtisi. Buna göre, karında körbarsak nahiyesindeki Mc Burney noktasına basıldığı ve el hemen kaldırıldığı zaman, hasta, kısa süren şiddetli bir ağrı duyar. Bu ağrı, apandisit ve her türlü karınzarı iltihabı (peritonit) nın bir arazıdır.

BLUME, Friedrich (doğ. 1893), Alman musiki bilgini. Schlüchtern (Hessen) de doğmuştur. 1934 ten beri Kiel'de profesördür, 1947 de de Gesellschaft für Musikforschung (Musiki İnceleme Birliği) başkanı olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Studien zur Vorgeschichte der Orchestersuite im 15. und 16. Jahrhundert* (Orkestra süitinin XV. ve XVI. yüzyıllardaki tarihine dair incelemeler) [1925], *Das monodische Prinzip in der protestantischen Kirchenmusik* (Protestanların kilise musikisinde monodik prensip) [1925], *Die evangelische Kirchenmusik* (Lutherci Protestanların kilise musikisi) [«Handbuch der Musikwissenschaft» (Musiki bilgisi el kitabı) ta 1931], *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (Tarihte ve halde musiki) [1949 dan beri].

BLUMENBACH [*blumînbah*], **Johann Friedrich** (1752 - 1840), Alman tabiiyecisi. Gotha'da doğmuş, Göttingen'de ölmüştür. 1776 da Göttingen'de tıp profesörü ve Tabiiye Müzesi müfettişi olmuştur. B., Almanyada ilk olarak zoolojiye, Cuvier'den çok önce, 1785 ten itibaren, mukayeseli anatomiye bağlıyarak bir bilim değeri vermiştir. En büyük hizmeti, gerek konferanslariyle, gerek yazdığı *Handbuch der vergleichenden Anatomie und Physiologie* (Mukayeseli anatomi ve fizyoloji el kitabı) [3. bas. 1824] ile mukayeseli anatomiyi Almanyaya sokmuş olmasıdır. Bu eseri hemen bütün Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. *Geschichte und Beschreibung der Knochen des menschlichen Körpers* (İnsan bedeninin kemiklerinin tarihçesi ve tarifi) [2. bas. 1807] adlı eseri de önemlidir. İnsanın tabiat bilgisi gençliğinden beri B. ın merakını uyandırmıştır. Bu konuyu ele alan *De generis humani varietate nativa* (İnsan cinsinin doğuştan çeşitliliği) [1775, 4. bas. 1795] adlı doktora tezi modern anlamda antropolojiyi kurmuştur. B. ın yaptığı kafatası kolleksiyonu, çeşitli ırkların kafatası resimleri serisini hazırlamak için kullanılmıştır. Bu resimler şu eserde çıkmıştır: *Collectio craniorum diversarum gentium* (Çeşitli ırkların kafatasları kolleksiyonu) [7 cilt, Göttingen 1790 - 1828]. Aynı kolleksiyon, *Nova pentas collectionis suae craniorum etc.* (Beş bölümden ibaret yeni bir kafatası kolleksiyonu v. b.) [Göttingen, 1828] adlı eseri için de temel ödevini görmüştür. Bu son eser, 1873 te H. von Jhering tarafından yeniden bastırılmıştır.

J. F. BLUMENBACH

Fizyolog olarak B., aşağıdaki eserleriyle bütün Avrupanın dikkatini çekmiştir: *Über den Bildungstrieb und das Zeugungsgeschäft* (Şekil verme içgüdüsü ve doğurma işi) [3. bas. 1791] ile *Institutiones physiologiae* (Fizyoloji dersleri) [4. bas. 1821]. *Handbuch der Naturgeschichte* (Tabiat bilgisi el kitabı) adlı eseri 12 defa basılmıştır (1780 - 1830).

BLUMENTHAL [*blumîntal*], **Hermann** (1905-1942) Alman heykeltıraşı. Essen'de doğmuş, harbde ölmüştür. Scharff'in, Gerstel'in talebesidir. Arkaik antikin şekil tecritçiliğinden hareket ederek yeni bir insan tasavvuruna varan Alman heykeltıraşlarından (bir başkası da Marcks) biridir.

BLUMENTHAL [*blumîntāl*], **Leonhard, Kont** (1810-1900), Prusyalı general. Schwedt (Oder) de doğmuş, Quellendorf (Cöthen) ta ölmüştür. 1849-1850 yıllarında, sonra tekrar 1864 te Schleswig-Holstein'deki orduda, 1864 ve 1870 - 1871 de Kronprinz (Veliaht) ordusunda genel kurmay başkanı idi. 1864 te Alsen'e geçişte, 1866 da Königgrätz savaşında, 1870 te de Sedan savaşı ve Paris kuşatmasında çok önemli rol oynamıştır. 1883 te kont, 1888 de de mareşal olmuştur. Eseri: *Tagebücher des Generalfeldmarschalls Grafen von Blumenthal aus den Jahren 1866 und 1870-1871* (Mareşal Kont B. ın 1866 ve 1870-1871 yıllarına ait günlük hâtıraları) [1902].

BLUMENTHAL [*blumîntal*], **Oskar** (1852-1917), Alman yazarı. Berlinde doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1888 de Berlinde Lessing tiyatrosunu kurarak 1897 ye kadar idare etmiştir. Sahne tekniği kuvvetli olan B., hafif piyesleriyle büyük bir başarı kazanmıştır. Başlıca komedileri şunlardır: *Der Probepfeil* (Prova oku) [1883], *Die grosse Glocke* (Büyük çan) [1884], *Ein Tropfen Gift* (Bir damla zehir) [1885] *Grossstadtluft* (Büyük şehir havası) [1891], *Im weissen Rössl* («Beyaz At» hanında) [1898]. Gustav Kadelburg ile birlikte yazdığı bu sonuncu eseri, operet haline getirilerek, Birinci Dünya Harbinden sonra Almanya dışında da büyük bir başarı ile oynanmıştır.

BLUNCK [*blunk*], **Hans Friedrich** (doğ. 1888), Alman şairi. Altona'da doğmuştur. Kuvvetli hayal gücü ile müşahhas hakikatın arkasında saklı dünyayı incelemeğe çalışır. Alman mitoloji geçmişinden üçüncü Reich'a kadar gelen bütün devreyi içine alan eserlerinin başlıcaları şunlardır: Roman trilogyaları: *Das werdende Volk* (Gelişmede olan halk) [1920-23], *Die Väter. Drei Dichtungen aus der deutschen Frühgeschichte* (Babalar. Alman tarihinin ilk zamanlarından üç şiir) [1925-1928]; romanlar: *Die Weibsmühle* (Kadınlar değirmeni) [1927], *Die grosse Fahrt* (Büyük yolculuk) [1934]. *Der einsame König* (Münzevi kıral) [1936], *Deutsche Heldensagen* (Alman kahramanlık efsaneleri) [1938], *Märchen von der Niederelbe* (Aşağı Elbe masalları) [1922-31]; lirik şiirleri: *Balladen und Gedichte* (Ballad ve şiirler) [1937]. Toplanmış eserleri (10 cilt, 1938).

BLUNDEN[*blandîn*], **Edmund, Charles** (doğ. 1896), İngiliz şairi. 1931 den beri Oxford'un Merton College'inde İngiliz edebiyatı profesörüdür. Şiirleri, *Poems, 1914 - 1930* (Şiirler 1914-1930) ve *Poems, 1930-1940* (Şiirler 1930-40) başlığı altında toplanmıştır. Nesir halinde olan eserleri de şunlardır: *Undertones of War* (Harbin mırıltıları) [1928], *Life of Leigh Hunt* (L. H. ın hayatı) [1930]. *The Face of England* (İngilterenin siması) [1932], *Charles Lamb and and his Contemporaries* (Ch. L. ile çağdaşları) [1934], *Keats's Publisher* (K. in nâşiri) [1936], *Thomas Hardy* (T. H.) [1941].

BLUNT [*blant*], **Wilfrid Scawen** (1840-1922), İngiliz şairi ve seyyahı. Petworth House (Sussex) da doğmuş, Crabbet Park (Sussex) ta ölmüştür. Öğrenimini

Stonyhurst ve Oscott'ta yapmış, 1858 den 1869 a kadar dışişlerinde çalışmış, Atina. Madrid, Paris, Lizbon ve Güney Amerikada vazife almıştır. Lord Byron'ın torunu olan Lady Anne Noel'le evlenmesi üzerine emekliye ayrılmıştır. Ağabeyisinin ölümünden sonra Sussex'teki Crabbet Park'ın idaresini eline almış, orada Arap atı yetiştiren ünlü bir hara kurmuştur. B., karısiyle sık sık Kuzey Afrikaya, Anadoluya ve Arabistana seyahatler yapmış, bu seyahatlerde her ikisinin edindiği intıbalar *Bedouins of the Euphrates* (Fırat bedevîleri) [2 cilt, 1879] ve *A Pilgrimage to Nejd* (Necd'e bir hac seferi) [2 cilt, 1881] adlı eserlerinde tasvir edilmiştir. B., Muhammed'in vahiylerine karşı sempati duymakla tanınmıştır. *Future of Islam* (İslâmiyetin geleceği). [1888] adlı eserinde Pan-İslâmizm hareketinden bahsetmiştir. Britanyanın Sudan siyasetinin şiddetle aleyhinde olan B., *The Wind and the Whirlwind* (Rüzgâr ve kasırga) [1883] adlı manzum eserinde bu siyâsetin bir gün yıkılacağını söylemiştir. Mısırda Millî Parti tarafından desteklenmiştir. *Ideas about India* (Hindistan hakkında fikirler) [1885] yı Hindistana ikinci gidişinden sonra yazmıştır. B., Yakındoğu ve Hindistana seyahat ettikten sonra şiddetli bir emperyalizm düşmanı ve Mısır, İrlanda ve Hindistanda milliyetçiliğin ateşli bir destekleyicisi olmuştur. 1887 de İrlandada siyasî bir mitinge başkanlık ederken tevkif edilmiş, iki ay hapiste kalmıştır. B. ın en çok tanınan manzum eseri *Love Sonnets of Proteus* (Proteus'un aşk soneleri) [1880] dır. W. E. Henley ve Mr. George Wyndham, *The Poetry of Wilfrid Blunt* (Wilfrid Blunt'ın nazmı) [1888] adı altında B. ın seçme şiirlerini yayımlamışlardı. B., manzum eserlerini 1914 te bir araya toplıyarak yayımlamıştır. Hâtıralarını *My Diaries* (Günlük hâtıra defterlerim)[2 cilt, 1919 ve 1920] adı altında bastırmıştır.

BLUNTSCHLI [*bluṇçli*], **Alfred** (1842-1930), İsviçreli mimar. Zürich'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Johann Kaspar B. nin oğlu, Semper'in talebesidir. 1881 den itibaren Zürich'te profesör olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Konstanz'taki hastahane, Frankfurt'taki Frankfurter Hof oteli; Enge (Zürich) deki kilise.

BLUNTSCHLI [*bluṇçli*], **Johann Kaspar** (1808-1881), İsviçreli hukukçu ve siyaset adamı. Zürich'te doğmuş, Karlsruhe'de ölmüştür. Keller ve Savigny'nin talebesidir. 1833 te Zürich'te, 1848 de München'de, 1861 de de Heidelberg'de profesörlük etmiştir. B., bilim faaliyetiyle birlikte, mutedil liberalizm yolunda, çok canlı bir siyasî faaliyet göstermiştir. Alman Milletvekilleri Meclisinin kurulmasına (1862) katılmış, Alman Protestan Birliğini kurmuş, Baden'in Birinci Kamarasında üye, 1867 den itibaren de Gümrük Parlâmentosunda üye olarak çalışmıştır. Gent'te açılan Milletlerarası Devletler Hukuku Enstitüsünün kurucularındandır (1873). Başlıca eserleri şunlardır: *Staats- und Rechtsgeschichte der Stadt und Landschaft Zürich* (Zürich şehir ve bölgesinin devlet ve hukuk tarihi) [2 cilt, Zürich 1838-1839], *Geschichte der Republik Zürich* (Zürich Cumhuriyeti Tarihi) [cilt 1,2, Zürich

J. BLUNTSCHLI

1847-1848]; Hottinger tarafından devam ettirilmiştir (cilt 3, 1856), *Geschichte des schweizerischen Bundesrechts* (İsviçre federal hukukunun tarihi) [2 cilt, Zürich 1849-1852], *Allgemeines Staatsrecht* (Genel devlet hukuku) [2 cilt, 1852], bu eserin 5. basımı, *Lehre vom modernen Staat* (Modern devlet bilgisi) başlığı altında (1875-1876) yeni çıkardığı ve birkaç dile tercüme edilen *Politik als Wissenschaft* (Bilim olarak siyaset) başlıklı eserin 3. kısmı olarak ilâve edilmiştir, *Privatrechtliches Gesetzbuch für den Kanton Zürich* (Zürich kantonunun hususî hukuk kanunları) [4 cilt, Zürich 1854], *Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik* (Genel devlet hukuku ve siyaset tarihi) [1864], *Deutsches Staatswörterbuch* (Alman devlet bilgisi sözlüğü) [Brater ile birlikte, 11 cilt, 1857-1870; 3 ciltlik Loening neşri, Zürich 1869-1875], *Das moderne Völkerrecht* (Modern devletler hukuku) [1868, Fransızcası: Paris 1886], *Gesammelte kleine Schriften* (Küçük yazılar külliyatı) [2 cilt, 1879-1881], *Denkwürdiges aus meinem Leben* (Hayatımın hatırlanmağa değer olayları) [3 cilt, 1884].

BLÜCHER [*blüḫîr*], **Gebhard Leberecht von** (1742-1819), Wahlstatt prensi ve Prusya ordularının feldmareşali. Rostock'ta doğmuş, Krieblowitz (Silezya) te ölmüştür. Yedi Sene Harbinden itibaren şöhret kazanmakla beraber, gaddarlığı yüzünden II. Friedrich'in gözünden düşmüştür. II. Friedrich'in ölümünden sonra yeniden vazifesine dönmüş olan B., albay olmuş ve 1793-1794 olaylarında dikkati çekmiştir. 71 yaşında Prusya ordusunun başkomutanı olan B., Lützen'de yaralanmış, Macdonald'ı Katzbach'ta mağlûbetmiş, Elbe nehrini geçmiş, Leipzig'e yürümüş Fransız ordusunu yakından takibetmiş ve izleri üzerinden Ren nehrini geçmiştir. 1814 te La Rothier'de çarpışmış, Champaubert'de ve Montmirail'da yenilmiştir fakat Napoléon onu Laon'dan çıkaramamıştır. Nihayet 31 Mart 1814 te müttefik orduları Parise girmişlerdir. 1815 te yine Prusyalıların başkomutanı olan B. ı, Napoléon Ligny'de mağlûbetmiştir; fakat B., Waterloo'ya tam zamanında varmıştır. B., ikinci defa olarak Parise girmiştir. III. Friedrich Wilhelm, onun şerefine altın şualı demir haçı meydana getirmiştir. Hayatta iken, Rostock'ta, B. ın muazzam bir heykeli yapılmış ve kendisine «Marschall Vorwärts» (Mareşal «İleri») adı verilmiştir. İyi bir tâbiyeci olan, şansı ile kuvvetli iradesinden faydalanan B., tehlikeden korkmıyan bir komutan olarak tanınmıştır. Mektuplarının yayımları: Colomb: *B. in Briefen aus den Feldzügen 1813-1815* (1813-1815 seferlerinden yazdığı mektuplara göre B.) [1876], Blasendorff: *Gebhard Leberecht von B.* [1887] ve Haarhaus: *B. in seinen Briefen* (Mektuplarına göre B.) [1919]. Alman şairlerinden Brentano, C. M. Arndt, Kopisch, Scherenberg, Rückert ve Fritz Reuter, B. hakkında şiirler yazmışlardır. Muhtelif Alman şehirlerinde heykeli dikilmiştir.

G. L. von BLÜCHER

BLÜHER [*blüḫîr*], **Hans** (doğ. 1888), eğitim üzerinde çalışan bir Alman yazarı. Freiburg (Schlesien) ta doğmuştur. Nietzsche'ye dayanarak modern hayatın yerleş-

mesi fikrini büyük bir gayretle savunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Wandervogel. Geschichte einer Jugendbewegung* (Muhacir Kuş. Bir gençlik hareketinin tarihçesi) [1912], *Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft* (Erkekler topluluğunda cinsiyet duygusunun rolü) [2 cilt, 1917-1919], *Leben und Werk* (Hayat ve eseri)[*Pädagogen der Gegenwart in Selbstdarstellungen* (Zamanımızın pedagogları kendilerini anlatıyor) adlı eserin 2. cildinde, 1927],

BLÜMELHUBER [*blümılhubır*], **Michael** (1865-1936), Avusturyalı heykeltıraş. Unterhimmel (Steyr) de doğmuş, Steyr'de ölmüştür. Steyr Landeskunstschule (Memleket sanatı okulu) nin kurucusu olmuş ve çelik üzerine gravürcülük sanatını yenilemiştir. B., necip çelikten yaptığı litürjik aletlerle, ayrıca da şiirleriyle tanınmıştır.

BLÜMNER [*blümnır*], **Hugo** (1844-1919), Alman arkeologu. Berlinde doğmuş, Zürich'te ölmüştür. Breslau'da lise öğretmeni olarak meslek hayatına atılmış, 1870 te Breslau üniversitesinde arkeoloji doktorluğunu kazanmış, 1875 te Königsberg'te profesör, 1877 de de Zürich'te ord. prof. olmuştur. Başlıca eserleri: *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern* (Yunanlılarda ve Romalılarda zanaat ve sanatların teknoloji ve terminolojisi) [4 cilt, 1875-1887, cilt 1, 2. bas. olarak 1912], Hitzig ile birlikte Pausanias'ın eserini açıklamalarla birlikte yayımlamıştır (6 cilt, 1896-1910).

BLÜTHNER [*blütnır*], **Julius** (1824-1910), Alman piyano fabrikacısı. Falkenhain (Merseburg) da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1853 te Leipzig'de bir piyano fabrikası kurmuştur. B. in çalışmalariyle, Avrupada, benzerleri arasında önemli bir yer alan bu fabrikada, 1928 e kadar 115 000 piyano yapılmıştır. Bilhassa kuyruklu piyanoları, yumuşak ve ahenkli sesleriyle ün kazanmıştır. B. ın piyanolar üzerinde birçok buluşları vardır. Aliquotflügel adını taşıyan piyanoları da şöhret kazanmıştır. H. Gretschel ile birlikte B., bir *Lehrbuch des Pianofortebaues in seiner Geschichte, Technik und Theorie* (Piyano yapımının tarihi, tekniği ve teorisi hakkında ders kitabı) [1872, 3. bas. 1909].

BLYUHER [Blücher], **Vasiliy Konstantinoviç** (1889-1938), bir Sovyet generalinin takma adı. Asıl adı Batıda bilinmemektedir. I. Dünya Harbinde er olarak Rus ordusunda bulunmuş, 1917 de iç harb sırasında belirmiş, Kolçak ve Vrangel(Wrangel)e karşı savaşmış (1919-1920), Sibiryada 1921-1922 yılları hareketlerini idare etmiştir. 1922 de Japonları Vladivostok'tan çıkarmış, 1924-1927 yıllarında Çinlilerce verilen Galin adiyle Kuomintang hühümeti yanında askerî müşavir olarak çalışmış, 1926-1928 de Gen. Çiang Kay-Şek (Chiang Kai-Shek)in kuzey seferine yardım etmiş, fakat Rusyaya döndükten sonra, Çiang Kay-Şek'in komünistlerden yüz çevirmesi üzerine, onu terk etmiştir. 1929-1937 yıllarında «Hususî Uzak-Doğu Ordusu» na komutanlık etmiş ve Habarovsk bölgesini geliştirmiştir. 1938 de esrarlı bir şekilde vazifesinden azledilmiş ve ortadan kaybolmuştur.

B'NAÎ B'RÎTH (BNE BRİSS) [İbr. = birlik oğulları], 1843 te büyük kısmı Alman menşeli olan Yahudiler tarafından New York'ta kurulan Yahudi üyelerden mürekkep bir birlik. Resmî adı, İng. olarak Independent Order of B. B. (kısaltması: I. O. B. B.), Alm. olarak da Unabhängiger Orden B. B. (kısaltması: U. O. B. B.), yani «B. B. Müstakil Teşkilâtı» dır. Maksadı, Yahudilerin haklarını savunma, çocukların ve büyüklerin öğretimine yardım, insansever kurumlarla iş birliği ve vatanseverliğin ilerlemesidir. Kurucuların sözlerinden anlaşıldığına göre hedefi, insanlığın en yüksek ve ideal değerlerinin ilerlemesi için Yahudileri birleştirmektir. Bu ödevi şu yollarla yapmağa çalışır: 1. Birliğin ahlâkî bakımdan öğretim çalışmaları; 2. İçtimaî yardım çalışmaları; 3. İnsanların kardeşlik duygularını, dayanışmalarını kuvvetlendirici gropaganda. Birlik, birçok memleketlerde hastahaneler, yetimhaneler ve başka hayır kurumları açmıştır. Dört kıtada çalışmakta olup 15 ili ve 600 locası vardır. Dünyanın herhangi bir yerinde sefalet çeken Yahudilere ve dinlerine bakmaksızın, tabiî felâketlere uğramış olanlara yardım için 10 000 000 dolardan fazla sarf etmiştir. Şimdi her şeyden fazla kültür ve savunma çalışmaları ile uğraşmaktadır. 12 Amerikan üniversitesinde Hillel Foundations (H. vakıfları) ı destekler. Yahudi öğrenciler için bir din ve kültür merkezi teşkil eden bu kurumun diğer 30 üniversitede de kolları bulunmaktadır. Bir de, Aleph Zadik Aleph adı altında üniversite dışındaki gençliğe mahsus bir gençler B. B. i mevcuttur. Yahudilere iş bulmakla ödevli bir Vocational Guidance Bureau (Meslekî Rehberlik Bürosu) su da vardır. Yahudi düşmanlarının propagandasiyle mücadele ve Yahudileri tanıtmak için bir Anti-Defamation League (Terzile Karşı Kurum) kurmuştur. Nihayet geniş bir Amerikalılık programı da takibetmektedir. Theodore Roosevelt'ten beri her Amerikalı Cumhurreisi alenen B. B. in faaliyetini övmüştür. 1882 den beri Amerika dışında da faal olan B. B., 40 memlekette localara sahipti, fakat bunların Almanya, Avusturya, Danzig, Çekoslovakya, Brezilya, Rumanya, Polonya, Türkiye ve Cezayirde olanları 1930-1939 yılları arasında Yahudi düşmanı rejimler veya hükümet müdaheleleri yüzünden kapanmış yahut da felce uğratılmıştır. 1939 da Amerika dışında ancak 20 memlekette il büyük locası ve âdi locası vardı. B. B. birliği bir başkan ile bir icra komitesi tarafından idare edilir. Başkan, «Supreme Lodge» (en yüksek loca) toplantısında üç yılda bir seçilir. Bu toplantıda, il büyük localarının mümessilleri bulunur. Teşkilât bakımından Farmason (Fr. Franc-maçon) luğu andırırsa da, B. B. gizli bir cemiyet değildir, törenleri de oldukça basittir.

BO, Afrikada Sudan Guinea dil ailesinin Niger-Kamerun grupuna bağlı iki ayrı dil.

1. İbo veya İswama da denilen ve birçok lehçelere ayrılan bir dil. Nigeria'da, Asaba şehrinin civarlarında, Niger nehrinin her iki kıyısında, deltaya doğru inen bir sahada konuşulur. Lehçeleri şunlardır: İsele, Abaca, Aro, Mbof'a veya Ekpaf'a, Ala Atoma, Ubuluku, Nsukwa, Abi, Asaba, Okwuji, Boni, Ṅdoki, Ṅgwa, Asa, Omoma, Afikpo, Ezzi, Mbo, Ṅkanu, Oweri, Okugba, Ṅkaraya, Biko, Adunsoba, Ezza, v. b. Bk. NİGER-KAMERUN DİLLERİ.

2. Daha yaygın olan adı Kum'dur. Bk. KUM.

BOA, Amerika yerlileri dillerinin, Merkezî Amerika bölümüne giren Miskito-Matagalpa ailesinin Sumu veya Chontal grupundan (öbür gruplar: Miskito ve Matagalpa) bir dil. Poa veya Pua da denir. Eskiden Nikaragua'da, Rio Grande havzasında konuşulurdu. Yakın akrabaları olan Yokso, Silam ve Ku dilleri gibi, şimdi sönmüş bulunmaktadır. Bk. MİSKİTO-MATAGALPA.

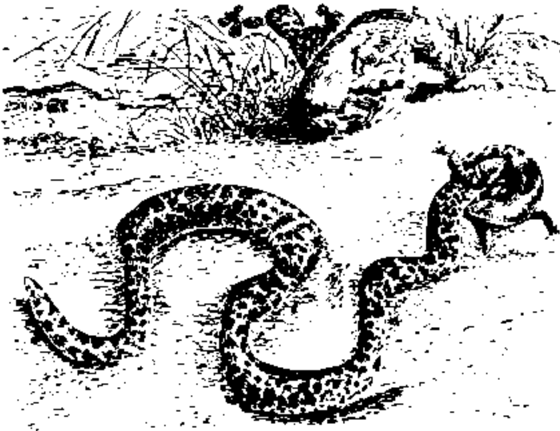
BOA VISTA, Yeşilburun adaları (Ilhas do Cabo Verde) ndan birisi. En yüksek noktasının denizden yüksekliği 380 m; yüzölçümü 660 km²; nüfusu 3 000. B. adasında tuz çıkarılır ve sulama ile tarla ziraati yapılır.

BOA YILANLARI (Boinae), bazı türleri bir yana, umumiyetle büyük ve parlak renkli yılanlara verilen ad. Zehirli değildirler, fakat avlarını vücutları ile sıkıp ezerek öldürürler. Aşağı yukarı 50 kadar türü vardır. Büyük

BOA CONSTRICTOR

türlerden çoğu Meksikada, Orta ve Tropik Güney Amerikada, birkaç türü de Madagaskaıda yaşar. Yeni Dünyada yaşıyanlardan en büyüğü su boasıdır (*Eunectes murinus*). Bu yılanın 8 - 10 metre uzunluğunda olabileceği söylenmektedir.

BOA (Eryx jaculus)

Meşhur olan başka bir türü de *Boa constrictor*dur. *Gongylophis* ve *Eryx* cinsleri Kuzey ve Doğu Afrika ile Güney ve Orta Asyanın kumlu bölgelerinde yaşarlar. Bunların boyu en çok 90 cm kadardır. *Eryx jaculus* türüne Türkiye ve Balkanlarda da raslanır.

BOABDİL: bk. ABDULLAH BİN MUHAMMED.

BOADICEA [İng. *bouædisīī*] veya **BOUDICCA** [*būdịkka*; Keltçe = muzaffer kadın] (M. S. I. yüzyıl), Kelt asıllı Briton kıraliçesi ve Britanya kahramanlarından biri. Doğu Anglia'daki Icen'leri idare eden Prasutagus'un karısıdır. Prasutagus, ölürken karısını ve kızlarını Roma imparatoru Nero ile birlikte mirasçıları olarak ilân etmiştir. Maksadı, mal ve mülkünün hiç olmazsa bir kısmını karısiyle kızlarına sağlamaktı. Fakat kıral öldükten sonra kıraliçe B. tahkir edilmiş, kızlarının da ırzına geçilmiştir. Bunun üzerine Icen'ler hakaretlere, haksızlıklara dayanamıyarak ayaklanmışlardır. Suetonius Paulinus legionlarla Mona adasında Druidlerin isyanını bastırmağa çalışıyordu. Doğu Anglia ayaklanınca St. Albans ve Colchester'deki garnizonlar yokedilmiş, Londra yakılıp yıkılmıştır. İsyan Britanyanın bütün güneydoğusuna yayılmış, Suetonius Paulinus yalnız başına hemen geri dönmüşse de askersiz hiçbir şey yapamamıştır. Caerleon legionundan başka (bunların generali emirleri dinlememiş) bütün legionları toplıyarak, Paulinus, Londra ve Colchester arasında bulunması ihtimali olan bir yerde Britonları yenmiş, yoketmiştir. B., zehir içerek kendini öldürmüş, onun geniş ölçüde idare etmiş olduğu isyan hareketi de bastırılmıştır.

BOANĒ LİMNĒ (B. gölü), Sapanca gölünün Eskiçağda ve Bizans devrindeki adı.

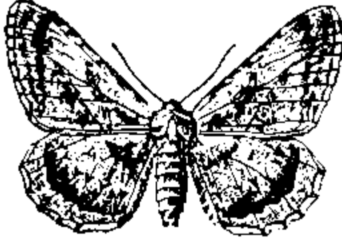
BOARD OF TRADE [*bọrd īv trẹyd*]: 1. İngilterede, şimdi Ticaret Vekâleti. Eskiden yalnız ticarette iflâs hükümleri, anonim şirketlerin ve ihtira beratlarının (patent) tesçili, darphaneler. ayar ve ölçülerin tesbiti gibi işlerle uğraşırdı Şimdi, hükümetin ticaret siyasetiyle de uğraşan bir vekâlettir. B. O. T. başkanı da kabine üyesidir. 1660 ta kurulmuş, 1917 de yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Eskiden bu daireye bağlı olan deniz ulaştırma işleriyle gemiciliği kontrol işleri Shipping Controller'a devredilmiştir. Dış ticaret için Dışişleri Vekâleti ve B. O. T. ile çok sıkı bir iş birliği halinde çalışan Department of Overseas Trade (Denizaşırı ticaret dairesi) adını taşıyan ayrı bir bölüm vardır.

2. B. O. T., Amerika Birleşik Devletlerinde ticaret odaları (İng. Chamber of commerce) na verilen addır. Birincisi 1768 de New York'ta kurulmuştur. B. O. T. ler, 1900 den beri çok gelişmiş, sayıları da artmıştır. Üyeleri, iş ve meslek adamlarındandır. Bunlar, topluluğun hayat seviyesi bakımından kalkınması, refahı, endüstri ve ticaretin gelişmesi için çalışırlar. Bu arada, şehirlerin iyi caddelere, sokaklara kavuşmasını, çocuklar için oyun yerleri, okullar, müzeler, parklar açılmasını teşvik ederler; sigorta, banka ve ulaştırma işlerini geliştirirler.

BOARIK (VI. yüzyılın ilk yarısı), Sabir (Suvar) Türk kadın başbuğu, Balak (b. bk.) ın karısı. 527 yahut 528 de Pers'lere karşı Bizans imparatoru İustinianos ile bir bağlaşma imzalamıştır. B. adı Bizans kaynaklarında *Bōarēks*, *Bōarēz*, *Bōa rēgissa*, Latince bir kaynakta ise *Boazer* şeklinde yazılıdır. Macar türkologu Németh Gy. bu adı Türkçe ile açıklıyarak adın birinci kısmı olan *bōyu* Türkçe *boğ*, *buğ* (önder), ikinci kısmı olan *-arēks*, *-arēz* (= *arēks*; kelime sonundaki *-s* Yunanca yalın hal ekidir) i ise Türkçe *arık* (arı, temiz, iffetli) kelimesiyle birleştirmiştir. Buna göre B. «temiz, iffetli önder veya başbuğ» demektir ve meselâ Minusinsk Tatarlarında raslanan *Kanarığ* (temiz, iffetli hükümdar) tipinde kadın adlariyle aynı grupa girer (bk. Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása* [Yurt kuran Macarlığın teşekkülü], Budapeşte 1930, s. 190-191). D. Sinor, Németh'in bu açıklamasını tenkid etmiş ve *Boarex* şeklinde okuduğu bu adı eski Gall ve Got dilleriyle açıklamayı denemişse de, delilleri kandırıcı değildir (bk. D. Sinor: *Autour d'une migration de peuples au Ve siècle* [«Journal Asiatique» dergisinde, cilt CCXXXV (1946 - 1947), s. 27-28]).

BOARMİA, geometride (Geometridae) familyasına ait bir lepidopter (kelebek) cinsi. Bütün türleri bazen

grimsi, bazen de beyaz zemin üzerinde küçük kahve rengi benekli olup istirahat halinde yatay olan büyük kanadlarının kenarları dişli veya oymalıdır. Birçok türlerine bütün dünyada, bazılarına da Avrupada raslanır. Avrupada yaşıyan türlerin en büyüğü meşe B.sı (Boarmia roboraria) dır.

BOARMİA

BOAS, Çoruh ırmağının Eskiçağda ve Bizans devrindeki adı.

BOAS [Alm. *boas*, İng. *bouæz*], **Franz** (1858-1942), Amerikalı antropolog ve dilci. Almanyanın Minden (Vestfalya) şehrinde doğmuş, New York'ta ölmüştür. Kiel üniversitesinde doktorasını verdikten (1881) sonra, 1884 te Berlin Etnografya Müzesinde yardımcı olmuş, 1886 da da Berlin üniversitesine doçent olarak alınmıştır. Amerikaya geçtikten sonra 1889 da Clark üniversitesinde (Worcesster, Massachusetts) vazife almış, 1896 da Columbia üniversitesine (New York) geçmiş, 1899 da orada ilk antropoloji profesörü olmuş ve tam 37 yıl bu vazifede kalmıştır. 1895 - 1905 yıllarında New York'taki American Museum of Natural History'nin müdürlüğünde de bulunmuştur. 1883-1884 te Baffin Land'deki Eskimoları, 1886 da da British Columbia'daki Kızılderilileri incelemiş, 1895 te Alaska, British Columbia ve Meksikaya ilmî seferler tertiplemiş, 1898 - 1900 yıllarında da Amerikanın Kuzey Pasifik sahillerinde, Meksikada ve Puerto Rico adasında incelemelerine devam etmiştir. Buralarda edindiği geniş bilgi sayesinde B , yalnız Amerika için değil, bütün kıtalar için doğru olan yeni antropolojik usuller ortaya koymuş ve bu usulleri bilhassa ilkel insan topluluklarında yaptığı bedenî, sosyal, kültürel ve lengüistik araştırmalarda tatbik etmiştir. Kuzey Amerika yerlileri antropolojisi ile lengüistiği sahasında en büyük salâhiyet sahibidir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Baffin Land* (B. L.) [1885], *The Central Eskimo* (Merkezî Eskimolar) [1888], *Chinook Texts* (Çinuk dili metinleri) [1894]. *The Growth of Children* (Çocukların büyümesi) [1896, 1904], *Indianische Sagen* (Kızılderili efsaneleri) [1895], *Social Organisation and Secret Societies of the Kwakiutl Indians* (K. Kızılderililerinin içtimaî teşkilâtı ve gizli cemiyetleri) [1897], *The Eskimo of Baffin Land and Hudson Bay* (B. L. ve H. körfezi Eskimoları) [1901, 1907]. *Tsimshian Texts* (Ts. dili metinleri) [1902], *The Mind of Primitive Man* (İlkel insanın zihni) [1911, 2. bas. 1938], *Changes in Bodily Form of Descendants of Immigrants* (Göçmenlerin ahfadında bedenî şekil değişmeleri) [1910-1912], *Handbook of American Indian Languages* (Amerika Kızılderili dillerinin el kitabı) [4 cilt, 1911, 1922 1933-39 1941], *Kultur und Rasse* (Kültür ve ırk) [1913], *Kwakiutl Ethnology* (K. etnolojisi) [1920], *Materials for the Study of Heredity in Man* (İnsanda veraset araştırmaları için malzeme) [1927], *Primitive Art* (İlkel sanat) [1927], *Anthropology and Modern Life* (Antropoloji ve modern hayat) [1928, 2. bas. 1932], *General Anthropology* (Genel antropoloji) [1938]. Bilhassa «Bureau of American Ethnology» nin bulletininde daha birçok yazıları vardır.

BOAS, Ismar (1858-1938), Alman doktoru, mide, bağırsak hastalıkları uzmanı. Exin (Eski Prusyada Bromberg idare bölümünde) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1886 da Berlinde ilk mide ve bağırsak hastalıkları polikliniğini kurmuş, çok sayıda öğrencilerine verdiği hususî derslerle hazım ve metabolizma hastalıkları ihtısasını meydana getirmiştir. B., hocası olan klinik şefi C. A. Ewald ile birlikte mide çalışması denemesi olarak «deneme kahvaltısı» nı ortaya atmış, memeli basurun tedavisi için kansız bir metot bulmuştur.

Boas reaktifi, mide suyunda serbest hidroklorik asit aramak için kullanılan bir reaktif. 1 gr rezorsin ile 3 gr sakkarozu 50 cm³ damıtık suda eritmek ve üzerine 90-95° lik 50 cm³ alkol katmakla elde edilir.

Kullanılışı: Bir porselen kapsüle 2-3 damla reaktif ve 5-6 damla mide suyu konur. Bir alev veya kaynar su banyosu üzerinde buharlaştırılır. Mide suyunda serbest hidroklorik asit varsa pembe veya kırmızı bir renk alır. Kapsül soğuyunca bu renkler kaybolur.

Boas reaksiyonu, feçes (dışkı) te kan aramak için kullanılan bir reaksiyon. Porselen bir kapsül içine feçes ince bir tabaka halinde yayılır. Bunun üzerine kloralin alkoldeki eriyiğinden 2 cm³ ve asetik asitten 15 damla konur. 3 dakika bırakılır. Bu müddet içinde kapsül hafif hafif sallanır. Kapsül içindeki sıvı bir deney tübüne aktarılır. Sıvı saydam değilse süzülür. Bunun üzerine taze hazırlanmış gayak (guaiac) tentüründen 1 cm³ ve 5 damla oksijenli su konur. Feçeste kan varsa mavi bir renk alır.

Boas yulaf çorbası, yulaf unundan bir çeşit çorba. Hazırlanması: Bir çorba kaşığı yulaf unu 800 cc suya konur ve 400 cc e ininceye kadar kaynatılır. Bundan sonra bir çay kaşığı kadar tuz atılır. Böylece hazırlanan yulaf çorbası mide suyunun incelenmesinde kullanılır. Yalnız bu çorba bir test yemeği olarak kullanıldığı zaman, mide bir akşam önce su ile yıkanmalıdır.

Bu çorba bir sonda ile verilir veya kaşıkla içirilir. 45 dakika sonra midenin içi boşaltılarak gereken analizler yapılır.

Bu çorbada laktik asit bulunmaz; bundan dolayı bu çorba, hususiyle laktik asidin kanserlilerde, midede de meydana gelip gelmediğini anlamak için kullanılır.

BOAZ (İbr. *Bo'az* Yun. ve Lat. *Booz*), Davud peygamberin atalarından biri. Beytüllehemli zengin bir adam olan B., «Hâkimler (İbr. *Şofeṭīm*) devri» başlangıcında yaşamıştır. Büyük babası, Musa peygamberin çağdaşı idi. *Ahd-i Atîk* (Rut, I-IV)e göre, B.ın akrabalarından Elimelek, karısı Naami (Na'amī) ve oğulları Mahalon ve Khilion ile birlikte, kıtlık yüzünden, Beytüllehemden Moab ülkesine göçerek orada ölmüştür. Naami, iki oğlu da öldükten sonra, gelinlerinden Rut ile birlikte Beytülleheme döner. İsrail kanununa göre, kardeşlerden biri ölürse ve onun oğlu yoksa, ölenin karısı ile sağ kalan kardeşlerden birinin evlenmesi lâzımdı. Böyle bir evlenmeden doğan ilk oğul, ölen kardeşin adını taşır ve onun yerini tutardı (bk. LEVİRA). Rut'un kocasının kardeşi de ölmüş olduğu için, onunla B. evlenmiştir. Bu evlenmeden Obed adında bir erkek çocuk doğmuştur. Obed'in oğlu Yişay, onun oğlu da Davud peygamberdir. İsa da bu sülâledendir.

Hazret-i Süleyman'ın Kudüste yaptırdığı mâbedin

sol sütununa da B. denirdi (*Abd-i Atîk*, I. Krallar, VII, 21). Bu ad, Davud sülâlesinin kurucusu B. ın adından alınmıştır.

BOBADILLA [*bobadilya*], **Emilio** (1868-1921), Kübalı yazar ve tenkidci. Daha çok Fray Candil takma adiyle tanınmıştır. Tenkid yazılarından başka çok şöhret bulmuş romanlar yazmıştır: *En la noche dormida*(Geceleyin uykuda iken), *A fuego lento* (Yavaş ateşte). Şiir kitapları da vardır.

BOBAK (Marmato bobac = step faresi), kemiricilerin (Rodentia), siuride (Sciuridae) familyasından bir tür. Doğu Avrupa (Rusya, Polonya) ve Orta Asyanın steplerinde yaşar. Kuvruğu kısadır. Pas renginde olan tüyleri kısa ve sert olduğundan kürkü pek makbul değildir. Yuvalarını toprak altına kazarlar. Asıl yuvaları ile giriş deliği arasındaki mesafe 5-7 m kadardır. Giriş deliği toprağın 1-1 5 m derinliğinde birçok kollara ayrılır. Bu kollar da,

B O B A K

çok defa yan kollar meydana getirirler. Yan kolların nihayetleri kapalıdır. Kapalı olmıyan kollardan geniş uyuma odacıklarına geçilir. B. ların kışlık yuvaları ile yazlık yuvaları ayrı ayrıdır. Step bitkileriyle geçinirler. En canlı zamanları step bitkilerinin geliştiği Mayıs ayıdır. Hazirandan itibaren kışlık besinlerini yuvalarına taşımağa başlarlar. Soğuklar başlayınca da yuvalarındaki giriş deliklerinin bir metrelik kısmını taşla, kumla, otla ve kendi pislikleriyle kapatırlar ve Aralık ayından Şubat sonuna kadar da kış uykusuna yatarlar; fakat Martta yeniden uyanırlar. Kış uykusundan ilk uyanan hayvanlar B. lardır.

BOBASTRO: bk. BÜBEŞTER.

BOBÇEV, Stefan S. (1853-1945?), Bulgar yazarı, ilim adamı. Elena'da doğmuştur. İstanbulda liseyi bitirdikten sonra dört yıl da Türk tıbbiyesinde okumuştur. Daha sonra Moskova hukuk fakültesini bitirmiştir. Çok tanınmış bir avukat olan B., Doğu Rumeli eyaletinde adliye reisliği, 1911 de milletvekilliği etmiş, 1912 de Millî Eğitim Vekili, Petersburg büyükelçisi olmuştur. 1902 - 1936 yılları arasında Sofya üniversitesinde Bulgar hukuk tarihi, 1909-1936 yılları arasında da kilise hukuku doçentliği etmiştir. Kuruluşundan (1920) 1940 yılına kadar Sofya serbest üniversitesindeki Balkan ve Yakın Doğu enstitüsü müdürlüğünde bulunmuştur. Bulgar İlimler Akademisine üye olmuştur. Başlıca eserleri: *Sbornik na bŭlgarski yuridiçeski obiçai* (Bulgar hukuki âdetleri külliyatı) [1897, 1902, 1915], *Starobŭlgarski pravni pametnitsi* (Eski Bulgar hukuk anıtları) [1903], *İstoriya na staroto bŭlgarsko pravo* (Eski Bulgâr hukuku tarihi) [1910], *Bŭlgarsko obiçayno sŭdebno pravo* (Bulgar örf ve adliye hukuku) [1917], *Kanoniçesko pravo* (Din hukuku) [1919], *İztoçna Rumeliya* (Doğu Rumeli) [1924], *Konstitutsiyata na turskata republika* (Türkiye Cumhuriyeti anayasası) [1925], *Tsŭrkovno pravo* (Kilise hukuku) [1927] v. b. *Za Deliormanskite Turtsi i za Kızılbaşite* (Deliorman Türkleri ve kızılbaşlara dair) adlı tarihî ve etnolojik etüdü M. Türker Acaroğlu tarafından dilimize çevrilerek «Ülkü» dergisinde (1940, sayı 92-93) yayımlanmıştır.

BOBER [*bọbır*], Oder nehri (Almanya) nin, orta bölümünde, soldan aldığı bir kol. Kaynakları Riesengebirge'dedir. Ana nehre Krossen'den aşağıda dökülür. Uzunluğu 255 km dir. Setleri olduğu halde, karların eridiği mevsimlerde ve fırtınalı yağışlarda tehlikeli bir şekilde taşar. Mauer yakınında bir barajı vardır.

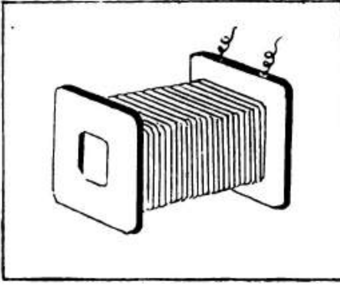
BOBERG, Ferdinand (1860 - 1946). İsveçli mimar. Falun'da doğmuş, Stockholm'da ölmüştür. Stockholm'daki mimarlık okulunda okuduktan sonra, uzun seyahatlerle tahsilini tamamlamıştır. Çoğu Stockholm'da olmak üzere pek çok bina inşa etmiştir. Üçü de Stockholm'da bulunan Rosenbadet (Gül hamamı), yeni postahane ve (Nordiska Kompagniet için yapılan) büyük mağaza bunların en önemlilerindendir. Tarihî üslûpları modern ruhla yenilemeğe çalışan B., yeni İsveç mimarisinin önderi olmuştur. Kudretli eserlerinde yapının maksat ve tertibini kuvvetle belirttiği gibi, hacım ve kitle tesirlerinde de büyük bir duygu görülmektedir.

BOBEŞ (Bobèche), XV. yüzyılın başlarında Avrupada kullanılan bir çeşit tozluk. İşlenmiş deri veya kıldan yapılırdı.

BOBİERİT (Bobierrite), terkibinde su bulunan magnezyum sulfatı, Mg 3 $(PO_4)_2 \cdot 8H_2O$. Kitle veya billûrlar halinde guano (b. bk.) da raslanır. Fransız kimyacısı A. Bobierre (1823-1881) in adına izafe edilmiştir.

BOBİN (Bobine), daha ziyade elektroteknikte kullanılan bir gereç. Kullanılacağı maksada göre türlü malzemeden, türlü şekilde yapılır:

1. Bir iletkeni (nâkili) yalıtkan bir makara veya levha üzerine sararak (şekil 1). Özindükleme B. (self B. veya reaktans B.), yalıtılmış bakır teli yalıtkan bir makara üzerine bir veya birkaç kat sararak yapılmıştır. B. iletkeninden bir elektrik akımı geçirilince, B. in içinde ve

Şekil: 1
B O B İ N

Şekil: 2

Bir ışık otomatının bobini

etrafında bir magnetik alan meydana gelir. Magnetik alanın şiddetini artırmak için B. in içine bir demir göbek konur (elektromıknatıs); telefon devrelerindeki röle B., zil veya bir otomat B. gibi (şekil 2).

Özindükleme B., akım değişmelerine karşı bir reaksiyon gösterdiğinden elektrik devrelerinde koş B. olarak kullanılır; elektrik şebekelerindeki yüksek ve tehlikeli değerlere çıkan kısa devre akımlarının

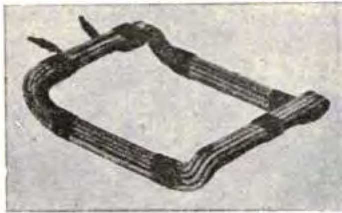

Şekil: 3
Elektrik şebekelerinde kullanılan Şok veya Reaktans bobini

Şekil: 4
Bal peteği şeklindeki bobin

tesirini azaltmak maksadı ile kullanılan reaktans B. gibi (şekil 3). Ekseni bir doğru olan B. ne solenoid de denmektedir. Petek B., radyoteknikte kullanılır; görünüşü bal peteğine benzer, göz gözdür (şekil 4). Ruhmkorff B. i (bk. İNDÜKLEME). Direnç B. i (direnç elemanı), direnç telini yalıtkan bir makara veya bir levha üzerine sararak yapılır.

Şekil: 5
Bir elektrik makinesi sargısının bobini

2. Yalıtılmış iletkenleri kangalladıktan sonra hepsini birden yine yalıtkan bir şeritle sararak: elektrik makineleri sargılarında (bobinajda) kullanılan B. ler gibi (şekil 5).

BOBİNAJ (Elektrik makineleri sargısı), bir elektrik makinesinin münasip yerlerine sarılmış veya yerleştirilmiş, belli esaslara göre birbirine uygun şekilde bağlanmış bobinler veya iletkenler (nâkiller) heyetine verilen ad. Akım çeşitine göre iki çeşit B. vardır: 1. doğru akım B. ı, 2. dalgalı akım (alternatif akım) B. ı.

1. **Doğru akım B. ı:** doğru akım makinelerinin, komütatrislerin ve kollektörlü alternatif akım makinelerinin rotor (endüvi) sargıları bu grupa girer. Doğru akım B. ı iletkenlerin veya bobinlerin rotor gövdesine yerleştirilişine göre iki nevidir: halka sargı ve tambur sargı.

a) *Halka sargı*, şek. 1 de görüldüğü gibi, iletkenleri rotor gövdesine içten ve dıştan sararak yapılır. Bunu Pocinotti ile Gramme bulmuşlardır; çok defa Gramme endüvisi diye anılır. Bu tip bugün, artık kullanılmıyor; çünkü, aynı şartlar altında indüklenen elektromotorkuvvet (EMK) değeri tambur sargınınkinin yarısıdır.

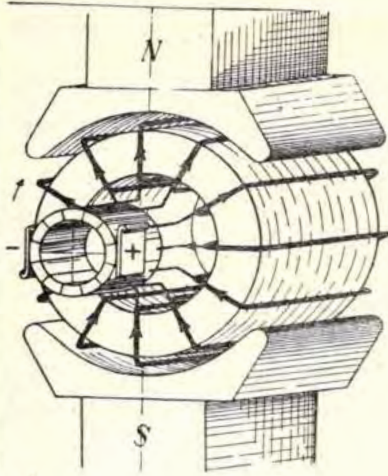
b) *Tambur sargı*, iletkenleri veya bobinleri rotorun üst kısmındaki oyuklara yerleştirerek yapılır (şek. 2). Oyuklara yerleştirilmiş olan bobinler (sargı elemanları) birbirleri ile, kendilerinde indüklenen EMK'ler birbirine ilâve edilecek şekilde, bağlanırlar. Bağlanma kollektör (toplaç) dilimlerinde yapılır. Bobin uçlarının kollektör dilimlerine bağlanışına göre, iki türlü doğru akım B. ı vardır: bukleli sargı ve dalgalı sargı.

a) *Bukleli sargı*, bu sargıda, bobinin ikinci ucu birinci (başlangıç) ucun bağlandığı kollektör diliminin yanındaki veya yakınındaki dilime bağlanır (şek. 3) ve bir an için kollektör dilimlerinin kutuplara göre durumu değişmez kabul edilirse, ikinci uç birinci ucun tekabül ettiği kutba döner; ikinci bobinin birinci ucu, EMK'lerin birbirine ilâve edilebilmesi için, birinci bobinin ikinci ucunun bağlandığı dilime bağlanır. Şek. 4, bir bukleli B. şemasını göstermektedir. Bu, sarılmış endüviyi, mil eksenine paralel olarak ve bir tarafından keserek, açmak suretiyle meydana getirilmiştir. Bukleli sargı en çok orta ve büyük güçlü, yüksek devirli makinelerde kullanılır, turbogeneratorlar ve komütatrisler gibi.

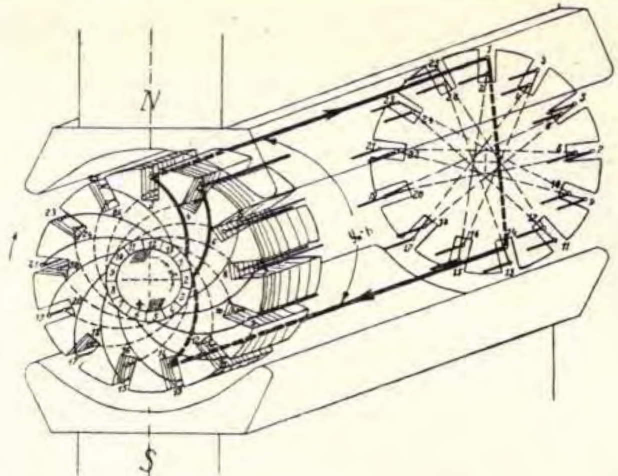
b) *Dalgalı sargı*, bu sargıda, bobinin ikinci ucu, başlangıç ucun bağlandığı kollektör dilimine karşılık olan kutba dönmez (şek. 5); bu kutuptan sonra gelen aynı işaretli ilk kutba gider ve bu kutbun karşılığı olan bir kollektör dilimine bağlanır. İkinci bobinin başlangıç ucu da birinci bobinin ikinci ucunun (sonunun) başlandığı bu dilime bağlanır. Şek. 6, bir dalgalı sargı bütününün şemasını göstermektedir. Basit dalgalı B., belirli bir gerilimi elde etmek için en az kangal sayısına ihtiyaç gösterdiğinden, daha ziyade, küçük ve orta güçteki yüksekçe gerilimli (voltajlı) makinelerde kullanılır, elektrikli tren ve vinç motorları gibi.

Kollektör dilimleri sayısı ve makine gücünün icabı olarak bukleli ve dalgalı sargılar, paralel kolları olan, çok kollu paralel ve seri paralel sargılar şeklinde de yapılırlar.

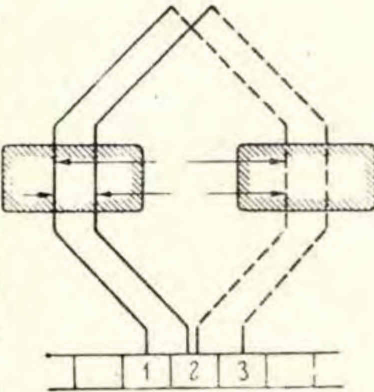
Doğru akım B. ının yapılışı: doğru akım B. ı el sargısı veya kalıp sargısı şeklinde yapılır. *El sargısı*nda iletkenler, endüvinin (döneç veya rotor) sırtındaki oyuklara yerleşecek ve bir bobin meydana getirecek şekilde, el ile sarılır. Bu nevi B. yalnız bir sıralı (her oyukta bir bobin kenarı) olarak çok küçük ve iki kutuplu makinelerde yapılır. *Kalıp sargısı*nda bobinler bir kalıp (şablon) aracılığı ile önceden hazırlanır ve sonra bütün heyetiyle - çok defa yalıtılmış olarak - oyuklara yerleştirilir. Şek. 7, bir kalıp sargısı elemanını göstermektedir. Bu bobinler büyük akımlı makinelerde bakır lamalardan yapılır. Şek. 8 de

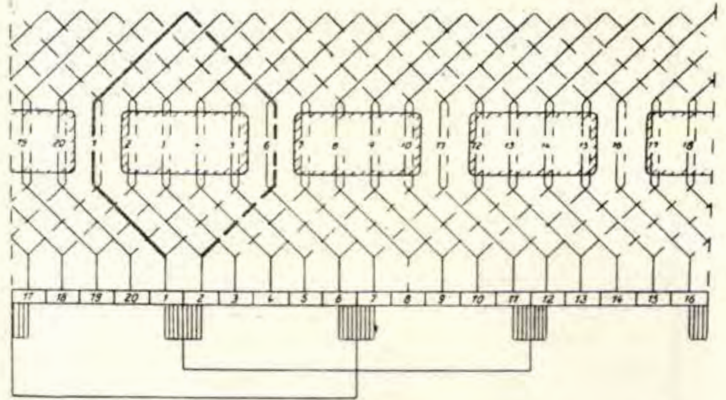
1

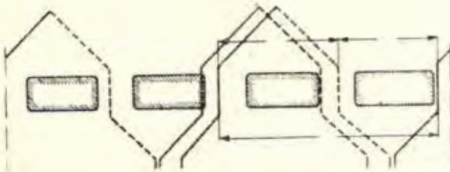
2

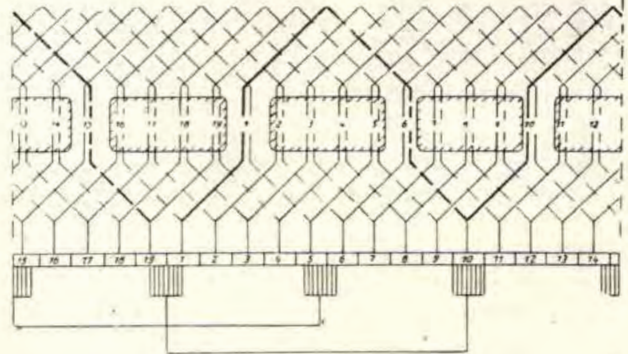
3

4

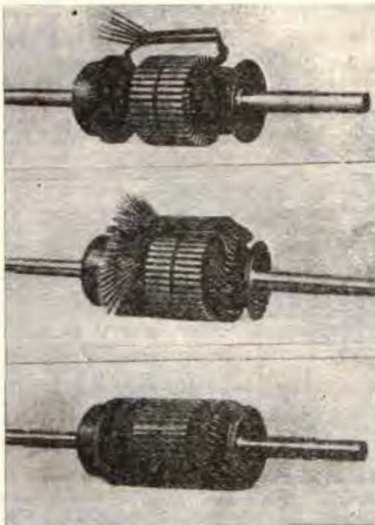
5

6

7

8

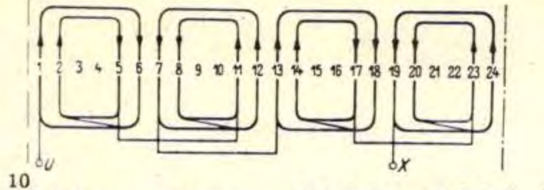

9

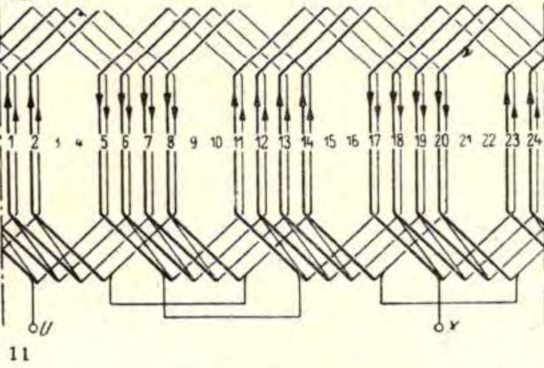
BOBİNAJ ÇEŞİTLERİ

A. Doğru akım bobinajları

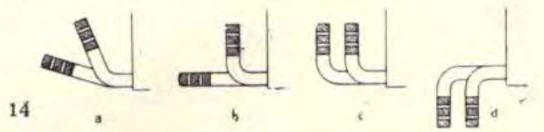
1. Halka sargı
2. Tambur sargı
3. Bukleli sargı
4. Bukleli sargı: şema
5. Dalgalı sargı
6. Dalgalı sargı: şema
7. Kalıp sargısı: eleman
8. Kalıp sargısı: safhalar
9. Kalıp sargısı: oyuk içerisinde duruş ve yalıtılma tarzı

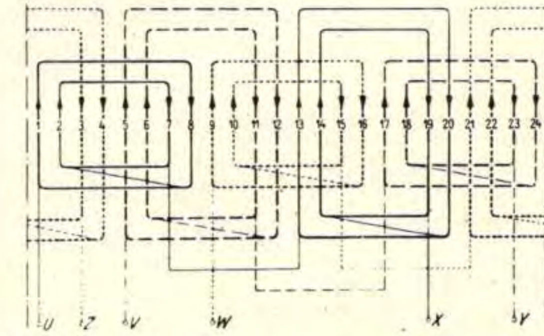
10

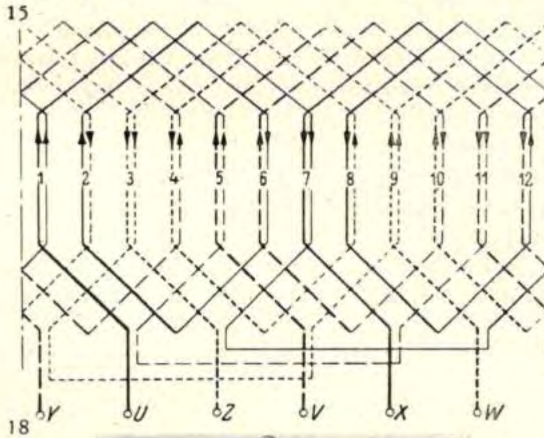
11

14

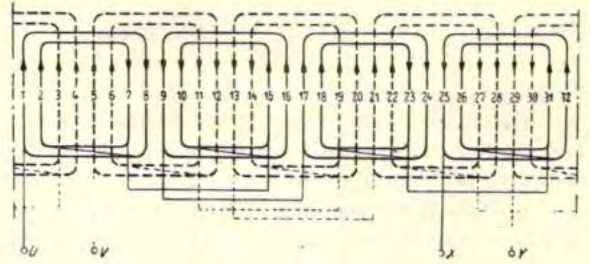
15

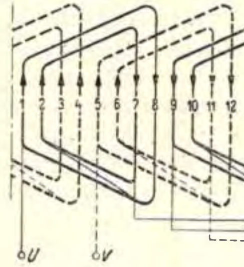
18

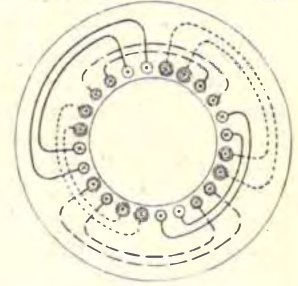
19

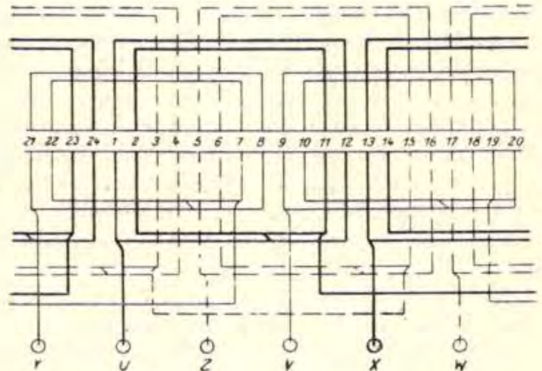
12

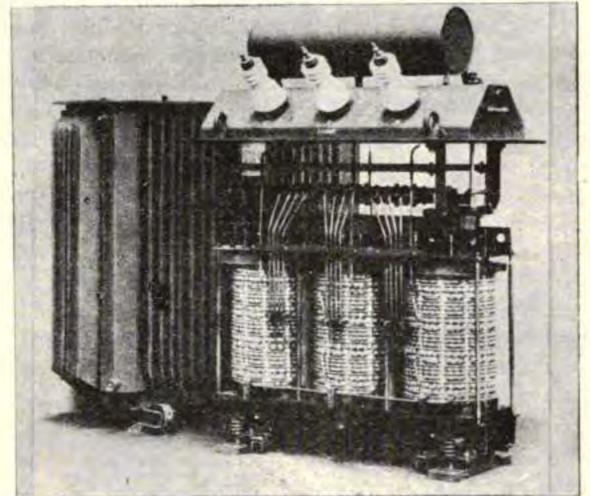
13

16

17

20

B. Alternatif akım bobinajları

10 - 11. Bir fazlı; 12 - 14. İki fazlı; 15 - 18. Üç fazlı; 19. Motor statorundaki bobinler; 20. Transformatör bobinaji.

bir kalıp sargısının safhaları görülmektedir. Kalıp sargısı çok defa iki sıralı (her oyukta iki ayrı bobine ait iki kenar) yapılır; şek. 9 da iki bobin kenarının oyuk içerisinde duruşu ve yalıtılma tarzı görülmektedir.

2. **Dalgalı (alternatif) akım B. ı:** dalgalı akım B. ının faz sayısına göre, üç nevi vardır:

a) *Bir fazlı B.*: bir fazlı alternatör ve asinkron motorların stator'larında kullanılan sargı nevidir. Bir fazlı B. bir veya iki sıralı olarak yapılır. Bir fazlı B. da stator oyuklarının yalnız 2/3 ü sarılır, diğer kısımları boş bırakılır; çünkü diğer kısımların sarılmasının EMK değeri üzerine faydalı hiçbir tesiri yoktur; bilâkis bakır kayıpları artacağından verim düşer ve bakır malzemesi artacağından makinenin maliyet fiyatı yükselir. Şek. 10 da bir sıralı ve şek. 11 de iki sıralı sarılmış bir fazlı B. şemaları görülmektedir.

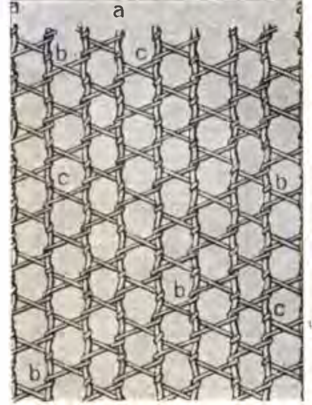
b) *İki fazlı B.*: iki tane bir fazlı B. ın birleştirilmesi ile meydana gelmiş gibi düşünülebilir (şek. 12). Ancak iki faz bobinleri arasında elektrik bakımından 90° lik faz farkı vardır. Hacım açısı olarak, bu, iki kutuplu makinelerde 90° ve dört kutuplu makinelerde 45° dir. İki fazlı B. da bir veya iki sıralı yapılabilir. Oyuklar dışında kalan bobin başlarının aynı veya başka düzlemde olmalarına göre, iki fazlı B. *bir katlı* veya *iki katlı* olarak da yapılır; şek. 12, iki katlı ve şek. 13, bir katlı birer B. ı göstermektedirler. Şek. 14 te, makine eksenine dikey bakıldığına göre, iki fazlı bir B. ın bobin başlarının meydana getirdiği iki kat görülmektedir. İki fazlı bir B. bir sıralı bir katlı veya iki sıralı bir katlı veyahut bir sıralı iki katlı olabilir.

c) *Üç fazlı B.*: en çok kullanılan B. dır. Üç ayrı bir fazlı B. dan meydana gelmiş gibi düşünülebilir; ancak her faz arasında 120 (elektr.) derecelik fark vardır. p çift kutup sayısını gösterirse, bu, hacım açısı olarak, 120/p derecedir. Üç fazlı sargılar da bir sıralı veya iki sıralı ve iki katlı veya üç katlı olarak yapılırlar. Şek. 15, bir sıralı ve iki katlı, üç fazlı bir B. ın şemasını göstermektedir. Şek. 16 da aynı B. ın, mil ekseni doğrultusunda bakıldığına göre, bobin başlarının makine üzerindeki durumları görülmektedir. Şek. 17, bir sıralı ve üç katlı bir üç fazlı B. ın, şek; 18, iki sıralı ve eşit bobinli üç fazlı bir B. ın şemalarıdır. İki sıralı ve eşit bobinli bu nevi bir B. ın faydaları şunlardır: bobinler aynı kalıplarda seri halinde yapılabilirler, uygun bobin genişliği seçilerek harmonikler yüzünden doğan kayıplar azaltılabilir ve bu tip B. lı makinelerde soğuma şartları daha iyidir. İki fazlı dağıtım sistemi kullanılmadığından, elektrik makineleri statorlarında daha ziyade bir ve üç fazlı B.; bilezikli asinkron motorların rotorlarında da iki ve üç fazlı B. kullanılır.

Alternatif akım B. ı iletkenleri, oyuklara tıkacak şekilde, el ile sararak veya hazır bobinleri oyuklara yerleştirerek yapılır. El sargısı iletken sayısı az ve oyukları yarı açık ağızlı orta güçlü (100 KW) makinelerde kullanılmaktadır. Bobinleri önceden hazırlanıp oyuklara yerleştirilerek yapılan kalıp sargılarda kullanılan bir bobin (şek. 5 b: Bobin) de görülmektedir. 4000 V a kadar olan küçük ve orta güçlü makinelerde bu bobinlerin iletkenleri, ağzı yarı açık oyuklara el ile yerleştirilir. Oyuklarının ağzı tam açık olan asinkron ve sinkron makinelerde, kalıpta şekillendirilmiş olan bobinler yalıtılırlar ve en son şekillerini almış olarak stator oyuklarına yerleştirilirler. Büyük akımlı makinelerin bobinlerinde tel yerine bakır lamalar kullanılır. Şek. 19, B. ı tamamlanmış bir motorun statorunu göstermektedir. Dinamoların, komütatrislerin ve çıkık kutuplu sinkron makinelerin kutup sargıları (uyartım sargıları) silindir veya dörtgen prizma biçimli bobinlerdir; bunlar kutup demirleri üzerine geçirilip uygun şekilde tesbit edilirler. Turboalternatorların uyartım sargıları, alternatif akım B. ına kısmen benzer şekilde, bobinleri oyuklara yerleştirerek yapılır.

Transformatör B. ında da yassı veya silindir biçimli bobinler kullanılır; bunlar önceden hazırlanırlar, sonra demir göbekler üzerine geçirilirler (şek. 20).

BOBİNET (İng. Bobbinet veya Bobbinnet; *bobbin* = bobin, iğ, *net* = ağ, file), umumiyetle altı köşeli gözleri olan, seyrek dokulu, bir çeşit hafif ve şeffaf dokuma «İngiliz tülü» (tulle anglais) de denir. İlkin, küçük tahta iğlerle karo (Fr. carreau) da işlenen pamuk veya ipek kopanaki dantele veya tülü (İng. pillow-lace, Alm. Klöppelspitzen) nün makine ile işlenmiş taklidi olarak ortaya konmuştur. «Bobinet dokuma tezgâhı» nda, kopanaki örgüsüne benzer bir şekilde, eğrilmiş çift iplikli yünle dokunur. Örgüde iki iplik sistemi vardır; bunlardan biri (a; bk. şekil), uzunluğunadır, öbürü (b ile c) de verev olarak soldan sağa veya sağdan sola ilerler. Her iki sistemdedi iplikler, kesim noktalarında birbirlerine sarılırlar. B., düz veya desenli olarak satılır; «Apprêt» denilen kolalıları kadın şapkalarında garnitür olarak kullanılır. B., elde işlenen dantelenin makine ile dokunan başka bir taklidi olan Valenciennes (b. bk.) den başlıca farkı, bu sonuncuda gözlerin dört köşe oluşudur. Bk. BOBİNO.

BOBINET

BOBİNO (Fr. Bobineau veya Bobinot; lûgat mânası: küçük bobin, iğ), bir nevi tül. Piyasada perdelik tül adı altında alınıp satılır. Muhtelif nevileri olmakla beraber, bunları âdi, iyi ve üstün B. lar olarak başlıca üç grupta toplamak mümkündür. Âdi B. lar, en az üç iplikle yapılır. Atkı ipliği tek, çözgü ipliği çifttir. Çözgü ipliklerinden biri gerilmiş, diğeri ona sarılmış durumdadır. Atkı ipliği, bu iki iplik sistemini keserek tülün gözlerini meydana getirir; bu gözlerden birinden diğerine geçe geçe tül üzerine resim veya şekil işlenir. İyi B. lar, dokunuşları bakımından üç kısma ayrılır: Biri, iki veya daha çok atkı ipliği bulunanlar, diğeri çözgü ipleği eğri olanlar, üçüncüsü de desenlerin etrafına kaba bir iplik dolanmış bulunanlardır. Kenarları bukleli, pikolu. festonlu, çiçek veya yaprak desenleriyle süslü olanlara üstün B. denir. Bunlar en iyi, en zarif ve en kıymetli B. lardır.

En iyi B. lar, bilhassa tabiî ipekten yapılanlardır. Fakat ucuza mal etmek için daha çok keten ve pamuktan yapılmaktadır. B. lardan, en çok perde yapılır. Esasen, bunlara perdelik tül adı da bu yüzden verilmiştir. Bununla beraber, B. ların yatak örtüsü, kanepe garnitürü, pencere süsleri gibi şeyler yapmak için de kullanıldığı görülmektedir. Bk. BOBİNET.

BOBİZASYON: bk. SOLMİZASYON.

BOBO, Sudan-Guinea dillerinin Volta grupunun bir alt-bölümü. Fransız Batı Afrikasının Yukarı Volta (Haute Volta) bölgesinde, Siyah Volta nehrinin yukarı kısımlarında ve Bobo-Dioulasso şehri dolaylarında konuşulan bu alt-grup, Volta grupunun kuzeybatı ucunda yer almıştır; batıda aynı grupun Senufo alt-grupiyle Niger-Senegal grupuna karışır. B. alt-grupuna Bua veya Bwa (100 000 kişi), Tara (110 000), Kian veya K'ã (40 00), Mbuin veya Mbwē (50 000), muhtemel kaydı ile de Tagba, Nanerge, Vige, Tusia veya Tuśa, Semu dilleri girer. Bk. VOLTA DİLLERİ.

BOBORIKİN, Pëtr Dmitrieviç (1836 - 1921), Rus yazarı, romancısı ve sahne uzmanı. Nijniy Novgorod'da doğmuş, Lugano (İsviçre) da ölmüştür. Kazan üniversitesinde hukuka ve kimyaya, Dorpat'ta da tıbba devam ettikten sonra, Petersburg'a geçmiş, idarî ilimlerden imtihana girerek diplomasını almıştır (1861). Yazı hayatına atılarak, cemiyet ve fert ahlâkı konusunda romanlar yazmağa başlamış, bunların ilkini de *V put' - dorogu* (Yola koyulma) [1863] adı ile yayımlamıştır. İkincisi olan *Zemskiya sil* (Toprağın kuvveti)[1864]i de ortaya koyduktan sonra 1865 te Avrupa gezisine çıkmış ve büyük merkezlerden Rus gazetelerine türlü yazılar göndermiştir. Memleketine dönerek *Teatralnoe İskusstvo* (Tiyatro sanatı) [1872] adlı incelemeyi yayımladıktan sonra 1877 de Moskovada özel bir tiyatro okulu açmıştır. Piyeslerinden, daha önce yazdığı *Fantazër* (Hayalperest) *Rebënok* (Çocuk) ve *Odnodvorets* (Köy ağası) anılabilir. Roman alanında ilk kuvvetli eseri, *Jertva veçernyaya* (Gece kurbanı) [1868] adlı psikolojik romandır; *Solidnıya dobrodeteli* (Mazbut faziletler) [1870] ile *Deltsı* (İşgüzarlar) [1872] ve *Dr. Tsıbulka* (1874) da bu grupa dahildir. Bundan sonraki romanları daha az ahlâkçı ve daha çok realist bir görüşle yazılmıştır, Moskovanın ticaret hayatını canlandıran *Kitay-gorod* (Çin şehri [= Moskovanın bir semti]) [1882], *Na usçerbe* (Ziyanda) [1890] ve *Vasiliy Tërkin* (1892) gibi. Bunlara *Poumnel* (Akıllandı) [1890] hikâyesiyle, *Pereval* (Geçit) [1894], *Po drugomu* (Başkaca) [1897] ve *Tyaga* (Cer kuvveti) [1898] adlı romanlarını da katmak gerekir. B. in tenkid yazılarından en tanınmış olanı *Evropeyskiy roman v 19. stoletii* (XIX. yüzyılda Avrupa romanı) [1900] adını taşır. B. in birçok romanları Almancaya tercüme edilmiştir.

BOBRİKOV, Nikolay İvanoviç (1839 - 1904), Rus generali ve devlet adamı. 1878 de tuğgeneral, 1884 te tümgeneral ve Petersburg bölgesi kurmay başkanı, 1898 de de Çarın başyaveri ve Finlandiya genel valisi olmuştur.B. un Ruslaştırma siyaseti Finlandiyalıları çok kızdırmış ve Finlandiyalı Schaumann tarafından Helsinki'de, Senato merdiveni üzerinde öldürülmüştür.

BOBROV, Rusyada Voronej yönetim bölümünde şehir. Nüfusu 20 000. Bityug nehri boyundadır. Çevresinde meyva ve sebze yetiştirilir. Önemli okulların bulunduğu bir kültür merkezidir.

BOBROVNİKOV, Aleksey Aleksandroviç (1821 veya 1822 - 1865), Rus Doğu bilgini ve Moğolisti. İrkutsk'ta doğmuş, Orenburg'da ölmüştür. Bir papazın oğludur. Buryatçayı ve Moğolcanın öbür lehçelerini iyi bilen babasından, Moğolcanın gramerini ve bu dili konuşmayı öğrenmiş, 1842 de de İrkutsk ruhban okulundan mezun olduktan sonra, Kazan ruhban akademisine girmiş ve aynı zamanda Kazan üniversitesinde O. M. Kovalevskiy ve A. V. Popov gibi Moğolistlerin yanında çalışarak Moğol dili ve edebiyatı alanında ihtısasını yapmıştır. 1847 de ruhban akademisinden diplomasını aldıktan sonra, Kalmuk steplerinde araştırmalarda bulunmuş ve bunun bir verimi olarak, 1850 de iki akademinin mükâfatını kazanan *Grammatika Mongolsko - Kalmıtskago yazıka* (Moğol - Kalmuk dilinin grameri) [1849] adlı eseri meydana getirmiştir. Moğol dillerinin Kalmuk lehçesini ilk defa olarak ilmî bir şekilde ele alan bu eserin muvaffakıyeti üzerine, 1850 de Kazan ruhban akademisinde «bakkalavr» derecesiyle Moğolca öğretmenliğine tâyin edilmiştir. 1855 te bu vazifeden alınarak Orenburg'daki sınır muhafızlığı emrine verilmiş ve orada sefalet içinde ölmüştür. B. un, gramerinden başka, Kalmuk dili üzerinde daha birçok araştırmaları ve Kalmuk edebiyatından tercümeleri vardır. Moğolların 'phags - pa denilen dörtköşe yazısı ve bununla yazılmış kitabeleri üzerinde de, çalışmıştır: *Pamyatniki mongolskago kvadratnago pisma* (Moğolların dörtköşe yazısı ile yazılmış abideler) [1870].

BOBRUİSK, Beyaz Rusyada yönetim bölümü. Birçok bataklık ve ormanların bulunduğu bir bölgedir. Merkezi, taşına elverişli bir noktada ve Berezina nehri üzerinde bulunan 84 000 (1939) nüfuslu B. şehridir. B. in denizden yüksekliği 161 m olup kereste ve tahıl ticareti merkezidir.

BOBRZYNSKI [*bobjıński*], **Michał** (1849 - 1935), Polonyalı tarihçi ve devlet adamı. Kraków'da doğmuş, Poznań yakınında, Dopuchów'da ölmüştür. Kraków üniversitesinde hukuk okuduktan sonra, aynı üniversitede, 1873 te doçent, 1877 de de profesör olmuştur. İki yıl sonra da Polonya hukuku tarihi ordinaryüs profesörlüğüne getirilmiştir. Tarihî ve hukukî eserleri arasında en tanınmış olanı *Dzieje Polski* (Polonya tarihi) [2 cilt 1879, 4. bas. 1927] başlığını taşır. Eski Lehistanın çökmesini ve bunun sebeplerini tahlil eden bu eser bu olaya başlıca sebep olarak iç teşkilâtsızlığı ve idare bozukluğunu gösterdiği için tarihçiler arasında hararetli münakaşalara yol açmıştır. B., 1885 te siyasî hayata atılmış, 1890 - 1901 yılları arasında Galiçya eğitim konseyinin başında bulunmuş, 1908 den 1914 e kadar Galiçya valisi olmuş 1917 de de Avusturya kabinesinde Galiçya nazırlığını üzerine almıştır.

BOB - SLEIGH [İng. *bobsley*], birkaç kişinin oturabileceği bir kızak cinsi (basit olarak *bob* da denir). Hususî koşu yerlerinde kaymada kullanılan B., bir çatı ile iki çift patenden meydana gelir. Baş tarafındaki çelik patenler,

B O B - S L E I G H

kızağın idaresini sağlar. Kızağa bir çark veya iki halatla istikamet verilir. Fren tertibatı, arka tarafa yerleştirilmiştir, en arkada oturan kimse, hareket ettirilen iki büyük demir kanca ile fren yapabilir. Bazan en önde oturanın hareket ettirebileceği bir imdat freni de vardır. Kızağa binenler arka arkaya otururlar veya yüzü koyun yatarlar.

BOBTAIL [*bobteyl*; İng. = kesik kuyruk, *bob* = kesip kısaltmak, *tail* = kuyruk], kuyruksuz İngiliz çoban köpeği. Brie köpeğine benzemekle beraber tüyleri daha kabarık ve daha kabadır.

BOCA veya **BOCİ** (Den.), yelken gemiciliğinde rüzgârüstü mânasına gelen orsa (b. bk.) nın aksi olup rüzgâraltı yönünü ifade eden terim. Bununla dümene verilecek kumanda üzerine gemi rüzgâraltına doğru sarkar.

Boci kaçmak: *bociden dümen karşılamak* da, bu arada kullanılan tâbirlerdir. Birincisi, yelkenliyi rüzgârdan daha açıp fazla yürütmek ve ikincisi de, teknenin rüzgâra doğru kaçmasını önlemek için dümenin küçük bir açı ile bociye basılı bulunması demektir.

Bocalama, bazen halk dilinde kullanılan ve bir kimsenin, yapılan itirazlar ve ileri sürülen düşünceler karşısında sözünü veya iddiasını savunamıyarak şaşırmasını ifade eden bu kelime, gemici dilinde bir teknenin kötü bir hava veya buna benzer bir hâdise karşısında geri dönmek zorunda oluşuna denir.

Bocalamak (Bocadan dönmek), yelkenli gemilerde rüzgâr altından dönmeye denir. Geminin kıçı rüzgâra çevrilir. Rüzgâr altına az veya çok bir yer kaybedilerek, rüzgâr geminin bir tarafından öbür tarafına geçirilir.

BOCAGE [*bokaj*], **Manoel Maria Barbosa du** (1765 - 1805), Portekizli şair. Setubal'da doğmuştur. 14 yaşında orduya girmiş, 16 yaşında bahriyeye geçmiştir. Şiir yazma kabiliyeti ile kendini çabucak tanıtmıştır. Hindistanda ve Çinde birkaç yıl kaldıktan sonra Portekize dönmüştür. İdil, eleji, sone, manzum mektup ve satir (hiciv) türlerinde büyük bir başarı kazanan B., *Verdades duras* (Acı hakikatler) [1797] adlı din aleyhtarı yazıları yüzünden hapsedilmişse de çok geçmeden serbest bırakılmıştır. B., Arcadia adlı edebî bir derneğe üye olmuştur. B. ın üslûbu özentilidir. 6 cilt tutan manzum eserleri *Obras poeticas* adiyle ilk defa 1806 - 1814 yıllarında yayımlanmıştır (yeni yayımları 1853 - 1857 ve 1876, 7 cilt).

BOCARDO [*bokardo*], surî mantıkta, tasımın 2 nci şeklinin 5 inci kip (modus) i. Misâl: o: bazı insanlar konuşamazlar; imdi a: insanlar yaşıyan mahlûkturlar; o halde o: bazı yaşıyan mahlûklar konuşamazlar.

BOCAS DEL TORO [*bokaz thel toro*], Orta Amerikada Panama Cumhuriyetinin kuzeybatısında yönetim bölümü ve merkezi. B. yönetim bölümünün yüzölçümü 9 086 km², nüfusu 25 500 (1940) olup çoğu zenci ve melezdir. Panama'nın kuzeybatı kıyısı yakınında bulunan 10 000 nüfuslu B. kasabası bir ada üzerindedir. Çevresinden elde edilen kakao, kahve ve muzun ihraç yeridir.

BOCATIUS [*bokâtsius*] **János,** asıl soyadı *Bock*, Macarca soyadı *Bogâthy* [bogâti] (1549-1621), Alman asıllı Macar tarihçisi ve şairi. Almanyada doğmuş, Macaristanda Gyulafehérvár (şimdi Rumanyada Alba Iulia) da ölmüştür. Macaristana gelip Macar asılzadesi payesine yükseltilen B., Kıral Rudolf'tan «saray şairleri reisi» unvanını almış, Kassa (şimdi Slovakyada Košice) da öğretmen ve belediye reisi olmuştur. Kuzey Macaristan asılzadeleri, Avusturyaya karşı harb açan Erdel beyi Bocskay István tarafına geçtikten sonra B., beyin şairi ve güvendiği adamı olmuştur. Bocskay kendisine elçilik vazifeleri de vermiştir. Erdel beyi Bethlen Gábor ise B. u Gylafehérvár kütüphanesi müdürlüğüne tâyin etmiştir. B. un bazı hâdiseler dolayısiyle yazdığı Latince şiirlerinden başka, şu eserleri anılmağa değer: *Commentatio epistolica de legatione sua ad Stephanum Bocskay* (Bocskay István nezdindeki elçiliğinin mektup şeklinde raporu), *Olympias carceraria* (Kendi esaretinin hikâyesi), *Hungariais libri poematum quinque* (Beş kitap halinde Macaristan şiirleri). İslâmiyetle ilgili eseri: *Oratio de profanitate Turcicae religionis* (Türk dininin profanlığı hakkında vaız) [Wittenberg 1596].

BOCCA DELLA VERITÀ [*bokka della verita*] (İtal. = hakikat ağzı), Romada Santa Maria in Cosmedin kilisesinin revakı altında, gözleri ve ağzı açık, eski çağdan kalma, damarlı mermerden büyük bir maskaron. (Bu kilise eski bir Ceres ve Proserpina tapınağı üzerinde yapılmıştır.) Bir rivayete göre, bu ağza ellerini sokarak yemin eden Romalılar yalan yere yemin ederlerse, ellerini çekemezlermiş. Bu maskaronun çukurluğuna bakılırsa, bir lâğım veya çeşme deliği ödevini görmüş olması gerektir. Santa Maria kilisesi ile Vesta tapınağı arasında uzanan meydanın adı, Piazza della Bocca della Verità (Hakikat ağzı meydanı) dır.

BOCCACCINO, BOCCACCIO [*bokaççino, bokaçço*] (1467? - 1524?), İtalyan ressamı. Ferrara'da doğmuş, Cremona'da ölmüştür. Lombardia resim mektebi içinde yer alan B. nun üslûbu, geçmişteki sanattan birçok izler taşımaktadır. Romada Santa Maria Traspontevia kilisesi için «Meryemin taçlandırılışı» adlı resmi yapmıştır. Kabiliyetini en iyi belirten resimleri Cremona'dadır. Bu şehirdeki kilisenin kubbesine yaptığı «Meryemin doğuşu», «Meryemin düğünü» ve «Takdis eden İsa» adlı fresko resimlerinde (1508-1518), ünlü ressam Perugino'nun tesiri görülür. Eserleri arasında «Meryemin ölümü», «La Pinacoteca» (Ferrara), «Aziz Catharina'nın mistik düğünü», «Güzel Sanatlar Akademisi» (Venedik) önemli bir yer alır. B. nın oğlu **Camillo** (1511-1546) Cremona'da doğmuş, gene orada genç yaşta ölmüştür; bununla beraber, Cremona resim mektebinin değerli bir ressamı olarak tanınmıştır. Önceleri babasının yanında çalışmıştır. Eserlerinde, hele San Sigismondo kilisesine yaptığı resimlerinde (1535 - 1537), talebesi olmadığı halde, Correggio üslûp ve tekniğinin tesirleri görülür. Eserleri arasında, «Madonna ve çocuk İsa», «Aziz Vaftizci Ioannes», «Albert ile birlikte» vardır.

BOCCACCIO [*bokkaço*], **Giovanni** (1313 - 1375), İtalyan hikâyecisi, şairi ve humanisti. Pariste doğmuş, Floransa yakınında Certaldo'da ölmüştür. Boccaccio di Chellino da Certalda denilen Floransalı banker-tüccarla Jeanne adında Fransız bir kadının gayrımeşru oğludur. Otobiyografik yazılarından anlaşıldığına göre, 1314 ten itibaren Toscana kasabalarında büyüyen ve 7 yaşında Latinceye başlıyan B., babasının arzusu ile tüccar olmak üzere 1328 de Napoli'ye gönderilmiştir. Bu cazibeli şehirde sefahata dalan ve 6 yılını tüccarlar yanında boşuna geçiren sanatkâr ruhlu B. yu, 1334 te babası, kilise hukuku tahsil etmek şartiyle, ticarete devamdan affetmiştir. B., bir taraftan bilginlerden ve bilhassa Napoli kıralı Roberto'nun Yunanca el yazmaları toplamağa başlıyan kütüphanecisi Paolo da Perugia'dan istifade ederek kültürünü genişletmeğe çalışmış, öbür taraftan da muhteşem sarayın gölgesinde sefahatına devam etmiştir. 30 Mart 1336 da, Paskalya yortusunun arife günü, San Lorenzo kilisesinde B. nun, Kontes Maria d'Aquino adında evli bir kadını görüp ona hemen âşık olması, kendi hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Ortaçağ sonu İtalyan edebiyatında Dante, Beatrice'yi, Pet-

rarca da Laura'yı şiirleriyle ebedileştirdikleri gibi, B. da, kıral Roberto'nun gayrımeşru kızı olan Maria'yı, Fiammetta (İtal. = alevcik) adı ile bu kadınların saffına yükseltmiştir. Fiammetta'nın, B. nun aşkına sonradan gösterdiği sadakatsizliğe rağmen, B. bütün İtalyanca sanat eserlerini onun ilhamiyle ve — Fiammetta'nın ölümünden sonra dahi-onun için yazmıştır. Avrupa edebiyatında «novella» denilen hikâye türü, aynı zamanda da İtalyan nesri, esaslı bir şekilde ve sanat prensiplerine göre bu vesile ile kurulmuştur. Fiammetta'nın ihanetinden bir müddet sonra, B. nun babası öldüğü için, 1339-1341 yılları arasında şair Napoli'den Floransa'ya dönmek zorunda kalmış, muhtemel olarak 1346 da Ravenna'da, 1348 de de Forli'de bulunmuş, 1348 de bütün Avrupaya ölüm saçarak Floransa'ya da varan büyük veba salgınında Fiammetta ölmüş, 1353 te de 40 ına basmış olan B. nun yaratıcı sanatkâr hayatı sona ererek humanistik faaliyeti başlamıştır. Hayatının bu ikinci safhasında ilham kaynağı olarak Petrarca'yı, aşk yerine de arkadaşlığı görürüz. 1351 de B., Floransa şehri adına Padova'ya giderek orada sürgün bulunan Petrarca'yı memleketine çağırmış ve onu bir müddet evinde misafir etmiştir. Petrarca'nın bir nevi öğrencisi olan B., kendini Latinceye ve bilhassa Yunancaya vermiş ve Leonzio Pilato (Leon Pilatus) adında çetin ruhlu bir Yunanlı bozmasını evine alarak, bin fedakârlıkla ona Homeros yazmasını, edebiyat tarihinde ilk defa, Latinceye çevirtmiştir. 1354. 1365. 1367 yıllarında Avignon ve Roma papaları nezdin de Floransa elçisi olarak bulunan B., 1361 de Napoli'ye uğraşmışsa da, bu sefer oradaki hayatı beğenmemiş, 1362 de bir keşişin ölümü vesilesiyle dinî bir buhran geçirerek dindarlığa dönmüş, şaheseri olan *Decameronenin* açık saçıklığından hicap duymuş ve kapıldığı melânkolide Petrarca kendisini teselli etmiştir. B. yu, başgösteren sefaletten kurtarmak için, ahbapları 1373 te Floransa üniversitesinde bir Dante kürsüsü (Cathedra Dantesca) ihdas ederek oraya tâyin ettirmişlerdir. Birkaç ay sonra B. hastalanarak Certaldo'ya dönmüş ve arkadaşı Petrarca'nın ölümünden 1 yıl sonra, 21 Aralık 1375 te aynı şehirde ölmüştür; SS. Jacopo e Filippo kilisesi avlusunda gömülüdür.

Giovanni BOCCACCIO

İtalyan Rönesansının üç öncüsünden sonuncusu (öbürleri: Dante, Petrarca) ve dünya edebiyatının en büyük simalarından biri olan B. nun İtalyanca eserleri, yazılış sırasına göre şunlardır: 1. Konusu Ortaçağ Fransızcasında, şövalyelik hayatından alınma «Floire et Blancheflor» (İtal. Florio e Biancofiore) başlıklı aşk destanında işlenmiş olan *Il Filocolo* (Aşk mustaribi) [1336; bas. 1472]; mensur roman. 2. Napoli hayatını allegorik bir şekilde tasvir eden *La caccia di Diana* (Dıananın avı) [1337]; «terza rima», yani «üç mısralı kıta» nazmında yazılı mitolojik şiir. 3. Troia harbine bağlı «Troilos ile Khryseis» (İtal. Troilo e Criseida) aşk destanını konu alan ve kadınların aşkta sebatsız olduğunu ileri süren *Il Filostrato* (Aşkzede) [1338; bas. 1480] manzum epopesi; «ottava rima», yani «sekiz mısralı kıta» nazmı ilk defa bu eserde kullanılmıştır; İngiliz şairlerinden G. Chaucer, «Troylus and Cryseyde» (Troilus and Cressida) sını [1372-1386] B. nun bu eserine borçludur. 4. Efsanevî Yunan kırallarından Theseus'un sarayında Palaimon, Arkhytas (İtal. Palemone e Arcita) ile prenses Emilia arasında geçen bir aşk macerasını konu alan *La Teseida* (Theseus'name) [1340; bas. 1475] adlı, ottava rima nazmında epope; Chaucer'ın «Canterbury Tales» (C. masalları)indeki ilk hikâye (Knightes Tale [Şövalyenin hikâyesi]; kahramanları: Palemon, Arcite, Emilie; 1388) bundan alınmadır. 5. Kahramanları arasında Fiammetta da bulunan *Il ninfale d'Ameto o Commedia delle ninfe* (Ameto su perileri toplantısı veya su perileri komedisi) [1341-1342; bas. 1478]; yer yer terza rima nazmında şiirlerle karışık mensur çoban idili. 6. Dante'nin hayalini andıran ve sebatsız aşkı konu alan *L'amorosa visione* (Aşk görüntüsü) [1342; bas. 1521]; terza rima nazmında allegorik şiir. 7. Ovidius'un «Metamorphoses» (Şekil değiştirmeleri) ini andıran *Il ninfale Fiesolano* (Fiesolo su perileri toplantısı [1345; bas. 1477]; ottava rima nazmında allegorik çoban idili. 8. Sevgilisi Fiammetta (Kontes Maria d'Aquino) yı sadık bir âşık olarak gösteren *L'amorosa Fiammetta* (Âşık F.) [1343-1344; bas. 1472]; mensur; B. nun bu önemli eseri, Batı edebiyatları tarihinde ilk psikolojik romandır; B, Panfilo (= bütün aşk) adını alarak romanın erkek kahramanı olmuştur. 9. Şaheseri olan *Il Decamerone* (On günler) [1348-1353; bas. Floransa 1470]; aşağıya bk. 10. Hicivli ve mensur bir roman olan *Il corbaccio o Laberinto d'amore* (Kocamış karga veya aşk lâbirenti) [1354-1355; bas. 1487]; İtalyanca yazılı sanat eserlerinin bu sonuncusu ile B., türlü aşk maceralarından sonra, kadınlardan bir nevi intikam almak istemiştir. 11. Hayranı olduğu Dante'ye ait *Vita di Dante* (D. nin hayatı) [1360; bas 1899]. 12. Floransa üniversitesinde verdiği konferansları içine alan *Commento alla Divina Commedia* («İlâhî komedi» şerhi; «Inferno» [Cehennem]-nun 17. «canto» suna kadar) [1373; bas. 3 cilt, 1928]. B. nun Latince eserleri de şunlardır: 1. Vergilius'un «Buccolica» [Eclogae] (Çoban şarkıları) sından mülhem olan *Bucolicum carmen* (Çoban şarkısı) [1355-1360; bas. 1914]; 16 eklog. 2. Kötümser bir dünya görüşiyle yazılmış *De casibus virorum illustrium* (Meşhur erkeklerin sukutu hakkında) [1355-1360; bas. 1475]; hazreti Âdem'den başlıyarak B. nun zamanına kadar, saadete eriştikten sonra bedbaht olan meşhur erkeklerin hikâyesi: 9 kitap. 3. Temkinli ve ahlâkı över bir eda ile yazılmış *De calaris mulieribus* (Meşhur kadınlar hakkında) [1362; bas. 1473]; Havvadan başlıyarak zamanının Napoli kıralıçesine kadar. 4. Bir nevi mitoloji kitabı olan *De genealogiis deorum gentilium* (Pagan milletlerin ilâhları şeceresi hakkında) [1350-1360; bas. 1472]; 15 kitap. 5. Alfabetik bir coğrafya sözlüğü olan *De montibus, sylvis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis seu paludibus, de nominibus maris* (Dağlar, ormanlar, kaynaklar, göller, nehirler. su birikintileri veya bataklıklar ve deniz adları hakkında) [1355-1365; bas. 1494].

Decamerone (Yun. *deka* = 10, *hēmera* = gün) adı, IV. yüzyıl Hıristiyan azizlerinden St. Ambrosius'un Latince *Hexameron* (Yun. *heks* = 6; Hılkat'ın 6 günü)undan analoji yoliyle alınmadır. İlham kaynaklarından biri de İtalyada XIII. yüzyıl sonlarında yazılmış olan *Cento novelle*

antiche (100 kadim masal) adlı eserdir. Yüz hikâye külliyatı olan bu eserin önsözünde B., bunları bilhassa genç kızları ve kadınları eğlendirmek için yazdığını söylemiş, giriş kısmında da hangi vesile ile anlatıldığını, yani eserin çerçevesini açıklamıştır. Buna göre, 1348 deki veba salgınında Floransa ahalisinin büyük bir kısmı kırılırken, ölen akrabaları için dua etmek üzere 7 genç kız (Pampinea, Fiammetta [B. nun sevgilisinin adı], Filomena, Emilia, Lauretta, Neifile, Elisa) Santa Maria Novella kilisesinde buluşurlar; tesadüfen oraya 3 delikanlı (Panfilo [B. nun kendisine verdiği ad], Filostrato, Dioneo) da gelir; duadan sonra, biraz teselli bulmak maksadiyle hep beraber şehir dışında bulunan romantik bir malikâneye çekilirler. Orada geçirdikleri 10 gün zarfında her biri sıra ile günün kıraliçesi veya kıralı olur ve her gün, 10 hikâye (hepsi 10 × 10 = 100) anlatıldıktan sonra, yemek yenir, dans edilir ve şarkı söylenir (bu şiirler B. nun değerli lirikleridir). On günlük bu âlem nihayet bulduktan sonra, yine hep birlikte şehre dönülür. 100 hikâyeyi bir araya toplayıp aralarında bir bağ kurmak, esere organik bir bütünlük sağlamak hüneri yeni değildir. «Çerçeveli hikâyeler» denilen bu tipin tekniği, Milât sıralarında Hindlilerde (*Panchatantra* [Beş kitap], v. b.), daha sonra İranlılarda (*Hezâr Efsâne* [Bin masal]) ve Araplarda (*Elf leyle ve-leyle* [Bin bir gece]) meydana getirilen hikâye külliyatlarında vardır. B. dan sonra, İngilterede Chaucer'ın yukarıda anılan *Canterbury Talesi*, Fransada da Navarre kıraliçesi Marguerite d'Angoulême'in *Heptaméron* (Yun. *hepta* = 7) [1559]u, «çerçeve» prensipi bakımından B. nun bu eserine bağlıdırlar. *Decamerone* hikâyelerinin konuları Doğudan, Batıdan, hurafelerden, efsanelerden, halk masallarından, «fabliaux»lardan, ozan (İtal. trovatore) hikâyelerinden, kahramanlık destanlarından, din kitaplarından, klâsik eserlerden ve bilhassa şahsî müşahedelerden derlenerek işlenmiş, günlük hayata uydurulmuştur. Bunlar, klâsik ahlâk ve edep prensipleri hiçe sayılarak, fakat yüksek bir sanatla, gayet serbest bir eda, cinas, kinaye ve buluşlarla süslü, akıcı, canlı bir üslûp, konuşma sahneleri bol, alaycı bir ton, eğlendirici bir tarz ve kolay anlaşılır bir dille (lingua parlata) yazılmıştır. Eser Ortaçağ sonu, yani XIV. yüzyıl İtalyan sosyetesinin bir aynasıdır. Canlı tiplerle dolu olan bu galeride, halkın her tabakasından alınmış mümessillere karışık olarak raslarız: kıral, serseri, prens, aşçı, şövalye, dolandırıcı, hâkim, hekim, Müslüman, Yahudi, ressam, çiftçi, mabeynci, hacı, ekmekçi, gemici, hancı, at cambazı, türlü kadın tipleri - kıraliçesinden, köylüsünden, şehir yosmasına kadar - ve bilhassa ruhban sınıfından papa, keşiş, rahip, rahibe, papaz ve türlü manastır efradı. Kilise adamları arasında hüküm süren ahlâksızlık, riya ve dünyevî zevk iptilâsı amansız bir şekilde açığa vurulmuştur. Hikâyelerin uzunluğu 1 (gün I. hikâye 9) ile 20 (VIII. 7) sayfa arasındadır. Günlerden bazısı belli bir konuya tahsis edilmiştir: maceralardan sonra umulmadık bir saadete erişmek (II. gün); zekâ kuvvetiyle emele erişmek veya kaybedilen bir şeyi yeniden elde etmek (III.); bedbaht aşk (IV.); keder veya talihsizlikten sonra saadet (V.); zekâ anıklığı sayesinde bir felâketi atlatmak (VI.); kadınların, kendi kocalarına oynadıkları tütlü oyunlar (VII.); erkeklerin, kendi karılarına oynadıkları oyunlar (VIII.); aşkta ve her türlü işte alicenaplık ve mertlik (X.). I. ve IX. günler serbest konulara tahsis edilmiştir. Konu itibariyle hikâyeler pek çeşitlidir: güldürücü, acıklı, hissî, romantik, hamasî, fantastik v. b. Doğu İslâm âlemi ve Akdeniz hikâyelerde geniş ölçüde aksettirilmiştir. Türk adı ile, İzmir, İstanbul, Kıbrıs, Girit, İskenderiye ve Tunus eserde sık sık geçer. Haçlı Seferlerinin ve «İstanbul [Bizans] İmparatorluğu»nun akisleri de vardır. Birçok hikâyede rol alan Salâheddin-i Eyyubî (eserde: Saladın), daima âlicenap bir hükümdar olarak gösterilmiştir (Saladin ile Messer Torello, X. 9; Mısır Sultanı ile Madonna Zinerva, II. 9). Yahudi Melchisedech'in Salâheddin'e anlattığı üç yüzük hikâyesi (I. 3), sonradan Lessing'in *Nathan der Weise* (Akıllı N) [1779] adlı piyesine konu olmuştur. İslâm âleminden, «Türkiye kıralı Osbech» (Özbek?) ile Arap kızı Alatiel'in hikâyesini (II. 7) de, bu arada, anmak gerekir. En açık saçık hikâyeler umumiyetle III. günde toplanmıştır (bilhassa III. 10 = Alibech ile keşiş Rustico'nun cehennem hikâyesi; sonra, keşiş Don Felice, Frate Puccio ve karısı Monna Isabetta'nın kefaret hikâyesi = III. 4; çiftçi Feronda ile karısı ve başkeşişin âraf hikâyesi = III. 8, v. b.; ayrıca Pinuccio ile Niccolosa'nın han hikâyesi = IX. 6 ve Don Gianni ile Gemmata'nın kısrak hikâyesi = IX. 10, v. b.). Buna karşılık X. gün fazilet hikâyeleri günü olmuştur (bilhassa, sevdiği kocası için her türlü feragata ve zillete katlanan Griselda'nın hikâyesi = X. 10, ki kitabın sonuncu, aynı zamanda da eserin en güzel hikâyesidir; sonra, arkadaşlık ve fedakârlık konusunu ele alan Gisippo ile Tito hikâyesi = X. 8, şerri âlicenaplıkla yenmeği tasvir eden Nathan ile Mitridanes hikâyesi = X. 3, v. b.). Aşkın medenileştirici kudretini anlatan Cimone ile Efigenia hikâyesi (VI. 1) de bu gruptandır. Şövalyelik ve macera hikâyesi türüne şunlar misal olarak gösterilebilir: Federigo degli Alberghi (V. 9), Gostanza da Lipari (V. 2), Andreuccio da Perugia (II. 5), Madonna Beritola (II. 6), Landolfo Ruffolo (II. 4), Conte d'Anguersa (Anvers kontu, II. 8), Pietro d'Aragona (X. 7) Carlo d'Angiò (X. 6). Tancred'in kızı Ghismunda (IV. 1) da kahraman kadınlar arasındadır. Fantastik hikâyelerden Nastagio degli Onesti (V. 8), Messer Ansaldo ile Madonna Dianora (X. 5) ve yukarıda geçen Messer Torello (X. 9), hissîlerden de Girolamo ile Salvestra (IV. 8), Gerbino ile Tunus beyinin kızı (IV. 4), Isabetta ile Lorenzo (IV. 5) ve Simone ile Pasquino (IV. 7) gösterilebilir. Hıristiyan keşişlerin sefih hayatını tatmak için din değiştiren Yahudi Abraham (I. 2), Madonna Lisetta'ya, hazreti Cebrail'in ona âşık olduğunu söyliyen Frate Alberto (IV. 2),

«Decamerone toplantısı» adiyle tanınan tablo. Camposanto'daki fresko (Pisa, XIV. yüzyıl)

büyük bir günahkâr olduğu halde azizler sırasına geçirilen Ser Ciappaletto (I. 1), sağır-dilsiz bir bahçıvan kılığına girerek bir rahibe manastırına sokulan Masetto da Lamporecchio (III. 1), cübbesini Monna Belcolore'ye kaptıran Varlungo papazı (VIII. 2), komik aşçı Chichibio (VI. 4), kadınlara melek tüyü vadeden Frate Cipolla ile hizmetçisi Guccio Balena (VI. 10), tüccar Salbetto'yu soyan Sicilyalı kadın Jancofiore (VIII. 10), hâkim Ricciardo di Chinzica (II. 10) ve bilhassa, Niccolosa'ya âşık olan bön ressam Calandrino ile onun muzip meslektaşları Bruno, Buffalmacco ve bunlara arasıra katılan hekim Simone da Villa ve genç Maso del Saggio (VIII. 3. 6, 9; IX. 3,5) ileri gelen başlıca tiplerdir. Eserin sonsözünde, açık saçıklığın müdafaasını buluruz. Rönesans öncülerinden olan B., bu eserinde, bütün müşahede kudretini kullanarak, yüzde yüz realist bir anlayışla ve nüfuz edici bir psikoloji ile, insanlığın çıplak ve müşahedenin yanlış bir tarafı şimdiye kadar bulunamıyan bir tablosunu çizmiş; insan hayatının saiki olan her türlü ihtirasları, beşerî zaıfları ortaya sermiş ve insan hayatının gülünçlüğünü, yani bir «Beşerî Komedi» (commedia umana) olduğunu göstermiştir. Memleketimizde bu eserden ancak parçacıklar tercüme edilerek «B. dan hikâyeler» v. b. başlıklarla yayımlanmıştır (son olarak 1954).

BOCCALINI [*bokkalīni*], **Traiano** (1556-1613), İtalyan hicivcisi. Loreto'da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Bir mimarın oğludur. En meşhur eseri *Ragguagli di Parnaso* (Parnassos haberleri) [1612-1613] dur. Bu eserde Apollon, huzuruna çıkanların şikâyetlerini dinleyip adalet dağıtan bir tanrı olarak canlandırılmıştır. B. nin, tenkid ve hicivlerine uğrıyanların düşmanlığından kurtulmak için Venedik'e gidip yerleştiği söylenir. Çağdaş yazarlara göre, bir grup İspanyol külhanbeyi tarafından kum torbalariyle dövülerek öldürülmüştür. Bu rivayeti, B. nin nefret ettiği İspanyollar uydurmuş olsa gerektir. B. nin hücum etmedidiği tek hükümet, Venedik Hükümeti idi. Bu şehre karşı ayrı bir sevgisi vardı. B. nin takma adla yayımlanan bir eseri de *Commentari sopra Cornelio Tacito* (Cornelius Tacitus hakkında açıklamalar) [1669] dur. Birçok dillere tercüme edilen *Pietra del paragone politico* (Siyasî mehenk) [1615] adlı eserinde İspanyol hâkimiyetine hücum etmiştir.

BOCCANERA [*bokkanēra*] veya **BOCCANEGRA, BOCCANİGRA** (Fr. *Bouquenègre*), büyük bir Ceneviz ailesi. XIII. yüzyılın başında kurulmuştur. İtalyan Halk Partisine birçok önemli siyaset adamı (konsolos, doç), komutan (general, gemici) ve banker vermiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: **Simone** (1300-1363), B. ailesinden ilk doç; bunun kardeşi **Egidio,** Castilla kıralı XI. Alfonso idaresinde amiral.

BOCCA-TIGRIS (Çincesi *Hu-men* = kaplan kapısı), Güney Çinde Hsi-Kiang nehrinin Güney Çin Denizine döküldüğü yerde. 4 km genişliğinde geçit. Bu geçidin önünde B. adası vardır. Burası Kanton'a giden yola hâkim bulunduğu için tahkim edilmiştir.

BOCCHERINI [*bokkerīni*], **Luigi** (1743-1805), İtalyan bestecisi. Lucca'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Mükemmel bir viyolonselist olan B., birkaç yıl Romada, Pariste, sonra Madridde kalmıştır. Madridde kıral III. Carlos'un kardeşi Don Luis, B. yi himayesine almış, dairesinin bestecisi, virtüozu tâyin etmiş ve ölünceye kadar (1785) da onu bırakmamıştır. B., daha sonra III. Carlos ve IV. Carlos'un yanında çalışmış, nihayet Prusya kıralı II. Friedrich Wilhelm'in orkestra şefi olmuştur. Prusya kıralının da bestecisi olan B., eserlerinin büyük bir kısmını onun için yazmıştır. Hayatının sonunda hâmisiz kalan B., büyük bir sıkıntı içine düşmüş, karısı ile iki kızının ölümünden sonra, son günlerine kadar, darlık, yoksulluk içinde yaşamıştır.

Müzik tarihinde Stamitz ile Haydn arasında yer alan B. nın müziği umumiyetle rokoko üslûbundadır. 467 eseri arasında şunlar vardır: 1 opera (*La Clementina,* 1765), orkestra için 20 senfoni, 1 suit, 4 viyolonsel konçertosu, oda müziği olarak da 33 sonata (21 i piyano ile keman, 6 sı viyolonsel ile bas 6 sı da keman ile bas için), 155 kuintet (12 si piyano, 125 i yaylı, 18 i de yaylı ve nefesli sazlar için), 91 kuartet (yaylı sazlar için), 60 trio, 16 sekstet, 2 oktet, 2 duet; ayrıca da 2 oratoryo ile meşhur bir *Stabat mater* (yaylı sazlar kuinteti refakatinde 3 ses için). *Quintetto* No. 5 (op. 13) için yazılan *Minuetto* da meşhurdur.

BOCCHETTA, LA [*la bokkętta*], İtalyada Ligurya Apeninlerinde. 772 m yüksekliğinde tarihî değeri olan bir dağ geçidi. B., Cenova-Novi şosesi boyundadır.

BOCCHUS [*bǫkkhus*], Mauretania kırallarından ikisi:

1. **I. Bocchus** (M. Ö. II. yüzyıl), Numidia kıralı Iugurtha'nın kayınpederi. Romalılara karşı önce desteklediği Iugurtha'yı sonra hile ile yakalıyarak teslim etmiş ve bu hareketinin mükâfatı olarak Numidia'nın bir parçasını memleketine katabilmiştir (M. Ö. 105).

2. **II. Bocchus** (ölm. M. Ö. 33), I. B. un oğlu. Evvelâ küçük kardeşi Bogud (b. bk.) ile birlikte hükümdarlık eden B., Romalıların Afrikada yaptıkları harb sırasında Numidiaya hücum ederek, Iuba'nın başşehri Cirta (bugün Cezayirde Constantine) yı zaptetmiştir. Bu harb sona erince, Caesar, Iuba'nın müttefiki Massanassa'nın memleketinden bir parçayı B. a vermiştir. Lâkin Caesar öldürüldükten (M. Ö. 44) sonra Massanassa'nın oğlu Arabio bunu geri almıştır. B., Caesar'ın ölümünden sonra Octavianus'un tarafına geçerek onun yardımiyle kardeşini kovmuş ve Mauretania'nın tek hükümdarı olmuştur. Ölümünden sonra memleketi bir Roma eyaleti haline getirilmiştir.

BOCCIONI [*boççǭni*], **Umberto** (1882-1906), İtalyan ressam, heykeltıraş ve yazarı. Reggio di Calabria'da doğmuş, Birinci Dünya Harbi sırasında Alpler cephesinde bir

U. BOCCIONI: «Kalanlar»

kazada ölmüştür. Romada 1898 - 1902 yıllarında Giacomo Balla'nın atelyesinde tahsil etmiş, 1902 de Pariste impresyonizmi incelemiş, resim öğretmeni olarak Petersburg'da 7 ay bulunmuştur. Rusyadan getirdiği tablolar dağılmıştır. 1904 - 1906 da Padova ile Venedikte çalışmış, Milano'da da bir müddet sıkıntı içinde yaşadıktan sonra fütürizmin kurucusu F. T. Marinetti ile tanışmış, bu harekete Luigi Rossolo, G. Balla, G. Severini ve Carlo Carra ile birlikte 1910 da katılmış ve ilk fütürist ressamlar manifestosunu yayımlamıştır. Aynı yılda ikinci bir manifesto ile bu çığırın şu prensiplerini açıklamıştır: plâstik dinamizm, aşırı moderncilik, eşyanın kendisine dayanmayıp ressam üzerindeki tepkiye dayanan bir ressamlık anlayışı. 1912 de Marinetti ile birlikte Pariste ilk fütürist sergisini açmıştır. Sonra Londra Bruxelles ve Berlinde açılan başka sergilerle fütürist hareketler yayılmıştır. 1912 de B. fütürist heykeltıraşlık manifestosunu çıkarmıştır. Fütürist yazar olarak «Lacerba», «Vela latina» ve «Avvenimenti» adlı dergilerde sanat, felsefe ve tiyatro yazıları çıkmıştır.

U. BOCCIONI: «Gidenler»

Başlıca eserleri şunlardır: Ressamlık: *Stati d'animo* (Ruh halleri) [1911], *Elasticità* (Elâstikiyet) [1911], *Scomposizione di figure a tavola* (Sofrada oturanların analizi) [1912], *Antigraziosa* (Zarafet düşmanı kadın) [1912]. *Materia* (Madde) [1912], *Foot-ballers* (Futbolcular) [1914]. Heykeltıraşlık: *Testa + Finestra, Sintesi del dinamismo umano* (Kafa + pencere, insan dinamizminin sentezi) [1912], *Forme uniche della continuità nello spazio* (Boşluk içinde devamın biricik şekilleri) [1913]. Edebiyat ve tenkid: *Pittura, scultura futurista: dinamismo plastico* (Fütürist ressamlık, heykeltıraşlık: plâstik dinamizm) [Milano 1914], *Il teatro sintetico futurista* (Sentetik fütürist tiyatrosu) [Marinetti, Settimelli, Bruno Corra ve başkaları ile birlikte) [Milano, 1913], *Opera completa* (Bütün eserleri) [Marinetti'nin bir önsözü ile; Foligno, 1927].

BOCET [*boçet*] Rumenlerin yas şarkısı. Bunu söyliyen kadınlara *bocitoare* denir. Teodor Burada ile Simion Florian Marion, B. leri toplayıp yayımlamışlardır.

BOCH [*boh*], bir Alman fayansçı ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır: 1. **Peter Joseph B.** (1737 - 1818), 1766 da Septfontaines (Luxembourg) de bir çini fabrikasiyle içtimaî kurumlar meydana getirmiştir.

2. **Johann Franz B.** (1782-1858), öncekinin oğlu. 1809 da Mettlach (Saar) da bir porselen fabrikası kurmuş, baba mirası firmasını da 1835 te oraya nakletmiş ve feldspat yapımını geliştirmiştir.

3. **Eugen von B.** (1809-1898), 1836 da B. fabrikalarını Villeroy (Frauenberg, Wallerfangen) fayans fabrikasiyle birleştirmiş, 1835 te mozaik levhalariyle fayans levhaları yapmaya başlamış, 1856 da Dresden'de bir fayans fabrikası kurmuştur.

4. **René von B.** (1843-1908), Eugen'in oğlu. 1878 den itibaren Villeroy ve B. firmasını idare etmiş, Mettlach'taki kurumları genişletmiş, 1879 da Merzig'teki terrakotta fabrikasını, 1883 te Wadgassen'da billûr fabrikasını, 1906 da Dänischburg (Lübeck) taki duvar plâkası fabrikasını kurmuştur. B., fabrikalarında geniş ölçüde içtimaî kurumlar meydana getirmiştir.

5. **Luitwin von B.** (1877 - 1932), René V. B. ın ikinci oğlu. 1918 de firmanın idaresini ele almış, 1919 da Bonn'daki fayans fabrikasını, 1920 de Deutsch-Lissa (Breslau yakınında) mozaik plâkası fabrikasını, 1926 da Torgau fayans fabrikasını kurmuştur.

6. **Luitwin von B. - Galhau** (doğ. 1906), Villeroy ve Boch KG., Mettlach firmasının sorumlu ortağı ve Villeroy ve Boch, Keramische Werke AG., Trier firmasının idare meclisi başkanıdır.

BOCHART [*boşâr*], **Samuel** (1599-1667), Fransız ilâhiyatçı ve dilcisi. Romada doğmuş, Caen'da ölmüştür. Caen'da Protestan rahibi olarak çalışırken, Jesuit Véron ile uzun bir tartışması olmuştur. *Géographie sacrée* (Mukaddes coğrafya) [1646] adlı eseriyle şöhret kazanmış, bunun üzerine İsveç Kıraliçesi Christina, kendisini yanına çağırmıştır. Bir yıl (1652) Stockholm'da kalmıştır. Caen'da akademi kurulunca kendisine profesörlük verilmiş, bu vazifede hayatının sonuna kadar çalışmıştır. *Hierozoicon sive de animalibus Sanctae Scripturae* (H. veya *Mukaddes kitap*taki hayvanlar) [1663] adlı eseri, Cuvier'ce takdir edilmiştir, bugün de bir müracaat kitabıdır.

BOCHDALEK [*bohdalek*], **Vincenz Alexander** (1801 - 1883), Çek aslından olan Avusturyalı anatomist. Prag'lıdır. Aşağıdaki isimler onun adına izafeten konmuştur.

B. Deliği (Hiatus pleuroperitonealis): Fetus (ana rahmindeki çocuk) te diafragmadaki bir delik. Bu delik sonradan tamamen kapanır. böylece karın boşluğu ile göğüs birbirinden ayrılır. Eğer bu deliğin kapanması tam olmazsa burada konjenital diafragma fıtığı teşekkül eder.

B. Ganglionu: Üst ve orta diş sinirlerinin birleşme noktasındaki şişkinlik.

B. Valvi (supapı): Gözyaşı kesesi yakınında gözyaşı kanalının kıvrıntılı bir kısmı.

BOCHMANN [*bohman*], **Gregor von** (1850-1930). Alman ressamı. Nehat (Estonya) da doğmuş, Düsseldorf (Almanya)ta ölmüştür. 1868 den itibaren Düsseldorf'taki akademide tahsil eden B., bu şehirde yerleşmiştir. Peyzajcı olarak üslûbunu, zamanın Fransız ve Belçika resim sanatının tesiri altında kalarak, Baltık ve Holânda kıyılarına yaptığı inceleme gezileri sırasında bulmuştur. En çok Estonyadan getirdiği kıyı resimleri ve peyzajlariyle dikkati çekmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: «Estonyada bir kilise» [1874], «Güney Holândada tersane» [Berlindeki Nationalgalerie'de], «Hasatçılar» [yine orada], «Scheveningen'de bir plâj manzarası» [1880], «Testi başında» [Dresden galerisinde], «Gemiler geliyor» [1904].

BOCHOLT [*boholt*] (Felemenk. *bok* veya *buok* = ka-

yın ağacı, *holt* = orman), Batı Almanyanın Westfalya bölümünde, Münster eyaletinde bir şehir. Nüfusu 37 700 (1950). Aa çayı boyunda, Holânda sınırı yakınında bulunan B. da pamuk dokumacılığı ile demir endüstrisi gelişmiştir.

BOCHUM [*bohum*], Almanyanın batı bölümünde, Westfalya'da bir şehir. Nüfusu 311 300 (1952) [305 500 (1939)]. Ruhr kömür ve endüstri bölgesinde ve işlek ticaret yollarının kavşağında bulunan B., hızla büyümüştür (daha 1870 te nüfusu 21 000, 1900 de 65 000 idi). Maden, makine, kimya endüstrisi ile yiyecek maddeleri hazırlıyan fabrikaları, dokumacılık ve elbise yapımı gelişmiştir. Şehirde birkaç müze (hususiyle Alman madenciliği müzesi), deprem ve meteoroloji is asyonları, tiyatro ve birçok okullar vardır.

BOCK [*bok*], **Alfred** (1859-1932), Alman yazarı. Giessen'de doğmuş, yine orada ölmüştür. 1922 de Georg Büchner edebiyat mükâfatını kazanmıştır. Hessen'le ilgili hikâyeler yazmıştır. Komedileri, piyesleri de vardır. Bir kısmını Carl Hein ile birlikte yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die harte Scholle* (Katı toprak yığını) [seçilmiş roman ve kısa hikâyeler, 1913], *Schicksal und Schelme* (Kader ve yaramazlar) [otobiyografyası ile birlikte, 1927].

BOCK [*bok*], **Emil** (doğ. 1895), Alman ilâhiyatcısı. Wuppertal'da doğmuştur. F. Rittelmeyer ve başka ilâhiyatçılarla birlikte Christengemeinschaft (Hıristiyanlar Cemaati) adlı yeni bir Protestan mezhebi kurmuş ve Rittelmeyer 1938 de öldükten sonra bunun idaresini üzerine almıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vorboten des Geistes* (Ruhun öncüleri) [1929], *Wiederholte Erdenleben* (Yeryüzünde mükerrer hayatlar) [1932], *Das Alte Testament und die Geistesgeschichte der Menschheit, 1. Urgeschichte* (Ahd-i atîk ve insan ruhunun tarihi, 1. En eski tarih) [1935], 2. *Moses und sein Zeitalter* (2. Musa ve zamanı) [1935], 3. *Könige und Propheten* (3. Kırallar ve peygamberler) [1936], *Urchristentum* (En eski Hıristiyanlık) [3 cilt, 1937-1948], *Apokalypse* (Vahiy) [1951].

BOCK [*bok*], **Fedor von** (1880-1945), Alman generali. Küstrin'de doğmuş, Birinci Dünya Harbinde vazife görmüştür (1914-1918). Reichswehr hizmetine girerek 1931 de 2. tümene tuğgeneral olarak komuta etmiş, 1935 te de Reichswehr'in üç grupundan birine komutan tâyin edilmiştir. Kuvvetleri Avusturyayı işgal etmiş, Sudet memleketinin işgaline de yardım etmiştir (1938 1939). Polonyanın istilâsına, orgeneral rütbesiyle kuzey ordularının komutanı olarak katılmıştır (1939). Rus cephesinin orta kısmındaki (Moskova) ordulara komutanlık etmiş (1941), fakat Moskovayı alamayınca azledilmiştir. Rus cephesinin güney kısmına da komuta etmiş (1942), fakat Stalingradı alamayınca gene azledilmiştir.

BOCK [*bok*], **Hieronymus** (1498?-1554); Lat. adı Tragus), Alman botanikçisi. Heidersbach (Odenwald) ta doğmuş, Hornbach'ta ölmüştür. Vâiz ve hâkim olan B., iyi resimlerle canlandırılmış *New Kreutterbuch* (Yeni ot kitabı) [1539; ilk resimli baskı 1546 da çıkmıştır] adı altında bir bitki kitabı meydana getirmiştir. Botanik ilminin kurucularından biridir.

BOCK [*bok*], **Werner** (doğ 1893). Alman yazarı, Montevideo'da edebiyat profesörü. Giessen'de doğmuştur. Alfred B. un oğludur. Lirik şiirler, hikâyeler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Das ewige Du* (Ebedî sen) [şiirler, 1930], *Tröstung* (Teselli) [19 9-1950 yılları şiirlerinden seçmeler, Buenos Aires, 1951], *Blüte am Abgrund* (Uçurum kenarında çiçek) [1919-1950 yılları nesir parçalarından seçmeler. Buenos Aires, 1951].

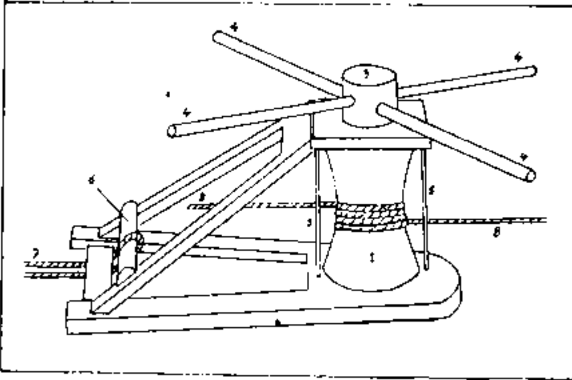
BOCKEISON [*bokilson*], **JAN** [asıl adı *Beuckelzoon*; bu ada *Bokelson* veya *Bockold* şekillerinde de raslanır] (1509-1536), Alman ilâhiyatcısı. Leyden civarında doğmuş, Münster'de ölmüştür. Kendisini «Zion Kıralı» unvanı ile Münster'de kurduğu Anabaptistler (Tekrar Vaftizciler) kırallığı başkanı ilân etmiş (1534-1535), şahsî mülkiyeti kaldırmak ve poligami (aynı zamanda birden fazla kadın alma) yi yerleştirmek istemiştir. Münster'in zaptından sonra idam edilmiştir. Johann von Leiden adı altında, Meyerbeer'-in *Le Prophète* (Peygamber) [1849] adlı operasının baş simasıdır.

BOCSKAY [*boçkoi*], **István** (1557 - 1606), Erdel beyi (beyliği 1604 - 1606). Babası, İmparator Ferdinand'ın saray memurlarından idi. Babasının ölümünden sonra Viyana ve Prag saraylarında yetişen B., 1576 da Erdeldeki malikânesine çekilmiş, genç ve tecrübesiz yeğeni Báthory Zsigmond Erdel beyliğine seçilince (1581) politika hayatına atılmış ve İmparator Rudolf'un Protestan aleyhtarı politikasına karşı savaşmıştır. 1594 te Nagyvárad (Türk tarihinde: Varad, Varat; şimdi Oradea-Mare) başkomutanlığına getirilen B., 1604 te dinî haklarını korumak için Rudolf'a isyan eden Macar Protestanlarının başına geçmiştir. Erdel ve Macaristan Protestanlarının umumî gücenikliği, ayaklanmanın başarısını sağlamıştı. Kuzey Macaristan hemen B. tarafına geçmiş ve Erdelliler onu beyliğe seçmişler (1604), padişah da kendisine kırallık tacını yollamıştı. Bununla beraber B., Macaristan kıralı olarak taç giymemiştir. Onun maksadı sadece din hürriyetini ve Erdel muhtariyetini sağlamaktı. Nihayet Rudolf ve B. arasında uzun müzakerelerden sonra imzalanan Viyana barış antlaşmasında (23 Haziran 1606) Rudolf Macar Protestanlarının din hürriyetini sağlamak ve B. nin Erdel ve Macaristanın bazı bölgeleri üzerindeki hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. B. az sonra ölmüştür.

BOCSKAY [*boçkoi*] **TACI,** Türk vezir-i âzamı Lala Mehmet Paşanın, 1605 yılı sonbaharında Macar asılzadelerinden Bocskay István'a, Macaristan kıralı ilân ederek, giydirdiği taç. 1591 de açılan Avusturya harbinin sonlarında, savaşın başından beri Avusturya tarafını tutmuş olan Erdel (bugünkü Rumanyanın batı vilâyetlerini teşkil eden Transilvanya bölgesi) asılzadeleri Avusturyalılardan hakaret ve zulüm görerek bu hareketlerine pişman olmuşlardı. Bu asılzadelerden birisi olan Bocskay, başına topladığı kuvvetle Avusturyaya karşı isyan etmiş ve İstanbula gönderdiği elçilerle, padişahın sadık bir hizmetkârı olacağını bildirerek kendisine yardım edilmesini rica etmişti. Bocskay'nin bu müracaatı Türk hükümetince müsait karşılanmış ve kendisine yardım edilmesine karar verilmişti. Bu sırada bir Avusturya ordusunu bozguna uğratmağa muvaffak olan Bocskay'nin yeniden yardım talebi üzerine, Budin beylerbeyi Bektaş Paşa kumandasındaki bir Türk ordusu Erdel'e gönderilmiştir. Bocskay, içinde bir kısım Kırım kuvvetlerinin de bulunduğu Bektaş Paşa ordusunun yardımı ile, büyük bir zafer kazanarak, Avusturyalılardan meşhur Ujvár (Uyvar) kalesini almıştır. Bu esnada Esztergon (Estergon) kalesini fethederek Budine dönen vezir-i âzam serdar Lala Mehmet Paşa, Bocskay'yi, Macaristan

kıralı ilân etmek için davet etmiştir. Bocskay, Hammere göre, yanında Kaşa (Mac. Kaşsa; şimdi Slovakya'da Košice) üniversitesi rektörü ile on altı Macar asılzadesi olduğu halde, Budin sahrasındaki Türk ordugâhına gelmiş ve toplarla selâmlanmıştır. Sadrâzamın otağına dahil olan Bocskay, burada sağında solunda paşaların, beylerin bulunduğu serdar ve vezir-i âzam Mehmet Paşa'yı diz çökerek selâmlamıştır. Lala Mehmet Paşa, Bocskay'nin başına bir taç giydirerek ve beline de murassa bir kılıç kuşatarak onu Macaristan kıralı ilân etmiştir. Kendisine bir de Türk bayrağı verilen yeni Macaristan kıralı Bocskay. sadrâzamın elini öptükten sonra ölünceye kadar padişahın sadık bir kulu olarak kalacağına yemin ettikten sonra memleketine dönmüştür. Bocskay'ye giydirilen taç, hususî surette İstanbulda yaptırılmıştı. Altın ve mücevher ile müzeyyen olan bu taç, üç bin duka altını değerinde idi. Merhum ressam Nazmi Ziya Beyin bu taç giydirme törenine ait güzel bir tablosu vardır.

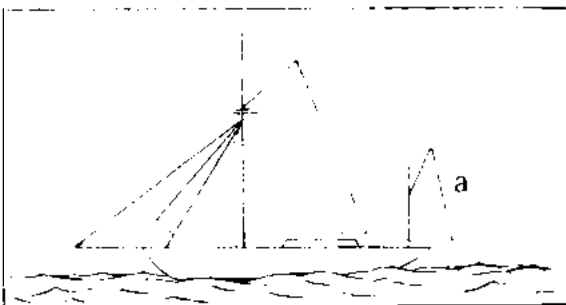
BOCURGAT (Fr. Cabestan). karada ağır eşyayı kolayca hareket ettirmek için kullanılan kaba bir alet. Kıyılarda, tekneleri karaya çekmekte kullanılır. Eskiden B. ı kale topçuları da kullanmıştır. B., bir üçgen çerçevenin üst ve alt uçlarına dayanarak dönen, başlıkta birbirine

B O C U R G A T
1. beden, 2. çerçeve, 3. başlık, 4. manivelâlar, 5. demir punteller, 6. çelik, 7. bosa sapanı, 8. ağırlığa bağlanan halat ucu, 9. tirenti (8. 9. Bocurgat halatıdır)

dikme olarak açılmış iki delikten sokulan iki manivelâ ile çalıştırılan bir alettir. Kullanıldığı zaman bir bosa sapanı ile bir desteğe bağlanır. B. üzerine bindirilecek ağırlık, 2-3 ton kadardır. Manivelâları çevirecek olan 4-8 adam, bu kuvveti vermeye yeter.

BOCURUM, daha çok kotralarda görülen ve «mizana» adlı kısa bir arka direğe çekilen küçük yelken. Bu yelkene kiklerle başka küçük deniz taşıtlarında da raslanır. Bu çeşit yelken taşıyan teknelere «bocurum armalı» denir.

a. bocurum yelkeni

BOD, Péter (1712-1796), Macar bilgini ve edebiyat tarihçisi. Erdel'de Protestan papazlığı yapmıştır. 500 kadar Macar yazarının biyografyasını ve eserlerinin listesini içine alan *Magyar Athenas* (Macar Athenas'ı; Athenas = Athene, b. bk.) [1766] adlı büyük eseri, Macarca yazılmış ilk Macar edebiyatı tarihidir. B., çağının görüşüne uyarak, edebiyatı ilimle bir saymaktadır.

BODANZKY [*bǫdantşki*], **Artur** (1877-1939), Avusturyalı orkestra şefi. Viyanada doğmuş, New York'ta ölmüştür. Viyana konservatuvarını bitirdikten sonra İmparatorluk Operası orkestrasında keman çalmış (1896), 1900 de Budweis (Bohemya) te, sonra Viyananın Burgtheater'ında operet orkestra şefliği etmiş, 1903 te Viyana Operasında G. Mahler'in asistanı olmuştur. 1909 da birinci orkestra şefi ve opera direktörü olarak Manı.heim'e gitmiştir. 1914 te, *Parsifal*in Londrada verilen ilk temsilini orkestra şefi olarak başarı ile idare ettikten sonra 1915 te, New York Metropolitan Opera House'ta A. Hertz ile A. Toscanini'nin yerine geçmiş, hayatının sonuna kadar burada kalmış, ancak 1929 da kısa bir zaman için ayrılmıştır. Metropolitan'da kullanılmak üzere Weber'in *Oberon*unu, Beethoven'in *Fidelio*sunu ve von Suppé'nin *Boccaccio*sunu yeniden bastırmıştır.

BODANSKY [*bodąnski*] **METODU,** kan serumunda alkalen fosfataz (phosphatase) aktivitesinin tâyininde kullanılan bir metot. Mucidi, Amerikalı biyokimya uzmanı Aaron Bodansky'dir. Test ve kontrol solüsyonlarının kolorimetrede kıyaslanması suretiyle tatbik olunur. Test solüsyonu şöyle hazırlanır: Belli miktarda alkalen fosfat üzerine belli miktar serum konularak, bir saat 37° lik etüvde bırakılır. Fermentin tesirini durdurmak için üzerine triklor asetik katılır. Süzüldükten sonra belli miktarda molibden 2 ayıracı ve amino-naftol sulfonik asit, süzüntü üzerine konur. Kontrol solüsyonu hazırlanması: Belli miktarda alkalen fosfat üzerine triklorasetik asit konduktan sonra serum katılır. Etüve konmaz, süzüldükten sonra, molibden 2 ayıracı ve amino-naftol sulfonik asit konur. Test ve kontrol solüsyonları hazırlandıktan 5 dakika sonra kolorimetrede kıyaslanır. Bu suretle % mgr olarak inorganik fosfat miktarı bulunmuş olur. Test solüsyonu ile bulunan A, kontrol solüsyonu ile bulunan B ise, A — B = fosfataz aktivitesini verir. Bu da 100 cc de mgr olarak ifade edilir. Bir Bodansky ünitesi alkalen fosfataz aktivitesi, uygun PH ve 37° de sodyum β — gliserofosfat'a bir saat tesir ettirildiği zaman, 1 mgr fosforu serbest hale geçiren ferment miktarıdır.

Yetişkin insanda, normal serum alkalen fosfataz aktivitesi 1,5 - 4 Bodansky ünitesidir. Süt çocuğunda 10-20, büyümekte olan çocuklarda 5 - 14 ünitedir. Karaciğer hücrelerinin muhtelif sebepler altında bozulmasından meydana gelen sarılıklarda ekseriya serum fosfataz aktivitesi çoğalır. Safra yollarında içten veya dıştan tıkanmaya bağlı sarılıklarda 100 üniteye kadar yükselebilir. Siroz ve kanser gibi karaciğer hastalıklarında da artar. Karaciğer hastalıklarında olduğu gibi, kemik fonksiyonlarındaki bozukluklarda da, fosfataz aktivitesi anormal kıymetler gösterir. Raşitizm, osteomalesi, Recklinghausen ve Paget hastalıklarında, kemik metastazı yapmış habis tümörler, kemik sarkomu, kemik tüberkülozu gibi hallerde serum fosfataz aktivitesi artmaktadır. Bk. KAN, FOSFATAZ.

BODE, Sudan-Guinea dillerinin Niger-Çad grupundan bir dil. Ṅgocin (Ṅgodžin) ile Dwey (veya Doey, Deba) lehçelerine ayrılan bu dil, Çad gölünün güneybatısında, İngiliz Nigeria'sının kuzeydoğu bölümü olan Bornu'nun batı kısmı ile, Fransız Niger sömürgesinin güneydoğu bölümünü teşkil eden Manga'nın güneyinde konuşulur. Batıda, aynı gruptan olan büyük Hausa dili, doğuda da Nil-Çad grupuna giren Kanuri dili ile çevrilidir. Bk. NIGER-ÇAD DILLERİ.

BODE [*bǫde*], **Johann Elert** (1747 1826), Alman astronomu. Hamburg'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1786 dan 1825 e kadar Berlin rasathanesi müdürlüğünü yapmıştır. Gezegenlerin güneşe olan nispî uzaklığının yaklaşık olarak hesap edilmesini sağlıyan bir usul (B. kanunu) bulmuş ve kısa zamanda tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Représentation des astres sur trente quatre planches* (34 levha üzerinde yıldızların tasviri) [1782], *Uranographia sive astrorum descriptio* (Göğün tarifi ve tavsifi veya yıldızların tasviri) [Berlin 1801, 2. bas. 1818, 20 varaktan ibaret olan bu gök atlasında 17240 yıldız tasvir edilmiştir], *Anleitung zur Kenntnis des gestirnten Himmels* (Yıldızlı göğün tanınması için kılavuz) [11. bas. 1858].

Bode kanunu ve serisi: gezegenlerin güneşten olan nispî uzaklıklarını yaklaşık olarak ve ampirik bir şekilde ifade eden bir kanun.

Merkür	Venüs	Yer	Mars	Seres	Jüpiter	Satürn	Uranus	Neptün	Plüto
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
0	3	6	12	24	48	96	192	—	384
4	7	10	16	28	52	100	196		388
3.9	7.2	10	15 2	27.7	52	95	192	301	396

Her uzaklık, görüldüğü gibi, 0 1 2 4 8 v. b. dizisindeki sayıları 3 ile çarptıktan sonra bunların her birine 4 katmakla elde edilir. Asıl uzaklıklar alt sırada gösterilmiştir. Bu kanunun esasını bulan Alman matematikçisi J. D. Titius (1729-1796) bunu bildirdiği zaman Seres, Uranus, Neptün ve Plüto henüz bilinmiyordu.

BODE [*bǫde*], **Johann Joachim Christoph** (1730-1793), Alman kitapçısı, mütercimi ve musikicisi. Braunschweig'da doğmuş, Weimar'da ölmüştür. Koyun çobanlığı ve alay mızıkacılığı yaptıktan sonra, *Hamburgische Correspondenten* (Hamburg muhabirleri) gazetesi yazı işleri müdürü olmuş, Hamburg'da basımevi ile yayımevi kurmuş, fakat muvaffak olamayınca 1778 de Weimar'da Bernstorff kontesinin hizmetine girmiştir. İngiliz edebiyatından yaptığı başarılı tercümeleri (Sterne, Fielding ve Goldsmith'in romanları) ve musiki kompozisyonları (sololar, konçertolar, senfoniler) Almanyada çok beğenilmiştir.

BODE [*bǫde*], **Rudolf** (doğ. 1881) Alman jimnastiği üstatlarından biri. Kiel'de doğmuştur. Önce Dalcroze'un talebesi olan B., sonradan onun metoduna karşı savaşmış, adını taşıyan Ausdrucksgymnastik (ifade jimnastiği) i yaratmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Der Rhythmus* (Ritm) [1920], *Neue Wege in der Leibeserziehung* (Beden terbiyesinde yeni yollar) [1926] *Rhythmus und Körpererziehung* (Beden terbiyesi ile ritm) [2. bas. 1925], *Ausdrucksgymnastik* (İfade jimnastiği) [5. bas. 1933], *Lehrbuch der rhythmischen Gymnastik* (Ritmik jimnastik el kitabı) [1952].

BODE [*bǫde*], **Wilhelm von** (1845-1929), Alman sanat tarihçisi. Kalvörde (Braunschweig) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1906 da Berlin müzeleri umum müdürlüğüne getirilmiş ve 1920 ye kadar bu vazifede kalmıştır. Alman müzeciliği tarihinde çok mühim bir yer işgal eden B., ilmî eserleriyle de büyük bir şöhret kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Geschichte der deutschen Plastik* (Alman plâstiği tarihi) [1885], *Rembrandt* [Hofstede de Groot ile birlikte, 8 cilt, 1897-1906], *Florentinische Bildhauer der Renaissance* (Rönesans Floransa heykeltıraşları) [1902, 4. bas. 1921], *Die Meister der holländischen und flämischen Maler-Schulen* (Holândalı ve Flaman ressam ekolleri üstatları) [1917, 4. bas. 1923], *Frans Hals* [M. J. Binder ile birlikte, 2 cilt, 1914]. *Elsheimer* [1920], *Botticelli* [1923], *Adriaen Brouwer* [1924], *Fünfzig Jahre Museumsarbeit* (Elli yıllık müze çalışmaları) [1922].

BODEGA, Amerika yerlileri dillerinin Kuzey Amerika bölümüne giren Penutia ailesinin Uti grupundan olan Miwok (Powell'e göre: Moquelumnan) dilinin kıyı lehçelerinden biri (öbür lehçeler grupu: 1. Sierra [= sıradağlar], 2. Clear Lake). Kaliforniya kıyılarında, San Francisco'nun kuzeyindeki Bodega koyunda yerliler tarafından konuşulur. Bk. PENUTIA.

BODEGA Y CUADRA [*bodẹga i kuadra*], **Juan Francisco** (1744-1790), İspanyol gemicisi Lima'da doğmuştur. Kaliforniya'daki San Blas deniz üssünün kumandanı olmuş, orada, adını taşıyan koyu keşfetmiştir. Vancouver ile birlikte de Büyük Okyanusta, Cuadra y Vancouver olarak adlandırdığı adayı bulmuştur. Yaptığı seyahatlerin tarihçesi Madrid'teki Museo Naval (Bahriye Müzesi) da bulunmaktadır. Eseri, *Carta geográfica de la costa occidental de la California, situada al Norte de la linea sobre el mar Asiático desde los 17 hasta los 58°* (Kaliforniyanın batı kıyısının, Asya denizinde ekvatorun kuzeyinde, 17 ve 58 dereceler arasındaki kısmına ait harita) adını taşımaktadır.

BODẸL, Jean (ölm. 1210), Fransız «trouvère» (yedi sekiz yüzyıl önce şiirlerini Fransanın kuzeyinde konuşulan lehçe ile söyliyen ozan) ve saz şairi (ménestrel). Arras'ta ölmüştür. Büyük Karl'ın Saksonyayı fethi hakkında *Les Saisnes* veya *Saxons* (Saksonyalılar) başlıklı bir destan (chanson de geste), *Le Jeu de Saint Nicolas* (Aziz N. oyunu) başlıklı bir dinî piyes (miraculum) ve *Congé* (Veda) adlı bir şiir yazmıştır. Pek acıklı ve şahsî bir karakter taşıyan bu son şiirini, bir cüzzamlılar yurduna kapatılmadan önce, arkadaşlarının, eski hâmilerinin şefkat ve dualarını dilemek üzere yazmıştır. Destanını *La Chanson des Saxons* başlığı altında F. Michel (Paris 1839), *Congé*yi ise Méon «Recueil de fabliaux» adlı eserde (1. kitap, sahife 135) yayımlamıştır.

BODELSCHWINGH [*bǫdīlşvink*], **Friedrich von** (1831 1910), Alman Protestan (Lutherci) teologu, Bielefeld civarındaki Bethel (İbr. = Tanrının evi) adı verilen hayır müessesesinin kurucusu (1867) ve müdürü (1872 - 1910). Tecklenburg (Westfalen) da doğmuş, Bethel'de ölmüştür. Önce çiftçilik ile uğraşmış. sonra ilâhiyat tahsil etmiş

(1854 - 1858); 1861 de akrabasından Ida von B. ile evlenmiş; önce Pariste (1858 - 1864), sonra Dellwig an der Ruhr'da (1864 - 1872) rahiplik etmiştir. Bethel müessesesine bağlı olarak, saralı, deli ve aptallar (meczup) için hastahaneler ve hastabakıcı okulları kurmuş; Doğu Afrikaya misyonerler göndermiştir (*Betheler Mission*). 1905 te de bu müesseseye bir teoloji okulu katmıştır. Ayrıca işçi kolonileri ve seyyar işçiler için iş yerleri meydana getirmiştir. Prusya Landtagı'nda milletvekilliği etmiş ve bir seyyar iş yerleri kanunu kabul ettirmiştir.

Oğlu **Friedrich von B.** (1877 - 1946), Bethel'i yeni okullarla genişletmiştir. 1933 te Almanya piskoposluğuna namzet gösterilmişse de seçilmemiştir.

BODELSCHWINGH [*bödilşvink*], **Friedrich von** (1877-1946), Protestan ilâhiyatcısı. Bethel'de doğmuş, yine orada ölmüştür. Protestan ilâhiyatcısı Friedrich von Bodelschwingh (1831-1910) in oğludur. Babasının ölümünden sonra onun kurduğu bütün müesseselerin genel idaresini ele almış ve bunları çok genişletmiştir. Bilhassa maarif ile meşgul olmuştur (1925: Aufbauschule für Knaben [Erkek çocuklara mahsus, halk okulu 7. sınıfından başlıyarak olgunluk imtihanına hazırlıyan okul]; 1926: Sarepta-Schule [S. okulu], adı altında kızlara mahsus bir lise açmış ve daha evvel 1919 da «Lindenhof» Heimvolkshochschule [Yurd halk üniversitesi] yi kurmuştur). 1933 te memleket kiliseleri temsilcileri tarafından başpiskoposluğa namzet gösterilmiş ise de, Alman Hıristiyanlar, seçilmesine mâni olmuştur. B., iyi olmaz hastaları «hoş ölüm» (euthanasie) e karşı korumağa muvaffak olmuştur. Ölümünden sonra Bethel'de kurduğu kuruma yeğeni Friedrich von B. (1902 de Bonn'da doğmuş) reis, Raip Rudolf Hardt (1900 da Hagen'da doğmuş) da müdür olmuştur.

BODEN [*bödin*] **GÖLÜ** (Alm. Überlingersee kenarındaki eski kaiser şatosu Bodoma'dan gelme *Bodensee*, bazı Alman kaynaklarında *Schwäbisches Meer* «Suab Denizi», Fr. *Lac de Constance*, Lat. *Lacus Venetus* veya *Lacus Brigantinus*), Alplerin kuzey kenarında bir göl. Yüzölçümü 543 km², uzunluğu 63, genişliği 14 km, ortalama derinliği 90 m, en derin yeri 252 m dir. Batıya doğru gölün iki uzantısı vardır: biri kuzeyde Überlinger See, öbürü güneyde Untersee veya Zeller See. Birincisi ile Obersee (476 km²) adı verilen asıl göl çanağı arasında Mainau adası bulunur. Untersee ise, asıl gölden 4 km uzunluğundaki Rhein nehri geçidiyle ayrılmıştır.

Obersee çanağı, derin yerleri (252 m) varsa da, ana çizgileriyle, Buzul devrindeki Ren buzulunun Molass taşları arasına gömülmüş bulunduğu yayvan bir çanak biçimi gösterir. Ayrıca, Rhein nehrinin döküldüğü yerler de, bu ırmağın taşıdığı kum - çakıllarla gittikçe sığlaşmaktadır. Überlinger See'nin bulunduğu çanak ise, bir çöküntü hendeğidir. B. G. ne Rhein nehri bol su taşır, gölün fazla sularını yine bu ırmak boşaltır.

B. G. nde balık ve av kuşları çoktur. İsviçre göllerinde yetişen 50 cm boyunda ve 2-3 kilo ağırlığındaki bir çeşit alabalık (*Blaufelchen* = *Coregonus Wartmanni*) avcılığı önemli yer tutar. B., çevresindeki topraklara yumuşak bir iklim sağlamıştır. Buralarda meyvalıklar ve bağlar vardır. Almanya, Avusturya ve İsviçre arasında bulunan B., çevresindeki bölgeler için işlek bir suyolu ve çok turist çeken bir yerdir.

B. G. bölgesi (Bodenseelandschaft): B. G. tarih öncesi zamanlardan beri kesif bir iskân bölgesi olmuştur (Supplingen'de ve başka yerlerde kazıklar üzerine kurulmuş köylere raslanır). Iklimin yumuşaklığı ve kuzey-güney ile batı-doğu doğrultularında uzanan iki önemli yolun birbiriyle kesiştiği noktada bulunan bu bölge, Almanyanın en eski kültür odaklarından biridir. Romalılar zamanında B. G. nün adı Lacus Brigantinus olup Brigantium (Bregenz) kavşak noktası idi. İrlandalıların Alemannia (yani Rhein Main ile Lech ırmakları arasındaki kısmı) daki Hıristiyanlığı yayma teşebbüsünün merkezi olarak ayrıca bir önem kazanmıştır (Gallus, Columbanus). VIII. ve XII. yüzyıllar arasında Sankt - Gallen ve Reichenau manastırları parlamıştır. Ruhanî meclislerin toplanma yeri olarak sonradan şöhret kazanan Konstanz şehri, belki de VI. yüzyılın sonlarına doğru piskoposluk olmuştur. Ortaçağın sonuna doğru, bu bölgenin şehirleri dokumacılığın, ticaretin gelişmesiyle çok zenginleşmiştir. Alplerin ayağındaki Lindau şehri «Suab Venediği» diye övülmüştür. Buralarda (Überlingen, Konstanz ve başka yerlerde) Gotik mimarisi çok gelişmiştir. 1499 da patlıyan Suabya Harbi, hele Otuz Yıl Harbi bu bölgeyi çok sarsmışsa da, iktisadî bakımdan yine eski haline yükselmiştir. 1650 den sonra burada, Vorarlberg ve İtalyan sanatkârları, barok tarzında güzel örnekler vermişlerdir (St -Gallen ile Weingarten manastır kiliseleri, Birman kilisesi, Meersburg sarayı ve başka binalar). Bu geniş, güzel, dünyaya açık bölgede sanatkârlar, bilginler rahat bir çalışma yeri bulmuşlardır.

BODENBENDERİT (Bodenbenderite), bir alüminyum, manganez, itriyum v. b. silikati veya titanatı. Et kırmızısı kübik billûrlar halinde raslanır. Arjantinli kimyacı Wilhelm Bodenbender'in adına izafe edilmiştir.

BODENSTEDT [*bödinştet*], **Friedrich von** (1819-1892), Alman yazarı. Peine'de doğmuş, Wiesbaden'da ölmüştür. 1840 ta öğretmen olarak Moskovaya, 1843 te Tiflis'e gitmiş; Ermenistan, Kafkasya ve Anadoluda uzun seyahatler yapmıştır. 1854 te Münih'te İslâvca profesörü olmuş, 1866 da da Meiningen saray tiyatrosu (Hofbühne) müdürlüğüne tâyin olunmuştur. Aynı şehirde asılzadeliğe yükseltilmiştir. 1881 - 1888 Berlinde «Tägliche Rundschau» ın baş redaktörlüğünü etmiştir (1881 - 1888). B., edebiyat tarihi bakımından ehemmiyetini doğu şiir edebiyatının mütercimi ve tefsircisi olarak kazanmıştır. Bu rolü Rus ve eski İngiliz edebiyatı için de oynamıştır. Şöhreti bilhassa *Lieder des Mirza Schaffy* (M. S. nin şarkıları) [1851] adlı şiirlerine istinadeder. Anakreon üslûbundaki bu güzel şiirler, B. e öğretmenlik yapmış olan bir Tatar (M. S.) ın sanki kaleminden çıkmış gibi yazılmıştır. Diğer eserleri arasında şunlar anılmağa değer: *Tausend und Ein Tag im Orient* (Doğuda Binbir Gün masalları) [2 cilt, 1849], *Der Sänger von Schiras* (Şiraz mugannisi) [Hâfızdan tercümeler, 1877], *Lieder und Sprüche des Omar Chajjam* (Ömer Hayyam'ın şiir ve vecizeleri) [1881].

BODENSTEIN, Andreas Rudolf: bk. KARLSTADT.

BODENSTEIN [*bödinştayn*], **Ernst August Max** (1871-1940), Alman kimyacısı. Magdeburg'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Heidelberg, Wiesbaden, Charlottenburg ve Göttingen'de tahsil eden B., 1899 da Heidelberg'de, 1900 de Leipzig'de doçent, 1904 te Leipzig'de, 1906 da da Berlinde profesör olmuş, 1908 de Hannover Teknik Yüksek Okulunda ordinaryüs profesörlüğe getirilmiş, 1923 te Berlinde kimya ordinaryüs profesörlüğüne geçmiş, 1636 da emekliye ayrılmıştır. Daha çok, fizikî kimya ve elektrokimya sahalarında çalışan B. ın orijinal araştırmaları

arasında gaz reaksiyonları kinetiği ve muvazeneleri, fotokimya reaksiyonları sistematiği hakkında incelemeleri vardır. Zincirleme reaksiyonları da kendisi bulmuştur.

BODHİ, Buddha hikmeti, hidayet nuru, aydınlanma. Bütün iradeli insanların elde edebileceği B., mutlaka ilham istiyen Brahman ilmi Veda (kökü *vid* = bilmek) nın aksine olarak, ruh yetilerinin iyi idare edilmesiyle, en çok da tabiatüstü ilhama ihtiyaç olmaksızın düşünme ile elde edilir (kökü: *budh* = uyanmak, anlamak). B. ye birleşen ve ayrılan geçici unsurlardan meydana gelen dış eşyanın boşluğunu, temelsizliğini, hayatın talihsizliğini, ben'in yokluğunu anlatarak, ruhu dünya bağlarından kurtarmakla varılır. B. yi istemek, bir varlığın selâmet yolunda attığı ilk adımdır. Gautama, *mahasam bodhi* (= büyük uyanış) sayesinde Buddha olmuştur.

BODHİSATTVA (Sanskrit. *bodhi* = bilgi. aydınlanma, *tsattva* = varlık, cevher; Pāli: Bodhisatta), Buddhizmde, tanrılara üstün bir hale gelmiş mükemmel varlıklara, son tecessüt sırasında insan şeklinde görecekleri Buddha'ya tapanlara verilen ad. Gökyüzünde (Tushita) oturan, üstün kudretli insanlara maddî mânevî yardımlarda bulunmaya daima hazır olan B. lar, insanî B. lar ve semavî B. lar olmak üzere ikiye ayrılırlar. İnsanî B. lar, Śakya-Muni'nin eski müritleri, azizler, mezhep kurucularıdır. Semavî B. lar, muhayyel varlıklardır ve Mahāyāna Buddhizmi, bunların başına Dhyāni-Bodhisattva'ları veya beş ebedî Dhyāni-Buddha'nın tezahürleri olan temaşa B. larını koymuştur. B. lar, taç giymiş, gerdanlıklarla, bileziklerle süslenmiş genç, güzel bir kadın şeklinde temsil edilir. Çoğunun birçok başları ve kolları vardır, genel olarak bir lotus üzerine oturmuş vaziyettedirler.

BODIN [*bodẽ*] (Lat. Bodinus), **Jean** (1530-1596), Fransız filozofu. Angers'de doğmuş, Laon'da ölmüştür. Hukuk tahsilini Toulouse'da yapmış, kırk yaşlarında Parise gelmiş, gerçek çevresini orada bulmuştur. B., Fransada tarih felsefesini ve tarih metodunu kurmuştur. 1568 de iktisat ile uğraşmağa başlamış ve para kıymetlerinin değişmeleri üzerine bir eser yazarak şöhret yapmış, bundan sonra da Alençon dukasının müşaviri olmuş, çok geçmeden III. Henri'nin sevgisini kazanmıştır. Fransadaki din harblerinin düşmanı kesilen B., hoşgörürlük taraftarı bir insan olarak tanınmıştır. Bu yüzden Katolik kilisesinin düşmanlığını kazanmış, Saint Barthélemy katliamından bir tesadüfle kurtularak Paristen kaçmış, İngiltereye sığınmıştır. Vaziyet durulduktan sonra Fransaya dönen B., Laon'da yerleşmiş ve kıralın avukatı olmuştur. Ligue (b. bk.) hareketi sırasında şehri bu harekete sürüklemiş, fikir ve vicdan hürriyeti hakkındaki açık görüşüne rağmen, mutaassıp Katolikleri desteklemek yolunu tutmuştur. Bu sebeple halkın hakaretine uğramış, taşıdığı siyasî fikirlerinden fedakârlık ederek Ligue'cilerden ayrılmış ve tekrar IV. Henri'ye bağlanmıştır. B., hayatı boyunca bir devlet teorisi kurmağa çalışmıştır. B. ye göre devlet şekillerinin en mükemmeli monarşi, hem de mutlak monarşidir; ancak bununla bütünden en büyük birlik sağlanmış olur. Hükümdar, kuvvetli olmakla beraber, müstebit olmamalı, devlet idaresini sarsmamak şartiyle her dine karşı hoş-görür davranmalıdır. B., hükümdarın şahsında liberalliğin gerçekleşmesini, bir yandan da devletin akıl ve ahlâk kurallarına uygun idare edilmesini de istemektedir. Başlıca eserleri şunlardır: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (Tarih bilgilerini kolayca öğrenme metodu) [1566], *Réponse aux paradoxes de M. de Malestroict touchant le fait des monnaies et l'enchérissement de toutes choses* (M. de M. nin para meselesiyle ilgili paradokslarına cevap ve her türlü nesnelerin pahalılanması) [1568], *Relation de ce qui s'est passé en l'assemblée du tiers état de France en 1576* (1576 da Fransada «tiers état» meclisindeki hâdiseler hakkında rapor) [1576], *La démonomanie des sorciers* (Sihirbazların demonomanisi) [1580], *Les six livres de la République* (Cumhuriyet hakkında altı kitap) [1576], *Colloquium heptoplomeres de rerum sublimium arcanis abditis* (Ulu işlerin gizli sırları hakkında yedi bölümlük konuşma) [bas. 1857].

BODIO, Luigi (1840-1920), İtalyan istatistikçisi ve iktisatçısı. Milano'da doğmuş, Romada ölmüştür. Livorno ve Milano teknik enstitülerinde iktisat ve istatistik okuttuktan sonra 1869 da Venedik Scuola Superiore di Commercio (Yüksek Ticaret Okulu) ya aynı konuları okutmak üzere tâyin olunmuştur. 1872 de Romaya çağrılarak Giunta Centrale di Statistica (Merkezî İstatistik Kurulu) nu idre etmiştir. 1898 de Devlet şûrası üyesi, 1900 de de senatör olmuştur. 1901 de yeni kurulan Genel Göçmenler Komiserliğinin idaresine geçmiştir. Birçok yayımları arasında şunlar kayda değer: *Saggio sul commercio esterno terrestre e marittimo dell'Italia negli anni 1862-1863* (İtalyanın 1862-63 yıllarındaki kara ve deniz ticareti hakkında deneme) [1865], *Della statistica nei suoi rapporti coll'economia politica e colle altre scienze affini* (İktisat bilgisi ve diğer ilgili bilgilerle olan münasebetleri bakımından istatistik) [Milano, 1869], *Delle imposte e dei debiti pubblici* (Vergiler ve genel borçlar hakkında) [1869] *Del movimento della popolazione in Italia e in altri stati d'Europa* (İtalyada ve diğer Avrupa memleketlerinde nüfus değişmesi hakkında) [1876].

BODLEIAN LIBRARY [*bodlįın laybrıri*] veya **BODLEIANA** (Bodley Kütüphanesi), Oxford üniversite kütüphanesi. Üniversitenin eski kütüphanesi, 1598 de yeniden teşkilâtlandırılarak Sir Thomas Bodley (b. bk.)in kendisine Essex kontu tarafından armağan edilmiş olan kütüphanesiyle zenginleştirilmiştir. Biçilmez bir kıymeti olan bu kütüphane, önceden Faro piskoposu Portekizli Jeronimo Osorio'nun malı iken, Essex'in, Cadiz'e yaptığı bir sefer sırasında ele geçirilmiştir. Sir Thomas Bodley, başkalarının da kütüphaneye geniş ölçüde kitap bağışlamalarını sağlamış, kitap sayısı 1602 de 2000 i bulmuştur. Bodley ölürken, kütüphanenin bakımı, zenginleştirilmesi için önemli bir para bırakmıştır. Onun bu örnek hareketini birçok kimseler taklidetmişlerdir. Avrupanın sayılı kütüphanelerinden biri olan B. L., Doğu elyazmaları bakımından dünyada belki de eşsizdir. İngiltere tarihiyle, edebiyatiyle ilgili ölçülmez değerdeki belgeler de burada saklıdır. Bugün kütüphanede, 1 milyondan fazla basma kitap ile 40 000 den fazla elyazması vardır. Stationers'Hall'da kayıtlı her eserin birer nüshası, bazı kanunlar gereğince bu kütüphaneye verilir. Radcliffe Camera, 1749 da fizik eserlerini içinde toplıyan Radcliffe Kütüphanesini barındırıyordu. 1860 ta bu kütüphane başka yere taşınınca, Radcliffe Camera, Bodleian L. nin okuma odası olarak ayrılmıştır. 1927 de Camera, temelli B. L. ye verilmiştir. Broad Street'te, B. L. için yapılan bir yedek bina, bir tünelle asıl binaya bağlanmıştır.

BODLEY [*bǫdli*], **George Frederick** (1827-1907), İngiliz mimarı. Hull'de doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Sir Gilbert Scott'ın öğrencisi olmuştur. XIV. yüzyıl Gotik mimarisinin İngilterede başlıca temsilcisi olarak şöhret kazanmış, başka memleketlerde de kilise mimarisi uzmanı olarak tanınmıştır. Şu eserleri anılmağa değer: Oxford'daki Magdalen College'in yeni yapıları, Cambridge'deki Queen's College kiliseciği, Marlborough College kiliseciği, Kensington'daki Holy Trinity, Hackney Wick'teki Eton Mission kilisesi, Eccleston kilisesi. Londıada School Board (Okullar bürosu) idare binaları. James Vaughan ile birlikte Washington (Columbia) daki büyük kilisenin, San Francisco ile Tasmania büyük kiliselerinin plânını çizmiştir.

BODLEY [*bǫdli*], **Sir Thomas** (1545-1612), İngiliz devlet adamı ve bilgini. Exeter'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Kıraliçe Elizabeth tarafından Danimarka, Fransa ve Holândaya diplomatik misyonlarla gönderilmiş ve 1597 den itibaren kendini tam olarak Oxford üniversitesi kütüphanesine vakfetmiştir (bk. BODLEIAN LIBRARY). Bu kütüphane şimdi ona atfen Bodleiana adını taşır. Almanya, Holânda, Fransa, İspanya ve İtalyadan, çoğu çok nadir olmak üzere, birçok kitaplar satın aldırmış ve kütüphanenin idaresi ve inkişafı için para bırakmıştır. Oxford üniversitesi her yıl 8 Kasımda alenî bir nutuk ile hâtırasını anar. Th. Hearne'in *Reliquiae Bodleianae* (1703) ve *Trecentale Bodleianum* (1913) da tercümeihaline raslanır.

BODMER [*bǫdmīr*], **Johann Georg** (1786-1864), İsviçreli mucit. Zürich'te doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Baden hükümeti hizmetine girerek topçu yüzbaşısı rütbesini almış ve devlet demir fabrikasının müdürü olmuştur. 1824-1848 yılları arasında, bazı fasılalarla, İngilterede, sonra Viyanada bulunmuş ve 1860 tan itibaren Zürich'te çalışmıştır. İcatları şunlardır: «şerit birleştirme sistemi» (Bandvereinigungssystem) ne dayanan dokuma makinesi, gemi buhar makineleri ile sabit buhar makineleri, çift pistonlu, denklemeli (doppelkolbige Kompensationsmaschinen) lokomotifler, arkadan dolan tüfek ve toplar (Hinterlader) [1808], aletler ve iş tezgâhları, haddelenmiş tekerlek ispitleri. B. modern sanayide, bir makineyi teşkil eden ayrı ayrı parçaların birbirine denemesiz monte edilecek şekilde hassas ve seri halinde yapılması prensipi (Austauschbau) ni geliştirmiştir.

BODMER [*bǫdmīr*], **Johann Jakob** (1698-1783), İsviçreli bilgin ve yazar. Greifensee (Zürich yakınında) de doğmuş, Zürich yakınında ölmüştür. 1725-1775 yılları arasında Zürich'te İsviçre tarihi profesörlüğü etmiştir. 1737 den itibaren Zürich Büyük Meclisi (Grosser Rat) üyesi olmuştur. 1740 ta arkadaşı Breitinger ile birlikte, Gottsched'e karşı açık bir tartışmaya girişerek Alman edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. İsviçreliler (yani B. ile Breitinger), önceleri «Discourse der Mahlern» başlıklı haftalık ahlâk dergisinde (1721-1723, Vetter tarafından 1891 de tekrar basılmıştır) Gottsched'in düşüncelerine yakın gayeler güderken, sonradan B. ın *Abhandlung vom Wunderbaren* (Mucize kavramı hakkında araştırma) [1740] ve Breitinger'ın *Kritische Dichtkunst* (Tenkidli şiir sanatı) [1740] ı ile Gottsched nazariyesinden ayrılarak mucizeyi kavrıyan yaratıcı hayal gücünü şiir sanatının asıl unsuru, ana kuvveti olarak başa almışlardır (Milton'un *Paradise Lost* [Kaybedilen Cennet] un tercümesi). B., Milton'un şiirine şiir sanatının ideali gözü ile bakardı. Sonradan Klopstock ve Wieland da bu görüşü kabul etmişlerdir. Bununla beraber Gottsched için olduğu gibi, B. için de gerçeğe yakınlık, şiirin esas şartı olarak kalmıştır. Tarihte geriye doğru bir bakılırsa, Gottsched ile İsviçreliler arasındaki uçurumu, Leibniz ile Wolff'un felsefesi, bir bakımdan kapatmış gibidir; çünkü bu felsefe, her iki şiir nazariyesinin temelidir. B. ın din destanlariyle siyasî piyesleri tutunamamıştır. Ama yenileştirdiği Ortaçağ eserleri büyük bir tesir bırakmıştır: *Nibelungen* (1757), *Minnesänger* (1758-1759). Tenkid yazıları da bugüne kadar değerini kaybetmemiştir.

J. J. BODMER

BODNÂR [*bǫdnār*] **Zsigmond** (1839-1907), Macar yazarı ve edebiyat tarihçisi. Nagykâroly'da doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Daha gençken çeşitli edebiyat ve ilim dergilerine hikâye ve makaleler yazmağa başlıyan B., dinî edebiyatla da yakından ilgilenmiştir. Budapeşte üniversitesinde Macar edebiyatı doçenti, Kisfaludy-Társaság (K. Kurumu) ve Petőfi-Társaság (P. Kurumu) gibi edebiyat kurumlarına da üye olmuştur. «Katholikus Közlöny» (Katolik Belleteni), «Havi Szemle» (Aylık Dergi) ve «Magyar Szemle» (Macar Dergisi) adlı dergilerin yazı işlerini de idare etmiştir. B. verimli bir yazardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Chateaubriand és kora* (Ch. ve zamanı) [1867] *Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai* (B. Zs. un edebî yazıları) [1877], *Uránia, Kármán és Pajor* (U., K. ve P.) [1880], *Az eszmeerő magyarázata* (Fikir kuvvetinin izahı) [1894], *A tudomány csődjéről* (İlmin iflâsı hakkında) [1895], *Az erkölcsi világ* (Ahlâk dünyası) [1896], *Az erkölcsi törvény alkalmazása* (Ahlâk kanununun uygulanması) [1897], *Erkölcsi kérdések* (Ahlâk meseleleri) [1897], *A jog keletkezése és fejlődése s néhány apróság* (Hukukun meydana gelmesi ve gelişmesi ve buna ait bazı ayrıntılar) [1898], *A népfajok sorsa és más kérdések* (Irkların mukadderatı ve diğer meseleler) [1900], *Eszmények* (Ülküler) [1902], *A Csokonai-vita* (Csokonai [bir yazarın adı] tartışması) [1904]. B. ın en mühim eseri şudur: *A magyar irodalom története* (Macar edebiyatı tarihi) [3 cilt, 1891-1893; 3. cilt tamamlanmamıştır].

BODO: bk. BÂṚÂ.

BODO, protomonadina takımının, bodonide (Bodonidae) familyasından bir protozoon cinsi. Bu familyaya ait türlere, serbest kokmuş sularda, dışkıda, idrarda ve insanların ağzında raslanılabilir. Tıbbı en çok ilgilendiren, *Bodo caudatus* türüdür. Bu tür, oval veya armut biçiminde, 8-19 mikron uzunluğunda tek hücreli bir asalaktır. Ön ucunda, gaga şeklinde bir sitostom ve bunun civarında bir vakuol görülür. Çekirdeği ortadadır. Kistleri küçük ve ovaldir. Bu protozoon insanların dışkısında, bazen birikmiş idrarda bulunur.

Bodo saltans («Sıçrıyan B.») türüne ülserlerde, *B. urinaria* türüne de idrarda raslanmıştır.

BODO-NĀGĀ-KACHIN [*bodo-nāgā-kaçin*] veya **BĀṚĀ-NĀGĀ-KACHIN,** Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Bir-

man koluna giren Assam dilleri grupunun Orta ve Güney Assam bölümüne bazı dilciler tarafından verilen ad. Bk. ASSAM DİLLERİ ve BĀṚĀ.

BODỌNI, Giambattista (1740-1813), İtalyan basımcı ve damga kazıcısı. Saluzzo (Piemonte) da doğmuş, Parma'da ölmüştür. Romadaki Katolik Dini Propagandası (De Propaganda Fidei) Enstitüsünün basımevinde harf dizme sanatını öğrenmiştir. 1768 de Parma'daki Dukalık Basımevinin müdürü olmuş ve buna büyük şöhret kazandırmıştır. Kendisi de, çok beğenilen birçok harfler kazmıştır. Bastığı metinler baskı güzelliği ve satır tertibi bakımından temayüz eder. Bastığı eserlerden en çok tanınmış olanları şunlardır: *Epithalamia* (Düğün şiirleri) [1775], *Orazio* (Horatius) [1791], *Anacreonte* (Anakreon) [1791], *Gerusalemme liberata* (Kurtarılmış Kudüs) [1794], *Oratio dominicia in CLV linguas versa et exoticis characteribus plerumque expressa* (155 dile çevrilmiş ve en çoğunda eksotik harflerle ifade edilmiş rabbani dua) [1806]. Ölümünden sonra bir de *Manuale tipografico* (Basımcının el kitabı) [2 cilt, 1818] sı çıkmıştır. Bu eser birçok yazı şekillerini ihtiva eden geniş bir kolleksiyondur.

G. BODONI

BODOSLAMA (Den.), bir geminin ana omurgasının (uzun temel levhasının) baş ve kıç (ön ve arka) uçlarından yukarıya doğru yükselen şakulî ve ağır kısımlar I. Bunlar tekneyi baş ve kıçta sınırlar. Buna göre «baş bodoslama» ve «kıç bodoslama» adlarını alırlar.

B. eğrileri: bodoslamaları teşkil eden parçalar. Bunlar, ahşap teknelerde meşe, gürgen ağacından ve demirden, gemilerde de dökme çelikten yapılır. Gemi yapılırken önce omurganın uçlarına baş ve kıç bodoslama eğrileri bağlanır.

BODOTRİA, krustaseler (Crustacea)in malakostraka (Malacostraca) sınıfından olup Cumacea alt - sınıfının bodotriide (Bodotriidae) familyasına bağlı bir cins. *B. scorpioides*, Avrupa denizlerinde yaşar.

BODRUM: bk. EV.

BODRUM (Batı kaynaklarında Budrum; eski Yun. adı Halikarnassos, Lat. Halicarnassus, İslâmlarca Alikarna), Ege bölgesinin güney bölümünde bir kasaba ve liman. Nüfusu 4799 (1950) tür. B. Mandalya ve Kerme körfezleri arasında uzanan yarımadanın güneyindeki B. körfezinin nihayetinde kurulmuştur. Bu körfezin doğusu Esmedağı, güneyi Karaada ile çevrili olup batısında yer yer küçük yarımadalar uzanır. Körfezin nihayet bölümü B. limanıdır. 1 km genişliğinde bir yarım daire biçimindeki bu limanın giriş yerinde eski mendireklerin izleri vardır. Limanın kenarları sığlaşmıştır. İşte B., bu deniz girintisinin kıyısında ve eski Halikarnassos şehrinin yerindedir.

Limanda 12 m uzunluğunda biri taş, biri ahşap iki iskele vardır. Bunlara 80 tonilâtoluk küçük deniz taşıtları yanaşır; vapurlar açıkta demirler, yükleme ve boşaltma işleri burada yapılır. Bu kuytu liman, yalnız lodos ve batı rüzgârlarına açıktır. Karaya yakın demirliyebilen vapurlar, lodostan da korunurlar. Limana, Devlet Denizyollarının vapurları sık sık uğrar.

Ardeli geniş olmadığından yeter derecede gelişememiş bulunan B., yine de bu çevrenin başlıca yerleşme ve ticaret yerlerinden biridir. Kasabada 8 mahalle, 1800 ev vardır. Kasaba ve yakın çevresi çeşitli ürünlerin yetişebildiği bitek yerlerdir. Sayısı 10 milyona yaklaşan portakal, limon, mandalina ve başka meyva ağaçları kıyı boyunu süsler. Bu çevrede çok miktarda incir (yılda 1,5 milyon kilo), tütün (yılda yarım milyon kilo), badem, palamut, keçiboynuzu elde edilir. Kasabanın uzak çevresindeki dağlarda yazın davarların yayıldığı çayır ve otlaklar vardır. Dağları ormanlık ve fundalıktır.

Tarih ve tabiat güzelliklerinin kaynaştığı B., Türkiyede sünger avcılığının doğduğu ve geliştiği başlıca yerdir. Türkiye sünger istihsalinin hemen hemen bütününü verir (yılda 6 ton).

B. da motörle işliyen bir un fabrikası, Ziraat Bankasının bir şubesi vardır. Her hafta cuma günleri kasabada pazar kurulur. B. un belediye teşkilâtı 1889 da kurulmuştur. Kasabanın plânı 1946 da yapılmış, imar plânı 1947 de bitirilmiştir. Bir meydanı, 2 parkı vardır. B. da 1 ilkokul, 2 lokanta, şehir kulübü, 6 fırın, 2 han, tarihî eserler arasında anfitiyatro, yıkıntı halinde Mindos kapısı ve kale vardır. Kasabanın 5 km güneyindeki Karaadaya yazın motörlerle gidilir; buradaki kükürtlü kaplıcadan faydalanılır.

B. un suyu, çok eski çağlarda yapılmış kuyulardan elde edilmektedir. Kuyular, 1931 de onarılmış ise de, bunların kireçli suları ihtiyaca yetmemiş, 1946 da yeni kuyular kazılarak kasabaya yeter derecede su sağlanmıştır (20 çeşme vardır).

Kasaba elektrikle aydınlatılmaktadır. 1928 de bir şirket tarafından kurulan elektrik işletmesi, 1941 de belediyece satın alınmıştır. Cereyan yalnız gece yarısına kadar verilmektedir.

B. da bir dispanser, gümrük muhafaza teşkilâtı vardır. İçinde ve çevresinde 2 hamam, kükürtlü kaplıca, içme bulunmaktadır.

B., vapur ve motörlerle çevresindeki liman ve iskelelere bağlıdır; İstanbula işliyen bazı gemiler de bu limana uğrar. Kasaba ile içerideki şehir ve kasabalar arasında düzenli otobüs seferleri vardır.

Muğla iline bağlı bulunan B. ilcesinin nüfusu 22 132

Bodrum'dan bir görünüş

(1950), yüzölçümü 557 km² olup ilceye bağlı 3 bucak (Merkez, Karaova, Müsgebi) ve 31 köy vardır.

Tarih: eski çağlarda Halikarnassos (b. bk.) denilen B., şüphesiz XI. yüzyılın sonlarında Türk hâkimiyetine geçmiştir. Bu zamanda bu şehri içine alan bölge, adının Tanrıvermiş olduğu anlaşılan bir Türk beyinin idaresinde idi. Lâkin, Birinci Haçlı Seferi neticesinde burası da Türklerin elinden çıkarak Bizans'a tâbi olmuştur. Şehir çok uzun bir zaman sonra, ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolunun alınması üzerine yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu Bizans ucundaki Türkmen beylerinden Menteşe, B. u da içine alan eski Karia bölgesini XIII. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında fethetmiş ve bu havalide kendi adını taşıyan bir beylik kurmuştur. Şüphesiz Menteşe beyleri, komşu adalara yaptıkları deniz seferlerinde B. un tabiî limanından faydalanmışlardır. Menteşe beyliğinin tersanelerinin burada olması muhtemeldir. Şehir 1415 yılına kadar bu beyliğin elinde kalmıştır. Bu tarihte Rodos şövalyeleri, Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'in müsaadesiyle B. u elde etmişler ve derhal, deniz kıyısında yaptıkları bir kale ile tahkim etmişlerdir. Menteşe hükümdarı İlyas Bey, şövalyelerin bu hareketini önlemek istemişse de muvaffak olamamıştır. Rodos şövalyeleri inşa ettikleri kaleye *Petronium* (aslı: «*Sanctus Petrus* kalesi») ismini vermişlerdir ki, Bodrum adının, burada görülen bodrum tarzındaki kubbelerden değil, bu kelimeden geldiği iddia edilmektedir. 1480 yılında Fatihin kumandanlarından Mesih Paşa, Rodos'u kuşattığı sıada B. a da hücum edilmiş, fakat kaleyi almak mümkün olamamıştır. Bundan sonra 1522 de Rodos'un Kanunî Süleyman tarafından fethi ile beraber B. da alınmıştır. Deniz kıyısındaki kalesi Fatihten sonra toplarla tahkim edilmiş ve içine muhafızlar konmuştur. Evliya Çelebi. B. un her tarafının bağlık, bahçelik olduğunu ve halkının üzüm ve incir mahsullerinin ticareti ile geçindiğini yazmaktadır. Yine aynı seyyaha göre, B. limanında (her halde XVII. yüzyılın ortalarında) Venediklilerin yenilmesi ile sona eren bir deniz savaşı olmuştur. 1770 yılında Rus donanması kumandanı Amiral Orlov, B. a hücum etmişse de, müdafilerin gayreti ile başarısızlığa uğramıştır. 1824 te, Türk donanması Yunan isyanının bastırılmasında bulunmak üzere, B. ve İstanköyde toplanmış ve buradan harekete geçmiştir. Aynı yüzyılın ortalarında bu mıntaka korkunç çekirge sürülerinin istilâ ve tahribatına uğramıştır. Halk büyük bir gayret sarf ederek bunların çoğunu sopalarla öldürmüş ve bu suretle 28660 okka çekirge toplanmıştır. Yine bu yüzyılın ikinci yarısında B., bir kaza merkezi olmuştur. 1872 yılında burayı bir kaymakam idare etmekte idi. Sultan II. Abdülhamit zamanında B. kalesi, bazı siyasî mahkûmlarla azılı şakilerin gönderildikleri bir hapishane vazifesini görmüştür. Birinci Dünya Harbi esnasında, 1915 te bir Fransız kruvazörü, B. u topa tutmuş, fakat halkın şiddetli mukabelesi karşısında hiçbir şey elde edemeden çekilip gitmiştir.

B. da eskiden beri tersaneler vardı. III. Selim devrinde bu tersaneler ıslah edilmiş ve gemi yapılmağa başlanmıştır. II. Mahmut zamanında B. tersanelerinde birçok kalyonlar inşa edilmiştir.

Evliya Çelebi, B. da gördüğü caminin kiliseden çevrilmiş olduğunu söylemektedir. Ona göre Kanunî, fethi müteakıp, kaledeki kilisenin camiye çevrilmesini emretmiştir. Bundan başka Kızılhisarlı Mustafa Paşa da 1723 yılında bir cami vücuda getirmiş, Kapudanı derya Cafer Paşa da memleketi olan bu kasabada hamam ve medrese gibi hayır müesseseleri tesis etmiştir. XVII. yüzyılın kapudanı deryalarından Memi Paşa ise, burada su kemerleri ve çeşme yaptırmıştır.

B. un yetiştirdiği büyük şahsiyetlerin başında meşhur Türk denizcisi Turgut Reis'i (paşa) zikretmek gerekir. Turgut Reis şimdi B. a bağlı Karabağlı veya Saravaloş köyünden idi (bk. Turgut Reis). Bundan başka kapudanı derya Cafer Paşa ve Şeyhülislâm Ömer Lûtfi Efendi (1817 - 1896) de B. un yetiştirdiği şahsiyetlerdendir.

BODT [*bot*], **Jean de** (1670 - 1745), Fransız mimarı. Pariste doğmuş. Dresden'da ölmüştür. Mansart'ın talebesidir; pratik ve teorik bakımdan Barok'un Fransız klâsisist cereyanını temsil eder. 1685 te Holândaya 1689 da Oranje prensi Villem (III. William) ile birlikte İngiltereye, 1698 de de III. Friedrich'in daveti üzerine Berline gitmiştir. Prusya'da sivil mimar ve istihkâm mimarı olarak çalışmıştır. Berlindeki zeughaus (askerî müze)u bitirmiş ve Potsdam şehir saravının avlu cephesini ve Wesel'de de istihkâm ve kapılar yapmıştır. 1728 de Generalintendant (genel kâhya) olarak Saksonya hizmetine girmiştir.

BODUR (Zir.), yüksekliği normalden aşağı olan ağaçlar için kullanılan sıfat. Umumiyetle meyva ağaçları yüksek, orta veya kısa olur. Yüksek ağaçlar, gövdeleri yerden itibaren 180 - 200 cm uzunluğunda çıplak, dalsız gövdeli olanlardır. Orta boydaki ağaçların gövdeleri 120-150 cm dir. Halbuki bodur ağaçların gövdeleri diğerlerinden çok daha kısadır (ancak 30 -50 cm kadar). Tarımda kısa boylu ağaçlar ikiye ayrılır:

1. Boyları kısa olup şekilleri düzenli olmıyan, tabiî ve serbest olarak gelişen ağaçlardır. Bunlara B. ağaç denir.

2. Boyları kısa olmakla beraber devamlı budama ile istenilen düzenli şekillere sokulan ağaçlardır ki, bunlar espalye (bahçede, umumiyetle duvar yüzüne dayanarak veya açıkta desteklerle yükselen yassı kafes veya tel örgü (bk. şekil; Fr. espalier, treille) halinde yetiştirilen meyva ağaçlariyle kordon, koni, piramit, şeklinde olanlardır.

Yüksek boylu meyva ağaçlarında, odun kısımları ile gövde ve kereste kısımlarının iyi teşekkül edebilmesi için 10-13 yıl gibi uzun bir zamana ihtiyaç vardır. B. ağaçlarda ise, bu 2 - 4 yılda olur. Bu fark, bilhassa tabiî olarak gelişmeleri zayıf olan ve erken mahsul veren nevilerde daha fazladır.

B. ağaçların, yüksek ağaçlardan üstün tarafları şunlardır: a. Erken meyva verir; b. Meyvaları büyük ve lezzetli olur; c. Ağacın dalları ve meyvaları rüzgâr ve fırtınalardan daha az müteessir olur; ç. Ağaçların bakımı ve korunması daha kolaydır; d. Ağaçların her türlü bakımı ve tımarı (budama v. b.) daha kolay yapılabilir.

Her cins ağaç, B. şekli için aynı derecede uygun değildir. Ağaçların tabiî büyümeleri, mahsule yatma zamanları, bazı ağaç cinslerinde B. şekline daha elverişlidir. Çeşitli meyva ağaçları arasında B. şekline en uygun geleni şeftali ağacıdır. Bundan sonra elma, atmut, erik, vişne ve kayısı gelir.

Bodur ağaçların yetiştirilmesi: Ağaçları, yalnız sık dikmekle B. yapmak mümkün değildir. Kuvvetli büyüyen ağaçlar B. olamazlar. Ağacın tabiattan B. olması şarttır. Büyümesi yavaş olan, kökleri derine gitmiyen ağaçlara,

aynı familyanın iyi cinslerinden alınan parçalarla, usulü dairesinde aşı yapılarak B. ağaç elde edilebilir. Yapılan uzun denemelere göre, aşağıdaki ağaç cinslerini anaç olarak kullanmak lâzımdır.

Elma ağacı anacı: «Paradis» (Lat. *Pirus malus paradisica*), ki buna Türkçe acı elma, kiraz elması da denir. Bu ağaç, B. elma için en iyi bir ağaçtır. Bir de «Doucin» (Lat. *P. malus frutescens* veya *Malus acerba*) vardır; bu da anaç olarak kullanılır.

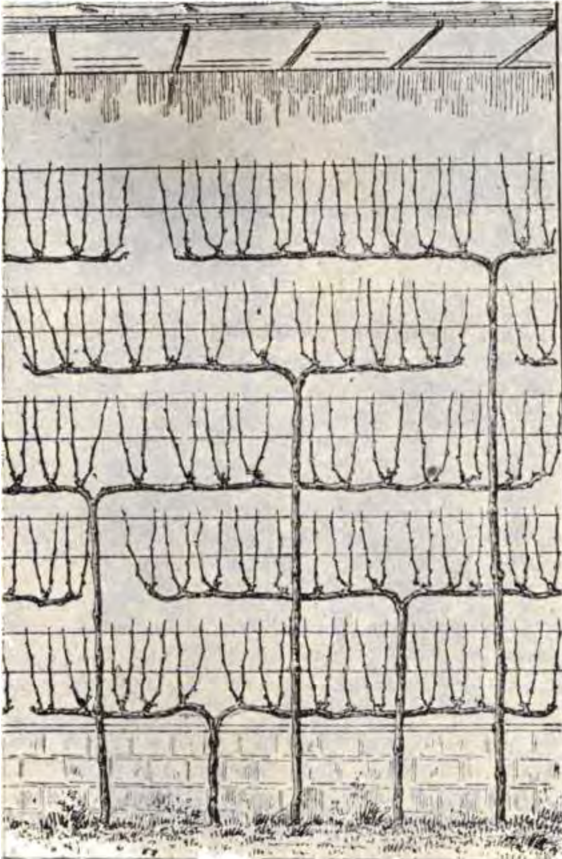
Bodur armut ağacı elde etmek için iyi bir cins armudu ayva üzerine aşılamak lâzımdır. B. erik ağacı elde etmek için iyi cins bir erikten alınan kalem Saint Julien eriği (çakal eriği) üzerine aşılanmalıdır. B. şeftali ağacı yetiştirmek için nemli topraklarda çakal eriği, kuru topraklarda yabani şeftali, kireçce zengin topraklarda ise badem üzerine iyi cins şeftali aşılanmalıdır. Kayısı da aynen şeftali gibidir, yani nemli topraklarda çakal eriği, kuru topraklarda yabani kayısı, kireçli topraklarda badem üzerine iyi cins kayısıyı aşılamak suretiyle B kayısı ağacı elde edilir.

Espalye: bu ağaçlar, genel olarak iki büyük sınıfa ayrılır:

1. Tacları (gövdeden yukarı olan kısımlar) kendi halinde büyüyen ağaçlar,

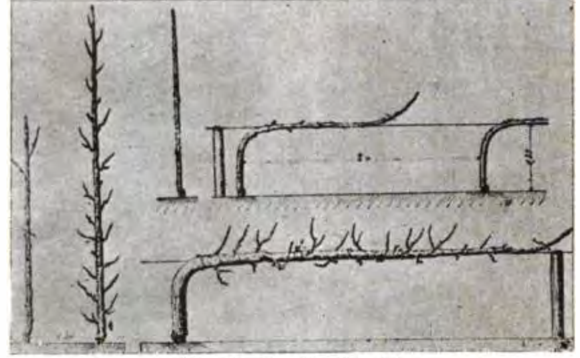
2. Taclarına, insanlar tarafından arzu edilen şekiller verilen ağaçlar.

Ağaçların istenilen şekilleri alabilmeleri için, bunlar üzerine budama ile baskı yapılır. Bu ağaçlar kendi halinde büyüyen yüksek boylu ağaçlardan daha büyük ve nefis meyva verirler.

E S P A L Y E

Espalye meyva ağaçları, binaların duvarlarında ve açıkta teller üzerinde yetiştirilir; bundan başka serbest fakat muntazam şekilde yetiştirilen ağaçlar da vardır. Piramit, kâse v. b. şeklinde meyva ağaçları. Mazı gladicye, taflan, şimşir, porsuk, ardıç, v. b. gibi ağaçlar da, parklarda, bahçelerde, düzenli bir şekilde budanarak duvar, küre, koni, piramit, v. b. gibi şekillerde yetiştirilir.

1 K O R D O N 2

1. dik, 2. yatay

Espalye tarzına, aşağıdaki maksat ve hallerde başvurulur:

1. İri, lezzetli ve iyi meyva elde etmek,

2. Açıkta yetiştirildiği zaman iyi meyva vermiyen nazik ağaçlar yetiştirmek,

3. Açıkta yetişmesi iklim bakımından mümkün olmıyan meyva ağaçları yetiştirmek,

4. Yüksek ve orta boylu ağaçlar yetiştirilemiyen küçük bahçelerde, küçük ağaçlar yetiştirip erken ve iyi meyva elde etmek için.

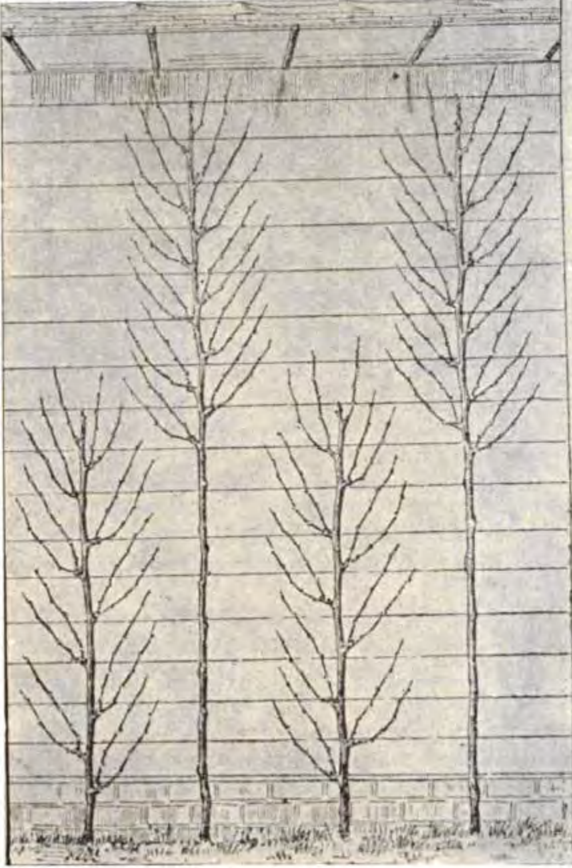
Meyva ağaçlarının espalye halinde yetiştirilmesi çok masraflıdır. Onun için espalyecilik büyük şehirlere yakın ve meyvanın para getirdiği ve masrafını koruyabildiği yerlerde veya sırf zevk ve merak maksadiyle yapılır. Espalye meyva ağaçları duvar yüzünde veya açıkta tel kordonlar üzerinde istenilen şekilde terbiye edilerek yetiştirilir. Duvar yüzünde yetiştirildiği zaman duvarların güneşe karşı olması şarttır. Bu bakımdan güneye karşı olan duvarlar, en uygunudur. Duvarların yüksekliği 2,5 - 3,5 m kadar olmalıdır. İki buçuk m den aşağı olursa rüzgâr ve fırtınaya karşı iyi siper olamaz. Espalye duvarları diplerine dikilmiş olan ağaçların, duvarların yüzeyinde istenilen şekilde yetiştirilebilmelerini sağlamak için, dalların istenilen şekilde bağlanabilmesi maksadiyle espalye kafeslerine ihtiyaç vardır. Dallar, kafeslere rafye ile bağlanır. Kafesler tahtadan, telden veya her ikisinden de olabilir.

3 K O R D O N 4

3. verev, 4. zikzak

Kordon (Fr. cordon): Topraktan itibaren muayyen bir yüksekliğe kadar dik çıkıp sonra istenilen bir meyil verilen veya budanarak dik bırakılan meyva ağacının veya asmanın aldığı şekle kordon denir. Korkon, dik (cordon vertical), yatay (cordon horizontal), verev (cordon oblique) veya zikzaklı (cordon ondulé) olabilir (bk. şekil). Yatay olanının dalı üzerinde belirli mesafelerde kollar bulunur. Bu kollar üzerindeki meyvalı dallar, asmanın nevine ve diğer teveklere göre budanır. Yatay kol yalnız bir taraflı ise tek kollu, kol her iki tarafa uzatılmışsa,

P A L M E T

çift kollu kordon denir. Eğri, yani verev olarak tel bağlanmış ise, verev kollu kordon (veya mail kollu; tek taraflısı: palmet); zikzak bir şekilde bağlanmış ise zikzak kollu kordon adını alır. Dik kordon, yan dalları budanarak tek gövde haline getirilmiş kordondur.

Asmalarda, gerilmiş teller üzerinde kordon teşkili kolaydır, asmalar bu şekilde hava, ışık ve ısıdan daha iyi faydalanır. Kordon şeklinde yetiştirilen bağlarda timar (çapa yapma, budama ve böceklerle savaşma) işleri daha kolaylıkla yapılır.

BODUR ÇAPAK, kemikli balıkların sazangiller (Cyprinidae) familyasından bir tür. Göllerde, hafif akıntılı nehirlerde yaşar. Boyu 20-30 cm dir; ağırlığı en fazla bir kiloyu bulur. Sırtı, yanları mavi, karın tarafı beyazdır. Sırtında kahverengi, yanlarında gümüşü pırıltılar vardır. Anus ve kuyruk yüzgeçleri gri-mavi, karın yüzgecinin başlangıç kısmı kırmızımsıdır. B. Ç. lar, besin olarak, daha ziyade suyun diplerinde, solucanları, balık ölülerini, bitki maddelerini severler. Mayıs ve Haziran aylarında yumurtlamak için suların sığ kıyılarına gelirler.

Bodur Çapak

BOEA, gesneriyase (Gesneriaceae) familyasından, tropik Asyada 25 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BOECE [*boīs*], **BOEIS, BOYCE** veya **BOETHIUS, Hector** (1465 - 1536), İskoçyalı tarihçi. Dundee'de doğmuştur Carnoustie yakınındaki Panbride baronluğunu tutan eski bir ailedendir. Dundee'de ve Paris üniversitesinde tahsil etmiştir. Önce College of Montaigu'da felsefe, sonradan King's College (Aberdeen) [1500] de ilâhiyat profesörü olmuştur. İlk eseri *Vitae Episcoporum Murthlacensium et Aberdonensium* (Mortlach ve Aberdeen piskoposlarının hayatı) [1522] dır. Tyrie rektörlüğüne getirilmiş ve burada ölmüştür. Elphinstone'da gömülüdür Başlıca eseri: *Scotorum Historia ab illius gentis origine* (İskoçyalıların menşeinden beri tarihleri). 17 cilt olarak Pariste 1527 de çıkan bu eseri sonradan John Bellenden İskoççaya çevirmiştir. Shakespeare'in *Macbeth* hikâyesi Holinshed'in Kroniği (*Chronicle*) vasıtasiyle buradan alınmıştır.

BOECK [*bök*] **SARKOİDİ,** ilk defa Norveçli cilt hastalıkları hekimi Caesar P. M. Boeck (1845 - 1917) tarafından tanıtılmış bir deri hastalığı. «Lupoides miliaires disseminées» denilen bir nevinde, darı-nohut iriliğinde, yuvarlak, yumuşakça, üzeri düzgün veya hafif mütefellis, hastalığın devrine göre, pembe, morumsu veya esmerimtırak görünüşte birçok kabartılar meydana gelir. Simetrik olarak, yüzde, omuzlarda, bileklerde ve kolların umumiyetle dış yüzlerinde olur Nadiren saç diplerinde, sırtta ve bacaklarda da görülür. Seneleıce sürebilir, fakat hiçbir zaman cerahatlenmez ve ülserleşmez.

Histopatolojik incelemeler, deri içinde, iltihapsız ve nekrozsuz olarak, tüberküloz enfiltrasyonunun husule geldiğini gösterir. Ekseriyetle kadınlarda, genç ve orta yaşlarda görülür. Böyle hastaların çoğunda iç organ tüberkülozuna da raslanır.

Hastalığın diğer bir şeklinde daha büyücek kabartılardan birkaçının bir araya gelmesinden hâsıl olmuş plâklar burun, alın. yanaklar ve nadiren omuz, dirsek ve diz kapaklarında yer alır.

Hastalık tedavi edilebilir.

BOEDROMİA, eski Atinada Boedromion (Eylûlün ikinci - Ekimin birinci yarısı) ayında Apollon Boedromios («yardım eden») şerefine kutlanan bir bayram. B. nın menşei hakkında çeşitli efsaneler vardır. Plutarkhos bunu Theseus'un Amazonlar üzerinde kazandığı zaferle, Philokhoros ve Pausanias ise Erekhteus'un Eleusialılarla yaptığı savaş sırasında İon veya Ksuthos'un Atinalılara yaptığı yardımla ilgili olarak göstermektedirler. İlk zamanlarda bu bayram münasebetiyle insanların da kurban edilmiş olması ihtimali vardır. Sonraları B. aynı ayın 6 ncı günü Artemis Agrotera

(«avcı») şerefine tertiplenen bayramla birleştirilmiştir. Marathon savaşı hâtırası olmak üzere kutlanan bu bayram münasebetiyle arkhon polemarkhos (ordu başkomutanı) 50 keçi kurban eder ve gençlerin savaş geçit resmi yapılırdı.

BOEGNER [*bögnęr*], **Marc** (doğ. 1881), Fransız Protestan kilisesi adamı. Épinal'da doğan B., 1918 den beri Passy'de rahiplik eder. B., çeşitli Fransız Protestan kiliselerinin Église Réformée de France (Fransa Protestan kilisesi) adı altında tekrar birleştirilmesinde (1938) büyük bir rol oynıyarak, bu kiliseyi kuruluşundan beri idare etmiştir. Bütün dünya kiliselerinin birleştirilmesi hareketine de iştirak etmektedir. Vichy hükümeti zamanında Yahudi takipleri ve kitle halinde işçi nakillerine karşı koymuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Le christianisme et le monde moderne* (Hıristiyanlık ve modern dünya) [1928], *Dieu, l'éternel tourment des hommes* (İnsanların ebedî üzüntü konusu olan Tanrı) [1929], *Jésus-Christ* (İsa) [1930], *Qu'est-ce que l'Église?* (Kilise nedir?) [1931], *l'Église et les questions du temps présent* (Kilise ve zamanımızın meseleleri) [1932], *La vie chrétienne* (Hıristiyanlık hayatı) [1933], *Le Christ devant la souffrance et la joie* (Istırap ve neşe karşısında İsa) [1935].

BOEHEIM [*böhaym*], **Wendelin** (1832-1900), Avusturyalı subay ve silâh bilgini. Wienęr-Neustadt'ta doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1854-1875 yıllarında öncü subay, 1878 de Viyana Silâhlar Müzesi memuru, sonra da müdürü olmuştur. 1890 da çıkan *Handbuch der Waffenkunde* (Silâh bilgisi el kitabı) si şimdi de bu alanda iyi bir eserdir. Başka bir eseri de *Meister der Waffenschmiedekunst vom XIV. bis ins XVIII. Jahrhundert* (XIV. ile XVIII. yüzyıllarda yaşamış silâhcılık ustaları) [1897] adını taşır.

BOEHM [*bōm*], **Elisabet** (1859-1943), Alman sosyal politikacı kadın. Genç kız iken adı Steppuhn idi. Schloss Rastenburg (R. şatosu) [Doğu Prusya] ta doğmuş, Halle (Saale) de ölmüştür. 1898 de Rastenburg'ta ilk Landwirtschafts-Hausfrauen-Verein (Ziraate bağlı ev kadınları birliği) ı, 1916 da da ilk Reichsverband Landwirtschaftlicher Hausfrauen-Vereine (LHV) (Ziraate bağlı ev kadınları birlikleri imparatorluk kurumu) nı kurmuştur. Bu son kurumun başkanı kendisi olmuştur. İlk ziraatle meşgul kadınlar okulunu kurarak genç köylü kadınlarının eğitim ve öğretimine hizmet etmiştir. Eserleri: *Die deutsche Landfrau und ihr Wirken in Haus und Vaterland* (Alman köylü kadını, bunun ev ve yurt görevleri) [2. bas. 1927], *Deutsche Berufsorganisationen der Landfrauen* (Almanyada meslekî köylü kadın birlikleri) [2. bas. 1929].

BOEHM [*bōm*], **Joseph** (1795-1876), Macar kemancısı. Peşte'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Keman çalmayı babasından öğrenmiş, 8 yaşında iken Polonya ve Rusyayı gezerek, Rusyada bir zaman P. Rode'den ders almıştır. İlk konserini 1815 te Viyanada vermiştir. Italyada yaptığı bir geziden 1819 da geri dönmüş, Viyana Konservatuvarına keman profesörü tâyin olunmuştur. 1821 de İmparatorluk orkestrasına girmiştir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında şunlar sayılabilir: Joachim, Ernst, Auer, Strauss, Remenyi, Rappoldi, Hauser. 1848 de konservatuvardan, 1868 de de orkestradan çekilmiştir. Solo parçaları, kuvartetler, duetler ve şarkılar yazmıştır.

BOEHM [*beym* veya *bīm*], **Sir Joseph Edgar** (1834-1890), İngiliz heykeltıraşı ve madalyacısı. Aslen Macar olan B., Viyanada doğmuş Londrada ölmüştür. 1859 da Parise gitmiş, 1862 de de sikke ve madalya kalıpçısı olarak Londrada yerleşmiş ve yüksek tabakanın heykelcisi olmuştur. Eserleri arasında en başta Kıraliçe Victoria'nın Windsor sarayındaki heykeli (1869) anılabilir. 1881 de kıraliçenin heykeltıraşı, 1882 de Royal Academy üyesi olmuştur. 1887 de çıkarılan, kıraliçenin yıl dönümü akçelerindeki resmi B. in eseridir.

BOEHN [*bōn*], **Max von** (1860-1932), Alman kültür tarihçisi ve sanat yazarı. Potsdam'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Biedermeier* (1922), *Rokoko, Frankreich im 18. Jahrhundert* (R., XVIII. yüzyılda Fransa) [1921], *Deutschland im 18. Jahrhundert* (XVIII. yüzyılda Almanya) [2 cilt, 3. bas. 1921-1923], *Der Tanz* (Dans) [1925], *Die Mode* (Moda) [8 cilt, 2. bas. 1923-1925], *Miniaturen und Silhouetten* (Minyatür ve siluetler) [4. bas. 1925].

BOËLLMANN [*boelmąn*], **Léon** (1862-1897), Fransız organist ve bestekârı. Ensisheim (Alsace) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste, kilise musikisi öğretmeni Gigout'dan org calmasını öğrenmiştir. Paristeki St. Vicent de Paul kilisesi organisti tâyin olunmuştur. En tanınmış eserleri *Suite gothique* ile çello ve orkestraya mahsus *Variations symphoniques* olmakla beraber, bu velût bestekâr 68 eser yayımlamıştır. Bunlardan şunlar anılmağa değer: *Symphonie en fa*, Piyano kuarteti ve triyosu, *Suite* (çello ve piyano için), *Fantaisie dialoguée* (org ve orkestra için), *Veni Creator* (motet), *Heures mystiques* (org için).

BOENDALE [*bųndale*], **Jan** (1280-1290 arası-1352), Flaman şairi. Boendale (Tervuren yakınında) de doğmuş, Anvers'te ölmüştür. Anvers'te belediye kâtibi olduğundan Jan de Clerck adı ile de anılır. Jacob von Maerlant'ın en çok ün kazanmış öğrencisidir. *Der leken spieghel* (Dünya aynası) [bas. 1844 1848] adlı, dünya tarihine ve insanlığın İsa tarafından kurtarılmasına dair didaktik şiiri, Hıristiyanlara ve yurttaşlarına hakikî ödevlerini öğretir.

BOER [*bur*], **Johanna Maria** (doğ. 1907), Holândalı kadın ressam ve yazar. Soerabaja (Cava) da doğmuştur. İnsanları kötümser düşüncelere sevkeden romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Catharina en de magnolia's* (C. ve manolyalar) [1938], *De erfgenaam* (Mirasçı) [1947], *Beeld en Spiegelbeeld* (Resim ve akis) [1948], *Kruis of Munt* [1949].

BOER [*būr*] **HARBLERİ**: 1. Güney Afrikadaki Transvaal Boer'ları ile İngilizler arasında, Transvaal'da cumhuriyet ilân olunmasından çıkan ve 1880-1881 yıllarında yapılan harb. Bu harbin en önemli hâdisesi İngilizlerin, 1881 de, Majuba Hill'de bozguna uğramalarıdır. Az sonra İngiltere Transvaal'ın bağımsızlığını tanımış ve barış imzalanmıştır.

2. İngilterenin Transvaal cumhuriyeti ile Orange Serbest Devleti (Oranje Frijstaat, Orange Free State) ne karşı 1899-1902 yıllarında yaptığı harb. Başlangıçta İngilizler bozgunlara uğramış ve İngiliz orduları Ladysmith, Kimberley ve Mafeking'de kuşatılmıştır. Her üç ordu da sonunda kurtarılmıştır. Kuşatılmaların sırası ve süreleri şöyledir: Ladysmith: 29 Ekim 1899 - 28 Şubat 1900; Kimberley: 14 Ekim 1899 - 15 Şubat 1900; Mafeking: 15 Ekim 1899 - 16 Mayıs 1900. 5 Haziran 1900 de Lord Roberts'in kumandası

altındaki İngiliz ordusu Transvaal'ın başkenti Pretoria'yı zaptetmiş, barış da 31 Mayıs 1902 de imzalanmıştır. Yenilmiş memleketlere muhtariyet verilmiş ve 1909 da. o yıl kabul edilen South African Union Act (Güney Afrika Birliği Kanunu) ile Transvaal, Union of South Africa (Güney Afrika Birliği) ya girmiştir. Bk. GÜNEY AFRİKA HARBİ.

BOERHAAVE [*būrhāvī*], **Herman** (1668 - 1738), Holândalı hekim. Leiden yakınındaki Voorhout'ta doğmuş Leiden'da ölmüştür. 1682 de ilâhiyat okumak üzere Leiden üniversitesine girmiş, Spinoza'nın görüşlerini kabul edilmiş dinî esaslara aykırı bulduğu için, daha talebe iken 1688 de bu filozofa karşı alenî bir nutuk söylemiş, şehir halkından da altın bir madalya kazanmıştır. 1689 da, Epikuros, Hobbes ve Spinoza'yı tenkid eden *De distinctione mentis a corpore* (Ruhun bedenden tefriki hakkında) başlıklı tezi ile aynı üniversiteden «felsefe doktoru» payesini almıştır. Bundan sonra, tıbba devam etmek üzere Harderwijk üniversitesine kaydolarak 1693 te, tıbbın esasını herşeyden önce hastaların klinik muayenesine bağlamak istiyen ileri görüşlü bir tezle doktorluk diplomasını da elde etmiştir. Bu fakültede anatomi okurken tedris metodunda gördüğü noksanları, sonra hocalığı esnasında mekanik gösterilere geniş yer vermek suretiyle tamamlamaya çalışmış ve insan vücudunun daha sıhhatli bir şekilde teşrih ve tetkik edilmesini sağlamıştır.

H BOERHAAVE

Pratisyen bir hekim olarak Leiden'de yerleşen B , kazandığı şöhret üzerine, 1701 de üniversite tarafından tıp nazariyesi hakkında konferanslar vermeğe davet edilmiş, 1709 da aynı üniversitede tıp ve botanik profesörü olmuş, 1714 te rektör seçildikten başka klinik kürsüsüne de getirilmiş, 1718 de kimya profesörlüğünü de üzerine aldıktan sonra, biyograflarından birinin dediği gibi, «kendisi bir fakülte haline gelmiştir». Avrupada ilk defa olarak tıp dersini hastahanede yatak başında ve hastayı muayene ederek talebeye göstermek suretiyle vermeğe başlıyan B., bütün zamanların en büyük klinikçi hekimlerinden biridir. Şöhreti yalnız Avrupaya değil, bütün dünyaya yayılmış, bu sayede Leiden üniversitesi parlamış, türlü memleketlerden yüzlerce talebe onun çömezi olmak üzere Leiden'a koşmuş, bu arada, Holândayı ziyaret etmekte olan Rusya çarı Büyük Petro (Pëtr) da 1715 te B. dan tıp dersi almıştır. Çinli bir mandarinin «Meşhur hekim Boerhaave, Avrupa» adresiyle kendisine bir mektup yazması, bu mektubun da XVIII. yüzyıl başında bu adresle B. ya erişmesi, kazandığı şöhretin azametini gösterir. Fransız İlimler Akademisi ile Londra Kıraliyet Cemiyeti B. yı muhabir âza seçmekle iftihar duymuşlardır Kuvvetli bir hatip ve konferansçı olan B., talebesine, «üstünkörü bakılan veya ihmal edilen bir hastanın hesabı, bir gün bu dünyada veya ahirette, müdavim hekimden sorulacaktır» demekle tıp mesleğine insanî duygu ve vazife disiplinini de aşılamıştır.

B., zamanına ait tıptaki yatroşimi (iatrochimie), yatrofizik (iatrophysique) ve vitalizm gibi türlü cereyanlardan, sentez halinde yeni bir Hippokratesçilik meydana getirmek istemiştir. *De usu ratiocinii mechanici in medicina* (Tıpta mekanik metotların kullanılması hakkında) [1705] adlı eserinden sonra yazdığı *Institutiones medicae in usus annuae exercitationis* (Bir yılda tatbik edilen tıbbî öğretiler) [1708] inde, sisteminin izahını yapmıştır. *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis* (Hastalıkların teşhisi ve tedavisi hakkında vecizeler) [1709] adlı eserinde de hastalıkları sınıflandırarak sebep ve mahiyetlerini ve tedavi yollarını göstermiştir; sonra büyük şöhret kazanan talebe ve asistanı G. van Swieten bu esere 5 ciltlik haşiye ilâve etmiştir. Göz hastalıkları üzerinde de çalışan B. nin botanik sahasında da *Index plantarum quae in horto academico Lugduni Batavorum reperiuntur* (Leiden akademisi bahçesinde bulunan bitkilerin fihristi) [2 cilt, 1710-1720] adlı bir eseri vardır; bunda B., bitki tasnifinde çiçeğin erkek ve dişi organlarının dikkate alınmasını tavsiye eden ilk âlimlerdan biri olmuştur; B., yeni bulduğu çiçek türlerini de bu fihristte göstermiştir. Kimya profesörü olduğu zaman yazdığı *Elementa chemiae* (Kimyanın ana hatları) [2 cilt, Paris 1724] adlı eseri, sağlam deneylere dayandığı için, bugün de değerlidir. 1939 da Haarlem'de, B. nın hâtırasına dünya çapında bir armağan olmak üzere, *Memoralia Herman Boerhaave optimi medici* (İyilerin iyisi doktor H. B. nın hâtırasına yazılar) adlı milletlerarası bir eser yayımlanmıştır.

BOERHAVIA: bk. BURHAVİYA.

BOER [*būr*] **LAR** (Fel. Boeren <*boer* = çiftçi; İng. Boers [*bourz*], Alm. Buren), Güney Afrikanın, Felemenk aslından türemiş sömürgecilerine verilen ad. Holândalılar 1652 de Kap sömürgesine gelmişler, daha önce gelmiş olan bazı Alman sömürgecileriyle, Fransız Huguenot'lariyle kaynaşarak Kuzey Alman veya Holândalı özelliğini taşıyan bir millet meydana getirmişlerdir. Memleketi, 1795 te bağımsızlığını elde edinceye kadar, Holânda Doğu Hindistan Şirketi idare etmiş, 1806 da, Napoléon harbleri sonunda da İngilizler ele geçirmiştir (Kap'ın 1814 te nüfusu 26 000 idi). Çok geçmeden B. la İngilizler arasında, başta dil meselesi (1827 de İngilizce tek resmî dil sayılmıştır. B. ın ana dili olan, Felemenk asıllı Afrikaans [b. bk.] ancak 1925 te İngilizce ile birlikte resmî dil olmuştur) ile yerlilere karşı güdülen siyaset olmak üzere, büyük anlaşmazlıklar çıkmıştır. İngilterenin 1834 te ilân ettiği «esirliğin kaldırılması» kararı, B. ın geleneğe bağlı yaşayışı üzerinde yıkıcı bir tesir yaratmıştır. B. 1830 dan başlıyarak en çok da 1835-1838 yıllarında kitle halinde (Büyük Göç) memleketten ayrılmış, kuzeyde, doğuda oturan yerli Kafr'larla kanlı savaşlar sonunda Natal, Oranje ve Transvaal adları altında üç B. cumhuriyetini kurmuşlardır. Natal'i İngilizler 1843 te, Transvaal ile Oranje'yi ise 1899 1902 B. harbi (Güney Afrika Harbi) sonunda kendi topraklarına katmışlardır.

Harbin asıl sebebi, İngilterenin, Kap'tan Kahireye kadar uzanan büyük bir sömürge kurmak istemesi, görünüşteki sebebi ise, altın yatakları bulunduktan sonra Transvaal'e akın edip 1896 da «Jameson Raid» denilen şiddet teşebbüsiyle memleketi harbsiz ele geçirmeğe çalışan İngilizleri askerî vasıtalarla desteklemesidir. Uitlander (yabancı) adı verilen bu İngilizler, nüfusun yarısını meydana getiriyordu.

Asker taşınmasının durdurulması için gönderilen ultimatomu İngilizlerin reddetmesi üzerine, Transvaal Hükümeti, 11 Ekim 1899 da İngiltereye harb ilân etmiş, Oranje Cumhuriyeti de buna katılmıştı. B., Avrupa milletleri-

nin kendilerinden yana çıkıp işe karışacağını ummuşlarsa da, böyle bir hareket görülmemiştir.

B., harbin, Şubat 1900 e kadar süren birinci devresinde, başarı elde etmişler, İngilizleri Natal'da Ladysmith'te, batıda da Kimberley ve Mafeking'de kuşatmışlar, fakat düzgün ordularla harbe alışık olmadıkları için bu başarılarından gereği gibi faydalanamamışlardır. İngilizler, durmadan asker getirmişler, başkomutan Lord Roberts'le kurmay başkanı Kitchener'in gayretiyle kuşatılan şehirleri kurtarmışlar çok geçmeden de memleketin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. Oranje, 1900 yılının 24 Martında, Transvaal 1 Eylûlünde İngiliz sömürgesine katılmıştır. B, Dewet, Botha, Delarey gibi başkanları ardından iki yıl kadar başarılı, fakat sonu gelmiyen çete harbleriyle dayanmağa çalışmışlarsa da, İngilizler blockhaus sistemiyle ulaştırma yollarını tutmuşlar, çiftlikleri yakıp hayvan sürülerini yok ederek, kadınları, çocukları toplama kamplarına kapatarak B. ın inatlı dayanışını yavaş yavaş kırmışlardır. Harb, Vereeniging (Birleşme) adını taşıyan belgenin Pretoria'da imzalanmasiyle sona ermiştir (31 Mayıs 1902). B., İngiliz hâkimiyetini kabul etmişler, İngilizler de onları kültür, iktisat ve siyaset alanlarında desteklemişlerdir.

1910 da Güney Afrika Birliği bir İngiliz dominyonu olarak kurulmuştur. Burada B. a İngilizlerle aynı haklar verilmiştir. (1946 da 2,4 milyon nüfusun 1,3 milyonu, hele köylerde beyazlar çoğunluğu B. dı, büyük şehirlerde, endüstri bölgelerinde ise çoğunluk, İngilizlerdeydi.) 1924 te Botho ve Smuts İngiltere taraftarı partisi yerine Hertzog'un önderlik ettiği milliyetçi B. geçmiştir. B. ın menfaatlerini Kuzey Afrika İngilizlerine karşı koruyan başka bir teşkilât da Afrikanderbond (b. bk.) dır. Eskiden Alman sömürgesi olan Alman Güneybatı Afrikasındaki B., 1928 de memlekete yerleştirilen 2 - 3 000 kadar İngiliz B. iyle birleşip kuvvetlenmişlerdir. Güney Afrika Birliği 1925 te dillerini ikinci resmî dil olarak kabul ettikten sonra B. ın nüfuzu, gittikçe artmış, idare onların eline geçmiştir.

B. ın çoğu, tarım bölgelerinde oturur, hayvan yetiştirir. Eski geleneklerine, göreneklerine, edebiyat dili haline gelmiş olan lehçelerine, Holândalı Protestan dinlerine çok bağlıdırlar. Bk. GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ.

BOESSET [*buąsę*] (veya BOËSSET, BOISSET),**Antoine, Sieur de Villedieu** (1585?-1643), Fransız bestekârı. Pariste ölmüştür. XVII. yüzyılın en şöhretli Fransız bestekârlarından biridir. Saray hizmetine alınan B., kıral ve kıraliçenin musiki baş kâhyası (surintendant) olmuştur. B. *Airs de Cour* (Saray havaları) başlığı altında on kolleksiyon yayımlamış ve bunlarla büyük şöhret kazanmıştır. Bundan başka bale için birçok eserler de bestelemiştir.

BŒSWILLWALD [*buąvilvąld*], **Emile** (1815-1896), Fransız mimarı. Strasbourg'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1836 da Münihte tahsilini yapmış, sonra Pariste, eski bir akademide kurulan Labrouste atelyesine girmiş, 1843 ten sonra da tarih anıtları komisyonuna tâyin edilmiştir. 1845 te Viollet-le Duc ile Lassus idaresinde Notre-Dame çalışmalarında müfettiş olarak bulunmuştur. 1847 de Luçon katedrali mimarı olan B., sonra Sainte-Chapelle'in restorasyonuna yardım etmiştir. Daha sonra birçok vilâyetlere mimar olarak gönderilmiş, tarih anıtları genel müfettişliğinde, Tunus ve Cezayir kazıları servisini kurmuştur.

BOETHARKHOS (Yun. *boēthos* = yardımcı, *arkhein* = komuta etmek): 1. Eski Yunanistanda yardımcı kıtaların komutanı; 2. Kartaca'da yüksek rütbeli bir memur.

BOËTHIUS veya **BOËTIUS, Anicius Manlius Torquatus Severinus** (480 - 524 veya 525), Roma devlet adamı ve filozofu, 487 de Roma konsulluğunda bulunmuş olan Manlius Boëthius'un oğlu. Romada kibar bir aileden doğmuş, Pavia veya Milano'da ölmüştür. Babasının ölümünden sonra, ailesinin dostu Quintus Aurelius Symmachus'un evine alınarak orada büyümüş, sonra Symmachus'un kızı Rusticiana ile evlenmiştir. Çok erkenden çeşitli ilimlerle meşgul olmağa başlıyan B, Doğu Got (Ostrogot) kıralı Theodorik (hük 493 - 526) in sevgisini kazanmış, 510 da konsulluğa seçilmiş, 522 de daha çocuk olan iki oğlu da aynı mevkie yükseltilmiştir. Bunun için B., kırala teşekkür etmek maksadiyle, Senatoda kendisine hitaben bir methiye okumuştur. 522 de magister officiorum (daireler umum müdürü) olmuş, bununla beraber diğer birçok Romalılarla birlikte gizlice Doğu Got hâkimiyeti aleyhine çalışmaktan çekinmemiştir. Bu yüzden tevkif edilerek Roma hürriyeti, yani Roma İmparatorluğunun Doğu Got hâkimiyetinden kurtarılması için çalışmak ve mukaddesata tecavüz ile suçlandırılarak hapsedilmiştir. Bir müddet hapiste kaldıktan sonra, savunması dinlenmeden, kıralın emriyle ölüme mahkûm edilmiş ve kendisine işkence edildikten sonra, kayınpederi Symmachus ile birlikte, Milano yanında idam edilmiş, başka bir söylentiye göre zindanda başı kesilmiştir. Mal ve mülklerine el konulmuştur.

B. un mantık, aritmetik, geometri ve musiki eserleri bütün Ortaçağ boyunca kaynak olarak kullanılmış, teolojik yazılarına da büyük bir önem verilmiştir. B. un tasarısı, Aristo ile Eflâtun'un bütün eserlerini, tercüme ve yorumlamalar yoliyle, Romalılara tanıtmak ve esas meselelerde bu iki filozofun birbirine uyduğunu ispat etmekti. Fakat bu tasarının yalnız bir kısmı gerçekleşmiştir. Porphyrios'un Marius Victorinus tarafından Latinceye çevrilen *Eisagōgē* (Giriş) si hakkında, *Dialogi in Porphyrium a Victorino translatum* (Victorinus tarafından çevrilmiş olan Porphyrios hakkında diyaloglar) [505 ten önce] başlığı altında yorumlar yazmış, sonra aynı eseri *Commentaria in Porphyrium a se translatum* (Kendisi tarafından çevrilmiş olan Porphyrios hakkında yorumlar) [510 dan önce] adiyle, bol açıklamalarla birlikte, kendisi de tercüme etmiştir. Aristo'nun *Peri hermēneias* (İfade hakkında) ve *Katēgoriai* (Kategoriler) adlı eserlerini çevirmiş ve yorumlamıştır [510 dan önce ve 510]. Mantığa ait telif yazıları şunlardır: *Introductio ad syllogismos categoricos* (Kategorik tasımlara giriş), *De categoricis syllogismis libri duo* (Kategorik tasımlar hakkında iki kitap), *De syllogismo hypothetico libri duo* (Hipotetik tasım hakkında iki kitap), *Liber de divisione* (Bölme hakkında bir kitap), *De differentiis topicis libri quatuor* (Çeşitli topikler hakkında dört kitap), *De institutione musica* (Musiki bilgisi hakkında), *De institutione arithmetica* (Aritmetik bilgisi hakkında) [Nikomakhos aritmetiğinin özeti], *De geometria* (Geometri hakkında) [hemen hemen tamamiyle Eukleides (b. bk.)in *Ta stoikheia* (Unsurlar) sının tercümesi] başlıklı musiki ve matematik eserlerini 500 sıralarında yazmıştır. Hıristiyan teolojisine ait yazıları şunlardır: *De Sancta Trinitate* (Mukaddes Ekanim-i selâse hakkında), *De persona et duabus naturis in Christo contra Eutychen et Nestorium* (Eutykhes ve Nestorios'a karşı İsa'nın kişiliği ve iki tabiatı hakkında), *Utrum Pater et Filius et Spiritus Sanctus de divinitate substantialiter praedicentur?* (Acaba cevher bakımından tanrılığa Baba, Oğul ve Mukaddes Ruh denilebilir mi?), *Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint,*

cum non sint substantialia bona? (İyi cevherliler bulunmamakla beraber cevherler, mevcudiyetleriyle, nasıl iyidirler?).

B. un başlıca eseri, zindanda iken yazdığı *De consolatione philosophiae* (Felsefenin verdiği teselli hakkında) dir. Aristo, Eflâtun ve Poseidonios (b. bk.) un eserlerinden ve Cicero'nun *Hortensius*undan ilham alan bu ünlü eser, manzum ve mensur parçalardan meydana gelmiş olup şekline göre satura Menippea (bk. MENİPPOS HİCVİYESİ) dır. İçinde Yeni Eflâtuncu fikirler bulunmakla beraber doğrudan doğruya Plotinos (b. bk) a bağlı değildir. B. a göre, mutlak varlık dünyanın yaratıcısiyle aynıdır. Tanrı, Eflâtun yolunda düşünülen mutlak İyi olup bu dünyayı iyiliğinden yaratmıştır ve onu iyilikle idare eder; fakat aynı zamanda, Aristo yolunda, hareketin hareketsiz müteharrikidir. Eflâtun ve Aristo görüşlerinden başka, bu eserde Stoa (b. bk.) unsurlarına da raslanır: Buna göre kâinata sert bir kanun hâkim olur ve her şeyi ilâhî inayet idare eder. Dünyada vuku bulan her şey, iyilik uğrunda, Tanrının plânlarına göre olur. Dünya nimetleri gerçek nimetler değildir; bunun için, Tanrının bu nimetleri insanlar arasında adaletsizce dağıttığına dair iddia yersizdir.

Bu eser bir allegoridir. Musa'lar, Felsefe ve Fortuna (Talih) B. un karşısına çıkar. Tanrıça Felsefe, B. la konuşurken, yukardaki fikirleri anlatmakla B. u teselliye çalışır.

B. son Romalı ve ilk İskolâstik yazardır. Eserleri bütün Ortaçağ boyunca okunmuş, incelenmiş ve pek çabuk, çeşitli Avrupa dillerine, hattâ Yunanca ve İbrancaya çevrilmiştir. Önemli yazarlar bakımından çok fakir bir çağda yaşıyan B., çok cepheli ilmî çalışmalariyle antik dünyanın bilgisini Yeniçağa intikal ettirdiği için Batı Avrupa kültürüne büyük hizmetlerde bulunmuştur.

B. un eserleri ilk defa Venedik'te [1492, 1499] ve Basel'de [1546, 1570] basılmış, sonra Migne'in *Patrologia Latina* [cilt LXIII - LXIV, Paris 1847] serisinde de yayımlanmıştır. *De consolatione philosophiae* [ilk bas. Nürnberg 1473] ile teolojik eserleri (*Opera theologica*) R. Peiper [Leipzig 1871], matematik ve müzik eserleri G. Friedlein [Leipzig 1867]. Porphyrios tercümesi ve yorumlamaları S. Brandt [«Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum» serisi, cilt XLVII, Viyana 1906] tarafından tenkidî bir şekilde yayımlanmıştır.

BOETHIUS [*buētius*], **Simon** (1850-1924), İsveçli bir tarihçi. Sävsnäs (Dalarna) te doğmuş, Uppsala'da ölmüştür. 1889-1915 te Uppsala'da profesör, 1891-1902 de İkinci Kamara (İsveç parlâmentosu [Riksdag] nun ikinci bölümü) da muhafazakâr üye olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Sveriges historia 1718-1809* (İsveç tarihi, 1718-1809) [1879; 7. bas, 1922], *Den franska revolutionen* (Fransa ihtilâli) [1887], *Historisk läsning för skolan och hemmet* (Okul ve aileye mahsus tarih kitabı) [2 cilt, 1895-1898], *Om statslivet* (Devlet hayatı) [1916].

BOETHOS (M. Ö. 200 sıralarında), Yunan heykelcisi. Khalkedon (Kadıköy) da doğmuştur. Yalnız antik kopyaları bize kadar gelen en meşhur eseri «Kazı boğan çocuk» heykelidir (Münih, Paris ve Roma müzelerinde). Bundan başka Méhédia (Tunus) yakınında bulunmuş olan ve sakallı Dionysos'u gösteren tunç herme (bk. HERME) üzerinde de B. un imzası görülür (Tunus müzesi).

BOETHOS, Sidonlu, Yunan filozoflarından ikisi: 1. M. Ö. II. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir Stoik filozof, Babylon (Babil) lu Diogenes'in öğrencisi. Sidon (Sayda) da doğmuştur. Asıl Stoa doktrininden bazı noktalarda ayrılan B., *nus* (akıl) u ve *epistēmē* (ilim) yi *oreksis* (arzu) ve *aisthēsis* (duygu) ile karşılaştırıp aralarındaki aykırılıkları belirtmektedir. Kullandığı terminoloji Stoadan ziyade Aristo terminolojisidir. B. a göre ruh havadan ve ateşten meydana gelmiştir. Stoiklerin panteistik monizmi yerine başka bir tanrı kavramı koyan bu filozof, tanrılığı sabit yıldızlar feleğinde oturan esîrî bir cevher şeklinde düşünür. Stoiklerin *kosmos* (kâinat) un zaman zaman tutuşup mahvolduğu (*ekpyrōsis*) tezini reddederek, kâinatın ebedîliği fikrini benimser; buna karşılık her şeyin *heimarmenē* (kader) ye göre olduğu doktrinini kabul eder. Diogenes Laertios, B. un *Peri physeōs* (Tabiat hakkında) ve *Peri heimarmenēs* (Kader hakkında) adlı eserlerini anmış ise de bunlar bize kadar gelmemiştir.

2. Augustus çağında yaşamış bir Peripatetik filozof, Rhodoslu Andronikos'un öğrencisi ve Strabon'un okul arkadaşı. Andronikos'un ölümünden sonra Atina felsefe okulu müdürlüğüne getirilmiş olması ihtimali vardır. Aristo eserleri hakkındaki tefsirleri daha sonraki Aristo tefsircileri tarafından çok kullanılmıştır. Eserlerinin yalnız bazı parçaları bize kadar gelen bu filozofun, Aristocularla yaptığı münakaşalardan, nominalizm ile materyalizme temayülü olduğu anlaşılır. B., Eflâtun'un ruhun ölmezliği hakkındaki delillerini çürütmeğe çalışmış ve Andronikos'tan farklı olarak felsefe öğretimini mantıkla değil, fizikle başlatmak istemiştir.

BOETON (Boetoeng): bt. BUTON.

BOFARULL Y DE BROCÁ [*bofarul' i de broka*], **Antonio** (1821 - 1892), İspanyol tarihcisi ve edebiyatcısı. Reus'ta doğmuş, Barcelona'da ölmüştür. Katalonya örf ve âdetlerinin ve edebiyatının heyecanlı müdafiidir. Juegos Florales de Barcelona (B. çiçek oyunları = kıymetli madenden bir çiçekle mükâfatlandırılan edebiyat müsabakaları) nın kurucu (mantenedor) lar meclisi (consistorio) nin kâtibi, sonradan başkanı olmuştur, çünkü mükâfatlandırılan edebî yazılariyle mestre en gaysober (edebiyat üstadı) unvanını kazanmıştı. Birçok eserleri vardır. Bunlar ilgisinin çeşidine göre başka başka olmakla beraber, hepsinde, tarihe romantik bir bağlılık duygusu hüküm sürer. I. Jaime (1848), IV. Pedro (1850) ve Muntaner (1860) e ait kroniklerini İspanyolca tercümesiyle çıkarmıştır. Katalon gramerine dair araştırmalar yapmıştır. Ayrıca uzun arşiv araştırmaları neticesinde *Historia de Cataluña* (Katalonya tarihi) [1878, 9 cilt] ve *Historia crítica de la guerra de la Independencia* (Bağımsızlık harbinin tenkidli tarihi) ni çıkarmıştır. Tarihî dramlar ve bir tarihî roman yazmıştır. Pek cazip olan bir son eserin adı *La orfaneta de Menargues* (M. li küçük öksüz kız) [1869] tir.

BOFARULL Y MASCARÓ [*bofarul' i maskarọ*], **Próspero** (1777-1859), İspanyol tarihcisi. Reus'ta doğmuştur. 1814 te Aragón tacı arşivisti (Barcelona) tâyin olunmuş ve kendini bu kurumun teşkilâtlandırılmasına vermiştir. Eskiden Ripoll manastırına ait birçok dikkate değer eski basma ve yazmaları ve San Cucufate del Vallés ve San Pablo'nun arşivlerini mahvolmaktan kurtarmıştır. Arşiv'in şimdiki binası olan Katalonya umumî valilik (Virrey) sarayına nakli, kendisinin tesbit ettiği şekilde hazırlanmış ve 1 Aralık 1853 te kendi nezareti altında yapılmıştır. Pujades'in *Crónica de Cataluña* (Katalonya kroniki) adlı eserinin ilk basımını çıkarmak

için 1833 e kadar durmadan çalışmıştır. Birçok tarihî eserler yazmıştır. En önemli eseri şudur: *Los Condes de Barcelona vindicados* (B. kontlarının müdafaanamesi) [1836].

BOFFRAND [*bofrą̃*], **Germain** (1667 - 1754), Fransız mimarı. Nantes'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. J. H. Mansart'ın talebesidir. Pariste ve illerde bilhassa Lorraine'de saray, şato ve zenginlere mahsus evler yapmıştır. Müşavir olarak Fransa dışında da çalışmıştır (meselâ Würzburg'taki prens-piskopos sarayı için). Bina iç tertibatı üzerindeki çalışmaları (Paristeki Hôtel de Soubise) Fransız Rokokosunun şaheserleri arasındadır. *Livre d'architecture* (Mimarlık kitabı) [1745] adlı eserinde antik zamanı ve Palladio'yu örnek alarak Gotik ile Barok'un mübalâğalarını atmıştır.

BOFORS [*bụfors*]. Orta İsveçte, Örebro şehri batısında bir kasaba. B., silâh fabrikaları (top, tank, uçak), patlayıcı madde yapımı ve demir-çelik fabrikaları ile tanınmıştır. B. daki fabrikalar, dinamiti bulmuş olan Nobel'in (ölüm yılı olan 1896 ya kadar) malıydı.

BOFU veya **BOFFU**, madenî telle işlenmiş ipek dokuma kumaş. Hususiyle XII. ve XIII. yüzyıllarda elbise ve döşeme için çok kullanılmıştır.

BOG, genel olarak beş kişi arasında oynanan ve İtalyada çok rağbet gören bir kâğıt oyunu.

BOGA El - Kebir [*Büyük Boga*] (ölm. 862), Abbasî halifesi Mutasım zamanında ve ondan sonraki halifeler devrinde yaşamış bir Türk komutanı. B., Ermenilere, Bizanslılara ve Medine dolaylarındaki bedevîlere karşı yaptığı harblerde büyük başarı ve şöhret kazanmıştır. Halife el-Mütevekkil öldürüldüğü sırada Bağdattan uzakta bulunan B., şehre dönünce, yeni halife el-Muntasır'ın ölümü üzerine, el-Mustain'i halifeliğe getirmiş (862), bir müddet sonra da kendisi ölmüştür.

BOGA El - Sagir [*Küçük Boga*] (ölm. 868), Abbasî halifelerinden el-Mütevekkil devrinde ünlü bir Türk komutanı. Azerbaycan isyanının bastırılmasında kendisini göstermiştir. B., halife el-Mütevekkil'e karşı bir fesat hazırlıyarak onu öldürtmüştür. Bu halifeden sonra gelip iş başında kısa zaman kalan el-Muntasır ve el-Mustain devirlerinde hüküm ve idare, B. ile arkadaşlarının elinde kalmıştır. B., 866 yılında halife el-Mustain'i de halifelikten uzaklaştırmış ve bu arada Hicaz valiliğini almak istemişse de yeni halife el - Mutazz onu önce hapsettirmiş, sonra da öldürtmüştür.

BOGADJIM [*bogącim*], Pasifikteki Papua dillerinin Yeni Gine bölümüne giren bir dil. Adanın Kuzeydoğu Yeni Gine (eskiden Alm. Kaiser Wilhelms - Land) bölümünün kuzey kıyısında, Astrolabe koyunun başındaki Bogadjim limanı dolaylarında konuşulur. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BOGAERS [*bǭgārs*], **Adrianus** (1795 - 1870), Holândalı şair. Lahey (Fel.: 's Gravenhage) de doğmuş, Spa (Belçika) da ölmüştür. 1830 - 1853 yılları arasında Rotterdam'da hâkimlik etmiştir. Lirik ve epik şiirleri, vatan şairi Hendrik Tollens'in etkisini taşır. Başlıcaları şunlardır: vatanî şiirlerinden, Belçikaya karşı harbi teşvik eden *Volharding* (Sebat) [1830], epik şiirlerinden *De togt van Heemskerk naar Gibraltar* (H. in Cebelüttarık'a yaptığı deniz seferi) [1835], lirik şiirlerinden *Balladen en romancen* (Balladlar ve romanslar) [1846], *Dichtbloemen uit de vreemde* (Yabancı memleketlerden şiir demetleri) [1852], *Gedichten* (Şiirler) [1859].

BOGĀR, Cezayir'de küçük bir kasaba. Denizden 900 m yükseklikte bulunan B., Médéa'dan yaklaşık olarak 92 km uzakta ve Şelif'in kenarındadır. Aşiretlerin göç yolları üzerinde bulunan B., Romalılar zamanında da askerî önemi olan bir yerdi. Fas emîri Abdülkadir, B. da bir kale yaptırmıştır. 1841 yılında burasını zapteden Fransızlar, kaleyi önce yıkmışlar, sonra yeni bir kale ile askerî binalar yapmak lüzumunu duymuşlardır.

BOGARDUS [*bogārdīs*], **Emory Stephen** (doğ. 1882), Amerikalı sosyolog. Belvidere (Illinois) de doğmuştur. Southern California üniversitesinde profesördür. Başlıca eserleri şunlardır: *A History of Social Thought* (Sosyal düşüncenin tarihi) [1922], *Fundamentals of Social Psychology* (Sosyal psikolojinin esasları) [1924], *Immigration and Race Attitudes* (Muhacirlerin memlekete girişi ve ırklara karşı alınan durum) [1928], *Leaders and Leadership* (Önderler ve önderlik) [1934], *Sociology* (Sosyoloji) [1934]. «Social Forces» (Sosyal kuvvetler) dergisinin redaktörlerinden biri olarak çalışmış ve bizzat «Journal of Applied Sociology» (Tatbiki sosyoloji dergisi) yi çıkarmıştır [1921 - 1927]. 1927 den itibaren «Journal of Sociology and Social Research» (Sosyoloji ve sosyal araştırma dergisi) i çıkarmaktadır.

BOGARDUS [*bogārdīs*], **James** (1800 - 1874), Amerikalı mucit. Catskill (New York) de doğmuş, New York'ta ölmüştür. Bir saatçi yanına çırak olarak verilmiş olduğundan ilk icatları saatçiliğe aittir. 28 yaşında iken «ring flyer» denilen ve pamuk bükmekte kullanılan cihazı, az zaman sonra da bira imâlinde kullanılan ve çimlenmiş arpa çekilen bir çeşit değirmenini icadetmiştir. Bu makinede taşlar değişik hızlarla aynı doğrultuda hareket etmektedir. 1831 - 1839 yıllarında gravüre merak etmiş, 1839 da İngiltere hükümetinin açmış olduğu posta pulu müsabakasını kazanmıştır. Bankınot imâlinde kullanılacak bir klişe usulünü tekâmül ettirmiştir. Başka icatları arasında şunlar vardır: bir dinamometre, bir pirometre, bir kauçuk kesme makinesi, cam sıkıştırma makinesi, bir deniz derinliklerini ölçme makinesi, bir delik delme makinesi. 1847 de New York'ta kendi fabrikası için dökme demirden beş katlı bir bina inşa etmiştir. Kendisinden Amerikada bu cinsten ilk bina olan bu evin benzerleri, sipariş olunmuştur.

BOGÁTHY: bk. BOCATIUS.

BOGATZKY [*bogątski*], **Karl Heinrich von** (1690 - 1774), Alman, ahlâki eserler ve şarkı yazarı. Jankowe (Silezya) de doğmuş, Halle'de ölmüştür. 1740 ta Duka Christian Ernst zu Saalfeld'in sarayında ruhanî mişavir olmuştur. 1746 dan sonra Halle'deki Yetimhanede misafir olarak yaşamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Güldenes Schatzkästlein der Kinder Gottes* (Tanrı çocuklarının altın hazine sandıkçığı) [1818-1924], *Selbstbiographie* (Otobiyografi) [1764; bas. 1801].

BOGDAN, Ioan (1862 - 1919), Rumen tarihçisi ve İslâvisti. Braşov'da doğmuş, Bükreş (Bucureşti) te ölmüştür. G. Bogdan - Duică'nın kardeşidir. Yaş (Iaşi), Viyana, Petersburg ve Kraków üniversitelerinde İslâv dilleri sahasında ihtisasını yaptıktan sonra, 1892 de Bükreş üniver-

sitesinde ilk İslâv filolojisi profesörü olmuş, 1898 den itibaren de 8 defa dekanlık makamını işgal etmiştir. 1903 te Rumen akademisine üye seçildikten sonra yıllarca bu müessesenin başkanı olmuştur. Buğdan ve Eflâk'a ait, daha ziyade Kilise İslâvcası ile yazılı, eski tarihî vesikaları inceliyen B. ın başlıca eserleri şunlardır: *Vechile cronice moldoveneşti* (Eski Buğdan vakayinameleri) [1891], *Insemnătatea studiilor slave pentru Români* (Rumenler için İslâv etütlerinin önemi) [1894], *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor* (Rumen tarihine ait henüz yayımlanmamış vakayinameler) [1895], *Raporturile între Români şi Bulgari* (Rumenlerle Bulgarlar arasında münasebet) [1895], *Luptele Românilor cu Turcii* (Rumenlerin Türklerle mücadelesi) [1898], *Cultura veche română* (Eski Rumen kültürü) [1898], *Originea Voievodatului la Români* (Rumenlerde voyvodalığın menşei) [1902], *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească* (Eflâk'ın Braşov ve Macaristanla olan münasebeti) [1902], *Album paleografic* [1905], *Über die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden* (En eski Buğdan vesikalarının dili hakkında) [1908], *Documentele lui Ştefan - cel - Mare* (Büyük Ştefan'a ait vesikalar) [1913].

BOGDAN - DUICĂ [*bogdạn duykı*], **Gheorghe** (1866 - 1934), Rumen edebiyat tarihçisi. Braşov'da doğmuş, Bükreş (Bucureşti)te ölmüştür. Peşte, Jena ve Viyana üniversitelerinde okuduktan sonra, Cluj üniversitesinde modern Rumen edebiyatı tarihi ve estetik profesörü olmuş, daha sonra rektörlüğe geterilmiş, 1919 da da Rumen akademisine üye seçilmiştir. Bir aralık Liberal partiden senatoya da girmiştir. Gazeteci olarak «Semănătorul», «Luceafărul», «Convorbiri literare» v. b. dergilerde edebî makaleler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Petru Maior* [1893], *Bucovina* (Bukovina) [1895], *Grigore Alexandrescu* [1900], *Ţiganiada lui Budai - Deleanu* (B. - D. nun «Çingene destanı» adlı eseri) [1902], *Vasile Alecsandri* [1922] *Istoria literaturii române moderne* (Modern Rumen edebiyatı tarihi) [1923], *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu* (S. B. nun hayatı ve fikirleri) [1924], *Viaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr* (G. L. ın hayatı ve eserleri) [G. Popa - Lisseanu ile birlikte, 1924], *Mihail Eminescu* [1924].

BOGDANOV, Aleksandr Aleksandroviç (1873 - 1928; asıl soyadı: *Malinoskiy*), Rus sosyolog ve ekonomisti. 1905 teki ilk Rus ihtilâline katıldığı için Sibiryaya sürülmüş, oradan Avrupaya kaçmış, memleketine dönerek 1917 Rus ihtilâlinde önemli bir rol oynamıştır. Eserleri bu ideolojinin dünya görüşüne göre yazılmıştır: *Kratkiy kurs ekonomiçeskiy nauki* (İktisadî ilimler hakkında muhtasar dersler) [1896], *Osnovnıe elementı istoriçeskogo vzglyada na prirodu* (Tabiatı tarihî görüşle kavramanın esas unsurları) [1899], *Poznanie s istoriçeskoy toçki zreniya* (Tarihî görüşle bilgi) [1901], *Empiriomonizm* (3 cilt, 1905 - 1906), *Kurs politiçeskoy ekonomii* (Siyasî iktisat dersleri) [1910], *Vera i nauka* (İman ve ilim) [1910].

BOGDANOVİÇ, İppolit Fedoroviç (1743 - 1803), Rus şairi Perevoloçna (Pol'tava) da doğmuş. Kursk'ta ölmüştür. 1788 - 1795 yılları arasında, imparatorluk evrak hazinesi komisyonu reisliğinde bulunmuştur. Şiir sanatındaki şöhreti, *Duşeñka* (Ruhçuk) [1775] adlı manzum eserine dayanır. La Fontaine'in *Amours de Psyché et de Cupidon* başlıklı eserini örnek alan ve mitolojideki Psykhe motivine dayanan bu şiirde, B. mizahlı ve allegorik bir şekilde Rus aristokrasisinin örf ve âdetlerini tasvir etmiştir. Puşkin'in ilham kaynaklarından biri olan bu eserinden ve daha başka lirik şiirlerinden dolayı, B. e «Rus Anakreon'u» denmiştir. B. in Rus tarihine dair bir eseri de vardır (1777).

BOGDANOVİÇ, Modest İvanoviç (1805-1882), Rus generali ve askerî yazarı. Rusyada doğmuş, Oranienbaum (Almanya) da ölmüştür. 1839 da Petersburg Harb Akademisi tabye ve harb tarihi profesörlüğüne getirilen B. in başlıca eserleri şunlardır: *İstoriya oteçestvennoy voynı 1812 goda* (1812 yılı vatan harbi tarihi) [1859], *İstoriya tsarstvovaniya imperatora Aleksandra I i Rossii v ego vremya* (İmparator I. Aleksandr çarlığının ve o zamanki Rusyanın tarihi) [1869]. *Vostoçnaya voyna 1853-1856* (1853-1856 Doğu harbi) [1876], *İstoriçeskiy oçerk deyatel'nosti voennogo upravleniya v pervoe 25-letie tsarstvovaniya imperatora Aleksandra II* (İmparator II. Aleksandr çarlığının ilk 25 yılında askerî idaredeki faaliyetin kısa tarihi) [1880].

BOGDÁNY [*bọgdāñ*], **Jakab** (1660 - 1724), Macar ressamı. Eperjes (şimdi Prešov, Slovakya) te doğmuş, Finchley (Londra yakınında) de ölmüştür. Bir Macar asılzade ailesinden olan B., Viyana ve Amsterdamda tahsil gördükten sonra bir müddet (1684 - 1694) bu şehirde yaşamış ve çalışmış; 1690 sıralarında Londrada yerleşmiş ve Kıral III. William ile kıraliçenin saray ressamı olmuştur. Kıraliçe için Water Gallery'nin bir salonunun dekorasyonunu hazırlamış ve Hampton Court için çeşitli tablolar meydana getirmiştir. 1700 de İngiliz vatandaşlığına giren B., hemen hemen sadece ölü tabiatlar, çiçek ve kuş resimleri yapmıştır. B. ın kendine göre renklendirme üslûbu vardır. Tabloları Londra Cambridge, Stockholm ve Budapeşte müzelerinde ve hususî kolleksiyonlarda saklanmaktadır.

BOGDOMANİS, eski Anadoluda, Bithynia'da, Mysialı Olympos (Uludağ) un kuzey yamaçlarında bir bölge. Sınırları iyice bilinmemektedir.

BOGERT [*boụgırt*], **Marston Taylor** (doğ. 1868), Amerikalı kimyacı. Flushing (New York) de doğmuştur. Columbia üniversitesinde öğrenim gördükten sonra 1904 te orada kimya profesörü olmuştur. 1908 de American Chemical Society (Amerika Kimya Cemiyeti) reisi olmuştur. Kinazolin (quinazolin) ler ve tiyazol (thiazol) lar gibi organik bileşiklerin sentezi üzerinde çalışmıştır. Kimya harbi meselesinde Amerikan hükümetine müşavirlik etmiştir.

BOGHEAD [*bọghed*] **KÖMÜRÜ**, bitümlü bir maden kömürü. Rengi donuk siyahtır. Bıraktığı kok çok küllü olup kolaylıkla toz haline geçer. Sapropel (b. bk.) lerde teşekkül etmiştir. Asfalt soyundan olan maddelere doğru bir geçiş özelliği gösterir. B., maden kömürleri arasında, havagazı çıkarılmasına en elverişli kömürdür. Daha az kül bırakan Cannel kömürü (Cannel coal) ne çok benzer. Bk. MADEN KÖMÜRÜ.

BOGHEM [*bọgım*] (veya BODEGHEM), **Loys von** (takr. 1470-1540), Alçak Ülkeler (Nederland) gotik çağı son devresinin önemli mimarlarından. Bruxelles'de doğmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Gent (Gand) te Hükümet Binası, Bruxelles'de Brood Huis (Maison du Roi), Antwerpen (Anvers) deki büyük kilisenin kulesinin piramit şeklindeki damı, Brou'daki kilise ve anıt mezarlar.

BOGIŠIĆ [*bǫgişiç'*], **Baltazar** (1834-1908), Yugoslav hukukçusu ve devlet adamı. Cavtat (Dalmaçya'da; eskiden: Ragusa vecchia) ta doğmuş, Rijeka (İtal. Fiume) da ölmüştür. Viyana ve Giessen üniversitelerinde okuduktan, felsefe ve hukuk doktoru olduktan sonra, 1869 da Odessa üniversitesinde tarih ve İslâv hukuku profesörlüğüne getirilmiş, 1872 de de Karadağ prensi Nikola tarafından, Karadağ için bir medenî kanun kodu hazırlamakla vazifelendirilmiştir. 1893-1899 yılları arasında Karadağ'da adliye vekili olmuş, 1893 ten 1895 e kadar diyanet işleri vekilliğini de üzerine almıştır. Yugoslav örf ve âdet kanununu tedvin etmek üzere, *Naputak za opisivanje pravnijeh običaja koji u narodu žive* (Halk arasında yaşıyan ve kanunla ilgili bulunan örf ve âdetlerin tarifi için rehber) [1866] adlı bir eser hazırlıyarak, memlekette bu sahada bir derleme yaptırmış ve elde ettiği malzemeyi düzenliyerek *Zbornik sadašnjih pravnih običaja kod Južnih Slovena* (Güney İslâvların kanunla ilgili bugünkü örf ve âdetlerinin mecmuası) [1874] adlı eseri meydana koymuştur. B. in ikinci şaheseri, Karadağ'da 1/13 Temmuz 1888 de yürürlüğe giren *Imovinski Zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (Karadağ prensliği için medenî kanun kodu) [1888] başlıklı kanunnamedir. B. eski Sırp-Hırvat halk şarkılarını da toplıyarak yayımlamıştır (Belgrad 1878).

BOGISLAW (Lat. *Bogislaus*, Leh. *Bolesław*), Pomeranya ve Stettin dukaları. En tanınmışları şunlardır:

1. **I. B.** (ölm. 1187), Stettin dukası. I. Racibor'un oğludur. Dukalığı Pomeranyanın orta bölümünü içine alıyordu. B. 1178 de Lehistan kıralı Âdil Kazimierz tarafından dukalığa tâyin edilerek dukalığını timar (fief) olarak almış, fakat çok geçmeden Lehliler tarafından terk edilmiş ve Baltık bölgesi İslâvlarını itaat altına alan Almanlara mukavemet edemediği için, Alman imparatoru Friedrich Barbarossa'yı metbu tanımış ve «imparatorluk dukası» unvanını almıştır (1181).

2. **II. B.** (ölm. 1220), hâkimiyetini bütün Pomeranyaya yaymıştır.

3. **IV. B.,** 1295 te Pomeranyayı ikiye bölerek Stettin'i kardeşi I. Otto'ya vermiştir.

4. **V.** veya **Büyük B.** (ölm. 1374) kızı Elisabeth'i Alman imparatoru IV. Karl ile evlendirmiştir.

5. **IX. B.** (hük. 1418-1446). Husit taraftarı idi. Pomeranyalı Erik'in ölümünden (1439) sonra Danimarka kıralı olmak istemişse de, teşebbüsü muvaffak olamamıştır.

6. **X. B.** (1454-1523), 1474 te veraset yoliyle Arka Pomeranya (Alm. Hinterpommern, Pomeranyanın Oder doğusundaki kısmı) yı, 1478 de de Ön Pomeranya (Alm. Vorpommern, Pomeranyanın Oder batısındaki kısmı) yı elde ederek Pomeranyayı birleştirmiş ve Brandenburg dukalarının hâkimiyet iddialarını reddetmiştir. Dinî reformun (Protestanlığın) aleyhtarı olan B., Hıristiyanlığın Filistindeki mukaddes yerlerini ziyaret etmiştir.

7. **XIV. B.** (hük. 1620 1637), 1620 de veraset yoliyle Pomeranya-Stettin, 1625 te de Pomeranya-Wolgast dukası olmuştur. Zamanında Pomeranya bilhassa Otuz Yıl Harbi yüzünden çok sıkıntı çekmiştir.

BOGODUHOV, Ukrayna'da Harkov yönetim bölümünde kasaba. Nüfusu 16 000. Deniz seviyesinden yüksekliği 135 m. Merla ırmağı ve demiryolu boyundadır. Sanat okulu vardır. Tarım endüstrisi merkezidir.

BOGOLYUBOV, Aleksey (1824-1896), Rus ressamı. Pomeranye (Novgorod) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Andreas Achenbach'ın öğrencisidir. Petersburg Güzel Sanatlar Akademisinde profesör olmuş, 1870 ten sonra Pariste yaşamıştır. Daha çok ırmak, şehir, deniz manzaraları (deniz muharebeleri) yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: Sinop deniz muharebesi, Deli Petro (Pëtr Velikiy) ve Kronstadt limanı (bunların ikisi de Kış Sarayı'ndadır), Anvers'de Kermes (Ermitaj müzesindedir).

BOGOLYUBSKİY, Andrey Yuŕeviç (1110-1175), Rus büyük dukası (velikiy knyaź). Suzdaĺ prensi Yuriy Dolgoruk'un oğludur. Prens olarak Suzdaĺ'i 1157-1175 yılları arasında idare etmiştir. Moskova Rus devletinin kuruluşundan evvel gelişmiş olan Suzdaĺ'de, bu prens bir taraftan Rus derebeyliğini teşkilâtlandırmış, öbür taraftan da Kiev prensliğini, ayrıca Novgorod'u zaptederek oralara kendi adamlarını yerleştirmiştir. Rus devletinin gelişmesinde önemli bir rol oynamış olan bu prens, saray halkı tarafından öldürülmüştür.

BOGOMİLLİK, BOGUMİLLİK veya **BOGOMİLİZM, BOGUMİLİZM** (Bulg. *Bog* = Tanrı, *mil* = dost, sevgili, *Bogomil* = Tanrı dostu), bir Hıristiyan mezhebi. B., Bulgaristanda Çar Petır (hük. 927-969) zamanında ortaya çıkmıştır. Bazı kaynaklarda bu mezhebin kurucusu olarak Bogomil adlı bir keşiş gösterilmektedir. B., merkezi olan Philippopolis (Filibe) ten Balkan yarımadasının büyük bir kısmına pek çabuk yayılarak Bizans'ta da birçok taraftar bulmuştur. Daha 1111 de, İstanbulda 50 seneden beri faaliyette bulunan bir Bogomil topluluğu vardı. Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos (hük. 1081-1118), devlet için büyük bir tehlike halini alan B. i ortadan kaldırmak maksadiyle şiddetli tebirler almış, Bogomillerin önderi Basileios'u ve arkadaşlarını ateşte yaktırmak suretiyle idam ettirmiştir. Bulgaristan ve Sırbistanda da şiddetli takiplere uğrıyan Bogomiller, Bosnaya sığınmışlardır. Bosna banı Kulin (hük. 1191-1204) ailesi ile birlikte B. i kabul etmiş ve tebaasından 10 000 kadarı da Bogomil olmuştur. Fakat 1203 te Bosna, Macar hâkimiyeti altına girince, Ban Kulin, tahtını kurtarmak için Katolik dinine dönmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Macar kıralları, Bosna halkını Katolikliğe döndürmek için Bogomillere karşı defalarca haçlı seferleri açmışlarsa da, bir netice elde edememişler, «Bosna kilisesi» diye de anılan B., ta Ortaçağın sonlarına kadar tutunabilmiştir. Nihayet Bosna, Türklerin eline geçtikten (1463) sonra, Bogomillerin çoğu Müslüman olmuştur.

B., Balkan yarımadasından Batı Avrupa memleketlerine de geçmiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda Batıda, Bogomiller «Bulgari» (Lat. = Bulgarlar, Fr. Boulgre, Bougre), B. de «Bulgarorum haeresis» (Lat. = Bulgarların bâtıl inancı) diye tanınmıştı. Bundan başka Babun, Pataren, Kathar ve Albigens gibi adlar altında tanınan mezhepçilerin doktrinleri de B. e dayanmaktadır.

B. doktrini hakkında elimizde iki kaynak vardır (bunların ikisi de B. düşmanlarının yazılarıdır): 1. Kosmas adlı bir Bulgar keşişinin eski Bulgarca yazdığı *Slovo na eretiki* (Bâtıl mezhepçilere karşı vaız) [972 den sonra, bas. Sofya 1936]; 2. İstanbullu keşiş Euthymios Zigabenos'un, I. Aleksios Komnenos'un emriyle meydana getirdiği *Panoplia dogmatikē* (Dogmatik silâh takımı) [bas. «Patrologia graeca», CXXX].

B., Maniheizm, Paulikianizm (Paulosçuluk) ve Messalianizmin karışmasından meydana gelen dualist (Lat. *duo* = iki) bir doktrindir. Ayrıca Markionizm ve Doketizm ile de

bazı müşterek noktaları vardır. Ancak Bogomillerin dualizmi mutlak değildir. Çünkü onlar Tanrının Şeytan üzerindeki üstünlüğünü kabul etmişlerdir.

B. doktrinine göre, Tanrının iki oğlu vardır: Satanael ile İsa. Satanael, babasına karşı isyan etmiş ve meleklerin çoğunu da kandırmıştır. Bunun üzerine gökteki cennetten kovulmuş, fakat yaratma kuvvetini kaybetmediği için, maddî dünyayı ve insanın vücudunu yaratmıştır. Tanrı, Satanael'in ricası üzerine insana ruh vererek onu canlandırmıştır. Daha sonra Satanael, insanı kıskanarak onu kötülüğe sevketmiş ve kendini Yahudilere Tanrı olarak kabul ettirmiştir. Musa, şeriatı Satanael'den almıştır. Tanrı, insanları Satanael'in elinden kurtarmak için, dünyanın yaradılışından 5500 yıl sonra, ikinci oğlu İsayı yeryüzüne göndermiştir. Yalnız görünüşte tecessüd (incarnation) etmiş olan İsa, ölüm üzerindeki zaferi ile Satanael'in kudretini kırmıştır. İsanın bu zaferi üzerine Satanael'in mahiyeti, Satan (= Şeytan) ve El (İbr. = İlâh) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu iki bünyeden El, müminleri kötülüğe karşı yaptıkları savaşta destekliyen Ruhulkudüs'le mücadeleye devam etmektedir. Ruhulkudüs, önce havarilere, sonra da Bogomillere nüfuz ederek onlara kuvvet ve cesaret aşılamıştır.

Bogomiller, Paulikianlar gibi, vaftizi, Eukharistia (b. bk.) yı, Meryem Ana ile azizler kültünü, mukaddes resimleri ve haçı reddetmişlerdir. Bogomillerde papaz sınıfı yoktu. Cemaatleri başında bir *did* (dede) bulunmakta idi; yardımcılarına *strainik* (idareci) denirdi. Bogomillerin kiliselerinde ne sunak, ne de çan mevcuttu. Bogomiller yemin etmek ve evlenmekten çekinirler, oruç tutup aralıksız namaz kılarak çilekeşçe yaşarlardı.

Bogomiller yalnız Ortodoks kilisesine karşı değil, kilisede en kuvvetli mânevi desteğini bulan dünya nizamına karşı da isyan halinde idiler. Esas itibariyle kötümser bir dünya görüşü olan B., iktidar mevkiinde bulunanlarla zenginlere karşı cephe aldığı için, bilhassa buhranlı zamanlarda çok kuvvetli idi.

Bibliyografya: H. Ch. Puech - A. Vaillant: *Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre,* «Travaux publ. par l'Institut d'Études Slaves» da, cilt 21, Paris 1945; D. Angelov: *Bogomiltsvoto v Bŭlgariya,* Sofya 1947 ve *Der Bogomilismus auf dem Gebiete des byzantinischen Reiches,* I, Sofya 1947 - 1948; St. Runciman: *The Medieval Manichees. A Study of the Christian Dualist Heresy,* Cambridge 1947 (Frans. tercümesi, Paris 1949); D. Obolensky: *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manicheism,* Cambridge 1948; A. Soloviev: *La doctrine de l'Eglise de Bosnie,* «Bulletin de l'Académie de Belgique» te, cilt 34 (1948), s. 481-534.

BOGOMOLETS, Aleksandr Aleksandroviç (1881 - 1946), Rus fizyologu. Ukraynada Kiev'de doğmuş, Moskovada ölmüştür. Tıp tahsilini Odessa üniversitesinde tamamlıyan B., sonra bu üniversitede ve Saratov üniversitesinde profesörlük etmiştir. 1925 ten 1931 yılına kadar Moskovadaki Tıp Yüksek Okulunda profesördü. Daha sonra Ukrayna İlimler Akademisi başkanlığına getirilen B., 1946 ya kadar bu vazifede kalmış, aynı zamanda 1942 den 1946 ya kadar Sovyetler Birliği İlimler Akademisinin ikinci başkanı olmuştur.

B., bilhassa insan vücudundaki bağdoku (nescimunzam) ların vazifeleri üzerindeki tetkikleriyle ün kazanmıştır. 1944 te artrit'lerin ve yaralanmalardan ileri gelen kırıkların tedavisinde büyük yardımını gördüğü A. C. S. (Antireticular Cytotoxic Serum) hakkında tebliğde bulundu.

Orijinal çalışmaları dolayısiyle Altın Yıldız şeref madalyasını kazanmış olan B. in başlıca eserleri şunlardır: *Patologiçeskaya fiziologiya* (Patolojik fizyoloji) [2. bas. 1924], *Vvedenie v uçenie o konstitutsiyaḫ i diatezaḫ* (Tıynet ve diyatezler öğrenimine giriş) [1926], *Krizis endokrinologii* (İç salgı bezleri bilgisinin buhranı) [1927].

BOGORAZ, Vladimir Germanoviç (İng. adı: **Waldemar Bogoras**; 1865-1936), Rus etnografya bilgini ve dilcisi. Ovruç (Volhınya, Rusya) ta doğmuş, Rostov'a giderken yolda ölmüştür. Petersburg üniversitesinde okumuş, aynı üniversitede (Leningrad) profesörlükte bulunmuştur. Asya kıtasının kuzeydoğu kıyılarında oturan Koryak, Kamçadal ve Çukçi gibi Paleoazyat halk topluluklarını ve Sibirya Eskimolarını etnografya ve dil bakımından incelemekle şöhret kazanmıştır. 1895-1897 yıllarında Rus Coğrafya Cemiyetinin tertiplediği Sıbiryakov seferine katılmış, 1900 - 1901 de de, Amerikan Tabiiye Müzesi (American Museum of Natural History)nin Kuzey Pasifik kıyılarına gönderdiği Jesup ilmî seferine, Rus etnografya bilgini ve dilcisi Vladimir Yoḫelson (İng. Waldemar Jochelson) ile birlikte katılmış, ayrıca Amerika Etnoloji Cemiyeti hesabına da çalışmıştır. Bu alandaki başlıca eserleri şunlardır: *Obraztsı materialov po izuçeniyu çukotskago yazıka i folklora* (Çukçi dil ve folklorunun incelenmesi için metin örnekleri) [«İzvestiya İmp. Akad. Nauk», cilt X/3, Petersburg 1899], *Çukotskie rasskazı* (Çukçi masalları) [Petersburg 1900], *Materialı po izuçeniyu çukotskago yazıka i folklora,* I (Çukçi dilinin incelenmesi için malzeme, I) [Rus Akad. yayımı, Petersburg 1900], *Chukchee Mythology* (Çukçi mitolojisi) [Jesup seferi yayımı, cilt VIII/1, Leiden 1910], *The Eskimo of Siberia* (Sibirya Eskimoları) [Jesup seferi yayımı, cilt VIII/3, Leiden 1913], *Koryak Texts* (Koryakça metinler) [American Ethnological Society yayımlarından, cilt 5, Leiden 1914], *Chukchee* (Çukçi dili) [F. Boas'ın «Handbook of American Indian Languages» adlı eserinde, cilt 2, Bureau of American Ethnology yayımlarından, Washington 1922, s. 639-903]. B., *Tan* takma adiyle bazı romanlar da yazmıştır.

BOGORODİTSKİY, Vasiliy Alekseeviç (1857-1948?), Rus dilcisi ve Türkologu. Kazan üniversitesinde, fonetikçi Baudouin de Courtenay (b. bk.) nin talebesi olarak yetiştikten, magistra tezini de *Glasnıe bez udareniya v obşçerusskom yazıke* (Genel Rus dilinde vurgusuz vokaller) [Kazan 1884] adlı eseriyle verdikten sonra, aynı üniversitede mukayeseli linguistik kürsüsünü almış, 1922 den beri de Kazan Doğu Pedagoji Enstitüsünde profesörlükte bulunmuştur. Türkoloji sahasındaki başlıca eserleri, *Vvedenie v tyurko-tatarskoe yazıkoznanie, I.* (Türk-Tatar dilbilgisine giriş, I.) [Kazan 1922], *Evolyutsia okonçaniy roditel'nogo padeja v tyurkskıḫ dialektaḫ* (Türk lehçelerinde genitif hali takılarının tekâmülü) [«Vestnık Obşçestva Tatarovedeniya» da, cilt 3, Kazan 1925], *Etyudı po tatarskomu i tyurkskomu yazıkoznaniyu* (Tatar ve Türk dilbilgisi hakkında araştırmalar) [Kazan 1933] ve *Vvedenie v tatarskoe yazıkoznanie v svyazi s drugimi tyurkskimi yazıkami* (Diğer Türk dilleriyle ilgisi bakımından Tatar dilbilgisine giriş)

[Kazan 1934] başlıklarını taşır. Genel linguistik ve İndogermanistik sahalarında *Oçerki po yazıkovedeniyu i russkomu yazıku* (Linguistik ve Rus dili hakkında toplu yazılar) [1910, 4. bas. 1939], *Sravnitel'naya grammatika ario-evropeyskih yazıkov* (Hind-Avrupa dillerinin mukayeseli grameri) [1914], ve *Kratkiy oçerk sravnitelnoy grammatiki ario-evropeyskih yazıkov* (Hind-Avrupa dilleri mukayeseli gramerinin toplu hulâsası) [1917] adlı eserleriyle tanınmıştır. İslâvistik alanındaki başlıca eserleri şunlardır: *Kurs russkoy grammatiki, I.* (Rusça grameri kursu) [1887, yalnız fonetik kısmı], *Opıt fiziologii obşçerusskogo proiznoşeniya v svyazi s eksperimental'no- foneticeskimi dannımi* (Tecrübî fonetiğin verileri ile ilgisi bakımından genel Rus telâffuzunun fizyolojisi denemesi) [1909], *Obşçiy kurs russkoy grammatiki* (Rusça grameri genel kursu) [5. bas. 1935], *Kurs eksperimental'noy fonetiki primenitel'no k literaturnomu russkomu proiznoşeniyu* (Edebî Rus telâffuzu bakımından tecrübî fonetik kursu) [I. 1917, II., III. 1923].

BOGORODSK (Noginsk), Rusyada Moskova yönetim bölümünde bir şehir. Moskovanın 56 km doğusundadır. Nüfusu 81 000. Denizden yüksekliği 138 m. Klyaź'ma nehri ve demiryolu boyundadır. Yüksek okulları ve kütüphanesi vardır. Dokumacılık ileridir.

BOGOS: bk. BİLİN.

BOGOS'LAR (Arap. Bâkus), Afrikanın Eritrea (Erythrea) bölgesinde, Anseba dağlarında yaşıyan, Hamî asıllı 15 000 kişilik bir halk topluluğu. Çobanlıkla geçinen bu Müslüman halk, Bilin (b. bk.) dilini konuşur. Merkezleri Keren şehridir. B. şimdiki yurtlarına X.-XI. yüzyıllarda, güneydeki Lasta bölgesinden göç etmişlerdir. 1844 e kadar bağımsız olarak yaşıyan B., o tarihten sonra, batılarındaki Müslümanlara, kısmen de Habeşlere tâbi olmuş, 1872 de hep beraber Mısıra, 1884 te Habeş kırallığına, 1890 da da İtalyan sömürgesi olan Eritrea'ya katılmışlardır. 1952 de Eritrea'nın muhtar bir eyalet olarak Habeşistana ilhakı üzerine, B. yine Habeş hâkimiyetine girmişlerdir.

BOGOSLOVSK (Bogoslovkiy Zavod), Rusyada Orta Ural bölgesinde Tagil yönetim bölümünde madencilik merkezi. Uralların doğusundadır. Denizden yüksekliği 131 m. Nüfusu 5 000. Urallarda çıkan bakırın dörtte biri buradan elde edilir. Çevresinde demir ve kömür yatakları vardır. Ayrıca altın istihsal yeri ve kimya endüstrisi merkezidir.

BOGOTÁ [*bogotą*] (eskiden: Santa Fé de Bogotá), Güney Amerikada Kolombiya Cumhuriyetinin merkezi. Nüfusu 600 000 (1950). And dağlarının doğu sıraları arasında, ağaçsız bir yüksek ovada ve düzlüğün kenarındadır. Denizden yüksekliği 2 610 m. B., hemen hemen dimdik alçalan Mont Serrate'nin ve Guadelupe'nin eteğindedir. Bunların doruklarında tanınmış ziyaret yerleri vardır; ikisi arasından San Francisco nehri dar, kayalık bir boğazdan geçer ve 20 km batısında 146 m yükseklikteki Tequendama çavlanı bulunur. Şehrin dama tahtasını andıran bir yapısı vardır. Deprem tehlikesi dolayısiyle evler hemen tamamiyle tek katlı taş ve kerpiç yapılıdır. Muhteşem katedrali, parlâmento ve gümrük binaları, kuzeyde Hürriyet anıtı ve Zentenar parkı vardır. Endüstri pek az gelişmiştir. Magdalena nehri boyundaki Girardot'a demiryolu ile ve oradan da Barranquilla'ya uçak ve buharlı gemilerle bağlıdır. B. 1538 de kurulmuş, 1819 da başşehir

Bogotá'dan bir manzara

olmuştur. Kahve, muz, tütün ticareti merkezidir. Üniversitesi (kuruluşu 1572) ve askerî akademisi vardır.

BOGOVIĆ [*bogoviç*], **Mirko** (1816-1893), Hırvat edibi ve piyes yazarı. Varaždin'de doğmuş, Zagreb'de ölmüştür. «Illyr hareketi» denilen Hırvat siyasî ve vatanî şiir çığırının başlıca temsilcilerindendir. Lirik şiirlerinde vatan hürriyetini terennüm etmiş, piyesleriyle de Hırvat tarihî trajedisinin kurucusu olmuştur. Başlıca piyesleri şunlardır: *Frankopan* (Hırvat prensi Frankopan) [1856], *Stjepan, Posljednji kralj bosanski* (Stjepan, son Bosna kıralı) [1857], *Matija Gubec, kralj seljački* (Matija Gubec, köylü kıral) [1859]. Ayrıca birçok hikâyeleri ve şiirleri de vardır. Edebî eserleri *Pjesnička djela* (Şiir külliyatı) başlığı ile ve 3 cilt halinde Zagreb'de yayımlanmıştır (1903-1905).

BOGRA, Doğu Pakistanda yönetim bölümü. Yüzölçümü 3 533 km²; nüfusu 1 100 000 (% 82 Müslüman). B, Brahmaputra-Cumna'nın batısındadır. Hota-Nagpur göçmenleri burada jüt üretiminde başariyle çalışmaktadırlar. Merkezi olan B. şehri 14 800 nüfusludur.

BOGUCZYCE [*boguçıtse*] (Alm. Bogutschütz), Polonyada Yukarı Silezya (Ślask)nın doğusunda, Katowice (Alm. Kattowitz) yakınında kasaba. Nüfusu 22 000. Çelik dökümhaneleri, makine fabrikaları ve çevresinde taşkömürü yatakları vardır.

BOGUD [Yun. *Bogos* veya *Boguas*] (ölm. M. Ö. 31), Mauretania kıralı, II. Bocchus (b. bk.)un kardeşi. Mauretania'nın batı kısmında hükümdarlık ediyordu. Pompeius, Caesar'la dostca münasebette bulundukları bilinen B ile Bocchus'u kendi tarafına çekmek için, M Ö. 50 de Faustus Sulla'yı Mauretania'ya göndermişse de muvaffak olamamıştır. B, Pompeius'un müttefiki olan Nubia kıralı Iuba'nın memleketine hücum ederek başşehir Cirta (bugün Cezayirde Constantine)yı zaptetmiş, 48 de ise quaestor Marcus Marcellus Corduba (Hispania) da Caesar'ın tâyin ettiği Hispania valisi Quintus Cassius'a karşı bir isyan çıkardığı zaman valinin yardımına koşmuştur. Az sonra Gnaeus Pompeius (48 de ölen Pompeius'un büyük oğlu) B. un memleketine başarısız bir hücumda bulunmuştur. B. Munda (Baetica) meydan savaşında yardımcı atlı kıtasiyle savaşı Caesar lehine neticelendirmiş ve Gnaeus Pompeius kaçarken öldürülmüştür (M. Ö. 45). Caesar'ın ölümünden (M. Ö. 44) sonraki mücadelede B. Antonius tarafını, Bocchus da Octavianus'unkini tutmuştur. Bocchus, kendisini Mauretania'dan kovduktan sonra Antonius'un

yanına sığınmış ve Actium (Aktion) meydan muharebesinde (M. Ö. 31) onun yanında savaşmıştır. Methone (Messenia, Güneybatı Peloponnesos) de Agrippa'nın hücumuna uğrıyarak öldürülmüştür. Karısı Eunoe'nin Caesar'la aşk münasebetinde bulunduğu rivayet edilir.

BOGUSLAV, Ukraynada Belaya Tserkov yönetim bölümünde kasaba. Demiryolu boyundadır. Nüfusu 12 140. Halkın çoğu Yahudidir. Yün ve deri ticareti, dokuma ve makine endüstrisi merkezidir.

BOGUSŁAWSKI, Wojciech [Adalbert] (1760-1829), Polonyalı aktör ve dram yazarı. Poznań (Alm. Posen) yakınında, Glinno'da doğmuş, Varşovada ölmüştür. Leh Millî Tiyatrosunun kurucusudur. 60 kadar piyes yazmıştır. Çoğu Batı eserlerinden iktibas ve tercüme edilmiş, orta değerde eserlerdir. En dikkate değer eseri, *Cudczyli krakowiacy i górale* (Krakovililer ve dağ halkı) adlı melodramıdır. Bu eserinde halk tipleri görünmektedir.

BOGUSZEWSKA [*boguşevska*], **Helena** (doğ. 1885), Polonyalı kadın yazar. Varşova (Warszawa) da doğmuştur. İlk eserleri, çocukluk hayatının hâtıralarıdır ve daha ziyade gazete yazısı vasfı taşır. Ekonomik buhran yıllarında banliyöde oturan işçilerin hayatını tasvir eden *Ci ludzie* (Şu insanlar) [1933] adlı hikâyesi de bu karakterdedir. Asıl kudretini ilk defa *Całe Życie Sabiny* (Sabina'nın bütün hayatı) [1934] adlı romaniyle göstermiştir. Bu roman, şifa bulmaz bir hastalık çekmiş bir kadının hayatını, ölümünden sonra, derin psikolojik tahlillerle ve konuya uygun bir üslûpla anlatır. Jerzy Kornacki ile birtlikte yazdığı aşağıda bahsedeceğimiz eserler, zaman zaman başvurdukları yeni - natüralizm hareketinden ilham almıştır. *Wisła* (Vistül) [1935]: bu eserde Vistül salcılarının hayatı tasvir olunur; *Polonez* (Polonez, yani Polonya şarkısı) [1936-1937]: bu eserin şimdiye kadar çıkan ilk iki kitabında İkinci Dünya Harbi arifesinde, Polonya'da kendini gösteren yeni hayat şekilleri belirtilir; *Czekamy nażycie* (Hayatı bekliyoruz) [1947] adlı hikâye, bir kız çocuğunun günlük hâtıraları şeklinde yazılmış, otobiyografik bir eserdir. Bu eserde yazar ilk zamanlardaki zevklerine dönmüştür.

BOĞA (Bos taurus), tırnaklılar (Ungulata) takımının, çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımından, boynuzlular (Bovidae) familyasına mensup hayvanlardan bir cins. Bu cinsin dişisine inek, erkeğine de boğa denir. Eğer B. ya kastrasyon ameliyesi yapılırsa (yani erkek cinsiyet bezleri = testis'leri çıkarılmak suretiyle kısırlaştırılırsa) hareketli ve oldukça tehlikeli olan hayvan son derece sakinleşir ve tarlalarda çift hayvanı olarak kullanılan öküze tahavvül eder.

BOĞA (takımyıldız): bk. ÖKÜZ.

BOĞA veya **BUKA HAN,** efsanevî Türk veya Moğol hükümdarlarından. Ebül Gazi'nin anlattığı bir destana (*Şecere-i Türk,* Baron Desmaisons neşri, Petersburg 1871, s. 11) göre, B. H., Tatar Han'ın oğludur. Uzun yıllar hanlık ettikten sonra vefat etmiş ve yerine oğlu Yelince Han geçmiştir. Türklere ait diğer destanî eserlerde B. H. a dair mâlûmata raslanamıyor. Tanınmış Fransız müsteşriki Deguignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux* (Hunların, Türklerin, Moğolların ve başka Batı Tatarlarının umumî tarihi; Türk. terc. I, 169) [Paris 1756-1758] adlı eserinde Ebül Gaziden naklen bu destandan ve B. H. dan bahsetmiştir.

BOĞA DİKENİ (Eryngium campestre), maydanozgiller (Umbelliferae) den dikenli bir bitki. Halk arasında «Eşek dikeni» ve İbrahim dikeni» isimleriyle de anılmaktadır. Anadolu ve Trakyanın bozkırlarında bilhassa taşlık arazide çok raslanır. Yaprakları mavimtırak yeşil renkte ve deri gibi serttir. Dip yaprakları dilimsiz ve uzuncadır. Gövde üzerindeki yaprakları ise el şeklinde dilimli veya tüysüdür. Yaprakcıkların kenarları tamamen dikenlidir. Gövdesi en fazla bir metre uzunluğunda olur ve sık dallıdır. Çiçek durumu yumurta şeklinde veya küremi başçıklar halindedir. Tac yaprakları beyazımtırak kül rengindedir. Çanak yaprakları 10 mm uzunluğunda ve uçları dikenlidir. Temmuzdan Eylûle kadar çiçek açar. B. D. çok senelik bir bitkidir. Takriben 4,5 m derinliğe kadar inen kökleri kalın ve etlidir; köylüler tarafından yenir. Ziraat arazisinde çok raslanan bir tarla yabancı otudur.

BOĞA GÜREŞİ, İspanyolların millî sporu (fiesta nacional). İspanyolca adı *corrida de toros* (İsp. *corrida* = yarış, güreş, *toro* = boğa) veya *tauromaquía* (Yun. *tauros* = boğa; *makhē* = güreş) dır. Boğa güreşçilerine de umumiyetle *torero* veya *toreador* denir. B. G. eski zamanda Tesalya (Thessalia)da ve İmparatorluk Romasının amfitiyatrolarında sık sık yapılırdı; fakat bunlar, keza İngilterede eskiden sık sık yapılan «bull baiting» (boğaya köpek saldırtmak) gibi, güreş veya mücadeleden ziyade eziyet etme kabilinden şeylerdi. Mağribîler de bu cins bir sporu tanırlardı ve bu oyunu buraya. Endülüs (Andalucia)ü fethettikleri zaman sokmuş olmaları muhtemeldir. Mérida, Córdoba, Tarragona, Toledo ve başka yerlerde Romalılardan kalma yarı enkaz halinde bulunan amfitiyatrolarda Arap önderlerinin boğa güreşleri yaptırdıkları ve bu güreşlerin onlarca çok sevildiği biliniyor. B. G. ne ilk katılan İspanyol hakkındaki bilgi müphemdir. Büyük Cid, Don Rodrigo Diaz de Vivar'ın bir arena'da boğa güreşi yapan ilk İspanyol olması mümkündür. Bu zat, XI. yüzyılın ortalarında, B. G. nde bir mızrak ile, Arap cengâverlerine karşı üstünlük kazanmıştır. Mızrak ise yüzyıllarca B. G. nde başlıca silâh olarak kullanılmıştır. Neticede Hıristiyan ve Müslüman şövalyeler arasında bu alanda heyecanlı bir rekabet doğmuş, Castilla kıralları ve başka İspanyol prensleri B. G. lerine büyük alâka göstermişlerdir. Araplar II. Fernando tarafından İspanyadan kovulduktan sonra da B. G. leri asılzâdelerin en çok rağbet gören sporu olarak kaldı: B. G. ni at sırtında ve ellerinde mızrak olduğu halde yapıyorlardı. Avusturya hanedanı İspanya tahtına çıktığı sırada, B. G. leri bütün saray şenliklerinin vazgeçilmez bir şeyi haline gelmişti. V. Carlos, oğlu sonraki II. Felipe'nin doğduğu gün kendi eliyle bir boğa öldürerek halkın teveccühünü kazanmıştır. IV. Felipe de şahsen B. G. lerine katılmıştır. Bu devirde, uzun mızrak yerine *rejoncillo* denen kısa bir mızrak geçti ve picador'ların taşıdığı bacak zırhı kabul edildi. Bourbon hanedanının tahta çıkışı, B. G. nde bir değişme husule getirdi: asılzâdeler B. G. lerini ihmale başladılar; yerlerine tedricen avamdan meslek güreşçileri geçti. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren artık bunlardan başka kimse güreşlere iştirak etmedi. İlk büyük *espada* (yani kılıçlı, boğayı eliyle öldüren başlıca güreşçi) Ronda (Endülüs)lı Francisco Romero'dur. 1700 e doğru yaşamıştır. *Estoque* (boğayı öldürmek için kullanılan yassı, ağızlı, ağır kılıç) ve *muleta* (kısa bir değnek ucunda kırmızı ipekten küçük bayrak)yı kabul ettiren Romero'dur. Mızrak ise tam olarak terk edildi.

Bu sporun çetinliği, Fransa ve İtalyada kök salmasına mâni oldu. Portekizde yapılan boğa oyunları, boynuzlarının ucu kesilmiş ve ucuna yastıkcıklar takılmış boğalarla yapıldığı gibi, bunlar katiyen öldürülmez. Demiryollarının yayılmasından önce İspanyada B. G. meydanları (plaza de toros) azdı. Son yıllar içerisinde bunların sayısı gerek İspanyada, gerek İspanyol Amerikasında arttıkça artmıştır. Şimdi İspanyada hemen hemen bütün büyükçe şehirlerin birer B. G. meydanı vardır. Bunların sayısı takriben 225 olup, Romalıların sirkleri şeklindedir. Büyüklükleri çok farklıdır: Madrid'deki 12 000 seyirci alır; daha küçükleri de ancak 2 000 kişiliktir. «Plaza de toros» esas itibariyle halka mahsus olup ekseriya üstü açık olan yuvarlak bir amfiteatrdan ibarettir. Güreş, bunun ortasında bulunan ve *ruedo* (= daire tekerlek) adını taşıyan kumluk sahada yapılır. Ruedo ile seyircilerin oturduğu amfiteatr arasında *barrera* (= sed) denilen dairevî tahtaperde ve ruedo'dan ayrılmış *callejón* (= geniş sokak) adlı bir yol bulunur. Barrera, boğanın ruedo'dan kaçmasına mâni olmağa mahsus olmakla beraber, bu hâdise sık sık vuku bulur. Doğrudan doğruya veya bilvasıta B. G. ne iştirak eden bütün insanlar callejón'da bulunur. Tehlikede bulunan torero da barrera'nın üstünden atlıyarak callejón'a sığınır. 12 Temmuz 1930 tarihli kararnameye göre, 14 yaşından aşağı olan kimseler B. G. seyredemezler.

Güreşlerde kullanılan boğalar (*toro de lidia* = güreş boğası) istisnasız, şeceresi iyi bilinen hayvanlar olup *vacada* denilen müesseselerde yetiştirilir. Bu müesseselerin en şöhretlisi Endülüste, Veragua dukasınınkidir. Hayvanlar, henüz pek küçük iken, sahiplerinin markasiyle dağlanır. Sonradan cesaret bakımından denenir. Ancak atılganlık gösterenler güreş için hazırlanır. Gelişmesini bitirmiş hayvanların sıhhati, rengi, ağırlığı, boynuzlarının şekli, taarruz ederken aldığı tavır ve hareket ayrı ayrı tetkik olunur. En iyi boğalar 40 - 60 İngiliz lirasına satılır. İspanyada yılda vasatî 1300 boğa öldürülür. En çoğu Endülüslü olan hakikî boğa güreşçileri şu kategorilere ayrılır: *espada* veya *matador* (veya *diestro*) lar, *banderillero*lar ve *picador*lar. Bunlara birçok yardımcı güdücü (*chulo*) ve başka uşaklar katılır. Her B. G. için iki veya üç espada tutulur. Bunların her biri kendi *cuadrilla* (güreşçi takımı) sını getirir. Cuadrilla birkaç banderillero ve picador'lardan mürekkeptir. Bir *corrida* (B. G.) esnasında normal olarak altı boğa öldürülür. Espada'lar münavebe ile döğüşürler. Espada'lar 1830 da VII. Fernando tarafından Sevilla'da kurulan «Tauromaquía» okulunda (geçmişteki meşhur profesörler: Pedro Romero ile José

«Cuadrılla» nın girişi

«P i c a» f a s l ı

Cóndido) yetişir ve muvaffak oldukları takdirde *alternativa* adını taşıyan bir şehadetname alırlar.

B. G. bütün güreşçilerin alana merasimle girişi (desfile de la cuadrilla) ile başlar. Başlarında *alguacil* (veya *alguacilillo,* eski İsp. *alguazil* < Arap. *al-wazīr* [el-vezir]) ler (eski kostümler giymiş belediye memurları) gelir. Bunları üç sıra halinde espada, banderillero, picador ve chulo'lar takibeder. Son olarak, ölü boğa veya atları sürükliyerek arena'dan çıkarmağa mahsus birlikte koşulmuş üç

«Capa» faslından bir figür

katır gelir. Kostüm ve süs bakımından ihtişama önem verilir, seyirci pek renkli ve göz kamaştırıcı bir manzara görür. Espada ve banderillero'lar kısa jaket, altın ve gümüş sırmalarla ağır işlemeli kısa atlas elbiseler, açık renkte ipek çoraplar ve topuksuz kunduralar giyerler. Picador'lar (bir nevi mızrakla silâhlanmış atlılar) ekseriya sarı elbise giyerler ve bacaklarında boğanın boynuz vuruşlarına karşı deri ile örtülmüş çelik zırhlar vardır. Matador'lar, banderillero'lar ve picador'lardan müteşekkil cuadrilla, güreş meydanının etrafında bir gezinti yaparken, canlı bir paso cloble çalınır. Bu gösteri renklerin zenginliği ve müziğin de canlılığı sayesinde, B. G. nin en parlak safhalarından birini teşkil eder.

B. G., *suerte* denilen başlıca üç bölüme ayrılmıştır. Açılış alayı arena'nın etrafını gezdikten sonra corrida'nın reisi (ekseriya mühim bir şahsiyet) alguacil'lerin birine *toril* (yani boğa ahırı) in anahtarını yukarıdan arenaya atar. Güreşin o faslına iştirak etmiyecek olanlar arenadan çekilip picador'lar gözleri bağlı ve çok zayıf, köhne atlar sırtında sed boyunca yerlerini alır almaz, toril'in kapısı açılır ve omuzuna yetiştiricisinin renklerini gösteren forslarla süslenmiş bir iğne sokularak son derece kızdırılmış olan boğa ruedo'ya girer. Ruedo'da bir müddet koşarak

«Capa» faslından başka bir figür

yorulduktan sonra, onu öldürmekle görevli olan matador (= öldürücü), kırmızı *capa* (pelerin) sını hayvana doğru savurarak yaptığı türlü oyunlarla (bunların ayrı ayrı adı vardır) cesaretini ve zarif tekniğini göstermek fırsatını bulur. Boğa buna müsait bir şekilde hareket ederse, bu başlama faslı, matadorun heykelimsi bir duruşla yaptığı son ve parlak bir capa oyunu ile biter. Bunu ilk başlıca fasıl olan *suerte de picar* (mızraklama faslı) veya *suerte de varas* (mızrak faslı) takibeder. Bu faslı, picador'lar idare eder. Bunlar mezbahalık atlara binmiş ve takriben 3 m uzunluğunda olup *pica* denilen sırık veya mızraklarla silâhlanmış vaziyette, boğanın taarruzuna mukavemet ederler. Boğaların gayretini kırmak için, pica'ların ucunda, üçgen şeklinde ve *puya* denilen bir çelik bıçak vardır. Taarruza geçen boğa atları yaralar ve karınlarını deşer. Neticede bazen atların bağırsakları tamamen dışarı uğrar. Boğa ata taarruz edince, *garrocha* adını taşıyan kısa uçlu kalın bir mızrakla silâhlanmış olan picador, bunun ucunu bütün kuvvetiyle boğanın sırtına saplamağa çalışır. Neticede ekseriya boğa o picador'u bırakarak başkasına hücum eder. Fakat bazı hallerde picador'a yaptığı hücum ve atlara boynuz vuruşu o kadar şiddetlidir ki, atlı atıyla birlikte devrilir. Picador, ekseriya chulo ve banderillero'ların müdahelesiyle tehlikeden kurtarılır. Bunlar, capa ile boğanın dikkatini düşen picador'dan kendilerine çekerler ve neticede picador ya arenadan kaçar veya başka bir ata biner. Attan düşerek tehlike ile karşılaştığı zaman, picador, boğayı şaşırtmak için, *quite* (= korunma) denilen oyunlara başvurur. Öldürülen atların sayısı bir güreşin başlıca özelliklerinden olup boğanın cesaret ve atılganlığının ölçüsüdür. İspanyada her yıl 6 000 kadar at öldürülür. Bir boru çalınınca picadorlar ruedo'dan çıkar, ölü atlar sürüklenerek çıkarılır ve güreşin *suerte de banderillear* (şişleme faslı) denilen ikinci faslı başlar.

«Banderilla» faslı

Bu safha *banderilla* denilen şişlerin boğanın sırtına saplanması safhasıdır. Banderilla'lar takriben 45 - 50 cm uzunluğunda, dikenli, renkli kâğıt parçalariyle süslü olup, güreşçi her elinde birer banderılla tutarak boğadan 20-25 m uzaklıkta durur ve şiddetli hareketleriyle hayvanın dikkatini çeker. Boğa hücum edince banderillero ona doğru yürür, her iki banderilla'sını boğanın ensesine saplar ve bir an içinde yana çekilerek boynuzlardan kurtulur; yana sıçramalara *quiebro* denir. Bu suretle dört çift banderilla saplanan boğanın can acısından, kızgınlığı son haddini bulur. Eğer hayvan korkak olur da hücuma geçmekten çekinirse, birkaç denemeden sonra *banderilla de fuego* (ateşli b.) denilen bir nevi tırnaklı banderilla'lar kullanılır. Bunlar kulak zarını yırtacak bir sesle patlayınca boğa arena boyunca koşar. Bu fasıl esnasında bazen hayvanı yormak için çeşitli gösterilere başvurulur: güreşçi iki boynuzunun arasından atlar, hayvanın hücumu esnasında *garrocha*ya dayanarak, üzerinden geçerek, bir yanından öbür yanına atlar, kızıl pelerini sallıyarak hayvanın hücumlarını davet eder (bu kızıl pelerin sallamalarına *floré* adı verilir).

«Brindis»

İkinci bir borazan çalışı güreşin son safhası olan *suerte de matar* (öldürme faslı) veya *suprema*nın açılışını bildirir. Bu safhada sadece espada görülür: yardımcıları ancak tehlike halinde veya boğayı, eğer bulunması lâzımgelen yerden ayrılmış ise tekrar oraya getirmek için ruedo'ya girer. Espada reisin locası önünde durur, sol eliyle kılıç ve muleta'yı havaya kaldırır, sağ eliyle de şapkasını tutar ve muayyen formüller kullanarak boğanın ölümünü reise veya diğer yüksek bir şahsiyete ithaf (İsp. brindis) eder. Sözlerini bitirirken şapkasını arkasına atar ve başı açık olarak boğayı öldürmek için harekete geçer. Bu safha çok merasimlidir. Espada, elinde estoque ve muleta'yı tutarak, muleta ile kışkırtıcı ve şaşırtıcı hareketler yapar. *Pase* denilen bu oyunlar birçok kategorilere ayrılır: *pase natural* (tabiî p.), *pase de pecho* (göğüs p. si), *pase de rodillas* (diz çökerek yapılan p.), *pase de molinetes* (çevirme hareketiyle yapılan p.) v. b. Boğayı istediği duruma getirdikten sonra, matador onu ensesinden, başına yakın bir noktadan yüreğine doğru vurarak bir tek vuruşla öldürmeğe (descabello) çalışır. Bu vuruş çok güç olup uzun bir tecrübeye ve tabiî maharete bağlıdır. Birçok hallerde espada birden muvaffak olamayıp tekrar tekrar vurmak zorunda kalır. Vuruş (estocada) normal olarak *à volapié* (yarı koşarak) vurulur; yani espada, hareketsiz duran boğa üzerine yürüyerek vurur. Başka bir metot *recibiendo* (kabul ederek) adını taşır: bunda espada hareketsiz durur ve üzerine hücum eden boğayı ensesinden vurur. Eğer boğa

Öldürülen boğanın sürüklenerek götürülmesi

ilk hamlede ölmezse, *puntillero* adını taşıyan bir chulo ona, ıstırabına son vermek üzere, kısa bir bıçak (puntilla veya cachetero) ile omuriliğini kesen bir son vuruş (coup de grâce) vurur. Bunun üzerine ölü boğa üç katır (mulillas de arrastre) tarafından sürüklenerek arena'dan çıkarılır; espada ise arenanın etrafında dolaşır ve halk tarafından coşkun bir heyecanla alkışlanır. Arena taranır, ikinci bir boğa getirilir ve oyun tekrar başlar. Büyük şenliklerde, meselâ taç giyme merasimlerinde, eski usul üzere, amatörlerin iştirak ettiği B. G. leri yapılır: Amatörler fevkalâde güzel kostümlerle, tamamiyle zırhsız ve mükemmel atlar sırtında arenaya girer. Keskin mızraklarla silâhlanmış olup kendilerini ve atlarını boynuzlardan koruyarak boğayı öldürmeğe çalışırlar. Bu güreşlerde boğalar, âdi güreşlerde olduğu gibi çok koşma ve yaralanma neticesi yorgun değildir. Bu sebepten amatör güreşleri daha çok ustalık ister.

BOĞACIK, Antalyanın Kaş ilcesine bağlı köy. Nüfusu 581 (1950) dir. B., Kaş kasabasının 17 km batısındadır. Halkı sebzecilik ve balıkçılıkla geçinir. İçme ve kullanma suyu kaynaklardan sağlanır.

BOĞAÇ HAN, *Dede Korkut* kitabının birinci hikâyesi. Dirse Han oğlu Boğaç Hanın macerasını anlatır. B. H., küçük yaşta azgın bir boğayı öldürdüğü için bu adı almıştır. Babasının yanında nüfuzu, ehemmiyeti artmış olan genç kahramanı, Hanın kıskanç ve entrikacı adamları çekemezler, iftiralarla onu Hanın gözünden düşürürler. Dirse Han, oğlunu öldürmeğe karar verir. Bir av sırasında onu ağır yaralar; amma Hızırın yardımı ve anasının dikkatli bakımı ile Boğaç ölümden kurtulur. Anası onu evine götürür; babasından gizler. Bunu haber alan fesatçılar, Dirse Hanın, kötülüklerini öğrenip kendilerini cezalandıracağını anlıyarak, bu sefer efendilerini tutup bağlarlar ve kâfirlerin diyarına esir götürmek üzere yola çıkarlar; Boğaç'ın anası bunu duyar, oğluna haber verir. ihanetini gördüğü halde babasını kurtarmanın, kendisi için vazife olduğunu hatırlatır. Boğaç babasını hainlerin elinden alır ve onları ölümle cezalandırır.

Bu hikâye. türlü tezatlı duygular içinde baba-oğul münasebetlerini, trajedilerin şatafatsız ve yalın anlatımı ile belirterek, destan ebebiyatının güzel örneklerinden birini verir: babasının oğluna kıydıktan sonra duyduğu acı pişmanlık duyguları, ana sevgisi, oğul sadakati hikâyede çok canlı sahnelerle anlatılmıştır. Bk. DİRSE HAN HİKÂYESİ.

BOĞAKÖY, Amasyanın Zara bucağına bağlı köy. Nüfusu 955 (1950) tir. B., Amasya şehrinin 10 km güneybatısında, denizden 700 m yüksekliğindeki bir plâtodadır. En yakın şehir ve kasabalara araba yollariyle bağlıdır. 3 km güneyinden Amasya-Çorum şosesi geçer. Kayabaşı istasyonuna 8 km mesafededir. 7 km güneyinde Gözlekhamamı kaplıcası bulunmaktadır. Halk çiftçilik (en başta buğday, arpa) yapar, davar besler. Sulanabilen yerlerde meyva ve sebze yetiştirilir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOĞAN, tarla fareleriyle savaşta kullanılan, çinkodan yapılmış soba borusu biçiminde basit bir alet. İçindeki demir mangalda, samanla karışık odun kömürü yakılır, üzerine bir avuç kükürt tozu serpilir. Aletin külâha benziyen sivri ucu fare deliğine sokulur. Borunun başındaki körük veya vantilâtör elle işletilerek kükürdün dumanı deliğe üfürülür. Çevresindeki deliklerden duman çıkıncaya kadar aletin ucu böylece tutulur. Sonra başka fare deliklerine sokularak duman üfürülür. Böylece toprak altındaki yuvalarında bulunan fareler bu zehirli duman ile boğulur. Çok fare salgını olan bazı güney illerinde bu aletle savaş yapılmaktadır. B. mükemmelleştirilerek *bora* aleti meydana getirilmiştir.

BOĞASI (İspan. *bacaci*), umumiyetle astar olarak kullanılan seyrek dokunmuş bez. Doğuda, hususiyle Türkler arasında çok tutulmuştur. Osmanlılar devrinde çok rağbet gördüğünden birçok çeşitleri yapılmıştır.

BOĞAZ (Fr. Pharynx), ağız boşluğundan sonra gelen geçit.

Anatomi: Solunum sistemine gidecek olan hava, yemek borusuna geçecek lokma, orta kulağa kısmen ulaşacak olan ses dalgaları buradan geçer. Ayrıca B. ın yan duvarlarındaki lenf sistemi, organizmanın bu önemli giriş kapısını mikroplara karşı korur.

B., burun ve ağız boşlukları gırtlağın arkasında, boyun omurlarının önünde, kafa tasının tabanından (Basis cranii) altıncı boyun omuru hizasına ve krikoid (Cartillago cricoidea) kıkırdağın alt kenarına kadar devam eder. Uzunluğu 5 - 14 cm kadardır. Yukarı ve orta kısımlarında daha geniş olup aşağı doğru yavaş yavaş daralır; en dar bölgesi de, yemek borusu ile birleştiği kısımdır (bk. ANATOMİ, levha 4). Boş olduğu zaman önden arkaya doğru basıktır.

B. borusunun arka duvarı, B. ın kas ve zarlarından yapılmıştır, boyun omurlarını birbirine bağlıyan kaslar ile komşudur. B. ın yan duvarları alt çeneye içten yapışan kasla, bazen parotis tükrük bezinin iç kenarı ile komşudur. Daha derine doğru buradan geçen büyük damar ve sinirlerle komşudur (arteria carotis interna vena jugularis interna, dile ve boğaza giden sinir, vagus siniri gibi). B. ın boyun kısmındaki yan duvarları carotis externa atardamarı, dile giden atardamar da kalkan (thyroid) bezine giden damarlarla komşudur. Ayrıca kalkan bezinin yan loblarının iç yüzleri ve bez kıkırdağının arka kenarının yukarı kısımları, B. borusunun yan duvarları ile komşudur.

B. ın ön tarafı açıktır. Bu açıklık vasıtasiyle yukarıda burun, ortada ağız boşluğu, aşağıda gırtlak (larynx) ile irtibat halindedir. Bu durumda B. ın, yutma vazifesinden dolayı sindirim sistemiyle, gırtlaktan hava geçmesi sebebi ile de solunum sistemiyle ilgisi vardır.

B., üç kısma ayrılır. Burun boşluğu ile ilgili olan en üstteki kısma nazofarenks (nasopharynx), ağız boşluğuna açılan ortadaki kısma orofarenks (oropharynx), en alta kalan ve gırtlağa (larynx) açılan kısma da larengofarenks (laryngopharynx) denir.

Nazofarenks, burun boşluğuna açılan kısım görev bakımından solunum ve işitme organları ile ilgilidir. Bu kısımda yanlarda, her iki tarafta orta kulakla ilgili östaki (Eustachius) borularının B. a açılan delikleri görülür. Bu deliğin tıkanması işitmeyi aksatır. Üçgen şeklinde olan bu deliklerin arkasında, östaki borusu kıkırdağının meydana getirdiği bir kabartı vardır. Bu kabartıyı örten mukozanın altında lenf dokusu ve folliküller bulunur. Gerlach bademciği denen bu lenf teşekkülü çocuklarda bazen fazla büyüyerek sağırlığa sebebiyet verir. Bundan başka nazofarenksin tavanını örten mukoza içinde lenfatik doku düğümleri vardır. Bunlar burada B., yutak bademciklerini husule getirirler. Bazen bu bademcikler intizamsız kabartılardan yapılmış bir tümsek biçimindedir. Yutak bademciği 14 - 15 yaşa kadar yavaş yavaş büyür ve normal olarak uzunluğu 2 - 2,5 cm, genişliği 2 cm ye kadar çıkar. Ondan sonra yavaş yavaş küçülmeğe başlar. 25 yaştan sonra yalnız arkada küçük bir parçası kalır.

Orofarenks, B. ın ağız boşluğuna komşu olan orta kısmıdır. Ağız açılınca küçük dilin hemen arkasında, dilin kökünden sonra gözüken bölgedir. B. ın bu kısmında ve yan duvarlarda iki damak plikaları arasında damak bademcikleri (tonsilla palatina) bulunur. Halk arasında bademcik diye bilinen budur. Bundan başka dilin arka kökünde, iki yanda dil bademcikleri vardır; ağız açılınca pek gözükmezler. Gerek B. ın burun arkası kısmında, genizdeki bademcikler, gerek damağın iki yanındakiler ve dil kökündekiler hazım borusunun başlangıcında bir halka biçiminde yer alırlar; buna «Waldeyer lenfatik halkası» derler.

B. ın üçüncü kısmı larengofarenks'tir. Bu bölüm aşağı doğru gittikçe daralır altıncı boyun vertebrası hizasında yemek borusu ile uzanır. Farenksin duvarlarının yapısı, içten dışa doğru, 1. mukoza, 2. fibroza, 3. kas tabakası, 4. adventia tabakası diye dört gömlektir.

Fizyoloji: Boğazın, 1. solunum, 2. yutma, 3. ses rezonansı, 4. patojen mikroplara karşı savaşla ilgili görevleri vardır.

B. ın burun arkasına düşen kısmı, solunumla ve ses rezonansiyle görevlidir. Ağızdan sonra gelen boğaz ve gırtlak bölgelerinin yutma, solunum ve ses dalgalarını ayarlamada rolleri vardır. B. çevresindeki lenf halkasının da, bu yoldan girecek hastalık yapıcı mikroplara karşı koymak vazifesi vardır.

B. ın damak kısmındaki bademciklerin (tonsilla palatina) ödevleri de, diğer lenf düğümleri veya nodülleri gibi organizmayı burun ve ağızdan girerek onu istilâya kalkışacak olan mikroplara karşı korumaktır. Bademcikler bu ödevlerini yapamaz duruma düşerlerse, o zaman birer hastalık mihrakı cerahat yuvası halini alırlar (bk. BADEMCİK).

B. ın bazı çevrelerinde tat alma memecikleri de dağılmış olduğundan bu kısımlar tat alma duyusiyle ilgili sayılabilirler.

Yutma mekanizmasının ayarlandığı bir bölge olan B. da bu fizyolojik olay üç fazda tamamlanır:

1. İstemli (volontaire) faz; lokmanın damak kemerini geçmeye uğraştığı zamandır.

2. Bundan sonra istemsiz(involontaire) faz başlar; bunu da, birinci ve ikinci devre diye ikiye ayırmak lâzımdır: a. birinci devrede lokma ağızdan yutağa geçer, b. ikinci devrede lokma yemek borusundan mideye iner.

3. Yutarken solunumun durduğu faz; yutmanın birinci zamanına başlarken kısa bir soluk alınır, sonra bütün ikinci faz boyunca ve lokma yemek borusuna girinceye kadar solunum durur.

Sulu maddelerin alınmasında ikinci ve üçüncü fazlar beraber olur. Yutma fazı sırasında, yutakta bir kas damağı kaldırır; östaki (Eustachius) borusunu genişletir; başka bir kas da, yumuşak damağı yükseltir ve onu yutağın arka duvarına doğru çeker; böylece orofarenks de nazofarenks'ten ayrılmış olur. Kasın bu hareketiyle östaki borusunun, yutak deliğinin alt kısım müközü kabararak ostium daralır. Bu olay sonunda, orta kulakta bulunan havanın basıncı dış çevreninkiyle denkleşeceğinden kulağın işitme görevinin yapılmasına imkân verilmiş olur. Refleks yutmaları da orta kulaktaki hava değişikliklerine aynı tarzda yardım eder.

Yutağın bağışıklık ve metabolizma alanındaki ödevlerinin mevcudiyeti henüz kesin olarak belli olmamıştır.

Boğaz hastalıkları: Bunlar, anjin ve farenjit olmak üzere başlıca ikiye ayrılır.

1. *Anjin* (Angine): Boğaz hastalıklarından en çok görüleni anjindir. Halk dilinde, yalnız boğaz bademciği (amygdale) iltihabına anjin denirse de, hakikatte bu terimle, bütün yutak (pharynx) mukozasiyle lenfoyit follikül (follicule lymphoïde) lerin ve üç tonsillanın bir arada husule gelen had iltihabı anlaşılmalıdır. Birçok anjin tipleri arasında iltihapları noktalar halinde beliren (angine lacunaire), bademciklerin üzerini beyazlıkla tamamen kaplıyan (a. pultacée), ve basit (a. simple) anjin, fazla raslananlarıdır. Anjin, stafilokok, pnömokok, streptokok, Friedländer basili, bazı virüsler gibi çeşitli mikropların ayrı ayrı veya birkaçının müşterek olarak enfeksiyonlariyle husule gelir. Plaut-Vinent anjini, spiril ve füziform basillerin birlikte yaptıkları, üzeri zarla örtülü ülserler gösteren bir hastalıktır. Löffler basilinin sebebolduğu difteri, çok tehlikeli ve ekseriya çocuklarda görülen ve «yalancı zar» la beliren (pseudo-membraneuse) bir anjindir. Bademciğin serbest yüzüne sıkıca yapışan kirli boz renkli bir zar bulunuşu, orta şiddette ateş ve çene açısındaki lenf bezlerinin şişmesi, difterinin belirtileridir. Kızıl anjini, hemolitik streptokoklarla olan, ve vücutta kırmızı lekeler yapan anjin şeklidir.

Herpetik (herpétique), difteroyit (diphtéroïde), agranülositoz (agranulocytose) anjinler az görülen fakat önemli hastalıklardır.

2. *Farenjit* (Pharyngite): Yutak mukozasının lenfoepiteliyal halkası haricindeki kısımların iltihabına farenjit denir, ki bunun had (aigu) ve müzmin (chronique) çeşitleri vardır Bunlar yutaktaki yerlerine göre, yutak-yanı (latéro-pharyngien), bademcik etrafı (péri-amygdalien), dil kökü (base de la langue) ve üç yaşına kadar çocuklarda görülen yutak-gerisi (rétro-pharyngien) apseler olarak, dört tarz gösterir. Bunlardan, bademcik kapsülünün dışında ve lojunun içinde meydana gelen «bademcik etrafı» flegmon, en çok raslananlardır. Bademciklerin şişmesi (hypertrophie des tonsilles), hususiyle çocukluk çağlarında solunuma ve genel gelişmeye engel olduğundan, ameliyatını gerektiren bir durumdur. Yutakta frenginin yarasına az, tali ve geç belirtilerine ise fazla raslanır. Verem vakalarının hemen bir çoğunda, akciğer ve gırtlak (larynx) vereminden, hastalık yutağa geçmiştir. Müzmin farenjitin bir tipi ülserli olanı, had farenjitin bir çeşidi de «had miliyer» (miliaire aiguë) dir. Yutağın kötü tabi-

atlı (maligne) urlarından, epiteliyom (épithéliome) ile çok az görülen sarkom (sarcome) ilk hatıra gelen çeşitleridir. İyi tabiatlı (bénigne) urlardan, anjiyom (angiome) ve papiyom (papillome) a az raslanır. Yara (trauma) tesiriyle meydana gelen boğaz yanmalarını, lupus, frengi nedbeleriyle meydana gelen yutak darlıklarını ve yapışıklıklarını birbirinden ayırmalıdır.

Yutak felcinin sebebi çok defa difteridir. Parestezi farenje (parésthésie pharyngé) ekseriya nevresteni belirtisi olarak kabul edilmelidir. Bu hastalığa tutulanlar, boğazlarında hakikatte maddî bir afet (lésion) veya yabancı bir cisim olmadığı halde, zaman zaman yutaklarının itildiğinden, tırmalandığından ve daraldığından şikâyet ederler.

BOĞAZ (Fr. Détroit, İng. Strait, Alm. Meerenge), iki kara arasında kalan dar deniz. B. lar, çok çeşitli genişlikte olur: çok dar olanları (İstanbul Boğazı 550-3300 m), pek geniş olanları (Bass Boğazı 224 km) vardır. Yeryüzünde birçok B. vardır. Meselâ: Cebelitarık, Dover, Çanakkale, Babülmendep, Malakka, Florida... B. ları gibi.

Milletlerarası münasebetlerde B. ların önemi çok büyüktür. Dünyanın 3/5 i denizlerle kaplı olduğundan, türlü memleketler arasındaki temaslarda su yolları önemli yer tutmuş, denizler geniş birer yol haline gelmiş, dar deniz geçitleri olan B. lar da türlü yönlerden uzanan yolların birleştiği işlek yerler olmuştur. Ticaret ve siyaset bakımından bazı B. lar çok önem kazanmışlardır ki, başlıcaları: İstanbul ve Çanakkale B. ları ile Baltık denizi ağzındaki Sund, Büyük ve Küçük Belt, Akdenizi Atlas Okyanusuna açan Cebelitarık, Kızıldenizi ve Basra körfezini Hint Okyanusuna birleştiren Babülmendep ve Hürmüz B. ları, Güney Amerikanın güney ucundaki Magellan B. ıdır.

BOĞAZ, iki dağ arasındaki dar geçit. Daha çok, yüksek dağlık bölgelerde yarma vadi (b. bk.) biçiminde olan dar ve derin vâdilere bu ad verilir. Balaban B. ı, Keban B. ı, Tohma çayı B. ı gibi.

BOĞAZ, yirmi dört dereceye ayrılan okun ilk dört derecesine verilen ad. Sonraki yedi dereceye «göbek», daha sonra gelen altı dereceye «şalvar», en son yedi dereceye de «ayak» adı verilirdi.

BOĞAZ (Zir.), bitkilerin kökleri ile gövdelerinin birleştiği yer. Bu deyim bilhassa bahçecilikte kullanılır.

B. açma, B. doldurma: Kışı şiddetli olan bölgelerde omça (bağ kütüğü üzerinde bırakılan kısa dal) ları don tehlikesinden kurtarmak için bunların boğazları toprakla doldurulur. Bu iş bağ bozumundan sonra, sonbaharda toprak tavında iken yapılır. Asma sıralarındaki toprak, omçanın etrafına yığılır. Bu suretle sıralarda meydana gelen derin çukurlar ve yollar kışın yağmur ve kar sularının akmasını sağlar. Bu yol ve düzenli bir şekilde yetiştirilmiş bağlarda B. doldurmak için özel pulluklar da vardır.

İlkbaharda, don tehlikesi kalktıktan sonra tekrar omçaların boğazları açılır ve bağ çapalanarak sıralar arasında açılan çukurlar da doldurulur. B. doldurma ve açma işi, bostanlarda ve sebze bahçelerinde de çok uygulanır.

BOĞAZAK OVASI (bu düzlükte Boğazak adlı küçük bir köy vardır), Antalya vilâyetine bağlı Serik kasabasının güneyinde bir kıyı ovası. Dar düzlükler halinde ve kısmen basamaklı olan bu ova, Toroslardan inen Köprü ırmağı ile Acısu deresinin taşıyıp biriktirdiği alûvyonlarla örtülüdür. Küçük bir delta ovası olan bu ovada her biri 200-400 nüfuslu 10 kadar köy ve kuzeyinde de 1 500 nüfuslu Serik kasabası bulunur. Meyva ve sebze bahçeleriyle tarlalar vardır. Ovanın kuzey bölümünden Antalya-Manavgat şosesi geçer. Bu şosede sık otobüs seferleri vardır. Ovanın çevresindeki tepelerde makiler, dağlarda orman ve fundalıklar geniş yer kaplar.

BOĞAZCIK ADASI, Güney Anadolu kıyısında, Kaş'ın 18 km batısında küçük bir ada. B., Meis (b. bk.) adasının 12 km kuzeybatısındadır.

BOĞAZİÇİ, Karadenizle Marmara denizini birbirine bağlıyan İstanbul Boğazının kıyılarına Türkçede verilen toplu ad. Boğazın coğrafyası, tabiî ve siyasî haritası için bk. İSTANBUL BOĞAZI. Efsanesi, 1453 ten evvelki tarihi ve tarihî haritası için bk. BOSPOROS THRAKİKOS.

Fetihten sonraki tarihi: Boğaziçinin Türk devrindeki tarihi İstanbulun 1453 yılındaki fethiyle başlamaktadır. Fethin ilk şehitleri, Rumelihisarı tepesindeki şehitlikte gömülüdür. Bu fetihle beraber B. nin Bizanslılar elinde kalmış yerleri de Türk hâkimiyetine geçmiştir. B., Bizanslılar zamanında mamûr değildi. Türkler, bir yandan ahali yerleştirerek, diğer yandan imar hareketlerine girişmek suretiyle B. ini şenlendirmişler ve burasını bir eğlence ve sayfiye yeri haline getirmişlerdir.

B., Türkler zamanındaki beş yüzyıllık tarihinde muhtelif safhalar ve değişiklikler geçirmiştir. Askerî ve siyasî bakımdan Çanakkale boğazı kadar bir ehemmiyeti olmamakla beraber, bilhassa XVII. yüzyılda Don Kazaklarının yağmacılık hareketlerine mâruz kalmıştır. Bu sebeple, adı geçen yüzyılda, buranın müdafaası için tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan B. nin bir eğlence ve sayfiye yeri halini alması da aynı yüzyılda olmuştur. Başta hanedan âzası olmak üzere, devlet ricali gibi, Türk cemiyetinin kibar sınıfına mensup kimseler, B. ine rağbet ederek, buralarda köşkler, yalılar ve hayır müesseseleri yaptırdılar ki, bu faaliyetler mütaakıp yüzyıllarda daha fazla gelişmiştir.

Boğaziçinin iskânı: B. nin Türkler tarafından iskânı, İstanbulun fethinden çok önceleri başlamıştır. Türkler daha, Yıldırım Bayezit devrinde Anadolu yakasının bazı yerlerinde yerleşmişlerdir. Ankara savaşından bir yıl sonra Boğazdan geçen İspanyol elçisi Clavijo, Anadoluhisarında Türklerle karşılaşmıştı. İstanbulun fethinden sonra,

Boğazın Karadeniz ağzı (XIX. yüzyıl): Anadolu Kavağında Ceneviz kalesi

1

2

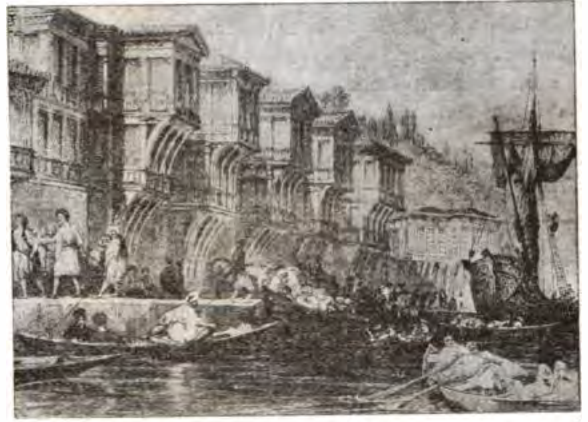
3

4

5

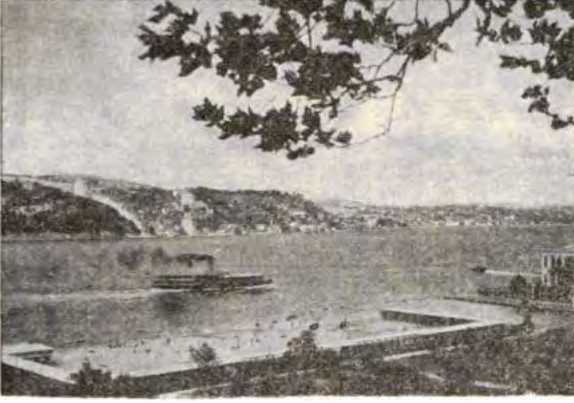

6

ESKİ BOĞAZİÇİNDEN MANZARALAR

1. Dolmabahçe sarayı, 2. Bebek koyu, 3. Kuleli, 4. Rumelihisarı, 5. Papazın yalısı (Yeniköy), 6. Sait paşa yalısı (Yeniköy).

Rumeli kıyısında da Türk nüfusu yerleşmeğe başladı. Boğazın her iki yakasına Türk nüfusunun yerleşmesinde, bazı devlet tesislerinin bulunması ve bilhassa, padişahların, devlet ricalinin, ilim adamlarının ve zengin tüccarların burada köşkler, yalılar ve hayır müesseseleri yaptırmaları mühim bir âmil olmuştur. Türkler, Rumeli yakasında ilk önce Tophanede yerleşmişlerdir. Bunun sebebi, Fatih tarafından burada top imalâthanesinin kurulması olmuştur. İmalâthanenin bilâhare Kanunî tarafından inkişaf ettirilmesi üzerine, Tophanedeki Türk iskânı da fazlalaşmıştır. Beşiktaş XVII. yüzyıldan itibaren iskân edilmeğe başlanmış ve XVII. yüzyılda büyük bir semt halini almıştır. Anadolu yakasına buradan geçilmesi, Türk donanmasının buradan hareket etmesi, kapudan paşanın bu semtte oturması, Beşiktaşın süratle büyümesine sebebolmuşlardır. Evliya Çelebiye göre bu semtin halkı Anadolu Türklerinden idi. Fakat bundan sonra gelen Ortaköy, Kuruçeşme ve Arnavutköy semtlerinin Türkleşmesi tedricî bir surette olmuştur. XVII. yüzyılda gerek Ortaköy, gerek Arnavutköy halkının hemen hepsini azınlık unsurları teşkil ediyordu.

1

2

3

4

5

6

YENİ BOĞAZİÇİNDEN MANZARALAR

1. Küçüksu plajı, 2. Boğazın orta kısmı, 3. Rumelihisarı, 4. Anadoluhisarı, 5. Tarabya koyu, 6. Boğazın yukarı kısmı.

XVI. yüzyılda Rumeli yakasında, Türkler tarafından başlıca iskân edilmiş yerler, yukarıda ismi geçen Tophane ve Beşiktaştan gayri, Rumelihisarı, Yeniköy ve Kefeliköy idi. Yeniköy halkını Karadeniz Türkleri ve Kefeliköyünkini de Kefe'den getirilmiş göçmenler teşkil ediyordu. Anadolu yakasına gelince, bu tarafın en belli başlı semtleri daha İstanbulun fethinden önce iskân edilmişti. XVII. yüzyılın imar faaliyetleri, yeni birçok semtlerin doğmasına sebebolmuştur. Rumeli kıyısında Baltalimanı, Emirgân (Mirgün), Tarabya, Rumelikavağı gibi yerler ile, öbür yakadaki Anadolukavağı, Vaniköy, bunların başında gelmektedir. Bu semtlerden Tarabya, Rum ve Ermenilerin çok bulunduğu bir yerdi. XVIII. yüzyıl, B. nin, her bakımdan bir altın çağını teşkil eder. Bu yüzyılda, bir taraftan masraflı imar hareketleriyle, diğer taraftan nüfusun fazlalaşması ile eski semtler daha fazla büyümüş ve yenileri meydana çıkmıştır. Bu suretle B. nin tarihî çehresi tamamen teşekkül etmiştir. Bu yüzyılda bilhassa Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Bebek, Tarabya, Emirgân, Paşabahçe, Çubuklu, Kanlıca, Anadoluhisarı çok inkişaf etmiştir. Boğazın Arnavutköy, Ortaköy, Paşabahçe gibi daha ziyade azınlık unsurları ile meskûn bazı semtlerinde, bu yüzyılda

Türk nüfusu bir hayli artmıştır. XIX. yüzyılda da iskân hareketleri devam etmiştir. Keçecizade Fuat Paşanın himmetiyle, Tarabya ile Büyükdere arasındaki sahada bir

1830 da Anadoluhisarı

mahalle kurulmuş ve bu mahalleye Kireçburnu adı verilmiştir. Yeniköy, Anadolu kıyısındaki Kandilli, Vaniköy. Kuleli, Beylerbeyi bu yüzyılda çok gelişmiştir.

Boğaziçinde imar hareketleri: B. nin iskânı nasıl buradaki imar hareketleriyle ilgili ise, yüzyıllar boyunca devam etmiş olan imar faaliyetlerinde de şüphesiz yerleşme hareketlerinin mühim bir tesiri olmuştur. B. ni padişahlar ve aileleri, yüksek devlet memurları ve zengin tüccarlar imar ediyordu. Bunlar, Boğazın hoşlarına giden yerlerinde saraylar, köşkler, yalılar yaptırıyorlar ve ihtiyaç gösterdiği takdirde, cami, mesçit, mektep, çeşme ve hamam gibi hayır müesseseleri tesis ediyorlardı. XVI. yüzyılda Tophane, Fındıklı ve Beşiktaş gibi semtlerin şenlendirilmesine çalışılmıştı. Bu arada Beşiktaşın inkişafında, Kanunînin süt kardeşi Yahya Efendinin pek mühim bir rolü olduğunu kaydetmek gerekir. Bu zat, Beşiktaşta mesçit, medrese, tekke ve hamam yaptırmıştır. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısının ortalarından biraz sonra meşhur Kapudanıderya Kılıç Ali Paşa, Tophanede Mimar Sinana büyük ve güzel bir cami yaptırmak suretiyle bu semtin cami ihtiyacını karşılamıştır. XVII. yüzyılda Padişah I. Ahmet, çok sevdiği Beşiktaşta bir sahilsaray yaptırmış olduğu gibi, Safevî beylerinden olup IV.Muradın sevgisini kazanan Emirgûne Beg Kaçar da, sonradan kendi adiyle anılan Emirgân semtinde dillere destan olan pek güzel bir kasır yaptırmıştır. Vaniköy de, IV. Sultan Mehmedin hocası Vanlı Mehmet Efendi tarafından şenlendirilmiştir. Rumelikavağı da burada IV. Murat devrinde yapılan ve bir eşi de Anadolukavağında bulunan hisarla ehemmiyet kazanmıştır. Bu hisarlar Don Kazaklarının baskınlarına karşı Boğazı müdafaa etmek maksadiyle inşa edilmişti. IV. Murat burada bir cami yaptırdığı gibi, IV. Mehmedin annesi Turhan Sultan da bir cami inşa ettirmişti ki, Valide Camii denilen bu cami, sonradan II. Mahmut tarafından tamir ettirilmiştir. XVIII. yüzyılda Boğazdaki imar hareketleri pek fazla olmuştur. Lâle devri ve onun büyük mümessili olan sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa ile Padişah I. Mahmut, bu hususta en mühim rolleri oynamışlardır. Tophanedeki meşhur çeşmenin yaptırılmasına III. Ahmet tarafından başlanmış ve çeşme, halefi I. Mahmut tarafından tamamlanmıştır. Damad İbrahim Paşa da Fındıklıda Eminâbad sahilsarayını inşa ettirmişti. Şimdi, duvarları henüz ayakta duran meşhur Çırağan sarayı da Lâle devrinin başında yapılmıştı (bk. ÇIRAĞAN SARAYI). Yine aynı yüzyılda Kuruçeşme, sultanlar ve devlet ricaline ait yalılarla (son kalanlardan: Meşruta yalı [Anadoluhisarı], Abdiilâh Paşa yalısı [Emirgân] v. b.) dolmuş, Anadoluhisarı burayı çok seven I. Mahmudun gayretiyle mamûr bir hale gelmiş ve Paşabahçesi de, III. Mustafanın cami, mektep, hamam ve çeşme olmak üzere vücuda getirdiği hayratla inkişaf etmiştir. Sonraki yüzyılda da Boğazın imarına devam olunmuş, Bebek, Baltalimanı, Büyükdere gibi semtler de, büyük bir rağbet kazanmıştır. Aynı yüzyılda, biri Dolmabahçede Abdülmecit (bk. DOLMABAHÇE SARAYI), diğeri Beylerbeyinde (bk. BEYLERBEYİ SARAYI) Abdülaziz tarafından iki saray yaptırılmıştır. B. ndeki imar hareketleri, XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, fakat Meşrutiyetten sonra eski ehemmiyet ve mevkiini süratle kaybetmeğe başlamış ve zamanımızda bir sayfiye yeri olarak ikinci derecede kalmıştır. Çünkü Meşrutiyetle beraber, Kadıköy semti ve Adalar birer sayfiye yeri olarak büyük rağbet gördüklerinden B. nin sönmesine sebebolmuşlardır.

Boğazda, yukarıda bahsedilen imar hareketleri devam ederken, bir taraftan da birçok devlet tesisleri vücuda getirilmiştir. Bunların başında eskilik ve ehemmiyet bakımından şüphesiz Tophane en başta gelir. Tophane, Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş ve Kanunî tarafından inkişaf ettirilmiştir. III. Selim devrinde Tophane, bütün tesisatiyle yeniden kurulmuştur. XVIII. yüzyılda, İstinyede en büyük gemilerin tamir ve kalafatını yapabilen bir tesisat vücuda getirilmiştir. Meşrutiyet devrinde, teşekkül eden bir şirket tarafından doklar tesis edilmiş ve Cumhuriyetin ilânı üzerine bu doklar, Devlet Deniz Yolları idaresine geçmiştir. Anadolukavağında, II. Mahmut zamanında karantina için bir tahafuzhane tesis edilmiş olduğu gibi, Abdülaziz devrinde Boğazağzında kazaya uğrıyan gemileri kurtarmak maksadiyle can kurtaran teşkilâtı yapılmıştır ki, bu tesis bugünkü tahlisiye teşkilâtının esası olmuştur. Beykozda eskiden beri bir tabakhane vardı. Sonradan yeni tesislerle büyük bir ayakkabı fabrikası kurulmuştur ki, faaliyeti şimdi de devam etmektedir. Paşabahçede eskiden Şişehane denilen, cam ve şişe yapan bir imalâthane mevcuttu. Cumhuriyet devrinde bu Şişehane bir cam fabrikası haline gelmiştir. Şimdi orada bir ispirto fabrikası da vardır. Çubukluda eskiden tütün içmeye mahsus çubuklar yapılırdı. Hattâ bu semtin adını, bundan aldığı söylenmektedir. Vaniköyde 1917 yılında rasathane

Göksu çayırında İstanbul hanımları (XIX. yüzyıl ortaları)

tesis edilmiştir ki, şimdi de mevcuttur. Kulelide 1872 yılında Türk ordusuna en değerli subaylar yetiştiren askerî idadî kurulmuştur ki, şimdiki adı Kuleli Askerî Lisesidir.

B. nde şimdi, biri süs ve orman (Beykoz), öbürü de meyva (Büyükdere) ağaçlarına mahsus olmak üzere, vilâyetin iki fidanlığı vardır. Büyükderede ayrıca bir kibrit fabrikası (eskiden bira fabrikası idi) kurulmuştur; Orman Fakültesi de Büyükdere - Bentler yolu üzerinde, I. Mahmut Su Kemerleri yakınında, Bahçeköyündedir. Boğazda (bilhassa Büyükderede) birçok tuğla harmanları, vâdi ve dere içlerinde ve yamaçlarda güzel çiftlikler vardır. Bilhassa Çengelköy bostanlarında, Arnavutköy, Baltalimanı, İstinye, Tarabya ve Sarıyer vâdilerinde sebze ve meyva (bilhassa çilek, ağaççileği, firenküzümü, şeftali, incir) yetiştirilir.

Boğaz umumiyetle balıkları (kılıç, kalkan [Beykoz], lüfer, barbunya, ıstakoz, v. b.) ile meşhur olduğu gibi, bazı semtleri de belli bir mahsulü ile şöhret kazanmıştır: Beykozun cevizi, paçası, Kavağın inciri, Arnavutköyünün çileği, Küçüksunun mısırı, Çengelköyünün ayvası, Kanlıcanın sütü, yoğurdu, Çamlıcanın kirazı, v. b. Çınar, Boğazın tipik bir ağacı olduğu gibi, manolya ile ortanca da tanınmış çiçekleridir. B. nin meşhur sularından Sarıyerde Çırçır, Hünkâr, Büyükderede Kocataş, Alibaba, Fıstıksuyu, Kefeliköy (Bentler yolunda: Sultansuyu, Kambursuyu, Kameriçe), Beykozda Karakulak, Sırmakeş, Kaymakdonduran, Çubukluda İskelebaşı, Boyacıköyünde Kanlıkavak, Çamlıca civarında da Çamlıca, Kısıklı ve Tomruk (daha içlerde de Taşdelen) sularını ayrıca anmak gerekir. Hünkâr suyunun aşağısında bulunan Kestane ve Fındık suları, ayrıca da Sarıyerdeki Ortaçeşme, eskiden birer mesire idi.

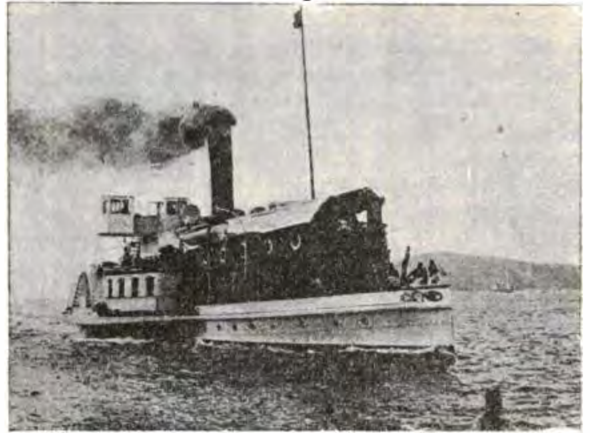
Boğaziçinde nakil vasıtaları: B. nde XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, preme, çektiri, pazar kayıkları ve dolmuşlar ile seyrisefer yapılırdı. Bunlardan başka padişahlar için de saltanat kayıkları vardı. Premeler altı çift kürekle hareket eder ve B. ndeki bazı iskeleler ile gezinti yerlerine işlerdi. Fakat en fazla yolcu taşıyan vasıtalar pazar kayıkları ile dolmuşlardı. Dolmuşlar, adından da anlaşılacağı üzere, muayyen bir yolcu almadan hareket etmezdi. Padişahlar, müzeyyen ve muhteşem saltanat kayıkları ile Boğazda gezintiler yaparlardı. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren B. ne karşı rağbet pek artmış ve İstanbul cemiyetinin yukarı sınıflarına mensup olanlar burada bir yalı veya köşk sahibi olmağa çalışmışlardı. Bu durum karşısında tabiî, seyrisefer güçlüğü baş göstermişti. Bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak için Fuat ve Cevdet

1851 de kurulan «Şirket-i Hayriye»den evvel Boğaziçinin en büyük nakil vasıtası: pazar kayığı

paşaların tasavvur ve teşebbüsleriyle B. nde, her gün muntazam vapur seferleri işleten Şirket-i Hayriye kurulmuştur. Bu Şirketin teessüsiyle B. ne rağbet bir kat daha artmış olmakla beraber bu rağbet çok devam etmemiş ve XX. yüzyılın başlarında durmuştur. Çünkü bu zamandan itibaren, Kadıköy ciheti ve Adalar rağbet bulmağa başlamış ve zengin halk ile yüksek devlet memurları buralarda sayfiyeler edinmeğe çalışmışlardır.

B. nde gezinti ve tenezzüh yerlerinin en meşhuru, Göksu mesiresi idi. Her cuma burada muazzam bir kalabalık toplanırdı ki, bunlar arasında kibar sınıfa mensup olanlar mühim bir yekûn tutardı. Baruthane çayırı, Göksu ve Küçüksu çayırları yaya, atlı, arabalı on binlerce ziyaretçi ile dolardı. Zarif arabalar içinde sultanlar ve devlet büyüklerinin hanımları kalabalığı ve eğlenceleri seyrederlerdi. B. nin bundan sonra en fazla rağbet gören yerleri Emirgân (Koru, v. b.), Kanlıca, Beykoz (Çayır, Yuşatepe,

«Şirket-i Hayriye» nin son yandan çarklı vapuru 50 numara

Abrahampaşa korusu, Kaymakdonduran, Akbaba, Dereseki, Karakulak), Sarıyer (Sular) ve Çubuklu mesireleri idi. B. nde Küçüksu ile Beykozunkilerinden başka, Sultaniye (Paşabahçe), Büyükdere (şimdi fidanlıktır; eskiden burada tarihî bir çınar vardı [bk. AĞAÇ]; bu çayırda bilhassa ecnebiler Polo oynardı) ve Baltalimanı çayırları da birer mesire idi. Eski mesirelerden Tarabya ile Yeniköy arasındaki Kalender de zikredilebilir. Şimdi Küçüksuda modern bir plaj, Ortaköyde yüzme havuzu, Tarabya ile Büyükderede de birer modern deniz banyosu vardır. B. kıyılarındaki içkili ve içkisiz deniz gazinoları da meşhurdur (Akıntıburnu [Arnavutköy], Bebek, Çınaraltı [Emirgân], Tarabya, Büyükdere, Sarıyer [eskiden: Mesarburnu], Yenimahalle [eski mesirelerden: Fırıldak] v. b.).

Edebiyatta Boğaziçi: Tabiatın eşsiz güzellikleriyle dolu bir parçası olan B., aynı zamanda yalıları, köşkleri ve buralarda yaşanmış olan hayat ile de başlı başına bir âlemdir. Bu güzellikler âleminin mazisi, İstanbulun fethi ile, yani Türk devri ile başlamaktadır. Ondan önce, B. pek sönüktü. B. ni ancak Türkler, kendi gayretleri ile bir bütün halinde yarattılar. Her birisi yüz, iki yüz evlik küçücük köyler olan yerler devamlı iskân ve imar hareketleri ile büyük ve mamur kasabalar halini almış ve birkaçı müstesna olmak üzere hepsine Türkçe adlar verilmiştir. B., biraz yukarıda da işaret edildiği gibi, mesireleri, mehtap ve musiki âlemleri, yalı ve köşklerinde yaşanılan hayat ile şair ve ediplerimizin eserlerine konu ol-

muştur. XVII. yüzyılın başında meşhur Nev'izade Atai, yazdığı bir manzumede Boğazın ve bilhassa Hisarlar ile Göksunun güzelliğini tasvir etmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında vefat eden şair Fennî, *Sahilname*sinde her semtine bir beyit ayırmak suretiyle Boğazı baştan başa tasvir etmiştir. Nedim, Seyyit Vehbi, Rahmi, Şeyh Galip gibi birçok şairlerimizin de B. ne dair birçok şarkılar yazdıklarını, Kemani Mehmet Ağa, İsmail Çavuş, Dede Efendi, Dellâlzade gibi büyük musiki üstatlarının da bunları bestelediklerini biliyoruz. B. ne dair şarkı bestelemek ananesi son zamanlara kadar devam etmiştir. Bu şarkılarda bilhassa Göksu, Küçüksu, Çubuklu ve Beşiktaş adları geçmektedir. Tanzimattan sonraki edebiyatımızda B., bilhassa romanlarda ve hikâyelerde yer almıştır. Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı memnu*unda, Anadolu yakasında bir yalının, mehtapta sandal gezintileri ve Göksu âlemlerinin pek güzel tasvirleri vardır. Aynı müellifin, *Bir yazın tarihi* adlı eserinin konusu, Çubukludaki eski bir yalıda geçmektedir. Mehmet Rauf'un eserlerinde, bilhassa Tarabya ve Büyükderedeki alafranga hayatın akisleri vardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Nur baba*sında Boğazdaki deniz âlemlerini, Refik Halit Karay da, *İstanbulun içyüzü*nde Kandillide bir paşa yalısında geçen hayatı anlatır. Halide Edibin *Tatarcık* adlı romanında B. nin güzel tasvirleri görülmektedir. Ahmet Rasim de, B. nin tarihinden, yalılarından, mehtap ve deniz eğlencelerinden ve mesire âlemlerinden bahsetmektedir. Ruşen Eşref Ünaydın *Boğaziçi Yakından* adlı eseriyle bugünkü Boğazı, Abdülhak Şinasi Hisar da *Boğaziçi Mehtapları* ile yakın geçmişteki Boğaz âlemlerini şairane bir şekilde canlandırmışlar, Yahya Kemal Beyatlı da şiirlerinde Boğazın güzelliğini sık sık terennüm etmiştir. Ayrıca köy ve semt adlarına bk.: ANADOLUHİSARI, ANADOLU KAVAĞI, ARNAVUTKÖY, BEBEK, BEŞİKTAŞ, BEYKOZ, BEYLERBEY, BOYACIKÖYÜ, BÜYÜKDERE, v. b.

BOĞAZİÇİ, İzmirin Tire ilcesine bağlı bucak. Eski adı Büyük Kadife. Merkezi Büyük Kale. B. bucağına bağlı 14 köyün nüfusları toplamı 4 464 (1950) dir. Büyük Kale köyü (757 nüfuslu) Küçük Menderes ovasının batı bölümünde ve güney kenarında, yamaçta ve Tire'nin 18 km güneybatısındadır.

BOĞAZKALE (bazı kaynaklarda Boğazkala, bugünkü bucak merkezinin eski adı Boğazköy, Boğaz Köyü, bucağın eski adı Yekbas), Çorumun Sungurlu ilcesine bağlı bir bucak. B. bucak merkezinin nüfusu 1 078 (1950) dir. B. bucağının nüfusu 9 465 (1950) tir. 22 köyü vardır. B., Yozgat ile Sungurlu arasında, Budaközü deresi üzerinde bir köydür. Denizden yüksekliği 950 m dir. Köy halkı çiftçilik yapar ve hayvan yetiştirir. Bugün bu köy bir bucak merkezi olmuş ve eski adı Yekbas (bu köy bugünkü bucak merkezinin 3 km kuzeyindedir) iken yakın zamanlarda Boğazkale olmuştur. Yakın çevresinde eski büyük bir Hitit şehrinin meydana çıkarılması ve bu şehrin başşehir Hattuşa olduğunun anlaşılmasiyle B., meşhur olmuştur. Bk. BOĞAZKÖY.

BOĞAZ - KESEN, Osmanlı kaynaklarında Boğaziçinde Rumelihisarına verilen ad. Bk. RUMELİHİSARI.

BOĞAZKÖPRÜ, Kayserinin 15 km batısında demiryolu istasyonu ve kavşak yeri. B, Güney Anadoluya uzanan demiryollarının ayrıldığı yerdir.

BOĞAZKÖY, Hitit hükümet merkezi. Hititçe adı Ḫattuşa, Proto - Hititçe Ḫattuş. Bugün Çorum vilâyetine bağlı Boğazkale nahiye merkezidir. Eski şehir, Kızılırmak büyük kavsinin içinde. Budaközü denilen suyun kenarındadır. Yazılıkaya açık kaya mâbedi B. ün 1,6 km kuzeydoğusuna düşer (resim 1).

A. Boğazköye Anadoluda yaptığı seyahat ve araştırmalar sırasında, 1834 yılında ilk defa Charles Texier uğramış ve bu şehri Herodotos'un zikrettiği Pteria zannetmişti. Mütaakıp yıllarda, birbiri ardınca, W. Hamilton (1842), H. Barth (1858), A. D. Mordtmann (1858), Georges Perrot (1862), Ernest Chantre (1893 - 1894) B. ü ziyaret etmişler ve sathî bir şekilde de olsa, arkeoloji edebiyatına geçirmişlerdir.

İkinci merhale B. ve Yazılıkayada sistemli arkeolojik araştırma ve hafriyatın yapılması ile başlar. Hugo Winckler ve Theodor Makridi, O. Puchstein şehrin Büyükkale, Nişantepe mevkilerinde ve Yazılıkayada ilk hafriyatı yapmışlardır. Gayesi daha ziyade yazılı vesika elde etmek olan bu araştırmalar sayesinde B. ün büyük bir merkez olduğu da anlaşılmış, Hitit medeniyeti tarihi ve bu milletin dili hakkında esaslı bilgilerin edinilmesi imkânları hazırlanmıştır.

Araştırmaların daha şumullü ve ilmî safhasını 1931 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi (Archäologisches Institut des Deutschen Reiches, Abteilung Istanbul) ve Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Orientgesellschaft) açmıştır. Bu çalışmalar 1939 yılına kadar devam etmiş, İkinci Dünya Harbi ve bunu takibeden yıllarda bir duraklama geçirdikten sonra 1952 yılında tekrar başlamıştır.

B. Boğazköy yakınından kuzey - güney ve doğu - batı tarihî yolları geçer. Karadenizden başlayıp Kappadokiadan geçerek Akdenize inen kuzey - güney yolu eski şehrin inkişafında müessir olmuş görünmektedir.

1. Boğazköyden bir manzara

Şehrin en eski iskân tarihi M. Ö. III. binyılın ikinci yarısında başlar. Bu tarihe ait yerleşme izlerine Büyükkale üzerinde ve kısmen de kuzey istikametlerinde raslanmıştır. Bazı yazılı vesikalardan Akad kıralı Naramsin'in (M. Ö. XXIII. yüzyıl) yaptığı sefere, bir çeşit koalisyon teşkil ederek karşı koyan Anadolulu kırallar arasında bir de Pamba adında bir Hitit kıralının bulunduğu öğrenilmiştir.

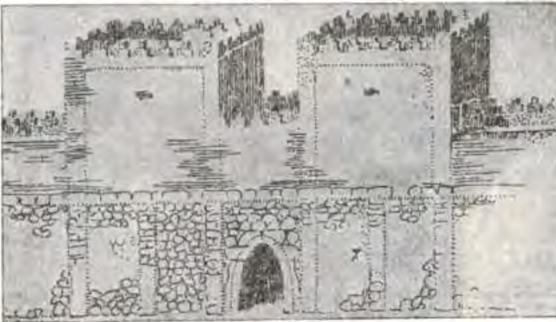

2. Yerkapı surları (rekonstrüksiyon)

B. ün M. Ö. II. binyıl iskân ve siyasî tarihi daha iyi bilinmektedir. Kayseri civarındaki Kültepe (Karahöyük) de pek bol sayıda ele geçen ve o zamanki yerli halkın ekonomik vaziyeti, hukukî ve içtimaî müesseseleri hakkında çok mühim bilgi veren, tabletler cinsinden yazılı vesikalara şehrin muhtelif yerlerinde dağınık bir şekilde, bir noktasında toplu plân gösteren yapı kalıntıları arasında çokça raslanmıştır. Bu çağda Asur ticaret kolonisinin B. e de sokulmuş olduğu düşünülebilir. Büyükkale tahkim olunmuş ve zamanın kıralları bu müstahkem mahalde oturmuşlardır. Bu eski çağ kırallarının sonuncusu olduğu tahmin edilen Piyuşti ile Kuşşara kıralı Anitta arasında yapılan bir muharebede Hatti kıralı mağlûp ve Ḫattuşa tahribolunmuştur.

M Ö. XVII. yüzyılın başında Hitit kıralları ikamet mahallini Kuşşara'dan Ḫattuşa'ya nakleylemişler ve böylece B., Hitit kırallığının merkezi haline getirilmiştir. Telepinu metninde kıral I. Murşili Ḫattuşa'da hükümet sürdüğünü söylediğine göre bu merkez nakli hâdisesi ya bu kıral, yahut da selefi Ḫattuşili zamanında vukua gelmiştir. Bu devirde Büyükkalede bir saray inşa olunmuş, tahkimat duvarı tamamlanmıştır. Kıral Ḫantili zamanında (M. Ö. 1500 civarı) Büyükkalenin kuzeybatısına doğru uzanan asıl iskân sahası da sur içine alınmıştır.

B. ün M. Ö. XVI. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın başlarına kadar, bir asırlık tarihi oldukça karanlıktır. Yeni Hitit çağı kırallarından II. Tudḫaliya zamanında şehir yeniden ikbale ermişe benzemektedir. Yazılı vesikalar, çok çeşitli arkeolojik malzeme bu hususta ettaflıca fikir vermektedir. M. Ö. 1420 tarihinde II. Tudḫaliya'nın kırallığı sırasında Ḫattuşa, Kaşka'ların işgaline uğramış ve yağma edilmiştir.

3. Şehir kapısı (rekonstrüksiyon)

Şuppiluliuma zamanında (M. Ö. 1380-1346) B., çok genişlemiş ve tamamen tahkim olunmuştur. Büyükkale ve kuzeybatısında uzanan kısım alt veya eski şehir olarak kalmış, buna mukabil güneyde Nişantepe, Sarıkale ve Yenicekale'yi içine alan bir yeni veya yukarı şehir teessüs etmiştir.

Muwatalli'nin hüküm sürdüğü tarihlerde (M. Ö. 1315-1290) Kaşka'ların yeniden taarruz teşebbüsleriyle tehdidolunan B., M. Ö. 1200 yıllarında Balkanlar üzerinden akın ederek bütün Önasyaya yayılan büyük göçe dahil kavimler tarafından zapt, yağma ve tahribolunmuş ve bu hâdise esas kitlesi Kızılırmak kavsi içinde bulunan, Akdeniz, Ege denizi ve Karadeniz kıyılarında zaman zaman siyasî, fakat her zaman kültür tesirlerini hissettirmiş olan Büyük Hitit İmparatorluğu hâkimiyetinin Orta Anadoluda fiilen sona ermesini intaceylemiştir.

Ege göçü veya Deniz kavimleri göçü grupuna giren milletlerden Phrygler B. ü tarihlerinin eski ve yeni çağlarında devamlı olarak iskân etmişlerdir. Phryg devletinin zevalinden sonra, sırası ile, Galatlar, Romalılar ve Bizanslılar tarafından iskân olunan şehir eski tarihî ehemmiyeti ile mütenasip bir seviyeye bir kere daha yükselmemiştir.

4. Kıral Kapısının dıştan görünüşü (rekonstrüksiyon)

Harabelerin üzerine serpili bulunduğu saha çok geniş ve oldukça arızalıdır. Yer yer görülen tepecikler Budaközü suyunu meydana getiren derelerle yarılmış ve çevrilmiştir (bk. metin dışı plân). Bugün toprak üstünde bulunan ve hafriyatla meydana çıkarılan arkeolojik kalıntılar daha ziyada Büyükkale ve yukarı şehirde toplanmıştır.

B., müstahkem bir şehirdir. Şehri kuşatan sur, B. ün topografik bünyesine tamamen uydurularak inşa olunmuştur. Heyeti umumiyesi ile kuzeye doğru kapanan, güneyde ise yarım daire şeklinde açılarak meskûn sahaları ihata eden bu sur, bir iç ve dış duvardan müteşekkildir. Ön, yani dış duvar iç taraftakinden daha zayıf ve alçaktır (resim 2). Duvarların alt kısımları büyük ve kitlevi taşlarla bina olunmuştur, üst kısım kerpiçtendir. Her iki duvar üzerinde, muayyen mesafelerle kuleler bulunmaktadır. Arazi tabiatının icabettirdiği hallerde duvarlar sunî tarzda meydana getirilen toprak yığınları üzerine oturtulmuş, bu yığınların dış tarafları taş kaplama suretiyle takviye olunmuştur.

Aşağı ve yukarı şehir yedi kapı ile dışarı açılmaktadır. Yukarı şehirde bulunan üç kapı, çok iyi muhafaza

olunabilmiştir. Kapılar mimarî konstrüksiyonları itibariyle birbirinden farksızdır. İki yanlarını birer massif kule tahdidetmektedir (resim 3). İki monolit söveleri teşkil eder; üst taraf sivri bir kemerle kapanmaktadır. Doğu kapısına Kıral Kapısı adı da verilir (resim 4). Sol monolit üzerinde Büyük Hitit Devleti devrinin müstesna bir sanat eseri sayılan bir muhariptanrı kabartması vardır (resim 5). Güney kapısı yahut Yerkapı, Hitit askerî mimarisinin mühim bir unsuru olan, müdafaa ve taarruz muharebelerinde kullanılan yeraltı geçidinin menfezidir (resim 6). Kapının iki yanında sfenks kabartmaları bulunmaktadır (resim 7). Batı-Kapısı yahut Aslanlı Kapı (resim 8) nın söve monolitleri plâstik iki aslan protom'u ile süslüdür (sesim 9).

5. Kıral Kapısı kabartması

Ayrıca, surun ihata ettiği saha dahilinde bulunan tepeler de birer kale haline getirilmek suretiyle bütün şehre şamil bir tahkimat sistemi tesis olunmuştur. Büyükkale, Budaközü vâdisine hâkim yamaçları dik, 250 m uzunlukta, 140 m genişlikte bir akropolistir (resim 10). Hitit kıral sarayları en eski çağlardan beri iskân görmüş olan bu akropolis üzerinde bina edilmiştir. Burcu, batı, kuzey ve doğuda çeviren duvarların kalıntıları vuzuhla tesbit olunabilmiştir. Bu duvarlar kısmen, işlenmiş sarp kayalar üzerine oturtulmuş, kulelerle de takviye edilmiştir. Mevcut izler Büyükkalede potern (tünel) sisteminin tesis olunduğunu göstermektedir. Güney burcu, Büyükkalenin güneyine düşmektedir. Üzerinde eski Hitit devrine ait olması muhtemel duvar kalıntıları vardır. Nişantepe, güney burcunun batısındadır. Batı yamacı oldukça dik bir kaya kitlesidir. Doğu yamacında, dik bir kaya üzerinde Şuppiluliuma zamanında hakkedilmiş bir hiyeroglif kitabe bulunmaktadır. Yenicekale (resim 11) doğu yanını çeviren duvar kalıntısı, Hitit duvar yapı tekniği hakkında çok iyi fikir verebilmektedir.

B, mütaakıp ve müteselsil kültürlerin yahut iskân katlarının kalıntılariyle teşekkül etmiş bir höyük olmadığından muhtelif devirleri tanıtan malzeme ancak, mimarî devirlere nispetle tâyin olunabilmekte ve tarihlenmektedir.

Az çok stratigrafi etüdü imkânını vermiş olan Büyükkale hafriyatı sayesinde dört mimarî devir tesbit edilebilmiştir. Bu devirlerin IV. (a, b, c) ve III. (a, b) safhaları Hitit, II. safhası Phryg, I. safhası da geç Phryg ve kısmen de galat devirlerine tekabül etmektedir.

IV. (a, b, c) ve III. (a, b) yapı katları: Hitit çağı.

Seramik: IV. c yapı katı Eski Hitit devri telâkki olunabilir. Bu katta Alişar II. tabakasında bulunan çanak çömlek parçalarına tamamen benziyen birkaç parça ile (resim 12), bir Kappadokia seramiği parçası (Alişar III) bulunmuştur. Troia IV. katının insan yüzü biçimli (Gesichtvase) seramiğinden örnekler de vardır. Fakat hâkim seramik grupunu Alişar II. çağı seramiği teşkil etmektedir. Bu grupa giren çanak çömlek cüzî şekil ve teknik farklariyle bütün Hitit yapı katlarında temsil edilmiştir.

Hitit yapı katlarında bulunan küçük objeler zengin bir tenevvü arzetmektedir. Eski Hitit devrine ait, bir ibadet sahnesini gösteren silindir mühür (resim 13), tunç heykelcikler (resim 14, 15) den başka, 7,4 cm irtifaında, bir tanrıyı tasvir eden, çok yassı kurşun figürin (resim 16) ile 7,8 × 5,4 cm ölçüsünde, üzerinde, Potnia Theron bulunan küçük taş plâka (resim 17) en mühim buluntulardandır. Büyük Hitit çağına ait buluntular arasında çiviyazılı ve hiyeroglifli kıral mühür baskıları (resim 18) ile kabartmalı ve hiyeroglifli kaideler (resim 19) de vardır.

Eski Hitit çağı evleri iki veya daha ziyade odalıdır. Yeni Hitit çağında geniş sahalara yayılan büyük yapılar inşa olunmuştur. Büyükkale üzerinde bulunan saray, arşiv ve depolar ile mabetler bu tip binalardır.

Taş ve kerpiç mimarî eserlerin müşterek malzemesi olarak istimal olunmuştur. Yapıların temel ve sousbassement kısımları taş, üst kısımları kerpiçtendir. İki kısım arasında ağaç hatıl ve kuşaklar atılmıştır. Büyük yapı manzumelerinde odalar bir avlu etrafında toplanmakta ve bu avluya açılmaktadır. Damlar düzdür.

Muhtelif bölümleri ile mâbet, Hitit dinî mimarisinin inşa plânı çok iyi düşünülerek tesis olunmuş bir eseridir. Filhakika dinî seremoni ve ritual mâbedin rasyonel plânını tâyin etmiştir. Mâbede sütunlu bir medhal (propylon) ile intikal olunmaktadır. Son yıllarda ele geçen dinî metinlerin yardımı ile mâbetlerde günlük ve bilhassa kıralın baş rahip sıfatiyle idare ettiği fevkalâde merasim ve âyinlerin nasıl icra olunduğu bilinmektedir B. de biri aşağı, dördü yukarı şehirde olmak üzere beş mâbet vardır. Aşağı şehirdeki

6. Tünel (potern) kapısı

9. Aslan kabartması (protom) 7. Sfenks kabartması (protom)

mabet (Mâbet I, yahut Büyük Mâbet; bk. plân) 160 m uzunluk, 135 m genişlikte muazzam bir binadır. Medhalin karşısında Halentuà Evi adı verilen dinî merasim yapısı

8. Aslanlı kapının dıştan görünüşü

bulunmaktadır. Uzun ve dar plânlı odalar mâbedin etrafını çevirmektedir. Mâbedi bu odalardan taş döşeli sokaklar ayırmıştır.

10. Büyük kalenin güneydoğudan görünüşü

Kıral Kapısının yanına düşen Mâbet V. 60 X 60 m ölçüsünde oldukça büyük bir binadır.

Mâbetlerin yıkanma yerlerinin suları toprak künklerle yapılmış yer altı kanalları vasıtasiyle akıtılmakta idi.

Büyükkalede eski Hitit çağına ait mezarlar bulunmuştur. Ölüler ya rüşeymi vaziyette (Hocker vaziyeti) doğrudan doğruya toprağa gömülmüş veya, yine aynı şekilde pithos'lar içine konmuştur. Bu sonuncu usûl daha çok XIV. - XIII. yüzyıllarda tatbik olunmuştur. Muahharen keşf olunan yazılı vesikalar Hititlerin ölülerini hususî merasimle, *İlias*ta tasvir olunduğu üzere yaktıklarını da bildirmektedir.

II. ve I. mimarî katlar: Eski ve geç Phryg (Galat) devirleri.

B. de bulunan Phryg seramiği iki safha arz etmektedir. Birinci safhaya giren çanak çömlek gri renkli, düz veya Alişar'ın aynı çağ seramiği gibi hendesî süslüdür. Yonca ağızlı, düz veya makara kulplu testicikler, taşlar, iki üç kulplu büyük, karınlı çömlekler başlıca kab formlarını

11. Yenicekalenin güneydoğudan görünüşü

teşkil eder. İkinci grup seramik çok şematik hayvan tasvirli, renkli parçaları ihtiva etmektedir (resim 20). Bu tip seramik geç Phryg devrinden Galat'lar devrine kadar devam etmiş olmalıdır. Phryg seramiği Anadolulu elemanlarla, Troia üzerinden Anadoluya giren Ege kültür çevresi elemanlarını birleştirmiştir.

12. Pişmiş topraktan çaydanlık ve testi

Büyükkalede meydana çıkarılan Phryg mimarisi bakiyeleri Phryg'lerin, bütün Anadoluda olduğu gibi B. de de, Hitit yapı bakiyelerinden faydalanmak suretiyle inşaat yaptıklarını göstermektedir. M. Ö. 1200-800 yılları arasına düşen bu iskân safhasında bazen geniş yapı kompleksleri, ekseriya da iki odalı, küçük meskenler inşa olunmuştur. Yalnız Phryg'ler mimariye o zamana kadar Anadoluda malûm olmıyan çatıyı ve bunun icabı olarak kiremiti sokmuşlardır.

13. Silindir mühür baskı

Ele geçen kiremit parçaları Phryg meskenlerinin ne şekilde örtüldüğü hakkında sarih fikir vermektedir. İki mahyalı olan ahşap çatının kapatılması için üç tip kiremit kullanılmıştır. Üst üste binen düz kiremitlerin yan birleşme çizgilerini oluklu kiremitler; iki mail sathın kavşak hattını da bir başka tip düz kiremitler örtmekte idi.

Örnekleri ele geçmemiş olmasına rağmen, bu hafif tip binaların fasadlarının Pazarlı, Gordion, ve Akalan'da olduğu gibi, terra cotta plâkalarla kaplanmış olması mümkündür.

B. de bugüne kadar meydana çıkarılan malzeme çok çeşitli, kemiyet ve keyfiyet bakımından fevkalâde ehemmiyetlidir. Son yıllarda tekrar başlıyan hafriyatın Hitit ve

14, 15. Tunç heykelcikler

16. Kurşun tanrı heykeli

17. Döküm kalıbı (tanrıça kabartması)

Phryg medeniyetlerinin bazı problemlerinin aydınlatılmasında yeni ve değerli vesikalar vereceğine şüphe yoktur. Bk. HATTUŞAŞ, HİTİT'LER, HİTİT SANATI.

Bibliyografya: J. Garstang: *The Hitite Empire*, Londra 1929; L. Delaporte: *Les Hittites*, Paris 1936; O. R. Gurney: *The Hittites*, Londra 1952; H. Th. Bossert: *Altanatolien*, Berlin 1942; *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* (= MDOG; sayı 70-78 ve 86); Kurt

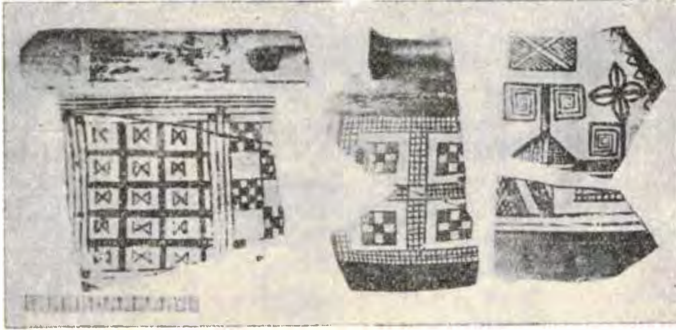

18. Çiviyazılı ve hiyeroglifli kıral mühür baskıları: 1, 2. Muwatalli, 3. Şuppiluliuma, 4. Urhi-Teşub, 5. Tudhaliya, 6. Hattuşili

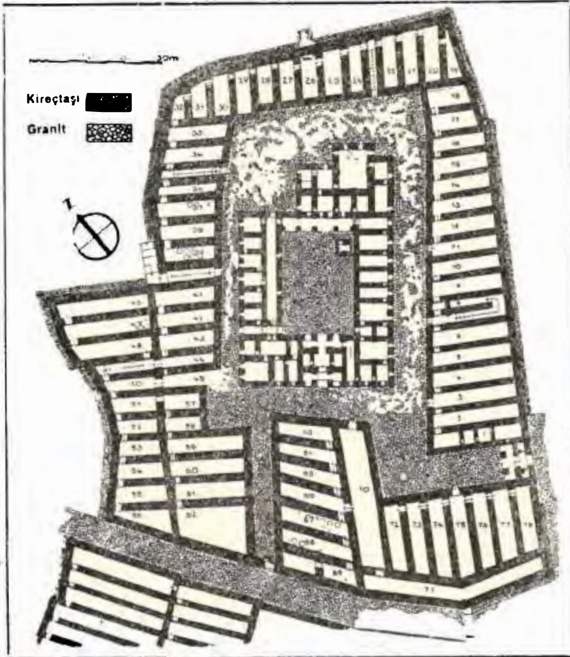

19. Kabartmalı ve hiyeroglifli kaide

Bittel: *Die Ruinen von Boğazköy*, Leipzig 1937; aynı müellif: *Boğazköy, Die Kleinfunde der Grabungen. 1906-1912*, Leipzig 1937; K. Bittel ile H. G. Güterbock: *Boğazköy, Neue Untersuchungen in der hethtischen Hauptstadt*, Berlin Akad 1935; K. Bittel ile R. Naumann: *Boğazköy II, Neue Untersuchungen hethitischer Architektur*, Berlin Akad. 1938; aynı müellifler: *Boğazköy-Hattuša, Ergebnisse der Ausgrabungen Deutschen Archäologischen Instituts und der Deutschen Orient-Gesellschaft, 1931-1939*, Stuttgart 1952; O. Puchstein: *Die Bauwerke von Boghasköy*, Leipzig 1912.

20. Nakışlı Phryg kab parçaları

Büyük Mâbedin plânı

DİL. Alman arkeologu Hugo Winckler'ın 1906 dan itibaren Hitit başşehri Ḫattuşa (şimdi: Boğazköy)taki devlet arşivinden ortaya çıkardığı 10 000 den fazla tablet ve tablet parçası, 1915 te Çek bilgini Bedřich (Alm. Friedrich) Hrozný Hitit dilini çözüp okuduktan (Fr. Hrozný: *Die Lösung des hethitischen Problems* = Hitit meselesinin çözümü [«Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft», sayı 56, yıl 1915]) sonra, yayımlanmağa başlanmıştır. «Boğazköy» (Alm. Boghazköi) adını taşıyan başlıca yayım serileri şunlardır: 1. H. Ehelolf, G. Herbig, Fr. Sommer, A. Ungnad ile birlikte O. Weber'ın idare ettiği *Boghazköi-Studien* (Boğazköy incelemeleri) [1916-1917 den itibaren]; Hitit dilinin ilk grameri olan, Fr. Hrozný'nin *Die Sprache der Hethiter* (Hititlerin dili) [Leipzig 1916-1917] adlı eseri, bu serinin ilk iki cüzünü teşkil etmiştir. 2. H. H. Figulla, E. F. Weidner, O. Weber, E. Forrer, Fr. Hrozný gibi Hititologların idaresi altında Alman Doğu Cemiyeti (Deutsche Orient - Gesellschaft) tarafından 1916 yılından itibaren çıkarılan *Keilschrifttexte aus Boghazköi* (Boğazköy çivi- yazılı metinleri); seri adının kısaltması: KBo. 3. Aynı cemiyetin 1921 den itibaren çıkardığı *Die Boghazköi-Texte in Umschrift* (Transkripsiyonlu Boğazköy metinleri), 2 cilt; seri adının kısaltması: BoTU. 4. H. H. Figulla, E. Weidner, A. Walther, H. Ehelolf, J. Schiele, A. Götze, H. G. Güterbock, C.—G. von Brandenstein v. b. ları tarafından hazırlanarak Berlin Devlet Müzeleri Ön-Asya Bölümü tarafından 1921 den beri 40 kadar sayısı ortaya konulan büyük *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* (Boğazköy çiviyazılı vesikaları); seri adının kısaltması: KUB. 5. A. Götze'nin 1930 da çıkardığı *Verstreute Boghazköi-Texte* (Dağınık Boğazköy metinleri); ad kısaltması: VBoT. 6. Türkiye Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına: a. Hatice Bozkurt, Muazzez Çığ ve H. G. Güterbock tarafından yayınlanan *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri* (İst. 1944); ad kısaltması: İBoT; b. Kemal Balkan tarafından yayınlanan *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri* (İst. 1948); ad kısaltması: ABoT.

Gerek bu kolleksiyonlarda, gerek başka ilmî dergilerde ve ayrıca çıkan kitaplarda, B. tabletleri ele alınmış ve bunların içindeki tarihe (vakayiname, emirname, v. b.), siyasete (muahede, kıral mektubu, v. b.), dine (günlük âyin, dua, bayram âyinleri, kehanet, üfürük, v. b.), edebiyata (mit, destan, v. b.), hukuka (kanunname), filolojiye (Sumer-Akkad-Hititçe üzerine küçük sözlük) ait türlü metinler yayımlanarak incelenmiştir. Ninuva ve Mısırdaki Tell-el-Amarna devlet arşivleri kadar önemli olan B. arşivi içindeki metinlerin yayımlanması henüz tamamlanmamıştır. Hepsi çiviyazılı olan metinlerin dili, başlıca, Nesit (Hititçe: nāşili) denilen ve Hind-Avrupa asıllı olan klâsik Hititçe olmakla beraber, o zamanın milletlerarası dili olan Akkadca, Eski Küçük Asya dilleri topluluğuna giren ve en

eski Hitit devletinin yerli dili olan Ḫatti veya Proto-Ḫatti (Hititçe: ḫattili) ile Subartu grupundan Ḫurri (Hititçe: ḫarlili), Hind-Avrupa tabakasına bağlı Luvi (Hititçe: lüili) ve Palā (Hititçe: palāumnili) dilleri de küçük ölçüde temsil edilmiştir. Bk. HİTİT DİLİ, HİTİT EDEBİYATI, AKKAD DİLİ, ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ, ḪATTİ (PROTO-ḪATTİ), ḪURRİ, LUVİ, PALĀ HİTİTOLOJİ.

BOĞAZKÖY, Ankaranın Şereflikoçhisar ilcesine bağlı köy. Nüfusu 714 (1950) tür. B., Kırşehir ile Koçhisar arasında, Kızılırmak vâdisinin bir yamacındadır. Yakınındaki şehir ve kasabalara araba yollariyle bağlıdır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Hububat ekilir, davar beslenir.

BOĞAZKÖY, Amasyanın 8 km kuzeybatısında bir demiryolu istasyonu.

BOĞAZLAMA (Adlî tıp), kesici bir âletle bir insanın gırtlağını kesme. Cinayet ve intihar suretiyle vaki olur, kaza olamaz. Ustura, çakı, bıçak, jilet, makas, cam parçası, hançer gibi çeşitli âletler kullanılarak yapılır. Yaranın kenarları düz ve muntazam, başlangıcı derin, nihayeti sathî olup en derin yeri ortasıdır. Yaranın genişliği diğer çaplarından fazladır, dudakları birbirinden uzaklaşmıştır. Derinliği değişiktir. Bazen kesici âlet gırtlakta durur. Bazen boyun yan organlarını ve büyük damarları keser. Bazen de omurgaya kadar giderek orada çizik ve çentikler meydana getirir. Yara muhakkak öldürmez, derin değilse, şahıs iyileşebilir. Fakat çok defa boğazda bazı sakatlıklar bırakır. Ölüm, büyük damarların kesilmesi neticesinde, kanama ile veya kanın solunum yollarına dolması sebebiyle asfiksi ile olmaktadır.

Bir boğazlama yarasının cinayet veya intihar olduğunu her zaman kesin olarak ayıramayız. Bu hususta vakaya göre değişen hususiyetlerden faydalanılır. Enseden kesme ile boğazlamanın birlikte görülmesi, çok defa cinayet için kuvvetli bir delildir. Açık, derin, tek bir yara, intihardan ziyade cinayeti gösterir. İntiharda, boğazlama yarasından başka, bilek ve kollarda kesikler, asılma, ateşli silâh yaraları gibi diğer intihar teşebbüsleri de görülebilir. Boğazlama yarasının başlangıcındaki çizik ve çentikler, şahsın kararsızlığını gösterir bunlar intihar lehine kuvvetli bir delil teşkil eder.

BOĞAZLAR BÖLGESİ, Boğazları ve Marmara denizini çerçeveliyen arazi üzerinde tesis edilmiş ve gayriaskerî hale sokulmuş olan bölge.

Boğazlar meselesini halletmek için akdedilmiş antlaşmalardan sadece Sèvres ve Lausanne antlaşmaları iledir ki Boğazlar etrafında gayriaskerî bir bölge kurulmuş, Montreux Mukavelesinde ise bu bölge üzerindeki kayıtlar kaldırılmıştır.

Sèvres Antlaşması (20 Ağustos 1920): Birinci Dünya Harbi sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile galip devletler arasında imzalanmış, fakat tasdik edilmemiş olan Sèvres Antlaşması ile Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyeti tamamen kaldırılmış (bk. BOĞAZLAR MESELESİ). Gelibolu Yarımadası Yunanlılara terk edilmişti. Türkiye ve Yunanistan, aynı antlaşmanın 38. maddesi ile Boğazlar ve çevresi üzerindeki yetkilerini milletlerarası bir komisyona havale etmişlerdi (bk. BOĞAZLAR KOMİSYONU).

Sèvres Antlaşmasının 39. maddesi denizden ve 178. maddesi karadan B. B. nin sınırlarını tesbit etmiştir: 39. maddeye göre, Çanakkale boğazının Akdeniz cihetinde üç deniz mili açığından geçen bir hatla İstanbul boğazının Karadeniz cihetinde yine üç deniz mili açığından geçen bir hat arasında kalan sular, B. B. nin deniz kısmını teşkil eder.

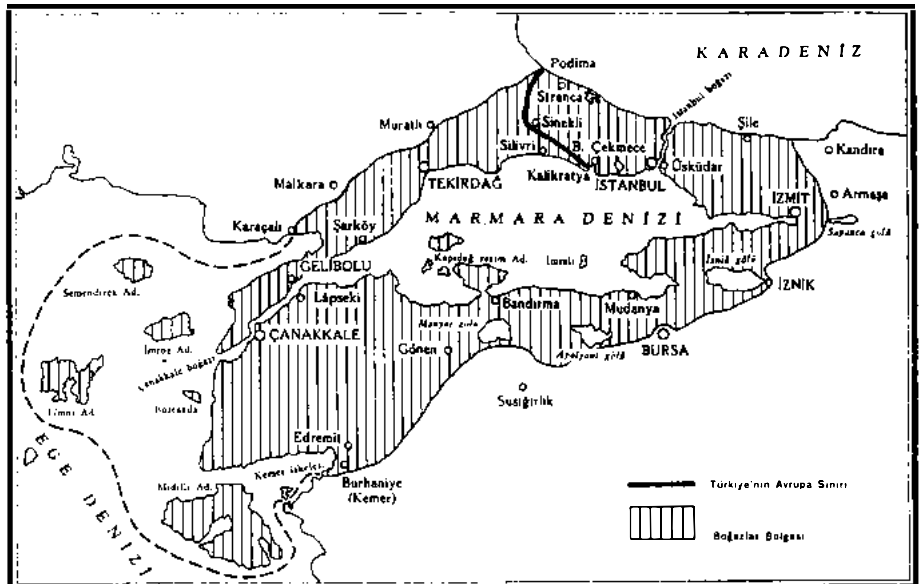
178. ve 179. maddelere göre, Boğazların serbestliğini sağlamak için, bu civarda askerlikten tecridedilmiş bir bölge tesis olunmuştur:

B. B. nin sınırları: 1. B. B. nin Avrupa tarafındaki sınırı: Saros körfezinde Karaçalı mevkiinden başlıyan sınır hattı, Tekirdağı hizalarına kadar Marmara kıyısına paralel bir şekilde ilerledikten sonra, kuzeydoğu istikametinde Marmara kıyısından uzaklaşır ve Istranca'nın batısında bulunan bir noktada, Karadenize varır.

2. B. B. nin Anadolu tarafındaki sınırı: Edremit körfezinde, sonradan tesbit edilecek bir noktadan başlıyan sınır hattı kuzeydoğu istikametinde Çanakkale doğazına paralel bir şekilde ilerledikten sonra, Manyas ve Apolyont göllerinin güney kıyılarındnn ve Bursanın 5 km kuzeybatısından geçerek İznik gölünün güney ucuna varır. Bu gölün güney ve doğu kıyılarını içeride bıraktıktan sonra, Sapanca gölünün batı ucundan geçer ve sonra kuzeye doğru çıkarak Akabedr'in ağzının 2 km doğusundaki bir noktada Karadenize varır.

3. Adalar: Ege denizinde bulunan Limni, İmroz, Semendirek, Bozca ve Midilli adaları da gayriaskerî bölgeye dahildir.

B. B. nin tâbi olduğu rejim: Gerek Osmanlı Devleti, gerek Yunanistan bu bölgede bulunan askerî tesisleri yıkmağı, yenilerini yapmamağı ve bu bölgeye askerî malzeme

Sèvres Antlaşmasına göre Boğazlar Bölgesi

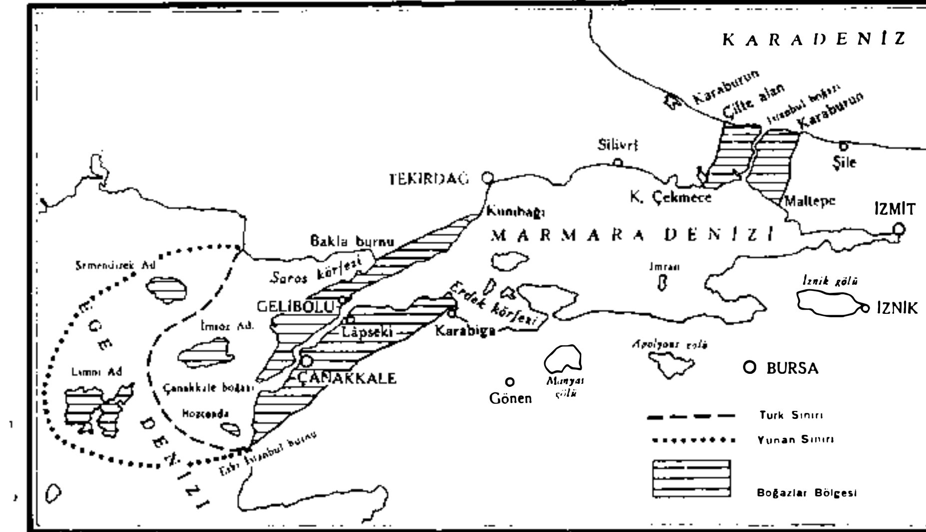
getirmeği sağlıyacak demir ve kara yolları yapmamağı taahhüdetmişlerdir. Bu bölge, askerî maksatlar için ancak Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından müştereken kullanılabilecektir. Bu devletler, Boğazların serbestliği bakımından lüzum gördükleri vakit, B. B. ni işgal hakkına sahiptirler.

Sèvres Antlaşmasının tasdik ve tatbikine vakit kalmadan başlıyan İstiklâl Harbinin, Türkiyenin zaferi ile neticelenmesi üzerine, bu antlaşmanın diğer hükümleri gibi B. B. ne dair hükümleri de, kâğıt üzerinde kaldı ve Osmanlı İmparatorluğunca imzalanan bu son antlaşma yerini Lausanne'da imzalanan barış antlaşmasına bıraktı.

Lausanne Antlaşması (24 Temmuz 1923): Lausanne Antlaşmasına bağlı olarak imzalanan «Boğazların tâbi olacağı usule dair mukavelename» ile Boğazların etrafında ve Ege denizindeki bazı Türk ve Yunan adalarında askerlikten tecridedilmiş bir bölge tesis olunmuştur.

B. B. nin sınırları: Adı geçen mukavelenin 4. maddesine göre, bu bölge şu şekilde tahdidedilmiştir:

1. Çanakkale Boğazı: Saros körfezinde Bakla Burnunun kuzeydoğusundan başlıyan hudut, güneydoğuya doğru seyrederek Kumbağı civarında Marmara denizine varır. Bu hattın güneydoğusunda kalan bölge, yani bütün Gelibolu yarımadası askerlikten tecridedilmiştir. Aynı boğazın Anadolu kıyısına gelince, Bozcaada karşısındaki Eski İstanbul burnundan başlıyarak, 20 km mesafeden kıyıya paralel olarak çizilen ve Karabiga'nın kuzeyinde Marmara denizine varan hat ile sahil arasında kalan bölge gayriaskerîdir.

Lausanne Antlaşmasına göre Boğazlar Bölgesi

2. İstanbul Boğazı: Bu boğazın Anadolu ve Rumeli kıyılarına 15 km mesafeden çizilen paralel bir hatla kıyı arasında kalan bölge askerlikten tecridedilmiştir.

3. Adalar: Marmara denizinde, İmralı müstesna, Marmara adaları; Ege denizinde Semendirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları B. B. ne dahildir.

B. B. nin tâbi olduğu rejim: 1. Bu bölgede hiçbir askerî tesisat bulunmıyacaktır; bölgenin inzibatının temini için hafif silâhlarla (top hariç ve yüz ere bir hafif makineli tüfek olmak üzere) mücehhez polis ve jandarmadan başka sılâhlı kuvvet bulundurulmıyacaktır.

2. Türkiye silâhlı kuvvetlerini B. B. nden transit olarak geçirmek hakkına sahiptir.

3. Türkiye, Boğazlarda uçak ve balonlarla denizin dibini veya yüzünü taaassudettirmek hakkına maliktir.

4. Türkiye, İstanbulda (İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ve Adalar dahil) ve şehrin yakınlarında en çok 12 000 kişilik bir kuvvet, bir tersane ve bir deniz üssü bulundurabilecektir.

5. Türkiyeyi, en hayatî bölgelerinin müdafaası hususunda, zor bir duruma düşüren bu hükümlerin muhtemel neticelerini önlemek için milletlerarası bir garanti sistemi kurulmuştur. Gerçekten mukavelenin 18. maddesine göre, Boğazlardan geçiş serbestliği veya B. B. nin emniyeti tehlikeye düşecek olursa, âkit taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, Milletler Cemiyeti Meclisinin vereceği karar üzerine, bu bölgedeki tecavüzü müştereken defedeceklerdir.

Montreux Antlaşması (22 Temmuz 1936): Lausanne Antlaşmasının zikredilen maddeleri, B. B. nin müdafaasını zorlaştırdığı için çok tenkid edilmiştir. Mamafih dünya siyasetinin Milletler Cemiyetinin tesirli olacağına inandığı ve harblerin uzun bir müddet için önlendiğine kani bulunduğu devirlerde, Lausanne Mukavelesinin 18. maddesi ile verilen garanti tatminedici sayılabilirdi. Lâkin dünya siyasetinin harbe doğru gitmesi, Japonyanın Milletler Cemiyetinden çekilmesi, İtalyanın Habeş harbine başlaması ve bu yüzden Milletler Cemiyeti tarafından alınan zecri tedbirlere hedef olması, bu iki devletin 18. madde ile kendilerinden beklenen mükellefiyetleri yapıp yapmıyacakları hususunda tereddütlere yol açtı. Bu hâdiselerin arkasından Almanyanın Locarno Antlaşmasını tek taraflı olarak bozması ve gayriaskerî Ren bölgesini işgal etmesi, dünyanın gittikçe harbe yaklaştığını ve Milletler Cemiyetinin sulhü korumak hususunda kendinden beklenenleri yapamadığını ve yapamıyacağını ortaya koydu. Bunun üzerine Türkiye 11 Nisan 1936 da, Lausanne Antlaşmasını imzalamış olan devletlere gönderdiği bir nota ile, Boğazların tâbi olduğu rejimin yeniden gözden geçirilmesi için müracaatte bulundu ve 22 Temmuz 1936 da yeni bir Boğazlar Mukavelesi imzalandı (bk: BOĞAZLAR MESELESİ, II, 7 ve MONTREUX ANTLAŞMASI),

Bu mukaveleye bağlı protokolün ilk maddesinde, Türkivenin B. B. ni derhal silâhlandırabileceği tesbit edildi ve böylelikle Türk hâkimiyetinin tahdidedildiği «Boğazlar Bölgesi» ortadan kaldırılmış oldu.

BOĞAZLAR KOMİSYONU, Boğazlar bölgesinin ve rejiminin kontrolü için Sèvres ve Lausanne Antlaşmalariyle kurulmuş olan milletlerarası bir komisyon.

Sèvres Antlaşması (20 Ağustos 1920): Osmanlı İmparatorluğunun müstakil devlet olarak varlığına son veren Sèvres antlaşmasının 38. maddesi ile, Boğazlardan serbest geçişi temin için yeni tedbirlerin alınması lüzumunu

tasdik eden Osmanlı ve Yunan hükümetlerinin, bu husustaki yetkilerini B. K. na havale ettikleri tesbit olunmuştur.

Sèvres Antlaşmasının 38. - 61. maddelerinde bahis konusu edilmiş olan bu komisyon, Çanakkale ve İstanbul boğazları arasında kalan ve bu Boğazların üç mil açıklarına kadar olan sularda ve gerektiği zaman kıyılarda (bk. BOĞAZLAR BÖLGESİ, 1) faaliyette bulunacaktı.

Komisyonun kendisine has bayrağı, bütçesi, teşkilâtı (md. 42), zabıtası (md. 48, 50), bütün gemileri rüsum ve takâlife tâbi tutarak bunlardan elde ettiği geliri kendi masrafları için sarf etmek hakkı (md. 53, 54) ve ihtiyaç hissedilecek emlâkin satın alınması ve daimî hizmetlerin yapılması için istikrazlar akdetmek (md. 45) yetkisi bulunacaktı. Boğazlardan geçişi temin edecek bütün tedbirlerin alınması (md. 43) ve sahil sağlık hizmetinin yapılması (md. 46 ve 56) bu komisyonun vazifeleri arasındadır.

Komisyon, faaliyetlerini icra ederken, mahallî hükümetten tamamen müstakil olarak hareket edecek (md. 42) ve gerek Osmanlı Devleti ve gerek Yunanistan hükümeti, komisyona kolaylık göstereceklerdir (md. 38).

Komisyon, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rumanya, Yunanistan, (dahil olmak isterse) Amerika Birleşik Devletleri ve (Milletler Cemiyetine üye olurlarsa) Bulgaristan ve Rusya tarafından tâyin edilecek delegelerden teşekkül edecektir. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Rusya ikişer; Bulgaristan, Rumanya ve Yunanistan birer reye sahip olacaklardır(md. 40).

Sèvres Antlaşmasının tasdik olunmaması dolayısı, bu komisyon Türkiye tarafından tanınmamış ve faaliyete geçememiştir.

Lausanne Antlaşması (24 Temmuz 1923): Lausanne'da Boğazlar meselesinin münakaşası sırasında, müttefik devletler Boğazlardaki geçiş serbestliğini kontrol için tesis edilmesini istedikleri B. K. na Sèvres Antlaşmasında düşünülen komisyonun yetkilerine benzer yetkiler tanıtmak istediler. Türk delegasyonunun itirazları ile karşılaşan bu teklif, müzakereler esnasında terk edilmiş ve bu husustaki Türk görüşüne yakın bir hal çaresi kabul olunmuştur.

Boğazların tâbi olacağı usule dair mukavelenamenin 10 maddesine göre, İstanbulda B. K. adı altında milletlerarası bir komisyon teşekkül edecektir. Daima Türk delegesinin reisliği altında bulunacak olan bu komisyona Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Rumanya, Rusya ve Yugoslavya tarafından tâyin edilecek delegeler dahil olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ve yukarıda adı geçmiyen, Karadenizde de kıyısı olan müstakil devletler, mukaveleye katıldıkları takdirde komisyonda temsil olunmak hakkını kazanacaklardır (md. 12).

Komisyonun vazifesi harb gemilerinin ve askerî hava gemilerinin Boğazlardan geçişine dair hükümlere lâyıkı ile riayet edilip edilmediğini kontrolden ibarettir (md. 14). Vazifesini Milletler Cemiyetinin himayesi altında yapacak olan B. K., bu teşkilâta ticaret ve seyrüsefer bakımından faydalı her türlü malûmatı verecektir. Bunun için de B. K., Türkiye hükümetinin Boğazlarda seyrüsefer meselesi ile meşgul olan makamları ile münasebette bulunabilecektir.

B. K. nun kendine mahsus bir bayrağı da vardı (bk. BAYRAK, levha 5); bu bayrak bizce tanınmamış ve kullanılmamıştır.

Montreux Antlaşması (20 Temmuz 1936): Montreux Antlaşmasının 24. maddesi, Lausanne Antlaşması ile kurulmuş olan B. K. nun lağvedildiğini ve bu komisyonun yetkilerinin Türk hükümetine devrolunduğunu hükme bağlamıştır.

Binaenaleyh mukavele hükümlerinin iyi bir şekilde tatbik edilmesine Türkiye nezaret edecektir.

BOĞAZLAR MESELESİ (Fr. La Question des Détroits), İstanbul ve Çanakkale boğazlarının uyacağı hukuk rejimi dolayısiyle doğan meseleler.

Karadenizi Akdenize bağlıyan ve Avrupa kıtası ile Asya kıtasının birbirlerine kavuştukları noktada bulunan Boğazların iktisadî, askerî, siyasî ve hissî bakımlardan o kadar büyük önemleri vardır ki, «Boğazlar», «Boğazlar meselesi» ve hattâ «Boğazlar rejimi» deyimleri sadece İstanbul ve Çanakkale boğazlarını hatıra getirir.

Karadenizde kıyısı bulunan ülkelerin ve Asya memleketlerinin büyük bir kısmının mahsullerini Avrupaya ulaştıracak en normal ve en ucuz yol Boğazlardan geçer. Onun içindir ki, bu yol eski zamanlardan beri birçok devletlerin iştiha ve kıskançlığını kabartmış ve daimî bir mücadele konusu olmuştur.

Sebeboldukları mücadeleler, medeniyet tarihi kadar eski olan Boğazların hukukî durumlarını iki bölüm halinde incelemek gerekir: 1. Türk hâkimiyetinden evvelki devre; 2. Türk hâkimiyeti altındaki devre.

I. **Boğazların Türk hâkimiyetine girmesinden önceki devre:** Boğazlar, eski Yunanlılar zamanında bile, tarih ve mitoloji bakımından tanınmıştı. Troialılar, kudretlerinin büyük bir kısmını, şehirlerinin strateji bakımından gayet önemli bir mevkide kurulmuş olmasına borçludurlar. Hattâ bazı müellifler, Troia harblerinin hakikî sebebini Güzel Helena'nın kaçırılmasında değil, Yunanlıların Karadenize geçen yolu Troialıların hâkimiyetinden kurtarmak arzusunda bulurlar.

Boğazlar, M. Ö. III. yüzyılda Romalıların hâkimiyeti altına girip önemlerini bir zaman için kaybedinceye kadar, İranlılar, Atinalılar ve Ispartalılar arasında mücadele konusu olmuştur.

Bizans İmparatorluğu kurulduktan sonra da, birçok milletler Boğazlar için mücadele etmişler ve sırası ile Hunlar, Avarlar, İranlılar ve Araplar İstanbulu almak ve Boğazlara hâkim olmak için Bizanslılara hücum etmişler; lâkin bütün bu teşebbüsler başarı kazanamamıştır.

Karadeniz limanları ile Avrupa limanları arasındaki ticaret, ancak Boğazlardan geçmek suretiyle mümkün olduğu halde, Bizanslılar bu ticareti kendileri yapmaktansa, yabancı tüccarlara terk etmeği tercih eylemişlerdi. Bu hak önceleri sadece Venedik tüccar ve gemilerine tanınmış olup gerek bu gemiler ve gerek yükleri her çeşit vergi ve resimden muaf tutulmuştu.

XII. yüzyılda Cenova ve Pisa Cumhuriyetleri de aynı imtiyazlara sahiboldular.

XIII. yüzyıl, yine Bizans hâkimiyeti altında olan Boğazlardan geçiş ve Karadeniz limanlariyle ticaret yapmak hakkını ellerinde tutmak istiyen İtalyan cumhuriyetlerinin mücadeleleri ile geçti. Bu yüzyılın sonunda Boğazlara yakın bir mesafede yeni bir Türk devleti - Osmanlı Devleti - kuruldu; yavaş, fakat emin adımlarla Marmara denizine doğru yayılmağa başladı.

Boğazlar, XIV. yüzyılda da Bizanslıların hâkimiyeti altındadır. Fakat Osmanlı Devleti, kendisinden evvel birçoklarının ele geçirmeyi deneyip başarısızlığa uğradığı Boğazlara ve İstanbula doğru yayılmakta ve zaptettiği yerlere tam mânasiyle yerleşmektedir. Türk akıncıları bu yüzyılın ilk senelerinde Marmara kıyılarına ulaşmışlardır. 1321 senesinde Bursa ile İstanbul arasındaki deniz yolu kesilmiş-

tir; bu tarihte Mudanya Türkler tarafından alınmış ve Osmanlı Devleti sahile yerleşmiştir. 1353 te Türk cengâverleri Çanakkale boğazını aşarak Avrupa kıtasına ayak basmışlardır. Üç yıl sonra, yani 1356 da, Çanakkale boğazının iki kıyısı da tamamen Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Bizans İmparatorluğunun iç mücadelelere sahne olmakta devam ettiği bu devirlerde Türkler, Avrupadaki ilerleyişlerine devam etmişler ve XIV. yüzyılın sonunda Çanakkale boğazı ile Marmara kıyılarının büyük bir kısmı Türk hâkimiyetine girmiş olup İstanbul şehri ve Boğazı tamamen Türk toprakları ile sarılmıştı. Bu yüzyılın son senelerinde, İstanbul boğazının en dar yerinde, bugün Anadoluhisarı dediğimiz mevkide, Yıldırım Bayezit tarafından Güzelcehisar inşa ettirilmişti.

XV. yüzyıl, İstanbul şehrinin Türkler tarafından alınmasına, Bizans İmparatorluğunun ortadan kalkmasına ve İstanbul boğazının Türk hâkimiyeti altına girmesine şahit olacaktır. 21 Mart 1452 tarihinde Sultan II. Mehmedin emri ile, Güzelcehisarın karşısına Mimar Muslihiddin'in nezareti altında Boğazkesen Hisarı (sonradan Rumelihisarı isimini almıştır) nın inşasına başlandı; ve gayet kısa bir zamanda hisarın inşası tamamlandı. Edirnede dökülmüş toplar, hisarın denize en yakın burcu olan Çandarlı Halil Paşa burcuna yerleştirildi ve Boğazdan geçecek gemilerin iki hisar arasında yelkenlerini indirmesi kaidesi kondu. Bu kaideye ilk olarak bir Venedik gemisi uymamış ve Çandarlı Halil Paşa burcundaki toplar tarafından açılan ateş neticesinde, batırılmıştı. Bu hâdise, Boğazlar rejiminde vukua gelen değişikliğin bir delili olmuşsa da, Türklerin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetlerinin tamam olduğu söylenemez. Bu ancak bir sene sonra, yani 29 Mayıs 1453 te, İstanbulun Türkler tarafından alınması ve Bizans İmparatorluğunun tarihe karışması ile mümkün olmuştur. Fatih Sultan Mehmet İstanbulu zaptettikten sonra Çanakkale boğazının tahkimi ile de meşgul olarak Kilidülbahir ve Seddülbahir mevkilerinde askerî tesisat yaptırmış, Çanakkale boğazının ağzında bulunan Bozcaadaya bir hisar inşa ettirmiştir.

Boğazlara Türklerin hâkim olmasından önceki safha böylelikle XV. yüzyılın yarısında sona erdi; ve gerek hukuk, gerek siyaset bakımından çok daha ehemmiyetli olan ikinci safha başladı.

II. **Boğazların Türk hâkimiyeti altında bulunduğu devre:** Beş yüzyıldan beri devam edegelmekte olan bu safha, hâkim olan hukuk rejiminin vasıflarına göre iki bölüme ayrılır: A. 1453 ten 1841 e kadar devam eden ve Osmanlı İmparatorluğunun Boğazlar üzerinde tek başına ve mutlak bir şekilde hâkim olduğu safha; B. 1841 tarihinden beri devam edegelen ve milletlerarası rejimin hâkim bulunduğu safha.

A. 1453 - 1841 arasındaki safha: Osmanlı İmparatorluğunun askerî ve siyasî kudretinin en yüksek mertebesinde bulunduğu zamanları, imparatorluğun gerileme devresinin mühim bir kısmını içine alan bu safhada, Boğazlar, hukuk bakımından aynı rejime tâbi iseler de, fiilî bakımdan bu rejim çeşitli şekiller gösterir. Bunun içindir ki, Boğazların mutlak hâkimiyetimiz altında bulunduğu bu safhada da talî devreler tesbiti mümkündür.

1. *İstanbulun fethinden Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar* (1453 - 1774): Bu devre esnasında Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyeti mutlaktır ve hiçbir devletin bu bölge üzerinde, Osmanlı Devletince tesbit edilenlerden gayri hiçbir hakkı yoktur.

İstanbulun fethini takibeden yıllarda Fatih Sultan Mehmet, diğer fütuhatı yanında, Karadenizin bir Türk gölü haline gelmesi arzusu ile de hareket etti ve sırası ile Sinop, Trabzon, Kırım, Türk hâkimiyeti altına girdi. 1481 de Fatihin ölmesi üzerine tahta çıkan II. Bayezit zamanında, Karadenizin bütün sahilleri Türklerin eline geçti ve 1484 te Boğazların ve Karadenizin yabancı gemilere kapandığı ilân edildi. Ancak Osmanlı ticaret filosunun kâfi kudrette olmaması dolayısiyle bu kapalılık tamamen tahakkuk edemedi. Gerçekten Venediklilere II. Bayezit zamanında tanınmış olan ticaret serbestliği, I. Selim ve Kanunî Süleyman zamanlarında tekrar tanınmış, lâkin Osmanlı ticaret filosunun yeter derecede kuvvetlendiği 1540 yılında bu hak Venediklilerden alınmıştır. Bununla beraber 1484 te ilân edilen kapalılığın 1540 ta da tam mânası ile tahakkuk ettiği söylenemez. Çünkü 1535 Şubat ayında, Kanunî Süleyman ile Fransa kıralı I. François arasında bir «Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması» imzalanmış ve bu antlaşmaya göre âkit taraflar tebaasının birbirlerinin deniz ve ülkelerinde serbest bir şekilde dolaşma geçme ve ticaret haklarına sahip oldukları kabul edilmişti. Böylece Fransız bayrağı çeken gemilere, Boğazlardan serbest geçiş ve Türk liman ve denizlerinde ticaret hakkı tanınmış oldu. Aynı hak 1579 da İngilizlere ve 1612 de Holândalılara bahşedildi.

Bu tarihlerde, İmparatorluğun zayıflaması ve talihsiz harbler neticesinde İstanbul ve Boğazlar yeniden muhtelif devletlerin iştihasını çekmeğe başlar. 1683 te İkinci Viyana muhasarasının muvaffakıyetsizlikle neticelenmesi üzerine Avusturyanın Balkanlara ve Boğazlara inmek arzusu kuvvetlenmiş ve muhtelif harbler neticesinde bu devlet gittikçe Boğazlara yaklaşmıştır. Lâkin aynı zamanlarda diğer bir devlet, Rusya da İstanbul ve Boğazlara sahip olabilmek emeliyle harekete başlamıştı. 1695 te Deli Petro (Pëtr Velikiy) nun Azak şehrini ve Don mansabını ele geçirmek için yaptığı teşebbüs başarısızlığa uğradı ise de, bir yıl sonra Azak Rusların eline geçti. 1699 da Çar, Azak ve Kerç'in kendisine bırakılması ve Boğazlarla Karadenizin Rus ticaret gemilerine açılmasını istemek üzere İstanbula bir elçi gönderdi. Uzun müzakerelerden sonra 13 Haziran 1700 de 30 yıllık bir sulh antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ahkâmına göre Azak kalesi ve civarı Ruslara terk olundu ve Rus gemilerine Azak denizinde sefer hakkı tanındı. Karadenizde seyrüsefer meselesinin halli ise, ileride yapılacak müzakerelere bırakıldı. Petro'nun gayesine ulaşmak için beklediği harb fırsatı, Türkiyeye sığınmış olan İsveç kıralı XII. Karl'ın iadesi talebi üzerine çıktı. Bu harb, Petro'nun ordusunun Baltacı Mehmet Paşa tarafından Prut bataklıklarında şıkıştırılıp, Prut Antlaşmasının imzalanması ile kısa bir fâsılaya uğradı. Baltacı Mehmet Paşanın hareketi, Sultan tarafından tasvib edilmediğinden harb tekrar başladı ve 1713 tarihli Edirne antlaşması ile sona erdi. Bu antlaşma hükümlerine göre Karadeniz bir Türk gölü olmak vasfını muhafazaya devam etmektedir.

Petro'nun ölümünden sonra gelen devlet adamları, varlığı bazılarınca şüphe ile karşılanan bir vasiyetnameye uygun bir şekilde hareket etmişlerdir. Bu vasiyetnamenin 13. maddesinde, İngiltere hariç, bütün Avrupanın Rus hâkimiyeti altına girmesini sağlıyacak hareketlerin ilk kademesi olarak İstanbulun zaptı ve Boğazların ele geçirilmesi istenmektedir.

Çariçe Anna İvanovna zamanında, 26 Mart 1736 tarihinde, Ruslar harb ilân etmeden Azak kalesini muhasara

ettiler ve dört ay sonunda bu şehri ele geçirdiler. Gayeleri Karadenizde seyrüsefer ve Boğazlardan geçiş hakkını almaktı. Lâkin bu harbe son veren 18 Eylûl 1739 tarihli Belgrat muahedesi ile Ruslar, Azak denizinde ve Karadenizde harb ve ticaret gemisi bulundurmak iddialarından vazgeçtiler. Mamafih Rus tebaasının bu denizlerde Türk gemileri marifeti ile ticaret yapabilecekleri kabul edildi.

2. *Küçük Kaynarca Antlaşması* (1774): 1768 de Ruslarla Osmanlılar arasında başlıyan harb, Rusların karada Isakçı ve Kartal taraflarındaki galibiyetleri ve Finlandiya körfezinden hareket eden Rus harb filosunun Çeşme önlerinde yatan Türk donanmasını tahribetmesi üzerine, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erdi. Rusyanın Karadenizde hareket ve Boğazlardan geçiş serbestliği, ilk olarak bu vesika ile kabul olundu. Bu antlaşmanın 11. maddesi ile âkitlerin karşılıklı menfaatlarını korumak üzere, her iki devlete ait denizlerde ve limanlarda, bu devletlerin gemilerinin serbestçe dolaşıp ticaret yapabilecekleri ve Rus ticaret gemilerinin Karadenizden Akdenize ve Akdenizden Karadenize geçmelerine müsaade verileceği kabul olundu. Aynı antlaşma ile Rusya, Azak denizi ve Karadeniz sahillerinde büyük toprak kazançları sağladı. Böylelikle II. Bayezit zamanından beri, yani 296 yıldan beri, bir Türk gölü olan Karadeniz, bu vasfını kaybetti.

3. *Türk-Rus ittifakı* (1798-1805): Fransız ihtilâlini takibeden yıllarda, Fransanın Doğu Akdeniz bölgesindeki yayılma temayül ve teşebbüsleri Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bir yakınlaşmaya sebeboldu. 1798de İstanbulda bu iki devlet arasında imzalanan tedafüî ittifak antlaşması ile Rus harb gemilerinin, müşterek bir harb zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilecekleri kararlaştırıldı. Buna mukabil, Karadeniz diğer yabancı devletlerin harb gemilerine kapalı kalacaktı. Sekiz senelik bir süre için imzalanan bu antlaşma 24 Temmuz 1805 tarihinde yenilendi. Bu antlaşmanın Boğazlara dair gizli maddesinde, 1798 antlaşmasındaki hükümlere benzer esaslar vardır.

Bu iki ittifak antlaşması ile Boğazlarda tesis edilen ve münhasıran Rus harb gemileri lehine kabul edilen rejim, 1807 de Türkiye ile Rusya arasında çıkan bir harble nihayete erdi.

4. *Türk-İngiliz ittifakı* (1809): Napoléon'un çar ile Osmanlı İmparatorluğunun taksimi üzerinde konuşmalar yaptığını haber alan Osmanlı hükümeti, bu sefer de İngiltere, ile Çanakkalede 5 Ocak 1809 tarihinde bir ittifak antlaşması imzaladı. Bu antlaşmanın Boğazlara dair 11. maddesinde, Boğazların harb gemilerine kapalı bulunmasının, Osmanlı İmparatorluğunun eski bir kaidesi olması dolayısiyle bundan böyle hiçbir devletin harb gemilerinin sulh zamanında Boğazlardan geçemiyeceği ve İngilterenin de bu kaideye riayet edeceği tesbit edildi.

Bu hükmün hususiyeti, antlaşma tarihine kadar Osmanlı İmparatorluğunun dahilî hukukuna ait olan «Boğazların kapalılığı» kaidesinin uluslararası bir vesikada yer almış olması ve böylelikle imparatorluğun bu mesele üzerindeki salâhiyetlerinin tahdidedilmiş bulunmasıdır. Bu hüküm karşısında, Sultan tarafından herhangi bir devletin harb gemilerine Boğazlardan geçmek için müsaade verilmesi, adı geçen antlaşmaya muhalefet olacaktı. Bu bakımdan 1809 antlaşması, Boğazlarda beynelmilel rejimi açacak olan 1841 tarihli Londra sözleşmesinin bir nüvesi sayılır.

5. *Akkerman Antlaşması* (7 Ekim 1826): Bu antlaşmanın 7. maddesi ile, Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçiş hakkına sahip oldukları teyidedilmiş ve henüz Boğazlardan gemilerini geçirmek müsaadesini elde edememiş olan ve Osmanlı İmparatorluğunun dostları arasında bulunan devletlerin gemilerine de, Rusyanın tavassutu üzerine geçiş müsaadesi verileceği kabul olunmuştu.

6 *Edirne Antlaşması* (14 Eylûl 1829) :Yunan meselesi dolayısiyle Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında çıkan harbe son veren Edirne Antlaşmasının 7. maddesinde Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçiş hakkı tekrar teyidedilmiş ve sulh zamanında bütün devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest olarak geçebilecekleri tesbit olunmuştur.

7. *Hünkâr İskelesi Antlaşması* (1833) :1832 başlarında, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyan ederek ordusunu İstanbula doğru yola çıkardı. Modern esaslara göre kurulmuş olan bu kuvvetli ordu, Suriyeyi işgal ettikten sonra, Torosları geçerek Anadolu içlerinde ilerlemeğe başladı. Sultan II. Mahmut, vaziyete hâkim olabilmek için yabancı devletlerin yardımını istedi. İstanbulda zayıf bir idarenin mevcudiyetini emellerine uygun bulan Rusya, yardım için İstanbula evvelâ bir harb filosu gönderdi. Hemen arkasından, yine Sultanın isteği üzerine 15 000 kişilik bir Rus kuvveti, Hünkâr İskelesinde karaya çıktı. Mehmet Ali Paşa, gerek Ruslar ve gerek diğer devletler tarafından yapılan müracaatları reddederek ilerlemesine devam ediyordu. Nihayet Rusların İstanbulda yerleşip kalmalarından endişe eden diğer büyük devletlerin ısrarı üzerine Sultan, Mehmet Ali Paşa ile anlaşmaya karar verdi. Kütahyada yapılan bir antlaşma ile Suriye valiliği kendisine ve Adana valiliği oğlu İbrahim Paşaya verilen Mehmet Ali Paşa, kuvvetlerini geri çekmeği kabul etti. Bu kuvvetler Torosların gerisine çekildikten sonra, 10 Temmuz 1833 te Rus kıtaları ve donanması da İstanbulu terk etti. Ancak hareketlerinden iki gün evvel Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında «Hünkâr İskelesi Antlaşması» adı ile tanınan bir antlaşma imzalandı. Âkit devletlerin birbirlerine karşılıklı yardımlarını tanzim eden bu antlaşmasının gizli hükümlerine göre, Rusya yardım ihtiyacında olduğu vakit bu yardımı talebetmemeği, buna karşılık «Devleti Aliye, Rusya Devleti lehine fiilini Akdeniz boğazını seddetmek, yani hiçbir ecnebi cenk sefinesinin her hangi bahaneyle dühulünü tecviz eylememeğe hasretmeği» taahhüdeylemiştir.

8. *Mısır meselesi hakkındaki Londra Antlaşması* (15 Temmuz 1840): Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yeniden çıkan ve yine Osmanlı ordusunun yenilmesi ile neticelenen harbı tasfiye etmek ve Osmanlı idaresini olduğu gibi muhafaza eylemek gayesi ile Londrada bir antlaşma imzalandı. Bu vesikanın 3. maddesi ile, Mehmet Ali Paşa kuvvetleri İstanbul üzerine yürüdüğü takdirde, âkit devletlerin İstanbul ve Boğazları himaye için kuvvet gönderecekleri ve bu kuvvetlerin İstanbulda bulunmalarına hacet kalmadığına Sultan tarafından hükmedilince, hepsinin aynı anda hareket ederek Boğazlardan ayrılacakları kararlaştırıldı.

Antlaşmanın 4. maddesi ile, evvelki maddede bildirilen halin tamamen istisnaî olup, emsal teşkil etmiyeceği tesbit edilmiş ve Boğazların yabancı harb gemilerine kapalı kalması hakkındaki «Devleti Aliyenin eski kaidesinin» yürürlükte devam edeceği teyidolunmuştur.

Bu antlaşma bir sene sonra yine Londrada imzalanacak ve Boğazların hukukî rejiminde bir dönüm noktası teşkil edecek olan Londra mukavelesinin bir nüvesini, adetâ bir öntasarısını teşkil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun kuvvet derecesine ve siyasî hâdiselerin inkişaf şekline göre akdedilmiş muhtelif antlaşmalarda bahis konusu edilen Boğazlar, bu devre içinde her şeye rağmen Osmanlı İmparatorluğunun mutlak hâkimiyeti altında kalmış ve Boğazların tâbi oldukları hukuk rejimi, önceleri sadece Osmanlı İmparatorluğunun tek taraflı arzusu ile, daha sonraları muhtelif devletlerle yapılan antlaşmalarla tanzim edilmiştir. 1841 Londra mukavelesi ile başlıyacak safha ise Boğazların milletlerarası bir rejime tâbi olması ile vasıflanacaktır.

B. **1841 senesinden sonraki safha:** Mısır meselesinin halledilmesinden kısa bir müddet sonra Boğazlar meselesinin bir nizama bağlanması gayesi ile Londrada toplanan konferans neticesinde akdedilen mukavele ile Boğazlardan geçiş rejimi, sadece Türk hukuk kaideleri veya Türkiye ile muhtelif devletlerin yaptıkları antlaşmalar hükümleri ile düzenlenmek safhasından çıkmış ve milletlerarası bir tanzim esasına geçilmiştir. Zamanımızda dahi devam eden bu devre içinde muhtelif antlaşmalar yapılmıştır:

1. *Londra Boğazlar Antlaşması* (13 Temmuz 1841): Mısır meselesinin halli üzerine Türkiye, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusyanın iştiraki ile, Boğazlar meselesinin milletlerarası bir hal tarzına bağlanması için, Londrada bir konferans toplandı ve neticede bir antlaşma imzalandı.

Bu antlaşma ile Boğazların sulh zamanında bütün harb gemilerine kapalılığı hakkındaki kaide teyidedilmiş ve âkit devletler bu kaideye riayeti kabul eylemişlerdir (md. 1). Ancak, Sultan dost devlet elçilerine ait hafif harb gemilerinin Boğazlardan geçmesi için ferman vermeği kabul etmiştir (md. 2).

2. *Paris Antlaşması* (30 Mart 1856): Londra mukavelesini takibeden seneler içinde Osmanlı İmparatorluğu dahilî kargaşalıklara sahne oldu ise de, on iki sene müddetle harb olmadı. Ancak Çar I. Nikolay'ın Kudüsteki «makamatı mukaddese» meselesini bahane ederek, Ortodokslara imtiyazlı bir mevki sağlamak ve Rusyayı, Osmanlı tâbiiyetinde olan bütün Ortodoksların hamisi olarak kabul ve ilân ettirmek istemesi üzerine bu kısa barış devresi sona erdi. Fransa ve İngiltere müttefik olarak, Osmanlı İmparatorluğunun yanında bu harbe katıldılar. Sardunya ve Avusturya da ittifaka dahil oldular. Müttefik kuvvetlerin Kırıma yaptıkları çıkartmadan sonra Rus ordusunun yenilmesi üzerine Rusya, sulh istedi. 30 Mart 1856 da Pariste imzalanan sulh antlaşmasının 11. maddesi ile Karadenizin tarafsız bir hale gelmesini temin için gerek bu denizde sahili olan devletlerin ve gerek diğer devletlerin harb gemilerinin Karadenize girmiyeceği kabul olundu. 13. maddesi ise, gerek Osmanlı İmparatorluğunun ve gerek Rusyanın Karadenizde yeniden askerî tersane inşa ve mevcut tersaneleri de muhafazaya devam edemiyeceklerini tesbit etti.

Karadenizde harb gemisi bulundurulmaması ve Boğazların harb gemilerine kapalılığı kaidesine üç istisna konulmuştur:

a. Barış antlaşmasının 19. maddesine göre, Tuna nehri hakkında alınan kararların tatbikine yardımı olmak üzere, âkit devletler bu nehrin ağzında ikişer ufak harb gemisi bulundurmak ve bunları Boğazlardan geçirmek hakkına sahiptirler.

b. Barış antlaşmasına bağlı olarak aynı tarihte imzalanan Paris Boğazlar sözleşmesine göre, elçilikler hizmetinde bulunması mûtat hafif harb gemilerinin boğazlardan geçmesi hususunda, Sultanın müsaade vermek hakkı mahfuz tutulmuştur (md 2).

c. Yine aynı tarihte Pariste Türkiye ile Rusya arasında imzalanan bir anlaşmaya göre, bu iki devlet Karadenizdeki sahil hizmetlerinin görülebilmesi için onar hafif harb gemisini, bu denizde bulundurabileceklerdir.

3. *Londra Antlaşması* (13 Mart 1871): 1856 Paris antlaşması ile Karadenizin tarafsız hale konulması, Rusyanın tecavüz emellerine mani olduğu kadar haysiyetine de dokunmuştu. İlk fırsatta bu hükümlerden kurtulmayı istiyen Çarlık hükümeti, 1870 Fransız - Alman harbi sırasındaki Avrupa durumunu, bu emelinin tahakkukuna uygun bularak, Paris antlaşmasını imzalamış olan devletlere gönderdiği bir tamimde, kendisini bu antlaşmanın Karadenizi ilgilendiren hükümleri ile bağlı saymadığını bildirdi. Âkit devletlerin mütalâa ve muvafakatları alınmadan, bir antlaşmanın tek taraflı tâdili devletler hukuku prensiplerine aykırı bir hareket olması dolayısiyle, bu meselenin yeniden gözden geçirilerek bir karara bağlanması için Londrada bir konferans toplandı. Bu konferansta, 13 Mart 1871 tarihinde imzalanan antlaşmaya göre:

a. 1856 Paris Antlaşmasının Boğazlara dair bazı hükümleri ile aynı tarihte Türkiye ve Rusya arasında Karadeniz hakkında imzalanan antlaşma lağvedildi (md. 1).

b. Bu hal neticesinde Rus harb filosunun Karadenizde tekrar görünmesiyle hasıl olabilecek durumları önliyebilmek için, Boğazların harb gemilerine kapalılığı kaidesi teyidedilmekle beraber, Paris antlaşması hükümlerinin tatbikini sağlamak gayesi ile Sultanın sulh zamanında dost ve müttefik harb gemilerine Boğazları açabileceği kabul olundu (md. 2).

c. Ticaret gemilerinin eskiden olduğu gibi serbestçe Boğazlardan geçmek hakkına sahip oldukları kabul edildi (md. 3).

4. *Berlin Kongresi* (1878): 1877 senesinde Türkiye ile Rusya arasında başlıyan harb, Türk ordusunun Plevne ve Erzurumdaki kahramanca müdafaalarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun mağlûbiyeti ile neticelendi. Bu harbe son vermek üzere imzalanan Ayastafanos Antlaşması ile Rusya lehine yaratılan durumu yeniden gözden geçirmek ve Doğu meselesini tanzim eylemek için 1878 de Berlinde toplanan kongrenin sonunda imzalanan antlaşmada, Boğazlara müteallik yeni bir rejim tesis edilmemiştir. Bu antlaşmada, Boğazlardan sadece, Londrada 1871 de akdedilen antlaşmanın hükümlerinin yürürlükte olduğunun teyidi için bahsedilmiştir (md. 63).

Bu tarihten Birinci Dünya Harbine kadar Boğazların hukukî rejiminde bir tebeddül husule gelmemiş ve Boğazlar meselesi bir antlaşma konusu teşkil etmemiştir. Buna rağmen Boğazlar meselesi, muhtelif hâdiseler dolayısiyle siyaset sahnesinde günün mevzuu olmuştur.

5. *Sèvres Antlaşması* (20 Ağustos 1920): Boğazların harb gemilerine kapalılığı kaidesi, Birinci Dünya Harbinin başlamasından kısa bir müddet sonra, İngiliz filosu tarafından takibedilen Alman harb filosuna mensup Göben ve Breslau gemilerinin Boğazlardan geçmesi ile ihlâl olundu ve bu hâdiseyi takiben Osmanlı İmparatorluğu, Orta Avrupa devletlerinin yanında harbe katıldı. Bu harbin, Türkiyenin bulunduğu grupun mağlûbiyeti ile neticelenmesi üzerine, galip devletlerle Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Sèvres Antlaşmasının Boğazlara dair hükümlerini şöylece özetlemek mümkündür:

a. Boğazlardan geçiş: Antlaşman'ın 37. maddesine göre, gerek harb ve gerek sulh zamanında, bütün devletlere ait her nevi harb ve ticaret gemileri Boğazlardan serbestçe geçmek hakkına sahiptir. Aynı madde, Boğazların harb ve sulh zamanlarında, bütün devletlere mensup askerî ve ticarî uçaklara açık bulunduğunu da tesbit etmiştir.

b. İstanbulun vaziyeti: İstanbul ve Boğazlar, her vakit birbirlerine bağlı kalmış ve Boğazları eline geçirmek istiyen devletler daima İstanbula da sahip olmak emelini beslemişlerdir. Sèvres Antlaşmasında da aynı emel görülür. Gerçekten 36. maddenin ilk fıkrasında, Padişahın İstanbulda ikamet etmek ve Osmanlı Devletinin payitahtını orada bulundurmak hakkına sahip olduğu tesbit edilmiş ise de, mütaakıp fıkrada Osmanlı hükümetinin Sèvres Antlaşmasına ve buna bağlı diğer antlaşma ve mukavelelerin hükümlerine ve «bilhassa ırkî ve dinî ve lisanî ekalliyetlerin hukukuna sadıkane bir surette riayet etmekte tecvizi kusur ettiği takdirde», müttefik devletlerin evvelki fıkra hükmünü tadil edebilecekleri ve Osmanlı hükümetinin bu yolda verilecek bütün kararları önceden kabul eylediği hükme bağlanmıştır Hasılı İstanbul da Osmanlı Devletinin elinden çıkmış, sadece Padişah ve hükümetine, galip devletlerin arzu ettikleri müddetçe bu şehirde kalmak imkânı verilmişti.

c. Boğazlar komisyonu: Osmanlı hükümeti, antlaşmanın 38. maddesi ile, Boğazlardan geçiş serbestliğini temin için yeni tedbirlerin ittihazı lüzumunu kabul etmiş ve bu husustaki bütün salâhiyetlerini «Boğazlar Komisyonu» namı altında kurulacak milletlerarası bir komisyona havale etmiştir. Bk. BOĞAZLAR KOMİSYONU.

6. *Lausanne Antlaşması* (24 Temmuz 1923): Sèvres Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu sadece Boğazlar ve İstanbul üzerindeki hâkimiyetini değil; lâkin büyük anavatan parçalarını ve hepsinden daha mühim olarak istiklâlini kaybetmişti. Padişah hükümetinin kabul ettiği bu zilleti, devlet kurmak ve müstakil yaşamak vasıflarına sahip olan Türk milleti kabul etmedi. En iyimser müşahitlerin bile, galiplere mukavemeti bir hayal addettiği bu zamanlarda, bir yandan ordu silâhtan tecrit ve terhis edilirken, diğer yandan millet silâhlanıyor ve teşkilâtlanıyordu.

1919 yılında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) kumandası altında başlıyan İstiklâl Savaşı, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne'da imzalanan sulh antlaşması ile nihayete erdi. Bu antlaşmanın Boğazlara ait hükümlerini şöylece özetlemek mümkündür:

Lausanne Antlaşmasının 33. maddesi ile âkit devletler, Boğazlardan geçiş serbestliğini ve bu hususta imzalanan hususî bir mukavele hükümlerinin tatbik olunacağını kabul eylemişlerdir. Lausanne Antlaşması ile aynı tarihte imzalanan ve «Boğazların tâbi olacağı usul hakkında mukavelename» diye anılan bu vesikanın 1. maddesinde âkitler (Britanya İmparatorluğu, Bulgaristan, Fransa, İtalya, Japonya, Rumanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti Türkiye ve Yunanistan). «Boğazlar» tâbiri ile anılan Çanakkale boğazı, Marmara denizi ve İstanbul boğazında, harb ve sulh zamanında, havadan ve denizden serbest geçiş esasını kabul ettiklerini; 2. maddesinde ise Boğazlardan geçiş hususunda «Lâhika»da tesbit edilen esaslara göre hareket edileceğini kabul eylemişlerdir.

a. Boğazlardan geçiş: Lausanne rejimine göre, Boğazlardan gerek deniz ve gerek hava yolu ile geçiş harb ve Ticaret gemileri için ayrı rejimlere tâbi tutulmuştur:

a. Ticaret gemileri (Lâhika, §. 1): Bu deyim ile, belli ticaret gemilerinden başka, hastahane gemileri, yatlar, balıkçı gemileri ve askerî olmıyan uçaklar da kastedilmiştir. Bu gemilerin Boğazlardan geçişleri, dünyanın siyasî durumuna göre üç farklı rejime tâbi kılınmıştır:

1. Sulh zamanında: Sancağı ve hamulesi ne olursa olsun bu gemiler gece ve gündüz, Boğazlardan tamamen serbest olarak geçmek hakkına sahiptirler ve kılavuz almak mecburiyeti yoktur.

2. Harb zamanında (Türkiye tarafsız ise): Tamamen sulh zamanındaki rejim tatbik olunacaktır.

3. Harb zamanında (Türkiye harbe dahil ise): Tarafsız gemi ve hava gemileri Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdir. Ancak, bu serbestlikten istifade edebilmeleri için bu gemilerin «düşmana bilhassa kaçak eşya, düşman kıtaatı veya düşman tebaası taşımak sureti ile yardım» etmemeleri şarttır. Türkiye bu gemileri kontrol hakkına sahiptir. Bu kontrolün yapılabilmesi için hava gemileri Türkiyenin tâyin edeceği ve hazırlıyacağı bölgelerde yere veya denize inmeğe mecburdurlar.

Türkiyenin, düşman gemileri hakkında devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri almak hakkı vardır. Ancak bu tedbirler tarafsız gemilerin seyrüseferini zorlaştırmıyacak bir şekilde olacaktır ve Türkiye bu gemilere lüzumu halinde kılavuz teminini taahhüdetmiştir.

b. Harb gemileri (Lâhika, §. 2): Bu deyim ile, malûm harb gemilerinden başka yardımcı gemiler, asker taşıma gemileri, uçak gemileri ve askerî hava gemileri kastedilmektedir. Bu gemiler için de ticaret gemilerinin tâbi oldukları rejime muvazi olarak üç ayrı rejim kabul olunmuştur:

1. Sulh zamanında: Sancağı ne olursa olsun, bütün harb gemileri Boğazlardan gece ve gündüz serbest olarak geçmek hakkına sahiptir. Ancak bir devletin Karadenize geçecek harb gemilerinin azamî kuvveti, bu denizde kıyısı olan devletlerden en kuvvetli donanmaya sahip olanın donanmasından fazla olmıyacaktır. Bununla beraber, devletler her zaman ve her halde herbiri 10 000 tonilâtoyu geçmiyen azamî üç harb gemisini Karadenize göndermek hakkına sahiptirler. Boğazlardan geçen gemilerin miktarı hususunda Türkiye hiçbir sorumluluk kabul etmiyecektir.

2. Harb zamanında (Türkiye tarafsız ise): Geminin sancağı ne olursa olsun sulh zamanındaki kaideler yürüyecektir. Ancak sulh zamanı için konmuş tahditler, muharip devletlerin Karadenizdeki muhariplik hukukuna zarar verecek şekilde tatbik olunmıyacaktır. Diğer hususlarda deniz tarafsızlığına ait 1907 tarihli Lahey Mukavelesinin 13. maddesi hükümlerine riayet olunacak ve hava gemileri de, haklarında hususî bir mukavele imzalanıncaya kadar, adı geçen mukavele hükümlerine uyacaktır.

3. Harb zamanında (Türkiye harbe dahil ise): Tarafsız gemiler. sulh zamanındaki muameleye tâbi olacaklar ve bu gemilerin Boğazlardan geçişi, Türkiyenin düşman gemileri aleyhinde alacağı tedbirler dolayısiyle zorlaştırılmıyacaktır. Bu gayeyi sağlamak için Türkiye, bu gemilere kılavuz vermeği taahhüdetmiştir.

Hava gemileri ise, «Boğazlardan tehlike ve muhatara kendilerine ait olmak üzere» geçebileceklerdir. Ancak bunlar kontrole tâbi olup, bunu sağlamak için Türkiye tarafından hazırlanacak bölgelere inmeğe mecbur olacaklardır.

Denizaltı gemilerine gelince, bunlar ancak suyun yüzünden geçebileceklerdir.

b. Boğazlar Bölgesi ve Komisyonu: Boğazlardan ge-

çiş serbestliğini sağlamak için Boğazların etrafında gayriaskerî bir mıntaka tesis edilmiş (bk: BOĞAZLAR BÖLGESİ) ve Boğazların idaresini sağlamak için Türk delegesinin reislik edeceği bir Boğazlar Komisyonu (bk: BOĞAZLAR KOMİSYONU, II) teşkil olunmuştur.

7. *Montreux Antlaşması* (20 Temmuz 1936): Boğazların gayriaskerî bir hale getirilmiş olması, Lausanne Antlaşmasının en çok tenkide uğrıyan kısımlarından biri idi. Zira bu hal neticesinde Türkiye her hangi bir tecavüze uğradığı takdirde, bu hayatî mıntakayı müdafaada geç kalacaktı. Her ne kadar Boğazlar mukavelesinde milletlerarası bir garanti düşünülmüş ise de (md. 18), bu garantinin ne derece tesirli olacağı, üzerinde durulmağa değer bir husustu. Mamafih Lausanne Antlaşması imzalandığı zaman dünyanın siyasî istikbaline iyimserlikle bakılıyor ve Milletler Cemiyetinin sulhü koruyabileceğine inanılıyordu. Lâkin kısa bir zaman sonra bu inanç sarsılmış ve muhtelif devletler açık veya gizli olarak harb hazırlıklarına başlamıştı. Bu hal, Lausanne'da Boğazlardaki gayriaskerî bölge dolayısiyle konulmuş olan garantilerin tatbik kabiliyetini azaltmış, hattâ tamamen ortadan kaldırmıştı; 27 Mart 1933 te Japonya, Milletler Cemiyetini terk etti. 18 Ekim 1935 te Habeş Harbi dolayısiyle, İtalya aleyhine Milletler Cemiyetince alınan zecrî tedbirler yürürlüğe girdi. 7 Mart 1936 da Almanya tek taraflı olarak Locarno Antlaşmasını bozdu. Gayriaskerî olan Ren Bölgesi Almanlar tarafından işgal edildi. İtalyanın, zecrî tedbirlere rağmen, Habeş Harbini kazanması ile Doğu Akdeniz muvazenesi bozuldu. Dünyanın bu halinde 18. maddede verilen garantilerin tesirli olamıyacağı açık olarak gözüküyordu. Bunun üzerine 11 Nisan 1936 da, Türkiye Lausanne Antlaşmasını imzalamış olan devletlere bir nota göndererek Lausanne Boğazlar mukavelesinin tâdil edilmesini, gerek Türkiyenin ve gerek Boğazların emniyeti bakımından tatminkâr olacak ve Boğazlardan geçiş serbestliğini sağlıyacak yeni bir antlaşmanın imzalanmasını istedi. Milletlerarası antlaşmaların tek taraflı olarak, hukuk ve nezaket kaidelerine aykırı bir şekilde bozulmasının, diplomatik münasebetlerde kötü bir alışkanlık haline girdiği bu devirlerde, Türkiye tarafından yapılan bu, usulüne uygun ve makul teklifler gayet müsait karşılandı.

22 Haziran 1936 tarihinde Montreux (İsviçre) de Avustralya, Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Rumanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistanın iştiraki ile toplanan konferans, 20 Temmuz 1936 da Boğazlar için yeni bir rejim tesbit eden ve Lausanne'da imzalanmış Boğazlar mukavelesinin yerine kaim olacak olan bir mukavelenin imzalanması ile nihayete erdi.

20 sene müddetle meriyette kalmak üzere hazırlanan bu mukavele (md. 28) halen yürürlüktedir, ve ana hatlarını şöylece özetlemek mümkündür:

a. Ticaret gemileri: Bu gemiler, dünyanın siyasî durumuna göre dört ayrı rejime tâbi tutulmuşlardır:

aa. Sulh zamanında: Geminin sancağı ve yükü ne olursa olsun, gece ve gündüz tam bir geçiş serbestliği tanınmıştır. Kılavuz almak ihtiyarîdir (md. 2).

bb. Türkiye kendisini pek yakın bir harb tehlikesine maruz gördüğü zaman: sulh zamanındaki kaide yürür. Ancak gemiler Boğazlara gündüz girecekler ve Türk makamlarının göstereceği yollardan geçeceklerdir. Bu takdirde kılavuz almak mecburî olabilir (md. 6).

cc. Harb zamanında (Türkiye tarafsız ise): Gemilerin sancağı ve yükü ne olursa olsun, sulh zamanında tatbik olunan kaideler yürüyecektir (md. 4).

dd. Harb zamanında (Türkiye harbe dahil ise): Tarafsız devletlere ait gemiler, hiçbir suretle düşmana yardım etmemek şartı ile, sulh zamanındaki kaidelere tâbi olacaklardır. Ancak Boğazlara gündüz girilecek ve Türk makamlarının tesbit edecekleri yollardan geçilecektir (md. 5).

b. Harb gemileri: Bu gemiler de ticaret gemileri gibi, dünya siyasî vaziyetinin icaplarına uygun dört ayrı rejime tâbi tutulmuşlardır:

aa. Sulh zamanında: 1. Karadenizde kıyısı olan devletlerin harb gemileri, tonaja ait olmıyan ufak bazı kayıtlarla tamamen serbest olarak Boğazlardan geçmek hakkına sahiptir (md. 10, 11). 2. Karadenidz sahili olmıyan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri gemilerin tonaj toplamı 30 bin dir (md. 18 a). Ancak bu miktar 45 bin tona çıkarılabilecektir (md. 18 b). Şayet Karadenizde kıyısı olmıyan tek bir devletten bahsediliyorsa, bu denizde sadece zikredilen miktarların 2/3 ü bulundurulabilecektir. Her iki halde de bu gemiler Karadenizde en çok 21 gün kalabileceklerdir.

Boğazlardan geçiş ise, bir seferde geçecek gemilerin tonaj roplamı 15 bini aşmamak şartiyle serbesttir.

bb. Türkiye kendisini pek yakın bir harb tehlikesi ile karşı karşıya gördüğü zamanlarda: Türkiye tam bir hareket serbestliğine sahip olacaktır (md. 21). Ancak Türkiyenin böylelikle aldığı tedbirlerin yersiz olduğu hakkında, Milletler Cemiyeti Konseyi 2/3 ekseriyetle karar verir ve âkit devletlerin ekseriyeti de aynı mütalâada olurlarsa, Türkiye bu karara riayet edecek ve aldığı tedbirleri kaldıracaktır.

cc. Harb zamanında (Türkiye tarafsız ise): Tarafsız gemiler hakkında sulh zamanındaki kaideler tatbik olunacaktır. Muharip devlet gemileri ise, kaide olarak Boğazlardan geçemiyeceklerdir (md. 19).

dd. Harb zamanında (Türkiye harbe dahil ese): Harb gemilerinin geçiş rejimi tamamen Türk hükümetinin isteğine bırakılmıştır.

c. Hava gemileri: Sivil hava gemileri, Türk hükümetinin göstereceği yollardan ve önceden müsaade almak şartı ile Boğazlardan geçebileceklerdir (md. 23).

d. Boğazlar Bölgesi ve Komisyonu: Lausanne Antlaşması ile Boğazların etrafında tesis edilmiş olan gayriaskerî bölge kaldırılmış ve Boğazlar Komisyonunun bütün salâhiyetleri Türkiyeye devrolunmuştur (bk. BOĞAZLAR BÖLGESİ, BOĞAZLAR KOMİSYONU).

8. *Son Rus talepleri ve Türkiyenin cevabı* (1946): Her ne kadar Montreux Antlaşması henüz yürürlükte ve bunun değiştirilmesi için takibedilecek usul bu mukavelenin 28. ve 29. maddelerinde yazılı ise de, Rusya, 7 Ağustos 1946 tarihinde Türkiyeye verdiği bir nota ile:

a. Boğazların tâbi olduğu rejimin değiştirilmesini;

b. Meselenin sadece Karadenizde kıyısı olan devletlerden müteşekkil bir konferansta halledilmesini;

c. Boğazların muhtemel tecavüzlere karşı Rusya ve Türkiye tarafından müştereken müdafaa edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Türk Hükümeti, 22 Ağustos 1946 tarihinde yolladığı cevabî notasında:

a. Montreux Antlaşmasının ancak bu mukavelede düşünülmüş olan şekilde değiştirilebileceğini;

b. Meselenin bütün âkit devletlerin katılacağı bir konferansta hallolunabileceğini;

c. Boğazların müdafaasına gelince, Cumhuriyet Hükümetinin «Memleketi, nereden gelirse gelsin her türlü tecavüze karşı var kuvvveti ile müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatinde bulunduğunu» bildirdi.

Rusyanın, 24 Eylûl 1946 tarihli ikinci notasında ve Türkiyenin, 18 Ekim 1946 tarihli ikinci cevabî notasında da, esas itibariyle, aynı fikerler ileri sürülmüş ve bundan sonra bu mesele üzerinde yeniden nota teati edilmemiştir. Binaenaleyh hali hazırda Montreux Antlaşması hükümleri devam eylemektedir.

BOĞAZLAR REJİMİ, iki kara parçası arasından geçerek denizleri birbirine bağlıyan, nispeten dar, tabiî deniz geçitlerinden ibaret olan boğazların tâbi oldukları hukuk rejimi.

Bu rejim, boğazların çeşidine, niteliğine göre değişir ve her vakit milletlerarası anlaşmalara konu olmaz. Aşağıdaki üç şartın bulunması halinde bir boğaz, devletler umumî hukukuna değil, ilgili devletin iç hukukuna uyar: 1. Boğazın kıyılarının tamamı tek bir devletin hâkimiyeti altında ise; 2. Boğazın genişliği karasularının iki mislini, yani umumiyetle kabul edildiğine göre altı deniz milini, geçmezse; 3. Boğaz, aynı devlete ait iki kapalı denizi birbirine veya kapalı bir denizi açık bir denize bağlarsa.

Karadenizin kapalı bir Türk denizi olduğu, yani kıyılarının tamamen Türk hâkimiyeti altında bulunduğu çağlarda, İstanbul ve Çanakkale boğazları bu üç şartı da taşıdığından, bu boğazların hukuk nizamı, Türk iç hukukuna bağlı idi.

Bir boğaz, yukarda söylenen üç şartı aynı zamanda taşımıyorsa iç hukuk alanından çıkıp devletler hukuku alanına girer ve eski bir teamülün yarattığı geçit serbestliği rejimine uyar. Buna rağmen bazı boğazlar, birtakım milletlerarası anlaşmalara konu teşkil etmiştir. Haklarında bu nevi anlaşmalar yapılan boğazlar şunlardır: İstanbul ve Çanakkale boğazları, Sund, Büyük Belt ve Küçük Belt boğazları, Magellan boğazı ve Cebelüttarık boğazı.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları: Aralarında Marmara denizi bulunan İstanbul ve Çanakkale boğazları Karadenizi Ege denizine ve dolayısiyle açık denizlere bağlar. İstanbul boğazının uzunluğu 31,7 km, genişliği 660 - 3 300 m, Marmara denizinin uzunluğu tahminen 280, genişliği en fazla 80 km ve Çanakkale boğazının uzunluğu 61,8, genişliği 1,25 - 7,5 km kadardır.

Fevkalâde önemli coğrafî, iktisadî ve askerî durumları dolayısiyle bu boğazlar eski zamanlardan beri mücadele konusu olmuş ve bu bölgenin hukuk rejimini tesbit için birçok anlaşmalar yapılmıştır. Bu boğazlar etrafındaki mücadeleler, yeryüzündeki öbür boğazlarınkine göre o kadar geniş olmuştur ki, Boğazlar rejimi, Boğazlar meselesi ve hattâ sadece Boğazlar denildiği vakit, İstanbul ve Çanakkale boğazları hatırlanır. Bu boğazların tâbi olduğu hukukî rejim için bk. BOĞAZLAR MESELESİ.

Sund, Büyük Belt ve Küçük Belt Boğazları: Baltık denizini Kattegat ve Skagerrak yolu ile açık denizlere bağlıyan Sund (en dar yeri 3,8 km), Büyük Belt, (genişliği 18-30 km) ve Küçük Belt (en dar yeri 700 m) boğazları İsveç sahilleri ile Jutland yarımadası ve Fünen ile Seeland adaları arasında, aşağı yukarı birbirlerine paralel bir şekilde, yer almışlardır. Sund boğazı İsveç sahilleri ile Danimarkaya ait Seeland adası arasından geçer. Büyük ve Küçük Belt boğazlarının sahilleri ise tamamen Denimarkanın hâkimiyeti altındadır. Gerçekten, Büyük Belt, Seeland ve Fünen adaları; Küçük Belt ise Fünen adası ile Jutland yarımadası arasından geçer. Danimarka, uzun zamandan beri, hem boğazlar üzerindeki hâkimiyet hakkına dayanarakve hem de fenerler, şamandıralar ve başka seyir işaretlerinin bakımı için yaptığı masraflara karşılık olmak üzere, boğazlardan geçen gemilerden bir müruriye resmi alırdı. Yüzyıllar boyunca süren bu hal, XIX. yüzyılda milletlerarası ticaretin gelişmesi sonunda denizlerdeki seyrüseferin çoğalması ile, denizci devletlerin itirazlarına yol açtı. Danimarkanın aldığı müruriye resmi, yaptığı hizmetlere göre çok yüksek bir meblâğ teşkil ediyordu. Denizci devletler, bu meseleyi düzenlemek için Kopenhag'da toplandılar. Çetin müzakerelerden sonra, 14 Mart 1857 tarihinde bir antlaşma yapıldı. Kopenhag antlaşması diye anılan bu antlaşma gereğince Danimarka, boğazlardan geçen gemilerden müruriye resmi almaktan vazgeçti. Yine aynı antlaşma hükümlerine göre, Danimarka boğazlardan geçişi mümkün kılacak bütün tedbirleri almayı, fenerlerin, şamandıraların ve geçit işaretlerinin bakımına devam etmeği ve gerekirse yeni fener ve işaretler koymağı kendi üzerine alıyordu. Buna karşılık öbür âkit devletler, Danimarkaya bir defaya mahsus olmak üzere ve geçit hakkının satın alınması demek olan bir ücret vermeği kabul etmişlerdi. Halen yürürlükte olan bu antlaşma hükümlerine göre, Baltık denizi boğazlarından geçiş serbesttir.

Magellan (Magalhães) Boğazı: Amerika kıtasının güney ucunda bulunan, Atlas Okyanusu ile Pasifik Okyanusunu birbirine bağlıyan Magellan boğazının genişliği 4-18 km arasında değişir ve uzunluğu 485 km kadardır. 1881 de Buenos-Aires'te, Arjantin ve Şili arasında yapılmış bir mukavele, bu boğazın hukuk rejimini tesbit etmiştir. Bu mukavele hükümlerine göre, Magellan boğazının daimî tarafsızlığı kabul olunmuş ve bu tarafsızlığı sağlamak için sahillerde askerî tahkimat ve savunma tedbirlerinin alınmıyacağı kararlaştırılmıştır. Yine aynı mukavele ile, bütün devletler gemilerinin Magellan boğazından serbest olarak geçebilecekleri de hükme bağlanmıştır.

Cebelüttarık Boğazı: Atlas Okyanusu ile Akdenizi birbirine bağlıyan, 14,6 km genişliğindeki Cebelüttarık boğazından geçişi düzenliyen milletlerarası bir antlaşma yoktur. Uzun zamanlardan beri kabul edilegelen teamüle uygun olarak, bu boğazdan geçiş serbesttir. Cebelüttarık boğazına dair tek milletlerarası belge, 8 Nisan 1904 tarihinde İngiltere ile Fransanın birlikte yayımladıkları bir beyannamedir. Bu beyanname ile adı geçen devletler, Cebelüttarık boğazının Fas sahillerinde askerî tahkimat ve stratejik tesislerin inşasına müsaade etmiyeceklerini ilân etmişlerdir.

BOĞAZLARIN MÜDAFAASI, Türk topraklarının kuzey, batı ve güney kıyılarının deniz ulaştırmasını sağlaması, Marmara bölgesindeki kara, hava ve deniz üslerimizin kapıları olması dolayısiyle İstanbul ve Çanakkale boğazları askerlik bakımından çok önemlidir. Karadeniz, Akdeniz ve başka denizlerin kıyılarındaki devletlerin deniz temaslarını sağlaması bakımından Boğazlar, bütün dünya milletlerinin ilgisini çekmiştir.

XVII. yüzyıldan beri Karadenizli ve Akdenizli devletler arasında siyasî ve askerî bir konu olan Boğazlar, son yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinin de ilgilenmesi ile daha şümullü bir mahiyet almış bulunmaktadır. İkinci Dünya Harbinde uçakların ve yüzlerce uçağı üzerinde taşıyan uçak gemilerinin oynadığı rol göz önünde bulundurulursa, Karadenizin ve onun kapısı olan Boğazların artan askerî önemi daha iyi anlaşılır. Karadenizden Akdenize doğru yapılacak teşebbüslerde de Boğazlar önemlidir. Marmara ve Karadenizde kuvvetli deniz üslerini elinde bulunduran bir devletin Akdenize yönelteceği hareketlerde başarılar sağlaması imkânı artar.

Boğazların durumu ve ileri müdafaa hatları: İstanbul boğazı (Yun. Bosporos Thrakios) veya Karadeniz (Pontos Eukseinos) boğazının uzunluğu 31,7 km, eni: Karadeniz methalinde 4,7 km, Kavaklarda 1,5 km, Yenimahalle-Sütlüce arasında 925 m, Büyükdere koyunda 3,3 km, Rumelihisarında 660 m, Marmara (Propontis) methalinde de 2,5 km dir. Yunanlılar devrinden son zamanlara, yani uçak devrine kadar, bu boğazın strateji merkezleri, onu üçe bölen en dar yerleri olan Kavaklar (Hieron)la Rumelihisarı (Hermaion) nda bulunuyordu. Uzunluğu 61,8 km, eni de 1,25 - 7,5 km olan Çanakkale (Hellespontos) veya Akdeniz (Mesogeios Thalassa) boğazı, strateji bakımından üç bölgeye ayrılır: 1. Ege (Aigaios Pontos) methali veya Güney methali (Stomion notion; Seddülbahir-Kumkale arasındaki eni 3,6 km) nden Çanakkale (Dardanellia) şehrine kadar olan 23 km lik mesafe, ki buradaki en geniş yer 7,5 km dir. 2. Çanakkaleden Nağara burnuna kadar olan 6,5 km lik mesafe; boğazın en dar kısmı buradadır (Çanakkale-Kilidülbahir [Kynossema] eni: 1,25 km Nağara-Bigalı Kale eni: 1,95 km); Yunanlı yazarlara göre en dar yer, Nağara burnunun hemen kuzey doğusunda bulunan meşhur Abydos mevkii ile Rumeli tarafındaki Sestos mevkii arasında idi (eni: 1295 m). 3. Nağaradan Gelibolu (Kallipolis) ya kadar olan 32 km lik mesafe (Marmara methali [Stomion Kallipoleon] nin eni: 3,2 km; Gelibolu Çardak koyu, eni: 5,8 km; Burgaz deresinin deltası önünde: 2,9 km); Yunanlıların meşhur Arisbe mevkii, Anadolu kıyısında bu bölgede, Abydos'un kuzeydoğusunda bulunuyordu. Her iki boğazın da akıntılı (Çanakkale: saniyede 1,5 m ye, Boğaziçi: saniyede 1,45 m ye kadar), kıyılarının engebeli ve oldukça yüksek yamaç ve tepelerle (Çanakkale: 50 - 100 m, Bakacak tepesi 253 m; Boğaziçi: 50-100 m, Kocataş 247 m, Yuşa tepesi 195 m) çevrili olması, bilhassa uçak devrinden evvel, Boğazların müdafaası için tabiî bir yardım teşkil etmiştir.

Karadeniz tarafında önü açık bulunan İstanbul boğazına nazaran, Çanakkale boğazının müdafaası bazı hususiyetler taşımaktadır. Birçok ada ve takımadalar serpili, Girit-Karpatos-Rodos adalariyle de çevrili bulunan Ege denizi - uçak devrinden evvel - Çanakkale müdafaasının denizdeki ileri hattını teşkil etmiştir. Gerek yelken, gerek buhar devrinde, kuvvetli bir donanmaya sahip olan, yani Ege denizine hâkim bulunan bir devletin, Çanakkaleye yaklaşmak istiyen düşman gemilerini bu denizde karşılaması pek tabiî olmuştur. Mayin ve denizaltı devrinde de, Ege denizinin bu hususiyeti kendini göstermiştir. Bu denizdeki geçitlerde denizaltı gemileri ve mayinlerle bir müdafaa düzeni kurup, Ege'ye girecek olan düşman harb ve ticaret gemilerinin geçişlerine mani olmak mümkündür, nitekim İkinci Dünya Harbinde Almanlar Girit adasını işgal ederek bu hatlarda manialar vücuda getirmiş ve Akdenize hâkim olan Müttefik donanmasının ve ticaret gemilerinin Ege'ye girmesine müsaade etmemişlerdir. Birinci Dünya Harbinde, Çanakkale yakınlarında bulunan adalar (geride: Limni ile Semendirek; önde: İmroz ile Bozcaada) ın Boğaza karşı üs olarak kullanılması, Lausanne Antlaşmasınca da İmroz ile Bozcaada'nın Çanakkale için bir ileri müdafaa hattı olarak kabul edilmesi (Limni ile Semendirek'te [Sèvres Antlaşmasında, fazla olarak: Midilli] de tahkimat yaptırılmaması), Ege denizinin bu hususiyetini gösterir. İstanbul boğazının müdafaasında, tabiî bir ileri deniz müdafaa hattı yoktur; bu vazifeyi mayin, uçak gemileri ve donanma görür.

Tarih boyunca, Boğazları elde bulunduran devletler umumiyetle - bazı haller müstesna - Anadoluya da hâkim oldukları için, Boğazların karadan müdafaasında daha ziyade Avrupa cihetinden gelecek bir akın göz önünde bulundurulmuştur. Bu müdafaanın kara ileri hatları geniş ölçüde Doğu Trakyada, daha dar ölçüde de, Balkan Harbi sıralarında teklif edilen Enez (Enos veya Aynos) -Midye hattında bulunmaktadır. Sèvres Antlaşmasında, Rumeli tarafında kesiksiz bir bölge olarak, Saros körfezinde Karaçalı - Karadeniz sahilinde Podima; Anadolu cihetinde de yine kesiksiz bir bölge olarak, Edremit körfezinde Kemer İskelesi - Karadeniz sahilinde Akabedr hattı tesbit edilmiş, yalnız İstanbul boğazının en dar müdafaası için de Marmara sahilinden Çekmece-Çatalca Sinekli-Podima (Karadeniz) hattı bırakılmıştır. Bu hattın gayriaskerî bölge hattı olması, onun stratejik önemini belirtir. Lausanne Antlaşması, her iki Boğazı da ayrı ayrı mütalea ederek, Boğazların müdafaasını (gayriaskerî bölge olarak) ikiye bölmüştür: 1. Çanakkale için, Rumeli tarafında, Saros körfezinde Bakla Burnu-Marmarada Kumbağı; Anadolu tarafında da, Bozcaada karşısında Eski İstanbul Burnu-Marmarada Karabiga hattı. 2. İstanbul boğazı için Rumeli yakasında Marmarada küçük Çekmece-Karadeniz sahilinde Çifte Alan; Anadolu cihetinde de, Marmarada Maltepe-Karadeniz sahilinde Karaburun hattı; hepsi için bk. BOĞAZLAR BÖLGESİ. İstanbul boğazı için çok daha dar bir ölçüde de Çatalca hattı (Büyük Çekmece-Terkos gölü, 30 km) tabiî bir müdafaa hattı teşkil eder.

1356 tarihine kadar Boğazlar: Karadeniz-Marmara-Ege denizi yolları üzerinde Avrupa ve Asya kıtaları arasında kestirme ve dar olduğundan dolayı kolay geçilir bir köprü vazifesini gören İstanbul ve Çanakkale boğazlarının stratejik ve jeopolitik önemi, tarihten önceki çağlarda başlamıştır. Asyadan Avrupaya göç eden Alpin ırkın bir kısmı, daha sonra da Avrupadan Asyaya taşınan Hellen - öncesi kavimlerden birçoğu bu geçitlerden istifade etmiştir.

Yunan sömürgeciliği devrinde Boğazlarda şimdiki mânasiyle müdafaa tesisleri yoktu. Ancak Karadeniz seferlerini emniyet altında bulundurmak için, stratejik noktalarda kale ve hisarlar inşa edilmişti. Bu noktalarda seyrüsefer kontrol edilir ve ara sıra da mürurîye vergisi veya baç alınırdı. Bu bölgelerdeki ilk büyük askerî olay M. Ö. VI. yüzyılda olmuştur. 512 yılında, Pers kıralı Büyük Dareios (Dârâ), İskitleri batıya doğru kovalarken, İstanbul boğazının en dar yerinde (Rumelihisarı), Sisamlı mühendis Mandrokles vasıtasiyle sallar üstüne bir köprü kurdurarak 700 000 kişilik ordusunu Anadolu sahilinden Rumeliye geçirmiştir. İran-Yunan harbleri sırasında da, I. Kserkses (Serhas) Çanakkale geçidinde biri 360, öbürü de 314 sal üstünde yapılmış iki köprü üzerinden, ordusiyle birlikte Asyadan Avrupaya akın etmiştir. Yunanlıların Peloponnesos harbinde Çanakkale boğazında iki büyük deniz muharebesi olmuştur. Önce, 411 yılında Atina donanması boğazın en dar yeri olan Kynossema (şimdi: Kilidülbahir) mevkiinde Sparta donanmasına galip gelmiş, fakat Eylûl 405 te Spartalı kumandan Lysandros'un donanması, Kallipolis (Gelibolu) - Lampsakos (Lâpseki) hattının güneyinde, Rumeli yakasındaki Aigos Potamos (şimdi: Karaova) mevkiinde Atina donanmasını mağlup etmiştir. İran-Makedonya harbi sırasında, Çanakkale, Avrupadan Asyaya akın için bir köprü vazifesini görmüş ve Büyük İskender M. Ö.

334 yılı baharında III. Dareios (Kodomanos)a karşı yürürken, 30 000 - 40 000 kişilik ordusiyle Çanakkalenin orta bölgesinde karşıya geçerek Arisbe (şimdi: Musaköy'ün kuzeyi) şehrinde ilk Asya karargâhını kurmuştur. İskender'in ölümünden 5 yıl sonra, 318 de, halefleri İstanbul boğazının yukarı kısmında büyük bir deniz muharebesi yapmışlardır. İskenderin generallerinden olup Antipater'in halefi olarak Makedonya tahtı naipliğinde bulunan Polysperkhon'un amirali Kleitos, önce Antigonos Monophthalmos'un amirali olan Nikanor'un 17 gemisini batırmış, 40 ını da hasara uğratmış, fakat az sonra Çanakkale cihetinden 70 gemi takviye alan Nikanor, sonunda Kleitos'u mağlup etmiştir. Roma ordularının Asyaya geçişleri M. Ö. 191 yılında Çanakkale üzerinden olmuş, Pontos harbinde Mithradates ile Roma generali Sulla M. Ö. 84 te Çanakkaledeki Dardanos şehrinde bir antlaşma imzalamışlardır.

Bizans İmparatorluğunun kuruluşu devrinde, Büyük Konstantinos'un oğlu Krispos, 324 yılı yazında, âsi Likinios (Licinius) un donanmasını Çanakkale boğazında mağlup etmiş, daha sonra bu boğazın Rumeli yakasının orta kısmındaki Sestos mevkiinde bir deniz üssü kurulmuştur. Daha eski devirlerden beri zaten Sestos'un karşısında, Anadolu sahilindeki Abydos (Aydos) mevkiinde, Akdenizden gelen gemilerden geçiş resmi alınmakta idi; Bizans gümrüğü de burada kurulmuştu. 507-512 yıllarında imparator Anastasios, Bulgarlara karşı Marmara kıyısındaki Selymbria (Silivri) dan Karadeniz sahilindeki Skylla (Podima ile Ormanlı arası) ya uzanan «Uzun Sur» u yaptırmış, Büyük İustinianos (hük. 527 - 565) da, Gelibolu berzahı (Thrakike Khersonesos) ile asıl Kallipolis'teki surları tamir, Sestos'taki kaleyi de takviye etmiştir. İstanbul boğazında da, şehrin müdafaası zamanlarında Leandros kulesi (Kızkulesi)-nden Sarayburnuna kadar, Khrysunkeras (Haliç) methalinde de Sykai (Galata) ile Sirkeci arasında (ayrıca Çanakkalede Abydos'ta) zincir gerilirdi. Leandros kulesi, hazarda Karadenize çıkacak olan gemilerin geçiş resmi yeri idi. Boğazın en dar kısmında da karşı karşıya iki hisar vardı. Şimdiki Kireçburnuna o zaman «Karadenizin kilidi ve kapısı» (Kleides kai keithra tu Pontu) dendiği gibi, Kavaklarda da Cenevizlerinkinden evvel birer Bizans kalesi bulunmuş olması gerek. Herakleios zamanında, 627 de Avarlarla İranlılar İstanbul boğazına saldırmışlar, 668 yılında da Emevî donanmalarının yıllık akını başlamış ve Araplar Çanakkaleyi geçerek Haliçe kadar sokulmuşlardır. 672 deki akın daha şiddetli olmuş ve İstanbul muhasara edilmiştir. 678 deki sulhun 717 de bozulması üzerine Arap donanması yine Çanakkalede görünmüş ve aynı yılda Arap kumandanı Mesleme, askerlerini Abydos veya Lampsakos'tan Arap gemileri ile Rumeli tarafına geçirmiş, IX. yüzyılda Arap akınları devam etmiştir. 813 ve 924 te Bulgarlar İstanbulu muhasara etmişler, 860 ve 1048 de de Varyag (Vareg) gemileri Karadeniz boğazını aşarak Marmaraya girmişlerdir. 992 de, uzun mücadeleden sonra, Bizanslılarla Venedikliler arasında Çanakkale hakkında ilk defa bir anlaşmaya varılmıştır. Godefroy de Bouillon'un kumandasındaki I. Haçlı ordusunun 1096 yılında Boğaziçinde Bathykolpos (Büyükdere) çayırında karargâh kurmuş olduğu söylenir. 1190 da da Friedrich Barbarossa'nın kumandasındaki III. Haçlı ordusu Çanakkale yolu ile Avrupadan Asyaya geçmiş, 1203 te, IV. Haçlı ordusu da, donanması vasıtasiyle, aynı yolu takip etmiştir. Bu iki sefer arasında 1194 te, Pisa - Venedik savaşlarında, Pisa korsanları Çanakkaleye girerek Abydos'a kadar ilerlemiş ve oralarını yağma etmiş, daha sonra XII. yüzyıl sonlarında, amiral Gafforio'nun kumandasındaki Ceneviz donanması, Pisa'lılara yardım eden Bizans amirali Steiriones ile Çanakkale içinde, Sestos üssü yakınlarında çarpışmış, fakat sonunda mağlup olmuştur. IV. Haçlı seferinden sonra Boğazların hâkimiyeti bir aralık Venediklilere geçmişse de, Latin İmparatorluğunun sukutu ile bu hâkimiyet Bizanslılara iade edilmiştir. XIII. - XIV. yüzyıllarda Çanakkale, Venedik - Cenova rekabetine sahne olmuş, Venedik donanması birkaç defa boğazı geçerek İstanbul önlerinde Ceneviz gemileriyle çarpışmıştır. İstanbul boğazında, Anadolu Kavağının bir tepesindeki Yoros (Yun. Ourios?) veya Ceneviz kalesi bu devirden kalmadır; Rumeli Kavağının kuzeyindeki İmros kalesi (Hieron Rhomelias) de öyle olsa gerek. Bu rekabet yıllarında, XIV. yüzyıl başlarında, Çanakkalenin hâkimiyeti, II. Andronikos'un hizmetinde bulunan Katalonyalı Ruggero da Flor'a geçti, fakat sonra imparatorun emriyle bunun katli (1307) üzerine Katalonyalı askerler isyan edip Çanakkaleyi de yağma ettikleri sırada, Bizansa yardım eden Ceneviz donanması Geliboluyu muhasara etti ise de, şehre hâkim olamadı, 1311 de de Katalonyalılar boğazdan çekildiler. Aynı yıllarda Çanakkale sahnesine Türkler de girdiler. Türkmen beylerinin ilk temaslarından sonra, 1332 de Aydınoğlu Umur Bey Saruhan oğlu ile birlikte Geliboluyu muhasara etti, bu muhasara, Umur Bey tarafından irili ufaklı 250 gemi vasıtasiyle 1341 de tekrarlandı ve nihayet VI. İoannes Kantakuzenos zamanında, 1356 da, Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşanın kumandasındaki Türk kuvvetleri, Çanakkalenin yukarı kısmında, gemilerle, Çardak'tan, Gelibolu'nun 30 km güneybatısında bulunan Çempe (Tzympe) ye geçtiler; az sonra da Gelibolu zaptolundu ve Boğazlar tarihinde yeni bir fasıl başladı.

1356 dan 1809 a kadar Boğazlar: Çanakkalenin Rumeli yakasında yerleştikten sonra, Süleyman Paşa Geliboluyu tahkim, Çardak'ta da bir kale inşa ettirdi. Bizans imparatorunun imdat için Papaya yaptığı müracaat üzerine Savoia kontu Amedeo'nun kumandasında bir donanma henüz tahkimatı zayıf olan Çanakkaleye girerek 1366 da Geliboluyu alıp Bizanslılara verdi ise de ertesi yıl Türk kuvvetleri şehri geri aldı. Yıldırım Bayezit her iki boğaza da ehemmiyet vererek, önce 1390 da Çanakkalede «Boğazlar Muhafızlığı» nı kurdu, Gelibolu limanında iki kale yaptırarak burada müdafaa için zincir germe tertibatını da aldırdı, ve boğazın ilk muhafızı Sarıca Paşa zamanında bu liman Osmanlı bahriyesinin üssü haline getirildi. Bundan sonra Bayezit, 1393 te İstanbul boğazında «Güzelcehisar» (Anadoluhisar) ı yaptırdı, aynı zamanda boğazın yukarı kısmındaki Yoros kalesini de ele geçirdi. Niğbolu zaferi yılında, bir Fransız amiralinin kumandasındaki müttefik donanma, sonra da Tomasso Mocenigo'nun kumandasındaki Venedik donanması, Çanakkaleden geçerek 2 Eylûl 1396 da İstanbul önlerine gelebildiler, 1399 da Bauciquaut'nun kumandasındaki filo da Çanakkaleyi geçerek İstanbula vardı ve 1403 teki Ankara hezimetinden sonra, Çanakkalenin hâkimiyeti bir aralık Bizanslılara geçti. I. Mehmet zamanında vaziyet düzelerek Gelibolu yeniden tahkim edildi ise de, Pietro Loredano'nun kumandasındaki Venedik donanması Çanakkaleye girerek Çalı Bey'in idare ettiği donanmamızı 29 Mayıs 1416 da Gelibolu önünde hezimete uğrattı. Bunun üzerine, boğazın Anadolu cihetinde yeniden Türk tahkimatı yapıldı, 1427 de İtalyan donanması Çanakkalede durduruldu, 1430 da da

Venediklilerin Çanakkaleyi geçme teşebbüsü tekrar akamete uğratıldı. II. Murat devrinde 1444 teki Szeged (Segedin) antlaşmasından sonra müttefiklerle muharebenin tekrar başlaması üzerine, ordumuzun Avrupaya geçmesine mani olmak maksadiyle düşman donanması Çanakkaleyi abluka etmişse de, kuvvetlerimiz İstanbul boğazından Avrupaya geçmiştir. İstanbulun fethinden evvel II. Mehmedin 1452 de Rumelihisarında «Boğazkesen» (Yun. Laimokopie) kalesini yaptırması, Anadolu Kavağındaki Yoros kalesini de takviye etmesi, 1453 teki muhasara esnasında Haliç zincirinin gerilmesi, Ceneviz ve Papalık donanmalarından birkaç geminin Çanakkaleyi aşarak İstanbula gelebilmeleri, 70 Türk gemisinin karayolu ile Haliçe indirilmesi, 350 gemilik Türk donanmasının önce Baltaoğlu Süleyman Beyin, sonra da Hamza Beyin kumandasında yaptıkları savaşlar, ilk defa Türk kara kuvvetlerinde kullanılan muazzam toplar ve nihayet 29 Mayıs 1453 te İstanbulun fethi, Boğazların askerî tarihinde başlı başına bir fasıl teşkil eder. Bk. İSTANBUL, Tarih.

Fetihten sonra, Boğazların ve topçu ateşinin önemini anlıyan Fatih Sultan Mehmet, 1462 de Çanakkalenin en dar yerinde, biri Rumeli öbürü de Anadolu tarafında olmak üzere Kilidülbahir ve Kale-i Sultaniye (Çanakkale) adiyle tanınan kaleleri yaptırarak, bunları 30 büyük ve birçok küçük toplarla tahkim etmiştir. Bu sayededir ki 1464 te Venedik donanmasının Çanakkaleyi zorlama teşebbüsü akim kalmış, ve XVII. yüzyıl ortalarına kadar her iki boğaz da sakin bir devir geçirmiştir. Bu sükûnet 1635 te başlıyan Girit seferiyle ihlâl edilerek, 1657 ye kadar Çanakkale birçok deniz muharebelerine sahne olmuştur. 1645 te Venedik donanmasından 20 kalyonun, amiral Tomasso Morosini'nin kumandasında boğazı ve Bozcaadayı abluka etmesi üzerine, Türk donanması boğazdan çıkarak, Saros körfezindeki düşman donanmasını uzaklaştırmıştır. 1647 de Venedikliler Çanakkaleyi yine muhasara altına almış, 1648 de Türk donanması yine huruç etmiş, aynı yılda Gian Battista Grimani donanması fırtınadan batmıştır. Kara Murat Paşa 13 Mayıs 1654 te Kilidülbahir ve Çanakkale önünde Venedik donanmasiyle çarpışarak amiral Giuseppe Dolfin (Delfino) i mağlup etmiş, fakat 1656 da kapudan-ı derya Sarı Kenan Paşa, Karanlık Liman civarında Venedikli amiral Lorenzo Marcello'ya mağlup olmuştur. Nihayet Köprülü Mehmet Paşa devrinde, Türk donanması kumandanı Topal Mehmet Paşa'nın 1657 de Çanakkaleden huruç etmesi üzerine, «Kör Kaptan» lâkabiyle tanınan Venedikli amiral Lazzaro Mocenigo 13 - 19 Temmuz 1657 de boğazın Kepez mevkiinde donanmamızla harbe tutuşarak maktul düşmüş, Venedikliler yenilmiş, abluka da sona ermiştir. Bu muharebelerde kalelerimizin kifayetsizliğini gören Köprülü, 1659 da, Çanakkaleyi bir kat daha tahkim ederek, methalinde Rumeli tarafındaki Seddülbahir kalesini, Anadolu cihetinde Kumkaleyi yaptırmıştır. Venediklilerin deniz hâkimiyeti de zaten sona ermiş bulunuyordu.

Fakat aynı yüzyıl ortalarında, bu sefer Karadeniz cihetinde yeni bir düşman belirmişti. 20 Temmuz 1624 te Don Kazakları 100 den fazla gemi ile İstanbul boğazına akın ederek, Yeniköye kadar Boğaziçini yağma ve tahrip ettiler. Bunun üzerine, kapudan-ı derya Topal Recep Paşanın teklifiyle IV. Murat zamanında, 1628 de Kavaklarda «kilid-ül-bahir» denilen kaleler inşa edilmiş ve bunlara Boğaz Hisarı (Kavak Hisarı) denilmiştir. 3 Temmuz 1700 de Rusların Boğazlardan serbest geçiş isteklerinin reddi ve aynı yüzyılda Türk-Rus harblerinin başlaması üzerine buralardaki tahkimata hız verilmiştir. 1768 de İstanbul boğazındaki kaleler tamir ve takviye edilmiş, 1773 te boğazın dışında, Rumeli sahilinde Kilyos (= Kale-i Belgradcık), Anadolu tarafında da Irva (= Kale-i Revancık), boğaz methalinde de Fener kaleleri (Kale-i Fener-i Rumeli, Kale-i Fener-i Anadolu) olmak üzere 4 kale meydana getirilmiş, daha sonra boğazın yukarı kısmında, Kavaklarla Karadeniz arasında, Rumeli sahilinde Garipçe, Büyük Liman tersanesi, Anadolu tarafında da Poyraz Limanı kalesi olmak üzere 3 kale daha yaptırılarak. bu 7 kale (= kılâ-i seb'a), «Boğaz nazırı» unvanını taşıyan bir amirin emrine verilmiş, gece boğazdan geçmek de yasak edilmiştir. Bu teşkilâtı meydana getiren, Cezayirli Gazi Hasan Paşadır. III. Selim 1794 te, Fransadan ve İsveçten mütehassıslar getirterek kaleleri teftiş ettirmiş ve bunların tavsiyesi üzerine 1775 te başlıyan takviye işine devam edilmiş ve muhafız sayısını 500 den 1000 e çıkarmıştır. Diğer taraftan, 1768 deki Türk-Rus harbi sırasında, Çeşme deniz muharebesinden sonra. İngiliz amirali Viscount George K. Elphinstone'un tavsiyesi üzerine Rus amirali Aleksey G. Orlov, boğazı zorlamak niyetiyle Temmuz 1770 te Çanakkale önüne gelmiş, bu arada Türk hizmetinde bulunan Fransız generali François Baron de Tott ile Türk istihkâm subayları kaleleri tahkim etmişler, 26 Temmuzda Ruslar boğaza girerek Kepez'e kadar ilerliyebilmişlerse de, Nağara'daki Türk donanmasının ve kalelerin tazyiki üzerine, geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır. Baron de Tott'un nezareti altında Çanakkale 1773-1775 yıllarında yeniden tahkim edilmiştir. XIX. yüzyıl başlarında Karadeniz boğazı methalindeki kalelere ek olarak, Kavaklardan Kireçburnuna kadar muhtelif tabyalar inşa ettirilmiştir: yukarı kısımda, Rumeli sahilinde Telli Tabya ile Rumeli Kavağı tabyası, Anadolu tarafında da Anadolu Kavağı ile Yuşa tabyaları olmak üzere 4 kale (Kılâ-i erba'a), daha aşağıda Kireçburnu tabyası ile hepsi 5 kale. Aynı zamanda Yenice Göksu (Anadoluhisarının o zamanki adı) ile Boğazkesen kaleleri de ihmal edilmemiş. 1807 de Hisarlarda ayrıca tabyalar meydana getirilmiş, Anadoluhisarı yakınında bir tophane yaptırılmış, aynı yılda boğazdaki 7 kaleye Trabzondan getirilen 2000 er daha ilâve edilmiştir. 1805 te İstanbul boğazının yukarı kısmındaki tabyalarda 300 kadar top vardı. Çanakkalede Baron de Tott'un meydana getirdiği tahkimat zamanla harap olmağa başlamış, 1805-1807 yıllarında Türk hizmetinde bulunan Juchereau de Saint-Denis adında bir mühendis III. Selim'in talebi üzerine bu kaleleri tetkik ederek, bunların kifayetsiz olduğuna dair bir rapor vermiştir. Kaleler hakikaten kifayetsiz imişler, çünkü Napoléon harbleri sırasında, İngiliz amirali Sir John T. Duckworth'ın kumandasında bulunan, 7 harb gemisi, 2 fırkateyn ve birçok korvetten müteşekkil bir donanma, 19-20 Şubat 1807 de Çanakkale boğazını top ateşiyle zorlayarak geçmeğe muvaffak omuş, İstanbul önlerine kadar gelebilmiştir. Boğazların tarihinde çok önemli bir hâdise diye kaydedilen bu geçişten sonra, bir taraftan Nağara burnu tabyaları tamir edilip, bunun karşı sahilinde de Kilya kalesi yaptırılırken, 1809 yılında Bab-ı Âli ile İngiltere arasında imzalanan bir antlaşma üzerine, Boğazların müdafaası ile rejimi milletlerarası bir mesele halini almıştır. Bk. BOĞAZLAR MESELESİ.

1809 dan günümüze kadar Boğazlar: 1809-1821 yılları Boğazlar bakımından hâdisesiz geçtikten sonra, 1821 deki Mora harbi sırasında bir Rus harb gemisi Karadeniz boğazından girerek Büyükderedeki Moskof Sarayı önünde demirlemiştir. Bu esnada, Rusların harbe müdahalesi düşünülerek gerek İstanbul, gerek Çanakkale boğazlarındaki

tahkimat artırılmıştır. İstanbul boğazının dışında, Rumeli sahilinde Karaburun'la Kısırkayada birer tabya inşa ettirilmiş, Anadolu tarafında da Elmas tabyası kurulmuştur. Boğazın iç tarafında, Rumeli Fenerinden içeriye doğru Papazburnu, Sarıyer ile Büyükdere arasında Mesarburnu, ayrıca Köybaşı, Tarabya, boğazın orta kısmında da Baltalimanı kumluğu tabyaları meydana getirilmiş, Anadolu tarafında da Yumburnu, Macar burnu, Filburnu, İncir tabya, Nakkaş tabya, Serviburnu, daha aşağıda da Çubukludaki Çakalburnu tabyaları yaptırılmıştır. Çanakkalede de, 1836-1850 sıralarında, yeniden tahkimat yapılmış, methaldeki kalelere Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları; Orta bölgede Rumeli sahihilinde Namazgâh, Hamidiye, Mecidiye, Yıldız, Hisarlık, Soğanlıdere; Anadolu cihetinde Mecidiye, Hamidiye, Mesudiye, Kösekale, Çimenlik, Dardanus, Erenköy tabyaları ilâ ve edilmiş. bunlara ağır top ve obüsler yerleştirilmiştir; 1836 da Çanakkale tabyalarında türlü çapta 580 kadar top vardı. Bunların hemen hepsi tunçtan olup granit mermer gülle atarlardı. Kırım Harbi sıralarında, 1853-1854 te, müttefiklerimiz olan İngilizlerle Fransızların yardımiyle Gelibolunun kuzeyinde, cephesi kuzeydoğuya yönelmiş olan 14 km lik bir geri müdafaa hattı inşa ettirildi, 1864 1877 yıllarında da hizmetimizde bulunan Belçikalı general Brialmant'ın nezareti altında Çanakkalede yeni tahkimat yaptırılarak buralara Krupp topları yerleştirmeğe başlanıldı. Karadenizde harekâtta bulunan müttefik donanmanın üssü Boğaziçinde, Beykozda idi. 1877-1878 Rus harbinde Çanakkale yeniden takviye gördü, geri müdafaa hattı da Bolayıra kadar uzatıldı. Ayrıca, İstanbulun müdafaası için, Büyük Çekmeceden Terkos gölüne kadar, Karasu boyunca ve 120-225 m rakım üzerine, 30 km lik Çatalca hattı meydana getirildi. Bu tarihlerde takviye edilen İstanbul boğazı da 1890 da yeniden ıslahat gördü, ve 1911 yılına kadar her iki boğaz da bir sükûnet devresi geçirdi.

28 Eylûl 1911 de Trablusgarp Harbinin patlaması üzerine, 22 Ekimde İtalyan donanması Çanakkale boğazını abluka etti ve yıllardan beri hazırlanan Çanakkale tahkimatına taarruz hazırlıklarına başladı. Türk Hükümeti, mevcut tahkimatiyle yetinmiyerek Gelibolu ve Çanakkale yarımadalarına, tahkimat dışından yapılacak bir düşman çıkarmasına karşı müdafaada bulunmak için, bu bölgeye seyyar birlikler, tümenler yığdı; Soğanlıdere ağzına 7,5 cm lik toplar koydu, her tarafa ışıldaklar yerleştirdi, boğazın methalinden başka içerlerinde de mayin hatları kurdu.

18 Nisan 1912 sabahı, baş amirallik forsunu, «Vettore Pisani» zırhlısına çekmiş olan Abruzzi dukası, 27 parça harb gemisiyle Bozcaada açıklarına geldi ve öğleye doğru amiral Presbitero'nun filotillâsı boğazın ağzındaki Orhaniye ve Ertuğrul tabyalarını bombardıman etti. Boğaz müdafaasının uzun menzilli ağır topları ateşe başladı, iki saat döğüştükten sonra İtalyan donanması Mondros (Mudros) limanına çekilmek zorunda kaldı. Ertesi gün, Türk hükümeti Çanakkalenin mayınlanarak seyrüsefere kapatılmış olduğunu Avrupa devletlerine bildirdi. Rusyanın 22 Nisanda yaptığı protestoya rağmen boğaz Mayıs ortalarına kadar kapalı kaldı. İtalyanların 5 Temmuz gece baskını da muvaffak olamadı. Mayınlama, boğazın müdafaası tarihinde bir yenilik teşkil etmiştir.

18 Temmuz 1912 gecesi, deniz albayı Enrico Millo kumandasında ve beş torpido muhribinden mürekkep filotillâ, boğaz açıklarında bulunan İtalyan donanmasının himayesinde, Çanakkale tahkimatını yararak, Çanakkale yakınlarında bulunan Türk donanmasına bir baskın yaptı. Bu filotillâ, Seddülbahir ve Kumkale müdafaa hatlarının ateş açmasına zaman bırakmadan, büyük bir süratle boğaza girerek, Hisarlık burnunu aştı, Soğanlıdere önlerine kadar ulaştı. O anda Cehennem derelerinden açılan ateş karşısında dönmek zorunda kaldı. Çanakkale müdafaası bu ikinci imtihanda da muvaffak oldu. Bk. TRABLUS HARBİ.

8 Ekim 1912 günü başlıyan Balkan Harbinde, Bulgar orduları, Çanakkale mevziine kadar yanaştılar ve İstanbul boğazını tehdide başladılar. Çanakkale tahkimatını geriden düşürmek için de Gelibolu yarımadası kuzeyinden güneye doğru inmek istediler (22 Eylûl 1912). Çatalca hattı Bulgarların 17-19 Kasım, 3 Aralık 1912 ve 3 Şubat 1913 te yaptıkları hücumlara karşı tutunabildi. Çetin muharebelerden sonra düşman taarruzları kırıldı, bu barbin ikinci safhasında, karşı taarruza geçen Türk orduları, Boğazları düşman tehdidinden kurtardılar. Bk. BALKAN HARBİ.

1913-1914 yıllarında her iki boğaz tahkimatındaki eski toplar, modern uzun menzilli ağır top ve obüslerle değiştirildi, tahkimat pekleştirildi.

Birinci dünya Harbinde, 10 Ağustos 1914 günü, Almanların Türkiyeye sığınan «Goeben» ve «Breslau» harb gemilerinin Çanakkale boğazından Marmaraya girişleri 22 Eylûl 1914 te İngiliz donanmasının Çanakkale boğazını abluka etmesine sebeboldu. Türkiye hükümeti de Boğazlar bölgesinde müdafaa tertipleri aldı ve boğazı kapamış olduğunu ilân etti (14 Ekim 1914).

2 Kasım 1914 te, Rus çarı Türkiyeye harb ilân etti ve müttefikleri İngiliz ve Fransızlar da ona katıldılar. Doğu cephesinde ağır kayıplara uğrayan Ruslar, Çanakkale boğazına taarruz edilerek Boğazların açılmasını ve kendisine denizden yardım yapılmasını müttefiklerinden istedi, bu istek kabul edildi.

3 Kasım 1914 sabahı, dört büyük harb gemisi (drednot) ve iki büyük muharebe kruvazörü, 20 adet kruvazör ve torpido muhribinden müteşekkil bir müttefik filosu, Çanakkale boğazının ağzındaki Ertuğrul, Seddülbahir ve Kumkale tabyalarını bombardımana başladı. Düşmanın 100 büyük topu ile bu bataryaların 28 topu, on yedi dakika döğüştü. Türk bataryalarının mermileri müttefik donanmasının yakınlarına ve içlerine düşmeğe başlayınca müttefik donanması çekilip gitti.

23 Kasım 1914 te, İngiltere kabinesinde deniz nazırı (Amirallik Birinci Lordu) olan Winston Churchill Çanakkale boğazının deniz kuvveti ile zorlanarak geçilmesini ileri sürdü. 13 Ocak 1915 te, Londrada toplanan Harb Meclisi bu tezi kabul etti. Amiral Sir Sackville H. Carden kumandasındaki İngiliz - Fransız müttefik harb filosu (icabında bu filoya karadan yardım etmek için Limni adasında, General Sir Ian S. M. Hamilton kumandasındaki beş piyade tümeni vardı), 19-25 Şubat 1915 günleri arasında, Çanakkale boğazının bataryalarını devamlı ateş baskısı altında tuttu ve 180 ağır deniz topu, karadaki 17 ağır topun ateşini susturdu.

18 Mart 1915 te, müttefik donanmasının yeni kumandanı amiral Sir Michael de Robeck, 18 harb gemisi, 100 adet torpido muhribi ve mayın arama-tarama gemisinden mürekkep bir filo ile Çanakkale boğazını zorla geçmeğe teşebbüs etti. Yedi saat devam eden çok çetin deniz muharebesinde müttefik donanmadan 3 drednot battı ve 6 zırhlı ağır hasara uğrayarak geri çekildi. Bu büyük deniz muharebesinde, Çanakkale, Mecidiye, Çimenlik, Dar-

danus, Mesudiye, Erenköy bataryalarında ağır ve orta çaplı 150 top, düşman donanmasında ise, çoğu büyük çapta olmak üzere, 506 top vardı.

25 Nisan 1915 sabahı, birleşik İngiliz - Fransız ordusu, general Hamilton'un emir ve kumandasında, Çanakkale boğazının Anadolu ve Rumeli yakasına asker çıkardı. Birleşik donanma denizden bu çıkarmayı destekledi. Anadolu yakasına, Kumkaleye çıkan Fransızlar denize döküldü, Rumeli yakasına, Seddülbahire çıkan İngilizler tutundu. İlk çıkarmada on düşman eri karşısında bir Türk eri vardı. 19 Mayıs gününe kadar, Gelibolu yarımadasında çok çetin kara savaşları oldu. 21 ve 26 Mayıs günlerinde, düşmanın iki büyük harb gemisi deniz altılarla torpillendi ve batırıldı. Haziran, Temmuz aylarında muharebeler şiddetle devam etti. Taarruzları kırılınca, düşmanlar Anafartalardan ikinci bir çıkarma yaptılar (6 ve 7 Ağustos 1915). Türk tümenlerinin kahramanlığı ve bunların başında bulunan Miralay Mustafa Kemal (Atatürk) in, kuvvetli irade ve idaresi sayesinde, bu taarruzlar da kırıldı. Kocaçimen ve Conk bayırı muharebelerinin, yüzbinlerin ölümüne sebeb oluşu ve Türklerin zaferi ile neticelenişi, general Halimton'un ve onun yerine gelen Sir Charles Monro'nun değişmelerine sebeboldu. Yeni başkumandan general Sir William R. Birdwood ve yerinde incelemeler yapmak üzere gelmiş olan harbiye nazırı Lord Kitchener, Londradaki Harb Konseyine, Çanakkale ve Gelibolu yarımadalarındaki birliklerin çekilmesini teklif ettiler (22 Kasım 1915). Bu teklif kabul edildi. 8 Ocak 1916 günü, Çanakkale boğazının iki tarafındaki topraklarımızdan çekildiler. Bk. ÇANAKKALE HARBİ. Çanakkale Harbinde boğaz mayınlanmış olduğu halde, bazı İngiliz denizaltıları mayın tarlalarından geçerek, Marmara'ya ve İstanbul limanına kadar sokulabilmiş, buralarda ufak tefek hasara sebebiyet vermişlerdir. Boğazın müdafaası tarihinde bu harbin getirdiği yeniliklerden biri, ilk defa uçak kullanılmış olmasıdır.

Çanakkale muharebeleninin en çetin ve kritik günlerinde, Rusların Karadeniz boğazına karşı hiçbir ciddî teşebbüste bulunmayışları ve Mayıs 1915 ten itibaren, sırf gösteriş için, Karadeniz methalindeki tabyalarımızı bir iki defa bombardıman etmekle yetinmeleri dikkate değer. Bununla beraber, Karadeniz boğazı bölgesinde devamlı olarak bir Türk ordusu bulundurulmuştur. Bk. DÜNYA HARBİ, BİRİNCİ.

30 Ekim 1918 günü Mondros (Mudros) ta imza edilen mütareke, Boğazların müttefikler tarafından işgaline ve müttefik harb gemilerinin Boğazlardan geçerek Marmaraya girmesine yol açtı (13 Kasım 1918). Boğazlar bölgesindeki Türk tahkimatı yıktırıldı, toplar bozduruldu.

İstiklâl Harbinde (19 Mayıs 1919 - 15 Eylûl 1922) Büyük Millet Meclisi Hükümeti orduları, önce düşmanı Anadolu topraklarında boğdu, sonra da Boğazlara yöneldi. Çanakkale boğazına yönelen II. Ordu birlikleri, Boğaz sularına 15 20 km mesafede bulunan bir hatta ve İstanbul boğazına doğru yürüyen I. Ordu birlikleri Şile-Darıca hattında, İngiliz birlikleriyle karşılaştılar, siyasî görüşmeler başlamış olduğundan, ordularımız Başkumandanlığın emriyle durdular.

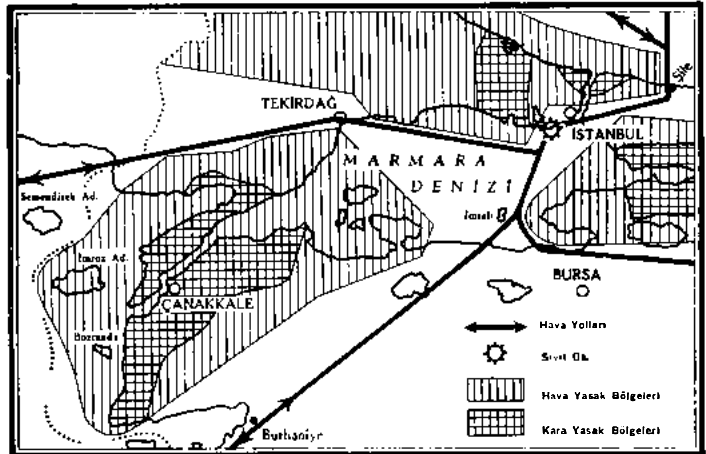
11 Ekim 1922 günü imzalanan Mudanya Mütarekenamesi hükümlerine göre, sulh imza edilinceye kadar, Boğazlar bölgesine yalnız Türk özel birliklerinin girmesi, ordu birliklerinin bulundukları hatlarda kalmaları esası kabul edildi.

Türk zaferinden sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lausanne Antlaşması, bu anormal durumu biraz hafifletti. Çanakkale boğazının her iki kıyısında 20 km, İstanbul boğazının her iki kıyısında 15 km derinlikteki arazide, Marmara denizindeki ve Çanakkale boğazı yakınlarındaki adalarda asker bulundurulmaması ve tahkimat yapılmaması ve bu gayriaskerî bölgede yalnız polis-jandarma kuvveti ve İstanbulda 12 000 kişilik bir Türk tümeninin bulundurulması, yabancı işgal kuvvetlerinin geri alınması esasları kabul edildi (bk. BOĞAZLAR BÖLGESİ). İstanbula İstiklâl Harbinde büyük zaferler kazanmış olan I. Tümen birlikleri girdi (6 Ekim 1923).

Boğazların birçok devletler tarafından müdafaası kabul edilmiş olduğundan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, icabında bu müdafaayı sağlamak için özel tedbirler almak zorunda kaldı. Boğazlar bölgesinin yakınında seyyar tümenler ve motorlu ağır topçu garnizonları kurdu. Açık bulunan Marmara denizinden ve Karadenizden İstanbul boğazı bölgesine yapılacak çıkarmaları önlemek ve bunun Anadolu içlerine doğru inkişafına mani olmak için, Yalova-Darıca-Şile hattı doğusunda bir tahkimat bölgesi vücuda getirildi; İzmit müstahkem mevkii bu hatta dahildi. Çanakkale boğazının bölgesi dışındaki motorlu birliklerin süratle boğaza gelebilmeleri için de şoseler yapıldı.

Boğazlarnı müdafaası için alınan bu tedbirler, bir baskına karşı tam bir garanti sağlıyamazdı. Boğazları deniz altından mayınlar ile kapatmak ve manialarl kıyılardan topçu ile himaye etmek imkânları yoktu. Milletlerarası kollektif emniyet sistemi de sarsılmıştı. 20 Temmuz 1936 tarihindeki Montreux Antlaşması Türk isteklerini yerine getirdi (bk. BOĞAZLAR BÖLGESİ, ve MONTREUX ANTLAŞMASI), her iki boğaz bölgesinde müdafaa ve tahkim tesisleri, modern esaslara göre yeniden kuruldu; kara, deniz ve hava yasak bölgeleri tesbit ve ilân edildi. İkinci Dünya Harbinden sonra, bütün tesisler bugünün tekniğine uygun bir duruma getirilmiştir. Şimdi Boğazlar, askerî bakımdan, Boğazlar ve Marmara Deniz Kumandanlığına bağlıdır.

Çıkarma vasıtalarına, harb gemilerine, hava hücumlarına ve indirmelere karşı Boğazların ağızlarında ve kı-

Boğazlarda Kara ve Hava Yasak Bölgeleri

yılarında tahkimat vücuda getirmek; bunları uzun menzilli ağır toplar, ağır ve hafif obüsler, tanksavar, uçaksavar toplar, ağır makineli tüfeklerle techiz etmek; çıkarmalara elverişli plâjlara, oralardan içerilere doğru mayın ve tel örgüleri koymak; Boğazların içine denizaltı gemilerinin geçmesine mani olacak surette kademeli ve derinliğine çelik ağlar koymak; bunları mayınlarla takviye etmek; motorlu piyade ve topçu birliklerinden müteşekkil tümenler bulundurmak; radar ve dinleme istasyonları kurmak; bu vasıtaları kullanacak birlikler için yeraltı betonarme sığınaklar vücuda getirmek; bölge cephanelikleri, yiyecek ambarları tesis etmek; Boğazların gerilerine yapılması muhtemel hava indirmelerine karşı motorlu ve zırhlı ihtiyatlar bulundurmak Boğaz müdafaasının esasını teşkil eder. Boğazlar Bölgesine düşmanın sokulmamasını sağlıyacak bu gibi tedbirler, müdafaanın en büyük garantisidir.

BOĞAZLIYAN, Yozgata bağlı ilce merkezi. Nüfusu 5 187 (1950). B., Yozgat - Kayseri şose yolu üzerinde Yozgattan 80, Kayseriden 58 ve bir şose yolu ile bağlı bulunduğu Ankara - Kayseri demiryolu üzerindeki Fakılı istasyonundan 22 km uzakta (doğuda), denizden yüksekliği 1100 m olan bir düzlük üzerindedir. B. çevresinin başlıca ürünleri tahıl, tiftik ve yapağıdır. B. da bir ortaokul, iki ilkokul, Toprak Mahsulleri Ofisinin 4 ambarı, Ziraat Bankası, iki fidanlık, 2 km uzağında bir sıcak su kaynağı vardır. Belediyesi 1879 da kurulmuştur. B. da haftada bir gün pazar kurulur.

2. Yozgat iline bağlı ilce. 44 köyün bulunduğu merkez bucağından başka 34 köyün bağlı olduğu Sarıkaya bucağı vardır. B. ilcesinin yüzölçümü 3 984 km², nüfusu 52 833 (1950; km² ye 13 kişi) dir. Merkez bucağının nüfusu 29 029 dur.

BOĞAZVEREN, Sıvasın İmranlı (Umraniye) ilcesine bağlı köy. Nüfusu 674 (1950) tür. B., İmranlının 6 km güneyindedir. Denizden yüksekliği 1 530 m dir. Zara ve Refahiyeye araba yoliyle bağlıdır. Kuzeyi dağlıktır. Buğday, çavdar, arpa ekilir; davar beslenir. Kaynak sularından faydalanılır.

BOĞDAN: bk. BUĞDAN.

BOĞDAN SARAYI, İstanbulda Haliç Feneri ile Karagümrük arasındaki sahada olduğu bilinen ve Boğdan voyvodalarına tahsis edilen saray. Bugün, aslında eski bir Bizans kilisesi olan hususî şapelinden başka hiçbir şeyi kalmamıştır. B. S. I. Süleyman zamanında, muhtemelen eski bir Bizans manastır nın arsası üzerine kurulmuş, 1784 Temmuzunda, bu semti harabeden büyük bir yangında yanmış ve bir daha yapılmamıştır. Yalnız ismi, hâlâ duran şapel harabesine geçerek zamanımıza kadar gelmiştir. Bizans devrindeki adı ve hangi manastırın parçası olduğu kesin olarak bilinmiyen bu şapel, güney - kuzey yönüne uzanan, dışarı taşkın apsisli, iki katlı, dokuz metre kadar boyunda küçük bir binadır. Asıl ibadet yerini teşkil eden ve üstü küçük bir kubbe ile örtülü bulunan yukarı katının, aslında sarayın ikametgâh kısmı ile irtibatta olduğu anlaşılmaktadır. Bir türbe (krypta) olan alt kattaki mahzeninde, 1918 e doğru ufak bir sondaj yapılarak burada üç lâhit bulunmuş ise de, bu kazının verdiği neticeler kazıyı yapanlarca şimdiye kadar açıklanmamıştır. Bk.: A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, Londra 1912, s. 280 - 286; A. M. Schneider, *Byzans*, Berlin 1936, s. 56.

BOĞMA (Fr. Strangulation) [Adlî tıp], bağ veya el ile boğazı sıkarak, havanın geçmesine engel olmak suretiyle, zorla ve mekanik bir şekilde asfiksi ile öldürme. B., bağla veya elle boğma şekillerine ayrılarak incelenir.

Bağla boğma, daha çok cinayet, seyrek olarak intihar, nadiren kazadır. İp, kayış, uçkur, boyun atkısı, halat, kılıç kaytanı, perde kordonu, kuşak, havlu gibi çeşitli bağların kullanıldığı görülmüştür. Osmanlı tarihinde, idamına karar verilen şahısların, cellât tarafından boyunlarına, kement adı verilen yağlı urgan geçirilmek suretiyle boğdurulduklarıı bilinmektedir.

Boğma çizisi, gırtlak ile çene arasında, gırtlak üzerinde veya gırtlak altında bulunabilir. Çizi daire şeklinde ve yataydır. Tek veya birkaç çizi olabilir. Birkaç çizi varsa, aralarındaki deri ekimoz ve fliktenler gösterir. Çizinin yanında parmak ve tırnak izleri görülebilir. Yün kuşak ve havlu ile boğmada çizi teşekkül etmiyebilir. Bağla boğmada zorla asfiksiye uğramış şahıslardaki manzara görülür. Yüz şişkin ve mosmordur. Dil dişler arasından dışarı çıkar, gözler fırlar, ağız ve burundan kanlı köpük gelir. Gırtlak kıkırdaklarının kırılması da sık görülür. Gırtlak, trakea ve akciğerlerde şiddetli konjestiyon görülür. Akciğerler şişkindir. Solunum yollarında pembe köpük bulunur. Beyinde kan toplanır.

Elle boğma, mutlak bir cinayeti gösterir. İntihar ve kaza olamaz. Çok defa bu şekil boğma çocuklarda görülmektedir. Güçlü kuvvetli bir şahsı, sadece elle boğarak öldürmek çok zordur. Bu itibarla ölen ve öldüren arasında bir mücadele olur. Her ikisinin vücutlarının muhtelif yerlerinde bu mücadelenin eserleri olan yara, bere, sıyrık ve ısırıklar görülür. Çok defa, öldürmek için sadece elle boğmak yetmediğinden, şahsın ağız ve burnunun tıkandığını veya göğsüne, karnına basılarak soluğun kesilmek istendiğini gösteren belirtilere de raslanır. Elle boğulan şahsın boyun, yüz ve ensesinde raslanılan ekimozlar, el ve parmağın yaptığı tazyik neticesi husule gelir. Ayrıca tırnak yaraları görülür. Boğma esnasındaki karşılıklı mücadele sebebiyle, ekimoz ve sıyrıklar boynun her iki tarafında muntazam değil, şekilsiz ve birbirine karışmış bir haldedir.

BOĞMA (Fr. Incision annulaire) [Zir.], iyi geliştikleri halde meyva vermiyen veya az veren elma, armut ve asma ile bağ omça (bağ kütüğü) larının dal ve gövdelerinde, kuşak şeklinde dar bir kabuk kısmının çıkarılması veya tel ile sıkıca boğulması. Buna Boğma kuşağı da denir. Bu işi yapmakla yapraklarda tasfiye olunan özsuyun, boğulan veya daire şeklinde kesilen yerden aşağıya inmesi önlenir. Bu suretle üstteki dal veya meyvanın iyi beslenmesi sağlanır, veya meyva vermiyorsa meyvaya yatması temin edilir. Boğulan dalın boğulmıyanlardan daha çok ve daha iyi meyva verdiği yapılan denemelerle anlaşılmıştır. Çıkarılan kabuğun genişliği. dalın kalınlığına göre değişirse de, en çok bir cm den fazla olmamalı, en iyisi 1/2 cm olmalıdır. Telle boğmada, telin üst kısmında çiçek tomurcukları meydana geldikten sonra tel çıkarılmalıdır.

BOĞMA veya BOVMA, güney vilâyetlerimizde, bilhassa Adana, Mersin, Gaziantep, Hatay ve çevresinde, evvelce kullanılmakta olan bir içki. Avrupada meyva, kokulu tane ve şeker katılarak çeşitli içkiler imal edilen «eau de vie» ye tekabül eder. Ekseriyetle incir, dut ve kuru üzümün mayalandıktan sonra damıtılmasından elde edilir. Üzümden yapılanına anason konulabilir; öbürleri anason-

suzdur; bunlara «anasonsuz rakı» da denilebilir. Alkol derecesi düşük olmakla beraber, ekseriya gizli olarak ve iptidaî vasıtalarla yapıldığından ve fennî bir şekilde damıtılamadığından dolayı, içinde fazla miktarda yabancı madde bulunur; derecesi düşük olduğu için de içimi kolaydır. Bu yüzden, yüksek dereceli içkilerden daha çok tesir eder. «Boğma» adı da bundandır. Kendine mahsus çeşnisi ile az müstehliki olan bu içkinin kullanılması zamanla azalarak büsbütün kalkmıştır.

BOĞMACA ÖKSÜRÜĞÜ, nöbet öksürükleriyle kendini gösteren çok bulaşıcı bir hastalık. Bütün dünyada yaygındır. Mikrobu Bacillus pertussis'tir. Salgınlar dışında tek tek vakalar da görülebilir. Bulaşma, hastalar ve mikrop taşıyıcılarla sıkı temas ile, bir de aksırıkla, öksürükle mikrop saçılınca olur. Çamaşırla, oyuncakla pek seyrek geçer. Kış sonunda ve ilkbaharda çok görülür. B. Ö. ne küçük çocuklar daha çok yakalanır. Üç aylık çocuklar dahi yakalanabilirler ve hastalık onlar için çok tehlikeli olur. Yaş ilerledikçe tehlike azalır. Hastalık, mikrop aldıktan 1-3 hafta sonra nezle gibi başlar. 38° kadar ateş yapar. Buna nezle devri denir. En çok bu devirde bulaşır. Sonra konvülziyon devri gelir. Bu devrede hasta, öksürük gelirken sıkıntı duyar. Birkaç kere öksürür, sonra sesli, âdeta öter gibi, uzun bir nefes alır. Nöbetten sonra hasta, bitkin düşer. Nöbet dışında hiçbir şey yoktur. Nöbet, gece uykuda iken daha sıklaşır. Çocuklarda ağlama ile başlar. Bir günde 20 - 24 defa nöbet gelir. Öksürükle beraber hasta kusar. Bu sebeple çocukları besleme zorlaşır. Bu devre 2 - 4 hafta sürer; yavaş yavaş öksürük azalarak hastalık gerileme devresine girer. Bu devre de 3 - 5 hafta sürer, hastalık da geçer gider. Kapalı yerlerin havası, sinirli haller nöbeti davet eder.

Hastalığı teşhis için öksürüğü görmek, kan muayenesi ve kültür yapmak lâzımdır. İhtilât olarak zatürree, anfizem, sağ kalb - yetersizliği, burun, göz kanaması olur; beyin kanaması ve bu yüzden felçler de görülür. Gebeler çocuklarını, düşürebilirler.

Korunma için aşı yapılır. Aşı, boğmacanın en tehlikeli olduğu altı aylıktan iki yaşına kadar olan çocuklara, daha çok da okula yeni başlıyan çocuklara yapılır. Üç aylık çocuklara da yapılması uygun görülüyor. Bağışıklık, aşıdan dört ay sonra başlar. Aşı ayda bir, sıkışık hallerde ise birer hafta arayla, 1 - 1, 5 - 1,5 cc deri altına şırınga yapılır.

Tedavi için hasta ayrılır; odanın havası rutubetli ve bol ışıklı olmalıdır. Hastaya iyi gıda verilir. Aşı da yapılabilir. Streptomisin ve oreomisin iyi gelmektedir.

Boğmaca basili (Bacillus pertussis), Haemophilus pertussis, J. Bordet ve O. Gengou basilinin başka bir adı. B. B. küçük, ovaldir. Hastalığın ileri devrinde balgamdaki cerahat hücrelerinin protoplazmasında görülür. Umumiyetle ikişer ikişer bulunurlar. Boyayı güç alırlar ve çok defa sadece iki kutupları boyanır. Gram boyasını almazlar. Asitfenikli metilen veya toluidin mavileri ile leylâk rengine boyanırlar. Hareketsizdirler. Kapsül ve spor (spore) yapmazlar. Üremeleri için oksijene ihtiyaçları vardır. Hastalığın nezle devrinde ve ikinci devrin ilk haftasında balgamdan yapılan kültürde bol ve çok yavaş olarak ürerler. Üretme vasatı, öksürük nöbeti sırasında hastanın ağzına tutulur. 48 saat sonra küçük, renksiz, yuvarlak koloniler meydana gelir. Basil için en elverişli üreme vasatları, gliserinli-patatesli-kanlı jeloz (Bordet-Gengou vasatı), kanlı jeloz, serumlu pepton ve gliserinli buyyondur. Jeloz jelâtin gibi vasatlara da alıştırılarak üretilebilir. Genel olarak faz denilen dört çeşit gösterir: I. faz, en çok hastalık yapan nevi olup aşı hazırlamakta kullanılır. Bakterinin vücut maddesi deney hayvanlarının derisi altına ve karın zarı içine şırınga edilirse, zehir etkisi yapar.

Aşı için kullanılan I. faz çeşiti Kendrick ve Eldering vasatlarında üretilir. Kültür sübyeleri, santrifüje edilir. Çöküntünün, taze tuzlu suda süspansiyonu yapılır. % 0,5 fenol de ilâve edilerek hazırlanır. Aşının I cc sinde de 10 milyar veya daha çok basil bulunur. Aşı 10 derecenin altında, soğukta ve karanlıkta saklanmalıdır.

BOĞMAKLI KUŞU (Melanocorypha calandra), ötücü kuşların (Passeres) tarla kuşları (Alaudidae) familyasından bir tür. Güney Avrupanın en çok beğenilen ötücü kuşlarındandır. Akdeniz memleketlerinden (Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Türkiye) Asyanın merkezine ve Kuzeybatı Hindistana kadar yayılmışlardır. Tarla ve steplerde yaşarlar. Vücut uzunluğu en fazla 21, kalın ve kuvvetli olan gagası 1,5, kuyruğu 6,5 cm dir. Sırt tüyleri kahverengi; çene, boyun ve göğüs kirli sarıdır; kursak bölgesinin iki tarafında büyük siyah birer leke vardır. Göğsün geri kalan kısmı beyazımsıdır. Yerli ve gezici kuşlardandır. Üreme zamanlarında çift çift bulunurlar. Yuvalarını ince kökler ve kuru dallarla yaparlar. Dişileri Nisan sonunda veya Mayıs ayı içinde 4-6 tane yumurta yumurtlar. Besinleri böcekler ve tanelerdir.

Boğmaklı kuşu

BOĞUCU GAZLAR: bk. ZEHİRLİ GAZLAR.

BOĞULMA, havanın solunum yollarına girmesine ve kolayca geçmesine engel olma, asılma (bk. İDAM), su içinde kalma, solunum yollarının sıkılması (bk. BOĞMA) veya dışarıdan yabancı cisimler girmesi, akciğer içindeki kanamalar (bk. KANAMA) gibi mekanik sebeplerle veya havanın miktarca yahut terkibinin değişmesi suretiyle solunuma elverişsiz olduğu hallerde ölüm.

Suda boğulma: Bir sıvı kütlesinin solunum deliklerinden girerek, solunum yollarını, akciğer keseciklerini doldurması ve mekanik asfiksi ile ölüme sebep olması. Suda boğulma, ilk ve orta çağlarda, birçok memleketlerde idam usulü olarak kullanılmıştır. Saralı ve manyak gibi bazı akıl hastalarının, cin ve perilerin elinden kurtularak tedavi edilmek için suya atıldıkları ve boğularak öldükleri tarih kitaplarında yazılıdır.

Yapılan incelemelere göre, normal olarak bir insan su altında, soluk almadan, bir dakikadan fazla kalamaz. Suda boğularak ölüm 3,5 - 4 dakika sürmektedir. Su içinde bulunan şahıs, başlangıçta soluğunu tutar. Fakat sonra iradenin solunumu durdurması imkânsızlaşır ve şahıs derin soluk alır. Soluk alırken giren su, solunum yollarını doldurur. Bronşlarda fazla miktarda salgı hasıl olur. Su, müküs, hava birbirine karışır, husule gelen köpük solunuma engel olur ve şahıs artık yaşıyamaz.

Bir şahıs, bol su içinde boğulmuşsa, cesette suda kalma belirtileri görülür. Ceset daha çabuk soğur. Ölü leke-

leri daha çabuk belirir ve çok olur. Deri pürtüklüdür. Eller ve ayaklar kabarır, yumuşar ve kıvrımlar hasıl eder. Burun deliklerinde, mantar köpüğü adı verilen pembemsi beyaz bir köpük görülür. Büyük ve kabarık olan akciğerler kesilince bol köpüklü bir su çıkar. Akciğerin bu haline su anfizemi denir. Kan çok suludur. Kokma çabuk olur ve yüzden başlar.

Suda boğulma intihar, kaza veya cinayettir. İntihar çok görülür ve intihar edenlerin çoğu kadındır. Suda boğma suretiyle cinayet pek seyrek olup ancak çocuklara uygulanabilir. Yetişkin bir şahsı suda boğarak öldürmek zordur. Ölünün vücudunda cebir ve zor eserinin varlığı cinayet ihtimalini kuvvetlendirir.

Havadaki gazların terkibinin değişmesi ile husule gelen boğulmalar: Normal olarak atmosfer, % 21 oksijen, % 78 azot, % 0,04 karbondioksit, değişik miktarda su buharı ve diğer bazı gazları ihtiva eder. En mühim eleman oksijendir. Bu elemanların oranının değişmesi, vücutta bazı zararlı etkiler yapabilir. Bilhassa karbondioksit ve karbon monoksit miktarının artması boğulmaya sebebolabilir.

Karbondioksitle boğulma: Havada% 0,1 - 0 5 karbondioksit kırıklık ve başağrısı yapar. % 8-9 oranında bulunursa boğulma tehlikesi baş gösterir. % 30 u aşınca çabucak öldürür. Karbondioksitle zehirlenmede ölüm, asfiksi ile olur. Havadan ağır olan karbondioksit çukur kısımlarda toplanır, büyük şehirlerde lâğım temizliyen amelelerin biriken karbondioksitle öldükleri görülmüştür. Havasız ufak bir odaya kapatılan insanlardaki ölüm, oksijensizlikten olduğu kadar, karbondioksit toplanmasından da ileri gelir.

Karbon monoksitle boğulma: Kömürün eksik yanmasından hasıl olan bu gaz, oksijenle yakıldığı zaman karbondioksit meydana gelir. Odun veya kok kömürü yakıldığı zaman husule gelen kömür buharları, maden kömürü ocaklarında grizo infilâkları netcesinde husule gelen mühim miktarda karbon monoksit ile, havagazı ve sanayide kullanılan sulu gaz ile karbon monoksit zehirlenmeleri olabilir. Zehirlenme çok defa bir kaza neticesi olur, bu gazla cinayet pek az görülür. Havagazı musluğunu açık bırakmak suretiyle intihar edenler görülmektedir. Kaza neticesi karbon monoksitle boğulma, mangal, maltız, soba, ocak, şömine gibi ısınma vasıtalarından hasıl olan karbon monoksitten meydana gelebilir. Kireç ocaklarında, yangınlarda, kaza neticesi zehirlenmeler görülmektedir. Havagazı borularından kaçan gazın sebebolduğu facialar da vardır.

Fazla miktarda karbon monoksit solunursa, şahıs yıldırım çarpmış gibi birden bire yere düşerek birkaç dakikada konvülsiyonlarla ölür. Bu durum, asılma, suda boğulma ve tıkanmada olduğu gibi tam bir oksijensizlik demektir.

Şiddetli karbon monoksit zehirlenmesinde başlangıçta baş ağrısı, kusma ve konvülsiyonlar görülür. Bilahare kendini kaybetme, hezeyan, unutkanlık, felçler ve polinevrit belirir. Hafif şekillerde hasta komaya girmez. Fakat sinir sisteminde bazı arızalar bırakabilir. Ağır şekillerde ise, koma teessüs eder ve ölüme götürür. Kömürlü ütü kullanan ütücülerde, terzilerde kronik zehirlenme görülebilir. Bunlarda zihni uyuşukluk, çalışma kabiliyetinde azalma, hissi ve motör sinirsel bozukluklar, solukluk ve kansızlık belirir.

Karbon monoksitle zehirlenerek ölen şahıslarda, kan açık kırmızıdır, derideki ölü lekeleri pembemsidir. İç organlar açık kırmızı bir renk gösterir. Akciğerler kesilirse kanla karışık pembe köpük çıkar. Akciğerlerde, beyin ve beyin zarlarında, mide mukozasında kanama noktaları görülür. Karbon monoksit, kandaki kırmızı kürelerde hemoglobinle birleşerek, oksijen alınmasına engel olur, çünkü hemoglobinin karbon monokside ilgisi, oksijenden 30 defa fazladır. Zehirlenme kanda oksijen azlığından ileri gelir. Havada % 0,5-1 oranındaki karbon monoksit hayat için tehlikelidir.

Karbon monoksit ve karbondioksitten başka bazı gazlarla da zehirlenme olabilir. Bunlar arasında, metan, kükürtlü hidrojen, kükürtdioksit, azotoksit gibi gazlar kaydedilebilir. Bazı harb gazları da boğucu tesirler gösterir.

BOĞUM (Lat. *nodus*) [Zir.], sürgünler üzerinde yaprakların çıktıkları yerlere verilen ad. Asmalarda B. diğer dal B. larına göre şişkindir, ayrı bir yapısı vardır, yani asma B. larında odun tabakası kalınlaşarak diyafragma (diaphragme) denen bir köprü meydana getirir ve özü genişliğine keser.

Boğum aralığı (*internodium*. Lat. *inter* = aralık, *nodus* = boğum), yapraklı iki boğum arasındaki dal parçasına verilen ad. Uzunlüğu, asmanın büyüme şartlarına ve terbiye şekline bağlı olduğu gibi, omçanın beslenme imkânlarına ve çeşidine göre de değişir.

BOĞUM (Sempatik): bk. GANGLİYON.

BOĞUMLANMA (Fr. Articulation), ses teşkili bahsinde kullanılan bir terim. Geniş mânada B., ses teşkıl edilirken soluğun çıkmasında, ses cihazının ayarlanmasını idare eden hareketlerin bütünüdür. Bu teşkil sırasında ciğerlerden gelen soluğun, ses cihazı kanalından geçerken, bir borudan suyun engelsiz ve düz olarak akışı gibi değil, bu yolun her hangi bir yerinde engele uğrıyarak kısılması neticesinde, boğum boğum çıkması demektir. Bundan dolayı, üye üye ve grup grup fonik unsurlara tahlil edilebilen insan sesine *boğumlanmış* veya *boğumlu ses* (voix articulé) denir. «İşaret dili» (langage des signes, langage visuel)ne karşılık, «sesli dil» (langage auditif)i adlandırmak için de bazen *boğumlu dil* (langage articulé) tâbiri kullanılır. Engelleme, gırtlakta (larynx) ve yutakta (pharynx) da olabilir, fakat tipik B., dıl vasıtasiyle ağzın, boğazdan damağa ve dudaklara kadar olan kısmında meydana gelir. Buna göre, dar mânada B., herhangi bir ses (fonem)in meydana getirilmesinde, bu fonem için dilin yükseldiği en yüksek noktada, damağa göre dilin ayarlanmasını ifade eder. Bu noktaya da *B. noktası* veya *bölgesi* (point ou région d'articulation) denir. Dilin damağa değdiği noktaları gösteren şemaya palatogram (b. bk., palatogramme) denir. B. noktasında soluğu engelleme başlıca iki şekilde yapılabilir: 1. yolu daraltma (meselâ dille damak veya dille diş arasında), 2. yolu kapatma (meselâ dudakları sıkarak). Birincisinde «sızıcı» (spirante) «sürtünen» (fricative, Alm. Reibelaut), «kısılmalı» (constrictive, Alm. Engelaut) veya «sürekli» (durative, continue, tenue) denilen sesler çıkar, meselâ f, v; h, ğ; «ıslıklı» (sifflante)lardan s, z; «hışırtılı» (chuintante)lardan da ş, j, gibi. İkinci şekli ise bize, «kapantılı» (occlusive, Alm. Verschlusslaut, İng. stop), «patlayıcı» (explosive, plosive) veya «süreksiz» (momentanée) denilenleri verir, p, t, k; b, d, g, gibi. Kapantılı olarak başlayıp sızıcı olarak biten «yarı kapantılı» (mi-occlusive) veya «afrike» (affriquée) fonemler de vardır, c, ç, pf, gibi. «Soluklu» (aspirée), «fırlatmalı» (éjective) fonemlerle, şimdiye kadar sayılan «dışaverişli» (expiratoire) fonemlerden olmıyan «içeçe-

kişli» (inspiratoire), «emmeli» (avulsive, Alm. Sauglaut) ve «şakırtılı» (click, Alm. Schnalzlaut; çeşitleri: 1. dudak, 2. dudak-diş, 3. dişler arası, 4. diş arkası, 5. abversal, 6. damak tepesi, 7. yan, 8. yuvarlak yan, 9. ard-damak yan, 10. B. yeri belirsiz, 11. belirsiz click bağlantısı) seslerin husust B. tarzı vardır. B. da yol açıklığı veya aralığı türlü derecelerde olur. Umumiyetle sıfırdan 7 ye kadar sınıflandırılan bu dereceler için bk. AÇIKLIK.

B. nın üç merhale ve safhası vardır. Vokallerde: 1. vaziyet alma veya «gerilme» (tension), 2. devam veya «tutma» (tenue), 3. rahata kavuşma veya «çözülme» (détente). Patlayıcı konsonlarda: 1. kapanmaya davranım (implosion, catastase), 2. kapanmanın devamı (occlusion, tenue), 3. patlama ve açılma (explosion, métastase). Her fonemin bir *B. tarzı* (mode d'articulation) vardır.

B. noktası, ses yolu boyunca, gırtlaktan dudak ucuna kadar sıralanabilir. Bu yerlere göre, fonemlere şu adlar verilir: mizmar veya gırtlak (glottale veya gutturale), yutak (pharyngale), dilcik (uvulaire), damak perdesi veya ard-damak (vélaire, postpalatale), damak (palatale), damak-tepesi veya kıvrımlı (cacuminale, cérébrale, rétroflexe, invertie), ön-damak (prépalatale), damak-dişyuvası (palato-alvéolaire), diş eti (gingivale), dişyuvası (alvéolaire), diş-dişyuvası (alvéolo-dentale), diş üstü (supradentale), diş arkası (postdentale), diş (dentale), dişler arası (interdentale), diş dudak (dentilabiale, labiodentale), dudak (labiale), çiftdudak-diş (bilabiodentale), çiftdudak (bilabiale), ağız dışı (extrabuccale) fonemi. Bunlar, sabit bir B. noktası olan (phonème de position) fonemlerdir; B. noktası kayan «geçiş» fonemleri (phonème de transition, Alm. Gleitlaut) de vardır Soluğun dil yanlarından sızması («yan» [latérale; unilatérale, bilatérale çeşitleriyle], meselâ l) ve dilin titremesi («titrek» [vibrante], mesalâ r) suretiyle boğumlanan «akıcı» (liquide) fonemlerde, umumiyetle «geçişli» B. kendini gösterir. Dilin hangi kısmının B. da rol oynadığına, yani dişe veya damağa değdiğine veya bunlara doğru yöneldiğine göre (uc [apicale], taç [coronale], sırt [dorsale], kök [radicale]) fonemleri vasıflandıran adlar verilir. Şimdiye kadar sayılan «ağız» (buccale, orale) fonemlerine karşılık, «geniz» (nasale) fonemlerinin B. sına, geniz kovuğunun verdiği tannanlık karışır.

Ses cihazının istirahat halindeki durumuna *B. esası* (base d'articulation) dendiği gibi, her dilin kendine has olan B. sisteminin karakteristik tarzına da *B. esası* veya *organik esas* (base organique) adı verilir: meselâ, Fransızcada bu esası, B. daki ağırlık merkezinin ağzın ön kısmında oluşunda, dudakların hareketliliğinde ve dilin daha ziyade ufkî işlemesinde görüyoruz; İngilizcede ise ağırlık merkezi ağzın geri kısmındadır, dudaklar az hareket eder, dil de yükselir, alçalır. Bk. FONEM, FONETİK.

BOĞUŞMA (As.): hücum sırasında silâhlarını elden çıkarmış olan hasımların, silâhsız olarak birbirlerine saldırmaları. Boğuşma usulleri: Bu şekilde saldıran hasımların birbirlerini saf haricine kolay çıkarabilmeleri için meydana getirilmiş olan usuller.

BOHAD (Fr. Bohade; *boeuf* = öküz), Ortaçağ derebeylik hukukuna göre, Fransada bir çiftçinin efendisine vermek mecburiyetinde olduğu bir çift öküz veya bir yük arabası. Derebeylik vergisi (Lat. *corrogata*, Fr. *corvée*) nin bu çeşidine Fr. *boage* da denirdi.

BOHANE, Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika bölümünün Çarrua (Charrúa) ailesinden bir dil. Aileden olan bütün dillerle birlikte şimdi sönmüştür. Eskiden, Arjantin ile Uruguay sınırında, La Plata nehir ağzının dolaylarında konuşulurdu. Bk. ÇARRUA (Charrúa).

BOHARÂ veya **BOHRA, BAHURA,** Batı Hindistanda bir tarikat. B. ların çoğu, İsmailî Şiîler, Müslümanlığı ilk kabul eden Hintlilerdir. Fakat yalnız Müslüman olmayıp Hindû dininden veya başka dinlerden B. lar da vardır. 150 000 kadar olan B. ların dörtte üçü, Bombay bölgesinde oturur. Sünnî ve Şiî adlariyle iki büyük grupa ayrılırlar. Şiîler daha çok şehirlerde ticaretle, Sünnîler de köylerde rençperlikle geçinirler. Şiî B. ların bir bölümü, kendilerini Arap ve Mısırlı göçmenlerin soyundan sayarlarsa da, çoğu, Hindû aslındandır. İsmailî misyonerleri, dedelerine bu mezhebi kabul ettirmişlerdir. Yemendeki İsmailîlerin imamı tarafından Hindistana gönderilen Abdullah adlı bir din adamının 1067 de Kambay'a çıkarak büyük bir gayretle mezhebini yaymağa başladığı yolunda bir söylenti vardır. Başka bir söylentiye göre de Hindistana gelen ilk Müslüman din adamı Muhammed Ali (ölm. 1137) dir; mezarı Kambay'da bugün de çok ilgi ve saygı görmektedir. Bu sırada Gücerat'ta hüküm sürmekte olan Anahilavaza'lı Çalukya soyunun bu din propagandalarını hoş görürlükle karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu soy 1297 de sönünce Gücerat, yüz yıl kadar Delhi'ye bağlı kalmıştır. Gücerat'ın Sünnîliği tutan bağımsız sultanları zamanında (1396-1572) B. lar şiddetle kovalanmışlardır. B. lar, 1539 a kadar Yemende oturan şeyhlerini görmeğe giderler, aralarındaki anlaşmazlıkları çözdürürler, vergilerini de ona verirlerdi. 1539 da Şeyh Yusuf B. Süleyman, 1539 da Yemenden Hindistana göçerek Sidhpur şehrinde yerleşmiştir. 1588 de tarikatın o zamanki başkanı Da'ud b. Acep Şah ölünce B. lar arasında ikilik çıkmıştır. Gücerat B. ları Da'ud b. Kutb Şah'ı seçmişler, başkaları ise bunu tanımıyarak, ölen şeyhten bir vekâletname aldığını bildiren Süleyman adlı birini seçmişlerdir. Sayıları azalmış olan Süleymanîlerin daisi Yemende oturmakta, Hindistanda Baroda şehrinde de bir vekili bulunmaktadır. B. ların çoğu Da'udîdir. Başkanları Surat'ta oturur. Başkanın din ve ceza işlerinde mutlak bir nüfuzu vardır. Suçluları para cezasına çarptırıp ağır suç işliyenleri kovabilir. Da'udîler kazançlarının beşte birini başkanlarına verdikleri gibi düğün, doğum, bayram gibi vesilelerle hediyeler de verirler.

BOHATTA, Hans (1864 - 1947), Avusturyalı leksikograf. Viyanada doğmuş ve orada ölmüştür. Viyana üniversitesi kitaplığında başkütüphaneci idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Deutsches Anonymenlexikon* (Alman anonim yazarlar lûgati) [M. Holzmann ile birlikte, 1902 - 1928], *Deutsches Pseudonymenlexikon* (Alman takma ad lûgati) [M. Holzmann ile birlikte, 1906], *Bibliographie der Livres d'heures etc.* (Dua kitapları v. b. bibliyografyası) [1909], *Liturgische Bibliographie des 15. Jahrhunderts* (XV. yüzyılın âyinlerine ait bibliyografya) [1911], *Einführung in die Buchkunde* (Kitaplar bilgisine giriş) [1927, 2. b. 1928], *Bibliographie der Breviere 1501 bis 1850* (Papaslara mahsus dua kitapları hakkında 1501 - 1850 yıllarına ait bibl.) [1937], *Internationale Bibliographie der Bibliographien* (Milletlerarası bibliyografyalar bibliyografyası) [W. Funke ve F. Hodes ile birlikte, 1950].

BOHÇA, içine çamaşır ve bu cinsten eşya konmak

için kumaştan ve basmadan yapılmış dörtköşe veya değirmi bir parça. B. lara yapıldıkları kumaşın cinsine ve içlerine konan eşyaya göre şal bohça. Ahmediye bohça, basma bohça, yazma bohça, parçalı bohça gibi adlar verilirdi. Eski evlerde sandık bohçası, dolap bohçası, cihaz bohçası gibi B. lar bulunur ve içlerine ayrı ayrı eşya konurdu. Hediyeler de B. içinde gönderilirdi. Gelinler kocalarının yakınlarına B. gönderirlerdi. Eskiden kadınlar B. sız sokağa çıkmazlardı. Kucağında çocuğu veya B. sı olmıyan kadınlara yeniçerilerin sarkıntılık etmesinden korkarlardı.

BOHDANOWICZ [*bohdąnoviç*], **Karl**, Rus. *Bogdanoviç, Karl İvanoviç* (doğ. 1867), Polonyalı jeolog ve seyyah. 1886 da Petersburg (şimdi Leningrad) daki maden mühendisliği enstitüsü (Gornıy İnstitut) nden mezun olduktan sonra, Doğu Kafkaslarda ve İranda jeoloji araştırmalarında bulunmuş (1886-1887), Türkistana ve Tibete gönderilen Rus jeoloji heyetine katılmış (1889-1891), daha sonra Sibiryayı, Mançuryayı ve Kamçatkayı aynı bakımdan incelemiştir (1892-1898). 1901 de Kuzeybatı Kafkasyadaki Kuban petrol bölgesinde çalışmış, 1911 de de Tanrıdağı (Tien-şan) nın kuzeyinde araştırmalar yapmıştır. B., 1902-1911 yılları arasında Gornıy enstitüsünde profesör, Jeoloji Komisyonunda da müdür olarak bulunmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra Polonya devletinin kurulması üzerine B., 1921 de Kraków'daki Madencilik Okuluna profesör tâyin edilmiş, 1920 de de Polonya Coğrafya Kurumu başkanlığına getirilmiştir. B. in Kafkaslara Orta ve Doğu Asyaya ait jeolojik araştırmaları önemlidir. Rusça yazılmış başlıca eserleri şunlardır: *Geologiçeskoe opisanie Kvantungskoy oblasti i ee mestorojdeniy zolota* (Kvantung bölgesinin jeolojik tavsiri ve orada bulunan altın madenleri) [«Materialı Geologii Rossii» dergisi, XX], *Dva pereseçeniya Glavnogo Kavkazskogo ḫrebta* (Büyük Kafkas sıradağlarının iki kesişmesi) [«Trudı Geologiçeskogo Komiteta» dergisi XIX, 1], *Sistema Dibrara v yugo-vostoçnom Kavkaze* (Güneydoğu Kafkaslardaki Dirar sistemi) [«Trudı Geol. Kom., yeni seri 26]; bunlardan başka, *Rudnıe mestorojdeniya* (Maden yatakları), *Jeleznıe rudı Rossii* (Rusyanın demir madenleri) ve *Kamennıe stroyteľnıe materialı* (Taş yapı malzemesi) adlı eserleri de vardır.

BOHÈME, LA [*la boęm*], İtalyan bestecisi Giacomo Puccini (1858 - 1924) nin 4 perdelik operası. Konusunu hayattan alan, Verismo (b. bk.) tarzındaki İtalyan operalarının en önemlilerindendir. Fransız romancısı Henri Murger'nin *La vie de Bohème* (Bohem hayatı) adlı romanından çıkarılan opera metninin bestelenmesidir. Operanın güftesi (livresi), Puccini'nin yakın dostu Giuseppe Giacosa ile Luigi Illica tarafından yazılmıştır. Tanınmış İtalyan bestecisi Ruggiero Leoncavallo, aynı tarihlerde *Bohème* (1897) adlı bir opera bestelemiş, fakat bu eser, Puccini'nin *Bohème* operası yanında çok sönük kalmıştır. B. ilk olarak 1 Şubat 1896 da Torino'da temsil edilmiştir. Eserdeki başlıca şahıslar ve sesler: Şair Rodolfo; seyyar oyuncakçı Parpignol: tenor. - Müzisyen Schaunard; ressam Marcello: bariton. - Filozof Colline; ev sahibi Benoit; bir gümrük çavuşu; ihtiyar âşık Alcindoro: bas. - Schaunard'ın sevgilisi Mimı; Marcello'nun sevgilisi Musetta: soprano. Eserde ayrıca üniversite öğrencileri, genç kızlar, halk, satıcılar, garsonlar, askerler ve çocuklar da vardır. İtalik vaka 1830 yılı kış mevsiminde Pariste geçmektedir.

I. Perde: Çatı odasında Marcello'nın resim atölyesi görünür. Marcello, sehpa önünde çalışmaktadır. Rodolfo, pencereden dışarıyı dalgın dalgın seyretmektedir. Atölye çok soğuktur. Yakacak olmadığı için Rodolfo'nun yazdığı dramın bir kısmını sobaya atıp ısınırlar. Colline ile Schaunard da gelir. Beraberlerinde getirdikleri yiyecek ve içecekleri, daha dar günlere saklamayı karar verirler. Noel gecesi olduğu için Schaunard bütün dostlarını, Kafe Momüs'e davet eder. Ansızın ev sahibi kirayı almağa gelir. Fakat Marcello'nun ustaca bir manevrası ile ev sahibi Benoit sarhoş edilip tehlike atlatılır. Derhal Kafe Momüs'e doğru yola çıkılır. Rodolfo, bitirecek bir makalesi olduğunu söyliyerek evde kalır. Kapı vurulur. Elindeki sönmüş şamdanın yakılması ricasiyle Mimi içeri girer. Merdivenleri soluk soluğa çıkmış olan genç kızdaki şiddetli öksürük krizi, ağır bir hastalığı da açıklamaktadır. Rodolfo, genç kızın güzelliğine hayran olur. Mimi şamdanı yaktırıp gittikten sonra, anahtarı unuttuğu için tekrar döner. Bu sefer her iki genç, birbirlerine karşı ansızın başlıyan sevgiyi açıklarlar. Rodolfo, Mimi'yi de Kafe Momüs'e davet eder, her ikisi de oraya giderler.

II. Perde: Quartier latin'de Kafe Momüs'ün önü ve Noel kalabalığı görülmektedir. Dört arkadaş ve Mimi, bir masada yer almışlardır. Biraz sonra Marcello'nun sevgilisi Musetta, ihtiyar bir âşığın kolunda görülür. Musetta'nın aklı fikri, kendisine dargın olan Marcello'dadır. Hattâ Musetta papuçlarının ayaklarını sıktığını bahane ederek, ihtiyar âşığını kunduracıya gönderir. Musetta ile Marcello tekrar barışırlar. Biraz sonra iki genç kadın ve dört arkadaş, bando ile geçen askerlerin peşinden giderler ve kunduracıdan geri dönen ihtiyar sevgiliye de ancak Kafe Momüs'teki masrafları ödemek düşer.

III. Perde: Pariste, soğuk ve karlı bir havada, şehrin kapılarından birindeki gümrük kontrol yeri görülmektedir. Gümrük bekçileri, dışarıdan şehre giren sütçü kadınları kontrol etmektedirler. O esnada Mimi, birisini arıyormuş gibi gelir ve bekçilerden birine ressam Marcello'nun o civarda oturup oturmadığını sorar. Marcello'nun Musetta ile birlikte, oradaki bir meyhanede olduğunu öğrenir, Marcello gelir ve Rodolfo'nun Mimi'yi birgün evvel terk etmiş olduğunu öğrenir. Mimi aldatılmış olduğunu tahmin etmekte ve ne yapacağını bilmemektedir. O esnada Rodolfo görünür. Mimi saklanır. Rodolfo, sırf fakirliğinden dolayı Mimi'yi terketmiş olduğunu Marcello'ya söyler. Saklandığı yerde öksürüğünü zaptedemiyen Mimi, ortaya çıkmak zorunda kalır. Artık Mimi de ayrılmağa karar vermiştir. Nitekim kendisine ait olan bazı şeyleri, kapıcıya bırakmasını Rodolfo'dan rica eder. Fakat tam birbirlerine veda edecekleri sırada, ikisi de, bu ayrılışı bahara bırakmağa karar verirler. Kıskanç Musetta ile sevgilisi Marcello, kavga edip birbirlerinden ayrılırlarken, Rodolfo da ağır hasta olan Mimi'yi, içten bir sevgi ve şefkatle evine götürür.

IV. Perde: Rodolfo ile Marcello, çatı katındaki odalarındadırlar. Biraz sonra gelen Shcaunard ve Colline bu iki arkadaşı daldıkları acı düşüncelerden ayırırlar. Basit bir yemek yendikten sonra, atölyenin içi âdeta bir eğlence yerine döner. Şarkılar söylenir, dans edilir. O sırada Musetta ölüm halinde hasta olan Mimi'nin geldiğini haber verir. Ölümünün yaklaşmakta olduğunu sezen Mimi, Rodolfo'yu aramaktadır. Mimi, ihtimamla yatağa yatırılır. Musetta Marcello'yu hekime ve ilâca gönderir; kendisi de Mimi'nin son arzusu olan yumuşak bir muflonu satın almağa

gider. Musetta bütün bu masrafları, küpelerini satarak karşılamağa karar vermiştir. Colline de paltosunu rehine koyarak yardım etmek karariyle oradan uzaklaşır. Shcaunard da sevgilileri yalnız bırakır. Her iki sevgili yeniden eski hâtıralara dalarlar. Nihayet gidenler tekrar geri gelirler. Musetta elde ettiği muflonu Mimi'ye uzatır. Bununla soğumuş ellerini ısıtan Mimi, muflonu Rodolfo'nun hediyesi sanır ve sevinir. Musetta de bunu tasdik eder. Sonra Mimi, derin bir uykuya dalar. Rodolfo, perdeleri örtmeğe koşarken, odada bulunanlar Mimi'nin öldüğünü fark ederler. Pencereden dönen Rodolfo, arkadaşlarının çehresinden faciayı sezer ve acı bir feryat ile Mimi'nin üstüne yığılır.

R. Leoncavallo'nun da aynı konuda olan ve aynı adı taşıyan bir operası vardır (ilk temsil: Venedik, 6 Mayıs 1897).

BOHEMUND [I. Boëmund] (1065? - 1111), Birinci Haçlı Seferi sırasında meydana gelen Antakya Prensliğinin kurucusu. 1020 yıllarında Güney İtalyaya kesin olarak yerleşen Normanlardan Robert Guiskard (Guiscard) ın oğludur. Büyük emeller peşinde koşan babasının, Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a karşı açtığı çetin, fakat sonuçsuz kalan savaşlarda (1081-1085), Norman ordusunun başkomutanı olarak önemli bir rol oynamıştır. Babasının ölümünde Güney İtalyadaki Norman eğemenliğini, kendi hakkı olduğu halde, daha asil bir anneden doğmuş olan üvey kardeşi Roger'e bırakmak, Güney Apolion'da Taranto ve Otranto'yu içine alan küçük ve önemsiz bir prenslikle yetinmek zorunda kalmıştır.

Çok kabiliyetli, azimli, iradeli, aynı zamanda da çok haris bir adam olan B., emellerini gerçekleştirmek için Haçlı Seferlerini iyi bir vesile saymış, ikinci derecede prensler, şövalyeler idaresindeki küçük Haçlı gruplariyle anlaşarak Güney İtalyada büyük prenslerin ordularından hiç de aşağı kalmıyan bir ordu toplamıştır. 1096 sonbaharının sonlarına doğru Brindisi'den hareket ederek Arnavutluk'a geçmiş, kışın da yavaş yavaş Epir (Epeiros), Makedonya ve Trakyadan geçerek İstanbula varmıştır. Aralarında yıllarca süren savaşlar yüzünden Aleksios'a büyük bir kini olduğu halde, Haçlıların fethedecekleri yerler hakkında kendisine güçlük çıkarmamış, ayrıca da vasallik (tâbilik) andı içmiştir.

İstanbulda toplanan Haçlı ordusu. bundan sonra hareket ederek (20 Haziran 1097), kısa bir kuşatmadan sonra Anadolu Selçuklularının ilk hükümet merkezi olan İzniki almış ve Anadolunun içerilerine doğru ilerlemeğe başlamıştır (27 Haziran 1097). İznikin yardımına yetişen, fakat kuvvetinin azlığı yüzünden düşmesine engel olamıyan I. Kılıç Arslan, iki kol halinde ilerlemekte olan büyük Haçlı ordusunu Dorilaion (Eskişehir) yakınlarında yakalıyarak B. un bulunduğu kolu epey hırpalamış, fakat savaş biraz uzayıp ikinci kol da yetişince Anadolu içerilerine çekilmek zorunda kalmış ise de, Haçlıların faydalanabileceği her şeyi yok ederek, çok yıpratıcı bir çete harbine başlamıştır. Bu yüzden büyük kayıplara uğrıyan Haçlı ordusu, en sonra Hataya girmiş ve Yağıbasan (Bağisiyan) adında bir Türk komutanı idaresindeki Antakyayı kuşatmağa başlamıştır (21 Ekim 1097). Bir yıldan fazla süren bu kuşatmada Haçlılar, çok kayıplar vermişlerdir.

Bu sırada Yağıbasan'ın hakaretine uğrıyan Firuz adlı bir Ermeni dönmesi, intikam almak amaciyle Haçlı ordusunun asıl komutanı saydığı B. ile gizlice anlaşarak, elindeki kulelerden birini teslime hazır olduğunu bildirmiştir. B., Antakya ve dolaylarını elde ederek bir prenslik kurabileceğini düşünmüş ve kendisine bırakılması şartiyle şehri alabileceğini Haçlılara bildirmiştir. Haçlılar, önceleri Aleksios'a verdikleri ant dolayısiyle, ilkin bu teklife yanaşmamışlarsa da, bu sırada Musul emîri Kerrboğa'nın (Gürboğa?) büyük bir ordu ile Antakyanın yardımına yetişmek üzere yolda olduğu haberi gelince, bu şartı kabul etmek zorunda kalmışlardır. B. da derhal harekete geçerek, şehri almıştır (2 Haziran 1098). Fakat şehrin düşmesinden üç gün sonra Gürboğa, büyük ordusiyle yetişerek Haçlıları Antakyada kuşatmıştır. Yiyecek yokluğu yüzünden de mâneviyatları sarsılmış olan Haçlılar, çok kötü bir duruma düşmüşlerdir. Ancak bir papaz, sözde İsaya saplanılan harbinin gömülü olduğu yeri rüyasında gördüğünü ve bulunursa Haçlıların zafere kavuşacaklarını bildirip de mahsus saklanan bu harbi de bulununca, kendilerine cesaret gelmiş, büyük prensler de durumdan hemen faydalanmak amaciyle B. u 14 gün için başkomutanlığa getirerek bir çıkış hareketi yapmağa karar vermişlerdir. 28 Haziran günü Haçlılar, B. un başkomutanlığında çıkış hareketini yapmışlar ve Kerboğa'nın hatası yüzünden Türk-İslâm ordusunu dağıtarak Kudüs yolunu açmışlardır. Böylece Antakya ile dolaylarını ele geçiren B., buradaki halk çoğunluğunun Hıristiyan olmasından da faydalanarak Haçlı Seferleri sırasında Doğuda en büyük, gelişmeğe en elverişli bir prensliği kurmuştur; ülkesini genişletmek için birçok başarılı savaşlar yapmış, fakat Malatya Ermeni hâkimi Gabriyel'in daveti üzerine Danişmendoğullarına (Sıvas) karşı giriştiği savaşı kaybetmiş ve birçok Haçlı büyükleriyle birlikte Türklere esir düşmüş (yaz ortası 1100), esirlikten Ermeni prensi Gogh Vasil'in verdiği büyük bir fidye ile kurtularak Antakyaya dönebilmiştir (1103 yazı). Bundan sonra, Halep şehrini hinterlandından ayırmak ve İslâm âlemi ile bağını kesmek amaciyle giriştiği savaşın başarısızlıkla sona erdiğini görünce, Avrupa halk efkârının kendinden yana olduğunu düşünerek, kuvvetli bir ordu hazırlamak üzere deniz yolu ile İtalyaya gitmiştir (1104 yılı sonları). B. un bu teşebbüsü, Doğuda kazandığı şöhret dolayısiyle, İtalyada, hattâ bütün Avrupada çok iyi karşılanmış, kendisine katılmak üzere her taraftan kuvvetli gruplar gelmeğe başlamıştır; papa II. Paschalis de B. i büyük bir gayretle desteklemiştir. Bu sırada B., Fransaya giderek kıral I. Philip'in kızı Constance ile evlenmiştir.

Böylece büyük bir ordu ile kuvvetli bir donanma toplıyan B., Brindisi'den yola çıkmış, fakat asıl hedefini bırakarak büyük bir kin beslediği Bizansa bir darbe indirmek üzere Dyrrhakhion (Dıraç) kalesini, bir köprübaşı olark ele geçirmek istemiştir; fakat Bizans kuvvetleri şiddetle dayandığından, bir an önce kesin sonucu elde etmek istiyen B., donanmasını feda ederek onun kerestesi ile yürür kaleler yaptırmıştır. Ancak bu sırada kuvvetli bir Bizans ordusu Dıraç'ın imdadına yetiştiğinden, B., iki ateş arasına sıkıştırılmış, Bizans donanması da Dıraç kıyılarını abluka altına almıştır. B., Bizans imparatoruna giderek barış istemek zorunda kalmış ve Bizansla Normanlar arasında varılan antlaşmaya göre, Antakya prensliğini hayatı boyunca dirlik olarak alacak, ölünce de burası Bizansa kalacaktı. Fakat bu sıralarda Selçukluların Bizans için yeniden büyük bir tehlike yaratmaları, antlaşma hükümlerini suya düşürmüştür. B., Apolyon'a dönerek yeniden bir ordu hazırlamağa başlamışsa da, çok geçmeden burada ölmüştür (Mart 1111).

BOHEMYA (Çek dilinde *Čechy*, Almancada *Böh-*

men, Lat. *Bohemia*), Çekoslovakyanın, Bohemya ormanı, Erzgebirge, Sudetler ve Bohemya - Morava yükseklikleriyle kuşatılmış olan bölgesi. Yüzölçümü 52 062 km², nüfusu 5 600 000 (1948). B., suları Elbe ve Moldau nehirleriyle kuzeye doğru boşaltılan ovalar yöresidir. Güneydoğuda Bohemya-Morava sırtları ancak 835 m ye yükselebildiği halde, diğer yönlerdeki yükseklikler 800 - 1600 m ye erişir. B., Elbe bölümü dışında çeşitli ve zengin maden yatakları taşıyan Paleozoik şistlerden ve püskürük kültelerden meydana gelmiş (Bohemya kitlesi) tir. Erzgebirge'nin güney eteklerini kovalıyan Eger nehrinin geçtiği çöküntü hendeğinin kırık (faille) yüzeyinde linyit yatakları, kaplıcalar ve maden suları bulunur (Teplice [Teplitz], Karlovy Vary [Karlsbad], Marianske [Lázně]). Sınırdaki ormanlık dağlar bol yağışlı ve nemlidir; bunların kuşattığı tekne biçimli ovalar ise daha az yağışlıdır (Prag'da ortalama 490 mm yıllık yağış); bu yüzden Elbe üzerinde taşın bakımından birtakım güçlüklerle karşılaşılır. Ovaların rüzgâr tutmıyan ılık iklimli tabanları, verimli lös örtüsü dolayısiyle de zengin ziraat alanlarıdır. Elbe ve Eger'in çukur alanlarında şeker pancarı (100 den çok şeker fabrikası var) ziraati, meyvacılık ve bağcılık gelişmiştir. Güneyde sert iklimli yüksek düzlüklerde patates (ispirtoculuk), yulaf, çavdar ve arpa ziraati başta gelir. Çavdar, ekmek yapmakta kullanılır. B. nın % 47 si ziraat alanıdır. Çekler, nüfusun % 67 si kadardır. B., çok yönlü bir endüstri bölgesidir; bununla beraber madenlerin bazıları azalmış, bazıları da bitmiştir. Demir, hususiyle Batı Bohemyadan çıkar (Nučice). Jáchymov (Joachimstal) da uranyum cevheri vardır. Kurşun kalem (Česke Budějovice [Budweis] grafitleri), porselen (en çok Karlovy Vary [Karlsbad] çevresinde), kuvars yataklarına dayanan cam, ağaç ve kereste endüstrisi önemlidir. Prag ile Plzeň (Pilsen) arasındaki zengin taşkömürü yatakları, aynı çevredeki demir cevheriyle birlikte ağır endüstrinin temeli olmuştur (Kladno, Škoda). Kuzeydoğuda keten dokumacılığı varsa da kuzeyin pamuk endüstrisi zamanla daha üstün bir duruma erişmiştir. Liberec (Reichenberg) yün ve çuha endüstrisinin merkezidir.

B., Baltık ve Kuzey denizleri ile Tuna ülkeleri arasında bir geçit yeridir. Elbe'nin B. daki önemli limanı Ústí nad Labem (Aussig) dir. Prag, demiryolu ağının merkezi ve Moldau üzerinde nehir limanıdır.

B. nın kültür merkezi kuzeydedir.

B., İslâv halkın batıya doğru en çok sokulabildiği bir yöredir ve Avrupanın zengin bölümlerinden birisidir.

DİL. B. da yabancı dil olarak, Sudetler bölgesi denilen kısımda Almanca vardır. Memleketin kalan kısmında Çekçe hâkimdir. Çeko-Slovakyanın başlıca üç bölümünden (1. Čechy [= Lat. Bohemia, Alm. Böhmen]; merkezi: Praha; 2. Morava [= Lat. Moravia, Alm. Mähren]; merkezi: Brno, Alm. Brünn; şimdi Silezyadan bir parçanın da katılmasiyle: Morava a Slezsko = Moravya ve Silezya; Silezya'nın merkezi: Opava; 3. Slovensko [= Slovakya]; merkezi: Bratislava, Mac. Pozsony, Alm. Pressburg) en batıda olanı B., Çek edebî dilinin (český) merkezidir. Morav (moravský) lehçeler grupunun çeşitli (Hanak lehçesi [hanácký], Beča. Blata v. b. ağızlarla birlikte; Valak lehçesi [valašský]; Silezya ağzı [slezský]; ayrıca Horak [horácký] ve Podhorak [podhorácký] lehçeleri) olmasına karşılık, B. da edebî Çekçeden başka, belli başlı tek bir mahallî lehçe vardır: Plžen (Alm. Pilsen)in güneybatısında, Alman sınırına yakın Domažlice (Alm. Taus) kasabası dolaylarında konuşulan Chod (chodský) lehçesi (meselâ, «idim» mânasına edebî Çekçe: *byl*, Chod. *bul;* krş. Hanak. *bel,* Valak. *bel*, Silezya. [Polonya Silezyasındaki Śląsk ağzına geçiş olarak *był*, Slovak. *bol*]).

«Bohemya grupu» (Alm. Böhmisch) tâbiri, Batı İslâvca (b. bk.)nın, Lehit (1. Polca, 2. Pomorenya dilleri [Kaşub, Slovints, Zabor], 3. Polabca) ve Çehit (1. Lusats [veya Sorab, veya Wend], 2. Çek, 3. Slovak) şeklinde sınıflandırılmasında, bazen Çehit, grupun içerisinde Lusats dilini dışarıda bırakarak yalnız Çeko - Slovakyada kullanılmakta olan Çek (český), Morav (moravský) ve Slovak (slovenský) dil ve lehçelerini ayrı olarak bir arada gruplamak için kullanılır (meselâ, E. Kieckers: *Die Sprachstämme der Erde,* Heidelberg 1931, s. 15). Bk. ÇEK DİLİ.

Tarih: B., Orta Avrupada eski bir kırallıktı. İlk tarihi pek az bilinmektedir. Memleketin adı, aşağı yukarı M. Ö. 12 de Teuton Marcoman'ların yendiği, kaynağı iyi bilinmiyen Boi'ler(b. bk.; Boii) kabîlesinden alınmıştır. İslâvların M. S. I. yüzyılda memleketi istilâ etmiş oldukları sanılmaktadır. Buraya yerleşen İslâvlar arasında en önemli kavim olan Çeklerin memlekete nasıl hâkim oldukları bilinmemektedir. Přemysl hanedanını kuran ilk kıralların geleneklerini tesbit etmek de güçtür.

Hıristiyanlığı B. ya sokmak için Almanyadan geldiği tahmin edilen ilk teşebbüsler, Çeklerin Almanlara güvensizliği yüzünden neticesiz kalmıştır. Fakat Selânikli iki papazın (Kyrillos ve Methodios) çalışmaları neticesinde daha önce Moravyada yayılmış olan Hıristiyanlık, oradan B. ya girmiştir. Methodios, 873 e doğru B. prensi Bořivoj'u vaftiz edince, Bohemyalılar Hıristiyanlığı kolaylıkla kabul etmişlerdir. O sıralarda B. nın en tanınmış hükümdarı, 935 te erkek kardeşi Boleslav tarafından öldürülen ve daha sonra Roma kilisesince «aziz» ilân edilen Vaclav'dı. Boleslav'ın ve bilhassa oğlu II. Boleslav'ın idaresinde B. nın sınırları birkaç yönde genişlemişti. II. Boleslav'ın oğlu III. Boleslav, B. dışındaki bütün toprakları Polonya kıralı Büyük Boleslav'a, tahtını da Polonya kıralının kardeşi Vladivoj'a bırakmak zorunda kalmıştır. Vladivoj, Bohemyadaki iktidarını sağlamlaştırmak için Almanların yardımını istemiş ve Alman imparatorluğunun bir «vassal» i haline gelmeğe razı olmuştur. Bu durum, Vladivoj'un ölümünden ve Přemysl hanedanının tekrar B. tahtına geçmesinden sonra da devam etmiştir. XI. yüzyılda, memleketin huzurunu kaçıran iç kaynaşmalar yüzünden hükümdarlığın kudreti azalırken Alman nüfuzu durmadan artmıştır. 1197 de Přemysl hanedanından Ottakar, tam bir iktidar elde etmiş, ertesi yıl da B. kıralı olarak taç giymiştir. I. Vaclav(1230 1253), babasının yerine geçince hiçbir mukavemetle karşılaşmamış, oğlu II. Ottakar, B. kırallarının en büyüklerinden biri olmuştur. Toprakları B. daki Dev dağları (Riesengebirge)-ndan Adriya denizine kadar uzanıyor; eski Habsburg İmparatorluğunun, Leitha batısındaki bütün topraklarını içine alıyordu. Ottakar, 1273 te Mukaddes Roma Germen imparatoru seçilen Habsburg kontu Rudolph'la yaptığı harbde yenildiği için B. ve Moravya dışındaki bütün topraklarını Rudolph'a bırakmak ve onu «suzerain (overlord)» tanımak zorunda kalmıştır. Ottakar'dan sonra torunu III. Vaclav de ölünce, eski Přemysl hanedanı ortadan kalkmıştır.

Mukaddes Roma Germen imparatoru Albert'in oğlu Rudolph ve Carinthia dukası Heinrich'ten sonra, B. lılar,

Mukaddes Roma Germen imparatoru Heinrich'in oğlu Luxemburg'lu Johannes'i kıral seçmişlerdir. Bundan sonra, Luxemburg hanedanı, 1437 de Sigismund'un ölümiyle ortadan kalkıncaya kadar hüküm sürmüştür. Johannes, 1346 da Crécy'de öldürülünce, yerine geçen ve B. kırallarının en büyükleri arasında yer alıp hâlâ saygı ile anılan oğlu Karel, pek sevdiği Prag'da Nové Město (yeni şehir) yu, Prag (Praha) üniversitesini kurmuştur. Ölümünden(1378) sonra tahta on yedi yaşındaki oğlu Vaclav geçmiştir. Onun zamanında Luxembourg hanedanının memleket üzerindeki hâkimiyeti azalmıştır. B. da Reforma hareketi kuvvetlenmiş, hemen hemen bütün millet Huss tarafını tutmuştu. Constance Konsilinde yargılanan Huss'un, 6 Temmuz 1415 te yakılması üzerine çıkan iç savaşlar, 1436 barışına kadar, B. tarihinin, hemen hemen, başlıca olaylarıdır. Vaclav'ın ölümü (1419) üzerine tahtta hak iddia eden Sigismund, kıral tanındıktan bir yıl sonra ölmüştür (1437). Yerine seçilen damadı Avusturyalı Albert de ölünce, dul karısı kıraliçe Elizabeth'in yakında bir çocuk doğuracağı bilinmekle beraber, gene de taht mirası meselesi ortaya çıkmıştır. Asîller, iki partiye ayrılmış, millî partinin başında Poděbrad'lı Jiři, Avusturya partisinin başına da Ulrich von Rosenberg geçmiştir. Sonunda iki parti «Sulh Mektubu» adı verilen bir anlaşma yapmışlardır. 1446 da B. milletvekilleri ile kırallığın idaresi altında bulunan Moravia, Silesia ve Lusatia milletvekilleri, genel bir parlâmento halinde toplanmışlardır. Burada alınan, üyelerin «curia» adı altında asîlleri, şövalyeleri ve şehirlileri temsil eden üç grupa ayrılması kararı, B. meşrutiyet tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu toplantıda bir kıral naibi seçilemediği, Papalıkla yapılan görüşmeler de netice vermediği için Poděbrad'lı Jiři, Kutna Hora'da büyük bir ordu toplayıp Prag üzerine yürümüş (1448), hemen hemen hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehri almış, naipliğini ilân etmiştir. Bu arada, Kıral Albert'in ölümünden sonra doğan ve Avusturyada dayısının vasiliği altında büyüyen oğlu Ladislas, 1453 te B. tahtına çıkmış, fakat 1457 de ölünce memleketi bir zamanlar fiilen idare etmiş olan Poděbrad'lı Jiři kıral seçilmiştir. Jiři ile mücadeleye girişen Avusturya taraftarı asîller, Macaristan kıralı Matthias Corvinus'u B. kıralı ilân etmişlerdir (3 Mayıs 1469). Jiři, rakîbine karşı bazı başarılar elde ettikten sonra 1471 de ölmüştür. B. nın biricik Hussçu kıralı olan Poděbrad'lı Jiři, IV. Karel'le beraber, halkın en çok sevdiği hükümdarlar arasındadır.

27 Mayıs 1471 de, uzun müzakerelerden sonra Polonyalı Prens Vladislav kıral seçilmiştir. Matthias, düpedüz Avusturya taraftarı olduğu için millî partinin zaferi sayılan bu seçim, o zaman B. daki kilise düşmanlığını gösterir. Vladislav zamanında kırallığın nüfuzu azalmış, asîllerin nüfuzu ise çok kuvvetlenmiştir. Bu sırada şehirliler ve köylüler de eski kuvvetlerini kaybetmişlerdir. 1487 de çıkan bir kararnameyle, B. da, o zamana kadar bilinmiyen kölelik kabul edilmiş, «Kıral Vladislav'ın Nizamnameleri» adiyle tanınan bir kararnamede, bu değişiklikler kanun halinde toplanmıştır. Buna karşı şehirliler, 1513 te bir ittifak akdederek haklarını korumağa karar vermişlerdir.

1490 da Macaristan kıralı ilân edilen ve 1516 da bu memlekette ölen Vladislav (Mac. Ulászló) ın yerine, daha üç yaşındayken B. tacını giyen oğlu Lajoš (Mac. Lajos) geçmişti. Memleketin iç işlerine karışmamak şartiyle Polonya kıralı Sigismund ve İmparator Maximilian genç kıralın vasileri olarak seçilmiş, bu sırada B. yı asîller, bilhassa Zdeněk Leo idare etmiştir. 1517 de, Kıral Lajos'un sözde idaresinin başlangıcında yapılan bir toplantıda (buna Aziz Vaclav Diyeti denilmiştir), milletvekilleri anlaşmazlıkların sebeplerini ortadan kaldırmışlardır. Şehirliler, bazı imtiyazlardan vazgeçmişler, diğerleri de bunların şehir muhtariyetini ,tanımış ve parlâmento toplantılarına temsilci göndermelerini zımnen kabul etmişlerdir. Bu, B. nın anayasa tarihi bakımından önemli bir olaydır.

Macaristan kırallığına da seçilmiş olan Lajos, Türklerle yaptığı Mohaç Muharebesinde yenilerek öldürüldükten sonra B. parlâmentosu, kırallığa Avusturya arşidukası Ferdinand'ı seçmiştir (23 Ekim 1526). Ferdinand, tahtını Habsburg hanedanı için bir mülk haline getirmek maksadiyle memleketi birleştirmeğe ve otoritesini kuvvetlendirmeğe çalışmış, Lutherciliğin B. da kaydettiği ilerlemelerin önüne geçmek istemiştir. Habsburg'ların Alman Protestanlığına karşı giriştiği büyük mücadeleye B. da katılmak zorunda kalmıştır. Parlâmento, Ferdinand'ın isteklerine boyun eğerek tacın, miras usuliyle geçişini kabul etmiştir. Gençliğinde Protestanlara karşı iyi niyetler besler gibi görünen Ferdinand'ın büyük oğlu Maximilian, imparator olduktan (1561) sonra babasının siyasetini gütmüş, fakat onun kadar sert davranmamıştır.

XVI. yüzyılın ortalarında Bohemya nüfusunun aşağı yukarı üçte ikisi Protestan olmuştu. II. Maximilian'ın ölümünden sonra yerine geçen II. Rudolph, korkunç bir buhran içinde bulunan memleketi idare edecek kabiliyette bir insan değildi. Macaristanda Protestanlığı yok etmek için giriştiği teşebbüs, Bocskay'nin ayaklanmasiyle neticelenmiştir. Bunun üzerine, kıralın Macaristandaki temsilcisi Matthias, âsilerle Viyana, Türklerle de Zsitvatorok (Jitva Boğazı) barışını imzalamak zorunda kalmıştır (1606). Rudolph, bu anlaşmaları kabul etmediğini bildirince Matthias, kırala isyan etmiştir. Liben Barışı (1608) ile Moravya ve Avusturya B. nın gelecek kıralı tanınan Matthias'a bırakılmıştır. Matthias'tan intikam almak için uğraşan Rudolph, bir müddet sonra tahttan feragat etmeğe mecbur kalmış (Nisan 1611), kısa bir zaman sonra da ölmüştür (Ocak 1612).

Rudolph'un zamanında, Prag (Praha), Habsburg'ların hükümet merkezi olmuştu. Matthias, başkenti Viyanaya nakletmekle halk temsilcilerinin şüphe ve düşmanlıklarını artırmıştır. Birkaç yıldan beri Protestanlar bir ayaklanma hazırlamak için yabancı memleketlerle temasta bulunuyorlardı. Almanyada, Protestanlarla Katolikler arasındaki ayrılığın gittikçe artması da B. ya tesir etmiştir. B. da kırallığın ve kilisenin topraklarına dair vaitlerin yerine getirilmemesi ve hükümet işlerinin koyu Katoliklerden kurulan bir meclise bırakılması, ayaklanmayı daha yaklaştırmıştır. Nihayet, Mayıs 1618 de, XVII. yüzyıl Avrupasının en önemli siyasî olayını teşkil eden Otuz Yıl Harblerinin başlangıcı olan isyan çıkmıştır. B. parlâmentosu 30 üyeli bir meclis seçmiş bir ordu kurulmasını, Cizvitlerin kovulmasını ve mallarına el konulmasını kararlaştırmıştır. Bir müddet sonra, Protestan partisi, eski anlaşmazlıkların tekrar uyanmasiyle, ikiye ayrılmıştır. Matthias ölünce, parlâmento, tahtın tekrar seçime bağlı olduğunu ilân etmiş ve V. Friedrich'i hükümdar tanımıştır (Ağustos 1619). Friedrich, genç, tecrübesiz ve zayıf bir kıraldı. Memleket, XV. yüzyıldaki mücadeleler yüzünden bitkin bir haldeydi. Prag

kapılarında yapılan Akdağ muharebesinde (8 Kasım 1620) Protestanlar bozguna uğramış, kıral kaçmış, Avusturya imparatoru Ferdinand memlekete hâkim olmuştur. Protestan rahiplerinin B. dan kovulması. Katolikliğin resmî din olarak ilânı, eğitim ve öğretimin Cizvitler eline geçmesi, Çekçe ile beraber Almancanın da resmî dil olarak kabulü, 30 000 aydın ailenin memleketten ayrılması ve nihayet B. kırallığının babadan oğula geçmesi prensipini kabul eden yeni bir anayasanın ilânı, bu devrin en önemli olayları arasında yer alır.

1648 de yapılan Westfalya antlaşmasiyle Otuz Yıl Harbleri sona ermiştir. Bu harblerde, B. lılar siyasî bağımsızlıklarını ve devlet idaresine katılma haklarını kaybederek Avusturya hükümdarlarının idaresine geçmişlerdir. Bu uzun mücadeleler memleketi her bakımdan çökertmiş, B. millî varlığı Alman kültürü içinde erimeğe başlamıştır.

Maria Theresia'nın ilk saltanat yıllarında B. nın elinde olan Silezya, Prusya kıralı II. Friedrich'e verilmiş, bir yandan da B. kırallığının bağımsızlığı gittikçe azalmıştır. Mahallî idare, o zamana kadar hükümdar ve parlâmento arasında paylaşılmışken 1751 de tamamiyle hükümdarın eline geçmiştir.

Maria Theresia zamanında B. millî bağımsızlığının son kalıntıları da yok edilmişse de ekonomi ve eğitim alanında bazı gelişmeler görülmüştür. II. Joseph'in yaptığı ıslahat Çek milleti için daha büyük faydalar sağlamıştır. 13 Ekim 1781 tarihli Müsamaha kararnamesiyle II. Ferdinand zamanından beri B. lıların dinî inançlarını baskı altında bulunduran kayıtlar kaldırılmış, Protestanlara serbestlik verilmiştir. 1 Kasım 1781 kararnamesi de köylülere şahsî hürriyetlerini tekrar vermiştir.

B. da Alman kültürünün yayılmasını sağlıyan II. Joseph ıslahatına karşı tepkiler başlamış, başlıca mukavemet de, derebeylik taraftarlarından gelmiştir. Nihayet II. Leopold zamanında Çek millî duygularını okşamak için Prag üniversitesinde Çek dili kürsüsü kurulmuştur. Bundan sonra Çeklerle Sırplar arasında dayanışma ve İslâv birliği fikirleri belirmeğe başlamıştır.

1792-1815 Fransa harbleri B. yı sarsmıştı. Fakat Fransız İhtilâlinin tesirleri burada da görülmeğe başlamıştır. Bir yandan da Dobrovsky ve Jungmann'la millî dil ve eski millî tarih araştırmaları tekrar canlanmıştır. Palacký, milliyetçilik hareketinin başına geçmiş, memleketi kalkındıracak büyük endüstrinin kurulmasına da bu devirde başlanmıştır.

1848 de millî kalkınma hareketinin önderliği, asîller sınıfından yeni orta sınıfa geçmiştir. Bunların programı, siyasî benliğine kavuşmuş, gerçek bir anayasa sistemiyle idare olunan kuvvetli ve birleşik bir hükümdarlığa bağlı bir B. kurmaktı. Avusturya buna karşı cephe aldı. 1848 de Prag'da İslâv kongresi toplandığı gün çıkan ayaklanma, Avusturyalılar tarafından bastırılınca program kısıntılara uğramıştır. 7 Mart 1849 da da, Avusturya, parlâmentoyu dağıtarak tekrar mutlakiyete dayanan bir idare kurmuştur.

1848 ihtilâli, B. için köylülerin kölelikten kurtularak mülkiyet hakkını elde etmesi, derebeylikten kalma angarya ve vergilerin kaldırılması, Çek millî eğitim sisteminin gelişmesi, İmparatorluk içindeki gümrük setlerinin yıkılması, demiryollarının yapılması ve endüstrinin büyümesi gibi faydalar sağlamıştır.

Çekler, 1867 den 1879 a kadar Avusturyaya karşı pasif bir muhalefet siyaseti gütmüşlerdir. Bu devirde millî dil, halk arasında ve bilhassa okullarda bazı ilerlemeler göstermiştir. Memleketin kültür ve servetçe gelişmesi, millî şuuru da kuvvetlendirmiştir. 1880 tarihli dil kararnamesi Çekçe ile Almanca arasındaki farkı, bir dereceye kadar azaltmıştır. 1882 de Prag'da bir Çek üniversitesi kurulmuştur. Bir yandan da Avusturya hükümetine Çek vekiller girmeğe başlamıştır.

B. da, milliyet hareketleri, 1893 ten 1905 e kadar dil meseleleri şeklinde gelişmiş, 1907 de, genel seçim hakkının kabulü üzerine parti ve milliyet mücadeleleri de kızışmıştır. Moravyada 1905 te yapılan bir anlaşma ile, Çeklerin çoğunluk hakları kabul edilmiş, Almanların da azınlık hakları korunmuştur.

Bütün bu gelişmeler memlekette yeni bir ruh yaratmıştı. Prag üniversitesinin kurulmasiyle doğan bu ruh, realist bir grupun meydana gelmesine yol açmış, bu grup, nihayet siyasî bir parti olmuş, başkanlığına da Profesör Masaryk geçmiştir. Masaryk'in etrafına toplanan genç aydınlar, Çeklerin manevî ve siyasî hayatlarına yeni bir ruh getirmişlerdir. Masaryk, gösterdiği cesaret ve enerji ile bütün Avrupa İslâvlarının en büyük otoritesi haline gelmiştir.

Bohemyanın Birinci Dünya Harbindeki ve ondan sonraki tarihi ile 1939 da kurulan Almanyanın Bohemya-Moravya Protektorası için bk. ÇEKOSLOVAKYA.

BOHEMYA CAMI (Fr. Verrerie de Bohême), Bohemya usuliyle imal edilen kıymetli cam eşyası. Bohemya bardakçılığı XVII. yüzyılda Fransada takdir kazanarak, o zamana kadar büyük rağbet görmüş olan Venedik mamullerinin yerine geçmiştir. Gravürlerle süslü olan bu kesme, kalın, muhteşem görünüşlü güzel camlar, Murano şehrinin ince ve kırılmaya çok müsait camlarından daha üstündü. Marie de Médicis, Luxembourg'daki sarayının pencerelerini gümüş çerçeve içine konulmuş olan Bohemya camları (şivli camlar) ile süslemiştir. Bardakçılığı inkişaf ettirecek yeni bir süsleme şekli olan «kesme» ye ait ilk tecrübeler, XVI. yüzyılın sonunda, Prag'da, Gaspard Lehmann'ın atölyesinde yapılmıştır. Bohemya cam memleketidir. Uçsuz bucaksız ormanları sayesinde bol yakacak ve sud, akarsuları vasıtasiyle de kesme işleri için lüzumlu kuvvet elde eder. Cam sanayii ile uğraşanlarca her zaman bir ideal olarak düşünülen kaya kristali (cristal de roche) ne tasfiye edilmiş, beyaz ve şeffaf Bohemya cam eşyası, Avrupada ilk defa ve en iyi bir şekilde yaklaşmıştır. Daha temiz, daha tannan olup, küçük satıhlar halinde kesmeye daha müsait bulunan İngiliz kristali XIX. yüzyılda kazandığı takdirle Bohemya camının yerini alınca, Bohemya fabrikaları, Alman kimyacısı Hunckel'ın keşifleri sayesinde, hayran olunacak renk ve parlaklıkta, müsait fiatta, mavi ve kırmızı camlar imal ederek, eski şöhretlerine biraz yaklaşmaya muvaffak olmuşlardır. Bu fabrikalarda, dış kısımları mavi veya kırmızı, iç kısımları beyaz olmak üzere iki katlı vazolar da yapılmıştır. Daha ziyade süs eşyası olan bu vazolar, Fransada, Louis Philippe zamanında çok revaçta idi.

B. C. ndan yapılan ve kollu şamdanlarda, avizelerde kullanılan kesme salkımlar ve bilhassa kıymetli ev eşyası kullanılmakta devam etmiştir. Bardakçılıkta «flint-glass» bütün memleketlerde kabul edilmiştir. Pencere camına verilmiş olan «Bohemya camı» adı, 1825 te hâlâ kullanılıyordu. Bohemya, kıymetli cam eşyası, minelerle süslü vazoları, ebekuşağı renginde veya ince kesilmiş bardakları ile tanınmıştır.

BOHEMYA DAĞLARI (Çek. Šumava, Alm. Böhmerwald), Bohemya ile Bavyera arasında hafif dalgalı (yontukdüzler), orta yükseklikte dağlar. En yüksek yeri Arber (1457 m) dir. Gnayıs ve granitten yapıları olan bu dağlar, sık çam ormanları ile kaplıdır. Burada nüfus ve köyler seyrektir.

BOHEMYA KARDEŞLERİ (Lat. *Fratres Bohemi*), Husçuların Utraquist (bk. UTRAQUIST'LER) kolundan ayrılmış bir Çek Protestan mezhebi. Kurucusu Peter Chelčický (ölm. 1460) sayılır. 1457 de Kunvald'da yerleşen B. K., 1467 de Utraquist'lerden resmen de ayrılmış, ayrı bir mezhep olarak teşkilâtlandırılmış, kura ile üç kişi papazlığa, bir kişi de piskoposluğa seçilmiştir. Bu mezhebe girenler, yemini, askerliği ve memurluğu reddetmişlerdir. Fakat çok geçmeden, bu sert prensiplere karşı, daha mutedil bir grup ortaya çıkmış ve 1494 te, Rychnovo (Alm. Reichenau) da toplanan ruhanî mecliste, Lukáš Pražský (ölm. 1528) nin idaresinde iktidara geçmiştir. Pražský, B. K. mezhebinin ikinci kurucusu ve teşkilâtlandırıcısıdır. Onun meydana getirdiği yeni teşkilâta göre, yüksek ruhanî idare, tek piskopos yerine dört *senior* (ihtiyar)dan kurulan bir heyete devredilmiştir. Âyinde Husçu âdetler korunmuş ve âyin sırasında cemaat tarafından okunan ilâhilere geniş yer verilmiştir. B. K. birçok okul ve matbaalar kurmuş, halk için ilâhi ve din kitapları bastırmış, böylece doktrinlerini gerek Bohemyada, gerek Bohemya dışında yaymağa muvaffak olmuşlardır. Ancak bu propaganda hükümetin işe karışmasına sebebolmuş ve Kıral Vladislav 1508 de B. K. nin faaliyetini yasak etmiştir. Takiplerden kurtulmak için, B. K. nin çoğu Silezya ve Polonyaya hicret ederek 1570 te Sandomierz (Sandomir) Antlaşması (Lat. *consensus Sandomiriensis*) ile Calvincilerle, Bohemyada kalan kısmı ise 1575 te Bohemya İtikatnamesi (b. bk.) ile Husçu ve Luthercilerle birleşmişlerdir. Belâ Hora bozgunundan (1620) sonra B. K. mezhebi lâğvedilmiştir. B. K. nin son piskoposu (1632), meşhur pedagog Iohannes Amos Comenius idi. Bohemya dışında yaşıyan B. K., 1722 de Yukarı Lausitz (Almanya) te Kont Zinzendorf'un malikânesinde yerleşmiş ve bir cemaat kurmuşlardır. Bk. HERRNHUT CEMAATI, ZINZENDORF.

BOHEMYA KİTLESİ, Orta Avrupada eski dağlar bloku. Bohemya, Moravya, Aşağı Avusturya dağlık bölümü, Doğu Bavyera sınır dağları, Fichtel, Thüringen ve Frankonya dağları, Saksonya ve Südetler bu kitlenin belli başlı bölümleridir. Arkâik kültelerden meydana gelmiş olup Kaledonya ve Hersinya dağlarının bölümleridir.

BOHEMYA İTİKATNAMESİ (Lat. *Confessio Bohema*, Çek. *Česká konfese*), kendi mezheplerinin de Katoliklik gibi devletçe tanınmasını sağlamak maksadiyle Bohemya Luthercileri ile Bohemya Kardeşleri (b. bk.) nin birlikte yayımladıkları itikatname. Tasdik ettirilmek için 1575 te İmparator Maximilian'a sunulan B. İ., Katoliklerin ve Husçuların itirazı yüzünden ancak 1609 da II. Rudolf tarafından tasdik edilmiştir. 25 maddeden ibaret olan B. İ., Katolik dogmasından farklı olarak, insanın cennete gidebilmesi için Kitab-ı Mukaddeste anlatılanlara inanmasını kâfi görmektedir (Katoliklere göre iyi ameller de lâzımdır). B. İ., Husçularca da kabul edildikten sonra, Bohemyadaki üç Protestan mezhebinin dogmatik ve idarî temeli olmuştur. Bohemya Protestanlarına tam bir din hürriyeti sağlıyan bu B. İ. sayesinde Bohemya millî Protestan kilisesi çok çabuk gelişmiş ve az sonra ahalinin % 90 ını içine almıştır. Lâkin Belá Hora (Akdağ) hezimetinden (18 Kasım 1620) sonra Çek millî kilisesinin faaliyetine son verilmiş, mensupları da ya Katolikliği kabul etmek veya dışarı kaçmak zorunda kalmışlardır. Çekoslovakya Cumhuriyeti kurulduktan sonra eski Çek millî kilisesinin canlandırılması için teşebbüslere geçilmiştir. 17 Aralık 1918 tarihinde toplanan ruhanî mecliste Çek Lutherci ve Calvincileri «Bohemya Kardeşleri Evangelik Kilisesi» adı altında birleşmişlerdir. Bu yeni millî kilisenin dogmatik esasını 1575 te yayımlanan B. İ. ile 1662 de yayımlanan Bohemya Kardeşleri İtikatnamesi teşkil etmektedir. Bununla beraber Çek millî kilisesi memleket ahalisinin sadece küçük bir kısmını (İkinci Cihan Harbinden önce % 2 sini) içine almaktadır.

BOHEMYA VE MORAVYA PROTEKTORASI (Alm. Protektorat Böhmen und Mähren, Çek. Čechy a Morava), 1939 - 1945 yılları arasında Çekoslavakya (Československo) nın Çekya (Bohemya ve Moravya) kısmının aldığı siyasî şekil. 29 30 Eylûl 1938 deki Münih Anlaşması ile 2 Kasım 1938 deki Viyana kararı (arbitrage) üzerine Çekoslovakyanın Sudet'ler kısmı (Silezya [Çek. Slezsko, Pol. Śląsk, Alm. Schlesien] dahil) Almanyaya, Teschen (Çek. Těšín Češky, Pol. Cieszyn) kısmı Polonyaya, güney sınırı boyunca bir kısım ile Karpatlaraltı Ukrayna veya Ruthenia (Çek. Podkarpatzká Rus) nın güneybatı parçası da (merkez: Užhorod [Mac. Ungvár, Ukr. Ujgorod] dahil) Macaristana bırakıldıktan sonra, adı Çeko-Slovakya şeklinde bölümlü yazılmak üzere, memleket yeniden şekillenmiştir (arazi kaybı: Bohemyadan 19600 km^2, Moravya - Silezya'dan 9880 km^2, Slovakya'dan 10560 km^2, Karpatlaraltı Ukraynasından 1520 km^2; yeni şekillelenen Ceko - Slovakya: 1. Çekya, devlet merkezi: Praha [Alm. Prag]; Moravyanın merkezi: Brno [Alm. Brünn]; 2. Slovakya. muhtar memleket, merkezi: Bratislava [Alm. Pressburg], başvekil: Josef Tiso; 3. Karpatlaraltı Ukraynası, muhtar memleket, yeni merkezi: Chust [Mac. Huszt, Ukr. Ḩust], başvekil: August Vološin). 14 Mart 1939 da Slovakların bu birlikten ayrılarak müstakil Slovakya (Slovensko) Cumhuriyetini ilân etmeleri üzerine, Çeko - Slovakya reisicumhuru Emil Hácha Berline çağrılmış, ertesi gün Adolf Hitler, Prag'a gelerek eski Bohemya kırallarının Hradčany şatosunda memleketin mukadderatını eline almıştır. 16 Martta Hitler, Karpatlaraltı Ukrayna'sının kalan kısmını da Macaristana bıraktıktan (4 Nisan 1939 da, Slovakyanın Doğu Beskid'ler bölgesi de Macaristana verilmiştir) sonra, Slovak Cumhuriyetini himayesi altına almış, Çekya topraklarını da «Bohemya ve Moravya Protektorası» (krş. 1939 sonunda parçalandıktan ve bazı bölgeleri Almanya ile Sovyetler tarafından ilhak edildikten sonra, Polonyanın kalan kısmının «Umumî Valilik» [General gouvernement] adını alması) adı altında Büyük Almanya (Grossdeutsches Reich) nın bir bölümü haline getirerek Alman Devlet vekili Baron Konstantin von Neurath'ı «hâmi» (Reichsprotektor) unvaniyle bir nevi umumî vali tâyin etmiştir. İngiltere, Fransa, Amerika ve Sovyetler Birliği bu ilhakı tanımakta tereddüt göstererek, Münih Anlaşmasından sonra memleketi terk etmiş olan eski reisicumhur Eduard Beneš'in Temmuz 1940 ta Londrada kurduğu hükümeti desteklemişlerdir.

Yeni kurulan Protektoranın yüzölçümü 48925 km² (Bohemya 32172 km², Moravya 16753 km²; krş. 1940 taki Slovakya 37394 km², 1937 deki Çekoslovakya 140394 km²), nüfusu 7 380 000 (Bohemya 4 830 700, Moravya 2 549 300; krş. 1940 taki Slovakya 2 656 000, 1937 deki Çekoslovakya 15 057 000), merkezi de Prag olmuştur. Protektora şu 15 idare bölümüne ayrılmıştı: Bohemya kısmında Prag (Çek. Praha), Pilsen (Plzeň), Budweis (České Budějovice), Pardubitz (Pardubice), Kladno, Kolin, Jungbunzlau (Mladá Boleslav), Königgrätz (Hradec Králové). Moravya kısmında da Brünn (Brno), Mährisch-Ostrau (Moravská Ostrava), Olmütz (Olomouc), Zlín, Prossnitz (Prostějov), Iglau (Jihlava) ve Prerau (Přerov).

İçişlerinde muhtariyet hakkına sahibolduğu iddia edilen Protektoranın ayrıca Alman Führer'inin itimadını kazanmış bulunması şart olan, bir devlet başkanı (Münih Anlaşmasından sonraki Çeko-Slovakya reisicumhuru Emil Hácha, başvekil: Gen. Alois Elias) ve Reichsprotektor'un tasdikine tâbi bir kabinesi vardı (hariciye, millî müdafaa, ve münakale-muhabere işleri hariç; Almanya ile olan gümrük sınırı da 1 Ekim 1940 ta kaldırıldı). Protektora sekreterliğine Nazi polis şeflerinden Karl Hermann Frank getirilmişti. Memleketin birinci resmî dili Almanca idi; Çekçe ikinci plâna alınmıştı. Kasım 1939 da bütün Çek üniversite ve kollejleri kapatıldı ve Nazi kültürü yerleşmeğe başladı. Protektora topraklarında yaşıyan Alman asıllı eski Çek vatandaşları otomatik olarak Alman Reich'ı vatandaşı sayıldılar; bunlar 328 000 kadardı; Çek asıllılara da Protektora vatandaşlığı hakkı verildi, ve bunlar Alman ordusuna alınmadılar. Çek ordusunun mevcudu 7000 muhafıza indirildi ve memlekette kuvvetli bir Alman garnizonu bulunduruldu. Protektoranın kendine mahsus bayrağı (ufkî: beyaz, kırmızı, mavi), parası (eskisi gibi 100 haler = 1 koruna), posta pulu, Berlinde de bir orta elçisi vardı.

1941 de K. v. Neurath'ın yerine Reichsprotektor olarak getirilen Nazi polis şeflerinden Reinhard Heydrich, işlediği zulüm yüzünden Çek halkı tarafından 1942 de öldürüldü. Onun yerine tâyin olunan Nazi polis şefi Kurt Daluege, katliâm tertipliyerek Lidice bölgesini yoketti, muhtariyet haklarını da gitgide kıstı. Slovakya, Mihver devletleri yanı sıra Müttefiklere karşı harb ilân ederek çarpıştığı halde, Protektora bu haktan mahrum olduğu için harb sonuna kadar pasif kaldı. Ekim 1944 ten itibaren Sovyet, 1945 te de Amerikan orduları Protektora topraklarına girdiler. Almanyanın hezimeti, 12 Mayıs 1945 te de Prag'ın Sovyetlere teslim olması üzerine, Protektora sona erdi. Emil Hácha hapishanede öldü (1945); Ka. Daluege 1946 da, J. Tiso da 1947 de idam edildiler, ve Çekoslovakya (29 Temmuz 1945 teki Moskova Antlaşması gereğince, Zakarpatskaya [= Karpatlar ötesi] adı ile Ukraynaya geçen 12630 km² lik Karpatlaraltı Ukraynası hariç), Almanyaya, Polonyaya ve Macaristana bırakmış olduğu toprakları geri alarak, yeniden 127 827 km² lik bir cumhuriyet (Československa Republika) oldu. Bk. ÇEKOSLOVAKYA, SLOVAKYA, KARPATLARALTI UKRAYNA'SI.

BOḪEYRĪ, Eski Mısırcanın devamı olan Hıristiyan Kıptî (Fr. Copte) dilinin Aşağı Mısır bölümünü teşkil eden lehçe (öbür bölümler: A. Yukarı Mısır: 1. Saʿīdī veya Thebai [Eski Mısırca: Wēset veya Nēt]; 2. Aḫmīmī [Eski Mısır. Ḫen-min, Kıptî. Şmin]; 2 a. Alt-lehçe olarak: Asyūṭī [Eski Mısır. Sjowt; Fr. Sub-akhmimique]; B. Orta Mısır: 1. Fayūmī [Kıptî P-yom]; 2. Memphis [Eski Mısır. Menfe veya Memfe]; 3. Başmūrī veya Buşmūrī). Nil deltasının batı kısmında, İskenderiye dolaylarında konuşulan B. lehçesinin adı, Arapçada «sahil ili» demek olan *buḥeyre*den gelmedir. Eskiden yanlış olarak «Memphis lehçesi» (Fr. memphitique) denilen bu lehçe, başlangıçtan beri, belki bir yerli ağız olmaktan ziyade, etnografya bakımından karışık olan bir metropolün ortalama dili olmuştur. Aḫmīmī (III.-VI. yüzyıllar) ve Saʿīdī (VI.-XI. yüzyıllar) lehçelerinden sonra, XI. yüzyıldan itibaren, B. lehçesi, Kıptîlerin başlıca edebî dili olmuş, Arapçanın baskısı altında XIII. yüzyılda zayıflamağa başlamış ve nihayet XVII. yüzyılda konuşma dili olmaktan çıkarak yalnız kilisece kullanılmıştır. Kıptî dilinin lehçeleri arasında, ḫ sesine yer vermekle (öbür lehçelerde yalnız h vardır); silik e (ĕ) sesi için, konson değerde olan harflerin üstüne nokta koymakla (Saʿīdī'de: çizgi [-], Fayūmī'de): ['] ve birbirine yakın olan Orta ve Yukarı Mısır lehçeleri karşısında ayrıksı kalmakla belirir. Bk. KIPTÎ DİLİ.

BOHLEN [*bǫlīn*], **Peter von** (1796-1840), Alman Doğu bilgini ve Hindologu. Wüppels (oldenburg) te doğmuş, Halle'de ölmüştür. Bonn üniversitesinde önce Arapçaya, sonra da A. Schlegel'in talebesi olarak Hindolojiye devam etmiş, Berlin üniversitesinde de F. Bopp'tan İndogermanistik okumuştur. 1825 te Königsberg (şimdi: Kaliningrad) üniversitesinde Doğu dilleri ve edebiyatları profesörü olmuş, 1828 de de ordinaryusluğa terfi etmiştir. B. ın başlıca eseri, eski Hindistanın tarihinden, dinlerinden ve kültüründen bahseden *Das alte Indien* (Eski Hindistan) [2 cilt, 1830] adlı eserdir. Sanskritçeden birçok metinler neşir ve tercüme etmiştir: *Bhartriharis Sententiae* (Bhartrihari'nin vecizeleri) [1833; bunun, orijinalindeki nazmiyle Alm. tercümesi: *Die Sprüche des Bhartrihari*, 1835], Kālidāsa'dan da *Ritusamhāra* lirik şiiri (1840).

BOHLIN [*būhlīn*], **Torsten Bernhard** (1889-1950), İsveçli ilâhiyatçı. Härnösand'da ölmüştür. 1918 de Uppsala üniversitesinde doçent, 1925 te de Turku (Åbo) [Finlandiya] da profesör olmuş 1929 da Uppsala'ya gelmiş, 1934 te de Härnösand'da piskopos olmuştur. B. «Kierkegaard rönesansı» adını taşıyan hareketin önderlerinden biridir. Luther hakkındaki bilgisi ile de ad kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Grundproblem der Ethik* (Ahlâkiyatın esas problemi) [1923], *S. Kierkegaard und das religiöse Denken der Gegenwart* (S. K. ile zamanımızın dinî düşüncesi) [1923], *S. Kierkegaards Leben und Werden* (S. K. ın hayatı ve gelişmesi) [1925], *Kierkegaards dogmatische Anschauung in ihrem geschichtlichen Zusammenhang* (K. ın dogmatik görüşüne tarihî bir bakış) [1927; bu son eser önemlidir], *Glaube und Offenbarung, kritische Studie zur dialektischen Theologie* (İnanç ve vahiy, diyalektik ilâhiyata ait tenkidli bir araştırma) [1928], *Der Unabweisbare* (Kaçınılmaz şahsiyet) [tarihsiz; İsveççe 1937].

BOHN [*boun*], **Henry George** (1796-1884), İngiliz kitapçı ve basıcısı. Londrada doğmuştur. Vestfalya'da doğmuş bir Alman olan babası, Londrada bir eski kitap dükkânı açmıştı. Oğlu ile birlikte çalışmayı kabul etmeyince B., ayrı bir dükkân açmış ve 1841 de nadir kitaplara ait bir «Guinea catalogue» neşretmiş, bu suretle hayli

dikkat çekmiştir. 1846 da eski kitapları tekrar basmak suretiyle «Standard Library» isimli bir kolleksiyon çıkarmağa başlamış, buna başka kolleksiyonlar da katmıştır. 1853 e kadar B., bu şekilde 600 ucuz kitap basmıştır. Bunlar arasında bulunan tercüme ve kompilâsyonların birçoğunu kendi yapmıştır. Şu eserleri de çıkarmıştır: *Lowndes's Bibliographer's Manual, The Origin and Progress of Printing* (Lowndes tarafından çıkarılan, Bibliyografyacının el kitabı. Basının başlangıcı ve ilerlemesi) [1857], *Biography and Bibliography of Shakespeare* (S. in hayatı ve bibliyografyası) [1863].

BOHN [*bön*], **René** (1862 - 1922), İsviçreli kimyacı. Boya sanayiinde ihtısas yapmış, 1889 da R. E. Schmidt ile birlikte bu sanayide kendi adiyle anılan yeni bir ameliye tarzı icadetmiş, 1901 de de tek başına mavi ve sarı indanthren (b. bk) boya maddelerini bulmuştur.

BOHN [*bön*], **Richard** (1848 - 1898), Bergama kazılarında çalışmış olan Alman arkeolog - mimarı. 1875 ten itibaren Yunanistanda Olympia'da yapılan kazılarda mimar olarak çalışmış, 1879 da Atina Akropolis'inde Propylaion'u yeniden ölçerek, bunların yapılmasında ilk düşünülmüş olan proje ve plânın esasını anlamak imkânını sağlamıştır. B. 1879 Eylûlünden itibaren, Batı Anadoluda Bergama'da C. Humann (b. bk.) idaresinde kazılar yapan heyete katılmış ve burada 1878 - 1879 yıllarında meydana çıkartılan meşhur Zeus sunağının mimarî sistemini tesbit etmiştir. B. bu sunağın bulunması üzerine, bu bölgede genişletilmesine karar verilen kazılarda arkeolog - mimar olarak çalışmış ve ayrıca, kazı şefi Humann'ın vekili olarak da kazıları idare etmiştir B. nun Bergama'daki faaliyeti 1879 dan 1886 ya kadar sürmüş, bu arada 1886 yazında Aegae (Nemrud kale) de de ufak bir araştırma yapmıştır. 1886 sonbaharında yurduna dönen B., önce Nienburg'da Baugewerkschule (Mimarî Teknik Okulu) de, 1894 te de Görlitz'te aynı adı taşıyan okulun müdürü olmuş ve 1898 yılının 19 Ağustosunda bu şehirde ölmüştür. Şeref doktoru (Dr. h. c.) ünvanına sahip olan B. nun çeşitli makale ve kazı raporu ile rölövelerinden başka, önemli eserleri şunlardır: Berlin Müzelerinin *Altertümer von Pergamon* (Bergama'nın eski eserleri) adiyle yayınladığı büyük seride, *Das Heiligtum der Athena Polias Nikephoros* (Athena Polias Nikephoros mâbedi) [1885], *Die Theater-Terasse* (Tiyatro taraçası) [1896]; ayrıca, C. Schuchhardt ile birlikte *Altertümer von Aegae* (Aegae'nin eski eserleri) [1889].

BOHNSTEDT [*bǫnştet*], **Ludwig** (1822 - 1885), Alman - Rus mimarı. Alman ana babadan Petersburg (Leningrad) ta doğmuş, Gotha'da ölmüştür. 1839 - 1841 yıllarında Berlinde tahsil etmiş, 1841-1842 yıllarında da İtalyayı gezmiştir. Petersburgta, 1851 de yapı işleri vekâletinde baş mimar ve müşavir (Conseilmitglied) olmuştur. 1858 de Petersburg Güzel Sanatlar Akademisinde profesör olmuştur. Oranienbaum'daki Çin sarayına ait tamir ve yeni yapı işlerini idare etmiştir. Petersburg ve Moskovada belediye binaları, ayrıca birkaç resmî ve hususî saray yapmıştır. 1863 te Gotha'ya gidip yerleşmiş ve oradaki büyük Sigorta ve Banka binalarını yapmıştır. 1872 de Alman Meclis Binası (Reichstag) için yapılan müsabakada birinci mükâfatı kazanmıştır. 1874 - 1877 yılları arasındaki projeleri bir kolleksiyon halinde yayımlanmıştır.

BOHOL, Filipin adalarının Visayas grupunda bir ada. Yüzölçümü 3 977 km², nüfusu 474 000 kadar. B., sık ormanlık ve tepelik bir ada olup yüksekliği 800 m ye erişir. Burada altın çıkarılır. Su üstü meskenlerinde oturan halk pirinç, mısır, şekerkamışı ve tütün ziraati ile geçinir.

BOHOMOLEC [*bohomǫleţş*], **Franciszek** (1720-1784), Polonyalı Jesuit edip ve piyes yazarı. Varşova (Warszawa) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Romada, sonra da Varşovadaki Jesuit kollejinde okumuştur. Polonyada çıkan ilk dergiyi (Monitor) 1765-1768 yılları arasında idare etmiş; okullar için, içinde kadın rolü bulunmıyan ahlâkî piyesler ve Molière ile Goldoni'den mülhem komediler yazmıştır (bas. 1755 - 1760). Daha sonra saray için yazdığı piyeslerde kadın rolleri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: Latince *De lingua polonica colloquium* (Polcası: *Rozprawa o języka polskim*=Pol dili hakkında dissertasyon) [1753], *Pro ingeniis polonorum oratio* (Polonya dâhileri lehine söz) [1772], Polca olarak *Życie Jana Zamojskiego* (Jan Zamojski'nin hayatı) [1775].

BOHORIČ [*bǫhoriç*], **Adam** (1525?-1598), Sloven pedagogu ve gramercisi. Slovenya'nın Krajina bölgesindeki Krško (Alm. Gurkfeld) kasabası yakınında doğmuş, tahmin edildiğine göre aynı bölgede ölmüştür. 1546 da Almanyaya giderek Wittenberg üniversitesinde bulunan humanist ve Protestan reformatörü Philippe Melanchthon'un talebesi olmuş, Almancadan ve İslâv dillerinden başka Latinceyi, Yunancayı ve İbrancayı da öğrenmiş, 1551 de felsefe magisteri pâyesini almıştır. Memleketine döndükten sonra, 1566-1582 yılları arasında Ljubljana'daki Protestan okullarının umum müdürlüğünde bulunmuş, ondan sonra da müfettişliğe gelmiştir. B. in Latince *Arcticae horulae* (Kış saatçikleri; Sloven. *Zimske urice*) [Wittenberg 1584] adını taşıyan eseri, Sloven dilinin ilk grameridir; Latincenin kalıplarına göre yazılmıştır. B., Slovenlere Latinceyi ve Almancayı öğreten bir ders kitabı da yayımlamıştır: *Elementale Labacense trium linguarum* (Üç dil üzerine Ljubljana [Alm. Laibach] müptedi kitabı) [Ljubljana 1578]. B. in Sloven dili için tesbit ettiği imlâ sistemi 1843 yılına kadar kullanılmıştır.

BOHR [*bör*], **Harald** (1887 - 1951), Danimarkalı matematikçi. Kopenhag'da doğmuş ve orada ölmüştür. Niels B. un kardeşi. 1915 ten itibaren Kopenhag teknik üniversitesinde profesörlük etmiştir. «Acta Mathematica» ve «Mathematische Annalen» adlı iki derginin redaktörlerindendir.

B., periyodik fonksiyonlar teorisini kurmuştur denebilir (Acta Mathematica, 1925 ten itibaren). Bazı araştırmalar arasında analitik sayı teorisi hakkında da çalışmıştır.

BOHR [*bör*], **Niels** (doğ. 1885), Danimarkalı fizikçi. Kopenhag'da doğmuştur. Kopenhag üniversitesi fizyoloji profesörü Christian Bohr'un oğludur. Tahsilini Kopenhag'da yaparak 1911 de doktorasını vermiştir. Ayni yıl Cambridge üniversitesine gidip J. J. Thomson'un yanında Cavendish Laboratuvarında 1912 de de Manchester'daki E. Rutherford'un laboratuvarında çalışmıştır. 1913 te kısa bir müddet için Kopenhag'a gitmiş, sonra tekrar Manchester'a dönmüştür.

1916 da Kopenhag üniversitesine teorik fizik profesörü olarak tayin edilmiş, 1920 de üniversitede bir teorik fizik enstitüsü kurmağa muvaffak olmuştur.

Bohr, ilim hayatına, yüzey gerilimi tayin konusunda denel bir çalışma ile başlamış, fakat şöhretini atom yapısı üzerindeki teorik araştırmaları ile kazanmıştır.

1901 de, büyük Alman fizikçisi Max Planck kıvant (quantum) teorisinin esaslarını hazırladı. Siyah cismin ışınımlarının incelenmesi ve dağılım kanununun teorik olarak açıklanması kıvant teorisinde ilk adımı teşkil eder. Planck, daha önce ampirik yollarla ifade ettiği dağılım kanununu teorik esaslara bağlayabilmek için şu postulatı ileri sürdü: verilen bir sıcaklıkta madde ile dengede bulunan ışınımların enerjisinin, bu ışınımların frekansı ile dağılımını gösteren deney neticeleri, maddenin titreşen partiküllerinin (harmonik osilatörler gibi) ışığı devamlı olarak absorplayıp yayınlamadığı, fakat $h\nu$ büyüklüğündeki miktarlarla kesikli şekilde yaptığını kabul etmekle açıklanabilirler. Burada ν absorplanan veya yayınlanan ışığın frekansını gösterir.

Niels BOHR

K ı v a n t teorisinin gelişmesi ö n c e l e r i yavaştı. 1905 yılında Albert Einstein yeni bir adım atarak, ışığın yayınlanması sırasında yayınlanan $h\nu$ enerji miktarının her doğrultuda yayınlanmayıp, bir partikül gibi yalnız bir doğrultuda yayınlandığını ifade etti. Yayınlanan bu ışınım enerjisi miktarına *ışık kıvantı* veya *f o t o n* denildi. Einstein kıvant teorisini işlemekte devam ederek fotoelektrik olayını, fotokimyanın temel ilkelerini ve katı cisimlerin ısı kapasitelerini ele aldı. Kıvant teorisinin gelişimi bu seviyeye eriştikten sonra bu teorinin hidrojen atomuna (en basit atom) uygulanması kabil olmuştur.

1911 yılında Rutherford atomun çekirdek yapısını keşfetti (bk. ATOM). Halbuki o zamana kadar klasik mekanik kanunlarının ve elektromagnetik teorinin bu atom modeline tatbik edilmiyeceği aşikâr görünüyordu.

1913 yılında Bohr, şüphesiz Einstein'ın yukarıda sözü geçen çalışmalarının ışığından faydalanarak, kıvant teorisini hidrojen atomuna tatbik etti. Bohr'un başarılı gayretleri, basitliğine rağmen, atom yapısı teorisinin gelişiminde en büyük hamle olarak kalacaktır.

B., teorisini şu iki postulat halinde topladı:

I — *Stasyoner hallerin bulunuşu*: Bu postulata göre, atomik bir sistem, herbiri sistemin belirli bir W enerji değerine tekabül eden belirli bazı stasyoner hallerde bulunabilir. Bu stasyoner durumların birinden öbürüne geçiş, bir ışınım enerjisinin yayınlanması veya absorplanması ile kabildir.

II — *Bohr frekans kaidesi*: Sistemin, başlangıç olarak alınan W_2 enerjili halden daha düşük W_1 enerjili son hale geçmesi ile yayınlanan ışınımın frekansı

$$\nu = \frac{W_2 - W_1}{h}$$

denklemi ile verilmiştir.

Bu iki postulata ilâve olmak üzere B., hidrojen atomunun kıvantlaşmasını tayin edecek metodu da vermiştir. Bu kıvantlaşma metoduna göre, dairesel yörüngelerin açısal momenti $h/2\pi$ kıvantının bir tam sayı ile çarpımına eşit olmak üzere sınırlanmıştır.

B., yukarıdaki postulatları Rutherford'un atom modeline tatbik etmekle, hidrojen atomunun ve iyonlaşmış helyum atomunun spektral çizgileri arasındaki basit ampirik bağıntıları açıklamağa muvaffak olmuştur. B., bir sistemin yayınladığı veya absorpladığı spektral çizgilerinin şiddetlerini tayin edebilmek için de yardımcı bir postulat vermiştir. Buna B. un *korespondans ilkesi* denilir.

B. un verdiği kıvantlaşma kaidesi yerini Wilson - Sommerfeld'in daha kudretli kıvantlaşma kaidelerine bırakmıştır. Sommerfeld, B. un atom modeline bu yeni kıvantlaşma kaidelerini tatbik ederek «Eski kıvant teorisi» denilen B. teorisini geliştirmiştir.

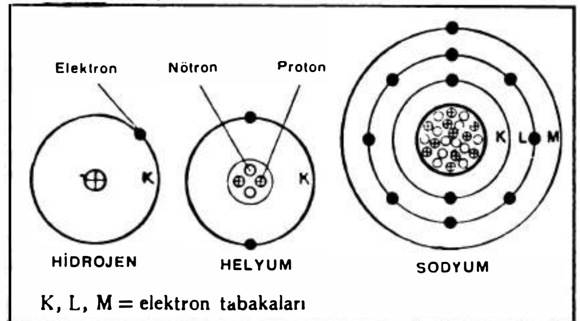
Modern fiziğin gelişmesinde ve maddenin yapısının açıklanmasında büyük ve önemli bir yer tutan B. teorisi 1920 yılından itibaren yerini daha yeni kavramlara dayanan modern kıvant mekaniklerine bırakmıştır.

B. 1921 de Royal Society'nin Hughes madalyasını, 1922 de de Nobel Fizik mükâfatını kazanmıştır.

B. 1928 de Heisenberg'in «Belirsizlik İlkesi» üzerinde çalışmalar yapmış, 1935 yılından itibaren çekirdek fiziği problemleri ile uğraşmıştır. İkinci Dünya Harbinde müttefiklere iltihak etmiş ve 1943-1945 yıllarında Los Alamos'da atom bombası imalinde çalışmıştır. Kopenhag'da kurduğu teorik fizik enstitüsü zamanla Avrupanın en büyük araştırma merkezlerinden biri olmuştur.

B. un teorisinin temellerini veren çalışmalar 1913 - 1914 yıllarında *Philosophical Magazine* dergisinde yayınlanmıştır. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Abhandlung über Atombau* (Atom yapısı hakkında izah) [Almancası 1921], *Drei Aufsätze über Spektren und Atombau* (Tayflar ve atom yapısı hakkında üç inceleme) [1922], *Om Atomenernes Bygning* (Atomların yapısı hakkında) [1923], *On the Quantum Theory of Line Spectra* (Çizgili tayfların kıvant teorisi hakkında) [1918-1922], *The Theory of Spectra and Atomic Constitution* (Tayflar ve atom yapısı teorisi) [1924].

Bohr atomu: B. a göre atom yapısı, bir çekirdek (nüve, noyau) etrafında, yörünge (mahrek, orbit) ler üzerinde dönen elektronlardan müteşekkil dinamik bir sistemdir. Elektronlar, bir yüksek enerji yörüngesinden bir düşük enerji yörüngesine geçerken, atomdan ışınım (inşia, radiation) salınır. B., 1913 te ilk olarak hidrojen atomunun yapısını bu modele (bk. resim) göre tesbit ettikten sonra, A. Sommerfeld atom yapısı nazariyesini bu esasa göre işlemiştir (bk. RUTHERFORD ATOMU, SOMMERFELD ATOMU, SCHRÖDINGER ATOMU). B. nazariyesine gö-

Bazı Bohr Atomları

re, spektroskopta görülen çizgiler, elektronların bir yörüngeden, başka bir yörüngeye sıçramasiyle meydana gelen enerji değişimlerini gösterir. Bk. ATOM, KIVANT(Quant), LEWIS - LANGMUIR NAZARİYESİ (Oktet Nazariyesi), THOMSON (J. J.) HİPOTEZİ.

Bohr magneton'u: Atom çekirdeğinin içinde dönen elektronların meydana getirdiği magnetik moment (= kutup kuvveti × iki kutup arasındaki mesafe) in tabiî birimi olan magneton'un Bohr tarafından tesbit edilmiş formülü. P. Weiss'ın 1911 de amelî ölçme yoliyle elde ettiği netice (Weiss magneton'u = gram molekül başına 1123.5 gauss cm [gauss = magnetik indüksiyon yoğunluğu birimi]), kıvant (b. bk.; quantum) esasına uymadığı için, Bohr, bu esasa uymak üzere, nazarî olarak, şu magneton formülünü ortaya koymuştur: magneton = gram molekül başına 5584 gauss cm. Bohr'a göre magneton, açısal momenti, dönen elektronun momentine eşit olan bir elektron yörüngesinin magnetik momentidir; veya $\mu = \frac{e}{m} \frac{h}{4\pi c}$ (μ = magneton, e = elektron yükü, m = elektron kütlesi, h = Planck sabitesi [b. bk.]). Bu, $9{,}274 \cdot 10^{-21}$ oersted · cm^3 şeklinde de ifade edilmiştir (oersted = magnetik alan şiddeti birimi; [çekirdek magneton'u protonları = $5{,}047 \cdot$ oersted · cm^3]).Bk. WEISS MAGNETON'U, MAGNETİK MOMENT, MAGNETON.

BOHSE [*bǫze*], **August** (1661 - 1730), Alman romancısı. Halle'de doğmuş, Liegnitz'te ölmüştür. Liegnitz Ritterakademie'sinde profesörlük etmiştir. 1685 ten sonra, Talander takma adı ile, çoğu açık saçık, birçok romanlar yazmıştır.

BOHŞİN (haritalarda Boşin), Hatay vilâyetinin merkez ilcesine bağlı köy. Nüfusu 516 (1950) dır. B., Antakyanın 18 km doğusunda, Suriye hududuna yakın bir yerdedir. 4 km kuzeyinden geçen Antakya - Reyhanlı şosesine araba yolu ile bağlıdır. 2 km kadar doğusundan Asi nehri geçer. Çevresi düzlük olup Amik ovasının güney bölümü buralara kadar uzanır. Köyün yanında Açana adlı bir höyük ve harabe yeri vardır. Köyde dere ve kuyu sularından faydalanılır. Tahıl, sebze yetiştirilir, hayvan beslenir.

BOHTAN ÇAYI: bk. BOTAN ÇAYI.

BOHUN, DE [*dı bụn*], uzun zaman Gal (Wales) memleketi ile İngiltere sınırı (Welsh Marches) boyunca yaşamış olan bir İngiliz ailesinin adı. Kurucusu **Humphrey de Bohun** (ölm. 1187) dur. Bu zat Prince Henry (Young King, yani genç kıral) ayaklanmasında (1173) II. Henry için çarpışmıştır. H. de B. un torunu **Henry** (1176-1220), 1199 da 1. Hereford earl (Kont) ı olmuş ve 1220 de «Mukaddes yerler» (Kudüs) e yaptığı bir seyahatte ölmüştür. Halefleri, kırala karşı sadakat ile baronlar adına kırala karşı mücadele arasında bocalamışlardır. 2. earl **V. Humphrey** (ölm. 1274), Essex earl'ı olmuş ve 1258 de baronlar federasyonuna katılmış, 1263 te de Montfort'a karşı kıralın tarafını tutmuştur. 3. earl **VII. Humphrey** (ölm. 1298), Norfolk earl'ı ile birleşerek Gaskonya'da hizmet görmeyi reddetmiştir (1297). 4. earl **VIII. Humphrey** Bannockburn muharebesinde 1314 te kıralın taraftarı olarak esir edilmiş, Boroughbridge 1322 de ise baronların taraftarı olarak öldürülmüştür. Northampton earl'lüğü kendisine babasından miras kalmış olan **X. Humphrey**in ölümü (1373) üzerine ailesinin erkek kolu sönmüştür. 3. earl'lüğün müşterek mirascısı olan **Eleanor** ile **Mary** isimli iki kızdan birincisi Thomas of Woodstock ile (1374), ikincisi de sonradan IV. Henry olacak olan Henry of Bolingbroke ile (1397) evlenmiştir.

BOHUS(LÄN) [*bụhus* (*len*)], Güney İsveçteki bir bölge. Kattegat ve alt Götaälv boyunca uzanır. Göteborg şehri ile birlikte İsveçin Bohuslän och Göteborg ilini teşkil eder. Eskiden B., Norveçe aitti, fakat 1623-1632 de bir müddet İsveç idaresinde kalmış, 1658 de akdolunan Roskilde barışında kesin olarak İsveçe verilmiştir.

BOHUSLÄN'İN Skebbervall mevkiinde, kayalar üzerinde çizilmiş prehistorik piktogroflar

Bohus şatosu, İsveçte bir kale. 1308 de Gofhie nehrinin bir kolu üzerinde inşa edilmiş ve 1502, 1521, 1563, 1570 ve 1678 yıllarında mühim muhasaralara dayanmıştır. Harabe haline gelmiş olan B. Ş., XIX. yüzyıl başlarında Karl XIV. Johan'ın emriyle restore edilmiştir.

BOIARDO, Matteo Maria, Conte di Scandiano (1440 veya 1441-1494), İtalyan humanist şairi. Scandiano (Modena) da doğmuş, Reggio'da ölmüştür. Birçok Yunan ve Latin eserlerini tercüme etmiş olan B., Ferrara dukası I. Ercole'nin teveccühünü kazanarak önce Modena, sonra da Reggio valiliğine tâyin edilmiştir. Ona asıl şöhret kazandıran eseri *Orlando Innamorato* (Âşık O.) [1495] dur. O zamanlar İtalyada, halk arasında destan tarzından ilham alan kahramanlık şiirleri yaygındı. B. kahramanlarını Karolingler çevresinden almış, fakat onlara Breton çevresine uygun sergüzeştler ve karakterler vermiştir. 1492 de Fransızların İtalyaya girmesiyle eseri yarıda kalmıştır. Ariosto *Orlando furioso* (Delirmiş O.) adlı eserinde aynı konuyu alaylı bir şekilde ele aldı. Bundan başka Herodotos *Historiai* (Tarihler) [bas. 1533]sını, Ksenophon'un *Kyropaideia* (Kyros'un eğitilmesi) [yayımlanmamış]sını, Lucianus'un *Asinus* (Eşek) [bas. 1533]unu, Apuleius'un *Asinus aureus* (Altın eşek) [bas. 1508, 1534] unu ve Cornelius Nepos'un *Vitae* (Biyografyalar) sini İtalyancaya çevirmiştir.

Üç «kitap» ta gruplanmış 69 «canto» dan müteşekkil *Orlando Innamorato*nun konusu Orlando'nun güzel Angelica için olan aşkıdır. B. şöyle bir durum farzeder: Carlomagno (Büyük Karl) Fransada, Parisin surları altında, Araplara karşı harb etmektedir. Şehir iki Arap ordusu tarafından muhasara olunmaktadır. Bunlardan biri Afrika İmparatoru Agramante, öbürü de Sericana Kıralı Gradasso'nun kumandası altındadır. Orlando, her ne kadar Aldabella ile evli ise de, Angelica'ya âşıktır. Angelica, Hıristiyan ordusunda nifak ve kavga çıkarmak maksadiyle Catai (Çin) den gelmiş olan bir

M. BOIARDO

güzeldir. Eserde birçok düellolara, çarpışmalara, büyücülük sahnelerine, sihirli yüzüklere, harika kaynağı çeşmelere ve cadıların çarptığı şatolara raslanmaktadır. B. 1494 te, şiirini bitiremeden ölmüştür.

BOIARIA, şimdiki Bavyera (Güney Almanya)nın Eskiçağdaki adlarından biri (öbür adı: Bavaria). B. adı, bir müddet buralarda oturan Boi'ler (b. bk.)in isminden gelmektedir.

BOIDAE (Boagiller), bir yılan familyası. Boa ve Piton (Python) gibi büyük yılanlar da bu aileden olmakla beraber, içinde orta, hattâ küçük denecek boyda türler de vardır. B. nin en göze çarpar özelliklerinden biri, arka bacaklarının bir çift küçük mahmuz şeklinde karnın arka tarafından görünmesidir. Zehir dişleri bulunmadığı için bu yılanlara zararsız denebilirse de, çok büyük olan türleri, avlarını geriye doğru kıvrılmış olan iri dişleriyle yakalıyabildikleri gibi vücutları ile de sıkarak ezerler. Bu grupa giren bütün yılanlar. hemen hemen sadece sıcak kanlı hayvanlar ile geçinirler. Söylendiği gibi öküz büyüklüğündeki hayvanları değilse de, ergin bir domuzu yuttukları görülmüştür. İki alt-familyaya ayrılırlar: *Pythoninae* (b. bk.) ve asıl Boa yılanları (b. bk.; Boinae). Meksikada bulunan küçük bir türü bir yana, Pythoninae'ler Eski Dünyada, Boinae'ler ise her iki yarımkürede yaşarlar.

BOİDAS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunanlı heykeltıraş, Lysippos'un oğlu ve talebesi. Eskiden beri B. ın bir «Tapınan erkek çocuk» heykelinden bahsedilir. Fakat bunun Berlin müzesinde bu adı taşıyan bronz heykel olduğunu kabul etmek için kâfi bir sebep yoktur.

BOIE [*bǭye*], **Heinrich Christian** (1744 - 1806), Alman yazarı. Meldorf (Schleswig - Holstein)de doğmuş, ve orada Danimarka hizmetinde yüksek memur ve Süderdithmarschen landvogt (vali)u olarak ölmüştür. B., Jena ve Göttingen'de hukuk tahsil ederek Göttinger Dichter-(Hain -) bund [Göttingen şair birliği) un en seçkin üyesi olmuş ve 1770 - 1775 yıllarında Gotter ile birlikte birinci Alman «(Göttinger) Musenalmanach» (Göttingen'de çıkan bilgi tanrıçaları takvimi)ı, 1776 - 1791 yılları arasında da «Deutsches Museum» (Alman müzesi)u çıkarmıştır. Sonradan bu derginin adı «Neues deutsches Museum» (yeni Alman müzesi) olmuştur.

BOIELDIEU [*buąldyǭ*], **François Adrien** (1775-1834), Fransız kompozitörü. Rouen'da doğmuş, Paris yakınında Jarcy de ölmüştür. Rouen'lı organist Broche'un talebesi olan B., güfteleri babası tarafından hazırlanmış *La fille coupable* (Suçlu kız) ve *Rosalie et Myrza* (R. ve M.) adlı ilk iki eserini 1793 ve 1795 yıllarında Rouen Sanat Tiyatrosunda temsil ettirmiştir. Parise gelince, Garat'nın tanıttığı romansları neşretmekle işe başlamış, birçok piyano parçaları yazmış ve nihayet 1797 de birer perdelik iki küçük eser vermiştir: *La famille suisse* (İsviçreli aile) ve *L'heureuse nouvelle* (Müjde). Sonradan *Zoraïme et Zulnare* (Z. ile Z.) [1798], *La dot de Suzette* (S. ın drahoması) [1798], v. b. adlı eserlerini de temsil ettirmiş ve Cherubini ile birlikte *Emma ou la prisonnière* (E. yahut mahpus kız) [1799] i yazmıştır.

F. BOIELDIEU

B., *Beniowski* (Benyovszky) [1800], ilk şaheseri olan *Le calife de Bagdat* (B. halifesi) [1800] ve *Ma Tante Aurore* (Teyzem A.) [1803] adlı üç operasiyle parlak muvaffakiyetler kazandıktan sonra Çar I. Aleksandr'ın kilise musikisi idarecisi olarak Petersburg'a gitmiştir. Rusyada kaldığı sekiz sene zarfında *Aline, reine de Galconde* (G. kıraliçesi A.) [1804], *Amour et mystère* (Aşk ve sır) [1805], *Abderkhan* (1805), *Télémaque* (Telemakhos) [1806], *La dame invisible* (Görünmez bayan) [1808] v. b. adlı eserlerini temsil ettirmiş ve Racine'in *Athalie* adlı eserinin koroları için yeni bir beste ve ayrıca birçok askerî müzik parçaları yazmıştır.

1811 de Parise dönünce bilhassa *Jean de Paris* (Parisli J.) [1812] adlı eseriyle büyük bir muvaffakiyet kazanmış, 1817 de Méhul'ün yerine Paris konservatuvarında kompozisyon profesörü olmuş, ertesi yıl Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiştir. *Le Petit Chaperon Rouge* (Kırmızı şapkacık) [1818] adlı eseri, akademiye giriş nutku olarak kabul edilir. *La dame blanche* (Beyaz kadın) [1825] adlı opera B. nün şaheseridir. Üslûbundaki cazibe, letafet ve başka meziyetlerle B., opera komik nev'inin üstatlarından biri olarak tanınır.

BOİGA, yılanların kolubride (Colubridae) familyasından bir cins. Gece yılanlarındandır. Vücudu uzun ve yanlardan az çok basık, vücuttan kısa bir boyun ile ayrılmış olan başı yassı, gözleri büyüktür. Bu cinsin 30 türü bilinmektedir. Kuzey Asya, Moluk adaları, Yeni G i n e, Kuzey Avustralya, Orta ve Güney Afrikanın sık ormanl a r ı n'd a (cangıl, cengel, İng. jungle) ağaçlar üzerinde yaşarlar. En çok kertenkeleleri. bazıları kuşları, yarasaları da yerler; kuş yuvalarına da saldırdıkları olur. Midelerinde hiç bozulmamış papağan yumurtaları bulunmuştur.

B O İ G A

Bu cinsin en meşhur türlerinden biri olan *B. dendrophila* Malaya yarımadasında ve Cava adasında yaşar. Vücudu siyah ve üzerinde 40-90 tane parlak sarı halka vardır. Erginlerinin boyu iki metredir. Zehirsizdir.

BOILEAU [*buąlǫ*], **Nicolas** (sahip olduğu topraklardan ötürü bu ada **Despréaux** [*depreǫ*] adı da katılır; 1636 - 1711), Fransız şairi ve tenkidcisi. Pariste doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. Ruhanî mesleğe girmek istemiş, fakat hemen vazgeçerek, hukuk tahsiline başlamıştır. 1656 da avukat olmuş ise de bu işten hoşlanmamış ve kendini şiire vermiştir. Hayatı çok sade geçen B., evine bağlı bir insan olmuş, bekâr kalmış ve bütün ömrünce civarda yaptığı birkaç gezinti ve kıralla beraber iki seyahat dışında Paristen hiç çıkmamıştır. Babasının

ölümünden sonra kalan ufak bir servetle daha serbest yaşamak imkânını bulduğu için ne büyüklerden lûtuf beklemiş, ne de kitapçıların telif haklarına muhtaç olmuştur. Zamanının genç yazarları Molière, Racine ve La Fontaine ile dostluk kuran B., bunların az zamanda sevgi ve bağlılıklarını kazanmıştır; o kadar ki, yüzyıllarca süren bir çeşit hâkimiyet kurmuş olan bu üç sanatkârın tanışmasında B. nun büyük bir âmil olduğu söylenebilir. B. 1677 den itibaren bir aralık Racine ile birlikte XIV. Louis'nin vakanüvisliğini yapmış, 1684 te de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Büyük bir şair olmamakla beraber, zamanında büyük tesiri olan B., yazı hayatına, Latin şairi Iuvenalis yolunda meydana getirdiği *Satires* (Hicivler) [ilk küll. 1666, tam küll. 1712] ile atılmıştır. Çağının içtimaî hayatını ve psikoloji ile tabiattan uzak, yapma edebiyatını tenkid eden bu nükteli hicivler, şairin adını pek çabuk tanıtmıştır. Horatius yolunda yazdığı *Épîtres* (Manzum mektuplar) [ilk küll. 1669, tam küll. 1695] de, şekil ve muhteva bakımından satirlerle birçok müşterek noktalar gösterir. Şair, bunlarda, hayat felsefesi ile ilgili meseleleri (kendi kendini tanıma, gerçeğin güzelliği, düşmanların faydası, köy ve şehir hayatı, kendi şiirleri v. b.) ele almıştır. Lirik şiirlerinden başka, *Le lutrin* (Rahle) [1674, son şekli 1683] adlı güldürücü - kahramanlık (héroï - comique) epopesi de tanınmıştır. Küçük bir kasabanın kilisesinde rahlenin nereye konacağı hakkında kilise adamları arasındaki anlaşmazlığı mizahlı bir epope şeklinde hikâye eden bu eser, Avrupa edebiyatı tarihinde yaygın bir motife dayanır. Bunun prototipi, İtalyan ediplerinden Alessandro Tassoni'nin *La secchia rapita* (Kaçırılan kova) [1622] adlı «héroï - comique» manzumesidir (ayrıca İngiliz edebiyatında Alexander Pope: *The Rape of the Lock* [Saç büklesinin kaçırılması], 1714). Bu eseriyle B., Fransada 1640 - 1660 yılları arasında bilhassa Scarron tarafından ortaya konulan ve epopenin bir çeşit meddahvari taklidi ve hezliyyatı olan hafif *burlesque* (b. bk.) nev'ine karşı, daha ciddî ve değerli saydığı *poème héroï-comique*i ileri sürmüştür. B. nun mensur eserlerinden *Traduction de Longin* (Longinus'tan tercüme) [1674], *Neuf premières réflexions sur Longin* (Longinus üzerine dokuz ilk düşünce) [1694] ve *Trois dernières réflexions sur Longin* (Longinus üzerine üç son düşünce) [1710] adlı eserleri anılmağa değer. Şair, bu eserleri ile, «antik ve modernler» tartışmasında antik (Yunan ve Latin) edebiyatları örnek olarak alan yazılar dâvasını desteklemiştir.

N. BOILEAU

B. nun en önemli eseri *L'art poétique* (Şiir sanatı) [1674], taşıdığı ad ve öteki özellikleri bakımından Horatius'un *Ars poetica*sının bir benzeridir. Dört bölümden ibaret olan bu eserin birinci bölümü şiirin genel kaidelerini içine almaktadır; şair duygu sahibi olmalı, kendi ölçüsüne göre tabiata uygun gelen şiir nev'ini seçmesini bilmelidir. Seçilen bu nev'in içinde aklı ve mantığı hâkim kılmalıdır. İkinci bölüm *idylle, élégie, ode, sonnet, épigramme, rondeau, ballade, madrigal, satire, vaudeville* gibi ikinci derecede nevilere ayrılmıştır. B. *fable* (masal) kısmını sükûtla geçirmiştir. Üçüncü bölüm büyük nevilere ayrılmış ve B. *tragédie, épopée, comédie* gibi nevileri kendine has bir düzen içinde göstermiştir. Trajedinin özelliklerini Racine'inkine uygun bir şekilde tesbit etmiştir. Epopeyi ve hele komediyi Molière'e telmihan fevkalâde övmüştür. Dördüncü bölümde, bilhassa ahlâk üzerinde durmuştur. Bu kısımda edebî eserin kemale ermesinde doğruluk, nezaket ve zerafetin lüzumunu belirtmek istemiştir.

L'art poétique klâsik - humanist estetik kanunlarının son tedvinidir. En esaslı kusuru bir tarih duyuşu eksikliğidir. Netice itibariyle eser şu prensiplere dayanmaktadır: 1. Ele alınacak ilk şey mantıktır. Bütün düşünceler ve bu düşüncelerin ifadeleri mantığa bağlı kalmalıdır. Bunların mantığa bağlı kalmaları ancak mutlak, tam mânasiyle sabit ve umumî olmaları ile mümkündür. 2. Tatbikat, tabiatın gerçeğe uygun taklidinden ibarettir. Hiçbir mevzu tabiattan ayrılmamalı ve gerçeğin dışına çıkmamalıdır. Gerçekten başka hiçbir şey güzel değildir. Tabiat da gerçeğin kendisidir. 3. Ayarlama, eskilerin taklidinden, onların izinde yürümekten ibarettir. Modern yapının en değerli temel taşı antikitedir. 4. Sanatın gayesi, mutlak naturalizme karşı ilk ıslah edici çaredir. 5. İkinci ıslah edici çare de memnun etme arzusudur.

BOİ'LER (Lat. Boii), Keltlerin en kalabalık kabîlelerinden birine verilen ad. Yerleşmek için önce Alpler ötesinde Gallia'ya geçmişlerse de, bir müddet sonra geriye dönmüşlerdir. Göç eden B. in bir kolu M. Ö. IV. yüzyılın başlarına doğru Alpleri geçerek İtalyanın kuzeyinde Po vâdisine, bir kolu da Ren nehrini aşarak Germania'nın doğu kısmına yerleşmişlerdir. Bunun için bu memlekete B. yurdu anlamına Boihemum (Bohemya) adı verilmiştir. İtalyaya geçenler Romalılarla yaptıkları uzun ve kanlı savaşlara epey zaman dayanmışlarsa da sonunda (M. Ö. 191) Konsul P. Scipio tarafından egemenliklerine son verilmiştir.

Germania'da kalanlar ise uzun zaman bağımsızlıklarını korumuşlarsa da M. Ö. 58 yılında Cimber ve Teuton'ların hücumiyle yerlerinden ayrılarak Tunanın güneyinde yerleşmişlerdir. Burada Helvetlerle birleşerek Caesar'ın müsaadesiyle Gallia'da, Aedu'ların topraklarında yerleşmişlerdir.

BOİLLY [*buayi*], **Louis Léopold** (1761 - 1845), Fransız ressamı. La Bassée (Nord) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir tahta oymacısının oğlu olan B., sanatını hemen hemen kendi başına öğrenmiş ve bilhassa, büyük bir ihtimamla yapılmış aile sahnelerini temsil eden portre tablolarını meydana getirmiştir. B., 60 yaşına doğru kendini hususiyle litografyaya vermiş ve bu alanda halkın takdirini kazanmıştır: «Tütün içenler», «Ayyaşlar» v. b. B. nin anılmağa değer eserleri: «Posta arabasının varması» (Louvre), «Marat'nın zaferi», «Öküz ayağının oyunu» (Lille Müzesi), «Aşk kederi» (Wallace Müzesi).

BOİOTİA (yeni söylenişiyle Viotia), Orta Yunanistanda Parnassos dağı (2459 m) ile Evvoikos körfezi arasında bir yöre. Yüzölçümü 3 000 km², nüfusu 500 000 kadardır. Ortasından Kifissos ırmağı geçen B., yüksekçe dağlarla çevrili, toprakları verimli bir tekneyi andırır. Başlıca şehirleri Levadeia ve Tive'dir.

DİL. Boiotia lehçesi, Eski Yunancanın umumiyetle Aiol, fakat bazen Kuzeydoğu veya Kuzey Akhaia lehçeler grupu da denilen topluluğa girer. Grupun öbür kolları Thessalia ve Lesbos lehçeleridir. Bu grup içerisindeki yeri için bk. AİOL (dil).

Tarih: Eskiçağda B., Attike yanında Orta Yunanistanın en önemli bölgesi idi. B. adı ilk defa Hesiodos'ta (M. Ö. VIII. yüzyıl) kaydedilmiştir Sınırları batıda ve kuzeyde Phokis ile Lokris, doğuda Euripos (Eğriboz) boğazı, güneyde de Attike, Megaris ve Korinthos körfezi idi. Yüzölçümü takriben 2 580 km² olarak hesaplanmıştır. Fakat sınırları her zaman aynı değildi. Kuzey kısmını teşkil eden dağlık bölge, ayrıca Aonia adını taşıyordu. B. dağları arasında, Helikon (şimdi Zagora), Sphynks dağı, Teumessos ve Libethrion gibi, efsane ve tarihte ün kazanmış olanları da vardır. B. iki kısma ayrılır: 1. Kopais havzası ile Khaironeia ovası (başlıca şehir: Orkhomenos); 2. Thebai havzası ve buraya doğuda katılan Tanagra ile Oropos ovaları (başlıca şehir: Thebai). Memleketin en büyük ırmağı Kephisos'tur. Bunun beslediği Kopais gölünün hiçbir yere akışı olmadığı için, memleket halkı su taşmaları yüzünden çok sıkıntı çekmekte idi. Gölün fazla suyunu akıtmak için, daha tarihî kayıtlardan önceki bir devirde, yeraltı kanal (Yun. *barathron,* Yeni Yun. *katavothra*) lar inşa edilmiştir. Çok eski bir medeniyete delâlet eden ve Eskiçağın en muazzam eserlerinden sayılabilen bu kanalların harabeleri hâlâ durmaktadır. Bu su tesisleri sayesinde B. eski Yunanistanın en bitek bölgelerinden biri haline gelmiştir. B. nın eski yüksek kültürü hakkında efsanelerle kazılar da bir fikir vermektedir. Eutresis'te yapılan kazılar neticesinde, eski ve orta Hellen devrine ait çanak çömlekçiliğin birçok yadigârları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında Giritten ithal edilen terrakotta heykelcikler ve başka eşya parçaları da vardır.

B. nın başlıca iki şehri olan Orkhomenos ve Thebai, Mykene devrinden, yani M. Ö. II. binyıl ortalarından itibaren rekabet halinde olup birbirleriyle çetin harbler yapmışlardır. M. Ö. 1120 sıralarında, o zamana kadar Thessalia'da oturan Boiot'lar, B. ya göçerek, uzun mücadelelerden sonra itaat altına aldıkları yerli halkla karışmışlardır. B., M. Ö. VI. yüzyıla kadar tarihte bir rol oynamamıştır. B. şehirleri bir nevi cumhuriyetler halinde yaşamışlardır. Bunlar arasında Thebai, merkezî vaziyeti ve askerî kuvveti bakımından en başta gelmekte idi. Bu şehirler, müşterek menfaatlerini komşu Phokis ve Atina'ya karşı daha kolay müdafaa edebilmek için, M. Ö. 550 sıralarında, Thebai'ın önderliği altında bir konfederasyon kurmuşlardır. Yalnız Orkhomenos ve güney sınırı boyunca bazı şehirler bu konfederasyona girmemiştir.

480 de Pers Harbinde Thebai, Kserkses tarafını tutmuşsa da, bazı B. şehirleri (Plataia, Thespiai) millî savaşa katılmışlardır. Bunun için konfederasyon başkanlığı Thebai'lılardan alınmıştır. Fakat 457 de Sparta, Atinaya karşı kullanabilmek için, Thebai idaresinde B. konfederasyonunu yeniden teşkilâtlandırmışsa da, Atina B. yı işgal etmiş ve on yıl hâkimiyeti altında tutmuştur. Atina hâkimiyetine nihayet veren Koroneia zaferinden (447) sonra, B. konfederasyonu ile Thebai'ın nüfuzu artmıştır. 446-387 arasında bütün B. şehirlerinden yalnız Thebai'da para bastırılmıştır. V. yüzyılda B. konfederasyonu on bir bölgeye ayrılmakta idi. Bunların her birisi birer *boiōtarkhēs* veya *boiōtarkhos* (bir nevi millî savunma ve hariciye vekili) seçer, Thebai'daki federal konseye altmışar delege gönderir ve federal orduya takriben biner piyade ve yüzer atlı verirdi. Bundan başka her şehirde mahallî konseyler de vardı. Üyeleri yalnız zengin tabaka arasından seçilen bu konseyler, Atinalıların *prytaneis*ine benzerdi.

Peloponnesos Harbinde B. lılar, Sparta'nın en güvenilir müttefikleri idi. Spartalılar da 427 de zaptettikleri Plataia'yı B. lılara vermişlerdir. 424 te B. lılar, Atinaya karşı Megara'yı müdafaa eden Sparta komutanı Brasidas'a asker göndermişlerdir. Aynı yıl Atinalılar B. ya saldırmışlarsa da, Delion'da fena bir bozguna uğramışlardır. Bunun üzerine B. lılar sınırdaki Panakton müstahkem yerini almışlar, fakat Sparta'nın ara buluculuğu üzerine Atinaya iade etmişlerdir (420). B.-Sparta ittifakı 395 e kadar devam etmiştir. Korinthos Harbinde, bilhassa Haliartos ve Koroneia savaşlarında (395 - 394), B. Sparta düşmanlarını tutmuştur. 387 de Spartada imzalanan Antalkidas barışı (b. bk.) nda bütün Yunan şehir devletlerinin hür ve serbest olması kabul edildiği için, B. konfederasyonu dağılmış, 382 de de Thebai kalesi Spartalılar tarafından zaptedilmiştir. Thebai 379 da Sparta hâkimiyetinden kurtulmuş; 374 te Pelopidas B. konfederasyonunu ihya ederek onu Thebai emperyalizminin vasıtası haline getirmiştir. 371 de Epaminondas'ın komuta ettiği B. ordusu Leuktra'da Spartalılara karşı parlak bir zafer kazanmıştır. İktidarının zirvesine ulaşan Thebai, Orta Yunanistan şehirlerini kontrol ettikten başka, nüfuzunu Kuzey Yunanistana ve Peloponnesos'a da yaymıştır. Fakat Mantineia'da Spartalıları yenen Epaminondas'ın ölümünden (362) sonra, Thebai çökmeğe başlamış ve Phokis ile uzun bir harb yapmak zorunda kalmıştır (356 - 346). Bu harb, Makedonya kıralı II. Philippos'un müdahalesi üzerine Thebai lehine neticelenmiş ise de, büyük hatip Demosthenes'in nutuklarının tesiri altında Thebai da Yunan koalisyonuna katılmış ve Khaironeia savaşında (338) yararlıklar göstermiştir. Fakat Makedonyalıların zaferiyle biten bu savaştan sonra Thebai'a da bir Makedonya garnizonu yerleşmiştir. Thebailılar, Makedonya hâkimiyetine karşı ayaklanmışlarsa da, yenilmişler, Thebai şehri de Büyük İskender tarafından tahribedilmiştir (335). Yeniden teşkilâtlandırılan B. konfederasyonunda her üye şehre aynı rey hakkı tanınmıştır. B., kısa bir müddet için (M. Ö. 245 sıralarında) Aitolia ittifakına katılmasına rağmen, umumiyetle Makedonyaya bağlı kalmış ve Roma harblerinde Makedonyayı desteklemiştir. Romalılar Yunanistanı işgal edince (M. Ö. 146) B. konfederasyonunu dağıtmışlardır. Augustus zamanında diriltilen B. konfederasyonu hiçbir siyasî önem kazanamamıştır.

B. lılar, Atinalılarca kaba ve cahil sayılmışlardır; *Boiōtos, Boiōtios* (= Boiotialı) «kaba, hantal, cahil» mânasında da kullanılmıştır. B. da mânevi kültür Attike'de olduğu kadar ilerlememiştir. Bununla beraber B. lılar arasında Hesiodos, Pindaros, Korinna ve Plutarkhos gibi büyük yazar ve şairler de yetişmiştir. B. sanatı muhafazakârdı ve bilhassa günlük hayatı tasvir etmiştir.

Ortaçağda Frenk hâkimiyeti zamanında (1205 - 1310) Thebai, B. nın merkezi ve aynı zamanda Atina Dukalığının başşehri idi. Frenkler, yeraltı kanallarını tamir ettirmişler ve bilhassa ziraati geliştirmişlerdir.

BOIS [*bu̱a*], **Jules** (1871 - 1941), Fransız yazarı. Marsilya'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Şiir, roman, piyes yazmış ve bilhassa gizli bilimlere ve batı sufiliğine ait felsefî araştırmalar yapmıştır. Fakat mistisizm, yani

maddî dünyanın maskesi altındaki mânevî hakikatı arama ve sezme temayülü, bütün yazılarının ilham kaynağı olduğu gibi, kendisinin, hattâ zamanının edebî çalışmalarına hâkim olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: (Şiir) *Il ne faut pas mourir* (Ölmemek gerek) [1891], *Prière, poésies* (Dua, şiirler) [1895]; (Felsefe) *Les petites religions de Paris* (Paristeki küçük dinler) [1894], *L'éternelle poupée* (Ebedî bebek) [1895], *Le satanisme et la magie* (Şeytancılık ve sihir) [1895], *L'Ève nouvelle, essai féministe* (Yeni Havva, feminist bir deneme) [1896], *L'Au-delà et les forces inconnues* (Ahret ve bilinmiyen kuvvetler) [1902], *Le monde invisible* (Görünmiyen dünya) [1903]; (Roman) *Le vaisseau des caresses* (Okşamalar gemisi) [1908], *L'humanité divine* (İlâhî insanlık) [1910], *L'éternel retour* (Ezelî dönüş) [1914]. Piyes olarak da: *La faulx* (Orak) [1892], *Les noces de Satan* (Şeytanın düğünü) [1894], *La furie* (Gazap) [1909]. J. B. edebiyat hayatına, 1894 te «Le Temps» gazetesinde, *Les petites églises philosophiques* (Küçük felsefî kiliseler) genel başlığı altında çıkardığı yazılarla atılmıştı. Birinci Dünya Harbinde Amerikada konferanslar vermekle ve gazetecilik ile meşgul olmuş, sonra İngiltereye dönmüştür.

BOIS DE BOULOGNE [*bu̯a dï bulǫñ*], Paris şehrinin batısında, İngiliz tarzına göre tertiplenmiş, yapma gölleri, tepeleriyle orman ve çayırlıkları bulunan büyük (850 hektar) bir park.

BOIS DE ROSE [*bu̯a dï rǭz*; Fr. = gül ağacı, tahtası]: 1. Sarı renkte, önemli bir Amerikan tropikal kerestesi. Başlıca kaynağı, Fransız Ginesinde yetişen *Aniba panurensis* ağacıdır; fakat başka ağaçlardan da elde edilir. Bu kereste sassafras kokusu yayar.

2. Doygunluk derecesi alçak, parlaklığı orta derecede olan bir kırmızımtırak sarı renk.

BOIS DE ROSE [*bu̯a dï rǫz*] **YAĞI,** Kanarya adalarında biten *Convolvulus scoparius* ve *floridus* adlı çalının köklerinden çıkarılan asıl gülağacı yağı. Ticarette saf olarak hemen hemen hiç raslanmaz. Ekseriya biraz gülyağı ile kokulandırılmış sedir ve sandal ağacı yağlarına bu ad verilir. Ticarette Brezilyadan gelen Linaloe yağı, gülağacı yağı adı altında satılır.

BOISACQ [*bu̯aząk*], **Émile** (1865 - 1945), Belçikalı klâsik filolog ve etimolog. Namur'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Eski Yunanca üzerinde çalışan ve Bruxelles üniversitesinde Mukayeseli Linguistik ve Sanskrit dili profesörlüğünde bulunan B., başlıca, bu dilin değerli bir etimoloji sözlüğünü hazırlamakla dilcilik tarihinde şöhret kazanmıştır. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque, étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes* (Öbür Hind-Avrupa dilleriyle olan ilgisi bakımından incelenen Yunan dilinin etimoloji sözlüğü) [1907-1916; 2. bas. 1923; 3. bas. 1938; 4. bas. 1950] adlı 1155 sayfalık bu eser, 1. basımında fasiküller halinde Heidelberg üniversitesi tarafından yayımlândıktan sonra 1919 da Fransa Enstitüsünün Volney mükâfatını kazanmıştır. Aynı dilin, G. Curtius, W. Prellwitz ve L. Meyer gibi dilciler tarafından yayımlanan etimoloji sözlüklerinden, birçok bakımdan, üstündür. B. ın, *Les dialectes doriens. Phonétique et morphologie* (Dor lehçeleri. Fonetik ve morfoloji) [Paris 1891] ve *Die griechische Sprache im Lichte der neuen Philologie* (Yunan dili yeni filolojinin ışığı altında) [«Die Geisteswissenschaften» da, cüz 35, 1913/14] gibi araştırmaları da vardır. 1937-1938 de B. ın şerefine yüz dilci tarafından *Mélanges Émile Boisacq* (E. B. ın şerefine türlü yazılar) [2 cilt, Bruxelles] adlı bir armağan eseri meydana getirilmişti.

BOISBAUDRAN, Paul Émile Lecoq de: bk. LECOQ DE BOISBAUDRAN, Paul Émile.

BOIS-COLOMBES [*bu̯a-kolǭb*], Fransanın Seine yönetim bölgesinde bir endüstri şehri. Nüfusu 26 500 (1936). Paris yakınında bulunan B. de dokuma tezgâhları çoktur.

BOISDUVAL [*bu̯adüvąl*], **Jean Baptiste Alphonse Déchaffour de** (1801-1879), Fransız hekimi ve natura-listi. Ticheville (Orne) de doğmuş ve orada ölmüştür. Tıp doktoru ve sonradan fen doktoru olan B., kendini bilhassa zoolojiye vermiş, hemen tamamiyle kelebek sınıfından böceklerin etüdü üzerinde ihtısas kazanarak bunlara ait eşsiz bir kolleksiyon yapmıştır. Kelebekler hakkında sayısız yayınları vardır. Şu eserlerini sayabiliriz: *Genera et index methodicus europaeorum lepidopterorum* (Avrupa kelebeklerinin cinsleri ve metodik endeksi) [Paris 1840], *La faune entomologique de l'Océan Pacifique* (Pasifik Okyanusu böcekleri âlemi) v. b.

BOISDUVALIA: bk. BUADÜVALYA.

BOISE [*bǫysi*] (Boise City), Amerika Birleşik Devletlerinin Idaho Devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 26 100 (1940). B., işlek bir meyva pazarı, ağaç ve hayvan ürünleri (yün, deri) ticareti merkezidir. Çevresinde altın ve gümüş işletmeleri vardır.

BOISGOBEY [*bu̯agobẹ̄*], **Fortuné du** (asıl adı: Fortuné Castille; 1824 - 1891), Fransız romancısı. Granville (Manche) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1844 - 1848 yılları arasında Fransanın Afrika ordusunda vazife görmüş, sonra Avrupayı ve Yakındoğuyu gezmiştir. 1868 de «Petit Journal» de hikâye ve roman yazmağa başlamış ve kısa bir zamanda macera ve polis romanı türü üstatlarından biri olmuştur. Başlıca romanları şunlardır: *L'homme sans nom* (Adsız adam) [1872], *La tresse blonde* (Sarışın saç örgüsü) [1874], *L'as du coeur* (Kupa beyi) [1875], *Les mystères du nouveau Paris* (Yeni Parisin esrarı) [3 cilt, 1876], *Le demi-monde sous la Terreur* (Terör devrinde sefahat yerleri) [2 cilt, 1877], *Qui était-ce? l'homme au masque de fer* (Kimdi?, şu demir maskeli adam) [2 cilt, 1878], *Le crime de l'Opera* (Opera cinayeti) [1879], *L'épingle rose* (Pembe iğne) [3 cilt, 1879], *Les cachettes de Marie-Rose* (M. - R. un saklandığı yerler) [2 cilt, 1880], *Où est Zénobie?* (Z. nerede?) [2 cilt, 1880], *Le pavé de Paris* (Paris kaldırımı) [1881], *Les nuits de Constantinople* (İstanbul geceleri) [2 cilt, 1882], *Le collier d'acier* (Çelik gerdanlık) [1883], *Bouche cousue* (Dikili ağız) [2 cilt, 1883], *La violette bleue* (Mavi menekşe) [1885], *Le cri du sang* (Kanın haykırışı) [1885], *La main froide* (Soğuk el) [1889]. Bunlardan bazısı başlıca Avrupa dillerine çevrilmiştir. Türkçede *Dikili Ağız* (1884; Ermen. harflerle Türkçe), *Şeytan Arabası* (1891), *Kedi Gözü* (2 cilt, 1891), ve *Biçare Robert* (1895) başlıklı tercümeleri vardır.

BOISGUILLEBERT [*bu̯agiyïbẹr*], **Pierre le Pesant, sieur de** (1646-1714), Fransız iktisatçısı. Rouen'da doğmuş ve orada ölmüştür. *Le détail de la France* (Fransa durumunun tafsilâtiyle anlatılması) [1699] ve *Le factum*

de la France (Fransanın hakikî durumu) [1707] adlı eserlerini XIV. Louis'nin vekillerine takdim etmiş, bir muvaffakiyet kazanamamıştır. Bu eserlerde B., memleketin sefalet sebeplerini ve buna çare bulma yollarını araştırıyordu. Bilhassa, ticaret serbestliğine dönülmesini. vasıtalı vergilerin azaltılmasını, nispî surette verilen cizyenin umumîleştirilmesini istiyordu. B. in XVIII. yüzyıl iktisatçıları üzerinde büyük tesiri olmuştur.

BOİSK'LER (Yun. *Boiskoi*, Lat. *Boisci*). IV. - V. yüzyılda Aşağı Tuna bölgesinde oturan ve Hun Türklerine tâbi olan bir kavim. B. in hangi kavimler ailesinden oldukları bilinmemektedir. Th. Mommsen, B. i bir «gens Hunnorum» (Hun oymağı) saymaktadır (*Jordanis Romana et Getica*, Berlin 1882, s. 158).

BOISMORTIER [*buamortyē*], **Joseph Bodin de** (1691 - 1765), Fransız bestekârı. Perpignan'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: baletli 4 opera (bunların üçü 1736 ile 1747 arasında sahneye konmuş ve başarı kazanmıştır); 50 kadar türlü âletlere mahsus parça. Bunlar arasında musette ve vielle'e mahsus parçalar ve kantatlar vardır.

BOISROBERT [*buarobēr*], **François Le Métel de** (1592-1662), Fransız şairi ve saray papazı. Caen'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1623 te Richlieu'ye tanıtılmış, nükteciliği, hikâyeciliği ile kısa zamanda onun, yanından ayrılmıyan adamı olmuştu. B., Richlieu'nün piyeslerini düzelten beş şairden biridir. Fransız Akademisinin ilk plânını hazırlamıştır; ilk faal üyesi de kendisidir. 18 komedi yazmıştır. Bunlardan *La Belle Plaideuse* (Güzel kadın avukat) [1655] en kıymetlisidir. Diğer eserlerinden anılmağa değerleri: *Le Sacrifice des Muses* (Musa'ların kurbanı) [1635], *Epîtres en vers et autres œuvres poétiques* (Manzum mektuplar ve başka şairane eserler) [1647 - 1659].

BOISSELOT [*buasīlo*], **Doménique François Xavier** (1811 - 1893), Fransız bestekârı, Jean Louis B. nın oğlu. Montpellier'de doğmuş, Marsilyada ölmüştür. Paris Konservatuarında öğrenci iken Roma mükâfatını kazanmıştır (1836). Başlıca eserleri şunlardır: üç opera *Ne touchez pas à la reine* (Kıraliçeye dokunmayın!) [1847], *Mosquita, la sorcière* (Cadı M.) [Paris, 1851], *L'ange déchu* (Düşmüş melek) [1869]; bir kantat: *Velleda* [1836], bir uvertür.

BOISSELOT [*buasīlo*], **Jean Louis** (1785 - 1847), Fransız piyano fabrikatörü. Montpellier'de doğmuş, Marsilyada ölmüştür. Montpellier'de iken telli saz imaliyle meşgul olmuş, sonra Marsilyada yerleşerek orada bir piyano fabrikası kurmuş ve başarı ile çalıştırmıştır.

BOISSERÉE [*buaserē*], **Sulpice** (1783-1854), Alman mimarı ve arkeologu. Köln'de doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Kardeşi Melchior ile birlikte, eski Alman tablolarını havi bir kolleksiyon meydana getirmiştir. Bu kolleksiyon Münih Resim Müzesi ile Nürnberg Alman Müzesi arasında taksim edilmiştir. Bavyera sanat âbideleri konservatörü ve Bonn'da arkeoloji profesörü olan B. nin başlıca eseri *Geschichte und Beschreibung des Doms von Köln* (Köln başkilisesinin tarihi ve tasviri) [1823-1832] dür. Notları, mektupları ve günlük hâtıraları Romantizm cereyanı ve Goethe araştırmaları bakımından mühimdir. Kardeşi *Melchior* (1786 1851), Köln'de doğmuş, Bonn'da ölmüştür. Kardeşi gibi, çok tecrübeli bir kolleksiyoncu idi.

BOISSIER [*buasyē*], **Marie Louis - Gaston** (1833-1908), Fransız edebiyatçısı. Nîmes'de doğmuş, Viroflay'de ölmüştür. École Normale'de okumuş, Nîmes'de, sonra Pariste Charlemagne lisesinde ve École Normale Supérieure'de öğretmenlik etmiş, nihayet Collège de France'ta Latince belâgat profesörü olmuştur. 1892 de Collège de France'a müdür tâyin edilmiş, 1886 da Kitabeler Akademisi üyesi ve 1895 te Fransız Akademisi daimî sekreteri seçilmiştir. Zarif bir edebiyatçı, değerli bir araştırıcı ve arkeolog olarak tanınan B., edebiyat ve Roma âdetleri hakkında çok değişik, canlı ve tarafsız incelemeler yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le poète Attius, étude sur la tragédie latine pendant la république* (Şair Attius, Cumhuriyet devri Latin trajedisi üzerinde bir inceleme) [1857], *Étude sur la vie et les ouvrages de Terentius Varron* (T. V. un hayatı ve eserleri üzerinde bir inceleme) [1861], *Cicéron et ses amis, étude sur la société romaine du temps de César* (Cicero ile dostları, Caesar zamanı Roma topluluğu üzerinde bir inceleme) [1865], *La religion romaine, d'Auguste aux Antonins* (Augustus'tan Antoniuslara kadar Roma dini) [1874], *L'opposition sous les Césars* (Caesar'lar zamanında muhalefet) [1875], *Promenades archéologiques, Rome et Pompéi* (Arkeoloji gezileri, Roma ve Pompei) [1880], *Nouvelles promenades archéologiques, Horace et Virgile* (Yeni arkeoloji gezileri, Horatius ve Vergilius) [1886]. *Mme de Sévigné* [1887], *La fin du paganisme* (Paganismin sonu) [1891], *Saint-Simon* [1892], *L'Afrique romaine* (Roma Afrikası) [1895], *Tacite* (Tacitus) [1903], *La conjuration de Catilina* (Catilina'nın komplosu) [1905].

BOISSIER [*buasyē*], **Pierre Edmond** (1810-1885), İsviçreli botanikçi. Cenevrede doğmuş, Valeyres (Vaud kantonu) te ölmüştür. Nantes fermanının feshinden sonra İsviçreye sığınmış eski bir Fransız ailesine mensup olan B., birçok botanik gezileri yapmış ve bu geziler sırasında sayısız, mühim müşahedelerde bulunmuştur. En mühimi *Flora orientalis* (Doğu bitki âlemi) [1867-1884] tir. B., İlim Akademisine muhabir üye seçilmişti (1885). B. nin botanik kolleksiyonu, damadı Barbey-Boissier'nin ölümünden sonra, Cenevre Fen Fakültesine verilmiştir.

BOISSIERA: bk. BUASİYERA.

BOISSIÈRE [*buasyēr*], **Jean - Baptiste Prudence** (1806-1885), Fransız leksikografı. Valognes (Manche) da doğmuş, Pariste ölmüştür. P. Larousse (b. bk.) un büyük sözlüğüne yardım etmiş, aynı zamanda da, çok rağbet gören ve sonra birçokları (P. Rouaix, Ch. Muquet, v. b.) tarafından klâsik tip olarak taklidedilen *Dictionnaire analogique de la langue française* (Fransız dilinin analojiler sözlüğü) [1862, 7. bas. 1894] adlı eseri ortaya koymuştur. Umumî kavrayış ve sistem bakımından P. M. Roget (b. bk.) nin 1852 deki *Thesaurus* (Kamus) una borçlu olan bu eser, tedai yoliyle, «kelimelerin telkin ettiği fikirleri» (idées suggérées par les mots), yani bir ana fikrin etrafında geniş ölçüde toplanan anlamdaş ve yakın anlamlı kelimeleri, sistematik-alfabetik bir şekilde vermektedir.

BOISSIEU [*buasyö*], **Jean Jacques de** (1736 1810), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Lyon'da doğmuş ve orada ölmüştür. İlk önce peyzaj tabloları yapmakla başlamış, sonra Holândalı sanatkârların eserlerinin ve birçok küçük orijinal eserlerin gravürünü yapmıştır.

BOISSONADE [*buasonād*], **Jean François** (1774 - 1857), Fransız hellenisti ve tenkidcisi. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Philostratos'un *Heroica* adlı eserini şerh edip basması, bir hellenist olarak tanınmasına sebebolmuştur (1806). B., 1809 yılında Pariste yeni Edebiyat Fakültesine girmiş ve daha sonra Larcher'nin bu fakültedeki yerini almıştır. 1813 te Kitabeler Akademisine üye seçilmiş, 1829 da, Collège de France'ta Gail'in yerine geçmiştir. Yunanca incelemelerinin Fransada kıymet bulmasında büyük rolü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Marini vita Procli* (Marinos'un Proklos biyografyası) [1814], *Lettres inédites de Diogène le Cynique* (Kelbî Diogenes'in yayımlanmamış mektupları) [1818], *Herodiani partitiones* (Heradianos'un belâgat sanatı bölümleri) [1819], *Eunapii vitae sophistarum* (Eunapios'un Sofistler biyografyaları) [1822], *Aristaineti epistolae* (Aristainetos'un mektupları) [1822], *Poetarum graecorum sylloge* (Yunan şairleri külliyatı) [1823-1832], *Novum Testamentum graecum* (Yunanca Ahd-ı cedit) [1824], *Oeuvres de Bertin* (Bertin'in eserleri) [1824], *Lettres de Cratès le Cynique* (Kelbî Krates'in mektupları) [1827], *Oeuvres de Parny* (Parny'nin eserleri) [1827], *Anecdota graeca* (Yayımlanmamış Yunanca eserler) [1829-1833], *Philostrati epistolae* (Philostratos'un mektupları) [1842], *Fables de Babrius* (Babrius'un masalları) [1844-1848].

BOISSY D'ANGLAS [*buasi dāgla*], **François Antoine, Comte de** (1756 - 1826), Fransız siyaset adamı. Annonay (Ardèche) yakınındaki Saint-Jean-la Chambre'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İhtilâlden önce avukat ve edebiyatçı olan B., États généraux'da Annonay mebusu olarak bulunmuş ve meşrutiyetçilerin yanında oturmuştur. Convention meclisinde Ardèche mebusu olmuş, kıralın idamı için oy vermiş ve Thermidor olayı sonlarına kadar unutulmuştur. O sırada Umumî Selâmet Komitesine ve Convention meclisi başkanlığına seçilmiştir. B., 20 Mayıs 1795 isyanı sırasında, başkan iken, ihtilâlcilerin kendisine bir kargının ucunda gösterdikleri arkadaşı Féraud'nun başını selâmlamış, bu isyana büyük bir sebatla mukavemet etmiştir. III. yıl Anayasası tasarısının raportörü olan B., Beşyüzler Konseyine de üye seçilmiştir. 18 Fructidor'da sürülmüş, 18 Brumaire'de Fransaya dönmüş, Tribunat üyesi ve senatör olmuş, Kont unvanını da almıştır. Bourbonlara katılarak, kıral tarafından Âyan üyeliğine tâyin edilmiş, 1816 da l'Académie des inscriptions et belles-lettres'in dâveti üzerine bu Akademiye girmiştir.

BOITE (Elektrikte): bk. BUVAT.

BOITO, Arrigo (1842 - 1918), İtalyan kompozitörü ve şairi. Camillo B. nun kardeşidir. Padova'da doğmuş, Milanoda ölmüştür. Milano Konservatuvarında yetiştikten sonra orada öğretmen olmuş, 1892 de İtalyadaki bütün konservatuvarların genel müfettişliğine getirilmiş, 1912 de de Senato âzalığına seçilmiştir. B. şiirler ve opera güfteleri de meydana getirmiştir. Ponchielli'nin «La Giaconda» sı (1876), Bottesini'nin «Ero e Leandro» (1880) su, Verdi'nin de «Otello» (1887) ve «Falstaff» (1893) operalarının güfteleri bunlardandır. Weber'in «Freischütz» ü ile Wagner'in «Rienzi» ve «Tristan und Isolde» sini İtalyancaya tercüme etmiştir. Tekniği zayıf bir kompozitör olan B., *Mefistofele* (1868) ve *Nerone* (1900; Toscanini tarafından 1924 te tamamlanmıştır) adlı iki lirik dramı ile halkın fevkalâde sevgisini kazanmıştır. Önce başarı kazanamıyan *Mefistofele*, o zamana kadar arya ve melodiye dayanan İtalyan operasına, dram tekniğine önem vermek yeniliğini getirmiştir. *Orestiade* adlı bir operası da vardır. Müzik sahasında öbür başlıca eserleri şunlardır: *Quattro giugno* (4 Haziran) [1860] ve *Le sorelle d' Italia* (İtalyanın kızkardeşleri) [1861] başlıklı iki kantat, *Ode all'arte* (Sanata kaside) [1880].

A. BOITO

B., edebiyat sahasında *Il libro dei versi* (Şiir kitabı) [1877 - 1902], ve «Tobio Gorria» anagramı, yayınladığı romanları ile tanınmıştır.

BOITO, Camillo (1836 - 1914), İtalyan mimarı ve sanat bilgini. Romada doğmuş, Milanoda ölmüştür. 1860 tan itibaren Milanodaki Brera Akademisinde profesörlük etmiş ve çok zaman gotik'i andıran bir üslûpta yapılar yapmıştır. Başlıca mimari eserleri arasında şunlar vardır: Milanoda Musiki yurdu ve okul binaları, Padovada müze ve ilkokul. Yazdığı eserler şunlardır: *Scultura e pittura d' oggi* (Bugünün heykeltıraşlık ve ressamlığı) [1877], *Leonardo e Michelangelo* (L. ile M.) [1878], *L'architettura del medioevo in Italia* (İtalyada Ortaçağ mimarlığı) [1880], *Questioni pratiche di belle arti* (Güzel sanatlara dair pratik problemler) [1893].

BOIZOT [*buazo*], **Louis Simon** (1743 - 1809), Fransız heykelcisi. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Slodtz'ın talebesi olan B., 1762 de Roma mükâfatını kazanmış, 1778 de Akademi üyesi seçilmiştir. Eserleri arasında, Châtelet meydanındaki çeşmeyi süsliyen beş allegorik figür ile Vendôme sütununun dairevî kabartmasındaki yirmi beş parçanın örnekleri hatırlatılmağa değer. B., Sèvres fabrikası için güzel modeller ve büstler de yapmıştır.

BOJADOR [İsp. *bohador*, Port. *bujithor*] **BURNU**, Afrikanın Kuzeybatı kıyısında (İspanyol Sahrasında); 30 m yüksekliğinde kum taşı (küfeki taşı) ndan bir kaya. Gemici Henrique (Henrique o Navegador) in emriyle Portekiz gemicisi Gil Eanes (veya Guillianes, Gilianes) tarafından 1433 te aşılmıştır.

BOJANA [*boyana*] veya **BOYANA**, Kuzeybatı Arnavutlukta bir küçük ırmak. Drin ırmağının kuzey ağzıdır. İşkodra gölünden güneybatıya doğru akarak Arnavutlukla Yugoslavya arasında sınır çizgisi olur ve Adriya denizine dökülür.

BOJANUS [*boyanus*], **Ludwig Heinrich** (1776 - 1827), Alsace'lı anatomist ve hekim. Bouxviller'de doğmuş, Darmstadt'da ölmüştür. Yumuşakçalar şubesinden yassı solungaçlılar sınıfının böbreklerini keşfetmiştir. Bunlara şimdi *Bojanus organları* denir.

Bojanus organı: midyelerin (Lamelli branchiata) boşaltım organı. İlk defa Bojanus bulduğu için bu ad verilmiştir. B. O., sağ ve sol solungaçların arasında ve perikard boşluğunun altında bulunan bir çift bezdir. Sarı veya kahverengidir. Genel olarak S şeklinde kıvrılmış birer kanaldan ibaret olan bu bezler, bir uçlariyle, kirpikli birer huni vasıtasiyle perikard boşluğuna, öbür uçlariyle de ayağın kaidesinden manto boşluğuna açılırlar.

BOJER [*boyir*], **Johan** (doğ. 1872), Norveçli yazar. Orkedal (Tröndelag) da doğmuştur. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen B., balıkçı, assubay, komisyoncu ve gazeteci olarak hayatını kazandıktan sonra, 1894 te bir piyes sahneye koyarak burs almış, bununla seyahata çıkmış ve bir müddet Pariste kalmıştır. 1896 da yayınladığı *Et folketog* (Bir halk alayı) adlı hicivli siyasî romaniyle şöhret kazanmıştır. Bundan sonra *Den evige krig* (Ezeli harb) [1899] ve *Moder Lea* (L. ana) [1900] adlı iki romanında Norveç siyaset hayatını tenkidetmiş, bu siyaseti insanların karakterini bozmakla suçlandırmıştır. *En pilgrimsgang* (Bir hac seferi) [1902] ve ilk şaheseri olan *Troensmagt* (İnancın kuvveti) [1903] adlı iki realist romanı, önceki eserler gibi kötümserdir, fakat derin bir psikolojiye dayanır. Kayda değer öbür romanları şunlardır: *Hvide fugle* (Beyaz kuşlar) [1904, peri masalları], *Vort rige* (Kırallığımız) [1908], *Kjærlighetens øine* (Aşkın gözü) [1910], *Liv* (Hayat) [1911], *Fangen som sang* (Şarkı söyliyen mahpus) [1913], *Den store hunger* (Büyük açlık) [1916, Birinci Dünya Harbine ait büyük şaheseri] ile buna bağlı *Verdens ansigt* (Dünyanın çehresi) [1917] ve *Det nye tempel* (Yeni mâbet) [1927], ayrıca *Vor egen stamme* (Öz soyumuz) [1924, Amerikaya giden göçmenlere dair], *Den sidste Viking* (Son V.) [1921, Lofat adalarındaki balıkçılar hakkında], *Folk ved sjøen* (Sahilde halk) [1929]. *Huset og havet* (Ev ve deniz) [1933], *Dogen og natten* (Gündüzle gece) [1935].

J. BOJER

B. ın *Hellig Olaf* (St. Olaf) [1897], *Theodora* (1902), *Brutus* (1904), *Sigrid Brå* (1916), *Maria Walewska* (1932) adlı tarihî dramları da vardır. *Læregutt* (Öğrenci genç) [1942] ile *Sven* otobiyografik eserlerdir.

Üslûp ve teknik bakımından biraz zayıf olan B., muhayyilesi kuvvetli, fikir bakımından zengin, kudretli bir yazar olarak Norveçli modern romancılar arasında sivrilmiştir.

BOJOVİĆ [*boyoviç*], **Petar** (doğ. 1858), Sırp generali. Mišević'te doğmuştur. Kumanova muharebesi (Birinci Balkan Harbi) nde general, 1913 te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi, ve müfettiş olmuş, 1914 te, Sırbistanın yeni kazandığı topraklarda başkumandan olarak Birinci Dünya Harbine katılmıştır. 1915 te Üsküp grupuna kumanda eden B., 1916 da da Manastır üzerine yapılan yürüyüşü idare etmiştir.

BOK [*bok*], **Bart Jan** (doğ. 1906), Holânda menşeli Amerikalı astrofizikçi. Hoorn'da doğmuştur. Leiden ve Groningen'de tahsil ettikten sonra 1933 te Amerikadaki Harvard üniversitesine giderek, 1939 da orada profesör olmuştur. 1938 de Amerikan vatandaşlığına alınmıştır. Yıldızların dağılışı hakkındaki çalışmalariyle tanınmıştır. Yıldızların hareketleri üzerindeki çalışmalarının neticesi, kâinatın takriben iki milyar yıldan beri mevcut olduğu fikrini desteklemektedir.

BOK [*bok*], **Edward William** (1863-1930), Amerikalı yazar. Helder (Holânda) da doğmuş, Lake wales (Florida) de ölmüştür. Holândada orta tahsilini bitirdikten sonra Amerika Birleşik Devletlerine gidip yerleşmiştir. Orada, zamanının en başarılı dergi yazarlarından biri olarak tanınmıştır. Cyrus H. K. Curtis'in hizmetine girerek «Ladies Home Journal» (Bayanlar aile dergisi) ı, Amerikanın o zamana kadar en çok okunan kadın dergisi haline getirmiştir. Şu eserleri de vardır: *The Americanisation of Edward Bok* (E. B. un Amerikalılaşması) [1922], *A Man from Maine* (Maine'li bir adam) [1923], *Twice Thirty* (İki defa otuz) [1925].

BOKA KOTORSKA (Hırvat. =Kotor körfezi; İtal.: Bocche di Cattaro), Karadağın, dağlık arazisi içerlerine doğru dallanarak uzanan bir körfez ve tabiî liman. Kıyıların 800 m yüksekliğinde, bitki örtüsü zayıf kalker yamaçlardır. En dipteki koyda, deniz üssü olan Kotor şehri bulunur.

BOKAL (Bocal): bk. AĞIZLIK, TEPE.

BOKANOWSKI [*bokanovski*], **Maurice** (1879-1928), Fransız siyaset adamı. Le Havre'da doğmuş, Toul'da ölmüştür. Bir Leh Yahudisinin oğludur. 1904 te avukat, 1914 te sağcı blokta mebus, 1924 te kısa bir zaman için bahriye nazırı, Temmuz 1926 da da Poincaré hükümetinde ticaret nazırı olmuştur. 5 Ağustos 1926 da Birinci Dünya Harbinden sonra ilk Alman-Fransız ticaret anlaşmasını imzalamıştır. Bir uçak kazasında ölmüştür. *Le règlement pacifique des litiges internationaux* (Milletlerarası dâvaların sulh yolu ile halli) [1904] ile *Bolchevisme et misère* (Bolşeviklik ve sefalet) [1919] adlı iki eseri vardır.

BOKASEN veya **BUKASEN** (Fr. Bocassin veya Boucassin), Kırımda dokunan bir pamuklu bez. Füten (futaine) çeşidinden olan bu bez, eskiden astar, işleme v. b. için kullanılırdı. XVII. yüzyıldan sonra bu ad, suflatılmış, şayaklaştırılmış (sergé) ve parlatılmış ipekli yün kumaşlara verilmiştir. XVI. yüzyılda parlatılıp silindirden geçirilmiş bezlere de B. denilmiştir.

BOKELMANN [*bokilman*], **Ludwig** (1844-1894), Alman ressamı. St. Jürgen (Bremen) da doğmuş, Berlinde Güzel Sanatlar Akademisinde profesör iken ölmüştür. Düsseldorf akademisinde Sohn'un talebesi olarak tahsil ettikten sonra, hümoristik çocuk resimleri yaparak sanat hayatına atılmış, sonradan daha büyük ebatta örf ve adet janrı (genre) resimleri yapmıştır. Çeşitli sosyal sınıf tiplerinin tasvirinde gösterdiği realizm, zamanında çok ilgi ile karşılanmıştır.

BOKHANOS (576 sıralarında), bir Hun Türk komutanı. Bizans kaynaklarında geçen bu adı bazıları (Vámbéry, Thomsen) Türkçe *Bukan*, bazıları da (Tomaschek) *Buğa kan* olarak açıklamak istemişlerdir.

BOKHAS (540 sıralarında), Bizansta hizmet gören bir Massaget (= Hun Türk) hassa muhafızı. B. adının Türkçe *Boğa* veya *Buğa* adlariyle aynı olduğu sanılmaktadır.

BOKKEVELD [*bokîvelt*] **SERİSİ** (Jeol.), kap sis teminin Devon fosilleri ihtiva eden ikinci kısmı. Adını, Güney Afrika Birliğinde Kap (Cape) ilinin bir ilçesi olan Bokkeveld'den almıştır.

BOKKHORİS (Lat. *Bocchoris*) (hük. takr. M. Ö. 718-712), Mısır kıralı ve kanun koyucusu. Firavun Vahkarīe (şahsî adı: *Bekenrīnef* = «Tanrı isminin kölesi») ile aynı olduğu sanılıyor. Babası Tefnahte, Nil deltasının batı kısmı hükümdarı idi. Kitabeler, Tefnahte'yi firavun

olarak göstermektedir. B. hakkındaki bilgilerimiz efsaneye dayanır. Buna göre B., yumuşak huylu ve çok âdil bir hükümdardı. Kanunlarından hayranlıkla bahsedilirdi. Bir ucube koyun memleketin yakında yıkılacağını önceden söylemişti. Gerçekten Habeşistan kıralı Sabakon, Mısır üzerindeki hâkimiyetini yeniden kurmak maksadiyle B. e hücum etmiş, kendisini yakalayıp diri diri yakarak öldürtmüştür.

BOKKONİYA (Bocconia), haşhaşgiller (Papaveraceae) familyasından Orta ve Güney Amerikada 9 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. 1 - 3 m yüksekliğinde bir ağaççık olan *Bocconia frutescens* türü, bileşik, güzel. büyük yapraklarından ötürü camekânlarda süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BOKMÅL [*bọkmɔl*], bugün Norveçte kullanılmakta olan iki dilden birinin, 1938 den beri resmî adı. «Kitap dili» (Norv. *bok* = kitap, *mål* = dil) mânasınadır; 1889 dan beri buna *Riksmål* (Danca: *Rigsmaal* [Alm. Reichssprache] = devlet dili; daha eskiden: *Dansk - norsk* veya *Norsk - dansk* = Norveç Dancası) denilmekte idi. Öbür dilin resmî adı da şimdi *Nynorsk* (*ny* = yeni, *norsk* = Norveççe; krş. *Oldnorsk* veya *Gammelnorsk* = Eski Norveççe; eskiden Föro [Føtoyar; şimdiki dil: *Føroysk*], Orkney [eskiden: Orknøyar], Shetland [eskiden: Hialtland], Hebrid [eskiden: Suorøyiar] adalarına v. b. yayılmış olan Eski Nordca [*Oldnordisk*, Alm. Altnordisch] şekli: *Norrøn* [sonra; *Norn*; Föro müstesna, öbür adalarda 1400 - 1800 yılları arasında yerini İngilizceye bırakmıştır]; Ana Nordca: *Urnordisk*, [Alm. Urnordisch], *Dọnsk tunga* = Dan dili)tur; buna 1853 ten beri *Landsmål* (= memleket dili) veya *Folkemål* (= halk dili) tâbir edilirdi (krş. İsveçte: yazı dili = *Rikssprâk*, konuşma dili = *Talssprâk*). İleride *Samnorsk* (= umumî, müşterek Norveççe) şeklini alması beklenen Norveççe, İslandca (Islenzkr) ile birlikte, Hind-Avrupa ailesine bağlı Germen dillerin İskandinav veya Kuzey (Nordisk) kolunun Batı bölümü (Doğu bölüm: Danca [*Dansk*], İsveççe [*Svensk*], ve Gotland adasının XIV. yüzyılda ölen Gutnia dili [*Gutnisk*; Alm. Altgutnisch])nü meydana getirir. Gerek B. ın, gerek umumî olarak Norveççenin tarihi için bk. NORVEÇ DİLİ.

BOKRAT: bk. HİPPOKRATES.

BOKS (İng. *box* = açık elle veya yumrukla, kulağa veya başın yan tarafına darbe indirmek; Lat. *pugilatio*), yumrukla kendini sakınma tarzı ve belli kurallara göre uygulanan bir spor. B. en tabiî, iptidaî ve silâhsız mücadele şekli olmak bakımından tarih öncesi insan topluluklarından başlıyarak bütün tarihî devirlerde rağbet gören bir vücut temrinidir.

Modern B. ta, hücum ve müdafaa, ayakların ve kolların hareketleri, duruşlar, oyalamalar, kaçınmalar, kapanmalar bakımından, İngiliz ve Amerikalılara maledilen iki ayrı mücadele stilinde de özellikler göze çarpmaktadır. İngiliz mücadele stili, mesafeli vuruşma tarzı olup bunda sol ve sağ direkt vuruşlar, ayak çalışmaları önemli rol oynar; estetik görünüş hesaba katılır; neticenin sayı ile kazanılması tercih edilir. Amerika metodunda ise yakın döğüş (İng infighting) esastır. Mümkün mertebe kısa mesafeden sert yumruklarla hasmı süratle yere sermeğe ve neticenin daha çok nakavt (İng. knock out [kısaltması: K. O.] = vurup yıkma) la kazanılmasına çalışılır. Bu bakımdan daha muvaffakiyetli bir metottur. Amerikalıların birçok dünya şampiyonluğunu uzun müddet ellerinde tutmaları ve B. ta üstünlük sağlamaları da bunu gösterir. Bu metodun zorlu antrenmanları, son yılların boksörlerini gerçekten birer makine haline getirmiştir.

B. ta doğru, isabetli yumruklar, çabuk ve çevik kol hareketleri, seri kaçınma imkânı veren ayak oyunları ve nefes kabiliyeti kadar, iyi görme, her türlü durumu ve anı çabuk kavrama ve refleks de önemli rol oynar.

B. ta en tesirli vuruşlar: sol veya sağ kolla vurulan düz yumruklar (direkt [Fr. direct]), kollar dirsekten bükülü ve elin içi yere dönük olarak, kısa veya geniş kavisle savrulan yumruklar (kroşe [Fr. crochet, İng. hook]), kol aynı vaziyette iken, elin içi yukarı dönük olmak üzere aşağıdan yukarı doğru çene altını istihdaf eden yumruklar (aparkat [İng. uppercut])dır (bk. resim). Bu vuruşlar esas olmak üzere diğer tâli vuruşlar da vardır. Bütün vuruşların tesirli olması için vücut ağırlığının yumruğa katılması şarttır.

B. un idman araçları: Eldivenden başka kum torbası, pançingbol [İng. punchingball] (tek veya iki noktadan tesbit edilmiş içi hava dolu yaylı toplar) dır (bk. resim).

B. müsabakaları: Milletlerarası kaidelere göre millî veya milletlerarası fedarasyonların kontrolu altında yapılır. Amatör boksörler ağırlıklarına göre on sınıfa ayrılırlar:

Ağırlık	Kilosu
Sinek (İng. flyweight)	48 - 51
Horoz (bantamweight)	51 - 54
Tüy (featherweight)	54 - 57
Hafif (lightweight)	57 - 60
Yarı welter (light welterweight)	60 - 63
Welter (welterweight)	63,5 - 67
Yarı orta (light middleweight)	67 - 71
Orta (middleweight)	71 - 75
Yarı ağır (light heavyweight)	75 - 81
Ağır (heavyweight)	81 ve yukarısı

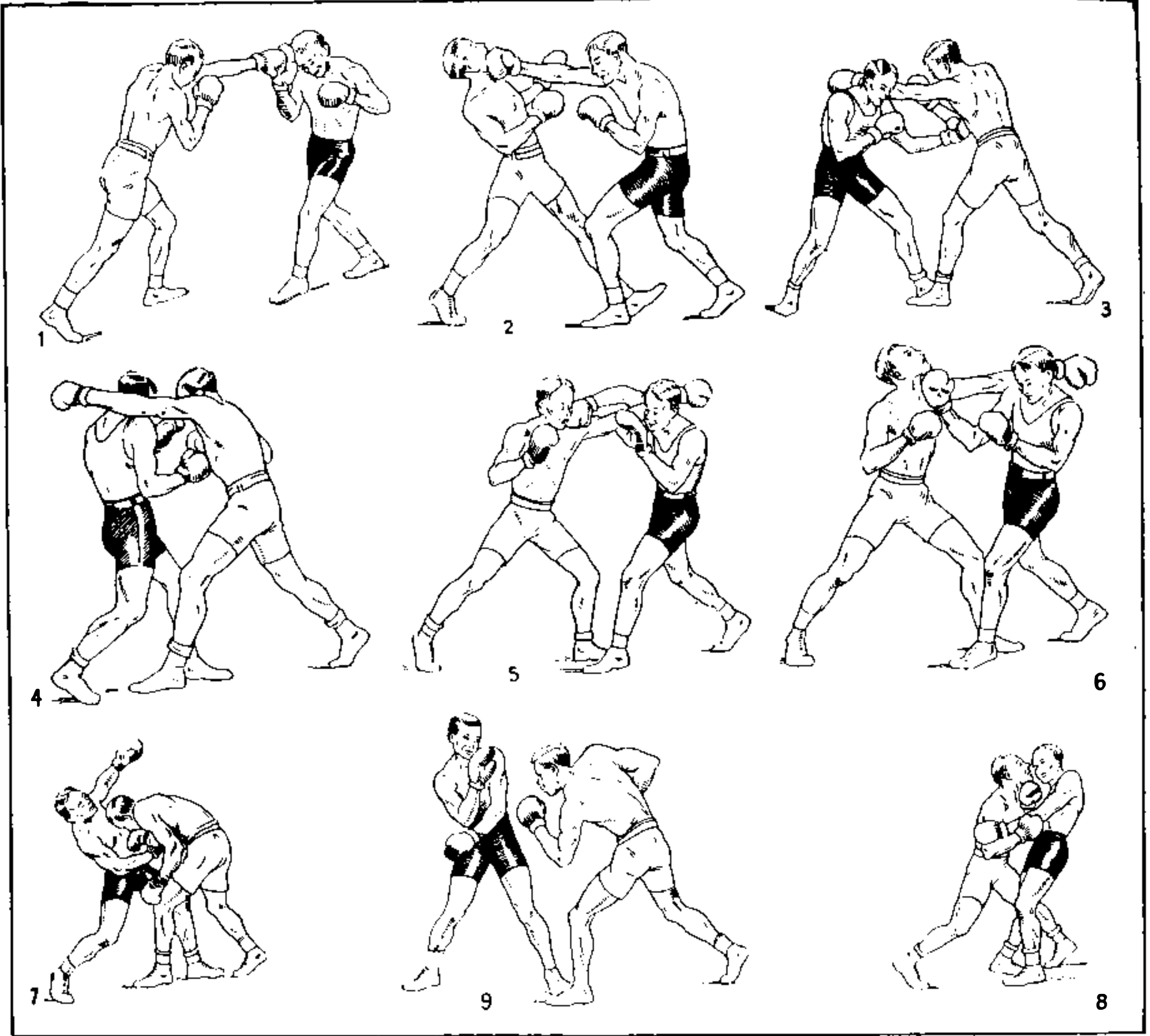
B. kılığı: kısa külot, topuksuz ve çivisiz ayakkabı, kolsuz atlet fanilâsıdır. Müsabakada, ağırlıkları içinin kıtığına göre ayarlanan ve amatörler için 227 gr, profesyoneller için sınıflara göre 114 gr dan 227 gr a kadar değişen deri B. eldivenleri kullanılır. Eldiven giyilmeden önce ellere ençok 2,5 m uzunluk ve 5 cm genişlikte tülbent sargılar sarılır.

Müsabaka alanı: 4.5 × 4.5 — 6 × 6 m boyutunda ring (İng. = halka) denilen, zemini düz ve düşmelerde yaralanmayı önliyecek şekilde elâstiki maddelerle beslenmiş bir yerdir.

Müsabaka süresi: Amatörler için üçer dakikalık üç devre (İng round), profesyoneller için üçer dakikalık en çok on beş devredir. Devreler arasında birer dakika mola verilerek müsabıkların dinlenmesi sağlanır.

Müsabakalar, ringde müsabıkların haraketlerini takibeden ve kaidelerin bozulmamasına dikkat eden bir orta hakemi, her devreyi her müsabık için usulüne göre değerlendiren üç yan (sayı) hakemi ve devrelerin zamanını kontrol ve ihbar eden bir zaman hakemi ile idare edilir.

Müsabaka neticeleri: Müsabakalar ya nakavtla sona erer ya da sayı hesabiyle. Nakavtla sona ermek müsabıklardan birinin düşmesi ve ayaklarından başka vücudunun herhangi bir kısmının on saniye yerde kalması, ya da ayakta B. a devam edemez hale gelmesi veya yaralanma, kendini müdafaa edemiyecek duruma gelme gibi sebeplerle müsabık

Başlıca vuruşlar: 1. Başa sol direkt, 2. Başa sağ direkt, 3. Mideye sol kroşe, 4. Mideye sağ kroşe, 5. Başa sağ kroşe ile kontra, 6. Başa sağ aparkat ile kontra, 7-8. Yakın döğüşte iki aparkat, 9. Sağ vuruşlara karşı korunma.

tarafından müsabakanın bırakılması, yahut hakem tarafından durdurulmasıdır. Sayıhesabiyle ise müsabakanın bütün devrelerinde yan hakemlerinin her müsabık için verdiği sayılara göre belli olur. Sayı ile değerlendrimede hakemlerce, yumruk isabeti sayısı ve şiddeti, savunma taktiği, teknik kabiliyet, mukavemet ve kaidelere uyma gibi hususlar dikkate alınır.

Hatalar (İng. *Foul*): Müsabakada vücudun belden aşağı kısımlarına (aşağı vuruş), enseye, böbrek nahiyesine vurma, başla vurma, vücutla itme, hasmı tutma, açık elle veya el kenariyle keskinleme vurma, dirsekle vurma, döğüşten kaçınma, ayağa basma, çelme atma v. b. gibi haller nizamsızdır ve orta hakemi tarafından ihtarla cezalandırılır. Üç ihtar alan, müsabakadan çıkarılır, dolayısiyle mağlup sayılır.

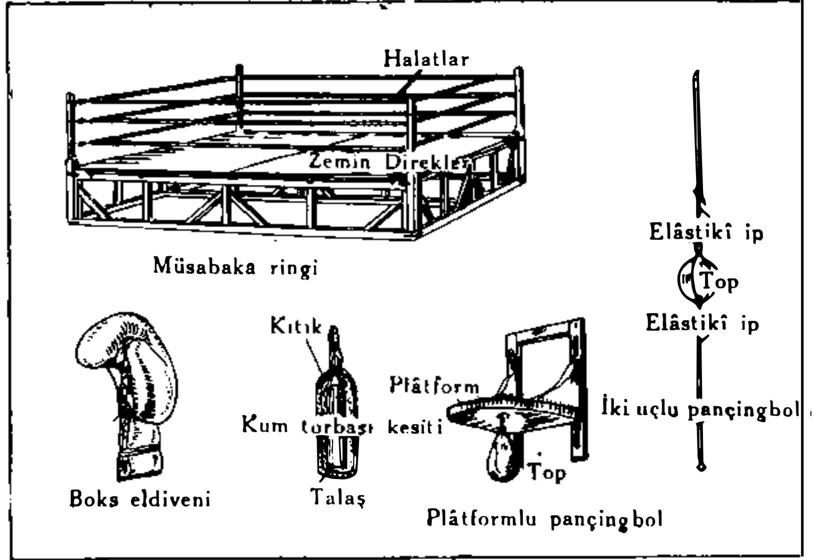
Güç bir spor olan B., vücutları B. a elverişli ve tam sıhhatli olmıyan kimselerde ekseriya ciddî ârızalara, hattâ ölüme sebebiyet verebilir. Kalb nahiyesine veya başa indirilen ağır yumuruklar, kalb durması veya beyin kanaması gibi neticeler doğurabilir. Bunun için her müsabakadan önce esaslı bir sağlık muayenesi mecburiyeti konmuştur.

B. sırasında parmak eklemlerinin, bileklerin incinmesi, alt çenenin, dişlerin, burun kemiğinin kırılması, kaşın ve kulakların yırtılması gibi yaralanmalar da vukua gelebilir; bu hallerde doktor müdahalesi lâzımdır. Önleyici olarak bandaj ve diş koruyan özel vasıtalar da kullanılır.

Tarihçe: M. Ö. 3000 yıllarına ait olup Bağdat yakınında bulunan ve mükemmel B. figürlerini ihtiva eden bir Sumer taş kabartması, B. un tarihî eskiliğini zamanımızdan 5000 yıl öncesine götürmektedir. Çinlilerde de çok eski bir B. tarzı görülmüştür.

Avrupada B. un eskiliği Tunç Devrine kadar götürülebilir. Bir spor ve temaşa olarak antik medeniyetlerde geniş ilgi toplamıştır. Eski Yunan şairi Homeros'un eserlerinde B. un esası tanrılara ve kahramanlara bağlanır ve bu eserlerde cenaze törenlerinde yapılan karşılaşmaları anlatan tasvirler vardır. Bu devrin müsabıkları ellerine yumuşak deriden bandajlar sararlar ve çıplak olarak döğüşürlerdi. Eski Yunanlılar, jimnastikte mühim bir unsur saydıkları B. a önem verirler, bügün olduğu gibi hafif ve

ağır kum torbaları (*kōrykos*) kullanırlardı. Gymnasionların B. idmanına mahsus özel salonları (*kōrykeion*) vardı. Gölge B. u (*skiamakhia*) Yunanlılarca biliniyordu. Eski Yunanistanda yumruk döğüşü de jimnastikten atletiğe götüren tahavvüle iştirak etmiştir. Vazo üzerindeki resimlerde, yumruk döğüşcüsü, 3 m uzunluğundaki tabaklanmamış öküz derisinden kesilmiş kayışları eline takmakta iken görülür. Bu kayışlara Pausanias (8. kitap) *meilikhai* (yumuşak) adını verir. Philostratos ise (10. fasıl) şöyle yazar: Parmakların dördü kayışlardan dokunmuş bir ağa sokularak uçları, bir yumruğa toplanabilecek kadar çıkar. Başlangıçta yumruk döğüşünün tekniği, hasmın vuruşlarından mümkün mertebe mahaaretle kaçınarak, bedeni darbelerden korumaktan ibaretti. Meslekî atletizmin yayılmasiyle yumruk döğüşü vahşileşti. Yunan jimnastiğinin bozulduğu devirde ve Romada B., meslek atletliğinin, profesyonelliğin en cazibeli kısmını teşkil etmiş, seyirci heyecanını kamçılamak düşüncesiyle meslek boksörleri, ellik olarak *caestus* (Lat. *caedare* = darbe ile yere sermek) denilen ve yaralanmalara sebebiyet veren sargıları kullandılar. Caestus, sert kayışlardan yapılmış ve tesirini arttırmak maksadiyle madenî düğmeciklerle

Ring ve boks malzemesi

Hatalar: 1. Belden aşağı vurma, 2. Dirsekle vurma, 3. Sarılma, 4. Tutup vurma, 5. Başla vurma, 6. Güreşme.

Eski Yunanlılarda bir boks müsabakasının sonu [knock out]. (M. Ö. VI. yüzyıla ait bir mükâfat kupasından)

(sonradan madenî dikenlerle) teçhiz olunmuş bir nevi eldiven idi. Bu cins yumruk döğüşünü Romanın Termi müzesinde görülen «yumruk döğüşçüleri» le Olympia'daki «Boksör kafası» temsil eder. 688 yılında (23. Olimpiyad'da) B., oyunlar programına alınmıştır. Döğüşme daima döğüşenlerin birinin yere serilmesine veya devamdan vazgeçmesine kadar devam ederdi. Vuruşlar yalnız hasmın kafasına yapılırdı. Modern B. ta tercih olunan bir taarruz noktası olan *plexus solaris* (mide çukuru) e vurmak Pindaros (522-442) un bir mülâhazasına göre, yasak idi. Ancak her iki güreşçinin devam edemiyecek kadar yorgun olması hâlinde oyuna ara verilirdi. Homeros (*Ilias*, 23. rhapsodia) Patroklos'un cenaze merasiminde Epeios ile Euryalos arasında yapılan yumruk döğüşünü tasvir eder. 33. Olimpiyadda yumruk döğüşü ile güreş *Pankration* (= toplu

Boks yapan iki eski Yunan boksörü (M. Ö. 336 yılına ve Panathēnaia oyunlarına ait bir mükâfat kupası üzerindeki figürlerden)

güreş) adı altında birleştirilmiştir. Romalılarda yumruk döğüşü heyecan isteğini tatmin çaresi haline gelmişti,

B. sporu, Hıristiyanlığın çıkışından ve Romanın çöküşünden sonra yüzyıllar boyunca bir duraklama geçirmiştir. Ortaçağ kilisesi, Roma İmparatorluğu devrinin bütün miraslarını vahşi ve bayağı bularak reddetmiştir. B. un XVII. yüzyıla kadar spor olarak yapıldığına dair bir bilgi yoktur. Ancak 1681 de İngilterede yumrukla mücadelenin tekrar bir halk sporu olarak uygulandığı görülmektedir. «*London Protestant Mercury*» adlı gazetede 1681 Ocak ayında Alber marle dukası tarafından kendi kasabı ve kilercisi arasında yapılan B. maçına ait bir makale vardır. Bu makalede boksörlerin adları, tatbik edilen kaideler ve teferruata ait bilgiler noksansa da, bundan önce de İngilterede B. un bilindiği anlaşılmaktadır.

İngilterede XVII. yüzyılın son yarısında politik huzursuzluklar arasında B. un inkişâfını takibedemiyorsak da, XVIII. yüzyıl başlarında B. da yeni bir gelişme olduğu görülmektedir. Bu gelişme B. u kendisine meslek edinen kimselerin adlariyle ilgilidir. Nitekim «modern boksun babası» olarak anılan Londralı eskrim hocası ve B. şampiyonu James Figg, «Boks Akademisi» veya «Boks Amfiteatrı» adiyle açtığı (1719) müessesede verdiği derslerle, subaylar, üniversiteliler arasında çıplak yumrukla (tabiî silâhla) vuruşma yani B. sanatının yayılmasına hizmet etmiştir. Kendisini şampiyon olarak Tom Pipes (1730), Bill Gretting, bunları da Jack Broughton (1734-1750) ve Jack Slack (1750) takibetmiştir (şampiyonluk unvanı hemen hemen 150 yıl İngilizlerde kalmıştır. Jack Harris, Tom Johnson, Daniel Mendoza, Jem Belcher, Tom Cribb, Tom Syres ve Sam Hurst gibi şampiyonlar bu devirde yaşamışlardır).

1808 de İngiltere'de bir parkta yapılan boks maçı (Gully ile Gregson)

XVIII. yüzyılda boksörler İngilterede büyük hayranlık ve ilgi toplamışlar, himaye görmüşlerdir. Bu devirde ve daha sonraları B. da ham kuvvetin, teknikten daha büyük rol oynadığı ve karşılaşmaların ekseriyetle ağır şartlar altında saatlerce 30-40 devre devam ettiği görülür.

B, un inkişafı 1743 te Jack Broughton'ın müsabaka kaidelerini tesbit etmesiyle başlar. Kendisi B. a stopları ve

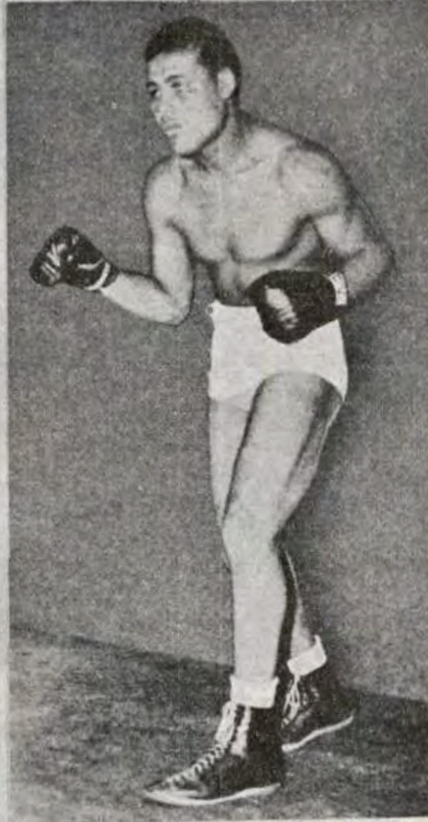
G. Carpentier

1

2

3

4

8

6

5

7

9

10

11

Son yılların ağır sıklet boks şampiyonları: 1. J. Dempsey, 2. G. Tunney, 3. M. Schmeling, 4. J. Sharkey, 5. P. Carnera, 6. M. Baer, 7. J. Braddock, 8. J. Louis, 9. E. Charles, 10. R. Marciano, 11. J. Walcott.

teknik paradları sokmuş ve eski barbarca vuruşmadan. modern B. sanatına girişi sağlamıştır. Yüz yıl kadar yine bu kifayetsiz kaidelerle devam eden müsabakalar nihayet 1865 te İgiliz aristokratlarından Marquess of Queensberry tarafından yeniden tesbit edilen kaidelerle bugünkü şeklini almış ve çıplak yumrukla vuruşma âdeti de kaldırılarak, içi kıtıkla doldurulmuş deri eldivenlerle döğüşme mecburiyeti konmuştur. Eldivenin kullanılması modern ve sportif değerde B. un başlangıcı sayılır.

de, Jersey Citv (Amerika) de J. Dempsey'ye mağlup olmuştur.

XX. yüzyılın başından itibaren modern olimpiyatların tesiriyle B. sporu amatörler arasında da inkişaf etmiş, millî ve milletlerarası amatör şampiyonalar tertiplenmeğe başlamıştır. 1928 den beri Amerikada yapılan «Altın Eldiven» B. şampiyonası bunların en mühimidir.

Türkiyede Boks Sporu: 1811 den itibaren İstanbulda ferdî çalışmalar halinde başlamıştır. Birinci Dünya Har-

Son Yıllardaki Ağır Sıklet Boks Şampiyonları

Adı	Doğumu	Şampiyonluk yılları	Yendiği	Yenildiği
Jack Dempsey	1895	1919 — 1926	Jess Willard	Gene Tunney
Gene Tunney	1898	1926 — 1928	Jack Dempsey	Yenilmeden çekilmiştir.
Max Schmeling	1905	1930 — 1932	Jack Sharkey	Jack Sharkey
Jack Sharkey	1902	1932 — 1933	Max Schmeling	Primo Carnera
Primo Carnera	1906	1933 — 1934	Jack Sharkey	Max Baer
Max Baer	1909	1934 — 1935	Primo Carnera	James J. Braddock
James J. Braddock	1906	1935 — 1937	Max Baer	Joe Louis
Joe Louis	1914	1937 — 1949	James J. Braddock	Yenilmeden çekilmiş, sonra Ezzard Charles'a yenilmiştir.
Ezzard Charles	1921	1949 — 1951	Joe Walcott	Joe Walcott
Joe Walcott	1914	1951 — 1952	Ezzard Charles	Rocky Marciano
Rocky Marciano	1924	1952 —	Joe Walcott	

İngilizlerin B. sporundaki önderlikleri XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam ederse de, bu yüzyılın başlarında Amerikalılar da B. da kendilerini göstermeğe başlamışlardır. 1811 de Amerikalı Zenci boksör Molineaux ile İngiliz Tom Cribb arasında 20 000 kişi önünde yapılan ve İngilizin kazanmasiyle neticelenen karşılaşma bir millî hâdise ilgisi görmüştür. 1869 da Amerikalı McCoole, İngiliz şampiyonu Tom Allen'i yenmeğe muvaffak olmuş, nihayet 1882 de Amerikalı J. L. Sullivan'ın İngiliz şampiyonunu yenmesiyle Amerikalılar, son zamanlara kadar devam eden dünya ağır sıklet B. üstünlüğünü almışlardır. Bu müsabaka eldivensiz B. ların sonuncusu olmuştur. İkinci Amerikalı dünya şampiyonu, aynı zamanda modern boksör tarzının tipi olarak gösterilen J. J. Corbett (1892) dir. Bu unvanını nakavt (knock out)ın mucidi sayılan R. L. Fitzsimmons (1897) a karşı kaybetmiştir. Kendisinden sonra J. J. Jeffries (1899), M. Hart (1905), T. Burns (1906), Zenci Jack Johnson (1908), J. Willard (1915), Joe Louis ile modern çağın en büyük boksörlerinden biri sayılan J. Dempsey (1919), G. Tunney (1926) ve Alman M. Schmeling (1930), J. Sharkey (1932) şampiyon olmuştur. Bunlardan sonra devrimizin ünlü profesyonel boksörleri arasında Primo Carnera, J. Braddock, Joe Louis, Ezzard Charles, Joe Walcott, Marciano kayde değer boksörlerdir. Beyaz ırktan bir Fransız olan Georges Carpentier (doğ. 1894), 1914 - 1921 yılları arasında «Dünya Beyaz Ağırsıklet Şampiyonu» (World White Heavyweight Champion) unvanını taşıdıktan sonra, 2 Temmuz 1921

bini takibeden mütareke yılları içinde yabancıların tertibettikleri müsabakalar halkın ilgisini uyandırmış, bu müsabakalara yerli boksörlerimizin de katıldıkları görülmüştür. Bizdeki bu ilk B. hareketleri daha ziyade profesyonel mahiyettedir.

Mütarekeden sonra, organizatörlerin tertipledikleri hususî müsabakalarla bir müddet yine İstanbula inhisar eden B. çalışmaları, bütün spor çeşitlerinin teşkilâtlandırıldığı Cumhuriyet devrinde ya ağır atletizm sporları ile

Son devrin ünlü ağır siklet boksörlerinden Marciano, La Starza ile bir müsabaka esnasında

müşterek bir federasyona veya, 1945 ten bu yana olduğu gibi, müstakil bir federasyona bağlanmış ve bütün memlekette gelişmeğe başlamıştır.

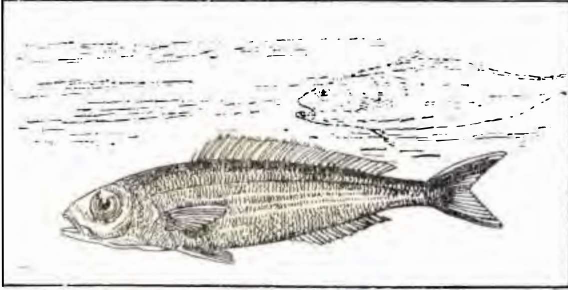
Bugün memleketimizde bulunan kulüplere bağlı veya ferdî olarak B. şubesinde çalışan sporcuların sayısı iki bine yakındır. İlgili federasyon tarafından hazırlanan programa göre her yıl her sınıftaki boksörler arasında önce bölgeler içinde, daha sonra da bölgeler arasında, Türkiye birincileri seçmek üzere, muntazaman müsabakalar yapılmaktadır.

Bu sporda katıldığımız ilk milletlerarası müsabaka, 1947 de Irlandada yapılan ve dört boksörümüzün girdiği Avrupa şampiyonluğudur. Burada boksörlerimiz bir derece alamadılar, fakat bir boksörümüze en teknik boksör mükâfatı verildi ve Avrupa takımında yedek olarak Amerikaya götürüldü.

1949 Aralık ayında, İstanbulda İspanyol millî takımiyle yapılan ilk millî B. karşılaşmasında Türk takımı, 5 - 3 yenilmiştir. İstanbul-Madrit takımları arasında temsilî olarak yapılan ikinci müsabakayı İstanbul takımı 4 - 3 kazanmıştır.

Bundan sonra kulüplerin ve bölgelerin hususî anlaşmalariyle boksörlerimiz, memleket içinde ve dışında İtalyan, Avusturya, Yunan, İran ve Yugoslavya boksörleri ile, pek çoğu lehlerine neticelenen, hususî ve temsilî müsabakalar yapmışlardır.

BOKS (Box), yüzgeçleri dikenli balıklar (Acanthopterygii) ın, mercan balıkları (Sparidae) familyasından bir cins. Vücudu uzun, ağzı ufak, gözleri büyüktür. Çenelerinde bir sıra dişler vardır. Bu dişlerle deniz bitkilerini koparak yerler.

B O K S

Bu cinsin bir türü *B. vulgaris* (kupes balığı) tir. Vücut uzunluğu en fazla 40 cm dir. Açık yeşilimsi, sarımsı renkte olan vücudunun yanlarında altın sarısı gibi parlıyan 3-4 sıra uzun çizgiler vardır. Sırt, karın ve anüs yüzgeçleri sarı, göğüs ve kuyruk yüzgeçleri ise yeşilimsidir. Akdenizde yaşar. Eti makbul değildir.

BOKS (İng. Box = hücre), ahırlarda, ağıllarda genel olarak bir, gerektiği zaman daha fazla hayvanı ayırmak için yapılan bölme. B. lar, her çeşit erkek hayvanlarla dişi hayvanları, hastalarla veya şüphelilerle besiye konacakları birbirinden ayırmak için kullanılmaktadır.

BOKSBURG, Güney Afrikada Transvaal eyaletinde bir şehir. Nüfusu 50 000 (1936) dir. Bu nüfusun 15 900 kadarı beyazlardır. Denizden yüksekliği 1 630 m. Çevresinde altın damarları ve taşkömürü ocakları vardır.

BOKSİT (Bauxite), bileşimi alüminyum metahidroksit AlO (OH) olan, billûrî bir alüminyum cevheri. Bu ad ilk defa 1821 de Fransada, Les Baux'da bulunduğu için verilmiştir. B. in tabiatta, diaspor denilen rombik billûrlu başka bir modifikasyonu daha vardır. B. tabiatta daima demir oksit ve silis ile karışık halde bulunur. İçinde bulunan bu yabancı oksitlerin oranına göre rengi değişir. Beyaz ve kurşunî renkli B. lerde silisyum fazla, demir oksit az; kırmızı B. lerde ise silisyum az (% 2 - 12), demir oksit fazladır (% 18 - 25). B., alüminyum elde edilmesinde kullanılan baş hammaddedir. Çok sert olduğundan metallerin bilenmesinde, ateşe dayanıklı tuğla (boksit taşı) yapılmasında da kullanılır. B. birçok alüminyum tuzları için de önemli bir hammadde rolünü oynar. Önemli miktarda B. filizi bulunan memleketler, Amerika, Fransa, İngiltere, Holânda, Hindistan, İtalya, Macaristan, Yunanistan, Rusya ve Yugoslavyadır. Türkiyede de Zonguldakta, Batı Toroslarda işletilebilecek B. yatakları bulunmuştur.

BOKSÖR KIRIĞI, birinci el-tarağı (metacarpus) kemiğinin üst veya alt ucundan kırılması. Boks sırasında meydana geldiği için tıp literatürüne bu adla geçen bu kırığa, ilk tarif eden İrlandalı operatör Edward Hallaran Bennett (1837-1907) in adı ile «Bennett kırığı» da denilmektedir.

BOL (Fr. *Bol,* Aşağı Lat. *bolus,* Yun. *bōlos* = parça, toprak yığını), ilâçlardan mürekkep küçük, yumuşak kürecik; iri ve yumuşak hap. Hastalara, ya olduğu gibi yahut da tesirsiz bir pudra ile kaplanarak yutturulur. Baytarlıkta da kullanılır.

Bolus alba (= beyaz B.), alüminyum silikatı. Bakteri ve zehirleri emdiği, ayrıca da emici olduğu için, dışarıdan kurutucu pudra olarak, içerden de ishal ve zehirlenmelerde kullanılır. Su ile ezilerek plâstik bir kitle hâline getirilir ve bu şekilde emici kompreslerde kullanılır.

Doğu veya Sinop B. u (Bol oriental, Bol de Sinop), Sarı B. (Bol jaune), Limni B. u (Bol de Lemnos) veya Mühür B. u (Terra sigillata), Siena B. u (Terra de Siena), v. b. için bk. KİL.

BOL (Fr. Bol, İng. *bowl* = kâse, çanak, tas), «karışık içki» (İng. mixed drink) lerden biri. Bir nevi soğuk punç (İng. punch) tur. *Bol* adı, içkinin konduğu kabdan alınmadır. İngilizler, onlara bakarak birçok milletler, punç için, camdan yapılmış (şimdi bazı yerlerde porselenden yapılmışı da vardır) hususî bir içki takımı kullanırlar. Bu kab umumiyetle kapaklıdır, fakat bazı yerlerde şimdi kapaksız çeşitlerine de raslanmaktadır. İçki bunun içine konduktan sonra, hususî cam kepçesiyle, kulplu (bazen de kulpsuz) hususî cam kadehlere dağıtılır (bk. resim; kulpsuz kadeh veya bardaklara konulduğu zaman kamış veya

B O L T A K I M I

cam borucuklar [İng. straw, Fr. chalumeau] ile de içilir). Büyük kabın adı «punç kâsesi» (İng. punch bowl, Fr. bol à punch) olduğu için, «kâse veya çanak» mânasına gelen *bowl* (boul ok; Fr. bol), bazı memleketlerde içkinin de adı olmuştur.

XVII. yüzyılda İngilizler vasıtasiyle Hindistandan Avrupaya getirildikten sonra, Avrupa kıtasına ve Amerikaya da yayılan bu içki çeşidi, baharatlı benzer içkiler Romalılarda da kullanılmış olmakla beraber, Doğunun bir icadıdır. Doğuda 5 (Fars. *panc*, Hindistanî *paunç* = 5; > İng, punch [panç ok.]) maddeden hazırlanan sıcak punç'un klâsik çeşidi çay + su + şeker + limon + rakı (veya konyak) olduğu gibi, soğuk punç (= bol) un da en iptidaî çeşidi su + şeker + limon + rakı (veya konyak, şarap, likör) sayılabilir. Avrupaya girdikten sonra B. ün terkibi birçok değişiklikler geçirmiş, bazı memleketlerde adetâ klâsik tipler meydana getirmiştir. Asıl B., bilhassa Avrupa kıtasında, alkollüdür, bunun klâsik çeşidinde de yalnız baharatlı şarap kullanılır; su katılmaz, içine buz da atılmaz; içki soğutulmuş şarapla yapıldıktan sonra buz üstüne konmak suretiyle veya başka soğutma vasıtalariyle soğutulur. Meselâ Almanyada B. için esas olarak, Mosel şarapları gibi alkolü az olan şaraplar kullanılır, ağır şaraplar ancak ek olarak katılır. Baharat olarak yemişler, rayihalı otlar ve çiçekler kullanılır, fakat B. de daima bir tek rayihanın hâkim olmasına dikkat edilir. Az miktarda şeker (eritilip süzüldükten sonra), ince likörler (curaçao, maraschino) de katılabilir. Su katmamağa gayret edilir; kullanılacaksa, Seltz suyu (soda dediğimiz, içinde CO_2 bulunan su) şeklinde katılır. Tadı iyileştirmek için bir şişe şampanya da karıştırılabilir. Almanyada en çok sevilen B. ler, ananas, çilek, şeftali, portakal, elma B. leriyle, Maibowle (Mayıs B. ü) denilen çeşidi, ve Waldmeister (Asperula, Fr. petit muguet, reine de bois) ile rayihalandırılmış olan B. dür; B. ler çiçekle ancak ihtiyaç halinde rayihalandırılır.

Birçok memleketlerde, bilhassa Amerikada, B. için alkollü içki olarak şaraptan başka. konyak (brandy), cin (gin), viski (whisky), rom (rum), elma şarabı (cider), meyvalı likör, hattâ bira dahi kullanılır; su, soda (CO_2 li su), şeker, soğuk çay, süt, yumurta sarısı da katılır; doğranmış elma, muz, mandalina, tekerlek dilim halinde portokal, limon, greypfrut (İng grapefruit, Fr. pamplemousse) v. b. meyva parçaları, nane, tarçın, karanfil kereviye otu (bir nevi kimyon; İng. caraway, Fr. carvi), zencefil, Amerika yenibaharı (İng. allspice), küçük hindistancevizi (İng. nutmeg, Fr muscade) rendesi, v. b. baharat da konabilir. B. ün alkolsüz çeşitleri de vardır; bazen bunlara girecek maddelerin bir kısmı kaynatılıp süzüldükten sonra, hepsi buzla soğutulur; içkinin içine buz parçaları da atılabilir. B. e en yakın içki çeşidi, sıcak içilen punç'tan sonra (bk. PUNÇ), yine baharlı bir «karışık içki» olan, fakat daima iyi çalkalanmış olarak, soğuk ve şeker katılmadan içilen kokteyl (İng. cocktail) dir; bk. KOKTEYL. Alkolle karışık yumurtalı içkiler için bk. NOG; hafif karışık ve serinletici içkiler için bk. COOLER; köpüren, gazozlu içkiler için bk. FIZZ; naneli içkiler için bk. JULEP; limonla ekşitilen alkollü içkiler için bk. RICKEY; baharlı ve şekerli bira için bk. FLIPP; karışık meyva suları için bk. MEDLEY; çalkalanan başka içkiler için bk. SHAKE; daha başka karışık içkiler için bk. GROG, SLING, TODDY.

B., «sosyal içki» lerden olduğu, yani çok misafirli toplantılarda ikram edildiği için, büyük ölçüde hazırlanır. 1694 te bir İngiliz deniz subayının tertip ettiği B. ziyafetinde, misafir sayısı tahminin üstünde olarak 6 000 i bulduğu için, hemen yakındaki çeşmenin büyük yalağına küçük bir sal, üstüne de bir çocuk konarak, oradan kadehlere kepçe ile su katılmıştır. Böyle müstesna haller dışında evlerde B. ekseriya 20 - 25 kişi için yapılır. Bazı çeşitleri şunlardır:

Klâsik ağır B.: 1 litre konyak, 1 litre viski, 1/2 litre rom, 200 gr sek şeri (İng. sherry = beyaz İsp. şarabı), 200 gr şartröz (chartreuse), 3 kilo şeker, 12 portakal, 12 limon, 1 ananas, 2 kilo çilek, bir miktar şarap.

Şampanya B. ü: 1 ananas, 500 gr çilek, 1 1/2 şişe şampanya, bir miktar pudra şeker.

Cin (gin) B. ü: 3 şişe sek cin, 2 kadeh erik cini, 3 limon suyu, 6 portakal suyu, şeker.

Şarap B. ü: 2 şişe kırmızı Bordeaux şarabı, 1 fincan şeker, 6 parça karanfil (bahar), 1 limon kabuğu rendesi, 6 portakal (tekerlek dilimi).

Alkolsüz meyva B. ü: 2 fincan su, 2 fincan şeker, ezme halinde birer fincan ananas, çilek, ahududu, vişne, muz, 1 fincan üzüm suyu, 6 portakal suyu, 6 limon suyu, 1 litre soda (CO_2 li su).

Hafif baharlı B.: 2 1/2 fincan portakal suyu, 1 fincan ananas suyu, 1/4 fincan limon suyu, 3 fincan su, 2 çorba kaşığı limon kabuğu rendesi 2 çorba kaşığı bal, 6 parça karanfil, 1/2 çay kaşığı küçük hindistancevizi rendesi, 1/2 çaykaşığı yenibahar, 1 fincan bira mayası (malt), parçalanmış buz.

Alkolsüz ucuz meyva B. ü: 1 kilo kayısı ezmesi(veya herhangi bir meyva), 4 fincan portakal suyu, 1 fincan limon suyu, 1 fincan pudra çeker, 2 litre soda (CO_2 li su), buz.

BOL, Ferdinand (1611 - 1681), Holândalı ressam. Dordrecht'te doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Daha çok portre üzerinde çalışmıştır. Bir halk sergisinde Rembrandt'tan daha kudretli olduğu ilân olunmuştur; fakat bundan sonra sanatı bozulmuş ve son yıllarında başarısız bir taklitçi olarak çalışmıştır. Birçok tabloları Amsterdam müzesinde bulunmaktadır. Şaheseri sayılan «Cüzzam hastahanesinin dört idarecisi» adlı tablosu da belediye binasındadır.

BOL AHENK, Türk musikisinde kullanılan itibarî bir düzen. Bu düzene göre, saniyede 870 titreşimli la^3 sesi, sol anahtarlı portenin dördüncü çizgisi üzerindeki re = neva perdesi itibar edilmiştir.

BOL AHENK NURÎ BEY (ölm. 1909), XIX. yüzyıl musikişinas ve bestecilerinden. Nuri Bey, Türk musikisinin estetiğini ve usullerini en iyi bilenlerdendi. Mevlevî tarikatına mensuptu, neyzen ve hanende idi. Besteleri, semaîleri, şarkılariyle 70 - 80 kadar faslın ezberinde olduğu söylenir.

Nuri Bey, Tophane-i Âmire İstihkâm ve Muayene Dairesi kâtiplerinden idi. Ayrıca İstanbulun Eğrikapı semtinde açtığı meşkhanede, musiki heveslilerine musiki öğretirdi. Birçok değerli öğrenciler yetiştirmiştir.

Nuri Bey, dinî musiki alanında iki musevi ayini ile lâdinî musikî alanında klâsik üslûp ve ananeye uyarak, muhtelif makam ve ritimlerde kâr, murabba beste, ağır ve yürük semaîler, şarkılar ve bir de peşrev bestelemiştir. Eserlerinde kuvvetli bir lirizmden ziyade, titiz bir sanat düşüncesi hâkimdir.

Nuri Beyin, 18 makamdaki muhtelif eserlerin güftelerini ihtiva eden matbu bir mecmuası da vardır.

BOLA (İsp. = küre; top), Güney Amerika'da Pampa yerlileri ile bunların komşuları tarafından ve And'lar bölgesi (eski Peru ve eski Ekvador) nde kullanılan bir silâh. Deriye sarılarak veya deliğinden geçirilerek bir ipe bağlanmış, fırlatılıp atılmağa müsait, taştan veya madenden yuvarlak. Bir ipe, ayrı kollar halinde, iki veya üç yuvarlak da bağlanabilir. B. ekseriya avda, bazen de «Bola perdida» (kaybolmuş b.) adı altında bir tek yuvarlakla mücehhez olarak harbde kullanılır. Buna benzer silâhlar (ipe bağlı sapanlık

BOLA (tek ve üçlü şekil)

taş veya kemikler) a Alaska, Mikronezya ve daha başka yerlerde yaşıyan Çukçilerde de raslanır. B., hayvanlara vurmak için kullanılır. Aynı Pampa'larda, hayvanları yakalamak için kullanılan kement (İsp. lasco), bundan farklıdır.

BOLA, Sudan-Guinea dillerinin Niger-Çad grupundan bir dil. Bolē de denir. Fika (veya Pika) ve Bara adlı iki lehçeye ayrılan bu dil, Afrikada İngiliz Nigeria'sının kuzey bölümünde, Mandara dağlarının batısında ve Bauchi şehrinin kuzeyinde Gujba ve Nafada bölgelerinde, Bolawa (müfredi: Bolanchi [bolançi]) kabîlesi tarafından konuşulur. Bk. NİGER-ÇAD DİLLERİ.

BŌLA, Sudan- Guinea dillerinin Senegal - Guinea grupundan bir dil. Buram veya Burāma da denir. İki lehçesi vardır. Batı Afrikadaki Portekiz Guinea'sında, kıyıda Cacheu (veya Cacheo) ile Geba nehirleri arasında (Sarar veya Sadal lehçesi), bir de Bijagós takımadalarından Bôlama veya Bulam adasında (Burama lehçesi) konuşulur. Bk. SENEGAL - GUINEA DİLLERİ.

BOLAKS (Bolax), Güney Amerikada biten bazı maydanozgiller türlerinin yaprak diplerinden terleyen bir reçine cinsi. Bolaks lâstiği de denir.

BOLAMA, Batı Afrikada, Portekiz Ginea'sının merkezi. Nüfusu 4 000 kadardır. B., Bijagós adaları (b. bk.) ndan kıyı yakınında bulunan biri üzerinde kurulmuştur. Çevresi bataklık ve yaşamağa elverişsizdir. Hurma yağı ticareti yapılır.

BOLAMAN (eski adı: Kale), Ordunun Fatsa ilcesine bağlı bucak. B. bucağının merkezi olan Lâleli 1 535 (1945) nüfusludur. Fatsanın doğusunda olup bucak merkezi, kıyı yakınındadır. Güneyi dağlık olduğundan, ekilebilir toprakları dardır. Halk, sebzecilik, ekincilik ile geçinir, hayvan besler, fındık elde eder. Bu çevrede nüfus çok sıktır. Yalnız bucak sınırları içinde 1 000 den çok nüfuslu 7 köy vardır. Köyler birbirine çok yakındır. B. bucağının nüfusu 25 471 (1950) dir. Bucağa bağlı 38 köy vardır.

BOLAMAN ÇAYI, Fatsanın 2 km doğusunda Karadenize dökülen bir çay. Uzunluğu 80 km kadardır. B. Ç., kaynağını Kelkit vâdisi kuzeyindeki dağlardan alır ve hızlı akışlı birçok kollarla büyür. Suları ilkbaharda artar ve ağzı yakınındaki genişliği 150-200 m yi, derinliği de 2-3 m yi bulur.

BOLAN GEÇİDİ, Belûcistanın kuzeydoğu bölümünde, Hala dağlarında, Bolan ırmağının ve yolların geçtiği, 94 km uzunluğundaki boğaz. B. G., İndus çukureli ile Güney Afganistanın yüksekelini birleştirir. 1895 ten beri Quetta'dan geçip Afganistan sınırına uzanan 17 tünelli demiryolu bu boğazdan geçer.

BOLANDEN [*bǫlandīn*], **Konrad von** (1828-1920), Alman romancısı Josef Bischoff'un takma adı. Niedergailbach (Rheinpfalz) ta doğmuş, Speyer'de ölmüştür. 1869 a kadar rahiplik ettikten sonra, 1872 de Papa mabeyincisi unvanını almıştır. B., açıkça Katolik temayülü gösteren birçok tarihî ve sosyal romanlarla *Deutsche Kulturbilder* (Alman kültür sahneleri) [5 cilt, 1893-1910] başlıklı bir eser yayımlamıştır. Bu eserin 1910 da ikinci baskısı çıkmıştır.

BOLAS, Güney Amerika yerlilerinin çok kullandığı bir çeşit kement. Sonlarında ağır yuvarlaklar bulunan uzun bağlardan meydana gelir.

BOLASAN (haritalarda: Bulasan), Antalyanın Manavgat ilcesinin Beşkonak bucağına bağlı köy. Nüfusu 616 (1950) dır. B., Köprü ırmağı boyundadır. Doğu ve batısında 2 500 m den yüksek dağlar vardır. Çevresi fundalık ve ormandır. Dere boylarındaki tarlalarda meyva, daha çok nar ve hububat yetiştirilir. Köy çevresinde ve yaylalarda hayvan beslenir. Arıcılık önemlidir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. El tezgâhlarında kilim ve bez dokunur.

BOLAY, Konyanın Hadim ilçesinin Taşkent bucağına bağlı köy. Nüfusu 653 (1950) tür. B., Taşkentin 8 km güneydoğusunda, dağlık bir yerde, Toroslardan inen Avşar deresinin vâdisindedir. Denizden yüksekliği 1500 m kadardır. Bu arazide Koyak denilen büyüklü küçüklü birçok çanaklar vardır ki, buraları ziraat sahalarıdır. Çevresindeki dağlarda orman, fundalık ve yaylalar çoktur. Hayvan beslenir, bir miktar ziraat yapılır, dere ve kaynak sularından faydalanılır. Yakınındaki kasabalara araba yolları ile bağlıdır.

BOLAYIR, Çanakkalenin Gelibolu ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 832 (1950) dir. B., Gelibolu yarımadasının karaya bitiştiği yerin ortasında, Gelibolu-Şarköy şosesi üzerindedir. Gerek Saros körfezine,

B O L A Y I R
(Namık Kemal'ın mezarı)

B O L A Y I R
(Gazi Süleyman Paşa türbesi)

gerek Marmara denizine olan uzaklığı 5 km kadardır. Köyün çevresi hafif tepeliktir. Halk çiftçilikle geçinir. B., büyük vatan şairi Namık Kemal'in mezarının bulunduğu yerdir.

BOLAYIR, Ali Ekrem [*Ayın Nadir*] (1867-1937), Türk şairi. İstanbulda doğmuş, yine orada ölmüştür. Namık Kemalin oğludur. Babasının mutasarrıflıkla sürgün bulunduğu Rodos ve Sakızda özel öğretmenlerden ders görmüş, 20 yaşlarında iken İstanbula dönmüş, babasının ölümü üzerine Mâbeyin kâtipliğine tâyin edilmiş (1888), bu görevde 18 yıl kaldıktan sonra Kudüs mutasarrıflığı (1906), Beyrut valiliği (1908), iki defa Cezair-i Bahr-i Sefid valiliği (1908, 1912) yapmış, başka başka zamanlarda (1910, 1912, 1922) Darülfünunda edebiyat, nazariyat-ı edebiye, şerh-i mütûn müderrisliği, ayrıca Galatasaray ve Maltepe askerî liselerinde edebiyat öğretmenliği etmiştir.

Küçük yaşta şiir yazmağa başlıyan B., Mirsâd, Maarif, Malûmat gibi dergilerde ilk şiirlerini yayımladıktan sonra, Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katılarak Servetifünun'da yazmağa başlamış ve bu derginin Yunan harbi münasebetiyle yayımlanan «nüsha-i mümtaze» sinde çıkan *Vasiyet* şiiriyle dikkati çekmiştir. B., Mâbeyinde kâtip olduğu için asıl adını kullanamıyarak, yazılarını «Ayın Nadir» takma adiyle yayımlamıştır. Edebiyat-ı Cedide şairlerini tenkid eden uzun bir makalesi, bazı yerleri Tevfik Fikret tarafından değiştirilmek veya büsbütün çıkarılmak suretiyle basıldığı için buna kızmış, Servetifünun'dan ayrılarak (1900) Baba Tahir'in çıkardığı Malûmat gazetesinde makalenin tamamını bastırmış, bu münasebetle, Hüseyin Cahit Yalçın ile giriştiği tartışma, sarayın emriyle durdurulmuştur.

B., Edebiyat-ı Cedide topluluğunda Fikret'le başlıyan nazmı nesre yaklaştırma ve basit halk hayatı sahnelerini hikâye eden realist şiirler yazma yolunda başarılı bazı örnekler vermiş, tahkiye ve konuşmada Mehmet Akif Ersoy'a öncülük etmiştir. Ahengin vezinden doğduğu görüşüne kapılarak birtakım yeni aruz kalıpları uydurmağa kalkışmış, ayrıca, yine Fıkret'le başlıyan ve Edebiyat-ı Cedide şairlerinin çoğunca taklidedilen hece vezniyle çocuk şiirleri yazma yolunda da denemelere girişmiştir.

Şiirlerini *Zılâl-i İlham* [1911], *Ordunun Defteri* [nazım nesir karışık, 1918], *Şiir Demeti* [hece vezniyle çocuk şiirleri, 1925], *Vicdan Alevleri* [1925], *Tâir-i İlâhî* [poem, basılmamıştır], v. b. adlı kitaplarda toplıyan B., Darülfünunda okuttuğu *Lisan-ı nazım*, *Lisan-ı nesir*, *Mesâlik-i edebiye* adlı ders notlarından başka babası hakkında da *Namık Kemal* [1930] adlı bir eser yazmıştır.

BOLBEC [*bolbek*], Fransa'nın Seine-Inférieure ilinde bir şehir. Bec adını taşıyan ve Seine'e dökülen ırmak üzerinde Le Havre'dan 19 mil uzaklıktadır. Fabrikaları muharrik kuvveti ırmaktan alır. Bu şehirde pamuklu, yünlü ve keten kumaşlar dokunur; boyahaneleri, tabakhaneleri, kiremit ve şeker fabrikaları vardır. Tahıl ve canlı hayvan ticareti yapar. Zengin bir şehirdir. Nüfusu 10 779 (1946) dur.

BOLBEK (Bolbec), Fransada Bolbec kasabasında yapılan bir nevi dokuma.

BOLBORİNKUS (Bolborhynchus = Myopsittacus monachus), papağanlar (Psittaci) takımının, hakikî papağanlar (Psittacidae) familyasından bir tür. Dilleri düzdür. Boyları 27, kanadları 15, kuyrukları 12 cm uzunluğundadır. Tüyleri ot yeşili rengindedir. Yalnız başın ön kısmı, yanakları, boynu, göğsü ve karnı açık gri renklidir Gagası sarımsı, ayakları kahverengi - gridir. Erkek ve dişisi birbirinden ayırdedilemez. Vatanı Güney Amerikadır. Bunların ekseriya 50 - 200 ü bir arada uçuşlar yaparak mahsul tarlalarına çok zarar verirler. Bu yüzden bunlarla her sene mücadele edilir. B. lar ağaçlar üstüne bir metre çapında büyük yuvalar yaparlar.

BOLBORİNKUS

BOLBOSERAS (Bolboceras), kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin, skarabeide (Scarabeidae) familyasından bir cins. Bu cinsin türleri daha ziyade sıcak bölgelerde yaşar. *Bolboceras unicorne*, pas kırmızısı renginde ve 12-15 mm boyundadır. Erkeğinin alnında küçük ve hareket etmiyen boynuz şeklinde bir uzantı vardır.

BOLÇU, eski Türk yazıtlarında (Şine-Usu yazıtı, Kül Tegin yazıtı, Tonyukuk yazıtı) geçen, İrtiş havalisinde bulunduğu anlaşılan, nehir ve yer adı.

BOLDINI, Giovanni (1842-1931), İtalyan ressamı. Ferrara'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Floransa akademisinde çalışmıştır. Paris ve Londrada yaptığı güzel potreleri ile büyük bir şöhret kazanmıştır. Bunlardan Whistler'in, Robert de Montesquiou'nun, J. Lewis Brown'un potreleri güzel örneklerdir. Ayrıca genre resimleri de yapmıştır. 1878 sergisinde «Yedek hayvanları» adlı eserini teşhir etmiştir.

BOLDO YAPRAĞI (Lat. Folium Boldo, Fr. Feuille de boldo) [Kodeks], tıpta ekstre ve tentürü kullanılan *Peumus Boldus Molina* = *Boldo fragrans Gay* (*Monimiaceae*)in kurumuş yaprakları. B. Y. yeşilimsi sincabî veya gümüşî sincabî renkli, kısa saplı, 5 cm kadar uzunlukta ve 3 cm ye kadar genişlikte, beyzî veya ellips şeklinde, kenarı tam ve alt yüzüne doğru hafifçe kıvrıktır. Kalın ve serttir, kolay kırılabilir. Üst yüzü açık renkli çıkıntılar gösterir. Alt yüzü hemen hemen düzgündür. Ticarette bulunan yaprakların tüyleri çok azdır. Hafif kâfurlu aromatik bir koku ve lezzeti vardır.

B. ekstresi veya *seyyal hulâsası* (Lat. Extractum fluidum boldo, Fr. Extrait fluide de boldo), orta incelikte toz haline getirilmiş 100 kısım B. Y. ile yeter miktarda dilüe alkolün kapalı kapta iki saat bırakılması ile elde olunur. Koyu sarı esmer renkli, kâfur koku ve lezzetli bir mayidir.

B. tentürü (Lat. Tinctura Boldo, Fr. Teinture de boldo), doğranmış ve döğülmüş 1 kısım B. Y. ile 4, 25 kısım alkol ve 0,75 kısım su ile yapılan, esmer yeşilimsi renkli, kâfur kokulu bir mayidir.

BOLDREWOOD [*bouldîrwud*], **Rolf,** Thomas Alexander, **Browne** [*braun*; 1826-1915] ın yazı hayatında kullandığı takma ad. Avustralyalı - İngiliz romancısı. Londrada doğmuş, 1830 da Avustralya'ya yerleşmiştir. Sydney Kollejinde iyi bir tahsil görmüştür. 1844 te Victoria'da bir altın madeni bölgesi işgal etmiş ve sonradan New South Wales bölgesi sulh mahkemesi hâkimi ve komiseri olmuşrur. 1888 de en çok sevilen eserini yayımlamıştır: *Robbery under Arms* (Silâhlı eşkiyalık). Bu eser sekiz yıl önce tefrika olarak bir dergide çıkmış, fakat pek ilgi çekmemişti. 1894 te *A Modern Buccaneer* (Modern bir korsan) adlı eseri çıkmıştır. Başka eserleri şunlardır: *The Squatter's Dream* (Altın arayıcısının rüyası) [1890], *The Miner's Right* (Madencinin hakkı) [1890], *Old Melbourne Memories* Eski M. hâtıraları) [1895]. 1895 te altın tarlalarını terk etmiş ve birçok hikâye ve macera romanı yazmıştır. B. aynı zamanda, Melbourne şehrini kuranlardan biridir.

BOLĒ veya **BŌLE,** Sudan-Guinea ailesinden üç Pilin adı:

1. Bolē, Niger-Çad grupundan bir dil. Bk. BOLA.

2. Bōle, Fildişi Kıyısı-Dahomey grupundan bir dil. Bk. NTA.

3. Bōle veya Bōre, Volta grupundan bir dil. Bk. GBANİAN (Gbanâ).

BOLERO (İsp.): 1. 1780 yıllarına doğru Sebastián Zerzo'nun ortaya koyduğu 3/4 vuruşlu bir İspanyol dansı. Halk dansı olarak iki, tiyatro dansı olarak daha çok kişi oynar. B. nun en eski ritmi basitti; bu ritim sonra gelişmiştir (bk. aşağıdaki nota).

B. nun ses ritmi, dominant, bazen de mediyant notalar üzerine kurulmuştur. Sonraları kastanyet (İsp. *castañeta* = tahta zil) le de oynanan B. ya kitara eşlik edince modern B. nun ritmi bu aletlere uymuştur.

B., umumiyetle, her biri ayrı ayrı tekrar edilen iki kısım ile bir trio'dan meydana gelir. Eski ahengin yerine, refakatın esasını teşkil eden daha girift bir kastanyet ahengi geçmiştir. Romans'larda yer aldıktan sonra operalara da girmiştir. En güzel B. örnekleri, Méhul'ün *Les deux aveugles* (İki kör), Weber'ın *Preciosa* adlı Çingene balesi ile Auber'in *Masaniello*sudur. Chopin'in op. 19, piyano solosundaki B. da güzeldir. Son zamanların en sevilen B. su, Ravel'inkidir.

BOLERO DANSI
(Eski bir İspanyol gravüründen; Madrid Belediye Müzesi)

2. Pelüşten yapılma ponponlarla süslü, küçük fötr şapka. Bu şekilde taklidedilmiş kadın ve çocuk şapkalarına da bu ad verilir.

Toreador bolerosu

Kadın bolerosu

3. Boğa güreşçileri (toreador) nin giydiği kısa ceket. Kadınların giydiği kolsuz (veya kollu) önü açık bir çeşit cekete de B. denir. Bunun düz (boléro droit), tayyör (boléro tailleur), ve kruvaze (boléro croisé) çeşitleri vardır. Kaşkorseler de B. şeklinde (cache-corset boléro) olabilir. B., kolsuz, kısa ve düz ceket şeklinde, bazı yerlerde erkeklerce de kullanılır.

BOLERO MELODİSİ

BOLESLAV, Bohemya dukaları.

1. **I. B.,** *Ukrutný* (= Zalim) diye anılır (hük. 929-972), Přemysl hanedanının kurucusu. Önce kardeşi Václav ile ortaklaşa hükümdarlık etmiş, sonra onu öldürtmüştür. Václav'ın ölümünden sonra Bohemya tahtının tek sahibi olarak kalan B., Alman imparatoru I. Otto ile harbe girişmiş (936), harbin başlarında bazı

başarılar elde etmişse de, sonunda yenilmiş ve imparatorun pagan İslâv ve Macarlara karşı yaptığı savaşlarda asker vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır (950). Nitekim Macarların akınlarına son veren Lechfeld meydan muharebesinde (955) imparatorun ordusunda Çek yardımcı kıtaları da vardı. Daha sonra B., Moravya'yı fethetmiş ve devletinin sınırlarını Lehistanda Kraków'un doğusuna kadar götürmeğe muvaffak olmuştur. Aynı zamanda iyi bir devlet teşkilâtçısı olan B., Papalıktan başka hiçbir makama bağlı olmıyan bir Bohemya kilisesinin siyasi bakımdan ne kadar mühim olduğunu anladığından, Prag'da müstakil bir Çek piskoposluğunun kurulması için büyük gayretler sarf etmiş, hattâ bu maksatla kızı Mlada'yı 965 - 967 yıllarında papa nezdine göndermiştir. Mlada'nın bu yolculuğu müspet bir netice vermemişse de, Benedictus'çu tarikatın Bohemyada yerleşmesine yol açmış ve Prag kalesinde kurulan ilk Benedictus'çu rahibe manastırının ilk başkanı (Lat. abbatissa) Mlada olmuştur. B. ın ikinci kızı Dobrava (Lat. Bona) Lehistan dukası Mieszko ile evlenmiş ve ona Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir.

2. **II. B.**, *Pobožný* (= Dindar) diye anılır (hük. 972 - 999), I. B. ın oğlu. B., babasının politikasına devam ederek, İmparator I. Otto'nun 973 te Quedlinburg'da topladığı diet meclisine katılmış ve Prag'da bir Çek piskoposluğunun kurulması için imparatorun muvafakatını sağlamıştır. Fakat imparatorun ölümü (973) ve B. ın da desteklediği Bavyeralı Heinrich'in II. Otto'ya karşı taht dâvacısı olarak ortaya çıkması bu plânın gerçekleşmesini geciktirmiş; bu, ancak 975 te, Mainz başpiskoposunun ilk Prag piskoposu Detmar'ı makamında törenle tasdik etmesiyle gerçekleşmiştir. (O zamana kadar Bohemya, kilise teşkilâtı bakımından, Regensburg ruhani bölgesine bağlı idi.) Prag piskoposluğunun kurulması Bohemya bakımından çok önemli idi. Çünkü memleket ancak bu suretle Hıristiyan âleminin müstakil üyesi sayılabilmiştir. 976 da B., II. Otto'ya karşı tekrar Bavyeralı Heinrich'in tarafını tutmuşsa da, Heinrich yenilerek Bohemyaya kaçmıştır. Ertesi yıl B., imparatorla barışmış bir daha onunla bozuşmamıştır. Fakat II. Otto'nun ölümünden (983) sonra, üçüncü defa taht dâvasında bulunan Bavyeralı Heinrich'i desteklemiş; Heinrich bu sefer de yenilgiye uğrayınca B. yeni imparatoru (III. Otto) tanımıştır. Çok geçmeden, Lehistan dukası Mieszko'nun, Bohemyaya bağlı olan bazı toprakları (galip bir ihtimalle Silezya'nın bir kısmını) işgal etmesi üzerine, Bohemya ile Lehistan arasındaki münasebetler bozulmuştur. 990 da patlak veren harbin neticesi bilinmemektedir. Ancak bu hâdiseler, iki memleket arasındaki rekabete yol açmıştır. Nitekim Doğu Bohemya dukası Slavnik'in ölümünden sonra B., bu toprakları da kendi idaresi altında birleştirmek maksadiyle Slavnik'in oğullarına karşı harbe başladığı zaman, bunlar (birisi Vojtěch [Alm. Adalbert] Prag piskoposu idi) Lehlilerle birleşmişlerdir. Harb, Slavnik sülâlesinin ortadan kalkmasiyle neticelenmiş; Vojtěch, Prag piskoposluğunda kalamadığı için Lehistana sığınmış, bu da iki memleket münasebetlerinin bir kat daha kötüleşmesine sebebolmuştur. Az sonra ölen B., halefine sağlam bir devlet bırakmıştır.

3. **III. B.**, *Ryšavý* (= Kızıl saçlı) diye anılır (ölm. 1037, hük. 999 - 1003), II. B. ın oğlu. Zalim idaresi yüzünden memlekette kargaşalıklar çıkmış; bundan da Lehistan kıralı I. Bolesław faydalanarak, önce Kraków bölgesini, sonra Moravyayı, hattâ kısa bir müddet için Bohemyayı işgal etmiştir.

BOLESŁAW, Lehistan kıralları:

1. **I. B.**, *Chrobry* (= Yiğit) diye anılır (hük. 992 - 1025), Lehistanın ilk Hıristiyan hükümdarı, I. Mieszko'nun oğlu. Annesi, Bohemya dukası I. Boleslav'ın kızı Dobrava'dır. Dobrava'nın beraberinde getirdiği saray papazı Jordan, Leh saray halkına Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir. Çok cengâver olan B., Vistula boyundaki küçük Leh dukalığını büyük devlet haline getirmiştir. 996 da Pomeranya'yı işgal ederek devletinin sınırlarını deniz kıyısına kadar genişletmiş, sonra Kraków bölgesini Çek hâkimiyetinden kurtarmıştır. 1000 yılında kendisini ziyarete gelen Alman imparatoru III. Otto'yu Gniezno (Alm. Gnesen) da parlak bir şekilde karşılamış, imparator da kabulden o kadar memnun kalmıştır ki, B. a kendi eliyle kırallık tacını giydirmiştir. Bununla beraber B., 25 yıl sonra, 1025 başlarında kırallık tacını ikinci defa giymek lüzumunu hissetmiştir. B. imparatorun vasalı kalmakla beraber, Lehistan kilisesi idare bakımından Almanyadan ayrı idi. III. Otto öldükten (1002) sonra, B. Almanyaya saldırarak Elbe'ye kadar ilerlemiş, Stralsund ile Meissen'i zaptetmiş ve hâkimiyetini Elster'e kadar genişletmiştir. Bohemyadaki kargaşalıklardan faydalanarak bu memleketi işgal etmiş ve kendisini Bohemya dukası olarak kabul ettirmiştir (1003). 1004 te, II. Heinrich'in aleyhtarları ile anlaşarak Bavyeraya saldırmış ise de, bir netice elde edememiş, Alman müttefikleri de Heinrich'ten af dilemek zorunda kalmışlardır. Heinrich, İtalya seferinden dönünce B. üzerine yürümüş ve onu Prag'dan kovduktan sonra kendisiyle barış yapmıştır (1005). 1018 de Bautzen barışıyle biten üçüncü Alman - Leh harbi, B. a Lusatia (Lausitz) yı kazandırmıştır. Bundan sonra B. Kiev dukası Yaroslav üzerine yürümüş ve onu Bug kıyısında yenmiştir. Yapılan barış antlaşmasında bu nehir Leh - Rus sınırı olarak kabul edilmiştir. B., Lehistanda Hıristiyanlığın kuvvetlenmesine yardım etmiş ve birkaç piskoposluk kurmuştur. Öldüğü zaman (1025) Lehistan Avrupanın en kuvvetli devletlerinden biri idi. Sınırları Bug'dan Elbe ırmağına ve Karpatlardan Baltık denizine kadar uzanıyordu.

2. **II. B.**, *Szczodry* (= Âlicenap) veya *Śmiały* (= Cesur) diye anılır (1039 - 1081, hük. 1058 - 1079), I. Kazimierz'in büyük oğlu. Annesi, Kiev dukası I. Vladimir'in kızı Dobronega'dır. Babasından sonra 1058 de tahta çıkan B., I. Bolesław zamanından beri topraklarının önemli kısmını kaybeden memleketini tekrar yükseltmeğe çalışmıştır. Fakat Bohemyaya karşı açtığı harb başarısız kalmış ve kızkardeşi Swatawa'yı Çek kıralı II. Vratislav ile evlendirmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan B. ın müttefiki olan Macar prensi I. Béla, Leh yardımiyle Macaristan tahtını elde edebilmiştir (1060). B. ın doğudaki teşebbüsleri daha başarılı sayılabilir; çünkü 1069 da İzyaslav'ı Kiev tahtına oturtmuş ve bunun karşılığında Ruthenia denilen bölgeyi memleketine katmıştır. Bundan sonra B., Bohemya üzerine yürümeyi tasarlamışsa da, Vratislav İmparator IV. Heinrich'ten yardım istemiş ve bir Leh - Alman harbinin patlak vermesine ancak imparator ile papa arasındaki anlaşmazlık ve imparatorun hezimeti (Canossa hâdisesi) mâni olmuştur. B. bu anlaşmazlıkta Papa VII. Gregorius tarafını tutmuş ve papa elçisinin getirdiği tacı 26 Aralık 1076 da giymiştir. Bu taç giyme, Leh hükümdarlarının bu zamana kadar kendilerini henüz meşru kıral saymadıklarını gösterir. B. ın son zaferi, İzyaslav'ı ikinci kere Kiev tahtına çıkarma-

sıdır. Az sonra Leh asılzâdeleri B. a karşı bir komplo hazırlamışlardır. B., buna iştirak eden Kraków piskoposu Stanisław'ı kilisede âyin sırasında öldürtmüş, Papa Gregorius da kıralı aforoz etmiştir. B, oğlu ile birlikte Macaristana sığınmış (1079) ve orada ölmüştür.

3. **III. B.**, *Krzywousty* (= Çarpık ağızlı) diye anılır (1086 - 1138, hük. 1102 - 1138), I. Władysław ile Bohemyalı Judith'in oğlu. 1102 de babasına halef olduğu zaman, üvey kardeşi Zbigniew kendisine karşı taht dâvacısı olarak ortaya çıkmıştır. 1109 da başlıyan harbde Alman imparatoru V. Heinrich, Çeklerin yardımiyle Silezyayı işgal etmişse de, Breslau yakınında fena bir bozguna uğramış, Lehistan da 25 yıl için Alman tehlikesinden kurtulmuştur. B. ın başlıca gayesi, Pomeranyayı sıkı sıkıya Lehistan hâkimiyeti altına almaktı. Kesin bir yenilgiye uğradıktan sonra tekrar ayaklanan Pomeranyalıların inatçı mukavemetinin kırılması (1124) üzerine, B. eski hocası ve mürebbisi olan Bamberg piskoposu Otto'nun yardımiyle bu memlekette Hıristiyanlığı yaymıştır. B. ın Macaristan ve Bohemyaya karşı yaptığı harbler başarısız kalmıştır. B., ölümünden önce, hâkimiyet büyük oğlu Władysław'da kalmak üzere, Lehistanı dört oğluna paylaştırmıştır.

4. **IV. B.** *Kędzierzawy* (= Kıvırcık saçlı) diye anılır (1129 - 1173, hük. 1146 - 1173), III. B. ile Berg prensesi Salome'nin oğlu. B., babasının taht vârisi yaptığı üvey kardeşi Władysław'ı küçük kardeşlerinin, piskopos ve asılzadelerin yardımiyle kovduktan sonra, kendi mevrus eyaleti olan Mazovya'da ve Władysław'ın hissesine düşen Silezya'da idareyi ele almıştır. Fakat 1157 de, Władysław'ın tarafını tutan Alman imparatoru Friedrich Barbarossa bir ordu ile Lehistan üzerine yürümüş, B. da Krzyszków (Poznań yakınında) da imparatora boyun eğerek, üvey kardeşinin hakkını tanımak zorunda kalmışsa da, imparatorun ordusu memleketten çekildikten sonra sözünde durmamış ve Silezya'yı ancak üvey kardeşinin ölümünden sonra bunun oğullarına bırakmıştır.

5. **V. B.**, *Wstydliwy* (=İffetli) diye anılır (1221 - 1279), Leszek ile Rus prensesi Grimyslava'nın oğlu. 1239 da Macar kıralı IV. Béla'nın kızı Kunigunda (veya Kinga) ile evlenmiştir. Yumuşak huylu ve korkak bir hükümdardı. Saltanatı zamanında Leh prensleri sık sık isyanlar çıkarmışlar, Lehistan da Moğolların (1237 - 1241), Brandenburg margravlarının, Litvanların ve Pomeranya İslâvlarının istilâlarına uğramıştır. B., harbler sonunda Lehistanın nüfussuz kalan bölgelerine Alman ahali yerleştirmiştir. Onun sağlığında açılan Bochnia ve Wieliczka (Kraków'un yakınında) tuz ocakları, Lehistan gelirlerinin başlıca kaynağı olmuştur.

BOLESŁAW, *Pobożny* (= Dindar) diye anılır(XIII. yüzyıl), Leh dukası. Władysłw Odonycz'ın oğludur. 1247 de Kalisz, 1253 te de Gniezno dukası olunca «dux Poloniae» (Lehistan dukası) unvanını takınmıştır. Bir müddet Lehistanın en kudretli dukası olan B., devrinin iç harblerinde ara bulucu rolünü oynamış, Musevilere de geniş imtiyazlar vermiştir.

BOLESŁAW, Silezya dukaları. En tanınmışları şunlardır:

1. **I. B.**, *Wysoki* (= Uzunboylu) diye anılır (ölm. 1206). Lehistan kıralı IV. Bolesław kendisine Silezya dukalığını vermiştir. Memleketi bilhassa Wrocław (Breslau), Lignica (Liegnitz), Opol ve Krosno'yu içine alıyordu.

2. **B. Rogatka**, *Łysy* (= Daz) diye anılır (hük. 1241 - 1278), Wrocław ile Lignica dukası. Cenkçi ve zalim bir adamdı.

3. **B.**, *Wojenny* (=Cenkçi) diye anılır (hük. 1278-1303), öncekinin oğlu. Silezyayı Almanlara karşı başarı ile müdafaa etmiştir.

BOLESŁAW, Mazovya ve Płock dukaları:

1. **I. B.** (hük. 1247 - 1294).

2. **II. B.**, Ziemowit ile Gertrud'un oğlu. 1262 de Płock, 1294 te de bütün Mazovya dukası olmuş ve 1313 e kadar hükümdarlık etmiştir. Önce Bohemya kıralı Václav'ı sonra Henryk Łokietek'i metbu tanımak zorunda kalmıştır.

3. **III. B.** (hük. 1330 - 1352), Płock dukası.

4. **IV. B.**, 1421 de Mazovya dukası olmuştur. 1446 da Lehistan kırallığına seçilmiş ise de, bunu kabul etmemiştir. B., Mazovya kanunlarını Lehçeye çevirtmiş ve devletini hukuk sahasında birliğe kavuşturmağa çalışmıştır.

5. **V. B.** (ölm. 1488), öncekinin oğlu. Babasının hukuk sahasında yaptığı ıslahata devam etmiştir. Çocuğu yoktu.

BOLESŁAWIEC [*bolesląvyets*] (Alm. Bunzlau), Polonyada bir şehir. Polonyanın güney batısındaki Batı Wrocław ilinde, Legnica (Alm. Liegnitz)nın batısındaki Bobr (Alm. Bober) ırmağının kenarındadır. Eskiden Almanyanın Aşağı Silezya (Nieder-Schlesien) ilinde idi. Dedizden 185 m yüksekliktedir. Nüfusu 21946 (1946; Almanlara göre: 3145, 1939 da 22500). Önemli bir münakale merkezidir. Alman şairi Martin Opitz'in doğum yeridir. Öteden beri Devlet otoritesi merkezi olmuştur. Bir tiyatrosu, yüksek okulları (keramik okulu) ve keramik fabrikası vardır. Bu fabrika sayesinde büyük şöhret kazanmıştır. Önemli binaları şunlardır: Katolik kilisesi (yapılışı: 1482-1492), Belediye (1525), ki bunun zarif kapısı meşhurdur; Obermarkt (yukarı çarşı) daki evler (XV.-XVIII. yüzyıllara ait).

B. keramiğinin üzeri eskiden kahverengi bir sırla kaplanırdı, bu sırın rengi sonra gri - beyaz olmuştur. Çok zaman mavi geometrik şekillerle veya bitki şekilleriyle ve kabartmalarla süslenmiştir.

BOLESŁAWIEC keramiğinden bir örnek

B., XIII. yüzyılda Legnica'lı Bolesław tarafından Magdeburg şehir hukukuna dayanılarak kurulmuştur. Keramiği aşağı yukarı 1520 den beri yapılmaktadır. 1945 te B. ten göç eden Almanlar Bavyera'da bu zanaatı, geleneklerine uyarak, devam ettirmeğe çalışıyorlar.

İkinci Dünya Harbinde 13 Şubat 1945 te Ruslar tarafından zaptolunan B., Potsdam Konferansında (1945) Polonyaya verilmiştir. Şimdi orada bir Rus askerî uçak alanı vardır.

BOLETOFAGUS (Boletophagus, Lat. *boletus* = mantar, Yun. *phagein* = yemek) [mantar böceği], kınkanadlı böcekler (Coleoptera) takımının tenebrionide (Tenebrionidae) familyasına bağlı bir cins. Uzun yumurta şeklinde, esmer kara veya kırmızı esmer bir böcektir. Göğsü geniş-

tir, noktalı kanadları karnın ucunu tamamiyle örtmez. Böcek ve larvaları ormanlarda, bahçelerde çürümüş bitkilerde, ağaç kavı ve kav mantarında yaşarlar. Türleri çoktur, en önemlileri şunlardır: *B. reticulatus*: 6-7 mm dir, rengi karadır. *B. agaricola*: 3 mm dir, kanadları üzerinde uzunlamasına noktadan şeritler ve aralarında iri noktalar vardır. Avrupada çok bulunur. *B. interreptus*: karadır, öncekilerden ufaktır.

BOLETOFAGUS (Mantar böceği)

BOLETUS, poliporase (Polyporaceae) familyasından 200 kadar türü yetişen bir bazitli mantar cinsi. Orman ve otlaklarda çok raslanan *B. scaber*, *B. bulbosus*, *B. badius*, *B. subtomentosus*, *B. chrysenteron*, *B. variegatus*, *B. luridus* gibi birçok türleri zehirsiz, yenilebilen mantarlardır. Buna mukabil *B. satanas* gibi zehirli türleri de vardır.

BOLEYN, Anne: bk. ANNE BOLEYN.

BOLGARI: bk. BULGAR.

BOLHOV, Rusyada bir şehir, Orel ilindeki B ilçe sinin başkenti. Mugra'nın üzerinde kurulmuştur. Moskova'dan 305 km uzaklıktadır. Gayet eski bir şehir olan B., daha çok ahşap evlerden mürekkeptir. Deri, zamk, sabun ve daha başka fabrikaları olup kendir, kendiryağı ve içyağı ticareti merkezidir. Yılda 800 000 dolarlık ticareti vardır. Limanı, Krutogorie adında, 12 mil uzaklıkta, Oka nehri üzerinde bulunan bir köydür. Nüfusu yaklaşık olarak 17 500 dür.

BŌLİ, Sudan-Guinea dillerinin Fildişi Kıyısı - Dahomey grupundan bir dil. Bowli de denir. İngilizlerin Altın Kıyısı sömürgesinin kuzeydoğu kısmındaki Togoland'da, Beyaz Volta nehrinin doğusunda, Fransız Togo'su yakınlarında konuşulur. Bk. FİLDİŞİ KIYISI-DAHOMEY DİLLERİ.

BOLIN, Wilhelm (1835 - 1924), İsveçli - Finlandiyalı filozof. Petersburg'ta doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. 1869 da felsefe profesörü tâyin olunmuş; 1873 - 1913 yıllarında Helsinki üniversitesi kütüphanecisi olmuştur. B., hukuk felsefesine ait kitaplar yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Europas statslif* (Avrupanın devdet hayatı [1868 - 1871], *Studier och föredrag* (Araştırma ve konferanslar) [1888 - 1895], *Leibniz* [1846], *Spinoza* (Alm. 1894) ve *Ludwig Feuerbach* (Alm. 1891) hakkında monografiler 1903 ten itibaren Jodl ile birlikte Ludwig Feuerbach'ın eserlerini yayımlamıştır.

BOLİNE, Yunan mitolojisinde bir nymphe (peri) nin adı. B., kendisine âşık olan Apollon'un elinden kaçmak için kendini denize atarak intihar etmiştir. Akhaia (Yunanistan) daki Bolina şehrinin adı B. den alınmıştır.

BOLINGBROKE [*boliqbruk*], **Henry Saint - John, Viscount** [1713] (1678 - 1751), İngiliz devlet adamı ve yazarı. Battersea (Surrey) de doğmuş ve orada ölmüştür. 1700 de Tory olarak Avam Kamarasına girmiş, çok kudretli bir hatip olarak belirmiş ve 1704 te Godolphin-Marlborough kabinesinde harbiye nazırı olmuştur. 1708 de Whig'ler seçimleri kazanınca, mebusluğunu kaybetmiş ve nazırlıktan düşmüştür. 1710 da Tory partisine mensup Harley (sonradan Lord Oxford olmuştur) nin kabinesinde Hariciye Vekili olmuş, 11 Nisan 1713 te akdolunan Utrecht barışı ile İspanya Veraset Harbini bitirmiştir. Kıraliçe Anne'in ölümünden sonra az önce taht iddiasında bulunan Stuart prensi (III.) James (Old Pretender) ile temasa geçmiştir, çünkü Hannover'lı Georg'un tahta çıkmasiyle Whing'lerin zaferi elde edeceklerini ümidediyordu. Hannover'lı Georg, I. George adiyle tahta çıkınca B., Parise kaçmıştır. Burda James'in hizmetine girmiş, fakat bu zat 1716 da B. ile uyuşmıyarak onun hizmetine son vermiştir. 1723 te affedilerek İngiltereye dönmüş ve burada, edebiyatcı arkadaşları arasında yazar olarak yaşamış, Walpole'a karşı yapılan muhalefet üzerine büyük bir tepki yapmıştır. Eserlerini çok güzel bir dille yazmıştır. Bunlar arasında kayde değerleri şunlardır: *Idea of a Patriot King* (Yurdsever bir kıral fikri), [1723); *Letters on the Study and Use of History* (Tarihin incelenmesi ve kullanılması hakkında mektuplar) [2 cilt, 1752]. B., yüksek kabiliyetli ve ihtiraslı bir politikacı olduğu kadar safaya düşkün bir adamdı. Filezof olarak XVIII. yüzyılın septisizm, insanlık ideali ve deizmini temsil etmiştir. Eserleri topluca, Mallet tarafından çıkarılmıştır: 5 cilt, 1753 - 1754; yeni baskı 8 cilt 1808 - 1809. *Letters and Correspondence* (Mektuplar ve muhabere)si 4 cilt olarak 1798 de çıkmıştır. İngilizlere verilen John Bull hiciv adı ilk defa B. için söylenmiştir.

Lord BOLINGBROKE

BOLİNOPSİS, sölenterat'lar (Coelenterata) dan, ktenofor (Ctenophora) filumunun, tentakulata (Tentaculata) sınıfından, bolinopsidae (Lobatae) familyasına mensup bir cins (deniz hayvanı). Vücutları transversal istikamette yassılaşmıştır. Ağızlarının etrafında iki büyük lop bulunur. *Bolinopsis vitrea* Atlas Okyanusunda yaşar.

BOLINTINEANU [*bolintinyanu*], **Dimitrie** (1819-1872), Rumen şairi ve piyes yazarı. Bükreş (Bucureşti) yakınında Bolintinul-de-Vale'de doğmuş, deli olarak Bükreşte bir tımarhanede ölmüştür. Coşmad veya Cosmedi adında Makedonyalı bir Rumen'in oğludur. B. sonradan adını değiştirerek doğduğu yerin adını almıştır. Devlet hizmetinde bulunduktan sonra, 1845 te hukuk tahsili için Parise gönderilmiş, orada hukuk tahsilinden fazla, birkaç yıldan beri yazdığı şiirleri mükemmelleştirmekle vakit geçirmiştir.

Fransada 1848 ihtilâli kopunca B., memleketine dönerek Bălcescu ve Bolliac ile «Poporul Suveran» (Egemen halk) adlı gazeteyi kurmuş, fakat ihtilâl muvaffak olmayınca, memleketten kovulmuş, Transilvanya, Türkiye, Mısır ve Makedonya'da bir zaman dolaşmış ve sonra Paris'e dönerek yarıda kalan tahsiline devam etmiştir. 1859 da tekrar memleketine dönen B., önce Hariciye Vekili ve sonra da Maarif ve dini işler Vekili olmuştur. Kendisinin ve Negri ile V. A. Urechiă'nın gayreti sayesinde Makedonyada ilk Rumen okulları kurulmuştur. 1866 da hususi hayata çekilmiş ve bütün zamanını edebiyata vermiş. *Elena* başlıklı bir roman yayımlamıştır.

Nesirci ve tiyatro şairi olarak büyük bir değer taşımıyan B., Rumen şiir tarihinde önemli bir yer tutar. Manzum eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Poezii vechi şi noi*

(Eski ve yeni şiirler) [1855], *Melodii române* (Rumen şarkıları) [1858], *Bătăliile Românilor* (Rumen savaşları) [1859]. Bunlar ve başkaları *Poezii* (Şiirler) adı altında 2 cilt olarak Bükreş'te 1865 te çıkmıştır.

Fransızca yazdığı eserler arasında şunlar da vardır: *Brises d'Orient, poésies roumaines traduites par l'auteur lui-même*, (Doğu esintileri, yazan tarafından tercüme edilmiş Rumen şiirleri) [Paris, 1866], bunların başlıkları şunlardır: *Fleurs du Bosphore* (Boğaziçi çiçekleri), *Légendes historiques de Roumanie* (Rumanya tarihinden efsaneler) *Basmes macédoniennes* (Makedonya masalları) *Rêveries* (Ruyalar) Siyaset sahasında da: *Les principautés roumaines* (Rumen beylikleri) [Paris 1854], *L'Autriche, la Turquie et les Moldovaloques* (Avusturya, Türkiye ve Buğdan-Eflâklar)[Paris 1858], ayrıca *Vizita Domnitorului Princi patelor unite la Constantinopol* (Birleşmiş Beylikler prensinin İstanbulu ziyareti) [1860], *Călătoria in Asia Mică* (Anadoluda seyahat) [1866].

BOLİTOBİUS, kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin, stafilinide (Staphylinidae) familyasından küçük bir cins. Sarı, kırmızı ve siyah alacalı renktedir. Bu cinsin türleri dünyanın her tarafına yayılmıştır.

BOLİTOBİUS

BOLİTOFİLA (Bolitophila), ikikanadlı (Diptera) böceklerin, mantar sinekleri (Mycetophilidae) familyasından küçük bir sinek cinsi. Antenleri uzundur (Nematocera). Avrupada yaşar. Larvaları mantarlar içinde gelişir.

BOLİVAR [*boli̯var*], Güney Amerika devletlerinden birkaçında Simón Bolívar (b. bk.) ın adı verilmiş bulunan yönetim bölümleri: 1. Kuzey Kolombiyada Magdalena ırmağı batısında bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 60 450 km², nüfusu 765 000 (1938). Bu nüfusun çoğu melezlerle zencilerdir. Balta girmemiş ormanlardan elde edilen ürünlerden başka, muz tütün, şeker elde edilir. Merkezi Cartagena şehridir.

2. Ekvadorda bir eyalet. Yüzölçümü 3 216 km², nüfusu 100 000 (1938) dir. En çok ormanlardan faydalanılır. Merkezi Guaranda'dır.

3. Venezuelayı meydana getiren devletlerden biri. Guyana yüksekelindedir. Yüzölçümü 238 000 km², nüfusu 101 000 (1936). Bu nüfusun % 25 i Kızılderililerdir. Hayvan yetiştirilir, altın ve kauçuk elde edilir. Merkezi Orinoko ırmağı boyundaki Ciudad Bolivar'dır.

4. Ayrıca B. adiyle Arjantinde Buenos Aires'in güneybatısında işlek yol uğrağı küçük bir şehir vardır.

BOLİVAR, XIX. yüzyılın başlarında Fransada moda olan bir nevi silindir şapka. Adını Simón Bolívar (b. bk.) dan almıştır.

Bolívar şapkası

BOLÍVAR, Venezuela gümüş parası. Değeri 19 Amerika Birleşik Devletleri cent'ine eşittir. Venezuela'nın para birimidir. 1 Venezuela altını 10 B. değerinde olup 1,93 e Amerikan dolarına eşittir.

BOLÍVAR [*boli̯var*], **Simón** (1783-1830), Venezuela generali ve devlet adamı. Venezuelada Caracas'ta doğmuş, Santa Marta'da ölmüştür. Güney Amerikanın İspanyol sömürgesi olan kısımlarının bağımsızlığa kavuşmasında büyük hizmetleri görülmüştür. Zengin bir aileden olan babası, milis askerleri albayı idi. Küçük yaşta ana babasını kaybetmiş, ilk ve orta tahsilini memleketinde yapmış olan B. ın terbiyesinde Kapusen (Capucin) papazlarından Andújar'ın önemli bir rolü vardır. Dayısiyle birlikte İspanyaya giden B., Madridde tarih, dil ve hukuk tahsil etmiş, daha sonra Fransayı, İsviçreyi, Almanyayı gezmiş, Pariste École Normale'e, École Polytechnique'e devam etmiştir. 1802 de tekrar Madride gelip evlenmiş, karısiyle birlikte Venezuelaya dönmüştür. Karısının ölümü (1803), B. ın hayatında yeni bir devir açmıştır. 1804 te tekrar Avrupaya giderek I. Napoléon'un taç giyme törenini seyretmiş, ertesi yıl İtalyaya geçmiş, bir müddet Torino'da, Milano'da kalmıştır. İtalyada I. Napoléon'un kardeşi Joseph Bonaparte'la görüşmüş, memleketini İspanyol sömürgesi olmaktan kurtarmayı, sonra da bütün sömürgeleri kurtarıp büyük bir Kolombiya Cumhuriyeti (Gran Colombia) kurmayı düşünmüş, hattâ Romada bir tepeye çıkarak «Venezuelayı bağımsızlığa kavuşturacağıma andiçiyorum» diye bağırmıştır. Sonra Fransa yoliyle Almanyaya, oradan Kuzey Amerikaya geçmiş, birkaç şehri dolaşmıştır. Venezuelaya dönünce kurtuluş uğrunda çalışmaların iyiden iyiyetavsadığını görmüş, ama hemen harekete geçmeyip elverişli zamanı kollamağa başlamıştır. I. Napoléon'un, kardeşi Joseph'i İspanyaya kıral tâyin etmesi üzerine İspanyollar Fransaya karşı savaşa başlayınca, genç B., bunu fırsat bilip ortaya atılmıştır. Bu sırada Venezuelada İspanyol idaresine karşı ayaklanma başlamış, Fransız ihtilâli fikirlerini taşıyanların kurduğu Junta (İhtilâl Komitesi), *capitán* (kaptan) denen İspanyol sömürge valisini devirmiştir. B., hiç duraksamadan bu komitenin hizmetine girmiş (19 Nisan 1810), yardım sağlamak üzere İngiltereye gönderilmiştir. Londra hükümetinin, tarafsızlığını ilân etmesi, B. ın, 1811 yılı Eylûlünde silâh yüklü bir gemi ile memleketine dönmesine engel olmamıştır. Kongrede milletvekili olan albay B. ın teklifi üzerine, Venezuela bir aralık bağımsızlığını ilân etmişse de, general Miranda'nın İspanyol komutanı general Monteverde ile anlaşması, memleketi tekrar İspanyol hâkimiyeti altına sokmuştur. B., milliyetçilerin bu hareketine karşı nefretini belirten yazılı demecinde, yayımladığı beyannamede ileri sürdüğü fikirleriyle, ifade tarziyle, basit bir ihtilâlci değil, büyük bir devlet adamı olduğunu ispat etmiştir. Monteverde, anlaşmadan sonra, ihtilâlcilere karşı kıyasıya hareketlere başlayınca B. da Carta-

S. BOLÍVAR

gena'ya giderek ihtilâlin başarısızlıklarını belirten bir yazı yayımlamıştır. Bu yazı büyük bir ilgi ile karşılanmış, yeni hazırlıklara yol açmıştır. B. ın gayretiyle kurulan küçük ordunun komutanları Piar ile Bermudez, Monteverde ordusunu Maturin'de yenmişlerdir (25 Mayıs 1813). B., böylece İspanyolları Cucuta vâdilerinden koğarak bütün Barinas ilini ele geçirmiştir. Haziran 1813 te Monteverde ordusu bir daha yenilince artık B. ın önünde engel kalmamış, İspanyollar, büyük bir telâşla çekilmeğe başlamışlardır. 4 Ağustos 1813 te B., tam bir zaferle Caracas'a girmiş, burada kendisine *Libertador* (Kurtarıcı) unvanı verilmiş, çok geçmeden de diktatörlüğü tasdik edilmiştir (2 Ocak 1814). Fakat memleketin önemli kısımlarını henüz ellerinde tutan İspanyollar, yarı vahşi kabîleler halinde yaşıyan Llanero'ları B. a karşı kışkırtmışlardır. Savaşta B. ordusu yenilmiş, kendi tarafından olan vatanseverler, hattâ kadınlar ve çocuklar, vahşice öldürülmeğe başlanmıştır. B. da aynı şekilde karşılık vererek esirleri öldürtmede gecikmemiştir. 15 Haziran 1814 te Llanero'ların komutanı Boves'e tekrar yenilerek Cartegena'ya kaçmak zorunda kalan B., orada topladığı küçük bir kuvvetle Santa Marta'daki İspanyol kuvvetlerine taarruz etmişse de gene başarısızlığa uğramış, bu sefer Cartagena'lılar kendisini kabul etmekten çekindıklerinden Jamaica'ya, oradan da Haiti'ye kaçmıştır. Haiti cumhurreisinin yardımiyle küçük bir kuvveti gemilerle Venezuela üzerine sürme teşebbüsü de boşa çıkınca, gene Haiti'ye dönmek zorunda kalmıştır.

1816 yılında B., tekrar vatanseverlerin başına geçmiş, Mayıs 1817 de Venezuela Cumhuriyetinin merkezi Angostura'yı ele geçirerek bütün Güyan'ı İspanyadan ayırmıştır. Kararlı bir idare kurmak maksadiyle küçük devletin teşkilâtını da ele almış, bu işi de başarmıştır. Bu arada kendisine isyan eden komutanlarından Piar ile Moriño'yu yakalatıp Piar'ı astırmış, bu sert davranışiyle düzensizliğin önüne geçmiştir.

B., Londradan elde ettiği yardımla tekrar küçük bir ordu hazırlıyarak İspanyollara karşı bir temizlik işine girişmek istemişse de, başlangıçta yenilmiştir. İşe yeniden tam bir yetki ile başlamak istediğinden önce Angostura'da kongreyi toplayıp cumhurbaşkanlığını tasdik ettirmiştir (15 Şubat 1819). Gördüğü yardımla ordusunu düzenlemiş, bir donanma bile kurmuştur. Ümitsiz gibi görünen zamanlarda yeni kaynaklar bulup teşkilât kurmak, onun en kuvvetli taraflarından biriydi.

Mayıs ayına doğru bütün kuvvetiyle Barinas ovalarını geçmek ve yağmur mevsiminde Andları aşmak üzere harekete geçmiş, Temmuzda Tunja'yı almış, Ağustosta 3500 kişilik bir İspanyol kuvvetini geri püskürtmüş, 10 Ağustosta da Santa Fé'ye girerek Nueva (Yeni) Granada'nın Venezuela ile «tek ve bölünmez Kolombiya Cumhuriyeti» ni ilân etmiştir. Angostura'ya dönünce iki devletin birleşmesini kongreye tasdik ettirmişrir (17 Aralık 1819).

İspanyada 1820 ihtilâlinin patlaması, B. ın henüz sağlam olmıyan durumunu kuvvetlendirmiştir. İspanyolların üst üste yenildiği bu devre, Latin Amerikada sömürgeciliğin sonu denebilir. Santa Marta, Merida alındıktan (10 Kasım 1820) sonra Trujillo'da parlak bir mütareke (19 Kasım 1820) yapılmış, sonra da Carabobo'da parlak zaferler kazanılmıştır (24 Haziran 1821). Cartagena'nın teslim oluşundan (22 Eylûl 1821) sonra, Quito'nun (22 Mayıs 1822) ve Guayaquil'in (31 Temmuz 1822) Kolombiya federasyonuna girmesi, artık gayenin kesin olarak gerçekleştiğini göstermektedir. 1823 te Puerto Cabella alındıktan sonra İspanyollar Kolombiya topraklarından tamamiyle kovulmuş, B., Peru'ya da girip Lima'yı almıştır (1 Eylûl 1823).

İspanyollara karşı Ayacucho ve Tumurla'da, zaferler kazanan General Sucre ile de iş birliği yapılarak bütün memleket İspanyollardan temizlenmiş, Kurtarıcının adına bağlanarak bu kısma Bolivia adı verilmiştir. Kıyıdaki son İspanyol toprağı Callao'nun alınmasiyle (11 Ocak 1826) bütün sömürgeler bağımsızlığını kazanmışlardır. B., memlekete bir iç düzen vermek için Lima Kongresine meşhur «Bolivia Kanunu» nu sunmuştur. Bu büyük plâna göre B., «Güney Birleşik Devletleri» adı altında Kolombiya, Peru, Bolivya, Laplata ve Şili'den meydana gelecek olan büyük bir cumhuriyet kurulmasını istiyordu. 22 Haziranda Panama'da bütün bu devletlerin temsilcileri büyük bir kongrede toplanmış, fakat sıtmaya yakalanarak ancak bir konfederasyon anlaşması imzaladıktan sonra dağılmak zorunda kalmışlardır. B., Napoléon'u taklidederek bir imparatorluk kurmak istemekle suçlandırılmıştır. 1819 da Angostura kongresine zorla kabul ettirmek istediği aşırı merkezleştirme düşünceleri hatırlatılmıştır. Kolombiya, parti didişmeleri yüzünden kaynaşmağa başlamış, General Paez'le taraftarları muhtariyet isterken başkaları «Bolivya Kanunu» nu desteklemişlerdir. Bu sırada diktatörlüğü ele alan B. ın, 2 Mart 1828 de Ocaña'da anayasayı düzeltmek için topladığı millî meclis, gürültülü birkaç oturumdan sonra, başarılı bir netice elde edemeden dağılmak zorunda kalmıştır. B., meclisi suçlandıran bir yazısında bütün güçlüklerin icra kuvvetindeki zayıflıktan ileri geldiğini belirtmiştir. Vilâyetler B. ın, işi doğrudan doğruya ele almasını istemişler, Perulular ise «Bolivya kanunu» nu reddedip kendisine ömrünün sonuna kadar verilmiş olan başkanlığı geri almışlardır. Böylece Peru ile Bolivya, B. ın elinden çıkmıştır. B., hiç olmazsa buhran içindeki Kolombiya'yı kaybetmemek için Bogotá'ya gitmiş, «Yüksek Kolombiya Şefi» unvanını almışsa da federalistlerin suikastından canını güçlükle kurtarabilmiştir. Fakat halk kendisini tutmuş, suikastı idare eden ikinci cumhurbaşkanı Santander, suç ortakları ile birlikte, sürülmüştür. 1829 da anarşi daha da artmıştı, General Cordova ve Paez gibi askerî şefler, devlet başkanlığı için birbirleriyle çekişmeğe başlamışlardır. 25 Kasımda da ilerigelenlerden 486 kişilik bir grup, Caracas'ta toplanarak Venezuela'nın Kolombiya'dan ayrıldığını ilân etmişlerdir Eseri parçalanan, nüfuzu yavaş yavaş kaybolan kurtarıcı B., artık tamamiyle duygularına kapılarak eski tasarıyı gerçekleştirmek için Bogotá'da bir kongre toplamış, imparatorluk kurma fikrini reddederek çekilmek istemişse de kabul edilmemiştir. 4 Mayıs 1830 da toplanan kongre, cumhurbaşkanlığına Joaquin Mosquera'yı seçmiş, B. da Cartagena'ya çekilmiş, orada vatandaşlarına bir veda hitabesinde bulunmuştur. Artık sıhhati de bozulmuş, birkaç gün sonra da ümitsizlik içinde «birlik, birlik» diye bağıra bağıra ölmüştür. Ölüsü, 1832 de büyük bir törenle Caracas'a götürüldü. 1846 da Bogotá'da, 1858 de de Lima'da heykelleri dikilmiştir. Mektupları, *Correspondencia general del Libertador Simón Bolívar* (Kurtarıcı S. B. ın bütün mektupları)adı ile New York'ta yayımlanmıştır (1866).

BOLİVARİT (Bolivarite), terkibinde su bulunan bir alüminyum fosfatı. Granit üzerinde yeşil-sarı kabuklar ha-

linde raslanır. İspanyol entomologu Ignacio Bolívar (1850-1944) ın adına izafe edilmiştir.

BOLİVARİYA (Bolivaria), çekirgeler (Orthoptera) takımının peygamber develeri (Mantidae) familyasına bağlı bir cins. Otu az olan isteplerde, anızlı tarlalarda yaşarlar. Renkleri otlara ve toprağa uygun olarak kirli sarı, esmer veya kirli yeşildir. Mayısıan Eylûle kadar ergin ve sürfeleri görülür. Kanadları kısa olup karnın ancak yarısını örter. Bunlar devedikeni ve çeşitli istep bitkilerinin yapraklarını yerler. Yumurtaları bitkilerin dallarına yerleştirilmiş beyaz, kirli yuvarlak kokon (koza) lar içinde kışı geçirir, ilkbaharda sürfeler çıkar. *B. brachyptera* türü Ankara, Eskişehir, Amasya ve Toroslarda bulunmuştur.

BOLİVİANıT, bileşimi Sb_2S_3 olan stibinit mineralinin gümüş ile karışık bulunan bir çeşidi.

BOLİVYA (Bolivia, República Boliviana), Güney Amerika devletlerinden biri. Devletin kurucusu Simón Bolívar (b. bk.)a göre adlandırılmış bulunan B. nın yüzölçümü 1 069 000 km², nüfusu 3 990 000 (1950) dir. Km² ye ortalama 3,7 kişi düşer. Hükümet merkezi La Paz, resmî başşehri Sucre'dir.

Yerşekilleri: Orta Andlarla onun doğusundaki çukur düzlükleri içine alan ve denizlere kapalı bir iç-ülke özelliği gösteren B. da 4 bölge ayırdedilir: 1. Doğuda Beni çukureli (yüksekliği 100-200 m) uzanır ki, burası Amazon çukur bölgesinin bir parçasıdır. Yine doğuda Chaco, La Plata nehri çevreğinin bir bölümüdür. 2. And ların doğu bölümündeki Cordillera Oriental ile kristalin yapılı Cordillera Real, B. nın en ulu dağlarıdır. Bu dağ sıraları Illampú'dan Illimani (6 420 m) ye kadar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 200 km boyunca uzanır. 3. B. nın orta bölümü olan ve Altiplano adı verilen düz, çanak biçimli yörelerin değişik bir şekilde bulunduğu yüksek yerler. Denize akışı olmıyan bu bölgede, bir parçası B. da olan ve fazla suları, Desaguadero ırmağiyle yayvan Lago Poopó'ya dökülen Titicaca gölü (3 812 m yüksekte) de vardır. Altiplano, türlü yerşekillerinin yan yana bulunduğu bir bölgedir. 4. Andların batı bölümünde uzanan yüksek dağlık yerler (Andes Occidentales) ki, burada sönmüş volkanlar sıralanmıştır. Sajama doruğu (6 520 m) buradadır.

Iklim, bitki: 10-25 güney enlemleri arasında bulunan B. da türlü özellikler gösteren iklim bölgeleri yer alır: 1. Doğu bölgeleri, bol yağmurlu ve sıcak ekvator iklimlidir. Buradaki çukur yerlerde çok sıcak, kuzeyde

Bolivya'nın La Paz'da 6 420 metre yüksekliğindeki Illimani dağı

Bolivya'da Titicaca gölü üzerinde kamıştan yapılmış kayıklar içinde yerliler

bol yağışlı, güneyde daha az yağışlı tropik iklim özelliği belirir. Andların doğuya bakan yamaçları çok yağmur (güneydoğu alizeleri ve başuc yağmurları) alır. Kuzeyde 5 300, güneyde 6 000 m yüksekliklerde erimezkarlar alanına girilir. 2. Ortada, yüksek yerlerin sıcak-serin iklimi görülür. Burada kurak, çok yeri mülâyim havalı, günlük sıcaklık oynaması çok, yıllık sıcaklık oynaması az bir iklim tipi vardır. 3. Batıda, Andların batıya bakan yamaçları boyunca çok kurak ve sıcak çöl iklimi kendini gösterir.

Ana çizgileriyle sıcak kuşakta yer alan B. da. en çukur yerlerden yüksek dağlara doğru 3 sıcaklık basamağı vardır ki, yaşama ve yerleşme alanı olarak çok önemlidirler: Alçak yerlerdekine Tierra caliente (sıcak basamak), orta yüksekliktekine Tierra templada (ılıman basamak), yükseklerdekine Tierra fría (serin basamak) denir.

Başlıca ırmaklar Beni ve Mamoré'dir. Bol yağışlı ve kurak mevsimlerle ilgili olarak bu akarsularda seviye değişiklikleri görülür. Ortadaki yüksekelde birbirine Desaguadero ırmağiyle bağlanmış olan Titicaca gölü ile Lago Poopó ve birçok tuzlu bataklıklar vardır.

Çukur bölgelerde savanlarla çalılık ormanlar, akarsu boylarında ve dağ yamaçlarında balta girmemiş tropik ormanlar geniş yer tutar. Etrafı çevrili olan ortadaki yüksekelde bozkırlar ve bazı yerlerinde de tuzlu çöller uzanır.

Altiplano'da deve soyundan hayvanlar (lama, alpaka, vicuña) ile kemiriciler yaşar. Çukur bölgedeki balta girmemiş ormanlarla savanlarda tropik kuşak hayvanları bulunur.

Nüfus: B. nüfusunun çoğu yüksek yerlerde yaşıyan, eski İnka'lardan gelme yerlilerle (Kızılderililerden olan Keçua ve Aymara'lar) melezler, az bir kısmı da beyazlardır. Orta tabaka, melezlerden (Mestizo'lar ki, beyazla yerli Kızılderiliden doğanlardır), hâkim unsur olan yüksek tabaka ise, yine oldukça melezleşmiş eski İspanyol göçmenlerinden gelme Criollo'lardan meydana gelmiştir. B. ya hâkim olan bu insanların sayısı 250 000 kadardır. Doğudaki çukur ormanlık yerlerde, Amerikanın keşfinden önceki yaşayışlarından henüz çıkamamış tabiat insanları barınmaktadır.

Bolivyalıların çoğu okuma yazma bilmiyen fakir insanlardır. Yerliler iyi çiftçi olmakla beraber. elverişsiz iklim ve topografya şartları verimi azaltmaktadır.

B. da nüfusun % 80 i 3 000 m den yüksek yerlerde yaşar. Çünkü, daha çukur yerlerde, sıcak ve nemli hava

B O L İ V Y A

yaşamayı güçleştirmiştir. Ancak, 3 000 m den yüksek yerlerde hava basıncı ve oksijen azlığı yüzünden yaşamak, hele bu memlekette doğmamış olanlar için güçtür. Bu yükseklikteki tabiat şartları, insanda bezginlik, hayata karşı kayıtsızlık meydana getirmektedir. Burada yaşıyan insanlar, daha çok, oturmayı, dinlenmeyi arar, kalbi zorlamamak için koşmaktan çekinirler. Böyle olduğu halde, Altiplano'da oturanları, yaşama şartları bu bakımdan daha normal görünen ovalara indirmek plânı tatbik edilememiş, 3-4 bin m yüksekte yaşamaya alışmış insanların, çukur ovalarda barınamıyacakları anlaşılmıştır. Gerçekten, B. da 3 000 m den aşağıda şehir yoktur. Bazı şehir ve kasabalar ise 4 000 m den de yüksektedir. Denizyüzünden 3 690 m yüksekte ve Altiplano'da gelişmiş bulunan 320 000 (1948) nüfuslu La Paz dünyanın başşehirleri arasında en yüksekte kurulmuş olanıdır. Yine Altiplano'da başka şehirler, fabrikalar kurulmuş ve demiryolları yapılmıştır ki yeryüzünün başka bir yerinde bu kadar yüksekte böyle bir endüstri ve yerleşme alanı yoktur. B. nın bir sıra küçük şehirleri de burada kurulmuştur. Başlıcaları Potosi (XVIII. yüzyılda dünyaca tanınmış gümüş işletmelerinin m e r k e z i ve 200 000 nüfuslu bir şehir iken, bugün 47 000 nüfuslu küçük bir şehir olmuştur), Cochabamba (83 000), Oruro (50 000), Sucre (35 000), Santa Cruz'dur. Büyük ve modern şehir özelliği hemen yalnız La Paz'da görülür.

Bolivya'da Titicaca gölü civarında bir lama sürüsü

Ekonomi: B. nın henüz gelişememiş ekonomisinde madencilik önde gelir. Başta kalay olmak üzere gümüş, antimon, kurşun, volfram, bakır, çinko, bizmut, lityum, tungsten, nikel, altın vardır. Son zamanlarda petrol kaynakları da işletilmeğe başlanmıştır. B., bu madenlerin % 90 ını başka memleketlere satmakla geçinir. Memlekette henüz el sürülmemiş türlü madenler vardır. Madenlerin, en çok, sarp dağlık yerlerde bulunması, ulaştırma zorluğu, ucuz yakacak ve iyi işçinin azlığı istihsalin çoğaltılmasına engel olmuştur. Devlet hazinesi madenlerden alınan vergiye geniş ölçüde bağlı olduğundan türlü madenlerin (hele kalay, bakır gümüş, tungsten) fiyatlarındaki düşüklük, hazineyi güç bir duruma sokmaktadır. Bundan ötürü, m e m l e k e t i n malî durumu kararlı ve sağlam d e ğ i l d i r. B. nın m a d e n ihracatının 3/4 ünü kalay teşkil eder. Çıkarılan kalay, cins ve miktar bakımından, dünyada Malezya kalayından sonra gelir. Bu maden Potosi, Oruro, La Paz, Chorolque çevrelerinde bulunmaktadır. B., İkinci Dünya Harbinde (hususiyle 1943 ten beri) Müttefiklere çok miktarda ve yüksek fiyatlarla kalay satmış, böylece memlekete yılda 60 milyon dolar girmiştir (1943 te kalay istihsali 90 bin ton, 1950 de 31 700 ton idi). Bu kalay, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere arasında bölüşülmüştür. 1940 ta Amerika Birleşik Devletleri ile B. arasında yapılan bir anlaşma gereğince Amerika, B. dan beş yıl müddetle her yıl 18 000 ton kalay almayı taahhüdetmiştir. Harbden önce ise, B. kalayının % 80 i eritilmek üzere İngiltereye gönderilirdi. Kalay kumpanyaları ellerindeki dövizin % 42 sini hükümete verirler; bu döviz ile başka memleketlerden (çoğu Arjantinden) yiyecek maddeleri satın almaktadır.

Altın madenleri, erişilmesi çok güç sarp yerlerde bu-

Bolivya Melez tipi

lunmaktadır (1939 istihsali 270 kilo). Gümüş ise, daha kolay elde edilebilir yerlerdedir Potosi gümüş madeni en zengin olanıdır (1939 istihsali 225 kilo). Bugün kalaya önem verildiğinden gümüş istihsali azalmıştır. Tungsten (harb endüstrisinde gerekli yüksek dereceli çelik elde etmek için kullanılan önemli bir maden) istihsalı de İkinci Dünya Harbinde önem kazanmış, 1941 de Amerika Birleşik Devletleri ile B. arasında yapılan bir anlaşma ile B., üç yıl müddetle bütün tungsten istihsalini Amerika Birleşik Devletlerine satmıştır (değeri 25 milyon dolar).

Bolivya Yerli tipi

İkinci Dünya Harbinden önce (1938 de), Amerika, B. nın bütün ihracatının % 4 ünü alıyordu. Harb sırasında, hele kalay ve tungsten için yapılan anlaşmalardan sonra Amerika, B. dış ticaretinde çok önemli bir yer tutmuş ve B. ya 60 milyon dolar borç vermiştir.

Son zamanlarda B. da petrol de önemli yer tutmağa başlamıştır. Hükümetin malı olarak işletilen ve And dağlarının doğu eteklerinde bulunan petrol yataklarından (en çok Arjantin hududunda Rio Bermejo'da) 1939 da 100 000 varil kadar petrol elde edilmiştir.

B. da tarım, ihtiyacı karşılıyacak kadar gelişememiştir. En çok mısır, şekerkamışı, kahve, kakao, tütün, üzüm, pamuk, vanilya kauçuk, koko yetiştirilmektedir. Amazon'un kollarının geçtiği yerlerde tropik bitkiler elde edilir. Orman ürünlerinden memlekete gelir getirenleri kauçuk ile kınakına kabuğudur. Koko'nun meyvası, yerli halkın başlıca keyif verici maddesi olarak kalmıştır. XIX. yüzyıl sonlarına doğru kauçuk toplama işi B. ya önemli kazanç sağlamış çeyrek yüzyıl kadar bir zaman istihsal yılda 3 500 tona yükselmiş, fakat kauçuk bölgesinin bir kısmının Brezilyaya geçmesi üzerine istihsal azalmıştır. B. nın Beni ve Madre de Dios bölgelerinden elde edilen çok iyi cins kauçuklar, plântaj memleketlerinin şiddetli yarışmasına karşılık yine de değerinden kaybetmemiştir.

Altiplano'da sıcak memleket meyvaları 3 000 m, buğday 3 800 m, patates ve arpa ise 4 000 m yüksekliğe kadar yetişmektedir. Buğday, un, pirinç, şeker dışarıdan satın alınmaktadır. Orta bölgede ancak sulama ile mahsul yetiştirilir.

B. nın yüksek yerlerinde oturanlar için en faydalı hayvan lama'dır. Lama'nın sütünden, etinden, yününden faydalanıldığı gibi yük hayvanı olarak da kullanılır. Bu hayvan, 50 kilo yükü, günde 25 km mesafeye götürebilir. Alpaka (b. bk.) nın da yün (en başta halıcılıkta) ve etinden faydalanılır. B. da 2 milyon kadar lama ve alpaka vardır. İnce vicuña (b. bk.) yünlerinden ise kıymetli battaniyeler ve kumaş dokunur. B. nın 5 600 m yüksekliklerine kadar olan kuytu yerlerinde lama, alpaka ve küçük boylu atlar beslenir. B. nın çukur ovalarında çok sayıda (tahmin olunduğuna göre 250 000 kadar) yaban öküzü başıboş dolaşmaktadır. B. da çeşitli hayvanların sayısı 11 000 000 başı geçmektedir.

B. da yakacak ve kömürü pahalı olarak dışarıdan getirtme zarureti, ulaştırma zorluğu yüzünden endüstri gelişmemiştir. Hemen bütün endüstri (kumaş, şapka, deri, sabun, çimento, kâğıt içkiler, mum fabrikaları) La Paz ve çevresinde toplanmıştır Endüstri, memleketin iç ihtiyacını bile karşılıyamamakta, fabrika malları başka memleketlerden satın alınmaktadır. İç ticaret oldukça canlıdır. B. nın yıllık ihracatı (1939) 117 milyon, ithalâtı 66 milyon boliviano (42 boliviano 1 dolar eder) kadardır.

Ulaştırma: B. da taşın işleri gelişmemiştir. Yollar azdır. Başlıca şehirleri birbirine bağlıyan demiryolları, Şilinin Arica ve Antofagasta, Peru'nun Mollendo limanlarına ve Arjantin demiryollarına bağlanmıştır. Doğudaki çukur ovalarda bugün de hemen yalnız ırmak yollarından faydalanılmaktadır. Son zamanlarda uçak seferleri de önemli yer tutmağa başlamıştır. Titicaca gölünde vapur işler. Maden yerlerine uzanan dar hatlar, güçlükle yapılmıştır (bir tanesi La Paz'dan başlayıp 4 650 m yüksekliğindeki boyundan geçerek Unduavi madenlerine ulaşmıştır). Andların doğu yamacında otomobil yolu yapılmıştır. Bugün B. da geniş ölçülü yol projeleri vardır ki, bunlardan biri Santos-Corumba-Santa Cruz-La Paz-Arica karaaşırı demiryolu (Atlantik'i Pasifik'e bağlıyan ana demiryollarından biri) dur.

Anayasa: Senatörlerden ve mebuslardan toplanan bir anayasa meclisi, 1938 de B. için yeni bir anayasa kabul etmiş; fakat 1939 da iktidara gelen Cumhurreisi Busch, bunun tatbikını geri bırakmıştır. Son olarak 1945 te kabul edilen yeni anayasaya göre B., cumhuriyetle idare olunmaktadır. Yasama organı Millî Kongre adını taşıyan Mebuslar Meclisi ile Senatodan meydana gelir. Millî Kongrenin harb açmak, barış imzalamak bütçeyi, antlaşmaları tasdik etmek gibi yetkileri vardır.

Mebuslar meclisi üyelerini, halk, doğrudan doğruya dört yıl için seçer. Fakat meclis üyelerinin yarısı iki yılda bir yeniden seçilir. Senato her vilâyetten seçilen üçer senatörden kurulur. Senatörler altı yıl için seçilir, fakat üyelerin üçte birinin seçimi, her iki yılda bir yenilenir. Yürütme organını cumhurreisi ve vekiller temsil ederler. Cumhurreisi, dört yıllık bir devre için seçilir. Kongrenin fevkalâde toplantılara çağrılması, kanunların tatbikı, dış siyasetin tesbiti, yabancı devletlerle münasebetleri düzenle-

Bolivya'da Llallagua'daki kalay maden ocağı

me, hep yürütme organının yetkilerindendir. Siyasi suçlar için af ilân etmek, Kongreye yıllık işleri bildirmek, cumhuriyet rejimini anayasa gereğince her türlü tehlikeden uzak tutmak, cumhurreisine düşen işlerdir. Cumhurreisi, bütün kararlarını ilgili vekilin imzası altında verir. Vekiller, cumhurreisi ile birlikte memleketin idaresinden Kongreye karşı sorumludur Anayasanın bu kısmı değiştirilebilir. Değişiklik, her iki meclisin üçte iki çoğunluğunca kabul edilmiş bir kanun ile yapılır.

Arma ve bayrak: B. armasının esasını, ortasında bulunan beyzi ve çerçeveli bir kalkan teşkil eder. Çerçevenin üst kısmı altınrenginde, alt kısmı da mavidir; altınrengi kısımda, kırmızı harflerle Bolivia yazılmış, mavi kısımda da, memleketin idare bölümleri sayısına göre dokuz aded sarı yıldız sıralanmıştır. Kalkanın ortasında bir manzara görülür: ön plânda, kahverengi bir deve keçisi (alpaca) ile bir pisang ağacının yanına dikine konmuş bir ekin demeti; ikinci plânda, bir tepe ve üstünde bir kilise; arka plânda, karla örtülü Potosı dağı, solunda da ışınlı bir güneş resmi. Bu kalkanın tepesinde, defne ve koka dalları arasında sola doğru uçmağa hazır bir kondor vardır. Süs olarak, kalkanın iki tarafına, uçları bir araya toplanmış, tepeleri mızraklı üçer bayrak, silâhlar üst yanlarına bir hürriyet başlığı ile bir liktor baltası, alt yanlarına da birer top konmuştur.

Bolivya arması

Bolivya millî marşının başlangıcı

B., Simón Bolívar'ın adını taşıdığı halde, Kolombiya, Ekvador ve Venezuela'ya uymıyarak, Bolivar bayrağı (ufkî: sarı, mavi, kırmızı) nı kabul etmemiştir. B. bayrağı, yine ufkî üç yoldan ibaret olmak üzere, kırmızı, sarı ve yeşildir; bunlar yukarıdan aşağıya sıra ile. memleketin servet kaynağı olan hayvanı, madeni ve bitkiyi temsil eder. Harb bayrağının ortasına, yani sarı kısma, B. arması konmuştur; bk. BAYRAK, levha 2.

DİL. B. da resmî dil İspanyolcadır. Bunda, Amerikan İspanyolcasının bütün hususiyetleri görülür. Amerika yerlileri dilleri bakımından B. çok karışık bir bölgedir. Orta batıda, Titicaca ve Poopó göllerinden ve hükümet merkezi olan La Paz'dan, Peru ve Şili sınırı boyunca güneye doğru sarkan bir bölgede, Güney Amerikanın Columbus-öncesi yüksek medeniyet dillerinden olan Aymara ve bunun güneyindeki Quechua (Keçua), Perudan taşarak burada da yaşamaktadır. Güney Amerikadaki büyük dil ailelerinden ufak tefek temsilciler bulunmakla beraber, B. da daha çok, hiçbir aileye bağlanamıyan küçük müstakil diller yer almıştır. Umumi hatlarla, tablo şöyledir: Kuzeybatıdaki Pando (eskiden: Territorio de Colonias) bölümünde, müstakil dillerden Araona, Tacana, Cayubaba, Leno, Mosetena; Pano ailesinden Chacobo; Aravak ailesinden de Moxo ile Baure; kuzeydoğudaki El Beni bölümünde, Aravak ailesinden Paunaca; Tupi-Guarani ailesinden Siriόno ile Cuarato; batıdaki La Paz bölümünde, Quechua-Aymara ailesinden aynı adları taşıyan diller; müstakil dillerden Yuracáre; Aravak ailesinden Puquina (Titicaca etrafında); merkezdeki Cochabamba bölümünde, Tupi-Guarani ailesinden Chiriguano; merkez doğudaki Santa Cruz bölümünde, müstakil dillerden Chiquito, Samucu, Guató; güneybatıdaki Chuquisaca, Tarija, Potosí ve Oruro bölümlerinde (kısmen, şimdi Paraguay'a bırakılmış olan El Chaco bölümüne taşarak), Aymara ve Quechua dillerinden başka, Aravak ailesinden Puquina (Poopó gölü etrafında); Mataco-Mataguayo ailesinden Chorote, Mataco, Mataguayo; Mascoi ailesinden Guaná; Guaycurú ailesinden de Pilagá. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ. B. da Quechua dili 1 000 000, Aymara da 50 000 kişi tarafından konuşulmaktadır.

Tarih: *Fetih ve sömürgeleme*: B. nın büyük bir kısmı İnka (Inca) kırallığına bağlıydı. Pizarro, Peru'yu kısa zamanda fethettikten (1532) sonra, İnka'lar İmparatorluğunun çeşitli illeri İspanyollar eline geçmiştir. Pizarro'nun arkadaşı, yardımcısı Pedro Anzurez, And'lar bölgesinde yaşıyan Charca'ları yenerek, eski bir şehir olan Chuquisaca yakınında kurduğu yeni şehre Ciudad de los Reyes (Kırallar şehri) adını vermiştir. Bundan başka sırasiyle Potosí, La Paz, Santa Cruz, Cochabamba, Tarija ve Oruro şehirleri de kurularak memlekete yüksek Peru (Alto Perú) adı verilmişse de, çok defa Audiencia de Charcas adı ile de anılmıştır. Önceleri Lima'ya bağlı olan Yüksek Peru, 1776 da kurulan Buenos Aires Kıral naipliğine katılmıştır. İspanyol idaresi altında, bu il, oldukça rahat yaşamış, 1780 de, İnkaların bir torunu Tupac-Amaru'nun hazırladığı ayaklanma kolayca bastırılmıştır. İspanya, B. ya, daha çok, kıymetli bir maden kaynağı gözü ile bakmıştır. Meşhur Potosí dağı XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, yılda ortalama 300 000 kilo gümüş vermiştir.

İlk kültürler: Hemen M. Ö. başlıyan bir tarihten X. ve XIII. yüzyıllara kadar uzanan bir devrede, Tiahuanaco (Titicaca gölünün doğusunda bulunan bir yer) adını taşıyan bir kültür hüküm sürmüştür. Tiahuanaco'da hâlâ ihtişamlı yıkıntılar görülmektedir. Ziraat, sulama, dokuma ile beraber madenlerin de kullanılması bilinen bu kültürün hiyeroglifli bir yazı sistemi de çok yaygın bir halde idi. Bazı yazarlar bu kültürü. Aymara'ların eseri sanmaktadır. Sonradan Quichua'lar Aymara'ları yenip idareleri altına almışlardır. Başka yazarlara göre bu kültür, doğrudan doğruya Quichua'ların eseridir. Sonradan, bir avcı ve çoban kavmi olan Aymara veya Colla'lar, bunları asıl memleketlerinden kovmuşlardır. Bununla beraber, ileri bir kültürü olan Inkaların idaresinde toplanmış Quichua'lar, X. ve XIII. yüzyıllar arasında, kuvvetli bir teşkilât kurarak, kendisine Güneşin oğlu süsünü veren Manco-Capac'ın önderliği altında, kudretli bir imparatorluk meydana getirmişlerdir. Bu imparatorluk bütün Peru'ya hâkim olduğu gibi, Aymara'ları da boyunduruğu altına almış ve kuzeyde Quito'ya güneyde de Arjantindeki Tucuman'a, Kuzey Şili'ye kadar yayılmıştır.

Bağımsızlık: XIX yüzyıl başlarında İspanyada geçen olaylar. Yüksek Peru'da büyük bir tepki yaratmış ve Chuqisaca'da, ilk ayaklanma çıkmıştır (1809). Bir ihtilâlcı

Junta (meclis) La Paz'a yerleşmiş, Peru kıral naibi Abascal, Arjantinlilerin gayretini boşa çıkarmıştır. 1814 te Cuzco'da çıkan bir ihtilâl de bastırılmıştır. İspanyollar, vatan severleri ezecek gibi görünürken, 1814 te San-Martin, büyük bir cesaretle And'ları aşmış, Chacabuco'da İspanyolları yenmiştir. Böylece Bolívar'la vekili Sucre, 1824 te Ayacucho zaferi ile memleketi İspanyolların elinden kurtarmışlardır. 1825 te Bolívar, Yüksek Peru Cumhuriyetini kurmuş, bu devlet de onun adına göre B. adını almıştır. Bolívar, 1826 ya kadar Bolivya'yı cumhurreisi olarak idare etmiş, yerine geçen Sucre, 1828 de çekilmek zorunda kalmıştır. Birkaç yıl süren karışıklıklardan sonra, Santa Cruz, memleketi barışa kavuşturmuştur. 1836 da B. ile Peru'yu bir federasyon haline getirmek isteyince, Şili, B. ya harb ilân etmiş, 1839 da Santa Cruz Yungay'da yenilmiştir. Bundan sonraki devre uzun bir karışıklık devresidir. Bollivian Ingavi de 1841 de Peruvyalıların istilâ teşebbüsüne engel olmuştur. 1876 da, Daza'nın cumhurreisliğinde, Şili ile. Atacama güherçile ocakları yüzünden bir anlaşmazlık çıkmış; bu uzun bir harbe sebebolmuştur. Şilililer, B. ve Peru'nun müttefik ordularını ezmiş; B. da 1884 te Atacama ve Antofagasta illeriyle denize çıkış yerini kaybetmiştir. Bundan sonra oldukça sakin bir devre başlamış, Ancak 1929 dan sonra Chaco bölgesini tamamiyle ele geçirmek için B. da bir istek uyanmıştır. Bu bölge, öteden beri Paraguay ile B. arasında bir anlaşmazlık konusu idi. Bu ana kadar oturulmıyan ve kaynaklarından faydalanılmıyan bu bölgede son zamanlarda petrol bulunmuştur.

B. , Paraguay nehrini aşarak denize çıkmak maksadiyle Paraguay'la harbe girişmiş, Chaco Harbi (1932-1935) nde orduları, öldürücü Chaco ıkliminden dolayı büyük kayıplara uğramış, askerî hareketler ulaştırma güçlükleri yüzünden gecıkmiştir. 12 Haziran 1935 te bir mütareke, 21 Temmuz 1938 de Buenos Aires'te bir barış antlaşması imzalanmış, Chaco'nun en büyük kısmı (150 000 km² toprak) Paraguay'a verilmiş, B. ise ancak Paraguay nehrinde bir küçük çıkış yolu elde etmiştir. Mütarekeden sonra, iktisadi güçlükler baş göstermiş, Mayıs 1936 da iş başına gelen Albay David Toro, devlet sosyalizmine dayanan programını tatbik ederek 1937 de Standard Oil Company'yi kamulaştırmak istemişse de, çok kudretli çinko endüstrisi ile çatışınca, Temmuz 1937 de, askerî bir hükümet darbesiyle devrilmiştir. Yerine geçen Yarbay German Busch 1939 Nisanında anayasayı kaldırmıştır. Busch 23 Ağustos 1939 da. söylendiğine göre, kendini öldürmüştür. Yeni cumhurreisi E. Penaranda, anayasayı tekrar yürürlüğe koymuş, İkinci Dünya Harbi sırasında, Temmuz 1941 de Alman elçisini memleketten kovmuş ve Nisan 1943 te Almanya ve İtalyaya harb ilân etmiştir. Aralık 1943 te yeni bir askerî ihtilâlle cumhurreisi olan binbaşı G. Villaroel, hoyratlığı yüzünden herkeste nefret uyandırmış, Temmuz 1946 da öfkeli bir kalabalığın eliyle asılmıştır. 1947 de E. Herzog cumhurreisliğine seçilmiş, fakat birtakım kargaşalıklarla savaşmak zorunda kalmış, sıhhati de bozulduğundan yerini Ekim 1949 da M. Urriolagoita'ya bırakmıştır. 7 Mayıs 1951 cumhurreisliği seçimini Paz Estenssoro kazanmıştır. Kendisi kapitalizm düşmanı ve yerlilerin taraftarı olup kısaca M. N. R. diye anılan Movimiento Nacional Revolucionario (Millî İhtilâlcı Hareket) nun başkanı idi. 16 Mayıs 1951 de General Ballivian Cumhurreisi Urriolagoitla'yı istifaya zorlıyarak sıkı yönetim ilân etmiş, M. N. R. yu ezmiş ve seçimi bozmuştur. 9 Nisan 1952 de bazı ordu birliklerinin yardımı ile M. N. R. nun idare ettiği başarılı bir ihtilâl sonunda Paz Estenssoro, cumhurreisi olmuş, çinko ocaklarını kamulaştırmış, işçi sendikalarını yeni rejimin dayanağı olarak tanımıştır.

BOLKAR DAĞLARI (Bozoğlan dağları, Bolgar Dağı, Bolkar Dağı, eski kaynaklarda ve bazı yabancı eserlerde Bulgardağ), İç Anadoluyu güneyden çeviren ve Akdeniz ile bu iç bölge arasında yükselen sıradağ. Toros sıradağlarının büyük yaylarından biri olan ve aşağı yukarı kuzeydoğu - güneybatı istikametinde uzanan B. D., kuzeydoğu bölümünü teşkil eden Toros Dağı (dar anlamiyle asıl Toroslar burasıdır) ile birlikte 10 km kadar bir uzunluk gösterir; genişliği ise ortalama bir değerle 10-15 km kadardır; yüzölçümü 1 500 km² ye yaklaşır. B. D. nın kuzeydoğu kenarında, Çakıt suyunun açtığı derin vâdi uzanır. Haydarpaşa - Adana demiryolu ile Ulukışla-Tarsus şosesi buradan geçer. Çakıt vâdisinin 10 km batısında ve B. D. nın güneydoğusunda, dar bir boğaz daha vardır ki, denizden 966 m yüksekliği bulunan ve Külek Boğazı (Gülek Boğazı) adı verilen bu geçit, tarihte «Kilikya Kapısı» (Pylae Ciliciae, Ciliciae Portae, Ciliciae Pylae) adiyle anılır. Bugün buradan Ulukışla - Pozantı - Tarsus şosesi geçmektedir.

Toros kıvrım dağlarının bir bölümü olan ve kütlevi bir görünüşü bulunan B. D. nda 3 000 m yi aşan doruklar geniş yer tutar. Bunlar arasında Kırkpınar dağı (3 240 m), Karayelek dağı (3 095 m) ile Batı ve Orta Torosların en yüksek doruğu olan Medetsiz (3 585 m) vardır. 1 000 m yüksekliğindeki İç Anadolu (Ereğli çevresi) düzlükleriyle 100-200 m yüksekliğindeki Akdeniz kıyıboyu düzlük ve tepelikleri (Mersin, Tarsus çevresi) arasında geniş bir kubbeleşme alanı olan B. D. nın üzerinde, bu doruklardan başka, geniş yüksek düzlükler (2 000 m yüksekliğindeki Dümbelekdüzü gibi) de vardır. Genç kıvrılma ve yükselme yerlerinden biri olan B. D. nın yapısını, Karbon-Perm tabakaları teşkil eder. Bu yapıda kalker ve mermerler önemli yer tutar. Bununla ilgili olarak kalkerlerin çok bulunduğu yerlerde, hususiyle 2 000-2 500 m arasında, karst yerşekillerine (bilhassa çanak biçimindeki dolinler, çıkmazvâdiler,. . .) çok raslanır. Yüksek doruklarda ise buzul aşındırmasından doğan sivri biçimli çıkıntılar ve oyuklar görülür. Buzul devrinde B. D. nın kuzey yamacında (hususiyle Medetsiz ve Aydos dağlarında) büyük buzullar teşekkül etmiş, bunlar vâdiler boyunca 1 700 m aşağılara kadar sarkmışlardır. Bu devirde erimezkar sınırı dağın kuzey yamacında 2 700 m ye, güney yamacında 3 000 m ye inmiştir.

B. D. İç Anadolu bozkırlariyle Akdeniz kıyıboyu makileri arasında bir orman ve yüksekdağ bitkileri alanıdır. Aşağı yukarı 700 m den 1 700 m ye kadar, yer yer orman ve fundalıklarla çalılıklar vardır. 2 000-2 500 m de çayırlıklar çok yer tutar. Buradan daha yukarıda çıplak yahut cılız bitkiler (Alp bitkileri alanı), daha yukarılarda da erimezkarlar (yazın da duran karlar) kuşağına girilir. B. D. nın yüksek yerlerinde yazın davar sürülerinin otladığı birçok yaylalar vardır. Bu yüksek dağlık yer, İç Anadoluya ve Akdenize yönelen akarsuların subölümü alanıdır.

Çakıt boğazından Karaman - Silifke şosesine kadar olan 120 km uzunluğundaki dağlık yerlerde yalnız âdi yollar vardır. Demiryolu B. D. nın 20-25 km kuzeyinden, Silifke-Adana şosesi 35-40 km güneyinden geçer. Bundan ötürü B. D. düzgün yollardan oldukça uzakta kalmış bir alan olarak görülür.

B. D. nın kuzey yamacında talkşist ve serpantinler

arasında zengin maden damarları vardır. Bir kısmı eskiden beri işletilmiş bulunan bu madenlerin başında gümüşlü kurşun gelmekte, bu arada az miktarda altın da bulunmaktadır. Bk. TOROS DAĞLARI.

BOLKARÇAY, Güney Azerbaycanda Mugan bozkırına doğru akan, Aras manzumesinden bir çay. Uzunluğu 90 km; kuru bulunan yatağı yalnız yağış zamanlarında su alır.

BOLLAND, Gerhardus Johan Petrus (1854-1922), Holândalı filozof. Groningen'da doğmuş, Leiden'da ölmüştür. 1896 dan itibaren Leiden'da profesörlük etmiştir. Bir zaman Eduard von Hartmann'ın etkisi altında kalmışsa da daha çok Hegel'in etkisi altındadır. Daha çok «Kavram» ile ilgilenmiştir. Holânda radikal ilâhiyat okulu gibi B. da, İsa'nın tarihî bir şahsiyet olduğunu reddeder. Holândada büyük bir etki yapmıştır. Hegel'i incelemek üzere kurduğu Bolland Genootshap voor Zuivere Rede (B. saf akıl birliği) İkinci Dünya Hardinde kapanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Alte Vernunft und neuer Verstand* (Eski akıl ve yeni anlayış), [1902], *Zuivere Rede en hare Werkelijkheid* (Saf akıl ile bunun hakikati), [1904], *Het Evangelie* (İncil) [1909], Hartmann'la mektupları, 1937 de yayımlanmıştır.

BOLLAND [Fel. *bǫlant*, Fr. *bolã*], **Jan van** (1596-1665; Fr. *Jean Bolland*, Lat. *Bollandus*), Flandra'lı Jesuit hagiolog. Liége yakınında Julémont'da doğmuş. Anvers'te ölmüştür. 1630 da, Jesuit teşkilâtı tarafından *Acta Sanctorum* (b. bk.)u meydana getirip yayımlamağa memur edilmiştir. Bk. BOLLANDİSTLER.

BOLLANDİSTLER (Fr. Bollandistes), *Acta Sanctorum* (b. bk.) u yayımlıyan Jesuitler kurumu. Adını, bu külliyatın ilk beş cildini çıkaran Jesuit Jean Bolland (1596-1665) dan almıştır. Bolland öldükten sonra, yayım işini başka Jesuitler devam ettirmiştir. 1773 te Jesuit tarikatını Papa XIV. Clemens kaldırdığı zaman, *Acta Sanctorum*un 50. cildi yayımlanmıştı. 1837 de Belçika hükümetinin himayesi altında B. kurumu yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Faaliyeti hâlâ devam etmektedir. 1883 ten beri «Analecta Bollandiana» (Bollandist dergisi) adiyle bir dergi de çıkmaktadır.

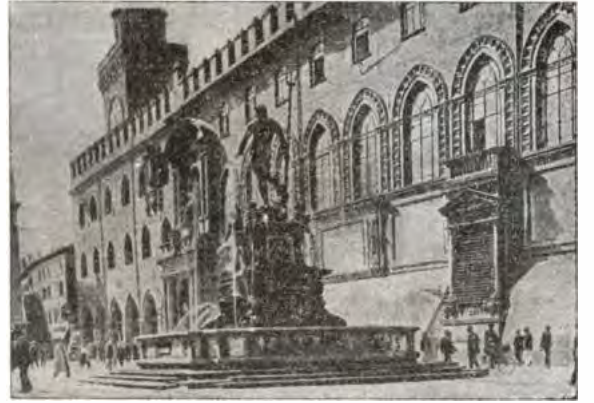
BOLLEA, salepgiller (Orchidaceae) familyasından Kolombiya Andlarında 6 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. 9 cm çapında büyük, güzel çiçekler açan *B. coelestis* türü. süs bitkisi olarak saksılarda yetiştirilmektedir.

BOLLINGER [*bǫlingĭr*], **Otto von** (1843-1909). Alman patologu, Altenkirchen (Rheinpfalz) da doğmuş, Münih'te ölmüştür. Bir müddet Zürich'te profesörlük ettikten sonra, 1874 te Münih üniversitesi ve baytarlık okuluna çağırılmış ve 1880 de orada ordinaryus olmuştur. En çok çalıştığı konular şunlardır: şarbon, tüberkuloz, aktinomikoz, etle zehirlenmeler ve hayvani zehirler tesiriyle vücutta hasıl olan enfeksiyonlar. Frank ile birlikte 1875 ten itibaren «Deutsche Zeitschrift für Tiermedizin» (Alman Baytarlık dergisi) i çıkarmıştır.

BOLO PAŞA (asıl adı: Paul Bolo; ölm 1918) Fransız maceracısı. Hint denizindeki Réunion adasında doğmuştur. Çocukluğundan beri hayatını hilelerle kazanmıştır. Birkaç işe girmişse de, başarı sağlayamamıştır. 1905 te, evvelce evli olmasına rağmen, zengin bir dul ile evlenerek Pariste bir zaman lüks şekilde yaşamıştır. Bir hileli para işi neticesinde hapsedilmiştir. 1914 te, Hîdive malî plânlar teklif ederek Hîdiv tarafından «paşa» ünvaniyle taltif olunmuştur. Birinci Dünya Harbinde ihanetle suçlandırılmıştır. 1915-1916 yıllarında Amerikada dolaşmış ve bu senelerde Alman kaynaklarından 300 000 sterlin almıştır. Almanya ile Fransa arasında bir ayrı barış vücuda getirip Almanyanın İngiltereye taarruza geçebilmesi için Fransız basınına tesir ettiği ileri sürülmüştür. Yargılanarak ölüme mahkûm edilmiş ve 17 Nisan 1918 de Vincennes'de kurşuna dizilmiştir.

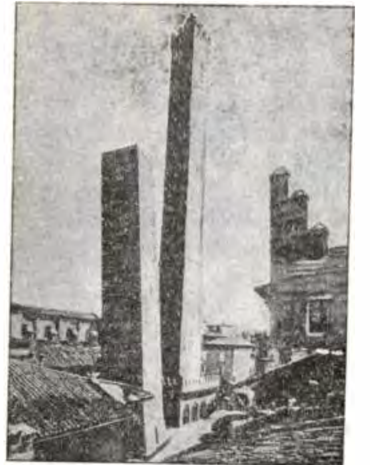
Bu türlü hareketlere B. P. adiyle ilgili olarak Boloculuk (Boloisme) denmiştr.

BOLOGNA [*bolǫñña*]: 1. İtalyada Emilia yöresinde, Apenninlerin kuzey yamaç ve eteklerinde yönetim bölümü. Yüzölçümü 3 702 km², nüfusu 750 000 (1950).

Bologna'da Halk sarayı (Palazzo Publico)

2. B. yönetim bölümünün merkezi olan çok eski bir şehir. Apenninlerin kuzey eteğindedir. Denizden yüksekliği 55 m, nüfusu 348 600 (1950). Memleketin hem iktisat, hem kültür hayatı üzerinde pek büyük bir rol oynamış merkezlerden biri olan bu şehir, kuzeyden Florensa'ya, Romaya, Brindisi'ye giden yolların kavşak noktasıdır. Yeni yapılan B., Florensa yolunun (Direttissima) Apennin dağları altından geçtiği nokta, eski yolun geçtiği noktanın doğusunda bulunur. 1119 da kurulmuş olan B. üniversitesi, İtalya ve Avrupanın en eski üniversitesidir. XIII. yüzyılda, yani en parlak zamanında, hukuk okulu olarak eşsiz bir şöhreti vardı(Bononia docet = B. öğretir); bugün de en iyi üniversitelerden biridir (1948 de 11 000 öğrenci vardı). Ayrıca veteriner, ziraat, mühendislik, endüstri kimyası. güzel sanatlar, zanaat ve musiki okulları, bir de papaz semineri vardır. Böylece B., taşıdığı *ladotta* (bilgin) sanını gerçekten hak etmiştir. Pınakotek (resim müzesi) inde Raffaello'nun «Santa Cecilia» sı ve B. okulunun bazı eserleri bulunur.

Bologna'da Garisenda ve Asinelli kuleleri

Tarih: Etrüskler zamanında B., Felsina adiyle en önemli şehirler arasında idi. Sonradan Bononia adını alarak Romalıların bir askerî sömürgesi olmuştur. Merkezi, tipik Roma ordugâhı (castrum) şeklindedir. VI. yüzyıldan itibaren B., Bizanslıların Ravenna Eksarklığı içine sokulmuş, sonra Langobard'lar kırallığına katılmıştır. 1167 de Lombard şehirler topluluğuna girmiştir. 1249 da B. lılar İmparator II. Friedrich'in oğlu Enzio'yu esir ederek hayatının sonuna kadar (1272) hapiste tutmuşlardır. 1278 de kopan bir iç çatışma yüzünden şehir Papalığın eline düşmüştür. Bununla beraber uzun zaman asılzade sülâleleri, şehirde iktidarı ellerinde tutmuşlardır (XV. yüzyıl Bentivoglio'lar gibi). Romalılardan kalma Via Aemilia'dan ayrılan eski yollar, Ortaçağdan kalma varoşları yelpaze gibi kesmektedir. Bu varoşlar etrafında uzunca bir altıgen şeklinde, XIV. yüzyıldan kalma 12 kapılı surlar vardır. Bu varoşların sokakları, daha eski (1000 yılına doğru) istihkâmların yerlerini göstermektedir. Şehrin merkezindeki Piazza Vittorio Emanuele meydanında güzel saraylar, 1390 da başlanan San Petronio gotik kilisesi görülür. Buraya yakın Piazza Nettuno'da Giovanni da Bologna'nın Neptunus havuzu vardır. Sokakların çoğunda tuğladan evlerle sütunlu kemerler(arcade), çeşitli devirlerden kalma saraylar(bu arada gotik üslûpta yapılmış Mercanzia), birçok eski kiliseler (San Sepolcro, XI. yüzyıl), XII. yüzyıldan kalma eğri kuleler (Asinelli, 98 m ve Garisenda 48 m) bulunur. Ancak 1506 da Papa II. Iulius, B. yı Papalığa katmıştır. V. Karl'ın 1530 da B. da taç giymesi, İtalyan topraklarında yapılan son taç giyme törenidir.

1547 - 1548 de Trento Konsili B. da toplanmıştır. Carracci'ler burada XVI. yüzyılın sonunda bir resim okulu kurmuştur. Reni ile Domenichino bu okuldan çıkmışlardır. B., 1831 - 1832, 1843 ve 1848 ayaklanmalariyle Papalıktan kurtulmağa boşuna çalıştıktan sonra, 1860 ta İtalya Kırallığiyle birleşmiştir. B., eskiden beri canlı olan ticareti yanında çok önemli endüstriler de yaratmıştır. En çok tanınmış satış malları olan pastaları, etleri, sosisleriyle birlikte civarındaki bereketli topraklar, B. ya *la grassa* (semiz) sanını kazandırmıştır. İkinci Dünya Harbinde (1943 - 1945 yıllarında) B., çok zarar görmüştür.

BOLOGNA [*bolọnya*], **Giovanni da, Giambologna,** veya **Jean de Boulogne** (1529-1608), Fransız-İtalyan heykeltıraşı. Dovai'de doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Mons'ta Jacques Dubroeucq'in öğrencisi olarak çalışmış, 1554 veya 1555 te İtalyaya gitmiş, 2 yıl Romada tahsil etmiş ve 1557 den sonra Floransa'da çalışmıştır. Burada, birçok heykeltıraşların (Francavilla, Augsburglu Hans Reichle, Hubert Gerhart, Adriaen de Vries) çalıştığı bir atölye idare etmiştir. İlk Barok'un büyük bronz heykeltıraşları hep öğrencileridir. Gerek bronzdan, gerek mermerden yaptığı heykeller aynı derecede mükemmel olup bunlara, Manierizm sanat teorisi icabı, her yönden bakılabilir. Başlıca eserleri şunlardır: Heykeller: bronzdan «Uçan Mercurius», «Sabin kadınlarının kaçırılması», «Kentauros'u öldüren Herakles»; çeşmeler:«Neptunus çeşmesi» Bolonga, Çarşı meydanında; «Adacık çeşmesi» Floransa, Boboli bahçelerinde; «Venus çeşmesi», aynı bahçenin mağarasında atlı heykelleri: I-Çosimo ve bronzdan küçük hayvan heykelleri, köylü grupları, kuş avcıları.

BOLOGNA HUKUK OKULU (İtal. Scuola [di Giurisprudenza] di Bologna), XII. ve XIII. yüzyıllarda, Roma hukuku öğretiminin yeniden doğmasını ve bu hukukun yaşıyan bir hukuk haline girmesini sağlıyan bir hukuk okulu. Glossatorlar okulu (İtal. Scuola di glossatori) da denir.

Roma İmparatorluğunun siyasi hâkimiyeti sona erdikten sonra da, Roma hukuku, Ortaçağ Avrupasının büyük bir kısmında tatbik edilmiştir. Ancak, önceleri yazılı hukuk olan Roma hukuku, sonraları bu vasfını kaybetmiş ve kullanılagelen bir hukuk şeklinde yaşamağa devam etmiştir. Bu devirlerde Roma hukuku «yedi serbest sanatlar» (septem artes liberales) retorik kurlarında ikinci derecede bir ders olarak okutulmaktaydı.

İlk olarak XI. yüzyılın sonlarına doğru Pepo adında Bolognalı bir hukuk âlimi, Roma hukukunu esaslı bir şekilde ve «serbest sanatlar» okulunun dersleri dışında okutmak istedi ise de, büyük bir başarı kazanamadı. Bir müddet sonra, yine XI. yüzyılın sonlarında, İustinianos kanunlarını kendi kendine uygulamış ve sahasında büyük bir ün kazanmış olan Irnerius (bu isim muhtelif kitaplarda Warnerius, Wernerius, Ganerius şekillerinde de geçer; İtal. Irnerio) adında bir hukukçu, Toscana ve Lombardia'nın büyük bir kısmının metbuu olan Canossa kontesi Matilde'nin teşviki ile, Bologna'da bir hukuk okulu kurmuş ve 1088 de ilk dersini vermiştir. Bologna üniversitesinin nüvesini teşkil eden bu okulda öğretime ölünceye kadar (1125 ile 1137 aralarında) devam eden Irnerius'un ve öğrencilerinin metodu, Roma hukuku neticelerinin nazari olarak, tam bir ilmî görüşle tefsirine dayanmakta idi. B. H. O. nda öğretim, önceleri sadece şifahi idi; sonraları profesörler, metinler üzerindeki tetkiklerinin neticelerini satırlar arasına veya sahife kenarlarına haşiye (Lat. glossa) ler şeklinde yazmağa başladılar. Satırlar arasına yazılan haşiyeler, metindeki zor kelimeleri açıklamak, sahifelerin kenarlarına yazılanlar ise, bahisleri tefsir ve açıklamak maksadiyle yazılırdı. Roma hukukuna ait metinlerin, böylece *glossa*lar vasıtası ile tefsiri neticesinde, bu hukukçulara *glossator* ve mümessili oldukları mektebe de «Glossatorlar Okulu» adı verildi.

İki yüz yıla vakın bir zaman içinde yaptıkları öğretimle Roma hukukunun Avrupaya tekrar yayılmasını sağlıyan ve böylelikle modern hukuk ilminin gelişmesinde çok mühim bir rol oynamış bulunan bu okulun Irnerius'tan sonraki en mühim mümessilleri şunlardır: «dört doktor» (Lat. quattuor doctores) adı ile tanınan Bulgarus, Martinus Gosia, Jacobus Hugolinus ve daha sonraları gelen Placentinus (ölm. 1192), Azo (veye Azzo Azzone, Azolenus; ölm. 1230) ve Accursius (ölm. 1258 veya 1260). Bilhassa Accursius B. H. O. nun kuruluşundan kendi zamanına kadar muhtelif profesörler tarafından yazılmış haşiyeleri *Büyük glossa* (Lat. Glossa magna) adlı bir eserde toplıyarak ün kazanmıştır.

Muhtelif Avrupa şehirlerinin hukuk okullarındaki öğretim üzerinde etkileri olan B. H. O., hukuk ilminin gelişmesinde de pek önemli bir rol oynamıştır. Ancak glossatorlar, Roma hukuk metinlerinin kaleme alındığı devirler hakkında yeter derecede tarihî ve sosyal bilgilere sahibolmadıkları için, tefsir ettikleri metinlerin gerçek mânalarını anlamamışlar ve bundan dolayı eski haşiyelere de haşiyeler yapılmıştır.

Eski glossatorların haşiyelerine haşiye yazılması bilhassa XIII. yüzyılın ortalarından başlar. Bu devirdeki glossatorlar, ilmî bakımdan zayıf idiler ve bu zaaflarını

birçok iktibaslarla örtmeğe çalışıyorlardı. Diğer taraftan üniversite dışındaki halk hayatına karışmaları, gündelik tartışma ve dedikodulara faal bir şekilde katılmaları mânevi otoritelerini de sarsmıştı. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Bologna üniversitesindeki profesörler, talebelerin verdikleri ücret yerine şehirce tesbit edilip ödenen sabit ücretler almağa başladılar; böylelikle üniversite, belediyenin hâkimiyeti altına girdi. Bunun neticesinde, belediye, öğretim meselelerini ilmin icaplarına ve şahısların kabiliyetlerine bakmaksızın tanzime yeltendi. Parti zihniyeti ile hareketin üniversiteye girmesi gittikçe itibarı sarsılmakta olan üniversite için öldürücü bir darbe oldu ve ancak Bolognalıların, hattâ sadece ufak bir grupa mensup şahısların profesör olabilecekleri kabul edildi. Bu hal kıymetli profesörlerin başka şehirlere, başka üniversitelere yerleşmelerine sebeboldu. Bir zamanlar Avrupanın en meşhur üniversitesi olan, hukuk ilminde bir okul yaratmış bulunan Bologna üniversitesi yavaş yavaş itibarını kaybetti

Üniversitede buna muvazi olarak Glossatorlar Okulu da tamamen zayıflamış ve bu zaafın neticesi olarak, XIV. yüzyılda Bartolus'un pratik gayelere dayanan mektebi kurulmuştur. Avrupa hukuk âlemi XIV. - XVI. yüzyıllarda, bu mektebin etkileri altında kaldı. B. H. O. nun eseri ise ancak XVI. yüzyılda tarihçi mektep tarafından tekrar ele alındı (bk. POSTGLASSATORLAR OKULU).

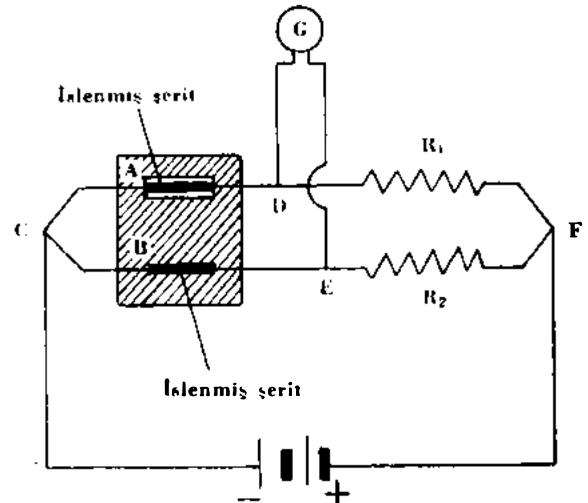
BOLOGNA [*bolọnya*] **RESİM OKULU**, ressam Carracci kardeşlerin (Lodovico 1555 - 1619; Agostino 1557 - 1602; Annibale 1560 - 1609) 1585 te kurdukları akademi (güzel sanatlar okulu). Carracci kardeşler, Michelangelo'nun ölümünden sonra başlıyarak XVII. yüzyıla kadar, taklitçiliğe, gösterişe fazla yer veren İtalyan resim sanatında başgösteren gerilemeyi durdurmak için bu okulu kurmuşlardır. XVI. yüzyılda II. Iulius ve X. Leo'yu örnek alan Bologna'lı papa XII. Gregorius da sanatçıları himaye ederek sanatın kalkınmasına çalışmıştır. Böylece Venedik sanatının parlak devirlerinden kalan izler, İtalyan resminde henüz silinmemiş olmakla beraber, Floransa ve Venedik sanatı, yerini B. R. O. na bırakmıştır. Fakat, Siena'lı, Umbria'lı, Floransalı ve Venedikli büyük ressamların kendi devirlerinde resme getirdikleri yenilikleri ve araştırıcı gayretleri, bu okula bağlı ressamların eserlerinde aramak boşunadır. Ressam Carracci kardeşlerin bir ilim ve sanat ocağı olan akademisi, daha önce Anvers'li Denys Calvaert (1540-1619) in, Michelangelo ve Correggio çığırını taklideden okuluna karşı durmuştur. Carracci kardeşlerin prensip olarak ele aldığı fikir, sanatı seçmeciliğe (éclectisme) götürmüştür. Her ressamın, her okulun fikir ve sanat özelliklerinden seçmeler yaparak bir sanat meydana getirmeye, Raffaello ve Michelangelo'nun desenlerini, kompozisyonlarını, Tiziano ve Correggio'nun renklerini örnek alarak İtalyan resminde başlıyan gerilemeyi önlemeye çalışmışlardır.

Carracci'lerin seçmeci akademizmine karşı tabiatçı (naturaliste) bir tepki başgöstermiştir. Fakat bu hareket, aydınlık, neşeli ve huzur verici bir tabiata dönüşten çok, gözü yoran ışıkların, siyah ve koyu renklerin üstün geldiği bir dehşet havası içinde sert bir ifade taşıyan eserlerle göze çarpar.

BOLOGNE [*bolọñ*], **Jean** (1529 - 1608), Flaman heykeltıraşı. Douai'de doğmuş, Floransada ölmüştür. Flandra'da doğmuş olmakla beraber, sanatı bakımından Floransa mektebine girer. 1558 de heykelci olarak Medici'lerin sarayına alınmış, kuvvetli eserler meydana getirmiştir. Bunlardan, «Mercurius» (tunç), «Muzaffer Floransa» (Floransada Palazzo Vecchio [eski saray] için yapılmış heybetli heykel), «Sabin kadınlarının kaçırılışı», «Renommée» adlı tunç heykeli (Louvre müzesi) vardır. XVII. yüzyılın başında, sanatının Fransız, Alman ve Flaman heykelciliği üzerinde büyük tesirleri olmuştur.

BOLOMANSİ (Fr. Bolomancie, Yun. *bolomanteia*; *bolos* = ok, *manteia* = fal), en çok eski Doğu milletlerince kullanılan bir ok falı. Bir sefere çıkmadan önce, taarruz olunacak şehirlerin adları birkaç ok üzerine yazılarak bir gedeleçte karıştırılır ve birer birer çekilirdi: askerî hareketlerin sırası böylece belirtilmiş olurdu. Bir adamın falına bakmak için yalnız üç ok kullanılır, birine «evet», ikincisine «hayır» sözleri yapıştırılır, üçüncüsü ise yazısız kalırdı. İlk olarak yazısız ok çıkınca, ruhların cevap vermek istemediği kabul edilirdi. Bazı İslâm milletleri *el ezlâm* adı altında bugün de bu falı kullanır. Türk falı (*tölge*)nda B. ye raslanmamıştır.

BOLOMETRE (Bolomètre, Yun. *bolē* = atış; ışıma, *metron* = ölçü), bir cins dirençli termometre olup milyonda bir dereceye kadar sıcaklık değişimlerini gösterebilen ve kırmızı ötesi ışınımların incelenmesinde, ışıma enerjisinin ölçülmesinde kullanılan bir alet. Langley'in bulduğu B. nin esas kısmı işlenmiş bir plâtin şerittir. Bu plâtin şerit ısınacak olursa, elektrik direnci artar; direncin artışı ısınma derecesinin lineer bir fonksiyonudur. Direnç değişimleri ölçülerek ısınma derecesi hesaplanabilir. Işınımlar tesiriyle plâtin şeridin elektrik direncinin artma miktarı, Weatstone köprüsü metodu (b. bk.) ile ölçülür (bk.

Işıma şiddetini ölçmeğe yarıyan bolometre

şekil). Bunun için, köprünün bir kolu üzerine isli plâtin şeridi (A), üzerine ışınımlar düşecek tarzda yerleştirilir; köprünün diğer bir kolu üzerine de, tamamiyle birinci şeridin aynı olan ikinci bir B şeridi konur. B şeridi üzerine ışınımlar düşemez. Köprünün diğer kısımları (üreteç, duyar galvanometre) şekilde gösterilmiştir. Önce dengeye getirilmiş olan köprüde, A şeridinin sıcaklığı yükselince direnci de artar ve galvanometrede bir sapma görülür; plâtin şeridin direncindeki bu artmadan onun sıcaklık yükselmesine geçilir ve isli yüzeyin her cm^2 sinin, meselâ, güneşten aldığı enerji hesabedilebilir.

BOLOŃAN, Malezya-Polinezya dillerinin İndonezya bölümüne giren ve Borneo (Kalimantan) adasının içlerinde Dayak'lar tarafından konuşulan dillerden Tidoń'un bir lehçesi. Bk. DAYAK ve TİDOŃ.

BOLOR DAĞI: bk. MUSTAG-ATA.

BOLOS, Eskiçağda Bosporos (Boğaziçi) un Rumeli yakasında, Sykai (Karaköy) ile Metopon (Tophane) arasında, Artemis Phosphoros ile Aphrodite Praeia mâbetlerinin bulunduğu yer.

BOLOVEN'LER, Çin Hindi'nin yerli halkından olup yayla ve dağlık bölgelere dağılmış olan (vahşiler diye maruf) Moi'lerin bir kabîlesi. Kısa boylu (1,57 m) ve uzun kafalı (dolikosefal karin 97,00) dırlar. Ciltleri yanık beyaz veya kırmızımtırak, saçları kıvırcıktır.

BOLSEC [*bolsẹk*]. **Jerôme Hermès** (ölm. 1585), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, Lyon'da ölmüştür. Ferrara (İtalya) düşesinin saray rahibi olan B., Protestanlığı kabul ederek Cenevreye yerleşmişse de mutlak kadercilik akidesine karşı koyduğu için Calvin ile arası açılmış, bir müddet hapsedilmiş, sonra da sürülmüştür (1551). Bunun üzerine Katolik dinine dönmüş ve hekimlik yapmak üzere Autun'e gitmiştir. *Histoire de Jean Calvin* (J. C. tarihi) [1577] ve *Histoire de Théodore de Bèze* (Th. B. tarihi) [1580] adlı eserleri, kaynak değeri olmıyan hicviyelerdir.

BOLSẸNA, İtalyada Romanın 100 km kadar kuzeyinde bir krater gölü. Deniz yüzeyinden yüksekliği 305 m, yüzölçümü 115 km², derinliği 146 m dir. Gölün biçimi bir daireyi andırır. En uzun yeri 16 km dir. Balığı boldur. Denize Marta ırmağiyle bağlıdır. Ortasında iki ada vardır.

BOLSÓN DE MAPIMİ [*bolsǫn de mapimi*], Kuzey Meksika yüksekelinde tuzlu göllerin bulunduğu büyük bir çöl. Kapalı bir havzadır. Denizden yüksekliği 1100-1200 m. Her mevsimde akışlı olan Nazas nehri boyundaki Torreón çevresi Meksikanın en önemli pamuk alanıdır.

BOLSWERT [*bǫlsvırt*], **Boëtius van** (1580?-1634), Holândalı bakır hakkâki. Boslward'da doğmuş, Anvers'te ölmüştür. Nicolaes de Bruyn'ün talebesi olduğu sanılır. Winterkönig (yani Pfalz [Palatinat]lı Kurfürst V. Friedrich)in ve karısının, Nassau'lu kont Ludwig'in, M. I. Mierevelt'e göre, resimlerini (1615-1616), Oranje prensinin tören yatağına yatmış olarak resmini (1618), ayrıca Rubens-in bazı resimlerini bakır üzerine kazmıştır. En meşhur eseri Amsterdam Borsasını gösteren levhadır.

BOLSWERT [*bǫlsvırt*], **Schelte van** (1581?-1659), Holândalı bakır hakkâki. Boëtius van B. ın erkek kardeşidir. Bolsward (Friesland) dan Utrecht'e, sonra da Anvers'e giderek orada Rubens'in eserlerini bakır üzerine kazmış ve bu işte şöhret kazanmıştır.

BOLŞEVİZM (Fr. Bolchevisme), Rus Sosyal-Demokrat Partisinin aşırı ihtilâlci grupu tarafından ileri sürülmüş olan ve marksizmin hususi bir gelişmesini teşkil eden bir doktrin.

Rusçada *bolşe* (=daha çok, fazla) kelimesinden üriyen bolşevik ve bolşevizm, Rus Sosyal-Demokrat Partisinin 1903 kongresinde Lenin'in bazı fikirlerine taraftar olanların ekseriyeti sağlamaları üzerine kullanılmağa başlanmıştır. Aynı kongrede V. İ. Lenin (=Ulyanov)e muhalif olduklarından ekalliyette kalanlara, Rusça *meńşe* (=daha küçük, daha az) kelimesinden üriyen menşevik ismi verilmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Rusyadaki siyasi partiler: Bu devirde Rusyada çarların idaresine karşı beliren muhalefet hareketlerini üç ana grup halinde toplamak mümkündür:

1. Liberal burjuvazi: Bu grup mensupları anayasada bazı demokratik değişiklikler yapılmasını ve feodaliteden kalma müesseselerin tasfiye edilerek Rusyanın Batı Avrupa demokrasilerine benzer bir idare tarzına kavuşmasını gaye edinmişlerdi.

2. Halkçılar: Bunlar, çar idaresine karşı toprak aristokrasisini ve köylerin komünal müesseselerini -mir esasını- savunuyorlardı ve Rus kurtuluşunun bir köylü ihtilâli neticesinde mümkün olacağına inanıyorlardı.

3. Marksistler: Bunlar Rusyada gelişmekte olan kapitalizmin memleketi sanayileştirerek modern bir hale getireceği ve böylelikle maddi kalkınmanın tahakkuk edeceği kanaatinde idiler. Marksistlere göre, sosyalist amaclara (bk. SOSYALİZM) erişmek, kapitalizmin gelişmesiyle vukua gelen sanayileşmeden doğacak ve hürriyet mücadelesinde mühim bir rol oynayacak olan endüstri proletaryasının faaliyetleri ile mümkün olacaktır. Bu gruptaki çeşitli partilerin en kuvvetlilerinden birisi olan Sosyal-Demokrat Partinin gelişmesi, gerek B. in ve gerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde yürümekte olan rejimin menşeini teşkil eder.

Rus Sosyal-Demokrat Partisi (Rus. Rossiyskaya Sotsial-demokratiçeskaya Raboçaya Partiya): Zengin ve asîl bir çiftçi ailesine mensup olan G. V. Plehanov, gençliğinde halkçıların faaliyetlerine iştirak ettiği için çarlık hükümetince takibedilmiş ve bundan kurtulmak üzere kaçtığı Avrupada sosyal-demokrat fikirleri benimsemişti. Plehanov, 1883 senesinde P. B. Aksel'rod, Vera İ. Zasuliç ve daha birkaç arkadaşı ile birlikte «İşin kurtarılması birliği» adı altında birlik kurdu. Böylelikle, Rusyada marksizmin yayılmasında büyük bir etkisi olacak ve «Rus sosyalizminin babası» unvanını kazanacak olan Plehanov, Rus Sosyal-Demokrat Partisinin temellerini atmış oldu.

Plehanov, halkçılara şiddetle hücum etmekle beraber, kendisini onların bazı fikirlerinden tamamen sıyıramamış ve köylü sınıfının mir teşkilâtı sayesinde ihtilâl hareketlerinde mühim bir rol oynıyacağı kanaatini, amelelerin kuvvetlenmesi ve teşkilâtlanması yolundaki sosyalist fikirlerle birleştirmeğe çalışmıştı. Esasen «işin kurtarılması birliği» nin teessüsünden 1898 senesine kadar geçen süre, Sosyal-Demokrat Partisi için, emekleme yolunu arama ve teşkilâtının temellerini atma devresi olmuştur. Bu devre içinde parti, halkçıların tesirlerinden sıyrılmış, sanayiin gelişmesi neticesinde sayıları artan ve kuvvetlenen işçiler mahallî komiteler kurarak grevlere başlamıştır. Partinin hayatında büyük roller oynıyacak Lenin, L. B. Krasin, L. Martov (=Yu. O. Tsederbaum) gibi şahıslar, partiye bu devrede iltihak etmişlerdir. Belli başlı şehirlerde birçok sosyal-demokrat işçi kulüpleri kurulmuş ve ihtilâlci münevver tabakanın devam ettiği tetkik ve tartışma grupları faaliyete geçmiştir. Yine bu devre içinde, Polonya ve Litvanya'da kurulmuş olan ve bu parti ile sıkı alâkası bulunan «Yahudi işçiler birliği»nin giriştiği geniş ihtilâlci faaliyetler sayesinde, partinin itibarı yükselmiştir.

Nihayet 1897 senesinde Minsk'te Rus Sosyal-Demokrat Partisinin ilk kongresi toplanmıştır. Bu kongre netice-

sinde parti teşkilâtlanmış ve bir merkez komitesi kurulmuş ise de, takibedilecek metot açık olarak tesbit edilememiştir. Bu hususta kongreye iki ana fikir hâkim olmuştur:

1. Ekonomistler: Struve, Kuskova ve Prokopoviç'ten müteşekkil bir grup, partinin işçi sınıfının daha iyi iş şartları için ileri sürdüğü istekleri destekliyerek, bu sınıfın taraftarlığını kazanmak gerektiği fikrini savunuyorlardı. Bunlara göre işçi sınıfı, çarlığın devrilmesi ve iktidarın ele geçirilmesi gibi, meselelerle uğraşmayıp, iş saatleri ve ücretleri gibi meseleleri ele almalıdır. Bu grup, dayandığı fikirler dolayısiyle ekonomistler adını almıştı.

2. İskristler: Nispeten mütevazi meselelerle uğraşan ekonomistlerin kaşısına 1900 tarihinden itibaren Plehanov, Martov, Lenin arkadaşlarından müteşekkil ve İskristler ismini alan bir grup çıktı. Grup, ismini bu tarihte yayımlamağa başladığı «İskra» (= kıvılcım) gazetesinden almıştır. İskristler, burjuva devletinin işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi ve iktisadi memnuniyetsizliğin işçi sınıfının iktidar mücadelesinde bir hareket noktası olarak kullanılması gerektiği fikrinde idiler.

Minsk'te toplanan birinci kongreden 1903 senesine kadar geçen süre içinde Rus Sosyal-Demokrat Partisi faaliyetlerine kısmen İskristlerin tesiri altında devam etmiş ve parti büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak merkezî otorite zayıf olduğu için parti, muhtelif gruplardan müteşekkil bir konfederasyon halinde gelişiyordu.

Plehanov, Aksel'rod, Martov ve Lenin 1900 senesinde «İskra» yı neşre başlayınca, ilk iş olarak, amele sınıfının ihtilâlci gücünü zayıflatacak olan ekonomizm ile şiddetli bir mücadeleye giriştiler. Ancak, «İskra»nın yazı heyeti üyeleri arasında da tam bir anlaşma yoktu. Fikirler bakımından açık bir ayrılık henüz meydana çıkmamış olmakla beraber, altı kişiden meteşekkil heyetin üç üyesi yumuşaklar ve diğer üç üyesi sertler ismini alıyorlardı, ki bu ayrılış ileride vukua gelecek olan bolşevikler-menşevikler bölünmesinin nüvesini teşkil ediyordu. 1903 kongresinden evvel Lenin'in teşebbüsü ile yedinci bir şahıs, yaşça diğer üyelerden çok genç olan L - V. Trotskiy (= Leyb Bronşteyn)de bu heyete katıldı. Lenin böylelikle «İskra» da kendi fikirlerine taraftar bir ekseriyet sağlıyacağı kanaatinde idi.

Sosyal-Demokrat Partinin 1903 Kongresi: Partinin ikinci kongresi 1903 senesinde Bruxelles'de toplandı. Fakat üyelerden birçoğunun Belçika polisi tarafından takibedilmesi neticesinde kongre, çalışmalarına başladıktan birkaç gün sonra Londraya geçti ve çalışmasına orada devam etti. Partinin hayatında mühim bir dönüm noktası teşkil eden bu kongre, «İskra» nın yazı heyetindeki sertlerle yumuşakların mücadelelerinin şiddetlenmesine ve ayrılığın daha belli bir şekil almasına sebeboldu.

«İskra» yazı heyetinin üyeleri arasındaki fikir ayrılıkları, kongre çalışmalarında şöylece belirdi:

1. Partiye üye olabilmek için lüzumlu şartların tesbiti meselesi ilk konuşulan konulardan biri oldu. Lenin'e göre, partiye üye olacakların parti tarafından verilecek bütün emirlere aynen uyacak şahıslar olması gerekiyordu. Çünkü parti, aynı şekilde düşünen ve aynı amaca doğru tek bir vücut halinde yürüyen azimli partizanlardan meydana gelmiş olmazsa hiç bir değer taşımıyacaktı.

Bolşeviklerin müstakbel lideri Lenin'in bu fikirlerine karşı, menşeviklerin müstakbel lideri Martov itiraz etmiştir. Martov'a göre, üyeler hakkında Lenin'in fikirleri kabul edilirse, parti, profesörler ve talebeler gibi, ileri sürülen sert şartlara uymıyacak birçok kıymetlerin hizmetlerinden mahrum kalacaktır. Onun için partinin prensiplerine ve partiye sempatisi olan herkesin üye olabilmesini kabul etmek gerekir.

2. Üyelik şartları üzerindeki bu ayrılık, partinin teşkilâtı meselesi üzerinde de kendini gösterdi. Lenin, evvelki fikirlerine uygun olarak partinin askerî bir teşkilât gibi, merkeze bağlı olmasını, merkezden verilen emirlere mutlak bir itaat gösterilmesini ve teşkilâtın bunu sağlıyacak şekilde, kuvvetli bir merkeziyetçilik esasına uygun olarak kurulmasını müdafaa ediyordu.

Martov ve Akselrod ise, oldukça hür ve ademimerkeziyetçi, âdeta federal bir teşkilâta taraftar idiler.

3. İki grup arasındaki fikir ayrılığı, partinin hareket tarzı ve umumi metodu üzerinde de kendini göstermiştir:

Martov, Akselrod ve taraftarları genel oy usulü, kurucu meclis ve onun karakterleri gibi meselelere büyük önem vermişler ve genel oy usulünü kabul ettikleri takdirde liberallerin de onlarla, bir müddet için, işbirliği yapmağa temayül edecekleri kanaatinde bulunmuşlardır.

Lenin'e göre, asıl mühim mesele sosyalist gayeye götürecek olan proleter ihtilâli idi. Bundan dolayı liberallerle işbirliğinin mânası yoktu. Çünkü onlar, çarlık rejimini devirinceye kadar sosyalistlerden istifade edecekler, gayelerine vardıktan sonra ihtilâlle meşgul olmıyacaklar, hattâ ona karşı mücadeleye girişeceklerdir. Onun için sosyalistler, başlangıçtan itibaren yalnız başına hareket etmeli ve liberalleri beyhude yere kuvvetlendirmemelidirler. Plehanov, proleter hâkimiyetinin esas olduğunu ve bunun kazanılıp muhafaza edilebilmesi için burjuvazi hürriyetlerinin ve demokratik yoldan seçilmiş bir meclisin feda edilmesi gerekebileceğini ileri sürüyordu. Yani Lenin'in grupuna göre, partinin hareket hattı tâyin edilirken, diktatörlüğün esas kaide olduğunu gözden kaçırmamak, ona göre hazırlanmak ve hareket etmek icabeder. Aynı görüşün diğer bir belirişine, ölüm cezasının kaldırılması için Martov'un ileri sürdüğü teklif dolayısiyle yapılan tartışmalarda raslıyoruz. Plehanov, Lenin grupunun bu husustaki fikrini şu cümle ile ifade etmişti: «II. Nikolay'ın hayatta bırakılacağını tahmin edebiliyor musunuz? Sadece onun için olsa bile, ölüm cezasının muhafazası lâzımdır».

Kongre, bu iki grupun zıt fikirleri arasında bocalamış ve çok zaman daha mâkul ve mutedil görünen, mahallî teşkilâta geniş bir muhtariyet tanıyan Martov grupunun fikirlerine taraftar olmuştur.

4. İki grup arasında, «İskra»nın umumi siyasetinin tâyini ve orada yayımlanacak yazıların kontrolu meselesi dolayısiyle de anlaşmazlık çıkmıştır. Lenin, parti idaresinde «İskra» yazı heyetinin gayet önemli bir rol oynıyacağı düşüncesi ile, kongrenin «İskra» hakkındaki fikrini kesin bir şekilde belirtmesini istedi ve bu konudaki oy neticesinde Lenin'in fikri 23 e karşı 25 oyla kabul olundu.

Önemsiz sayılabilecek bir mesele üzerindeki oy neticesinde çoğunluğu sağlıyan Lenin grupuna Bolşevikler (Rus. Bol'şeviki) ve ekalliyette kalan Martov grupuna ise Menşevikler (Rus. Men'şeviki) adı verildi. Lenin'in kendisine taraftar olacağı düşüncesi ile «İskra» yazı heyetine soktuğu Trotskiy bu kongrede menşevikler arasında yer almıştı. Mamafih Trotskiy'nin Lenin'den bu ayrılışı kısa sürmüş, sonradan o da Lenin'e taraftar olmuştur.

Kongre, «İskra» hakkındaki oydan sonra, Lenin'in taraftarlarından müteşekkil bir Merkez Komitesi seçti ve «İskra» nın kontrolunu tamamen bu heyetin eline bıraktı.

1905 İhtilâli: 1903 kongresinden sonra Martov Rusyaya dönmüş ve orada bağımsız bir büro kurarak bolşevist komiteye şiddetle hücuma başlamıştır. Sosyal - Demokrat Partinin bu iki kolu arasındaki mücadele, önceleri şiddetli bir risale muharebesi şeklinde geçmiş ve sonradan tahakkuk edecek olan katî ayrılığa zemin hazırlamıştır.

1905 ihtilâlinden önceki bu safhada, Lenin kendi grupu üzerinde dahi tam bir hâkimiyet tesis edememiştir. Plehanov ve diğer bazı Merkez Komitesi üyelerinin menşeviklere iltihak etmesi, bazı üyelerin tevkifi ve bunlardan boşalan yerlere menşeviklerin geçmesi, partiyi Martov'un hâkimiyeti altına sokmuştur. Bunun üzerine bolşeviklerle menşevikler arasındaki ayrılık biraz daha fazlalaşmış ve Lenin «Vprëd» (= ileri) adı altında yeni bir gazete çıkarmaya başlamış ve bölge komiteleri sistemi ile çalışan ayrı bir parti teşkilâtı kurmuştur.

Partinin nispeten zayıf olduğu bu sıralarda, 1905 ihtilâli patlak vermiş ve parti muvaffakiyetsizlikle neticelenecek olan bu ihtilâle atılmıştır.

Menşevikler, otokrasi yerine meşruti bir hükümet geçirilmesinin şimdilik yapılabilecek işlerin en ilerisi olduğunu söyliyerek liberal P. V. Milyukov'un başkanlığı altındaki liberal burjuvaziyi desteklemeğe ve Duma'ya iştirake hazır olduklarını bildiriyorlardı. Menşevikler, 1905 ihtilâli esnasında, Petersburg'da teşekkül eden sovyetlerin (işçi meclisleri) [Rus. *sovet* = meclis, şûra] dayandıkları idari muhtariyetin, 1903 kongresinde savundukları federal parti teşkilâtı sisteminin doğruluğunu ortaya koyduğunu, proleterya hâkimiyetinin kurulması için uygun zamanın henüz gelmemiş olduğunu; gerçi grev ve silâhlı işçi ayaklanmalarının, daha gayesini idrak etmemiş bir sınıf - işçi sınıfı - için mevsimsiz birer silâh teşkil ettiğini ileri sürüyorlardı. Martov ve arkadaşları, 1905 ihtilâlinin, bolşeviklerin demagojik iddiaları etkisi altında kalan işçi sınıfının mübalâğalı istekleri yüzünden başarısızlığa uğradığı kanaatinde idiler.

Lenin ise, proleter ihtilâlinin tahakkuku için derhal geçici bir ihtilâl hükümeti kurulmasını istiyordu. Ona göre, 1905 ihtilâlinin de gösterdiği gibi, umumi grev ve silâhlı ayaklanmalar ihtilâlci taktiğin temelini teşkil ediyordu. Bundan dolayı Duma'ya katılmak değil, onun toplanmasına mani olmak ve bunun için kütleyi ayaklandırmak gerekiyordu. Lenin, ihtilâl zamanında Petersburg'da sovyetlerin teşekkül etmiş olmasını, işçi sınıfında sınıf şuurunun doğmuş olduğunu ispat eden bir hal olarak vasıflandırıyordu. Ancak, ona göre, sovyetlerin teşekkül ve faaliyet tarzı bu sınıf şuurunun disiplinli bir idare ile müessir hale getirilmesi lüzumunu da ortaya koymuştu ve ilk iş olarak sovyetlerin asker ve köylüleri de içine alacak şekilde teşkilâtlanması gerekiyordu. Bolşeviklere göre, 1905 ihtilâlinin başarısızlıkla neticelenmesinin sebebi, işçi sınıfı isteklerinin aşırı olmasında değil, bu istekleri elde etmek için kullanılan kuvvetlerin yetersizliğindedir.

1905 ihtilâli bu iki grup arasındaki ayrılığın biraz daha derinleşmesine sebebolmuştur. Bununla beraber, aralarındaki bağın çok gevşemiş olmasına rağmen, bolşeviklerle menşevikler bir müddet daha işbirliğine devam etmişlerdir. Her iki grupun temsilcilerinin de katıldığı Duma çalışmalarında menşevikler kanun dışı hareketlere son verilmesini istiyorlardı. Onlara göre Rusya, Batı Avrupa devletlerinin 1848 ihtilâllerinden sonra geldikleri siyasi duruma ulaşmıştı. Böylelikle meşruti hükümdarlığa giden yol açılmış oluyordu. Buna göre Rus sosyal-demokrasisi, bundan böyle, Batı Avrupa sosyal-demokrasisinin takibettiği yoldan yürümeli idi. Menşevikler Rusyanın, parlementer demokrasiye varacak gelişimin ilk basamağını aştığını söylüyorlar ve bu ilerleyişi bozmamak lüzumunu şiddetle savunuyorlardı.

Bolşeviklerse, Duma'nın değersiz bir topluluk olduğunu, ihtilâlci unsurların orayı terketmeleri gerektiğini ve proleter ihtilâlinin parlementer rejim sayesinde tahakkuk edemiyeceğini ileri sürüyorlardı.

1905 İhtilâlinden sonraki parti kongreleri: 1907 Londra kongresinde bolşevikler ve menşevikler arasında gerçek bir iş birliğinin imkânsızlığı ortaya çıktı. Menşeviklerin ümit bağladıkları parlementer rejime bolşevikler, sadece bu rejimi içinden ve daha kolayca yıkabilmek için taraftar idiler.

1910 senesinde Sosyal - Demokrat Partinin Pariste yaptığı kongrede, bolşeviklerle menşevikler arasında, iş birliğinden bahsedilmez oldu.

Partinin 1912 de Prag'da yaptığı VI. kongrede Lenin taraftarları çoğunluktu. Onun için bolşeviklerin teklifleri daima kabul olundu ve kongre Rus Sosyal - Demokrat Partisinin fiilen bölünmesini hukukan da tamamladı. Gerçekten bu kongreden sonra Lenin'in partisi «Rus Sosyal - Demokrat (Bolşevik) Partisi» ismini aldı.

Bolşevik doktrinin yerleşmesi: Bolşevik doktrinin yerleşmesi, yayılması, 1917 ihtilâli ve ondan sonraki gelişmeler Rusyanın bu devirdeki tarih ve gelişmesiyle birbirine karışmıştır. Sadece B. e dair hususları özetlemek istersek diyebiliriz ki:

Gaye, sınıflar üzerindeki baskının ve en belli başlı baskı vasıtası olan devletin tasfiyesi neticesinde, sosyalist idealin tahakkuku ve sosyalist cemiyetin yerleşmesidir. Bu gayenin gerçekleştirilmesi, işçi sınıfının vazifesidir. Bundan dolayı işçi sınıfı ile burjuvazi arasında mücadele, kaçınılmaz bir şeydir. Bu mücadele anayasa prensiplerine uygun bir şekilde yapılamaz ve bu yoldan elde edilecek tavizler asıl meseleyi halle yetmez. Onun içindir ki, işçi sınıfı burjuvaziden ayrılmak ve onunla amansız bir mücadeleye girişmek zorundadır. Ancak bu mücadele sayesindedir ki, işçi sınıfı hakiki varlığını ve yolunu bulacak ve kapitalist devletin yıkılması mümkün olacaktır.

İşçi sınıfının ihtilâl hareketlerinde göz önünde tutması gereken bazı ana kaideler vardı ki, Lenin bunları, Karl Marx'ın «İhtilâl bir sanattır» fikrinin ışığı altında ve beş prensip şeklinde formüle ediyordu: 1. İhtilâl bir parti manevrası değil, işçi sınıfının silâhlı ayaklanması, isyanı şeklinde olmalıdır ve isyan hafifsenmiyerek, başlanınca sonuna kadar götürülmelidir. 2. İhtilâl zamanı için, ihtilâl dostlarının en faal ve düşmanlarının en kararsız bulunduğu bir an tercih edilmelidir. Böylelikle düşman kuvvetleri üzerine baskın tesiri sağlanmış olur. 3. İhtilâlin zamanı gelince uygun yere düşman kuvvetlerinden üstün kuvvetler yığılmalıdır; ve ihtilâl, kütleleri kendi tarafına çekebilmek için isteklerini kütlenin en acil ihtiyaçlarına istinadettirmelidir. 4. İşçi sınıfının silâhlı ayaklanmasında esas hareket şekli, taarruzdur; müdafaada kalan bir ihtilâl boğulmağa mahkûmdur. 5. Moral üstünlüğünü beslemek ve daima yüksek tutmak, buna karşı düşmanın moralini sarsmak için, kazanılan başarıları derhal ilân etmek lâzımdır.

Nihayet bütün bunların üstünde, cüretkâr, azimli ve ileriyi gören bir sevk ve idare mekanizmasının bulunması şarttır. Son ve kesin zafer böylelikle sağlanabilir.

İşçi sınıfı, bu yollardan iktidara gelince, iktidarın muhafazası için proleter diktatoryasının kurulması şarttır. Çünkü muhalefetin ezilmesi ve yıkılan rejimin bütün müesseselerinin ortadan kaldırılması muhakkak lâzımdır. Sosyalist gayeye varmak için mücadele eden bolşevistin gevşek olmaması lâzımdır. Yeni rejime herkesin hemen alışacağını farz etmek ve bu yolda hayallere kapılmak tehlikelidir. Onun için işçi sınıfından gayri bütün unsurlar iktidardan uzaklaştırılacak; maarif, basın ve diğer propaganda vasıtaları işçi sınıfının elinde toplanacaktır. Bu sınıfı uyuşukluğa sevkeden dinin tesirleri ortadan kaldırılacaktır.

İktisadi bakımdan toptan ticaret, dış ticareti, büyük endüstri, bankalar, taşıma vasıtaları ve büyük çiftlikler hususi teşebbüsün elinden alınacak, bu işler hükümet tarafından yapılacaktır.

Sosyalist ihtilâli Rusyada başladıktan sonra, bütün dünyada sosyalist inkılâbı yapabilmek için tek elden idare edilen, gayet kuvvetli bir disipline tâbi bir dünya komünist partisi kurulmalıdır. Dünya ihtilâlinin tahakkuku için her vasıtaya başvurulmalı, nerede millî, ırkî ve iktisadi memnuniyetsizlik varsa bunlardan istifade edilmeli; lâkin bu yoldan yapılacak mücadeleler daima bir sınıf harbi şeklinde mânalandırılmalı ve bu esas dahil'nde propaganda yapılmalıdır.

1917 ihtilâlini müteakıp A. F. Kerenskiy hükümetinin de devrilip iktidarın bolşeviklerin eline geçmesinden kısa bir müddet sonra «Rus Sosyal - Demokrat (Bolşevik) Partisi» yerini «Bütün Birliğe Şamil Komünist (Bolşevik) Partisi» (Rus. Vsesoyuznaya Kommunistiçeskaya Partiya) adlı bir partiye bıraktı (bu devre için bk. KOMÜNİST PARTİSİ, KOMÜNİZM, SOSYALİZM, SOVYET SOSYALİST CÜMHURİYETLER BİRLİĞİ). Bu partinin Ekim 1952 tarihinde akdettiği XIX. kongrede, partinin ismi «Sovyetler Birliği Komünist Partisi» (Rus. Sovetskaya Kommunistiçeskaya Partiya) şeklini almıştır. Bolşevik kelimesinin parti isminden çıkarılmasına sebebolarak, partiyi menşeviklerden ayırmak için kullanılan bu kelimenin menşeviklik ortadan kalktığı için, mânasını kaybetmiş olması gösterilmiştir.

Netice: Bolşeviklerin kurmak istedikleri cemiyet nizamı hakkında, vazıh bir fikre sahip bulundukları söylenemez. Onların iktidara geçtikten sonra, içtimai hayatın çeşitli alanlarında, meselâ mülkiyet, toprak. para, aile ve nesep gibi meseleler üzerinde, kısa fasılalarla verdikleri zıt kararlar, bu halin en açık delilleridir.

Rusyadaki işçi ihtilâlinin başarılması ve proletarya ditatörlüğünün kurulmasından, bütün dünyada bu ihtilâle benzer ihtilâllerin başarı kazanacağı mânası çıkmaz. Zira Rusyada bolşeviklerin yaptıkları ihtilâlin başarısında, mahallî durumun gayet büyük etkileri olmuştur. Bu ihtilâl, asırlardan beri memleketi ezen bir mutlakiyet rejiminden kurtulma arzusunun askerî hezimetlerle kamçılandığı bir devirde, birçok ırk, din ve dil gruplarından teşekkül etmiş olan ve iktisadi vaziyetin büyük kütleleri gayri memnun bir hale soktuğu bir cemiyette patlak vermiş ve muvaffak olmuştur. Bu ihtilâlden önce, büyük halk kütleleri, ihtilâl kazanılırsa bundan ne gibi neticeler çıkacağı hususunda tam bir bilgisizlik içinde idi. Rusyada ihlâle yol açan şartların dünyanın başka yerlerinde bir arada bulunup bulunamıyacağı meselesi - gayet mühim olmasına rağmen - bir yana bırakılsa bile, bu memlekette yapılan tecrübenin hür dünyaya sızan akisleri, bolşeviklerin son gayesi olan dünya ihtilâlinin mümkün olup olmıyacâğı hususunda haklı şüphelere yol açar. Çünkü Lenin ve tilmizleri demokrat dünyada muazzam halk kütlelerinin sıkı bir şekilde bağlı bulundukları ve nesiller boyunca yapılan kanlı ihtilâller ve harbler neticesinde elde ettikleri fert hürriyeti, hukuk devleti, insan ve vatandaş hakları, halk tarafından serbestçe seçilmiş hükümet gibi birtakım hayati müesseselere asla önem vermezler. Esasen onlarca, insan şahsiyetinin de hiç bir önemi yoktur; tek önemli olan husus, cemiyeti sosyalist amaca götürecek olan işçi diktatörlüğünün kurulması ve diktatörlüğün zorla iktidarda kalmasıdır.

Sınıfsız bir cemiyet kurmak gayesi ile hareket ettiklerini söyleyip, bütün insanları bir sınıfın mutlak hâkimiyeti altına atan bolşeviklerin fikirlerinin tatbik mevkiine konularak tecrübe edilmesi hususunda, İngiliz İşçi Partisi liderlerinden müteveffa Profesör Harold Laski'nin yazdıkları dikkate değer: «Rusyada yapılanların da gösterdiği gibi, bu hususu tecrübeye kalkmanın pahalıya mal olacağında şüphe yoktur.» Bk. MENŞEVİK.

BOLTENİYA (Boltenia), tunikat (Tunicata) ların, asidiase (Ascidiacea) takımının, sintiide (Cynthiîdae) familyasından bir cins (deniz hayvanı). Vücudunun bir ucunda uzun bir sap vardır. Bununla kendisini yabancı cisimler üzerine tesbit eder. Kuzey Atlantik okyanusunda yaşar.

BOLTON [*boultın*], Kuzeybatı İngilterede Manchester endüstri bölgesinde şehir. Nüfusu 167200 (1951). Dokumacılığın, en çok da pamuk endüstrisinin ve bunun yanında demir endüstrisinin çok canlı olduğu bir merkezdir. Yakınında kömür ocakları vardır.

BOLTON [*boultın*], **Sir Francis John** (1831-1887), İngiliz subayı ve elektrik bilgini. Topçu olarak hizmete girmiş, 12. piyade alayında yüzbaşı olmuştur (1860). Colomb ile birlikte, görülebilen işaretlerle bir haberleşme sistemi bulmuş; geceleyin haberleşme için de oksikalsiyum ışığından faydalanmıştır. Yine Colomb ve bir istihkâm subayı ile birlikte *Army and Navy Signal Book* (Ordu ve deniz kuvvetleri için haberleşme kitabı) u hazırlamış, bu eser Habeşistan seferinde (1867) kullanılmıştır. 1871 de bazı arkadaşlariyle beraber «Society for Telegraph Engineers and Electricians» (telgraf mühendisleri ve elektrikçiler birliği) yi kurmuştur. Başka eserleri şunlardır: *London Watersupply* (Londranın su tesisleri) [1884], *Description of the Illuminated Fountain and of the Water Pavilion* (Işıklı çeşme ve su köşkü yapılışı) [tarihsiz].

BOLTONİYA (Boltonia), bileşikgiller (Compositae) familyasından 6 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi uzun ömürlü, 1-1,5 m yüksekliğinde otsu bitkiler olup dıştan yüksek gövdeli süs Aster'lerine benzerler. Yüksek boylu ve bol çiçek açan, *B. asteroides, B. latisqu aina, B. decurrens* gibi bazı türleri süs bitkisi olarak parklarda, toplu gruplar halinde ekilmekte ve yaz sonlarında çiçek açmaktadırlar.

BOLTWOOD [*boultwud*], **Bertram Borden** (1870-1927), Amerikalı fizikçi. Amherst (Massachusetts) te doğmuştur. Öğrenimini Münih, Leipzig, Manchester ve New Haven'da yaptıktan sonra Yale üniversitesinde fizik ve kimya profesörü olmuştur (1910 - 1927). Radyum'un mühellidi olan iyonyumu keşfetmiş ve ilk olarak 1905 te kurşunun,

radyoaktivite zincirinin son halkası olduğunu bildirmiştir. 1907 de, Rutherford'un fikrine göre, bir madenin yaşını, içindeki kurşuna dayanarak hesaplamıştır. Aktinyumun da uranyumun parçalanmasından doğan maddeler arasında bulunduğunu, fakat iyonyum - radyum - kurşun çizgisinin dışında bir çizgi üzerinde yer aldığını ispat etmiştir. Bu buluşun, elementlerin menşei meselesi bakımından büyük bir önemi vardır.

BOLTZMANN [*bǫltsman*], **Ludwig** (1844 - 1906), Avusturyalı fizikçi. Viyanada doğmuş, Görz civarındaki Dniew'de intihar etmiştir. Graz (1869, 1876), Münih (1889), Leipzig (1900) ve Viyana (1873, 1894, 1902) da profesörlük etmiştir. İstatistik kanunlarını, moleküllerin hareketine uygulamıştır. Bazı keşiflerinden başka entropi'nin vaziyet ihtimali (Zustandswahrscheinlichkeit) olarak tefsiri bakımından çok esaslı olan formülü kurmuştur. Stefan'ın bulduğu ışınım kanununu ispatlamış (Stefan-B. kanunu) ve bazı gazların dielektrik sabitini deneme yolu ile bularak Maxwell'in elektromagnetik ışık teorisini ilk defa teyidetmiştir.

L. BOLTZMANN

B., atomistik taraftarı idi. Bilimsel yazıları 1909 da yayımlanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vorlesungen über Maxwells Theorie der Elektrizität und des Lichtes* (M. in elektrik ve ışık hakkındaki teorisine dair dersler) [1891 - 1893], *Vorlesungen über die Prinzipe der Mechanik* (Mekanik prensipleri hakkında dersler) [1897 - 1904], *Vorlesungen über kinetische Gastheorie* (Kinetik gaz teorisi hakkında dersler) [1895 - 1899], *Populäre Schriften* (Halk için yazılar) [1905].

Boltzmann istatistiği: Mükemmel gaz kanunlarını ve bunların özelliklerini, kıvant (quantum) olaylarını hesaba katmadan, gaz atom ve moleküllerine ait istatistik mekanik yoluyla çıkaran teori. İlk defa Maxwell, bir gaz kütlesinin özelliklerini, bu gaz kütlesini daimi harekette bulunan büyük sayıda moleküllerden oluşmuş gibi düşünerek izah etmiş ve bu çalışmaları gazların kinetik teorisinin hareket noktası olmuştur. Daha sonra, Boltzmann tarafından, moleküllerin birbirleriyle çarpışmaları da göz önüne alınarak, istatistik bir görüşle, bu teori çok mühim gelişmelere ulaşmıştır. Başlangıçta yalnız gazlara uygulanan B. İ., zamanla kıvant mekaniği yardımıyle, atom teorisinin bütün alanlarına teşmil edilmesinden yeni istatistikler, Bose-Einstein ve Fermi-Dirac istatistikleri, ortaya çıkmıştır. Bu teorilerde incelenen sistemin âni hali, zr boyutlu ve fazda genişleme «extension en phase» adı verilen bir yerde, r sayıda koordinat ile tarif edilen bir nokta ile gösterilir. Sistemin oluşu, büyüklükleri h^r olan küçük hücre (veya göz) lere bölünen fazda genişleme içinde geçer. Burada h, Planck'ın tesir kıvantı sabitidir. Bir serbestlik dereceli problemde bu hücrelerin hacmı h ve serbestlik derecesi r olanlarda h^r dir. Buna göre mükemmel gaz probleminde h^3 olur. Hacım birimi olarak bir gözün hacmı alınırsa ve her atom bir b hacmını kaplarsa, gözde bir atom bulunması halinde, bu gözde 1 - b serbest yeri kalır. Eğer bu gözde p atom varsa serbest yer 1 - pb olur. Bu sayı, daha önce p kere işgal edilmiş bir göze, ilâve bir atomun yerleştirilmesi ihtimalini ifade eder. Klâsik B. İ. de, b = o kabul edilir: Atomlar birbirlerine tâbi değillerdir. Fermi Dirac istatistiği de b = 1 alınır: Her atom bir gözü tamamen doldurur, bu göze birden fazla atom konamaz. Bose-Einstein istatistiği ise b = — 1 alınması gerekir. Oldukça çetin olan bu meseleler, istatistik mekaniğin konusunu teşkil eder.

Boltzmann sabitesi, (k): Biribirleri ile ısı alıp veren A ve B cisimlerinden ibaret bir sistem düşünülsün. A cisminde Q_1, B cisminde de Q_2 gibi birer ısı enerjisi olduğu kabul edilsin. Bu hallerin ihtimaliyetleri $W_1 = f_1 (Q_1)$ ve $W_2 = f_2 (Q_2)$ dir. W_1, A cisminin Q_1 ısı enerjisine sahibolması ihtimaliyeti, W_2 ise, B cisminin buna tekabül eden ihtimaliyetidir. A cisminin Q_1, B cisminin de Q_2 ısı enerjilerine aynı zamanda sahibolma ihtimaliyeti $W = W_1 \cdot W_2$ dir. Bunun en büyük değere yaklaşması:

$$dW = d\,(W_1 \cdot W_2) = W_2\, d\,W_1 + W_1\, d\,W_2 = O$$

olduğu zamandır. Buradan:

$$\frac{dW_1}{W_1} + \frac{dW_2}{W_2} = O$$

yazılır. Bu ısı alıp vermeye başka cisimlerin katılmadıkları, sadece bu iki cismin kapalı bir sistem teşkil ettikleri düşünülürse, $dQ_1 + dQ_2 = O$ dır. Böylece:

$$\frac{1}{W_1} \cdot \frac{dW_1}{dQ_1} = \frac{1}{W_2} \cdot \frac{dW_2}{dQ_2}$$

olur. Bu denklem, sistemin yaklaşmak istediği istatistik denge şartını ifade eder. Bu duruma da ancak $T_1 = T_2$ olduğu zaman erişilir. Şu halde:

$$\frac{1}{W} \cdot \frac{dW}{dQ} = \frac{d\,l\,n\,W}{dQ}$$

neticesi, sıcaklık için bir ölçü gibi kabul edilebilir. k, herhangi bir sabite olduğuna göre:

$$k \cdot \frac{d\,l\,n\,W}{dQ} = \frac{1}{T}$$

yazılabilir. Bununla termodinamikteki antropi tarifini veren $\frac{dS}{d\,Q} = \frac{1}{T}$ bağıntısı karşılaştırılırsa, antropi ile ihtimaliyet bağlanabilir.

$$k \cdot \frac{d\;l\,n\,W}{dQ} = \frac{dS}{d\,Q},\; dS = k \cdot d\,l\,n\,W,\; S = k \cdot l\,n\,W + \text{sabit}$$

sabit = O alınabilince,

$$S = k \cdot l\,n\,W$$

bulunur.

Bu bağıntıya Boltzmann bağıntısı, k sabitesine de B. S. denir.

B. S., $k = \frac{R}{N}$ bağıntısından da hesabedilir

(R, 1 mol için gaz sabitesi, N Avogadro sabitesi veya Loschmidt sayısı):

$$k = \frac{8{,}313 \cdot 10^7}{0{,}603 \cdot 10^{24}} = 1{,}3786 \cdot 10^{-16} \text{ erg/derece dir.}$$

BOLU, Karadeniz bölgesinin batı bölümünde bir şehir ve il merkezi. Nüfusu 7 927 (1950) dir. Denizden yüksekliği 710 m dir. B., Ankara-İstanbul şosesinin ortasına yakın bir yerde (Ankara-Bolu 212 km, İstanbul-Bolu 279 km), Bolu ovasının (b. bk.) kuzey bölümündedir. B. nun kuzeyinde Sünnice dağları (1 829 m), güneyinde Semen dağları (1 854 m) yükselir. Bu dağlarda geçit yerleri ve

boyunlar az ise de, bunlar yassı dağlar olduğundan bazı yolların geçmesi mümkün olmuştur (Bolu-Semen yolu, Bolu-Yığılca yolu). Asıl şoseler ise daha az ârızalı olan ve doğu-batı istikametinde bulunan çukur sahalardan geçer, böylece Gerede-Yeniçağa'dan sonra Bolu ovasına, oradan da Düzce'ye doğru uzanır. B. nun her yanını kuşatan bu dağların çoğunda iyi yetişmiş çam, kayın ormanlariyle bunlar arasında ve bilhassa ovaya yakın yerlerde fundalıklar (meşe, ardıç...) geniş yer tutar. Önceleri ovanın birçok yerleri de ormanlık iken, ziraat sahalarının genişlemesiyle bu ormanlar yerleşme yerlerinden ve yollardan uzaklaşmış, daha çok, dağlık yerlerde kalmıştır. Bununla beraber, bu eski sık ağaçlık yerlerden kalan parçaları bugün de, meselâ Bolu-Düzce yolunun geçtiği yerlerde görmek mümkündür. Şehrin yakın çevresinde uzanan Bolu ovası ise çeşitli mahsuller yetiştirilen bir ziraat sahasıdır.

B., bu ovanın kuzey bölümünü örtmüş bulunan Neojen ve Pleistosen dolgusu halindeki tepelik ve ova seviyesinden 30-60 m yüksekteki arazinin (birkaç tepenin) güney yamaçlariyle eteklerinde kurulmuştur. Bu tepelerin kuzey tarafında da çukur düzlükler vardır Bu tepelere yaslanmış bulunan şehrin güneyinden Büyüksu çayı geçer. Bu çay, Abant gölünün (b. bk.) ayağı olarak çıkar, Bolu ovasını geçer, Filyos'un kollarından olan Dirgene çayına karışır.

Ankara-İstanbul arasındaki düzgün asfalt ve stabilize şoseden motorlu taşıtlarla eşya ve yolcu naklinin son yıllarda hızla artması, Abant gölünün (şehrin 32 km güneybatısında) turistik değer kazanması, şehrin 5 km güneyindeki şifa kaynağı kaplıcalara önem verilmesi B. şehrinin gelişmeye başlamasına imkân vermiştir. Ankarayı İstanbula bağlıyan işlek yol, şehrin içinden geçmekte, bu yolun iki tarafında dükkânlar, lokanta ve oteller, evler sıralanmış bulunmaktadır. Şehrin evlerinin çoğu ahşap, iki katlı, kiremitle örtülü, düzgün ve kullanışlıdır. Evlerin sık ve yan yana bulunduğu orta kısım dışında birçok mahallelerde (meselâ Karaçayır ve Gölyüzü mahallelerinde) evlerin bahçeleri de vardır. Güzel manzaralı B. nun Hıdırlık ve Hisar tepelerinde okul binaları, batı kısmında hükümet konağı, hastahane, orman okulu başlıca binalarındandır. Şehrin batı tarafı mamur yerlerindendir. Buradan şehrin içine doğru 550 m uzunluğunda bulunan Atatürk bulvarı uzanır. B. da Öğretmen Okulu, Kız Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü, ortaokul vardır. Otelleri çoğalmağa ve modern ihtiyaçları karşılamağa başlamıştır. Lokantaları daha elverişli durumdadır. B., Türkiyenin birçok şehirlerine, hattâ dünyanın türlü yerlerine aşçı yetiştirmiş ve göndermiş bulunmakla şöhret kazanmıştır.

B., 1926 dan beri buhar lokomobili ve dizel motoriyle elde edilen elektrikle (120 Kw) aydınlatılmaktadır. Ancak, günün belirli zamanlarında şehirde elektrik enerjisini bulmak mümkündür. Küçük ölçüde gelişme yoluna girmiş bulunan kereste ve möble endüstrisi de elektrik enerjisinin zayıflığı yüzünden ilerliyememiştir. Yapılmakta olan Kuzeybatı Anadolu elektrifikasyon işinden sonra B. bol enerjiye kavuşacaktır.

B. nun su ihtiyacı kaynak, bent ve kuyularla 4 arteziyen kuyusundan temin edilmiştir. Bu suların çoğu kireçlidir. Şehrin ovaya düşen güney taraflarında 1 m, diğer yerlerinde 2 3 m derinden su çıkar. Şehirde 105 çeşme vardır. Son zamanlarda Kökez mevkiindeki iyi su şehre getirilmiştir.

B. da kışlar uzun sürdüğünden bu mevsimde el sanatları canlıdır. Bunlar arasında tezgâhlarda dokunan bez, çarşaf, kaba kumaşlar başta gelir. Bu işle uğraşanların bir de kooperatifleri vardır. Bakırcılık da oldukça ileridir. Çatalağzı elektrik enerjisinden yakında faydalanacak olan B. da otobüs ve kamyon karoseri endüstrisi de canlanabilecektir. Bugün bu işte çalışabilecek sanatkârlar da vardır ve küçük bir tamirhane ile bir karoser imalâthanesi bulunmaktadır. B. nun bir özelliği de dağ fındığından yapılan ve bir nevi küçük badem şekerini andıran fındık şekeridir ki, turistlerce çok aranır. B. da çam kolonyası da yapılmaktadır.

B., orman işletme bölgesinde bulunduğu için Ankara ve İstanbul pazarlarına ve başka yerlere çok miktarda kereste ihraceden bir merkezdir Ayrıca tahıl, fasulye, keçi ve koyun, tavuk ve hindi, ham deri, işlenmiş deri de satılır. Şehre 5 km uzaklıkta Devlet Orman İşletmesinin ve 7 km uzaklıkta Tekel Idaresinin kereste fabrikaları vardır. Ziraat ve Türk Ticaret Bankalarının birer şubesi, Toprak Mahsulleri Ofisinin ambarı mevcuttur. Her hafta pazartesi ve cuma günleri pazar kurulur. Her sene Eylûl ayının ilk haftasında da hayvan ve eşya panayırı açılır.

B. ile Zonguldak, Ankara, İstanbul arasında bir kısmı asfalt olan düzgün şoseler vardır ki, bu merkezlerle B. arasında muntazam ve sık otobüsler işler. B., Düzce üzerinden Akçakoca'ya da işlek ve turistik bir yolla bağlıdır. Akçakoca bir plâj şehri olarak B. ve diğer yakın şehirlerden ziyaretçi çekmektedir. B. nun hemen güneyinde bulunan ve tarihî değeri de olan kaplıcalar (bk. BOLU KAPLICALARI) ile Abant gölü, şehrin gelişmesine yardım etmektedir.

Kuzeybatı Anadolu illerinden biri olan ve Akçakoca'dan Karadenize kadar uzanan B. ilinin yüzölçümü 11 482 km², nüfusu 302 508 (1950) dir. Nüfus sıklığı km²ye 26 kişidir. B. nun ilceleri: Akçakoca, Düzce, Gerede, Göynük, Mengen, Mudurnu, Seben'dir. Vilâyetin 743 köyü vardır. B. merkez ilcesinin yüzölçümü 3187 km², nüfusu 43 488 (1950) dir. Km² ye 14 kişi düşer. B. merkez ilcesine bağlı 119 köy vardır.

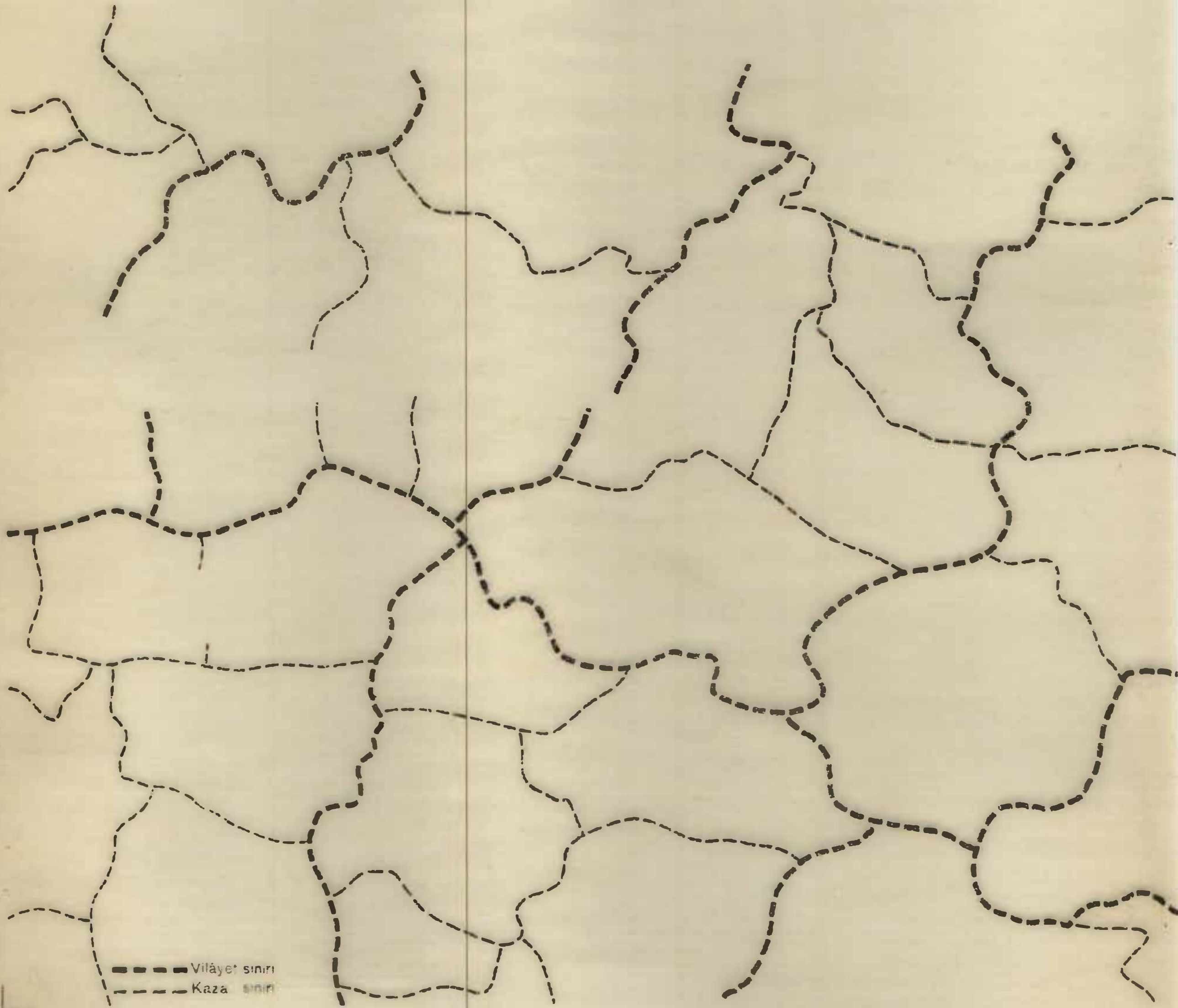
Tarih: B. (eski devirde önce *Bithynion*, sonra *Claudiopolis*) adının hangi tarihten beri kullanıldığı ve bu şehrin Türkler eline ne zaman geçtiği kesin olarak bilinmiyor. Anadolu Selçuklularının parlak devri olan XIII. yüzyılda, B. da Türk egemenliğinin kurulduğu sanılmaktadır. Daha önceleri de Türk akınlarına uğradığı sanılan B. yu, Osman Gazinin komutanlarından Konur Alp ele geçirmiştir. Orhan Gazi zamanında bu bölgeyi gezmiş olan İbni Batuta, B. ile dolaylarında Türkmenlerin oturduğunu, Ahîliğin kuvvetli teşkilâtı olduğunu söylemiştir. Yıldırım Beyazıt zamanında Anadolunun kuzeybatı bölgesi Osmanlı egemenliği altına girmiş, fakat Ankara savaşından (1402) sonra B. ile dolayları İsfendiyaroğullarının hücumuna uğramıştır. I. Mehmetle II. Murat devirlerinden sonra hep Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. O kadar ki, B. nun tahkimli bir şehir olarak savunulmasına lüzum görülmemiş, zamanla yıkılan surları onarılmamış, taşları yeni yapılarda kullanılarak izleri silinmiştir. B., XVII. yüzyılda bir aralık ilce merkezi olmuş, sonra Kastamonu iline sancak olarak bağlanmıştır. 1908 den sonra müstakil mutasarrıflık ve Cumhuriyet devrinde il merkezi olmuştur.

XVII. yüzyıl ortalarında B., çoğu ahşap ve kiremit örtülü 3 000 evli, 400 dükkânlı, 34 mahalleye bölünmüş, sursuz bir şehirdi; bedesteni, 7 hanı vardı. Daha önceki yüzyıllardan beri İstanbul-Ankara-Irak yolu üzerinde önemli bir durak yeri olmuştur. Yüz yıl önce nüfusu 25 000 olan B., ticaret yolları değiştikten sonra önemini kaybetmiş, nüfusu da azalmıştır. Nüfus azalmasında zaman zaman olan şiddetli depremlerin de etkisi vardır.

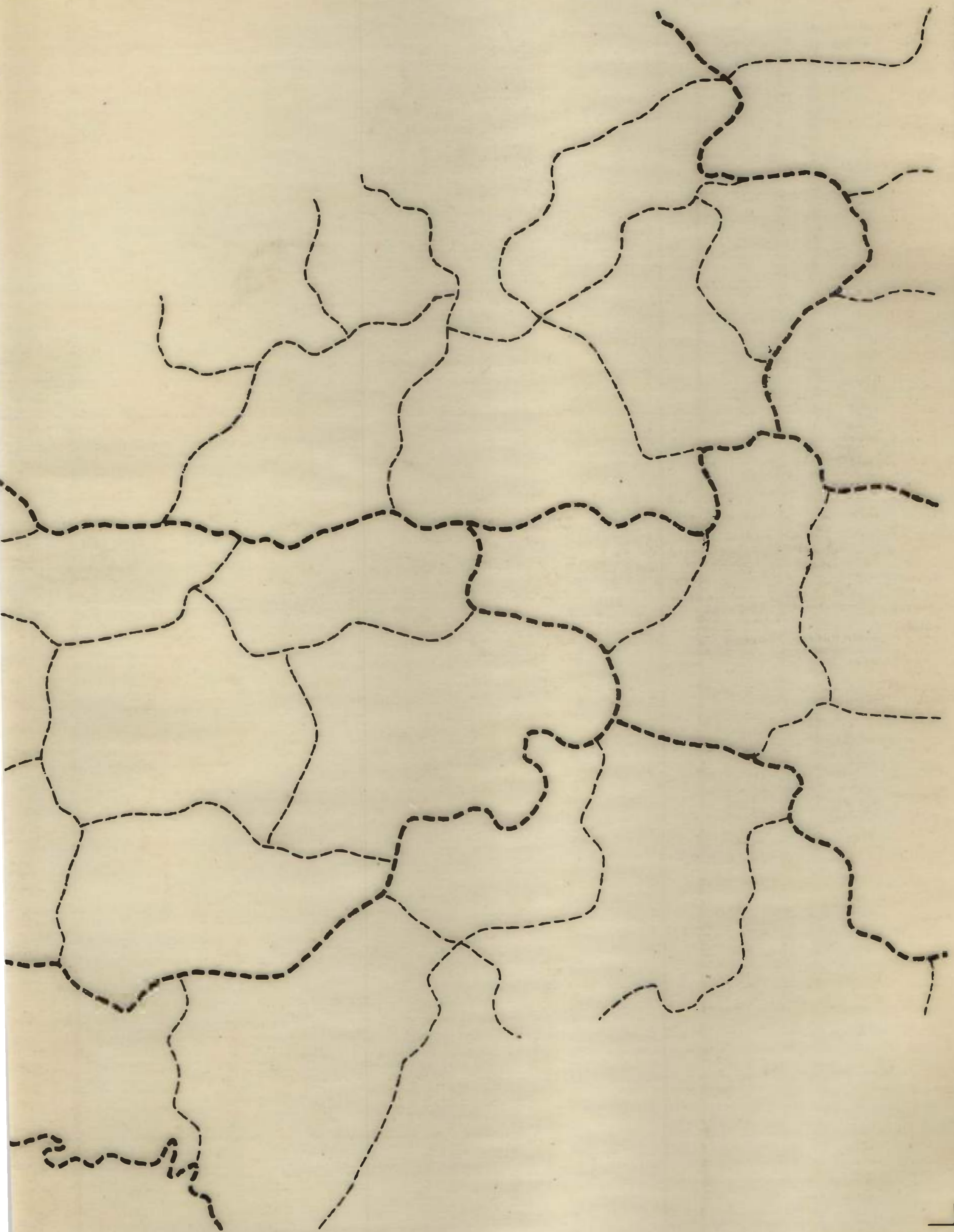

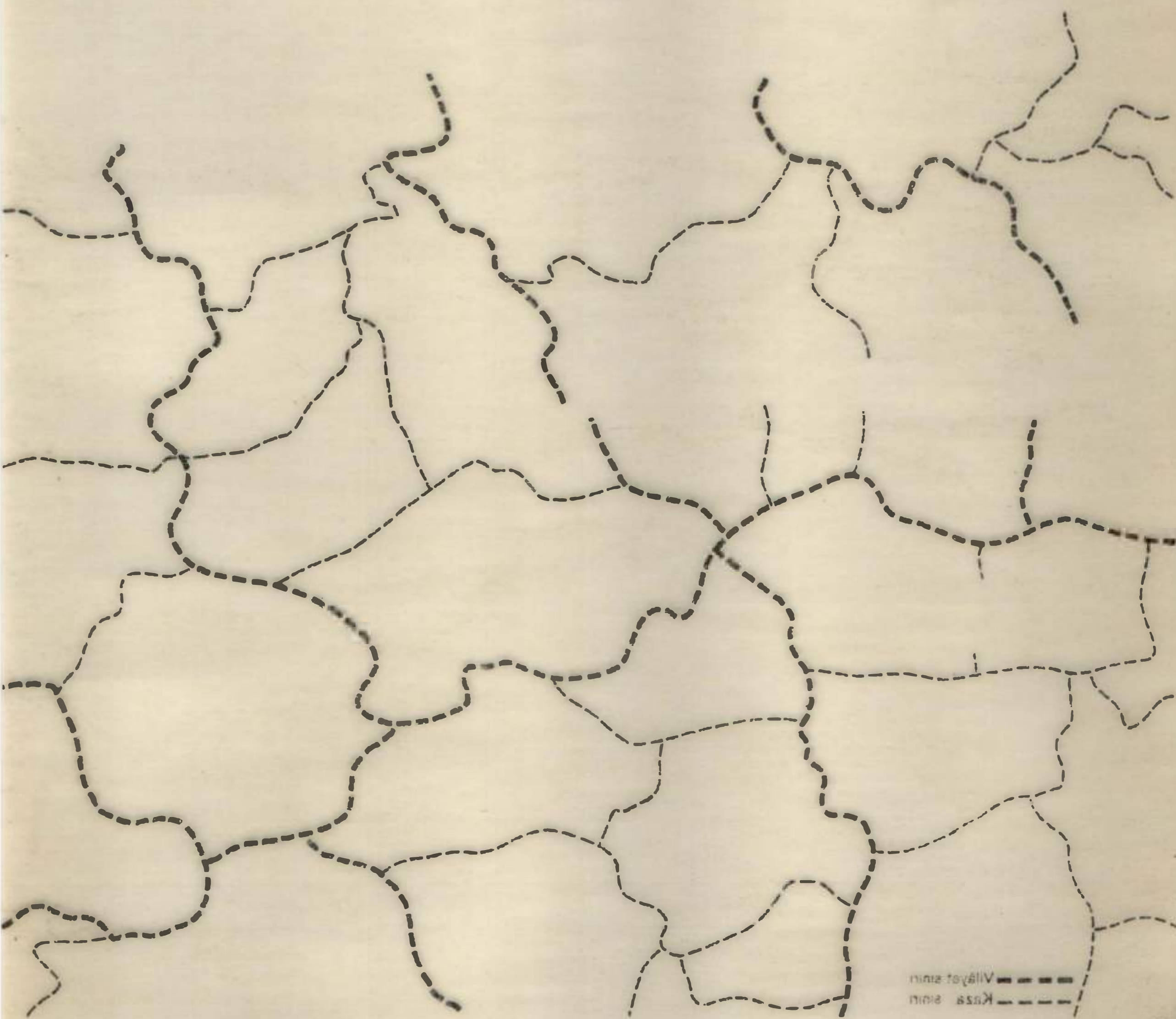
Şile
Ağva
Kandıra
Kefken Ad.
Sakaryaağzı
Karasu
Kocaali
Akçaova
Alaçalı
Ohsk Da.
Kaymas
Karamürsel
Gölcük
Körfezi
İzmit
KOCAELİ
Hereke
Gebze
Darıca
Kartal
Tuzla
Yalova
Çatal Br.
Yelkenkayafeneri
Üçburunyarım Ad.
Adapazarı
SAKARYA
Sapanca G.
Sapanca
Hendek
Akyazı
Karapürçek
Doğançay
Geyve
Pamukova
Osmaneli
Gölpazarı
Göynük
Taraklı
Kocaman Da.
Orhangazi
İznik Gölü
İznik
Yenişehir
İnegöl
BİLECİK
Pazaryeri
Söğüt
İnhisar
Yenipazar
Mudurnu
Keles
Tepeldağ
Tahtaköprü
Kaplandede Da.
Kapıorman Da.
Samanlı Da.
Naldöken Da.
Ahi Da.
Sündiken Da.
30
31
41
40

ZONGULDAK
Bartın
Amasra
Kurucaşile
Cide
Azdavay
Ulus
Çaycuma
Devrek
Ereğli
Kozlu
Kilimli
Karabük
Safranbolu
Eflani
Yenice
Eskipazar
Mengen
Gerede
Çerkeş
Kurşunlu
Atkaracalar
Bolu
Dörtdivan
Kızılcahamam
Çamlıdere
Çubuk
Beypazarı
Nallıhan
Seben
Kıbrıscık
Ayaş
Güdül
Yeniçağa
Sünnice Da.
Köroğlu Da.
Işık Da.
Karadere
Ovacık
Arkut Da.
Kara Da.
Bolu Da.
Demiryolu
Asfalt yol
Şose
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Harabe
İşleyen maden
İşlemeyen »
Maden suyu
Kaplıca
Bataklık
Sazlık
Kamışlık
2500 m den yüksek
2000 - 2500 m
1500 - 2000 »
1000 - 1500 »
500 - 1000 »
250 - 500 »
0 - 250 »
0 - 200 »
200 - 1000 »
1000 m den derin
20 000 - 50 000 nüf. yerler
10 000 - 20 000 »
5 000 - 10 000 »
2 000 - 5 000 »
1 000 - 2 000 »
1 000 den az »
Vilâyet merkezi ZONGULDAK
Kaza » Bartın
Nahiye » Karapınar
Köy Hacılar
Ölçek 1:1 000 000
0 5 10 15 20 25 km
30
32
41
33

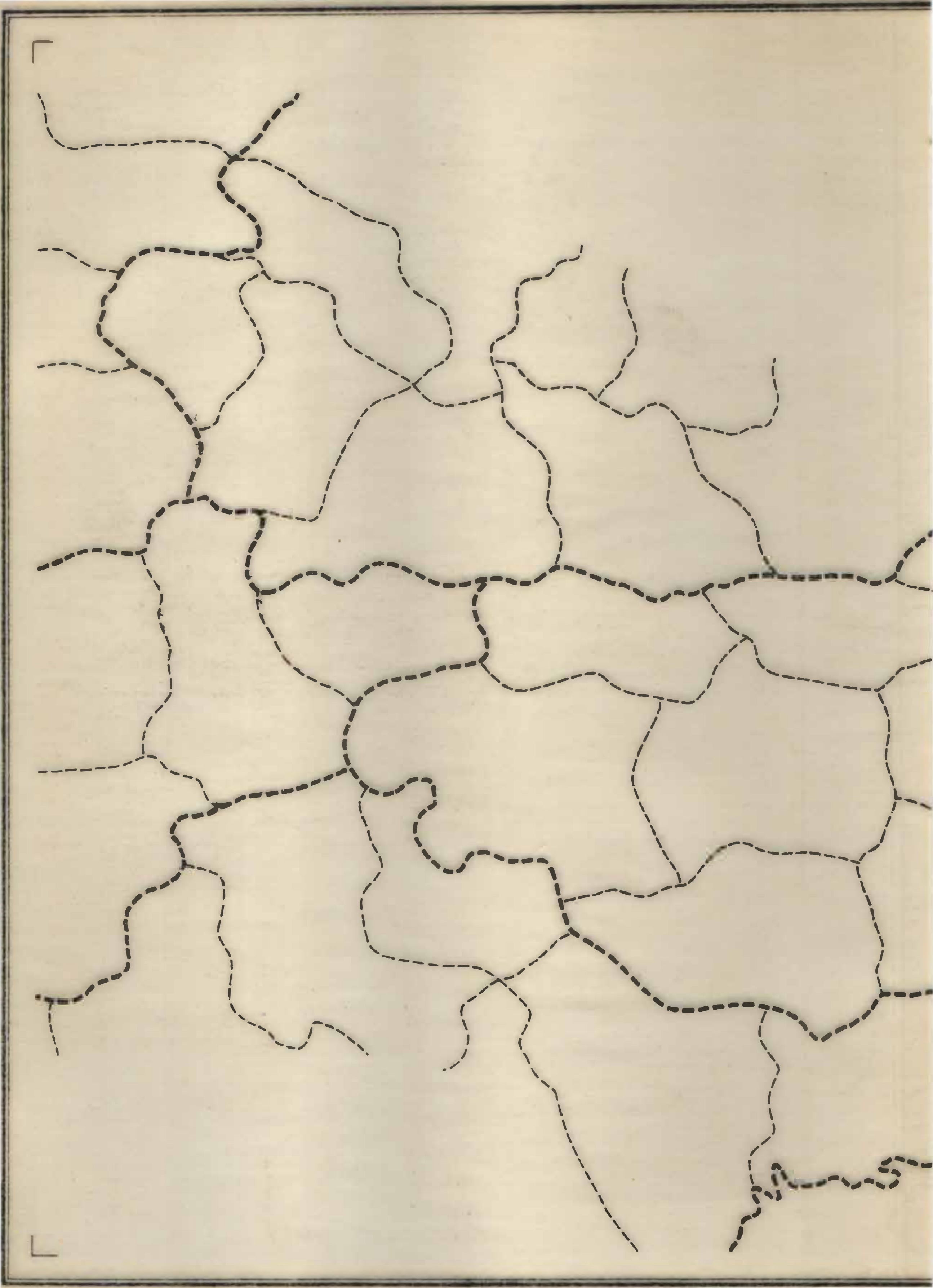

Vilâyet sınırı
Kaza sınırı

Vilâyet sınırı
Kaza sınırı

B., Bithynion (Bithynium), daha sonraları da Claudiopolis denilen bir Eskiçağ şehrinin yerinde kurulmuştur. Bk. BİTHYNİON.

B., Cumhuriyet devrinde turistik bir şehir olma yolunda hızla gelişmektedir.

BOLU BEYİ, XVI. yüzyıl sonlarında, ilk önce Bolu dolaylarında meydana çıkan Celâlî eşkıyası Köıoğlunun, kendi adı etrafında gelişmiş yarı destan halk hikâyelerinde, bir düşmanı. Hikâyelerin çeşitli rivayetlerinde Bolu Beyi, Bolu Bey, Bolu Paşa, Bolu, Bul Bek Han adlariyle anılır. Bu değişik şekiller, Bolu kelimesinin, zamanla bir yer adı olduğu fark edilmiyerek, düpedüz kişi adı kabul edildiğini gösterir.

Köroğlu ile bir zaman gerçekten savaşmış olan B. B. nin kim olduğu belirtilmiş değildir. Bununla beraber, Köroğlu sözü geçen 1580(Hicrî 988) tarihli ilk belge, B. B. ile Gerede kadısına İstanbuldan gönderilmiş olan bir «hüküm» dür; bunda, Bolu tarafında Köroğlu adlı bir eşkıya türediği, iki kişiyi yaraladığı, bir delikanlıyı dağa kaldırdığı yazılmakta, hemen tutulup yargılanması istenmektedir. Elde B. B. nin bu emir üzerine ne yaptığını gösterir belgeler yoksa da, çok defa tarih olaylarını romanlaştıran hikâyelere dayanarak Köroğlunun, Bolu çevresinde kaldığı müddetçe B. B. ile çarpıştığı söylenebilir. İşte, hikâyeler, bu savaşların, birçok ayrıntılarla zenginleştirilmiş, bazan da menkıbeleştirilmiş safhalarını anlatmaktadır.

İstanbulda eskiden taş basması, sonra da matbaa harfleriyle basılmış *İstanbul rivayeti* denilen hikâyeye göre, B. B., önemsiz bir sebeple seyisinin gözlerini kör ettirmiştir. İşte Köroğlu bu seyisin oğludur, lâkabını da bu olaydan almıştır. Ermenice basılmış bir Köroğlu rivayetinde B. B., İran şahının komutanlarından biridir. Başka bazı rivayetlerde ise, İstanbul padişahının adamıdır, bu şehirde oturmaktadır; padişah (veya vezir) kendisine kızını verecek olduğu için, bir ordu ile Köroğlunu tepelemeğe gider, bozguna uğrar. Bazı rivayetler de şöyledir: Köroğlu, yendiği B. B. nin sevdiği kızı alabilmek için kendisine karşı geldiğini öğrenince, teslim olup İstanbula gitmeyi göze alır: B. B., daha büyük bir iş başarmış görünmek için, Köroğlunun iyi yürekliliğine karşı haince davranır, gafil avlayıp bağlatarak ona türlü işkenceler ettirir. İstanbulda zindana atılan Köroğlunu, B. B. nin nişanlısı kurtarır. O da peşine düşen B. B. ni tekrar bozguna uğratır. Bazı rivayetlerde B. B. hainliğinin cezasını ölümle görür; birçok rivayetlerde ise yine Köroğlunun merhameti üstün gelir, hain B. B. bağışlanır. Bazı rivayetlerde B. B. ni, Çamlıbelde bulunan kızkardeşinin bağışlattığı söylenir.

İstanbul rivayetinde, ayrıca, Ayvaz'ın B. B. ne esir düşmesi, Köroğlunun da kendisini kurtarması epizodu, bazı rivayetlerde daha da genişlemekte, başka memleketlerde, ayrı ayrı kahramanların adı etrafında geçmektedir: Silistre-Hasan Paşa Kolu, Bağdad-Turna Teli Kolu, v. b. B. B.-Köroğlu savaşından çıkan destan-menkıbe hikâyesi epizodunun-şüphesiz bu iki ad geçmeksizin- en eski şeklini Eskiçağ Ermeni tarihinin bir safhasında buluruz: Sasanî hükümdarı Şapur, Ermeni kıralı Arşak (hük. 351-367) ın babasının gözlerini kör ettirmiş, bunun üzerine iki hükümdar arasında savaşlar olmuştur. Bazı kaynaklarda bu düşmanlığa bir at meselesinin sebebolduğu ileri sürülmektedir. Arşak, bir gün İran şahının çadırına çağrılır. Şah, çadırın bir yerine İran toprağı, bir yerine de Ermeni toprağı kodurtur, böylece Arşak'ın hangi şartlar içinde kendine bağlı kalacağını denemek ister. Arşak, memleketinin toprağına basınca âsileşir, İran toprağına basınca da uysallaşır Bu motiflere, Köroğlu ile B. B. nin savaşmalarını anlatan hikâyelerde de raslanmaktadır. Keza, Arşak'la İran şahının savaşları sırasında, Ermeni kıralına yardıma gelen Roma hükümdarının şah ordusu içine girip kuvvetleri hakkında bilgi edinmesi epizodu da, Köroğlu-B. B. savaşlarının bir safhasına çok benzemektedir. Köroğlu-B. B savaşlarının hikâyesini, XVI. yüzyıl Anadolu tarih olayları kadar, daha eski menkıbe-tarih unsurları da zenginleştirmiş olmalıdır.

BOLU KAPLICALARI, Bolu şehrinin 5 km güneyindeki Büyük ve Küçük kaplıcalar. Bu kaplıcalar Bolu-Çarşamba yolu üzerindedir. Buralaıda havuzlar, soyunma, yıkanma, yatma odaları vardır. B. K., pek eski zamanlardan beri tanınmaktadır. Yapılan bazı kazılarda eski temellere, yapı kalıntılarına raslanmıştır. Evliya Çelebi de bu hamamların sözünü etmiştir. Binalar, Selçuk ve Osmanlı tarzlarına göre yapılmıştır. Suyun sıcaklığı 44-45°'dır. Bu sular, toprak kalevili hidrokarbonatlı sulardır ki, yerinde çelikli ve kükürtlü (kükürt yoktur) diye anılır. B. K., romatizma, siyatik ağrılarına, kadın hastalıklarına iyi gelmekle tanınmıştır.

BOLU OVASI, Kuzey Anadoluda, Karadeniz bölgesinin batı bölümünde, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde, uzunluğu 30-35, eni 10 km olan ova.

B. O., kuzeyde Çele doruğunda 1954 m ye erişen Sündüce (Sevince. Sünüce. Sünnice) dağları ve güneyde Seben (Semen; 1854 m) dağları ile sınırlanmıştır. Semen dağlarının batı nihayetinde Ardıç dağı (1443 m) bulunur. Batıda Semen ve Abant dağları arasında Bolu-Mudurnu yolu üzerinde Akkaya geçidinin bulunduğu yükseklik, Bolu ve Mudurnu ovalarını ayırır. B. O. nın bir kolu, burada Abant ve Semen dağları arasında güneybatıya doğru gittikçe daralır. Abant gölü ayağının geçtiği vâdinin kuzeyinde bulunan Düzdağ. Düzce ovasının güneyindeki dağların devamıdır. Bolu-Düzce yolu Düzdağ ile Sündüce dağı arasından geçer. Bu yol Düzce ovasından gelirken Asar suyu vâdisi boyunca yükselir. 6-7 km lik bir aralıkla 750-800 m yüksekliğe erişir (Bakırlı geçidi). Sonra çok hafif bir meyil ile 15 km doğudaki Boluya varır. Böylece Düzce ovasından B. O. na bir basamaktan çıkılır gibi geçilir. Bu basamak üzerindeki hafif kabartıya halk arasında Bolu dağı denir. B. O. ile doğusundaki Çağa gölü ve ovası arasında da yine yayvan bir eşik vardır.

B. O. nda Büyüksu boyunca dar bir şerit (hemen hemen 750 m lik eşyükseklik eğrisi ile sınırlanmıştır), alüvyonlarla kaplıdır. Bu alan kuzeydoğu ve güneybatıda Tersiyer, güney ve batıda Kretase tabakalariyle kuşatılmıştır. Bolu şehri Kuaterner ve Tersiyer teşekküllerin sınırı yakınında ve tersiyer arazi üzerinde kurulmuştur. Buradan kuzeye doğru, ova istikametinde paralel şeritler meydana getiren Eosen filişleri, Kretase kültleri ve dar bir Triyas şeridinden geçilir; nihayet Sündüce dağının içpüskürük kütleler alanına girilir.

B. O. nda, en soğuk ay Ocak, en sıcak ay Ağustostur. Bahar güzden daha serin, fakat daha az yağışlıdır. En yağışlı mevsim güz ve en az yağışlısı yazdır. Ortalamalara göre asıl kurak yaz ayı Ağustos ise de, tek tek yıllar gözönüne alınınca, Hazirandan Ekime kadar da kurak geçtiği görülür. En bol yağışlı aylar Kasım. Nisan ve Mayıstır. Baharda bol yağışlı bir ay bulunmasiyle B. O. nda da İç Anadolunun yağış özelliği belirmektedir.

B. O. nda taban suları, çukur yerlerde ancak 0,5 m derinliktedir. Çayırlıklar halinde terk edilmiş olup kışın sular altında kalan bu yerlerde gölcükler meydana gelir. Başlıcaları kuzeyde Gölyüzü, güneyde Karaçayırdır. Bu alanlar en geç Haziranda sulardan kurtulur ve güzün tekrar su altında kalır. Kışın yabani ördeklerle başka su kuşlarının toplandığı bu gölcükler, elverişli av yerleridir.

B. O. nın başlıca akarsuları, Büyüksu, Kıbrısçık, Büyük Melen, Küçük Melen, Çarşamba, Deveyutan ve Mudurnu çaylarıdır. Büyüksu, genel olarak Mart ve Nisan aylarında taşar. Bu akarsu boyunda, Salıpazarı denilen yerde büyük bir çavlan da vardır. Bazı akarsulardan kerestelik ağaç naklinde faydalanılır.

B. O. nda Ömerler (şehrin 12 km batısında), Çepni, Kökem, Dereceviran, Sazak, Beıkikebir köyleri yanında birtakım maden suları da vardır. Güneyde Seben dağının eteklerinde Büyük ve Küçük Kaplıca adında iki önemli sıcak su kaynağı (burada iki otel de vardır) bulunur.

B. O. nın başlıca ürünleri arpa, buğday, mısır, elma, armut, ceviz, erik, çilek, kızılcık, üvez, fındık, v. b. dır. Başlıca ihraç maddeleri yumurta, tiftik, afyon, kereste, koyun, tavuk, yağ ve peynirdir.

BOLUCAN, Sıvasın Zara ilcesine bağlı bucak. Bucak merkezi olan Emirhan, Şemlik deresi boyunda, Zara-Divriği şosesi üzerinde 425 (1950) nüfuslu bir köydür. B. da çiftçilik yapılır, hayvan yetiştirilir. B. bucağının nüfusu 7722 (1950) dir. 27 köyü vardır.

BOLVADİN: 1. (Eski Polyboton) Batı İç Anadoluda Afyonkarahisar iline bağlı ilce merkezi. Nüfusu 10 971 (1950), denizden yüksekliği 1 000 m dir. B, Sultan dağlarının kuzey bölümü ile Emir dağı arasında kalan ve doğu bölümündeki Eber gölüne dökülen çayın (Akarçay) geçtiği ovanın kuzey kenarındadır. B., Eskişehir - Çıfteler - Emirdağ-

Bolvadinden bir manzara

Çay yolu ile Eskişehir - Seyitgazi - Bardakçı - Husrevpaşa - Bayat - Çay tarihî yolu üzerindedir; Konya - Afyon demiryolu üzerindeki Çay istasyonundan 8 km uzakta olup düzgün bir şose ile bu istasyona bağlıdır. İstasyonla kasaba arasında otobüs ve arabalar işler. B. çevresinden sebze meyva, en çok da tahıl elde edilir. Yün ve afyon alışverişi önemlidir. B. da Kanunî Sultan Süleymanın sadrâzamlarından Rüstem Paşanın yaptırdığı güzel bir cami, bir ortaokul, tuğla ve kiremit fırınları vardır.

2. Afyonkarahisar iline bağlı ilce. Yüzölçümü 2131 km^2, nüfusu 53 323 (1950); km^2ye 22 kişi düşer. 11 köyün bulunduğu merkez bucağından başka 20 köyü ile Çay ve 16 köyü ile İshaklı bucakları vardır. Merkez bucağının nüfusu 10 971 (1950) dir.

BOLVAN (Rus. put, kütük), Kırım'dan Moğolistan içerlerine kadar uzanan bölgedeki eski Türk mezar tepecikleri üzerinde bulunan şekillendirilmiş taş. Samoyed Ostyak ve başka ırkların tahta veya taştan putlarına da bu ad verilir.

BOLYAI [*bǫlyoi*], iki Macar matematikçisi:

1. **B. Farkas** (1775 - 1856), Bolya (Erdel)da doğmuş, Marosvásárhely (şimdi Târgu Mureş)de ölmüştür. Çağının en büyük matematikçilerinden olan B. F., tahsilini Göttingen üniversitesinde yapmış (1796-99), arkadaşı ve sonradan meşhur bir Alman matematikçisi olan Friedrich Carl Gauss ile ömrü boyunca devamlı bir dostluk kurmuştur. Almanyadan döndükten sonra 1802 de Marosvásárhely Protestan Yüksek Okulu matematik, fizik ve kimya profesörlüğüne tâyin edilmiş ve ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır. B. F. ın ilmî başarıları karşısında Macar İlimler Akademisi kendisini akademi üyeliğine seçmiştir. Başlıca eseri: *Tentamen iuventutem studiosam in elementa matheseos purae, elementaris ac sublimioris methodo intuitiva evindentiaque huic propria introducendi* (Sâf. elemanter ve yüksek matematiğin esaslarını öğrenci gençliğe seziş metodu ve buna has açıklık ile öğretme denemesi) [1832-1833]. *Kurzer Grundriss eines Versuches die Arithmetik darzustellen* (Aritmetiği takdim hakkındaki denemenin ana hatları) [1851] adlı eserinde, oğlu B. János'un, mutlak geometrinin esaslarını Rus matematikçisi Nikolay İvanoviç Lobaçevskiy'den önce kurduğunu ileri sürer. Gauss ile muhabereleri Macarca (Budapeşte 1897) ve Almanca olarak (Leipzig 1899) bastırılmıştır. B. F., matematikten başka resim, müzik, dılbilgisi ve edebiyat ile de uğraşmıştır. Yazdığı beş trajediden *Mohamed vagy a dicsöség gyözedelme a szerelmen* (Mehmet yahut şan ve şerefin aşka galebesi) [1817] adını taşıyan trajedi Fatih ile İrene'nin aşk hikâyesini anlatır.

BOLYAI Farkas

2 **B. János** (1802-1860), B. Farkas'ın oğlu, mutlak geometrinin kurucusu. Kolozsvár (şimdi Cluj)da doğmuş, Marosvásárhely'de ölmüştür. Viyana Askerî Yüksek Mühendislik Akademisini bitirdikten sonra, 1833 e kadar subay olarak askerî yüksek mühendislik yapmıştır. Çocukluğundan beri matematiğe meraklı olan B. J., babasının derslerinden ilham alarak, Eukleides'in V. postulat (= XI. aksiyom)ının ispatını denemiş, fakat imkânsız olduğunu anlayınca, bu postulattan bağımsız bir sistem vücuda getirmiştir (1823). Araştırmalarının neticeleri *Appendix scientiam spatii absolute veram exhibens: a veritate aut falsitate XI axiomatis Euclidei (a priori haud unquam decidenda) indipendentem; adiecta ad casum falsitatis quadratura circuli geometrica* (Eukleides'in XI. aksiyomunun-bu a priori olarak hiçbir zaman halledilemiyecektir - doğruluğu veya yanlışlığı ile ilgili bulunmıyan mutlak ve gerçek feza bilgisini ispat eden ilâve; bu aksiyomun yanlışlığı hakkında dairenin geometrik şekilde dörtgenleştirilmesi eklenmiştir) başlığı altında babasının *Tentamen*-

BOLU

1

2

3

4

5

6

1. Bolunun Abant gölü, 2. Bolu çevresinde bir köy ve fundalıklar, 3. Boludan bir görünüş; arkada Bolu ovasının bir bölümü ve dağlar, 4. Boludan başka bir görünüş, 5. Bolu ormanlarından bir görünüş; önde Abant gölü, 6. Bolu ile Abant gölü arasındaki ormanlardan bir görünüş.

inin ilâvesi olarak çıkmıştır. Rus matematikçisi Lobaçevskiy de B. J. un çalışmalarından habersiz olarak, aşağı yukarı aynı neticeye varmıştır.

BOLZA [*boltsa*], **Oskar** (1857 - 1942), Alman matematikçisi. Bergzabern'da doğmuş, Freiburgin Breisgau'da ölmüştür. Süratli basım makinesi (Schnellpresse) ni icadeden Friedrich König'in torunudur. 1894 te Chicago üniversitesi matematik profesörü olmuştur. 1910 dan sonra fahri matematik ordinaryus profesörü olarak Freiburg in Breisgau (Baden) da yaşamıştır. Variyasyon hesabına dair çalışmalarının ayrı bir değeri vardır: *Vorlesungen über Variationsrechnung* (V. hesabına dair kurs) [1909].

BOLZANO [*boltsāno*] (Alm. Bozen) : 1. Güney Tirol'ün kuzey bölümünü içine alan İtalyan eyaleti. Yüzölçümü 7 085 km², nüfusu 303 000 (1941) dir.

2. Aynı addaki eyaletin merkezi. Nüfusu 70 100 (1951) dir. B., Eisack çayının Etsch vâdisine girdiği yerde, geniş bir birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Doğusunda Rosengarten dağının sivrilikleri yükselir. Evleri, geniş meyva ve sebze bahçeleri ile bağlar arasına serpilmiştir. Başlıca geniş yolların, vâdilerin kavşağında bulunan B., Romalılar zamanından beri Tirol'ün önemli bir ticaret ve endüstri şehri olmuştur. Şehir ve çevresi, güzel manzaralı ve temiz havalı olduğundan, çok turist çeken yerlerdendir. Şehrin eski bölümünde bir gotik kilise vardır. Batıda Gries sayfiyesi, akciğer hastaları için elverişli bir yerdir.

Tarih: B., Romalılar zamanında Bauzanum adını taşıyan bu şehir ve il, 680 de Langobardlar, 740 ta da Franklar idaresine geçmiştir. Daha sonra Bavyeralı sınır kontlarının merkezi olmuştur. İmparator II. Konrad B. yu 1027 de Trento piskoposluğuna vermiştir. Fakat piskoposluk uzun bir mücadeleden sonra şehri Tirol kontlarına terke zorlanmıştır. 1363 ten itibaren B. Habsburgların idaresi altında yaşamış ve Tirol'ün alınyazısına iştirak etmiştir. 6 Kasım 1918 de İtalyanlar tarafından işgal olunmuş, Saint-Germain anlaşması bunu İtalyaya vermiştir. Güney Tirol Almanlarının merkezidir.

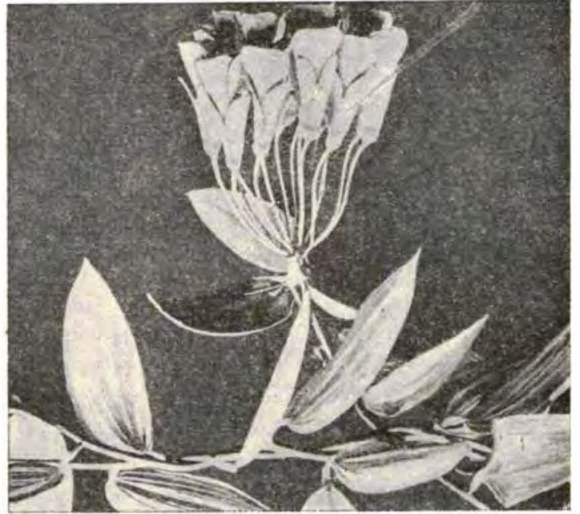
BOLZANO [*boltsāno*], **Bernard** (1781-1848), Alman filozofu, matematikçisi. Prag'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 14 yıl Prag üniversitesinde din felsefesi profesörlüğü etmiş, 1819 da fikirlerinin dine aykırılığı iddiasiyle azledilmiştir. B., metafizikte Eflâtuncu bir felsefe taraftarıdır. Onun asıl önemi mantık alanındadır. Bu alanda Kant'ın ve psikolojizm (b. bk.)in şiddetli aleyhtarıdır. Zamanında moda olan felsefe cereyanlarının dışında bulunduğu için, çağdaşlarınca önemi, değeri anlaşılamıyan B., düşünenin dışında kendinden var tasavvurlar, hakikatler, hattâ önermeler olduğunu ileri sürmüş, böylece fenomenoloji (b. bk.) cereyanının doğmasına yardım ettiği gibi, mantığı psikolojiden ilk ayıranlardan biri olmuştur. Yeni mantık yahut lojistik (b. bk.)in en önemli kavramlarından biri olan önermeler fonksiyonu (b. bk.) kavramını ilk ortaya atan B. dur. Matematikte ve matematiğin felsefesinde de yeni zamanların habercilerinden biridir. Cümleler teorisiyle (b. bk.) ve müşahhas görüşe başvurmadan kurulan geometriyi hazırlıyanlardandır.

Başlıca eserleri şunlardır: *Wissenschaftslehre* (İlim teorisi) [4 cilt, 1837], büyük bir mantık kitabıdır ve bugün bile yeni mantığa giriş olarak çok faydalı bir eserdir. *Was ist Philosophie* (Felsefe nedir ?) [1849], *Paradoxien des Unendlichen* (Sonsuzun paradoksları) [1851].

BOM, Emmanuel de (doğ. 1868), Flaman yazarı. Anvers'te doğmuştur. 1911 den beri aynı şehirde baş bibliyotekçidir. «Van nu en straks» (Şimdiden sonra) ve «Vlaanderen» (Flandra) adlı yeni Flaman edebiyatı dergilerinin kurucularındandır (1893). Yine «Tijdschrift voor boek - en bibliothekwezen» (Kitapçılık ve bibliyotekcilik dergisi) i de başkalariyle birlikte kurmuştur [1903]. İki cilt eski hikâyeler yayımlamıştır: *Terugblik* (Geriye bakış) [1918] ile *Heldere Gezichten* (Daha parlak hülyalar) [1920]. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Wrakken* (Gemi enkazları) [1898, Flandra'nın ilk psikolojik romanı], edebiyat, sanat tarihine ait ve siyasi kalem denemelerinden seçmelerini «Het levende Vlaanderen» (Yaşayan Flandra) dergisinde de yayımlamıştır [1917].

BOMA, Belçika Kongosu'nun Majumbe bölgesinde ticaret ve idare merkezi. Kongo nehri kıyısında, denizden 87 km içerde, deniz taşıtlarının girebildiği bir limandır. Nüfusu 8 000 (1948) dir. B., 1884-1927 arasında memleketin başşehri idi (o zamandan beri Léopoldville'dir).

BOMAREA, nergisgiller (Amarillidaceae) familyasından, Güney Amerikada, And'larda, Meksikada tropik ve sübtropik bölgelerde 125 kadar türü yetişen bir bitki cin-

B O M A R E A

si. Hepsi gövdeleriyle sarılgan olan bu bitkilerin *B. multiflora*, *B. patacoensis* gibi bazı türleri, şemsiye durumunda bol ve güzel çiçeklerinden dolayı bahçelerde, sulak, güneşli, serin yerlerde ekilen makbul sarılgan süs bitkileridir. Çiçeklerini yaz sonlarına doğru açarlar.

BOMASA, Sudan-Guinea dillerinin Ubangi grupundan bir dil. Fransız Ekvator Afrikasının Kongo bölümünde, Sanga nehrinin orta kısımlarında, Kamerun sınırındaki Bomasa şehri dolaylarında ve Uessa (Wesso) nun batısında, Bantu dilleri ile çevrili olarak konuşulur. Bk. UBANGİ DİLLERİ.

BOMBA (İtal. Lat. *bombus* < Yun. *bombos* = patlama gürültüsü), canlı hedefleri yaralamak veya öldürmek, cansız hedefleri tahrip veya imha etmek için kullanılan ateşli bir silâh. Genel olarak, madenî bir kılıf (gövde) ve bunun içine konulmuş patlayıcı veya parlayıcı bir madde (barut) ile ateşleme düzenini (tapa) ihtiva eder.

B., çok eski tarihlerde icadedilmiş, Romalılar tarafın-

dan kullanılmış ise de, müteşekkil ordular içinde 1427 de Fransızlar, İkinci Viyana muhasarasında Avusturyalılar, Siracusa muhasarasında (1808-1809) Napoléon orduları, 1877-1878 seferinde Şıpka ve Plevne muharebesinde Ruslara karşı Türkler, Sudan muharebesinde (1884) İngilizler, çok basit imal edilmiş olan B. lar kullanmışlardır. 1904-1905 Rus-Japon seferinde, ilk defa Port Arthur muharebelerinde Ruslar tarafından kullanılan B. lar, her iki taraf ordularınca mütekâmil bir hale getirilmiştir. Birinci Dünya Harbine (1914-1918) girilirken her iki taraf orduları bu silâhla techiz edilmiş bulunuyordu. Bu harbde ordular birbirlerini yenemeyince, tahkim edilmiş mevzilerde ve çok yakın mesafeler içinde vuruşmağa mecbur kaldıklarından, topçu ateşi ise dost ve düşman birliklerini aynı zamanda tesir altında bıraktığından, yakın ateş silâhı olarak kullanılan küçük el B. ları, havanlarla atılan havan topları önemli bir rol oynamıştır. B. ların mermi yolu dik ve kavisli olduğundan, siperlerin içine ve yamaç gerilerine müessir atış yapılabilir.

B. ların biraz daha uzak mesafelere ulaştırılabilmesi için, piyade tüfeklerinin ucuna birer huni takılmış ve onun içine konan küçük tüfek B. lariyle, el B. sının azami menzili olan 35 metre, yüz ve iki yüz metreye kadar uzatılabilmiştir.

Birinci Dünya Harbinin ortalarında el B. larını, B. makineleri vasıtasiyle 300 metreye kadar, harbin sonlarına doğru icadedilen ve bir kişi tarafından taşınıp idare edilebilen küçük havan topları ile 500 metreye kadar atmak imkânı elde edilmiştir. Sonraları daha mütekâmil havan topları vasıtasiyle 400-550 gramlık havan B. larını iki kilometreye kadar atmak mümkün olmuştur.

İstiklâl Harbinde, Türk ustalarının ve işçilerinin emekleriyle vücuda getirilen «Ankara bombası» çok faydalı olmuştur.

İkinci Dünya Harbinde, hareket ve mevzi muharebelerinde de, el ve havan B. ları, canlı hedeflere ve bilhassa tanklara ve denizaltılara karşı kullanılmıştır. B. lar, şekillerine, kullanıldıkları maksat, vasıta veya hedefe göre isim alır: El ile atılana «el B. sı» (500- 850 gr), tüfekle atılana «tüfek B. sı» (800-950 gr), havan topu ile atılana «havan B. sı», deniz vasıtalariyle ve bilhassa denizaltı hedeflerine atılan B. lara «deniz (su) B. sı», uçakla atılana da «uçak B. sı» denir (atom ve hidrojen bombaları dahil).

B. lar, yaptıkları tesirlere ve görecekleri vazifelere göre de adlanırlar: «tahrip B. sı» (küçük-büyük), «saatli B.», «gaz B. sı», «sis B. sı», «yangın B. sı» v. b. gibi. Eğitim için, içinde patlayıcı maddeler bulunmıyan «talim B. sı» vardır.

El bombası: Tahrip B. larının küçüğü el B. sıdır. El B. ları teknik bakımdan «taarruz» ve «müdafaa B. ları» diye ikiye ayrılır.

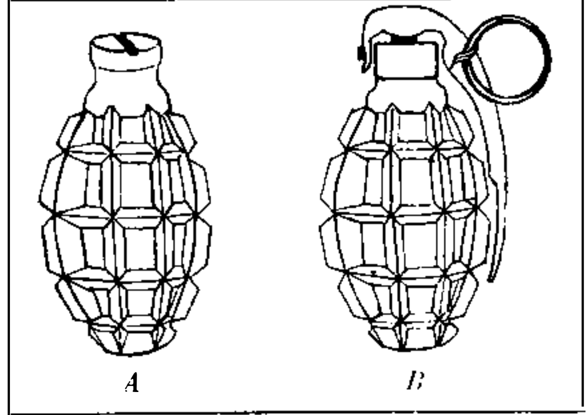
Taarruz B. ları: sütreler dışında kullanılır. Bunlar hafiftir (500-800 gr), kılıfları saçtan veya tenekedendir. Korkunç bir ses çıkararak patlar ve mâneviyat üzerine çok tesir eder. Maddi tesirleri az ve tesir alanları dardır. İyi eğitim görmüş bir er, bombayı 25-35 m ye kadar ulaştırabilir.

Müdafaa B. ları: daha tesirlidir ve tahribedici infilâk maddesi (T. N. T. = trinitrotoluène [Alm. Trotyl]) ihtiva eder. Müdafaa el B. ları, düşman hücumlarını kırmak için, siperler içinden atılır. Yapılışında dökme, pik demir, pirinç ve tunç gibi kuvvetli ve sert madenlerden istifade edilmiştir. İnfilâk anında bu kuvvetli kılıf-gövde, birçok parçalar halinde 60-100 metrelik bir tesir dairesi vücuda getirir. Şekilleri yumurta, küre ve silindir şeklindedir.

B. atıldığı zaman, başı aşağıda, bir mahrut şeklinde bir tehlike mıntakası vücuda getirir. B. yı atanın bu tehlikeli sahadan korunması için, hedefi küçültmesi gerekir.

El B. larının birçok çeşitleri vardır: saplı, sapsız, maşalı, kanadlı, yaylı otomatik, ihtiraklı, v. b. gibi.

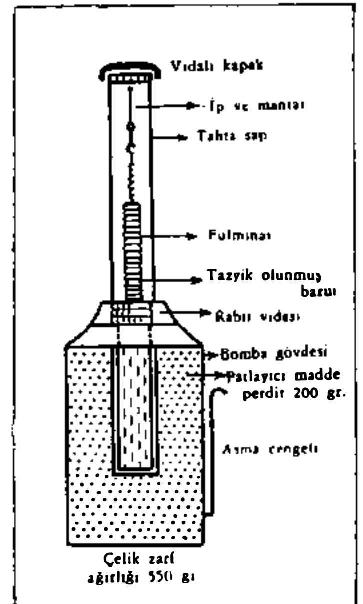
B. nın ateş için hazırlanmasında, sapı sola döndürülerek çıkartılır. Detonatör ateşleme borusu ucuna takılıp

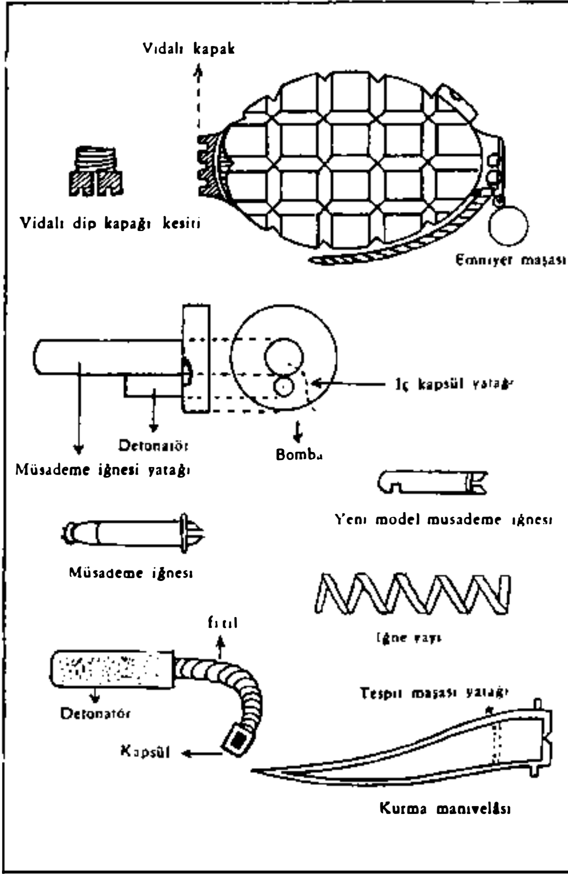
A. 1939 modeli Türk işi müdafaa el bombası (kör tapa ile görünüşü), B. Türk tipi müdafaa el bombası (tam olarak görünüşü)

tekrar sapa vidalanır. Muhafaza kapağı açılarak sol el ile, ucu düğmeli ip dışarı çekilip bırakılır. Atmak için, ip çekilerek delik teli koparılır. Tel çıkınca fülminat (fulminate), barut çamurunu yakar. Bu zamanda B. atılmış bulunmalıdır. 5,5 saniye sonra B. patlar. 40-50 m mesafeye atılabilir. İnfilâk maddeleri, şiddetli bir gürültü çıkarır. Gövde zarf parçaları ve sap tesir icra eder. Her zaman, atan kimse B. nın tesiri dairesi dışındadır. B. nın taşınması ve nakli emniyetli ve kolaydır. Bu B. lar hücumda kullanılır.

Saplı el B. sı: gövde, sap, ateşleme düzeni ve patlayıcı baruttan mürekkeptir. G ö v d e saçtan veya kuvvetli tenekeden yapılmış bir silindirdir. Orta üst kısmında detonatör yuvası vardır. Yine üst kısmında s a p ı n bağlanması için vidalı bir yuva v a r d ı r. Gövdenin dış kenarında bir de askı çengeli vardır ki, bu çengel ile B., bel kemerine asılır. El ile tutup atmak için tahta bir sapı vardır. Ateşleme düzeni bir teneke muhafaza içinde olmak üzere, reçine ile sap boşluğu içine tesbit edilmiştir; infilâk mad-

Saplı Alman taarruz el bombası

Maşalı İngiliz el bombası ve parçaları

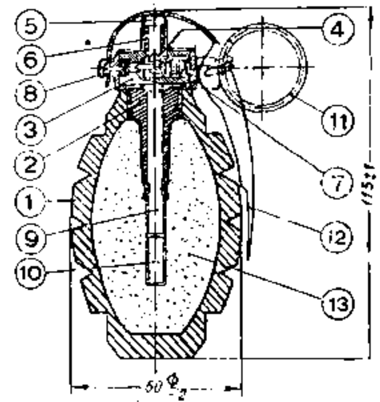
desi 200 gr perdittir. B. nın tam ağırlığı 550 gr dır.

Sapsız el B sı: küre veya yumurta şeklinde olabilir. 600 - 800 gr. Gövdesi teneke, tunç veya pikten yapılmıştır. Gövdelerinin iç veyahut dış kısımları dilim dilim olduğundan infılâk zamanında bu dilimler 50 - 60 parçaya ayrılarak misket tesiri yapar.

Sapsız el B. larının gövdeleri tenekeden olanlar taarruz B. larıdır. Tunç veya pikten veya mahlûttan olanlar müdafaa B. larıdır. El B. larının infilâk maddeleri de çeşitli olabilir. En çok kullanılan trotil (Trotyl) ve asit pikriktir. Bu infilâkı temin için, B. içinde bir tahrip kapsülü, parlama kapsülü, detenatör kullanılmıştır.

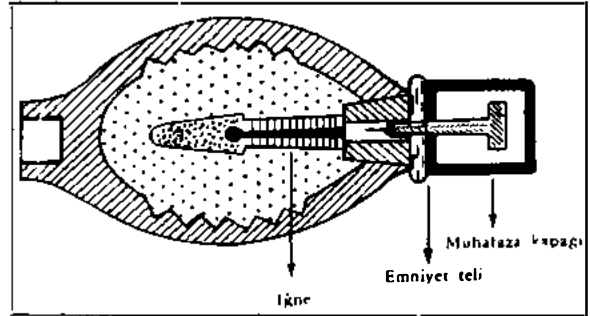
B. ların atışa hazırlanmasında, önce B. nın ağzındaki kör tapa çıkarılarak yerine hakiki tapa vidalanır. Bu tapalar, B. ların bulunduğu sandıkta ve hususi bir kutu içindedir. Bu çinko kutunun etrafındaki kırmızı şerit veya lehim çözülür veya yırtılarak kutu açılır. Kör tapa çıkarıldıktan sonra ve hakiki tapa takılıncaya kadar B., gövdesi içindeki toz trotil barutun dökülmemesi için, baş aşağı tutulmamalıdır. Hakiki tapa çok dikkatle, kör tapanın çıktığı deliğe vidalanır. B., o andan itibaren atışa hazırdır. B. lar kısa bir zaman içinde kullanılmıyacak ise, hakiki tapa çıkarılmalı ve tekrar kör tapa takılmalıdır. Hakiki tapaların kendi kutularından başka yerde nakil ve muhafazası tehlikelidir.

Tüfek B. sı: Birinci Dünya Harbinde kullanılmış, İkinci Dünya Harbinde o kadar revaç görmemiş ise de, Kore muharebelerinde tekrar eski önemini kazanmıştır. Eskiden hususi tüfeklerle atılırken, sonraları her piyade tüfeğinin ucuna takılan madenî bir huni içine konarak ve tüfek mermisinin B. yı hem ateşlemesi, hem de ileri sevki suretiyle atılmıştır. Bu suretle bir kiloya yakın sikletteki bir B. yı 300 - 400 m uzaklığa göndermek mümkün olmuştur. B. gövdesinin iç ortasına ve tam tüfek namlusunun ekseni doğrultusunda olmak üzere iki boru yerleştirilmiştir. Ortadaki boru tüfek mermisinin geçmesine, yukarıdaki boru detonatör ile tapanın içine konulmasına yarar.

1939 modeli Türk tipi savunma el bombası: 1. Tapa gövdesi, 2. Ateşleme kapsülü, 3. İğne, 4. Emniyet, 5. Beş saniye ihtirak müddeti, 6. Tahrik kapsülü, 7. Ateşleme manivelâsı, 8. Emniyet halkası. 9. İğne hâmili, 10. Şakûlî emniyet açma yayı, 11. Ufkî iğne, 12. Yay manivelâsı, 13. Trotil (TNT)

B. tüfeği ateşe hazırlanırken B. huni içine bırakılır, tüfek dipçiği yere dayatılır ve tüfeğe hedef istikametinde

Beyzi tüfek bombası

bir zaviye verilir. Tetik çekilir. Kurşun, B. nın ateşleme düzenini faaliyete geçirir ve ona hız verir. Havan toplariyle atılan havan B. ları aynı şekilde atılır.

Saatli B. lar: El B. sı büyüklüğündedir. Saatli B. ların istenilen zamanda infilâk etmesi için hususi bir ayar düzeni vardır. Diğer hususları başka B. lardaki gibidir.

Gaz B. ları: 200 - 400 gr ağırlığındadır. Bunların gövdeleri kalın saçtan veya çinkodan yapılmıştır. İçlerine boğucu gaz doldurulmuştur. Havan ile atılanların kılıfları pik demirdir, 2 kg - 15 kg ağırlığında ve muhtelif şekillerde olurlar (bk. aşağıda Uçak B. sı).

Sis B. ları: İhtiraklı B. lardır Elle atılanlar 500 gr dan başlar. Havan topu ile atılanlar 15 kg a kadar yükselir. Bunlardan hasıl olan sislerle düşmanın ileri mevzileri, topçu gözetleme yerleri, muharebe idare yerleri ve mühim arazi parçaları örtülür (bk. aşağıda Uçak B. sı).

Yangın B. ları: El B. sı şeklinde, elle ve havan toplariyle atılmak üzere 500 gr dan 15 kg a kadar olanları vardır. Açıktaki topçu parklarına ve meskûn yerlere karşı kullanılır. B. içinde tutuşturucu (beyaz fosfor) madde bulunduğu için, düştüğü sahada yangın çıkarır (bk. aşağıda Uçak B. sı).

Kara mayınları: İkinci Dünya Harbinde zırhlı vasıtalara, tanklara karşı muvaffakiyet kazanmış bir B. dır. Bu harbde tank birliklerini, top ateşi ile durdurmak mümkün olamayınca kara mayınlarına baş vuruldu. Bu suretle Polonya, Fransa ve Balkan harb alanlarında kolaylıkla ilerliyebilen Alman zırhlı birlikleri, mayınlanmış olan Leningrad - Odessa hattı önünde ilk duraklamasını yaptı. Artık muazzam bir akın halinde ilerliyen muzaffer tank birlikleri, yerlerinde sayar bir hale geldi ve İkinci Dünya Harbinin muvaffakiyet ibresi ters tarafa işlemeğe başladı (1941).

1942 - 1943 te Kuzey Afrikada Rommel ordusu karşısında yenilgiye uğrıyarak Elâmeyne kadar çekilmek zorunda kalan 8. İngiliz ordusu, bu kara mayınlarının iyi tatbik edilmesi sayesinde, Rommel ordusunun taarruzlarını kırmıştır. Rommel ordusu da Trablusa doğru çekilirken, Bingazi güneyinde, kurduğu mayın tarlaları gerisinde, Montgomery'nin şiddetli taarruzlarını, kısa bir zaman için durdurmağa muvaffak olmuştur. 1944 ilkbahar, yaz ve sonbahar muharebelerinde Alman orduları Belçika, Holânda, Alsace'da ve Karpatlarda kara mayınlarını muvaffakiyetle kullanmış olduklarından, muazzam müttefik ordularının zafere ulaşmalarını bir yıl daha geciktirebilmişlerdir.

Kara mayını (T lağımı), ateşliyen bir funya ile patlıyan bir kısım baruttan (trotil) ve bunları kaplıyan ince madenî kılıftan ibarettir. Ve 2-5 kg lıktır.

Kara mayınları, canlılara karşı da kullanılmıştır. Bunlar daha küçük (100 300 gr) boydadır ve yine T lağımı ismini alır.

Mayınların en zayıf ciheti, tanksavar silâhlarla korunmazlarsa, karşı tarafın kolayca eline geçmesi, toplanmasıdır.

Son tertip (boşluklu imlâhaklı) *tank mayınları* da asri bir nevi B. dır. Delici bir kudrete malıktir. 5 kg ağırlığındakiler 20 cm zırhı deler. 30 kg lığı 150 cm betonarmeyi deler. Tankın veya betonarme koruganın içindekilerini, müthiş sademesiyle öldürür. Bunların saatlileri de vardır. T lağımı boşluklu imlâhaklı B. lar, İkinci Dünya Harbinin en kudretli kara silâhlarındandır. Bu silâh ile, harb başlamadan önce hudut bölgelerinde mânileme - mayinleme tarlaları vücuda getirilerek, düşmanın memleket içerlerine girmesine mâni olunur. Harbin devamı müddetince arazinin dar geçitlerinde, müdafaa mevzilerinin önlerinde, yanlarında ve hattâ içlerinde bir plâna uygun olarak, gizli surette tesis edilen mâniler yapılır. Taarruzda ve müdafaada, yanların korunmasında da bu mâni, faydalı sonuçlar verir (bk. MAYIN).

Su B. ları: denizaltılar için kullanılan bir silâhtır. Su B. larının husule getirdikleri müthiş sademe denizaltı gemilerinde ağır yaralar açtığı gibi, hayati sistemlerinin veya teçhizatının yerlerinden oynamasına da sebebolur.

Su B. sı, akustik ile ateşleme düzenini havi su B. sı, derin su B. sı ve ayarlı su B. sı gibi nevilere ayrılır.

Denizaltı dinleme aletleriyle, düşman denizaltısını 2-3 km den bulmak mümkündür. Dinleme aletleriyle tesbit edilen denizaltı gemilerine karşı, tek veya demet halinde su B. sı atışiyle derhal hücuma geçilir.

Su üstü gemilerinin denizaltılarla mücadele vasıtası su B. sıdır. Su B. ları, bunları taşımaya elverişli cihazı bulunan her tip gemiye yerleştirildiği için, en küçük karakol gemilerinde dahi birkaç tane bulunabilir. Sürati az gemiler infilâk tesirinden emin bir mesafeye kadar uzaklaşabilmek için, batış hızını azaltmak maksadiyle su B. larına paraşüt takılır.

Muhripler (destroyer) 30 adet su B. sı taşıyabilirler. Bunlar bordalarında 6, kıç taraflarında 6 olmak üzere 12 adet su B. sı atan toplara maliktir. Denizaltı avcısı küçük gemilerde 36 adet su B. sı taşınabilmektedir.

Su üstü gemilerinde iki tip su B. sı vardır. Modern su B. ları, silindir şekilli 17,5 pus (1 pus [İng. inch] = 2 54 cm) kutrunda, 30,5 pus uzunluğundadır. İkinci Dünya Harbinde 1942-1943 yıllarında su B. larında büyük tekâmüller vukua gelmiştir.

Su B. sının infilâk maddeleri 250-350 libre arasındadır. Bu infılâk maddeleri % 80 ammonium perchlorate ve % 20 ferro-silicum maddelerinden mürekkeptir. İçinde alüminyum ihtiva eden infilâk maddeleri daha yüksek kudrete maliktirler. Diğer tip infilâk maddeleri, % 60 trinitrotoluène, %40 hexanitro diphemylanine'den mürekkeptir. Bu tipler T N T den biraz daha kudretsizdir. İçinde % 80 ammonium picrate, % 20 alüminyumdan mürekkep olan infilâk maddeleri T N T den 1/2 kadar daha fazla kudrete maliktir.

Su bombalarının ateşleme mekanizması, küçük bir delikten B. içine giren suyun iç tarafta bulunan bir silindiri basınç ile yavaş yavaş harekete geçirmesinden ibarettir.

Derinlik ayarı, su giren deliğin çapını değiştirerek iç taraftaki silindirin dolması için gerekecek zamanı ayarlamak suretiyle yapılır. Bu ayar 190-490 kadem emniyet derinliklerine kadar tanzim edilebilir.

B. ların topla veya kıç taraftan düşürülmek suretiyle atılması, denizin o andaki durumu, su B. sının mekanizmasının işlemesine, ayarına tesir eder.

İkinci Dünya Harbinde uçaklar vasıtasiyle de su B.-ları, atılmıştır. Bunlar 60,180 ve 250 kg ağırlığında idi. 15-35 kadem derinlikteki denizaltılara karşı tesirli sonuçlar alınmıştır. Bunlar saniyeli tapalarla mücehhezdirler ve derinlik ayarını, tavikli olan bu toplar tanzim eder. Bunlar su yüzüne çarptıktan sonra 0 300 kadem ve 0-17 saniye arasında arzu edilen herhangi bir derinlikte patlamak üzere ayarlanabilir. Uçaklar tarafından kara ve deniz ağır ve âdi B. ları da denizaltılara karşı kullanılmıştır.

Su B. ları patlayınca geminin dış ve hattâ iç ve ana teknesinde inhinalar vücuda getirdiği de vakidir, tam ve yakın isabetlerde gemi kâmilen harabolur. Yakın isabet dolayısiyle denizaltı gemisinin deniz derinlikleri içine, kumluk sahaya yarı yarıya gömüldüğü ve kurtulma imkânı bulamadığı da, İkinci Dünya Harbinin vakıalarındandır.

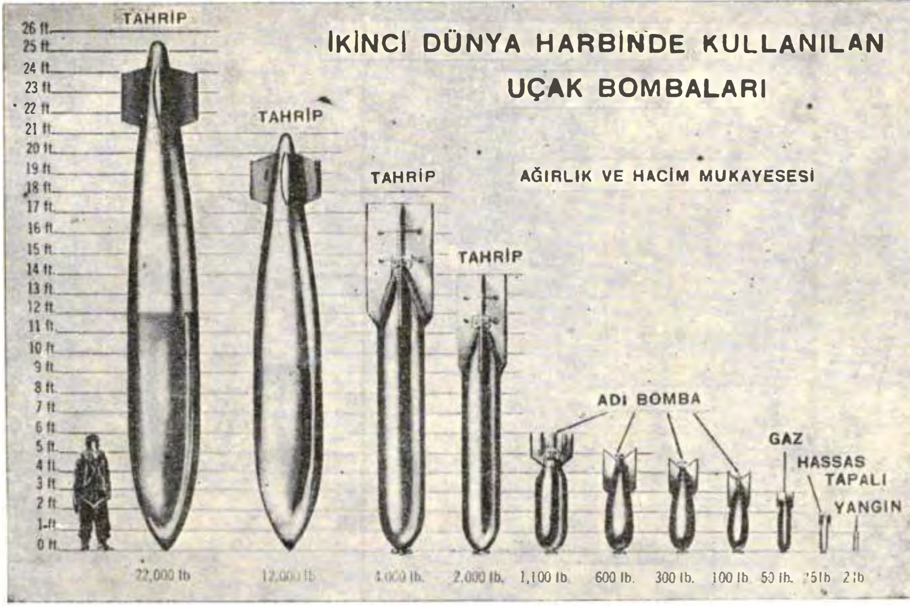
Uçak B. ları: Birinci Dünya Harbinde yayılmış bir silâhtır. Yere düşünce paralanır ve büyük tahribat yapar, ölüm ve yangına sebebolur.

Uçak B. sı, gövde, tapa, kuyruk ve gövde içindeki infilâk maddesi veya kimyevi maddelerden meydana gelir.

B. gövdesi, çelikten yapılır. Bu B. ların gövde cidarları, kullanılacak hedefe göre, ince veya kalın olarak imal edilir. Kalın gövde cidarlı B. lar, ekseriyetle canlı hedefler için kullanılır, gövdeler içten veya dıştan dilimlere ayrılmıştır. Bunlarda infilâk maddesi azdır.

Tahrip için yapılan B. ların gövde cidarları ince, infilâk maddesi çoktur. İnfilâk maddesinin patlamasından meydana gelen hava basıncı ağır tahribat yapar.

B. tapası, gövde içindeki infilâk maddesini ateşlemek için kullanılır. Dört çeşit tapa vardır:

1 ft. (= kadem [İng. foot])= 30,48 cm; 1 lb. (= libre [İng. pound])= 453,59 gr

Uçak B. ları, pahalı olduğu için, hedefe vardığı zaman mutlaka patlaması sağlanmalıdır. Onun için B. gövdelerine iki üç tapa birden yerleştirilir. Bunlar, yerleştirildikleri yerlere göre, baş tapası, gövde tapası, kuyruk tapası isimlerini alır.

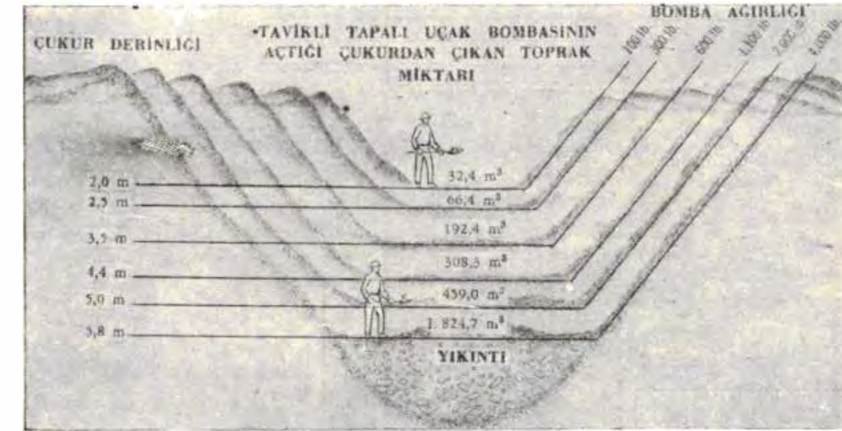
B. kuyruğu, piyade tüfekleri veya toplardaki yiv ve set vazifesini görür. Bunlar iki şekildedir: birincide kuyruk dört veya beş kanaddan ibaret olmak üzere, düz olarak gövdenin dip tarafına yerleştirilir ve etrafına bir çember geçirilir. Vazifesi gövdeyi döndürmektir. Diğer bir şekil ise kuyruk çembersiz ve uçları büyük olarak yapılmıştır. Bu büyüklük hava direnciyle B. ya dönüş verir, bu sayede nüfuzu artırır. B. yı yolundan saptırmaz.

1. *Tavikli tapalar*: Yere veya hedefe nüfuz ettikten sonra patlıyacak tarzda yapılmıştır.

2. *Hassas tapalar*: Yere veya hedefe değer değmez infilâk maddesini tutuşturacak tertipte yapılmıştır. Canlı hedeflere veya meydandaki uçaklara karşı kullanılır.

İnfilâk maddesi, genel olarak trotil ve mürekkebatıdır.

B. ların nevileri: tahrip B. sı, lağım B. sı, yangın B. sı, sis B. sı, kimyevi maddeleri ihtiva eden B. lar, Napalm B. sı, atom ve hidrojen B. larıdır.

Uçak bombasının açtığı çukurun genişliği ve derinliği

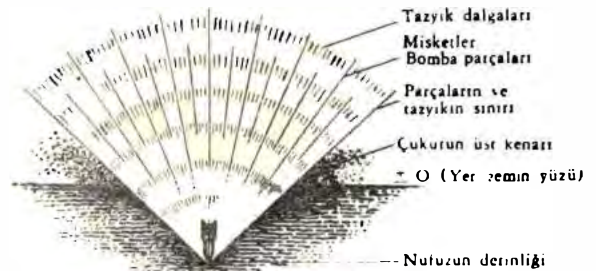
Tahrip B. sı: Canlı ve cansız hedeflere karşı kullanılmak üzere, iki tertipte imal edilir. Dirençli hedeflere karşı kullanılan B. ların baş tarafları özel çelikten yapılmakta ve zırhlı birlıklere ve betonarme hedeflere nüfuz ettikten sonra infilâkı sağlanmaktadır. Bunların ağırlıkları 500 kilodan başlar.

Lağım B. sı: Hedefe girip, nüfuz ettikten sonra patlar. Bunların gövde kenarları ince, infilâk maddesi çoktur. Bunlar çok delici ağır bombalardır. Tavikli tapalıdır. Patlamalarını mutlaka sağlamak için iki veya üç tapa konmuştur.

3. *İhtiraklı tapalar*: Mermiyi şarapnel gibi havada patlatacak tarzda yapılmıştır. Bu tapaları taşıyan B. lar, meydanlardaki uçaklara ve canlı hedeflere karşı kullanılır.

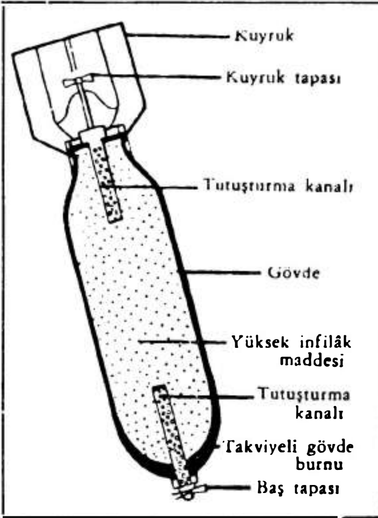
4. *Müsademeli tapalar*: Yere değdikten sonra infilâk maddesini ateşliyen tapalardır. Bunlar az dirençli ve canlı hedeflere karşı kullanılır.

Tapaların çalışması: Dört parçadan ibaret olan tapa üç şekilde çalışır. Tapalar: 1. tapa gövdesi, 2 iğne, 3. iğne yayı, 4. kapsülden ibarettir. Tapalar, ya iğne yayı serbest kalmak suretiyle iğne harekete geçirilir ve kapsüle çarparak infilâk maddesini ateşler, veya kapsül, iğneye yaklaştırılmak suretiyle ateşlenir ve infilâk maddesi tutuşturulur. Yahut bir yay vasıtasiyle hem iğne, hem kapsül birbirlerine yaklaştırılarak patlatılır ve infilâk maddesi tutuşturulur.

İnfilâk mahrutu (Tehlikeli mıntaka)

Bu cins B. ların bir kısmı da, su altında patlamak üzere imal edilmiştir. Tapaları da suya girdikten sonra patlıyacak surette ayarlanabilir. Bunlara uçak su B. sı da denir. Denizaltı gemilerine karşı müessir bir silâhtır. Bunları atacak uçaklar hususi aletlerle mücehhezdirler.

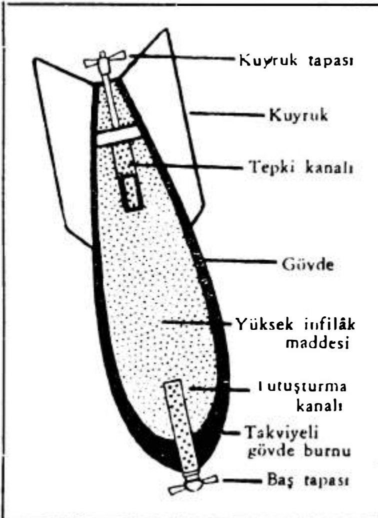
Ağır tahrip bombası

Lağım B ları, İkinci Dünya Harbinde çok kullanılmış ve gelişmiş B. çeşitlerindendir. Bunlara yüksek infilâklı B. lar denildiği gibi, saatli B. lar ismi de verilir. Tapalarında, saatlerdeki zemberekler gibi kurulabilen ayar tertibi vardır. Bir dakikadan bir haftaya kadar bir müddet için, ayarlanabilir. İkinci Dünya Harbinde Hamburga yapılan bombardımanlar, bu cins B. larla yapılmış. B. ların iki üç gün sonra patlaması, halkın morali üzerinde büyük etki göstermiştir.

Yangın B. sı: Herhangi bir mıntakada (ormanlık, ahşap yapılar) yangın çıkarmak için kullanılır. İkinci Dünya Harbinde bombardıman yapacak büyük filolara hedef bölgesini göstermek maksadiyle de kullanılmıştır. Evvelden o bölgeye gönderilen uçaklar tarafından, tahribedilecek bölgeye B. lar salınır, yangın çıkartılır sonra ağır bombardıman filoları bu işaretli yerlere tahrip B. ları atarlar. İkinci Dünya Harbinde İngilizler Radar cihazını bulduktan sonra, özel tayyareleri radarla techiz etmişler ve yangın B. larını da bu uçaklara koyarak, geceleyin ışıklı hedefi radar ile kolaylıkla bularak, bombardımanda isabetleri çoğaltmağa muvaffak olmuşlardır.

Yangın B. sı, 10 - 40 B. lık, demetler halinde, ve birçok yerlere birden atılarak, geniş sahalarda büyük yangınlar çıkartılır.

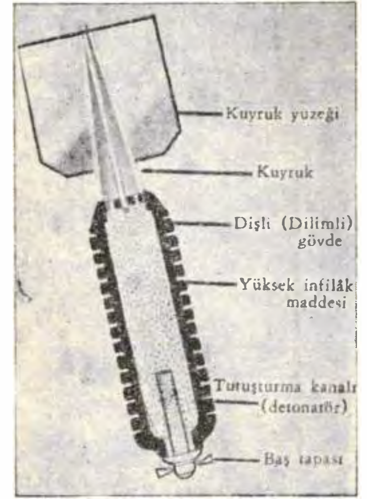
Sis B. sı: Herhangi bir bölgenin sislenmesi için kullanılır. Diğer B. lar tipindedir, yalnız infilâk maddesi yerine sis çıkaran fosforlu, kimyevi maddeleri muhtevidir.

Orta tahrip bombası

Gaz B. ları: Gövde içine zehirli gazlar konan bir çeşit uçak B. sıdır. Bakımında ve muhafazasında bazı özellikler vardır.

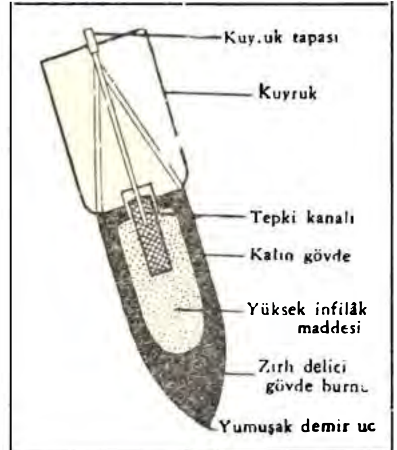
Napalm B. sı: İkinci Dünya Harbi sonlarında bulunmuş ve Kore muharebelerinde müspet neticeler alınmış bir uçak B. sıdır. Bu B. eski uçakların benzin depolarına koyulaştırılmış benzin konarak çeşitli tapalar ile techiz edilmesiyle meydana çıkan bir B. dır. Bu B. lar, ormanların, ordugâhların tutuşturulmasında ve açık siperler içerisindeki canlı hedeflerin imhası ve zararsız hale getirilmesinde kullanılır. Bunların husule getirdikleri alev aşağı yukarı 150 - 200 metreye kadar canlı cisimleri müteessir etmektedir.

Hassas tapalı bomba

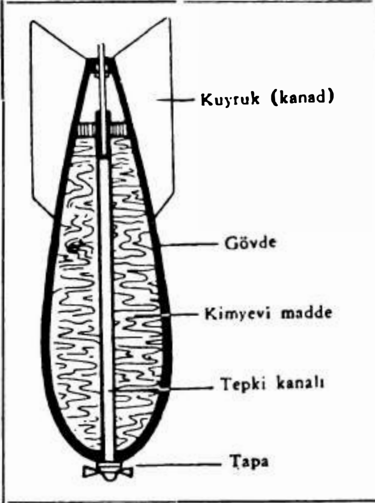
Atom B. sı: 1930 yılında Alman fizikçileri tarafından uranyum atomunun parçalanabildiğini gösteren denemeler yapılmıştır. 1939 yılında uranyumun U - 23 izotopu ile U-238 i birbirinden ayıran tecrübeler müspet sonuçlar verdi. 1940 Ocak ayında Columbia üniversitesinde (New York) sâf U - 235 patlatıldı. B. nın tekemmülüne çalışıldı ve Amerikalılar B. yı İkinci Dünya Harbi sonlarında ilk defa kullanmağa muvaffak oldular. Bunun esası moleküller ile atomların ayrılması ve bu ayrılmanın da ışık bombardımaniyle yapılarak infilâk vücuda getirilmesidir.

Ateşleme tarzı: 1. Şarjlı uranyum 235 şua bombardımaniyle ateşlenir. 2. Bu ateşlemeden sonra parçalanan atomlar hariçteki atomları da parçalar, bunlar da şarj süresince büyük bir süratle diğer birçok atomları parçalarlar. 3. Parçalanan atomlardan büyük bir hızla çıkan zerreler, fevkalâde yüksek bir basınç meydana getirir. 4. Etraftaki hava ve eşyanın atomlarının «toplam direnci», kendilerini durduruncaya kadar zerreler tarafından kırılır. 5 Her safhada müthiş bir sıcaklık (2 milyon santigrat) yayılır. 6. Sıcak hava dalgaları dışarıya doğru kilometrelerce süren bir basınç doğurur. (Bir kilogram uranyum 235 in verdiği ısı enerjisi, yaklaşık olarak 25 milyon kilovat (Kw) tır. Yani İstanbul - Silâhtarağa elektrik santralının bir ayda verdiği enerji kadardır) İlk defa, uçak vasıtasiyle 16 Temmuz 1945 te Amerikalılar tarafından tecrübesi yapılmış ve 6 Ağostos 1945 tarihinde Hiroshima ve 9 Ağustos 1945 te Nagasaki şehirlerine karşı, iki B. kullanılmıştır. İlk B. hedefe 11 bin metre yükseklikten atılmış, uçak hedef bölgesinden 15 km kadar uzaklaştıktan sonra B. patlatılmış, mürettebatının gözlerinde bulunan siyah gözlükler onları kör olmaktan

Zırh bombası

kurtarmıştır. B. nın boyu (ilk kullanılan) bir insan boyundan biraz fazla, takriben 1,90 m dir. Ağırlığı da 1 300 kg dır. Bu iki şehirde kumlar cam haline gelmiş, toprak göz ile görülür bir halde sallanmış ve yanmıyan maddeler bile derhal erimiş, kenarlarda yangınlar başlamış ve 3,5 km yarı çapında bir daire içindeki varlıklar tamamen harab olmuştur.

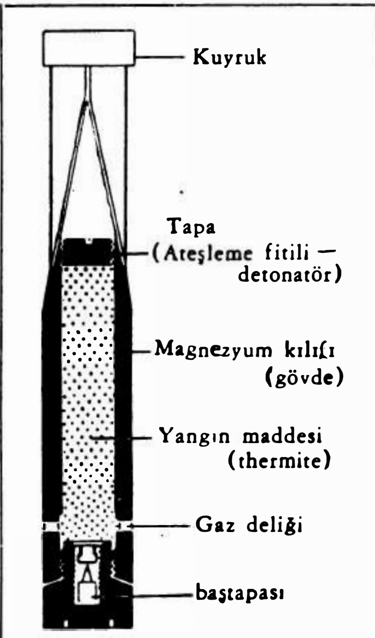
Kimyevi bomba

Atom B. sının etkisi, yüzeyden yarı çapı ortalama 3,250 m dir. B. nın etki yüzeyi 5,179,187 m karedir. 10 mil uzaktaki bir insanı devirecek kudret göstermiştir.

Hiroshima'da bölgenin takriben % 60 ı tamamen harap olmuş, 66 bin kişi ölmüş, 40 bin kişi yaralanmış ve 200 bin kişi evsiz kalmıştır. B. yı atan uçak 3 200 m yükseklikte ve 15 km uzakta olduğu halde yanında uçaksavar mermisi patlamış gibi bir tesir hissetmiştir. Nagasakideki tahribatta 30 - 40 bin insan ölmüş, 25 000 kişi yaralanmış, 90 000 kişi evsiz kalmıştır. Ortaya çıkan radyoaktiv şualar kemik ve nesiç üzerinde yanık tesiri hasıl etmiş, kan hücreciklerini yoketmiş ve yeniden teşekkülünü imkânsız bir hale sokmuş, sinir sistemini bozmuştur. B. en fazla insanlar üzerinde tesirini göstermiştir. Atom B. sı, tayyare vasıtasiyle atıldığı gibi roketlerle de kullanılabilir.

Hidrojen B. sı (veya H - B. sı): Atom B. sından daha kuvvetli bir B. dır. Uçaklar ve roketlerle atılma denemelerine devam edilen bu B., henüz bir harb denemesi geçirmemiştir.

H. B. sı, hidrojenden fazla uranyum veya plutonyum ihtiva eder. Atom B. sı müthiş bir silâh olmakla beraber, H. B. sını tutuşturmak için kullanılabileceği anlaşılmaktadır.

Yangın bombası

H. B. sı ağır hidrojen (deuterium) veya çok ağır hidrojen (tritium) atomlarının birbirleriyle kaynaştığı veya birleştiği zaman patlar. Bu birleşme ancak yüksek ısı derecelerinde vuku bulabilir. Bu derece, takriben 50 milyon santigrat derecesi olup, güneşin en sıcak kısımlarından çok fazla olacağı tahmin edilmektedir. Atom B. sı lâzım gelen sıcaklığı neşredince, hidrojen atomları birbirleriyle kaynaşır; enerji, ısı ve kuvvetli ışınlar şeklinde yayılır, hidrojen heliuma kalbolur. 31 Ocak 1950 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri Reisicumhuru Harry S Truman, Amerika Birleşik Devletleri Enerji Komisyonu (United States Atomic Energy Commission) na hidrojen B. sı üzerinde çalışmalara başlanması emrini verdi. İlk atış denemesi Marshall adalarında bulunan Eniwetok deneme alanında 1952 yılı sonlarında yapıldı. Henüz bu deneme ve çalışmalar gizli tutulmaktadır. Yalnız şu husus bellidir ki, H. B. sı, bugün dünyanın en müthiş ve üstün bir silâhıdır.

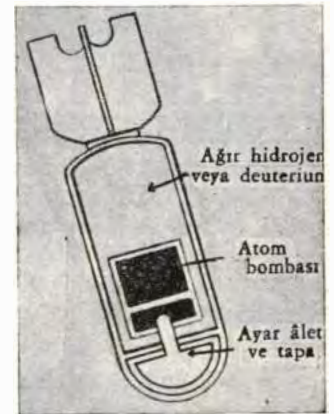
Atom bombası (uranyum veya plutonyum kütlelerinin birleşip bir «kritik kütle» teşkil ettikleri zaman infilâk eder)

Uçak B. ları, deniz ve kara uçaklarının her tipinde bulunan, B. atma cihazları vasıtasiyle taşınır ve atılır. Bunlara «B. salanı» denir. Salanlar, B. nın küçük veya büyük olduğuna göre, kanad altlarında, gövde altında ve gövde içerisindedir. B. lar, halkalarla salanın çengellerine takılır. Bu çengeller pilot veya bombardımancı yanındaki bir kumanda kutusuna kablo ile bağlıdır. B. nın atılması gerektiği anda bu kablo çekilir, çengel aşağıya düşer, B. serbest kalır, ve düşer.

Son gelişme ile B. uçaklarına çok B yerleştirilmesi mümkün olmuştur. B. ların hepsini bir hedef üzerine atmaktan ziyade, çeşitli hedeflere üçer, beşer, onar... B. bırakılması, çeşitli bakımlardan daha uygun olduğu için özel kumanda kutuları yapılmış, bu kutular üzerine ayar cihazı konmuştur. Kaç metre aralıkla B. bırakılmak isteniliyorsa kumanda kutusu, uçağın sürati düşürülerek ayarlanır ve B. lar bir düğmeye basılmak suretiyle otomatik olarak atılır.

V-1 Uçak B. sı: (T. Z. G. 76): 1943 yılında kullanılmağa başlamış, çok basit fakat ileri bir teknik eseridir. İçinde pilot bulunmayan ve yerden sevkedilen bir jet uçağıdır. Uzunluğu 7. 76 m, ağırlığı 2. 15 ton, âzami hızı saatte 850 km, menzili 240 km, uçuş yüksekliği 6000 m, patlayıcı maddesi 900 kg dır. Uçaktan salınmakta veya yerden, bir rampadan fırlatılmaktadır.

V-2 Uçak B. sı: Roket motoriyle çalışmaktadır. Bu da ilk defa 1944 te Almanlar tarafından, İngiltereye karşı kullanılmıştır. Uzunluğu 14 m, ağırlığı 15 ton, cer kuvveti 27 ton, sürati saatte 5 600 km, yakıtı etil-alkol, menzili 320

Hidrojen bombası

km dir. Yerden 85° meyil ile fırlatılarak atılmaktadır. Bir dakika sonra stratosfere girer. Yakıtı bitince çekim etkisiyle düşmeğe başlar. Vuruş hızı 3 000 km yi bulur, düştüğü yerde deprem hissi yaratır (bk. ROKET, V-1, V-2).

B. atma (bırakma) noktası: Bir uçağın bombalıyacağı hedeften uzaklığına, hızına, yüksekliğine göre, hedefe isabet ettirmek için B. sını bırakması gerekli olan nokta

B. atma (bırakma) hattı: Bombalanacak bir hedefin etrafında, çeşitli istikametlerden taarruza göre hesaplanmış olan B. atma noktalarının birleşmesinden meydana gelen hat.

B. demeti: El B. larından birkaç tanesini bir araya getirerek kuvvetli bir hedefi tahrip için kullanmak üzere hazırlanan demet (buna *toplu imlâ hakkı* da denir).

B. emniyeti: 21 cm çapındaki mermilerin birçok, 21 cm den yukarı çaplı mermilerin ise tek isabetine dayanacak kuvvette meydana getirilen demirli beton veya çelik tesisler.

B. hunisi: Tüfekle B. atabilmek için tüfeğin ucuna takılmak üzere yapılmış olan huni.

B. salanlar: Uçlara takılan B. ların takıldıkları yerler.

B. topu: Mermisi, küçük uçak B. sına benziyen, ağızdan (namlu ucundan) doldurulan ve dik mermi yolu ile ateş eden bir çeşit havan. Bunu en çok piyade birlikleri kullanırlar. Bu bakımdan daha ziyade *piyade havanı* adını taşır.

B. uçağı: Asıl silâhı B. olan ve bombardıman vazifesi esas tutulan uçak; bk. UÇAK.

B. vinçi: B. ları uçaklara yüklemek ve takmak için kullanılan vinç.

B. yo'u: B. nın atılmasından sonra havada gittiği yol.

BOMBACI [*bombaçi*], **Alessio** (doğ. 1914), İtalyan dilci ve Türkolog. Castroreale (Messina) de doğmuştur. Napoli Doğu Yüksek Enstitüsü (Istituto Superiore Orientale di Napoli)nde L. Bonelli'nin yanında okumuş, sonra aynı enstitüde Türkçe profesörü olmuştur. B., hususiyle İtalya arşivlerinde bulunan Türkçe vesikaları, ayrıca Osmanlıca hakkında yazılmış olan eski İtalyan gramerlerini tanıtmakla uğraşmakta ve bu arada bazı metinler yayımlamaktadır. Başlıca yazıları şunlardır: *La «Regola del Parlare Turcho» di Filippo Argenti* (F. Argenti'nin «Türkçe konuşma kuralları» adlı eseri) [Napoli 1938], *Le fonti turche delle bataglia delle Gerbe 1560* (1560 Cerbe muharebesine ait Türkçe kaynaklar) [«Rivista degli Studi Orientali», XIX-XXI, Roma 1941-1946, s. 193-248, 279-304, 189-218], *La collezione di documenti turchi dell'Archivio di Stato di Venezia* (Venedik devlet arşivindeki Türkçe vesikalar kolleksiyonu) [«Rivista degli Studi Orientali», XXIV, Roma 1949, s. 95-107], *Diplomi turchi del R. Archivio di Stato di Firenze* (Floransa Devleti kırallık Arşivindeki Türkçe vesikalar) [aynı dergi, XVIII, 1940, s. 199-217], *Padre Pietro Ferraguto e la sua Grammatica turca 1611* (Rahip Pietro Ferraguto ve onun 1611 deki Türkçe grameri) [«Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli» de, yeni seri I, Roma 1940, s. 205-236], *Il viaggio in Abissinia di Evliyā Čelebi 1673* (Evliya Çelebinin 1673 teki Habeşistan seyahati) [«Annali» dergisi, yeni seri II, Roma 1943 s. 259-275].

BOMBAKS (Bombax), bombakase (Bombacaceae) familyasından, çoğu tropik Amerikada olmak üzere 50 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Yaprakları el biçiminde dilimlidir. Bazı türlerinin, odunlaşmış sert meyva kapsülleri içerisindeki tohumu saran ipek gibi ince tüyleri (buna Bombaks yünü de derler) çıkarılarak, Ceiba ve Eriodendron cinslerinin tüyleri gibi, kopak adı ile ticarette kullanılır, pamukla karıştırılarak ip yapılır. Fakat daha çok yastık ve benzeri şeyleri doldurmak için kıtık olarak kullanılır. Güney Asya yabani ormanlarını meydana getiren ve Doğu Hindistanda yetişen *B. malabaricum* türünden Arap zamkını andırır, fakat daha düşük kalitede bir çeşit Malabar zamkı elde edilir. *B. buonopozense* türü Batı Afrika ormanlarında bulunur.

BOMBALAMAK (İng. Bombing = bomba atışı), belirli bir noktaya yapılan bomba atışı. Bu atış, elle, havanla, makine ile, denizüstü ve denizaltı vasıtalariyle, kıyılara yerleştirilmiş özel silâhlarla, uçaklarla havadan yapılabilir. Denizden veya karadan top ateşiyle dövmeğe *bombardıman* (Fr. bombardement) denir.

B., münferit ve zararlı bir düşman ateşli silâhına, bir sığınağa veya bir hedefe tahsis edilmiş ve hazırlanan özel bir tâlimata uyularak yapılan plânlı atıştır. Bu atış, tahrip ve izaç maksadiyle de yapılır. Zaman ile sınırlandırıldığı gibi, cephane miktarı da hizmete göre tesbit edilebilir. Bk. BOMBARDIMAN.

BOMBARD (Fr. Bombarde, Lat. *bombus*, gürültü), teller ve zembereklerle mücehhez bulunan eski harb aleti. Ortaçağda iri taşlar atmak için kullanılıyordu. «Gülleli

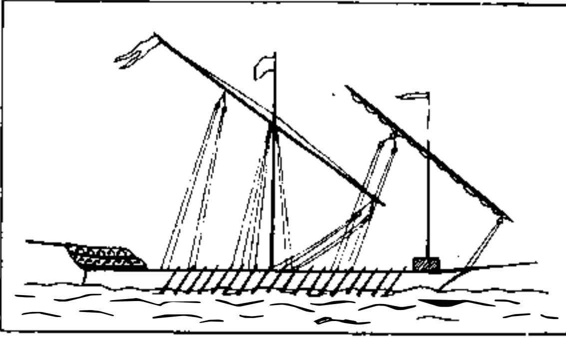

Bombard

gemiler» adı verilen gemilerde bulunan, hisarları ve gemileri dövmek üzere gülle atmaya yarıyan bu alete «havan topu» da denirdi. El B. ı, omuza yerleştirilerek kullanılan portatif bir B. dır.

BOMBARD (Fr. Bombarde), çift kamışlı bir nefesli saz. Ortaçağda bu sazın küçüklü büyüklü türlü şekilleri yapılmış ve böylece bu tipten bir saz ailesi meydana getirilmişti. Bu sazlara, inceden kalına doğru şu adlar verilirdi: bombardino, bombardo piccolo, nicolo, bombardone. B. ların kalın sesler çıkarmalarını sağlamak için bu sazların çok uzun bir boyda imâl edilmeleri gerekiyor, bu da kullanışı güçleştiriyordu. Bu yüzden bu sazlar zamanla yerlerini fagot'a ve kontrafagot'a terk etmişlerdir. Bk. FAGOT, KONTRAFAGOT.

BOMBARDA veya **BOMBARTA** (İtal. Bombarda, İng. Bomb vessel), yelkenle, rüzgârsız, sert havalarda da kürekle hareket eden eski bir gemi tipi. XIV. yüzyıldan itibaren inşasına başlanan B. lar bir filoya emniyet gemisi olarak refakat ettikleri gibi, bugün süratli gemilerin gördüğü keşif ve karakol hizmetini de görürlerdi. Türk B. larının boyu 165-168, eni 21-22 kademdi. Hem bordalarında yirmişer kürek bulunan, hem yelkenli olan bu tekneler,

Bir Türk bombardası

boy ve kürek sayısı bakımından Venedik B. larından daha küçüktü.

BOMBARDIMAN (Bombardement), ağır kara veya deniz silâhları veya bomba uçaklariyle, hazırlanan bir plâna uyularak, belirli bir bölgeye veya hedefe yapılan toplu ve devamlı ateş. Kelimenin asli mânası *bombard* (b. bk., Fr. bombarde) denilen silâhla dövmekti; şimdi bu mâna genişlemiştir; ayrıca bk. BOMBALAMAK.

Takip edilen maksada göre B. ın şekli ve tekniği değişir. Buna göre muharebe, yani hücum B. ları, muhasara B. ları, tahrip B. ları, sis, kimyevi madde v. b. ile yapılan B. lar vardır B., tam bir hedefe yöneldiği gibi (İng precision bombing) geniş bir sahayı da hedef alabilir (İng. orea bombing). Topun icadından evvel, karadan ve denizden kaleleri dövmek için B., taş gülle atan mancınıklarla yapılırdı. Tarihte karadan, barutla patlıyan topla yapılan ilk büyük B., 1453 te Fatih Sultan Mehmet tarafından Bizans (İstanbul) surlarına karşı yapılmıştır (bk. İSTANBUL, Tarih). Bomba ile havadan B., ilk olarak iptidai bir şekilde 1849 da Avusturya - Venedik harbinde Avusturya ordusunda tatbik edilmiştir. Sıcak hava ile doldurulmuş balonlara yavaş yanan fitilli bombalar bağlanarak Venedik üzerine salınmıştır; bu B. ların yaptığı maddi hasar büyük olmamakla beraber düşman mâneviyatının bozulmasına tesir etmiştir. Modern mânasiyle hava B., ilk olarak İtalyanlar tarafından 1912 de Trablus harbinde yapılmış. nitrogliserinle dolu bombalar uçakla bu şehrin üzerine atılmıştır. Aynı yılda İspanyollar da Fas isyanında buna benzer B. larda bulunmuşlardır; yalnız bu bombalardaki em niyet tertibatı daha mükemmel olmuştur. Birinci Dünya Harbinde daha ziyade el bombası kullanıldığı için, hava B. ları harbin katî neticesi üzerinde âmil olmamış; Amerikan hava ordusu yalnız 125 ton bomba atmıştır. Alman lar da İngiltereye yaptıkları 103 hava akınında ancak 269 ton bomba atmışlar. 1 316 kişi ölmüş, 3 128 kişi yaralanmıştır. İkinci Dünya Harbinde ise B., birinci derecede bir rol oynamış ve yalnız İngiltere üzerine 42 000 ton bomba atılmıştır. 60 584 kişi ölmüş 86 159 kişi yaralanmıştır. Bu B. larda, 14 - 15 Kasım 1940 ta, Alman uçakları İngilteredeki Coventry şehrini insafsız bir şekilde bombalıyarak tahrip ettikleri için «imha bombalaması» mânasına «Coventry'lemek» (İng. Coventrize, Coventrate) şeklinde bir terim icadedilmiştir.

Buna karşılık Almanyaya yapılan İngiliz hava akınlarının muhtasar bir istatistiği şöyledir:

Atılan bomba miktarı	Akın sayısı ve başlıca hedefi
1940 - 15 000 ton	22 — Berlin
1941 - 34 000 »	18 — Köln
1942 - 45 500 »	15 — Essen
1943 - 157 434 »	12 — Duisburg. Stuttgart
1944 - 525 000 »	11 — Dortmund, Hamburg
1945 - 219 500 »	10 — Ludwigshafen

Bu B. larda 500 - 5 000 tonluk bombalar kullanılmıştır. İkinci Dünya Harbinde İngiliz hava kuvvetleri 388 000 çıkış yapmış, 1 milyon ton bomba atmış ve 8 000 kadar uçak kaybetmiştir. 6 Ağustos 1945 te Hiroshima üzerine atılan bir tek atom bombası, şehrin 4/7 ünü (11.5 km^2) yıkmağa kâfi gelmiş, 78 150 kişi hemen ölmüş, 100 000 kişi yaralanmış veya sakatlanmıştır.

B., pahalıya mal olan bir harb vasıtasıdır. Elde bulunan istatistiklere göre, 1945 te, 1 200 B. uçağı ve bunlara refakat eden 800 avcı uçağı ile yapılan bir hava akınında ortaya konulan sermaye 1 milyar liralık bir servet temsil ediyordu. Asgari maddi zarar nispetini % 2 kabul edersek, bir B. ın insan kaybından ve harcanan malzemeden (bomba, yakıt v. b) başka, en az 20 milyon liraya mal olduğu meydana çıkar.

Kara vasıtaları ile B., bir topçu taburu, topçu alayı veya topçu alay grupları ile, bir kumanda altında yapılır. Deniz birliklerinin B. nı, bir veyahut birkaç muharebe gemisi ile icra olunur. Hava B. ı uçaklarla yapılır ve bilhassa düşmanın endüstri bölgelerine ve ulaştırma sistemlerine yöneltilir.

Kara ve deniz topu menzilinin kısalığından dolayı, hava B. ları, İkinci Dünya Harbinde çok önem kazanmıştır.

Kara topunun atışı, deniz ve hava B. vasıtaları gibi hava şartlarına bağlı değildir ve daha sıhhatlidir. Kara ve deniz topçusunun muayyen bir zaman içinde bir bölgeye atabildiği mermi, bunların içindeki infilâk maddelerinin ağırlığı ve kudreti hava B. silâhlarınının atabildiği bomba ile kıyas edilecek olursa, hava silâhlarının çok üstün olduğu görülür. 1000 kg ağırlığında bulunan, 300 mm^2 lik bir mermi (kesir danesi) de parlayıcı madde (maddei nariye) 25 kg dır. 500 kg ağırlığında, 340 mm lik deniz topu mermisinde maddei nariye 40 kg dır. 200 kg ağırlığındaki bir uçak bombasında ise 105 kg. 500 kg lık bir uçak bombasında 300, 700 kg lık bir uçak bombasında 420 kg maddei nariye mevcuttur ve tesirleri de bu nispette büyüktür.

Bu sebeplerledir ki, İkinci Dünya Harbinde kara ve deniz silâhları ile yapılan B. ların yerini hava B. ları almıştır. Bununla beraber, hava B. larının da yetersizlikleri vardır. 1940 sonbaharında İngilterenin istilâsı için adadaki stratejik hedeflere yapılan ve «Büyük Britanya hava meydan muharebesi» (Battle of Britain) adı verilen B. larda Almanlar, 2 375 uçak (yalnız 15 Eylûl 1940 ta: 185 uçak) kaybetmişlerse de maksatlarına erememişlerdir. Bununla beraber İkinci Dünya Harbinde Almanlar, üstün İngiliz ve müttefik donanmasını, hava kuvvetleri ile baskı altında tutarak Norveçe çıkarma yapmağa muvaffak olmuşlar, İngiliz donanmasının Malta adasında barınmasına mâni olmuşlardır.

7 Aralık 1941 Pearl Harbor baskınında Amerikan donanması, Japon hava kuvvetleri tarafından batırılmıştır. Ertesi gün, İngilizlerin hava himayesi olmadan seyreden ve teknisiyenler tarafından hava taarruzlariyle batırılamıyacağı iddia olunan «Repulse» ve «Prince of Wales» muharebe gemileri Japon uçaklarının B. ları ile batırılmıştır.

İkinci Dünya Harbinde hava B. ları ile çelik endüstrisinin % 80 i, ulaştırma sisteminin % 95 i tahribedilmiş; elektrik istihsalinin % 40 ı, Rumanya petrol istihsalinin de % 40 ı düşürülmüştür. Alman ordularının ikmal imkânları ortadan kaldırılmış, bir milyon insan ölmüş, halkın mâneviyatı bozularak harb gücü yokedilmiştir.

Hava B. ları en tesirli bir taarruzdur. Yüksek ufki B., pike B. ı, süzülüşte B., sindirme (yalama) B. ı şekillerinde yapılır.

Pike B. ı 70° veya buna yakın bir dalış açısiyle yapılan ve isabet ihtimali çok olan bir B. şeklidir. Hedef üzerinde kısa bir zaman kalındığından düşman uçaksavar topçusundan ve av uçaklarından az müteessir olur. Fakat pilot ve uçağı çok sarsar.

Süzülüşte B. : 50° lik açı ile ve yüksek süratle yapılan bir B. nevidir. Pilot ve uçağı çok sarsmaz. Taarruzdan sonra kaçış da kolaydır. Fena havalarda ve geceleri de radarla yapılabilir. % 25 isabet sağlar.

Sindirme (yalama) B. ı: 20° dalış açısı ile ve çok alçaktan, yapılan bir B. dır. Arazi engellerinden faydalanılarak yapıldığı için, düşman radarından kolayca gizlenebilir. Tam baskın sağlar, isabet ihtimali çok fazladır. Hafif B. uçaklariyle yapılır.

B. dan korunma için bk. PASİF KORUNMA, SIĞINAK ve UÇAKSAVAR.

(Huk.): B., devletler umumi hukukuna göre, yapıldığı zaman ve gayesi bakımından iki ayrı veçhe arzeder:

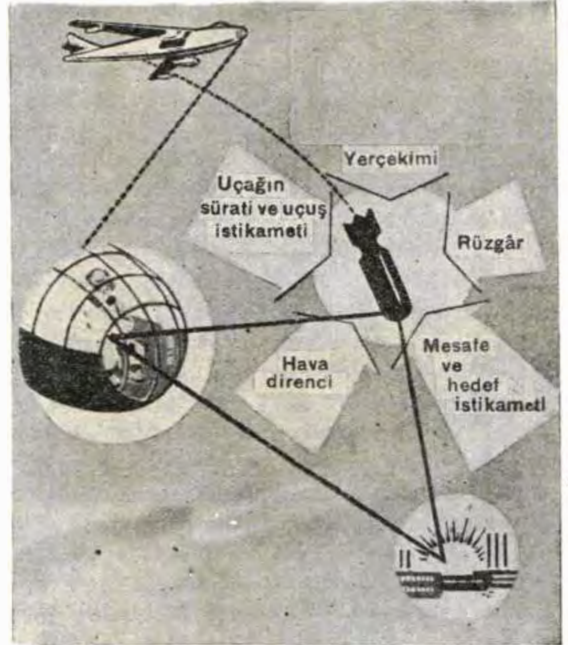
1. Barış zamanında yapılan bombardıman: Bu nevi B., devletler arasındaki ihtilâfların müzakere yolu ile halledilmemesi halinde müracaat edilen zorlayıcı tedbirlerden birisidir. Kendi haklarına, güvenliğine veya tabaasına karşı ağır hareketler yapılmış bir devletin, bu hareketleri yapan devlet arazisini veya bazı tesislerini, harb niyeti olmaksızın bombaladığı vakidir. 1923 senesinde, Yunan-Arnavutluk hududunu tesbit eden komisyonun İtalyan âzası, Yunan topraklarında öldürülünce, İtalya Yunanistana ait Korfu adasını evvelâ bombaladı ve sonra geçici olarak işgal etti. 1940 senesinde Merselkebir hâdisesi dolayısiyle Fransız Fransız tayyareleri Cebelüttarık'ı B. ettiler.

Bombalayan ve arazisi bombalanan devletler arasındaki büyük kuvvet farkı veya siyasi hâdisatın o andaki vaziyeti dolayısiyle harbe müncer olmayan bu bombalama hareketleri, ekseriya bir harbin patlak vermesine sebebolabilecek şiddette olduğu cihetle müellifler tarafından takbih edilmekte ve haklı olarak bu zorlayıcı tedbire müracaat edilmemesi tavsiye olunmaktadır.

2. Harb zamanında yapılan bombardıman: Harb zamanında kara, hava ve deniz kuvvetleri tarafından yapılan B., normal olarak askerî gayelerle yapılması gereken harb hareketlerinden birisidir. Müdafaasız bölgeler ve sivil halk üzerindeki tahripkâr tesirleri dolayısiyle, harb esnasındaki B. ların tahdidi düşünülmüş ve 1907 tarihli Lahey Konferansı neticesinde akdedilen antlaşmada, bu husus bir karara bağlanmıştır. Filhakika mezkûr antlaşmanın 25. maddesine göre «müdafaa edilmiyen» köyler, şehirler, sair meskûn mahaller ve binaların B. edilmemesi esası kabul edilmiştir. Lâkin gerek 1914 - 1918 ve gerek 1939 - 1945 Dünya Harbleri esnasında bu esaslara riayet edilmediği görülmüştür. Muharip devletler «müdafaa edilmiyen mahallerin bombardıman edilmemesi» kaidesi yerine «askerî hedeflerin bombalanması» fikrine taraftar olmuşlar ve askerî hedef mefhumunu oldukça geniş bir şekilde tefsir etmişlerdir. Düşmanın harb gücünü zayıflatacağı cihetle, demiryolları, yollar, köprüler, garlar, limanlar ve birçok fabrikalar askerî hedef addolunmuş ve B. a tâbi tutulmuşlardır. Bu anlayışa göre, sivillerle meskûn mahallerin, sadece tedhiş ve tahrip gayesi ile B. edilmesi hukuka aykırı addedilebilecekti. Kaldı ki İkinci Dünya Harbinde her iki taraf bu nevi tedhiş ve tahrip bombardımanlarını, kudretlerinin müsaadesi nispetinde, tatbik etmişlerdir. Bu halin sivil halk üzerindeki vahim tesirlerini hafifletmek gayesi ile, 12 Ağustos 1949 tarihli Kızılhaç Konferansında sivil halkın bombardımanlardan korunmasını sağlıyacak bazı tedbirler derpiş edilmiştir. Muhariplerin kendi aralarında yapacakları anlaşmalarla tesbit edecekleri emniyet bölgelerinin tesisi ve sivil hastahanelerle, yaralı ve hasta nakliyatının her halü kârda, B. edilmemesi hususundaki kararlar bu meyandadır.

BOMBARDIMAN UÇAĞI: bk. UÇAK

BOMBARDIMAN VİZÖRÜ (Fr. Viseur de bombardement, İng. Bombsight), uçaktan salınan bir bombanın hedefe isabetini sağlıyan nişan aleti. Başlıca üç tip B. V. olup kullanılma yerlerine göre yüksek ufki, alçak ufki ve süzülüş B. V. gibi isim alır. Uçaktan bomba ilk defa 1912 yılında atılmış olup bu iş Birinci Dünya Harbinin sonlarına kadar rahminle yapılmıştır. Uçakların inkişafı ile büyük bomba yüklerinin taşınabilmesi, vizörün yapılmasını zaruri kıldı. Vizör, asas olarak, bombardımanın iki problemi olan «hedef istikameti» ve «mesafe» problemlerini halleder. Hedef istikameti problemi, bombanın hedefe düşmesini sağlamak, mesafe problemi de uçakla hedef arasındaki

Bombardıman vizörünün hesaba kattığı âmiller

uzaklığın bilinmesi ve ona göre tedbir alınmasıdır. Bu iki probleme tesir eden âmiller: yer çekimi, havanın karşı koyması, uçağın sürati, rüzgârın şiddet ve istikameti, bombanın balistik evsafı ve hedefin sabit veya müteharrik olmasıdır. Bu âmiller, en fazla, yüksek irtifadan atılan bombalara tesir ettiğinden, yüksek irtifa vizörleri ince tekniğe dayanan, komplike cihazlardır. Modern vizörler jireskop, elektrik ve radar esaslarına dayanır.

BOMBARDON (Mus.), sakshorn'lar adı ile anılan ve bandolarda, fanfarlarda kullanılan saz ailesinin kontrabas'-

ını teşkil eden, bakırdan yapılmış bir nefesli saz. Mi bemol yapısındadır. Si bemol yapısında olan tipine «helikon» adı verilir. B. a «mi bemol kontrabas sakshorn» adı da verilir. Bu saza ait notalar fa anahtarı ile yazılır. Ses genişliğini ve aktarıcı bir saz olması dolayısiyle, bu seslerin tekabül ettiği gerçek perdeleri şöylece gösterebiliriz:

B. un en kalın seslerini elde etmek çok yorucu, buna mukabil verim de pek ehemmiyetsizdir. Daha ziyade si bemol'den itibaren, sazın rengi belirmeğe ve sesler bir değer kazanmağa başlar. Bk. SAKSHORN, HELİKON, TUBA.

Evvelce bombard saz ailesinin kontrabasına bombardon adı verilirdi. Bk. BOMBARD.

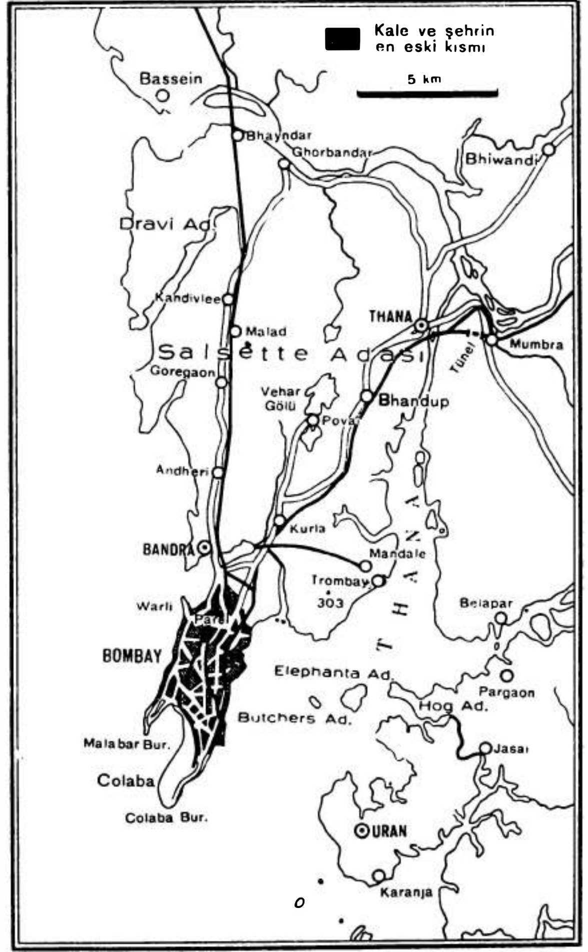
BOMBASE (Bombaceae), bitki sisteminde 22 cinsi ve 140 kadar türü olan küçük bir bitki familyası. Tropik memleketlerde (çoğu Güney Amerikada) yetişen bu bitkilerin çoğu ağaçtır. Gövdeleri kendine has, fıçı gibi şişkin, dikenli, yaprakları basit, bileşik veya el parmağı gibi dilimlidir. Umumiyetle çiçekleri güzel ve çok büyük olup sarı veya kırmızı renklidir. Bombax, Adansonia, Ceiba, Durio bu familyanın tanınmış cinsleridir.

BOMBAT, Siirtin Şirvan ilcesi, Cevizlik bucağının merkezi. Nüfusu 413 (1950) tür. B., Şirvan'ın 23 km kuzeydoğusundadır. Yakınından küçük bir dere geçer. Çevresi tepelik ve dağlıktır. Yollardan uzak bir yerdedir. Buğday, arpa ekilir; bir miktar sebze ve meyva elde edilir; davar beslenir. Bk. CEVİZLİK.

BOMBAY (Hind. Mumbay: Mumbā = bir Hind tanrıçası), Hindistan (Bhārat) cumhuriyetinin batı kısmındaki kıyı boyunda bir devlet. Yüzölçümü 299 300 km^2, nüfusu 35 900 000 (1951); bunun % 10 u Müslümandır. Hindistanın «Hindistanın bahçesi» diye adlandırılan Gucarat'tan 1100 km güneye doğru, Mysore devletine kadar uzanır. Konkan'dan kuzey Kanara'ya kadar rutubetli ve sıcak Batı Ghat'lar kıyısını ve bunun doğusunda bulunan Dekkan'ın kuru stepimsi yüksek yaylasının bir kısmını da içerisine alır. B. da pirinç, pamuk, buğday, darı, şekerkamışı yetişir ve pamuk endüstrisi inkişaf etmiştir. Resmî dilleri Gucaratî ve Marathî, güneyde de Kanara dilidir. 5 üniversitesi vardır: Bombay (1857 de kurulmuş), Poona (1902 ve 1949), Baroda (1949) ve Ahmedabad (1949) üniversiteleri. Bunların biri kadınlara mahsustur.

B., 26. I. 1950 tarihli anayasaya göre Hindistan Cumhuriyetinin A grupuna giren bir devlettir. Devletler konseyinde 17 temsilcisi vardı. İdare, bir vali ile 11 vekilden mürekkep bir hükümetin elindedir. Devlet üç eyalete ayrılır. Büyük Bombay, Poona ve Ahmedabad. Her üç eyaletin de imtiyazlı bölgelerini teşkil eden yerlerinde hususi mahkeme ve polis teşkilâtları vardır. Nahiye ve panchayat'ların bağımsız idaresi çok ilerlemiştir. Büyük sulama tesisleri (Lloyd barajı) inşa halindedir (Tapi ovası projesi). Toprak Ryotwari sistemine tâbidir.

B. devletinin merkezi, aynı adı taşıyan şehirdir. B., Hindistanın büyüklük bakımından ikinci şehri olup Asyanın en önemli limanlarından biridir: nüfusu 2 840 000

B O M B A Y

(1951). Hindulardan başka aşağı yukarı 100 000 Parsi vardır. Bunların iktisadi rolleri önemlidir. Bundan başka Araplar (tüccar), Irak Yahudileri ve Japonlar da vardır. Şehir nüfusunun 1/5 kadarı Müslümandır. Müslüman unsurlar arasında Memon'larla Bohora'lar, Basra körfezi ve Zengibar taraflariyle ticaret yapan zengin tüccarlardır. B., 17 km uzunluğunda, 4 km genişliğindeki B. adasındadır. Bu ada, yanındaki Şalsette adası (uzunluğu 50, genişliği 12 km) na ve kıtaya araba ve şimendifer köprüleriyle bağlıdır. B. adasının güneyinde Malabar ve Colaba yarımadaları, Back Bay (Arka koy)ı teşkil eder.

Bombayın iş semtinden bir görünüş

Bombayda işçi kadınlar

Şehir ve liman en önce, adanın güneydoğusunda, güneybatı muson rüzgârlarından korunan bir yerde yapılmıştır. Önemsiz ve sağlığa elverişsiz olan ilk şehir 1534 te Portekizliler tarafından alınmış, 1661 de kıraliçenin çeyizi olarak İngiltere Kıralı II. Charles'a geçmiş ve 1668 de Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) ne verilmiştir. Bu şirket B. yı yavaş yavaş, Hindistanın batı kıyısındaki topraklarının başkenti haline getirmiştir. 1857 de kurulan üniversitenin şimdi 30 000 talebesi vardır. 1860 tan beri B., endüstri ve gemicilik bakımından Hindistanın ticaret merkezi haline gelmiştir.

Nüfusu şöyle artmıştır:

Sene	Nüfus
1872	644 000
1911	978 000
1931	1 160 000
1941	1 490 000
1951	2 840 000

B., şehrin kuzeyindeki büyük iplik ve kumaş fabrikaları kurulunca Hindistan pamuk endüstrisinin merkezi olmuştur. Limanı (Kibu Hindistan limanlarının Avrupaya en yakın olanıdır) Hindistanın dış ticaretinin 3/7 nü çeker ve Kalkutta'yı tonilâto ve ithalât değeri bakımından geçer. Başlıca ithalât malları şunlardır: kömür, makine, motörlü nakil vasıtaları, yapı malzemesi, tahıl, petrol. Başlıca ihracat malları da: ham ve işlenmiş pamuk, yağlı tohumlar, petrol. Mübadele hacmı 1946 da 11 400 000 tonilâto idi.

Tarih: B. ın tarihi genel olarak Hindistan tarihine. Müslüman Türklerin istilâsından sonra da Sind, Gücerat ve Dekkan'ın tarihine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Brâhmî alfabesi, tuğla yapma sanatı ve Nuh tufanı efsanesi Hindistana Basra körfezi yoliyle girmiştir. İranlıların Sind (İndus) vâdisini M. Ö. VI. yüzyıl sonlarına doğru ele geçirmesinden önce batı kıyıları boyunca yerleşmiş olan Brahmanlar, memleketi din, bir dereceye kadar da dil bakımlarından ârileştirmişlerdir. Burada, İranlıların hâkimiyeti uzun sürmemiş, Büyük İskenderin Hind seferiyle, Maurya İmparatorluğunun temeli atılmıştır (bu devletin kurucusu ve ilk hükümdarı Chandragupta [Çandragupta] adında yerli bir komutandır). Güneyde küçük bir parça dışında, hemen bütün Hindistana hâkim olan Aśoka ölünçe (M. Ö. 231) Maurya İmparatorluğu dağılmış, Kuzeyle Güney, ayrı iki yerli hanedanın elinde kalmıştır. Fakat Himalâyalar ötesinden durmaksızın gelen yeni akınlar, yeni saltanatların doğmasına yol açmış ve nihayet 388 de memleket Magadha'lı Gupta'ların eline geçmiştir. 470 e kadar devam eden Gupta Devletini, Ak Hunlar (Hephthalit'ler) ortadan kaldırmışlardır. Hunların idaresi, Kök-Türklerin 565 yılında Orta Asyadaki Hun Devletini yıkmaları üzerine bunların Hindistandaki kolunun da zamanla yok olmasına kadar devam etmiştir.

Böylece uzun veya kısa süren toplanmaları parçalanmalar takibederek hâkimiyet elden ele geçmiştir. Bu devirde en önemli devlet, Harşa (Harsha; ölm. 647 veya 648) tarafından kurulan, ölümünden sonra da çok geçmeden dağılan imparatorluktur. Harşa' lardan sonra Türk saltanatları başlayıncaya kadar, buralarda, birçok küçük devletlerin kurulup yıkıldığı görülür.

Araplar ilk defa Halife Velid devrinde Hindistanı istilâ etmişler ve 712 de Sind'i zaptederek orada yerleşmişlerdir. Fakat bu, devamlı bir istilâ olmamıştır.

Hindistanda, XI. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ortalarına kadar pek kısa aralıklarla devam eden Türk saltanatlarının temelini Gazne Türkleri atmışlardır. Gazneli Mahmut, 1025 te büyük bir ordu ile Gücerat'ı istilâ ederek Somnath şehrindeki millî Hindu putunu kırmış ve pek çok ganimet almıştır. Muhammed Gorî de Gücerat'ı istilâ ettikten sonra orada bir garnizon bırakarak geri dönmüştür. Delhi'deki Müslüman hükümdarlar, Kuzey Hindistanda Müslüman hâkimiyeti sağlam bir şekilde kurulmadıkça Güneyi fethetmeğe kalkışmamışlardır. 1294 te İmparator Alâettin ilk olarak Dekkan'ı, 1297 de de Gücerat'ı istilâ etmiştir. 1312 de Müslümanlar bütün Mahratta'lar ülkesini, yedi yıl sonra da bütün Malabar'ı ele geçirmişlerdir. XIV. yüzyılın ortalarında Delhi hükümdarlarının za'fı yüzünden valiler, uzakta bulunan başkanlarına karşı ayaklanıp bağımsız kırallıklar kurmuşlardır. Böylece Dekkan'da Bahmani Kırallığı kurulmuş, B. Başkanlığı (Bombay Presidency) nı da içine almıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Mahratta'-lar kuvvetlenmiş ve B. eyaleti topraklarının hemen hepsini ele geçirmişlerdir.

Portekizliler 1498 de Kalıkut'a gelmişler, ilk olarak B. eyaletinde Ancidiv adasına yerleşmişler, Diu'de Mısır donanmasını yendikten sonra da Hind Okyanusuna hâkim olmuşlar ve kıyılarında yerleşmeğe başlamışlardır. 1510 da Goa'yı, 1511 de Malakka'yı, 1515 te de Hürmüz (Ormuz)ü zaptetmişler, daha sonra, Gücerat Kırallığının yıkılmasından faydalanarak Chaul'ı (1531), B. yı, bütün mülhakatiyle birlikte Bassein'i (1534), Diu'yu (1535) ve Daman'ı (1559) almışlardır.

İngilizler, East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) nin İmparator Cihangir'den aldığı fermandan faydalanarak Gücerat'ta, Surat limanında bir fabrika kurmasiyle (1616) ilk defa B. eyaletinde yerleşmişlerdir. Portekizliler 1661 yılında B. ı Catherine de Bragance'ın çeyizi olarak II. Charles'e vermişlerdir. II. Charles B. ı 1668 yılında Doğu Hindistan Kumpanyasına bırakmış, Kumpanya da merkezini Surat'dan B. a nakletmiştir.

1803 te B. eyaleti yalnız Salsette'yi, limandaki adaları (1774 ten beri), Surat ile Bankot'u (1756 dan beri) içine alıyordu. 1803 ile 1827 arasında eyaletin sınırları bugünkü halini almıştır Gücerat ilceleri B. hükümetine 1805 te katılmıştır. Kathiawar ile Mahi Kantha'nın iskânı için ilk tedbirler 1807 ile 1820 arasında alınmıştır. Poona, Ahmed-

nagar, Nasik, Sholapur, Belgaum Kaladgi ve Dharwar ilceleri eyalete katılarak bunların iskânı işi 1819 - 1827 de tamamlanmıştır. Bu devirde vali olan M. Elphinstone, memleketi elden geldiği kadar yerli usullere göre idare ederek halkın iyi karşılamıyacağı bütün değişmelerden kaçınmak politikasını gütmüştür. Bundan sonraki devirde, bazı yerli devletlerin ilâvesiyle eyalet, epey genişlemiştir ve zaman zaman başgösteren ayaklanmalar bastırılmıştır (1839 da Aden, 1843 te Sind alınmış; 1853 te Sindhia'dan Panch Mahal'lar kiralanmıştır). Amerikadaki Ayrılma Harbi dolavısiyle Hind pamuğu Avrupada büyük bir rağbet kazandığı için, 1862-1867 yıllarında zirai refah en yüksek derecesini bulmuş, memlekete çok para girmiştir. Bundan sonraki yıllarda başgösteren büyük salgınlar, kıtlıklar, Karachi ve Poona şehirlerinde büyük kayıplara sebebolmuştur. 1898 de Müslüman dokumacılarının isyanı, birkaç Avrupalının ölümüne sebeboldukian sonra bastırılabilmiştir. Orta İller gibi B. da üç yıl içinde iki kıtlık görmüştür. 1896 da muson rüzgârlarının esmemesinden doğan kıtlık, bütün Dekkan'da (7 milyon nüfuslu, 46 000 mil karelik bir bölgede) etkisini şiddetle göstermiştir. 1899 da muson rüzgârlarının o zamana kadar kıtlık yüzü görmiyen Gücerat'ta esmemesi, Dekkan'da da kış yağmurları yağmaması yüzünden açlık yavaş yavaş bütün B. eyaletini sarmıştır. Gücerat'ta bilhassa yerli devletlerde şiddetli bir kolera salgınının çıkması da çok büyük bir felâket olmuştur. 1897 de B. hükümeti, malî durumu bozulduğu için Hindistan hükümetinin yardımına muhtaç kalmıştır. Şimdi malî durumu o kadar iyileşmiştir ki, B., merkezî hükümete her yıl yardımlarda bulunmaktadır.

Siyasi bakımdan o zamana kadar B. Başkanlığının bir parçası olan Aden 1932 de ayrı bir il, 1937 de de doğrudan doğruya Sömürgeler Nazırlığına karşı sorumlu bir vali tarafından idare edilen bir sömürge haline getirilmiştir. B. Başkanlığı, 1 Nisan 1937 de muhtar bir eyalet haline sokulmuştur. Âyan meclisindeki 30 üyenin 3/4 ü genel vali tarafından ayrılmakta, kalanı da seçilmekte idi. Meclisteki üye sayısı da 175 i buluyordu. B., 1947 de dominyon statüsünü kazanan Hindistanın bir bölümünü teşkil etmiş, 1950 de de Britanya Commonwealth'inin çerçevesi içerisinde kurulan Hindistan Cumhuriyeti (Bhârat) ni meydana getiren 27 federal devletten biri olmuştur. B., kuzeyde Gücerat (Gujarat), ortada Dekkan (Deccan), güneyde Karnatak bölümlerinden ibarettir (bk. HİNDİSTAN, Tarih).

BOMBAZEN (Fr. Bombasin <Aşağı Lat. *bombasinum, bombycinum* = pamuk veya ipek dokusu; Fr. *bombasin* den *basin* [bazen> Türkçede bir nevi pamuklu adı olan *pazen*] kelimesi türemiştir), bir cins kabartma çizgili kumaş. Çözgüsü ipek, atkısı da örülmüş yündendir. Bu ad, buna benzer pamuktan ve örülmüş yün ipliğinden yapılmış kumaşlara da verilir. Siyah B., Avrupada yas elbiseleri için çok kullanılmıştır.

BOMBELLI (Bombello), **Raffaele** (Raffaello), Bologna'da doğmuş olması muhtemel olup XVI. yüzyılda yaşamış olan bir İtalyan matematikçisi ve su mühendisi. Doğum ve ölüm tarihleri ve yerleri bilinmiyor. Ailesi Bologna Kontluğunun asılzadelerindendi. B. nin kendisinin verdiği bilgiye göre Corinaldo'lu Francesco Clementi'nin talebesidir; bu zat Papa III. Paulus'un zamanında. Foligna bataklıklarını kurutmuştur. Su mühendisliğini ondan öğrenmiş olduğu aşikârdır. Matematiği ise o zaman çok parlak olan Studio di Bologna'da okumuş olması muhtemeldir. 1572 de Bologna'da *Algebra, parte maggiore dell'aritmetica, divisa in tre libri* (Aritmetiğin en büyük kısmını teşkil eden ve üç fasla ayrılan cebir) adlı bir aritmetik yazmıştır. Bu eser dördüncü derecelik denklemleri çözebilmek için tek metot gösteren ilk kitap olup matematik çalışmalarının ilerlemesine çok yardım etmiştir. B., mühendis olarak Toscana'nın Chiana bataklıklarını kurutmuştur.

BOMBERG, Daniel (ölm. 1553), Felemenkli bir tabi. Anvers'te doğmuş (doğum tarihi bilinmiyor), yine orada ölmüştür. 1507 den başlıyarak İbranca yazılar basan bir basımevi idare etmiş ve ilk olarak bir haham Kitab-ı Mukaddesi (yani *Ahd-i Atik*in İbranca metni ile birlikte Targum ve haham tefsirleri) basmıştır. Keza Babil Talmud (1520 - 1523) u ile Filistin Talmud (1523) unun ilk basımlarını çıkarmıştır.

BOMBİDE (Bombidae), zarkanadlılar (Hymenoptera) takımının arılar ve yabanarıları (Aculeata) alttakımına bağlı bir familya. Vücutları tıknaz ve kıllı; renkleri sarı, kırmızı, beyaz, kara veya alacadır. Başı göğsünden ufak, dili uzundur. Bir tek cinsi *Bombus*tur.

BOMBİKS (Yun. Bombiks veya Bombyks [Bombyx]), uzun bir kamıştan ve bir borudan mürekkep eski bir Yunan müzik aleti. B., bir çeşit flüt olup kamıştan bir dilcik taşırdı. Bu isim, âdi flütün bir kısmına da verilmiştir.

BOMBİLİİDE (Bombyliidae), sinekler (Diptera) takımının kısa antenli sinekler (Brachycera) alttakımına bağlı bir familya. Dünyada 1400 türü vardır, 210 u Avrupada yaşar. Yurdumuzdaki türlerinin pek azı bilinmektedir. Âdi sineklere benzerler. Vücutları daha ufak ve kıllıdır, iyi uçarlar. Kanadları ya esmer, ya esmer lekelidir, karın ucunu aşacak kadar büyüktür. Hortumu incedir, bazı türlerde vücuttan çok uzundur. B. ler, çiçeklerden ballı maddeler emerler. Larvaları kelebeklerin, bal arılarının, başka böceklerin vücudunda ve çekirge yumurta paketlerinde asalak olarak yaşar. Boyları 7-13 mm uzunluğundadır. Bu sineklerin cinsleri 20 den fazladır. En önemlisi *Bombylius*tur

BOMBİLİYUS (Bombylius), bombiliide (Bombyliidae) familyasına bağlı bir cins. Hortumları çok uzundur, çamın iğne yapraklarına benzer. Çiçekleri emerler. Vücutları keçe gibi kıllı, karınları kısa ve toparlaktır. Boyları 9-13 mm arasındadır. Ayakları da hortumları gibi ince uzundur. Bir yere konduğu vakit kanadları açık durur. Larvaları öteki böceklerin vücudunda asalak olarak yaşar. Türleri çoktur. Yalnız Avrupada 50 türü yaşar. Yaşayışları iyi incelenmemiştir. Yurdumuzda bilinen türleri çok azdır. Bunlardan *B. major* sarı kıllıdır, göğsü, karnı beyazdır. *Anthrax* türleri her yerde görülür. Rengi koyu kara, hortumu ufaktır.

BOMBİLİYUS
(Bombylius major)

BOMBİNATOR, kuyruksuz kurbağa (Anura) ların diskogloside (Discoglossidae) familyasından bir cins. B. un kulak zarı yoktur. Kulakları da çok fazla gerilemiştir. Yaprak şeklinde olan dilleri alt taraftan ağzın zeminine yapışmış-

BOMBİNATOR

tır. Ön ayaklarındaki parmaklar serbesttir. Arka ayak parmakları arasında ise bir yüzme derisi bulunur. Bu cinsin iki türü Avrupada bir türü Kuzeydoğu Çin, Kore ve Mançuryada, en büyük türü ise Güney Çinde yaşar Avrupada yaşıyan iki türden *B. pachypus*un karnı sarı renktedir ve gri - mavi veya gri - siyah lekelidir. Doğu ve Güney Avrupanın dağlık bölgelerinde yaşar. *B. igneus*un ise karnı mavi - siyah renkte olup beyaz noktalıdır ve portakal renginde iri lekeler ihtiva etmektedir. Erkeğinin dahilî bir ses kesesi vardır. Doğu Avrupa ovalarında yaşar.

BOMBİSİDE (Bombycidae), kelebekler (Lepidoptera) takımına bağlı bir familya. Vücutları kıllı, başları ufak, kanadları geniştir. Uçuşları yavaştır. Erkeğin anteni tarak, dişininki ip gibidir ve karnı iridir. Yumurtalarını gruplar halinde bırakırlar. Tırtılları çok defa tek başına yaşarlar. Ayakları, üçü göğüste, beşi karında olmak üzere sekiz çifttir. Ördükleri koza içinde krizalit olurlar.

BOMBİSİLLA (Bombycilla garrulus = ipek kuyruk kuşu), ötücü kuşlar (Passeres) takımının, ipek kuyruk kuşları (Bombycillidae) familyasından bir tür. Avrupa, Asya ve Amerikanın kuzeyindeki çam ve kayın ormanlarında kuluçkaya yatar. Ağaç kuşudur. Boyu 20, kanadı 12, kuyruğu 6 cm uzunluğundadır. Vücudu gri kahverengidir. Kırmızı kahverengi olan alın tüylerinden müteşekkil bir tepeliği vardır. Alnın ön kısmı, göz kenarları, gerdanı ve kuyruğu siyahtır. Kuyruk ucu bir şerit şeklinde sarı renklidir. Kanadda sarı, kırmızı ve beyaz lekeler vardır. Dişilerin rengi erkeğe göre biraz donuktur. Yuvalarını çam ve kayın ağaçlarının dalları arasına yaparlar. Yuvadaki yumurta sayısı 4 - 6 dır. Gezici ve göçücü kuşlardandır. Kışın Kuzey Almanya ve Polonyaya kadar göç ederler. Nadir olarak Cezayire kadar göç ettikleri de görülmüştür. Böcek ve meyva taneleriyle geçinirler.

BOMBİSİLLA

BOMBOIS [*bombua*], **Camille** (doğ. 1883), Fransız ressamı. Venarey-lés - Laumes (Côte d'Or) da doğmuştur. Ağır işle meşgul olan B. kendi kendine resim yapmağa başlamış ve başarı kazanmıştır. Eserlerindeki temiz vuzuh, resimlerine hususi bir cazibe vermektedir. Halk sanatı meraklılariyle, sanatın «art spontané» (hazırlıksız sanat) tarzını tutan tenkidciler, bu ressamlara Douanier Rousseau (Gümrük memuru R.), Boyar le marchand de frites (tavada kızartma satıcısı B.), Bombois le terrassier (kazmacı B.) gibi isimler vermişlerdir. Birinci Dünya Harbinden sonra Fransada çoğu fıkara sınıfına mensup olan bazı amatör ressamlar türemiştir. Bunlara «Peintres du dimanche» (Pazar günü ressamları) da denmiştir. Sanat bilgisine ve hususi ustalığa sahip olmıyan bu ressamlar «naïf» (sâf) olarak da vasıflandırılmaya lâyıktır. B. da bu grupa girer. Bunlardan hiçbirinin ihmali caiz olmamakla beraber, hiçbiri de Douanier Rousseau'yu meşhur kılan büyüklüğü, tabiî üslûbu göstermemiştir. Samimî tenkidciler kadar snobizm ve spekülâsyon da bu ressamların profesyonel ressamlar arasına girmelerine hizmet etmiştir.

B. nun başlıca eserleri şunlardır: «Orman içi», «Değirmen», «Küçük köprü».

BOMBON [*bombõ*] **ŞATOSU,** Fransada. Brie (Seine-et-Marne departmanı, Mormant kantonu)de bulunan ve XVII. yüzyılda yapılmış olan bir şato. Birinci Dünya Harbinin en mühim safhasında müttefik ordular başkomutanı Mareşal Foch'un ordugâhı olmuştur.

BOMBUS (Kara arı), zarkanadlılar (Hymenoptera) takımının bombide (Bombidae) familyasına bağlı bir cins. Bazı sistematikçiler bunu apide (Apidae) familyasına bağlarlar. Halk arasında yabanarısı, kara arı, bazan yanlış olarak eşekarısı derler. Halbuki eşekarıları vespide (Vespidae) familyasına bağlıdır. Kara arılar ise koca karınları, semiz, toparlak vücutları, çeşitli renkleriyle bal arılarından, eşekarılarından kolayca ayırdedilir. Kara arılar daha çok ılık ve soğuk memleketlerde, dağlık, ormanlık yerlerde yaşarlar. Sıcak memleketlerde pek az raslanır. Afrikada, Avustralyada hiç yoktur. Bu arılar uçarken, çalışırken pek fazla gürültü çıkarırlar. Vücudun esas rengi kara, kılları değişik renklidir; sarı, beyaz veya kırmızı renkli sık kıl demetlerinden meydana gelmiş enine şeritler göze çarpar. Boyları 10-30 mm arasındadır. Deve dikeni ve Papilionacea, Labiata bitkilerinin çiçeklerinde dolaşırlar, tatlı maddelerini emerler, çiçeklerin döllenmesini sağlarlar. Bazen fasulye ve diğer bitkilerin çiçeklerine dillerini sokamazlarsa, yanlarından delip az bir zarar yaparlar. Kara arılar toplu yaşarlar, fakat toplulukları, bal arılarınınkiler kadar kalabalık değildir. Bunlar da ana arı, erkek arı ve işçi arı sınıflarına ayrılmıştır. Analar yuvalarını ilkbaharda toprak çukurlarında, fare deliklerinde, ağaç kovuklarında boş kalmış kuş, sincap yuvalarında ve benzeri çukurlarda veya yosunların içinde yaparlar. Yumurtalarını, yuvada balmumundan yapılmış petek gözlere koyarlar. Çıkan larvalarını, çiçeklerden topladıkları tozlu ve ballı maddelerin karıştırılmasından meydana gelen küre şeklindeki ezmelerle beslerler. Larvaları beyaz ve ayaksızdır. İlk dölün bireyleri işçi arılardır. Vücutları ufaktır, yuvanın işlerinde, larvaların beslenmesinde ana arıya yardım ederler. Daha sonraki dölün bireyleri yine işçi arılar olup vücutları ilk döl arılarından daha iridir, lâkin ana arı kadar değildir. Sonbaharda erkek ve ana arılar meydana gelir. Bunların vücudu ilk döllerin bireylerinden 2-3 misli daha iridir. Çiftleştikten sonra ana arı yuvada uyuşuk bir halde kalıp kışı geçirir. Erkeklerin ve işçilerin hepsi de kıştan önce ölürler. Kara

Bombus terrestris

arıların türleri çoktur. Türkiyede şimdiye kadar 42 tür bulunmuştur. Önemlileri şunlardır: *B. terrestris* (çok raslanır. Boyu 13-20 mm dir. Rengi kara, karnının ucu beyazdır), *B. hortorum* (karadır, boyu 9-20 mm dir), *B. lapidarius* (13-20 mm dir. Dişisi kara olup karnının ucu kırmızıdır), *B. silvarum* (20 mm), *B. fragrans* (35 mm).

BOMBYLİOS [*bombüliọs*] (Yun. *bọmbos* = vızıltı, *bombylios* = bal arısı), antik çağda kullanılan ve içine daha çok ilâç veya lâvanta konan küçük vazo. Boğazı dar olduğundan, içine dökülen sıvı arı vızıltısına benzer bir ses çıkarırdı. Hippokrates'e göre B., tıpta damla sayacı olarak da kullanılırdı. Arkeolojide, boyu uzunca, dibi yuvarlak, boğazı dar ve ağzı disk şeklinde geniş vazolara da çok defa B. adı verilmektedir. Bu vazolar, hele M. Ö. VIII. - VII. yüzyıllarda pek makbuldü. Bu devir İtalya ve Yunanistan mezarlıklarından çok sayıda B. lar çıkarılmıştır. Çoğu Korinthos kıyısı imalâthanelerinde hazırlanmış olan bu vazolar üzerinde en çok görülen süsler, ehlî ve vahşi hayvanlar, ucubeler ve Doğu kaynaklı bitki motifleridir. Süsler bütün vazoyu kaplar.

BOMBYX MARI: bk. İPEK BÖCEĞİ

BOMİLKAR (Lat. *Bomilcar*, Yun. *Bomilkas*, asıl şekli *Bodmelkart*), Kartaca ilerigelenlerinden birkaçının adı:

1. Kartaca ordusu komutanı Hamilkar'ın yeğeni (ölm. M. Ö. 308). M. Ö. 310 da Afrika toprağına ayak basan Syrakusai'lı Agathokles'e karşı Kartaca ordusunun sağ kanadına komuta etmiştir. Sol kanadın komutanı Hanno savaşta ölünce B., geri çekilme emri vermiş, böylece Kartaca ordusunun yenilişini çabuklaştırmıştır. 308 de 500 Kartacalı taraftarı ve 400 ücretli askerle Kartacada iktidarı ele geçirmeğe kalkışmışsa da, yenilerek idam edilmiştir.

2. İkinci Pun(Poen)Harbinde Kartaca donanması başkomutanı. M. Ö. 214 veya 213 te Syrakusai önünde donanmaya komuta eden B. ın vazifesi, Romalıların kuşattığı şehre yardım ulaştırmaktı. Fakat bir deniz savaşında yenildiğinden bu vazifesini yerine getirememiştir.

3. Numidia kıralı Iugurtha'nın dostu. M. Ö. 108 de Muthul meydan muharebesinde Numidia ordusunun bir kısmına da komuta etmiş, fakat çok geçmeden Iugurtha'ya karşı bir suikast hazırlamakla suçlandırılarak idam edilmiştir.

BOMOLOKA (Bomolocha), kabuklular (Crustacea) dan, kopepoda (Copepoda) takımının, bomolokide (Bomolochidae) familyasına mensup bir cins. Bazı balıklarda, meselâ dil ve morina balıklarında parazit olarak yaşar.

BOMONTİYA (Beaumontia), zambakgiller (Apocynaceae) familyasından Doğu Hindistandan Cavaya kadar olan bölgelerde 5 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bunlar büyük, sarılıcı bitkilerdir; yaprakları büyük ve karşılıklıdır. Çiçekleri güzel kokulu, beyaz renkli ve büyük olup bitkilerin tepelerinde bileşik salkım durumunda bulunur. *Beaumontia grandiflora* türü odunsu, sarılgan bir bitkidir, kışın beyaz renkli güzel çiçekler açtığından sıcak serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BOMPIANI, Enrico (doğ. 1889), İtalyan matematikçisi. Romada doğmuş ve 1910 da orada doktorasını yapmıştır. Milano teknik üniversitesinde ve Bologna'da profesörlük etmiştir. 1927 den beri Roma üniversitesinde analitik ve tasarı geometri ordinaryus profesörüdür. Bugün İtalyanın en büyük diferansiyel geometricisidir.

BOMTEMPO [*bõtẽpo*], **João Domingos** (1775 - 1842), Portekizli bestekâr. Lizbon (Lisbôa) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1795 te tahsil için Parise gitmiş ve 1820 ye kadar orada kaldıktan sonra Lizbona dönmüştür. 1833 te Lizbon Konservatuarının müdürü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Alessandro in Efeso* (Efes'te İskender), opera; Camões'in hâtırasına bir *Requiem* (4 ses ve orkestra), dört piyano konçertosu, bir piyano kenteti, bir *Missa solemnis* (1821) ve bir piyano metodu (Londra 1816).

BON, Tibetin en eski dini. Eski şeklinde, hâlâ Moğolistan ve Sibirya'da yaşıyan Şamanizme benzerdi. Tibet tarihçileri B. dininin gelişmesini üç safhaya ayırırlar: Jol-bon, Khyar-bon, Bgyyur-bon. B. ların en yüksek tanrısı Bon Sku Kum-tu Bzongpo'dur. Bu tanrı Buddhistlerdeki Samantabhadra ve Dharmakaya'nın karşıtıdır. B. ların peygamberlerinin adı Gçen-rabs mi-bo olup hayatı Buddha Śakyamuni'nin dünyadaki hayatının başlıca safhalarını andırır. Bgyyur-bon'un mukaddes yazıları da aslında Buddhist yazılarının kaba bir kopyasından başka bir şey değildir.

BON BURNU (Res Addar), Tunus'ta, Maunin yarımadasının bir uzantısı olan 393 m yüksekliğindeki burun.

BONA (Fr. Bône), Kuzey Cezayir'de Constantine eyaletinin başlıca limanı. Nüfusu 102 800 (1948) dür. Bunun 46 000 kadarı Avrupalıdır. B., Rosa ve Garde burunları arasında genişçe bir girinti meydana getiren koyun batı kıyısında Hippo Regius harabeleri yakınında, Seybouse ırmağı ağzındadır. Çevresi ormanlık ve fundalıktır. Bugün B. dan fosfat, demir cevheri, mantar ve canlı hayvan ihracedilir. 1832 de Fransız işgalinden önce, Doğu memleketleri ürünlerinin satıldığı bir pazar yeri idi.

Tarih: B. Ubbo veya Hippo-Regius (Hippone) diye adlandırılan şehrin limanının (Aphrodisium) yerinde kurulmuştur. Bona adı ile ilgili olan Ubbo Fenikeliler tarafından kurulmuş, sonra Kartacalılar eline geçmiş, daha sonra da Numidya kırallarının ülkesine katılmış, Iugurtha'nın Romalılara yenilişinden sonra Romanın Afrika eyaletine eklenmiştir. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra da bu dinin merkezlerinden biri olmuştur. Burada St. Augustinus (b. bk.) piskoposluk etmiş, birkaç kere de ruhani meclisler toplanmıştır. 431 yılında Vandal'lar, sonra da Bizanslıların eline geçip meşhur general Belisarios'un emriyle onarılan B., Arap fetihlerine (VIII. yüzyıl başları) kadar Bizans elinde kalmıştır.

Sonraki yüzyıllarda Berberîlerden Evrâde Mesmûde kabîleleri B. bölgesine yerleşmişlerdir. Kayrevan'da Arap valisine bu havalideki Aglebîler, Fatimîler, Zirîler ve Hammâdîler bağlı kalmışlardır. B., 1038 den sonra surla çevrilmiştir. İbn Havkal ve El-Bekrî gibi coğrafyacılara göre, çok bayındır olan şehirde birkaç Roma harabesinden başka bir şey kalmamıştır.

XI. yüzyılda B. lıların korsanlık etmesine kızan Pisa ve Ceneviz donanmaları şehri talan etmiş, yakıp yıkmıştır (1034). Yüz yıl sonra Sicilya kıralı II. Roger, B. yı almış ve Hammâdî soyundan olan emîri, kendi temsilcisi olarak buraya yerleştirmiştir. Burada Hıristiyan egemenliği çok sürmemiş ve Muvahhidler 1160 ta B. yı almışlardır. Muvahhidler devletinin yıkılmasından sonra, B., Tunustaki Hafsîlerin eline düşmüş. Tunus, Bicaye ve Constantine'de hüküm süren emîrler arasında savaşlara sebebolmuştur.

Türklerin Cezayir'i almaları B. yı Hafsîlerden kurtarmıştır. 1533 te Mulay Hasana karşı ayaklanan B. lılar Barbaros'tan yardım istemişlerdir. Barbaros, B. ya gelmiş ve Tunusu işgale başlamıştır (1535). B., bundan sonra kısa bir zaman İspanyolların, sonra V. Karl'ın eline geçmiştir. Türkler, B. yı 1540 ta, kesin olarak almışlar ve 1830 a kadar idare etmişlerdir. Bu devirde şehir o kadar önem kazanmıştır ki, XIV. Louis burasını alıp tahkim etmek istemiştir. B., 1830 yılında Fransızların hücumuna uğramış ve iki yıl süren karışıklıklardan, savaşlardan sonra yakılıp yıkılmış bir halde Fransızların eline geçmiştir. Bugün Cezayir'in üçüncü önemli iskelesi olan yeni B., eski B. nın yanında yapılmıştır. Eski şehirde XIV. yüzyılda Hafsîler tarafından yaptırılıp sonradan şekli değişmiş olan iç kaleden başka pek az eser kalmıştır.

BONA, Fra Valerio (1560?-1620?), İtalyan Fransisken rahibi ve kilise müzikcisi. Brescia'da doğmuş, Verona'da ölmüştür. 1591 de Vercelli'de, yine 1591 de Mondovi'de ve Milano'daki San Francesco kilisesinde, sonra Brescia ve Verona'da kilise müzik şefliği (maestro di cappella) etmiştir. Miessa, motet, canzonetta ve madrigal'ler bırakmıştır.

BONA, Giovanni (1609-1674), İtalyan kardinali ve musiki yazarı. Mondovi'de doğmuş, Romada ölmüştür. En önemli eseri şudur: *De divina psalmodia tractatus historicus, symbolicus, asceticus* (İlâhî şarkı hakkında tarihî, sembolik ve asetik ana kitap) [Roma 1653]. Bu eserde eski kilise musikisi hakkında değerli birçok bilgiler vardır. *Rerum liturgicarum libri duo* (Dinî âyinlere dair iki kitap) başlıklı bir eser de yazmıştır. Külliyatı 1747 de Romada çıkarılmıştır.

BONA DEA (Lat. = iyi ilâhe), eski Romada bolluk ve verimlilik tanrıçası. Yunan tanrıçası Damia ile karıştırılan B. D., resim ve heykelde, elinde asâ ve bolluk boynuzu bulunan oturmuş bir kadın şeklinde gösterilir. Âyini kadınlar tarafından yapılan B. D. nın başlıca bayramı (*Damium*) Romada Aralık ayının 3 ünü4 üne bağlıyan gecede kutlanırdı.

BONAIN [*bonẽ*] **SIVISI** (Liquide de Bonain), kulak ameliyatlarında kullanılan bir anestetik. Terkibi şudur: 1 gr fenol, 1 gr mentol, 1 gr kokain hidroklorürü.

BONAIRE [*bonẽr*] (Buenaire), Atlas okyanusunun batısında Karib (Carib) denizinde, Venezuela kıyıları yakınında, Curaçao grupundan (Felemenk Antil adaları) bir ada. Holânda idaresi altındadır. Yüzölçümü 290 km², nüfusu 5 100 (1951). B. de hayvancılık gelişmiştir; Brezilya ağacı ve tuz elde edilir.

BONALD, Louis Gabriel Ambroise vicomte de (1754-1840), Fransız devlet nazariyecisi ve filozofu. Le Mouna (Fransız Guyana'sı) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransız devrimine şiddetle karşı koymuş, 1791 de devrim gelişince birçok asılzadeler gibi Almanyaya geçmiş, fakat I. Napoléon zamanında Fransaya dönmüştür. Bourbon hanedanının 1815 te tahta çıkması üzerine Mebuslar Meclisine seçilmiş, rahiplerin, gelenekçilerin, aşırı sağcıların tarafını tutmuştur. 1830 Temmuzunda Orléans dukası Louis Philippe Fransızların kıralı olunca B., kendisini meşru kıral tanımamış, andiçmeyip siyasi hayattan çekilmiştir.

B., felsefede gelenekçiliği (traditionalisme) kurmuştur. Bu öğretiye göre her türlü tefekkürün temeli Tanrının vahyidir. B. a göre, zamanında yerleşip burjuva topluluğunca tutulan fikirler, Fransız devrimine yol açan felsefe düşünceleri (Locke, Montesquieu, Ansiklopediciler, Voltaire, Condillac v. b.) hem yanlış, hem de zararlı fikirlerdir. B. a göre düşünüş Tanrıya dayandığı gibi, devlet de Tanrıya dayanır: Devlet, Tanrının yeryüzünde temsilcisidir. Devletin içinde asılzadeler sınıfı memuriyetleri ve idareyi ele alacaktır. Halk, fikri sorulmaması gereken bir kitledir, fakat devletle asılzadeler sınıfının bütün gayretleri, bu kitlenin refahı için çalışmaktır. Bu sahadaki başlıca yazıları şunlardır: *Théorie du pouvoir politique et religieux dans la société civile, démontrée par le raisonnement et par l'histoire* (Sivil cemiyette siyasi ve dinî iktidar nazariyesinin akli muhakeme ve tarih yoliyle ispatı) [1796], *Essai analytique sur les lois naturelles de l'ordre social* (İçtimai nizamdaki tabiî kanunlara dair tahlilî bir yazı denemesi) [1801].

Dilcilik tarihinde B., *Législation primitive* (İlkel teşri) [2 cilt, 1802] adlı eseriyle tanınmıştır. Bu yazıda B., dilin ilâhî bir tesis olarak insana vahyedildiğini kabul eden ekolün, Abbé Sicard ile birlikte, Fransadaki başlıca temsilcisidir (Almanyada: J. P. Süssmilch ile J. G. Hamann). Yeni delillerle ve akılcılık yoliyle bu tezi müdafaa etmeğe çalışan B., «insan, düşüncesini sözle ifade etmeden önce, söyliyeceğini düşünür, yani söz düşünceden sonradır ve insan tarafından icadedilmiş olamaz» şeklinde bir muhakeme ileri sürerek, bütün hakikatı içinde taşıyan ve kelâmullaha bağlı bulunan ilk dilin Allah tarafından insana armağan edildiğini, insanın da sonraki dilleri geliştirdiğini söylemiştir.

BONANNO (Lat. Bonannus), **Pisalı** (XII. yüzyıl), İtalyan heykeltıraşı. Tunçtan dökülmüş, kabartma şekillerle süslenmiş iki kapı bırakmıştır. Bunların biri Pisa katedralinde (1180), öbürü de Sicilyadaki Monreale kili sesinde (1186) dir. Her iki eserde de hemasır Güney İtalyan tesirine kapılmaksızın, Lombard plâstiğine dayanarak orijinal bir üslûp geliştirmiş ve cüretli derinlik tesirleri elde etmiştir.

Bonanno: Pisa katedralinin tunç kapısından bir parça

BONAPARTE [*bonapart*] (İtal. **Buonaparte**), İtalyan aslından bir ailenin adı. Fransa imparatoru I. Napoléon'la meşhur olmuştur. Kelimenin Fransızlaşmış şeklini (Bonaparte) Napoléon bile 1796 yılından sonra kullanmıştır. Orta çağlarda İtalyada bu adı taşıyan birkaç seçkin aileye raslanmaktadır; sivil harblerde inandıkları iyi bir dâvaya (Lat. *bona pars* = iyi hisse) sonuna kadar bağlı kalmakla tanınmışlardır. Bunlardan biri 1100 yılından önce Floransada yerleşmiş ve XIII. yüzyılda iki dala ayrılmıştır. Biri San Miniato'da, öteki Sarzana'da yerleşmiştir. Sarzana'dakilerden Francesco Buonaparte, XVI. yüzyıl ortalarında Korsikaya göç etmiş ve Ajaccio'da yerleşmiştir. Genova ve Toscana devletlerine ettiği hizmetlere karşılık asalet unvanları almıştır. Francesco (François) nun torunlarından, Carlo Maria di Buonaparte (Charles-

Marie de Bonaparte) I. Napoléon'un babası olarak ailenin asıl şöhretini sağlamıştır (bk. şecereye).

NAPOLÉON AILESİ:

Bu ailenin en tanınmış üyeleri şunlardır:

1. **B., Charles - Marie de** (İtal. Carlo Maria di Buonaparte) [1746-1785], I. Napoléon'un babası. Ajaccio'da doğmuş, Montpellier'de ölmüştür. Pisa üniversitesinde hukuk doktorasını vermiş, Korsikayı Fransızlar aldıktan sonra Ajaccio ve dolaylarına bakan Kırallık Mahkemesinde hâkim muavinliği (assesseur) etmiştir. 1761 te. eski bir Korsikalı aileden, asîl ruhlu, güzel bir kız olan 14 yaşındaki Laetitia (İtal. Letizia) Ramolino (aş. bk.) ile evlenmiştir. Korsikanın bağımsızlığı için çalışmış, fakat sonra Fransızlarla anlaşmıştır. Tabiatı bakımından hayalci, fikir bakımından Voltaire'cidir. Beşi küçük yaşta ölen on üç çocuğu olmuştur. Midesinde beliren bir ur yüzünden ansızın ölmüştür.

Charles Bonaparte

2. **B., Marie-Laetitia** [İtal. Maria Letizia] **Ramolino** (1750-1836), Charles Marie'nin eşi ve I. Napoléon'un annesi. Ajaccio'da doğmuş ve Romada ölmüştür. Eski bir Korsikalı ailedendir. 14 yaşında evlenmiş ve 35 yaşında dul kalmıştır. 1765 ve 1767 yıllarında doğan iki çocuğu küçük yaşlarında ölmüşlerdir. Yaşıyan ilk çocuğu Joseph(aş. bk.) 1768 de doğmuş, ondan sonra da on çocuğu olmuştur. B., sade zevkli, kanaatkâr, vazifesever bir kadındı. Çocuklarını Korsika hayatına bağlı kalmağa teşvik etmiştir. Oğlu I. Napoléon'un imparator oluşundan sonra ise, büyük serveti olduğu halde, sade bir hayat sürmüştür. İmparatorluk zamanında kendisine Madame Mère (Valide Hanım) derlerdi. Napoléon'la Elba adasında bulunmuş, onunla beraber Parise dönmüştür. Waterloo Muharebesinden sonra Romada yerleşmiş, kendisine çok büyük hürmet ve teveccüh gösteren Papa VII. Pius'un himayesinde yaşamıştır. 1818 yılında Aix kongresinde toplanan devlet delegelerine heyecanlı bir mektup yazarak, onlardan Napoléon'un ölüm derecesinde hasta ve artık dünya barışını tehdidedemiyecek durumda olduğunu, serbest bırakılmasını rica etmişse de, cevap alamamıştır. Devlet temsilcileri bu mektuba Napoléon'un tertibi göziyle bakmışlardır. Napoléon'un ölümü B.yi çok üzmüş, daha sonra kızlariyle birkaç torununun da ölümünü görmüş, ömrünün sonuna kadar münzevi yaşamıştır.

Laetitia Bonaparte

JOSEPH KOLU:

3. **B., Joseph** (1768-1844), I. Napoléon'un ağabeyi. Corte (Korsika) da doğmuş, Floransada ölmüştür. Autun kollejinde meccani okumuş (sandık eminliği yapmış), 1788 de Korsikada avukat olmuş, Paoli halkını Fransaya karşı kışkırttığı zaman adadan ayrılmıştır. 1794 te Marsilyada zengin bir tüccarın kızı Julie Clary (1777 - 1845) ile evlenmiştir. Napoléon sayesinde 1796 da Korsikada vazife almış, 1797 de Parma, sonra Roma orta elçiliğinde bulunmuştur. Cinq - Cents meclisinde milletvekili olmuş, Luneville ve Amiens antlaşmalarını (1801 1802) ve papa ile yapılan antlaşmayı (Concordatum) imzalamıştır (1801). İmparatorluğun ilânında Napoléon'a yakınlığı göz önünde tutularak başprens sayılmış ve bu yüksek makamlara asla lâyık olmadığı halde, birbiri ardından Napoli (1806) ve İspanya (1808) kıralı olmuştur. İstilâ sıralarında Fransaya dönmüş, İmparatorluk generali unvanını almıştır. 1815 ten 1841 e kadar Amerika B. D. de yaşamış, sonra Floransaya gelmiş ve burada ölmüştür. İki kızı olmuştur: **Zénaïde-Charlotte-Julie** (1801 - 1854), Pariste doğmuş, Napolide ölmüştür. 1822 de Lucien'in oğlu Charles ile evlenmiştir. **Charlotte** (1802 - 1839), Pariste doğmuş, Sarzana'da ölmüştür 1827 de Louis'nin oğlu Napoléon Louis ile evlenmiştir.

Joseph Bonaparte

LUCIEN KOLU:

4. **B., Lucien** (1775-1840), Canino ve Musignano prensi, I. Napoléon'un ikinci kardeşi. Ajaccio'da doğmuş, Viterbo'da ölmüştür. Autun, Brienne ve Aix'de okumuş, 1789 da Korsikaya gelmiş ve orada ihtilâlci fikirleri heyecanla savunmuştur. Paoli ile anlaşmazlığı yüzünden ailesi ile birlikte, Marsilyaya sığınmak zorunda kalmıştır. Burada Christine Boyer (1773 - 1801) ile evlenmiştir (1794). Cinq - Cents meclisinde Liamone temsilcisi olmuş, 18 Brumaire hükümet darbesini hazırlamış ve bu işte önemli rol oynamıştır. İçişleri vekili olmuş, daha sonra Madrid elçiliğinde az zamanda servet edinmiştir. Diktatörlük politikasını tenkid etmesi ve borsacı Jauberthon'un dul karısı Alexandrine de Bleschamp (1778 - 1855) ile evlenmesi (1803) yüzünden kardeşi ile arası açılmış ve Romaya çekilmiştir. 1810 da, Birleşik Amerikaya gitmek istediği zaman, İngilizlerin eline esir düşmüş, Romaya ancak 1814 te dönebilmiştir. Ölünceye kadar orada kalmış, hâtıralarını yazmıştır. 1803 te Fransız Akademisine üye tâyin edilmiştir. Yüz gün hükümeti süresince Napoléon ile uzlaşmıştır. Birinci karısı Christine Boyer'den iki kızı olmuştur: **Charlotte** (1796-1865), Saint - Maximin'de doğmuş ve Romada ölmüştür. Bu kız, 1815 te Romada Prens Gabrielli ile evlenmiştir. İkinci kızı, **Christine-Egypta** (1798 - 1847), Pariste doğmuş ve Romada ölmüştür. 1818 de İsveçli Arved Posse ile ve 1824 te Lord Dudley Coutls ile evlenmiştir. Lucien'in ikinci karısından dokuz çocuğu olmuştur.

Lucien Bonaparte

5. **B., Charles-Lucien-Jules-Laurent** (1803-1857), Canino ve Musignano prensi, Lucien'in ikinci evlenmesin-

den doğan ilk çocuktur. Pariste doğmuş, gene orada ölmüştür. 1822 de Bruxelles'de amcası Joseph'in kızı Zénaïde ile evlenmiş ve onunla beraber Birleşik Amerikadaki kayınpederinin yanına gitmiştir. Orada hayvanlar ve bitkiler hakkında çok sayıda yazılar yayımlamıştır (1844). Bu iş kendisine Fransa Enstitüsü muhabirliğini kazandırmıştır. 1848 de Roma ayaklanmasına katılmış ve 1850 de Parise yerleşmiştir. Hayatının sonuna kadar burada kendisini tamamiyle jeoloji araştırmalarına vermiştir. Sekizi kendisinden sonra sağ kalan 12 çocuğu vardır:

a) *Joseph-Lucien-Charles-Napoléon* (1824-1865), Canino prensi. Philadelphia'da doğmuş, Romada ölmüştür.

b) *Lucien-Louis-Joseph-Napoléon* (1828-1895), Romada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1853 te papaz olmuş, 1868 de kardinalliğe yükselmiştir.

c) *Julie-Charlotte - Zénaïde - Pauline - Lætitia - Désirée-Barthlomée* (1830-1900), Romada doğmuş, 1847 de Roccagiovine markisi Alessandro del Gallo ile evlenmiştir.

d) *Charlotte-Honorée - Joséphine* (1832-1901), Romada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1848 de Primoli kontu Pietro ile evlenmiştir.

e) *Marie-Désirée-Eugénie-Joséphine-Philomène* (1835-1890), Romada doğmuştur. 1851 de Campello kontu Paolo ile evlenmiştir.

f) *Augusta - Amélie - Maximilienne - Jacqueline* (1836-1900), Romada doğmuştur. 1856 da halasının oğlu Prens Placide Gabrielli ile evlenmiştir.

g) *Napoléon-Charles-Grégoire-Jacques-Philippe* (1839-1899), Romada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1859 da Ruspoli prensesi Marie-Christine ile evlenmiş, ondan iki kızı dünyaya gelmiştir.

h) *Mathilde-Aloyse - Léonie* (1840 - 1861), 1856 da Cambacérés kontu Louis ile evlenmiştir.

6. **B., Lætitia** (1804-1871), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan ikinci çocuktur. Floransada ölmüştür. 1821 de İngiliz diplomatı Th. Wyse ile evlenmiştir. Kızlarından biri olan Marie, birbiri ardınca Solms ile, İtalyan vekili Rattazzi ile ve Rute ile evlenmiştir. B. L. yayımladığı romanlarla edebiyat alanında şöhret yapmıştır.

7. **B., Paul-Marie** (1806-1826), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan üçüncü çocuktur. Romada doğmuş, Nauplia'da ölmüştür. Yunan istiklâl harbine katılmak için İngiliz donanmasına girmiştir. La Hellade firkateyninde ikinci komutan olmuş, bir çarpışmada ölmüştür.

8. **B., Jeanne** (1807-1828), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan dördüncü çocuktur. Romada doğmuş, Jesi'de ölmüştür. 1827 de Marki Onorati ile evlenmiştir. Annesi ölümünden sonra, onun bırakmış olduğu şiirleri *Ispirazioni d'affeto di una giovine Musa* (Genç bir Musa'nın sevgi ilhamları) başlığı altında yayımlamıştır.

9. **B., Louis-Lucien** (1813-1891), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan beşinci çocuktur. İngilterede Thorngrow'da doğmuş, İtalyada Fano'da ölmüştür. Ömrünün ilk yarısını, kimya ve dilbilgisi incelemeleriyle, Birleşik Devletlerde geçirmiştir. 1848 meclisinde önce Korsika, sonra Seine milletvekili olmuş, İmparatorluk devrinde senato üyesi tâyin edilmiş, imparatorluk altesi ve prens unvanını almıştır.

B., Fransada, Amerikada ve İngilterede meraklı olarak dil işleriyle ve bilhassa diyalektoloji ile uğraşmıştır. *Kitab-ı Mukaddes*ten bazı parçaları İngiliz, Fransız, İtalyan, İspanyol, Portekiz, Arnavut ve Bask dillerinin türlü lehçelerine tercüme ederek veya ettirerek (hepsi 60 tan fazla), kendi parası ile az sayıda bastırmıştır. Birçok dergilerde, bilhassa Philological Society'nin dergisinde, bu lehçelere ve dil akrabalığına dair araştırmaları vardır. B., Bask dili (b. bk.)ni en iyi bilenlerden biri idi. Bu konuya ait başlıca eserleri şunlardır: *Carte des sept provinces basques* (Yedi Bask vilâyetinin haritası) [1863], şaheseri olan *Le verbe basque* (Bask fiili) [1869] ve *Études sur les trois dialectes basques des vallées d'Aezkoa, de Salazar et de Roncal* (A., S., ve R. vâdilerindeki üç Bask lehçesinin incelenmesi) [1872]. Bizi daha yakından ilgilendiren yazılarından *Remarques sur la classification des langues ouraliques* (Ural dillerinin tasnifi hakkında notlar) [1876] ile *Documents de l'époque mongole des XIIIe et XIVe siècles* (XIII. ve XIV. yüzyıllardaki Moğol devrine ait vesikalar) [1895] de anılabilir.

10. **B., Pierre - Napoléon** (1815 - 1881), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan altıncı çocuktur. Romada doğmuş, Versailles'da ölmüştür. 1831 de Romagna'da, sonra Kolumbiyada Bolivar ile ve Mısırda Mehmed Ali ile beraber harb etmiştir. 1848 meclisinde aşırı sol cenah (extrême gauch) milletvekili olmuş, 2 Aralık olayını takbih ve tenkid etmiş, gazeteci Victor-Noir'i kurşunla öldürdüğü 10 Ocak 1870 gününe kadar inzivada yaşamıştır. Tours'da kurulan yüksek mahkeme beraatine karar vermiş, o da İngiltereye çekilmiştir. İki çocuğu vardır:

a) *Roland-Napoléon* (1858-1924), Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Birçok coğrafya, etnografya ve botanik eserleri vermiş, İlimler Akademisine serbest üye olmuştur (1907). Coğrafya Kurumuna ve Milletlerarası Antropoloji Enstitüsüne başkan olmuş, ilmî tesisleri ve cömertliği ile ün kazanmıştır. Müzede onun güzel bir eğreltiotu kolleksiyonu vardır. 1882 de ölen eşi Blanc'dan Marie adlı bir kızı olmuş, bu kız 1907 de Yunan Prensi Georges (Georgios) ile evlenmiştir,

b) *Jeanne* (1861-1910), Aroal (Belçika) da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1882 de Marki Villeneuve ile evlenmiştir.

11. **B., Antoine**(1816-1877), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan yedinci çocuktur. Frascati'de doğmuş, Floransada ölmüştür. Önce İtalya ve Birleşik Devletlerde yaşamış, teşriî mecliste Youne'u temsil etmiş (1849), 2 Aralıktan sonra prens unvanını almış, fakat hep münzevi yaşamıştır.

12. **B., Alexandrine-Marie** (1818-1874), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan sekizinci çocuktur. 1836 da Kont Vincenzo Valentini ile evlenmiştir.

13. **B., Constance** (1823-1876), Lucien'in ikinci evlenmesinden doğan dokuzuncu çocuktur. Bologna'da doğmuş, Romada ölmüştür. Bu şehrin Sacré-Coeur manastırında rahibe idi.

ELISA KOLU:

14. **B., Marie-Anne-Elisa** (1777 - 1820), Lucca ve Piombino prensesi, Toscana grand düşesi, I. Napoléon'un kızkardeşi. Ajaccio'da doğmuş Trieste civarında ölmüştür. Saint-Cyr kıral evinden ücret alarak okumuştur (1784-1792). 1793 te Marsilyadaki ailesinin yanına gitmiş, orada kardeşi istemediği halde, Korsikalı bir yüzbaşı Félix Bacciochi ile evlenmiştir (1797). 1805 te kocası ile beraber kiyasetle idare ettiği Lucca ve Piombino prensliğini kabul etmiştir. 1809 da Napoléon, İmparatorluğa bağlanmış olan ve başarı ile idare ettiği Toscana vilâyetinin idaresini ona, Toscana

büyük düşesi unvanı ile, vererek mükâfatlandırmıştır. Üç kızkardeşin, kudretli karakteri ile, Napoléon'a en çok benziyenidir. 1815 ten sonra Bologna, Viyana ve Trieste'de yaşamıştır. Bacciochi'den iki çocuğu olmuştur: Kont Camerata ile evlenen **Napoléonne-Elisa** (1806-1869) ve **Charles-Jérôme** (1810-1830).

Marie - Anne - Elisa Bonaparte

LOUIS KOLU:

15. **B., Louis** (1778 - 1846), I. Napoléon'un üçüncü kardeşi, Holânda kıralı. Ajaccio'da doğmuş, Livorno'da ölmüştür. İtalya muharebesinde, sonra Mısır seferinde kardeşinin yaveri olan B., dragon alayına albay tâyin edilmiştir (1800). 1802 Ocak ayında Josephin'in kızı Hortense de Beauharnais ile istemiye istemiye evlenmişse de, çok geçmeden, şüphelerini söyleyip hakaret ederek, kendisinden ayrılmıştır. Temmuz 1806 da, kardeşi, onu yeni kurulan Holânda tahtına getirmiştir. Neticesini görmek istediği Fransız işgali ile ciddî olarak tatbik etmek istemediği kıta ablukası meselelerinde Napoléon ile daima anlaşmazlık halinde kalmıştır. Harbden bıkmış, 1810 Şubatında Zeeland ve Holânda Brabant'ını Fransız İmparatorluğuna bırakmış, Haziranda da tahttan ayrılmıştır. Sonra Avusturyaya çekilerek, üç yıl inzivada yaşamıştır. 1814 te kısa bir zaman için Pariste görünmüş, önce Romaya, sonra birkaç şiirle bir tarih kitabı yazdığı Floransaya gitmiştir. Üç oğlu vardır:

Louis Bonaparte

a) *Napoléon-Charles* (1802-1807), Pariste doğmuş, La Haye'de ölmüştür.

b) *Napoléon-Louis* (1804 - 1831), Pariste doğmuş, amcası Kıral Joseph'in kızı Charlotte ile evlenmis, 1831 de Romagna ayaklanmasına katılmak için gittiği Forli'de halef bırakmadan ölmüştür.

c) *Charles-Louis-Napoléon* (bk. III. Napoléon).

16 **B. Eugène-Louis Jean-Joseph** (1856-1879), III. Napoléon'un oğlu, Fransız İmparatorluk prensidir. Pariste doğmuş, Ulundi (Zululand) de ölmüştür. 2 Ağustos 1870 te Saarbrücken muharebesine katılmış, ilk başarısızlıklardan sonra İngilteredeki İmparatoriçenin yanına gitmiştir. Orada, Woolwich okulunda askerlik tahsilini yapmıştır (1872-1875). 1878 de Zululand'daki İngiliz ordusu kurmay heyetine katılmış, orada bir keşif hareketinde ölmüştür.

PAULINE KOLU:

• 17. **B., Marie-Pauline** (1780-1825), Borghese prensesi, Guastalla düşesi, I. Napoléon'un ikinci kızkardeşi. Ajaccio'da doğmuş, Floransada ölmüştür. 1793 te Korsikadan ayrılmış, ailesi ile birlikte Marsilyaya gidip yerleşmiştir. Konvensiyonel Fréron, sonra general Duphat, kendisine evlenme teklif etmişlerdir. 1801 de general Leclerc ile evlenmiş, onunla birlikte Santo Domingo'ya gitmiş, oradan dul olarak dönmüştür (Aralık 1802). Sekiz ay sonra ünlü bir ailenin başı, büyük bir servet sahibi olan Roma prensi Camillo Borghese ile evlenmişse de (1803), Pariste veya Romada yaşamış, sadece güzelliği veya cinsî maceralara düşkünlüğü ile tanınmıştır. 1810 da İmparatoriçe Marie-Louise ile beraber bulunmamak için saraydan uzaklaşmış. 1814 te Elba adasına kardeşinin yanına gitmiş, orada eniştesi mareşal Murat ile tekrar münasebetlere başlamıştır. Son yıllarını Floransada geçirmiştir. Heykelini Canova hazırlamıştır. Bk. BORGHESE.

Marie-Pauline-Bonaparte

CAROLINE KOLU:

18. **B., Marie-Annonciade-Caroline** (1782-1839), Napoli kıraliçesi, I. Napoléon'un üçüncü kızkardeşi. Ajaccio'da doğmuş, Floransada ölmüştür. Ailesiyle birlikte Korsika, Marsilya, Paris ve Saint-Germain'de yaşamış, 1800 de general Murat ile evlenmiş, az zamanda güzelliği ile onun üzerinde büyük bir nüfuz elde etmiştir. Önce Clèves ve Berg büyük düşesi (1806), sonra Napoli kıraliçesi olmuş (1808), Napoléon düşünce, gururla, ihtirasla, bu tahtta tutunmağa gayret etmiştir. Murat'yı Avusturya ile birleşmeğe sevk etmiş (1814), fakat bu ihaneti onu kurtaramamıştır. Eşinin korkunç ölümünden sonra Trieste'ye sığınmış, orada Kontes Lispona adiyle yaşamıştır. Dört çocuk bırakmıştır. Bk. MURAT.

JÉRÔME KOLU:

19. **B., Jérôme** (1784-1860), I. Napoléon'un sonuncu kardeşi, Westphalia kıralı, Fransa mareşali. Ajaccio'da doğmuş, Massy (Seine-et-Oise) civarında Villegenis'de ölmüştür. Çocukluğunu Korsika, Marsilya ve Juilly kollejinde geçirmiştir. Santo Domingo muharebesine deniz teğmeni olarak katılmış, fakat dönüşte, İngilizlerden kurtulmak için, Amerika Birleşik Devletlerine sığınmış, orada Baltimore'lu bir tüccarın kızı olan Elisa Patterson ile evlenmiştir (1803). Napoléon, Annesinin rızası olmadan yapılan bu evlenmeyi hükümsüz ilân etmiştir. Jérôme 1803 te karısını bırakmağa razı olmuş, İmparator kendisini Württemberg prensesi Katharina (Catherine) ile evlendirmiş, Westphalia kıralı tâyin etmiştir. Kardeşleri gibi bir kırallık idare edecek kabiliyette olmadığı için, Napoléon tarafından azarlanmıştır. Napoléon, 1812 de, onu, Grande Armée'nin komutanlığından ayrılmak zorunda bırakmış, fakat 1815 te, kısa bir seferde, bu vazifeyi gene ona vermiştir. Sıra ile Trieste'de, Roma ve Floransada kalmış, 1848 de Parise dönmüştür. Yeğeni III. Napoléon, onu sıra ile Invalides valisi (1848), Fransa mareşali (1850), Senato başkanı (1852) tâyin etmiş, en sonra kendisine milyonluk bir ödenek ayırtmıştır. Elisa Patterson'dan Jérôme adlı bir oğlu olmuş-

Jérôme Bonaparte

tur: Jérôme 1805 te İngilterede Camberwell (Surrey kontluğu) de doğmuş, 1829 da Miss Suzane Gay ile evlenmiş, 1870 te Baltimore'de ölmüştür. Württembergli Katharina'dan üç çocuğu olmuştur: Montfort prensi Jérôme Napoléon-Charles (1814 1847), Trieste'de doğmuş, Floransada ölmüştür. Württemberg ordusunda albaydı; diğer ikisi Mathilde ve Napoléon (aş. bk.)dur.

20. **B., Mathilde - Lætitia-Wilhelmine** (1820-1904), Jérôme Bonaparte'ın kızı. Trieste'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Tahsilini Roma ve Floransada yapmıştır. Önce amcasının oğlu Louis-Napoléon kendisiyle evlenmek istemiş; 1840 ta, Rus prensi Anatole Demidov de San-Domato ile evlenmişse de, dört yıl sonra ayrılmıştır. Parise gidip yerleşmiş, cumhurbaşkanı olan amca oğluna, sarayın teşrifat işlerinde yardım etmiştir. İmparatorluk süresi boyunca, karakterindeki bağımsızlığı ve iyi. kabul göstermesi ile kendine çektiği edipler, artistler, bilginler arasında yaşamıştır. Saray salonlarında, çok beğenilen suluboya resimlerini teşhir etmiştir. 4 Eylûl 1870 ten sonra bir müddet Belçikada oturmuş 1872 de tekrar Fransaya dönmüş, bir daha da bir yere ayrılmamıştır. Edebiyatı, güzel sanatları seven, kendisi de artist olan B., İmparatorluğun yıkılışından sonra da, en seçkin sosyetenin sık sık ziyaret ettiği salonunu açık tutmuştur.

21. **B., Napoléon - Joseph - Charles - Paul** (1822 - 1891), Jérôme'un oğlu. Trieste'de doğmuş. Romada ölmüştür. Pek genç yaşında amcasının oğlu Louis-Napoléon'a bağlanmış, askerlik tahsilini Ludwigsburg (Württemberg) da yapmıştır (1837-1840). İkinci Cumhuriyette milletvekili seçilmiş, aşırı sol cenahta bulunmuş, bunun için Dağ Prensi (Prince de la Montagne) lâkabını almıştır. Yeğeninin politikasına karşı mücadele etmiş. fakat İmparatorluk ilân edilir edilmez unvanlar, tahsisat, senato üyeliği koltuğu, Kırımda bir kumandanlık, sonra Cezayir vekilliğini kabul etmiştir. Bununla beraber zaman zaman İmparatorluk siyasetini takbih ve tenkid etmiştir. 1859 da Sardunya kıralı II. Vittorio Emanuele'in kızı Maria Clotilda ile evlenmiştir. III. Napoléon'un İtalya üzerindeki projelerine karşı koymuş, Papa ile İmparatorun muhalefetine rağmen, Zürich antlaşmasından sonra, kayınpederini İtalya yarımadası birliğini gerçekleştirmek için teşvik etmiştir. 1870 te, Vittorio Emanuele'in müdahelesini elde etmek istemiştir. İmparatorluk prensi ölünce, kiliseye aykırı ve çoğu zaman pervasız fikirleri yüzünden, çoğunluğu oğlu Victor ile birleşen Bonaparte'çı partinin şefi olamamıştır. Son yıllarını İsviçredeki Prangins şatosunda geçirmiştir. Üç çocuğu vardır:

a) *Napoléon - Victor - Jérôme - Frédéric* (1862-1926), Prens Victor da denilir.Meudon'da doğmuş, 1886 da Fransadan kovulmuş, sonra Bruxelles'e orta elçi olmuş ve burada ölmüştür. 1910 da, Montecalieri'de, 1872 de doğmuş olan Belçika prensesi Clémentine ile evlenmiştir. Bu evlenmeden, 1912 doğumlu Clotilde, 1914 Bruxelles doğumlu Louis-Napoléon-Jérôme-Victor dünyaya gelmiştir.

b) *Napoléon - Louis-Joseph = Jérôme* (doğ, 1864), Prens Louis denilir. Meudon'da doğmuş, Rus ordusunda subaylık etmiştir.

c) *Marie - Laetitia-Eugénie-Catherine-Adélaïde* (1866 - 1926), Pavia'da doğmuş, 1888 de (annesinin kardeşi) Aoste dukası, Amédée de Savoi ile evlenmiştir.

BONAR LAW, Andrew: bk. LAW, Andrew Bonar.

BONARELLI, Guidobaldo, Kont (1563 - 1608), İtalyan şairi. Pesaro'da doğmuş, Fano'da ölmüştür. Başlıca eseri kafiyesiz mısralarla yazılmış olan çoban dramı *La filli di Sciro* (Skyros'lu Phyllis) [1607] dur. Guarini'nin *Pastor fido* (Sadık çoban) şunun en mükemmel taklidi gözüyle bakılan bu şiir XVIII. yüzyıla kadar tekrar tekrar basılmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

BONARİ, Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika bölümüne giren Karib dil ailesinin Amazon kuzeyi kolunun Kuzey grupunda bir alt bölüm. Brezilya'da, Amazon nehrinin ayaklarından olan Yatuman (Uatuma) ve Yauaperý (Uaimeri) nehirleri bölgesinde konuşulan bu topluluğa iki dil girer: 1. Asıl Bonari (Yatuman'da), 2. Yauaperý (aynı adı taşıyan nehrin dolaylarında). Bk. KARİB DİLLERİ.

BONASİYA (Tetrastes bonasia), tavukgiller (Gallinacei) takımının, orman tavukları (Tetraonidae) familyasından bir tür. Avrupanın dağlık ve ormanlık bölgelerinde yaşar. Boyu 45, kanadı 19, kuyruğu 13 cm uzunluğundadır. Sırt tarafındaki tüyler gri - pas kırmızısı renginde ve beyaz lekelidir. Tüylerin büyük bir kısmı siyah dalgalı, çizgilidir. Alın tüyleri çok uzamış ve bir tepelık meydana getirmiştir. Erkeğinin gerdanında büyük ve siyah bir leke vardır. Dişi de ise bu leke bulunmaz. Bundan başka dişi, erkeğe göre, beşte bir nispetinde daha küçük, tüyleri de daha donuktur. Tane, tomurcuk ve taze yaprak yerler.

BONASİYA

BONASSUS: bk. BİZON.

BONATELLI, Francesco (1830-1911), İtalyan filozofu. Iseo'da doğmuş, Padova'da ölmüştür. Lise öğretmenliği ve Bologna ile Padova üniversitelerinde felsefe profesörlüğü etmiştir. Felsefesi, Herbart ile Lotze'den tesir almıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Pensiero e conoscenza* (Düşünce ve bilgi) [1864], *La coscienza e il meccanismo interiore* (Şuur ve iç mekanizma) [1872].

BONATTI veya **BONATI, Guido** (ölm. 1296?), İtalyan astronomu ve astrologu. Forli veya Cascia'da doğmuştur. Hayatının sonuna doğru Assisi'li Franciscus'un tarikatine girmiştir. Açıkça astroloji dersleri vermiştir. *Decem tractatus astronomiae* (On fasıldan mürekkep astronomi ana kitabı) adlı bir eser bırakmıştır Bu eser ilk defa 1491 de yayımlanmıştır.

BONATZ [*bonats*], **Paul** (doğ 1877), Alman mimarı. Metz (Lorraine) yakınında Solgne'de doğmuştur. Neuhaus (Elbe) dan göç etmiş olan Protestan köylü bir ailedendir. Münih ve Berlin Teknik üniversitelerinde okumuş (1896 - 1901), 1899 dan itibaren meşhur Alman mimarı Theodor Fischer'ın talebesi olmuştur. 1902 de Stuttgart Teknik üniversitesinin öğretim heyetine katılmış, 1908 de aynı üniversitede Fischer'ın halefi olmuş ve yıl-

Paul BONATZ

larca bu vazifede kalmıştır. Almanya ile İsviçredeki başlıca mimari eserleri şunlardır: Strasbourg hastahaneleri (kardeşi Karl ile birlikte, 1905 - 1914), Tübingen üniversitesi kütüphanesi (1910-1912), Hannover şehir hali (1910 - 1914), başlıca eser olarak Stuttgart garı (F. Scholer ile birlikte, 1913 - 1927; kule yük. 56 m), Köln şehrinin imar plânı (1920), Düsseldorf çelik şirketi binası (1922 - 1924), Neckar barajı ile elektrik santrali (1926 - 1935), Basel Güzel Sanatlar müzesi (R. Christ ile birlikte, 1932 - 1936), Stuttgart'ta beden terbiyesi stadı kulesi (1933; yük. 40 m). Ayrıca Almanya otomobil asfaltı (Reichsautobahn, 1937) ile buna bağlı olarak Limburg a. d. Lahn taş köprüsü (1938 - 1941; yük. 56 m) ve Avrupanın çelikten yapılmış en uzun (378 m) asma köprüsü olan Koln-Rodenkirchen köprüsü (1938 1941) nün inşaatına iştirak etmiş, 1937 de de Paris milletlerarası sergisinin jüri heyetine alınmıştır.

P. Bonatz: Stuttgart garı

B. Türkiyeye ilk olarak 1916 da gelmiş ve bir vesile ile Sultan Reşada takdim edilmiştir. 1927 de memleketimizi ikinci defa ziyaretten sonra, 1942 de Atatürkün Anıt Kabir projesi milletlerarası müsabakası jüri heyetine riyaset etmiştir. 1943 ten itibaren Maarif Vekâleti, Meslekî ve Teknik Öğretim Yapı İşleri Müdürlüğünde müşavir olarak çalışmış, 1944 te Çanakkale Anıtı proje müsabakası jüri heyetinde bulunmuş, 1945 - 1946 yıllarında Ankarada meydana getirilen Saraçoğlu (şimdi Namık Kemal) mahallesinin plânını çizmiş, 1947-1948 de de Ankaradaki Sergievini Devlet Tiyatrosu binasına kalbetmiştir. 1946 dan beri İstanbul Teknik Üniversitede profesördür. Stuttgart Teknik üniversitesinde iken de birçok Türk mimarı yetiştirmiştir. Yazılı eserleri arasında, otobiyografik *Leben und Bauen* (Hayat ve yapı) [1950] ile *Brücken* (Köprüler) [F. Leonhardt ile birlikte, 1951], ayrıca kayda değer.

P. Bonatz: Ankara Devlet Tıyatrosu (giriş ve yan sütunlar)

BONAVENTURA, asıl adı **Giovanni da Fidanza** (1221-1274), İtalyan iskolâstik mistik teologu ve filozofu. «Doctor Seraphicus» unvaniyle de anılır. Bagnorea (İtalya, Toscana) da doğmuş, Lyon'da ölmüştür. Fransisken'ler tarikatinden olan B., teolojiyi Pariste öğrenmiş, Fransisken okulunda öğretmenlik etmiş, sonra da, 36 yaşında tarikatin genel başkanlığına seçilmiş, York piskoposluğunu reddetmiş, 1273 te kardinalliğe tâyin edilmiştir. Katolik kilisesi, B. ya, ölümünden iki yüzyıl sonra «aziz» (*Sanctus*) pâyesi vermiştir.

XIII. yüzyıl Katolik mistisizminin en ileri gelen temsilcisi olan B. ya göre felsefenin gayesi, insanı, asıl gayesi olan Tanrı ile birliğe götürmektir. İnsanlık sanki bir dram oynamaktadır, bu dram da şeytanı yenip kurtuluşa erişmektir. Bilgimizin asıl kaynağı akıl değil, aşktır. Asıl var olana ancak aşk ile erişilebilir. Düşünme, aşksız olunca karanlıklarda, yerlerde sürünür. Her şey, kendimiz ve bütün varlıklar, Yaradanın birer işaretidir. Tanrı görünmez ve tabiat ona benzemez, fakat tabiat Tanrının bir işaretidir. B. ya göre felsefe meseleleri böylece şu 3 noktada toplanabilir: 1. Yaradılış, 2. Yaratığın Yaradan ile münasebeti, 3. Serbest yaratığın ışıklanma yoliyle Yaradana dönüşü.

Başlıca eserleri şunlardır: *Commentarium in quattuor libros Sententiarum P. Lombardi* (P. Lombardus'un «Özdeyişler» i üzerine dört bölümlük şerh ve tefsir), *Itinerarium mentis in Deum* (Zihnin Tanrıya doğru yolu), *Quaestio IV de scientia Christi* (İsa ilmi hakkında dördüncü sual), *De septem itineribus aeternitatis* (Ebediliğe götüren yedi yol hakkında). B. nın bütün eserleri *Doctoris Seraphici S. Bonaventurae Opera Omnia* (Doctor Seraphicus Aziz B. nın bütün eserleri) [10 cilt, 1883-1902] adiyle yayımlanmıştır.

BONAVERİYA (Bonaveria) [Bot.]: bk. SEKURİGERA (Securigera).

BONBON: bk. ŞEKERCİLİK.

BONCI [*bonçi*], **Alessandro** (1870 - 1940), İtalyan tenoru. Cesena'da doğmuş, Viserba (Forli) da ölmüştür. Pesaro'da F. Coen'in talebesi olmuştur. İlk defa olarak 1893 (veya 1896) te Parma'da *Falstaff* operasındaki Fenton rolünde sahneye çıkmış ve çok geçmeden şöhreti dünyaya yayılmıştır. Milano'ya gitmiş ve önce Dal Verme'de, 1897 de de Scala'da *Puritani* (Sofular) ve *Sonnambula* (Uyurgezer kız) operalarında oynamıştır. Avrupa ve Amerikanın en mühim operalarında, çok zaman İtalyan operalarında rol almıştır. Caruso'nun ölümünden beri en iyi İtalyan tenoru sayılmakta idi.

BONCO (Bõdžo), Sudan-Guinea dillerinin Ubangi grupundan bir dil. Bocyo, Mbwaya, Gmbwaga, Mbwaka, Mpagga da denir. Fransız Ekvator Afrikasının Kongo bölümünde, Bangui şehrinin güneybatısında, Ubangi nehrinin ayaklarından olan Lobaye'nin yukarı kısmında, Banziri (b. bk.) lerin batısında konuşulur. Bk. UBANGİ DİLLERİ.

BONCO'LAR, Afrikanın siyah yerli halkı. Ekvatordan Lobaye ırmağına kadar uzanan topraklarda yaşarlar. Kan dökücü ve yamyamdırlar. Vücutça kuvvetli olan B., ortanın üstünde (1,63 - 1,73) boylu ve uzunca (78,3 - 79,9) kafalıdırlar.

BONCOMPAGNI [*bonkompạnyi*], veya **BUONCOMPAGNI,** Romalı asılzade ailesi; Bologna asıllıdır. Papa XIII. Gregorius (1572 - 1585) bu ailedendir. 1700 de evlenme yolu ile Piombino prensliğini almıştır. O zamandan beri B. Ludovisi adını taşırlar.

BON-COMPAGNI [*bonkompạnyi*] **DI MOMBẸLLO, Carlo, Lamporo kontu** (1804-1880), İtalyan devlet adamı ve yazarı. Saluggia (Torino ili) da doğmuş, Forino'da ölmüştür. 1848 den itibaren birçok defalar maarif nazırı, 1853-1856 yıllarında Meclis reisi olmuş, 1857 den sonra Floransada elçilik etmiş ve oradan Cavour'un aleti olarak orta devletlerin İtalya kırallığına kendiliğinden bağlanması diye vasıflandırılan harekete yardım etmiştir. 1874 te âyan üyesi (senatör) olmuş; Kıral Umberto ona kont unvanını vermiştir. Başlıca eserleri: *Introduzione alla scienza del diritto* (Hukuk bilimine giriş) [1848], *Napoli ed il regno italiano* (Napoli ile İtalya kırallığı) [1860], *L'unità d'Italia* (İtalyanın birliği) [1861], *Italia e Francia* (İtalya ve Fransa) [1867].

BONCOUR, PAUL: bk. PAUL-BONCOUR, Joseph.

BONCUK, çeşitli fonetik değişmeleriyle (monçuk, monşak, monsak, monçok) bütün Türk lehçelerinde görülen ve XI. yüzyıldan beri aşağı yukarı bugünkü anlamiyle (sedef, camdan veya taştan yapılan delikli küçük kürecikler) kullanılan kelime. Mahya kurmak için minarelerin üst şerefeleri arasına gerilmiş halatın ucuna geçirilen şimşir halkanın da adıdır. Osmanlılar zamanında küçük yaştaki Zenci çocuklarına da bu ad verilirdi. Mahmut Kâşgarî bu kelimeyi (monçuk = boncuk) «süs için boyuna takılan değerli taş; atın boynuna takılan değerli taş, arslan pençesi, muska» diye açıklıyor (*Divanü Lûgat-it Türk*, terc. I. 475-476). Bu kelime Doğu Avrupada Ruslar, Ukraynalılar, Lehliler ve Macarlar tarafından XIV. yüzyıldan beri «at kuyruğundan yapılan Türk bayrağı, tuğ», «Türklerin savaşlarda kullandıkları tuğ» anlamına kullanılmıştır. Rus kaynaklarında B. kelimesi «Türkçedir, Osmanlı paşalarının derece ve rütbelerini gösteren bayrağa denir» diye geçmektedir. Tuğ, kutas, bayrak ve B , Rus kaynaklarına göre eşanlamlı kelimelerdir. Ukrayna hatmanlarına Lehistan kırallarının verdikleri sancak(tuğ)lara B. denirdi. Lehistan kıralı Stefan Bathorynin 1576 yılında verdiği sancak-tuğ Rus kaynaklarına göre «hatmanın hâkimiyetini gösteren B.» idi. Doğu Avrupada tuğ yerine B. kelimesinin kullanılması sebebi şimdiye kadar açıklanamamıştır. Her halde B., tuğun en önemli kısmı olsa gerektir. Tuğu süsliyen B. lar belki de, ordunun koruyucu ruhuna bağışlanan adaklardı; bunlarda büyü kudreti olduğuna inanılırdı. Anadolu Türklerinde sözü çok geçen «nazar boncuğu» ve Mahmut Kâşgarînin B. kelimesini açıklarken «arslan pençesi ve muska gibi şeyler» demesi, tuğ yerine niçin B. kullanıldığını açıklamağa yardım edecektir. Bk. NAZAR BONCUĞU, MONÇUK.

BONCUKLAR, Çankırının Eskipazar ilcesine bağlı köy. Nüfusu 619 (1950) dur. B., Eskipazarın 10 km kadar güneydoğusunda 1 000 m yüksekliğindeki dağlık bir yerdedir. 5 km yakınından Çankırı - Zonguldak demiryolu ve Çankırı - Bolu şosesi geçer. 3 km kadar batısında Akkaya Hamamı denilen kaplıcalar vardır. B. da hububat ekilir, hayvan beslenir. Bir kısım halk maden ocaklarında ve başka yerlerde çalışmağa gider.

BOND [*bɔnd*], **George Phillips** (1825-1865), Amerikalı astronom. Dorchester (Massachusetts) da doğmuş, Boston'da ölmüştür. William Cranch B. un oğludur. On bir kuyruklu yıldız keşfetmiştir. Donati'nin kuyruklu yıldızı hakkında 1858 de çıkan monografisi kendisine Londra Kıraliyet Astronomi Cemiyetinin altın madalyasını kazandırmıştır. Yıldızların incelenmesinde fotograftan ilk olarak faydalanan B. dur. Saturnus'un sekizinci peyki Hyperion'u keşfetmiştir. En inanılır Amerikan boylam hesapları onun gözlemlerine dayanmaktadır. Babasiyle çalışmaları sırasında Saturnus'un halkalarına, Orion ve Andromeda takımyıldızlarındaki nebülözlere ait mühim keşiflerde bulunmuştur. Harvard kolleji rasathanesinin müdürü olarak babasına halef olmuştur. B. maharetli bir sanatkâr olduğu için nebülöz resimleri yapmıştır.

BOND [*bɔnd*], **Sir Edward Augustus**(1815-1898), meşhur İngiliz kütüphanecisi Hanwell'de doğmuş, Londrada ölmüştür. İngiltere Arşivi (Public Record Office) nde kısa bir müddet çalıştıktan sonra British Museum'un yazmalar kısmını yenibaştan düzenlemiş, ayrıca paleografi ve eski İngiliz diplomatiği ile de uğraşmış, İngiltere tarihinin birçok önemli belgelerini yayımlamıştır. Bu alanda en önemli eseri şudur: *The Speeches in the Trial of Warren Hastings* (W. H. in muhakemesinde söylenen nutuklar)[4 cilt, 1859-1861].

BOND [*bɔnd*], **Sir Robert** (1857-1927), Newfoundland'lı devlet adamı. St. John's (Newfounland) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1882 de Newfoundland parlâmentosuna girmiş, 1889 da vekil, 1900 de de başvekil tâyin olunmuştur. 1902 de Amerika Birleşik Devletleri ile iktisadi münasebetler üzerinde Hay-Bond anlaşmasını imzalamıştır. 1909 da istifa ederek çekilmiştir.

BOND [*bɔnd*], **William Cranch** (1789 - 1859), Amerikalı astronom. Portland (Maine) da doğmuş, Boston'da ölmüştür. Harvard kolleji rasathanesinin kurucusu ve birinci müdürü idi. Genel öğretim müesseselerinde pek az okumuş, bilgisini hemen hemen hususi bir şekilde kazanmıştır. Araştırmalarına başladığı zaman, henüz teleskopu olmadığı için yıldızları incelemek maksadiyle derin bir kuyunun dibine inerdi. Bununla birlikte Londra Kıraliyet Astronomi Cemiyetinin 50 yabancı üyesi arasına seçilen ilk Amerikalı olmuştur Birleşik Devletlerde ilk defa gemi kronometrelerini de B.yapmıştır. Boston'dan kalkan gemilerin kronometreleri yıllarca onun aletleriyle ayar edilmiştir. İcatlarının birçoğu zamanı ölçme ve yıldızların hareketlerini kaydetme vasıtalarını mükemmelleştirmeğe yaramıştır. Oğlu George Phillips B. (b. bk.) ile birlikte birçok nebülöz ve kuyruklu yıldız tarassut etmiştir.

BONDEİ, Güney Afrikadaki Bantu ailesine giren bir dil. Zengibar kıyılarındaki Sevahilî (Suaheli) grupundan olan bu dil. Tanganyika'nın Doğu Vilâyetinde, Darüs-Selâm şehrinin kuzeybatısındaki Rufu nehrinin orta kısımlarında, kuzeye doğru konuşulur. Güneydeki komşusu, aynı grupa giren Zigala dilidir. Bk. BANTU DİLLERİ.

BONDELI, Julie von (1731-1778), İsviçreli bir asilzade kadın. Bern'de doğmuş Neuchâtel'de ölmüştür. Bir Ratsherr (Konsey üyesi) in kızı idi. Sıhhatsiz ve çirkin olmasına rağmen büyük adamlar üzerine, ruh ve zekâ meziyetleriyle derin bir etki yapmıştır. 1759 da genç Wieland ile nişanlanmış ise de, Wieland birkaç yıl sonra onu terk etmiştir. Sonradan Jean Jacques Rousseau'ya da arkadaşlık etmiştir.

BONDESON [*bundîson*], **August Leonhard** (1854-1906), İsveçli yazar. Vessige (Halland) de doğmuş, Göteborg'da ölmüştür. Uppsala'da tıp tahsilinden sonra Göteborg'da doktorluk etmiş olan B., folklora ait yazılar, realist ve çok defa nükteli köylü hikâyeleri yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Halländska sagor* (H. masalları) [1880], *Svenska folksagor* (İsveç halk masalları) [1882], *Historiegubbar på Dal* (Vâdide yaşamış tarihî ihtiyarlar) [1886], *John Chronschoughs memoarer* (J. Ch. in hâtıraları) [2 cilt, 1897 ve 1904]. Külliyatı *Samlade Skrifter* (Toplanmış yazılar) adı altında 7 cilt olarak 1939 1940 ta yayımlanmıştır.

BONDFIELD [*bondfîild*], **Margaret Grace** (doğ. 1873), İngiliz kadın siyasetcisi, sendikacı ve işçi partisi önderi. Somerset'te Chard yakınında doğmuştur. Chard dantelâ fabrikasında çalışan bir işçi olan William B. ın kızıdır. 1921 de National Federation of Women Workers (Kadın işçiler millî federasyonu) in sekreteri olmuş, 1923 te sendikalar kongresine başkanlık etmiş ve aynı yıl Northampton işçi mebusu olmuştur. 1923 - 1924 ve 1926-1931 yıllarında işçi mebusluğu, 1924 te de Ramsay MacDonald hükümetinde iş nazırlığı etmiştir. Kanadada, Amerika Birleşik Devletlerinde ve Meksikada konferanslar vermiştir (1941-1943).

BONDI, Clemente (1742 - 1821), İtalyan şairi. Mezzana (Parma) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Jesuit olan B., tarikatinin kaldırılmasından sonra (bu olaya dair meşhur allegorik bir canzone [şarkı] de üzüntüsünü ifade etmiştir) Avusturya imparatorluk hanedanının hizmetine girmiştir. Vergilius'tan yaptığı mükemmel tercümelerden başka B. açık saçık sevgi şiirleri ve fantazi dolu hicviyeler yazmıştır. Bunların en iyileri *Conversazioni* (Konuşmalar) [1778] dır. Şiirleri *Poesie* (Şiirler) [3 cilt, 1808] adı ile toplanmıştır.

BONDOWOSO, Cava'nın doğu bölümünde aynı addaki idare bölümü (yüzölçümü 3 218 km², nüfusu 700 000) nün merkezi. Bir volkanık dağın eteğinde kurulmuş bulunan B., sık nüfuslu bir pirinç bölgesi ortasındadır.

BONDU (Fr. Bondou), Batı Afrikada, Fransız Senegalı'nin iç bölümünde Faleme, Senegal ve Gambia ırmakları arasında verimli bir tarım bölgesi ve yerli kırallık. Yüzölçümü 15 000 km², nüfusu 500 000 kadardır. Merkezi Bulebane (Fr. Boulébané) dir. B. da pirinç, pamuk yetiştirilir; kauçuk plantajları vardır. 1858 den beri Fransaya bağlıdır.

Tarih: B. da halk pek karışıktır. Mande ırkından olan Malinke, Soninke ve Bambora boyları, asıl halk sınıfını; Volof, Tukulor ve Futa Callon'dan az sayıda gelen Fulbe'ler de asîl sınıfı meydana getirmişlerdir.

Bakel'in güneyinde Bulbane'de oturan almamy, B. yu idare etmektedir. Almamy'nin savaş kararı vermesi için belli başlı köy muhtarlarının reylerini alması gerekirse de din ve askerlik işlerinde ayrıca büyük yetkileri vardır. İktidar ölen almamy'nin oğluna değil de büyük erkek kardeşinin büyük oğluna geçer. Köy muhtarlığı ise babadan oğula geçmektedir. Muhtarların yanında marabut denilen memurların da görevleri önemlidir. B. nun Futa Sissibeleri tarafından kurulduğu yolunda bir söylenti vardır. Memleketlerinde karışıklık çıkması üzerine kaçan bu adamlar Galam başkanına sığınmışlardır. Tunka adı verilen başkan, kendilerini iyi karşılamış, istedikleri yerde oturabileceklerini söylemiştir. Sonraları Galam ve B. devletlerinin sınırları, başkentlerinden aynı günde, aynı saatte hareket edecek iki başkanın birbiri ile karşılaşacağı yerde çizilmiştir. İlk zamanlarda dar olan B. toprakları, komşu kabîlelerle yapılan savaşlar neticesinde genişlemiş; halkı da Futa, Futa Callon ve Sarrakole sömürgelerinden gelen göçmenlerle çoğalmıştır.

B. lular XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar putperest kalmışlardır. Bu sırada almamy bulunan Abdullah Kadı'nın komutası altında B. yu alan Futa Callon'lu Pul'lar, yeni girmiş oldukları Müslümanlığı B. lulara zorla kabul ettirmişlerdir. Bu sebeple Pul'larla B. lular arasında uzun süren savaşlar çıkmıştır. XIX. yüzyılda B. hükümdarlarının Fransa tarafına geçmeleri de birçok iç savaşlara yol açmıştır. B. halkı uzun zaman Ticaniye mezhebini benimsememiş, Müslümanlığa da önem vermemişse de son zamanlarda Avrupa nüfuzuna muhalif olan bu mezhebi tutmağa başlamıştır.

BONDUKU (Bondoukou), Fransız Batı Afrikasında, Fıldişi kıyısı bölümünün iç taraflarında, aynı addaki yörede, bir ticaret ve pazar yeri. Nüfusu 3 000 kadardır. B., 1888 yılına kadar yerli bir devletin başşehri idi.

BONDY [*bondî*], Fransada Seine departmanında bir nahiye. Paristen 11 km mesafede ve Ourcq kanalı üzerindedir. Nüfusu 15 280 dir. Doğusundan demiryolu geçer. Kimyevi mamuller çıkarır. B. yakınında bulunan orman eskiden bir haydut yatağı olarak tanınırdı. İkinci İmparatorluk devrinde büyük bir kısmı tarıma elverişli bir hale getirilip taksim edilmiş olan ve Le Raincy bölgesini de içine alan bu ormanda 24 Eylûl 1870 - 5 Ocak 1871 tarihleri arasında Fransızlarla Almanlar kanlı muharebeler yapmışlardır.

BONDY [*bondi*], **Curt W.** (doğ. 1894), Alman psikolog ve sosyal pedagogu. Hamburg'ta doğmuştur. 1950 den beri Hamburg'ta profesördür. Gençlere mahsus ceza kanununun ıslahında «cezalandırmak yerine düzelmesine yardım etmek» fikrini savunur. Başlıca eserleri şunlardır: *Pädagogische Probleme im Jugendstrafvollzug* (Gençlere verilen cezaların uygulanmasında pedagojik problemler) [1925], *Bindungslose Jugend* (Bağımsız gençlik) [1952].

BÔNE: bk. BONA.

BONE [*boun*], **Henry** (1755 - 1834), İngiliz mine ressamı. Truro (Cornwall) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Plymouth'ta çıraklık etmiş ve sonradan Bristol porselen

fabrikasında çalışmıştır. 1811 de Kıraliyet Akademisi üyesi seçilmiştir. Şimdi eserleri meraklılarca çok aranır. En çok şöhret bulmuş eserleri, *Death of Dido*(D. nun ölümü) ile *Bacchus and Ariadne* (B. ile A) dır.

BONE [*boun*], **Sir Muirhead** (doğ. 1876), İngiliz gravürcüsü. Glasgow'da doğmuştur. Bu şehirde eserler meydana getirmeğe başlamış; 1901 de Londraya giderek az zamanda şöhret kazanmıştır. Londranın yapılmakta veya yıkılmakta olan binalarını, gemi tezgâhlarını, doklarını, rıhtımlarını, istasyonlarını, mükemmel eau-forte'larında çok ifadeli sade pointe-sèche'lerinde canlandırmıştır.

BONEBED (*baunbed*; İng. = kemik yatağı), içerisinde, çok vakit yuvarlanmış şekilde, yığın halinde küçük hayvan kemikleri, diş ve balık pulları bulunan tabakalar. Yukarı Trias ile Aşağı Jura arasındaki tabakalarda çok raslanan B., kıyı yakını teşekkülleridir.

BONELLI, Luigi (1865-1947), İtalyan dilcisi, İslamisti ve Türkologu. Brescia'da doğmuş, Napoli'de ölmüştür. 1887 de Milano üniversitesinden mezun olduktan sonra, Napoli Doğu Yüksek Enstitüsü (Istituto Superiore Orientale di Napoli)nde Türkçe ve Farsça profesörü olmuş, daha sonra Türkçe ordinaryus profesörlüğüne getirilmiştir. Arapça alanında Maltız dili üzerinde çalışmış, ayrıca *Kuranı* İtalyancaya çevirmiştir (Milano 1929). Türk dili alanındaki başlıca eserleri şunlardır: *Grammatica turca osmanli* (Osmanlı Türkçesinin grameri) [Milano 1890], *Primo corso di esercizi turchi* (Türkçe öğrenenler için ilk alıştırmalar) [Roma 1905], *Il turco parlato* (Türk konuşma dili) [S. Iasigian ile beraber, Milano 1910], *Locuzioni proverbiali del turco volgare* (Türk halk dilinde darbımeseller) [«Keleti Szemle» dergisinde, cilt 1, Peşte 1900], *Voci del dialetto di Trebisonda* (Trabzon diyeleğinden kelimeler) [«Keleti Szemle» dergisinde cılt 3, Peşte 1902], *Appunti grammaticali e lessicali di turco volgare* (Türk konuşma dilinin grameri ve kelime hazinesi hakkında notlar) [«Actes du XII e Congrès des Orientalistes» de, Floransa 1902], *Lessico turco-italiano* (Türkçe- İtalyanca sözlük) [Roma 1939]. Bundan başka, Osmanlıca belgeler ve metinler üzerinde de çalışmış ve bu alanda *Il Trattato turco-veneto del 1540* (1540 yılına ait Türk-Venedik antlaşması) [«Centenario della nascita di Michele Amari»de, cilt II. Palermo 1910, s. 332-363] ile *Di una cronaca turca del 1500* (1500 yılına ait bir Türk vekaynamesi) [«Rend. della Accademia dei Lincei»de, seri 5, cilt 9, Roma 1900] başlıklı yazılar yazmıştır; ayrıca, Seydi Ali Reis'in *Muhiti* («Rend. della Accademia dei Lincei»de, Roma 1894-1895), ve yeni Türk edebiyatı (*La moderna letteratura ottomana*, Roma 1903) hakkında etütleri vardır. Romadaki Biblioteca Casanatense'de bulunan Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarının bir katalogunu da hazırlamıştır (*Catalogo dei codici arabi, persiani e turchi della Biblioteca Casanatense* [Cataloghi dei codici orientali di alcune biblioteche d'Italia. V, Roma 1892, s. 405-474].

BONELLIA VIRIDIS, halkalı kurtlar (Annelida) dan, ketopotlar (Chaetopoda) sınıfının, ekiüroidler (Echiuroidea) takımından bir tür. Akdeniz ve Atlas okyanusunda yaşar. Erkek ve dişiler birbirlerinden çok farklıdır. Dişiler yeşil renklidir ve vücutları 6-8 cm uzunluğunda bir torba şeklindedir. Vücudun ön kısmında ucu çatallı ve 30 cm veya daha da uzun olabilen bir hortum bulunur. Çok küçük olan erkekler ise 1-2 mm uzunluğundadır. Yumurtadan çıkan larvalar serbest yüzdükleri sırada şayet ergin bir dişiye raslıyacak olurlarsa, onun hortumu üzerine yerleşirler ve buradan aldıkları muayyen maddelerin tesiriyle erkek olurlar ve dişinin içine girerek onun yumurta kanalı (ovidukt) içinde devamlı bir şekilde parazit olarak yaşarlar. Buna mukabil eğer larvalar serbest yüzdükleri esnada dişi bir ferde raslamazlarsa, denizin dibine çökerek dişileri meydana getirirler.

Bonellia Viridis (dişi)

BONER [*bonır*], **Ulrich**, Latinceleştirilmiş adı *Bonerius* (XIV. yüzyıl), Alman masal şairi. 1324-1349 yıllarına ait vesikalara göre Bern'de yaşamıştı ve Dominikan tarikatine mensuptu. Latin kaynaklarından alarak *Der Edelstein* (Mücevher) [bas. 1461] başlığını taşıyan 100 manzum masal (*bîschaft*) yazmıştır. Eserleri Fr. Pfeiffer tarafından yayımlanmıştır (1844).

BONET DE LATES [*bone dı lat*] veya **LATTES, Jacob ben Emanuel,** Provençal diye anılır, (XVI. yüzyıl), Provanslı Fransız hekimi ve astrologu. Güneşin ve yıldızların yüksekliğini ölçmeğe ve saatin kaç olduğunu, gündüz gibi, gece de bulmaya yarıyan bir alet keşfetmiş ve bu konuda *De annuli astronomici utilitate* (Astronomi halkasının faydası hakkında) [Paris 1506] adlı bir eser yazmıştır. B., papa VI. Alexander ile Papa X. Leo'nun hekimliklerini yapmıştır.

BONFANTE, Guiliano (doğ. 1904), İtalyan dilcisi, Romanisti ve İndogermanisti. Milano'da doğmuştur. Roma üniversitesinde doktorasını yaptıktan (1927) sonra, Paristeki École des Hautes-Études'de okumuştur (1931-1932). Madrid (1934), Valencia (1937) ve Cenevre (1938) üniversitelerinde doçentlik ve profesörlükte bulunduktan sonra da Amerikada New Jersey'deki Princeton üniversitesinde Roman dilleri profesörü olmuştur. Yazıları türlü dergilerde çıkmıştır. İndogermanistik alanında ele aldığı başlıca konular şunlardır: *I dialetti indoeuropei* (Hind-Avrupa lehçeleri) [«Annali dei R. Istituto Orientale di Napoli», IV, 1931], *La cuestión de los Arios* (Arya'lar meselesi) [Valencia 1937]; fonetikte vurgu, hece ve intonasyon; morfolojide isim halleri, fiil kipleri; sintaksta asli ve tâli cümlecik; ayrıca da semantik meseleleri, Latincenin eski bir köylü dili olduğunu iddia eden *Los elementos populares en la lengua de Horacio, I.* (Horatius'un dilinde halk unsurları) [«Emérita» IV, V, Madrid 1936, 1937], *Encore le latin langue des paysans* (Yine, Latincenin bir köylü dili oluşu hakkında) [«Revue des Études Latines», 15, Paris 1937], Thrak dilinin Hind-Avrupa dillerindeki Doğu (*satam*) bölümünden oluşu hakkında *Il caràttere satam del Tracio* (Thrakçanın *satam* karakteri hakkında) [«Kuhns Zeitschrift» 64, yıl 1937] ile *Ancora il caràttere satam del Tracio* (Yine Thrakçanın *satam* karakteri hakkında) [«Revue des Études Indoeuropéennes» 2, Bükreş 1939], yer adları (Baltık denizi, Cenevre, Capua, Assisi, Abruzzo, Cataluña, v. b.) ve eski Akdeniz ırkları (Pelasg'lar, Fenikeliler, Filistin'ler, v. b.) meselesi, Hitit dilinin Yunancaya daha yakın olduğunu ileri süren *Note sur la chronologie de la langue hittite*

(Hitit dilinin kronolojisi hakkında not) [«Indogermanische Forschungen», 52, yıl 1934], *Encore de la place du hittite parmi les langues indo-européennes* (Yine Hitit dilinin Hind-Avrupa dilleri arasındaki yeri hakkında) [«Indogermanische Forschungen» 55, yıl 1937]. *La position du hittite parmi les langues indo-européennes* [«Revue Belge de Philologie et d'Histoire», 1939], *Civilisation indo-européenne et civilisation hittite* (H.-A. medeniyeti ve Hitit medeniyeti) [«Archiv Orientálnı'» XI, Prag 1939], *«Indo-Hittite» and Areal Linguistics* (Hind-Hitit birliği ve mesaha linguistiği) [«Journal of American Philology» 67, yıl 1946], *Hieroglyphic Hittite, «Indo-Hittite» and Linguistic Method* (Hiyeroglif Hititçesi, Hind-Hitit birliği ve linguistik metot) [«Journal of the American Oriental Society» 65, yıl 1945], metot hakkında da ilâveten *On Reconstruction and Linguistic Method* (Kelime rekonstrüksiyonu ve linguistik metot) [«Word» I, New York 1945] ile *Additional Notes on Reconstruction* (Rekonstrüksiyon hakkında yeni notlar) [«Word» II, 1946].

BONFIGLI [*bonfilyi*], **Benedetto** (ölm. 1496), İtalyan ressamı. Perugia'da doğmuş, 1445 ten sonra Perugia'da yaşamış ve orada ölmüştür. 1450 de Vatikan sarayında çalışmıştır. İlk eseri «L'adorazione dei Magi» (Kıralların İsaya tapınması) dır. Bunun gibi Perugia müzesinde bir «Annunciazione» (İsanın doğumunun Meryeme ihbarı) si vardır. Eserleri ilk Floransa rönesansının tesirlerini göstermektedir.

BONFINI, Antonio (takr. 1427-takr. 1505), İtalyan humanisti. Patrigno (İtalya) da doğmuş, Budin (Macaristan) de ölmüştür. Önce Ascoli'de, sonra Recanati'de hocalık eden B., 1486 da Macar kıralı Mátyás (Matthias Corvinus) ın daveti üzerine Budın'e gitmiş ve saray tarihçisi olmuştur. Kıralın emriyle *Rerum Hungaricarum decades* (Onar baplık Macar tarihi) [1495; ilk tam bas. Basel 1568] adı altında büyük bir eser meydana getirmiştir. Hunların zamanından Mátyás'a kadar Macar milletinin tarihini içine alan bu eserin, Macar tarihi üzerinde çalışanlara yüzyıllar boyunca biricik kaynak olduğu için, büyük bir önemi vardır. Diğer eserlerinden şunlar anılmağa değer: *Orationes* (Nutuklar), *Epistolae* (Mektuplar), *Symposion Beatricis* (Macaristan kıraliçesi Beatrix'in ziyafeti) [Basel 1572].

BONGAR: bk. BUNGAR (Bungarus)

BONGARDİA, berberidase (Berberidaceae) familyasından bir tür. Bu bitkiler Doğuda biter. *B. chrysogonum*un yaprakları salata olarak yenir; *B. ransolfı*nin tomurcukları da yenir.

BONGARS [*bongâr*], **Jacques** (1546-1612), Fransız kalvinist tenkidci ve tarihçisi. Orléans'da doğmuştur. IV. Henri'nin hizmetinde bulunmuştur. Eserleri arasında, hâlâ faydalanılan, Haçlı Seferlerine ait tarih yazıları anılabilir. En önemlisi *Gesta Dei per Francos* (Tanrının Franklar vasıtasiyle icraatı) [1611] tur.

BONGHI [*bongi*], **Ruggero** (1828-1895), İtalyan âlimi ve politikacısı. Napolide doğmuş, Torre del Greco'da ölmüştür. Liberalist olduğu için (1849) Piemonte'ye kaçmak zorunda kaldı. 1859 da Pavia üniversitesi felsefe profesörü oldu. Daha sonra 1861-1865 te Torino'da Yunan edebiyatı dersleri verdi. 1866-1870 te Milanoda, 1870-1877 de Romada eski zamanlar tarihi okuttu. 1860 tan itibaren muhafazakârların mebusu idi. 1874-1876 da Minghetti idaresinde maarif vekili olmuş, sonradan gazetecilikle uğraşmış, 1863 te Torino'da «Stampa» gazetesini kurmuş, nihayet Fransız dostu olarak üçler ittifakına muhalefet etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Discorsi e Saggi sulla publica istruzione* (Maarif üzerinde nutuk ve denemeler) [2 cilt, 1877], *Ritratti contemporanei, Cavour, Bismarck, Thiers* (Çağdaş portreler: C., B., Th.) [1879], *La storia di Roma* (Roma tarihi) [3 cilt, 1884-1888], *Vita di Gesù* (İsanın hayatı) [1889], *Le feste Romane* (Roma bayramları) [1891, Almancası da var].

BONGO: 1. Bõñgo, Sudan-Guinea dillerinin Şari-Vaday (Chari-Ouadai) grupundan bir dil. Abõñgo, Oboñg, Akuma, Dor da denir. Fransız Ekvator Afrikasının Ubangi-Şari (Oubangui-Chari) bölümünü İngiliz-Mısır Sudanından ayıran Bongo dağları bölgesinde, Nehr-ül-Arab'ın kaynakları yakınında konuşulur. Kuzeydeki komşusu, aynı gruptan olan Gula dilidir. Bk. ŞARİ-VADAY DİLLERİ. Başka bir sınıflamaya (A. Drexel, 1924; W. Schmidt, 1926; E. Kieckers, 1931) göre, bu dil, Sudan dillerinin Kanuri grupunun Maba-Bagrimma bölümüne girer.

2. Bantu dillerinin Teke grupunun bir alt-bölümü. Belçika Kongosunda, Kongo nehrinin orta bölgesinde, Tumba gölünden başlıyarak Kongo ve Kasai nehirlerinin kavşak noktasına kadar uzanan arazide, bu grupa, asıl B. dan başka, Kongo, Binda, Kumi, Lala, Yansi dilleri de girer. Bk. BANTU DİLLERİ.

BONGO (Boocercus euryceros), tırnaklılar (Ungulato) takımının çift parmaklılar (Artiodactyla) alt takımından boynuzlular (Bovidae) familyasına mensup zarif bir antilop cinsi. Geviş getirir (Ruminantia). Geyik büyüklüğündedir. Yani bütün vücut uzunluğu takriben 2 m veya biraz daha fazladır. Tüyleri pas kırmızısı rengindedir ve gövde kısmında 14-15 tane, beyaz ve enine çizgiler vardır. Hem erkekleri, hem dişileri köşeli ve hafif kıvrık kuvvetli boynuzlara maliktirler. Boynuzları 60-65 cm boyunda ve oldukça kalındır; bazan 70, nadiren de 80 cm uzunluğunda olabilir. Kuyruğu daha ziyade inek kuyruğuna benzer. Afrikanın insan ayağı basmamış ormanlarında (cangıl) yaşar.

BONGO

BONGO'LAR, Afrika Zencilerinden iki grup (Obango adiyle de anılırlar). Türlü kabîleler halinde yaşıyan B. başlıca iki grupa ayrılırlar. Bir kısmı Gabon'da, diğerleri de Yukarı Nil bölgesinde, Bahrelgazal bölgesinde yaşarlar.

Goban'da yaşıyan B. daha kısa boylu olup avcılıkla geçinirler. Esir ticareti yapan korsanlar tarafından sayıları çok azaltılmış olan doğu B. ı (Sudanda, Bahrelgazal bölgesinde yaşıyanlar) ise daha uzun boyludurlar ve ciltleri, içinde de-

mir madeni bulunan toprak gibi kırmızımtıraktır. Bunların Habeş ırkiyle karışmış olması ihtimali vardır. Daha çok çiftçilikle uğraşırlar.

Umumiyetle uzun kafalı (dolikosefal) dırlar. Bazı kabîleler arasında steatopiji (stéatopygie: ilyelerde yağ birikmesinden ileri gelen şişkinlik) görülmüştür.

B. arasında poligami (çok karı alma) ye çok raslanır. Genel olarak yumuşak tabiatlı, çalışkan insanlardır.

BONGU, Pasifikteki Papua dil ailesinin Yeni Gine bölümüne giren bir dil. Adanın Kuzeydoğu Yeni Gine (eskiden Alm. Kaiser Wilhelms Land) bölümünün kuzey kıyısında, Astrolabe koyu dolaylarında, Bogadjim diline komşu olarak konuşulur. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BONHEUR [*bonör*], **Marie Rosalie** [*Rosa* diye anılır] (1822-1899), Fransız kadın ressam. Bordeaux'da doğmuş, By (Seine-et. Marne) de ölmüştür. Hayvan ve köy manzaraları resmetmiştir. 1840 ta ilk defa olarak sergiye katılmış, 1848 de «Nivernais'de bir çift sürme manzarası» (Luxembourg müzesinde) adlı tablosu ile 1. madalyayı kazanmıştır. Atları, inekleri, sığırları tam bir doğrulukla çizmiştir. En fazla değer verilen iki eseri: «At çarşısı» (1853, Londradadır), «Auvergne'de ot biçme» (1825). Küçük kardeşleri de: **Auguste B.** (1824 - 1881), **Jules Isidore B.** (1827 - 1901), **Juliette B.** (Mme Peyrol - B.) [1830 - 1891] ressam veya heykeltıraş olarak tanınmıştır.

Marie Rosalie BONHEUR

R. Bonheur: At pazarı (tablonun bir kısmı)

BONHEUR - DU - JOUR [*bonör-dü jur*](Fr.), içine kıymetli küçük eşya ve kâğıtlar konulan, çekmeceli küçük mobilya. Aynı zamanda tuvalet masası ve yazı masası olarak da kullanılan ve XVIII. yüzyılda çok revaçta olan B. 1760 a doğru meydana çıkmıştır; kazandığı rağbet dolayısiyle bu ad verilmiştir. Daima zarif bir şekilde işlenen ve umumiyetle hoşa giden tatlı renkli maddelerden yapılmış olan B., çok zaman egzotik ağaç kakmalar, kıymetli ağaç kabartmalar, yaldızlı oymalar, bronzlarla süslenir. B., XVI. Louis stilindeki yatak odalarında ve salonlarda yer alır.

BONHOEFFER [*bonhöfır*], **Karl** (1868 - 1948), Alman sinir doktoru. Neresheim (Württenberg) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Königsberg, Heidelberg, Breslau ve Berlin'de profesörlük etmiştir. 1897 de adını taşıyan ve Chorea hastalığında adele tonusunun azalmasından ibaret olan Bonhoeffer alâmetini tarif etmiştir. Afazi, alkoliklerde görülen ruhi karışıklıklar ve büyük şehir serserilerinin psikopatolojisi üzerinde de çalışmıştır.

BONHEUR - DU - JOUR

BONHOEFFER [*bonhöfır*], **Karl Friedrich** (doğ. 1899), Alman kimyacısı, ruhiyatçı. Karl B. ın oğlu. Breslau'da doğmuştur. Frankfurt, Leipzig, Berlinde profesörlük etmiş. 1949 dan beri Göttingen'deki Max - Planck Fizik Kimya enstitüsünde direktördür. B., alelâde oksijenin, ortho ve para oksijenin karışmasından meydana geldiğini ispat etmiş ve para oksijeni Paul Harteck ile birlikte sâf olarak tasvir etmiştir. B., serbest oksijen atomunun kimyevi özelliklerini araştırmış ve deuterium ile pasiv demirin kimyası hakkındaki bilgilerimizi yeni fikirlerle zenginleştirmiştir. Başlıca eseri: *Grundlage der Photochemie* (Fotokimyanın esasları) [1933, P. Harteck ile birlikte].

BONİ, Doğu Afrikada Kenya sömürgesinin kuzeybatı kıyısına yakın bir bölgede yaşıyan ve Galla dilini kullanan bir kabîle.

BONİ, Güney Amerikada Fransız Guyanasının içlerinde yaşıyan Boş (Felemenk. *bosch* = çalılık) Zencileri (Boschneger) ne verilen ad.

BONI, Giacomo (1859 1925). İtalyan arkeologu. Venedik'te doğmuş, Romada ölmüştür. Esasen mühendis olan B., Venedik docları sarayını eski haline getirmek için yapılan işleri tenkid etmiş, bu tenkidlerin doğruluğunu gören Crispi, kendisini Romaya çağırarak Forum kazılarını devam ettirmekle ödevlendirmiştir (1898). Doclar sarayı ile Romadaki Sixtinus şapelinin restorasyonunu da üzerine almıştır. Büyük bir hevesle bu işe sarılan B., en önemlileri «Lapis niger» (b bk., = Kara taş), Via Sacra'daki eski kabristan, «Lacus Curtius» (C. gölü) olan çok güzel eserler meydana çıkarmıştır. Palatinus tepesinde de kazılar yapmıştır.

BONIFACE OF SAVOY [*bonifeys ıv Sıvoy*] (ölm. 1270), İngiliz başpiskoposu, bir Savoia kontunun oğlu, III. Henr'nin karısı Eleanor'un dayı (veya amca) sı. B., Chartreuse tarikatine girerek 1234 te Chambéry yakınındaki Belley şehrinin piskoposu olmuştur. 1244 te Canterbury

başpiskoposluğuna seçilince bu seçim, İngilterede herkesce fena karşılanmış ve neticede B. küserek Romaya çekilmiştir (1250-1252). 1255 te B., zorbalık yüzünden Torino halkı tarafından hapsolunmuş olan kardeşi Tommaso'yu kurtarmak için yola çıkmıştır. 1256 da piskoposlarla birlikte kıral ve papaya karşı cephe almıştır. 1263 te papanın elçisine katılarak âsi baronları aforoz etmiştir. 1270 te, İngiltere prensi Edward (sonra I. Edward)a son Haçlı Seferinde refakat ettiği sırada ölmüştür.

BONIFACIO [*bonifāço*] **BOĞAZI** (İt. *Bocca* veya *Stretto di Bonifacio*), Akdenizde Sardinya ile Korsika adaları arasındaki boğaz. Genişliği 12 km, en derin noktası 70 m dir. Boğazda kayalık adalar vardır. Ton balığı avcılığı yapılır. Boğazın Korsika kıyılarında Bonifacio kasabası (nüfusu 2300 [1946]) vardır.

BONIFATIUS (Lat. *bonum* = iyi + *fatēri*=itiraf etmek), **St.** (takr. 673-754), Anglosakson keşişi, Hıristiyan azizi. «Almanların havarisi» diye de anılır. Asıl adı Winfrid olan B., Wessex'te doğmuş, Adescancastre ve Nhutscelle manastırlarında yetişmiş, sonra aynı manastırlarda papazlık ve öğretmenlik etmiştir. 718 de Romaya gitmiş ve Papa II. Gregorius tarafından Hıristiyanlık propagandası yapmak vazifesiyle Almanyaya gönderilmiştir. Vazifesini büyük bir başarı ile yerine getiren B., Papa III. Gregorius tarafından Almanya başpiskoposluğuna tâyin edilmiş (739), fakat Karl Martell kendisini tanımak istememiştir. Karl Martell'in ölümünden sonra oğulları Karlmann ve Pippin'in kilise reformları üzerinde B. un büyük tesiri olmuştur. Ömrünün son yıllarını piskoposu bulunduğu Mainz'ta geçiren B., Frizler arasında din propagandası yaptığı bir sırada öldürülmüştür. Yortusu 5 Hazirandadır. B. un eserleri Migne'in çıkardığı *Patrologia Latina* serisinin 89. cildinde bastırılmıştır.

BONIFATIUS (ölm. 432). Roma generali. Honorius (395-423) ve III. Valentinianus (425-455) un hizmetinde çalışmıştır. 414 te Marsilia (bugün Marseille) yı Batı Gotlarına (Vizigotlara) karşı savunmuştur ve Batı Got kıralı Athaulf'u kendi eliyle yaralamıştır. 422 de Vandallara karşı Hispania'da savaşmış, sonra Afrikaya gitmiş, büyük bir nüfuz ve iktidar kazanmıştır. Honorius'un kızkardeşi naibe Galla Placidia'yı ve bunun küçük oğlu III. Valentinianus'u taht dâvacısı Iohannes'e karşı desteklediği için, kendisine *comes domesticorum* (saray muhafız kıtası komutanı) unvanı verilmiştir (425). Fakat Afrikada kurduğu yarı bağımsız idare, Ravenna sarayının şüphelerini uyandırdığından İtalyaya çağrılmış (427), reddedince üzerine iki ordu gönderilmiştir. B. Hispania'dan Vandalları Afrikaya çağırmış (429), fakat Placidia ile barış görüşmelerine başlayınca Vandalları geri çevirmeğe kalkışmışsa da bu işi başaramamış ve bozguna uğramıştır. Placidia, İtalyaya dönen B. ile barışmış, kendisine *patricius* ve *magister militum* (general) unvanlarını vermiş ve Aetius'a karşı göndermiştir. B. Ariminum (Rimini) meydan savaşında Aetius'u yenmişse de, savaşta yaralanarak az sonra ölmüştür.

BONIFATIUS, 9 papanın adı:

1. **B., I.** (papalığı 418-422), papalık makamı dâvacısı Eulalius'a karşı İmparator Honorius'un desteklediği papadır. B, bâtıl Pelagiusçular mezhebini mahkûm etmiş ve yerinde tedbirlerle papalığın itibarını yükseltmiştir. Bizans imparatoru II. Theodosios'a karşı Roma kilisesinin haklarını başarı ile savunmuştur. Ölümünden sonra Katolik kilisesi azizleri sırasına çıkarılmıştır.

2. **B., II.** (papalığı 530-532), Got asıllı idi. Papa seçildikten birkaç gün sonra, karşı-papa (antipapa) Dioscorus ölünce, B. rakîpsiz kalmıştır. Papalığı zamanında Nursiâlı St. Benedictus, Batıdaki keşiş tarikatlerinin temelini atmıştır.

3. **B., III.** (papalığı 607), papa seçildikten dokuz ay sonra ölmüştür.

4. **B., IV.** (papalığı 608-615), Romadaki Pantheon mâbedini Meryem Ana ile Hıristiyan azizleri şerefine kilise haline getirmiştir. Katolik kilisesi bu papayı aziz sayar.

5. **B., V.** (papalığı 619-625), Hıristiyanlığı yaymak için İngiltereye papazlar göndermiştir.

6. **B., VI.** (papalığı 896), papa seçildikten az sonra ölmüştür.

7. **B., VII.** (papalığı 974 ve 984-985), karşı-papa. Papa VI Benedictus daha sağ iken papa seçilmiştir. Rakîbini öldürteceği hakkında bazı rivayetler vardır. Romadan kovularak İstanbula kaçan B., papa VII. Benedictus'un ölümünden sonra tekrar Romaya dönmüş (984), o zaman papalık makamını işgal eden XIV. Iohannes'i öldürtmüş ve ikinci defa tahta çıkmışsa da, on bir ay sonra ölmüş, belki de öldürülmüştür (985).

8. **B., VIII.**, asıl adı: *Benedetto Caetani* veya *Gaetano* (papalığı 1294-1303), Anagni'de doğmuş, Romada ölmüştür. Önce papalık başkâtibi (protonotarius), 1281 de kardinal, 1294 te de, V. Coelestinus'un istifasından sonra, Colonna ailesinin karşı koymasına rağmen, papa olmuştur. Kabiliyetli, azimli, hukuk bilgisi kuvvetli ve hâkimiyete düşkün olan B., Hıristiyan memleketlerindeki çeşitli kavgaları bastırmayı denemişse de, yalnız Almanyada başarı kazanabilmiş, ama *Unam sanctam* (Tek mukaddes kiliseyi) başlıklı fermanında (18. XI. 1302) ileri sürdüğü kilisenin devlete üstünlüğü tezini Fransa kıralı IV. Philipp'e kabul ettirememiştir. Bir haçlı seferi hazırlama gayreti de boşa çıkmıştır. Kilisenin iç hayatındaki ıslahatı daha başarılı olmuştur. Anno santo (İtal. = mukaddes yıl)nun kutlanmasını (ilk defa 1300) da B. emretmiştir. *Corpus iuris canonici* (Kilise kanunnamesi)ye *Liber sextus* (Altıncı kitap) adlı ve 1234 ten sonra yayımlanmış en mühim papalık fermanlarını içine alan külliyatı ilâve etmiştir (1298). Ölümünden sonra, papalığın uzun süren çöküş devri başlamıştır.

VIII. BONIFATIUS

9. **B., IX.**, asıl adı: *Pietro Tomacelli* (papalığı 1389-1404), Napoli'de doğmuş, Romada ölmüştür. Romada Papa VI. Urbanus'un halefi idi. Bu sırada Avignon'da da VII. Clemens papa bulunuyordu. B., Kilise Devletinde papalık hâkimiyetini sağlamlaştırmış, Napoli Kırallığı, İngiltere ve Almanya ile iyi münasebetler kurmuş, Almanyada Wenzel ile Ruprecht arasındaki taht dâvasında Ruprecht tarafını tutmuştur. Teoloji ve kilise kanunu hakkındaki bilgisi azdı. Ruhani mevkilere tercihen akrabalarını

yerleştirmek ve «günahların affını sağlıyan pusula» (Lat. *confessionale, littera indulgentialis*) ların satışını kötüye kullanmakla papalığın itibarını zedelemiştir.

BONIFAZIO DE'PITATI [*bonifatsio de pitati*], kendisine **Bonifazio Veronese** de denir (1487-1553), İtalyan ressamı. Verona'da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Palma Vecchio'nun talebesidir. Sunak (altar) tabloları, dekorativ cemiyet sahneleri v. b. yapmıştır. Tok ve sıcak renkler kullanıyordu Neşeli, dekorativ bir renk anlayışı vardı. Başlıca eserleri «Zenginin ziyafeti» (Venedik, Accademia) ile «Musanın bulunması» (Milano, Brera) dır.

BONILLA Y SAN MARTIN [*bonilya i san martin*], **Adolfo** (1875-1926), İspanyol bilgini. Madridde doğmuş ve orada ölmüştür. 1905 ten itibaren Madridde profesör idi. Felsefe tarihine dair eserler yazdı. Aynı zamanda kültür tarihçisi, edebiyat araştırıcısı ve eski eserler naşiri idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Luis Vives y la filosofia del renacimiento* (L. V. ve Rönesans felsefesi) [1903]. *Historia de la filosofia española* (İspanyol felsefesi tarihi) [1908, 1911], *Marcelino Menéndez y Pelayo* (M. M. y P) [1914], *Cervantes y su obra* (C. ve eseri) [1916].

BONIN, Eduard von (1793-1865), Prusya generali. Stolp'ta doğmuş, Koblenz'te ölmüştür. 1848-1849 Schleswig-Holstein'da Prusya ordusuna kumanda etmiş, 1852-1854 ve 1858-1859 yılları arasında Prusya millî müdafaa vekili olmuştur.

BONİN ADALARI (Japonca Ogasawars Shoto, Ogasawara gunto; eskiden Muninto [ıssız adalar] da denirdi), Büyük okyanusun batı kısmında, Japonya ile Marian adaları arasında, Tokyonun 965 km güneyinde, bir takımada. 97 küçük volkanik ada ve kayadan ibaret olup bu adaların ancak 15 i önemlidir. Toplu olarak yüzeyi 102,9 km² dir. İkinci Dünya Harbinden önceki nüfusu aşağı yukarı 5 000 idi. İdare bakımından Tokyo iline bağlıdır. Adaların en büyüğü grupun ortasında bulunan Chichi Jima adasıdır. Diğer önemli adalar Haha Jima, Muko Jima ve Yome Jima'dır. B. A. nın hemen kuzeyinde Bonin hendeği adı verilen ve derinliği 7955 m yi bulan bir derindeniz çukurluğu uzanır.

Bir söylentiye göre 1543 te İspanyol Lopez de Villalobes tarafından keşfolunan bu adalar 1593 te de Japon Ogasawara Sadayori tarafından tekrar keşfolunmuştur. Başka bir söylentiye göre de bunları 1639 da Holândalılardan Quast ve Tasman bulmuş, ilk defa 1830 da küçük bir grup Avrupalı ve Havaili burada yerleşmiştir. Bu takımadalar üç kısma ayrılır: 1) Parry adaları: bunlar kuzeyde olup adları Muko Jima ve Nagata Jima'dır; 2) Beechey adaları (ortada): bunların ve bütün grupun en büyük adası Peel (Chichi Jima) dır; 3) Bailey veya Coffin adaları (ilk ad İngilizler, ikincisi ise Amerikalılar tarafından verilmiştir): bunlar güneydedir. Bunlara 1823 te balina avcısı Coffin, 1827 de İngiliz kaptanı Beechey uğramıştır.

Amiral Perry, B. adalarını Amerikaya bağlamış, fakat 1861 de Japonlar daha eski haklarını kabul ettirerek bu adaları 1945 e kadar idare etmişlerdir. B. adaları, San Francisco Barış Antlaşmasında (1951) Amerika vesayetine geçmiştir.

BONINGTON [*boningtın*], **Richard Parkes** (1801-1828), İngiliz ressamı. Nottingham yakınında, Arnold'da doğmuş, Calais'de ölmüştür. Ailesi ile birlikte yerleştiği (1816) Calais'de Louis Francia'dan ders almış, hocasının

R. P. BONINGTON: S. Marco meydanı

yardımiyle Parise giderek ressam Gros'nun atölyesine girmiştir. Sonradan Normandiya'yı gezmiş, ünlü Fransız ressamı F. Delacroix ile birlikte İngiltereye gitmiştir. 1826 da Venedikte San Marco meydanından (Nottingham müzesinde), Schiavoni rıhtımından, Büyük kanaldan resimler yapmıştır. 1827 de Paris sergisine I. François ve Kıraliçe Navarre'ın resimlerini yollamış, İngilterede de III. Henri ve Salute kanalı resimlerini teşhir etmiştir. Louvre müzesinde de Versailles'dan bir görünüş ve bir ihtiyar kadın portresi vardır. Diğer eserleri arasında tarihî tabloları anılmağa değer. Resimleri, renklerinin tazeliğiyle dikkati çeker. Renkçi ressamlar arasında en ince, en ahenkli renkleri kullananlardan biridir.

BONİS (Bonisse) eskiden Katolik rahibelerinin giydiği bir nevi başlık. Bonin de denirdi.

BONITZ [*bonits*], **Hermann** (1814-1888), Alman filologu. Langensalza'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Dresden, Berlin ve Stettin'de lise öğretmenliği etmiştir. 1849 da Exner ile beraber «Avusturya liselerinin teşkilât tasarısı»nı hazırlayıp yayımlamıştır. 1867 de Berlinde Grauens Kloster lisesinde müdür; 1875 te Prusya Maarif Vekâletinde raportör müşavir olmuştur. B., lise, öğretim ve imtihan talimatnameleri organizatörü, aynı zamanda kuvvetli bir Aristo ve Eflâtun araştırıcısı idi. Yayımları şunlardır: *Metaphysica des Aristoteles* (Aristo metafiziği) [2 cilt, 1848-1849], *Platonische Studien* (Eflâtun hakkında araştırmalar) [1858-1860], *Aristotelische Studien* (Aristo hakkında araştırmalar) [1862-1867], *Über den Ursprung der Homerischen Gedichte* (Homerios destanlarının menşei hakkında) [1860, 6. bas. 1885].

BONIVARD [*bonivar*], **François** (1493-1570), İsviçreli devlet adamı. Seyssel (Savoie) de doğmuş, Cenevre'de ölmüştür. Saint-Victor manastırının baş rahibi (prior) olmuş ve Savoie dukası III. Charles'a karşı Cenevre'nin bağımsızlığını büyük bir gayretle savunmuştur.

III. Charles, B. ı yakalatarak Chillon şatosuna kapatmıştır (1530 - 1536). B. ın Chillon'da çektiği acıları İngiliz şairi Byron *The Prisoner of Chillon* (Ch. mahpusu) [1816] adlı şiirinde dile getirmiştir. 1536 da Bernliler, kendisini kurtardıktan sonra Cenevre'de yerleşen B. a hükümet aylık bağlamıştır. Başlıca eseri *Chroniques de Genève* (Cenevre kroniği) [bas. 1867, 2 cilt] adını taşır.

BONIZO [*bonitso*] (1045-1089-1095?), Sutri, sonra Piacenza piskoposu (1086). Cremona'da doğmuştur. Pataria ve Papa VII. Gregorius partisinden olduğu için imparator partisi tarafından 1089 da Piacenza'dan sürülmüştür. Başlıca eserleri: *Liber ad amicum* (Dosta hitaben kitap) [E. Dümmler tarafından «Monumenta Germaniae» de yayımlanmıştır, 1891], *Liber de vita christiana* (Hıristiyanca hayat hakkında kitap) [E. Perels tarafından 1930 da yayımlanmıştır]. B. nun eserleri VII. Gregorius'un başladığı reform hareketlerini ve o devir kilise hukukçuluğunu tanıtmak bakımından mühimdir

BONN [*bon*], Batı Almanya Federal Cumhuriyeti (Bundesrepublik Deutschland) nin başşehri (muvakkat); aynı zamanda Nordrhein - Westfalen eyaleti (Land) nin merkezi. Nüfusu 129 800 (1952; 1939 da: 101 000) dür. Halkının çoğu Katoliktir. B., İkinci Dünya Harbinde, aşağı yukarı, % 33 nispetinde tahribedilmiştir. B., Ren ırmağının sol kıyısında bu ırmağın Schiefergebirge'yi dar bir boğazla geçerek Köln ovasına girdiği yerde, Ville sırtlariyle ırmak arasına kurulmuştur. Federal hükümetin en üstün makamlarının hemen hemen hepsi B. dadır. Üniversite (1784, yeniden kuruluşu 1818)sine bağlı olarak, eski gelenekleri olan birlikler ve ilmî cemiyetler de bulunmaktadır. B. da birçok yüksek okullar ve bir pedagoji akademisi (ilkokul öğretmeni yetiştiren yüksek okul) vardır. B. daki nebatat bahçesi çok meşhurdur. Bu bahçenin yanında birçok tabiî ilimler enstitüleri ile ziraat fakültesi bulunmaktadır. XIII. yüzyılda tamamlanmış olan katedrali ile 1737 den kalma belediye binası, şehrin meşhur binaları arasındadır.

BONN: Katedral

B. da alüminyum ve hafif metal fabrikaları, değirmenler vardır; fennî aletler, kırtasiye ve büro eşyaları, elektrik tesisat malzemesi, flâster ve sargı yapımı önemli bir yer alır.

BONN: Şehir plânı

B., eskiden Romalıların küçük bir kalesi idi (*Bonna* yahut *Castra Bonnensia*). Roma zamanındaki B. IV. yüzyılda Franklar tarafından tahribedilmiştir. Frankların kurduğu kasaba 881 de Normanlar tarafından yıkılmışsa da B. sonradan büyüyerek 1273 - 1794 yıllarında Köln Kurfürst (seçmen prens) lerinin merkezi olmuş, 1715 teki Cetrecht Antlaşması üzerine şehrin Vauban tahkimatı yıktırılmış, 1815 te de ş hir Prusya idaresine geçmiştir. B. daki St. Cassius ve Florentius kiliselerinde Alman kıralı Güzel Friedrich (Friedrich der Schöne) [1314] ve IV. Karl (1346) taç giymişlerdir. Beethoven'in doğduğu ev de buradadır; 1890 - 1891 de müzeye çevrilmiştir. Şehrin sahası eski Ortaçağ tahkimat çemberini aşarak batıya doğru Ville kenarlarına kadar genişlemiş, güneyde Godesberg ile birleşmiş, kuzeyde de Graurheindorf'a kadar sokulmuştur. Eski şehrin kuzey sınırını eski üniversite klinikleri teşkil eder. Güneybatıda müze ile Poppelsdorf şatosu (1715 - 1740), Venusberg'de de üniversitenin yeni klinikleri vardır.

Ren nehri boyunca, Koblenz caddesinin her iki tarafındaki villalar mahallesi, 1949 dan sonra hükümet binaları mahallesi haline getirilmiştir: Reuter caddesinin ötesinde de büyük meskenlerle parlâmento binası vardır. Yeni bir köprü B. u, Ren nehrinin sağındaki Beuel semtine, devlet otomobil asfaltına (Autobahn) ve Wahn'daki hükümet hava meydanına bağlamıştır. B. şehri 1944 - 1945 yıllarında Müttefikler tarafından bombalanmış, 7-8 Mart 1945 te işgal edilmiş, Mayıs 1949 da da Batı Almanyanın hükümet merkezi olmuştur. Bk. BONN ESAS TEŞKİLÂT KANUNU.

B. idare bölümü (Landkreis Bonn) nün yüzölçümü 441 km², nüfusu da 142 900 (1950) dür. Ren'in sol kıyısında, yarım daire şeklinde B. şehrini çevreler.

BONN ESAS TEŞKİLÂT KANUNU, 1939 - 1945 harbinden sonra Almanyanın Batı ve Doğu Almanya isimleri altında ikiye bölünmesi üzerine, Batı Almanyada kurulan Federal Alman Cumhuriyeti (Deutsche Bundesrepublik veya Bundesrepublik Deutschland) için hazırlanmış olan esas teşkilât kanunu (Bk. ALMANYA, Anayasa).

Almanyanın harbi kaybetmesi üzerine, müttefikler «bu memlekette devlet otoritesini temsil eden herhangi bir teşekkülün mevcut olmadığını» ileri sürerek, otoriteyi kendi ellerine almışlar ve Almanyayı dört işgal bölgesine ayırmışlardır. Müttefikler arasında harb zamanında mevcut görüş birliğinin, harbden sonra devam edememesi üzerine, bu dört işgal bölgesi iki ayrı rejime tâbi olmuş, Amerikan, İngiliz ve Fransız bölgeleri Batı Almanya, Rus bölgesi ise Doğu Almanya ismi ile anılmağa başlamıştır. Yetkilerini yavaş yavaş Almanlara bırakmak niyetinde olan Batılı müttefikler, kendi bölgelerinin teşkilâtlanmasını sağlamak üzere, 1 Eylûl 1949 tarihinde, Bonn şehrinde bir Kurucu Meclis toplamışlardır.

Bu Kurucu Meclis, Alman Federasyonunu teşkil eden birçok Memleket (Land) lerin temsilcilerinden müteşekkil olup, gayesi Batı Almanya için bir esas teşkilât kanunu hazırlamaktı. Bu meclis, 8 Mayıs 1949 tarihinde 12 ye karşı 53 oyla «Almanya Federal Cumhuriyeti Esas Teşkilât Kanunu» (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutchland) adlı kanunu kabul etmiştir ki bu, Bonn esas teşkilât kanunu adı ile anılan ve şimdi yürürlükte olan Alman esas teşkilât kanunudur.

Gerekçesinde «devlet hayatını, geçici bir devre için, yeni temeller üzerine teşkilâtlandırmak gayesi ile» hazırlandığı yazılmış olan Bonn esas teşkilât kanunu on bir bölüme ayrılmış ve 146 maddeden müteşekkildir:

I. *Temel haklar*: Temel haklara ayrılan birinci fasılda «insan şahsının, haysiyetinin kutsal» olduğu kaydedildikten sonra, bu fasılda sayılmış olan hakların «teşri icra ve kaza kuvvetlerini bağlayan doğrudan doğruya muteber kanun kıymetini» taşıdığı tesbit edilmiştir. Bu fasılda demokratik esas teşkilât kanunlarında müşterek olan birtakım hak ve hürriyetlerden başka, harb zamanında vicdanına aykırı olarak silâhlı hizmete mecbur edilmemek hakkı, radyo ve sinema ile haber alma hürriyeti gibi nispeten yeni hükümler de vardır. Yine, amme otoritesi tarafından hakları çiğnenmiş olan herhangi bir şahıs için, hukuk yolunun açık olduğu ve aksine hüküm olmayan hallerde, anlaşmazlığın hallinin umumi mahkemeler yetkisine girdiği hükme bağlanmıştır.

II. *Federasyon ve Memleketler*: 1. Alman cumhuriyeti demokratik, sosyal ve federal bir devlettir. Bu federal devleti teşkil eden Memleketler şunlardır: Baden, Bavyera, Bremen. Berlin (Grosse Berlin). Hamburg, Hessen, Aşağı Saksonya (Niedersachsen), Kuzey Renanya - Vestefalya (Nordrhein-Westfalen), Renanya Palatina(Rheinland-Pfalz), Schleswig-Holstein, Württemberg-Baden, Württemberg-Hohenzollern (1952 den sonra, Berlinden başka, Baden ile Württemberg-Hohenzollern bölümleri başka şekilde taksime uğrıyarak, Land'ların sayısı 9 a inmiştir). Almanyanın diğer kısımları birliğe girdikleri takdirde, bu esas teşkilât kanunu, o kısımlar için de yürürlüğe girecektir. 2. Bütün iktidar halktadır; halk bu iktidarı seçimler, plebisitler ve teşri, icra, kaza organları vasıtası ile kullanır. 3. Bonn esas teşkilât kanunu, federasyonu teşkil eden Memleketlere oldukça geniş yetkiler tanımış ve kendisinin hükme bağlamadığı hallerde «devlet imtiyazlarının Memleketlere ait olduğunu» kabul etmiştir. 4. Esas teşkilât kanununun 24., 25. ve 26 maddelerinde gayet önemli ve yeni hükümler bulunmaktadır. Gerçekten bu maddelerde devletler hukukunu ilgilendiren bazı hususlar yepyeni bir anlayışla hükme bağlanmıştır: a «Devletler hukukunun umumi kaideleri, federal hukuku tamamlar ve bu kaideler kanunlardan üstün olup federal arazide yerleşmiş olan şahıslar için doğrudan doğruya hak ve vecibeler tanınmasına sebebolur» (md. 25). b. Federasyon, kanun çıkarmak suretiyle, hâkimiyet hakkını milletlerarası müesseselere devredebilir; barışın sağlanması için ortak güvenlik sistemlerine girebilir ve bu gaye için gerekli hâkimiyet sınırlandırmalarına razı olur (md. 24, 1, 2). c. Tecavüz harbini hazırlayan fiiller esas teşkilât kanununa aykırıdır ve bu gibi hareketlere karşı cezalar düşünülmesi gerekir (md. 26/1).

III. *Teşriî kuvvet*: Federasyonun teşriî kuvveti bütün federal devletlerde olduğu gibi, iki meclis arasında bölünmüştür: 1. Federal Millî Meclis (Der Bundestag): Bu meclisin üyeleri olan mebuslar, halk tarafından, genel ve doğrudan doğruya seçimler neticesinde, seçilirler. 21 yaşını bitirenlerin seçmek, 25 yaşını bitirenlerin seçilmek hakları vardır.

Mebus adayı olan her şahsın seçime hazırlanmak için lüzumlu tatile hakkı vardır. Hiç kimse mebusluk vazifesini kabulden ve ifadan alıkonulamıyacağı gibi. bu sebep dolayısiyle vazifesinden çıkarılması veya azlolunması da yasaktır (md. 84/1,2).

2. Federal Memleketler Meclisi(Der Bundesrat): Federasyondaki Memleketler, Federasyonun teşriî faaliyetlerine bu meclis vasıtasiyle katılırlar. Federal Memleketler Meclisi, Memleketler hükümetlerinin üyelerinden teşekkül eder. Memleketlerin bu üyeleri tâyin, geri çağırma veya hükümetin diğer üyeleri ile değiştirme hakkı vardır. Her memleket sahip olduğu oy sayısına göre üye gönderebilir: her Memleketin en az üç oyu vardır, nüfusu iki milyondan fazla olan Memleketler 4. altı milyondan fazla olanlar ise 5 oya sahiptir.

3. Federasyonun ve Memleketlerin teşriî faaliyetlerinin sınırı: Teşriî faaliyetler, sadece Federasyona ait olanlar ve müşterek olanlar diye ikiyi ayrılmıştır ve Memleketler, esas teşkilât kanunu ile federasyona bırakılmadığı ölçüde teşriî faaliyetlerde bulunmak hakkını haizdir: a. Sadece Federasyonun teşriî faaliyetleri konusu olan hususların bazıları şunlardır: Dış işleri, federasyon tabiiyeti, pasaport rejimi, suçluların iadesi. para rejimi, federal demiryolları ve hava nakliyatı, posta ve telekomünikasyon rejimi, fede-

ral memurlar, federal polis, v. b. (Md. 74); Memleketlerin bu konuya giren meselelerden birisi hakkında kanunlar çıkarabilmesi için, federal bir kanunun kendilerine açık olarak müsaade etmesi lâzımdır. b. Müşterek teşriî faaliyetler alanına gelince, federasyon bu alana giren meselelerde kanun çıkarma hakkını kullanmadığı müddetçe, Memleketler kanun çıkarabilirler. Medeni hukuk, ceza ve infaz hukuku, adli teşkilât ve muhakeme usulleri, yabancıların ikamet ve yerleşme hakkı, Memleketler tâbiiyeti, ilmî araştırmaların teşviki v. b. (Md. 74) müşterek teşriî faaliyetler alanına giren hususlardandır.

4. Federal kanunların hazırlanması: Federal kanunlar, federal hükümet, mebuslar veya Federal Memleketler Meclisi tarafından teklif edilebilir: a. Federal Millî Meclis bir tasarı kabul ettiği vakit bu tasarı derhal Federal Memleketler Meclisine yollanır. Tasarı bu meclis tarafından da kabul edilirse kanunlaşır. b. Federal Memleketler Meclisi kendisine sevkedilen tasarıyı kabul etmezse, her iki Meclisin üyelerinden müteşekkil bir komisyonun tasarıyı tetkikini ister. Bu komisyonun tasarıda tadilât yapması halinde Federal Millî Meclis tasarıyı yeniden inceler. Federal memleketler Meclisinin bu tasarı hakkında vetosunu kullanmak yetkisi vardır. Federal Millî Meclis ise, vetoyu reddedebilir.

Federal Millî Meclis tarafından kabul edilmiş bir tasarı, Federal Memleketler Meclisi tarafından müşterek komisyona havale edilmez; veto konusu olmaz; veto geri alınır veya reddedilirse, tasarı Federal Memleketler Meclisince de kabul edilmiş gibi, kanunlaşır. c. Federal Millî Meclis hükümetin müstacel olduğunu bildirdiği bir tasarıyı reddederse, federal başkan, hükümetin isteği ve Federal Memleketler Meclisinin kabulü ile, bu tasarının kabulü lüzumunu bildirir. Federal Millî Meclis buna rağmen, tasarıyı reddeder, federal hükümetin kabul edemiyeceği bir şekilde tasvip eder veya tasarının kendisine tekrar verilmesinden dört hafta içinde hiçbir karara bağlamazsa, Federal Memleketler Meclisinin evvelce verdiği tasvip kararı ile yetinerek, kanun kabul edilmiş sayılır. Ancak, icra kuvvetinin teşriî meclisin yetkilerine daimî ve lüzumsuz müdahalelerini önlemek için, aynı başvekilin vazifede bulunduğu süre içinde, bu yol ile sadece iki kanun geçirebileceği kabul edilmiştir.

IV. *İcra kuvveti*: 1. Federal Başkan (Der Bundespräsident): Federal Başkanlığa 40 yaşını bitiren ve Federal Millî Meclis üyeliğine seçilme hakkını taşıyan her Alman seçilebilir. Bu seçim Federal Heyet (Bundesversammlung) tarafından yapılır. Bu heyet, Federal Millî Meclis üyeleri ve Memleketler parlâmentoları tarafından nispî usul ile seçilen aynı sayıda üyeden teşekkül eder. Beş senelik bir devre için seçilen ve bu süre bitince bir defaya mahsus olmak üzere tekrar seçilmesi mümkün olan Federal Başkan, ne Memleket hükümetlerinden birinde ve ne de teşriî mecliste üye olamaz. Federal başkan esas teşkilât kanununu veya federal bir kanunu kasten ihlâl suçu ile, teşriî meclisler tarafından suçlu görülebilir. Bu hususta yetkili olan mahkeme, Federal Esas Teşkilât Mahkemesidir ve gerekirse Federal Başkanın azline karar verebilir.

2. Federal Hükümet (Die Bundesregierung): Federal hükümet, federal başvekil ve federal vekillerden müteşekkildir. Başvekil, Federal Başkanın teklifi üzerine Federal Millî Meclis tarafından tâyin olunur; federal vekiller ise, federal başvekilin teklifi üzerine federal başkan tarafından tâyin ve azlolunurlar.

Federal başvekil hükümet siyasetinin genel hatlarını tesbit eder ve her vekil bu çerçeve içinde, kendi şubesinin işlerini müstakil olarak idare eder.

3. Federal kanunların yürütülmesi: Esas teşkilât kanununda aksine hüküm olmayan hallerde, federal kanunların yürütülmesi Memleketlerin yetkilerindendir; ve Memleketler bu iş için gerekli idarî makamlar tesis ederler. Bununla beraber federal hükümet, federal kanunların yürütülmesini kontrol yetkisini taşır. Federasyon, esas teşkilât kanununun yalnız kendisine yetki verdiği alanlarda federal kanunların yürütülmesini federal idareler marifeti ile sağlar.

V. *Kaza kuvveti*: Kaza kuvveti, Federal Esas Teşkilât Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht), Yüksek Federal Mahkeme (Oberstes Bundesgericht), esas teşkilât kanununun gözönünde bulundurduğu başka federal mahkemeler ve Memleketler mahkemeleri tarafından kullanılır. 1. Federal Esas Teşkilât Mahkemesinin üyelerinin yarısı Federal Millî Meclis, yarısı Federal Memleketler Meclisi tarafından seçilir. Bunlar Federasyonun veya Memleketlerin teşriî veya icrai teşkilâtlarına mensup olamazlar. Bu mahkemenin federal esas teşkilât kanununun tefsiri, kanunların esas teşkilât kanununa uygunluğu, Federasyon ve Memleketlerin vecibeleri ile ilgili anlaşmazlıklar, Federasyonla Memleketler arasında veya bir Memlekette çıkıp da başka bir hukuk yoluna müracaat imkânı olmıyan amme hukuku anlaşmazlıkları hususlarında ve federal esas teşkilât kanununun kendisini yetkili kıldığı başka meselelerde karar vermek hakkı vardır.

2. Federal Yüksek Mahkeme, federal hukukun tatbikinde birliği sağlamak gayesi ile tesis edilmiştir. Bu mahkemenin teşkilâtı ve muhakeme usulü federal bir kanunla tesbit edilir.

3, Hâkimler müstakildir ve sadece kanunların emri altındadır. Meslekten olan hâkimlerin vazifelerinden alınmaları ve kanuni süresinin bitmesinden evvel, rızaları olmadan yerlerinin değiştirilmesi ancak mahkeme kararı ile ve kanunun tesbit ettiği hallerde mümkün olur.

VI. *Malî rejim*: Esas teşkilât kanununun 105-115. maddelerinden müteşekkil X. faslı, malî rejime ayrılmıştır. Federasyon gümrük ve malî inhisar hakkında mutlak teşriî yetkiye sahiptir. Diğer bazı hususlarda ise bu yetkiyi Memleketlerle müşterek olarak taşır.

Federasyonun bütün gelir ve giderleri her yıl için tahmin edilerek bütçeye kaydolunur. Malî yılbaşından evvel bir kanunla tesbiti gereken bütçenin gelir ve giderlerinin denk olması lâzımdır.

VII. *Geçici ve son hükümler*: Esas teşkilât kanununun son faslını teşkil eden 118-146. maddeleri esas teşkilât rejimini ilgilendiren müteferrik meseleleri tanzim eder. Son maddede «Alman milletinin serbest kararı ile bir esas teşkilât kanunu yürürlüğe girince, bu esas teşkilât kanununun yürürlükten kalkacağı» hükme bağlanmıştır.

VIII. *Netice*: Netice olarak, Bonn esas teşkilât kanununun demokratik esaslara uygun olarak hazırlandığı, bu kanunda Federasyona dahil Memleketlerin varlıklarının titizlikle muhafazasına gayret edildiği, Devlet kuvvetlerinin birbirlerine karşı müstakil olarak çalışmasını sağlıyacak ve esas teşkilât kanununa karşı aykırı hareketlere mâni olacak hükümlerin düşünüldüğü söylenebilir. Bu esas teşkilât kanununun en çok ilgi çeken hükümleri arasında, devletler umumi hukuku kaidelerinden kanun vasfını tanıyan ve barışın korunması için federasyona hâkimiyet kısıntılarını kabul etmek yetkisini veren hükümler-

dir. Gerek bu hükümler, gerek tecavüz harbi hazırlıklarını esas teşkilât kanununa aykırı sayan hükümler, harbler neticesinde büyük felâketlere uğramış bir milletin nefsini korumak için, kendisini idare edeceklere karşı aldığı tedbirler olarak üzerinde ehemmiyetle durulmaya değer.

BONN YILDIZ KATALOGU (Alm. Bonner Durchmusterung; kısaltılması: B. D.), 1852 - 1861 yıllarında Bonn şehrinde Schönfeld ile Krücger'in yardımlariyle F. W. A. Argelander tarafından hazırlanan yıldız katalogu. *Astronomische Beobachtchtungen auf der Sternevarte zu Bonu* (Bonn rasathanesinde astronomi gözlemleri) [1859 - 1862] adlı eserin 3. - 5. ciltlerini işgal eden bu büyük katalogda, Kuzey kutbu ile 2° güneysel deklikasyonu arasında, 9,5 kadire kadar 324 198 yıldızın mevkii 40 gök haritası üzerinde gösterilmiştir. Bk. YILDIZ KATALOGLARI.

BONNAIRE [*bonẹ̄r*], **Érasme** (1858 - 1918), Fransız doğum doktoru. Mans'da doğmuş, Neauphle (Seine-et-Oise) da ölmüştür. Babası öğretmen olan B., tıp tahsilini Paris üniversitesinde yapmış, sırasiyle hastahanelerde gündüz ve gece vazifeleri (1878 - 1880) almış, klinik şefi (1888), hastahaneler doğum doktoru (1889) ve doçent (1895) olmuştur. Prof. Tarnier'nin en üstün talebelerinden biri olan B., doktora tezi olarak «basiotripsie» ameliyatını (doğum imkânsızlığı karşısında ölü çocuğun başının parçalanarak alınması) almış ve bu çalışması sırasında hocası tarafından bulunmuş olan usulleri tatbik etmiştir. Birkaç sene Hôtel - Dieu'de ek bir jinekoloji servisini (1912-1915), sonra da Michelet düşkünler yurdunun doğum servisini idare eden B., Tenon ve Lariboisière hastahanelerinde düşkünler servisi şefi olmuş, sonra Paris doğumevi baş doktoru ve profesörü tâyin edilmiştir, bu müessesenin bir salonuna bundan sonra B. in adı verilmiştir. B. in, bilhassa tıp dergilerinde ve meslekî mecmualarda çıkmış birçok yazıları vardır Bunlardan en mühimmi, şüphesiz, Tarnier ve Budin idaresinde çıkan «Traité d' obstétrique» için yazmış olduğu havsala bozuklukları bahsidir. B. zor doğumlar için bir usul bulmuş ve bazı güç doğumlarda bundan faydalanılmıştır. B., kendini tam bir sebatla doğumevlerine, ebelere tatbik edilen öğretimin ıslahına ve çocuk yetiştirme usulünün inkişafına vermiştir. Doğum Cemiyeti eski reisi, Paris Umumi Yardım yüksek konseyi delegesi olan B. e, Légion d' honneur nişanının şövalye rütbesi verilmiştir. B., harb fabrikalarındaki çocuk bakım kısımlarında yaptığı bir teftiş esnasında boğucu gazlardan zehirlenerek ölmüştür.

Bonnaire [*bonẹ̄r*] **metodu,** doğumda ağrıların, rahim boynu (cervix) nu parmakla genişleterek husule getirilmesine dayanan metod. Mucidi, Fransız nisaiyecisi Érosme Bonnaire (1858 - 1918) dir.

BONNARD [*bonā̤r*], **Abel** (doğ. 1883), Fransız yazarı. Poitiers'de doğmuştur. Edebiyat sahasına ilk defa *Les Familiers* (Samimî dostlar) [1906] adlı bir şiir kitabı ile girmiştir. İçinde zengin, azametli, tasvirî, biraz hitabeti andıran ve alaylı olmaktan da geri kalmıyan bir eda gösteren bu eser B. a, Fransız Akademisinin ilk edebiyat mükâfatını kazandırmıştır (1906). Bu tarihten itibaren B., «Figora», «Journal», «Comoedia», «Paris Midi» v. b. gazetelerde çalışmıştır. Sonra birbiri arkasından iki şiir külliyatı yayımlamıştır: *Royautés* (Kırallıklar) ve *Histoires* (Hikâyeler) [1908]. 1913 te bir tahlil romanı olan *La vie et l'amour* (Hayat ve aşk) u, 1914 te Palmacamini sarayı hakkında küçük bir eseri, 1918 de *La France et ses morts* (Fransa ve ölüleri) u yayımlamış ve 1923 te çıkan dikkate değer seyahat notlarını havi iki ciltlik *En Chine* (Çinde) adlı eseriyle 1924 te Akademinin büyük edebiyat mükâfatını kazanmıştır. 1923 ten sonra neşrettiği eserler arasında şunlar sayılabilir: *Éloge de l'ignorance* (Cahilliğin methiyesi) [1926], *L'enfance* (Çocukluk) [1927], *L'amitié* (Dostluk) [1929], *Rome* (Roma) [1931], *Les modérés* (Mutediller) [1936], *Savoir-aimer* (Aşk bilgisi) [1937], *L'amour et l'amitié* (Aşk ve dostluk) [1939], *Pensées dans l'action* (Faaliyette fikirler) [1941]. 1932 de Fransız Akademisi âzası olan B., 1944 te buradan çıkarılmıştır. B., Vichy hükümetine maarif vekili olduğundan ve Alman işgali sırasındaki hareket ve fikirleri yüzünden 1945 te gıyabında ölüme mahkûm edilmiştir. İspanyada yaşamaktadır.

BONNARD [*bonā̤r*], **Pierre** (1867 - 1947). Fransız ressamı. Fontenay aux - Roses'da doğmuş, Cannes yakınında Le Cannet'de ölmüştür. İlkin geçimini sağlıyabilmek için afişler, illüstrasyon resimleri ve litografya üzerinde çalışmıştır. B., sanata tazelik, yeni bir hayat getirmek için, akademik realizmle impresyonizme karşı kurulan Nabis (b. bk.) adındaki genç sanatçılar topluluğunun başlıca temsilcilerinden biridir. B., yetişirken ünlü Fransız ressamı Degas'tan büyük yardım görmüş, Nabis grupunun önemli nazariyecisi Maurice Denis ile, Vuillard ile, Roussel ile de dostluk ve çalışma arkadaşlığı etmiştir. Japon estampalarını büyük bir zevkle incelemiş, Gauguin'in bilgilerinden de çok faydalanmıştır. 1895 e kadar meydana getirdiği eserlerinde, konularını çok aydınlık bir renk ahengi içinde, açık bir ifade ile işlemiş, daha sonra az süren bir devre içinde gölgeli, gri renkli eserler vermiş, ama çok geçmeden gene aydınlık, kuvvetli renklerine dönmüştür. 1915 e doğru form ve kompozisyon çalışmalarına, parlak, cüretli renk ahenkleri araştırmalarına (erguvan, turuncu, eflâtun, sarı) önem vermiştir. B., kendine vergi duyuşlarını ifade etmek için eşyayı, tabiî şekillerinden

P. BONNARD: «*La Terrasse*»

uzaklaştırıp değiştirmekten asla çekinmemiş, gerçeği aşmak kaygısı içinde, fakat tabiatı hiçbir zaman küçümsemiyen bir anlayışla yalın (abstrait) sanata bütün zevkiyle bağlanmış, siyah-beyaz araştırmalarına çok önem vermiştir. Gençliğinde bazı kitapları resimliyen Provence. Bourgogne, Normandie'den birçok manzara resimleri, 1932 - 1933 yıllarında Deauville Trouville'den deniz resimleri yapmıştır. Yağlıboya eserlerinden: «Üç güzeller», «Clichy meydanı», «Köyde yemek odası», «Sabah kahvaltısı», «Öğle uykusu», «Taraça»; portrelerinden: «Mme Claude Anet», «Edauard Vuillard»; natürmortlarından: «Elmalaı», «Şeftaliler»; çıplak resimlerinden: «Aynada kadın» en çok anılmağa değer eserleridir; ayrıca birçok kroki resimleri de yapmıştır. Sırasiyle 1891-1892 de Müstakiller sergisinde, 1895 te Durand-Ruel galerisinde, 1903 te ilk defa açılan Sonbahar sergisinde, 1904 te Bernheim-Jeune galerisinde, son olarak da 1946 da Sonbahar sergisinde eserlerini teşhir etmiştir

BONNAT [*bona*], **Léon Joseph Florentin** (1833 - 1922). Fransız ressamı. Bayonne'da doğmuş, Monchy-Saint-Eloi (Oise) da ölmüştür. Önce Madridde Federico Madrazo'nun yanında, sonra da Pariste Léon Cogniet'nin atölyesinde çalışmıştır. 1861 de teşhir ettiği kompozisyonlarda, portrelerde İspanyol sanatkârlarının tesiri açık olarak görüldüğü gibi, 1863 te teşhir ettiği «Maria» adlı genç bir İtalyan kızı portresi ile «St. Andreas'ın şehadeti» kompozisyonunda da İspanyol ressamı Ribera'nın üslûbu göze çarpar. Fakat B. nın şahsiyeti, en fazla «St. Petrus heykelinin dibinde hacılar» ve «Farnese sarayı önünde Napoli köylüleri» adlı kompozisyonlarında belirmektedir (1866). B., din konuları üzerinde de büyük eserler meydana getirmiştir; bunlar arasında Bayonne'da Saint André kilisesindeki «Assomption», Paris cinayet mahkemesindeki «İsa», Saint-Nicolas-Champ'da «Bir kürek mahkûmunun yerini alan Saint Vincent de Paul» vardır. B., 1870 başlarında Doğu seyahatine çıkmış, sanatı için yeni yeni konular bulmuştur. «Fellah kadını», «Türk berberi» gibi. Ressam, portre ile de çok ilgilenmiş, dikkate değer eserler vermiştir. Kuvvetli deseni, fırça vuruşundaki emniyet, kavrayıcı bir benzetiş, portrelerinin başlıca özellikleridir, bunlar arasında: Victor Hugo, Thiers, Puvis de Chavannes, Pasteur, Alexandre Dumas fils, Renan, Sadi-Carnot, Joseph Bertrand, Taine ve daha birçok çağdaşlarının 200 ü bulan portreleri vardır. Luxembourg müzesindeki Léon Cogniet, Job ve Kardinal Lavigerie de dikkate değer portrelerdir. 1881 de, Güzel Sanatlar Akademisine üye olmuş, 1888 de sanayii nefise mektebi resim kısmı profesörlüğüne, 1905 te de bu okulun müdürlüğüne getirilmiş, hayatının sonuna kadar bu vazifede kalmıştır. Büyük bir kolleksiyoncu olan B., ölünceye kadar çalışma gücünü kaybetmeden eserler vermiştir. Bayonne'da kendi adını taşıyan müzeyi kurmuş, Louvre müzesine de, değerli eserler bağışlamıştır.

Léon BONNAT

L. BONNAT: Eyyub Peygamber

BONNE [*bon*], **Rigobert** (1727-1795), Fransız mühendisi, coğrafyacısı ve kartografı. Sedan yakınında Rancourt (Ardennes) da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1772 1789 yıllarında Fransız bahriyesinin harita dairesinde hidrograf mühendis olarak çalışmış, bu arada (1787), yeryuvarının kendi adiyle tanınan konik esaslı harita projeksiyonunu meydana getirmiştir (aşağıya bk.). Kartografi sahasında öbür başlıca eserleri şunlardır: *Atlas de toutes les parties connues du globe terrestre* (Yeryuvarının bilinen bütün kısımlarının atlası) [yeni bas. Amsterdam 1782], *Carte de l'empire Perse* (İran imparatorluğunun haritası), *Carte de la Tartarie indépendante* (Müstakil Tataristan [Orta Asya] haritası), *Carte de la Méditerranée* (Akdeniz haritası), *Empire de la Chine, d'après l'atlas chinois, avec les îles du Japon* (Çin atlasına göre Çin imparatorluğu, ilâveten Japon adaları), *Atlas général ou moderne* (Umumi veya modern atlas) [1790], *Carte de la guerre présente entre les Russes, les Polonais et les Turcs* (Hali hazırda Ruslar, Lehliler ve Türkler arasında devam etmekte olan harbin haritası) [1769, 9 yaprak].

Bonne Projeksiyonu, (düzetilmiş konik projeksiyon veya gerçek olmıyan konik projeksiyon da denir. Bu anlamda olmak üzere Alm. Verbesserte oder Kegelprojeksiyon, Fr. Projection conique modifiée ou fausse; ilk defa XVI. yüzyılda Mercator tarafından kullanılmış ise de, XVIII. yüzyılda Fransız kartografı Bonne tarafından uygulandığı için bu adla anılır), konik projeksiyonun değiştirilmiş bir şekli. Görünüşte konik projeksiyona benzerse de bundan şu bakımdan ayrılır: Konik projeksiyonda doğru çizgi halinde uzanan meridiyenlere karşılık, B. P. da ortadakinden başkası eğridir. B. P. da paralel daireleri, haritanın dışındaki bir merkez noktası etrafında birleşik merkezli olan ve aralarındaki açıklık değişmemiş bulunan daire yayları şeklinde uzanır. Bunlardan herbiri gerçek

BONNE PROJEKSİYONU

uzunluklarına uyar şekilde alınmıştır. Herbirinin eşit parçalara ayrılması ve bölme yerlerinin birleştirilmesi sureti ile meridiyenler elde edilmiştir ki, bunlar koninin tepesinde birbirleriyle birleşen doğru çizgiler olmayıp kutup noktası sayılabilecek bir yerde birleşen eğrilerdir.

B. P. da paralellerin açıklığı ve uzunluğu, yeryuvarlağı üzerindeki oranları ile alınmış bulunduğu için, bu projeksiyon yüzey eşdeğerliğini korur. Hernekadar meridiyen - paralel ağı içindeki alanların biçimi kenarlarda ve ortada birbirine benzemezse de, aynı şerit üzerinde bulunanların yüzölçümleri birbirini tutar. B. P. da merkezden olan mesafeler oranı korunmamıştır. Ancak, her paralel dairesi üzerinde olan uzaklıklar değişmez ve küçük alanlarda açıların ve şekillerin bozulma derecesi fazla olmaz; yalnız kenarlarda bozulma artar.

Bu özelliklerinden ötürü, B. P., bir yarımküre üzerinde geniş yerler kaplıyan kıtaların (Asya gibi) gösterilmesinde işe yarar. Böyle bir haritada kutup ve civarı gösterilebildiği gibi, Ekvator'un öte tarafındaki bir kısım araziyi de göstermek mümkündür. B. P., bu özellikleriyle, küçük alanların topografya haritalarının çizilmesinde de işe yarar. Meselâ Fransanın 1: 80 000 ölçekli topografya haritaları buna göre çizilmiştir. Türkiyenin bir kısım topografya ve istikşaf haritalarının paralel-meridiyen ağı da B. P. na göre hazırlanmıştır. Bu haritalarda yüzey eşdeğerliği sağlanmış ve harita içine giren arazi büyük olmadığından kenarlara doğru şekil bozulması da az olmuştur. (Bk. PROJEKSİYONLAR).

BONNEMAYSONİYA (Bonnemaisonia), vrangeliyase (Wrangeliaceae) familyasından, Atlas okyanusunun Avrupa kıyılarında yaşıyan bir kızıl suyosunu (Rhodophyceae) cinsi.

BONNER veya **BONER** [*bonır*], **Edmund** (1500?-1569), İngiliz yüksek Katolik rahibi. 1533 te Anne Boleyn ile evlenmesi dolayısiyle aforoz edilmiş olan VIII. Henry'nin bu hareketini savunmak için Romaya gönderilmiştir. 1539 da Londra piskoposu olmuştur. IV. Edward'ın çocuk olmasından dolayı kırallık otoritesinin şüpheli bir duruma düştüğü iddiasında ısrar ettiği için 1549-1553 yıllarını hapiste geçirmiştir. Mary tahta çıkınca, tekrar piskopos olmuştur (1553). Mary tarafından Protestanlara karşı yapılan takibatta kıraliçenin başlıca aleti olmuştur. Elizabeth tahta çıkınca kıraliyet otoritesine yemini reddetmiş ve azledilmiştir (1559). Hapishanede ölmüştür.

BONNET [*bonę*], **Amédée** (1809-1858), Fransız cerrahı. Ambérieu'de doğmuş ve orada ölmüştür. Lyon'da yerleşen B., buradaki Hôtel-Dieu'nün baş cerrahı olmuş (1833), 1839 da da Tıp okulu profesörlüğüne tâyin edilmiştir. Institut muhabiri idi (1855). Çok kudretli bir tatbikatçı olan B., mafsal cerrahisine yenilik getirmiştir. B. nin, bir organın hareketsiz kalmasını temin eden aleti, bazı kırıkların tedavisinde kullanılmaktadır.

Bonnet kapsülü: Fransız cerrahı Amédée Bonnet'ye izafeten, göz yuvarlağı kılıfının arka kısmına verilen ad.

BONNET [*bonę*], **Charles** (1720-1793), İsviçreli tabiat bilgini ve filozof. Biyolojide partenojenez (b. bk.) i bulmuştur. Felsefede Condillac'a bağlı bir duyumcu (sensualiste) dur. Fakat ruhun ölmezliğine inanır. B. ye göre, sinir sisteminin mekanizması, sadece bir vesile sebep (cause occasionnelle) tir. B. nin Lavater, Tetens gibi XVIII. yüzyıl düşünürleri üzerinde tesirleri görülmektedir. Voltaire'in düşmanlığını üstüne çekmiş olmakla da meşhurdur. Başlıca eserleri şunlardır: *Considérations sur les corps organisés* (Organlaşmış cisimler üzerine düşünceler) [2 cilt, Amsterdam, Paris 1762]. Bu eserinde preformasyon (b. bk.) teorisini tutmaktadır. *Contemplation de la Nature* (Tabiatı temaşa) [2 cilt, Amsterdam 1764-1765], herkesce kolayca anlaşılır bir eserdir. *Palingénésie philosophique ou idées sur l'état passé et l'état futur des êtres* (Felsefi palinjenezi yahut varlıkların geçmişte ve gelecekteki halleri üzerine düşünceler). Bu eserinde B., inanç ile aklı uzlaştırmağa çalışmaktadır. Bütün eserleri şu ad altında çıkmıştır: *Oeuvres complètes d'histoire naturelle et de philosophie* (Tabiat tarihi ve felsefe üzerine külliyat) [8 cilt, Bern, 1779-1783; 18 cilt, 1779-1788].

BONNET [*bonę*], **Georges Étienne** (doğ. 1889), Fransız devlet adamı ve iktisatçısı. Bassilac (Dordogne) ta doğmuştur. Hukuk ve felsefe tahsil etmiş; 1912 de Şûrai Devlet müşavirliği stajına kabul olunmuş; 1914-1918 harbinde Croix de guerre (Harb haçı) ve Légion d'honneur nişanlarını kazanmış; ordu terhis işleri bürosu müdürlüğü etmiş; Milletler Cemiyetini kurmakla görevlendirilen ilk komisyonun sekreteri olmuştur. Madridde toplanan Posta Birliği Konferansında Fransız delegasyonunun başkanı sıfatiyle altın frangı milletlerarası para olarak kabul ettirmiştir. 1924 te ilk defa radikal sosyalist mebus (Dordogne) seçilen B., 1925-1940 yıllarında birçok vekilliklerde bulunmuş (Bütçe, Emekli maaşları, Ticaret, P. T. T., Nafıa, Maliye, Hariciye, Adalet) ve milletlerarası konferanslarda (Lausanne, Stresa, Londra) memleketini temsil etmiştir. 1937 de Fransanın Washington büyük elçisi olmuştur. Mihver devletleriyle uyuşma taraftarı olan B., Hariciye Vekili sıfatiyle Daladier ile birlikte Münih anlaşmasını imzalamıştır (1938). Türkiye ile Hatay meselesini halletmiştir. 1941 de Vichy hükümeti tarafından Conseil National (Millî Konsey) üyeliğine tâyin olunmuştur. Fransanın Alman işgalinden kurtuluşundan sonra B. adli takibata mâruz kalarak Fransayı terketmiş (1944), Ekim 1951 de Dordogne ili genel şûrası üyeliğine seçilinceye kadar İsviçrede yaşamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *La philosophie du droit chez Savigny* (S. nin hukuk felsefesi), *L'âme du soldat* (Askerin ruhu) [1917], *Lettres à un bourgeois de 1914* (1914 te yaşıyan bir burjua'ya mektuplar), *Le guide des champs de bata-*

ille de 1914 - 1918 (1914 - 1918 muharebe meydanları rehberi) [Gabriel Hanotaux ile birlikte], *Les Finances de la France* (Fransanın maliyesi) [1920, Roger Auboin ile birlikte], *Comment avoir un franc stable* (İstıkrarlı bir frank nasıl elde edilir) [1925]. *De Washington au Quai d'Orsay* (W. dan Orsay rıhtımına, yani W. büyük elçiliğinden hariciye vekilliğine), güttüğü politikayı savunan bu eser 1946 da Cenevrede çıkmıştır. Son eserleri *Défense de la paix* (Barışın korunması) [2. bas. 1948], *La Fin d'une Europe* (Bir Avrupanın sonu) [1949].

BONNET [*bonę*], **Joseph Elie Georges Marie** (1884 - 1944), Fransız organisti. Bordeaux'da doğmuş, Sainte - Luce - sur - Mer (Quebec)de ölmüştür. Paris konservatuarında Guilmant'ın talebesi olarak yetişmiş ve 1906 da mükâfat kazanmıştır. 1906 da Paristeki St. Eustache kilisesine organist olmuştur. Resitalcı olarak uzun seyahatler yapmıştır. 1910 dan itibaren İngiltereyi, 1916 dan itibaren de Birleşik Amerikayı gezmiş ve bilhassa Bach ve César Franck'ın eserlerini ustaca çalmakla şöhret kazanmıştır. Rochester üniversitesinde org profesörlüğü etmiştir. Org parçaları bestelemiş (3 cilt): *Historical Organ Recitals* (Tarihî org resitalları, 5 cilt) ve Frescoboldi'nin *Fiori musicali* (Musiki çiçekleri) adlı eserleri yayınlamıştır.

BONNET [*bonę*], **Pierre Ossian** (1819 - 1892), Fransız matematıkçisi. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1838 de École Polytechnique (Paris Teknik Üniversitesi) e öğrenci olarak girmiş, sonra bu müessesede matematik müzakerecisi (répétiteur) olmuştur. 1862 de İlimler Akademisinde Jean Baptiste Biot'nun yerine üye seçilmiştir. 1873 - 1878 yıllarında École Polytechnique'te directeur des études (ders nazırı) lük eden B., 1878 de Paris Fen Fakültesinde, Leverrier'nin yerine astronomi matematiği profesörü olmuş, 1883 te de Bureau des Longitudes (Boylamlar Bürosu) üyeliğine seçilmiştir.

Çoğu «Journal de Mathématiques» (Matematik dergisi) te yayımlanan cebir, mekanik, fizik, astronomi, bilhassa geometri ve yüzeyler teorisine dair birçok yazıları vardır. Bunların en önemlisi şudur: *Mémoire sur l'emploi d'un nouveau système de coordonnées dans l'étude des propriétés des surfaces* (Eğri yüzeylerin özelliklerinin incelenmesinde, yeni bir koordinat sisteminin kullanılması hakkında muhtıra) [1860]. Şu yazıları da ayrıca anılmağa değer: *Sur les intégrales définies* (Sınırlı entegraller hakkında) [1841]. *Sur la convergence des séries* (Serilerin yakınsaması hakkında) [1843], *Mémoire sur la théorie des corps élastiques* (Elâstiki cisimler teorisi hakkında muhtıra) [1845].

BONNET PIECE [*bǫnet pīs*; İng. *bonnet* = şapka, başlık, *piece* = parça], İskoçya altın akçesi (1539-1540), ağırlığı 88,5 grain (= 5,7348 gr) olup üzerinide V. James'in şapkalı (bonnet) resmi vardır.

BONNETAIN [*bonłię̄*], **Paul** (1858 - 1899), Fransız edebiyatçısı. Nîmes'de doğmuş, Không (Hindiçini) de ölmüştür. Deniz piyadesinde hizmet etmiş, sonra «Figaro» nun muhabiri olarak 1884 te Tonkin'e gitmiştir. 1892-1893 te Sudan'a bir seyahat yapmış, 1894 - 1895 te Fransız Sudan'ı Yerli İşleri Müdürü, 1897 de Laos Hükümeti Komiseri olmuştur. B. hikâye ve romanlar yazmıştır, şu eserleri anılabilir: *Charlot s'amuse* (Ch. eğleniyor) [1883], *Une femme à bord* (Güvertede bir kadın) [1884], *Autour de la Caserne* (Kışla etrafında) [1885], *En mer* (Denizde) [1887], *Amours nomades* (Seyyar aşklar) [1888], *Passagère* (Denizde seyahat eden kadın) [1892]. Seyahat notları ve birkaç tiyatro eseri de vardır.

BONNETEAU [*bonłtǭ*] (Fr. *bonneteur* = aldatmak maksadiyle sureta nezaketle şapkasını çıkaran), üç iskambil kâğıdiyle oynanan bir oyun. Kazanmak için, «ponte» (bankaya karşı oynıyan), kendisine gösterilen üç kâğıt arasında önceden seçilmiş olanı bulmalıdır. Oyuncuları çekmek için, «bonneteur» iskambilleri karıştırırken seçilmiş olanı mahsus belirtir, fakat bu kâğıt genel olarak tahmin olunan yerde bulunmaz. Bizde oynanan «Bul karayı, al parayı» oyununa benzer.

BONNEVAL, Claude - Alexandre, Conte de: bk. HUMBARACI AHMET PAŞA.

BONNEVILLE [*bonłvįl*], **Nicolas de** (1760 1828), Fransız yazarı. Fransa ihtilâli koptuğu sırada Parisin idari bölümleri olan district'lerin birine başkan tâyin olunmuştur (1789). Garde nationale (Millî muhafızlar)in kurulmasını ilk teklif edenin B. olduğu söylenir. Terreur (dehşet) devrinde hapsedilmiş ve İmparatorluk zamanında takibata mâruz kalmıştır. Birçok eserleri arasında şunlar anılabilir: *Histoire de l'Europe moderne* (Modern Avrupanın tarihi) [1789 1792], *Poésies* (Şiirler) [1793].

BONNEY [*bǫni*], **Thomas George** (1833 - 1923), İngiliz jeologu. Rugeley'de doğmuş, öğrenimini Uppingham'da ve Cambridge'in St. John's College'inde yapmıştır. 1877 de Londra University College'inde jeoloji profesörü olmuştur. Jeoloji Cemiyetinin başkanlığında (1884 1886) ve British Association (İng. Birliği) ın sekreterliğinde (1881-1885) bulunmuştur. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: *The Alpine Regions* (Alp bölgeleri) [1868], *The Story of our Planet* (Seyyaremizin tarihi) [1893], *Volcanoes* (Yanardağlar) [1898], *The Present Relations of Science and Religion* (Bilim ve dinin şimdıki münasebetleri) [1913], *Memories of a Long Life* (Uzun bir hayatın hâtıraları) [1922].

BONNIER [*bonyę̄*], **Gaston** (1853 - 1922), Fransız botanikçisi. Pariste doğmuş ve ölmüştür. 1887 de Paris üniversitesi botanik profesörü olmuş, 1889 da Sorbonne'daki Laboratoire de Recherches Botaniques (Botanik araştırmalar laboratuarı) ile Fontainebleau'daki Laboratoire de Physiologie Végétale (Bitki fizyolojisi laboratuarı)i kurmuş ve bunun müdürü olmuştur. Aynı yılda hâlâ Fransanın en önemli ilim dergilerinden olan «Revue générale de botanique» (Genel botanik dergisi)i kurmuştur. 1897 de İlimler Akademisi ve Ziraat Akademisi üyeliği ve Société Botanique de France (Fransa Botanik derneği) başkanlığına seçilmiştir Bitki fizyolojisi ve anatomisi alanında, likenlerin sentezini (yani bunların bir mantar ile yosundan birleşmiş olduğunu) deneme yolu ila ispat etmiş; ayrıca bitkilerin nektar salgısı veren organları; tohumların ve toprakaltı organların gizli hayatı; bitkilerle dış âlem arasında gaz alış verişi, mütekâmil bitkilerin daha çok Alp ve Kutup bölgelerinde yaşıyan bitkilerin çevrenin etkisi altında değişmeleri gibi alanlarda da çalışmıştır. Tabiat bilgileri öğretiminin bütün okullarda gelişmesi için gayret etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Cours de botanique* (Botanik dersleri) [Leclerc du Sablon ile birlikte; 1901 - 1908], *Flore du nord de la France et de la Belgique* (Kuzey Fransa ve Belçikanın biteyi) [1887], *Nouvelle Flore pour la détermination facile des plantes*

(Btikilerin kolayca tanınmasına yarıyan yeni bitey) [1887; G. de Layens ile beraber], *Flore complète illustrée* (Resimli tam bitey). Orkide familyasından bir genusa, B. nın adı ile ilgili olarak Bonniera denilmiştir.

BONNIER [*bonię*] **PARAKUSİSİ,** Fransız doktoru Pierre Bonnier (1861 - 1918) tarafından tesbit edilen, kulakta kemik yolu ile iletim muayenesinde bir belirti. Vücut kemiklerinden herhangi biri üzerine konulan bir diyapazonun, iletici cihaz sağırlıklarında, hasta kulakta duyulmasıdır.

BONNIVET [*bonivę*], **Guillaume de** (1488-1525), Fransız amirali, I. François'nın nedimi. Ginon'un muhasarası (1507) ve Guinetage muharebesi (1513) ne katılmıştır. 1523 te İtalya ordusu komutanlığına tâyin olunmuş. bu vazifedeyken yanlış tavsiyeleriyle Pavia bozgununa sebebolmuştur. Sorumluluktan kurtulmak için bu muharebede ölmeyi tercih etmiştir.

BONNY [*bǫni*], Sudan-Guinea dillerinin Aşağı Niger grupunu tek başına teşkil eden Co (Džo) dilinin adlarından biri. Bk. CO.

BONO (İtal. Buono. İsp. Bono): 1. Hukuk terimi olarak, *emre muharrer senet* (Fr. billet à ordre; Alm. Eigenwechsel, Solowechsel, trockner Wechsel; İng. promissory note). 2. Fr. *bon* karşılığı olarak, bizde *borç senedi* veya *kıymetli evraktan* sayılan *tahvil*. B., halk dilinde ve ticarette ticari senet (Effets de commerce) lerden biri olan *emre muharrer senet* (E. M. S.) demektir.

Umumi tarif: 1. Hukuki mânada bono veya emre muharrer senet, bir şahsın başka bir şahsa veya onun emir ve havalesine, belli edilen bir vâdede bir parayı ödeme, taahhüdünü gösteren ve kanunen özel şekil ve hükümlere uyan ticari senet (poliçe, emre muharrer senet ve çek). 2. *Emre muharrer senetler* deyimi (Fr. titres à ordre, papier á ordre; İng. instrument [bill, note] payable to order; Alm. Orderpapiere), Ticaret Kanunumuzun 804. 870 ve 991. maddelerinde sözü geçen kıymetli evrak ve senetlerden, konişmento, nakliye senetleri, sigorta poliçeleri, makbuz senedi ve varantlar ile, içinde «emre» veya «emir ve havalesine» kelimeleri yazılı ve ciro suretiyla temliki kabil ve caiz olan poliçe, emre muharrer senet ve çekleri gösterir. 3. Emre muharrer senet, iki tüccar arasında, kanunun ticari mahiyette kabul ettiği hukuki muamelelerde tanzim edilebilir; 865 sayılı Ticaret Kanunu hükümlerine tâbi bir ticari senettir ve bundan doğacak anlaşmazlıklara, ticaret mahkemelerinde bakılır. Ticari mahiyeti olmıyan hukuki taahhütlere dair ve tüccar vasfında bulunmıyan iki şahıs arasında, meselâ sırf borç hakkında, düzenlenen bir senet, borç senedi (âdi senet) adını alır ve Borçlar Kanunu hükümlerine uyar; bundan doğacak anlaşmazlıklar hukuk dâvası konusu olur. Âdi senet ile emre muharrer senet arasındaki mahiyet farkına misâl; 35/17 sayılı Yargıtay Tevhidi İçtihad kararında: (yayımı 3 Temmuz 1941 gün ve 4850 sayılı Resmî Gazete) «nakit gibi elden ele tedavül etmek üzere ihdas olunan emre muharrer senetlerin, Ticaret Kanununun 604. maddesi mucibince diğer şartlar arasında kayıtsız ve şartsız bir meblâğı muayyeni ifası vâ-

6 — Senedin tanzim yeri ve tarihi

Nr.

2 — Türk Lirası .... Rakamla

3 — Vâde ....

İşbu emre muharrer senet 1 mukabilinde 3 ..... / ..... / 195 tarihinde

5 (Müstefidin ismi) Bay veya emrühavalesine ....

2 Yukarıda yazılı .... Türk lirası .... kuruş
yazı ile yazı ile
tediye edeceğim .... bedeli ....

4 Ödeme ve muhakeme yeri

7 Pul ve borçlu şahsın imzası

Emre Muharrer Senet örneği (rakamlar metindeki ilgili paragrafları gösterir)

dini de mutazammın olması meşrut bulunmuş ve müteakıp 605. maddede, maddei sabıkada mezkûr mevaddan âri olan bir senedin, müstesna ahval haricinde, emre muharrer senet kıymetini haiz olmıyacağı zikir ve tasrih kılınmış olduğundan, Ziraî Kredi Kooperatiflerine verilen senet de, bağ işlerinde kullanılmak üzere istikrazda bulunan borçlu, mahsulünü alacaklı kooperatifin müsaadesi alınmaksızın sattığı surette yüzde on tazminat itasını taahhüd etmiş olmasına ve binaenaleyh ticaret senetleri ihdasından maksut olan tedavül keyfiyetine mâni ve engel olan bu kabil taahhütleri havi senetlere, ticari mahiyet ve vasfını vermeğe yukarıda geçen maddelerin sarahatı müsait bulunmamasına binaen, ticari veya âdi olduğunda ihtilâf olan işbu senedin E. M. Senedat cümlesinden olmayıp âdi senet mahiyetinde olduğuna ekseriyetle karar verildi» denilmektedir.

Mahiyeti: E. M. S. in mevzuat yönünden vasıf, şekil ve uyduğu genel hükümler bakımından özellikleri şunlardır: Vasıf bakımından bir borç senedidir, kıymetli evraktan sayılır, ispat vasıtasıdır, ticari bir senettir. *Borç senetleri*, mahiyeti bakımından faydalandırıcı bir muamele (acte d'attribution) meydana getirir. Bu muamele ile bir şahıs, ötekine karşı çeşidi tâyin edilmiş, bir borç yüklenmiştir; ödeme ile, yani borcun ifasiyle, taraflar arasındaki ilgi sona erer. Bu mânada ifa, Borçlar Kanununun 84, 87, 89, 166, 170 ve Ticaret Kanununun 790. maddelerinde *tediye* kelimesi ile ifade edilmiştir (İfa tâbiri için Kanunu Medeninin 614, 732, 745, 797, 864, 870, 874, 875, Borçlar Kanununun 14, 89, 113, 311, 416, 427, 457, 462, 472, 479 ve İcra İflas Kanununun 119, 210 ve Ticaret Kanununun 870. maddelerine bk.).

Kıymetli evrak: bir alacağı veya başka bir hakkı içerisine alan bir senettir ki, alacak veya hak ancak bunda yazılı olan şekilde istimal veya temlik olunabilir. Bu suretle emre muharrer senet, ekonomik hayatta kıymetli bir evrak olarak, malî mahiyette sübjektif hakkı gösteren bir senet hükmündedir. Hususi hukukta senet bir *fikir beyanının* işaretidir. Senette maksat belirtilmiş olmalıdır. Bugün kâğıt üzerine geçirilmiş beyanlara senet deniliyor. Fakat bir senedin, *doğumu* için kullanılan vasıtalar önemli değildir; yazı bir taş üzerine kazılırsa bu taş parçası da bir senet mahiyeti kazanmış olur. Nitekim, eski zamanlarda kâğıt yerine balmumu kalıpları, tahta parçaları kullanılırdı. Bunun gibi, herhangi bir belgenin senet sayılabilmesi için fikrin bu cisim üzerine bugün kullanılan harflerle yazılmış olması da şart değildir. 1353 sayılı Türk Harfleri Kanunu gereğince, muamelâtta Türk harflerinin kullanılması mecburi olduğu halde Arap harfleriyle yazılı bir belge de bir senet olarak kabul edilir. Nihayet, senette kullanılan dil de belgenin senet olmak mahiyetini değiştirmez; bir senette bulunması gereken esasları ihtiva eden İngilizce, Latince veya herhangi bir dille yazılı belge, bir senettir. Kanunun senet sıhhatini, yazılış tarzına bağlı tuttuğu haller müstesna, senet metninde fikir beyanı için kullanılan yazı tarzının da önemi yoktur.

Modern hususi hukuk kaidelerine göre, hukuki taahhütlerin inikadı için yazılı şekil lüzumlu değilse de, pratik hayatta buna büyük bir önem verilir; E. M. S. ler pratik hayatın önem verdiği bu yazılı şekle bir örnek teşkil eder. Şekil, hukuki muamele için bir sıhhat şartı teşkil etmezse de mecburi bir ispat vasıtası olduğu zaman çok önemli rol oynar.

1086 sayılı Hukuk Usul-ü Muhakemeleri Kanununun 288., 289. ve 290. maddeleri gereğince, bir hakkı ihdas, nakil ve tahvil, tecdit, ikrar, itfa ve iskat maksadiyle yapılan bütün tasarruflar, vaki olduğu zamandaki miktar veyâ kıymeti beş bin kuruşu geçtiği takdirde, senetle ispat olunmalıdır. Senetle ispatı gereken tasarrufların miktar veya kıymeti, istifa ve ibra gibi herhangi bir sebeple, muayyen haddin altına düşse bile, yine senetsiz ispat olunamaz. Senede bağlı olan her çeşit iddialara karşı ileri sürülen iddialar ve senedin tanziminden evvel veya sonra bunun hüküm ve kuvvetini tenkis edebilecek tasarruflar ve beyanlar, beş bin kuruştan az bir meblâğa taallûk etse bile şahitle ispat olunamaz.

E. M. S. in mutlak olan *ticari vasfı*, Ticaret Kanununun 21. maddesinin 3. fıkrasında açık olarak belirtilmiştir. Bu madde gereğince poliçe veya emre ve hamile muharrer senetlerle çekler, mutlak olarak, yani âkidin niyet ve sıfatı ne olursa olsun ticaridir. Bu itibarla kanun vazıı, hangi senet tiplerine emre kaydının konacağını bildirmiş olduğundan, bunlar dışında herhangi bir senette emre kaydının bulunması o senedi «E. M. S.» grupuna sokmaz.

Ticaret Kanununun «Senedat-ı Ticariye» deyimi altında *müşterek bir sistem*le tanzim ettiği ve önemli gördüğü üç kıymetli evrak poliçe, çek ve emre muharrer senettir. Ancak, bu kanunda, E. M. S. de dahil poliçe ve çek, tarif edilmemiştir. Kanunun 527, 604 ve 608. maddeleri karşılaştırılırsa, üç kıymetli evrak tipinde kaidelerin ve şekil unsurlarının ortak olduğu; kıymetli evrakın poliçe, E. M. S. veya çek mahiyetini kazanabilmesi için aşağıdaki yedi şekil şartının gerekli bulunduğu görülür.

Senette: 1. Senet, hangi dille yazılmışsa metninde, E. M. S., (poliçe, çek) olarak tanzim edildiğini o dille gösteren kelime, 2. Borcun mahiyeti ve mıktarı, 3. Vâde (ifanın zamanı); 4. Borcun ödeneceği yer, 5. Senet kime veya kimin emrine tediye olunacak ise onun (müstefidin) ismi, 6. Senedin tanzim (ihdas) olduğu tarih ve yer, 7. Senedi tedavüle koyan (yani borcu üstüne alan) kimsenin ismi ve imzası bulunmalıdır.

Buna çek ve poliçelerde, sekizinci bir şart olarak «senette yazılı borcu tediye edecek kimsenin ismi» nin de eklenmesi gerekir. Yukarıdaki şartları taşıyan ticari mahiyetteki bir emre muharrer senet, şu şekilde tanzim edilmelidir (şekil 1).

Şekil şartlarının açıklanması: 1. Senet yabancı dille yazılmış ise metinde, E. M. S. (çek, poliçe) karşılığı olarak kullanılan kelimenin senede yazılması şarttır. Bu kelimelerin aynen kullanılması lâzımdır. Meselâ, E. M. S. yerine *bono*, (poliçe yerine *kambiyo* ve çek yerine *havale*) kelimelerinin kullanılması, şekil şartı bakımından kâfi ve makbul değildir. Bununla beraber, asıl kullanılması gereken kelimeler yerine, misaldeki kelimeler kullanılacak olursa, böyle bir senet hükümsüz olmamakla beraber, ticari senet mahiyetini kaybeder. Ticari senet mahiyetini muhafaza etmenin iki önemli neticesi vardır: Birincisi, icra usullerine, diğer âdi senetlerden farklı ve üstün bir takibat ve talep hakkı vermesidir. 2004 sayılı İcra İflâs Kanununun 167. maddesi, alacağı, emre muharrer senede (poliçe veya çeke) müstenit olan şahsa, borçlunun sıfatına bakılmaksızın, alacak rehinle temin edilmiş olsa bile, borç, vâdesinde ödenmediği takdirde, haciz veya iflâs hükmü ile icra takibatında bulunabilmek imkânını vermektedir. Bu imkânları sağlamak için ayrıca ilâma hacet yoktur. İkincisi, ticari senetleri ellerinde bulunduran şahıslara, bunların mahiyetlerini, şeklî şartları tetkik ederek derhal ve kolaylıkla anlamak imkânını verir. Çünkü bu çeşit senetlerde sorumluluk daha şiddetlidir.

2. *Borcun mahiyet ve miktarı*: Ticaret Kanununun 604. maddesi gereğince, emre muharrer bir senette *bilâkaydüşart bir meblâğın muayyen ifası vadi bulunmalıdır*. Poliçe ve çekte bu ifa, tevkili ihtiva eden bir havaledir. Halbuki *E. M. S. tamamen bir borç ikrarını ihtiva edebilir* ve bunun da bilâkaydüşart olması lâzımdır. Senede mukabil bir ivaz şartı konur ve senette yazılı olan hakkın ödenmesi, şartın tahakkukuna bağlı bulundurulacak olursa, senedin ticari mahiyeti ortadan kalkar. Ticari senetlerde borç vadi, sebebe bağlı «causal» mahiyette ve çok zaman «causa credendi» (inanma sebebi) ye müstenit olabilir; ancak, Ticaret Kanunu senette, borcu doğuran sebebin mutlaka zikredileceğini, şart kıldığı diğer şeklî unsurlar arasına almamıştır. Borç ikrarını sebepten ayırmış, borç ile borcu doğuran sebep arasında münasebet kurmamıştır. Bu bakımdan, borcun sebebi ne olursa olsun, borç vadi kendiliğinden lüzum ifade eder ve netice olarak da borcun sebebi ile bağlı kalmaz. Eğer borçlu, illetin varlığını inkâr ediyorsa, yaptığı vadin hükümsüzlüğünü, haksız mal iktisabı esasına dayanarak iddia edebilir. Borçlar Kanununun 17. maddesindeki, vecibenin sebebini beyan etmemiş olsa bile bir borcun tanınması muteberdir kaidesi, ticari senetler için de caridir.

Meblâğ da muayyen olacaktır. Ancak misli, bir malın ikrarı (veya havalesi) ticari senetlerin doğumu neticesini vermez. Senet metninden herkes, muayyen olan bu meblâğın miktarını açık bir şekilde anlıyabilmelidir. Bunun için metinde, senedin bedeli hem yazı ve hem de rakam ile gösterilmelidir. İki miktar arasında ayrılık olursa, yazı ile gösterilen miktara uyulur. Bununla beraber, senedin bedeli yalnız yazı veya yalnız rakam ile birçok defalar yazılmış olur da bunlar arasında miktarca uygunluk bulunmazsa en az olan miktar alınır.

Senedin, tediye edilecek memlekette rayici olmıyan bir akçe ile tediyesi şart kılınmış ise, senedin vâdesinde senette yazılı olan yabancı akçenin o memleketteki değerine göre, bedeli ödenir.

Senet içinde muayyen meblâğdan ayrı olarak faiz şartı da varsa, kaide olarak bu şart hükümsüzdür. Fakat, görüldüğünde veya görüldüğü zamandan muayyen bir müddet sonra tediyesi şart olan bir poliçeye, keşideci tarafından faiz şartı konabilir. Bu takdirde, başka tarih gösterilmemiş ise faiz, poliçenin tanzim tarihinden itibaren yürür. Aynı hüküm, E. M. S. için de caridir. fakat çok tatbik edilmez.

3. *Vâde (İfanın zamanı)*: E. M S. te (ve poliçede) ifanın zamanı dört çeşitli tarzda tâyin olunabilir: 1. *Muayyen bir gün* tesbit edilmiştir: senette vâde tâyin edilmiştir, fakat bu tarihi, meselâ Şeker veya Kurban Bayramı olarak tesbit etmek caiz değildir. 2. *Senedin tanzim tarihinden belli bir müddet sonrası için tâyin edilen bir tarih* tesbit edilmiştir: E. M. S. (veya poliçe) meselâ, 15 Şubat tarihinde tanzim edilmiş ve senette vâde, tanzim tarihinden 30 gün sonra gösterilmiş ise, vâde günü 15 Mart değil, 17 Marttır. 3. *Senedin vâdesi görüldüğünde* olabilir: E. M. S. te (veya poliçede) vâde tâyin edilmemiş ise, ibrazında tediye olunmak üzere keşide edilmiş sayılır. 4. *Vâde, görüldüğünden belli bir müddet sonra* olarak da tesbit edilebilir: Bu takdirde müddet kabul tarihinden veya ademi kabul halinde, protesto tarihinden başlar. Ticaret Kanununun 607. maddesine göre, emre muharrer bir senedi imza eden kimse, bir poliçeyi kabul eden kimse gibi sorumludur. Görüldüğünden bir müddet sonra tediyesi gereken emre muharrer senet, «vâzı-ı imza» tarafından (görülmüştür) sözü yazılmak şartiyle, tanzim tarihinden başlıyarak altı ay içinde ibraz olunmak lâzımgelir.

Yukardaki esas ve şekiller dışında bir vâdeyi veya birbirini takibeden birçok vâdelere bağlı emre muharrer senet ve poliçeler hükümsüzdür.

4. *Borcun ödeneceği yer*: E. M. S. lerde ödeme yeri gösterilmemişse senedin tanzim edildiği yer, ödeme yeri sayılır. Poliçede tediye mahalli gösterilmemiş ise senet poliçe mahiyetini kaybeder. Bir poliçeye üçüncü şahsın ikâmetgâhında tediyesi şartı konulabilir. Üçüncü şahsın ikâmetgâhı, muhatabın ikâmetgâhının bulunduğu yerde yahut başka bir yerde bulunabilir. Bu çeşit poliçelere ikâmetgâhlı poliçeler denilir. Aynı hüküm, E. M. S. te de geçer.

5. *Senedin ödeneceği kimsenin (müstefidin) ismi*: Poliçe, çek ve E. M. S. , kanunen emre muharrer senet grupuna girer. Bunlardan ilk hak sahibinin ismi muhakkak yazılmış olmalıdır. «Emir ve havalesine» kaydının senetlere yazılması, âdet olmuştur. Fakat senedin muhteviyatı için bu kaydın bulunmasına ihtiyaç yoktur. Senet üzerine yazılan şerh ile bunlar, başkasına temlik olunabilir. Bu bakımdan, yalnız hak sahibinin isminin yazılmış olması, bu senetlerin iptalini gerektirmez.

6 *Senetin tanzim yeri ve tarihi*: Tanzim yeri ve tarihi bulunmayan senet hükümsüzdür.

7. *Borcu üstüne alan kimsenin ismi, imzası ve pul*: Her kıymetli evrakta olduğu gibi ticari senetlerde de mükellefiyet altına giren şahısların imzaları bulunmak lâzımdır. Borçlar Kanununun 14 maddesinin, I. fıkrası gereğince imza, üzerine borç alan kimsenin el yazısı ile olmalıdır. Ancak, imzanın mekanik vasıtalarla meselâ mühürle veya litografi ile basılmasına ve âdetçe kabul olunan hallerde ve bilhassa çok miktarda tedavüle çıkarılacak kıymetli evrakın imzası lâzım geldiği zamanlarda cevaz vardır. E. M. S. lerde, senedi imza eden şahıs borcu kendisi ödiyecektir. Poliçe ve çeklerde ise bunları keşide eden şahıslar, üçüncü bir şahsın borcu ödiyeceğini vadetmişler demektir. Bu itibarla bu son iki senette muhatabın ismi açıkça belli değildir. Keşidecinin kendi üzerine keşide ettiği poliçeler, iktisadi bakımdan emre muharrer senetten farksızdır.

Ticari senetler damga resmine tâbidir. Bu resim, poliçe ve E. M. S. ler için binde ikidir; çeklerde ise beher çek için beş kuruştur.

Başka hükümler: 1. *Temlik ve ciro*: E. M. S. ler ciro ile temlik olunurlar. Temlik eden kimsenin, ciro ettiği senet üzerinde bir hakkı olmasa dahi, iyi niyet sahibi olan hâmiller himaye görürler. Ciro, kayıtsız ve şartsız olmalıdır. Cironun talik olunduğu her şart yazılmamış gibidir. Poliçelerin kısmen ve hâmile yapılan ciroları batıldır. Çizilmiş cirolar kabul olunmaz. Temlikin sebebi temlik olunan kimsenin borçluya karşı olan haklarını değil, temlik edenin haiz olduğu hakları tâyine yarar. Ticari senetlerin cirosunda sebep aranmaz. Bundan dolayı hâmilin cirantaya karşı olan rücu hakkı yalnız ciroya istinat eder. Bu bakımdan temlik, alacak üzerinde sebep düşünülmiyen bir tasarruf muamelesidir.

E. M. S. (çek ve poliçe) emre yazılı ise, temlikleri için cirodan başka senedin teslimine de ihtiyaç vardır; çek hâmile muharrer ise teslimi temlik için kâfidir.

Ciro, senette yazılı olan alacağı kendi adına almaya yetki verdiğinden, ciro edilen şahıs, senetteki alacağı, cirantanın mümessili olmıyarak kendi adına istemiş olur.

«Tahsil içindir», «kabz içindir» yahut «vekâleten» ibareleri bulunan cirolarda hâmil, o poliçeden gelen bütün hakları kullanırsa da poliçeyi ancak (tevkil) suretiyle ciro edebilir. Ticari senetleri ciranta sıfatiyle imza eden bir şahıs, hilâfına bir kayıt bulunmazsa, o senedin tediyesini üzerine almış demektir.

2. *Tecil* (*Fr. Sursis*): Tecil, borçlunun, vâdesi gelen bir borcuna karşılık alacaklısına teminat göstermesi veya borcu için daha uzun vâdeli bir senedi alacaklısına ciro etmesiyle mümkündür.

3. *Rehin*: Kıymetli evrakta, senedin intifa hakkının sahibine teslimi gerekir. E. M. S. ler, ciro ile terhin edilir; nama muharrer senetlerin terhininde senedin mürtehine teslimi lâzım gelir. Ciro suretiyle yapılan terhinde, mürtehinin senedin bütün haklarını kullanması mümkündür.

4. *Tecdid*: Borçlu, kendisinin ibra edilmesi karşılığı, alacaklısına, kendi borcu kadar bir meblâğı havi ve üçüncü bir şahıs tarafından imza edilmiş bir senet verirse, borçlunun değişmesiyle akit tecdid edilmiş olur. Bu takdirde yeni borçlu eski borçlunun eda mükellefiyetini (expromissio) üzerine almış demektir.

5. *Defi*: Ticari senetlerde mutlak defiler, senetten ileri gelen ve imzanın muteberliği ile ilgili olan defilerdir. Meselâ, şekil noksanlığı veya senet muhtevasının tahrifi, imzaların sahte olması veya bir mahcurun, senedi, mümessilinin rızası olmadan imza etmiş olması, mutlak defi olarak herkese söylenebilir.

6. *Ödeme ve ödeme yeri*: Borçlar Kanununun 73. maddesi I. fıkrasındaki, borcun ödeme zamanında alacaklının oturduğu yerde eda olunacağı şeklindeki kaide, Ticaret Kanununun 656. maddesi gereğince ticari borçlara da uygulanır. Fakat ticari senetlerde bu kaide aksinedir. Ticari senetlerde hak talebinde bulunan alacaklının senedi ibraz etmesi lâzımdır. Yani, âdi para borçlarında borçlu, borcunu, alacaklının oturduğu yerde ödemekle mükellef olduğu halde, ticari senetlerde alacaklı, alacağını borçlunun oturduğu yerden tahsil etmek zorundadır.

E. M. S. in son hâmili tediye maksadiyle, senedi asıl borçluya ibraz etmiyecek olursa, keşidecinin başta diğer şahıslara karşı haiz olduğu rücu haklarını kaybeder. Bunun için hâmil, senedi, tediye gününde senedi ödiyecek şahsa ibraza mecburdur. Poliçe ve çekte muhatap bir şahıstır. Emre muharrer senette keşidecidir. Senedin bir takas odasına ibrazı, tediyeye arz yerine geçer.

Senedin vâdesi kanuni tatil günlerine raslarsa, tediyesi ancak tatilden sonraki ilk iş günü istenebilir. Tediye eden kimse, hâmil tarafından bir ibra şerhi yazılarak senedin teslimini istiyebilir. Poliçe ve emre muharrer senetlerde hâmil, kısmen tediyeyi reddedemez. Kaide olarak senedin bedeli nakten tediye edilmek lâzımdır. Ancak, hesaben tesviye, nakten tesviye yerine geçer.

E. M. S. ve poliçelerde, ademi tediye protestosu, senedin tediyesi gereken günde veya onu takibeden iki iş gününde olabilir. Muayyen olan müddet zarfında icra edilmemiş veya kanuni müddetten sonra icra kılınmış ise, emre muharrer senet hâmilinin, keşideci müstesna, gerek cirantalara ve gerekse sair mes'ullere karşı müracaat hakkı sukut eder.

Poliçe ister kabul edilmiş olsun ister olmasın, muhatap ödemesini kesmiş, yahut iflâs etmiş veya emvaline konulan haciz semeresiz kalmış ise, poliçenin son hâmili protesto keşide etmiş olmasa da rücu hakkını kaybetmez. E. M. S. ile çekte de aynı kaide yürür. Şu farkla ki, bu senetlerde protesto mükellefiyetinin ortadan kalkabilmesi için keşidecinin iflâs etmesi lâzımdır.

7. *Tavassut*: Senette mükellef olarak gözüken şahıs yerine üçüncü bir şahsın, senetteki borcu taahhüt veya tediye etmesi demektir ki, bu maksatla, poliçeyi kabul eden kimse ve emre muharrer senetlerde keşideciden başka her şahıs mutavassıt olarak görülebilir.

8. *Zaman aşımı*: Poliçeyi kabul eden kimse aleyhine açılacak bütün dâvalar, vâdenin gelmesi tarihinden itibaren üç sene sonra sakıt olur. Aynı hüküm keşideciler aleyhine E. M. S. lerden dolayı açılacak dâvalarda da yürür. Emre muharrer senet ve poliçe hâmilinin cirantalar aleyhine açacağı dâvalar, belirli vaktinde tanzim olunmuş protesto tarihinden itibaren bir sene sonra sakıt olur. Cirantaların birbiri aleyhine veya bunların keşidecisi aleyhine açacağı dâvalar, cirantanın emre muharrer senedi veya poliçeyi ödediği yahut kendi aleyhine dâva açıldığı tarihten itibaren altı ay sonra sakıt olur. Ticaret Kanununun 598. maddesi gereğince zaman aşımı kat'ını gerektiren muamele, her kim hakkında vaki olmuş ise ancak onun hakkında hüküm ifade eder. Bu hususi hükme rağmen, zaman aşımı hakkında Borçlar Kanununun umumi hükümleri, ticari senete uygulanır (şekil 2).

Hazine bonosu (Fr. Bon du trésor; Alm. Schatzanweisung, Schatzchein; İng. Treasury bill): Devletin normal gelir kaynağı vergilerdir. İkinci derecede olan hususi emlâk gelirleri vardır. Üçüncü bir grup gelir kaynağı da bazı olağanüstü ihtiyaçları karşılamak için çıkarılan faizli istikrazlardır. Ancak, istikrazlar pek istisnai bir gelir kaynağıdır. Devletin, giderlerini gelir kaynakları ile tam ve muvazi surette karşılayamıyacağı anlar olabilir. Bu giderlerin ödenmesinde gecikme de doğru olmayabilir. İşte bu gibi hazine ihtiyaçları için, senesi içinde ödemek üzere, üç veya altı ay gibi (en çok bir sene) kısa vâdeli hazine bonoları çıkarmak gerekir; bunlar, kısa vâdeli istikrazlar mahiyetinde olup devletin dalgalı borçlarını teşkil eder.

Doğumu: Üç şekilde olabilir.: 1. Bütçe tamamen denk olduğu halde bile, senenin bazı aylarında hazinede bir «kasa açığı», bazı aylarında da bir «kasa fazlası» husule gelebilir. Bu açık ve fazlalardan doğan güçlükleri ortadan kaldırmak için, devlet dalgalı borçlara baş vurur; yani giderler, geliri aştığı vakit hazine bonoları çıkarır ve bu bonoları ilerideki ayların gelir fazlalariyle ödemek ister. 2. Devlet bazı işleri (yol inşası gibi) tehir veya pahalı bir istikrazla derhal finanse edecek yerde, geçici bir zaman için, yani kapital piyasasının durumu iyileşinceye kadar, faiz haddi daima daha düşük olan kısa vâdeli borçlara başvurur; bu borçlarını hazine bonoları çıkarmak suretiyle sağlamaya çalışır. 3. Devlet, âdi giderlerini, âdi gelirleriyle tam karşılayamaz ve bu suretle husule gelen bütçe açığını dalgalı borçlar yolu ile kapatmak ister.

Devletin yaptığı bu mânevi borçlanmalara, Muvazenei Umumiye Kanunu ile, belli sınırlar içinde, Maliye Vekâleti tarafından çıkarılan ve hazine bonoları adı verilen borç senetleriyle, prensip olarak, sene içinde geliri türlü sebeplerle kısır olan ayların giderlerini karşılamak amacıyle başvurulur. Giderler, bu türlü borçlanmalarla karşılandıktan sonra gelirin bol olduğu aylarda bu hazine bonoları, piyasadan çekilmek suretiyle dalgalı borçlar (bk. DALGALI BORÇLAR) da senesi içinde ödenmiş olur.

Dalgalı borçlar, devletin borç defteri kebirine geçirilmez. Hukuki bakımdan, hazine bonolariyle sağlanan borçlanmalar, akdî bir mahiyet göstermekte ve ödünç verme mukavelesi karakterini taşımaktadır. Bunlar, daha ziyade hukuken, idare borçlarına benzer.

Tarihçe: Kıymetli evraktan sayılan emre muharrer senetler, iktisadi bakımdan kabiliyet taşıyan mübadele vasıtalarındandır. Kanun vazıı, ticari ihtiyaçları göz önünde tutarak, kıymetli evrakta bulunan hakkı, menkul bir mal olan senede sıkı sıkıya bağlamıştır. Böylece hak, senedi takibetmiştir. İşte hakkın senede sıkı şekilde bağlı kılınması, senetlerin tedavül kabiliyetini arttırmış, onu eline geçirene güven verici bir değer kazandırmıştır. Kapitalizmin hüküm sürdüğü XIX. yüzyılda, servetler menkul ve gayri menkul mallardan kıymetli evrak dediğimiz senetler haline geçmiştir. Ancak, XIX. ve XX. yüzyıllarda servetlerdeki tedavül kabiliyetinin ve mübadele kudretinin senetlere geçmiş olması, iktisadi ve malî yönlerden yeni bir takım meselelerin doğmasına sebebolmuştur. Senetler çok eski zamanlardan beri bilinmekteydi. Ancak ticarette bugünkü şekline az çok benziyeni XIII. yüzyıldan itibaren kullanılmağa başlamıştır. Ortaçağlarda yabancı bir memlekette, o memleketin parasiyle borcunu ödemek istiyen bir tüccar, kendi bankasına veya bankerine yazdığı bir *mektupla* borcunu ödemekte idi. Bu suretle paranın yabancı akçeye tahviline ve nakline lüzum kalmadan tediyede bulunmak imkânı hasıl oluyordu. Bu bakımdan senetlerin, paranin doğumu ve fonksiyonlariyle çok yakın bir ilgisi vardır.

Araplar ve İranlılar arasında da aynı iktisadi rolün «süftece» denilen hususi bir belge ile yapıldığı nakledilir. Ortaçağlarda ticari senetlerden poliçenin bir yerden başka bir yere keşide edilebilir olmasiyledir ki, «mugayeret-i mekân» dediğimiz, ödeme yeri ile tediye mahallinin ayrı olması esası son zamanlara kadar birçok kanunlarda yer almış bir konudur. Bu usul Fransada 1894 kanunu ile kaldırılmıştır. Teamül hukuku ile uzun zaman tanzim edilmiş olan E. M. S. lerden poliçe, 1673 tarihli Fransız Ordonnance'ı ile hukuki bir nizama bağlanmış ve sonradan bu nizam Napoléon Kodu(Code Napoléon)na ve başka Avrupa hukuk mevzuatına geçmiştir.

Ticari senetlerin başka başka memleketlerde tedavül kabiliyeti taşıması, tedavülde bulunan memleketlerin hukukunu da ilgilendirdiği için, doğacak anlaşmazlıkların Devlet Hususi Hukuku Prensiplerine göre halli ve bu belgelerin birbirine benzer bir şekilde tanzim ve tedavülünün nizam altına alınması lüzumu belirmiş, bu maksatla ilk anlaşma 1910-1912 yılında Lahey'de bir mukaveleye bağlanmıştır. İkincisi 1930 tarihli Cenevre mukavelesidir. Birçok memleketler bu mukavelelere katılmışlardır. Memleketimizin ticaret kanunu da Lahey mukavelesine uymuştur. Bk. ÇEK, POLİÇE, farklar için de TİCARİ SENETLER.

BONO, Emilio De: bk. DE BONO, Emilio.

BONOMELLI, Geremia (1831-1914), İtalyan Katolik din adamı ve kilise politikacısı. Nigolino (Brescia) da doğmuş ve orada ölmüştür. 1871 de Cremona piskoposu olmuştur. B., bilhassa hicret eden İtalyan amelelerinin mânevi durumları ile ilgilenen, Katolik reformasyonunun ehemmiyetli bir mümessili ve politikacısı idi. İtalya kırallığının Vatikan tarafından tanınmasına müdahalesi, kilisece hakkında sık sık tedbirler alınmasına sebeboldu. *Roma e l'Italia e la realtà delle cose* (Roma ile İtalya ve işlerin realitesi) [1889] adlı yazısı Katolik kilisesinin yasak kitaplar listesine girmiştir.

BONOMI [*bonǫmi*], **Giuseppe** (1739-1808). İtalyan asıllı İngiliz mimarı. Romada doğmuş, Londıada ölmüştür. 1767 de İngilterede yerleşmiş ve Kırallık Akademisi üyesi olmuştur. 1804 te Romadaki San Pietro kilisesinin fahri mimarı olmuştur. İngilterede klâsik mimari üslûbunun tekrar canlanmasında büyük bir rol oynamıştır. Shropshire'daki Langford Hall ve Sussex'teki Dale Park, onun eseridir.

BONOMI [*bonǫmi*], **Ivanoe**(1873-1951), İtalyan siyasetçi ve devlet adamı. Mantova'da doğmuş, Romada ölmüştür. Tabiat ilimleri ve hukuk üzerinde doktoralar yaparak öğretim mesleğine girmiş, fakat 1898 de sosyalist kanaatlerle gazeteciliğe atılmıştır. Taraftar olduğu sosyalizm, demokratik ve tedrici (grandualista)dir. Bissolati ile birlikte partiden kovularak müstakil bir sosyalist grup kurmuştur. Birinci Dünya Harbine gönüllü olarak katılmıştır. 1916-1922 yıllarında kabinede bulunmuştur (2 defa dahiliye vekili, bir defa millî müdafaa vekili, hazine vekili ve başvekil olarak). Faşistlerle sosyalistlere aracılık etmiş, fakat 1924 te faşizme karşı muhalif milletvekili adayı olmuş, fakat kazanamamıştır.

Ivanoe BONOMI

1924 - 1942 yıllarında hususi hayata çekilerek kendini ilmî çalışmalara vermiştir. 1942 de Faşizme karşı mücadele hareketlerinin başına geçmiş, 1943 te kıral nezdinde Mussolini'yi kovmak ve Almanyadan ayrılmak için, büyük neticeler doğuran bir teşebbüste bulunmuştur. 1944 te iki defa başvekil, 1948 de âyan üyesi ve Millet Meclisi Reisi olmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır: *La finanza comunale e i suoi problemi* (Nahiye maliyesi ve problemleri) [1903], *Questioni urgenti* (Müstacel meseleler) [1903], *Dieci anni di politica italiana* (On yıllık İtalyan politikası) [1924], *Dal socialismo al fascismo* (Sosyalizmden Faşizme) [1924], *Leonida Bissolati e il movimento socialista in Italia* (L. B. ve İtalyadaki sosyalist hareketi) [1929].

BONONCINI, BUONONCINI [*bononçini, buononçini*], bir İtalyan musikişinas ailesi:

1. **Giovanni Battista B.** (1670-1750?), Giovanni Maria'nın oğlu. Modena'da doğmuştur. Babasının ve G. P. Colonna'nın talebesidir. 1691 de kardeşi Marcantonio ile birlikte Viyanaya giderek orada saray orkestrasında gambist'lik etmiştir. 1703-1705 arası Berlinde saray bestekârlığı yapmış, 1716 da da Londraya gitmiştir. Burada Händel'in rakîbi olarak büyük bir bir rol oynamıştır. Çirkin bir sanat hırsızlığı meselesi yüzünden Londrayı terk etmek zorunda kalmıştır. Kilise için eserler ve ayrıca *Serese La Fede publica Polifemo* (Berlin 1703), *Astarto, Griselda, Farnaca, Astianatte* operalarını yazmıştır. İki keman ve basso continuo için yazdığı oda musikisi eserleri kıymetlidir.

2. **Giovanni Maria** (1640-1678), Giovanni Battista ve Marcantonio'nun babası, Modena'da doğmuş ve ölmüştür.

Colonna'nın talebesi. Oda sonatları, solo kantatları, 5 sesli madrigaller ve kilise için musiki eserleri yazmıştır. *Il pratico musico* (İcra eden müzikçi) [1673] adlı bir teorik eseri de vardır.

3. **Marcantonio B.** (1670?-1726), Giovanni Maria'nın oğlu. Modena'da doğmuş ve orada ölmüştür. Babasının ve Colonna'nın talebesi, Modena'da saray orkestra şefi olmuş ve oratorio, kantat ve bilhassa operalar yazmıştır. *Camilla* (1696) bunların en tanınmışıdı.

BONPLAND [*bõplą̃*], asıl adı **Aimé Goujaud** (1773-1858), Fransız tabiat bilgini. La Rochelle'de doğmuş, Arjantin'de Santa Ana'da ölmüştür. Önce donanma cerrahı olarak, Alexander von Humboldt ile birlikte Amerikaya uzun bir ilmî seyahata çıkmıştır. Bu seyahatte, çoğu bilinmiyen 6 binden fazla bitki toplamıştır. 1816 da yeniden Buenos-Aires'e gitmiş ve orada bir müddet kalmıştır. Paraguay ile Arjantin konfederasyonu arasında bir anlaşmazlık konusu olan Pampas'larda yaptığı bir seyahat sırasında tutularak (1821), birçok Avrupa hükümdarlarının isteklerine rağmen, 1830 a kadar serbest bırakılmamıştır. Serbest bırakılınca Arjantin Cumhuriyetinde Santa Ana şehrine çekilmiş ve burada ölmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Les plantes équinoxiales recueillies au Mexique, à Cuba, dans les provinces de Caracas, de Cumana, aux Andes de Quito, sur les bords de l'Orénoque et des Amazones* (Meksikada, Kuba'da, Caracas ve Cumana eyaletlerinde, Quito And'larında, Orinoko ve Amazon kıyılarında toplanmış ekvator bölgesi bitkileri) [1805], *Monographie des mélastomées* (Melastomase'ler hakkında monografi) [1806], A. de Humboldt ile birlikte şu eserleri yazmıştır: *Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent* (Yeni kıtanın ekvator bölgelerine yolculuk) [1815 ve müteakıp yıllarda], *Nova genera et species plantarum* (Bitkilerin yeni türleri, takımları) [1815], *Mimoses et autres plantes légumineuses du nouveau continent* (Yeni kıtanın mimozaları ile başka baklagilleri) [1819]. B. 1817 de İlimler Akademisi muhabir üyesi olmuştur.

BONPLANDİYA (Bonplandia), polemoniyase (Polemoniaceae) familyasından bir bitki cinsi. Vatanı tropik Meksika ve Guatemala olan *Bonplandia geminiflora*, küçük çalı gibi bir bitkidir. Süs bitkisi olarak oda içlerinde, saksılarda yetiştirilir.

BONSANTI, Alessandro (doğ. 1904), İtalyan küçük hikâyecisi. Floransa'da doğmuştur. Bir zaman «Solaria» (Güneşli şeyler) dergisinin müdürü olmuştur. Bu dergi her ne kadar 1934 te yayımını durdurmuşsa da, yeni edebiyat nesli üzerinde büyük etkisi olmuştur. 1937 den itibaren «Letteratura» (Edebiyat) dergisini idare etmiştir. Çalışmalarını şuuraltı hayatını mantıki bir şekilde tahlile ve aydınlatmağa hasretmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *La serva amorosa* (Maşuk hizmetçi kız) [1929], *Racconto militare* (Askerliğe ait bir hikâye) [1937], *Introduzione al gran viaggio* (Büyük seyahata giriş) [1944].

BONSDORFF [*bonsdorf*], **Carl Gabriel von** (doğ. 1867), Fin tarihçisi. Kangasala'da doğmuştur. Helsinki üniversitesinde 1887 de doçent, 1898 de profesör olmuş, 1915 te de Kuzey memleketleri tarihi kürsüsü ordinaryusluğuna getirilmiştir. Başlıca, 1600-1800 yılları arasındaki Finlandiya tarihi hakkında İsveççe olarak yazdığı eserleriyle tanınmıştır: *Åbo stads historia under XVII de seklet* (XVII. yüzyılda Abo [Turku] şehrinin tarihi) [2 cilt, 1889-1904], *Strödda uppsatser* (Türlü makaleler) [2 cilt, 1898-1901], *Opinioner och stämningar i Finland 1808-1814* (1808-1814 yıllarında Finlandiyada fikirler ve hisler) [1918]. *Statsmän och dignitärer, interiörer ur ämbetsmannavärlden i Finland vid ryska tidens början* (Rus devrinin başlangıcından beri Finlandiyada devlet adamları ve rical, memur âleminin iç yüzü) [1921]. Åland (Fin. Ahvenanmaa) adaları hakkında İsveçle Finlandiya arasında çıkan münakaşa üzerine, şu aydınlatıcı eseri yazmıştır: *La situation de l'Aland pendant l'union de la Finlande avec la Suède* (Finlandiya ile İsveçin birleşmiş olduğu devirde Åland'ın durumu) [1920].

BONSDORFF [*bonsdorf*], **Per Adolf von** (1791-1839). Fin kimyacısı. Turku (İsveç. Åbo) da doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. Helsinki üniversitesinde profesörlük etmiş, kimya ve mineraloji hakkında çok ilgi çekici incelemelerde bulunmuştur. Stockholm ve Petersburg akademilerine üye olmuştur.

Bonsdorfit (Bonsdorffitte), değişmiş bir kordierit cinsi. Rengi zeytuni veya kahve rengimsi yeşil. Turku (Åbo) granitinde kordierit ile karışmış olarak bulunur. Adını Finlandiyalı kimyacı P. A, Bonsdorff (b. bk.) tan almıştır.

BONSELS [*bonzils*], **Waldemar** (1881-1952), Alman yazarı. Ahrensburg (Holstein) ta doğmuş, Ambach'ta ölmüştür. Bütün Avrupa, Asya ve Afrikayı gezdikten sonra 1919 dan itibaren Starnberg gölü (Bavyera) kenarında yaşamıştır. Romantik bir yazar olan B., duygulara geniş yer veren hikâyeler yazmıştır. Eserleri arasında en çok sevileni. 1912 de çıkan *Die Biene Maja und ihre Abenteuer* (Arı M. ve başından geçenler; Türk terc. 1927, 1932 [2. bas. 1950] 1949) adlı antropomorfik bir hayvan masalıdır. Başka eserleri şunlardır: *Ave vita* (Ey hayat seni selâmlarım) [1905], *Blut* (Kan) [1909], *Wartalun* (ad) [1911], *Himmelsvolk* (Gök halkı) [1915], *Indienfahrt* (Hindistan seyahati) [1916], *Menschenwege* (İnsan yolları) [1918], *Eros und die Evangelien* (Sevgi tanrısı ve İnciller) [1920], *Narren und Helden* (Deliler ile kahramanlar) [1923], *Mario und die Tiere* (M. ile hayvanlar) [1927], *Mario, ein Leben im Walde* (M., ormanda bir hayat) [1939], *Der Aufbruch* (Yola çıkış) [1947], *Tage der Kindheit* (Çocukluk günleri) [1947], *Das vergessene Licht* (Unutulmuş âşık) [1948], *Gott und Natur im Menschenherzen* (İnsan kalbinde Allah ve tabiat) [1948], *Freundschaften, Kämpfe und Jagden* (Arkadaşlıklar, mücadeleler ve avcılıklar) [1951].

W. BONSELS

BONSTEDİYA (Bonstédia), berberidase (Berberidaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu cinsteki türler, Epimedium ile Aceranthus cinslerinin bazı türleri arasındaki melezleme sonuçlarında meydana gelmişlerdir. Bunlardan *B. lilacina* ve *B. Youngiana* türleri güzel çiçekleriyle yapraklarından dolayı gölgeli yerlere dikilen süs bitkileridir.

BONSTETTEN [Alm. *bonştetîn*; *Fr. bõnstẽtẹn*], **Karl Viktor von** [Fr. Charles Victor de] (1745 - 1832), İsviçreli yazar (Almanca ve Fransızca yazmıştır). Bern'de doğmuş, Cenevrede ölmüştür. Latin ve Germen ruhunun zeki ve hassas yorumcusu olan B., İsviçre kültürü ve tarihi ile meşgul olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Uber Nationalbildung* (Millî terbiye hakkında) [2 cilt, 1802], *Recherches sur la nature et les lois de l'imagination* (Hayalgücünün mahiyeti ve konuları hakkında araştırmalar) [1807], *Études de l'homme* (İnsan üzerinde incelemeler) [1821], *L'homme du Midi et l'homme du Nord* (Güney adamı ile Kuzey adamı) [1824], *La Scandinavie et les Alpes* (Skandinavya ve Alpler) [1826], *Briefe und Jugenderinnerungen* (Mektupları ve gençlik hâtıraları) [W. Klinke tarafından neşredilmiştir, 1945].

BONTEMPẸLLI, Massimo (doğ. 1884), İtalyan gazetecisi, yazarı ve müzisyeni. Como'da doğmuştur. Torino üniversitesinde edebiyat doktorası yapmış; bir zaman öğretmenlik ettikten sonra gazeteciliğe atılarak sadece yazar olarak yaşamıştır. Yazarlık hayatı iki devreye ayrılır: İlkinde B. Carducci'nin etkisi altında klâsik üslûpta şiir, kısa hikâye, piyes yazmış, tenkid ve tercüme yapmıştır. İkincisinde ise, futurizmin tepkisiyle, fakat ona kapılmaksızın, hayale ve mantığa yeni bir hümorizm katarak garip bir fikir dünyası yaratmış ve modern İtalyan edebiyatının en parlak temsilcilerinden biri haline gelmiştir. «Il Novecento» (XX. yüzyıl) adlı edebiyat dergisini kurmuş ve bir zaman idare etmiştir. İtalyan Akademisi üyelerindendir. Başlıca eserleri şunlardır: 1. devre: *Eglogbe* (Çoban şiirleri) [1904], *Costanza, tragedia* (C., bir trajedi) [1905], *Socrate moderno* (Modern bir Sokrates) [1908], *Settenari e sonetti* (Septenarius ve sonetler) [1910], *Odi* (Odlar) [1910]. 2. devre: *La vita intensa* (Sert hayat) [1920], *La vita operosa* (Çalışma hayatı) [1921], *Eva ultima* (Son Havva) [1923], *Il figlio di due madri* (İki ananın çocuğu) [1929], *Gente nel tempo* (Zaman içinde insanlar) [1937], *Giro del sole* (Güneşin dönmesi) [1941]. Piyesleri: *Teatro* (Tiyatro) [1936] başlığı altında toplanmıştır. Müzik eserleri de şunlardır: *Preludi e finale per quartetto d'archi* (Yaylı sazlar kuvarteti için prelütler ve final) [1935], *Partito per piccola orchestra* (Küçük orkestra için partisyon) [1936], *Suite popolare* (Halk süiti) [1937].

BONTEMPS [*bõtą̃*], **Pierre** (XVI. yüzyıl), Fransız heykelcisi. B., Germain Pilon ve Philibert Delorme ile birlikte I. François'nın muhteşem mezarını yapmıştır (1552, Saint - Denis). Versailles'da, Claude de France, François de Bretagne, Georges d'Amboise gibi şahısların diz çökmüş vaziyetteki heykelleri de B. a aittir.

BONTEMPS, ROGER: bk. ROGER - BONTEMPS (Roger de Collerye).

BONTO (Inia geoffroyensis), memeli hayvanların balinalar (Cetacea) takımından, dişli balinalar (Odontoceti) alt takımının nehir balinaları (Platanistidae) familyasına mensup bir tür. Vücut uzunluğu 2-3 m arasındadır. Dişileri daha küçüktür. Sırtı soluk mavi, karın tarafı pembe renktedir. Ağzı ince ve yuvarlak bir gaga şeklindedir. Çenelerinde ucu sivri dişler vardır. Güney Amerika nehirlerinde yaşar.

BONTOK, Malezya - Polinezya dillerinin İndonezya kolunun Filipinler bölümünden bir dil. Bontok-İgorrot veya Bondoç da denir. Luzon adasının orta kısmında, Bontoc idare bölümündeki ilkel halk tarafından konuşulur. Bk. FİLİPİN DİLLERİ.

BỌNUS, Arthur (1864 - 1941), Alman Lutherci teologu. Neu-Prussy (Batı Prusya) de doğmuş, Bischofstein'-da ölmüştür. B., dogmatik olmıyan, Almanlaşmış bir Hıristiyanlığı temsil ediyordu. Eski Kuzey edebiyatının yükselmesi için uğraşmıştır. 1865 te Konstanz'ta doğan ve Lengenfeld'de muharrirlik yapan karısı onun yardımcısı idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Von Stöcker zu Naumann* (S. den N. a kadar) [1896], *Der Gottsucher* (Tanrıyı arıyan) [1898]. *Religion als Schöpfung* (Yaratma olarak din) [1909], *Die Kirche* (Kilise) [1909], *Zur religiösen Krisis* (Dindarlık buhranına dair) [3 cilt, 1911 v. d. yıllar], *Religion als Wille* (İrade olarak din) [1915], *Isländerbuch* (İslanda kitabı) [2 cilt, 1907, 4. bas. 1921, tek cilt halinde bas. 1934].

BỌNUS EVẸNTUS (Lat. = iyi netice), aslında Romalıların hasat ilâhı. Mahsulün iyi yetişmesi (Lat. *evenire*) onun eseri sanılırdı. Sonraları ona iyi netice, başarı ilâhı olarak bütün eyaletler çok fazla tapmaya başladı. Bir elinde kurban çanağı ve bir elinde buğday başağı olarak tasvir edilirdi.

BONUS PASTOR (Lat. = iyi çoban), İsanın kendi kendisine verdiği vasıflardan biri («Ben iyi çobanım», İoannes *İncili*, X 11, 14).

B. P. rahibeleri (Fr. Filles du Bon Pasteur), Fransada XIV. Louis zamanında kurulmuş bir rahibe tarikatı. Kurucusu, Protestanlığı bırakıp Katolikliği kabul eden Marie Madeleine de Ciz adlı bir rahibedir. Daha ziyade kötü yola sapmış olan genç kızların terbiyesi ile meşgul olan bu tarikatın, Katolik memleketlerinde birçok manastırları vardır.

BONVALOT [*bõvalọ*], **Pierre Gabriel** (1853-1933), Fransız İç Asya araştırıcısı. Epagne (Aube dep.) da doğmuş, Pariste ölmüştür. İlk Avrupalı olarak Türkistan yolu ile Alay ve Transalay dağları ve Pamirden Hindistana (Chitral) gelmiştir. 1880-1890 yıllarında Prens Heinrich von Orléans'ın, Tien Şan'dan geçerek Kurla'ya, Lob-nor'-dan Altındağ'a, Tibetten Tengri-nor'a yaptığı ilk İç Asya seyahatinde ilmî yardımcısı bulunuyordu. Şu eserleri yazmıştır: *En Asie centrale, de Moscou en Bactriane* (İç Asyada; Moskovadan Baktria'ya) [1884], *En Asie centrale; du Kohistan à la Caspienne* (İç Asyada; Kuhistandan Hazar denizine kadar) [1885]. *Du Caucase aux Indes à travers le Pamir* (Hazar denizinden Pamir yoliyle Hindistana) [1888], *De Paris au Tonkin à travers le Tibet inconnu* (Paristen bilinmiyen Tibet yoliyle Tonkin'e) [1892], *L'Asie inconnue; à travers le Tibet* (Bilinmiyen Asya; Tibet'ten geçerek) [1896].

BONVIN [*bõvẽ*], **François** (1817-1887), Fransız ressamı. Vaugirard'da doğmuş, Saint-Germain-en-Haye'de ölmüştür. Ressam Pieter de Hoach ve Chardin gibi, enteriyör sahnelerini, mütevazı insanların hayatını küçük tablolar halinde tasvir etmiştir. «Yetimler Okulu» ve «Örücü kadın» (1851) adlı eserlerinden başka şu eserleri anılmaya değer: «Küçükler sınıfı», «Çeşme», «Yamalıyan kadın», «Umumi yemekhane» (son iki eser Luxembourg müzesindedir).

BONVINCINO, Alessandro: bk. MORETTO DA BRESCIA

BONYHAD (Mac. Bonyhâdi [*boñhādi*]), Macaristanda yetiştirilen kırmızı alaca renkli bir sığır ırkı. 500-550 kilo ağırlığında olup yılda ortalama % 3.8 yağlı 2400 kilo süt verir. 1925 te memleketimize getirtilen B. lardan iyi netice alınamamıştır.

BONZO (Japon. *bonzō*, menşei Çincedir), Buddhist rahiplerine verilen bir ad. Bu kelimeyi Francisco J a v i e r (Franciscus Xaverius), Kogoşima'dan yazdığı 5 K a s ı m 1549 tarihli bir mektupta *bonzo* veya *banjo* şeklinde kullanmıştır. İspanyolca, İtalyanca ve Portekizce olan bu şekil, veya Francisco Javier'in mektuplarının Latince tercümesinden gelen *bonzius* şekli bütün Avrupa dillerine geçmiştir (Fr., İng., Alm. Bonze).

B O N Z O

BOO [*bū*], **Sigrid** (genç kız ismi: Holmesland; doğ. 1898), Norveçli kadın yazar. Oslo'da doğmuştur. Günlük hayattan ilham alan, şen ve hicivli romanlariyle büyük şöhret kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vi som går kjokkenveien* (Biz ki, mutfak yolundan gideriz) [1930] *Selv i tider som disse* (Şu bizim zamanımızda bile) [1932], *Du deilige livsen* (Nefis hayat) [1933], *Alle tenker påseg* (Herkes kendi kendine düşünür) [1934], *En dag kom hun tilbake* (Günün birinde geri geldi) [1937] *Ellers hadde vi det festlig* (Yoksa her şey mükemmel idi), *Daglig strev i Norden* (Kuzeyde sarf edilen günlük gayretler) [1942].

BOODON, yılanlar (Ophidia) ın kolubride (Colubridae) familyasından bir cins. Orta ve Güney Afrikada yaşar. Dişleri çok kuvvetlidir. Başı yassı, gözü küçük, göz bebeği ufki, vücudu yuvarlaktır ve 21-31 sıra düz pullarla kaplıdır. Zehirsizdir. Kertenkele ve farelerle geçinir. 10 türü bilinmektedir. *B. lineatus* bunlardan çok fazla yayılmış olan türüdür. Uzunluğu bir metreyi geçmez. Sırtı ya düz kahverengi, ya sarı lekelidir veyahut da sırtın iki tarafında sarı renkli iki şerit uzanır. Başın kenarlarında da yine iki sarı çizgi, üstünde ise üç köşeli siyah bir leke vardır. Vücudundaki pul sıraları çok fazladır (25-31). Bu yüzden diğer türlerden kolayca ayırdedilir.

B O O D O N

BOODT [*bōt*], **Anselmus Boethius de** (1550-1632), Flaman hekimi ve naturalisti. Bruges'de doğmuştur. Öğrenimini Heidelberg'de, Th. Éraste zamanında yapmış ve İmparator II. Rudolph'un hekimi olmuştur. B. un şu eserleri anılmaya değer: Tippotius'un *Symbola divina et humana pontificum, imperatorum, regum* (Papaların, imparatorların, kıralların v. b. ilâhî ve insani alâmetleri) adlı eserinin üçüncü kısmı (Prag, 1603; kısaltılmış baskısı Amsterdam 1686), *Gemmarum et lapidum historia* (Mücevher ve taşlar hakkında bilgi) [Hanau 1609; Fransızcaya *Le Parfait Joaillier* adiyle tercümesi, Lyon, 1644, 1649], *Florum, herbarum ac fructuum selectiorum icones et vires* (Seçme çiçek, ot ve meyvaların resimleri ve mahiyetleri) [Frankfurt 1609; Bruges 1640].

BOOFİLUS (Boophilus = Margaropus), sığır kenesi, eklembacaklılardan (Arthropoda), iksodide (Ixodidae) familyasından bir kene cinsi. Boyları küçük, rosterleri kısa ve gözlüdür. Erkeklerinin dördüncü çift bacağı nakışlı olduğundan, inciye benzetilmiş, B. a inci ayaklı anlamına *Margaropus* adı verilmiştir.

Bu cinse bağlı türler şunlardır: 1. *Boophilus annulatus*, Kuzey Amerikada, memleketimizde sığırlarda, beygirlerde, koyunlarda görülür. Texas hummasını yapan *Piroplasma bigeminum* parazitlerini taşıyarak sağlam hayvanlara bulaştırırlar; 2. *B. decoloratus*, Afrikada, Suriyede, memleketimizin güney illerinde, en çok sığırlarda görülen bir türdür; 3 *B. calcaratus*, Afrikanın Mısır, Fas gibi bazı bölgelerinde, Güney Avrupa kıyılarında, bu arada memleketimizde, Orta Anadolu sığırlarında görülen kene türlerinden biridir; 4. *B. australis*, Güney Amerikada, Hindistanda, Avustralyada görülen bir kenedir. Bu kene türlerinin Piroplasmose (= Babésiose) ve Spiroketoz (Spirochaetose) etkenlerini taşıdıkları ve yaydıkları anlaşılmıştır (bk. BABESİOZ).

BOOGIE WOOGIE: bk. BLUES.

BOOKMAKING [*bukmeykiŋ*; İng. *book* = at koşusu bahis defteri veya karnesi, *make* = yapmak], at koşularında bir bahis şekli; yarış acentelerine de «bookmaker» [*bukmeykır* ok.; İng. *maker* = yapan] denir. Resmî imtiyazı olan bookmaker'lar, koşu sahasında, teşkil ettikleri birlik (bookmakers'ring; İng. *ring* = halka, daire, çember) içerisinde, koşuya iştirak eden atlara ait bahislere girişir. Bookmaker'lar alenen, kara tahtalara yazmak suretiyle *totalisator*lardan farklı olarak çeşitli atlara tatbik etmek istedikleri sabit rayiçleri bildirirler. Bu sabit rayiçlere *odds* denir. Bir «ata karşı odds» olabildiği gibi, bir «atın lehine odds» da olur. Meselâ bookmaker «Akhilleus» ismindeki ata karşı 4:1 bir rayiç teklif eder. Bu demektir ki, bu bahsi kabul edip 50 lira yatırana «Akhilleus» un kazanması halinde bookmaker 200 lira ödeyecektir. Eğer bookmaker meselâ «Miranda» ismindeki at lehine 10:1 teklif ederse, bu bahsi kabul edip 100 lira yatırana, «Miranda» nın kazanması halinde, 110 lira öder. B. rayiçleri, arz ve talebe göre azalır veya artar. Bir at lehine çok büyük miktarlarla bahse girişilirse bookmaker rayicini o ölçüde indirmek zorundadır. Ancak bu suretle, kazanma halinde, kaybeden atlar lehine girişilen bahislerle kendini bir dereceye kadar koruyabilir.

Mesleğini iyi bilen bir bookmaker (bunlara çok tesadüf edilmez) hesabını bilerek tutmalı, yani bahisleri öyle tanzim etmeli ki, her koşuda kazancı olsun. B., türlü memleketlerde hususi kanun ve nizamnamelerle kontrol altına alınmıştır. Müsaade, memleket otoriteleri tarafından bir yıl için verilir ve yıldan yıla temdide tâbi olduğu gibi, her zaman geri alınabilir. Faaliyeti esnasında bookmaker muayyen bir rozet taşımak zorundadır. Her yapılan bahis için hazineye bir vergi verilir (bk. AT KOŞUSU).

BOOLE [*būl*], **George** (1815 - 1864), İngiliz matematikçisi, mantıkçısı. Lincoln'da doğmuş, Cork'ta ölmüştür. İrlandada Cork'ta Queen's College'de matematik profesörlüğü etmiştir. Matematikte en çok differansiyel denklemler üzerinde çalışmıştır. B., asıl, yeni sembolik mantığın (bk. LOJİSTİK) hazırlayıcılarından biri olmakla şöhret kazanmıştır. Mantıkta, B. matematikten ilham alarak hiçe 0, herşeye 1 demektedir. Belirli bir nesneler sınıfına x dersek, bu sınıfın dışında kalan eşyanın bütünü $1-x$ ile gösterilir. Meselâ x, boynuzlu hayvan; y, koyun olsun, xy, boynuzlu koyun olacaktır. $1-x$ boynuzlu olmıyan, $1-y$ koyun olmıyan demek olduğuna göre $(1-x)\ (1-y)$ hem boynuzlu, hem de koyun olmıyan demek olacaktır. B. un bu sembolizmi çoktan bırakılmıştır. Fakat genel olarak mantığın bu gibi bir sembolizm ile ifade edilebileceğini göstermiş olması, yeni mantığın hazırlayıcıları arasında sayılmasına yetmektedir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Mathematical Analysis of Logie* (Mantığın matematiğe göre tahlili) [1847], *Treatise on Differential Equations* (Differansiyel denklemler hakkında) [1859], *Treatise on the Calculus of Finite Differences* (Sonlu farklar kalkülü hakkında risale) [1860] ve şaheseri olan *An investigation on the laws of thought on which are founded the mathematical theories of logic and probabilities* (Üzerlerine mantık ve olasılığın matematik teorileri kurulmuş olan düşünüş kanunları hakkında araştırma) [1854], «Philosopihical Magazine» ve «Philosophical Transactions» adlı dergilerde de, matematik ve mantık hakkında muhtelif makaleleri yayımlanmıştır.

Boole cebiri: G. Boole'ın adiyle anılan bir nevi cebir. Bu konuyu iyice kavrayabilmek için önce sınıf cebirinin ne olduğunu bilmek lâzımdır. «Sınıf» kavramı çok basit, mantık ve matematikte çok esaslı olduğundan bu kavramı daha basit bir kavram yardımiyle tarif etmeğe lüzum yoktur, ancak şunu ilâve edebiliriz ki «cümle», «topluluk», v. b., gibi kelimeler aynı mânayı taşırlar.

Farzedelim ki I herhangi bir sınıfı ve X, Y, Z, . . . I nın alt sınıflarını göstersin. X, Y, Z, . . . elementleri üzerinde üç operasyon ve aralarında bir bağıntı tarif edeceğiz.

Toplama: En az birine ait olan X ve Y nin bütün elementlerinden mürekkep cümleye X ve Y nin «toplamı» denir ve $X \cup Y$ ile gösterilir.

Çarpma: Her ikisine ait X ve Y nin bütün elementlerinden mürekkep cümleye X ve Y nin «çarpımı» denir ve $X \cap Y$ ile gösterilir.

Komplement: X de olmıyan bütün elementlerin cümlesine X in «komplementi» denir ve X' ile gösterilir.

İhtiva bağıntısı: X e ait herhangi bir element Y ye de ait ise Y, X i «ihtiva» ediyor deniyor ve $X \subset Y$ sembolü ile gösterilir.

Şimdi bu operasyonlarla, ihtiva bağıntısının sağladığı aksiyomlara geçelim.

1. Toplama ve çarpma operasyonlarında aritmetikteki toplama ve çarpma operasyonlarının komütatif, asosyatif ve distribütif kanunları geçer. Yani,

Komütatif kanun: $X \cup Y = Y \cup X$; $X \cap Y = Y \cap X$

Asosyatif kanun: $X \cup (Y \cup Z) = (X \cup Y) \cup Z$ ve $X \cap (Y \cap Z) = (X \cap Y) \cap Z$

Birinci distribütif kanun: $X \cap (Y \cup Z) = (X \cap Y) \cup (X \cap Z)$

Aritmetikteki operasyonlardan farklı olarak bu operasyonlar aşağıdaki hassaları da taşır.

İdempotent kanun: $X \cup X = X$ ve $X \cap X = X$

İkinci distribütif konun: $X \cup (Y \cap Z) = (X \cup Y) \cap (X \cup Z)$

2. İhtiva bağıntısının sağladığı şartlar.

Refleksif kanun: Bütün X ler için $X \subset X$

Anti-simetrik kanun: $X \subset Y$, $Y \subset X$ ise $X = Y$

Bu şart aynı zamanda eşitliğin tarifidir.

Tranzitif kanun: $X \subset Y$, $Y \subset Z$ ise $X \subset Z$

3. $\cup$, $\cap$. $\subset$ sembolleri denklik esas prensipini sağlarlar. Yani $X \subset Y$, $X \cup Y = Y$, $X \cap Y = X$ şartları mu adıldirler.

4. *Boş* cümleyi O ile gösterirsek O ile I «üniversel sınırlar» dır ve aşağıdaki özel hassaları haizdirler.

Bütün X ler için $O \subset X \subset I$

$$O \cup X = X \text{ ve } I \cup X = I$$
$$O \cap X = O \text{ ve } I \cap X = X$$

5. Komplement, toplama ve çarpma operasyonlarına nazaran aşağıdaki üç şartı sağlar.

$$X \cup X' = I \text{ ve } X \cap X' = O$$
$$(X \cup Y)' = X' \cap Y' \text{ ve } (X \cap Y)' = X' \cup Y'$$
$$(X')' = X$$

Pek tabiî olarak misaller üzerinde bu aksiyomların bağımsız olup tezat teşkil etmediklerini tahkik etmek gerekir.

Mantığa tatbiki: Sınıf yerine *ifade*; $\cup$, $\cap$, $\subset$ sembolleri yerine sıra ile *veya, ve, dir* konektifleri (irtibat edatları); komplement yerine *değil*; I yerine *doğru ifade*; O yerine de *yanlış ifade* konulur ve mantık bakımından muadil iki ifadeye *eşittir* denirse, sınıf cebirindeki bütün aksiyomların sağlandığı kolaylıkla anlaşılır. Misal olmak üzere ifadeleri p, q, . . . harfleriyle gösterirsek açık olarak $p \cup q = q \cup p$. Yani «veya» konektifi komütatiftir.

Şimdi B. C. nin tarifini verebiliriz.

Tarif: Abstre Boole cebiri diye 1., 2, 3., 4., 5. aksiyomlarını sağlıyan a, b, c, . . . elementlerinin cümlesine denir.

Meselâ, «sınıf» cebiri, mantıkta da «ifade» cebiri birer B. C. dir. a, b, c, . . . elementleri birinde sınıflardır, diğerinde ise ifadelerdir.

Boole polinomları: B. C. inde tarifi verilen operasyonlar aritmetikteki operasyonların hassalarını taşıdıklarından bu polinomlar pek tabii olarak bildiğimiz âdi polinomlara benziyecektir, şu farkla ki bir tek değişkenli Boole polinomları idempotent kanunu dolayısiyle dört polinomdan ibaret olduğu açık olarak görülür.

$$X,\ X',\ O = X \cap X',\ I = X \cup X'$$

B. C. nin tatbikatı: B. C. sillojistik muhakemelerine muvaffakiyetle tatbik edilebilir. Bunu bir misal ile gösterelim.

Şu ifadeler verilmiş olsun:

Bazı kanunlar karışıktır.

Hiçbir şaşırtıcı kanun tatmin edici değildir.

Her karışık kanun şaşırtıcıdır.

Şimdi,

I = Bütün kanunların sınıfı

B = Bütün karışık kanunların sınıfı

C = Bütün şaşırtıcı kanunların sınıfı

D = Bütün tatmin edici kanunların sınıfı

vaz edelim. Bu takdirde verilen ifadeler açık olarak aşağıdaki şartları sağlar.

$$O \subset B,\ C \cap D = O,\ B \subset C$$

Diğer taraftan çarpımın toplama nazaran distribütif hassası göz önünde tutulursa

$$C = C\frown(D\smile D') = (C\frown D)\smile(C\frown D') = O\smile(C\frown D') = C\frown D'$$

Binaenaleyh $C \subset D'$. Şu halde $O \subset B \subset C \subset D'$. Yani $O \subset D'$. Yani tatmin edici olmıyan bazı kanunlar vardır.

B. C. bugün medeni memleketlerde modern istatistik ve olasılık (ihtimal, probabilite) hesaplarında da kullanılmaktadır.

BOOM [*būm*; İng. taklidî kelime olarak = içi veya altı boş olan şeyin sesi gümbürtüsü] (İktisat), ticari faaliyetin gelişmesi, alışverişin artması, fiyatların yükselmesi ve piyasada işlerin iyi gitmesi mânasında kullanılan bir terim. Zıddı, yani işlerin en durgun ve kesat durumu, slump (b. bk) terimiyle anlatılır bunun had şekli buhran (crise) dır. Iktisatta, devrî (cyclique) ve şümullü konjonktür hareketlerinde, durgunluk (depression), kalkınma (Fr. reprise, İng. recovery), refah (prospérité) ve alçalma (Fr. baisse, İng. decline) olmak üzere dört safhaya ayırt edilirse de *boom* ile slump, konjonktür devresi (Fr. cycle économique, İng. trade cycle) nin en yüksek ve en alçak noktalarını ifade ederler. B., esas itibariyle, refah devrinin uzaması, bunun aşırı bir safhaya gelmesi demektir. Bu dalgalanmalar, millî istihsal ile istihlâkin hacmı, fiyat sistemi ve millî gelirin seviyesi ve bünyesinde belirir (bk. KONJONKTÜR DEVRESİ).

İkinci bir mânasiyle B., bir ucu bazen dolana kadar varan reklâm vasıtasiyle hummalı faaliyeti ve spekülasyonu anlatır. B. kelimesini ilk defa J. B. Mc Cullagh, 1868 de Amerika Birleşik Devletlerinde, General Ulysses Grant'ın reisicumhurluk seçimi kampanyası sırasında, Mississipi nehrinin kabarıp yükselmesinin gemi kılavuzları tarafından *boom* kelimesiyle ifade edildiğini hatırlayarak, propaganda faaliyetlerinin «kabarmakta» (booming) olduğunu anlatmak için kullanmıştır.

BOOM [*bōm*], Belçikada Anvers'in güneyinde Rupel nehri üzerinde bir endüstri şehri. Nüfusu 20 000. B. da tuğla ve kiremit endüstrisi çok gelişmiştir.

BOONE [*būn*] (Amerika Birleşik Devletlerinde, Arkansas'ta bir idare bölümünün adı) [Geol.], Mississipi serisine ait, kurşun ve çinko ihtiva eden bir chert (çakmak taşına benzer, koyu renkte bir taş) formasyonu; batı Ozark bölgesinde bulunur.

BOONE [*būn*], **Daniel** (1734 - 1820), Amerikalı akıncı (pioneer). Pennsylvania'da Reading yakınında doğmuş, Missouri'de ölmüştür. Gençliğini babasının çiftliğinde geçirmiştir. 1767 de, evvelce keşfolunan Kentucky bölgesini gezmiştir. Sonradan oraya birkaç seyahat yaparak bu topraklar hakkında daha iyi bilgi edinmiş ve birçok maceralar geçirmiştir. 1775 te bir keşif heyetinin başında Kentucky'deki Boonesborough şehrini kurmuştur. Başka bir seyahati esnasında Shawnee Kızılderilileri tarafından esir edilerek onların aşiretlerine alınmış ve sonra büyük güçlükle kaçabilmiştir. Bir zaman Kentucky'nin mümessili olarak Virginia meclisinde yer almıştır. Tapu senedi almayı ihmal ettiğinden Kentucky'deki topraklarını kaybetmiştir. Sonradan Missouri'ye giderek orada yerleşmiş, fakat 1803 te memleket Amerika Birleşik Devletleri tarafından ilhak edilince yine yukarıki sebepten dolayı oradaki topraklarını da kaybetmiştir. 1812 de hizmetleri karşılığı kendisine bazı topraklar verilmiştir.

BOOPS (Megaptera nodosa), memeli hayvanların balinalar (Cetacea) takımından, fanonlu balinalar (Mustacoceti) alt takımının kanadlı balinalar (Balaenopteridae) familyasından bir tür. Rengi siyah, boyu 1.5 m dir. Fakat 35 m uzunluğunda olanlarına da raslanmıştır. Göğüs yüzgeci 3-4 m boyunda, kuyruk yüzgeci ise 4 m genişliğindedir. Alt çenesi üst çenesinden daha uzun ve daha geniştir. Fanonları gri-siyah renkte ve 60-90 cm boyundadır. Besinini küçük balıklar ve kabuklular (Crustacea) teşkil eder. Kuzey Atlantik okyanusunda yaşar.

B O O P S

BOORDE [*būrd*] (yahut Borde), **Andrew** (1490 - 1549), İngiliz doktoru, seyyah ve yazarı Cuckfield yakınında Holms Dale(Sussex)de Boorde tepesinde doğmuş, Londrada Fleet hapishanesinde ölmüştür. Tahsilini Oxford'da tamamlıyan B., Fransadaki Chartreuse keşişleri tarikatine girmiş, fakat 1528 de ahdinden cayarak Orléans, Poitiers, Toulouse, Montpellier ve Wittenberg üniversitelerini ziyaret etmiş, Romada cerrahlık üzerine çalışmıştır. 1534 te tekrar Londraya Charterhouse'a dönen B., Thomas Cromwell (b. bk.) tarafından kıral hakkında Avrupa halk efkârını yoklamağa memur edilmiş, 1536 da Glasgow'da tıp tahsil etmiştir. 1538 de Rusya ile Türkiye dışındaki bütün Avrupa yakını memleketleri gezmiş, en son Kudüs'ten geçmiştir. Nihayet Montpellier'ye yerleşen B., İngiltereye dönmeden (1542) önce *Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge* (Bilgiye girişin ilk kitabı) adlı eserini tamamlamıştır. 1549 da aşırı derecede ahlâksızca hareketleri yüzünden Londrada Fleet hapishanesine atılmış ve vasiyetini bu hapishanede yapmıştır.

Başka önemli eserleri *Dyetary of Healthe* (Sağlık için perhiz kaidesi) [bas. 1562], *Breviary* (El kitabı) [1562] başlıklarını taşır.

BOOS [*bōs*], **Martin** (1762 - 1825), Alman Katolik papazı. Huttenried (Augsburg yakınında) ta doğmuş, Sayn (Neuwied yakınında) te ölmüştür. Hocası Sailer'in teolojik ve dinî iddialarını daha ileri götürerek, Gossner'in iddia ettiği gibi iyi hareketlerle bile cennete erişme imkânını reddetmiş ve Luther gibi cennete erişmenin ancak inanca bağlı olduğunu iddia etmiştir. Ağır bir şekilde cezalandırılmasına rağmen Katolik kilisesini terk etmemiştir.

BOOS [*bōs*], **Roman Anton** (1730 - 1810), Alman heykeltıraşı. Rosshaupten'da doğmuş, München'de ölmüştür. A. Sturm ile J. B. Straub'ın talebesidir. Fürstenfeldbruck, Ettal ve München'de çalışmıştır: Theatiner kilisesinde heykeller, Hofgarten (Saray bahçesi) ve Nymphenburg'ta bahçe heykelleri yapmıştır. Son barok üslûbundan klâsisizme geçmiştir.

BOOTERİYUM (Bootherium), geviş getiren memeli hayvanlardan bir cins. Amerikanın kuzeyinde ve Grönlanda'da yaşıyan misk öküzü (Ovibos moschatus) nün çok yakın bir akrabasıdır. Bugün, kalıntılarına, Kuzey Amerikanın Pleistosen tabakaları arasında raslanır.

BOOTES [Yun. öküz süren, *boos* = öküz] (Ast.), Büyükayı burcuna en y... ın burc. Büyükayı burcu eğer bir pulluğa veya arabaya ...enzetilirse, B. a da bunu süren

köylü veya arabacı gözü ile bakılabilir. Yunanlılar bu burca Arktophylaks, yani «ayıcı» adını verirlerdi. Bu burcun en parlak yıldızı olan Alpha Bootis veya Arcturus, kuzey yarım küresinin en parlak yıldızıdır. Aynı burcun yıldızı olan Mirae (Epsilon Bootis) ise güzel bir portakal rengi sarılığında ve yeşil bir çift yıldızdır.

BOOTH [*būth*], birincisi milletlerarası, ikincisi Amerika Birleşik Devletlerine ait karakter taşıyan Salvation Army (Selâmet ordusu) ve Volunteers of America (Amerika gönüllüleri) adındaki iki sosyal yardım, dinî ve ahlâki yenileşme teşkilâtının kurulması ve idaresiyle şöhret bulan bir aile.

William B. (1829 - 1912), daha çok «General B.» olarak tanılır. İngiliz dinî ve sosyal ıslahatçısı, Selâmet ordusu adını taşıyan teşkilâtın kurucu ve idarecisi. Nottingham civarında doğmuş, Londrada ölmüştür. Hıristiyanlığı kabul etmiş, fakir bir Yahudi ailesinin çocuğu olan B., 13 yaşında hayata atılmak zorunda kalmıştı. İrlandalı ihtilâlci. halk hatibi Feargus O'Connor'un tesiri altında dine ve sosyal problemlere ilgi duyarak, 15 yaşında iken, Wesleyci Metodistler tarikatine mensup, dinin hayat üzerindeki tesirini artırmağa çalışan Revivalist halk hatiplerine katılmıştır. 1849 da Londraya gitmiş ve orada hayat arkadaşı ve en büyük yardımcısı olacak olan **Catherine Mumford** (1829 - 1890) ile tanışmıştır (1855 te evlenmişlerdir). 1852 de Londrada, Metodistlerin başka bir şubesine katılarak vaız vermeğe başlamış fakat 1861 de bunlardan ayrılarak bağımsız bir Revivalist hatip olarak Londranın en fakir ve sefil muhitlerinde çalışmağa başlamıştır. Sözlerine inanıp kendisine katılanları daimi bir birlik halinde teşkilâtlandırmak maksadiyle sarf ettiği gayretler, 1878 de Salvation Army (b. bk.; Selâmet ordusu = S. O) adını verdiği ve İngiliz ordusunun nizamlarına benzer nizamlara dayanan cemiyetin kurulmasiyle sonuçlanmış, bunun generali unvanını almıştır. Çok zaman pazar günleri şehir meydanlarında toplanan salutist (selâmetci) ler, halkın dikkatini musiki ile çektikten sonra vaızlarına başlarlar ve insanları maddi, mânevi sefaletten kurtarmak için para toplarlardı. B., 1880 den itibaren teşkilâtını başka memleketlere de yaymak için seyahatler yapmıştır. Önceleri düşmanlıkla karşılaşan, erleri, subayları taşlanan ve bozguncu diye hapsolunan S. O., gün geçtikçe daha fazla takdir edilmiştir. 1889 dan itibaren artık düşmanlıkla karşılaşmamıştır. VII. Edward, B. u taç giyme merasimine ayrıca davet etmiştir. 1905 te resmen İngiltereyi gezen B. her yerde resmî makamlarca törenle karşılanmıştır. İngiltere ve Amerikada teşkilâtı övülmüş ve teşvik olunmuştur. Teşkilâtçı ve bir dinî kahraman karakteri gösteren, Hıristiyanlığa ilk asırlardaki sâflığını iade etmek istiyen B., memleketinde büyük bir sima olmuştur. Başlıca eseri *In Darkest England, and the Way Out* (En karanlık İngilterede ve bundan çıkış yolu) [1890] adını taşır.

William BOOTH

William Bramwell B. (1856 - 1929), S. O. nun 2. generali William Booth'un en büyük oğlu. Halifax (Yorkshire) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. 1880 den itibaren S. O. nun erkânıharbiye reisi göreviyle ordunun başlıca teşkilâtçısı olmuştur. Ordunun ilk sosyal yardım teşkilâtını kurmuş ve ordunun Beyaz Esir Ticaretine karşı açtığı mücadelede baş rolü oynamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Social Reparation* (Sosyal ıslahat) [1899], *Bible Battle-Axes* (Kitab-ı Mukaddes muharebe baltaları), *Papers on Life and Religion* (Hayat ve dine dair yazılar) [1920], *These Fifty Years* (Şu son elli yıl) [1929].

Karısı **Florence Eleanor Bramwell B.**(1861- ?), 1880 den itibaren bu orduda vazife almış ve şimdi bütün dünyada faaliyette bulunan Women's Social Work of Salvation Army (S. O. kadın sosyal işleri) yi teşkilâtlandırmıştır. Çocukların himayesi maksadiyle İngiliz kanunlarının tadiline vasıta olmuştur. *Mothers of Empire* (İmparatorluğun anaları), *Likeness to God* (Tanrıya benzerlik), *Friendship with Jesus* (İsa ile arkadaşlık) adlı eserleri yazmıştır. Kızlarından **Catherine Bramwell** (doğ. 1883) İngiltere ile İrlanda'da (1926), **Mary Booth** da Almanyada (1924-1929), Danimarkada, Fransada ve Belçikada kadınlar arasında çalışmış, *With the B. E. F. in France* (İngiliz askerleriyle birlikte Fransada) ile *My Bible in a German Prison* (Bir Alman hapishanesinde Kitab-ı Mukaddesim) adlı eserleri yazmıştır. 1940 ta Belçikada Almanlar tarafından esir edilmiş, 1943 te İngiltereye kaçmıştır. Bramwell ile Florence'in oğlu **William Wycliffe B.** (doğ. 1895), 1945 te S. O. nun Fransa bölgesi komutanı (Salvation Army Territorial Commander for France) olmuştur.

Ballington B. (1859-1940), William B. un ikinci oğlu. 1888 de S. O. nun Amerika Birleşik Devletleri ve Kanadadaki kollarını idare etmek üzere Amerikaya gönderilmiştir. Babası ile çalışma şekilleri hakkında uyuşamadığı için 1896 da S. O. ndan ayrılarak, benzer prensiplere dayanmakla beraber, kiliselerle iş birliğine daha büyük önem veren Volunteers of America (Amerika gönüllüleri) teşkilâtını kurmuştur. Karısı **Maud Ballington B.** (1865-1948) da aynı teşkilâtta çalışmış ve şu eserleri yazmıştır: *Branded* (Damgalı) [1897], *Look up and Hope* (Yukarı bak ve ümitsizliğe kapılma) [1903?], *After Porison What?* (Hapisten sonra ne yaparsın?) [1903], *Twilight Fairy Fales* (Alaca karanlıkta peri hikâyeleri) [1906]. Ayrıca, Bramwell'ın kızkardeşi, **Catherine Booth - Clibborn** (1859- ?)a Pariste ve İsviçrede S. O. işlerinde yardım etmiştir.

Emma Moss Booth - Tucker (1860 - 1903), William B. un kızı ve S. O. nun önemli önderlerinden. 1880 - 1888 yıllarında milletlerarası «training homes» (Yetiştirme yurtları)u idare etmiş, 1888 de S. O. Hindistan kumandanı **Frederick St. George de Latour Booth - Tucker** (1853 - 1929) ile evlenmiştir. Bu kadın da şu eserleri yazmıştır: *Life of General William Booth* (G. W. B. un hayatı) [1898], *Monograph for the Paris Exposition on the Work of the Salvation Army in the United States* (S. O. nun Birleşik Amerikadaki işleri hakkında, Paris sergisi için hazırlanmış kısa yazı) [1900], *Farm Colonies of the Salvation Army* (S. O. nun çiftliklerde insan yerleştirmeleri) [1903].

Evangeline Cory B. (1865 - 1950), S. O. nun 4. generali (1. kadın generali). 1. general William B. un kızı ve 2. general W. Bramwell B. un kızkardeşi. Bu teşkilâtın Kanada ve Newfoundland kollarını idare etmiştir. 1934 te 3. general Edward John Higgins'in yerine general tâyin edilerek 1939 a kadar milletlerarası teşkilâtı idare etmiş, ve

sonra istifa ederek çekilmiştir. Eserleri şunlardır: *Love Is All* (Sevgi her şeydir) [1925], *Towards a Better World* (Daha iyi bir dünyaya doğru) [1928], *Woman* (Kadın) [1930], *Songs of the Evangel* (İncil şarkıları) [1927]. Bk SALVATION ARMY, ve VOLUNTEERS OF AMERICA.

BOOTH [*būth*], **Barton** (1681 - 1730), İngiliz aktörü. Kıraliçe Anne ve kıral I. George zamanında yaşamış olan B., geçliğinde bir seyyar aktör kumpanyasına katılmıştır. Çok istidatlı olan genç B., Dublin'de çok alkışlanmıştır. 1701 de Londraya gelerek Drury Lane tiyatro kumpanyasına girmiştir. En meşhur rolü Addison'un *Cato* adlı piyesindeki Cato rolü olmuştur. Westminster kilisesinde gömülüdür.

BOOTH [*būth*], **Edwin Thomas** (1833 - 1893), Amerikalı aktör. Belair (Maryland) de doğmuştur. Amerikaya hicret etmiş olan İngiliz aktörü Junius B. un ikinci oğlu idi. Babasının ölümünden (1852) önce de birkaç kere sahneye çıkmış ise de oyunu çok beğenilmemişti. 1852 de Kaliforniya ve Avustralya gezintilerinde fevkalâde çok rağbet görmüştür. Dönüşte, New York'taki Winter Gardens'da oynamış (1862) ve Shakespeare'in piyeslerinde çok muvaffak olmuştur. Kardeşi John Wilkes B. un reisicumhur Abraham Lincoln'u öldürmesi (1865), meslekî hayatına menfi tesir etmiştir. 1868 de New York'ta kendisi bir tiyatro yaptırmış, fakat bu teşebbüs bütün servetine malolmuştur. Tiyatrosunda Shakespeare piyesleri oynıyan B., çalışkanlığı sayesinde tekrar servet sahibi olmuştur. New York'taki Players Club(Aktörler kulübü) ı kurmuş ve kendi evini buna tahsis etmiştir. Bilhassa trajedide birinci sınıf bir aktördür. Irving onu Londraya davet ederek kendisi ile, zaman zaman değişerek Othello ve Jago rollerini oynamıştır. Son defa Brooklyn'de Hamlet rolünü oynamıştır (1891).

BOOTH [*būth*], **John Wilkes** (1839-1865), Amerikalı aktör. Bel Air (Maryland) de doğmuştur. Trajedi aktörü Edwin Booth'un kardeşidir ve sahne hayatına kendi kendine, çok erken başlamış ve Shakespeare piyeslerinde başarı göstermiştir (1860-1863). Amerika Ayrılma Harbinde (1861-1865), güney devletlerinin dâvasına katılmış ve reisicumhur Abraham Lincoln'ı Washington'daki Ford's tiyatrosunda «Güneyin intikamı alındı» haykırısiyle revolverle öldürmüştür (14 Nisan 1865). Virginia'ya kaçan B. 26 Nisanda bir samanlıkta kuşatılmış, bina ateşe verilmiş, B. da ya intihar etmiş veya atılan kurşunlarla öldürülmüştür.

BOOTHIA (eski adı: **Boothia felix**), Kanadanın Arktika bölümünde bir yarımada. Yüzölçümü 50 000 km² dir. Kuzey Mıknatıs Kutbunun bulunduğu B., 1831 de Ross Seferi (Ross-Expedition) sırasında bulunmuş. 1904 te Amundsen, burasını 97° 40′ batı boylamı ve 70° 3′ kuzey enlemi olarak tesbit etmiştir. B. nın doğusunda Boothia körfezi uzanır. Yarımadanın Amerika karasına bitiştiği yere Boothia kıstağı adı verilir. Kuzey Amerika karasının en kuzey noktası olan Murchison burnu buradadır (72° kuzey enlemi).

BOOTLE [*būtl*], Lancashire (İngiltere) de, Mersey nehrinin ağzında bir şehir kontluğu. Nüfusu 74 300(1951). Tersaneleri, dokları, demir endüstrisi, kanaviçe fabrikaları, tahıl değirmenleri vardır. Liverpool'un iktisadi alanına giren B., bu şehire sıkı sıkıya bağlıdır.

BOOTLEGGER [*būtlegir*], alkollu içkileri, Amerika Birleşik Devletlerinde yasak olduğu(yasak[İng. prohibition] devresi: 1920-1933) yıllarda memlekete kaçak olarak sokmağa çalışan kimse. Kelime daha eski olup, alkollu içkileri çizme (İng boot) lerinin konçlar (bootleg) ında gizliyen kaçakçılara B. denirdi; fakat ancak içki yasağı devresinde milletlerarası bir şümul kazanmıştır. Bu nevi kaçakçılığa *bootlegging* denir

BOPİRUS (Bopyrus), kabuklular (Crustacea) denilen hayvanların malakostraka (Malacostraca) takımından, Isopoda alt takımının bopiride (Bopyridae) familyasına mensup bir cins. Bu familyadaki türlerin hepsi başka kabuklularda parazit olarak yaşar. Dişilerinin vücudu safiha

B O P İ R U S
a. Erkek, b. Dişi (üstten), c. Dişi (alttan)

şeklinde ve asimetriktir. Gözleri de yoktur. Erkekleri çok küçüktür. Vücutları ince uzun ve segmentlidir, gözleri vardır. Mandibülleri emme hortumu şeklindedir. *B. squillarum*, karides'lerin solungaç boşluklarında yaşar.

BOPP [*bop*], **Franz**(1791-1867), Alman dilcisi, İndogermanisti, mukayeseli gramerin ve ilmî dilciliğin kurucusu. Mainz'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Bavyera'nın Aschaffenburg şehrinde orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1812 den başlıyarak, Pariste ve Londrada bulunan yazmalar üzerinden Sanskritçeyi incelemiş, 1821 den 1864 e kadar Berlin üniversitesinde Doğu Edebiyatları ve Genel Dilbilgisi profesörlüğünde bulunmuştur. *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache* (Sanskrit dilinin fiil çekimi sistemi hakkında) [Frankfurt am Main 1816] adını taşıyan ve eski hocası K. J. Windischmann tarafından ilim dünyasına sunulan ilk eserinde, Yunan, Latin, Fars ve Germen dillerini de karşılaştırmış ve bu dillerin akrabalığını fiil morfolojilerinin birliğini göstererek ispat etmiştir. Fiilden başka unsurları da mukayese eden *Analytical Comparison of the Sanskrit, Greek, Latin and Teutonic Languages* (Sanskrit. Yunan, Latin ve Alman dillerinin tahlilî mukayesesi) başlıklı yazısı Londradaki «Annals of Oriental Literature» adlı dergide çıkmıştır (1820). *Ausführliches Lehrgebäude der Sanskrita-Sprache* (Sanskrit dilinin tam sistemi, Berlin 1827; Latincesi: *Grammatica critica linguae sanscritae*, 1829-1832) ve *Glossarium sanscritum* (Sanskrit sözlüğü, Berlin 1830; sonraki basımlarda mukayeseli ola-

Franz BOPP

rak: *Glossarium comparativum linguae sanscritae,* 1847, 1867) adlı eserleri çıkardıktan sonra, Hind-Avrupa dillerinin ilk mukayeseli grameri olan ve dilcilikte yeni bir çığır açan *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen* (Sanskrit, Zend, Yunan, Latin, Litvan Got ve Alman dillerinin mukayeseli grameri) [6 cilt, Berlin 1833-1852; 2. bas. 1857-1861. C Arendt tarafından da endeks 1863; 3. bas. 3 cilt 1868-1871; Fr. tercüme M. Bréal tarafından, Paris 1866-1874] adını taşıyan şaheserini ortaya koymuş, daha sonra bu mukayeseye Ermeniceyi, Keltçeyi, Eski İslâvcayı da katmıştır, fakat Hind-Avrupa veya Hind-Germen (Indogermanisch) terimini kullanmamıştır. Bu eserde B., bir fonolog olmaktan ziyade bir morfolog olarak görülür, mukayesede onun amacı dillerin tarihî gelişimini izlemek değil, bunların yapıları arasındaki benzerliği meydana çıkarmaktır; ona göre, bütün gramer unsurları eskiden birer müstakil kelime olan unsurların ek halini almasından ileri gelmiştir. B. un Germen (*Vocalismus oder sprachvergleichende Kritiken über J. Grimms deutsche Grammatik,* Berlin 1836), Kelt (*Über die celtischen Sprachen vom Gesichtspunkte der vergleichenden Sprachforschung,* Berlin 1838), Eski Prus (*Über die Sprache der alten Preussen* Berlin Akad. 1853), ve Arnavut (*Über das Albanesische in seinen verwandtschaftlichen Beziehungen,* Berlin Akad. 1855) dilleri hakkındaki etüdleri değer taşıyorsa da, Malezya-Polinezya (*Über die Verwandtschaft der malayisch-polynesischen Sprachen mit den indisch-europäischen,* Berlin 1841) ve Kafkas (*Die kaukasischen Glieder des indo-europäischen Sprachstamms,* Berlin 1842, 1845) dillerini Hind-Avrupa ailesinden sayan yazıları yanlış esasa dayanır.

BOPP [*bop*], **Léon** (doğ. 1896), Fransızca yazan İsviçreli bir edip. La Chaux-de-Fonds (Neuchâtel) da doğmuştur. Roman, monografi ve denemeler yazmıştır. Çeşitli elemanlardan mürekkep olup, zamanımızın mânevi ve ahlâki tarihini ifade edecek, Zolanın *Rougon-Macquart*-larını andırır bir roman serisi yaratmak gayesiyle kahramanları çeşitli inanışları temsil eden romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Études sur H. F. Amiel* (H. F. A. e dair incelemeler) [1926], *Le crime d'Alexandre Lenoir* (A. L. ın cürmü) [bir ahlâkıyatçının romanı, 1929], *Est-il sage? Est-il fou?* (Veli midir? Deli midir?) [bir bilgin hakkında roman, 1931], *Jacques Armand* (J. A.) [bir sanatkârın romanı, 1933], *Liaisons du monde* (Dünyanın bağları) [bir siyaset adamının romanı, 1938], *Esquisse d'un traité du roman* (Romancılık anakitabı denemisi) [1931], *Vie de Jésus* (İsanın hayatı) [1945], *Catologisme, Esquisse d'une philosophie de l'omnipotence* (Katologizm. mutlak hâkimiyetin felsefesi denemesi) [1946], B., Amiel'in *Journal* (Günlük hâtıralar) ını hemen hemen tam olarak çıkarmakla meşguldür (tamamı 30 ciltlik bir eser teşkil edecektir).

BOR (yahut Bur), İskandinav mitoloji sinde, dev Buri'nin oğlu ve dev Boltorn'un kızı olan Bestla'nın kocası. Bestla'dan üç oğlu olmuştur: Odin, Vili, Ve. Bunlar göğün ve yerin tanrılarıdır.

BOR, asıl adı: **Tadeusz Komorowski** (doğ. 1895), Polonyalı general. Lwów (Lemberg) da doğmuştur. Birinci Dünya Harbinde Avusturya-Macaristan ordusunda çalışmış eski bir subay olan B. 1920 de Rusyaya karşı yapılan harbe yeni Polonya ordusu saflarında katılmış ve 1939 da yine aynı orduda savaşmıştır. İkinci Dünya Harbinde mukavemet şeflerinden biri olan B., bu sıfatla, Varşovada 1944 Ağustosunda Almanlara karşı ayaklanma emrini vermiştir. İsyan başarısızlığa uğrayınca, B. 2 Ekimde teslim olmuş ve hapsedilmiştir. Amerikalılar tarafından 1945 te serbest bırakıldıktan sonra, Londradaki Polonya hükümeti kuvvetleri komutanı tâyin edilmiştir.

BOR: 1. İç Anadolunun güneydoğusunda Niğde iline bağlı ilce merkezi. Nüfusu 11394 (1950). Deniz seviyesinden yüksekliği 1150 m. B., Kayseri-Niğde-Ulukışla demiryolu üzerinde, istasyonundan 500 m uzakta, Melendiz dağının güney eteğinde ve bu dağ ile Toroslar arasında kalan, güneybatıya doğru gittikçe genişliyen bir ovanın kuzey kenarındadır. Kasabanın ortasından Özden çayı geçer. Niğdeye 13, Aksaraya 95, Ulukışlaya 45, Konya Ereğlisine 70 km lik şoselerle bağlıdır. Aksaray ile B. arasında kamyonlarla ticaret eşyası ve muntazam seferleri olan otobüslerle yolcu taşınır. Aksarayın uzak taşın ve ulaşımı B. üzerinden geçer. B. ekonomik bakımdan en çok Adana ile ilgilidir ve geniş, bereketli bir tahıl ziraati alanının merkezidir. Meyvacılık, bilhassa elma bu çevrede, önemi gittikçe artan bir gelir kaynağı halindedir. Bunlardan başka tabaklık (meşin, sahtiyan, vaketa. glase; yılda yarım milyon liralık işlenmiş deri), halıcılık, keçecilik (kepenek, yamçı, belleme), dokumacılık, demircilik, kavaflık başlıca sanatlardır. Hafta pazarı, pazartesi günleri öğle vakti başlıyarak salı akşamına kadar sürer. B. da Ziraat Bankası, 100 000 lira sermayeli Zürra-Tüccar Bankası, 50 000 lira sermayeli Esnaf Bankası, Tarım Kredi Kooperatifi, Toprak Mahsulleri Ofisi ve ambarları, su (1948) ve elektrik (1936) tesisleri, sağlıkyurdu, belediye dispanseri, bir ortaokul, bir meslek okulu ile 4 ilkokul, 2 umumi kütüphane, Atatürk ve sağlık müzeleri, Sokullu Mehmet Paşa camii minaresi, mihrabı, kapısı, kemerleri, tarihî bir hamam ve daha birtakım eski eserler vardır.

2. İç Anadolunun güneydoğusunda Niğde iline bağlı ilce. Yüzölçümü 1315 km², nüfusu 40841 (1950; km² ye 27 kişi). 6 köyü olan merkez bucağından başka 13 köylü Kemerhisar ve 12 köylü Ortaköy bucakları vardır. Merkez bucağına bağlı köylerin nüfusları toplamı 4828 (1945)dir.

Bor'dan bir görünüş

Tarih: Karamanoğlu Alâeddin'in yaptırdığı Sultan Alâeddin, Ramazanoğullarından Piri Paşa tarafından yaptırılan camileriyle Karamanoğlu İbrahim Bey vakfından bir çifte hamam ve haznedar Tavaşi Hasan ağanın yaptırdığı yeni hamam gibi kıymetli eserler vardır. Sarı Saltuk türbesi de anılmağa değer.

B. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlıların eline geçmiş, daha sonra Celâlî isyanlarında da büyük merkezlerden biri olmuştur.

BOR, eski Türkçede şarap anlamına gelen kelime. XIV. yüzyıl sonlarına kadar yazı dilinde kalmıştır. Kâşgarlı Mahmud B. u Arapça *ḫamr* kelimesiyle izah etmektedir. Eski Tükçede gene «sarhoş edici içki» anlamına gelen *çagır* ve *süçük* (> *sücü*) kelimeleri de Kâşgarlı'da, başka birçok sözlüklerde tesbit edilmiştir. Kâşgarlı'da *süçük* kelimesi on bir yerde geçer; sekizi «şarap», ikisi «ḫulv» (tatlı), ancak biri «ḫamr» kelimesiyle izah edilmiştir. *Çagır* kelimesi bir yerde «ḫamr», bir yerde «casîr» (sıkıntı) ile tercüme edilmiştir. M. Th. Houtsma'nın yayayımladığı *Tercüman* adlı Kıpçakça-Arapça sözlüğü. B. ve *sücü* kelimelerinin karşılığı olarak «ḫamr» i göstermekle beraber *sücü* için «her şeyin tatlısı» tarifini vermektedir (*Tercüman,* metin 16,27). İbn Fadlan, *sücü* kelimesini 922 yılında, ilk defa Arap harfleriyle *sücü* şeklinde tesbit etmiştir. Onca «*sücü*: baldan yapılan şaraptır» (A. Z. Velidî Togan: *Ibn Faḍlān's Reisebericht,* metin, 21, terc. 44). *Sücü* kelimesi bütün Türk lehçelerinde «şarap» veya «ḫamr» karşılığı olarak yazı dilinde XIX. yüzyıla kadar yaşadığı halde B., XIV. yüzyılda unutulmuş, ancak coğrafya adlarında (Bor, Borluk, Borla gibi) kalmıştır. *Ḳutadġu Bilig* yazarı, bu kelimeyi her yerde şeriatte haram sayılan «ḫamr» anlamına kullanmış, B. içmenin zararlarını her fırsatta sayıp dökmüştür. Bununla beraber *süçik* kelimesini de bir iki yerde kullanmış, onun da sarhoş eden içki olduğunu, içilmesinden sakınmak gerektiğini söylemiştir.

B. kelimesi eski Türkçeden Macarcaya da geçmiştir. Macarcada bugün de *bor* «şarap» demektir.

BOR, sembolü B, atom ağırlığı 10.82, atom numarası 5, üçüncü grupun ilk üyesi olan bir ametal. Kimya özellikleri aynı gruptaki alüminyuma, galyuma değil, 4. grupun 2. üyesi olan silisyuma benzer; ancak pozitif değerliği daima + 3 tür. Tabiatta başlıca borik asidin sodyum, potasyum, kalsiyum ve magnezyum tuzları halinde bulunur. Bundan başka bazı yerlerde, meselâ Toscana (İtalya)da, sıcak kaynak sularında çözünmüş olarak ve etrafta serbest katı borik asit halinde de bulunur. Element B., bor klorürün elektrik yayında hidrojenle indirgenerek ve bor tri oksidi «B_2O_3» magnezyumla kızdırılarak amorf, 1. 73 yoğunluğunda, esmer bir toz halinde elde edilir. Bu da havada kızdırılırsa B_2O_3 halinde yanar, klorla birleşerek bor tri klorürü ve 900 C de azotla bor nitrürü (BN) meydana getirir. B., aşağı yukarı 2300 C te erir, fakat 1600 C te süblimeleşmeğe başlar. Erimiş alüminyum içinde çözünür, çözeltinin soğumasiyle AlB_{12} bileşiminde, siyah, çok parlak billûrlar meydana gelir.

Teknik ve sanayide kullanıldığı yerler: B., element halinde sanayide henüz önemli bir yer tutmamaktadır. Sertliğinin pek yüksek olması dolayısiyle elmas ve zımpara yerine kullanılması imkânları üzerinde çalışılmaktadır. Bileme işlerinde kullanılan bu maddeye «bor elması» denir. B. daha çok oksidsizleştirici ve sertliği arttırıcı olarak alaşımların bileşimlerine ilâve edilir. Metaller ile bileşik halinde sertliği ve ısıya karşı dayanıklığı fazla, borid adı verilen yarı metalik bileşiklerde kullanılır.

B., bilhassa borik asit, boraks ve boraksperoksihidrat (renk ağırtıcı madde) hallerinde kullanılır.

BOR, Ortaçağda imal olunan kaba nesiçli yün dokuma çeşidi. Bundan, daha ziyade yatak yüzü, örtü, bazan da erkek elbisesi yapılırdı.

BORA, Adriya Denizi kıyılarının kuzey bölümünde, bilhassa kışın kuzey ile kuzeydoğu arasında esen ve kısa süren kuru, soğuk, şiddetli rüzgâr. İstirya ve Dalmaçya'da sık sık beliren bu rüzgâr, Trieste'den Dubrovnik (Ragusa) e kadar olan bölgede etkisini gösterir, çok vakit gemilerin gidiş gelişini güçleştirir. B., yerel rüzgârların soğuk cinsinden olanlarından (mistral, kriveız, poyraz)dır. B., Orta ve Doğu Avrupa üzerinde basıncın yüksek, Adriya Denizi ve çevresindeki çukur yerlerde alçak bulunduğu zaman eser. Burada denizden 1 000 m yükseklikteki Karst platolar bölgesi, B. nın şiddetli olmasına sebebolur. B. estiği zaman bilhassa İstirya kıyıları çok soğuk olur. B. nın bu derece soğuk olmasının sebebi, rüzgârın kuzey ve kuzeydoğudaki soğuk yerlerden gelmesi ve karla örtülü bulunan Karst platolarını geçmesidir. Yüksek yerlerden Adriya kıyısı boyuna hızla inen hava akıntısı, dağların geçit yerlerinde oluklar içinde kanalize edildiğinden bu gibi yerlerde B. çok şiddetli tesir yapar.

Türkiyenin güney kıyılarında da B. ya benziyen rüzgârlar vardır. Soğuk mevsimde Antalya ve Adanada B. yı andıran rüzgârlar eser. Bunlar, Anadolunun güney kıyılarında Vd2 yolunu güden depresyonlar geçtiği, İç Anadoluda da yüksek basıncın bulunduğu zamanlarda belirir. Ayrıca İstanbul ve çevresinde esen poyraz (b. bk.) da B. soyundan bir rüzgârdır.

BORA, Katharina von (1499-1552), Luther'in karısı. Lippendorf (Saksonya) ta doğmuş, Torgau'da ölmüştür. Servetini kaybetmiş, eski ve asîl bir Meissen'li aileye mensup olan bu kız, 10 yaşında Nimbschen manastırına girerek 16 yaşında rahibe olmuştur. 1523 yılının Paskalyasında Wittenberg'e kaçarak orada 1525 te Luther'le evlenmiştir. Üç oğlu ve üç kızı olmuştur. Luther'in ölümünden sonra kısa bir zaman için sefalete düşen B., Wittenberg'den kaçarken vebaya tutularak Torgau'da ölmüştür. Mezarı Wittenberg'teki Stadtkirche (şehir kilisesi) tedir.

BORABOY (bazı kaynaklarda Dereboy), Tokatın Taşova ilcesi Destek bucağına bağlı köy. Nüfusu 1 353 (1950) tür. B., Taşovonın 12 km kuzeybatısında Yeşilırmağın kollarından olan bir dere boyunda Lâdik gölüne uzanan Destek boğazının doğu ağzına yakın bir yerdedir. Çevresi dağlık ve kısmen fundalık ve ormanlıktır. Denizden 650 m kadar yüksekte bulunan B. da hububat, meyva, sebze, tütün yetiştirilir, hayvan beslenir. Tokat - Samsun şosesi B. un hemen doğusundan geçer. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BORADA, Orta Afrikadaki Bantuid dillerin Güney veya Togo grupunun Orta Togo alt-bölümünden bir dil. Fransız Batı Afrikasının Togo bölümünün orta kısmında, İngiliz Altın Kıyısı sınırı bölgesinde Boe (veya Bue, Boem, Buem) denilen dağlık arazide konuşulur. Komşuları olan Bale (veya Santrokofi), Lefaana (veya Buem), Boro, Bōli,

Likpe ve Akpafu dilleri, bazılarına göre, Sudan-Guinea ailesinin Fildişi Kıyısı-Dahomey grupunun Volta alt bölümünden, başkalarına göre de bu aile ile Bantu (b. bk.) dillerinin karışmasından meydana gelmiş olan Bantuid dillerden sayılır. Bk. BANTUİD DILLER.

BORADİON (veya *Boraiīion, Borradion*), Bizans devrinde Boğaziçinin Anadolu yakasında, şimdiki Kanlıca yakınında bir yer. Adının, I. İustinianos'un yeğeni Boraides'ten alındığı sanılan B. da, Hagia Trias (Ekanim-i Selâse) ile Batalas manastırları vardı.

BORAH [*bôurī*], **William Edgar** (1865-1940), Amerikalı siyaset adamı ve senatör. Fairfield (Illinois) de doğmuş, Washington'da ölmüştür. Kansas üniversitesinde öğrenim görüp bu şehirde 1889 da avukat olmuştur. 1890 dan sonra politika ve hukuk alanında şöhret kazanmıştır. Bağımsız Cumhuriyetçi partiye kaydolmuş, bu partiyi hiçbir zaman terk etmemekle beraber daima kendi bağımsızlığını da muhafaza etmiştir. 1907 de Idaho temsilcisi olarak Senatoya seçilmiştir. Çalışma Vekâleti (Department of Labor) nin kurulmasında, kadınlara oy hakkı tanınmasında ve alkol yasağı (prohibition) nın kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. Emperyalizme daima muhalefet etmiş, Nikaragua'ya Amerikan protektorasını kabul ettirmek ve Filipinleri sömürgeleştirmek fikirlerine mâni olmaya çalışmıştır.

Birinci Dünya Harbinden sonra Versailles Antlaşmasına itirazetmiş, Amerikanın Milletler Cemiyetine girmesine karşı mücadele ederek buna mâni olmuştur. Silâhsızlanma taraflısı olan B., Washington'da toplanan Silâhları Azaltma Konferansı (1921) ve Briand-Kellogg Paktı (Paris, 1928) için çok gayret sarfetmiştir. 1924 - 1933 yıllarında Senatonun hariciye komisyonu başkanı olan B., Franklin D. Roosevelt'in New Deal ve dış politikasına da muhalefet etmiştir. Hemen hemen 33 yıl Senato üyeliği eden B., bağımsız fikirlerinden dolayı Lone Lion of Idaho (I. nun münzevi aslanı) ve the Great Opposer (Büyük muhalif) lâkaplarını kazanmıştır.

BORAK, bazı mahallerde sazan balığı (b. bk.; Cyprinus corpio) na verilen isim.

BORAKS (Borax), 10 molekül billûrsuyu bulunan sodyum tetraborat $Na_2 B_4 O_7 \cdot 10 H_2 O$. Tabiatta büyük, çok defa beyaz, nadiren mavi, gri veya yeşil monoklin kristaller halinde bulunur. B. eriyiklerinden renksiz billûrlar halinde elde edilir. Sertliği 2 - 2 1/2, özgül ağırlığı da 1,7 dir. Soğuk suda güç, sıcak suda kolay çözünür. Sulu çözeltisi zayıf alkali reaksiyonu gösterir. Tabiatta, Tibet, Mısır, Kaliforniya gibi kurak bölgelerde bulunan bazı göl (Boraks gölleri) sularında çözünmüş halde ve kıyılarında da billûrlu halde bulunur. Yüzyıllardan beri B., tinkal adı altında Tibetten Avrupaya gönderilmektedir. Türkçede buna tenekâr adı da verilir. B., sodanın borik asitte nötrleştirilmesiyle,

$$Na_2 CO_3 + 4 H_3 BO_3 \rightarrow Na_2 B_4 O_7 + 6 H_2 O + CO_2$$

veya tabiatta bulunan başka boratlardan suni olarak da elde edilir. Bu çözeltilerden sodyum tetraborat, âdi sıcaklıkta 10 molekül sulu, saydam, büyük prizma şeklindeki B. billûrları halinde, 56° C un üstünde 5 molekül sulu $Na_2 B_4 O_7 \cdot 5 H_2 O$ oktaedr şeklinde billûrlanır B., ısıtılınca billûr suyunu kaybederek şiddetle kabarır; ilkin beyaz, yumuşak bir toz haline gelir, sonra bu da kızdırılınca cama benziyen bir kütle halinde erir (boraks camı). Sonuncu, sıcakta çoğu metal oksitleri metaborik asidin çift tuzları halinde çözerek karakteristik renkler alır. B. ın kaynakçılıkta ve metallerin kalitatif analizinde (boraks incisi) kullanılması, bu özelliğe dayanır. B., suyun sertliğini indirdiği için sabunlarda ilâve maddesi olarak, keten ve benzerlerinin aprelenmesinde, tabaklıkta, termometre camı (borosilikat camı) ve optik camlarının yapılmasında (içinde kurşundan başka borik asit de bulunan optik camlarına borat flint denir), emaye ve porselen yapmada da kullanılır. Lehimlemeyi bozan oksitleri erittiği için, lehimcilikte de B. tan istifade edilir. Dokuları sertleştirmek için dokumacılıkta, ayrıca kozmetikte de kullanıldığı vardır.

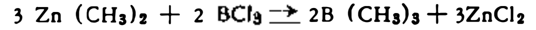
(Tıp): B., tıpta antiseptik olarak kullanılır, fakat hassası borik asit (b. bk.) inkinden hafiftir. Deriyi tahriş etmez. Uzun müddet alınırsa mide bozulur, kusma ve ishal hâsıl olur. B. çabuk imtisas eder. En çok sinir merkezlerine tesir edip uyuşturur, bacaklarda felç olur. Bu hassasından istifade edilerek epilepside kullanılır. Pamukçuk (b bk.) tedavisinde su veya gliserindeki mahlûlü sürülür. Ağız ve göz iltihaplarında da antiseptik hassasından faydalanılır.

BORAKS CAMI: bk. BORAKS.

BORAKS GÖLLERİ: bk. BOR.

BORAKS İNCİSİ: bk. BORAKS.

BORALKİLLER, alkil-bor bileşikleri. Bor halojenürlerin çinko alkillerle verdikleri reaksiyondan elde edilirler. Meselâ borklorürün çinko metil ile muamelesinden aşağıdaki denklem gereğince bormetil meydana gelir:

$$3 Zn (CH_3)_2 + 2 BCl_3 \rightarrow 2B (CH_3)_3 + 3ZnCl_2$$

Bormetil renksiz, tutuşabilen bir gazdır, boretil $B(C_2 H_5)_3$ ise 95° C de kaynıyan bir sıvıdır.

BORAN (Eski terim: Sayyib, Fr. Orage, Alm. Gewitter, İng Thunderstorm, Türkçede Fransızcadan çevrilme olarak *oraj* kullanılmış olduğu gibi, *buran* şekli de geçer), şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü ile birlikte beliren, çok vakit sağnak halinde yağmurların yağdığı atmosfer olayı. Böyle bir yağmurlu zamanda gök gürültüsü işitilmez ve yalnız elektrik olayı ışık halinde (şimşek) belirirse buna da «ışıklı boran» denir. Bu elektrik boşalmasiyle ilgili olay sırasında yağan yağmura «boran yağmuru» (Fr. pluie d'orage, Alm. Gewitterregen), bu gibi yağmurları doğuran bulutlara da «boranbulut» (Kumulo [cumulo]-nimbus Alm. Gewitterwolken) adı verilir. Bu atmosfer olayında görülen elektrik boşalmasının sebepleri henüz yeter derecede aydınlatılmış değildir. Sebebi her ne olursa olsun (meselâ: elektriklenmiş olan yakın bir bulutun etkisiyle bir sirüs bulutunu teşkil eden buz ibreciklerinden herbirinin bir ucunun pozitif, diğer ucunun negatif olarak elektriklenmesi, suyun pozitif iyonlardan ziyade negatif iyonlar üzerinde yoğunlaşması...), bunlar atmosfer olaylariyle birlikte düşünülür; bu olaylar sırasında yağmurlar doğar, hava kütlelerinin büyük bir hızla yukarılara yükselmesi ve birdenbire su buharının yoğunlaşması hali belirir. B., en çok sıcak bölgelerde olur; yüksek enlemlerde ise daha az raslanır.

Türlü B. çeşitleri arasında başlıcaları «ısı boranı» (güneşin âni ve şiddetli ısıtmasiyle doğan boran) ve «cephe boranı» (ayrı sıcaklıktaki hava kütlelerinin, birbirinin içine sokulmasından doğan boran) dır. Isı B. ı, en çok yazın belirir. Bunların teşekkülü, güneşin şiddetli ısıtmasiyle ilgilidir. Bundan ötürü en ziyade öğleden sonra belirirler.

Haziran ortalarında Türkiyenin türlü bölgelerinde ve bu arada Ankarada beliren gürültülü, selli yağmurlar bunlardandır. Havanın durgun yahut pek hafıf rüzgârlı olması, çok nemli bulunması B. teşekkülünü kolaylaştırır. «Sıkıcı bir hava» şeklinde ifade edilen böyle bir durumdan sonra, yere yakın olan hava tabakası ısınır; böylece bu tabaka ile onun üstündeki hava tabakası (ısınmamış olan hava tabakası) arasındaki denklik bozulur. İşte bu sırada yeni bir denkleşme meydana gelmek üzere hava kütlesinin dıkey yahut buna yakın hareketleri başlar. Hava kütlelerinin büyük bir hızla yükselmesi sonucu olarak birdenbire beliren şiddetli yoğunlaşmadan kalın boranbulutlar (Kumulo-nimbuslar) doğar, sağanak yağmurları belirir, bu arada dolu yağdığı da olur. Isı boranları çok şiddetli ve korkunç şimşek ve gök gürültüleriyle birlikte gelebilirse de, dar bir alanda belirir, etkisini burada gösterir, yanlara doğru ağır ağır yayılır. B. havada geniş ölçüde bir değişiklik yapmaz, fakat birçok günler üstüste belirebilir ve sadece geçici bir serinlik meydana getirir. Isı boranları en çok tropikal bölgelerde olur, bazı yerlerde yılın 200 günü B. lı geçer. Ancak B. lar, yüksek basınçlı astropikal kurak bölgelerde belirmezler. Ilıman kuşağın orta yükseklikteki dağlarında çok vakit öğleden sonra dağ yamacı boyunca yükselen hava akıntılarından yerel birtakım boranbulutlar doğar, bunlar dağın yamacında az bir müddet kalır.

Cephe B. ı ise, ayrı sıcaklıktaki hava kütlelerinin birbirine yaklaştığı ve dokunduğu yerlerde belirir. Bu gibi B. lar, soğuk bir hava kütlesinin sıcak bir havaya sokulmasından doğar. Bunlar, yeryüzündeki genel hava dolaşımının âni değişikliğe uğradığı yerlerde olur ve sıcaklık denkleşmesinin yatay yahut buna yakın doğrultuda olmasiyle kendini gösterir. Soğuk havanın ucu, sıcak hava kütlesine sokulurcasına girince sıcak hava yükselir, bu sırada B. meydana gelir. Cephe B. ları, âdeta bir cephe boyunca uzanır, bazan yüzlerce km genişliğindeki bir bölgede yayıldıkları olur. Bu yayılmanın sürati saatte 100 km yi bile bulabilir. Bu çeşit B. larda şimşek ve gökgürültüsü nispeten az olursa da, cephe boyunca yer yer dolu düştüğü sık sık görülür. Cephe B. ları, ısınma olayına (güneş almaya), ısı B. larına göre, daha az bağlı olup günün bütün saatlerinde ve yılın herhangi bir zamanında belirebilir, havanın bozulmasına ve uzunca süren serin havaların meydana gelmesine sebep olabilir.

B. bulutlardaki elektriğin boşalması alanının başlangıç yeri çok çeşitli yüksekliklerde olabilir. B. olayının başlangıç yerinin yüksekliği çok vakit 1 000 m yi geçmez. B. lar, düzlek bir basınç dağılışı ve normale yakın bir basınç sırasında belirirler. Hava haritalarında B. ların yeri, iki yüksek basınç alanı arasında, düzlek alçak basınç alanı şeklinde ve daha büyük depresyonların uzantıları halinde görülür. Bk. BASINÇ. RÜZGÂRLAR, ATMOSFER.

BORAN: bk. DELİ BORAN.

BORANA, Hamî-Samî ailesine bağlı Hamî dillerin Kuşî grupuna giren Galla (millî adı: Oromo) dilinin bir lehçesi (öbür lehçeler: A. Kuzey: 1. Maççâ, 2. Tulama. B. Güney: 1. Bararetta, 2. Kofira Galla). Kuzey lehçeler grupunun Güneybatı kolunu (batıda: Maççâ, kuzeydoğuda: Tulama) teşkil eden B., Habeşistanın güney bölgesinde (Boran), Kenya sınırı boyunca 80 000 kişi tarafından konuşulur. Galla dil bölgesinin kuzeyinde, Şoa ile Lasta arasında, Amhar dil bölgesinin içinde bir adacık halinde yaşıyan Wollo Galla'larında da, bu lehçe, güney vasıflariyle karışık olarak kullanılır. Bk. GALLA.

BORANİ (veya BORHANİ, BURANİ), Doğu milletlerine has bir yemek. Adını, bir rivayete göre, Halife Memun'un karısı Boranduht'un çeyizinde bulunan incili, yeşil halının renk ve manzarasından almıştır. Birçok çeşitleri varsa da, klâsik olanı, bu renk ve manzaraya benziyen, pirinçli ıspanaktır. Yeşilliğini muhafaza edebilmesi için, önce ıspanak sade suda haşlanır, soğanla kavrulur, sonra sıcak suda yumuşatılmış pirinç ve yağ ilâvesiyle hafif ateşte pişirilir. Pazı, semizotu gibi yeşil yapraklı sebzelerden de, aynı usulle B. yapılır.

Kuru fasulye nohut, bakla ve benzerlerinden de yine B. adiyle bir yemek yapılır ki bunun tipik çeşidi kuru fasulyeden yapılanıdır. Fasulye haşlanıp, kevgirden geçirildikten sonra üzerine sarmısaklı yoğurt konup, acı kırmızı biberli erimiş yağ gezdirilerek hazırlanır.

BORANLAR (Borlu hidrojenler). bor-hidrojen bileşikleri. Bor trioksidin magnezyum tozu ile akkor halinde ısıtılmasından meydana gelen magnezyum borürlere sulu asitlerin etkisinden, içinde pek fazla hidrojen bulunan çeşitli B. dan ibaret bir gaz karışımı çıkar. İlk defa A. Stock bu karışımda bulunan B. ı ayırarak sâf halde elde etmiş, formüllerini bulmuştur. B., pek nahoş kokulu, dayanıksız, bazıları âdi sıcaklıkta bile havada tutuşan bileşiklerdir. Bu sebeple magnezyum borürlere sulu asit etkisi havasız cihazda yapılır. Çıkan gaz karışımındaki B. dan en önemlisi B_4H_{10} formülünde olan, 18° C de kaynıyan tetraborandır. Havada derhal tutuşarak B_2O_3 ve subuharını meydana getirir. 100° C de birkaç saat içinde diborana (B_2H_6) döner. Bu ise âdi sıcaklıkta gaz (k. n.-165, 5 C) olup bu güne kadar bilinen B. ın en basitidir. Tetraborana nispetle havada çok dayanıklıdır, aylarca bozulmadan saklanılabilir. Fakat suya karşı pek hassastır, derhal borikasit ve hidrojen vermek üzere parçalanır. Büyük moleküllü B., âdi sıcaklıkta katı halde bulunurlar. Meselâ $B_{10}H_{14}$ formülünde olan boran, 99.5° C de eriyen, renksiz iğneler halinde billûrlaşır. B, B_nH_{n+4} (B_2H_6, B_5H_9, B_6H_{10}...) ve B_nH_{n+6} genel formüllerinde (B_4H_{10}, B_5H_{11}...) olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar.

BORÅS [*buros*], Güney İsveçte bir şehir. Nüfusu 59100 (1952) dür. Birçok demiryolu ve şosenin birleştiği B. ta suni ipek fabrikası vardır. Tahıl ticareti yapılır.

BORASİT (Boracite), küb biçiminde kristalleşen, fakat eşkenardörtgen köşelerden yapısı bulunan bir mineral; manyezi'nin tabiî boratı. Terkibi $Mg_6Cl_2B_{14}O_{26}$ dır. B., renksiz veya sarı, açık boz renklidir. Toz halinde olursa asitlerde yavaş yavaş erir. Sertlik derecesi 7 dir. B. in ilk bulunduğu yerler Almanyanın Zechstein tuz bölgelerindeki karnalit'li alanlardır. Genel olarak jips, anidrit ve tuz tabakaları arasında çıkar.

BORASSUS, hurmagiller (Palmae) familyasından 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi ağaç olan bu bitkilerin *B. flabelliformis* türünden Hindistanda Toddy adlı bir çeşit Sago, yani palme şarabı, bunun yaprak ayalarının iletken damar demetlerinden de elyaf elde edilir. *B. aethiopum* türü tropik Afrika steplerinde yetişmektedir.

BORAT, borik asidin tuzlarına verilen ad. B. lar, çok defa normal borik asidin (H_3BO_3) veya meta borik asidin (HBO_2) den türemezler. Serbest halde elde edilemiyen suyu daha az, başka bileşiklerden meydana gelirler. Boratlardan, alkaliboratların en çok tanınanı boraks (Na_2

$B_4O_7 \cdot 10\ H_2O$) dır. Suda erir. Sudaki eriyişi hidroliz neticesinde alkali reaksiyonu gösterir. Diğer boratlar suda pek güç erir veya hiç erimezler.

BORAT ASİDİ: bk BORİK ASİT.

BORAT FLİNT: bk. BORAKS.

BORAT, SODYUM: bk. BORAKS.

BORAZAN (Borucu, Borueri), boru çalan er. B. lar, takımlar, bölüklerle daha üst kumandanlıklar içinde bulunurlar, kıta kumandanının emirlerini de ulaştırırlar. Bk. BORU.

BORBÓN: bk. BOURBON'LAR.

BORBONE: bk. BOURBON'LAR.

BORBONICO MÜZESİ: bk. BOURBON MÜZESİ.

BORBORİGM (Fr. Borborygme; Yun. *borboruzein* = guruldamak), sindirim organında teşekkül eden ve bağırsak tekallüsleri neticesi yer değiştiren gazların çıkardığı ses. B. e karşı koymak için, bağırsak tekallüsleri antispazmadiklerle (eter, valeryan) teskin edilir veya gazlar bazı tozlarla (bizmut, magnezyum, karbon) emdirilir.

BORBOROS, ikikanadlı (Diptera) böceklerin borboride (Borboridae) familyasından küçük bir sinek cinsi. Avrupada yaşar. Antenleri kısadır (Brachycera). Larvaları pislikler veya çürümüş orga nik maddeler içinde gelişir.

BORBOROS

BORC (Apam - Napât denilen perinin Pehlevice adı olup *Avesta*da kendine atfedilen *berezañt* [= muhteşem] sıfatından alınmıştır), Pers kıralı III. Artakserkses Okhos (Eski Fars.: Artahşathra)un yardım dilediği bir tanrıça olan Anahita'nın maiyetindedir; aynı zamanda ateş ve su perisidir.

BORCHARDT, Georg: bk. HERMANN, Georg.

BORCHARDT [*borhārt*], **Ludwig** (1863 - 1938), Alman Egiptologu ve mimari bilgini. Berlinde doğmuş, Pariste ölmüştür. 1899-1906 yılları arasında Kahiredeki Alman genel konsolosluğunda ateşe, 1906-1929 yılları arasında da Kahiredeki yeni kurulmuş Alman Egiptoloji enstitüsü müdürü olmuştur. Kendisinin idare ettiği Abu Gurab'taki Güneş tapınağı (1899), Abusir'deki ehramlı tapınak, ölüler tapınağı (1902-1908) ve Amarna şehir harabesi (1908-1914) kazıları Mısır mimarisi tarihini aydınlatmağa çok yardım etmiştir. Eserlerinin en önemlileri şunlardır: *Die ägyptische Pflanzensäule* (Mısırlıların bitki sütunu) [1897]. Bu yazıda, bitki şekillerine dayanan süslemelere dair ilgi çekici fikirler vermiştir. *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-Woser-Re. Der Bau* (Kıral N.-W-R. nin Re-tapınağı yapısı) [1905], *Das Grabdenkmal des Königs Ne user-re* (Kıral N.-u. r. nin anıt kabri) [1907], *Das Grabdenkmal des Königs Nefer-ir-ka-re* (Kıral N.-i-k.-r. nin anıt kabri) [1909], *Das Grabdenkmal des Königs Sahurē* (Kıral S. nin anıt kabri) [2 cilt, 1910-1913], *Altägyptische Festungen an der zweiten Nilschnelle* (2. Nil kataraktındaki eski Mısır tahkimatı) [1923]. Bu son eserler kendi yaptığı kazılara aittir. 1931 de Kahirede, masrafı İsviçrelilere ait olmak üzere, Mısır mimarisini tetkik enstitüsünü kurmuştur.

BORCHARDT [*borhart*], **Rudolf** (1877 - 1945), Alman yazarı. Königsberg'te doğmuş. Trins (Tirol) de ölmüştür. 1904 ten sonra daha çok İtalyada yaşamıştır. Hugo von Hofmannsthal ve R. A. Schröder'in arkadaşı olan B., idealizme inanla bağlı olup dile çok dikkat eden muhafazakâr bir yazardır. Eserleri lirik şiir, dram, denemeler ve nutuklardan mürekkeptir. Dillere meraklı ve bunları kolay ve iyi öğrenen B. eski İon ilâhilerini, Pindarosun şiirlerini, eski Fransızcadan troubadour şiirlerini, Dante'yi ve bazı İngiliz şiirlerini Almancaya çevirmiştir. B. aynı zamanda edebiyat tarihçisi, edebiyat ve kültür tenkidcisi olarak da çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır. *Rede über Hofmannsthal* (H. hakkında nutuk) [1902], *Gespräch über Formen* (Şekiller hakkında konuşma) [1912; Eflâtun'un *Lusis*inin tercümesine sonsözdür], *Jugendgedichte* (Gençlik şiirleri) [1920], *Die Halbgerettete Seele* (Yarı kurtarılmış ruh) [şiir, 1920], *Gärtenphantasie*(Bahçe fantazisi)[1925], *Ewiger Vorrat deutscher Poesis* (Alman şiirinin bitmez hazinesi) [antologya, 1926], *Prosa I* (Nesir I) [1928], *Pisa* (şehir ismi) [1948], *Der leidenschaftliche Gärtner* (İhtiraslı bahçıvan) [1952].

BORCHARDT [*borhārt*] **DENEYİ**, Alman kimyacısı Leo Borchardt (doğ. 1879) ın adiyle anılan ve idrarda levüloz aranması için kullanılan bir deney. Bir deney tüpüne 5 cc idrar, 5 cc hidroklorik asidin % 25 lik solüsyonu konur, üzerine birkaç kristal rezorsinol katılarak kaynatılır. Levüloz varsa kırmızı bir renk meydana gelir. Tüp soğutulduktan sonra hafifçe alkalileştirilir ve üzerine 2-3 cc glasiyal asetik asit konularak çalkalanır, levüloz varsa sarı renk görülür. Râvent (rhubarbe), sinameki gibi ilâçlar alınmışsa da bu sarı renk husule gelebilir.

BORCHERS [*borhers*], **Wilhelm** (1856 - 1925), Alman madencisi. Goslar'da doğmuş, Aachen'da ölmüştür. 1899 dan itibaren Aachen teknik üniversitesinde profesörlük etmiştir. 1888 - 1891 yıllarında, bütün oksitlerin, elektrikle ısıtılmış karbonla indirgenir olduğunu ispat etmiştir. Bu keşfine dayanarak birçok madencilik metotları hazırlamıştır.

BORCHGREVINK [*borkgrevingk*], **Carsten Egeberg** (1864 - 1934), Norveçli tabiat bilgini ve Güney Kutup seyyahı. Kristiania (Oslo) da doğmuş ve orada ölmüştür. 1894 - 1895 te tayfa olarak, Possession Island'ın keşfiyle neticelenen bir güney kutup seyahatine katılmış ve 1898 de İngiliz yayınevi sahibi Sir G. Newnes tarafından, Southern Cron gemisiyle yapılacak bir Güney Kutup seyahatinin idaresiyle görevlendirilmiştir. 1899 da Adare burnunda kışı geçirerek 1899 - 1900 güney yazında, gemi ile 78° 35′ (veya 50°) enlemine varmış (o zaman varılan en uzak güney enlemi), ve magnetik güney kutbunun yerini aşağı yukarı 73° 20′ enlem ve 146° (Greenwich) boylamı olarak tesbit etmiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Das Festland am Südpol* (Güney kutbundaki kıta) [1904], *Närmest Sydpolen, Aaret 1900* (1900 yılında Güney kutbuna en yakın bir durumda) [1904 - 1905]. 1902 de Antil adalarının sismolojisi hakkında müşahadeler yayımlamıştır.

BORÇ (Fr. Dette), bir mukavele veya kanun hükmünden doğup muayyen iki şahıs, veya şahıs grupu ara-

sında vücut bulan ve taraflardan birini diğeri lehine bir şey yapmak, yapmamak veya vermek mükellefiyeti altına sokan hukuki bir münasebet. Mükellefiyet altına giren tarafa *borçlu* ve bu mükellefiyetin yerine getirilmesini talep hakkına sahip olan tarafa *alacaklı* denir.

Borç kelimesinin mânaları: Hukuk dilimizde B. kelimesi, birbirinden farklı üç mefhumu ifade için kullanılır:

1. En geniş mânası ile B., iki veya daha ziyade şahıs arasındaki mükellefiyetlerin bütününü ifade eder. Bu mefhum *vecibe* veya *bağlam* (Alm., Fr., İng. obligation, Lat. obligatio) terimleri ile tam bir şekilde isimlendirilebilirse de, kanunumuzda ekseriya B. kelimesi kullanılmıştır. Filhakika «Borçlar kanunu» isminde olduğu gibi, B. ların teşekkülü, B. ların ifası, B. ların nevileri v. b. gibi tâbirlerde, B., *vecibe* kelimesinin yerine konulmuştur. Nihayet «borçlar hukuku» tâbirinde de B. kelimesi en geniş mânasında anlaşılmalıdır.

Bir B. münasebetinde, ekseriya, tarafların ikisi için de vecibeler mevcuttur. Meselâ bir satış akdinde satıcı, malı teslim ile; müşteri ise bedeli ödemekle mükelleftir. Yine kira akdinde mal sahibi kiralanan şeyi kiracıya teslime; kiracı ise kira bedelini zamanında mal sahibine vermeğe, kiranın hitamında kiralananı iadeye mecburdur. İşte bütün bu mükellefiyetler, satış ve kira mukavelelerinden doğan vecibelerdendir.

2. Daha dar mânası ile B., taraflardan sadece birisinin mükellefiyetlerini ifade için kullanılır. Bu mefhumu ifade için, hukuk dilimizde *eda* ve *edim* (Alm. Leistung, Fr. prestation, İng: performance, prestation, Lat. praestatio) tâbirleri mevcuttur Yani bir borç münasebetinde taraflardan birine terettüp eden mükellefiyet eda ismini alır ve bu eda B. un mevzuunu teşkil eder. Satış akdinde satıcı için akdin mevzuu, sattığı malın teslimidir; aynı B. münasebetinde müşteri için B. un mevzuu, malın bedelini ödemektir. Eda, B. münasebetinin nev'ine göre muhtelif şekillerde tezahür edebilir: filhakıka bu bir malın teslimi (satış ve kirada), muayyen bir paranın ödenmesi (satış. kira ve tazminatta), bir şeyin yapılması (hizmet akdinde), veya yapılmaması (haksız rekabet memnuiyetinde) şeklinde ortaya çıkabilir.

3. En dar mânası ile B. kelimesi, edanın muhtelif şekillerinden sadece birisini, bir miktar para ödeme mükellefiyetini, ifade eder. Eski hukukumuzda bu mefhumu ifade için *deyn* (Alm. Geldschuld, Fr. dette; İng. debt, pecuniary - debt, money - debt; Lat. debitum pecunia - debita) tâbiri mevcuttu. Halk dilinde B. kelimesi en sık, bu mânada kullanılır.

Borçlar Hukuku: (Alm. Obligationenrecht, Fr. droit des obligations, İng. law of obligations, law of contracts and torts, Lat. ius obligationum): Şahıslar arasındaki B. münasebetlerini tanzim eyleyen hukuk dalı, B. lar hukuku ismini alır. Bu hukuk kolu, hususi hukuk grupuna dahil olup medeni hukukun bir kısmını teşkil eder. B. lar hukuku şahısların gündelik hayatlarında gayet geniş tesirler icra eder, insanlar her günkü faaliyetleri esnasında, B. lar hukuku sahasına giren birçok muamelelerde bulunurlar. Filhakika müvezziden gazetesini, bakkaldan sigarasını alan ve işine gitmek üzere otobüse binen bir şahsın bu muamelelerinin her biri B. lar hukukuna taallûk eder.

Bu hukuk dalının, fevkalâde geniş bir tatbik sahasına sahip olması, cemiyetlerin iktisadi hayatları üzerinde oynıyacağı rolün ehemmiyetini gösterir. İşte bu ehemmiyete binaendir ki, B. lar hukuku, en çok tetkik edilmiş, en ince teferruatına kadar elden geçirilmiş ve muhtelif nazariyelerin vaz'ına saha olmuş bir hukuk dalı halini almıştır. B. lar hukuku, daha Romalılar devrinde fevkalâde bir inkişafa mazhar olmuştu, ve Roma hukukunun B. lara müteallik esasları, zamanımızda, bilhassa kara Avrupası hukuk sistemlerinde, gayet mühim tesirler icra etmiştir.

B. lar hukuku, iktisadi hayat üzerinde tesirler icra ettiği gibi, kendisi de cemiyetin iktisadî nizamından ve sosyal düşünüş tarzından müteessir olur. Filhakika, Fransız İhtilâlinin ferdiyetçi zihniyetinin tesirleri altında hazırlanan kanunlar, B. münasebetlerinde fertlerin istiklâllerini aşırı bir derecede korumuş ve tarafların iradelerini herşeye hâkim bir mevkie yükseltmiştir. Ancak bu hal. iktisaden kuvvetlinin zayıfı istismarı gibi arzu edilmiyen bir netice doğurmuştur Zamanla inkişaf eden sosyal adalet fikri neticesinde, tarafların iradelerinin istiklâlinden bahsedebilmek için, iktisaden zayıf olanın kuvvetli tarafından istismarının önlenmesi gerektiği mülâhazası hukukçuları meşgul eylemeğe başlamıştır. İşte B. lar hukuku sahasındaki bu gelişme, B. lar kanununa intikal eylemiş ve yeni kanunlarda zayıfların hukukunun ve cemiyetin menafiinin korunmasını sağlıyacak tedbirler derpiş edilmiştir.

B. lar hukuku, dünya üniversitelerinde kendisine lâyık ehemmiyete mazhar olmuş ve hukuk fakülteleri tedrisat programlarında gayet mühim bir yer işgal eylemiş ve eylemektedir.

Borçlar Kanunu (Alm. Obligationenrecht, Fr. code des obligations): Şahıslar arasındaki B. münasebetlerini tanzim ederek hükme bağlıyan ve B. lar hukukuna ait kaideleri ihtiva eyliyen kanun «Borçlar Kanunu» adı ile tanınır.

Halen meriyette olan B. lar kanunumuzun tatbik mevkiine konulmasından, yani 1926 yılından evvel «Mecellei Ahkâmı Adliye» adiyle bir kanun, B. münasebetlerini idare ediyordu (bk. MECELLE). Cumhuriyetin ilânını takip eden yıllarda yapılan büyük adli inkılâp esnasında, diğer hukuk sahaları gibi, B. lar hukuku sahası da ele alınmış ve umumiyetle kabul edilen esaslara tevfikan, ileri bir tekniğe sahip ve batı zihniyetine uygun bir B. lar kanunu çıkarılmıştır. B. lar kanunumuzun esbabı mucibe lâyıhasında, meriyette bulunan Mecelle'nin ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu, 1851 maddeden müteşekkil bulunmasına rağmen, mahkemelerimizce ancak birkaç yüz maddesinin tatbik edildiği belirtildikten sonra «senelerdenberi devam eden bu adli zaf'a müstacelen nihayet vermek ve muasır medeniyetin icabatına tevfiki hareketle Türkiye Cumhuriyetini pek ziyade muhtaç olduğu yeni kanunlarla teçhiz etmek, artık katî bir zaruret halini almıştır. Muasır medeniyetin en yüksek hukuk eserlerinden biri olan İsviçrenin «Code des obligations»undan aynen iktibas olunan «Borçlar kanunu lâyıhası» ihtiyacatı hazıramıza muvafık görülmüştür» denilmekte idi.

4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren bu kanun. İsviçre B. lar kanununun tercümesi ise de, bu tercüme tam değildir. Filhakika İsviçrede müstakil bir ticaret kanunu mevcut olmadığı cihetle, ticari muamelelere taallûk eden ahkâm da B. lar kanununda yer almıştır. Memle-

ketimizde, adli inkılâp esnasında ayrı bir ticaret kanunu da çıkarıldığı cihetle, İsviçre B. lar kanununun ticarete taallûk eyliyen kısımları iktibas edilmemiş, sadece «Umumi hükümler» ve «Akdin muhtelif nevileri» başlıklı birinci ve ikinci kısımlar tercüme ve kabul olunmuştur. Fasıl ve madde numaralarının ayrı olmasına ve kendisine has bir ismi bulunmasına rağmen, B. lar kanunumuzun bu istiklâli hakiki olmaktan ziyade zahiridir ve B. lar kanunu Türk Medeni kanununun bir kısmıdır. Filhakika B. lar kanununun 544. maddesinde «Medeni kanunun mütemmimi» tâbirlerini kullanmış ve Medeni kanunun 5 inci maddesi iki kanun arasında mevcut olan gayet sıkı alâkayı gösteren şu hükmü sevketmiştir: «Akidlerin in'ikadına ve hükümlerine ve sukutu sebeplerine taallûk edip borçlar kısmında beyan olunan umumi kaideler, medeni hukukun diğer kısımlarında dahi caridir».

B. lar kanunumuz 24 bap ve 544 maddeden müteşekkil olup iki kısım halinde toplanmıştır:

1. «Uumumi hükümler» (md. 1 - 181) başlığını taşıyan birinci kısımda, her nevi borç münasebetinde carî olacak ana kaideler vaz'edilmiştir. Filhakika B. ların kaynakları (aşağ. bk.), hükmü (aşağ. bk.), nihayete ermesi (aşağ. bk.), nevileri (aşağ. bk.) bu kısımda yer almıştır.

2. «Akdin muhtelif nevileri» (md. 182 - 544) başlığını taşıyan ikinci kısımda ise muhtelif tip akitlerin karakterlerinin icap ettirdiği hususi hükümler vaz'edilmiştir. Satış, trampa, bağışlama v. b. gibi akitlerin gerektirdiği hükümler bu kısımda derpiş edilmiştir (aşağ. bk.).

Borcların doğumu: Şahıslar arasındaki B. münasebetlerinin ne gibi sebeplerden doğacağı hususunda Romalılar tarafından yapılan tasnif, zamanımızda da tesirlerini göstermektedir. Filhakika Roma hukukunda B. kaynakları iki grupa ayrılırdı: akitler ve suçlar. Bu tasnifin, ihtiyaçları karşılamıyacağı aşikârdır. Zira ne bir akde ve ne de bir suça dayanmaksızın mevcut olan B. lar da vardır. Meselâ vekâleti olmadan başkası namına tasarrufta bulunmaktan veya bir suç işlemeksizin yapılan zarardan doğan B. lar bu nevidendir. Türk hukuk sisteminde B. ların kaynaklarının tasnifi, Roma hukukunun kabul ettiği tasniften biraz farklıdır. Filhakika «borçların teşekkülü» ismini taşıyan birinci babında, kanunumuz, üç B. kaynağı tesbit etmiştir: 1. Akidden; 2. Haksız fiilden; 3. Sebepsiz iktisaptan doğan B. lar. Ancak bu üç kaynak da B. mefhumunun şümul sahasına girebilecek bütün ihtimalleri karşılamak için kâfi değildir. Zira B. lar kanununda yer almamış olan birçok B. lar vardır, ki bu kaynaklardan birisine bağlanamaz. Bazı müellifler, bu nevi B. ları «kanundan doğan borçlar» tâbiri ile isimlendirirler. Bu hal, diğer borçların kanundan doğmadığı zehabını uyandıracağı cihetle, «diğer muhtelif sebeplerden doğan borçlar» tâbiri tercihe şayandır. Şu halde B. münasebetine kaynak olarak dört sebep gösterilebilir: 1. Akit; 2. Haksız fiil; 3. Sebepsiz iktisap; 4. Muhtelif sebepler:

1. *Akit* (Alm Vertrag, Kontrakt, Fr. contrat, İng. contract, Lat. contractus): Akdin lûgat mânası «bağlamak, düğümlemek» tir. Hukuk terimi olarak mânası ise, iki tarafın kendileri için hak ve mükellefiyetler doğuracak şekilde izhar ettikleri iradelerini, yani icap ve kabulü, birbirine bağlamalarıdır. Filhakika B. lar kanunumuza göre akdin yapılmış olması için tarafların iradelerini birbirine uygun bir şekilde ve karşılıklı olarak izhar etmeleri lâzımdır. Tarafların iradelerini izhar edişleri iki safhada cereyan eder: a. İcap (Alm. Offerte, Fr. offre, pollicitation, İng. offer, Lat. pollicitatio, offerre): Bir akdin yapılmasını teklif eden kimse icapta bulunmuştur. İcap ya aynı yerde hazır bulunanlar arasında şifahen veya hazır bulunmıyanlar arasında yazı yahut ilân vasıtası ile yapılır. b. Kabul (Alm. Annahme, Fr. acceptation, İng. acceptance, Lat. acceptatio): Kendisine icapta bulunulan tarafın icaba muvafakatını bildiren beyanıdır, ki bunun icapta bulunana vüsulu ile akit in'ikat etmiş olur.

İcap şifahen yapıldığı takdirde, kabulün de hemen yapılması lâzımdır. Yazı ile veya ilân yolu ile ve bir müddet tâyin edilerek yapılan icaplarda, kabulün icapta bulunan şahsa vasıl olması için lüzumlu zaman geçinciye, veya tâyin edilmiş olan müddetin hitamına, kadar icaptan geri dönülemez. Gerek icaptan ve gerek kabulden rücu, ancak kanunun derpiş ettiği şekilde yapılabilir: «İcabın geri alındığı haberi icabın vüsulünden evvel yahut aynı zamanda mürselünileyhe vasıl olur yahut icaptan sonra vasıl olmakla beraber, mürselünileyh icaba muttali olmazdan evvel kendisine tebliğ olunursa, icap keenlemyekûn addolunur. Bu kaide, kabulün geri alınmasında da tatbik olunur».

Bir akdin vücut bulmasında en mühim âmil tarafların iradeleri olduğuna göre, bu iradenin tam bir serbestî içinde ve doğru olarak beyan edilmesi gerekir. Bunun içindir ki vâzıkanun iradeyi ifsat eden sebepleri saymış, hata, hile ve ikrah (bk. HATA, HİLE, İKRAH) ile malûl bulunan irade beyanlarının, iradesi fesada uğramış olan tarafı ilzam edemiyeceğini hükme bağlamıştır.

Akidlerin muteber olabilmesi için, tarafların iradelerine taallûk eden bu şartların yanı sıra, diğer bazı kayıtlar daha mevcuttur:

a. Akdin mevzuu: Her ne kadar akdin mevzuu, kanunun gösterdiği hudut dahilinde, serbestçe tâyin olunabilirse de (buna akit serbestisi denilir; Alm. Vertragsfreiheit, Fr. liberté contractuelle, İng. freedom of contract), mukavelenin muteber olabilmesi için «kanunun katî surette emreylediği hukuki kaidelere veya kanuna muhalif, ahlâka (âdaba) veya umumi intizama yahut şahsi hükümlere müteallik haklara mugayir» bulunmaması şarttır.

b. Butlan: Bir akdin muteber olabilmesi için butlan sebeplerinden birisi ile malûl olmaması lâzımdır. Filhakika B. lar kanunumuzun 20. maddesine göre «bir akdin mevzuu gayrımümkün veya gayrimuhik yahut ahlâka (âdaba) mugayir olursa o akit batıldır» (bk. BUTLAN).

c. Gabin: Taraflardan birisinin muzayakasından, tecrübesizliğinden veya hiffetinden istifade edilerek tarafların edaları arasında açık bir nispetsizlik bulunacak şekilde yapılmış olan bir akit, gabin ile malûldür. Bu halin mevcudiyeti takdirinde, mutazarrır olan taraf akdin yapılmasından itibaren bir sene içinde, akdi feshettiğini beyanla, verdiği şeyi geri alabilir (bk: GABİN).

ç. Şekil: Kanunda sarahat olmadıkça, akdin muteber olması, yapılış şekline bağlı değildir. Ancak kanunun emrettiği şekil şartlarına riayet edilmeksizin yapılan akitler muteber olamaz.

Akitler doğurdukları borçların şümulü bakımından üç kısma ayrılırlar:

a. Tek taraflı akitler (Alm. einseitige Vertrage, Fr. contrats unilatéraux, İng. unilateral contracts, Lat. contractus unilaterales): Bu nevi akitlerde, taraflardan sadece birisi mükellefiyet altına girer. Hibe vaadinde hal böyledir.

b. İki taraflı akitler (Alm. zweiseitige Verträge, Fr. contrats bilatéraux, İng. bilateral contracts, Lat. contractus bilaterales): Bu nevi akitlerde tarafların her ikisine de mükellefiyetler tahmil edilir; yani bu nevi akitlerde taraflar aynı zamanda hem alacaklı ve hem B. lu vaziyetindedirler. Bu nevi akitler, tam karşılıklı akitler (Alm. synallagmatischer Verträge, Fr. contrats synallagmatiques, İng. contract containing reciprocal promises, Lat. contractus bilateralis aequalis) ve nakıs karşılıklı akitler (Alm. ungleichmässige zweiseitige Verträge, Fr. contrat éventuellement bilatéral, Lat. contractus bilateralis inaequalis) diye iki kısma ayrılır. Satış, trampa, kira birincilere, vekâlet ikincilere misal olarak zikredilebilir.

c. Çok taraflı akitler (Alm. mehrseitige Verträge, Fr. contrat plurilatéral, İng. multilateral contract, Lat. contractus multilateralis): Aynı gayeye matuf ikiden fazla iradenin bir araya gelmesi ile teşekkül eden akitlerdir. Beş kişiden terekküp eden bir şirket, çok taraflı bir akittir. Ancak, bir satış akdinde birkaç satıcı ve birkaç müşterinin bulunması bu akdi çok taraflı yapmaz; böyle bir satış akdi birçok şahıslardan müteşekkil iki taraflı bir akit olur (bk. BAĞIT).

2. *Haksız fiil* (Alm. unerlaubte Handlug, Delikt, Fr. acte illicite, İng. tort, Lat. delictum): Tarafların karşılıklı olarak iradelerini beyan etmemelerine rağmen B. u doğuran âmillerden birisi olan haksız fiil, bir şahsın kanuna aykırı bir fiili ile diğer bir şahsı izrar etmesi halidir. Haksız fiili yapan ile mağdur arasında bir B. münasebeti doğar. Filhakika B. lar kanunumuzun 41. maddesine göre «gerek kasden gerek ihmal ve teseyyüp yahut tedbirsizlik ile haksız bir surette diğer kimseye bir zarar ika eden şahıs, o zararın tazminine mecburdur» (bk. HAKSIZ FİİL).

3 *Sebepsiz iktisap* (Alm. ungerechtfertigte Bereicherung, Bereicherung ohne Grund, Fr. enrichissement sans cause, enrichissement illégitime, İng. unjustifiable enrichment): Kanunumuzun B. kaynağı olarak gösterdiği üçüncü husus, sebepsiz iktisaptır. Borçlar kanunumuzda bu borç kaynağı tek ve katî bir terimle ifade edilmemiştir. Haksız fiil ile mal iktisabı, haksız mal iktisabı, haksız iktisap, sebepsiz mal edinme gibi muhtelif tâbirler mevcuttur. Bunlar içinde en doğru olanı «haksız iktisap» ise de doktrinde «sebepsiz iktisap» tâbiri revaçtadır. Eski hukuk sistemlerinde akitlerin muhtelif tiplerinden biri olarak tetkik edilen ve bazı müellifler tarafından haksız fiil ile karıştırılan bu B. kaynağı, kanunumuzda müstakil bir B. sebebi olarak yer almıştır ki, bu hal İsviçre B. lar kanununun hukuk ilmine, teknik bakımdan getirdiği bir yeniliktir. Onun içindir ki haksız fiil ile iltibasa mahal verecek veya mutlak surette bir malın iktisabının gerektiği zehabını uyandıracak tâbirlerden çekinmek ve müesseseyi tam bir şekilde ifade eden sebepsiz veya haksız iktisap tâbirlerinden birini kullanmak yerinde olur.

Sebepsiz iktisap, ortada haklı bir sebep mevcut değil iken, bir şahsın diğer bir şahıs zararına olarak bir iktisapta bulunması demektir. İktisaptan maksat, mamelekte husule gelen bir fazlalaşmadır. Bu fazlalaşma doğrudan doğruya bir mal iktisabı şeklinde olabileceği gibi, bir B. tan kurtulma veya yapılması gereken bir masrafın başkası tarafından ifası şeklinde de olabilir. Sebepsiz iktisap, iktisapta bulunan ile zararına iktisapta bulunulan, diğer bir deyimle mamelekinde bir çoğalma olan şahısla bir azalma olan şahıs arasında bir B. münasebeti doğurur. Filhakika B. lar kanununun 61. maddesine göre «haklı bir sebep olmaksızın aharın zararına mal iktisap eden kimse onu iadeye mecburdur». Vazııkanun misal olarak muteber olmayan veya tahakkuk etmemiş yahut vücudu nihayet bulmuş bir sebebe dayanılarak yapılmış olan iktisabın ve B. olmıyan bir şeyin hataen B. zannedilerek tediyesinin iadeye mevzu teşkil edeceğini tesbit eylemiştir.

İade ile mükellef olan şahıs haksız olarak edindiği şeyi elinde bulunduruyorsa bunu aynen iade ile mükelleftir. Aksi takdirde iade nakden yapılır; ve iadenin hududu sebepsiz iktisapta bulunanın mamelekinde husule gelen çoğalma ile tâyin edilir; diğer tarafın mamelekinde meydana gelen azalma nazara alınmaz. Yani burada maksat, vaki zararın tazmini değil, lâkin sadece sebepsiz iktisabın iadesidir ve iade ile mükellef olan şahıs, iktisap ettiği şey dolayısiyle yaptığı zaruri ve faydalı masrafların ödenmesini talep hakkını haizdir.

Haksız iktisap, mamelekinde bir azalma olan tarafa iadeyi talep için bir dâva hakkı bahşeder. Ancak bu dâva hakkı, mutazarrır olan tarafın verdiğini istirdada hakkı olduğunu öğrendiği tarihten itibaren bir ve, her halü kârda, haksız iktisabın yapıldığı tarihten on yılın geçmesi ile ortadan kalkar ve artık iade talebinde bulunmak imkânı kalmaz. Dâva hakkı müruru zamana uğramamış olsa bile, ahlâki bir vazifenin ifası için verilen bir şey geri istenemiyeceği gibi, haksız yahut ahlâk ve âdaba aykırı bir gayenin elde edilmesi için verilmiş olan şeyin de istirdadına mahal yoktur.

4. *Muhtelif sebepler*: B. lar kanunumuzun birinci babında tanzim edilmiş bu üç B. kaynağından başka muhtelif sebepler de B. un doğumuna sebebolur. Bunlara misal olarak aile hukuku münasebetlerinin vücut verdiği nafaka B. u ile ana babanın velâyetleri altındaki çocuklara karşı olan mükellefiyetleri zikredilebilir (bk. NAFAKA, VELÂYET).

Borçların hükmü: Hangi kaynaktan doğarsa doğsun «bir B. münasebeti teessüs ettikten sonra vaziyet ne olacaktır, bu B. münasebetinin hükmü nedir?» sorularına vazııkanunumuz, B. lar kanununun ikinci babında cevap vermiştir. Filhakika bir B. münasebetinin en tabiî neticesi, bu B. un ödenmesi, ifasıdır. Ancak bunun yapılmaması ihtimali de her vakit varittir. Onun içindir ki kanunumuz ifaya ait hükümlerin yanı sıra, B. ların ödenmemesinden doğacak neticeleri de hükme bağlamıştır. Nihayet, bir B. münasebetinin sadece taraflar - yani alacaklı ve borçlu - üzerinde değil, lâkin üçüncü şahıslar - yani bu münasebete yabancı olanlar - üzerindeki tesirleri hakkında da hükümler isdar edilmiştir.

A. *Borçların ifası* (Alm. Erfüllung, Fr. exécution des obligations, İng. performance, Lat. solutio): İfa, borcun mevzuu olan edanın, tâyin edilmiş olan zamanda B. lu tarafından, yerine getirilmesidir. Alacaklı ile borçlu arasındaki hukuki bağ, ifa neticesinde, borç münasebetinin gayesine vasıl olması dolayısiyle, kaideten ortadan kalkar.

Kanunlarımızda ifa mefhumunu ifade için tediye tâbirinin de kullanıldığı vakidir. Ancak gözden uzak tutulmaması icap eden nokta, tediyenin sadece bir nevi B. un, para B. unun, ifası için kullanılabilecek bir tâbir olduğudur.

1. İfada normal yol, ifanın bizzat B. lu tarafından yapılmasıdır. Ancak, bu, riayeti mutlaka icap eden bir kaide değildir. Filhakika, B. un B. lu tarafından ifa edilmesinde alacaklının menfaatı bulunmadığı hallerde B. diğer

bir şahıs tarafından da eda edilebilir ve alacaklının bunu redde salâhiyeti yoktur. Bu hal bilhassa para B. larında mevcuttur. Alacaklı için mühim olan muayyen bir miktar paranın kendisine ödenmesidir. Bu paranın kimin tarafından verileceği B. lu için mühim bir mesele değildir. Lâkin B. un B. lu tarafından ifasında alacaklının menfaatı varsa, B. un B. lu tarafından ifası şarttır. Bu gibi hallerde, başka birisinin yapacağı edayı alacaklı kabul etmiyebilir. Hizmet akitlerinde, istisna akdinde ve vekâlette vaziyet böyledir. Zira burada B. münasebeti doğarken, alacaklı ifanın bizzat B. lu tarafından yapılacağı düşüncesi ile hareket etmiştir. Zira B. un ifasında B. lunun şahsi kabiliyetleri ve bilgisi rol oynıyacak âmillerdendir. Meselâ dâvasını bir avukata tevdi eden şahsın intihabında, bu avukatın şahsi kabiliyetleri, bilgisi ve tecrübesi rol oynamıştır. Binaenaleyh dâvanın tecrübesiz bir avukat tarafından idaresi - yani vekâlet akdinde borçluya terettüp eden edanın bizzat B. lu tarafından ifa edilmemesi - alacaklının menfaatlarını ihlâl edebilir. Binaenaleyh alacaklı, bu nevi edalarda ifanın bizzat borçlu tarafından yapılmasını talep salâhiyetini haizdir.

2. B., kaideten alacaklının şahsına ödenmelidir. Ancak, ifa gerek kanun ve gerek mukavele icabı salâhiyetli şahıslara da yapılabilir. B. lunun alacaklıya veya salâhiyetli bir şahsa vaki olmıyan ifasının hükmü yoktur; borcun tekrar ifası gerekir.

3. B. un nerede ifa edileceği, B. lu veya alacaklılar müteaddit ise herbiri bakımından ifa mahallinin neresi olacağı hususunun tâyini icap eder; ve B. lu B. unu tâyin edilmiş olan bu mahalde öder. Taraflar ifa mahallini sarih veya zımni bir şekilde tesbit etmemişlerse:

a. Para B. larında, alacaklının ifa zamanında ikamet ettiği.

b. Muayyen bir şeye taallûk eden B. larda, akdin in'ikadı anında o şeyin bulunduğu.

c. Sair B. larda, B. un doğumu anında B. lunun ikamet ettiği yer, ifa mahalli addolunur.

4. B. un ödeneceği zaman da taraflarca tâyin edilir. Bu yapılmamış ise, ve işin mahiyetinden borcun ifa zamanı anlaşılamıyorsa, ifanın derhal yapılması gerekir.

5. Para B. ları kaideten memleket parası ile ödenir. Akit yabancı para üzerinden yapılmış ise ve akitte «aynen ödemek» veya buna muadil kelimelerle B. un yabancı para ile ödeneceği sarahaten kayıt edilmedikçe hal yine aynıdır ve borç ifa zamanındaki rayiç üzerinden memleket parası ile ödenir.

B. ödenmesi üzerine B. luya bir makbuz ve B. un tamamı ödenmiş ise B. senedinin (ki bu B. münasebetinin doğumunu isbat için B. lu tarafından alacaklıya verilmiş bir vesikadır) iadesi veya ibtali gerekir (bk. SENET).

6. Alacaklı B. un usulüne uygun olan ifasını kabul etmezse mütemerrit olur. Bu takdirde, eda muayyen bir şeyin verilmesi ise, B. lu bunu bir yere tevdi ile B. undan kurtulur; eğer eda bir şeyin verilmesine taallûk etmiyorsa, B. lu akdi feshedebilir.

B. *Borçların ifa edilmemesi* (Alm. Nichterfüllung, Fr. inexécution des obligations): B. un ifa edilmemesinden maksat B. lunun kararlaştırılmış mahal ve zamanda edada bulunmamasıdır, ki bu hale hukuk dilimizde «ademi ifa» da denilir. Ademi ifa ya mutlak olur, yani B. lu hiçbir edada bulunmamıştır; veya kısmi olur, yani B. lu kararlaştırıldığından farklı bir surette veya nakıs olarak edada bulunmuştur.

1. Ademi ifa halinde alacaklı, B. un aynen ifası için B. lusunu zorlayabilir. (bk. İCRA, İFLÂS).

2. Tam karşılıklı akitlerde alacaklı isterse edanın aynen ifasını talep, isterse akdi feshedebilir. Her iki halde de tazminat istemek hakkı vardır.

3. B. lu B. unu tamamen veya kısmen ifa etmediği takdirde alacaklı, B. un aynen ifasını talep etse de etmese de, tazminat talebinde bulunabilir. Bu tazminat haksız fiilden doğan tazminattan farklıdır; ve bu farkı belirtmek için buna «akdî tazminat» adı verilir. Alacaklının tazminat talebinin dinlenebilmesi, yani B. lunun tazminata mahkûm edilebilmesi için, ademi ifanın B. lunun kusurundan neş'et etmesi lâzımdır. Filhakika B. lar kanunumuzun 96. maddesine göre «alacaklı hakkını kısmen veya tamamen istifa edemediği takdirde borçlu kendisine hiçbir kusurun isnat edilemiyeceğini isbat etmedikçe bundan mütevellit zararı tazmine mecburdur».

B. unun akdî tazminat ödemeğe mecbur olması, ya kendi fiilinden veya başkalarının, bilhassa yardımcılarının ve çalıştırdığı sair şahısların fiillerinden neş'et eder. Alacaklı tazminat talebinde bulunmaz veya bundan vazgeçerse akdî tazminata mahal yoktur. Bunun haricinde:

a. Mukavele yapılırken, ademi ifa halinde B. lunun tazmin ile mükellef tutulamıyacağı tesbit edilmişse.

b. İfa fevkalâde bir halin neticesinde mümkün olmamışsa.

c. Nihayet, mücbir sebep ademi ifayı intaç etmiş ise B. lu akdî tazminattan kurtulur.

4. Borcunu ifa zamanında eda etmemiş olan B. lu mütemerrit hale düşer. İfa tarihi mukavelede tesbit edilmişse o günün sona ermesi ile, tesbit edilmemiş ise alacaklının ihtarı ile B. lu mütemerrit hale düşer ve bundan şu neticeler doğar:

a. Mütemerrit B. lu, B. un geç ifa edilmesi dolayısiyle alacaklının uğradığı zararı tazmin eder.

b. B. un mevzuuna fevkalâde sebepler dolayısiyle bir zarar gelmiş ise, mütemerrit B. lu bu zararı da tazmin ile mükelleftir.

c. Para B. larının mütemerrit borçlusu, temerrüt tarihinden itibaren geçen her gün için senevi % 5 gecikme faizi (Alm. Verzugszins, Fr. intérêt moratoire, İng. moratory interest, Lat. usurae ex mora) ödemekle mükelleftir (bk. FAİZ).

ç. Tam karşılıklı akitlerde taraflardan birisi mütemerrit olursa, diğer taraf borcun ifası için münasip bir mehil tâyin eder. B. bu müddet zarfında da ifa edilmediği tardirde, alacaklı ifayı talep, gecikme dolayısiyle tazminat istemek veya akdi fesheylemek haklarından dilediğini kullanabilir.

C. *Borçların üçüncü şahıslar bakımından tesiri*: B. münasebeti kaideten alacaklı ve B. lu ismini alan taraflar arasında hüküm ifade eyler. Ancak bazı hallerde, bu normal şekil yerini istisnai üç hale bırakabilir, ki bu haller B. lar kanunumuzun 109 - 112. maddelerinde toplanmıştır:

1. Halefiyet veya alacaklıya halef olma (Alm. Surrogation, Fr. subrogation, İng. subrogation, Lat. subrogatio): Bazı hallerde üçüncü şahıs, B. lunun alacaklıya karşı yüklü bulunduğu mükellefiyeti yerine getirir ve bunu yaparken alacaklının haklarını kendi üzerine alacağını beyan ederse, alacaklıya halef olur. Bu takdirde B. sakıt olmaz ve eskiden olduğu gibi ferileri ile birlikte mevcut olmağa devam eder. Tek değişiklik alacaklının şahsında

vukua gelir. Böylelikle ilk alacaklı ile kendisine halef olan şahıs, haklar bakımından birbirlerine müsavi durumda bulunurlar. Ancak üçüncü şahsın her edası halefiyete yol açmaz. Bu, ancak kanunun tesbit ettiği hallerde mümkün olur. Diğer hallerdeki eda B. u sukut ettirir; binaenaleyh, varsa fer'î haklar da sukut eder. Bu halin üçüncü şahsın aleyhine olacağı aşikârdır. Zira bu takdirde, alacaklının muhtemelen sahip bulunduğu garantilerden mahrum olur.

2. Başkasının fiilini taahhüt (Alm. Vertrag zu Lasten Dritter, Fr. porte-fort): B. lu akdin yapılması anında, kaide olarak, bizzat bir edada bulunmağı taahhüt eder; lâkin üçüncü bir şahsın herhangi bir fiilini de taahhüt etmesi mümkündür. Burada üçüncü şahıs akdin taraflarından olmadığı gibi, borçlunun taahhüdü neticesinde herhangi bir mükellefiyet altına da girmemiştir. Binaenaleyh, bu şahıs B. lunun taahhüdünü ifa etmezse, akde riayete icbar edilemez; ve herhangi bir tazminatla da mükellef tutulamaz. Bütün yük üçüncü şahsın fiilini taahhüt eden B. lunun üstündedir ve üçüncü şahsın taahhüt edilen fiili yapmamasından doğacak zarar ve ziyandan o mesul olacaktır.

3. Başkası lehine şart (Alm. Vertrag zu Gunsten Dritter, Fr. stipulation pour autrui): Bir B. münasebetinde üçüncü şahıs, kendi iradesini izhar etmeden B. lu vaziyetine sokulamaz ise de alacaklıya müşabih bir duruma sahip kılınabilir. Filhakika bir akit yapılırken üçüncü şahıs lehine bir şart vaz'edilebilir. Alacaklı, borçlusundan bu şartın yerine getirilmesini talep hakkına sahip olduğu gibi lehine şart konulan şahıs veya ona halef olanlar da B. un ifasını talep edebilirler. Ancak üçüncü şahsın böyle bir talepte bulunabilmesi için, bu talebin örf ve âdete veya alacaklı ile B. lunun niyetlerine tevafuk etmesi şarttır. Üçüncü şahsın talepte bulunmasının mümkün olduğu hallerde, onun bu hakkını kullanacağını B. luya bildirmesi üzerine, alacaklının B. luyu ibra etmesi imkânsız hale gelir. Sigorta mukaveleleri, bu nevi muamelelerin en tipik misallerinden biridir (bk: SİGORTA).

Borçların sukutu (Alm. Erlöschen der Obligationen, Fr. extinction des obligations): B. ların sukutu tâbirinin ifade ettiği mâna, B. un hukuk bakımından ortadan kalkmasıdır. Asıl B. sakıt olduğu vakit, ona bağlı olan kefalet, rehin gibi fer'î haklar da sakıt olacaktır B. ların sukutunun normal yolu B. lunun ifası, edada bulunmasıdır. Ancak bunun yanı sıra muhtelif sebepler de B. u sukut ettirir, ki bunların bir kısmı kanunun muhtelif yerlerinde hükme bağlanmıştır. Kanunumuzun B. ların sukutuna tahsis edilmiş olan üçüncü babında başlıca sukut sebepleri şöylece hükme bağlanmıştır:

1. *Tecdit* (Alm. Neurung, Novation, Fr. novation, substitution, Lat. novatio): Tecdit, alacaklı ile B. lu arasında yapılan yeni bir akit neticesinde, eski B. un sukut edip yerine yeni bir B un doğmasıdır. Burada birbirlerine sıkı surette bağlı iki muamele mevcuttur: evvelâ, alacaklı eski hakkından vazgeçer; saniyen, yeni bir hakka sahip olur. Filhakika tecdidin mevzuunu, eski bir borcun sukutuna mukabil yeni bir hakkın doğumu teşkil eder. Ancak tecdidin mümkün olabilmesi için, bunun akitten vazıh bir şekilde anlaşılması icap eder. Bununla beraber, vazıkanun birtakım muamelâtın tecdit addolunamıyacağını tasrih eylemiştir. Filvaki aksine bir mukavele olmadıkça mevcut bir B. için yeni bir senet vermek, bir kambiyo tahhüdüne girişmek, bir kefaletname imzalamak ve muhtelif kalem B. un bir hesabı cariye kaydı tecdidi tazammun eylemez.

Tecdit, B. münasebetinin taraflarında hiçbir değişiklik olmadan yapılabileceği gibi, B. lunun veya alacaklının yerine diğer bir şahsın kaim olması sureti ile de yapılması mümkündür.

2. *Birleşme* (Alm. Konfusion, Fr. confusion, İng. merger, Lat. confusio): B. u sukut ettiren diğer bir sebep de olacaklı ve B. lu sıfatlarının aynı bir şahıs üzerinde toplanmasıdır. Bu halin B. un sukutuna sebep olabilmesi için birleşmenin kat' olması icap eder; aksi takdirde sıfatların ayrılması ile B. avdet eder.

B., birleşme neticesinde ortadan kalkarsa, B. un bütün ferileri de sukut eder. B. un sukutu birleşme nispetinde meydana gelir. Binaenaleyh müteselsil borçlarda B. lulardan birisi üzerinde alacaklı ve B. lu sıfatları birleşirse, B. sadece onun için sakıt olur.

3. *İmkânsızlık* (Alm. Unmöglichkeit, Fr. impossibilité, İng. impossibility): B. münasebetinin kanuna uygun bir şekilde doğmasından sonra, borcun ifası, B. luya atfedilemiyecek bir sebep dolayısiyle, imkânsız hale gelirse B. sukut eder. İmkânsızlık kısmi ise sukut da kısmi olacaktır.

Karşılıklı taahhütleri ihtiva eden akitlerde ifanın imkânsız hale gelmesi dolayısiyle borcundan kurtulan taraf, bu borç münasebeti sebebiyle karşı taraftan bir menfaat temin etmiş ise bunu (sebepsiz iktisaba müteallik ahkâma tevfikan) iade ile mükellef olacaktır. Taraflardan hiçbirisi edada bulunmadan, imkânsızlık dolayısiyle, bunlardan birisi B. tan kurtulursa diğerinden edada bulunmasını talep hakkından mahrum olur. Ancak taraflar, akdettikleri mukavelede ifanın imkânsız hale gelmesi ihtimalinde dahi âkitlerden birisinin edada bulunacağını veya verdiğini geri alamıyacağını tesbit edebilirler. Aynı neticeye kanunun hükmü ile de varıldığı vakidir. Filhakika «alım-satımda hasar müşteriye aittir» kaidesi bu neticeyi doğurur.

Bazı hallerde ifa imkânsız hale gelmezse de, önceden tahmin edilemiyecek sebepler, borçlunun mükellefiyetlerini fevkalâde ağırlaştırabilir. Hukuk dilinde «beklenilmeyen vaziyet» (Fr. imprévision, İng. frustration) diye anılan bu halin B. un sukutuna sebep olup olmıyacağı meselesi hukukun iki büyük prensipini karşı karşıya getirir. Filhakika bunlardan birisi olan ahde vefa (Lat. pacta sunt servanda) prensipine göre, ifa imkânsız hale gelmedikçe, neticeleri ne kadar ağır olursa olsun, B. luyu ilzam etmelidir. Diğer taraftan bütün hukuk münasebetlerinde hâkim olması gereken hakkaniyet (Alm. Billigkeit, Rechtlichkeit, Fr. équité, İng. equity, Lat. aequitas) prensipi taraflardan birisinin ölçüsüz surette zarara uğraması halinde akdin feshedilebilmesini ve B. lunun karşı tarafın edası ile mukayese edilemiyecek ağır bir yük altına sokulmamasını icap ettirmektedir. Bu iki zıt esası bağdaştırmak için ileri sürülen muhtelif nazariyeler içinde en meşhuru «clausula rebus sic stantibus» tâbiri ile tanınan ve akdin yapıldığı zamandaki ahval ve şeraitin değişmesi ile akdin hüküm ifade etmiyeceğini ileri süren nazariyedir. Bütün şöhretine rağmen bu nazariye terkedilmiştir; ve zamanımızda, beklenilmiyen vaziyetler dolayısiyle meydana çıkabilecek ihtilâfları hal için hüsnüniyet (Alm. guter Glaube, Fr. bonne foi, İng. good faith, Lat. bona fides) mefhumuna istinat olunmaktadır. Binaenaleyh taraflar aralarında anlaşamazlarsa, hâkim, vaziyete göre akdi ya feshedecektir veya ahval ve şeraite uygun bir hale getirecektir.

4. *Takas* (Alm. Verrechnung, Fr. compensation, İng. set-off, Lat. compensatio): Karşılıklı vecibeler doğuran

akitlerde, tarafların B. ları muaccel ise ve B. ların mevzuu bir miktar para veya birbirine benziyen mallardan ibaret ise, taraflardan herbiri diğerine B. unu alacağı ile takas ettiğini bildirebilir; ve bu beyan neticesinde B., az olanın miktarınca sakıt olur. Binaenaleyh, borç sadece bakiye kısım için devam eder. Takasın, tarafları edada bulunmak zahmet ve masrafından kurtarmak gibi pratik bir faydası yanında, kendisi B. unu ödememiş olan tarafın, diğer tarafı B. unu ödemeğe icbar etmesine imkân vermemek gibi hakkaniyete uygun bir vasfı da mevcuttur. Takas için gerekli şartları haiz olsalar bile, bazı alacaklar, ancak alacaklının arzusuna uygun olduğu takdirde takas edilebilir (Borçlar Kanunu, md. 123). Diğer vaziyetlerde takasın mümkün olabilmesi için karşı tarafın muvafakatine lüzum yoktur; ve B. lunun takas beyanında bulunması ile, borcun takasa mevzu teşkil eden kısmı sakıt olur.

5. *Müruru zaman* (Zaman aşımı, Alm. Verjährung, Fr., İng. prescription, Lat. praescriptio): B. u sukut ettirmiyen, fakat kanunen muayyen bir müddetin geçmesi ile. alacaklının talep ve dâva hakkını ortadan kaldıran bir sebeptir. Yani kanunun koyduğu müddet geçtikten sonra B. mevcut olmakta devam eder; lâkin alacaklı bunun ifasını temin için B. lusunu zorlamak hakkına malik değildir. B. lunun, B. unun müruru zamana uğradığını ispat etmesi üzerine hâkim alacaklının dâvasını red edecektir. Pratik bakımdan B. sukut etmiş hale düştüğü için, B. un sukut sebepleri arasında tanzim edilmiş olan müruru zaman müessesesinin kabulü hem tatbikî ve hem de hukuki sebeplere istinat eder. Filhakika B. un doğumundan itibaren uzun bir zamanın geçmesinden sonra meydana çıkabilecek ihtilâflarda, tarafların iddialarının ispatı imkânsız denilecek kadar zor bir hale düşecek ve B. unu ödiyen borçlu bu husustaki vesaiki ilânihaye saklamak külfeti altında bulunacaktır. Diğer taraftan geçen zamanın B. lunun B. unu ödemiş olduğu karinesini doğurduğu mülâhazası da müruru zaman müessesesinin kabulünde rol oynamıştır. Ancak, müruru zamanın katî olmadığı, yani B. un ödenmediğinin ispatı ile, ortadan kalkacağı zannedilmemelidir. B. lar hukuku sahasında, hilâfına hüküm bulunmıyan hallerde, on senenin geçmesi ile dâva hakkı müruru zamana uğrar. Bu umumi kaidenin yanı sıra, on seneden az veya çok olan, muhtelif müddetlerden, gerek B. lar kanunumuzda ve gerek sair kanunlarda yer almıştır.

Müruru zaman başladığı andan itibaren mutlak bir surette ve hiçbir kesintiye uğramaksızın devam etmez; bazı hallerde tatil ve diğer bazı hallerde kat' edilir.

Müruru zamanın tatilinden maksat, kanunun tâyin ettiği bazı hallerde müruru zamanın durması, işlememesidir. Filhakika çocukların velâyet altında bulundukları müddetçe, ana ve babalarında alacakları; vesayet devam ettiği müddetçe, vesayet altındaki şahısların, vasilerinden, sulh hâkimlerinden ve asliye mahkemesi hâkimlerinden olan alacakları; evlilik devam ettiği müddetçe karı kocanın birbirlerinden alacakları v. b. gibi haller için (Borçlar Kanunu, md. 132) müruru zaman tatile uğrar. Hak, bu gibi haller mevcut iken doğmuş ise, müruru zaman işlemeğe başlamaz. Hak önceden doğmuş ve müruru zamanı tatile uğratacak sebeplerden birisi sonradan zuhur etmiş ise, tatil sebebi ortadan kalkıncaya kadar müruru zaman durur ve sebep ortadan kalkınca, kaldığı yerden itibaren tekrar işlemeğe başlar.

Müruru zamanın kat'ından (kesilmesinden) maksat, kanunun tâyin ettiği bazı hallerin zuhuru ile, müruru zamanın o ana kadar işlemiş olan kısmının tamamen ortadan kalkması ve müruru zamanın yeniden işlemeğe başlamasıdır. Filhakika B. lu B. cunu ikrar ettiği ve hususiyle B. una mahsuben bir miktar para, rehin veya kefil verdiği; alacaklı mahkemeye, hakeme müracaat eylediği, icraî takibe giriştiği veya iflâs masasına müdahalede bulunduğu hallerde müruru zaman kesilir. Ve bu tarihten itibaren, yine eski müruru zaman müddeti aynen ve baştan işlemeğe başlar.

Müruru zaman sadece B. lar hukuku sahasında mevcut olan bir müessese değildir, diğer hukuk sahalarında da mevcuttur (bu hususlar için bk: MÜRURU ZAMAN).

6. *İbra* (Alm. Erlass, Fr. remise de dette, İng. release of debt, Lat. acceptilatio): B. un sukutu sebeplerinden biri olan ibra, alacaklının bir hakkının tamamından veya bir kısmından feragat etmesidir. Bu sukut sebebi, B. lar kanunumuzun mehazı olan İsviçre B. lar kanununun 115. maddesinde hükme bağlanmış ise de, bu madde bizim kanunumuza alınmamıştır. Bundan maksat, Türk B. lar hukukunda, ibra müessesesine yer vermemek değildir. Zira kanunumuzda ibranın tesirleri hakkında hükümlere tesadüf olunur. İbra ile alacaklı, hakkını sukuta uğratır ve ibra hiçbir şekle tâbi olmaksızın yapılabilir.

İbra, cemiyet ve şirketlerde de mevcuttur. Bu takdirde Alm. *Enlastung*, Fr. *décharge*, İng. *discharge*, Lat. *liberatio* tâbirlerinin karşılığı olup, cemiyet veya şirketin organlarının, ibra kararına kadar geçen zaman içindeki mesuliyetlerinden kurtulmasını ve hükmî şahsın bu devreye ait muhtemel zarar ve ziyandan feragatını tazammun eder.

Borçların nevileri: B. münasebetleri daima bir alacaklı ve bir B. lu arasında mevcut olan basit bir münasebet şeklinde tezahür etmez. Diğer muhtelif şekillerde de tezahür edebilir. Filhakika bir B. münasebetinin muhtelif alacaklıları veya muhtelif B. luları bulunabilir; veya B. bir şarta muallak olabilir; borcun takviyesi için birtakım teminat ve şartlar konulmuş olabilir, ki bütün bu haller B. lar kanunumuzun 141. - 148. maddelerini içine alan dördüncü babında hükme bağlanmıştır:

A. *Müteselsil borçlar*: Normal olarak, bir B. münasebeti iki şahsı karşı karşıya getirirse de, bazı hallerde B. lu veya alacaklılar müteaddit olabilirler. Bu takdirde müteselsil borç meydana çıkar:

1. *Müteselsil borçlular* (Alm. Gesamtschuldner, Solidarschuldner, Fr. débiteurs solidaires, İng. joint debtors, Lat. correi debendi): Alacaklıya karşı herbiri B. un tamamından mes'ul olan B. lulara «müteselsil borçlular» denilir. Bir B. un birden fazla borçlusunun bulunması teselsülün doğumuna kâfi değildir. B. luların, müteselsil B. lu sıfatiyle herbirinin borcun tamamından mes'ul olacaklarını alacaklıya bildirmedikçe, veya kanunun hükmü bu beyanı lüzumsuz kılmadıkça, B. lular arasında teselsül doğamaz. Beyan veya kanunun hükmü olmadan, müteaddit B. lunun bulunması halinde müşterek B. tan bahsedilebilir.

Müteselsil B. lulardan herbirinin B. u, mevzu aynı olmakla beraber, diğerlerinin borcundan müstakildir. Edanın aynı olması, B. lulardan birisinin ifasının, kendisini olduğu gibi, diğer B. luların da, eda nispetinde B. tan kurtulması neticesini tevlit eder. B. ların müstakil olması ise, alacaklıya, B. lulardan herhangi birisinden veya hepsinden, B. un tamamen veya kısmen ödenmesini talep hakkını verir. Ancak, hilâfı B. un mahiyetinden anlaşılmadıkça,

veya bu hususu tanzim eden bir mukavele bulunmadıkça, müteselsil B. lular, B. u kendi aralarında müsavi hisseler şeklinde taksim ile mükelleftirler. Binaenaleyh B. lulardan biri kendi hissesinden fazla bir şey ödediği takdirde, bu fazlalık için, diğer B. lulara müracaat hakkına sahiptir. B. lular arasındaki bu münasebet, alacaklının bütün hakkını almak üzere B. lulardan dilediğine müracaat salâhiyetini haleldar etmez.

2. *Müteselsil alacaklılar* (Alm. Gesamtgläubiger, Solidargläubiger, Fr. créanciers solidaires, İng. joint creditors, Lat. correi credendi): B. luya karşı, herbiri aynı bir alacağın tamamını, birbirlerinden müstakil olarak, talep edebilmek hakkına sahip olan alacaklılara müteselsil alacaklılar denilir. Alacaklılar arasındaki teselsül, ya B. lunun «B. un tamamının tediyesini istemek hakkını» müteaddit alacaklılara tanıdığını beyan etmesi veya kanunun tâyin ettiği hallerin mevcudiyeti dolayısiyle doğar.

Müteselsil B. larda olduğu gibi, burada da alacağın mevzuu bir ve aynı olmakla beraber, alacaklılardan herbirinin talep hakkı diğerlerinin talep haklarından müstakildir. Ancak, alacağın mevzuunun bir ve aynı olması neticesinde, B. lu B. unu alacaklılardan dilediğine ödemekle, diğerlerine karşı olan borcundan da kurtulur.

B. *Şarta bağlı borçlar*: Bir B. münasebeti, normal olarak, tarafların birbirine uygun iradelerini izhar etmeleri ile doğar ve ifa ile nihayet bulursa da vazıkanun, bazı hallerde, tarafların iradelerini beyan etmelerine rağmen bir B. münasebetinin doğumunu veya ortadan kalkmasını bir hâdisenin tahakkukuna bağlı kılmak imkânını bahşeylemiştir. Bu nevi B. münasebetleri, şarta bağlı B. lar diye isimlendirilmiştir:

1. *Talikî şart* (Alm. aufschiebende Bedingung, Suspensivbedingung, Fr. condition suspensive, İng. condition percedent, Lat. condicio a qua): Taraflar yaptıkları akdin hüküm ifade etmesini vukuu meşkûk bir hâdisenin tahakkukuna talik etmişlerse talikî şarta bağlı bir B. mevcuttur. Burada taraflar iradelerini izhar etmişler ve B. un doğumu için gerekli bütün muameleleri yapmışlarsa da B. henüz doğmamıştır. Yani alacaklı talep hakkına sahip değildir, müruru zaman işlemez ve takas mümkün değildir. B. un doğması için, tesbit edilmiş şartın tahakkuku icap eder. Buna rağmen, akit mevcut olduğu cihetle, henüz doğmamış olan B. teminat altına alınabilir ve tarafların akitten vezgeçmeleri, B. doğmuş gibi, usulüne uygun bir şekilde mümkün olur.

2. *İnfisahî şart* (Alm. Auflösendebedingung, Resolutivbedingung, Fr. condition résolutoire, İng. condition subsequent, Lat. condicio ad quam): Usulüne uygun olarak yapılmış bir akdin ortadan kalkması meşkûk bir hâdisenin tahakkukuna tâlik edilmiş ise akit infisahî şarta bağlı olur ve bu hâdisenin tahakkuku anında akit kendiliğinden ortadan kalkar. Lâkin infisahî şartın tahakkukuna kadar akit şartsız imiş gibi hüküm ifade eyler.

C. *Teminata bağlı borçlar*: Taraflar yaptıkları akdin sağlam esaslara bağlanmasını ve mukavele hükümlerine riayet edilmesini sağlamak veya icabı halinde gereken tazminatı kolayca alabilmek için, B. u birtakım teminata bağlıyabilirler, ki bunlar pey akçesi, zamanı rücu, ücret tevkifi ve cezaî şarttır (aynı gayeye matuf olan kefalet ve rehin için bk. KEFALET, REHİN).

1. *Pey akçesi* (Alm. Angeld, Draufgeld, Fr. arrhes, İng. earnest money, Lat. arrha): B lar kanunumuzun pey akçesi adını verdiği ve halk dilinde kısaca pey veya kaparo isimlerini alan teminat, akdin in'ikadı akabinde taraflardan birisinin diğerine verdiği bir miktar paradır. Bu paranın zamanı rücu (aşağ. bk.) olduğu tasrih edilmemiş ise, bu meblâğ akdin in'ikadına delil olarak verilmiş addedilir. Pey akçesi bir avans değildir. Filhakika kanunumuz «hilâfına mahallî âdet veya mukavele olmadıkça. pey akçesini alan onu matlubuna mahsup etmiyerek muhafaza eder» der. Mamafih memleketimizde âdet, ekseriya bu meblâğın mahsubu şeklinde tezahür eder.

2. *Zamanı rücu* (Alm. Reugeld, Fr. dédit, İng. forfait money, Lat. multa poenitentialis): Akdin in'ikadı esnasında taraflardan birinin diğerine verdiği bir miktar paradır, ki buna cayma tazminatı, pişmanlık akçesi veya akitten dönme tazminatı dahi denilir. Verilen paranın cayma tazminatı olduğu sarih bir şekilde tesbit edilmelidir. Aksi takdirde, bu meblâğ, pey akçesi, yani akdin delili. olmak üzere verilmiş bir para addolunacaktır. Taraflardan birisi cayma tazminatı vermiş ise, her iki tarafın da akitten serbestçe vazgeçmeğe hakkı vardır. Akitten vazgeçen, tazminatı veren taraf ise, verdiği para karşı tarafta kalır. Tazminatı alan akitten vazgeçtiği takdirde aldığı meblâğın iki mislini diğer akide ödemekle mükelleftir. Böylelikle evvelâ aldığı meblâğı iade etmiş ve saniyen aynı miktarda tazminatı ödemiş olur.

3. *Ücret tevkifi*: Bu teminat sadece hizmet akdi dolayısiyle mevzuubahis olup, işverenin işçiye ödemesi gereken gündeliklerden bir kısmını ödemiyerek muhafaza etmesi şeklinde tezahür eder. Taraflar aralarında yapacakları bir mukavele ile, bu ücret tevkifine cezaî şart mahiyeti izafe edebilirler. Ancak bu husus sarahaten tesbit edilmedikçe veya âdet bu merkezde olmadıkça ücret tevkifi cezaî mahiyette addedilemez. Binnetice, işçinin mukaveleye riayet etmemesi halinde kesilmiş ücretler işveren tarafından iktisap edilemez. Ücret tevkifinden maksat, sadece işçinin sebebolacağı zararların karşılanmasıdır. İşçi, işverene zarar yapmadığı takdirde, kesilen ücretlerin kendisine iadesi gerekir.

3008 sayılı İş Kanununda iş akdi dolayısiyle, ücret tevkifinin ne şekilde yapılacağı hükme bağlanmıştır. B. lar kanunumuzun ücretten kesilebilecek miktar hakkında müphem bir ölçü vermesine mukabil İş kanunumuz gayet vazıh ve işçinin lehine olan hükümler serdetmiştir. Filhakika bu kanunun 2. maddesine göre «iş akitlerinde işverenin tazminat karşılığı olarak işçi ücretlerinden muvakkaten alıkoyabileceği miktar on haftada müsavi taksitlerle kesilmek üzere, işçinin on günlük ücreti tutarından fazla olamaz. Bu kesilen tazminat karşılığı bütün iş müddetine şâmil olup bundan bir miktar mahsup edilince yeniden tevkifat icrası caizdir».

4. *Cezaî şart* (Alm. Vertragsstrafe, Konventionalstrafe, Fr. clause pénale, İng. penalty, Lat. poena conventionalis, poena promissa): Akdin hiç ifa edilmemesi, nakıs veya geç ifa edilmesi hallerinde, B. lunun alacaklıya bir miktar para ödemeği taahhüt ettiğini tesbit eden mukavele hükmüne cezaî şart denilir. Bu şart B. luyu B. unu münasip zaman ve şekilde ödemeğe mecbur eder. Bu şarta rağmen B. lu B. unu gereken şekilde ifa etmezse, alacaklı uğradığı zararı ispat külfetine katlanmadan cezaî şartla tesbit edilmiş meblâğı tahsil ederek zararını karşılar. Hattâ alacaklı ifanın gereken zaman ve şekilde ifa edilmemesi dolayısiyle zarara uğramasa bile, cezaî şartı talep hakkına sahiptir. Ancak, cezaî şart ahlâka (âdaba) mugayir bir B. u

teyit için vaz'edilmiş ise muteber değildir. Keza cezaî şartın çok fâhiş olmaması icabeder; aksi halde hâkim, takdir hakkını kullanarak, cezaî şartı tenkis eder.

Alacağın temliki ve borcun nakli: B. münasebetinin mevzuunda herhangi bir değişiklik vücuda gelmeden, sadece taraflarda bir değişikliği derpiş eden hükümler, B.-lar kanunumuzun 162-181. maddelerinden müteşekkil beşinci babında yer almıştır. Ekonomik zaruretlerin yarattığı bu müesseseler bilhassa ticaret hayatında büyük bir sür'at ve sadelik sağlar.

1. *Alacağın temliki* (Alm. Abtretung von Forderungen, Fr. cession de créance İng. transfer of claims, Lat. cessio actionis): Alacaklının bütün haklarını, B. lunun muvafakatına, hattâ onun haberdar edilmesine muhtaç olmaksızın, üçüncü bir şahsa geçiren bir muamele olup ya alacaklı ile üçüncü şahıs arasındaki bir akitten veya kanunun hükmünden veya bir mahkemenin kararından neş'et eder.

Akitten doğan temlik, kanunla veya akitle veya işin mahiyeti icabı men'edilmedikçe yapılabilir. Ancak akdî temlikin muteber olabilmesi için yazılı şekilde yapılması şarttır; aksi takdirde hüküm ifade etmez.

Temlik kanunun hükmü veya mahkeme kararı ile vukua geldiğinde, alacaklının rızası mevzuubahis olmaz ve hiçbir şekil kaydı da mevcut değildir. Kanuni temlike misal olarak, müteveffanın alacaklarının ölümle mirasçılara geçmesi ve kazaî temlike misal olarak, mahkeme marifeti ile taksim edilen terekede, alacakların hâkimin hükmü ile mirasçılara intikali zikredilebilir.

Bir alacak temlik edildiğinde, ona müteferri olan bütün haklar da temlik edilmiş olur. Lâkin, temlik eden alacaklının şahsına has olan alacaklar intikal etmez. Alacağını temlik eden şahıs, temellük edene, alacağın ispatına yarıyacak bütün vesaik ve malûmatı vermekle mükelleftir.

Temlik neticesinde, eski alacaklının borçlu ile hiçbir alâkası kalmadığı cihetle, temlikten sonra B. un ifasını talep edemiyeceği gibi kendisine yapılmak istenilen edayı da kabul edemez. B. lu temlikten haberdar edilmemiş ve B. unu hüsnüniyetle eski alacaklıya ödemiş ise B. undan kurtulur. Lâkin kendisi temlikten haberdar edildiği takdirde, B. unu eski alacaklıya hüsnüniyetle ödese dahi, yeni alacaklıya olan borcundan kurtulmuş addedilemez.

Yeni alacaklı, B. ludan talepte bulunduğu vakit. alacağın kendisine temlik edildiğini ispat ile mükelleftir. Ve B. lu, eski alacaklıya karşı haiz olduğu bütün defileri yeni alacaklıya karşı da dermeyan edebilir.

2. *Borcun nakli* (Alm. Schuldübernahme, Fr. reprise de dette, İng. transfer of liability, Lat. aes alienum suscipere): Bir B. münasebetinde alacaklının, alacağın temliki yolu ile değiştirilmesi mümkün olduğu gibi, B. lunun da B. un nakli yolu ile değiştirilmesi imkân dahilindedir. B.-un naklinde de B. olduğu gibi kalır ve değişiklik sadece B. lunun şahsında vukua gelir.

B. un nakli iki şekilde yapılır ve akdin tarafları yapılış şekline göre farklı olur:

a. Alacaklı ile üçüncü şahıs arasında yapılan bir mukavele ile B. lu B. undan kurtulur ve bu üçüncü şahıs B. lu olur.

b. B. lu ile üçüncü şahıs arasında akdedilen bir mukavele ile üçüncü şahıs borcu kendi üstüne alır. Ancak, burada alacaklının haklarına halel gelmez. Alacaklının iradesinin hiçbir rol oynamadığı bu mukavelenin tamamlanıp naklin hüküm ifade eylemesi için, alacaklının B. un nakli muamelesine razı olduğunu beyan etmesi lâzımdır.

B. nakledildiği vakit, B. a bağlı fer'î haklar da, kaideten intikal eder. Ancak B. lunun şahsına has olan fer'î haklar bundan muaftır.

B. un nakli müessesesi, eski B. luyu B. undan kurtararak B. u üstüne alanı B. lu haline getirirse de, bu şahsın B. la ilzam edilememesi halinde eski B. lunun mesuliyeti devam eder.

B. u devir alan, B. lunun yerine geçtiği cihetle, alacaklıya vereceği şeyler dolayısiyle eski B. luya rücu hakkına sahip değildir. Mamafih, bu hüküm aksine mukavele yapmak mümkündür.

B. un nakli neticesinde B. ta hiçbir değişiklik olmayıp sadece B. lunun şahsı değiştiği cihetle, B. nakil anında ne halde ise o haliyle intikal edecektir; ve yeni B. lu, eski B. lunun alacaklıya karşı dermeyan edebileceği bütün defileri dermeyan edebilmek hakkına sahip olacaktır.

Akitlerin muhtelif nevileri: B. lar kanunumuzun 182 - 544. maddelerini ihtiva eden ikinci kısmı akdin muhtelif nevilerine taallûk eder. Birinci kısımda bütün B. münasebetlerinde tatbik edilecek umumi hükümlerin tesbit edilmiş olmasına mukabil, ikinci ve son kısımda muhtelif akitlerin arzettikleri hususiyetler hükme bağlanmıştır. (Bu akit tipleri için bk. ARİYET, HAVALE, HİBE, HİZMET AKDİ, İSTİSNA AKDİ, KARZ, KAYDI HAYATLA İRAT, KİRA, KOMİSYON, KUMAR, NAKLİYE MUKAVELESİ, NEŞİR MUKAVELESİ, ÖLÜNCEYE KADAR BAKMA, SATIŞ, TRAMPA, VEDİA, VEKÂLET).

Borçlardan doğan kanun ihtilâfları: B. lar hukukuna taallûk eden herhangi bir mesele, yabancı bir unsuru ihtiva ediyorsa kanun ihtilâflarına yol açacaktır. Filhakika bir Türkle bir Fransızın, Almanyada akdettikleri ve İtalyada icra edecekleri bir mukavelede tarafların tâbi oldukları devletlerin kanunlarının yanı sıra, akdin in'ikat ettiği ve icra edileceği mahal kanunları da, aynı bir B. münasebeti ile, alâkalıdır. Böyle bir B. münasebetinden doğan ihtilâfı halledecek olan hâkim herşeyden evvel kanunlar ihtilâfını halledecek, yani hangi kanunun salâhiyetli olduğunu tesbit edecektir:

1. Akitlerden doğan kanun ihtilâflarının halli: Akitlerden doğan kanun ihtilâflarının halli hususunda, devletler hususi hukukunca kabul edilen prensip «iradenin muhtariyeti» (Alm. Privatautonomie, Fr. autonomie de la volonté, İng. free discretion) adı ile anılan prensiptir. Bu esasa göre salâhiyetli kanun tarafların iradelerine göre tayyün edecektir. Filhakika hâkim akit yapılırken tarafların hangi kanuna tâbi olmak istediklerini araştıracak ve ihtilâfı o kanuna uygun olarak halledecektir. Taraflar mukaveleyi yaparlarken hangi kanuna tâbi olmak istediklerini sarih olarak beyan eylemişlerse, ihtilâfın halli hiç bir zorluk arzetmiyecek ve mesele bu kanuna tâbi olacaktır. Lâkin taraflar iradelerini sarih surette beyan ederek B. münasebetinin tâbi olacağı kanunu tâyin eylememişlerse ihtilâfın halli zorlaşacaktır. Tarafların iradelerini sarih olarak beyan etmedikleri hallerde salâhiyetli kanunu tâyin için muhtelif sistemler ileri sürülmüştür:

a. Akdin yapıldığı yer kanunu (Lat. lex loci contractus), taraflar salâhiyetli kanunu göstermedikleri takdirde tatbiki gereken kanundur. Bu esas, bazı farklarla, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Brezilya, Çin. Fransa, Holânda, İngiltere, İtalya ve Japonyada tatbik edilmektedir. Türk temyiz Mahkemesinin içtihatları da bu sistemin kabulü lehinde tecelli etmitştir.

İtalyan Medeni kanunu, bu sistemi gayet makul bir şekilde tâdil eylemiştir. Filhakika adı geçen kanuna göre, akitler aynı tâbiiyette iseler mensup oldukları devletin kanunu; ayrı tâbiiyette iseler akdin yapıldığı yer kanunu salâhiyetlidir.

b. Almanya, Honduras, Panama, Salvador ve Şili kanunlarının kabul eyledikleri sisteme göre, akitlerin iradeleri sarih olarak beyan edilmemiş ise, akdin icra mahalli kanunu (Lat. lex loci executionis) salâhiyetli addedilmektedir.

c. Üçüncü bir sistem ihtilâfın borçlunun, şahsi kanununa (Lat lex personalis debitori) tâbi olması gerektiği yolundadır.

2. Haksız fiilden doğan kanun ihtilâfları: Haksız fiilden mütevellit borçların sebeboldukları kanun ihtilâflarının halli, Devletler hususi hukuku sahasında ittifakla kabul edildiğine göre, haksız fiilin ika edildiği mahal kanununa (Lat lex loci quasi - delicti commissi) tâbidir. Ancak haksız fiilin ika edildiği mahal mefhumu bazı haksız fiillerde kâfi sarahatte bir kıstas olmaktan uzaktır. Filhakika çatmalardan doğan kanun ihtilâflarında, durum böyledir ve bu sebebe binaen çatmalardan doğan kanun ihtilâfları hakkındaki sistemler, haksız fiillerdeki sistemden farklıdır

Çatmadan doğan kanunlar ihtilâfının halli için, evvelâ çatma mahalline göre bir tefrik yapılır: Karasuları dahilinde vaki çatmalarda, haksız fiile taallûk eden kaideye uygun olarak, çatmanın vaki olduğu mahal kanunu, yani karasularına hâkim olan devletin kanunu salâhiyetlidir. Çatma, açık denizlerde vaki olduğu takdirde, bu esasa göre salâhiyetli kanunun tâyini imkânsız olur; zira haksız fiilin ika edildiği mahal, hiçbir devletin hâkimiyeti altında değildir. Onun içindir ki böyle bir ihtimalin zuhuru halinde gemilerin bayraklarına göre bir tefrik yapmak icap eder. Çatan ve çatılan gemiler aynı bayrağı taşıyorlarsa, müşterek bayrak kanunu salâhiyetlidir. Gemiler ayrı devletlere ait ise, a. çatan geminin kanunu; b. çatılan geminin kanunu; c. umumi deniz hukuku prensipleri; ç. çatmadan doğan dâvaya bakmakta olan hâkimin mensup olduğu devletin kanunu salâhiyetli addedilebilir. Bu dört sistem içinde en makul addedileni hâkimin kanununun (Lat. lex fori) salâhiyetli addedilmesi hakkındaki sistemdir.

3. Sebepsiz iktisaptan doğan kanun ihtilâfları: Umumiyetle kabul edildiğine göre sebepsiz iktisaptan doğan ihtilâflara iktisabın yapıldığı mahal kanunu (Lat. lex loci quasi - contractus) tatbik edilecektir.

BORÇ SENEDİ: bk. BORÇ, SENET.

BORÇALA, Güney Kafkasyada Kura nehrine kavuşan Hram nehrinin sağ kolu. Kaynağı Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bulunan bu nehir üst kısmında Bambak, Karaklis kasabasından aşağıda Lebede, Kamenka nehriyle birleştikten sonra da B. adını alır. Uzunluğu 135 km dir, eni bazan 30 m yi bulur. Çok süratle akar; kışın hafit bir buz tabakasiyle örtülür.

BORÇALI OVASI, Güney Kafkasyada Tiflisin güneyinde alçak tepeleri (335 m) bulunan bir bozkır. Kura nehrinin sağ kolunu teşkil eden Hram nehri tarafından bolca sulanır. 400 km^2 lik bir alanı kaplar. Mümbit toprakları bol akar suları, mülâyim iklimi ve kalabalık nüfusu ile B., Güney Kafkasyanın bereketli bir parçasıdır. Başlıca mahsulü buğdaydır. «Borçalo» denilen üzüm cinsi de meşhurdur. Ahalisini ekseriyetle Azerî Türkleri teşkil eder.

BORÇKA: 1. Doğu Karadeniz bölgesinde, Çoruh iline bağlı ilce merkezi. Nüfusu 2 328 (1950) dir. İlce merkezi olan kasabanın asıl adı Yeniyoldur. Yeniyol, Çoruh nehrinin sağ kıyısında olup düzgün şoselerle Hopaya, Artvine ve Türk - Rus sınırındaki Maradit bucak merkezine bağlıdır. Hafta pazarı perşembe günleri kurulur. Çevresinin başlıca ürünleri tütün, mısır, buğday arpa, fasulye, ceviz, elma, armut ve diğer meyvalardır.

Borçka'dan bir görünüş

2. Çoruh iline bağlı ilce. Yüzölçümü 677 km^2; nüfusu 24 440 (1950) tır. Km^2 ye 31 kişi düşer. Merkezi Yeniyoldur. 10 köyün bağlı bulunduğu merkez ilcesinden başka, 6 köylü Maçahel, 4 köylü Maradit, 6 köylü Murgul bucakları vardır. Merkez bucağının nüfusu 6 815 tir.

BORÇLAR HUKUKU: bk. BORÇ.

BORÇLAR KANUNU: bk. BORÇ.

BORD (Borde) veya **BORDA** (Bordat), bokasen (b. bk.) cinsinden kaba yün dokuma. Bundan yatak ve şilte yüzleri yapılıyordu. XV. yüzyılda din adamlarına elbise yapmak için kullanılmıştır.

BORDA, çift tartı metodu veya yerine koyma metodu, bir terazinin yanlış olması halinde de bir cismin kütlesini doğru olarak tâyin etmeğe yarıyan metotlardan birisinin adı. Terazinin bir gözüne tartılacak cisimden ağırca bir dara ve öteki gözüne cisim konur. Cismin bulunduğu göze gramlar (toplamı m_1 olsun) konularak denge bulunur. Bundan sonra cisim ve yanındaki m_1 gramları kaldırılır ve yerlerine, aynı dara ile denge bulununcaya kadar gramlar (toplamı m_2 olsun) konur. Buna göre cismin kütlesi $m = m_2 - m_1$ olur. Cismin bir kab içinde tartılması gerekiyorsa, terazinin bir gözüne, tartılacak cisim ile kabın kütleleri toplamından daha ağır olan, bir D darası konur ve şu iki denge kurulur:

$$\text{Kab} + m_1 \text{ (gramlar)} = D$$
$$\text{Kab} + \text{cisim} + m_2 \text{ (gramlar)} = D\,.$$

Cismin kütlesi $= m_1 - m_2$ olur.

BORDA (İtal. Borda, Fr. Bord, İng. Board), suda yüzen gemi, kayık, sandal ilâ deniz vasıta ve teknelerin su ile birleştiği yerden su üstüne yükselen yan kısımlarıdır. Suya temel atmış rıhtım, mendirek, iskele gibi inşaatların suda yükselen kısımlarına dahi denir.

Ahşap ve demir teknelerde B., postalar, yani kaburgalar üzerine dıştan konan tahta veya saç levhalarla kaplanır (= *B. kaplaması*). Harb gemilerinin muharebede

kolayca hasara uğramamalarını temin maksadı ile, B. kaplamalarında çelik levhalar kullanılır (= *B. zırhı*). Gemi veya teknelerin iç kısmına, yani ana tekneye hava ve ışık girmesi için, B. da içten, yuvarlak veya muhtelif şekillerde kapaklı pencereler açılır (= *B. lumbuzu*). B. harb gemilerinde açık veya koyu gri, şilep ve yolcu vapurlarında da siyah veya türlü renklere boyanır (= *B. boyası*); firma, milliyet gibi alâmetlere has renkler kullanılabilir. Süs veya alâmeti farika olarak, B. renginden farklı renkte boyalarla, baştan kıça kadar tiriz de çekilir (= *B. tirizi*). B. daima temiz, ve yanaşacak gemilere engel olmıyacak şekilde tertipli bulundurulur (= *B. netesi*). Gemiye girip çıkmak için B. dan verilmiş bir iskele vardır (= *B. iskelesi*). Yük alıp vermelerde B. nın kirlenmemesi için branda örtüler asılır (= *B. paleti*). B. da muhtelif maksatlar için, kaynak veya perçinle tutturulmuş demir halkalar vardır (= *B. mapası*). B. ların su kesimi kısmında temizlik yapmak için basit kürekli küçük tekneler kullanılır (= *B. botu*). Geceleri teknelerin sancak (sağ) ve iskele (sol) B. ları, fenerlerle gösterilir (= *B. feneri*); sancak B. ya konan fener yeşil, iskele B. ya konan fener de kırmızı renktedir. Milletlerarası men'i müsademe nizamnamesi, seyir halinde olan deniz merakibi için B. larda yeşil ile kırmızı, prova direğinde de beyaz olmak üzere, üç fener esasını kabul etmiştir (= *B. silyon*).

Yük almak veya boşaltmak, veya yanına bağlayıp çekmek için bir deniz aracı, başka bir deniz aracının B. sına yanaşarak bağlanabilir (= *B. ya almak*); iki B. yanyana birleşebildiği veya yanaşabildiği gibi (= gemi gemiye *aborda, borda bordaya*), gemi rıhtıma veya bir iskeleye de aborda olabilir. *Bordalama*, sabit bir cismin veya belirli bir mevkiin, yüzen teknenin kemere (b. bk.) sine, yani borda hizasına gelmesidir, feneri bordalama, şamandırayı bordalama gibi.

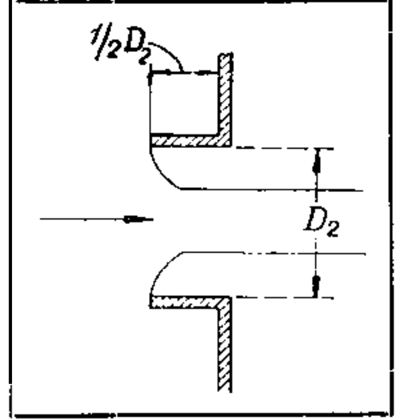
Gemi, B. sını istenilen cihete çevirebilir (= *B. vermek*; rüzgâra B. vermek, denizlere B. vermek gibi). *B. hattı*, birden ziyade gemilerin B. hizasında ve bir hat istikametinde bulunması, *B. nizamı* da birden ziyade gemilerin aynı istikamette, aynı süratle ve aralarındaki mesafeler müsavi olmak üzere birbirinin B. ları hizasında bir hat istikametinde seyreden gemi topluluğudur. B. nizamında giden gemilerin arasındaki mesafeye de *B. mesafesi* denir; B. nizamında giden gemilerin birbirine nazaran pusula derecesine göre bulundukları istikametin adı da *B. kerterizi*dir.

Daha ziyade eski tip harb gemilerinde, yalnız B. cihetine ateş edebilir şekilde tabya edilmiş toplar bulunur (= *B. topu*). *B. ateşi*, B. istikametinden açılan top ateşi, *B. muharebesi* de iki muharip taraf gemilerinin B. istikametinde iken yaptıkları muharebedir. Böyle bir muharebede veya kazaen müsademe, veya bir cisme çarpmak neticesinde B. da açılan rahneye de *B. yarası* denir.

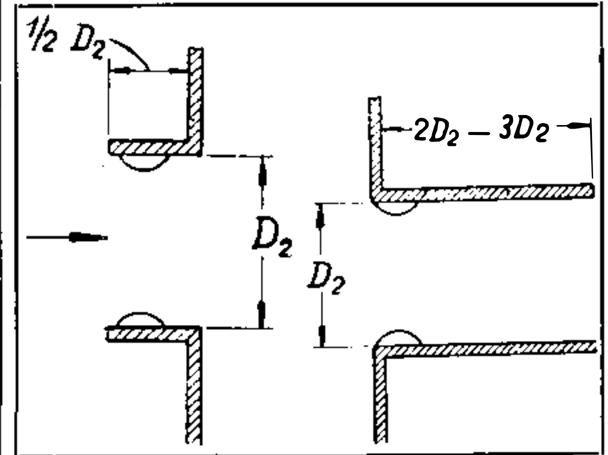
BORDA, Jean Charles de (1733 - 1799), Fransız matematikçi ve denizcisi. Dax'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İstihkâm subayı olarak orduya katılmış, 1767 de deniz sınıfına geçmiştir. Akışkanların mukavemeti, hidrolik çarklar, v. b. üzerine eserler yazmış, ayrıca yer yüzünde bir meridiyen yayının uzunluğunu ölçmeğe memur edilen son Fransız heyetine katılmış ve bu sırada saniye sarkacının uzunluğunu sıhhatle ölçmeğe yarıyan bir metot bulmuştur. Bundan başka ışığın kırılmasına dair ölçüler yapmak ve açı ölçmelerini kolaylaştırmak için bir açı ölçü aleti «B. dairesi» bulmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır: *Voyage fait par l'ordre du roi en 1771 et 1772 en divers parties de l'Europe et d'Amérique* (1771 - 1772 de kıralın emriyle Avrupanın ve Amerikanın muhtelif bölgelerinde yapılan seyahat) [1778, 2 cilt], *Description et usage du cercle à reflexion* (Yansıma dairesinin tasviri ve kullanılması) [1787], *Table trigonometrique décimales* (Ondalı trigonometri cetveli) [1804].

BORDA AĞIZLIĞI, herhangi bir kabtan boşaltılan bir akışkanın akış miktarını ölçmeğe yarıyan delik veya meme tiplerinden biri. B. A., sıvı boşaltan kabın içine yatay olarak yerleştirilmiş silindir biçiminde kısa bir borudur. Bazı yazarlar uzunluğu iç çapının yarısına eşit olan memelere B. A. adı verirler. Daha uzun olanlarına sadece kısa ağızlıklar denir. Borunun uzunluğu ne olursa olsun deliğin kenarları dik ve keskin olur ve borunun, akıntının ters doğrultusundaki ucu ince yapılır. Akışkanın boruya girdiği yerdeki akıntı sakin ve muntazam (bir kabdaki sakin ve derince bir sıvının boşalmasında olduğu gibi) olursa, fışkıran demet, (şekil 1) deki gibi olur ve boru yeter derecede kısa ise demet borunun kenarlarına değmez. Bu çeşit B. A. na serbest akışlı denir. Sıvı veya akışkanın boruya girdiği yerdeki akım sakin değilse demet genişler ve boruyu doldurur (şekil 2). Bu tarz tertibe, dolu akışlı ağızlık denir. B. A. nın boşaltma katsayısı (memeden fışkıran fiilî akışkan miktarının teorik miktara olan oranına boşaltma katsayısı denir), boru uzunluğu, boru çapına bölündüğü zaman elde edilen değere göre değişir. Uzunluğu iç çapının iki ilâ üç katı olan bir standart kısa ağızlığın (şekil 3) boşaltma katsayısı 0,82 dir.

Şekil 1
Borda ağızlığı serbest akışlı

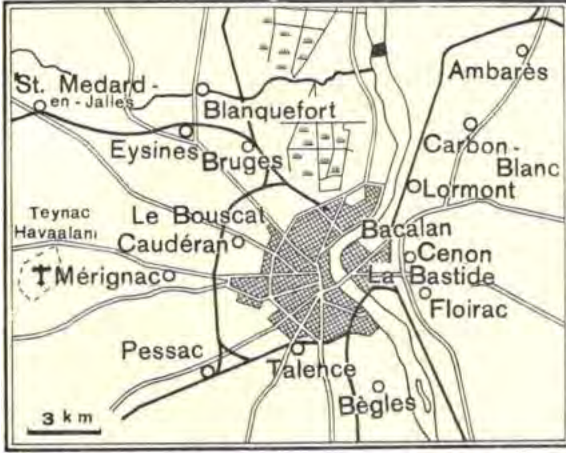

Şekil 2
Borda ağızlığı dolu akışlı

Şekil 3
Standart kısa ağızlık

BORDEAUX [*bordǭ*], Fransanın Gironde departmanının merkezi. Nüfusu 254 000 (1946). Fransanın bü-

yük şehirlerinden beşincisidir. Güneybatı Fransanın başlıca ticaret merkezi ve limanıdır. Garonne'un sol kıyısında yükselen B. şehri yarım ay şeklindedir. Bulunduğu nokta, Garonne'un Atlantik denizine aktığı noktadan 98 km uzaklıkta olup şarap istihsaliyle meşhur Bordelais bölgesinin içerisindedir. Şehrin bulunduğu yer, gemilerin, Garonne'dan içeri girmesine yarıyan ağzın hunivari daralarak son bulduğu noktanın biraz yukarısında olup, iki kıyıyı bağlıyan köprülerin sonuncusuna çok yakındır. Bu köprü 486 m uzunluğundadır ve 17 kemeri vardır; 1810 - 1821 yıllarında yapılmıştır.

BORDEAUX: şehir plânı

B. bir başpiskoposluk merkezidir. Bir temyiz mahkemesi vardır. 4 askerî mıntakanın komutanlığı oradadır. Bir üniversitesi (1441), bir ilim ve sanatlar akademisi (1712), bir gemicilik okulu (1631), bir yüksek iktisat okulu, müzeleri ve kütüphaneleri vardır. Modern liman tesisatı, Garonne'un teşkil ettiği 7 km uzunluğundaki kavsin kenarındadır. B. şehrine ancak 8 m derinliği geçmiyen gemiler, Pauillac adını taşıyan ön limana ise 10 m yi geçmiyen gemiler yanaşabilir. Şimdi yapılmakta olan Le Verdon

Bordeaux şehrinin umumi manzarası

ön limanı da 15 m lik gemilere mahsus olacaktır. İthal olunan maddeler kömür fosfat ve petrol; ihracolunanlar da bilhassa maden ocağı kerestesi ve şaraptır. Şarap ticareti yılda 3 milyon hektolitreyi bulur. B. deniz, nehir ve kara yolları kavşak noktasıdır. Güney Amerika ve Batı Afrika, B. ile ticaret yapan başlıca denizaşırı bölgelerdir. Belli başlı endüstrisi gemi inşaatı ve buna yardımcı endüstrilerdir.

Tarih: Eski zamanda B. (Burdigala), Bituriges Vivisci kabîlesinin merkezi ve önemli bir ticaret yeri idi. Diocletianus'tan beri Aquitania secunda eyaletinin başkenti olmuştur. Burada doğan hatip ve şair Ausonius, bize B. nun M S. IV. yüzyıldaki yüksek okulu hakkında bilgi verir. B. 412 de Vizigotların, 507 de de Frankların eline geçmiştir. Bordelais'deki kontlar IX. yüzyılda Gascogne dukalığını elde etmişlerdir. Bu dukalıkla birlikte 1154 te İngiliz hâkimiyetindeki Guyenne'e verilen B., İngiltereye yaptığı şarap ihracatı yüzünden bu devrede olağanüstü gelişmiş, fakat 1452 de Fransızlara teslim olmak zorunda kalmıştır. Şehrin ortaçağda ne kadar yayıldığı o zamandan kalan yapılardan anlaşılır: Saint André katedrali (XI., XII., XIV. yüzyıl); Sainte-Croix kilisesi (X., XII., XIII. yüzyıl); Sainte-Seurin kilisesi (XII., XIV. yüzyıl); Cailla kapısı (1493) ve kuleler (St.-Michel, 109 m yükseklikte, 1472-1492). Ayrıca La Grosse Cloche (büyük çan) adını taşıyan 41 m yüksekliğinde XIII.-XV. yüzyıllarda yapılmış ve eski belediye dairesine ait olan bir kule vardır. Bu bina, Place Fernand-Lafargue (F.-L. meydanı) ile birlikte, Ortaçağ B. sunun köprü civarındaki göbeğini teşkil ediyordu. Ortaçağ şehrinin kuzeybatı kenarında Palais Gallien (G. sarayı) bulunur. Bu, Romalıların III. yüzyılda yapılmış bir anfitiyatrosunun kalıntılarıdır. Şimdiki şehrin en büyük kısmı XVIII. yüzyılda yapılmıştır. O zamanlar yapılan geniş sokaklar ve muhteşem binalar sayesinde B. Fransanın en güzel şehirlerinden biri haline gelmiştir. Ticaret merkezinin bulunduğu sokak Cours de l'Intendance (Levazım bulvarı) adını taşır. Büyük Tiyatro (1773-1780) buna yakındır. Meydanlar arasında en canlısı, etrafı XV. Louis üslûbunda evlerle çevrilmiş Place Gambetta'dır. Bunun güneyinde eskiden başpiskopos sarayı (1772-1781) olan bedediye dairesi (Hôtel de Ville) bulunur. Place de la Bourse (Borsa meydanı) etrafındaki binalar kül olarak XVIII. yüzyıla aittir. Burada bulunan borsa binası Garonne'un kenarındadır. Burada bir botanik bahçesi de ihtiva eden 10,4 ha lık bir genel park tertibolunmuştur. XIX. yüzyılda, Trompette kalesinin yerine, Garonne'un kavsi boyunca uzanan geniş Place des Quinconces geçmiştir. İhtilâl esnasında B. Girondin'lerin başlıca merkezi idi. 10 Aralık 1870 te Fransa hükümeti Tours'dan B. ya kaçmıştır. 1871 yılının Şubat ve Mart aylarında Millî Meclis B. da toplanmıştır. Birinci Dünya Harbinde B. 3 Eylûl 1914 ten 7 Aralık 1914 e kadar İkinci Dünya Harbinde de 14 Haziran 1940 tan 10 Temmuz 1940 a kadar Fransa hükümetinin merkezi olmuştur.

Bordeaux bulamacı: Bakır ve kirecin su ortamında birbirleri ile karıştırılması sayesinde elde edilen mantar öldürücü (fungisid) ve bakteri öldürücü (bakterisid) bir ilâç. Bitkileri bazı asalaklardan korumağa yarar. Mevcut püskürtme ilâçları içinde en eskisi olmakla beraber, bugün de en fazla kullanılanıdır. Külleme hastalığından başka diğer mantar hastalıklarının hemen hemen çoğuna karşı uygulanır. Bileşiminde göztaşı ve kireç bulunduğundan, B. B. na, «göztaşı-kireç bulamacı» da denir. % 1 yoğunluğunda B. B. şöyle hazırlanır: Madenî olmıyan bir kabda 1 kg bakır sülfat 50 litre su içinde, 100 litre hacminde bulunan ikinci bir kabda ise 400 gr sönmemiş veya 1 kg sönmüş yaş kireç 50 litre su içinde eritilir. Sonra bakır sülfat eriyiği, kireç eriyiğine yavaş yavaş dökülerek karıştırılır. Neticede koyu mavi bir bulamaç (suspension) meydana gelir. Hazırlanan B. B. nın reaksiyonu alkalik

olmalıdır, yani kırmızı turnsol kâğıdını maviye yahut renksiz olan fenol ftaleinin alkol ile yapılan eriyiğini veya önce bu eriyik içine batırılarak kurutulan kurutma kâğıtları şeritlerini pembeye çevirmelidir. Reaksiyon alkalik değilse, bu takdirde alkalik oluncaya kadar kireçli su ilâve edilmelidir. Hazırlanan B. B. nı hemen kullanmak icabeder. Eğer birkaç gün bekletilecekse içine 100 gram kadar şeker atmalıdır.

B. B. yapışma kabiliyeti çok iyi olan bir ilâçtır.

Bordeaux köpeği: Çoban köpeği tipinde bir köpek ırkı. Başı iri, çeneleri ve bacakları kuvvetli, kulak-

Bordeaux köpeği

ları küçük ve düşüktür. Tüyleri açık kızılımsıdır. Boyu 70, kuyruğu takriben 43 cm dir. Dişileri erkeklere nazaran biraz daha kısadır. B. K. insanlara karşı çok munistir. Fakat diğer köpeklere karşı vahşi ve yırtıcıdır.

Bordeaux paktı (Fr. Pacte de Bordeaux): 1870-1871 Fransa - Prusya Harbinin son aylarında, 28 Ocak 1871 de Parisin sukutundan sonra, Bordeaux Millet Meclisindeki partiler arasında, icra kuvveti başkanı Thiers'in tavassutiyle 1871 Şubatında yapılan bir anlaşma. B. P. nın gayesi, her partinin, kendi prensiplerinin gerçekleşmesi isteğini bir zaman için bırakarak Fransada yeniden cumhuriyet kurulması için hemen anlaşmaktı.

Bordeaux şarapları: Kokusu ve lezzeti ile tanınmış Fransız şarapları. Alkol derecesinin yüksekliği. renginin güzel ve koyu kırmızı oluşu, içinde bol miktarda dili burmaz tanen bulunuşu, bu şaraplara, Bourgogne şarapları gibi, dünyanın en iyi kırmızı şarapları gözü ile bakılmasına sebebolmuştur. B. Ş. nın en çoğu Gironde departmanından çıkar. Bağlar Garonne, Dordogne ve Gironde kıyıları boyunca uzanır. Gironde ile Garonne'un batısındaki şarapçılık bölgeleri şunlardır: Médoc, Graves, Pays de Sauternes ve Bazadais; Garonne ve Dordogne arasında Entre-deux-mers; Dordogne ile Gironde'un kuzeyinde de Blavais, Bourgeais, Cubzadais, Fronsadais, Libournais ve Saint-Émilionais bölgeleri bulunur.

En iyi şaraplık üzümler Médoc'ta yetişir. 1855 te Médoc şarapları, Bordeaux şarap tüccarları tarafından evsaf bakımından şu sınıflara ayrılmıştır: 1. beş cins crûs classés (seçilmiş ürün şarapları); 2. vins bourgeois supérieurs (ortanın üstünde şaraplar); 3. vins bourgeois ordinaires (âdi şaraplar); 4. vins paysans (köylü şarapları, yani düşük kaliteli şaraplar).

Birinci katagoriye ait üzümler, Margaux (Château Margaux: ince, hafif ve koku bakımından üstün) ve Pauillac bölgeleri (Château Lafitte: ince, hafif ve mülâyim; Château Latour: tam, kuvvetli)in de yetişir. Saint - Julien, Cantenac, Saint - Estèphe bölgelerinde yetişen şaraplar da meşhurdur. Graves bölgesinden çıkan 1. sınıf şarap, Pessac nahiyesindeki Château Haut-Brion (tam ve sert) şarabıdır. 2. sınıfa ait şu şaraplar da meşhurdur: Château Haut-Bailly ile Château Carbonnieux (ikisi de Léognan bölgesinde), Pays de Sauternes'de dünyanın en iyi beyaz şaraplarından sayılan rengi çok beyaz bir şarap çıkar. Sémillon, Sauvignon ve Muscadelle'de üzüm yetiştirilir ve çürümesi beklenir. En meşhur bağlar Ciron ovasındakilerdir: Château Yquem, Château Suduirant, Château le Vigneau, Château Guirand ve başkaları.

Şaraplar başka bakımdan şöyle de sınıflandırılır: 1. Côtes (tepe şarapları): bunlar üç nehrin sağ kıyısındaki sırtlarda yetişir. 2. Palus (bataklık şarapları): bunlar üç nehrin alüvyonlarında ve Gironde'un adalarında yetişir. Bağlık alan, aşağı yukarı 140 000 hektardır. Yıllık ortalama verimi de son yirmi otuz yıl içinde 4,5 - 5 milyon hektolitre olmuştur.

En önemli kırmızı üzüm cinsleri şunlardır: Cabernet, Sauvignon, Merlot ve Malbec.

Pek artmış olan talebi karşılıyabilmek için hakiki B. Ş. birçok hallerde düşük kalitede başka şaraplarla karıştırılır. Karıştırılan bu şaraplar şunlardır: Midi (yani başka Güney Fransa şarapları), Cezayir, İspanya ve İtalya şarapları.

BORDEAUX [*bordō*], **Henry** (doğ. 1870), Fransız romancı ve tenkidcisi. Cenevre gölü kenarında Thonon - les - Bains (Haute - Savoie) de doğmuş. Pariste hukuk tahsil etmiştir. Orada 1894 te *Âmes modernes* (Modern ruhlar) genel başlığı altında çıkardığı tenkid makaleleriyle dikkati çekmiş, 1895 te de *Jeanne Michelin* başlıklı bir tarihî roman yayımlamıştır. Babasının ölümü üzerine 1896 da Thonon'a dönerek, dört yıl orada avukatlık etmiştir. 1900 de çıkardığı *Pays Natal* (Yurt) başlıklı romanı ile açtığı çığırı, sonra yazdığı hemen hemen bütün eserlerinde takibetmiştir denebilir. Genel olarak vakaları Savoie'da geçen bu romanlar, fertlerin ahlâka ve aile geleneğine karşı isyan ettikten sonra bunları can ve gönülden kabul etmelerini tasvir eder, iyimserlik, hayata inanç ve aile tesanüdü telkin eder. Bunların başlıcaları şunlardır: *La voie sans retour* (Dönüşü olmıyan yol; Türk. terc. 1948) [1901], *La peur de vivre* (Yaşama korkusu) [1902], *Les Roquevillard* (1906), *Les yeux qui s'ouvrent* (Açılan gözler) [1908], *La robe de laine* (Yünlu rop; Türk. terc. Ormanlar bakiresi, 1944) [1910], *La neige sur les pas* (Ayak izlerini örten kar; Türk. terc. Kar izleri örttü, 1942) [1911], 1914 - 1918 harbine iştirak ederek kahramanlık gösteren B., harbe dair başlıca şu eserleri yayımlamıştır: *La chanson de Vaux - Douaumont* (V. - D. destanı) genel başlığı altında *Les derniers jours du fort de Vaux* (V. kalesinin son günleri) [1916]. *Les captifs délivrés* (Kurtarılan esirler) [1917], ayrıca *Le chevalier de l'air: la vie héroïque de Guynemer* (Hava şövalyesi: G in kahramanca hayatı) [1918].

H. BORDEAUX

B., 1919 da Fransız Akademisine seçilmiştir. Harb-

ten sonra da, yazmağa devam ettiği *La vie recommence* (Hayat yeniden başlıyor) [2 cilt. 1919 - 1921] gibi vatani ve ahlâki romanlardan başka, gezdiği Doğu, Kuzey Afrika ve Amerika memleketlerine dair bazı eserler de yazmıştır: *Yamilé sous les cèdres* (Sedir ağaçları altında Y.) [1922], *Voyageurs d'Orient* (Doğu yolcuları) [1926], *Le miracle du Maroc* (Fas mucizesi) [1934]. B. tarih ile de uğraşmıştır: *Un crime sous le Directoire* (D. devrinde bir cinayet) [1946]. Tiyatro tenkidleri *La vie au théâtre* (Tiyatro hayatı) [5 cilt, 1907 - 1921] başlığı altında yayımlanmıştır,

Daima ahlâka değer veren bu yazarın sevimli sanatı geniş bir okuyucu kitlesine hitabeder.

BORDELAIS [*bordīlę*], Fransada Bordeaux çevresinde yöre. Eskiden beri tanınmış bir üzümcülük ve şarapçılık alanıdır.

BORDELAIS [*bordīlę*] (Lat. Burdigalensis Ager), Fransada, eski Guyenne'de, Gironde departmanının en büyük kısmiyle Landes departmanının kuzey kısmını içine alan bölge. Bordeaux şehrine bağlanarak bu adı alan B., İngiliz hâkimiyeti sırasında özel bir idareye sahip olmuş, fakat daha çok Bordeaux piskoposluğuna bağlı bir kilise teşkil edilmiştir. Burası zengin bir şarapçılık bölgesidir.

BORDELAISE [*bordīlęz*], Bordeaux bölgesinde yetiştirilen siyah benekli, alaca renkli 400-500 kilo ağırlıkta

BORDELAISE ineği

süt tipi bir sığır ırkı. Güneybatı Fransa şartlarına çok uymuş bulunan bu ırk senede 2 500 kilo süt vermektedir.

BORDEN [*bǫrdīn*], **Sir Robert Laird** (1854-1937), Kanadalı devlet adamı. Grand Pré (Nova Scotia) de doğmuş, Ottawa'da ölmüştür. 1896 da mebus, 1901 de de muhafazakâr parti lideri olmuştur. 1911 - 1920 yıllarında başvekillik eden B., 1919 da Paris Sulh Konferansında Kanadayı temsil etmiştir. Sulh antlaşmasının Kanada tarafından bağımsız olarak imzası için ısrar etmek suretiyle British Commonwealth (Britanya Milletler Birliği) in kurucularından biri olmuştur. 1920 de istifa etmiştir. Hâtıraları *Memoirs* (2 cilt, 1938) adiyle yayımlanmıştır.

BORDEN [*bǫrdīn*] **TESTİ**, tifonun teşhisinde kullanılır. Widal testinin değişik şeklidir. Hasta kanının serumu önce fizyolojik serum, sonra öldürülmüş tifo basilleri süspansiyonu ile karıştırılır. Muhtelif sulandırmalar yapılır. Test müspet ise, tüpün dibinde bakteri kümelerinin çöktüğü ve aglütine basillerden müteşekkil ince, beyaz bir tabakanın berrak sıvının üstünde toplandığı görülür.

BORDENAVE [*bordīnāv*], **Nicolas de** (1530-1601), Fransız Protestan papazı ve tarihçisi. Béarn'da doğmuş, Nay (Basses Pyrénées) de ölmüştür. Nay kilisesi Protestan papazı olan B., 1576 da Sainte - Foy Protestanlık reisleri meclisinde Henri de Navarre'a Protestanların itirazlarını iletmek için temsilci seçilmiştir. Jean d'Albert'in vakanüvisliğini yapmış ve onun isteği üzerine *Histoire de Béarn et de Navarre* (B. ve N. tarihi) adlı eseri yazmıştır.

BORDER [*bǫrdīr*] (Leicester), Kuzey İngilterede çok yetiştirilen dayanıklı. erken gelişen (précoce), beyaz başlı, uzun yapağılı bir et koyunu. Uzun yapağılı İngiliz et koyunları içerisinde, başka memleketlere çok yayılanlardan biridir.

BORDEREA, diyoskorease (Dioscoreaceae) familyasından bir bitki cinsi. *Borderea pyrenaica* türü Pirene dağlarının yüksek bölgelerinde yetişmektedir.

BORDES [*bōrd*], **Charles** (1863 - 1909), Fransız kompozitörü. Vouvray'de doğmuş, Toulon'da ölmüştür. Fransada dinî müzik alanındaki rönesans hareketinin eşsiz bir öncüsü olmuştur. Bu alanda çeşitli ve fedakârca çalışmaları, B. un ömrünü kısaltmış, çok eser vermesine mâni olmuştur. B. un başlıca eseri olan *Trois Vagues* (Üç dalga) adlı üç perdelik opera, 1924 te dostlarının eline, faydalanılmaz bir müsvedde halinde geçmiştir. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Danses Béarnaises* (Béarn oyunları) adlı bir orkestra süiti; *Suite basque* (Bask süiti) [flüt ve telli quator]. Bundan başka az sayıda fakat orijinal piyano parçaları melodiler ve mühim bir *Archives de la tradition basque* (Bask ananesi arşivi), kolleksiyonu vardır.

BORDESHOLM, Almanyada Bordesholmer See (Bordesholm gölü) nin kuzey kıyısında, Kiel ve Neumünster arasında bulunan bir nahiye. Nüfusu, 1939 da 2 100, 1950 de de 7 500. Bidayet mahkemesi, memur okulu. gotik üslûpta bir manastırı (1332) vardır Piskopos Vizelin'in mezarı (1154 te ölmüş) buradadır. Brüggemann'ın eseri olan B. mihrabı 1521-1666 yılları içinde buradaki manastırda kalmış, sonra Schleswig'e götürülmüştür.

BORDET [*bordę*], **Jules** (doğ. 1870), Belçikalı patolog ve bakteriyolog. Soignies'de doğmuştur. 1892 de Bruxelles üniversitesinde tıp tahsilini tamamlıyan B., 1894 ten 1901 yılına kadar Pariste Pasteur Enstitüsünde çalışmıştır. 1901 de Bruxelles'e dönmüş ve burada kurduğu Pasteur Enstitüsüne müdür olmuş, 1919 da da Nobel Tıp mükâfatını kazanmıştır.

B., en fazla kan serumu, aşılar ve muafiyet üzerinde çalışmış, frengi teşhisinde kullanılan Wassermann reaksiyonu (b. bk.) ile başka bazı bulaşıcı hastalıkların teşhisinde kullanılan reaksiyonların esası olan «complement fixation» hâdisesini ilk olarak tesbit etmiştir.

B., muafiyet, anaflaksi, kan pıhtılaşması alanlarında çeşitli keşifler yapmış, boğmaca hastalığı âmili üzerinde

J. BORDET

çalışmıştır. Bakteriyolojide, mikropları üretip cinslerini tâyin etmeğe yarıyan meşhur Bordet - Gengou vasatı, onun adiyle anılmaktadır.

En mühim eseri: *Traité de l'immunité dans les maladies infectieuses* (Bulaşıcı hastalıklarda muafiyet el kitabı) [1920] başlığını taşır.

Bordet fenomeni veya testi: antigen insan kanı serumu, fasılalarla bir tavşana zerk edilir. Şüpheli hastadan alınan serum nümunesi, fizyolojik tuz mahlulünde eritildikten sonra, tavşanın serumuna katılır. Şüpheli nümune, tavşanı muaf kılmak için kullanılan antigenle aynı cinsten olduğu takdirde, serum bulanıklaşır. Bu teste «Biyolojik test» «Uhlenhuth testi» de denilmektedir.

Bordet - Gengou basili: boğmaca (b. bk.) nın müsebbibi.

Bordet - Gengou metodu veya fenomeni: antigen, kendi spesifik antikoru ile birleştiği zaman, eğer komplemanı varsa bu cisim de terkibe girerek gayrı faal veya sabit bir duruma gelir. Bunun serbest ve faal bir kompleman olarak mevcudiyeti veya ademi mevcudiyeti, terkibe, hassaslaştırılmış kan hücreleri veya kan hücreleriyle hemolitik amboseptör ilâve etmek suretiyle gösterilebilir. Eğer serbest kompleman mevcutsa, hemoliz meydana gelir; değilse, hemoliz vuku bulmaz. Bu reaksiyon, intan için yapılan birçok testlerin esasını teşkil eder; frengi için yapılan Wassermann testi, ayrıca gonokok intanı, malleus tifo, verem amibiaz v. b. için yapılan reaksiyonlar da buna dahildir. Bu fenomenin başka bir adı da kompleman fiksasyonu reaksiyonu (réaction de fixation du complément)dur. Bk. KOMPLEMAN.

BORDEWIJK [*bǫrdīvayk*], **Ferdinand** (doğ. 1884), Holândalı yazar. Amsterdamda doğmuştur. Hayata avukat olarak atılmıştır. Romancılar arasında en kuvvetli karakter tasvircisi olarak tanınıyor. Başlıca eserleri şunlardır: *Bint* (özel isim) [1934], *Karakter* (1938), *Apollyon* (özel isim) [2. bas. 1941], *Eiken van Dodona* (özel isim) [1946], *Noorderlicht* (Kuzey fecri) [1948], *Studiën in volksstructuur* (Halk bünyesi üzerine araştırmalar) [1951].

BORDIER [*bordię*], **Jules,** asıl adı **Bordier d'Angers** (1846 - 1896), Fransız kompositörü, orkestra şefi. Angers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. «Angers Artiste» adlı müzik dergisinin ve 17 senede 500 kadar konser veren «Angers Sanat Birliği»nin kurucusudur. B. orkestra süitleri, koro eserleri, *Nadia* adlı bir opera - komik, *Vendée* ve *Le fiancé de la mer* (Denizin nişanlısı) adlı iki lirik dram yazmıştır.

BORDIER [*bordię*] **— FRANKL İŞARETİ,** muhitî yüz siniri felcinde bir işaret. Bu çeşit felce uğrıyan kimseler gözlerini kapatamazlar ve felçli göz yuvarlağı da yukarı ve dışa doğru bakar. Bunun başka bir adı da Charles Bell işaretidir.

BORDIGHERA [*bordigęra*], İtalyanın Imperia eyaletinde, Riviera di Ponente'de bir şehir. Nüfusu 8 600 (1948) kadardır. B., Cenova körfezi kıyısında, demiryolu ve şoseler boyunda sıralanmış bulunan birçok şehir ve kasabalardan biridir. Iklimi mülâyim olduğundan kışın dinlenme, yazın da plaj şehridir. Kışın ve yazın nüfusu artar. Halk otelcilik, balıkçılık ve portakalcılıkla geçinir.

BORDO ALETLERİ, bir uçağın pilot mahalline yerleştirilen ve uçağın uçuş durumunu motorun ve diğer sistemlerin çalışmalarını bildiren aletler. Bu aletler normal olarak, otomobilde olduğu gibi, pilotun karşısındaki levha üzerine yerleştirilir. Modern büyük uçaklarda alet sayısının çokluğu, hepsinin pilot önündeki levhaya konmasına imkân vermediğinden, bunlar ilgilerine göre, mürettebat bölmesinin çeşitli kısımlarına dağıtılmıştır. Pilotun önündeki levhaya, uçuş aletleriyle ve uçağın emniyeti bakımından pilotun her an kontrol etmesi gereken sistemlerle ilgili aletler konmuştur. Uçuş aletlerinin başlıcaları şunlardır: suni ufuk, altimetre, sürat saati, pusla, varyometre, dönüş - kayış müşiri ve diğer radyo yardımcıları müşirleri. Pilotun önünde bulunan başka önemli aletler: devir sayısı saati, motora giden yakıtın miktarı ve basıncı saatleri, karbüratör harareti saati ve yakıt miktar saati gibi aletlerdir.

Uçak bordo aletleri

BORDOGNI [*bordǫnyi*], **Giulio Marco**) 1788 - 1856), İtalyan tenoru ve şan öğretmeni. Gazzaniga'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Milano'da ve Paristeki Théâtre des Italiens'de tenor olarak şöhret kazanmış ise de, bilhassa şan öğretmeni olarak daha fazla meşhurdur. 1820 den itibaren bazı aralıklarla Paris konservatuvarında profesörlük etmiştir. Sonntag onun talebelerinden biridir. 2 suite'li 36 vocalise'i birçok kereler yayımlanmıştır.

BORDONE [*bordǫne*], **Paris** (1500-1571), İtalyan ressamı. Treviso'da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Tiziano'-nun talebesi olmuş, sonra bilhassa Giorgione ile Palma Vecchio'nun atölyelerinde çalışarak yetişmiştir. Kuzey İtalya şehirlerinde, Fransa kıralının sarayında ve Augsburg'ta çalışmış olduğu söylenir. Üstatlarının ruh derinliğine ve hayatiyetine sahip olamamış ise de sağlam tekniği sayesinde, daha çok, eşya tasvirlerinde başarı göstermiştir. Mihrap tabloları, mitolojik ve tarihî sahneler, portreler yapmıştır. Bunların hepsinde de zarif pembe ten renkleri ve Venedik manzaralarında görülen doygun renkler göze çarpmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: «Meryem ile azizler» (Lovere'deki Tadini kolleksiyonunda), «Genç erkek resmi» (Uffizii, Floransa), «kadın resimleri» (Londra, Viyana), «Diana» (Dresden), «Yüzüğün doce'ye verilmesi» (Venedik akademisi), «Çobanların çocuk İsaya tapınması» (Treviso büyük kilisesinde), «Yıkanan Batşeba» (Köln).

BORDRO (Fr. Bordereau), mahiyetleri bir olan muameleleri belli esaslara göre özetleyip toplıyan müfredatlı cetvel. B. lar, devlet muamelelerinde olduğu kadar ticaret işlerinde de kullanılır. Bunlar konularına veya kullanan şahıslara göre adlandırılır: aylık-ücret B. su, senedat B. su, evrak B. su, tellâl B. su gibi.

Bütçe yılı Gideri ilgilendiren Bakanlık veya daire Verile emri No.	1 Örnek Numaralı **VERİLE EMRİ** Aylık ve ücret için	Vilâyeti Kazası Ödemeyi yapacak Saymanlığın adı

TABLO: 1 — Bütçeye gider yazılacak ödeneğin

Bölümü	Maddesi	ÇEŞİDİ	Miktarı Lira	K.
		Gider toplamı		

TABLO: 2 — Kesintilerin

	Bölümü	Maddesi	Gelirin Çeşidi	Müfredatı Lira	K.	Miktarı Lira	K.
Bütçeye gelir yazılacak kanunî kesintiler			Gelir vergisi				
Emanetler	Kefalet keseneği						
	% 5 ler Emekli Sandığına ait						
	4644 S. K. G.						
	Kira bedeli						
Diğer Kesintiler	Avanstan geri alınan						
	Kesinti toplamı						

Tutarı ile bölümü ve maddesi yukarıda yazılı .... lira .... kuruşun bütçeye gider yazılması için bu verile emri düzenlenmiştir.

/ /19

.... Müdürü

Ödeyiniz / /19

İta Âmiri [*]

Bağlı belgenin sayısı

TABLO: 3

	Lira	K.
Gider toplamı		
Kesinti toplamı		
Alacaklıya para olarak ödenecek miktar		

[*] .... lira .... kuruş ödeyiniz.

/ /19 Sayman [*]

	Lira	K.

Yukarıda yazılı olan [**] lira .... kuruşu aldım.

/ /19

Alacaklı

veya

Mutemet

	Lira	K.

Sayıştayca onanmıştır. / /19

Ödeme mektubunun No.	
Bütçe gider defterinin sahife No.	
Verilen çekin No.	
Kasa defteri sıra No.	

[*] İmzadan başka ita âmiri ile saymanın ad ve soyadı da yazılacaktır.

[**] Lira kuruş yerleri yazı ile doldurulacaktır.

Dairesi : ....

Ayı : ....

Aylık, Ü

Memur ve Hizmetlilerin						İ S T İ H K A K									
Sıra No.	Unvanı	Adı ve Soyadı	Kadro aylık veya ücretin aslı	Aldığı aylık veya ücretin aslı	Aldığı tazminat	Ortalama meblağ	Aylık veya ücretin tutarı		Çocuk zammı	Devletçe verilen % 5				Toplam	
						Lira	Lira	K.	Lira	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.

.... dairesi Memurların / Hizmetlilerin .... ayı kadrolarına uygun olarak

tahakkuk ettirilen Aylıkların / ücretlerin yukarıda gösterildiği üzere [*] .... lira

kuruş olduğu, ödenecek parayı almağa .... nın mutemet tâyin edildiği Geçici tazminat / yakacak zammı

tahakkuk ettirilmiş olanların Devlete ait yapılarda oturmadıkları onanır.

Mutemet

[**] Başkentte: Daire üstü / Taşrada : Tahakkuk memuru

[*] Lira kuruş yeri yazı ile yazılacaktır.

[**] İmzadan başka tahakkuk memurunun adı ve soyadı yazılacaktır.

BORI

t Bordrosu

	Vergi ve Kesintiler																	
	Emekli sandığına ait kesenekler		4644 S. K. G. B.		İcra						Vergi ve kesinti toplamı		Para olarak verilmesi gereken miktar		Medeni hali ve aile durumu	İMZA YERİ	Pul parası
K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.			

Bordroda yazılacak alacaklar kadro ve kayıtlara uygundur. Tutarı olan .... lira ....

kuruşun ödenmesi lâzımdır

Zatişleri Müdürü [*]

RNEĞİ

[*] Bu kısım Başkentte Zatişleri Müdürü tarafından doldurulacaktır.

1

Örnek Numaralı

Verile Emri

Aylık ve Ücretler için

NOT:

1 — Memur, hizmetli sayısı çok olan Daire ve Kurumlarda Bordroya yeteri kadar tek veya çift yapraklı iç sahife bağlanır.

2 — İcra kesintisi olarak bordronun kesintiler sütununda gösterilen paralar için ayrıca Verile emri yapılacağından bu paralar bordroda aylık ve ücretin verilesiyle toplam ve para olarak verilmesi gereken miktar sütunları toplamından indirilir.

3 — Her aylık veya ücretten kesilecek pul parası tahakkuk dairelerince alacaklıların adları sırasında ve özel sütunda gösterilir ve pullar ikişer ikişer yapıştırılarak üzerlerine tarih ve imza konulmak suretiyle damga kanunu hükümleri gereğince battal edilir.

B. lar, bazen müesseselerin iç muamelelerinde, bazen de müesseseler ve şahıslar arasında alınıp verilen ve hukuki değer taşıyan belgelerden sayılır. Vezne B. ları, Ticaret Kanununun tellâllardan tanzimini istediği B. lar, borsa mubayaacılarının müşterilerine gönderdiği B. lar, tahsil için bir bankaya verilen senedat B. ları bunlardandır.

Şekil bakımından ve genel olarak B. lar, üç kısımda mütalâa olunabilir: a) Baş taraflarında tanzim tarihi, ay, firma başlığı, daire adı, muhatap müessese veya şahsın adı ve adresi, B. nun adı, taraflarca kararlaştırılmış şartlar; b) İç taraflarında muamelelerin gerektirdiği sütunlar; c) Alt kısmında da bazan muhataba ihbar, emrolunan hususa ait basılı birkaç satır yazı, imza yerleri bulunabilir. B. nun şekli, bu sayılanlardan lüzumlu olanlar, B. ların mahiyetine göre bir araya getirilmek suretiyle tesbit olunur. Resmî B. ların diğer sahifeleri «Verile Emri», B. nun kullanılışına ait «Tarifat» halindedir. B. ların ortak vasıfları iç kısımlarının sütunlar halinde tertibedılmiş bulunmasıdır.

B. larda muamelelere ait rakamlar, bilgiler, alt alta gelecek şekilde, satır halinde yazılır. Bu suretle B., sütun başlıkları ile tesbit edilen esasları, muamele unsurlarını tasnif etmiş, özetlemiş ve toplamış olur. Rakamlı B. larda çok zaman ufki ve şakuli toplamalar da mümkün olur. Ufki toplamalar bir muamelenin çeşitli unsurlarını, şakuli toplamalar da birkaç muamelenin aynı mahiyetteki unsurlarını toplam halinde görmeğe hizmet eder.

Devlet teşkilâtında, iktisadi devlet teşekküllerinde, bankalarda, şirketlerde, ticaret evlerinde ve genel olarak birden fazla maaşlı, ücretli, gündelikçi, memur, işçi gibi kimseler çalışan yerlerde en çok kullanılan B. lar, aylık, ücret, gündelik B. larıdır.

Resmî dairelerin istihkaka dair B. ları şu kısımlardan meydana gelir: 1. B. nun üst tarafında, Dairesi . . . . . . Ayı . . . . . , B. nun adı (Aylık, Ücret B. su veya Bordro ve Tahakkuk Müzekkeresi) yazılı bulunur. 2. B. nun iç kısmı, gereği kadar sütunlara ayrılmıştır. Sütunlar kısmında, esas itibariyle memurun memuriyet ünvaniyle adı ve soyadı, kadro aylık veya ücretin aslı, aldığı aylık veya ücretin aslı, aldığı tazminat birinci bölümü; «istihkak» başlığı altında, ortalama meblâğ, aylık yeya ücretin tutarı, çocuk zammı, devletçe verilen yüzde beşler, boş ve ihtiyat bir sütun, taplam, ikinci bölümü; «Vergiler ve Kesintiler» esas başlığı altında gelir vergisi, Emekli Sandığına ait kesenekler, emeklilik için borçlanılan miktar taksitleri, icra, boş ve ihtiyat iki sütun, vergi kesinti toplamı üçüncü bölümü; para olarak verilmesi gereken miktar dördüncü bölümü; medeni hali ve aile durumu beşinci bölümü; imza yeri ve pul parası da altıncı bölümü teşkil eder. 3. B. nun alt tarafında «Tahakkuk Memuru» nun - merkezde «Zatişleri Müdürü» nün - imza yeri ve kadrolara uygunluğunu belirten yazı ile yekûn olarak alınacak para ve bu parayı alacak «Mutemet» e ait meşruhat bulunur (şekil 1).

Devlet teşkilâtında, «Aylık, Ücret B. su», «Askerî, Mülki Emekli ve Yetimlere Ait Aylık B. su», «B. ve tahakkuk müzekkeresi», «Er Aylıkları Özet B. su», «Jandarma Erbaş ve Er Aylıkları Dağıtma B. su», «Elçilik ve

.... ŞİRKETİ

.... servisi .... memuru

FOTOĞRAF

VERİLECEK						KESİLECEK				Ödenecek	.... yılı	İMZA
Ücret	Prim	%.... Komis.	Avans		Yekûn	Vergi	Avans		Yekûn	Ücret	AYLARI	
											Ocak	
											Şubat	
											Mart	
											Nisan	
											Mayıs	
											Haziran	
											Temmuz	
											Ağustos	
											Eylûl	
											Ekim	
											Kasım	
											Aralık	
											Yekûn	

Şekil: 2

Konsolosluk Hizmetlileri Ücretleri B. su», «Tayin Bedelleri B. su» «Askerî ve Mülki Emekli ve Yetimlerin . . . Yılı Üç Aylıkları B. su», «Saat Hesabiyle Çalışan İşçi Ücretleri B. su», «Mutemet Eliyle Ödenecek Yolluklara Ait B.»,«Emeklilik Kesenek B. su İştirakçiler için» gibi, B. adı ile kullanılan ve yine B. mahiyetinde ve fakat liste namı altında muamele gören belgeler vardır. Bunlardan her biri ayrı ve değişik renkli kâğıtlara ve başka başka numaralarla tertibolunmuştur.

Büyük şirket veya müesseselerde bazan aylık B. yerine yıllık B. tertibedildiği de görülür. Bunlar da üst iç - sütunlu - ve alt kısım olmak üzere tanzim edilir. Bu B.-lara şahsi B. adı da verilebilir. Bu çeşit B. larla on iki aylığın bir arada gösterilmesi düşünülmüş, B. da bir şahıs için tertiplenmiştir (şekil 2).

Ticarette, tüccarlarla bankalar arasında en çok kullanılan «senet B. ları» dır. Tüccarlar ellerindeki senetleri, zaman ve malî külfet bakımlarından, şahsen tahsil etmeyip, bankaların aracılığı ile tahsil ederler. Bankalar az bir ücretle, aynı şehirde veya başka şehirlerdeki borçlulara müracaat ederek bu senetleri tüccar adına tahsil eder, bedellerini ilgililerin hesabına geçirir veya kendilerine öderler. Tahsil edilecek senetler için tanzim edilen B. lara «Senedat Tahsil B. su» denir.

Senedat Tahsil B. ları bazen bankanın iç muamelelari arasında ve bazen banka ile münasebette bulunan tüccara verilecek birer belge olarak ve bazen de her iki maksadı sağlıyacak şekilde veya ayrı ayrı tertibolunabilir.

Bankaların iç muamelelerine dair Senedat Tahsil B. su kasaya verilen senetlerin B. sudur. Bu B. ile tahsil olunan senetlerin toplamı bir tahsil fişine iliştirilerek B. ile birlikte «Evrakı müsbite» olarak saklanır.

Müşterilere verilecek şekilde tanzim edilen senedat tahsil B. sunun ekseriya üst tarafı mektup tarzında, iç tarafı sütunlu bir haldedir. Bu B. larda senetlerin numaralarını, borçluların adını, tahsil yerlerini, senetlerin vâde tarihlerini, senetlerin tutarını gösteren sütunlar bulunur. B. nun altında senetlerin para toplamı yapıldıktan sonra bu toplamdan muamele vergisi ve tahsil masrafları tenzil edilir; müşterinin verdiği talimata göre, ya hesabına geçirilir veya gelip alması için kendisine bildirilir (şekil 3).

Tüccarlar, borçlularından aldıkları senetlerin bedellerini vâdesinden önce bankalara «kırdırmak, iskonto ettirmek» suretiyle tahsil edebilirler. Kırdırılan senetler için tanzim edilen B. lara «Senedat İskonto B. su» denir.

İskonto B. sunun da diğer B. lar gibi üst, iç, alt kısımları vardır. Üst kısmında B. tanzim tarihi, bankanın başlığı, iskonto ve tahsil şartları; iç kısmı ise sütunlu bir şekilde tertibedilmiş bulunur. Bir iskonto B. sunda, senet numaraları, borçluların adı, soyadı, adresleri ve senetlerin tahsil yerleri, günler, sayılar = âdad, senetlerin vâde tarihleri, para sütunları mutlaka bulunmalıdır.

İskonto B. sunun tanzimi diğer B. lardan esaslı ayrılıklar gösterir. Bu B. nun tanziminde, önce senetlerden çıkarılan bilgiler (senetlerin para miktarları, vâde tarihleri, tahsil edilecek yerleri, borçluların adları, adresleri) ve sonra her bir senedin vâde tarihiyle B nun tanzim tarihi arasında kalan günler hesabedilerek «Günler» hanesine aynı senedin hizasına yazılır. Her senedin günler sütununda yazılı gün ile aynı senedin para miktarı çarpılarak «sayılar = âdad» bulunur ve senedin hizasına bu adla açılan sütuna geçirilir; «sayılar = âdad» ve senetlerin para sütunları toplanır. «Sayılar = âdad» yekûnu, banka ile müşteri arasında takarrür eden «Faiz Fiatı», «Sabit Bölen = Kâsımı Sabit» e bölünerek senetlerin, toplamının, «İskonto = Faiz» miktarı elde edilir. İskonto miktarı, muamele vergisi ve tahsil masrafları toplanarak senetlerin para toplamından tenzil edilir, bakıyesi müşteriye ödenir (şekil 4).

Senetlerin iskontosu bir faiz hesaplama meselesidir.

.... BANKASI / /..........

Senedat Servisi

.... tarafından tahsil edilmek üzere tevdi olunan .... adet senet bordrosu

No.	B O R Ç L U	Tahsil yeri	Vâde tarihi	Meblâğ
	Muamele vergisi			
	Tahsil masrafı			

Şekil 3

.... BANKASI / /
Senedat Servisi

.... tarafından bankamıza iskonto ettirilen adet senedin iskonto bordrosu.

No.	B O R Ç L U	Tahsil yeri	Vâde tarihi	Sayılar «Âdat»	G ü n	Meblâğ
	Faiz .... M. Vergisi .... Tahsil Mas.					

Şekil: 4

Genel olarak faiz formülü $f = \frac{A\ t\ n}{360}$ dır. Mesele bir misal ile açıklandığı takdirde, meselâ 8 000 liralık bir senedin 31 gün için % 9 dan iskonto miktarı nedir? diye sorulduğu zaman, aynı genel formül ile:

$$\frac{8\,000 \times 0{,}09 \times 31}{360} = 62 \quad \text{veya} \quad \frac{8\,000 \times 9 \times 31}{360 \times 100} =$$

62 lira olarak iskonto bulunur. Ticaret aritmetiğinde bu formül kısaltılarak:

$$\frac{8\,000 \times 31}{4\,000} = \frac{\text{sayılar «âdad»}}{\text{sabit bölen}}$$ diye ifade edilmektedir.

İskonto B. sunda «sayılar = âdad» sütunu toplamı «sabit bölen = kâsımı sabit» e bölündüğü takdirde B. da mevcut senetlerin iskontosu = faizi elde edilmiş bulunur. Bu formül kullanılmazsa, B. da ayrıca bir faiz sütunu açmak, her senedin iskontosunu ayrı ayrı hesaplamak ve sonra bu sütunu toplamak icabeder.

BORDÜR (Fr. Bordure; *bord* = kenar) bir şeyin kenarını süsliyen veya kenarı boyunca uzanan kısım, bir halının, örtünün veya tarhın B. gibi. Teknikte, yaya kaldırımını esas yoldan ayıran taşa da B. denir. B. taşı çok aşındığından granit gibi sert taşlardan veya yüksek dozlu betondan yapılır. Ahşap, parke, mozayik v. b. döşemelerde kenarlara yapılan çerçevenin adı da B. dür.

(Bahçecilik), süs bahçelerinde çimenlikleri, çiçek tarhlarını, fidan ve ağaçlıkları, yoldan ayıran kenar. İyi bakılan bir bahçede, yol, çimen, tarh vesaire arası sınır veya taksim çizgisi temizce çizilmiş olmakla beraber bu çizilme dik, sert ve göze batan bir şekilde yapılmamalıdır. Bu çizgi şöyle meydana getirilebilir: 1. çimenin dikey olarak kesilmiş veya yuvarlak olarak kırpılmış kendi kenariyle; 2. Tarh ve yol arasında bulundurulan genişçe bir ot bandı ile; 3. Bodur bitkilerden veya kırpılarak büyümelerine mâni olunan bitkilerden mürekkep bir çitle; 4. Dar bir tahta duvarcıkla; 5. Tuğla veya çimento bloklariyle; 6 Çimentodan kenar taşlariyle; 7. Çelikten bir küçük çit veya ayrıca bu maksatla hazırlanmış başka bir malzemeden yapılmış bir çitle; 8. Gayri muntazam bir şekilde kesilmiş ve dizilmiş boyasız ve aralarında küçük kaya bitkileri biten taşlarla. Deniz hayvanları kabukları, kireçlenmiş veya boyanmış taşlar ve buna benzer fantazi malzemeden de bu maksatla faydalanabilir, fakat bu nevi kenarlar bir bahçenin vekarını azaltır.

Tarh ve buna benzer sahaların kenarına dikilen ve muayyen sahaları sınırlamağa yarıyan bitkilere, B. bitkileri denir. Bunlar küçük olup kesif bir şekilde bitmelidir. Yıllık bitki ise, uzun çiçek açma süresine sahip olup kırpılması kolay olmalıdır. Birkaç yıl yaşıyan veya çalı tipinde bitki ise, kısa olup, lâzım geldikçe budanıp kırpılmağa mukavim olmalıdır. Klâsik tarhlarda en mükemmel B. bitkileri, bir çimen (ot) yolcuğu, alçak kırpılmış bir çit, veya alçak, herdem yeşil bir bitki yolcuğudur, meselâ şimşir ve cüce kadıntuzluğu gibi. Fidan ve ağaççık kenarlığı olarak Japon sütliğeni, Japon porsuğu veya mersin ağacı çok kullanılır. Herbase tarhların kenarlığı için alçak bünyeli birkaç yıllık ömürlü bitkiler karıştırılmalıdır: meselâ uzun ömürlü iberis, arabis, cüce phlox, karanfil ve menekşe; yıllık tarhlar için de alyssum, lobelia, vapur dumanı, (ageratum), iberis, torenia ve birçok başka alçak bünyeli yıllık bitkiler daha yüksek bünyeli çiçeklerle yolun seviyesi arasında bir geçit teşkil eder.

Memleketimizde basit bahçe tarhlarının yassı B. leri çim, arapsaçı, kumrularya, gazon v. b, dik B. ler de şimşir, levantin, v. b. gibi bitkilerle meydana getirilir; daha yüksek B. lerde mazı, gladiçya gibi ağaççıklar da kullanılır; menekşe, kabarık bir B. için elverişlidir. Çok kere yassı B. ün hemen arkasına dik bir B. de bulunur. Bu maksat için yukarıda anılanlardan ve süsen karanfil gibi bitkilerden başka, yıllık kına çiçeği, hüsnüyüsuf gibi dik gövdeli çiçekler de kullanılır.

BORÉ [*borê*], **Eugène** (1809-1877), Fransız misyoner ve seyyahı. XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadoluda bir inceleme gezisi yapmış olmakla şöhret kazanmıştır. Pariste Stanislas kollejinde okumuş, Lamennais'nin talebesi olmuş ve 1830-1836 yılları arasında onunla mektuplaşmıştır. B., Doğu dillerini öğrendikten sonra 1837 de Fransa Maarif Vekâleti ile Paris İlimler Akademisi tarafından, ilmî bir araştırma yapmak üzere Yakın Doğuya gönderilmiş ve 30 yıl kadar orada kalmıştır. B. nin seyahat hâtıralarının bir kısmı, Paris Akademisine gönderdiği raporlardan ayrı olarak iki cilt halinde de yayımlanmıştır. *Correspondance et mémoires d'un voyageur en Orient* (Bir seyyahın Doğudan mektup ve raporları) [1840] adını taşıyan bu seyahatname, içinde dinî mahiyette uzun bahisler bulunmakla beraber, Kuzey ve Doğu Anadolu hakkında coğrafya, tarih, arkeoloji ve etnografya bakımından değerli bilgiler de ihtiva etmektedir.

BOREAS veya **BORRAS**: 1. Eski Yunanlıların yazın Ege denizinde kuzeyden esen ve bazen fırtına yapan rüzgâra, poyraza verdikleri ad.

2. Yunan mitolojisinde poyraz tanrısı, Astraios ile Eos'un oğlu, Hesperos, Zephyros ve Notos'un kardeşi. B. Thrakia'da Haimos (Balkan) dağında veya dünyanın kuzey ucundaki Rhipai dağlarında bir mağarada otururdu. Bir defa Apollon ve gözdesi Hyakinthos birtakım halkalarla oynarlarken, B., şiddetle eserek, Apollon'un halkasını, kıskandığı Hyakinthos'un başına vurmuş ve onu öldürmüştür. Karısı Oreithyia (= dağda fırtına yapan), efsaneye göre, Atina kıralı Erekhtheus'un kızı olup B. tarafından kaçırılmıştır. Oreithyia'dan doğan oğulları Zetes ile Kalais -ki bunlara Boread'lar da denir- Argonautlar seferine katılmışlardır. Perslere karşı savaşta yardımı görülen B., Atinada büyük bir saygı görmekte idi. Eski Oreithyia'yı kaçıran B., Yunan vazolarında Thrak kıyafetinde, sakallı ve kanadlı olarak gösterilmektedir.

BOREAVA, turpgiller (Cruciferae) familyasından, Akdeniz bölgesinde birkaç türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerden *B. orientalis* türüne yurdumuzda, tarlalarda zararlı bir yabani ot olarak çok raslanır; solgun sarı renktedir ve salkım durumunda çiçekler açar.

BOREL, Félix Edouard Emile (doğ. 1871), Fransız matematikçisi ve siyaset adamı. Saint-Affrique (Aveyron) te doğmuştur. Yüksek öğrenimini École Normale Supérieure (Yüksek öğretmen okulu) [1889-1892]de yapmıştır. Önce Lille Fen Fakültesine maître de conférences, sonra profesör (1893) olmuş; Poncelet mükâfatını kazanmış (1901), bundan sonra, Paris Fen Fakültesine profesör (1903-1941), École Normale Supérieure'e müdür (1911), fahrî müdür (1920) olmuştur. 1921 den beri Fransız İlimler Akademisi üyesi, 1927 den beri de L'Institut Henri Poincaré'nin müdürüdür. 1934 te Akademi reisliği yapmıştır. B. e, birçok yabancı memleket akademi ve üniversiteleri tarafından, fahrî üyelik, profesörlük ve doktorluk verilmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında Alman toplarının mevzilerini tâyin ile görevlendirilmiştir.

Fonksiyonlar teorisi, cümleler teorisi ve ihtimaller hesabı konularında B. büyük yetkiye sahiptir. Bu konulardaki çalışmalarını, kendisinin idare ettiği iki büyük kolleksiyonda yayımlamıştır. Hâlâ yayımlarına devam eden bu kolleksiyonlardan: *Collection de monographies sur la théorie des fonctions* (Fonksiyonlar teorisi üzerine monografiler) 1897 de, *Traité du calcul des probabilités et de ses applications* (İhtimaller hesabı ve uygulamaları) 1924 te başlamıştır. Bunlardan başka, *Bibliothèque d'Education par la Science* (İlim yolu ile Eğitim kütüphanesi) adiyle bir kolleksiyon daha idare etmiş, burada da aynı konulara ait halka mahsus eserler yayımlamıştır.

E. BOREL

B., matematiğin her seviyede ve çeşitli konulariyle ilgilenmiş, teorik fizik, teorik mekanik ve matematik felsefesi üzerine eserler vermiştir. B., cümlelerin nasıl ölçüleceğini göstermiş, analitik fonksiyonlar teorisinin parlak bir genelleştirmesini yapmıştır. Araştırıcılar için büyük önemi olan ve büyük bir yekûn tutan teknik eserlerini yukarda adı geçen ilk iki kolleksiyonda yayımlamıştır. Bunlar dışında çıkan eserlerinden bazıları şunlardır: *Le hasard* (Tesadüf) [1913], *L'espace et le temps* (Zaman ve uzay) [1921], *L'évolution de la mécanique* (Mekaniğin gelişimi) [1943], *Les paradoxes de l'Infini* (Sonsuz kavramının paradoksları) [1946], *Les nombres premiers* (Asal sayılar) [1953].

BOREL D'HAUTERIVE [*borel dôtrîv*], **Joseph Pierre** (1809-1859), Fransız yazarı. **Petrus** olarak anılır. Lyon'da doğmuş. Mostaganem (Cezayir) de ölmüştür. Kendisini Lycanthrope (= kurt insan insan şeklinde kurt) olarak vasıflandıran B., küçük romantiklerden sayılır. İmlâya varıncaya kadar teşmil ettiği acaiplik zevki, hakiki istidadına rağmen büyük şiir eserleri yazmasına mâni olmuştur. Defoe'nun *Robinson Crusoe* isimli romanını tercüme etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Les rhapsodies* (Nağmeler) [1831], *Champavert, contes immoraux* (Ch., gayriahlâki hikâyeler) [1833], *Le livre de beauté* (Güzellik kitabı) [1833], *Madame Putiphar* (roman, 1839).

BORELLI, Giovanni Alfonso (1608-1679), İtalyan astronumu ve iatromathematik (tababet ve matematik) okulunun kurucusu. Castelnuovo (Napoli) da doğmuş, Romada ölmüştür. Messina. Pisa ve Floransa'da matematik profesörlüğü etmiş, sonradan ispat olunan şu gerçeği ilk olarak ifade etmiştir: Uzaklığın karesine ters orantılı güneş etkisinden dolayı, gezegen yürüngelerinin elips olması gerekir. *Theoria planetarum medicearum* (Gezegenlerin tıbbi etkilerine dair teori) [1666] adlı eserinde Jüpiter uydularının hareketlerini de çekim ile izaha çalışmıştır.

Heliostat'ı icadetmiştir,

Borelli kuyruklu yıldızı: G. A. Borelli'nin adına bağlanan kuyruklu yıldız. Bu kuyruklu yıldızı B., 1665 te P. A. Mutoli takma adı ile yayımladığı *Del movimento della cometa apparsa il mese di decembre 1664* (1664 Aralığında görülen kuyruklu yıldızın hareketi hakkında) başlıklı bir yazıda tarif etmiştir. Bu yazıda ilk olarak kuyruklu yıldızların yürüngesinin parabolik olduğunu yazmıştır.

B. kuyruklu yıldızının özellikleri şunlardır: Periyodu: 6,9 yıl; yürüngenin meyli: 30,5°; güneşten uzaklığı: 1,39 (Yerin uzaklığı: 1); son (yani 1930 dan önce) görüldüğü tarih: (perihelion) 1925,8; geçişinin kaç kere gözlemlendiği: 4.

BOREUS, böcekler (Insecta) in Panorpata takımının boreide (Boreidae) familyasından bir cins. Kışın her taraf karlarla örtüldüğü vakit bu familyadaki hayvanlar meydana çıkar. Bu küçücük hayvanlar güneşli havalarda karın üstünde kahverengi veya koyu madenî renkte parlıyan vücutlariyle gayet iyi görülürler. *B. hiemalis*, rahatsız edildiği vakit hareketsiz kalarak kendisini ölmüş gibi gösterir, yahut da uzun arka bacaklariyle sıçrıyarak kaçar Kanadları köreldiğinden uçamaz. Dişisinin arka tarafında sırta doğru kıvrık bir yumurtlama borusu vardır. Ekimden Mart ayına kadar bunlara ve bu cinsin diğer türlerine Avrupa ve Kuzey Amerikada raslanır. Sıcaklar başlayınca bunlar da kaybolur. Tırtıla benziyen larvaları toprak içinde yaşar.

BOREUS

BORGERHOUT [*bǫrḫîrhout*], Anvers'in yakın çevresinde 55 000 nüfuslu bir yer. Dokumacılık, elmastraşçılık ve diğer bazı endüstri bölümleri vardır.

BORGESE [*borcęze*], **Giuseppe Antonio** (doğ. 1882), İtalyan yazarı; sonradan Amerikan vatandaşlığına geçerek İngilizce de yazmıştır. Polizzi Generosa (Palermo) da doğmuştur. 1903 te Floransa üniversitesinde *Storia della critica romantica* (Romantik tenkidin tarihçesi) isimli teziyle doktorasını vermiş ve fikirleri, üslûbu ile dikkati çekmiştir. Yazılarını «Leonardo» ve «Regno» fikir dergilerinde yaymış ve kendisi de 1901 te «Hermes» dergisini kurmuştur. 1906 da «Mattino» gazetesinin başyazarı ve 1907 - 1908 yıllarında da bunun Berlin muhabiri olmuştur. Berlin (1910 - 1917) ve Milano (1917 - 1925) üniversitelerinde Alman edebiyatı profesörlüğü, 1926 - 1931 yıllarında da Milanoda estetik profesörlüğü etmiştir. 1931 de Faşizme düşmanlık yüzünden İtalyayı terk zorunda kalan B., Amerikaya gitmiştir. 1936 dan beri Chicago üniversitesinde İtalyan edebiyatı okutmaktadır. 1938 de Amerika vatandaşlığına kabul edilmiştir. Aynı derecede edebiyat tarihçisi ve tenkidcisi, siyasi yazar. romancı ve piyes yazarı olarak parlıyan B. nin aşağıdaki eserleri anılmağa değer: *Gabriele D'Annunzio* [1909]. *La nuova Germania* (Yeni Almanya) [1909], *Mefistofele* (M. [Goethe hakkında]) [1911], *La vita e il libro* (Hayat ve kitap) [1910-1913] *Studi di letterature moderne* (Modern edebiyatlara dair araştırmalar) [1915], *Italia e Germania* (İtalya ve Almanya) [1917], *Rube* (isim, roman) [1921], *Vivi e i morti* (Yaşayanlar ve ölüler; roman) [1923], *Tempo di edificare* (Yapıcılık devresi) [1923], *L'arciduca* (Arşidük, trajedi) [1924], *Ottocento europeo* (Avrupada XIX. yüzyıl) [1927]; *Poetica dell'unità* (Birliğin şiiri) [1934], *Goliath, the March of Fascism* (G., Faşizmin yürüyüşü) [1934], *The City of Man* (İnsanlık devleti) [başkalariyle birlikte, 1940], *Common Cause* (Müşterek dâva) [1943].

BORGHESE [*borgęze*] **AİLESİ,** Siena menşeli ünlü bir Roma ailesi. Bu aile hakkındaki ilk tarihî kayıtlar XIII, yüzyıla kadar çıkar. Bu yüzyılda Borghese'ler arasında elçiler, komutanlar ve bilhassa hukukçular vardı. B. A-nin en önemli üyeleri şunlardır:

1. **B., Agostino,** çeşitli elçiliklerle vazifelendirilerek bir kere İmparator Sigismund (1410-1437) nezdine gönderilmiş ve imparator tarafından şövalyeliğe çıkarılmıştır.

2. **B., Galgano,** Romada V. Nicolaus (1447-1455)un papalığının sonlarına doğru Siena'yı temsil etmiş, 1456 da da elçi olarak Napoli'ye gönderilmiştir.

3. **B., Pietro,** Papa X. Leo (1513-1521) tarafından senatörlüğe tâyin edilerek, B. A. nin Romaya yerleşmesi başlamıştır.

4. **B. Giambattista,** Papa VII. Clemens (1523-1534) zamanında Bourbon'lara karşı savaşmıştır.

5. **B., I. Marcantonio** (1504-1574) zamanında B. A. kesin olarak Romaya yerleşmiştir. Sienadaki karışıklıklardan dolayı Romaya gelen Marcantonio, avukatlık etmiş, eski Romalı bir ailenin kızı olan Flaminia Astalli ile evlenmiş ve yedi çocuğu olmuştur.

6. **B., Camillo,** I. Marcantonio'nun oğlu. V. Paulus adile papalığa seçilmiş (pap. 1605 - 1621) ve aile politikası güderek, kardeşlerinden Francesco'yu Santa Chiesa generalliğine, Giambattista'yı da Sant'Angelo kalesi komutanlığına tâin etmiştir. Bk. PAULUS, V.

C. BORGHESE

7. **B., Scipione** (1576 - 1633), V. Paulus'un bir kızkardeşi ile Francesco Caffarelli'nin oğlu Paulus kendisini evlât edinmiş ve kardinalliğe tâyin etmiştir. Scipione, Borghese soyadını almıştır.

8-9. **B., II. Marcantonio** (1598-1658), V. Paulus'un kardeşi Giambattista'nın oğlu. Papanın vasıtasiyle İspanya kıralı III. Felipe kendisine Sulmona prensliği ile «İspanya *grandesi*» unvanını vermiştir. Yine papanın yardımiyle Marcantonio, Camılla Orsini ile evlenmiş (1619) ve ailesinin mülklerini papanın verdiği mülk ile birleştirerek Lazio (Orta İtalya)da en büyük toprak sahibi olmuştur. Bundan başka, Aldobrandini ailesinin tek mirasçısı Olimpia ile evlenen oğlu **Paolo** (1725 1746), kendisinden evvel ölünce, Aldobrandini mülkleri ile Rossano prensi unvanı da B. A. ne geçmiştir.

10. **B., III. Marcantonio** (1660-1729), Napoli kıral naibi.

11. **B., IV. Marcantonio** (1730 1800), öncekinin yeğeni. Roma cumhuriyeti zamanında Clitunno bölgesi senatörü idi. Anna Maria Salviati (ölm, 1819) ile evlenmiştir.

12. **B., Camillo** (1775-1832), IV. Marcantonio ile A. Maria Salviati'nin oğlu. Liberal fikirleri benimsiyerek Fransaya gitmiş, General Leclerc'in dul karısı Paulina Bonaparte ile evlenmiş (1803) ve Napoléon ordusunda generalliğe kadar yükselmiştir. Kısa bir müddet için Guastalla dukası, sonra İtalyadaki Fransız bölgesi (Piemonte ile Genovesato) valisi olmuş ve Torino'da yerleşmiştir. Floransada ölmüştür. Mirasçısı yoktu.

13-16. **B., Francesco** (1776-1839), kardeşi Camillo'ya helef olmuştur. Francesco da Fransaya gitmiş ve Napoléon ordusunda generalliğe kadar yükselmiştir. Kendisi aslında Aldobrandini prensi unvanını taşırdı: Camillo'nun ölümünden sonra ise Borghese prensi ve Salviati dukası

unvanlarına da sahip olmuştur. Fakat bu üç ailenin (Borghese, Aldobrandini, Salviati) birden sönmesini önlemek için ilk oğlu V. **Don Marcantonio** (1814-1886) nun Borghese prensi unvanı ile Aldobrandini ailesinin de ilk doğan çocuğunun sahip olduğu unvanları; ikinci oğlu **Don Camillo** (1816-1902) nun Aldobrandini prensi unvanı ile bu ailenin ikinci oğlunun unvanlarını; üçüncü oğlu **Don Scipione** (1823-1892) nin ise Salviati dukası unvanını taşıması şeklinde bir karar vermiştir. Bu suretle B. A. nin üç kolu meydana gelmiştir.

17-18. V. Don Marcantonio kolu da iki dala ayrılmıştır: 1. **Paolo** (1845-1920) dalı Borghese soyadını ve Montecompartri prensleri başkanı (principale di principi di M.) unvanını; 2. **Giulio** (1847-1914) dalı da 1875 te (Fucino prensleri Torlonia kolunun tek mirasçısı Anna Maria Torlonia ile evlendiği için) Torlonia soyadı ile Fucino prensi, Ceri dukası ve Romavecchia markisi unvanlarını almıştır. Prens Paolo B., sarayını ve kütüphanesini satmak zorunda kalmıştır (1891). Yazmalar kolleksiyonu ile arşivi Vatikan, meşhur heykel ve resim kolleksiyonunu da İtalyan devleti satın almıştır (1901-1902). Vaktiyle Kardinal Scipione'nin inşa ettirdiği villa ile parkı Roma belediyesine verilmiştir.

19. **B., Don Junio Valerio** (doğ. Roma 1906), Paolo B. nin oğlu. İkinci Dünya Harbinde önce İtalyan ordusunda deniz subayı olarak yararlıklar göstermiş, 1943 Eylûlunda ise Alman hizmetine girmiştir. 1945 te yakalanarak mahkûm edilmiş, Aralık 1951 de İtalyan Sosyal Hareketi (Movimento Sociale Italiano = MSI) merkez komitesi başkanlığına getirilmiştir.

BORGHESE [*borgēze*] **SARAYI** (İtal. Palazzo B.), Romada bir saray. B. S. Ripetta limanı yakınında, B. adını taşıyan meydanda bulunmaktadır. İnşasına, Kardinal Dezza için, 1590 da Martino Lunghi il Vecchio tarafından baş-

BORGHESE SARAYI

lanmış ve sarayı satın alan Papa V. Paulus (Camillo Borghese) için 1607 de Flaminio Ponzio tarafından bitirilmiştir. Saray avlusunun etrafı iki katlı güzel bir galeri ile çevrilidir. Alt kat salonlarında 1891 de Borghese villâsından getirilen ünlü resim kolleksiyonları vardır.

BORGHESE [*borgēze*] **VİLLÂSI** (İtal. Villa B.), Romada, Porta del Popolo (Halk kapısı) yakınında bulunan bir villâ. B. V. I. Umberto'nun tenezzüh evi olarak kullanılmıştır. Kardinal Scipione Caffarelli - Borghese için 1615 te Utrechtli Giovanni van Santen tarafından inşa edilmiştir. Villânın bahçe plânı Domenico Savino tarafından çizilmiştir. Borghese prensleri bu villâda çok değerli antik devir kolleksiyonları toplamışlardır. I. Napoléon'a bırakılmış olan bu kolleksiyondan bir kısmı bugün Louvre müzesinde bulunmaktadır. 1891 den bu yana, Romadaki resim ve heykel müzelerinin en güzeli haline gelmiş olan bu villâda Borghese sarayının resim galerisi yer almaktadır. Galeride heykelci Canova tarafından yapılmış Paolina Borghese (Pauline Bonaparte) ın Venus şeklinde güzel bir heykeli vardır.

BORGHI [*bǫrgi*], **Luigi** (XVIII. yüzyılın sonları), İtalyan kemancısı. Pugnani'nin talebesi. Londrada 1775 te çok rağbet görmüştür. 1790 da Pantheondaki İtalyan operasını idare etmiştir. Keman için birtakım eserler, canzonetta'lar (1 cilt) ve 4 ses için *Litanies de la Vierge* (Meryem şarkıları) yazmıştır.

BORGIA [*bǫrca*] (İsp. **Borja** [*bǫrb̲a*]) **AİLESİ**, İspanyol asıllı bir İtalyan ailesi. Tarihte rolü 1455 - 1504 yıllarına raslar. XV. yüzyıl başlarında İspanyadaki Játiva (Valencia yakınında) dan İtalyaya göç eden B. A. mensuplarından Alfonso Borgia. 1455 te III. Calixtus adiyle papa seçilmiştir. Bu tarihten itibaren Borgialar, bütün Orta İtalyayı ele geçirmeğe çalışmışlardır. III. Calixtus'un yeğeni Rodrigo Lançol Borgia, Orsini ve Colonna ailelerinin itirazlarına rağmen, 1492 de VI. Alexander adiyle papalık tahtına geçmiştir (bk. ALEXANDER VI). Alexander'in, Rosa Vanozza di Cattanei adında bir kadından dört oğlu (Cesare, Giovanni, Goffredo, Luigi) ve bir kızı (Lucrezia) olmuştur. B. A. nin en tanınmış üyeleri:

1. **Cesare B.** (1475 veya 1476 - 1507), ünlü İtalyan prensi. Romada doğmuş, Viana (Castilla)da ölmüştür. Papa VI. Alexander ile Rosa Vanozza di Cattanei'nin oğludur. C. B., çok ehliyetli öğretmenlerden edebiyat dersi almış, Perugia'daki Sapiens kollejinde okumuş ve Pisa üniversitesinde kilise akîdeleri hocası Filippo Decio'nun derslerine devam etmiştir. 14 yaşında papalık mektupçusu, 17 yaşında piskopos olmuş, 1493 yılında babası papa olunca Valencia başpiskoposu ve kardinal olmuştur. C. B., güzel sanatları, sanat adamlarını ve bu arada meşhur ressam Benedetti'yi korumuştur. Fransa kıralı VIII. Charles, Romaya girdiği zaman. Papa VI. Alexander ile bir antlaşma imzalamış ve C. B. yı rehine olarak istemiştir. C. B. kıyafetini değiştirerek Fransız karargâhından kaçmış, bunun üzerine babası, Fransa kıralının düşmanları ile yeniden ittifaklar yapmıştır. C. B., ağabeyisi Gandia dukası Juan'ın (Giovanni'nin) bütün papalık kuvvetlerine kumanda etmesini çekemiyordu. C. B. ya, 16 Haziran 1497 de Napoli kıralı Frederico'nun taç giyme merasiminde Papayı temsil etme görevi verilmiştir C. B., hareketinden önce kardeşine bir ziyafet vermiş ve neşeli geçen ziyafetten sonra iki kardeş birbirine veda etmiştir. Fakat bundan sonra bir daha Gandia dukasını gören olmamıştır. Tevere nehrinde kayıkçılık eden bir adam, birkaç haydut ile bir süva-

Cesare BORGIA

rinin nehre bir ceset attıklarını gördüğünü söylemiştir. Ertesi gün Gandıa dukasının delik deşik olmuş cesedı nehirde bulunmuştur. Papa VI. Alexander katilı bulmağa çok çalışmış, fakat bir müddet sonra araştırmalara birden bire son vermiştir. Papa ve bütün Roma halkı katilin C. B. olduğunu bildiği halde kendisine bir şey yapılamamıştır Papa hem C. B. dan korktuğu, hem de ailesinin şerefini ve istikbalini düşündüğü için katilin adını açıklıyamamıştır. C. B., bu cinayetten sonra ailenin başkanı olmuş ve kilise muhafızlığı görevini üzerine almıştır. Zamanla Papa VI. Alexander, hain ve katil oğlunun elinde bir oyuncak olmuştur. C. B., bu tarihten sonra dalkavuklarının telkin ettiği kârlı ve kirli işleri yapmak, hudutsuz ihtiraslarını tatmin etmek için birçok cinayetler işlemiştir. Dalkavukları kendisine «Caesar olmak yahut hiçbir şey olmamak» fikrini telkin ediyorlardı.

VIII. Charles'ın İtalya seferi, Milano'daki Sforza'larla Napoli'deki Aragón'ların nüfuzlarını kırmıştı Medici'ler de Floransa'dan kovulmuşlardı. İtalyada Borgia'lardan başka nüfuzlu aile kalmamıştı. C. B., Papalığa zayıf bağlarla bağlı olan Romagna (Orta İtalya) daki küçük malikâneleri birleştirip bir devlet kurmak ve kıral olmak istiyordu. O zaman Bologna ve Floransa gibi şehirler de C. B. nın idaresine geçecekti. Daha sonra belki de bütün İtalyanın kıralı olacaktı. C. B.. bu büyük ülküsüne kavuşmak için her çareye baş vuracak, her engeli yıkacak yaradılıştaydı. Bu büyük plânı gerçekleştirmek için muhtaç olduğu kuvveti ve parayı Fransadan sağlamak ümidi ile oraya gitmiştir. Bu sırada Fransa kıralı XII. Louis, Anne de Bretangne ile evlenmek için, eşi topal Jeanne de France'dan ayrılmak istiyordu. C B., babası tarafından bu evlenmeye imkân verecek izin fermanını Fransaya götürmeğe memur edildi. C. B., Papanın zengin hediyelerini taşıyan gümüş nallı katırları ve çok ihtişamlı giyinmiş asılzadeleri. yelkenli sal anat donanmasına yükliyerek Fransaya hareket etti. XII. Louis, Papanın bu hareketine karşılık olarak C. B. ya Valentinois dukalığını ve 100 kişilik mızraklı bir piyade bölüğü ve 20 000 liralık bir maaş verdi. C. B., Navarra kıralının kızkardeşi Charlotte d'Albert ile evlenmiş ve kendisine «Cesare Borgia de France» adını vermiştir. 2000 atlı ve 6000 piyade ile İtalyaya dönmüştür (1499).

C. B., bu kuvvetlerle hemen büyük plânını gerçekleştirme yoluna girmiş ve çok geçmeden Romagna bölgesini zaptetmiştir. Bu geniş bölgedeki birçok şehirleri zaptederken bir yandan baronlara karşı çok zalimce davranmış bir yandan da şehirlere eski imtiyazlarını vermiş, böylece halkın sevgisini kazanmıştır. Papa VI Alexander. parlak bir törenle oğlu C. B. ya Romagna dukalığını vermiştir (1501). Bundan sonra C B., Urbino, Camerino, Floransa, Perugia, Bologna, Siena ile Toscana'yı zapt veya tehdidetmiştir. Karşı durmak istiyenlerden ele geçenler kılıç veya zehirle yokedilmişlerdir. Diğerleri de canlarını kaçarak kurtarmışlardır. C B. nın bu kanlı politikası bütün İtalyayı korkutmuş, kendilerini tehlikede gören prensleri birleştirmiştir. XII. Louis de İtalyadan gelen felâket haberlerinden üzüntü duymuş, kaygıya düşmüştür. C. B., kendisine karşı birleşen prenslerin bazılarına çekici vaitlerde bulunarak, bazılarını da korkutarak ittifaklarını bozmağa çalışmıştır. Hizmetine girenlerin kuvvetleri ile girmiyenleri bozguna uğratmıştır. Bu arada eline esir düşen kumandanları ve prensleri gözü önünde idam ettirmiştir.

C B., hayatının en parlak devresinde, hiç beklenilmiyen bir sırada babası ile birlikte ölüm döşeğine düşmüştür. Kardinal Adriano'nun bir bağda kendilerine verdiği muhteşem bir ziyafetten sonra baba oğul Borgia'lar ağır hastalanmışlardır. Papa VI. Alexander ölmüş (18 Ağustos 1503), C. B. kurtulmuştur. Papanın, başkası için hazırladığı bir zehiri yanlışlıkla içerek veyahut malaryadan öldüğü yolunda söylentiler vardır. C. B., her şeyi babası Papaya dayanarak yapmış, babası ölünce önemini ve dehşetini kaybetmiş, büyük serveti de az zaman içinde elinden çıkmıştır. C.B. nın düşmanları önce III. Pius'u, o ölünce de II. Iulius'u papa seçtirmişlerdir. Sant' Angelo şatosuna sığınmış olan C. B., hayatını kurtarmak için hazinelerini vermiş ve Romagna üzerindeki haklarından vazgeçmiştir. C. B. nın eski düşmanlarından sağ kalanlar Romagna'ya dönmüşlerdir C. B., Gonzalve de Cardoue'nin yanında sığınacak bir yer aramış, o da C. B yı efendisi Katolik Fernando'ya teslim etmiştir. Fernando C. B yı iki yıl şatoda hapsetmiştir. Buradan kaçan C. B. kayınbiraderi Navarra kıralının hizmetine girmiş ve kuşatılmış olan Viana surları altında bir mızrakla öldürülmüştür.

C. B., ailesi için çok fena bir evlât, cinayetleriyle, kötülükleriyle ün almış olan babasından daha ileri giden, daha fena bir B. olmuştur. Hilekâr, yalancı, katı yürekli ve son derece haris olan C. B yı tarihçiler diğer İtalyan prenslerinden farklı görmezler Bu devirdeki diğer yüksek İtalyan prensleri (Visconti'ler, Sforza'lar, Este'ler, Bentivoglı'ler) de onun gibi, onun kadar hilekâr, zalim ve ahlâksız idiler. C. B., ahlâksızlıkta, her türlü fenalıkta en üsiün bir örnek sayılmaktadır. Ağabeysini aşkta ve hayatta kendisine rakîp gördüğü için öldürmesi, kızkardeşi Lucrezia Borgia ile evlilik münasebetlerinde bulunması ahlâkı hakkında fikir vermeğe yeter. Machiavelli, *Il principe* (Hükümdar) adlı eserinde, C. B. yı, İtalyayı birleştirecek olan devlet adamı için örnek almıştır.

2. **Francisco B.** (1510 - 1572), İspanyol asılzadesi, Gandia dukası, Jesuit tarikatı başkanı Katolık azizi. Annesi tarafından V. Ferdinand'ın torunu olan F B nın ailesi iki papa yetiştirmiştir (III. Calixtus, VI. Alexander). Genç yaşta V. Karl'ın sarayına girmiş olan F. B, yüksek meziyetleri ile İmparatoriçe Isabel'ın dikkatini çekmiş evlendirilmiş ve himaye edilmiştir. İmparator, F. B. yı, St. Iacobus (Saint-Jacques) şövalyesi yapmış ve Katalonya valiliğine tâyin etmiştir. Bu sırada Jesuitlerin ilk vaizlerinden P. Aaros vaız vermek üzere Valenciya'ya gelmiş, vaızlarını dinliyen F. B., derin bir dinî tesir altında kalmış, Aaros da kendisini Jesuit'lerin başkanı Ignacio de Loyola(b. bk.) ile tanıştırmıştır. F B., bu dinî tesirler altında Gandıa'da sonradan üniversite olan ilk Jesuit kollejini kurmuştur. I. de Loyola, F. B. da gördüğü büyük dinî istidadı geliştirmek için onu tarikatına alarak vaız vermek üzere İspanya ve Portekizin kalabalık şehirlerine göndermiştir. V. Karl, Saint-Juste manastırına çekilince F. B. yı yanına almıştır İmparatorun ölümünden (1558) sonra tarikattaki yüksek vazifesine dönen F. B., birkaç yıl sonra tarikata başkan(generalis) seçilmiştir. Bu sırada V. Pius da papa seçilmiştir(1565). Papa, F. B. yı, yeğeni kardinal Alessandro ile birlikte Türklere karşı açılacak büyük deniz seferi (Lepanto savaşı 1571) için malzeme ve yardım sağlamak üzere Fransa, Ispanya ve Portekize göndermiştir. F. B., Papanın büyük yardımlariyle Jesuit tarikatını çok kuvvetlendirmiş, tarikatin misyonlarını çoğaltmış, Romada kuvvetli bir merkez kurmuş, vaız usullerini geliştirmiştir. F. B., Papa VIII. Urbanus (1624) ve,

X. Clemens (1671) tarafından azizler arasına katılmıştır (yortusu 10 Ekim). F. B., İspanyolca birçok eserler yazmıştır. Bunların listesi «Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu» de bulunmaktadır. Eserleri Latinceye çevrilmiştir.

3. **Giovanni B.** (İsp. *Juan Borja*) (1476 - 1497). Kardeşi Luigi'nin ölümünden sonra Gandia dukası olmuştur. 1495 te papa, Kilise Devletinin bir kısmını soya bağlı bir dukalık olarak kendisine vermiştir. Giovanni'yi, kardeşi Cesare'nin öldürmüş olması ihtimali vardır.

4. **Lucrezia B.** (1480 - 1519), Cesare B. nın kızkardeşi. Romada doğmuş, Ferrara'da ölmüştür. Ağabeyisi, kendisini ihtiraslı projeleri için bir alet olarak kullanmıştır. İnce zekâlı ve çok güzel bir kadın olan L. B., Cesare'nin plânını gerçekleştirmek için birkaç kere evlenmiş ve birer facia ile sona eren bu evlenmeler, ağabeyisine büyük bir servet sağlamıştır.

L. B., çok genç yaşta birbiri arkasına Don Cherubin de Centellas ve Gaspard de Pracida adlarında iki İspanyol asılzadesi ile nişanlanmıştır. Fakat babası, VI. Alexander adı ile papa olunca L. B. yı, Milano dukasının gayrimeşru çocuğu olan Pesaro kontu Giovanni Sforza ile zorla evlendirmiştir (1493). Giovanni Sforza, Cesare B. tarafından öldürüleceğini anlayınca Lucrezia'yı bırakıp, memleketi olan Pesaro'ya kaçmıştır. Papa VI. Alexander kızının ilk evlenmesinin hükümsüz olduğunu ilân etmiştir. L. B. 1498 Temmuzunda II. Alfonso'nun 17 yaşında bulunan gayrimeşru oğlu Alfonso de Bisceglie ile evlenmiştir. Fakat bu evlenme de uzun sürmemiştir. Borgia'lar bu sırada Fransa kıralı XII. Louis ile bir ittifak yapmışlar ve bu antlaşma gereğince Napoli Aragónlariyle savaşa girişmişlerdi. Papa VI. Alexander 1500 yılında bütün papalık ailesiyle birlikte jübilesini kutlamış ve ertesi gün damadı olan Bisceglie dukası, San Pietro kilisesinin basamakları önünde maskeli dört haydudun hücumuna uğrıyarak ağır yaralanmıştır. O sırada Romada bulunan Venedik elçisi «Katil, Gandia dukasını öldürüp Tevere nehrine atan adamdır» demiş ve bu sözleriyle katilin Cesare B. olduğunu anlatmak istemiştir. Lucrezia, büyük bir titizlikle otuz dört gün kocasına bakmış, babası olan Papa da yaralının korunması için on altı muhafız göndermiştir. Fakat bütün bunlar Alfonso di Bisceglie'yi kurtaramamış ve bir gün yaralının odasına giren Cesare B. önce sert bir işaretle Lucrezia'yı koğmuş, sonra yanında getirdiği Michelotto adlı caniye emir vererek hastayı boğdurmuştur. Evlendiği adamları candan seven L. B., ilk kocasının yasını tuttuğu gibi, bu sefer de Nepi şatosuna kapanarak ıstıraplı günlerini burada geçirmiştir.

Lucrezia BORGIA

L. B., üçüncü olarak Ferrara dukası Alfonso d'Este ile evlendikten (1501) sonra hayatı çok parlak ve rahat geçmiştir. Sonradan kardinal olan Bembo ile Ariosto gibi şöhretli edibler, sanat adamları çevresinden ayrılmamış, L. B. hakkında çok güzel methiyeler yazmışlardır. Ariosto, *Orlando furioso* (Deli O.) adlı epopesinin bir kıtasında onun faziletlerini övmektedir.

L. B. yı tahlil eden yazarlar, onun mücrim olmaktan ziyade fenalığa karşı kayıtsız olduğunu, ahlâkî duygular taşımadığını, korkunç, iğrenç birer insan olan babası ile ağabeyisinin elinde yumuşak ve şuursuz bir esir olduğunu, en korkunç, en yüz kızartıcı maceralara tevekkülle katıldığını bildirmişlerdir. Dulken üst üste edindiği iki çocuğu, babası olan Papanın meşru sayıp benimsemesi, babası ve kardeşleri ile aralarında karı kocalık münasebetleri bulunduğu yolundaki iddialara kuvvet vermiştir. Victor Hugo L. B. yı *Lucrèce Borgia* (1833) adlı trajedisinde kadın kahramanı olarak yaşatmış, eserinde onu tarihî hakikatlerden ziyade efsaneye göre anlatmıştır. L. B. nın üçüncü kocası Alfonso d'Este'nin kâtibinin 400 yıl önce yazmış olduğu mektuplar. 1953 yılında Romada bulunmuş ve yayımlanmıştır. Dukanın kâtibi bu mektuplarda, kadınların kullandığı sutyenleri B. nın icadettiğini, ilk defa onun kullandığını bildirmektedir.

5. **Stefano B.** (1731-1804). İtalyan kardinalı. Velletri'de doğmuş, Lyon'da ölmüştür. S. B. yı Fermo başpiskoposu olan amcası Alessandro B. yetiştirmiştir. S. B., küçük yaştan eski eserlere merak etmiş ve zamanla çok kıymetli bir arkeoloji kolleksiyonu meydana getirmiştir. Benevento valiliğinde yüksek idareciliğini göstermiş ve 18 yıl müddetle Katolik Dinini Yayma Kurumunun kâtipliğini etmiş, daha sonra kardinal olmuştur (1789). 1797 yılında Papa VI. Pius kendisine Romada bir nevi dinî diktatörlük görevi vermiştir. S. B., Romada düzenliği sağlamışsa da bir yıl sonra cumhuriyet ilân edilmiş ve VI. Pius kaçmak zorunda kalmıştır. Bir yıl hapsedilmiş olan S. B. ya İtalyadan uzaklaşması emredilmiş, o da Valencia'da bulunan VI. Pius'un yanına gitmiş ve orada bir propaganda bürosu kurmuştur.

S. B., VII. Pius ile tekrar Romaya dönmüş ve birçok önemli görevlerde bulunduktan sonra Papa ile birlikte Napoléon'un takdis merasiminde bulunmak üzere Fransaya gitmiş ve bu seyahatte ölmüştür. S. B., bilhassa çok zengin ve güzel olan arkeoloji müzesi ile ve bu müzede birçok bilginleri toplayıp çalıştırmış, onlara yardım ederek yayım yaptırmış olmakla ün almıştır. Kendisinin de birkaç tarih eseri vardır. En önemlisi *Istoria della città di Benevento* (Benevento şehri tarihi) [Roma 1763-1769, 3 cilt] dur. XV. yüzyılda ait olup B. nın müzesinde bulunan bir dünya haritası (Mappemonde; = Carta Borgiana), yeğeni Camillo tarafından 1797 de bastırılmıştır.

BORGIANNI [*borcanni*], **Orazio** (1578-1616), İtalyan ressamı ve kazıresim sanatcısı. Romada doğmuş ve orada ölmüştür. 1600 e doğru birkaç yıl İspanyada yaşamış, sonra tekrar Romaya dönmüştür. Renkli aydın gölge sanatının bir üstadıdır. Caravaggio ve belki de Greco'nun etkisi altında kalmış olmakla beraber orijinalite de göstermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: «Mukaddes aile» (Romada Galleria nazionale d'arte antica'da), «Vebalılar arasında St. Caralus» (Romada Sant Adriano kilisesinde), «Ölü İsa ile Meryem» (Romada Galleria Spada'da), «Meryemin doğumu» (Savona'da, Santuario della Misericordia'da).

BORGLU veya **BURGLU,** Selçuklular zamanında Uluborluya verilen ad. **Bk.** ULUBORLU.

BORGLU veya **BORLU, BURGLU,** XIV. yüzyılda Safranboluya verilen ad. Bk. SAFRANBOLU.

BORGLUM, Gutzon [tam adiyle: John Gutzon de la Mothe B.] (1871 - 1941), Amerikalı heykeltıraş, Idaho'-da doğmuş, Chicago'da ölmüştür. Danimarka asıllı olup, öğrenimini, Londra. Paris ve Nev Yorkta yapmıştır. Şaheseri, South Dakota'da Mount Rushmore National Memorial denilen ve Mısırdaki büyük ehramdan da yüksek olan muazzam anıttır. Yapılması 1925 te Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen bu anıtta, Amerika reisicumhurlarından Washington, Jefferson, Lincoln ve Th. Roosevelt'in

G. BORGLUM: Mount Rushmore anıtı

büstleri, dağ yamacında, kabartma şeklinde, kayalara oyulmuştur. Bunlar 100 km uzaktan da görülebilir (anıtın, aşağıdaki vâdinin tabanından yüksekliği 153 m; Washington'ın başı: 19 m, yani 5 katlı bir apartmanın yüksekliği). Eser, B. un ölümünden sonra, oğlu Lincoln B. tarafından aynı yılda tamamlanmıştır. B. un öbür eserleri arasında, general Sheridan'ın atlı heykeli (Washington'da) ile (Diomedes'in kısrakları» (bronz grup, New Yorkta) anılabilir.

BORGO (İtal. hisar, kale), İtalyada birçok kasabalar için kullanılan yer adı. Meselâ:

1. Borgo San Lorenzo, Floransa eyaletinde bir şehir. Nüfusu 16 400 dür. Kükürtlü suları bulunan bir kaplıca şehridir. Hasır dokuma ve örgü işleri gelişmiştir.

2. Borgo Val di Taro (Borgotaro), Taro vâdisi boyunda Parma eyaletinde bir şehir. Nüfusu 16 000 dir. Halk çiftçilikle geçinir. Yakınında linyit işletmeleri vardır.

3. Borgo San Donnino: Bk. FIDENZA.

BORGOMANERO, Kuzeybatı İtalyada, Agogna vâdisinde, Novara ilinde bir şehir. Nüfusu 13 500 dür. Bağcılık ve ipek endüstrisi gelişmiştir.

BORGU: bk. BARGU.

BORIČ [*boriç*], ismi bilinen ilk Bosna banı (hük. 1154-1163). Macar kıralı II. Géza'nın müttefiki olarak Bizans imparatoru Manuel'e karşı savaşmış (1154), Géza'nın ölümünden (1161) sonra yerine geçen oğlu III. István'a karşı, Manuel ordusunun yardımiyle Macaristana giren amcaları II. László ve IV. István'ı desteklemiştir. Bunun için III. István 1163 te B. e karşı bir ordu göndermiş ve B. i yenmiştir. Bosna Bizanslıların eline geçince (1166), III. István, Hırvatistanın Požega ilinde B. e büyük bir malikâne vermiştir. B. ailesinden gelenler, daha sonraki Macaristan ve Hırvatistan tarihinde önemli bir rol oynamışlardır.

BORİK ASİT (Fr. Acide borique, Lat. Acidum boricum), bileşimi H_3BO_3 olan renksiz, parlak ve parmaklar arasında kayan, kokusuz, pul pul yapraklı, kristal halinde madde. Zayıf bir asit olduğu için tadı ekşimsidir. Toscana'da yerin çatlaklarından fışkıran sularda bulunur. Bu sulara Sassolin adı verilir. B., su buharı ile uçucudur. Bu sebeple «Gumaral» lerde bulunur. Birçok maden sularında ve bazı göllerde sodyum borat veya magnezyum borat tuzları halinde vardır. Deniz suyunda biraz, armut, elma ve kirazda 1/100 000 kadar bulunur. Sıcak suda, soğuk suda olduğundan daha çok erir. Alkolde ve gliserinde az erir. 100° C de ısıtılırsa yavaş yavaş su kaybederek metaborik asit (HBO_2) olur. Bu, daha fazla ısıtılırsa, 150° ye doğru cam gibi bir kütle olan $H_2B_4O_7$ hasıl eder. Isıtılmaya şiddetle devam olunursa bütün su kaybolarak anhidrit borik B_2O_3 teşekkül eder.

B. A. hafif bir antiseptiktir. Mikropların üremelerini yavaşlatır veya durdurur. B. A. tıpta, % 1 - 3 lük eriyik halinde bilhassa göz, burun mukozaları gibi nazik dokuların, idrar yolları ve vaginanın yıkanmasında, ağız ve boğaz iltihaplarında ve B. A. merhemi yapılmasında kullanılır.

Fazla miktarda borik asit, boraks ve emaye elde edilmesinde kullanılmaktadır. B. A., ilâçlarda, dericilikte, mum endüstrisinde fitillerin sertleştirilmesi için kullanılır. Alüminyum borsilikat camlarında kullanılır. Bu camlara katılan % 8 - 12 oranındaki B_2O_3, camın genişleme emsalini önemli nispette düşürür. B. madenî boyalarda da kullanılır. B. A., kokusuz, tadsız ve oldukça ucuz olduğu için, birçok memleketlerde besin maddelerinin, etlerin, sucukların, balıkların, süt, tereyağı vesairenin konserve edilmelerinde kullanılır. Ancak bu maksatla kokmayı önlemek için % 0,5 - 3 B. A. konsantrasyonuna ihtiyaç olduğu için ve bu konsantrasyonla besinlerin devamlı alınması sağlık için zararlı olabileceğinden bazı memleketlerde, meselâ Almanyada, besin maddelerine B. ilâvesi yasak edilmiştir.

Borik asit esterleri: Alkollerle borik asitten sıcakta derişik sülfürik asit yardımı ile su çekilerek elde edilen bileşikler. En tanınmışı borik asit metil esteridir $B(OCH_3)_3$. Porselen bir kapsülde biraz borik asit veya tuzları, metilalkol ile ince bir bulamaç halinde karıştırılır. İçine dikkatle birkaç santimetreküp derişik sülfürik asit konur ve ısıtılırsa, alkol buharı ile karışık olarak çıkan $B(OCH_3)_3$, kendine göre yeşil bir alevle yanar. Bu tepkimeden bor bileşiklerinin tanınmasında faydalanılır. Borik asit etil esteri de $B(OC_2H_5)_3$ uçucu, yeşil alevle yanan ve etilalkol ile borik asitten yukarda anlatıldığı şekilde su çekilerek elde edilen bir esterdir.

Borik asit merhemi: 1 kısım borik asit ve 9 kısım vazelinden yapılan merhem. Çocukların cilt hastalıklarında sık kullanılır.

BORİL, Bulgar kıralı (hük. 1207-1218), Kıral Kalovan'ın kızkardeşinin oğlu idi. Kıral Kaloyan'ı öldürterek tahta geçmiş, fakat halk ve boyarlar tarafından sevilmemiştir. Komşulariyle yaptığı savaşlar başarısızlık ile neticelenmiş, Epeiros'lular Makedonyayı, Latinler Trakyayı, Sırplar ile Macarlar Morava bölgesini, Boyar Slav ise Rodop bölgesini almışlardır. Bulgaristanda da isyanlar baş göstermiştir. B., Latınlerden yatdım koparabilmek üzere İstanbul imparatoru Henrı de Flandre'a kızını vermiş, Papayı teskin edebilmek için de Bogomil'lerin takibi hakkında kilise mensuplarının katıldığı bir ruhani meclis toplamıştır. Bu mecliste alınan kararları ihtiva eden «Kıral Boril Sinodik'i» o sırada Bulgaristanda geniş bir yayılma sahası bulan Bogomil mezhebinin genişlemesine engel olacak tedbirleri gösteren mühim bir tarihî vesikadır. XIV. yüzyıla ait bir yazması ele geçmiştir. İki bölümden mürekkeptir. Birinci bölüm doğrudan doğruya ruhani meclise aittir ve hakiki *sinodık* (ruhani meclis kararnamesi)i teşkil etmektedir. İkinci bölüm ise 1235 yılında Kıral II. İvan Asen nezdindeki Bulgar Patrikliğinin yenilenmesi hakkında bir not ile Bulgar kıralları, kıraliçeleri, patrikleri, piskoposları ve boyarlarının isimlerini ihtiva eder. *Sinodık*, Boril'in bır methiyesi ile başlayıp Bogomil'liğin - papazları ağzından - bir izahı ile devam eder; bu mezhep ve mensuplarının tel'ini ile sona erer.

B., Bulgar tahtının meşru varisi ihtiyar Asen'in oğlu tarafından açılan mücadele sonunda tahttan indirilmiş (1218) ve gözlerine mil çekilmiştir.

BORINSKI, Karl (1861-1922). Alman dilcisi, edebiyat tarıhçisi ve estetikçisi. Kattowitz (şimdi Polonyada Katowice) te doğmuş Münihte ölmüştür. 1894 te Münih üniversitesinden diploma almış, 1908 de aynı ünıversitede profesör olmuştur. Dilcilik alanında *Grundzüge des Systems der artikulierten Phonetik* (Boğumlama fonetiği sisteminin esasları) [1891] ve *Der Ursprung der Sprache* (Dilin menşei) [1911], estetık ve edebiyat tarihinde de *Die Poetik der Renaissance* (Rönesans devri şiir sanatı) [1884], *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie* (Şiir sanatı ile sanat nazariyesinde eski klâsik unsurlar) [1914] ve *Geschichte der deutschen Literatur* (Alman edebiyatı tarihi) [2 cilt, 1921] adlı eserleriyle tanınmıştır. Dilin menşei meselesine ait eseri, popüler eserlerden üstün olup ilmî esaslara dayanmaktadır.

BORİS, Bulgar hükümdarları:

1. **I. B. Mıhail** (ölm. 907), büyük Bulgar hanı ve sonradan prensi (hük. 852-889). Presiyan'ın oğludur. Onun idaresinde Proto-Bulgarlar denilen Türk halkı putperestliği bırakarak resmen Hıristiyan olmuş, Ortodoks Kilisesıne bağlanmıştır (865). Hıristiyanlaşmanın, hususiyle Bulgarlar ile Slavların karışması bakımından, pek büyük bir önemi vardı. Bundan hiç hoşnut olmıyan Türk - Bulgar boyarlarının isyanı, çok büyük bir şiddetle bastırıldı. Ondan sonra B., Bulgar kilisesinin muhtariyeti uğruna pek çok mücadeleler yaptı. Kilise de yeni Slav-Bulgar dilinin kullanılması ve bunun takviyesi için çok çalıştı. Bununla, Bulgaristandan doğuda Rusyaya, batıda Sırbistana kadar genişliyen orijinal ve tercüme bir Slav edebiyatının yaratılması için müsait bir zemin hazırlanmıştır. Bulgarları hıristiyanlaştırma emelini gerçekleştiren B., tahtı büyük oğlu Vladimir lehine terk ederek bir manastıra çekilmiştir. Fakat Vladimir Hıristiyanlıktan hoşnut kalmıyan Türk boyarlarının tarafını tutmuştur. Bu da, B. i büyük oğlunu tahttan uzaklaştırmağa mecbur etmiştir. Millet meclısi toplanarak tahtı B. in ikinci oğlu Simeon'a vermiştir (893). Bunun üzerine B. yeniden manastıra dönerek ölünceye kadar orada kalmıştır.

2. **II. B.**, Bulgar kıralı (hük. 969-972) Kıral Petır'ın oğlu, Kıral Simeon'un torunudur. Onun zamanında Rus (Kiev) prensi Svetoslav Bulgarıstanı istilâ ederek B. i esir almıştır. Bizans imparatoru İoannes Tsimiskes Bulgarların da yardımı ile Rusları Bulgaristandan kovduktan sonra, kurtardığı B. i bütün aıle efradı ve kardeşi Roman ile birlikte yeniden esir ederek (972) İstanbula gitirmiş Doğu Bulgaristanın da bir Bizans eyaleti olduğunu resmen ilân etmiştir. Daha sonra B kardeşi Roman ile birlikte İstanbuldan kaçarak (978) Kıral Samuil'in yanına gitmek istemış ise de hududtaki Bulgar nöbetçileri - Rum elbisesi giymiş olduklarından - onları tanıyamıyarak öldürmüşlerdir.

3. **III. B.** (1894 - 1943), Bulgar kıralı (hük 1918-1943). Kıral I Ferdinand ile Kıraliçe Mariya - Lui-za'nın oğludur. Sofyada doğmuş, annesının arzusu üzerine Katolık mezhebince vaftiz edildiği halde sonradan Bulgar Sobranyasının kararı ile yeniden Doğu Ortodoks mezhebince vaftiz olunmuştur. Annesinin ölümü üzerine Louis Philippe'in kızlarından birı olan büyükannesi Prenses Klementina tarafından büyütülmüştür. Sofya Erkek Lisesini bitirdikten sonra, 1911 - 1912 yıllarında, ilmî bir maksatla Anadolu ortalarında Akdeniz kıyılarında, Kanarya adalarında bir cevelân yapmıştır. Reşit oluşu Sofvada Osmanlı, Rumanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ veliahtlarının ve tanınmış birçok mısafirlerin huzurunda yapılan büyük törenler ile kutlanmıştır (1912). Balkan Savaşına 7. Rila tümeni ile iştırak etmiştir. 1915 yılında Sofyada Bulgar Harb Akademisi kurslarına devam ediyordu. I. Dünya Harbinde seferber Bulgar ordusunun genel kurmayında bir teklif subayı olarak çalışan B., yüksek komuta heyetine askerî ve siyasi konuda birçok tekliflerde bulunuyordu. Babasının memleketten kovulması üzerine, 3 Ekim 1918 tarihinde tahta çıktı. İlk zamanlarda Neuilly muahedesini harfi harfine tatbık ederek daha çok Fransaya yaklaşan bir siyaset güttü. 1923 yılında çiftçi diktatör Stambuliyski'nin seçimleri kazanarak iktidara gelmesi ile kıralın otoritesi çok zayıfladı. 25 Ekim 1930 tarihinde İtalyan Prensesi Giovanna di Savoia ile evlendi. Ondan 13 Ocak 1933 tarihinde Prenses Mariya Luiza adlı ilk kız çocuğu doğdu. Bir yıl sonra da Simeon Tırnovski adını verdiği oğlu dünyaya geldi (1937) II. Dünya Harbinde daha ziyade Almanlara mütemayil bir tarafsızlık tutan B., Almanya seyahatinden dönüşü sırasında 1943 te ölmüş veya öldürülmüştür. Yerine oğlu, II Sımeon adiyle çar ilân edilmişse de yaşı küçük olduğundan, 3 kişilik bir naipler meclisi seçilmiştir. Naiplerden olan Prens Kiril (B. in kardeşi) Rusların Bulgaristana girmesi üzerine iktidara geçen Bulgar Komünist Partisi tarafından idama mahkûm edilmiş ve bütün kıral ailesi 1946 da memleketi terk ederek Mısıra iltica etmek zorunda kalmıştır.

III. BORIS

BORİS FEODOROVİÇ GODUNOV: bk. GODUNOV.

BORİS GODUNOV, Rus bestecisi Modest Petroviç Mussorgskiy'nin şaheseri sayılan opera. Bestekâr, eserin libretto'sunu Puşkin ve Karamzin'in eserlerinden çıkarmıştır. Asıl şekli 4 perdelikti ve bu şekli ile ilk defa 8 Şubat 1874 te Petersburg (Leningrad) taki Mariynskiy Teatr (İmparatorluk operası) da oynanmıştır. Fazla uzun ve kısmen kaba sayılan bu opera Mussorgskiy'nin arkadaşı ve hayranı olan Rimskiy-Korsakov tarafından çok esaslı şekilde kısaltılmış, orkestra bestesi yeniden yapılmış ve 3 perdeye indirilmiştir. Nihayet Sovyet bestekârı Şostakoviç tarafından üçüncü defa değiştirilmiştir. Müzik sanatında Wagner'inkine benzer bir inkılâp yapan Mussorgskiy bu operasiyle yeni bir üslûp yaratmış, korosu, halk melodilerinden ve Ortodoks kilise müzik motiflerinden ilham alan parçalariyle Rus operasının millî-orijinal şaheserini yaratmıştır. Rimskiy-Korsakov tadiline göre başlıca şahıslar ve sesler şunlardır: Boris Godunov: bas; Kşeniya, kızı: soprano; Feodor, oğlu: mezzo-soprano; Marina, Sandomir voyvodasının kızı: mezzo-soprano; Prens Şuiskiy: tenor; Gregor, bir mürit, sonradan taht iddiacısı olan Dmitriy: tenor; Varlaam ve Missail, serseri keşişler: bas ve tenor; Pimen, bir keşiş ve müverrih: bas; Sçelkalov, Duma'nın sekreteri: bariton; Hancının kızı: mezzo-soprano; polis komiseri: bas; Rangoni, bir Jesuit rahibi: bariton; bir sütnine: tenor; bir aptal: tenor; İki Jesuit, boyarlar ve halk korosu. Olay, 1598 - 1605 yılları arasında Rusya ve Lehistanda geçer.

I. Perde: Çar Feodor'un küçük kardeşi ve biricik mirasçısı olan Dmitriy, çarın hususi müşaviri olup tahtında gözü olan Boris Godunov'un marifetiyle öldürülmüştür. Çar ölünce, Boris, Moskova civarındaki Novodyeviç manastırına çekilerek emelini gizler; aynı zamanda, halkın manastıra gelip tahtı kabul etmesi için ısrar etmesi hakkında gizli emir verir. İlk sahnede, manastır önündeki meydanda, polislerin baskısı altında toplanan halk, Boris'e: «Bizi terk etme, bize acı, ey babamız!» diye yalvarır. Dumanın sekreteri Sçelkalov manastırdan çıkar ve Boris'in tahtı asla kabul etmediğini bildirmekle beraber halka, Tanrıya. Boris'in fikrini değiştirmesi için dua etmesini emreder. Halk, ilâhi söyliyerek dağılır.

Mucizeler (Çudesa) Manastırında geçen ikinci sahnede ihtiyar bir keşiş ve müverrih son yılların feci olaylarını anlatır. Yanında uyuklıyan mürit Gregor, bir kâbustan uyanarak Dmitriy'nin öldürülmesi hikâyesini dinler ve kendisinin de o yaşta olduğunu düşünerek, veliaht rolüne girmeyi, veliahdin ölmemiş olduğu şayiasını yayarak taht iddia etmeyi kararlaştırır. 3. sahnede, Moskovadaki Uspenskiy Sobor ve Arhangeli kiliseleri arasındaki meydanda Boris çar ilân olunur. Halka hitabesinde, istemiyerek tahta çıktığını söyler ve Tanrıdan kendisi için yardım istemelerini rica eder.

II. Perde: Birinci sahne Litvanya sınırındaki bir handa geçer. Manastırından kaçmış olan Gregor, Varlaam ve Missail isminde iki serseri keşiş ile birlikte gelir. Köylü kıyafetinde bulunan Gregor, Lehistana geçerek bu memleketin yardımiyle Rusya tahtını elde edeceğini ümidetmektedir. Kendini tevkife gelmiş olan askerleri aldatarak kendi yerine Varlaam'ı tevkif ettirir ve kaçar.

İkinci sahne Kremlin'de çarın sarayında geçer. Çarın çocukları Feodor ile Kseniya ihtiyar sütnineleriyle konuşup şakalaşırlarken Boris gelir. Çocuklar çekildikten sonra Dmitriy'nin öldürülmesinden dolayı duyduğu vicdan azabını ifade eder ve Tanrıdan kendisini affetmesini diler.

Odaya giren Prens Şuiskiy, Dmitriy'nin yaşadığına dair dolaşan söylentilerden bahsederek bâtıl itikatları olan Boris'i daha da korkutur.

3. sahnede, Lehistanda bir saray görüyoruz. Jesuit rahibi Rangoni bir Lehli asılzadenin kızı Marina'yı, kendisine âşık olan Gregor'a yardıma teşvik eder. Ordunun başına geçmekte tereddüdeden Dmitriy, Marina'nın tesiriyle Moskovayı alıp tahta çıkmak için harbe başlar.

III. Perde: Birinci sahne Kromiy ormanındadır. Rusyada Boris'e karşı ayaklanma başlamış, halk Dmitriy'i istiyor. Bununla beraber Romadan (yani Jesuitlerden) nefret ederek onun yardımını istemiyor.

2. sahnede yine Kremlin'deyiz. Duma, ayaklanma karşısında alınacak tedbirleri münakaşa ederken Şuiskiy, Boris'in çektiği mânevi azaplardan bahsederek karışıklığı daha da artırır. Boris gelir. Pimen çarı görmek ister ve şu hikâyeyi anlatır: ihtiyar ve kör bir çoban Dmitriy'nin mezarında dua ederken bir mucize olarak, onu görmüştür. Bunu duyan Boris büsbütün delirir. Boris, oğlu Feodor'u halefi ilân ettikten sonra ölür.

BORİSİN (Boricine), asit borikle bikarbonat dö sud'un eşit miktarlarda karışımı ile meydana gelen bir bileşim. Beyaz bir toz olan B. in % 1-2 solüsyonları gargara için kullanılır.

BORİSLAV (Leh. *Borysław*), Sovyet Rusyada Ukrayna Cumhuriyetinde (1939 a kadar Polonyada) Galiçya bölgesinde büyük bir kasaba. Karpatların kuzey eteğinde, Drogobiç (Drohobycz) in güneybatısındadır. Nüfusu 45 000 (1947). B. petrol bölgesindedir.

BORİSOGLEBSK, Rusyada, Tambov yönetim bölümünde bir şehir. Nüfusu 52 000 (1939). 1646 da Büyük Petro tarafından kurulmuş bulunan B., tarım ürünlerinin pazar yeridir.

BORİSOV, Beyaz Rusya Cumhuriyetinde aynı addaki okrug (yönetim bölümü) un merkezi. Minsk'in kuzeydoğusunda, Berezina nehrinin sol kıyısındadır. Nüfusu 25 000 dir. Bir tarım bölgesinin ortasında bulunan B. da tarıma dayanan endüstri, kereste ve kibrit fabrikaları vardır. Sepiciliği de ileridedir.

BORİSOVGRAD, Güney Bulgaristanda Eski Zağra ilinde 5 000 nüfuslu bir kasaba. Meriç nehrinin sağ kıyısında, verimli bir ova ortasında, Sofya - Edirne demiryolu üzerinde bulunan B ın 1891 yılına kadar kullanılan eski adı Hacı Eles idi. Bir ilce merkezi olan B., gıda maddeleri, tütün v. b. ambarıdır. 1928 yılındaki depremden çok zarar ve ziyan görmüştür.

BORİSOVKA: 1. Sovyet Orta Asyasında, Kazakistanın güneyinde bir şehir. Taşkentin kuzeybatısında olup, bu şehirden demiryolu boyunca 233 km uzaklığındadır.

2. Sovyet Rusyanın Avrupa topraklarında, Kursk bölgesinin güneybatısında bir şehir. Vorskla ırmağının sol kıyısında ve kaynağına yakın, Harkov'un kuzeyinde ve bu şehirden 84 km uzaklıktadır. Nüfusu: 333 424. 1941-1943 yıllarında, Alman işgalinde kalmıştır.

BORİTAKANOS (yaklaşık olarak IX. yüzyılın ikinci yarısı), Belgrad'ın Bulgar - Türk komutanı. Bizans kaynaklarında kayıtlı bulunan B. adı Bulgar - Türk *Böritarkan* adının aynıdır. Bu adın Bulgar - Türk *Böri - tegin* şeklinde izah edilebileceği de ileri sürülmüştür.

BORİTSU, Sudan-Guinea dil ailesinin Niger-Kamerun grupundan bir dil. İngiliz Nigeria'sında, Benue nehrinin kuzeyi ile Bauchi şehrinin güneyi arasındaki arazide, ailenin Niger- Çad grupunun sınırında konuşulur. Grup içerisindeki yakın komşu ve akrabaları, Diukun, Yergum, Regba, Mbarike, Bassa - Benue ve Kagoro dilleridir. Bk. NİGER - KAMERUN DİLLERİ.

BORİZM (Borisme), yiyecek ve içeceklere hile maksadı ile karıştırılan asit borik veya boraksın uzviyete karışmasından meydana gelen zehirlenmeye verilen ad.

Had boraks zehirlenmesinde salya, ishal, kusma, mide bulantısı, karında kolik tarzında ağrılar şeklinde mide barsak taharrüşleri arazları mevcuttur. Alınan zehrin bir kısmı massedilerek teneffüs merkezinin deprasyonuna ve kollapsa sebebolur. İlâç, az miktarda massedilmişse itrah uzuvları olan böbrekte ve deride belirtiler görülür. İdrarda kan, albumin bulunur. Ciltte ekzemaya benziyen tahriş belirtileri müşahede edilir. Siyanoz, deliriyum, kollaps gibi merkezî sinir sistemi üzerine öldürücü toksik tesirleri olabilir. Bazan şahıs günlerce yaşıyabilir. Bazan klinik seyir süratlidir, şahıs 3,5 saatte ölür. Ne kadar miktarın öldürücü olduğunu tâyin etmek güçtür.

Asit borik tıpta çok kullanılan bir madde olduğu için bu madde ile zehirlenme sık görülür. Asit borik'in öldürücü miktarı çocuklarda 3-6 gr. erginlerde 15 gr dır. Bu madde ile zehirlenmelerde, cilt belirtileri (dermatitis exfoliativa tarzında), böbrekte dejeneresans ve sistit gibi belirtiler olur. Bu hallerde semptomatik tedavi ve midenin boşaltılması gerekir.

BORJA Y ARAGÓN AİLESİ: bk. BORGIA AİLESİ.

BORK, Ferdinand (doğ. 1871), Alman dilci ve Doğu bilgini. Eski Ön Asya dilleri, hususiyle Mitanca ve Elamca üzerinde çalışarak bu dillerin, Hindistandaki Dravid dilleriyle beraber, Kuzey Kafkas dilleri tipinde olduğunu ileri sürmüş ve bunlara Eski Kafkas (Altkaukasisch) dil ailesi adını vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: Tell-ül-Amarna (bk. AMARNA) arşivinden çıkan Mitanni mektubunu inceliyen *Die Mitannisprache* (Mitanni dili) [Berlin 1909], bu konuyu yeniden ele alan *Der Mitannibrief und seine Sprache* (Mitanni mektubu ve onun dili) [Königsberg 1939], Tell-ül-Amarna mektuplarında Mitanni diline benzer ve Kuzey Suriyedeki Ḳaṭna şehrine ait başka bir dil bulunduğunu iddia eden *Die Sprache von Qaṭna* (Ḳaṭna dili) [Leipzig 1940], bazı Ras Şamra (Ugarit) tabletlerinde yeni bir Subartu diyeleğinin bulunduğunu ileri süren *Das Ukirutische. Die unbekannte Sprache von Ras Schamra* (Ukirut'ça. Ras Şamra'daki bilinmiyen dil) [Leipzig 1938]. Eski Kıbrıs dilini inceliyen *Die Sprache von Alasija* (Alasya dili) [Leipzig 1930], ayrıca *Elamische Studien* (Elamca hakkında etütler) [Leipzig 1933] ve yine Elamcaya ait *Die Zeughausurkunden von Susa. I. Schrift, Sprache, Chronologie* (Susa mühimmat deposunda bulunan belgeler. I. Yazı dil, kronoloji) [Leipzig 1941]. Bunlardan başka, kendisi gibi düşünen G Hüsing'in *Die Völker Alt-Kleinasiens und am Pontos* (Eski Küçük - Asya ve Pontos'taki halk toplulukları) [Viyana 1933] adlı eserini, müellifin ölümünden sonra yayımlamıştır. Mitanni dili hakkında muhtelif dergilerde birçok kısa yazıları da vardır.

BORKU veya **BORGU** (Fr. Borkou), Fransız Ekvator Afrikasında, Çad bölümünde vâhalar yöresi. Nüfusu 11 000 kadardır. Yeraltı suları ve vâdiler içinde su kaynakları bulunan B. da hurma bahçeleri çoktur. En çok deve yetiştirilir. Nüfusunu Tibbu kabîleleri (Dasa), Tedalar ve göçebe Araplar teşkil eder. Bunlar, uzun zamandan beri kuzeydeki Senusî topluluğunun siyasi nüfuzu altında idiler. Fransızlar 1913 - 1914 yıllarında bu nüfuzu kırarak, bütün bölgeyi Fransız Ekvator Afrikasına bağlı Çad Sömürgesine bağladılar.

BORKUM. Kuzey Almanyada, Doğu Friz adalar sırasından bir ada. Ems ırmağı ağzında bulunan B. un yüzölçümü 36 km² dir. Önceleri daha büyük olan B., XII. yüzyıldaki deniz kasırgası sırasında tahribe uğramış ve küçülmüştür. Bugün B. un batı kıyısında, aynı adda 4 000 nüfuslu bir kasaba vardır ki, burası çok uğranılan (yılda 38 000 den çok ziyaretçi) bir plâj yeridir. Hava meydanı ve limanı vardır.

BORLASİA, hakiki segmentleri bulunmıyan kurtlar (Scolecida) dan, nemertinler (Nemertini) sınıfının, Nemertidae familyasına mensup bir cins. Vücudu iplik gibi ince uzun ve yassıdır. Bu cinsin bir türü olan *Borlasia viridis* = *Eunemertes eesi*nin boyu 10 50 cm dir. Akdenizde yaşar.

BORLU, Manisanın Gördes ilcesine bağlı tam teşkilâtlı bucak. Bucak merkezi olan B., 636 (1950) nüfuslu olup Gediz ırmağının kollarından Demrek deresi boyundadır. 40 km kadar güneybatısındaki Salihliden buraya uzanan şose, iki ayrı kol halinde kuzeyde Demirciye ve Gördese uzanır. B. bucağının köyleri, Demrek deresi vâdisinin iki tarafındadır. Halk çiftçilik (tahıl, tütün, pamuk, meyva, sebze) ile geçinir, hayvan beslenir. El sanatlarından halıcılık vardır.

B. bucağının nüfusu 8 170 (1950) dır. Birbirine yakın, fakat çok küçük (çoğu 150-200 nüfuslu) 43 köyü vardır.

BORLU HİDROJENLER: bk. BORANLAR.

BORMANN [*borman*], **Martin** (1900-1945), Alman siyaset adamı. Halberstadt'da doğmuş, muhtemel olarak Berlinde ölmüştür. Ziraatçi olan B., Birinci Dünya Harbinden sonra milliyetçi birliklerde (Freikorps Rossbach) çalışmıştır. 1927 de Nasyonal Sosyalist olmuş. 1933 te Hess'e bağlı Stabsleiter (Erkânı harbiye reisi) ve Reichsleiter (Devlet rehberi) olmuştur. 1938 den itibaren Hitlerin şahsi erkânı harbiyesine girmiş ve 1939 dan itibaren Hitlerin ordugâhında onun en yakın müşavirlerinden biri olmuştur. Hess'in «kaçma» sından sonra, 1941 de B., Parti kançılaryası başkanı (Leiter der Parteikanzlei), devlet vekili ve devlet müdafaası başkanlar şûrasına üye olmuştur. Dışarda az tanınan B., bilhassa 20 Temmuz 1944 ten sonra partide gittikçe artan bir nüfuza sahibolmuş ve bu nüfuzu ayrıca kiliseye karşı da kullanmıştır. Sonuna kadar Hitlerin yanından ayrılmıyan B. ın Berlinden çıkmak için yaptığı bir hamle esnasında öldüğü söylenmektedir.

BORN, Bertran(d) De: bk. BERTRAN DE BORN.

BORN, Ignaz Edler von (1742 - 1791), Avusturyalı mineralog ve madenci. Karlsburg (Siebenbürgen) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Pragda darphane ve maden ocakları bürosunda, Viyanadaki para işleri ve maden ocaklarını idare eden Hofkammer (Saray odası) da çalışmıştır. Maden ve tuz ocaklarında ıslahat yapmış ve bir eser yazmıştır: *Index fossilium* (Taşıllar rehberi) [2 cilt, 1772 - 1775], Von Trebra ile birlikte yazdığı *Bergbaukunde* (Maden ocakları bilgisi) [2 cilt, 1789] adlı bir eseri daha vardır.

BORN, Max (doğ. 1882), Alman asıllı İngiliz fizikçisi. Breslau'da doğmuştur. 1909 yılında Göttingen'da doktorasını vermiş, 1915 te Berlinde profesör, 1919 da Frankfurt am Main'da ordinaryus, 1921 de de Göttingen üniversitesinde teorik fizik ordinaryus profesörü olmuş ve enstitü müdürlüğüne getirilmiştir. Nazilerin iktidarı başlayınca, 1933 te Almanyadan çıkartılmış, 1935 yılında Cambridge üniversitesinde matematik dersleri vermiştir. 1936 dan beri Edinburgh üniversitesinde tabiî felsefe profesörüdür. 1939 da İngiltere Kıraliyet Cemiye i (Royal Society) ne üye seçilmiştir.

B., Einstein'ın relatiflik nazariyesini geliştirmiş, billûrların yapısına ve bunlarla ilgili titreşimlere ait matematik bir nazariye (Örgü nazariyesi [B. bk.]; Alm. Gittertheorie, İng. Lattice theory) kurmuş, dalga fonksiyonunu ihtimaliyet dağılımı olarak tefsir etmiş ve E. Schrödinger'n madde dalga nazariyesi üzerinde çalışmış, 1934 ten itibaren başkalariyle işbirliği yaparak, yüklü parçacıklarla kendi alanları arasında cereyan eden tepki ve mukabil tepkilerden doğan zıddiyetlerden serbest bir elektrodinamiğin formüllenmesiyle uğraşmıştır.

B., kıvant (quantum) mekaniğinin en büyük otoritelerinden biri sayılmaktadır. N. Bohr'un postulatlarını temel olarak alıp eski kıvant mekaniğini klâsik fiziğin türlü meselelerine tatbik etmiş, W. Heisenberg'in kurduğu matriks mekaniği (Matrizenmechanik) ni gene Heisenberg ve P. Jordan ile genelleştirmiş ve kıvant mekaniğini geliştirmiştir. 1934 te L. Infeld ile birlikte yayınladığı gayrı-kıvantist nazariye büyük bir alâka uyandırmış, fakat buna tatmin edici kıvantist bir şekil vermek çok güç görüldüğü için, çok geçmeden yine bırakılmıştır. Buna rağmen B. ile Infeld o tarihten sonra da bu meselelerle meşgul olmakta devam etmişlerdir. B., daha sonra (1943) H. W. Peng ile birlikte kıvantist bir elektromagnetik alan teorisi ortaya koymuştur; bunda ışık kıvantlarının istatistiği de yeni bir şekilde formülleştirilmiştir. İkinci Dünya Harbinden sonra (1949), H. S. Greene ile birlikte B., sıvılar nazariyesini yeni esaslara göre ele almıştır. «Zeitschrift für Physik», «Annalen den Physik» v. b. dergilerde yayımlanan makalelerinden başka, B.ın başlıca eserleri şunlardır: *Dynamık der Kristallgitter* (Billûr örgüsü dinamiği) [1815], *Aufbau der Materie* (Maddenin yapılışı) [2. bas. 1922], *Die Relativitätstheorie Einsteins und ihre physikalische Grundlagen* (E. ın relatiflik nazariyesi ve bunun fiziksel esasları) [3. bas. 1922], *Atomtheorie des festen Zustandes* (Katı durumun atom nazariyesi) [1923], *Atommechanik* (Atom mekaniği) [1. cilt F. Hund ile birlikte, 1925]. *Probleme der Atomdynamik* (Atom dinamiği meseleleri) [1926]. *Elementare Quantummechanik* (Kıvant mekaniğinin esasları) [P. Jordan ile birlikte, 1930], *Optik* (1933), *Moderne Physik* (Modern fizik) [1933], *Atomic Physics* (Atom fiziği) [1935; 4. bas. 1947]. *The Restless Universe* (Rahat durmıyan kâinat) [1936], *Natural Philosophy of Cause and Chance* (Sebep ve tesadüfün tabiî felsefesi) [1949], *A General Kinetic Theory of Liquids* (Sıvılar hakkında genel bir kinetik nazariye) [H. S. Greene ile birlikte, 1949].

M. BORN

BORNA HASTALIĞI, atta, bir virus tesiriyle hasıl olan cerahat yapmıyan, bulaşıcı bir beyin ve omurilik iltihabı. İlk defa Almanyada Borna şehrinde görülmüştür. Buna en çok tutulan hayvanlar, genç ve iyi beslenmiş atlardır. B. H. bazen salgın halinde olur. Hasta hayvanlarla veya sıhhatte görünmekle beraber virus saçan hayvanlarla temas etmekle bulaşır. Hastalık ateşle ve her zaman birbirine benzemiyen belirtilerle başlar. Birkaç gün sonra beyin ve omurilik arızaları (uyuklama, ilgisizlik, reaksiyonsuzluk ve diğer taraftan kolay ürkme huzursuzluk, heyecan, tik, devamlı olarak daire etrafında dönme ve buna benzer hareketler) görülür. Sonunda, beyin ve omurilik sinirleri felce uğrar. Hastalık normal olarak 8 - 14 gün sürer.

Vakaların %90 ı ölümle sonuçlanır. İyi olan hayvanlarda da şuur bozuklukları, felç belirtileri kalır. Tesirli bir ilâcı yoktur. Koruma vasıtası olarak Zwick'in aşısı kullanılır.

BORNEMISZA [*bornemissa*], **Péter,** Latinceleştirilmiş adı *Petrus Abstemius* (1535 - 1585), Macar Protestan vaizi ve yazarı. Kassa (şimdi Slovakyada Košice) ve Viyanada tahsilini yaptıktan sonra, bilgisini ilerletmek üzere sekiz yıl İtalya, Fransa ve Almanyada kalmış ve çeşitli yüksek okullara devam etmiştir. Macaristana dönünce, Protestanlığı yaymak için şiddetli bir propagandaya girişmiş, bu yüzden bir aralık zindana da atılmış, 1570 te Peşte civarındaki Protestan cemaatlerinin superintendens (başkan papaz) i olmuştur. Çok verimli bir yazar olan B., eserlerinde konuşma diline yakın bir dil kullandığı için, Macar yazı dilinin gelişmesi tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Başlıca eserleri şunlardır: *Az evangeliumokból és az epistolákból való tanúságok* (İncilden ve havarilerin mektuplarından alınan dersler) [beş bölüm, 1573 - 1579], *Négy könyvecske a Keresztyéni Hitnek tudományáról* (Hıristiyan din bilgisi hakkında dört bölümlük eser) [1577], *Énekek három rendbe: különb különb félék* (Üç bölüme göre tertiplenmiş çeşitli ilâhiler) [1582], *Prédikácziók* (Vaızlar) [1584]. Bundan başka Sophokles'in *Elektra*sını canlı bir üslûpla Macarcaya çevirmiştir (bas. Viyana 1558). B., devrinin usulüne göre, arabaya bindirilmiş bir matbaa («seyyar matbaa») da kurmuş ve memleketi gezerek Protestan propaganda broşürleri ve kitaplar basmıştır.

BORNEO, Malezya takımadalarının en büyük adası. Yüzölçümü 735 600 km², nüfusu 3 100 000 kadardır. B., Avustralya ile Yeni Gine'den sonra dünyanın en büyük adasıdır. Ada Avrupalılarca verilen B. adını, kuzey sahilindeki Brunei (yerlilerce; Burni, Bruni) bölgesinden almıştır. Yerliler adaya umumiyetle *Tanah* (= memleket), *Pulo* (=ada), veya burada yetişen ekşi bir meyvanın adına izafeten *Kalamantan* veya *Kalimantan* derler. B. ile Çin Hindi, Sumatra, Cava arasında sığ denizler uzanır. B. anakaradan yeni jeoloji devirlerinde ayrılmıştır. Güneybatı-kuzeydoğu ve doğ-batı doğrultusunda uzanan sıradağlar, Palavan adasında ve Filipinlerde devam eder. Bu sıradağların kuzeydoğu ucunda 4566 metrelik Kinibalu doruğu yükselir. Bir çöküntü alanı bu dağlık bölgeyi, adanın iç bölümünde geniş yer tutan eski bir kütleden ayırır. B. nun güneydoğu bölümünde de yine sıradağlar (2000 m) uzanır. Adada volkan yoktur. depremler de önemli değildir.

B., ekvator kuşağında bulunduğundan, yıllık sıcaklık oynamaları azdır (yıllık sıcaklık ortalaması 27° dir), yağış, yıl boyunca oldukça düzenli şekilde dağılmıştır (yıllık

B O R N E O

ortalama 200-300 cm dir). Adanın birçok yerleri her vakit nemli tropik ormanlar (yer yer balta girmemiş ormanlar) ile örtülüdür. Hayvan toplulukları bakımından Asyaya benzer. Adada suların kabarık zamanlarında gemi işlemesine elverişli hale gelen büyük ırmaklar (Kapuas, Barito, v. b.) vardır. Akarsu ağızlarına yakın yerler, çukur, bataklık, sık ağaçlı kıyı ovalarıdır.

B. nun oldukça muntazam bir biçimde bulunması ve güç girilir ormanların geniş yer kaplaması yüzünden nüfusu az ve seyrek kalmış, kültür de gelişememiştir. Adanın iç bölgelerinde yer yer henüz ilkel bir durumda yaşıyan boylar bile vardır; meskûn olmıyan yerler de bulunur. Nüfusun sık olduğu yerler, tepelik yerlerle su kenarlarıdır. Bunun iç bölgelerinde yaşıyan ve genel olarak Dayak adı verilen halkın çoğu, eski Malaya göçlerinden kalmış, çeşitli diller konuşan birçok boylardan meydana gelmiştir. Bu boyların çoğu çapa rençperliği devresindedir. Kıyı boylarında görülen daha yüksek kültür seviyeleri, iç bölgelere sokulamamıştır: güneydoğuda Hind kültürü, kuzeyde İslâm, Malaya ve Çin kültürü.

B O R N E O
Bancermasin'den bir görünüş (Martapoera nehri)

B. nun iktisadi değeri, bugün fazla olmamakla beraber, gittikçe artmaktadır. Adanın güney bölümünde ihracat yapılacak derecede pirinç ekilmekte, tütün ve manila keneviri ekimi de gelişmektedir. Son zamanlarda doğu bölgesinde (Tarakan, Balikpapan) petrol kaynakları ve kömür yatakları (Samarinda'da) da önem kazanmıştır. Batıda az miktarda altın, elmas, antimuan ve cıva vardır. Kıyıdaki ovalarda meydana getirilen plantajlardan kavuçuk ve tütün, ayrıca da kopra ve sago elde edilir. İç ormanlarda da rotang palmiyesi yetişir. Bugün başlıca ihraç maddeleri petrol, kavuçuk, bitki yağları, kopra, kereste, kömür, tütündür. Şehirlerde küçük ölçüde endüstri de gelişmeğe başlamıştır. Doğu Asya-Avrupa demiryolu üzerinde bulunan B. nun geleceği parlaktır.

B. iki siyasi bölüme ayrılır: 1. Kuzey sahilinde oldukça dar bir şerit teşkil eden ve İngiliz idaresine bağlı bulunan üç bölümlü kısım; 2. İndonezya Cumhuriyetinin bir bölümünü teşkil eden güneydeki büyük kısım. İngiliz idaresindeki kısımlar şunlardır: a. Kuzeydoğuda Britanya Kuzey Borneosu (b. bk.; 76 000 km^2, merkezi: Jesselton [son zamanlara kadar: Sandakan], Labuan adası ile birlikte); b. Merkez kuzeyde, Bruney (b. bk.) sultanlığı (5700 km^2, merkezi: Bruney); c. Kuzeybatıda Sarawak racalığı (120 000 km^2, merkezi: Kuching). İndonezya Cumhuriyetine bağlı olan kısım (eskiden Holânda idaresinde iken: a. Batıda, Wester Afdeeling van Borneo, merkizi: Pontianak, b. Güneydoğuda Zuideren Ooster Afdeeling van Borneo, merkezi: Bancermasin), Kalimantan (b. bk.) adiyle cumhuriyetin bir ülke (negara) sini teşkil etmiştir (535 638 km^2; iç bölümleri; a. Batıda, Kalimantan Barat, merkezi: Pontianak; b. Doğuda, Kalimantan Timoer, merkezi: Samarinda; c. Güneydoğuda. Borneo Tenggara, merkezi: Kota Baru; ç. İç bölgede, Dajak Besar; d. Bancermasin (Bandjermasin) bölgesi, ki adanın en büyük şehri ve ticaret merkezi olan Bancermasin limanını ihtiva eder; e. Hulu Sungai bölgesi.

Borneo içlerinden bir manzara

Etnografya: bk. Dil kısmı, ayrıca bk. DAYAK'LAR, MALAY'LAR.

Dil. B. adası, umumiyetle, Malezya - Polinezya dil ailesinin İndonezya kolunun Batı bölümünün Güney grupu alanında bulunmaktadır. Buradaki diller, Java, Sunda, Seleb (Celebes), Sumbawa ve Sumba adalarındaki dillerle birlikte, bu grupun Doğu alt - bölümünü meydana getirir. Böyle olmakla beraber, adada Malezya - Polinezya dillerinden olmıyan diller de, göç, ticaret veya fetih yoliyle, az çok tutunabilmiştir: Çince, İngilizce ve Felemenkçe gibi; bunlara, Cüce Zenci (pygmée)lerin Negrito sınıfından olan dillerini de katmak gerekir. Yine bu

adada belli bir ölçüde konuşulan Java ve Malay dilleri, Malezya - Polinezya ailesinden olmakla beraber, a d a n ı n yerli dillerinden sayılmaz. Malay dili, O r a n g M a l a y a (= Malaya adamı) veya Laut (= deniz halkı) denilen ve kıyıda oturan göçmen Müslüman Malayalılar tarafından konuşulur. Eskiden «de Riouw» denilen bu okul Malaycası, şimdi İndonezya Cumhuriyetince ıslah edilerek *Bahasa Indonesia* (= müşterek İndonezya dili) şeklini almıştır. Latin harfleriyle ve Felemenk imlâsiyle y a z ı l ı r ve Java dilinin tesiri altındadır. Adanın göçmen, ekseriyetle de Müslüman olmıyan ve Orang Benua (= yerli adam) denilen yerli halkı (Proto - Malay denilen eski tabaka: Punan, Klemantan, Kenyah; daha sonraki tabaka: Kayan [ve Bahau], Murut [ve Dusun], Iban [= «Denizci Dayaklar»]) kütle halinde, adanın iç bölgelerinde (Kalimantan) oturur ve umumiyetle Dayak dilinin (1 125 000 kişi) türlü lehçelerini (Busañ, Tidoñ) ve bilhassa Tidoñ lehçesinin çeşitli alt lehçe ve ağızlarını konuşur: Boloñan, Tarakan (bu sonuncunun bölümleri: Simbakon, Nonukan); ayrıca Dusun, Murut, Pulopetak, Maãnıãn (Maãndjan), Bacan (Badjan). Bañar (Banjar) lehçesi bu grupun dışındadır. Adada, Dayakların bir de Basa Sañyan (= ruhlar dili) denilen dinî bir lehçesi vardır. Bk. DAYAK, ve MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

Borneo: Kenyah tipi

Borneo: Kayan tıpi

Tarih: B. hakkında ilk tarihî bilgiyi Çin kaynakları vermiştir. Bu bilgiler adanın batı kıyısına ait olaylar hakkındadır. Sung sülâlesi tarihine göre, Çin 977 yılında bu bölgeden kâfuri vergisi almıştır. Ming sülâlesi tarihinde de 1370 ve 1405 tarihlerinde buna benzer bir olaydan bahsedilmektedir. Bu devrede Çinliler Bruney, Bancermasin bölgeleri ve Karimata adaları ile ticari münasebetlerde bulunuyorlardı. Çin yazılarının verdiği bilgiler, bukünkü duruma da uymaktadır. Kapuas nehri boyunca uzanan küçük birtakım prensliklerin başındaki şefler Sukadana bölgesindeki Hınd prenslerinden gelmedir. Bunlar XVI. yüzyılda bu bölgede yerleşmişlerdir.

Müslümanlık XVI yüzyılda Sukadana'da yayılmış ve Giri Kusuma, ilk Müslüman hükümdar olarak tahta çıkmıştır (1590). Bu hükümdar zamanında B. nun batı kıyılarına Avrupalılar çıkmağa başlamışlardır. B. daki kıyı devletleri, diğer adalardaki devletlere göre daha uzun zaman bağımsızlıklarını elde tutmuşlardır. Buralara gelen Portekizliler, İspanyollar, Holândalılar ve İngilizler esaslı surette yerleşmemişler ve 300 yıl müddetle birbirlerinin ticaretlerini körletmeğe uğraşmışlardır. Bu bölgede Avrupa egemenliği altına önce Bancermasin (b. bk.) girmiştir. XVIII. yüzyılın ortasında Holândalılar Bancermasin'in egemenliğinin bir kısmına son vermişlerdir. Batıdaki Sukadana, bir müddet Cava'nın batısındaki Bantam (b. bk.) krallığına bağlı kalmış ise de, 1786 yılında saldıran Holândalılara ve Pontianak hükümdarına yenilmiş ve yalnız Matan'ı koruyabilmiştir.

Pontianak hükümdarlığı Mampavva'da, Şerîf Hüseyn b. Ahmed - il - Kadirî'nin, Dayak'lardan evlendiği kadından olan oğlu Şerîf Abd - ur - Rahman tarafından kurulmuştur. Maceralı bir hayat geçiren Şerîf Abd - ur - Rahman, çetesi ile Kapuas ve Landak ırmaklarının birleştiği yerde yerleşmiş ve orada Pontianak şehrini kurmuştur. 1799 yılından sonra da Holânda Doğu Hindistan Kumpanyasına kendisini Pontianak sultanı tanıtmış ve bu kumpanya ile bir anlaşma yapmıştır. Bunun soyundan gelenler İkinci Dünya Harbıne kadar Holândalılara sıkı surette bağlı olarak Pontianak'ta hüküm sürmüşlerdir.

Sambas Sultanlığı, önce burada hüküm süren Cohor Malay'ları tarafından kurulmuştur. Bu devlet de 1609 yılından sonra Holânda Doğu Hındistan Kumpanyası ile ticaret anlaşmaları yapmıştır. Sambas'ta XVII. yüzyılın ilk yarısındaki hükümdar sülâlesi kovulmuş ve bu işi başaran Radin Süleyman, Muhammed Safiy-üd-din sanı ile tahta çıkmış ve şimdiki hükümdar sülâlesini kurmuştur. XVIII. yüzyılda Sambas, bir korsanlık merkezi olarak şöhret kazanmıştır. Korsanlık yüzünden B nun kuzey ve batı kıyılarına yabancılar dolmuş ve bu hal adanın hayatı üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarında buralara Çinliler de gelmişler ve nehir yataklarında altın aramağa koyulmuşlardır. VII. yüzyıldan beri B. nun batı kıyıları ile ticaret münasebetleri kurmuş olan Çinliler, sonraları Malay prenslerinin kendilerini sömürmelerinden yıldıkları için bu işe ara vermişlerdir. XVIII. yüzyılda Çinlilerin bu bölgeye yeniden gelmeleri buralarda ırkların birbirine karışmasını kolaylaştırmıştır. Kuzeydeki kıyılarda yaşıyan Dayak kabilelerinin Çinli kanı taşıdıkları sanılmaktadır.

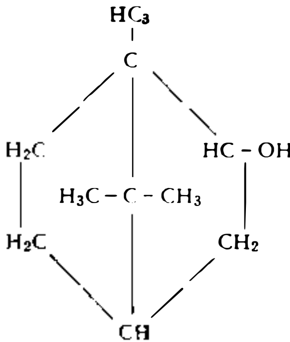
B. da Çinlilerin hızlandırdığı altın arama işi çok kâr sağlayınca Çinden buraya büyük bir akın olmuş, bu suretle sayıları çok artan Çinliler her yerde «kongsi» denilen gizli dernekler kurarak komşuları olan Dayak'ların ve Malay'ların hâkimiyetinden az zamanda kurtulmuşlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Çin dernekleri arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve bu durum dağılmalarına sebebolmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında Holândalılar Çinlileri de hâkimiyetleri altına almışlardır. Bugün Çinliler altın arayıcılığını bırakmışlar ve B. nun yerli ve çiftçi halkı olmuşlardır.

1838 yılında bir İngiliz deniz subayı olan James Brooke, Sarawak Prensliğini kurmuştur (bk. SARAWAK).

B. nun kuzey kıyısında hüküm süren Bruney sultanlığı da 1847 de İngiltere ile önce bir ticari münasebetle işe başlamış, daha sonra 1888 de yapılan antlaşma ile de İngiltere himayesini kabul etmiştir (bk. BRUNEY). B. nun tam kuzey köşesini teşkil eden parça Britanya Kuzey B. su Kumpanyası tarafından idare edilmekte iken 1881 de İngiltere krallığının himayesine girmiş ve daha sonra sömürge imparatorluğuna katılmıştır (bk. BRİTANYA KUZEY BORNEOSU).

B. 1602 den itibaren Holânda Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından 200 yıl aralıksız idare edildikten sonra bu kumpanyanın 1798 de tasfiye edilmesi ile adanın bu kısmı doğrudan doğruya bir sömürge olarak anavatana bağlanmış ve 1816 dan 1949 yılına kadar bu şekilde idare edilmiştir. İndonezya Birleşmiş Devletleri teşekkül ettikten sonra adanın Holânda kısmı bu yeni devlete bağlanmış ve 28 Aralık 1949 dan beri de Kalimantan adiyle yeni devletin bir bölümünü teşkil etmiştir (bk. İNDONEZYA).

BORNEOL, kâfuru (b. bk.) nun indirgenmesine tekabül eden, yapı (Constitution) formülü aşağıda görülen bir terpen (b. bk.) alkol. B. e kamfol (camphol) ve bornil alkol de denir. B. 230° C de eriyen, suda güç, alkol ve eterde kolay çözünen bir maddedir. Âdi sıcaklıkta bile şiddetle buğu çıkarır. kâfuru gibi kokar. Sentetik olarak terementiyağı (b. bk.) yahut kâfurudan elde edilir.

Tabiatta da görülür. Sumatra ve Borneo'da yetişen *Dryo balanops aromatica* ağacının gövdesinde ve lâvantaçiçeği yağında, ışığı sağa çeviren bir izomerisi (dextro = d. B.) bulunmaktadır. Halep çamı yağı, baldıran yağı, sıcak memleketlerde yetişen Andropogon bitkisinden elde edilen bir yağda da ışığı sola çeviren izomerisi (laevo = l. B.) bulunur. Kâfurunun elde edilmesinde çok önemli bir ara ürün olan B., parfümeride kullanılır.

BORNET [*borne*], **Jean Baptiste Edouard** (1828 - 1911), Fransız botanikçisi. Guérigny (Nièvre) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Yosun mütehassısı G. Thuret ile beraber suyosunlarının çoğalmasını keşfetmiş ve *Notes algologiques* (Yosun bilgisine ait notlar) [1874-1880] ile *Études phycologiques* (Fikoloji [= yosun bilgisi] araştırmaları) [1878]i yayımlamıştır. B., Antibes'de bir deneme bahçesinin kurulmasına da yardım etmiş ve 1886 da İlim Akademisine üye seçilmiştir.

BORNHOLM, Baltık denizinde, Danimarkaya bağlı bir ada. Yüzölçümü 587 km². nüfusu 48 100 (1950) dür. B. Zeland adasının 140 km doğusunda, Güney İsveç topraklarına 40 km uzaklıktadır. Yapısı granit ve yeni tortul tabakalardan meydana gelen ve en yüksek yeri ancak 162 m yi bulan B. de turizm canlıdır; plâjları çoktur. Eski tahkimli yerleri vardır. Ada halkı çiftçilik. koyun yetiştirme, balıkçılık ve gemicilikle geçinir. Başlıca şehri batı kıyısındaki Rönne'dir.

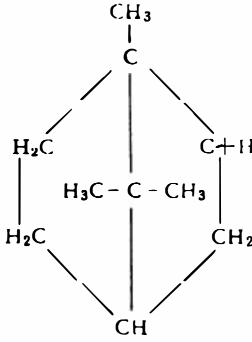
Tarih: Eski adı *Burgundarholm* olan bu ada XII. yüzyılda Danimarka idaresi altına girmiş ve Lund başpiskoposluğuna bağlanmıştır. Yuvarlak kiliseleri Wend (Slav) deniz haydutlarına karşı mücadelelerde birer kale vazifesini görmüştür. 1525 1576 yıllarında B. Lübeck'e (Hammershus kalesi) , 1658-1660 yıllarında da İsveçe ait olmuştur. İkinci Dünya Harbinin sonunda Alman işgalinde bulunan B. Sovyetlerin hava taarruzlarından çok zarar görmüş, 9 Mayıs 1945 ten 16 Mart 1946 ya kadar da Sovyet işgalinde bulunmuştur.

Bornholm Hastalığı (adını, Danimarkaya ait Bornholm adasından almıştır): salgın halinde çıkan bir plevrodini (Fr. Pleurodynie; Yun. *pleura* = kaburga, yan; *odynē* = ağrı), yani kaburgalar arası kaslarda paroksizmal (had) bir ağrı. Kas romatizmasının bir çeşididir. B. H. na epidemik plevrodini, epidemik diyafragmatik plevrodini, epidemik miyalji (myalgie) ve epidemik miyosit (myosite)de denir. Göğüs veya mide üstü (epigastrium) nde başlar, kısa bir ateş yapar ve üçüncü gün tekrar şiddetlenir.

BORNIER [*borniyē*], **Vicomte Henri de** (1825-1901), Fransız yazarı. Lunel (Hérault) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Montpellier'de yaptığı ilk tahsilden sonra Pariste hukuka devam etmiş, aynı zamanda birçok günlük gazete ve dergilerde yazı neşretmiştir. Arsenal kitaplığına girerek bu müessesenin evvelâ konservatörü, sonra da müdürü olmuştur (1889). 1893 te Fransız Akademisine seçilmiştir. Şöhreti, 1875 te büyük muvaffakiyetle oynanan ve yazara Fransız Akademisinin büyük mükâfatını kazandıran *La fille de Roland* (R. nın kızı) isimli ve konusu Büyük Karl zamanında geçen manzum dram dolayısiyledir. Corneille'-vari bir konu (aşk ve vazife arasında ruhi mücadele) işliyen ve pürüzsüz, parlak bir dille yazılmış olan bu dramın muvaffakiyeti, vatanseverlik duygularına yer vermesinden ileri gelmiştir: Fransızlar bu piyeste 1870 askerî bozgununun mânevi bir intikamını bulmuşlardır. Bu bakımdan olduğu kadar romantik tiyatro geleneği bakımından da B., Edmond Rostand'ın, eseri *La fille de Roland* ise *Cyrano de Bergerac*ın bir selefi sayılabilir.

B. nin diğer eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Les premières feuilles* (İlk yapraklar) [şiirler, 1845], *Dante et Béatrice* (D. ile B.) [manzum dram, 1853], *La guerre d'Orient* (Doğu harbi) [uzun şiir, 1858], *Agamemnon* (Seneca'dan çevrilmiş şiirli dram, 1868), *Dimitri* (Joncières'in bestelediği bir opera libretto'su, 1876), *Les noces d'Attila* (A. nın düğünü) [1880]. *Mahomet* (Muhammed) [1890; bu dramın temsili yasak edilmiştir], *Poésies complètes 1850-1893* (Bütün şiirler) [1894]. *Le fils de Arétin* (Aretino'nun oğlu) [1895], *France d'abord* (Evvelâ Fransa) [1900].

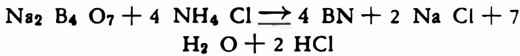
BORNİL (Bornyl), borneolden teorik olarak OH grupunun çıkarılmasiyle meydana gelen kök. OH grupunun koptuğu karbon atomu okteti noksan kalacağından böyle bir kök yaşıyamaz. Buna negatif bir atom veya atom grupunun bağlanması ile borneolün esterleri, B. klorür, B. asetat v. b. meydana gelir.

BORNİLALKOL (Bornylalcool): bk. BORNEOL.

BORNİT, % ‘5 bakırlı Cu_3 (FeS_3) bileşiminde veya % 63.3 bakırlı Cu_5 (FeS_4) bileşiminde olan önemli bir bakır cevheri. Kırmızı, gri çizgili alaca renkte, kübik billûrlar halinde bulunur. Yoğunluğu 4,9 - 5,5, sertliği 3 tür. B. Eisleben (Prusya), Sigerland (Almanya), Freiberg (Saksonya), Annaberg (Yukarı Silezya), Bolivya, İsveç, Cornwall (İngiltere), Şili ve Kanadada vardır Memleketimizde işletilmekte olan bakır filizleri (bk. BAKIR) arasında B. yoktur.

BORNİTRÜR, BN bileşiminde, renksiz, billûrlu bir madde. Isıya çok dayanıklı olan bu bileşiğin (2600° C. de erimez) billûr sistemi, aynı sayıda ve nöbetleşe dizilmiş bor, azot atomlarından bir atom ağı olup grafit billûrunun aynıdır. Ancak, azotun elektron ilgisi borunkinden fazla olduğundan bu ağda grafitteki elektron oynaklığı yoktur. Bu sebeple B. grafit gibi metal özellikleri (metal parlaklığı, elektrik iletkenliği v. b.) göstermez. B., borun amonyak veya azot akımında kızdırılması ile elde edilir. Daha kolay olarak boraksın amonyum klorür ile kızdırılması veya bor klorürün amonyakla ısıtılması ile de elde edilir.

$$Na_2B_4O_7 + 4\,NH_4Cl \rightarrow 4\,BN + 2\,NaCl + 7\,H_2O + 2\,HCl$$

B., kızıl derecede su buharı ile amonyak ve borik aside parçalanır.

$$BN + 3\,H_2O \rightarrow H_3BO_3 + NH_3$$

BORNOVA (bazı kaynaklarda Burnova, eski adı Burnabat, Burunabat), İzmirin 4 km kuzeydoğusunda, aynı adı taşıyan bucağın merkezi olan bir kasaba. Nüfusu 11 931 (1950) dir. B., İzmir körfezinden doğuya doğru 10 km kadar uzanan 4 km genişliğinde bir ovanın kuzey kenarında, Yamanlar dağı eteğindedir. Denizden yüksekliği 28-130 m dir. Bu ova, dağlardan inen akarsuların yığdığı alûvyonlarla dolmuş verimli bir birikinti ovasıdır. Kuzeyinde volkanik külteli Yamanlar dağı (1 075 m), güneyinde mezozoik tabakalı dağlık bir yöre (Tahtalı dağı 1 500 m) yükselir, Kemalpaşa ovasından yüksekçe bir su bölümü çizgisiyle ayrılır.

B., İzmire 7 km lik bir banliyö hattı, bir turistik yol. ayrıca da şose ile bağlanmıştır. İzmir - Manisa şosesi kasabanın içinden geçer. B. çevresindeki mümbit topraklarda yılda aşağı yukarı 500 ton zeytin, 2 000 ton yaş üzüm, 200 ton buğday, 150 ton arpa, 70 ton bakla, 60 ton patates, 4 ton yapağı ve keçi kılı, 300 ton tütün, 200 ton çeşitli meyva elde edilir. Kasabada ve yakınında 4 zeytinyağı fabrikası, 1 kiremit - tuğla fabrikası, 3 şaraphane, 1 konserve fabrikası, 5 sabun yapımevi, motorla işliyen 2 un değirmeni, tabakhane vardır. Her yıl 50 000 kutu konserve, 300 000 Marsilya tipi kiremit, 1 milyon tuğla, 100 ton sabun yapılır. Kasabada, haftada bir gün pazar kurulur. Kasabada üstü kapalı bir pazar yeri de vardır.

B. kasabasında 3 mahalle vardır; kasaba nüfusu son yirmi yıl içinde üç bine yakın bir artış göstermiştir (1927 de 8 054). Belediyesi 1880 de kurulmuştur. Bugün B., tam teşkilâtlı belediyesi ve posta-telgraf merkezi bulunan bucaklardandır. Kasabanın haritası 1927 de, imar plânı 1940 ta yapılmıştır. B. da Cumhuriyet Meydanı, park, çocuk bahçesi, fıdanlık ile Tarım Vekâletinin 20 dekarlık «Süs Bitkileri Fidanlığı», 160 dekarlık zeytin fidanlığı vardır. Kasabanın suyu 5 600 m uzunluğundaki çelik borularla getirilmiştir. B. elektrikle aydınlatılmaktadır.

İzmire bağlı bulunan B. bucağının nüfusu 20787 (1950) dir. Bucağın 16 köyü vardır.

BORNOZ veya **BORNUZ, BURNUZ** (Arap. *Burnus* < Yun *birros*, Lat. *birrus*; asıl menşei karanlıktır), havlu dokumasından yapılan, hamam ve banyolarda kurulanmak üzere giyilen, kollu ve palto boyunda bir giyim eşyası. Islak vücuttan suyu kolayca emebilmesi için B. un yapıldığı havlu dokuması pamukludur ve hususi bir dokuma tekniği ile meydana getirilmiştir. Bunda çözgü (boyuna) ipliklerinden bir kısmı. umumiyetle öbür dokumalarda olduğu gibi kumaş için düz ve gergin bir seyir takip etmeyip, kendi üzerinde halka şeklinde ilmikler teşkil ederek ilerler. Bu iplik büküntüleri havlunun yüzünde, emme kabiliyeti kuvvetli olan ve «hav» denilen kabarıklıkları teşkil eder (havlu [= havlı]da ismini, dokunuşunun bu hususiyetinden almıştır): bu çözgülere «hav çözgüsü» adı verilir. Bu ilmik çözgüsünden başka, bünyenin dokusunu meydana getiren ve atkı (enine) iplikleriyle düz ve gergin olarak örülen ikinci bir çözgü ipliği vardır (t e z g â h t e k n i ğ i için bk. HAVLU).

Modern plâj bornozu

Havlularda olduğu gibi, B. ların da r e n k l i ve desenli çeşitleri vardır. Yüzdeki şekiller hav iplikleriyle temin edilir. Desensiz, düz ve tek renkli B. larda, daha ziyade eskiden, başı kurulamak için, e n s e d e n tutturulmuş, kukulete şeklinde bir başlık da bulunurdu. Şimdi B. ların çoğunda bu başlık kaldırılmıştır; üstten cepli, yaka göğse kadar reverli, kollar da manşetlidir. Ayrıca, dokumanın renklerine uygun olarak örülmüş, kaytanımsı bir bel bağı vardır. Son zamanlarda, Avrupada ve Amerikada modernleştirilmiş plâj B. ları meydana çıkmıştır. Kalçaya kadar olan bu B. lar şal yakalıdır, kenarları da renkli şeritlerle süslenmiştir. Şal yaka geniş olduğu için, icabında yukarıya alınarak başlık vazifesini de görebilir (bk. RESİM).

Bizde B. sanayii, havluculuğun bir kolu olarak, en çok, kaplıcalariyle meşhur Bursa şehrinde, küçük el sanayii şeklinde gelişmiştir.

Beyaz üzerine sırmalı ve süslü çeyiz B. ları m e ş h u r d u r. Bugün Bursada B. ve havluculukla meşgul olan 50 kadar küçük firma ile 250 kadar dokuma tezgâhı vardır; tarihi için bk. HAVLU.

Mağribî bornozu

B., Kuzey Afrikada bilhassa, Berberîlerde, başlıklı, kolsuz (bazen kısa kollu), geniş bir yün üstlüğün de adıdır. Bunların sırmalı, kenarları saçaklı çeşitleri de vardır; bedenle yekpare olan başlığın ucu çok kere püsküllü olur. Bu B. lar umumiyetle siyah veya beyaz bazen de kahve renginde veya kırmızıdır. Fransada Pirenelerde de bunlara (Fr. burnous) raslanmaktadır. Avrupanın öbür kısımlarında ve Amerikada, kadınların giydiği başlıklı, kolsuz, ganiş mantolare da B. (İng. burnoose, İsp. albornuz) denmektedir.

BORNU, Afrikada, Orta Sudanda eski bir yerli kırallık (sultanlık) ve Nigeria sömürgesinin bir eyaleti. Yüzölçümü 115 500 km², nüfusu 1 milyon kadardır. B. nun kuzeyinde Büyük Sahra, batısında Haussa ülkesi, güneyinde Adamaua, güneydoğusunda Bagirmi bölgesi, doğusunda Çad gölü uzanır. Sınırları sık sık değişikliğe uğramıştır. B. nun çok yeri ovalık yahut hafif tepeliktir. Ancak kenarlarda biraz yükseklik (1 000 m) gösterir. Güney bölümünde killi tabakalar geniş yer tuttuğundan, kurak mevsimde buralarda toprak çatlar, yağmurlu mevsimde ise bataklık ve sazlıklarla örtülür. B. nun sularını türlü dereler Çad gölüne boşaltır.

Iklim, bitki örtüsü ve hayvanları bakımından B. ekvatoral kuşak ile tropikal bölge arasında bir geçiş veri özelliği gösterir. Burada üç mevsim vardır: Kasımdan Marta kadar kurak - serin mevsim (sıcaklık 14° ye düşer), Marttan Hazirana kadar kurak - sıcak mevsim (40°), Hazirandan Ekime kadar yağışlı - sıcak mevsim. Bu mevsimde fırtına ve sağnak yağmurları çok olur, türlü hastalıklar (sıtma, dizanteri, v. b) artar. Bitki örtüsü kuzeyden güneye doğru zenginleşir: kuzeydeki otluk ve çalılıklara karşılık, güneyde savan ve park özelliğindeki bitki toplulukları uzanır, ağaç çeşitleri çoğalır (baobab, demirhindi, hurma...). Burada doğal bitki örtüsü yanında tarım bitkileri de önemli yer tutar.

B. da yerleşmiş bulunan halkın hepsine birden Berauani adı verilir. Bunlar çeşitli unsurlardan meydana gelmiştir; başlıcaları Kanuri, Zenci, Berber, Arap ve Fulbe'lerdir. B. da en çok yayılmış bulunan dın İslâmiyettir. Türlü diller arasında en çok kullanılanı ise Kanuri dilidir. B. lılar, çiftçilikle geçinir, en çok darı, susam, pirinç, tütün, pamuk yetiştirir, az miktarda da buğday ekerler. Kasabalar çevresinde limon, incir, nar ağaçları çok görülür. Evcil hayvanlar arasında en çok at, sığır, koyun beslenir. Halkın başlıca yiyecek maddelerinden biri olan hurma, Büyük Sahra'daki vâhalardan getirilir. B. daki bozkır ve otluklarda gazal, ceylân, zürafa, arslan, sırtlan, bataklıklarla dere boylarında timsah, su aygırı, fil gibi hayvanlar, insana zarar veren böcekler vardır.

Etnografya: B. halkı, Kanuri, Arap, Zenci Berber ve Fulbe gibi unsurlardan meydana gelmiş olup hepsine birden Berauni genel adı verilmektedir. Kanuriler B. da en üstün durumdadırlar ve sayıları 1 500 000 kadardır. Kanuri adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber buralarda geziler yapmış olan G. Nachtigal bu adın, eskiden beri Müslüman olan bu halka putlara tapanlarla savaşarak Müslümanlığı yaydıkları için Araplar tarafından verilmiş olduğunu bildirmiştir. Bu adın XIV. yüzyılda buraları istilâ edenlerin memleketlerinin adı olan Kanem'den geldiğini ve zamanla bozularak Kanuri şekline girdiğini söyliyenler de vardır. Kanuri adı bir ırkın, bir kavmin adı olmayıp B. nun yerli halkı ile sonradan buraya yerleşenlerin meydana getirdiği melez topluluğun adı olarak kullanılmaktadır. İstilâcıların Zencilerle karışmasından da Dikoa-Ngornu arasındaki bölgede oturan Ngoma melezleri doğmuştur. İstilâcılar arasında asıllarının Arap olduğu sanılan Tabular da önemli yer tutmaktadır.

Kanurilerin vücut yapılışları Tabular ile Zenciler arasında orta bir tiptedir. Tabular gibi zayıf değildirler ve Zencilerden daha düzgün yapılıdırlar. Derileri kahverengikovu esmer arasında, dudakları kalın. saçları kıvırcık, çene kemikleri çıkık olup profilleri Avrupalı profiline daha yakındır. Komşularından farklı olarak içkiye düşkün değil dirler ve çalışkandırlar. Erkekleri şerit şeklindeki kumaşları bir birine ekliyerek «tobes» denilen elbiseleri yaparlar. Kadınlar nakış işlerler. Siyah renkli insanların en çalışkanı sayılan Kanuriler demircilik, sepetçilik, çömlekçılık işlerinde de ileridirler. Kadınlarına karşı diğer Afrika yerlilerinden farklı ve iyi davranırlar. Kızlara serbestlik hakkı tanınmış olup kızlar evlenmeden önce erkeklerle arkadaşlık ederler, evlendikten sonra da çalışmak zorunda değildirler. Kanurilerde yalnız prensler ve onları örnek tutan ileri gelenler birkaç kadınla evlenirler. Sosyal hayatta kadının yeri üstündür; aile hayatı gelişmiştir. Sultanın annesi olan Magera'nın ve ilk karısının nüfuzu fazladır. Sultanın ve ileri gelenlerin aileleri baba adı ile anılmayıp ana adı ile anılırlar. Bu özellikleri ve misafirseverlikleri, Kanurilerin Berberî aslından geldikleri yolundaki iddiaya kuvvet vermektedir. Kanuriler hakkında Heinrich Barth ve Nachtigal adlı gezginler esaslı bilgi vermişlerdir.

Lisan ve yaşayışça Kanurilerden ayrı olan halk Makkari (Kotok) ler Keribinalar, Mobberler, Mangalar, Beddeler, Kernkerriler, Fikalar, Babirler, Marghiler, Gamergular, Mandara (Vandal) lar, Musgalar gibi gruplara ayrılır ve hepsi birden Kanurilerin sayısı kadardır.

Bunlardan başka sayıları Barth tarafından 290 000, Nachtigal tarafından 150 000 olarak gösterilen Araplar vardır. B. ya yerleşmiş olan Araplara Şoa (Şva) denilir. Bunlar, yerlilerle karışmaları derecesine göre siyaha yaklaşan, açık renktedirler. Bunların bir kısmı XVI. yüzyılda doğudan, bir kısmı da XIX. yüzyılda Kanem'den gelerek B. ya yerleşmiştir. Araplar yağmur mevsimini Kotoko, Logon, Mandara bölgelerinde kurdukları köylerinde geçirirler, sonra sürülerini alıp otlaklara yaylalara giderler.

Zinder dolayında, Dutşi bölgesinin kuzey sınırlarında eskiden beri Tuaregler yaşamaktadır. Fulbe (Fellata) ler de çeşitli bölgelere dağılmış olarak yaşarlar. Bunlarla Tuareglerin ve Kanurilerin karışmasından gelen Hausalar da, Zinder ve Gummel bölgelerinde otururlar.

B. halkı göçebe olmayıp genel olarak kasabalarda ve köylerde otururlar. B. lular genel olarak Müslümandırlar. İslâm dinini Ortaçağda Kanem'den buraya gelenler getirmişlerdir.

Müslüman olan halk eski tanrılarını unutmakla beraber, birçok inanışlarını korumuştur. Bunun için Müslümanlık burada halkın yaşayışına ve fizikî muhitine göre özel bir şekil almıştır. Halk din hususunda müsamahalı olup başkalarını kendi dinlerine sokmak için zorlamazlar. Tarikatların rolü pek önemli değildir. Sultanın da bağlı olduğu Ticaniye tarikatı en kuvvetlisidir. Kadiriye ve Senusiye tarikatı da tutulanlardandır. B. luların diğer Afrika yerlilerinden üstün olmalarında Müslümanlık önemli bir âmil olmuştur. Dinlerine ve dillerine çok bağlı olan Şoalar 1850 yılında kalabalık bir kafile halinde Mekke ve Medine'yi ziyaret etmişlerdir.

B. da millî eğitim işleri Arapça okuyup yazmaktan fazla gelişmemiştir. Yeni usullere göre çalışan okulları yoktur. En önemli merkezlerden biri olan Kuka'da XIX. yüzyıl başlarında halkın verdiği para ile yaşıyan ve 2000 - 3000 öğrencisi bulunan bir medrese bulunuyordu.

DİL. İngiliz Nigeria'sının kuzeydoğu bölümünü teşkil eden Bornu'da, kuzeydoğusunda bulunan Çad gölü bölgesi (kısmen Fransız Ekvator Afrikası ile Fransız Batı Afrikasında), Sudan - Guinea dil ailesinin Nil - Çad grupuna giren Kanuri dilinin yurdudur. Bornu, Barnu, Baribari, Balıbali, Aza, Kaga, Kagatsan, Zanzati, Bino, Mafak, Kaniki de denilen bu dil, Bornu'dan başka, Kanem, Manga, Munio, Damergu v. b. bölgelerde de 1 000 000 u aşan bir halk kütlesi tarafından konuşulur. Bazı dilciler (A. Drexel 1924, W. Schmidt 1926, E. Kieckers 1930), Kanuri adını Sudan dil ailesinin içerisinde bir dil topluluğunu adlandırmak için kullanmışlardır (Kanuri dilleri: 1. Tibbu grupu, 2. Kanuri veya Bornu grupu, 3. Maba - Bagrimma grupu); bunlar dil olarak Bornu'yu, Kanuri veya Bornu grupu içinde sadece bir lehçe sayarlar. Bk. KANURİ. Bornu bölgesi aynı zamanda, Modern Arapçanın Mısır lehçeler grupuna bağlı Sudan - Vaday (Ouadai) Arapçasının da konuşulduğu bir bölgedir. Bunun, Bornu ve Çad bölgelerinde Zenciler tarafından konuşulan ağızlarına Şoa veya Şuwa adı verilir.

Tarih: XIX. yüzyılın sonlarında dağılan ve bugün eski kuruluşundan bazı zayıf izlerden başka bir şey kalmıyan B. devletinin siyasi teşkilâtını, 1850 - 1872 yıllarında bu bölgelerde inceleme gezileri yapmış olan Barth, Nachtigal ve Rohlfs gibi gezginlerin notlarından öğreniyoruz. B. devletinde Kuka'da oturan sultanın ve yerli kabîleler başkanlarının olmak üzere iki otorite bulunuyordu. Yarı bağımsız olan bu başkanlar, memleketlerinin dolaylarına akınlar yaparlar ve elde ettikleri mallarla esirlerden sultana vergi verirlerdi. B. sultanları XIX. yüzyıl ortalarına kadar *sultan* veya *mai* sanını taşımışlardır. Seyfiye (Sayfua) soyunun 1846 yılında sönmesi üzerine, yeni sülâlenin kurucusu ve her bakımdan mutlak bir hükümdar olan Muhammed-ül-Kanemî yalnız şeyh sanı ile yetinmiştir. B. devletinde, yetkileri sınırsız olan bu hükümdardan başka, veliahtın, prenslerin, devletin ileri gelen memurlarının ve eşrafın üye oldukları yetkisiz bir meclis vardı. B. devletinin tebaası olan halk, memurların idaresi altında yaşar ve gelirinin dörtte birini sultana verirdi. Sultanın atlı ve yaya 30 000 kişilik bir ordusu ve ateşli silâhları da bulunduğundan B. dolaylarındaki Zencilere daima üstün geliyordu. B. devletinde askere maaş yerine toprak verilir ve asker bu toprağın geliri ile geçinirdi. B. yu XIX. yüzyılın ortalarına kadar idare eden Seyfiye soyu, önceleri Çad gölünün yanındaki Kanem'de egemenliğini yürütmekte iken, sonradan bu gölün batı kıyısına geçmiştir. Bu soy, adını son Yemen kıralının oğlu olup B. bölgesindeki kabîlelerden birçoğunu ve bu arada Berber, Tubu, Kanembu kabîlelerini egemenliği altına almış ve Kanem'de bir devlet kurmuş olan, adı ve işleri efsanelere karışan Zi Yazan'ın oğlu Seyf'ten almıştır. Büyük Sahranın doğu bölgesinde yaşıyan göçebe bir kabîlenin 1100 yılında burasını alıp bu devleti kurmuş olması vesikalara ve vakalara daha uygun düşmektedir. XII yüzyılda sona ermişken, bu soyun başka bir kolundan olan Banu Hami (1086 - 1097) ile, XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürüp giden Seyfiye sülâlesinin ilk zamanları hakkındaki bilgiler kesin ve açık değildir. B. tarihinde ilk gerçek devlet adamı olan Hami'nin Müslümanlığı kabul etmesi üzerine hükümdarların kudreti çok artmıştır. Yerine geçen Dunama (1098 - 1150), devletin sınırlarını genişletmiş ve atlı bir ordu kurmuştur. Oğlu Biri, İslâm ilimlerinde ün kazanmıştır. XIII. yüzyıla kadar süren ve beyaz ırktan gelen bu hükümdarlardan sonra, devletin başına Zenci hükümdarlar gelmiştir. Zenci hükümdarlar zamanında komşuların itaatleri sağlanmış, Tunus'taki Hafsîlerle dostluk kurulmuş, Tubular 7 yıl süren savaşlardan sonra ezilmiş, Fezzanlılar emir altına alınmış ve devletin sınırları Nil'den Nigeria'ya kadar genişletilmiştir. Sonra 70 yıl süren karışık bir devir gelmiş ve Hükümdar İdris'in oğlu Ömer (1394 - 1398), devletin başkentini Bulaların saldırışları yüzünden Kanem'den Uce-Gucba arasındaki Kaga'ya götürmek zorunda kalmıştır.

Ali Dunamami (1472-1504) zamanında durum düzelmiş, yeniden kurulan B. devletinin kudreti İdris Katakarmabi (1505-1526) zamanında daha da artmıştır. Daha sonra Dunama Gamarami, Bublaları ezmiş, başkentini ve sarayını tahkim etmiş, Osmanlıların Trablus beylerbeyi Turgut Reis ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Alao (1571-1603), Kanavaların kalelerini almış, devletin kuzey bölgelerini yağma eden Tuaregleri ve Berberîleri ezmiş, doğuda ve güneyde bulunan putlara tapan kabîleleri dağıtmıştır.

B. nun XVI. yüzyıldaki bu parlak tarihi, daha sonra gelen hükümdarların iktidarsızlığı yüzünden XVII. yüzyılda sönmeğe başlamıştır. Saldırıcılara karşı halkı koruyamıyan bu hükümdarlar devrinde B. da tarım ve ticaret gerilemiş, nüfus azalmıştır. Bu gerileme devri XIX. yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve bu tarihte durumdan faydalanmak istiyen Fulbeler, Ahmed b. Ali zamanında (1793 1810) B. ya saldırmıştır. Yenilen Ahmed, başkentini Kurnava'ya taşımış ve eski başkenti Kasr Eggomo Fulbeler tarafından yıkılmıştır (1808). B. yu bu durumdan Kanem sultanının kızı ile evlenmiş ve derin bilgisi ile ün almış olan Muhammed-ül-Emin adlı Fizan'lı bir şeyh kurtarmıştır. Fulbelerin Kanem'e yaklaşmaları üzerine şehri bırakıp kaçmağa razı olmıyan bu şeyh, topladığı kuvvetlerle, Fulbelerin Çad gölüne doğru ilerlemelerini durdurmuş ve biraz sonra kesin bir savaş kazanarak B. nun doğu bölümünü kurtarmıştır. Muhammed ül-Emin'e ordusunun komutanlığını veren Ahmed b. Ali, onu başkentine götürmüştür. Bundan sonra Fulbelerle savaşan Ahmed'in oğlu Dunama da şeyhin yardımını istemek zorunda kalmış ve bundan sonra B. da iki hükümdar hüküm sürmeğe başlamıştır (1810). Muhammed-ül-Emin yalnız şeyh sanını kullanmakla beraber nüfuz ve iktidar onda olduğundan Ahmed bu durumu çekememiş, ve Ngornu'da oturan şeyhe karşılık olmak üzere Berberua'ya yerleşmiş, daha sonra Çad gölünün kuzeybatısındaki Vudi'ye gitmişse de bağımsızlığını koruyamamıştır. Muhammed-ül-

Emin tarafından kükümdarlıktan indirilen Ahmed'in yerine önce amcası getirilmiş, sonra o da atılmış ve Ahmed'in oğlu Dunama, siyasi bir kudreti kalmamakla beraber, ölünceye (1818) kadar sultan sanını korumuştur.

Muhammed-ül-Emin 1814 yılında Kuka'yı kendisi için yeni bir başkent olarak kurmağa başlamıştır. Şeyh Muhammed, Fulbelerden B. topraklarını geri almış, doğudaki kabîlelere egemenliğini tanıtmış, Vaday hükümdarı Abdülkerim Sabun ile anlaşarak Bagirmi'ye saldırmıştır. Abdülkerim Sabun, Bagirmi'yi kendisine bağlayınca, Şeyh Muhammed, Fezzan şeyhi ile anlaşarak, Bagirmi'ye hücum etmiş (1818), 6 yıl süren savaş şeyhin kesin zaferi ile sona ermiştir. Bundan sonra batıda da birçok savaşlar yapan şeyh, 1835 te ölmüş ve yerine ikinci oğlu Şeyh Ömer (1830-1881) geçmiştir.

Şeyh Ömer, devleti, ilk zamanlarda Seyfiyelerden Dunama'nın kardeşi adına idare etmiş, komşuları ile iyi geçinmiştir. Seyfiyeleri iş başına geçirmek istiyenler Şeyh Ömer'in barışsever politikasından faydalanarak Vaday sultanı Muhammed Salih ile anlaşmışlardır. Ömer'in Zinder bölgesinde savaşta bulunmasından faydalanan Vaday sultanı B. yu talan etmiş ve Kuka'yı yıkmıştır. Ömer, İbrahimi hapsetmiş ve Vaday sultanı üzerine yürümüşse de yenilmiş ve İbrahim'i astırdıktan sonra batı ülkesine sığınmıştır. Zinder'den gelen bir B. ordusunun Kuka'ya yaklaşması üzerine Vadaylar İbrahim'in oğlu Ali'yi sultan ilân ederek çekilmişlerdir. Ali'nin Şeyh Ömer ile yaptığı savaşta yenilmesi ve ölmesi üzerine Seyfiyeler soyu sönmüştür (1846).

Bu olaydan sonra düşmanlarını temizliyen Şeyh Ömer, ölünceye kadar her tarafta hâkim olmuş, adaleti ve barışseverliği ile ün almış. Avrupalılara sevgi göstererek gezgin Barth ile Nachtigal'i çok iyi karşılamıştır. Şeyh Ömer'den sonra hükümdar olan üç oğlunun zamanlarında(1881-1894) B. çökmeğe başlamıştır. Tarım işlerine koyulan halkın savaşçılığı bırakması ve eskisi gibi şevkle harb etmemesi, hükümdarların devlet memurlarını yalnız köleleri arasından seçmeleri üzerine halkın idareden yüz çevirmesi bu gerilemenin sebeplerindendir.

Rabah 1893 te Bagirmi'yi aldıktan sonra B. ya girmiş, B. ordularını birkaç yerde yendikten sonra Kuka'yı almıştır. Kuka'yı yıkan Rabah, Dikoa'yı başkent yapmıştır. Ömer'in üçüncü oğlu Şeyh Haşim'in orduları bu suretle yenilince kendisi Rabah ile anlaşmak istemiş, fakat yeğeni tarafından öldürülmüştür. Amca katili yeğen de Kuka dolayındaki savaşta öldürü müştür. Şeyh Haşim'in çocuklarından bazıları Rabah'ın yanında kalmış, bazıları da Zinder'e çekilmişler ve veliaht Ömer ile birleşmişlerdir. Rabah, uzun zaman B. yu egemenliği altında tutamamış ve Kassuri dolayında Fransız ordusu ile yaptığı savaşta ölmüştür (1900). Bundan sonra veliaht Ömer hükümdar ilân edilmiş, bir müddet sonra yerine kardeşi Cerbay geçirilmiştir. Rabah'ın oğlu Feyzullah'ın B. ya saldırışını Cerbay durduramamış, Kanem'e kaçmıştır. B. yu Feyzullah'tan kurtarmak için Fransızlar tekrar işe karışmışlar ve savaşlar Feyzullah'ın öldürülmesi ile son bulmuştur (1901). Bundan sonra Kanemiler tekrar B. tahtına kavuşmuşlarsa da, artık sultanın ve sultanlığın bir önemi kalmamıştır. B. toprakları İngiltere, Fransa, Almanya arasında bölünmüş ve I. Dünya Harbinden sonra Almanyanın toprakları İngiltere idaresindeki Nigeria'ya katılmıştır.

BORO, birbirinden farklı ailelere bağlı üç dilin adı:

1. Sudan-Guinea dillerinin Fildişi Kıyısı-Dahomey grupunun Volta alt-bölümünden bir dil. Fransız Batı Afrikasının Togo bölümünün orta kısmında, Tapa ve Uoraoura (Ouoraouora) kasabaları dolaylarında konuşulur. Bk. FİLDİŞİ KIYISI-DAHOMEY DİLLERİ.

2. Güney Afrikadaki Bantu dillerinin Kuzey koluna giren Ngwinda grupunun Batı veya Ngoombe bölümünden bir dil. Belçika Kongosunun kuzey kısımlarında. Kongonun ayaklarından olan Aruvimi nehrinin kıyılarında konuşulur. Bk. BANTU DİLLERİ.

3. Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika koluna giren Tupi-Guarani ailesinden bir dil. Mirânya da denir. Ailenin ağırlık merkezinden uzak olarak, adacık halinde, Amazon nehrinin kuzeyinde, Kolombiya cumhuriyetinin güney kısmında, Río Cauinary'nin kıyılarında konuşulur. B. dili, aile içerisinde çok başkalaşmış bir tiptedir. Bk. TUPİ-GUARANİ.

BOROBUDUR (Felemenk. *Boroboedoer*), Orta Cavada Cokyakarta (Djokjakarta) civarında bulunan bir. Buddhist tapınağı. B., Hind sanatının en mükemmel tapınak külliyesidir. 800 sıralarında yapılmış 1835 te Avrupalılarca bulunmuştur. Bir yuvarlak tepe üzerinde duran ve bir stupa ile taçlanan yapı dokuz kademe veya taraça ile yükselir. Bu taraçaların en yükseklerinin üçü üzerinde çan şeklinde

Borobudur tapınağı

72 tane küçük stupa vardır. Bunların her birinin içerisinde bir Buddha heykeli bulunmaktadır. Taraçaların alaylara mahsus yollarında nişler içine yerleştirilmiş birçok Buddha heykelleri olduğu gibi, duvarlar da, Buddha efsanesini anlatan aşağı yukarı 1600 kabartma ile süslüdür. B. tapınağının mimari organizasyonu ve tasvirî süsleri Buddhizmin dinî sistemini sembolize etmektedir.

BORODİN, Aleksandr Porfireviç (1834-1887), Rus kompozitörü. Petersburg'ta doğmuş ve orada ölmüştür. Bir Alman müzik öğretmeninden piyano öğrenmiş bu öğretmen kendisini klâsik müzik zevkine ve bilhassa Mendelssohn romantizmine alıştırmıştır. B., askerî doktorluğa tâyininden sonra, 1856 da Mussorgskiy ile tanışmış ve bu dostluğun tesiriyle kendini musikiye vermek kararını kuvvetlendirmiştir. 1862 de Miliy Alekseeviç Balakirev'in muhitine girmiş, bundan sonra da kompozisyon işleri ile ciddi bir şekilde meşgul olmuştur. Bu temasın ilk semeresi, mi bemol majör senfonisi olmuştur. Bu eser 1869 da çalınmıştır. 1862 den sonra B. İmparatorluk Tıp Akademisindeki kimya kursuna asistan tâyin edilmişti, musiki çalışmalarına olduğu kadar bilgi sahasındaki çalışmalarına da bütün gayretiyle devam ediyordu. Organik kimyada 20 kadar

A. BORODİN

muhtıra yazmıştır. Şan sanatına da ilgi duymuş ve «Çarın nişanlısı» isimli bir opera yazmağa başlamış ise de, bunu yarım bırakarak şan ve piyano için lirik parçalar yazmağa başlamıştır. Bu eserdeki deklamasyonlar, kuvvetli bir ifade vasıtasıdır. 1870 te *Knyaź İgor'* (Prens İgor) adlı operasının libretto'suna ve bunun müziğine dair hazırlıklara başlamış, çalışmaya devam edememiştir. B. in Mussorgskiy, Rimskiy-Korsakov ve Kyui (Cui) ile işbirliği yaparak *Mlada* adlı bir danslı operaya çalışması bu tarihte başlar. Bu opera bitirilmiş, fakat henüz yayımlanmamıştır. B., *Knyaź İgor*'a 1874 te tekrar çalışmağa başlamış ve faaliyetini bununla ikinci si minör senfonisinin bestelenmesine hasretmiştir. Bu senfoni 1877 de çalınmıştır. Bu tarihe doğru bestelediği eserler şunlardır: 1. Parafrazlar: Rimskiy, Lyadov ve Kyui ile birlikte hazırlanmış 24 piyano variyasyonu. Bu eser B. e Liszt'in dostluğunu ve takdirini kazandırmıştır. 2. «Küçük suite» (sekiz parça) piyano için; 3. Yaylı sazlara mahsus la kvarteti (1878). 4. *V Sredney Azii* (Orta Asyada) adlı senfonik şiir.

Bu esnada B. in birkaç eseri Almanyada, bazı hayranları ve dostları bulunan Belçikada çalınıyordu. 1885-1886 yıllarında Bruxelles, Liége ve Anvers'e yaptığı bir seyahatte kazandığı başarı, B. i yeni bir çalışmaya teşvik etmiş ve Rusyaya dönüşünde az zamanda şu eserleri yazmıştır: 1. Orkestra için la bemol scherzo; 2. İspanyol serenadı şeklinde bir andante; 3. Yaylı sazlar için ikinci bir kvartet.

B., üçüncü bir senfoni hazırlarken ölmüştür.

Rimskiy-Korsakov ile Glazunov henüz neşrolunmamış eserlerini düzenliyerek çıkarmak işini üzerlerine almışlardır.

Millî temayüllü modern Rus musikisinde B. in büyük bir rolü vardır. Rus müziğinde Mussorgskiy iptidai dehayı, Rimskiy-Korsakov en yüksek teknik incelikleri temsil ettiği gibi, B. de vatanının ruhuna âşık, tabiî istidadı temsil etmektedir. Bu tarif, Rus milletinin dramatik olmaktan ziyade lirik ve pitoresk cephelerini anlatır. B. in bu istidadı şuurlu, fakat ezici olmıyan bir sanat olgunluğuna da yanmaktadır.

B. in şöhretini sağlıyan eserlerden birincisi *Knyaź İgor'* dur. Peçenek Türklerinin Ruslarla çarpışmalarını konu alan ve doğu müziği çeşnisini de ihtiva eden bu opera B. in ölümünden ancak iki yıl sonra temsil edilmiştir. Her biri bir bütün halinde olan parçalardan meydana gelen bu eser, yeni bir millî ruhla, mudil ve pitoresk korolarla doludur. Bilhassa 2. ve 3. perdelerde müzik, tembel ve heyecanlı bir karakter taşıyan, melopelerin okşayışına harb ve zafer nağmelerinin iptidai azametini katan, Batı kültürüne yabancı bir damga taşıyan Doğu sistemlerinin tesiriyle büyük bir renklilik kazanmaktadır. *V Sredney Azii* adlı senfonik şiir ile *Bogatırskaya* denilen «İkinci senfoni» aynı ilham kaynağını ve aynı temayülleri taşımaktadır. Şu iki eser de anılmağa değer: «Arap melodisi»; *Sérénade de quatre galants à une dame* (Dört âşıkın bir hanıma serenadı). Bu son eser yalnız erkek sesleri için yazılmış bir komik kvartettir. Bestelediği şarkılardan *Pesnya temnogo lesa* (Kara orman şarkısı) [1868] meşhurdur. B. in *Bogatıri* (Bahadırlar) [1867] adlı henüz yayınlanmamış bir komik operası da vardır.

BORODİN, Mihail Markoviç, asıl soyadı: *Grusenberg* (doğ. 1884), Sovyet diplomatı ve siyasi müşaviri. Yanoviçi (Vitebsk bölümü) de doğmuştur. 1903 ten beri Rus sosyal demokrat partisine mensup olup Baltık denizi illerinde propaganda işlerinde çalışmış, 1908 de de Chicago-da Rus muhacirlerine mahsus bir okul açmıştır. Sovyet ihtilâlinden sonra 1918 de Rusyaya dönerek komünizmi kurmağa çalışmıştır. Bundan sonra yabancı memleketler mütehassısı olarak Meksika ve İngiltereye gönderilerek bir zaman orada oturmuş, fakat 1922 de Glasgow'dan kovulmuştur. 1923 te Sun Yat-sen tarafından Kanton'a davet edilmiş ve 1923-1927 yıllarında Kuomintang'ın siyasi müşaviri olarak çalışmış ve Çin iç harbinde önemli bir rol oynamıştır. 1924 - 1927 yıllarında Hankov'daki komünist hükümetin reisi olmuş, fakat 1927 de Çiang Kay-şek (Ciang Giey-Sı) ile bozuşarak Rusyaya dönmek zorunda kalmıştır.

BORODİNO, Rusyada Moskova ile Smolensk arasındaki yol boyunda, Moskova nehri üzerinde. Moskovaya 110 km uzaklıkta bir köy. B., 1812 de Fransızlarla Ruslar arasında geçen şiddetli bir meydan muharebesine sahne olduğundan ün kazanmıştır.

Borodino meydan muharebesi (Rus. = Moskova muharebesi): Napoléon'un 1812 deki Rusya seferinde, Moskova şehrinin kapılarını Fransız ordularına açan büyük muharebe. 7 Eylûl 1812 de vuku bulmuştur. Napoléon 17-18 Ağustosta, Barklay-de-Tolli'nin kumandasında bulunan Rus ordusunu mağlûp ettikten sonra Moskova üzerine yürüyüşüne devam ederken, Ruslar kumandanlarını değiştirerek Gen. M. İ. Kutuzov'u Moskovanın müdafaasına memur etmişlerdir (120 000 er, 654 top). Şehrin 110 km batısındaki Borodino köyünde muharebeyi kabul eden Fransızlar (130 000 er 587 top). Gen. A. J. G. de Caulaincourt'un kumandasındaki zırhlı süvari alayı vasıtasiyle, önce Semenovskoıe istihkâmlarının geçidini zorlıyarak Borodino'daki büyük sahra istihkâmı (Grande Redovte) na girmeğe muvaffak olmuşlar, şiddetli bir çarpışmadan sonra Rusları Moskovanın gerisine çekilmeğe mecbur etmişler ve Napoléon 14 Eylûlde serbestçe Moskovaya girmiştir. Borodino muharebesinde Ruslar 40 000, Fransızlar da 30 000 kayıp vermişlerdir.

Borodino muharebesi (Bellangé'nin bir tablosu)

BOROEVİĆ [*boroyeviç*], **Svetozar, Freiherr von Bojna** (1856-1920), Avusturyalı mareşal. Umetic (Hırvatistan)te doğmuş, Klagenfurt (Avusturya) ta ölmüştür. 1876 da Avusturya-Macaristan ordusuna giren B., 1879 da Bosna seferine katılmış, 1912 de korgeneral olmuştur.

Birinci Dünya Harbinde önce 3. Avusturya - Macaristan ordusu başkomutanı olarak Galiçyada Ruslara karşı savaşmış ve bilhassa Komarów meydan savaşında (29-30 Ağustos 1914) 5. Rus ordusunu bozguna uğratmakla büyük bir yararlık göstermiştir. 1915 ilkbaharında Isonzo (Kuzey İtalya) cephesine gönderilen B., 5. Avusturya-Macaristan ordusuna, 1917 sonbaharından itibaren «Boroević ordular grupu»na komuta etmiş, 1918 de de mareşalliğe yükselmiştir.

BOROGLİSERİD (Boroglycéride), gliseril boratı; asit borik ile gliserinden bir nevi antiseptik macun. İngilterede «glacialin» adını taşır.

BOROGLİSERİN, aşağı yukarı bir kısım borik asit ve iki kısım gliserinin ısıtılmasiyle hazırlanan bir madde. Kuvvetli nem çekiciliği sebebiyle havada sulanır, açık sarı renklidir, suda çözünür. Yaraların, çıbanların dezenfekte edilmesinde kullanılır.

BOROKALSİT, 4 molekül billûr suyu bulunan kalsiyum tetraborat «$Ca_4 BO_7 \cdot 4 H_2 O$». Anadoluda (Bandırma), pandermit (b. bk.) denilen diğer bir kalsiyum boratla birlikte bulunur. Boraks endüstrisinde ham madde olarak kullanılır.

BORON, Sudan - Guinea ailesinin Fildişi Kıyısı-Dahomey grupunun Çi bölümünden iki dilin adı:

1. «Batı Boron» (veya «Batı Abron»): Abron, Bron, Abonon, Gaman, Boga da denir; eskiden Butuku da denmiştir. Fransız Batı Afrikasının Fildişi Kıyısı bölümünün orta doğu kısmında, Bonduku şehrinin doğusu ile güneydoğusunda, İngiliz Nigeria'sına taşarak konuşulur. Asıl Boron (veya Abron), Doma (veya Domna), Ntakima v. b. adlarla türlü lehçelere ayrılır.

2. «Doğu Boron» (veya «Doğu Abron»): Kuahu, Okwahu, Bron da denir; eskiden Burum, Trubi, Quako da denmiştir. İngiliz Nigeria'sının orta bölgesinde, Atabobo ve Amino kasabaları dolaylarında konuşulur. Bk. FİLDİŞİ KIYISI - DAHOMEY DİLLERİ.

BORONATROKALSİT, $NaCaB_5O_9 \cdot 6 H_2O$ bileşiminde olan bir sodyum - kalsiyum - poliborat. Boraks endüstrisinde kullanılan B., başlıca Şilide bulunur.

BORONİYA (Boronia), sedefotugiller (Rutaceae) familyasından, Avustralyada 57 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Karşılıklı durumda, bileşik yapraklı ağaççıklardır; yapraklarını yaz kış dökmezler. *Boronia alata, B. anemonifolia, B. crennulata, B. denticulata, B. Drummondii, B. elatior, B. heterophylla, B. megastigma, B. pimpata, B. poligalifolia* gibi birçok türleri açık yeşil güzel yapraklarından, çiçeklerinden dolayı süs ağaççıkları olarak yetiştirilmektedir.

BORONIYA

BORORÓ, birbirinden farklı ailelere bağlı iki dilin adı:

1. *Bororó*: Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika bölümüne bağlı bir dil ailesi, ve bu aile içerisinde bir dil. Brezilya'nın merkezindeki Matto Grosso bölgesinde konuşulan bu dillerden hemen hepsi (Otuke, Kovareka, Kuruminaka, Korabeka, Kurave, Kuıukaneka, Tapii), asıl Bororó ile Orari ve Umotina müstesna, bugün sönmüştür. Asıl Bororó veya Coroado, bu bölgenin ortasında, Paraguay nehrinin kaynakları yakınında, São Lourenço'nun yukarı kısımlarında ve Araguaya'nın orta bölgesindeki kıyılarda konuşulur. Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

2. *Bororó*: Sudan - Guinea dillerinin Senegal - Guinea grupundan olan büyük Peul veya Fulbe (veya Ful, Pul, Fulah, Fellâniya) dilinin bir lehçesi. Bunu konuşan göçebe çobanlara cemi olarak Wororbe veya Wururbe (müfredi: Bororo) denir. Kuzey Kamerun'un İngiliz Nigeria'sı ile Fransız Kamerun'u arasında taksim edilmiş olan Adamawa veya Adamaoua bölgesinde konuşulur. Bk. PEUL, FULBE, ve SENEGAL-GUINEA DİLLERİ.

BORORÓ [*bororo*] **LAR,** Güney Amerikadaki yerli kabîlelerden birinin adı. Bunlara Coroado'lar da derler (bu ad, birbiriyle münasebeti olmıyan çeşitli kabîlelere de verilmiştir). B., Brezilyada Matto Grosso'nun güneyinde, batıdan Paraguay ve São Lourenço ırmaklarının kaynaklariyle doğuda Araguaya ırmağı arasında geniş bir alanda yaşarlar. Bu savaşçı kabîle, ziraatten çok avcılıkla, balıkçılıkla geçinir. Erkekler çıplak dolaşır, yalnız bir plantago yaprağı ile örtünürler. Kadınlar belden aşağı peştamala benzer bir beze sarınırlar. Erkeklerin dudaklarında bir halka vardır. Ok, yay ve mızrak, başlıca silâhlarıdır. Şarkı söyleme kabiliyetine göre seçilen kabîle başkanında her türlü iktidar vardır. Erkek çocuklar ayrıca bir erkekler çevresinde yetiştirilir. Tek evlenme normal olmakla beraber poligami ve poliandri de vardır. Bir kadın zina işlerse erkekler evinde bir fahişe olarak kalır. Karışık törenleri vardır. Bu törenlerde kuvvet gösterileri de yapılır. Kuvat (couvade) lık denilen kadınla birlikte erkeğin lohusa olması âdeti umumidir.

Bororó tipi

BOROSİLİKATLAR, borik asit ile silikatların meydana getirdikleri kompleks bileşikler. Bunlar hidroklorik asitte çözünürler.

BOROTRA, Jean Robert (doğ. 1898), Fransız dünya tenis şampiyonu. Biarritz'te doğmuştur. 1920 den beri Paris tenis kulübündedir. B., 59 defa Fransa, 20 defa İngiltere, 2 defa Amerika, 3 defa Avustralya şampiyonlukla-

rını kazanmış, 3 defa dünya tenis şampiyonu ve bir defa da Fransa asker takımları futbol şampiyonu olmuştur.

B. mühendistir. 1940 ta Mareşal Pétain hükümetinde spor müsteşarı olmuştur. 1943 te İspanyaya gitmeğe hazırlanırken Almanlar tarafından tevkif edilmiş, siyasi cürümden dolayı sürülmüş ve ancak 1945 te, Müttefiklerin teşebbüsiyle serbest bırakılmıştır.

BOROUGH [*bąro*] (Burrowe, Borrows), **Stephen** (1525-1584), İngiliz gemicisi. Willoughby başkanlığında 1553 te Thames'den Çin (Kathay) e ve Hindistana doğru ve bir Kuzey geçidi aramak için yapılan keşif seyahatine katılmıştır. Bu seyahat, İngilizlerin Rusyava ilk seyahatleridir. Bu seyahatte B., «Edward Bonaventure» gemisine kaptanlık etmiş. başsüvarisi de Chancellor olmuştur. Fırtınalar yüzünden öbür iki gemiden ayrılan B., yoluna Beyaz denize doğru devam ederek Kuzey burnunu keşfetmiş ve isimlendirmiştir. «Serchthrift» gemisi ile 1556 da yaptığı ikinci bir seyahatte Novaya Zemlya ile Vaygaç adalarını birbirinden ayıran Kara boğazını keşfetmiştir. Muhtemel olarak 1558 de İspanyaya giderek, Cortes'in eserini ilk defa İngilizceye çevirmeyi teklif etmiştir. Bu tercüme 1561 de *Arte of Navigation* (Gemicilik sanatı) adı ile çıkmıştır. B., 1560 ta Rusyaya ikinci bir seyahat yapmıştır. Bu seyahate dair yazı *The Seventh Voyage of the Merchant Adventurers te Moscovy* (Maceracı tüccarların Moskoflara yaptıkları yedinci seyahat) adı ile Hakluyt'ın eserinde basılmıştır. 1563 te, Kıraliçenin Medway'deki gemilerinin başsüvarisi olmuştur. Bazı seyahatlerine dair yazılar Hakluyt'in eserinde basılmıştır.

BOROUGH [*bąro*], **William** (1536-1599), İngiliz gemicisi ve yazarı. Stephen B. (b. bk.) un kardeşi. 1553 te İngilizlerin Rusyaya yaptıkları ilk seyahat esnasında, «Edward Bonaventure» gemisinde bir tayfa idi. Sonradan St. Nicholas'a birçok seyahatler yapmıştır. Maceracı tüccarlar hizmetinde çalışan B., daha sonra hükümet hizmetine girmiştir. 1570 te Finlandiya körfezinde korsanlarla çarpışmıştır. 1587 de Cadiz seferine «Lion» gemisinin kaptanı olarak Drake ile beraber katılmıştır. Fakat Lagos'a karşı yapılan hücumun yanlış olduğunu iddia ettiğinden dolayı güçlüklerle karşılaşmıştır. 1588 de yapılan Armada deniz muharebesinde «Bonavolia» nın kaptanı idi. B., iki eser bırakmıştır: *Instructions for Discovery of Cathay eastwards for Pet and Jackman* (Kathay'ın doğu yolu ile keşfi için Pet ile Jackman'a verilen talimat) [1580], *A Discourse of the Variation of the Compass* (Pusulanın değişmelerine dair araştırma) [1581]. Çizdiği haritaların bazıları British Museum'da, başkaları da Hatfield'de saklanmaktadır.

BORQVİÇİ, Rusyanın Novgorod bölümünde bir endüstri şehri. Nüfusu 35 000 (1940). B. de keramik (*Krasnıy Keramik* kombinası), deri, kâğıt, dokuma ve gemi malzemesi fabrikaları, yakınında maden kömürü yatakları vardır.

BOROVİKOVSKİY, Vladimir (1757-1825), Rus ressamı. Mirgorod (Ukrayna)da doğmuş, Petersburg'ta ölmüştür. Bılhassa başkentte yaşıyan asılzade kadınların portrelerini yapmıştır. Taze çiçek renkleri kullanmıştır, santimantal bir üslûbu vardır.

BORQVSKİY, Aleksandr (doğ. 1889), Rus piyanisti. Petrograd konservatuvarında okumuş ve orada 1912 tarihinde birinci piyano mükâfatını kazanmış, aynı yıllarda konsertist hayatına atılmış, Avrupanın başlıca şehirlerinde fevkalâde başarılı konserler vermiştir. 1915 tarihinde de Moskova konservatuvarına profesör olmuştur.

BORQVSKY, Havel: bk. HAVLİČEK, Karel.

BORRAGİNASE (Borraginaceae): bk. HODANGİLLER.

BORRAS, Enrique (doğ. 1869), meşhur Katalan-İspanyol aktörü. Barcelona'da doğmuş, bu şehrin Teatro de Novedades'inde Katalan ve İspanyol repertuarının en çok sevilen piyeslerinde parlamış, sonra Antonio Vico'nun kumpanyasında Echegaray, Sellés ve başkalarının piyeslerinde takdır edilmiş ve daha sonra da Barcelona'nın Teatro Catalan (Romea) ında Guimerá, İglesias'un Rusiñol'un piyeslerini sahneye koyarak ve bunlarda rol alarak büyük başarılar kazanmıştır. O zamana kadar yalnız Katalanca oynıyan B. 1904 te İspanyolca oynamağa başlıyarak Calderón, Rivas Galdos'un piyeslerinde parlamıştır. 1926 da tekrar Katalan tiyatrosuna dönmüş, yine büyük başarılar kazanmıştır. En beğenilen rolü Guimera'nın *Terra Baixa* (Alçak toprak) piyesindeki Manelic rolü olmuştur.

BORREBY [*bǫrrebü*] **TİPİ**, Cro-Magnon ırkının, Cilâlıtaş devrinde, Danimarka ve İsveçte yaşamış bir brakisefal çeşidi. Bu ad Danimarkanın Sjælland adasındaki Borreby'de bulunan uzun yollu megalitik bir mezar (Ganggrob) la ilgili olarak verilmiştir Eskiden ve bugün Güney İsveç, Schleswig- Holstein, Friesland ve Holândada yaşıyan brakisefal insanların bu ırktan geldıkleri tahmin edilebilir.

BORREL [*boręl*], **Eugène** (doğ. 1877), Fransız müzikololgu. Doğu müziği ile de ilgilenmiş, uzun müddet Türkiyede kalmıştır. Paristeki Schola Cantorum'da Vincent d'Indy ile beraber çalışmış, sonra Ecole César Franck'ta müzik tarihi profesörü olmuştur. Bizde daha ziyade *La musique turque* (Türk müziği) [«Revue de Musicologie» de, 1922-1923] adlı yazısı ile tanınmıştır. Ayrıca, müzik dergileri ve ansiklopedılerinde de türlü yazıları çıkmıştır. Sonat (1951), senfoni (1954) ve «interprétation» hakkında da eserleri vardır.

BORRELİA (Bakter). treponematase (Treponemataceae) familyasından bir bakteri cinsi. Adını, Fransız bakteriologu Strasbourg'lu Amédée Borrel (1867-1936) dan almıştır. Spiroket (Spirochète) da denir. Bu bakteriler, insanlar ve sıcak kanlı hayvanlar üzerinde parazit olarak yaşıyan, 3-5 tane büyük, dalgalanan spiralleri ve uçta bir iplikçiği (filament) bulunan, küçük ve kıvrak spiroketlerdir. Nöbetli humma (fièvre récurrente) ların etkenidir. *Ornithodoros* cinsinden kene (sakırga) lerin ısırmasiyle veya deri sıyrıkları üzerinde ezilmiş bit (Pediculus corporis) lerle geçerler.

Başlıca türleri şunlardır: *B. anserina* veya *B. gallinarum*: Kaz, ördek, tavuk ve büyük kuşları hasta eden bir türdür (kuş spiroketozu). *B. berbera*: Kuzey Afrıkanın Araplar tarafından iskân edilen bölgelerindeki sıtmanın etkenidir. *B. carteri*: Hindistan ve Güney Asyadaki sıtmanın etkeni, *Cimex rotundatus* tahta kurusu türü tarafından nakledilir. *B. duttonii*: Orta ve güney Afrika sıtmasının etkenidir. *Ornithodoros moubata* tarafından nakledilir. *B. hermsi*: Amerika Birleşik Devletlerinin batı kısmında, *Ornithodoros hermsi* tarafından nakledilen sıtmanın etkeni. *B. hyos*: domuz kolerasında nesiçlerde bulunan bir bakteri. *B. kochii*: Doğu Afrika sıtmasının etkeni. *B. muris*: Fare ısırması neticesinde hâsıl olan hummadaki yaralarda ve farelerin kanında bulunur; *B. novyi*: Kuzey Amerika sıt-

masının etkeni. *B. obermeieri* veya *B. recurrentis*: Avrupa sıtmasının etkeni; bit (pediculus humanus) in ısırmasiyle naklolunur. *B. phagedenis*: Phagedenik ülserde bulunan türlerden biri. *B. theileri*: Güney Afrikadaki büyük baş hayvan sıtmasında bulunur; *Rhipicephalus decoloratus* tarafından naklolunur. *B. venezuelensis*: Güney Amerika sıtmasının etkenidir. Bk. SPİROKET (Spirochète), SPİROKETOZ (Spirochétose), ve TREPONEM (Tréponéme).

BORRELIOTA, bir virüs cinsi. *B. avium* kümes hayvanlarındaki, *B. seris* de domuzlardaki çiçek hastalığını doğurur. *B. variolae* de insandaki çiçek hastalığının virüsüdür. Borreliyotase (Borreliotacea) ailesinin virüsleri insan ve hayvan derisi üzerinde makül (kırmızılık), papül (cilt seviyesinden az çok yüksek ve nedbe bırakmıyan kızartılar), vezikül (içi su dolu kabarık) tarzında lezyonlar meydana getirir.

BORRERİYA (Borreria), kökboyasıgiller (Rubiaceae) familyasından sıcak memleketlerde 100 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BORRIES [*bǫrrīs*], **August von** (1852-1906), Alman mühendisi. Niederlaxen (Minden, Westfalen) da doğmuş, Merano'da ölmüştür. Lokomotifler üzerinde calışmış, Mallet tarafından icadedilen kompaund (compound) lokomotiflerini Almanyaya sokmak için çok çalışmış ve muvaffak olmuştur. Kompaund lokomotifleri gibi sakin çalışan ve çeşitli süratlere elverişli lokomotiflerin tekâmülünde önemli hizmetleri vardır.

BORROMEO (Lat. *Borromaeus*), **Carlo, Kont** (1538-1584), Katolik din adamı. Arona'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. 1560 ta dayısı papa IV. Pius tarafından kardinal, Milano başpiskoposu ve müsteşar tâyin edilmiş, 1562-1563 yıllarında Trento ruhani meclisinin tekrar açılması için çalışmıştır. Fakat B., Romada çalıştığı zamanlar dan itibaren dayısı olan papanın idare ettiği politikadan ziyade dinî sahada rol oynamıştır. *Acta ecclesiae Mediolanensis* (Milano Kilisesi Kararları) [Milano 1582, 19. basım] adlı Reform kararları yolu ile tesirini Fransa ve Almanyaya kadar yaymıştır. Protestanlığa karşı açtığı mücadele de, 1586 da 7 İsviçre Katolik şehri arasında Altın Birlik (Alm. Goldener Bund) adı altında kurduğu birlik vasıtasiyle faydasını göstermiştir. Bu birlik 1655 ten beri B. Birliği adını taşımıştır. Sade ve çilekeş bir hayat süren B., teftiş seyahatleri sırasında çetin mukavemetlerle karşılaşmış (1569 da bir katil teşebbüsüne maruz kalmıştır) ve Milano'daki İspanyol Genel Valisi ile arası açılmıştır. Fakat 1576 daki veba salgını esnasında gösterdiği cesaret ona halkın sevgisini kazandırmıştır. Bıraktığı yazılar, kuzeni ve halefi Federigo B. tarafından Milano'da kurulan Bibliotheca Ambrosiana (A. Kitaplığı) da saklanır. 1610 da aziz ilân edilmiştir.

BORROMEO, Federico (1564-1631), İtalyan kardinalı, Milano başpiskoposu. Aziz Carlo B. nun yeğeni. 23 yaşında iken (1587) kardinal olan B., 1595 te Milano başpiskoposluğuna yükselmiştir. 1630 veba salgını esnasında gösterdiği cesaretle tanınmıştır. Fevkalâde sofu ve bilgin olan B., Ambrosiana kütüphanesinin kurucusu olarak da şöhret kazanmıştır.

BORROMEO ADALARI (İtal. Isole Borromee), İtalyada Po ovasının kuzeyindeki Maggiore gölünde dört küçük ada (Bella, Madre, Pescatori, L'Isolino). Adını Milanolu B. ailesinden almıştır. Doğal bitkileri bakımından çok zengindir. Bella adasında bir resim galerisi vardır.

BORROMINI, Francesco (1599-1677). İtalyan mimarı. Bissone'de doğmuş, Romada intihar ederek ölmüştür. Roma yüksek barokuna, sübjektif ve aynı zamanda matematiksel kesin bir ifade kazandırmıştır. Maderna'nın nezareti altında yapılan San Pietro'nun inşasında (1614-1633) ve Bernini ile birlikte çalışan B., karışık, birbirinin içine giren şekiller kullanmıştır. Bu şekiller, dalgalanan sahalar ve irasyonel eğriler şeklinde görünür. Sanki şekil genişliyor, yapı kendi sınırlarını aşarak büyüyor hissini verir, yapı iltisak kabartmalariyle süslenir. Klâsiklerin taarruzuna uğrıyan B., bilhassa kuzeyde çalışmıştır. Alman rokokosu ve geç barokunun boşluk fantazileri onsuz kabili tasavvur değildir. Eserlerinin başlıcaları Romadadır. San Carlo alle quattro fontane kilise ve manastırının barok plânı (1634-1641), aynı kilisenin cephesi (1667), Sant'Ivo üniversite kilisesi (164 -1661), Laterano basilikasının yeniden inşası (1646-1649), Collegio di Propaganda Fide (1646-1666), Palazzo Falconieri (1639-1641), Sant' Agnese kilisesinin (1653-1657) başlıca kısımları da B. tarafından yapılmıştır. Sant' Andrea delle Fratte (1654-1665) ile Santa Maria dei Sette Dolori kiliseleri (1652 de başlamıştır) bitmemiş olarak kalmıştır.

F. BORROMINI

F. BORROMINI: S. Agnese kilisesi (Roma)

BORRON [*borǭ*], **Robert de** (XII. yüzyıl sonu), Fransız yazarı. Haut-Rhin departmanında bulunan Delle

yakınındaki Boron köyündendir. Saint-Graal efsanesi hakkında 4 000 mısralık bitmemiş bir şiiri vardır. Lancelot romanının bazı yazmalarında bir kompilâsyonun bazı parçaları haksız olarak ona atfedilir

BORROW [*bɔrou*], **George Henry** (1803 - 1881), İngiliz yazarı ve dilcisi. Dereham (Norfolk) de doğmuş, Oulton Broad'da ölmüştür. *Lavengro* (isim) adlı eserinde babasının aslen Cornwall'lı, anasının da bir Fransız Protestanı olduğunu bildirir. Kendisini de normal inkişafında geri kalmış bir çocuk olarak tasvir eder. 17 yaşında Norwich'e gelerek bir avukat yanında çalışmış, dile olan istidadını, gördüğü teşvik sayesinde inkişaf ettirmiştir. Galca (Welsh) da öğrenmiştir. 1824 te babası ölünce Londraya giderek dil bilgisine dair yazılar yayımlamaya başlamıştır. 1826 da, İngilterede bir çingene kalaycı olarak dolaşmaya başlamış, sonra Fransa, Avusturya, İtalya ve Rusyayı da aynı şekilde gezmiştir. Bilhassa yaşıyan dilleri incelemiştir. 1833 - 1835 arasında Rusyada bulunduğu sırada Ahd-ı Cedid'in Mancu diline tercümesine nezaret etmiştir. 1835 ten 1839 a kadar Kitab-ı Mukaddes Şirketinin ajanı olarak İspanya ve Portekizi gezmiştir. 1840 ta evlenerek Oulton Broad'a yerleşmiş ve karısına ait olan malikâneyi çingenelere açmıştır. Eserlerinin birçoğunu orada yazmıştır.

G. BORROW

Başlıca eserleri şunlardır: *Faustus: a translation from the German* (F. Almancadan bir tercüme) [1825], *Romantic Ballads* (Romantik baladlar) [1826], *Targum* (30 dil ve lehçeden tercümeler) [1835], *Zincali or The Gypsies in Spain* (Z. veya İspanyada çingeneler) [1841], *The Bible in Spain* (İspanyada Kitabı Mukaddes) [1843], *Lavengro* (isim) [3 cilt, 1851].

BORSA (İtal. Borsa [Aşağı Lat. *bursa* = kese < Yun. *byrsa* = işlenmiş deri], Fr. Bourse, Alm. Börse, İng. Stock Exchange), ticarî müesseselerden biri.

Umumi Borsalar Nizamnamesinin 1. maddesine göre, tüccar veya banker, komisyoncu, mübayaacı, köşe sarrafları, emtia tellâlları, kaptan, sigortacı, sefine sahipleri ve seyrisefain kumpanyalarının acenteleriyle doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak ticaret ve bankerlik ve tahvilât alım satımı ve sair sarraflık muameleleri yapmakla meşgul bulunan kimselerin toplanmalarına mahsus bir yer. Devletin müsaade ve kontrolu altında ticari münasebetlerin, kolay ve sür'atli bir suretle yapılması için vücuda getirilmiş, teşkilâtlı pazarların veya daha ziyade normal bir fiatın teşekkülünü temin gayesiyle organize edilen, çişitli toptan sürüm yerlerinin en mükemmeli B. dır. Ticari münasebetlerin arz ve talep mekanizmasının, belli bir zaman ve mekân içinde işlemesini sağlıyan, büyük ve şumullü alış verişler yapılmasına vesile olan ve bu suretle, normal ve muvazeneli bir fiat teşekkülünü mümkün kılan B., teşkilâtlandırılmış pazarlar grupuna giren bir kuruluştur. B. da ticari muamelelerin icrası, B. kanun ve nizamnamelerinin sınır içerisinde, belli ve kökleşmiş âdet, örf ve teamüllere uygun olarak yapılır. B. da muamele bazan, nümuneler üzerine bazan da nümune olmaksızın, derhal teslim ve tesellüm yapılmaksızın, alım satım akdi tekemmül ettiği halde parası hemen ödenmeden yapılır.

Genel Tarihçesi: B. gerçekte hemen hemen insan ile doğmuş ve daha doğrusu insan ihtiyaçlarının ayni mübadele (Fr. troc, İng. barter, Alm. Tauschhandel) sı, yani eşyanın elden ele geçmesi ihtiyaciyle, kendiliğinden teessüs etmiş, temeli hemen hemen insanlarda bir meskene sahip olmak fikrinden evvel atılmış bir müessesedir. B. nın yeni olan bir tarafı varsa, o da, ismidir. İktisadi münasebetlerin tarihî gelişimi içinde bazan pazar ve panayır gibi geçici veya esnaf cemiyetleri ve loncalar gibi daimi şekil almış, bazan da aynı ticaret ve sanatla uğraşanların hep birlikte iş merkezi yaptıkları mahalle veya sokak şekline girmiş fakat bütün bunlarla aynı ihtiyaç sağlanmasına çalışılmıştır. Roma İmparatorluğu zamanında tüccarlar şehir *forum*larının yakınında, iki sıra mermer sütunlarla süslü *basilica* binalarında buluşurlardı. Daha sonra, şehir tüccarları tarafından *loggia* yani «loca», oda adiyle tesis edilmiş olan B. ların, İspanya tüccarlarının ilgi gösterdikleri ve lonja (lonca) adiyle millîleştirdikleri (Valencia *lonja*sı 1422 de, Palma de Mallorca'daki 1447 de) bir esnaf teşkilâtı olduğu kaydedilmekte ve Ortaçağın ilk B. larından sayılan Venedik ve Floransa B. larında, yalnız senetler üzerinde muamele yapıldığı belirtilmektedir. B. isminin, Flandra'da bir pazar yeri olan Brugge (Fr. Bruges) şehrinde, İtalyan evlerinin bulunduğu meydandaki Van der Beurse veya Van der Burse ailesinin evine verilen *de beurse* veya de *burse* isminden geldiği de söylenir. 1460 senesinde Anvers şehrinde kurulan B., en eski B. lardan olup 1531 yıllarında gelişerek milletlerarası bir mahiyet almıştır.

B. ların çeşidi: B., muameleleri, çeşidi ve konusu bakımından ikiye ayrılır: 1. Kıymetler (esham ve tahvilât) ve kambiyo B. ları (Fr. bourse des valeurs; Alm. Wertpapier [Effekten-, Wechsel-, Fonds-,] börsen; İng. stock exchange). 2. Emtia (ticaret ve zahire) B. ları (Fr. bourses de marchandises; Alm. Warenbörsen, Produktenbörsen; İng. produce exchange). Kıymetler (Esham ve Tahvilât) ve Kambiyo borsalarını, umumi esham ve tahvilât ve hususi esham ve tahvilât B. ları diye ayrıca ikiye ayırmak da mümkündür. Umumi Esham ve Tahvilât B. larında her çeşit esham ve tahvilât üzerinde, hususi esham ve tahvilât B. larında yalnız bir çeşit hisse senetleri ve tahvilât üzerinde muamele yapıldığı veya muamelelerin büyük bir kısmının bir çeşit esham ve tahvilât üzerinde toplandığı anlaşılır.

Bu B. larda devletin ve âmme idare müesseselerinin ve bankaların çıkardıkları tahvilâtlarla, anonim şirketlerin ve şirket şeklinde tesis edilen bankaların, fabrika ve maden işletme müesseselerinin hisse senetleri üzerinde, ayrıca başka menkul kıymetler zümresine giren yabancı memleket paraları, poliçe ve çekler üzerinde (Bk. BONO. Emre muharrer senet) muamele yapılır. İkinci çeşit B. larda bazan, zahire, tahıl, şeker, yün, pamuk v. b. toprak ve hayvan mahsulleri üzerine muamele yapılır; bu çeşit maddelerden yalnız biri üzerinde muamele yapan hususi emtia B. ları da mevcuttur. Meselâ, New York ve Liverpool'daki pamuk B. ları, Londra ve yine New York'taki şeker B. ları, Bremen, Londra ve New - York'un petrol B. ları gibi. Bu B. larda muamele gören maddelerin, B. da hazır bulundurulması şart olmayıp nümunelerine göre muamele yapılır.

B. ların çeşitleri arasında, 3. İş (sây) B. sı (Fr.

Bourse du travail; Alm. Arbeitsbörse; İng. labour exchange), 4. Kara B. (Fr. bourse noire, marché noire; Alm. Schwarze Börse; İng. black market) ve 5. Eğitim B. ları (Fr. bourse d'enseignemet) da vardır.

İş borsası: genel olarak işçilerin veya kendi meslek teşekküllerinin (sendikalar) menfaatlerini ilgilendiren çeşitli meseleleri görüşüp sonuçlandırmak üzere ve daha ziyade, işçiler arasında bir birleşme ve dayanışma sağlamak amaciyle yapılan toplantılara veya onların toplandıkları yerlere denir. Pariste, işçi sendikaları, meslekî eğitim hususunda el ele vererek, el emeği münasebetleri üzerinde görüşmek, birbirlerine yardımlarda bulunmak maksadiyle, iş B. ları teşkilâtı içinde toplanırlar. Bu toplantılara birçok sendikalar, korporatif gruplar ve birlikler, meslekî federasyonlar, işçiler ve memurlar katılabilirler. Buraya devam eden her sendika ve grupa dahil insanların çalışabilmeleri için hazırlanmış ücretsiz bürolar vardır. İş B. sı teknik mânada iş arayanlarla iş verenler arasındaki münasebetlerin sağlandığı ve bu çeşit ihtiyaçların karşılandığı bir yerdir. Bizde, işçilerin iş bulmalarına ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına, bir âmme hizmeti olarak Devlet aracılık eder. Bu hizmetin yapılması için, Çalışma Vekâletine bağlı İş ve İşçi Bulma Kurumu teşkil edilmiştir. Bu kurumun, ihtiyaca göre, muhtelif şehir ve kasabalarda şubeleri bulunur. Bir bölge yahut sadece bir belediye sınırı için kurulacak olan bu şubelerin tesisleri ve çalışmaları için lüzumlu giderler, Devlet bütçesine konulan ödeneklerden başka, ilgili vilâyetlerin ve belediyelerin bütçelerinden de imkân nispetinde ayrılan paralarla karşılanır. İş B. larından beklenilen umumi hizmetle birlikte bu kurum, her türlü ekonomik işletmelerle serbest sanat ve hizmet mahiyetinde olan diğer bütün işler hakkında bilgi toplamak; iş arz ve talebini düzenlemek; işçi ücretlerinin inip çıkmasını takibedip bunu geçim şartlarına ayarlıyarak içtimai sıkıntıların önüne geçecek umumi yahut bir bölgeye veya belediye sınırına ait tedbirler alıp bunların tatbiki çarelerini aramak; çeşitli sanat zümrelerine mensup işverenleri ve işçileri gösteren cedvelleri yayımlamak; işçilerin meslekî terbiyelerinin yükselmesi ve ehliyetli (kalifiye) işçi yetişmek için gerekli tedbirleri almak; iş mukaveleleri yapılmasına vasıta olmak gibi vazifeleri yapmakla görevli kılınmıştır.

Kara borsa: Resmî ve serbest B. larda muamele gören her çeşit kambiyo, nukut, esham, tahvilât ve emtianın şu veya bu surette, gizli bir şekilde alınıp satıldığı, gayriresmî ve meşru olmıyan piyasa veya bu türlü muamelelerin hepsine verilen isimdir. Kara B. muameleleri, devletlerce çok zaman cezai müeyyidelere bağlanmış ve yasak edilmiştir. Memleketimizde 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı «Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkında Kanun» ile bu kanunu tadıl eden 2100, 2686, 3070, 3974, 4378 ve 20 Şubat 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6258 sayılı kanunlar ve bunlara dayanılarak İcra Vekilleri Heyetince çıkarılan birçok «Kararnameler» vardır. Adı geçen 1567 sayılı kanunun 1. muaddel maddesine göre, kambiyo, nukut, esham ve tahvilât alım satımının; bunlar ile kıymetli madenler, kıymetli taşlar ve bunlardan yapılmış veya bunları muhtevi her çeşit eşya ve kıymetlerin, ticari senetlerin, tediyeyi temine yarıyan her türlü vasıta ve vesikaların memleketten çıkarılması veya memlekete sokulmasının tanzim ve tahdidine ve Türk parasının kıymetinin korunmasına dair kararlar alınmasına, İcra Vekilleri Heyeti yetkilidir. Adı geçen kurul tarafından bu maksadlarla alınacak kararlara aykırı hareket eden hakiki ve hükmi şahıslar hakkında, 1 000 liradan 200 000 liraya kadar ağır para cezası ve 7 aydan 5 seneye kadar ticaret ve meslekî faaliyetten menedilmek cezasiyle, ayrıca hakiki şahıslarla hükmi şahısların müdür ve fiilde iştiraki olan memurları, yukarıki cezalardan başka, 7 aydan 5 seneye kadar hapis cezasiyle cezalandırılırlar. Ancak, karara aykırı olan fiil, bu kıymetlerin izinsiz olarak memleketten çıkarılması, izinsiz olarak memlekete sokulması veya bunlara teşebbüs edilmesi mahiyetinde ise, hükmolunacak para cezası 1 000 liradan az olmamak üzere, yakalanan eşya ve kıymetlerin değerlerinin üç mislinden, yakalanmaksızın kaçırılan eşya ve kıymetlerin değerlerinin 5 mislinden az olamaz.

Eğitim borsası: Öğrenime malî durumu uygun olmadığı için devama imkân bulamıyan zeki ve çalışkan bir kısım gençlere öğrenim devam imkânları sağlıyan resmî veya hususi mahiyetteki tanzim edici sosyal eğitim teşkilâtının tümüne bu isim verilmektedir.

Borsa muameleleri: (Fr. opération de bourse, marché de bourse; Alm. Börsengeschäfte; İng. exchange operations): B. larda muamele gören menkul kıymetlerin, yabancı paraların (kambiyo) millî para ile mübadele ve münasebetlerine ve umumi mahiyette emtia alım satımına denir. Cereyan tarzı bakımından B. içi ve dışı muameleler mevcuttur. B. nın iç muameleleri (Alm. Börseninnengeschäfte) B. nın açık olduğu zamanlarda ve B. içinde ve çalışma saatlerinde, ilgililerce yapılan muamelelerdir. B. dışı muameleler (Alm. Börsenaussengeschäfte) ise, aksine B. ve çalışma saatleri dışında yapılan muamelelerdir.

İfa zamanı yönünden, B. muamelâtı, taraflar arasında hukuki bir ittisal meydana getirir. Bu ittisalin çözülüşü, yani vecibedeki gayenin tahakkuku, ifa ile mümkündür. İşte bu ifa zamanı yönünden B. da muameleler iki büyük grupa ayrılır: I. *Peşin muameleler*: (Fr. marchés à comptant; Alm. Sofortgeschäfte, Kassagesschäfte[Effekten] Locogeschäfte [Waren]; İng. cash contracts, spot contracts): Muamelenin neticesi, yapıldığı gün içerisinde ifa ile tamamlanır. Bu kısa müddet içindeki ifa, borçluyu mükellefiyetten kurtaran bir ödeme veya teslim ve tesellüm ile tahakkuk ettirilmiş olur. II. *Vâdeli muameleler* (Fr. marchés à terme; Alm. Termingeschäfte, Zeitgeschäfte [Effekten], İng. futures [contracts for future delivery]): B. da bazı vâdelerle yapılan alım satımlar bu grupa girer. Vâde, B. nizamnamelerinde belli edilir. Umumiyetle vâde, ya ayın ortası veya sonu olabilir. Vâdeli muamelelerin aşağıdaki şekilleri vardır:

1. *Primli (bahşişli) veya serbest muamele* (Fr. marchés à prime marchés libres; Alm. Prämiengeschäfte; İng. privileges [options], puts and calls): Bu muamelede taraflardan biri, taahhüdünün gerektirdiği rizikoyu tahdit imkânına sahiptir Bu tahdit, bir tarafın muayyen bir prim (Fr. prime, Alm. Prämie, İng. call [buyer's option], put [seller's option]) ödemek suretiyle giriştiği muameleden, onun tahmil ettiği vecibeden cayması veya muamelesine bağlı kalmak hususunda bir hiyar hakkına sahip olmasiyle tecelli eder. Bu nevi muamelelerde, muamelenin primli veya serbest olduğu ve prim miktariyle prim vermek selâhiyetinin taraflardan kime ait bulunduğu, aktin inikadında tâyin ve tesbit olunur.

2. *Kati muamele*: (Fr. marché ferme): Kati muamele tasfiye (liquidation) gününde, peşine tahvil olunan ve katiyet kazanan muameledir. Satıcı, kıymeti o gün teslim

etmeğe, alıcı da almağa ve tekarrür eden fiatla bedelini ödemeğe mecburdur.

3. *Çift primli (iki katlı bahşiş) muamele*: (Fr. marché à double prime; Alm. Stellage veya Stellageschäfte; İng. straddle, put call): Bunda, taraflar için prim ödemek hakkı mevcuttur. Bu suretle, prim ödeyen taraf, muamelede satıcı veya alıcı olmak hakkını elde eder. Meselâ, muamelede taraflardan biri, bir prim (stellage) ödemek mukabilinde, akit konusuna ait şeyi ister alır, ister satar ve isterse akdi fesheder.

4. *Muhayyer muamele*: (Fr. marché avec faculté, Alm. Nochgeschäft, İng. Put of more [seller's option to double], call of more [buyer's option to double]): Bunda, taraflardan biri, bir prim tediyesi karşılığında, ifa gününde, teslim veya tesellüm edeceği miktarı bir taraflı olarak arttırmak hakkını elde etmiş olur.

5. Vâdeli muamelelerin bir şeklini de *Repor* ve *Depor* isimlerini alan muameleler teşkil eder. Bunlardan *Repor muamelesi* (Fr. opération de report; Alm. Prolongationsgeschäfte, Kostgeschäfte, Reportgeschäfte, İng. carryingover business), vâdeli bir muamelenin, vâdesinin uzatılması, yani B. da taahhüt altına giren tarafın taahhüdünü ifa zamanının uzatılması için baş vurulan bir muamele tarzıdır. *Depor muamelesi* (Fr. déport; Alm. Deport, Kursabschlag, Kaution, Sicherungssumme, Sicherheit; İng. backwardation, security, caution money; Lat. satisdetio) ise, vâdeli muamelelere tâbi senetlerin az olması halinde, satıcının teslim edeceği senetleri başka bir tasfiye sonuna bırakmak istemesi karşılığı olarak, müşterisine ödemeye mecbur bulunduğu faize, yani tazminata ve yapılan muameleye depor adı verilir.

Herhangi bir B. muamelesinin yapılması için B. acentasına veya muamele bir banka vasıtasiyle yaptırılacaksa bankaya yazılı veya sözlü olarak *B. emri* (Fr. ordre de bourse) vermek lâzımdır. B. emrinde muamelenin mahiyeti ve şartları açık olarak bildirilir. B. emirlerinde *muayyen bir fiat* (cours limité) verilir. Alışta en yüksek fiat ve satışta da en aşağı fiat müşteri tarafından belirtilir. Bazen, müşteri tarafından verilen B. emirlerinde *en muvafık fiat* (au mieux) kaydı konulmuş bulunur ki B. acentası B. emrini aldığı tarihte müşteri için en muvafık olan tarzda muamele yapar.

Meşhur borsalar: 1. *Paris Borsası*: Fransada B. ya benzer bir teşkilât hakkındaki ilk irade 1304 tarihinde kıral Philippe le Bel tarafından çıkarılmıştır; bundan sonra Toulouse'da ayrı bir B. nın açılması hususunda irade ve emirnameler çıkmıştır. Daha sonra, IX. Charles zamanında çıkarılan bir emirnamede, alıcıların yarı resmî memur sıfatı taşımaları esası konmuş ve bunlar bazı teşkilâta tâbi tutulmuşlardır.

Paris Borsası

IV. Henri zamanında, 1572 tarihinde, bu teşkilât da muntazam bir şekle sokulmuş ve o ana kadar görülmüş bazı sui'istimallerin önüne geçmek istenilmiştir. Müteakıp asırlarda Fransa B. larına dair birçok kanunlar, emir ve nizamnameler çıkarılmıştır; bunların belli başlıları şunlardır:

1683 tarihinde Şûrayı Devlet karariyle o zamana kadar mevcut olan yirmi mübayaa müessesesine ilâve olarak on müessesenin daha açılmasına ve devlete önemli bir vergi vermek şartiyle bir Umumi Borsa veya Sendika tesisine müsaade edilmiştir. 1639 tarihinde, bu teşkilât dağıtılarak dellâllara, banka acentası adı verilmiş ve bunların işlerini yapan başka şahıslar hakkında çeşitli cezalar tâyin edilmiştir; 1684 senesinde Paris bankerleriyle mübayaacıları ve tüccarları tarafından kaleme alınan nizamlar ile, muamelât vesaire hükümetçe mürakabe altına alınmıştır; 1705 tarihli emirname, o zamanki mübayaa idarelerini kaldırarak 116 banker ve mübayaacıdan müteşekkil bir idare sistemi kurmuş ve bunları 1706 tarihli bir nizamname ile yeniden teşkil ve tanzim eylemekle beraber bunlara «Kıralın aziz ve sevgili müşavirleri» ünvanı da verilmiştir.

1720 tarihli bir kanun, Quincampoix sokağında toplanıp esham ve tahvilât üzerinde muamele yapılmasını ve bu gibi evrakın mübayaa idarehaneleri dışında da muamele görmesini yasak etmiştir.

1724 senesinde Paris B. sı Millî Kütüphanenin bulunduğu sokakta kurulmuştur. Bu sene içinde çıkarılan bir kanun, Poliçe, Emre muharrer senet gibi tedavülü kabil ticari evrak ile emtia ve bunların satış muamelelerini yapmak üzere, Pariste bir B. tesisini emrediyordu. O zamana kadar yayımlanan kanunlar ve emirler, sırf hazineye gelir sağlamak amaciyle çıkarılmışken bu son kanun, hakiki B. kanunu şeklinde çıkmıştır; az zaman sonra Fransız İhtilâlinde, bütün mevzuat ile birlikte bu kanun da kaldırılmıştır. Bundan sonra Paris B. sı müteaddit defalar kapatılmış ve tekrar açılmış, 1795 tarihinde, çıkarılan bir kanun ile kesin olarak teessüs ederek yeni bir teşkilâta kavuşmuştur. Bundan sonra 1801, 1802, 1807, 1816 senelerinde çıkarılmış kanunlar ve nizamnameler, 1795 tarihli kanunun çerçevesi içinde kalmakla beraber, Paris ve Vilâyet borsalariyle ticaret piyasalarının tâbi olduğu esasları kuvvetlendirmiş ve düzene koymuştur. Paris B. sından başka Lyon ve Bordeaux, Nante ve Toulouse B. ları da tabiî, aynı esaslara uydurulmuştur.

2. *Londra borsası (Stock Exchange)*: Londra B. sının mumumiyetle 1541 tarihine doğru kurulduğu tahmin edilmekte ise de, hakikatte bu B. nın mütedâvil kıymetler muamelelerine mahsus olmak üzere, XVII. asrın sonlarına doğru kurulmuş bulunması, o tarihte hasıl olan iktisadi vaziyetle izah olunabilir. Bu tarihlerde, İngiltere hazinesinin borcu 20 milyon sterlingi bulmuş ve devletin itibarı, buhranlı bir devreye girmişti; alacaklılar haklarını devredecek sermayedar bulamıyorlar; diğer taraftan da. Hind Kumpanyasının piyasaya çıkarmış olduğu mühim miktarda hisse senedi ile, ilk fermanı elde etmiş olan İngiltere Bankasının çıkarmak zorunda bulunduğu senetlerin, bir mahallî mübadelesi bulunmak ihtiyacı kendiliğinden doğmuş bulunuyordu.

Aynı zamanda, hisse senetleriyle kıymetli evrakın tedavülüne hizmet edecek mutavassıtlara ihtiyaç hasıl ol-

duğundan, bu hal *broker*lar yani mübayaacılar ile *jobber*ların meydana gelmesine sebebolmuştur. Henüz teşkilâttan mahrum bulunan B. cılar, ticarete mahsus olan Royal Exchange'e intisap suretiyle, muamele yapmak istemişlerse de, tüccarlar, bunların faaliyetlerini, müessesenin haysiyetiyle mütenasip görmeyerek kabullerine mâni olmuşlardı. Parlâmento da tüccarların bu iddiasını dikkate alarak broker'lar aleyhine kanun çıkarmış ve adetlerini 100 olarak tesbit etmişti. Bu kanuna göre mübayaacılar, herşeyden önce, Londra Belediye Reisinin huzurunda tahlif edilirler ve iş yaparken City denilen Londra ilim ticareti teşkilâtının teamül ve nizamlarına uymaya ve müşteriler ile muamelelerinde kırallık armasını taşıyan bir madalyayı göstermeğe mecbur tutulmuşlar, kendi hesaplarına alım ve satımda bulunmaktan menedilmişlerdi. Bu kanun hakkiyle tatbik edilmediğinden, az zamanda yürürlükten kaldırılmıştır.

Royal Exchange'de iş yapan broker'lar ile jobber'lar o civarda, Jonathan adında birinin Change Alley'de bulunan kahvesinde toplanmağa başlamışlardır ki, işte burası, Londra B. sının doğduğu yer olarak kabul edilmiştir. Parlâmento, 1733 te B. muamelelerinin önünü almak amaciyle, fiyat farkı üzerinde münakit ve hakkı hıyara bağlı olarak yapılan mukavelelerin, gayrikanuni olduğunu belirten bir karar almıştı. B. muameleleri fikri ile açık bir tezat teşkil eyleyen bu kanun, kaldırıldığı tarih olan 1860 yılına kadar hâkimlerin içtihadı ile, bir hayli tadil olundu. Nitekim

Londra Borsası (sağda)

şimendüfer esham ve tavilâtı hakkında, akdin icrası sırasında, satıcı nezdinde mevcut olduğu takdirde bile, teslim zamanında aynen teslimine muktedir olabilecek kimseler tarafından açık satışlar üzerine yapılan vâdeli muamelâtın, gayrikanuni sayılamıyacağına dair birçok ilâmlar verilmesi sayesinde B. nın faaliyetinin devamı sağlanabilmiştir.

Mübayaacılar ile jobber'ların ehemmiyetleri arttıkça, artık sokaklarda ve kahvelerde muamele yapmak ayıp görülmeğe başlandı. 1773 tarihinde bir toplantı yapılarak, Jonathan kahvesi (Jonathan's Coffee House) ne ilk olarak «Stock Exchange» yani B. adı verildi. B. binası, bu kararla ilgili olanların kurdukları şirket tarafından 1801 tarihinde yapıldı ve açıldı. Gitgide işlerin genişlemesi neticesi olarak şirket sermayesi iki misline çıkarıldı ve eski bina yıkılarak yerine bir yenisi yapıldı ki şimdi Londra B. sı burada çalışmaktadır.

İngilterede B., hükümetin kontrolüne tâbi değildir. B. binası eshama ayrılmış bir şirketin malıdır. İdaresi de her sene seçimle kurulan 30 kişilik bir kurula verilmiştir. Kaza kuvvetine haiz olan bu kurul, üyeleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları halleder ve gerekirse ilgililer hakkında azil kararı da verebilir. Şirket, yeni alınacak üyenin tezkiye edilmesini istemekle kalmıyarak kefil de ister. Bu kefalet yalnız mânevi değil, aynı zamanda maddidir.

3. *New York borsası*: New York B. sının kuruluş sebebini, Amerika Birleşik Devletlerinin İngiltere aleyhine açtığı İstiklâl Harbine bağlamak gerekir; bu harb sebebiyle, hazinenin açığını kapatmak icabetmiş ve Philadelphia'da Amerika Birleşik Devletler Kongresi, Kuzey Amerika ve New York bankalarından istikraza karar vermişti. 1792 tarihinde Wall Street'te 22 numarada esham ve menkul kıymetler alım satımı için bir yer tesis edilmişti. Bu toplanma yeri, 25 kadar sarrafın bir araya gelerek yapacakları her muameleden yüzde bir komisyon alınmasına ve tercihan kendi aralarında muamele yapılmasına dair verdikleri bir kararla meydana gelmiştir. 1812 tarihinde İngiltereye açılan harb ve Amerika limanlarının ablukası, birçok spekülâsyon muamelelerine ve memlekette büyük bir sefaletin doğmasına sebebolmuş, bir de hükümet piyasaya 16 milyonluk hazine bonosu (bk. BONO, Hazine Bonosu) ile 109 milyonluk istikraz eshamı çıkarınca, durum büsbütün güçleşmişti. Bu gibi güç durumlardan mütenebbih olan bankerler, 1817 tarihinde kendi aralarında bir birleşme yapmışlar ve neticede New York Stock Exchange Bureau adiyle bir Borsa Cemiyeti kurmuşlardı. 1820 tarihinde stock exchange teşkilâtı tekrar gözden geçirilmiş, bu tarihten yedi sene sonra bir bina kiralanabilmiştir.

Dünyanın en önemli esham ve tahvilât B. sı New York B. sıdır. Amerikalılar kendi B. larına Wall Street derler. Esham B. sının civarında bir de Zahire B. sı vardır. Bundan başka Wall-Street caddesinde sırasiyle maden, muhtelif emtia, Şeker, kahve, petrol, v. b. B. ları vardır. 1885 tarihinden beri bu B. da (gayrimüseccel esham piyasası) adiyle bir yer ayrılmıştır. B. nın bu kısmında yapılan muameleler, önem ve çoğunluk bakımından birinci derecededir.

New York B. sında bütün Amerika Birleşik Devletlerinin esham ve tahvilâtı alınıp satıldığı için, B. nın üyesi de, bu çeşit cumhuriyetler ahalisinden olabilir.

B. üyelerinin hepsi de simsar değildir. Bir kısım üyeler belli ticarethane ve şirketlerin vekili sıfatiyle muamele yaparlar. Üyelerin bir kısmı da piyasada tanınmış sermayedarlardır; bunlar kendi hesaplarına önemli muameleler yaparlar. Bunlara, *room trader* denir. Simsar, şirket vekili ve *curb market* memuru sıfatiyle muamele yapan kimselerin sayısı, yaklaşık olarak, 15 bin kadardır. Bazı üyeler de, simsarların yanında, ikinci derecede simsar sıfatiyle iş görürler. Bunlara, «two dollars brokers» yani 100 aded esham için iki dolar ücret alan simsarlar adı verilmiştir.

Bu B. da simsarlar, üçüncü şahıslar hesabına alım satım muamelesi yapan mutavassıtlardır. İngilterede olduğu gibi bunlara *broker* adı verilmiştir. Bu mutavassıtların çeşitleri vardır: esham simsarları, tahvilât simsarları, sokak simsarları, sermaye temin eden simsarlar, para (nakit) simsarları, ecnebi kambiyo simsarları v. b. Bunlar muameleye girişmeden evvel, teminat olarak müşterilerinden para veya tahvilât alırlar. Teminatın miktarını tâyin etmek kendilerinin hakkıdır. Fiatların yükselmesi veya alçalması neticesinde, teminat yetmediği zaman, ayrıca bir teminat akçesi istiyebilirler. Simsarlar müşterilerine, usule göre, ayda bir kere hesap gönderirler. Bununla beraber, müşteri istediği anda hesabını alabilir. Amerika kanunları bir simsarın,

ayrı ayrı müşteriden aldığı iki aksi emri, birbirine mahsup etmeği meneder. Buna mâni olmak için simsarın, aynı eshamdan bir müşterisi namına almak, diğer bir müşterisi namına da satmak için emir aldığı takdirde, arz fiatını talep fiatının sekizde biri nispetinde fazlasına teklif eylemesi lüzumu, B. idaresi tarafından bir nizamname ile tesbit edilmiştir.

Bu B. da bir kısım simsarlar vardır ki, sokakta muamele yaparlar. Sokakta muamele gören eshamlar, B. ya kayıtlı olmayanlardır. Fakat bazı müesseseler, bu gibi esham üzerine de muamele yapmak zorunda bulunduğu için, isteklerini sokak simsarları ile yerine getirirler.

New York B. nın idaresi, seçim yolu ile gelmiş 40 kişilik bir kurula verilmiştir. Her sene 10 kişi yeniden seçilir. Kurulun başında bir başkan, bir de kasadar bulunur. Kurulun kararları kesindir. Başkan, her gün B. nın açılıp kapandığını ilân, intizamı muhafaza etmekle ve bütün malûmatı, meselâ, vefatları ve iflâsları bildirmekle görevlidir. Bir de, herhangi bir üye alım satım üzerindeki taahhütlerini ifa etmediği takdirde, başkan onun namına muameleyi kapatır. B. saatleri dışında muamele yapmak yasaktır. B. da hangi kısımda, ne gibi esham üzerine muamele yapıldığı, ilân tahtalarında gösterilir. Bütün muameleler şifahen yapılır.

B. nın bütün kısımlarına nezaret etmek üzere üyelerden birçok komiteler teşkil edilmiştir. Şöyleki: üye kabul komitesi, esas teşkilât komitesi, malî komite, kanunlar komitesi, müseccel ve gayrimüseccel esham ve tahvilât komiteleri, Clearing House komitesi v. b. 1892 senesinden beri, beş seçili üye tarafından idare olunan Clearing House (mahsubat komitesi), B. da vukubulan muameleleri, mümkün mertebe sağlam bir esasa bağlamak ve aynı zamanda lâzım olan krediyi sağlamakla görevlidir. Her gün yapılan alım satım muameleleri, üyeler arasında, para mübadelesini gerektirmeksizin, bu mahsubat idaresi namına veya onun üzerine keşide edilen çeklerle takas ve mahsubedilir.

Mahsubat idaresi, üyeler tarafından her gün gönderilen hesap pusulaları ile çekleri kaydedip, ertesi sabaha kadar herkesin hesabını çıkarabilmek için, geceleri de çalışır. Buna karşılık her üyeden, muamelâtın kemiyetine göre bir komisyon alınır.

4. *Berlin borsası*: Avrupanın oldukça yeni sayılan bir B. sıdır. 1739 yılında komisyoncularla bazı tüccarlar, manifaturacılar ve ecza tüccarları her gün Mühlendamm'daki bir evde, toplanarak konuşurlar ve buna «sabah mükâlemesi» denirdi. İşte Berlin B. sı bu mükâlemelerden doğmuştur. O tarihlerde, tedavülde hisse senedi ve tahvil bulunmadığından, muamelât daha ziyade, zahire ve mensucat işleri üzerinde olurdu. Büyük Friedrich'in XVIII. yüzyıl sonlarına doğru kurduğu Kıraliyet bankasının deniz ticareti şirketleri teşkil eylediği devreye kadar B. işleri bu minval üzere devam etmiştir. B. nın varlığı 1765 tarihinde hissedilir. 1797 tarihinde, Friedrich Wilhelm devrinde, B. da istikraz tahvilâtı ve evrakı nakdiye muamele gördü. Bu devirde hükümetin borçları çoğalmış ve Prusya hazinesi güç duruma düşmüş olduğundan, hükümet ilk defa, 10 milyon tallerlik evrakı nakdiye çıkarmaya karar vermiş, bu para emisyonu, zamanla büyük değişmelere uğramış ve sonra 1805 tarihinde, açılan Berlin B. sında muntazaman alınıp satılmağa başlanmıştır. Berlin B. nın hakiki faaliyeti, 1815 Paris muahedesinden sonra başlar. 1818 tarihinde, Avusturya ve Rusya hükümetlerinin akdettikleri büyük istikrazların piyasalara verdiği hararetli faaliyetlerle, Berlin B. sı azami fayda sağlamıştır.

Bu B. nın ilk nizamnamesi 1820 de yayımlanmıştır. 1858, 1864 tarihlerinde yeni maddeler ilâve edilmiştir. 1824-1825 senelerinde ise dış sebepler dolayısiyle büyük bir karışıklığa uğramıştır. Berlin Ticaret Heyeti İhtiyariyesinin 1850-1851 senelerinde hükümete verdiği rapor üzerine, yabancı eshamının muamele görmesi amacını güden bu çeşit muameleler şiddetli kayıtlar altına alınmıştır. 1867 tarihinde B. nizamnamesine yapılan ekler, Devlet eshamı hakkındaki B. tamimleri ve bilirkişi komisyonunun kararları, bir kanun halinde birleştirilmiştir. 1896 tarihinde çıkarılan kanunla da Berlin B. sının şekli kesinleşmiştir.

5. *Cenevre borsası*: Bu B., hükümetten yardım görmeksizin ve hükümetin etkisi altında olmaksızın, tüccarlar arasında, doğmuştur. Cenevre şehrinin coğrafi durumu, çevre memleketlerle münasebetlerde bunlumağa pek elverişliydi. IV. Henri zamanında, yalnız her memlekette değil, hattâ her vilâyette, kendine mahsus bir para geçer, çeşitli memleketlerle ilgisi olan Cenevre ise, bütün bu paraları tanır ve bunlar arasındaki kur farklarına alışmış olduğundan, kambiyo üzerine Cenevrede pek önemli muamele geçerdi. Bu sebeple, Cenevrede resmî bir B. teşekkül etmeden çok evvel kambiyo, evrak ve senedat alım ve satımiyle meşgul sarraflar vardı. Bunlar, her sabah tüccarları görerek, yabancı kambiyosuna, poliçelere ve iskontaya ihtiyaçları olup olmadığını sorarlar, bankerler ile tüccarları birbiri ile temas ettirmeğe çalışırlar, yaptıkları muamelelerden komisyon alırlardı ki, zamanla bu sarraflar, resmî mübayaacılar sıfatını kazanmışlardır.

1850 tarihinde şahsi teşebbüsle ve 20 kadar borsacı arasında, Cenevrenin ilk B. sı teşekkül etti. Bu B. hükümetin müdahalesinden tamamiyle uzaktı. Bilâhare, Commairesse sokağında kiralanan yeni binada sarraflar, daire şeklinde otururlar ve arkalarında bankerler ayakta durarak muameleye nezaret ederlerdi. Bazan takdim edilmiş olmak şartiyle, hariçten bir zatın da hazır bulunmasına müsaade edilirdi. Bu hal, 1856 senesine kadar devam etmiştir. 1857 tarihinde çıkarılan bir nizamname ile, hükümetin gösterdiği bir binada, Umumi B., resmen teşekkül etti. Bu nizamname gereğince B. ya kaydedilecek her yeni üyenin, eskilerden iki zat tarafından takdim edilmesi, kendisinin bir mübayaacı yanında veya dellâl sıfatiyle en aşağı bir sene çalışmış olması, asgari 200 bin frank bir sermayesi bulunması şart konulmuştu.

Memleketimizde borsa: Bizde B. adı altında bir müesseseye ancak, Tanzimat devrinden sonra tesadüf olunur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türkiyede, san'at ve ticaret erbabının teşkil ettikleri Lonca teşkilâtı, memleketin iktisadi gelişmesinde esaslı bir varlıktı. Bir nizama ve talimata tâbi tutulmadığı halde, loncalar, kendilerine mahsus toplanma yerlerinde (odalarda) muntazaman toplanarak, esnaf arasında çıkan meseleleri sonuçlandırırlardı. Esnaf loncaları, bizde ilk B. nın çekirdeğini teşkil etmiştir.

I. İstanbul Borsası: Tarihçe: İstanbul B. sı başlangıçta gayriresmî bir şekilde kurulmuştur. 1864 senesi başlarında, Galata'da Havyar Hanında teşekkül etmiş olan B. nın mensupları, 1865 senesi Ağustos ayında, kendi aralarında husus bir nizamname tertipliyerek, kendi işlerini düzenlemek amaciyle, *Esnaf Cemiyeti* gibi bir *Heyet* teşkil etmişlerdi. O tarihte çoğu Rum olan borsacılar, bu heyeti Rum kiliselerindeki yönetim kurullarına benzeterek *öforya* (Yun. euphoria) adını vermişlerdi. B., resmî surette ancak 1873 - 1874 tarihinde teşekkül etmiş ve Dersa-

adet Tahvilât Borsası adını almıştır. Bu tarihte, yayımlanan nizamnameye göre, hükümetçe, doğrudan doğruya maliyeye bağlanan B., bir komiserlik nezaretine verilmiş; B. ya dahil olmak istiyenlerin hüviyetlerini tahkik etmek, B. işlerinde çıkacak anlaşmazlıkları inceleyip karara bağlamak gibi, B. nın iç işleriyle uğraşmak üzere de, 20 mübayaacıdan mürekkep «Komite» adı verilen bir meclis kurulmuştu. B. işleri bu suretle, şekil ve resmîlik kazanmış, muamelât artmış, bunun üzerine bir başkâtip ile iki kâtipten mürekkep bir «kalem heyeti», muamelât salonunda da tekarrür eden fiatı zabıt ve tesbit işi ile görevli bir de fiyat memuru tâyin edilmiştir.

1874 tarihli nizamname B. üyelerini «Mübayaacı, simsar ve cober (İng. jobber)» adı ile üç sınıfa ayırmıştır. Bunlardan yalnız coberlerin, kendi nam ve hesaplarına esham ve tahvilât alım ve satımı yapmamaları, mübayaacı ve simsarların ise yalnız müşterileri namına muamele yapabilecekleri kabul edilmiştir. B., uzun müddet bu esaslara göre idare edildikten sonra, hükümet tarafından 1906-1908 tarihli Esham ve Tahvilât Borsası Nizamnamesi yürürlüğe konuldu. Bu nizamname ile, B. muamelelerinin, Devletin kanunlarına göre yönetilmesi, B. komiserliği yetkilerinin genişletilmesi ve o zamana kadar hükümetle ilgili olmıyan, B. memurlarının Devlet memurları kadrosuna alınması sağlanmıştır. Bunlar dışında bir de «Abone sınıfı» kurulmuştur. Bu kısma, bankalar, bankerler, ticaret, sanayi ve nafıa şirketleri alınmıştır. Komite ismi Borsa Meclisine çevrilmiş, üye sayısı da 7 ye indirilmiştir.

İçinde İstanbul Borsasının bulunduğu 4. Vakıf Hanı

İstanbul B. sı 1906 tarihinden, Millî Hükümetin kuruluşuna kadar, başta komiser olmak üzere bir başkâtip iki kâtip ile iki fiyat ve bir kapı memurundan mürekkep bir kadro tarafından idare edilmiştir. 1339 tarihli nizamname, B. ya yeni bir şekil ve hüviyet kazandırmış, Mübayaacı denen B. üyelerini *acenta* diye adlandırmış, sayılarını 60 olarak sınırlandırmış, evvelce 100 lira olan teminat miktarını 2 000 liraya çıkarmıştır. Aynı zamanda B. mensuplarını, aslî ve fahrî üye olmak üzere ikiye ayırmış, Türk tâbiiyetinde olmak şartiyle acenta, cober ve simsarların aslî üye olarak B. ya kabulünü kayıt altına almıştır. Ayrıca kambiyo ve nukut üzerine spekülâsyonu da menetmiştir.

B. muameleleri 1926 tarihinde başlıca iki şubeye ayrılmış ve bu şubeler birer başkâtibin idaresine verilmiştir. 1927 tarihli kararname, acenta adedini 35 olarak tesbit etmiştir.

İstanbul B. sında kullanılan özel terimler: 1. *Tereffü, tenezzül*: B. muamelâtı iki harekete bağlıdır. Arzın fazlalığı tenezzülü, talebin fazlalığı ise tereffüü gerektirir. 2. *Verdim*: almak istiyen tarafa karşı, satıcının muvafakatını ifade eder. «Verdim» terimi, «alırım» (yani alıcıyım) tâbirine karşı bir cevaptır. «Alırım» terimi ise, alıcılar tarafından iştiraya talep olduğunu gösteren bir terimdir. 3. *Var*: bir tahvilin veya kambiyonun, satıma arz muamelesini gösterir. Meselâ «5 var 500» demek, eğer bir sterlin lirası muamelesi bahis konusu olursa, 945 kuruşa, 500 İngiliz lirası satıyorum, demektir. Kısaltmak amaciyle 940 söylenmeyip yalnız birler hanesi söylenir. 4. *Alırım*: bir tahvil veya kambiyo arzeden satıcıya, müşterinin kesin alış için anlaşma isteğini gösterir. «Aldım», «var» teriminin cevabıdır. 5 *Havale* (Fr. transfert): bir B. acentası, herhangi bir zamanda, iki veya daha ziyade arkadaşiyle yaptığı muameleleri sadeleştirmek isterse, buna, bir acenta ötekine «havale» yaptı denir. Bu havale, çok zaman muhayyer olur. 6. *Karşılık* (Fr. compensation): bir acentanın, arkadaşlarından biriyle aynı tahvili alıp satması halinde, bu muameleyi, onunla takas ve mahsup etmek için, farkını ona nakden ödemesi veya ondan nakden almasıdır. 7. *Havalesiz*: havaleye meydan verilmemek amaciyle bir muamele yapılmasıdır. Likidasyona dahil olan bir tahvil üzerine, peşin bir muamele yapılması istendiği vakit, buna «havalesiz» adı verilir. Yani, bu tahvilin ele geçirilmesi için, aynı günde ve doğrudan doğruya hiçbir havale olmadan, muamele yapılmak gerekir. 8. *Kapamak*: biri tarafından muallâkta bırakılan muameleleri, o gün, onun hesabına sonuçlandırmaya denir 9. *Kaparo* (İtal. caparra): pey. Bir B. acentasının, bir muamelenin iyi bir şekilde yapılmasını sağlamak için müşterisinden istediği depozit. Kaparo, hususi mukavele ile belli edilir. 10. *Kaparo kontr kaparo* (peye karşılık pey): iki tarafın birbirinden talebettikleri şartlardır. Buna göre satıcı ve müşteri muayyen bir pey parasını, karşılıklı taahhütleri için üçüncü bir şahsa bırakmak zorundadırlar. 11. *Kontan* (Fr. marché à comptant = peşin muamele): öyle bir taahhüttür ki, satıcı derhal, yahut azami 24 saatlik bir mehil içinde esham ve tahvilâtı ve alıcı da, parayı ödemek zorundadır. 12. *Hava*: vâdeli spekülâsyon muamelelerini ifade için kullanılır. 13. *Sekiz güne*: likidasyona kabul olunmayan esham ve tahvilât için kullanılır. Muamelenin yapıldığı tarihten itibaren sekiz gün içinde ödenmesi yolundaki alışılmış kaideyi ifade eder. 14. *Mezat*: repor ve deporu tâyin için yapılan hakiki müzayedeye denir. Yani reporte edilecek esham ve tahvilâtın tümünün, parça parça sermayedarlara arz ve teklif edilmesidir. 15 *Alpar* (İsp. a la par, Fr. au pair = başabaş): satılan esham ve tahvilât, iştira edilmiş olanlarla eşit yahut bir birine pek yakın bulunursa, çok zaman ne depor ve ne de repor tediyesi lâzım gelmiyeceğinden, bu hale «alpar» denir.

Borsada bir günde muamele gören fiyatların ifade tarzı: 1. *Açıldığı fiyat*: her kıymet için B. nın açılışı sırasında kararlaşan ilk fiyat. 2. *Kapandığı fiyat*: akşam üstü B. nın kapanmasından evvel, yapılan son muamelenin fiyatı. 3. *Vasati fiyat*: bir gün içinde yapılan muamelelerin, en yüksek fiyatı ile en aşağı fiyatı esas alınarak elde edilen fiyat. 4. *Primli muamele* (Fr. option): primli bir pazarlık; bir kıymetin satıcısını, belli bir zaman içinde o kıymeti teslim için bağlar. Bu suretle, belli vâdede müşteri, isterse muameleyi kabul, isterse reddeder. 5. *Bahşiş*: bir kıymetin satıcısına, zarar ve ziyanını temin için, müşterinin, pazarlık sırasında verdiği para. Avrupanın bazı

İstanbul Borsası faaliyette

B. larında karşılıklı olan ve hediye (Fr. don) denilen şey ile bahşiş arasında fark vardır. Şöyle ki, yabancı borsalarındaki hediye, muamelenin yapıldığı günün fıyatından yukarı bir fiyat ile olur ve muayyen vâdede pazarlık bozulursa kaybedilir. Halbuki bizde prim, pozisyonunu terk eden adamın daima hakkıdır. Bahşiş, bir muameleci tarafından aşağıdaki iki halden istifade maksadiyle, tediye olunur: a. *İster alayım*, yalnız yüksek bir fiyata ait primi, b. *İster vereyim* ise yalnız aşağı bir fiyata ait primi ifade eder ve bahşiş, bu iki hale göre takdir olunur. 6. *Primli pazarlık*: bahşişten ayrı olarak yapılan bir muamele çeşididir. Bunun iki şekli vardır: a. *Duble aşağıdan*, yalnız esham ve tahvilât alımında geçer. Bu tarz, pazarlık aktedildiği zamanki fiyattan daha aşağı bir fiyat ile, muayyen bir vâde için katiyen satmaktır. Burada sözü edilen vâde ertesi gün, sekiz gün ve likidasyon sonu için olabilir. Satıcı bu suretle, vâde sonunda katiyen satılmış olan menkul kıymete eşit bir miktar tahvili, teslim için bir hakkı hıyar elde etmiş olur. Ancak bu hak, yalnız fiyatların düşmesi halinde caridir. b. *Duble yukarıdan*, yukarıki muamelenin aksidir. Bu terim, müşteriye belli vâdede, şartla satan kimseden aynı fiyatla, katiyen iştira olunan tahvilâta eşit miktarda bir tahvilin, teslimini talebetmek hakkını verir. Sözü edilen fiyat, pazarlığın yapıldığı zaman, B. da mevcut olan fiyattan yüksek olan fıyattır ve müşteri bu hakkı, yalnız fiyatın yükselmesi halinde kullanabilir.

II. **Ankara Ticaret Borsası:** «Ankara Ticaret ve Zahire Borsası» adiyle 12 Şubat 1927 tarihinde kurulmuştur B. da 1928 yılına kadar sadece zahire ve tahıl üzerine muamele yapılmakta idi; bu tarihten sonra tiftik ve yapağı alım satımı da B. işleri arasına alınmıştır. 18 Ocak 1943 gün ve 4355 sayılı kanunla adı, «Ankara Ticaret Borsası» olmuştur. 1937-1938 yılları, B. nın en faal devresidir muamele hacmı yılda 300-400 tona kadar yükselmiştir. B. nın faaliyeti, Toprak Mahsülleri Ofisi'nin kuruluşu ile çok azalmıştır. Şimdi B., Sanayi Cad. Yeni Hal binasında 39/A numaradadır.

III. **Borsaların statüter durumu:** A. *Mevzuat*: Bugün memleketimizde B. lar hakkında yürümekte olan kanunlar şunlardır: 3 Nisan 1886 tarihli «Umumî Borsalar Nizamnamesi»; 16 Mayıs 1929 tarihli ve 1447 sayılı «Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu»; 11 Ocak 1943 tarihli, 4355 sayılı «Ticaret ve Sanayi Odaları; Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu»; 8 Mart 1950 tarih ve 5590 sayılı «Ticaret Odaları», «Ticaret ve Sanayi Odaları», «Sanayi Odaları», «Ticaret Borsaları», «Ticaret ve Sanayi Odaları», «Ticaret Odaları». «Sanayi Odaları» ve Ticaret Borsaları Birliği» kanunudur.

B. *Ticaret Borsaları*: 1. *Mahiyeti*: B. ya dahil maddelerin alım ve satım ve fiyatlarının tesbit ve ilânı ile meşgul olmak üzere kurulan özel kişiliği olan kamu kurumlarıdır. Bunlar, tüccarlar tarafından kurulmuş olmakla beraber, Devlet Teşkilâtına bağlanmış birer hizmet, ademimerkeziyet teşkilâtıdır. Kanun, bunlar hakkında «Kamu Kurumu» demek suretiyle bunların da Devletten bir parça olduğunu göstermiştir.

2. *Görevleri*: a. B. ya kayıtlı bazı maddelerin alım satımını tanzim ve tesçil etmek; b. Bunların fiyatlarını tesbit ve ilân etmek; c. Alıcı ve satıcının teslim, tesellüm ve tediye bakımından vecibelerini, her tipin asgari vasıflarını ve muamelelerini tasfiye şartiyle fiyatlar üzerine müessir şartları, anlaşmazlık çıktığında, ihtiyarî tahkim usullerini gösteren ve Türkiye Tıcaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin tasdikiyle tekemmül eden genel kaide ve hükümler husule getirmek; d. Yurd içi ve dışı B. ve piyasaları takibederek, fiyat haberleşmesi yapmak; e. B. ya dahil maddelerin tiplerini ve vasıflarını tesbit etmek üzere, laboratuar ve teknik bürolar kurmak ve kurulmuş olanlara bakmak; f. Başka mevzuatla ve Ekonomi ve Ticaret Vekâletince verilecek görevleri yapmak, B. ya ait örf ve âdetleri tesbit ve ilân etmek suretiyle mübadeleyi tanzim etmek ve mübadele güvenini sağlamak.

3. *Kayıd*: Bu B. lara kayıd olmak mecburidir. Bu mecburiyeti yerine getirmiyenlerin kayıtları, B. larda ilgiliye danışmaksızın yapılır ve kendilerine bildirilir. Ancak, B. ya kayıdlı maddelerin müstahsilleri veya âmilleri, B. lara kaydolmasalar da kendi mallarını B. da satabilirler. Ayrıca kanuna göre, kendi veya başkası hesabına B. da alım satım yapan Borsa Komisyoncuları, başkasının hesabına vekil sıfatiyle alım satım yapan Borsa Ajanları, alım satımlarda yalnız aracılık yapan Borsa Simsarları, B. ya kaydedilmeye mecbur tutulmuşlardır. Ticaret B. ları, ticari ihtiyaçların lüzumlu kıldığı yerlerde, Ekonomi ve Ticaret Vekâletince kurulur; B. ların faaliyet bölgeleri, bulundukları şehrin belediye sınırlarıdır

4. *Organları*: Tüccarlar ve sanayiciler, muamele yaptıkları maddelere göre, çeşitli meslek gruplarına ayrılmışlardır. Bu grup ve katagoriler, her hükmî şahıs için de dikkate alınmış ve başka organların teşkiline temel ve seçim dairesi sayılmıştır. a. Meslek komiteleri: Meslek gruplarınca seçilen 5-7 kişi ile kurulur. Görevleri oda veya B. meclisi için üyelerini seçmek, kendi kanunları içinde faydalı ve lüzumlu gördükleri tedbirleri meclis veya yönetim kuruluna teklif etmek, meclis veya yönetim kurulları tarafından kendi mesleklerine ait işler hakkında, yapılacak müracaatları inceleyerek cevaplandırmaktan ibarettir. Bu organın, bir seçim dairesi olmaktan başka hukuki rolü yoktur. Diğer irade beyanları, teklif ve cevaptan ibaret, yani istişarî mahiyettedir. Ancak siçim suretiyle kollektif bir irade beyanı ile bir şart-tasarruf yapmış olur. b. Oda veya Borsa Meclisleri: Meslek komitelerince seçilecek ikişer kişi ile kurulur. Bu organ, odaların ve B. ların en mühim ve icrai karar organıdır. Bu meclis: yönetim kurulu üyelerini seçer. Odanın ve B. nın amaciyle ilgili her türlü kararı ve tedbirleri alır, meslekî hususlarda karar sahibidir. Bölge içindeki ticaret ve sanayi örf ve âdetlerini tesbit eder. Hakem ve bilirkişi seç-

mek gibi idarî, talimatnameleri inceleyip ve tasdik etmek gibi tanzimi ve kayıtlı üyeler hakkında yönetim kurulunca teklif edilecek cezaları vermek gibi kazaî görev ve yetkileri vardır. c. Yönetim Kurulu: Meclisin kendi üyeleri arasından bir yıl için seçeceği 5 - 11 kişiden meydana gelir. İcra organı olarak meclisin aldığı kararları uygular ve bunlara göre B. işleri görür.

5. *Ehliyet ve yetkileri*: B. nın, Devlet teşekkülü, kamu kurumu olmak bakımından âmme hukukuna dayanan yetkileri de vardır. Bunlar, icraî kararlar vermek, birtakım resim ve harçlar almak, vesikalar vermek ve belli bir meslek sahibi olan üyeleri hakkında, bunları geçici bir süre için B. dan çıkarmak gibi bazı haklarından mahrum edecek disiplin cezaları vermek gibi yetkilerdir. B. dan çıkarma cezası, yönetim kurulunun teklifi ile meclis tarafından verilir. Ceza 15 günden az, bir yıldan fazla olamaz. İlgili bu karar hakkında, bulunduğu yerin ticaret dâvalarını gören mahkemeye başvurabilir.

6. *Teftiş ve mürakabeleri*: 5590 sayılı kanuna göre, odalar ve borsalar ve bunların birliği Ekonomi ve Ticaret Vekâleti tarafından teftiş ve mürakabe olunur. B. ların bağımsız hükmî şahsiyeti olduğundan, bu mürakabe hiyerarşik mahiyette olmayıp idarî vesayet şeklindedir; bu vesayetle B. ların vekâletçe feshi de mümkündür.

7. *Gelir kaynakları*: B. ların gelir kaynaklarının mühim bir kısmı âmme hukukuna dayanmaktadır. Bunlar kayıt ücretleri, aidat, para cezaları, çeşitli resim ve harçlar, ücretler ve benzeri gelirlerdir. Ayrıca, bağışlarla, malik oldukları gayrimenkullerin hasılatı gibi, hususi gelir kaynakları da vardır.

IV. **Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları:** A. *Mahiyeti*: 16 Mayıs 1929 tarih ve 1447 sayılı kanunun 1. maddesine göre, menkul kıymetler ve kambiyo borsaları, devlet, vilâyet ve belediyeler tarafından çıkarılan istikrazlar, esham ve tahvillerle hazine bonolarının, Türk anonim şirketleri tarafından çıkarılan esham ve tahviller ve B. ya kabulüne Maliye Vekâletince müsaade edilen yabancı esham ve tahvillerle nukut ve kambiyolarının alınıp satıldığı yerlerdir.

B. *Kuruluş ve yapısı*: Bu B. ların açılmasına lüzum olup olmadığı, kanunun 2. maddesine göre, tamamen hükümetin takdirine bağlıdır. Kanuna dayanılarak kurulacak olan B. ların bütçeleri, maddi bakımdan şart-tasarruf mahiyetinde ve sebep unsuru bakımından da, takdiri ve idari bir tasarrufu gerektirmektedir. B. nın iki türlü üyesi vardır: 1. Aslî aza, acentelerdir. Acenteler, kanunun aradığı şartları ve vasıfları taşıyanlar arasından B. Meclisinin seçimi ve komiserin inhası üzerine Maliye Vekâletince tâyin olunurlar. Bunlar da ayrıca ilgililere yapabilecekleri zarara karşılık olmak üzere, Borsa Meclisi adına 5000 lira vermek veyahut bir teminat mektubu vermek zorundadırlar. Acenteler, ne suretle olursa olsun başka bir meslek veya ticaretle uğraşamazlar. Kendi hesaplarına B. işleri de yapamazlar. Anonim şirketlerde veya başka müesseselerde yönetim kurulu üyesi, murahhas, vekil, müdür veya memur olamazlar. Kendi aralarında şirket yapamazlar. Dışarıdan birisiyle bir şirket yapsalar da B. işleri ve bu işlerden doğacak sorumluluk, yalnız kendilerine ait olur. 2. Kayıtlı üye şunlardır: a. Coberler, yalnız kendi hesaplarına esham ve tahvilât alıp satarlar, kambiyo ve nakit işleri yapamazlar. b. Bankalar. B. ların bulunduğu şehirlerde idare merkezleri veya şubeleri olan bankalar, kayıtlı üye sıfatiyle B. ya kaydolmaya mecburdurlar. c. Sarraflar, perakende olarak esham ve tahvilât ve nakit alım satımiyle meşgul olurlar. ç. Bankerler, en az on beş bin liralık malî itibar sahibi olan ve başlıca banka ve B. işleri yapan bankerler, B. ya kaydolmaya mecburdurlar. d. Kulisye (Fr. coulissier) ler, B. kulisleri içinde bulunup yalnız kendi hesaplarına iş yapmak için acentalarına emir verebilirler. B. ya kayıtları mecburidir.

C. *Organları ve yetkileri*: B. nın tek organı Borsa Meclisidir. Yedi acenteden teşekkül eder. Gizli oyla ve iki sene müddetle seçilir. Meclise üye olabilmek için, iki seneden beri acente bulunmak lâzımdır. B. üzerindeki idarî vesayet, hükümetçe seçilen borsa komiseri marifetiyle kullanılır. Komiserler, Maliye Vekâletinin inhasiyle, Cumhurbaşkanının tasdikiyle tâyin olunur. Kanunun 22, 23, 24. maddeleri gereğince meclisin, B. üzerinde kazaî hakları, mürakabe ve nezaret yetkileri vardır. Borsa Meclisi ayrıca, B. nın bütçesini, katî hesabını tanzim, müstahdemleri seçip ücretini tâyin, abone ücretlerini tâyin, dellâliye ve kurtaj tarifelerini tesbit ile mükelleftir. Kararları, icraî mahiyettedir ve tekemmülleri tasdike bağlı değildir. İdarî vesayetten doğacak kararın son mercii Maliye Bakanlığıdır.

D. *Gelirleri*: Aslî ve kayıtlı üyelerden alınan ücretler; anonim şirketlerin esham ve tahvillerinin kote ücretleri; fiyat cetvelleri, abone ücretleri, yardım ve bağışlar ve başka müteferrik gelir kaynaklarından sağlanır.

BORSALINO, Giuseppe B. (1834 - 1900), bir İtalyan sanayici ailesi. Pecetto'da doğmuş, Alessandria'da ölmüştür. Alessandria'da şapkacılık öğrenmiş, bu sanatı Fransada yapmış, 1857 de Alessandria'ya dönerek bir fötr şapka fabrikası açmıştır. Bu müessese bütün dünyada şöhret kazanmıştır. Oğlu **Teresio B.** (1867 - 1939) Alessandria'da doğmuş ve orada ölmüştür. Babasının endüstrisini devam ve inkişaf ettirmiştir. 1924 te senatör olmuştur. Aynı ailenin başka bir dalı yine Allessandria'da «G. B. Borsalino fu Lazzaro e C.» şirketini kurmuştur.

BORSEC [*borsek*], Macar. *Borszék* [*borsēk*], Transilvanya (Rumanya) nın kuzeydoğusunda bir kaplıca. Tulgheş (Macar. Tölgyes) geçidi üzerinde bulunan B. nin suları asit karbonik ihtiva eder. Bu suyun mümeyyiz vasıfları iyi tat ve uzun zaman bozulmadan muhafaza edilebilmektir. Sıcak memleketlere bile ihracolunabilmektedir. Nüfusu 1800 kadardır.

BORSIERI [*borsiēri*], **Giambattista** (1725 - 1785), İtalyan hekimi. Civezzano (Trento) da doğmuş, Milanoda ölmüştür. Padova, Bologna ve Floransada tıp tahsil etmiş, Padova'da Morgagni ve Vallisnieri'nin hocaları olmuştur. 1745 - 1769 yıllarında Faenza hastanesinde doktorluk etmiş, 1770 - 1780 yıllarında da Pavia'da profesör olmuş, klinisyen olarak büyük şöhret kazanmıştır. 1780 de Arşiduka Ferdinand'ın hususi doktoru seçildiğinden Milano'ya taşınmıştır. Başlıca eseri: *Institutiones medicinae practicae* (Pratik tebabet kaideleri) [1781 - 1788, 4 cilt] adını taşır. Bu eser Latince ve İtalyanca olarak birçok defa basılmış, iki defa Almancaya, bir defa da İngilizceye ve Fransızcaya çevrilmiştir.

B. alâmeti veya çizgisi: Kızıl hastalığının ilk zamanlarında hastanın derisi tırnakla çizildiği zaman, evvelâ beyaz olan, fakat derhal kızıl bir renk alan çizgi.

BORSIG [*borzik*], **August** (1804-1854), Alman mühendis ve sınayicisi. Breslau'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Marangozluk öğrendikten sonra 1812 de Berlindeki Königliches Gewerbeinstitut (sanat okulu) ta okumuş, sonra Berlinde Woderb ve Egells demir dökümhanesinde çalışmış ve 1837 de Berlinde bir fabrika kurmuştur. Bu fabrikadan, bugün Berlin Tegel'de bulunan meşhur «Borsig AG.» (B. anonim şirketi) lokomotif ve makine fabrikası gelişmiştir. 1841 de Almanyada ilk lokomotifi yapan B., 1853 ten itibaren yabancı memleketlere de lokomotif satmıştır. Demiryolu malzemesi yapan başka fabrikalar da kurmuştur.

BORSİPPA veya **Barsippa** (Sumerce: *Bad-si-a-ab-ba* = «denizin kilidi», sonradan *Bar-si-pam*; Asurca: *Barsib* veya *Barsip* = «çobanın tapınağı». Burada«Çoban» diye vasıflandırılan tanrı, Tamūz adındaki tanrıdır. Fonetik yazı ile bu ad *Bar-Zi-pa-*(*ki*) şeklini almıştır. Yunanlılar buna *Borsippa* ve *Barsipa* adını vermişlerdir. Şimdi Birs veya Birs-Nimrud, veya İbrāhīm el-Ḫalil adını taşır), Babil (Babylon) in 24 km güneybatısında, Fıratın batı kenarında, ve Hindieh kanalı üzerindeki Hillah şehrinden 16 km uzaklıkta bulunan eski bir Babilonya şehri. İkiz şehir olan Babylon ile B., alayların takibettiği muazzam bir şose ve B. kanaliyle birbirine bağlı idi. B. nın Nabū adlı koruyucu tanrısı (yazıcılar, bilginler ve sanatlar tanrısı) nın mezhebi Babil tanrısı Marduk'inkine bağlı idi. Nabū'nın, E-Zida adlı tapınağı ve E-ur-imin-an-ki (gök ve yerin yedi komutanı veya habercisinin evi veya gök ve yerin yedi kısmına ait ev) adlı basamaklı kulesi de Babil tanrısınınkine bağlanmıştır. Nabū'yu Yunanlılar Apollon olarak teşhis etmişlerdir. Genel olarak B. nın Babil ile bağları çok sıkı olup yazıtlarda B. ikinci Babil olarak vasıflandırılır. Bilim bakımından, meselâ astronomide iki şehirde aynı doktrin öğretilirdi. Son İbrani-talmudik zamanlarda B. nın basamaklı kulesinin enkazına Kitabı Mukaddes'te sözü geçen ve dil karışımına sahne olan Babil kulesi gözü ile bakılmıştır. B. nın en eski yazıtlarda adı geçmez. Ancak Hammurabi'den sonra (Hammurabi B. yı başkenti yapmıştır), yani M. Ö. 2100 yılına doğru önemi artar. Hammurabi E-Zida tapınağını şimdi bulunduğu yerde inşa ederek veya tekrar yaptırarak Marduk'a ithaf etmiştir. Sonraki krallar ise Nabū'yu E-Zida tanrısı olarak tanımış ve ona Marduk'un oğlu gözü ile bakmıştır. E-Zida tapınağı, Babylon'daki Marduk tapınağından sonra tapınakların en önemlisi idi. Babylon için olduğu gibi B. için de Nebuḫadrezzar (M. Ö. 604 562) devresi en müreffeh bir devre olmuştur. B. yı yüzyıllarca meşhur kılan tapınak okulu ile astronomi okulunun M. Ö. VI. yüzyılın sonuna doğru hâlâ mevcut olduğunu gösteren deliller vardır, fakat genel olarak şehir Babylonun alınyazısına katılarak İskender zamanından sonra yıkılmıştır.

Eski şehrin yerinde şimdi iki enkaz tümülüsü yükselir. Kuzeybatısındaki, öbüründen daha alçak olmakla beraber, ondan daha büyüktür: İbrahim Ḫalil adını taşır. Bu ad, en yüksek noktasında bulunan Hazreti İbrahim tapınağından alınmıştır. Doğu efsanesine göre bu noktada Nemrud (Nimrod) İbrahimi bir ateşli fırına atmaya çalışmış. Burada ilk kazılar 1852 de Fransızlar tarafından yapılmıştır. 1879-1880 de de Hormuzd Rassam daha geniş bir sahada çalışmakla beraber, çalışması biraz gelişigüzel olmuştur. Birçok yazılı levhalar ve buna benzer şeyler bulmuştur. Bunlar şimdi British Museum'dadır. Sahanın en büyük kısmı henüz araştırılmamıştır. Güneybatı tümülüsü asıl Birs adını taşır. Nebuḫadrezzar tarafından, evvelce inşa edilmiş ve sonra çökmüş bir ziggurat'ın yerinde inşa olunan ziggurat, iddia ile yapılmış, fakat bitmemiştir ve şimdi yıkıntı halindedir. Bazı bilginler, bu harabenin Babil kulesi efsanesine konu teşkil ettiğini sanmışlardır. Bu yapı 30 m den fazla yükseklikte bulunan bir tepenin üstünde olup 12 m den fazla yükseklikte camlaşmış bir tuğla kütlesidir. Merkezinden geçen bir çatlak onu yukardan aşağı ikiye böler. Bu kütle etrafında büyük yığınlar ve Nebuḫadrezzar'a ait yazıtlar taşıyan mineli birkaç tuğla bulunmaktadır. Bunlar, muhtemel olarak büyük bir deprem etkisiyle bükülmüş ve kırılmıştır. İşte bu yapıyı 1854 te, Rawlinson gök ve yerin yedi katının evi, yani Nabū'nun E-Zida tapınağı olarak teşhis etmiştir. Bu yapı, yedi som kâgir taraçalı bir ehram idi. Bunlar 7 gezegenin renklerini taşıyordu. En alçağı 252 m^2 yüzeyinde ve belki de 14 m yüksekliğinde olup en yükseği bir kemer veya çadır şeklinde idi. Xerxes tarafından yıktırılmış, fakat I. Antiokhos tarafından tekrar yapılmıştır. Bununla beraber Ortaçağdan çok önce yine yıkıntı halinde bulunuyordu.

BORSOD [*borşod*], Kuzey Macaristanda yönetim bölümü. Yüzölçümü 3639 km^2, nüfusu 300 000 kadar. Verimli ziraat alanları, demir ve taşkömürü yatakları vardır. B. da Miskolc şehri canlı bir endüstri merkezidir.

BORSOS [*borşoş*], **József** (1821-1883), Macar ressamı. Veszprém'de doğmuş, Budapeştede ölmüştür. 1842 de Viyanaya gitmiş ve Güzel Sanatlar Akademisine yazılmıştır. 1861 de Peşteye dönen B., bir müddet sonra ressamlığı bırakarak, fotografçılığa başlamış, fakat muvaffak olamayınca meyhaneci olmuştur. B. bilhassa portre ve hayat tablolariyle ün kazanmıştır. En tanınmış eserleri: *Prens Esterházy Pál'ın portresi* ve *Balodan sonra* (1850).

BORST, Maximilian (1869-1946), Alman patologu. Würzburg'ta doğmuş, Münih'te ölmüştür. 1910 dan itibaren Münih'te profesör olarak çalışmıştır. Şişler hakkında verimli çalışmaları vardır. Başlıca eseri *Allgemeine Pathologie der malignen Geschwülste* (Habis şişlerin genel patolojisi) [1924] adını taşımaktadır.

BORSTAL [*bǫrstıl*] **SİSTEMİ**, İngilterede, hafif veya ağır hapis cezasına çarptırılmalarını gerektiren bir suç işlemiş olan 16-23 yaşları arasındaki gençleri, ıslah maksadiyle alıkoyup yetiştirme sistemi. Bu sistem ilk olarak 1902 de Kent bölümündeki Borstal köyü hapishanesinde tatbik edilmeğe başlamıştır; adı da ondandır. B. S. ne göre, genç bir suçlu, eğer suçu iğrenç ve insanlık dışı vasfını taşımıyorsa, nezaretçi bir memurun murakabesine teslim edilerek bir zanaat öğrenmesine çalışılır. Eğer suç ağırsa, suçlu bir Borstal müessesesinde 2-3 yıl hapse mahkûm edilir; bunun affı yoktur. Her suç, suçlunun yaşına, sabıkasına, karakterine ve gelişme derecesine göre incelendikten sonra, suçlu, kendine en uygun gelecek ıslah merkezine gönderilir. Borstal müesseselerinde ahlâki ve marazi sebeplerle ıslah edilemiyen suçlular, gençlere mahsus hapishanelere nakledilir. 1947 de İngilterede 7 Borstal müessesesi vardı; bunlardan 3 sabıkalılara, 3 ü sabıkası olmıyanlara, 1 i de orta derecede sayılanlara mahsustu; genç kızlar için de Aylesbury'de ayrı bir müessese vardır. Hepsi, hapishaneden daha ziyade, programlarında sanat, zanaat, ziraat ve beden terbiyesine geniş yer verilmiş olan okullara benzer. Gençler bu müesseselerden çıktıktan sonra, onlara

iş bulunur ve yardım edilir. Bu maksat için 1908 de Parlâmentoca kabul edilen bir kanunla, Borstal Association (erkekler için), daha sonra da Aylesbury After-care Associotion (kızlar için) adlı iki cemiyet kurulmuştur. Islah devresini tamamladıktan sonra yeniden suç işlememek bakımından başarı nispeti erkeklerde % 70, kızlarda ise bundan biraz daha azdır. İngiltere adliyesi her yıl bu müesseselere 500 kadar genç suçlu gönderir.

BORŞA [*borşa*], Rumanyanın Maramureş yönetim bölümünde (Transılvanya) kasaba. Tisa nehrinin kollarından Vişău (Mac. Visó) ın yukarı bölümünde, Tatar geçidinin çıkış yerindedir. Nüfusu 15 000. Kaplıcaları vardır.

BORT (Felemenk. *boort* = kusurlu elmas), iyi billûrlaşmamış veya kaba elmas; yahut elmas ve pırlantaların yontulmasından meydana gelen elmas kırıntıları. Elmasların perdahlanmasında ve silinti çarklarında kullanılır. Umumiyetle yuvarlak, esmer ve yüzü pürtüklü olan bu maden, Brezilyadan bol miktarda çıkar.

BORTKEVİÇ, Vladislav İosifoviç [Alm. şekli: *Ladislaus von Bortkievicz*], (1868 - 1931), Rus - Alman istatistikçisi. Petersburg'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Strasbourg'ta doçentlik ettikten sonra 1897 - 1900 yıllarında Rus devletinin münakalât vekâletinde çalışmış, 1907 de Berlinde profesör olmuştur. Bilhassa matematiksel istatistiğin mümessili olarak tanınır. Başlıca eserleri şunlardır: ***Die mittlere Lebensdauer*** (Ortalama ömür) [1893] *Das Gesetz der kleinen Zahlen* (Küçük sayılar kanunu) [1898], *Die Iterationen* (Tekerrürler) [1917], *Bevölkerungswesen* (Demografi) [1919].

BORTNYANSKİY, Dmitriy Stepanoviç (1751 - 1825), Rus müzisyeni. Goluhov (Ukrayna)da doğmuş, Petersburg'ta ölmüştür. Galuppi'nin öğrencisidir. İtalyada bulunmuş, 1779 da da Petersburg'ta imparatorluk orkestra şefliğine getirilmiştir. Islah ettiği saray korosu için 160 tan fazla, 3-8 sesli âyin kantoları yazmıştır. Bunlar, italyanvari kilise üslûbunda yazılmış olup, kısmen eski kilise havalarını andırır. Bu eserleri Çaykovskiy 10 cilt halinde çıkarmıştır. Dinî olmıyan eserleri (opera, senfoni, oda müziği parçaları)de vardır, fakat bunlar az tanınmıştır.

BORTON [*bortın*], **Stockton** (1852 - 1907), Amerikalı mucit. Moorestown (New Jersey) da doğmuş, New York'ta ölmüştür. 1880 den itibaren ölümüne kadar Willcox and Gibbs dikiş makineleri şirketinde, süratle çalışan dikiş makinesi tipini geliştirmiş ve icatları için 50 den fazla ihtira beratı almıştır.

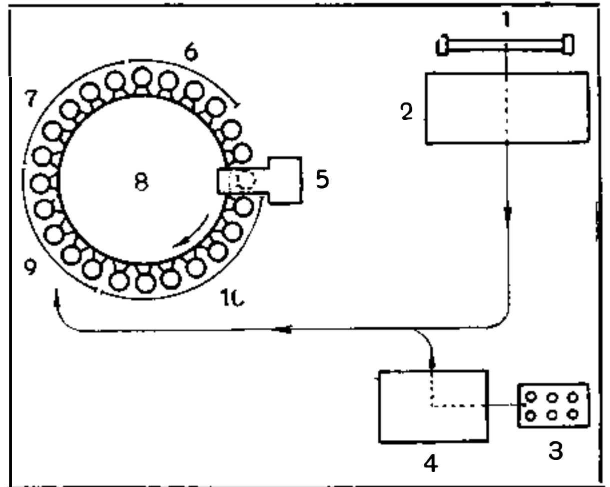
BORU (Fr. Tube, Tuyau), sıvıların ve gazların naklinde kullanılan içi boş, çoğu daire kesitli, düz eksenli, çeşitli maddelerden yapılabilen cisim. Ekseni eğri veya kesik çizgili olursa veya değişik çaplı bulunursa hususi parça denilir. B., malzemenin cinsine ve kullanıldığı yere göre sınıflara bölünür. Yangın söndürme işlerinde veya bahçe sulamasında kullanılan bezden veya lâstikten yapılan B. lara hortum denir. Eni, boyu ve yüksekliği 30 - 50 cm olan taş blokların içini oyarak yapılan taş B. lar en eski B. lardır; bunlara yurdumuzun bazı yerlerindeki su değirmenlerinde hâlâ raslanır. Su yollarında, çok eskiden beri, pişmiş topraktan yapılan ve künk denilen B. lar kullanılmıştır. Yarım metre çapa ve bir metre boya kadar, çok iyi künklere, Anadolunun her tarafında raslamak kabildir. Bunlar kolayca kırılır ve suyu kaçırır, fazla basınca dayanamaz. Bu sebeplerle son yüzyıllarda su yollarında madenî B. kullanılmaya başlamıştır. Şimdi künkler küçük su işlerinde ve daha çok bataklık arazinin kurutulmasında (drenaj) kullanılmaktadır.

Killi topraktan, presse edilerek ve pişirilerek, âdi künkten çok daha dayanıklı keramik ve şamot B. lar yapılmaktadır. Keramik B. lar binalarda, sıhhi su tesislerinde, şamot B. lar ise fabrikalarda kullanılır.

İçme suyu B. larında, drenaj işlerinde ve en çok lâğım (kanalızasyon) larda beton ve betonarme B. lar kullanılır. Lâğım işlerinde kullanılan B. lar yumurta kesitlidir. Bu B. lar, iki kalıp arasına beton döküp tokmaklıyarak veya vibratörlerle sallıyarak, yapılır. Son zamanlarda kalıp içine dökülen betonu, santrifüj kuvvetiyle kalıbın kenarlarına savurmak suretiyle de B. yapılmaktadır. Bu sistem B. lar ötekilerden daha iyidir. Antalya, Kılis, Karacasu, Akhisar, Adapazarı, Kırıkkalenin su yollarında santrifüjla yapılan betonarme B. lar kullanılmıştır. Bu B. lar demir B. nun dörtte biri kadar ucuz olur. Hidroelektrik tesislerinde kullanılan betonarme B. lar yerinde dökülerek yapılır. 0 5 - 1 m çapında beton B. lar yol inşaatında menfez olarak kullanılmaktadır.

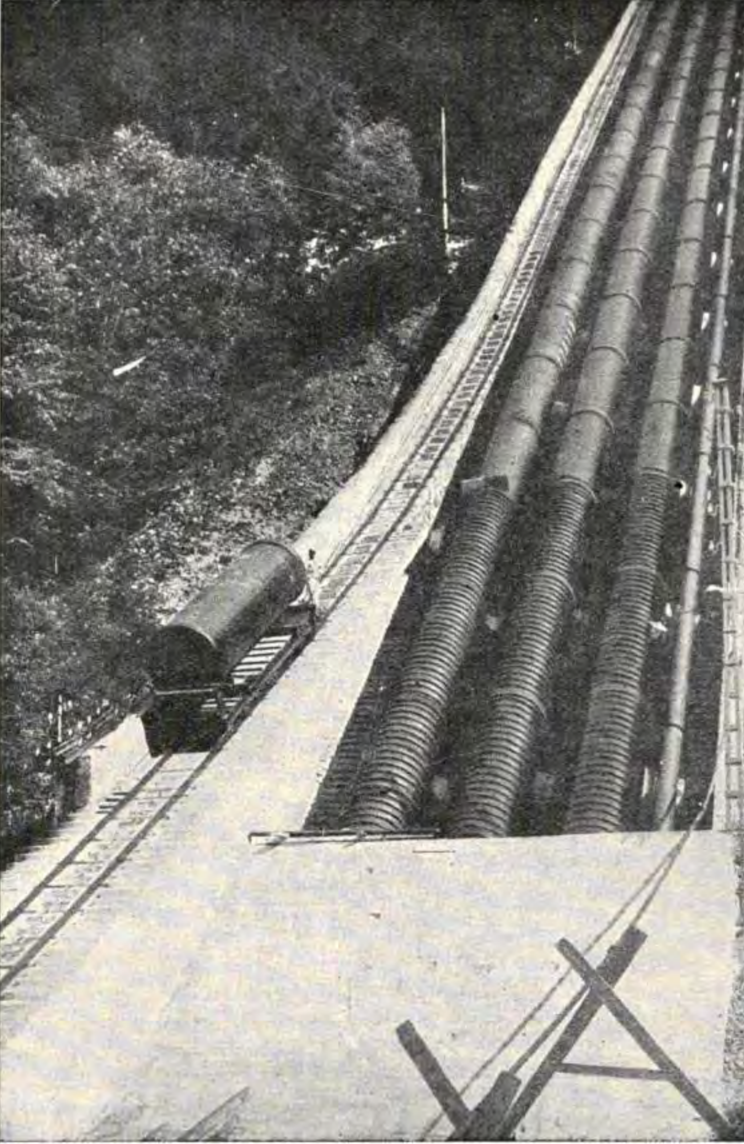
Asbest veya amyant B. lar, bol sulu çimento ve asbest - amyant telleri karışımından yapılır. Bunlara eternit B. da denir. Bu B. lar istenilen basınca dayanacak şekilde ince veya kalın kenarlı olur. İçi ve dışı çok düz, suyun akışına çok elverişlidir, gayet hafif olduklarından taşınması kolay, fakat çok nazik ve kolayca kırılırlar. İçme suyu tesislerinde kullanılırlar. Aksaray ve Siverek su yolları eternit B. larla yapılmıştır. Taşımada fazla kayıp verdiğinden iyi netice alınamamıştır. Şebekelerde kullanılması uygun değildir.

Cam B. lar üfliyerek veya çekme suretiyle yapılır; laboratuvarlarda kullanılır. Kazanlarda, su depolarında su seviyesini göstermek için kullanılan cam B. lara su seviye müşir B. su denir. Rusyada 50 mm çapında cam boruların su işlerinde kullanıldığı söylenmektedir. Su süratinin ölçülmesinde kullanılan camdan Pitot B. su için bk. PITOT BORUSU.

Ş a k û l i b o r u d ö k ü m ş e m a s ı

1. İç kalıp: şablon bankı, 2. İç kalıp: kurutma fırını, 3. Anbuvatman kalıbı bankı, 4. Anbuvatman kalıbı kurutma fırını, 5. Kalıp sıkıştırma makinesi, 6. Boşalma, 7. Döküm, 8. Şakûli kalıpları taşıyan döner tezgâh, 9. İç kalıbın konulması, 10. Kalıbın kurutulması

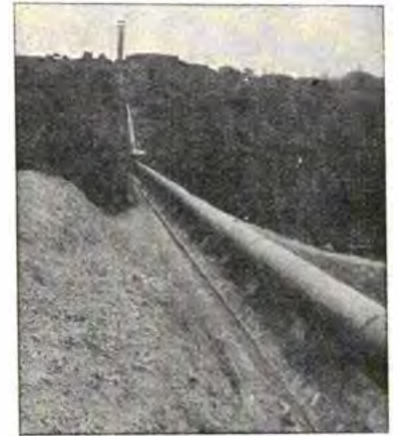
1

2

3

4

1. Bir cebri boru, 2. Finlandiyada 2 000 mm çapında ahşap boru hattı, 3. Eternit boruların nakli, 4. Antakya civarında Defne - Harbiye'de kurulan hidroelektrik santralinin cebri borusu

10 veya 12 No çinkodan yapılan B. lar binalarda yağmur B. su olarak kullanılır.

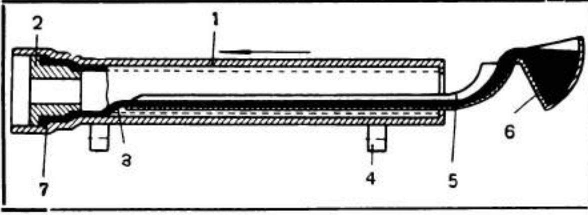
Bakır ve pirinçten yapılan B. lar dayanıklı olur; ısıyı iyi iletir; makine işlerinde kullanılır. Bakır B. lar kolayca işlenir, fiyatları yüksektir.

Kurşun B. ların da işlemesi kolaydır, geçici işlerde veya sık sık değiştirilmesi gereken yerlerde kullanılır. İçi emaye kurşun B. lar fabrikalarda kullanılır.

İnce saç B. lar evlerde soba B. su, yapılarda oluk, tünellerde vantilâsyon için kullanılır. Vantılâsyon işinde bazı suni maddeleri presse ederek yapılan B. lar da kullanılır.

Tahta B. lar, köy içme suları için yapıldığı gibi, 2 - 3 m boyunda çam ağaçlarını delerek (içini yakmak suretiyle) elde edilir. Ormanı bol, tahtacılığı ileri memleketlerde, kuru kalasları lâmba zıvana ile birbirine geçirerek eklemek suretiyle ve dıştan demir çemberlerle takviye ederek tahta B. yapılır. Hidroelektrik tesislerinde 2 m çapa kadar ahşap B. lar kullanılmıştır.

En çok kullanılan B. lar font (dökme demir) ve çelikten yapılanlardır. İnce kenarlı, 1 - 2 m boyunda, basınca karşı dayanıklılığı az olan font B. lar, yapılarda sıhhi tesisat işlerinde ve çinko yağmur B. larının alt başlarında kullanılır. 20 - 30 atmosfer ve hattâ daha yüksek basınca dayanabilen, 4 - 6 m boyunda font B. lar su ve havagazı tesislerinde kullanılır. Font B. ların bir ucu düz, öteki

Santrifüj boru imâl şeması

1. Ekseni istikametinde kayan, döner kalıp, 2. Anbuvatman kalıbı, 3. Dökülen demir, 4. Müteharrik tekerlek, 5. Döküm oluğu, 6. Döküm potası, 7. İmâl edilen boru

ucu genişçe bir yuva teşkil edecek şekilde yapılır, bu uca «ambuvatman» denir. B. ları döşerken bir B. nun düz ucu ötekinin yuvasına (ambuvatmanına) sokulur ve yuvanın içine katranlı salmastra konulduktan sonra erimiş kurşun dökülerek iyice sıkılanır. Son zamanlarda salmastra yerine lâstik bilezik konulmakta ve lâstik bilezik vidalı bir B. parçası ile sıkıştırılmaktadır. Bu usul oynak, batak zeminler ve hele depremi fazla olan bölgeler için çok elverişlidir. Font B. ların vanalara ve hususi parçalara bağlanmasını kolaylaştırmak için falanşlı B. lar yapılır. Bunlarda B. uçlarında B. çapından daha büyük bir çapta yanaklar bulunur. Bu falanşlara açılan deliklerden geçirilen cıvatalarla B. lar birbirine bağlanır.

Font B. yapımı yüzlerce seneden beri gelişmiştir. Önce iki parçalı yatay kalıplar kullanılmış, sonraları düşey döküme geçilmiştir. Şimdi santrifüj usulü ile B. yapan fabrikalar vardır. Düşey döküm yapan fabrikalarda devamlı bir yapım tarzı uygulanır. Dönen bir tezgâh üzerinde bir taraftan kalıplar hazırlanırken başka bir tarafta kalıplar kurutulur, üçüncü bir kısımda döküm yapılır; tezgâhın başka bir bölümünde ise B. soğuyarak kalıptan çıkarılır; sonra kalıplar temizlenir. Tezgâhın dönme hızı ve büyüklüğü bu dört işi sürekli olarak yapacak şekilde hesaplanır. B. kalıplarının dışı madenî, içi dökme kumundan yapılır, ayrıca bir iç kalıpla B. nun iç boşluğu sağlanır.

Bu usul yavaştır, yorucudur, B. lar nispeten kalın kenarlı olur, fazla font kullanıldığından B. lar pahalı olur. Karabükte 75 - 500 mm çapında B. imal eden bir B. fabrikası vardır.

Santrifüj döküm usulünde ise, dıştan su ile soğutulan, hafifçe meyilli, çelikten yapılmış ve ekseni etrafında dönen, bir taraftan da ekseni doğrultusunda kayan kalıplar kullanılır. Çelik kalıp bir silindirden ibarettir, alt ucuna B. nun ambuvatman kısmının kum kalıbı yerleştirilir. Bir B. için lüzumlu dökme demir, kupol ocağından alınarak kalıbın başında bulunan bir potaya dökülür. Potanın ucunda kalıp boyunda maden bir oluk vardır. B. dökümüne başlarken kalıp potaya yaklaştırılır, kalıp bir taraftan döner ve yavaş yavaş potadan uzaklaşırken potanın içindeki erimiş demir, maden oluğun ucundan, kalıba dökülür. Böylece 2 - 3 dakika içinde bir B. elde edilir. Dökümden sonra B. lar tav ocağında tavlanır, temizlenir, basınç tecrübesinden geçirilir, katranlanır, kuruduktan sona istiflenir.

Santrifüj usulünde kalıbın dönme ve kayma hızlarını ayarlıyarak kenar kalınlığını istenilen basınca göre dayanıklı hale getirmek mümkündür. Karabükte santrifüj usulü ile yılda 20 000 ton B. yapacak bir fabrika kurulmuştur.

Çelik B. lar içme suyu, havagazı, buhar kazanları, sanayi tesislerinde, binalarda kalörifer ve su tesislerinde, kullanılırlar. Bunlar yapılış bakımından kaynaklı (dikişli), çekme (dikişsiz) - (Mannesmann B. su) - şeklinde ayrılır. Piyasada galvanizli, galvanizsiz, üstü katranlı, jütle sarılı olmak üzere çeşitleri bulunur. Hidroelektrik tesislerinde çapı 2 - 3 m ve daha fazla olan ve çelik levhaların perçin veya kaynakla eklenmesi suretiyle yapılan B. lar kullanılmaktadır. Bu B. lara cebri B. denir.

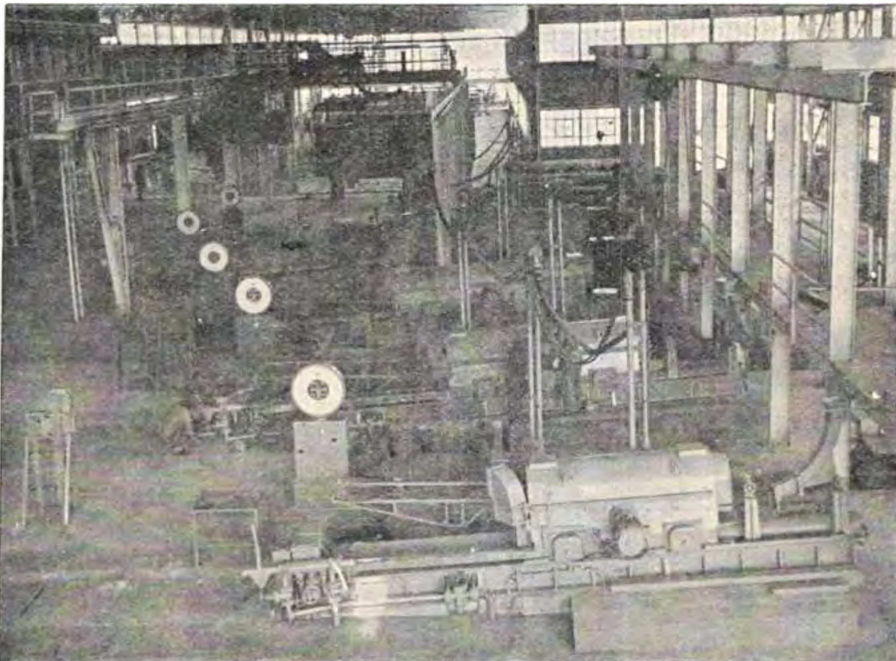
B. hesapları için çeşitli formüllere göre hesaplanmış cetveller ve abaklar teknik kitaplarda bulunmaktadır.

BORU (Fr. Clairon), bakırdan yapılmış bir nefesli saz. Bandolarda ve fanfarlarda kullanılan büğlü (Fr. bugle), bu sazın tekâmül ettirilmesiyle meydana gelmiştir. Borunun ağızlığı, bakır sazlardaki gibidir (bk. AĞIZLIK). Gövdesi, önce düz olarak uzadıktan sonra, beyzi bir şekil meydana getirecek tarzda kıvrılan B. nun, kadehe doğru genişlemesi ile meydana gelir.

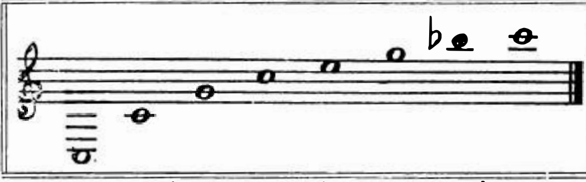
B. da anahtar veya piston bulunmadığı için, çıkarabileceği sesler, ancak tabiî doğuşkan seslerden ibarettir (bk. DOĞUŞKAN SESLER). Çalanın nefesine verdiği şiddet ve dudaklarını büzme derecesine göre inceleşip kalınlaşan bu sesler de altı-yediden fazla değildir.

Ekseriya si bemol, bazen de do yapısında olan B.'dan elde edilen tabiî sesler şunlardır (bk. s. 353):

Bilhassa askerler ve izciler tarafından bir haber

Karabükte santrifüje boru fabrikasının içten görünüşü

verme vasıtası olarak tek ve bir yürüyüşte, adımları tanzim vasıtası olarak ekseriya toplu halde kullanılan B. dan çıkan seslerin sayısı pek az olmakla beraber, bu sesler türlü tartılara sokularak pek değişik şekiller elde edilmiştir. Askerlikte süngü hücumuna kalkış sırasında, sesinin düşman tarafından işitilmemesi maksadiyle B., kadehi el veya mendil ile tıkanarak da çalınır.

B o r u

B. işaretleri: B. çalarak verilen işaretler (dur, açıl, hücum, I. Taburun 3. Bölüğü, v. b.).

Ordumuzdaki boru işaretlerinden bazısı
1. Dikkat!; Bayrak merasiminde, Hazır ol!, 2. Selâm, 3. İçtima, 4 Silâh başı, 5. Süngü tak!, 6. Hücum, 7. Kalk, 8. Tımar, 9. Karavana, 10. Yat.

B. işaretleriyle muhabere: Belirli B. işaretleri vererek haberleşme B. çalarak bu işaretleri veren ere bizde *borazan* (b. bk.) denir.

BORU SARMAŞIĞI: bk. BORUÇİÇEĞİ, CAMPSIS.

BORUCA [*boruka*], Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika koluna giren Chibcha (Çibça) ailesinin Talamanca Barbacóa grupunun Talamanca bölümünden bir dil. Brunca da denilen bu dil, şimdi sönmüş olan Coto (Koto), Turucaca ve Burucac dillerinin ahfadı olarak, Kostarika'da Río Grande de Terraba havzasında konuşulur. Bk. CHIBCHA.

BORUÇİÇEĞİ. gramofon borusu veya umumiyetle boru ve huni şeklinde olan (Lat. tubiflorae) çiçeklerin çoğuna halk arasında verilen ad (İng. trumpet flower; *trumpet* = boru, borazan). Gecesefası çeşitleri (Ipomoea, Mirabilis), gündüzsefası veya kahkaha çiçeği (Convolvulus) gibi sarmaşıklara çok kere B. denildiği gibi, Abelia, Oenothera (Türk. eşek çiçeği, Ing. Evening primrose), Petunia, ve Datura (Türk. tatula)ya da, çiçeklerinin şeklinden dolayı aynı ad verilmektedir.

Daha dar bir mânada B., bileşik yaprakları olan, yaz ortasında turuncu renkte, büyücek çiçekler açan ve acemborusu, acem sarmaşığı veya boru sarmaşığı (Campsis radicans, İng. Trumpet creeper) adlariyle de tanınan bitkiye denir. Resim için bk. BİGNONİYASE (Bignoniaceae). Yine bignoniyagillerden olan *Tecoma radicans*ın bir adı da «borulu hanımeli» dir. B., boru değil, çan şeklinde olan çançiçeği (Campanula) nden farklıdır.

BORULU HANIMELİ: bk. BORU ÇİÇEĞİ. TECOMA.

BORUMESU, Pasifikteki Papua dillerinin Yeni Gine bölümünden bir dil. Adanın Holândaya ait olan batı kısmında, kuzeydeki Geelvink koyundan Britanya Ginesi sınırına kadar uzanan bölgenin ortasında konuşulur. Yakın komşuları Sentani, Tana, Merah, Pauwi, Koasa, Sidiuai ve Tori dilleridir. Bk. PAPUA DİLLERİ.

BORUN, Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika bölümünden olan Aymore (Aimoré; bu aile son zamanlara kadar, Ge [Že] veya Kran ailesine dahil edilirdi) ailesini teşkil eden Botocudo dilinin bir lehçesi. Gueren de denir. Şimdi sönmüş olan bu lehçe, eskiden, Brezilyanın doğu kıyısındaki Espirito Santo ve Bahia bölümlerinde, Río Paru- hipe kıyılarında son olarak da Olivença limanı dolaylarında konuşulurdu. Bk. BOTOKUDO.

BORUS, yumuşakçalar denen hayvanların (Mollusca) karındanayaklılar (Gastropoda) takımından, Pulmonata grupunun, akavide (Acavidae) familyasına mensup bir cins. Kabuğu büyüktür. Güney Amerikanın mutedil ve tropikal bölgelerinde yaşar.

BORUSS'LAR (Lat. *Borussi*), Balt - İslâv grupundan olan eski Prus'ların Latince adı. B. ın yaşadıkları memleketin Latince adı da Borussia (Vistül ile Nyemen arasındaki Baltık sahil bölgesi) dır. Bk. PRUS'LAR.

BORUTOLMAÇ (IX. - X. yüzyıl), Peçenek Türk-

lerinin altıncı kabîlesi. Németh'e göre, Bizans imparatoru ve tarihçisi Konstantinos VII. Porphyrogennetos (I. Bekkerus: Constantinus Porphyrogennitus de thematibus et de administrando imperio, Bonnae 1840, s. 166)ta *Borotalmat* şeklinde kayıtlı olan B. kelimesinin anlamı «koyu renkli atları olan Tolmaç (= Dilmaç)ın kabîlesi»dir (bk. Németh Gyula: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*, «Bibliotheca Orientalis Hungarica» serisinde, cilt II, Budapest-Leipzig 1932, s. 50). Árpád hanedanı (b. bk.) zamanında Macaristana gelip yerleşen Peçenek Türkleri arasında da bir *Tolmaç* kabîlesine raslanır. Bu kabîle üyelerinin vaktiyle Macaristanın hangi bölgelerinde oturduklarını şimdi Macaristanda bulunan *Tolmács* [*tolmāç*] yer adları göstermektedir (bk. Györffy György: *Besenyők és magyarok* [Peçenekler ve Macarlar], «Kőrösi Csoma-Archivum» dergisi. I. tamamlayıcı cilt, 1935-1939, s. 442-443); ayrıca bk. Gy. Moravcsik: *Byzantino - turcica*, II, Peşte 1943, s, 94.

BORUZEN MUSTAFA PAŞA, bazı kaynaklarda Osmanlı devlet adamlarından Zurnazen Mustafa Paşaya verilen ad. Bk. MUSTAFA PAŞA, ZURNAZEN.

BORY DE SAINT - VINCENT [*bori dı sẽ - vẽsã*], **Georges** (1778 - 1846). Fransız generali, coğrafyacısı ve tabiat bilgini. Agen'de doğmuş, Pariste ölmüştür. B. tabiat bilgini olarak 1800 de yüzbaşı Baudin idaresindeki ilim seferine katılmış, sonra başlıca Afrika takımadalarını tetkik ederek Avrupaya dönmüştür. Doğum yeri olan departman tarafından Temsilciler Meclisine gönderilen B., Restauration devrinde sürülmüş ve Belçikaya çekilmiştir. 1819 da Fransaya dönmüş, 1829 da Mora ilim seferi müdürlüğü ve Cezayir ilim komisyonu reisliği ile görevlendirilmiştir. B., Fen Akademisinde serbest üye idi (1834). Şu eserleri anılabilir: *Essai sur les îles Fortunées* (Bahtiyar adalar hakkında deneme) [1803], *Voyage dans les quatre principales îles des mers d'Afrique* (Afrika denizlerinin dört bellibaşlı adasında seyahat) [1804], *Essai sur l'Homme* (İnsan hakkında deneme) [1836]. B. nin tabiat bilgisine ait eserleri de vardır.

BORYAĞI, sıvı makine yağlarının (bitki. hayvan veya maden yağları) sabunlu, çoğu zaman içinde biraz da alkol bulunan bir emulsiyonudur. Bu maksatla alkali sabunları, amonyak sabunu kullanıldığı gibi sulfone yağlardan (Türk kırmızısı yağları) yapılan sabunlar da kullanılır. Ticarette kullanılan bir B. nda % 5 ten fazla su, % 2 den fazla kül olmamalıdır. Bu, kullanılacağı zaman su ile seyreltilir. Torna, freze ve matkap tezgâhlarının soğutulmasına yarar. Bu arada yağlayıcı ve kaydırıcı tesir de yapar. Yağlayıcı özelliği dolayısiyle taşlama tezgâhlarında kullanılamaz. B. yerine sucamı çözeltisi, potaşa ve % 2 kadar sabundan ibaret borpastası da kullanılır. Borpastası, tutkal peltesi kıvamındadır, suda kolay çözünür ve iyi soğutur. Kaydırma kabiliyetinin yeter olmaması ve pık döküm, pirinç gibi bazı madenî malzemeyi aşındırması gibi kusurları vardır.

BORYSŁAW: bk. BORİSLAV.

BORYSTHENES, Dnyepr nehrinin eski Yunanca adı. Pontos Eukseinos (Karadeniz) seyyahlarınca eskiden beri tanınan B., İskit ülkesinin en önemli nehri idi. B. hakkında ilk mufassal bilgiyi Herodotos (M. Ö. V. yüzyıl)ta bulmaktayız. Bu yazara göre, B. ve Hypanis (Bug) İskit kıyı bölgesinin ortalarında aynı deniz kulağına (*helos*) dökülür. Bu iki nehir arasında çıkıntı yapan kıyıya Hippolaos burnu denirdi. Burada tanrıça Demeter'e ait bir tapınak vardı. B. ile Hypanis'in denize döküldüğü yerde bol tuz elde edilirdi. Herodotos, B. suyunun temiz, berrak ve içilir olduğunu, buna karşılık Pontos'a karışan diğer ırmakların çamurlu bulunduğunu kaydetmektedir. B. in her iki kıyısında mümbit tarlalar vardı. Bunlar, 10 - 11 günlük genişliği bulunan bir arazi de çiftçi İskitler (*Skythai geōrgoi*) tarafından işletilirdi. Tarlalar arasında güzel otlaklar vardı. B. te balık boldu. Nehrin yalnız mansap bölgesi ormanlıktı. Kışın B. donardı. Eskiçağ coğrafyacıları Neilos (Nil) unki gibi B. in kaynağının da nerede bulunduğunu bilmiyorlardı. B. kavsinden de haberleri yoktu. B., Hypanis ve Tanais (Don) in, birbirine muvazi olarak kuzeyden güneye doğru aktıkları düşünülüyordu. Herodotos, B. kollarından Pantikapes'i, Gerrhos'u ve bununla birleşen Hypakyris'i zikretmektedir. B. e doğudan karışan bu kolların bugünkü ırmaklarının hangilerine tekabül ettiğini tesbit etmek şimdilik mümkün değildir.

B. adı İskitçe ile izah edilmektedir (krş. Zend. *vouru - stâna* = geniş yataklı). Efsaneye göre, İskitlerin atası Targitaos, gök tanrısı Papaios ile Borysthenes'in kızının oğludur.

Sarmat ve Got göçlerinden sonra B. adı yerine Danapris veya Danaper adları kullanılmağa başlanmıştır (bugünkü Dnyepr adı bundan gelir). Iordanes, Hunların B. e Var adını verdiklerini kaydetmektedir. Konstantinos Porphyrogennetos'a göre ise Peçenekler bu nehre Barukh [*varuḫ*] derlermiş. Hun başbuğu Balamber (b. bk.) in Doğu Got Vinithar'ı yendiği Erac ırmağı (Iordanes, Get. 48) da belki B. ile aynıdır. Nitekim XIV. yüzyıl İtalyan portolanlarında Dnyepr'in adı olarak Erexe, Eresse, Elexe, Elice gibi isimler geçmektedir. Yine bu devre ait olan bazı İtalyan portolanlarında Dnyepr'in adı olarak kullanılan Ozu, Uzu, Usen, Usom adları da Türkçe *özen* (= ırmak) kelimesinden başka bir şey değildir.

BORYSTHENES, Taurikē Khersonēsos (Kırım)un kıralı, Thoas'ın babası. Yunan efsanesine göre, Artemis, kurban edilmek üzere olan İphigeneia'ya acıyarak, yerine bir geyik verdikten sonra, onu bu kıralın yanına getirmiştir (bk. AGAMEMNON, İPHİGENEİA). B., aynı adı taşıyan nehrin *hērōs eponymos* (ad veren yarı tanrı) udur.

BORZOI veya **BORZOY** (Rus. *borzıy* = cevval, hareketli, çabuk), Rus kurt köpeği. Tazı tipinde olup soğuğa dayanır ve karlı alanlarda süratle ilerler. Hafif ve narin bünyeli olan bu hayvan, bedenini ve bacaklarını sıcak tutan ince tüylerle kaplıdır. Bacakları uzundur Süratli koştuğundan, kurt avında çok kullanılır. Çarlar uzun zaman bu cinsi ayrıca yetiştirmişlerdir. B. lar ava ikişer ikişer çıkar. Kurda pek çabuk yetişerek iki ta raftan sarar ve avcı gelinceye kadar soluk aldırmaz. B. lar iyi huylu, itaatli hayvanlardır. Renk-

BORZOI

leri çokluk beyaz olmakla beraber, siyah, kahverengi ve sarı lekeli olanlarına da sık sık raslanır Şekli mütenasiptir. Kafatası ince uzun, boynu ve bedeni kuvvetli, uzun, bacakları narin, göğsü geniş ve yandan basık, tüyleri sık ve yumuşaktır. Erkeğinin boyu ortalama 70-84 cm, dişisininki ise 66-76 cm dir.

BORZYA, Asyada Rus Mançuryası'ndaki Çita Bölgesi (Çitinskaya Oblast') nde, Çita şehrinin güneydoğusunda Çin sınırı yakınında, Rusya-Mançurya (Trans-Sibirya) demiryolunun üzerinde bir kasaba.

BOS, tırnaklılar (Ungulata) dan, çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının boynuzlular (Bovidae) familyasına mensup hayvanlardan bir cins. Bu cinsin 30 a yakın türü ve bu türlerin de birçok ırkları vardır. Meselâ mühim bir ev hayvanı olan ehlî inek (b. bk.), bu cinsin bir türüdür.

BOS (Fr. Bosse = kabartı, çıkıntı, kambur) [G. S.], cisimlerin kabarıklığını hissettirmek için, resim yapılırken kullanılan mücessem modeller. Bu şekilde resim yapmaya «bos'tan çalışma», yani mücessem modelden resim yapma denir.

Tam bos (Fr. Ronde bosse): Heykel gibi mücessem eserler.

Yarım bos (Fr. Demi - bosse): Ancak bazı kısımları kabartma ve çıkıntılı olan heykeller ve oyma eserler; bunlara «yarım kabartma» (Fr. bos - relief) da denir.

BOS, Charles du (1883 - 1939), Fransız yazarı. Edebiyat ve ahlâk münekkidi, psikolog ve filozoftur. Pariste doğmuş, La Celle - Saint Cloud'da ölmüştür. Hastalıklı geçen hayatı, mânevi gelişmesine pek tesir etmemiştir. Paris ve La Celle - Saint Cloud'da yaşamış, André Gide'in samimî arkadaşı olmuş, güzel sanatlara, konserlere, sergilere, derin bir ilgi duymuştur. Evvelce dinsizken 1927 de Katolik dinini kabul etmiştir. Bir Amerikan Katolik üniversitesinde edebiyat dersi vermiştir. Parlak, düşündürücü buluşlarla dolu bir dil kullanmıştır. Eserleri: *Approximations* (Yaklaşmalar [yani edebî eserlerin ve kahramanlarının tahlil ve tefsirinde ruh merkezlerinin kavranmasına doğru atılan adımlar]) [1922 - 1937, 7 cilt]. *Dialogue avec André Gide* (A. G. ile konuşma) [1929] *Byron et le besoin de la fatalité* (B. ve mukadderata olan ihtiyaç) [1929], *Extraits d' un journal (1908-1928)* (Bir günlük hâtıra defterinden çıkarılmış parçalar), [1931] *Mauriac et le problème du romancier catholique* (M. ve Katolik romancının karşılaştığı problem) [1933], *Qu est-ce que la littérature?* (Edebiyat nedir?) [1938], *Grandeurs et misères de Benjamin Constant* (B. C. ın büyüklük ve küçüklükleri) [1946], *Journal I et II* (Günlük hâtıra defteri I ve II) [1946-1948], *La comtesse de Noailles et le climat du génie* (N. kontesi ve dehanın iklimi) [1949].

BOSA [*bǫza*], İtalyada Sardinya'nın batı kıyısının kuzey bölümünde, Nuoro ilinde liman. Bir demiryolu kolunun bitimindedir. Nüfusu 7 700 (1951). Muhteşem bir kalesi, çevresinde geniş bağları, zeytinlikleri vardır. Mercan avı yeridir.

BOSANQUET [*bǫuznkit*], **Bernard** (1848 - 1923), İngiliz filozofu. Rock Hall'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Bir müddet Londrada felsefe yazıları yazarak geçinmiş, sonra, St. Andrews üniversitesine profesör olmuştur. B., Hegelci bir idealisttir. Ona göre tecrübe (her türlü tecrübe) bu idealizminin doğruluğuna bir delildir. Tecrübeler şöyle hulâsa edilebilir: toplumda, siyasette müşterek hayat tecrübesi; fizik çevrede birlik ve değişmezlik tecrübesi; sanat dünyası gibi «başka bir dünya»dan gelen tecrübeler. Bu tecrübelerin müşterek tarafı, ruhu doyurması, mantık ve nazariye yollariyle değil, gerçekle doğrudan doğruya temas ettirerek, tenakuzdan kurtarmasıdır. B. için salt düşünüş, salt mantık yoktur. Mantık, şeylerin yapılarının bilgisidir. Mantık, şeyleri düşünülür hale sokar. Başlıca eserleri şunlardır: *Logic* (Mantık) [1888], *The Value and Destiny of the Individual* (Ferdî olanın değeri ve alınyazısı) [1913], *What Religion is* (Dinin ne olduğu) [1920].

BOSATSU (Sanskritçe Bodhisattva teriminin Japonca tercümesi): 1. Japonyada kurtarıcı ve koruyucu olarak bilinen Budist azizlerinin unvanı; 2. Yüksek ruhani mevki sahiplerinin unvanı.

BOSBOOM [*bǫzbōm*], **Anna Louisa Geertruida Toussaint** (1812 - 1886), Holândalı kadın yazar. Alkmaar'da doğmuştur. Toussaint adında bir Fransız kimyagerinin kızı olup 1815 te ressam Johannes B. ile evlenmiştir. Birçoğu Holânda tarihine ait olan eserleri. halkın örf ve âdetlerini tasvir eder. Başlıcaları şunlardır: *Almagro* (1837), *Engelschen te Rome* (Romada İngilizler) [1839], *Het Huis Lauernesse* (L. evi) [1841, Reformasyon devrine dair bir hikâye olan bu eser birçok dillere tercüme edilmiştir], *De Graaf van Leycester in Nederland* (Leicester Kontu Holândada) [1846], *Vrouwen van het Leycestersche Tijdvak* (Leicester'ın zamanında yaşamış olan bazı kadınlar) [1845], *Gideon Florensz* [1854], *Majoor Frans* (Kaymakam Fr.) [1874].

BOSBOOM [*bǫzbōm*], **Johannes** (1817 - 1891), Holândalı ressam. Lahey'de doğmuş ve orada ölmüştür. Fransız tesirinden kurtularak Rembrandt'ın aydınlık - karanlık tekniğinden ilham alan Lahey okulunun ilk ustasıdır. Sanat hayatına tiyatro dekorları projeleri yaparak atılmış ve Holândanın en büyük modern kilise ressamı olmuştur. Eserleri Amsterdam'da Fodor ve şehir müzesinde, Münih Pinakothek'inde ve Hannover'in Provinzialmuseum (Il müzesi)unda bulunmaktadır.

BOSC D'ANTIC [*bosk dãtįk*], **Louis Augustin Guillaume** (1759 - 18.8) Fransız natüralisti. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Mükemmel bir natüralist olan B., Jardin des Plantes'ta çalışmış ve bir *Dictionnaire raisonné d'agriculture* (Teorik ziraat sözlüğü) ile bir *Dictionnaire d'Histoire Naturelle* (Tabiat bilgisi sözlüğü) meydana getirmiştir. Ayrıca, tanınmış Girondine Madame Roland'ın *Mémoires* (Hâtırat) larını yayımlamıştır.

BOSC D'ANTIC [*bosk dãtįk*], **Paul** (1726 - 1784), Louis Augustin Guillaum B.in babası. XV. Louis'nin hekimi. Languedoc'da doğmuştur. Cam imalâtını mükemmelleştirmiş ve camcılık hakkında değerli eserler vermiştir. B. un eserleri bir araya getirilerek 1780 de Pariste yayımlanmıştır.

BOSCÁN Y ALMOGÁVER, Juan (takr. 1490 - 1542), İspanyol yazarı. Aslen Katalan olan B. ın asıl ismi *Mosén Joan Boscá* olup sonradan İspanyolca şekle sokulmuştur. Barcelona'da doğmuş ve Perpignan'da ölmüştür. Zengin bir aileye mensup olan B., bir İtalyan humanisti olan Lucio Marineo Siculo'dan ders aldığı ve bu zatın te-

siriyle, İtalyan dil ve edebiyatına karşı hayatı boyunca hayranlık ve sevgi duyduğu söylenir. Bu sevginin ordu hizmetine girerek İtalyada bulunduğu zamanlarda doğmuş olduğu da ileri sürülür, fakat buna dair delil yoktur. Ancak samimî arkadaşı şair Garcilaso de la Vega ile birlikte, Kanunî Süleyman tarafından muhasara edilen Rodos'u kurtarmak için yapılan ve başarısız kalan teşebbüse katıldığı muhakkaktır (1522 - 1523). Sonradan meşhur olan Alba dukasına hocalık etmiştir. 1526 da Granada'da Venedik elçisi Andrea Navagero ile tanışmış ve bu zatın tesiriyle İtalyan şiir şekillerini İspanyolcada uygulamaya çalışmıştır. 1534 te Baldassare Castiglione'nin *Il Cortegiano* (Saraylı) adlı eserini *El Cortesano* adıyle tercüme edip yayımlamıştır. 1539 da Ana Giron de Rebolledo adında bir Valencia'lı kadınla evlenmiştir. Bu kadın, kocasının ölümünden sonra, külliyatını Garcilaso'nun bazı şiirleriyle beraber yayımlamıştır: *Las obras de Boscán y algunas de Garcilaso de la Vega, repartidas en cuatro libros* (G. ya ait bazı eserlerle birlikte B. ın, dört bölüme ayrılmış eserleri) [1543]. B., Garcilaso gibi büyük şair olmamakla beraber, İspanyol edebiyatında, ıslahatçı ve İtalyan tesirinin öncüsü olarak önemli bir rol oynamıştır.

BOSCAWEN [*boskouïn*], **Edward** (1711 - 1761), İngiliz amirali. Cornwall'da doğmuş, Guildford (Surrey) da ölmüştür. İspanyollara ve Fransızlara karşı yapılan savaşlarda dikkati çekmiştir. 1739 da Porta Bello'nun alınmasında ve 1741 de Cartagena'nın muhasarasında daha çok tanınmıştır. 1747 de Finisterre deniz muharebesini kazanmıştır. 1755 te Newfoundland açıklarında bir Fransız filosunun yolunu keserek 2 gemi almış ve 1500 er esir etmiştir. 1758 de amiral olmuştur. Aynı tarihte Louisbourg (Yeni İskoçya) ve Cape Breton adasının alınmasına yardım etmiştir. 1759 da Fransızların Toulon donanmasını, Lagos koyunda Portekiz tarafsızlığını bozarak yenmiştir. B., XVIII. yüzyılın İngilizlerce en çok sevilen deniz kahramanları arasındadır. Tayfalar ona Old Dreadnought (hiçbir şeyden korkmıyan ihtiyar) lâkabını vermişlerdir.

BOSCH [*boş*], **Carl** (1874-1940). Alman kimyacısı. Köln'de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Öğrenimini Charlottenburg ve Leipzig'te yapmış, 1899 da Ludwigshafen'daki Badensische Anilin und Sodafabrik (Baden Anilin ve Soda fabrikası)e girmiş ve bu müessesenin 1914 te ikinci müdürü, 1916 da idare meclisi üyesi, 1919 da da idare meclisi başkanı olmuştur. 1925 te İ. G. Farbenindustrie kurumunun idare meclisi başkanı ve 1935 te de nezaret meclisi (Aufsichtsrat) başkanı olmuştur. Akrabası Haber'in azotu tesbit etme metodunu kullanarak amonyakı sentez yolu ile geniş ölçüde elde etmek için kullanılan ve Haber-Bosch-Verfahren (H. - B. ameliyesi) adını taşıyan metodu bulmuştur. Yüksek baskılı kimyevi metotları geliştirmiş olmakla da tanınır. Bütün bunlardan dolayı 1931 de F. Bergius ile birlikte Nobel Kimya mükâfatını almıştır. Ayrıca B. un adını taşıyan metot, 500° C ta kataliz yolu ile su gazı ve buhardan hidrojen kazanmak için bir metottur.

C. BOSCH

BOSCH [*boş*] veya **BOS, Hieronymus**, asıl soyadı **van Aken** (aşağı yukarı 1450-1516), Holândalı ressam. Hertogenbosch'ta doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Albert Ouwater'in talebesi olduğu ileri sürülmektedir. Önceleri resme, renkli camlar ve kartonlar için desenler çizmekle başlamıştır. Çeşitli konuları ele almış, dinî, allegorik resimler, memleketinin örf ve âdetleri üzerinde tablolar yapmış, inziva ve riyazet hayatiyle ilgili konuları işlemiş, atasözlerini resimle ifade tarzının başlıbaşına yaratıcısı olmuştur. B., çökmeye yüz tutmuş olan Ortaçağın kâbuslarını, ıstıraplarını, cin ve perilerle ilgili tasvirleri, eserlerinde işlemiştir. Ayrıntılarında realist, bütünde sürrealist olan B., romantik manzara resminin de ilk örneklerini vermiştir. Devrinde ve Flaman resim okulu içinde ihmal edilmiş durumiyle bile, XVI. yüzyıl Flaman manzara ressamları üzerinde faydalı tesirleri olmuştur. Teknik bakımdan doğru, mânalı ve kararlı bir çizgi, neşeli ve şeffaf renkler, eserlerinin hâkim özellikleridir. En tanınmış tablosu şudur: «Deliler gemisi» (Paris, Louvre). Diğer eserleri arasında şunlar anılmağa değer: «Ecce Homo» (Berlin), «Siyasetgâha çıkış» (Gand müzesi), «Muğların İsaya tapınışı» (Prado müzesi), «Azize Iulia'nın şehitliği» (Viyana), «Şeytanın Aziz Antonius'u günaha sevk etmeyi denemesi» (Ajuda sarayı, Portekiz), «II. Felipe'nin masası» (Escurial), «Yedi günah» (Escurial); Allegorik resimlerinden: «Saman arabası», «Müsrif oğul» (Viyana); kaybolmuş üç eserinin gravürleri olan: «Kazazede gemi», «Balina», «Fil» vardır. Halk hayatiyle, âdetleriyle ilgili eserlerinden «Şarlatan» (Prado müzesi), «Soytarı» (Saint-Germain-en-laye müzesi) «Maskara» zikredilebilir.

BOSCH [*boş*], **Jan van den, Kont** (1780 - 1844), Holândalı general ve devlet adamı. Herwijden (Bommel)da doğmuş, Bois de la Haye'de ölmüştür. Meslek hayatının başında Cava'da subay olarak hizmet görmüş; 1818 de fakirleri yerleştirme cemiyeti kurmuş ve 1827 de genel komiser olarak Surinam'a gitmiştir. 1828 - 1834 yıllarında Holândanın Pasifik adaları sömürgesi valisi olmuş ve Cava'da *kultuurstelsel* (zirai yetiştirme sistemi) i kabul ettirmiştir. Bu sistem, yerlileri, pirinç tarlalarının bir kısmını ihraç ürünlerine tahsis etmeğe zorlıyan bir kanundur. 1890 a kadar yürürlükte kalmıştır. B., 1834 - 1839 yılları arasında sömürgeler vekili olmuştur.

BOSCH [*boş*], **Robert** (1861 - 1942), Alman teknisyeni ve endüstricisi. Albeck (Ulm) te doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. 1886 da kurduğu elektroteknik ince mekanik atölyesinden, B. fabrikaları doğmuştur. Bu müessese, bir motörlü taşıtın ihtiyacı olan bütün elektrik cihazlarını yapar. 1936 da burada 19 000 kişi çalışırdı. Avrupada ve başka kıtalarda bu firmaya ortak olan daha küçük birçok firmalar vardır.

BOSCH - GIMPERA [*bosk gimpera*], **Pedro** (doğ. 1891), Katalan asıllı İspanyol arkeologu ve ön-tarih araştırıcısı. Barcelona'da doğmuştur. Barcelona ve Berlin üniversitelerinde okuduktan sonra, 1916-1939 yıllarında Barcelona üniversitesinde Eskiçağ tarihi profesörü, 1934 te de rektör olmuş, 1921 de aynı şehrin Arkeoloji Müzesi müdürlüğünü de üzerine almıştır. Siyasetle de uğraşan B. G., Katalonya muhtariyeti kurulduğu günlerde, adalet vekili olarak Katalonya hükümetine iştirak etmiştir (1931). Sonra memleketten ayrılarak 1942 de Mexico üniversitesinde profesör olmuştur. B. G. nın İber yarımadasının ön-tarihi ile arkeolojisine ait başlıca eserleri şunlardır: *El prob-*

lema de la cerâmica ibérica (İber seramiği meselesi) [1915], *Prehistoria catalana* (Katalonyanın ön - tarihi) [Barcelona 1919], *Die Kelten und die keltische Kultur in Spanien* (İspanyada Keltler ve Kelt kültürü) [Leipzig 1922], *El problema etnológico vasco y la arqueología*(Bask etnolojisi meselesi ve arkeoloji) [San Sebastián 1923], *Etnología de la península ibérica* (İber yarımadasının etnolojisi) [Barcelona 1931], *La conquista romana de España* (İspanyanın Romalılar tarafından fethi) [Madrid 1935; P. Aguado ile birlikte], *L'art grec a Catalunya* (Katalonyada Yunan sanatı) [Barcelona 1937], *Two Celtic Waves in Spain* (İspanyada iki Kelt dalgası) [Londra 1942], *El poblamiento y la formacion de los pueblos de España* (İspanyada iskân ve halk teşekkülü) [Mexico 1945], *El hombre primitivo y su cultura* (İlkel insan ve onun kültürü) [Mexico 1945]. M. Ebert'in «Reallexikon der Vorgeschichte» adlı ön tarih ansikloped.sinde de, B. G nın birçok yazıları vardır.

BOSCO [*boṣko*], **Bartolommeo** (1793 - 1863), İtalyan sihirbazı. Torino'da doğmuş, Gruna (Dresden) da ölmüştür. 1812 de Fransız ordusu ile birlikte Rusya seferine katılmış, esir düşmüş, Sibiryaya gönderilmiş ve burada sihir oyunlariyle dikkati çekmiştir. 1814 te serbest bırakılan B., sanatini yaparak 18 yıl Avrupayı ve Doğunun bir kısmını gezmiştir. Oğlu **Carlo B.** da meşhur bir sihirbazdır.

BOSCO [*boṣko*], **Giovanni,** *Don Bosco* diye de anılır (1815-1888), İtalyan Katolik rahibi, tarikat kurucusu. Becchi'de doğmuş, Torino'da ölmüştür. Fakir ve kimsesiz çocukların terbiyesini sağlamak için 1851 de Salesian'lar (b. bk.) tarikatını, 1862 de de «Yardım eden Meryem'in kızları» (Lat. *filiae Mariae auxiliatricis*) adını taşıyan rahibeler tarikatını kurmuştur. Katolik dinini yaymak için 1875 te Patagonya (Güney Amerika)ya misyonerler göndermiştir. 1934 te azizler sırasına çıkarılmıştır. Yortusu 31 Ocaktadır. Eserleri arasında şunlar anılmağa değer: *Storia ecclesiastica* (Kilise tarihi) [Torino 1854], *Storia sacra* (Mukaddes tarih) [Torino 1846], *Storia d'Italia* (İtalya tarihi) [Torino 1856].

BOSCO [*boskọ*], **Henri** (doğ. 1888), Fransız yazarı. Avignon'da doğmuştur. Romanlarında idealize olunmuş bir Provence'ı tasvir eder. Orada iklimden eşyaya kadar her şey sembolik bir karakter taşır; sakinleri ise kısmen hakiki, kısmen de hayalîdir. Şiirler ve denemeler de yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Bucoliques de Provence* (Pr. çoban şiirleri) [1944], *Le roseau et la source* (Kamış ile pınar) [1949]; roman sahasında da *L'âne culotté* (Don giymiş eşek) [1937], *Le mas Théotime* (T. çiftliği) [1945], *Le jardin d'Hyacinthe* (H. in bahçesi) [1946].

BOSCOREALE [*boskoreạle*], İtalyanın Napoli yönetim bölümünde kasaba. Napoli - Sarno demiryolu üzerinde, Vesuv'un güneydoğu yamacındadır. Nüfusu 12 000. 1893 yılında, Pompei ile birlikte Vesuv'un lâv ve külleri altında kalmış olan bir villânın yeri bulunmuştur. Yapılan kazılarda bulunan gümüş hazineleriyle duvar resimlerinin büyük bir kısmı Louvre müzesindedir.

BOSE [Zoo.]: bk. BOKS.

BOSE [*bos*], **Sir Jagadis Chandra** (1858-1937), Hindli fizikçi, botanikçi ve fizyologu. Bengal'de doğmuş, Giridih (Bengal) de ölmüştür. Kalkutta'da okuduktan sonra İngiltereye giderek 1884 te Cambridge üniversitesinden diplomasını (1884) almış, 1896 da da aynı üniversite kendisine D. Sc. (Fen doktoru) payesini vermiştir. 1885-1915 yıllarında Kalkutta'da profesör olmuş, ayrıca 1917 de kurduğu Bose Araştırma Enstitüsünü 1937 ye kadar idare etmiştir. Bitki fizyolojisi ile fizik üzerinde çalışan B. un birçok buluşları vardır; bitkilerdeki büyüme hareketini 10 000 000 defa büyüterek gösteren Kreskograf (Crescograph) bunlardan biridir. B., ayrıca uyku, hava, gıda ve eczaların bitki üzerindeki tesirlerini gösteren aletler de icadetmiş ve bu sayede hayvan dokulariyle bitki dokuları arasında bir paralellik bulunduğunu ispat etmiştir. Bitkilerin duyuya sahip olduğunu, ve yaralanan bitkilerin titrediğini de aletlerle göstermiştir. Fizikle ışık dalgalarında olduğu gibi elektromagnetik dalgalarda da yansıma, kırılma, polarılma özellikleri olduğunu kolaylıkla gösterebilmek için birçok kısa dalga jeneratörü bulmuştur. Moleküller arasında meydana gelen bazı olayların sonucu olarak canlı ve cansız maddede müşterek bir özelliğin bulunacağına, elektrofizyolojiye ve bitki fizyolojisine ait çalışmaları vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Response in the Living and Non-Living* (Canlılarda ve cansızlarda uyarlamaya cevap) [1902], *Plant Response* (Bitkilerde uyarlamaya cevap) [1906], *The Physiology of Photosynthesis* (Fotosentezin fizyolojisi) [1924], *The Nervous Mechanism of Plants* (Bitkilerin sinir mekanizması) [1926].

Sır J. Ch. BOSE

BOSE [*bos*], **Subhas Chandra** (1897 - 1945), Hindli siyaset adamı ve milliyetçi. Cuttack (Orissa)ta doğmuş, Formosa adasında bir uçak kazasında ölmüştür. 1920 sıralarında Gandhi'ye yardım etmek için Swaraj partisine katılmıştır. Hindistan için tam olarak bağımsızlık istemiştir. Birçok defalar hapsedilmiş, Hindistan sendikaları kongresine başkanlık etmiş (1929 - 1931), Hindistan Millî Kongresinin başkanı olmuştur (1939). Başlıca eseri *The Indian Struggle* (Hindistan mücadelesi) [1935] adını taşır.

BOSEDİZASYON (Bocedisation): bk. SOLMİZASYON.

BOSE-EINSTEIN [*bos ạynştayn*] **İSTATİSTİĞİ,** bir nevi istatistik mekanik. Bazen Einstein-Bose istatistiği de denir. Kalkutta üniversitesinde fizik profesörü olan Devendramohan Bose tarafından ortaya konulmuş (1925). Albert Einstein tarafından geliştirilmiştir. Moleküler büyüklükte fakat çok sayıda partiküllerden meydana gelen bir sistemin incelenmesinde, mekanik metotları yanlış sonuçlar verir. Böyle sistemlerin incelenmesi mekanik kanunlarına istatistik metotlarını uygulamakla mümkün olmuştur. Sistemin bulunacağı hallerin hesaplanmasında, tutulan hareket noktalarına göre klâsik ve modern yollar vardır. Boltzmann'ın bulduğu klâsik istatistik metodunda, bütün bir sistemin hali, bu sistemi teşkil eden tâli sistemlerin her birinin halleri ile tarif edilir. Böyle bir sayım metodunun tatbik edilebilmesi için, bütün tâli sistemlerin prensip itibariyle birbirlerinden farklı ve ayırt edilebilir olması şarttır. Buna bir misal olmak üzere muhtelif renklere boyanmış

bilardo toplarının teşkil ettiği sistem gösterilebilir. Moleküler büyüklükte olup birbirlerinin aynı (özdeş) tâli sistemler, Boltzmann Sistemi teşkil etmezler. İki veya daha ziyade bağımsız fakat özdeş tâli sistemlerden kurulan bir sistemi ele alalım. Böyle bir sistem, tâli sistemin tabiatına göre iki grup halinde incelenebilir. Bunlardan biri B - E. İ. olup burada tâli sistemler ayırt edilmemektedir. Öbürü Fermi-Dirac İstatistiği olup B. - E. İ nden fazla olarak Pauli prensipine uyar (bk. FERMI - DIRAC İSTATİSTİĞİ ve PAULI PRENSİPİ). B. - E. İ. de, tâli sisteminkinden yalnız bir pertürbasyon itibariyle fark eden toplam sistemin dalga fonksiyonları *bir* tane kıvant hali vermek üzere sayılmaktadır. Bu sebeple, her bir kıvant halindeki tâli sistemlerin sayıları bilinirse, bütün sistemin hali tâyin edilmiş olur. Üç muhtelif istatistikteki hallerin sayıları mukavese edilebilir: N tane özdeş partikül muhtelif hallerde bulunuyorsa bu, B. - E. ve Fermi-Dirac İstatistiğinde bir hal verdiği halde Boltzmann sisteminde N (N faktöriel) hal verir.

Işık kıvantları, siyah - cismin ışınımı ve çift sayıda elemanter maddesel partikülden teşekkül eden bütün atomlar B. - E. İ. ile incelenir ve bu sistemi teşkil eder.

BOSELAFUS (Boselaphus tragocamelus), tırnaklılar (Ungulata)dan, çift parmaklılar (Artiodactyla) takımının, boynuzlular (Bovidae) familyasından bir tür. Geviş getirir (Ruminantia). Buna «Nilgau» da derler. Büyük bir Hind antilopudur. Göğüs kısmı arka kısmına göre daha iri yapılıdır. Vücudu kısa düz ve biraz sert tüylerle kaplıdır. Bu tüyler ensede yele meydana getirecek şekilde uzundur. Boynunda yarım ay şeklinde büyük beyaz bir leke bulunur. Erkeğinin rengi koyu gri - mavidir, 20 - 25 cm boyunda kuvvetli ve yarımay şeklinde hafif içeri kıvrık boynuzları vardır. Ergin erkeklerin boyu yaklaşık olarak 2 m dir. Dişileri gri - kahverengidir ve boynuzları yoktur. Hindistanda yaşarlar. Seyrek ağaçlı ormanları severler. Gebelik süresi 8 aydır.

BOSELAFUS

BOSELLINI, Pier Lodovico (1873 - 1945), İtalyan doktoru. Modena'da doğmuş Romada ölmüştür. 1896 da Modena'da doktor olduktan sonra derhal deri hastalıkları ve frengi klinik çalışmalarına başlamıştır. 1902 de doçent, 1912 de profesör olmuş; Sassari, Cagliari, Messina, Pisa ve Romada ders vermiştir. Sırf morfolojik dermatolojiden uzaklaşarak bunu genel doktorluk içine sokmaya çalışmıştır. Deri vereminin şekilleri, çeşitli granulum'lardaki deri istopatolojisi psoriyasis, kronik verrukoid dermitis, ve linfodermi hakkında birçok ilgi çekici yazıları vardır. Zührevi hastalıklardan doğan sosyal problemle çok meşgul olmuştur. Yazıları arasında daha çok şunlar anılmaya değer: *La dermatologia nei suoi rapporti con la medicina interna* (Dermatoloji: iç tababet ile olan münasebetleri bakımından) [1922], *La tuberculosi cutanea* (Deri veremi) [1929].

BOSIO [*bozyo*], **Antonio** (1575 - 1629), İtalyan Roma arkeologu. Malta'da doğmuş Romada ölmüştür. Avukat ve Maltız tarikatinin maslahatgüzarı olan B., kendini arkeolojik çalışmalara vermiş ve katakomb (b. bk.) lar arkeolojisini kurmuştur. Başlıca eseri *Roma sotterranea* (Toprak altı Roma) [1632] dir. Bu eserin Latincesi de 1659 da *Roma subterranea* adı altında yayımlanmıştır.

BOSIO [*bozyo*], **François Joseph** (1768 - 1845), Fransız heykelcisi. Monaco'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Pajou'nun ve Canova'nın talebesidir. Hemen bütün hayatını Fransada geçirmiş ve gittikçe artan bir sevgi kazanmıştır. Güzel eserler yapmak istidadında olan B., büyüklük göstermek istediği zaman iddialı duruma düşmüştür. B. nun şu eserleri anılmaya değer: Vendôme sütunundaki kabartmalar; 1824 te Victoires meydanında açılan XIV. Louis heykeli; Confession kilisesi için yapılmış olan, XVI. Louis'nin ölümünü gösteren grup; Carrousel zafer takının dört atlı, bronz zafer arabası; Napoléon'un, imparatoriçe Joséphine'in, XVIII. Louis'nin, X. Charles'ın büstleri, v. b.

BOSKOP KAFATASI [Antrop.] 1914 te Transvaal'daki Boskop mevkiinde bulunan bir fosil insan kafatası.

BOŠKOVIĆ [*boşkoviç*], **Rudjer Josip** (1711-1787), Dalmaçyalı rahip, matematikçi, astronomi bilgini ve tabiat filozofu. Ragusa'da doğmuş, Milanoda ölmüştür. B., geometri ve optik ile de uğraşmıştır. Mühendis ve arkeolog olarak çalışmış, şiir bile yazmıştır. B. e göre, ne cevherleri, ne de şeylerin kudretlerini tanırız. B., kudretle kuvveti birbirinden ayırır, kuvveti, hareketle tâyin eder. En aşağı iki maddi nokta ele alınınca kuvvetin sözü edilebilir. İki nokta, mesafelerine göre, ister istemez ya birbirine yaklaşmağa, yahut uzaklaşmağa mecburdur. İşte bu gerekirlik, yani yaklaşma yahut uzaklaşma mecburiyeti *kuvvet*tir. Yani kuvvet, B. te bir eylem tarzı değil, bir gerekirliktir. Belirli bir mesafeyi geçince çekici olan bu kuvvet, o mesafeden aşağı değerlerde iticidir. Evren, birbirini böylece çeken yahut iten noktalardan ibarettir. Her nokta, kendinden ve kendiliğinden değil, başka noktalarla münasebetlerinden ötürü bir kuvvet merkezidir. B. in bu dinamik sisteminde, her evren noktası kendinden hiçbir şey değil, bütünün içinde tuttuğu yer bakımından belirli ve önemlidir. Başlıca eserleri şunlardır: *De maculis solaribus* (Güneş lekeleri hakkında) [1736] *Philosophiae naturalis theoria* (Tabiat felsefesi teorisi) [Viyana 1759], *Opera pertinentia ad opticam et astronomiam* (Optik ve astronomiye ait eserler) [5 cilt, 1786].

BOSMİNA, kabuklular (Crustacea) dan, yaprak ayaklılar (Phyllopoda) takımının su pireleri (Cladocera) alt takımından olup Bosminidae familyasına mensup bir cins. Tatlı sularda yaşar. Vücutları kısa, birinci antenleri hortum şeklinde uzun, karın tarafına doğru hafif kıvrık ve hareketsizdir. *B. longirostris*, bu cinsin çok fazla yayılmış bir türüdür.

BOSNA: 1. Yugoslavyada Sava nehrinin sağdan aldığı kollardan birisi. B., bölgesinin en önemli akarsuyudur. Bosnasaray ovasındaki karst kaynaklarından doğar; aşağı bölümü çatallaşmış olarak Povarina ovasından akar. Uzunluğu 200 km dir. Aşağı bölümünde, Vranju'ya kadar vapur işlemesine elverişlidir. B. vâdisi, içinden demiryolu da geçen doğal bir yoldur.

2. Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti (Federativna Narodna Republika Jugoslavija) ni meydana getiren altı cumhuriyetten biri olan Bosna-Hersek (Bosna i Hercegovina) in % 78 ini (42 06) km²) teşkil eden ve merkezi Bosnasaray (Sarajevo) olan kuzey kısmı. Bu tarihî bölge adını Bosna nehrinden almıştır. Coğrafyası ve tarihi için bk. BOSNA-HERSEK.

BOSNA EYALETİ (= Vilâyeti), Osmanlı İmparatorluğunun büyük idare bölgelerinden biri. B. E. en geniş zamanlarında İç Bosnayı, Krajina (1591 de fethedilen Bihke [Bihać] ile birlikte Türk Hırvatistanı) yı, Yenipazar (Raška) sancağını ve bir de Trebinye (Trebinje) ve Zeta ile birlikte Hersek'i ihtiva etmekte idi. B. E. ilk fethinde (1463) Minnetoğlu Mehmet Bey (b. bk.) in memur edildiği bir sancak olarak Rumeli Beylerbeyliği (b. bk.) ne bağlanmıştı. Bir müddet sonra Hersek (Hercegovina) [1483] ve Kilis (Klis) [1537] ve İzvornik (Zvornik) [1463] sancakları da aynı suretle teşkilâtlandırılarak Rumeli Beylerbeyliğine bağlanmış, fakat sonradan İzvornik, Budin eyaleti (b. bk.) kurulunca bir müddet onun sancaklarından biri olmuştur. Bu dönemde B. E. Sancakbeyi «Bosna Beyi» adiyle anılmakta ve Avrupadaki Osmanlı memleketlerinin Ortakol (b. bk.) una dahil bulunmakta ve Rumeli Beylerbeyliği sancaklarının başında gelmekte idi. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti Avrupa ortalarına doğru genişlerken B. E. Paşa sancağından başka Hersek (merkezi Mostar), Kilis, İzvornik sancakları bir araya getirilmek ve yeni kurulan Pojega [Požega] (1537), Krk (merkezi Knin), Zaçne (Začesane; merkezi: Začesane veya Čazma, sonra Pakraç [Pakrac], daha sonra Çernik [Cernik]) ve Rahoviçe (Orahovica) sancakları da ilâve edilmek suretiyle sekiz sancaklı bir eyalet haline getirilmiştir (1595). Çok defa «Bosna Paşası» diye anılan B. E. Beylerbeyine yıllık 650 000 ve sancakbeylerine 170 000 - 640 000 akça arasında hâslar tahsis edilmiştir. Bu eyalete ilk zamanlarda bir kaza olarak bağlanan Yenipazar da 1516 tarihli Kanunname gereğince padişah hâssına dahil bulunuyordu. 389 zeamet ve timara ayrılmış olan B. E. nin geliri, 12 000 000 akça olarak hesaplanmıştı. Burada dirlikler büyük sahalara bölünerek Serdar = Kaptan adı altında babadan oğula geçmek üzere birtakım Müslüman hanedanlara dağıtılmış ve böylece mahallen vücuda getirilen kuvvetli bir sipahilik teşkilâtiyle uzun zaman B. E. nin Osmanlı hâkimiyetine sadakat ve fedakârlıkla bağlanması ve idaresi sağlanmıştı.

B. E. ne ilk Beylerbeyi olarak o sırada Bosna Beyi bulunan Sokullu Gazi Ferhad (b. bk.) Bey, paşa unvanı ile tâyin edilmişti. B. E. paşaları başlangıçta Bosnasaray'da otururlarken bütün B. E. Türk idaresine geçerek hudutlar genişledikten sonra bir müddet merkez Benaluka (Banja Luka)ya taşınmış, 1686 dan sonra da 1851 e kadar Travnik'te yerleşmiş ve tekrar Saray'a naklolunmuştur. B. E. iç idare bakımından Mısır, Bağdat gibi imtiyazlı bir eyalet olmamakla beraber dirliklerinin özelliği ve zenginliği itibariyle Devletin birinci sınıf eyaletlerinden biri tutulmakta ve askerlikçe de bir Uc (b. bk.) sayılmakta idi. Zeamet ve timarlarından kanuni gereğince on bin Cebeli (b. bk.) çıkar, buna paşanın hâssına göre çıkardığı üç bin asker de katılırdı. Buradan Avrupa içlerine akınlar da yapılırdı. Bunlar arasında Yunus Paşanın kurduğu akıncı birliği en ünlüsüydü. B. E. de ve kalelerinde ayrıca merkezden nöbetle gönderilen yeniçeriler (Bosna'da 960, İzvornik'te 244, Novi'de 272), kapıkulu süvarisi ile topçu yamakları ve cebeciler bulunan B. E. de mevkii sebebiyle, Evliya Çelebiye göre sayısı 773 ü bulan birçok müstahkem kaleler ve bu kalelerde de ulufeli on iki bin muhafız asker bulunmakta idi. Bunlar arasında 1669 da Kilis'in Venediklilere kesin olarak terkinden sonra bu sancağın merkezi olan ve bu bölgenin savunulmasında özel bir rol oynayan İhlevne = Helona (Livno) pek önemli sayılmakta idi. Hattâ Halil Hamit Paşa (b. bk.) sürat topçuları (b. bk.) teşkilâtını geliştirirken B. E. de de bu sınıfa mensup bir birlik kurmuştu (1783).

B. E nin Osmanlı askerî ıslahat tarihine geçen bir özelliği de İstanbulda Yeniçeri ocağının kaldırılmasından (17 Haziran 1826) sonra vilâyetlerdeki yeniçerilerin valiler marifetiyle dağıtılması işinde gösterdiği mukavemet ve böylece hükümetin bir müddet bu işe göz yummak mecburiyetini duymuş olması ve B. E. yeniçerilerinin ancak 1827 ilkbaharında vali Abdurrahim Paşanın bazı yeniçeri sergerdelerini idam ettirerek ortadan kaldırması ve bunun II. Mahmut tarafından takdirle karşılanmasıdır. Yeni askerî teşkilât yapılırken B E. ne ayrı bir önem verilmiş ve çok defa valilik ve kumandanlık aynı zatın üstünde toplanmış ve zamanla «Umum Bosna Fırkai Askeriyesi» kendisine bağlı muhtelif sancak veya kaza merkezlerinde kurulmuş piyade, süvari ve kordon alayları (b. bk.) ile hududiye taburlarından ve kale topçularından müteşekkil beş tümenli özel bir kuvvet haline getirilmiş, bir de ordu merkezlerinde olduğu gibi burada bir askerî idadi okulu açılmıştır.

Osmanlı Devletinde idare teşkilâtının yeniden düzenlenmesi konusunda numune olmak üzere kurulan ilk Tuna vilâyeti (b. bk.) nden sonra, ikinci olarak özel bir nizamname ile teşkilâtlandırılan eyalet B. E. olmuştur (Mayıs 1865). Bu nizamname ile B. E. nde kazalar, Tunadan farklı olarak cemaatlere, cemaatler yaftalara ve bunlar da köylere taksim edilmekte ve vilâyet dahilindeki okulların idaresine nezaret etmek, fünun ve maarife dair her nevi işlere bakmak üzere bir de Maarifi Umumiye Müdürlüğü kurulmaktadır. Böylece B. E. Türkiye maarif tarihine ilk Maarif Müdürlüğünün kurulduğu vilâyet olarak geçmekte ve vilâyet teşkilâtı içinde «Tezyidi Maarif için Komisyonu mahsus» adlı bir kurulun varlığı, vilâyet salnamelerinin de ilkini 1866 da yayımlamış bulunan ve 15 defa çıkarılmış olan B. E. salnamelerinde dikkati çekmektedir. İdare teşkilâtı için müdür ve kaymakamları yetiştirmek üzere İstanbulda 1857 de kurulmuş bulunan Mülkiye mektebi (b. bk) ne bir şube olarak B. vilâyeti maiyet memurlarını yetiştirmek üzere 1866 da bir «Sabah Mektebi», 1875 ten sonra bir de ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere «Darülmuallimin» açılmıştır. Bu da İstanbuldan sonra vilâyetlerde açılan ilk öğretmen okuludur. Avusturya işgaline kadar B. E. dahilinde bir idadi ve 25 rüşdiye okulu da açılmış bulunuyordu.

B. E. vilâyet haline getirilmeden önce dokuz sancaktan müteşekkil idi. Vilâyet haline getirilince Taşlıca kaza olarak Yenipazara ve Trebinye Hersek'e bağlanmak suretiyle Saraybosna (7 kaza), İzvornik (Tuzla, 9 kaza), Benaluka (5 kaza), Bihke [Bihać veya Bišće] (8 kaza), Travnik (6 kaza), Hersek (merkezi Mostar, 11 kaza) ve Yenipazar (merkezi Seniçe [Sjenica], 10 kaza) adında yedi mutasarrıflık kuruldu. İlk zamanlarda bazı sancakların başında bulunan mülkiye âmirleri de kaymakam unvan ve sıfatını taşımakta idi. 1876 da Hersek Gaçka (Gacka) kazası

da ayrı bir mutasarrıflık haline getirilmek suretiyle iki sancaklı bir vilâyet olarak B. E. nden ayrılmış ve bu durum Berlin Antlaşması (b. bk.) ile Padişahın hükümranlık hakları saklı kalmak şartiyle geçici, fakat süresi belli olmıyan bir müddet için B. E. nin Avusturya askerî işgaline girdiği tarihe (Temmuz 1878) kadar sürmüştür. Son Bosna valisi Ahmet Mazhar Paşanın (ölm. 1891) Bosnadan ayrılmasiyle Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiş, yalnız Kosova vilâyeti (b. bk.) ne bağlanan Yenipazar Sancağının bir Avusturya askerî garnizonu bulunmak üzere sivil idaresi Osmanlı Devletinde kalmıştır. B. vilâyetinin Osmanlı idare teşkilâtı içinde lafzı murad bir duruma düşmüş olduğu ve Osmanlı padişahının hükümranlık hakkının ise işgal idaresi tarafından Müslümanların din işlerine bakmak üzere kurulmuş bulunan Bosna Ülema Meclisine reislik etmek üzere Avusturya İmparatorunun vazifelendirdiği bir zatın memuriyetinin İstanbulda Şeyh-ül-İslâm tarafından tasdik edilip keyfiyetin İstanbuldaki Avusturya-Macaristan Büyükelçisi vasıtasiyle Viyanaya bildirilvesi muamelesine münhasır kaldığı ve 1908 yılına kadar Osmanlı Devlet salnamesi (b. bk.) nde B. vilâyetinin adının altına ayrıldığı beş sancak ile yukarıda tâyin şekli gösterilen «Reisü-l-ülema» nın merkez naibi unvaniyle isminin yazılmasiyle iktifa olunduğu görülmektedir.

BOSNA - HERSEK (Sırp. - Hırvat. Bosna i Hercegovina), Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti (Federativna Narodna Republika Jugoslavija) ni meydana getiren 6 cumhuriyetten biri (öbürleri: 1. Sırbistan [Kuzeyde Vojvodina muhtar vilâyeti, güneyde de Kosovo-Metohija muhtar bölgesi ile birlikte]. 2. Hırvatistan, 3. Slovenya, 4. Makedonya, 5. Karadağ). Kuzeybatı Yugoslavyada Hırvatistan, Sırbistan ve Karadağ arasında tarihî bir bölgedir. Yüzölçümü 51 400 km², nüfusu 2 565 277 (1948), idare merkezi Bosnasaray (Sarajevo), önemli şehirleri de Banja Luka, Tuzla Travnik, Bihać ve Mostar'dır. Asıl Bosna (adını B. nehrinden almış tır) bölümü: 42 060 km²; güney kısmını teşkil eden Hersek'in yüzölçümü 9 340 km². Tarihî bölge olarak Hersek (Sırp. - Hırvat. Hercegovina = dukalık, *herceg* [*hertseg*] < Alm. *Herzog* = duka) in merkezi: Mostar. Bk HERSEK. B. - H. 71 idare b ö l ü m ü (5 i şehir idare bölümü)ne ayrılmıştır B.-H., dağlık ve denizden oldukça uzakta bir bölgedir. % 50 si orman, % 30 u tarla, % 17 si çayır ve meradır. Dinar dağlarının sıraları bu bölgede Sava nehri boyuna kadar uzanır. Batı tarafında yükseklikleri 2 000 m ye kadar varan karstik dağlarla plâtolar vardır. Bu plâtolar içinde *pölje* adı verilen geniş ve çanak biçimli düzlükler açılmıştır. Ortada yapısı kıvrımlı Paleozoik şistlerden, yassı, akarsularla çok yarılmış içlerinde çeşitli madenler bulunan B. dağları yer alır ki, kuzeydoğuya doğru dar bir sahada uzanan karstik bölgede, yer yer verimli toprakları bulunan çukur düzlükler, Tersiyer kil ve flişlerinden meydana gelme dalgalı bir arazi görülür. Sava boyunda ise verimli toprakları içine alan Posavina tepelik arazisi uzanır.

B. - H. de demir. kurşun, gümüş, linyit, tuz (tuzla adı verilen yerde), kaplıca ve maden suları vardır.

B. - H. sularının hemen hepsi kuzeye doğru ve Sava nehrinin kolları olan Una, Vrbas, Bosna Drina ırmaklariyle boşalır. Güneybatıdaki karstik bölgede çok düzensiz ve bazı yerde yer üstünde, bazı yerlerde yer altında akan dereler vardır. Polje denilen geniş karstik çukurluklarda çok vakit kışın göller meydana gelir.

B.-H. in iklimi, mutedil, her mevsim yağışlı olması ile (yılda 80 - 100 cm), orta derecede yıllık ortalama sıcaklığı (Ocak: - 3° ilâ 0° arası, Temmuz: 20°) ile Orta Avrupa iklimini andırır. Bitki örtüsü de Orta Avrupaya benzer, fakat çukur düzlüklerinde Macar ovasının bazı bitki nevileri bulunur. B.-H. de ormanlar çoktur. Hele yapısı flişlerden olan dağlarda ve madenler bulunan ortadaki dağlarda çok miktarda geniş yapraklı ve karışık ormanlar vardır. Kurakça olan çukur yerlerde ise meşe fundalıkları yer alır. 1 600 m yükseklikten sonra ormanın yerini meralar, çayırlar tutar. Karstik bölgelerde çıplak yerler (dağlar ile ziraat sahaları) birbiri ardından uzanır. Ormanlar içinde türlü yabani ve yırtıcı hayvanlar (ayı, kurt, yaban kedisi. . .) yaşar. Bu bakımdan avcılık gelişmiştir.

B.-H. halkının çoğunluğu Sırp Hırvat soyundan olmakla beraber, din bakımından aralarında çok fark vardır. Ortodokslar nüfusun % 46 sını, Katolikler % 20 sini, Müslümanlar da % 33 ünü teşkil eder; az sayıda Museviler de vardır. Nüfus, en çok, verimli toprakları çok olan Sava nehri boyunda ve B. nın maden dağlarının vâdileriyle çu-

BOSNA - HERSEK

kur düzlüklerinde toplanmıştır. Güneybatı ve güneydoğu karst bölgelerinde ise seyrektir.

Başlıca geçim kaynağı ziraattir. En çok buğday, arpa, yulaf, mısır, patates şeker pancarı (Posavina'da) yetiştirilir. Ortadaki yassı dağlar bölümünde meyvacılık geniş yer tutar, bilhassa erik yetiştirilir. Bu arada türlü yerlerinde tütün de yetiştirilir. B. nın kuzeydoğudaki oldukça verimli yerlerinde sığır ve domuz, dağlık yerlerinde de keçi ve koyun beslenir.

Elde edilen maddelerden bir kısmı ihraç olunur (meyva, yün, kereste). Son yirmi - otuz yıl içinde endüstri oldukça canlanmıştır. Ormanların çokluğu, ağaç endüstrisinin gelişmesine imkân vermiştir. Maden işletmelerinde de (en başta demir, tuz, linyit) oldukça canlılık görülür. Ancak bugünkü endüstri, hemen sadece ziraat ve orman maddelerine (dericilik, tütün işleri, ağaç işleri) ve küçük endüstriye (çeşitli işlemecilik, halıcılık, el tezgâhlarında ve elde dokunan yünlü eşyalar. . .) dayanır.

Narenta ve Bosna ırmak boylarınca giden bir demiryolu, Tuna boyunu Adriya denizine bağlamıştır.

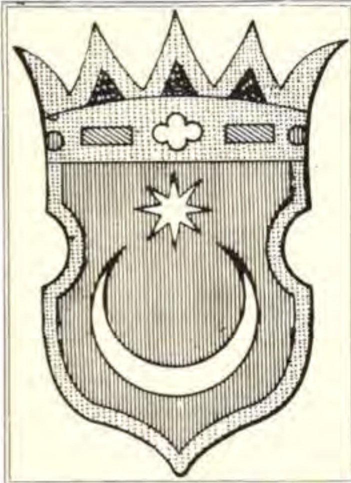
Birinci Dünya Harbinden sonra kurulan ve sonra Yugoslavya adını alan Sırp-Hırvat-Sloven devletinde, gerek Bosna, gerek Hersek devletin birer idare bölümünü teşkil etmeyip, Bosna kısmı Drina (merkezi: Bosnasaray [Sarajevo] ile Vrbas (merkezi: Banja Luka), Hersek kısmı da Primorska (= «Sahil»; merkezi: Split) ile Zeta (merkezi: Çetine [Çetinje]) banlıkları (banovina) nın içine alınmış bulunuyordu. Bosna kısmı idare bakımından ayrıca Bihać, Banja Luka, Tuzla, Travnik ve Bosnasaray bölümlerine (oblast) ayrılır.

DİL. Bosna - Hersek (Bosna - Hercegovina), dil bakımından bugün mütecanis bir memlekettir. Son zamanlara kadar yabancı dil olarak, yalnız, denize doğru Karadağ (Crnagora) bölümü sınırında küçük bir İtalyanca adacığı, kuzeybatıda da Banja Luka civarında serpili olarak ve küçük ölçüde Arnavutça toplulukları vardı. Günümüze kadar, Türkçe, bütün Balkanlarda olduğu gibi, B.-H. te de, bilhassa Bosna kısmında, *lingua franca* (geçer dil) değerinde bir dil olmuştur. Memlekette hâkim dil, Sırp-Hırvat dilinin Ortodoks Sırplar tarafından kullanılan Sırpça şeklidir. Bosnasaraydan başlıyarak batıda ve Hersek bölümünde, kuzeyde de Sava nehri boyunca, Sırp - Hırvat dilinin Katolik Hırvatlar tarafından kullanılan Hırvatça şekli yerleşmiştir; orta batıda Hırvatça sahası kesiklidir ve Sırpça, kuzeybatı sınırdaki Bihać'a kadar uzanır. Umumiyetle Bosnadaki Bosanac [*bosanats* = Bosnalı] ların dili Sırpçaya, Hersekteki Hercegovac (*hertsegovats* = Hersekli; *herceg* [hertseg] = duka, < Alm. *Herzog*; *hercegovina* = dukalık) ların dili de Hırvatçaya kaçar. B.-H.te konuşulan Sırpça ile Hırvatça. Sırp - Hırvat edebiyat dilini temsil eden Štokav (Štokavski) lehçesidir (İstria'da ve bütün Dalmatia kıyılarında konuşulan Hırvatçaya Čakavski, Hırvatistanın kuzeybatı sınırında konuşulan Hırvatçaya da Kajkavski denir; lehçe adları, bu bölgelerde «ne?» nin karşılığı olan *što*, *ča* ve *kaj* kelimelerinden meydana gelmiştir). Štokav lehçesinin B. - H. te konuşulan şekli de, umumiyetle bu lehçenin Ijekavski denilen Güney bölümüne girer (öbür bölümler: 1. Edebî şekil olan Doğu veya Ekavski; 2. Batı veya Ikavski); Hersekteki lehçe daha çok Ikavski'ye kaçar; Sırp edebî dili Vuk Karadžić (1787 - 1864) tarafından Štokav - Ekav lehçesi üzerinden tesbit edilirken, Hersek ve Karadağ ağzı da önemli bir rol oynamıştır. Hırvatistanla Karadağda da konuşulan Ijekav şeklinde, Eski İslâvcada önce uzun ē olup sonra ie şeklinde diftonglaşan ĕ sesi, ije (= iye) değeriyle telâffuz edilir, meselâ «çocuk» ve «süt» mânalarında *dijete* ile *mlijeko* (krş. Ekav. *dete* ile *mleko*, Ikav. *dite* ile *mliko*; Ijekav, Ekav ve Ikav adları da ĕ ye verilen ije, e ve i değerlerinden meydana gelmiştir). Bundan başka, Ijekav ağzında e den önce gelen d ler yumuşar, dj değerini kazanır ve hemen hemen d+y şeklinde söylenir, meselâ *ded* yerine *djed* (= dyed) = dede, *deca* (= detsa, müfrede: *dete*) yerine *djeca* = çocuklar, gibi. Bosna lehçesi, asıl B. - H. ten başka Yeni Pazar sancağında, Kosovo - Metohija'da ve Karadağda da kullanılmaktadır.

Yugoslavcanın çerçevesi içerisinde, eğer Bosna İslâvcasını (= Bosniak; bizde «Boşnak» umumiyetle yalnız Müslüman Bosnalılar için kullanılır) da Sırpça ve Hırvatça ayarında bir dil topluluğu sayacak olursak, o zaman yukarıdaki fonetik ve leksik vasıflara göre, Sırbistan - Hırvatistan - Bosna taraflarındaki dil topluluğunun bölümleri şu şekli alır: 1. Sırpça (Srpski): Stokav lehçesi esası: Ekav ağzı, kısmen de Ijekav; 2. Hırvatça (Hırvatski), esası: Kajkav lehçesi, kısmen de Štokav ve Čakav; 3. Bosna İslâvcası veya Bosniakça (Bošnjački, Bosanski jezik): Štokav lehçesi, esası: Ijekav kısmen de Ikav. Hırvat - Bosniak edebî dili, Ljudevit Gaj (1809-1872) tarafından Štokav - Ijekav lehçesi esas alınmak suretiyle tanzim edilmiştir. Bosna Müslümanlarının konuştuğu Boşnakça (Bosniaque) için bk. BOŞNAK DİLİ.

Tarih: Bosnasaray yakınındaki Butmir'de bulunan bazı eserlerden daha taş devrinde meskûn olduğu anlaşılan B. - H., çok eskiden beri türlü kavimlerin geçit yeri olmuştur. Bütün bu bölge Romalılardan önce başlıca Illyria kabîlelerinin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Romalılar Illyrialıları uzun ve çetin savaşlarla itaat altına aldıktan sonra dört yüzyıl Romalılara bağlı kalan B. - H., önce Illyricum eyaletinin bir bölümü olmuş, daha sonra da Dalmatia (Dalmçya) adı ile Adriya denizinin kıyı bölgeleri ile birleştirilmiştir. Romalılar I. ve II. yüzyıllarda B. - H. in madenlerinden ve ılıcalarından faydalanmışlar, yollar yaparak ekonomi durumunu kuvvetlendirmişler ve burasını Pannonia'ya bağlamışlardır. II. - III. yüzyıllarda, Romada Pannonia'lı ve Illyrialı imparatorlar tahta çıkmıştır, bunların en ünlüsü Diocletianus'tur. Büyük Roma İmparatorluğu 395 yılında ikiye bölündüğü zaman B. - H., Batı İmparatorluğunda kalmıştır. VII. yüzyılda B. - H. Avarların, ve İslâvların istilâsına uğramış; bu istilâlar bu bölgedeki Roma izlerini silmiş ve kıyı bölgesine bugünkü etnik durumunu vermiştir. Avarlar, İstanbul üzerine yaptıkları hücumda yenilinceye kadar buradaki İslâv kabîlelerini idareleri altında tutmuşlardır (626). Bu tarihten sonra kuzeyden ve kuzeydoğudan gelen Sırp ve Hırvat istilâları, Avarların durumunu iyice sarsmıştır (640). Dalmaçya ve Bosnanın bazı bölgelerine yerleşen Hırvatlar, Romadan Katolik dinini almışlar; Zeta (Karadağ) ve dolaylarına yerleşen Sırplar da Bizans misyonerlerinin telkiniyle Hıristiyanlığı kabul etmişler ve Bizans kilisesi (Ortodoksluk) Roma kilisesinden ayrıldıktan (1059) sonra Ortodoks mezhebinde kalmışlardır. Böylece aynı dili konuştukları halde, ayrı ayrı dinlere girmiş olan bu kavimlerin ortasında B. - H. meydana gelmiş ve Avarlardan kalma bir teşkilât olan banlıklara bölünmüştür. B. - H. halkı, VII. - XII. yüzyıllarda Sırplarla Hırvatların mukadderatına bağlı olarak yaşamış, onlarla

beraber Bizansa bağlanmış ve XII. yüzyılda Macarların hâkimiyeti altına girmeğe başlamıştır. 1137 yılında, Macarlar B. - H. e tamamiyle hâkim olmuşlar ve Macar kıralı II Béla, oğluna Bosna dukası unvanını vermiştir. Bununla beraber Macar istilâsı. Sırp ve Hırvat şeflerinin nüfuzunu kırmamış, halkın âdetlerini, yaşayışını değiştirmemiştir. B. - H. Roma Katolikliği ile Bizans Ortodoksluğunun çarpıştığı yer haline gelmiş ve bu iki dinin arasında kalan bu bölgede Bogomillik denilen bir mezhep türemiştir (bk. BOGOMİLLİK). Bu mezhep papalar, Macar kıralları ve Sırp şefleri tarafından yokedılmek istenmişse de ortadan kaldırılamamış, hattâ gittikçe genişlemiş ve B. - H. voyvodaları bu mezhebe girmişlerdir. B. - H. in, Macar nüfuzu altına girdiği 1137 yılından 1878 e kadarki tarihi altı devreye ayrılabilir:

BOSNA — HERSEK'in eski arması

1. 1137-1251 yıllarında B. - H. banlar tarafından idare edilmiştir. Bu devirde gelen dört banın en ünlüsü Ban Kulin'dir (1180 1204). Onun zamanı, B. - H. için bir sükûnet ve refah devridir. Fakat ölümünden sonra iç karışıklıklar çıkmış, Katolik partisi ile Papalığın şiddetli mücadele ve takiplerine rağmen gittikçe gelişen Bogomil mezhebi mensuplarının kurduğu partı arasında geçimsizlikler başlamış, sonunda Millî Bogomil fırkasının adamı olan Matej Ninoslav idareyi eline almıştır. Memleketini çok iyi idare eden bu hükümdarın ölümündan sonra (1250-1260 arası), B. - H. sarsılmış ve Macarların tehdidi altında kalmıştır. 1314 yılına kadar süren bu devirde banların otoriteleri iyice zayıflamıştır. Bu yüzden B. - H. te küçük banlıklar ortaya çıkmış, Macaristandaki Árpád sülâlesinin sönmesinden sonra ülke büsbütün karışmıştır.

2. Bu küçük banlar 1251-1314 yılları arasında B. - H.-in muhtelif kısımlarında, Macarların nüfuzu altında hüküm sürmüşlerdir. Bunlar arasında bilhassa Soli (Tuzla) ve Usora (Ozora) banları anılmağa değer.

3. 1314-1377 yılları arasında B. - H. idaresi Kulin kabîlesinden Priyezda'nın ahfadından Kotroman sülâlesinin eline geçmiştir. Bu soyun ünlü hükümdarı olup 30 yıl hüküm süren Stefan Kotromanić'in ölümünden sonra (1353) yeğeni Tvrtko ban unvanını almış ve uzun mücadeleler neticesinde kısa ömürlü Bosna Kırallığını kurmuştur (1377). Stefan Kotromanić'in damadı ve Macaristan Kıralı olan Nagy (= Büyük) Lajos bu duruma ses çıkarmamıştır.

4. Böylece B. - H. tarihinin yeni bir devresi başlamıştır. 1377 den 1463 e kadar süren ve Bosna Kırallığı ile St. Sava dukalığı hâkimiyeti zamanına raslıyan bu devrenin başında Tvrtko, Macar kıralı Nagy Lajos'un ölümü üzerine (1382) Macaristanın ve Hırvatistanın güneyindeki ayaklanmalardan faydalanarak topraklarını genişletmiş, Zara şehri dışta kalmak üzere, Dalmaçyayı kendine bağlamıştır. Ayrıca Sırplarla birlikte Kosova'da Osmanlılara karşı savaşmış (1389) ve ağır bir mağlubiyetle biten harbden sonra, müttefiki olan Sırpların Adriya kıyılarındaki şehirlerini zaptetmiştir. Tvrtko'nun ölümünden sonra gelen birkaç kıral, idareyi geliştirememiştir. Tvrtko'dan sonra B. - H. te Macar nüfuzu yine artmış ve idare âdeta Macar kıralı Zsigmond'un eline geçmiştir. Macar kıralını sevmiyen halk da B. - H. kırallarına güvenlerini kaybetmiştir. Bu sırada Osmanlıların Kosova zaferinden sonra Niğbolu zaferini de kazanmaları (1396) bu bölgelere dehşet salmış ve Macar kıralına düşman olan B. - H. derebeylerinin birçoğu Osmanlılarla anlaşmıştır. B - H. te düzensizliğin hüküm sürdüğü bu devirde Sandaly Hranić'in yeğeni Stefan Vukćić (Vukćić Hrvoje) adlı bir voyvoda, kendisini St. Sava dukası ilân etmiş ve ülkesine Hercegovina adını vermiştir (1448). Fakat bütün gayretlere rağmen B. - H., XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra düştüğü karışık durumdan kurtulamamış ve az sonra Türk hâkimiyeti altına girmiştir (1483).

5. Fatih Sultan Mehmet İstanbulu alıp Bizans İmparatorluğunu yıktıktan (1453) sonra, B. - H. işleri ile de uğraşmağa başlamış ve sonunda burasını Osmanlı devletine katmıştır (1463). Bundan sonra da B. - H. in kuzey kısmını ele geçiren Macarlar, nüfuzlarını burada bir müddet devam ettirmişlerdir. Fakat Kanunî Sultan Süleyman zamanında B. - H., tamamiyle Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır (1528).

6. B. - H. in Osmanlı İmparatorluğunun bir eyaleti (= vilâyeti) olarak idare edildiği son devrede (1585-1878) halkın yaşayışına ve eski imtiyazlarına dokunulmamış; fakat halkın çoğu, bu arada zengin tabaka da Müslüman olmuş ve memleketin tarihi Osmanlı tarihi ile karışmıştır. B. - H. halkı Macarlara karşı gösterdiği tepkiyi ve düşmanlığı, Osmanlılara karşı göstermemiş, hattâ Macaristana yapılan seferlerde Osmanlı safları arasında yer almıştır. Bunda, adaletli ve hoşgörür Osmanlı idaresinin büyük rolü olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti Macaristanda sürüp gittiği müddetçe B. - H. Hıristiyanları baş kaldırmamışlar, Müslümanlar da hem B. - H te, hem de Macaristanın Osmanlılar elinde kalan kısmında hâkim rol oynıyarak, devletin yüksek askerî ve mülki makamlarını elde etmişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda B. - H. yerlilerinden yirmi iki kişi, Osmanlı devletinde sadrazamlığa yükselmiştir. 1585 yılına kadar bir sancak beyliği olan B. - H. , sonra eyalet olmuş, buraya Osmanlı idaresinin başladığı 1463 yılından 1878 yılına kadar 240 vali gönderilmiştir. Bunlardan en ünlüsü olan Gazi Husrev Bey (1521 - 1525, 1533 ve 1536 - 1541), adaletli idaresiyle, ilmiyle, imar ve hayır işleriyle halkın arasında derin ve unutulmaz izler bırakmıştır. Osmanlı valileri ilk zamanlarda Bosnasarayda, sonra Banja Luka'da, daha sonra da Travnik'te oturmuşlardır. İç Bosna ile Krayina (Krajina), Yenipazar (Novipazar), Trebinye (Trebinje) ve Zeta ile Hersek'i içine alan Türk Bosna eyaleti (b. bk.), Osmanlı Devletinin Avrupadaki durumu sarsılınca Avusturyalıların hücumuna uğramıştır. Pasarofça (Požarevac) antlaşması (1718) ile B. - H. in kuzey tarafları Nemçeli (Avusturyalı) lere bırakılmış, Belgrad antlaşması (1739) ile de bu yerler geri alınmıştır.

Bundan sonra B. - H. in durumu Nemçe devletinin politikası ile yakından ilgili kalmıştır. Nemçeliler batıdaki düşmanları ile uğraştığı zaman B. - H. sâkin bir hayat geçirmiştir. Büyük Avrupa devletleri de Nemçelilerin bu eyaleti Osmanlılardan almasına engel olmuşlardır. Bu-

nunla beraber B.-H te XIX. yüzyıl başlarında karışıklıklar çıkmış. Babıalinin yaptığı ıslahat, B.-H. halkınca iyi karşılanmamış, ayaklanmalar olmuş ve bu hal, Serdar Ömer Paşanın karışıklığı yatıştırdığı tarihe kadar sürmüştür (1851). Bu sırada eyalet merkezi Travnik'ten-Bosnasaraya taşınmış, âsi Boşnak beyleri idam edilmiş ve diğer Boşnak beylerinin de nüfuzları kırılmıştır. Müslüman halkın bu ayaklanmalarından başka Hıristiyan tebaa da 1839-1856 fermanları ile vadedilen ıslahatın yapılmadığını ileri sürerek, Müslüman halk ile kavgalar çıkarmış, devlet kuvvet gönderince sığındıkları Avusturya devletinin işlere karışmasını istemişlerdir (1858). Nihayet Babıali B.-H. e bir heyet göndererek arazi işlerini, köylü ve arazi sahiplerinin hukukunu ve ödevlerini belirten bir kararname hazırlanmıştır. 1863 te Bosna müfettişi olarak geniş yetki ile buraya gönderilen ve bir bucuk sene bu sıfatla burada vazife gören Ahmet Cevdet Paşa (b. bk.)nın B.-H. vilâyetinin idari ve askerî teşkilâtının düzenlenmesinde büyük himmeti görülmüştür. Fakat alınan yeni tedbirlerin tatbikı yüzünden de Hıristiyan tebaa ile idareciler arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve Hersek'teki Hıristiyan halk ayaklanmıştır (1875). Bu isyan, Osmanlı Devleti tarafından bastırılmışsa da 1877 de patlıyan Osmanlı-Rus harbi sonunda yapılan Berlin antlaşması (1878) ile, B.-H., Avusturyanın askerî işgali altında bırakılmıştır. 1908 yılında Osmanlı Devleti ikinci defa meşrutiyeti ilân ettiği zaman, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu B.-H. i ilhak etmiş (5 Ekim 1809), Osmanlı Devleti de bu ilhakı bir yıl sonra tanımıştır. B.-H. in Avusturya-Macaristan Devletine ilhakından sonra, eski kanunlar iki yıl yürürlükte kalmış ve 1910 yılında yeni anayasa yapılmıştır. Bu kanuna göre yalnız mahallî meseleleri halletmek üzere teşriî selahiyeti olan bir diyet meclisi kurulmuş ve B.-H. vilâyetinin idaresi, Bosnasaraydaki yerli hükümete bırakılmıştır. Bu hükümetin başında da sivil bir muavini de olan yüksek rütbeli bir komutan bulunuyordu. Hükümet idari, adli, siyasi, malî olmak üzere dört şubeye ayrılmıştı. B.-H. teki bu yeni idare şekli, Osmanlı Devleti zamanındaki idare sisteminin, küçük farklarla, hemen hemen aynı idi.

B.-H. Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun idaresinde kalmıştır. Bu harbden yenilerek çıkmış bulunan imparatorluk, parçalanmış; 24 Kasım 1918 de B.-H. in, bütün Avusturya-Macaristan Yugoslavyası ile birlikte Sırbistan Kırallığına ilhakı ilân edilmiş, 1 Aralık 1918 de yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Kırallığı (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) na geçmiş ve bu durum 1919 daki St. Germain ve Trianon Barış Antlaşmalariyle tasdik edilmiştir. O zamanki Yugoslav Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yeni kurulan devletin 9 bölümünü ırk esasına göre çizmediği için Bosna 1929 a kadar Vrbaska, Drinska, kısmen de Primorje, Hersek de Primorska ile Zeta banlıkları içine alınmıştır. Kırallığın son senelerinde B.-H. nispeten daha müsait bir statüye kavuşmuştur. İkinci Dünya Harbi sırasında Hırvatistan, Almanya ve İtalya arasında akdedilen 15 Mayıs 1941 Zagreb ve 18 Mayıs 1941 Roma Antlaşmaları mucibince B.-H. in bir kısmı yeni kurulan Hırvatistan devletine geçmiş, öteki kısım da Alman işgali altında kalmıştır. Almanyanın yenilmesi üzerine B.-H. 1945 te birleştirilerek, 31 Ocak 1946 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre kurulan Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti (Federativna Narodna Republika Jugoslavija)ni meydana getiren 6 cumhuriyetten biri olmuştur; bk. Coğrafya kısmı. Ayrıca bk. YOGUSLAVYA, Tarih.

BOSNA-HERSEK MESELESİ, bu bölgelerde çıkan isyanlar ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun aynı bölge üzerindeki emelleri dolayısiyle doğan ve Şark Meselesinin mühim kısımlarından birisini teşkil eden siyasi ve hukuki olayların bütünü (bk. ŞARK MESELESİ).

Berlin Kongresine takaddüm eden safha: Kırım savaşından önceki günlerde Rusya, kendisinin Balkanlar ve bilhassa Bulgaristan üstündeki emellerinin tahakkukunu kolaylaştırmak için, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu da Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı yapmağa teşvik etmek istemiş ve yapılacak müşterek hareket neticesinde Bosna-Hersek bölgesinin Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesini teklif etmişti (1853). Harb yapmak arzusunda olmıyan Avusturya-Macaristan hükümeti Rusyaya verdiği cevapta meselenin Büyük Devletler arasında toplanacak bir konferansta münakaşa edilip karara bağlanmasını teklif etti ise de, Rusya, Ortodoks Kilisesini himaye bahanesi ile ordularını Eflâk ve Buğdan arazisine soktu ve bu savaş 1856 tarihli Paris Antlaşması ile sona erdi (bk. KIRIM SAVAŞI). Bu antlaşmadan sonra Osmanlı İmparatorluğu birtakım yeni kanunlar çıkarmış ve bazı ıslahat hareketlerine başlamıştır. Bosna ve Hersek de bu ıslahattan istifade eden bölgeler arasında bulunmasına rağmen, 1857 de Hersekte bir ayaklanma olmuştu. Bu ayaklanmanın sebebi, Müslüman çiftlik sahiplerinin arazisinde çalışan Hıristiyan köylülerin mevcut vergi sisteminden memnun olmamaları idi. Bu isyan Osmanlı hükümeti tarafından bastırılınca bazı âsiler Viyanaya sığındılar. Bir yandan Avusturya-Macaristan İmparatorundan Islahat Fermanının Bosna ve Hersekte fiilen tatbikini sağlamasını rica ettiler, diğer yandan da Viyanadaki Osmanlı elçisi vasıtasiyle, sultana bir arzuhal gönderip büyük toprak sahiplerine karşı haklarının korunmasını istediler. Bab-ı Âlinin mahalline gönderdiği bir komisyonun mesaisi neticesinde hazırlanan ve «Bosna eyâleti ile Hersek sancağı çiftlikâtında cari olan yarıcılık, üçleme, dörtleme ve beşleme usullerinde ashabı alâka ile müstecirler beyninde cereyan eden müzaraa muamelâtında bu defa icra olunan tâdilâtı mutazammın nizamname» adı altında tanınan bir nizamname (14 Sefer 1276 = 13 Eylûl 1859) bir müddet için sükûnu iade etti. Fakat 1873-1875 seneleri, Hersek de, kanlı ayaklanmalara sahne oldu. 1875 te Bab-ı Âli tarafından Bosna-Hersek'e tanınan bazı imtiyazlar âsileri tatmin etmediğinden silâhlı mücadeleler devam etti. Bunun üzerine, 30 Aralık 1875 te Avusturya-Macaristan hükümeti, Bosna-Hersekte yapılmasını lüzumlu gördüğü ıslahat projesini 1856 tarihli Paris Antlaşması âkitlerine bir tebliğ şeklinde gönderip Osmanlı hükümeti nezdinde bu yolda bir teşebbüste bulunulmasını teklif etti. Bu projenin Osmanlı hükümeti tarafından umumiyetle iyi karşılanmasına rağmen Hersekteki isyan hareketi sona ermemiş, bilâkis Bosnaya da yayılmıştı. Bunun üzerine, yine Avusturya-Macaristanın teşebbüsü ile, «Berlin Memorandumu» diye tanınan bir vesika hazırlandı. Bu memorandumun şartlarını, Osmanlı İmparatorluğunun istiklâl ve hâkimiyeti ile kabili telif görmiyen İngiltere, Büyük Devletlerin müşterek hareketlerine katılmadı ve nümayiş mahiyetinde olmak üzere, Beşik boyuna bir filo gönderdi. Bu sıralarda Türkiyede diğer sahalarda cereyan eden mühim hâdiseler üzerine Büyük Devletler Berlin Memorandumunun Bab-ı Âliye tebliğini geciktirdiler. Filhakika Abdülazizin tahttan indiri-

lerek yerine V. Muradın geçirilmesi, Bulgaristandaki ayaklanmalar ve Jön Türklerin bir anayasa rejiminin kurulması için giriştiği faaliyetler Büyük Devletlerin bekleme siyasetini kabul etmelerinde mühim rol oynamıştır.

Avusturya Macaristanın yanı sıra Karadağ ve Sırbistan da Bosna-Hersek bölgesi üzerinde emeller besliyorlardı: Aralarında akdettikleri bir antlaşmaya göre Hersek, Karadağın ve Bosna ile Yenipazar Sırbistanın hâkimiyeti altına girecekti. Sırbistan, bu antlaşmanın tahakkukunu sağlamak üzere, 1876 da Bab-ı Âliye müracaatla, diğer bazı tekliflerle beraber, Bosnaya kuvvet gönderip isyanı bastırmak arzusunda olduğunu bildirdi. Sırp tekliflerinin reddi, iki Balkanlı müttefikle Türkiye arasında bir harbin başlamasına sebeboldu. Askerî harekâtın Türkiye lehine inkişafı üzerine Sırbistan, Büyük Devletlerin arabuluculuğunu rica etti. İngiltere ve Avusturya-Macaristanın harbden evvelki durumun (status quo ante bellum)iadesi yolundaki teklifleri Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmiş ise de, İstanbulda müzakerelere girişilmişti. Rusyanın sert bir ültimatomu üzerine mütareke akdedildi. Harbsız halledilmesi mümkün olan bir ihtilâfın böyle sert müdahaleyi doğurması Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yeni bir harbin başlıyacağının habercisi addedildi. Filhakika 1877 de Rus orduları Türk topraklarına girdi. Osmanlı ordusunun kahramanca mukavemetine rağmen bu harb 1878 de Ayastefanos (Yeşilköy) ta akdedilen antlaşma ile sona erdi. Balkanlardaki muvazeneyi bozan bu antlaşma üzerine Büyük Devletler Berlinde bir kongre akdine karar verdiler.

Berlin Kongresi: Ayastefanos Antlaşması ile meydana çıkan vaziyeti tetkik ve bütün Avrupa devletleri için faydalı olacak bir hal çaresi tesbit etmek üzere 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin Kongresi toplandı. Bir ay süren müzakerelerden sonra, 13 Temmuz 1878 de imzalanan antlaşma ile Osmanlı ülkelerinin bir kısmı daha İmparatorluktan ayrıldı. Bu arada Bosna-Hersek bölgesi üzerindeki fiilî Türk hâkimiyeti de sona erdi. Filhakika, İngilterenin teklifi ve Almanyanın müzahareti üzerine kabul edilen 25. maddeye göre «Bosna ve Hersek eyaletlerinde Avusturya Devleti tarafından asker ikame ve idare olunacaktır. Avusturya Devleti Sırbistan ile Karadağ arasında cenubuşarkî istikametince Metroviçe'nin öte tarafına kadar mümted olan Yenipazar sancağının idaresini deruhde etmek arzusunda bulunmadığından orada idare-i Osmaniye bâki kalacaktır. Mamafih usul-ü cedide-i politika ile turuk-u muhaberatın serbesti ve emniyetini temin için Avusturya Devleti, Yenipazarın her tarafında asker bulundurmak ve askerî ve ticari yollar yapmak salâhiyetini muhafaza eder. Avusturya Devleti ile Hükümet-i Seniye işin teferruatını ileride bilittifak kararlaştıracaklardır».

Bu madde ile Osmanlı İmparatorluğunun Bosna-Hersek bölgesi üzerinde sadece lâfzî bir hâkimiyeti kalmış, Berlin Kongresi ile Bosna Hersek'in Osmanlı topraklarından katî şekilde ayrılması için katî bir adım atılmış oldu.

Berlin Antlaşması hükümlerinin tatbikatından, Bosna-Hersek'in işgali: Bosna-Hersek'in, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun işgaline terk edileceği haberi bu bölgenin Müslüman ahalisinin galeyanına sebeboldu ve Bab-ı Âlinin işgal kuvvetlerinin hareketlerine mümanaat edilmemesi yolundaki tavsiyelerine rağmen Müslüman halk silâhlandı ve işgal kuvvetleri ile savaşmağa başladı. Büyük kuvvet farkı Müslüman kuvvetlerinin mağlûp olmasına yol açtı ve 1878 Ekim ayında çarpışmalar sona erdi. Böylelikle Bosna-Hersek'in fiilen işgali tamamlanmış oldu. Bu hâdiselerden bir müddet sonra Viyana hükümeti Yenipazar bölgesini de isgal etmek arzusunu bildirdi. 21 Haziran 1879 senesinde Osmanlı hükümeti ile Avusturya Macaristan arasında akdedilen bir anlaşmada hem Bosna-Hersek'in işgal ve idaresine ait teferruat tesbit edildi ve hem de Yenipazar havalisinin aynı devlet tarafından işgal edileceği kararlaştırıldı.

Bu anlaşmadan 1908 senesine kadar Bosna-Hersek'in hukuki durumunda bir değişiklik olmadı ve bu bölge lâfzen Osmanlı, fiilen Avusturya hâkimiyeti altında kaldı.

Bosna-Hersek'in ilhakı: 1908 de Rumelindeki genç subayların ve Ittihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri neticesinde ikinci meşrutiyetin ilânı mümkün oldu. Ancak bu rejim değişikliğinin sebebolduğu kargaşalıktan istifade etmek istiyen Avusturya-Macaristan hükümeti, Bosna-Hersek'te otuz yıldan beri devam eden fiilî vaziyete hukuki bir veçhe vermek arzusu ile, bu bölgeyi ilhak ettiğini ilân etti. Böylece Osmanlı Imparatorluğunun Bosna-Hersek üzerindeki lâfzî hâkimiyeti de ortadan kalkıyordu. Avusturya-Macaristan hükümetinin bu kararı halk efkârında olduğu kadar hükümet arasında da büyük bir heyecana sebeboldu ve Berlin Antlaşmasının âkitlerine gönderilen bir nota ile, Avusturya-Macaristan hükümetinin Berlin Antlaşması hükümlerini tek taraflı olarak ihlâl ettiği ve diğer akitlerin müdahalesi lüzumu bildirildi; aynı zamanda Viyana hükümetine de bir protesto gönderildi. Avrupadaki siyasi hava Berlin Antlaşması âkitlerinin Viyana hükümeti üzerinde herhangi bir baskıda bulunmasını mümkün kılmıyacağı cihetle, diğer birtakım meseleler arasında, Bosna Hersek ihtilâfının da anlaşma yolu ile halli ciheti tercih edildi. Hüseyin Hilmi Paşanın sadareti zamanında, 26 Şubat 1909 tarihinde, Avusturya-Macaristan hükümeti ile bir protokol imzalandı. Bu protokolün hükümlerine göre, Osmanlı hükümeti Bosna-Hersek'in ilhakını tanıyordu. Buna mukabil Avusturyalılar Yenipazarı Türklere iade ediyor ve kapitülasyonların kaldırılması hususunda Osmanlı hükümetine müzaharet vaadediyordu. Böylelikle uzun senelerden beri devam edegelen Bosna-Hersek meselesi Osmanlı İmparatorluğunun aleyhine olarak kapanmıştı. Ancak Türkiyenin sahneden çekilmesi bu bölgelerde barış yerleşmesini sağlıyamadı.

Bosna-Hersek'in tekrar el değiştirmesi: Sırbistan Bosna-Hersek üzerindeki emellerini muhafazaya devam ediyordu ve Sırp ihtilâlcileri bu bölgelerin Sırbistana ilhakı için faaliyetten geri kalmıyorlardı. Filhakika bu yolda yapılan tethiş hareketlerinden birisi, gizlice Bosnasaray'a gelmiş Sırp talebelerinden Printsip'in 28 Haziran 1914 günü Avusturya Macaristan veliahdı Arşiduk Ferdinand'ı öldürmesi, Birinci Dünya Harbinin patlamasına sebeboldu.

Birinci Dünya Harbine son veren barış antlaşmalarında, Avusturya ile galipler arasında akdedilen, 10 Eylûl 1919 tarihli St. Germain muahedesi Bosna-Hersek'in Yugoslavyaya intikalini hükme bağlamıştır.

BOSNA MADALYASI, Sırpların Bosnada çıkardıkları isyanı başarı ile bastıran Osmanlı subay ve erlerine verilmek üzere Abdülmecit zamanında altın ve gümüş olmak üzere iki çeşidi bulunan 1850 tarihinde bastırılmış madalya.

BOSNASARAY (Saraybosna da denilir; Sırp.-Hırvat. Sarajevo), Yugoslavyada Bosna-Hersek (Bosna-Hercegovina) bölümünün merkezi. İkinci Dünya Harbinden

BOSNASARAY'dan bir görünüş

evvel, Drina banlığı (Drinska banovina) nın merkezi idi. Memleketin ortasında, Belgıad'ın 252 km güneybatısında, Mesozoyik kireç tabakası çöküntüsünden ibaret olan ve Bosna nehrinin ayaklarından Miljacka ile sulanan, mümbit Bosnasaray ovası (Sarajevsko polje) nda bulunmaktadır. Denizden yüksekliği 537 - 682 m arasındadır. Nüfusu: 118 806 (1948); % 30 u Müslüman. Bir taraftan Brod-Bosnasaray-Mostar-Dubrovnik, öbür taraftan da Bosnasaray-Višegrad demiryollarının kavşağıdır. Batı tarafı açık bir dağ çemberi ile çevrili olup, bahçeler içindedir. Bu dağlar dik yamaçlarla 1 629 m (Trebević tepesi) ye kadar yükselir. Nehir boyunca güzel ve modern binalar vardır. Halkın Müslüman kısmı, daha ziyade, dağ eteklerinde ve güzel manzaralı eski kalenin etrafında oturur. Şehirde 100 kadar cami (Husrev Bey camii: 1530 da) vardır. Yugoslavya Müslümanları Reis-ül-ulema'sının merkezi burasıdır; şehirde ayrıca bir Ortodoks metropoliti ile bir Katolik başpiskoposu oturur. B. da, tarihöncesi, tarih, etnografya ve tabiiye kolleksiyonlarını içine alan zengin bir müze, Türkçe el yazmalarını da ihtiva eden önemli bir kütüphane, Endülüs üslûbunda güzel bir belediye binası ve kadı yetiştiren bir medrese (şimdi kapatılmıştır) vardır. Eski saray şimdi hükümet konağı olarak kullanılmaktadır. Şehirde kumaş fabrikaları ve bir feshane vardır; tütün sanayii, halıcılık ve dokumacılık da ilerlemiştir. Doğudakilere benziyen çarşısında (Čarš ja), bakır ve gümüş eşya, sırmalı işlemeler ve türlü el işleri satılır.

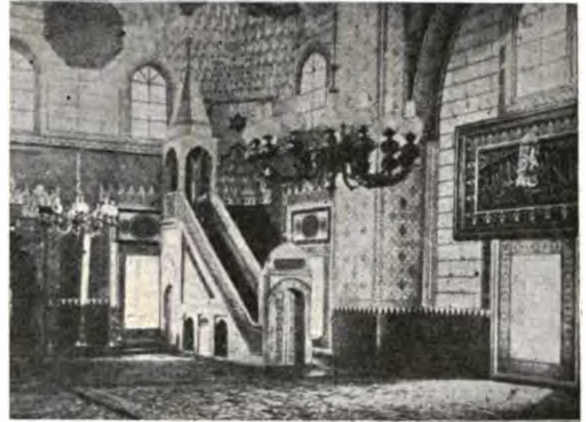
Tarih: B., Osmanlı idaresine geçtikten (XV. yüzyıl) sonra, gelişmeye başlamıştır. Burada eskiden Vrhbosna (Varbossania) adlı önemsiz bir kasaba vardı: Burada 1262 de

BOSNASARAY: Gazi Husrev Bey camii

Macar yüzbaşısı Kostroman, Bosnavár adiyle bir kale yaptırmış; fakat asıl şehir, Fatih devrinden evvel (1416-1436) Türkler tarafından geliştirilmiş ve Kanunî devrinde Husrev Beyin valiliği zamanında en parlak devrini yaşamıştır. B. adı, Fatih devrinde (1463) sancak beyi olan Gazi İshak Beyin yaptırdığı hükümet sarayından ileri gelmiştir. B. , eski kasabanın yerini tutmuş ve yapılan camiler, medreseler, bedesten, vakıflar, imarethaneler ile az zamanda gelişmiştir. Vali Hüsrev Beyin birçok vakıfları hayratı ve camii vardır. Rüstem Paşanın yaptırdığı bedesten hâlâ «Brusa Bezistan» (Bursa bedesteni) adiyle anılmaktadır. B. da valilik eden Osmanlı ricalinden birçoğu burada cami, medrese v. b. hayır eserleri meydana getirmişlerdir. XVII. yüzyılda B. ı gezen Evliya Çelebi'nin söylediğine göre, burada, sur dışında, dere kenarında birçok Türk mahalleleri ile Sırp, Bulgar, Ulah ve Yahudi mahalleleri vardı, sokaklar kaldırımlı ve temiz, evlerin çoğu kiremitli, iki katlı ve bakımlıydı, binden fazla dükkânı vardı, çarşısı örtülü ve bedesteni çok işlekti. 177 camii, 180 sübyan okulu, 47 tekkesi, 23 hanı ve 7 imareti vardı.

B. XVII. yüzyıl sonlarında Avusturyalıların hücumuna uğramakla beraber XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Ancak Berlin antlaşması (1878) ile Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun askerî

BOSNASARAY: Gazi Husrev Bey camii (Mimber)

işgali altına girmiştir Fakat Avusturya - Macaristan kuvvetleri bu işgali, ancak çetin savaşlar sonunda fiilen kurabilmişlerdir. Baron von Philipović (Filipović) 9 Ağustos 1878 de şehre girmiştir. B. - S.r da Avusturya - Macaristan veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ı 28 Haziran 1914 te Printsip adlı bir Sırp gencinin öldürmesi, Birinci Dünya Harbinin patlamasına sebebolmuştur. Daha sonraki tarih için Bk. BOSNA - HERSEK, tarih.

BOSO, Vienne Kontu (ölm. 887), Aşağı Bourgogne veya Arelate Kırallığının kurucusu. 879 da Batı Frank kıralı Kekeme Louis'nin ölümünden sonra çıkan karışıklıklar sırasında Aşağı Bourgogne'u müstakil bir devlet haline getirmiş ve kendisini kıral ilân etmiştir. B. tarafından kurulan bu kırallık ile 888 de kurulan Yukarı Bourgogne Kırallığı 934 te birleştirilmiş ve meydana gelen bu yeni kırallığa başşehir Arles'e izafeten Arelate Kırallığı denilmiştir.

BOSPORİON veya PROSPHORİANOS LİMĒN (Lat. *Portus Prosphorianus*), Bizans devrinde İstanbulun beşinci regio (Lat. bölge, mahalle) sunda, Bosporios akra

(Sarayburnu) ve bugünkü Sirkeci iskelesi arasında bir liman. Eski bir yerli ananeye göre, M. Ö. 340 ta Makedonya kıralı II. Philippos'un Byzantion'a yaptığı hücum, tanrıça Hekate Phosphoros'un yardımiyle, burada geri püskürtülmüştür. B. un, bilhassa yerlilerin dilinde geçen Phosphorion adı, bu ananeye bağlanır. Karadeniz, Boğaziçi ve Anadolu tarafından gelen mallar B. limanında boşaltılırdı. Khalkedon'lular (Kadıköylüler) için, B. un batısında, ayrı bir iskele (Lat. *Scala Chalcedoniensis*=bugünkü Sirkeci İskelesi) mevcuttu. B. adı, yakınındaki hayvan pazarından (Yun. *bosporion, boosporos, bospōros*), Prosphorianos adı da buradaki pazar yerinden (Yun. *prosphoron*) alınmıştır. Hayvan pazarı V. Konstantinos (hük. 741 - 775) zamanında Forum Tauri'ye nakledilmiştir.

Daha sonra, XI. ve XII. yüzyıllarda, Cenevizliler de iskelelerini B. da inşa etmişlerdir.

BOSPORİOS AKRA (Yun. Bosporos [= Boğaziçi] burnu), Keras (Haliç) ı Propontis (Marmara denizi) ten ayıran ve Byzantion şehrinin kurulduğu bugünkü Sarayburnunun eski adı. Efsaneye göre, Zeus'un inek şekline getirilen sevgilisi İo, yedi stadion uzaktaki Anadolu kıyısına buradan geçirilmiştir (bk. İO).

BOSPOROS (*B. Thrakios, B. Thrakikos* veya *B. Threikios* = Thrak B. u da denir), Boğazıçinin Eskiçağdaki adı. B. hakkında, klâsik Yunan yazarlarından Philostratos *Ekbolai* (= mansaplar), Euripides *Kleides* (= anahtarlar, kilitler), Aristeides *Thyrai* (= kapılar), Arrianos da *Mysios porthmos* (= Mysia boğazı) ismini kullanmaktadır. B. kelimesi, Boğaziçi ile Hellespontos (Çanakkale boğazı)un ortak adı olarak ilk defa Aiskhylos'un *Persai* (Persler) tragediasında geçer. Herodotos, Boğaziçini Propontis (Marmara denizi) ve Hellespontos'tan ayırarak, ona *B. Threikios* adını vermektedir. Roma yazarlarında B. un adı daha çok *Bosphorus*tur, fakar *Bosporus* şekline de raslanır. Buna karşılık Yunancada *Bosphoros* adı az geçer ve ancak daha sonraki kaynaklarda kaydedilmiştir. Bizans devrinde B. adı yerine, daha çok *Stenon* veya *Katastenon* (= boğaz), *Rheuma* (= akıntı), *Byzantiakon stoma* (= Bizans ağzı), *Stoma tu Pontu* (= Karadeniz ağzı, Lat. *Os Ponticum*), *Fretum Ponticum* (Lat. = Karadeniz boğazı) gibi adlar kullanılmıştır. Haçlı seferleri sırasında, Batı kronikçileri B. için *Brachium Sancti Georgii* (= Aziz Georgios boğazı) adını kullanmışlarsa da, bu isimle bazen Çanakkale boğazı, bazen her iki boğaz birden, hattâ iki boğazla birlikte Marmara denizi de kastedilmiştir. Bugünkü Avrupa dillerinde Boğaziçinin adı olarak, *Bosporos* veya *Bosphoros* kelimesinin devamı olan bir kelime kullanılmaktadır, meselâ Alm. *Bosporus*, Macar. *Boszporus* [bosporuş], Fr. *Bosphore*, İtal. *Bosforo*, İng. *Bosphorus*, Rus *Bosfor* v. b.

Bosporos kelimesinin tatmin edici bir izahı yoktur. Umumiyetle Thrakçadan geldiği kabul edilmektedir. Kelimenin ikinci kısmı, Thrak yer adlarında sık sık görülen *para* (= pazar yeri; geçit yeri), Yun. *poros* (= geçilen yer, geçit) kelimesinin aynıdır. Kelimenin birinci kısmını meydana getiren *Bos* ise, Yun. *būs* (= öküz, inek) kelimesi ile birleştirilerek, çeşitli efsanevi rivayetlere bağlanmış ve kelimeye «öküz geçidi» veya «inek geçidi» mânası verilmiştir. Yani bu rivayetlere göre: 1. Bir öküz B. u yüzerek geçmiş. 2. Yeni yurt aramakta olan Phryg'lerin kehanete uyarak takibettikleri öküz B. tan geçmiş. 3. B. tan geçen Phryg gemilerinin kıçında birer öküz resmi görülüyordu. 4. En yaygın rivayet şudur: Yunan mitolojisinde Zeus'un inek haline getirilen sevgilisi İo, kıskanç Hera'nın kovuşturmalarından memleket memleket kaçarken B. tan da geçmiş, Keras (Haliç)ın kuytu bir yerinde, bazılarına göre Semystra (şimdiki Sivritepe burnu)da gizlenmiş ve Keroessa adında bir kız dünyaya getirmiştir. Daha sonra bu kızla Poseidon'un münasebetinden Byzantion'un kurucusu Byzas doğmuştur (bk. İO, BOSPORİOS AKRA). Bunun gibi *Bosphoros* (= öküz veya inek taşıyan. Yun. *būs* = öküz, inek + *pherein* = taşımak) şekli de bu rivayetlerle ilgilidir.

Tarih: I. *Eskiçağ*: B. sahillerinde medeniyetin ilk izlerine (yontma taş aletler cam parçaları v. b.) Kadıköyde Kurbağalı dere vâdisinde raslanmıştır. Burada meydana çıkarılan arkeoloji buluntuları Neolitik devrine

BOSPOROS (Thrakios)

(M. Ö. 2500 sıraları) aittir. Aynı devirde Sarayburnu da meskûn bir yerdi. Burada 1871 de demiryolu inşaatı sırasında, 1921-1923 arasında da Fransızların yaptıkları kazılarda Kyklops duvarları bulunmuştur. Bu duvarların İhtiyar Plinius'un bahsettiği, Byzantion'dan önceki Lygos'a ait olması muhtemeldir.

Eskiçağ tarihçilerine göre, B. sahillerinin en eski ahalisi Thraklardı. Fakat bunlar hâtıra bırakmadan Fenikeliler, sonra Yunanlılar önünden geri çekilmişlerdir. Eski kaynaklarda bu Thraklar çiftçi, avcı ve cenkçi bir kavim olarak vasıflandırılmaktadır.

Fenikeliler M. Ö. 1500 sıralarında Moda burnunda ve Kadıköyde koloniler kurmuşlardır. İyi denizci olan Fenikelilerin B. tan Karadenize de açıldıkları tahmin edilebilir.

Yunanlılar, B. bölgesine yerleşmeden çok önce, B. un Karadenize bir mahreç olduğunu biliyorlardı. İason'un idaresinde Yunanlıların ilk efsanevi kahramanlarını Kolkhis (Kafkasya)e götüren Argo gemisinin B. tan ve bunun sonundaki korkunç Symplegad'lardan geçtiği rivayet edilmektedir (aş. bk., ayrıca bk. ARGONAUT'LAR). Bu efsanenin birçok epizodları, Miletosluların Karadeniz seyahatleri ile ilgili görülmektedir.

Yunanlıların B. bölgesine yerleşmesi M. Ö. VII. yüzyılda başlar. Oldukça sonraki bir kayda göre, M. Ö. 685 sıralarında, Khalkedon'a Arkhias idaresinde Megaralı göçmenler yerleşmişler ve bunlar Yunan medeniyetini de beraberlerinde getirmişlerdir. Az sonra, 658 sıralarında ise bugünkü Sarayburnunda, eski Lygos yerinde, Dor veya Megaralılar tarafından Byzantion kurulmuştur. Yunanlıların bu iki şehirde yerleşmesi, B. tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bilhassa Byzantionlular, bu arada Khalkedonlular, B. un her iki yakasında birçok liman ve tapınaklar yapmışlardır. Zamanla bunlar etrafında meskûn yerler kurulmuştur. Eskiçağda B. sahillerindeki tapınak ve adak yerlerinin çokluğu göze çarpar. Bunun sebebini, eskilerin Pontos Eukseinos (= misafirsever deniz, bugünkü Karadeniz; şiddetli fırtınaları ile hiç de misafirsever olmıyan Karadenize daha evvel *akseinos* = misafirsevmez deniyordu)un korkunçluğu hakkındaki fikrinde aramak gerekir. Eskiçağ gemicileri, buradaki tapınak ve adak yerlerinde tanrılara kurban kesmeden bu fırtınalı denize açılmağa cesaret edemezlerdi.

B. her devirde çok mühim bir geçit yeri sayılırdı. M. Ö. III. binyıl başlarından itibaren, Anadolu veya Ege bölgelerine göç eden Avrupa kavimlerinin çoğu B. tan geçmiştir. Hattâ - yukarda görüldüğü gibi - Phryg'lerin M. Ö. 1200 sıralarında B. tan geçmesi, B. hakkındaki efsanelere de aksetmiştir. Bu göçler, Byzantion kurulduktan sonra da devam etmiştir. Öyle ki, Byzantionlular, B. u geçit yeri olarak kullanılan Thrak, Thyn. Bithyn v. b. kavimlerle savaşmak zorunda kalmışlardır. İskitlere karşı harbe giden Dareios (Dara)da, kara ordusunu Rumeli Hisarı burnunda yapılan köprüden geçirerek Tunaya doğru yoluna devam etmiştir (aşağ. bk.).

Karadeniz sahillerindeki Yunan kolonileri ve Bosporos İmparatorluğu (b. bk.) Yunanistanla, daha sonra Roma ile de canlı ticaret münasebetleri kurmuşlardı. Ticaret gemileri her iki istikamette, B. tan geçerlerdi. Roma devrinde B. bundan başka Roma harb gemileri için de mühim bir geçiş yeri idi.

B. un eski topografyası hakkında Herodotos, Polybios, Strabon, İhtiyar Plinius Arrianos (*Periplus Eukseinu Pontu* = Karadenizin gemi ile dolaşılması). Philostratos, Miletoslu Hesykhios (Hesykhios İllustrios), Prokopios v. b. yazarlarda bilgiler varsa da, en önemli kaynağımız Dionysios Byzantios'un M S. 196 dan biraz önce meydana getirdiği *Anaplus Bosporu* (Boğaziçine açılma) adlı risaledir. Bu eser uzun müddet yalnız, 1544-1551 yıllarında İstanbulun eski eserlerini tetkık eden Fransız tabiiyecisi Petrus Gillius (Gyllius, Pierre Gylles veya Gyllı) un Latince tercümesi (*De Bosporo Thracio libri III*, Lyon 1561, 2. bas. 1562, 3. bas. Leyden 1632-1635) ile bilinmekte idi. Çünkü Gillius'un kullandığı Yunanca nüsha kaybolmuştur. 1841 de Aynaroz'daki Vatopedi manastırı kütüphanesinde, bir mecmua içinde bu eserin eksik Yunanca metni bulunmuş (sadece 3 sahifeden ibaret olan bu Yunanca nüshanın 2 sahifesi şimdi Pariste, 1 sahifesi de Londradadır) ve Carolus Wescher tarafından, Latince tercümesi ile birlikte, *Dionysii Byzantii De Bospori Navigatione quae supersunt una cum supplementis in geographos Graecos minores aliisque eiusdem argumenti fragmentis* (Paris 1874) adiyle yayımlanmıştır. Bu eserin Rudolf Güngerich tarafından hazırlanan tenkidî basımı *Dionysii Byzantii Anaplus Bospori* (Berlin 1927) adını taşır. Dionysios Byzantios'un eserinin elimizdeki Yunanca nüshası yalnız Bosporios akra (Sarayburnu) - Keras (Haliç) - Sykides (Karaköy) - Khēlai (Bebek) ve Mukaporis (Hünkâriskelesi) - Khalkedon (Kadıköy) arasındaki yerleri içine almaktadır. Yunanca nüshada bulunmıyan kısım ise, şimdilik, sadece Gillius tercümesi ile bilinmektedir.

Rumeli yakası: B. un Rumeli kıyısı, Sykides veya Sykai (= incirlik; bugünkü Karaköy) ile başlar. Byzantion (İstanbul) un varoşlarından olan Sykides'in bu adı, burada çok yetişen incir (Yun. *sykon*) ağaçlarından dolayıdır. Burada Megaralı Skhoiniklos ve Amphiaraos'a ait tapınaklar vardı. Yakınındaki Aulētēs (= flâvtacı) mevkii, vaktiyle burada yaşamış olan meşhur flâvtacı Python'un hâtırasını saklamakta idi. Efsaneye göre, Python flâvtacılık sanatını bizzat Apollon'dan öğrenmiştir. Artemis Phōsphoros (= ışık veren A.) ve Aphrodite Praeia (= tatlı A.) tapınaklarının bulunduğu Bolos (= ağ atma yeri; Yun. *ballein* = atmak), bilhassa kışın balık tutmağa çok elverişli bir yer olduğu gibi, Ostreōdēs (= istiridyelik; Yun. *ostreon* = istiridye) denilen kıyı bölgesinde de bol miktarda istiridye bulunurdu.

Ostreōdēs'ten sonra gelen Metōpon (= alın; Tophane), bir alına benzediği için, bu adı almıştır. Bosporios akra (Sarayburnu) nın karşısında bulunan ve Dionysios Byzantios zamanında ağaçlık olan bu bölgede bir Apollon tapınağı vardı. Biraz ileride, bugünkü Salıpazarı civarında, deniz kıyısında Megaralı göçmenler tarafından kültü yapılan Telamon'un oğlu Aiaks'a ait bir tapınak bulunduğu için, bu bölgeye Aianteion, Salıpazarı camiinin bulunduğu uca ise, Yunan göçmenlerinin karaya ikinci çıkışı ile ilgili olarak Palinormıkon (= tekrar demir atma yeri; Yun. *palın* = tekrar, *hormein* = demir atmak) adı veriliyordu. Biraz yukarda, Fındıklı dolaylarında, Byzantionlulara birçok yardımı dokunan II. Ptolemaios Philadelphos'a ait bir tapınak vardı.

Fındıklı ile Kabataş arasındaki bölgeye Delphin kai Karandas (= yunusbalığı ile K.) deniyordu. Efsaneye göre, burada yaşıyan Khalkis adında Byzantionlu bir kitharōdos (= kitara çalarak şarkı söyliyen), deniz kıyısında kitarasını çalarak şarkı söylediği zaman, denizden bir yunusbalığı (Yun. *delphin*) çıkarak onu dinler, musiki bitin-

ce suya dalardı. Fakat Karandas adlı bir çoban, kıskançlık, kin veya hırs yüzünden, yunusbalığına pusu kurarak onu öldürmüştür. Buna çok üzülen Khalkis, sadık dinleyicisini sudan çıkararak kıyıda gömmüş ve buraya yukardaki adı vermiştir. Gillius zamanında bu mıntakaya hâlâ Caridata deniyor ve - kısmen su altında - antik bir binanın temel duvarları görünüyordu.

Kabataşın adı Thermastis idi. Bu isimle aslen kıyıya yakın bir kaya (petra Thermastis) kastediliyordu. Thermastis'in «güney rüzgârına karşı açık olan» limanına, burada demir atan elli kürekli gemilerden dolayı Pentēkontorikon (Yun. *pentēkontorikos* = elli kürekli gemi) adı verilmişti. Bugünkü Dolmabahçenin bulunduğu bu kıyı bölgesi, zamanla yavaş yavaş dolarak Eskiçağa nispetle şeklini değiştirmiştir. Yine bu kıyıda, memleketinden gelmekte olan İskit Tauros'un karaya çıktığı noktaya ayrıca Ta Skytha deniyordu. Efsaneye göre, Tauros buradan Giride gitmiş ve Minos'un karısı (Dionysios'a göre kızı) Pasiphae'yi kandırarak efsanevi bir sülâlenin kurucusu olmuştur.

Argonaut'lar seferini idare eden İason'un Kolkhis'e giderken bugünkü Beşiktaş dolaylarında karaya çıktığı ve bir müddet dinlendikten sonra yoluna devam ettiği rivayet edilmektedir. Bundan dolayı buraya İasonion adı verilmişti. Burada Apollon'a ait bir defne korusu ve bir sunak vardı. İasonion'a Sergion ve defne korusuna izafeten Daphnē adları da veriliyor, Bizans devrinde ise Diplokionion (= çift sütun; Gillius'ta Diplokion) diye tanınıyordu.

Hoi Rhodiōn periboloi (= Rhodosluların bölgesi) mevkiinin biraz ileride, Çırağan sarayı civarında bulunduğu sanılmaktadır. Dionysios, Rhodoslu gemicilerin fırtınalı zamanlarda gemilerini burada halatlarla karaya bağladıklarını söyler. Gillius zamanında bu ad, Rhodakinion kayasının isminde hâlâ yaşamakta idi.

Ortaköy deresi vâdisi Arkheion adını taşıyordu. Bu ad, Aristonymos'un oğlu Arkhias Thasios'tan gelir. Arkhias buralarda bir şehir kurmak istemiş, fakat rekabetten korkan Khalkedonlular buna mâni olmuşlardır. Dionysios zamanında burası mümbit bir yerdi; ahalisi bilhassa bağcılıkla meşgul oluyordu.

Defterdarburnu dolaylarında. bir tepenin üstünde, Megaralı göçmenler tarafından Gerōn Halios (= denizin ihtiyarı) un kültü için yapılmış bir tapınak vardı. Efsanelerde ya Nereus, ya Phorkys veya Semystra'nın babası Proteus ile aynı şahıs olarak gösterilen «denizin ihtiyarı», İason'a B. tan geçiş yolunu göstermiş. Dionysios'a göre, bunun yakınında bir yere, şiddetli akıntı yüzünden buralarda balık tutmak çok güç ve tehlikeli olduğu için, Peribolos (= tehlikeli) adı verilmişti.

Belki bugünkü Kuruçeşme yerinde, kamışlık ve sazlık Kalamos (= kamış) ve Medeia'nın defne ağacı bulunan Bythias (Yun. *bythos* = dip); bunların yakınında da sahile doğru inen Baka (?) tepesinde Mētēr Theōn (= tanrıların annesi; Rheia, bazılarına göre İsis) kült yeri vardı.

Arnavutköy ve Akıntıburnunun adı Hestiai (= ocaklar) veya Miletoslu Hesykhios'a göre Anaplus (= engine açılma, akıntıya karşı gitme) idi. Eskiler Hestiai (Plinius'ta Estiae) ismini, ilk Yunan göçmenlerinin burada yerleşmeleri, yani «ocaklar» kurmaları hâdisesi ile izah etmişlerdir. Dionysios'a göre, Eskiçağ gemicileri, buradaki şiddetli akıntı (*mega rheuma* = büyük akıntı) dan korktukları için, Hestiai'de karaya çıkıp gemilerini sahilden halatlarla çekerlerdi.

Hestiai'den sonra, daha sakin bir su yolundan, iki limana varılırdı. Bunların müşterek adı Khēlai (= iskeleler) idi. Burada, yolcuların karaya çıkmasını kolaylaştırmak için, kıyı boyunca basamaklar yapılmıştı. Bugünkü Bebek ile aynı yer olduğu sanılan Khēlai'de balıkçı ve denizcilerin koruyucusu Artemis Diktynnē (= ağlı A.) ye ait bir tapınak vardı.

Rumeli Hisarı civarı, Dionysios'a göre, denizin (= dalgaların gürültüsünün) köpeğe (= köpek havlamasına) benzemesinden dolayı Pyrrhias Kyōn (= kızgın köpek) adını taşıyordu. Yine Dionysios'un kaydettiği başka bir rivayete göre, kıyıda koşuşan bir köpeğin, şiddetli akıntı yüzünden karaya yaklaşmak zorunda kalan gemicilere havladığı için bu ad verilmiştir. Burada, İskitlere karşı harbe giren Dareios'un ordusunu B. tan geçirmek üzere, Samos (Sisam)lu Androkles sallarla bir köprü yapmış; Dareios da ordusunun bu köprüden geçişini, kayaya kazılmış bir tahtta oturarak seyretmiştir. Dionysios zamanında bu kaya taht hâlâ belli idi. Fakat o zamandan sonra bu tahtla geçiş hâdisesini anlatan kitabeli dikili taş kaybolmuştur. Ptolemaios, Rumeli Hisarı burnuna, burada bulunan Hermes tapınağından dolayı, Hermaion adını vermektedir.

Rhoōdēs (= süratle hareket eden; bugünkü Şeytanburnu), Bizans devrinde Phōnēas veya Phōneus (= yüksek sesli, gürültülü) burnu yakınında, eskilerin Phaidalia, Pheidalia veya Phidaleia adını verdikleri bir kaya vardı. Bir rivayete göre, bu ad, Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın burada gömülü olan karısı Phaidalia'nın adından gelir. Bir efsaneye göre, bu kadın diğer hemcinsleri ile birlikte Byzas'ın yokluğundan istifade ile şehri ele geçirmek istiyen kaynı Strebios'u burada yenmiştir. Dionysios'un bu kaya hakkında kaydettiği efsane daha romantiktir. Buna göre, Kıral Barbyses'in kızı Phaidalia, Byzas'ın tecavüzüne uğradıktan sonra, babasından korktuğu için bu kaya üzerinden denize atlıyarak intihar etmiştir. Denizler tanrısı Poseidon, acıdığı bu kızın hâtırası olmak üzere, bu kayadan kopardığı bir parçayı denize dikmiştir.

Bundan sonra eskilerin Gynaikōn limēn (= kadınlar limanı) veya Suidas'a göre Kolpos Pheidalias (= Pheidalia koyu; Gillius'ta Sarantakopa) dedikleri Baltalimanı gelir. Dionysios, «Kadınlar limanı» isminin, burada kadınların bir defa erkek yardımı olmadan pek çok balık tuttuklarından dolayı verildiğini söyler.

Selvilere nispetle Kyparōdēs (Yun. *kyparissos* = selvi; Gillius'ta Kyparissōn) adını taşıyan bugünkü Emirgânın biraz kuzeyinde, bir kaya tepesinde Hekate tapınağı vardı.

Eskiçağda da iyi korunmuş, tabiî bir liman olarak tanınan Lasthenēs veya Lasthenion, bugünkü İstinyedir. Adı, Plinius'ta Casthenes (yazı hatası olacak), Stephanos Byzantios'ta ise Leōsthenion şeklinde kaydedilmiştir. Bizans devrinde buranın adı, Stenos, Sōsthenion veya Sōsthenēs idi. Lasthenēs adının, Megaralı Lasthenes'ten alındığı rivayet edilmektedir. Başka kaynaklarda adına raslanmıyan bu şahıs, burada kültü yapılan Amphiaraos'un rakîbi idi. Efsaneye göre, Bebryk'lerin kıralı Amykos, Argonaut'ların B. tan geçmesine mâni olmuş; Argonaut'lar da, etrafı ormanlık olan İstinye koyuna sığınmışlardır. Fakat kartal kanadlı bir tanrı kendilerine cesaret telkin etmiştir. Bunun üzerine Argonaut'lar, Amykos'la savaşa girişerek onu İstinye koyunda yenmişler ve şükran hâtırası olarak kanadlı tanrının heykelini barındıran bir tapınak inşa et-

mişlerdir. Daha sonra bu tapınak Büyük Konstantinos tarafından başmelek Hagios Mikhael şerefine kiliseye çevrilmiştir.

Kocayemişinin bol yetiştiği anlaşılan Komarōdēs (Yun. *komaron* = kocayemişi; Gillius'ta Komaron, bugünkü Yeniköy) ten sonra takriben Köybaşı dolaylarındaki kayalık sahile, dalgaların Bakkhe'ler (b. bk.)in dansını andıran hareketine nispetle, Bakkhiai deniyordu. Buranın başka bir adı, Thermēmeria (Yun. *thermos* = sıcak, *hēmera* = gün) idi. Rivayete göre, bu adın verilmesine Byzantionluların, Makedonyalı Philippos'un generali Demetrios'u, «o gün büyük bir maharet ve son derece hararet ile» dövüştükten sonra, burada bir deniz çarpışmasında yenmeleri sebebolmuştur.

Pithēku limēn (= maymun limanı yahut belki Pithekos limanı; Kalender koyu) ve sakin denizi dolayısiyle Eudıos kalos (= süt liman) ismini taşıyan küçük bir koydan sonra, balıkçılık bakımından çok elverişli bir yer olarak vasıflandırılan Pharmakias veya Pharmakeus (= zehirleyici), yani bugünkü Tarabya koyu geliyordu. Dionysios zamanında bu koyun etrafı ormanlıktı. Efsaneye göre, İason'u takibeden Medeia sahile bir zehir kutusu attığı için, buraya bu ad verilmiştir. Daha sonra Yunanlılar, bazı kaynaklara göre patrik Attikos (406-425), bu yerin sıhhata faydalı havasından dolayı, adını Therapeia (= bakım, tedavi)ye çevirmiştir ki, bu ad zamanımızda dahi kullanılmaktadır.

Kireçburnu, buradan Pontos Eukseinos (Karadeniz) un methalı göründüğü için Kleides kai Kleithra tu Pontu (= Karadenizin anahtar ve kilidi; Gillius'ta Dialithra) adını taşıyordu. Kireçburnu ve Kefeliköy arasında, yüksekte bulunan ve *strobiloeidēs* (= çam kozalağına benzer) diye tasvir edilen Dikaia Petra (= âdil kaya) hakkında Dionysios Byzantios şu efsaneyi nakletmektedir: İki tüccar, Karadenize açılmadan önce, paralarını bu kaya içine koymuşlar ve dönüşte paralarını yine birlikte alacakları hususunda anlaşmışlardır. Fakat birisi gizlice dönüp bütün parayı çıkarmak istediği zaman, kaya yalnız onun hissesini vermiştir.

Büyükdere ve koyu, Bathykolpos (= derin koy) diye tanınmıştı. Büyükdere burnunda Megaralı hē ōs (= yarı tanrı) Saron'a ait bir adak yeri bulunduğundan, buraya Saron burnu deniyordu. Bathykolpos koyu ayrıca iyi bir balık tutma yeri (*bolos*) olmakla meşhurdu. Bu dolaylarda Kalos Agros (= güzel tarla) denen geniş bir çayırlık bulunuyordu ki, bu yer Büyükdere vâdisi ve mansabı olarak kabul edilmektedir.

Simas (= burun), yani bugünkü Mezar veya Mesar burnunda bir Aphrodite Hetaira veya Pandēmos (= erkek dostu A.) heykeli vardı. Gemiciler, bu heykel önüne adaklar koyarlardı. Hammer'e göre, Simas adı Simetha'dan gelmiştir. Simetha meşhur bir Megaralı hetaira (= erkeklere arkadaşlık eden kadın) idi. Kendisinin buradaki Aphrodite heykeli için model hizmetini görmüş olması ihtimali vardır.

Sklētrinas, Sarıyer koyundaki küçük derenin ismidir. Burada Apollon ile «Tanrıların annesi» ne ait birer adak yeri vardı.

Eskilerin kızılımtırak rengine nispetle Milton (Yun. *miltos* = zincifre) adını verdikleri burun (Telli tabya) civarında İason'un tanrılara kurban kestiği mukaddes yer (*hieron*) ve biraz ötede Byzantionluların Serapis şerefine inşa ettikleri Serapeion (= Serapis tapınağı; bugünkü Rumelikavağı) vardı. Bizans devrine ait kalenin harabelerinden sonra gelen vâdiden akan ve Karataşta denize karışan dere, kumunun altın renginden dolayı Khrysorrhoas (= altın su) ismini taşıyordu. Dionysios zamanında bu vâdide işletilmiyen maden ocakları vardı. Khrysorrhoas deresinden sonra sahilde bulunan Khalkeia (Yun *khalkos* = bakır) mevkiinin de bu madenlerle ilgili olması mümkündür.

Khrysorrhoas kaynağının bulunduğu tepede, fener vazifesini gördüğü anlaşılan büyük ve yuvarlak bir kule vardı. Dionysios'un eserinin Latince tercümesinde bu kulenin adı Timaea turris (= Timaia kulesi)tir. Dionysios, barbarların geceleyin gemicileri aldatmak için kıyıda meşaleler yaktıklarını ve bu suretle karaya oturan gemileri yağma ettiklerini söylemektedir. Bu kulenin yanında Phōsphoros (= ışık veren) adlı yer, adını ya Artemis Phōsphoros'tan veya Timaia fenerinden almıştır.

Uzun ve dik bir kıyıdan sonra Portus Ephesiorum (= Ephesosluların limanı) veya Miletoslu Hesykhios'a göre Ephesiatēs (bugünkü Büyük liman); bundan sonra da çok dik Aphrodision burnu (Taşlıca burnu) geliyordu. Kumluk bir kıyıda küçük, fakat emin bir liman olarak vasıflandırılan Limēn Lykiōn (= Lykialıların limanı) un bugünkü Garipçe olduğu sanılmaktadır. Fakat bu yerin bugünkü Hamsi limanı ile aynı olduğunu ileri sürenler de vardır. Dionysios'un izahı doğru ise, bu limanın üstündeki Myrileion'un, bir isyan dolayısiyle Bithiniadaki Myrleia'dan buraya sığınan göçmenlerin iskân yeri olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Garipçe kuzeyindeki koya Liknias (Yun. *liknon* = beşik, sepet) deniyordu. Bu koydan sonra daha taşlı bir şekil alan kıyıdaki tepelerin birine, eskiden buraya akbabaların yuva yapmasından dolayı, Gypopolis (= akbaba şehri) adı verilmişti. Buranın bugünkü Papas burnu olması ihtimal dahilindedir. Dionysios'a göre, efsanevi Kıral Phineus'un sarayı da bu civarda bulunuyordu. Phineus, Argonaut'ları misafir etmiş ve Symplegad'lardan nasıl geçebileceklerini öğretmiş; bunlar da onu, yiyeceklerini gizliyen veya elinden kapan Harpyia'lardan kurtarmışlardır. Argonaut'lar efsanesinde ismi geçen ve Harpyia'lardan çok sıkıntı çeken kör ve yaşlı Phineus'un hüküm sürdüğü yer, umumiyetle Samothrake (Semendirek) adası veya Thrakia kıyısındaki Salmydessos olarak gösterilmektedir. Dionysios'un, Phineus kırallığını B. un bu bölgesine yerleştirmesi, her halde eskilerin Gypopolis akbabaları ile koca karı yüzlü ve akbaba vücutlu Harpyia'lar arasında düşündükleri benzerliğe dayanmaktadır.

Biraz yukarda, Dor'ların Dōtinē (= hediye), öbür Yunanlıların da Proika (= hediye) dedikleri su altındaki kaya, Eskiçağ gemicileri için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Bu kayadan sonra, B. un son noktası olan Panion (Gillius'ta Phanarion, bugünkü Rumelifeneri) ve Symplegad'lar (Öreke taşı) geliyordu.

Symplegad'lar (Symplēgades = vuruşan, çarpışan; bazen aynı mânada Synormad'lar = Synormades ve Syndromad'lar = Syndromades adları da kullanılır), Planktai petrai (= seyyar kayalar) ve Kyaneai nēsoi (= lâciveat adalar) isimleriyle anılan kayalar, Yunan mitolojisinde önemli bir rol oynamıştır. Eskilere göre, Symplegad'lar, biri Rumeli, biri de Anadolu yakasında (şimdi su altında) olmak üzere ikikayalar grupundan (Ammianus Marcellinus'ta *gemini scopuli* = ikiz kayalar) ibaret olup aralarındaki mesafe 20

stadion (= 355 m) idi. Sabit olmadıkları zannedilen bu kayaların, gürültü ile çarpışarak, gemileri batırdıkları efsanelerde rivayet edilmektedir. Argonaut'lar da,bu kayaların arasından geçmeyi denemeden önce, Hera ve Poseidon'a kurbanlar kesmişler; Poseidon da kayalara, Argo gemisine çarpmayı menetmiş ve onları denizin dibine bağlamıştır. Symplegad'ların o zamandan sonra bir daha yerlerinden kımıldıyamadıkları söylenir. Rumeli yakasındaki Symplegad'ların tepesinde Romalılar tarafından yapılan bir Apollon adak yeri vardır.

Anadolu yakası: B. un Anadolu kıyısı (Eskiçağda çok defa Mysia kıyısı denir) Rhēbas (şimdi Irva) deresinin ağzı ile başlar ve Kromion veya Kolonē denilen kayalıklardan sonra Ankyraion, bugünkü Yumburnuna varır. Efsaneye göre İason, kehanete uyarak, buradan taştan bir gemi çapası (*ankyra*) almıştır. Ptolemaios'un zikrettiği «Pontos ağzına yakın ve üzerinde bir Artemis tapınağı bulunan Bithynias burnu» nun burası mı, yoksa buraya yakın başka bir burun (belki Anadolufeneri) mu olduğu meselesini halletmek güçtür.

Bu dolaylarda, yuvarlak ve kaleye benzer bir kaya, Pyrgos Mēdeias (= Mēdeia burcu) adını taşıyordu. Yakınında, bugünkü Kabakoz koyunun doğu tarafında, yalnız denizin sakin olduğu zaman su altında görülebilen kayaların, vaktiyle Symplegad'ların Anadolu grupunu meydana getirdiği zannedilmektedir. Gillius'un zikrettiği Ampelōdes'in, Çakal koyu olması muhtemeldir; Hammer'e göre ise, burası bugünkü Kabakoz koyudur.

Antik çağdaki adı zamanımıza kadar gelmemiş olan Poyrazburnundan sonraki koyun adı, Gillius'a göre Dios Sacra idi.

Korakion (Yun. *koraks* = karga) burnu, belki bugünkü Filburnudur. Bundan sonra gelen kıyı bölgesinin Panteikhion (Yun. *pan* = her, bütün, *teikhos* = sur) adı, burada bir müstahkem yerin bulunduğunu gösterir.

Khēlai (Keçili liman) den sonra, B. un Hieron stoma (= mukaddes ağız) denilen kısmı üzerinde, yaklaşık olarak bugünkü Anadolukavağı yerinde Hieron (= mukaddes yer, tapınak; Lat. Fanum) bulunuyordu. Bu ad, buradaki Zeus Urios (= müsait rüzgârların sahibi Z.) tapınağından alınmıştır. Bazı kaynaklarda Zeus ve Poseidon, bazılarında da on iki tanrı (Zeus-Hera, Hephaistos Hestia, Poseidon-Aphrodite, Ares-Demeter, Apollon-Artemis, Hermes-Athene) tapınağından bahsedilirse de, bunların Zeus Urios tapınağından başka bir şey olmaması ihtimali vardır. Bu tapınak, önce Kolkhis'e gitmekte olan Phryksos, sonra Kolkhis'ten dönerken İason (bir efsane şekline göre İason B. tan değil, Tunanın bir kolu yoliyle Adriya denizine çıkmak suretiyle Yunanistana dönmüş) tarafından inşa edilmiş olup etrafı surla çevrilmiş ve burası müstahkem bir kale haline getirilmişti. Karadenize çıkacak olanlar, müsait bir rüzgârla seyahat edebilmeleri ve Karadenizden dönenler de müsait bir rüzgârdan faydalanabilmeleri için bu tapınakta Zeus Urios'a kurbanlar keserlerdi. Urios ismi, buradaki Yoros kalesi ismiyle zamanımıza kadar yaşıya bilmiştir. Cicero'nun Verres aleyhinde söylediği nutuktan anlaşıldığı gibi, Eskiçağda şaheser sayılan üç Zeus Urios heykeli vardı. Bunlardan biri Hieron'da (ötekileri Romadaki Capitolium'da ve Verres'in valisi' bulunduğu Syrakusai'de) bulunuyordu. Hieron, Byzantion'a aitti. Sahilleri kuzeyden gelen barbarların akınlarından korumak için, burada bir karakol vardı. B. tan geçen gemilerden burada gümrük resmi alınırdı. Khalkedonlular bu mühim yeri ele geçirmek için birçok başarısız teşebbüslerde bulunmuşlardır. Polybios'a göre, Bithynia kıralı I. Prusias, Hieron'u zaptetmiş, fakat Byzantionlular onu geri almışlardır. Yapılan barış antlaşması gereğince, Prusias, Hieron tapınağından söktürerek Bithyniaya taşıttığı mermer levhalarla tuğlaları iadeye mecbur edilmiştir. Bu tuğlaların gümüş olduğu tahmin ediliyor. Efsaneye göre, iki âşık, evlenmelerine ana babaları razı olmadıkları için Hierondaki yüksek bir kaya üzerinden denize atlıyarak intihar etmişlerdir. Philostratos, bu sahneyi canlandıran ünlü bir tablodan bahseder.

Plinius'un, ismini kaydettiği Spiropolis'in de bu dolaylarda bulunmuş olması, sadece bir tahminden ibarettir.

Argyrōnion, galip bir ihtimalle Macarburnunu ve onun güneyinde Sütlüceye kadar uzanan araziyi içine alıyordu Arkasındaki Yuşa tepesinde bugün de görülen ve halk tarafından Yuşa Peygambere izafe edilen uzun mezara Hērakleus klinē (= Herakles'in yatağı) deniyordu. Efsaneye göre, Herakles sağ iken bu «yatak»ta uyumuş. Yakınında - bir kayda göre Khalkedonluların inşa ettikleri - bir Nymphaion (= nymphalara ait mukaddes yer; buna Nymphaion Khalkedonion da denir); bunun yakınında da, bir kayda göre 5 stadion (= 888 m) uzaklıkta, belki bugünkü Umuryerinde, Daphnē psykhonus (Lat. Insana laurus = deli defne) veya -Arrianos v. b. göre- Daphnē mainomenē adını taşıyan bir liman vardı. Dionysios, Bebryk kıralı Amykos'un burada oturduğunu ve daphnē psykhonus'un bu kıralın mezarı üzerinde yetişen ve ziyafet yerine getirilen bir dalı davetliler arasında kavga çıkaran defne olduğunu söylerse de, Bebryk başşehrinin umumiyetle bugünkü Beykozun yerinde olduğu kabul edilmektedir (bk. AMYKOS 2).

Adını bir «Bithyn» kıralından alan Mukaporis(Bithynia tarihinde bu adı taşıyan bir kıral bilinmemektedir, bk. BİTHYNİA) koyunun Hünkâriskelesi koyu ile; Aietu rhynkhos (= Aietos burnu)un da Selviburnu ile aynı olduğu sanılmaktadır. Plinius'ta sözü geçen Naulochum promontorium (= N. burnu) ve templum Neptuni (= Poseidon tapınağı) de belki bu civarda aranmalıdır.

Amykos (Beykoz) koyu sahilinde Bebryk'lerin başşehri Amykos bulunuyordu (bk. AMYKOS, ARGONAUT'LAR). Arkasındaki düzlüğün adı Grōnykhia (Beykoz çayırı) idi. İncirköyü ve Paşabahçe hizasındaki kıyının bir kısmı Palōdes (= bataklıklar) ismi ile tanınıyordu. Katangion veya Katangeion koyu (Çubuklu koyu) nda balık boldu. Dionysios'a göre, burası balıkçılık bakımından Anadolu yakasının en elverişli yeri idi.

Oksyrrhus (= şiddetli akıntı) burnunun Kanlıca kuzeyindeki burun olması muhtemeldir. Gillius'ta burasının adı Magnum Glari promontorium (= Büyük Glaros burnu) dur. Phriksu (veya Phryksu) limēn (= Phriksos limanı) uzun ve düz bir kıyı bölgesi, belki bugünkü Kanlıca idi. Hesykhios'a göre, burada İason tarafından kurulan, sonra Khares tarafından tamir edilen bir Artemis tapınağı bulunuyordu. Kanlıcadaki küçük koy olduğu sanılan Phiela (veya Phialeia, Bizans devrinde Phialē = yalak, havuz) da Khalkedonluların bir iskelesi vardı. Bunu, şekline göre Lembos (= sandal) diye adlandırılan bir burun takibeder ki, burada Khalkedonluların Blabe (= zarar) adını verdikleri «küçük bir ada» (yani bir kaya) ve Bathys iskelesi vardı.

Potamōnion (*potamos* = ırmak; Göksu vâdisi) ve Aretas (daha doğrusu Aretai = hoş vasıflar, faziletler;

Göksu deresi) tan sonra, bugünkü Küçüksu iskelesi dolaylarında, Khalkedonluların burada kazandıkları bir deniz zaferi ile ilgili olarak Nausıkleia adı verilen bir yer vardı. Ekhaia (Kandilli) burnundan sonra gelen ve oldukça derin bir koy olarak vasıflandırılan Lykadion (veya Kykladion) koyunun Vaniköy koyu olması ihtimali vardır. Bu civardaki Nausimakhion (= gemi savaşı) mevkiinin adı, bu dolaylarda yapılan bir deniz çarpışması hâtırası olsa gerektir.

Çengelköyde veya civarında aranan Kikonion, Thrak Kikon kabîlesinin iskân yeri olacaktır. Aşağısındaki Rhoizusai akrai (= uğuldıyan burunlar) nin Beylerbevi olması sadece bir tahmindir. Buraya yakın, birisi büyük, birisi de küçük iki yuvarlak kayava Diskoi (= diskler) deniyordu. Buradan Khrysopolıs (Üsküdar) e kadar uzanan sahilde anılmağa değer bir yer yoktu.

Khrysopolis (b. bk) i takibeden Bus (= öküz, inek) veya Damalis (Damalion, Damalios, Damalē) burnu, Rumeli yakasına geçeceklerin hareket istasyonu idi (bk. BUS). Hēragoras (Gillius'ta Hermagoras) pınarı belki Haydarpaşa istasyonu yakınında bulunuyordu. Himeros deresi (Ayrılık suyu) kıyısında bir Aphrodite tapınağı, Khalkedon (Kadıköy) da da bir Apollon tapınağı vardı. Aphrodite tapınağı Büyük Konstantinos tarafından Hagia Euphemia kilisesine çevrilmiş; 451 de Khalkedon ruhani meclisi bu kilisede toplanmıştır (bk. KHALKEDON).

Bibliyografya: Dionysios Byzantios'un metinde sözü geçen eserinden başka: Jos. von Hammer: *Constantinopolis und der Bosporos*, 2 cilt, Peşte 1822; P. A. Dethier: *Der Bosphor und Constantinopel* Viyana 1873, 2. bas. 1876; E. Oberhummer: *Bosporos* 1, «Pauly-Wissowa: Real-Encyclopädie der classischen Altertums-wissenschaft» ta, cilt III, 1899, s. 742-755.

II. *Bizans devri*: Bizans devrinde Bosporos'un önemli bir geçit yeri olarak birtakım tarihî olaylara sahne olduğu bilinmekle beraber, kıyılarındaki iskân yerlerinin tarihçeleri hakkında pek fazla bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. VI. yüzyılda İustinianos zamanında, B. tan geçen bütün gemilerden gümrük ve vergi alınıyordu. B. un İstanbulu koruyan geniş ve tabiî bir su hendeği teşkil ettiğini de, Bizansı tehdideden birçok akınların başarısızlığa uğraması ispat eder. Herakleios zamanında, 626 da Sahrbaraz idaresindeki bir Sasanî ordusu Khalkedon (Kadıköy) u ele geçirerek, B. un Anadolu kıyısında ordugâh kurmuş 717 de kuvvetli bir Arap donanması yine burada üslenmiştir. 813 te Bulgarlar B. un Rumeli yakasının sahiline kadar inerek buradaki meskûn yerleri tahribetmişler, 860 a doğru, Güney Rusyadan yola çıkan ve Rhôs denen Viking'ler, kalabalık bir filo halinde B. kıyılarını tahribederek geçmiş ve Bizans başşehrine korkulu günler yaşatmışlardır. Bu korsanların akınları X. ve XI. yüzyıllarda da tekrarlanmıştır. 1096 - 1097 yıllarında İmparator Aleksios Komnenos'un yardımiyle Birinci Haçlı Seferi ordusu birlikleri B. u geçmiştir. 1204 te Latin Kırallığı kurulduğunda B. İstanbul Latin kıralı olan Baudouin'in idaresine bırakılmıştı. Bizans İmparatorluğunun son devrinde B., Bizans - Osmanlı - Cenova - Venedik arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. Bu devirde B. üzerinde Bizans'ın hiçbir hükmü olmadığını, 1328 de, Cenovalılara ait olan Galatayı müşkül durumda bırakmak için Venediklilerin haftalarca B. u abluka etmeleri hâdisesi açıkça gösterir. 1347 de Bizans İmparatorluğu B. gümrük gelirinin yüzde 87 sinin Cenovalılara geçmesine son vermek gayesiyle birtakım tedbirler almak istemişse de, bu teşebbüsünde muvaffak olamadıktan başka, 1349 da Bizans donanması B. da Cenovalılara yenilmiştir. Bu mücadele daha da genişliyerek 13 Şubat 1352 de B. da büyük bir deniz çarpışmasına yol açmıştır. Paganino Doria idaresindeki Cenovalılar Osmanlılardan yardım görmüşler, buna karşılık, Nicola Pisani idaresindeki Venedik donanması ise, Bizans ve Katalanlar tarafından desteklenmiştir Çarpışma bütün bir gece sürmüş ve her iki taraf da ağır kayıplara uğradıktan sonra, Venedikliler çekildiklerinden, Bizans çok ağır şartları olan bir barış imzalamak zorunda kalmıştır. 1377 de B. da Cenova ve Venedik filoları arasındaki bir çarpışma daha olmuştur. XIV. yüzyıl sonlarına doğru B. un Anadolu yakası Osmanlıların eline geçmişti. Burada Yıldırım Bayezid tarafından Güzelcehisar (Anadoluhisarı) yapıldıktan başka, yukarı B. taki Yoros kalesi de işgal edilerek, bir garnizonla takviye edilmişti. Halbuki bu esnada karşı kıyıdaki yegâne Bizans kalesi harap ve metruk bulunuyordu. II. Mehmet 1452 de Boğazkesen Hisarı (Rumelihisarı) nı yaptırtarak B. u sıkı bir kontrol altına almış ve böylece iki yaka arasındaki irtibatı da sağlamıştır. İstanbulun muhasarası esnasında 1453 te Baltaoğlu Süleyman Bey idaresinde kuvvetli bir Osmanlı donanması B. ta üslenmiştir. Bizans devrinde en şiddetlileri 401, 764, 1232 yıllarında olmak üzere birçok defalar buzlarla kaplanan B. ta yine aynı devirde bir defaya mahsus olmak üzere bir köprü kurulduğu da bilinmektedir. Hayatının son günlerinde bir ruh hastalığının tesiri ile sudan ürken İmparator I. Herakleios (610 - 641) un Suriyeye yaptığı bir seferden dönüşünde, denizi görmeden karşıya geçebilmesi için, kayıklar üzerine bir köprü yapılmış ve bu köprünün iki yanı ağaç dalları ile duvar halinde örülmüştür. B. un iki yakasının Bizans devrindeki tarihçeleri hakkında müspet bilgiler hiç yok denecek kadar azdır. Kaynaklarda adları geçen yer ve binaların bugünkü mevkilerini bulmak ise âdeta imkânsızdır. B. taki Bizans devrine ait yer adlarından ancak birkaç tanesi zamanımıza kadar gelebilmiştir (meselâ İstinye, Tarabya, Yoros). Fakat Bizans devrinde B. un geniş ölçüde iskân edilmediği de muhakkaktır. Çoğu ancak denizden erişilebilen ve belki karada bazı patikalarla gerilere bağlanan az sayıdaki, köy, saray ve manastırlar bilhassa Bizansın ilk yüzyıllarında kurulmuş, Bizans idaresinin zayıflaması ve dış tehlikelerin büyümesi ile boşalarak yavaş yavaş ortadan silinmiştir. B. tan geçen gemilerden vergi ve gümrük almak, gerekince de geçidi kapatmak gayesiyle yukarı B. ta Bizans devrinde yaptırılan karşılıklı Kavaklar kaleleri de büyük bir tarihî rol oynıyamamıştır. B. kıyılarının Rumeli yakasının bazı kısımları istisna edilecek olursa, Bizans zamanında tam iskân edilmemiş olduğunun bir delili de raslanan kalıntıların azlığıdır. B. kıyılarının iskân bakımından Bizans devrinde, az bir farkla Aynaroz yarımadasını andırdığı muhtemeldir.

Rumeli yakası: Bizans devrinde Anaplous ve Bizade adlarını da taşıyan Rumeli yakasının en alt ucunda, başlıbaşına bir şehir teşkil eden Galatayı, Argyropolis (gümüş şehri) in takibettiği zannedilir. Karşı yakadaki Khrysopolis (Üsküdar)in altın şehir anlamına gelen adına nazire teşkil eden bu yerin Üsküdarın hizasında olması lâzım gelmektedir. Şimdiki Tophane dolaylarında olması muhtemel görülen bu yerde Hadrianos ve Nathalia adlarına IV. yüzyıl başlarında Metrophanes tarafından yapılmış bir kilise vardı. Burada Bizans devrine ait bazı mahzen kalıntıları bulunmuştur. Anastasios'a karşı isyan eden

Vitalienus'a ait filonun bir deniz savaşında yenildiği yer Butharion ise Kabataş sahili olarak kabul edilir. Dolmabahçenin ilerisinde Beşiktaşa doğru bir yerde Bizans devrinde, V. yüzyılda adı geçmeğe başlıyan bir Hagios Mamas manastırı vardı. Burada yine aynı addaki bir kiliseden başka, bir saray, bir hippodrom, on iki gözlü bir köprü ve bir de liman bulunduğu bilinmektedir. Şimdiki Ihlamur deresinin mansabı çevresinde olması gereken bu yerde, ayrıca 469 da I. Leon tarafından yaptırılan Neos Embolos (Yeni direkli cadde) ve adından taş döşeli bir yer olduğu anlaşılan Lithostrōsos mevkileri de bulunuyordu. Bu son ismi, arazinin bataklık olması yüzünden burada kaldırımlı bir yol bulunduğuna delil saymak kabildir. Okheiai mevkii ile bir Theotokos kilisesi olan Pagidion'un da Hagios Mamas dolaylarında oldukları tahmin edilir. Umumi kanaata göre şimdiki Beşiktaş, Bizans devrinde Diplokiōnion veya sadece Kiōnia denen yerdir. Buna gösterilen tek sebep, Bizans devrindeki adının sütun anlamını, Osmanlı devrindeki adının ise taş kelimesini ihtiva etmesidir. XVI. yüzyıla kadar şimdiki Beşiktaşta dikili vaziyette birtakım sütunlar görülmüştür. İmparator VI. Leon (886-912)un Zoe ile oturduğu Damianu sarayının yeri hakkında fazla bir şey bilinmemekle beraber, bunun şimdiki Ortaköye yakın bir yerde olması muhtemeldir. Buraya adını veren manastır ise Damianos isminde bir şahıs tarafından IX. yüzyılda yaptırılmıştır. Bugünkü Ortaköy büyük bir Hagios Phokas manastırının bulunduğu yer olmalıdır. Bu adın burada hâlâ yaşaması ve aynı azize ithaf edilmiş küçük bir kilisenin bulunması, bunu destekler. Aslında burası, IX. yüzyılda Arsabarios (Arşavir) adında bir kimse tarafından yapılmış revaklı, hamamlı büyük ve muhteşem bir saraydan dolayı Arsabēru olarak şöhret bulmuştu. Arsabarios'un kardeşi patrik Ioannes Grammatikos (832-842) un, Psikha da denen yerdeki bu sarayın veya villânın mahzenlerinde birtakım gizli âyinler ve ahlâka aykırı eğlenceler yaptığı yolunda dedikodular çıkması üzerine, saray müstakbel İmparator I. Basileios (867-886)a satılmış ve o da sonraları burasını yüz elli rahiplik bir manastır haline getirmiştir. Bu manastır Bizansın son yüzyıllarına kadar faaliyette kalmıştır. Adı anahtar anlamına gelen Kleidion mevkiinin ise, Ortaköyün biraz yukarısındaki Defterdarburnu olması sadece bir tahminden ibarettir. Yine IX. yüzyılda Patrik Tarasios (784-806) un kendisine ait bir arazide kurdurduğu ve ölümünde içine gömüldüğü Hagios Tarasios manastırının yeri hakkındaki bilgiler değişik olmakla beraber, Bizans hizmetindeki Peçenekler 1048 de isyan ederek atları üstünde B. u yüzerek geçip buraya çıktıklarına göre, bu yerin, Boğazın nispeten dar ve akıntısı müsait bir yerinde olması gerekir. XV. yüzyıla kadar durduğu bilinen bu manastır son tahminlere göre Defterdarburnu ile Kuruçeşme arasında bulunuyor. Promotu mevkii ise, adını IV. yüzyıl sonunda konsul olan Promatus'tan almıştı. Antik çağda Hestiai adiyle tanınan bu yerde B. un en meşhur kiliselerinden birisi olan Hagios Mikhael kilisesi vardı. Anaplus Mikhaēlion'u olarak da tanınan bu kilise, birbirlerini tamamlıyan rivayetlere göre, İmparator I. Konstantinos (306-337) tarafından kurulmuş ve İustinianos burasını yeni baştan yaptırtmıştır. İustinianos'un burada Philemporos (ticaret dostu) adında bir de liman yaptırdığı bilinir. Belki aynı yerde olan, belki de aralarında az mesafe bulunan Promotu ile Mikhaelion mevkilerinin şimdiki Arnavutköy ile Akıntıburnu mıntakası olduğu tahmin edilir. Bugünkü Bebek bu devirde Khallai (iskeleler) adını taşıyordu. Yukarda bahsi geçen İmparator Herakleios, hususi köprüsünü geçerek Rumeli yakasına burada ayak bastığına göre, bu mevkiin B. un nispeten dar bir kısmında olması gerekiyor. Phōneus veya Phōneas (Şeytanburnu) adlı yerin içinde veya yakınlarında aynı isimde bir manastırın olduğu, Aziz Hilarios'un V. Leon (813-820) tarafından altı ay burada hapsettirilmesinden anlaşılmaktadır. Boğazkesen, Nikhisar veya Yenihisar da denen şimdiki Rumelihisarı, tamamen boş olan bu Phōneus mevkiinde, 1452 yazında yapılmış ve İstanbulun muhasarası esnasında kendisinden beklenen faydayı mükemmelen sağlamıştır. Şimdiki Boyacıköy sahilinde bulunan Bizans devrine ait sarnıcı ise herhangi bir binaya bağlamak mümkün olmamaktadır. Bugünkü adı Bizans devrinden kalan pek az yerlerden biri İstinyedir. Burasının kaynaklarda adı geçen Sōsthenion olduğunda hiç şüphe edilmemektedir. Hagios Mikhael ve Hagios Daniel manastırlarından başka bir de Theotokos (= Meryem Ana) kilisesine sahip bulunan Sosthenion dolaylarında bir martyrion'u olan Basiliskos, Hagios Zakharias kilise ve manastırı bulunan Katabolos adlarındaki yerler de vardı. Sōsthenion'daki bütün bu yerlerden en önemlisi Hagios Daniel adını taşıyandır. 451 de Suriyeden İstanbula gelen bu aziz, ömrünün son yıllarını ölümüne kadar (493) İstinye civarındaki bir sütunun tepesinde çilekeş olarak geçirmiş ve İmparator I. Leon (457-471) ona hürmeten burada bir manastır yaptırtmıştır. XIII. yüzyıla kadar duran bu manastırın, bitişiğindeki diğer bazı manastırlarla birlikte, kıyıdan bir mil kadar içerde ve bir yamaçta olduğu da bilinmektedir. Adı, aziz Daniel'in, üzerinde yaşadığı sütunla ilgili olan Stylos (sütun) mevkii de, herhalde burası olmalıdır. Therapeia (Tarabya) da, bir kiliseden başka bir de saray vardı. Kireçburnundaki Hagia Euphemia ayazması, herkesin ziyaret ettiği bir yerdi. Bizans zamanında Kalos Agros (Büyükdere vâdisi ve mansabı) denen sahada bir Hagios İoannes Prodromos manastırı bulunuyordu. Ayrıca bu yerin bir de limanı (Büyükdere) vardı. Rumelikavağı kuzeyindeki Karataş mevkiinin Mauros Mōlos (Kara taş yığını) ile aynı yer olduğu isim mânalarının birliğinden çıkarılmaktadır. Burada da bir Theotokos (= Meryem Ana) manastırının olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Daha Bizans devrinin sonlarına doğru tamamen harap ve metruk bir halde olan Rumelikavağı kalesi ise, Bizans devrine ait olmakla beraber, eski adı tesbit edilememektedir. Bunlardan başka, Bizans devrinde B. un Rumeli yakasında, mevkileri hakkında doğru tahminler yapılamıyan bazı yerler vardır. Bunlardan Eudoksiu, belki Anaplus'un ilerisinde, Kataskepe ise nöbet yeri anlamına geldiğine göre Boğaz ağzına yakın bir yerde, Sarıyerin yukarısındaki burunlardan biri üstünde idi. Belki Sōsthenion yakınında olan Lurdē ve Mikron Bathē ile Stauria (Dörtyolağzı) hakkında fazla bir şey bilinmemekte, bir Hagios Philippos manastırı ve düşkünler evi olan Neapolis'in yeri hakkında ise sarih hiçbir kayda raslanmamaktadır.

Anadolu yakası: Şimdiki Üsküdarın olduğu kesin olarak bilinen Khrysopolis'i kuzeyde Khrysokeramos'un takibettiği zannedilmektedir. Altın kiremit anlamına gelen bu isim buraya çatısı altın yaldızlı kiremitlerle kaplı bulunan bir kiliseden dolayı verilmişti. Bazıları Khrysokeramos'u şimdiki Çubukluda aramakta ise de, umumi kanaat bu yerin Kuzguncukta olduğu üzerindedir. Adı geçen kiliseden başka, burada bir de Hermolaos manastırı bulunu-

yordu. Adı istavros anlamına gelen Stauros'un ise şimdiki Beylerbeyi olması çok muhtemeldir. Zaten bu isim Çengelköy ile Kuzguncuk arasındaki bir bölgenin adı olarak zamanımıza kadar gelmiştir. B. kıyılarında Bizans devrinden kalan gayet az kalıntılardan biri burada bulunmaktadır. Bu kalıntı, plânı ve mahiyeti açık olarak anlaşılamıyan, tuğladan bir bina harabesidir ve Beylerbeyi iskelesi yakınındadır. Küçük Çengelköy koyunun, Bizans zamanındaki Sophianai limanı olduğu zannedilir. Bu liman, İmparator II. İustinos (565-578) tarafından karısı Sophia için bu bölgede 568 de yaptırılmasına başlanan bir saraydan dolayı bu adı almıştır. İustinos 569 da burada ikinci bir saray daha yaptırmış ve I. Herakleios'un oğlu genç Herakleios 612 yılında bunların birinde doğmuştur. Marianos Skholastikos'un bir epigramında kısaca tarif edilen bu sarayın civarında, Hagios Mıkhael ve Theotokos (= Meryem Ana) adlarına birer de kilise olduğu da bilinmektedir. Adı sarp yamaçlar mânasına gelen Brokhthoi (veya, Prookhthoi), Göksu deresi mansabı ile Vaniköy arasındaki dık yamaçlar olmalıdır. I. İustinianos'un Brokhthoi'de bir saray yaptırdığı bilinmekle beraber, burada Hagios Thomas ve Hagios İulianos adlarına yapılmış manastırlar olduğu da kaynaklardan öğreniliyor. Göksu mansabı, XIV. yüzyıl sonunda Yıldırım Bayazid tarafından Bizansa karşı bir köprübaşı olarak Yenice, Güzelce veya Akçehisar (Anadoluhisarı) ın yapılması ile stratejik bir önem kazanmıştır. Bazı kaynaklardan bu bölgede Neapolis (Yenişehir) adında küçük bir iskân yerinin, belki de bir köyün bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir düşkünler evine sahibolan bu kasabanın yeri bilinmemekle beraber, Göksu vâdisinde olduğu tahmin edilmektedir. XVI. yüzyılda, Neapolis adını hatırlatan Napli adının bu mıntakada hâlâ yaşamakta olduğu tesbit edilmiştir. İsminin I. İustinianos'un yeğeni Boraides'ten geldiği iddia edilen ve Hagios Trias (Ekanim'i selâse) ile Batalas manastırlarının bulunduğu Boradion (Boraidion, Borradion da denir) mevkii, aykırı kanaatler de bulunmakla beraber, şimdiki Kanlıca bölgesi olarak kabul edilmiştir. Bizans kaynaklarında Phialē (= yalak, havuz) olarak adlandırılan yerin ise âdeta bir iç limanı veya bir havuzu andıran küçük bir körfez olduğu tahmin edilmiş ve Makedonios manastırı ile şöhret bulan bu yerin Kanlıcadaki küçük bir koy olduğu iddia olunmuştur. Çubuklu deresinin ağzında sakin bir körfez kenarında olan şimdiki Çubuklunun ise, bu yerin huzur ve sükûnunu belirten Eirēnaion (*eirēnē* = barış) dan başka bir yer olmadığı zannedilir. Bugünkü İstinyenin yerinde olan Sōsthenion'un tam karşısına düştüğü bilinen Eirēnaion'ta, V. yüzyıl başlarında Aziz Aleksandros'un şakirtlerinden Rahip İoannes, Akemetoi manastırını kurarak, Anadolufeneri civarında bir çilehanede ölen azizin cesedini buraya getirmiştir. Kısa bir zamanda şöhreti artarak, bir rahip sınıfı merkezi olan bu manastırın etrafında keşiş hücrelerinden başka, yeni bir kilise, bir misafirhane ve bir de hastane yapılmıştı. Bu büyük manastırın evvelce Çubuklu'da olduğunu ispata yarıyacak delil, ikisi kapalı, biri açık üç Bizans sarnıcının bulunmasıdır. Boğaza hâkim en önemli yüksekliği teşkil eden Yuşa tepesi ise, tarihin en eski devirlerinden beri birtakım inançlara bağlanmıştı. Bu tepenin eteğindeki Beykozun veya Macarburnu'nun İustinianos tarafından bir düşkünler evi yaptırılan Argyrōnion olması sadece bir tahminden ibarettir. Yine İustinianos'un yeniden inşa ettirdiği Hagios Panteleimon kilisesi ve Hagios Georgios manastırı ise, Hieron (mukaddes yer) denen yerde bulunuyordu, ki Anadolukavağı ile Yuşa tepesinin burası olması muhakkak gibidir. Zaten, Yuşa tepesinin kuzeye bakan yamacında, harabeleri duran eski Bizans kilisesinin Hagios Panteleimon kilisesi olduğunda pek tereddüdedilmemektedir. Bugün Anadolukavağına hâkim bir tepede uzanan Yoros kalesi, Bizans devrinde yapılmış olmakla beraber, XIV. yüzyıl içlerinde bir müddet Cenovalıların eline geçmiş ve aynı yüzyılın sonlarında da Osmanlılar tarafından alınarak tamir edildikten sonra bir müddet kullanılmıştır. Kavaktaki küçük koyun, 1332 de Venedik ile Bizans arasındaki müzakerelerde adı geçen Ophru limēn; Filburnunun İustinianos devrine ait Hagios Mıkhael kilisesine sahip Mōkadion; nihayet Anadolufeneri civarının, yukarıda adı geçen Aziz Aleksandros'un öldüğü Gomōn mevkileri olması, tahminlerden ibarettir. Fakat, Yoros kalesinin güney tarafındaki yamaçta ve Manastır limanı denen yerde, birtakım Bizans devri kalıntılarına da raslanmıştır. B. un Anadolu yakasında olduğu bilinen, fakat bulundukları bölgeler hakkında herhangi bir tahmin yürütmek çok güç olan daha başka yerler de vardır: Patrik Nikephoros tarafından IX. yüzyılda bir manastır yaptırılan Agathu, belki Üsküdar yakınlarında deniz kenarında; adı V. yüzyılda İstanbul praefectus'u olan Anthemios ile ilgili bulunan ve Mosele manastırına sahip olan Anthemiu, belki Anadoluhisarı dolaylarında idi. 626 da Sasanî ordusunun geldiği Kēkōnion, ancak Üsküdar dolaylarında olabilir. IV. yüzyıldaki Praefectus iki Honoratius'tan biri ile ilgili olan Honōratu mevkiinde ise, bir Theotokos (= Meryem Ana) kilisesi olduğu biliniyor ve Neapolis yakınında olan bu yerde X. ve XI. yüzyıllarda imparatorların avlandıkları da malûmdur. Herhalde burası, Anadoluhisarı ile Beykoz arasında Alemdağına doğru uzanan geniş ormanlık alan olmalıdır. Bir av köşkü bulunan Mēludion'un yeri ise tamamen meçhul olmakla beraber, I. Andronikos Komnenos 1185 te aleyhine şehirde bir ayaklanma başladığı sırada bu köşkten derhal şehre geldiğine göre, Mēludion'un herhalde İstanbula yakın bir noktada olduğu tahmin edilebilir.

Bibliyografya: Bizans devrindeki B. hakkında, tatmin edici olmamakla beraber, R. Janin'in *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique* (Paris 1950; Rumeli yakası, s. 426 439, Anadolu yakası, s. 439-445) adlı eserinden toplu bilgi edinmek mümkündür.

BOSPOROS İMPARATORLUĞU (Bosporos Krallığı da denir), bir Eskiçağ devleti. Hudutları tarih boyunca değişikliklere uğramakla beraber, B. İ. esas itibariyle Bosporos Kimmerios (Kerç boğazı) kıyı bölgesini, Kırımın doğu kısmı ile Taman yarımadasını içine alıyordu. Merkezi, Pantikapaion veya Bosporos Kimmerios (Kerç), başlıca şehirleri de Kepoi, Nymphaion, Theodosia, Tanais (Don deltasının biraz kuzeyinde), Gorgippia (Anapa) ve Phanagoria (Taman yarımadasında bugünkü Zennaya köyü yakınında) idi.

Tarih: *Arkhaianaks sülâlesi*: B. İ. hakkındaki ilk tarihî kayıtlar M. Ö. V. yüzyıla aittir. Yunan yazarı Diodoros, M. Ö. 480-438 arasında, Pantikapaion'da, Arkhaianaks tarafından kurulan bir sülâlenin hüküm sürdüğünü kaydetmekte, ancak ne bu sülâleye mensup hühümdarların adlarını, ne de hükümdarlık yıllarını bildirmektedir. Arkhaianaks- oğullarının hâkim oldukları top-

rakların, Pantikapaion şehri ile bunun civarına munhasır kaldığı tahmin edilmektedir.

Spartokos sülâlesi: M. Ö. 438 de iktidar, Thrak menşeli Spartokos'un eline geçmiştir. Onun Arkhaianaks sülâlesi ile olan münasebeti iyice bilinmemektedir. Kendisine oğlu I. Satyros (hük. 433 - 393) halef olmuştur. Bu hükümdar, hâkimiyetini komşu Yunan şehirleri ve göçebe kavimler üzerine yaymağa başlamıştır. İlk sahip olduğu şehir, bir Atina sömürgesi olan Nymphaion'dur. Peloponnesos Harbinde Atina deniz kuvveti yok olduktan sonra Nymphaion'daki garnizon da tutunamayınca, komutanı Gylon, şehri Satyros'a teslim etmiştir. Bu yüzden Gylon Atinada ölüme mahkûm edilmişse de, Pantikapaion'a sığınmağa muvaffak olduğu için, kendisine mükâfat olarak Bosporos Kimmerios'un doğu yakasındaki Kepoi şehri verilmiştir. Bununla beraber, bu hâdiseden sonra da B. İ. ve Atina arasındaki diplomatik ve ticari münasebetler kesilmemiştir. Barış yoliyle Nymphaion'u aldıktan sonra Satyros batıya doğru fütuhatta bulunarak, bir İskit iskân yeri olan Ardabda'yı kuşatmış, fakat şehri alamadan ölmüştür. Bu yeri ancak daha sonra oğlu ve halefi I. Leukon (hük. 393 - 349) zaptedebilmiştir (355). Ardabda, Theodosia (Ortaçağda Kaffa, Türkçe Kefe, şimdi Feodosiya) adını almış ve B. İ. na katılmıştır. Aynı zamanda Sind, Toret, Dandari, Psess, Doskh ve başka kabîleler de itaat altına alınmışlardır. Bu tarihe kadar «arkhōn Bosporu» (Bosporos arkhon'u) unvanını taşıyan Bosporos hükümdarları, bundan sonra «arkhōn Bosporu kai Theodosias kai basileuōn Sindōn kai Maitōn» (Bosporos ile Theodosia arkhon'u ve Sınd'lerle Mait'ların kıralı) unvanını taşımağa başlamışlardır. Leukon, Theodosia'nın ticari limanını genişletmiş, yeni ambarlar yaptırmış ve şehrin tahkimi için de tedbirler almıştır.

1. Leukon'dan sonra oğlu II. Spartokos (hük. 349 - 344), kardeşi I. Pairisades (hük. 349 - 310) ile müştereken hükümdarlık etmiştir. Bu hükümdarlar, seleflerinin Atina ile dostluk politikasını takibederek Atinaya bir elçilik heyeti göndermişler Atinalılar da buna mukabele etmişlerdir (346). I. Pairisades'e oğlu II. Satyros (hük. 310) halef olmuş, fakat kardeşi Eumelos (hük. 310 - 504) kendisine karşı taht dâvacısı olarak ortaya çıkmıştır. Aralarında çıkan iç harbde, her iki tarafta, yardımcı barbar kıtaları da savaşmışlardır. Eumelos, savaştan muzaffer çıkmış, Satyros ise aldığı yaralardan az sonra ölmüştür. Ölümünden sonra, Pairisades'in üçüncü oğlu Prytanis, ölen kardeşi yerine geçerek devlet ve ordu idaresini ele almış, fakat o da Eumelos'a yenilerek ölmüştür. Eumelos, halkın teveccühünü kazanmak için, Pantikapaionluların daha önce de faydalandıkları *ateleia* (gümrük resminden muaflık) yı iade ettikten başka. iç harb dolayısiyle tarh edilen olağanüstü vergileri (*eisphorai*) de kaldırmıştır. Oğlu ve halefi III. Spartokos (hük. 304 - 284) zamanından itibaren Bosporos hükümdarları arkhon unvanı yerine basileus (kıral) unvanını almışlardır. Spartokos'a II. Pairisades (hük. 284 - 252) halef olmuştur. Bundan sonraki Bosporos kırallarının sırasını tam bir emniyetle tesbit etmek güçtür. Hükümdarlık yılları da bilinmemektedir. II. Pairisades'in iki oğlu vardı: II. Leukon ve IV. Spartokos. Leukon, kardeşini, karısı Alkathoe ile zina işlediği için öldürmüş, sonra kendisi de karısı tarafından öldürülmüştür. Bundan sonraki hükümdarlardan III. Pairisades Philometor ile karısı Kamasarye'nin ve bunların oğlu IV. Pairisades'ın ismi, Pantikapaion'da bulunmuş bir kitabede görülmektedir.

Son Spartokos - oğulları devri tarihi hakkında elimizde pek az bilgi vardır. M. Ö. 130 sıralarında İskit kabîle reislerinden Skiluros, İskitleri birleştirerek, bir devlet kurmuş, Khersonesos (bugünkü Sebastopol)a bağlı olan Karkinites ile Kalos Limen şehirlerini zaptetmiş ve B. İ. nu da tehdidetmeğe başlamıştı. Spartokos sülâlesine mensup son hükümdar V. (?) Pairisades, Skiluros'un baskısına dayanamıyarak, Pontos kıralı Mithradates'ten yardım istemiştir (M. Ö. 114 veya 113). Mithradates'in generallerinden Diophantos, Rhoksolan'larla birleşmiş olan İskitleri yendikten sonra Pantikapaion'a girmiş, Pairisades de memleketini Mithradates'e teslim etmiştir. Fakat Spartokos sülâlesinin akrabalarından Saumakos, B. İ. nda yaşıyan yerleşik (*geōrgios* = çiftçi) İskitlerin hoşnutsuzluğundan faydalanarak, Diophantos'a karşı ayaklanmış ve Pairisades'i öldürüp Diophantos'u kovduktan sonra tahta çıkmıştır. Bir parada *basi. Saum.* (basileus Saumakos = Kıral S.) kelimeleri vardır. Fakat Saumakos'un saltanatı uzun sürmemiştir. Ertesi ilkbaharda Diophantos yeni bir ordu başında tekrar gelmiş, Pantikapaion'u işgal ederek ayaklanmaya katılanları cezalandırmış, Saumakos'u Mithradates'in başşehrine göndermiş ve Mithradates için Bosporos hâkimiyetini sağlamıştır. Khersonesos ile bütün Kırım, B. İ. ile birleştirilmiş ve Asyada (yani Kerç boğazı doğusunda) o zamana kadar müstakil olan bazı Yunan kolonileri, bu arada Phanagoria, B. İ na katılmıştır. Bu yeni devlet Mithradates'e yıllık vergi olarak 180 000 medimnos (1 med = takr. 50 litre) hububat ve 200 talanton (1 tal = 26 kg) gümüş vermeyi, ayrıca Mithradates ordusuna asker göndermeyi taahhüdetmek zorunda kalmıştır.

Pontos sülâlesi: Bu arada Bosporos'ta, Mithradates'in tâyin ettiği vali Hygiainon, Romalıların Khaironeia ve Orkhomenos'ta kazandıkları zaferlerden cesaretlenerek Mithradates'e karşı ayaklanmış ve kendi adına paralar bastırmıştır. Mithradates, ancak Murena ile yaptığı ikinci harbden sonra, generallerinden Neoptolemos'u, Bosporos'u yeniden işgal etmeğe gönderebilmiştir. M. Ö. 81 de Mithradates, oğlu Makhares'i kıral olarak Bosporos tahtına çıkarmıştır (hük. 81-65). Tabiî, B. I. bundan sonra da Pontos İmparatorluğuna bağlı kalmıştır. Makhares de, babasına karşı mesul tutulan bir kıral naibinden başka bir şey değildi. Bu durumundan hoşlanmıyan Makhares, üçüncü Roma harbi sırasında, Lucullus, Mithradates üzerinde ilk büyük zaferini kazanıp Sinope (Sinop) yi kuşattığı zaman, Romalılar tarafına geçmis ve Romanın dostu ve müttefiki olarak tanınmıştır. Dostluk antlaşması şartları arasında, Sinope başkomutanının Makhares'e tevdi ettiği hazinenin Romalılara teslimi ve Sinope'ye gönderilen hububatın şehri kuşatan Roma ordusuna gönderilmesi de vardı. Lucullus'un halefi Pompeius tarafından memleketinden kovulan Mithradates, büyük güçlüklere göğüs gererek, Karadenizin doğu kıyısını takiben Bosporos Kimmerios'a varmıştır. Makhares mukavemet etmemiş ve babası, Pantikapaion surları önünde göründüğü zaman, kılıcı üzerine atılmak suretiyle intihar etmiştir (M. Ö 65). Mithradates büyük bir plân hazırlıyordu: vaktiyle Hannibal'ın yaptığı gibi o da İtalyaya yürüyerek Romalıların kudretini kendi memleketlerinde yok etmek istiyordu. Bu maksatla kısa bir zaman içinde 36 000 kişilik bir ordu toplamışsa da, tarh ettiği ağır vergiler, Roma ile ticaret münasebetlerinin kesilmesi ve M. Ö. 64 te vuku bulan büyük zelzele, memlekette hoşnutsuzluğu son derece artırmıştır. Mithradates'in oğlu Pharnakes, bundan faydalanarak, babasına karşı bir isyan çıkar-

mış ve ordu tarafından kıral ilân edilmiştir. Mithradates, itibarını tekrar kazanamayınca, bir hassa muhafızına kendisini öldürmek emrini vermiştir. Pharnakes, babasının cesedini Pompeius'a gönderince, Romalılar tarafından dost, müttefik ve Bosporos kıralı olarak tanınmış, fakat Pontos kendisine verilmemiştir (M. Ö. 63).

Pharnakes (hük. 63-47) azimkâr bir hükümdardı. Yalnız B İ. nun Mithradates zamanındaki topraklarını korumakla kalmamış, onu Don'a kadar genişletmiş, Maiot'ların topraklarını fethetmiş, Dandari'lerin memleketini de Hypanis (Kuban) in yatağını kapatmak suretiyle su altında bırakmış, babası tarafından fethedilen, fakat Romalılar tarafından serbest şehir olarak ilân edilen Phanagoria'yı yeniden hâkimiyeti altına almıştır. Pharnakes, bu kadarla yetinmiyerek babasının eski Pontos Kırallığını da geri almak istemiş; Romada, 48 de Caesar ile Pompeius arasında patlak veren iç harbi iyi bir fırsat sayarak Anadolu üzerine yürümüş, Kolkhis (Karadenizin doğu kıyı bölgesi) i, Kappadokia'yı ve Pontos'un birçok şehirlerini zaptetmiş ve Domitius Calvinus komutasında üzerine gönderilen Roma ordusunu bozguna uğratmıştır. Fakat tam Bithynia ve Asia üzerine yürürken, Bosporos'ta vali bıraktığı Asandros'un isyanı haberi geldiği için, geri dönmek zorunda kalmış; 2 Ağustos 47 de Zela (Zile) da Caesar tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldıktan sonra ordusunun bakıyesi ile kaçtığı Bosporos'ta Pantikapaion ile Theodosia'yı zapta muvaffak olmuşsa da, Asandros'a yenilmiş ve maktul düşmüştür. Asandros, Caesar tarafından Bosporos kırallığına tâyin edilen Pergamonlu Mithradates'i de yenip öldürdükten sonra Bosporos hükümdarı olmuş (hük. 48/47-20/19); önce arkhon, sonra basileus unvanını takınmış ve kendi adına paralar bastırmıştır. Caesar, ona karşı hiçbir harekette bulunmamıştır. Asandros'un uzun süren saltanatı hakkında fazla bilgimiz yoktur Strabon'a göre, İskitlerin akınlarına karşı Theodosia ile Maiotis (Azak) denizi arasındaki berzahı tahkim etmiştir. Asandros'un ölüm yılı da kesin olarak bilinmemektedir. M. Ö. 17-16 yılına ait bir altın parada *basilissēs Dynameōs* (Kıraliçe Dynamis'in) kelimeleri görülüyor. Dynamis, Asandros'un karısı idi. Kocasının ölümünden sonra birkaç yıl tek başına hükümdarlık etmiş, nihayet Büyük Mithradates'in torunu ve Augustus'un adamı olduğunu iddia eden Scribonius'la evlenmiştir.

Roma devri: Bu durumdan hoşlanmıyan Augustus, Roma hâkimiyetini iade etmek için Agrippa'yı, bu da Pontos kıralı Polemon'u Bosporos üzerine göndermiştir. Agrippa, Sinope'ye vardığı zaman Bosporoslular Scribonius'u öldürmüşler ve Polemon'a boyun eğmişlerdir. I. Polemon (hük. M. Ö. 15 - M. S. 16) Pontos kırallığından başka Bosporos kırallığını da almış ve Augustus'un muvafakatı ile Dynamis'le evlenmiş; az sonra Dynamis'in ölmesi üzerine, M. Ö 12-8 arasında Pythodoris ile evlenmiştir. Bu evlenmeden iki oğlan, bir kız dünyaya gelmiştir. Oğlanlardan Polemon, siyasetten uzak, annesinin yanında yaşamış; onun ölümünden sonra Pontos kıralı, kısa bir müddet için de Bosporos kıralı olmuştur.

Asandros'un oğlu sanılan Aspurgos, I. Polemon'a karşı isyan çıkararak savaşta Polemon'u öldürmüş ve Bosporos tahtına çıkmıştır. Bundan sonra Pythodoris yalnız Pontos'u idare etmiştir. Romalılar emrivakii kabul ederek Aspurgos'a karşı hiçbir harekette bulunmamışlardır. Aspurgos'un, bastırdığı paralarda *philorōmaios* ve *philokaisar* (aş. bk.) sıfatlarını kullanması, Romalılarla iyi münasebetler kurmak yolunu tuttuğunu gösterir. Cenkçi bir hükümdar olan Aspurgos, hâkimiyetini yalnız Bosporos Kimmerios boğazının doğusundaki Sind, Mait (Maiot) ve Tanait'ler üzerine yaymamış, o zamana kadar Bosporos hükümdarlarını metbu tanımıyan Tarpeit ve Toret kabîlelerini de itaatı altına almış ve İskitlerle Taur'ların akınlarına set çekmiştir. Aspurgos'un ölüm tarihi bilinmemektedir. Gaius saltanatı başlarında ölmüş olması ihtimali vardır. M. S. 38 de I. Polemon ile Pythodoris'in oğlu II. Polemon, Gaius tarafından Bosporos kıralı nasbedilmiş, fakat İmparator Claudius tarafından azledilip yerine Aspurgos ailesinden Mithradates, Bosporos tahtına çıkarılmıştır. II. Mithradates (hük. 42-46) de Romalıları tatmin etmediği için Claudius onu kovmuş ve onun kardeşi Kotys'ı kıral yapmıştır (46). Fakat Roma kıtaları Kırımdan çekilir çekilmez, Mithradates, Asya yakasında oturan Dandari ve Sirak kabîlelerinin yardımiyle Bosporos üzerine yürümek için hazırlıklarda bulunmuştur. Kotys ile geri kalan küçük Roma kuvvetlerinin komutanı Iulius Aquila, Sırak'ların komşusu Aors'ların kıralı Eunones ile ittifak yaparak, Dandari ve Sirak başşehirlerini almışlardır. Mithradates'in müttefikleri, Kotys'le barış yapmışlar (47 veya 48). Mithradates de Eunones'in arabuluculuğu ile Claudius'un affına nail olarak Romaya götürülmüş (48), uzun müddet orada yaşamış ve ancak Galba (hük 68-69) zamanında, Nymphidius Sabinus'un suç ortağı töhmeti ile idam edilmiştir.

I. Kotys (hük. 46 - takr. 69) ten sonraki hükümdarlar hakkında elimizde pek az bilgi vardır. 71 yılına ait bir parada Tiberios İulios Rheskuporis (hük. takr. 71-92) adı görülür. Halefi II. Tiberios İulios Sauromates (hük. 92 - 124). bunun halefi de II. Tiberios İulios Kotys (hük. 124-132) idi. Tiberios İulios Rhoemetalkes (hük. 132-154) genç yaşında tahta çıkmış ve memleketi ilkin bir naip idare etmiştir. Bundan sonraki hükümdarların adları: Tiberios İulios Eupator (hük. 154 - takr. 170-171); II. Tiberios İulios Sauromates (hük. takr. 171-211), bunun oğlu II. Tiberios İulios Rheskuporis (hük. 211-228), bunun oğulları III. Tiberios İulios Kotys (hük. 228-234) ile III. Sauromates (hük. 229-233); III. Rheskuporis (hük. 234-235), bunun oğlu Tiberios İulios İninthimaios (hük. 235-240); IV. Tiberios İulios Rheskuporis (hük. 240-276). Rheskuporis zamanında, 253-255 yıllarına ait paralara göre, Pharzanes adında birisi de basileus unvanını taşımıştır. Bu, belki bir taht dâvacısı idi. Zosimos'un anlattığı. Boran'ların Bosporoslu gemilerle Asya yakasına geçmesi hâdisesi Pharzanes zamanına raslar. Rheskuporis'ten sonra daha şu hükümdarların adları bilinmektedir: IV. Sauromates (hük. 275-276), Tiberios İulios Teiranes (hük. 276-278), Tothorses (hük. 279-308), Rhadamsadios (hük. 308 - 323) ve V. Rheskuporis (hük. 312 - 343).

I. Polemon'dan itibaren Bosporos kıralları Romayı metbu tanımışlar ve bastırdıkları paralarda *philorōmaios* (Roma dostu) ve *philokaisar* (imparator dostu) sıfatlarını kullanmışlardır. İmparatorlar kültü Bosporos'ta da yerleştikten sonra bunu *arkhiereis tōn Sebastōn* (Haşmetlilerin başrahipleri) olarak bizzat kırallar idare etmişlerdir. Fakat zamanla B. İ. ile Roma arasındaki münasebetler çok gevşemişti; Bosporos hükümdarlarının vazifeleri de, Romadan aldıkları yardım paraları karşılığında istep göçebelerine, İskitlere, daha sonra da Gotlara karşı hudutları savunmaktan ibaretti. II. Kotys 123 te, II. Sauromates 193 te İskitlerle başarılı harbler yapmışlardır. Roma devrinde devletin

toprakları küçülmemiştir. B. İ. bu devirde Taman yarımadasını, Tanais (Don) e kadar Maiotis kıyı bölgesini ve deniz boğazından Theodosia ve bugünkü Arabat'a kadar Kırımın doğu parçasını içine alıyordu. Yalnız Büyük Mithradates'in B. İ. na kattığı Khersonesos (Sebastopol), Antoninus Pius (hük. 138-161) zamanında serbest ve muhtar şehir olmuştur. Got ve Hun akınları zamanında bu toprakların bir kısmı elden gitmiştir. Hun İmparatorluğu kurulunca Taman yarımadası ile Maiotis kıyısı Hunların eline geçmiş, Kırım da Hun nüfuzu altına girmiştir. Nihayet Bizans imparatoru İustinianos (hük. 527-565), Pantikapaion'u, Khersonesos'u ve Kırımın Gotlarla meskûn olmıyan kısmını Bizans İmparatorluğuna katmıştır.

Arkeoloji buluntuları, B. İ. nda yüksek bir Yunan-Kimmer-İskit kültürünün mevcudiyetini göstermektedir.

Bibliyografya: Brandis: *Bosporos* maddesi, «Pauly-Wissowa: Real-Encyclopäd e der classischen Altertumswissenschaft», cilt III; M. Ebert: *Südrussland im Altertum*, «Bücherei der Kultur und Geschichte», cilt 12, Bonn-Leipzig 1921; M. Rostowzew: *The Bosporan Kingdom*, «Cambridge Ancient History», cilt VIII, 1930; aynı müellif: *Skythien und der Bosporus*, Berlin 1931.

BOSPOROS KİMMERİOS veya **KİMMERİKOS BOSPOROS** (= Kimmer B. u, Kimmer boğazı), Eskiçağda üç mânada kullanılan bir ad:

1. Maiotis (Azak denizi) ile Pontos Eukseinos (Karadeniz) u birbirine bağlıyan boğaz, bugünkü Kerç boğazı, Rus. Kerçenskiy proliv. İskit devrinden (M. Ö. IX.-VII. yüzyıl) önce buranın adı Pantikapes idi. Eskilere göre B. K., Maiotis ve buna karışan Tanais (Don), Avrupa ile Asya arasındaki sınırı teşkil ediyordu.

B. K. kıyılarının bildiğimiz en eski ahalisi, Kimmerlerdi. Bunlar, M. Ö. IX. yüzyılda İskit hâkimiyeti altına girmişlerdir. VII. yüzyılda İon'ların ticaret maksadiyle Kimmer boğazına kadar geldiklerine ait kayıtlar vardır. VI. yüzyılda Yunanlılar B. K. taki İskit hâkimiyetine son vererek burada koloniler kurmağa başlamışlardır. M. Ö. 480-M. S. 341 yılları Bosporos İmparatorluğu devridir (bk. BOSPOROS İMPARATORLUĞU). M. S. 230 sıralarında buralarda ilk Germen kabileleri görünmüşlerdir. Pantikapaion (Kerç) da bulunmuş olan ilk Hıristiyan mezar kitabesi, 304 yılına aittir. IV.-VI. yüzyıllarda B. K. ta Hıristiyanlık yerleşmiş; efsaneye göre, havariler, Hıristiyanlığı yaymak için buraya kadar gelmişlerdir. Hıristiyanlığı yalnız Yunanlılar değil, buradaki Gotlar da kabul etmişlerdir. IV. yüzyılda B. K. sahillerinde Hunlar görünmüşler ve bir aralık burada hüküm sürmüşlerdir. Bizans imparatoru İustinos (518-527), Pantikapaion hariç, B. K. u Bizans hâkimiyeti altına almış, halefi İustinianos da Hunların elinde bulunan Pantikapaion'u zaptetmiş ve burada bir garnizon bırakmıştır. Bizans hâkimiyeti VIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bundan sonraki tarihi için bk. KERÇ BOĞAZI.

B. K. un tarihî coğrafyasını tasvir etmeğe çalışırken, bugünkü Kerç ve Kuban bölgelerinin Eskiçağa göre birçok noktalarda değişmiş olabileceğini unutmamak gerekir. B. K a dair, Bosporos Thrakios (Boğaziçi) hakkındaki gibi toplu bir Eskiçağ eseri zamanımıza kadar gelmemiştir. Bilgileri, çeşitli Eskiçağ ve Bizans yazarlarının eserlerinden taramak lâzımdır. En mühim kaynaklarımız Arrianos, adı bilinmiyen bir yazarın *Periplus Eukseinu Pontu* (Karadenizin gemi ile dolaşılması) adlı eseri, Menippos (*Periplus tōn dyo pontōn* = İki denizin gemi ile dolaşılması), Apollodoros (*Periplus gēs* = Yeryüzünün gemi ile dolaşılması), Strabon, Ptolemaios, Dio Cassius, Pomponius Mela, Ammianus Marcellinus, Plinius, Skylitzes, Stephanos Byzantios ve başkalarının eserleridir. Bu yazarlarda buranın sert iklimi hakkında birçok kayıtlar vardır: kışın deniz donar, balıklar buzda açılan deliklerden çıkarılır, buz tutmuş boğazdan arabalar geçer; hattâ bir defa buz üstünde bir meydan savaşı da yapılmıştır.

Eskiçağda B. K. kıyılarında meskûn yerler kurulmuştur. Kaynaklarda geçen eski yer adlarının yalnız bir kısmı bugünkü yerlere bağlanabilmiş, bir kısmının da yeri tesbit edilememiştir. Buna karşılık, antik ismi daha bulunamamış olan birtakım eski iskân yerlerinin harabeleri de mevcuttur.

Avrupa batı yakası: Eskilerin Zēnōnos khersonēsos (= Zenon yarımadası) dedikleri yerin, asıl boğazın kuzey methalinin batısında bulunan bugünkü Zyuk burnu olması ihtimali ortaya atılmışsa da, bu hususta şimdilik kesin bir şey söylenemez. Bunun yakınında, belki bugünkü Çokrak gölü ve Mama köyü arasında, Hērakleion adlı bir mevki bulunuyordu. Bu ad, burada bir Herakles tapınağının bulunduğunu gösterir.

Asıl boğaz, daha ilerde, sahilin en doğuya çıkan kısmında, bugünkü Yenikale kuzeyindeki fener ile başlar. Burada Parthenion adında bir yerin bulunduğu sanılmaktadır. Porthmion veya Porthmis mevkii de bu dolaylarda idi. Yenikaleden sonra, bugünkü Noviy Karantin yanında, Zmeyniy zaliv (Z. koyu) ve Zmeyniy mıs (Z. burnu) yakınındaki harabelerin eski Myrmekion'a ait olduğu katî olarak tesbit edilmiştir. Bundan sonra Bosporos İmparatorluğunun başşehri Pantikapaion (bugünkü Kerç) gelir (bk. PANTİKAPAİON). Bunun güneyinde, bugünkü Kamış burnunun kuzeyinde, Stariy Karantin yakınında Dia adında bir mevki vardı. Tyriktakē (bazı kaynaklarda Tyritakē veya Tyristakē), «Pantikapaion'dan 60, Nymphaion'dan da 25 stadion uzaklıkta», tam Kamış burnunda bulunuyordu. Bundan sonra gelen Nymphaion'un, bugünkü Eltegen çiftliği yakınında olduğu kabul edilmektedir. İon'lar tarafından kurulan Nymhaion, denize hâkim coğrafi vaziyeti ve kışın pek seyrek donan limanı yüzünden, Eskiçağda strateji bakımından çok mühim bir yerdi. İsmine bakılırsa, burada nympha'lara ait bir mukaddes yer bulunmuş olsa gerektir. Hermision mevkiinin nerede olduğu hiç bilinmiyor. Rus bilgini B. Latışev'in, bunun bu dolaylardaki Tobeçik gölünün güneyinde bulunduğuna dair ileri sürdüğü fikir, sadece bir tahminden ibarettir. Akra, bugünkü Takil' burnunun biraz güneyinde idi. Theophanes'e göre, sürgünde olan İmparator İustinianos Rhinotmetos, 704 te, Bizansa dönmek üzere burada gemiye binmiştir.

Takil' burnu ile asıl boğaz sona erer. Fakat bundan sonra da, sahil boyunca birkaç meskûn yer daha vardı. Bunların ilki Zephyrion'dur. Yeri meçhuldür. Plinius, onun Akra ve Kytai arasında olduğunu söylemektedir. Kytai (bazı kaynaklarda Koiteitōn, Kyndeakai, Kytaia veya Kytaiton) Takil' ve Kıs-Aul fenerleri arasında kıyıdaki Skirda kayası yakınında bir yerdi. Bundan sonra gelen Kimmerikon kıyıda Opuk dağının doğu yamacında kurulmuştu. Daha batıda, Taş Kaçik burnunun doğusunda Kazeka, bugünkü Feodosiya'nın yerinde Theodosia şehirleri vardı.

Asya doğu yakası: B. K. un, eskilerin Asyadan saydıkları doğu yakası, kuzeyde bugünkü Oleşçenko çiftliği yakınında bulunduğu zannedilen Kimmerion burnu ile

başlar. Plinius'a göre, buranın daha eski adı Kerberion (Latin imlâsiyle Cerberion) idi. Bu dolaylarda Kimmerion (Strabon'da Kimmerikon Plinius'ta Cimmerium) adında bir şehir veya köy de vardı. Clazomeniorum Turres (=Klazomen'lerin kuleleri) in de bu kıyı bölgesinde olduğu sanılmaktadır. Daha ilerde, boğazın en dar yerinde, Parthenion karşısında, bugünkü Çuşka denizkulağının yukarı kısmında Akhılleion veya Akhilleios kōmē (= A köyü) adında bir köy vardı. Bunun güneyindeki Akhilleōs dromos (= Akhilleus'un koşu yeri; efsaneye göre, Akhilleus burada bir koşu yarışına katılmış) daha Eskiçağda, bir âfet sonunda yok olmuştur.

Korokondamitis (daha sonra Opissas) limnē (Lat. Sinus Corocondamitis, Sinus Opissas = bugünkü Taman körfezi. Rus. Tamanskiy zaliv) nin methalinin kuzey kısmında, bugünkü Fontan yarımadasının güneybatı ucunda Patraios (Lat. Patraeus) köyü, bunun güneyinde de Satyru mnēma (Lat. Monumentum Satyri = Satyros âbidesi) bulunuyordu. Bu, kuvvetli bir ıhtimalle Bosporos kıralı I. Satyros şerefine kurulan suni bir tepe (kurgan) idi. Eski bir Miletos kolonisi olan Kēpoi (= Bahçeler) un, kesin olarak tesbit edilememekle beraber, Korokondamitis körfezinin doğu kıyısında, bugünkü Pivnev ve Artyuhov çiftlikleri arasında bulunmuş olması, kuvvetli bir ihtımal dahilindedir. Bosporos İmparatorluğunun «Asya» bölümünün başşehri Phanagoreia'nın Korokondamitis'in güney kıyısında. bugünkü Sennava'nın yerinde olduğu herkesçe kabul edilmektedir (bk. PHANAGOREİA). Phanagoreia yakınında Stratokleia (Lat. Stratoclia) ve Thiannea mevkilerinin kaynaklarda adı geçiyorsa da, yerleri daha tesbit edilememiştir. Stratokleia'nın Kēpoi ve Phanagoreia arasında bulunması ihtımali vardır. Latince kaynaklarda Agrippia Caesarea şeklinde kaydedılen yer, paralara göre iki şehir adının birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Bunlardan Agrippia (Yun. Agrippeia) adı. Phanagoreia'nın sıfatından başka bir şey değildir. Şehire bu sıfat, İmparator Augustus M. Agrippa'nın I Polemon'u Bosporos kırallığına çıkardığı hâdise dolayısiyle verilmiştir. Caesarea (Yun. Kaisareia) nın ise bugünkü Fanagoriya (eski Phanagoreia'nın batısında) ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Bunun batısında, bugünkü Tamanskaya Stanitsa'nın yerinde mühim bir şehir olan Hermonassa (b bk), bunun batısında da Korokondamē bulunuyordu.

Bu savılan yerlerden başka, Korokondamitis kıyısında daha Apaturon (veya Apaturos) ve -Sind'lerin topraklarında olmak üzere- Patus vardı. Ancak bunların kıyının hangi noktasında bulunduğuna dair kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Apaturon belki bir âfet sonunda yok olmuştur. Patus isminin, Apaturos isminin tahrıf edılmiş şekli olduğu fikri de ileri sürülmüştür.

Taman yarımadasının güneybatı kısmı, Plinius'a göre Eon (Yun. *ēiōn* = yalıboyu) veya Hermonassa insula (= H. adası) adını taşıyordu. Bu dolaylarda, yani asıl Kimmer boğazı dışında, Sind'lerin memleketinde bugünkü Liman Vityazevskiy'in doğu kıyısında, Vityazevka yakınında Sindikos limēn (Lat. Portus Sindicus = Sind limanı; daha sonraki adı Eudusia), Pontos Eukseinos (Karadeniz) kıyısında Gorgippia (bugünkü Anapa) ve bunun yakınında bir yerde Aborakē bulunuyordu. Adına göre Sind'lerin topraklarında bulunması gereken Sinda veya Sindikē'nin yerini şimdilık tesbit etmek mümkün değildir. Sindikos limēn'den herhalde ayrı bir yer olacaktır.

Ptolemaios'ta adları geçen Mateta, Taman yarımadasının kuzey sahilinde, Gerusa da Maiotis'in güneydoğu ucunda, be ki bugünkü Peresıp berzahında aranmalıdır. Yine Maiotis'in güneydoğu sahilinde, Antikeites (Kuban) ırmağı yakınında Tyrambē vardı. Bunun Tyramb'lar (Yun. Tyrambai)ın başşehri olması muhtemeldir.

2. Kimmer boğazı kıyılarında kurulan Bosporos İmparatorluğu (b. bk.) na da B. K. veya sadece Bosporos denirdi.

3. Bosporos İmparatorluğunun başşehri Pantikapaion (bugün Kerç) un Yunanca adı. Sadece Bosporos da denirdi. M. Ö. VI. yüzyılda Pantıkapaion'u zapteden Miletoslu göçmenler, burada kurdukları koloniye Bosporos adını vermekle beraber, Pantikapaion adı da Milât sıralarına kadar tercihen kullanılmıştır. Pantikapaion adı ancak Bizans devrinde tamamiyle bırakılmış ve Bosporos veya B. K. adı herkesçe kabul edilmiştir. Bk. PANTİKAPAİON.

Bibliyografya: M. Ebert: *Südrussland im Altertum,* Bonn ve Leıpzig 1921; Erich Diehl: *Pantikapaion,* «Pauly-Wisssowa: Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft» ta, cilt XXXVII, 1949, s. 779-825.

BOSQUET [*boskę*], **Pierre Jean François** (1810-1861), Fransız mareşali. Montde-Marson'da doğmuş. aynı yerde ölmüştür. 1833 te topçu asteğmeni olan B. Cezayire gitmiş. Sidi-Lakhdar'da yaralanmış, Oued Mellah'da (184) ve sonra bir taburun yarısı kadar askerin başında (1843) Berberî Fıitta'lara karşı yapılan seferde dikkatiçekmiştir. 1851 de B., Kabylie seferinde Saint-Arnaud idaresinde bir takımın kumandanlığını yapmıştır. 1853 te Fransaya tümgeneral olarak dönmüş ve ertesi yıl Kırım ordusu ikinci tümen kumandanlığını almıştır. B., 20 Eylûl 1854 teki Alma zaferini temin etmiş. 5 Kasımda İnkerman'da İngilizleri kurtarmış, Malahov (Malakof) civarını siperlerle örtmüş ve 7 Haziran 1855 te Mamelon-Vert'i zahmetsizce ele geçirmiştir. 8 Eylûl 1855 teki Malahov taarruzunda ağır şekilde yaralanmıştır. 1856 da Senato âzası ve Fransa mareşalı olmuştur.

BOSRA veya **BUSRA:** bk. BOSTRA.

BOSSAGE [*bosąj*] (Mim): bk. KALEMLİ MOLİN.

BOSSE [*bos*], **Abraham** (1602-1676), Fransız kalkograf (bakır gravürcüsü) ı. Tours'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Daha çok 1629-1645 yılları arasında çalışmış, bakır üzerine kazdığı 1 500 kadar resimde XIV. Louis devrinin hayatını tasvir etmiştir (törenler, halk sahneleri). 1645 te *Traité des manières de graver en taille douce* (Bakır üzerine sivri kalemle resim kazma usulleri el kitabı) u yazmıştır. Ayrıca perspektif ve geometri üzerine muhtelif etütleri vardır. G. Duplessis. 1859 da B. un eserlerinin bir katalogunu yayımlamıştır (*Catalogue de l'oeuvre d'Abraham B.*).

BOSSE, Harriet Sofie (doğ. 1878), Norveçli aktris. Christiania (şimdi Oslo) da doğmuştur. Almanyadan göçmen olarak gelmiş bulunan bir tâbiin kızıdır. Oslo'da ilk defa 1896 da Shakespeare'in Juliet rolünde sahneye çıkmıştır. Bir müddet Pariste kaldıktan sonra 1899 da Stockholm'a gelmiş ve «Dramatiska Theater» a intisap etmiştir. 1901 de, üçüncü karısı olarak, Strindberg'le evlenmiş, fakat bu evlilik ancak 1904 e kadar devam etmiştir. Bu yıllar zarfında Strindberg, *Påsk* (Paskalya) [1901], *Dödsdansen* (Ölüm dansı) [1901], *Svanevit* (Kuğu beyazı) [1902], *Ett drömspel* (Bir rüya oyunu) [1902], *Kronbruden* (Taç-

lı gelin) [1902] adlı piyeslerini ve *Till Damaskus* (Şama doğru) un üçüncü kısmını [1904] B. için yazmıştır. B., Ortaçağın allegorik «moralıté» lerine benziyen bu son piyesteki Dam (kadın) rolünde bilhassa temayüz ettiği gibi, Strindberg'in öbür piyeslerindeki kadın rollerini de en iyi bir şekilde canlandırmıştır. B., Strindberg'den ayrıldıktan sonra, 1908 de aktör G. Wingård'la evlenmiştir. Shakespeare (bilhassa *A Midsummer Night's Dream* [Bir yaz gecesi rüyası] deki Puck), Ibsen (bilhassa *Vildanden* [Yaban ördeği] deki Hedvig), Hofmannsthal (*Elektra*daki Elektra), Shaw (*Pygmalion*daki çiçekçi kız Eliza), Bjørnson, Maeterlinck gibi yazarların tiyatrolarındaki bazı karakterleri de canlandırmış ve İsveçin en önemli artistlerinden biri olarak tanınmıştır.

BOSSERT, Helmnth Theodor (doğ. 1889), Alman arkeologu. Landau (Pfalz) da doğmuştur. Heidelberg, Strasbourg, Münih ve Freiburg im Breisgau üniversitelerinde okumuştur. *Das Ornamentwerk* (Süs işleri) [1924] ve *Geschichte der Kunstgewerbes aller Zeiten und Völker* (Bütün zamanların ve milletlerin tezyinî sanatı tarihi) [6 cilt, 1931 - 1935] gibi sanat tarihine ait eserler ortaya koyduktan sonra, 1934 te İstanbul üniversitesine Arkeoloji ord. profesörü tâyin edilmiştir. Yunan-öncesi Anadolu, Ege ve Doğu Akdeniz kültür, yazı ve dilleriyle (Eski Girit yazısı, «Hitit» hiyeroglifleri, Byblos hiyeroglifi, Lydia dili, v. b.) meşgul olan B., bu sahada *Šantaš und Kubaba. Neue Beiträge zur Entzifferung der kretischen und hethitischen Bilderschrift* (Ş. ve K., Girit ve Hitit resim yazılarının çözümüne yarar yeni malzeme) [«Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft» 6. 3, yıl 1932], *Ras Şamra Çivi yazısı Alfabesinin Başlangıç Tarihine Dair* («Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi», III, İst. 1936) gibi yazıların yanı başında *Altkreta* (Eski Girit) [1921, 3. bas. 1937], *Hellas und Rom* (Yunanistan ve Roma) [1936], *Altanatolien* (Eski Anadolu) [1942], *Asia* (Asya) [İst. 1946] ve *Altsyrien* (Eski Suriye) [1951] adlı arkeolojik ana eserleri meydana getirmiştir. B. in Hititolojiye ve bilhassa Hiyeroglif «Hititçesi» ne ait birçok yazıları «Archiv für Orientforschung» (= AfOr) dergisinde yayımlamıştır: *Das hethitische Pantheon* (Hitit tanrı ve tanrıçaları) [AfOr, VIII, 1933], *Zur Geschichte Malatias* (Malatyanın tarihine dair) [AfOr, IX, 1934], *Die Felsbilder von Yazılıkaya* (Y. daki yontma resimler) [AfOr, X, 1935] v. b.; ayrıca *Ein hethitisches Königssiegel* (Bir Hitit kıral mührü) [Berlin 1944]. 1947 de B, Türk arkeologlariyle birlikte, Osmaniye'nin kuzeyinde, Ceyhan nehrinin batı kıyısında bulunan Karatepe (b. bk) mevkiinden, Adanawa (şimdi Adana) kıralı Awarakus oğlu Asitawandas'ın M. Ö. VIII. yüzyıla ait ve iki dilde (Fenike ve «Hitit» hiyerogliflı) yazılı kitabesini ve şehrin harabelerini, arkeolojik zengin malzeme ile birlikte meydana çıkarmıştır. B. in bu hiyeroglifleri çözmeğe yarıyan başlıca eserleri şunlardır: *Karatepe. Yeni bir Eti Harabesi: I. Ön - rapor* (H. Çambel ile birlikte; İst. 1946), *Karatepe. Kadirli ve Dolayları: II. Ön-rapor* (U B. Alkım ile birlikte; İst. 1947). *Karatepede Bulunan Fenike-Eti Bilinguis'leri* («Belleten», 47, Ankara 1948). *Die phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe* (K. de bulunan Fenike-Hitit bilinguisleri) [«Oriens» I, 1948; II, 1949. Leiden), *Sur quelques problèmes historiques des inscriptions de Karatepe* (K. kitabelerinin bazı tarihî meseleleri hakkında) [«Revue Hittite et Asianique», IX, 1949].

BOSSHARD [*boşhart*], **Jakob** (1862 - 1924), İsviçreli hikâye yazarı. Stürzikon (Zürich Kantonu) da doğmuş, Clavadel (Davos) de ölmüştür. Köylü ve şehirli hayatının ciddi hâdiselerini ve ruh sıkıntılarını tasvir eden realist hıkâyeler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *In Nebel* (Sis içerisinde) [1898], *Das Bergdorf* (Dağlardaki köy) [1900], *Durch Schmerzen empor* (Istıraplar yolu ile yükseliş) [1903], *Früh vollendet* (Genç iken tekâmül etmiş) [1910], *Opfer* (Kurban) [1920], *Neben der Heerstrasse* (Ordu yolunun yanında) [1921], *Ein Rufer in der Wüste* (Çölde seslenen) [zamanımızda geçen bir roman olan bu eser B. in başlıca eseridir]. *Gesammelte Erzählungen* (Toplanmış hikâyeler) [1921], *Gedichte* (Şiirler) [1924].

BOSSI, Enrico (1861 - 1925), İtalyan müzisyeni. Garda gölü yakınında Salò'da doğmuş, Amerikadan dönerken ölmüştür. Öğrenimini Bologna ve Milano konservatuvarlarında tamamladıktan sonra 1881 de Coma'da orgcu olarak çalışmıştır. 1895 te Venedik, 1902 de Bologna, 1916 dan sonra da Roma konservatuvarları müdürlüğünü yapmıştır. Org üstadı olarak dünya çapında şöhret kazanmış olan B., enstrümantal ve vokal müzik eserleri bestelemiştir. Başlıca eserleri şunlardır: Kitab-ı Mukaddes kantatlarından *Canticum canticorum* (İlâhiler ilâhisi), *Il paradiso perduto* (Kaybedilmiş cennet) adlı, koro ve solo olarak yazılmış senfonik eseri, org ve orkestra için diğer senfonik bir eseri, oda müziğine ve piyanoya ait muhtelif eserler.

BOSSI, Giuseppe (1777 - 1815), İtalyan ressamı ve sanat tenkidcisi. Busto Arsizio (Milano civarı) da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Ömrünün en büyük kısmını Leonardo da Vinci'yi incelemeye hasretmiştir. Prens Eugen'in isteği üzerine «Cenacolo» (İsanın, havarileri ile birlikte yediği son akşam yemeğini tasvir eden tablo) nun bir kopyasını yapmıştır. Jean François Raffaelli, Viyanadaki mozaikini bu kopyaya göre meydana getirmiştir. En önemli eseri *Del cenacolo di Leonardo da Vinci* (L. d. V. nin «Cenacolo»su hakkında) [1810] dır.

BOSSI, Luigi Maria (1859 - 1919), İtalyan doğum doktoru. Malnate (Varese) de doğmuş, Milano'da öldürülmüştür. Torino üniversitesinde doktorasını yapmış, 1894 - 1900 yıllarında Novara Real Scuola Ostetrica (Kıraliyet doğum doktorluğu okulu) nun müdürü olmuştur. 1900 - 1919 yıllarında da Cenova doğum ve kadın hastalıkları kliniği müdürü olmuştur. 1915 - 1918 yılları arasında mebus seçilmiştir. B., Rahmin ağzını genişletici bir alet icadetmiş ve kemik yumuşamasını adrenalin enjeksiyonlariyle tedavi metodunu tavsiye etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Manuale di ostetricia* (Doğum doktorluğu el kitabı) [1913] ile *Isterismo e ginecologia* (Histeri ve jinekoloji) [1917].

Bossi aleti: İtalyan jinekologu Luigi Maria B. (b. bk.) tarafından icadolunan ve rahim ensesini (cervix uteri) genişletmeye yarıyan bir alet.

BOSSU D'ARRAS, LE: bk. ADAM DE LA HALLE.

BOSSUET [*bosüe*], **Jacques Bénigne** (1627 1704). Fransız ilâhiyatçısı, vaizi, edibi ve kilise politikacısı. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. XIV. Louis zamanında yaşamış olup yukarıda işaret edilen konularla uğraşmış olan bilgin ve yazarların en önemlisidir. 13 yaşında Metz'te canonicus (piskopos müşaviri rahip) olmuştur. Evvelâ Dijon'daki Jesuit okulunda, 1642 den sonra da Pariste ilâhiyat ve felsefe tahsil etmiştir. 1652 de papaz

olmuş, 1653-1659 yılları arasında Metz'te papaz olarak çalışmış, hayatı boyunca ona ilham verecek olan fikirleri burada olgunlaşmıştır. 1659 dan itibaren Condom (Gascogne) piskoposu olmuş, 1670 te XIV. Louis tarafından oğluna hocalık etmek üzere saraya çağrılmıştır. 1682 den itibaren Méaux piskoposu olmuştur. Kilise Babalarını fevkalâde yakından bilen B., birkaç eserde Katolik dogmasını, Protestanlara karşı, Hıristiyan geleneğinin fâsılasız bir devamı olarak savunmuştur. İki mezhebi (Katolik-Protestan) tekrar birleştirmek için sarf ettiği gayretler (Leibniz, Lutherci ilâhiyatçı Molanus ve Katolik piskoposu Spinola ile mektuplaşmak) hiçbir netice vermemiştir. B., Jansenizme karşı kayıtsız kalmış, fakat Quietism'e karşı taarruza geçmiştir. B., Fransız ruhani hatipliğinin en parlak devresini açmıştır. Nutuklarının ruh ve şekli tam Fransız barokuna uyar. Nutuklarındaki fikirler hayatiyetle, mücadele ruhiyle dolu ve çok tesirlidir. İfade, Bourdaloue'nınki kadar büyük bir titizlik ve saflık göstermemekle beraber, asil ve sadedir. Kilise politikacısı olarak B., mutlak krallığa tam mânasiyle hayrandı. Kıral ile Papa (XIV. Louis ile XI. Innocentius) arasında kopan Regalia (Kıral hakları) mücadelesinde 1682 de kıralın tarafını tutmuştur. 1681 de toplanan Assemblée du clergé (Rahipler meclisi) yi açarken söylediği kilisenin birliği hakkındaki nutkiyle, Fransız rahiplerinin kilise haklarına dair beyannamesi ve bu beyannameyi savunmak için yazdığı yazıda Gallikan (Fransız kilisesinin Romaya karşı haklarının koruyucusu) olarak görünür.

J. BOSSUET

Hususi hayatında mülâyim, sade ve sofu olan B. kalem kavgalarında bazen adaletsiz ve insafsızdır (meselâ Fénelon'a karşı kalem kavgasında). «Méaux Kartalı» lâkabı verilen B. nin nüfuzu ölümünden sonra da devam etmiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: Fransa veliahdı için yazdığı *Traité de la connaissance de Dieu et de Soi même* (Allahı ve kendini bilme hakkında eser)] bas. 1722], *Discours sur l'Histoire universelle* (Cihan tarihi hakkında konuşma) [1681] ve *Politique tirée de l'Ecriture Sainte* (Kitab-ı Mukaddes'ten istihraç edilen siyaset) [bas. 1709]; ayrıca *Histoire des Variations des Eglises protestantes* (Protestan kiliselerinin ihtilâfları tarihi) [1688], *Maximes sur la comédie* (Komedi hakkında vecizeler) [1694]; şaheser olarak *Oraisons funèbres* (Cenaze merasimi hitabeleri; bilhassa şu şahıslar hakkında: Henriette de France [1669] Henriette d'Angleterre [1670] Marie-Thérèse [1683], La princesse Palatine [1685], Michel Le Tellier [686] ve Prince de Condé [687]; bütün nutuk ve hitabeler 7 cilt, bas. 1890-1926), *Sermons* (Vaizlar; bilhassa: *Sur l'honneur du monde* = Dünyanın şerefi hakkında [1660], *Sur l'impénitence finale* = Nihaî pişmansızlık-yani nedamet getirmeksizin ölmek-hakkında [1662] ve *Sur la mort* = Ölüm hakkında [1662], *Correspondance* (Mektuplar) [15 cilt, bas. 1909-1912]. Otuz bir cilt tutan külliyatı 1862-1866 yıllarında basılmıştır.

BOSSUT [*bosü*], **Charles** (1730-1814), Fransız matematikçisi. Tartaras (Loire) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Parise gidince, mezivetleri sayesinde, Clairaut'nun ve d'Alembert'in himayelerini kazanmıştır. Daha sonra d'Alembert, *Encyclopédie*nin matematik kısmında B. ile birlikte çalışmıştır. B. 1752 de Mézières istihkâm okuluna matematik öğretmeni tâyin edilmiştir. 1768 de Fen Akademisi üyesi olmuştur. İmparatorluk devrinde Institut üyesi seçilmiş ve Politeknik okulu mümeyyizliğine tâyin edilmiştir. Eserleri arasında şunlar sayılabilir: *La mécanique en général* (Anaçizgileriyle mekanik) [1775], *Cours complet de mathématiques* (Tam bir matematik kursu) [1795], *Essai sur l'histoire des mathématiques* (Matematik tarihi hakkında deneme) [1802], *Mémoires concernant la navigation, l'astronomie, la physique et l'histoire* (Gemicilik, astronomi, fizik ve tarihe ait hâtıralar) [1812 de yayımlanmıştır] ve bir «Oeuvres de Pascal» basımı.

BOST, David-Ami-Isaac (1790-1874), İsviçreli Protestan ilâhiyatçısı. Cenevre'de doğmuş, La Forge (Fransa) da ölmüştür. Vaiz ve Hıristiyan propagandacısı olarak, serbest bir Hıristiyanlık fikri takınan Continental Society (Avrupa kıtası cemiyeti) adlı İngiliz cemiyetine ruhen yakın olan B., bu cemiyeti 18?5 te çıkardığı bir broşürle desteklemiştir. Hiç bir yerde yerleşmeğe muvaffak olamıyan B., hayatı boyunca Fransa, Almanya ve İsviçrede dolaşıp durmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Genève religieuse* (Dindar Cenevre) [1819], *Les prophètes protestants* (Protestan peygamberler) [1847], *Mémoires* [Hâtıralar) [3 cilt, 1854-1855].

BOST, Pierre (doğ. 1901), Fransız yazarı. Lasalle (Gard) da doğmuştur. Bir Protestan papazının oğludur. Öğrenimini Pariste yapmış ve 1923 te felsefe diploması almıştır. 1924 ten itibaren çeşitli gazete ve dergilerin yazı işlerini idare etmiştir. B., romanlarında modern hayatın ruhi ve ahlâki çarpışmalarını ele almıştır. Başlıca romanları şunlardır: *Homicide par imprudence* (İhtiyatsızlık yüzünden cinayet) [1925], *Hercule et Mademoiselle* (H. ve küçük hanım) [1925], *Un an dans un trou* (Bir delikte bir sene), *Faillite* (Iflâs) [1928], *Le Scandale* (Rezalet) [1931], *Monsieur l'admiral va bientôt mourir* (Bay amiral yakında ölecek) [1945], *La Haute Fourche* [1941]. B. un, *L'imbécile* (Alık) ve *Deux paires d'amis* (İki dost çifti) adlı iki piyesi de vardır. B., sonradan, birçoğu Jean Aurenche ile beraber olmak üzere film diyalogları ve senaryolar yazmıştır.

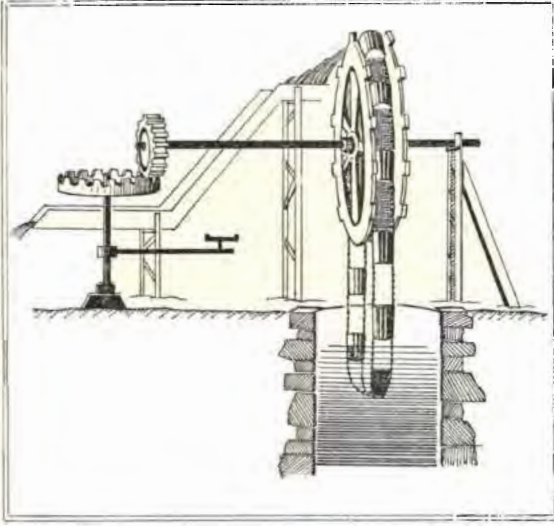
BOSTAN (Edeb.): bk. SAADÎ.

BOSTAN, ticaret maksadiyle sebze yetiştirilen bahçe. Bu bahçeler pazar için sebze yetiştirmek maksadiyle kurulduğundan, başka sebze bahçelerinden birçok farkları vardır. Şöyle ki: 1. B. lar daima şehre yakın yerlerde kurulur. Çünkü yetiştirdiği sebze şehre satılacak; gübre, cam, kasa, fanus v. b. gibi ihtiyaçlar şehirden temin olunacaktır. 2. B. larda ekilen sebze çeşidi ne geniş sebze tarımında olduğu kadar az, ne de özel sebze bahçelerinde olduğu gibi çoktur. B. lara uzaktan taşınması mümkün ve ucuz sebzeler ekilmez, taşınmaya tahammülü olmıyan ve piyasada yüksek fiyatla satılan sebzeler ekilir. 3. B. larda toprağın kimyasal durumuna önem verilmez, çünkü B. larda çok miktarda gübre kullanılır. 4. B. lardan yılda beş altı defa ürün alınır. 5. Dönüm başına harcanan para

fazladır. 6. B., muntazam olarak sulanır. 7. B. ların etrafı çit, dikenli tel, duvar gibi şeylerle çevrilir. 8. B. ların bir kısmında ilk ve son turfanda sebze yetiştirmek için camekânlar, fanuslar v. b. kullanılır. İstanbul, İzmir, Adana ve Hatayda bu şekilde B. larımız pek çoktur.

Yalnız karpuz ve kavun yetiştirilen tarlalara da B. denir. Bu ad kavun, karpuza da verilir.

Bostan kuyusu: Sebzecilikte su çok önemlidir; susuz sebze bahçeleri kurmak mümkün değildir. Akar su getirilemiyen B. larda açılan, derinliği az. ağzı geniş, bundan dolayı da sıcaklık derecesi düşük olmıyan kuyulara B. K. denir.

Bostan kuyusu ve dolabı (şema)

Bostan dolabı: B. larda açılan kuyulardan suyu çıkarmak için kullanılan, resimde görüldüğü gibi, çeşitli şekillerde dolaplara B. D. denir.

Bostan dolabı çeşitlerinden

Bostan korkuluğu: Sebze bahçelerine, tarlalara ekilen tohumlara kuşların zararını önlemek için, kuşları korkutmak maksadiyle, haç şeklinde bağlanmış iki sopadan yere paralel olana eski bir caket, dik olanın tepesine de eski bir şapka geçirilerek yapılan şeye B. K. denir.

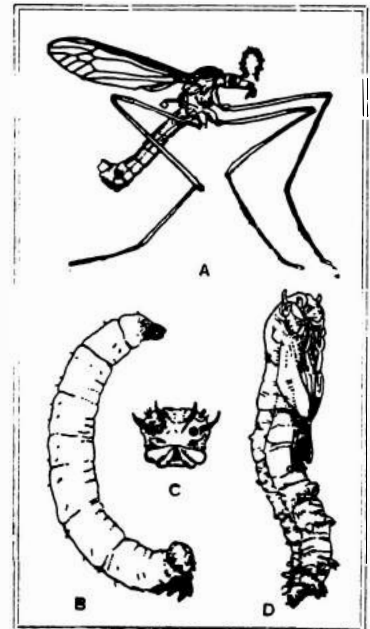
BOSTAN İSKELESİ, İstanbulun Eyup semtinde bir iskele. Eyup camiinin hemen sağında bulunmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu iskelenin etrafında devlet erkânına ve ilmiye ricaline ait büyük konaklar vardı. Halicin en güzel temaşa yerlerinden birisi olan bu iskelenin kıyısındaki kahvelerde şairler ve âlimler toplanarak sohbet ederlerdi. Eyuba gelen gemiler bu iskeleye yanaşarak ziyaretçileri bırakırdı.

Bostan korkuluğu

Bostan İskelesi, padişahların kılıç alaylarında mühim bir mevki idi. Eyup camiinde kılıç kuşanmak için padişah, karadan geliyorsa atından burada iner; denizden geliyorsa burava çıkardı. Başta sadrazam olmak üzere başlıca devlet erkânı tarafından burada karşılanan padişah, civardaki konaklardan birine götürülür, bu konakta biraz istirahat ettikten ve yemek yedikten sonra kılıç kuşanmak üzere Eyup camiine giderdi. Kılıç kuşanma töreni bittikten sonra, padişah yine burada ata veya gemiye binerek uğurlanırdı.

BOSTAN SİNEĞİ (Tipula), sinekler (Diptera) takımının uzun antenli sinekler (Nematocera) alt takımının tipulide (Tipulidae) familyasına bağlı bir cins. Sivrisineklere benzerlerse de vücutları iri, bacakları çok uzundur. Boyları 10 - 26 mm dir. Kanadları bütün sineklerde olduğu gibi bir çift olup dar ve saydamdır. Dişide karın ucu sivricedir B. S. leri toprağı nemli, sulak, ümüslü tarla, bahçe ve bostanlarda; çayırlarda, ormana yakın yerlerde yaşarlar. İlkbaharda uçarlar, bazen evlere girerler. Yumurtalarını toprağa bırakır; çıkan larvaları, ot, sebze, ekin, baklagiller köklerini yerler. Geceleri veya kapalı havalarda toprak üstüne çıkarlar, bitkilerin saplarını, yapraklarını yerler. Larvaları, hele fidelere, yeni açmalara ve orman topraklarındaki bitkilere çok zarar verirler. Tamamiyle gelişmiş larvaların

Bostan sineği: A. Erkek sinek, B. Larva, C. Larvanın karın ucundaki çıkıntılar, D. Krizalit

boyu 4 cm dir. Vücudu 12 boğumludur, silindiri andırır. Rengi kirlidir, ayakları yoktur, karnın ucu sivridir, burada 4 ufak çıkıntı bulunur. Kışı toprakta uyuşuk bir halde geçirir. İlkbaharda havaların ısınmasiyle zarara başlar. Bir müddet sonra toprak içinde krizalit olur, 2-3 hafta sonra erginler uçarlar. Yılda 1 veya 2 döl verir. Yeryüzünde 1 000 den fazla türü vardır. Pek çoğu çayırlarda, kırlarda yaşar. Zararlı türleri azdır, önemlileri şunlardır: *T. paludosa* 16-18 mm dir, *T. oleracea* 15-16 mm dir. Diğer türleri ise *T. vermalis*, *T. lateralis*tir.

Çare: Tarlaları yabani otlardan temizlemeli ve iyi işlemeli, topraklara % 1 nispetinde kireç serpmelidir. Zehirli yemler daha çok tesirlidir. En çok kullanılan formül şudur: 25 kg buğday kepeği 1 kg Paris yeşili veya kurşun arseniyat, 20 kg su ile karıştırılıp her dekara 3-5 kg olmak üzere tarlaya serpilir. Geceleri topraktan çıkan larvalar bu zehirli yemleri yer ve ölürler.

BOSTANBÜKÜ, Zonguldak ilinin Safranbolu ilcesine bağlı köy. Nüfusu 314 (1950). 1592 tarihlerinde Gevher Sultan tarafından yaptırıldığı söylenen bir camii ve 200 yıl önce ahşap ayaklar üzerine kurulmuş bir köprüsü vardır. Köyde şifalı bir içme suyu vardır. Müshil tesiri yaptığı ve bağırsak kurtlarını döktüğü için yaz aylarında çevreden birçok insanlar gelir. Halkın çoğunluğu (% 95) sebzecilikle geçinir.

BOSTANCI, İstanbulun Kadıköy cihetinde bir semt. Demiryolu ile deniz arasındaki bölgeyi kaplıyan bu semtin, adını nasıl aldığı bilinmiyor. Bununla beraber, bu adın evvelce orada bostan eken bir şahısla ilgili olduğu tahmin ediliyor. Gerçekten 25-30 yıl önce burada bostan tarlaları vardı. Bu semt Cumhuriyet devrinden itibaren süratle kalkınarak kısa bir zamanda halkın en fazla rağbet ettiği bir sayfiye yeri haline gelmiştir. B., bir taraftan Haydarpaşa-Pendik banliyö hattının istasyonlarından birisi olduğu gibi, ayrıca tramvay ile de Kadıköye bağlanmıştır. Bunlardan başka deniz kıyısında iskelesi de vardır. Tramvayla Kadıköyüne kırk dakikada, trenle Haydarpaşaya 30 dakikada gelinmektedir. Çoğu bahçelerle çevrilmiş bulunan köşkler bu semte güzel bir manzara verir. Kışın, başka sayfiye semtleri gibi, burada da oldukça sakin bir hayat geçer. Buna karşılık yaz mevsiminde gerek İstanbul, gerek Ankara ve gerek başka şehirlerden gelen halkla burada canlı ve hareketli bir hayat başlar. Şimdi komşu semt olan Maltepenin süratle gelişmesi, B. nın daha fazla inkişafına sebebolmuştur.

B. idarî bakımdan Kadıköyüne bağlıdır.

BOSTANCI, Balıkesirin Gönen ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1 157 (1950) dır. B., Manyas gölünün 15 km batısında, Gönen çayı yakınındadır. Çevresi tepelik ve kısmen düzlüktür. 4 km doğusundan Bandırma-Gönen şosesi geçer. Hububat ekilir, meyva ve sebze yetiştirilir. Bağları vardır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOSTANCI (Firenk), Balıkesirin Edremit ilcesine bağlı köy. Nüfusu 598 (1950) dir. B., Edremitin 4 km güneyindedir. Balıkesir-Ayvalık yolu, ortasından geçer. 2 km güneyinden Havran çayı akar. Köy topraklarında hububat yetiştirilir. Zeytinlikler vardır. B. daha çok karpuz ve kavunu ile meşhurdur. Cıvarında «Derman» kaplıcası bulunur.

BOSTANCI, Osmanlı saray teşkilâtında, saray bahçelerinde, bağ ve bostanlarında kayıkhane ve kayıklarında çalışan efrada verilen isim. Sarayın muhafazası, padişahların yaptırdığı saray ve camilere icabeden malzemeyi taşımak. İzmit taraflarından kereste ve odun nakleden gemilerde çalışmak da bunların vazifeleri arasında idi.

Bostancı Ocağı: B. ların mensup oldukları teşkilâta B. Ocağı denirdi, biri İstanbul diğeri de Edirnede olmak üzere iki müstakil B. Ocağı vardı. İstanbul B. Ocağı, Edirne B. Ocağından daha kalabalık ve daha düzenli idi. Edirne B. Ocağı, müstakil olup teşkilâtı ayrı idi. Devşirme usulü devam ettiği müddetçe B. Ocağı içine alınan efrat, ya doğrudan doğruya devşirmelerden veya acemi oğlanlarından seçilir ve seçimde bostancıbaşı (b. bk.) hazır bulunurdu. Bunlar ekseriya Arnavut ve Boşnak menşeli olurlardı. Ocağa alınan acemi, 9 dereceden geçerdi. Bundan sonra hamlacı, haseki B lar kethudası, bostancıbaşılığında olunduğu gibi, belirli bir müddet hizmet eden B. lar, Yeniçeri ocağına da çıkarıldılar ve her çıkan nefere 1000 akçe silâh parası verilirdi. Bunlar XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kapukulu süvari ocaklarına da çıkarılmağa başlanmış ve o zaman silâh parasından başka, saray ahırından bir de at verilmiştir. B lar. hizmet ettikleri bahçelerin bulunduğu mıntakanın asayişinden de mesul olup başlarında usta denilen zabitleri bulunurdu.

B. ların işledikleri bostan, bağ ve bahçelerin mahsullerinden saraya ayrılanlardan başkası, bir usule göre, satılırdı. Bu satışın muntazam defterleri tutulup her sene Kasım ayında bostancıbaşı tarafından ocak kıdemlilerinden 12 kişinin de hazır bulunduğu bir merasimde hükümdara arz edilerek, para, iç hazineye alınır, içinden bir kesesi B. lara ihsan edilir ve bir kesesi de Davud Paşa Camii vakfına ayrılırdı. Bu merasimde bulunan 12 kıdemli B. da teamüle göre çeşitli şekillerde taltif edilirlerdi.

Kayıklarda çalışan B. lar, padişahlara mahsus yirmi dört çifte kayıklarda kürek çekerler, ayrıca sultan, validesultan ve saray erkânının kayıklarında da hizmet görürlerdi. Saray Balıkhane Bostancı Ocağı korkunç bir ocak olup cezalandırılacak vezirler buraya gönderil rler Bostancıbaşı tarafından ikram edilen şerbet kadehinin beyaz veya kırmızı olmasına göre sürülür veya öldürülürlerdi.

B. ların lüzumunda harbe de gittikleri olmuştur. İstanbul ve Edirne B. Ocaklarından başka, Bursa, Amasya, Manisa gibi yerlerde hükümdara ait arazilerde de B. lar vardı. B. ların, ilk zamanlarda, bekâr yaşamaları âdet iken sonraları evlenmelerine müsaade edilmiştir.

B. lar maaşlı olup maaşlarından başka her sene kendilerine Selânik kumaşından bir kaput verilirdi. Başlarına barata denilen bir serpuş giyerlerdi.

B. ların yeniliğe taraftar olmamaları ve bazı fesat hareketlerine karışmaları kendilerine iyi nazarla bakılmamasına sebebolmuş, yeniçeriler kaldırılıp. Asakir-i Mansure-i Muhammediye Teşkilâtı kurulurken bunların vazifeleri yalnız bahçelere bakmağa ve bekçiliklere inhisar ettirilmiş, 1826 Ağustosunda içlerinden seçilen 1500 kişiden asakiri hasse ismiyle saray muhafız teşkilâtı kurularak bostancıbaşıya bağlı olmak üzere bir binbaşının kumandasına verilmişlerdir. Topkapı Sarayı ile diğer saraylar, bunların muhafazasında idi. Sonradan bunların ismi Babı hümayun hademesine tebdil olunmuştur.

Bostancıbaşı: B. Ocağının en büyük âmiri olup Yalı Köşkü kapusu tarafındaki dairesinde otururdu. Hükümdar kayığa bındiği zaman dümenini bostancıbaşı idare

eder, saray bahçesinde gezerken de yanında bulunurdu. Hükümdara yakın oluşu dolayısiyle, devlet ricali daima bostancıbaşılarla dost geçinmek yolunu tutmuşlardır.

Her ilkbaharda Kâğıthanede padişaha ziyafet çekmeleri âdetti. Bostancıbaşılığa yükselmek için mutlaka ocakların mertebe silsilesine göre yükselmek icabettiği gibi, İstanbul ocağından Edirneye, Edirneden de İstanbula bostancıbaşı tâyin etmek âdet değildi. Haliç, Karadeniz ve Marmara sahilleri ile civar ormanlar ve yerlerin muhafaza ve inzibatı kara ve deniz avlarının kontrolü, iltizamı bunlara aitti. Sahillerde yaptırılacak binalar ancak bostancıbaşının müsaadesiyle yapılırdı. Kendisinde bina ve yalıların kimlere ait olduğuna dair bir defter bulunurdu. Bu deftere bostancıbaşı defteri denirdi ve bostancıbaşı icabında bu defterden padişaha izahat verirdi. Hiçbir vakit halkın huzuruna çıkmazlar, bir yere gitmeleri icabederse gece giderlerdi. Hattâ kanuna göre sadrazam huzurunda kendisine giydirilmesi gereken ibka hil'ati dahi kapu çuhadarına verilerek gönderilirdi. Yalnız ilk bostancıbaşılığa terfi hil'ati sadrazam huzurunda giyilerek bir istisna teşkil ederdi. Saray içinde cezalandırılması gereken devlet ricali, icabı görülmek üzere bostancıbaşına teslim edilirdi. Saraydan terfi suretiyle çıkarılacak olurlarsa beylerbeyilik veya vezirlikle. alelusul çıkarılmalarında da kapıcıbaşılık veya sancak beyliğiyle çıkarılırlardı. Edirne bostancıbaşısı ise, bostanlardan ziyade Edirne ve civarının inzibatından mesul idi.

BOSTANCIBAŞI: bk. BOSTANCI.

BOSTANDERE (haritalarda, Dere ve Bostan şekillerinde de geçer), Konyanın Seydişehir ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1 422 (1950) dir. B., Beyşehir ve Suğla gölleri arasındaki çukur alanda, Beyşehir kanalına yakın bir yerde, Alacadağ (2 203 m) dan inen bir dere boyundadır. Seydişehirin 12 km kuzeydoğusundadır. Bu şehre araba yolu ve şose ile bağlıdır. B. de hububat ekilir, sebze ve meyva yetiştirilir, hayvan beslenir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır.

BOSTANZADE, XVI. ve XVII. yüzyılda yaşamış bir Türk ulema ailesinin adı. Bu ailenin en tanınmış şahsiyetleri:

1. **Mustafa Efendi:** 1498 yılında aydın ilinin Tire kazasında doğmuştur. Babası Ali adında bir tacir idi. Aydınoğullarının en mühim şehirlerinden birisi olan Tire, o zamanlarda da Anadolunun en başta gelen ilim ve kültür merkezlerinden birisi vasfını muhafaza ediyordu. M. E. nin babası her ne kadar ticaretle meşgul ise de, oğlunun okumasını arzu etmiş ve ona Tireli Sadık ve Molla Efendilerden ders aldırmıştır. Memleketinde tahsilini bitiren Mustafa Efendi, 1517 de İstanbula gelerek burada Sahn müderrisi Kara Bali Efendinin muidi olmuş ve bu zamanda Çivizade ve Arabzade Abdülbaki Efendilerden haşiye-i tecvid öğrenmiştir. *Osmanlı müellifleri* sahibi Bursalı Tahir Bey, onun İbn-i Kemal'in talebelerinden olduğunu yazarsa da kaynaklarda böyle bir kayda raslanmıyor. 1529 tarihinde icazetname alarak 35 akçe ile Bursadaki Molla Yeğen medresesinde ders vermeğe başlamıştır. Fakat buradaki hocalığı çok sürmemiş ve bilhassa karşılaştığı maddi güçlükler yüzünden kadılık mesleğine intisabetmiştir. Önce Manisanın Nazilli kasabasında, sonra da Aydının Balat kazasında kadılık yapmıştır. 1534 te meşhur Ebussuûd Efendi ve hocası Çivizadenin delâletleriyle tekrar tedris hayatına dönmüş ve 40 akçe ile memleketi olan Tiredeki Molla Arab medresesi müderrisi olmuştur. 1543 te yine yukarıda adları geçen zatların tavsiyeleri ile Kanunînin zevcesi Hürrem Sultanın İstanbulda yeni yaptırdığı medreseye tâyin edilmiştir. Üç yıl sonra Celâlzade Salih Efendi yerine en yüksek ilimlerin okutulduğu seman medreselerinden birinde ders vermeğe başlamış, fakat bu yeni hocalığı pek az devam etmiştir. Ertesi yılın sonunda (1544) tekrar kadılığa dönerek Bursa kadısı, 1545 te Edirne ve aynı yılın ortalarında İstanbul kadısı olmuştur. 1547 de Anadolu kazaskerliğine tâyin edilen Mustafa Efendi, bu mühim memuriyette dört yıl kalarak 1551 de azledilmiştir. Azline, Sadrazam Rüstem Paşa ile beylerbeyilerden Haydar Paşa arasındaki bir değirmen dâvasında, Haydar Paşanın lehinde hüküm vermesi sebebolmuştur. Fakat bu hükmünde haklı olduğu anlaşılınca 130 akçe ile yeniden vazife verilmiştir. 1560 ta İstanbulun teftişine memur edilmiş ve bu vazifesi sona erdikten sonra 1569 a kadar kendisine başka bir iş verilmemiştir. 1569 da yeniden İstanbulun teftişine memur edilmişse de, ertesi yılın Mart ayında âni olarak ölmüştür. Cenaze namazı Fatih camiinde Şeyh-ül-İslâm Ebüssuûd Efendi tarafından kıldırılmıştır. Edirne kapısı haricindeki Emir Buharî zaviyesi haziresinde gömülüdür.

Mustafa Efendi âlim, fâzıl ve çok dürüst bir insandı. Arapçadaki derin bilgisi herkes tarafından kabul edilmişti. Dalkavukluk ve riyakârlıktan hoşlanmazdı. Hayatında doğruluğu ve adaleti kendisine rehber edinmişti Çeşitli konularda yazmış olduğu eserler arasında bazı felsefe meselelerine dair risalesi daha çok önemlidir.

2. **Mehmet (Çelebi) Efendi:** Mustafa Efendinin büyük oğludur. 1535 te doğmuştur. İlk önce Arabzade ve sonra Kadızadeden ders almış ve 1556 yılında medreseden mezun olmuştur. 1558 de 40 akçe ile Eski İbrahim Paşa medresesine müderris olmuş, 1562 Kasım ayında Yeni Ali Paşa, 1566 Eylûlünde Hânikah ve 1568 de Esmihan Sultan tarafından yeni yaptırılmış olan medresede ders okuttuktan sonra aynı yıl ortalarında Sahn-ı seman müderrisliğine ulaşmıştır. 1570 te Süleymaniye ve iki yıl sonra da Edirnedeki Selimiye medresesinde ders vermiştir. 1572 tarihinde müderrislikten ayrılarak kadılığa intisabetmiş ve Şam kadısı olmuştur. 1575 te Bursa kadılığına terfi etmiş ve yirmi gün sonra da Edirneye tâyin edilmiştir. 1576 Kasımında Istanbul kadısı olan Mehmet Çelebi, bir yıl sonra Çivizade yerine Anadolu kazaskeri, 3 yıl sonra da Nakib Efendi yerine Rumeli kazaskeri olmuştur. 1581 de azledilmiş ve bir yıl sonra Ali Efendi yerine Kahire kadılığına gönderilmiştir. Bu vazifede 3 yıl kaldıktan sonra istifa eden Mehmet Çelebi 1587 de Anadolu kazaskeri olmuş 1589 Martında Şeyh Efendi yerine Şeyh-ül-islâmlık makamına geçmiştir. Bu makamda 3 yıl kalmış ve 1592 Nisanında 600 akçe ile tekaüdolmuş, fakat bir yıl sonra Rumeli kazaskerliğine tâyin edilmiştir. Beş altı ay geçmeden de ikinci defa olarak Zekeriya Efendinin ölümü üzerine Şeyh-ül-islâm olmuştur. Mehmet Çelebi Padişah III. Mehmedin teveccühüne mazhar olduğundan 1595 yılında kendine 100 akçe terakki ikram edilmiştir. 1599 senesi Mart ayında bu makamda iken vefat etmiştir. Ölümü «vefat-ı Bostan, ders-i ilmin bozuldu bostanı» terkibleriyle gösterilmiştir. Mezarı, Şehzadebaşı camii hazıresinin caddeye bakan kısmında bulunmaktadır.

Mehmet Çelebi, ilmi ve kuvvetli şahsiyeti ile tanınmıştır. Dilinde biraz pelteklik olmakla beraber herkesi teshir eden bir konuşması vardı. Hattâ hakkında:

Lûkneti var deme sakın bi vukuf
Ayrılamaz tatlı dilinden huruf

beyti söylenmiştir. Üç dilde yazılmış şiirleri vardır. Sultan Süleymanın ölümüne dair Arapça mersiyesi, ifadesinin güzelliği ve samimiliği ile tanınmıştır. Ayrıca *İhya-yı ulûmu* tercüme ve *Mültekayı* şerh etmiştir. İstanbulda bir mescidi vardır.

3. **Mustafa Efendi:** Bostanzade Mustafa Efendinin küçük oğludur. 1539 da İstanbulda doğmuştur. Babası sahn müderrisi iken Arabzade ve Abdülbaki Efendiler gibi, değerli hocalardan okumuş ve sonradan Ebüssuûd Efendiden ders almıştır. 1561 de 40 akçe ile Kalenderhane medresesine hoca olmuş, bundan sonra diğer bazı orta dereceli medreselerde ders verdikten sonra 1574 Ağustos ayında Sahn-ı seman müderrisi olmuştur. Bir yıl Sultan Selim ve ertesi yıl Süleymaniye medreselerinde tedriste bulunan Mustafa Efendi, 1578 sonlarında Haleb kadısı olarak hocalık hayatından ayrılmıştır. Birçok detalar Haleb ve Şam kadılıklarında bulunduktan sonra 1587 yılında Edirne. 1590 Martında İstanbul kadısı olmuştur. Bir yıl sonra azledilmiş ve üç yıl açıkta kaldıktan sonra kendisine Anadolu kazaskerliği verilmiş ve aynı yılda Rumeli kazaskerliğine terfi ettirilmiş ise de, bu memuriyeti ancak bir yıl sürmüştür. 1598 yılında Mekke kadısı olan Mustafa Efendi burada iki yıl hizmet görmüş ve 1600 de yeniden Rumeli kazaskerliğini elde etmiştir. Bir yıl sonra azledilmiş ve kendisine yeni bir memuriyet verilmeden 1605 Aralık ayında ölmüştür. Vefatında 68 yaşında idi. Fatihte Karaman mahallesindeki kaynatası Kadızade Mehmet Şemseddin Efendinin türbesinde gömülüdür. Mustafa Efendi bilgili, temiz ruhlu, iyi bir insandı.

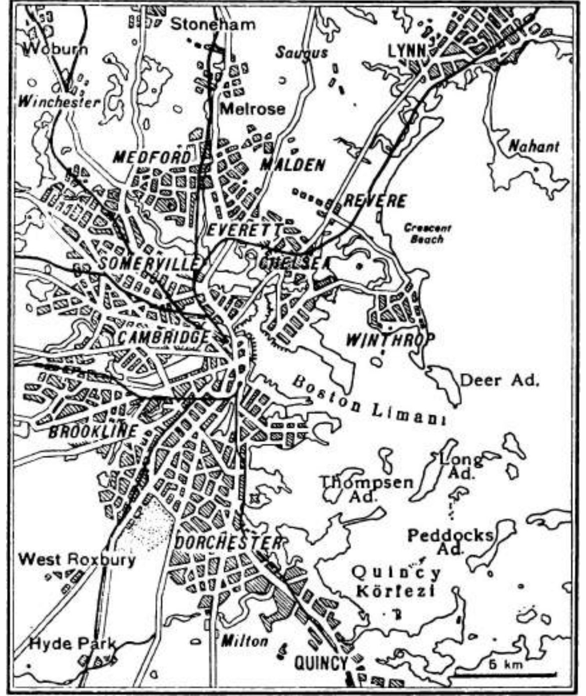
4. **Mustafa Efendi:** Mehmet Efendinin büyük oğludur. 1572 de doğmuştur. 1595 ten itibaren İstanbulun bazı medreselerinde müderrislik ettikten ve Sahn-ı simaniyede ders verdikten sonra 1598 de Üsküdar kadısı tâyin edilmiştir. İki yıl sonra azledilen Mustafa Efendi, 1601 yılında vebaya yakalanarak ölmüştür. İyi huylu, çelebi bir zattı.

5. **Yahya Efendi:** Mehmet Efendinin üçüncü oğludur. Medresede okuyarak müderris olmuş, sonra, sırasiyle Haleb, Galata, Bursa ve Edirne kadılıklarında bulunmuştur. 1613 Ekiminde İstanbul kadısı tâyin edilmiş ve bir yıl sonra da Rumeli kazaskeri olmuştur. Fakat bu memuriyeti pek az sürmüş ve 1615 te azledilmiştir. 1639 Temmuzunda ölmüştür. Babasının yanına defnedilmiştir. Ailesinin diğer simaları gibi derin bilgili ve iyi bir insandı. I. Ahmet adına yazdığı türkçe *Mir'at-ül-ahlâk* ile *Gül-i sadberk* adlı eserleri vardır. Oğulları ve torunları Yahya Efendi zadeler adıyle anılmışlardır.

BOSTAR veya **BOSTOR** (M. Ö. III. yüzyıl), Kartacalı general. Hamilcar ve Hasdrubal ile birlikte, Afrikada Regulus'un istilâsına karşı koymak vazifesini almış ve Adıs'e arkadaşlariyle yenilmiştir. Aynı adı taşıyan iki Kartacalı generalden daha bahsedilir. Bunlardan biri Sardunya adasında kendi ordusunda çıkan bir isyanda öldürülmüştür (M. Ö. 240). Diğeri, Hannibal tarafından Makedonyalı Phlippos'a karşı gönderilmiştir ve Romalılara esir düşmüş olması muhtemeldir (M. Ö. 215).

BOSTOCK [*bǫstīk*] **NEZLESİ,** tarifi İngiliz hekimi John Bostock (1773-1846) tarafından yapılan bir çeşit nezle. Bk. SAMAN NEZLESİ.

BOSTON [*bǫstīn*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinden Massachusetts'in başkenti. Eski ve büyük bir liman, ticaret ve endüstri merkezi; aynı zamanda Amerikanın kültür merkezlerinden biri. Nüfusu 804 444 (1950); Amerikanın onuncu büyük şehridir. Bütün körfezi çevreliyen ban-

BOSTON: Şehir plânı

liyö arazisi de katılırsa (metropolitan area) nüfusu 2 371 000 e yükselir. Sadece şehrin 1940-1950 yıllarındaki büyümesi % 4, şehir harici fakat şehre bağlı semtlerinki de % 12 olmuştur. B. ın büyük banliyö semtleri şunlardır (1950): Cambridge (120 700), Somerville (102 400), Lynn (99 700), Quincy (83 800), Newton (82 000), Medford (66 100), Brookline (57 600), Malden (59 800), Waltham (47 200), Everett (46 000), Salem (41 900).

Metropolitan Area'da 1800 orta ve büyük endüstri müessesesi vardır ve bunlarda 250 000 işçi çalışır (1947). Mensucat, kundura, alet, elektrik makinesi endüstrisi başlıca şubeleri teşkil eder. İkinci derecede şunlar gelir: has-

BOSTON şehrinin bir kısmının havadan görünüşü

sas makineler, kimya, basım ve yayım. Yukarıda adı geçen semtlerin en fazla endüstrileşmiş olanları şunlardır: Lynn, Waltham ve Quincy. Lynn, zanaattan fabrikaya ve sonra da modern akarşerid çalışma tarzına geçmiştir. Kundura yapım merkezi olarak tanınmıştır ve General Electric'in bir şubesi de buradadır. Waltham'da, dünyanın en büyük saat fabrikası (American Waltham Watch Co.) ve başka hususi işletmeler bulunmaktadır. Quincy'de, Bethlehem Steel Co. nin gemi yapma kızağı vardır. B. Birleşik Devletlerin en büyük gemi yapma merkezidir, harb gemisi inşa kızağı ile tershanesi vardır.

«Amerikanın Atinası» denilen B., aynı zamanda bir kitapçılık, musiki sanat ve bilimsel araştırma merkezidir. Cambridge'teki Harvard üniversitesi (b. bk.) 1636 da kurulmuştur ve Amerikan üniversitelerinin en eskisi ve en yükseklerinden biridir. Buna yakın bulunan Massachusetts Institute of Technology (MIT) adlı Teknik Üniversite de aynı derecede yüksektir. Diğer üniversiteleri şunlardır: Boston University (1869), Northeastern University (1898), Suffolk University (1906). Bunun dışında çeşitli College ve hukuk okullarına maliktir. B.ın fevkalâde güzel kitaplıkları da vardır, bunlar arasında 1852 de kurulan şehir kütüphanesi (Boston Public Library; 1949 da 1 750 000 kitabı vardır) anılmağa değer. Bundan başka «Athenaeum» kütüphanesi ve birçok ilim cemiyetleri de vardır. Boston Güzel Sanatlar Müzesi (Boston Museum of Fine Arts, 1870) ile Konservatuvar (New England Conservatory of Music, 1867) başlıca sanat merkezleridir.

En eski çekirdeği Massachusetts körfezinin iç açısında, Charles River nehrinin ağzındaki uzun ve ince bir dilin üzerinde bulunan B, 1630 da John Winthrop'un rehberliği ile kurulmuştur. XVII. yüzyılda B., Massachusetts'te cereyan eden Puritan köylü yerleştirme faaliyetinin merkezi olmuştur. XVIII. yüzyılda İngilterede hüküm süren kereste

BOSTON limanının havadan görünüşü ve ortada gumrük binasının yüksek kulesi

BOSTON'da Faneuil sarayı («Hürriyetin Beşiği»)

buhranı, gemi inşa faaliyetinin Yeni İngiltere (New England) ye nakline sebebolmuştur. B. ile Salem, ticaret gemiciliği merkezi haline gelerek büyük kazançlar elde etmiştir. Bunların deniz ticareti şu üçgen içinde cereyan ederdi: Antiller'e esir getirilir, oradan İngiltereye şeker ve rum nakledilir, İngiltereden Afrikaya da İngiliz kumaşları ve Zencilere satılmığa mahsus camdan ve başka maddeden süs eşyası taşınırdı Sonradan Yeni Ingiltereli balina avcıları ve çay gemileri önemli bir rol oynamağa başladı. B. da 1723-1748 yılları arasında yapılan ve Amerika İstiklâl Harbinde tarihî rol oynıyan başlıca binalardan hâlâ duranları şunlardır: kiliselerden Old North Church (veya Christ Church, 1723) ile «Hürriyetin Mabedi» (Sanctuary of Freedom) adı verilen Old South Meetinghouse (1729; Boston Tea Party [b. bk.] kararı burada yapılan bir toplantıda verilmiştir), «Hürriyetin Beşiği» (Cradle of Liberty) diye anılan Faneuil Hall (1742; üst katları şimdi müze, alt katı da pazar yeridir), eski hükümet binası olan Old State House (1748; şimdi müze), İstiklâl Harbi kahramanlarından kuyumcu Paul Revere'nin evi (XVII. yüzyıldan kalma iki katlı, ahşap bir ev). B., İngiltereye karşı muhalefetin, isyan hareketinin ve istiklâl mücadelesinin merkezi olmuş (Boston kıtali [Boston Massacre], 5 Mayıs 1770; Boston Tea Party [b. bk.], 16 Aralık 1773; İngiliz hükümetinin Amerika ile deniz ticaretini yasak eden Boston Port Bill'i, 1 Haziran 1774; Bunker Hill [b. bk.] muharebesi, 17 Haziran 1775; İngiliz ordusunun çekilmesi, 17 Mart 1776), Amerika Ayrılma Harbi arefesinde, köleleri azadetme hareketi buradan idare edilmiş, ilk daimî Amerikan günlük gazete burada çıkmağa başlamıştır (1704). B. nispeten yavaş büyümüştür. 1822 de City unvanını almıştır. XIX. yüzyılda New York, ticaret merkezi olarak B.ın yerine geçmiş, B. ise Amerikanın en büyük endüstri merkezi (pamuk, yün, deri, kundura) haline gelmiştir. Bu endüstrilere yenileri de katılmıştır: bunların en önemlileri ince işçilik ve usta işçi istiyen işlerdir. Endüstri gelişmesi Amerikaya yerleşmek için gelenleri B. a çekmiştir. B. da tam Irlandalı, Polonyalı, Yahudi, İtalyan mahallelere raslanır. Eskiden Puritanların merkezi olan B. şimdi Protestandan fazla Katolik olmuştur. Bununla beraber, Pilgrim Fathers (= Göçmen Atalar, yani ilk Ingiliz sömürgecileri) dan türemiş büyük B. aileleri, şimdi de bankacılık, endüstri ve üniversitelerde hâkim bir durum muhafaza etmektedirler.

2. Doğu İngilterede Lincoln yönetim bölümünde liman şehri. Witham nehri üzerinde ve bu nehrin Wash körfezine açılan ağzından 7 km içeridedir. Nüfusu 24 500 (1951). Gemi tezgâhları, dokuma, deri, demir ve diğer maden endüstrisi merkezidir.

BOSTON, Amerikan İstiklâl Harbi sırasında rivayete göre Boston'ın İngilizler tarafından muhasara olunduğu esnada bu şehirde uydurulan, Whist (b. bk) ile Lomber (L'hombre [b bk.]) e benzer bir iskambil oyunu. Fransız iskambil kâğıtları (Whist) ile dört oyuncu tarafından oynanır. Bildirilen kırma sayısını, hiçbir kırma yapmıyan veya en az beş kırma yapan oyuncu kazanır. Rivayete göre bu oyun Marblehead açıklarında demir atmış olan Fransız donanması subayları tarafından icadolunmuştur. Boston'ın kuzeyinde Marblehead limanında bulunan ve Amerika İstiklâl Harbinden beri Great Misery ve Little Mısery adlarını taşıyan iki küçük adaya dair oyunda da işaret vardır. XIX. yüzyılın ortasında B. Avrupada çok, Amerikada ise az oynanıyordu. Şimdi bu oyuna rağbet azalmıştır.

BOSTON, Amerikalıların ağır tempolu bir valsi. Viyana valsinin ahenkli atılganlığını göstermiyen B., yürüme

Boston (Hindemith: «Suite 1922»)

adımlariyle, doğru veya dönen adımlarla oynanır (yarım adım ileri veya geri, tam adım ileri veya geri, yarım adımla açık ayak durumundan kapalı ayak durumuna geçiş). B. valsi ilk defa olarak Hindemith tarafından (Suite 1922) sanat musikisine sokulmuştur.

BOSTON TEA PARTY [*bostın tī parti*; İng. = Boston çay ziyafeti], Amerikalıların 16 Aralık 1773 te Boston'da yaptıkları büyük bir siyasi gösteriye verilen ad. Toplantının maksadı, Lord North kabinesinin, Massachusetts sömürgesine gümrük resmi alarak zorla çay sokmak teşebbüsüne karşı gösteri yapmak idi. Çayı taşıyan üç gemi az zaman önce limana girmiş ve yüklerini boşaltmak üzere Griffin's Wharf adlı rıhtıma yanaşmış bulunuyordu. Aynı zamanda eski South Church'ta da büyük bir gösteri toplantısı yapıldı. Muvaffak olmayınca, aynı gece Mohawk kızılderili kıyafetinde 50 kadar adam limandaki İngiliz gemilerine girerek 342 çay sandığını denize atmıştır. Bu hâdise Amerika İstiklâl Harbinin bir başlangıcı sayılmıştır.

BOSTRA, Eskiçağda Nabatî'ler ülkesinin Auranitis (b. bk.) bölgesinde önemli bir şehir, bugün Havran (Güney Suriye) daki Bosra (Türk. Eski Şam). B. adına ilk defa Makkabî'ler zamanında (I. Makkabî'ler V, 26) raslanırsa da, şehir her halde bundan daha eski bir tarihte kurulmuştur. Nabatî'ler tarafından hangi tarihte zaptedildiği bilinmemektedir, ancak M. Ö. II. yüzyılda artık onların elinde bulunmuş olması ihtimali vardır. Şehir, bütün bölgeye hâkim olan coğrafî durumu sebebiyle çabucak büyük bir önem kazanmıştır. M. S. 105 veya 106 da Nabatî İmparatorluğu A. Cornelius Palma tarafından işgal edildikten sonra «Provincia Arabia» adiyle bir Roma eyaleti haline getirilmiş, B. da Traianus tarafından genişletilmiş ve anıtlarla süslenmiştir. Bundan sonra B. ya Traianus şerefine *Nova Traiana Bostra* (Yun. *Nea Traianē Bostra*) adı verilmiştir. Diocletianus zamanında vücuda getirilen yeni idare teşkilâtına göre, B. Arabia eyaletinin merkezi, aynı zamanda Legio III (= tertia) Cyrenaica (3. Kyrene ordusu) nın başkarargâhı olmuştur. Ptolemaios (ölm. M. S. 165) un coğrafya eserinde geçen *Bostra legiōn* adı bundan gelir. Takriben V. yüzyıl başlarına kadar B. da kalan bu legio'nun adı, Suriye ve hususiyle B. kitabelerinde sık sık geçmektedir. Arabia eyaletinin Roma İmparatorluğuna katılmasından sonra gelen birkaç yüzyıllık devreye «Bostra devresi» denir. Bu da şehrin Roma devrindeki önemini gösterir. M. A. Antonius Caracalla (176-217) devrine ait bir para üzerinde B. nın adı, *Antōnianē*dir. B. da basılan paralarda Latince kitabelerin kullanılması Elagabal (218-222) zamanında başlar. B., bir ticaret merkezi olduğu için çok çabuk gelişmiştir. Akdeniz kıyısından Basra körfezine giden bir ana cadde, B. dan geçerdi. İmparator Alexander Severus, B. yı «colonia» (hariçte kurulan şehir) rütbesine çıkarmıştır. Bu devirden ve daha sonraki zamanlardan kalma paralar üzerinde *Colonia Bostra, Nova Traiana Alexandriana Colonia Bostra* adları görülür. Bu şehirde doğan Philippus Arabs (244-249) zamanında ise sikkelerde «metropolis» (ana şehir) sıfatı verilmeğe başlanmıştır (*Colonia Metropolis Bostra*). Arabia eyaleti ikiye bölündükten sonra (III. - IV. yüzyıllar) B. ve ona bağlı olan topraklar «Arabia» (bir müddet için «Augusta Libanensis») adını almış, Petra'dan ve ona bağlı olan topraklardan da «Palaestina» adiyle yeni bir eyalet meydana getirilmiştir. Büyük Konstantinos zamanında B. piskoposluk merkezi, sonraları da Antiokheia patrikliğine bağlı Arabia başpiskoposluğu merkezi olunca, Arabistan çöllerinde Hıristiyanlığın yayılması bakımından büyük bir önem kazanmıştır. IV. yüzyılda çok gelişmiş olan B., Gerasa ve Philadelpheia ile birlikte, eyaletin en mühim yeri idi. Arap kervanları B. ya sık sık gelirdi. Rivayete göre, Peygamber de çocukluğunda amcası Abu Talib ile bir kervana katılarak B. yı ziyaret etmiş ve şehirde yaşıyan Bahîra adlı bir keşiş tarafından Peygamber olarak tanınmıştır. Daha sonra Peygamber, B. «sahib» (kumandan) ine bir elçi göndermiş, fakat bu, yolda öldürülmüştür. 613 veya 614 te İranlılar tarafından yağma edilen B., Arapların Suriyede zaptettikleri ilk şehirdir (634).

Eski B. nın harabeleri, muazzam kapılı surlar, tapınaklar, saraylar, birisi iyi durumda olan iki tiyatro, zafer kemerleri, büyük sarnıçlar v. b. hâlâ duruyor. B. da çok sayıda Nabatî ve Yunanca kitabeler, Yunan ve Roma paraları bulunmuştur. Hıristiyan devrine ait harabelerden dik dörtgen temelli üç kilise. merkez salonu üç apsidli (trikonkhon) olan bir bina ile Sergius, Bacchus ve Leontius adlı martirlerin kilisesi (511-512), Arap devri harabelerinden ise Eyyubîler zamanına (XII. - XIII. yüzyıllar) ait kale anılmağa değer.

Türk Devri: B. 1072 de Yiva kabîlesi boy beyi Atsız kumandasındaki Türk kuvvetleri tarafından zaptedilmiştir. Şam ve Filistine hâkim olan Türk kumandanı Atsız, sık sık bu kasabaya gelir ve burada bir müddet kalırdı. Kasaba 1079 dan itibaren Suriye Selçuklularının idaresine geçmiştir. Bu devirde birkaç defa Arap kabîlelerinin hücumlarına uğramış ise de, bunlar her defasında püskürtülmüştür.

B. 1090 da Türk kumandanı Aytekin'in elinde idi. Haçlılar zamanında başka birçok yerler gibi. burası da uç merkezlerden birisi haline gelmiştir. Bu sebeple tahkim edilmiş ve içine kuvvetli bir garnizon yerleştirilmişti.

Fakat 1147 de buranın emîri olan Hıristiyan dönmesi Altuntaş, Atabey Muiniddin Umur Bey'e darılarak şehri Kudüs kıralı III. Boudouin'e vermek istemişti. Boudouin, Atabey Umur ile bir müddet önce yaptığı dostluk paktını dikkate almıyarak şehri teslim almak için bütün kuvvetleri ile harekete geçmiştir. Fakat dirayetli bir insan olan Umur, Haleb emîri Nureddin Mahmut ile birleşerek süratle B. ya gelmiş ve orayı hain kumandanın karısından sulhla geri almıştır. Bunu B. ya yaklaştıkları bir sırada öğrenen Haçlılar büyük bir yeisle geri dönmüşlerdir. Selâhaddin Eyyubî zamanında kasaba, bir taraftan İslâmlar ile Haçlılar arasındaki mücadelenin şiddetlenmiş olmasından, diğer taraftan Mısır yolu üzerinde bulunmasından ötürü imar ve daha fazla tahkim edilmişti. Bu sebeple, Salâhaddinin, Musulun zaptiyle uğraşmasını fırsat bilen IV. Boudouin 1182 de Havran ve B. dolaylarını yakıp yıkmış ise de, kasabaya bir şey yapamamıştır. B. bu zamanda göçebe Arapların da tecavüzünden uzak kalmıştı. Salâhaddin'in ölümünden sonra oğulları arasında yapılan taksimde, burası Zafer lâkablı Hızır'a düşmüştü. 1260 yılında Ket Buğa kumandasındaki Moğollar, Suriyeye yaptıkları akında burayı da yıkmışlardır, fakat 1261 deki Ayn-ı Câlut zaferinden sonra Memlük hükümdarı Baybars tarafından yeniden şenlendirilmiştir. Memlükler zamanında burası yine Şama bağlı bir yörenin merkezi olarak kalmıştır. Bu devirde kasabanın iktisadi hayatı yükselmiş ve nüfusu da artmıştır. Aynı devirde B. dan birçok âlim de çıkmıştır.

B. Osmanlı devrinde de Şamın nahiyelerinden birisini teşkil etmiştir. Kasaba Şam beylerbeyine belli bir vergi verirdi. Her yıl Şam beylerbeyinin tahsildarı gelerek vergiyi toplardı. Kış mevsiminde Anadoludan Suriyeye göç eden Türkmen aşiretleri buraya kadar uzanarak kışlarlar ve bahar gelince tekrar Anadoluya dönerlerdi.

BOSTRİKS (Bostryx): bk. ÇİÇEK, Durum.

BOSTRİKUS (Bostrychus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) takımının bostrikide (Bostrychidae) familyasına bağlı bir cins. Vücudu silindir biçiminde, rengi koyu esmer, iri göğsünün bir takke gibi kapattığı başı, üstten görülmez. Boyları 6-20 mm arasındadır. Larvaların başı yuvarlak, sırtı iri, karnı biraz kıvrıktır. Antenleri ve göğüs ayakları vardır. Hem erginleri, hem de larvaları, cılız, kuru ağaçlar, odunlar içinde zarar yaparlar. Türleri çoktur, başlıcaları şunlardır: *B. capucinus.* 13 mm dir. Kanadları, karnı kırmızı, geri kalan yerleri karadır. Kuru, cılız ağaçların gövde ve köklerinde, arasıra bağlarda, meyan köklerinde zarar yapar. *B. silindiricus* boş fıçı tahtalarında, *Schistocerus* (*Apate*) *bimaculatus* bağ çubuklarında, *Sinoxylon* incir dallarında, *Rhizopertha dominica* ekin tanelerin de zarar yaparlar.

BOSTRİKUS (Capucinus)

BOSTRÖM [*büström*], **Christopher Jacob** (1797-1866), İsveçli filozof. Piteå'da doğmuş, Uppsala'da ölmüştür. Uppsala'da uzun zaman felsefe profesörlüğü yapmış olan B., idealist bir filozof olmakla beraber, Kant'la ondan sonraki Alman idealist felsefesine karşı cephe almıştır. B e göre, gerçek, şahsiyetlerden meydana gelen ve en yüksek noktasında da Tanrı bulunan bir mertebeler zinciridir. Tanrı, bütün kemalleri, bütün gerçeklikleri taşıyan varlıktır. Gerçek yahut âlem şahsiyetlerin aşağı bir hayattan yüksek hayata doğru bir gelişmesini gösterir. B., bir yandan Leibniz'in öte yandan Berkeley'in tesiri altında kalmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: 3 cilt olarak çıkmış türlü yazıları (1883 ve 1901).

BOSTRYCHUS: bk. APATE.

BOSVELLİYA (Boswellia), burserase (Burseraceae) familyasından, Kuzeydoğu Afrika ile Ön Hindistanda 23 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. 7-9 çift yapracıktan bileşik yapraklı, hemen yerden dallanan bir ağaççık olan B., *Carteri, B. Bhan Dajiana, B. neglecta* türlerinin gövdelerinden yarılıp akıtılarak elde edilen Olibanum sıvısı, eskiden de birçok din kitaplarında adı geçen çok tanınmış bir tütsü ve hekimlik maddesi idi. Eski Hippokratesçiler bunu tıpta astmada, rahim hastalıklarında, merhemlerde kullanırlardı. B.ı bugün bile tütsü olarak kullanan memleketler vardır.

BOSVELLİYA a. çiçek

BOSWELL [*bozwil*], **James** (1740-1795), İskoçyalı yazar. Edinburgh'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Meşhur İngiliz edibi Dr. Samuel Johnson'un biyografı olarak şöhret kazanmıştır. Edinburgh lisesinde ve üniversitesinde okumuş, Adam Smith'in talebesi olarak Glasgow'da ve sonradan Edinburgh'da hukuk tahsil etmiştir. 1763 te Londrada Johnson ile tanışmıştır. 1765 te Utrecht'te medeni hukuk okumuş ve bundan sonra Berline ve Cenevre'ye gitmiş, bu iki şehirde Voltaire ve Rousseau ile tanışmıştır; Korsikaya da uğramıştır. 1766 da İngiltereye dönerek aynı yıl avukatlığa başlamıştır. 1768 de *Account of Corsica* (Korsikaya dair rapor) ve 1769 da *Essays in Favour of the Brave Corsicans* (Cesur Korsikalılar lehine denemeler) başlıklı iki kitap çıkarmıştır. 1772 ile 1784 yılları arasında Londrada Johnson'u sık sık ziyaret etmiştir. 1773 Ağustos-Kasım aylarında Johnson ile birlikte Hebrid takımadalarını gezmiştir. Aynı yıl Literary Club (Edebiyat Kulubü) a üye seçilmiş, bunun üzerine 1775 te Inner Temple mahkemesinde çalışmağa başlamıştır. 1783 te siyasi nüfuz kazanmak ümidiyle, *Letter to the People of Scotland on the Present State of the Nation* (Milletin şimdiki vaziyeti hakkında İskoçya halkına mektup) başlıklı bir yazı yayımlamıştır. B. in *Journal of a Tour to the Hebrides* (Hebrid adalarına

J. BOSWELL

bir gezi hakkında notlar) [1785] başlıklı meşhur eserinde, Johnson'un karakterine dair özellikler belirtilmiştir. 1786 da İngiliz Barosuna üye tâyin olmuş, 1788-1790 yıllarında Carlisle hâkimliği yapmış, 1789 da Londrada yerleşmiş, 1791 de *Life of Johnson* (J. un hayatı) [son bas. R. W. Chapman, 1924-1930] isimli meşhur kitabını çıkarmıştır. Bu eser, biyografya türünün dünya çapında şaheseri sayılmaktadır (bk. BİYOGRAFYA). 1791 de Royal Academy (Kıraliyet Akademisi) nin dış muhabere sekreteri olmuştur. 1927 de, B. in ana tarafından akrabası olan Lord Talbot de Malahide, Amerikalı kolleksiyoncu Albay R. Isham'a B. ın bazı mektuplarını satmıştır. Bunlar Geoffrey Scott ve F. A. Pottle tarafından *Private Papers of James Boswell from Malahide Castle* (Malahide Şatosundan çıkan, J. B a ait hususi evrak) [1928-1934] başlığı altında çıkarılmıştır.

BOSWORTH [*bǫzwırth*] veya **Market Bosworth,** Orta İngilteredeki Leicestershire kontluğunda bir kasaba. Leicester şehrinin 18 km batısındadır. B. ın 3,5 km güneyinde *Bosworth Field* bulunur ki, burada 1485 te York ve Lancaster hanedanları arasında büyük bir muharebe yapılmıştır.

Bosworth muharebesi: İngilterede, İki Gül Harbi (War of the Roses) nin, 22 Ağustos 1485 te yapılan son muharebesi. İngiltere kıralı III. Richard'ın, kıral olunca yaptığı kanlı icraat umumi bir infial uyandırmıştı. Buckingham dukasının teşvikiyle bir komplo tertiplenmiş ve Ely papazı Morton, tahtın, o zaman Bretagne dukasına sığınmış olup annesi tarafından Lancaster hanedanını temsil eden Richmond kontu genç Henry Tudor'a verilmesini teklif etmiştir. Henry bunu kabul etmiş ve harb başlamıştır. 22 Ağustos 1485 te Richard'ın ordulariyle rakîbinin orduları Bosworth ovası (Bosworth Field) nda karşı karşıya ordugâh kurmuşlardı. Lord Stanley'in bozguna uğraması Henry of Richmond'un zaferini temin etmiş ve kendisine muharebe sahasında taç giydirilmiştir.

BOSWORTH [*bǫzwırth*], **Joseph** (1789-1876), İngiliz filologu ve Anglisti. Derbyshire'de doğmuş, Water Shelfort (Buckingham) da ölmüştür. Repton Grammar School ve Aberdeen üniversitesinde öğrenim görmüştür. Ruhban sınıfındandır. 1858 den itibaren Oxford'da profesörlük etmiştir. *Elements of Anglo-Saxon* (Anglosaksoncanın esasları) isimli eseri 1823 te çıkmıştır. Başlıca eseri olan *Dictionary of Anglo-Saxon Language* (Anglosakson dili sözlüğü) 1838 de çıkmış ve bizzat B. un topladığı çok geniş malzemeye dayanarak, 1882-1921 yıllarında Toller tarafından devam ettirilmiştir. Yukarda sözü geçen Anglosakson gramerinden başka, aynı dile ait başka gramerler de yazmış, Alfred'in *Orosius* (isim) [1883] başlıklı eserini, Waring ile birlikte de *The Gothic and Anglo Saxon Gospels* (Gotca ve Anglosaksonca İnciller) [1865] ı çıkarmıştır.

BOSYEMANİT (Bosjémanite), Güney Afrika Birliğinde Bosjeman-River (= Buşman, Boşiman nehri) da, kalın tabaka halinde bulunan manganezli şap. Pikerinjit (Pickeringite) in bir çeşididir.

BOŞ CÜMLE (Mat.): bk. CÜMLE (Mat.).

BOŞ DERECE (Huk.): bk. İPOTEK.

BOŞ KELİME (Çin. hsü^1-tsẹ^4, Fr. mot vide), Çin gramercilerinin kullandığı bir terim. «Dolu kelime» (Çin. shih^2-tsẹ^4, Fr. mot plein) nin zıddıdır. B. K. belli başlı bir kavram anlatmıyan ve sadece, kavram gösteren kelime (= «dolu kelime») ler arasında gramatikal münasebet kurmağa veya tâyin işine yarıyan muhtevasız tâli kelimelerdir. Batı dilleri gramerinde, B. K. nin takribî karşılığı, «yardımcı kelime» (Fr. mot accessoire, mot grammatical, Alm. Nebenwort) denilen, bir dilin kelime hazinesinde tâli bir yer işgal eden, fakat cümle kuruluşunda önemli bir rol oynıyan kelime sınıfıdır; bunlara umumiyetle «edat» denir (krş. Aristo'nun üçlü söz bölümü [aksam-ı kelâm] esası: *onoma, rhēma* ve *syndesmoi*, Arapçada da bunun kopyası olan *isim, fiil* ve *edat* [veya *harf*]); zıddı, isim, sıfat, fiil gibi esaslı bir muhtevası olan kavramları ifade eden «esas kelime» (Fr. mot autonome, mot lexicographique, Alm. hauptsächliches Wort) dir. Çincede bir nevi «şekil kelimesi» (Alm. Formwort) olan B. K. ler, bir nevi «madde kelimesi» (Alm. Stoffwort) olan «dolu kelime» lerden türemiştir; yani esasta «dolu» olan bazı kelimeler kendi muhtevalarından ve ana kavramlarından boşalarak birer «boş» kelime haline gelmiştir. Meselâ, «vermek» mânasına olan *kei*^{3} (Çincenin transkripsiyonunda üs gibi konan rakamlar, kelimenin hangi numaralı tonla söyleneceğini gösterir; transkripsiyonda numarasız kalan kelimeler tonsuz telâffuz edilir) «dolu kelime»si, esas mânasından boşalarak, «için, lehine» mânasını veren bir edat, bir «boş kelime» değeriyle de kullanılabilir. Aynı şekilde, «erişmek» mânasına gelen *tao*^{4} fiili, edat olarak «. . . e kadar»; «temsil etmek» demek olan *t'i*^{4}, «. . . yerine»; «takibetmek» demek olan *wang*^{4}, «. . . arkasından»; «refakat etmek» demek olan *t'ung*^{2}, «. . . beraber»; «kullanmak» demek olan *yung*^{4}, «. . . ile»; «çıkmak» demek olan *ts'ung*^{2} da «. . . den» mânasına ve «boş kelime» olarak kullanılabilir, v. b. Çincede «dolu kelime» iki alt-bölüme ayrıldığı için, B. K. ler her iki çeşitten türeyebilir; her çeşidin sintaks sırası ayrıdır. «Dolu kelime» lerin isim, zamir, sıfat ve sayı adlarından müteşekkil «ölü kelime» (Çin. sih^3-tsẹ^4, Fr. mot mort, mot passif) sınıfından türeyen B. K. ler, son-takı (postposition) şeklinde kullanılır, ve gerek esasta isim olma gerek son-takı olarak kullanılma bakımından Türkçedeki edatlara benzer. Meselâ, «dolu kelime», yani isim olarak «iç, iç taraf» mânasına gelen *li*^{3}, «boş kelime», yani takı olarak «. . . içinde» (lokatif) mânasını verir, *tsai*^{4} *wu*^{1}-*tsẹ ti li*^{3}-*mien*^{4} = odanın içinde (*tsai*^{4} = içinde [olmak], *wu*^{1}-*tsẹ* = oda, *ti* = genitif eki, *li*^{3} = içinde, *mien*^{4} = satıh) gibi. Bu misaldeki *tsai*^{4}, esasta bir fiil olmakla beraber, «içinde» mânasına gelen bir «boş kelime» ve ön-takı (préposition) olarak kullanılmıştır. «Dolu kelime» lerin ikinci bölümünü, yani «canlı kelime» (Çin. húo^2-tsẹ^4, Fr. mot vivant, mot actif) leri teşkil eden fiiller, «boş kelime» olarak kullanıldıkları zaman, daima ön-takı durumunda bulunur. meselâ «evde» mefhumu için ön takı ile *tsai*^{4} *fang*^{2}-*tsẹ*, son-takı ile de *fang*^{2}-*tsẹ li*^{3}. Son takı alan isimlere, aynı zamanda ön-takı olarak *tsai*^{4} kelimesi de refakat edebilir, yukarıdaki misalde olduğu gibi, krş. *wo*^{3}-*mẹn* *č'ang*^{2}-*č'ang*^{2} *tsai*^{4} *c'e̱ng*^{2} *li*^{3} *ču*^{4} *lă* = biz daima şehirde oturmuşuz (*wo*^{3}-*mẹn* = biz [*wo*^{3} = ben + *mẹn* = cemi eki], *č'ang*^{2}-*č'ang*^{2} = daima [*č'ang*^{2} = uzun, *č'ang*^{2}-*č'ang*^{2} = uzun, uzun zaman], *tsai*^{4} = içinde [olmak], *č'e̱ng*^{2} = şehir, *li*^{3} = içinde, *ču*^{4} = oturmak, yaşamak, *lă* = fiilde geçmişlik eki) ve *yung*^{4} *sẹ*^{1}-*hsien*^{4} *fe̱ng*^{2} *ti* = (onu) ipek iplikle dik (*yung*^{4} = ile, *sẹ*^{1} = ipek, *hsien*^{4} = iplik, *fe̱ng*^{2} = dikmek, *ti* = genitif eki). Bağ (rabıt, Fr. conjonction) edatları da «dolu kelime» lerden

aynı şekilde türemiştir, meselâ *tsê*² = «sebep» (dolu) ve «dolayı» (boş), *yin*¹ = «esas» (dolu) ve «çünkü» (boş). Çin gramercileri bu kelime kategorilerini nazari gramer bakımından tesbit etmedikleri, ve ancak bir şiirin içinde muayyen bir kelimenin «boş», «dolu», «ölü» veya «canlı» olma bakımından değerini şiir sanatı icaplarına göre belirttikleri için, bu kategoriler arasındaki farklar mantığın emrettiği kadar kesin değildir. Bk. DOLU KELİME.

Boş preverb (Fr. préverbe vide), İslâv dillerinde kendilerine mahsus bir mâna taşımıyan ve ancak «tümlenişli» (Fr. perfectif, Rus. soverşennıy) fiil veçhesini (Fr. aspect, Rus. vid; bk. ASPEKT) teşkil etmeğe yarıyan fiil ön-eki (préverbe), meselâ Rus. «tümlenişsiz» (Fr. imperfectif, Rus. nesoverşennıy) *ḫodit'* (= gitmek) e karşılık *s* preverbi ile *sḫodit'* (= gitme işini bitirmek), *pisat'* (=yazmak) a karşılık *na* preverbi ile *napisat'* (= yazıp bitirmek).

BOŞA veya **POŞA**, Kafkas Çingenelerine verilen ad. Bu isim Doğu Anadoluda da kullanılmıştır. Çingenelerin umumi vasıflarını taşıyan ve birkaç bin kişiden ibaret olan bu halk topluluğu, kendine Lom (< Rom = bütün Çingenelerin Çingenece adı < Sanskrit. *ḍoma* = çalgıcı; krş. Dom = Suriye Çingenelerinin adı) adını verir. Yeryüzüne yayılmış olan Çingenelerin konuştukları türlü lehçeler, toplu olarak, Prākritçe (Orta Hindce) nin kuzeybatı kolunu teşkil eden Paiśācī lehçesinden çıkmış olmasına karşılık, B. lehçesi doğrudan doğruya Paiśācī'ye değil, Hindukuş'taki Dārdu dilleriyle birlikte, aynı Prākritçenin bozuntuları olan Apabhraṁśa (b. bk.) lehçelerinin birine dayanır. B. lar, dil incelemelerinden anlaşıldığına göre, V. yüzyılda Hindistandan ayrılarak müstakil bir kol halinde Kafkaslara gelip yerleşmişlerdir. Çingenelerin büyük kitlesi ise, ana yurtta kalanlardan başka, iki kola bölünmüş, bunlardan küçüğü Suriye, Filistin ve Mısıra sarkmış, öbür ana kol da İran ve Anadolu yoliyle, Yunanca konuşulan bir bölgeye gelerek bir müddet orada kalmış, IX. yüzyılda Phrygia bölgesinde bunlara Yunanca olarak Athinganoi (müfredi Athingan, Atzingan > Türk. Çingâne, Çingene; İtal. Zingari, İsp. Zincali, Mac. Cigány, Rumen. Ţigani, Alm. Zigeuner) denmiş, XII. yüzyıla doğru da Çingeneler Avrupa memleketlerine yayılmışlardır; bk. ÇİNGENELER, ve ÇİNGENE DİLİ. B. ların konuştuğu lehçe, Romany / Romanī denilen umumi Çingeneceden çok farklı olup mahallî dillerin kuvvetli etkisi altında kalmış ve bilhassa sintaksi bozulmuştur; bk. F. N. Finck: *Die Sprache der armenischen Zigeuner*, Petersburg 1907.

BOŞALTMA (Tek.): bk. VİDAJ.

BOŞALTMA (Fr. Déchargement), deniz ticareti hukukuna dair bir terim. Eski hukuk dilimizde *tahliye* terimi ile ifade edilen B., navlun mukavelesinin gerektirdiği en mühim işlerden birisi olup, gemi yükünün karaya indirilerek gönderilenin veya vekilinin eline geçmesine kadar geçecek olan muamelelerin hepsini ifade eder.

1. B. nın ilk kademesini, geminin B. limanına yanaşması teşkil eder. Ticaret kanunumuzun 1133. maddesi bu hususu tanzim etmiştir. Bu maddeye göre kaptan gemiyi, gönderilenin göstereceği yerde demirlemeğe mecburdur. Gönderilen birden ziyade ise, geminin onlar tarafından müştereken gösterilecek bir yere demirlemesi şarttır. Ancak kanunun metnindeki «demirleme» terimine, B. nın yapılabilmesi için geminin muhakkak demir atması gerektiği mânası verilmemelidir. Limanın vaziyetine göre geminin bordasının kıyıya rıhtıma, başka bir gemiye veya bir iskeleye yanaştırılmasının ihtiyacı karşılıyabileceği hallerde yanaşma ile yetinilebilir ve demir atma gerekmiyebilir. Filhakika kanunumuz 1133. maddesinde olduğu gibi, yüklemeye dair 1101. maddesinde de, geminin «yanaşmasından» ve «demirlemesinden», bu iki terime aynı hükümlerin bağlandığını gösterecek şekilde bahsedilir. Binaenaleyh geminin B. ya imkân verecek şekilde yanaşması ile kaptan, 1133. maddedeki mükellefiyeti ifa etmiş olur ve demirlemeğe mecbur edilemez.

Kaptan, aşağıdaki hallerde gemiyi gönderenin gösterdiği yere yanaştırmak mecburiyetinden kurtulur: a. yanaşma yeri vaktinde gösterilemezse; b. gönderilen birden fazla olur ve hepsi de B. yeri olarak aynı yeri göstermezse; c. suyun derinliği ve geminin selâmeti gibi mülâhazalarla, geminin gösterilen yere yanaşması mahzurlu addedilirse; ç. yanaşma yeri olarak gösterilen mahaldeki nizam ve teşkilât gönderilen tarafından verilen emrin ifasını imkânsız kılarsa.

Bu hallerden birisinin meydana gelmesi dolayısiyle gönderilen B. yerine yanaşmak mükellefiyetinden kurtulan kaptan, gemisini limanın mûtat B. yerine yanaştırmakla 1133. maddenin ilk cümlesinde hükme bağlanmış olan borcunu ifa etmiş olacaktır.

B. için kaide, geminin B. limanına girmesi ise de, bazı navlun mukavelelerinde bu kaideyi hafifletici hükümlere yer verilir. Bu hususta mukavelelerde yer alması mûtat olan kayıtlardan birisi «gemi limana girecektir; ancak bu mümkün olmadığı takdirde daima selâmetle su üzerinde yüzmesine imkân veren en yakın noktaya gelmekle iktifa edilebilecektir» şeklinde ifade edilir. B. limanının donması halinde, geminin bu limana girip yanaşması imkânsız olacağından, navlun mukavelelerine, böyle bir halin zuhurunda geminin donmamış olan en yakın limana yükü boşaltmakla veya yükü bu limana çıkarıp oradan asıl B. limanına yollamakla borcundan kurtulacağı yazılır.

Memleketimizde deniz nakliyatının en büyük kısmını elinde bulunduran Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığının konuşmentolarında bulunan Taşıma Genel Şartlarının 17. maddesinde de bu neviden hafifletici hükümler mevcuttur. Filhakika bu maddenin 1. ve 2. fıkralarına göre, «Yük zorlu bir sebeple emniyet altında çıkarma limanına çıkarılmazsa, İdare yükü hiçbir zarar ve ziyan vermeksizin bu çıkarma limanına sonra gönderilmek üzere, başka bir limana çıkarmağa veya aldığı limana geri getirmeğe izinlidir. Grev, bulaşık hastalıklar, posta ve işletme görevlerinin gereği halinde dahi bu hak kullanılabilir».

2. B. nın ikinci kademesini limana giren geminin boşaltmağa hazır bir hale gelmesi icabeder. Gemi B. ya hazır hale gelince, yani liman, gümrük ve karantina muameleleri tekemmül edince kaptan gönderilince geminin boşaltmağa hazır olduğunu bildirir. Geminin tamamı (Tc. K. md. 1135), bir kısmı veya muayyen bir yeri (Tc. K. md. 1144) kiralanmış ise kaptanın haber vermesi, gönderileni tanımadığı takdirde, geminin boşaltmağa hazır olduğunu ilân etmesi şarttır ve B. müddeti, bu haber vermenin ertesi gün başlar. Kırkanbar (b. bk.) mukavelesinde ise gönderilen kaptanın talebi veya ilânı üzerine yükü derhal teslim almağa mecburdur (Tc. K. md. 1145).

Denizcilik Bankasının Genel Taşıma şartlarının 21. ve 22. maddelerinde, bu haber verme mükellefiyeti farklı bir şekilde hükme bağlanmıştır. Filhakika « . . . gönderilen gemi limana gelir gelmez hemen gemiye gelip yükünü

almazsa, İdare bu yükü, kimseye bildirmekle görevli olmaksızın doğrudan doğruya kendi araçları ile veya bir mavnacı veya müteahhidi ile, gece veya gündüz, iyi veya fena havada, her zaman karaya çıkarabilir».

Esasen, deniz hukukunda umumiyetle kabul edildiğine göre, muayyen bir tarifeye uygun olarak sefer yapan gemilerin yükü boşaltmağa hazır olduklarını ilân etmek mecburiyetleri yoktur. Asılacak bir sefer tarifesi veya geminin varış tarihini bildirir bir ilân, gönderilene haber yerine geçer.

3. Ticaret kanununa göre B. masraflarının kime ait olacağı hususu şu şekilde hükme bağlanmıştır: «Mukavele veya B. limanı nizamları, bunlar da yoksa mahallin âdeti hilâfını tâyin etmedikçe malın çıkarılması masraflarını kiralıyan, geri kalan B. masraflarını da gönderilen öder» (md. 1134). Denizcilik Bankasının Taşıma Genel şartlarına göre, «Yükün gerektirdiği karantina ve sıhhiye giderleri ile liman, gümrük ve saire gibi bütün vergi ve ücretler ve supalan (b. bk.) tesellüme arz edilse bile istiften ayırma ve anbardan çıkarma masrafları yükündür. Bunlar İdarece verilmiş ise yükle alâkalı öder» (md. 19).

4. B. da riziko (b. bk.) nun kime ait olacağı hususu hakkında kanunumuzun 1147. maddesindeki umumi kaideye müracaat mümkündür. Filhakika bu maddeye göre, kiralıyanın malı teslim almasından teslim etmesine kadar geçen zaman arasında malın kaybolmasından veya avaryaya uğramasından kiralıyan mesuldür. Denizcilik Bankasının mukavelelerinde ise, B. dan doğacak rizikoların yük sahibine düşeceği, ancak « . . . liman işleri tekelinin idareye verilmiş olduğu limanlarda . . . B. görevlerinin doğurduğu bu rizikolarda - bu görevler idarece yapılmak şartı ile - konuşmento hükümlerine göre idarenin sorum çevresine» gireceği tesbit edilmiştir (Genel Taşıma şartları, md. 2). İdare B. kullandığı adamların yaptığı sakınılabilir ağır kusurlardan da mesuldür (md. 5).

Boşaltma limanı (Fr. Port de déchargement): navlun mukavelesinde, yükün boşaltılacağı yer olarak gösterilen liman. Buna «varma limanı» veya «çıkarma limanı» da denilir.

Navlun mukavelesinin hükümlerine veya gemi seferinin hususiyetlerine göre, birden fazla B. limanının bulunması mümkündür. Ayrıca, gemi sefere çıkarken B. limanının tâyin edilmemiş olması da mümkündür. Bazı hallerde B. limanı değil, «emir limanı» (Fr. Port d'ordre) tesbit edilir. Bu takdirde gemi, adı geçen limana girip boşaltmanın hangi limanda yapılacağı hususunda emir bekler. Kaptan, emir limanına geldiğini telgrafla bildirir ve bu tarihten itibaren mukavelede tâyin edilen müddet içinde B. limanını gösterecek emir gelmezse, emir limanı B. limanı yerine geçer.

Navlun mukavelesinde, sonradan seçilmek üzere birden ziyade liman B. limanı olarak gösterilebilir. Bu takdirde, mukavelede tesbit edilmiş olan müddet içinde bu limanlardan hangisinin B. limanı olarak seçildiğinin bildirilmesi gerekir. Bu iş vaktinde yapılmazsa, adı geçen limanlardan yükleme limanına en yakın olanı B. limanı sayılır.

Boşaltma müddeti (Fr. Temps de la décharge): yükün boşaltması için, geminin kaide olarak ayrıca bir ücret istemeksizin, boşaltma limanında beklemek mecburiyetinde olduğu zaman. Buna «boşaltma starya (Fr. starie estarie) veya «istaryası» yahut «bekleme müddeti» de denilir.

B. müddeti mukavele ile tâyin olunur. Bu yapılmamış ise, Ticaret Kanunumuzun 1136. maddesine göre, boşaltma limanının nizamları, böyle bir nizam yoksa mahallin âdetleri, o da yoksa halin icabı, B. müddetinin tâyininde esas olur. B. müddeti halin icaplarına göre takdir edilirken, gemi ve liman tesislerinin kabiliyetleri, yükün mahiyeti, hava ve denizin durumları dikkate alınır.

B. müddeti, kaide olarak, kaptanın boşaltmağa hazır olduğunu ihbar veya ilân ettiği günün ertesi gün başlar ve aralıksız olarak hesabedilir; yani tatil günleri ile, gönderilen malın teslim alınmasına umulmıyan hallerin engel olduğu günler de hesaba katılır. Sadece rüzgâr, bozuk hava v. b. umulmıyan bir hal dolayısiyle: «1. yalnız boşaltılacak malın değil, her türlü yükün karaya çıkarılmasına; 2. yükün boşaltılmasına engel olan günler hesaba katılmaz» (Tc. K. md. 1138).

Gönderilen B. müddetini dilediği gibi kullanmakta serbesttir. Bundan dolayı müddetin boşalması ile boşaltmağa icbar edilmiyeceği gibi, boşaltmanın çabuk yapılması için de zorlanamaz.

Mukavelede sürastarya (b. bk.) şartı konmamış ise, yani B. müddetinin bitmesinden sonra yükün boşaltılmasını temin için geminin limanda beklemesi kararlaştırılmamışsa, gemi beklemek mecburiyetinde değildir. Kaptan dilerse yükü indirtir, dilerse hareket ederek limandan ayrılır. Ancak boşaltma bitmeden geminin limandan ayrılabilmesi için, kaptanın bu kararını, gönderilene, hareket tarihinden üç gün evvel haber vermesi lâzımdır. Mukavelede sürastaryadan bahsedilmiş, lâkin bunun müddeti tâyin edilmemiş ise, bu müddet on dört gün olarak kabul edilir. Sürastarya müddeti için bir tazminat (Fr. indemnité de surestaries) verilir. Bu tazminatın miktarı mukavele ile tesbit edilmemiş ise, tazminat, hakkaniyetle tesbit edilir ve bu iş yapılırken «halin icabı ve hususu ile navlun miktarı, gemi adamlarının bakım masrafı ve kiralıyanın mahrum kalacağı navlun» hesaba katılır (Tc. K. md. 1113, fk. 2).

Bazı navlun mukavelelerinde, B. müddeti ile yükleme müddetinin birbirine mahsup edilecekleri hükme bağlanır. Bu gibi mukavelelerde yükleme ve boşaltma için muayyen miktarda gün tesbit edilmiş olup, iki muamele, bu müddet içinde yapılır. Bunun için yükletenin ve boşaltanın kullandıkları günler toplanarak zaman hesabedilir. Mukavelede böyle bir «mahsup edilme şartı» yoksa, yükleme ve boşaltma müddetlerinin tamamen ayrı olarak dikkate alınması ve ona göre muamele yapılması gerekir.

B. nın muayyen günler içinde değil, fakat muayyen bir tarihte bitirilmesi şart koşulabilir. Bu takdirde, tâyin edilen günde boşaltma bitirilmemiş ise, gemi boşaltılması geciken herhangi bir yükü beklemekle mükellef değildir.

BOŞANMA (Fr. Divorce; İng. Divorce; Alm. Ehescheidung; Lat. Divortium), bahis konusu olduğu devrin ve memleketin kaidelerine göre, hâkimin hükmü yahut taraflardan birisinin veya ikisinin iradesi ile evlilik birliğini nihayete erdiren müessese.

B., aileyi ve dolayısiyle cemiyeti çok yakından alâkadar eden bir mesele olduğu için, hususi hukukun en çok münakaşa edilmiş bir kısmıdır. Bu alâka neticesinde evlilik birliğinin ölümden başka bir sebeple ortadan kalkmasına cevaz verilip verilmiyeceği münakaşası, hukuk tarihinin seyri içinde kâh en geniş ve müsamahakâr bir hükme bağlanmış, kâh

çok zorlaştırılmış ve hattâ tamamen menedilmiştir. Bu hususta beliren iki ana fikrin - boşanmanın tamamen serbest olması ve hiçbir suretle mümkün olmaması fikirlerinin - yanı sıra, kanunun tesbit ettiği şartların tahakkuku halinde, hâkimin B. ya hükmedebilmesi düşüncesi de yer almıştır.

Ferdiyetçi bir görüşe sahip olan müellifler, evlenme, eşlerin iradelerinden doğan bir akit olduğu cihetle, akitlerin iradeleri ile ortadan kalkabilmelidir, tezini savunurlar. Bu halin aileyi tam bir istikrarsızlık içine atacak ve çocukların vaziyetini çok müşkülletirecektir. Haklı mülâhazalarla tenkidedilen bu serbest veya hususi B. nın Roma, İslâm ve Sovyet hukuklarında tatbik edildiğine şahit oluyoruz.

Hususi ve serbest B. yı tenkidedenlerin bir kısmı, evlilik birliğinin ancak ölümle sona ermesi gerektiğini ileri sürmüşler, çocukların muhtaç oldukları ihtimamın aile birliğinin istikrarı sağlanmak suretiyle gösterilebileceği fikrini müdafaa etmişlerdir. Bu mülâhazalara, Katoliklerin evlilikteki kutsiyet ve Allahın yaptığını kulun bozamıyacağı düşünceleri de eklenince, bugün Katolik memleketlerin çoğunda yürümekte olan B. memnuiyeti meydana çıkmıştır.

Bu görüşlerin her ikisinde de doğru taraflar bulunduğu muhakkak ise de, bu sistemlerden herhangi birisinin kabulü de arzu edilmiyecek neticeler verebilir. Evlenme kutsî bir muameledir ve çocukların menfaatı, onun hayat boyunca devamını gerektirir mütalâası ile B. yı menetmek, eşler için olduğu kadar, daimî bir geçimsizlik içindeki ailenin çocukları için de tehlikeli ve tahammül edilmez neticeler doğurabilir. Ayrıca, evlilik birliğine sadece tarafların iradeleriyle son verilmesini kabul etmek, biraz sabır ve anlayışla halledilebilecek aile geçimsizliklerinin, âni kararlar neticesinde aile yuvasını dağıtmak ve çocukları ana ve babanın müşterek terbiye ve ihtimamından mahrum bırakmak gibi gayet muzir neticeler doğurabilecektir. Bundan dolayı, serbest ve hususi B. taraftarlarının ferdiyetçi görüşleri ile B. nın memnuiyetine taraftar olanların sosyal görüşlerini telif eden üçüncü bir fikir, yani B. nın kanun tarafından tesbit edilmiş sebeplere dayanarak hâkimin vereceği hüküm neticesinde mümkün olması tezi ortaya çıkmıştır. Zamanımızdaki devletlerin pek çokları tarafından kabul edilen bu usul sayesinde B., evlilik birliğinin gerektirdiği ciddiyet ve serin kanlılıkla cereyan edecek bir duruşma neticesinde ve hâkimin hükmü ile tahakkuk etmekte, evlilik bir sözle bozuluverecek alel'ade bir akit olmaktan kurtulduğu gibi, bir ömür boyunca her şeye rağmen devam edecek bir bağ mahiyetini de kaybetmektedir.

B. müessesesinin tarih içindeki seyri tetkik edilirse, muhtelif sistemlerin, zamanın ve cemiyetlerin ahlâki ve dinî telakkilerine bağlı olduğu görülür.

I. *İlk Çağlarda*: Eski Çin ve Hint hukuklarında B. müessesesi mevcuttu; belli bazı durumlarda, bilhassa zina veya kadının çocuk doğurmaması hallerinde B. mümkündü. Ancak boşama sadece erkeğe tanınmış bir haktı.

Sümer hukukunda esas kaide olarak evlenmenin daimîliği kabul edilmiş ve kusuru ile evliliğin nihayetlenmesine sebebolanlar için gayet ağır cezalar konmuştu. Lâkin muayyen bazı sebeplerle (sadakatsizlik ve kadının çocuk doğurmaması gibi) gerek kadının ve gerek erkeğin B. talebinde bulunması kabul edilmişti.

Babil devletinde tatbik edilmiş olan Hamurabi Kanununa göre, gerek kadının ve gerek kocanın B. hakkı vardı. Kadının boşanabilmesi için, kocasının müşterek hayatın icaplarını yerine getirmemesi, karısına karşı vazifelerini yapmaması gibi sepepler bulunması gerekirdi. Erkek ise, karısının çocuk doğurmaması, fevkalâde kayıtsızlığı, namusu rencide edici hareketleri dolayısiyle boşayabilirdi.

Asur hukukunda B., hiçbir kanuni kayda bağlı değildi. Evliliğe son verme hakkı sadece erkeğe tanınmış olup, o dilediği vakit karısını boşayabilirdi.

İbran hukuku da B. yı kabul etmişti. ve Asur hukukunda oluğu gibi, erkek, dilediği vakit karısını boşayabilirdi.

Eski Yunan hukukunda da B. kabul olunmuş, kadınla erkek için farklı hükümlere bağlanmıştı. Erkek, dilediği zaman, şahitler huzurunda karısını boşadığını beyan etmekle, evlilik bağını ortadan kaldırabilirdi ve bunun için herhangi bir sebebin bulunmasına ihtiyaç yoktu. Kadın ise, kocasının sadakatsizliği veya kötü muamelesi dolayısiyle istihsal edeceği bir B. kararı neticesinde evliliğe son verebilirdi

II. *Roma Hukukunda*: Romanın kuruluşundan itibaren geçen beş asır zarfında Romada B. ya tesadüf olunmaz. Ailenin kutsi telâkki edilmesi Romada evliliğin, eşlerin veya bunlardan birisinin iradesi ile ortadan kalkmasına mâni oluyordu. İlk B. ya İsa'nın doğumundan evvel 233 (Romanın 520 nci yılı) senesinde tesadüf ediyoruz: Spurius Carvilius Ruga isimli bir Romalı, karısını kısırlığı dolayısiyle boşamıştır. Bu B. da ailedeki dinî vasfın tesiri olmuştur; çünkü, aile ibadetinin devamı için her Romalının çocuk sahibi olması gerekirdi. Önceleri böyle zorlayıcı bir sebep tesiri altında kabul ve tatbik edilen B., sonraları tam mânasiyle kabul olundu. İlk zamanlarda bu, sadece kocaya tanınmış bir haktı; lâkin koca, bu hakkını kullanmadan önce «Aile Mahkemesi» nin mütalâasını almak mecburiyetinde idi. İmparatorluk zamanında ise, gerek karının ve gerek kocanın B. hakkı mevcuttu ve evlilik yapılışındaki usule uygun olarak, tarafların rızaları ile (*divortium bona gratia*) ortadan kalkabilirdi. Bu devirde eşlerden birisinin arzusu ile de evliliğin nihayet bulması mümkündü ve bu usul ile B. nın tahakkuku için, eşini boşamak istiyen tarafın bu arzusunu bildiren bir B. mektubunu (*libellus repudii*), bülüğa ermiş yedi Roma vatandaşı huzurunda, diğer tarafa bildirmesi gerekirdi.

Romanın çöküşünden önceki zamanlarda aile hukuku sahasında geniş bir serbestlik ve ciddiyetsizlik görülür. Bu devre içinde boşanmalar fevkalâde çoğalmış ve cemiyetin temelini sarsan bir hal almıştı. Hıristiyanlığın yayılması evlilik ve B. müesseselerine yeni bir ciddiyet getirmeğe başlamış ve Hıristiyanlığı kabul eden İmparator Konstantinos, tarafların rızası ile B. yı menetmişti. Altıncı asrın yarılarına doğru, İustinanos zamanında bu nevi B. evvelâ kabul edilmiş, sonra yeniden menedilmiştir. II. İustinos zamanında ise, tekrar kabul ve tatbik edilmeğe başlanmıştı. Hıristiyanlığın gittikçe yayılmasına rağmen B. uzun zamanlar tatbik edilmiştir.

III. *Kilise Hukukunda*: Hıristiyanlığın tesiri altında, evliliğin ancak ölümle ortadan kalkması fikri, B. nın gittikçe zorlaşması ve tahdit edilmesi şeklinde kendisini gösterdi. İlk olarak 789 senesinde Büyük Karl, B. yı kesin olarak menetti ve IX. yüzyılda yayımlanan *Capitulaire*ler Papaya bağlı bütün Hıristiyanlar için B. nın memnuiyeti kaidesini koydu. Evliliğin ortadan kalkması sadece kilisenin müsaadesi ile ve pek istisnai hallerde mümkün oluyordu. Fakat kaide B. nın memnuiyeti idi. *Corpus Juris Canonici*, hiçbir beşerî kuvvetin evlilik bağını çözemiyeceğini, buna sadece ölümün kadir olduğunu hükme bağlamıştı. Bu sert hükümlerin doğurabileceği mahzurlara göre kilise, bir hal çaresi olmak üzere ayrılık müessesesini

kabul etti. Böylelikle evliliğin devamı temin edilirken, bir arada yaşamaları imkânsız hale gelen karı kocaya birbirlerinden ayrı yaşama imkânları da sağlanmış oluyordu.

Reformdan sonra Protestanlığın yayılması üzerine, bu yeni mezhebe intisap eden memleketlerde B. kabul olundu. Kilise hukuku, yerini lâik hukuka bıraktıktan sonra dahi Katolikler arasında B. memnuiyeti devam etmiş ve tebalarının ekseriyeti Katoliklerden müteşekkil devletler bunu kanunlarına geçirmişlerdir. Diğer bazı devletler ise bu memnuiyeti sadece Katolik olan tebaları için muhafaza eylemiştir (bk. aşağıda V).

IV. *İslâm hukukunda*: İslâm hukukunda B. müessesesi, kaide olarak, sadece kocaya tanınmış bir hak şeklinde tezahür eder. *Talâk* ismi ile anılan bu müessese, hâkimin müdahalesi olmaksızın, kocanın iradesi ile evlilik bağının çözülmesi neticesini doğurur. İstisnai olarak kadının da evlilik bağına son vermesi mümkündü. Bunun için nikâhın akdi anında koca karısına «dilediğin vakit ihtiyarın elinde olsun!» mealinde bir beyanda bulunması gerekirdi ve bu usule *tefvizi talâk* ismi verilirdi.

Kocanın karısını boşaması iki şekilde vaki olabilirdi: a. Talâkı ric'î: Kocanın «Seni tatlik ettim» veya «boş ol!» gibi beyanları ile vücuda gelir ve hasıl olan hale *beynuneti suğra* denilirdi. Bu takdirde B. kesin değildir Koca dilerse B. dan vazgeçebilir. Bu takdirde karısına sözle veya fiilen müracaat etmesi gerekir. Bu müracaat kadının iddet müddeti içinde vukua gelirse, yeniden nikâha hacet kalmaksızın evlilik bağı kurulur. Erkeğin talâk müessesesini suiistimal etmesini önlemek için bu gibi talâk ancak iki defa yapılabilir. Üçüncü talâktan sonra müracaat ile evlilik bağı kurulmaz. b. Talâkı bâyin: Kocanın «Seni terkettim» veya «bâyin ol!» beyanları ile vücuda gelen talâk neticesinde *beynuneti kübra* denilen hal vaki olur. Bu takdirde B. kesinlik kazanır ve kocanın karısına müracaatı ile evlilik bağı kurulamaz. Muhakkak yeniden bir nikâh yapılması icabeder. Ancak burada da, talâkı ric'îde olduğu gibi, iki talâktan sonra nikâhın yenilenmesi mümkündür; üçüncü nikâhtan sonra, bu imkânsız hale gelir.

Bu izahatın da gösterdiği gibi koca karısını üç defa boşamak hakkına maliktir ve bu üç hakkı ayrı seferde kullanabileceği gibi bir arada da kullanabilir. Buna *telâkı selâse* denilirdi. Kocanın üç talâk hakkını kullanmasından sonra. kadının onunla tekrar evlenmesinin mümkün olabilmesi için. başka bir erkekle evlenmiş ve ondan da boşanmış olması icabederdi.

V. *Mukayeseli hukukta*: Muhtelif devletlerin zamanımızda yürürlükte olan mevzuatı tetkik edilirse, B. hususunda mevcut üç sistemin - yani serbest B., kanuni sebeplere dayanan B. ve B. memnuiyeti - kabul edilmiş olduğu görülür.

1. B. memnuiyetini kabul eden memleketler: Katolik halkın büyük bir ekseriyet teşkil ettiği devletlerin çoğunda B. memnuiyeti mevcuttur. Arjantin. Brezilya, İrlanda, İtalya, İspanya, Kolombiya, Paraguay, Şili ve Kuzey Carolina(Amerika Birleşik Devletlerinden) B. müessesesini kabul etmemişlerdir. Kilise hukukunda olduğu gibi, bu devletlerin mevzuatı da, müşterek hayatın çekilmez bir hale gelmesinden doğabilecek zorlukları önlemek için, ayrılık müessesesini kabul etmiştir.

İspanyada kırallık idaresinin nihayete ermesi ve cumhuriyetin ilânı üzerine, 2 Mart 1932 tarihli bir kanunla, B. müessesesi kabul olunmuş ve bu hal Franko rejiminin kurulmasına kadar devam etmiştir. Filhakika 23 Eylûl 1939 tarihli kanun, B. memnuiyetini yeniden koymuştur.

2. Serbest boşanmayı kabul eden memleketler: İslâm hukuku ile idare edilen memleketlerde B., kazaî makamların müdahalesine hacet kalmaksızın mümkün olmaktadır (bk. yukarıda IV).

Sovyet Rusyada 1 Ocak 1927 tarihli kanunla kazaî B. ilga olunmuştur. Bu memlekette eşlerden herhangi birisinin evlilik bağına nihayet vermesi mümkündür. Bunun için boşanmak arzusunda olan eş, ahvali şahsiye memuruna müracaatla boşanmak istediğini beyan eder ve böylelikle evlilik bağı ortadan kalkar.

3. Kanunda tesbit edilmiş sebepler dolayısiyle kazaî B. yı kabul eden memleketler: B. hakkındaki telakkilerin en makulü olarak gözüken bu sistem, birçok devletler tarafından kabul edilmiştir. Filhakika Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (Kuzey Carolina hariç), Avusturya, Belçika, Bolivya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Ekvador, Finlandiya, Fransa, Guatemala, Haiti, Holânda, Honduras, İngiltere, İsveç, İsviçre, Kuba, Macaristan, Meksika, Nikaragua, Norveç, Panama, Peru, Polonya, Portekiz, Rumanya, Dominika, San Salvador, Türkiye, Uruguay, Venezuela, Yunanistan ve Yugoslavya boşanmanın ancak kanunda yızılı sebepler dolayısiyle ve hâkimin hükmü ile mümkün olacağını kabul etmişlerdir. Ana prensipteki bu birliğe rağmen, B. sebeplerinde olsun, muhakeme usullerinde olsun birtakım mühim farklar mevcuttur. Diğer taraftan, bazı mevzuat B. nın yanı sıra ayrılığı da kabul ettikleri halde, diğer bir kısmı bu müesseseyi kabul etmemiştir.

VI. *Türk hukukunda*: Türk Medeni Kanununun yürürlüğe girdiği tarihten, yani 5 Ekim 1926 dan itibaren, medeni hukukun diğer sahalarında olduğu gibi, B. bahsinde islâmî hükümler yürürlükten kalkmıştır. Bu tarihten itibaren evlilik, hâkimin hiçbir müdahalesi olmaksızın, sadece erkeğin arzusu üzerine ve gayet kolay bir şekilde ortadan kalkabilecek bir müessese olmaktan çıkmış, sağlam ve medeni esaslara bağlı olan ve günlük hayatın ufak tefek üzüntü ve asabiliklerine karşı kanunun hükümleri ile korunan bir müessese halini almıştır. Medeni kanunumuzun ikinci kitabının dördüncü babı B. ya tahsis edilmiş olup, cemiyetin nüvesini teşkil eden aile birliğinin, eşlerin hayatta bulunmalarına rağmen, ortadan kalkması birtakım hususi kaidelere bağlanmış ve B. için müracaatta bulunma hakkı, müsavi şartlar dahilinde hem erkeğe ve hem de kadına tanınmıştır.

A — B. sebepleri (Fr. causes de divorce; İng. grounds for divorce; Alm. Ehescheidungs Gründe; Lat. causae divortii): B. dâvasının açılıp, hâkimin B. ya hükmedebilmesi, ancak kanunda gösterilen ve B. sebepleri diye isimlendirilen hallerden birisinin mevcudiyetine bağlıdır. Bu sebeplerden birisine dayanmıyan B. dâvasının B. hükmü ile nihayetlenmesi ve neticede evlilik birliğinin B. ile sona ermesi mümkün değildir. Kanunumuzun derpiş ettiği B. sebepleri muayyen (veya hususi) ve gayrımuayyen (veya umumi) B. sebepleri diye iki grup halinde toplanır ki, 1 - 5 numaralı bentlerdeki B. sebepleri muayyen ve 6 numaralı bentteki ise gayrımuayyen B. sebebidir:

1. Zina (Fr. adultère; İng. adultery; Alm. Ehebruch; Lat. adulterium): Evli bir şahsın eşinden gayrı bir kimse ile cinsî münasebette bulunmasından ibaret olan zina, Medeni kanunumuzun 129. maddesi ile B. sebebi olarak tes-

bit edilmiştir. Filhakika karı kocadan herbiri diğerinin zinası sebebi ile B. dâvası açabilir ve zina sabit olduğu takdirde, hâkim B. ya hükmeder. Zina dolayısiyle B. dâvası açmak için kanunun bahşettiği hak, iki türlü müruruzamına tâbidir: a. Zinayı haber alan eş, bu haber alış tarihinden itibaren altı ay, b. ve her halde, zinanın vukuu tarihinden itibaren beş sene içinde zina dolayısiyle B. dâvası açabilir. Bu müddetlerin geçmesinden sonra açılan dâva reddolunur. Zina eden taraf, diğer eş tarafından affedilirse dâva hakkı sukut eder

2. Cana kast (Fr. attentat à la vie; İng. attempt against life; Alm. Lebensnachstellung) ve pek fena muameleler (Fr. sévices ou injures graves; İng. cruelty, illtreatment; Alm. schwere Misshandlungen und Ehrekrankung): Eşlerden birisinin, diğerinin canına kasdetmesi veya ona karşı pek fena muamelelerde bulunması Medeni kanunumuzun 130. maddesi ile B. sebebi olarak tesbit edilmiştir. Kanun «pek fena muameleler» den bahsettiğine göre tek bir fena muamele B. sebebi teşkil etmiyecektir. Ne gibi muamelelerin «pek fena muamele» addedileceğini hâkim, ahval ve şeraite göre ve tarafların durumlarına bakarak takdir edecektir. Bu iki sebepten birine dayanılarak B. dâvasının, B. sebebinin öğrenilmesinden itibaren altı ay ve her halde sebebin vukuundan itibaren beş sene içinde açılması lâzımdır. Bu müddetin geçmesinden sonra açılan dâvalar kabul edilemiyeceği gibi mağdur eşin affetmesi halinde de dâva sukut eder.

3. Cürüm ve haysiyetsizlik: Karı-kocadan biri, diğer eş terzil edici bir cürüm (Fr. délit infamant; İng. infamous crime; Alm. entehrendes Verbrechen) işlediği veya bir arada yaşamayı çekilemez bir hale getirecek şekilde haysiyetsiz ve şerefsiz bir hayat sürdüğü (Fr. conduite déshonorante; İng. dishonourable conduct; Alm. unehrenhafter Lebenswandel) takdirde her zaman boşanma dâvası açmak hakkını haizdir (MK. 131).

4. Terk (Fr. abandon malicieux; İng wilful desertion; Alm. bösliche Verlassung): Medeni kanunumuz 132. maddesinde eşlerden birisinin «evlenmenin kendisine tahmil ettiği vazifeleri ifa etmemek maksadiyle diğerini terkettiği veya muhik bir sebep olmaksızın evine dönmediği takdirde» diğerinin B. dâvası açmak hakkına sahip bulunduğunu tesbit etmiştir. Ancak terk sebebi ile B. dâvasının açılabilmesi için, terkin üç ay sürmüş ve dâvanın açılması anında devam etmekte bulunması lâzımdır. Terk halinde hâkim, terk edilen eşin talebi üzerine, diğer tarafa bir ay zarfında eve dönmesini ihtar eder ve bu müddet zarfında kendisine ihtar yapılan eş eve dönmezse B. dâvası kabul olunur.

5. Akıl hastalığı (Fr. maladie mentale; İng. mental disease; Alm. Geisteskrankheit): Medeni kanunumuzun 134. maddesine göre eşlerden birisinin akıl hastalığına tutulmuş olması, diğerine B. dâvası açabilmek hakkını vermektedir. Ancak bu sebebe dayanarak B. nın mümkün olabilmesi için, şu üç halin bir arada bulunması lâzımdır: a. Akıl hastalığı üç seneden beri devam etmelidir; b Hastanın iyileşmesinin imkânsız olduğu ehlihıbre raporu ile tasdik edilmiş bulunmalıdır; c. Müşterek hayat hastalık dolayısiyle sıhhatta olan eş için, çekilmez bir hale gelmiş olmalıdır.

6. Geçimsizlik (Fr. mésentente; İng. incompatibility of temperament; Alm. Zerrüttung): Kanun koyucu yukarıdaki muayyen beş B. sebebinden sonra, Medeni Kanunun 134. maddesinde «imtizaçsızlık» ismi altında gayrımuayyen bir B. sebebi daha tesbit etmiştir ki, tatbikatta en çok bu sebebe istinaden B. dâvası açılmaktadır. Ancak geçimsizliğin, B. dâvasının kabulünü intaç edebilmesi için, eşler arasındaki «müşterek hayatın çekilmez bir hale gelmesini mucip olacak derecede şiddetli bir geçimsizlik» vasfını taşıması gerekir. Bu takdirde eşlerden her biri dâva açmak hakkına sahiptir. Ancak geçimsizlik taraflardan «birine daha ziyade kabili isnat ise» B. dâvası diğer eş tarafından açılabilir. Geçimsizlik dolayısiyle B. ya hükmedilebilmesi için, geçimsizliğin ispatı ve tarafların durumlarına göre, bu geçimsizliğin müşterek hayatı çekilmez hale getirdiğine hâkimin kani olması gerekir.

B — B. dâvası (Fr. action en divorce; İng. petition for divorce; Alm. Ehescheidungsklage): B. sebeplerinden birisinin mevcudiyeti halinde, eşlerden kabahatsiz olanın mahkemeye müracaatle B. hükmü almak için açacağı dâvaya B. dâvası denilir. Medeni kanunumuzun 135. maddesine göre dâvayı açan taraf dilerse B. ve dilerse ayrılığa hükmedilmesini istiyebilir. Talep, ayrılığa inhisar ettiği takdirde, hâkimin B. ya hükmetmesi mümkün değildir. Ancak, B. talep edilmiş ise hâkim, tarafların barışmaları ihtimalinin mevcut olduğu hallerde ayrılığa hükmedebilir.

Medeni Kanunun 136. maddesi, B. dâvasına bakmağa salahiyetli olan mahkemeyi tesbit ederken; Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun koyduğu dâvacının ikametgâhının mahkemesini salâhiyetli kılan ana kaideden farklı bir hükme sevketmiştir. Filhakika Medeni kanunumuzun hükümlerine göre, «dâvacının ikametgâhı hâkimi» B. dâvasını halle salâhiyetli hâkimdir.

Medeni Kanun, B. hususunda carî birtakım usul kaideleri kabul etmiştir. 150. maddeye göre hâkim B. sebebi olarak zikredilen hâdiselerin varolduğuna vicdanen kani olmadıkça, sebepleri mevcut addetmez ve bu husustaki delilleri tam bir serbestlık ile takdir eder; hattâ tarafların ikrarları bile hâkimi bağlamaz. Kanun koyucusunun maksadı tarafların rızaları ile B. larına mâni olmaktır.

B. dâvasından önce, Hukuk Usulü Muhakemeleri kanunumuzun 494. ve müteakip maddelerinde derpiş edilmiş olan sulh teşebbüsünün yapılması icabeder. Yani hâkim, B. dâvasının açılmasından evvel karı kocanın arasını bulmak ve onları barıştırmak için bir teşebbüste bulunacaktır. Taraflardan birisi yabancı memlekette ikamet ediyorsa, veya ikametgâhı malûm değil ise, yahut hal ve vaziyet sulh teşebbüsünün faydasız kalacağını gösteriyorsa, bu teşebbüs yapılmıyabilir. Aksi hallerde muhakkak sulh teşebbüsünün yapılması gerekir.

C — B. dâvasının neticeleri: B. dâvası, B. hükmü ile nihayete erdiği vakit, bu hüküm evlilik birliğini katî bir şekilde ortadan kaldırır; binaenaleyh erkekle kadın arasındaki karı-koca hali de nihayete erer. B. hükmü, bu esas neticenin yanı sıra birtakım neticeler daha meydana getirir:

1. Boşanan kadın evlenme ile kazandığı şartları muhafaza eder; binaenaleyh bir Türkle evlenmiş olduğu için Türk tâbiiyetini kazanmış olan ecnebi kadın, B. neticesinde bu tâbiiyeti kaybetmiyecektir. Ancak Vatandaşlık kanunumuzun 13. maddesi gereğince, B. tarihinden itibaren üç sene içinde dilerse eski tâbiiyetine rücu edebilecektir.

2. Boşanan kadın kocasının soyadını muhafaza edemiyecek ve evlenmeden evvel taşıdığı soyadını tekrar alacaktır.

3. B. neticesinde gerek erkek ve gerek kadın yeniden evlenebilecek vaziyete gireceklerdir. Ancak kadın B. tarihin-

den itibaren üç yüz gün içinde evlenemez. Bu, boşandığı kocasından olması muhtemel bulunan çocuğun doğması için geçmesi gereken zamandır. Nesep karışıklıklarını önlemek gayesi ile konmuş olan bu müddete «bekleme müddeti» veya «iddet müddeti» denir.

Medeni kanunumuzun 142. maddesinde, kabahatli olan tarafın en aşağı bir ve en çok iki sene müddetle evlenmesini meneden bir kararın B. hükmü ile birlikte verileceği tesbit edılmiştir.

4. B. dolayısiyle mevcut veya beklenilen bir menfaatı zarar gören eş. B. ya kendi kabahati dolayısiyle sebebolmamış ise diğer taraftan maddi tazminat talep edebilir; ve B. da kabahatsiz olan eşin şahsi menfaatleri. B. dolayısiyle ağır bir surette zarar görmüş ise hâkim mânevi tazminata da hükmedebilir.

5. Ana babanın çocuklar üzerinde müştereken kullandıkları velâyet hakkı da B. ile değişikliğe uğrar: Hâkim ana babayı dinledikten sonra velâyet hakkının kullanılması için gerekli tedbirleri alır, velâyet hakkını münasip göreceği tarafa verir. Çocuk kendisine verilmiyen ana veya baba, çocuğun bakım ve terbiye masraflarına. kendi kudreti ile mütenasip bir şekilde katılmak zorundadır.

6. Kabahatsiz olan eş, B. dolayısiyle büyük bir yoksulluğa düşerse, diğeri kudreti ile mütenasip bir miktarda ve bir sene müddetle nafaka vermeğe mahkûm edilebilir, ki bu «yoksulluk nafakası» ismi ile anılır.

VII. *B. dan doğan kanun ihtilâfları*: Yabancı unsuru ihtiva eden bir B. dâvası zuhur ettiği vakit ne yolda hareket edileceği, yani B. dan doğan kanun ihtilâflarının nasıl hallolunacağı (bk. KANUNLAR İHTİLÂFI), devletler hususi hukukunda üzerinde en çok durulan kısımlardan birisidir. Milletlerarası münasebetlerin çoğalması neticesinde, başka başka tâbiiyetlerde olan şahısların evlenmelerinin de fazlalaşması veya aynı tâbiiyette olan eşlerin yabancı memleketlerde yaşamaları. B. dan doğan kanun ihtilâflarının ehemmiyetini arttırmaktadır. Devletlerin B. ya müteallik kanunları arasındaki ayrılıklar ise, bu ihtilâfların hallini daha da zorlaştırmaktadır. Bilhassa bazı devletlerin B. yı kabul etmemeleri dolayısiyle, halli imkânsız denilebilecek ihtilâflar ortaya çıkmaktadır. Bu gibi zorluklar neticesinde B. dan doğan kanunlar ihtilâfının halli hususunda bir anlaşmaya varılamamış ve birçok sistemler ileri sürülmüştür:

A — Karı koca aynı tâbiiyette iseler: Meselâ İtalyan tâbiiyetinde olan karı kocanın Türkiyede açacakları B. dâvası hangi kanuna tâbi olacaktır? B. dâvası. eşlerin millî kanunu olan İtalyan kanununa mı. yoksa hâkimin kanunu olan Türk kanununa mı tâbi olacaktır?. Böyle bir durum çıkınca tatbiki tavsiye edilen sistemlerden en mühimleri şunlardır:

1. Karı kocanın millî kanunu: Bu sistemi kabul edenlere göre, hâkim kendisinin mensup olduğu devletin kanun hükümlerini hiç dikkate almıyacak ve eşlerin mensup bulundukları devletin kanununa göre muamele edecektir. Polonya ve Yunanistanda bu sistem tatbik edilmektedir.

2. Hâkimin kanunu: Bu sisteme göre, B. dâvasını açanların tâbiiyetleri ne olursa olsun, hâkim kendisinin mensup olduğu devletin kanunlarını tatbik edecektir. Holânda, Avusturya ve Sovyet Rusyada tatbik edilen bu sistemin birtakım hileli hareketlere yol açması muhtemeldir. Gerçekten kendi memleketlerinde B. ları mümkün olmıyan şahıslar, meselâ İtalyan tâbiiyetinde olan karı - koca, millî kanunlarının hükümlerinden kurtulmak için, adı geçen memleketlerden birisine gidip B. imkânına sahip olacaklardır.

3. Eşlerin millî kanunu ile hâkimin kanununun bir arada tatbikini tavsiye eden sistem en makul gözükenidir ve devletlerin büyük bir kısmının kanunlarınca kabul edilmiştir. Türk devletler hususi hukukunda da bu sisteme itibar edilmektedir. Binaenaleyh tâbiiyette olan yabancı karı-kocanın Türk mahkemelerinde açacakları B. dâvası, hem kendi millî kanunlarına ve hem de Türk kanunlarına göre halledilecektir. Bu hale göre karı - kocanın B. hükmü alabilmeleri için B. müessesesinin kendi kanunlarınca kabul edilmiş olması icabettiği gibi, istinat edilen B. sebebinin de hem Türk kanunlarınca hem de karı - kocanın millî kanununca kabul edilen bir sebep olması icabetmektedir.

B — Karı-koca ayrı tâbiiyette iseler, B. dâvasının hangi kanuna tâbi olacağı meselesini halletmek için eşlerin tâbiiyetleri bakımından yeniden bir tefrik gerekir:

1. Eşler evlenme anında ayrı tâbiiyetlere sahip iseler ve bu tâbiiyet ayrılığı evlenmenin icrasından sonra da devam etmekte ise, açılacak B. dâvasının tâbi olacağı kanunun tâyini için ileri sürülen sistemlerin en mühimleri şunlardır: a Kocanın millî kanununun tatbiki: Çin ve Japon kanunlarınca kabul edilmiş olan bu sisteme göre, koca ailenin reisi olması dolayısiyle, ailenin dağılmasını intaç edebilecek olan dâvanın onun kanununa tâbi olması icabeder. b. Eşlerden herhangi birisinin kanununu intihap için sağlam bir sebep olmadığı cihetle, aile birliğinin ikametgâhının kanunu B. dâvasına tatbik olunmalıdır. c. İsviçre Federal Mahkemesince olduğu gibi Türk Temyiz Mahkemesince de kabul edilen bir sisteme göre, eşlerden birinin tâbiiyeti ile B. dâvasına bakan hâkimin tâbiiyeti aynı ise, o eşin mensup olduğu devletin kanunu, yani hâkimin kanunu, tatbik edilmelidir.

2. Eşler evlilik birliğinin devamı esnasında tâbiiyet değiştirmişlerse, iki ihtimal çıkabilir ve salâhiyetli kanun buna göre değişebilir: a. Eşler mevcut tâbiiyetleri değiştirip beraberce yeni bir tâbiiyet kazanmışlarsa, haklarında aynı tâbiiyetteki eşlerin B. larında mevcut olan sistemlerden birisine göre muamele edilir. b. Eşlerden sadece birisi tâbiiyet değiştirmiş ise. B. dâvasının eşlerin son müşterek millî kanunlariyle mahkeme kanununun bir arada tatbiki suretiyle halli icabeder.

BOŞBOYNUZLULAR (Cavicornia = Bovidae), memeliler sınıfı, çifttoynaklılar (Artiodactyla) takımının geviş getirenler (Ruminantia) alttakımından bir familya. B. ın alın kemiğinin iki yanındaki kemik çıkıntılar üzerinde, derinin boynuz maddesinden yaptığı içi boş, çoğu kıvrık ve değişmiyen iki boynuz bulunur. Dişleri tipiktir: üst çene köpek dişleriyle kesici dişleri kaybolmuş, alt çenedeki köpek dişleri (2 tane) ve kesici dişler (6 tane) taşçı kalemi şeklinde olup aynı sıra üzerine dizilmiştir.

B. bütün dünyaya yayılmıştır, Avustralya ile Güney Amerikaya insan eliyle sokulmustur Bu hayvanların insanlara birçok faydaları dokunur. Familyaya giren başlıca hayvanlar antiloplar, sığırlar, koyunlar ve keçilerdir.

BOŞİK, Ağrı vilâyetinin Karaköse merkez ilcesine bağlı köy. Nüfusu 570 (1950) dir. Dağlık ve tepelik bir arazide bulunan B. te hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Ziraat de yapılır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Çevresine araba yoliyle bağlıdır.

BOŞİMAN DİLİ: bk. BUŞMAN DİLİ.

BOŞİMAN'LAR: bk. BUŞMANLAR.

BOŞLUK (Vakuum; Lat. *vacuum* = halâ) [Fiz.], havasız yer. Emme neticesi sıvıların yükselmesi olayı İlkçağdan beri biliniyordu ve pompalarda kullanılıyordu. Bu olaylar, «tabiatın boşluğu sevmediği» söylenilerek izah ediliyordu. Pascal ve Torricelli'nin tecrübeleri ile B. un var olduğu gösterildi ve B tan nefret (Lat. *horror vacui*) teorisi ortadan kaldırıldı (1643). B. tekniği çağdaş fizikte mühim bir rol oynamış ve Otto von Guericke tarafından 1650 de ilk boşaltma makinesi yapılmıştır (bk. BOŞLUK MAKİNELERİ).

1879 yılında karbon flamanlı lamba keşfedilmeden önce düşük basınçlarda deneyler yapmak ve kısmi boşlukta gazların özelliklerini incelemekle pek az bilgin ilgilenmişti. Kısmi boşlukta ilk önemli çalışmaları Almanyada Hittorf ve İngilterede Crooks düşük basınçlardaki gazlarda elektriksel boşaltmayı inceliyerek yaptılar. Bu maksatla kullanılan pistonlu pompalar 0,25 mm cıva basıncında boşluk temin ediyordu. Elektrik ışığı için yüksek sıcaklığa kızdırılan telli lambaların kullanılması mecburiyeti daha yüksek vakuma ihtiyaç göstermiş ve bu maksatla dönen yağ pompaları keşfedilmiştir. Yağ pompaları 10^{-1} - 10^{-2} mm cıva basıncı sağlıyordu. 1905 yılında yapılan dönen cıva pompası ve yağ pompası ile 10^{-1} mikron cıva basıncında boşluk elde edilebilmiştir. Boşaltma hızının son derece arttırılması ile ortaya konulan «moleküler» pompa boşluk yapmakta yeni bir devir açmıştır. 1915 te yapılan cıva-buharlı difüzyon pompaları ile 10^{-4} mikron cıva basıncına kadar boşaltma yapıldı. Bu teknik ilerleme radyo tüplerinde aranılan yüksek boşluk ihtiyacını karşılamak için başarılmıştır. Daha sonra, vitaminlerin ayrılması penisilin ve plazmanın sudan arıtılması gibi çeşitli gayeler için «moleküler» damıtma ilerletilmiş ve bugün *boşluk teknolojisi* denilen yeni bir endüstrinin gelişmesine yol açmıştır.

Boşluktan faydalanılan başlıca yerler: *Kurutma*: Isıtılamıyan bir cismi kurutmak için, bu cisim, içinde B. yapılabilen bir kaba konur. Kimya lâboratuvarlarında, içinde kesif sülfürik asit bulunan bir fanus kullanılır. Sülfürik asit su buharını emer ve fanus bir su trompu (b. bk.) ile yavaş yavaş boşaltılır.

Bunun benzeri bir de endüstride uygulanır: içinde kısmî B. yapılan aletlerle şekerli suların teksif edilmesi gibi. Bu şekilde, kaynama daha alçak ısıda olur ve neticede sıvının bozulması önlenir.

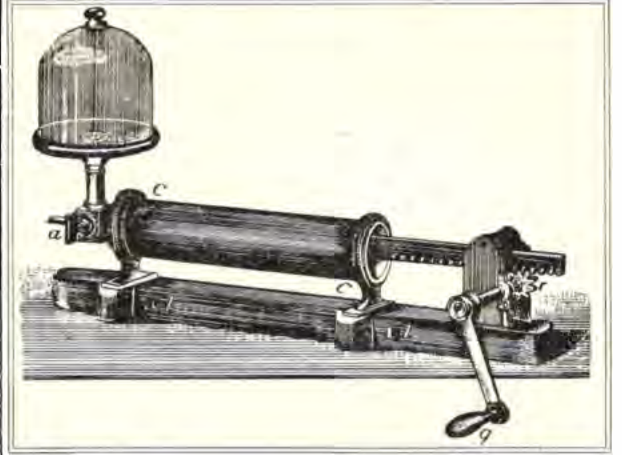
Havagazı çıkarılması: Bu gazın husule gelmesini ve yayılmasını kolaylaştırmak için, maden kömürünün distile edildiği kazanlarda kısmi boşluk yapılır.

Boşluk vasıtasiyle temizleme: Elektrik motorlu bir B. makinesi (bk. ELEKTRİK SÜPÜRGESİ) yardımiyle, tozlu hava emilerek, ev, halı, eşya temizlenir.

Bunlardan başka buhar makineleri kondansörlerinde B. un muhafaza edilmesinde, elektrik ampulleri, x ışını ampulleri, triyot lâmbaları, kenotronlar v. b. nın yapılmasında B. tan faydalanılır.

(Fel.): dört anlamda kullanılan bir terim. 1. Dar mânada mekânın bütününde yahut bir parçasında maddenin hiç bulunmaması. Descartes «boşluk yoktur», Newton'a dayanan filozoflar «boşluk vardır» dedikleri vakit kelimeyi bu anlamda almışlardır. Tabiat felsefesi sistemleri, bir bakımdan, böyle anlaşılmış bir B. u kabul etmek yahut etmemek bakımından ayrılırlar. Meselâ Demokritos boşlukçu, Descartes ise B. aleyhtarı birer filozoftur. 2. Belirli bir bölgede ağırlığı olan cisimlerin bulunmaması hali. 3. Bir yerde bulunacağını tahmin ettiğimiz bir cismin orada bulunmaması (2. ve 3. mânalar, aslen felsefî değildir, fakat felsefe yazarları arasıra kullanmaktadırlar). 4. Muhtevasızlık. Âlem hakkında müspet yahut menfî, doğru yahut yanlış bir şey söylememek hali. Meselâ Totolojik (b. bk.) önermelerin, cümlelerin B. u gibi.

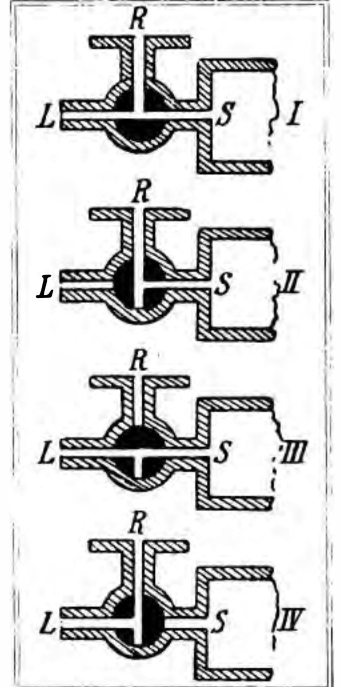
BOŞLUK MAKİNELERİ, bir kabdaki gazı (özel olarak havayı) kısmen veya tamamen boşaltmağa ve orada boşluk hasıl etmeğe yarıyan aletler. Bu aletlere boşaltma makineleri veya boşluk tulumbaları adı verilir. Çalışma prensipleri ve modelleri bakımından farklı pek çok boşluk tulumbaları vardır. Burada, şimdi pek fazla kullanılmıyan eski hava boşaltma makinelerini hatırlatma ile yetinerek modern tulumbaları göz önüne alacağız.

Şek. 1

Pistonlu boşluk tulumbası

Pistonlu tulumbalar: Havayı piston yardımiyle boşaltan makinelerdir. 1650 de Otto von Guericke tarafından keşfedilmiş olan bu makinelerin çok basit bir modeli şekil 1 de gösterilmiştir. Bu tulumba, bir silindir ile, bunun içinde hareket eden hava kaçırmaz bir pistondan ibarettir. Silindirin ucunda bulunan üç yollu bir a musluğu havası boşaltılacak yeri tulumbaya bağlar. Bu musluğun 4 muhtelif vaziyeti şekilde görülmektedir. Muslu-

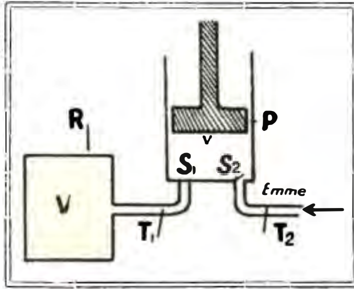
Şek. 1

Üç yollu musluğun muhtelif vaziyetleri: L. dış hava, R. fanus, S. silindir

ğun vaziyeti ile pistonun gidip-gelme hareketi uygun olarak ayarlanırsa, fanusun içindeki hava emilerek dışarıya atılmış olur.

Pistonun n defa çekilmesinden sonra fanustaki hava basıncının değeri $\left(\frac{R}{R+S}\right)^n$ 760 mm Hg olur. R, fanusun hacmı; S, silindirin hacmı; 760 mm Hg, fanustaki başlangıç basıncıdır. Pratikte, piston ve musluk kaçakları ve bilhassa piston dibe kadar vardığı zaman musluk ile arasında kalan *zararlı hacım* yüzünden, boşaltma belli bir sınırın altına inemez. Tek silindirli bir tulumba ile 1 mm Hg basıncının altına inmek güçtür. Zararlı hacımların önüne geçmek ve daha ileri bir boşaltma elde etmek için ya piston düşey vaziyette konularak üst yüzü bir yağ tabakası ile örtülür veya çok basamaklı, seri halinde pistonlu tulumbalar kullanılır. Bu şekilde, iki silindirli bir tulumba yardımiyle 10^{-3} mm Hg basıncına yaklaşılabilir. Gaede'nin 3 silindirli tulumbası ile 0,00005 mm Hg ya ulaşılabilir. Pistonlu tulumbalar, kompresör gibi de çalışırlar.

Sıvı pistonlu tulumbalar: Katı piston yerine sıvı pistonun alınmasiyle zararlı hacım tamamen giderilebilir. Elde edilecek boşluk, kullanılan sıvının (en uygun sıvı cıvadır) buhar basıncı ile sınırlanmıştır. Bugün pek az kullanılmaktadır (şek. 2).

Şek. 2
Pistonlu tulumbanın kompresör olarak çalışması. T_2 den emilen gaz R kabına sıkıştırılır. S_1 ve S_2 supapları maksada uygun olarak çalışır

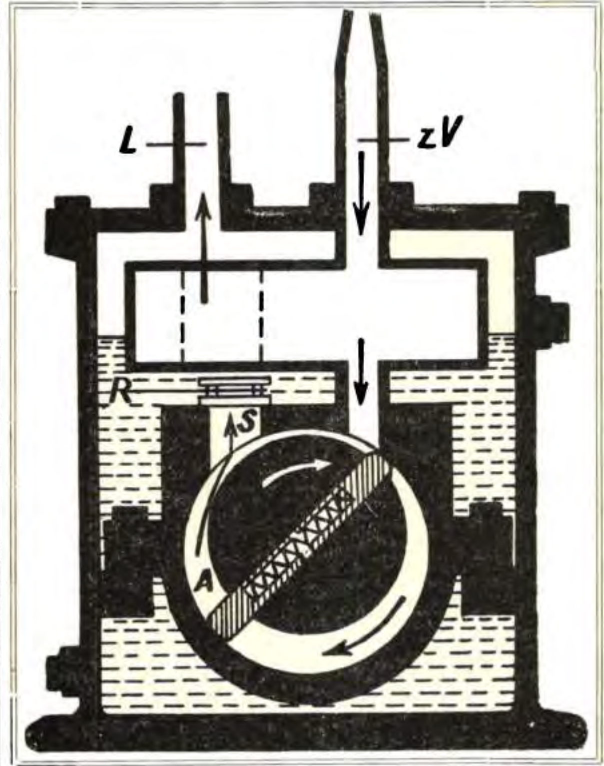
Döner kanadlı tulumbalar: Tulumbalarda pistona, gidip gelme hareketi yaptıracak yerde dönme hareketi yaptırmak suretiyle yağ banyolu döner tulumbalar elde edilir. Dönme hareketi bir elektrik motoru ile yapılarak tulumbanın işlemesi basitleştirilir. Bu tulumbalar arasında bilhassa Gaede'nin tulumbası (1908) meşhurdur. Bu tulumbalarda zararlı hacım, yağ ile doldurularak giderilir. Bu yağ banyolu rotatif boşluk tulumbaları ilk olarak Hoffmann tarafından (1904) yapılmış ve Pfeiffer tarafından (1905) tekâmül ettirilmiştir. Bu tulumbadan ikisi arka arkaya konursa 0,00001 mm Hg mertebesinde basınçlar elde edilebilir.

İşlemesi: Döner tulumba, yağ içine daldırılmış boş bir silindir ile bu silindir içinde silindire daima temas ederek eksantrik tarzda dönen silindir biçiminde bir pistondan ibarettir. Bu pistona, bir çap boyunca yerleştirilmiş olan yaylı iki kanad, dış silindirin çeperine hafifçe sürünmektedir. Piston okla gösterilen yönde döndüğü vakit, V emme borusuna birleşmiş bulunan hacım büyür ve hava emilir. Tersine olarak, küçülen A hacmı içine sıkıştırılan hava R supapını açarak bunun üzerinde bulunan yağdan geçer ve L çıkış borusundan dışarı çıkar (şek. 3 a, 3 b).

S zararlı hacmı uygun kanallar yardımiyle yağla doldurulur. Bu dönen tulumbalar hem boşaltıcı, hem de sıkıştırıcı (kompresör) tulumba olarak çok kullanılırlar.

Yüksek derecede boşluk elde edilmesinde kullanılan boşluk tulumbaları: Pistonlu ve döner kanadlı tulumbalar, bir kabtaki gazı yüksekçe bir basınçtan, meselâ atmosfer basıncından itibaren boşaltmağa yarar ve bu basıncı ancak 10^{-3} mm Hg na kadar düşürebilir. Bu cins tulumbalara ön boşluk tulumbaları (veya kısmi boşluk tulumbaları) adı verilir. Daha alçak basınçlar elde etmek için başka cins boşluk makineleri kullanmak gerekir. Bu makineler, önce bir hazırlayıcı tulumba ile içindeki basınç oldukça düşürülmüş olan bir kabtaki gazı boşaltabilirler. Yüksek mertebede boşluk elde edilmesinde bu iki cins tulumba şemada (şek. 4) görüldüğü gibi tertibedilirler. R_1, R_2 ve R_3 muslukları açık olduğuna göre önce hazırlayıcı tulumba çalıştırılır ve yüksek boşluk tulumbası ile boşaltılacak kabtaki gazlar emilir. Kabtaki basınç yeter derecede azalınca R_3 musluğu kapatılır ve yüksek boşluk tulumbası işletilir. Bu da kabtaki gazları emerek hazırlayıcı tulumbaya atar.

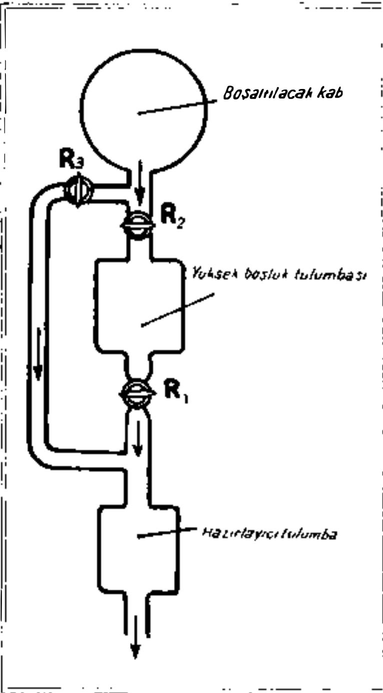

Şek. 3 a
Gaede'nin kanadlı tulumbasının çalışma prensipi

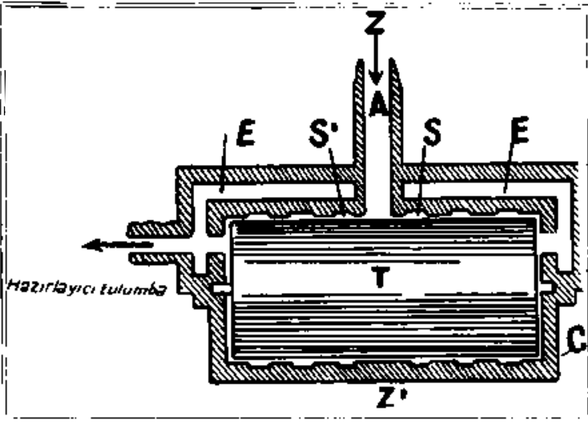
Şek. 3 b
Pfeiffer'ın yağlı boşluk tulumbası

Yüksek boşluk tulumbalarının başlıca iki tipi vardır: 1. moleküler tulumbaları, 2. difüzyon tulumbaları.

Moleküler tulumbaların prensipi: S i l i n d i r şeklinde sabit bir zarf içinde, madenî bir silindirin, bu zarfa çok yakın olarak kendi ekseni etrafında büyük bir hızla döndüğünü düşünelim. Silindirle zarf arasındaki aralık ancak 1 cm kadar olsun. Aralıkta mevcut hava moleküllerinin dönen s i l i n d i r tarafından, kendi iç sürtümleriyle birlikte sürüklenmeleri neticesinde bir basınç farkı hâsıl olur. Gazmoleküllerinin ortalama serbest yolları, gazın i ç i n d e bulunduğu h a c m ı n boyutuna nispetle büyük olunca, tulumba daha fazla çekmeğe başlar. Bunun için kabda önceden kısmi bir boşaltma yapmak (hazırlayıcı tulumba ile) gerekir. Bu cins tulumbaların en meşhur tipleri Gaede ve Holweck'in moleküler boşluk tulumbalarıdır. (şek. 5).

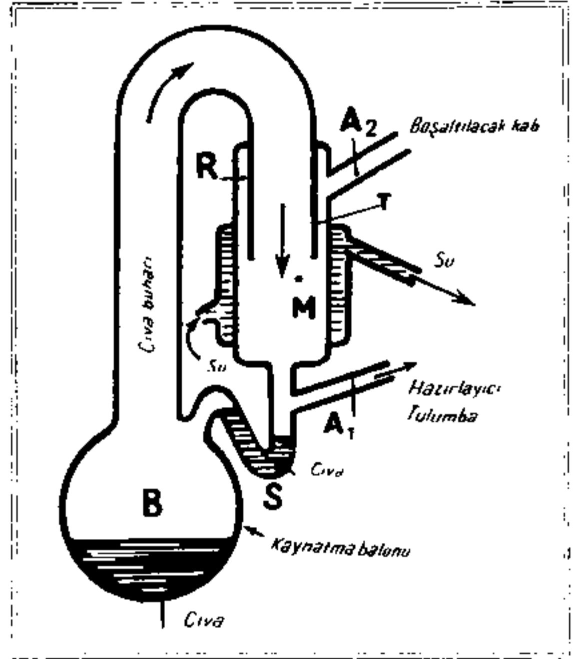

Şek. 4
Hazırlayıcı tulumba ile yüksek boşluk tulumbasının tertiplenmesi

Şek. 5
C ı v a l ı d i f ü z y o n t u l u m b a s ı

Difüzyon tulumbaları: Gaede tarafından 1915 te icadedilmiş ve Langmuir tarafından (1916) tekâmül ettirilmiştir. Bunların işlemesinde hem difüzyon ve hem de yoğunlaşma olaylarından faydalanılır. Cıvanın azaltılmış basınç altında kaynadığı bir kabtan gelen cıva buharları, yoğunlaştıktan sonra kendisini tekrar kaynama kabına getiren bir devreyi dolaşır. Bu devrenin bir noktasında, hazırlayıcı tulumbanın kısmî boşaltma yaptığı gaz molekülleri ile temasa gelen cıva buharları bunları yoğunlaşma bölgesine doğru sürükleyip götürür. Yoğunlaşan buharın bıraktığı gazı hazırlayıcı tulumba emer. Bu ileri boşluk tulumbasının işlemesi şekil 6 dan takibedilebilir.

Şek. 6
Holweck'in möleküler boşluk tulumbası

Moleküler boşluk tulumbaları ile 10^{-8} mm Hg basıncının altına kadar boşluk elde edilebilir.

BOŞNAK DİLİ, Bosna Müslümanlarının konuştukları dil; buna ilmî mânasiyle «dil» değil, daha doğru olarak Boşnak topluluğunun «sözlü ifade vasıtası» demek gerekir, çünkü diller tasnifinde başlı başına B. D. diye bir şey yoktur; Sırpça - Hırvatça - Bosniakça'nın bir şeklidir. Bu sözlü ifade vasıtası, bir taraftan, İslâv dillerinin Güney bölümüne giren Sırpça - Hırvatçanın edebî şekli olan Štokav lehçesine (bk. M. v. Rešetar: *Der štokavische Dialekt*, Viyana 1907), öbür taraftan da Türkiye Türkçesinin Rumeli lehçe ve ağızlar grupuna bağlıdır.

«Boşnak» (Fr. Bosniaque, Alm. Bosniak) kelimesinin Sırpça - Hırvatçası olan Bosanac (*bosanats*, cemi: Bosanci; krş, Hercegovac [*hertsegovats*] = Hersekli, cemi: Hercegovci), Yugoslavyada din farkı gözetilmeden «Bosnalı» mânasına bütün Bosna halkına verilen bir isimdir. Bizde ise, «Boşnak» demekle genel olarak, nüfusun % 33 ünü teşkil eden Müslüman (Sırp. - Hırv. muhamedanac [*muhamedanats*], cemi: muhamedanci) Bosnalılar anlaşılır (Müslüman olmıyan Bosnalıların ve umumiyetle Bosna bölgesinin dili için bk. BOSNA - HERSEK, dil; ve SIRP - HIRVAT DİLİ); o bölgedeki Hıristiyanlara bizde «Bosnalı» («Bosniak» mânasına) denilir.

«Boşnak dili» deyimini iki cepheden tarif etmek gerekir. 1. Müslüman Bosnalıların konuştuğu Sırpça - Hırvatça - Bosniakça (= Boşnak Sırpça - Hırvatçası), 2. Aynı halkın konuştuğu Türkçe, daha doğrusu Türkçeyi telâffuz etme tarzı, yani Boşnak Türkçesi (Alm. Bosnisch-Türkisch). Her ikisi de 1463 te Türk orduları tarafından Bosnanın fethi ile başlar. Bu memleketin fethinden hemen sonra, Bosnalıların önemli bir kısmı, zadegân da dahil olmak üzere, ihtida etmiş, genel olarak Türk dilini de resmî olarak kabul etmiş (krş. Bulgaristandaki Müslüman, fakat Bulgarca konuşan Pomak'lar), devşirme suretiyle orduya alınan Hıristiyan Bosnalılar da memleketlerine Müslüman

olarak döndüklerinde Türk dilini beraberlerinde getirmişlerdir. Muhtedilerle devşirmelerin konuştuğu Türkçeye «Boşnak Türkçesi» diyoruz. Anlaşma vasıtası olarak, bu Müslüman zümre ile Hıristiyan Bosnalılar arasında Sırpça-Hırvatça-Bosniakça kullanılmağa devam etmiş, bazı Boşnak aileler de zaten bu İslâv dilinden tamamiyle sıyrılamamışlardır. «Boşnak Sırpça - Hırvatça - Bosniakçası» (Bošnjački) işte budur (daha geniş bir mânada, Yugoslavların Bosna-Hersek'teki Müslüman kısmının bugün konuştuğu dil dahi Boşnak Sırpça - Hırvatçasıdır; Hıristiyan Bosnalıların konuştuğu dile Bosna İslâvcası [Bosanski jezik] veya Bosniakça demek gerekir, bk. BOSNA - HERSEK, dil). Saltanatın inhitat devrinde, Bosnadaki dil vaziyeti İslâvcanın yararına, Türkçenin de zararına olarak gitgide değişmiş, yani Boşnak dili Boşnak Türkçesi vasfını yavaş yavaş kaybederek, İslâvca ile karışmış Türkçe, daha sonra Türkçe ile karışmış İslâvca, ve nihayet Müslüman Sırpça - Hırvatçası şeklini almıştır. 1868 de Bosna vilâyetinin nüfusu 1 300 000 kadardı (500 000 i Müslüman, kalan 800 000 in 5/8 i Ortodoks, 3/8 ü de Katolik); Müslümanlar, yani Boşnaklar, Türkçeyi de bildikleri halde, ana dili olarak Bosna Sırpça-Hırvatça - Bosniakçasını konuşuyorlardı. O yıllarda Türk dili yalnız Türk memurlarına, Müslüman din adamlarına ve medreselere inhisar etmiş, İslâv okullarında Türkçe okutma mecburiyeti de kaldırılmış bulunuyordu.

Boşnak Sırpça - Hırvatçasının Türk dilinin kuvvetli tesiri altında bulunmuş olması pek tabiîdir. Fakat bu tesirin, daha çok kelime hazinesi bakımından, Bosna Hıristiyanlarının dili ve dolayısiyle bütün Sırpça - Hırvatça (en çok, doğudaki Sırpça şekli) üzerindeki kuvveti de küçümsenemez. Kelime alış verişinde Türkçe, Bosna İslâvcasından *kanata* (< Sırp. - Hırv. *kanta*; bu eşya daha çok Bosnasarayında yapılırdı), *pırava / bırava* (< Sırp. - Hırv. *brava* = kilit; bu eşya da Bosnada yapılırdı), *pide* (< Sırp. - Hırv. *pita*; Bosnada millî bir hamur işi), *poğaça / boğaça* (<Sırp.-Hırv. *pogača* < İtal. *focaccia*) gibi, çoğu unutulmuş (fakat bk. T. X. Bianchi: *Dictionnaire turc - français*, 2. bas., Paris 1850; J. Th. Zenker: *Türkisch - arabisch - persisches Handwörterbuch*, Leipzig 1866) bazı kelimeler almış olmasına karşılık, bu dile yüzlerce kelime vermiştir: meselâ, askerlikte: *barut* (barut), *džebana* (cepane), *fišek* (fişek), *barjak* (bayrak), *buljuk* (bölük), *čizma* (çizme); hukuk ve idarede: *konak* (konak), *mešćeme* (mahkeme), *apsana* (hapishane) *čauš* (çavus), *hazna* (hazine), *jatak* (yatak [eşkıya yatağı]), *harč* (harç), *amanet* (emanet); ticarette: *mušterija* (müşteri), *sefte* (siftah). *čaršija* (çarşı), *gjumruk* (gümrük); zanaatta: *čekić* (çekiç), *čelik* (çelik), *tenečka* (teneke), *erende* (rende), *testera* (testere); ev eşyası ve günlük hayatta: *jorgan* (yorgan), *jastuk* (yastık), *sahat* (saat), *hamam* (hamam), *džep* (cep), *halka* (halka), *kajsiya* (kayısı), *kutija* (kutu), *odžak* (ocak), *džezva* (cezve), *gjuveč* (güveç), *šećer* (şeker) *čorba* (çorba), *tavan* (tavan), *taban* (taban), *čarapa* (çorap); *-džija* (= Türk. ci- / çi-) ekiyle *furundžija* (fırıncı), *simidžija* (simitçi), *mehanadžija* (meyhaneci); sıfatlardan *gjuzel* (güzel), *čuruk* (çürük); fiillerden, Sırp. - Hırv. -iti / -ati ekiyle, *harčiti* (harcamak), *begenısati* (beğenmek, *(h)esapiti* (hesaplamak), *kurtalisati* (kurtarmak), v. b. Bütün bu misaller, bugün Sırpça - Hırvatçada kullanılan kelimelerden seçilmiştir; birçoğu öbür Balkan dillerinde (meselâ Bulg. *barut*, *çizma*, *džeb* [cep]. *çadür* [çadır, şemsiye], *furnadžiya* [fırıncı], *da harçam* [harcamak]) de vardır; ayrıca bk. F. Miklosich: *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen*, Viyana Akad. 1884 ve *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschatze*, Viyana Akad. 18 9. Bunların yanıbaşında *šešana* (şişane), *ćorda* (kürde) gibi eski silâh adlarından başka, *haramzada* (haramzade [«eşkıya» mânasına]), *šićar* (şikâr [«ganimet» mânasına], bundan da -ti ekiyle: *šićariti* = elde etmek, aşırmak) gibi arkaik mânalariyle kullanılan kelimelere de raslanmaktadır. Türkçeden kelime almakta, Sırpça - Hırvatça, bazı hususlarda, Bulgarcadan daha ileri gitmiş bulunuyor. Bulgar dili, kendi alt - tabakasını teşkil eden Eski İslâvcadan istifade ederek, meselâ «bayrak» (Bulg. *zname*) ve «şeker» (Bulg. *zahar*) karşılığı olarak İslâv asıllı kelimeler kullanmakta iken, Sırp - Hırvat dili Türkçeye başvurarak *barjak* [baryak ok.] ve *šećer* [şeç'er ok.; bundan müştak olarak: *šećerni* = şekerli, *šećernica* = şekerlik, *šećeriti* = şekerlemek] kelimelerini almıştır. Böyle olmakla beraber, Sırpça - Hırvatçada eskiden kullanılan ve hâlâ da kullanılmakta olan birçok Türkçe kelimelerin İslâv asıllı karşılıkları da vardır: *zeman* (zaman) ile aynı mânada *vreme*; *dušmanin* (düşman) ile aynı mânada *neprijatelj* gibi. Türkçe asıllı bazı kelimeler de ya mânaca tahdide uğramış (meselâ *ćitap* [kitap], bugün = Kur'an; Sırp. - Hırv. «kitap» = *knjiga*) veya büsbütün terk edilmiştir (meselâ *dževap* [cevap]; Sırp. - Hırv. karşılığı = *odgovor*). Bk. SIRP - HIRVAT DİLİ.

Boşnak Türkçesi: «Boşnak Türkçesi» deyimini yazı dilinden daha ziyade konuşma dili (telâffuz şekli) için kullanmak doğru olur (her ne kadar, Boşnak Türkçesi, Rumeli Türkçesinin ağızları arasında meselâ Makedonya Türkçesi gibi başlı başına bir ağız olamamışsa da), çünkü Bosnalı Müslümanların çoğu, ister İslâv asıllı, ister Osmanlı olsun (edebiyat tarihimizde «Bosnevî» lâkabiyle tanınan yazarlar çoktur; bk. BOŞNAK EDEBİYATI), yazı dili olarak Türkçeyi kullandıkları zaman, edebî norma uymak gayretini göstermişler, başkalarında türlü derecelerde mahallî bir şive çeşnisi hâkim olmuş ve bu çeşni bir ağız hususiyeti olarak asıl konuşma dilinde belirmiştir. Bugün artık Sırpça - Hırvatça yazan Boşnaklar (bugün için daha doğru bir deyimle: Bosna Müslümanları) da dahi mahallî bu Türk çeşnisinin izlerine raslanmaktadır.

Türkiye Türkçesinin Osmanlı devrindeki Rumeli Türkçesi şekline bağlı bulunan Boşnak Türkçesi, Sırp - Hırvat dili substratum (alt-tabaka) u üzerinde gelişmiş bir Türkçe ağzı olduğu için, bu tabakanın tesirlerini göstermesi pek tabiîdir. Nitekim, aksi bir istikamette, Bulgar Türkçesi yani VII. - VIII. yüzyıllarda İslâvcayı kabul eden Bulgar Türklerinin dili de Bulgar Islâvcası için bir alt-tabaka teşkil etmiş ve bugünkü Bulgarcanın İslâv dillerinin mukayeseli gramerinde ayrıksı kalmasının sebeplerinden biri olmuştur: meselâ Türkçedeki kaideye göre, aynı hecede bulunan iki konson arasına, belli şartlar altında, birer ara vokali (epenthèse) koymak: Rus. *dobr*, fakat Bulg. *dobăr* = iyi; Çek. *prst*, fakat Bulg. *prăst* = parmak; Eski İslâvcadaki nazal ą vokalini ı ile u arasında bulunan ă'ya çevirmek: Pol. *mąž*, fakat Bulg. *măž* = erkek; vokallerde uzunluk kısalık farkını kaldırmak: Sırp. - Hırv. uzun vurgu ile *grȃd* (kısa vurgu ile *gră̏d* = dolu, buz tanesi) = şehir, Bulg *grad* = şehir, dolu; ie diftonguna kaçan Eski İslâv ě vokalini basitleştirmek: Rus. *svět* [svyet ok.], Çek. *svět*, Pol. *świat*, Sırp. - Hırv. *svijet*, fakat Bulg. *svet* = dünya; Eski İslâvcadaki kalın y (bizdeki ı'ya yakın) vokalini i'ye çevirmek:

Eski İslâv., Rus., Pol., Çek. *syn*, fakat Bulg. (ve Sırp. - Hırv.) *sin* = oğul; bizdeki ı'ya yakın olan ŭ vokalinin muhafazası: Eski İslâv. *vŭnŭ* Rus. *von*. Pol. *wen*, Çek. *ven*, Sırp. - Hırv. *van*, fakat Bulg. *vŭn* = dışarı.

Boşnak Türkçesinde görülen birçok vasıflar, genel olarak bütün Rumeli ağızlarında da mevcut olan ortak özelliklerdir: vokal ahenginin bulunmaması, aynı hecede birden fazla konsonun yer alması, v. b. gibi. Sırp - Hırvat dilinin Boşnak Türkçesine ayrı bir çeşni vermesinde bu İslâv dilinin şu özellikleri de âmil olmuştur: 1. Vokal sisteminde ö, ü bulunmadığı gibi, ı sesine de raslanmaması: Eski İslâvcadaki ŭ, ĭ yarım vokalleri bu dilde hep a olmuştur (Bulgarcada ı'ya yakın olan ă. ŭ sesleri vardır), «uyku» mânasına Eski İslâv. *sŭn*, Bulg. *sŭn*. Rus. *son*, fakat Sırp.-Hırv. *san*, «gün» mânasına Eski İslâv. *dĭn*, Bulg, Rus. *den*, fakat Sırp. - Hırv. *dan*; buna göre de meselâ Türk. *bakır* > Sırp. - Hırv. *bakar*. 2. Konson sisteminde birçok palatal seslerin bulunması: Eski İslâv. palatal t' (tj) > Bulg. št, Rus. č, fakat Sırp - Hırv. palatal ç' (ć), meselâ «mum» mânasına Eski İslâv. **svĕtiā* (> *svĕšta*) > Bulg. *svĕšta*, Rus. *svĕča*, fakat Sırp. - Hırv. *sveća*; Eski İslâv. palatal d' (dj) veya c' (gj) > Bulg. ž, Rus. ž, fakat Sırp. - Hırv. dj (gj), meselâ «sınır» mânasına Eski İslâv. **mediā* (> *mežda*) > Bulg. *mežda*, Rus. *meža*, fakat Sırp. - Hırv. *medja* (*megja*); palatalleştirme temayülü hâkim olduğuna göre de, meselâ Türk. *kömür* > Sırp. - Hırv. *ćumur* [ç'umur ok.], Türk. *gergef* > Sırp. - Hırv. *djerdjef* (*gjergjef*[c'erc'ef ok]). 3. Bazı yerlerde mâna farkı da yapan dört türlü vurgu (kısa alçalan [̏], kısa yükselen [̀], genişliyerek yükselen [́], genişliyerek alçalan [̑]) bulunması, telâffuza hususi bir çeşni vermiştir: meselâ *pas* yazılan, fakat *päs* (= köpek) ile *pâs* (= kuşak), ve *selo* yazılıp da *sélo* (= akşam ziyareti) ile *sèlo* (= köy) şekillerinde telâffuz edilen kelimeler.

Alt - tabakanın bu tesirine rağmen, Boşnak Türkçesi Türk dilinin ana kurallarını gözeterek gelişmiştir. Arap asıllı Osmanlı alfabesiyle yazılan Boşnak Türkçesindeki kelimelerle, Osmanlıcadan Sırp - Hırvat diline geçen ve İslâv (Sırp)- Latin (Hırvat) alfabeleriyle yazılan kelimeler arasında, fonetik değişim ve vokal ahengi bakımından büyük fark vardır. Sırp - Hırvat dilinde, Türkçeden alınma kelimeler çok kere bozuk bir şekle girmiş, fakat Boşnak Türkçesinde bunlar hüviyetlerini daha iyi muhafaza etmişlerdir; meselâ Osm. *boru* > Sırp. - Hırv. *burija*, fakat Boşn. Türk. *burı*; Osm. *kömür* > Sırp. - Hırv. *ćumur*, fakat Boşn. Türk. *kümür*; Osm. *örtü* > Sırp. - Hırv. *urtija*, fakat Boşn. Türk. *ürtü*. Sırp - Hırvat dilindeki Türkçe kelimelerin birçoğu daha bozuk şekiller gösterir, *vildiš* (fildişi), *rufet* (hirfet), *maše* (maşa), *jege* (eğe), *pošča* (bohça), *kajaša* (kayış), *hadet* (adet), *kirija* (kira), *vajda* (fayda) v. b. gibi. Boşnak Türkçesi arkaik Türk kelimeleriyle doludur; meselâ Sırp - Hırvat dilinin bizden *zehir* kelimesini almasına karşılık, Boşnak Türkçesinde aynı mânada arkaik *ağu* kelimesi kullanılmıştır. *Nerduban* (merdiven), *kelbetun* (< *kelbeteyn* = kerpeten), *şikembe* (işkembe), *benefşe* (menekşe) gibi Farsça ve Arapça asıllı kelimelerin arkaik telâffuzunu gösterir kelimelerden başka, Boşnak Türkçesinde raslanan arkaik Türkçe ve mahallî kelimelere şunlar misal olarak gösterilebilir: *ağmak*, *asa komak* (asmak), *arak / arık* (zayıf), *assı* (< *asıg* = fayda), *bay* (zengin), *belinmek* (ürkmek), *berkitmek* (sertleştirmek), *biti* (yazı), *boğda aşı* (bulgur), *boğrı* ([eğri] büğrü), *bögrek* (< *bögürek* = böbrek > Slav. *bobreg*), *çalıcı* (hırsız > Slav. *hersuz*), *çalkover yatmak* (sırtüstü yatmak), *çerge* (kulübe), *çeri* (asker), *çevre* (etraf), *dan yel* (güneydoğu yeli), *denik* (cendere), *dorak ot* (dere otu), *ebsem olmak* (rahatlamak), *eyekü* (eğe kemiği), *eğri yel* (kuzeybatı yeli), *esleğen* (halim, söz dinler), *ev issi* (ev sahibi), *evetlemek* (acele etmek), *gümüldürük* (sinebend), *güvegü* (< *güdegü* = güvey), *ıssı* (sıcak), *ısrağı gün* (evvelki gün), *ilk yaz* (bahar), *kökercin* (güvercin), *konuk* (misafir), *koculaşmak* (kucaklaşmak), *küyündürmek* (hafif kızartmak), *ne asıl* (nasıl), *otarmak* (zehirlemek), *sayru* (hasta), *suvarmak* (su vermek), *sınık* (kırık), *soyu suyu güzel*, *seğirtmek* (koşmak), *tan yıldızı* (sabah yıldızı), *teyin* (sincap), *ter oğlanı* (uşak), *us* (akıl), *yayıkamak* (yıkamak), *yavkalmak* (kaybetmek), *yedimek* (yol göstermek), *yeyni* (hafif), *yelmek* (koşmak), *yermek*, *yoğun* (katı) ve *fil kulağı*, *at kulağı*, *it burnu*, *germeşik ağacı*, *zerdeçöp*, *yenge kuş*, *samancır kuşu*, *sakırga biti* v. b. gibi birtakım bitki ve hayvan adları. *Karşulmak* (karşılaşmak), *kodozlamak* (kuduzlamak, kudurmak, hiddetlenmek), *sinecik* (tatarcık), *sual etmek* (sormak), *çalatmak* (çalmak, vurmak), *irtilemek* (örmek), *çimdimek / çemdimek* (çimdiklemek) gibi sözler de Boşnak Türkçesi kelime hazinesinin hususiyetleri arasındadır. Böyle olmakla beraber Boşnak Türkçesi, Sırp - Hırvat dilinin tesirinden tamamiyle kaçınamamış ve birçok kelimeleri karakteristik şekillere girmiştir. Palatalleştirme temayülü, bazı kelime başı k ve g'leri ç ve c'ye çevirmiştir. meselâ Osm. *kiraz* > B. T. *çirez* (*kirez* ve *kiras* şekilleri de vardır); Osm. *kirpik* > B. T. *çirpek* (*kerpik* şekli de vardır); Osm. *geviş* > B. T. *ceviş*; Osm. *süpürge* > B. T. *süpürce / -çe*; ç > k şeklinde tersine olarak da Osm. *çilek* > B. T. *kilek* (*çılek* şekli de vardır), Osm. *çulha* > B. T. *kulha* (*çulha* da vardır). Hece bahsinde kelime başlarında arasıra çift konsonlara raslanmaktadır, *bırakmak* yerine *brakmak* gibi. Vokal ahengi ve ö ile ü vokalleri bakımından da bazı bozukluklar göze çarpmaktadır: *süt* yerine *sut*; *düş* (rüya) yerine *duş*; *örülmek* yerine *orulmak*, ve fonetikleri bozuk *elkem sağum* (alkım, eleğimsağma < Arap. alâim-i sema), *karanluk çokdı* (karanlık çöktü), *kaçalum* (kaçalım), *filamur / iflamur* (ıhlamur < Rum. phlamuri) tipinde bazı sözlerde olduğu gibi. «Gecikmek, geç kalmak» mânasına olan *geclemek* kelimesi, Sırpça - Hırvatça *docniti* (= gecikmek, geç kalmak; *docne* = geç) kelimesinin üzerine kalıplanmıştır; bu fiildeki -lemek eki, Sırp - Hırvat - ti ekinde de olduğu gibi, müteaddidir (krş. Fr. tarder) ve onun karşılığı olarak kullanılmıştır (*gecikmek*teki -ik eki ise fiile daha ziyade dönüşlülük değeri verir). Aynı şekilde, «pencere» mânasına ve bu kelimenin kısaltılmış şekli olan *pencer* de, Sırp.-Hırv. dilinde aynı mânaya gelen *prozor* kelimesinin kalıp ve veznine uydurulmuş, asıl *pencere* ise, yine analoji yoliyle, Sırpça - Hırvatçada «küçük pencere» demek olan *prozorac*ın karşılığı olarak kabul edilmiştir. Sırpça - Hırvatçanın Türkçeden *ćuprija* (köprü) kelimesini almasına karşılık, Boşnak Türkçesi de, *köprü* kelimesini kullanmakla beraber, İslâvcada aynı mânada olan *most* kelimesine de yer vermiştir.

Türkiye Türkçesi bakımından Boşnak Türkçesinin fonetik özellikleri şunlardır:

I. *Vokalizm*: 1. a vokali: Sırp - Hırvat diline geçen bazı kelimelerde görülen a > o değişimine (meselâ *divan* > *divona*) karşılık, bu vokal Boşnak Türkçesinde genel olarak aynen muhafaza edilmiştir. Nadir olarak *saksağan* >

saksığan; *karga* > *kırga* gibi a > ı değişimleri birer vokal zayıflaması misali teşkil eder. *Av* bileşiği çok kere o'ya çevrilmiştir, *yavşan* > *yoşan* gibi. 2. e vokali: İslâvcada ie diftonguna kaçan ĕ vokali Boşnak Türkçesine giren Sırp-Hırv. kelimelerinde yerine göre i, e, ye, eye, iye, iya ile karşılanmışsa da (meselâ Sırp.-Hırv. *sĕver* [S. *sever*, H. *sjever*] > Boşn. Türk. *siver* = kuzey; S. H. *pĕna* [S. *pena*, H. *pjena*] > B. T. *piyena* = köpük; S. H. *dĕljati* [S. *deljati*, H. *djeljati*] > B. T. *diyalati* = işlemek), e vokali de Boşnak Türkçesinde iyi muhafaza edilmiştir; *bereket* > *beriket* gibi dissimilatif değişimler nadir, *vermek* > *virmek* teşevvüşü ise normaldir. 3. ı vokali: Sırp-Hırvatlar, kendilerinde bulunmıyan bu vokalimizi yerine göre a, e, i, o, u ile karşılamışlardır (meselâ *cadı* > *džada*; *hatır* > *hater*; *şaşkın* > *šaškin*; *hasır* > *asura*). Boşnak Türkçesinde ise çok kere u'ya, nadiren de a'ya çevrilmiştir: *takım* > *takum*; *bıyık* > *buyuk*; *bıldırcın* > *buldurcın*; *çarık* > *çaruk*; *fındık* > *funduk*; *balık* > *baluk*; *adım* > *adum*; ek olarak da -lık > -luk (meselâ *aydınlık* > *aydınluk*), -sız > -suz (meselâ *arsız* > *arsuz*; ayrıca -siz > süz, meselâ *dilsiz* > *dilsüz*); ı > a misali olarak da *arık* > *arak*; *ahır* > *ahar*. 4. i vokali: genel olarak iyi muhafaza edilmekle beraber, bazen i > ü ve i > e değişikliklerini de gösterir: *dikmek* > *dükmek*; *kemik* > *kemük*; *biçim* > *biçüm*; *tilki* > *dılkü*; bundan başka bir taraftan *inmek* > *enmek*; *çiğnemek* > *çeğnemek*, öbür taraftan da *benim* > *benüm*; *bizim* > *bizüm*; gibi farklar o devirdeki Osmanlıca için normaldir. Ayrıca *kirpik* > *kirpek* ile *ilik* > *ilek* gibi değişimlerde dissimilasyonun, *dilenci* > *delenci*de de assimilasyonun payı vardır. 5. o vokali: İslâvcaya geçen kelimelerde o > a değişimine raslanmakla beraber (meselâ *çorap* > *čarapa*), o sesi Boşnak Türkçesinde aynen kalmıştır. Yalnız, başka Rumeli ağızlarında da olduğu gibi, bazı yerlerde ve bilhassa ilk hecelerde, o > u değişimi de kendini gösterir, *boru* > *burı*, ve *olgun* > *ulgun* gibi; o > ı değişimine tek misal olarak gösterilen *dokumak* > *dıkamak* kaymasında ise, bizce, Sırp-Hırvat dilinde aynı mânada olan *tkati* (Türk. ok. *tıkati*) kelimesi bir analoji esası olmuş olsa gerek; *oy* bileşiği de yer yer *ey*'e çevrilmiştir; *poyraz* > *peyraz* gibi. 6. ö vokali: sık sık ö > ü değişimine raslanır (bk. J. Németh: *Le passage ö > ü dans les parlers turcs de la Roumélie nord-ouest*, «Rocznik Orientalistyczny» XVII, Kraków 1953, s. 114-121); meselâ *örtü* > *ürtü*; *örnek* > *ürnek*; *söz* > *süz*; *döşek* > *düşek*; *döşeme* > *düşeme*. İslâvcaya geçen kelimelerde ise ekseriya ö > u (meselâ *örnek* > *urnek*; *döşek* > *dušek*), bazen de ö > o (meselâ *köşe* > *ćoše*; *kör* > *ćor*) olmuştur. 7. u vokali: genel olarak iyi tutunmakla beraber, bazen u > a, u > o ve u > ı değişimleri vardır: *kusundı* > *kusandı* (kusuntu); *buğday* > *boğday*: *buzağı* > *bozag (ı)*; *uyanmak* > *oyanmak* gibi. 8. ü vokali: En çok değişiklik geçiren vokaldir. İslâvlar bunu genel olarak u'ya çevirir (meselâ *çürük* > *čuruk*; *gümrük* > *djumruk*), Boşnak Türkçesinde ise ü > i ü > ö, nadiren de değişik bir vokal ahengi ile ü > u değişimlerine raslanır: *ölü* > *öli*; *dürtmek* > *dörtmek*; *çürük* > *çuruk*; *yükrük* > *yuğruk* gibi. Boşnak Türkçesinde vokal ahengi, yukarıda gösterilen haller müstesna, oldukça iyi muhafaza edilmiş, hattâ Boşnak Türkçesine alınan bazı Sırp-Hırvat kelimeleri de bu kurala uydurulmuştur: «kovanlık» mânasında olan *uljanik* > Boşn. Türk. *ulyanak*, ve hecedeki konson durumunu da ayarlıyarak *Vrĕsina* > B. T. *Virisne* ile *srĕća* (saadet) > B. T. *isreke* gibi. Bazı yerlerde inceler serisinden kalınlar serisine, veya kalınlardan incelere geçilmiştir, meselâ *çekirdek* > *çakırdak*; *dilim* > *dılım*; *yorulmak* > *yörilmek*; *fısıldamak* > *fisilemek*. *Kırağı* (< *kırağu*) > *karağu*, *karınca* > *karanca*, *kandırmak* > *kındırmak* tipindeki ayarlamalarda da assimilasyonun izleri vardır. *Alurum* (alırım), *bılürüm* (bilirim), *verürüm* (veririm), *gelürüm* (gelirim), *döniyor* (dönüyor), *kokayor* (kokuyor), *aldum* (aldım), *dökti* (döktü), *döğdi* (döğdü, dövdü), *düşmiş* (düşmüş) gibi genel olarak labializasyonla ilgili vokal farkları, Boşnak Türkçesinde olduğu gibi başka lehçelerdeki fiil çekimi özelliklerinin de birer misalidir.

II. *Konsonantizm*: 1. b, d, g ile p, t, k sesleri: bunlar genel olarak aynen muhafaza edilmiştir. Kelime başlarında (ve ortada) bazen sert ile yumuşak arasında (bilhassa imlâ bakımından d ∾ t) bazı tereddütler göze çarpmaktadır: *bazu* > *pazu*, *iplik* ∾ *iblik*, *dokumak* ∾ *tokmak*, *titremek* ∾ *ditremek* gibi. Kelime sonlarında da, imlâda dahi, sertle bitirme temayülü vardır, meselâ *kitab* yerine *kitap*, *derd* yerine *dert*. Boşnak Türkçesinde ve bilhassa Sırp-Hırvat diline alınan kelimelerde, bazı yerlerde b karşılığı olarak m, v, f de kullanılmıştır, *gübre* > Boşn. Türk. *gümre*; *abdest* > Sırp-Hırv. *avdez*; Rumeli Türk. *maştrapa* (maşraba) > S. H. *maštrafa* gibi; *arpa* > *arba* da p > b değişiminin nadir misallerindendir. Sırp-Hırvat diline geçen kelimelerde č, ć ve c seslerinden evvel t sesi çok kere düşer, m'den evvel gelmişse k'ya da çevrilebilir, meselâ *hizmetkâr* > S. H. *izmečar*; *atmaca* > S. H. *akmadža*. Ç'den evvel gelen ġ (bizde ġ > h), aynı dildeki Türkçe kelimelerde ş'ye çevrilir, *boğça* (bohça) > *bošča* gibi. Palatal g′ ve k′ nin fonetik durumları hakkında yukarıda malûmat verilmiştir: Türkçe g′ > Sırp.-Hırv. gj (dj), č, dž; Türk. k′ > S. H. ć, č; Boşnak Türkçesinde de bazen durum böyledir, meselâ *germek* > Boşn. Türk. *çermek*; *geviş* > B. T. *ceviş*; *mekik* > B. T. *meçik*; *kirpik* > B. T. *çirpek*. 2. s, z ile ş, j (= ž) sesleri: İyi muhafaza edilmişlerse de, Boşnak Türkçesinde tumturaklı (emphatique) s (= ṣ), bazen ç'ye çevrilmiştir, *ṣahne* > *çahne*de olduğu gibi. Sırp-Hırvat diline geçen kelimelerde ise s > z, s > š (t'den evvel) değişimleri görülmektedir, *seis* > *seiz* ile *fistan* > *fuštan* gibi. Boşnak Türkçesinde yer yer z > s kayması da vardır, meselâ *zül(ü)f* yerine *sülüf*. Aynı dilde z'ler bazen ş, j (= ž) de olur, meselâ *tuzak* > *tuşak*, *dujag*. 3. v, f sesleri: İslâvcaya geçen kelimelerde çok kere f > v, bazen de f > p değişimlerini görürüz: *furun* (fırın) > *vuruna* ile *vakıf* > *vakup* gibi; buna karşılık Boşnak Türkçesi de Sırp-Hırvat hv'leri daima f'ye, bazı hece sonu v'leri de yine f'ye çevirmiştir, Sırp.-Hırv. *hvala* (teşekkür) > Boşn. Türk. *fala*; S. H. *ovca* (koyun) > B. T. *ofça*. 4. c, ç sesleri: Türkçe c sesi İslâvcada bazen palatal dj (= d′), palatal ć (= ç′), ž ve j (= y) seslerine çevrilmiştir, meselâ *cep* > *djep*; *ceylan* > *ćejlan*; *ciğer* > *žigerica*; *tencere* > *tanjir*. Boşnak Türkçesinde de bazen c > ç olmuştur, *ciğer* yerine *çiğer* gibi. Boşnak Türkçesi ç sesini bazen k'ye, c'ye çevirdiği gibi, İslâvcadaki c (= ts) sesini de ç ile ifade etmiştir, meselâ *çilek* > *kilek*; *çıfıt* > *cıfıt*; S. H. *crkva* (kilise) > B. T. *çerkva*. 5. m, n sesleri: Türkçedeki bu sesler İslâvcada bazen m > n ve n > m olmuş, bazı yerlerde n palatalize edilmiş (= S. H. nj), bazen de büsbütün düşmüştür, meselâ *tamam* > *taman*; *navlun* > *navlum*; *fener* > *fenjer*; *menzil* > *mezil*. Boşnak Türkçesinde de m sesi bazen mb şekline girmiş, kelime başlarında da bazı hallerde n'den evvel bir vokal getirilmiştir, *salamura* > B. T. *salambur*; *nar* > B. T. *anar*, *inar* gibi. 6. r, l sesleri: Boş-

nak Türkçesinde bunların bazen birbirleriyle karıştırıldığı, kelime başlarında r'den evvel bir vokal getirildiği, ayrıca da r ile l'nin düştüğü görülür, meselâ *gülüşmek > gürüşmek*; *kehribar > kilibar*; *rende > erende*; *tekerlek > tekılek*; *böğürtlen > böğürten*. İslâvcaya geçen kelimelerde l > n değişikliği de olmuştur, *dülger > dundjer* gibi. 7. h, y sesleri: İslâvcaya geçen kelimelerde bazen başta vokalden evvel bir h (nadiren de y) gelir, bazen de zaten mevcut olan h düşer, meselâ *at > hat*; *ezan > jezan*; *hendek > endek*; *kahve > kava*; bu dilde Türkçe h'nin j (= y), š (ć'den evvel) ve k seslerine de çevrildiği vardır, *silâh > silaj*; *mahkeme > mešćeme*; *mehter > mekter* gibi. İslâvcadaki h'ye karşılık Boşnak Türkçesinde bazen g'yi görürüz, meselâ S. H. *buzdohan*: B. T. *bozdoğan*; B. T. *çiy (çiğ)* > S. H. *čih*. Kelime başlarında y sesi gerek İslâvcada, gerek Boşnak Türkçesinde bazen düşer, *yulaf* > B. T. *ulaf* (aslı: Arap. *alef*); *yelken* > S. H. *elćen* gibi. Ayrıca, İslâvcaya geçen kelimelerde sık sık yr'nin ry şekline girdiği, v'nin l'ye değiştiği, yg'nin de ng olduğu görülmüştür; meselâ *bayrak > barjak*; *kuyumcu > kulundž ja*; *aygır > angir*. Boşnak Türkçesinde, yukarıda gösterilenlerden başka, imtizacî konson değişmelerine şunlar misaldir: 1. inversiyon, metatez: *bağlamak > balgamak*; *bayram > baryam*; *esnemek > esenmek* (vokallerde: *direkin derik* [S. H. = küçük direk]e çevrilmesinde, belki, -ik'in aynı zamanda küçültme eki de oluşu bir analoji esası teşkil etmiştir). 2. sinkop, kontraksiyon, haplolojі: *aşağı > aşa*; *soğuk / sovuk > sauk*; *canavar > canvar*; *boşaltmak > boşatmak*; *nallatmak > nalatmak*; *su sığırı > susağrı*; *delikçeğiz > delikcaz*; *deyi vermek > deyvermek*; *oturuyum > oturrum*. 3. anaptiks, epentez: *and > aned*; *ağrır > ağırır*.

Boşnak Türkçesi, Bosna âdetlerine uyarak, Sırp-Hırvat dilinin bazı lehçevi kelimelerini kullandığı (meselâ «un» mânasına *mlivo* [edebî şekli = *brašno*]; «tilki» mânasına *şetka* [*šetka*; edebî şekli = *lisica*]) veya yine lehçevi olarak bazı kelimelerin mânasını değiştirdiği (meselâ «kavakağacı» mânasına *leskovina* [edebî dilde *leskovina* = fındık ağacı]; «imbik» mânasına *çep* [*čep*; edebî dilde *čep* = tapa]) gibi, Türkçe sahasında da gramer ve sintaks hususiyetleri ve bozuklukları göstermektedir: «kendiliğinden, kendileyin» mânasına *kendile*, ikinci şahıs emir olarak «in!» e karşılık *ine!*; «bin!» e karşılık *bine!*; «yar!» a karşılık da *yaraya!*; fonetikçe-gramerce bozuk olarak da *ne soreyorsun?* (ne soruyorsun?), *sonra anlatarurum* (sonra anlatırım) gibi. Sintaksta Sırp-Hırvat dilinin kalıbı sık sık kendini göstermektedir (şahıs zamirlerinin fazlalığı, fiilin öne alınması, tümleçlerde isim halinin yanlış kullanılması, fiil çekiminde Türkçeye uymıyan şekiller, v. b.): meselâ *öyle olmazdı ben dedün* (S. H. tako neti bilo, ja rekoh); *niçün sen gelmedi* (S H. jere ti ne dojde?); *sen daralatdın* [= darılttın] *beni* (S. H. ti razljuti mene); *ne umurun sana?* (S. H. sta ti je stalo?), *nereye gidersün?- giderim pazara* (S. H. kuda ides?- idem na čaršiju); *her kesi yalvarma* (S. H. svakoga nemoli); *eğer bir ilâc bilürsun, di ver* [= deyiver] (S. H. ako lek znades kazi); *uzat elini, vereyim sana bir şey* (S. H. pruzi ruku, da ti dam nesto). Bu gibi bozukluklara edebî parçalarda da raslanmaktadır, meselâ Fazıl Üsküfî (= Üsküplü) nin 1631 de yazdığı *Potur Şahidiyye* (aşağıya bk.) adlı eserinde manzum olarak:

Logatlar çok yazılmış dür iken hûb,
Kamu cevher gibi mahbûb u margûb,
Veli Bosna dilince yok yazılmış,
Ne nesr ile ne nazm ile düzülmiş.

Boşnak Türkçesi - türlü «Bosnevî» lerin klâsik eserleri müstesna (bk. BOŞNAK EDEBİYATI) - daima Sırpça-Hırvatça ile yanyana, hattâ iç içe yaşamış, birçok eserler de iki dille karışık olarak yazılmıştır. Bunun tipik bir örneğini, yukarıda anılan Üsküfî-i Bosnevî, muhtedilere Türkçeyi öğretmek için yazdığı *Potur Şahidıyye* (Muhtediler için Şahidî [öğretim] usulü) adlı manzum eserinde vermiştir; misal olarak bir parçayı alıyoruz (italik harflerle dizilen kelimeler İslâvcadır, yanlarında Türkçe karşılıkları vardır):

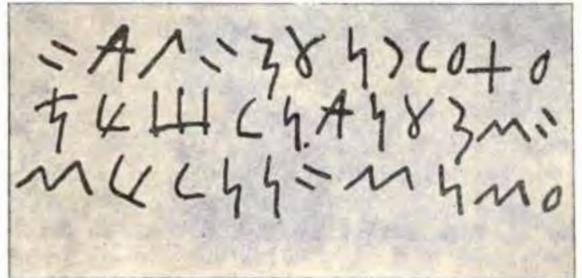
Nos burun dür, dil *jezik* dür, brebre sende *more ti*!
Usta ağız, *rame* omuz, hem kulağa *uho* di,
Čelo alın, kaş *obèrva*, sen güzelsin *lěpoti*.
Hem ayağa *noga* dirler, dize dirler *kolěno*,
Padışaha *car* dirler, *carina* dür devleti.

Bazı aşk şiirleri bile bu şekilde iki dille karışık olarak nazma çekilmiştir, meselâ El-Abd Mustafa el Bosnevî (bk. Otto Blau [b. bk.]: *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig 1868) den bir rubaî:

Bana gözetmezsin, ey yar ı kadîm,
Ağlarem, *za tobom žalostan hodim.*
Kılarem feryad, *kad* [*a*] *te ne vıdım.*
Hayle zeman oldı görmedim seni.

(S. H. za tobom žalostan hodim = senden dolayı dertli dertli dolaşıyorum; S. H. kada te ne vidim = seni görmediğim zaman).

Yazı: Bosnada, önceleri batı bölgelerde İslâvların «glagolica» denilen alfabesi kullanılırdı. Fakat, sonraları

Bosančica yazısı örneği

«Boşnak alfabesi» (Bosančica) galip geldi. Bu yazı, Osmanlı İmparatorluğu devrinde ve son zamanlara kadar Bosna asılzadeleri arasında tutunmuştu. Fakat, Boşnakların ihtidalarından itibaren yalnız Arapça, Türkçe ve Farsça için değil, Boşnakça metinler için de Arap alfabesi umumileşti. Ancak, Avusturyalılar zamanında Boşnaklar, Arap alfabesi yanında Latin alfabesini de kullanmağa başladılar. Arap harfleri ile bütün eski ve kısmen yeni Boşnak edebiyatı hem yazılmış, hem de sonraları tabedilmiştir.

ۆوا سـه قنیغا موژه دوبیتی ۆ ساراىوۆ قۆد حاجی احمد اغه
قۆیومجیيه ۆ براواجیلۆقۆ بروی ٦. جیئنا به قنیغه دوبیه قرۆنه

ARAP HARFLERİYLE BOŞNAKÇA METİN

Aynı metin Hırvat harfleriyle: Ova se kniga može dobiti u Sarajevu kod Hadži Ahmed age Kujumdžije u Bravadžiluku broj 6. Ciena je knjige dvije krune. *Tercümesi*: Bu kitap, Bosnasarayda Bıravacılık numara 6 da Hacı Ahmet Kuyumcu'dan alınabilir. Fıatı iki kurondur

Bu alfabeyi Boşnak diline adapte etmek için bazı teşebbüslere girişilmiştir. Bunlar arasında en muvaffakiyetli hareket muhakkak ki Şeyhülislâm(Reisülülema) Hacı Mehmed Dżemaluddin Čaušević'in alfabe reformudur. Bu zat, vokallerle lj ve nj konsonları için ayrı birer şekil bulmak suretiyle, Boşnakçaya mahsus Arap alfabesini meydana getirmiştir. Bu son alfabe şekline «Matufica» veya «Matufovača» adı verilmiştir. Bu alfabe ile «Tarîk», «Muallim», «Misbah» mecmuaları, «Mekteb» salnamesi, takvimler ve hemen hemen Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar, bütün dinî kitaplar yazılmış ve basılmıştır.

Şimdiki Boşnaklar Arap alfabesini yalnız *Kur'an*, namaz duaları ile diğer duaları okumak için öğrenmektedirler. Latin alfabesi ve kısmen Ćiril (Kiril) alfabesi, artık umumileşmiş bulunuyor.

BOŞNAK EDEBİYATI, XV. yüzyılın ikinci yarısından beri Boşnaklar (b. bk.) tarafından Boşnak dili (b. bk.) nde ve ekseriyetle Arap harfleriyle meydana getirilen edebiyat. (Boşnaklarca Türkiye Türkçesinde [Arapça, Farsça dahil] ve modern Sırp - Hırvat dilinde yazılan eserler için aşağıya bk.).

Halk edebiyatı: Boşnak halk edebiyatı oldukça zengindir ve Yugoslav halk edebiyatında önemli bir yer tutar. Bu edebiyatı «epik (destani) halk şiirleri» ve «lirik halk şiirleri» olmak üzere ikiye bölmek mümkündür. Yugoslav epik halk şiiri, konu ve zaman bakımından 11 küme (cycle) ye ayrılır. Bunların sonuncusu olan Boşnak (Müslüman) kümesi, bilhassa Hırvat sınırında geçen savaşları ve Müslümanların başarılarını terennüm eder. Müslüman halk hamasi şiir ve hikâyelerinin başlıca kahramanları şunlardır: Mujo (Mustafa), Halil Hrnjica, Lički Mustaj Beg (Lika'lı Mustafa Bey), Omer Hrnjica, Musa Kesedžija, ve bilhassa Djerzelez Alija (Gürz Elez Ali). Bu epik şiir kümesini - köylülerin de benimsemeleri olduğu halde - şehir halkı ile feodal tabaka yaratmıştır. Bunlar, kısmen Zagreb İlim ve Sanatlar Akademisi (Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti), kısmen de K. Hörmann tarafından, başlıca Mehmed Kolaković ve Salih Vojniković adında iki ozanın hafızalarına müsteniden toplanarak yayımlanmış, J. Kršić ve A. Olesnicki tarafından incelenmiştir. Bu destanlar arasında bulunan *Hasanaginica* (Hasan Ağanın karısı Šefka [Şefkat?, Şefika?]) adlı romans, yalnız Boşnakların değil, aynı zamanda bütün Yugoslav halk edebiyatının da en güzel eserlerinden biridir. Yugoslav edipleri (M. Ogrizović, 1909; v. b.) tarafından birçok kere dram, bir defa da opera haline getirilen bu eser, «Hasan Ağanın asîl karısının acıklı şarkısı» başlığı ile türlü Avrupa dillerine de çevrilmiştir. Konusu şudur: Hasan Ağa evinden uzak bir yerde çadır içinde hasta yatarken annesi ile kızkardeşi onu ziyarete geldikleri halde, dedikodudan çekinen karısı bu ziyareti yapmaktan utanır ve gitmez. Hasan Ağa da kızarak onu boşar. İmoçka (Imotski) kadısı boşanan kadına talip olur. Kadın evlenmeğe giderken Hasan Ağanın evinin önünden geçer, çocuklarını görür, onlarla bir ana şefkatiyle görüşür ve hediyeler dağıtırken Hasan Ağa gelir ve vaktinde kendisini ziyaret etmediğinden dolayı «taş yürekli» diye vasıflandırdığı eski karısından çocuklarını ayırır; kadın da heyecanından düşüp ölür.

Yugoslavyada «Sevdalinke» (Sevdalı şiirleri) denilen, Yugoslav halk edebiyatının en güzel parçaları arasında bulunan, çok kere de şarkı olarak söylenen Boşnak lirik halk şiirlerinde, gerek güfte, gerek beste bakımından Türk ve İslâm tesiri kendini gösterir. Bu şiirlerde aşk duyguları çok kere oldukça erotik bir şekilde terennüm edilmiştir.

XIX. yüzyıl sonuna kadar: Elde bulunan vesikalara göre, yazılı B. E. XVII. yüzyılda başlamıştır Müslümanlardan Muhammed Hevaî Üsküfî, Katoliklerden de Matej Divković (1563 - 1631), Bosna ve Hersek'in şimdiye kadar bilinen ilk yazarlarıdır. Yugoslav edebiyatının malı olan Divković'in dinî eserleri «Bosančica» denilen Bosna hususi yazısiyle (bk. BOŞNAK DİLİ, yazı) yazılmıştır. Bu devirdeki Müslüman B. E. ise ekseriyetle, Boşnakçaya mahsus Arap harfleriyledir. Divković'in muasırı olan Üsküfî (1601 - 1651 den sonra) Dolnja Tuzla (Tuzla-i zîr) da doğmuştur. En önemli eseri *Makbul-ü Ârif* veya *Potur Şahidiyye* adlı Türkçe - Boşnakça manzum sözlüktür (bk. BOŞNAK DİLİ; ilk neşri: O. Blau, Leipzig 1868; son neşri: D. Korkut, Bosnasaray 1945). Evliya Çelebinin *Seyahatname*sinde de zikredilmiş olan bu eser, İbrahim Şahidî'nin *Et-tuhfetü'ş - Şahidiyye* adlı Farsça - Türkçe sözlüğüne benzetilerek 1631 tarihinde yazılmış ve IV. Murada ithaf edilmiştir. İki yüz küsur beyitten ibaret olup, 50 beyitli ve Türkçe olarak bir mukaddimeyi de ihtiva etmektedir. Müellifin, İstanbulda Ayasofya kütüphanesinde bulunan *Lûgat-i Farsî ve Arabî ve Rumî ve Sırb* veya *Lûgat-i elsine-i erbaa* adlı eserden haberi olmadığı anlaşılmaktadır. Üsküfî'nin tasavvufa dair hem Türkçe hem Boşnakça olarak tanzim edilmiş *Tebşiratü'l Ârifin* adlı eserinden başka, Boşnakça ilâhileri de vardır.

Bosnasaraylı Üsküfî'den sonra, Bosnasaraylı derviş Hasan Kaimî Boşnakça olarak, Kandiye'nin fethine dair ve tütün aleyhine birer şiir yazmıştır (Türkçe divanı da vardır). Bosnasaraylı öğretmen ve muvakkıt H. Mehmed Razi'nin, Nakşıbendî şeyhi Žepče'li Seyyid Abdülvahhap İlhamî (ölm. 1821) nin, Molla Mustafa Bašeski'nin, Nakşıbendî şeyhi Fojnica'lı Abdurrahman Sırrı Sikirić'in de Boşnakça terbiyevi ve dinî şiirleri vardır. Bunlardan çoğu Türkçe eser de vermiştir. Mostarlı müderris Omer Hazım Humo (ölm. 1880), Boşnakça yazılı *Sahletü'l-vusul* (bas. 1875) adlı küçük ve *Mufassal Beyan* adlı büyük ilmihallerin, *Dua-i Bosnevî*, *Lisan-ı Bosnevî ile müellefe olan kütüp hakkında sena* başlıklı manzumelerin, Arapça-Farsça-Boşnakça olarak tanzim edilmiş *Lûgat-ı Bosnevî*nin müellifidir; bir tecvidi ile Arapça bir grameri de vardır. Foča'lı Jusuf Beg Čengić (Pašić) *Avdija* (Abdi) adiyle tanınan 86 beyitlik nasihatnameyi vermiştir (1866). Bu araya Mostar'lı Hamza Puzić'in *Ibrahim Terzija* (Terzi İbrahim) adlı, 265 beyitlik didaktik eserini (1870) de katmak gerekir; aynı müellifin Türkçe şiirleri de vardır. Nikšić'li Hafız Salih Gašević, Süleyman Çelebinin *Mevlid*ini Boşnakçaya çevirmiştir (bas. Üsküp 1879; Bosnasaraylı Arif ibn Mustafa aynı mevlidi yine Boşnakçaya çevirmiş, Bjeljina'lı Hafız Seid Zenunović, Musa Ćazim Ćatić, Safvet Bašagić de birer mevlit yazmışlardır. Bašagić'in mevlidi bestelenmiştir). Ummihana Ćuvidina adında Bosnasaraylı bir genç kız 1813 te Sırp âsilerine karşı giden, ve aralarında nişanlısı Mujo (Mustafa) da bulunan, Bosnasaraylılar hakkında *Sarajlije idu na vojsku protiv Srbije* (Sırplara karşı harbe giden Bosnasaraylılar) başlıklı bir şiir yazmıştır. Fejzo Softa (Feyzi Softa) adında bir şair de sevgilisi Fatma için bir «alfabe» tanzim etmiş, Arap harflerinin tarifini Fatmaya karşı olan aşkını anlatan beyitlerle yapmıştır. Bu lirik eserlerin yanıbaşında, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarından kalma, müellifleri bilinmiyen Boşnakça iki arzuhal vardır.

Bunlardan *Duvanjski Arzuhal* (Duvno arzuhalı) denileninde, umumi vaziyetin kötülüğünden, öbüründe de Bosnanın kötü idaresiyle Yeniçeriliğin ilgasından şikâyet edilmektedir. Müellif veya mütercimleri bilinmiyen eserler arasında, 1773 yılında istinsah edilmiş Boşnakça el yazması bir ilmihal (Bursa, Moralı Kütüphanesi) ile, aslı Arapça olup Türkçeye çevrilmiş bulunan *Şeytanname* adlı mensur risalenin Boşnakça tercümesini anmak gerekir; bu son eser, şeytanın Muhammed Peygamberin huzuruna çıkıp onun bazı suallerine cevap verdiğini anlatır. XIX. yüzyılın başlarında, Trebinje'li Muhammed Rušdi Dizdarević, *Hikaja o Ismailu* (Hazreti İsmail hikâyesi), *Hikaja o Jusuf Pejgamberu* (Yusuf Peygamberin hikâyesi), *Smrt Muhameda Alejhisselama* (Muhammed Aleyhisselâmın vefatı), *Smrt Hazreti Fatime* (Hazreti Fatimenin vefatı) ve *Mir'adž* (Miraç) başlıklı Boşnakça manzumeleri, Žepče'li müderris Ahmed Karahodža XIX. yüzyılın ilk yarısında *Bošnjakuša* adiyle tanınan Boşnakça dinî didaktik manzumevi yazmıştır.

XIX. yüzyıldan sonra: Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal tarihi olan 1878, B. E. nda da bir fasıl başı sayılabilir. Bu tarihten sonra modernleşen B. E., umumiyetle İslâmî kalmakla ve kendinde gerek ilham, gerek konu bakımından Doğu çeşnisi bulunmakla beraber, lâyik unsurlara geniş yer ayırmış ve Batının sanat kalıplarını benimsemiştir. Boşnakçaya adapte edilmiş olan Arap yazısı da gitgide yerini Sırp - Hırvat alfabelerine bırakmıştır. Bu modernleşme hareketi, gelişerek XX. yüzyıl başlarında B. E. na hâkim olmuş ve ilk mahsullerinden birini 1900 de vermiştir. Bu yılda Omer Sulejmanpasić, Osman Djikić ve Avdo (Abdullah) Karabegović müştereken *Pobratimstvo* (Kardeşlik) başlıklı bir şiir kitabı yazarak Belgrad'da bastırmışlardır. Djikić (1879 - 1912) in ayrıca *Ašiklije* (Aşıklı) [Mostar 1903], Karabegović'in de *Pjesme* (Şiirler) [Belgrad 1902] adlı eserleri vardır. Bu büyük şairler grupuna, belki de başta olarak, bugün hayatta olmıyanlardan Dr. Safvet Bašagić[«Mirza Safvet»;1870-1834]i (*Trofanda*, [1896]; *Misli i čuvstva* [Fikir ve duygular], 1906; *Izabrane Pjesme* [Seçilmiş şiirler], 1913), Riza Kapetanovic, Ljubušak [1868 - 19 ?]ı (*Pjesme*, 1893) ve Musa Ćazim Ćatić [1878 - 1915] i (*Pjesme*, 1914), bize daha yakın olarak da Hamza Humo'yu (*Sa ploča istočnih* [Doğu kaldırımlarından], 1925) ve Ahmed Muradbegović'i (*Haremska lirika* [Harem liriği], 1921) katmak gerekir. Hikâye ve roman sahasında öncülerden biri, *Zeleno busenje* (Yeşil çimen) [1898], *Na obali Bosne* (Bosna kıyısında) [1900] ve *Nova vremena* (Yeni zamanlar) [1901] adlı eserleriyle tanınan Edhem Mulabdić (1864 1953) tir. Ivan Milićević ile birlikte *Bez nade* (Ümitsiz) [1895], *Na pragu novog doba* (Yeni zamanların eşiğinde) [1896] ve *Bez svrhe* (Gayesiz) [1897] adlı romanları yazan Osman Nuri Hadžić de bunlardan sayılır. En büyük romancılardan biri de «Yugoslavya'nın Pierre Loti'si» unvanını kazanan ve bilhassa *Sličice i profili* (Çizgiler ve profiller) [1911], *Aprilske kiše* (Nisan yağmurları)[1915] başlıklı hikâyeleri ve *Pod drugim suncem* (Başka bir güneş altında) [1914], *Minka* (isim) [1917] ve *René Logotetides* (isim) [1920] romanlariyle tanınan A. Hifzi Bjelavac'tır. Yukarıda anılan Hamza Humo(*Pripovetke* [Hikâyeler], 1932) ile Ahmed Muradbegović (*Haremske novele* [Harem hikâyeleri], 1925) de bu sahada eser vermişlerdir. Ayrıca Hasan Kikić (1905-1942) de *Provincija u pozadini* (Geride kalan vilâyet)[1935], *Ho-ruk* (Heyamola)[1937]ve *Bukve* (Kayın ağacı) [1938] romanlariyle tanınmıştır. Ahmed Hromalić de *Labudova poljana* (Kuğu ovası) [1952] adlı romanın müellifidir. Muradbegović (*Bijesno pseto* [Kudurmuş köpek], 1925; *Unesite mrtvaca* [Cesedi içeri alın], 1928) ve Rasim Filipović (*Zeleni demon* [Yeşil şeytan], 1932; *Raspadanje* [Tefessüh], 1934) en kuvvetli piyes yazarlarıdır. Bunların yanı başında, yukarıda anılan Safvet Bašagić'e(*Abdullah-paša*[1905]; *Boj pod Ozijom* [Özü kalesi altında çarpışma], 1906)ve Riza Kapetanović'e (*Hadžun*[isim], 1906) tarihî dram ve trajedi yazarı olarak da yer vermek gerekir. Komedi yazarlarının başında Ekrem Šabinović (*Punica* [Kaynana], 1904; *Dva načelnika* [İki belediye reisi], 1907) ile Salih Kazazović (*Oba gluha* [Her ikisi de sağır], 1911; *Ćorav račun* [Kör hesabı], 1912) gelirler.

Gerek XX. yüzyıl başlarında modern bir ilhamla, Boşnak edebî dilinde ve Sırp - Hırvat alfabeleriyle yazı yazmış olan bu edipler, gerek daha sonrakilerden Hamid Dizdar, Mehmed Ali («Mak») Dizdar, Said Orahovac, Omer Ćampara, Fadıl Kurtagić, Iljas Dobardžić, Atif Ljubović, Hajrudin Bujukalić, Mustafa Iskender Bahtijarević Ismet Tabaković, Abdulah Alijagić, Husejin Muradbegović, Salih Alić, Nazif Šehović, Mustafa Ramić, Mustafa Dželil Sadiković gibi şairler, Ali (Alija) Nametak, Muhammed Šemsudin Sarajlić, Huseyin Djogo, Murad Šuvalić, Zija Dizdarević gibi hikâyeci - romancılar, ve Skender Kulenović, Sejfudin Husejinagić («Fikret»), Mustafa Hadžigrapčanović, Derviš Imamović gibi piyes yazarları, Yugoslav kültür çevresinin içinde, aynı zamanda Sırp-Hırvat edebiyatının da malı sayılabilirler. Bu hususta umumi görüşler için bk. SIRP-HIRVAT EDEBİYATI.

Basın: 1. *Gazeteler*: Osmanlı devrinin son yıllarında, biri Bosnasaray'da, öbürü de Mostar'da olmak üzere, iki resmî vilâyet gazetesi çıkmakta idi. Bunlardan, yarı Türkçe yarı Boşnakça (Kiril harfleriyle) olarak 1868 de çıkmağa başlıyan «Bosna» adlı gazeteyi ilk Boşnak gazetecisi Akova (Bijelo Polje) lı Muhammed Šakir Kurtćehajić (1844 - 1870) iki yıl idare etmiştir. Mostar'daki «Neretva»(nehir adı) gazetesi de 1877 de çıkmağa başlamıştır. Avusturya - Macaristan devrinde Bosnada gazetecilik daha gelişerek ilkin «Vatan» (1883 - 1897) ile «Rehbeı» (1897 - 1899) adında iki gazete Türkçe olarak yayınlanmış, daha sonra Hırvat (Latin) ve Sırp (Kirilik) harfleriyle Boşnakça gazeteler de görünmeğe başlamıştır. Başlıcaları şunlardır: «Bošnjak» (Boşnak) [1891 - 1910], «Bosansko - Hercegovački Glasnik» (Bosna - Hersek postası) [1906 - 1911], «Musavat» (1906 - 1911), «Muslimanska Svijest»(İslâm vicdanı)[1908 - 1910], «Samouprava»(Muhtariyet) [1909 - 1912],«Muslimanska Sloga»(İslâm birliği) [1910 - 1912], «Novi Musavat» (Yeni müsavat) [1910 - 1912], «Zeman»(Zaman)[1910 - 1912], v. b. Birinci Dünya Harbinden ve Yugoslavyanın teşekkülünden sonra, Yugoslav Müslüman Partisi (Jugoslavenska Muslimanska Organizacija) nin organları olarak «Vrijeme»(Vakit),«Pravda» (Adalet) [iki defa; 1919 - 1929], «Glasnik Jugoslavenske Muslimanske Organizacije» (Y.M. Partisi sözcüsü; sonra «Novi [Yeni] Glasnik J. M. O.» adiyle) adlı gazeteler çıkmış, bu partiden ayrılan Yugoslav Müslüman Halk Partisi (Jugoslavenska Muslimanska Narodna Organizacija) tarafından «Iršad» (İrşat) [1923 - 1924] adında ayrı bir gazete yayınlanmıştır. Bu devirdeki müstakil siyasi Boşnak gazetelerinin başlıcaları da şunlardır: «Obrana»(Müdafaa)[1919 - 1920], «Domovina» (Yurt) [1920 - 1921], «Naša Pravda» (Adaletimiz)[1925]; «Slobodna Štampa»(Hür basın)[1925], «Islamska Svijest» (İslâm vicdanı) [1926], «Novo Vrijeme»

(Yeni zaman) [1930 - 1931], «Slobodna Riječ» (Hür söz) [1931 - 1932], «Islamski Svijet» (İslâm dünyası) [1933]. İkinci Dünya Harbinde de «Osvit» (Şafak) [1941 - 1945] gazetesi çıkmıştır.

2. *Dergi ve yıllıklar*: Osmanlı devrinde, yukarıda anılan Šakir Kurtćehajić'in Türkçe olarak çıkardığı «Gülşen - i Saray»(1868-1870) adlı haftalık edebî dergi, Bosna-Hersek'te çıkan ilk dergidir. Avusturya - Macaristan devrinde, Boşnak dilinde ve Arap harfleriyle «Tarik» (1908 - 1910), ilkokul öğretmenleri tarafından «Muallim» (1910 - 1913), Cemiyet - i İlmiye tarafından da«Misbah»(1912-1913) dergileri çıkarılmıştır. Bunların bazısında birkaç makale Türkçe olarak yayınlanmıştır. Aynı devirde, yine Boşnakça olarak fakat Latin ve Kiril harfleriyle çıkan dergilerin başlıcaları «Behar» (Bahar [1900 - 1910]; bir müddet Türkçe ilâvesi de çıkmış. Yugoslav devrinde de «Novi Behar» [Yeni Bahar; 1927 - 1944] adını almıştır), Gajret Kültür Derneğinin çıkardığı «Gajret» (Gayret) [1907 - 1914; 1921 - 1941] ve İttihad ı İslâm ideolojisine hizmet eden «Biser»(İnci)[1912-1918] dergileri olmuştur. Yugoslav devrinde, «Budućnost» (İstikbal) [1920 - 1921] ilerici bir Müslüman dergisi olmuş, «Novi Vjek» (Yeni çağ) [1920]da romancı A. Hifzi Bjelevac tarafından edebî bir dergi olarak yayımlanmıştır. «Reforma»(1928), «Literarna Štampa»(Edebiyat basını)[1930], «Sabah - Zora» (1933) gibi kısa zaman devam eden dergiler de ortaya konmuştur. Latin ve Kiril harfleriyle yayımlanan «Hikmet» (1929 dan itibaren; çıkaranlar: Ibrahim Hakki, Ahmed ve Abdurahman Adil Čokić), «Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice u Kraljevini Jugoslaviji»(Yugoslav krallığındaki Müslüman din birliği yüksek başkanlığı sözcüsü) [1933-1941; 1950 den beri; Meşihat - ı İslâmiye'nin resmî dergisi], ve «El-Hidaja»(Hidayet)[1936 - 1944; Cemiyet - i İslâmiye'nin organı]. dinî dergilerdir. Yıllıklardan, Osmanlı devrinde çıkan, Avusturya devrinde de bir müddet devam eden Türkçe «Salname - i Vilâyet - i Bosna», Avusturya zamanındaki «Maarif», «Mekteb», Yugoslavya devrinden de «Novo Vrijeme»(Yeni zaman) ve bilhassa ilmî değeri olan «Gajret» (Gayret) ile «Narodna Uzdanica» (Millî mesnet) anılmağa değer. XX. yüzyılın ilk yarısında Boşnak basınında belirmiş olan yazarlardan Ahmed Hadžialić, Šerif Arnavutović, Dr. Abdulah Hasanbegović, Sakib Korkut, Mahmud Behmen, Hamzalija Ajanović, Omer Kajmaković, Mustafa Čelić, Muhammed Pandža, Hamid Dizdar, Rešad Kadić, Ismet Varatanović ve Munir Šahinović ayrıca kaydedilmelidir.

Türkçe, Arapça, Farsça eserler: İslâm topluluğuna ve Osmanlı İmparatorluğunun kültür çevresine giren Boşnaklar, zamanın kültür icaplarına göre, Türkçeden başka, «elsine-i selâse» den olan Arap ve Fars dillerinde de eser meydana getirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı basılmış, bir kısmı da Doğunun ve Batının türlü kütüphanelerinde yazma halinde kalmıştır. Elimizde bunların tam bir kataloğu da yoktur. Bu sahada ilk araştırmalara XIX. yüzyılın sonlarında Bosnasaray belediye reisi Ibrahim Edhem Bašagić (*Salname - i Vilâyet - i Bosna*da) ile Bosna - Hersek Muavin Reisül - uleması Mehmed Tevfik Okić (Türkçe olarak: *Eslafımız*, Bosnasaray'daki «Vatan» gazetesinde) tarafından başlanmış, Edhem Bašagić'in oğlu yukarıda anılan Safvet Bašagić, H. Mehmed Handžić (bunlar için aşağıda Bibliyografya kısmına bk.), M. Tajjib Okić(Bosnada'ki «Gajret» dergisi, «Gajret» yıllığı, «Večernja Pošta» gazetesi, v. b.), Osman Asaf Sakolović, Derviš Korkut, Hazim Šabanović ve başkaları da bu araştırmaları ilerletmişlerdir.

Türk dilinde yazmış olan Boşnak asıllı şairlerin sayısı 150 den fazladır; bunlardan 20 - 30 u da birer tam divan sahibidirler: «Adnî» mahlasiyle bilinen Mahmut Paşayı Velî (yazması: İst. Üniv., Millet, Belediye kütüp.), Mostarlı Hasan Ziyaî, Vusulî, Mostarlı Derviş Paşa Bayezidagiç (Mostar şerefine güzel bir gazeli de vardır), Lâmekânî, «Fevzî» Mehmet, «Talip» Ahmet, Akovalı Ahmet «Hatim», Çayniçeli Derviş Süleyman Mezakî (yazması: İst. kütüphaneleri), Bosnasaraylı Hasan Kaimî Baba (yazması: İst. kütüphaneleri; ayrıca kasideler, v. b.), «Bezmî» İbrahim Yasakçiç, Samiî, oğlu Rıfdî Mehmet, Zekeriya Sükkerî, Ujiçe (Užice) li Mustafa Zaiî, «Mirî» Hüseyin Alaybegoviç, «Yüsrî» Ahmet (yazması: İst. kütüphaneleri), Ahmet Rüşdî (yazması: İst. kütüphaneleri), Ayıntab kadısı iken 1710 da vefat eden «Mahir» Abdullah, yine aynı yılda ölen «Asım» Yusuf, Kafzade'nin *Leyla ve Mecnun*unu tamamlıyan Nevesinyeli «Azim» Mahmut, Ujiçe'li Alaeddin Sabit (yazması: İst. kütüphaneleri; öbür eserleri: *Zafername, Berbername, Edhemname, Bedriye, Miraciye*, ve gazeller), Suzî, Mehmet Fadıl Paşa, Istolça (Stolac) lı Ali Paşa Rizvanbegoviç'in kızı Habibe (1890), son mümessillerden de Istolçalı Arif Hikmet Rizvanbegoviç Stoçeviç (neşri: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, 1919). Divan sahibi bu şairlerden başka, Hersekzade Ahmet Paşanın oğlu «Şirî» mahlasiyle tanınan Ali Bey, *Hüsn-ü dil* müellifi Yenipazarlı «Valî» Ahmet, İskender Paşa Yurişiç'in oğlu «Sun'î» Mustafa Paşa, *Hamse* sahibi Bosnasaraylı Nerkisî, *Gazaname-i Çehrin* sahibi ve birçok şiirlerin müellifi Ujiçeli Ali Paşiç, timar sahibi şehit «Zikrî» Ebubekir Ağa. «Azizî» Mehmet, «Faiz» Abdullah, Mostarlı «Hüsamî» Hüseyin Çatırnya, «Ledünnî» Mustafa, «Fahrî», yukarıda adı geçen Rıfdî'nin kardeşi «Faiz» ve oğlu *Rübaiyat* müellifi «İffetî» Mustafa, *Terci-i bend* sahibi «Ali» mahlaslı Akhisarlı Ali Şehoviç de bu arada anılmalıdırlar. Türk yazarları arasında «Bosnevî» ve «Hersekli» lâkaplariyle tanınan birçok şahıslar vardır; bk. TÜRK EDEBİYATI, ayrıca bk. BOŞNAKLARDA İLİM VE SANAT. Şeyh Seyfeddin Kemura, Hacı Mustafa Merhemiç, Faginoviç Ali, Hamza Puziç, Muhammed Muyagiç, Bosnada Türk şiirini bugüne kadar devam ettirenler arasındadır. Mirhap Şükrü Karışıkoviç de Birinci Dünya Harbinden evvel Mostardaki «Biser» dergisinde Türk edebiyatına dair bir etüt yayınlamıştır. Bosna Hersekte Türk dili için çalışanlar arasında şu gramerci ve leksikografları belirtmek gerekir: Gramercilerden Ibrahim Edhem Berbić: *Bosansk-turski učitelj* (Boşnakça - Türkçe öğretmeni) [İst. 1893. Arap harfleriyle], Junus Remzi Stovro: *Gramatika i vježbenica turskog jezika* (Türk dili grameri ve okuma kitabı) [2 cilt, yazma 1893], Hazim Šabanović: *Turska gramatika i vježbenica* (Türkçe gramer ve okuma kitabı)[Bosnasaray 1942, yeni Türk harfleriyle]; sözlükçülerden, yukarıda anılan Muhammed Hevaî Üsküfî'den başka, Husejin Husnu Hadži Husejınović: *Bosansko-tursko-arapsko-perzijski rječnik* (Boşnakça - Türkçe - Arapça - Farsça sözlük) [yazma, ve natamam], Ahmed Kulender: *Mali tursko-bosanski rječnik* (Türkçe-Boşnakça küçük sözlük) [Manastır 1912].

Boşnakların yazdığı Arapça eserlerin başlıcaları şunlardır: edebî risale olarak Ahmed Šemsudin (1575) in *Er-risalet'ül - kalemiyesi* ile *Er-risaletü's-seyfiyesi*, Muhammed Muhtešim Šabanović'in *Risaletün fi'l-münazarati bey-*

ne's seyfi ve'l kalemi, Mostar müftüsü olup sonra İstanbul Darülfünunu Arap edebiyatı müderrisliğinde bulunan Ali Fehmi Džabić (1918) in Ebu Talib'in *Lâmiye*sine(*Tilbetü't-talib fi şerhi Lâmiyeti Ebi Talib*) ve eshabın şiirlerine (*Hüsnü's-sıhabe fi şerhi eşari's-sehabe*) yazdığı şerhler; şiir olarak, Mustafa «Muhlisî»nin, Benaluka'da Avusturyalıları yenen Bosna askerinin kumandanı Hekimoğlu Ali Paşaya bir beyti Arapça, bir beyti Farsça, bir beyti de Türkçe olarak yazdığı methiye, Bosnalı Hasan'ın Vahabîler tarafından Hicaza karşı yapılan hücumları (1803) konu alan, ayrıca Bosnayı ve Boşnakları metheden şiirleri, H. Mehmed Handžić (ölm. 1944) in birkaç şiiri. Avusturya devrinde Bosna-Hersek Müslüman cemaatının idaresindeki medrese ve okullardan başka devlet gymnasium'larının programına da Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri konulduğu, 1889 dan itibaren de öğrencilere Eski Yunancanın yerine Arapçayı seçme hakkı verildiği için, birçok Arapça gramer, okuma kitabı, sözlük, antoloji, ve metrik kitabı yazılarak yayınlanmıştır.

Farsça yazılmış eserlere gelince, bunlar ekseriyetle şiir nevindendir. Bosnalı Sudî (1596), Saadî'nin *Gülistan*ı ile *Bostan*ına, Mevlâna'nın *Mesnevî*sine, Hafız'ın da *Divan*ına birer şerh yazmıştır. *Mesnevî*nin ikinci bir şerhi de Bosnalı Mustafa (Mustafa Sebuhî?, yoksa Mustafa Ledünnî?) adında bir şaire aittir. «Kimyager» Ali Zeki ile Mustafa Mostarî, *Et-tuhfetü'ş-şahidiye* adlı Farsça sözlüğe birer şerh yazmışlardır. Birer Türkçe divan sahibi olan Mahmut Paşa «Adnî» ile Mostarlı Derviš Paša Bajezidagić ayrıca birer Farsça divan da bırakmışlardır. Farsça şiir yazmış olan Boşnaklardan, yukarıda kaydedilenlerden başka, Ahmed Talib, Tevekkülî Dede, Ahmed Sebuhî, Ahmed Yüsrî, Ahmed Rüşdî, Mustafa Muhlisî, Blagaj'lı Šejh Fevzi, ve Mehmed Šakir Mudidović anılabilir. Bunlardan Šejh Fevzi'nin *Bülbülistan*ı meşhurdur (Fr. terc. 1935); Blagaj'lı Djikić de buna bir şerh yazmıştır.

Bibliyografya: Otto Blau: *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig 1868. Safvet Bašagić: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Bosnasaray 1900; aynı müellif: *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj književnosti*, Bosnasaray 1912. Dragutin Prohaska: *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und Hercegovina von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert*, Zagreb 1911. Šejh Sejfudin Kemura ile Vladimir Ćorović: *Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert*, Bosnasaray 1912. H. Mehmed Handžić: *El-cevherü'l-esna fi teracümi ulemai ve şuarai Bosna*, Kahire 1931; aynı müellif: *Književni rad Bosansko-Hercegovačkih Muslimana*, Bosnasaray 1934. *Pregled rada Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice*, Bosnasaray 1934. Mithat Sertoğlu: *Bosna ve Hersek Müslümanlarının Türk Edebiyatı Tarihindeki Mevkii* (İst. Üniv. Kütüp., Tez No. 47, 1938-1939). Talât Anıl: *Divan Edebiyatında Bosna ve Hersekli Şairler* (İst. Üniv. Kütüp., Tez No. 124, 1940-1941).

BOŞNAK'LAR. Bosnanın Fatih Sultan Mehmet devrinde Türkler tarafından işgalinin başlamasından itibaren, Bosnalıların İslâmiyeti kabul etmiş olanlarına verilen ad.

B. umumiyetle uzun boyludurlar (% 70 i 1.727 m); kısa boylular ise ancak % 1 nispetindedir. En kısa boylulara Tuzla'da, en uzunlarına da Bosnasarayda raslanmaktadır. Koyu saç tipiktir (% 71). Saçın açık tonu en çok Bosnasaray sancağında (% 27), koyu saç da en çok Bihać (% 82) ta görülmektedir. Göz rengi ekseriyetle kestane veya karadır (% 51), mavi renk ise nadirdir (% 9). Mavi-gri % 34, gri-kestane de % 15 nispetindedir. Cilt itibariyle renk ekseriyetle koyudur (% 55); açık renk % 45 tir. Baş incelemelerinde azami uzunluk 182 mm, azami genişlik de 156 mm olarak bulunmuştur. Ortalama baş karinesi 85,7 (hiperbrakisefal)dir. Çoğunluk (% 84) brakisefaldır; ancak küçük bir kısım (%10) mesosefal ile brakisefal arasında bulunmaktadır. Hiperbrakisefaller daha çok kuzeyde, dolikosefal tipe yaklaşanlar da en çok doğudadır. Başın şekli boy ölçüsüne bağlı değildir. Bosna halkı arasında, saç bakımından sarışınlık derecesi en yüksek olanlar, (% 12) ve siyahlık derecesi en düşük olanlar (% 67,6) Müslümanlardır. En az dolikosefal (% 4) ile mesosefal (% 7) lara Katolikler arasında raslanır. Irk itibariyle en temiz ahali Mostar ve Bihać sancaklarındadır; bir dereceye kadar da kuzeybatı ve güneybatı bölgelerde görülür.

Boşnak tipi (XIX. yüzyıl)

Osmanlı fethinden evvel, Bosna ve Hersek'in nüfusu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Osmanlı devrindeki nüfusa gelince, resmî tahrir defterleri incelenmedikçe, bu hususta kesin bir hüküm verilemez. O devirlerde Bosnayı ziyaret eden Papalık temsilcileri (visitator) ancak

Boşnak gusla çalıcısı (guslar)

Müslüman Boşnak kızları

Katolik halkı hakkında istatistik bilgisi vermekte, Müslüman ve Ortodokslar hakkında verdiği bilgi ise sadece genel rakamlar halinde kalmaktadır. Fakat bu visitator'lardan Petrus Masarechi (1624), her üç dine mensup olan halk hakkında istatistik bilgisi vermiştir. Buna göre Katolikler 300 000, Müslümanlar bunların üç misli, yani 900 000, Ortodokslar ise 150 000 kadardır. Buna göre Müslümanlar nüfusun 2/3 nispetindedir. Fransız seyyahı Chaumette des Fossés, Masarechi'den aşağı yukarı iki yüzyıl sonra (1807 - 1808), Müslümanların nüfusunu 600 000 e, Katoliklerinkini 120 000 e indirmiş, Ortodoksların nüfusunu ise 500 000 e çıkarmıştır. Bu istatistiğe göre, Müslümanların sayısı aşağı yukarı % 50 dir. Türk makamlarınca 1870 tarihinde yapılmış bulunan resmî istatistiğe göre: 306 000 gayrimüslim (226 312 Ortodoks, 78 383 Katolik ve 1305 Yahudi) nüfusuna karşı 315 228 Müslüman bulunduğu tesbit edilmiştir. Bundan dört sene sonra Avusturya makamları tarafından bir resmî sayım tertibedilmiştir ki, bu istatistik mühimdir. Çünkü, işgal esnasında kendilerine karşı silâha sarılan B. dan şehit düşenler, sürgün edilenler, Türkiyeye hicret edenler sayılmamıştır. Verilen rakama göre Müslümanların sayısı 448 613 (yani genel nüfusun % 38,73 i), Ortodoksların 496 485 (genel nüfusun % 42,88 i) ve Katoliklerin ise 208 391 (genel nüfusun % 18,08 i) idi. Demek oluyor ki, Müslümanların sayısı birden azalmış, Ortodokslarınki ve bilhassa Katoliklerinki artmıştı. Bu tarihten evvel ve sonra, Avusturyanın çeşitli bölgelerinden Katoliklerin Bosnaya akını, Müslümanların ise hicreti görülmekte, bu sebeple

Boşnaklar: pazarda kantarcı

Müslüman nüfusu gittikçe azalmaktadır. Nitekim 1895 tarihli sayım neticesine göre, Müslüman nüfusunun (548 632) % 34,99, Katoliklerinki (334 142) % 21,31 ve Ortodoksların ise (613 246) % 42,94 tür. 1910 tarihli sayım neticesi ise, Müslümanların nüfusunu % 32.25 (588 244), Katoliklerin nüfusu % 22,87, Ortodoksların da % 43,49 olarak tesbit ediyor ki, gayrimüslimlerin nispetinde bir artış görülmektedir. Yugoslavyanın kuruluşundan sonra yapılan, 1921 tarihindeki ilk sayımda Müslümanların nüfusu (612 137) % 31,12, 1931 deki sayım neticesinde ise (716 584) % 30, 92 nispetine düşmüş bulunmaktadır. İkinci Dünya Harbi boyunca, Sırp çetecileri tarafından, bilhassa harbin neticesi olan kayıplara rağmen, 1948 tarihinde Bosna ve Hersek Müslümanlarının nüfusu, resmî istatistiğe göre, 788 000 dir ki, bu rakam 1931 tarihinde yapılan sayım neticesinden az farklıdır. Fakat 1953 senesindeki artış nispeti dikkate alınırsa, B. ın nüfusu 900 000 e yakındır. Yugoslavyanın diğer bölgelerinde ve dünyanın başka yerlerinde yaşıyan, bilhassa Avusturya işgalinden sonra hicret etmeğe başlıyan B. ın sayısı da yukarıki rakama katılırsa, B. ın nüfusu bir buçuk milyonu aşar. Bugün, İslâm memleketlerine hicret etmiş bulunan B., oranın halkiyle tamamen kaynaşmış bulunmaktadırlar. B., Batı Avrupaya en yakın İslâm kolonisini teşkil etmektedirler.

B. umumiyetle Balkan kültürü çerçevesine girerler. Aynı zamanda İslâm kültürünün de kuvvetli etkisi altında kalmışlardır. Şehir ve kasabalarda oturanlar daha ziyade el sanatçılığı ve küçük ölçüde ticaretle uğraşırlar; köylerde de hayvancılık ve çiftçilik hâkimdir. Eskiden beri doğancılık Balkanlarda B. ın bir ihtısası olarak tanınmıştır. Gusla adı verilen, tek kirişli bir nevi kemençe B. ın başlıca sazlarındandır. B. misafirperverlikleriyle ve sözlerinde durmalariyle tanınmışlardır. Evlerin bir kısmı, bilhassa şehir dışındakiler, dörtköşe bir taban üzerinde, kule şeklinde, dar ve yüksektir; taştan yapılır; damı da piramit veya kesik piramit şeklinde olur, ki bunlara *kula* denir. Alt katı kâgir, üst katı ahşap ve çıkıntılı, damı yine piramit şeklinde, süslü evler de vardır. Bunlar, harem ve selâmlık olarak iki bölümlüdür. Bazı evlerin alt katı ahır, samanlık, kiler ve uşak odası olarak kullanılır. Pencereleri umumiyetle kafeslidir. Mutfak, evde mühim bir yer tutar. *Kuća* denilen açık ocak üzerine zincirle bir bakraç asılır, bunun içinde daima sıcak su bulundurulur. Mutfak eşyası duvarlarda asılıdır. Aile mutfakta ocağın başında toplandığı gibi, çok defa burada misafir de kabul edilir. Sedirlerin üzerinde veya üç ayaklı alçak taburelerde oturulur. Yine alçak ve yuvarlak bir sofrada yemek yenir, yemekten sonra bu sofra da duvara asılır. Mısır unu, sütte yumuşatılmış siyah buğday karakteristik besinleridir. En çok kullandıkları içki erik rakısıdır. Yerli erkek kıyafeti, kısa etek

BOSNALI tipi (Hıristiyan)

Boşnak evı: kula

altından dize kadar potur, yelek, sırma işlemeli çepken, ayaktan dizlere kadar işlemeli tozluk, ayakkabı olarak mest

Boşnak evi

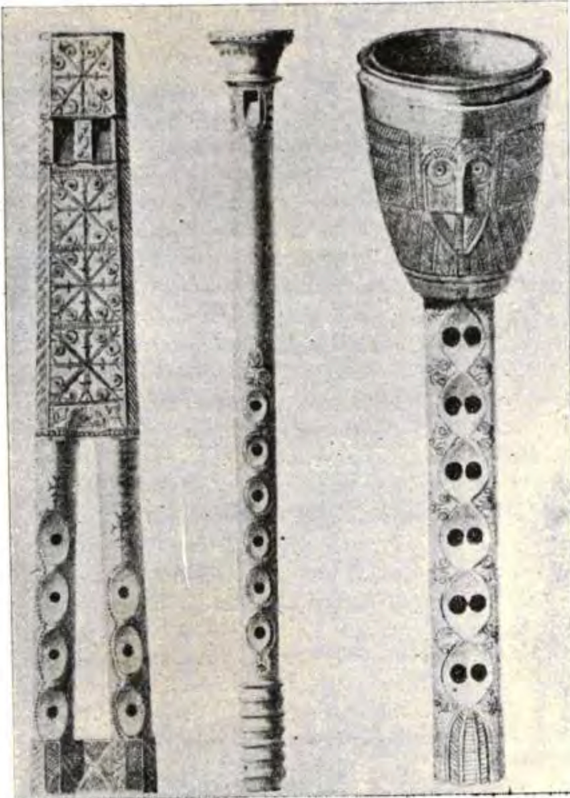
ve onun üzerine giyilen çedik pabuç, başlık olarak keçe külâh veya fes üzerine sarılmış iki tarafı püsküllü abanî sarıktır. Bele meşin kemer bağlanır, yatağan, kama ve altıpatlar buraya sokulur; çakmak, tütün burada saklanır; kiraz ağacından yapılmış çubuk da içildikten sonra buraya sokulur. Kadınlar eskiden peçe ve ferace giyerlerdi. 1952 de bir emirle peçe kalkmıştır; şimdi entari ve süslü buluzlar giyilmektedir. Başörtüsü olarak daha ziyade boneye benziyen başlıklar giyilir. Fes de kalkmak üzeredir; şimdi cübbe ile sarık yalnız din adamlarında görülür. Sünnet düğünü, hatim duası ve Mevlid içtimaları gibi dinî âdetler hariç bugün eski halk âdetlerinin büyük bir kısmı da kalkmak üzeredir. Eskiden, av ve doğancılıktan başka, omuzdan taş atma, koşma, at yarışı, pehlivanlık da B. ın sevdikleri sporlardandı. Bunlar bugün yerlerini modern sporlara bırakmış gibidir. Folklor için bk. BOŞNAK EDEBİYATI.

Bosnalılar IX. yüzyıldan beri yapılan mütemadi propaganda ve baskılar neticesinde Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Sonraları Anadoludan, Bulgaristan yoliyle Balkanlara yayılan Bogomilizm (b. bk.), hayat şartlarına uygun olması dolayısiyle, Bosnalılar arasında geniş ölçüde yayılmıştır. Bogomilizm prensipleri -dualizm hariç- Müslümanlığa Hıristiyanlıktan daha yakın olduğu için, Osmanlı fütuhatı sıralarındaki Bosna Bogomillerinin ihtida hâdiseleri gayet tabiî görülmektedir. Bilhassa Fatih Mehmedin Bosnaya girişi esnasında Bogomiller o kadar büyük bir sayıda ihtida etmişlerdir ki, bazı Osmanlı tarihlerinde, «bir uğurdan» Müslümanlığı kabul ettikleri ileri sürülmektedir. Bir müddet sonra Bosnada hakikaten Bogomilizmden eser kalmamıştır. Kısa bir zaman sonra bura halkı İslâm camiasına girmiş, Bogomillerin ahfadı, salâbet-i diniyeleriyle İslâm âleminde şöhret kazanmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu camiasında bazı imtiyazlara bile mazhar olmuşlardır. B. umumiyetle mistik temayüllü oldukları için tasavvuf cereyanlarına yakınlık duymuşlardır. Aralarında yayılmış bulunan başlıca tarikatlar, Nakşibendîlik, Kadirîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik ve Rufaîliktir. Melâmî tarikatı, önceleri Bosnalı Şeyh Hamza Balî'nin gayreti ile yayılmağa başlamış ise de, bu zatın zındıklardan olduğu iddiasiyle 1562 (hicrî 969) tarihinde Istanbulda katledilmesi ve zecrî tedbirler neticesinde tutunamamıştır. Bektaşılik halk arasına girememiştir. Bu tarikatlara ait tekkeler 1952 de kapatılmıştır. B. ın İslâmiyeti kabullerinden sonraki dinî teşkilât, tıpkı Osmanlı İmparatorluğunun diğer ülkelerindeki dinî teşkilât gibidir. Fakat, Avusturya işgalinden sonra, din reisliği bakımından, durum biraz değişmiş ve Avusturyalılar siyasi sebeplerle İstanbuldaki Meşihat-ı İslâmiyenin nüfuzundan B. ı uzaklaştırmağa çalışmışlardır. Memlekette bulunan müftülükleri, kadılıkları İstanbul nüfuzundan ayırmak, Avusturyanın siyasi menfaatleri icabındandı. Ancak, Müslümanların en yüksek din reisi olan halifeyi sembolik olarak tanımağa razı oluyorlardı. Avusturyalılar Bosnanın işgalinden ancak dört sene sonra, 24 Ekim 1882 de, 1959 sayılı emirname ile, Reis ül-

Boşnaklar: 1. Su kabı, 2. Tas, 3. Mahfazalı cep aynası, 4. Fındık kıracağı

ulema başkanlığı altında dört üyeli bir Ulema Meclisi ihdas ettiler. Bu emirnamenin 2. maddesi gereğince, bu üyeler imparator kıral tarafından tâyin olunurdu. Ulema Meclisinin yetkileri, bu emirname ile çok daraltılmıştı. Kadıları imtihan etmek (fakat bunların tâyinleri hükümete ait idi) ve dinî müesseseleri kontrol etmek gibi işler, Ulema Meclisinin belli başlı yetkilerindendi. Avusturya - Macaristan hükümeti tarafından 1883 tarihinde tâyin edilen ilk reis-ül-ulema, Mustafa Hilmi Hadžiomerović'tir. Bunun 1893 te istifası ile yerine Hacı Mehmet Tevfik Azabagić geçmiş ve muhtariyat i diniyenin kazanılmasına kadar (1910) bu mevkide kalmıştır. Avusturyalılar, B. ı Hıristiyanlaştırmak için çeşitli tedbirler almışlar ise de, bunlarla birlikte mukavemet de artmış ve bilhassa Osmanlıların 1908 Meşrutiyeti ilânları karşısında (bk. BOSNA - HERSEK MESELEsİ), Müslümanların da hukukunu tanımağa mecbur kalmışlardır. B. ın, Hıristiyanlaştırılmak istenmesine karşı gösterdikleri mukavemette, Avusturya hükümetine bir memorandum verecek kadar medeni cesaret gösteren Mostar müftüsü Ali Fehmi Džabić'in büyük rolü olmuştur. Bu zat, Müslümanların hukukunu korumak için giriştiği faaliyetler arasında İstanbula da gelmiş, sonradan Avusturyalılar tarafından muhacir ilân edilerek memleketine dönmesine müsaade edilmediğinden İstanbul Darülfününunda Arap edebiyatı müderrisliğine tâyin edilerek 1918 de vefatına kadar bu şehirde kalmıştır. Din muhtariyeti 1931 e kadar devam etmiş, bu tarihte Kıral Aleksandar tarafından kaldırılmıştır. İlk muhtar reis-ül-ulema Hafız Süleyman Šarac, sonuncu da Hacı Mehmed Dżemaluddin Čaušević'tir. Muhtariyetin kaldırılmasından sonra Yugoslav İslâm dinî riyaseti ihdas edilmişse de, Aleksandar'ın vefatında Maliye Vekili ve

Boşnaklar: Nefesli müzik aletleri

Yugoslav Müslüman Partisi reisi Mehmed Spaho din muhtariyetini ihya ettirmiştir. Bosna ve Hersekte bugünkü İslâm dini teşkilâtı bir Dinî Riyaset ile Ulema Meclisi, Vakıflar Meclisi, Vakıflar Müdürlüğü ve her kazada birer mahallî Vakıflar İdaresinden ibarettir.

Osmanlı İmparatorluğunun B. a karşı bir sempatisi vardı. Meselâ *Kavanîn-i Yeniçeriyan*ın birinci babında bu hususu belirten fıkra çok karakteristiktir. Bu sempati keyfiyeti devşirme alma ve timar tevziinde de göze çarpar. Meselâ, bir fermanda, Bosnada münhal olan timarların sadece B. a tevzi edilmesi emrolunuyordu. Dinî bağlılıkları kuvvetli olup da, bu din uğruna mal ve canlarını her an feda etmeğe hazır olduklarını sayısız misalleriyle ispat etmiş bulunan B. ın, yeni fethedilen ülkelerde iskân edilmeleri ve mahallî idarelerin bunlara verilmesi bir kaide haline gelmişti. Nitekim Hırvatistanda, Dalmaçyada, Slavonyada ve Macaristanda kuvvetli Boşnak kolonilerinin teşekkül ettiği malûmdur. Evliya Çelebi de bu keyfiyeti kaydetmektedir. Eski devirlerde B. yalnız Bosna hududunu muhafaza etmekle yetinmemişler, Osmanlı Imparatorluğunun birçok fütuhatına da katılmışlardır. B. ın bilhassa Bosna sınırındaki ülkelere akınlar yapmak ve muhtelif yerleri fethetmek gibi kahramanca faaliyetleri vardır. Dalmaçya, Srem, Hırvatistan, Macaristan, Slavonya ve Sırbistan akınlarında ve fütuhatında B. ın rolü büyük olmuştur. Osmanlı tarihinde büyük hizmetleri görülenler arasında, Hersekzade Ahmet Paşa, Hadım Sinan Paşa, Damat İbrahim Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Kara Davut Paşa, Topal Recep Paşa, Gazi Husrev Bey, Silâhtar Yusuf Paşa, Koca Mustafa Paşa, Mostarlı Mustafa Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Sofu Mehmet Paşa, Cezzar Ahmet Paşa, Mevlâ Abdülkerim gibi şahsiyetleri ve daha birçoklarını saymak mümkündür. Boşnak halk destanlarının kahramanları olan Hrnjica Mujo (Mustafa) ile oğulları Mujo, Halil ve Omer'in Dalmaçyadaki akınları meşhurdur.

2. B. (Pol. ve Alm. Bosniak), XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Lehistan ordusunda Ułan (<Türk. *oğlan*; Fr. Uhlan) denilen mızraklı süvari alaylarının yanıbaşında, ekseriyetle Boşnaklardan teşkil edilen süvari birliklerinde hizmet gören er. 1745 te Prusya ordusunda da Büyük Friedrich'ın emriyle, Ruesch'teki Husar (< Mac. *huszár* < İslâv. *kursar* < İtal. *corsare* = eşkıya) mızraklı süvari alayının hususî bir bölümü olarak meydana getirilen birlikte hizmet gören İslâv menşeli veya Şarklı mızraklı süvari erlerine de bu ad verilmiştir. Bunlar daha sonra teşkil edilen Prusya Ulan'larının öncüleri olmuştur. Bk. ULAN ve HUSAR. Avusturya-Macaristan ordusunda Bosna-Hersek birliklerine de Bosniak denmiştir.

Prusya Bosniak'ı (yaz kıyafetiyle, 1786 sıraları)

BOŞNAKLARDA İLİM VE SANAT. **İlim:** *İslâm ilimleri*: Fatih Sultan Mehmet zamanında Bosna işgalinin başlamasından itibaren İslâmiyetin tesir sahasına giren Boşnaklarda da İslâm ilimleri gelişmiş ve bunun tabiî neticesi olarak tefsir, hadis, fıkıh, kelâm vadisinde eserler yazılmıştır. Yugoslavyada ilk *Kur'an* tercümesi Belgrad'da 1895 tarihinde, Bosna-Hersek Sırplarından Mićo Ljubibratić tarafından yayınlanmıştır. Tefsirler Boşnakça ve Arapça olarak kaleme alınmıştır, ki bunlar arasından Reisü'l ulema M. Mehmed Džemaluddin Čavušević ile Muhammed Pandža tarafından Boşnakça olarak yapılanı başta zikredilebilir. Bu muhtasar tefsir aynı müellifler tarafından 1937 de yayınlanan Boşnakça *Kur'an* tercümesi (*Kuran časni* = Kur'anı kerim) ne not halinde eklenmiştir. Muhammed Handžić'in de *Uvod u tefsirsku nauku* (Tefsir ilmine giriş) adlı bir etüdü vardır. Yine, Arapça olarak kaleme alınan eserlerden, Şeyh-ül-islâm Molla Abdülkerim (1571) in Zemahşerî'nin *El Kâşşaf* adlı tefsirine Es-Seyyid eş-Şerif tarafından yazılan şerhe yazdığı haşiye vardır. «Şarihü'l Füsus» Abdullah el-Bosnevî (1640) nin bazı *Kur'an* ayetlerinin tefsirinde tasavvufî tez hâkimdir. Bunlar arasında «El-Adiyat», «Nun», «El-Aşr» sureleriyle «Yusuf» suresinin 24 üncü, «Hud» suresinin 7 nci, «El Kehf» suresinin 86 ncı ayetlerinin tefsirlerinin risaleler halinde meydana getirilmesini de Arapça olanlarına misal olarak gösterebiliriz.

Hadiste, Dr. Safvet Bašagić'in *Sto i jedan Hadis-i šerif* (101 hadis-i şerif) [«Behar» dergisi, 1904], Mehmed Handžić'in *Es-sunne* («Hikmet» dergisi, 1831-1936) ile *Hadis i njegova važnost* (Hadis ve bunun önemi) [«Narodna Uzdanica» yıllığı 1934], M. Tajib Okić'in *Islamska tradicija* (İslâm ananesi) [1936], Dr. Mehmed Alajbegović'in de *O kritici Hadisa kao padloge za izgradnju Islamskog prava* (İslâm hukukunun kuruluşundaki esas olarak hadis tenkidi) [1941] adlı Boşnakça eserleri ön safta gelir. Ali ibn El-Hac Mustafa (1640), *Fezailü'l-cihad* adlı eserinin birinci ve ikinci kısımlarında cihadın faziletine dair Kırk hadisin, kısmen mensur kısmen de manzum Türkçe tercümelerini vermiştir (yazması: Bosnasaray Devlet Müzesi Kütüp. ve İst. Üniv. Kütüp.). Hasan el-Bosnevî'nin *Hadis-i erbain* mecmuasını (yazması: İst. Üniv.), Osman ibn İbrahim el-Bosnevî'nin de *Tahkiku aksami'n niyyat* (yazması: İst. Süleymaniye Kütüp.) adlı eserini Arapça yazılan hadis çalışmalarına misal olarak alabiliriz.

Akaid (Dogmatik) sahasında da, değerli bilginler yetişmiştir. H. Mehmed Handžić'in *Ilmü'l-kelâm* ve Salih Dizdarević'in *İmanski šarti* (İmanın şartları) adlı eserleri Boşnakça, Hersekli Ahmed ibn Hasan el-Beyadî (1686)nin *İşaratü'l-meram min ibarati'l-imam* adlı eseri ile Hasan Kâfi'nin eserleri bu sahada Arapça yazılan eserlere misal gösterilebilir. Beyadînin eseri İslâm âleminde büyük takdir kazanmış ve son zamanlarda Mısırda basılmıştır.

Fıkıh, Boşnaklarca çok işlenmiş bir ilim kolu olmuş ve üniversite profesörleri de bu çalışmalara iştirak etmişlerdir. Bu sahada Boşnakça olarak yazılan eserlerin başlıcaları şunlardır: Prof. Mehmed Begović: *Šeriatsko bračno pravo* (Şerî evlenme hukuku), *Karakteristika šeriatskog nasljednog prava* (Şerî veraset hukukunun karakteristiği), *Položaj vanbračne djece u šeriatskom i gradjanskom pravu* (Şerî ve medeni hukuka göre gayrımeşru çocuğun durumu), *O izvorima šeriatskog prava* (Şerî hukukun kaynakları); Dr. Alija Silajdžić: *Testament u šeriatskom pravu* (Şerî hukukta vasiyet); Dr. Abduselam Balagija: *Uloga vakufa u vjerskom i svjetovnom prosvjećivanju naših Muslimana* (Bizdeki Müslümanların dinî ve dünyevî tenevvüründe vakfın rolü); H. Mehmed Handžić: *Tumačenje šeriatsko-pravnih propisa* (Şerî hukuk hükümlerinin tefsiri), *Kodifikacija šeriatskog prava* (Şerî hukukun tedvini); Mustafa Busuladžić: *Problem derogacije u islamskom pravu* (İslâm hukukunda nesh meselesi); Abdullah Ajni Bušatlić: *Porodično i nasljedno pravo Muslimana* (İslâm aile ve veraset hukuku), *Šeriatsko-sudski postupak* (Şerî mahkemeler usulü); Abdurezak Hıfzi Bjelevac: *Muslimanka pred zakonom* (Kanun önünde Müslüman kadın); Jusuf Zija Midžić: *Nasljedno pravo Muslimana u Bosni i Hercegovini* (Bosna-Hersekte Islâm veraset hukuku); Salih Mutapčić: *Postupak pred šeriatskim sudovima u Bosni i Hercegovini* (Bosna-Hersekte şerî mahkemeler usulü). Dr. Mehmed Begović'in *De l'évolution du Droit Musulman en Yougoslavie* (Yugoslavyada Islâm hukukunun tekâmülü) [Cezayir 1931] adlı Fransızca bir eseri de vardır. Arapça yazan Boşnak fakıhlarının başında Hasan Kâfi el-Akhisarî (1616) gelir. Bu alim hac yolunda *Semtü'l vusul fi ilmi'l usul* adlı eserini yazmış (1591), sonra, gördüğü takdir üzerine, bunun şerhini de yapmıştır. Kâtip Çelebi bu eserden sitayişle bahsetmektedir. Aynı müellifin, türlü fakıhlara atfedilen *Mukaddimetü's-selât* adlı esere yazdığı *Hadikatü's-selât* başlıklı bir şerhi de vardır. Yenilerden, Bosnasaray Kuzat Mektebinde İslâm Hukuku profesörü olan Sejfulah Proho (1932), yine Arapça olarak *Kitabü'n-nikah*, *Zübdetü'l-feraiz*, *Ahsenü'l-vesile fi marifeti'l-vesaya ve'l vasıyye* v. b. eserleri meydana getirmiştir. Türkçe yazılan eserlerden İbrahim Akhisarî'nin bir fetva mecmuası olan *Fetavayı Akhisarî*si Akhisarlı Mustafanın tütün, içki, oruç, namaz, merhamet gibi konular hakkında yazdığı risaleler anılmağa değer.

İslâmî ilimlere bağlı olarak felsefe tasavvuf, mantık, ahlâk ve hagiyografya gibi mânevi ilimler de inkişaf etmiştir. Bu sahada ortaya konulan Boşnakça eserlerden şunlar ön safta yer alır: Mustafa Busuladžić: *Islam i filozofija* (İslâm ve felsefe), Neset Topčić: *Islam i evropska filozofija* (İslâm ve Avrupa felsefesi), Mehmed Kapetanović ile Ali Kadić'in ayrı ayrı yazdıkları *Risale-i ahlâk* adlı eserler, Abdurrahman Adıl Čokić'in *Dželaluddin Rumi*, *Muhjıddin Arabi* ve *Imam Gazali* başlıklı etütleri; Muhammed Peygamberin siretine Salih Bakamović (*Život i moral Muhameda* = Muhammed'in hayatı ve ahlâkı), H. Mehmed Handžić (*Muhammed Alejhisselam*) ve başkaları birer eser tahsis etmiş, Muhammed Pandža da *Hazreti Omer* adlı eseri yazmıştır. Arapça olarak yazanlardan yukarıda anılan ve tasavvufa ait 60 kadar eseri olan Abdullah el-Bosnevî'yi burada da kaydetmek gerekir; İbnü'l Arabî'nin *Füsusü'l-hikem*ine önce Türkçe, sonra Arapça olarak yazdığı şerhler meşhurdur. Yukarıda adı geçen Hasan Kâfî el-Akhisarî aynı zamanda *Muhtasarü'l-kafî fi'l-mantık* adlı eserin müellifidir; *Nizamü'l-ulema ilâ hatemi'l-enbiya* başlıklı biyografik-hagiyografik bir eseri de vardır. Mustafa ibn Yusuf el-Mostarî (1707) ile Bosnasaray müftüsü Çayniçeli Hacı Mehmed Čajno (1791), *İsaguciye* birer şerh yazmışlardır. Kanunî Sultan Süleyman'ın türbe şeyhi Mustafa Alaeddin Ali Dede (1598) nin ve Bayramî şeyhlerinden Bosnalı «El-Kazzaz» İbrahim'in (1617) de tasavvufa ait eserleri bu sahada tanınmıştır. Türkçe olarak yazılan eserlerden, tasavvufta «El-Beligradî» nisbetiyle tanınan Bosnalı Nurullah Münirî (1617) nin *Nisabü'l-intisab ve ababü'l-iktisabı* ile *Silsiletü'l-mukarrebin ve menakıbü'l-muttekini*, Hüseyin Lâmekânî'nin *Risale'i vahdeti*, mantık sahasında Yenipazarlı (Pazarac) Hafız Mehmed Emin Serdarević'in *Bir kıt'a mantık haritasını*,

Hüseyin Hüsnü El - Mostarî El - Bosnevî'nin *Kanunu hitabet*ini, hagiyografyadan da Bosnalı Abdülkerim«Samiî»(1685) nin natamam sireti (Veysî siyerinin devamı olarak) ile Trebinyeli Mehmed Kâmil (1897) in *Metaliü'n - nücum*unu burada kaydetmek gerekir.

Sosyal ilimler: bu sahada da kıymetli Boşnak müellifleri yetişmiştir. Tarih: XV. yüzyıldan itibaren Bosna - Hersek'in Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edilmesinden sonra Bosna tarihini Osmanlı tarihi içinde mütalâa etmek icabetmektedir. Bu itibarla umumi olarak ayrı bir Bosna tarihi yazmağa lüzum görülmemiş, Boşnak asıllı tarihçiler de Osmanlı tarihi veya bunun bazı kısımlarını yazmışlardır. bk. TÜRK EDEBİYATI, Tarih. Bu çalışmalar XVI. yüzyılın sonuna doğru başlamış ve daha çok Türkçe olarak yazılmıştır. Bu müverrihler arasında Belgradlı Ahmet oğlu Mustafa, Mehmet Halife İbn Hüseyin. «Vuslatî» mahlasiyle tanınan Ujiçe (Užice) li Pašić, Hac Nesimoğlu Ahmed, Bosnalı Doğancı Hüseyin Paşa oğlu Mir Mehmet Afvî bilhassa zikre değer müverrihlerdir. Münhasıran *Usul - i Tarih* adlı bir eser yazan Muhammed Rifatî oğlu Halil Sıdkı El - Bosnevî de tarihçiler arasında önemli bir yer işgal eder. Bunlardan başka istisnai olarak Bosna tarihi yazan birkaç müverrih vardır ki, bunlar arasında «Muvakkit» adiyle tanınan Salih Sidki Hadži Husejnović mühimdir. Bütün Müslüman milletler gibi Boşnaklar da, İslâm tarihi ile tabiî olarak ilgilenmişlerdir. Bu sahada eser verenler arasında edip ve münşi Muhammed Nerkisî (1634) mühim bir yer tutar. Son zamanlarda ise mevcut dokumanların tasnif ve tercümesi ile Boşnaklarda da modern tarihçilerin hareketleri başlamıştır. Bu hareketin başında Dr. Safvet Bašagić (ölm. 1934) bulunmakta idi. Bu müverrihin muhtelif makalelerinden başka *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*(Bosna-Hersekin mazisine ait muhtasar rehber) adlı, 1850 tarihine kadar muhtasar bir Bosna tarihi de yazmıştır. Bosna - Hersek tarihi sahasında, şu modern tarihçilerin Boşnakça eserleri de burada anılmalıdır: Zagreb İlimler Akademisi (Akademija Znanosti i Umjetnosti) üyelerinden Hamdija Kreševljaković'in bilhassa Bosna tarihinin Osmanlı devri hakkındaki şu eserleri: *Sarajevo u doba okupacije Bosne* (Bosnanın işgali devrinde Bosnasaray), *Dževdet pašina pisma o Bosni* (Cevdet Paşanın Bosna hakkındaki mektupları), *Sarajevska čaršija i njeni esnafi i obrti za Osmanlijske uprave* (Osmanlı idaresi zamanında Bosnasaray çarşısı, esnafı ve zanaatı), *Štamparije u Bosni za turske uprave* (Türk idaresi devrinde Bosnadaki basımevleri), *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini* (Bosna - Hersekte esnaf ve zanaat), *Hamami* (Hamamlar), *Prilozi povijesti bosanskih gradova pod Turskom upravom* (Türk idaresi devrinde Bosna şehirlerinin tarihine katmalar); Hajrudin Ćurić: *Ali paša Rizvanbegović*; İbrahim Džaić: *Fragmenti iz političke istorije Bosansko - Hercegovačkih Muslimana* (Bosna - Hersek Müslümanlarının siyasi tarihinden parçalar), Edhem Bulbulović: *Turci i razvitak Turske Države* (Türkler ve Türk devletinin gelişmesi), Fehim Spaho: *Pobune u Tuzlanskom srezu polovicom 18. vijeka* (XVIII. yüzyılın ortalarında Tuzla kazasındaki ayaklanmalar), Izzet Pertev: *Okupacija Bosne i Hercegovine* (Bosna - Hersek'in işgali), Alija Nametak: *Karadjozbeg injegovo doba* (Karagöz Bey ve zamanı). *Mostarski stari most* (Mostardaki eski köprü), *Islamski kulturni spomenici Turske periode u Bosni i Hercegovini* (Bosna - Hersek'in Türk devrindeki İslâm kültürü yadigârları) Osman Asaf Sokolović: *Prilike u Bosni potkraj 18. stoljeća* (XVIII. yüzyıl sonundaki Bosnanın ahvali), Kasim Gujić: *Pad Bosne i Hercegovine* (Bosna - Hersek'in sukutu), *Osjavač Bosne Sultan Mehmed II i Bosanski Franjevci* (Bosna Fatihi Sultan Mehmet ve Bosnalı Franciscuscular) Šejh Sejfudin Kemura: *Sarajevske džamije i druge javne zgrade Turske dobe* (Türk devrinde Bosnasaraydaki camiler ve öbür umumi binalar), Hazim Šabanović: *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. vijeka* (XV. yüzyılın ikinci yarısından kalma Türkçe vesikalar), *Hamid Hadžibegić*: *Tri fermana iz prve polovine 16. vijeka* (XVI. yüzyılın ilk yarısından kalma üç ferman), Mehmed Mujezinović: *Turski natpisi u Sarajevu iz 16. vijeka* (Bosnasarayda XVI. yüzyıldan kalma Türkçe yazıtlar), Dr. Fehim Bajraktarević: *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Pljevalja* (Taşlıca yakınında Sv. Trojica manastırındaki Türkçe vesikalar), v. b. Siyasi içtimai meselelerle alâkalı birçok eserler de kaleme alınmıştır. Bu nevi eserlerin en başında yukarıda anılan büyük bilgin Hasan Kafî El-Akhisarî (1616) nın *Usulü'l-hikem fi nizami'l âlem* adlı eserini zikretmek icabeder. Sultan ve devlet adamlarının devlet idaresindeki bozukluklar üzerine dikkat nazarını çekmek için Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Eğri seferinde Osmanlı hükümdarı III. Mehmet'e ithaf edilmiş, sadrazam Bosnalı İbrahim Paşanın tavsiyesi üzerine müellif tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eser sonraları Garp lisanlarına da tercüme edilerek basılmıştır.

Biyografyada, Boşnakça olarak, Dr. Safvet Bašagić, Dr. Mehmed Spaho, ve Hamdija Kreševljaković, Gazi Husrev Bey'in birer biyografyasını (*Gazi Husrev Beg*) yazmışlar; Hajrudin Ćurić, Ali Paşa Rizvanbegoviç'i, Hazim Šabanović de Hırvat Murat Paşayı ele almışlardır. Bosnasaraylı şair Mustafa «Hurramî» nin Arapça, hemşerisi şair ve münşi Muhammed Nerkisî (1634) nin de Türkçe olarak yazılmış biyografik eserleri vardır.

Coğrafyacılardan, Boşnakça eser veren Hamdija Kreševljaković ile Muhammed Kantardžić, Türkçe eser sahibi olanlardan da Bosnalı Nurullah (1617) ile Mostarlı Abdullah Hurramî (XVIII. yüzyıl) zikredilebilir. Seyahatnamelere gelince, bir iki eser müstesna, bunlar umumiyetle Hac yolu (*Put na Hadž*) na münhasır kalmıştır.

Filoloji sahasında, Türkçe yazanlardan Bosnalı Sudî ile «Çelebi» adiyle tanınan Bosnasaray müftüsü Foyniçalı Muhammed ibn Yusufu, Arapça yazanlardan da Hasan Kafî El-Akhisarî'yi, Muhammed ibn Musayı ve diğer bazı şahsiyetleri saymak mümkündür. Belâgatte de Muhammed ibn Musa ile Mostarlı Muhammed ibn Halil, mühim yer tutarlar

Balkanlardaki Şarkiyat çalışmalarına ilk defa Bosna-Hersek'te başlanmıştır. Avrupada tahsil gören Boşnak müsteşriklerinin başında Dr. Safvet Bašagić gelir. Yenilerden Dr. Mehmed Begović, Belgrad üniversitesi İslâm Hukuku profesörüdür. Dr. Fehim Bajraktarević, aynı üniversitede Şark dilleri kürsüsünü kurmuştur (1923). Bosnasaraydaki Şarkiyat Enstitüsü (Orijentalni Institut) 1950 den beri *Prilozi za Orijentalnu Filologiyu i Istoriju Jugoslovenskih naroda pod Turskom Vladavinom* (Türk hâkimiyeti altındaki Yugoslav milletlerinin Doğu filolojisi ve tarihine katmalar) adında bir dergi yayınlamaktadır. Bu yıllığın başlıca yazarları şunlardır: Fehim Bajraktarević. Mehmed Begović, Nedim Filipović. Hazim Šabanović, Hamid Hadžibegić, Omer Mušić, Sačir Sikirić v. b.

Ayrıca pedagoji, tıp, hijiyen, ticaret ve iktisat, kooperatifçilik, ziraat, madencilik, jeoloji, matematik sahasında da eser veren birçok Boşnak müellifleri vardır.

Sanat: Boşnakların, edebiyatlarında olduğu gibi, plâstik ve tezyinî sanatları ile müzikleri üzerinde de İs-

lâm ve Türk sanatlarının tesiri derindir. Bu tesir kendini en çok mimaride göstermektedir. Bosnadaki cami, medrese, tekke, han, kervansaray, bedesten, köşk, köprü, havuz, çeşme, sebil ve hattâ evler Türk mimarisinin birer örneği sayılır. Bu sahadaki başlıca abideler şunlardır: camilerden Bosnasarayda Fatih Sultan Mehmede hediye edilen cami (Careva Džamija), Gazi Husrev Bey camii (Begova Džamija), Ferhadiye (Ferhadija) camii, Mağribî camii, Banaluka (Banja Luka) da Ferhadiye camii, Foca'da Alaca cami, Mostarda da Karagöz Bey camii medreselerden Bosnasarayda Gazi Husrev Bey medresesi ve hankahı (bu şehirdeki eski İlâhiyat Akademisi ile Travnik ve Gračanica'daki medreseler, Arap-Mağrip üslûbundadırlar); hanlardan Bosnasaraydaki Morić, Kolubara ve Taşlı hanları; bedestenlerden Bosnasaraydaki eski «Bezistan» ile «Brusa Bezistan» ı; köprülerden de Višegrad'da Sokollu Mehmet Paşanın Drina nehri üzerinde kurdurduğu muazzam köprü (Mimar Sinan'ın eseri) ile Mostar'daki meşhur köprü (Mimar Hayrettin'in eseri).

Heykeltıraşlardan anılmağa değer Boşnak sanatkâr yoktur.

Resimde, son zamanlarda Batı sanatına uyan Boşnak sanatkârları yetişmiştir. Zağreb Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Omer Mujadžić, kübist eserleriyle, Avrupa ve Amerikada tertip ettiği sergilerde takdir kazanmıştır. Resim öğretmenlerinden Hakija Kulenović - Šinikdžić de eserlerini memleketinde ve dışarıda açılan muhtelif sergilerde teşhir etmiş ve başarı kazanmıştır. İsmet Mujezinović, Sabahudin Hodžić ve Enver Krupić de ileri gelen Boşnak ressamlarındandır.

Türklerde olduğu gibi, Boşnaklar arasında da hattatlık, tezyinî sanatların ön safında yer almış ve yüzyıllar boyunca resmin yerini tutmuştur. Bosnanın yazma kitapları, mushafları ve levhaları, ayrıca mezartaşı, köprü ve çeşme kitabeleri dikkat çekicidir. Müstakimzade'nin *Tuhfe-i hattatini* ile Ali'nin *Menakib-i hünerveran*ında ve başka kaynaklarda Boşnak hattatlarının (bir kısmı hem hattat, hem edip) adlarına raslanmaktadır: Süleyman «Mezakî», Zekeriya «Sükkerî». Abdülkadir, Muhammed «Nergisî». Muhammed «Ćato», Ahmet Beyazî, Zekeriya ibn Hüseyin ibn Mesih, İbrahim ibn Salih, İsmail ibn İbrahim, Mustafa ibn İsmail, Ahmet Hatim, Osman Bosnevî, Muhammed Muhteşim Šabanović, Yahya Bosnevî, «Kimyager» Zeki Ali, Asım Yusuf, Mahir Abdullah, Salih Salahî, Mostar'lı Mustafa ibn İbrahim, Mustafa el-Hafız, Mustafa Paşa Bosnevî, Süleyman Arif, İsmail Bosnevî, Davut ibn İsmail, Derviş Hüsameddin, Hüseyin ibn Abdullah Süleyman Bosnevî, Abdurrahman, Seyyid Muhammed ibn Recep, Tahir İbrahim, Hurrem Bosnevî, Ahmet Bosnevî. XIX. yüzyılın sonlarında da Muhammed Islamović değerli bir hattat olarak yetişmiştir. Bosnasaraydaki Gazi Husrev Bey camiinde kelime-i şahadet yazılı güzel bir levhası vardır. Ali Faginović, oğlu Salim Niyazi, Süleyman Čučak, Bahaeddin Sikirić ve Muhammed Mujagić bu sanatı XX. yüzyılın ilk yarısında da devam ettirmişlerdir.

Boşnak tezyinî sanatlarında elişleri de önemli bir yer tutar. Bilhassa gergef (Boşnak. gjergjev) işlemeleri, örgüler, maden ve tahta üzerinde oyma, filigran (sırma ve gümüş işlemeleri) gibi sanatlarda ve umumiyetle giyim eşyalarının üslûp ve tezyinatı ile küçük halk sanatlarında eski Türk zevkinin tesiri görülmektedir.

Bu tesiri müzik sahasında da görüyoruz. Halk arasında pek yaygın olan ve «gusla» denilen (bk. BOŞNAKLAR, resim) aletin yanı başında saz, tambur, kemençe hattâ neye de raslanmakta, memleketin her tarafında sık sık tambur orkestraları da kurulmaktadır. Boşnaklarda modern müzik gelişme halindedir. «Sevdalinke» (sevdalı) denilen aşk şarkıları okuyan sanatkârlar da vardır. Boşnak musikişinas ve ses sanatkârlarından şunlar anılmağa değer: Rešid Bešlagić, Hasan Kadragić, Ahmed Seferović Dr. Ibrahim Brkić, Zaim Imamović, Radžija Pašić, Hedija Arifhodžić, Muberra Karahasanović, Bahrija Šamić, Muharrem Budimlić, Munevvera Berberović, Mevla Strik, Ibrahim Aščerić, Ismet Merdžanović Zumruta Mulalić, ve Ismet Alajbegović Šerbo.

Opera ses sanatkârlarından Bahrija Nuri Hadžić'in adı memleket dışında, Avrupada, Türkiyede ve Mısırda da tanınmıştır. İkinci Dünya Harbine kadar Belgrad operası primadonnası olan Hadžić, bilhassa Salomé rolünde muvaffakiyet kazanmıştır. Bu sahada Zahid Nalić de yüksek bir yer tutmaktadır.

Tiyatro sanatı, bizde olduğu gibi, Boşnaklarda da geç inkişaf etmiş, ve Yugoslavya sahnelerinde Müslüman aktörler ancak Birinci Dünya Harbinden sonra görünmeğe başlamışlardır. Salih Repak, Muhammed Kurt, Abdullah (Avdo) Džinović, Muhammed Ćejvan, ve Fazlija Fazlovski Boşnak sahne sanatkârlarının ileri gelenleridir.

BOŞO EFENDİ: bk. BUSİOS, Georgios.

BOTALLO, Leonardo (1530 - takr. 1574), İtalyan anatomi bilgini ve cerrahı. Asti (Piemonte) de doğmuştur. Önce Fransız ordusunda cerrah olarak çalışmış, sonra da IX. Charles'ın hususi doktoru olmuştur. Kurşun yaralarının zehirli olduğu hakkındaki yanlış kanaatla mücadele etmiş ve bir uzvun ameliyatla kesilmesi tekniğini (amputation) geliştirmiştir. B., hemen her hastalıkta bol miktarda kan alınmasını tavsiye eder. Onun ismi ile ilgili olarak embriyonda akciğer atardamarı ile aortu birbirine bağlıyan kanala (Ductus arteriosus) «Botallo kanalı» denilir. Aynı şekilde embriyonda kalbin sağ ve sol kulacıkları arasındaki yumurta şeklindeki deliğe (Foramen ovale) de «Botallo deliği» adı verilmiştir.

BOTAN ÇAYI (Eski kaynaklarda Bohtan suyu), Dicle nehrine kuzeyden karışan en büyük kollardan biri. Uzunluğu 240 km dir. B. Ç., kaynağını Van ile Hakkâri arasındaki yüksek dağlardan (Kalamerik dağı 3 250 m, Koçkıran dağı, Gürpınar çevresinin dağları) alır ve Norduz çayı adiyle batıya doğru akar. Bundan sonra yeni kollarla büyüyerek Şatak çayı adını alan bu akarsu, kuzeyden, Van gölü güneyindeki dağların bol sulu dereleriyle büyür, asıl bundan sonra B. Ç. adını alarak, Siirdin 25 km güneybatısında Dicleye karışır. B. Ç., Van gölü güneyindeki sıradağların güney yamaçlariyle Siirdin doğusunda uzanan dağların kuzey yamaçları arasında kalan ve aşağı yukarı doğu - batı doğrultusunda uzanan geniş bir bölgenin sularını toplayıp Dicleye boşaltır.

Yüksek dağlardaki kaynaklarla, eriyen karlarla beslenen B. Ç., her mevsimde bol suludur. Aşağı bölümünde, suyun en azalmış olduğu yaz sonunda derinliği yine 1 m kadardır. B. Ç., bazı bölümlerinde Dicleden de kuvvetlidir.

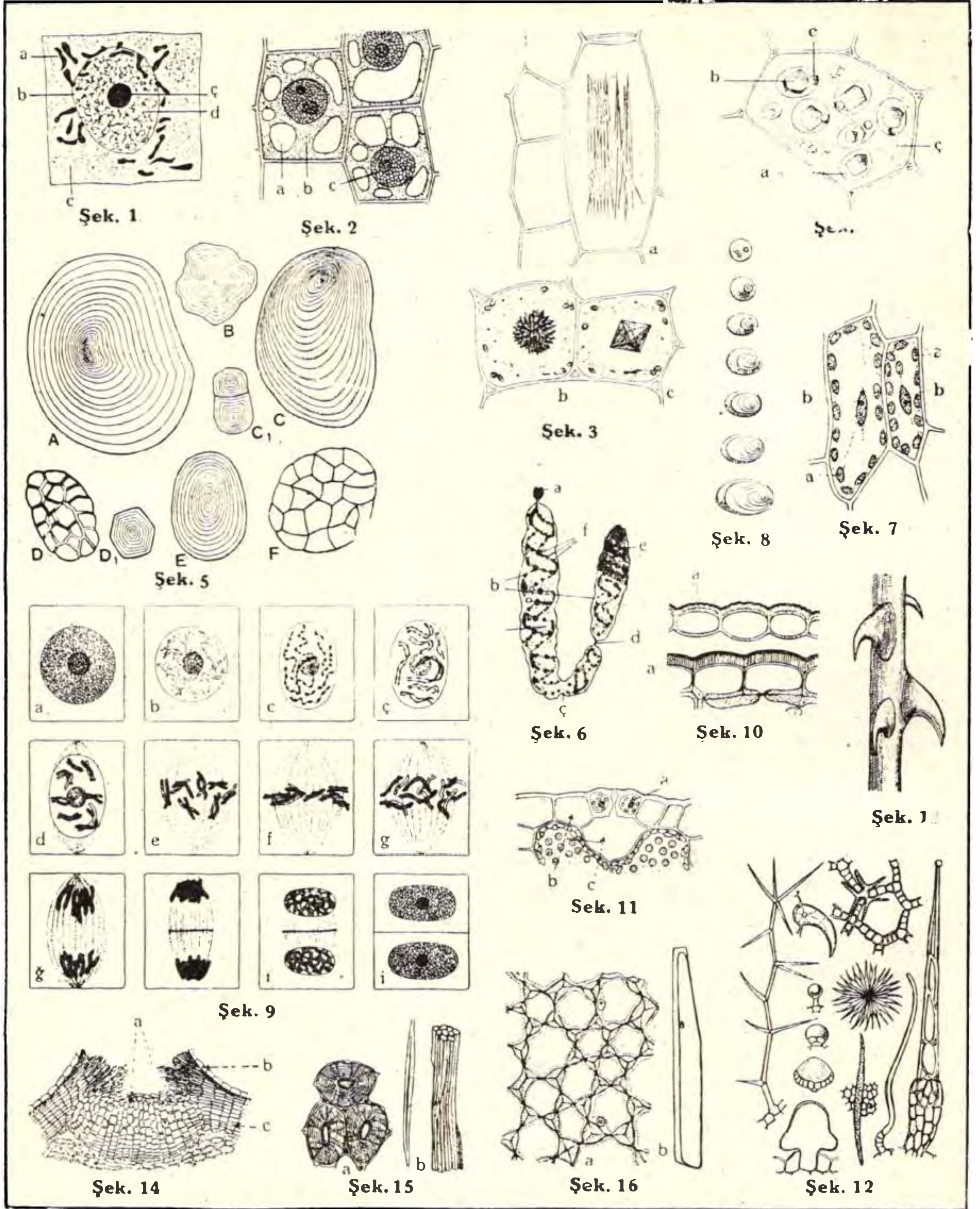
B. Ç., çok yerlerde dar vâdilerden geçer. Bu yüzden yolu boyunda geniş düzlükler azdır, birçok yerlerde derinde aktığından sulama işlerinde çok faydalanılamamaktadır. Yatağı boyundaki başlıca yerleşme alanlarından biri Pervari kasabasıdır. Bu çevrede dört kadar ahşap köprü vardır. Buralarda B. Ç. derin olduğundan suyu, yaya yahut hayvanla geçilemez. Siirdin hemen güneyindeki Hiyert köyünde ve 17 km güneybatısındaki Billoris köyünde, her zaman kayık işliyen birer kayık yeri vardır.

BOTANİK (Yun. *botanē* = ot), bitkilerden bahseden ilim. B. çok eski zamanlarda, insanların tıbbi maksatlar için bitkilerle ilgilenmesiyle başlamıştır. Nitekim Aristoteles ve Theophrastos'un kıymetli B. müşahedeleri vardır. Fakat asıl B., Yunanlı hekim Dioskurides'in (M. S. 50) Akdeniz memleketlerinde yetişen 600 e yakın tıbbi bitki hakkında bir izahname meydana getirmesiyle başlamış, Batıda da bu tarihten itibaren canlanmıştır. Dioskurides'in bu izahnamesi, *Materia medica* adı altında, XIII. - XV. yüzyıllara kadar hâkim olmuştur. XV. - XVI. yüzyıllardan sonra «Botanik Babaları» (O. Brunfels, H. Bock, L. Fuchs, K. Bauhin ve diğerleri) Dioskurides'in *Materia medica*sını bırakarak bitkilere ilk adları vermişler ve onları bir nizam altında sıralamaya başlamışlardır. Bunların ve ayrıca J. P. de Tournefort'un (1700) sistemi, C. von Linné'nin Bitki sistemine kadar (1737) sürmüştür. Fakat Linné, yaptığı suni sistemin, bitkilerin tabiî sisteminin ilk basamağı olabileceğine işaret etmiştir. Tabiî sistem hakkında ilk deneme L. de Jussieu (1789) tarafından yapılmış ve bundan sonra A. De Candolle (1813), S. Endlicher (1838), A. Brongniart (1843), A. Braun (1846), A. Engler (1886) tarafından inkişaf ettirilmiştir. Uzun zaman hâkim olan Engler sistemi, H. Hallier, R. Wettstein ve diğerlerinin müşahedeleri neticesinde artık eskisi gibi genel olarak kabul edilmemektedir. Sistematik alanında bu ilerlemeler olurken, bitkilerin yapılış ve hayat olayları üzerinde de önemli araştırmalar yapılmış ve neticede bu alanlarda da pek çok bilgiler edinilmiştir.

B., çeşitli problemlere cevap vermek istediğinden, birçok kollara ayrılır: 1. Morfoloji (Morphologie): bitkilerin dış ve iç yapılışlarını tanıtmağa ve anlatmağa çalışır. 2. Fizyoloji (Physiologie): bitkilerin canlılık olaylarını inceler. 3. Ekoloji (Oecologie): bitkilerin zararlı ve faydalı vasıflarını bu vasıfların bitkinin yaşadığı çevreye uymasından ileri gelip gelmediğini, dolayısiyle bitkinin yaşadığı çevreye uyma şeklini araştırır. 4. Sistematik (Systématique): bitkilerin sınıflara ayrılmasiyle meşgul olur. 5. Bitki coğrafyası (Géobotanique): bitkilerin dünyamız üzerindeki yayılışlarını ve bu yayılışta âmil olan sebepleri tesbit eder. 6. Paleofitoloji (Paléophytologie = Phytopaléontologie) jeolojik devirlerde yaşayıp şimdi sönmüş bitkilerin bakiyeleri hakkında araştırmalarda bulunur. Bütün bu kollar teorik B. ten sayılır. Teorik B in yukarda gösterilen kolları da ikinci derecede şubelere ayrılır. Meselâ morfoloji, bitkilerin organizasyonundan ve bilhassa bitki şekillerinin yapılış plânları ve tiplerinden bahseden dış morfoloji ile, bitki vücudunun iç yapısından bahseden iç morfoloji - anatomi olmak üzere iki büyük kola ayrılabildiği gibi; yine morfoloji, bitki bir canlı organizma olmak bakımından şu kollara da ayrılabilir: hücre ilmi (Cytologie), dokular ilmi (Histologie), organlar ilmi (Organographie) gibi. B., elde edilen bilgilerin insanlık için de faydalı olmasını arzu eder. Bu sebepten ortaya, tatbikî B. ve onun birçok kolları çıkmıştır. Meselâ, bitki hastalıkları ilmi (Phytopathologie), farmokognozi (Pharmacognosie) ve bunların mahsulleri ilmi, ziraat, orman, bahçe bitkileri ilmi v. b. gibi.

MORFOLOJİ: Bitkilerin bütün inkişaf devreleri esnasında gösterdikleri dış ve iç yapılışlarını araştırır. Bu araştırmalar esnasında, her bir formu ve kısımlarını mukayeseli bir şekilde incelemek suretiyle, pek çok çeşitlilik gösteren yapılışların esasını teşkil eden kanunları, yani yapılış plânlarını (tiplerini) bulmağa, bu plânların değişmelerini takibetmeğe çalışır. Bundan başka bitki şekillerinin fizyolojik önemi ve filojenetik menşelerini araştırırken, bu bitki şekilleri hakkında ilmî bir anlayışa varmağa gayret eder.

I. **Hücre bilimi** (Cytologie): 1. *Hücre*: Bitkiler, mikroskopla görülebilecek küçüklükte, hücre (cellule) adı verilen odacıklardan yapılmıştır (şek. 1). Genç bir hücre, *hücre zarı* (cellumen) ve bunun çevrelediği *hücre vücudu* (protoplaste) olmak üzere ikiye ayrılır. Hücre vücudu da protoplazma (protoplasme) dediğimiz *canlı kısımlar* ile koful, hücre öz suyu, bunun içerisinde bulunan çeşitli asitler, renk ve yağ maddeleri, kristaller gibi organik bileşiklerle, nişasta taneleri v. b. gibi *ölü kısımlar*dan ibarettir. Protoplazma da *plazma* (plasme = cytoplasme), *çekirdek* (nucléus) ve plastit olmak üzere başlıca üç kısma bölünür. Hücre zarı, başlıca sellüloz $(C_6H_{10}O_5)n$, hemisellüloz ve pentosan'lardan yapılmıştır. Fakat yaşlandıkça içerisine yeni maddeler girmesi (sığsaması = intussusception) veya iç tarafa doğru yeni zarların teşekkül etmesi (katsaması = apposition) ile kalınlaşır. Bu esnada aralarında kanallar bırakır. Bazı bölgelerde hücrelerin zarlarının kimyasal bileşimleri, yeni maddelerin veya lamellerin ilâvesiyle değiştirilerek odunlaşır, mantarlaşır veya kütinleşir; bu suretle su geçirtme kabiliyetleri azalır. Bazı bitkilerde, zar içlerine silis asidi, tanen veya kalsiyum karbonat gibi maddeler de toplanır. Bazen zarlar kauçuğa tahavvül eder. *Protoplazma*, su(% 70 - 80, tohumlarda daha az) ve birçok kimyasal maddelerden yapılmıştır. Bu maddelerden en önemlileri ve en çoğu yumurtaakı (protéine) ile yumurtaakı bileşikleri(protéide) dir. Bundan dolayı protoplazma yumurtaakı reaksiyonu gösterir. İçinde az miktarda madensel maddeler, karbon hidratları, yağ ve lipit - lipoit'ler ile enzim v. b. gibi daha başka maddeler de bulunur. Genel olarak 50 dereceyi geçen ısılarda pıhtılaşır ve ısı daha fazla yükselirse ölür. *Plazma*, görünüşe göre cam gibi berrak Hyaloplasme denen esas kütleden ibaret olup bu kütle içerisinde, belki de madde değiştokuşlarının artıkları olan ve adına Microsome denilen az veya çok miktarda küçük tane ve damlacıklar vardır. Canlı plazmanın ve kezalik çekirdek ve plastidlerin bu hyalin ana kütlesi, ultra - mikroskopla bile fark edilemiyecek küçüklükte narin bir bünyeye sahiptir. Bu bünyenin ağ veya petek gibi gözcükler şeklinde yapılışına bilhassa yumurtaakı maddelerinin ip gibi uzun molekülleri âmil olur. *Koful* (vacuole): Hücre büyüdükçe ve yaşlandıkça plazma artmadığından, hücre içinde koful (vacuole) denen boşluklar meydana gelir (şek. 2). Koful içerisinde de *hücre özsuyu* teşekkül eder. Hücre özsuyu içerisinde, miktar ve çeşitleri bitkilere göre değişen, nitrat, sülfat ve fosfat gibi tuzlarla, elma asidi, şarap asidi, oksal asidi gibi organik asitler veya bunların tuzları, erimiş karbon hidratlarından sakkaroz, maltoz, fruktoz, inulin, glikojen; yumurtaakı maddeleri; alkaloit, tanenli maddeler, glikozit ve bilhassa bunlardan antoziyan (anthozian) adındaki renk maddeleri grupu gibi pek çok maddeler bulunur. Antoziyan, çiçek ve meyvaların rengini verir. Rengi, asitli hücre özsuyunda kırmızı, hafif alkalide mavi veya menekşe, alkalide yeşildir. Buna karşılık sarı rengi antoklor (anthochlor), esmer koyu rengi antofein (antophéine) adlı maddeler verir. Bazı yaşlı hücreler içerisinde iğneler şeklinde rafit (raphide), yığınlar halinde druz (druse), veyahut büyükçe bir tek kristal bulunabilir (şek. 3). Bazı bitkilerde yuvarlak tanecikler şeklinde yumurtaakı bileşikleri, yumurtaakı cisimleri(alöron[aleurón]; şek. 4)ve şekilleri bitkilere göre değişen nişasta$(C_6H_{10}O_5)n$ taneleri bulunur(şek. 5).

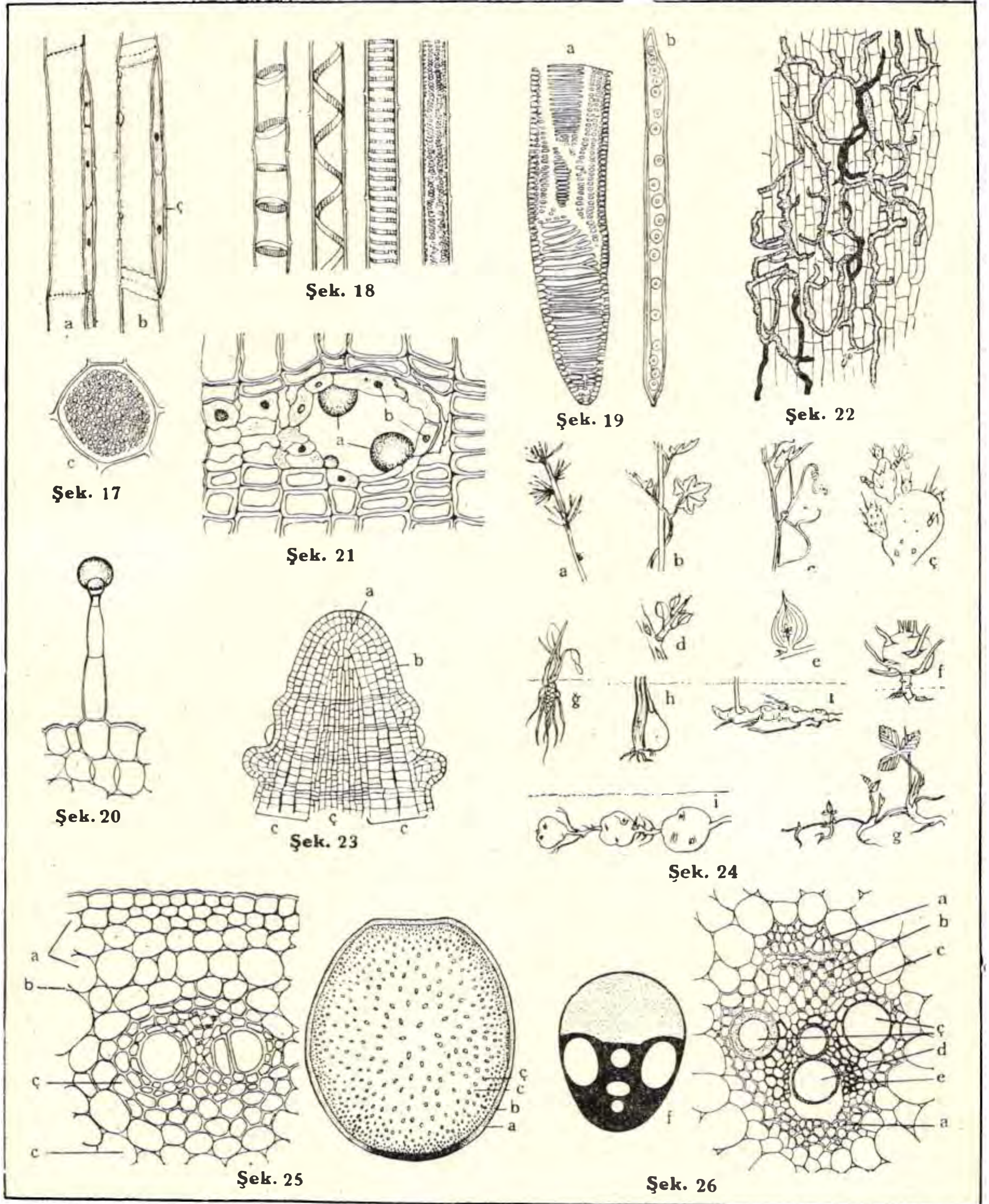
1. Genç hücre: a. plastit, b. çekirdek zarı, c. plazma, ç. çekirdekçik, d. çekirdek. 2. Yaşlı hücre: a. koful, b. plazma, c. çekirdek. 3. Çeşitli kristaller: a. rafit, b. druz, c. tek kristal. 4 Proteinli maddeler: a. alöron, b. kristalloit, c. globoit, ç. hücre içi. 5. Nişasta tipleri: A. fasulyede, B. mısırda, C, C_1. patateste, D, D_1. pirinçte, E. buğdayda, F. yulafta. 6. Kromozom: a. satellit, b. ökromatin, c. kromonemat, ç. kinetokor, d. ikinci boğum, e. heterokromatin, f. kromomer. 7. Yosun hücrelerinde klorofil taneleri: a. klorofil taneleri, b. çekirdek. 8. Lökoplast içinde nişastanın meydana gelişi. 9. Karyokinez hücre bölünmesi: a. dinlenen hücre, b-d. profaz, e-f. metafaz, g-ğ. anafaz, h-ı. telofaz, i. bölünmüş hücre. 10. Üstderi: a. kütikül. 11. Gözenek: a. kilit hücresi, b. üstderi hücresi, c. solunum boşluğu. 12. Çeşitli tüy şekilleri. 13. Emerjans diken. 14. Kovucuk: a. doldurucu doku, b. üstderi, c. mantar kambiyumu. 15. Sertdoku: a. taş hücreleri, b. sertdoku hücreleri. 16. Pekdoku: a. üstten görünüş, b. yandan görünüş.

Çekirdek: genel olarak yuvarlak veya oval şekilde olup her canlı hücrede mutlaka bulunur. Fakat bakteri ve suyosunları (Cyanophyceae) gibi bazı ilkel bitkilerde gerçek çekirdeğe raslanmaz. Hemen bütün bitkilerde her hücrede etrafı plazma ile çevrilmiş bir tane çekirdek bulunduğu halde, bazı yosun ve mantar hücreleri çok çekirdeklidir. Çekirdeğin etrafı, çok ince, canlı bir zarla çevrilmiştir. Çekirdek içerisinde bir veya birkaç tane şekli yuvarlak, rengi parlak *çekirdekçik* (nucléole) vardır. Çekirdek içerisi. çekirdek özsuyu (caryolymph) denilen sıvımsı bir madde ile dolmuştur. Bu sıvımsı madde içerisinde (pepsinde erimiyen. fosforlu yumurtaakı bileşiklerinden ibaret bir nucléoproteide olan) *kromatin* (chromatine) maddesinden yapılmış ve bu bileşiminden dolayı da kolayca renk maddeleriyle boyanabilen, ipliksi maddeler vardır ki, bunlara *kromonemat* (chromonémate) denir. Kromonemat, tesbit edilmiş çekirdekler içerisinde ince ipliklerle birbirlerine bağlanmış bir ağ gibi görülür ki, bu iskelet topluluğuna *retikül* (réticule) denilir. Çekirdek metabolik devrede bu şekilde görünürken, bölünme devresinde kromonematlar daha bâriz bir şekilde belli olur. O zaman bunların teşkil ettiği her bir parçaya *kromozom* ((chromosome) adı verilir (şek. 6). Kromozomların, sayı, şekil ve büyüklükleri bitkilere göre değişir. Bir kromozomda, *heterokromatin* (hétérochromatine) denen koyu ve bir de *ökromatin* (euchromatine) denen açık renkli iki bölüm ile, *kinetokor* (cinétochore) veya *santromer* (centromère) denilen özel bir bölüm bulunur. Her bir kromozom, helisel kıvrılmış 2 *kromonema* (chromonema) ile bunları örten *kalimma* (calymma) adlı örtüden yapılmıştır. Bu kromonemlerin *kromomer* (chromomère) denen binlerce ve koyu renkli boyanan, bölgeleri üzerinde, kalıtımda önemli rolleri olan, *gen* (gène) ler bulunduğu zannedilmektedir. Bazı kromozomların ucunda, küçük bir köprü ile tutunmuş bir de *satellit* (satellite) denen cisim vardır (şek. 6). *Plastit* (plastide) ler yani diğer adı ile *kromatofor* (chromatophore) lar, canlı cisimler olup *kloroplast* (chloroplaste), *lökoplast* (leucoplaste) ve *kromoplast* (chromoplaste) olmak üzere üçe ayrılır. Kloroplast yani klorofil taneleri (şek. 7), bitkilerin ışık gören yerlerinde bulunan, umumiyetle yuvarlak şekilli, yeşil renkli cisimlerdir. Bazı yosunlarda yıldız veya şerit şeklinde olur. Bunlara yeşil rengi veren *klorofil* (chlorophylle) maddesi karışık yapılışta bir organik bileşik olup terkibinde *C, O, H, N* ve *Mg* dan başka bir şey yoktur. Klorofil, genel olarak mavi yeşil renkli 3 kısım klorofil a ile, sarımtırak yeşil renkli 1 kısım klorofil b den terekkübeder. İçerisinde bir miktar da sarımtırak renkli *karotin* (carotine) ve *ksantofil* (xanthophylle) adlı renk maddeleri vardır. Bitkinin karanlık yerlerinde bulunan ve renksiz olan lökoplastlar ise, klorofilin güneş ışığı enerjisi yardımı ile meydana getirdiği eriyik karbon hidratlarını, nişasta yaparak depo eder. Nişasta, evvelâ lökoplast taneciğinin orta veya kenarında teşekkül eder, sonra gittikçe büyüyerek bitkiye mahsus bir şekil alır (şek. 8). Kromoplastlar, ya kromatofor veya evvelce teşekkül etmiş klorofil tanelerinden meydana gelir. Asıl kütleleri içerisinde, damla, yassı veya iğnecik şeklinde kristalize olmuş renk maddeleri (karotin veya ksantofil) bulunur. Bilhassa çiçek ve meyvalara sarı veya turuncu renk verirler. Kromatoforlar, ortalarından bölünmek suretiyle ürerler.

2. *Hücre çoğalması*(şek. 9) :Genç bir hücre üreyeceği zaman evvelâ hücre çekirdeğinin içerisinde ince iplikler halinde kromozomlar belirir. Sonra hücre zarı ve çekirdekcik erir (prophase).Bundan sonra çekirdek ortasında sıralanan ve oldukça kalınlaşmış olan kromozomlar ortalarından uzunlamasına ikiye ayrılır. İkiye ayrılan kromozomlardan herbiri hücrenin bir kutbundan diğer kutbuna uzanan plazma ipliklerine tutunarak kutuplara doğru çekilir. Bu esnada her kromozom, uzunluğuna ikiye bölünürse de, bu parçalar, yani yavru kromozomlar(chromatide)birbirlerinden ayrılmaz, kavuşmuş halde kutuplara gider (anaphase). Kutuplara gelen kromozomlar birbirlerine yaklaşır(télophase).hücrenin ara zarı, ve kısa bir zaman sonra da yeni çekirdekler etrafında zarlar teşekkül ederek hücre, iki yavru hücreye bölünmüş olur. Bitki hücreleri, *karyokinez* (caryocinèse) = *mitoz* (mitose) bölünme de denen bu şekildeki çekirdek bölünmesiyle ürer. Bir de ender olarak, bazı bitkilerde görülen ve çekirdek ihtiyarlamasından ileri gelen *amitoz* (amitose) bölünme vardır. Bunda çekirdek doğrudan doğruya ortasından boğumlaşarak, neticede eşit olmıyan iki parçaya bölünür ve sonra hücre zarı teşekkül eder. Bunlardan başka, bazı bitkilerin muayyen yerlerinde görülen ve hücre üremesiyle ilgili olmıyan bağımsız çekirdek bölünmeleri de vardır. Meselâ Tallofitlerin çok çekirdekli hücrelerinde bölünen her çekirdek arasında hücre zarı teşekkül etmez. Fakat bazı bitkilerde hücre zarı, böyle bağımsız birçok çekirdek teşekkül ettikten sonra meydana gelir. Meselâ Kapalıtohumluların bazılarında, besidoku (endosperme) teşekkülünde bu durum görülür. Keza embriyon torbasındaki yumurta, antipod ve yardımcı hücrelerinin teşekkülünde, asklımantar'ların askospor'larının teşekkülünde, evvelâ bağımsız çekirdek bölünmeleri olduktan sonra, her çekirdek etrafındaki plazma, arasında hücre zarları meydana gelerek neticede *bağımsız hücreler* teşekkül etmiş olur. Bir de hücrenin bir tarafından *tomurcuklanma*siyle üremesi vardır. Bu olaya maya mantarlarında ve bazı mantarların konidi meydana getirmelerinde raslanır.

II. **Doku bilim** veya **Histoloji** (Histologie): Belli bir görev için toplu bir sistem teşkil eden aynı şekil ve yapılışta hücre gruplarına *doku* ve dokuların iç ve dış yapılışlarını inceliyen ilme de *histoloji* denir Dokular da *sürgendoku* = bölüngen doku (meristème) ve *değişmezdoku* diye ikiye ayrılır. Sürgendoku içerisi plazma ile dolu, ince zarlı genç ve canlı hücrelerden yapılmıştır. Bunlar sürgün ve kök uçlarında tepe hücreleriyle, sürgün ve kök içerisinde bulunan *katmandoku* (cambium) dan ibarettir. Mütemadiyen üriyerek, bitkinin uzunluk ve genişliğine büyümesini sağlar. Sürgendoku hücreleri, görecekleri görevlere göre büyüklük ve şekiller alarak artık değişmiyen hücreler haline gelir. Böyle değişmiyen hücrelerden meydana gelmiş dokulara da değişmezdoku denir. Değişmezdoku hücreleri, canlı veya cansız, zarları ince veya kalın, mantarlaşmış veya odunlaşmış olup çeşitli şekillerdedir. İşte hücrelerinin bu gibi özellikleri de dikkate alınarak değişmezdoku, gerek morfolojik bakımdan ve gerek görevlerine göre su doku çeşitlerine ayrılabilir:

1. *Özekdoku* (parenchyme), zarları daima selülozdan yapılmış, umumiyetle köşeli ve çok defa canlı hücrelerin teşkil ettiği bir dokudur. Bazılarının içerisinde klorofil, bazılarının kofullarında ise besin maddeleri bulunur. Gördükleri görevlere göre kısımlara ayrılır: **a.** *Özümleme yapan özekdoku* (assimilation parenchyme'i), hücreleri klorofil tanelerince zengin, canlı hücrelerdir; meselâ yaprak mezofil hücreleri gibi. b. *Depo özekdokusu*, hücre içerisinde veya zarlarında

17. Kalbur damar hücreleri: a - b. yandan görünüş, c. delikli yatık zar, ç. arkadaş hücre. 18. Trakelerde yanlardan kalınlaşma çeşitleri. 19. İki trakeid: a. basamaklı, b. delikli. 20. Çuhaçiçeğinde bez salgısı. 21. Çam gövdesinde reçine kanalı: a. reçine, b. bez hücresi. 22. Taraxacum bitkisinde süt boruları. 23. Kapalıtohumluda filiz ucunun yandan görünüşü: a. üreyen tepe hücreleri, b. deridoğuran tabaka, c. tünik, ç. korpus. 24. Gövde tipleri: A. topraküstü: a. kısa, b. sarılgan, c. sülük ç. yassı, d. diken, e yaprak, f. kalınlaşmış, g. sürüngen; B. toprakaltı: ğ. dik rizom, h. soğanlı, ı. sürüngen rizom, i. yumru. 25. Gövde yapılışı (birçeneklide): a. kabuk, b. iç silindir, c. özekdoku, ç. iletken damar demeti. 26. Kollateral iletken damar demeti: a. sertdoku, b. kalbur damar hücresi, c. arkadaş hücre, ç. trakeler, d. trakeid, e. özekdoku, f. kollateral demetin şeması (beyaz kısım = floem; siyah kısım = ksilem).

besin depo eder; meselâ tohum, yumru ve bitki gövdelerinde olduğu gibi. c. *Su depo dokusu*, ince zarlı, klorofilsiz plazmaca fakir, fakat hücre özsuyu itibariyle çok zengin hücreler, meselâ Atlasgiller bitkisinde olduğu gibi. d. *İletken özekdokusu*, bunlar, içerisi plazmalı, canlı, dar uzun hücreler olup besin depo eder ve iletir, meselâ, iletken damar demetlerinin yanındaki arkadaş hücreleri. öz ışınları hücreleri gibi. e. *Havalandırma dokusu* (aérenchyme), hücre araları çok fazla olduğundan, dokuların içlerine kadar havanın kolayca girmesini sağlar.

2. *Örtü dokusu*: Bitkilerin su kaybetme, incinme ve fazla ısınmasını önlemek için bitki dış yüzünü örten dokuya denir. Çeşitli şekillerde hücrelerden yapılmış olup hücre zarları *mantarlaşmış* ve *mantarlaşmamış* olanlar diye iki grupa ayrılır.

Mantarlaşmamış örtü dokuları şunlardır: a. *Üstderi* (épiderme), aralıksız olarak yan yana sıralanmış, umumiyetle bir sıra yassı ve fakat çeşitli şekillerde hücrelerdir. Bitkilerin yaprak, genç sürgün ve köklerinin üstünü örterler. Genel olarak içerisi boş ölü hücrelerdir. Bu hücrelerin bitki dışına bakan yüzleri bilhassa kalınlaşmış olup su geçirtmiyen, çok defa ince bir kütin (cutine) tabakası veya kütinleşmiş bir tabaka (cuticule), bazan da mum tabakasiyle örtülmüştür. Halbuki, su ve su ile beraber besin alan kökün üstderi hücrelerinde bu tabaka yoktur (şek. 10 - 11). b. *Gözenek* (stomate; şek. 11), üstderi hücrelerinden meydana gelmiş umumiyetle fasulye şeklinde, canlı iki *kilit hücre*'inden ibarettir. İçerisinde çekirdek ve klorofil taneleri bulunur. Zarları özel bir şekilde kalınlaşmış olduğundan, hücrelerin turgor basıncı çoğalınca ince zarlar gerilerek gözeneğin açılmasını ve bu suretle bitkinin terleme, CO_2 ve O_2 alıp vermesini sağlar. c. *Tüy* (trichome; şek. 12) ler. üstderi hücrelerinden meydana gelir. Bir veya birkaç hücreden yapılmış olup ödevlerine ve bitkilere göre çeşitli şekillerde olur. Genel olarak ölü (örtü tüyleri), bazıları canlıdır (kök emici kılları, bez tüyleri, his tüyleri gibi). d. *Emerjans* (émergence; şek. 13) lar, şekli çok defa tüye benziyen ve fakat sade üstderiden değil, bunun altındaki hücre tabakalarından meydana gelen, çeşitli şekillerde teşekküller olup bazıları diken gibi (şek. 13, gül dikeni), bazıları ise (böcek kapan bitkilerinde olduğu gibi) dokunaç (tentacule)halinde olur.

Mantarlaşmış örtü dokuları: üstderi hücreleri dökülen daha yaşlı bitki kısımlarını örter. Hücre zarları, suberin ve odunlaşmış lameller ile mantarlaştığından, ısı ve su geçirmez. Başlıca çeşitleri şunlardır: a. *Kutis* (cutis) *dokusu*, üstderi hücreleri veya bunların altlarında bulunan hücrelerden meydana gelir. Bitkinin üst yüzünü örter. Meselâ yaşlıca köklerin üst yüzünü örten *dışderi* (exoderme) tabakası gibi. b. *İçderi* (endoderme), zarları mantarlaşmış, umumiyetle bir tabaka hücrelerden ibaret olup, bitki içerisinde yukarıdan aşağıya doğru kapalı bir silindir şeklinde giderek, canlı doku hücrelerini birbirlerinden ayırır. c. *Mantar tabakası*, üstderi hücreleri veya altındaki özek doku hücrelerinden meydana gelmiş müteaddit tabakalı bir dokudur. Bunlar, zarları mantarlaşmış ve aralarında boşluk bırakmaksızın yan yana gelmiş ölü hücreler olup yaşlıca gövde ve köklerin üst yüzünü örter. *Kovucuk* (lenticelle, şek. 14), hava geçirtmiyen mantar tabakasiyle örtülmüş yaşlıca bitki sürgünlerinin havalanmasını sağlıyan bir çeşit hava menfezleridir. Bunlar toplu iğne başı büyüklüğünde delikler olup, içerisi, araları boş, ölü hücrelerle gevşek bir surette doldurulmuştur.

3. *Destekdoku* (stérome): Zarları kalınlaşmış, canlı veya odunlaşarak kalınlaşmış ölü hücrelerden yapılmış bir dokudur. Bitkinin kopma ve kırılmasını, tohumların ezilmesini önler. Şu çeşitleri vardır: a. *sertdoku* (sclérenchyme), umumiyetle tığ gibi ince uzun, sivri uçlu, ölü hücreler olup zarları kalınlaşmış ve çok defa odunlaşmıştır. Meselâ keten ve kenevirde olduğu gibi, bitkinin çevrelerine yakın bölgelerinde, uzun demetler şeklinde bulunurlar. Böylece gövdenin bükülme ve kırılmasına engel olurlar. Köklerde ise, daha ziyade merkez taraflarında sıralanarak, kökün kıvrılmasını kolaylaştırır, kopmasını önlerler. b. *Taş hücreleri* (şek. 15), sertdoku hücreleri gibi kalın zarlı ve araları kanallı ölü hücreler olup şekilleri yuvarlakçadır. Umumiyetle meyva kabuklarında (ceviz) ve bazı meyvaların (armut) yenen etlimsi kısmı içerisinde bulunur. c. *Pekdoku* (collenchyme: şek. 16), genel olarak, hücre zarlarının köşeleri kalınlaşmış ve fakat odunlaşmamış, canlı, uzunca hücreler olup en ziyade, büyümekte olan bitki kısımlarında ve yapraklarda raslanır.

4. *İletken doku* görevi, bitki içerisinde besin iletmektir. Başlıca iki çeşit hücreden yapılmıştır: a. *Kalbur damarları* (şek. 17), ince zarlı, canlı, uzunca hücreler olup iki hücrenin uç uca birleştikleri yerlerdeki yatık zarlar kalbur gibi deliklidir. Seyrek olarak yan taraflarında da delikler vardır. Sonbahara doğru bu delikler kalloz (callose) maddesinden yapılmış bir *nasır* (callus) tabakasiyle örtülmüştür. Eğer gelecek yıl, aynı borular içerisinden besin maddeleri iletilecekse, nasır tabakası eriyerek delikler açılır. Kalbur damarlarının yanında ince uzun ve daha dar, canlı *arkadaş hücreleri* bulunur. b. *Odun damarları* (şek. 18), uzun, boru gibi ölü hücrelerdir. Uç uca birleştikleri yerlerdeki yatık zarlar, ya tamamen eriyerek *trake* (trachê) veya büyük delikler bırakacak şekilde yer yer eriyerek *trakeid* (trachéide; şek. 19) adı verilen boru gibi hücreleri meydana getirirler. Yan zarları çeşitli şekillerde odunlaşarak kalınlaşmıştır. Kalınlaşma şekillerine göre halkalı, helisel, basamaklı, ağ gibi, ve noktalı damarlar diye adlandırılır. Bazılarında yan zarlar delikli olup deliklerin ortasında *geçıtyastığı* (torus) adı verilen mercimek şeklinde bir kapakcık vardır. Odun damarları, köklerden gelen suyu, bitkinin üst kısımlarına ve yapraklara kadar götürür. İletken hücreler, yer yer toplu demetcikler şeklinde köklerden yapraklara kadar uzanır.

5. *Bez hücreleri ve bez dokusu* (şek. 20,21): Bunlar, kendi hücreleri veya hücre toplulukları içerisinde meydana getirdikleri salgıyı bitki dışarısına (dış salgı bezleri) veya bitki içerisindeki hücre aralarına çıkaran (iç salgı bezleri), plazmaca zengin büyük çekirdekli hücrelerdir. Üstderi arasında meydana gelenleri, kıl, pul, salkım gibi çeşitli şekillerde olup bitki dışarısına, balözü, yağ, reçine, sindirim suyu gibi maddeler çıkarır. Bitki içerisindeki bezler ise, boru gibi veya dallı budaklı hücre aralarının teşkil ettiği kanalların etratında dizilmişlerdir. Bunlar çeşitli maddelerden birisini çıkarır. Bir de bez hücreleri gibi salgı meydana getiren ve fakat bu salgıyı hücre dışarısına çıkarmayıp kendi hücresi içerisinde veya bu çeşit yan yana meydana gelmiş hücre gruplarının eriyerek meydana getirdiği boşlukta toplıyan, *salgı hücreleri* veya *salgı dokusu* vardır. Bu sonuncu hücreler ilk defa canlı olduğu halde, salgı meydana getirdikten sonra ölür. Meselâ sütboruları (şek. 22) hücreleri, limon, portakal kabuğundaki uçucu yağ depoları bu çeşittendir.

III. **Organlar bilimi** (Organographie): Belli bir canlılık görevi görmek üzere meydana gelmiş bir vücut kısmına organ denir. Her canlıda yaşama ve üreme gibi başlıca iki çeşit faaliyet bulunduğundan, organlar da *büyüme* ve *üreme organları* diye ikiye ayrılır. Üreme organları bitkilere göre değişiklikler gösterdiğinden, bunlar sistematik B. kısmında her bir bitki şubesinde ayrıca bahsedilecektir. Büyüme organları, *gövde* ve *kökler*den ibarettir. Alk, liken karayosunu ve mantarlar gerçek kök vç gövdeleri olmıyan bitkilerdir. Bunların vücutları, birbirlerine benziyen hücrelerden yapılmış olup bu çeşit bitki vücuduna *tal* (thalle) denir. Halbuki pteridofit (Ptéridophyte) ve tohumlu bitkilerin gerçek kök, gövde ve yaprakları olup bunların her birisi de kendilerine mahsus çeşitli şekil ve yapılıştaki hücrelerden meydana gelmiştir. Bundan ötürü organları ayrı ayrı incelemek lâzımdır.

Gövde: gövde, tomurcuk pullariyle korunan filiz uçlarındaki birkaç sıra tepe noktası hücresinin (eğrelti ve atkuyruğunda koni biçiminde tek bir tepe hücresinin) üremesiyle büyür. Yan dallar ve yapraklar, filiz tepesinin biraz altında dış tabak hücrelerinin meydana getirdikleri kanburcuklardan hasıl olurlar (şek. 23).

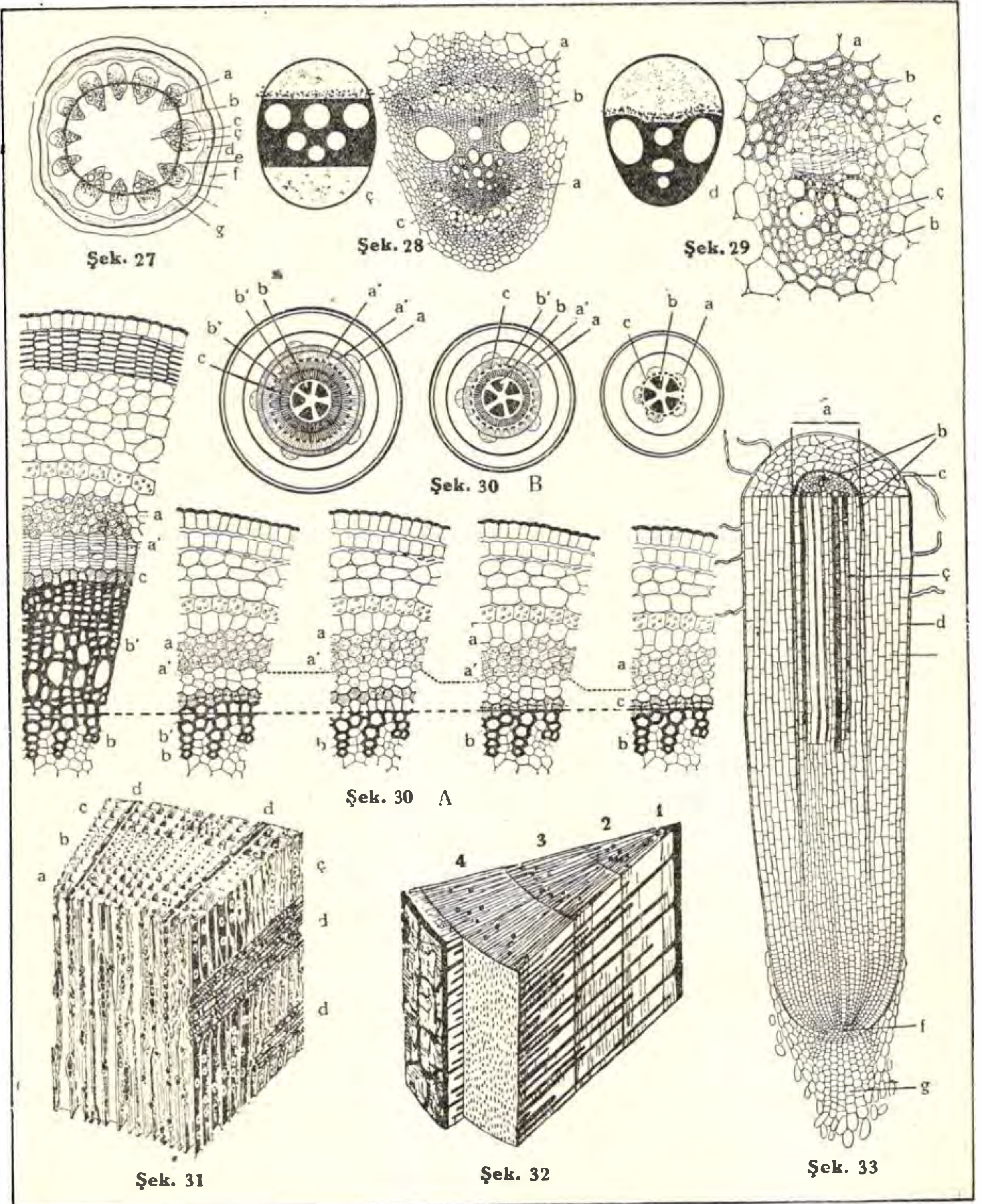
Kapalıtohumluların filiz ucuna yakın bölgesinde iki tabaka ayırdedilir (şek. 23): dışta birkaç sıra hücre tabakasiyle büyüme ucunu örten *tünik* (tunique) tabakası vardır. Bu tabakanın en dışındaki bir sıra hücre tabakasına *deridoğuran* (dermatogène) denir ki, bu tabakadan çok defa bitkinin sadece üstderi hücreleri meydana gelir. Bunun altında, birkaç sıra hücre tabakasından ibaret diğer tünik tabakası da, yaprak ve yandalları meydana getirir. En içte bulunan *korpus* (corpus) tabakasından ise gövde içi ve iletgen damar demetleri olur. Gövde (şek. 24), *toprakaltı* ve *topraküstü* diye ikiye ayrılır. Topraküstü gövdeler de, dik sarılgan, yatık, sülük, yaprak, diken, yumru gibi çeşitli şekillerdedir. Toprakaltı gövdeleri de keza yumru (patates), sürüngen (süsen), yassı (soğan) gibi çeşitli şekiller gösterir.

Genç bir gövdenin iç yapısı: En dışta genç filizi koruyan bir sıra üstderi (şek. 25), bunun altında birkaç sıra özekdoku hücrelerinden yapılmış kabuk gelir. Kabuk, genç topraküstü filizlerinde klorofilli olup özümleme yapar; toprakaltı gövdelerinde ise bilhassa beşin depo etmeğe yarar. Umumiyetle otsu bitkilerde raslandığı gibi, kabuk içerisinde, bitkiyi kopma ve kırılmalara karşı koruyan destekdoku hücrelerinden biri, yani sertdoku veya pekdoku hücreleri demetleri veya her ikisi bulunur. Kabuğun en iç tabakasını ise, bazı bitkilerde hücreleri nişasta ile dolu bir *nişasta tabakası*, buna mukabil bilhassa toprakaltı gövdeleriyle su bitkileri gövdelerinde ise, tipik bir içderi tabakası teşkil eder. Kabuktan sonra gelen kısmın hepsine birden *iç silindir* denir. Bazı bitkilerin gövdelerinde silindirin iç tabakasını, paranşim veya sertdoku hücrelerinden (sclérenchyme) veya her ikisinden ibaret bir veya birkaç hücre tabakasından olma çevreteker (péricycle) tabakası teşkil eder. İç silindir, umumiyetle daha büyük hücreli özekdoku (parenchyme) hücrelerinden ibaret olup bu hücrelerin arasında, eğreltiotlarında olduğu gibi, ya bir tek, veya tohumlu bitkilerde olduğu gibi, birkaç grup iletgen damar demetleri bulunur. Sonuncu bitkilerde iletken damar demetleri gruplarının dizilişi, çam ve çift çenekli bitki gövdelerinde daire şeklinde (şek. 27). tek çenekli bitkilerde ise karmakarışıktır (şek. 25). Herbir iletken damar demeti grupu da, kendisini teşkil eden odun ve kalbur damar demetlerinin birbirlerine olan durumuna göre 3 tip gösterir. 1. *Radial damar demetleri*, odun damar demetleri çap istikametinde sıralanmış, kalbur damar demetleri ise bunların arasındadır. Bu duruma kibritotları (Lycopodiine) nda raslanır. 2. *Konsantrik damar demetleri*nde, içte odun damarları, dış tarafta ise halka şeklinde odun damarlarını çevreliyen kalbur demetleri, veya aksi, yani dışta odun, içte kalbur demetleri şeklinde bir sıralanma olur. Meselâ birçok eğreltilerde, içte odun, bazı toprakaltı filizleriyle tek çenekli bazı bitki gövdelerinde ise, içte kalbur demetleri bulunan, konsantrik duruma raslanır. 3. Tohumlu bitkilerin hemen hepsinde raslanan *kollateral* (şek. 26 f, 29 d) damar demetlerinde ise, odun damar demetleriyle kalbur damar demetleri yan yana bulunur. Fakat odun damar demetleri, gövdenin merkezine doğru, kalbur damar demetleri ise gövdenin dışına doğru yer almıştır. Her iki çeşit damar demetleri arasında ince zarlı, canlı uzun hücrelerden ibaret *katmandoku* (cambium), yani bir büyütgen doku vardır (şek. 29). Fakat tek çenekli bitkilerde böyle damar demetleri içerisinde ve arasında kambiyum yoktur (şek. 26). Eğer, kabak gövdelerinde olduğu gibi odun damar demetlerinin hem iç, hem dış taraflarında, yani her iki tarafında kalbur damar demetleri bulunursa, buna *bikollateral* (şek. 28) durum denir. İletken damar demetleri gruplarının aralarında bıraktıkları yerleri dolduran kısımlara *öz ışın*, gövde merkezi bölgesine de *öz* denir. Her ikisi de büyükçe özekdoku (parenchyme) hücrelerinden yapılmıştır. Bir de bazı bitkilerde, iletken damar demetlerinin etrafını, ya özekdoku hücrelerinden ibaret bir nişasta tabakası veya sertdoku (sclérenchyme) veyahut içderi hücrelerinden ibaret bir *damar demetleri koruma tabakası* çevreliyebilir. Bütün tiplerde, elekli boru, arkadaş hücreleri ve bu bölgede bulunan sertdoku hücrelerinden ibaret topluluğa *floem* (phloème); odun damar demetleriyle bunların arasındaki odun paranşimi ve sertdoku hücrelerinin teşkil ettiği topluluğa *ksilem* (xylème) denir.

Gövdenin enliliğine kalınlaşması (şek. 30), gövde enliliğine kalınlaşacağı zaman, önce odun ve kalbur damar demetleri arasında bulunan *demetiçi katmandoku* (cambium intrafasiculaire) hücreleri, daha sonra da iletgen demet grupları arasındaki *demetarası katmandoku* (cambium interfasiculaire) hücreleri üriyerek bir halka meydana getirir. İşte bu katmandoku halkası hücreleri, halka çapına dikey yönde ortalarından bölünmek suretiyle mütemadiyen üriyerek halkanın dış tarafında yeni kalbur damar hücrelerini, bunların arasında özekdoku, sertdoku hücrelerini, halkanın iç tarafında ise, yeni odun damar demetlerini meydana getirir. Bu esnada halka gittikçe genişlediğinden dış tarafta bulunan daha eski kalbur damar demetlerini daima ağaç kabuğu yönünde iter. Sonraki yıllarda bu iletken kısımlar ezilerek, veya daha da itilerek şekli değişir, hattâ bir müddet sonra atılarak ortadan kaybolur. Kambiyum üremesi esnasında halkanın iç tarafında odun damar hücreleri, odun özekdokusu, sertdoku hücrelerinden başka, aynı zamanda yatay durumda uzunca özekdoku hücrelerinden ibaret öz ışınları dediğimiz hücre demetleri de hâsıl olur. İşte katmandokunun gövde içine doğru meydana getirdiği bu çeşit hücreler, ağacın odun kısmını teşkil eder. Kambiyum halkasının dış yüze doğru meydana getirdiği dokuların hepsine birden *segonder kabuk* denir. Kabuğun kalınlığı, ağaççık ve ağaç türlerine göre değişir. Umumiyetle oldukça incedir (1 - 10 mm). Birkaç yıl zarfında bu kadar kalınlaşmış olan kabukta elekli

borular, umumiyetle, ancak bir vejetasyon devresi yaşadıklarından besin iletilmesi daha ziyade kabuğun Kambiyuma yakın en genç floem bölgesinde vuku bulur. Halbuki dış yüze yakın bölgelerdeki paranşim hücreleri canlılıklarını, hattâ üreme kabiliyetlerini bile, uzun zaman muhafaza ederek bitkinin enliliğine büyümesine ayak uydurur. Kambiyum faaliyeti, umumiyetle yaz ortalarına doğru durur, gelecek yıl ilkbaharında tekrar başlar. İlkbahar yağmurlu geçtiğinden, bu aylarda meydana gelen odun hücreleri daha geniş çaplı (şek. 31) ve bundan ötürü de daha açık renkli; yaz ortalarına doğru meydana gelenler ise, havanın az yağışlı olmasından, daha dar çaplı ve koyu renkli görünür. Bu sebeple ağaç kesitlerinde, bir yılda, biri açık, diğeri koyu görülen iki halka teşekkül eder (şek. 32). Koyu veya açık renkli halka sayıları, ağacın yaşını gösterir. Yaşlı odun kısımları bir yıl sonra ölerek içerileri tıkandığından, su, gelecek yıl en genç borulardan geçebilir. Umumiyetle trake içerileri, hücreleri çürümeye karşı koruyan tanenli maddeler, reçine, kauçuk, hattâ kalsiyum karbonat, silis veya renk maddeleri (hématoxiline) gibi çeşitli maddelerden birisiyle veya, akasyalarda olduğu gibi, trakelerin yan zar deliklerinden trake içerisine girip büyüyen özekdoku hücreleriyle (thylle'ler ile) tıkanır. Kabuk kısmının dış bölgesinde: gövde içten dışa doğru genişledikçe, önce üstderi hücreleri yırtılır. Kabuk içindeki öz ışınlarının uçları ise, ıhlamur gibi, bazı ağaçlarda üriyerek yayılır (dilatation) ve her yıl böylece biraz daha genişliyerek, âdeta, piramit gibi bir şekil alır. Yaşlı kalbur damar hücreleri ölür, bunların etrafında evvelce teşekkül etmiş olan sertdoku hücreleri halkası parçalanır, gruplar halinde dağılır; aralarını yeni özekdoku hücreleri üriyerek doldurur, çok defa bu hücreler de sonunda taş hücreleri olur. *Periderm* (périderme): Gövde, enliliğine büyürken, üstderi daha çatlamadan ya bizzat bu üstderi hücrelerinden veya umumiyetle üstderi hücrelerine yakın kabuk tabakası hücrelerinden bir iki sıra hücre evvelâ bir *mantar doğuran tabaka* (phellogène) teşkil eder. Mantar doğuran tabaka üriyerek, dış tarafta *fellem* (phellème) denen mantar tabakasını, iç tarafta ise *felloderm* (phelloderme) adı verilen klorofilli, zarları mantarlaşmamış, yuvarlak şekilli kabuk hücreleri meydana getirir. İşte dışta mantar tabakası, ortada da mantar doğuran tabaka, içte fellodermden ibaret üç tabakanın hepsine birden *periderm* denir. Her yıl katmandoku iç tarafa doğru odun kısmı elemanlarını, dış tarafa doğru da yeni yeni floem ve parenkima hücrelerini meydana getirdiğinden, sekunder kabuk, her yıl kalınlaşır (genel olarak 0,5 mm). Bu suretle birkaç yıl sonra, sekunder kabuk, her ağaç türüne mahsus muayyen bir kalınlığa yaklaşınca, umumiyetle bu kabuğun katmandokuya yakın iç bölgelerinde yeni bir mantar doğuran tabaka teşekkül eder. Bu tabaka tıpkı diğer periderm gibi yeni bir periderm teşkil eder. Fakat yeni periderm tabakası ağacın dış yüz bölgesine bakan kabuk hücrelerine besin ve su geçmesine engel olduğundan, böylece yeni periderm teşekkülü ile beraber dış bölge kabuğu hücreleri kâmilen ölür. Bu periderm teşekkülü birkaç yılda bir tekerrür ettiğinden, neticede içerisinde birçok periderm ve kabuk kalıntıları bulunan kalın ve ölü bir kabuk topluluğu(Fr. écorce, Alm. Borke) meydana gelir. Ağaç enliliğine büyüdükçe, dış bölgedeki ölü kabuklar, mantar tabakasının ince cidarlı hücre bölgelerinden ayrılarak dökülür. Ağaçlarda gördüğümüz pul pul veya halka şeklinde dökülen parçalar ölü kabuktan başka bir şey değildir. Meselâ, asma ve hanımelinde olduğu gibi, mantar doğuran tabaka halka şeklinde teşekkül etmiş ise ölü, kabuk da halka halka; çam, meşe ve birçok ağaçlarda olduğu gibi, mantar doğuran tabaka, uç uca değen parçacıklar halinde teşekkül etmiş ise, ölü kabuk pul pul, yani parça parça, dökülür.

Yapraklar: Yapraklar sürgün tepelerinde, tünik tabakasının üremesi ile ilk defa kamburcuklar şeklinde teşekkül eder. Kamburcuk ve neticede meydana gelen genç yaprak taslağı, uçtan itibaren sapa doğru büyümesini tamamlıyarak, büyüme en son sapta biter (şek. 34). Yapraklar, gövde üzerinde bulundukları yerlere göre: *gerçek yapraklar, çenekler, alçak yapraklar, yüksek yapraklar* diye dört çeşide ayrılır (şek. 35). Gerçek yapraklar bildiğimiz büyük yapraklar olup bir yaprakta *yaprak ayası* (lamine), *yaprak sapı* (pétiole), *yaprak tabanı* diye üç kısım ayırdedilir. Yaprak ayası çeşitli şekillerde olur (şek. 36). Kenarları da, düz, yuvarlak veya sivri dişli, dilimli veya orta damara kadar derin dilimli, veya dilimlerden her birisi de birer yapracık şeklinde olabilir. Bu sonuncu duruma *bileşik yaprak* denir. Yaprak ayası, kalın, ince, ağ gibi, damarlarla kaplıdır. Tek çenekli bitki yapraklarında, paralel gibi görünen pek çok ana damar bulunduğu halde, ikiçenekli bitki yapraklarında bir tek ana damar ve bundan ayrılmış, gittikçe küçülen yan damarlar vardır (şek. 37). *Yaprak ayasının yapılışı* (şek. 38): Yaprağın üst ve alt yüzünü umumiyetle bir sıra üstderi hücresi örtmüştür. Yaprak üst yüz epidermis hücrelerinin alt tarafında, içerilerinde bol klorofil taneleri bulunan, bir sıra halinde *palizad* (palisade) adı verilen özekdoku hücreleri vardır. Bu hücreler, silindir şeklinde, çok defa yaprak üst yüzüne dikey, fakat birçeneklilerde yatay durumda olup aralıksız olarak yan yana dizilmiştir. Palizad hücrelerinin alt tarafında, yaprak alt yüzü epidermine kadar devam eden, hücre araları boşluğu fazla, şekilleri değişik, birkaç sıra hücreden yapılmış *sünger özekdokusu* (sünger paranşimi) gelir ki, bunların içerisinde daha az klorofil taneleri bulunur. İşte palizad ve sünger paranşimi tabakalarının hepsine birden *mesofil* (mésophylle) denir. Palizad hücrelerinin şekil, diziliş ve tabakalarının kalınlıkları, bitki çeşitlerine, bitkilerin yaşadıkları yerlerin bol güneşli veya gölgeli, kurak veya sulu olmasına göre değişir. Kurak yer bitkilerinde mesofil, daha sık; gölge ve sulak yer bitkilerinde ise mesofil daha gevşek, bilhassa sünger paranşimi tabakası daha çoktur. Yaprak içerisinde bulunan ana damarlar, umumiyetle gövdedekilerin yapılışında ve esasen bunların devamı olduğundan, yaprak üst yüzünde odun, alt yüzünde ise kalbur damar demetleri bulunur. En ince damarlar ise sadece trakeidlerden ibarettir. Bunlardan başka yaprak içinde, kristalli hücreler, yaprakların kopma ve yırtılmasını önlemek için, süsende olduğu gibi, kenarlarına veya üst yüzüne yakın bölgelerinde veyahut damarların etrafında, sertdoku veya pekdoku hücrelerinden ibaret bir destek dokusu vardır. Yaprak alt yüzündeki üstderi hücreleri arasında ise, şekil ve yapılışları bitkilere göre değişen gözenekler bulunur. Fakat su içinde yaşayıp alt yüzü suya değen bazı su bitkilerinde ise, gözenekler, yaprak üstyüzü tarafında teşekkül etmiştir. Çimenler gibi bazı bitkilerin yaprak uçlarında veya diğer çeşit bitkilerin yaprak kenarlarına kadar yaklaşan damarların uçlarında, içerisi klorofilsiz canlı hücreler (épithème) ile dolmuş *savak* (hydathode) denen, dışarıya su veya başka maddeler çıkaran kısımlar bulunur. Umumiyetle bu kısımlar, zarları stomatlar gibi az çok kalınlaşmış, ilk zamanlarda canlı ve fakat kısa bir zaman sonra ölen hücrelerin çevrelediği bir

27. Genç bir ikiçeneklide gövdenin yapılışı: a - b kambiyum, c. ksilem. ç. floem, d. sertdoku, e. özışın, f. kabuk, g. çevreteker. 28. Bikollateral damar demeti: a. floem, b. kambiyum. c. ksilem, ç. demetin şeması (beyaz kısım = floem, siyah kısım = ksilem, noktalı kısım = kambiyum). 29. Kollateral damar demeti: a. floem, b. sertdoku, c. kambiyum, ç. ksilem, d. demetin şeması. 30 A, 30 B. Gövdenin enine kalınlaşması, (A = mikroskopta görünüşü, B = şeması): a, a′, a″. sırasiyle 1., 2., 3. yıl floemleri, b, b′, b″. sırasiyle 1., 2., 3. yıl ksilemleri, c. kambiyum. 31. Çam gövdesi ksilemi: a = 1. yıl ilkbahar, b = 1. sonbahar, c = 2. yıl ilkbahar ksilemi, ç. geçit deliği, d. özışınlar. 32. Dört yaşında (= 1, 2, 3, 4) bir çam dalının kesiti. 33. Genç bir kökün yapısı: a. merkez silindiri, b. içderi, c. emici tüy, ç. odun damarı, d. üstderi, e. kabuk, f. meristem hücreleri, g. yüksük

kısım ile son bulur. Gözeneklerden daha geniş olan ve tipleri bitkilere göre değişen bu savaklardan bazı bitkiler Ca $(HCO_3)_2$ bakımından zengin su çıkardığından su uçunca bitki üzerinde pul pul $CaCO_3$ den ibaret çöküntüler kalır. Gerçek yaprakların ödevi, bitkide terleme ve bilhassa özümleme yapmak olduğundan, sürgün üzerinde birbirlerinin ışığına engel olmıyacak şekilde ya helisel veya karşılıklı veyahut halkamsı durumda sıralanmışlardır (şek. 40). Hattâ, kısa gövdeli bitkilerde, yaprakların bu maksat için rozet gibi dizilmiş olduğu görülür. *Yaprak sapı*nın ödevi, yaprak ayasını ışığa karşı tutmak, *yaprak tabanı*nın ödevi ise, daha sonra teşekkül edecek genç yaprak ve tomurcukları korumaktır. Çok defa yaprak tabanında *kulakcık* denen *yan yapraklar* (stipule) meydana gelir (şek 39). Bunlar iki tane olup basit yapılışta ve çeşitli şekillerdedir. Bazılarında diken haline girmiş (akasya), bazı bitkilerde ise (Buğdaygiller ve Maydanozgiller) her ikisi birbiriyle birleşerek, kın şeklinde, gövdeyi çok veya az sarmış veya gövde ucunu külah gibi örtmüştür (lâstik ağacı). Bezelye gibi bazı bitkilerde ise, genişlemiş ve hattâ birçok bitkilerde gerçek yapraklar şeklinde teşekkül ederek özümleme yapar ve gerçek yaprak yapılışında olurlar. Meselâ halkamsı dizilmiş yapraklarda. halkayı teşkil eden iki yapraktan başka, ötekiler yan yapraklardır. Bazı bitkilerin gövdelerinin çeşitli yerlerinde birbirlerinden tamamen başka şekillerde yapraklar teşekkül eder. Bu duruma *heterofili* (hétérophyllie; şek. 41) denir.

Çenekler (cotylédon): Gerçek yapraklardan daha basit yapılışta kısa ömürlü yapraklardır. Çenekler, tohum çimlenirken ya devamlı surette tohum içinde veya toprak altında kalarak (hipojeyik [hypogéique] çenekler) genç bitkiciği, kök meydana getirip topraktan besin alıncaya kadar, içindeki besinlerle besler; veya tohum kabuğu yırtılmasiyle beraber toprak üstüne çıkarak, gerçek yapraklar gibi, CO_2 özümlemesi yapar (epijeyik [épigé que] çenekler), bitki biraz gelişince dökülür. Bu sonuncuların iç yapılışı, gerçek yapraklara oldukça benzer.

Alçak ve yüksek yapraklar: Tıpkı gerçek yapraklar gibi meydana gelirse de, büyüdükten sonra bâriz bir surette başkalaşır. Ağaçların tomurcuklarını örten pullar, toprakaltı sürgünlerinin uçlarını koruyan küçük yapraklar, mutfak soğanının yediğimiz etlimsi yaprakları, hep alçak yapraklardır. Halbuki yüksek yapraklar gövdenin üst tarafında, daha ziyade gerçek yaprakların yukarısında, keza çiçek sapı diplerinde (bürgü = bractée, şek. 42; bürgücük = bractéole) teşekkül eder. Çiçek diplerinde olanlar, bazan renkli olarak da teşekkül eder. Alçak ve yüksek yaprakların yapısı, gerçek yapraklara göre, oldukça basittir. Çünkü bunlar, bitki beslenmesine ya hiç, veya az iştirak eder; daha ziyade gövde ve tomurcukları korur, tohumların uçmasına yardım eder.

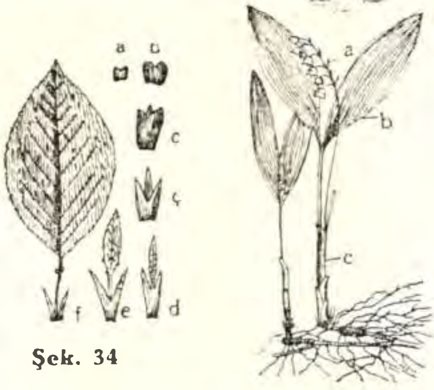
Yaprak dökülmesi: Yapraklar, yaprak dökülmesinden kısa bir zaman evvel, yaprak dibindeki özekdoku hücrelerinden ibaret bir ayırma tabakasının teşekkülü ile dökülür (şek. 43). Bu tabaka hücreleri, evvelâ üriyerek yuvarlaklaşır ve sonra bu hücre arasındaki orta lamellerin erimesi ile birbirlerinden ayrılarak yaprağın dökülmesine sebebolur. Bazı bitkilerde ise, yapraklar, ancak birkaç senede bir dökülür (meselâ çamlar gibi; yaz kış yeşil bitkiler de böyledir).

Kök (şek. 33): Kök, bitkiyi toprağa tesbit eder, topraktan su ve besin tuzlarını alır. İç yapısı ve kalınlaşması tıpkı filiz gibidir. Kök ucunu. zedelenmelere karşı, birbirine benziyen birçok hücrelerden yapılmış *yüksük* (calyptre) denen bir mahfaza korur. Yüksük, ikiçenekli bitkilerin çoğunda deridoğuran (dermatogène) tabakadan, açık tohumlularda ise, hem dermatojen hem de periblem (périblème) tabakasından teşekkül eder. Halbuki su bitkilerinde yüksük inkişaf etmemiştir. Kök uçtan büyür. Bu da, yüksüğün alt tarafında bulunan birkaç sıra hücrenin, pteridofitlerde piramit şeklinde bir tek hücrenin üremesiyle olur. Kökün uzaması uçtan itibaren 5-10 milimetrelik bir bölgede olur. Bundan sonraki birkaç santimetre veya milimetrelik bölgede ise, üstderi hücrelerinden bazıları, uzunlukları bitkilere göre değişen (0.15-8 mm) ince zarlı, canlı, emici kıllara tahavvül eder. Emici kılların ömürleri birkaç günlüktür. Bunlar döküldükten sonra genç kökün yüzünü, dış zarları az çok mantarlaşmış ve artık besin ve su alamıyan bir dışderi tabakası ile örtülür. Üstderi tabakasından sonra, özekdoku hücrelerinden yapılmış ve besin depo etmeğe yarıyan kabuk tabakası gelir. Kabuk tabakasının en son ve umumiyetle bir sıradan ibaret hücrelerine içderi denir; bunlar, çap istikametindeki zarları çok defa mantarlaşarak kalınlaşmış bir sıra ölü hücrelerdir. Fakat pteridofitlerde bu hücreler üriyerek yan kökleri meydana getirir. Aralarında, iletken damar demetlerinin karşılarına denk gelen kısımlarında, birer tane canlı geçit hücreleri bırakmışlardır. Kabuktan sonra gelen iç silindirin ilk tabakasını bir sıra canlı hücrelerden ibaret *çevreteker* (péricycle) takakası teşkil eder. Tohumlu bitkilerde yan kökler, işte bu çevreteker tabakasının üremesiyle meydana gelir ve kökü. içten dışa doğru yararak çıkar. Köklerde iletken damar demetleri ışınsal (radial) durumda dizilmişlerdir. Bundan dolayı katmandoku hücreleri ilk defa yıldız şeklinde bir halka teşkil ettiği halde, daha sonra üreyince, daire gibi yuvarlak bir duruma geçer ve tıpkı gövdede olduğu gibi kökün de enliliğine büyümesine yardım eder. Kökler, toprakaltı kökleri ve topraküstü kökleri diye ikiye bölünür. Toprakaltı kökleri de, saçak kök kazık kök, yumru kök gibi çeşitli şekillerde olur. Toprаküstü kökleri, gövde, gövde boğumları veya yapraklardan meydana gelir.

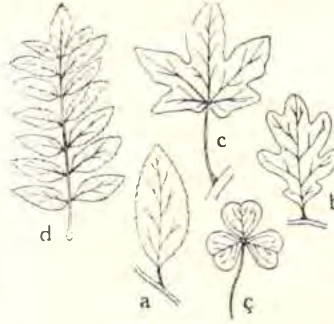
FİZYOLOJİ: Canlı organizmalarda görülen beslenme, büyüme, hareket gibi canlılık olaylarını inceler; bunları işleten kuvvetleri ve sebeplere dayanan münasebetleri anlatmağa gayret eder. Protoplazmada fiziksel ve kimyasal olaylar ve kanunlar başlıca rol oynadığından, fizyolojik araştırmalarda bilhassa fizik ve kimyanın deneysel metotlarından faydalanılır.

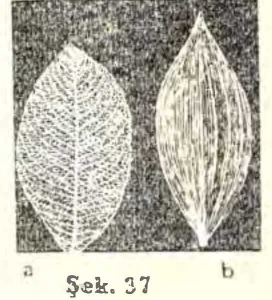
Beslenme: Hayat gösterileri, netice itibariyle protoplazmaya bağlıdır. Protoplazma canlılık faaliyetinde bulunabilmek için, her şeyden evvel, besin maddeleri ve ısıya muhtaçtır. Bunların yokluğu, ısının çok yüksek veya düşük olması, protoplazmayı öldürür. Bitkilerde her çeşit kimyasal madde değişmeleri sulu eriyikler içerisinde olduğundan, su, bitkiler için mutlaka lâzımdır. Nitekim taze bitkilerin ağırlığının büyük bir kısmını (% 50-95) su teşkil eder. Geriye organik ve inorganik maddelerden yapılmış katı kısım kalır. Katı kısım da yakılınca geriye inorganik maddelerden ibaret pek az bir kül kalır ki, bu da bize, bitkilerin katı kısımlarının çoğunu organik maddeler (bilhassa kömür) teşkil ettiğini gösterir.

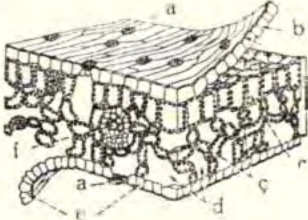
Bitkilerin su alması (şek. 44): Su içinde yaşıyan bitkiler suyu, içinde yaşadıkları sudan kök ve hemen bütün kısımlariyle, kara bitkileri ise, emici kılları ile toprak parçacıkları arasında bulunan sudan alır. Bitki hücrelerine

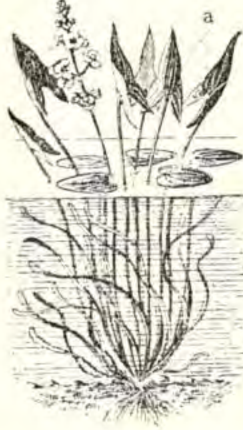

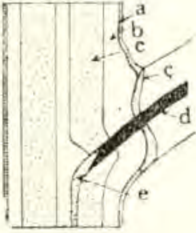

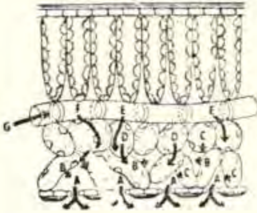

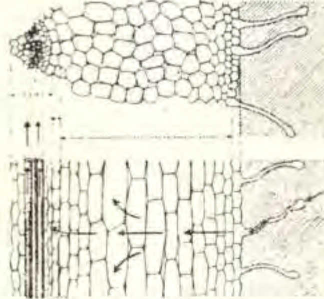

Şek. 40 a b c

34. Yaprağın meydana gelişi: a-f. muhtelif merhaleler. 35. Bir bitkide bulunabilen çeşitli yapraklar: a. yüksek yaprak, b. gerçek yaprak. c. alçak yapraklar. 36. Yaprak çeşitleri: a, b, c. basit yapraklar, ç, d. bileşik yapraklar. 37. Yaprak damarları: a. ikiçeneklide, b. birçeneklide. 38. Yaprağın mikroskopik yapısı: a. gözenekler, b. üstderi, c. palizat, ç. sünger özekdokusu, d. hücre araları, e. altyüz üstderisi, f. yaprak damarı. 39. Çeşitli yapraklar: A. akasyada, B. bezelyede, C. lâstikağcında, d. yan yapraklar. 40. Yaprak durumları: a. helisel, b. karşılıklı, c. halkamsı. 41. Heterofil bir su bitkisi: a. su üstü yaprakları, b. su altı yaprakları. 42. Çiçekli bir ıhlamur dalı: a. bürgü. 43. Yaprak dökücü ayırma tabakası (şema): a. dış deri, b. kabuk, c. damarlar, ç. ayırma tabakası, d. yaprak sapı damarı, e. yaprak sapına ayrılan damar. 44. Emici kıllarla alınan su ve besin tuzlarının ksileme gelişi ve yukarı çıkışı. 45. Yaprakta terleme (şema): G-A. suyun takibettiği yol. 46. Kurakçıl bitkide yaprak şeklinde kısa sürgünler. 47. Kaynanadilinde yassılaşmış gövde. 48. Üç etlimsi gövde.

suyun girmesi, canlılıkla ilgili birçok etkiler ve *geçişme* (osmose) yoliyle olur. Hücre zarı, su ve bütün eriyikleri içerisine geçirttiği halde, hücre plazması su ve tercih ettiği eriyikleri geçirtir, istemediklerini geçirtmez veya az miktarda geçirtir. İçeri giren su, hücre zarına basınç yapmağa başlar (turgor [turgescence] basıncı). Bu suretle gittikçe gerilen hücre, bir zaman sonra son gerginliğini alarak (turgor durumu) artık içeri su geçirtmez olur. O hücreye yeniden su girmesi için, içerisindeki suyun başka bir hücreye geçip turgor basıncının azalması lâzımdır. Geçişme, hücre yoğunluğu arttıkça yükselir. Keza toprak ısısı da arttıkça fazlalaşır. İşte yaprak ve sulak yer bitkilerinin gövdeleri gibi, yumuşak bitki organları, gergin durumlarını, ancak hücrelerinin böyle turgor durumunda bulunmasiyle sağlar, aksi halde, yani turgor basıncı azalınca buruşur.

Bitkilerin su kaybetmesi: Bitkiler aldıkları suyu, en çok *terleme* (transpiration) ve bir az da *damlama* (guttation) suretiyle kaybeder. Bitkilerin yaprak ve gövdelerinin üst yüzleri, suyu az geçirten kütikül, hiç geçirtmiyen mum veya mantar gibi tabakalarla örtülmüş bulunduğundan, terleme, en çok gözenekler (şek. 45) ile olur. Gözeneklerin açılıp kapanmaları, kilit hücrelerindeki osmotik değerin yükselmesi veya azalması neticesinde, kilit hücrelerinin su alma veya kaybetmesinden ileri gelir. Osmotik değeri değiştiren, bilhassa hidroliz ve sentez anzimlerinin faaliyetidir. Hidroliz anziminin polisakkaritleri, disakkarit veya monosakkaritlere çevirmesi ile hücrenin osmotik değeri yükselir, kilit hücresi fazla su alır, bu esnada kilit hücresinin eşit kalınlıkta olmıyan zarları gerilerek stomat deliği açılır. Buna karşılık sentez anziminin monosakkaritleri nişastaya çevirmesi, hücrenin osmotik değerini düşürür, kilit hücresindeki suyu azaltır. Bu hal hücre zarlarının büzülerek stomatın daralmasına veya tamamen kapanmasına sebebolur. Kilit hücresindeki su azlığı veya çokluğu anzimleri uyartan faktörlerdir. Bundan başka ışık, CO_2 nin az olması stomatın açılmasına; karanlık, fazla CO_2 ve kuvvetli ışık ise stomatın kapanmasına sebebolur. Böylece stomatların açılıp kapanmasında, kilit hücreleri içerisindeki klorofil taneleri, ışığı alma ve osmotik değerlere tesir eden monosakkarit ve nişasta meydana getirme bakımından aracı rolü oynar Hava kuraklığı veya ısısı çoğaldıkça terleme de artar. Umumiyetle bitkiler, gündüzün yaprakları vasıtasiyle kökleriyle aldıklarından daha fazla su kaybeder. Fakat geceleyin yine aynı miktarda su almalarına rağmen, gözeneklerin kapalı olması dolayısiyle daha az su kaybederler ve bu suretle gündüzkü terleme açığını kapatmağa çalışır. Kurak bölgelerde yetişen kurakçıl (xérophyte) bitkilerde bu açık çok büyüktür. Bu çeşit bitkiler, su açığını kapatmak için türlü çarelere başvurmuştur: köklerini çoğaltarak, toprağın daha derinlerine kadar inerek, hücre yoğunluğunu artırarak toprakta bulunan az nemi bile sömürürler. Yaprak ve bitki üst yüzlerini kalın kutikulalı epidermis hücreleriyle ve bunlardan meydana gelen ölü örtü tüyleriyle keçe gibi kapatarak terlemeyi azaltmağa çalışır. Bazı bitkilerde yapraklar, deri gibi sertleşmiş (sclérophylle bitkiler) ve hattâ terlemeyi daha çok azaltmak için stomatları özel çukurlarda toplamış (zakkum yaprağı), veya katırtırnağı bitkisinde olduğu gibi yaprak yüzleri ve gövdeleri daralmıştır (sclérocaule). Hattâ bazı bitkilerde yaprak pulcuklar şeklinde küçülmüş, buna karşı özümlemeyi de, yaprak gibi yassılaşmış kısa sürgünler (phyllocladie; şek. 46) üzerlerine almıştır; veyahut da, kaynanadili bitkilerinde olduğu gibi, yaprakları diken şekline girenlerde, özümleme, tamamen, yassılaşmış yeşil gövdeler tarafından (şek. 47) yapılmaktadır. Hattâ bu tedbirler de yetmediğinden, bazı bitkiler, organlarının belirli yerlerinde teşkil ettikleri özel su boruları içerisine su depo ederler. Böylece *etlimsi* (succulent) dediğimiz etlimsi organlı bitkiler meydana çıkmıştır (şek. 48). Meselâ çörtük ve eringium gibi birçok bitkiler, suyu, etlimsi köklerinde topladıklarından kök sükkülanı, Salsola, atlasçiçekleri ve bazı Asclepiadaceae familyası türleri gövde sükkülanı, buzçiçeği gibi bazı bitkiler yaprak sükkülanıdırlar. Bir de yaz ve kış gibi, kendileri için uygun olmıyan kurak zamanları (gerçek ve fizyolojik kuraklık) toprakaltı tomurcuklariyle geçiren ve topraküstü kısımları ölen bitkiler (géophyte'ler) vardır. Bunlar gelecek yıl yaşamalarına devam edebilmek, çiçek açabilmek için organlarından birisinin içerisine yedek besin depo etmek zorunda kalmıştır. Meselâ yedek besini toprakaltı sürgünlerinde (süsen rizomları), toprakaltı gövde yumrularında (patates, çiğdem), veya topraküstü gövdelerinde (alabaş), alçak yapraklarda (lâle, sümbül, mutfak soğanı), kök yumrularında (şeker pancarı, havuç), yan köklerde (yıldız çiçeği, basurotu, salep bitkileri) depo etmiştir. Ömürleri bir yıllık olanlar ise kötü mevsimleri, çabucak çiçek açıp tohum meydana getirerek, tohumlariyle geçirir. Buna karşılık su içinde yaşıyan su bitkileri (hydrophyte'ler) veya bol sulu yerlerde yaşıyan bitkiler (hygrophyte'ler) ise daima bol su bulduklarından terlemeyi aksine çoğaltacak çarelere başvurmuşlardır (şek. 49). Üst yüzlerini, ince zarlı, canlı tüylerle örtmek suretiyle artırmışlardır. Gözenekleri, çok defa suya değen yaprak alt yüzlerinde değil, birçoklarında yaprak üst yüzünde teşekkül etmiştir.

Damlama (guttation): Su buharı ile doymuş sıcak havalarda, bazı bitkiler, genç yaprakcıkların tepelerinde veya kenarlarında bulunan ve adına *savak* (hydathode) denen su menfezlerinden damlacıklar halinde su kaybeder, bu suretle köklerden yeni suyun girmesini, dolayısiyle besin almayı sağlamış olur. Bu olaya tabiatta, bilhassa sıcak, nemli akşamların serin sabahlarında, çimenlerin uçlarında birikmiş su damlacıklariyle çok raslanır.

Suyun bitki içerisinde iletilmesi (şek. 44): Hücrelerin emmesi, emici kıllardan bitki içerilerine doğru gidildikçe arttığından, emici kıllarla alınan su, hücreden hücreye geçişme ile odun damarlarına kadar gelir. Bir taraftan bu kök basıncı, bir taraftan da yapraklardaki terleme ile meydana gelen emme ve bilhassa kıldan ince odun damar hücreleri içerisindeki yüksek koezyon kuvveti yardımı ile, bitkinin yukarılarına kadar çıkar. İlkbaharda kesilen asma dallarının kanaması veya toprak üst kısmı kesilen odunlu bir bitki gövdesinden su çıkışı, kök basıncını gösteren olaylardır. Yalnız kabuğu soyulmuş, yapraklı bir dalın, suya sokulduğu zaman, yapraklarının günlerce buruşmaması, suyun odun damarlarından iletildiğini gösterir. Kara bitkilerinde, su köklerle alınıp odun damarlariyle gittiğinden, odun damar demetleri pek çoktur. Halbuki, su içinde yaşıyan bitkilerde su, bitkinin kök gövde gibi başlıca organlariyle alındığından, bu çeşit bitkilerde iletken damar demetleri ve bilhassa odun damarları azalmıştır.

Yeşil bitkilerin beslenmesi: Bitkiler, toprak suyunda erimiş bir halde bulunan besin tuzlarını, tuz bileşiği olarak değil, bu tuzların toprak parçacıkları tarafından tutulmuş olan K, Ca, Mg, Fe, NH_4 ve SO_4, PO_4, NO_3, gibi katyon

ve anyonları halinde alırlar İçerisine belli besin tuzları koyarak yapılan kültür denemelerinden (şek. 50), bitkiler için, K, Ca, Mg, Fe ve C, H, O, S, P, N gibi 10 elemanın mutlaka lâzım olduğu görülmüştür. Bütün bitkiler, bu elemanlardan birisi olmayınca büyüyemez. Fakat bitkinin daha iyi gelişmesi için, önemi bitki çeşitlerine göre değişen meselâ Bor, Cu, Mn, Zn, İ v. b. gibi ikinci derecede maddelere ihtiyaç vardır. Bitki kendisi için lâzım olan bir tuzun, anyon ve katyonlarını eşit miktarda almaz. Keza, bazı maddeleri alırken, aynı toprak suyunda erimiş bulunan diğer iyonları almıyabilir. İşte bitkilerin besin tuzları alması ve bu tuzların bazılarını seçmesine bilhassa hücre plazmasının seçme kabiliyeti ile, ikinci derecede, toprak ısısı, toprakta bulunan diğer kimyasal maddeler, plazma yoğunluğu, toprak ve plazmanın asitlilik derecesi gibi çeşitli şeyler tesir eder. Yeşil bitkiler O_2 ve CO_2 yi gaz halinde havadan, diğer besin maddelerinin hemen hepsini ise topraktan alır. Fakat su içinde yaşıyan su bitkileri, O_2 ve CO_2 yi de suda erimiş bir halde bulunan O_2 ve CO_2 den temin eder.

Alınan besin maddelerinin özümlenmesi (şek: 51): Bitki içerisine giren bir besin maddesinin özümlenmesi demek, o maddenin bitki vücudunda, bitkiye faydalı bir şekle sokulması demektir. Özümleme olayları içerisinde en önemlisi havadan alınan CO_2 nin özümlenmesidir. Çünkü yeşil bitkiler, güneş ışığından faydalanarak CO_2 maddesini, sade yeryüzündeki hayatın mevcudiyeti için çok lâzım olan glikoz ve nişasta gibi karbon hidratları şekline sokmuş olmakla kalmaz, aynı zamanda bu iş yardımı ile yapmış oldukları sentez (photosynthèse) neticesinde, kozmik enerjiyi, kimyasal enerji şeklinde depo etmiş olur. Böylece teşekkül etmiş karbon hidratları içerisine depo edilmiş enerjiden, bitki bu karbon hidratlarını yakmak suretiyle kendi vücudundaki canlılık olaylarını ve diğer maddelerin özümlenmesini sağlar. Bitkiyi yemek, yakmak gibi çeşitli şekillerde sarf eden diğer bütün canlıların da enerji kaynağı, sonunda yeşil bitkilerin karbon dioksid özümlemesine dayanır. Yeşil kara bitkilerinin fotosentez suretiyle kazandığı yıllık enerjinin ortalama miktarı 10^{18} büyük kalori olduğu tahmin edildiğine bakılırsa, fotosentezin bütün canlılar için ne kadar çok önemi olduğu meydana çıkar. Yeşil bitkilerde, CO_2 özümlenme olayının kademeler ve teferruatı hakkında tam bilgimiz yoktur. Şimdiye kadar yapılmış birçok araştırmalara rağmen, gerek klorofil ve gerekse ışığın bu zincirleme reaksiyon kademelerinden hangisinde ve ne şekilde müdahale ve yardımları olduğu hâlâ münakaşa edilmektedir Zannedildiğine göre fotosentezin birinci kademesini yaprak gözeneklerinden içeri girerek kloroplastlara kadar gelen CO_2 nin, burada ışık yardımı olmaksızın (hattâ karanlıkta bile) henüz terkibi bilinmiyen ve klorofile benzemiyen, belki de bir karboksil grupu bileşiğinden ibaret olan büyük bir organik molekül (HX) ile birleşmesi teşkil etmektedir. Yani $XH + CO_2 \rightarrow XCOOH$ gibi. CO_2 böylece bağlandıktan sonra kloroplastlar içerisinde müteakıp işlemlere tâbi olur. İkinci kademe olarak da bağlanmış CO_2 nin redüksiyonu gelir, bu da enerji yardımı ile (endoterm) sağlanabilen H ile olur. Yeşil bitkilerin bu maksat için kullandıkları hidrojen kaynağını su teşkil eder. Yani H sudan alınır. Nitekim su, evvelâ güneş enerjisi ve kloroplastların yardımiyle H ve OH radikallerine ayrılır. Çünkü tecridedilmiş kloroplast fragmentleri bile ışık yardımı ile bu su parçalanmasını yapabilir, hattâ ayırdıkları hidrojeni, bu ortama suni olarak ilâve edilen H akseptörlerine verebilir. Bir fotosentez olayında ışığın kimyasal bakımdan tesir edebilmesi için evvelâ o ışığın bir madde tarafından emilmesi lâzımdır. İşte bu ışık emilmesinin büyük bir kısmını kloroplastlar içerisindeki küçük taneciklerin (grains) ince levhalar şeklinde (lamelliforme) sıralanmak suretiyle reaksiyon kabiliyeti yükselmiş olan klorofil a ve b den ibaret yeşil renk maddeleri sağlar. Klorofil tarafından emilen ışık enerjisi yardımiyle su, H ve OH radikallerine parcalanır. Klorofilin, kendine gelen kısa dalgalı ışınları uzun dalgalı ışınlar şeklinde çıkarma hassasına (fluorescence) bakılırsa, emdiği ışık enerjisini sadece bir sansibilizatör olarak başka reaksiyon üyelerine vermesi kuvvetle muhtemeldir. Böylece parçalanmış suyun H radikali, hidrojeni kendine bağlıyan ve sonra kolayca verebilen birçok katalizatörlerin (redoks [redox] cisimleri) aracılığı (belki ilk kademelerde klorofil de bir redoks rolü oynar) ile bir taraftan, organik moleküllere bağlı CO_2 yi redüksiyona tâbi tutarak, henüz tabiati hakkında yakın bilgimiz olmıyan labil redüksiyon mahsulleri hasıl ederken, diğer taraftan da suyun geri kalan OH radikalleri birleşerek evvelâ (belki de organik olan) bir peroksid meydana getirir ve bu peroksitten de, anzimlerle parcalanarak, assimilasyon oksijeni dışarı çıkar. $4\,[OH] \rightarrow 2\,H_2O_2 - 2H_2O + O_2$ gerçekten radyoaktif (O^{18}) oksijenli CO_2 veyahut H_2O ile yapılan denemelerde özümleme esnasında çıkan oksiyenin eskiden zannedildiği gibi CO_2 nin oksijeninden değil, H_2O nun oksijeninden olduğu anlaşılmıştır. Organik akseptöre bağlı ve her mol CO_2, 4 Kıvant'lık enerji (1 Qu. güneş + 3 Qu. daha evvel teşekkül etmiş organik bileşiklerin yanmasiyle) redüksiyona uğratılmış labil CO_2 mahsullerinin, eskiden zannedildiği gibi bir formaldehit değil, [HCOO] veya [HCHO] gibi radikaller olduğu zannedilmektedir. Böylece yeter derecede karbon zincirleri teşekkül edinceye kadar CO_2 redüksiyonları mahsulleri, kendi aralarında birleşerek sonunda glikoz teşekkül eder. Bundan sonra nişasta teşekkülü için ise, artık ışık yardımına ihtiyaç yoktur. Bazı alçak bitkiler, CO_2 assimilasyonunda lüzumlu olan hidrojeni, yüksek bitkilerde olduğu gibi sudan değil, başka kaynaklardan da elde edebilmektedir. Meselâ özel çeşitte klorofili olan belli kükürt bakterileri, H kaynağı olarak H_2S kullanır. Nasıl yüksek bitkilerde fotosentez olayında şu toplu denklemin gösterdiği gibi sudan assimilasyon

$$CO_2 + 2H_2O \rightarrow [HCHO] + H_2O + O_2$$
$$CO_2 + 2H_2S \rightarrow [HCHO] + H_2O + S_2$$

oksijeni çıkıyorsa, bu çeşit bakterilerde yukarıki denklemin analogu olan ikinci denklemde görüldüğü gibi geriye S kalır. Hattâ bazı kükürt bakterileri, meselâ yağ asitleri gibi organik maddeleri hidrojen membaı olarak da kullanabilir. Kısaca denebilir ki, karbon özümlenmesi, kloroplastlar içerisindeki klorofil renk maddeleri, güneş ve organik madde enerjilerinin yardımiyle evvelâ suyun parçalanması, veya başka membalardan alınıp bağımsız hale getirilen hidrojenin organik bağlantılar halindeki CO_2 yi redüksiyona uğratması ve sonra enerjiye lüzum olmadan yeter sayıda [HCOO] veya [HCHO] gibi radikallerden teşekkül eden karbon zincirleri meydana gelince glikozun hâsıl olmasiyle sona erer, bu esnada sudan ayrılmış 1 mol oksijen serbest halde bitkiden dışarı çıkar. Kısaca:

$$6\ CO_2 + 6\ H_2O + 674\ Kal. = C_6\ H_{12}\ O_6 + 6\ O_2$$

denklemi ile gösterilen bu olayda, 1 mol glikoz teşekkülü için güneşten 674 büyük kalorilik enerji alınmıştır. Şu halde 1 mol glikoz teşkil edilmekle, 674 büyük kalorilik bir enerji glikoz molekülü içerisinde depo edilmiş olur. Özümleme, güneş ışığını teşkil eden çeşitli ışıklardan en çok kırmızıda, sonra sarıda ve en az mavi ışıkta olur. Daha kısa ve uzun dalgalı ışıklarda özümleme olmaz. Özümleme de bir canlılık olayı olduğundan umumiyetle 0° C derecenin altında durur ve fakat 35° - 50° C derecede çok fazlalaşır. Daha yüksek ısılarda gittikçe azalır. Havada CO_2 artarsa, özümleme de artar. Özümleme sonunda klorofil tanelerinde yeter derecede üzüm şekeri (glikoz) toplanınca, bir mol su çıkarak bunların birleştirilmesiyle nişasta meydana gelir:

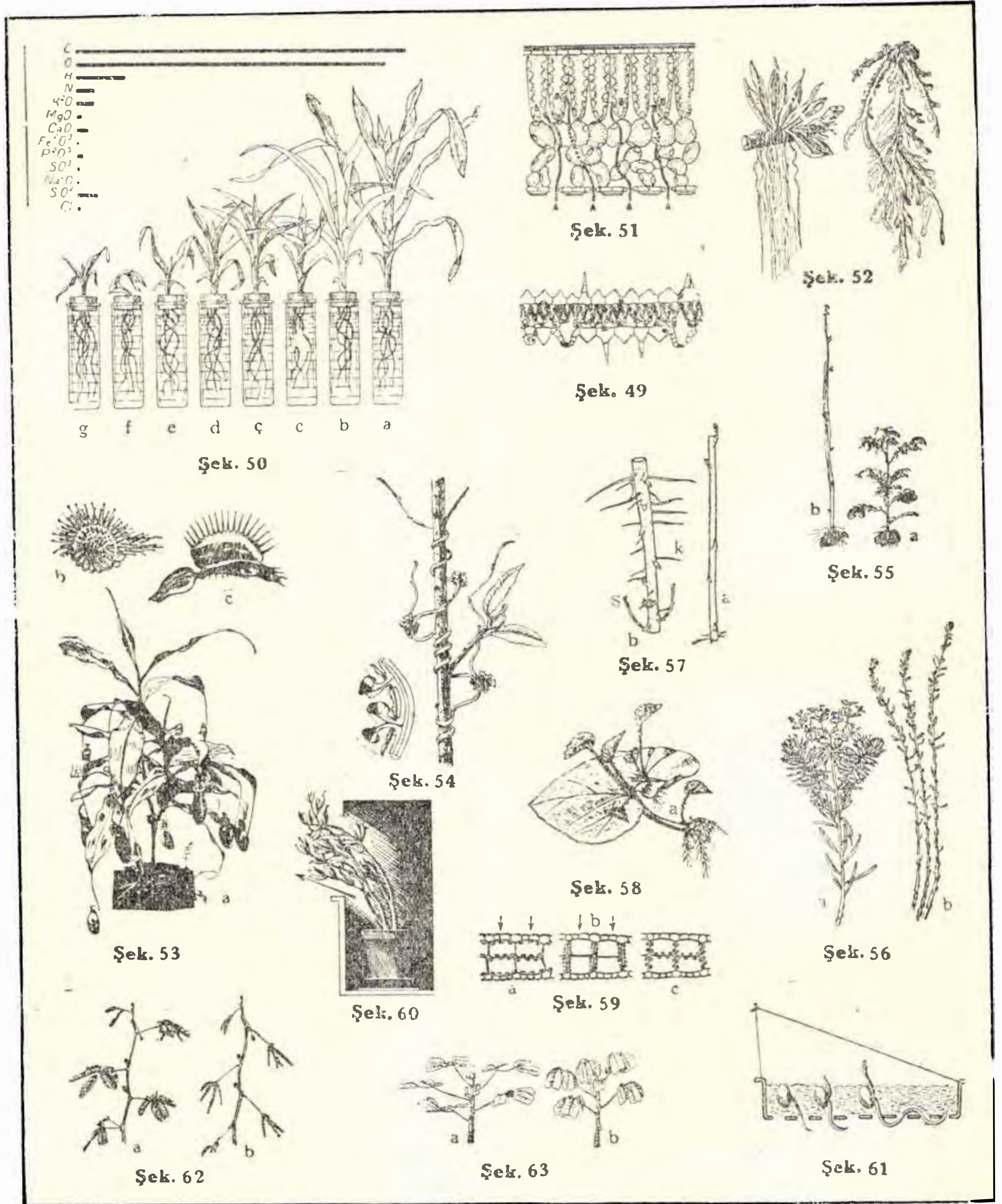
$$n\, C_6 H_{12} O_6 = (C_6 H_{12} O_6)\, n + (H_2 O) n.$$

Işık gören yapraklarda nişasta teşekkül ettiği, yaprakların sıcak alkol ile klorofili çıkarıldıktan sonra iyotlu potas eriyiğine batırılırsa koyu bir renk almasiyle kolayca anlaşılabilir. Yeşil bitkiler için ışıklanma o kadar önemlidir ki, ışık ihtiyacı bitkilerin iç ve dış yapılışlarında da değişikliklere sebebolmuştur. Nitekim bir kısım bitkiler kendilerine ışık sağlamak için diğer bitkiler üzerine tırmanır (liane'lar gibi). Tırmanmak da çeşitli vasıtalarla olur. Meselâ sertçe kıllarla (yapışkan otu), dikeni andıran çıkıntılarla (gül, böğürtlen), gövde kökleriyle (duvar sarmaşığı), gövde sarılmalariyle (fasulye) gövde (asma) veya yaprak (kabak, bezelye) tan meydana gelen sülüklerle, yaprak saplariyle (ak asma = Clematis). Hattâ bol yağmurlu sıcak memleket bitkilerinden bazıları, doğrudan doğruya ağaç gövde veya dalları üzerinde yerleşmiştir; *üstbitken* (épiphyte; şek. 52) denen bu çeşit bitkiler, besinlerini üzerinde oturduğu daldan değil, bulunduğu ve hemen yakınındaki dal üzerinde birikmiş olan döküntü çürüklerinden; suyu da, ince, saçak gibi, bol köklerinin *velamen* (Lat. = örtü) denen sünger gibi dokuları yardımiyle nemli hava ve sık sık yağan yağmurlardan sağlar. Bir kısmı ise, ağacın üzerine yerleştikten sonra aşağıya, toprağa kadar kıl gibi kökler uzatırlar. Kayalar üzerinde yaşıyan likenler, bir çeşit üstbitken bitkilerdir.

Azot ve diğer maddelerin özümlenmesi: Bitkiler azot ihtiyacını, en çok NO_3, NO_2 ve NH_4 iyonlarından temin eder. Bu iyonların, bitki içerisine girdikten sonra evvelâ NH_3 şekline sokulduğu, bunun da keto asitleriyle amino asitlerini, amino asitlerinin birleşmesiyle polipeptitleri ve son olarak da yumurtaakı maddelerini (protein) meydana getirdiği zannedilmektedir. C özümlenmesi güneş enerjisi yardımiyle olduğu halde, N li maddelerin özümlenmesi karanlıkta da olur. Çünkü bu hususta lâzım olan enerji, bitkide karbon hidratları veya diğer organik bileşiklerin solunum yoliyle parçalanması suretiyle serbest hale geçen kimyasal enerjiden sağlanır. Azot özümlenmesi esnasında ikinci derecede meselâ lesitin, organik alkaliler (alkaloidler) gibi diğer çeşitli maddeler de meydana gelir. Azot, bitkiler için çok lâzımdır. Çorak ve bilhassa bataklık gibi, azotça fakir topraklarda yetişen ve fakat çiçek açıp tohum verebilmesi için muhtaç olduğu azotu topraktan yeter derecede temin edemiyen ve yaşamaları bakımından normal tarzda beslenen bazı yeşil bitkiler, sinek, karınca gibi canlı organizmaları, özel organlarının yardımiyle yakalıyarak ve bunları sindirerek azot temin etmiş olur. Böyle böcek yiyen *böcekçil bitkiler* (insectivore; şek. 53), böcekleri, ya *dokunaç* (tentacule) denen uzantıları (meselâ Drosera bitkilerinde) ile veya kenarları uzun dişli yapraklarının kıvrılarak kapanmasiyle (Dionea bitkisi) yakalar ve sindirir; veyahut da, Nepenthes bitkisinde olduğu gibi, ibrik şeklindeki yapraklarının içerisine kayan sineklerin, yaprak içindeki suda boğulmasiyle ve neticede aynı suda sindirerek azot temin etmiş olur. S, P, K, Ca, Mg, Fe gibi diğer maddeler de, bitkiler tarafından özümlenmekte ve bu suretle bitki yapılışına iştirak etmektedir.

Özümlenen besinlerin bitki içerisinde iletilmesi: Çeşitli şekillerde özümlenip meydana gelen maddeler (nişasta gibi) ya katı veya (yağlar, inulin gibi) hücreden hücreye geçemiyecek kadar büyük moleküllü olduklarından, suda eritilmeleri ve küçük moleküler bileşiklere parçalanmaları lâzımdır. Bitki, bu parçalamayı kendi vücudunda meydana getirdiği ve parçalanacak maddelere göre çeşitleri değişen anzim (enzyme = ferment) ler yardımiyle yapar. Nitekim diyastaz (diastase = amylase) adındaki ferment, nişasta (su vermek suretiyle) dıştan içe doğru tesir ederek, onu küçük parçalara ayırır (nişastanın «corrodé» olması). Sonra bileşiği değişen bu parçalar da tamamen erir. Erimiş maddenin terkibi malt şekeri olmuştur. Malt şekeri de maltaz (maltase) adındaki ferment ile glikoza tahavvül eder. Glikoz da, suda erimiş bir halde, hücreden hücreye kolayca geçer. Yağları lipaz (lipase) fermenti, yağ asitleriyle gliserine ayırır. Yumurtaakı maddelerini (protein'leri) ise evvelâ pepsin (pepsine) fermenti, peptonlara kadar, peptonları da erepsin (érepsine) fermenti, amino asitlerine kadar parçalar. Veyahut da tripsin (trypsine) fermenti, yumurtaakını, doğrudan doğruya amino asitlerine kadar parçalar. Amino asitlerini de dezamidaz (désamidase) fermenti, amonyağa kadar parçalar. İşte yumurtaakı maddeleri, böyle birçok ferment (protéase) lerin tesiri ile derece derece, en son mertebesine kadar parçalanarak, bitki içerisinde ihtiyaç görülen yerlere gönderilir veya depo edilir. Bu esnada, yolda, başka maddelere de değiştirilebilirler. Bitkinin tomurcuk, tohum, sürgün uçları gibi en ziyade büyüme olan yerlerinde fermentler bilhassa çok bulunur.

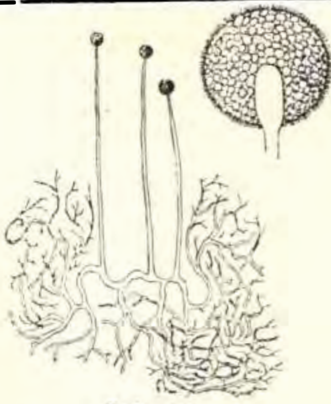
Yeşil olmıyan bitkilerde beslenme (hétérotrophe beslenme): Bu çeşit bitkiler organik besinlerle geçinir, köksüzdür. Klorofilleri olmadığından, yapraklar ya fark edilemiyecek kadar küçülmüş, renksiz pulcuklar şeklindedir (meselâ canavarotu = Orobanche; şek. 54), veya yapraklar ortadan kalkmıştır (küsküt bitkisi = Cuscuta). Buna rağmen gövdeleri içerisinde madde değişmeleri, yeşil bitkilerden farklı değildir. Heterotrof bitkiler, organik maddeleri temin ettikleri kaynaklara göre, çeşitli olur: *Çürükçül* (saprophyte) *ler*, ölü organik maddeler üzerinde yaşıyanlarına denir. Tabiatte bulunan organik maddeler, yani her çeşit ölü bitki ve hayvanlarla bunların çıkardığı pislikler, umumiyetle katı olduğundan, bu organik besinler çürükçül bitkiler tarafından çıkarılan ve bitkiye mahsus olan anzimler ile evvelâ parçalanır, suda eriyebilecek bileşikler haline sokulur. Bundan sonra, bitkinin üst yüzleri veya kökçük gibi basit hücre uzantıları ile bu maddeler vücut içine alınır. İşte bakteri ve mantarlar böyle geçinir. *Asalak* (parasite) *lar*, canlı organizmalar üzerinde yaşıyarak, bu organizmaların meydana getirdiği besinleri çalmak suretiyle geçinirler, meselâ birçok bakteri ve mantarlar gibi. Küsküt, canavarotu gibi yüksek bitki olan asalaklar ise, çıkardıkları emici organlar ile, üzerinde yaşadığı bitkinin iletken damar demetlerinden her çeşit besini çalmak suretiyle geçinir, çiçek açar ve tohum bağlar. Bir de ökseotu gibi CO_2 özümlemesini yeşil yapraklariyle kendisi yapan, ve fakat ham besin maddelerini bitkiden çalan *yarıasalaklar* olduğu

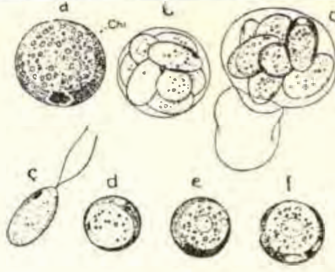

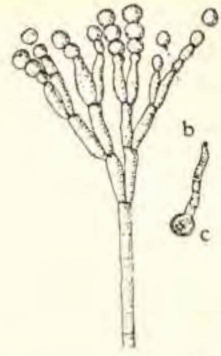
49. Sulak yerde yaşıyan bir bitki yaprağının kesiti. 50. Belli besinlerle yapılan su kültürü denemeleri (sol üst köşede: bitkinin yapısına iştirak eden önemli maddelerin oranını gösteren grafik: a. besin tuzları tamam, b. Fe'siz, c. Mg'suz, ç. P'suz. d. N'suz, e. Ca'suz, f. K'suz(en önemli element) g. damıtık su. 51. Yaprak gözenekleri (A) nden giren CO_2 nin klorofil maddeleri(B)nde özümlenmesi. 52. Üstbitken iki bitki tipi. 53. Böcekçil bitkiler: a. Nepenthes, b. Drosera c. Dionea. 54 Asalak bir bitki: canavarotu. 55. Işığın tesiri: ışıkta (a), karanlıkta(b)büyümüş patates. 56. Bitkinin gelişmesinde yabancı organizmaların tesiri: sağlam (a) mantar bulaşmış (b) sütleğen. 57. Söğüt dalı ile kutbiyet denemesi: a. doğru, b. ters, k. kök, s. sürgün. 58. Begonya yaprak çeliğinde yenilenme: a. yaprak üstderisinden meydana gelen kökler. 59. Su bitkisi yaprağında klorofil tanelerinin dizilişleri: a. az ışıkta, b. çok ışıkta, c. normal ışıkta. 60. Işığa doğrulum. 61. Suya doğrulum 62. Küsmebana bitkisinde sizmonasti: a. çarpmadan önce, b. çarpmadan sonra. 63. Bir bitkide yaprakların gündüz (a) ve gece (b) durumları.

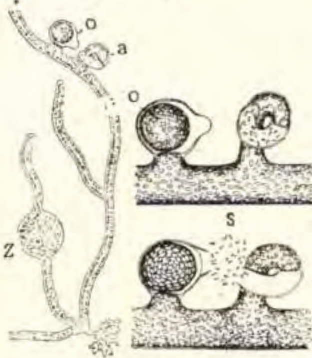
gibi, bir de, birbirlerine hem zararı ve hem de faydası dokunan *ortakyaşıyanlar* vardır (symbiose). Nitekim, bazı bakteri (meselâ N bakterileri) ve mantarlar (Mycorriza), bitkinin kök veya yaprak hücrelerinin içerisinde veya hücre aralarında yaşıyarak havanın serbest azotunu alıp bunu bitki için faydalı azot bileşikleri şekline sokar veya vitamin v. b. önemli maddeler verir. Bu suretle bitki, havanın serbest azotundan faydalanmış olur. Bu iyiliğe karşı, bakteri veya mantar da, bitki hücresinden bilhassa karbon hidratları ile diğer çeşitli organik maddeleri alır.

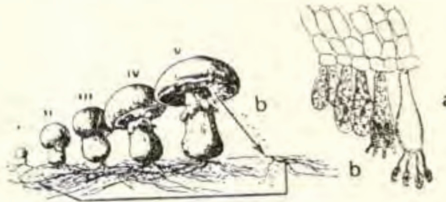
Bitkiler canlılık olayları için lâzım olan enerjiyi nasıl sağlar? Her canlılık olayı enerji kullanmak suretiyle olur. Bitkiler bu enerjiyi, ya hücreleri içerisinde veya bitki dışarısındaki organik veya inorganik bileşikleri parçalamak ve bu suretle evvelce bu bileşiklerin teşekkülünde bağlanmış olan kimyasal enerjiyi serbest hale getirmek; veyahut da bir dereceye kadar parçalanmış mahsulleri, birbirleriyle veya hava oksijeni ile birleştirmek suretiyle sağlar. Nitekim, bitkilerin enerji sağlamak maksadiyle hücreleri içerisindeki organik bileşikleri hava oksijeni ile yakmasına *solunum* (respiration) denir. Solunum, aslında bir sıra fermentatif olaylar olup yüksek bitkilerde, genel hatları itibariyle, kısaca şöyle cereyan eder: meselâ hücre içindeki karbon hidratlar glikoza parçalandıktan sonra, glikoz, evvelâ fermentatif yoldan aktifleştirilir, bundan sonra çeşitli fermentler ile kademe kademe parçalanırken, bir devrede, dehidraz (déhydrase) adlı ferment, bu parçalanmış sübstratlardan, önce hidrojeni çekip alır. Hidrojeni alınmış kısım, tekrar fermentler tesiriyle parçalandıktan sonra, karboksilaz (carboxylase) fermenti bu son durumdaki sübstrattan CO_2 yi alıp serbest hale getirir ve geriye aset aldehid kalır ki, bu da hücre içerisindeki başka organik bileşiklerle birleşerek, organik asitler v. b. teşekkülüne yarar. Böylece solunum neticesinde bir taraftan CO_2 çıkarken, diğer taraftan dehidraz anzimi ile alınmış olan hidrojen, prostetik grupu laktoflavin-fosforasidi olan *sarı ferment* tarafından aktifleştirilir. Sonra aktifleştirilmiş bu hidrojen, prostetik grupu demir veya Cu gibi metalik olan *Warburg solunum fermenti* (cytochrome oxydase) tarafından aktifleştirilmiş hava oksijeni ile birleştirilir; bu birleşmede serbest halde enerji çıkmış olur ki, işte bitki bu büyük enerjinin çok defa küçük bir kısmından, hayat olayları ve bu meyanda sentez işlerinde faydalanır. Sarı ferment ile solunum fermenti arasında, bu fermentleri aktif durumda tutan daha bir sıra sitokrom(cytochrome) fermentleri de vardır. Alkolü parçalıyarak sonunda sirke asidi yapan, ve bu esnada yine dehidraz ile alınan hidrojeni hava oksijeni ile birleştirmek suretiyle enerji sağlıyan *sirke asidi bakterileri*nin solunumu da, bu bakımdan yüksek bitkilerin oksijenle olan normal solunumuna bir dereceye kadar benzer. Havanın oksijeni, gece ve gündüz, gözeneklerden, hücre araları boşlukları yardımiyle, bitkinin içerisine kadar gider, buralarda karbon hidratları, yağlar, yumurtaakı maddeleri gibi çeşitli maddelerin yanmasını sağlar ve sonunda enerji ve CO_2 hâsıl eder. Meselâ, 1 molekül üzüm şekeri tamamen yanarsa ($C_6H_{12}O_6 + 6\,O_2 = 6\,CO_2 + 6\,H_2O + 674$ Kal.) 674 büyük kalori meydana getirir. Solunumda çıkan CO_2 nin alınan hava oksijenine nispetine *solunum katsayısı* denir. Katsayı, solunum maddesine ve bu maddenin tam yanıp yanmamasına göre değişir. Meselâ üzüm şekerinin solunum katsayısı $6\,CO_2 / 6\,O_2 = 1$ dir. Fakat, üzüm şekeri tam yanmayıp da geriye oksal asidi kalsa ($C_6H_{12}O_6 = 2\,C_2O_4H_2 + CO_2 + 4\,H_2O$) katsayı $1\,CO_2 / 4\,O_2 = 1/4$ yani 1 den küçüktür. Oksal asidi solunumda sarf edilse, yani tamamen yansa katsayı ($C_2O_4H_2 + O_2 = 4\,CO_2 + 2\,H_2O$ denklemine göre $4\,CO_2 / 1\,O_2 = 4$ dir Havanın ısısı artarsa, solunum da belli bir dereceye kadar artar. Fakat ısı çok yükselirse artık artmaz, bilâkis süratle azalır. Toprak bakterileri gibi bazı bitkiler, enerjiyi, toprakta bulunan inorganik maddeleri (NH_3 ve HNO_2 gibi) hava oksijeni ile yakmak suretiyle temin eder. Meselâ nitrit bakterileri, toprakta bulunan (NH_3) amonyağı, hava oksijeni ile yakarak 158 büyük kalori temin eder. Bu yanmada $NH_3 + O_3 = HNO_2 + H_2O$ denkleminde görüldüğü gelir. HNO_2 meydana gelir. Fakat yine toprakta bulunan nitrat bakterileri de bu sefer HNO_2 yi hava oksijeni ile yakarak enerji (43 Kal) temin eder. Bu esnada HNO_2 de ($HNO_2 + O = HNO_3$) denkleminde görüldüğü gibi, HNO_3 e tahavvül eder. İşte bu suretle elde edilen enerji yardımiyle bakteri aynı zamanda CO_2 özümlemesi de yapabıldığ ndan, bu çeşit özümlemeye *kimyasal özümleme* (chimiosynthèse) denir. Hava oksijeni arttıkça solunum da artmaz. Çünkü hava oksijeni, solunum için zaten bol miktardadır. Hattâ hava oksijeni, tamamen kaldırılsa bile bitki yine solunuma devam eder. *Moleküllerarası* (intramoleculaire) *solunum* denen bu çeşit oksijensiz solunumda, yüksek bitki, hücreleri içerisindeki organık besinleri, bu sefer oksijensiz olarak yakmak suretiyle enerji temin eder. Bu da şöyle olur: Sübstrattan dehidrazlar ile sökülmüş olan hidrojen artık, hava oksijeni bulamadığından, solunum esnasında fermentatif yoldan parçalanarak meydana gelen sübstratlardan birisine bağlanır ve böylece enerji çıkar. İşte oksijensiz solunuma zorlatılan bira mayaları, bu çeşit bir entramoleküler solunum yapar. Mayalarda, çıkan hidrojen. karboksilaz anzimi ile CO_2 ve asetaldehıde ($CH_3 \cdot COH$) parçalanmış piruvin asidi parçalarından asetaldehide bağlanarak ($H + CH_3 \cdot COH = CH_3 \cdot CHOH$), alkol ($= CH_3 \cdot CHOH$) şeklinde birleşir, ve bu esnada enerji çıkar. Oksijensiz solunum yapan süt asidi bakterilerinde ise, hidrojen, solunum sübstratı parçalanma mahsullerinden olan piruvin asidine bağlanır ve böylece $CH_3 \cdot CO \cdot COOH_2 + H = CH_3 \cdot CHOH \cdot COOH$ süt asidi olur. Halbuki, yağ asidi bakterilerinde, dehidraz ile sökülmüş olan hidrojen hiçbir akseptör bulamıyarak serbest halde dışarı çıkar. Yüksek bitkilerde bu çeşit oksijensiz yanmalarda, yanan madde, yani parçalanan madde, hemen daima sonuna kadar parçalanmadığından, geriye başka çeşit, hattâ çok defa zehirli maddeler hâsıl olabilir. Bataklık veya hayvan barsakları gibi oksijensiz, yani havasız, yerlerde çalışan birçok bakteri ve mantarlar, çıkarmış oldukları anzimler ile organik besinleri parçalıyarak kendileri için lüzumlu besin ve enerjiyi temin etmiş olurlar. Hattâ selüloz gibi organik besinleri parçalıyanları, otun hayvan için sindirilebilecek duruma girmesini sağlaması dolayısiyle, bağırsağı içerisinde yaşadığı hayvanlara da doğrudan doğruya faydası dokunur. Keza aynı şekilde çalışan bakteri ve bilhassa mantarlardan sanayide faydalanılır. Meselâ, şarap ve bira mayası mantarları, havasız fıçılar içerisindeki üzüm şekerini, çıkarmış oldukları çeşitli anzimler ile alkol ve CO_2 olacak şekilde parçalar; bu esnada çıkan 24 kaloriden de vücutlarındaki hayat olayları için faydalanır ($C_6H_{12}O_6 = 2\,CH_3.CH_2OH + 2\,CO_2 = 24$ Kal.). Bu esnada hâsıl olan ve içerisinde 650 kalori kalan alkolden de, biz insanlar çeşitli maksatlar için faydalanırız. Fakat toprak ve sularda bulunan bazı bakteriler ise, umumiyetle organik tabiattaki maddeleri okside etmek için lâzım olan oksijeni havadan değil, yine toprakta bulunan ve oksijence

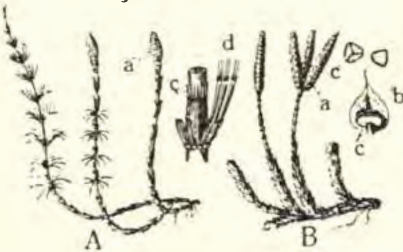

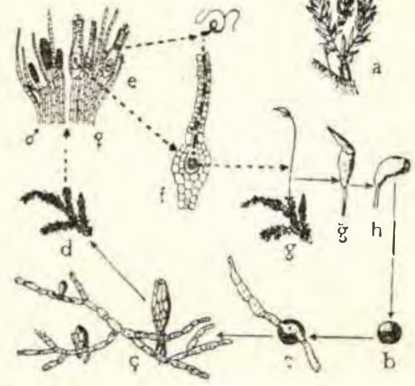

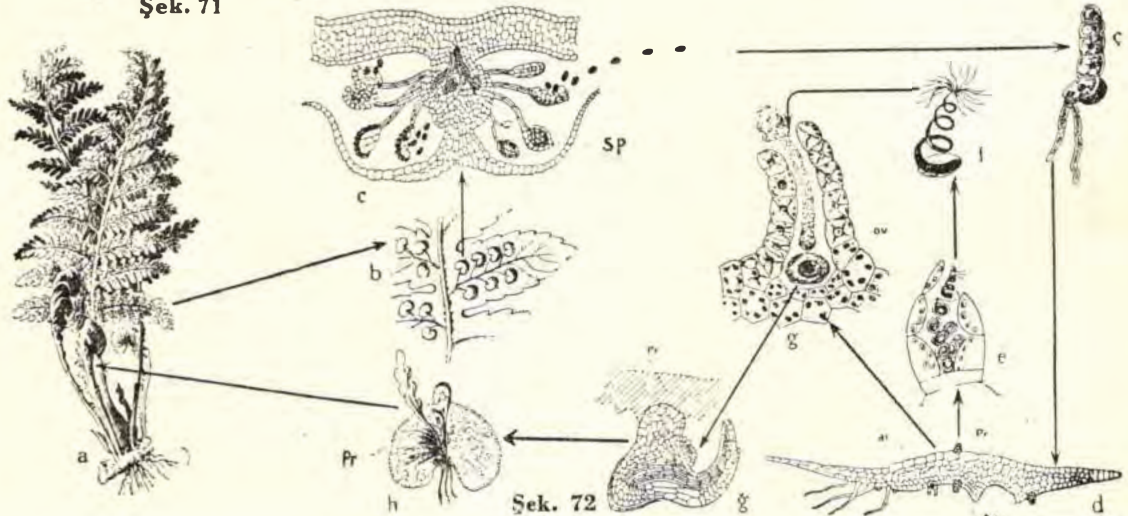

64. Bir hücreli bir bitkide eşeysiz üreme: a. bir hücreli bitki, b. zoosporların meydana gelişi, c. zoosporların dışarıya çıkışı, ç. zoospor, d, e, f. zoosporun kamçısını kaybederek ana bitkiye benzemesi. 65 Bir yosun mantarı (Phycomycetes) nda spor kesesi. 66. Penicillum: a. konidospor, b. konidi taşıyan, c. konidosporun çimlenmesi. 67. Bir yeşil suyosunu (Chlorophyceae) nda oogami yoluyle üreme: a. anterit, o. oogon (içinde oosfer), s. spermatozoit, z. zoospor teşekkülü. 68. Asklı mantar: a. askospor. b. ask, c. emeç. 69. Bazıtli (şapkalı) mantar: a. bazit, b. bazidispor. 70. Karayosununda üreme: a. yapraklı karayosunu. b. spor, c. sporun çimlenerek protonemayı teşkili, ç. protonema üzerinde genç sürgünün teşekkülü, d. yosun dalı, e. erkek (♂) dalda anterit, dişi (♀) dalda arkegon teşekkülü, f. spermatozoidin arkegon içinde yumurtayı döllemesi, g. sporogonlu bitki, ğ, h. sporogon. 71. Eğreltiler: A. atkuyruğu, B. kibritotu: a. sporofil toplulukları, b. sporo il, c. sporlar, ç. yapraklar, d. yan damarlar. 72. Eğreltiotunun üremesi: a. eğreltiotu (sporofit), b. eğrelti yapraklarının alt yüzündeki sorlar, c. bir sorun yapısı (sp = spor kesesi), ç. sporun çimlenerek genç protali teşkili, d. protal üzerinde anterit (an) ve arkegon (ar) teşekkülü, e. anteritte spermatozoitlerin teşekkülü, f. bir spermatozoit, g. arkegonda yumurta (ov) nın döllenmesi, ğ. protal üzerinde genç yaprağın teşekkülü, h. protal ve genç yapraklar (gametofit)

zengin olan NO_3 ve SO_4 gibi maddelerden alır. Bunları redüksiyona uğratarak çıkan oksijen ile organik maddeyi yakar ve bu suretle enerji elde etmiş olur. Oksijenli veya oksijensiz solunum ile büyük bir enerji meydana gelir. Bitki bu enerjinin (kimyasal enerjinin) sade küçük bir kısmını hayati olaylarını devam ettirebilmek ve başka maddeleri birleştirmek için kullanır. Geri kalan büyük bir kısmı ise, bilhassa yüksek bitkilerin yapraklarında terlemenin artmasına sebebolur, bu suretle de kaybolup gider. Bundan dolayı yüksek bitkilerde solunum ile meydana gelen ısı fark edilemez hattâ bitkinin ısısı çevredeki ısıdan düşüktür. Halbuki çimlenmiş tohum veya çiçek tomurcukları gibi bilhassa solunumu çok olan bitki kısımları koparılıp, termos gibi ısı kaybettirmiyen kaplara konursa, kaptaki ısının kısa bir zaman sonra yükseldiği görülür. Nitekim çiğdem ve kardelen gibi bazı ilkbahar bitkileri, kalın ve oldukça sert olan kar tabakalarını, narin gövdelerinin meydana getirdiği solunum ısısı ile eritip deler ve karın üzerinde çiçek açar. Islanmış kuru ot ve pamuk balyalarının ısınması, taze gübre ile yapılan turfandacı yastıklarında meydana gelen ısılar, mantar ve bakteri dediğimiz ilkel bitkilerin hep çeşitli yollardan enerji meydana getirmesiyle hâsıl olur.

Büyüme: Bitkinin meydana gelmesi, yüksek bitkilerde tohumların, ilkel bitkilerde ise sporların çimlenmesiyle başlar. Olgunlaşmış spor ve tohumlar evvelâ bir dinlenme devresi geçirir; sonra yeter derecede ısı, su ve oksijen gibi uygun dış şartları bulunca çimlenir; bu suretle de büyüme başlar. Bitkilerde büyüme tercihan kök ve sürgün uçlarındaki *sürgen doku*larda (tipik meristem [méristème] dokularında), yaşlı organlarda ise *katmandoku* ile olur. Bitkilerde büyüme ve organ teşekkülünü kamçılıyan ve idare eden tesir maddeleri ve bunlardan bılhassa bitki hormonları (phytohormone'lar) vardır; en tanınmışı avksin (auxine a C_{18} H_{35} O_5 ,auxine b C_{18} H_{30} O_4) dir. Avksin yeşil bitki kısımlarında ışık tesiriyle meydana gelip, bu madde inaktif durama geçirilerek depo edildiği gibi aynı zamanda ihtiyaç görüldüğü takdirde aktif hale geçirilebilir. Son derece az miktarda bile (miligramın milyonda biri) tesir ettiği hücrenin zarını plâstik olarak gevşetir. Buna karşı ilkel bilkilerde ve mayalarda ise, terkibi avksinden başka olan heteroavksin (hétéroauxine C_{10} H_9 O_2 N) yani endole sirke asidi adlı büyütme maddesi vardır. Avksin, dokudaki yoğunluğa göre, bulunduğu çiçeklerde meyva, organda kök teşekkül etttirir; filiz ve kök büyümesini aksatır veya artırır. Bu maddelerin bir uyartı maddesi şeklinde tesir etmesi muhtemeldir. Büyütme maddesi hücreden hücreye ve fakat daima tepeden aşağıya doğru giderek, rasladığı hücrelerin üremesini sağlar. Bitki içerisindeki çeşitli dokular ve bunları teşkil eden hücreler, eşit olmıyan şekil ve derecelerde büyüdüklerinden, neticede bitkide bir doku gerginliği olur. Nitekim gövdesi uzunluğuna yarılmış bir karahindiba (Taraxacum) nın yarılmış olan kısımlarının geriye kıvrılması bu doku gerginliğini gösteren bir misaldir. Keza köklerde de doku gerginliği olur. Hattâ soğan ve yumrulu bitkilerin bu organlarının topraküstü yüzüne göre belirli bir derinlikte durabilmesi, ancak yumrulardan çıkan köklerin gerginlikleriyle sağlanır. Büyüme, genç bitkilerde, auxonomètre denilen aletle ölçülebilir. Büyüme, dış ve iç faktörlere bağlıdır.

Dış faktörler: a. *Isı*: Büyüme ve şekillenmenin meydana gelmesi için belli bir ısı lâzımdır. Fakat büyüme ısısının, en az, en iyi ve en çok olmak üzere ayırabileceğimiz üç sınırı, bitkilerin yetiştiği çeşitli iklim, ve hattâ bitkilere göre değişir. Meselâ sıcak memleketlerdeki bitkilerde büyümenin başlaması için, en az 10 derece, halbuki kutuplardaki bitkiler için 0 derece bile kâfidir. b. *Işık*: (şek. 55): Bitkinin toprak üstü kısımlarının büyümesi ve bilhassa çiçek açıp tohum bağlaması için ışık mutlaka lâzımdır. Bitki yeter derecede ışık alamazsa, organlarda ışıksızlıktan doğan çeşitli tesirler görülür. Meselâ çift çenekli bitkilerde gövde ve yaprak sapları çok uzar, yaprak ayaları ise küçük kalır. Hücreler genişliğine değil, daha çok uzunluğuna büyür. Bundan dolayı, çiftçiler ince uzun keten lifi elde etmek için ketenleri tarlaya sık ekerler. Kırmızı ışıklar da karanlık tesiri yaratırlar. Fakat mavi ve menekşe gibi kısa dalgalı ışıklar uzamayı geriletirler, hattâ radyum ve röntgen ışınları, büyümeyi tamamen durdurur. Böylece ışığın çeşit ve şiddetinden başka ge diği yön de bitkiye tesir eder. Nitekim, bir taraftan gelen ışık, bitkinin o tarafa bükülmesine sebebolur. c. *Yerçekimi*: Bitki organları ve bilhassa kök, gövde ve çiçekler üzerinde bükülme ve şekil bakımından çeşitli tesirler yapar. d. *Mekanik tesirler*: Mekanik tesir fazla olursa, bitkinin büyümesini durdurur. Meselâ kökler kayaya raslarsa büyüyemez Kaya çatlakları arasından geçmek isterse, yaprak gibi yassılaşır. Süs asmaları (Parthenocissus) gibi bazı tırmanıcı bitkilerde gövde üzerinde tutunma organları meydana gelebilmesi için, bitkinin, duvar, ağaç, gibi katı cisimlere raslaması lâzımdır. e. *Su ve maddelerin tesiri*: Bitkiler için lüzumlu besinlerden bir veya ikisinin az yahut çok bulunması, bitki büyümesi üzerinde çok büyük tesirleri vardır. Meselâ az su yani kuraklık bitkileri bodur bırakır, keza topraktaki azot fakirliği de bu gibi şekiller gösterir. f. *Yabancı organizmaların tesirleri* (şek. 56): Bılhassa bitki içerisine girmiş asalak organizmalar (mantarlar ve bakteriler), bitki organının şekli üzerinde önemli tesir yapar. Keza sineklerin soktuğu yapraklar kıvrılır, kabarır, veya meşe gibi bazı bitkilerde, sineğin soktuğu yerlerde yuvarlak, top gibi, mazı dediğimiz teşekküller meydana gelir (yaprak, dal mazıları).

İç faktörler: İç faktörlerin tesiri çeşitli şekillerde kendini gösterir. Meselâ, yüksek bitkilerde tepe ve tabanın belli olması, yani *kutbiyet* (polarité), daha yumurta hücreleri döllenirken başlar ve bitki bu vasfı daima muhafaza eder. Nitekim bir söğüt dalı (şek. 57) kesilip de ters olarak nemli bir yere asılırsa, dalın aşağı gelen uç taraf tomurcuklarından yine sürgün verir, yukarı gelen alt kısmından da kök çıkar. Kökün hemen tepe bölgesi kesilse, aynı yerden tekrar kök ucu teşekkül eder, yani orası tamir edilmiş olur (réparation). Kesilmiş bir filz çelik veya begonyada olduğu gibi bazı bitkilerin sade yaprağı, toprağa sokulsa kök meydana getirir (régénération; şek. 58). Hattâ bu rejenerasyon, bazı bitki yaprakları ana bitkiden kopmadan, yaprak kertiklerinden yeni kökcükler, bitkıcikler meydana getiren türlerde (Bryophyllum calycınum) daha bâriz olarak görülür. İşte böyle yaralanmamış, normal olarak hiçbir organı bulunmıyan mahallerden, ancak bitki yaralanmasından veya kesilmesinden sonra bu kısmın tamirine (réparation); kesilen kısımdan veya daha uzakta yeni bir dokudan bir organ veya gelişmemiş tomurcuklardan sürgün meydana gelmesine, yani *yinetim* (régénération) gibi olayların hepsine birden *büterim* (restitution) denir. Demek ki, başka başka organlarda bulunan ve başka başka görevler görmekte olan hücreler, içlerinde mevcut kabiliyetlerinin sade o organa mahsus kısımlarını meydana getirmiş durumda çalışırken, organla bitki arasındaki ilgi, herhangi bir şekilde bozulur veya değiştirilirse, o hücrelerin

diğer kabiliyetleri ve aynı zamanda birbirleriyle olan ilgileri meydana çıkar. Meselâ, koparılmış bir begonya yaprağında, yaprağın bitkiden ayrılmasından sonra, bir epiderm hücresinin üriyerek kök meydana getirmesi, bir ağacın tacı fazla budansa, umumiyetle o ağacın kök sisteminde de buna uygun olarak büyüme azalması gibi. İşte hücreler ve dolayısiyle organlar arasındaki ilgiyi gösteren bu çeşit olaylara *korrelasyon* (corrélation) denir. Bütün bunların hepsi iç faktörlerin tesiriyle olur. Kısaca denebilir ki, normal büyümede, organların büyüklük ve sayısı komşu organların korrelatif tesirlerine bağlıdır.

Hareketler: Bitkilerdeki hareketler, üç kısma ayrılabilir. 1. *Hücre içindeki hareketler*: Umumiyetle su bitkilerinde, hücre zarı istikametinde plazmanın dolanması (rotation), kara bitkilerinde ise plazma kolları istikametinde karışık plazma dolaşımları (circulation) hücre içi hareketlerden sayılır. Bu esnada hücre çekirdeği ve plastidler de sürüklenebilir. Keza klorofil tanelerinin, ışığın az veya çok geldiği zamanlarda (şek. 59) yön ve yerlerini değiştirmesi hep hücre içindeki hareketlerdir. 2. *Bakteri ve bazı tek hücreli yosunlarda görülen bütün bitkinin yer değiştirme hareketi*: Buna *göçüm* (taxie) denir. Bu takdirde bitki ışığa doğru gider veya ışıktan kaçarsa (+) veya (—) *ışığagöçüm* (phototaxie); göçüm, kimyasal maddelerle olursa *kimyagöçümü* (chimiotaxie) adını alır. Meselâ spermatozoidlerin, arkegonun çıkardığı kimyasal maddelerin tesiriyle, arkegona doğru gitmesi gibi. Eğer göçüm bazı bakterilerin oksijenden kaçması veya oksijene doğru gitmesi gibi, oksijen veya hava tesiriyle olursa *havagöçümü* (aérotaxie) denir. Cıvık mantarların nemli yerlere gitmesi gibi göçüm suya doğru olursa, *sugöçümü* (hydrotaxie) denir. 3. *Bir yerde sabit duran bitkilerde görülen hareketler*: Bitki bir yerde kökleriyle tutunmuş olarak sabit durduğundan, hareketler yalnız organlarda görülür. Bu hareketler, mekanizmaları bakımından, ya o organın iki tarafındaki büyümenin eşit olmamasından, yani büyüme farklarından doğmuştur (mutation hareketleri), veya hareket için özel surette yapılmış bitki organındaki turgor değişmeleri dolayısiyle doku gerginliklerindendir (varyasyon [variation] hareketleri). Her iki çeşit hareket de ya *iç* (autonome) veya *dış sebeplerle* (étogame) olur. Tomurcukların üzerini örten, örtü yapraklarının, sürgünün içten büyümesi neticesinde açılması, sarılgan bitkilerin uçlarının hiçbir şeye dokunmadan kendiliğinden hareket etmesi, hep içten gelme sebeplerledir. Dıştan gelme sebeplerle olan hareketler ise *doğrulum* (tropisme) ve *ırganım* (nastie) diye ikiye ayrılabilir.

Doğrulum: Organın yaptığı hareketin, etkinin geldiği yönde olmasıdır. Doğrulumun, yer çekimi, ışık, su, dokunma ve yaralanma gibi etkilerden olma birçok çeşitleri vardır: *Yeredoğrulum* (géotropisme): Yer çekimi tesiriyle ana kök, yere, gövde göke doğru büyür. Bitki yatay duruma getirilirse büyüme yine eski şeklini alır. Fakat yer çekimi tesiri, mütemadiyen dönmekte olan klinostat adındaki alet veya başka bir vasıta ile kaldırılırsa, yatay durumda konan bitki, yine yatay durumda büyür. *Işığadoğrulum* (phototropisme; şek. 60): Bitki gövdesinin veya diğer bir organın ışığın geldiği tarafa yönelmesidir. Yönelme, gövde ucunda teşekkül eden büyütme maddesinin (auxine) aşağı doğru inerken, gövdenin ışık tarafından kaçması, gölgeli tarafa gitmesi, gittiği gölgeli taraftaki hücrelerin de bu madde dolayısiyle daha çok üremesi neticesinde olur Şu halde, ışığı duyan sürgün ucu, hareketi yapan gövdenin alt kısmıdır. Çünkü uç kapatılırsa, açık olan alt kısım hareket yapmaz. Aynı şekilde yaprak ayası ışığı duyar, yaprak sapı ise ayayı yöneltir. Zira, yaprak ayası kesilirse, sapta yönelme olmaz. Şu halde ışığı duyan yaprak ayası, yönelmeyi yapan yaprak sapıdır. *Suyadoğrulum* (hydrotropisme; şek. 61): Rutubete karşı olan yönelmeye veya sudan kaçmaya denir. Meselâ kökler suya doğru yönelir. Bunu, eğri olarak asılmış ve içerisine ıslak talaş konmuş bir kalbura tohumlar ekerek, bu tohumlardan çıkan köklerin kalbur alt yüzüne doğru kıvrılmasiyle gösterebiliriz Kökler yer çekimi tesiriyle aşağı doğru büyürken, ıslak kalburun altından uzaklaşınca tekrar kalbura doğru kıvrılır. Halbuki küf mantarlarının spor keseleri nemli tarafın aksi istikametine yönelir. yani sudan kaçar. *Dokunma ile olan yönelme* (hapto- veya thigmotropisme): Bilhassa sülüklerde görülür. Sülüğün katı bir yere raslaması ile desteğe sarılması bu çeşit bir harekettir. Fakat destek katı olmayıp, sülüğün o tarafına su çarpsa, sülükte sarılma, yani bükülme olmaz. *Yaralanmadan mütevellit hareketler* (traumatotropisme): Köklerin yaralandıkları yerin aksi istikametinde bükülmesi ve bu suretle zararlı yerlerden kaçması, bu çeşit bir harekettir.

Irganım (nastie): Organın yaptığı hareketin, etkinin geldiği yönde olmayıp, organın istediği yönde olmasıdır. Dokunma, ışık, ısı gibi etkilerle olan çeşitleri vardır. *Sismonasti* (seismonastie; şek. 62): Katı veya sulu cisimlerle yapılan çarpmalar neticesinde yapılan hareketlerdir. Meselâ dokunulan mimosa yaprağının kendi istediği şekilde bükülmesi gibi. Böcek kapan bitkisinin tantakülleri̇nin yapılan dokunma tenbihi ile hepsinin birden bükülmesi gibi. *Fotonasti* (photonastie): Işıkla olan hareketlerdir. Meselâ birçok bitkilerde yaprakların geceleyin sarkık, gündüzün dik durması (şek. 63), bazı bitkilerde çiçeklerin gündüzün açık, geceleyin kapalı kalması gibi. *Termonasti* (thermonastie): Isı ile olan hareketlerdir. Meselâ çiğdem ile lâle çiçeklerinin gündüz hava ısınınca çiçeklerini açık, hava soğuyunca kapalı tutması gibi. Bir de yukarıki hareketlerle ilgisi olmıyan. özel yapılış ve turgor durumundaki organlarda görülen *fırlatma hareketleri* vardır. Bazı mantarlarda spor keseleri, içten gelen turgor basıncı ile sporlarını fırlatır. Meselâ eşekhıyarı meyvası, bazen ufak bir sarsıntı ile kopar; koparken içinden çıkan kuvvetli basınç altındaki suyun tohumlarını saçması, bu çeşit hareketlerdendir. Keza canlılıkla hiçbir ilgisi olmıyan higroskopik (hygroscopique) hareketler de vardır ki, bunlar tamamen mekanik bükülmelerden meydana gelir; hepsi ölü hücrelerde görülür; hücre zarının yapılışı icabı çeşitli şekil ve derecelerde kuruması neticesinde turnagagası meyvasının bükülmesi, karanfil ve diğer bitkilerin kapsül meyvalarının açılması, eğrelti spor keselerinin, çiçeklerdeki başçıkların (anthère) açılması hep bu çeşit hareketlerdendir.

SİSTEMATİK: Sistematik botanik, her bir bitki formunu, esaslı ve mukayeseli bir şekilde inceler, bitkilerin, ortak vasıflara göre ayrılabildikleri çeşitli grupları tesbit ve tarif eder, nihayet tabiî bir sistem dahilinde onları sınıflandırmağa çalışır. Böylece yüzbinlerce bitkiye yalnız topluca bakmağı sağlamakla kalmaz, bilhassa form bolluğunun esasını teşkil eden yapı plânlarını ve onların değişik durumlarını da göstermek suretiyle, bugün tesbit edilebildiği veya tahmin edilebildiği kadar, bitkilerin bir şecere tarihini (phylogénie) kurmağa çalışır.

Sistematik birliklerin en önemlileri tür (Species) dür. Kendi aralarında, birçok özellikleri ve bilhassa bu özelliklerin en önemlileri bakımından birbirine uyan bütün bitkiler (halef ve selefler dahil) bir türden sayılır. Ortak birçok özellikleri bulunan türler de, cinslere (Genus) bağlanır. Cinsler de, bir araya gelerek familya (Familia) ları teşkil ederler. Böylece sıralanma yukarıya doğru daha büyük topluluklara kadar gider. Başlıca bölünmeler, yukarıdan aşağıya yani büyük topluluklardan küçüklere doğru şöyle sıralanır: şube (Divisio), altşube (Subdivisio), sınıf (Classis), takım (Ordo), familya (Familia), cins (Genus), tür (Species), çeşit (Varietas), form.

Bitkiler dört şubeye ayrılır:

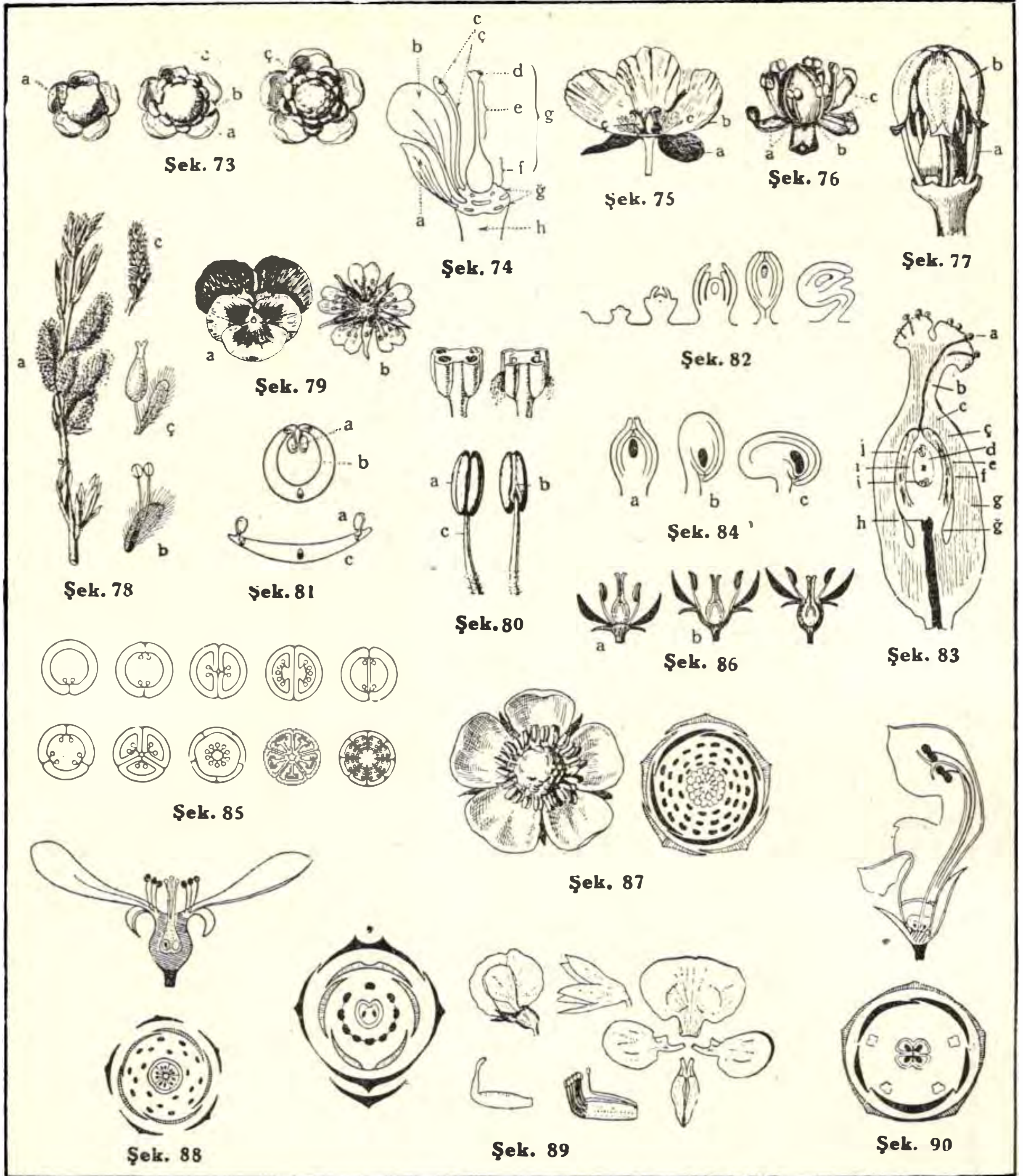
Çiçeksiz bitkiler (Cryptogamia)	1. Talli bitkiler (Thallophyta)	= Hücreli çiçeksizler.
	2. Kara yosunları (Bryophyta)	Arkegonlular (Archegoniata)
	3. Eğreltiler (Pteridophyta)	
Çiçekli bitkiler (Phanerogamia)	4. Tohumlu bitkiler (Spermatophyta)	= Damarlı çiçeksizler.

1. *Talli bitkiler* (Thallophyta): Vücutları, tal (thalle) denilen tek veya birbirine benziyen birçok hücrelerden yapılmış, gerçek kök, gövde, yaprak ve çiçekleri olmıyan ilkel bitkilerdir. Bunlar, *Bakteriler* (Bacteria), *Maviyeşil suyosunları* (Cyanophyceae), *Kamçılılar* (Flagellatae), *Diyatomeler* (Diatome), *Yeşilsuyosunları* (Chlorophycae), *Kavuşursuyosunları* (Conjugatae), *Suaskıları* (Characace), *Esmersuyosunları* (Phaeophyceae), *Kızılsuyosunları* (Rhodophyceae), *Cıvıkmantarlar* (Myxomycetes), *Yosunmantarları* (Phycomycetes), *Gerçekmantarlar* (Eumycetes), *Likenler* (Lichenes) gibi sınıflara bölünür. Çoğu su içinde yaşar. Esmer veya sarıyeşil renkli kloroplastları ile CO_2 özümlemesi yapar. Bütün vücut yüzleri ile sudan besin alıp *kendibeslek* (autotrophe) olarak yaşar. Bakteri, ve mantarlar gibi bazı sınıflar ise klorofilsiz olduklarından umumiyetle özümleme yapamaz, organik besinlerle geçinir. Organik besinleri de ya ölü organizmalardan ve bunların gübre gibi artıklarından (çürükçüller = saprophyte'ler) veya canlı bitki ve hayvanlardan (asalaklar = parasite'ler) sağlar. Üremeleri cinsî ve cinsî olmıyan yoldan olur. Cinsî olmıyan üreme, umumiyetle tek hücrelilerde ortadan bölünmek suretiyle veya bir hücrenin etrafı sert bir zarla çevrilip içerisinden bir veya birçok, kamçılı (zoospore; şek. 64) yahut kamçısız (aplanospore) sporlar meydana getirmekledir. Çok hücreli, veya bir yerde sabit duran dallı budaklı bir hücreden yapılmış, bitkilerin kamçılı, kamçısız spor meydana getiren hücrelerine, sporkesesi (sporange; şek. 65) denir. Mantarlar gibi bazıları ise, hücre uçları şişip *konidi* (conidie) adı verilen kolların tomurcuklanarak yuvarlak veya uzunca şekilli, üst üste sıralanmış konidisporlar (conidispore; şek. 66) meydana getirmesiyle cinsî olmıyan şekilde ürer.

Cinsî üreme: Ya cinsî spor keselerinden (gamétange) çıkan eşit büyüklük ve şekildeki kamçılı, kamçısız cinsî sporların, yani *eşgamet* (isogamète) lerin çiftleşmesi (*eşdüğün* = isogamie), veya biri büyük, diğeri küçük iki gametin, yani *tekeşgamet* (anisogamète) lerin çiftleşmesi (*tekeşdüğün* = anisogamie) ve bunun sonunda meydana gelen *zigot* (zygote = döllenmiş yumurta hücresi) un çimlenmesiyle olur. Eğer çiftleşen gametlerden yalnız küçük gamet hareket edip büyük gametin bulunduğu hücreye giriyorsa, bu takdirde küçük gamete *spermatozoit*; meydana geldiği keseye de *anteridi* (anthéridie); büyük gamete *yumurta hücresi* (oosphère), içinde bulunduğu hücreye, yani tek hücreden yapılmış keseye de *oogon* (oogone; şek 67) ve bu suretle olan döllenmeye de *oogami* (oogamie) denir. Anteridi, suaskılarında birçok hücrelerden yapılmıştır. Bazı bitkilerde, esmer suyosunlarında olduğu gibi, oogonun gaga gibi bir çıkıntısı (trichogyne) vardır. Bu şekildeki çıkıntılı oogona *karpogon* (carpogone) denir. Keza gerçekmantarlardan asklı mantarlardaki oogon da, tek bir hücreden yapılmış, çok çekirdekli, yuvarlak ve çıkıntısı bulunan bir teşekkül olup adına *askogon* (ascogone) derler. Askogonun yanındaki anteridden gelen çekirdekler, askogon içerisine, askogon çıkıntısından (trichogyne) geçerek girerler. Bu her iki çeşit çekirdekler devamlı bir surette bölünerek daha sonra askogondan çıkma kolların içerisine çifter çifter girer. Böylece çift çekirdekli hücrelerden meydana gelen asklı mantar vücudunun bazı uç hücreleri şişerek, yuvarlak veya uzunca şekilli *ask* (asque; şek. 68) adı verilen torbalar teşekkül eder. Her torba içindeki çift çekirdek önce kaynaşır, sonra en az iki defa bölünerek umumiyetle 8 çekirdek ve bu çekirdeklerin her birisinden de birer tane *askospor* (ascopsore) denen sporlar meydana getirir. Halbuki çok rasladığımız şemsiye şeklindeki bazidli mantarlarda ise, yine çift çekirdekli hücrelerden yapılmış mantar şemsiyesinin alt tarafında bulunan uç hücreleri bazit (baside; şek. 69) adı verilen lobut şeklindeki teşekkülü meydana getirirken içindeki çift çekirdekler de önce kaynaşır, sonra iki defa bölünerek dört çekirdek olur. Bu esnada bazidden çıkan dört kola birer çekirdek girerek kol uçlarında birer tane yuvarlakça bazidospor (basidospore) meydana getirir. Birçok bakteriler insanlarda, mantarlar ise bilhassa bitkilerde hastalık yapar. Esmersuyosunlarının bazı türlerinden Mannit, kızılsuyosunlarından da jelatin imalinde kullanılan Carragen ve Agar Agar, likenlerin bazılarından hayvan yemi ve alkol, bir türünden de turnsol renk maddesi çıkarılır. Bazı Türk oymakları likenlerden ekmek de yaparlar.

2. *Karayosunları* (Bryophyta; şek. 70): Bu şube, *Cığerotu* (Hepaticae) ve *Karayosunları* (Musci) olmak üzere iki sınıfa bölünür. Bunlar ıslak yerler, ağaç gövdeleri ve kayalar üzerinde yaşıyan çeşitli şekillerde küçük bitkilerdir, ne gerçek kök, ne gövde ve yaprakları ve ne de iletken damar demetleri vardır. Fakat az çok farklı hücrelerden yapılmış olan yassı veya yaprak şeklindeki tallüslerinde bulunan klorofil taneleri yardımı ile özümleme yaparlar. Kökçük gibi çıkıntı (rhizoïde) lar ile toprak ve kayalar üzerinde tutunarak tallüsün üst yüzleriyle hava neminden ve bilhassa yağan yağmur ve akıntılarından su alır ve bunlarla beraber gelen anorganik besinlerden faydalanır. Cinsî olmıyan ve cinsî tarzda ürer.

Cinsî olmıyan üreme: Ciğerotlarından, tallüsün üst yüzündeki bazı hücreler üriyerek neticede armut şeklinde birkaç hücreden ibaret bir teşekkül meydana getirir. Bu toplu teşekkül, rüzgârlarla koparak, konduğu yerde hemen kökümsü teşekküller (rhizoïde) çıkarır ve yeni baştan bir ciğerotu meydana tetirir.

73. Bir çiçeğin meydana gelişi: a. çanakyaprağı, b. taçyaprağı, c. erkek organ, ç. dişi organ. 74. Çiçeğin kısımları: a. çanakyaprağı, b. taçyaprağı, c. erkek organın başçığı, ç. iplik, d. tepecik, e. dişicik borusu, f. yumurtalık, g. dişi organ, ğ. çiçek tablası, h. çiçek sapı. 75. Çanak ve taç yaprakları değişik renkli bir çiçek: a. çanakyaprağı, b. taçyaprağı, c. erkek organ, ç. dişi organ. 76. Çanak ve taç yaprakları aynı renkli bir çiçek: a. erkek organ, b. dişi organ, c. çiçek örtüsü (perigon). 77. Ayrı perigonlu (koritepal) asma çiçeği açılırken: a. erkek organ, b. perigon. 78. Söğüdün çıplak çiçekleri: a. erkek çiçek topluluğu, b. bir erkek çiçek c. dişi çiçek topluluğu, ç. bir dişi çiçek. 79 Çiçeklerin simetri bakımından durumu: a dorsovantral (zigomorf) b. radiyal (aktinomorf). 80. Erkek organın kısımları: a. başçık, b. ercik bağı, c. iplik. 81 Bir meyvayapraktan yumurtalığın meydana gelişi: a. tohum taslağı, b. yumurtalık, c kıvrılmamış meyvayaprak. 82. Bir tohum taslağının meydana gelişi. 83. Dişi organ ve tohum taslağının kısımları: a. çimlermiş çiçektozu, b. çiçektozu borusu, c. kapıcık, ç. nüsel d. embriyon torbası, e. iç-, f. dış- yumurta zarı, g. meyvayaprak, ğ. göbek bağı, h. iç göbek, ı. poler çekirdek. i. antipot hücreler, j. yumurta ve yardımcı hücreler. 84. Tohum taslaklarının yumurtalık içinde başlıca durumları: a. atrop, b. anatrop, c. kampilotrop. 85. Tohum taslaklarının meyva yapraklarında sıralanmaları 86. Yumurtalığın çiçeğin çanak ve taçyapraklarına göre başlıca durumları: a. hipojin, b. perijin, c. epijin. 87-90. Çiçek diyagram ve formülleri: 87. Düğünçiçeği: S. çanak, C. taç, A. erkek organ, G. dişi organ; formül $* S_5\ C_5\ A_\infty\ G_{\underline{\infty}}$. 88. Elma çiçeği: $* S_5\ C_5\ A_\infty\ G(\overline{5})$. 89. Bezelye çiçeği: $\downarrow S_{(5)}\ C_{3+(2)}\ A_{(9)+1}\ G_{\underline{1}}$ 90. Ballıbaba çiçeği: $\downarrow S_{(5)}\ C_{(5)}\ A_4\ (G)_{\underline{2}}$

Cinsî üreme: Anabitkilerden etrafa dağılmış olan haploid sporlar çimlenince, ciğerotlarında çok küçük, yosunlarda biraz daha büyükçe, *protonema* (protonema) denen dallı budaklı ilk bitkiciği meydana getirir. Protonema, kökümsü teşekkülleriyle topraktan besin alıp yaşarken, üst yüzünden çıkan bir tomurcuktan, asıl tabiatta gördüğümüz ve adına yosun veya ciğerotu dediğimiz, dallı budaklı veya yassı bitkiyi meydana getirir. Protonema, haploit olduğundan, bundan meydana gelen yosun veya ciğerotu da haploiddir; bu teşekkülün adına *gametbitkisi* (gamétophyte) denir. Böylece aynı veya başka gamet bitkilerinin üzerinde, tabanında bir tek yumurta hücresi bulunan ve çok sayıda hücrelerden yapılmış olan şişe şeklinde, *arkegon* (archégone) denen dişi organlar ile, yuvarlakça ve içerisinde kamçılı birçok spermatozoidler meydana getiren erkek organlar, yani *anteridi* (anthéridie) ler hâsıl olur. Spermatozoidler, tallüs üzerindeki bir damla su içinde yüzerek arkegonun boynundan içeri girer ve yumurta hücresini döller. Döllenmiş yumurta hücresinin üremesinden artık diploit olan önce ince uzun bir sap, sonra bu sapın üzerinde *sporogon* (sporogone) adı verilen yuvarlak veya uzunca küçük bir kapsül çıkar. İşte diploid olan bu sap ve kapsülün hepsine birden *sporbitkisi* (sporophyte) denir. Kapsülün içerisindeki spor ana hücrelerinin (archéspore hücrelerinin) her birisinden dörder tane haploid spor meydana gelir. Sporlar olgunlaşınca kapsül ya uzunluğuna yırtılması veya ucundan bir kapakla açılmasiyle dışarı dağılır ve tekrar protal ve bundan da bir bitki meydana gelir.

3. *Eğreltiler* (Pteridophyta): Bu şubede bulunan dört sınıftan bilhassa *Kibritotları* (Lycopodiinae), *Atkuyrukları* (Equisetinae) ve *Eğreltiotları* (Filicinae) sınıfları en tanınmış olanlardır. Bunlarda gerçek kök, gövde ve yapraklar ile iletken damar demetleri vardır. Odundamarları yalnız trakeidlerden yapılmıştır. Kibritotları ve Atkuyruklarının (şek. 71) spor meydana getiren spor keseleri, dal uçlarında âdeta sık bir başak durumunda bir çiçek topluluğu teşkil eder. Eğreltiotlarında ise (şek. 72), yaprak alt yüzlerinde birkaç spor kesesi bir araya gelmiş, yuvarlak veya uzunca topluluklar (*sor* [sore] ları) halinde dizilmiştir. Birçok türlerinde, bu toplulukların üzeri bir *peçe* (indusie) ile örtülmüştür. Pteridofitlerde üreme cinsî olup bütün sınıflarda esas itibariyle birbirlerine benzer. Meselâ eğreltiotunda; yaprak alt yüzündeki spor keselerinden (sporange) dökülen sporlar çimlenince önce ip şeklinde, fakat daha sonra kalb şeklinde ve yatay durumda, adına *protal* (prothalle) denen küçük bir gamet bitkisi (gamétophyte) meydana getirir. Protal, basit kökçükler ile (rhizoïde) topraktan besin alıp yaşarken, alt yüzünde anteridi (anthéridie) ve arkegonlar (archégone) hâsıl olur. Protal genel olarak bir evcikli (monoecie) dir; yani bir protal üzerinde hem anteridi ve hem de arkegon meydana gelir. Fakat iki evcikli (dioecie) olanlar, yani bir protal üzerinde sade anteridler, başka bir protal üzerinde sade arkegonlar meydana getiren türler de vardır. Erkek organdan çıkan kamçılı spermatozoidler, dişi organın boynundan geçerek içine girer ve yumurta hücresini döller. Bu yumurta hücresinin üremesinden sonra, diploit hücrelerden meydana gelmiş ve adına *sporofit* (sporophyte) denilen bildiğimiz eğreltiotu meydana gelir. Eğreltiotunun yaprak alt yüzlerinde, daha sonra, üst deri hücrelerinin bölünmesinden armut şeklinde, saplı spor keseleri (sporange) ve bu keselerin içerisinde de redüksiyon bölünmesini takıbederek haploit sporlar hâsıl olur. Fakat bazı eğrelti türlerinde, yaprak alt yüzlerinde veya uçlarındaki birer hücre bölünerek doğrudan doğruya diploit bir protal meydana getirir. Bu diploit protal üzerinde de anteridi ve arkegonlar çıkmadan protalin bir hücresinin tomurcuklanıp bu tomurcuğun büyümesiyle doğrudan doğruya bir sporofit bitkisi, yani eğreltiotu hâsıl olur. İşte diploit bir hücrenin (meselâ yaprak epiderminin) üremesinden diploit bir gametofit (meselâ protal) meydana çıkması hâdisesine *apospori* (aposporie) denir. Birçok Selaginella ve bilhassa eğrelti türleri süs bitkisi olarak yetiştirilmekte, bazılarının rizomlarından da tababette faydalanılmaktadır. Eski devirlerde (Devon, Karbon, Perm), eğreltiotları gayet büyük gövdeli iri ağaçlar halinde idi. Bugün bunlar, kömür halinde yer altından çıkarılmaktadır. Fakat zamanımızda sıcak memleket ormanlarında, ağaç gibi oldukça yüksek gövdeli bazı eğrelti türleri de yetişmektedir.

4. *Tohumlu bitkiler* (Spermatophyta): Tabiatta en çok karşılaştığımız bitkilerdir. Bunlar da *Kapalıtohumlular* (Angiospermae) ve *Açıktohumlular* (Gymnospermae) diye iki altşubeye bölünür. Her iki altşubenin yapılış ve beslenme tarzları. anatomi ve fizyoloji kısmında anlatıldığından; burada yalnız üremelerden bahsedilecektir.

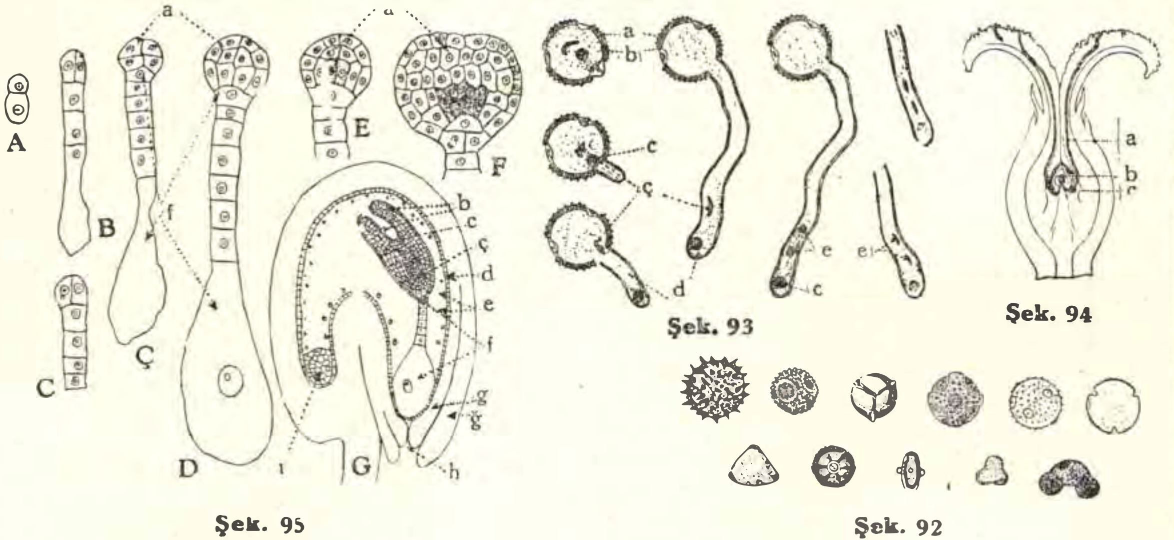
Üreme: Kapalıtohumlularda üreme, çiçeklerle olur. Çiçekler, ya bir sene evvel veya aynı yıl meydana gelen tomurcuklar içerisindeki kısa sürgünler üzerinde önce el parmakları gibi basit çıkıntılar şeklinde meydana gelir, sonra tomurcuk büyüyüp açılırken normal şekillerini alır (şek. 73). Bir çiçekte genel olarak şu kısımlar bulunur (şek. 74): *çiçek sapı* (pédicelle = pédoncule), *çiçek tablası* (réceptacle = torus), *çanakyaprağı* (sépale), *taçyaprağı* (pétale), *erkek organ* (étamine = microsporophalle), *dişi organ* (pistil = macrosporophylle); çanakyaprakları *çanak* (calice) ı, taçyaprakları da *taç* (corolle) ı meydana getirir. Çanak ve taç yapraklarının teşkil ettiği topluluğa *çiçekörtüsü* (périanthe; şek. 75); erkek organlara *androkeum* (étamines = androcée); dişi organlara da *ginekeum* (gynecée) denir. Bazı bitkilerde (lâle), taç ve çanakyaprakları aynı renkte olursa, bu çiçek örtüsüne *perigon* (périgone; şek. 76), bunun her bir parçasına da *tepal* (tépale) denir. Bu takdirde perigon ya yüksek yaprak karakterinde (prophylloïde), yani her ikisi de yeşil renkli (ıspanak çiçeği gibi) veya taçyaprağı karakterinde (corollin = pétaloïde), yani renklidir (lâle çiçeği gibi). Bazı bitkilerin çanak yaprakları ayrı (chorisépale) veya bitişik (synsépale) olduğu gibi, taçyaprakları da ayrı (choripétale) veya bitişik (synpétale) dir. Veyahut, çiçek taçyapraksız (apétale) dir. Eğer çiçek örtüsü aynı renkte ise, bu takdirde asma çiçeği gibi, ya ayrı perigonlu (choritépale; şek. 77) veya bitişik perigonlu (syntépale) olur. Söğüt gibi (şek. 78) bazı bitkiler çıplak (achlamide) çiçekli olup çanak ve taçyaprakları yoktur. Çiçeklerin çanak ve taçyapraklariyle erkek ve dişi organlarının çiçek tablası üzerindeki diziliş şekilleri çeşitlidir: ya birden fazla düzlemler ile eşit kısımlara bölünebilecek gibi düzgün dizilmişlerdir (ışınsı = radial = actinomorphe çiçekler; şek. 79 b) veya sade bir düzlem ile ancak iki eşit parçaya ayrılabilirler (zygomorphe = dorsoveantral çiçekler; şek. 79 a), bazı çiçekler ise hiçbir düzlem ile eşit parçalara bölünmezler (asimetrik çiçekler). Bir çiçekte, umumiyetle taçyaprakları ile erkek organlar arasındaki bölgelerde *balözü* (nectar) çıkaran bezler bulunur. Aynı bir çiçekte hem erkek ve hem de dişi organ bulunursa, bu çiçeğe *erdişi* = *erselik* (hermaphrodite = monoclin) çiçek (⚥), fakat sade erkek

1 2 3 4 5 6

7 8 9 10 11 12

13 14 15 16 17

Şek. 91

91. Çiçek durumu: 1 - 12: salkım durumları: 1,2. salkım, 3,4. bileşik salkım, 5. başak, 6. koçan, 7. tırtılsı, 8. şemsiye, 9. bileşik şemsiye, 10 - 12. çeşitli yassı tepe durumları; 13 - 17: talkım durumları: 13. orak, 14. yelpaze, 15. akrepsi 16. iki kollu talkım, 17. çok kollu talkım, 92. Türlü şekillerde çiçek tozları. 93. Çiçek tozunun çimlenmesi: a. dış zar, b. iç zar, c. vejetatif çekirdek, ç. jeneratif çekirdek, d. çiçek tozu borusu, e. eşeysel çekirdekler. 94. Şalazogam döllenme: a. çiçek tozu borusu, b. embriyon torbası c. içgöbek (şalaz). 95. Döllenen yumurta hücresinin ilk bölünmesi (A) nden tohumun teşekkülü (G) ne kadar geçirdiği safhalar (A - G): a. embriyon, b. çenekler, c. gövde doğuş yeri, ç kök yeri, d. besidoku (nüsel), e. besidoku çekirdekleri (b - e: genç embriyon), f. süspansör, g. iç yumurta zarı. ğ. dış yumurta zarı, h. kapıcık (mikropil), ı. antipot.

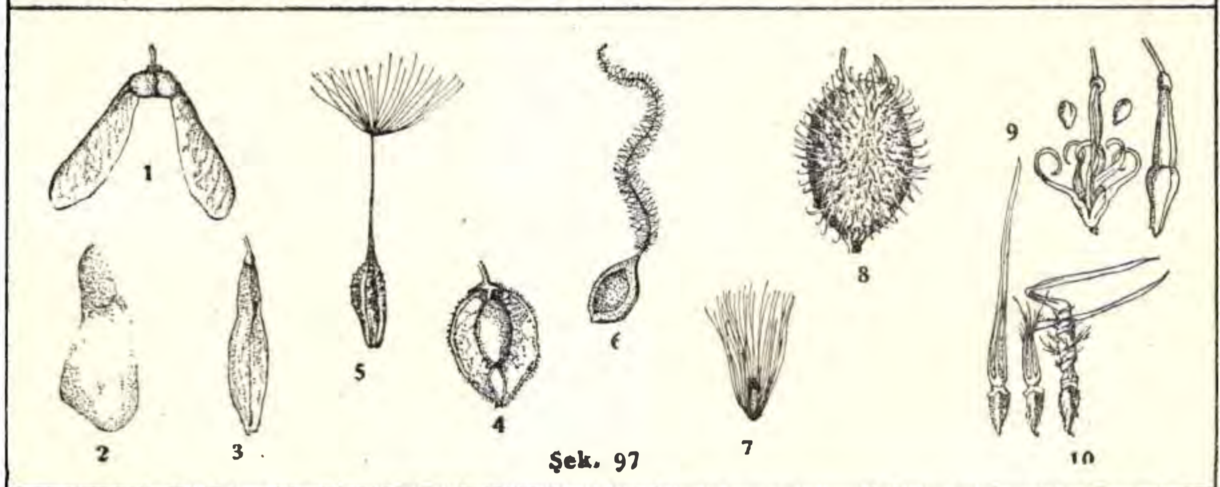
veya dişi organ bulunursa *bireşemli* = *bircinsli* (diclin) çiçek denir. Bu takdirde erkek organlı çiçeğe erkek (♂), dişi organlısına da dişi (♀) çiçek denir. Eğer ceviz ve fındıkta olduğu gibi erkek ve dişi çiçek aynı bitki üzerinde bulunursa, çiçekler *birevcikli* (monoecie) adını alır (♂♀). Kavak, söğüt ve antepfıstığında olduğu gibi erkek ve dişi çiçeklerden herbiri başka başka bitkiler üzerinde bulunursa, bu çiçekli duruma *ikievcikli* (dioecie) denir (♂ ♀). Erkek organ = ercik (étamine = microsporophylle; şek. 80), uzun veya kısa bir *iplik* (filet) ile bu ipliğin ucuna tutunmuş yuvarlak veya uzunca şekilli *başçık* (anthère = microsporange) tan müteşekkildir. Başçık, *teka* (thèque) adı verilen iki parçadan ibaret olup tekalar *ercik bağı* (connectif) denen bir kol ile birbirlerine birleşmiştir. Her teka içerisinde, 2 tane *çiçek tozu torbası* (sac pollinique) ve bu torbaların içerisinde de pek çok *çiçek toz* (pollen) *ları* (microspore'lar) vardır. Gülhatmi gibi çiçeklerin erkek organlarında iplikler birbirine bitişmiş (adelphie), başçıklar serbest veya Cosmos adlı çiçekte olduğu gibi birbirleriyle birleşmiş (synandrie), ipçikler serbest olur. *Dişi organ* (pistil, macrosporophylle): Bir dişi organ da, *tepecik* (stigmate), *dişicik borusu* = *iğne* (style) ve *yumurtalık* (ovaire = germen) tan ibarettir. Tepecik ve dişicik borusu, basit, çatallı veyahut püskül gibidir. Yumurtalık ise, kendi üzerine kıvrılmış ya bir *meyvayaprak* (carpelle) tan yapılmıştır (yani apocarpe gynécée; şek. 81) veya birkaç meyvayaprağın kenarlarının birleşmesiyle yapılmış olup bir veya birkaç gözlüdür (syncarpe gynécée). Yumurtalığın iç yüzünde, meyvayaprakların *etene* (placenta) denen bir çıkıntısı gittikçe büyüyerek *tohum taslağını* (ovule = macrosporange) meydana getirir (şek. 82). Tohum taslağı, *göbek bağı* (funicule; şek. 83) denen kısa bir sapla eteneye tutunmuştur. Göbek bağından geçerek tohum taslağına giren damar demetleri *içgöbek* (chalaze) denen bölgede umumiyetle son bulur. İçgöbekten sonra kadeh gibi yukarıya doğru, ince veya kalınca tabakalar halinde yükselen dış ve iç *yumurta zarları* (intégument'lar) gelir. Fakat bütün bitkilerde iki yumurta zarlı (dichlamydéïque) tohum taslağı bulunmaz; bazı bitkilerin tohum taslakları sade bir yumurta zarlı (monochlamydéïque) dır. Çok defa dış ve iç yumurta zarlarının uçları birbirleriyle birleşmemiş olup, aralarında *kapıcık* (micropyle; şek. 83) denen bir kanal bırakmıştır. İç yumurta zarının çevirdiği bölgede az veya çok hücreden yapılmış *nüsel* (nucelle) denen bir kısım vardır. Tohum taslakları ya (şek. 84) göbekbağı istikametinde düz durumda (ovule atrope) veya göbekbağı etrafında (ovule anatrope) veyahut kendi üzerinde kıvrılmış (ovule compylotrope) olarak başlıca üç durumda bulunabilir. Tohum taslakları (şek. 85), ya meyvayaprakların birleşmiş olduğu yerlerde çevrede dizilmişlerdir (placentation pariétale - marginale) veyahut gerçek veya yalancı bölmeler ile meydana gelen gözcüklerin merkezinde (placentation centrale - marginale) bulundukları gibi bölmelerin üzerinde (placentation pariétale - laminale) veya çiçek ekseninin yumurtalık boşluğu içerisine doğru büyümesiyle meydana gelen eksen üzerinde de sıralanmışlardır (placentation centrale - axile). Yumurtalık, çiçek ekseni çukur ise, taç ve çanakyapraklarının çiçek tablasına birleşmiş oldukları yere göre alt tarafta (altyumurtalıklı = épigyne çiçek; şek. 86) dır; bazen çiçek tablası tabak gibi açık ve biraz çukurca olursa yumurtalık az alt kısımda (périgyne çiçek); çiçek tablası toplu iğne gibi çıkıntılı olunca, yumurtalık çiçek örtüsünün üst tarafında (üstyumurtalıklı = hypogyne çiçek) bulunur.

Çiçek formülleri (şek. 87 - 90): Tepal = T; çanak (sépale) = S; taç (corolle) = C; erkek organlar (andocée) = A; dişi organ (gynécée) = G; ışınlı çiçekler = X; zigomorf çiçekler = ↓ ve her bir çiçek organının sayısı harflerin önüne yazılmak suretiyle çiçekler formüllerle ifade edilebilirler. Meselâ, elma çiçeğinin formülü = $X\ S\ 5\ C\ 5\ A \infty G\ (\overline{5})$ dir. Burada X, çiçeğin ışınlı durumda; S 5, beş tane ayrı çanakyaprağı; C 5, beş tane ayrı taçyaprağı; $A \infty$, pek çok erkek organ; $G\ (\overline{5})$, beş meyvayapraktan yapılmış bir yumurtalığı ve yumurtalığın da alttan oturduğu için meyvayaprak sayısını gösteren rakamın üzerine bir çizgi çizilmiştir. Ballıbaba çiçeği formülü = $\downarrow S\ (5)\ C\ (5)\ A\ 4\ G\ (\underline{2})$ dir. Şu halde çiçek zigomorf (= ↓) tur; taç ve çanakyaprakları bitişik olduklarından taç ve çanakyaplarının sayısını gösteren rakamlar ( ) içine alınmıştır. Dişi organ ise üstten oturmuş olduğundan çizgi, meyvayaprakların sayısını gösteren rakamın altına çizilmiştir. Düğünçiçeği formülü = $X\ S\ 5\ C\ 5\ A\ G \infty$. Burada dişi organ birçok meyvayapraktan yapıldığı, fakat bu meyvayapraklar birbirleriyle birleşmemiş olduğundan ∞ işareti ( ) içerisine alınmamıştır. Aslanağzının çiçek formülü = $\downarrow S\ (5)\ [C\ (5)\ A\ 4]\ G\ (\underline{2})$ dir. Burada erkek organlar, taçyapraklarına bitişmiş olduğundan taçyaprakları ve erkek organlar [ ] içerisine alınmıştır. Bakla, yonca, bezelye çiçeklerinin formülü = $\downarrow S\ (5)\ C\ 3 + (2)\ A\ (9) + 1\ G\ \underline{1}$ dir. Burada erkek organların dokuzu bitişik (9), bir tanesi serbesttir. Keza kayıkçık iki taçyaprağından yapılmış olduğundan (2) şeklinde ifade edilmiştir. Morsüsen veya zambak denen çiçeğin ve çiğdemin çiçek formülü = $X\ T\ 3 + 3\ A\ 3 + 0\ G\ (\overline{3})$ olduğuna göre bu formül, çiçek örtüsünün her bir halkasını 3 tepalden yapılmış iç içe iki halka teşkil ettiğini, erkek organların da iki halka olduğunu, fakat üç tane olan birinci halkadakilerin mevcut, diğerlerinin (0) rakamı, mevcut olmadığını, daha doğrusu sonradan ortadan kalktığını göstermektedir.

Çiçek diyagramları (şek. 87 - 90): Çiçeği teşkil eden organların bir düzlem üzerindeki izdüşümlerine (mürtesemlerine) çiçek diyagramı denir.

Çiçek durumu: Çiçekler sürgünden çıkan ya bir ana dal (rachis) veya bu ana daldan çıkan ikinci derecedeki yan dallara (pédiculeveya pédoncule) bir çiçek sapı (pédicelle) ile veya sapsız olarak tutunmuştur. Yan dallar, gerçek yapraklardan daha küçük olan ve adına *bürgü* (bractée) denilen küçük yaprakların koltuklarından çıkar. Çiçek saplarının yan dallara tutunduğu yerlerdeki çok küçük yaprakçıklara ise *bürgücük* (bractéole) adı verilir. Çiçeklerin işte bu ana dal veya yan dallar üzerindeki diziliş durumuna *çiçek durumu* (inflorescence; şek. 91) denir. Çeşitli çiçek durumları vardır. Ana dal, yan dallardan daha uzun, daha çok gelişmiş ise *salkım durumu* (grappe, recemosus); ana dal, gelişme bakımından yan dallardan geri kalmış bundan ötürü ana dalı, yan dallardan kısa olan duruma *talkım durumu* (cyme) denerek çiçek durumu önce ikiye ayrılır. Çiçek saplarının hiç olmamasına, veya çiçek sapı bulunup bu sapların uzunluklarına göre de salkım durumunu: *salkım* (grappe, racemus). *bileşik salkım* (panicule), *başak* (ép , spica), *koçan* (spadice), *tırtılsı*

Şek. 96

Şek. 97

(chaton, amentum) *şemsiye* (ombelle), *bileşik şemsiye* (ombellule), *yassı tepe durumu* (capitule) ve dallanması bileşik salkıma benzemekle beraber, son dalları ana eksen seviyesine erişen *şemsiyemsi salkım* veya *pürçek* (corymbe) durumu gibi birçok çeşitlere ayırırlar. Talkım durumu da: sade bir dal gelişirse *bir kollu talkım* (cyme unipare, monochasium), ikişer yan dal gelişirse *iki kollu talkım* (cyme bipare, dichasium), çok sayıda yan dallar gelişirse *çok kollu talkım* (cyme multipare, pleiochasium) diye üç grupa bölünebilir. Bir kollu talkım da, yan dallarının çıkış tarzına göre *orak* (drepanium), *yelpaze* (rhipidium), *helisel durum* (bostryx), *Akrepsi durum* (cicinus = cincinnus) gibi çeşitlere ayrılır. Bir dalda bulunan çiçek tomurcuklarından, ilk defa meydana gelenler daha önce açtığından, salkım durunumda, ilk defa meydana gelen alt çiçekler açar, ve salkımın tepesine, çevreden merkeze doğru gelişir. Talkım durumunda ise tersi, yani merkezden çevreye doğrudur. Çünkü ilk defa merkezdeki dal ucunda, sonra yanlarında çiçekler meydana gelmiştir.

Tozlaşma ve döllenme: Başçığın içerisinde bulunan en iç tabaka hücreleri (archéspore hücrelerinden) ilk bölünme indirgeme bölünmesi olmak şartiyle her birisinden dörder tane çiçek tozu meydana gelir. Çiçek tozları ilk zamanlarda birer, kısa bir zaman sonra ikişer çekirdekli olur. Çiçek tozları olgunlaşınca, özel bir hücre tabakasının yardımiyle, başçık, çiçeğin ya dışa (anthère extrorse) veya içe doğru (anthère introrse) olan yönde uzunluğuna yırtılarak, bir kısım bitki türlerinde ise ucunda bulunan bir kapakla açılır. Bu suretle dışarıya, şekil ve büyüklükleri bitkilere göre değişen (şek. 92), birçok çiçek tozları dökülmüş olur. Dökülen çiçek tozları, dişi organ tepeciği üzerine rüzgârlarla (rüzgârla tozlaşma = yelçinlik = anémophilie), su ile (hydrophilie), hayvanlarla (zoïdophilie), böceklerle (böcekçin tozlaşma = entomophilie) veya kuşlarla (ornithophilie) gelerek tozlaşma olur. Bir çiçek, ya kendi çiçek tozu ile (autogamie) veya yabancı çiçek tozu ile (allogamie) döllenir. Tozlaşmadan sonra döllenme olabilmesi için dişi organın olgunlaşması, yani tohumtaslağı içerisinde *embriyon torbası* (dişi gamétophyte) denen torba içinde *yumurta hücresi* teşekkül etmesi lâzımdır. Embriyon torbası şövle teşekkül eder: Nüsel'in kapıcığa yakın uç bölgesinde belli bir hücre (archéspore hücresi), önce ilk bölünme indirgeme olmak üzere, iki defa bölünerek dört hücre (gon = mégaspore) olur. İşte bu hücrelerden üçü dejenere olup bir tanesi kalır; bu bir hücrenin de (mégaspore = embriyon torbası anahücresi) sade çekirdeği üç defa arka arkaya bölünerek, ve bu esnada hücre de (yani embriyon torbası) büyüyerek, 8 çekirdekli *embriyon torbası* (dişi gamétophyte) meydana gelir. Embriyon torbasının üst bölgesinde iki tane *yardımcı hücre* (synergide) ile bunların arasında *yumurta hücresi* (oosphère), torba ortasında da iki çekirdekten ibaret *endosperm çekirdeği* (polar çekirdekler), alt tarafında ise üç tane *antipod hücresi* bulunur (şek. 83). Tepeciğe konmuş olan çiçek tozu çimlenerek (erkek gamétophyte) meydana getirdiği *çiçektozu borusu*, dişicik borusu içerisinden yumurtalığa doğru inmeğe başlar. Bu esnada çiçek tozu çekirdeklerinden bir tanesi (jeneratif çekirdek = cinsî olan çekirdek) ikiye bölündüğünden, boru içinde, hemen daima uçta, cinsî olmıyan bir çekirdek (vejetatif çekirdek) ile, bunun arkasından döllenme işini yapacak cinsî olanlardan üç çekirdek bulunmaktadır (şek. 93). Çiçektozu borusu, umumiyetle kapıcıktan (porogamie; şek. 84), bazı bitkilerde ise içgöbek bölgesinden geçerek (chalazogamie; şek. 94), cinsî çekirdeklerden bir tanesi, yumurta hücresi, diğeri de endosperm çekirdekleriyle kaynaşır. Önden giden çekirdek ise eriyerek ortadan kalkar. Yumurta hücresi, üriyerek *embriyon* (embriyon; şek. 95) u, endosperm çekirdekleri ise *besidokuyu* (endosperme'i) meydana getirir. Fasulye, kestane gibi besinleri çeneklerde toplanmış bitkilerde, endosperm teşekkül etmez. Bu tarzda çiçek tozu ile olan döllenmeye *amfimiksi* (amphimixie) denir. Bazı bitkilerde ise, döllenme olmaksızın da embriyon meydana gelebilir. Bu olaya *apomiksi* (apomixie) denir. Bu takdirde embriyon, döllenme olmaksızın, ya yumurta hücresinden (parthénogénèse) veya embriyon torbası içerisinde bulunan diğer hücrelerden, yani yardımcı hücrelerden (synergide), veya antipot hücrelerinin birisinden meydana gelebilir (apogamie). Bazan herhangi bir nüsel veya integument hücresi büyüyerek diploit bir embriyon torbası meydana getirir (aposporie). İşte bu torbada bulunan herhangi bir diploit hücreden de yine döllenme olmaksızın embriyon hâsıl olduğu görülür. Bazan bir embriyon torbası içerisinde çeşitli yollarla birden fazla embriyon meydana gelir (polyembryonie). Döllenme olsun veya olmasın, tohum taslağından meydana gelen teşekküle *tohum* denir. Dış ve iç meyvazarları (integument'lar) tohum kabuğunu (testa) teşkil eder.

Meyva (şek. 96): Botanik mânada normal bir meyva, çiçek yumurtalığından, yani meyvayapraklardan ve tohum taslaklarından meydana gelen teşekküldür. İçerisinde bir veya birçok tohum bulunur. Bazı bitki çeşitlerinde meyva yapılışına, yumurtalıkla yakın ilgisi olan çiçeğin aynı zamanda diğer bir başka kısmı da katılmış olabilir. Eğer döllenme olmadan meyva meydana gelmiş ise, bu olaya *partenokarpi* (parthénocarpie) ve meyvaya da partenokarp meyva

---

96. Başlıca meyva tipleri: 1. Yarılır gözlü kapsül: menekşe; 2. Zardan yarılır kapsül: çiğdem; 3. Bakla: bakla; 4. Hardalsı meyva: hardal; 5. Gözeneklenir kapsül: gelincik; 6. Kaburçak kapsül: sinirotu, a. kapalı, b. açık; 7. Fındıksı meyva: fındık, a. meyva kabuğu, b. tohum kabuğu, c. tohum; 8. Kapçık meyva: ayçiçeği, a. meyva kabuğu, b. besidoku, c. çenekler, ç. embriyon; 9. Zeytinsi meyva, A. kiraz, B. erik, a. embriyon, b. eksokarp (zar gibi), c. mesokarp (yumuşak), ç. endokarp (sert), d. perikarp (b + c + ç); 10. Bileşik meyva: incir, a. meyva, b. dişi çiçek, c. erkek çiçek; 11. Toplu meyva: çiçek, a. çiçek tablası, b. kapçık meyva, c. dişicik borusu, ç. çanak; 12. Bileşik meyva: ananas; 13. Bileşik meyva: a. dut, b. tek çiçek; 14. Buğdaysı meyva: a+b. meyva katuğu (perikarp), c. tohum kabuğu (testa), ç. nüsel tabakası, d. alöron tabakası, e. besidoku, f. embriyon; 15. Elma meyvasının yapısı: a. çanakyaprağı, b. dişicik borusu, c. taçyaprağı, ç. endokarp, d. mesokarp, e. eksokarp, f. karpel sınırı, g. çiçek tablası, ğ. tohum; 16. Toplu meyva: böğürtlen, a. çanak, b. erkek organ c. eksokarp, ç. mesokarp, d. endokarp, e. dişiçik borusu, f. tohum, g. embriyon, ğ. tohum taslağı. 97. Meyva ve tohumların çeşitli şekillerde dağılması: Rüzgârla dağılanlar (1-7): Kanadlılar: 1. akçaağaç, 2. çam, 3. dışbudak, 4. karaağaç; Tüplüler: 5. karahindiba, 6. akasma, 7. kavak. Takılarak dağılanlar: 8. dikenotu. Kendi hareketleriyle (fırlıyarak veya dönerek) dağılanlar: 9. turnagagası, 10. dönbaba

denir. Bu çeşit meyvalar umumiyetle tohumsuzdur; şekil ve büyüklük itibariyle normal meyvalara benzemez ve daha küçüktür. Fakat bütün tohumsuz meyvalarda tohumsuzluk mutlaka döllenme olmamasından değıl, çok defa döllenme ile meydana gelmiş embriyonların sonradan dumura uğramasından ileri gelir ki, bu çeşit meyvalar şüphesiz partenokarplardan değil, normal meyvalardandır. Kültür bitkilerimizin birçoklarında partenokarp meyvalar olur. Meselâ bazı hıyar ve patlıcan çeşitleri. Bir kısım portakal türleri, muz, ananas ve bazan da elma, armut çeşitlerinde bu olaya raslanır. Bazı bitkilerde meyva meydana gelmesi için bu tozlaşmadan doğan döllenme olmadan bile, yalnız tozlaşmanın kâfi geldiği görülmüştür. Hattâ bazı salep türlerinde, ölmüş çiçek tozları veya çiçek tozunun sulu bir hülâsasının tepecik (stigmate) üzerine konması, meyva gelişmesinin başlaması için kâfi gelmiştir. Son zamanlarda bazı bitkilerde, bazı büyütme maddelerinin herhangi birisi (indoleasetik-, indolebutrik-, indolepropionik- ve naftalenasetik asit) 1/1000 ila 1/1 000 000 gibi yoğunluktaki sulu eriyiklerinin tepecik üzerine sürülmesiyle partenokarp meyvalar elde etmeğe muvaffak olunmuştur. Bunların arasında naftalenasetik asidi en tesirlisi olup bu asidin °/oo.006 yoğunluğundaki sulu eriyiği hemen bütün çiçeklerde meyva bağlatır. Meyvayapraklardan meydana gelen ve *meyva kabuğu* (péricarpe) denen kısım, bazan iç yapılışları bile birbirlerinden farklı 3 tabakadan terekkübeder: *meyva dışı* (exocarpe), *meyva ortası* (mésocarpe), *meyva içi* (endocarpe). Olgunlaşınca, kabuğu açılarak içinde tohumları dökülen meyvalara *kapsül* (capsule) denir. Kapsül, ya menekşe ve süsende olduğu gibi dış yüzden çatlıyarak açılır. yani *yarılırgözlü kapsül* (capsule loculucide), veya çiğdemde olduğu gibi iç yüzden açılır, yani *zardanyarılır kapsül* (capsule cepticide) olur. *Bakla* (gousse, legumen) gibi çeşitlerde ise, meyva, hem dış ve hem de iç tarafından uzunluğuna çatlayıp açılır ve tohumlarını döker. Tek karpelden meydana gelen çok tohumlu *deri meyva* (follicule) nın yarılması kenarların birleşme hattı boyunca olur (düğünçiçeği). Şebboyda olduğu gibi, *hardalsı meyva* (silique), turpgillerde olduğu gibi de *hardalsı meyvacık* (silicule) iki karpelli ve iki bölümlüdür. Meyva, olgunlaşmada iki birleşme hattı boyunca üç kısma ayrılır. Tohumlar kenar plasentalardan ayrıldığı halde, ekseriya iğit (axe) bölmeye yapışık kalırlar. Fakat, gelincik, haşhaş, arslanağzı gibi bazı bitkilerde tohumlar kapsülün tepesindeki deliklerden çıkar, yani *gözeneklenir kapsül* (capsule porocide) olur. Farekulağı (Anagallis) bitkisinde, tütünde, güzelavrat otu bitkilerinde, kapsül tepeden bir kapakla açılarak tohumlarını döker, yani kapsül *kaburçak kapsül* (pycside) olur. Olgunlaşınca açılmıyan meyvalar da vardır. Bunların kabukları ya sert veya yumuşak olur. Fındıkta olduğu gibi, meyva kabuğu sert ve tohumdan ayrı olursa *fındıksı meyva* (noix, nux), ayçiçeğindeki gibi meyva kabuğu tohumdan ayrı, sertçe ve fakat ince olursa *kapçık meyva* (akène), buğdaydaki gibi meyva kabuğu sert ve fakat tohumla bitişmiş olursa *buğdaysı meyva* (caryopse) adiyle birçok çeşitleri gösterir. Meyva kabuğu yumuşak olanlarda, erik, kiraz, badem gibi, sade meyva dışı ve meyva ortası yumuşak, meyva içi sert olursa, *zeytinsi meyva* (drupe); üzüm, domatesteki gibi meyva kabuğunun üç tabakası da yumuşak olursa *üzümsü meyva* (baie, bacca) adını alır. Bütün bu meyva çeşitlerinden başka bir çiçek tablası üzerinde sık şekilde toplanmış, bir çiçeğe ait birçok dişi organlardan meydana gelen *toplu meyva* vardır; böğürtlen, ahududu bunlardandır. Burada her dişi organ kendi başına birer zeytinsi meyvadır. Çilekte olduğu gibi bazı toplu meyvalarda çiçek tablası da etlimsileşerek meyva yapılışına katılmıştır. Burada her dişi organdan meydana gelen meyva birer kapçık meyvadır. Elma gibi bir kısım meyvalarda ise, hem çiçek tablası, hem de meyva yaprakları etlimsileşmiş ve birbirleriyle kaynaşmıştır. *Bileşik meyva* denen bir başka tip meyva teşekkülünde ise, birbirlerinden ayrı ve fakat birbirlerine çok yakın olan birçok dişi çiçeklerin her birinden birer meyva meydana gelerek hepsi birden topluca bir tek meyva teşkil eder, dut, ananas gibi. Dutta her dişi çiçek, kendi başına bir zeytinsi meyva meydana getirmiş ve aynı zamanda bu dişi çiçeklerin tepalleri de etlimsileşerek zeytinsi meyvanın etrafını sarmıştır. Keza meyvası zeytinsi ve her birisi son derece küçük çiçekler olan incir dişi çiçeklerinde ise, sade tepaller değil, bu küçük çiçeklerin sıralandığı kadeh şeklindeki çiçek tablası da etlimsileşmiştir.

Meyva ve tohumların dağılması (şek. 97): Olgunlaşan meyva ve tohumlar, rüzgâr, su, insan ve hayvanlarla etrafa dağılır. Kolayca uçabilmek için de, üst yüzlerini, kanad, tüy gibi çeşitli şekillerde uçurtucu organlarla büyütmüşler veya hayvanlara takılabilmek için çengeller meydana getirmişlerdir. Bazı meyvalar ise, etlimsi kısımlarını yedirmek suretiyle tohumlarını dağıtırlar (kiraz gibi).

Açıktohumlular (Gymnospermae): Bir veya iki evcikli bitkilerdir. Birçoklarının çiçeklerine kozalak denir. Çiçek örtüsü (périanthe) yoktur, varsa da pek az gelişmiştir. Tohum taslakları kozalağın yassı kalmış, Kapalıtohumlularda olduğu gibi kendi üzerine kıvrılmış, meyvayaprakların üst yüzlerinde ve açıkta bulunurlar. Bundan ötürü dişi organda ne tepecik ve ne de dişicik borusu vardır. Çiçek tozu doğrudan doğruya meyva zarının (intégument'ın) üzerine düşer ve burada çimlenerek sade bir tek olan meyva zarının kapıcığından hemen nüsel'e girer. Nüsel'e gelen çiçek tozu borusu, çok hücreli bir çeşit embriyon torbası (macroprothalle) içerisinde gömülmüş olan ve sayıları bitki türlerine göre değişen arkegonların kısa boynundan geçerek gayet büyük olan yumurta hücresini döller. Döllenmiş yumurta hücresinden bitki cinslerine göre çenekleri 3 - 8 tane olan embriyon meydana gelir. Besidoku (endosperme) ise, arkegonun etrafında bulunan ve onu meydana getiren makroprotal'dan doğrudan doğruya hâsıl olur. Bu itibarla endosperm, açıktohumlu bitkilerde haploid olup bir çeşit embriyon torbasından başka bir şey değildir ve döllenme olmadan hâsıl olmuştur. Açıktohumlu bitkiler 7 sınıfa ayrılırsa da bunlardan 3 tanesi eski devirlerde yaşamış, bugün dölleri kalmamıştır. Hâlâ yaşamakta olan şu dört sınıf vardır: 1. *Cycadınae* (şek. 98), 2. *Ginkgoinae* (şek. 99), 3. *Coniferae* (Kozalaklılar; şek. 100), 4. *Gnetinae* (şek. 101). Cycadinae'lerde şekilleri Palmeleri andıran Cycas cinsi vardır. Ginkgoinae sınıfından parklarda Avrupa çamı diye anılan, yelpaze şeklinde ve açık yeşil renkli yaprakları olan Ginko denen ağaç cinsi vardır. Coniferae sınıfı ise, kozalaklarını yapılışına, şekline ve yapraklarının durumuna göre birkaç familyaya ayrılır. En önemlileri: 1. *Taxaceae* (Porsukgiller). Bu familyada porsuk ağacı vardır. 2. *Podocarpaceae*. 3. *Pinaceae* (Çamgiller) Bu familyada çam, köknar, ladin, sedir, melez vardır. 4. *Araucariaceae* familyasında ise odalarda süs bitkisi olarak yetiştirilen odaçamı (Araucaria) vardır. 5. *Cupressaceae* (Servigiller) Cupressus (servi), Juniperus (ardıç), Thuja (mazı) cinsleri. Gnetinae sınıfında: 1. *Ephedraceae*, 2. *Welwitschiaceae*, 3. *Gnetaceae* familyaları vardır.

Kapalıtohumlular (Angiospermae; şek. 102-138): Bugün yaşamakta olan Kapalıtohumlular 170 000 kadar tür olup bunlar da hemen hemen 10 000 cins ve 300 familyada toplanmıştır. Kapalıtohumlular *İkiçenekliler* (Dicotyledoneae) ve *Birçenekliler* (Monocotyledoneae) diye ikiye bölünür. İkiçenekliler de: 1. çiçek örtüsü (périanthe) olmıyanlar veya varsa da hemen fark edilemiyecek gibi basit ve küçük périanthe'lı olanlar (Monochlamydeae); 2. çiçek örtüsü mevcut, yani yeşil renkli çanakyaprakları ve renkli, serbest, taçyaprakları olanlar (Dialypetalae); 3. taçyaprakları bitişik olanlar (Sympetalae) diye üçe bölünür. Gerek bu büyük grupların ve gerek bundan sonraki takım ve familyaların yukarıdan aşağıya doğru derece derece sıralanmasında ve birbirleriyle olan ilgilerinin tesbitinde çiçeklerin birçok özellikleri gözönünde tutulur. Meselâ çiçek organlarının helisel durumda dizilmiş olması, ayrı meyvayapraklı (apocarpe) dişiorganlılık, serbest taçyapraklılık, ışınlı durumda çiçek, üsttenoturmuş dişi organ (yani épigyne çiçeklilik), çiçeği teşkil eden organların iç içe beş halkalı oluşu gibi birçok noktalar ilkel durum sayılarak ve daha birçok özellikler de gözetilerek familyalar, akrabalık ve tekâmül derecelerine göre sıralanmağa çalışılır. Fakat şimdiki halde yaşamakta olan Kapalıtohumlu bitkilerin şecereleri, uzun zamandan beri birbirine bağlı olmadan gelişmiş bulunduğundan, familyalar arasındaki ilgileri jeolojik devirlerde ölüp gitmiş olanlarla tesbit etmek icabetmektedir. Halbuki, jeolojik devirlerden elimize geçebilen fosilerde de büyük bir inkişaf görüldüğden, daha eski jeolojik devirlere ait fosillerin incelenmesi gerekmektedir ki, bu hususta henüz bulunmuş, tesbit edilmiş de bir şey yoktur. Bu itibarla gerek yukarıda anlatılmış olan sınıf ve alt sınıflar ve gerek takım ve familyalar arasındaki akrabalık ilgileri, bugün dahi kesin olarak tesbit edilememiştir. Burada, yalnız yurdumuzda yetişen bitkileri içine alan familyalar ile bu familyalardaki tanınmış yerli ve yabancı bazı bitkilerin Türkçe adları ile yalnız ilmî cins adları bildirilmiştir.

Kapalıtohumlular

İkiçenekliler (Dicotyledoneae):

A. *Dialypetalae* (Ayrı taçyapraklılar).

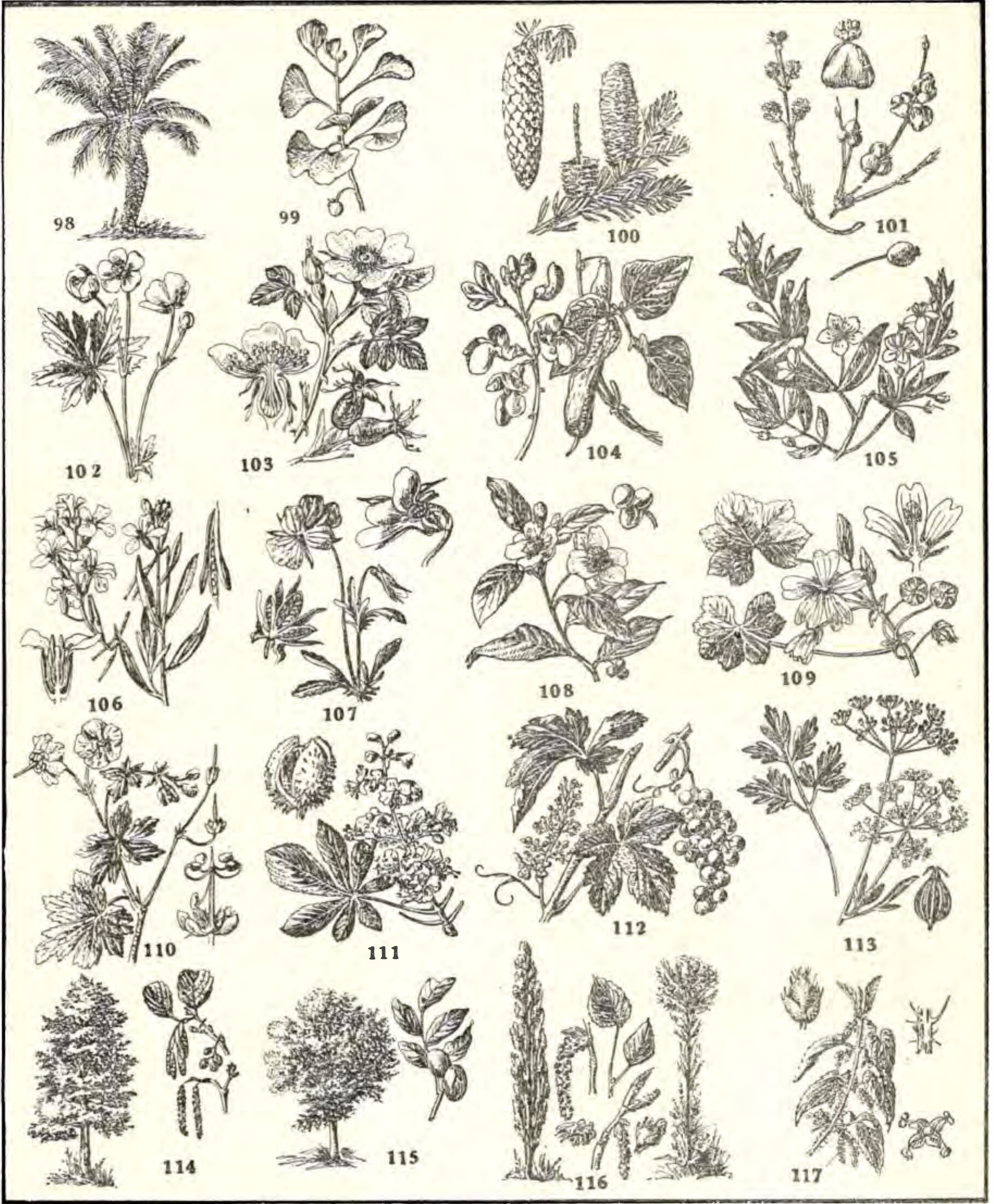
Takım: Polycarpicae.
- Familya: Manolyagiller (Magnoliaceae). Manolya ağ. (Magnolia).
- Familya: Defnegiller (Lauraceae). Defne ağ. (Laurus), Darçin ağ. (Cinnamomum).
- Familya: Düğünçiçeğigiller (Ranunculaceae). Düğünçiçeği (Ranunculus), Çörekotu (Nigella), Hezaren (Delphinium), Manisalâlesi (Anemone), Kandamlası (Adonis), Şakayik (Paeonia).
- Familya: Berberidaceae. Kadıntuzluğu ağ. (Berberis).
- Familya: Nilüfergiller (Nymphaeaceae). Nilüfer (Nymphaea).
- Familya: Loğsaotugiller (Aristolochiaceae). Loğsaotu (Aristolochia), Asarum.

Takım: Rosales.
- Familya: Damkoruğugiller (Crassulaceae). Damkoruğu (Sedum), Saksıgüzeli (Sempervivum).
- Familya: Taşkırangiller (Saxifragaceae). Taşkıran (Saxifraga), Ortanca çi. (Hydrangea), Filbahar ağ. (Philadelphus). Frenküzümü ağ. (Ribes).
- Familya: Gülgiller (Rosaceae). Gül ağ. (Rosa), Elma ağ. (Malus), Armut, Ahlat ağ. (Pyrus). Kiraz, Vişne, Erik, Şeftali, Kayısı ağ. (Prunus), Üvez ağ. (Sorbus), Alıç ağ. (Crataegus), Muşmula ağ. (Mespilus), Maltaeriği ağ. (Eryobotrya), Böğürtlen (Rubus), Çilek (Fragaria).
- Familya: Günlükağ cıgiller (Hamamelidaceae). Günlük = Sığla ağ. (Liquidambar).
- Familya: Çınargiller (Platanaceae). Çınar ağ. (Platanus).

Takım: Leguminosae.
- Familya: Mimozagiller (Mimosaceae). Mimoza ağ. (Acacia).
- Familya: Erguvangiller (Caesalpiniaceae). Keçiboynuzu ağ. (Ceratonia), Erguvan ağ. (Cercis), Gladiçya ağ. (Gladitschia).
- Familya: Baklagiller (Papilionaceae). Bakla ve Fiy (Vicia). Nohut (Cicer). Mercimek (Lens), Bezelye (Pisum), Fasulye (Phaseolus), Soyafasulyesi (Glycine), Yonca (Medicago), Yahudibaklası (Lupinus), Burçak (Lathyrus), Taşyoncası (Melilotus), Korunga (Onobrichis), Tırfıl (Trifolium), Yerfıstığı (Arachis), Meyankökü (Glycyrrhiza), Geven (Astragalus), Sarısalkım ağ. (Laburnum), Akasya ağ. (Robinia), Morsalkım ağ. (Wistaria), Katırtırnağı (Spartium).

Takım: Myrtales.
- Familya: Kınaağacıgiller (Lythraceae). Lythrum. Kınaağacı (Lawsonia).
- Familya: Mersingiller (Myrtaceae). Mersin ağ. (Myrtus). Sıtma ağ. (Eucaliptus).
- Familya: Nargiller (Punicaceae). Nar ağ. (Punica).
- Familya: Küpeçiçeğigiller (Oenotheraceae). Küpeçiçeği (Fuchsia) Oenathera, Epilobium.
- Familya: Halorrhagaceae. Myriophyllum.
- Familya: Thymelaceae. Daphne. ağ., Thymelea ağ.
- Familya: İğdegiller (Elaeagnaceae). İğde ağ. (Elaeagnus), Kumiğdesi ağ. (Hypóphae).

Takım: Rhoeadales.
- Familya: Gelincikgiller (Papaveraceae). Gelincik (Papaver), Haşhaş (Papaver), Kırlangıç otu (Chelidonium). Şahtere otu (Fumaria).
- Familya: Gebreotugiller (Capparidaceae). Gebreotu (Capparis).
- Familya: Turpgiller (Cruciferae). Turp, Kırmızıturp (Raphanus), Hardal (Sinapis), Lâhana (Brassica), Tere

I. AÇIKTOHUMLULAR (sınıflar): 98. Cycadinae: Sikas. 99. Gingkoinae: Ginko. 100. Coniferae: Köknar. 101. Gnetinae: Efedra. II. KAPALITOHUMLULAR: A. *İkiçeneklililer*: a. *Dialypetalae*: 102. Polycarpicae: Düğünçiçeği. 103. Rosales: Yabangülü. 104. Leguminosae: Fasulye. 105. Myrtales: Mersin ağacı. 106. Rhoeadales: Şebboy. 107. Paritales: Hercaimenekşe. 108. Guttiferales: Çay. 109. Columniferae: Ebegümeci. 110. Gruinales: Turnagagası. 111. Terebinthales: Atkestanesi. 112. Celastrales: Asma. 113. Umbelliflorae: Maydanoz. b. *Monochlamydeae*:: 114. Fagales: Kızılağaç. 115. Juglandales: Ceviz ağacı. 116. Salicales: Söğüt. 117. Urticales: Isırgan otu.

(Lepidium). Çobançantası (Capsella), Şebboy (Cheiranthus), Çivitotu (Isatis), Kolza (Brassica), Acıkök (Armoracia).
Familya: Sevgiçiçeğigiller (Resedaceae). Sevgiçiçeği (Reseda).

Takım: Paritales.
Familya: Ladengiller (Cistaceae). Laden (Cistus).
Familya: Ilgıngiller (Tamaricaceae). Ilgın ağ. (Tamarix).
Familya: Droseragiller (Droseraceae).
Familya: Menekşegiller (Violaceae). Hercaimenekşe, Mormenekşe (Viola).
Familya: Sarıkendirgiller (Datiscaceae). Datisca.

Takım: Guttiferales.
Familya: Çaygiller (Theaceae). Çay ağ. (Tea).
Familya: Kantarongiller (Guttifereae). Kantaronotu (Hypericum).
Familya: Frankeniaceae, Frankenia.

Takım: Columniferae.
Familya: Ebegümecigiller (Malvaceae). Pamuk (Gossypium), Bamye (Hibiscus), Ebegümeci (Malva), Gülhatmi (Althea).
Familya: Ihlamurgiller (Tiliaceae). Ihlamur ağ. (Tilia).

Takım: Gruinales.
Familya: Ekşiyoncagiller (Oxalidaceae). Kuzukulağı (Oxalis).
Familya: Sardunyagiller (Geraniaceae). Sardunya (Pelargonium), Turnagagası (Geranium), Dönbaba (Erodium).
Familya: Ketengiller (Linaceae). Keten (Linum).
Familya: Yabanikimyongiller (Zygophyllaceae). Üzerlik (Peganum), Yabanikimyon (Zygophyllum).

Takım: Terebinthales.
Familya: Sedefotugiller (Rutaceae). Limon, Portakal ağ. (Citrus), Sedefotu (Ruta).
Familya: Akçaağaçgiller (Aceraceae). Akçaağaç (Acer).
Familya: Atkestanesigiller (Hippocastanaceae). Atkestanesi ağ. (Aesculus).
Familya: Sütotugiller (Polygalaceae). Sütotu (Polygala).
Familya: Antepfıstığıgiller (Anacardiaceae). Antepfıstığı ağ. (Pistacia), Çitlenbik ağ. (Pistacia), Peruka ağ. (Rhus), Sumak ağ. (Rhus).

Takım: Celastrales.
Familya: Hünnapgiller (Rhamnaceae). Cehri ağ. (Rhamnus), Hünnap ağ. (Zizyphus), Çaltı ağ. (Paliurus).
Familya: Asmagiller (Vitaceae). Asma (Vitis).

Takım: Umbelliflorae.
Familya: Kızılcıkgiller (Cornaceae). Kızılcık ağ. (Cornus).
Familya: Sarmaşıkgiller (Araliaceae). Duvarsarmaşığı ağ. (Hedera).
Familya: Maydanozgiller (Umbelliferae). Maydanoz (Petroselinum), Kereviz (Apium), Havuç (Daucus), Dereotu (Anethum), Anason (Pimpinella), Kimyon (Carum), Kişniş (Coriandrum), Çörtükotu (Echinophora), Baldıran (Conium).

B. *Monochlamydeae*:

Takım: Fagales.
Familya: Gürgengiller (Betulaceae). Huş ağ. (Betula), Gürgen ağ. (Carpinus), Kızıl ağ. (Alnus), Kayacık ağ. (Ostrya), Fındık (Corylus).
Familya: Kayıngiller (Fagaceae). Kayın ağ. (Fagus), Meşe ağ. (Quercus), Kestane ağ. (Castanea).

Takım: Juglandales.
Familya: Cevizgiller (Juglandaceae). Ceviz ağ. (Juglans), Yalankoz ağ. (Pterocarya).

Takım: Salicales.
Familya: Söğütgiller (Salicaceae). Söğüt ağ, (Salix), Kavak ağ. (Populus).

Takım: Urticales.
Familya: Karaağaçgiller (Ulmaceae). Karaağaç (Ulmus), Çıtlık ağ. = Dağdağan ağ. (Celtis).
Familya: Dutgiller (Moraceae). Dut ağ. (Morus), İncir ağ. (Ficus), Lâstik ağ. (Ficus), Maklora ağ. (Maclora).
Familya: Kendirgiller (Cannabinaceae). Kendir (Cannabis), Şerbetçiotu (Humulus).
Familya: Isırgangiller (Urticaceae). Isırgan (Urtica), Yapışkanotu (Paritaria), Rami (Boehmeria).

Takım: Tricoccae.
Familya: Sütleğengiller (Euphorbiaceae). Sütleğen (Euphorbia). Hindyağbitkisi (Ricinus), Kauçuk ağ. (Havea).
Familya: Şimşirgiller (Buxaceae). Şimşir ağ. (Buxus).

Takım: Santalales.

Monochlamydeae (devam): 118. Tricoccae: Sütleğen. 119. Santalales: Ökseotu. 120. Polygonales: Râvent. 121. Centrospermae: Karanfil. c. *Sympetalae*: 122. Bicornes: Funda ağacı. 123. Primulales: Çuhaçiçeği. 124. Plumbaginales: Kuduzotu. 125. Diospyrales: Tespihağacı. 126. Contortae: Zakkum. 127. Tubiflorae: Adaçayı. 128. Personatae: Tütün. 129. Rubiales: Hanımeli. 130. Cucurbitales: Akasma. 131. Synandrae: Peygamberçiçeği. B. *Birçenekliler*: 132. Helobiae: Suoku. 133. Liliiflorae: Lâle. 134. Cyperales: Kâğıtotu. 135. Glumiflorae: Yulaf. 136. Gynandrae: Vanilya. 137. Spadiciflorae: Yılanyastığı. 138. Pandanales: Sukamışı. Not: Çiçeksiz bitkiler (Tallı bitkiler, Karayosunları, Eğreltiler) için bk. Çiçeksiz Bitkiler levhası.

Familya: Sandalağacıgiller (Santalaceae). Osyrus, Thesium, Sandalağacı (Santalum).
Familya: Ökseotugiller (Loranthaceae). Ökseotu (Viscum).

Takım: Polygonales.
Familya: Karabuğdaygiller (Polygonaceae). Karabuğday (Fagopyrum), Ravent (Rumex), Çinravendi (Rheum), Polygonum.

Takım: Centrospermae.
Familya: Şekerciboyasıgiller (Phytolaccaceae). Şekerciboyası (Phytolacca).
Familya: Semizotugiller (Portulacaceae). Semizotu (Portulaca).
Familya: Karanfilgiller (Caryophyllaceae). Karanfil (Dianthus), Karamuk (Agrostema), Nakil (Silene), Çövenotu (Saponaria).
Familya: Ispanakgiller (Chenopodiaceae). Ispanak (Spinacia), Pancar (Beta), Karapazı (Atriplex).
Familya: Horozibiğigiller (Amaranthaceae). Horozibiği (Celosia). Tilkikuyruğu (Amaranthus).

C. *Sympetalae* (Bitişik taçyapraklılar)

Takım: Bicornes.
Familya: Pirolaceae. Pirola.
Familya: Fundagiller (Ericaceae). Ormangülü, Ağu ağ. (Rhododendron), Kocayemiş ağ. (Arbutus), Funda ağ. (Erica), Ayıüzümü (Vaccinium), Sapancaçayı (Arctostaphylos).

Takım: Primulales.
Familya: Çuhaçiçeğigiller (Primulaceae). Çuhaçiçeği (Primula), Tavşankulağı (Cyclamen), Farekulağı (Anagallis).

Takım: Plumbaginales.
Familya: Dişotugiller (Plumbaginacee). Kuduzotu (Statice), Kardikeni (Acantholimon), Dişotu (Plumbago).

Takım: Diospyrales.
Familya: Tespihağacıgiller (Styraccaceae). Tespih ağ. (Styrax).

Takım: Contortae.
Familya: Kızılkantarongiller (Gentianaceae). Gentiana.
Familya: Zakkumgiller (Apocynaceae). Zakkum ağ. (Nerium), Cezairmenekşesi (Vinca).
Familya: Tohumlarıipekligiller (Asclepiadaceae). Ipekfidanı (Periploca), Panzehirotu (Vincetoxicum).
Familya: Zeytingiller (Oleaceae). Zeytin ağ. (Olea), Leylâk ağ. (Syringa), Yasemin ağ. (Jasminum), Dişbudak ağ. (Fraxinus), Kurtbağrı ağ. (Ligustrum), Forsitya ağ. (Forsythia).

Takım: Tubiflorae.
Familya: Sarmaşıkgiller (Convolvulaceae). Yabanisarmaşık (Convolvulus), Bahçesarmaşığı (Ipomoea), Küsküt (Cuscuta).
Familya: Hodangiller (Borraginaceae). Bambulotu. Hodan (Borrago), Anchusa.
Familya: Ballıbabagiller (Labiatae). Adaçayı (Salvia), Kekik (Thymus), Nane (Mentha), Ballıbaba (Lamium), Lavanta çiçeği Lavandula), Kasapkekiği (Majorana).
Familya: Mineçiçeğigiller (Verbenaceae). Hayat ağ. (Vitex), Mineçiçeği (Verbena), Ağaç minesi (Lantana).

Takım: Personatae.
Familya: Patlıcangiller (Solanaceae). Patlıcan (Solanum), Tütün (Nicotiana), Banotu (Hyoscyamus), Tatula (Datura), Biber (Capsicum), Domates (Solanum), Patates (Solanum), Güzelavratotu (Atropa), Petunya (Petunia).
Familya: Aslanağazıgiller (Scrophulariaceae). Sığırkuyruğu (Verbascum), Aslanağzı (Antirrhinum), Yüksükotu (Digitalis), Nevruzotu (Linaria), Sıracaotu (Scrophularia).
Familya: Canavarotugiller (Orobanchaceae). Canavarotu (Orobanche).
Familya: Lentibulariaceae. Globularia.
Familya: Ayıpençesigiller (Acanthaceae). Ayıpençesi (Acanthus).
Familya: Sinirotugiller (Plantaginaceae). Sinirotu (Plantago).

Takım: Rubiales.
Familya: Kökboyasıgiller (Rubiaceae). Kökboyaotu (Rubia), Yoğurtotu (Galium), Kahveağacı (Coffea), Kınakına (Cinchona).
Familya: Hanımeligiller (Caprifoliaceae). Hanımeli (Lonicera), Mürver (Sambucus), Kartopu (Viburnum).
Familya: Kediotugiller (Valerianaceae). Kediotu (Valeriana), Centranthus.
Familya: Tarakotugiller (Dipsacaceae). Pelemir (Cephalaria), Tarakotu (Dipsacus), Uyuzotu (Scabiosa), Morina.

Takım: Cucurbitales.
Familya: Kabakgiller (Cucurbitaceae). Kabak (Cucurbita), Hıyar (Cucumis), Karpuz (Citrullus), Eşekhıyarı (Ecballium), Akasma (Bryonia).

Takım: Synandrae.
Familya: Çançiçeğigiller (Campanulaceae). Çançiçeği (Campanula), Phyteuma.

Familya: Bileşikgiller (Compositae). Ayçiçeği (Helianthus), Yerelması (Helianthus), Aspir (Carthamus), Kasımpatı (Chrysanthemum), Margarit (Chrysanthemum). Papatya (Anthemis), Peygamberçiçeği (Centaurea), Hindiba (Taraxcum), Yavşanotu (Artemisia), Yıldızçiçeği (Dahlia), Pireotu (Pyretrum veya Chrysanthemum), Civanperçemi (Achillea), Tıbbi papatya (Matricaria), Yazkasımpatı (Aster), Kadifeçiçeği (Tagetes), Cosmos, Solidago, Nerkis (Calendula), Sakızotu (Chondrilla ve Scorzonera), Sakızdikeni (Gundelia), Devedikeni (Cirsium), Zinya (Zinnia).

Birçenekliler

Takım: Helobiae.

Familya: Suokugiller (Alismataceae). Susinirotu (Alisma), Suoku (Sagittaria).
Familya: Sığırsazıgiller (Butomaceae). Butomus.
Familya: Hydrocharitaceae. Vallisneria.
Familya: Susümbülügiller (Potamogetonaceae). Susümbülü (Potamogeton).
Familya: Najadaceae. Najas.

Takım: Liliiflorae.

Familya: Zambakgiller (Liliaceae). Zambak (Lilium), Lâle (Tulipa), Sümbül (Hyacinthus), Kuşkonmaz (Asparagus), Soğan, Sarımsak Pırasa (Allium), Çirişotu (Asphodelus), Tükrükotu (Ornithogalum), Avizeağacı (Yucca), Sarısabır (Aloe), Saparna (Smilax), Çiğdem (Colchicum).
Familya: Nergisgiller (Amaryllidaceae). Zeren (Narcissus), Çayırnergisi (Narcissus), Agave.
Familya: Süsengiller (Iridaceae). Süsen (Iris), Glayöl = Kılıççiçeği, (Gladiolus), İlkbahar çiğdemi (Crocus).
Familya: Dioscoridaceae. Tamus.

Takım: Cyperales.

Familya: Hasırotugiller (Juncaceae). Hasırotu (Juncus), Luzula.
Familya: Papirusgiller (Cyperaceae). Saz (Scirpus), Kâğıtotu (Cyperus), Carex.

Takım: Glumiflorae.

Familya: Buğdaygiller (Graminae). Buğday (Triticum), Arpa (Hordeum), Mısır (Zea), Pirinç (Oryza), Süpürgeotu (Sorghum), Çavdar (Secale), Akdarı (Panicum), Kuşyemi (Phalaris), Kamış (Phragmites), Ayrık (Cynodon) Delice (Lolium), Yulaf (Avena), Bambus (Bambusa), Şekerkamışı (Saccharum), Masurakamışı (Arundo), Çayırotları.

Takım: Gynandrae.

Familya: Salepgiller (Orchidaceae). Salep (Orchis), Vanilya (Vanilla).

Takım: Spadiciflorae.

Familya: Yılanyastığıgiller (Araceae). Yılanyastığı (Arum), Kalla, Daracunculus.
Familya: Sumercimeğigiller (Lemnaceae). Sumercimeği (Lemna).

Takım: Pandanales.

Familya: Köşelisaplılar (Sparganiaceae). Kamışotu (Sparganium).
Familya: Sukamışıgiller (Typhaceae). Sukamışı (Thypha).

Bk. ÇİÇEK, DAL, GÖVDE, KÖK, MEYVA, TOHUM, YAPRAK, v. b.
Ayrıca bk. BİTKİ COĞRAFYASI ve BİTKİ HASTALIKLARI.

Bibliyografya: A. Heilbronn ve S. Akdik: *Botanik ve Genetik'e Giriş*, 1950. L. Brauner: *Nebatların Metabolizma Fizyolojisi*, 1939; aynı müellif: *Nebatların Büyüme ve Hareket Fizyolojisi*, 1940; aynı müellif: *Kriptogamların Sistematiği ve Evrimi*, 1940. L. Brauner ve M. Hasman: *Tohumlu Bitkilerin Sistematiği*, 1945. Ph. van Thieghem: *Traité de botanique*, 1891. G. Bonnier ve A. Leclerc Du Sablon: *Cours de botanique*, 2 cilt, 1901 - 1908 L Mangin: *Éléments de botanique*, 1884. G. Bonnier: *Éléments de botanique*, 1889; aynı müellif: *Plantes des champs et des bois*, 1887; aynı müellif: *Le monde végétal*, 1907. J. Costantin ve F Faideau: *Les plantes*, 1930. L. Mangin: *Anatomie et Physiologie végétales*, 1895. R. Combes: *La vie de la cellule végétale*, 3 cilt, 1927 - 1937. O Warburg: *Die Pflanzenwelt*, 3 cilt, 1913 - 1922. E. Strasburger: *Lehrbuch der Botanik für Hochschulen*, 1. bas. 1894. H. Fitting, W. Schumacher, R. Harder ve F. Firbas: *Lehrbuch der allgemeinen Botanik*, 1954. H. v. Guttenberg: *Lehrbuch der allgeminen Botanik*, 1952. W. Troll: *Allgemeine Botanik*, 1948. O. Stocker: *Grundriss der Botanik*, 1952. A. Frey - Wyssling: *Stoffwechsel der Pflanzen*, 1949. H. Ullrich ve A. Arnold: *Lehrbuch der allgemeinen Botanik*, 1953. H. Walter: *Einführung in die Phytologie*, 4 cilt, 1945 - 1954. R. Wettstein: *Handbuch der systematischen Botanik*, 1935. A. Engler ve L. Diels: *Syllabus der Pflanzenfamilien*, 1936. M. Mobius: *Geschichte der Botanik*, 1937. H. J. Fuller: *Outline of General Botany*, 1947. E. H. Transeau, H. C. Sampson ve L. H. Tiffany: *Textbook of Botany*, 1940. J. Ben Hill, L. O. Overholts ve H. W. Popp: *Botany*, 1950 W. W. Robbins ve T. E. Weier: *Botany*, 1950. A. W. Haupt: *Plant Morphology*, 1953 K. Esau: *Plant Anatomy*, 1953. A. J. Eames ve L. H. MacDaniels: *An Introduction to Plant Anatomy*, 1947. B. S. Meyer ve D B. Anderson: *Plant Physiology*, 1954. J Bonner ve A. W. Galston: *Principles of Plant Physiology*, 1954. W. Stiles: *An Introduction to the Principles of Plant Physiology*. 1950. R. J. Pool *Flowers and Flowering Plants*, 1941. G. H. M. Laurence: *Taxonomy of Vascular Plants*, 1951. D. B. Swingle: *A Textbook of Systematic Botany*, 1946. H. S. Reed: *A Short History of Plant Sciences*, 1942. F. Moreau, M. Guillaumin ve C. Moreau: *La vie des plantes*, 1954 - 1955.

BOTANİK BAHÇESİ: bk. NEBATAT BAHÇESİ.

BOTANOMANSİ (Botanomancie, Yun. *botanē* = bitki ve *manteia* = kehanet), mineçiçeği, incir ağacı, funda, adaçayı gibi bitkiler vasıtasiyle kehanette bulunmak. Üzerine sualler yazılmış olan yapraklar açık havaya bırakılırdı. Rüzgârın uçurmadığı yapraklar üzerinde okunan kelimelerden de hükümler çıkarılırdı.

BOTANY [*bǫtīni*] **KOYU** (Botany Bay), Güneybatı Avustralyada Sydney'in güneyinde geniş bir koy. B. K. çevresi, 1788 de Avustralyanın ilk yerleşme alanı olarak ele alınmak istenmişse de, çok kumluk ve bataklık olması yüzünden bırakılarak hemen kuzeyinde, bugünkü Sydney şehrinin bulunduğu yerde yerleşilmiştir.

BOTAUL ÇOBAN (X. yüzyıl), Peçenek Türk başbuğu. Botaul Peçenekçe «Botaoğlu» (bk. BATA veya BOTA) demektir, Çoban ise kabîle adıdır. Németh Gy. ya göre, Nagyszentmiklós'ta bulunmuş olan altın definesi B. Ç. ındır. Bk. NAGYSZENTMIKLÓS DEFİNESİ.

BOTAURUS: bk. BALIKÇILLAR.

BOTELHO [*butẹlyu*] **TESTİ**, kanser teşhisinde kullanılan bir usul. Kanser şüphesi taşıyan hastanın kanı santrifüje edilir. Kan seromu üzerine kısa aralıklarla ve her defasında test tüpünü sallıyarak, az miktarlarda, sulandırılmış nitrik asit ve bir iyot reaktifi ilâve edilir. Normal serum berrak kalır, kanserli hastaların seromu ise bulanır. Bu testin sonucu kesin değildir. Bu test, mucidi olan ve Pariste çalışan Dr. Botelho'nun adiyle anılır.

BOTẸRO, Giovanni (takr. 1533-1617), İtalyan Jesuiti, siyaset adamı ve yazarı. Bene Vagienna (Piemonte) da doğmuş, Floransada ölmüştür. Kardinal Carlo Borromeo'nun sekreteri ve Savoia dukası Carlo Emanuele'nin mürebbisi idi. B., Machiavelli'ye karşı Hıristiyan devlet görüşünü müdafaa etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Della Ragion di Stato* (Devlet menfaati hakkında) [1589, C. Moranoi tarafından yeni baskısı, Bologna 1930], *Cause della grandezza e magnificenza della Città* (Şehrin [= Romanın] büyüklük ve parlaklığının sebepleri) [1589], *Relazioni universali* (Cihanşümul münasebetler) [1593].

BỌTEV veya **BỌTYOV, Hristo** (1849-1876), Bulgar ihtilâlcisi ve şairi. Kalofer (Bulgaristan)de doğmuş, Vratsa yakınında Veslets'te ölmüştür. 1864 te Odessa'da öğrenci iken Rus ihtilâlci hareketine katılmış, fakat az sonra Rumanyaya kaçmak zorunda kalmıştır. Burada büyük bir yoksulluk içinde yaşıyan B., kendini Bulgar ihtilâl hareketlerine vakfetmiş. İbrail (Brăila) de «Duma na bâlgarskite emigranti» (Bulgar mültecilerinin sözü) [1871], Bükreşte de «Budilnik» (Uyandırıcı [1873] ile «Zname» (Bayrak) [1874-1875] adlı gazeteleri çıkarmıştır. 200 arkadaşı ile Bulgaristanı ayaklandırmağa kalkışmış, Tunayı aşarak Bulgaristana girmiş, dış teşvik ve yardımlarla Batı Balkanlarda Veslets dağına kadar gelebilmişse de, Osmanlı İmparatorluğunun bu vilâyetini müdafaa eden Türk ordusu birlikleri tarafından kuşatılarak öldürülmüştür. Bulgarların en büyük şair sayılan B., az sayıda şiir ve siyasi makale yazmıştır. 22 şiirinden en çok tanınmış olanları şunlardır: *Hadji Dimităr* (Haci D.), *Moyata molitva* (Duam), *Do moeto pârvo libe* (İlk aşkıma), *V mehanata* (Meyhanede), *Hayduti* (Haydutlar), *Borba* (Cenk), *Na proştavane* (Veda).

BOTH [*bot*], **Andreas** (1609-1650) ve BOTH, **Jan** (1610-1652), Holândalı ressam iki kardeş. Utrecht'te doğmuşlardır. Genç yaşta İtalyaya gittiler, İtalyan nüfuzu altında kalan ilk Holândalı ressam bunlardır. Venedikte Andreas'ın bir kanalda boğulduğu zamana kadar beraber çalıştılar. Jan manzaraları, Andreas da onun içine insan ve hayvan şekilleri yapardı. Her ikisi gravürler de yapmışlardır.

BOTHA [*bọta*], **Louis** (1864-1919), Güney Afrikalı general ve devlet adamı. Greytown (Natal) da doğmuş, Rusthof (Transvaal) da ölmüştür. 1897 de Transvaal millet meclisi üyeliğine seçilmiştir. Boer [*bur*] larla İngilizler arasındaki harbte Ladysmith önündeki muhasara ordusuna kumanda etmiş ve İngiliz generali Buller'ı Tugela hattından birkaç defa geri çekilmeğe mecbur etmiştir. B., 1900 yılı Martında Joubert'in ölümünden sonra bütün Transvaal kıtalarının kumandasını eline almış, fakat general Cronje'nin teslim olması üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır. B., Transvaal'in kuzeyinde iki sene devam eden küçük bir harbi organize ve idare ederek askerî liyakatını bir kere daha ispat etmiştir. Bereeniging sulhundan sonra B., İngilizler ile Boer'lar arasında barışı temine gayret etmiştir. 1907 de Britanya Transvaal sömürgesinin ve 1910 da da Güney Afrika Birliği hükümetlerinin ilk başvekili olmuştur. Birinci Dünya Harbinde Boer generallerinden Swelt, Beyers ve diğer bazılarının çıkardıkları isyanı bastırmış ve 1915 te Alman Güney Afrikasını istilâ etmiş olan B., 1919 da Paris sulh konferansına da iştirak etmiştir.

L. BOTHA

BOTHE [*bǭti*], **Walter** (doğ. 1891), Alman fizikçisi. Berlin yakınında Oranienburg'ta doğmuştur. Meşhur fizikçi Max Planck'ın talebesi olan B., 1925 te Berlin üniversitesinde fizik doçenti, 1929 da da profesör olmuştur. 1930 da Giessen üniversitesinde fizik ordinaryus profesörlüğüne getirilmiş, 1932 de Heidelberg üniversitesine geçmiştir. Max Plank Tıbbî Araştırma Enstitüsünde fizik şubesi direktörlüğünü de etmiştir. 1946 dan beri Heidelberg'te I. Fizik Enstitüsü ordinaryus profesörü bulunan B. aynı zamanda bu enstitünün müdürüdür. 1954 te Max Born ile birlikte Nobel fizik mükâfatını kazanmıştır. Çekirdek gama ışınları ve elektronlar yayılması üzerinde önemli araştırmaları vardır. Başlıca eserleri şunlardır: İlmî dergilerde birçok makaleler; Geiger ve Scheel tarafından çıkarılan *Handbuch der Physik* (Fizik el kitabı) te yazılar; *Ergebnisse der Naturwissenschaften* (Tabiat ilimlerinin neticeleri) de yazılar; *Atlas typischer Nebelkammeraufnahmen* (Sisli odada yapılan tipik fotoğraflar) [1940; W. Gent-

W. BOTHE

ner ve H. Maier-Leibnitz ile birlikte], *Der Physiker und sein Werkzeug* (Fizikçi ve aleti) [1944].

BOTHROPS (Lachesis), yılanlar (Ophidia)ın viperide (Viperidae) familyasından bir cins. Başı üç köşelidir ve üstü küçük pullarla kaplıdır. Yavaş yavaş incelen kuyruğu oldukça uzundur. Vücutlarında 13 - 17 sıra pullar vardır. Bu pullar kuyruk altında ekseriya iki, nadiren bir sıra teşkil eder. B. ler zehirlidirler. Orta ve Güney Amerikada yaşar. Birçok türleri vardır. *Lachesis mutus*, bu cinsin en uzun türlerindendir; boyu 4 m, çapı 20 cm dir. Brezilyada yaşar. Sırtı kırmızımsı renkte olup üstünde arkaya doğru sıralanan main şeklinde büyük kahverengi siyah lekeler bulunur. Baştaki lekeler gayrimuntazamdır. Bundan başka gözün arkasından arkaya doğru uzanan şerit şeklinde uzun siyah bir leke daha vardır. Zehirli olduklarından ısırmaları tehlikelidir ve ekseriya ölümle neticelenir

Bothrops

BOTHWELL [*bǫthwīl*], **James Hepburn, Earl of** (takr. 1536-1578), İskoçyalı asılzade. İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın üçüncü kocasıdır. 1566 da kraliçeye yaklaşmağa muvaffak olmuş ve Mary Stuart'la kocası Darnley'nin arası açılınca 1567 de Darnley'yi öldürmüş, fakat sahte bir mahkeme tarafından beraet ettirilmiştir. Bunun üzerine de kendi karısından ayrılıp Mary Stuart'la evlenmiştir. Bütün bu olaylar sonunda isyan çıkmış ve Mary Stuart tahttan indirilmiştir. B., Norveçe kaçmış. oradan Danimarkaya getirilmiş ve Dragsholm (Seeland) da ölümüne kadar mahpus kalmıştır.

BOTHWELL [*bǫthwīl*], **MUHAREBESİ**, halen Glasgow yakınındaki Clyde nehri üzerinde bulunan Bothwell köprüsünün biraz gerisindeki ovada, 22 Haziran 1679 da yapılan muharebe. Saint Andrews başpiskoposu James Sharp'ın öldürülmesi yüzünden isyan eden İskoçyalılar, İngiliz kraliyet ordusu başında bulunan Monmouth dukası tarafından mağlûp edilmişlerdir.

BOTINODERES(Kleonus) **PUNCTIVENTRIS**: bk. PANCAR HORTUMLU BÖCEKLERİ.

BOTİS (Botys), kelebekler (Lepidoptera) takımının piralide (Pyralidae) familyasından küçük bir kelebek cinsi. Rengi beyazımsı ve kahverengi lekelidir. Tırtılları ısırganlar üzerinde yaşar.

Botis

BOTLİḪ veya **BOTLİḲ'**, Kafkas dillerinin Kuzey kolunun Doğu veya Çeçen-Lezgi bölümünün Avar-'Andi-Dido grupundan bir dil. Asıl 'Andi (yerli dilde: Ḳ'uannu), Godoberi, Çamalal (veya Hıhatl), K'arat'a, Al°ual° (veya Aḫvaḫ), Ḳuanada (veya Bagulal), ve T'indi dilleriyle birlikte (hepsi 20-24 000 kişi tarafından konuşulur), grupun Andi alt-bölümüne ('Andi Koysu bölümünün Aşağı alt-bölümü) bağlıdır. Dağıstanda, Gürcistan sınırı yakınında, Sulak nehrinin ayaklarından olan 'Andi Koysu'nun orta kısımlarında, Avar ve Çeçen dil sahaları arasında konuşulur. A. Dirr'in sınıflamasına (*Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen*, 1928) göre, bu dil, yukarıda sayılan akrabalariyle birlikte, Kuzeydoğu Kafkas kolunun Dağıstan grupunun Batı alt-grupunun Ando-Bogos bölümünü meydana getirir. Bk. KAFKAS DİLLERİ, ÇEÇEN-LEZGİ DİLLERİ.

BOTNİ (Bothnia, Bottnia) **KÖRFEZİ**, Baltık denizinin, İsveç ve Finlandiya ile Åland adaları arasındaki kuzey bölümü. Uzunluğu 675 km dir. Genişliği 150-240 km arasında değişir. Derinliği az bir şelf denizi olan B. sularının tuzluluğu azdır (%o 6 dan az). Kış mevsiminde körfezin üstü buz bağlar. B. K. çevresindeki karalarda yükselmeler devam ettiğinden (100 yılda 1,5 m), eski limanların yeri değiştirilmiş, ön-limanlar kurulmuştur. Körfezin kuzeydeki küçük kısmına Botten-Viken, güneydeki büyük bölümüne de Botten-Hafvet adı verilir. İkisinin arasında, 75 km eninde olan Quark(en) boğazı vardır.

BOTNİYEN (Bothnien), Baltık alanında ve Finlandiyanın Tampere bölgesinde, ince yapraklar haline gelmiş kumtaşları ve kömürlü şist formasyonları. Arkeen'in üst kısmı olan bu formasyonlar, Svekofenniden kırışmalarından sonra meydana gelmiş olup ikinci fazda kırışmışlardır.

BOTO, Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika koluna giren Chibcha (Çibça) ailesinden bir dil. Voto da denir. Ailenin Chibcha-Aruak (Çibça-Aravak) grupundan olan B., eskiden Kostarika ile Nikaragua sınırındaki San Juan nehrinin kollarından San Carlos ile Sarapiqui kıyılarında konuşulurdu. Bugün, Nikaragua gölünün güneyinde Bluefields ve San Juan nehirleri arasında konuşulan Rana dili ile, Río Melchora'daki Melchora (Melçora), B. nun ahfadı sayılır. Bk. CHIBCHA.

BOTOHARİ, Hamî-Samî dil ailesinin Samî kolunun Batı bölümünün Güney (Arap-Habeş) grupunun Güney Arap (Sud-arabique) kısmından bir dil. Bizce, Ḥimyerî denilen Güney Arapça (ölü diller: Meʿīn, Ḳatabān, Awsān, Ḥaḍramāwt, Sebaʿ) nın Modern, yani yaşıyan diller tabakasına girer. Şimdi Arabistan yarımadasının güney kıyısında, Mehre (Mahra) bölgesinin yerli dili olan Mehrî (Mahrī) nin bir lehçesi olarak, Harsusî lehçesiyle birlikte, daha doğuda konuşulmaktadır. Mehrî dilinin doğusu ile bunların arasında Karawî veya Grawî (Şḫawrî, Şaharî, Ḥakilî, Eḥkilî lehçeleriyle birlikte) dili bulunmaktadır. Sokotra adasındaki Soḳoṭrî dili de akrabasıdır. Minhālî denilen bir lehçe, Kuzey, yani bilinen büyük Arapçanın baskısı altında bulunan bu dillerle, Kuzey Arapçanın bir lehçesi olan Hadramut (Ḥaḍramāwt) Arapçası arasında bir geçiş teşkil etmektedir. Bk. MEHRÎ, ve GÜNEY ARAPÇA.

BOTOJENİN (Botogénine), kortizon (cortisone) istihsalinde kullanılan *Dioscorea mexicana*nın türevi olan bir madde.

BOTOKUDO'LAR (Port. Botocudo), Doğu Brezilyada yaşıyan iptidai bir Güney Amerika kavmi. Aimoré'lerin torunları olan B., ırk bakımından büyük Gês grupuna mensupturlar. Bunlara şimdi de Aimores veya Aimbores

denir. Kabîle olarak bir ad taşımazlar. B. kendilerine *Burung* derler. Bazılarına Nacnanuk veya Nac-Poruk deniyor, bunun mânası «yerin oğulları» dır. B. adı Portekizce olup ilk olarak Prens Maximilian von Neuwied'in *Reise nach Brasilien* (Brezilyaya seyahat) [1820] adlı eserinde geçmiştir. Portekizcede *botoque* «çubuk», *botocudo* da «çubuklu» demektir (dudaklarında ve kulaklarında taşıdıkları çubuklardan dolayı).

Kavmin eski yeri, Espirito Santo ilinin en büyük kısmını teşkil eden ve içeri doğru uzanarak Rio Grande (Belmonte) ve Rio Doce'nin Serra do Espinhaço dağlarının doğu etekleri üzerindeki membalarına kadar yayılırdı. Şimdi ise B., Rio Pardo ile Rio Doce arasında yerleşmişlerdir. Krainetone adını verdikleri bir şefin idaresinde, kabîleler halinde yaşarlar. Göçebe olup ormanlarda çıplak olarak dolaşır, avcılıkla, yabani otlarla geçinirler. Ağaç dallarından yapılmış kulübelerde, bir çeşit çardaklarda otururlar.

Bedenî yapıları: çok kuvvetlidirler; boyları umumiyetle kısa veya ortanın altındadır (1, 59 m); omuzları geniştir. Dolikosefal dirler (baş karinesi: 76. 8); ciltleri sarımtırak açık kahverengi, esmer; saçları siyah ve düzdür. Görünüşte Moğollara benzerler; yassı yüzlü, elmacık kemikleri çıkıktır. Bu karakterleri Lagoa - Santa ve Sambaqui'lerin karakterlerine çok benzemektedir. Yaşayışları, beden yapıları bakımından Güney Amerikanın en iptidai halk zümrelerinden olan B., ırk bakımından Lagoa - Santa mağaralarında çıkan tarih öncesi iskeletlerin gösterdiği Dolikostok'un devamı sayılmaktadır. Neo-amerindien (Amerika Kızılderililerin üst tabakası) lerin istilâsına uğrıyan ve sayıları gittikçe azalan bu kabîleler, ileride tamamiyle yok olmağa mahkûm bulunmaktadır.

BOTOKUDO tipi

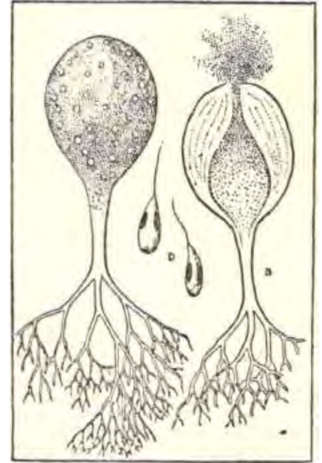
DİL. B. ın dili Amerika yerlileri dillerinin Güney Amerika bölümündendir. Eskiden Ge (Žę) veya Cran ailesinin Doğu bölümüne bağlanan, şimdi ise Aymore (Aimoré) adı altında ayrı bir aile teşkil ettiğine inanılan bir dil topluluğudur. Bir zaman Brezilyanın doğu kısmında, Minas Gerais bölümünün doğu kısmı ile Espírito Santo bölümünde konuşulan ve şimdi ölmüş bulunan Aymore dilinden çıkmıştır. Şimdi Rio Doce, Rio Mucury, Rio Belmonte havzalarından kuzeyde Rio Pardo'ya, güneyde de Paraíba'nın ayaklarından Rio Preto'ya kadar yayılmıştır. Aşağıda adları yazılı kabîlelere göre türlü lehçelere ayrılır: 1. Yaşıyan lehçelerden, Doce, Mucury ve Preto nehirleri kıyısında: *Asıl Botocudo* (veya Crecmun, Nahnamuc, Bacuen, Jiporoca, Crenac. veya Uti-Crag); Todos os Santos nehrinde: *Pogixá* (Pojiça); São Matheus nehri kaynaklarında: *Aranan*; Manhuassú nehrinde: *Nacrehe* ve *Nacpie*; Doce ve São Matheus nehirleri arasında: *Mıñan - Yirúgu*. 2. Ölü lehçelerden: Paruhipe nehrinde, son olarak da Olivença limanında: *Borun* veya *Gueren* (Eskiden bütün Botocudo'lara Burung, Borun, Bosung da denmiştir); Jaquitinhonha nehri ağzında: *Mañan*; aynı nehrin güneyinde, Campos de Cáatinga'da: *Tucanugú*; Gongojy nehri kaynaklarında: *Imbore* veya *Ambore*; Jepuitinhoha nehrinde: *Tocoió*; Botocudo sahasının kuzeyinde, Serra do Espinhaço'da: Maracá. Bk. GÜNEY AMERIKA DİLLERİ.

BOTOŞANI, Rumanyada, Kuzey Moldava'da aynı adı taşıyan yönetim bölümü (yüzölçümü 3 077 km², nüfusu 215 000) nün merkezi. Nüfusu 30 000 (1945). B., canlı bir tahıl pazarıdır. İkinci Dünya Harbinden önceki sayımlara göre şehir halkının yarısı Yahudidir.

BOTRİDERA (Bothridera), kınkanadlı (Coleoptera) böceklerin, kolidiide (Colydiidae) familyasından bir cins. Dünyanın her tarafına yayılmıştır. Ağaç ve odunların içine oydukları kanallarda yaşarlar.

BOTRİDİYASE (Botrydiaceae), bitki sisteminde, ballıbitkiler şubesinden bir bitki familyası. Bu familyadaki bitkiler tek hücrelidir, içleri çok çekirdeklidir. Hücreler büyüktür, âdeta baloncuk gibi şişkindir, alt kısmı da toprağa renksiz kökümsü teşekküller (rhizoid) ile tutunmuştur.

BOTRİDİYUM (Botrydium), botridiyase (Botrydiaceae) familyasından, ıslak topraklar üzerinde 4 kadar türü yetişen, tek hücreli bir ilkel bitki cinsi.

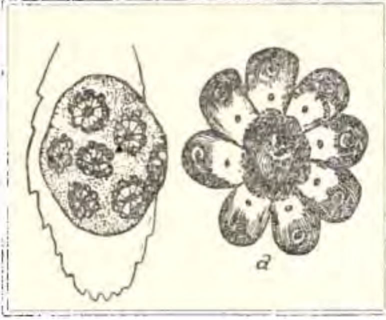
BOTRIDIYUM
a. İçerisinden yüzücü sporlar çıkan bitkinin uzunluğuna kesiti, b. Yüzücü sporlar

BOTRİKİYUM (Botrychium), eğreltiotları (Filicinae) sınıfının ofiyoglossase (Ophioglossaceae) familyasından, dünyanın birçok yerlerinde 16 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu olan bu bitkilerin *B. lunaria*, *B. ternatum*, *B. virginianum* gibi bazı türleri güzel yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir.

BOTRİLLUS (Botryllus), mantolu hayvanlar (Tunicata) dan, asidiyase (Ascidiacea) sınıfının, sinasidiya (Synascidia) takımına mensup botrillide (Botryllidae) familyasından bir cins. Denizlerde taşların, kayaların veya bitkilerin üzerini örten kabuk şeklinde meydana gelirler. Koloniyi teşkil eden yüzlerce fert, 6 - 20 şer fertten ibaret rozet şeklinde küçük gruplar halindedir. Bu gruplardaki fertler, müşterek bir kloak açıklığı etrafında daire şeklinde sıralanmışlardır. Bunların ağızları ise (Ingetion

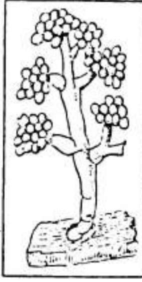

BOTRIKIYUM (Lunaria)

açıklığı) serbest uçlarında bulunur. Bu küçük gruplar yarı şeffaf ve jelatine benziyen bir doku içine gömülmüştür. *Violacens B. Schlosseri*, Atlas okyanusunda ve Akdenizde yaşar.

BOTRİLLUS
a. Koloniden ufak bir grup (büyütülmüş)

BOTRİTİS (Botrytis), müsedinase (Mucedinaceae) familyasından, 150 kadar türü yetişen bir gerçekmantar (Eumycetes) cinsi. Bunların birçoğu canlı bitkiler üzerinde parazit (asalak), bir kısmı ölü bitki artıkları üzerinde çürükçül (saprofit) olarak yaşar. Ağaç gibi dallı budaklı konidi kolları üzerinde birçok konidisporlar teşekkül eder. Bunlardan en önemli bir tür olan *B. cinerea*, genç sürgünlere, soğan ve meyvalara musallat olur, türlü bağlarda «kurşuni küf» denilen bir hastalık yapar. Bir yara ve zayıflık asalağı olan bu mantar, salkım güvesi tırtıllarının zararına uğramış veya dona maruz kalmış salkımlarda görülür. Buna karşı, mantar öldürücü ilâçlar kullanmaktan ziyade, yara ve zayıflık meydana getirecek olan âmilleri ortadan kaldırmak gerekir. *B. Bassiana* türü ise ipek böceklerinde hastalık yapar.

Botritis

BOTRİYOKOKKASE (Botryococcaceae), tallıbitkiler şubesinden bir bitki familyası. Hepsi tek hücreli bitkilerdir, bir kısmı bir yere tutunmamış olduğundan sular tarafından sürüklenir, çoğu da koloniler halinde, suda, bir yerde, hareketsiz dururlar.

BOTRİYOKOKKUS (Botryococcus), botriyokokkase (Botryococcaceae) familyasından, en çok tatlı sularda plânkton halinde 7 kadar türü yetişen bir ilkel bıtki cinsi.

BOTRİYOLEPİS (Bothriolepis) [Yun. *bothrion* = emme cihazı, *lepis* = balık pulu] (Paleont.), Antiarcha takımından bir Devon devri Ostrakoderm cinsi. B. lerin Pterichthyodes'lerle yakınlığı vardır.

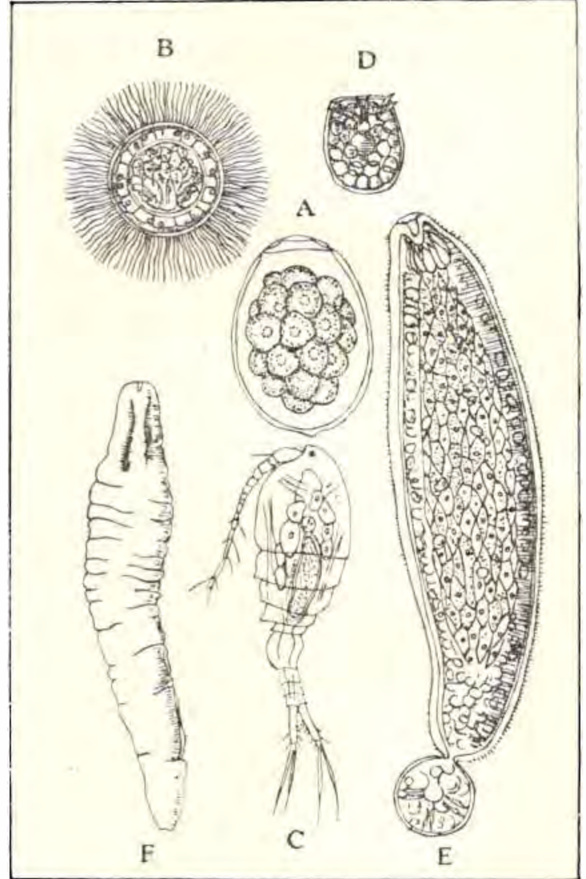
BOTRİYOMİKOZ (Botryomycose; Yun. *botrys* = üzüm salkımı, *mykēs* = mantar), insanda ve at, sığır, deve, domuz gibi hayvanlarda, *Botryomyces* denilen mikroskopik mantar cinsinin sebebolduğu hastalık. İnsanda B. (Botryomycose humaine veya granulome pyogénique veya granulome septique), daha çok el veya parmaklar üzerinde, nadiren de alında ve dudaklarda çıkan ve koparılması mümkün olmıyan, saplı, düz veya ağaççileği şeklinde yuvarlak, kırmızı ufak bir ur (botryomycome) şeklinde belirir. Bu ur müzmin et tomurcuğu yapısındadır. B., çok kere aktinomıkoz (actinomycose) a benzetilir ve ekseriya hafif geçer. Urlar tamamen çıkartılırsa hasta süratle şifa bulur. B. a atlarda çok raslanır ve buna «kısırlaştırma mantarı» adı verilir.

BOTRİYOMİRMEKS (Bothriomyrmex), zarkanadlı (Hymenoptera) böceklerin, karıncalar (Formicidae) familyasına mensup bir cins.

BOTRİYOPLANA (Bothrioplana), yassı kurtlar (Platyhelminthes) dan, Turbellaria takımının, Bothrioplanidae familyasına mensup bir cins. Bu cinsin bir türü olan *B. Semperi* Avrupa ve Asyanın tatlı sularında yaşar.

BOTRİYOPTERİYASE (Botryopteriaceae) [Yun. *botrys* = üzüm salkımı, *pteris* = eğrelti otunun bir türü, *pteron* = tüy] (Paleont.), Avrupanın Devon ve Karbon devri kayalarında raslanan üç dört iptidai eğreltiotu cinsi. Bunlarda sapın anatomik yapısı karakteristiktir.

BOTRİYOSEFALOZ (Bothriocephalose), Bothriocephalus latus (= Diphyllobothrium latum) denilen şeritin meydana getirdiği hastalık. Şerit, solucanlardan (vermes) sestoidea (Cestoidea) sınıfının difilobotriide (Diphyllobothriidae) familyasına bağlı bir türdür. Boyu 9 m, eni 2 cm kadar, esmer, sarımtırak bir şerittir. Başı, başka şeritlerden farklı olarak badem biçimindedir. Başında çengeller yoktur. Biri sırtında, öbürü karnında iki yarık (bothridie) vardır. Vücudu geniş, kısa 3 000-4 000 halkadan meydana gelmiştir. Döl organları, halkanın orta kıs-

BOTRİYOSEFALUS (Latus) un gelişim safhalarını gösteren şekil

A. Hastaların dışkısiyle dışarıya çıkan Diphyllobothrium latus yumurtası, B. Yumurtaların içinde gelişen ve suda yuvarlanan çengelli embriyon (Coracidium), C. Bunları yutan, Cyclops sternus denilen kabuklu hayvan, D. Kabukluların organizmasında embriyonun gelişmesi, E. Procercoide, F. Plérocercoide

mında ve rozet biçimindedir. Yumurtaları oval ve kapaklıdır. Bu şerit, insanlardan başka, köpeklerin, kedilerin ve et yiyen yırtıcı hayvanların ince barsaklarında yaşamaktadır. Dünyanın nehirleri, gölleri bol çeşitli bölgelerinde çok görülür. Memleketimizde pek az raslanır.

Bu şerite yakalanmış olanların dışkısı ile çıkan yumurtalar suda gelişir. Kirpikli, yuvarlak ve üç çift çengelli embriyon (Coracidium) meydana çıkar. Suda yuvarlanan bu embrivonu, *Cyclops* ve *Diaptomus* cinslerine bağlı küçük kabuklu hayvanlar yutar. B., bu hayvanların organizmalarında proserkoid (Procercoide) şeklini alır. Bu küçük kabuklu hayvanları yutan tatlı su balıklarının kaslarında veya iç organlarında ikinci larva şekli olan pleroserkoid (Plérocercoide) meydana gelir. Tatlısu hanyası, turna balığı, alabalık, yayın balığı gibi nehir ve göl balıklarının etini veya iç organlarını çiğ veya az pişmiş olarak yiyen insanların, köpeklerle kedilerin ve diğer et yiyen hayvanların barsaklarında pleroserkoidler serbest kalıp 5-6 hafta içinde yukarıda anlatılan ergin şerit gelişir.

B., oldukça tehlikeli bir hastalıktır. Buna yakalananlarda zayıflık, kansızlık, halsizlik, hazımsızlık, ishal ile beraber kalb ve damar hastalıkları belirtileri görülür. Hasta zamanla kaşektik bir durum alır. Dışkının mikroskopla muayene edilip parazit yumurtalarının görülmesiyle hastalık anlaşılır. Şerit düşüren ilâçlar, bu arada fougère male, fougère de Fınlande ve tetrachlorathylen kullanılır. Köpeklere bromhydrate d'arécoline verilir. Şerit başı ile beraber düşürüldükten sonra, hastalara iyi bakılmalı, kuvvet ilâçları verilmelidir. Bulaşık bölgelerde balıkları, hiç olmazsa 10 dakika kaynatmalı veya kızartmalıdır; hastaları tedavi etmeli, şerit parçalariyle yumurtalarının yayılmaması için, dışkıları, sülfürik asit dökülerek dezenfekte edilmelidir.

BOTRİYOSFERİYA (Botryosphaeria), melogrammatase (Melogrammataceae) familyasından 50 kadar türü yetişen bir asklı mantar cinsi.

BOTRODENDRON (Bothrodendron), botrodendrase (Bothrodendraceae) familyasından, jeoloji devirlerinde en çok da Üst Karbon devrinde yaşamış bir bitki cinsi.

BOTRYS, Fenike şehirlerinden biri. Adı Yun. Bostrys, Lat. Botrus, Botris, Bostrinus şekillerinde de geçmiştir. Akdeniz sahilinde, Byblos'un 20 km kuzeyinde, denize doğru bir çıkıntı teşkil eden Lithoprosopon dağının eteğinde bulunuyordu. M. Ö. X. yüzyılda kurulmuş olduğu sanılmakta ise de asıl parlak devri, Babil kıralı Nabū-kudurrī-ussur (Nebukadrezar) a yenilen Sûr (Tyros) kıralı II. İthoba'al (M. Ö. 573) ın gününe tesadüf etmiştir. Çapulcu cebel halkının ve korsanların bir müstahkem mevkii olan bu şehir, İustinianos devrinde (M. S. 527-565) vuku bulan bir depremde haraboldaktan sonra önemsiz bir liman haline gelmiştir. Bugünkü Batrûn'a tekabül eder. Buna göre de metinlerde geçen Bruttos alia şehri ile bir olabilir. B. de, üzerlerinde *Botryēnōn* (Botrys'lüların) adını taşıyan sikkeler de bulunmuştur.

BOTSARĒS (MBOTSARĒS) [*botsāris*], **Markos** (1790-1823), Yunan istiklâl savaşçısı. Suli'de doğmuş, Karpenisi yakınında ölmüştür. İlkın Fransızlara hizmet eden B., 1820 de Epiros'a dönmüş, 1822 de Türklere karşı Missolungi'de çarpışmıştır. 21 Ağustos 1823 gecesinde Karpenisi yakınında 4 000 kişilik bir Arnavut öncü kıtaşına hücum etmiş, fakat daha savaş başlangıcında ölmüştür. Yunan halk edebiyatında B. in cengâverlikleri hakkında birçok manzum eserler (halk şarkıları) vardır.

BOTTA, Paul Émile (1802-1870), Fransız arkeologu. Torino'da doğmuş, Poissy (Seine-et-Oise) yakınında Achères'de ölmüştür. Tanınmış, İtalyan asıllı Fransız tarihçisi ve askerî hekimi **Carlo B.** (1766-1837) nın oğludur. Tıp okuduktan sonra 1830 da Mısırda, hekim olarak Mehmet Ali Paşanın hizmetine girmiş, Sennar'a yapılan Mısır seferine katılmış, bunun üzerine de Fransa hükümeti tarafından İskenderiye konsolosluğuna tâyin edilmiştir. Burada bulunduğu sırada Arabistana yaptığı bir seyahatin mahsulü olarak *Relation d'un voyage dans l'Yémen* (Yemene yapılan bir seyahatın hikâyesi) [1841] adlı eseri yayımlamıştır. Bundan sonra aynı vazife ile Musul'a nakledilen B., bu şehrin kuzeyinde, Ninuva (Asur. Ninua) harabeleri zannettiği Horsabad (Khorsabad; Ninuva'nın 16 km kuzeyinde, Asurluların Dūr-Şarrukīn şehrinin yeri) mevkiinde, kıral Sargon'un sarayını kısmen ortaya çıkarmıştır. Eski Ninuva'nın asıl yeri olan Kuyuncuk (Kuyundjik) köyünde de dolaşmışsa da, 1848 de Fransadaki rejim değişimi sırasında gözden düşerek. yine konsolos sıfatiyle önce Kudüse, sonra da Şam Trablusuna nakledilmiş ve Ninuva'nın tam keşfi İngiliz arkeologu A. H. Layard'a nasibolmuştur. 1868 de Fransaya dönen B. nın, hafriyatı ve buluşları hakkındaki eseri E. Flandin tarafından *Monuments de Ninive* (Ninuva anıtları) [5 cilt, 1847-1850] başlığiyle yayımlanmıştır. B. nın *Inscriptions découvertes à Khorsabad* (Horsabad'da meydana çıkarılan yazıtlar) [1848] adlı eseri de tanınmıştır. B. nın, Akkad çiviyazısının çözülerek okunabilmesine yardımı dokunmuş, Parise gönderdiği Asur sanat eserleri de Louvre müzesindeki Doğu kısmının nüvesini teşkil etmiştir.

BOTTAI, Giuseppe (doğ. 1895), İtalyan siyaset adamı. Romada doğmuştur. 1921 den itibaren Faşist Partisi mebusu olmuştur. 1926 da müsteşar, 1929-1932 arasında korporasyonlar nazırı, 1935 te Roma valisi, 1936 da maarif nazırı olmuş ve aynı zamanda Roma üniversitesinde korporasyon hukuk profesörlüğü etmiştir. B., 5 Şubat 1934 tarihli korporasyonlar kanununun ve 1939 tarihli Carta della Scuola (Orta okul ve lise reformu tasarısı)nın hazırlanmasına katılmıştır. 1923 ten beri, kendisinin kurduğu «Critica fascista»yı yayımlamaktaydı. 1943 te, Mussolini'ye muhalif grupa dahil bulunan B., şimdi muhtemelen Güney Amerikada yaşamaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Il fascismo e l'Italia nuova* (Faşizm ve yeni İtalya) [1923], *L'ordinamento corporativo italiano* (İtalyan korporatif nizamı) [1927], *La Carta del Lavoro* (İş nizamnamesi) [1928], *Esperienza corporativa* (Korporatif tecrübe) [1929], *Il diritto della Rivoluzione* (İnkılâp hukuku) [1932], *Roma nei suoi rioni* (Mahallelerinde Roma) [1936].

BOTTE [*bot*] (İtal. *botta* = tulum, fıçı), Fransada kullanılmış eski bir hacım ve ağırlık ölçüsü. B. Bottiau (*botyō*) veya Bouchau (*buşō*). bazan şarap ölçüsü olarak da kullanılırdı. Bu ölçü, zamana ve memleketlere göre, miktar değiştirmiştir. B., ağırlık olarak bin libre değerindeydi. 1 000 B. luk bir gemi, 10 000 kental veya 500 tonilâto yüklerdi.

BOTTENGRUBER [*bọtıngrubîr*], **Ignaz** (XVIII. yüzyıl). Alman porselen nakkaşı. 1720 - 1736 arasında Breslau'da ve 1730 sıralarında da Viyanada yaşamıştır. Kendi atelyesinde Çin, Meissen ve Viyana porselenlerini figürlü resimlerle ve kenar tezyinatiyle boyamıştır. B. bu tezyinatta daha çok kırmızı, siyah, erguvan ve altın renklerini kullanmıştır.

BOTTESINİ [*bottezînî*], **Giovanni** (1821 - 1889) İtalyan kontrbasisti ve bestecisi. Crema'da doğmuş, Parma'da ölmüştür. 14 yaşında Milano konservatuvarına kabul edilmiş ve orada kontrbasta meşhur Luigi Rossi'den ders almıştır. Üç yıl sonra Amerikada kemancı Arditi ile birlikte konser vermiştir. Kontrbasist olarak sahibolduğu fevkalâde maharet onu orkestra şefliğine ve bestekârlığa da götürmüştür. 24 yaşında iken La Habana'da Tiyatro oyunlarını, sonra da Buckingham ve Birmingham'da verilen meşhur konserleri idare etmiştir. Yine Amerikaya giderek New Orleans ve La Habana'da çalışmış. Sonra İmparatorluk ti yatrosunda, Dünya Sergisi Sarayında, Ventadour Salonunda (Paris) ve Petersburg (Leningrad) ta çalışmıştır. 1867 de Parise dönen B., impresaryo Ulmann ile Fransa. Danimarka, İsveç ve Norveçte bir musiki gezisi tertibetmiş. Prusya ile Fransa arasındaki harb patlayınca, Londraya gitmiş ve *Ali Baba* adındaki komik operayı yazmıştır. 1866 ve 1881 yıllarında İspanya ve Portekizde de çok alkışlanmıştır. Portekiz kıralı onu Santiago nişanı ile taltif etmiştir. 24 Aralık 1871 de Süveyş kanalının açılışında Kahirede verilen *Aida*nın birinci temsilini B. idare etmiştir. Verdi, 66 yaşında iken B. yi Parma Konservatuvarının müdürü olarak vekâlete tavsiye etmiştir. Bu işe 1889 da başlamıştır. Birçok oda müziği, kanto (şan) ve çeşitli aletlere mahsus parçalardan başka kıymetli kompozisyonlar ve tiyatro eserleri yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Cristoforo Colombo* (Christophorus Columbus) [1847] *L'assedio di Firenze* (Florans muhasarası) [1857 , *Il diavolo della notte* (Gece şeytanı) [18'8], *Marion Delorme* (isim) [1862], *Vinciguerra* (isim) [1870], *Ali Baba* (isim) [1871]. *Ero e Leandro* (Hero ve Leandros) [1899], *La Regina del Nepal* (Nepal kıraliçesi) [1881], bir de didaktik eser yazmıştır: *Metodo per contrabbasso* (Kontrbas metodu).

BOTTİAİ'LAR (Yun. *Bottiaioi*), eski Yunanistanda Khalkidike yarımadasının bir kısmında yaşamış bir kavim. Oturdukları bölgeye çok zaman Bottike, bazan da Bottiaia denir. Herodotos da bu sonuncu ismi kullanmaktadır. (Bottiaia aslen Makedonyanın Aşağı Aksios [=Vardar] un batısındaki bölgesi olup M. Ö. V. yüzyılda Pella'ya kadar iniyordu). B., Paion'lar (Yun. *Paiones*, Lat. *Paeones*) ın akrabalarıdır. Thukydides'in, bunların Büyük İskender ile halefleri tarafından bu bölgeye yerleştirildiklerine dair olan rivayeti pek sağlam görünmüyor. Aristo'ya göre, B., Girit labyrinthos'unda hapsedilen Atinalıların torunları ile birlikte Giritten gelerek, birçok sergüzeştten sonra İapygia (Güney İtalya) ya, oradan da Bottiaia'ya varmışlardır. Fakat bu efsanenin Makedonyalı B. a mı, yoksa Khalkidikeli B. a mı ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı hususlar bu sonuncuların kastedildiğini gösteriyorsa da, daha sonra ki yazarlara göre (meselâ Strabon) Bottiai göçlerinin son hedefi Emathia (Makedonya) daki Bottiaia olmuştur. Makedonyalı B., yerli halk içinde eridikleri için, tarihte ayrı bir rol oynıyamamışlardır. Buna karşılık Khalkidikeli B. hakkında bazı tarihî kayıtlar vardır. Kserkses, Bottike'deki Olynthos (şimdiki Ayo - Mamas) şehrini zaptetmiş, fakat Artabazos bu şehri geri alıp B. a iade etmiştir (M. Ö. 480). M. Ö. 432 de, Khalkidike şehirlerinin Atinaya karşı yaptıkları sefere B. ın da katıldıkları malûmdur. Aynı yıl Atina ordusu Bottike'yi yağma etmişse de, 429 da B. Spartolos (Makedonyada bir şehir) yakınında Atinalılara karşı zafer kazanmışlardır. B. ın yurdu az sonra Odrys'ler (Hebros [= Meriç] kıyısında bir Thrak kavmi) in kıralı Sıtalkes tarafından yakılıp yıkılmıştır. 425 te B., Khalkidikelilerle birlikte, Atinalılara karşı Eion (Pallene [= Kassandra] yarımadasında) u müdafaa etmişlerdir. Nihayet Makedonya kıralı II. Philippos, Olynthos'u tahribettikten sonra Bottike'yi Makedonyaya katmıştır. Bundan sonra tarihte B. ın ismi geçmemektedir.

BOTTICELLI [*bottiçęlli*], **Sandro,** asıl adı: **Alessandro Filipepi** (1444-1510), Floransa resim okuluna bağlı İtalyan ressamı, desinatörü ve gravürcüsü. Floransada doğmuş ve orada ölmüştür. Fra Filippo Lippi'nin talebesidir. Önceleri hocasını taklidederek resme başlamış ve bu tesir altında birçok eserler vermiştir. Hususiyle Napoli Millî Müzesindeki Schlichting kolleksiyonundaki, Corsini galerisindeki Uffizî müzesindeki Meryem resimlerinde bu tesir açık olarak kendini gösterir. 1475 te Medici'ler için eserler yapmış, tanınmış asılzadelerin portrelerini işlemiştir. Castello villasını süslemek için yaptığı «İlkbahar» adlı meşhur eserinde (1477 - 1478) zarafet, şıklık, şefkat ve güzellik adına ne varsa hepsi büyük bir ustalık ve incelikle gösterilmiştir. Medici'lerden Pierfrancesco'nun oğlu Lorenzo tarafından satın alınan bu eser, bugün Floransa Akademisindedir. Modern sanatçıların ruhunda derin akisler yaratan bu eserin hususiyle Preraphaelit'ler (b. bk.) grupuna bağlı İngiliz sanatçıları üzerinde büyük

Sandro BOTTICELLI

BOTTICELLI: İlkbahar (Floransa, Uffizî galerisi)

BOTTICELLI: «Venus'un Doğuşu» (Uffizi Galerisi, Floransa)

tesiri olmuştur. B., IV. Sixtus tarafından Romaya çağrılarak bu papanın adına yapılan kilisede (Capella Sistina) sanat işlerine nezaret etmiş ve fresk resimlerini yapmıştır.

Floransa'ya döndüğü zaman (1482) Dante'nin *Inferno* (Cehennem) adlı kitabı için resimler meydana getirmiştir. 92 parçadan mürekkep olan bu resimler, bugün Berlin ve Vatikan'da bulunmaktadır.

B., birçok Meryem resimleri yapmıştır. *İncil*in konularından başka, mitolojik konuları da ele almıştır.

Floransa resim okulu içinde yer almış olan B. nin eserlerinde çizgi, renkten daha üstün tutulmuştur. Üslûbu başlıbaşına bir özellik taşır. Kompozisyonlarındaki kadın figürleri, uzun bacaklariyle yürür hissini vermekten çok, dans eder gibi bir tesir uyandırmaktadır. Başlıca eserleri arasında şunlar vardır: Floransa Uffizî galerisinde «Yehudhith'in dönüşü» (Il ritorno di Giuditta), «Mug'ların çocuk İsaya tapınışı» (L'adorazione dei magi), «Melekler tarafından taçlandırılmış Meryem» (Incoronazione della Vergine), «Meleklerle çevrili Meryem ve çocuk İsa» (La Vergine col Bambino ed angeli), «Meryeme verilen haber» (L'Annunziazione), «Apelles'in iftirası» (La colunnia di Apelle), «Venus'un doğuşu» (La nascita di Venere), «İlkbahar» (La primavera), Londra National Gallery'de «İsanın doğumu» (La nascita di Gesù).

BOTTINI, Enrico (1835 - 1903), İtalyan cerrahı. Stradella (Novara) da doğmuş, San Remo'da ölmüştür. 1877 de Pavia üniversitesinde cerrahi klinik profesörü olmuştur. 1887 de mebusluk etmiş, 1891 de de senatör olmuştur. Cerrahlığa çok önemli hizmetleri vardır: 1866 da, yani Lister'in neşriyatından önce çıkan *Dell'azione dell' acidofenico nella chirurgia pratica e nella tassidermia* (Asit fenikin pratik cerrahide ve taksidermi [hayvanları doldurma sanatı] deki tesiri) adlı eseri onun, cerrahi antisepsinin hakiki mucidi olduğunu gösteriyor.

Bottini ameliyatı: Prostat büyümesini tedavi etmek maksadiyle, galvanokanter vasıtasiyle prostat içerisinden bir kanal açma ameliyatı. E Bottini'nin adiyle anılır.

BOTTOMLEY [*bọtîmli*], **Gordon** (1874 - 1947), İngiliz şairi ve piyes yazarı. Keighley'de doğmuş, Carnforth'ta ölmüştür. I. Elizabeth devri edebiyatı ile uğraşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *King Lear's Wife* (Kıral Lear'in karısı) [1915], *Gruach* (isim = Lady Macbeth) [1921], *The Riding to Lithend* (L. e atla gidiş) [1909; İslanda efsanelerine dayanan bir perdelik trajedi], *A Vision of Giorgione* (G. nin bir hulyası) [1910; Rönesans İtalyasını canlandıran manzum piyes], *The Acts of Peter* (St. Petrus'un icraatı) [1933], *The White Widow* (Beyaz dul kadın) [1936; İskoçyaya ait 1 perdelik piyes], *Deirdre* (isim) [1944]. Lirik şiirleri: *Chambers of Imagery* (Resimli odalar) [2 cilt 1907, 1912], *Poems* (Şiirler) [1927].

DOTTROP, Batı Almanyada, Nordrhein - Westfalen bölümünde, Münster idare bölgesinde bir endüstri şehri. Nüfusu 94 100 (1950). Essen şehrinin 7 km kuzeybatısında bulunan B. da kok kömürü çıkaran fabrikalarla çelik dökümhaneleri vardır.

BOTTU [*botü*] **TESTİ,** Fransız hekimi Bottu'nün adiyle anılan bir idrar testi. 8 cc Bottu reaktivine (3,5 gr ortonitro - fenil - propiyolik asit ve 5 cc taze hazırlanmış % 10 luk sodyum hidroksit, tamamı bir litrede eritilmiş) bir deneme tüpünde 1 cc idrar karıştırılır. Üst kısmı ısıtılır. Üzerine solüsyon konarak tekrar ısıtılır. Renk mavileşir ve dibe küçük indigo parçaları çökerse, idrarda dekstroz mevcut olduğu anlaşılır.

BOTTYÁN [*bọt'yân*] **János** [*Vak* = Kör diye de anılır] (takr. 1640 - 1709), Erdelli general. Esztergom (Türk tarihinde Ostorgom, Estergon) da doğmuştur. İlkin çeşitli uç kalelerinde hizmet görerek Türk - Macar savaşlarına katılan B., Budin kuşatmasında vazife almıştır. Karlofça barışından sonra malikânesine çekilmiş, İspanya Veraset Harbi patlayınca 1701 de Ren cephesine gönderilmiş, buradan dönünce Habsburg hâkimiyetine karşı ayaklanan Macarlarla savaşmışsa da, II. Rákóczi Ferenc ile gizlice haberleşmekle suçlandırılarak yakalanmış, fakat dostları tarafından zindandan kaçırılmıştır. Bundan sonra Rákóczi tarafına geçen B., onun en çok güvendiği generallerden biri olmuştur.

BOTUCATÚ [*botukatu*; Kızılderililer dilinde = «iyi hava yeri»], Brezilyanın São Paulo devletinde eyalet merkezi. Nüfusu 19 800 (1940). Çevresinde kahve, pamuk ve tahıl yetiştirilir.

BOTÜLİZM (Botulisme; Lat. *botulus* = sucuk), hususi bir toksinin meydana getirdiği karakteristik bir besin zehirlenmesi. Allantiasis diye de anılan B., Clostridium botulinum ve C. parabotulinum adlı mikro - organizmlere ait bir toksinle husule gelir.

Botulinus basilini 1895 te E. van Ermengem keşfetmiştir. Anaerob, dayanıklı sporlar meydana getiren, sucuk, konserve gibi besin maddelerinin uzun müddet saklanmaları sırasında ekzotoksin veren bir basildir. B., bir bakteriotoksin intanıdır ve daha çok et, sucuk, balık yenilmesinden sonra görülür. Başka besin zehirlenmeleri belirtileri sindirim yolunda meydana geldiği halde, B., göz ve yutak kasları felcini de içine alan bir ansefalit (b. bk.) manzarası gösterir. Besin maddeleri alındıktan 1-1.5, bazen de 3 - 4 gün sonra tablo tamamlanır. Hasta büyük bir yorgunluk ve bitkinlik duyar. Karakteristik felçler görülmeden önce kusma, başağrısı, sindirim yolu belirtilerine ancak bazı vakalarda raslanır. Kısa zamanda çift görme (diplopie), akkomodasyonun kaybolması, midriyazis (b. bk.), göz kapaklarının düşmesi, yutma ve büyük bir konuşma güçlüğü hastayı acınacak bir hale düşürür. Tükrük koyulaşır, kesilir. Bazan el ve ayak felci de görülür. Duygu ve şuur bozukluğu olmaz. Sindirim sistemi felçli bir manzara alır. İdrar kesilir. Ölüm, solumanın durması, pnömoni neticesi meydana çıkar. Hemen tatbik edilecek antiserum tedavisi başarılı olabilir. Hangi tip basil alınmışsa o tip antiserum kullanılması gerektiğinden, (A, B, C, D, E) tiplerinden hangisi olduğunu bulmak için vakit kaybetmeden, polivalan serumun kullanılması doğru olur. Hastayı tedavi sırasında asla yormamak, hareket ettirmemek gerektir. Hemen yapılacak mide yıkaması, damar içine glikoz solüsyonları ve plâzma enjeksiyonları da faydalıdır.

BOTVİNNİK, Mihail (doğ. 1911), Rus satranç oyuncusu. Petersburg (Leningrad) da doğmuştur. Satrançta hesaba katılmıyan unsuru ön plâna alan «Rus satranç ekolü»nün en büyük şahsiyetidir. B. 1948 den beri dünya şampiyonudur; bu unvanı 1948 de, beşli bir oyunda Lahey ve Moskovada Smıslov, Keres, Reşevskiy ve Dr. Euwe'yi yenerek kazanmış ve 1951 de Bronstein'a muvaffakiyetle karşı koymak suretiyle bu şampiyonluğu muhafaza etmiştir.

BOUCHARD [*buşār*], **Charles Jacques** (1837-1915), Fransız hekimi ve biyologu Montier-en-Der (Haute-Marne) de doğmuş, Sainte-Foy-lés-Lyon'da ölmüştür. Tıp talebesi iken Lyon ve Paris hastanelerinde meccanı hekim yardımcılığı yapmış, sonra sırasıyle doçent, hastane hekimi, patoloji ve umumi terapötik profesörü, Tıp akademisi üyesi (1886), Institut üyesi (1887), Biyoloji cemiyeti başkanı (1897) olmuş ve birçok eserler yayımlamıştır: *Les maladies par ralentissement de la nutrition* (Beslenmenin yavaşlanması ile meydana gelen hastalıklar) [1882], *Leçons sur les auto-intoxications dans les maladies* (Hastalıklardaki otoentoksikasyonlar hakkında dersler [1887], *Les microbes pathogènes* (Patojen mikroplar) [1892], *Traité de pathologie générale* (Umumi patoloji el kitabı) [1895-1897], *Questions relatives à la réforme des études médicales* (Tıp tahsilinin ıslahatına ait meseleler) [1907]. B, klinik ile lâboratuvarın birleştirilmesini ilk defa teklif edenlerden ve mikrobiyolojinin tıbbi etütlerdeki yerini ilk anlıyanlardan biri olmuştur. Umumi patoloji üzerindeki araştırmalariyle «besinin azaltılması neticesinde hastalıklar meydana geldiği» fikrine varmıştır. Bu fikir bugün bir tartışma konusudur.

B. hastalığı: gastrik kasların işlememesi yüzünden midenin genişlemesi.

B. işareti: idrara Fehling çözeltisinden birkaç damla akıtılıp çalkanınca böbrekte cerahat varsa hâsıl olan ve ısıtılmakla pıhtı (coagulum) yı yüzeye doğru iten küçük tomurcuklar.

B. koefisyanı: idrar miktarı ile içinde bulunan katı maddelerin toplamı arasındaki orantı.

B. nod'ları: parmakların ikinci mafsallarında hâsıl olan nodüller. Bunların gastrektaz'e alâmet (simptom) olduğu zannedilmektedir.

BOUCHARD [*buşār*], **Henri** (doğ. 1875), Fransız heykeltıraşı. Dijon'da doğmuştur. Önceleri Dijon mektebinde çalışmış, sonra Pariste École des Beaux-Arts'a girmiştir (1894). Barrias'nın talebesidir. 1901 de Roma mükâfatını almıştır. B. ın duyuşlarına, ele aldığı konulara göre bazen Roma, bazen de Yunan arkaik heykellerinin tesirleri hâkimdir. Ayrıca XV. yüzyıl Fransız heykelciliğinin izleri de canlı olarak belirir; fakat bu seçmecilik (éclectisme), orijinalliğini belirten eserlerdeki kudreti, asla eksiltmemiştir Eserleri arasında. «Taş ocağı işçileri» (Monceau parkında), «Mimar» ve «Heykelci» (Luxembourg müzesi), «Apollon âbidesi», «Jeanne d'Arc» (Paris) ı temsil eden heykel ile Cenevredeki Reform anıtının heykeltıraş Paul Landowski ile birlikte yaptıkları orta kısmı vardır. 1925 Paris sergisinde şeref madalyası almış, 1933 te de Paristeki Güzel sanatlar akademisine üye seçilmiştir.

BOUCHARDAT [*buşardą*], **Apollinaire** (1806-1886), Fransız kimyacısı ve eczacısı. L'Isle-sur-Serein (Yonne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Tıp akademisi üyesi ve başkanı idi. *Nouveau formulaire magistral* (Yeni reçeteler kolleksiyonu) adlı tanınmış bir eserin yazarıdır.

Bouchardat testi, alkaloit testi olarak kullanılan potasyum tri-iodürü. Alkolde çözülen kahverengi bir çökelti bırakır. Bu test Fransız kimyacısı Apollinaire Bouchardat'nın adıyle anılmaktadır.*

BOUCHARDON [*buşardǫ̃*], iki Fransız heykeltıraşı: 1. **Edme B.** (1698-1762), Chaumont (Haute-Marne) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Chaumont, Langres ve Dijon'da birçok kilisselerin dekorasyonlarını yapmış bir heykeltıraş ve mimar olan babası Jean-Baptiste B. un yanında bir müddet çalışmış. sonra Parise gelerek Coustou le Jeune'ün talebesi olmuştur. 1722 de Kırallık akademisinin açtığı Roma müsabakasına girerek birinci mükâfatı kazanmıştır. Ertesi yıl Romadaki Fransız akademisine girmiştir. Burada antik sanatı büyük bir ilgiyle incelemiş, en güzel mermer heykelleri kopya etmiş, büstler yapmış, büyük bir şöhret ve itibar kazanmış, birçok siparişler de almıştır. Romadaki San Luca akademisine üye olmuş, bu şehirde dokuz yıl kalarak güzel eserler meydana getirmiştir «Herakles», «Uyuyan faunus» (bugün Luxembourg bahçesinde), «Keçili faunus»,«Flüt çalan» (Büyük Friedrich satın almıştır) ile XI. Clemens, Polignac kardinalı ve Mme Wleughels'in büstleri bunlar arasındadır.

E. BOUCHARDON

Parise dönünce Duc d'Antin, Louvre'da kendisine bir daire ayırtmış, siparişler verilmeğe başlanmıştır. İlk olarak XIV. Louis'nin alçıdan heykelini, sonra kırallık dairesi için taşa oyulmak üzere desenler, şahıslar için büstler, madalyalar, Versailles'daki Neptunus havuzu için grup heykeller, birçok kiliseler için melekler, azizlerin büstlerini, Paris şehrinin siparişi üzerine de meşhur Grenelle sokağı çeşmesini yapmıştır. 1745 te «Haçı taşıyan İsa» sı ve mermerden küçük bir heykeli ile Kırallık akademisine üye seçilmiştir. 1748 de XV. Louis'nin atlı bir heykelini yapmıştır (bu heykel XV. Louis meydanına dikilmiş, İhtilâl sırasında yıkılmıştır). Heykellerinden başka 60 estamplık bir resim kolleksiyonu da vardır. B., sanatında inceliğe olduğu kadar, sadeliğe de önem vermiştir. İyi bir desinatördür. Eserlerinde çağdaşı Falconet veya Moyne'dan daha çok David ile Brun'ün sanatına bir akış göze çarpar.

BOUCHARDON: «Aşk»

2. **Jacques Philippe B.** (1753-1771), öncekinin kardeşi III. Gustav kendisini Stockholm'a çağırmış, İsveç akademisine müdür tâyin etmiştir. Kuzey sanatçıları üzerine büyük tesirleri olan B. un eserleri arasında XII. Karl büstü ile Stockholm kırallık şatosu kilisesindeki «Zeytindağında İsa» anılmağa değer.

BOUCHER [*buşē*], **Alfred** (1850-1934), Fransız heykeltıraşı. Bouy-sur-Orvin (Aube) de doğmuş, Aix-les-Bains'de ölmüştür. Dumont'un ve Paul Dubois'nın talebesiydi. 1878 yılı sergisinde «Günah işledikten sonra Havva» ile üstün başarı kazanmıştır. «Vénus Astarté» si 1880 de ve orijinal «Hedefte» grupu (Luxembourg bahçesi) Fransız devleti tarafından satın alınmıştır. «Toprak» adlı eseriyle 1891 de şeref madalyası kazanmıştır. 1896 da «Casimir Perier'nin büstü» nü, 1897 de «Kırda» yı, sonra «Şefkat» i, «Floransalı heykeltıraş»ı yapmış olan B., 1900 deki umumi sergide büyük mükâfatı almıştır. 1927 yılı sergisinde «Oduncu» adlı eseri gösterilmiştir.

BOUCHER [*buşē*], **François** (1703-1770), Fransız ressamı, gravürcüsü. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Ressam Jules Nathan'ın oğlu, ressam F. Lemoyne ile gravürcü F. J. Cars'ın talebesidir. Watteau'nun eserlerine büyük bir ilgi göstermiştir. 1734 te «Renaud ve Armide» eseriyle Akademiye kabul edilmiş, 1765 te de Akademi müdürlüğüne getirilmiştir. Madam Pompadour'a hocalık etmiş, krallık başressamı olarak Carle van Loo'nun yerini almıştır. Bundan sonra şaşırtıcı bir kolaylıkla birçok resimler, dekorasyonlar ve halı resimleri yapmıştır. Fakat eserlerinde birçok buluş ve tabiatı müşahede eksiklikleri bulunmuş, bu yüzden sert tenkidlere uğramıştır. B., süsleme sanatında da önde gelen ressamlar arasında yer almış, en çok kadın salonlarının süslerinde başarı göstermiştir. Sanatında Régence devri esprisi ile Pompadour zamanının zevki yeniden canlanmaktadır B., köylü kulübelerinin, mandıraların resimlerinden başka allegorik resimler, pencere aralıkları, tavan süsleri de yapmıştır. Ofort tekniğiyle birçok manzaralar ve baş etütleri, renkli kalemle güzel resimler çizmiştir. Gravür resimleri yüksek bir değer taşımaktadır. Başlıca eserleri arasında «Diana ile bir superisi», «Sabah yemeği», «Yıkanan kadınlar», «Uykuya dalmış kadın çoban» vardır.

F. BOUCHER

BOUCHER: «Diana ile bir superisi (nymphē)»

BOUCHER [*bauçır*], **Jonathan** (1738-1804), İngiliz rahibi ve siyasi yazarı. Wigton civarında Blencogo (Cumberland) da doğmuştur. 1757 sıralarında, Virginia'ya giderek öğretmenlik etmiştir; sonra rahip olmağa karar verip İngiltereye dönmüş ve 1762 de rahip olmuştur. Aynı yıl King George kontluğunda Hanover rektörü tâyin olunmuştur. Bu mevkii ve sonradan kendisine verilen başka mevkileri 1775 e kadar muhafaza etmiş, fakat o yıl açıkça yaymağa başladığı kıralcı fikirlerinden dolayı istifa zorunda kalmıştır. İhtilâl yüzünden memleketi terke mecbur olan B. İngiltereye dönmüş ve Surrey'deki Epsom vikerliğine tâyin olunmuştur. Ölünceye kadar bunu muhafaza etmiştir. Amerikada oturduğu esnada Washington'un arkadaşı olmuş, sonra Amerikanın bağımsızlığı hakkındaki görüş farklarından dolayı araları açılmıştır. En önemli eseri şudur: *View of the Causes and Consequences of the American Revolution* (Amerika ihtilâlinin sebep ve neticeleri hakkında görüş) [1797]. Ömrünün son yıllarını *A Glossary of Archaic and Provincial Words* (Eski ve taşra ağzı kelimeleri sözlüğü) adlı bir esere hasretmiş, fakat bitirmeden ölmüştür.

BOUCHER DE CRÈVECOEUR DE PERTHES [*buşē dı krevkör dı pert*], **Jacques** (1788-1868), Fransız yazarı, jeolog ve prehistorya bilgini. Rethel'de doğmuş, Amiens'de ölmüştür. J. A. G. Boucher ve Marie de Perthes'in oğlu olan B., 1802 de Fransız gümrük idaresinde vazife almıştır. I. Napoléon kendisini diplomatik vazifeler le İtalya, Dalmaçya, Macaristan, Avusturya ve Almanyaya göndermiştir. 1825 ten itibaren Abbeville gümrük müdürü olmuş, burada Société d'Emulation'un başkanı sıfatiyle yazı yazmağa ve ilmî çalışmalara başlamıştır. Bu yazıları arasında *Opinion de M. Christophe* (M. C. un görüşü) [4 cilt, 1831-1834] en önemlisidir. B., bu yazılarında her türlü kayıttan uzak bir mübadele sistemine dayanan millî iktisat politikasına taraftardır. B., 1836 dan itibaren jeoloji ve tarihöncesi devirleriyle de meşgul olmağa başlamıştır. Somme vâdisinde kum çukurlarında yaptığı kazılardan elde ettiği sonuçları *De la création. Essai sur l'origine et la progression des êtres* (Dünyanın yaratılışı hakkında. Varlıkların menşei ve ilerleyişi üzerinde deneme) [5 cilt, 1839-1841] adlı eserinde toplamıştır. Bu kazılarda bulduğu çakmaktaşı aletler vasıtasiyle, dilüvial tabakalar ile nesli yok olmuş hayvan fosilleri arasındaki bağları tesbit ederek, ilk defa, antedilüvial (Tufanöncesi) insan fikrini ortaya atmıştır. Birçok âlimler, bu fikre muarızdılar. Bu itirazlar tamamen haksız da sayılamaz; çünkü B., kolleksiyonları arasına tahta aletler v. b. gibi hakıkatte mevcut olmıyan malzemeyi de almış ve Antedilüvial'lerin hiyeroglif dili v. b. gibi hayal mahsulü fikirler de ileri sürmüştür. Bununla beraber onun tezi, nihayet 1859 da, muarızları İngiliz ve Fransız âlimleri tarafından da kabul edilmiş ve neticede «Eski Taş Devri» ne ait yeni araştırmalara yol açılmıştır.

BOUCHES-DU-RHÔNE [*buş-dü-rōn*] (Fr. = Rhône ağızları), Güney Fransada, Provence'ın güneybatısında bir idare bölgesi. Yüzölçümü 5248 km², nüfusu 971 925 (1946) tir. Aix-en-Provence, Arles ve Marseille bölümlerine ayrılır. B. içinde Rhône deltasındaki Camargue ile Crau birikinti ovası ve Alplerin ön sıralarının bir bölümü vardır. Zeytinlikleri, sebze bahçeleri çoktur. Kozacılık, ipek endüstrisi gelişmiştir. Merkezi Marsilya şehridir.

BOUCHOR [*buşǫr*], **Maurice** (1855-1929), Fransız şairi. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Kısmen dinî, kısmen de panteist karakter taşıyan şiirler yazmıştır. B., eski Fransız, İngiliz ve Budist Hind edebiyatından birçok tercümeler yapmak suretiyle büyük bir hizmette bulunmuştur. Bu tercümelerin çoğu kukla oyunu haline getirilmiş adaptelerdir. Başlıca eserleri şunlardır: *Les symboles* (Semboller)[2 cilt, 1888-1895], *Trois mystères* (Üç «mysterium» [b. bk.]), *Chants populaires* (Halk türküleri)[1895 v. d.], *Saynètes et farces* (Kısa komedi ve farslar) [1913], *Mystères bibliques* (Konuları *Kitab-ı Mukaddes*ten alınan «mysterium» dramları) [1913].

BOUCHUT [*buşü*] **TENEFFÜSÜ**, nefes almanın nefes vermeden kısa olduğu bir teneffüs şekli. Bronkopnömoni'li çocuklarda görülen bu teneffüs, Fransız hekimi Eugène Bouchut (1818-1891) nün adiyle anılır.

BOUCICAULT [*busikou*], **Dion** (1820-1890), İngiliz aktörü ve dram yazarı. Dublin'de doğmuş, New-York'ta ölmüştür. Beş perdelik bir komedi olan *London Assurance* (Londra teminatı) [1841] adlı ilk piyesi ile hemen tanınmıştır. *The Vampire* (Hortlak) adlı piyesiyle de aktör olarak sahneye çıkmıştır. Birçok piyesler ve adaptasyonlar vermiş, 1860 ta, Gerald Griffin'in bir romanından mülhem olarak yazdığı *The Colleen Bawn* (Sarışın kız) ile İrlandaya ait melodramlar serisine başlamıştır. Bu gruptan olan en iyi eserleri şunlardır: *Arrah-na-Pogue* (1864) ve *The Shaughraun* (1875). B., edebî olmaktan ziyade dramatik olan 50 den fazla tiyatro piyesi yazmıştır.

BOUCIQUAUT [*busikǫ*; asıl adı: **I. Jean le Meingre**] (ölm. 1368), Fransız mareşali. Dijon'da ölmüştür. Kıral Jean'a hizmet etmiş ve bu kıral zamanında mareşal olmuştur. Brétigny antlaşmasını müzakere edenler arasında bulunmuştur.

Oğlu **II. Jean le Meingre, II. B.** (1366-1421), Fransız mareşali ve Bizans İmparatorluğu stratarkhēs (grand connétable) i. Tours'da doğmuş, İngilterede esirken ölmüştür. Rosebecq'te çarpışmış(1382) ve 1391 de VI. Charles tarafından kendisine mareşallık payesi verilmiştir. Macar kıralı Zsigmond(Sigismund) kumandasında I. Bayezit (Yıldırım) e karşı tertip edilen haçlı seferine katılan Fransız kuvvetleri kumandanı Korkusuz Jean (Jean Sans Peur = Comte de Nevers) ile beraber bulunarak Niğbolu (Nikopolis) muharebesinde (b. bk.) Türklere esir düşmüş (1396), sonradan fidye-i necat ödeyerek serbest bırakılmıştır.

Yıldırım Bayezit'in İstanbulu ikinci defa muhasarasında (1399), 4 gemi, 2 zırhlı kadırga, 1 200 şövalye ve bir miktar piyadeden müteşekkil kuvvetlerle şehrin yardımına gelen II. B., Bozcaadada kendisine iltihak eden birçok Ceneviz ve Venedik kadırgaları ile Çanakkalede 17 kadırgadan mürekkep bir Osmanlı donanmasını mağlup ettikten sonra şehrin yardıma muhtaç olduğu bir zamanda İstanbula gelmesi İmparator Manuel tarafından büyük bir sevinçle karşılanarak kendisine stratarkhēs payesi verilmiştir. Birkaç hafta İzmit körfezi ve Boğaziçinde faaliyette bulunan II. B. İoannes ile Manuel'ın barışmasında faal rol oynadıktan sonra, İstanbuldan ayrılarak Cenevizliler tarafından tâyin edilen Fransız valisi sıfatiyle Kıbrısta faaliyette bulunmuş, Suriye limanlarını yağma ettirdiği gibi, İtalyan tüccarlarına da büyük zararları dokunmuştur.

II. BOUCIQUAUT

VI. Charles'a verilmiş olan (1401) Cenova'yı 1401 den 1409 a kadar idare etmiş, burada San Giorgio bankasını kurmuştur (1407). Bir ihtilâl yüzünden Fransaya dönmek zorunda kalmıştır. VI. Charles'a hizmet etmiş, taraftar olmadığı Azincourt (Agincourt) muharebesinde esir düşerek İngiltereye götürülmüş ve orada ölmüştür. Cenazesi Fransaya getirilerek Tours'da gömülmüştür.

BOUDA, Karl (doğ. 1901), Alman dilcisi, Kafkasologu ve Baskologu. Hamburg'da doğmuştur. Berlin üniversitesinde okuduktan sonra aynı üniversitede Baskça ve Kafkas dilleri doçenti olarak çalışmış, 1947 de Erlangen üniversitesinde mukayeseli linguistik profesörü ve Linguistik enstitüsü müdürü olmuştur. Daha sonra, aynı vazife ile Bonn üniversitesine geçmiştir. Fin-Ugor ve Sibirya dillerini de çalışma sahası içine alan B. nın başlıca eserleri şunlardır: *Baskisch* (Baskça) [«Lautbibliothek» serisinde, 1924], *Ossetische Studien* (Osetçe üzerinde incelemeler) [«Caucasica» da, 1934], *Jenisseisch-tibetische Wortvergleichungen* (Yeniseyce-Tibetçe kelime karşılaştırmaları) [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» = ZDMG, XC, 1936], *Beiträge zur kaukasischen und sibirischen Sprachwissenschaft* (Kafkas ve Sibirya dilbilgisine yardımcı malzeme) [1937], *Čerkessisch-ossetische Lehnbeziehungen* (Çerkezce-Osetçe istiare münasebetleri) [«Kuhns Zeitschrift» LXV, 1938], *Die Beziehungen des Sumerischen zum Baskischen, Westkaukasischen und Tibetischen* (Sumercenin Bask, Batıkafkas ve Tibet dilleriyle olan münasebeti) [1938], *Tscherkessische Volkslieder aus Armavir* (A. den Çerkezce halk şarkıları) [1939], *Beiträge zur Kenntnis des Udischen* (Udi dilinin tanınmasına yarar malzeme) [ZDMG, XCIII, 1939], *Alanisch-skythische Lehnwörter und Lehnbeziehungen im Mordwinischen* (Mordvincede Alan-İskit dillerinden müstear kelimeler ve istiare münasebetleri) [«Ungarische Jahrbücher» = UJb, XIX, 1939], *Das Tabassaranische* (Tabasaran dili) [1939], *Die finnisch-ugrisch-samojedische Schicht des Jukagirischen* (Yukagircede Fin-Ugor-Samoyed tabakası) [UJb, XX, 1940], *Das Abasinisch, eine unbekannte abchasische Mundart* (Abazaca: Abhaz dilinin bilinmiyen bir lehçesi) [ZDMG, XCIV, 1940], *Das Tscherkessische* (Çerkezce) [«Sprachkunde» 1941, III, 4-8], *Das Tschuktschisch* (Çukçi dili) [1941], *Die kaukasischen Sprachen und Völker* (Kafkas dilleri ve kavimleri) [«Sprachkunde» 1942, II, 4-5].

BOUDIER-BAKKER [*budiẹ bakkır*], **Ina** (doğ. 1875), Holândalı yazar. Amsterdam'da doğmuştur. Aile romanları yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Armoede* (Fakirlik) [1900], *Het Spiegeltje* (Aynacık) [1917], *De klop op de deur* (Kapıya inen darbe) [1930] *Aan den grooten weg* (Büyük yol üzerinde) [1939], *Goud uit stroo* (Samandan altın) [1950].

BOUDIN [*budẹ̄*], Fransız heykeltıraş ailesi:

1. **Thomas B.** (1575 sıraları-1637), XVI. yüzyıl sonunda Parise yerleşmiştir. 1610-1611 yılları arasında Chartes katedrali koro kulesinin kuzey tarafına konmak üzere, dört grup heykeli; yine aynı katedral kulesinin güney tarafı için, 1611-1612 yıllarında, konusu İsanın hayatından alınan üç

grup heykelle Paris belediye dairesinin taht salonundaki iki büyük ocaktan birisini yapmıştır. Yine Pariste Pont-Neuf (köprü) üzerinde IV. Henri'nin atlı heykelinin tunçtan beş alçak kabartmasının ikisini de B. in yaptığı ileri sürülmektedir.

2. **Barthélemy B.** (1610-1650), öncekinin oğlu. Sully'nin mezarını yapmıştır.

BOUDIN [*budẽ*], **Eugène Louis** (1824-1898), Fransız ressamı. Honfleur'de doğmuş, Deauville'de ölmüştür. Le Havre şehrinin verdiği tahsisatla Parise gelmiş, güzel sanatlar mektebinde okumuştur. En çok Bretanya, Normandiya ve Holânda kıyılarının manzaraları üzerinde çalışmış, bu yerlerin sisli, buğulu atmosferini eserlerine işlemiştir. Empresyonizmin öncüleri arasında yer alan B., aydınlık bir hava içinde güzel eserler meydana getirmiştir. Eserleri arasında «Deauville gazinosunda konser», «Rotterdam'da Meuse nehri», «Trouville civarı plâjı», «Deauville yarışları», «Trouville'de kayık yarışları» ile 1889 da açılan milletlerarası sergide altın madalya kazanmış olan «Gurub» ve «Kılavuz gemileri», en başta anılmağa değer.

BOUDIN [*budẽ*], **Jean Christian Marie François Joseph** (1806-1867), Fransız hekimi. Metz'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Metz askerî cerrahlar okulunu bitirdikten sonra 1828 de Mora seferine katılmış, sonra Cezayire geçerek türlü hummaları, sıtma çeşitlerini, iklime alışma tarz ve şartlarını incelemiştir. 1840 ta Parise dönerek bir aralık hastanelerde çalıştıktan sonra, 1848 de ordu başhekimliğine getirilmiştir. Başlıca çalışmaları ırka ve iklime göre hastalıkların aldığı şekiller ve hummalar üzerindedir. Eserlerinden şunlar anılabilir: *Traité de géographie et de statistique médicales et des maladies endémiques* (Tıbbî coğrafya ile istatistik ve beledî hastalıklara ait bahisler) [2 cilt, 1857], *Traité des fièvres intermittentes, rémittentes et continues des pays chauds et des contrées marécageuses* (Sıcak memleketlerde ve bataklık arazilerde görülen fâsılalı, artıp eksilen ve devamlı hummalara ait bahisler) [1842], *Essai de géographie médicale* (Tıbbî coğrafya denemesi) [1843]. Tıp tarihinde B. in adiyle bir kanun ve bir likör anılmaktadır.

B. Kanunu B. in tıbbî bir «kanun» olarak ortaya koyduğu bir teoriye göre, müzmin sıtma ile akciğer veremi arasında bir antagonizma mevcuttur; yani aynı hastada bulunan sıtma ile verem mikropları birbirlerinin faaliyetine engel olmağa çalışır. Bugün tıpta bu görüşe kanun değeri verilmemektedir.

B. likörü (Liqueur de Boudin), tıpta sık kullanılan binde 1 arsenik asit mahlûlü. Kore (chorée) tedavisinde kullanılır. Sekiz yaşından büyük çocuklarda günde 5 gr verilmek suretiyle başlanılan B. likörü 9 gün devam eder. Hasta kusarsa ilâç verilmez.

BOUÉ [*buę*], **Ami** (1794-1881), ünlü Alman jeologu. Protestan asıllı bir Fransız ailesinden olan B., Hamburg'da doğmuş, Vislau (Aşağı Avusturya) da ölmüştür. Uzun zaman Pariste yaşamış, bir ara Société Géologique'in başkanı olmuş, Viyanaya yerleştikten sonra daha çok Balkan yarımadası üzerinde çalışmıştır. Türkiye ile ilgili başlıca eserleri şunlardır: *La Turquie d'Europe* (Avrupa Türkiyesi) [4 cilt, Paris 1840] *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe* (Avrupa Türkiyesindeki geziler külliyatı) [2 cilt, Viyana 1854].

BOUFFES-PARISIENS [*bųf parizię̃*], Jacques Offenbach tarafından 1855 te Pariste Champs-Élysées'deki Salle Lacaze'da kurulmuş olan operet tiyatrosu. Sonradan Choiseul pasajındaki salona nakledilmiştir. Bu salon 1864 te büyütülmüş ve değiştirilmiştir. Bugün B. de komediler ve bilhassa operetler oynanmaktadır.

BOUFFLERS [*buflęr*], **Catherine Stanislas Jean, chevalier,** sonra **marquis de** (1738-1815), Fransız şairi. Nancy'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Malta şövalyesi olarak birçok imtiyazlar elde etmiş, hafif süvari yüzbaşısı iken Hannover savaşını yapmış, sonra 1772 de miralay tâyin edilmiş, Ouessant savaşına katıldıktan sonra 1785 te Mareşal de Castriés, B. i Sénégal ve Gorée valisi tâyin ettirmiştir. 1788 de Fransaya dönünce «Almanach des Muses» için şiirler yazmağa başlamış, hafif şiirleriyle ve sarayda, salonlarda kazandığı muvaffakiyetlerle Akademiye girmek hakkını elde etmiştir. Fransız İhtilâlinde memleketinden ayrılmış, 1800 de Fransaya dönünce kendi malikânesine çekilmiştir. İsviçre mektupları ile şiirlerinden başka B. in şu eserleri sayılabilir: *Aline, reine de Golconde* (G. kıraliçesi A.) [1761, mensur hikâyeler], *Le coeur* (Kalb) [şiir, 1763], *Poésies et pièces fugitives* (Şiirler ve kaçıcı parçalar) [1782], *Le derviche* (Derviş) [Doğuya ait hikâye, 1810], nutuklar, methiyeler v.b. Eserleri çok nükteli ve talâkatla yazılmış olan B., yaşlandıkça daha hassas olmuştur.

BOUFFLERS [*buflęr*], **Louis François, duc de** (1644-1711), Fransız mareşali. Beauvaisis'de Cagny (bugün Crillon) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1662 de muhafızlar alayına girdiği zaman «Chevalier de Boufflers» adını taşıyordu. Afrikada savaştıktan sonra (1664), Flandra (1667) ve Holânda (1672) savaşlarına iştirak etmiş, Enstheim zaferini kazanmış (1674), 1681 de korgeneral, 1694 te mareşal olmuştur. Prens Eugen'e karşı Lille müdafaası (1708) ve Villars'ın yaralanarak kumandayı bırakmasından sonra orduyu kurtaracak şekilde idare ettiği Malplaquet ricati (1709) B. in en mühim iki hareketidir. B., büyük bir harb adamı değil, ikinci derece harekâtta daima en büyük gayreti gösteren cesur bir kumandandır.

BOUFFON [*bufõ*] **LAR HARBİ** (Fr. Guerre de Bouffons), İtalyan güldürücü opera sanatkârları (Chanteurs bouffes; Fr. *bouffon* = soytarı) ndan müteşekkil bir trupun 1752 de Paris Opera'sında verdiği temsilleri takiben, XVIII. yüzyılda İtalyan müziği taraftarlariyle Fransız müziği taraftarları arasında çıkan mücadele. Şiddetli bir kalem harbi ile başlamıştır. Jean-Jacques Rousseau, Grimm ve Baron d'Holbach İtalyanları, Fréron, Cazotte, Pidansat de Mairobert, Abbé Laugier, Père Castel v. b. da Fransız müziğini müdafaa ediyorlardı. Baron d'Holbach *Lettre à une dame d'un certain âge sur l'état présent de l'opéra* (Yaşlıca bir hanıma operanın şimdiki durumu hakkında mektup) adlı yazısiyle mücadeleyi açmış, bunu Grimm'in *Petit prophète du Boehmischbroda* (B. nın küçük peygamberi) adlı hicviyesi takibetmiştir.

B. H. kendi kendine sona erer gibi göründüğü sırada, J. J. Rousseau'nun *Lettre sur la musique française* (Fransız müziği hakkında mektup) i neşretmesiyle yeniden canlanmıştır. Bu mektup skandal yaratmış ve Rousseau şiddetle mücadeleye girişmiştir. Son hicviyeler 1754 yılı ortasında çıktığına göre, mücadele 2 yıldan fazla sürmüş, bu arada 63 kadar yazı neşredilmiş, güldürücü opera sanatkârlarının gitmesi ve operadan uzaklaşmasiyle de sona ermiştir. 20 yıl sonra Gluck ile Piccini'nin Parise gelmeleriyle buna benzer yeni bir mücadele başlamıştır.

BOUGAINVILLE [İng. *bugînvil*, Fr. *bugēvįl*], Yeni Gine adasının doğusundaki Solomon takımadalarının en büyük adası. Adını Fransız gezgini Antoine de Bougainville'den alan B. in yüzölçümü 8 800 km², nüfusu 49 000 (1941) dir. Bu nüfus, Melanezyalılardan teşekkül etmiştir. Balta girmemiş ormanlarla örtülü olan volkanik iç bölgenin en yüksek noktası 3 100 (Balbi volkanı) m yi bulur. B. in hemen batısında derinliği 9 140 m yi bulan «Planet» derindeniz hendeği uzanır. Adanın merkezi Kieta'dır.

B., 1882 - 1918 arasında Alman sömürgesi olmuş, 1920 de Avustralya manda idaresine verilmiş, 1942 de Japonların işgaline uğramış, 1945 te Müttefikler tarafından kurtarılmıştır.

DİL. Dil bakımından B. adası. iki dil ailesi sınırında bulunmakta ve her ikisine de yer vermiş olmaktadır. Solomon adalarının en büyüğü olan Bougainville, esas itibariyle bütün Solomon adaları ile birlikte, Malezya-Polinezya dillerinin Okeanusya kolunun Melanezya bölümüne girer. Adada konuşulan Bunone (veya Panuni, Panone), Torau, daha iyi bilinen Peta (veya Petats) dilleri bu ailedendir. Buna karşılık, adanın bazı kısımlarında, bilhassa güney sahillerinde, Narioi, Koromira, Kaianu, Telei, Motuna, Kongara, ve Evo kabîlelerinin konuştuğu dil ve lehçeler, ağırlık merkezi Yeni Gine'de bulunan Papua dil ailesinin malıdır. Solomon adalarından Savo ile Russell (Guadalcanar'ın kuzeyinde) de konuşulan lehçeler de bu toplu luğa girer. B. de, Papua - Melanezya karması olan bazı lehçelere de raslanmıştır. Bk. MELANEZYA DİLLERİ, PAPUA DİLLERİ.

BOUGAINVILLE [*bugēvįl*], **Louis Antoine de, kont** (1729 - 1811), Fransız denizcisi. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Önce avukatlık yapmış, sonra Picardie alayına askerî doktor olarak girmiş (1753) ve Chevert'in yaveri olmuştur. Az sonra elçilik kâtibi olarak Londraya gönderilmiş ve *Traité du calcul intégral* (Entegral hesabı el kitabı) [1754 - 1756] adlı eserinin neşriyle Société Royale'e üye seçilmiştir. 1756 da Nouvelle - France'ta Montcalm'i takibetmiş, orada dikkat çekerek miralay olmuştur. B., Paris sulhünden sonra bahriyeye girmiş, Malouines adalarında (bugünkü Falkland takımadaları) Fransız hükümetinin müsaadesi ve Saint - Malo armatörlerinin yardımıyle bir koloni kurmuş ve az sonra İspanyolların kıskançlığı yüzünden burasını terk etmek zorunda kalmıştır. Sonra kıtalar etrafında bir seyahat yapmış (1766 - 1769), bu arada Güney denizinde muhtelif Polinezya takımadalarını görmüş veya keşfetmiş, bu seyahatını *Voyage autour du monde* (Dünya etrafında seyahat) [1771] adlı meşhur eserinde meraklı bir şekilde anlatmıştır. B., sonradan Grasse kontunun emri altında Amerika harbine iştirak etmiş, 1779 da filo reisi ve kara orduları karargâhında mareşal olmuştur. 1790 da çok nazik vaziyetler karşısında Brest filosunun başına getirilen B., derhal istifasını vermiş ve bundan sonra sadece ilmî etütlerle meşgul olmuştur. Kuruluşundan biraz sonra (1796) Institut'ye ve matematik, astronomi meseleleriyle meşgul âlimler cemiyetine (Bureau des longitudes) üye olmuştur, I. Napoléon tarafından senato üyesi tâyin edilmiş ve kendisine kontluk unvanı verilmiştir.

L. BOUGAINVILLE

BOUGAINVILLEA (Bot., Zoo.): bk. BUGENVİLYA.

BOUGHTON [*bautın*], **George Henry** (1836-1905), İngiliz ressamı. Norwich civarında doğmuş ve çocukluğunda Albany (New York) ye gitmiştir. 1862 de Londraya dönerek orada yerleşmiş, 1896 da Royal Academy'ye üye olmuştur. Royal Academy'de birçok resimlerini teşhir etmiştir. Resimlerinin bazıları Yeni İngilteredeki eski Puritanların hayatını tasvir eder. «Kaldırımdaki otların yolunması» adlı tablosu Londradaki Tate Gallery'dedir.

BOUGHTON [*bautın*], **Rutland** (doğ. 1878), İngiliz bestekârı. Aylesbury'de doğmuştur. 1900 de öğrenci olarak Royal College of Music'e girmişti. 1914 te **Reginald** Buckley ile iş birliği yaparak Glastonbury Festival School of Music Drama okulunu kurmuş ve en meşhur eseri olan müzikli dramı *The Immortal Hour* (Ölmez saat) ilk olarak bu kurumda temsil edilmiştir. Glastonbury Festival'i Birinci Dünya Harbinden sonra tekrar canlandırılarak, B. ın şu iki operası 1920 de orada temsil edilmiştir: *The Birth of Arthur* (A. un doğumu) ve *The Round Table* (Yuvarlak masa). Romantik ve idealist ilhamlı orijinal bir bestekâr olarak şöhret kazanan B. ın başka müzikli dramları şunlardır: *Alkestis* (isim), *The Queen of Cornwall* (C kıraliçesi) ve *Bethlehem* (Beytüllahim). Bale senfoni ve kuartetler de yazmıştır. Müzik üzerinde yaptığı incelemelere dair eserleri de şunlardır: *Bach*; *The Reality of Music* (Musikinin hakikatı), *The Nature of Music* (Musikinin mahiyeti).

BOUGIE: bk. BİCAYE.

BOUGLÉ [*buglē*], **Célestin** (1870-1940), Fransız sosyologu Saint-Brieuc (Côtes-du-Nord) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Sorbonne'da felsefe doçenti ve sosyoloji profesörü olmuş (1901), 1935 te Yüksek öğretmen okulu müdürlüğüne getirilmiştir. Durkheim'in talebesi olan B., sosyal toplanmaların sebebolduğu psikolojik değişikliklere dayanan hocasının teorisini daha geniş surette izah etmiştir. Demokratik ve lâik fikirleri, taassup derecesine varmıyan bir inançla savunmuştur. Daha çok, Fransanın siyasi, ahlâki meseleleri üzerinde durmuştur. Zamanımızın Durkheim'den sonra en tanınmış sosyologudur. Başlıca eserleri şunlardır: *Les idées égalitaires* (Eşitlik fikirleri) [1899], *Les sciences sociales en Allemagne* (Almanyada sosyal ilimler) [1896] *Qu'est ce que la sociologie* (Sosyoloji nedir) [1907], *La démocratie devant la science* (İlim önünde demokrasi) [1904], *Essai sur le régime des castes* (Kastlar rejimi üzerine deneme) [1908], *Leçons de sociologie sur l'evolution des valeurs* (Kıymetler değişmesi üzerine sosyoloji dersleri) [1922], *Les socialisme français* (Fransız sosyalist görüşleri) [1933], *Bilan de la sociologie française* (Fransız sosyolojisinin bilançosu) [1936], *Humanisme, sociologie, philosophie* (Humanizma, sosyoloji, felsefe) [1939].

BOUGUER [*bugē*], **Pierre** (1698 1758), Fransız hidrografı, astronomu ve matematikçisi. Croisic (Bretagne) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Fen Akademisi üyesi olan B., 1731 de, Godin ve La Condamine ile beraber, bir meridiyen derecesini ölçmek için hükümeti tarafından Peru'ya gönderilmiştir. B., asrının ileri gelen hidrograf coğrafyacıları arasına girmesine sebebolan birçok eserler vermiştir.

Başlıcaları şunlardır: *Mémoire sur la nature des vaisseaux* (Gemilerin mahiyeti üzerinde araştırma) [1727], *Méthode d'observer sur mer la hauteur des astres* (Denizde yıldızların yüksekliğini gözleme metodu) [1729], *Traité du navire, de sa construction et de ses mouvements* (Gemi yapılışı ve hareketleri el kitabı) [1746], *Traité de la navigation* (Gemicilik el kitabı) [1753], *Traité d'optique* (Optik el kitabı) [1760], v. b. Heliometreyi B. keşfetmiştir. Fotometrenin de kurucusudur. Geometride eğriler, astronomide gezegenlerin çapı. Yerin özel ağırlığı, fizik sahasında sarkacın uzunluğu atmosferde ışığın kırılması, maddelerin genişlemesi, havanın yoğunluğu, kimyada eriyikler, ayrıca da jeodezi üzerinde birçok araştırmaları vardır; gemiciliğe ait alet ve metotları da ıslah etmeğe çalışmıştır.

Bouger halesi: (Meteoroloji), antisoler (Güneşin bulunduğu noktadan 180° uzaklıktaki) noktanın etrafında görülen, minimum yarıçapı yaklaşık olarak 32° uzunluğunda bir hale.

BOUGUEREAU [*bugrō*], **Adolphe William** (1825 - 1905), Fransız ressamı. La Rochelle'de doğmuş, orada ölmüştür. 1843-1850 yılları arasında Pariste Picot'nun atelyesine, sonra École des Beaux-Arts'a devam etmiştir. 1848 de Roma müsabakasında ikinci olmuş, 1850 de de büyük mükâfatı kazanmıştır. Romada bulunduğu sıralarda «Din uğrunda ölenin zaferi» ile «Katakomba götürülen Aziz Cecilia'nın bedeni» adlı eserlerini yapmış ve Parise yollamıştır (Luxembourg müzesi). Fransaya dönüşünde (1855) çok çabuk şöhret kazanmış, eserleri her yerde yüksek fiyatla satın alınmıştır. B., hususiyle din konularını işlemiştir. Mitolojiye ve köy hayatına dair resimler de yapmıştır. Klâsik okulun ele aldığı konulara sadık kalan B. nun eserlerinde daha çok Raffaello okulunun tesirlerini görmek mümkündür. B. 1876 da Enstitüye seçilmiş, 1885 sergisinde de şeref madalyası almıştır. Eserlerinden «Venus'un doğuşu»(1886), «Gençlik ve aşk» (Luxembourg müzesi), «Teselli veren Meryem», «İsanın mezarı başında aziz kadınlar» (Anvers), «Flora ile Zephyros», «Bahar», «Yaz», «Dans», «Talih» en mühimleridir.

BOUHIER [*buyē*], **Jean** (1673 - 1746), Fransız hukukçu ve edebiyatçısı. Dijon'da doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. Hukuk öğrenimini Orléans'da yapmış olan B., 1692 de Dijon parlâmentosuna müşavir ve 1703 te reis olmuş, 1727 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1728 de Dijon parlâmentosunun reisliğinden sıhhî sebepler dolayısiyle ayrılan B., çalışmalarını hukuk ve edebiyat üzerinde incelemelere vermiştir Başlıca eserleri: *Coutume de Bourgogne* (B. örf ve âdeti) [1717], *Traité de la succession des mères* (Anne mirası el kitabı) [1726] *Dissertation sur la représentation en succession* (Mirastaki vekâlet üzerinde araştırma) [1734], *Traité de la dissolution du mariage pour cause d'impuissance* (Evliliğin iktidarsızlık sebebiyle çözülmesi hakkında el kitabı) [1735] *Remarques sur le traité de Cicéron de Natura deorum* (Ciceron'nun «Tanrıların tabiatı hakkında» adlı risalesine ait notlar) [1721], *Remarques critiques sur les textes Catilinaires* (Catilina metinlerine ait tenkidî notlar) [1727], *Recherches sur Hérédote* (Herodotos üzerinde araştırmalar) [1745], *Mémoires sur la vie et les ouvrages de Montaigne* (M in hayatı ve eserleri üzerinde araştırmalar). B., zamanının mütefekkirlerine açık bulundurduğu çok zengin hususi bir kütüphanesi ile de meşhurdu. Kitaplarının büyük bir kısmı, şimdi Fransız millî kütüphanesinde bulunmaktadır.

BOUHOURS [*buur*], **Dominique** (1628 - 1702), Fransız jesuiti, tenkidcisi ve gramercisi. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Nüktedan ve dünyevi bir papaz olan B., mütalâası bile bir otorite teşkil eden mükemmel bir gramerci idi. Başlıca eserleri şunlardır: *Entretiens d'Ariste et d'Eugène* (Aristo ile Eugenius'un konuşmaları) [1671], *Doutes sur la langue française proposés à MM. de l'Académie* (Fransız dili hakkında Akademi üyelerine sunulan şüpheler) [1674], *Manière de bien penser dans les ouvrages d'esprit* (Mânevi eserlerde doğru düşünme tarzı) [1687], *Pensées ingénieuses des anciens et des modernes* (Eskilerle modernlerin nükteli fikirleri) [1691].

BOUILHET [*buyē*], **Louis** (1822 - 1869), Fransız şairi ve dram yazarı. Cany (Seine - Inférieure) de doğmuş, Rouen'da ölmüştür. Parnasse'çıların öncüsü idi *Meloenis* (1851) adlı bir şiir antolojisinde eski Roma hayatını mükemmel bir dille tasvir etmiştir. Şekil bakımından en üstün dereceye eriştiğini, parlak bir dil ve nazım üstadı olduğunu *Festons et astragales* (Çelenkler ve sütlüce otları) [1859], ve *Dernières chansons* (Son şarkılar) [1872] da ispat etmiştir. *Madame de Montarcy* (ad) [1856], *Hélène Peyron* (ad) [1858] ve *La conjuration d'Amboise* (A. komplosu) [1866] gibi manzum dramlariyle sahnede de büyük başarı kazanmıştır.

BOUILLAUD [*buyo*], **Jean** (1796 - 1881), Fransız doktoru. Garat (Charente) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Beynin ön lob'larındaki zedelenmelerin dil fonksiyonu üzerindeki tesirini ispat etmiş ve bu suretle Broca'nın sonradan takibettiği yolu göstermiştir. 1825 te Tıp akademisine üye olmuştur. 1831 de Charité hastanesinde tıp kliniği profesörü olmuş ve buradaki tedrisine 50 yıla yakın devam etmiştir. 1868 de İlimler akademisine üye olmuştur. 1842 - 46 yıllarında Charente milletvekilliği etmiş ve 1848 ihtilâlinden sonra bir zaman Paris Fakültesi dekanı olmuştur.

Bouillaud hastalığı: asıl hâd eklem romatizması. Ağır hâd eklem romatizmasında endokardit (kalb iç zarı iltihabı) veya perikardit (kalb dış zarı iltihabı) in de birlikte bulunduğunu ilk olarak ortaya koymuş ve kalbde yerleşen asıl hâd eklem romatizmasını diğer romatizma şekillerinden ayırmıştır. Bu sebep'le asıl hâd eklem romatizmasına Bouillaud hastalığı adı verilmektedir (bk. ROMATİZMA).

BOUILLÉ [*buyē*] (*de Bovelles, de Bouelles*), **Charles de** [Lat. Carolus Bovillus] (1470 - 1475 arasında doğmuş, 1553 te ölmüştür), Fransız filozofu. Saucourt (Amiens yakınında)da doğmuştur. Öğretisi Nicolaus Cusanus (b. bk.) ile Rönesans düşünürlerinin tesiri altında kalmakla beraber orijinal tarafları da vardır. B. ye göre felsefenin ele alacağı en önemli, hattâ biricik mesele, insanla eşyanın Tanrı ile olan münasebetidir. Tanrı, sonsuz olduğu için insan tarafından kavranamaz. Fakat yaratmadan önce de dünyanın fikri onda vardı O halde Tanrı aslında düşünüştür. Fakat insan da düşünüyor yani insan düşünüşünün konusu da aynı dünyadır. O halde insan dünyanın bir aynasıdır. Bununla beraber B., panteistlerdeki sudûr (b. bk.) u kabul etmez. Dünya yoktan var edilmiştir. Başlıca eseri: *Introductio ad metaphysicam* (Metafiziğe giriş) [1504] adını taşır. Bu eserde B. başlıca ilimleri kısaca gözden geçirdikten sonra, metafiziği, bilginin varacağı en yüksek mertebe olarak göstermektedir. Anılmağa değer diğer eserleri şunlardır: *Liber de intellectu, de sensu, de nihilo...* (Zekâ, duygu, hiç hakkında kitap) [Paris 1510] *Physicorum elementorum libri decem* (Fiziğin esaslarının on kitabı [= bölümü]) [1512].

BOUILLÉ [*buyē*], **François Claude Amour, marquis de** (1739-1800), Fransız generali. Clusel (Auvergne) de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1767 de Antil adalarında vali olan B., Amerika harbi esnasında bu adaları İngilizlere karşı cesaretle savunmuştur. B., 1789 da Trois-Evêchés, Alsace ve Franche-Comté valisi idi. 1791 de XVI. Louis'nin firarını hazırlamıştır. Bu teşebbüsün muvaffak olmaması üzerine hicret ederek Condée ordusuna girmiştir. *Mémoires sur la révolution* (İhtilâl hâtıraları) [1797] u yayımlamıştır.

BOUILLON [*buyō̃*] (Bollio), Belçikada (Luxembourg) bir şehir. Semoy nehri üzerinde, Ardenne yaylasının bir geçit yerindedir. Nüfusu 2 800. Tabakhaneleri, demir, çelik ve çuha fabrikaları, kireç ocakları vardır. B. da kümes hayvanı, tabaklıkta kullanılan tan, demir ve kireç ticareti yapılır. Şistli bir yayla üzerine kurulmuş bir kalesi vardır. B., Ortaçağda Boulogne kontlugunun bir parçası olan Bouillon dukalığının merkezi idi.

Tarih: Godefroy de Bouillon tarafından, Haçlı seferine gitmeden önce Liége piskoposlarına satılan Bouillon dukalığı, 1483 te La Marck kontlarına geçmiş, 1559 da Fransız kıralı II. Henri tarafından tekrar Liége piskoposlarına verilmiş, sonra evlenme yoliyle La Tour d'Auvergne'lere geçmiş, 1795 te Fransaya, 1815 te Luxembourg'a ilhak edilmiş, nihayet Belçikaya bırakılmıştır (1839).

BOUILLON, Godefroy de: bk. GODEFROY DE BOUILLON.

BOUILLON [*buyō̃*] **AİLESİ**, asîl Fransız ailesi. İsmini, şimdi, Belçikanın Luxembourg ilcesinde bulunan B. şehrinden ve Ortaçağda burada kurulmuş olan dukalıktan alır. Bu dukalık Haçlı seferi kumandanı Godefroy'a ait idi, sonradan La Marck ve La Tour d'Auvergne ailelerinin eline geçmiştir. La Tour d'Auvergne ailesi XVI. ve XVII. yüzyıllarda şu şahısları yetiştirmiştir: Henri de La Tour d'Auvergne, B. dukası (1555-1623) Fransa mareşali, IV. Henri'nin Calvinist taraftarlarından; Henri'nin büyük oğlu Frédéric Maurice (1605-1652), duka, asker ve Richelieu'nün düşmanlarından; Henri'nin ikinci oğlu Mareşal Turenne.

Bu aile mensuplarından Bouillon kontu III. Robet de la Marck (1491?-1537) «Seigneur de Floranges» ve «le jeune aventureux» (genç maceracı) adlariyle de tanınmıştır. I. François'nın çocukluk arkadaşı idi. Fransa mareşali olmuş ve Perugia'yı müdafaa etmiştir (1537). *Mémoires* (Hâtıralar)ı, XII. Louis'nin devri tarihi için önemli bir kaynak teşkil eder.

BOUILLY [*buyi*], **Georges** (1848-1903), Fransız cerrahı. Orléans'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Hastanelerde çalışan ve Tıp Fakültesinde doçent olan B., bilhassa mahir bir cerrahtı. Karın ameliyatlarında hakiki bir şöhret kazanmıştır. «Quatre agrégés» adiyle tanınan *Manuel de pathologie externe* (Dış patoloji elkitabı) in IV. cildini B. yazmıştır.

Bouilly Operasyonu: uterus fundusundaki mükoza zarının, yan taraflardaki zarlar muhafaza edilmek şartı ile, çıkarılması. Serviks (cervix) atrezisinde tatbik edilir.

BOUILLY [*buyi*], **Jean Nicolas** (1763-1842), Fransız dram yazarı. La Coudraye (Tours) yakınında doğmuş, Pariste ölmüştür. En çok tanınmış olan dramları şunlardır: *L'Abbé de l'Epée* (ad) [1795], *Les deux journées* (İki gün) [İtalyan bestekârı Cherubini tarafından bestelenmiştir], *Fanchon* (Başörtüsü), *Agnès Sorel* (ad), *Les deux pères* (İki baba), *Madame de Sévigné*. Bundan başka B., *Contes offerts aux enfants de France* (Fransız çocuklarına sunulan masallar), *Contes à ma fille* (Kızım için masallar) [1809], *Conseils à ma fille* (Kızıma öğütler) [1811], *Les jeunes femmes* (Genç kadınlar) [1819] gibi eserler de kaleme almıştır.

BOUJARON [*bujarō̃*], litrenin 1/16 sı miktarında olup denizcilere verilen günlük tafya hissesini gösteren küçük bir ölçü.

BOULAINVILLIERS [*bulēvilię̄*], **Henri de, kont** (1658-1722), Fransız sosyologu ve yazarı. Saint-Saire (Normandie) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Aşırı bir aristokrat olan B., hem mutlak monarşiye, hem halkçı idareye saldırmıştır. Ona göre feodal sistem, en ideal bir idare şeklidir. Kitaplarının önemli tesirleri olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire de l'ancien gouvernement de la France* (Eski Fransa hükümeti tarihi) [La Haye 1727], *Etat de la France* (Fransa devleti) [Londra 1727], *Histoire de la pairie de France et du parlement de Paris* (Fransa pair'liği ve Paris parlâmentosu tarihi) [Londra 1753], *Histoire des arabes* (Arapların tarihi) [1731].

BOULANGER [*bulãję̄*], **Georges** (1837-1891), Fransız generali ve siyaset adamı. Rennes'de doğmuş, Bruxelles civarında Ixelles'de ölmüştür. B., 1884 ten itibaren Tunus'ta Fransız kıtalarına kumanda etmiştir. 1886 da harbiye nazırı olan B., 1887 de bir Alman-Fransız harbi çıkmasına sebebiyet verecek kadar şovinist bir politika güttüğü için vazifesinden affedilmiş, 1888 de ise ordudan uzaklaştırılmıştır. Fakat o, meclis üyesi olarak siyasi çalışmalarına devam etmiş, bir yandan Déroulède'in idaresi altındaki Boulangistler veya Boulange denilen radikal bir parti grupunun, diğer yandan monarşistlerin himayesinde anayasanın yeniden tetkikini istemiştir. 1889 da hakkında yapılan «hükümet darbesine teşebbüs» şikâyeti üzerine Bruxelles'e kaçan B., orada sevgilisinin mezarı başında tabanca ile intihar etmiştir.

BOULANGER [*bulãję*], **Lili** (1893-1918), Fransız kadın kompozitörü. Pariste ölmüştür. Konservatuarda Caussade ile Paul Vidal'in talebesiydi. *Faust et Helène* (F. ve H.) kantatı ile 1913 te ilk defa büyük Roma mükâfatını kazanmış, kompozisyon bakımından dikkate değer bir inkişaf göstermiştir. Çok genç ölmekle beraber, pek değerli eserler bırakmıştır. Başlıca eserleri: *Hymne hindou* (Hindu ilâhisi), Francis Jammes'in bir şiirine beste olarak yazdığı *Les treize clairières dans le ciel* (Gökte on üç alan), beş perdelik *La Princesse Madeleine* (Prenses M.), çok yüksek bir ilham eseri olan *Les funérailles d'un soldat* (Bir askerin cenaze töreni), *Le Psaume* (Mezmur), melodiler.

BOULANGER [*bulãję̄*], **Louis** (1807-1867), Fransız ressam ve litografyacısı. Vercelli (Piemonte) de doğmuş, Dijon'da ölmüştür. Guillon-Lethière ve Achille Dévéria'nın talebesidir. Romantik tablolar («Mazeppa» 1827; Rouen müzesi), portreler (Dumas'lar) yapmış ve Victor Hugo'nun eserlerine metne uygun resimler çizmiştir.

BOULANGISME [*bulãjizm*], Fransada 1886-1890 yıllarında beliren siyasi bir cereyanın ruhu ve prensipleri. Kurucusu, militarizmi ve Almanyadan intikam alma fikrini ileri süren General Georges Boulanger (b. bk.) dir.

BOULANT [*bulą̃*] (Fr. *bouler* = göğsünü şişirmek), yabani formu kaya güvercini (Columba livia) olan, bundan çiftleşme ve suni seleksiyon (b. bk.) ile elde edilen bir ehli güvercin ırkı. B. larda soyaçekim yolu ile geçen gayet acayip bir özellik, bir çeşit aerofaji (Aérophagie = su ve besin ile birlikte hava yutma hastalığı) vardır. B. ların daha çok erkekleri, hava yuttuklarından yemek boruları hava ile dolar. Bu yüzden göğüsleri şişer, başları geride kalır; hayvan âdeta bir hindi gibi kabarmış olur. Bu esnada uzun kanad ve kuyrukları da yere kadar sarkar. İşte B. lar bu garip durumlarından dolayı çok sevilen bir güvercin ırkıdır. Bununla beraber B. ların yetiştirilmesi oldukça güçtür; çünkü boğaz yapılarının tabiî bir neticesi olarak dişiler yavrularını kursak sütleriyle besliyemezler (güvercinler yumurtadan kör ve hemen hemen tüysüz olarak çıkarlar. Dişiler yavrularını, kursaklarında özel bezler tarafından çıkarılan bir çeşit kursak sütünü yavruların gagaları içine kusmak suretiyle beslerler).

B O U L A N T

BOULAY DE LA MEURTHE [*bule dī la mört*], **Antoine Jacques Claude Joseph** (1761 - 1840), Fransız hukukçusu ve politikacısı. Chaumousey (Vosges) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Nancy'de ve sonra Pariste avukatlık yapmış, 1792 de askerliğe intisabederek Rhin ordusunda yüzbaşı olmuştur. 27 Temmuzdan sonra Nancy'de müddeiumumi, Beşyüzler meclisinde mebus, Konsüllük devrinde Devlet şûrası şube reisi olan B. medeni kanunun yazılmasında çok çalışmıştır. Buna rağmen XVIII. Louis tarafından azledilerek sürülmüştür. 1819 da Fransaya dönmüş olan B. şu eserleri neşretmiştir: *Essai sur les causes de l'établissement de la république en Angleterre en 1649* (İngilterede 1649 da cumhuriyetin kurulmasının sebepleri üzerinde deneme) [1799], *Tableau politique des règnes de Charles II et de Jacques II* (II. Charles ve II. James hükümdarlığının siyasi tablosu) [1818].

BOULDER [*bǫuldīr*], Amerika Birleşik Devletlerinden Colorado'da Front Range'in doğu eteğinde bir şehir. Denver'in 48 km kuzeybatısındadır. Nüfusu 19 999 (1950). Madencilik (altın, wolfram, taşkömürü) ve kaplıca yeridir. Devlet üniversitesi (University of Colorado) vardır.

BOULDER [*bǫuldīr*] **BARAJI** (Boulder Dam, 1949 dan beri Hoover Dam), Amerika Birleşik Devletlerinden Nevada ile Arizona'nın sınırında, Colorado nehri üzerinde dünyanın en yüksek (223 m) barajı. İnşası, 1936 da tamamlanmış, 125 milyon dolara mal olmuştur. Baraj gerisinde meydana gelen gölün yüzölçümü 580 km², uzunluğu 185 km dir. B. B. ile nehrin akışı düzenlenmiş, geniş kurak alanların sulanması, içme suyu ve elektrik (yılda 4, 33 milyar kilovat saat) sağlanmıştır. Resim için bk. BARAJ levhası (yabancı).

BOULE [*būl*], **Pierre Marcellin** (1861-1942), Fransız paleontologu. Montsalvy (Cantal)de doğmuş ve orada ölmüştür. Pariste profesör ve Paleontoloji enstitüsü müdürü idi. Massif Central jeolojisi, memeli hayvanlar paleontolojisi ve bilhassa insan fosilleri üzerinde mühim çalışmaları vardır. İnsan fosillerinin birçok muhtelif cinslere ait olduklarını ispat etmiştir. *Les hommes fossiles* (Fosil insanlar) [1921] adlı eseri, insanlığın başlangıcı hakkında değerli bir kitaptır. B., Dr. Verneau ile birlikte «Anthropologie» mecmuasını idare etmiştir.

BOULENGER [*bulą̃ję*], **Hippolyte** (1837 - 1874), Belçikalı peyzaj ressamı. Tournai'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Güzellik endişesi ve hakiki tabiat aşkı gibi temayülleri, Barbizon mektebininkine benziyen Tervueren mektebindendir. B. nin Bruxelles müzesindeki «Orman kenarı» (1865) ndan başka iki mühim eseri daha vardır: «Dinant manzarası» ve «Gürgenlikte yol» (1872). Başlıca eserleri arasında şunlar da sayılabilir: «Falmagne kayaları», «Anderghem manzarası», «Boitsfort manzarası», «Suların taşması», «Kumcu kadın», «Sabah» (1869).

BOULENGER [*bulą̃ję*], **Jacques** (doğ. 1879), Fransız yazarı ve kültür tarıhçisi. Pariste doğmuştur. Société des études rabelaisiennes (Rabelais araştırmaları kurumu) ve «Revue du Seizième Siècle» (XVI. yüzyıl dergisi)in kurucusu Lefrance ile birlikte. XVII. yüzyıl kültür tarihi üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Rabelais et V. Hugo* (R. ve V. H.) [1904], *Le grand siècle* (XIV. Louis devri) [1911], *L'ameublement français au grand siècle* (XIV. Louis devrinde Fransız ev eşyaları) [1915], *Rabelais à travers les âges* (Yüzyıllar boyunca R.) [1925], *Marc Desbordes Valmore, sa vie et son secret* (M. D. V., hayatı ve sırrı) [1926].

BOULENGER [*bulą̃ję*], **Marcel** (1873 - 1932), Fransız yazarı, Jacques B. nin kardeşi. Pariste doğmuş, Chantilly'de ölmüştür. Birçok romanları ve kültür tarihi ile ilgili küçük etütleri vardır. Başlıca eserleri şunlardır: *Quarante escrimeurs* (Kırk eskrimci) [1903], *Nos élégances* (Zarafetlerimiz) [1909], *Les aventures d'un dandy* (Moda düşkünü bir delikanlının maceraları) [1921], *Éloge du snobisme* (Züppeliğin medhi) [1927].

BOULLAY [*bulę*], **Pierre François Guillaume** (1777 - 1869), Fransız eczacısı. Caen'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste kurduğu eczane büyük bir önem kazanmıştır. Tıp akademisi üyesi (1820), Bulletin de Pharmacie'nin kurucusu ve redaktörü olan B., birçok hâtıralar yayımlamıştır. Aktif ve zehirli tatula (picrotoxine) maddesini B. keşfetmiştir. Fosforik asit vasıtasiyle alkolü ether haline çevirmeğe ve ether arsenik elde etmeğe ilk muvaffak olan B. dır.

BOULLE [*bū l*] **André Charles** (1642 - 1732), Fransız mobilyacısı. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Kıralın başmarangozu olarak Versailles sarayını süslemiş ve döşe-

BOULLE: Dolap (1 00 sıraları; Victoria and Albert müzesi, Londra)

miştir. Yaptığı mobilyalar şekil bakımından sadedir, fakat maden, boyanmış ağaçlar, fildişi, bağa ve sedef kakmalarla zengin bir tarzda süslenmiştir. Süslerin modellerini kendisi çizerdi. Motif olarak çiçek, yemiş, hayvan av ve savaş sahneleri kullanmıştır. Oğulları da aynı sanatta çalışmışlardır. Paris belediyesine bağlı sanat enstitüleri (Écoles municipales professionnelles de la Ville de Paris) nin mobilyacılık kısmı B. un adını taşımaktadır.

BOULLIAU [*bulyọ*], **Ismaël** (1605 - 1694), Fransız astronomu. Loudun'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bazı yıldızların ışık değiştirmelerini mâkul bir şekilde ilk defa B. izah etmiştir. Başlıca eserleri: *De natura lucis* (Işığın mahiyeti hakkında) [1638], *Philolaus seu de vero systemate mundi* (Ph. yahut dünyanın hakiki sistemi hakkında) [1639], *Astronomia philolaica* (Philolaos astronomisi) [1645], *Ad astronomos monita duo* (Astronomlara iki nasihat) [1657] v. b.

BOULOGNE [*bulọñ*]: 1. **B. Billancourt** [*b. bilãkụr*], Parisin güneybatısında, Seine nehrinin büyük kıvrımının sağ kenarında ve Bois de B. un güneyinde, villâlariyle, endüstri tesisleriyle tanınmış bir şehir. Nüfusu 71 400 (1946). Renault otomobil fabrikası buradadır. Kuzeyinde *Bois de B.* parkı vardır.

2. **B. Sur Mer** [*b. sür mẹr*], Fransada Artois bölümünde, Pas de Calais departmanında tahkimli ticaret limanı. Nüfusu 34 900 (1946). Kuzey Denizi balıkçılığının merkezi, deniz banyoları, şarap ticareti ve İngiltereye geçiş

Boulogne limanı

yeridir. Daha Romalılar devrinde oturulan bir yer (Bononia) olmuş, 882 de Normanlar tarafından yakılıp yıkılmış, 912 de yeniden kurulmuş, bir aralık (1544 - 1550) İngilizlerin elinde kalmıştır. I. Napoléon buradan geçerek İngil tereyi işgal etmeyi düşünmüştü (1805).

Boulogne karargâhı: Bonaparte, 1801 de, İngiltereye bir akın yapmak maksadiyle, Boulogne'da bir karargâh teşkilini emretmiş ve civar kıyılarda bir nakliyat flotillâsı toplamıştır. Amiens sulhu (Mart 1802) ile tehir edilen bu proje Mayıs 1803 te tekrar ele alınmıştır. Okyanus kıyıları karargâhlarında 150 000 asker toplanmış ve iki yıl burada talim görmüştür. Askerlerin asıl toplanma yeri Boulogne idi. Limanlarda büyük tanzim çalışmaları yapılmış, kıyı, müdafaa borda toplarıyle donanmıştı. Napoléon, 16 Ağustos 1804 te karargâha gelerek, orduya ilk «Légion d'honneur» nişanlarını dağıtmıştır. Mart 1805 te İngiltere seferi için her şey hazırdı. Fakat Amiral Villeneuve'ün filosu sözleşildiği gibi hareket etmemiştir. O sırada Avrupada yeni bir devletler ittihadı teşkil edildiğinden, Napoléon buraya dönmüş ve eşsiz Austerlitz muharebesini yapmıştır. 1841 de Boulogne yakınında, büyük ordunun hâtırası için, üzerinde Napoléon'un Bosio tarafından yapılmış bir heykeli bulunan, 53,5 m uzunluğunda bir sütun dikilmiştir.

BOULONNAIS [*bulonẹ*], Fransanın Boulogne bölgesinde eski bir yörenin adı. Merkezi Boulogne - sur - Mer'dir. Yüzölçümü 2 000 km², nüfusu 300 000 dir.

BOULT [*boult*], **Sir Adrian Cedric** (doğ. 1889), İngiliz orkestra şefi. Chester'da doğmuştur. Westminster School ve Oxford üniversitesine girmiş ve sir Hugh Allen'den müzik öğrenimi görmüştür. Bu öğrenime daha sonra Leipzig'te Hans Sitt ve Eugen Lidner'in öğrencisi olarak devam etmiş ve Nikisch'in metotlarını ayrıca incelemiştir. Covent Garden operasında çalışmış (1914) ve 1918 den itibaren Royal Philharmonic Society, Liverpool Philharmonic Society, Londra Symphony Orchestra'sı ve Queen's Hall Orchestra'sında orkestra şefliği etmiştir. Londra Royal College of Music'inde öğretmenlik etmiştir (1919). 1924 - 1930 yıllarında Birmingham City Orchestra ile Birmingham Festival Choral Society'de orkestra şefliği eden B., 1930 - 1942 yıllarında B. B. C. (b. bk.) nin musiki müdürlüğünü yapmış, 1942 den sonra da B. B. C. Symphony Orchestra'sının baş orkestra şefi olarak B. B. C. ile iş birliğine devam etmiştir. Bilhassa genç İngiliz bestekârları lehine çok faydalı çalışmalarda bulunmuştur. 1937 de kendisine şövalyelik (Sir) tevcih edilmiştir. *A Handbook on the Technique of Conducting* (Orkestra şefliği tekniğine ait el kitabı) adlı eseri 1937 de çıkmıştır.

BOULTON [*boultın*], **Matthew** (1728-1809), İngiliz iş adamı. Birmingham'da doğmuş, Soho'da ölmüştür. B., madenî düğmeler, sikke ve gümüşü soğuk işliyerek eşya imal eden kendi fabrikasını Birmingham'dan Soho'ya nakletmiştir Fabrikası için lüzumlu enerjiyi sağlamağa çalışırken 1776 yılında, buhar makinesinin mucidi J. Watt ile karşılastı; birlikte çalışarak başarı kazandılar. B. ve Watt'ın beraber kurdukları buhar makinesi fabrikası, Watt'ın icadettiği makinenin diğer sanayi şubelerinde de kullanılmasında mühim rol oynadı

BOUMANN [*bauman*], **Johann** (1706 - 1776), Holândalı mimar. Georg Boumann'ın babası. Amsterdam'da doğmuş, Berlin civarında (Potsdam?) inşaat başmüdürü iken ölmüştür. 1732 de I. Friedrich Wilhelm tarafından Berline davet edilen B., burada, yaratıcı vasfı olmamakla beraber, Holânda - Palladio tarzı klâsisizm üslûbunda birçok bina yapmıştır. Potsdam'daki Holânda mahallesi (1737 - 1741) Berlin kapısı ve Belediye binası (1753), Berlindeki eski Dom (kilise; 1747 - 1750, 1893 te yeniden inşa edilmiştir) ve Prens Heinrich sarayı (1748 - 1753, belki de Knobelsdorff'un plânlarına göre yapmıştır; 1810 dan beri üniversite) bunlar arasındadır.

BOUNTY [*baunti*] **ADALARI**, Yeni Zelanda'nın Güney Adasının 650 km doğusunda (179° doğu boylamı, 48° güney enlemi) hemen hemen tamamiyle çıplak ve kayalık adalar. 13 kadardır ve 11,4 km² yüzölçümündedir. Av yeri olarak faydalanılmaktadır.

BOUQUET [*bukẹ*], **Dom Martin** (1685 - 1754), Fransız tarihçisi. Amiens'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Benedictusçu keşiş olan B., *Rerum gallicarum et francicarum scriptores* (Gall ve Fransız tarihi yazarları) [8 cilt. 1737 - 1752] adlı, bugün dahi büyük bir ihtiyacı karşılıyan külliyatı tesis etmiştir. Bu külliyatın IX. - XIX. ciltleri 1757 -

1833 yıllarında muhtelif yazarlar tarafından kaleme alınmış, XX. - XXIV. ciltleri ise 1840 - 1894 arasında Académie des Inscriptions tarafından yazdırılmıştır.

BOURBAKI [*burbaki*], **N.**, 1938 den beri matematiğin bütün kollarını bir nevi ansiklopedide toplıyan birçok tanınmış Fransız matematikçilerinin takma adı. Bunların gayesi, tarihî tekâmülü dikkate almaksızın herkese modern bilgiye giden en basit ve kestirme yolu göstermektir.

BOURBAKI [*burbaki*], **Charles Denis Sauter** (1816 - 1897), Fransız generali. Pau'da doğmuş, Bayonne'da ölmüştür. B., 1871 Alman - Fransız harbinde Fransız doğu ordusu ile birlikte Belfort'u muhasaradan kurtarmağa ve Paris ile Ren arasındaki Alman irtibatını kesmeğe memur edilmişti. Fakat bu plân, B. nin Lisaine'de yenilmesiyle (15 - 17 Ocak 1871) akim kaldı. General Manteuffel'in idaresindeki Alman güney ordusu tarafından ricat hattı kesilmiş olan, bu aşağı yukarı 90 000 kişilik ordu, nihayet 1871 Şubatında İsviçrede enterne edilmiştir. (İsviçre sınırı Les Verrières, Neuenburg civarında geçilmiştir).

BOURBON, Antoine de, Navarre kıralı: bk ANTOINE DE BOURBON.

BOURBON [*burbõ*], **Catherine de** (1558 - 1604), Navarre prensesi. Pariste doğmuş, Nancy'de ölmüştür. Navarre kıralı Antoine ile Jeanne d'Albert'in kızı ve IV. Henri'nin kızkardeşidir. Hayatının en bâriz hâdisesi Soissons kontu olan kuzeni Charles de Bourbon'a karşı olan aşkıdır. Fakat IV. Henri, 41 yaşında olan kızkardeşini Bar dukası Henri de Lorraine ile evlenmeğe mecbur etmiştir. B., IV. Henri'nin mezhep değiştirmesinden sonra Protestan olmuş ve Protestan parti, bilhassa Théodore de Bèze ile münasebette devam etmiştir. Halef bırakmadan ölmüştür.

BOURBON [*burbõ*], **Charles de** (1435 - 1488), kardinal. Lyon'da ölmüştür. Beşinci Bourbon dukası I. Charles'ın oğludur. 1446 da 11 yaşında Lyon başpiskoposu ve 1447 de kardinal tâyin edilmiş ve zamanının siyasi ve askerî işlerinden birçoğuna karışmıştır. Kilise hayatına hiçbir zaman uyamadığı için orada şaşkına dönerek düşkün bir başpapaz, fakat zengin bir kolleksiyoncu olmuş, halı ve güzel kitap biriktirmeğe merak etmiştir. Liége papası olup 1482 de ölen kardeşi Louis de Bourbon daha iyi bir ahlâka sahip değildi. Bunun üç gayrimeşru çocuğu olmuştur. Büyüğü Bourbon - Busset'lerin ceddidir. «Sanglier des Ardennes» (A. yabandomuzu) diye anılan La Marck kontu tarafından öldürülmüştür.

BOURBON [*burbõ*], **Charles de** (1490 - 1527), dokuzuncu Bourbon dukası. Bourbon connétable'ı, Roma muhasarasında öldürülmüştür. Montpensier kontu Gilbert de Bourbon ile Claire de Ganzague'ın oğludur. İlk talimlerini Génois isyanı sırasında Bayard'ın yanında yapmış (1507), Agnadel savaşında temayüz ederek (1509) I. François'dan connétable kılıcını almıştır. I. François'nın annesi Louise de Savoie, kadınlık timarı olarak en yakın vârisi bulunduğu Bourbonlar verasetini Parlâmento önünde ısrarla istemiştir. Bu istek XII. Louis'nin sarih bir bağışına dönmekti. Dâva takibedilirken B., V. Karl'ın gizlice yaptığı tekliflere uyarak, kızkardeşi Eléonore'dan elini uzatmasını rica etmiş ve ona kılıcını vermiştir. Antlaşma imzalanmış; fakat, İngilizler Normandiyayı istilâ için hazırlanırken, imparatorun Franche Comté'den giren ordularına katılacağı sırada, uzun zamandan beri kendisinden şüphelenildiği için takibedilen B., gizlice kaçmak ve general veya prens olarak görüneceği yerde düşman saflarına kaçak olarak girmek zorunda kalmıştır (1523). İmparator tarafından korgeneral tâyin edilerek İtalyaya geçmiş ve oradan Fransızları sürmüştür. Pavia zaferine iştirak etmiştir. Sonra bizzat kendisi için savaşmak ve Milanais'yi ele geçirmek istemiştir. İtalyanın yağma edileceğini vadederek Alman ücretli askerleriyle maceraperestlerinden bir ordu toplamış ve onları Roma surlarına kadar götürmüştür. Taarruzda ağır yaralanarak ölmüş, ölümü Romayı kurtaramamış ve şehir iki ay feci bir surette yağma edilmiştir.

Charles de BOURBON

BOURBON [*burbõ*], **Charles de** (1523 - 1590), kardinal. Antoine de Bourbon'un kardeşi, IV. Henri'nin amcası. Rouen başpiskoposu olan B., Guise'ler tarafından X. Charles adı altında Fransa kıralı ilân edilmesini kabul etmiştir. Guise dukasının öldürülmesinden sonra 1588 de hapsedilmiştir.

BOURBON [*burbõ*]. **Charles de** (1562 - 1594), kardinal. Condé prensi I. Louis de Bourbon'un oğludur. Çok genç yaşta iken Rouen başpiskoposluğuna terfi etmiş (1590), III. Henri'nin ölümünden sonra üçlü partinin başına geçmiş ve Ligue zamanında büyük bir rol oynamıştır. Bir aralık yeğeni IV. Henri'ye karşı Fransa tahtına geçmek iddiasında bulunmuştur.

BOURBON [*burbõ*], **Charlotte de** (1546/1547 - 1582), Montpensier dukası II. Louis de Bourbon'un kızı, Holânda Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk «Stadhouder» ı olan Willem van Oranje'nın karısı. Pariste doğmuş, Anvers'te ölmüştür. Louis de Bourbon, B. u Jouarre manastırına sokmuştur. İstemiyerek rahibe olan B. 1572 yılı başında Jouarre'ı terk ederek ablası Bouillon düşesinin yanında kısa bir müddet oturduktan sonra, Heildelberg'e gitmiştir. O zaman Heidelberg'de hüküm süren seçmen prens III. Friedrich onu öz kızı gibi karşılamıştır. Charlotte babasının öfkelenmesinden korkarak, seçmen prensin yanında kalmağa karar vermiştir. Karısı Anne d'Egmont'un ölümünden sonra 1561 de Saksonya seçmen prensi Moritz'in kızı ile evlenen ve sonunda ondan ayrılmak zorunda kalan Willem van Oranje ile evlenmiştir. III. Henri, 1575 te tesidedilen bu evlenmeye muvafakat göstermiştir.

BOURBON [*burbõ*], **Frère Jacque de** (ölm. 1527), Bâtard de Liége (Liége piçi) lâkabiyle anılır. Pariste ölmüştür. Guillaume de la Marck tarafından öldürülen Liége piskopos prensi Louis de Bourbon'un nikâhsız bir kadından olma oğludur. Malta tarikatı (b. bk.) na girmiş ve *La grande et merveilleuse et très cruelle oppugnation de la noble cité de Rhodes* (Asîl Rodos şehrinin büyük güzel ve kıyıcı muhasarası) eserini yayımlamıştır.

BOURBON [*burbõ*], **Robert de France, Clermont kontu, Bourbon sire'i** (1256 - 1318), Saint Louis ile Marguerite de Provence'ın oğlu, Bourbon hanedanının ceddi. Karısı Béatrix çeyiz olarak kendisine Bourbon senyörlüğünü getirmiştir. Bk. BOUBON HANEDANI.

BOURBON ADASI: bk. RÉUNION.

BOURBON [*burbǫ̃*] (İsp. *Borbón*, İtal. *Borbone*) **HANEDANI,** Avrupada Fransa, İtalya (İki-Sicilya [Due Sicilie], Parma) da hüküm sürmüş baron, kont, duka ve birçok kırallar yetiştiren büyük bir sülâle. Adını ilk defa eski Bourbonnais eyaletindeki derebeylik şatosunun bulunduğu Bourbon-l'Archambault kasabasından almıştır.

Bourbonlar, Charles le Simple'in sadık bir adamı olan Adhémar veya Aimar denilen zata, 900 yılına doğru tevcih edilen bir baronlukla tarih sahnesinde görülmüşlerdir. Bu ilk kol 1218 de sönmüştür. 1196 da aileden Mathilde veya Mahaut adlı kız, Champagne mareşali Gui de Dampierre ile evlenince baronluk bu aileye geçmiş, bu ikinci Bourbon kolu da 1272 ye kadar devam etmiştir. İkinci Bourbon ailesinden Agnès ile kocası Jean de Bourgogne'dan olma Béatrix adındaki kızın 1272 de, Fransa kıralı IX. Louis (Saint Louis) nin oğlu, Clermont kontu Robert ile evlenmesi Bourbon ailesine yeni talihler getirmiştir. Fransız Bourbonları bu üçüncü Bourbon sülâlesinden olup diğer Bourbonlar da bu Fransız Bourbonlarından türemişlerdir. Clermont kontu Robert ile Béatrix'ten olma Louis, 1327 de Kıral Charles le Bel'den dukalık unvanını almıştır. Bourbonların dukalık kolunun müessisi olan **I. Louis** (1279-1341) nin Pierre ve Jacques adlı iki oğlu olmuş, ölümünde Bourbon dukalığı **I. Pierre** (1310-1356) e geçmiş ve Jacques, La Marche kontu unvanını almıştır. Valois'lı Isabelle ile evli olan Pierre ölünce, dukalık oğlu **II. Louis** (1337-1410) ye, sonra sıra ile **I. Jean** (1381-1434)a, **I. Charles** (1401-1456) a ve nihayet bunun oğlu **II. Jean** (1426-1488) a geçmiştir. Fransalı Jeanne, Armagnac'lı Catherine ve Bourbon'lu Jeanne adlı üç karısından hiç çocuk bırakmadan ölen II. Jean ile Bourbon sülâlesinin büyük kolu sönmüş ve II. Jean'ın bütün hakları, erkek kardeşi olup XI. Louis'nin kızı Beaujeu'lü Anne ile evlenmiş olan **II. Pierre** (1439-1503)e geçmiştir. Pierre öldüğü zaman Suzanne adlı bir evlât bırakmıştır. Bu kızın 1505 te Fransa connétable (kıral ahırları nazırı) i olan Charles de Montpensier ile evlenmesi üzerine Bourbon dukalığı bu zata geçmiş ve bu küçük kolun adı Bourbon-Montpensier diye anılmıştır. Charles de Montpensier'nin Kıral I. François'dan ayrılması bütün haklarını kaybetmesine sebebolmuş ve çocuğu da olmadığı cihetle hanedanın Bourbon-la Marche küçük kolu önem kazanmıştır.

La Marche kontu Jacques'ın oğlu Jean (ölm. 1393), karısı Catherine vasıtasiyle Vendôme dukalığını elde etmişti. Dukalık oğlu Louis (ölm. 1446) ye ve bunun torunu François (ölm. 1495) ya geçmiştir. François'nın Luxembourg'lu Marie ile evlenmesinden Charles (ölm. 1537) doğmuş, bu da Orléans'lı François'nın dul karısı Alençon'lu François ile evlenmiş ve Antoine adlı bir oğulları dünyaya gelmiştir. Böylece La Marche kontu Jacques'ın altı nesil sonraki torunu bulunan Vendôme dukası Bourbon'lu Antoine 1548 de Navarre mirasçısı Albret'li Jeanne ile evlenerek 1554 te Navarre kıralı olmuştur. Fransaya sıra ile sekiz kıral veren ailenin ceddi bu zattır. Antoine (ölm. 1562) ın oğlu Henri, annesi Albret'li Jeanne'ın ölümü ile, önce Navarre kırallığına geçmiş ve 1589 da Valois hanedanının sönmesi üzerine de IV. Henri adı ile Fransa tahtına oturmuştur. Bourbonların kırallık kolunun müessisi olan bu zattan sonra ve sırasiyle birbirini takibederek XIII. Louis (1610-1643), XIV. Louis (1643-1715), XV. Louis (1715-1774), XVI. Louis (1774-1792), XVII. Louis (1792-1795) Fransa tahtını işgal etmiş ve araya giren ihtilâl yılları ve Napoléon devriyle bir fâsılaya uğrıyan hanedanın saltanatı 1814 te XVIII. Louis ile devam etmiş ve çocuk bırakmadan ölmesiyle (1824) yerine son Bourbonlu kıral olarak kardeşi X. Charles tahta geçmiştir. Her iki kardeşin fena idareleri halkı usandırmış, birincinin saltanatı bir müddet fâsılaya uğradıktan sonra tekrar devam etmiş, ikincisi 1830 ihtilâlinde İngiltereye kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. Charles'ın iki çocuğu olmuştur. 1830 ihtilâlinden sonra, yine Bourbonların Orléans küçük kolundan Orléans dukası Louis Philippe, Fransada kırallığa geçirilmiştir. Bk. aşağıda Bourbon-Orléans.

Bourbon-Anjou: bk. aşağıda İspanya Bourbon'ları.

Bourbon-Bragance: bk. aşağıda Brezilya Bourbon'ları.

Bourbon-Busset: Bu kolun ceddi, 1456 da Liége prens piskoposu olan Bourbon'lu Louis ile Egmont'lu Catherine'in büyük oğlu olan Pierre de Bourbon'dur. Bu zat, Bourbonnais'de Busset'li Marguerite d'Alègre ile evlendikten sonra «Busset senyörü» sıfatını almıştır.

Bourbon-Condé: Bu kol, Bourbon-Vendôme kolunun bir alt-bölümüdür. I. Vendôme dukası Charles'ın beşinci oğlu Louis (ölm. 1569), Condé prensi unvanını alarak bu kolun müessisi olmuştur. Aynı zamanda Enghien dukası, Connti markisi, Soissons kontu, Anisi ve Valeri kontu unvanlarını da taşıyan Louis'nin büyük oğlu I. Henri ve torunu II. Henri'den sonra bu sonuncunun büyük oğlu II. Louis, tarihte «Le Grand Condé» (Büyük Condé) adiyle tanınmıştır. Fransa kıralı XIV. Louis 1527 de Fransa kırallığına katılmış olan Bourbon dukalığını, 1661 de, Albret dukalığı ile Durance baronluğuna mukabil, Grand Condé'ye vermiş ve ondan sonra Condé prensleri, Bourbon dukası unvanını da taşımışlardır: Bunlardan Henri-Jules (ölm. 1709), Fransa kıralı XIV. Louis'nin bir kızı ile evlenen III. Louis (ölm. 1710), Louis-Henri (ölm. 1740), Louis-Joseph (ölm. 1818), ve son Condé prensi olan Louis-Henri Joseph (1830 da Chantilly'de asılarak idam edilmiştir) Fransa tarihinde önemli rol oynamış olan prenslerdir. Louis-Henri-Joseph'in biricik oğlu Enghien dukası da, Napoléon devrinde, 1804 te, Vincennes hendeklerinde kurşuna dizilmiş, Condé prensliği de katî olarak tarihe karışmıştır. Bk. CONDÉ.

Bourbon-Conti: Bu kol, Bourbon-Condé kolunun bir alt-bölümünü teşkil eder. Müessisi, Condé prensi II. Henri (ölm. 1646) nin ikinci oğlu olan Conti prensi Armand (ölm. 1668) dır. Meşru veraset bakımından bu kol, 1814 te. Conti prensi Louis-François-Joseph'in vâris bırakmadan İspanyada ölmesiyle sönmüştür. Bk. CONTI.

Bourbon-la Marche: Bu kol, 1327 de Marche Kontluğunu Clermont-en-Beauvaisis Kontluğu ile değişen ve I. Louis'nin küçük oğlu olan Bourbon dukası I. Jacques'tan çıkmıştır. 1361 de ölen I. Jacques'ın yerine sırasiyle 1393 te ölen I. Jean ve 1438 de erkek vâris bırakmadan ölen II. Jacques geçmiştir.

Bourbon-Montpensier: Montpensier kontu unvanı Bourbon ailesine Berry dukasının kızı olup 1400 tarihinde Bourbon dukası I. Jean ile evlenen Berry'li Marie tarafından getirilmiştir. Bunların küçük oğlu Louis (ölm. 1486) Bourbon-Montpensier kolunun müessisi sayılır. Unvan Louis'nin oğlu Gilbert'e geçmiş, Gilbert'in büyük oğlu genç yaşta öldüğü için, ikinci oğlu meşhur Bourbon «Connétable» i Charles bu unvanı benimsemiştir. Charles, Bourbon'lu Suzanne ile evlendiği için Montpensier kolunu

Bourbon dukalık kolu ile birleştirmiş, fakat karısının ölümünden sonra kollar yine ayrılmıştır. Charles'ın çocuğu olmadığı için, kızkardeşi Louise, Montpensier unvanını üzerine almış, 1504 te Vendôme kontu Louis ile evlenmiş ve böylece Louis (ölm. 1520), ikinci Bourbon-Montpensier kolunun müessisi olmuştur. Montpensier kontluğu 1539 da dukalık olmuş, 1626 da da Borbon-Orléans koluna katılmıştır. Bk. MONTPENSIER.

Bourbon-Naples veya **Bourbon Deux-Siciles:** bk. aşağıda İki-Sicilya (Due Sicilie) veya Napoli Borbone'leri.

Bourbon-Orléans: Fransa kıralı XIII. Louis'nin kardeşi Gaston, Orléans dukası unvanını taşıyordu. Buna göre ilk ve geçici Orléans sülâlesinin şefi sayılır. Bu sülâle, Gaston'un kızı ve 1723 te ölen Toscana dukası III. Cosimo de Medici'nın karısı Marguerite Louise ile 1683 te sönmüştür. Onun yerine geçen ikinci Orléans sülâlesi, XIV. Louis'nin kardeşi. Orléans dukası I. Philippe (Monsieur) ten gelir. «Fransa kırallığı kanından ilk prensler» diye anılan Orléans dukaları zeamet olarak Orléans dukalığından başka, Valois, Chartres, Nemours, Montpensier dukalıklarını ve Joinville prensliğini de almışlardır. Bourbon'ların bu kolu, 1830 ihtilâlinden sonra Fransa tahtını işgal etmiştir. Kolun müessisi I. Philippe (ölm. 1701) in ahfadından I. Louis-Philippe 1830 da kıral ilân edilmiş, 18 yıllık bir saltanattan sonra, Fransada cumhuriyet kurulması üzerine, tahttan indirilmiştir. Asıl Bourbon kırallık kolunun son temsilcisi ve X. Charles'ın torunu olan Chambord kontu Henri'nin ölümü (1883) üzerine, I. Louis-Philippe'in torunları Orléans sülâlesi adına Fransa tahtına hak iddia etmişlerdir. I. Louis-Philippe'in büyük oğlu Orléans dukası Ferdinand'ın Paris kontu Philippe'in iki oğlu olmuş, fakat bunlar vâris bırakmadan ölmüşlerdir (Montpensier dukası Ferdinand 1924 te, Orléans dukası Philippe 1926 da). Bunun üzerine Orléans dukası Philippe'in amca torunu ve Guise dukası Jean'ın oğlu olan Henri (doğ. 1908) «Paris kontu» unvaniyle Fransa tahtının müddeisi (prétendant) olmuştur. Bk. ORLÉANS.

I. Louis-Philippe'in torunlarından, Brezilya tahtına hak iddia edenler de çıkmıştır. Bk. Aşağıda Brezilya Bourbonları.

I. Louis-Philippe'in kızlarından Clémentine Saxen-Coburg prensi August ile evlenmiş, oğlu Ferdinand (ölm. 1948) ile torunu III. Boris (ölm. 1943) Bulgaristan tahtını işgal etmişlerdir. Boris'in oğlu II. Simeon (doğ. 1937), babasının ölümünden sonra kıral ilân edilmişse de, Bulgar Halk Cumhuriyetinin kurulması üzerine 1946 da tahttan indirilmiştir.

Bourbon-Parme-Lucques: bk. aşağıda Parma ve Lucca Borbone'leri.

Bourbon-Soissons: Soissons kontluğu, XV. yüzyıl sonlarına doğru, Bourbon-Vendôme kontu François (ölm. 1495) ile evlenen Luxembourg'lu Marie tarafından Bourbon ailesine katılmıştır. François'nın oğlu Charles'ın oğullarından biri, Jean, Soissons kontu unvanını taşımışsa da, bunun 1557 de ölmesi üzerine bu unvan kardeşi Condé prensi Louis'ye geçmiştir. Louis (ölm. 1569) bu unvanı, ikinci karısı Longueville'li François'dan doğan Charles (ölm. 1612) a bırakmış, bu zat da Bourbon-Soissons kolunun müessisi olmuştur. Charles'ın oğlu Louis'nin 1641 de meşru vâris bırakmadan ölmesi üzerine, Soissons kontluğu kızkardeşi Bourbon'lu Marie'ye geçmiş, Carignan prensi Savoie'lı Thomas François ile evli bulunan Marie de bu unvanı oğlu Savoie'lı Eugène-Maurice'e bırakmıştır. Soissons kolu 1734 te Eugène Jean-François'nın ölümüyle sönmüştür. Bk. SOISSONS.

Bourbon-Vendôme: La Marche kontu Jean (ölm. 1393), son Vendôme kontu VII. Bouchard'ın kızkardeşi Vendôme'lu Catherine ile evlendiği için, Vendôme kontluğu Bourbon ailesine geçmiş, Jean'ın ikinci oğlu Louis (ölm. 1446) de Bourbon Vendôme kolunun müessisi olmuştur. Louis'nin büyük oğlu Jean, Beauvau'lu Isabelle ile evlenerek Roche-sur-yon prensi unvanını da kazanmış ve bunu ikinci oğlu Louis'ye bırakmıştır. Aynı Louis ikinci Bourbon-Montpensier kolunun müessisi de olmuştur (yukarı bk.). Jean'ın büyük oğlu François, Vendôme kontu unvanını muhafaza etmiş, bunun oğlu Charles'ın zamanında, 1515 te Fransa kıralı I. François'nın emriyle Vendôme kontluğu dukalığa yükseltilmiştir. Bourbon «Connétable» i Charles'ın 1527 de ölmesi üzerine I. Vendôme dukası Charles, aynı zamanda Bourbon sülâlesinin şefi olmuştur. Bunun büyük oğlu Antoine, 1547 de Albret'li Jeanne ile evlenerek Navarre kıralı, Albret dukası unvanlarını da kazanmıştır. Antoine'ın ilk iki oğlu genç yaşta öldükleri için, üçüncü oğlu Henri, 1589 da, Valois hanedanlarının sönmesi üzerine, IV. Henri unvaniyle Fransa tahtına oturmuş ve Bourbon kırallık kolunun müessisi olmuştur. Bk. VENDÔME.

İspanya Bourbonları (Bourbon-Anjou): Bourbon hanedanının bu kolu, XIV. Louis'nin torunu, büyük veliaht (Le Grand Dauphin) Louis'nin ikinci oğlu ve Anjou dukası Philippe ile başlar. Philippe çocuğu olmıyan İspanya kıralı II. Carlos'un vasiyeti ile Anjou dukası V. Felipe adiyle İspanya tahtına geçmiş ve 1700-1746 yılları arasında hüküm sürmüştür. Ölümünde yerine önce büyük oğlu Luis, sonra ikinci oğlu VI. Fernando, bunun da çocuk bırakmadan ölmesi üzerine, Napoli kıralı bulunan kardeşi III. Carlos kıral olmuş (1759), bunu da oğlu IV. Carlos takibetmiştir. Fransa ihtilâlinden sonra, Napoléon'a raslıyan bu devirde Bourbonlar, İspanyada bir fâsılaya uğramış ve IV. Carlos 1808 de Joseph Bonaparte lehine tahttan feragat ederek 1819 da Napoli'de ölmüştür. 1814 te IV. Carlos'un oğlu VII. Fernando babasının yerine kırallığa geçerek 1833 e kadar saltanat sürmüş; erkek çocuğu olmadığı için, öldüğü zaman taht, kızı II. Isabel'e verilmiştir. Fernando'nun kardeşi Don Carlos da 1833 ten itibaren, öldüğü 1855 tarihine kadar taht iddiasında bulunmuş ve İspanyada bir Karlist (b. bk.) zümrenin çıkmasına sebebolmuştur. Francisco de Asis adlı bir prensle evli bulunan Isabel zamanında İspanyada bir iç harbi çıkmış ve kendisi 1868 de tahttan indirilmiştir. Birkaç yıllık fâsıladan sonra II. Isabel'in oğlu XII. Alfonso 1874 te kıral olmuş ve 1885 te ölmüştür. Ölümünden sonra 1886 da dünyaya gelen oğlu XIII. Alfonso kıral olmuş ve annesi Maria Christina 1902 ye kadar namına hüküm sürmüştür. 1931 deki bir ihtilâl sonunda İspanyada cumhuriyet ilân edilince memleketi terk eden XIII. Alfonso dört oğul ve iki kız bırakarak 1941 de ölmüştür. Alfonso'nun büyük oğlu Segovia dukası Don Jaime, İspanya tahtına veraset hakkından 1933 te feragat etmiş ve yerine küçük kardeşi Don Juan (doğ. 1913) İspanya tahtının müddeisi olmuştur.

İki Sicilya (*Due Sicilie*) veya **Napoli Borbone'leri:** Bu kol, 1759 da Napoli kıralı iken, bu kırallığı terk ederek, kardeşi VI. Fernando çocuk bırakmadığı için İspanya

kırallığına geçen III. Carlos'un üçüncü oğlu I. (IV.) Ferdinando'dan başlar. 1825 te ölen I. Ferdinando'nun yerine oğlu I. Francesco kırallığa geçmiştir. İlk defa Avusturya prensesi Maria Clementina ile, ikinci defa İspanyalı Maria Isabel ile evlenen Francesco'nun yedi oğlu ve yedi kızı olmuştur. Ölümünde (1830) büyük oğlu, II. Ferdinando adı ile İki - Sicilya kırallığına geçmiş ve evlendiği iki kadından 13 çocuğu dünyaya gelmiştir. 1859 da öldüğü zaman büyük oğlu II. Francesco kıral olmuşsa da tahta çıkışından az bir zaman sonra çıkan bir isyan ile tahttan mahrum kalmıştır (1861).

Parma ve Lucca Borbone'leri: Dukalardan ibaret bu kol, İspanya kıralı V. Felipe'nin ikinci oğlu Don Felipe ile başlar. 1748 deki Aachen (Aix - la - Chapelle) antlaşması ile Parma, Piacenza ve Guastalla dukalığına geçen Felipe (İt. Filippo) 1765 e kadar hüküm sürerek yerine oğlu Ferdinando geçmiş ve bunun İspanya kıralı IV. Carlos'un kızı Maria Luisa ile evli bulunan oğlu I. Lodovico, 1801 de Napoléon devrinde Etruria kıralı unvanını elde etmiştir. 1802 de babası, pek az zaman sonra da kendisi ölünce, oğlu Lodovico henüz 4 yaşında iken II. Carlo adı ile duka olmuş, annesi Maria Luisa naipliğini deruhte etmiş ise de 1807 de Napoléon tarafından buna da son verilmiş, fakat bu kayba karşılık olmak üzere 1815 te kendisine Lucca dukalığı tevcih edilmiş ve Carlo, Carlo - Ludovico adını almıştır (1815 - 1847). 1847 de tekrar Parma dukalığına sahip olan II. Carlo 1849 da oğlu III Carlo lehine tahttan vazgeçmişse de birkaç sene sonra 1854 te III. Carlo da öldürülmüş ve yerine oğlu Roberto, dukalığa geçmiştir. 18 Mart 1860 ta Vittorio Emanuele'nin bir emirnamesiyle buna da son verilmiştir. Roberto'nun kızı Zita 1911 de Avusturya arşidukası Karl (1918 de imparator) ile evlenmiştir; bunların oğlu arşiduka Otto da halen Avusturya - Macaristan tahtı müddeisi (prétendant) dir. Parma dukası unvanı, önce Roberto'nun büyük oğlu Giuseppe'ye, sonra da bunun 1950 de ölümü üzerine ikinci oğlu Elia'ya geçmiştir. Zita'nın kardeşi Felix(doğ. 1893), 1919 da Luxembourg büyükdüşesi Charlotte ile evlenmiştir.

Brezilya Bourbon'ları: Brezilya tahtına hak iddia eden bu kolun müessisi, Fransa kıralı Bourbon - Orléans'lı I. Louis - Philipe'in ikinci oğlu Nemours dukası Louis'nin oğlu Eu kontu Gaston'dur. Bu iddia hakkını, Brezilya prensesi Bragança'lı Isabel ile evlenmekle kazanmıştır. Bu hak, 1922 de ölen Gaston'un oğlu Gião Para prensi Pierre (Pedro) e geçmiş, onun ölümü (1940) üzerine de oğlu Pierre (Pedro) Gaston (doğ. 1913) Orléans ve Bragance (Bragança) prensi unvaniyle, Brezilya tahtı müddeisi olmuştur.

BOURBON MÜZESİ, Napoli tacına ait eski eser ve tablo kolleksiyonuna I. Ferdinando tarafından Museo Reale Borbonico (Bourbon Kırallık Müzesi) adı verilmiştir (1816). Bugün Museo Nazionale (Millî Müze) diye anılmaktadır.

BOURBON SARAYI (Palais Bourbon) [mecaz yoliyle mebuslar meclisi anlamında], Pariste d'Orsay rıhtımında Bourbonlu dul düşes için Giraldini tarafından 1722 de inşa edilen saray. 1770 e doğru düşesin torunu Condé prensi, Hôtel de Lassay sarayı ile birleştirmişti. 1790 da Maison de la Révolution adiyle millî bir saray haline gelmiş ve 1795 te Cinq - Cents'lar meclisine tahsis edilmiştir. I. Napoléon, 1807 de sarayın rıhtıma bakan cephesini yeniden Poyet'ye yaptırmıştır. Restauration devrinde saray Mebuslar Meclisi olarak işgal edilmiştir. Toplantı salonu kısmı Joly tarafından yapılmıştır (1829 - 1832). 1848 de Kurucu Meclis için mukavva oda diye adlandırılan tahta ve bezden bir oda eklenmişse de 1851 de bu kısım yıkılmıştır. 1851 den 1870 e kadar kanuni meclis, toplantılarını B. S. nda yapmış, 1879 da da Millet Meclisi eski salonda yerleşmiştir. Yeniden tamir edilen Hôtel de Lassay meclis reisine tahsis edilmiştir.

Bourbon Sarayı

BOURBON TİYATROSU (Théâtre de l'Hôtel du Petit - Bourbon), Parisin eski tiyatrosu. Eski Louvre ile Saint - Germain - l'Auxerrois arasındadır. III. Louis de Bourbon tarafından yaptırılmıştır. 1557 de III. Henri. buraya Gelosi İtalyan trupunu yerleştirmiştir. 1614 te États Généraux burada toplanmıştır. Molière 1659 dan, yıkılma tarihi olan 1660 a kadar bu salonu işgal etmiştir.

BOURBON - CONTI [*burbõ konti*], **Amélie Gabrielle Stephanie Louise de** (ölm. 1825), Conti prensi ile Mazarin düşesinin gayri meşru kızı. Kardeşi La Marche kontunun hilelerine kurban olup sahte bir vesika ile ölü gösterilerek kaçırılmış, Lons - le - Saunier'ye götürülmüş ve Louise Françoise Delorme adı altında (bütün bu işi idare eden oda hizmetçisi kadının adı) Billet adlı bir dâva vekili ile evlendirilmiştir. Onu 1774 te Viroflay'de evlendiren papaz, bir sene önce sahte ölümünü tasdik eden papaz idi. Kardeşinin ölümünden sonra XVI. Louis tarafından bir gelir elde etmişse de, kırallık rejiminin düşmesiyle sefalete sürüklenmiştir. Convention idaresi Pariste Cassette sokağında ona bir muhacir evi vermiştir. Daha sonra Orléans'da Bourbon - Conti adiyle bir tütüncü dükkânı açmıştır. Unutulmuş bir halde ölmüştür. *Mémoires historiques* (Tarihî hâtıralar) adlı bir eser yayımlamıştır. Goethe *Die natürliche Tochter* (Gayri meşru kız) adlı eserini bundan ilham alarak yazmıştır.

BOURBONNAIS [*burbonę*], Orta Fransada tarihî bir eyalet. Yukarı Loire ve Allier boyunda verimli bir sekiler yöresi teşkil eder. Merkezi Moulins'dir. Allier, Cher, Creuse ve Puy de Dôme departmanlarının birer bölümü bu yöredir. Yüzölçümü 7 400 km², nüfusu 368 000 kadardır. B. de maden suları vardır. Bourbon hanedanının Bourbon - l'Archambault adlı kalesi B. de idi.

DİL. Bourbonnais lehçesi, Fransayı Roman dilleri bakımından üçe bölen sınırın köşe başındadır. Bu sınır, batıda Bordeaux yakınlarından başlıyarak kuzeye doğru bir kavis çizdikten sonra Saint - Étienne'e iner, oradan da yine güneye doğru sarkarak İtalyan sınırına varır. Bu çizginin

güneyinde kalan arazi Fransızca (langue d'oïl) dan çok farklı olan ve başlı başına bir dil teşkil eden Provençalca (langue d'oc, Prouvenço, Occitan) nın alanıdır. St.-Étienne'den ayrılan ikinci bir çizgi, kuzeydoğuya doğru bir kavis teşkil ederek İsviçreye dayanır. Dil bakımından İsviçrenin batı kısmını (Suisse romande) da içine alan bu küçük bölümde, kuzeyde kalan Asıl Fransızca (veya Kuzey Fransızca) ile Provençal dili arasında bir geçiş teşkil eden Franco-Provençal (veya Güneydoğu Fransızca, veya Orta Rhône Fransızcası) denilen lehçeler konuşulur. Meselâ, belli şartlar altında, Latince vurgulu a, Provençal'da a olarak kalmış, Fransızcada ise e olmuştur (Lat. *mare*, Prov. *mar*, Fr. *mer* = deniz); bu kaidede Franco-Provençal lehçeleri Provençal'a uymuştur, *mar* = deniz; yine belli şartlar altında, a'dan önce gelen Lat. c Provençal'da c olarak kalmış, Fransızcada ise ch olmuştur (Lat. *carus*, Prov. *car*, Fr. *cher* = sevgili); bu kaidede Franco-Provençal, Fransızcaya uymuştur, *chier* = sevgili. Güneydoğusunda Franco-Provençal grupunun Lyonnais lehçesiyle karşı karşıya bulunan güneyde ise Provençal grupu ile çevrili (tam güneyde: Provençal'ın Auvergnat, güneybatıda da yine Provençal grupundan Marche lehçesi) olan Bourbonnais, yukarıdaki misallerde beliren hususiyetler bakımından, Latincedeki a'yı e'ye, c'yi de ch'ye çevirdiği için Asıl Fransızcanın saffında yer almakla beraber, komşusu bulunan yabancı lehçelerin etkisi altındadır. Bourbonnais, kuzeydoğuda, Asıl Fransızcanın Batı lehçeleri grupundan Bourguignon lehçesiyle sınırdaştır. Bourbonnais (merkezi: Moulins), kuzeyinde bulunan Nivernais (merkezi: Nevers) ile doğusundaki Berrichon (merkezi: Bourges) lehçesiyle birlikte, Asıl Fransızcanın Güney veya Merkez Güney lehçeler grupunu meydana getirir. Göze çarpar büyük özellikleri bulunmadığı için, bazı dilciler bu üç lehçeden yalnız Bourbonnais ile Berrichon'u, başkaları yalnız Berrichon'la Nivernais'yi başlı başına birer lehçe olarak tanımakta, daha başkaları ise bu üç lehçeden hiçbirine bu hakkı vermiyerek, grupu parçalayıp, doğusundaki Bourguignon, kuzeyindeki Île-de-Français ile Orléanais, ve batısındaki Touraine ile Poitevin lehçeleri arasında taksim etmektedirler. Eskiden bu üç lehçeden en zayıfı, Provençal grupunun kuvvetli etkisi altında bulunan Bourbonnais idi; şimdi gitgide Provençal'cayı güneye doğru sürmektedir. Grupun en kuvvetli üyesi daima Berrichon lehçesi olmuştur; Nivernais ise Bourguignon lehçesinin önünde geri çekilmektedir. Zaten bu lehçeler arasındaki farklar pek derin olmadığı için, bazı dilciler Champenois, Île-de-Français, Percheron, Orléanais, Berrichon, Nivernais ve Bourguignon lehçelerini aynı grupa dahil ederek, bunu, doğudaki Lorrain ile Franc-comtois, kuzeydeki Wallon, Picard, Artois, ve batıdaki Normand, Maine, Angevin, Touraine, Poitevin, Aurisien, Angoumois, Saintongeais lehçelerinden kesin olarak ayırdetmektedirler. Bk. FRANSIZ DİLİ, ROMAN DİLLERİ.

BOURBON-ORLÉANS, Henri de, Paris kontu: bk. ORLÉANS.

BOURBOURG [*burburk*], orta büyüklükte yumurta veren, erken gelişen, eti çok lezzetli bir tavuk ırkı. Faverol (Faverolles) cinsine yakındır. Adını Kuzey Fransada, Dunkerque yakınındaki Bourbourg kantonundan almıştır.

BOURCHIER [*bauçîr*], **Arthur** (1864-1927), İngiliz aktörü ve tiyatro müdürü. Berkshire'de doğmuş, Güney Afrikada ölmüştür. Eton ve Oxford'da tahsil etmiş, Oxford'da O. U. D. C. (Oxford University Dramatic Society) yi kurmuştur. İlk meslekî sahneye çıkışı 1889 da Mrs. Langtry ile birlikte Shakespeare'in *As You Like It* (İstediğiniz gibi) komedisinde karasevdalı Jaques rolünde olmuştur. Oynadığı diğer Shakespeare rolleri şunlardır: Shylock, VIII. Henry, Macbeth, Macduff, Sir Toby Belch ve Falstaff. Daly'nin kumpanyasiyle Amerikayı gezerek 1893 te İngiltereye dönmüş, 1894 te Violet Vanbrugh adında bir aktris ile evlenmiştir. Sir Charles Wyndham ile birlikte Sheridan'ın *The School for Scandal* (Dedikodu okulu) komedisinde Joseph Surface'in rolünü oynamıştır. Bir zaman Criterion tiyatrosunu Sir Charles Wyndham ile birlikte idare ederek onunla beraber David Garrick'te oynamıştır. Hayatının son yıllarında Garrick ve Strand tiyatrolarının müdürlüğünü yapmıştır.

BOURCIEZ [*bursię*], **Édouard** (1854-1946), Fransız dilcisi ve Romanisti. Niort (Deux-Sèvres) da doğmuş, Bordeaux'da ölmüştür. Paristeki École Normale Supérieure'de okumuş, 1886 da doktorasını yapmış, türlü liselerde vazife gördükten sonra Bordeaux ve Montpellier üniversitelerinde Roman dilleri ve edebiyatları profesörü olmuştur (1883-1924). Romanolojinin kurucusu F. Diez'ten ve G. Grober, W. Meyer-Lübke gibi büyük Alman Romanistlerinden sonra, Roman dillerinin bütününü ihtiva eden ve çok kullanışlı olan *Éléments de linguistique romane* (Roman linguistiği esasları) [1909, 4. bas. 1946] adlı eseri vermiş, ve Fransa Enstitüsünün Volney mükâfatını kazanmıştır. Şimdi biraz eskimiş olan *Précis historique de phonétique française* (Fransız dili fonetiğinin muhtasar tarihi) [1889, 8. bas. 1937] adlı eseri de tanınmıştır. Ayrıca *La langue gasconne à Bordeaux* (B. da Gaskon dili) [1892] adlı bir eseri de vardır.

BOURDALOUE [*burdalų*], **Louis** (1632-1704), Fransız rahip ve hatibi. Jesuit tarikatına girmiş ve Jesuit okullarında uzun yıllar klâsik diller, belâgat ve teoloji okutmuştur. B., Bossuet'den sonra XVII. yüzyıl Fransasının en büyük din hatibidir. Vaızlarında metafizik ve genel konuları bir yana bırakmış, daima din ve ahlâk konularını büyük bir mantıklılıkla işlemiştir. B., türlü günahkârların portrelerini de çizmiştir, fakat bunlar belli kişilerin portreleri değil, günahkâr tipinin ana çizgilerini veren yalın portrelerdir. Kendisinden hemen sonra gelenler, B. yu kuruluğundan dolayı hor görmüşler, fakat çağdaşları gene bu sebepten ona büyük değer vermişlerdir. B., fikre, mantıka dayanan belâgatin en parlak örneklerini vermiştir.

L. BOURDALOUE

B. nin *Sermons* (Vaızlar) u 1707-1734 te 16 cilt, 1822-1826 da 17 cilt ve 1833-1834 te 3 büyük cilt halinde yayımlanmıştır.

BOURDELLE [*burdęl*], **Emile Antoine** (1861-1929), Fransız heykeltıraşı. Montauban'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Usta bir doğramacının oğludur. Babasının atelyesinde alçı modellerden örnekler çıkararak, tahtadan Faunus kafaları yontarak ilk heykel denemelerine başlamış, heykeltıraş Laroque'tan da faydalı bilgiler edinmiştir. Çalış-

E. A. BOURDELLE

malarına Pariste devam etmiş, Falguière'in talebesi olmuştur. Pek sevdiği Eskiçağ sanatını, akademik anlayışa kapılmadan, şekillere hayat dolu bir hamle vererek ifade etmiştir. Zamanımızda anıt heykelciliğin bir üstadı olarak tanınan B., ünlü Fransız heykeltıraşı Dalou'yu tanımış, Carpeaux'nun eserleriyle ilgilenmiş, en çok da Rodin'in tesiri altında kalmış ve onunla birlikte çalışmıştır. 1884 ten sonra sergilerde kompozitör «Saintis'in büstü» nü, «Çocuk Hannibal»ı, «Âdem»i, «Cançekişen Aşk»ı teşhir etmiştir. 1893 te Montauban belediyesinin 1870 te ölenlerin hâtırası için ısmarladığı «Muharipler» anıtına başlamış, eseri 1902 de tamamlamıştır. Bundan sonra Rodin'in tesirinden kurtulmuş, Pallas Athene'nin, Herakles'in, ölen Kentauros'un heykellerini eski Yunan sanatı ruhu içinde meydana getirmiş, sonra da büyük bir karakter taşıyan «Polonya destanı» nı, «General Alvéar âbidesi» ni (1917), «Çocuk İsa ile Meryem» i (1922) yapmıştır. B. nin küçük ve orta ölçüde yaptığı birçok heykeller araşında şunlar vardır: «Bereket», «Çıplak Bacchans», «Penelope», «Kuğu'nun ölümü». Dikkate değer büstleri: Beethoven, Ingres, Rodin, Jean Moréas, Vincent d'Indy, Anatole France. Ayrıca alçak ve yüksek kabartma eserler de yapmıştır; bunlardan Marsilya tiyatrosunun sahnesi üzerine yaptığı «Üç genç hemşireler» adlı 12 metre uzunluğundaki eseri anılmağa değer. Ressam olarak da, Champs-Elysées tiyatrosunun fresk resimlerini, suluboya ile de Isodora Duncan'ın danslarını ve ayrıca illüstrasyon resimleri yapmıştır. B., Rodin'in ölümünden sonra, kendi memleketinde de, yabancı memleketlerde de tanınmış en meşhur heykeltıraşlardan biridir. Yazılarında ileri sürdüğü fikirleriyle zamanının sanatçıları üzerinde tesirler yaratmış olduğu gibi, birçok talebeleri eserlerinden faydalanma imkânını bulmuşlardır.

BOURDELLE: «Yay çeken Herakles»

BOURDET [*burdẹ*], **Edouard** (1887-1945), Fransız dram yazarı. Saint-Germain-en-Laye'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Sanat hayatına, nükte, hayal ve tazelik dolu, mevzuu cüretli, hafif bir komedi olan *Le Rubicon* (1910) ile başlamıştır. Uzun bir sükûttan sonra, 1920 de *La cage ouverte* (Açık kafes) ile tiyatroya dönmüş, sonra *L'heure du berger* (Sevişenlerin buluşması) [1922] ve *L'homme enchaîné* (Zincire vurulan insan) [1924] adlı eserleri vermiştir. B., 1926 da, anormal bir aşkın trajik takdimi olan *La prisonnière* (Esir kadın) i ve 1927 de, harb sonrası edebiyat usulleri hakkında bir komedi olan *Vient de paraître* (Yeni çıkmıştır) ı yazmıştır. Piyeslerinden daha şunlar anılmağa değer: *Le sexe faible* (Kadın cinsi) [9. bas. 1931], *Père* (Baba) [1943]. B., 1936 dan 1940 a kadar Comédie Française'in müdürlüğünü yapmış ve büyük bir ıslahat faaliyeti göstermiştir.

BOURDICHON [*burdişõ*], **Jehan** (1457-1521), Fransız ressamı ve minyatürcüsü. Tours'da doğmuş ve orada ölmüştür. İçinde B. un minyatürleri bulunan «Les Heures d'Anne de Bretagne» (A. de B. ın dua kitabı) adlı Bibliothèque Nationale'de bulunan eser, kompozisyonlarındaki açıklığı, ustalığı ve zevki gösterir. «Portrait de gentilhomme» (Bir asılzadenin protresi) adlı eseri 1904 te açılan, Rönesanstan önceki Ressamlar Sergisinde gösterilmiştir. Tahta üzerine yağlıboya ile yapılmış olan bu küçük eser çok büyük bir değer taşımaktadır.

BOURDON [*burdõ*], **Eugène** (1808-1884), Fransız teknisiyeni ve fabrikatörü. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1835 te alet, makine ve buhar makinesi yapmak üzere bir fabrika kurmuş; 1849 da, sonra kendi adı verilen madenî barometre ve manometreyi icadetmiş (bk. BAROMETRE, MANOMETRE), ayrıca da sürat katarlarında trenlere karşı gelen havanın direncini ölçmek için ince aletler meydana getirmiştir.

Bourdon manometresi: bir ucu açık, diğeri kapalı, iğri, elâstikî bir borudan ibaret manometre. Buna *Bourdon borusu* da denir. Kesimi beyzi olan bu borunun açık ucundan, basıncı ölçülecek olan gaz veya buhar girer. Akışkanın basıncında vukua gelen değişmeler boruda antiklastik bir bükülme meydana getirir.

BOURDON [*burdõ*], **Sébastien** (1616-1671), Fransız ressamı ve kalkografı. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Poussin ve Claude Lorrain'in tesirleri altında Roma ve Venedikte yetişen B., Pariste ve 1652-1654 arasında Stockholm'da çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: «Kendi portresi» (Louvre müzesi, Paris), «İsveç kıraliçesi Christina'nın at üzerindeki portresi» (Prado müzesi, Madrid).

BOURDON DE L'OISE [*burdõ dĭ luaz*], **François Louis** (1758 - 1797), Fransız ihtilâlcisi. Saint - Remy (Compiègne) de doğmuştur. 1792 de Tuileries sarayının halk tarafından ele geçirilmesine katılmış ve Convention'da hile ile yer almıştır. XVI Louis'nin idamında, 31 Mayıs ayaklanmasında ve Girondin'lerin imhasında rol oynamıştır. Mutedil (Modéré) lerle bir olarak Tedhişçi (Terroriste)leri devirmekte müessir olmuştur (1794). Beşyüzler Konseyinin üyesi olmuş, kıral taraftarlığı ile itham edilerek Directoire tarafından Cayenne'e sürülmüş (1797) ve kısa bir zaman sonra orada ölmüştür.

BOURDON [*burdõ*] **METODU**: tecrübi psikolojide bir test metodu. Dıkkatini denemek maksadiyle, hastadan bir metni okuyarak muayyen bir harfin meselâ her i nin veya a nın altını çizmesinin istenmesi. Bu metot, adını, mucidi olan Fransız psikologu Bourdon (1860 - ?) dan almıştır.

BOURGAULT - DUCOUDRAY [*burgo - dükudre*], **Louis Albert** (1840 - 1910), Fransız kompozitörü. Nantes'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Öğrenimini Paris konservatuvarında yapmıştır. 1862 de büyük Roma mükâfatını kazanmış, 1878 den 1908 e kadar konservatuvarda musiki tarihi öğretmeni olmuştur. Halk koro eğitimi ve folkloristik sahasında öncülük etmiştir. Başlıca eserleri: korolar: *La conjuration des fleurs* (Çiçeklerin komplosu) [1883], *Jean de Paris* (isim), *Hymne à la patrie* (Vatana ilâhi), *Symphonie religieuse* (Dinî senfoni); folklor külliyatı: *Trente mélodies populaires de Basse Bretagne* (30 Aşağı Br. halk melodisi) [1883], *Trente mélodies populaires de Grèce et d'Orient* (30 Yunan ve Doğu halk melodisi) [1875], *Quatorze mélodies celtiques* (14 Kelt melodisi); senfonik eserler: *La Carnaval d'Athènes* (Atina karnavalı) [1884], *Rapsodie Cambodgienne* (Kamboç rapsodisi) [1882], *Chant laotien* (Laos türküsü); operalar: *Thamara* (isim) [1890], *Michel Columb* (isim) [1887], *Myrdhin* (isim) [1912], *Bretagne* (1888); neşredilmemiş operalar ve bir *Stabat mater* 1862). Bunlardan başka B. nun birçok kantatları, Wales temleri üzerine telli kuator ve flüt için bir kenteti, birçok piyano, şan parçaları vardır.

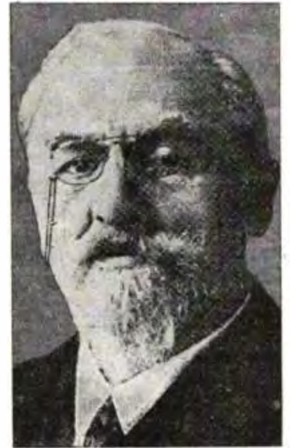
BOURGELAT [*burjılą*], **Claude** (1712 - 1779), Fransız veterineri. Lyon'da doğmuş ve orada ölmüştür. Önce Grenoble parlâmentosunda avukatlık, sonra da at hakkında incelemelere başlıyarak Lyon'da ehli hayvanların anatomisi üzerinde derin çalışmalar yapmıştır. O sırada sadece tecrübî olan veterinerliği ilmî bir esasa bağlamak hususunda ilk çalışmalarının neticesini *Eléments d'hippiatrique* (At hastalıklarına ait hekimliğin esasları) [1750] adlı eserinde açıklamıştır. 1761 de Lyon'da kurulan, Avrupanın ilk veteriner mektebine müdür olan B., 1765 te kurulan Alfort veteriner mektebinin de başına geçirilmiştir. Birkaç ay sonra İlimler Akademisi üyesi ve haralar umum müdürü tâyin edilmiştir. B., Encyclopédie'de çalışmıştır. Şu eserlerini de sayabiliriz: *Anatomie comparée du cheval, du boeuf et du mouton* (At, öküz ve koyunun karşılaştırmalı anatomisi) [1766], *Traité de la conformation extérieure du cheval* (Atın dış teşekkül sureti el kitabı) [1769].

BOURG - EN - BRESSE [*burk - ã - bres*], Fransada Ain departmanı merkezi. Fransız Jura'sının batı kenarında, Bresse eyaletinin eski başşehridir Denizden yüksekliği 243 m dir. 1946 da nüfusu 25 900 olan B. te aynı zamanda tekstil endüstrisi de mevcuttur. 1506-1536 yıllarında Avusturyalı Marguerite'in emriyle yapılan meşhur Brou kilisesi buradadır.

BOURGEOIS: bk. BURJUVA.

BOURGEOIS [*burjua*], **Emile** (1857-1934), Fransız tarihçisi. Pariste doğmuş, Versailles'da ölmüştür. Yüksek Öğretmen Okulunda konferansçı öğretmen, sonra Paris üniversitesinde ve Siyasi Bilgiler Okulunda profesör olmuş, birkaç yıl Millî Sèvres Fabrikası müdürlüğünü yapmıştır. Eski ve Ortaçağ tarihi ile meşgul olduktan sonra (*Le Capitulaire de Kiersy - sur - Oise* (K. - sur - O. kanunnamesi) [1885], yeni ve son yüzyıl tarihi üzerinde ihtısas yapmıştır. Yayımladığı eserler arasında Alberoni'nin Parma sarayı ile muhabereleri, *Relation de Spanheim sur la cour de France en 1690* (1690 da Sp. ın Fransa sarayı hakkındaki eseri) in yeni basımı, XVIII. yüzyıl başında Fransanın gizli politikası hakkında 3 ciltlik bir eser ve bilhassa 1610 dan 1919 a kadarki olayları ihtiva eden *Manuel de politique étrangère* (Dış politika el kitabı) sayılabilir. B. nın daha yeni çalışmaları arasında ise, Pagès ile beraber yazdığı *Les origines et les responsabilités de la Grande Guerre*(Birinci Dünya Harbinin menşei ve sorumluluğu) [1921]; André ile beraber yazdığı dört ciltlik *Les sources de l'histoire de France au XVIIe siècle* (XVII. yüzyıl Fransa tarihinin kaynakları) adlı etütler yer alır. 1920 den beri Manevî ve Siyasi İlimler Akademisi üyesi olan B. nın, siyasi ve pedagojik birçok yazıları vardır.

BOURGEOIS [*burjua*], **Léon Victor Auguste** (1851-1925), Fransız devlet adamı. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Hukuk tahsil etmiştir. 1887 de polis müdürü olmuş. Ertesi yıl büyük bir çoğunlukla Boulanger'ye galip gelmiş ve Marne departmanı radikal milletvekili olarak parlâmentoya girmiştir. Bu hâdise siyasi hayatının başlangıcını teşkil eder. 1888 de dahiliye vekâleti müsteşarı, 1889 da dahiliye vekili. 1890 da da maarif vekili olmuştur. 1895 te başvekil olmuşsa da, kabinesi, Senatonun muhalefeti ve halkın da bu muhalefeti tasvibetmesi yüzünden devrilmiştir. 1898 de tekrar maarif vekili olmuş, 1903 te Lahey Sulh Kongresinde Fransayı temsil etmiştir. 1905 te senatör ve başvekil, 1906 da da hariciye vekili olmuştur. 1918 de Fransa hükümeti B. yı Milletler Cemiyeti işleriyle uğraşmak üzere Hariciye vekâletinde kurulan bir komitenin başkanı tâyin etmiştir. 1919 da Milletler Cemiyeti tüzüğünü kaleme almakla görevli komitenin başkanı olmuştur; bundan dolayı, müttefiklere arz edilen son Milletler Cemiyeti teşkilâtını yaratanlar arasında yeri vardır. 1919 da Pariste toplanan müttefikler arası sulh konferansında B. Fransız delegasyonunun üyesi olmuş; bundan sonra Milletler Cemiyetinde Fransa temsilciliğine getirilmiş ve ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır.

L. BOURGEOIS

BOURGEOIS [*burjua*], **Louis** (1510-1561), Fransız kilise müzikçisi. Pariste doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. 1541 - 1557 yıllarında Cenevrede bulunmuş; Cenevre Mezamir Kitabı (Psalterium) nın hazırlanmasında mühim rol oynamıştır. Yine burada 1550 de şan sanatı hakkında bir ana kitap ve Pariste 1561 de Davudun 83. mezmurunu ihtiva eden bir eser yayımlamıştır.

BOURGEOIS GENTILHOMME, LE: bk. MOLIÈRE.

BOURGEOISIE: bk. BURJUVA.

BOURGES [*burj*], Orta Fransada Cher departmanının merkezi. Nüfusu 51 000 (1946) dir. Işlek Berry kanalı boyunda ve Yèvre ile Auron nehirlerinin kavşak noktasında bulunan B da maden (harb sanayi fabrikaları), dokuma ve deri endüstrisi vardır. Tahıl ticareti yapılır.

BOURGES Katedrali

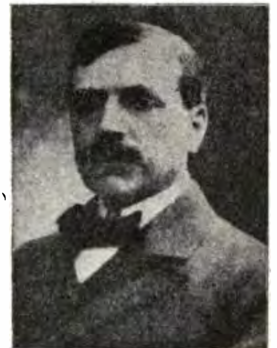
Tarih: Keltçe adı Avaricum olan B., Roma ili Aquitania'nın başkenti idi. M. S. 300 den itibaren piskoposluk, sonra da başpiskoposluk olmuştur. Ortaçağda Berry ilinin başkenti olmuştur. 1422 - 1429 yılları arasında B. da oturan VII. Charles 1438 de, Galli kan kilisesinin pragmatik sanksiyonunu (Sanction Pragmatique de Bourges) burada ilân etmiştir. Bk. PRAGMATİK SANKSİYON. B., Fransanın başlıca sanat merkezlerindendir. Fevkalâde zarif bir gotik katedral (yapılışı: 1192-1324) şehri süsler; muhteşem eski surları ve kuleleri olduğu gibi, Jacques Coeur'e ait bir gotik saray (yapılışı: 1443-1451; şimdi adâlet sarayı) ile Hôtel Lallement (yapılışı: 1490-1518) adını taşıyan başka bir saray vardır.

BOURGES [*burj*], **Elémir** (1852 - 1925), Fransız şairi ve yazarı. Manosque (Basses-Alpes) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. B. un bütün eserlerinde insan güzelliğine ve mükemmelliğine duyulan derin ve acı hasret ifadesi göze çarpar. Bu hasret, zamanın natüralizmine karşı bir protestodan başka bir şey değildir. B., 1900 den sonra Académie Goncourt'a üye olmuştur. Külliyatı 1922 yılında Lasserre mükâfatını kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Le crépuscule des dieux* (Tanrıların inhitatı) [1884], *Les oiseaux en volent et les fleurs tombent* (Kuşlar uçup gider ve çiçekler dökülür) [1893], *Le nef* (Sahn) [1901], *L'enfant qui revient* (Geri gelen çocuk) [1905]. Bütün eserleri R Schwab tarafından 1929 da Pariste yayımlanmıştır.

BOURGES [*burj*], **Jean Maurice** (1812-1881), Fransız kompozitör ve müzik tenkidcisi. Bordeaux'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1839 dan itibaren «Revue et Gazette Musicale»in redaktörlüğünü yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Sultana* operası (Opéra Comique, 1846), bir Stabat Mater, çeşitli oda ve piyano müziği, şarkılar v. b.

BOURGET [*burje*], **Paul** (1852-1935), Fransız yazarı ve romancısı. Amiens'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Tanınmış matematikçi Justin B. nin oğludur. Hayata atılır atılmaz, bir taraftan öğretmenlikle meşgul olurken öbür taraftan birçok gazete ve dergilere önce kroniklerle tiyatro tenkidleri, sonra da şiir ve hikâyeler ve bilhassa psikolojik tahlile dayanan edebî denemeler yazmıştır. İlk hikâyelerinden biri olan *Céline* «Revue des Deux Mondes» gibi ciddî bir dergide çıkmış (1874), şiirleri de sonra *Au bord de la mer* (Deniz kıyısında) [1872], *La vie inquiète* (Kaygılı hayat) [1874], *Edel* [1878; manzum hikâye] ve *Les aveux* (İtiraflar) [1882] başlıklarını taşıyan ciltlerde toplanmıştır. Kısmen İngiliz ediplerinin, fakat daha çok Balzac Stendhal, Sainte-Beuve, Taine ve Renan gibi Fransız yazarlarının tesiri altında edebiyatta psikolojiyi ön plâna alarak zamanının ediplerini bu bakımdan inceliyen B. nin denemelerini, *Essais de psychologie contemporaine* (Çağdaş psikoloji denemeleri) [1883] ve *Nouveaux essais* (Yeni denemeler) [1885] başlıklariyle buluruz. *Études et portraits* (İncelemeler ve portreler) [3 cilt, 1888 - 1906] adlı eserinde, İngiliz edipleri de ele alınmıştır. B. nin tenkid yazıları arasında *Pages de critique et de doctrine* (Tenkid ve doktrin sayfaları) [2 cilt, 1912], *Nouvelles pages* (Yeni sayfalar) [1922], *Quelques témoignages* (Bazı şahadetler) [1928 ve 1934] ve *Au service de l'ordre* (Nizamın hizmetinde) [1929 ve 1933] adlı ciltler de vardır. B. 1894 te Fransız Akademisine seçilmiştir

Akdeniz memleketlerini, İngiltereyi ve Amerikayı ziyaret eden ve bu dolaşmaların mahsulü olarak *Sensations d'Oxford* (O. dan tahassüsler) [1888], *Sensations d'Italie* (İtalyadan tahassüsler) [1890 - 1891] ve *Outre-Mer* (Deniz aşırı) [1895 Amerika hakkında] adlı eserleri veren B., ilk romanı olan *Irréparable* (Tamir kabul etmez) [1883]ı, İngilterede yazmıştır. Roman alanına atılan B., Zola'nın tarif ve tasvirden ibaret olan natüralizmine karşı cephe alarak psikolojiye dayanmış, kendi öncüleri olan Benjamin Constant'ın pre-romantizmine, Stendhal'in romantik psikolojisine, Balzac'ın da romantik realizmine biyolojik ilimlerin müspet verimlerini de katmış, tıpkı İngiliz edebiyatında psikolojik romanı kuran George Eliot gibi ruh tahlilleri yapmış ve umumiyetle aşk hastası olan bu ruhların işlediği cinayetlerin sebeplerini araştırmıştır. *Physiologie de l'amour moderne* (Modern aşkın fizyolojisi) [1890], bu araştırmaların nazari kısmını ihtiva eder. Aşkta kadının ihanetini, erkeğin de za'fını acı bir muamma şeklinde ele alan *Cruelle énigme* (İnsafsız muamma) [1885] B. nin aynı alanda ilk büyük romanıdır. *Un crime d'amour* (Bir aşk cinayeti) [1886], Hamlet hikâyesini andıran *André Cornélis* (1887), *Mensonges* (Yalanlar; Türk. terc. Bir kadının yalanları. 1901) [1887], *Le disciple* (Çömez; Türk. terc. 1953) [1889], *Un coeur de femme* (Bir kadın kalbı) [1890], *Une idylle tragique* (Facialı bir romantik aşk) [1896], *La duchesse bleue* (Mavi düşes; Türk. terc. 1899) [1898], *Le fantôme* (Hayalet) [1901] adlı romanları da aynı grupa girer; bun-

P. BOURGET

lardan, determinist felsefeyi tenkid eden ve bir aşk faciasında, pratik neticesi bakımından bu çeşit felsefenin okutulmasını sorumlu tutan *Le disciple*, B. nin şaheseri sayılır. Gayrımeşru çocuk meselesini ele alan *La terre promise* (Mevut toprak; Türk. terc. 1933) [1892] ve Roma'nın kozmopolit çevresini inceliyen *Cosmopolis* (1892) adlı romanlariyle psikolojiden sosyolojiye geçen B., sosyal hayatta devam ve istifayı sağladığı için monarşi taraftarı olacak derecede gelenekçi bir istikamete yönelmiştir. Sosyal hayatta âni yükselmeleri kabul etmiyen *L'étape* (Merhale) [1902], boşanmayı reddeden *Un divorce* (Bir boşanma) [1904], cemiyette dengi olmıyanla evlenmeyi tenkid eden *L'émigré* (Göçmen) [1907], «orta yaş» buhranını ele alan *Le démon de midi* (Orta yaş ifriti) [1914], mukadderat meselesini inceliyen *Le sens de la mort* (Ölümün mânası) [1915] ile *Némésis* (İntikam tanrıçası) [1918], son eserlerinden de *Nos actes nous suivent* (Hareketlerimiz peşimizi bırakmaz) [1927] bu yolda yazılmış romanlardır. B., G. d'Houville, H. Duvernois ve P. Benoit ile yazılan *Le roman des quatre* (Dörtlerin romanı; Türk. terc. 1943) [1924] ile *Micheline*(1926) in müelliflerinden biridir. *Pastels* (Pasteller) [1889] ile *Nouveaux pastels* (Yeni pasteller) [1891] kadın ve erkek portrelerini, *Un scrupule* (Bir vesvese) [1893], *Un saint* (Bir aziz) [1894], *Recommencements* (Yeniden başlamalar) [1897], *Complications sentimentales* (His ihtilâtları) [1898], *Un homme d'affaires* (Bir iş adamı) [1900], *Monique* (1902), *Les détours du coeur*(Kalbin dolambaçları) [1908] başlıklı ciltler de B. nin en güzel hikâyelerini toplar. B., bazı romanlarını sahneye de koymuş; ayrıca, işçi hayatını ele alan *La barricade* (Barikat) [1910] ile siyaset adamlarını tenkid eden *Le tribun*(Tribunus) [1911] adlı piyesleri şöhret kazanmıştır. B. nin bizde «Servetifünun» romancıları üzerinde de tesiri olmuştur.

BOURGET [*burje*] **GÖLÜ** (Lac du Bourget), Fransanın doğu bölümünde Savoie departmanında, 44 km² yüzölçümünde, memleketin en büyük gölü. Uzunluğu 18, genişliği ise ancak 2 - 3 km olan bu göl, Rhône ile Isère ırmakları arasında, bugün Paris - Lyon - Torino ana demiryolunun geçtiği uzunlama vâdide meydana gelmiş bir buzul gölüdür. Doğu kıyısında Aix - les - Bains kaplıcaları vardır. Derinliği 145 m dir. Gölde küçük gemiler işler.

BOURGOGNE [*burgoñ*] (Alm. Burgund), Fransanın doğu bölümünde tarihî bir yöre. Yüzölçümü 30 000 km², nüfusu 1 500 000 dir. Merkezi Dijon. Aşağı yukarı bugünkü Ain, Saône - et - Loire, Côte d'Or ve Yonne departmanlarını içine alır. Saône ırmağının sol yakasında kalan bölümü, Yukarı B. sekilerinden, güneyi ise Jura dağlarına yamanmış Aşağı B. masa yerlerinden meydana gelmiştir. Saône'un batısındaki tepelik ve düzlüklerde Fransanın ünlü bağ yöreleri yer tutmuştur.

Tarih (Alman devri tarihi için bk. BURGUND): İki Alman Burgund kırallığından ayrı olarak Boso'nun erkek kardeşlerinden biri Autun kontu Richard (ölm. 921), Yukarı Burgund'un kuzey batısında Fransız B. dukalığını kurmuştur Bu dukalık tek olarak Bourgogne adını muhafaza etmiştir. Richard'ın oğlu Rodolphe 923 te Fransa kıralı oldu. 1032 de dukalık (başkenti: Dijon) Capétien'lerin bir yan sülâlesine bağlanmıştır. Bu sülâle 1361 de sona erince, Valois hanedanından Kıral II. Jean 1363 te dukalığı en küçük oğlu Philippe le Hardi (Cesur Ph.) ye vermiştir. Bu yeni duka sülâlesi B. a en parlak devrini yaşatmıştır. Philippe, 1363 te Flandra mirascısı Marguerite Malaine ile evlenerek 1384 te Flandra'yı, Artois'yı ve imparatorluğa ait olan B. serbest kontluğunu miras olarak ele geçirmiş, 1390 da da Charolais kontluğunu satın almıştır. Yeğeni Kıral VI. Charles'ın ruh hastalığı esnasında Fransada en çok nüfuzlu adam olmuştur, fakat Charles'ın kardeşi Orléans dukası Louis ile hiç geçinememiştir. 1404 te Philippe ölünce yerine, oğlu Jean sans Peur (Korkusuz J.) geçmiştir. Jean, 1407 de Duka Louis'yi katlettirmiş, 1419 da da Dauphin (VII. Charles) ile Montereau'daki Yonne köprüsü üzerinde yaptığı bir mülâkat esnasında kendisi de öldürülmüştür. Kendisine halef olan oğlu Philippe le Bon (İyi Ph.), bunun üzerine İngilizlerle bir ittifak yaparak Boulogne kontluğunu fethetmiş ve Alçak Ülkeler (Nederland) in büyük kısımlarını ele geçirmiştir (Namur'ü 1428 de satın almış; Brabant ve Limburg'u 1430 da miras olarak almış; 1433 te Hainaut, Holland ve Zeeland'ı zor kullanarak zaptetmiştir). Fransa ile 1435 te akdolunan Arras barışında Mâcon ve Auxerre bölgelerini ve Somme şehirleriyle birlikte Picardie'nin bir kısmını elde etmiştir. Kazandığı bu topraklara 1443 te Alman dukalığı Luxembourg da katılmıştır. Philippe, 1430 da Toison d'Or (Altın kuzu postu) şövalyelik tarikatını kurmuştur. 1467 de Charles le Téméraire (Gözüpek Ch.) halefi olmuş ve Avrupanın en iktidarlı ve parlak prenslerinden biri olarak hüküm sürmüştür. 1477 de Nancy'de Lorraine dukası II. René'ye karşı harbederken öldürülmüştür. René'nin topraklarını evvelce kendi kuzey ve güney toprakları arasında bir bağ teşkil etmek için fethetmişti. İsviçrelilere karşı giriştiği harbde Grandson ve Morat muharebelerinde yenilmiş (1476) ve za'fa düşmüş idi. Avusturya hükümdarı I. Maximilian, Charles'ın kızı ve mirasçısı olan Marie ile evlenmiştir. B. veraseti mücadelesi 20-30 yıl kadar sürerek Habsburg'larla Fransız kıralları arasında sürekli bir düşmanlık doğurmuştur. Maximilian ve Marie'nin oğlu Philippe le Bel (Güzel Ph.) 1494 te müstakil olarak idareyi eline almıştır. 1506 da oğlu, Philippe le Bel'e halef olmuş, bu zat ise sonradan İmparator V. Karl olarak tanınmıştır. Bunun adına büyük babası Maximilian 1515 e kadar B. da naiplik etmiştir. Habsburg hanedanı bu husustaki veraset iddiasını, Fransanın eline geçen B., Picardie ve Boulogne müstesna, yerine getirmiştir. Fransa ise, bunun aksine olarak, Madrid barışında (1526) Flandra ve Artois metbuluğundan (suzeraineté) vazgeçmek zorunda kalmıştır. B. un bundan sonraki tarihi, Fransa tarihine karışır.

DİL. B. da, Asıl Fransızcanın güneydoğu ucunda konuşulan ve Bourguignon denilen lehçe. Asıl veya Kuzey Fransızca (Bordeaux'dan kuzeye doğru bir kavis teşkil ederek Saint - Étienne'e uzatılan çizginin kuzeyinde kalan arazide) ile Franco - Provençal (St. - Étienne'den, bir taraftan kuzeye, İsviçreye; öbür taraftan da güneye, İtalyaya doğru çizilen kavislerin kapsadığı arazide) bölümleri sınırında bulunmaktadır. Bourguignon lehçesi (merkezi: Dijon), doğusundaki Franc - comtois (merkezi: Besançon), kuzeydoğusundaki Lorrain (merkezi: Nancy, Metz), ve kuzeybatısındaki Champenois (merkezi: Troyes, Reims) lehçeleri ile birlikte, asıl Fransızcanın Doğu lehçeler grupunu meydana getirir. (Öbür gruplar: A. Kuzeybatı: Norman, Maine; B. Kuzeydoğu: Picard, Artois, Wallon; C. Batı: Saintongeais, Poitevin, Aunisien, Angoumois Gallot, Angevin, Touraine; Ç. Güney: Bourbonnais, Berrichon, Nivernais; D. Merkez: Île - de - Français [veya Francien], Percheron, Orléanais).

Bourguignon'un batı sınırında, kuzeyde Île-de-Français, ortada Nivernais, güneybatıda da Bourbonnais lehçeleri vardır; güneyde de Franco-Provençal grupiyle çevrilidir (batıda Lyonnais, ortada Dauphinois, doğuda da Savoyard). Bourgogne, eski devirlerde, Germen dillerinin Doğu bölümü (Got [Ostrogot, Visigot, Kırım Gotçası, Tetrax Gotçası], Gepid, Burgund, Rug, Skir, Lemovi, Sıling, Vandal v. b.) ne giren Burgund dilinin batıya göçmen olarak gelip yerleştiği bir arazi olduğu halde, *Bourgogne* (< *Burgund*)la birkaç has isim müstesna, doğrudan doğruya Burgund dilinden Bourguignon'a geçmiş olan hemen hiçbir yadigâra raslanmamıştır (bk. BURGUND DİLİ). Fransızcada «ahır» mânasına gelen *écurie* (Eski Fr. *escuerie*) kelimesinin, Burgundcada ve umumiyetle Eski Yüksek Almancada «üstü örtülü yer, samanlık» mânasına olan *scūra*, *sciura* (Yeni Alm. *Scheuer* [kuzeyde: *Scheune*], krş. Aşağı Latince *scūra*, Eski Provençal *escura*) kelimesinden bir alıntı olup olmadığı meselesi hâlâ münakaşa edilmektedir. Buna karşılık, bilhassa Visigot'lar tarafından Fransaya getirilen Gotça, Fransız diline birçok kelime vermiştir: Got. *kausjan* > Fr. *choisir* = seçmek; Got. *raus* > Fr. *ros* (*eau*) = kamış, saz; Got. *harpa* > Fr. *harpe* = harp, gibi. Bazı Kuzey Germence (İskandinav) kelimelerinin, Burgund dili vasıtasiyle Fransızcaya girmiş olduğu da, ispatı güç bir nazariye olarak iddia edilmektedir, meselâ Fr. *regretter* (< *re*- + Eski Nord. *grâta*) = teessüf etmek; Fr. *nantir* (Eski Fr. *nam* < Eski Nord. *nâm*) = teminat vermek; Eski Fr. *gab*, *gaber* (< Eski Nord. *gab*) = eğlenmek, şakalaşmak. Bourguignon lehçesi bazı bakımlardan Lorrain lehçesiyle müşterek vasıflar gösterdiği halde(aş.bk.), Lorrain ve Wallon lehçelerinde görülen Germen yadigârlarına (meselâ, Germen asıllı kelimelerin başında, w, nin muhafazası, Germ. **wardôn*, Fr. *garder* [Eski Fr. *guarder*]; fakat Walloncada w muadili ou ile *ouarder* = muhafaza etmek) Bourguignon'da raslanmamıştır. Bourguignon lehçesi ile Chrestien de Troyes'nın Ortaçağlarda kullandığı Champenois, Umumi Fransızcanın eski devirlerde mahallî lehçe çeşnisini kazanmış olan bir şeklinden dallanmış olsa gerek. Franc-comtois lehçesi, kısmen Lorrain, kısmen de Bourguignon lehçesinin özelliklerini gösterir. Bourguignon lehçesinin başlıca hususiyetleri şunlardır: 1. Aşağı Latincedeki tonik a'ları yalnız kelime sonlarında diftonglamak (Aş. Lat. *porta* > Bourg. *portei*; krş. e ile Fr. *porte* = kapı). 2. Latince hece içi kısa i (ĭ) leri o'ya (Lat. *mĭttere*, Aş. Lat. *mẹttere* > Bourg. *motre*; krş. e ile Fr. *mettre* = koymak; Lorrain lehçesi bunu a'ya çevirir, *matre* = koymak), bir palatal (damak sesi) önünde de oi'ye çevirmek (Aş. Lat. *sĭccam* [akkusatif] > Bourg. *soiche*; krş. è ile Fr. *sèche* = kuru); j (y) önünnde ȩ ve o seslerini diftonglamamak (Lat. *nox*, akkus. *nŏctem* > Bourg. *nœ*; krş. ui diftongu ile Fr. *nuit* [< **nuyt* < **nuxt* < Aş. Lat. *nŏctem* = gece], Lorrain lehçesi de bu sesi diftonglamaz, *nœy* = gece). 3. Aşağı Lat. çoğul 3. şahıs zamiri (klâsik Latincede:demonstratif *ĭlle*) nin cemi genitif şekli olan *ĭllorum*u datifleştirerek tonik şahıs zamiri diye kullanmak: Aş. Lat. *ad ĭllorum* > Bourg. *a lo*(*u*)*r* = onlara; edebî Fransızca, bunun muadili olan **à leur* (Eski Fr. *lor*) yerine, Lat. cemi akkus. *ĭllos*'tan olma *à eux* (Eski Fr. *els*) şeklini kullanır. 4. Latincede inchoatif (başlama fiili, meselâ *dormio* = uyurum, [*ob*]*dormisco* = uykuya dalarım) son-eki olan -sco unsurunu -esco şeklinde, 1. çekim kalıbına tâbi olan fiillere de teşmil etmek: meselâ Bourg. *portois* = taşırım (krş. Fr. *je porte*, Lat. *porto*), *portoie* = taşıyayım (krş. Fr. *que je porte*, Lat. *portem*); edebî Fransızca bu eki -isco şeklinde, 2. çekim kalıbında kullanır, *je finis* (< **finisco*, Lat. *finio*) = bitiririm, *que je finisse* = bitireyim (Lat. *finiam*) gibi. Bk. FRANSIZ DİLİ, ROMAN DİLLERİ.

BOURGOGNE CISJURANE [*burgǫñ sisjürąn*; Fr. = Juraberisi B. u], Karol'lular (Carolingiens) devrinde Provence'ı, Vivarais'yi, Uzès kontluğunu, Lyonnais'yi, Dauphiné'yi, Bourgogne'un bir kısmını, Franche-Comté'yi ve Savoie'yı içine alan kırallık. Charles le Chauve (Daz Ch.) un kayınbiraderi Boson (879-887), Louis l'Aveugle (Kör L.) [887-928] ve Hugues de Provence B. C. hükümdarı olmuşlar, bunlardan sonuncusu 933 te kırallığını Bourgogne Transjurane kıralı II. Rodolphe'a bırakmıştır.

BOURGOGNE TRANSJURANE [*burgǫñ trãsjürąn*; Fr. = Yuraötesi B. u], Karol'lular (Carolingiens) devrinde Reuss'ün berisinden itibaren İsviçreyi, le Valais'yi, Cenevre (Genève) memleketini, Chablais'yi ve Bugey'i ihtiva eden kırallık. Şişman Charles (Charles le Gros) ın çekilmesinden sonra (888), Auxerre kontu Rodolphe tarafından kurulmuş olan B. T., 933 te, II. Rodolphe zamanında Bourgogne Cisjurane'ın ilâvesiyle gelişmiş ve «Arles Kırallığı» adını almıştır.

BOURGOGNE'LULAR PARTİSİ, Fransada Yüz Yıl Harbi müddetince, VI. Charles ve VII. Charles zamanlarında iki büyük parti vardı: Bourgogne'lular ve Armagnac'lılar partileri. B. P. nin başında Bourgogne dukası Jean sans Peur (Korkusuz J.) bulunuyordu. 1407 de Orléans dukasının Bourgogne dukası tarafından öldürülmesiyle Bourgogne'lular ve Armagnac'lılar arasında anlaşmazlık başlamış ve bu iki parti arasındaki iç harb, Bourgogne dukası Philippe le Bon (İyi Ph.) ile VII. Charles arasında yapılan Arras antlaşmasiyle (1435) sona ermiştir.

BOURGUIGNON (Dil.): bk. BOURGOGNE, Dil.

BOURGUIGNON [*burginyǫ̃*] veya **BURGOND**, Fransanın doğu eyaletlerinde bilhassa Bourgogne bölgesinde yetiştirilen bir sığır ırkı. İsviçreli Simmenthal ırkı ile ıslah edilmiş olup birçok alt-ırkları vardır.

BOURIGNON [*burinyǫ̃*], **Antoinette** (1616-1680), Fransız kietist (bk. KİETİZM) kadını. Lille'de doğmuş, Franker'de ölmüştür. Çok çirkin olması ve çocukluğunda tamamen ihmal edilmiş bulunması yüzünden kendisini mistik hayallere kaptırmıştır. B., dini, eski kilise görüşiyle anlıyor, her şeyi bilmek, öğrenmek istemiyen ve pratik faaliyete önem vermiyen bir duygu olarak kabul ediyordu. Düşünceleri karmakarışık olmasına rağmen Holânda, İngiltere ve Fransada pek çok taraftar toplamıştı (Bourignonizm). 25 cilt tutan eserleri P. Poiret tarafından yayımlanmıştır (Amsterdam 1679-1684).

BOURINOT [*bụrinoụ* veya *bụrinot*], **Sir John George** (1837-1902), Kanadalı tarihçi. Sydney (Nova Scotia) de doğmuş, Ottawa'da ölmüştür. 1880 de Kanada Avam kamarasında memur olmuştur. Kanadanın bütün tarihiyle uğraşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Parliamentary Procedure and Practice in Canada* (Kanadada parlâmento usulü ve tatbikatı) [1884], *Canada* (Kanada) [1885; «Story of the Nations» (Milletlerin hikâyesi) adlı seride], *Builders of Nova Scotia* (Yeni İskoçyanın yapıcıları), *Canada under British Rule* (İngiltere idaresi altında Kanada), *Constitutional History of Canada* (Kanadanın anayasa tarihi).

BOURMONT [*burmõ*], **Louis Auguste Victor de Ghaisnes, Comte de** (1773 - 1846), Fransız mareşali. Bourmont (Maine-et-Loire ili) sarayında doğmuştur. Condé'nin ordusunda kıralcılarla birlikte çarpışmıştır. 1793-1799 yıllarında Fransadan kaçmış ve Vendée harbine katılmıştır. Besançon'da hileli işlerle itham olunarak hapsedilmişse de Portekize kaçmıştır. Daha sonra Napoléon'un hizmetine girmiş; Napoli, Rusya ve Almanyada gördüğü hizmetlerin (1808 - 1814) mükâfatı olarak kendisine general rütbesi verilmiştir. XVIII. Louis ile Napoléon arasında tereddüdederek, Napoléon'u, Ligny muharebesinden önce terk etmiştir. 1829 da harbiye nazırlığına tâyin olunmuş, ertesi yıl Cezayir seferinin başına geçmiş ve bunu başariyle idare etmiştir. Louis Philippe kıral olunca, ona sadakat yeminini reddetmiş, bu yüzden Pair'ler kamarasındaki üyeliğini ve ordu kumandanlığını kaybetmiştir. Bir zaman Portekiz kıralı Dom Miguel'e hizmet ettikten sonra B. sarayında ölmüştür.

BOURNE [*bourn*], **Hugh** (1772 - 1852), İngiliz din adamı. «Sâf Metodistler» (İng. Primitive Methodists) mezhebinin kurucusu. Fordhays (Staffordshire) de doğmuş, Bemersley (Staffordshire) de ölmüştür. Marangoz olarak hayata atılmış, Wesley Metodistlerine katılarak orada vaizlik yapmıştır. Açık hava toplantılarına olan düşkünlüğü bu cemiyet tarafından tasvibedilmediği için, Wesley Metodist konferansının kararlarına birçok defalar itaatsizliği yüzünden 1808 de bu cemiyetten kovulmuştur. İncil dilini hatırlatan vaız üslûbu çok sevildiğinden, etrafına birçok mürit toplanmış, o da bunlarla yeni bir mezhep kurmuştur; bu mezhep 1812 de «Primitive Methodists» adını almıştır. B. ın ilk kiliseciği (chapel) 1811 de Tunstall'da kurulmuş, ilk yıllık toplantısı da 1820 de Hull'de yapılmıştır. İskoçya, İrlanda, Kanada ve Birleşik Amerikayı gezmiş ve üye sayısı ölümünden önce 110 000 e yükselmiştir. *History of the Primitive Methodists* (Sâf Metodistlerin tarihçesi) [1823] adlı bir eser yazmıştır.

BOURNEMOUTH [*bōrnmīth*], İngilterenin güney bölümünde Southampton kontluğunda plaj ve sayfiye şehri. Nüfusu 144 700 (1951) dür. B. ta tanınmış bir resim galerisi vardır.

BOURNEVILLE [*burnvil*], **Désiré Magloire** (1840 - 1909), Fransız hekimi. Garancières (Eure) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Sinir ve ruh hastalıklariyle uğraşmıştır. 1876 - 1883 yıllarında Paris belediye idare meclisi üyeliği ederek, hastane memurlarının laikleştirilmesinde, ve Bicêtre ile Salpytrière hastanelerinde ahmak ve geri kalmış çocuklar servisinin yeniden teşkilâtlanmasında büyük hizmetleri olmuştur. 1879 da Bicêtre tımarhane servisi hekimliğine seçilmiştir. 1883-1889 yıllarında Paris milletvekilliği etmiştir.

Bourneville hastalığı (Sclerosis tuberosa), çocukluk çağında, belli olmıyan sebeplerle baş gösteren ve ileri budalalık; sar'a çırpınışları; deride, iç organlarda özel urlar gibi belirtileri olan bir hastalık. En fazla beyinde çeşitli, glial urlar gösterir.

BOURNONVILLE [*burnõvil*], **Anton August** (1805 - 1879), Danimarkalı dansör, şair ve musikişinas. Kopenhagda doğmuş ve aynı şehirde ölmüştür. Aslen Fransanın Picardie ilinde doğmuş Kıraliyet Tiyatrosu dans öğretmeninin oğlu olan B., 15 yaşında iken büyük sanat istidadını belli etmiş, burs ile Paris ve Romaya gönderilmiştir. Pierre Gardelle ve Auguste Vestris'ten ders alan B. in Paris, Kopenhag ve Napolide dansları çok beğenilmiştir. 1848 den sonra Kopenhagda, Viyanada ve Stokholmda bale öğretmenliği yapmıştır. Son yıllarında, Opera Tiyatrosunun sahne öğretmeni olarak çalışmış ve Danimarkada ilk olarak Wagner'in *Lohengrin*ini sahneye çıkarmıştır.

B. çok verimli bir sanatkârdır. 42 bale (*Toreadoren*, *Napoli*, *Valdemar* v. b), birçok dans ve «apoteoz» meydana getirmiştir.

BOURNONVILLE [*burnõvil*], **Antoine Théodore** (1760 - 1843), Fransız dansörü. Lyon'da doğmuş, Seeland adasında ölmüştür. Kopenhag Kıraliyet Tiyatrosunda bale öğretmeni olmuştur. Burada bale nev'ini yenileştirmiş ve dans üzerine birçok eserler tertibetmiştir.

BOURRÉE [*burē*], Fransa menşeli bir dans. Bunun Auvergne ilinde meydana çıktığı rivayet olunur (Rousseau'nun Müzik sözlüğü). Bazı bilginlere göre ise, İspanyol dansı olup Vizcaya'dan gelmiştir. İspanyanın bu ilinde hâlâ oynandığı iddia edilir. Paris şenliklerine takriben 1590 da girmiş olmasına rağmen Thoinot Arbeau, bu oyundan bahsetmez. Praetorius bunu zikrederse de Mersenne'in eserlerinde adı geçmemektedir. Anet'nin «2 musette için suite'ler»i (1725) Jean des Vignes'in bestelediği bir B. ihtiva eder. Fransız harpsikord müziği bestekârları B. yi başka milletlerin kompozitörleri kadar kolay kabul

B O U R R É E

etmemişlerdir. B. ye ekseriya eski suite'lerde ve bilhassa Bach'ınkilerinde tesadüf olunur. Temposu çabuk olup alelâde ölçü üzere (alla breve) yazılmıştır. Genel karakterinde gavotte ile bazı benzerlikler göstermekle beraber, bundan kolayca ayırdedilebilir. Farkları şundan ibarettir: 1. B., alla breve ölçülüdür, yani ölçüde iki vuruşu, gavotte'un ise dört vuruşu vardır; 2. B., daima ölçünün 4. kuyruklu notasından, gavotte ise 3. sünden başlar. Eski dans hareketlerinin birçoğunda olduğu gibi, iki kısımdan mürekkeptir; bunların her biri de tekrarlanır. Bach'ın suite'lerinde ekseriya birinci B. yi ikinci bir B. takibeder (bir senfoni veya sonatada minuetto'yu bir trionun takibettiği gibi) ve bundan sonra birinci B. tekrar olunur.

BOURRELET [*burlę*]: 1. Küçük çocukları düştükleri zaman korumak için pamuk doldurulmuş veya elâstikî başlık, 2. Fransada hukukçuların, doktorların ve profesörlerin omuzda taşıdıkları değirmi kumaş; eskiden erkek ve kadın şapkalarını süslemekte kullanılırdı.

a. Bourrelet ile süslü kadın hotozu (XV. yüzyıl); b. Çocuk bourrelet'si

BOURRIENNE [*buryęn*], **Louis Antoine Fauvelet de** (1769 - 1834), Fransız diplomatı. Sens'de doğmuş, Caen'da ölmüştür. Daha harb okulunda iken Napoléon'la dostluk bağları tesis etmiş olan B., 1797 den 1799 a kadar onun sekreteri oldu. 1804-1814 yılları arasında Hamburg'ta elçilik yaptı. Bu sırada Napoléon'dan yüz çevirerek XVIII. Louis'nin zamanında nazır oldu. Delirerek öldü. Napoléon'a ait, doğruluğu şüpheli hâtıralar yazmıştır (*Mémoires sur Napoléon*, 10 cilt, 1828-1830; yeni bas. 5 cilt, 1895-1900).

BOURRIT [*buri*], **Marc Théodore** (1735-1819), İsviçreli ressam ve tabiat bilgini. Cenevrede doğmuş, yine bu şehrin civarında ölmüştür. Alp dağlarını bir hayli gez miş ve bütün enerjisini bu dağların incelenmesine vermiştir. İlk olarak Mont Blanc'a çıkmağa teşebbüs etmiştir (1784); fakat ancak üç yıl, Balmat ile Saussure buna muvaffak olduktan sonra çıkabilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Description des glacières et glaciers... du duché de Savoie* (Savoia dukalığındaki buz yığınları ve buzulların tasviri) [1774], *Description des aspects du Mont Blanc* (M. Bl. ın cephelerinin tasviri) [1766], *Description des Alpes pennines et rhétiennes* (Pennin ve Rhaet Alple rin tasviri) [1781], *Description des cols et passages des Alpes* (Alp boyun ve geçitlerinin tasviri) [1803].

BOURSAULT [*bursǫ*], **Edme** (1638 - 1701), Fransız yazarı. Mussy-sur-Seine (Bourgogne) de doğmuş. Pariste ölmüştür. Angoulême düşesinin halka yardım bürosu şefiydi. XIV. Louis tarafından veliahtın yetişmesi için *Véritable étude des souvrains* (Hükümdarların gerçek kitabı) [1671] i yazmakla görevlendirilmiştir. Masallar, hicviyeler, mizahi şiirler, küçük hikâyeler ve romanlar yazmıştır. *Lettres de respect, d'obligation et d'amour* (Saygı, nezaket ve aşk mektupları) [1666] da Fransız edebiyatında mektup nev'i ve psikolojik roman bakımından değerleri olan *Lettres à Babet* (B. ye mektuplar) [yeni basımı 1891] vardır. Trajedileri pek önemli değilse de komedileri kıymetlidir; *Esope à la ville* (Aisopos şehirde) [1690], *Esope à la cour* (Aisopos sarayda) [1701] bunlardandır. Başlıca eseri sayılan *Le Mercure galant* (Âşık Mercurius) [1679] adlı komedisinde gazeteciliği sahneye getirmeğe muvaffak olmuştur. B., bazı mektuplarında Molière ve Boileau'ya hücumlarda bulunmuştur. Sahne eserleri *Théâtre* (Piyesler) [1725] ve *Théâtre choisi* (Seçilmiş piyesler) [1883] adlı kitaplarda toplanmıştır.

BOURSEUL [*bursǫl*], **Charles** (1829-1912), Fransız bilgini. Bruxelles'de doğmuş, Saint-Céré (Lot) de ölmüştür. Araştırmalarına 1851 de girdiği posta ve telgraf idaresinde başlamış, o sırada kullanılan telgraf sistemini (Foy-Bréguet telgrafı), sonra Morse'u tekemmül ettirmiştir. Sözün elektrikle naklini düşünerek bu hususta birçok denemeler yapmış, ilgi görmeyince araştırmalarını bırakmak zorunda kalmıştır. Telefonun icadı Graham Bell'e aittir.

BOURSSE [*burssı*], **Esaias** (1630-1673), Holândalı ressam. Amsterdam'da doğmuş, Hindistanda veya bir gemide ölmüştür. Pieter de Hooch'tan ders almıştır. Tabloları pek nadir olup bunların birçoğu da Delftli Vermeer ile Pieter de Hooch'un adlarını taşımaktadır. Pieter de Hooch'a atfolunan ve Amsterdam'daki Rijksmuseum'da saklanan iki tablo (bunların biri sahte imza taşıyor) nun, şimdi B. nin eseri olduğu anlaşılmıştır. Konuları, ev içleri ve insanlardır. İnsanlar büyük bir incelikle ve zarif renklerle çizilmiştir. B. nin Londradaki Wallace kollekdiyonunda bulunan bir şaheseri bir kadınla, beşikte yatan bir çocuğu tasvir eder. Bu tabloda Rembrandt'ın etkisi görülür. Başka mühim misaller Rijksmuseum ve Aachen'da bulunur. «Sabun balonları yapan erkek çocuk» adlı eseri Berlin müzesindedir.

BOURTANGER MOOR [*bǫurtangır mör*], Almanya ile Holânda sınırı boyunda, Ems ırmağının sol yakasında, eski bir bataklık (Yüksek Moor). Yüzölçümü 3 000 km² yi bulan B. M. kurutulup akaçlanarak iyi bir yerleşme alanı (Fenn veya Fehn yerleşmeleri) olmuş, burada geniş çayırlıklar, otlaklar yetiştirilmiştir. B. M. da bulunan petrol yatakları İkinci Dünya Harbi sırasında ortaya çıkarılmağa başlanmıştır.

BOUSBECQ veya BOUSEBECQUE, Augier Ghislain de: bk. BUSBECQ, Augier Ghislain de.

BOUSINGOT [*buzẽgǫ*], Fransada 1830 ihtilâlinden sonra çok demokratik fikirler savunan gençlere verilen ad. Daha geniş olarak: demagog, anarşist.

1830 ihtilâlinden sonra sanat ve edebiyatla meşgul Paris gençliği, B. lar ve Jeune-France [*jön-frãs*]lar olmak üzere ikiye ayrılmıştı. B. lar daha gürültücüydüler ve siyasi hareketlere karışıyorlardı, birçokları 1832 de ve 1835 te isyanlara da karışmışlardır. Jeune - France'lar ise, sadece edebiyat ve sanatla meşguldüler. Yavaş yavaş bu iki zümre büyük romantizm ordusu içinde birbirine karışmıştır.

BOUSSET [*bũsę*], **Wilhelm** (1865 - 1920), Alman Protestan din adamı. Lübeck'te doğmuş, Giessen'de ölmüştür. Göttingen ve Giessen'de profesörlük etmiştir. Din tarihçisi olarak *Ahd-i cedit* hakındaki ilmî araştırmalara, İsa dinini bile bile helenistik Doğu dinine bağlıyarak, yeni bir hız vermiştir. Başlıca eserleri: *Die Religion des Judentums im neutestamentlichen (spätbellenistischen) Zeitalter* (Ahd-i cedit devrindeki, - yani helenistik devrin sonlarındaki - Yahudi dini) [1903, 3. bas. 1926], *Kyrios Christos* (Efendimiz İsa) [1913, 2. bas. 1921].

BOUSSINESQ [*businęsk*], **Joseph** (1842 - 1929), Fransız matematikçisi. Saint André (Hérault) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Sorbonne'da profesörlükte bulunmuştur. B., bilhassa hidrodinamik üzerinde çalışmış, ısının yayılması teorisini termodinamik ve dalgalar teorisiyle uzlaştırmayı denemiştir. Fizik olaylarının mekanik izahı taraftarı olan B., cüzi iradeyi (libre arbitre) de mekanik yoldan izah etmeye çalışmıştır. Ona göre, dünyamızı idare eden kanunlar birtakım diferansiyel denklemlerle ifade edilebilir. Eğer herhangi bir anda, denklemin çözümü olan bir eğri üzerinde bulunulursa, belli bir zaman için bu eğriyi takibetmek gerekir. O zaman determinizm vardır. Fakat eğriyi takibederken denklemin kritik bir noktasına raslanırsa her şey değişir. Böyle bir noktadan pek çok sayıda çözüm eğrisi geçer ve insan bunlardan birini seçmekte hürdür. Başlıca eserleri şunlardır: *Conciliation du véritable déterminisme mécanique avec l'existence de la vie et de la liberté morale* (Hakiki mekanik determinizminin hayatın ve mânevi hürriyetin varlığiyle uzlaştırılması) [1878], *Études sur la philosophie des sciences* (Bilimler felsefesi etütleri) [1880], *Application des potentiels à l'étude de l'équilibre et du mouvement des solides élastiques* (Potansiyellerin esnek cisimler dengesinin veya hareketinin incelenmesine tatbiki). *Cour d'analyse infinitésimale* (Sonsuz küçükler analizi) [4 cilt, 1887 - 92], *Leçons synthétiques de mécanique générale* (Genel mekanik

dersleri) [1889], *Théorie analytique de la chaleur* (Isının analitik teorisi), *Théorie mécanique de la lumière* (Işığın mekanik teorisi), *Cours de physique mathématique* (Matematik-fizik dersleri) [1901-1921], *Sur une importante simplification de la théorie des ondes que produit l'impulsion d'un coup de vent* (Rüzgârın çarpmasiyle hâsıl olan dalgalar teorisinde önemli bir basitleştirme) [1910].

B. in ilmî görüşleri bugünün matematik-fizik temayüllerine uymamakla beraber, bulduğu sonuçlar sonraki araştırmalar için birer temel olmuştur.

BOUSSINGAULT [*busẽgō*], **Jean Baptiste Joseph Dieudonné** (1802-1887), Fransız kımyacısı. Pariste doğmuş ve orada ölmüştür. Saint Etienne maden ocakları okulunda tahsil etmiştir. Bir maden ocağı şirketinin hizmetinde Güney Amerikaya gitmiş ve orada yaptığı uzun seyahatlerden, kıymetli ilmî araştırmalardan başka general Bolívar'ın emrinde Güney Amerikanın bağımsızlığı uğrunda da çarpışmıştır. Fransaya döndükten sonra Lyons'da kimya profesörü olmuştur. 1839 da Institut üyeliğine yükselmiş ve Paristeki Conservatoire des Arts et Métiers'de ziraat kürsüsüne tâyin edilmiştir. Bundan sonra daha çok Pariste oturmuştur. 1857 de Légion d'Honneur cemiyetinde commandeur (kumandan) rütbesini ve sonradan grand officier (büyük subay) rütbesini almıştır. B.. ilmî araştırmalarının sonuçları üzerinde birçok yazılar yayımlamıştır. Bunların en çoğu zirai kimyaya dairdir. Başlıcaları şunlardır: *Économie rurale* (Köy ekonomisi) [2 cilt, 1844; bu eser Almanca ve İngilizceye tercüme edilmiştir], bunun genisletilmiş 2. basımı olan *Agronomie, chimie agricole et physiologie* (Ziraat bilimi, zirai kimya ve fizyoloji) [8 cilt, 1860-1891], ayrıca da *Essai de statistique chimique des êtres organisés* (Organize edilmiş mahlûkların kimya istatistiği denemesi) [1841]. B. nun adiyle anılan *boussingaultide* (kim) ile *boussingaultia* (Bot.) için bk. BUSENGOTİT ve BUSENGOTİYA.

BOUTADE [*butād*], figürlü eski raks veya hazırlıksız oynanan bale. B., XVI. ve XVII. yüzyıllarda Fransa sarayında çok revaçta olan, şanla karışık rakslı bir eğlence idi. Maskeli şahıslar tarafından oynanan ilk maskarat ile muhteşem saray balesi arasında geçit teşkil etmiştir. B. ın yerine sonradan saray balesi geçmiştir.

BOUTARIC [*butarik*], **Edgar Paul** (1829-1877), Fransız tarihçisi. Châteaudun'de doğmuş Pariste ölmüştür. Arşiv memuru olarak yetişen B, 1876 da Académie des Inscriptions et Belles-lettres (Yazıtlar ve güzel yazılar akademisi) üyeliğine tâyin olunmuş ve ikisi de mükâfatlandırılan şu eserleri yazmıştır: *La France sous Philippe le Bel* (Güzel Ph. idaresi altında Fransa) [1861], *Saint-Louis et Alphonse de Poitiers* (Aziz Louis ile Poitier'li Alphonse) [1870]. Delisle ile birlikte *Les actes du parlement de Paris 1254-1328* (Paris parlâmentosunun kararları 1251-1328) [2 cilt 1863 1867], Campardon ile birlikte de *Mémoires de Frédérick II, roi de Prusse* (Prusya kıralı II. Friedrich'in hâtıraları) adlı eserleri çıkarmıştır.

BOUTENS [*bąutens*], **Pieter Cornelis** (1870-1943), Holândalı lirik şair. Middelburg'ta doğmuş, Lahey'de ölmüştür. Önce elemli şiirler yazmıştır: *Verzen* (Şiirler) [1898], *Praeludiën* (Prelüdler) [1902]. Sonra klâsik şekil ve anlayışta şiirler yazmıştır. Seçme şiirlerini 1930 da *Gedichten* (Şiirler) adiyle yayımlamıştır. Ortaçağ Meryem efsanelerine dayanarak *Beatrijs* adlı eseri yazmıştır (1908). Yunan şairleri ile Goethe, Novalis ve çağdaş şairlerin birçok şiirlerini tercüme etmiştir.

BOUTERWEK [*butırvek*], **Friedrich** (1766-1828), Alman filozof ve münekkidi. Oker (aşağı Saksonya)de doğmuş, Göttingen'de ölmüştür. 1790 da Kant'ın müridi olmuş ve 1793 tarihinde de *Aphorismen nach Kants Lehre vorgelegt* (Kant öğretisine göre vecizeler) adlı eserini neşretmiştir. 1802 de Göttingen'de felsefe profesörü olmuştur. B., idrak (perception) ten ayrı olarak Kant'ın «bizatihi şey» nazariyesinin kritiği hususunda çok önemlidir. Kant taraftarlığından, «formalizm» e olan muhalefetinden dolayı vazgeçerek Jacobi'nin görüşlerine temayül etti. Jacobi'nin 1868 de Göttingen'de basılmış olan mektupları B. i fikren tenvir hususunda çok mühim rol oynamıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: *Ideen zu einer allgemeinen Apodiktik* (Genel apodiktik hakkında fikirler) [1799], *Aesthetik* (Estetik) [2 cilt, 1800], *Lehrbuch der philosophischen Vorkenntnisse* (Felsefe için hazırlayıcı bilgiler ders kitabı) [1810], *Lehrbuch der philosophischen Wissenschaften* (Felsefi ilimler ders kitabı) [1813], *Geschichte der neueren Poesie und Beredsamkeit* (Son zamanlar şiiri ve belâgatı tarihi) [12 cilt, 1801-1819].

BOUTET DE MONVEL [*bute dı mõvęl*], **Louis Maurice** (1851-1913), Fransız ressamı ve resimle kitap süsliyeni (illustrateur). Çocuk kitapları için yaptığı resimlerle şöhret kazanmıştır. Resimlediği çocuk kitapları arasında şunlar anılmağa değer: *Chansons de France* (Fransa şarkıları), *Jeanne d'Arc* (isim).

BOUTHILLIER DE RANCÉ [*butilyiē dı rāsẹ*], **Armand Jean** (1626-1700), Trappist tarikatının kurucusu. Pariste doğmuştur. Bol kazanç elde etmek üzere papaz olan B., 1662 de gayesini değiştirerek bütün mallarını fakirlere vermiş, ancak Normandie'de kendisine ait olan Trappe baş manastırı (abbaye) nı elinde tutarak buradaki Citeaux keşişlerini (Cistercienses) sıkı ıslahata tâbi tutmuştur.

BOUTMY [*bumį*], **Emile** (1835-1906), Fransız yazarı ve pedagoğu. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Bir zaman gazetecilik yapan B. 1865-1869 yıllarında École Spéciale d'Architecture (Hususi mimarlık okulu) de kültür tarihi ve mukayeseli mimarlık tarihi profesörü olmuştur. 1872 de École Libre des Sciences Politiques (Serbest Siyasi Bilgiler Okulu) in kurucuları arasında bulunmuş ve yıllarca orada mukayeseli kanun-u esasi tarihi okutmuştur. 1898 de Académie des Sciences Morales et Politiques (Mânevi ve Siyasi ilimler Akademisi) e üye seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Introduction au cours d'histoire comparée de l'architecture* (Mukayeseli mimarlık tarihine giriş) [1869]. *Études de droit constitutionnel: France, Angleterre, États-Unis* (Kanun-u esasi hukuku araştırmaları: Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri) [1885] *Développement de la constitution en Angleterre* (Kanun-u esasinin İngilteredeki gelişmesi) [1886], *Les Latins* (Latinler) [1894], *Essai d'une psychologie politique du peuple anglais au XIXe siècle* (İngiliz milletinin XIX. yüzyıldaki siyasi psikolojisi hakkında deneme) [1901], *Éléments d'un psychologie politique du peuple américain* (Amerikan milletinin siyasi psikolojisine bir bakış) [1902].

BOUTROUX [*butru*], **Émile** (1845 - 1921), Fransız filozofu. Montrouge (Seine) da doğmuş, Pariste ölmüştür. École Normale'de okuduktan sonra, 1869 da felsefe araştırmaları yapmak üzere Heidelberg'e gönderilmiştir. Fransız filozoflarından Jules Lachelier'nin talebesi olan B., aynı zamanda Alman felsefesini de en iyi tanıyanlardandır. 1876 da, Montpellier üniversitesinde, 1888 de de Paristeki Sorbonne üniversitesinde felsefe profesörü olmuştur. İdealist ve spiritualist bir filozof olarak, B., tabiata kanunların hâkim olduğu fikri yanında hürriyete de yer verir. Ona göre, kâinatta en kesin hürriyetsizlikten, yaratıcı hürriyete doğru tedricî bir yükseliş vardır. Kâinata, serbest yaratıcı fiil hâkimdir. Birbirinden ayrı olan tabakalar, mekanik bir şekilde birbirine dayanmaz, biri diğerinin sonucu olarak gelişir. Tabiat kanunları zorunsuzluğa (contingence) bağlıdır. Tabiat kanunları kavramını tenkid ederken B., kesin determinizmi reddeder. Kâinatın alt tabakalarında determinizme mâni olan kuvvet, zorunsuzluktur; yüksek tabakalarda da bu rolü oynıyan kuvvet, hürriyettir. B., Charles Renouvier ile beraber, Fransız felsefesini, Maine de Biran tarafından açılan iradecilik (volontarisme) çığırını (ki bu çığır, zirvesine Bergson ile erişmiştir) takibetmiştir. B. nun başlıca eserleri şunlardır: *De la contingence des lois de la nature* (Tabiat kanunlarının zorunsuzluğu hakkında, Türk terc. 1947) [1874, ki en tanınmış eseridir], *De l'idée de la loi naturelle* (Tabiat kanunu fikri hakkında) [1895], *Études d'histoire de la philosophie* (Felsefe tarihi etütleri) [1897], *Pascal* [900], *Science et religion dans la philosophie contemporaine* (Çağdaş felsefede ilim ve din; Türk terc. İlim ve din; 1927) [1908], *L'idéal scientifique des mathématiciens dans l'antiquité et dans les temps modernes* (Eskiçağda ve modern zamanlarda matematikçilerin ilim ideali) [1920], «Grande Encyclopédie» de *Aristote* (1886) ve *Kant* (1895) maddeleri. Ayrıca, çeşitli makaleleri, klâsik felsefe eserlerine yazdığı önsözler de vardır; bunlar arasında *Monadologie*ye yazdığı giriş (1881), Leibniz'in fikirlerini çok orijinal bir şekilde tanıtması bakımından önemlidir.

E. BOUTROUX

BOUTS [*bɔuts*], **Thierry veya Dierick** (takr. 1405? - 1475), Felemenk resim mektebinden bir ressam. Haarlem'de doğmuş, Louvain'de ölmüştür. Bir ressamın oğludur. Haarlem'de yetişmiş, sonra Bruxelles'de bir atölyede, sanıldığına göre, ünlü ressam Rogier van der Weyden'in atölyesinde çalışmıştır. Louvain şehri hayır derneği, kendisine 1466 yıllarında Louvain Saint Pierre katedrali için, «İsa'nın son akşam yemeği» üçlü (triptyque) paravana resmi ile «St. Erasmus'un din uğruna öldürülmesi» adlı iki resmini sipariş etmiştir. Az sonra Louvain belediye dairesinin ressamı olarak tablolar yapmıştır. Bu arada uzun zaman kaybolmuş olan «Mahşer günü» üçlü resmi ile «İmparator Othon'un haksız kararı» adlı iki büyük resim yapmıştır (ikisi de bugün Bruxelles müzesinde). B. un eserlerinde mükemmel bir işçilik göze çarpar. Tablolarındaki elbiselerin kıvrımları ve ölü tabiat (natürmort) kısımları, realist bir görüşle yaptığı portrelerinden, figürlere verdiği tavırlardan daha başarılı işlenmiş görülür. B., kendine göre üslûbu olan bir sanatçıdır. II. Dierick (Thierry) Bouts ve Albert Bouts adında ressam iki oğlu vardır. II. Bouts'un genç yaşında öldüğü sanılmaktadır. *Albert Bouts* (Louvain 1460 - 1549) un Bruxelles müzesindeki «Assomption» adlı dikkate değer iki tabloyu yapmış olduğu tahmin edilmektedir. Hem babasının, hem de çağdaşı ressam Van der Goes'un tesiri altında kalmıştır.

T. BOUTS

BOUTS: «St. Erasmus'un din uğruna öldürülmesi»

BOUTS RIMÉS [*bu rimē*; Fr. = kafiyeli sonlar], muayyen bir sıraya konmuş kafiyeli kelimeler veya heceler. Bunlar bir şaire verilir, kendisinden bu kafiyeleri, bu sıra ile kullanarak herhangi bir konuda bir şiir yazması istenir. Şaire verilen kafiyelerin konu ile kaynaşması şarttır. XVII. yüzyıl Fransasında uydurulan, yumurta veya balta şeklinde şiirler, akrostişler ve başka kafiye oyunları sınıfına giren bu zevzekliğin meydana çıkışı, Gilles Ménage tarafından şöyle anlatılır: Dulot (XVII. yüzyılda yaşamış olan bir şair) büyük bir toplantıda 300 sonesinin çalındığından şikâyet eder. Hazır bulunanlardan biri bu yüksek sayıya hayret edince, Dulot bu sonelerin tam yazılmış olmadığını, B. R. halinde olduğunu söyler. Bu gülünç ifade o kadar derin bir tesir yapar ki, bu eğlence moda olur. B. R. üzerine şiir yazmış olan tanınmış yazarlar arasında şunlar anılabilir: Corneille, Sarrazin, Colletet, Patru, Conrart, Saint-Evremond, Rotrou, Scarron, Benserade, Boileau, Madame Deshoulières ve Fontenelle. XVIII. yüzyılda yaşamış yazarlar arasında Lamotte, Palissot, Marmontel, XIX. yüzyılda da Méry, Émile Deschamps, Eugène de Pradel B. R. yapmışlardır. 1648 de B. R. ye dair bir eser çıkmıştır. Sarrazin de *Dulot vaincu, ou la défaite des bouts rimés* (Yenilen Dulot, veya B. R. nin mağlûbiyeti) adlı hoş bir kitap neşretmiştir. Étienne Mallemans kendisine Maine düşesi tarafından verilen kafiyeler üzerine soneler yazmıştır. Addison («Spectator» dergisi no. 60) bu oyunla alay etmiştir.

BOUVARD [*buvār*], **Alexis** (1767-1843), Fransız astronomu. Contamine (Haute-Savoie) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Matematik ve astronomi meseleleriyle meşgul âlimler cemiyeti (Bureau des Longitudes) ile İlimler Akademisi üyesi (1803) ve rasathane müdürü olmuştur. *Nouvelles tables des planètes Jupiter et Saturne* (Jüpiter [= Müşteri] ve Satürn [= Zühal] gezegenlerinin yeni cetvelleri) [1808] ü vermiş sekiz kuyruklu yıldız keşfetmiş, bunların parabolik unsurlarını hesaplamış ve Uranus'un hareket intizamsızlıkları üzerinde çok ince müşahedeler yapmıştır.

BOUVAT [*buvą*], **Lucien** (1872-1942), Fransız müsteşriki ve Türkologu. Grenoble'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1897 de Paristeki Yaşıyan Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales Vivantes)ndan Türkçe, Arapça ve Farsça mütehassısı olarak mezun olmuş, 1902 de Asya Cemiyeti (Société Asiatique) ne sekreter seçilmiş ve ölümüne kadar bu mevkii muhafaza etmiştir. Cemiyetin dergisi olan «Journal Asiatique» (= JA) te, «Revue du Monde Musulmane» (= RMM) da ve daha birçok dergilerde 1902 den itibaren türlü makaleleri çıkmıştır. Başlıcaları şunlardır: *Les emprunts arabes et persans en turc osmanli* (Osmanlı Türkçesinde Arapçadan ve Farsçadan alıntılar) [«Keleti Szemle» dergisi IV/3, Peşte 1903, s. 316-334], *Histoire de Yousouf Chah* (Hikâye-i Yusuf Şah [Ahundzade'nin Azerî Türkçesindeki tarihî hikâyesinin metni ve bunun Fr. tercümesi]) [JA 1903], *L'Avare* (Cimri [Ahundzade'nin «Sergüzeşt-i Merd-i Hasis» adlı komedisinin metni ve Fr. terc.]) [JA 1904], *Une grammaire du VIIIe siècle de l'Hégire. La pénétration dans la langue des Turcs d'Abou Hayyân al Gharnati* (Hicrî VIII. yüzyıldan kalma bir gramer. Gırnatalı Ebu Hayyan'ın Türk diline hululü) [«Actes du XIVe Congrès International des Orientalistes» 1906], *L'évolution moderne des langues musulmanes* (İslâm dillerinin asri tekâmülü) [RMM 1910], *Essai sur la civilisation timouride* (Timurîler medeniyeti üzerinde bir deneme) [JA 1926], *Les Ahmediyya de Qadian* (Kadyan Ahmediyeleri) [JA 1928]. Kitap halinde de şu eserleri çıkmıştır: *Monsieur Jourdan* (Ahundzade'nin «Mösyö Jurdan, hekim-i nebatat» adlı komedisinin Fr. tercümesi [1905], *Les Barmécides, d'après les historiens arabes et persanes* (Arap ve Fars tarihçilerine göre Bermekîler) [1912], başlıca eser olarak da *L'Empire Mongol* (*2 ème phase*): *Timour et les Timourides* (Moğol imparatorluğu, ikinci safha: Timur ve Timurîler [Çingizle oğullarına ait birinci safha René Grousset tarafından yazılmıştır, 1941]) [E. Cavaignac'ın «Histoire du Monde» adlı serisinde, Paris 1927].

BOUVERET [*buvīrę*], **Léon** (1850-1929), Fransız hekimi. Tıp tarihinde ilk olarak, şimdi kendi adiyle anılan, krizli çarpıntı (tachycardie paroxysmale) nın tam bir klinik tarif ve tasvirini yapmıştır. Barsak tıkanması (B. işareti) ile bademcik ülserasyonu üzerinde de çalışmaları vardır. Kendi adiyle anılan terimler için aşağıya bk. Aérophagie (hava yutma) terimini de kendisi icadetmiştir.

B. hastalığı veya **paroksismal takikardi:** krizler halinde gelen kalb çarpıntısı. Bir seri hızlı ekstrasistoller normal ritmin yerini alır. B. hastalığı oriküler (kulakçıklara ait), nodal (kulakçık-karıncıklara ait), vantriküler (karıncıklara ait) diye sınıflandırılır.

Oriküler B. hastalığı: âni başlama ve âni sona erme ile karakterize olan, kalb atriyumları (kulakçık, Fr. oreillette) ndaki bir odaktan menşeini alan, muntazam, süratli kalb atımlarının husule gelmesidir. Bu ritim, oriküler ekstrasistoller olarak da kabul edilebilir. Nöbetler birkaç atıma inhisar edebileceği gibi günlerce de devam edebilir. Bir dakikadaki kalb atımı 150 civarındadır. Çok defa 250 yi geçebilir, nadiren 100 den az olur.

Fazla alkol almak, sigara içmek, sindirim bozuklukları nöbetin husulünü kolaylaştırır. Had romatizma ve zatürreede sık olarak oriküler krizli çarpıntı meydana gelir. Vantriküler ekstrasistole nazaran genç şahıslarda daha sık husule gelmektedir.

Hastalar kalblerinde titreme, çarpıntı, boyun toplardamarlarında dolgunluk ve vurmadan, çok defa da halsizlik, baygınlık, nefes darlığı, kalbde gerilme hissinden şikâyet ederler. Hastada endişe ve asabiyet olabilir. Kan basıncı düşmesi, şuur kaybı, bulantı, kusma, baş dönmesi görülebilir. Uzun süren nöbetlerde en tesirli ilâç digital'dir.

Elektrokardiyogramda atriyuma gelen tembihlerin hepsi vantrikül (karıncık, Fr. ventricule)e geçer; vantrikül kompleksi normaldir, yalnız P-Q kısalmış 0,08 saniyedir. T ve P birbirine pek yakındır. P ekseriya negatiftir. (Elektrokardiyogram [b. bk.] da P = kulakçıkların takallûsuna bağlı *oriküler kompleks*, Q, R, S, T = karıncıkların hareketine bağlı *vantriküler kompleks*).

Nodal B. hastalığı: orikülo-vantriküler nakil sisteminden menşeini alan hızlı ve muntazam kalb atımıdır. Nöbetler âni başlar, birden sona erer. Bu ritim bozukluğu orikülo-vantriküler ekstrasistollerin birbirini takibetmesi şeklinde mütalâa edilebilir. Tembih dalgası yukarı doğru giderek kalbin atriyumlarının, aynı zamanda aşağı doğru giderek vantriküllerin takallûsunu temin eder. Kalbin dakikadaki atımı 150-200 civarındadır, daha hızlı ve daha yavaş olabilir. Bu ritim her yaşta normal kalbde veya kalb hastalığı olan kimselerde husule gelir. Nöbetler geçici olur veya günlerce devam eder. En tesirli ilâcı digital'dir. Elektrokardiyogramda P dalgası QRS kompleksinden ya evvel (0,10 saniye veya daha az) gelir, ya QRS kompleksine raslar, yahut ondan sonra husule gelir.

Vantriküler B. hastalığı: sağ ve sol vantriküldeki bir odaktan menşeini alan, âni başlıyan, âni sona eren bir ritimdir. Vantriküler atım adedi 150-200, nadiren 220 den fazladır. Nöbet dakikalarca, saatlerce veya günlerce devam edebilir. Tedaviye karşı mukavemet eder. Vantriküler B. hastalığı oriküler tipten daha sık olarak organik kalb hastalığında husule gelmektedir, fakat normal kimselerde de teşekkül edebilmektedir. Bu hastalıktan sakınmalıdır, çünkü vantrikül fibrilâsyonu (kas liflerinin gayrimuntazam hareketi) ile hasta birden bire ölür.

Bouveret işareti: kalın barsak tıkanmasında körbarsak (caecum) ile sağ ilyum çukuru (fossa ilica) nun gerginleşmesi hali.

Bouveret ülserasyonu: tifo hastalığında yutak (pharynx) ın yan duvarında bademciklerin üst ve arka kenarlarında görülebilen ülserasyon.

BOUVET [*buvę*], **François Joseph, Baron** (1753-1832), Fransız amiralı. Lorient'da doğmuş, Brest'te ölmüştür. Haydar Ali zamanında Hindistanda görülmüş, Napoléon'un muharebelerinde, 1 Haziran 1794 deniz muharebesinde bir gemi grupuna kumandanlık etmiştir. İhtilâl za-

manında İrlanda seferi (1796) nde, önce kumandan vekilliği, filoların ayrılmasından sonra da kumandanlık yapmıştır. Fena hava yüzünden uğradığı bir başarısızlıktan dolayı azledilmiş ve ancak konsüllük devrinde eski vazifesine getirilmiştir. 1802 de Guadeloupe adasını işgale gönderilmiştir.

BOUVET [*buvę*], **Pierre François Henri Etienne** (1775 - 1860), Fransız denizcisi. Bourbon adasında doğmuş, Saint - Servan'da ölmüştür. Önce babasının idaresinde çalışmış ve deniz albayı olarak, İngilizlere karşı yapılan hareketlerde kendini göstermiştir. 1822 de deniz lıva kumandanı olan B., *Précis des campagnes du capitaine P. Bouvet* (Kaptan P. B. seferlerinin kısaca anlatılması) [1840]yi yayımlamıştır.

BOUVET [*buvę*] **ADASI,** Atlas Okyanusunun Antarktika'ya yakın bölümünde yerleşilmemiş bir ada. Yüzölçümü 58 km², en yüksek tepesi de 935 m dir. Volkanik bir ada olan B., buzullarla örtülüdür. 1793 te Bouvet tarafından bulunmuştur. 1898 de «Voldivia», 1927 de «Meteor» sefer heyeti tarafından ziyaret edilerek iyice incelenmiş, aynı 1927 yılında Norveçliler burasını işgal ettikten sonra 1930 da ada Norveç idaresine geçmiştir.

BOUVET DE LOZIER [*buve dî loz ē*] veya **LOZIER-BOUVET, Jean Baptiste Charles**(1705-1786), Fransız denizcisi. Saint - Malo yakınında doğmuş, Pariste ölmüştür. 1747 de deniz yarbayı olarak Hind Okyanusuna gönderilmiş, İngiliz donanmasına rağmen, Dupleix'e ihtiyacı olan para yardımını ulaştırmış ve Hind Okyanusunda başka bir yol takibederek Île de France (Fr. adası, şimdi Mauritius adası) dönmeğe muvaffak olmuştur. B., 1750 den 1763 e kadar France ve Bourbon adalarının idaresinde bulunmuş ve bu müddet içinde ancak bir defa, 1757 de, Malabar kıyısına yardım götürmek üzere vazifesinden uzaklaşmıştır. Paris antlaşmasından sonra Fransaya dönmüştür.

BOUVIER [*bųviē* veya *buvyē* veya *büvîır*], **John** (1787 - 1851), Fransa doğumlu Amerikalı hukukçu. Codognan (Gard) da doğmuş, Philadelphia'da ölmüştür. 15 yaşında iken ailesiyle beraber Philadelphia'da yerleşmiş, 1812 de Amerikalı vatandaş olmuş ve 1818 de avukatlığa kabul edilmiştir. 1822 de Philadelphia'da avukatlığa başlamış, 1838 de de Ceza Mahkemesine hâkim tâyin olunmuştur. Başlıca eserleri: *Law Dictionary adapted to the Constitution and Laws of the United States of America, and of the several States of the American Union* (Amerika Birleşik Devletleri ve birliği meydana getiren devletlerin kanun - u esasi ve kanunlarına adapte edilmiş hukuk sözlüğü) [1839] başlığını taşımaktadır. 1841 de Bacon'un *Abridgement of the Law* (Hukuk özeti) adlı eserini çıkarmıştır. En mühim eseri *Institutes of American Law* (Amerika kanunları heyeti mecmuası) [1851] dir.

BOUVINES [*buvįn*], Fransada Nord departmanında bir kasaba. Lille'den 13 km mesafede Marcq ırmağı üzerindedir. Nüfusu 620. Demiryolu geçer. Philippe Auguste, IV. Otto'ya karşı burada bir zafer kazanmıştır (1214).

Bouvines Muharebesi: Almanya imparatoru IV. Otto, İngiltere kıralı I. John ve Flandra kontu Ferrand idaresinde Fransayı istilâ etmek ve parçalamak istiyen müttefik kuvvetlere karşı, Fransa kıralı Philippe Auguste'ün 27 Temmuz 1214 te kazandığı zafer. Fransa kıralı kendi askerlerine, imparator da kendi ordusuna kumanda ediyordu. İngilizler ve Flamanlar, Kont Guillaume de Salisbury ile Renaud de Boulogne idaresinde bulunuyorlardı. Zafer, müttefik kuvvetlerin dört kumandan tarafından idaresine mukabil, Fransa ordusunun tek elden idaresi sayesinde kazanılmıştır. Kuzey Fransa kasabalarından alınan milisler, ilk zaferleıini B. M. nde kazanmışlardır. Bu şiddetli savaşta süvari kuvvetleri de büyük bir rol oynamıştır. Esir düşmek üzere olan Philippe Auguste, Guillaume de Barres tarafından kurtarılmıştır. Renaud de Boulogne, Flandra kontu ve Guillaume de Salisbury esir düşmüşlerdir. B. M. Fransa tarihinde büyük millî bir zafer ve Capet kırallığının kesin galibiyetidir. Philippe Auguste'ün zaferini hatırlatmak üzere, 1863 te, Bouvines'de 6 m yüksekliğinde bir taş dikilmiştir.

BOUWMEESTER [*baųmestîr*], **Louis Frederic Johannes** (1842 - 1926), Holândalı aktör. Middelharnis'te doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. XIX. yüzyılda Holândanın yetiştirdiği en büyük aktördür. Holânda dışındaki (meselâ Comédie Française'de) temsillerinde de fevkalâde muvaffak olmuştur. En büyük başarısını Shakespeare'in *The Merchant of Venice* (Venedik taciri) indeki Shylock rolünde kazanmıştır.

BOVARİZM (Fr. Bovarysme; Mme Bovary'den), Flaubert'in romanındaki Emma Bovary gibi, kendini hakikatte olduğundan başka türlü tasavvur eden bir insanın karakteri. Bu terim Fransız filozofu Jules de Gaultier tarafından icadedilmiştir.

BOVDİKİYA (Bowdichia), baklagiller (Leguminosae) familyasından bir bitki cinsi.

BOVENİYA (Bowenia), sikadase (Cycadaceae) familyasından bir türü yetişen bir bitki cinsi. *B. spectabilis* türü, bileşik güzel yapraklarından dolayı serlerde saksılar içerisinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

BOVERI, Theodor (1862 - 1915), Alman zoologu. Bamberg'te doğmuş, Würzburg'ta ölmüştür. Würzburg'ta zooloji profesörlüğü yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Zellenstudien* (Hücre hakkında araştırmalar) [6 fasikül, 1887 - 1907], *Das Problem der Befruchtung* (Dölleme problemi) [1901]. Bu eserlerin her ikisi de önemli olaylar kaydetmektedir. B. veraset meselesinde kromozom teorisinin kurucusudur.

BOVERI TESTİ, omurilik suyundaki fazla globülin miktarının tâyininde kullanılan bir deney. Bir test tüpü içine konan 1 c³ omurilik suyu üzerine eşit miktarda ‰ 1 potasyum permanganat eriyiği tüp kenarından sızdırılmak suretiyle dökülür. Fazla globülin varsa, iki sıvının birleşme yerinde sarı bir halka teşekkül eder. Tüp sallanırsa bütün mayi açık sarı bir renk alır. Bu test, mucidi olan İtalyan sinir hekimi Pietro Boveri (1879 - 1932) nin adiyle anılır.

BOVET [*bovę*], **Marie Anne de** (asıl adı: Marquise Guy de Bois - Hébert; 1860 - ?), Fransız kadın yazarı. Metz'te doğmuştur. Birçok seyahat kitapları, roman ve kısa hikâyeler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vierges folles* (Çılgın bakireler) [1906], *Après le divorce* (Boşanma sonrası) [1908], *La dame à l'oreille de velours* (Kadife kulaklı bayan) [1911], *Lagrue et Cie* (L. ve şerikleri) [1913], *Confessions d'une fille de 30 ans* (Otuz yaşındaki bir kızın itirafları) [1918], *La dame d'Antibes* (A. li bayan) [1927].

BOVIANUM, eski İtalyada iki şehir:

1. **B.** (*B. Undecimanorum* da denir), Samnit kabîlelerinden Pentri'lerin başşehri, bugünkü Boiano. Kalabalık

nüfuslu ve müstahkem bir şehir olan B., Roma harblerinde önemli bir rol oynamıştır. M. Ö. 305 te Roma konsulu Marcus Fulvius tarafından zaptedilmiştir. Hannibal harbleri sırasında B., Roma legio'larının karargâhı, sivil harbde ise Marius taraftarlarının toplanma yeri idi. M. Ö. 89 da Sulla tarafından alınmış ve bundan sonra önemini kaybetmiştir. M. Ö. 48 - 46 arasında Caesar şerefine hazırlanan bir kitabede B. «municipium» diye anılır. Vespasianus (69 - 89) tan itibaren veteran'lar legio'su (legio undecima Claudia) nun karargâhı olmuştur.

2. **B. vetus** (Eski B.), Samnium'da Caracen'lerin başşehri, bugünkü Pietrabbondante (Agnone yakınında). Oskça adı Búvaianúd'dur. B. un yerinde bulunmuş olan harabeler (tiyatro, tapınak) ve Osk kitabeleri, Roma devrinden önce burasının mamur bir yer olduğunu göstermektedir. Efsaneye göre Samnitleri buraya bir boğa (Lat. *bos*) götürmüş imiş (B. adı bundan gelirmiş). M. Ö. 298 de Romalılar tarafından zaptedilen bu şehir, sivil harbden sonra municipium, imparatorluk devrinde ise colonia olmuştur.

BOVİDE (Bovidae): bk. BOŞBOYNUZLULAR.

BOVILLAE [*boville*], eski İtalyanın Latium bölgesinde bir şehir. Romadan 17 km mesafede ve Romadan Brindes (Brindisi) e giden yolun (Via Appia) yakınında idi. Clodius, Milo'nun emriyle B. civarında öldürülmüştür. B., Iulia ailesinin menşeini teşkil eder. Bugünkü Marino köyü yanında (Frascati'nin güneyinde) harabeleri vardır.

BOVİNE (Bovinae): bk. SIĞIRLAR.

BOVİNİN (Bovinine), öküz kanı, yumurta albumini, borik asit ve konyakla hazırlanmış bir müstahzar. Anemi ve had sinir yorgunluğunda kullanılır. Dose 15 cc (deri altı enjeksiyonu).

BOVIO, Giovanni (1838 - 1903), İtalyan hukuk felsefecisi ve politikacısı. Trani (Bari) de doğmuş, Napoli'de ölmüştür. 1879 da Napoli üniversitesinde profesör olmuştur. Parlâmentoda 1876 dan beri radikallerin baskanı olarak kilise aleyhtarı bir politika gütmüş, ve umumi oy verme hakkı için mücadele etmiştir. Başlıca eserleri: *Filosofia del diritto* (Hukuk felsefesi) [1872], *Uomini e tempi* (İnsanlar ve zamanlar) [1879], *Sommario della storia del diritto in Italia* (İtalyada hukuk tarihi özeti) [1884], *Giordano Bruno* (ad) [1887].

BOVİRİ, Orta Afrikada, Sudan dilleri ile Bantu (b. bk.) dillerinin karışmasından meydana gelmiş olan Bantuid (b. bk.) dillerden biri. Ailenin Güney veya Togo grupundandır. İngiliz Altın Kıyısının gerisinde, eski Alman sömürgesi Togoland'ın İngilizlere geçen kısmında, Fransız Togo'sunun sınırlarındaki Santokofi dağlarının batı eteklerinde konuşulur. Grup içerisinde Adele ve Aho (veya Acholo) gibi, tecridedilmiş dillerdendir.

BOVİSTA, likoperdase (Lycoperdaceae) familyasından 60 kadar türü yetişen, bazitli mantarlardan bir bitki cinsi. *B. plumbea* ve *B. nigrescens* türlerine çayırlarda çok raslanır.

BOVİYA (Bowiea), zambakgiller (Liliaceae) familyasından, Güney Afrikada yalnız bir türü (*B. volubilis*) yetişen sarılgan bir bitki cinsi. Büyük, yuvarlak soğanlıdır, gövdesi çok dallanır, fakat yapraklarını erken döker. Çiçekleri yeşilimtıraktır. Bu tür, kaktüsler arasında saksılarda süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

BOVLESİYA (Bowlesia), maydanozgiller (Umbelliferae) familyasından dünyanın çeşitli bölgelerinde, hepsi otsu 18 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

BOVOVAKSEN (Fr. Bovovaccin), Behring tarafından, kesafeti azaltılmış veremli insan kültürlerinden alınan ve sığır cinsinden hayvanlara, vereme karşı muafiyet vermekte kullanılan aşı (B. in ancak nispî bir tesiri vardır: muafiyet birkaç aydan fazla sürmez).

BOWDICH [*baudiç*], **Nathaniel** (1773 - 1838), Amerikalı matematikçi ve astronom. Salem (Massachusetts) de doğmuş, Boston'da ölmüştür. Ailesi, Dorsetshire (İngiltere) menşeli idi. Kendi kendini yetiştirmiş bir matematikçidir. 1795 ile 1803 arasında beş deniz seyahatı yapmıştır. 1799 da G. H. Moore'un temel eseri olan *The Pratical Navigator* (Pratik gemici) başlıklı eserini ilk defa olarak Amerikada neşre hazırlanmış, fakat bunu sonradan genişleterek, *The New American Practical Navigator* (Yeni Amerikalı pratik gemici) başlığı altında yayımlamıştır. O zamandan beri bu eserin 60 basımı birbirini takibetmiştir. Laplace'in eserinin ilk dört kitabını *Celestial Mechanics* (Gök mekaniği) başlığı altında tercüme etmiştir (1829 - 1839).

BOWDICH [*baudiç*], **Thomas Edward** (1791 - 1824), İngiliz Afrika kâşifi ve bilim yazarı. Bristol'da doğmuş, Bathurst (Gambia) da ölmüştür. 1815 te Ashanti (Aşanti) ye bir misyon götürmüş ve dönüşünde (1819) *A Mission from Cape Coast Castle to Ashanti* (Cape Coast Castle'dan Ashanti'ye bir misyon) başlıklı bir eser çıkarmıştır. Aynı yılda *African Committee* (Afrika Komisyonu) başlıklı ikinci bir eser çıkarmıştır. Bundan sonra bir zaman Pariste matematik ve tabiat ilimleri tahsil ederek 1822 de ikinci bir seyahate çıkmış, fakat Bathurst'te hastalanarak ölmüştür. Altın kıyının İngiltere hükümeti tarafından Afrika Şirketinden devralınması için resmî nüfuzunu kullanmıştır. Çıkardığı kitaplar arasında şunlar anılmağa değer: *Travels to the Source of the Senegal and Gambia* (Senegal ve Gambia ırmaklarının kaynaklarına keşif seyahati) [Mollieu'den tercüme 1820], *Discoveries of the Portuguese in Angola and Mozambique* (Portekizlilerin Angola ve Mozambique'te yaptığı keşifler) [1824].

BOWDITCH [*baudiç*], **Henry Ingersoll** (1808 - 1892), Amerikalı doktor. Nathaniel B. in oğlu, Salem (Massachusetts) de doğmuştur. 1832 de Harvard üniversitesinde tıp öğrenimi görerek doktor olmuş ve birkaç yıl Pariste okumuştur. 1859 - 1867 yıllarında Harvard'da klinik tababet profesörlüğü etmiş, 1869 - 1879 yıllarında da State Board of Health (Devlet Sağlık Bürosu) başkanı olmuş, 1868 - 1872 yıllarında Massachusetts General Hospital (M Genel hastanesi) ve Boston City Hospital (B. Belediye Hastanesi) da doktorluk yapmış, 1877 de de American Medical Association (Amerika Doktorlar Birliği) ın başkanı olmuştur. Yeni İngilterede, topraktaki rutubetin vereme sebebiyet verdiğine dair kanunu ilân etmiş; cerrahide birkaç yeni tedavi usullerini bildirmiş ve birçok genel ve özel konularda tıp yazıları çıkarmıştır. Zatülcenp vakalarında göğüs delinmesini ilk olarak tatbik etmiştir. National Academy of Sciences (Millî «İlimler Akademisi») üyesi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *The Young Stethoscopist* (Genç stetoskopçu) [1848], *Public Hygienc in America* (Amerikada genel sağlık) [1876].

BOWDITCH [*baudiç*], **Henry Pickering** (1840-1911), Amerikalı fizyolog ve pedagog. Boston'da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Harvard'da 1861 de kimya ve tıp tahsil etmiş ve Ayrılma Harbinden sonra(bu harbte Birlikçiler tarafında çarpışarak binbaşı rütbesine yükselmiştir) Fransa ve Almanyada hususi bir fizyoloji kursuna devam etmiştir. 1871-1876 yıllarında Harvard tababet okulunda fizyoloji asistanlığı ederek 1876 da aynı müessesede profesör olmuş, 1906 da istifa etmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde ilk fizyoloji lâboratuvarını kurmuş ve 18ª3-1893 yıllarında Harvard tıp fakültesinin dekanı olmuştur. Amerikan Sanat ve İlimler Akademisi ve birçok tıp cemiyetleri üyelerindendi. Fizyolojiye dair birçok yazılar yayımlamış, Sir Michael Fosser ile birlikte Journal of Physiology'nin redaktörlüğünü yapmıştır (1877-1898). Başlıca eserleri: *The Growth of Children* (Çocukların büyümesi) [1877], *Advancement of Medicine by Research* (Tababetin araştırma yolu ile ilerlemesi) [1896], *Hints for Teachers of Physiology* (Fizyoloji öğretmenlerine mahsus bilgiler) [1899]. Tıpta, B. in adiyle anılan bir kanun vardır.

Bowditch kanunu: Tenbih hakkında bir kanun. Bölümlerinin ifadesi şöyledir: 1. Kalb adelesinin kontraksiyonuna sebebolan herhangi bir tenbih, en kuvvetli tenbih kadar kuvvetli bir nabız atışına sebebolur. 2 Sinirler tenbih neticesinde yorulmaz.

Bu iki ifadeye çok kere, 1871 de yine Bowditch tarafından araştırılan ve umumiyetle Almanca olarak Treppe (= merdiven, İng. Staircase phenomenon = merdiven fenomeni) denilen bir fenomen müşahedesi de ilâve edilir. Buna göre, kısa fâsılalarla tekrarlanan tenbihler neticesinde adele kontraksiyonunda tedricî bir artış husule gelir.

BOWDLER [*baudlır*], **Thomas** (1754-1825), İngiliz kitapçısı. Bath şehri yakınında doğmuş, Rhyddings (Güney Wales) de ölmüştür. 10 ciltlik bir *Family Shakespeare* (Aile Sh. i) yayımlamıştır (1818). Kendisinin söylediğine göre, bu eserde «bir ailede yüksek sesle okunması adabımuaşeret bakımından doğru olmıyan bütün kelime ve ifadeler metinden atılmıştır». Keza Gibbon'un *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun inhitat ve yıkılışı tarihi) adlı eserini basarken gayriahlâki veya din aleyhtarı bütün sözleri atmıştır. Bu temayüle *bowdlerism*, bu nevi temizlemeye de «bowdler'leme» (İng. *bowdlerize*) adı verilerek alay edilmiştir.

BOWEN [*bouın*], **Elizabeth** (doğ. 1899), İngiliz kadın romancısı. Dublin'de doğmuştur. 1923 ten beri A. Ch. Cameron ile evlidir. Henry James'i örnek almış, zamana bağlı olmıyan ve derin mânalı psikolojik romanlar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: romanlar: *The Hotel* (Otel) [1927], *To the North* (Kuzeye doğru) [1932], *The House in Paris* (Paristeki ev) [1935], *The Death of the Heart* (Yüreğin ölümü) [1938], *The Heat of the Day* (Günün sıcaklığı) [1949]; kısa hikâyeler: *Encounters* (Karşılaşmalar) [1923], *Look at all those Roses* (Bütün şu güllere bak) [1941], *The Demon Lover* (Âşık cin) [1945]. Seçilmiş hikâyeleri R. Moore tarafından çıkarılmıştır (*Selected Stories*, 1946).

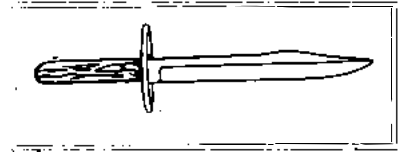
BOWEN [*bouın*] **HASTALIĞI,** kalınlaşmış bir boynuzumsu tabaka ile örtülü, pembe bir kabarcık veya tümsecik gösteren kanser-öncesi deri hastalığı. Amerikalı deri hastalıkları mütehassısı John T. Bowen (1857-1941) in adiyle anılır.

BOWER [*bauır*], **Frederick Orpen** (1855-1948), İngiliz botanikçisi. Ripon (Yorkshire) da doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Cambridge, Würzburg ve Strasbourg'da tahsil eden B., Imperial College of Science'ta botanik öğretimi görevlisi olmuş ve sonradan Glasgow'da botanik profesörlüğüne tâyin edilmiş, emekliye ayrılıncaya kadar (1925) bu görevde kalmıştır. F. R. S. (Kıraliyet Cemiyeti mensubu [fellow]) unvanı ile taltif edilmiş olan B., 1930 da British Association'un başkanlığına getirilmiştir. Kara florasının gelişmesi hakkındaki çalışmasiyle dikkati çeken B., aseksüel türemenin ehemmiyetinin tedricen artmasını izah etmek için, şimdi genel olarak kabul olunan bir teori teklif etmiştir. Birçok neşriyatı arasında şunlar bilhassa kayda şayandır: *Sixty Years of Botany in Britain* (İngilterede 60 yıl botanik) [1938], *The Botany of the Living Plant* (Yaşayan bitkinin botaniği) [1919].

BOWERBANK [*bauırbænk*], **James Scott** (1797-1877), İngiliz jeologu. Bishopsgate (Londra) te doğmuş, Londrada ölmüştür. Kendisine ve kardeşine, babalarından bir inbik fabrikası (veya taktirhane) miras kalmıştır. Botanik, astronomi ve taktir bilgisine merak etmiş ve mikroskopa dayanan araştırmalardan büyük zevk duymuş, büyük bir fosil kolleksiyonu vücuda getirmiştir. Başkalariyle birlikte The London Clay Club (Londra Balçık Kulübü) ı kurmuş(1836)ve 1840 ta *History of the Fossil Fruits of London Clay* (Londra balçığında bulunan fosillerin tarihi)adlı eserini yazmıştır. 1842 de F. R. S.(Kıraliyet Cemiyeti mensubu [fellow]) olmuştur. 1847 de başkalariyle beraber Palaeontographical Society (Paleontografya Cemiyeti) yi kurmuştur. B. bilhassa süngerleri araştırmış ve faal hayattan çekildikten sonra, *A Monograph of the British Spongiadae* (İngiltere süngerlerine dair bir monografya) adlı eserini çıkarmıştır (1864-1882). British Museum, onun güzel kolleksiyonunu satın almıştır (1864).

BOWIE [*bui*], **James** (1799-1836), Amerikalı asker ve mucit. Burke County (Georgia) de doğmuş, Alamo (Texas) da ölmüştür. 1828 de Texas'ta yerleşerek iki yıl sonra Meksika vatandaşlığına geçmiş. 1832 de merkezî Meksika hükümetine karşı cephe alan muhalefetin lideri olmuştur. 1835 te Meksika ordusunda albay rütbesiyle vazife almış, Alamo'daki çarpışmada vurularak ölmüştür.

Bowie bıçağı: James B. nin icadettiği bir çeşit av bıçağı. B., daha Meksikaya geçmeden 1827 de Natchez (Mississippi) yakınında bir çarpışmada hasmını bir demirci törpüsü ile öldürmüş, sonra bu törpüyü bir bıçak haline getirmiştir. Kabzası düz, korkuluğu uzunca, namlusu çok kuvvetli, tek ağızlı, namlu uzunluğu da 25-35 cm kadardır. Sırt, düz devam ettikten sonra hafifçe yükselir, sivri bir noktadan sonra uca doğru alçalır ve hafifçe yukarıya doğru yükselen ağızla uçta birleşir.

Bowie bıçağı

BOWLES [*boulz*], **William Lisle** (1762-1850), İngiliz şair ve tenkidcisi. King's Sutton (Northamptonshire) da doğmuş, Salisbury'de ölmüştür. Winchester ve Oxford'da Trinity College'de okumuş ve kilise hizmetine girmiştir. İlk eseri olan *Fourteen Sonnets* (On dört sone)

[1789] adlı eserini Coleridge ve genç çağdaşları beğenmişlerdir. Eski, sâf nazım üslûbuna bir dönüş olan bu sonelerde ince duygular, hayatın canlılığı, tabiatın güzelliği terennüm edilir. Byron, B. in başlıca uzun şiiri olan *The Spirit of Discövery* (Keşfin ruhu) [1804] ile insafsızca alay etmiştir. Başka önemli eserleri arasında *The Grave of the Last Saxon* (Son Saksonun mezarı) [1822], *St. John in Patmos* (Aziz İoannes Patmos'ta) [1833] sayılabilir.

B., 1806 da Pope'un eserlerini yayımlamış, bu basıma onun nazım karakteri hakkında yazdığı bir deneme ile bazı notlar da eklemiştir. Bu deneme, meşhur «Pope ve Bowles» tartışmasını doğurmuştur. B., denemesinde şairce hayal hakkındaki fikirleriyle Pope'u da onun üslûbunu sevenleri de kızdırmıştır. Pope'la B. ın şiir görüşü çok keskin çizgilerle birbirinden ayrılıyordu. B., şiirde tabiîlik ve yapmacılık meselesini ortaya atmış, tabiîlik tarafını tutmuştur. B. ın şiir görüşünü Byron başta olmak üzere şiddetle tenkid edenler olmuş, fakat Wordsworth ile Coleridge savunmuşlardır.

BOWLEY [*bouli*], **Sir Arthur Lyon** (doğ. 1869), İngiliz istatikçisi. Bristol'da doğmuştur. 25 yıla yakın bir zaman Londra School of Economics (Ekonomi okulu) ve Reading'de konferansçı (lecturer) olarak çalıştıktan sonra Londra üniversitesinde profesörlük etmiş (1919 - 1936), nihayet Oxford üniversitesi istatistik enstitüsü müdürü olmuştur (1940 - 1944). 1903 ten beri Milletlerarası İstatistik Enstitüsünün üyesi olup, bu cemiyetin başkanlığını da yapmıştır. Ekonometrik Cemiyetinin başkanıdır. Başlıca eserleri şunlardır: *England's Foreign Trade in the 19th Century* (İngilterenin XIX. yüzyıldaki dış ticareti) [1893], *Wages in the United States in the 19th Century* (XIX. yüzyılda Birleşik Amerikada ücretler) [1900], *Elements of Statistics* (Muhtasar istatistik bilgileri) [1901], *An Elementary Manual of Statistics* (Elemanter istatistik el kitabı) [1910], *The Course of Prices and Wages during the War* (Fiyat ve ücretlerin harb esnasındaki seyri) [1912], *The Mathematical Groundwork of Economics* (Ekonomi biliminin matematik temeli) [1924], *Some Economic Consequences of the Great War* (Büyük harbin bazı ekonomik sonuçları) [1930], *Wages and Income in the United Kingdom since 1860* (Birleşik krallıkta 1860 tan beri ücretler ve gelir) [1937], *Studies in National Income 1924 - 1938* (1924 - 1938 yılları millî geliri hakkında araştırmalar) [1942]. 1950 de kendisine şövalyelik (Sir unvanı) payesi verilmiştir.

BOWLING [*bouling*; İng. *bowl* = küre, top], düz, cilâlı bir pistin bir ucundan hızla yuvarlanan tahta güllelerle, diğer uçta bulunan bir dörtgen veya üçgen alan içinde muayyen bir sıra ile dikine dizili, ağaçtan yapılmış 9 (= *ninepins* [= 9 kuka], Amerikan usulüne ve milletlerarası kaidelere göre 10 [= *tenpins* = 10 kuka]) hedefi devirerek sayı kazanmak suretiyle oynanan eğlence ve spor mahiyetinde bir oyun. Oyun eskiden 9 kuka ile oynanırdı. Holândalılar *skittles* dedikleri bu oyunu 1800 tarihlerinde Amerikaya götürdükten sonra, kumar halini aldığı için kanun bunu yasak etmiş, Amerikalılar da bu yasaktan kaçınmak için bir kuka ilâve etmişlerdir. Menşei Germenlerde XII. yüzyılın ortalarına kadar götürülebilir. XIII. yüzyılda Almanyada bilhassa kilise çevrelerinde fazla rağbet görmüş, daha sonra Fransada da ilgi çekmiştir. Yalnız bir kumar halini aldığı ve bu yüzden kargaşalıklar çıktığı için sık sık yasak edilmiştir.

BOWLING pistleri

Şimdi Almanya, Avusturya, Macaristan, İngiltere, Fransa, İskandinav memleketleri, Holânda ve Finlandiyada fazlaca oynanmakta, Alman asıllı Amerikalıların tesiriyle Kuzey Amerikada da yayılmış bulunmaktadır. Birçok kulüpleri ve merkezi New York'ta olan milletlerarası bir federasyonu vardır. B., memleketimizde hiç tanınmamaktadır.

B., üstü kapalı, 24 - 30 m uzuluk, 0,35 - 1,50 m genişlikte, etrafı tahtalarla veya başka tarzda çevrilmiş pistlerde oynanır. Pistin zemini asfalt, tahta, beton, hattâ camla döşenmiş olabilir. Resmî müsabakalar, güllenin sıçramadan yuvarlanmasını sağlıyan esnek Amerikan parke pistlerinde yapılır. Pistin baş tarafında üzeri linoleomla kaplı bir hız alma yeri, öbür ucunda ise kenarı pist genişliğinde dörtgen veya köşesi piste dönük üçgen bir şekil içine dizilmiş 9 hedef vardır. Hedeflerin sekizi (köylü), dörtgenin köşe ve kenar ortalarını teşkil eder. Boyları 40 cm dir. Biri de (kıral) onlardan biraz büyük olmak üzere dörtgenin ortasında bulunur. Amerikan usulü B. de, hedeflerin sayısı 10 olup köşesi piste dönük bir eşkenar üçgen teşkil edecek tarzda ve 1, 2, 3, 4 hedef olmak üzere dört sıra halinde dizilir. Boyları 38, 1 cm dir. Kuka şeklinde olan hedefleri devirmeğe yarıyan gülleler 15 - 24 cm çapında, 2,5 - 7 kg ağırlığında sert ağaç veya kauçuktan yapılmıştır.

B., muayyen kaidelere göre fert veya takım yarışması halinde oynanırsa da, esas, pist üzerinde yuvarlanan güllelerle bir defada mümkün olduğu kadar fazla hedefi devirmektir. B. in İngilizlerde *Skittles*, Fransızlarda *Quilles*, Almanlarda *Kegelspiel*, Macarlarda da *Tekejáték* veya *kugli* denilen hususi çeşitleri vardır. Bütün vücudu işletmesi bakımından B., her yaştaki insan için faydalı bir spordur.

BOWMAN [*boumın*], **Isaiah** (1878 - 1950), Amerikalı coğrafyacı. Waterloo (Ontario, Kanada) da doğmuş, Baltimore (U. S. A.) da ölmüştür. 1915 - 1935 yıllarında Amerikanın Coğrafya Cemiyetinin müdürü, 1935 - 1949 da Baltimore'daki John Hopkins üniversitesinin başkanı (rektörü) olmuş, 1918 - 1919 Paris barış konferansında ve 1945 Sanfrancisco konferansında Amerikan delegasyonuna müşavirlik etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Forest Physiography* (Orman fizyografyası) [1911], *South America* (Güney Amerika) [1915], *The Andes of Southern Peru* (Güney Peru Andları) [1916], *The New World - Problems in Political*

Geograhy (Yeni dünya siyasî coğrafya problemleri) [1921], *Desert Trails of Atacama* (A. nın çöl yolları) [1923]. *The New World* (Yeni dünya) [1926], *Geography in Relation to the Social Sciences* (Sosyal bilimlerle ilgileri bakımından coğrafya) [1934].

BOWMAN [*boumın*], **Sir William** (1816 - 1892), İngiliz göz hekimi ve cerrahı. Nantwich'te doğmuştur. Londrada King's College'de fizyoloji profesörlüğü etmiş (1845 - 1855), 1841 de Royal Society'nin, 1844 te de Royal College of Surgeons (Cerrahlık okulu) ın üye (fellow) si olmuş; Ophthalmological Society (Göz hekimliği kurumu) nin ilk başkanlığında bulunmuştur (1880 - 1883). Oftalmoskop'un kullanılmasında eksperliğe yükselen ilk hekimlerden biridir. Göz, böbrek ve çizgili adelelerin mikroskopik yapısına ait araştırmalariyle tanınmıştır. Bir kapsüle, bazı guddelere ve bir zara adı verilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Lectures on Operations on the Eye* (Göz ameliyatları hakkında dersler) [1849], Todd ile birlikte: *The Anatomy and Physiology of Man* (İnsan anatomi ve fizyolojisi) [1843 - 1856].

B. kapsülü: Böbreğin içerisinde, idrar borucuklarının başlangıcını teşkil eden yuvarlak genişlemeler.

B. zarı (lamina elastica anterior): Gözdeki saydam tabaka (cornea) da ince bir zar. Tabakalaşmış epitelyum'un dış tabakasının altı ile substantia propria (asıl madde) arasındadır.

B. teorisi: İdrar ifrazına ait bir teori. Su ve anorganik tuzların glomerül (b. bk.) lere ifraz edildiğini, buna karşılık da üre ve benzer maddelerin epitelyum hücreleri yolu ile dolambaçlı tüplere elimine edildiğini söyler. Bk. LUDWIG TEORİSİ.

B. guddeleri: Burnun koku bölgesi (regio olfactoria) nde bulunan bazı guddeler.

BOWRING [*bauring*], **Sir John** (1792 - 1872), İngiltere konsolosu ve İngiliz dilcisi. Jeremy Bentham'ın edebî mütevellisi olarak eserlerini çıkarmıştır (11 cilt, 1843). Çinde ticaret umumi nazırı (1849), Hong Kong valisi (1854) olmuştur. Siyam ile bir ticaret anlaşması müzakeresi yapmıştır (1855). Tercümeler yapmış ve Doğu Avrupa şiir antolojileri hazırlamıştır. Şiir ve ilâhiler yazmıştır, bunlar arasında *In the Cross of Christ I Glory* (İsanın haçından şeref duyarım) adlı şiiri daha çok tanınır.

BOW - WOW [*bau wau*] **NAZARİYESİ,** beşer dilinin, tabiat kuvvetleri, eşya ve hayvanlar tarafından çıkarılan sesleri takildetmek (onomatopée) suretiyle meydana getirilen kelimelerden meydana geldiğini iddia eden görüş. İngilizcede köpek havlamasını anlatan bu kelime, terim olarak, *pooh - pooh* (nida; dilin, yani ilk kelimelerin, nidalardan meydana geldiğini iddia eden nazariye) terimi ile birlikte, ilk defa 1861 de, aslen Alman olan İngiliz filologu Fr. Max Müller tarafından *Lectures on the Science of Language* (Dil ilmi hakkında konferanslar) [2 cilt, 1861 - 64; son bas. 1891] adlı eserinde kullanılmıştır (cilt I, s. 407). Ondan sonra, bu alandaki öbür nazariyeler de, başkaları tarafından bu tipte terimlerle adlandırılmıştır: *ding - dong* (çan sesi; yani tabiî seslerle mâna arasında mistik bir münasebet bulunması ve ilk kelimelerin bu münasebetten doğması); *yo - he - ho* (heyamola; yani hep beraber ağır bir iş görürken insanların refleks olarak çıkardığı yardımlaşma seslerinin ilk kelimeleri teşkil etmesi); *sing - song* (şarkı; yani dilin, iptidaî insanların söylediği ritmik şarkılardan meydana gelmesi); *ta - ta* (çocuk dilinde dil şakırtısı; yani ilk kelimelerin bir iş görülürken, vücut hareketlerini farkında olmıyarak taklideden dil uzvunun çıkardığı seslerden ibaret olması). Max Müller, icadettiği bu terimle, nazariye sahiplerinden bazısını rencide ettiği için eserinin ikinci cildinde (s. 93) özür diliyerek, muğlak olan *onomatopoeic* (taklidî ses, yansıma esası) kelimesinden kaçınmak için bu terimi ortaya attığını söylemiş, «isterseniz buna *imsonic* (İng. *imitation* = taklit + *sonic* = savtî) diyelim» demiş, başkaları (H. Steinthal: «Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft» ta, cilt I, s. 420, yıl 1859), bu taklit işinin maksadlı olmadığını belirtmek için, *pathognomisch* (Yun. *pathos* = his + *gnôma* = bilgi; yani eşyanın içsezgi ile bizde refleks olarak uyandırdığı «his tonu» [Gefühlston]) terimini teklif etmişler, fakat bunlardan hiçbiri kabul edilmiyerek, B. - W. tutunmuştur. Eski çağlarda başlıca Eflâtun (*Kratylos* adlı eseri), Stoikler, M. Terentius Varro (*De lingua latina*), yeni zamanlarda da G. W. Leibniz (*Nouveaux essais sur l'entendement humain*, 1768), Ch. de Brosses (*Traité de la formation mécanique des langues*, 1765), J. G. Herder (*Der Ursprung der Sprache*, 1858), Ch. Burgraff (*Principes de grammaire générale*, 1863), W. Farrar (*Essay on the Origin of Language*, 1860), H. Wedgwood (*On the Origin of Language*, 1866). J. Bleek (*Über den Ursprung der Sprache* 1868), W. D. Whitney (*Language and the Study of Language*, 1870), Chr. G. Voigtmann (*M. Müllers Bau-wau-Theorie und die Sprache*, 1865), S. Zaborowski (*L'origine du langage*, 1879), Th. Curti (*Die Sprachschöpfung*, 1890), kısmen de E. Renan (*De l'origine du langage*, 1858), E. B. Tylor (*Primitive Culture*, 1871), H. Chavée (*Idéologie lexicologique des langues indo - européennes*, 1878), V. Egger (*La parole intérieure*, 1881), V. Henry (*De sermonis humani origine et natura*, 1883), H. Paul (*Principien der Sprachgeschichte*, 1880) gibi dilciler ve dil filozofları tarafından müdafaa edilen veya esaslı bir şekilde ele alınan bu nazariyenin doğru tarafları vardır. Her dilde bazı, hattâ birçok kelimeler bu esasa göre meydana gelmiştir, meselâ bizde *guguk* (kuşu), *çatlamak*, veya *fışırtı* gibi. Fakat her kelime böyle değildir; eğer böyle olsaydı, Türkçede ve her dilde köpeğe *havhav*, kediye de *miyav miyav* denmesi gerekirdi. Bk. DİL, menşe; ve ONOMATOPE.

BOX (Zool.): bk. BOKS.

BOXER: bk AFYON HARBİ.

BOXER KÖPEĞİ, dog'a benzer bir Alman köpeği. Eskiden tanılan Brabant'lı «Bullenbeisser»in inkişaf ettirilmiş bir şekli. Kulaklariyle kuyruğunun ucu kesilmiştir. Bu köpek, gerek eski, gerek yeni dünyada çok yayılmıştır. Buna «Alman buldoğu» da denir.

Boxer köpeği

BOY (Arap. Kabîle, Fr. Tribu) [Etnog.], Türk göçebe teşkilâtında,

en başta Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzlarda en esaslı siyasi birlık. Kelimenin en eski şekli *bod* (bodun) olduğu anlaşılıyor. Her B. un başında «boy beyi» (b. bk.) denilen bir başkan vardır. Her B., Arapların «farz» dedikleri oymaklara ayrılmıştı. Oymakların başında bulunanlar B. beyinin ailesindendi. Oymaklar da daha küçük kısımlara bölünür, bunları da B. beyinin veya umumiyetle oymak başının seçtiği adamlar idare ederlerdi. B. ların nüfusları tahmin edildiğinden çok fazla idi. Bir yazar, 24 Oğuz B. undan her birinin yüz bin haneden fazla nüfusu olduğunu iddia etmektedir. Bu rakam mübalâğalı olsa bile, bir Oğuz veya Türkmen B. unun, ortalama on bin hane nüfusu olduğu söylenebilir. B. lar, han sülâlesinden bir şahsın veya dirayetli bir B. beyinin etrafında toplanarak illeri meydana getirirler. Bu iller (ulus), her bakımdan bir millet vasfı taşımaktaydı. Oğuz ili yirmi dört boydan meydana gelmişti. Bunlar, on ikisi Bozok (b. bk.), on ikisi de Üçok (b. bk.) adları ile iki kola ayrılmışlardı. Her Oğuz B. nun hayvanlarına, eşyalarına vurduğu bir damgası, her dördünün de müşterek bir ongun'u yani totem kuşu vardı. Selçuklu fütuhatı sonunda Oğuz ili dağılmış ve Oğuz B. ları da parçalanmış, Oğuzların XI. yüzyıl Selçuklu fütuhatından sonra, daha ziyade Türkmen adı altında kurdukları siyasi toplulukları (yani iller) da B. mahiyetindeki (bu adı taşıyan) kabîleler meydana getirmiştir. Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Dulkadırlı illerini meydana getiren Türkmen kabîleleri, B. denilen ve bu mahiyette olan teşekküllerdi. B. sözü, en çok Oğuzlarla onların soyundan gelen Türkiye Türkleri arasında son zamanlara kadar kullanılmıştır.

BOY [Hek.], vücudun büyüme derecesini ifade eden bir ölçü. Heredite ve intrauterin hayatta çocuğun rahim içindeki beslenmesi ile ilgili olan B., yeni doğan çocukta 50,5 cm dir. Kız çocuklar yaklaşık olarak 50 cm boyundadır. Doğumdan sonraki birinci 3 ayda B. 10 cm, ikinci 3 ayda 7 cm, üçüncü 3 ayda 5 cm ve dördüncü 3 ayda 3 cm uzar; bu suretle birinci yaş sonunda B. 75 cm olur. Birinci yaşın sonunda kız çocuklar erkek çocuklardan 2 cm daha kısadır. Çocuk 4 yaşında iken B. doğum uzunluğunun iki misli olur. 12-13 yaşında 3 mislidir. İlk yaşta ağırlık ve B. artması süratlidir. 5-7 yaşında ikinci uzama devri, bülûğ çağı olan 11-15 yaş arasında üçüncü uzama devri görülür. Bilhassa büyüme çağında, muhtelif yaşlara göre tanzim edilmiş B. ölçülerine göre, vücudun gelişmesini takibetmek faydalıdır. Ufak çocukların B. u bir masa üzerindeki hususi bir tertibatla ölçülür veya çocuğun baş ve ayaklarına dokunmak üzere iki tahta veya iki kitap konarak bu iki kitabın arasındaki mesafe şeritle ölçülür. Yetişkinlerin B. u ayakta ve büst B. u olarak iki şekilde ölçülür.

$$\text{Büst B. u} = \frac{\text{otururken B.}}{\text{ayakta B.}}$$ (sandalyenin yüksekliği çıkartılır). İyi bir vücutta nispet 0,52 - 0 55 tir.

İç salgı bezlerinden hypophysis, glandula thyroidea, gonadlar, thymus gelişme üzerine tesir eder. Soyaçekim ve bünyevi özellıkler iç salgı bezlerinin sekresyonunun tanzimine tesir ederek gelişmede rol oynar. Irk ve milletlerin gelişme farkı gösterdikleri, meselâ Kuzey Avrupa halkının güney insanlarından daha uzun boylu olduğu bilinmektedir. İyi beslenme ve proteince zengin besin almak önemli olup uzun süren açlık devrelerinden sonra beslenmenin düzelmesi ile B. da süratle artmaktadır. B. artmasının mevsimlerle de ilgisi vardır. İlkbaharda B. artması daha fazladır.

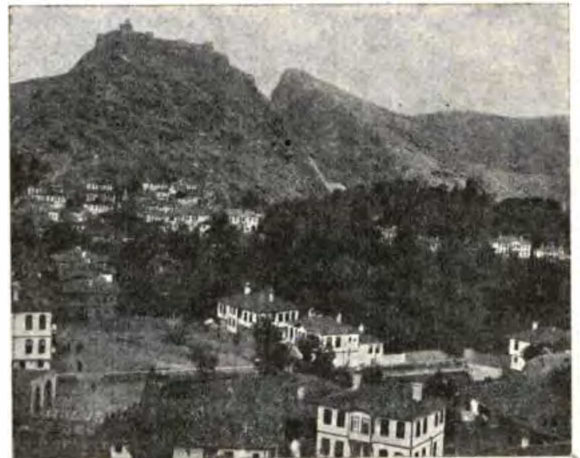
BOY BEYİ, eski Türk topluluklarında boyların (bk. BOY) başkanlarına verilen ad. B. B. leri, topluluk içinde asîl sınıfı meydana getirirler, devletin de ileri gelenleri sayılırlardı. Her B. B , kabîlesi ile birlikte, ailesinden kalma yurdunda, istediği gibi yaşar, han ve beylerbeyi kendisine karışmazdı. Yazın yaylaya çıkar, kışın da bir ırmak kıyısındaki kışlağına dönerdi. B. B. nin karargâhında (oba) hanınkinin aynı, fakat daha küçük ölçüde bir teşkilâtı vardı. Bey her sabah önünde kapıcılar, çavuşlar (teşrifatçılar) duran dîvan otağına çıkar, kabîle işlerini görür, handan, beylerbeyinden başka beylerden gelen habercileri, temsilcileri kabul ederdi. B. B. lerinin karargâhlarında, ailesinden, kırk kişilik hassa muhafızlarından, kapıcılardan, çavuşlardan, bekçilerle esirlerden toplanma bir kalabalık bulunurdu. Çok zengin olan B. B. lerinin on binlerce koyunu, binlerce atı, devesi, sığırı vardı. B. B., hanın, beylerbeyinin davetine hemen koşardı. Hanın büyük karargâhında toplanan beyler, verilen ziyafetten sonra sofrada, ziyafet çadırında bulunan eşyayı yağma ederler, hep birlikte hanı selâmlayıp yurtlarına dönerlerdi. Selçuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Dulkadırlı, Karamanlı ve Osmanlı hanedanlarının kurucuları hep B. B. ydi. Osmanlı devrinde Anadoluda büyük Türkmen kabîlelerinin başkanlarına da B. B. denilirdi. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, başlarında bulundukları kabîlelerden âdet-i kuşak-ı boy beği, âdet-i salgun-ı boy beği gibi sırf kendileri için bazı vergiler toplarlardı.

BOY ÇUKURU, askerin boyu kadar derin, ateş etmesine elverişli olarak kazılan çukur.

BOY SCOUT: bk. İZCİ.

BOYA: bk. BOYAR MADDELER.

BOYABAT: 1. Karadeniz bölgesinde Sinop iline bağlı ilce merkezi. Nüfusu 5407 (1950). Kastamonu ovasını kuşatan dağlardan doğarak Taşköprüden geçen Kızılırmağın soldan aldığı önemli bir kolu olan Gökırmak üzerindedir. Sinopa (80 km), Gerze ve Kastamonuya (60 km) şose yollariyle bağlıdır. B. çevresinin başlıca ürünleri pirinç ve tahıldır, kasaba içinde başlıca el sanatları dericilik ve keresteciliktir. Devlet Orman İşletmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi siloları, Ziraat Bankası, fennî su tesisleri (1947), dispanseri, kalesi, 20 km uzakta ve denizden 300 m kadar yüksekte Bürüm gezinti yeri vardır. B. ta pazartesi günleri hafta pazarı, Ekim ayının son çarşambasında başlamak ve dört gün sürmek üzere panayır kurulur (Şe-

Boyabat'tan bir görunuş

hiraltı Çarşamba hayvan ve emtia panayırı; yüz yıldan beri).

2. Sinop iline bağlı ilce. Yüzölçümü 2310 km², nüfusu 73 577 (1950; km² ye 28 kişi). 109 köyü olan merkez bucağından başka 41 köylü Durağan ve 17 köylü Kızıloğlan bucakları vardır. Merkez bucağının nüfusu 43 429 (1950) tür.

BOYACÁ [*boyaka*]: 1. Güney Amerikada Kolombiya Cumhuriyetinin orta kısmında, And'lar üzerinde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 63 398 km², nüfusu 764 640 (1942). Batı bölümünde geniş ve yüksek vâdiler vardır. Doğuda Orinoco'ya kadar uzanan düzlüklerde at ve sığır yetiştirilir. B. da bakır yatakları vardır. Merkezi, Tunja şehridir.

2. Kolombiya cumhuriyetinin B. bölümünde tarihî bir kasaba. Nüfusu 7 700. Burada 7 Ağustos 1819 da cereyan eden bir muharebede, S. Bolívar küçük bir ordu ile İspanyolları hezimete uğratmıştır.

BOYACIKÖYÜ, İstanbulda Boğazın Rumeli yakasında bir köy. Köprüden 13 km kadar uzakta olup Kanlıcanın karşısında, Baltalimanı ile Emirgân arasındadır. B. nün dolayları korularla örtülüdür; Fıstıklık denilen bir tepesi vardır. Meşhur Kanlıkavak memba suyunun bir kısmı borularla bu köye getirilmiştir. III. Selim zamanında Kırkkilise (Kırklareli) den İstanbula göçedip, padişahın istediği yerde yerleşme hakkını tanıdığı Kafkaryodi ailesi buraya yerleşmiştir. Şayak, fes ve kumaş boyacılığı yapan bu ailenin zanaatine göre, köye B. adı verilmiştir. B. nde Topal Husrev Paşanın yaptırdığı (1807) iki güzel çeşme vardır.

BOYALI, Afyonkarahisarın Sincanlı bucağına bağlı köy. Nüfusu 733 (1950) tür. B., Afyon-Dinar demiryolu boyunda, Tınaztepe istasyonunun 4 km kuzeyinde, Afyonkarahisar şehrinin 21 km batısındadır. Yakınından Afyon-Dinar şosesi geçer. Ziraat (buğday, arpa) ve hayvan yetiştirme başlıca geçim kaynağıdır. Kaynak ve dere sularından faydalanılır.

BOYALI, Kastamonunun Araç ilcesine bağlı bucak. Nüfusu 8 606 (1950), 27 köyü vardır (1948). Merkezi 545 nüfuslu susuz köyüdür. Susuz, Araç'ın 25 km güneyinde, Melanç ırmağı (Soğanlı; Filyos ırmağının yukarı bölümü) boyundadır.

BOYALI, Kayserinin Ürgüp ilcesine bağlı köy. Nüfusu 607 (1950) dir. B., İncesu ile Ürgüp arasında, bir vâdinin yamacındadır. Hemen batısında omurgalı birçok fosillerin bulunduğu Karain vâdisi bulunmaktadır. Denizden yüksekliği 1250 m olan B. da arpa, buğday, patates yetiştirilir, davar beslenir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Başköy istasyonuna ve Ürgüpe araba yoliyle bağlıdır.

BOYALICA, Bursanın İznik ilcesine bağlı köy. Nüfusu 921 (1950). İznik gölünün kuzeydoğusundadır. Göl kenarında bulunan evlerin birçokları beyaz ve kırmızı toprak ile boyandığı için köye Boyalıca dendiği söylenmektedir. Köyün doğusunda ve hemen kenarında Romalılar zamanından kalma bir yapının temelleri görülür. Köyün doğu, doğukuzeyinde bulunan kayalara oyulmuş bir kabartma vardır. Şimdiye kadar hiçbir arkeolog tarafından incelenmemiş olan bu kabartma son yıllarda harabolmuştur. Bir Roma lejyonunu andıran bu heykelin civarında bir büyük komutanın mezarı olması ihtimali vardır.

Köyden zeytin, zentinyağı çıkar. Son zamanlarda bağcılık ve sebzeciliğe de önem verilmiş ve iklim müsait olduğu için turfanda sebze yetiştirilmeğe başlanmıştır.

BOYALICA, Çankırı vilâyetinin merkez ilcesine bağlı köy. Nüfusu 866 (1950)dır. B., Çankırının 3 km güneydoğusundadır. Yakınında tarihî harabeler vardır. Ziraat ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır.

BOYALIK, Erzincanın İliç ilcesinin Armudan bucağına bağlı köy. Nüfusu 909 (1950)dur. B., İliç kasabasının 14 km kuzeydoğusunda, Fıratın kollarından bir dere boyundadır. 6 km güneyinden Fırat nehri geçer. Bu vâdi boyunca Sıvas-Erzurum demiryolu uzanır. En yakın demiryolu istasyonu Güllübağdır. Deniz yüzünden 1 300 m yükseklikte bulunan B. de buğday, arpa ekilir. Hayvan yetiştirilir. Çevresinde yaylalar vardır. Yağ ve peynir yapılır. Su ihtiyacı kaynak ve derelerden sağlanır.

BOYALIK, İstanbulun Çatalca ilcesine bağlı bucak. Eski adı Hadımköy; merkezi Hadımköy. Bucak nüfusu 12749 (1950); 14 köyü vardır. Hadımköy (6262 nüfuslu), İstanbul-Çatalca demiryolu üzerindedir.

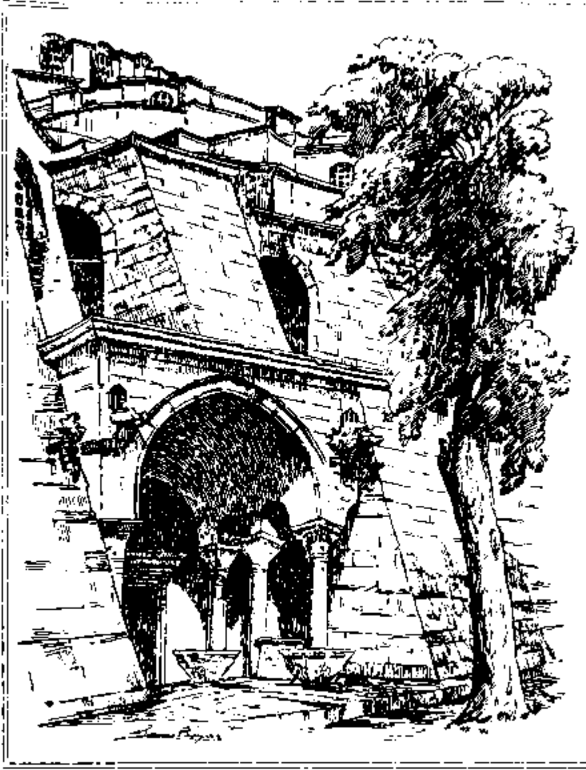
BOYAN: bk. MEYAN.

BOYANA, Bulgaristanda Sofya ilcesinde Ortaçağdan kalma tarihî bir köy. Nüfusu 2 000 kadardır. Vitoş dağı eteklerinde kurulmuştur. Sofyaya elektrikli tramvay ile bağlıdır. Köyün içinde Bulgar kıralı Konstantin Asen zamanında (1259) yapılmış çok eski bir kilise vardır. Kilisenin eski bölmesi (vaftiz kısmı) XI. yüzyıldan, Ermeni-Kafkas tipinde olan daha yeni bölmesi ise 1259 yılından kalmadır. Bu bölmeyi, Vitoş dağı eteklerinde bir şatosu bulunan Bulgar despotu Kaloyan yaptırmıştır. Yeni kilisenin alt katında Kaloyan'ın, eşinin, Bulgar kıralı Konstantin Asen (Tih)in ve eşi İrina'nın tatlı renklerle işlenmiş tasvirleri, etrafında Bulgarca yazılar vardır.

BOYAR, ALİ SAMİ (doğ. 1880), Türk ressamı. İstanbulda doğmuştur. Bahriye mektebinden deniz subayı olarak çıkmış (1901), inşaat bahriye resimhanesinde vazifelendirilmiştir. İstanbul Sanayi-i Nefise Mektebini bitirdikten sonra (1907) Parise tahsile gönderilmiş (1910). Güzel Sanatlar Okulunda ressam Cormon'un atölyesinde dört yıl çalışmıştır. Yüzbaşı olarak emekliye ayrıldıktan sonra Bahriye Müzesi müdürü olmuştur. 1914 te kurulan Kız Sanayi-i Nefise Mektebinde müdürlük, öğretmenlik etmiş, Güzel Sanatlar Akademisi, iki defa da Evkaf Müzesi müdürlüğünde bulunmuştur. Londrada (1926), Pariste (1931) resim sergisi açmış, «Société des Artistes Français» sergisinde de iki suluboya resim teşhir etmiştir. Güzel Sanatlar Birliğinin Galatasaray sergilerine, 1948 den itibaren de Emekli Ressam Subaylar Birliğinin her yıl Ankarada açtığı sergilerine katılmıştır. İlk Cumhuriyet pullariyle kâğıt paralarının ressamı olan B ın kendi resimlediği «Ayasofya» adlı eseriyle (1943) basılmış Bahriye Müzesi katalogu vardır. Ayrıca gazetelerde, dergilerde

A. S. BOYAR

A. S. BOYAR: «Ayasofya'nın doğu kapısı» (çinî mürekkebi ile)

sanat yazıları yayımlamıştır. Son resmî vazifesi Ayasofya Müzesi müdürlüğüdür (1944). Yağlıboya, suluboya ve tarama tekniğiyle birçok eserler vermiş olan B., güneş tesirlerini romantik bir hava içinde resimlerinde göstermiştir. Suluboya resimleri, teknik ve renk şeffaflığı bakımından yağlıboya resimlerinden üstündür. İstanbul Resim ve Heykel Galerisinde «Rumelihisarı», «Haliçte mavna», «Boğaziçi», başka eserleri arasında da «Ayasofya galerisi», «III. Selim türbesi», «Müze bahçesi», «Limanda gurup», «Hagia Eirene (Aya İrini) manastırı» (suluboya), «Bodrum camii» (suluboya), «Kariye camii (Khristos Sotiros manastırı)» vardır.

BOYAR ÇOCUKLARI (Rus. *boyarskiya deti*), eski Rusyada boyarların adamlarından müteşekkil, daha küçük rütbeli bir asılzade sınıfı.

BOYAR MADDELER (Fr. Matières colorantes, Alm. Farbstoffe, İng. Dyestuffs), renk veren maddelerin umumi adı.

KİMYASI: Üzerine düşen güneş ışığının bütün dalga uzunluklarını aksettiren bir cisim beyaz görünür. Üzerine düşen ışığın bütün dalga uzunluklarını emen bir cisim ise siyah gözükür. Türlü dalga uzunluklarındaki ışığın, bir kısım dalga uzunluklarını emip, bir kısmını aksettiren cisimler ise *renkli* görünürler.

İşte böylece renk veren maddelere boyar maddeler denir. B. M. başlıca iki ana grupta toplanır:

1. Madenî boyalar, 2. Organik boyalar: A. tabiî, B. suni organik boyalar.

1. **Madenî boyalar: A.** *Beyaz boyalar*: Kurşun beyazı, bazik kurşun karbonat, 2 $PbCO_3$ $Pb(OH_4)_2$, örtme ve boyama kabiliyeti fevkalâde bir boyadır. Işığa karşı pek dayanıklıdır. Sıvı yağlarda kuruma kabiliyeti iyidir. Hava etkilerine karşı çok iyi dayanır. Çünkü bazik kısmı yağların asitleri ile kurşun sabunu meydana getirir. Yalnız kükürtlü hidrojenli havada PbS (kurşun sülfür) teşkil etmesi dolayısiyle siyahlaşır. Kurşun beyazı, bütün kurşun bileşikleri gibi zehirlidir. Bu sebeple 1921 de Cenevre'de toplanan bir milletlerarası kongre, kurşun beyazı kullanılmasını menetme kararını vermiş ise de, bu karara birkaç memleketten başkası uymamıştır.

Çinko beyazı: Çinko oksit ZnO, örtme ve boyama kabiliyeti iyidir. Işığa karşı dayanıklılığı fevkalâdedir. Kuruma kabiliyeti de iyidir. Kurşun beyazı gibi, yağ asitleri ile çinko sabunu yapar. Hava etkilerine karşı dayanıklıdır. Zehirli olmadığı gibi kükürtlü hidrojen (H_2S) ile de siyahlaşmaz, çünkü çinko sülfür (ZnS) beyazdır. Çinko beyazı iç ve dış boyalarda kullanılır. Sıvı yağlar ile, kurşun beyazına kıyasla daha yavaş kurur ve daha fazla yağa ihtiyaç gösterir. Su ve karbon dioksit (CO_2) alarak yavaş yavaş çatlaklıklar hâsıl olur. Çinko beyazı, 1840-1850 den beri elde edilmektedir.

Litopon (*lithopone*): 1875 ten beri tanınmaktadır. Yağlı boyalar için en ucuz beyaz maddedir çinko sülfür (ZnS) ile bariyumsülfat (Ba SO_4) karışımından ibarettir. Örtme kabiliyeti iyidir ve ışığa karşı dayanır. İç ve dış boyalarda önce çok defa litopon, sonra bunun üzerine de kurşun veya çinko beyazı sürülür. Daha çok kauçuk eşya ve linoleum yapılmasında kullanılır. Litoponda % 30 dan % 60 a kadar ZnS bulunur.

Titan beyazı: Titan oksit (TiO_2), ilk defa 1919 da Norveçte elde edilmiş değerli bir beyazdır. Norveçte bol miktarda bulunan «limonit FeO, TiO_2» mineresinden çıkarılır. Bu minereye Kanada, Madagaskar, Hindistanda da tesadüf edilir. Örtme ve boyama kabiliyeti çok iyidir. Işığa karşı da pek dayanıklıdır. Asit ve bazlardan müteessir olmaz. Titan beyazı tebeşirleşmiye meyyaldir.

Bariyum sülfat $BaSO_4$: Tabiî bariyum sülfat (ağır spat) veya çöktürülmüş bariyum sülfat olarak ikiye ayrılır, en çok sulu boyalarda kullanılır. Yağlı maddeler ile karışık olarak örtme kabiliyeti azdır. Bariyum sülfat kimya bakımından nötr bir cisim olduğu için, dolgu maddesi olarak kullanılmaya da pek elverişlidir.

Tebeşir: Kalsiyum karbonat Ca CO_3, tabiatta çok miktarda bulunur. Ticarette çamur, tebeşir, Viyana beyazı, mermer beyazı adlariyle satılır. Sulu ve tutkallı boya olarak, bu maddelerle beraber örtme kabiliyeti çok yüksek olduğu için, çok rağbet görür; yağlı boya olarak kullanılmaz.

Antimon beyazı: Antimon oksit Sb_4O_6, çok iyi örten bir beyaz boyadır. Teknik bakımdan kurşun ve çinko beyazlarına tercih edilecek tarafı yoktur. Güç kuruduğu gibi, hava etkilerine karşı da dayanıklı değildir. Titan beyazına nazaran daha az tebeşirleşir.

B. *Kırmızı ve sarı boyalar*: *Zincifre* (cıva oksit, HgO): İlkçağdan beri değerlendirilmiş bulunan zincifre (cinnabaris) tabiatta serbest haldedir. Fakat boya olarak kullanılan zincifre, suni olarak elde edilmektedir. Zincifre bugün artık, boya işlerinde pek kullanılmamaktadır. Örtme kabiliyeti yüksektir. Buna mukabil ışığa dayanıklılığı çok fenadır. Cıvalı bir madde olması dolayısiyle, zincifre zehirlidir.

Miniyum, sülgen Pb_3O_4: Daha ziyade oranj kırmızısı renktedir. Çok ucuzdur. Bilhassa örtme kabiliyetinin yüksek olması ve paslanmaya karşı büyük etkisi sebepleriyle

çok değer kazanmaktadır. Paris kırmızısı adı verilen, canlı bir portakal kırmızısı renkteki miniyum, kurşun beyazının dikkatle ısıtılmasından elde edilmektedir. Miniyum, çok iyi örten bir yağlı boya olarak, demirin paslanmadan korunmasında kullanıldığı gibi kurşunlu camlar, sırlar ve yağ kitlerinde de işe yarar. Boyandığı yere çok iyi yapışır. Bu sebeple demir boyamalarında astar olarak kullanılır.

Kadmiyum kırmızısı: Kadmiyum kırmızısı bir kadmiyum-selen sülfürdür. Renkleri portakal sarısından bordo kırmızısına kadar değişir. Bu renk, boyanın bileşimindeki kadmiyum selenür miktarına tabidir. Kadmiyum kırmızısı çok ateşli renk tonları verir. Işığa karşı dayanıklılığı fevkalâde yüksektir. Ressamlıkta, keramik ve emaye endüstrisinde çok kullanılır.

Kadmiyum sarısı, kadmiyum sülfür bileşimindedir. Bunun da ışığa ve ısıya karşı dayanıklılığı yüksektir. Yağlar ve tutkal ile beraber kullanılır. Kadmiyum boyaları nispeten pahalıdır. Aksi halde. iyi özellikleri sebebiyle daha fazla kullanılabilirlerdi. Önemli bir kadmiyum boyası da, kadmiyum sulfat ile bariyum sülfür karışımından ibaret olan kadmopon (cadmopone) dur.

Krom sarısı, krom oranjı ve krom kırmızısı: Bunlar, krom ve kurşunun bileşikleridir. Renkleri kanarya sarısından portakal sarısına ve sonunda kırmızıya kadar değişir. Renkler, bileşimlerindeki bazik gruplara bağlıdır. Çok açık krem sarısı, kurşun kromat ile kurşun sulfat kristallerinin karışımından ibarettir.

Örtme kabiliyeti, sarı nev'inde iyidir; kırmızısında azdır. Aynı suretle, boyama kabiliyeti de kırmızıda azdır. Işığa karşı dayanıklılığı iyidir. Bununla beraber bilhassa bütün açık krom sarıları, ilk zamanlarda ışıkta koyulaşırlar. Portakal rengi ve kırmızı boyalar bu özelliği göstermezler.

Açık renkte krom boyaları alkalilere karşı dayanıklı değildirler. Krom boyaları yağda, lâklarda ve tutkal ile beraber kullanılırlar.

Napoli sarısı: Kurşun antimonat $Pb(SbO_3)_2$, limon sarısı rengindedir. Çok aranan bir boyadır. Bilhassa ön cephe boyamalarında ve ayrıca ressamlar tarafından kullanılır. Işığa karşı dayanıklılığı iyidir.

Çinko sarısı: Esas itibariyle çinko ve potasyum kromattan ibarettir. Limon sarısı rengindedir. Boyama kabiliyeti iyidir. Örtme kabiliyeti, krom sarısına nazaran, azdır. Buna mukabil, ışığa karşı dayanıklılığı krom sarısından yüksektir. Alkaliye karşı hassastır. Çok defa Paris mavisi ile karıştırılmış halde, çinko yeşili olarak kullanılır.

Demir oksit boyaları, aşı boyaları: *Sarı aşı boyası*: Bileşiminde % 40 kadar demir oksit $Fe_2O_3 \cdot H_2O$ bulunur. Sulu ve yağlı boyalarda, badana için de kullanılır.

Kırmızı aşı boyası: Demir oksit Fe_2O_3, tabiatta kil ile karışık olarak türlü hallerde bulunur. Tabiatta bulunan bu aşı boyalarının çoğu ısıtılır. Böylece elde edilen madde daha kesif ve daha koyu olur. Suni demir kırmızısı (buna İngiliz kırmızısı, Caput mortum da derler) İngiltere ve Almanyada çok elde edilir. Suni olarak elde edilen demir oksitler, elde etme şartlarına bağlı olarak sarıdan kırmızı ve siyaha kadar türlü renk tonları gösterirler. Suni demir oksitler, incelik, örtme kabiliyeti ve ton saflığı bakımlarından tabiî demir oksitlerden üstündür. Işığa ve alkaliye karşı dayanıklılığı fevkalâdedir; örtme ve boyama kabiliyetleri iyidir; hava etkilerine dayanır. Alkaliye dayanıklılığı iyi olması dolayısiyle çimento eşyanın boyanmasında kullanılır. Her türlü bağlama ortamlarındaki sebatları sebebiyle de bütün boyamalarda işe yarar.

Mavi ve yeşil boyalar: *Bremen mavisi*: Bakır hidroksit $Cu(OH)_2$, bakır sülfatın sudkostikle muamelesinden elde edilir. Kendisine mahsus mavi yeşil bir rengi vardır. Boyama kabiliyeti düşüktür. Işığa karşı dayanıklılığı oldukça iyidir, yağda derhal yeşilleşir. Sulu boyalarda kullanılır. Yağlı lâkların dayanıklılığını artırdığından dış boyalara katılır. Tutkallı boya olarak tiyatrolarda ve ayrıca gemi güvertelerinin boyanmalarında da kullanılır.

Şvaynfurt (Schweinfurt) yeşili: Bileşimi *bakır arsenit asetattır*: $Cu(CH_3CO_2)_2 \cdot 3Cu(AsO_2)_2$. çok parlak bir boyadır. Zehirlidir. Işığa dayanıklılığı iyidir. Yağlı boyalarda kullanılır. Zehirliliği dolayısiyle iç boyamalarda kullanılması yasak edilmiştir. Gemi güvertelerinin boyanmasında kullanılır. Ayrıca haşereleri öldürmekte de işe yarar.

Kobalt boyaları: Başlıca kobalt boyaları şunlardır:

Kobalt m a v i s i = Kobaltoaluminat ($CoO \cdot Al_2O_3$)
Koelin m a v i s i = Kobaltostannat ($2CoO \cdot SnO_2$)
Kobalt y e ş i l i = Kobaltozinkat ($CoO \cdot ZnO$)
Kobalt menekşesi = Kobalt fosfatı ($Co_3(PO_4)_3$)dir.

Kobalt tuzlarının gereken oksitleriyle kızıl derecede ısıtılmalarından elde edilirler.

Bütün kobalt boyalarının örtme kabiliyetleri orta derecededir. Işığa karşı dayanıklıkları pek iyidir. En çok ressamlıkta kullanılır. Kısmen de fresko ressamlığında kullanılır. Işığa karşı dayanıklılığı dolayısiyle porselencilikte de boya olarak işe yarar. Ancak fiyatları yüksek olduğu için boyacılıkta pek fazla tercih edilmez.

Kromoksit yeşili: Cr_2O_3, saf bir kromoksittir. Bikromatların kükürt ve başka organik maddelerle kızıl derecede ısıtılmalarından elde edilir. Bulanık zeytin yeşili rengindedir. Örtme kabiliyeti, pek yüksektir. Boyama kabiliyeti ve ışığa karşı dayanıklılığı fevkalâdedir.

Krom oksit yeşili, bütün bağlama ortamları ile karışabilir. Işığa karşı yüksek dayanıklılığı sebebiyle keramik sanayiinde de kullanılır. İç ve dış boyamalarda, çimento boyası olarak ve ressam boyası olarak işe yarar.

Krom oksit hidrat yeşili: $Cr_2O_3 \cdot 2H_2O$, boyama kabiliyeti iyidir. Işığa karşı dayanıklılığı fevkalâdedir. Bazlara, asitlere, gazlara ve kirece karşı sebatlıdır.

Bütün iç ve dış boyamalarda kullanılır. Ressamlar indinde de makbuldür. Çinko sarısı ile karıştırılarak Victorya yeşili yapılır.

Siyah boyalar: *Tabiî grafit*: Tabiî grafit, daha ziyade metalürjide pota v. b. elde etmekte kullanılır. Dünyada elde edilen grafitin % 65-70 i bu maksat için kullanılmaktadır. % 15 i demir dökümcülüğünde % 10 u elektrot elde edilmesinde kullanılır. Bütün kurşun kalem sanayiinin kullandığı grafit miktarı % 5 i geçmemektedir. Grafite en çok Avusturyada ve Passau civarında, geniş rezervler halinde tesadüf edilir.

Çini mürekkebi, matbaa ve litograf siyahı, lâk siyahı, hakikatte isten ibarettir.

Işık veren boyalar: Bunlar ya ışıklandırıldıklarında veya doğrudan doğruya ışık neşrederler. Bileşimleri toprak alkalisi sülfürleri ile aktifleyici olarak karıştırılan, eser miktarda ağır metal sülfürlerinden ibarettir. Bu sonunculardan, Sidot blende (çinko sülfür) ZnS, yanında az miktarda radyoaktif maddeler vardır.

2. **Organik boyalar:** A. *Tabiî organik boyalar*: Bitkiler ve hayvanlar âleminin organik boyaları yüz yıllardanberi kumaş boyacılığında kullanılmaktadır. Ancak 70 yıldan beri elde edilmeğe başlanılan suni (sentetik) organik boyaların piyasaları tutması dolayısiyle, tabiî organik boyaların kullanılma nispetleri çok azalmıştır. Önemini hâlâ biraz muhafaza eden, kampeş ağacı boyasıdır.

Mavi boyalar: *İndigo, çivit, bitkisel çivit*: Tabii indigo, eski zamanlardan beri kullanılagelmiş olan bir kumaş boyasıdır. Eski Mısır mumyalarında indigo mavisi ile boyanmış sargılar bulunmuştur. Kaynağı doğu Hindistanda Bengal ve Madras dolaylarındadır. İndonezya ve Orta Amerikada da bulunur. Tropik bir bitki olan *Indigofera tinctoria*nın, bilhassa yapraklarında % 0,2-0,8 arasında olarak indikan (indican) halinde mevcuttur. İndikan, indoksil (indoxyle) in bir glükozid (glucoside) idir.

Kampeş (*campêche*) *ağacı*: Orta Amerikada bulunur. Esmer kırmızı renktedir, sarmısak kokusundadır. Bu odunda, hematoksilin (hematoxyline) $C_{16}H_{14}O_6$ vardır. Bu, hidrokinon (hydroquinone) karakterinde renksiz bir maddedir. Kolaylıkla oksitlenerek, alkalilerde koyu mavi kırmızı renkte eriyen hematein $C_{16}H_{12}O_6$ cismini teşkil eder. Hematein alumin ile mavi menekşe, demir ve krom tuzları ile siyah çökelek «boya lâkı» verir. Boyacılıkta kampeş odununun ekstresi kullanılır. Bu ekstrede hematoksilin ile birlikte, az veya çok hemateyin bulunur. İpek, kürk boyamasında kullanılır.

Kırmızı boyalar: *Kırmızı ağaç, Brezilya odunu*: Brezilyada yetişen sezalpineye (Césalpiniées) odunlarındandır. Bu odunlarda renksiz brezilin (brésiline) $C_{16}H_{14}O_5$ maddesi vardır. Bu madde kimyaca hematoksiline çok benzer; alkalilerde kırmızı renkte erir, hava temasında brezileyin (brésiléine) $C_6H_{12}O_5$ halinde oksitlenir. Alumin ile mavimsi kırmızı, krom ile gri esmer bir lâk teşkil eder.

Yosun boyaları: Akdeniz sahilleri ile Kanarya adalarında yetişen *Roccela tinctoria*, *Lecanora tartarea* gibi yosunlarda (orseille) boyar madde vardır. Bu yosunlarda bulunan eritrin (érythrine) asidi $C_{20}H_{22}O_{10}$, bazlar ile muamelede ayrışarak eritrit $C_4H_6(OH)_4$, orsellinasit $C_6H_2(CH_3)(OH)_2COOH$ ve nihayet orsin $C_6H_3(CH_3)$-$(OH)_2$ cismini teşkil eder. Orsin, amonyak ve havanın etkisi ile yavaş yavaş menekşe rengindeki orseyin $C_{28}H_{24}$-N_2O_7 haline geçer. Bu boya, alkalilerde menekşe renkte erir; asitler ile rengi, kırmızı olur; toprak alkali madenleri ve ağır metaller ile renkli bir lâk meydana getirir. Eskiden önemli bir yün boyası olan orsey (orseille), şimdi pek az kullanılmaktadır. Yerini sentetik azoboyaları almıştır.

Turnusol (*tournesol*): Aynı yosunlar, potasyum karbonat ve amonyak ile muamele edilerek havanın etkisine bırakıldıklarında turnusol boyasını meydana getirirler. Turnusol alkaliler ile mavi tuzlar teşkil eden kırmızı bir asittir. Kimyada endikatör olarak kullanılır.

Persio: Iskoç yosunlarından elde edilen bir boyadır.

Saflor (*safflower*): *Carthamus tinctorius*un kurutulmuş çiçek yapraklarıdır. Bileşiminde kartamin (carthamine) $C_{21}H_{22}O_{11}$ bulunur; gül rengine boyar. Eskiden ipek boyamak için kullanılırdı. Işığa karşı hassastır.

Alkanna: *Alcanna tinctoria*nın kökleridir. Kırmızıya boyayan alkanini $C_{17}H_{18}O_5$ ihtiva eder. Yağlarda erir, ışığa karşı sebatlıdır. Yağların, merhemlerin, mumların ve saçların boyanmasında çok kullanılır.

Kırmız koşenil (*cochenille*): Eskiden pek değerli bir yün boyası olan koşenil hayvanlar âleminden elde edilen bir boyadır. Kırmız bitkisinin üzerinde yaşıyan böceklerden çıkarılır. Bileşiminde % 10 kadar kotrokinon (cotroquinone) türevlerinden olan karminasit $C_{22}H_{20}O_{13}$ bulunmaktadır. Boyama için toz haline getirilmiş böcekler kullanılır. Su ile kırmızı renkte bileşikler verir. Bu bileşikler kalay klorür ile kızıl renkte bir yün boyası meydana getirir.

Sarı boyalar: *sarı ağaç, sarı Brezilya odunu*: Bileşiminde pentaoksiflavon (pentaoxyflavone = morin) $C_{15}H_{10}O_7$ maddesi bulunur. Alumin ile sarı renkli bir lâk teşkil eder. Yünü sarıya boyamada kullanılır.

Cehri (sarı nane): *Rhanus aleternus* isimli bitkinin meyvasıdır.

Sarı meşe, Quercitron: Kuzey Amerikada bulunan *Quercus tinctoria* meşesinin kabuklarıdır. Bileşiminde küersitrin (quercitrine) $C_{21}H_{22}O_{12}$ vardır. Sulu asitler ile İzodalsit $C_6H_{14}O_6$ ve sarı renkte küersetin (quercétine) $C_{15}H_{10}O_7$ meddelerine ayrışır. Küersitrin ile küersetin alumin ile ve kalayoksit ile sarı lâk yapar.

Sarı ot: Bileşiminde lüteolin (lutéoline) $C_{15}H_{10}O_6$ bulunur. Aluminyum tuzları ile sarıya boyanır. İpeğin boyanmasında kullanılır.

Kurkuma, sarı kök: Güney Asyanın *Curcuma longa* adlı bitkisinin kökleridir. Bileşiminde kurkumin (curcumin) $C_{21}H_{20}O_6$ bulunur. Pamuğu mordan (mordant) a lüzum kalmaksızın boyar. Yün, yağlar ve mumların boyanmalarında kullanılır.

Safran: Aynı isimli bitkiden çıkarılır. Krosin (crocine) adı verilen boyayı ihtiva eder. Krosin Polyen sınıfından bir glükoziddir. Tereyağı, şeker, zerde gibi besin maddelerinin boyanmasında kullanılır.

Hind sarısı, püre: Doğu Hindistanda bulunur. Işığa dayanıklı sarı ressam boyası olarak pek kıymetlidir. •

Kateşu (*catéchu*), *Kaşu* (*cachou*): Doğu Hindistanın türlü acacia nevilerinden elde edilir. Esmer şekilsiz bir bitkidir. Bileşiminde çok miktarda amorf kateşu tanik asidi ile renksiz kristâl iğneciklerden ibaret bir madde olan kateşin (catéchine) $C_{15}H_{14}O_6$ bulunur. Kateşin, potas ile eritildiği zaman prokateşu asit ile floroglusine ayrılır. Kateşunun bileşiminde bulunan maddeler ancak oksitlendikleri zaman boyar madde meydana getirirler. Meselâ potasyum kromat ile pamuk boyamada kullanılır. Çok güzel bir esmer boya meydana gelir. Demir oksit eriyiği ile de, ipek boyamasında işe yarayan, siyah bir boya hâsıl olur.

Klorofil, yaprak yeşili: Klorofil a) $C_{55}H_{72}O_5N_4$-Mg ile klorofil b) $C_{55}H_{70}O_6N_4$ Mg dan teşekkül eder. Her ikisi de pirrol (pyrrol) türevlerindendir. Konservelerin, likörlerin ve yağların boyanmasında kullanılır.

B. Suni organik boyalar: Suni organik boyalara «katran boyaları» adı da verilir. Suni organik boyaların tarihi Runge'nin 1834 te maden kömürü katranında fenol ve anilini keşfetmesi ile başlar. Suni boyalar bugün tamamen tabiî boyaların yerine geçmişlerdir. Ekseriyetle sentetik olarak elde edilen bu boyaların çoğunun ışığa karşı dayanıklıkları ve yıkandıkları zaman renk erini atmamaları bakımından değerleri, tabiî boyalarınkinden yüksektir. Böylece her yıl yeni yeni boyalar piyasaya çıkmakta ve meselâ otuz yıl önce büyük önemi olan boyalar, bugün yerlerini daha iyi özellikte olanlara terketmektedir.

Sentetik boyalar en fazla, elyaf boyamasında kullanılmaktadır. Türlü elyafa karşı özellikleri pek farklıdır.

Suni boyaları bu bakımdan başlıca altı sınıfa ayırmak mümkündür.

1. *Bazik boyalar*: Çoğu fuksin, metilen mavisi gibi boya bazlarının klorürleri, tuzlarıdır. Hayvani elyafı (yün, ipek) nötür veya hafif asetik asitli boyada doğrudan doğruya boyarlar; pamuğu boyamazlar. Bu boyalar ile pamuğun boyanması için pamuğun önce tanen (asit bileşik), katanol (kükürtlenmiş fenol) veya albumin ile muamele edilmesi lâzımdır. Bunlar, boyama sırasında, boya bazı ile suda erimeyen bir bileşik teşkil ederler.

2. *Asit boyalar*: Sulfo asitlerin, karbonasitlerin v. b. (Azo boyaları, ftaleyin [phtaléine]) sodyumlu tuzlarıdır. Asit boyalar. asit banyoda hayvani elyafı boyarlar.

3. *Tuz boyalar* (substantif boyalar): Sulfon asitlerin v. b. sodyumlu tuzudur. Nötür veya alkali tuzlar (NaCl, Na_2SO_4 v. b.) beraberinde pamuğu boyarlar.

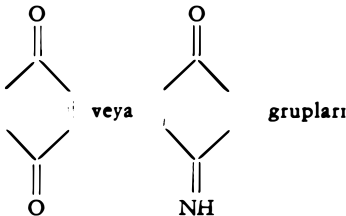
4. *Küp boyalar*: Önce redüktörler ile (çinko tozu veya hidrosülfit) suda eriyen löyko (leuco) bileşikleri haline getirildikten sonra boyayan maddelerdir. Böylece meydana gelen löyko bileşiği, havada oksitlenerek, elyaf üzerinde orijinal boya (indigo gibi) yeniden teşekkül eder. Kükürtlü boyalar grupu da aynı esasa göre boyarlar. Burada redüktör olarak sodyum sülfür Na_2S teşekkül eder.

5. *Lâk boyalar*: Madenî lâklar (koloid bazik tuz meydana getiren ve kolaylıkla hidroliz olan şaplar, demir, krom tuzları) yardımı ile elyaf üzerine tesbit edilebilen boyalardır. Bu suretle elyaf üzerinde boyaların koyu renkli metal bileşikleri (boya lâkları) teşekkül eder (alizarin, antrakinon boyaları).

6. *Geliştirme (izhar) boyaları*: Önce elyaf üzerinde teşekkül eden boyalardır. Böylece Azo boyaları amino grupları ile elyaf üzerinde diazote olurlar ve sonra fenol ile muamele görürler. Bu boyalar ile pek muhtelif boyama metotları vardır.

Boyaların maksada uygun bir sınıflandırılmasını kimyasal yapıları mümkün kılar. Bununla beraber. kimyasal yapı ile boyama kabiliyeti ve böylece teknikteki kullanma imkânı arasındaki ilgi pek kuvvetli değildir.

Witt'e göre boyar maddelerin moleküllerinde belirli amino grupları bulunur. Bunlara «kromofor» (chromophore = renk verici) gruplar adı verilir. Meselâ Azo $-N=N-$, Azoksi $-N=O=N-$, grupları, $>C=C<$, $-NO$, $-NO_2$, $>CO$, $>C=N-$, grupları kinoid

bu çeşit kromofor gruplardandır. Ancak bu gruplar kendi başlarına henüz boya meydana getiremezler. Elyafı boyayabilmek için ayrıca «oksokrom»(auxochrome = renk kuvvetlendirici) gruplara ihtiyaç vardır. Hafif baz karakteri bulunan amino $-NH_2$, grupu veya hafif asit karakterli hidroksil grupu bu türlü oksokrom gruplardandır. Meselâ $-N=N-$ kromofor bir gruptur. Bileşiminde bu grup bulunan azobenzol $C_6H_5-N=N-C_6H_5$ kırmızı renktedir. Fakat boyamaz. Ancak amino grupunun iç yapıya girmesiyle meydana gelen amidoazo benzol $C_6H_5-N=N-C_6H_4NH_2$ bir boyar maddedir. Bileşimlerinde kromofor gruplar ile aromatik bir kök bulunan, fakat oksokrom gruplar ihtiva etmeyen cisimlere «kromojen» (chromogène) cisimler adı verilir. Azobenzol gibi.

Aromatik cisimlerin hepsinde çift bağ bulunur. Molekülün iç yapısında fazla sayıda çift bağ bulunması, veya bunların sık olması, spektrin görünür kısmının emilmesine sebebolur.

Boyar maddelerin bileşimlerinde amino ve hidroksil (hydroxyle) gruplarından başka cins gruplarda bulunur. SO_3H, COOH, halojen (halogène) ler, alkil ve asil grupları gibi. Bu gruplar içerisinde en tesirlisi SO_3H sulfo grupudur. CO, karbonil grupu ışığa karşı dayanıklığı kuvvetlendirir; boyar maddeye, lâklar ile lâka teşkil etmek imkânını verir.

Hülâsa boyar bir maddenin şu grupları ihtiva etmesi icabeder: a. Bir kromofor grupu, b. Bir aromatik kök (kromojen teşkil etmek üzere), c. Oksokrom gruplar.

Alkil, aril v. b. grupların iç yapıya sokulması ile bütün sarı boyar maddeler oranj kırmızı, menekşe, mavi, yeşil renklere döndürülebilir. Böyle bir renk değişimine «pozitif renk değişimi» (rengin koyulaştırılması) adı verilir. Renk değişimi tedrici olursa, meselâ oranjdan kırmızıya dönüşte olduğu gibi, bu çeşit renk değişimine, «1 inci nevi renk değişimi» denir. Kuvvetli bir renk değişimine, meselâ oranjdan yeşile dönmede olduğu gibi, «2 nci nevi renk değişimi» adı verilir. Meselâ renksiz fenolftaleyinin kırmızıya dönmesi bu nevi bir renk değişimidir.

Renklerin koyulaştırılmasını sağlıyan gruplara (alkil kökleri gibi) «batokrom» (bathochrome), rengi yükseltici gruplara da «hipsokrom» (hypsochrome) adı verilir (amino gruplarının asillenmesinde olduğu gibi).

Halojenler, nitro ve aril grupları boyar maddelerde 1 inci neviden bir renk değişimi meydana getirirler. Bu halde, maddenin iç yapısında bir değişiklik olmamaktadır. 2 nci nevi renk değişiminde ise molekül içinde atomlar birbirlerine eklenmektedir.

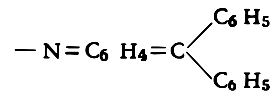
Boyama olayının ne suretle olduğu hakkında bugün henüz tam aydınlatıcı bir teoriye sahip bulunmamaktayız. Witt'e göre, boyar madde elyaf ile bir eriyik teşkil etmektedir. Bu eriyik, Henry kanununa göre, elyaf ile su arasında taksim edilmektedir. Bu izah tarzı, bazı hallerde doğrudur. Fakat başka hallerde de boyar maddelerin lif üzerine adsorpsiyonu (adsorption = yüzeyde emilme) söz konusudur. Boyar madde ile elyaf arasında tuz teşkilini kabul edenler de vardır (meselâ yün ve ipekte).

Suni boyaların çoğu zehirlidir. Bu sebeple besin maddelerinin boyanmasında ancak pek az sayıda suni boyadan faydalanılabilmektedir.

Suni boyalar elyafdan başka selüloz, deri, yağlar ve mumların boyanmalarında da kullanılır.

Organik boyaların sistematik olarak sınıflandırılmasında molekülün iç yapısı ile bilhassa içindeki kromofor gruplar nazara alınmaktadır.

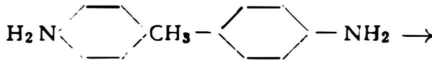
1. *Trifenilmetan boyalar*: Bu boyalarda:

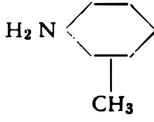

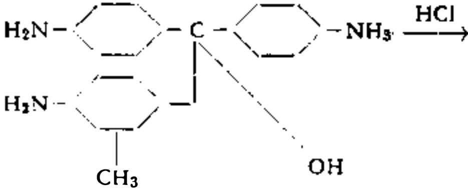
kromojen grupu bulunur. Türedikleri ana madde trifenilmetan $CH(C_6H_5)_3$ dır.

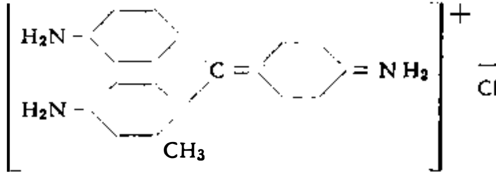
a) *Rozanilin boyaları*: Anilin ve homologlarından elde olunurlar.

Fuksin (*rosanilin*): Aynı miktarlarda anilin; p-Toluidin ve O-Toluidin'in nitrobenzol ile oksitlemesinden teşekkül eder.

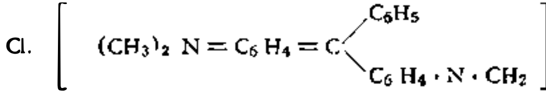

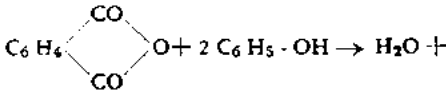
Fuksin, su ve alkolde koyu kırmızı renkte erir. İpek ve yünü, tanenlenmiş pamuğu kırmızıya boyar.

Malakit (*malachite*) *yeşili*:

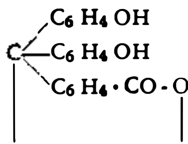

Auramin, $C_{17} H_{22} N_3 Cl$, anilin menekşesi, metil menekşesi, kristal viyole, anilin mavisi bu sınıftandır.

b) *Ftalik* (*phtalique*) *asit boyaları, ftaleyinler*: 1874 yılında v. Baeyer tarafından keşfedilmiş bulunan ftaleyinler trifenilmetanın türevleridir. Ftalik antidritin fenoller ile kondanse edilmesinden elde olunurlar. Ana madde fenol ftaleyin $C_{20} H_{14} O_4$ dir. Fenol ftaleyin üç kısım ftalik antidritin dört kısmı fenol ve beş kısım derişik $H_2 SO_4$ veya $Zn Cl_2$ ile 120° de saatlerce ısıtılmasından elde edilir:

ftalik anidrit Fenol

Fenolftaleyin

Fenolftaleyin, kimyaca Dioksi-Karboksil-Trifenilkarbinol'ün antidritidir.

Fenolftaleyinin alkali tuzları kırmızı renklidir ve kinoid bir iç yapıya maliktir.

Kimyada, analizlerde indikator olarak kullanılır.

Rodaminler de bu sınıf boyalardandır. Alkillenmiş metaominofenolün ftaleyinleridir.

Rodamin, ticarette hidrokilorik asitli tuzlar halinde bulunur, $C_{23} H_{30} N_2 O_3$, HCl. Bazik boyar madde olarak ipeği güzel bir gül kırmızısına boyar. En makbulleri, ışığa karşı dayanıklığı en yüksek olan fenillenmiş Rodamin, yani violamindir.

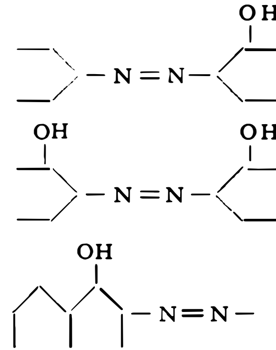
*Akridin*den birçok deri boyaları türer. Fosfinler, diamant fosfinler, rheominler gibi:

2. *Azo boyaları*: Bileşimlerinde kromojen olarak $-N=N-$ grupu ve iki aromatik kök bulunur. Başlıca dört çeşidi vardır:

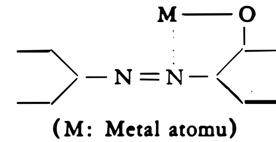
a Bazik ve asit azo boyaları, b. lâk boyaları, c. direkt boyalar, d. elyaf üzerinde teşekkül eden azo boyalar.

Azo boyaları metaloksitler ile (Krom, Bakır), moleküllerinde, başka hidroksil, karbonil veya azo grupları orto durumunda bulundukları takdirde, lâklar teşkil edebilirler. Meselâ Alizarin sarısı R, de olduğu gibi.

Lâklar teşkil eden en önemli azo gruplanmaları aşağıda gösterilmiştir:

Bu gruplar, metaloksitler ile bir iç metalkompleksi meydana getirirler:

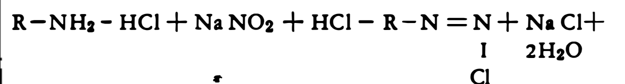
(M: Metal atomu)

Azo boyalarında $-N=N-$ (AZO) grupu bulunur. İki veya daha fazla aromatik kök ile bir defa monoazo boyaları veya birçok defa dis, tris veya poliazo boyaları bağlanmış bulunur.

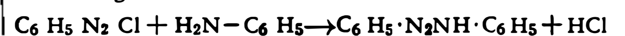
Aromatik diazo bileşikleri 1858 de P. Griess tarafından keşfedilmiştir.

Azo boyalarının elde edilmesinden önce, bir amin diazote edilir. Sonra, hâsıl olan diazonium bileşiği bir amin, pirral, indol veya fenol ile bağlanır. Kromofor grupu bir molekülde birkaç defa bulunabilir.

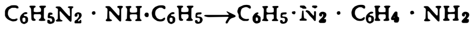
Diazonium bileşiğinin elde edilmesi için nitritler aminlere tesir ettirilir. Bu muamele, fazla asit beraberinde, karıştırıcılı tahta fıçılarda yapılır:

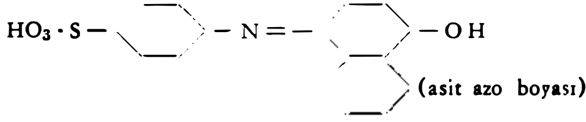
Diazonium bileşikleri, sıcakta kolaylıkla ayrıştıkları için, bahsi geçen kimyasal olay, buz ile iyice soğutmak suretiyle yürütülür. Diazonium bileşiğine amin eklenmesi aşağıdaki denkleme göre olur:

Böylece husule gelen diazonium benzol, P – amino benzol (anilin sarısı) haline geçer (bazik azo boyası):

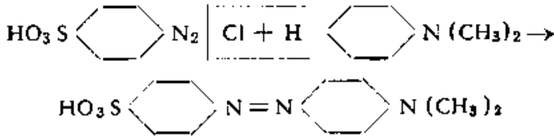

Sulfonil asidin diazote edilmesi ve α – naftol eklenmesi ile alfa -naftol- Oranj veya ranj I husule gelir:

β – Naftol ile de, kullanma sahası çok olan Oranj II meydana gelir.

Sulfanil asidin diazotelenmesinden ve dimetilanilin eklenmesinden metil oranj (Heliyantın, Oranj III) elde edilir:

Metil oranj kimya lâboratuvarlarında indikatör olarak kullanılır (asidimetride).

Önemli mono azo boyaları: *Sarı boyalar*: Berrak, ışığa karşı dayanıklı, sarı renk tonları elde etmek için *pirazolonazo boyaları* kullanılır. Bunların elde edilmesi için diazo bileşikleri *pinozoller* ile birleştirilir:

Tartazin: Sulfanilasit 2 – (4′ – sulfofenil –) pirazolon -3-karbon asit.

Ksilen sarısı: Sulfanilasit 1 – (2′, 5′ -diklor- 4′ -sulfofenil-) 3 - metil pirazolon.

Başka, fakat kırmızıya çalan sarı boyalar da difenilaminin diazo bileşiklerine eklenmesi ile elde edilirler.

Metanil sarısı = Metanilasit difenilamin Oranj IV, (Tropeolin) = sulfanilasid - difenilamin başka nüanslardaki boyalar, hemen tamamen benzol -azo- naftalin ile naftalin - azo - naftalinin türevleridir.

Oranj boyalar: *Oranj I*: Sulfanilasit a - naftol; *Oranj II*: Sulfanilasit b - naftol.

Kırmızı boyalar: *Poneean*: Anilin (ksilidin); 2 — naftol - 3,6 - disulfoasit; *Amidoftal kırmızısı*: anilin asetil - H - asit.

Menekşe boyalar: *Krio menekşesi*: 4 - nitranilin - 2 - sulfoasit; *Asit* 2 - amino 8 - naftol - 6 - sulfoasit; *Victoria yeşili*: P - fenilen di amin - kromotrop asit.

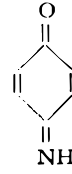
Mavi boyalar: *Azo asit mavisi*: P - Amido dimetil - anilin - Kromotrop asit; *Sulfoasit mavisi*: H - asit - 1 -fenil - amino - naftalin - 8 sulfoasit.

Dis - azo boyaları: *Polar sarısı*: 2, 2′ — dimetil benzidin 1 — (4′ — sulfofenil —) 3 — metil pirazolon fenol, P — Toluol sulfoklorür ile esterlenmiş; *Biebrich kızılı*: Amino azo benzoldi sulfoasit - B - naftol; *Sulfasiyanin siyahı*: 1 -Naftilamin- 5 -sulfoasit- 1 - naftilamin 1 - fenilaminonaftalin - 8 - sulfoasit; *Nerol*: 4 - amido difenilamin - 2 -sulfoasit - d - naftilamin - 2 - naftol - 6 - sulfoasit.

3. *Kimonimin boyaları*: Kinoniminler, oksijen atomları yerine = NH grupunu ihtiva eden kinonlardır:

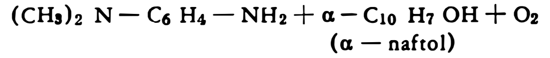

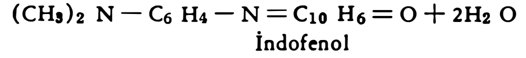

Kinon Kinondiimin Kinonmonoimin

Bunlardan birincisine Indamin $NH = C_6 H_4 = N \cdot C_6 H_5$, ikincisine de İndofenol $O = C_6 H_4 = N \cdot C_6 H_5$ misâldir.

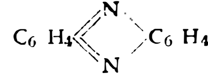
Bu boyalardan birini elde etmek için meselâ herhangi serbest amino gruplu bir P— diamin, bir amin veya fenolun muvacehesinde oksitlenir:

İndofenol

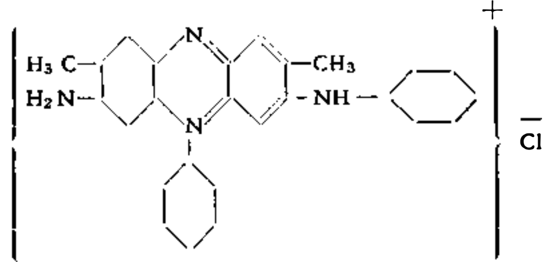
4. *Azin boyaları*: Bu sınıf boyalarda Kromojen olarak

(Pinazin halkası) bulunur.

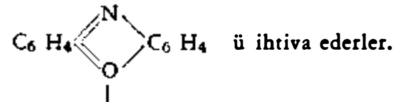
Bu boyalar Pinazin halkasının türevleridir. Halkaya her türlü nüveler bağlanmış olabilir. Boyar madde karakterini, aromatik nüvelere giren OH, NH_2, $N(CH_3)_2$, NH, $C_6 H_5$ v. b. gibi oksokrom grupların girmesiyle ve her iki azin azotuna bağlı alkil grupları ile kazanır. Bazları, azonium bazları; hidroklorik asitli tuzları ise, ozonium klorürleri adlarını alırlar.

Mauvein, azinlerdendir:

Mauein, toluidin ihtiva eden anilinin oksitlenmesinden elde edilir (Perkin 1856 ilk anilin boyası maddesi). Anilinin klorat veya bikromat ile oksitlenmesinden elde edilen *safranin*, *indulin* ve *anilin siyahı* da azinlerdendir. Anilin siyahı pamuk boyacılığında çok büyük önemi olan bir pamuk boyasıdır.

5. *Okzasin boyaları*: Kromojen olarak:

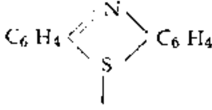

Okzasinlerin pozitif boya iyonlarında yükü taşıyıcı olarak azot veya oksijen atomu kabul edilmektedir (Amonyum veya oksoniyum tuzları).

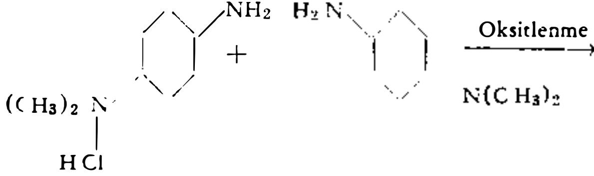
Okzasinler, azinlere benzer bünyededirler. Pirazin halkasının bir azot atomu yerine 4 — değerli ve tuz teşkiline kabiliyetli bir oksijen atomu gelmiştir.

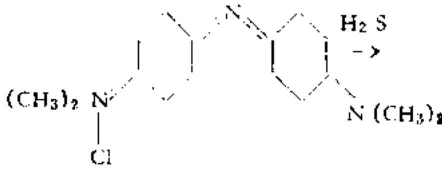
Okzasin halkası benzol veya naftalin çekirdeği ile işgal edilmiş olabilir.

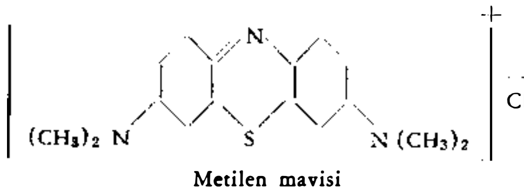
6. *Tiazin boyaları*: Pinazin halkasının bir azot (N) atomu yerine kükürt (S) atomumun gelmesi ile tiyazin halkası husule gelir:

En önemlileri olan metilen mavisi, P−aminodimetilanilin'in H_2S muvacehesinde, demir −3− Klorür ile oksitlenmesinden elde edilir.

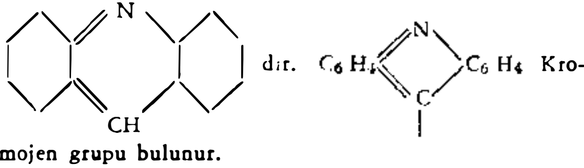

Metilen mavisi

7. *Akridin boyaları*: Maden kömürü katranında bulunur. Akridinin bileşimi:

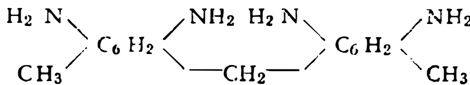

mojen grupu bulunur.

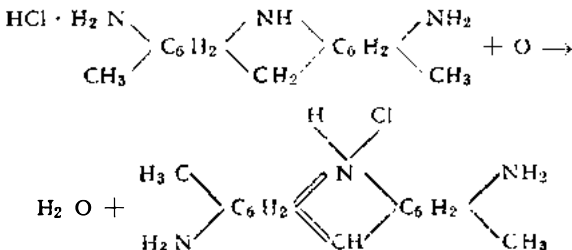
Akridin boyalarında, iki benzol veya naftalin çekirdeği ile imtizaç etmiş piridin çekirdeği karakteristiktir.

Kondensasyon ile önce löyko boyaları meydana gelir; daha fazla oksitlenme ile asıl boyalar teşekkül eder.

Meselâ formaldehit toluyendiamin:

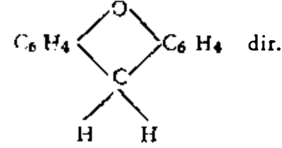
bileşiğini meydana getirirler. Bu bileşik de, asit ile yüksek sıcaklıklarda ısıtıldığı takdirde NH_3 neşrederek diaminohidrooksidin haline geçer. Bu sonuncu da oksijen ile *akridin sarısını* meydana getirir:

Akridin boyalarının erirliklerini artırmak için halka azotu alkillenir. H yerine meselâ CH_3 getirilir. Böylece akridinium bileşikleri elde olunur.

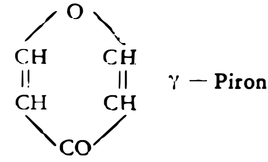
Bu boyar madde sınıfına yara antiseptiği olarak ve streptokoklara karşı kullanılan *tribaflavin* ilâcı da girer. Malarya mücadelesinde kullanılan *atebrin* de bu sınıftandır. *Rivanol* da aynı sınıftandır.

8. *Ksanten boyaları*: Ksantenin bileşimi:

Trifenilmetan boyalarına yakın karakterleri vardır.

γ — *Pironun türevleri*:

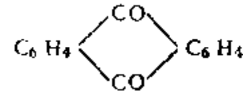
Pironin, rosamin, rodamin, fluoreseyin bu sınıf boyalardandır.

Fluoreseyinin sodyumlu tuzunun brom ile muamelesinden, ipek ve yün boyacılığında kullanılan *eozin* elde olunur.

9. *Antrakinon boyaları*: Bu grupta teknikte büyük önemi olan boyalar bulunmaktadır. Bu boyalar, her türlü elyaf üzerinde, çok dayanıklı türlü boya tonları meydana getirirler.

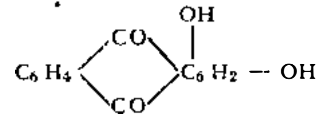
Antrakinon boyalarının başlıcaları şunlardır: Oksizantrakinon (alizarin), kinizarin (1, 4 — dioksiantrakinon), trioksiantrakinon (purpurin), polioksiantrakinon (antrasen mavisi), aminoantrakinon (asit yün boyaları), küp boyaları (indantren boyaları, flaventren boyaları, benzontren boyaları, antrakinonimid boyaları. antrakinonakridon boyaları) dır.

Bu boyalarda iki CO gruplu *Kinon* O = C halkası bulunur. *Antrakinon*

de olduğu gibi.

Benzokinon ve *naftokinon*dan da boyar maddeler türer. *Alizarin*:

(1, 2 — dioksiantrakinon), antrakinon −P− Sulfon asidinden alkali ile ergitilerek elde olunur. *Alizarin kırmızısı*: sülfürlenmiş Alizarin, *Alizarin oranj* 3 — nitroalizarin, *Alizarih siyahı*: 5, 8 — dioksinaftokinondır.

Antrakinon sınıfının küp boyaları: Antrakinon molekülüne substitution yolu ile, alkali banyoda hayvani ve nebati elyafa kâfi bir ilgi (affinite) kazandırılacak şekilde, tesis edilir. Bu maksat ile α veya β−Amino antrakinon ele alınır.

İndantren mavisi: Hidrürlenmiş bir antrakinon-azindir.

Bugün teknikte büyük bir rol oynayan indantren boyaları, indigo gibi sulu ve alkali redüklenme ortamlarında erirler ve bu redüklenmiş şekil ile elyafa karşı bir affiniteye malik olurlar. Bu bakımdan bilhassa halogenli türevlerinin büyük önemleri vardır.

İndantrenler, antrasenden türedikleri ve indigoya da pek benzedikleri için bunlara *indigoantresen* adı da verilir.

Bu sınıfta indantrenlerden başka *flaventrenler* de bulunur. Oranj renkteki *pirantron* bunlardandır. Işığa karşı bilhassa dayanıklıdır.

Benzantren boyaları (Violantron), *Antrokinoimid boyaları*, (Algolkırmızısı) da bu sınıf boyalardandır.

10. *İndigo boyaları*: İndigo, tanınan boyaların en eskisidir. İlkçağdan beri boyacılıkta kullanılagelmiştir. Eski Mısır mezarlarında indigo mavisi ile boyanmış sargılara tesadüf edilmiştir. Tabiî indigo boyasının menşei Doğu Hindistandır.

İndigo sentetik olarak ilk defa Alman kimyagerlerinden A. N. Baeyer tarafından elde edilmiştir (1878).

Sentetik indigonun elde edilmesi, tabiî indigonun istihsal ve ticaretine büyük bir darbe vurmuştur. Bu tabiî indigo, başlıca, Javada iptidai şartlar altında elde edilirdi. Bu tarz istihsalin inceleme, araştırma ve en hassas ilmî usuller ile çalışan büyük kimya sanayii ile boy ölçüşemiyeceği aşikârdı.

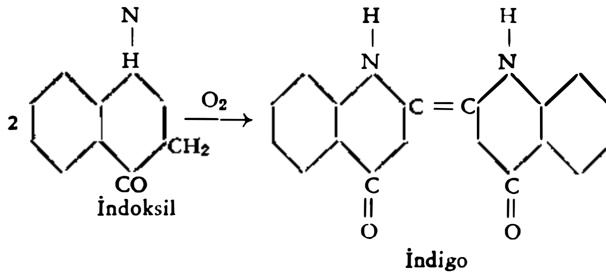
Suni indigo, ticarette mavi toz ve % 20 lik bir pat halinde bulunur. % 98-99 saf İndigo mavisi ihtiva eder; bileşiminde indigo kırmızısı ve başkaca karışmış maddeler bulunmaz.

İndigo mavisi: $C_{18}H_{10}N_2O_2$, yüzeyi bakır kırmızısı renkte, mavi; suda, alkol, eter ve sulu asitler ile alkalilerde erimiyen bir cisimdir. Kloroform, donar asetik asit, fenolde biraz erir. Sülfürik asidiyle donar asetik asit karşımında sulfat halinde kolaylıkla erir.

Dikkatle ısıtıldığı zaman kısmen ayrışmadan kırmızı buharlar halinde uçar. Bu dumanlar mavi kırmızımtırak iğneler halinde toplanır. Bazlar muvacehesinde redüklenirse *indigo beyazı* $C_{16}H_{12}N_2O_2$ meydana gelir. İndigo beyazı alkaliler ile suda eriyen tuzları husule getirir. Bunların asitler ile muamelesinde yine boya açığa çıkar.

Küp, yâni hafif alkali indigo beyazı eriyiği her cins elyafı boyar.

İndigo, kolaylıkla oksitlenebilen indoksilin sentezi yolu ile istihsal edilir:

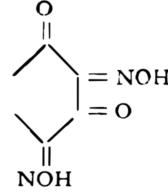

İndigo organik boyaların en önemlisidir. Işığa, yıkanmıya, alkaliye ve asitlere karşı çok dayanıklıdır.

Bir sıra indigo türevleri vardır.

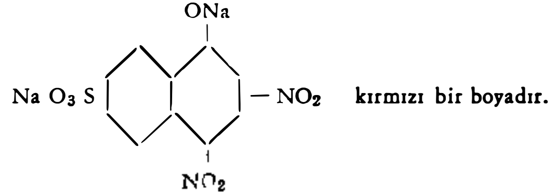
11. *Türlü kimyasal grupların meydana getirdiği boyar maddeler*: *Nitro ve nitroso boyaları*: Pikrikasit $C_6H_2OH(NO_2)_3$, sarı renklidir. Patlayıcı maddelerde de kullanılır.

Dinitrorezorsin:

yeşil renktedir.

Naftol kırmızısı:

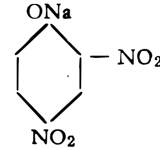

kırmızı bir boyadır.

Kükürt boyaları: Organik cisimlerin kükürt veya Na - poli - sülfürler ile ergitilmesinden elde olunurlar. Boyamak için erimez boya Na_2S ile alkali bir redüklenme mahsulü haline getirilir. Bu sonuncusu da elyaf üzerinde havanın oksijeni ile geri oksidlendirilir. Kükürtlü boyaların çoğu thiofenilaminin bir türevidir.

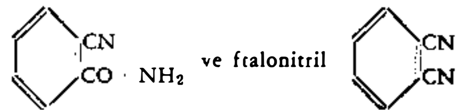
Karbozolun. p - aminobenzol ile ve yüksek kükürtlü Na_2S (Na_2S x) in ergitilmesinden, *hidro boyaları* elde edilir. Hidrosulfit küplerden indigo gibi maviye boyarlar. İndigoya kıyasla klora karşı dayanıklıkları da fazladır.

Kükürt siyahı, dinitroklor benzoldan elde edilir. Bu madde önce Na OH ile sodyum dinitrofenol halina getirilir:

Bunun da % 1 polisülfür eriyiği ile ısıtılmasından ve sonra hava geçirilerek soğutulmasından adı geçen boya elde edilir.

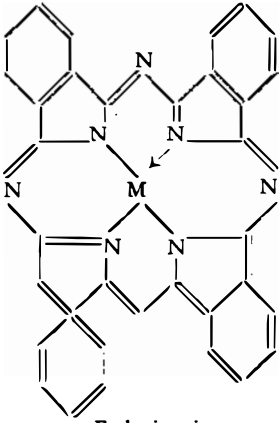
Ftalosiyaninler: Ancak 1929 dan beri tanınan boyalardır. Ftalamid'in dehidratasyon mahsulü olan O—siyanbenzamid

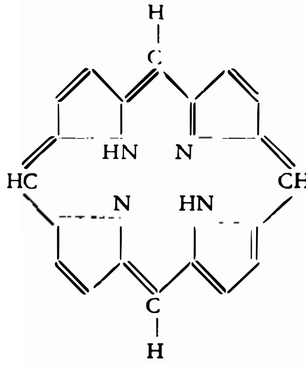
türlü madenî ayıraçlar ile ısıtıldıklarında koyu renkli cisimler meydana getirirler. Bunlara *ftalosiyanin*ler denir.

Bu sınıftan bazı maddeler teknikte boyar madde olarak kullanma sahası bulmuşlardır. Boyama kabiliyetleri iyidir; ışığa, sıcağa, alkali ve asitlere karşı büyük bir dayanıklık gösterirler. Adi eritkenlerde erimezler. Heliyogen mavisi B, bu cins boyar maddelerdendir.

Ftalosiyaninlerin iç yapıları *porfin*lerinkine benzer:

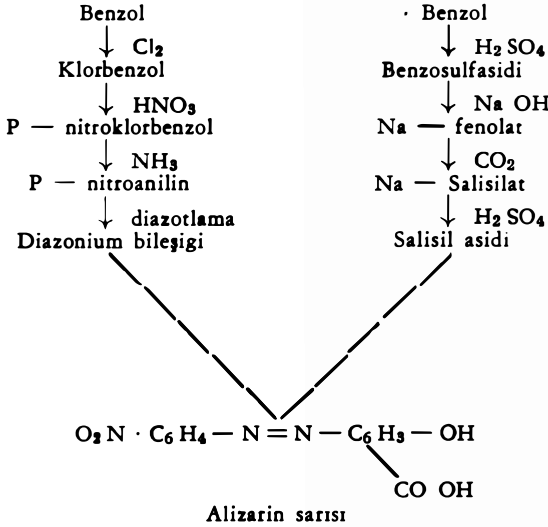
Ftalosiyanin

Porfin

Boyar maddeler endüstrisi: Dünyada 200 000 tondan fazla organik boyar madde elde edilmektedir. Bunların % 56 sı azo boyaları, % 14 ü kükürt siyahı, % 9,4 ü anilin ve trifenil metan, % 8,5 i antrasen ve küp boyaları, % 7,4 ı indigo, % 7,4 ü renkli kükürt boyalarıdır.

Boyar maddelerin elde etme tekniğinin esası oldukça basittir. Meselâ aşağıda benzoldan alizarin sarısı R (sarı lâk azo boyası) nın elde edilme şeması gösterilmiştir.

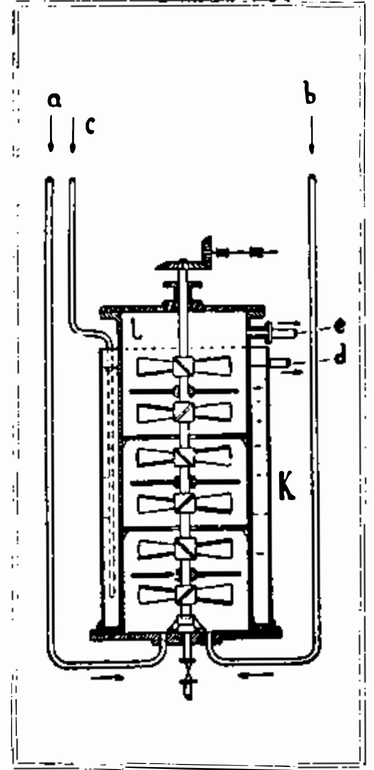

Alizarin sarısı

İstihsal ameliyeleri için kullanılan makine ve teçhizatda tahta tekneler, demir reaksiyon kazanları, filterpresler, kurutma ve öğütme cihazlarından ibarettir. Diğer sanayi branşlarına kıyasla oldukça fazla nispette el işi kullanılır.

Boyar maddelerin sanayide imalinde, çok defa organik maddelerin nitrürlenmesi bahis mevzuu olur. Şek. 1 de, bir misâl olarak sanayide benzolun nitrürlenmesinin nasıl yapıldığı görülmektedir.

Dökme demirden yapılmış 3 m yüksekliğinde L silindirinde bir karıştırıcı vardır. a dan nitrürlenecek benzol akar, b den karışım asit verilir. Karışım asit aynı miktarlarda nitrik ve sülfürik asit karışımıdır, k montosunda c den d ye soğutucu su dolanır. 50° - 60° de, kabın alt bölmesindeki benzolun % 75 i nitrürlenmiş olur, e den, teşekkül etmiş bulunan nitrobenzol hiç benzol ihtiva etmez bir halde fazla sülfürik asit ile birlikte akar.

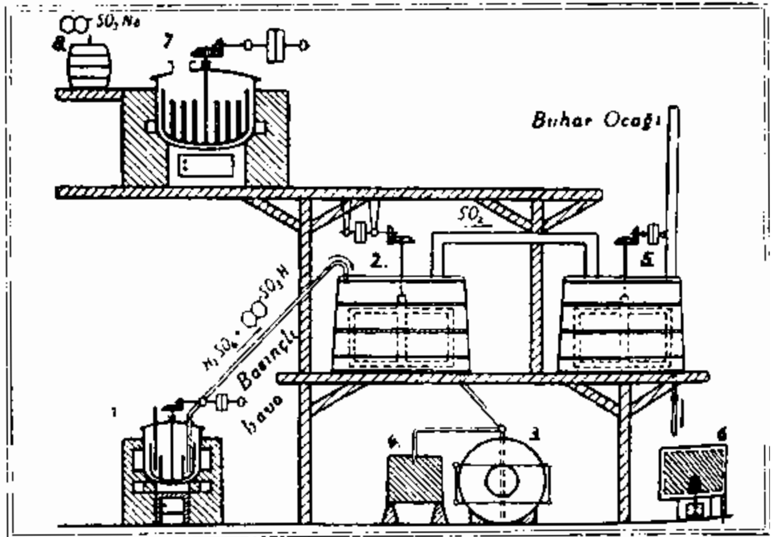
Şekil: 1
Benzolün nitrürlenmesi

L. içinde bir karıştırıcı bulunan silindir; K. monto; a. nitrürlenecek olan benzolün aktığı yer; b. karışım (nitrik ve sülfürik) asit verilen yer; c - d. soğuk su dolaşımı; e. teşekkül etmiş nitrobenzolün aktığı yer

Önemli boyalardan oranj II nin teknikte nasıl imâl edildiğinin tetkiki de, sentetik boya imalinde kullanılan makine ve cihazlar hakkında iyi bir fikir verir.

Oranj II elde etmek için önce β naftol elde edilir. Şek. 2 de β naftolun nasıl elde edildiği görülmektedir.

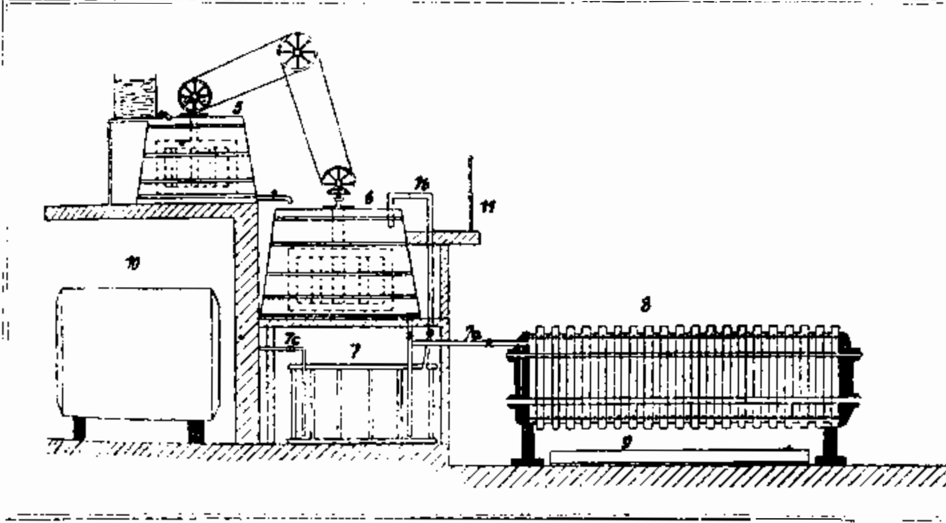
1. Derişik (66° Be) sülfrik asit ile sulfurasyon kazanıdır. 2. Naftalin sulfoasidin sodyumlu tuzu, bu naftolun ana eriyiği ile beraber çöktürülür. 3. Basma kabı, 4. 2 — naftalin sulfoasidin sodyumlu tuzunun süzülmesi için filtrpres. Burada 2 — naftalin sulfoasidin sodyumlu tuzu hidrolik olarak preslenir (200 kg/cm²); sonra eritilmeden önce nohut büyüklüğünde kırılır. 5. β naftol ana eriyiğinden, SO_2 — (kükürt dioksid) ile β naftol çöktürülür. 6. Ham naftol santrifüj ile ayrıldıktan sonra

Şekil: 2
β naftol (ham naftol) istihsali şeması

yıkanır. Ergitilir, vakumda kurutulur ve sonra yine vakumda damıtılır. 7. 2 — naftalin - sulfoasidin sodyumlu tuzu 300 - 320° de ergitilir. 8. preslenmiş fakat henüz nemli olan sodyum tuzu fıçılara doldurulur.

Şek. 3 te oranj II nin fabrikasyon şeması görülmektedir.

Şekil: 3
Oranj II nin istihsali

4. Nitrik eriyiği, 5. Diazosulfanil asidi için diazotlama teknesi (2 — 4 m³ lük), 6. β naftol ile diazosulfanil asidin birleşme teknesi (5 — 7 m³ lük), 7. Basınç kabı, 7 a. Filterpreslere basıncın iletilmesi, 7 b. kullanılmış hava, 7 c. basınçlı hava(2,5 atm.), 8. Filterpres, 9. Boyar madde basınçlı çörekleri için kab, 10. Boyar madde için vakum kurutma dolabı.

Sentetik organik boyalar, dünyada en fazla Almanya, İsviçre, Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletlerinde imâl edilmektedir. 1913 ten beri bu memleketlerin suni boya ihracat nispetlerindeki gelişme, değer üzerinden aşağıda gösterilmiştir:

	1913	1937	1956
Almanya	90,5	58,6	25 0
İsviçre	9,5	19,2	31
Fransa	—	4,2	6,2
Büyük Britanya	—	6,6	18,5
İtalya	—	0,7	1,6
Amerika Birleşik Devletleri	—	6 1	17,7
Başka memleketler.	—	4,6	—
	100,0	100,0	100,0

BOYACILIK: Boya; süslemek, muhafaza etmek, ışığı daha iyi dağıtmak, daha iyi aydınlatmak için her türlü eşyaya ve satıhlara sürülerek üzerlerinde sert bir tabaka halinde kurumak üzere bir sıvı ile bir tozun veya çeşitli tozların karıştırılması ile elde edilen bir terkiptir. Çabuk kuruyan, sathı örtmeyip gösteren ve her türlü haricî tesirlere karşı koruyan tabakaya da *vernik* denir.

Boya ve verniğin bu fonksiyonları yukarda saydığımız sıra ile keşfedilmiştir. Boya, yüzyıllarca sadece estetik maksatlarla kullanılmıştır. Sonra el emeği ile meydana gelen kıymetli eserlerin iklim ve hava tesirlerine karşı korunması maksadiyle kullanılmağa başlandı. Sağlığı koruma ve daha iyi ışık tevzii, yani eşyayı aydınlatması maksatları ise bugünkü bilgiler tesiri altında meydana çıkmıştır.

Boya ismi verdiğimiz terkipler başlıca üç esastan teşekkül eder: 1. Renk veren ve sathı örten boya tozları, 2. Boya tozlarını bir araya toplayıp, sürüldüğü satıhta kuruduğu zaman bir tabaka teşkil ederek sathı örten tabaka yapıcılar, 3. Boyanın fırça ile sürülmesini veyahut tabanca ile püskürtülmesini sağlıyan ve sonra tebahhur edip uçan inceltici yağlar veya eritenler.

Bunlardan birincisi yani asıl boyalar için yukardaki Boyar maddeler kısmına bk.

Tabaka yapıcılar: Boyayı teşkil eden üç esastan ikincisi olan tabaka yapıcılar, boyaya katılan toz boya zerrelerini birbirine bağlıyan ve bunları örtüp ince bir tabaka halinde satha yayan ve yapıştıran sıvılardır. Bu tabaka yapıcılar, sürüleceği sathın cinsine ve bu satıhta kendisinden beklenilen faydalara ve kullanış şekline göre çok değişik olup terkibedilen boyalar da buna göre değişik isimler alır.

Tabaka yapıcılar aşağıdaki şekilde birbirinden ayırt edilirler: 1. Sulu tabaka yapıcılar, 2. Yağlı tabaka yapıcılar, 3. Reçineli tabaka yapıcılar, vernikler, 4. Sellülozik tabaka yapıcılar 5. Klor kauçuk tabaka yapıcılar, 6. İspirtolu tabaka yapıcılar, 7. Asfalt tabaka yapıcılar.

1. *Sulu tabaka yapıcılar*: Suda eriyip başlı başına veya toz boyalar ile karıştırılıp bir satha sürüldüğü zaman bir tabaka halinde yayılan ve sonra suyun kuruması neticesi satıhta yapışıp kalan maddeler olup bunlar da, kireç badanası, kemik, deri, kazein, sellüloz tutkalları, süt, muhtelif albuminli maddeler ve sübye (emülsiyon) lerdir.

2. *Yağlı tabaka yapıcılar*: Toz boya veya boyalar ile karıştırılıp fırça ile sürülen veya püskürtülen ve sonra hava teması ile parlak ve esnek bir tabaka halinde kuruyan yağlardır. Bunlar da kuruyan ve yarı kuruyan olmak üzere sınıflandırılır. Ham, ağartılmış, sikatiflenmiş rafine, İngiliz standoil, Türk beziri isimleri altındaki bezir yağları, çinyağı, perilla yağı, muamele görmüş hintyağı kuruyan; haşhaş, kendir, ayçiçeği, tütün yağları ise yarı kuruyan yağlardır.

Bu yağların, cinslerine göre muayyen miktarda kurutucu maddeler (sikatifler) ilâvesi ile, en geç 18 - 24 saat zarfında kuruması temin edilir. Bu yağlar, bazı haller müstesna, başlı başına kullanılmayıp toz boyalarla ve fırça ile kolaylıkla sürülüp satha yayılmak üzere neft yağı, white spirit v. s. gibi eritenlerle karıştırılarak kullanılır ki bu şekilde elde edilen terkibe yağlı boya ismi verilir.

3. *Reçineli tabaka yapıcılar, vernikler*: Vernikler ve vernikli boyaların yapılışında kullanılan kopallar, reçineler, ağaç sakızları ve bilhassa bunların soğuk veya sıcak olarak

RENKLER

RENKLER	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
	Kurşun Üstübeci	Sülgen	Krom Sarısı	Krom Yeşili	Tutya Üstübeci	Tutya Sarısı	Tutya Yeşili	Krom Oksit Yeşil	Litopon	Çivit Mavisi	Kadmiyum	Zincifre	Şvaynfurt Yeşili	Prusya Mavisi	Okr	Demir Oksit	Kobalt Moru	Umbro	Yeşil Toprak	Titan
1 Kurşun Üstübeci		○	○	○	○	○	○	○	●	●	●	●	●	○	○	○	○	○	○	○
2 Sülgen			○	○	○	○	⊙	○	●	●	●	●	●	⊙	○	○	○	○	○	○
3 Krom Sarısı				○	○	○	○	○	●	●	●	●	●	○	○	○	○	○	○	○
4 Krom Yeşili					○	○	○	○	●	●	●	⊙	○	○	○	○	⊙	○	○	○
5 Tutya Üstübeci						○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
6 Tutya Sarısı							○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
7 Tutya Yeşili								○	○	○	○	⊙	○	○	○	○	⊙	○	○	○
8 Krom Oksit Yeşil									○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○	○
9 Litopon										○	○	○	●	○	○	○	○	○	○	○
10 Çivit Mavisi											○	○	●	○	○	○	○	○	○	○
11 Kadmiyum												○	●	○	○	○	○	○	○	○
12 Zincifre													●	⊙	○	○	○	○	○	○
13 Şvaynfurt														○	○	○	○	○	○	○
14 Prusya Mavisi															○	○	⊙	○	○	○
15 Okr																○	○	○	○	○
16 Demir Oksit																	○	○	○	○
17 Kobalt Moru																		○	○	○
18 Umbro																			○	○
19 Yeşil Toprak																				○
20 Titan																				

○ Karışır
● Karışmaz
⊙ Çirkin

Toz boyaların birbiriyle karışıp karışmıyacağını gösterir cetvel

neft, benzin gibi uçucu yağlarda ve ispirto gibi alkollü eritgenlerde eriyip başlı başına tabaka teşkil eden cinsleri olup, bir satha sürüldüğü zaman eriten uçar ve reçine satha sert bir tabaka halinde yapışıp kalır Bunlarda, manila kopal, kauri kopal, gibi bazı cins kopallar ile dammar, çam reçinesi, asfalt, sakız, sandarak, çamsakızı, venedik balsamı (balsame), elemi'dir.

Bu terkipteki bir tabaka yapıcı gerek iç gerekse dış satıhlara sürüldüğü zaman değişik tabii tesirlere dayanabilmesi için muayyen nispette bezir ve çin yağları ile katıştırılır. Bu karışım başlı başına kullanıldığı zaman parlak ve sert bir tabaka teşkil eder, fakat sathı örtmez. Buna yağlı vernik denir. Bu tabaka yapıcıya toz boyalar ilâve edildiği zaman örtücü bir tabaka yapar ki, buna da vernikli boya ismi verilir.

Yukarda isimlerini saydığımız tabiî reçineler son zamanlarda ihtiyaca yetmediğinden ve fiyat itibariyle de yüksek olduğundan ucuz vernik yapılmasını güçleştirdi. Bu sebeple hiç olmazsa kısmen olsun kopal ve diğer sert reçinelerin yerini tutacak bir madde aranmağa başlandı ve bunun neticesi sentetik reçineler meydana geldi. Evvelâ erime noktası çok düşük olan tabii reçinenin (kolofonyum) [colophonium] sertleştirilmesi ile işe başlandı. Sert reçine (kalkharz) ve estergum yapıldı. Fakat bunlar da havaya ve suya dayanmadığından, bu defa tamamiyle yeni ve kopala benziyen, suya ve havaya aynı derecede dayanan ve tamamiyle suni (sentetik) yeni reçineler meydana geldi. Bunların içinde halen boya sanayiinde önemli rol oynıyanlar fenolik, alkyd, üreformaldehit, maleik ve vinil reçineleridir. Bu reçineler ile yapılan terkiplere sentetik tabaka yapıcılar veya vernikler, toz boyalar ile karıştırılmış ve örtücü bir tabaka yapan cinsine de sentetik boyalar ismi verilir.

4. *Sellülozik tabaka yapıcılar*: Aslı nitrosellüloz olup belirli eritenlerde erir ve bir satha sürüldüğü zaman eriten uçar ve sert bir tabaka halinde kurur. Nitro sellüloz başlı başına kullanıldığı zaman çok sert ve satha yapışmayan ve havaya az dayanıklı bir tabaka teşkil eder. Bu sebepten buna yumuşatıcı ismi verdiğimiz maddelerden biri ilâve edilir ve eriten uçtuktan sonra nitrosellüloz ile birlikte kalarak yukarda söylenen mahzurları önler. Bunlar ayrı ayrı vasıflarda kimyevi birleşmeler olup bilhassa fosfatlar ile klofen (chlophène) tabakanın yanma tehlikesini oldukça azaltır. Bu tabaka yapıcıları satha sürmek üzere eritmek için çeşitli eritenler kullanılır. Bunlarda aseton, butil -etil-, amilasetatlar, anon, metianon, metilgılikol, butoksil v. b. dir. Bu şekilde elde edilen tabaka yapıcıyı tabanca ile püskürtmek için inceltmek lâzım gelir ki, bu iş için de yukardaki oldukça pahalı maddeler kullanılmayıp daha ucuz olan ve aslında eriten olmayan benzin, benzol bileşikleri ile etil - metilalkollar belirli bir nispetle eritene ilâve edilmek suretiyle kullanılır. İnceltiticiler esasen eriten olmadıklarından fazla miktarda kullanıldığı takdirde tabaka yapıcıda ayrılmalar hâsıl olur, bazı maddeler terkipten ayrılıp çöker, tabaka yapıcının vasfını bozar.

Tabaka yapıcı olarak kullanılan nitrosellülozdan başka asetil -etil-, benzil gibi ayrı terkipler vardır. Bunlarla yapılan tozsuz terkiplere sellülozik vernikler ve toz boyalar ilâvesiyle örtücü bir tabaka yapan cinsine de sellülozik veya emay boyalar denir.

5. *Klor kauçuk tabaka yapıcılar*: Kauçuğun belirli bir usul ile, klorla muamele edilmesi neticesi elde edilen bir tabaka yapıcıdır. Nitrosellüloz gibi, yalnız başına kullanılmayıp satha yapışması ve her türlü iç ve dış tesirlere dayanabilmesi için yine belirli nispette yumuşatıcılar, reçineler ile birlikte eritenler ve inceltici yağlarda eritilip toz boyalar ile karıştırılarak fırça ile sürülecek şekilde tabaka yapıcı haline sokulur. Asit ve kalevilere karşı dayanıklı oluşu, yanmaması, çabuk kuruması ve kolaylıkla tedariki kabil maddelerden yapılabilinmesi dolayısiyle, boya sanayiinde çok önemli bir madde halini almıştır.

6. *İspirtolu tabaka yapıcılar*: Bazı muayyen sakızların ispirtoda eritilmesi suretiyle elde edilen tabaka yapıcıdır. Satha sürüldüğü zaman ispirto uçar ve satıhta gayet ince ve parlak bir reçine tabakası halinde yapışıp kurur. Kullanılan başlıca reçineler şellak (goma laka), manila kopal olup dammar, sandarak, elemi ve benzö gibi nebati reçineler de kullanılır.

7. *Asfalt tabaka yapıcılar*: Asfaltın benzin, benzol, vayitsiprit gibi eritenlerde eritilerek, pasa ve rutubete karşı korunması lâzımgelen satıhlara, sürülen siyah renkli terkiplerdir. Kömür katranından yapılmış âdi cinsine halk arasında «black» ismi verilir.

Suriye asfaltı ve gilsonit asfalt boya tekniğinde sâfiyet ve sertlik bakımından başta gelir.

Eritenler: Teknik mânasiyle eriten, suda erimiyen veya su ile karışmayan yağlar, mumlar, katran, asfalt, tabii veya sentetik reçineler, sellüloz müştakları, kauçuk, klorkauçuk ve benzeri maddeleri, kimyevî vasıflarını değiştirmeksizin katı veya kıvamlı şekillerini değiştirerek mütecanis sulu bir madde haline sokan organik sıvı demektir.

Eriten, yağ çıkarma, her cins boya ve vernik yapma, yapıştırıcı maddeler hazırlama, kimyevi temizlik, plâstik maddeler imâli v. b. gibi geniş ve teknik bir iş alanında daima aranılan bir yardımcı maddedir.

Bu işlerde kullanılan eritenler, ya bu erittiği maddeleri kolaylıkla çalışılacak bir şekle sokar, yahut muayyen maddelerin bünyelerinde bulunan maddeleri eritip o maddeden çıkarmağa yardım eder. Eriten bu şekilde vazifesini yaptıktan sonra boya tabakasında mevcudiyetine ihtiyaç kalmıyacağından ya uçup gider, yahut inbikten geçirilmek suretiyle tekrar kullanılmak üzere taktir (distile) edilir.

Eritenler, kimyevi vasıflarına göre aşağıdaki gruplara ayrılır: 1. Alifatik hidrokarbonlar (benzin, gazolin, petrol, eter v. b.), 2. Aromatik hidrokarbonlar (benzol, toluol, xylol) 3. Klorlu hidrokarbonlar (metilenklorit, karbontetraklor, trikloretilen), 4. Alkoller (metanol, ispirto, butanol v. b.), 5. Ketonlar (aseton, anon, metilanon, piranton), 6. Esterler (etil, butıl, amilasetatlar, bunların karışımları [18, 14, 33] polisolvan v. b.), 7. Etersülfirik, glikoleter gibi eterler.

Bunların içinde 1., 2., 3. grupa giren eritenler, en çok kullanılan ve en ucuz cinsleri olup etisellüloz, benzilsellüloz, yağlı ve sentetik boya ve vernikler ile klorkauçuk bileşiklerin yapılışında önemle aranır. 4. grupta metanol müstesna diğerleri yalnız ispirtoda eriyen nitrosellülozda kulanıldığı gibi 1., 2. gruplarla birlikte nitrosellüloz için yardımcı inceltici olarak da kullanılır. 5. grup, nitrosellüloz için en önemli bir eriten olmakla beraber sellüloit imalinde jelâtinleştirme maddesi olan kâfurun eritilmesinde kullanılır, 6. ve 7. gruplar ise nitrosellüloz verniklerde kullanılır.

Eritenler, genel olarak: a. stoklarda hiçbir kimyevi değişme göstermemeli, meselâ reçineleşme gibi, b. insan sağlığı üzerindeki fena tesirleri mümkün olduğu kadar az olmalı, c. tamamiyle su gibi berrak ve renksiz olmalı ve bünyesinde hiçbir şekilde su bulunmamalı, ç. mümkün olduğu kadar nötr olmalıdır.

Yardımcı eritenler (Alm. Verdünungsmittel, Verschnitmittel, İng. thinner, Fr. diluents): Başlı başına kullanıldığı zaman, terkipteki tabaka yapıcıyı eritmediği halde, hakiki eritenle beraber kullanıldığı zaman eritici olan solvanlardır ki, çok zaman boyanın maliyetini düşürmek için kullanılır. Bilhassa sellülozik terkiplerde bu yardımcıların büyük bir önemi vardır. Bunların en önemlileri eter(etersülfrik), metilenklorit, sâf toluol, % 2 toluol ile karışık 96 lık alkol, sâf xylol, butanol, benzilalkoldur. Bunlar reçineler için gayet mükemmel eriten oldukları halde yalnız başlarına selülozik tabaka yapıcıları eritmez. Fakat yukarda zikredildiği gibi bu terkibin hakiki eriteni ile karıştırıldığı zaman derhal solvan vazifesi görür. Bu yardımcılar, maliyeti düşürmekle beraber, selülozik terkiplerde esaslı rol oynayan viskosite, reçine karışım miktarı, parlaklığa ve tabakanın dayan masına çok yardım eder.

İnceltme kabiliyeti: Bir verniğe veya boyaya yardımcı eritenden ilâve edilmesi lâzımgelen miktar olup bu da tabaka yapıcının cinsi, terkipteki miktarı ve aynı zamanda kullanılan hakiki eritenin cinsi ile çok yakından ilgilidir. İnceltme kabiliyeti, ya hakiki eritenin, yahut boya terkibinin tümünün yüzdesi yönünden ifade edilir ki, hakiki ve zahiri olmak üzere iki şekilde ayırdedilir. Bunların arasındaki fark çok önemlidir. Hakiki miktar, bununla yapılan terkip bir satha sürüldüğü zaman berrak şekilde kuruması zahiri miktar ise terkibe çöküntü görülünceye kadar ilâve edilmesi lâzımgelen miktardır.

Bu karışım ameliyesi selülozik terkiplere inhisar etmeyip klorkauçuk terkiplerde de aynı şekilde kullanılır. Meselâ, klorkauçuk terkiplerinde benzin hiçbir suretle eriten olmadığı halde belirli bir nispetle aromatik hidrokarbonlarla karıştırıldığı zaman mükemmel bir solvan vazifesi görür.

Karışım miktarının tâyini: En basit şekli, butilasetat ile eritilmiş nitro selüloz terkibine, % 10 nispetinde olmak üzere bir büretle yavaş yavaş tabaka yapıcıda çöküntü hâsıl oluncaya kadar, yardımcı eriten ilâve edilir. Fakat bu usul zahiri inceltme kabiliyetini verir. Hakiki şeklini bulmak için tabaka yapıcı normal şekilde yapıldığı gibi, muhtelif eriten terkibinde eritildikten sonra yukarda anlatıldığı gibi büretle yavaş yavaş çöküntü yapıncaya kadar ilâve edilir.

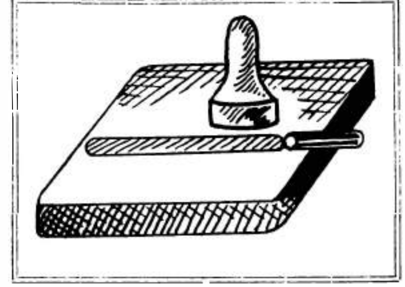
Aslında eriten olmayan solvanları birbiriyle karıştırarak eriten haline sokmak. Eriten olmıyan bazı solvanlar birbiriyle karıştırılmak suretiyle eriten olarak kullanılır: Meselâ, nitroselulozda: eter-alkol, alkol-benzol, alkol-toluol, eter-alkol-butanol, benzilselulozda: alkol-aromatik hidrokarbonlar (benzol, toluol, xylol), asetilselulozda: methylechlorid-methanol, metilglikol-alkol, klorkauçukta: etil veya butil asetat-benzin, keton (aseton, anon v. b.)-benzin.

Dikkat edilecek esaslar: Yardımcı solvanın uçma müddeti hakikisinin uçma müddetine tamamiyle uygun olmalı. Meselâ geç uçan bir yardımcı, çabuk uçan eriten ile karıştırıldığı zaman, hakikisi çabuk uçacağından terkipte yalnız yardımcı kalır ve bunun neticesi tabaka yapıcı mütecanis bir şekilde kurumayıp çöker ve intizamsız bir tabaka yapar.

Fazla miktarda yardımcı ilâve edildiği zaman ise tabaka yapıcı terkipten ayrılır veyahut boya tabakasında beyazımsı bir bulanıklık hâsıl eder ve hattâ tabakada çatlaklar hâsıl olur. Nitrosellüloz ve sellüloz eter terkiplerinde bu gibi arızaları önlemek için terkibe butanol ilâve etmeli. Butanol, ilâve edildiği terkibe muntazam yayılma kabiliyeti sağladığı gibi sathın parlaklığına ve düzgünlüğüne de yardım edeceğinden az miktarda verniklere ilâve edilmesi faydalı olur.

Boya nasıl yapılır: Tabaka yapıcılar ile toz boyaların karışımı neticesi elde edilen, boya ismi verdiğimiz terkipte boya tozları ne kadar iyi karıştırılır ve toz zerreleri bunun içinde ne kadar çok ayrılıp dağıtılacak olursa terkibin kalitesi o kadar iyi olur.

Bu hakikat daima göz önünde tutulmuş, bundan seksen yıl evveline kadar ressamlar ve nakkaşlar kendine lâzım olan boyayı büyük zahmetlere katlanarak kendileri yapmışlardır. Gereçleri pek basit idi. Günlük iş verimi 5 ilâ 10 kiloyu geçmezdi Boyayı tezgâh taşı üzerinde toplamak için sıyırma bıçağını (spatula) ve boya tozlarını yağ ile ezip dağıtmak için kullandıkları müştezek isimli basit cihazları göz önüne getirecek olursak daha yüksek randıman almağa imkân olmayacağı derhal kabul edilir. Müştezeği kullanmak hayli alışkanlığa ve oldukça fazla kuvvet sarfına ihtiyaç gösterirdi. Buna rağmen bugün dahi bazı meraklı amatörlerin kullandıkları aletlerdir (şek. 1).

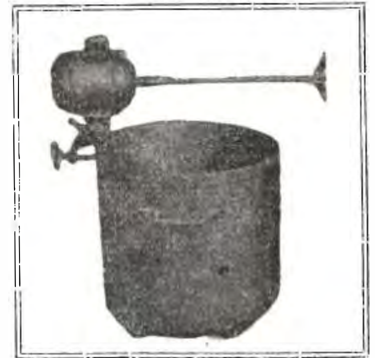

Şekil: 1
Tezgâh, müştezek ve bıçak

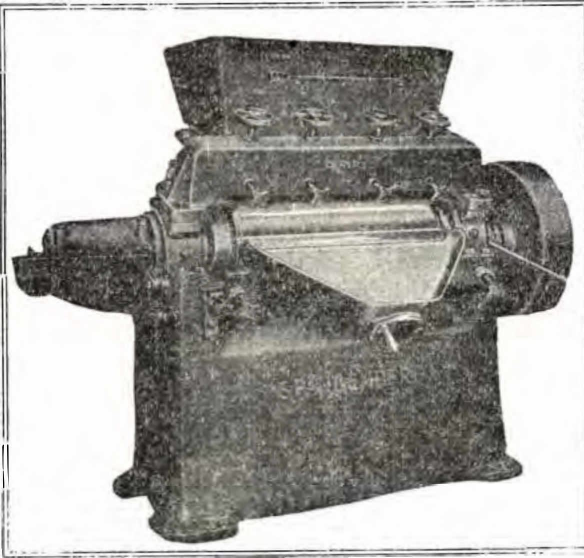
Medeniyet ilerledikçe boyaya olan ihtiyaç da artmıştır. Buna paralel olarak inkişaf eden makine sanayii de günün ihtiyaçlarını en iyi ve en kolay bir tarzda temin edecek makinelerle günlük verimi binlerce kiloya yükseltmiştir.

Boya, hemen sürülmek üzere hazır, yahut ihtiyaç halinde sulandırıcı yağlar ile karıştırılarak boya şekline sokulmak üzere pasta boya olarak, iki şekilde yapılır.

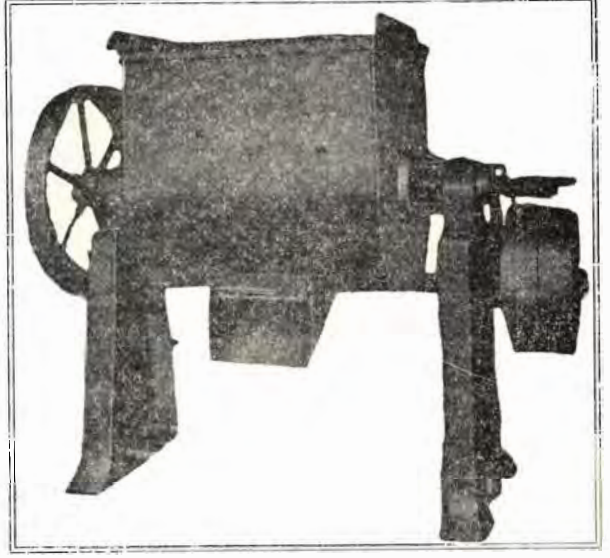
Hazır yağlı boyaların yapılış şekli: İmalâtın genişliğine göre hazırlanmış olan boya kazanına lüzumu olan yağ, eriten ve sikatif konup, kazana takılan ve elektrikle çalışan seyyar bir karıştırma aleti veya aletleri (şek. 2) ile karıştırmaya başlanır. Bu şekilde karıştırılan yağa ilâvesi lâzım gelen toz boya (beyaz veya renkli) yavaş yavaş konur ve bitince cihaz durdurularak kazanın kapağı örtülüp hiç olmazsa 24 saat dinlendirilir. Bu müddet sonunda karıştırma cihazları tekrar harekete geçirilerek boya mütecanis bir şekil alınca, huni değirmene veyahut tek silindirli tezgâha verilir. Tezgâh gayet ince ezecek şekilde ayar edildikten sonra çalıştırılarak boya ezilip süzülmeye başlar. Bu şekilde makineden ezilip süzülerek çıkan boya gayet temiz kaplar

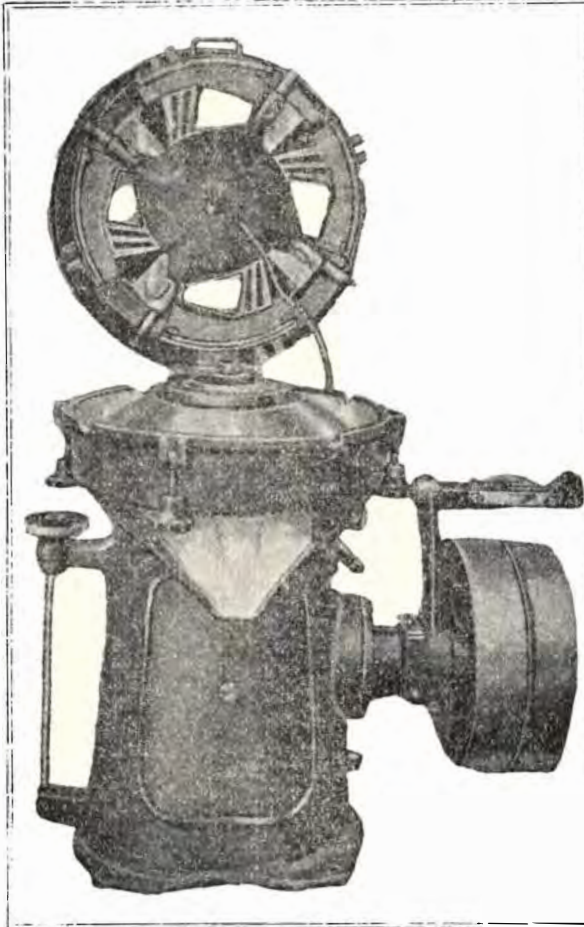
Şekil: 2
Boya kazanı ve elektrikli karıştırma cihazı

3

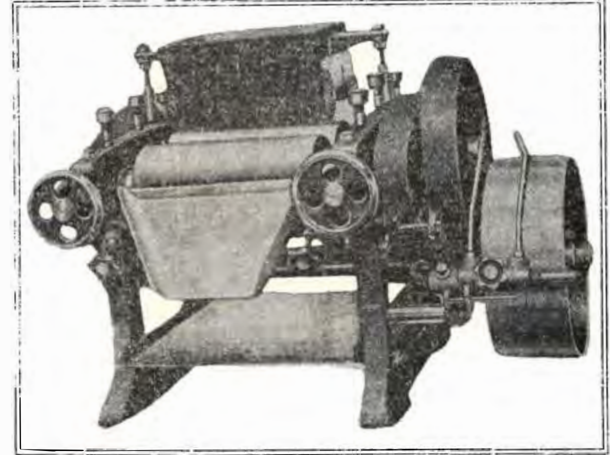
5

4

6

7

3. Tek silindirli boya ezme makinesi, 4. Huni değirmen, 5. Macun karıştırma makinesi, 6. Boya arabası, 7. Üç silindirli boya ezme makinesi.

içine konup ağızları sıkıca kapatılarak kullanılmaya hazır bir duruma getirilir (şek. 3, 4).

Pasta boyaların yapılış şekli: Toz boya ve tabaka yapıcılar ile diğer lüzumlu maddeler, silindir tezgâhlarda ezilerek yarı macun halinde bir boya şekline sokulmak üzere şek. 5 te gösterilen macun makinesine verilip, sertçe bir macun halini alıncaya kadar makine çalıştırılır. Elde edilen macun seyyar bir boya arabasına (şek. 6) boşaltılarak tozun yağ ile daha iyi karışıp erimesi için, üç veya beş silindirli tezgâha (şek. 7) verilerek, istenilen kıvamda ezildikten sonra 5 veya 10 kg lık patlaklara doldurularak hazırlanır. Sathında sert bir tabaka teşekkül etmemesi için kalınca parşümentle örtülerek hava almayıcak surette kapatılır ve pasta boya hazırlanmış olur. Bu sistem fazla fire verdiğigibi teferruatıl bir proses olması dolayısiyle, Şek. 8 de görüldüğü gibi her iki makinenin birleştirilmiş şekli tercihan kullanılmaktadır. Bu

makinenin üst kısım, ham maddeyi karıştırıp altındaki silindirli tezgâha veren karıştırma cihazıdır. Bu cihazın içi tekbölmeli olduğu gibi, altındaki silindir tezgâhı durdurmadan devamlı şekilde çalışmasını temin etmek üzere iki bölmeli de olur. Bu şekilde karıştırılan ham madde cihazın altında bulunan kapakları açmak suretiyle doğrudan doğruya silindir tezgâha verilir. Burada ezilen yumuşak kıvamdaki boya yukarıdaki gibi patlakların içine konarak kullanılmak üzere hazırlanmış olur.

Şekil: 8
Birleştirilmiş karıştırma ve ezme makinesi

Bu şekilde boya imali genel olarak kurşun gibi zehirli toz boyaların sağlık üzerindeki tahrip edici tesirini kısmen hafifletmek üzere Avrupa memleketlerinin çoğunda kanuni bir mecburiyet haline sokulmuş olduğu gibi, hazır boyalara göre daha az yer tutması ve kullanış şekli daha ekonomik olması yüzünden çok zaman gemi boyamakta kullanılır.

Yukarda anlatılan proses (imâl şekli) fabrikasyon usulüdür. Evde herhangi bir iş için az miktarda boya yapmak icabettiği zaman aşağıdaki şekilde hareket edilir: Yapılacak boya evvelâ bir kâğıt üzerine formüle edilir. Takım olarak temiz iki boya patlağı (boş boya tenekesi), bir karıştırma sopası, bir fırça, bir eski ipek çorap ve bir parça sicim tedarik edilir. Yapılacak boyanın ham maddesi de ayrıca hazırlanır. Yere temiz bir kâğıt yayarak üstüne boya patlağı konur. Patlağa evvelâ yağ, vernik, neft ve sikatif, formülde yazılı miktarlarda, konup iyice karıştırılır ve buna diğer toz boyalar formüldeki miktarlarına göre karıştıra karıştıra ilâve edilip tekmil malzeme bu suretle birleştirildikten sonra patlagın ağzı sıkıca kapatılır, bir gün dinlenmek üzere bırakılır. Ertesi gün boyayı süzmek için ikinci boş kabın ağzına ipek çorap bir veya iki kat olarak bağlanır. Bir gün evvel hazırlamış olduğumuz boyanın ağzı açılarak iyice karıştırılır ve çorabın üzerine yavaş yavaş dökmek suretiyle istenilen boya elde edilmiş olur.

Hususi tip boyalar: Millî ekonomimizde önemli yer almış bulunan boyalar olup bunlar da, yanmaz boyalar, ışıklı boyalar, gemi altı boyaları, tahtayı kurt ve diğer parazitlere karşı koruyucu boyalar bunların başlıcalarını teşkil eder.

Tekstil ve elbise boyaması için bk. TEKSTİL; deri boyaması için bk. DERİ; resimdeki B. M. için bk. RESİM; fotoğrafçılıktaki B. M. için bk. FOTOĞRAF; keramikteki B. M. için bk. KERAMİK.

Ayrıca bk. RENK.

BOYAR PALMİYESİ (Queensland [Avustralya] - daki yerli ismi *baveu*dur), Avustralyada yetişen ve Palmiyeyi andıran bir bitki: Macrozamia fraseri. Yerliler bunun katı kabuklu yemişlerini yerler.

BOYAR'LAR (Rus. *boyarin*, çoğulu *boyare*; bu kelime Bizans kaynaklarında kaydedilen *boilas*, *boēlas*, çoğulu *boilades*, *boliades*, ve Tonyukuk kitabesinde de geçen eski Türk *boyla* rütbe adına bağlanabilir): 1. eski Rusyada asılzadelere verilen ad. «Boyar» unvanına Rurik'in fütuhatından itibaren raslanır. Aslen hükümdarın (Rus. *knyaź* = prens, bey) samimî dost ve müşavirleri olan B., onun *drujina* (maiyet) sını meydana getiriyorlardı. Devlet idaresinde hükümdarın yardımcısı olan *duma* (saray meclisi; buna *boyarskaya duma* [= B. meclisi] de denirdi) üyeleri, yüksek memurlar ve ordu kumandanları B. arasından seçilirdi. Hükümdar, mühim devlet işlerinde B. a danışmadan karar vermezdi. B. a, yaptıkları hizmetler mukabilinde geniş topraklar verilirdi. «Boyar köyleri» (*boyarskie sela*)-nde yerleştirilmiş «boyar serfleri» (*boyarskie holopı*) tarafından işlenen bu topraklara bağlı olarak, B. ın hizmetinde çeşitli zanaat erbabı da çalışırdı. Boyar topraklarının iktisadi idaresi ile «boyar kâhyası» (*boyarskiy prikazçik*) vazifeli idi. Bununla beraber, B. kapalı bir içtimai sınıf teşkil etmemekte idiler. Hükümdar, istediği kimseyi boyarlığa yükseltebilir ve azledebilirdi. Boyarlık hiçbir zaman babadan oğula geçmezdi, B. ın faydalandıkları imtiyazlar da daimi değildi. B. ın rütbe sırası (*mestniçestvo*) kıdeme göre tesbit edilmişti. Rusya birbirinden müstakil, hattâ çok defa birbirine karşı savaşan birtakım prensliklere ayrılmış bulunduğu müddetçe, B. istedikleri zaman bir prensin hizmetinden başka bir prensin hizmetine geçebilirler, ancak o zaman eski toprak ve imtiyazlarından vazgeçmek zorunda kalırlardı. Bu durum eski Rusyada toprağa bağlı bir aristokrasinin kurulmasına mâni olmuştur.

Rus Boyar'ları (1576; o devre ait bir gravürden)

B. eski Rusya tarihinde önemli siyasi rol oynamışlardır. Fakat ilk olarak «çar» unvanını takınan IV. İvan Groznıy (hük. 1533 - 1584) zamanında B. ın kudret ve itibarı azalmış; bunların saraydaki yerini, okumuş saray kâtipleri işgal etmişlerdir. Mamafih, IV. İvandan sonra başlıyan inhitat devrinde B. tekrar önem kazanmışlar, hattâ aralarından Boris Godunov (hük. 1598 - 1605) ve III. Mihail Fëdoroviç (hük. 1613 - 1645) çarlığa kadar yükselmişlerdir. Nihayet Çar Deli Petro (Përr Velikiy, hük. 1682 - 1725) boyarlığı kaldırmış ve mensuplarını Batı Avrupa aristokrasisini örnek tutarak kurduğu hizmet aristokrasisi (*çin*) kadrosuna almış, «B. meclisi» yerine de «saray kançılaryası» (*blijnaya kantselariya*; bu tâbire ilk defa 1704 yılına ait vesikalarda raslanır) nı ihdas etmiştir. Bu tarihten sonra boyar kelimesi artık kullanılmamış, yerine *barin* (kadınlar için: *barınya*) kelimesi yayılmağa başlamıştır. Boyar unvanını taşıyan son şahıs, İvan Yureviç Trubetskoy 1750 de ölmüştür.

Rusyada, 1917 ihtilâlinden önce, nikâh münasebetiyle güveyiye «knyaź» (prens), geline «knyaginya» (prenses), davetlilere de «boyarin» adını vermek gibi bir âdet vardı.

2. Eski Bulgaristanda B. küçük ve büyük olmak üzere iki grupa ayrılmakta idiler. Çar, «B. meclisi» ne danışmadan hiçbir şey yapmazdı. Makedonyada bazı B. hemen hemen müstakil birer hükümdar gibi idiler. Türk hâkimiyeti zamanında İslâmiyeti kabul eden Bulgar ilerigelenleri arasında birçok B. da vardı.

3. Boyarlık eski Eflâk ve Buğdan beyliklerinde de mevcuttu. Prens, müşavirlerini ve ordu komutanlarını B. arasından seçerdi.

BOYASIN, Aydının Karacasu ilcesine bağlı köy. Nüfusu 592 (1950) dir. B., Karacasu - Nazilli şosesinin 2 km batısında, Karıncalı dağı (1 699 m) nın doğu eteğindedir. 3 km doğusundan Vandalas çayı geçer. Bu çaydan açılan özel bir kanalla sulanan düzlüklerde hububat, pamuk ekilir; meyva ve sebze yetiştirilir. Dere ve kaynak sularından da faydalanılır.

BOYCE [*boys*], **William** (1710 - 1779), İngiliz orgcusu ve kompozitörü. Londrada doğmuştur. St. Paul okulunda okumuştur. Katedral korosunda çalışmış ve sonradan Dr. Maurice Greene'e yardımcılık etmiştir. 1734 te Oxford Chapel'de, 1736 da da St. Michael kilisesi (Cornhill) nde orgcu olmuştur. Aynı yılda Chapel Royal'in kompozitörü, 1737 de Three Choirs Festival (Üç korolar festivali) ın orkestra şefi, 1749 da da All Hallows kilisesi orgcusu tâyin olunmuştur. 1755 te kıraliyet bandosunun şefi olarak Greene'in yerine geçmiştir. 1758 de de Chapel Royal orgcusu olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: Sahne oyunları musikisi, 2 oratoryo, 8 senfoni. En çok *Cathedral Music* (Katedral musikisi) [1760 - 1778] adlı eseriyle tanınır.

BOYCOTT [*bǫykɔt* veya *bǫykĭt*], **Captain Charles Cunningham** (1832 - 1897), İngiliz emlâk simsarı. Blackheath ile Woolwich'te öğrenim gördükten sonra 1850 de ordu hizmetine girmiş ve birkaç yıl sonra yüzbaşı rütbesiyle bu hizmetten çekilmiştir. 1873 te, Mayo kontluğunda Lord Erne'un emlâkine simsarlık etmiştir. 1879 da Land League ajitatörleriyle kavgaya tutuşmuş; bunlar, Parnell'in idaresi altında B. u takibe başlamış (1880), işçiler kendisi için çalışmayı reddetmiş; B. un, polis himayesi altına alınması gerekmiştir. «Birisini boykot etmek» tâbiri bu hâdiselerden gelir. B., İrlandadan Londraya gelmiş, sonradan da Birleşik Amerikaya gitmiştir. 1881 de İngiltereye dönmüş ve tekrar halkın tahkir ve taarruzuna uğramıştır. Bu hâdiselerden sonra durum yavaş yavaş düzelmiştir. 1886 da Adair'in emlâkine simsarlık eden B., Suffolk'ta 1888 de,«The Times» gazetesi tarafından İrlandalı önderlere tevcih edilen ithamlarla uğraşmak üzere seçilen komisyonda şahit olarak dinlenmiştir. Bk. BOYKOT.

BOYDELL [*bǫydĭl*], **John** (1719 - 1804), İngiliz gravürcü ve gravür basımcısı. Dorrington (Shropshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Kilise adamı olmak üzere tahsile başlıyan B, genç yaşta sanatı seçmiş ve 1741 de bir Londra gravürcüsüne çırak olmuştur. 1751 den itibaren başka gravürcülerin eserlerini yaymaya başlamıştır. Woollett, MacArdell, Hall, Earlom, Sharpe, Heath, J. Smith, Val. Green ve başkalarının gravürlerini basarak çok muvaffak olmuştur. Başka sanatkârları Shakespeare'in eserleri için resimler yapmakla vazifelendirmiş ve 1802 de resimli Shakespeare baskıları çıkarmıştır. 1785 te London sheriff'i, 1790 da Londra belediye reisi (Mayor) olmuştur. Pall Mall (Londra) da Shakespeare Gallery'yi yaptırmıştır.

BOYDEN [*bǫydĭn*], **Seth** (1785 - 1870), Amerikalı mucit. Foxboro (Massachusetts) da doğmuş, Middleville (New Jersey) de ölmüştür. Bir çiftlikte büyümüş ve bir bölge okulunda tahsil etmiştir. Mekaniğe çok merak eden B., zamanının büyük bir kısmını bir demircinin dükkânında yaptığı denemelere hasretmiştir. İlk icadı, çivi, yapmağa yarıyan bir makinedir. 1809 da hem çivi, hem de eğe imaline girişmiştir. Az zaman sonra, deri kesmek için bir makine icadetmiş ve 1815 te bunu Newark (New Jersey) a götürerek dericiliğe başlamıştır. 1816 da küçük başlı çiviler (brad) kesmek için bir makine hazırlamış ve bundan az sonra cilâlı deriyi icadederek bunu 1831 e kadar imale devam etmiştir. Bu tarihte, kendi bulduğu bir usule göre döğülmekle açılan demirden eşya yapmağa başlamıştır. Şapka kabalakları ve Rus sacı yapmak için usuller de bulmuştur. 1835 te buhar makineleriyle meşgul olmuş ve lokomotiflerde manivelâ yerine doğru ekseni koymuştur. Şimdi boğma supaplarının yerine geçen «cut-off»u da B. bulmuştur. 1849 da Kaliforniya'ya gitmiş, fakat muvaffak olamıyarak New Jersey'e dönmüştür. New Jersey'de kendini çiftçiliğe vermiş ve daha eşi görülmemiş büyüklükte bir çilek türü yetiştirmiştir.

BOYE, Karin (1900-1941), İsveçli kadın şair. Göteborg'da doğmuş, Alingsås'ta intihar etmiştir. Mutedil modernist bir karakter taşıyan lirik şiirlerinde B., Marksizmi, psikanalizi, faşizmi ve dini münakaşa eder. *Kallocain* (1940) adlı romanında bütün iktidarı elinde toplıyan totaliter devlet tipini acı acı ve alayla tenkid eder. Başlıca eserleri şunlardır: *Glömda landet* (Unutulmuş ülke) [1924], *Härdarna* (Ocaklar) [1927], *För trädets skull* (Tarlayı dinlendirmek için) [1935], *De sju dödssynderna* (Yedi büyük günah) [bitmemiştir, 1941]. *Samlade skrifter* (Külliyat) ı 1948 den itibaren çıkmıştır.

BOY - ED [*bǫy - ēt*], **Carl von** (1872 - 1930), Alman deniz subayı. Hamburg yakınında doğmuştur. İsmini, Türk asıllı babasının ve Alman anasının isimlerini birleştirerek teşkil etmiştir. Birinci Dünya Harbinden önce kendisine Alman donanmasının İngiliz donanması seviyesine, hattâ bunun da üstüne çıkarılması gayesi ile sarf olunan paraların halk tarafından iyi karşılanması için propaganda yapmak vazifesi verilmişti. 1911 de Washington'daki Almanya Büyük

elçiliğinde deniz ataşesi olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinde, Amerikada Alman casusluk teşkilâtının başı olarak tanınmış olduğundan, Amerikanın harbe iştirakinden bir ay önce Başkan Wilson, B. nin geri çağrılmasını istemiştir. Bunun üzerine Almanyada Alman donanması lehine yaptığı eski propaganda vazifesine dönmüştür. Attan düşerek aldığı yaralar tesiriyle ölmüştür.

BOY-ED [*boy-ēt*], **Ida** (1852-1928; kızlık soyadı: Ed), Alman kadın romancı. Bergedorf'ta doğmuş, Travemünde'de ölmüştür. 1870 te Türk asıllı Lübeck'li tüccar Carl J. Boy (ölm. 1904) ile evlenmiştir. Roman, kısa hikâye ve biyografiler yazan B.-E. in başlıca eserleri şunlardır: *Ein königlicher Kaufmann* (Şahane bir tüccar) [1910], *Gestern und Morgen* (Dün ve yarın) [1926).

BOYEN [*bōyīn*], **Hermann von** (1771-1848), Prusyalı general ve harbiye vekili. Kreuzberg (Doğu Prusya) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1806 da Auerstedt muharebesinde ağır yaralanmış. Tilsit sulhundan sonra Scharnhorst ile birlikte Prusya ordusunun ıslahına çalışmış ve Tugendbund (Gizli vatansever cemiyeti) a üye olmuştur. Prusyanın Fransa ile ittifakından üzülerek 1812 de Rusyaya gitmiş; 1813 te geri gelerek kurtuluş harblerinde Bülow'un erkânı harbiye reisi olmuştur. 1814 te B. Scharnhorst'un halefi olarak harbiye vekili olmuş ve 1813 te kabul edilmiş olan umumi askerlik vazifesini 3-9-1814 kanununa sokmuştur. 1819 da istifa etmiş, fakat 1840-1847 yıllarında tekrar harbiye vekili olmuştur. Feldmareşal olarak emekliye ayrılmıştır. Birinci Dünya Harbinde şöhret kazanan, Lötzen (Masuren) civarında bir müstahkem mevkie B. in adı verilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Beiträge zur Kenntnis des Generals von Scharnhorst* (G. v. S. u tanıtmak için yeni malzeme) [1833], *Erinnerungen an das Leben des General Feldmarschalls H. v. B.* (Gen. Feldm. H. v. B. ın hayatından hâtıralar) [1771 den 1813 e kadar; Nippold tarafından çıkarılmıştır, 3 cilt, 1889-1890].

BOYER [*buayē*], **Alexis** (1757-1833), Fransız cerrahı. Uzerches (Corèze) te doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir terzinin oğlu olan B., ilk cerrahî bilgisini bir cerrah-berber dükkânında kazanmış, sonra École de Santé'nin cerrahî profesörü olmuştur. 1805 te Napoléon tarafından imparator ailesi operatörü tâyin ve 1806-1807 harbinden sonra baron unvanı, 25 000 frank maaş ve Légion d'honneur nişaniyle taltif edilmiştir. XVIII. Louis, X. Charles ve Louis Philippe zamanında da konsultant cerrah olarak vazife görmüş, 1825 te Hôpital de la charité'nin başoperatörlüğüne getirilmiştir.

En mühim iki eseri şunlardır: *Traité complet de l'anatomie* (Tam anatomi el kitabı) [4, cilt, 4. bas. 1797-1799], *Traité des maladies chirurgicales et des opérations qui leur conviennent* (Cerrahî hastalıkları ve bunlara uygun ameliyatlar el kitabı) [11 cilt, 1814-1826; daha sonraki yeni basımı 7 cilt olarak, oğlu Philippe Boyer'nin ilâveleriyle 1844-1853 te yapılmıştır].

Boyer kesesi: Dil kemiği (hyoïde) nin altında bulunan bir kese. Fransız cerrahı Alexis, Baron de Boyer (1757-1833) nin adiyle anılır.

Boyer sisti: Dil kemiği altı kesesinin tedricî ve ağrısız büyümesi.

BOYER [*buayē*], **Charles** (doğ. 1899), Fransız ve Amerikan film aktörü. Figeac (Lot) ta doğmuştur. Sorbonne'da ve Paris Konservatuarında öğrenim görmüştür. Sanat hayatına 1920 de tiyatro aktörü olarak girmiş; sinemaya, *Capitaine Fracasse* (Kaptan Fr.) [1928] ve *Le Procès de Mary Dugan* (M. D. ın muhakemesi) [1929] adlı iki sessiz Fransız filmi ile başlamıştır. 1930 da *Barcarole* (Barkarol) adındaki ilk sesli Fransız filmini çevirmiştir. Bunu *Liliom* (ad) takibetmiştir. 1934 te B. Hollywood'a gitmiştir. Orada çevirdiği başlıca filmler şunlardır: *Mayerling* [1935], *Maria Walewska* [1937], *The Arch of Triumph* (Zafer takı) [1947]. Sanat hayatına jigolo rolleriyle başlıyan B., yılların geçmesiyle centilmen rollerine çıkmıştır

BOYER [*buayē*], **Jean Pierre** (1776-1850), Haïti cumhurreisi. Port-au-Prince'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Zenci-beyaz melezi olan B., Fransız ordusunda subay olmuş, 1806 da zenci imparator Dessalines'i devirme hareketine katılmış, 1818 de Pétion'dan sonra Haïti'nin güneyindeki melez cumhuriyetinin başkanı olmuş, 1820 de adanın kuzeyindeki zenci monarşisini, 1822 de de adanın İspanyollara ait olan doğusunu kendi devletiyle birleştirmiş, 1843 te devrilmiş ve kovulmuştur.

BOYKİNİYA (Boykinia), taşkırangiller (Saxifragaceae) familyasından altısı Kuzey Amerikada, birisi de Japonyada olmak üzere 7 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Hepsi otsu ve uzun ömürlü olan bu bitkilerden, *B. aconitifolia* türü, uzun saplı, bileşik şemsiye durumunda birçok çiçek toplulukları halindedir, topu birden bir bileşik salkım meydana getiren beyaz güzel çiçeklerinden, el gibi dilimli büyük yapraklarından dolayı parklarda, bahçelerde kümeler halinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Üretilmeleri diplerinden ayrılan köklü parçalar ile olur.

BOYKOT veya **BOYKOTAJ** (Fr. Boycottage), iç hukukta doğduktan sonra devletler umumi hukuku sahasında önem kazanmış olan ve hususi şahıslar tarafından yabancı bir hükümet aleyhinde tatbik edilebilen bir tazyik vasıtası (tâbirin doğumu için bk. BOYCOTT).

B., misilleme ve zararla mukabele gibi, devletler hukuku sahasında müracaat edilen muslihane tazyik vasıtalarından biridir. Bu iki tedbirin hükümetler arasında tatbık edilmesine mukabil, B., resmî vasıfları olmıyan şahıslar, gazeteciler, tüccarlar, muhtelif şirketler ve meslekî teşekküller tarafından tatbik olunur ve B. a maruz kalan devletin iktisadi hayatında büyük zararlar doğurabilir.

İrlandadaki ilk tatbikinden sonra bu tazyik vasıtası, devletler hukuku sahasında ilk defa Çinde görülmüştür. 1880 senesinde Çin ile Amerika Birleşik Devletleri arasında akdedilmiş bir mukavele, Çinli işçi ve muhacirlerin Amerikaya kabulü şartlarını tanzim hakkını Amerika Birleşik Devletlerine tanımıştı. Amerika hükümeti Çinli muhacirler hakkında geniş tahditler koydu. Adı geçen mukavele sadece Amerikada çalışacak olan Çinliler hakkında hükümler ihtiva ettiği halde, Çinli üniversite talebeleri, tüccarlar ve turistler de muhacirlere tatbik edilen hükümlere tâbi tutuldu. Bu hal Çinliler üzerinde gayet kötü tesirler yapıyordu ve bu mukavelenin yürürlükten kalkış tarihi olan 1904 yılında, Çinliler arasındaki memnuniyetsizlik son haddini bulmuştu. Yeni bir mukavelenin hazırlanmakta olduğu sıralarda, 10 Mayıs 1905 tarihinde Şanghay'da yapılan, basın ve üniversite talebeleri tarafından desteklenen büyük bir miting Amerikan mallarına karşı

B. un başlangıcını teşkil etti. Büyük bir süratle bütün Çine yayılan B. hareketi, Amerikan ekonomisi üzerinde ciddî tesirler yapıyordu. Nihayet Amerika Birleşik Devletlerinin o zamanki Cumhurbaşkanı Th. Roosevelt'in, Çinli üniversite talebelerinin, tüccarların ve turistlerin Amerikada sempati ile karşılanacaklarını ve muhaceret hakkındaki kanunların Çinli muhacirlere normal bir şekilde tatbik edileceğini vadetmesi üzerine B. nihayete erdi.

Çindeki bu B. un muvaffakiyetle sona ermesine rağmen, Avrupaya B. un önemini gösteren ve bu tedbirin geniş halk kütleleri tarafından tanınmasına sebebolan hâdise Türkiyede cereyan etmiştir: İkinci meşrutiyetin ilânını takibeden günlerde Avusturya-Macaristanın Bosna-Hersek'i ilhakı (bk. BOSNA-HERSEK'İN İLHAKI) Osmanlı imparatorluğunda, Avusturya aleyhine büyük bir cereyanın doğmasına sebeboldu ve Avusturya mallarına B. edildi. Bu B., 8 ve 9 Ekim 1908 günleri İstanbuldaki Avusturya mağazaları önünde toplanan halkın, bu mağazalardan mal almak istiyen müşterileri bundan vazgeçirmeleri ile, kendiliğinden doğmuştur. İttihat ve Terakki'nin organı olan «Tanin» gazetesinde 10 Ekim tarihinde, vatandaşları Avusturya mallarını almamağa teşvik eden bir yazı çıktı ve B. süratle bütün imparatorluğa yayılıp teşkilâtlandı. Halk Avusturya mallarını satın almadığı gibi, tüccarlar da bu malları ithal etmemeğe ve hamallarla mavnacılar gelen malları boşaltmamağa başladılar. Türk limanlarına gelen Avusturya gemileri yüklerini, hattâ yolcularını ve posta paketlerini bile boşaltamıyorlardı. 19 Ekimde Selânikteki Avusturya başkonsolosu, Hahambaşının tavassutu ile Avusturya gemilerini boşaltacak bazı Musevi hamalların işbirliğini sağlamağa muvaffak olmuş, lâkin halk, bunları işi terke mecbur etmişti. Bunun üzerine aynı konsolos Selânikteki hamalbaşına «menşeleri ne olursa olsun bütün malların tam bir bitaraflıkla boşaltılacağı» hususunda aralarında bir mukavelenin yapılmış olduğunu hatırlatmış ve bu mukaveleye riayet edilmesini istemişti. Hamalbaşının «Hükümdarların ve elçilerin imzalarını inkâr ettikleri bir devirde, zavallı bir hamaldan daha fazlası beklenemez» yolundaki cevabı meşhur olmuş ve zamanın B. hakkında yazı yazan müellifleri tarafından iktibas edilmişti. Nihayet Avusturya, Bosna-Hersek'in ilhakı meselesi üzerinde Türkiye ile müzakerelere girişmiş ve 27 Şubat 1909 tarihinde imzalanan bir mukavele ile Türkiyeye büyük bir tazminat vermeği taahhüdetmiştir. Devletler arasındaki bu mukavele üzerine B. hareketi sona ermiştir.

Birçok misalleri olan iktisadi ve ticari B. un yanı sıra ilmî B. misalleri de verilebilir. Filhakika 1919 yılında Fransız İlim ve Tıp Akademileri ile Belçika Akademisi, işbirliği yaptıkları Alman ilim adamlarını kendi listelerinden silmişler ve onlarla işbirliğine devam etmemeğe karar vermişlerdir.

Milletler Cemiyeti paktı 16. 17. maddelerinde B. u hükme bağlamıştı. Birleşmiş Milletler Antlaşmasında da, B., iktisadi münasebetlerin kesilmesi ve bütün üye devletlerin bu tedbire katılması şeklinde hükme bağlanmıştır.

BOYKSEN TESTİ, kanser teşhisinde kullanılır. Kanser materyali ile immünize edilmiş hayvan serumu, kanser bulunduğundan şüphe edilen şahsa intrakütan enjekte edilir. Neticelerin kanserli hastalarda kontrollere nispetle daha ziyade pozitif olduğu söylenir.

BOYLA veya BUYLA, eski Türklerde bir unvan. Mânası iyice bilinmemektedir. B. kelimesi Orhun yazıtlarında Kök-Türk veziri Tonyukuk'un taşıdığı *boyla baga tarkan* (b. bk.) bileşik unvanında geçmektedir. Bundan başka bu unvan Suci yazıtındaki *boyla kutlug yargan* rütbe adında da mevcuttur (H. Namık Orkun: *Eski Türk yazıtları,* İstanbul 1936, I s. 156). B. unvanı Uygurlarda da kullanılmıştır. Çince şekli *p'ei-lo* (< **buâi-lâ*) dur.

B. kelimesinin menşei hakkında fikirler ayrılmaktadır. Rus Türkologu F. Korş, bu kelimeyi Türkçe *boylu* ile birleştirmişse de, yanılmıştır. Çünkü eski Türkçede boylunun karşılığı **bodlug*dur. Fransız sinologu P. Pelliot, B. kelimesinin «Avar, yani Moğol» dilinden eski Türkçeye geçtiğini ileri sürmüştür (Pelliot, Avar [= Juan-Juan] ların Türklerden değil, Moğollardan oldukları tezini kabul etmektedir). Pelliot'ya göre, B. kelimesinin temeli Ana-Moğolca **boy-* veya **buy-* köküdür; bu kök, Moğol yazı dilindeki *buyla,* Kalmukça *bült,* Kırgızca *buyla, buyda, büydö* (= öküzün yahut devenin burun kıkırdağından geçirilen küçük çubuk) kelimelerinde mevcuttur (P. Pelliot: *Une tribu méconnue des Naıman: les Bätäkin,* «T'oung-Pao» dergisi, cilt XXXVII, 1943, s. 47). Alman Türkologlarından F. W. K. Müller, B. kelimesinin Mancu *beyle* unvanına bağlanabileceğini zannetmiştir («Festschrift V. Thomsen»de, Leipzig 1912, s. 212); K. H. Menges ise bu kelimenin Altay grupuna dahil olmıyan bir dilden eski Türkçeye geçtiğini sanmaktadır (K. H. Menges: *The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, the Igor' Tale,* «Supplement to Word» serisinde, cilt 7, New York 1951, s. 24).

B. unvanına Tuna Bulgar Türklerinde de raslanır. IX.-X. yüzyıllara ait, Yunan alfabesiyle yazılmış Protobulgar yazıtlarında ve Bizans kaynaklarında bu unvan *boilas, boēlas* (= boylas), *boliades* (çoğul nominativi, Konstantinos Porphyrogennetos'ta) şeklinde veya başka unvanlarla birlikte *bogotor boēla kulubros, ētzirgu* (= *içirgü* = iç, hassa) *boila, boēla kaukhanos* (= boyla kapḫan); *kan boila kolobros* şekillerinde kaydedilmiştir (bk. Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica* II, Budapest 1943, s. 91). *İçirgü boyla* unvanı 869-870 yılına ait Bulgar elçileri listesinde de geçer (bk. BULGAR ELÇİLERİ LİSTESİ). J. Mikkola'ya göre, Bulgar hükümdarları listesinde raslanan *Vokil* ve *Oukil* soy adları da B. dan başka bir şey değildir (J. Mikkola: *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren,* «Journal de la Société Finno-Ougrienne»de, XXX/33, 1915. s. 19, 23).

Bizans kaynaklarına göre, B. kelimesi Bizansta şahıs adı olarak kullanılmıştır: 1. *Kōnstantinos ho Boilas* (798 sıralarında), bir patrikios; 2. *Petrōnas ho Boilas* (X. yüzyıl), bir protospatharios; 3. *Bardas ho Boilas* (X. yüzyıl), bir ordu komutanı; 4. *Rōmanos ho Boilas* (XI. yüzyıl), İmparator Konstantinos Monomakhos'un saray soytarısı; 5. *Eustathios ho Boilas* (XI. yüzyıl), bir protospatharios (bk. Moravcsik: *anılan eser,* s. 92). Bunun gibi, B. kelimesinin şahıs adı olarak kullanılmasına eski Bulgarlarda da raslanır. X. yüzyıla ait Bizans kaynaklarında *Bulias* adında bir Bulgar komutanı zikredilmektedir. Konstantinos Porphyrogennetos'ta Çar Simeon'un komutanı olarak anılan *Ētzbokliası*n adı da belki *iç* [*irgü*] *bulya*dır (Moravcsik; *anılan eser,* s. 122).

B. kelimesi, Bizans Rumcası yahut Bulgar Türkçesi vasıtasiyle eski Rusçaya da geçmiştir. Eski Rusça *Slovo o*

pılku İgorevě (İgor destanı) adlı meşhur eserde bu kelime *bılya* şeklinde kaydedilmiştir. Mânası «reis, başkan» dır (Menges: *anılan eser,* s. 23). Rusça *boyarin* kelimesi de B. unvanına bağlanabilir (bk. BOYAR'LAR).

BOYLA BAGA TARKAN, eski Türkçede bir bileşik rütbe unvanı. Mânası iyice bilinmiyen bu unvan, Kök-Türk veziri Tonyukuk'un unvanı olarak Orhon yazıtlarında kaydedilmiştir (Bilge Han yazıtı, II C 14; Tonyukuk yazıtı, satır 6; bk. H. Namık Orkun: *Eski Türk yazıtları,* İstanbul 1936, I, s. 72, 102). Bk. BOYLA.

BOYLA (BUYLA) ÇABAN [belki *B. Çoban*] (900 sıralarında), kuvvetli bir ihtimalle bir Peçenek Türk veziri. Hayatı hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. Adı, Nagyszentmiklós definesine ait bir altın tas üzerinde Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe bir yazıtta BOUĒLA ZOAPAN şeklinde geçmektedir. Bu adı meydana getiren kelimelerin birincisi eski Türkçe *boyla* veya *buyla* rütbe adından başka bir şey değildir. İkinci kelimenin izahı daha güçtür. Nagyszentmiklós definesinin Bulgar Türklerine ait olduğunu kabul eden bazı âlimler (V. Thomsen, N. P. Kondakov, St. Mladenov, N. Mavrodinov v. b.) *zoapan* kelimesini İslâvca *župan* (= bir bölgenin başkanı, vali) kelimesine bağlamışlardır. Macar Türkologu Németh Gy., bu izahı reddederek, definenin eski sahiplerinin Peçenek Türkleri olduğunu kuvvetli delillerle ispat etmekte; *zoapan* kelimesinin *župan* ile ilgisi olmadığını, bu kelimenin «Çaban» diye okunması gereken Peçenekçe bir ad olduğunu kaydetmektedir. Bundan başka Németh, «Boyla Çaban» adını, aynı definedeki diğer bir kab üzerinde Türk oyma yazısiyle yazılmış bir yazıtta da bulmuştur (J. Németh: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós,* «Bibliotheca Orientalis Hungarica» da, cilt II, Budapest-Leipzig 1932). H. Namık Orkun da Németh'in ileri sürdüğü fikirlere iştirak etmekte, ancak *zoapan* kelimesini «Çoban» diye okumaktadır (H. Namık Orkun: *Eski Türk*

Boyla Çaban'ın altından yapılmış çerez tabağı (üst kenarında eski Türk harfleriyle Türkçe bir yazıt görülmektedir)

yazıtları, cilt II, İstanbul 1939, s. 189 v. dd.). Son zamanlarda New York'taki Columbia üniversitesi profesörlerinden K. H. Menges, dolayısiyle bu meseleye dokunarak, *Bouēla Zoapan* ismini «boyla župan» diye okumakta, bunun isimden ziyade bir çifte unvan olduğunu sanmakta ve bu fikrini müdafaa için, V. Beşevliev'in yayınladığı eski Bulgar yazıtlarında (V. Beşevliev: *Pĕrvobŭlgarski nadpisi,* «Godişnik na Sofiyskiya Universitet, İstor. - fil. Fakultet» te, cilt XXX, 1, Sofya 1934) geçen *zupan tarkanos, bagatur bagain, içürgü kolobros, bogotor boēla* (= boyla) *kulubros* v. b. gibi bileşik unvanları delil olarak göstermektedir

Boyla Çaban'ın altın tası (ortada Yunan harfleriyle Türkçe bir yazıt görülmektedir)

(K. H. Menges: *The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos, the Igor' Tale,* «Supplement to Word» serisinde, cilt 7, New York 1951, s. 24, not

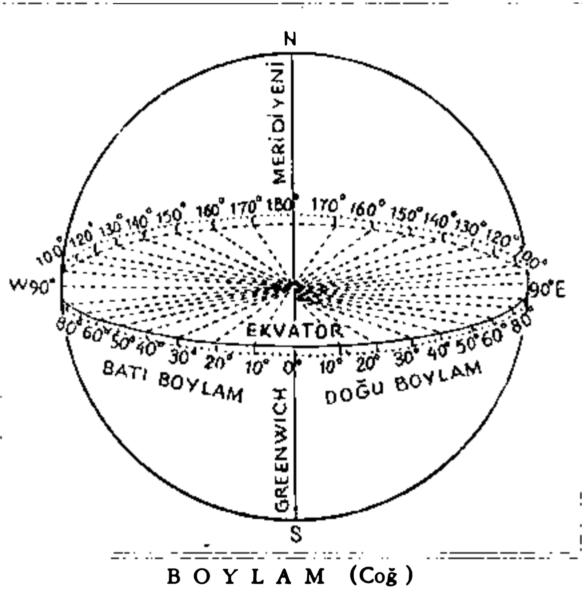
Çerez tabağındaki yazıt: B^{o}yla Çab^{a}n çeriz k^{a}ş

56). Bütün bu izah denemeleri arasında şimdilik Németh'inki en çok kabule değer görünmektedir. Bk. BULAÇABAN, NAGYSZENTMIKLÓS DEFİNESİ.

BOYLA KUTLUG YARGAN, eski Türklerde bir bileşik rütbe unvanı. Suci (Kuzey Moğolistan) yazıtının 2. satırında, Uygur ülkesinden gelmiş ve Kırgız kabîlesine mensup olan Yaglakar Kan Ata adında zengin birisinin unvanı olarak kaydedilmiştir (bk. G. J. Ramstedt: *Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei,* «Journal de la Société Finno-Ougrienne» de, cilt XXX, 1915, s. 5; H. Namık Orkun: *Eski Türk yazıtları,* İstanbul 1936, I, s. 156). Bu unvanın mânası iyice bilinmemektedir. *Yargan* kelimesi ayrıca Kültegin yazıtında *yargan tarkan* rütbe adında da geçer (I B 2, Orkun: *anılan eser,* s. 54). *Yargan* kelimesinin tatmin edici bir izahı şimdilik yoktur. Ramstedt'in onu Moğolca *daruga* unvaniyle birleştirmesi sadece bir tahminden ibarettir.

BOYLAM (Fr., İng. Longitude, Alm. Länge, Rus. Dolgota; es. ter. Tul) [Geog.], basit ve takribî bir tarifle yeryüzünde her hangi bir noktanın ana meridiyen veya başlangıç meridiyeni (Fr. premier méridien, méridien d'origine, méridien de base, İng. prime meridian; şimdi: İngilteredeki Greenwich meridiyeni) nden doğuya veya batıya

doğru olan uzaklığı. B. ın esas itibariyle düzlem-küre (planisphère) ile ilgisi yoktur; yeryüzünü değil, yeryuvarını gözönünde tutmak gerekir. Yeryuvarı da gökyuvarı gibi tam bir küre değil, bir küremsi (sphéroïde) olduğu için, bu uzaklığı daire yayı olarak tarif etmek pek doğru olmıyacaktır. B. ın ilmî tarifi şudur: Yeryuvarı üzerindeki

B O Y L A M (Coğ)

her hangi bir noktanın B. ı, o noktadan geçen mahallî meridiyen (Fr. méridien du lieu, Alm. Ortsmeridian) in ana veya sıfır meridiyen (Alm. Nullmeridian) le, ekvatorun kuzeyinde veya güneyinde bulunulduğuna göre, kutuplardan birinde teşkil ettiği açıdır; yani kartografinin esasını teşkil eden küresel trigonometrinin bir meselesi olarak, tabanı ekvator yayı, iki kenarı da meridiyen yayı olan küresel üçgenin kutuptaki küresel açısıdır, ki arakesit noktası olan kutupta bu meridiyen yaylarına çizilen tangentlerin meydana getirdiği düzlem açı ile ölçülür. Fakat pratikte, B., ana ve mahallî meridiyenlerin düzlemleri arasındaki açı diye tarif edilir ve ekvatorda daire yayı olarak derece (°), dakika (′) ve saniye (″) ile ölçülür; buna *B. derecesi* (Fr. degré de longitude, Alm. Längengrad) denir. Aynı meridiyen üzerinde bulunan noktaların B. ı hep aynıdır.

Yay B. (longitude en arc) denilen bu B. ın ölçülmesi ekvator çemberinin 360 derecesine göredir; ana meridiyen bu daireyi kendisinden doğuya ve batıya doğru, 180 er derecelik iki eşit bölüme ayırır. Bu durumdan da *doğu B.* ve *batı B.* tâbirleri meydana gelmiştir. Meselâ «İstanbul (Ayasofya kubbesinin alemi) un B. ı 28° 58′ 57″ doğudur» demek, bu şehrin meridiyeni ile Greenwich meridiyeni, Greenwich'ten doğuya doğru, ekvatorda bu açıda bir yay meydana getirir demektir.

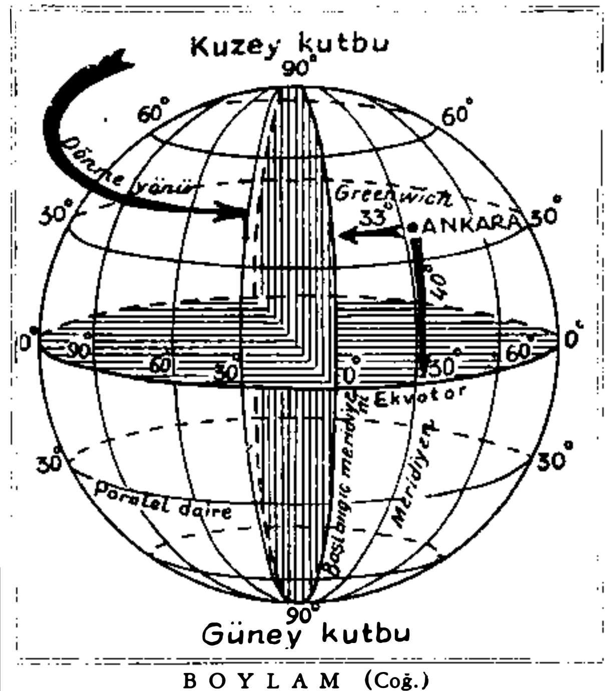
Yeryuvarı üzerinde bir yerin mevkiini tâyin etmek için B., kâfi değildir. Bu iş için, geometride olduğu gibi, iki koordinat eksenine ihtiyaç vardır; meridiyen, ordinatlar ekseni (y), ekvator da apsıs (abscisse) ler ekseni (x) vazifesini görür; bir yerin ekvatordan kuzeye veya güneye doğru olan açısal uzaklığı için bk. ENLEM.

Meridiyenler arasında en geniş yer ekvatordadır ve bir B. derecesinin uzunluğu orada yaklaşık olarak 112 088 m dir. *B. çizgileri* (lignes de longitude), yani meridiyenler arasındaki mesafe, kutuplara doğru gidildikçe daralır; kuzey veya güney 40° enlemde bir B. derecesinin uzunluğu 85 984 m ye, 60° de 55 682 m ye, 80° de de 19 312 m ye düşer, kutuplarda da sıfıra iner. Bir B. derecesinin uzunluğu umumiyetle enlemin cosinus'u olarak tahavvül eder. Yeryuvarının kutuplardaki basıklığı (b. bk., aplatissement; = 1/297) ndan dolayı, enlem derecelerinin uzunluğu, B. ın tersine olarak, kutuplara yaklaşıldıkça artar.

Yerin dönme ekseninin simetri ekseni etrafında hareket halinde bulunması, aynı zamanda dönme ekseninin de fezada aynı istikameti (presesyon [précession] u ihmal edersek) muhafaza etmesi sebebiyle, enlemler gibi B. lar da, fark cüzî de olsa, mutlak surette sabit değildir. Gayri muntazam olan bu hâdisenin (karşılaştırmak için bk. EULER HAREKETİ) statik (kar ve buz yığınları, v. b.), daha kuvvetli bir âmil olarak da dinamik (atmosferik değişmeler, okyanus akıntıları, v. b.) sebepleri vardır.

Meridiyen kelimesi umumiyetle, kutuplardan geçen büyük dairelerin yarısı (semimeridiyen [semiméridien]) için kullanılır; antipod'da tam arkada kalan kısma çok kere antimeridiyen (antiméridien), bütününe de meridiyen dairesi (cercle de méridien) denir. Greenwich meridiyeninin derecesi sıfır olduğuna göre, bunun Okyanusyadaki Fiji adalarından geçen antimeridiyeninde doğu ve batı 180 dereceli B. lar üstüste gelmiş bulunmaktadır («gün çizgisi», ufak giriş çıkış farklariyle, 180° meridiyeni ile birdir); esasen 180° için doğu ve batı kelimeleri kullanılmaz, bk. MERİDİYEN.

Muhayyel olarak yeryuvarının yüzü boyunca kutuptan kutuba uzanan 360 meridiyenle 360° ye bölünmüş olan yeryüzünün her noktası 24 saatte bir güneşin önünden geçtiği için, görünüşte güneş bir saatte 360/24 = 15° kateder.

B O Y L A M (Coğ.)

Buna göre de açı derecesi zaman olarak hesaplandığında 15° nin 1 saate tekabül ettiği meydana çıkar, yay B. da böylece *zaman B.* (longitude en temps) a çevrilmiş olur. Yay dakika ve saniyelerinin zaman dakika ve saniyelerine çevrilmesi şöyledir (h [Fr. heure] = saat, m [minute] = dakika, s [Fr. seconde] = saniye):

1 B. yay saniyesi (″)	=	$1/15^s$	zaman
15 B. » »	=	1^s	»
1 B. yay dakikası (′)	=	4^s	»
15 B. » »	=	1^m	»
1 B. yay derecesi (°)	=	4^m	»
15 B. » »	=	1^h	»
360 B. » »	=	24^h	»

Güneş bir meridiyenin tam üzerinde bulunduğu zaman o yer için öğledir. Meridiyen (Lat. circulus meridianus [= öğle çemberi] < meridies < medidies < medius dies = gün yarısı, ortası) kelimesinin mânası da zaten budur. Meselâ yukarıdaki cetvele göre İstanbul B. ını (28° 58′ 57″) yay B. şeklinden zaman B. a çevirirsek, Greenwich ile İstanbul arasında 1 saat 55 dakika 55.8 saniyelik bir zaman veya saat farkı görürüz (28° = 112^m ; 58′ = 232^s ; 57″ = $3{,}8^s$; hepsi 115 · 93^m = 1^h 55^m $55{,}8^s$). Bu demektir ki, Greenwich'te öğle iken İstanbulda öğleden sonra saat 1 i 55 dakika 55.8 saniye geçiyor. Hattâ İstanbulda Ayasofya kubbesi ile Galata kulesi arasında bile birkaç saniyelik bir zaman B. farkı vardır. Aynı şekilde İstanbulda B. zamanı olarak 12:00 iken, Edirnede 11:50, Ankarada 12:15 (Ankaranın B. ı = 32° 53′), Samsunda 12:30, Doğu Bayazıtta da 13:00 tür. Bu mahallî saatler (İng. local time) yeryüzündeki bölgelere göre standardize edilmiş ve Greenwich ortalama saat ayarı (İng. Greenwich Mean Time = G. M. T.) na bağlanmıştır; memleketimiz Doğu Avrupa ortalama saat ayarına bağlıdır ve Londra ile aramızda 2 saatlik, Orta Avrupa saat ayarına bağlı Berlinle de 1 saatlik bir fark vardır. Bk. SAAT DİLİMLERİ.

Yeryuvarı üzerinde bulunan her hangi bir noktanın B. ı türlü metotlarla tesbit edilebilir: Greenwiche göre ayarlanmış bir kronometreye bakarak mahallî saat farkını bulmak, bunu da yay B. a çevirmekle; türlü işaretlerle ve meselâ, ay veya güneş tutulması veya bir semavî cismin müşahedesi gibi bir gökyüzü hâdisesinin türlü yerlerdeki mahallî saat farkını tesbit etmekle v. b. Denizde B. tesbiti için bk. DENİZCİLİK.

B. (Yun. *mēkos*, Lat. *longitudo* = uzunluk), eskiler tarafından yeryüzünün düz ve yassı, ve batıdan doğuya doğru uzanan bir dörtgen teşkil ettiği düşünülerek verilmiş bir addır. Bunlara göre, bu dörtgenin boyu (boylamı) İspanyadan Hindistana kadar uzanan mesafe üzerinde ölçülürdü; eni (enlem; Yun. *platos*, Lat. *latitudo* = en) çok daha dar olup Nubia'daki Meroe'den Avrupanın kuzeyindeki Thule (bugünkü Shetland adaları) ye kadardı. Yeryüzünün o zaman bilinmekte olan kısmının düzlem haritasında ölçü esası olarak çizgi çizmek fikrini ilk olarak M. Ö. IV. yüzyılın son yarısında Messina'lı filozof Dikaiarkhos ortaya atmış, ilk B. ları da meşhur coğrafyacı Kyrene'li Eratosthenes çizmiştir (M. Ö. III. yüzyıl ortası). Eratosthenes'in haritasında birbirine paralel olan 7 B. çizgisi (meridiyen) vardır. Bunlar gayrımuntazam mesafelerle batıdan doğuya doğru şu yerlerden geçmektedir: 1. Fransanın kuzeybatı ucunda (Sacrum Promontorium) Usisima (şimdiki Ouessant adaları) adası, 2. Herakles sütunları (Yun. Hērakleous stēlai, Lat. Columnae Herculis; şimdiki Cebelüttarık [Gibraltar] ile Ceuta), 3. Karkhedon (Lat. Carthago), 4. Rhodos (Rodos) adası, 5. Kaspia kapıları (Yun. Kaspiai pylai, Lat. Caspiae portae; bugün Hazer denizinin güney sahilinde Tengi Sirdara geçidi), 6. Indos (Sind) nehri, 7. Ganges (Ganga) nehri ile Koniaki memleketi (bugünkü Comorin burnu). (Eratosthenes'teki enlemler için bk. ENLEM). Bu âlim aynı zamanda, eski Mısırlıların bıraktığı malzemeden de faydalanarak, bir meridiyen derecesi (Yun. *moira* = parça, kısım) nin 700 stadion (1 stadion = 160 m) olduğunu hesaplamıştır ki, yanlıştır. Haritasında bir ana meridiyen yoksa da, Rodos adasından hem B., hem enlem çizgileri geçirilmiş bulunması, buraya merkez gözü ile bakılmak istenildiğini gösterir. Eratosthenes'ten sonra astronom Hipparkhos (M. Ö. 150 sıraları) bu haritayı tenkidederek meridiyenlerin muntazam mesafelerle çizilmesini istemiş, ekvatoru 360 dereceye bölmüş, ve kendi rasatlarının merkezi olan Rodos adasını ana meridiyen için esas kabul etmiştir; harita bırakmamıştır. Stoa filozoflarından Poseidonios(M. Ö. 140 sıraları)bir meridiyen derecesinin uzunluğunu 500 stadion olarak hesaplamıştır. Tyros (Sûr) lu Marinos (M. S. 120 sıraları) un kaybolan haritasında, Ptolemaios'tan öğrendiğimize göre, B. çizgileri vardı, mesafeler yine gayrimuntazamdı ve enlem paralellerini dikey olarak kesiyorlardı. Araplardan Mesudî (X. yüzyıl) bu haritalardan birini görmüş ve Ptolemaios haritasına tercıh etmiştir. Ptolemaios (II. yüzyıl ortası) un ikinci haritasında ilk defa olarak B. ın ilmî bir esasa bağlandığını görüyoruz. Bu ikinci harita projeksiyon esasına göre olup gerek meridiyenler gerek paraleller münhani çizgilerle gösterilmiştir (birinci haritasında paraleller münhani, fakat meridiyenler düzdür); Marinos'ta da olduğu gibi, ana meridiyen Afrikanın batısındaki Talihli Adalar (Fortunatae Insulae; şimdiki Kanarya Adaları) dan, 180. derece de Çinin doğusundan geçirilmiştir; İstanbul (Byzantion) 56. derece üzerinde görünmekte, 60. derece de aşağı yukarı şimdiki 30. dereceye tekabül etmektedir; bunda da ekvator 360 derece üzerine olup, meridiyen derecesinin uzunluğu 500 stadion diye gösterilmiş bulunmaktadır.

Bütün Ortaçağ süresince meridiyen ve paralel esası Batıda yapılan haritalardan kaybolmuş; yalnız, Ptolemaios'u tetkik eden Araplar bu esası devam ettirmişlerdir. Arap haritalarında ana meridiyen eskiden çok kere Kanarya Adalarından, bazen de Afrikanın batı sahillerinden geçirilirdi. Endülüslü Arap astronomu Zerkali (1075 sıraları) ana meridiyen merkezi olarak, Azin'i almış ve İspanyadaki Tuleytıla (Toledo) şehri ile Bağdat arasındaki meridiyen mesafesini 51° 30′ olarak tesbit etmiştir ki, bunda ancak 3° lik bir yanlış vardır (Ptolemaios'taki 18 derecelik yanlışa karşılık). Bilhassa İslâm coğrafyacıları tarafından yapılan Hind denizi haritalarında yel - altı ve yel - üstü çizgisini gösteren ana meridiyen Ras Kumhari (Comorin burnu) den geçirilmiş ve harita üzerinde denizciliğe yarıyan birçok astronomik (isba, zam, v. b.) çizgi şebekeleri meydana getirilmiştir. Bunlar hakkında, Türk amirallerinden Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriye* (1521, 1525) sinde, Seydî Ali Reis'in de *Muhit* (1554) inde izahat vardır; meridiyenlerle birlikte bu çizgi şebekeleri Pirî Reis'in 1513 ve 1528 tarihli haritalarında da görülmektedir. Hintlilerin yaptıkları haritalarda ana meridiyen, umumiyetle, mukaddes Ujjain (merkezî Hindistanda Gwalior bölümünde) şehrinden geçmektedir.

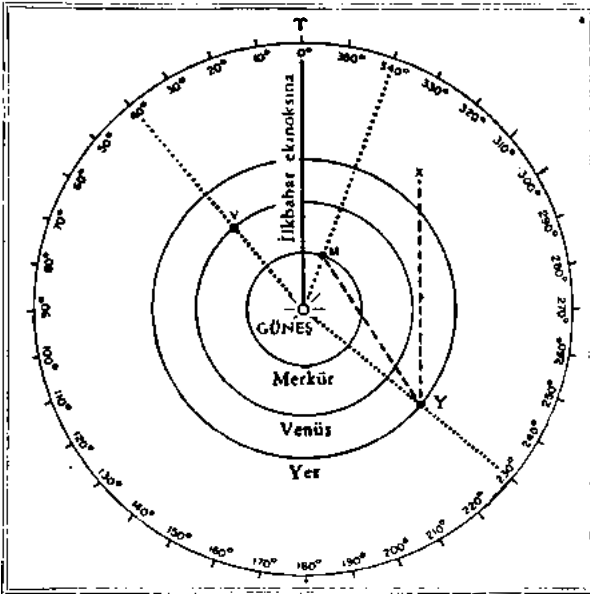
Batı âlemi ancak XV. yüzyılda Ptolemaios esasına dönerek meridiyeni yeniden ihya etmiştir. XVI. yüzyılda Mercator'un projeksiyonlu dünya haritası (1569) nda, ana meridiyenin (0° ve 360°) Kanarya takımadalarındaki Corvo'dan geçtiğini görüyoruz. Bu haritada ana meridiyenden doğu ve batı istikamet esası yoktur; merkezden doğudaki 180° ye (0° - 180°), batıdan da merkezdeki 360° ye (180°-

360°) ilerleriz. Mercator'dan sonra Jodocus Hondius, ana meridiyeni Yeşil Burun (Cabo Verde) takımadalarındaki Santiago'dan geçirdi (1608) ve nihayet matematikçilerle coğrafyacıların 1634 te Pariste yaptıkları kongre sonunda, XIII. Louis'nin bir emirnamesiyle ana meridiyen merkezi, aynı zamanda da Eski ve Yeni Dünyaların sınırı olarak, Kanarya takımadalarındaki Ferro kabul edildi, Delisle de bunun Paristen 20° batıda olduğunu hesapladı. Ferro esası XIX. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmakla beraber, zamanla birçok memleketler kendileri için birer millî meridiyen (méridien national) seçerek B. ları buna göre hesapladılar: İngilizler Greenwich'i, Amerikalılar Washington'ı, Fransızlar Parisi, Almanlar Berlini, İtalyanlar Romayı, İspanyollar Cadix yakınındaki San Fernando'yu, İsveçliler Uppsala'yı, Ruslar da Petersburg (Leningrad) yakınındaki rasathane merkezi olan Pulkovo'yu v. b. Fakat 1 - 22 Ekim 1884 te Washington'da toplanan Meridiyen Konferansının Londra yakınındaki Kıraliyet Rasathanesinin merkezi olan Greenwich'ten geçen meridiyeni ana veya milletlerarası meridiyen (méridien international) olarak kabul etmesi (Brezilya ile Fransa aleyhte rey verdiler) üzerine millî meridiyenler kullanılmaz oldu, son olarak Fransızlar da 9 Mart 1914 te bu birliğe katıldılar. Ferro ve başlıca millî meridiyenler şu cetvele göre Greenwich esasına çevrilebilir:

Ferro	:	17°	39′	46″	=	1^h	10^m	$39,1^s$	batı
Paris	:	2°	20′	14″	=	0^h	9^m	$20,9^s$	doğu
Berlin	:	13°	23′	42″	=	0^h	53^m	$34,8^s$	»
Washington	:	77°	3′	2″	=	5^h	8^m	$12,1^s$	batı
Pulkovo	:	30°	19′	39″	=	2^h	1^m	$18,6^s$	doğu

Bk. KARTOĞRAFYA.

(Ast.): Bir gök cisminin B. ı, ekliptik üzerinde ilkbahar noktasından itibaren doğuya doğru ve gök cisminin

Heliyosantrik ve Jeosantrik Boylam

Bu diyagramda (derecelendirilmiş daire ekliptiktir) Merkür (= M) ün heliyosantrik B. ı 340°, Venüs (= V) inki 40°, Yer (= Y) inki de 230° dir. Merkür'ün jeosantrik B. ı da gösterilmiştir. Kesikli Y X çizgisini ilkbahar ekinoksu doğrultusuna paralel olarak çizdikten, M yi de Y ye yine kesikli bir çizgi ile bağladıktan sonra, X Y M açısı ile Merkür'ün jeosantrik B. ını tâyin edebiliriz. Güneşin jeosantrik B. ı X Y — Güneş açısı (= 50°), veya Yer'in heliyosantrik B. ı (= 230°) — 180° formülü ile elde edilir

gök küresi üzerindeki izdüşümü ile ekliptiğin kutbundan geçen büyük dairenin ekliptiği kestiği noktaya kadar ölçülür. Bu B. a eğer gök cisminin izdüşümü, merkezinde arz bulunduğu tasarlanan gök küresi üzerinde alınmışsa *jeosantrik* (géocentrique) *B.*; merkezinde güneş bulunan küre üzerinde, yani güneşin merkezinden görülüşüne göre alınmışsa *heliyosantrik* (héliocentrique) *B.* denir. Bu iki B. güneş sistemine dahil gök cisimlerinin hareketlerinin tetkikinde önemli bir yer tutar ve aralarında büyük farklar görülür. Galaktik dairenin gök ekvatoru ile kesim noktasından itibaren doğuya doğru ve bir gök cismi ile galaktik dairenin kutbundan geçen büyük dairenin galaktik daireyi kestiği noktaya kadar ölçülen uzaklığa o cismin *galaktik* (galactique) *B* ı denir. Galaktik daire gök ekvatorunu iki noktada keser. Galaktik B. ların başlangıç noktası olarak alınan nokta, Kartal takımyıldızı içinde bulunan ve rektesansyonu 18 saat 40 dakika olan noktadır. Bu koordinat bilhassa yıldızlar sisteminin yapısının tetkikinde önemli rol oynar. Bk. ENLEM (Ast).

BOYLE [*boyl*], Cork ve Orrery kontlarının aile adı. Bu ailenin en önemli üyeleri şunlardır:

1. **B., Charles** (1676 - 1713), 4. Orrery kontu. 1. Cork kontu Roger B. un torunu. Bu zat tarafından himaye olunan George Graham, icadetmiş olduğu bir çeşit planetarium'a, hamisinin adını vererek Orrery diye isimlendirmiştir. *Epistles of Phalaris* (Ph. in mektupları) adlı eserinin sahte olduğunu Richard Bentley ispat etmiştir. Swift, *Battle of Books* (Kitaplar muharebesi) [1704] adlı eserinde, bu eser ile alay eder. Charles B., İspanya Veraset Harbinde Malplaquet muharebesinde çarpışmıştır (1709). Utrecht anlaşmasını (1713) müzakere edenler arasındadır. Jacobite (James taraftarı) olduğundan 1721 de Londra kulesi (Tower of London) ne hapsedilmiştir.

2. **B., John** (1707 - 1762), 5. Cork ve 5. Orrery kontu; 4. Orrery kontunun oğlu; Swift, Pope ve Dr. Johnson'un arkadaşı. *Remarks on the Life and Writings of Jonathan Swift* (J. S. in hayatı ve yazıları hakkında mülâhazalar) adlı eseri (ki bunda Swift'i, çekemediği için, istemiye istemiye övmektedir) ve genç Plinius'un mektuplarının tercümesiyle şöhret bulmuştur. Bu iki eser 1751 de çıkmıştır.

3. **B., Richard** (1566 - 1643), 1. Cork kontu, Cork ve Orrery hanedanlarının kurucusu. Kendisine Great Earl of Cork (büyük C. kontu) adı verilmiştir. Canterbury'de doğmuş, Cambridge'de tahsil etmiş, İrlandada hayata atılmıştır (1588); sahte kayıtlar yapmış olmakla itham edilmiş, fakat beraat etmiştir; Sir Walter Raleigh'in İrlandadaki mülklerini satın almış fabrikalar kurmuş, köprü ve limanlar yaptırmıştır; servet sahibi olmuştur; 1629 da İrlanda istinaf mahkemesi üyesi, 1631 de de İrlanda maliye nazırı olmuştur; İrlandada evvelce rakîbi olan Strafford'un muhakemesini hazırlamağa çalışmıştır. 1641 de İrlanda ayaklanmasını bastırmıştır. 7. oğlu meşhur fizikçi ve kimyager Robert Boyle (b. bk.) dur.

4. **B., Roger** (1621 - 1679), Richard B. un 3. oğlu. Broghill baronu ve 1. Orrery kontu olmuştur. Asker ve sahne yazarı Cromwell'in idaresi altında, general olarak İrlandada kumandanlık etmiştir (1650) ve Cromwell'in hususi meclis (privy council) ine üye olmuştur. Richard Cromwell'in başarısız kalacağına kanaat getirerek İrlandayı II.

Charles lehine çevirmiştir. *Parthenissa* (isim) adlı bir roman (1665 - 1667), *A Treatise on the Art of War* (Harb fenni el kitabı) [1677] ve manzum trajediler yazmıştır.

5. **B., Richard** (1695 - 1753), 3. Burlington kontu ve 4. Cork kontu. 1. Cork kontunun torununun oğlu. 1714 te kıraliyet müşaviri (privy councilor), 1715 te de İrlanda maliye nazırı olmuştur. Edebiyat ve sanat koruyucusu olarak da tanınmıştır.

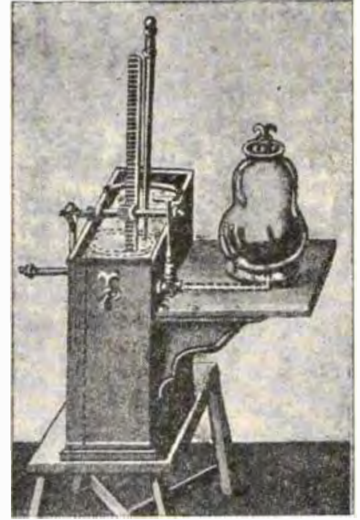
BOYLE [*boyl*], **Robert** (1627 - 1691), İngiliz bilgini. İrlandada Lismore'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Henüz çocukken Latinceyi ve Fransızcayı öğrenmiş, 1638 de Fransada, 1641 de İtalyada dolaşmış ve Floransada Galilei'yi incelemiştir. 1644 te İngiltereye dönmüş hayatını inceleme lere ve ilmî araştırmalara hasretmiştir.

XVII. yüzyılın başında, kimyada Ortaçağın ilmî anlayışı devam edip gidiyordu. Maddenin bölünmiyen taneciklerden, yani atomlardan (bk. ATOM) teşekkül ettiğini ifade eden Yunan teorisi, Aristoteles'in dört element teorisi ile daha İlkçağda yenilmişti. Aristoteles'in fikrince madde mevcut değildi; maddeler ayrı ayrı özelliklerden ibaretti. Bu özelliklerin değişmesi ise ateş, toprak, su ve hava olarak verilen temel özelliklerin karışma oranına bağlı bulunuyordu. Böyle bir hareket noktasından çıkarak olayları sayılarla ifade etmenin ve maddenin mahiyetini aydınlatmanın imkânsız olduğu aşikârdır. Bütün Orta zaman süresince bu düşünceler hâkim kalmış ve madde ile uğraşanların birinci işi bütün maddeleri altına çevirmenin yolunu aramak olmuştur. Bu durum dan ilmi ilk kurtaran adam, B. olmuştur. Bu sebeple B., modern kimyanın kurucusu sayılmaktadır. B.. atom teorisini temel olarak almış ve mistik düşüncelere hücum etmiştir. Orta zamanın madde anlayışı B. un 1661 yılında yayımladığı *Sceptical Chymist* (Şüpheci kimyacı) isimli eseri ile yıkılmıştır. B., İngiliz filozofu Francis Bacon'ın *Novum Organum* isimli eserinde, denel ilim yolunda koyduğu prensipleri takibetmiştir.

R. BOYLE

Otto von Guericke'nin hava boşaltma pompası üzerinde Almanyada yaptığı çalışmalara İngilterede devam eden B., pnömatik makine denilen bir boşaltma makinesi icadetmiştir. Bu makine üzerindeki incelemelerine dayanarak 1660 ta yayımladığı *The Spring of the Air* isimli eserinde havanın «bir esnek akışkan» olduğunu ileri sürmüştür. Bu kitabı tenkideden Francis Linus'a karşı bir savunma olan *Defense against Linus* (Linus'a karşı kendini savunma) [1662] eserinde iki yeni deney bildirmişti; bu deneyler daha sonra Boyle Kanunu olarak ifade edilmiştir (bk. BOYLE - MARIOTTE KANUNU).

Experiments on Colours (Renkler üzerinde deneyler) [1663] eserinde B., nebat boyaları üzerine asit ve bazların tesirlerini incelemiş; *Propagation of Flame in Vacuo Boyliano* (Boyle boşluğunda alevin yayılması) [1672] isimli eserinde ise yanma olaylarına ait deney sonuçlarını vermiştir. Bu konudaki çalışmalarında, yanma olaylarında maddelerin ağırlıklarının arttığını doğru olarak bulmuş, fakat bu artışı sağlıyan şeyin ısı olduğunu kabul etmekle hataya düşmüştür. Yanlış bir teorinin kimya tarihinde uzun zaman ayakta durmasına yol açan bu durum, ancak Lavoisier tarafından düzeltilebilmiştir.

B. un hava tulumbası

B., 1665 yılında kurulan «Royal Society of London» isimli meşhur İngiliz cemiyetinin kurucularından olup, 1680 de bu cemiyete başkan seçilmiştir. Hayatının son kısmında teoloji ile uğraşan B., İbranca, Yunanca ve Arapça öğrenmiş, *İncili* tercümeye çalışmıştır.

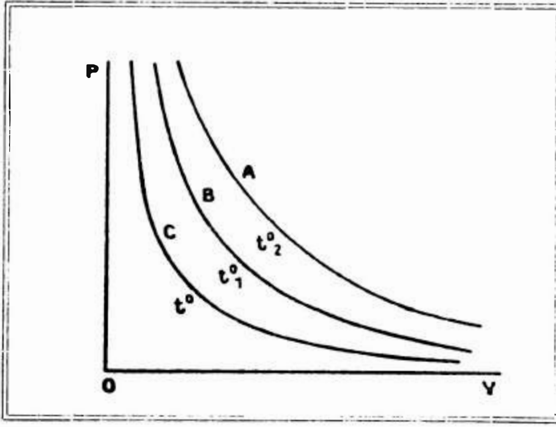
Boyle noktası veya **Boyle sıcaklığı:** Gazların sıvılaştırılmasında önemli yeri olan bir sabittir. Bu sıcaklığın altında $P \times V$ çarpımının (P gazın basıncı, V hacım)P basıncı ile değişimi sabit kalmaz. B. noktasının üstündeki sıcaklıklar için gazlar B. kanununa uyar. Hidrojen ve helyumun B. noktaları çok düşüktür (-165° ve -240° C). Genel olarak bir gazın B. noktası ne kadar yüksek ise bu gaz o kadar kolay sıvılaştırılabilir. B. noktaları düşük olan hidrojen ve helyumun sıvılaştırılması çok zordur. Teorik olarak, bu sıcaklık, gazların van der Waals hal denkleminde virial katsayı denilen ikinci katsayının sıfıra eşit kılınmasiyle elde edilir.

BOYLE - MARIOTTE KANUNU, sıcaklık sabit kaldığına göre, verilen bir gaz kütlesinin basıncı ile hacmı arasındaki ifade. Bir gazın temel özelliklerinden birisi de sıkışabilmesidir. Herhangi bir gazın belli bir kütlesi pistonlu bir silindir içerisine kapatılır ve piston üzerine basılırsa, gazın hacmı küçülür, fakat basıncı artar. Gazların sıkışabilme kanunu, XVII. yüzyılda İngilterede Robert Boyle ve Fransada Edme Mariotte tarafından hemen aynı zamanda bulunmuştur. Bu kanuna çok zaman sadece Boyle veya Mariotte kanunu da denilir. Kanunun ifadesi: *Aynı sıcaklıkta, verilen bir gaz kütlesinin basıncı* (P) *ile, hacmı* (V) *çarpımı sabittir.* Buna göre $PV = C =$ sabit yazılır. Gazın birinci denge hali için basıncı P_1, hacmı V_1 ve ikinci denge hali için de aynı değerler P_2, V_2 olursa $P_1 V_1 = P_2 V_2$ $\frac{P_1}{P_2} = \frac{V_2}{V_1}$ olacaktır. Bu ikinci denkleme göre, bu kanun şöyle de ifade edilir: *Aynı sıcaklıkta, verilen bir gaz kütlesinin hacmı, basıncı ile ters orantılıdır.* Sıcaklığı sabit tutulan bir gaz kütlesinin basıncı artınca hacmı küçüleceğinden, yoğunluğu artacaktır. Kütlesi m olan bir gazın P_1 ve P_2 basınçları altında kapladığı hacımlar V_1 ve V_2 ve yoğunlukları da d_1 ve d_2 olsun. Yoğunluğun tarifine göre,

$d_1 = \frac{m}{v_1}$, $d_2 = \frac{m}{v_2}$ olur ve buradan $\frac{d_1}{d_2} = \frac{v_2}{v_1}$ bulunur.

B.-M. K. na göre de $\frac{d_1}{d_2} = \frac{p_1}{p_2}$ olacaktır. Buradan kanuna 3. bir tarif daha verilebilir. *Aynı sıcaklıkta, bir gazın yoğunluğu, bu gazın basıncı ile orantılıdır.*

B. - M. K. grafik olarak da temsil edilebilir (bk. şekil).

Mükemmel bir gazın izotermleri şebekesi

Eşkenar bir hiperbol (b. bk.) olan bu eğriye, gazın izoterm'i (sıcaklık sabit) adı verilir ve görüldüğü üzere, gazın izotermik genişleme veya sıkışması sırasında basınç ile hacım arasındaki bağıntıyı gösterir. Her sıcaklığa (t^o, t^o_1, t^o_2) ayrı bir izoterm tekabül eder ve bunların hepsine izotermler şebekesi denir. Gerçek gazlar bu kanunu, ancak yaklaşık olarak takibederler. Sıcaklık çok düşük, basınç çok büyük olmadığı ve basınç değişmeleri az olduğu hallerde uygunluk çoğalır. Hidrojen, helyum, oksijen, azot gibi bazı gazlar, bu kanuna uyan *mükemmel gazlar* gibi özellik gösterir. B. - M. K., *gazların kinetik teorisi* yardımiyle, yani bir gaz tarafından tatbik edilen basıncın, hareket halindeki gaz moleküllerinin, kabın çeperlerini daimi surette bombardıman etmesinin neticesi olarak teorik yoldan çıkarılabilir.

BOYLESVE [*bualēv*], **René** (asıl adı: René Tardivaux; 1867-1926), Fransız romancısı ve kısa hikâye yazarı. La Haye - Descartes (Indre-et-Loire, Touraine) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Paristeki Sciences Politiques (Siyasi Bilgiler) ve Louvre okullarında okumuştur. 1918 de Fransız akademisine üye seçilmiştir. Mümeyyiz vasıfları kuvvetli muhayyile, keskin müşahede, derin duygu ve istihza ile son derece zarif ve klâsik bir üslûptur. Marcel Proust ile mukayese olunmuş ve onun öncüsü olarak vasıflandırılmıştır. En meşhur eseri: *La leçon d'amour dans un parc* (Bir parkta aşk dersi) [1902] adlı romanıdır. Öbür başlıca eserleri şunlardır: *Le Parfum des Iles Borromées* (Borromée adalarının kokusu) [1898], *La becquée* (Gaga dolusu yem) [1901], *L'enfant à la balustrade* (Parmaklıktaki çocuk) [1903], *La jeune fille bien élevée* (İyi terbiye görmüş genç kız) [1912], *Tu n'es plus rien* (Sen artık hiçbir şey değilsin) [1917]. *Le carosse aux sept lézards verts* (Yedi kertenkeleli büyük araba) [1921], *Nouvelles leçon d'amour dans un parc* (Bir parkta yeni aşk dersleri) [1925], *Opinions sur le roman* (Roman hakkında fikirler) [1927]. *Feuilles tombées* (Dökülmüş yapraklar) [1947]. Bu son iki eseri, B. in tenkidcisi Gérard-Gailly yayımlamıştır.

R. BOYLESVE

BOYNE [*bɔyn*], Kuzey İrlandanın başlıca ırmağı. Uzunluğu 105 km dir. Irmağın bazı bölümleri gemi işlemesine elverişlidir. B. boyunda 1690 da III. William ile II. James arasında savaşlar olmuştur.

BOYNE [*bɔyn*] **MUHAREBESİ,** 11 Temmuz (eski takvimle 1 Temmuz) 1690 tarihinde İrlandada, Drogheda civarındaki Boyne ırmağı kenarında Orange'lı III. William ile, az önce İngiltere tahtından kovulmuş olan II. James arasında vuku bulan bir muharebe. William'ın 36 000 kişilik bir ordusu (İngilizlerle Holândalılar) vardı. James'in ordusu (Jacobite'ler) daha küçük olmakla beraber, 6 000 kadar Fransız resmî askeri ile Katolik İrlandalı askerleri ihtiva ediyordu. William, ırmağı geçerek Katolik kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Bu bozguna, birçok İrlanda piyadesinin kaçması sebebolmuştur. James Fransaya kaçmış, fakat B. M. sinin askerî neticeleri, efsanenin tasvir ettiği kadar önemli olmamıştır. Fransızların İrlandalıları terk etmelerine rağmen, bunlar mukavemete devam etmiş ve ancak iki yıl sonra, Limerick elden gidince, harbe son verilmiştir. B. M. için her yıl büyük bir tören yapılır. Bu tören esnasında davul muayyen bir şekilde çalınır. Bazen de bu tören, normal olarak iyi geçinen Katolik ve Protestanlar arasında kavgalara sebebolur.

BOYNEBURG veya **BOINEBURG,** eski bir Alman asılzade ailesi. 1137 den beri tanınır. Adını, Hohenstaufen'ların İmparatorluk şehri (Reichsburg) Bomeneburg (Hessen'deki Rotenburg ilcesinde) dan almıştır. XII. yüzyıldan beri birbiriyle akraba olup olmadıkları bilinmiyen iki aile mevcuttur: Boyneburgk ile Boineburg gen. (= generis = soyundan) Hohenstein (Boemelburg).

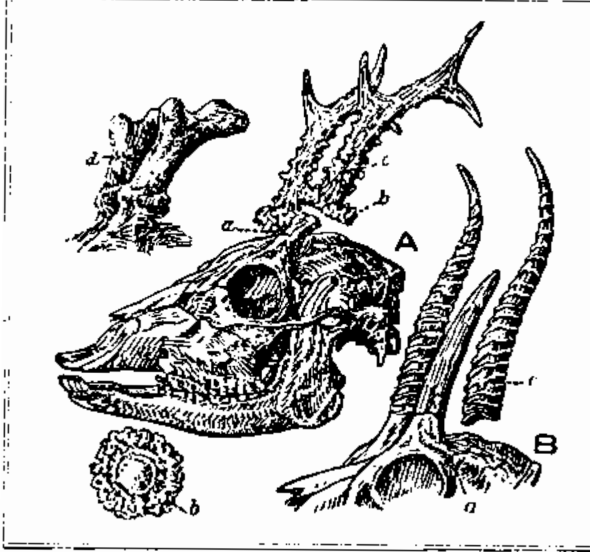
1. **Johann Christian, Freiherr (baron) von B.** (1622 - 1672), Kurmainzlı devlet adamı. Eisenach'ta doğmuş, Mainz'te ölmüştür. 1650 - 1664 Kurmainz'ta başkanlık etmiştir. Katolikliği kabul ettikten sonra (1656) Katolik ve Lutherci kiliseleri birleştirmeğe gayret etmiş ve 1670 te Leibniz'in Mainz'a çağrılmasına önayak olmuştur.

Konrad (Kurt) von B. (1494-1567), Schelklingen de ölmüştür. «Der kleine Hess» (Küçük Hess) adı altında tanınmıştır. Alman landsknecht (ücretli asker) lerine generallık etmiştir.

BOYNUİNCELİ, İçel vilâyetinin Silifke ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1527 (1950) dir. B., Silifkenin 25 km kuzeydoğusunda, Körsarnıç deresinin denize döküldüğü yerden 5 km içeride, bu derenin vâdisinin sol yamacındadır. Denizden yüksekliği 400 m kadardır. Çevresinde maki ve fundalıklar geniş yer kaplar. Akdeniz meyvaları yetişir, hububat ekilir, hayvan beslenir. Kaynak ve dere sularından faydalanılır. İçel - Silifke şosesine araba yoliyle bağlıdır.

BOYNUYOĞUNBÂLÂ (haritalarda Boynuyolunbâlâ), Giresunun Tirebolu ilcesine bağlı köy. Nüfusu 1139 (1950) dur. B., Tirebolu kasabasının 25 km güneyinde, dağlık bir yerde Gelevere deresinin dar vâdisi içinde ve bu dere üzerindedir. Köyün birbirinden ayrı mahalleleri vardır. B. nın çevresinde tarla olmağa elverişli düz yerler azdır. Denizden 750 m yükseklikte bulunan köyün hemen güneyinde 1500 - 2000 m yükseklikteki dağlar uzanır. Fındık elde edilir, az miktarda hububat ve sebze yetiştirilir. Güneyindeki dağlarda yaylalar vardır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Tireboluya dar bir araba yoliyle bağlıdır.

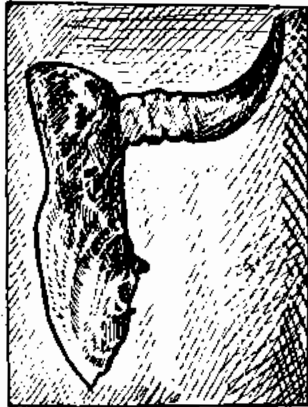
BOYNUZ (Zoo.): 1. Sığır. koyun, keçi ve antilop gibi Boşboynuzlular familyasına (Cavicornia) dahil hayvanların alın kemiğindeki bir çıft kemik çıkıntıyı kaplayan kılıflar (şek. 1 B; şek. 5/1). B. lar, alın kemiği çıkıntısını örten deri hücrelerin keratinleşmesiyle meydana gelirler. Şekilleri ve büyüklükleri familyanın türlerine göre çok değişiktir (bk. ANTİLOPLAR): düz, bükük, sarmal şekilde kıvrık olduğu gibi düzgün yüzeyli, pürtüklü veya boğumlu da bulunabilirler. Bir cins hariç (Antilocapra) diğerlerinin hepsinde B. lar basit yani çatalsız olup değiştirilmezler. Ekseriya hem erkek hem dişide B. vardır. Nadiren dişiler B. suzdurlar.

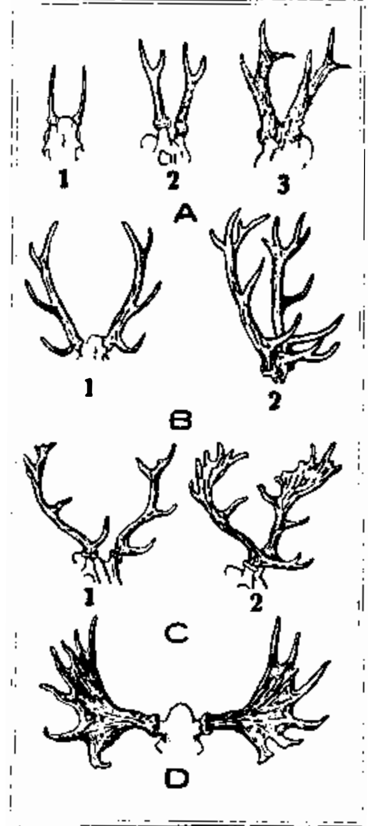
Şekil: 1
Boynuzun yerleşme şekilleri: A. Karacada, B. Antilopta, a. alın kemiği çıkıntısı, b. rozet, c. boynuz, d. boynuzun deriyle örtülü hali

Boğaların B. ları ineklere nazaran kısa ve kalın, öküzlerde daha uzundur. Bunlarda B. un kaba, pürtüklü ve çatlak olması verimsizliğe işarettir. B. üzerende B. u meydana getiren dokunun beslenmesindeki değişiklik yüzünden halkalar hâsıl olur. B. halkaları yaş tâyininde yardımcı olarak işe yararlar. Dişi sığır ve mandaların, her gebelik devresinde B. ları üzerinde bir halka teşekkül eder (şek. 2). Genç hayvanlarda B. un kıvrıklığını arzuya göre ayarlamak mümkündür. Hangi tarafa dönmesi istenirse aksi tarafına B. üzerinde birkaç kertik yapılır.

2. Geyikler (Cervidae) familyasına dahil hayvanlardaki B. lar, alın kemiğinden bir çift dallı budaklı massif kemik uzantı halinde çıkarlar. Genel olarak yalnız erkek cinste (Ren geyiğinde her iki cinste) bulunurlar. B. lar gelişmeleri esnasında kıkırdak gibi yumuşak ve deriyle örtülüdürler (şek. 1 d). Kireçlenip sertleşerek gelişmelerini tamamladıktan sonra burayı besleyen kan dolaşımı kesileceğinden deri kurur. Kuruyan bu deriyi, hayvan, ağaçlara sürterek B. üzerinden çıkartır. Yalnız B. un alt kısmını teşkil eden alın kemiği çıkıntısı daima deriyle kaplı kalır. B. işte buradan her yıl koparak düşer (şek. 1 d, şek. 5/2), yerine alın kemiği çıkıntısını saran deri tarafından yenisi meydana getirilir. B. un alın kemiği çıkıntısından kopup ayrıldığı tabanında tabla veya rozete benzer bir şişkinlik bulunur (şek. 1 b). İlk defa meydana gelen B. çatalsızdır (şek. 3, A 1). Bundan sonra her yıl değiştirildikçe B. üzerinde yeni budaklar (boynuz budağı; Fr. andouiller) hâsıl olmaya başlar. Fakat budakların artışı her zaman düzenli olmadığından bunların sayılarından hayvanın yaşı doğru olarak hesaplanamaz. İyi beslenmiyen veya yaşlı olan hayvanlarda boynuz değişmelerinde budak sayısı artmaz. Her geyik cinsinde B. ların budak sayısının çıkabileceği bir sınır vardır. Bu sınıra ulaşıldıktan sonra artık budak sayısı artmaz, bütünüyle irileşmeye devam eder; ihtiyarlayınca gerilemeye başlar. Karacaların bir boynuzunda budak sayısı en fazla 3 ü bulur (şek. 3, A 3). Ala geyikte ise nadiren 9 u geçer (şek. 3, B). B. budaklarından en altta olanı öne doğru uzanır: 1. «göz budağı, Fr. andouiller d'oeil» adını alan bu budak, hayvanın tehlikeli bir silâhıdır, 2. «demir budak, Fr. andouiller de fer», 3. «orta budak, Fr. andouiller moyen veya chevillure» ve bulunduğu takdirde, 4. «demet budak, Fr. trochure». Budaklar sırasiyle yukarıya doğru yer alırlar (şek. 4). Budak sayısı daha fazla artacağı zaman B un uç kısmı el ayası gibi genişler (boynuz tacı) (şek. 3 C). Yeni budaklar (aya budak veya taç budak; Fr. andouiller d'emfoumure) bunun etrafından çıkmaya başlarlar. Ales alces'te B. tacı tıpkı yabayı andırır (şek. 3 D).

Şekil: 2
İnek B. unda B. halkaları

Şekil: 3
Geyiklerde B. şekilleri:
A – Karaca (Capreolus capreolus)-da: 1. ikinci yıldaki çatalsız B., 2. bir yıl sonraki çift çatal B., 3. ikinci B. değiştirmesinden sonraki altılı son şekil; B– Alageyikte (Cervus elaphus): 1. sekizli B., 2. ondörtlü B.; C – Dama geyiğinde (Cervus dama): 1. B. ucunda kaşık şeklindeki taç, 2. kürek şeklinde taçın belirmeye başlaması; D — Alkes geyiğinde (Alces alces) tam teşekkül etmiş kürek şeklinde B.

Avcı dilinde geyikler B. budağı sayısına göre adlandırılır. Bunun için bir tarafın budakları sayılarak iki katı alınır, kaç çıkarsa hayvan o rakamla adlanır (meselâ altı budaklı veya sadece altılı, sekizli... diye).

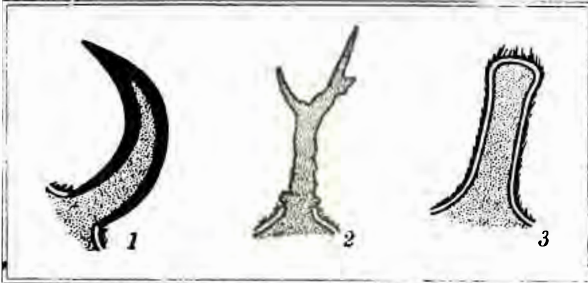
Şekil: 4
B. budağı (andouiller): a. göz budağı (andouiller d'oeil); b. demir budak (andouiller de fer); c. orta budak (andouiller moyen veya chevillure); d. demet budak (trochure); e. aya veya taç budak (andouiller d'empaumure)

3. Gergedanda B. epidermis hücrelerinin keratinleşmesinden meydana gelmiş koni şeklinde massif bir kütledir; burun kemiği üzerindedir. Bazılarında alın kemiği üzerine oturmuş ikinci bir B. daha bulunur (Afrika gergedanı).

4. Zürafalerde B. olarak kabul edilebilecek alın kemiği üzerinde daima deriyle örtülü iki kemik çıkıntı bulunur (şek. 5/3).

(Folk. ve Mus.): B., tarihten önceki devirlerden beri, hayvanlardan elde edilen tabiî bir alet ve kab olarak günlük hayatta ve sanatta kullanılmış, sembol olarak da beşeriyetin dinî ve mânevi hayatında mühim bir rol oynamıştır. B. (Uygur ve Hakanî *müyüz*) mefhumunun Hind-Avrupa, Samî Fin-Ugor v. b. dil ailelerinde bir «seyyar kelime» (Alm. Wanderwort) olarak hep **ḳ̂ar-* /**sar-* kalıbiyle ifade edilmesi, bu nesne ile birlikte adının da çok eski bir kültür unsuru olduğunu gösterir: Sanskrıt. *śṛṅ-ga*, Avesta. *srū-*, Fars. *sur-u*, Yun. *ker-as*, Lat. *cor nu* (Fr. *cor*, *corne*), İr, Gal. ve Breton. *cor-n* (Gallia. *karnyx*, Galat. *karnon* = harb borusu), Got. *haurn*, Eski Nord. *horna*, Alm., İng. *Horn*; Akkad. *ḳar-nu*, İbran. *ḳer-en*, Aram. *ḳar-na*, Fenike, Ugarit, Habeş, Arap. *ḳar-n*; Fin. *sar-vi*, Mordvin. *śur-a*, Züryen. *sior*, Votyak. *čur*, Mac. *szar-v* (ayrıca krş. Fars. ve Gürcü. *sur-na*, Türk, *zur-na*; Çin. *so-na*, Japon. *tsuno*).

Sembol vasfiyle B. u ilk olarak Yontmataş devrinin ortasında, Aurignac çağına ait olmak üzere, güneybatı Fransanın Dordogne vâdisindeki Laussel mevkiinden çıkan bir alçak-kabartma heykelcikte (boyu 0.46 m; bk. resim) görüyoruz. Sağ elindeki bir bizon B. nu tutan bu kadın heykelinde bazıları velûdiyet sembolünü görmek istemişlerdir. B., Yunan mitolojisinde de bolluğu ve bereketi sembolleştirmek için kullanılmıştır. Amaltheia B. u (Fr. corne d'abondance = bereket B. u) buna misaldir; hurafeye göre bu B. Zeus'i emziren keçinin B. larından biridir. İçi meyva ve çiçekle dolu olarak resmedilir. Yunancada B. mefhumu «nehir ayağı» mânasını da içine aldığı için, İstanbul Haliçine eskiden Khrysokeras (Altın boynuz, Fr. Corne d'Or) denmiştir.

Şekil: 5
Sığır (1), Geyik (2) ve zürafade (3) B. yapılışlarının şematik karşılaştırılması. Beyaz renkli ve tüylü kısımlar deriyi, noktalı kısımlar kemiği, siyah renkli kısım keratini göstermektedir

İlk insanlar hilâli B. a benzettiklerinden, ay ilâh ve ilâheleri (Sumer, Akkad: Sin ve Nanna; Mısır: Honsu ve İsis; Güney Arap: Wadd; Aramîler: Şahar; Amurru: Varaḫ; Fenike: Yareah veya Teraḫ; Yunan: Selene; Roma: Luna, v. b.) nden birçoğunun boynuzlu olarak temsil edildiğini görüyoruz. Meselâ Sumer-Akkad mitolojisinde yaradan ilâh, ay ilâhı Sin'e şöyle der: «İlk beş gün süresince sen B. larınla parlıyacaksın». Hilâl (Sumer. ud-sar, Akkad. askaru)i temsil eden bu B. ları taşıyan ilâha, beş gün müddetle «genç boğa» (Akkad. bür [Būr-Sin = boğacık-ay], Fr. taurillon) adı verilirdi. Mısırda Amon, koç B. lariyle, İsis de inek B. lariyle resmedilirdi.

Elinde bir bizon boynuzu tutan kadın figürü (Yontmataş devri)

Bizon, boğa, koç gibi hayvanları gözönünde bulundurarak, eskiler, B. u kuvvet ve kudret sembolü olarak da kabul etmişler, ayrıca da boğayı kutsal hayvanlardan saymışlardır (Mısırdaki Apis gibi). Yunancada «B. lu» mânasına gelen *keraos* kelimesi Mısırlıların Amon (Yun. Ammōn) ilâhı için de kullanılan bir sözdür. Ayrıca Romalılarda Bacchus (Yun. Bakkhos, eskiden Dionysos), orman, av ve ay ilâhesi Diana (Yun. Artemis), «iki B. lu» (Arap. Zülkarneyn, Yun. dikerōs, Lat. bicornis) olarak temsil edilmişlerdir. Bu vasıf klâsik mitolojinin nehir ilâhlarında, faunus, dryas, satyrus gibi orman peri ve cinlerinde, menfi bir değerle de Medusa gibi (bk. resim) gorgo'larda da görünmektedir «Bir B. lu» (Yun. monokerōs, Lat. unicornis [Fr. licorne]) atlar, burçlardan da Oğlak (Arap. Cedi; Yun. Aigokerōs, Lat. Capricornus = keçi B. u) mitolojinin ve hurafelerin yarattığı B. lu hayvanlar arasındadır.

Kuvvet sembolü olarak B., ordularda da kullanılmış, Roma askerleri corniculum denilen B. lu miğferler taşımışlardır. Büyük İskenderin «Zülkarneyn» vasfı, Arnavut İskenderbey (Skenderbë = Gjergj Kastriota) in de, tepesinde iki B. lu bir keçi başı bulunan miğferi bu arada zikredilebilir. Michelangelo'nun B. lu Musa heykelinin tarihçesi de kısmen bununla ilgilidir, izahı da şöyledir: *Ahd-ı Atik* metni (Huruç XXXIV, 29-30) eskiden Avrupa d i l l e r i n e çevrilirken, İbrancada a y n ı harflerle yazılan fakat birbirinden farklı o k u n a n *ḳāran* (= şualanmak, parlamak) ile

Medusa'nın boynuzlu başı

keren (= B.) kelimeleri birbiriyle karıştırılarak «Yüzünün derisi parlıyordu» yerine «yüzü B. lu idi» yazılmış, Michelangelo da B. un aynı zamanda kudretin bir sembolü olduğunu düşünerek, Musayı B. lu olarak temsil etmiştir (fakat etimoloji bakımından Michelangelo haklıdır, çünkü İbrancada B. bir nevi şua da sayılır). Batıda B. un şeytana ve cinlere tahsis edilerek fena mânaya gelmesi Hıristiyanlıkla başlamıştır.

B. un kab olarak kullanılması da tarihten önceki devirlerden başlar. Şarap, bal şerbeti (hydromel) çok kere B. la içilir, sungu içkileri (libation) de bunlara konur ve sunak üzerine akıtılırdı. Yunanlılar içki B. larına rhyton demişlerdir; önce B. dan olan bu kablar sonradan, B. şeklini muhafaza etmek şartiyle, kilden, daha sonraları da kıymetli madenlerden yapılmıştır Dolu olduğu zaman yere konulamadığı için, önce bu kablardaki içki bir defada içilirdi, fakat sonraları ayacıklar da takıldığı için bunlar masa üzerine konulabildi. Bu madenî kabların imali kuyumculukta XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Kab olarak, B. un dinî ayınlerde de kullanıldığını görüyoruz. Bazı milletlerde, meselâ İbranilerde, kralları meshetmek için kullanılan yag kıralın başına bu kabdan akıtılırdı. *Ahd-ı Atik* (I. Samuel XVI, 1 ve 13) e göre, Davud İsraililere kıral seçildiği zaman Allah, kadı Samuel'e şöyle emretti: «yağ B. unu yağla doldur»; o da «yağ B. unu aldı ve kardeşleri arasında onu meshetti».

B., müzik tarihinde de mühim rol oynamıştır. Kamış, tahta nefesli sazların ceddi olduğu gibi, B. da teneke nefesli sazların en iptidai şeklini temsil eder. Eski doğunun yaylı sazlarından lyra (rebap) da, şekil itibariyle, bir öküz başının istilize edilmiş ana hatlarını andırır (bk. resim); lyranın kolları bir çift B. a benzer, kirişler de dışa kıvrılmış iki B. arasına şakuli olarak gerilmiştir. İbranilerde (Levililer XXV, 8-17) yōbēl (= koç B. u) denilen B., boru olarak kullanılır ve 50 yılda bir öttürüldüğü zaman yubil (İbr. yōbēl > Yun. iobēlaios > Lat. jubilaeus > Fr. jubilé > Türk. Jübile) denilen mukaddes yıl başlardı. Mühim emirnamelerin okunması bu işaretin verilmesiyle başlar, harb zamanında da İsrail ordusu bu B. la silâh başına çağırılırdı; Yeşu'nun ordusu, Kenân diyarındaki Eriha şehrinin surlarını bu B. un sesiyle yıktı. Şimdi *şōfār* denilen ve ağızlığı olmıyan bu B. (bk. resim), Musevîler tarafından Rōş haş-şānāh (yılbaşı) ve Yōm Kippūr (kefaret günü) bayramlarında mabetlerde (İbr. kenneset, Yun. synagōgē) öttürülür. Şōfār B. u, birbirinden 5 basamak farkı ile ancak iki ton çıkarabilen bir âlettir. Öttürüşün safhaları şunlardır: 1. glissando ile alçak tondan yüksek tona geçen *tekiah*; 2. alçak ton üzerinde staccato'lardan ibaret olan *teruah*; 3. alçak ve yüksek ton nöbetleşmelerinden müteşekkil *şebarim*.

İptidai insan topluluklarında, eski Doğuda, Yunanlılarda ve Romalılarda B., müzik aleti olarak, çıkarabildiği tonların mahdut olması dolayısiyle, daha çok muharebelerde ve merasimlerde işaret vermek için kullanılmıştır. Yunan medeniyetinde B., tuba ile birlikte harb müziği aletleri arasında bulunmakta idi. B. borular Ortaçağ sonuna kadar avcılar ve ozanlar (troubadour) tarafından bu şekilde kullanılmış, bu arada başka maddelerden de boynuz biçiminde olan borular meydana getirilmiştir; bunlardan fildişinden olanlarına oliphant denmiştir. *Chanson de Roland*da Roland'ın öttürdüğü fildişi boru meşhurdur. B. u taklid ederek yapılan pirinç borular uzun zaman posta

1. Ortaçağda boru olarak kullanılan boynuzlar, 2. Şofar, 3. Boynuzlu öküz başına benziyen lyra (Roma devri), 4. Oliphant

arabalarında da kullanılmış, Batı dillerinde yine «boynuz» denilen bu borular, orkestrada teneke nefesli sazların kor (Fr. cor = boynuz, boru; Alm., İng. Horn = boynuz, boru) sınıfının esasını teşkil etmiştir; bugün korna (Fr. cornet = boynuzcuk, korne) dediğimiz işaret aleti de şekil ve etimoloji itibariyle B. a bağlı bulunmaktadır. Hurafeye göre, Büyük İskenderin ordusunda sesi 18 km öteden işitilen dev bir boru kullanılmıştır; günümüzde de Alplerde kullanılan dev borular (Alm. Alpenhorn) vardır; bunlar da dev B. lara benzer.

Türkçede artık B. diyemiyeceğimiz kor, XVII. yüzyılda bazı opera orkestralarında görünmeğe başlamış, 1712-1740 yılları arasında Viyana saray orkestrasında av borusu (Alm. Jagdhorn)na yer verilmiş, Bach ve Händel zamanında da klâsikleşerek çeşitlenmiştir. Kor'un bundan sonraki tarihçesi ve çeşitleri için bk. KOR.

Türklerde B.: Eski Orta Asya ve Çinde boynuz daha ziyade yay sanayiinde fazlaca ehemmiyeti haizdi. Çinde boynuzdan yapılan yaylara «gu» denir. Bu tip yaylar kutsal merasimlerde rol oynardı. Kaşgarlı Mahmut Türk yaylarının bir nevi teke veya geyik boynuzundan yapıldığını söyler. *Dede Korkut Kitabı*nda da teke boynuzlu yaydan bahsedilir. Yaylar Osmanlılar devrinde Menemende bulunan bir nevi öküzün boynuzundan yapılırdı. Islık çalan eski Hun ve Çingiz devri okları da boynuzdan olurdu. Topkapı Sarayı Müzesindeki «çavuş oku» denen ıslıklı oklar da kemiktendir. Yalnız B. dan olup olmadıklarını tesbit edemiyoruz.

Eski Orta Asya kavimlerinde baş süsü olarak bir B. takılırdı. Sonradan yalnızca saç buklelerine intikal eden bu süse «bogtag» denirdi. Toba Türklerinde bu süs evliliğin

nişanesi idi. B. sayısı kadın sayısını gösterirdi. Eski Orta Asya mezarlarında geyik B. ları ihtiva eden maskeler bulunmuştur. Eski Şamanların böyle B. lu maskelerle ayin yaptıkları anlaşılmaktadır. Anadolunun Türkleşmesi devrinde geyiğe binen ve B. lu başlık takan dervişler de bulunmakta idi. Bunlar Müslümanlıkta Türk-Moğol şamanizminin bakiyelerinden idiler.

BOYNUZ BUDAĞI: bk. BOYNUZ.

BOYNUZ URU: bk. KERATON.

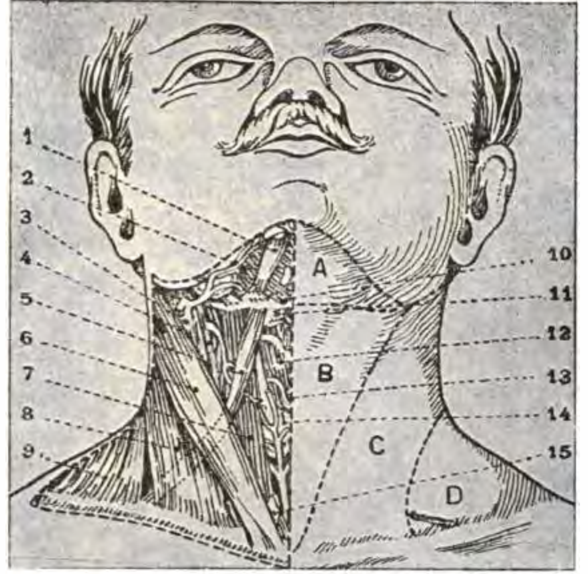
BOYNUZTAŞI, bazı tortul külteler, en çok da Kretase tabakaları içinde boynuza benzer şekillerde bulunan bir çeşit çakmak taşı. Bk. ÇAKMAK TAŞI.

BOYS, Sir Charles Vermon (1855 - 1944), İngiliz fizikçisi. Wing (Rutland) de doğmuştur. Cambridge'de tahsil edip F. R. S. (Fellow of the Royal Society = R. S. mensubu) unvanını kazanan B., zeki ve orijinal bir tecrübeci olarak belirmiştir. 1895 te, eski modellerden daha mükemmel bir torsion (burma) terazisi icadederek bununla Newton'un gravitasyon sabitesinin kıymetini hesaplamış ve bu suretle yerin özel ağırlığını ölçmüş, 5, 5270 olarak tesbit etmiştir. Radyo - mikrometre adlı aleti de icadetmiş ve bununla aydan ve gezegenlerden gelen hararet ışınlarını ölçmeğe muvaffak olmuştur. Bu alet, bir termokupl ve spiralle asılı, hassas bir galvanometrenin birleşmesinden mürekkeptir. Jüpiter'in yüzündeki sıcaklığın 100 santigraddan az olduğunu ispat etmiştir. Hassas asılı aletler için, ipek ipliklerine tercihan kuvars ipliklerinin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Bunları elde etmek için erimiş kuvarsa batırılmış bir oku, bir yay ile atmak metodunu bulmuş; hava gazının termal kuvvetini ölçmek için bir kalorimetre icadetmiştir. Nihayet, müteharrik mercekli bir fotograf aleti icadederek, bununla dikkate şayan bazı şimşek resimleri elde etmiştir.

BOYTA [eski Macar kaynaklarında bazen *Voyta*] (IX. yüzyılın ikinci yarısı), Kabar Türk başbuğu. Bizans tarihçisi Konstantinos Porphyrogennetos'un anlattığına göre, Hazar Türklerinin bir bölümünü meydana getiren Kabarlar («isyan edenler»), Hazar idaresine karşı ayaklanmışlar, fakat yenilerek çoğu öldürülmüş, geri kalanlar da o sıralarda Don ve Dnyepr ırmakları arasında yaşıyan Macarlara sığınmışlardır. Bu hâdise, Macarlar bugünkü yurtlarını işgal etmek (896) üzere harekete geçmezden biraz önce olmuştur. Anonymus (b. bk.) a göre Kabar başbuğunun adı B. idi. Kendisi hakkında bundan başka hiçbir şey bilmiyoruz. Macar Türkologu Németh Gyula, B. adını Türkçe *bay* kahraman, reis + Macar. -*ta* küçültme eki şeklinde izah etmektedir (bk. *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Yurt kuran Macarlığın teşekkülü]. Budapeşte 1930, s. 169, 238). Başbuğ B. nın adı. Macaristanda bugünkü Vajta [*vɔytɔ*] kasabasının adı olarak hâlâ yaşamaktadır.

BOYUN (Fr. Cou), vücudun baş ile gövde arasındaki dar kısım. Boyun ön ve arka olmak üzere iki anatomik bölgeye ayrılır. Arka bölge ense ismini alır.

B. un biçimi yaşa, şahsa ve cinse göre değişir. Kadınlarda ve çocuklarda yuvarlaktır. Erkeklerde, bilhassa zayıf olanlarda, «Âdem elması» (Pomme d'Adam) denilen gırtlak çıkıntısından dolayı ön tarafı köşeli gibidir. Uzunluğu erkeklerde 8 cm, kadınlarda 7 cm dir. Kalınlığı, zayıflık ve şişmanlığa göre değiştiği gibi, kadınların

Boyun bölgeleri ve boyun anatomisi

A — Hiyoid üstü bölgesi, B — Hiyoid altı bölgesi, C — Mastoid bölgesi, D — Köprücük üstü bölgesi. 1. Digastrik adele (m. biventer mandibulae), 2. Milo hiyoid adele, 3. Jügüler iç toplardamar, 4. Dış karotis atardamarı, 5. Omo hiyoid adele, 6. Sterno-kleidomastoid adelesi, 7. Sterno-tiroid adelesi, 8. Kleido-mastoid adele, 9. Trapez adelesi, 10. Hiyoid kemiği, 11. Sterno-hiyoid adele, 12. Tiroid kıkırdağı, 13. Krikoid kıkırdağı, 14. Tiroid bezi, 15. Streno - hiyoid adele kesiti

aybaşları ve gebelik gibi fizyolojik hallerinde, tiroid (thyroïde, kalkansı bez) bezinin büyüyüp küçülmesi ile de değişebilir. B. un iskeletini, omurganın B. parçasına ait olan 7 bovun omuru teşkil eder. B. dan garotis atardamarı, jügüler toplardamarı, vagus siniri, dilaltı siniri (hypoglosse). spinal sinirler, pleksus serikalis yemek borusu, nefes borusu gibi önemli organlar geçer. B., gırtlak, tiroid ve timüs bezlerini, akkan (lymphe) gangliyonlarını ihtiva eder.

BOYUN [Coğ] (bu anlamdaki başka kelimeler *bel, geçit, gedik*; Alm *Pass*, Fr. *col*, İng. *pass*), sıradağların en yüksek yerleri olan doruk boyundaki çukurluklar ve gedikler. Taşıtların geçme imkânları göz önüne alınarak dar anlamiyle B., şöyle de tarif olunur: dağlık yerlerin kışın da geçilebilen çukur gedikleri. B. lar yüksek dağlık yerlerde 2000 - 3000 m yükseklik gösterirler. Yüksek dağlarla birbirinden ayrılmış alçak bölgeleri birbirine bağlıyan yol ların geçebileceği sayılı geçit yerleri olan B. lar, ulaştırma, askerlik ve siyaset bakımından önemlidir. Meselâ, Doğu Karadeniz dağlarındaki 2000 m lik Zigana geçidi, Trabzon ve çevresindeki kıyı bölgesini Gümüşhane ve Bayburt taratlarına bağlar.

B. lar, ya tektonik çöküntülerle, yahut buzul, çoğu da akarsu oymasiyle meydana gelirler. Bu arada birbirinin ters yönünde akan iki derenin kaynak taraflarında, birbirine en çok yaklaştıkları yerde B. şekli belirir.

BOYUN ATKISI: 1. gömlek yakasının ceket pardösü veya paltoya sürtünmesine mâni olmak için boyna takılan dar eşarp (Fr. cache - col). 2. Soğuktan korunmak

için boyna sarılan ve yüzün alt kısmını da içine alan, yünden, pamuktan veya ipekten yapılmış uzun, kalın ve geniş sargı (Fr. cache - nez).

BOYUNBAĞI (Fr. Cravate; bu kelimenin de *croate* [= Hırvat] tan gelmiş olması muhtemeldir), boyun etrafına sarıldıktan sonra ön kısımda bağlanan ince uzun kumaş parçası. Elbisenin basit bir tamamlayıcısı olan B., erkek kıyafetinde oldukca önemlidir. Rivayete göre, B. nı ilk defa, XVII. yüzyılda (1656 da sonra) XIV. Louis'nin harb lerinde Fransa hizmetinde bulunan Hırvat askerleri kullanmışlardır. Bununla beraber bu kelimeye, biraz başka mânada da olsa, XVI. ve hattâ XIV. yüzyıla ait yazılarda raslanır. Esasen B., herhalde bundan da daha eski zamanlardan beri kullanılmaktadır Meselâ Romalılarda *focale* (Horatius'un *Satira*larında II, 3, 255 sözü geçer) denilen süs tam mânasiyle bizim B. ına tekabül ederdi. Focale, Ortaçağın başlangıcında ortadan kalkmıştır. XVI. yüzyılda B. modası bütün Avrupada yayılmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, hemen hemen daima tül ve dantelâdan ibaret olan B. nı yalnız erkekler kullanıyordu. 1780 e doğru yaka olarak taşınan *petit fichu* (Alm. Halstuch), modern yaka ve B. 'nın ilk şekli sayılabilir. Fransa İhtilâli esnasında gerek Incroyable'ler, gerek Merveilleuse'ler cinsiyet farkı gözetmeksizin birkaç defa boyun etrafında sarılmış, enli, ipek kumaş parçaları taşırlardı. 1830 a doğru bu cins B. larına tekrar, fakat yalnız erkeklerde, raslarız. Bu durum XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürer: kadınlara mahsus kostüm tayyör icadolununca, bunun bir tamamlayıcısı olarak, kadınlar da B nı taşımaya başladılar. Bu B. nın, ötekilerden farkı, düğümün küçüklüğü ve jaketin altında kalan uçların uzunluğudur. Uzun zaman kullanılan, bağlanmış B. ların yerine her sefer bağlanan B. lar geçmiştir Bunlar çok çeşitli renk ve desenlerle süslüdür. Bugün frakla, beyaz ipekli kumaştan yapılmış «düğüm» (Fr. noeud) B., smoking ile de küçük siyah «düğüm»B. takılır.

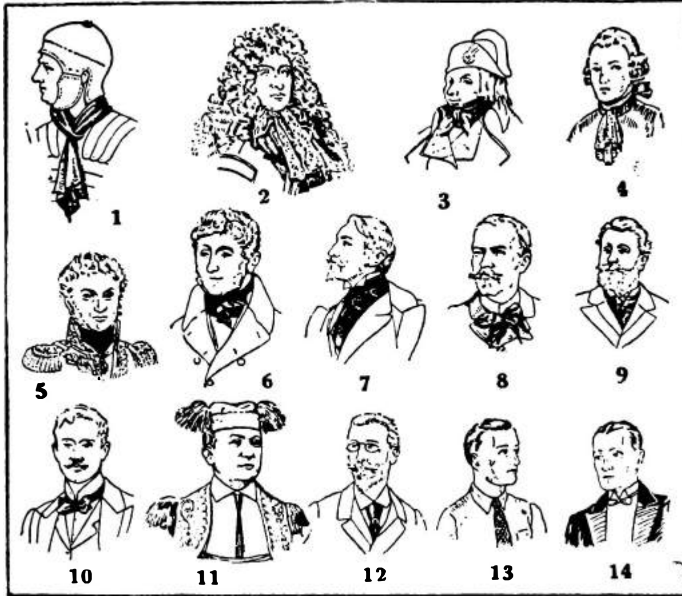

Modern fantezi Amerikan B. ları

B. tipleri çok çeşitlidir: papiyon (Fr. papillon = kelebek); İtalyanca regate denilen uzun B.; plastron; lavalliyer(Fr. La Vallière; gevşek, dalgalanan B.); askerî B.; toreador B.; yünlü veya ipekli olmak üzere spor B. v. b. Günümüzde üstü desenli fantezi Amerikan kıravatları da kullanılmaktadır.

İmali ve ticareti: B. ları şimdi, daima değil ise de birçok hallerde, bağımsız bir endüstri konusudur. B. ları için kullanılan kumaşlar birçok hallerde mütehassıs ipek dokuyucuları tarafından hazırlanır. Bunlara, İtalya, Almanya (Crefeld), Çekoslovakya, Avusturya, İsviçrede, İngiltere, Fransada ve Amerikada çok raslanır. B. larında kullanılan ipekler, hemen hemen İtalyada ve biraz da Japonyada yetiştirilir. B. lar çok zaman çapraz kesilir. Bu sayede B. çekilince şekli bozulmaz. B. ları, astarlı (dolgulu) veya astarsız (dolgusuz) olarak yapılır. Astarlılar daha ucuz olur, çünkü yün veya pamuktan olan astar ipek tasarrufuna imkân verir. Astarsızlar katlı ipektendir. Her iki tipin de mükemmel olması için, boyun kısmında takviye edici dikişler olmaması gerektir. Bu dikişler, ancak fena kesimi örtmeye yarar. Fantezi Amerikan B. ları, bugün bu endüstrinin belli başlı bir kolu haline gelmiş bulunmaktadır.

B. nın temizlenmesi: İpekli B. larını temizlemek için, gergi üzerine germeli, tetraklorürlü tamponla temizlemeli, sonra patates nişastasiyle ovmalıdır. Beyaz kaşkolleri, B. larını, fantezi mendilleri temizlemek için patates suyu kullanılır. Bunlar oksijenli su veya perborat dö sud ilâve edilmiş ılık sabunlu su ile de temizlenir. Su buharı üstüne tutulur.

BOYUNBAĞI
1. Romalı asker, 2. XVII. yüzyıl, 3. 1795 (Incroyable), 4. 1780 (boyunbağının öncüsü ve yaka olarak boyun atkısı), 5. Askerî (Napoléon devri), 6 1830, 7. Eşarp, 8. La Vallière, 9. Plastron, 10. Papiyon, 11. Toreador, 12. Regat, 13. Spor, 14. «Düğüm» B.

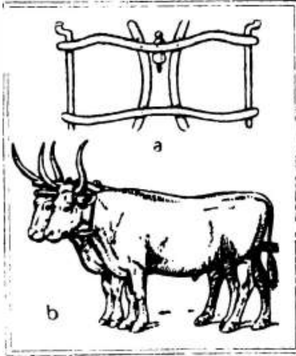
BOYUNÇEVİREN (Jynx torquilla), ağaçkakanlar (Pici) takımının, ağaçkakanlar (Picidae) familyasından bir tür. Boyu 18 cm dir. Sırtı kül renginde, koyu dalgalı ve noktalıdır. Karıntarafı beyazdır ve üç köşeli koyu lekelerle kaplıdır. Başın tepesinden arkaya doğru şerit şeklinde siyahımsı bir çizgi uzanır. Kursak ve gerdan bölgesi sarı renklidir ve koyu kahverenginde enine çizgilidir. Kuyruk tüyleri gri - kahverengindedir ve üzerinde 5 tane koyu kahverenginde ince enine çizgiler v a r - dır. A v r u p a, Asya ve Kuzey Afrikada yaşar. G ö ç ü c ü bir kuştur. Orta Afrika, İran ve Hindistana k a d a r göç eder. S e y r e k ağaçlı ormanlarda yaşar. B., korktuğu, meselâ yakalanacağını hissettiği zaman, gayet acayip hareketleryaparak düşmanlarını korkutmak ve şaşırtmak ister. Meselâ b a ş ı n d a k i tüyleri kabartır ve gözlerini yarı kapayıp boynunu bir yılan gibi uzatarak yavaş yavaş döndürür.

Bu hareketinden dolayı bu kuşa bütün Avrupa dillerinde «boyunçeviren» mânasına isimler verilmiştir. Başlıca besini karıncalardır. Uzun ve yapışkan dilini karınca yuvalarına sokar. Yavrularını ise karınca kokonları ile besler.

Boyunçeviren

BOYUNDURUK, öküzleri veya mandaları (kara saban, pulluk, kağnı veya arabaya) koşarken boyunlarına geçirilen ve her memlekette başka şekil ve yapıda olan, bizde umumiyetle ağaçtan yapılan bir koşum aracı.

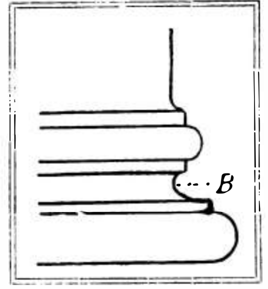
Boyunduruk
a. çift boyunduruk, b. boyunduruklu öküzler

BOYUNDURUK (Deniz.), dümen kolu üzerine tutturulan yuvarlak veya dik dörtgen prizması şeklinde demir sap. B., dümenin işletilmesinde kullanılan bir manivelâdır. Dümen kolunun veya ekseninin ön kısmı üzerinde bulunduğu zaman doğrudur (barre franche), arkada bulunduğu zaman terstir (barre renversée), yer darlığı yüzünden iki işler parçaya ayrıldığı zaman bükülebilir vaziyettedir (barre articulée) ve bu iki B., bükülebilen bir paralelkenar teşkil eder. Büyük B. lar çarklarla ve işçiler tarafından işletilir. Bunlar kol B. larıdır. Daha büyük kuvvet gerektiren B. lar buharla veya servomotörler vasıtasiyle, elektrikle işletilir, bunlar da buharlı B. lar veya servomotörlü B. lardır. Küçük gemilerde el ile işletilen doğru B. lar veya dümen halatı ile hareket eden B. lar vardır. Bir çeşit bükülebilir B. olan bu B. lar, yolcuların doğru B. un büyük hareketlerinden rahatsız olmamalarını sağlar. Yelkenlide yalnız doğru B. kullanılır. Her zaman kullanılan B. un bozulması halinde kullanılan savaş B. u, kolla ve B. palangaları ile işletilir, fakat bununla manevra yapmak çok güçtür.

BOYUNDURUK HAKKI, Osmanlı Devletinde timarlı sipahilere verilen toprakların mahsullerinden dönüme göre alınan yıllık vergi.

BOYUNLUK, boyuna sarılı sargı. Genel olarak koşum hayvanlarının boyunlarına, yaralanmasın diye, özel olarak hazırlanmış B. lar takılır. Köylüler, boyunduruktan boyunları zedelenen öküzlere, mandalara bez veya çuvaldan bir B. sararlar.

BOYUNSAK (Fr. Scotie), iki kaval silme arasına gelen, profili oluk gibi kavisli ve obruk olan boyun biçiminde bir silme. Alttaki kaval silme üsttekinden az çıkıntılıdır ve boynun kavsi aşağıya doğru uzanır.

B. Boyunsak

B., birbirine eklenmiş iki daire kavsinden müteşekkil, oyuk bir silmedir; umumiyetle sütun ve bina kaidelerinde süs olarak kullanılır. B. ın uzun olması, kaideyi teşkil eden muhtelif silmeler arasında kesinti yapmaksızın, kaideye daha geniş dayanma sathı verilmesini de sağlar. Gövdeye en yakın olan B. üst B., kaideye doğru inerek bunu takibeden B. da alt B. adını alır. Bk. SİLME (Fr. Moulure).

BOYUT DENKLEMİ, uzunluk, kütle (veya kuvvet) ve zaman gibi üç temel büyüklüğün, yüzey, hacım, hız, iş, güç v. b. gibi bileşik veya türetilmiş fizik büyüklükleri içine ne şekilde girdiğini bildiren denklemler. Temel büyüklükler uzunluk [L], kütle [M] ve zaman [T] olduğuna göre, türetilmiş fizik büyüklüklerin bu boyutlar cinsinden ifade edilmesi gerekir. Meselâ, yüzeyin boyutu L^2, hacmın L^3, hızınki ise $\frac{L}{T}$ veya $[L\,T^{-1}]$ olacaktır. B. D. leri son yazdığımız ifadede olduğu gibi bir köşeli parantez içine konulur; bunun mânası bu ifadenin bir cebir denklemi değil, bir B. D. ni gösterdiğini anlatmasıdır. Hızı V ile gösterdiğimize göre B. D. nin tam ifadesi $[V] = [L\,T^{-1}]$ şeklinde olacaktır. Aynı şekilde yüzey ölçümü ve hacım için $[S] = [L^2]$, $[V] = [L^3]$ denklemleri elde edilir. Yoğunluk, ivme, kuvvet gibi fizik büyüklüklerinin tariflerini göz önüne alarak bu büyüklüklerin B. D. lerinin $[d] = [M\,L^{-3}]$, $[b] = [L\,T^{-2}]$, $[F] = [MLT^{-2}]$ şeklinde olduğu görülür. Fizikteki bütün büyüklükler $[X] = [M^{\alpha} L^{\beta} T^{\gamma}]$ şeklinde üç temel boyutun bir fonksiyonu halinde ifade edilebilir. Bu denklemler elde edilirken ele alınan büyüklüğün tarif formüllerinden hareket edilir. Meselâ, C. G. S. sisteminin türetilmiş birimlerinden olan kuvvet birimi $f = m \cdot \gamma$ formülü ile ve iş birimi $T = F \cdot l$ formülü ile tarif edilmiştir. Buna göre kuvvetin B. D. $F = M\,L\,T^{-2}$ ve işin B. D. $T = M\,L^{2}\,T^{-2}$ olur.

E. S. C. G. S. sisteminde elektrik yükü birimini tarif etmek için kullanılan $f = \frac{Q^2}{r^2}$ Coulomb formülünden ($q = q'$ için) $q = \gamma f^{\frac{1}{2}}$ bulunur. Buna göre E. S. C. G. S. sisteminde elektrik yükünün B. D. $[Q] = [L^{\frac{3}{2}}\,M^{\frac{1}{2}}\,T^{-1}]$ olur. Bundan sonra, potansiyel farkı, akım şiddeti, direnç, sığa, self-indüksiyon katsayısı v. b. nın E. S. C. G. S. birimlerinin B. D. leri bulunur:

$$[Q] = [L^{\frac{3}{2}}\,M^{\frac{1}{2}}\,T^{-1}],\quad [V] = \frac{\text{İş}}{Q} = [L^{\frac{1}{2}}\,M^{\frac{1}{2}}\,T^{-1}],$$

$$[I] = \frac{Q}{t} = [L^{\frac{3}{2}}\,M^{\frac{1}{2}}\,T^{-2}],\quad [R] = \frac{V}{I} = [L^{-1}\,T^{2}],$$

$$[C] = \frac{Q}{V} = [L],\quad [\pounds] = \frac{V \cdot t}{I} = [L^{-1}\,T^{2}].$$

Aynı şekilde E. M. C. G. S. sisteminde magnetik kütle birimini tarif etmek için kullanılan $F = \frac{m^2}{r^2}$ Coulomb formülünden ($m = m'$ için) $m = rF^{\frac{1}{2}}$ bulunur. Buna göre E. M. C. G. S. sisteminde magnetik kütle biriminin B. D. $[m] = [L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$ olur. Magnetik alan şiddeti birimini $F = mH$ formülüne göre tarif ettiğimizden, E. M. C. G. S. sisteminde m. alan şiddeti biriminin B. D. $[H] = \frac{F}{[m]} = [L^{-\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$ olacaktır. E. M. C. G. S. sisteminde akım şiddeti birimini tarif etmek için kullandığımız $dH = \frac{i\,dl\sin\alpha}{r^2}$ Laplace formülünden $i = \frac{dH\,r^2}{d\,l}$ bulunur. Buna göre bu sistemde akım şiddeti biriminin B. D. $I = [L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$ olur. Bundan sonra, elektrik miktarı, potansiyel farkı, direnç, kapasite self - indüksiyon katsayısı v. b. nın E. M. C G. S. birimlerinin B. D. leri bulunur. Aşağıdaki cetvellerde mekanik ve elektrik birim lerinin tarif formülleriyle B. D. lerinin özeti çıkarılmıştır.

Mekanik birimlerin tarif formüllerini ve boyut denklemlerini özetliyen cetvel

Büyüklükler	Tarif formülleri	Boyut denklemleri
Uzunluk	l	$[L]$
Kütle	m	$[M]$
Zaman	t	$[T]$
Yüzey	$S = l^2$	$[L^2]$
Hacım	$V = l^3$	$[L^3]$
Hız	$V = L/t$	$[L T^{-1}]$
Açısal hız	$\varphi = \frac{d\alpha}{dt}$	$[T^{-1}]$
İvme	$\gamma = v/t$	$[LT^{-2}]$
Kuvvet	$F = m \cdot \gamma$	$[LMT^{-2}]$
Basınç	$p = f/s$	$[L^{-1} M T^{-2}]$
Yoğunluk	$d = m/v$	$[L^{-3} M]$
İş	$T = f \cdot l$	$[L^2 M T^{-2}]$
Güç	$p = T/t$	$[L^2 M T^{-3}]$

B. D. bilhassa bir formülün homogenliğinin tahkik edilmesinde kullanılır. Bir formül, çeşitli büyüklükleri ölçen sayılar arasında sayıca bir bağıntı ifade eder. Türetilmiş birimlerin temel birimlerle olan tarif münasebetlerine dokunulmayınca, büyüklükler başka bir birim sistemiyle ölçülmüş olsalar dahi, bu formülün muteber olması gerekir. Buna göre, teorik bir formül için, birim sistemini işaret

Elektrostatik sisteminde başlıca birimlerin tarif formülleri ve boyut denklemleri

Büyüklükler	Tarif formülleri	Boyut denklemleri
Elektrik miktarı [Q]	$f = \frac{Q \cdot Q'}{r^2}$	$[L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$
Akım şiddeti [I]	$Q = i \cdot t$	$[L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}]$
Potansiyel farkı [V]	$W = Q \cdot V$	$[L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$
Kapasite [C]	$Q = CV$	$[L]$
Direnç [R]	$V = RI$	$[L^{-1} T^2]$
Self-indüksiyon [£]	$V = \frac{£ i}{t}$	$[L^{-1} T^2]$
Magnetik kütle [M]	$f = m \frac{I l \sin\alpha}{r^2}$	$[L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}}]$
Magnetik alan [H]	$f = mH$	$[L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}]$

Elektromagnetik sisteminde başlıca birimlerin tarif formülleri ve boyut denklemleri

Büyüklükler	Tarif formülleri	Boyut denklemleri
Magnetik kütle [m]	$F = \frac{m \cdot m'}{r^2}$	$[L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$
» alan [H]	$F = m \cdot H$	$[L^{-\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$
» moment [M]	$\mathfrak{M} = m \cdot l$	$[L^{\frac{5}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$
Akım şiddeti [I]	$M = İ S$	$[L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-1}]$
Elektrik miktarı [Q]	$Q = it$	$[L^{\frac{1}{2}} M^{\frac{1}{2}}]$
Potansiyel farkı [V]	$W = Q \cdot V$	$[L^{\frac{3}{2}} M^{\frac{1}{2}} T^{-2}]$
Kapasite [C]	$C = \frac{Q}{V}$	$[L^{-1} T^2]$
Direnç [R]	$V = Ri$	$[LT^{-1}]$
Self indüksiyon [£]	$\phi = HS = £ i$	$[L]$

etmeğe lüzum yoktur. Fakat teknik formüllerde veya pratik maksatlar için tâdil edilmiş olan formüllerde, bu formüllere giren çeşitli büyüklüklerin hangi birimlerle ölçülmüş olduklarını işaret etmek zarureti vardır. Bir formülde, her büyüklük yerine bu büyüklüğün B. D. yazılacak olursa, bağıntının her iki tarafı için aynı boyut ifadeleri bulunması gerekir. Bu işleme, formüllerin homogenliğinin tahkik edilmesi denir. Bu işlemlerde aynı cinsten iki büyüklüğün arasındaki oranın bir sayı veya boyutsuz bir katsayı olduğu unutulmamalıdır.

Yedinci Cildin Sonu

YEDİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
19	1	17 (aşağıdan)	kütleler	külteler
19	2	11	OZEKERIT	OZOKERİT
21	1	22	Kutun	Katun
21	2	25 (aşağıdan)	*phorein*	*pherein*
25	1	10	*kay*	*kai*
30	2	6 (aşağıdan)	*Allgemeine*	*Allgemeines*
31	2	2 (aşağıdan)	*deutsche*	*deutschen*
32	1	9 (aşağıdan)	*stownik*	*słownik*
33	1	12 (aşağıdan)	*Şecere-i Türkiye*si	*Şecere-i Türk*ü
51	2	32	şehir	şehit
51	2	47	kalmıştır.	gelmiştir
51	2	1 (aşağıdan)	Hilari on	Hilarion
BİZANS İMPARATORLUĞU,		Harita I	EUKSENİOS	EUKSEİNOS
64	1	16	IX.	XI.
71	1	27 (aşağıdan)	parakoimomenostan dağıtırdı	parakoimomenos tarafından dağıtılırdı
83	1	1	balıklı	başlıklı
83	2	10 (aşağıdan)	Küll ler	Küllîler
96	2	15	ocak	Budin
124	2	21	Offici	Uffizi
144	2	39-40	Madonna'dan evvel ve Albert'den sonra birer	tırnak işareti konacak, öbürleri kaldırılacaktır.
145	2	15 (aşağıdan)	*calaris*	*claris*
159	1	4 (aşağıdan)	Remenyi	Reményi
174	Resim altı	—	6. Sait paşa yalısı (Yeniköy)	6. Sait Paşa yalısı (Bebek)
194	1	33	Khrysunkeras	Khrysokeras
194	1	39	keithra	kleithra
240	2	7 (aşağıdan)	*ladotta*	*la dotta* (= bilgin)
250	2	6	[*bǫlyɔi*]	[*bǫyɔi*]
258	1	19 (aşağıdan)	*delle bataglia*	*della battaglia*
260	2	4 (aşağıdan)	jireskop	jiroskop
265	1	21	**BOMBYX MARI**	**BOMBYX MORI**
275	2	29	(Ungulato)	(Ungulata)
278	2	3	F. Delacroix	E. Delacroix
282	1	5 (aşağıdan)	«Figora»	«Figaro»
283	1	5	resimliyen Provence	resimliyen B., Provence
289	2	27	Schatzchein	Schatzschein
290	2	16 (aşağıdan)	*buononçini*	*buononçini*
290	2	6-5 (aşağıdan)	*Serese La Fede pubblica*	*Serse, La fede pubblica,*
291	2	20	(Bonsdorffitte)	(Bonsdorffite),
291	2	10 (aşağıdan)	âşık	ışık
296	2	24 (aşağıdan)	*Porison*	*Prison*
308	2	26	*Enlastung*	*Entlastung*
324	2	5 (aşağıdan)	Caralus	Carolus
325	1	6	Nev	New
339	1	25	*te*	*to*
343	2	18 (aşağıdan)	Nante	Nantes
366	haritada		(Kızıl kayalar)	(Lâcivert adalar)
369	1	30	Cillius'ta	Gillius'ta
373	2	9 (aşağıdan)	Zennaya	Sennaya
413	—	37	*kayrokinez*	*karyokinez*
421	—	29 (aşağıdan)	boruları	dokuları
423	—	8	$n\,C_6H_{12}O_6 = (C_6H_{12}O_6)\,n + (H_2O)\,n$	$n\,C_6H_{12}O_6 = n\,(C_6H_{10}O_5) + n\,(H_2O)$
425	—	31	$(C_6H_{12}O_6 = 2C_2O_4H_2 + CO_2 + 4H_2O)$	$(C_6H_{12}O_6 + 4O_2 = 2C_2H_2O_4 + 2CO_2 + 4H_2O)$
425	—	32	$1\,CO_2 / 4\,O_2 = 1/4$	$2\,CO_2 / 4\,O_2 = 2/4$
425	—	32	$(C_2\,O_4\,H_2 + O_2 = 4\,CO_2 + 2\,H_2\,O$	$2\,C_2\,O_4\,H_2 + O_2 = 4\,CO_2 + 2\,H_2\,O$
425	—	37	gelir	gibi
425	—	37	$NH_3 + O_3 = HNO_2 + H_2\,O$	$NH_3 + 3\,O = HNO_2 + H_2\,O$
425	—	16 (aşağıdan)	$(H + CH_3 \cdot COH = CH_3 \cdot CHOH)$	$(2\,H + CH_3 \cdot COH = CH_3 \cdot CH_2\,OH)$
425	—	16 (aşağıdan)	$(= CH_3 \cdot CHOH)$	$(= CH_3 \cdot CH_2\,OH)$
425	—	14 (aşağıdan)	$CH_3 \cdot CO \cdot COO\,H_2 + H = CH_3 \cdot CHOH \cdot COOH$	$CH_3 \cdot CO \cdot COOH + 2H = CH_3 \cdot CHOH \cdot COOH$
425	—	3 (aşağıdan)	$(C_6H_{12}O_6 = 2CH_3 \cdot CH_2\,OH + 2CO_2 = 24Kal.)$	$(C_6H_{12}O_6 = 2CH_3 \cdot CH_2\,OH + 2CO_2 + 24Kal.)$
435	—	17 (aşağıdan)	üç	iki
436	—	24	(pycside)	pyxide
436	—	17 (aşağıdan)	kıvrılmış	kıvrılmamış